This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

Digitized by Google

Digitized by Google

B.L. 4to
371

Digitized by Google

LUCII CÆCILII FIRMIANI LACTANTII OPERA OMNIA.

TOMUS PRIMUS.

Digitized by Google

Digitized by Google

LUCII CÆCILII FIRMIANI LACTANTII OPERA OMNIA:

EDITIO NOVISSIMA,

QUÆ OMNIUM INSTAR ESSE POTEST: AD LXXX. & ampliùs MSS. codices, editoſque XL. collata & emendata, atque Notis uberioribus illuſtrata;

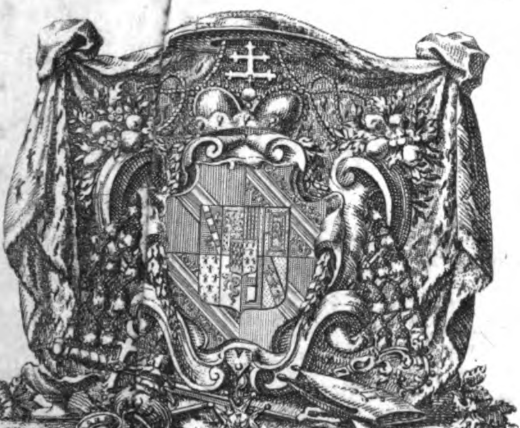
CUI MANUM PRIMAM

Adhibuit JOANNES-BAPTISTA LE BRUN, Rothomagenſis;

EXTREMAM

Impoſuit NICOLAUS LENGLET DUFRESNOY, Preſbyter ac Theologus Pariſienſis.

TOMUS PRIMUS.

BIBLIOTHECA BODLEIANA

LUTETIÆ PARISIORUM,

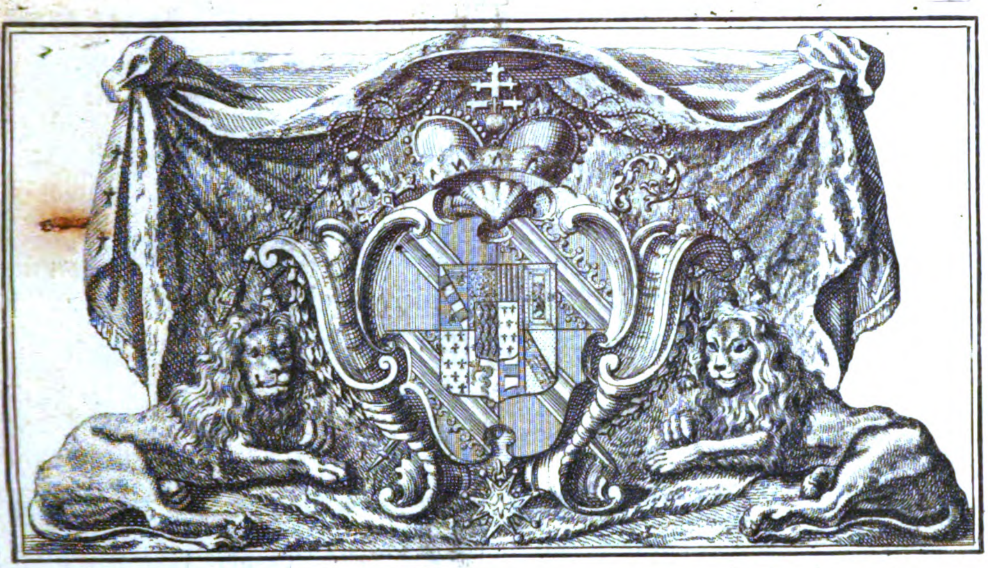
Apud JOANNEM DE BURE Bibliopolam, ad Ripam Auguſtinienſium.

M. DCC. XLVIII.

CUM APPROBATIONE ET PRIVILEGIO REGIS.

Digitized by Google

Digitized by Google

ARMANDO GASTONI

S. R. E. CARDINALI DE ROHAN,

ARGENTORATENSIUM EPISCOPO,

SUMMO FRANCIÆ ELEEMOSINARIO,

S. R. I. PRINCIPI,

Quem Eccleſia ſuos inter defenſores conſtantem,
Doctrina Catholica propugnatorem acerrimum,
Error hoſtem ac inimicum,
Errantes DOCTUM, PRUDENTEM, CLEMENTEM adverſarium
Experiuntur;

Quo Litteræ atque Litterati Patrono utuntur benevolo:
Votum nuncupatum.

Hunc BONUS, Hunc JUSTUS, Hunc RELIGIOSUS quiſque,
Ob mores ingenuos ac liberales,

SUSPICIT, DILIGIT, COLIT:

Digitized by Google

Mali omnes propter avitas innataſque Virtutes
Etiam inviti admirantur ;
Sed ut vitæ integerrimum refugiunt,
Imò & reformidant.

ERUDITO PRINCIPI, SCRIPTORIS ERUDITISSIMI,
Purioris eloquii exemplari, Autoris eloquentiſſimi
Præſtantem nec inelegantem editionem offert :
Verbo dicam,

LUCII CÆCILII FIRMIANI LACTANTII OPERA

Jam centies & amplius edita,
Novo cultu , curiſque novis
Iterum publici juris facit,

ATQUE EMINENTISSIMO S. R. E. PRINCIPI

Dicat , Vovet , Conſecrat,
In Teſtimonium grati ac memoris animi,
Et in devotum Servitutis obſequium,
Joannes DE BURE, BIBLIOPOLA Pariſienſis.

Digitized by Google

PRÆFATIO
IN LACTANTIUM.

JAMDUDUM expectant Eruditi emendatiorem atque perfectiorem, quàm antehàc, Lactantianorum operum editionem. Hanc publici juris facimus, atque id curavimus, ut textus ſit emendatiſſimus; notæ verò non ad oſtentationem, ſed ad utilitatem referantur. Ne putes tamen, Lector erudite, hæc omnia ſoli meæ curæ deberi. In mentem equidem mihi anno 1707. venerat hanc operam in me ſuſcipere, ut otium quod erat mihi à ſeriis negotiis, quibus detinebar Inſulis Flandrorum in Aulâ Bavarico-Colonienſi, hoc ſtudio exercerem. Omnes ferè *Lactantii* editiones congeſſeram, atque Manuſcriptos quoſdam, tùm in Belgio, tùm anteà Pariſiis contuleram; notas item plurimas aſſiduo labore confectas & undique conquiſitas in unum coacervaveram.

II. Sed quo tempore hæc animo verſabam, & manum admovebam, ut ad finem operis properarem, nunciatum mihi fuit, Joannem Baptiſtam LE BRUN Rothomagenſem, Aureliæ ad Ligerim tunc degentem, omne ſtudium, laborem omnem Lactantio emendando intendere; tunc ſuſceptum opus depoſui, atque per interpoſitos amicos miſi Joanni le Brun ſelectas decem editiones & ampliùs ex rarioribus quadraginta, quas ſummâ curâ collegeram. Hujus Doctrina & diligentia mihi ex editis S. Paulini Operibus, aliiſque non indoctis lucubrationibus notæ ac probatæ erant.

Joan. le Brun novam Lactantii editionem molitur.

III. Verùm re infectâ anno 1731. abiit ad ſuperos Vir eruditus, atque quibuſdam abhinc annis ejus mihi commiſſa ſunt ſcrinia, & creditæ annotationes. Sed quantus me ſtupor inceſſerit vix enarrare fas eſt, cùm viderim, Editorem ſanè eruditum improbo decem annorum labore in eo tantùm deſudaſſe, ut undique coacervaret, imò & corraderet varias lectiones Manuſcriptorum Codicum & Lactantianarum editionum; omiſſis interim iis obſervationibus, vel hiſtoricis, vel criticis, quæ ad Autoris mentem tùm aſſequendam, tùm explanandam eſſent neceſſariæ. Hàc

initâ ratione, numerum tantummodò editionum auxiſſet Joannes le Brun: ſed antiquiorum non extinxiſſet deſiderium, imò potiùs incendiſſet.

Lactantius Autor Eccleſiaſticus ac Litterator.

IV. Sed ad Lactantium ipſum noſtra convertatur oratio. Certum eſt Autores inter Latinos id illi peculiare eſſe, ut quodammodò ſit ad diverſa munia paratus. Si etenim in Scriptoribus Eccleſiaſticis ſecundum, aut tertium ſolummodò locum habet, procul dubio vir fuit primarius in re litterariâ, propter variam ejus eruditionem, dignam homine litterato. Tantâ quippè facundiâ, nitore tanto, tantâ etiam gravitate de rebus maximè in Religione neceſſariis ſublimè diſputat atque diſſerit, ut noſtris temporibus æquè gratus ſit, ac prioribus Eccleſiæ ſeculis.

Cur Divinas ſcripſerit Inſtit.

Lactant. Inſtit. lib. 1. cap. 1. pag. 4.

V. Quærere vulgò ſolent, cur eruditus ac eloquentiſſimus Scriptor ſuas ediderit Inſtitutiones. Id porrò cauſæ fuit: ſicut prudentes, & arbitri æquitatis Inſtitutiones Juris Civilis compoſitas vulgarunt, quibus diſſidentium lites contentioneſque ſopirent: ſic Divinas Inſtitutiones eò potiſſimùm publici juris fecit Lactantius, ut Fidelibus uno quaſi intuitu cuncta præſtò eſſent argumenta, quibus Gentilium errores revincerent, & aſſererent infractam Religionis Chriſtianæ veritatem.

Quis ordo horum Lactantian. librorum.

Lact. lib. 1. cap 23. pag. 109.

VI. Ejus quippè Inſtitutiones, quæ libris ſeptem abſolvuntur, eo procedunt ordine, ut tribus prioribus cultus Deorum inſanos retundat, tribus aliis fideles Chriſtianos ad veritatem inſtituat; nam, ut ait Lactantius ipſe, *Primus Sapientiæ gradus eſt falſa intelligere, ſecundus vera cognoſcere;* ultimo tandem libro de impiorum pœnis & cruciatibus, piorum verò immortali præmio & beatitudine agit. Nec tamen credas, toto hoc in opere omnia momenta æquè valida eſſe; quædam rationes quæ nunc leviores & frigidæ videntur, tunc graves erant atque firmæ. Ità quandòque fit, tùm ex ingenio, tùm ex moribus hominum, ut diverſa temporum curricula diverſas etiam habeant diſſerendi rationes.

Quinam eâdem de re ſcripſerint ante Lactant.

S. Hieronymus in Chronico Euſebiano ad annum Conſtantini xx.

VII. Non diffitetur autem Lactantius, quin eandem viam emenſi jam fuerint quidam è noſtris Scriptoribus. Sed, ut ipſe ait, Minutius Felix, qui veritatis idoneus aſſertor eſſe potuiſſet, non integram tamen, nec omninò plenam in tuendâ Religione diſputationem ſcripſit. In Tertulliano, idque meritò, deſiderat eloquii perſpicuitatem & facilitatem; in Cypriano, quamvis eloquenti & ornato, quamvis in perſuadendo potenti, non ſat aptam in convincendis Gentibus ſcriptionem notat. At non eſt culpandus Lactantius, quòd ſeptem libros à præceptore Arnobio ſcriptos ſilentio prætermiſerit. Arnobius enim non niſi, ut videtur, anno Conſtantini XX. id eſt æræ vulgaris 326. * Chriſtianam ſuſcepit Religionem,

* *Id eſt, æræ vulgaris* 326.] Sic porrò ait Euſebius: » Anno xx. Conſtantini Arnobius » in Africâ rhetor clarus habetur, qui cùm in » civitate Siccæ ad declamandum juvenes eru» diret, & adhuc Ethnicus ad credulitatem » ſomniis compelleretur, neque ab Epiſcopis » impetraret fidem, quam anteà impugnave» rat, elucubravit adversùs priſtinam religio» nem luculentiſſimos libros, & tandem velut » quibuſdam obſidibus pietatis fœdus impe» travit «. Ità Chronicon Euſebii; eâque ratione acceſſionem Arnobii ad Religionem Chriſtianam in annum 326. qui eſt vigeſimus Conſtantini, rejicimus, quamvis R. P. Remigius Ceillier eam ſtatuat an. 303. in hiſtoriâ Scriptorum Eccleſiaſticorum Tomo 3. Si anno tertio quarti ſeculi Chriſto nomen dediſſet Arnobius, procul dubio id annotaſſet Euſebius regnante Diocletiano, non autem anno xx. Conſtantini. Porrò ejus Chronico non eſt denegan-

Digitized by Google

quo tempore ſuas in Ethnicam ſuperſtitionem edidit diſputationes, ſex plùs minùs annis poſt vulgatas à Lactantio ſuas Inſtitutiones. Mirum igitur non eſt, ſi Lactantius Chriſtianorum, teſte Euſebio Cæſarienſi, eruditiſſimus tam arduam in ſe ſuſceperit operam; nec inulta voluerit eſſe convicia, quibus Chriſtianos conſectati fuerant duo Philoſophi, ſive ii ſint Hierocles ac Porphyrius, ſive quidam alii.

Quo tempore Lactantius Divinas ſcripſerit Inſtitutiones.

VIII. Hos porrò libros quandò ſcripſerit Lactantius, non eſt uſque adeò certum. In varias Critici abierunt ſententias. Putat Iſæus anno 302. elaboratos eſſe; ſed hoc anno fideles Chriſtiani aliquantulùm pace fruebantur. Verùm quo tempore edidit ſuas Inſtitutiones perſecutione exagitabatur Eccleſia. Exiſtimant alii anno 311. Cardinalis Baronius poſt annum 315. Doctiores denique multò poſt annum 318. fortè anno 320. aut 321. editas fuiſſe ſentiunt. Meum non eſt hîc per multas ſermonum ambages horum omnium agitare rationes, & argumenta utrinque allata curioſiùs conquirere. Sufficiat probatam, aut ſaltem probabiliorem exponere ſententiam.

Eas non ſcripſit in Bithyniâ.

IX. Nicomediam Bithyniæ ex Africâ accitus fuerat imperante Diocletiano Lactantius, ut eâ in urbe Latinas oratorias, id eſt, Romanum doceret eloquium; ibique manſit toto perſecutionis tempore, quæ decem & ampliùs annos in Chriſtianos ſævìit. Ea verò finem non habuit, niſi medio menſe Junio anni 313. At Euſebius horum temporum Scriptor diligentiſſimus admonet, ex Bithyniâ in Gallias profectum non fuiſſe Lactantium niſi anno 317. Verùm Lactantius cùm ſcripſit Inſtitutionum libros, tunc in Bithyniâ non erat. *Ego*, inquit, *cùm in Bithyniâ oratorias litteras accitus docerem, contigiſſetque ut eodem tempore Dei templum everteretur, duo extiterunt ibidem, qui jacenti veritati inſultarent. Vidi ego*, inquit, *in Bithyniâ Præſidem.* Hæc igitur jamdiù præterierant; tunc ab eâ Lactantius aberat provinciâ. Hæc ergò ſcripſit poſt annum 317.

Libro V. Inſtitut. c. 2. p. 363.
Libro V. c. 11. pag. 390.

Attamen Perſecutiones memorantur in libris Inſtitutionum: ſed quænam iſtæ fuerint ex ipſo videre eſt Lactantio. Eam non puto fuiſſe, quam deſinente anno 302. meditabantur Diocletianus & Galerius; quæque incœpit die Februari 23. anni 303. exitumque habuit die 13. Junii anni 313. Tunc enim Nicomediæ erat Lactantius; non igitur hanc eo loci appellat perſecutionem. Clariùs iſtud eluceſcit ex his Lactantii verbis: *Spectata ſunt ſpectanturque adhuc* * *per orbem terræ pœnæ cultorum Dei, in quibus excruciandis nova & inuſitata tormenta excogitata ſunt. Nam de mortis generibus horret animus recordari, cùm immanium beſtiarum ultra ipſam mortem carnificina ſævierit.* Equidem eo loci loquitur Lactantius de Diocletianeâ

Lib. VI. cap. 17.

da fides: hoc ipſo tempore Liber ille fuit conſcriptus à viro eruditiſſimo, qui omnem operam contulerat in explorandâ vitâ Doctiorum, ſui præſertim ſeculi.

* *Spectanturque adhuc.*] Hæc ſanè ſunt intelligenda de claris iſtorum temporum Confeſſoribus, quos partibus corporis ac membris mutilos fecerant Perſecutores. Horum multi interfuerunt Concilio Nicæno. Ex iis erant SS. Paphnutius Thebaidis, Potamo Heracleæ, Spiridio Cypri Epiſcoporum, quorum ſtigmata pro Chriſto accepta deoſculatus eſt non ſemel Conſtantinus Imperator, juxta Euſebium, in hujus Principis vitâ lib. 3. cap. 6. ad 13. & poſt Euſebium multi Scriptores Eccleſiaſtici.

Digitized by Google

perſecutione: ſed ea tunc non ſæviebat. Propiùs inſpicias hæc verba, *Spectata ſunt pœnæ; tormenta excogitata ſunt; horret animus recordari; cùm ſævierit.* Nunquid hæ locutiones ad ſtatum præſentem ſpectant? nunquid è contrario ad præteritum? Jam igitur hæc omnia præterierant, cùm ſcripſit Lactantius. Itaque multò poſt annum 315. Verùm poſt Eccleſiam reſtitutam nulla omninò alia fuit in Chriſtianos perſecutio, niſi Liciniana, cujus initium in annum 320. rejiciendum eſt. Quis verò non videt de Licinio rem eſſe libro VI. Inſtitutionum capite 6. ubi ſic ait Lactantius: *Quidam probitate fictâ viam ſibi ad potentiam muniunt, faciuntque multa quæ boni ſolent, eò quidem promptiùs, quòd fallendi gratiâ faciunt; utinàmque tàm facile eſſet præſtare, quàm facile eſt ſimulare bonitatem! Sed ii cùm eſſe cœperint propoſiti ac voti ſui compotes, & ſummum potentiæ gradum ceperint,* (id eſt *acceperint*) *tùm verò ſimulatione depoſitâ, mores ſuos detegunt, rapiuntque omnia, & violant, & vexant; eoſque bonos* (id eſt *Chriſtianos*) *quorum cauſam ſuſceperant, inſequuntur, & gradus per quos aſcenderunt amputant, ne quis illos contra ipſos poſſit imitari.* Nunquid non eſt hic ipſe Licinius, qui cœlitùs per quietem monente angelo, ut præſcriptâ precis normâ exoraret à Deo ſummo victoriam, ſtatim exoravit & impetravit. *Liciniani ergò*, inquit noſter Lactantius, *ſcuta deponunt, galeas reſolvunt, ad cœlum manus tendunt, præeuntibus Præpoſitis, & poſt imperatorem* (Licinium) *precem dicunt. Illi oratione ter dictâ, virtute jam pleni reponunt capitibus galeas, ſcuta tollunt, tubæ canunt, ſigna procedunt; Liciniani impetu facto, adverſarios invadunt.* Nonne hic idem ipſe eſt Licinius, qui fecit multa quæ boni ſolent, quique *de reſtituendâ Eccleſiâ litteras proponi juſſit... & verbo hortatus eſt, ut conventicula* (Chriſtianorum) *in ſtatum priſtinum redderentur?* Attamen inſequitur eos ipſos bonos, quorum cauſam anteà ſuſceperat, rapitque omnia, & violat, & vexat.

De Mortibus Perſecut. c. 46. tom. 2. p. 242. Ibid. c. 47. De Mort. Perſec. c. 48. initio & in fine.

Scripſit tempore Licinianæ perſecutionis.

Libro I. Inſtit. cap. 1. pag. 5.

Illa verò Liciniana perſecutio in Oriente tantùm ſæviebat; Occidentales enim Imperii partes, quæ Conſtantino eas ut regeret obtingebant, datâ jamdudùm & firmatâ pace fruebantur. Hinc Lactantius ipſe ſummum Imperatorem alloquens, ait: *malis qui adhuc adverſùs juſtos in aliis terrarum partibus ſæviunt, quantò ſeriùs, tantò vehementiùs idem Omnipotens mercedem ſceleris exſolvet.* Hâc igitur ſæviente Orientali perſecutione ſuas ſcripſit, ſuas edidit Inſtitutiones Lactantius, id eſt, anno fortè 320. aut 321. At nondùm exſolverat Deus Licinio mercedem ſui ſceleris.

Lib. VII. Inſtitut. c. 26. p. 587.

Verùm peroratio ad Conſtantinum poſterioris videtur eſſe temporis, anni ſcilicet 324. cùm ſoli huic principi pareret Romanum Imperium, Licinio devicto & procul à Republicâ remoto. *Te*, inquit Lactantius, *Providentia ſummæ divinitatis ad faſtigium principale provexit, qui poſſes verâ pietate aliorum malè conſulta reſcindere, peccata corrigere, ſaluti hominum paternâ clementiâ providere, ipſos denique malos à Republicâ ſubmovere, quos ſummâ poteſtate dejectos* (quæ verba neminem alium quàm Licinium indicant in ordinem redactum) *in manus tuas Deus tradidit,* (quia Licinius bis à Conſtantino victus, cedere coactus eſt) *ut eſſet omnibus clarum quæ ſit vera majeſtas. Illi enim qui ut impias religiones defenderent, cœleſtis ac ſingularis Dei cultum tollere voluerunt, profligati jacent*; in exilium enim pulſus eſt Licinius anno 324. ſed nondùm, ut videtur, morti fuerat traditus, ob res novas quas

Digitized by Google

in Oriente moliebatur, quod factum ſolummodò fuit anno 325. Hinc Lactantius eo loci *veram* Conſtantini *pietatem* laudat, quòd & veniâ & vitâ perduelli & inimico conceſſis, eum etiam comiter convivio exceperit.

Zoſimus libro 2.

An Conſtantino dicatæ Inſtitutiones.

X. Quî poſſunt eruditi quidam de his ad Conſtantinum orationibus tamdiù ſatagere; utrùm ſcilicet Imperatori ſuas inſcripſerit Lactantius Inſtitutiones? Hunc equidem principem ter quaterve appellat eo in opere. Has orationes non diffiteor ſæpè, quin & ſæpiſſimè à MSS. codicibus abeſſe, iiſque antiquiſſimis, tùm etiam ab editis quibuſdam. Aliquæ tamen leguntur in probatis codicibus, at non omnes. Facilè controverſiam dirimes, ſi duplicem conjicias factam fuiſſe à Lactantio Divinarum Inſtitutionum editionem; unam triſtibus Licinianæ perſecutionis temporibus, anno 320. aut 321. alteram poſt eundem devictum atque in ordinem redactum, anno 324. Tunc Conſtantinus partâ victoriâ, *Malorum*, id eſt, Licinii & Martiniani, *malè conſulta reſcidit.* Sed Scriptorem ſe moderatiorem prudentemque præbuit eo loci Lactantius, non appellato nomine Licinii, proximâ conjunctione cum Imperatore conjuncti. Conſtantinus enim ſororem Conſtantiam uxorem Licinio tradiderat.

Quin etiam fatentur omnes has orationes, tàm ineunte libro I. quàm deſinente ſeptimo, planè Lactantianum ſermonem redolere: quâ de re diſſerimus iiſdem in locis, collatis harum vocibus cum indubitatis Lactantii loquendi formulis. Sed undè fieri poteſt, ut ſæpè ex his orationibus una aut altera, ¶ non autem ultima legatur quibuſdam in MSS? Id ſanè fuit factum propter diverſa, ex quibus poſteriores codices deſcripti ſunt, exemplaria. Cùm iſtas orationes Lactantius ſuis addidit Inſtitutionibus, ſolus regebat Conſtantinus Romanum Imperium. At ſi altera facta eſt à Lactantio Divinarum Inſtitutionum editio anno 324. potuit, verbi gratiâ, inter hæreticos appellare *Arianos*, quorum nomen in plurimis, iiſque antiquis MSS. legitur. Jam enim Arius ab Alexandro Epiſcopo Alexandriâ fuerat ejectus, & damnatus duabus in Synodis, annis videlicet 319. & 324.

An duæ editiones.

Lib. IV. Inſtitut. c. 30. p. 354.

Errores quidam in Lactantio.

S. Hieronym. Epiſt. ad Paulinum.

XI. Quamvis Gentiles certioribus ſæpiſſimè coarguerit argumentis, quamvis Religionem ſincerè & candidè coluerit Lactantius, non diffiteor tamen, eum quibuſdam obſtrictum fuiſſe erroribus. Hos diverſo animo unuſquiſque, prout affectus eſt, reprehendit. Rectè de Lactantio cum S. Hieronymo dicimus: *utinàm tàm noſtra confirmare potuiſſet, quàm facilè aliena deſtruxit!* Sed non eò progredimur, ut eum cum * Antonio Raudenſi ex Ordine Minorum ſeculi XV. Theologo exagitemus, quaſi ejus libri hæreſibus & impietate undique referti ſint. Mens mea non eſt in varias Doctiorum incurrere reprehenſiones, ne eadem in me dicteria inferantur, qualia expertus eſt Raudenſis ille, quem non ſolùm Adamus † quipter ſtylum multùm exagitat Laurentius Valla.

¶ Sic in MS. Lactantii Patr. Capuc. S. Honorati Oratio lib. 1. legitur, at non ea lib. VII.

* *Antonio Raudenſi.*] Vide Lucam Wadingum in libro Scriptorum Ordinis Minorum in-folio Romæ 1650. Hic autem Raudenſis librum edidit alium *de Verbo bono*, quem propter ſtylum multùm exagitat Laurentius Valla.

† Hujus in Raudenſem epigramma verſuum octo legitur in editione Lactantii Romanâ anni 1468. apud Petrum de Maximis, undè illud exſcripſit Albertus Fabricius Bibliothecæ Latinæ Supplemento pag. 395. Hoc eo lo-

Digitized by Google

dam Monachus Genuenſis notat vehementer ut inſanum, verùm etiam Franciſcus Philelſus bonarum ille litterarum cultor aſſiduus. Sic enim Antonium Raudenſem alloquitur, propter malè & inſulsè reprehenſum ab eo tribus libris Lactantium. „ Vellem equidem *, Pater optime, ab omni „ iſtiuſmodi ſcribendi genere te continuiſſes, neque cum inſaniente Can- „ dido Decembre deſipere ipſe voluiſſes : id certè fuiſſet & ordinis, & „ dignitatis tuæ. Quæ enim per immortalem Deum fanatica ratio te com- „ movit, ut perindè atque infeſto quodam, atque inimico afflatus Spi- „ ritu, in virum illum doctiſſimum atque diſertiſſimum tàm inſolenter, tàm „ injuriosè, tàm impiè inveheréris, ut non res ſolùm penè innumerabi- „ les conſultò malè interpreteris, ſed nomen etiam viri depravare ſtu- „ dueris ; utpotè quem *Lactenſium* pro *Lactantio* nomines? Nam de rebus „ ipſis quid loquar, quas vel pueris notas dum corrumpere laboras, te „ omnibus eruditis & graviſſimis viris ridiculo præbes. Pudet me pro- „ fectò ea in medium proferre, quæ à te non ineptè minùs, quàm per- „ peràm notata ſunt atque reprehenſa ". Nuſquàm vidi Antonii iſtius Raudenſis erratorum Lactantii libros tres typis commiſſos : eorum in Bibliothecâ Regiâ tria novimus exemplaria manu exarata; editæ tantùm fuerunt ex iis quædam decerptæ annotationes.

XII. Nimiùm etiam excrevit Joſephi Iſæi cenſura, quâ in Lactantio reprehenduntur propoſitiones nonaginta quatuor, quarum tamen quædam, ipſo teſte Iſæo, benigno ſenſu ſunt interpretandæ, quod aliquandò fieri ſolet in vetuſtiſſimorum temporum Scriptoribus Eccleſiaſticis. Libenter potiùs amplectimur Joannis Mariæ Braſichelli annotationes cenſorias, quæ moderati ſunt Theologi. Hujus animadverſiones, etſi Lactantio, ubi opus erat, accommodaverimus, eas nihilominùs infrà ſub uno quaſi conſpectu exhibemus.

An Lactantius Manichæis adhæſerit.

XIII. Nec etiam Lactantio adjudices impia illa Manichæorum dogmata, quæ quandòque in quibuſdam MSS. ejus codicibus ac editis leguntur. Ea enim vix reperies in vetuſtis exemplaribus; aut ſaltem in margine quorundam aſcripta ſunt, velut extranea & peregrina. At uno verbo, Manichæis non adhæſiſſe Lactantium, ex ſilentio S. Hieronymi & S. Auguſtini aliorumque Scriptorum manifeſtum eſt. In Manichæorum grege nullus unquàm eum annumeravit, quod procul dubio non omiſiſſent, ſi anſam in eo reprehenſionis dediſſet Lactantius. Hæ etenim impietates ſæpiſſimè aſſutæ textui Lactantiano non modò perturbant Scriptoris ſermonem, verùm etiam ejus Doctrinæ planè ſunt contrariæ, ut datâ occaſione oſtendimus.

An erraverit cum Arianis.

XIV. Quamvis in explicandâ Verbi Divini generatione non erraverit Lactantius, minùs tamen Theologicè locutus eſt : ſed Philoſophorum loquendi

ci dare nobis viſum eſt.

* Antonius Raudenſis.

*Hic malè corripuit ſtolidis Antonius * auſis*
Auctorem : in variis cauſa pianda locis.
Non erat in tenebris errantis imaginis aſtrum
Dicere, vel nitidum luce carere jubar.
Denique cùm Sancta Eccleſia pia lumina conſtet
Obſequio ex tanto conticuiſſe viro;
Tu verò, eloquio lingua interdicta Latino,
I cubitum; nam te penſitat Elleborum.

* Philelſus libro V. Epiſtolarum ad annum 1443.

quendi modis utitur, quod interdùm evenit iis Autoribus, qui ante Nicænum ſcripſerunt Concilium, quo non Doctrina tantùm Catholica dilucidiùs & planiùs quàm antehàc explicata eſt, verùm etiam voces doctrinæ Chriſtianæ maximè conſonæ formatæ ſunt & conſtitutæ. Cæterùm verba quæ ex capite 9. libri ſecundi Inſtitutionum contra ſenſum Eccleſiæ excerpta eſſe putantur, ea nec in antiquis leguntur exemplaribus, nec illis convenit cum doctrinâ Lactantii, qui Verbum Dei Filium ante ſecula fuiſſe genitum pronuntiat, quod negabant Ariani. Hunc etiam *ſummo Patri ſimilem* pronuntiat: quin imò Iſaias inquit, Chriſtum *& Deum fuiſſe & hominem teſtatur*. Sic porrò ait cap. 19. libri VII. *Hic eſt enim liberator, & judex, & ultor, & Rex, & Deus, quem nos Chriſtum vocamus*. Sed doctrinam catholicam, qualem eam reperias in Patribus Antenicænis, atque in probatis illorum temporum Scriptoribus Eccleſiaſticis, multis verbis prædicat Autor noſter. *Cùm dicimus*, inquit, *Deum Patrem & Deum Filium, non diverſum dicimus, nec utrumque ſecernimus, quia nec Pater ſine Filio eſſe poteſt, nec Filius à Patre ſecerni... Cùm igitur & Pater Filium faciat, & Filius Patrem, una utrique mens, unus ſpiritus,* UNA SUBSTANTIA EST... *Et Filius ac Pater qui unanimes incolunt mundum Deus unus, quia & unus eſt tanquam duo, & duo tanquam unus.... Denique unum Deum eſſe tam Patrem quàm Filium Eſaias oſtendit*. Hæc omnia Scriptoris ſunt apprimè catholici, atque tùm à verbis, tùm à mente Arianorum omninò aliena, iiſque maximè contraria. Hi enim nuſquam dixerunt Patrem & Filium *unius eſſe ſubſtantiæ*. Verùm tantam ſibi Lactantius, tùm ob ſingularem facundiam, tùm ob variam multiplicemque eruditionem, conciliaverat apud antiquos autoritatem, ut ejus ſcripta, tanquàm ſibi faverent, ex ingenio corruperint hæretici quidam, ſive Manichæi, ſive Ariani.

Libro IV. Inſtit. c. 6.
Lib. IV. c. 13. initio.
Ibidem.
Lib. VII. c. 19. initio.
Lib. IV. c. 29. initio.

XV. At ſuſpenſus hæreo propter S. Hieronymi autoritatem. Sanctus enim Doctor ait Lactantium, *errore Judaïco in libris ſuis, maximè in Epiſtolis ad Demetrianum, negare ſubſtantiam Spiritûs Sancti*. Verùm hujus erroris ne veſtigium quidem extat in Inſtitutionum, aliiſque ejus libris. Hinc cum eodem Hieronymo dicere nobis liceat: *Quis mihi interdicere poteſt ne legam Inſtitutionum libros, quibus contra gentes ſcripſit fortiſſimè, quia ſuperior ſententia deteſtanda eſt*. Ità porrò locutus eſt erravitque Lactantius *per imperitiam Scripturarum*, ait idem Sanctus Doctor.

De Spiritu Sancto pravè loquitur.
S. Hieron. Epiſt. ad Pammach.
S. Hieron. libro 1. in Epiſtol. ad Galat. c. 4.

XVI. Nullus tamen diffitetur, in ſententiam erroreſque Millenariorum deſcendiſſe Lactantium. Exiſtimavit enim cum Viris tunc apprimè Catholicis Chriſtum Dominum, vergente ad finem mundo, per mille annos cum juſtis hominibus in terrâ regnaturum. At jam à multo tempore ſublatus eſt à Chriſtianâ Religione hic error, cujus parens fuit vir quidam pius, Papias ſcilicèt, Epiſcopus Hierapoleos in Phrygiâ, ineunte ſeculo ſecundo. Hunc autem ex perperàm intellecto Apocalypſeos capite XX. ortum, ſtudiosè comprobare nititur Lactantius, tùm ex verſibus Virgilianis, tùm ex libris Sibyllinis, qui medio eodem ſeculo exarati creduntur, quique apud ipſum, atque alios Scriptores Eccleſiaſticos, plurimùm poterant. Sed illi non eſt venia deneganda, quam alii ob iſtud erratum acceperunt. Meritò tamen & ſapienter Gelaſius Papa, exeunte ſeculo

Errat cum Millenariis.

quinto, Lactantii opera unà cum Scriptis apocryphis annumerat; quòd ea non poterant inoffenſâ omninò Doctrinâ Catholicâ perlegi à cunctis Fidelibus.

Ne autem Lectorem verba & autoritas Lactantii decipiant, & inducant in ejus errores, non tantùm in notis illos depellimus, ſed etiam in hujus Tomi primi præmonitis diligenter ex variis Autoribus admonemus.

Lactantii codices manuſcripti.

XVII. Nihilominùs Doctiſſimi quique ejus libros ſummo in pretio habebant; atque mirum eſt, quot in orbe litterario Lactantianorum operum codices manuſcripti reperiantur. In ſolâ Pariſienſi urbe XXXVII. & ampliùs innotuerunt mihi: multò plures invenias in aliis Galliæ noſtræ Bibliothecis. Qui verò cæteras Europæ regiones perluſtraret, uberiorem ſanè ſegetem conſequeretur. Vaticana duodecim, Regia Taurinenſis Bibliotheca novem exhibent. Quid ab Hiſpanicis, maximè Scorialenſi omninò eruditis noſtratibus ignotâ, quamvis refertâ rarioribus MSS. Quid à Neapolitanis, Vindobonenſi, Venetâ, Ambroſianâ, Florentinâ, Caſſinenſi, Siculis expectandum eſſet? Non omnes tamen æquè ſunt antiqui & optimæ notæ. Nullus tamen eſt prætermittendus, quippè qui ex antiquiori deſcriptus ſit exemplari. Hinc erudito Lectori perſuaſum eſſe debet, quanti Scriptorem elegantiſſimum fecerint majores noſtri. Multos tamen reperias ſeculis XIV. & XV. exaratos. Tunc temporis enim iterùm ardere cœperunt, in Italiâ præſertim, ſtudia litterarum; atque Lactantium non propter ſolum Latini ſermonis nitorem, ſed propter variam ac minimè vulgarem eruditionem curarunt ubique deſcribi. In emendandis porrò diligenter Autoribus antiquis, unus non ſufficit manuſcriptus codex, ſed plures ſunt adhibendi. Ille quidem veram lectionem profert: ſed alius eam confirmat; nec ſine plurium teſtimonio aliquid certi depromere licet. Attamen eſt modus quidam adhibendus, ne amanuenſis erratum loco veri Scriptorum ſermonis ſuſcipiatur.

Eorum qualemcumque pertexuimus indicem, addito, quantùm in nobis fuit, ſcriptionis tempore, ne in cenſuram eruditorum incurreremus. Nec igitur ſine ratione Gallæus culpatur, meritò Iſæus ipſe improbatur, qui cùm duodecim Vaticanos codices inſpexerit, eorum tamen ætatem non indicavit. Rectè ergò, quin imò & rectiſſimè Bünemannus ait: *Non dubito poſt Iſæi tempora plures codices in Vaticanam* (Bibliothecam fuiſſe) *illatos. Utinàm*, inquit, *opitulante* EMINENTISSIMO PASSIONEO, *præcipuo litterarum elegantiorum patrono, aliquis indè ad Lactantium illuſtrandum fructus etiam poſtliminiò redundaret!*

Bünemannus, Præfationis ſuæ Lactantianæ editionis pag. 7.

Lactantii editiones.

XVIII. Variæ nunc brevì percurrendæ ſunt Lactantii editiones. Vix unus aut alter eſt Scriptores inter prophanos, ne dicam Eccleſiaſticos, quem ſæpiùs vel docti emendaverint, vel excuderint Bibliopolæ. Centiès integer prælo ſubjectus eſt: ejus verò libri aliquot quindeciès & ampliùs cum notis vulgati ſunt. Atque ab ipſis Typographiæ incunabulis, ante annum primum ſeculi decimi, ſexti deciès ſeptiès in lucem prodierunt: quod vix reperias in aliquo alio Scriptore. Aliquandò ter, ſæpiùs bis unoquoque anno diverſis in Urbibus publici juris fecerunt eum eru-

Digitized by Google

diti tùm Catholici, tùm à cultu Catholico Romano alieni. Itali, Galli, Germani, Hiſpani, Batavi, Angli hunc notis, quantùm in iis fuit, illuſtrarunt. Attamen non æquè omnes ſunt utiles: adhuc aliquid, non ſolùm ut textus ab omnibus amanuenſium mendis liber fieret, verùm etiam ut apprimè mentem Autoris aſſequeremur, deſiderabant Doctiores quique; fatenturque *nullam ex omnibus his editionibus eſſe omninò perfectam, omnibuſque ſuis numeris & partibus expletam.* Equidem vetuſtiſſimæ loco tantùm ſunt MSS. codicum, quos repræſentant. Si enim exemplaria, ex quibus exprimuntur, truncata fuerunt & corrupta, procul dubio editum mancum eſt & imperfectum. Sic editio rariſſima anni 1465. in multis deficit, quippè quæ ab uno tantùm codice, eoque imperfecto fuerit deprompta. Græca quandòque prætermiſſa ſunt; ſæpiùs etiam abſunt quidam verſus & commata. Ità ferè eſt de editis, quæ vulgata ſunt prioribus iſtis temporibus. Vix textus emendatus utcunque nobis ſuppetit ante Aldinas editiones ope & curâ tùm Baptiſtæ Egnatii, tùm Honorati Faſitellii. Verùm ab eo tempore ad annum 1544. quo prodiit emendatior editio Colonienſis, vix ulla eſt, quæ Lectori poſſit ſatisfacere.

Nicolaus le Nourry, è Congregatione S. Mauri Benedictinus, in Apparatu ad Biblioth. SS. Patr. T. 2. col. 658.

XIX. Sed ad Lactantium planiùs intelligendum, propter variam ejus doctrinam, neceſſariæ ſunt annotationes. Atque primus omnium Xyſtus *Betuleius* integras elaboravit, quæ anno 1563. poſt ejus mortem Baſileæ vulgatæ fuerunt. *Eraſmus* quidem jam anno 1529. in librum de Opificio Dei annotatiunculas ediderat, ſicut & *Willichius* anno 1542. Sed *Betuleius* vix MSS. codicum rationem habuit. Ejus notæ multò quàm par eſt prolixiores, & ad eruditionis variæ oſtentationem, non ad legentium utilitatem ſunt elaboratæ. Michael *Thomaſius Taxaquetius* melius aliquid molitus eſt: ſed jejunè admodùm uſus eſt duobus antiquiſſimis Bononienſibus exemplaribus & Vaticanis ſeptem, quæ viderat. Planè igitur & perfectè medicam manum omnibus Lactantiani textûs vulneribus non adhibuit. Multò perfectior eſt *Iſæi* emendatio, quæ Cæſenæ in Italiâ vulgata fuit anno 1646. ex Vaticanis duodecim codicibus expreſſa. Criticas non ſolùm, ſed etiam Theologicas annotationes appoſuit. *Thyſius* paucas admodùm, & nullius ferè momenti notas textui Lactantiano aſperſit; primuſque mihi viſus eſt Autorem noſtrum corrupiſſe libri I. capite XV. Quam corruptelam amplexus eſt, atque longiori, quàm par eſt, annotatione contra bonos mores ac veritatem Evangelicam defendit Gallæus, ut pro uſurâ propugnaret; nec eam emendare ſategerunt Sparkius & Walchius. *Gallæus* ipſe anno 1660. emendatiorem ac nitidiorem juvenis molitus eſt Lactantii editionem, quam notis undique conquiſitis, extraneis ſæpè, & ad controverſias Theologicas ſpectantibus illuſtravit. *Sparkius* Gallæo etſi multò parcior, doctior tamen fuit. *Cantabrigienſis* Editor fatetur, ſe iterùm cudere Thomaſianum textum. *Cellarius* quaſdam, ſed nec inutiles notas, nec indoctas adjunxit ſat emendatæ ſuæ editioni. Joannes Georgius *Walchius* vix annos natus XX. in Lactantio emendando ſpecimen acris judicii edidit atque doctrinæ, quâ nunc in patriâ illuſtrior habetur; miror que in hâc juvenili ætate opus ſenile non obiiſſe modò, ſed & excogitaſſe. Chriſtophorus Auguſtus *Heumannus*

Notæ variæ in Lactant.

Digitized by Google

elegantem ſanè excudit, tùm ob textûs Lactantiani emendationem, quam tamen, ipſo fatente, à Chriſtophoro Cellario mutuatus eſt, tùm ob ſuas notas, quæ ſingulare in arte criticâ ſtudium, accuratamque diligentiam exhibent. Multò plura tamen, quàm debuiſſet, gloſſemata excogitat in Lactantium à viris parùm litteratis inducta fuiſſe. Occurrit-ne difficile aliquid, tunc ſubeſt illi cujuſdam additamenti ſuſpicio, aut etiam querela, verùm ſæpiſſimè falſa, utpotè nullius fulta manuſcripti codicis autoritate? Tandem Joan. Ludolphus *Bünemannus* in edendo Lactantio palmam aliis omnibus præripuit. Tanta enim variarum animadverſionum ubertas, diverſarum lectionum tam multiplex affluit copia, tam argutum judicii enitet acumen in hâc ſuâ editione, ut nullus ante illum eò uſque progreſſus fuerit. Sat ipſi non fuit tot MSS. codices, tam multas, variaſque conferre editiones; Scriptorem noſtrum cum Latinæ Linguæ principibus æquè contulit, ut perſuaſum ſit omnibus, Lactantium Autores inter Eccleſiaſticos diſertiſſimum fuiſſe. Hunc quippè ad LII. MSS. codices, vulgatoſque LV. emendavit. Meritò igitur magnam in Germaniâ laudem ob emendatum Lactantium conſequutus eſt vir eruditiſſimus. Miror tamen illum, adhibitis hiſtoricis annotationibus, ad optatam metam opus tam eximium non perduxiſſe; cùm jam fortis, jam ingentis curſûs emenſus eſſet ſpatium. Nil factu erat facilius: minùs procul dubio laboris fuiſſet ex antiquis ea colligere, quæ apta ſunt ad hunc Autorem explicandum; plus tamen ſcientiæ, plus contuliſſet ingenii.

XX. Quid alii in edendo Lactantio præſtiterint, diximus; quid jam in hâc editione præſtemus, noſtrum eſt enarrare. Quanquàm de Autore noſtro optimè ſit meritus Joan. Bapt. Le Brun, quædam tamen ejus annotationibus addenda eſſe putavi. Vix mihi creditum eſt hujus Editoris autographum Lactantianum, cùm in mentem mihi venit, ut quas ipſe notas congeſſeram olim, in unum cum variis lectionibus à Joanne le Brun collectis copularem atque jungerem. Hàc ratione exiſtimavi fieri poſſe, ut eruditorum omnium animadverſiones hæc noviſſima repræſentaret editio, atque cunctarum inſtar eſſe poſſet. Alias, non omnes tamen, verùm ſelectas & utiliores conquiſivi & elegi in Eraſmo, Betuleio, Thomaſio, Iſæo, Gallæo, Sparkio, Cellario, Walchio & Heumanno. At Iſæi editio cùm raro venum eat, ejus tamen notæ ſint eruditæ, & ad rationem Theologicam ſæpiùs exaratæ, integras eas adjungere viſum eſt ad calcem prioris Voluminis, ne deſiderent aliquid Lectores in hâc ultimâ Lactantii editione, quæ omnes alias uno quaſi intuitu complectitur. Si ergò ſubjiciatur textui Lactantiano quædam annotatio hiſtorica aut critica, ne dubites, ea eſt Lengletii: ſi verò ſubſint lectiones variæ, eas, quibuſdam tamen exceptis, Joanni le Brun adjudices. Hæc eſt norma hujus curas ab alterius operâ ſecernendi. Verùm quæ ad Grammaticam, aliorumque Scriptorum cum Lactantii verbis collationem ſpectant, vix attigimus. Si cui porrò neceſſariæ forent notæ, vel potiùs diſquiſitiones in Lactantium Theologicæ, eas uberrimè dabit Domnus Nicolaus le Nourry, è Congregatione S. Mauri Benedictinus, Tomo 2. Apparatûs ad Bibliothecam Sanctorum Patrum à columnâ 571. ad 1172.

XXI. Attamen quoſdam manuſcriptos codices, editioneſque nonnullas à Joanne le Brun nuſquàm viſas conquiſivi. Codicem unum eximium, etſi quadringentorum tantùm annorum, ſuppeditavit exquiſitiſſima Bibliotheca Eminentiſſimi CARDINALIS DE ROHAN, nuſquàm à Theologis, imò nec à Litteratis omnibus ſine laude nominandi. Codicem alium trecentorum & ampliùs annorum perhumaniter, ut ſolet, ſubminiſtravit R. P. Domnus Ludovicus L'EMERAULT, Regiæ Sangermanenſi Bibliothecæ Præfectus: collationes quorumdam Italicorum Manuſcriptorum à Latino Latinio factas, quæ in ejus Bibliothecâ non leguntur, alioſque etiam à Petro Ciacconio collectas ultrò commodavit D. Claudius PREVOTIUS, Canonicus Regularis ex Regalis Abbatiæ Genovefianæ Bibliothecâ deſumptas. Duos codices ut ad me mitterentur benignè conceſſit inſigne CAPITULUM CAMERACENSE, unum decimi vel undecimi, ſed lacerum, alterum integrum decimi quinti tantùm ſeculi. Quintum tandem habuimus ex Bibliothecâ Patrum CAPUCINORUM Conventûs Sancti Honorati Pariſienſis, ejuſdem ferè ſcriptionis ac eſt Sangermanenſis codex, paulò tamen recentiorem. Manu exaratum codicem Lactantii librorum de Irâ & de Opificio Dei quadringentorum circiter annorum habet Joan. le BEUF, Regiæ Inſcriptionum ac Litterarum Academiæ Socius. Hunc libenter utendum ad me miſit, ex eoque aliqua decerpſimus. Manuſcriptum quoddam Colonienſe exhibet præclara & emendata editio anni 1544. Ad ſeptuaginta igitur quinque Codices, quos enumerabat Joannes le Brun, additi ſunt à me quinque, aut etiam ſex alii.

Idem ſit judicium de pluribus, iiſque rariſſimis editionibus, quas non viderat Joan. le Brun, ac præcipuè de Sublacenſi anni 1465. quæ omnium princeps eſt & primaria, quin etiam & rariſſima; hujus quippè quinque vix reperias exemplaria: unum Romæ, in BARBERINA Bibliothecâ; alterum in MOGUNTINENSIS Eccleſiæ Archivio Litterario; tertium in eximio Muſæo Viri clariſſimi ac eruditi Claudii de BOZE, utriuſque Academiæ, tùm Gallicæ, tùm Regiæ Inſcriptionum Socii, atque Regiorum Numiſmatum ſcriniis Præpoſiti: quartum exemplar Tiguri extat, in Bibliothecâ Carolinâ; quintum tandem in Bibliothecâ Scholæ Zwickavienſis (Cycneæ) ſervatur. Hujus editionis variæ lectiones ſigillatim hìc edentur. Contulimus prætereà hunc Autorem noſtrum ad Pariſienſe editum anno 1513. quamvis cæteris minùs emendatum. Sed magnoperè attendimus editionibus Colonienſi anni 1544. Heumannianæ anni 1736. atque aliis quibuſdam, quas non inſpexerat Joannes le Brun. Bünemannus Præfat. in Lactant. pag. 16.

Jam metam laboris attingebam, cùm mihi nunciatum fuit à magnæ ſpei juvenibus, Doctiſſimi Viri Joan. Georgii Walchii filiis, cùm me Pariſiis inviſere, Virum æquè clariſſimum ac eruditiſſimum Jo. Ludolphum Bünemannum noviſſimam anno 1739. vulgaſſe in Germaniâ Lactantianorum operum editionem. Eam ſtatim conquiſivi, atque ex eâ decerpſi non paucas annotationes, eas etiam, quæ huic noſtræ emendationi adverſantur. Illaſque præmiſi textui Lactantiano in utroque hujuſce editionis Volumine.

Digitized by Google

ORDO LACTANTII OPERUM. S. Hieronymus de Scriptorib. Eccleſiaſticis cap. 80.

XXII. Hùc uſquè de Divinis tantùm Inſtitutionibus verba feci: alia tamen opuſcula edidit Lactantius, quorum plura vel interierunt, vel alicubi deliteſcunt. Verùm quo putantur ordine elaborata eſſe, non abs re erit inquirere. Quod ut rectiùs fiat, quid de Scriptore illo dixerit S. Hieronymus, in medium eſt afferendum. » Firmianus, inquit, qui & Lactantius, Arnobii diſcipulus, ſub Diocletiano Principe accitus cum Fannio Grammatico, cujus de Medicinalibus verſu compoſiti extant libri, Nicomediæ Rhetoricam docuit, ac penuriâ diſcipulorum ob Græcam civitatem, ad ſcribendum ſe contulit. Habemus ejus *Sympoſium*, quod adoleſcentulus in Scholis ſcripſit Africæ, & Ὁδοιπορικὸν de Africâ uſque Nicomediam hexametris ſcriptum Verſibus, & alium librum qui inſcribitur *Grammaticus*, & alium pulcherrimum *de Irâ Dei*, & *Inſtitutionum Divinarum adverſùs Gentes libros ſeptem*, & Ἐπιτομὴν ejuſdem operis in libro uno ἀκεφάλῳ, & ad *Aſclepiadem* libros duos; *de Perſecutione* librum unum; ad *Probum* Epiſtolarum libros quatuor; ad *Severum* Epiſtolarum libros duos; ad *Demetrianum* auditorem ſuum Epiſtolarum libros duos; ad eundem de *Opificio Dei*, vel Formatione Hominis librum unum. Hic extremâ ſenectute Magiſter Cæſaris Criſpi filii Conſtantini in Galliâ fuit, qui poſteà à patre interfectus eſt «.

Ex his Sancti Doctoris verbis, aliiſque documentis elici, non certò quidem, ſed non improbabili conjecturâ poteſt, tempus quo unumquemque librum ediderit Lactantius. Jam is *extremam ſenectutem* erat adeptus, cùm in Gallias miſſus eſt à Conſtantino, ut Criſpum filium litteris erudiret, quod factum eſt, juxta Euſebii Chronicon, circa annum 318. Hanc ſenectutem extremam conjicere licet fuiſſe ad annum circiter ſeptuageſimum. Ab annis igitur 318. ſi demſeris ſeptuaginta, ſuperſunt 248. quo æræ Chriſtianæ anno natus forsàn eſt Lactantius noſter.

LIBRI LACTANT. SYMPOSIUM.

At juxta Hieronymum, hic, cùm eſſet *adoleſcentulus in Scholis Africa*, ſcripſit SYMPOSIUM anno, ut puto, 268. Hoc deperditum crediderunt eruditi. At non ſemel illud edidit ſub nomine Lactantii Heumannus; nec multùm abnuit Bünemannus. Attamen hæc ænigmata Sympoſio cuidam à veteribus tribuuntur, ut apprimè notat Albertus Frabicius in Bibliothecæ Latinæ ſupplemento pag. 271. nihilominùs tamen illud iterùm excudi curavi tomo II. hujuſce editionis. Iſtud autem Sympoſium, opus quidem juvenile, centum continet ænigmata verſibus exarata, quæ priùs vulgata fuerant ſub *Symphoſii* vel *Sympoſii*, ignoti cujuſdam Poetæ nomine: aliquæ tamen editiones titulum præferunt *Cœlii Firmiani Sympoſii Poetæ*.

CARMEN DE PHŒNICE.

Elegantius verò eſt CARMEN DE PHŒNICE, quod acris æquè ac limati judicii Vir Nicolaus Heinſius Lactantii fœtum agnoſcit & prædicat. Idem cenſet Petrus Lambecius in eruditiſſimis de Bibliothecâ Cæſareo-Vindobonenſi Commentariis libro II. cap. 8. pag. 788. Ac Doctiores quidam tùm ante, tùm poſt Lambecium in eandem loquuntur ſententiam, atque multis in MSS. ſub Lactantii nomine legitur. Sic etiam habet codex Sangermanenſis; *Iſta Carmina dicuntur eſſe Lactantii*. Quæ ſi ſint

Scriptoris hujus, illa circa annum 280. ſcripta ſunt, cùm jam in maturiorem ætatem adoleverat: nondùm tamen Chriſto nomen dederat Lactantius. Ea etiam dedimus tomo ſecundo noſtræ editionis.

ITINERARIUM.

At cùm, Diocletiano imperante, ex Africâ Nicomediam accitus fuerit Scriptor elegantiſſimus, ut Rhetoricam doceret, atque ὁδοιπορικὸν, id eſt, *itinerarium ſuum* hexametris verſibus ſcripſerit, mens mea eſt annum circiter 290. in Bithyniam advocatum hunc fuiſſe. Diocletianus enim non eſt imperio potitus, niſi anno 284. Peractis autem in Europâ bellis quibuſdam, Aſiam repetiit anno 289. à quo, ut puto, petierunt Nicomedienſes, ut ad ſe Vir ille diſertiſſimus accerſeretur. Id verò à ſolo poterant Imperatore exorare atque impetrare. Eodem fortè tempore GRAMMATICUM ſcripſit Lactantius. Uterque autem liber non invenitur.

GRAMMATICUS.

DE OPIFICIO DEI.

Sed cùm Chriſto fuerit poſteà mancipatus, veram in Aſiâ ſuſcepit Religionem, forsàn anno 295. ſeptem vel octo annis antequàm in Fideles fureret perſecutio. Hâc ſæviente, ſcripſit Lactantius libellum eximium DE OPIFICIO DEI, circa annum 310. ad Demetrianum quondam auditorem ſuum, ut quem litteris nihil aliud quàm linguam inſtruentibus erudierat, ipſi non deeſſet honeſtioris rei, meliorisque doctrinæ præceptor. Hunc librum ità philoſophicè ſcripſit Lactantius, ut ex eo tamen facilè Chriſtianus mandata cœleſtia hauriat. Obſcuriùs nihilominùs, ipſo fatente, locutus eſt, quàm decuit, idque pro rerum ac temporis neceſſitate, plura & meliora editurus, ſi indulgentia cœlitùs venerit. Quæ verba procul dubio ſævientem indicant perſecutionem. Tunc autem meditabatur Lactantius grandius quoddam volumen contra Philoſophos, & de iis quæ ad Vitæ Beatæ ſtatum ſpectant. Hîc non obſcurè indicat Divinas Inſtitutiones, quarum libri priores contra Philoſophos ſcripti ſunt, ultimus de Vitâ Beatâ diſſerit. Non igitur illas jam ediderat Lactantius, quod multò clariùs elucet legentibus caput XX. libri de Opificio Dei.

De Opificio Dei cap. 1.

De Opificio Dei cap. 20.

Ibidem.

EPISTOLÆ AD DEMETRIANUM.

Eodem forsàn tempore ſcripſit AD DEMETRIANUM ipſum EPISTOLARUM DUO VOLUMINA, quæ, ſicut & aliæ ejus Epiſtolæ, interciderunt: quaſdam tamen deſinente XVI. ſeculo viderat * Hadrianus Junius in Egmundani Monaſterii Bibliothecâ, MSS. codicibus olim refertiſſimâ. At jam ab anno 1573. ſublati erant hi duo libri, quos Junio Abbas hujuſ-ce Monaſterii tunc oſtenderat.

EPISTOLÆ VEL LIBRI AD ASCLEPIADEM.

In eâdem fortè perſecutione multas ſcripſit Lactantius EPISTOLAS AD ASCLEPIADEM. Huic ſanè cum elegantiſſimo Scriptore noſtro conſuetudo interceſſerat & familiaritas. Sicut enim Aſclepiades, cæterùm vix notus, ſed aut Græciâ, aut Aſiâ oriundus, ut nomen indicat, ad Lactantium librum nuncupaverat *de ſummâ Dei Providentiâ*; viciſſim ipſi duos libros Lactantius inſcripſit. Verùm hi utique perierunt.

Lib. VII. Inſtit. Div. c. 4. in fine.

DE MORTIBUS PERSECUTORUM.

Sedatâ Diocletianeâ perſecutione, pace compoſitâ, Chriſtianis in integrum reſtitutis, Lactantius librum DE MORTIBUS PERSECUTORUM ſcripſit, anno, ut videtur, 315. Idque non ſolùm poſt pugnam ad Campum

* Hadrian. Junius, in Bataviæ hiſtoriâ in-4°. Lugduni Batav. 1588. pag. 311.

Digitized by Google

Serenum deſcriptam capite 47. quâ ſuperatus eſt à Licinio Maximinus, die 1. Maii anni 313. imò poſt edictum de reſtituendâ Eccleſiâ, quod die 13. Junii proponi juſſit Licinius, ut habetur cap. 48. verùm etiam poſt mortem, quâ Valeria anno 315. mulctata fuerat: quod legitur capite LI. Hunc libellum, de quo iterùm dicemus initio alterius Voluminis, ab annis mille deperditum, repertumque in Bibliothecâ Colbertinâ, primus anno 1679. edidit Stephanus Baluzius, mandante Illuſtriſſimo viro Joanne Baptiſtâ Colbert, Regi à Sanctioribus Secretis, & ſummo Ærarii Adminiſtro. Singularis hujus in orbe Chriſtiano codicis, qui cum reliquis omnibus Colbertinis in Regiam venit Bibliothecam, copiam mihi fecit, inſito quodam vel innato potiùs quo eſt in rem litterariam amore Claudius SALLIER, Regiæ Bibliothecæ Præfectus alter. Codicem hunc cum editis iterùm conferendum eſſe duxi, & quædam rursùs (quod vix credas) à multis, iiſque Viris eruditis, prætermiſſa annotavi. Ità ut etiam expreſſerim in notis quæ fuerint amanuenſis errata. Ea enim ſæpiſſimè Doctioribus dant locum, novam ac utiliorem aut elegantiorem fingendi interpretationem. Sed ne aliquid deeſſet huic noſtræ editioni, commentarios, quos in Ultrajectinam anni 1692. congeſſerat Paulus Bauldri, eos omnes, nullo dempto, recudi curavimus. Idque tantâ fide ac diligentiâ, ut eorum etiam notationes cenſorias, quibus graviùs quàm decet in Doctrinam Catholico-Romanam incurrunt, non prætermiſerim, additâ nihilominùs quâdam, ubi opus eſt, animadverſione, quâ in Annotatorem rejicitur error. Ad quid enim iſtæ tam intempeſtivæ excurſiones, ubi de hiſtoriâ, non de rebus agitur Theologicis? Hâc ratione noſtram in editionem ea omnia contulimus, quæ priùs undique ſigillatim conquirere erat neceſſe, ut integra Lactantii opera, varioſque in ea commentarios ſibi compararet Lector eruditus.

DIVINÆ INSTITUTIONES.

Criſpus anno 317. ætatis 20. Cæſar factus eſt à Conſtantino patre. Tunc in Galliis uterque erat, quò accitus fuit Lactantius, qui filium Imperatoris litteras edoceret humaniores. Atque ab eo tempore non ſolus ego multis ductus rationibus opinor editas fuiſſe DIVINAS INSTITUTIONES; verùm in eandem loquuntur ſententiam * Antonius Pagius, Tillemontius, Nicolaus le Nourry, Remigius Ceillier, uterque Benedictinus, Joannes Baptiſta le Brun, aliique benè multi, quibus eſt perſuaſum Lactantium hunc librum edidiſſe, poſtquàm percrebuit Liciniana perſecutio, quæ ſævire non cœpit niſi anno 320. Nolim tamen diffiteri Lactantium multa priùs de re Chriſtianâ in arcanis Tabellis ſcripto annotaſſe, ut opus hoc tam arduum, tam difficile non ſolùm adoriretur, ſed etiam ad optatum perduceret exitum vix enim aliter fieri potuit. Inſtitutionum verò duplicem à Lactantio vulgatam fuiſſe editionem, non † Thomaſius modò, ſed

* Pagii Critica ad Annal. Baronii, ad ann, 315. n. 11. Tillemont, hiſtor. Eccleſ. tom. 6. pag. 728. Nicolaus le Nourry in Apparat. ad Biblioth. SS. Patrum tom. 2. p. 336. & 366. Dom Remi Ceillier, hiſt, des Auteurs Eccleſtiq. tom 3. pag. 392.

† Thomaſ. notæ ad cap. 1. lib. 1. Inſtitut. Baluz. notæ in libr. de Mortib. Perſecut. pag. 278. hujuſce editionis, Heuman. not. ad cap. 1. Divinar. Inſtitut. libri primi.

Digitized by Google

ſed & Baluzius ipſe, & Heumannus monuerunt; apud quos leges, triſtibus quidem temporibus ſcriptas eſſe Divinas Inſtitutiones, lætioribus autem emendatas, auctas & Conſtantino dicatas. Bis, inquit Heumannus, *Lactantius hoc opus edidit, priùs ante regnum Conſtantini, iterùm eo rerum potito.* Ex hâc forſàn duplici editione emanarunt, non equidem omnes, ſed quædam lectiones variæ, quæ laboris non minimum faceſſêre, tùm doctis Lactantii editoribus, tùm eruditis quibuſque. Non enim adverſatur Scriptori etiam diligentiſſimo, nec abhorret à ratione, ut ſuas ipſe retractet lucubrationes. Felicior ſanè atque ſuavior multò eſt emendatio propria, quàm aliena.

At liber iſte variâ & multiplici cùm refertus ſit doctrinâ, ad ejus lectionem, ut planè intelligatur, vigilans ac ſingularis adhibenda eſt opera. Multi autem terrentur aſſiduo & acriori ſtudio. Hinc Epitome prodiit, poſtulante Pentadio, ſive is frater Lactantii fuerit, ſive Chriſtianus quidam & amicus, quem loco fratris Lactantius habebat. Pentadius ille ejuſdem fortaſſè generis erat, atque alter hujuſce nominis, qui Conſtantio Imperatori intimis fuit à Secretis. Iſtud enim nomen parùm vulgare eſt apud antiquos. Ità porrò ſuas Inſtitutiones anguſtioribus conſtrinxit terminis Autor noſter, ut mentes inſtruat, nec tamen prolixitas pariat faſtidium, ſicut nec brevitas obſcuritatem. Quamvis autem eandem ibi Divinarum Inſtitutionum tradiderit Doctrinam, quam alibi paſſim, eam nihilominùs iiſdem verbis non explicat. Sicuti nonnulla prætermiſit intacta: ità plurima, veritatis explicandæ causâ, interdùm adjicit. Hinc facile ad ſcribendum, hinc varium aptumque ad omnia exhibet ingenium. Hujus autem Epitomes pars maxima jam à tempore Sancti Hieronymi deſiderabatur; quam tamen integram ferè ex codice MS. Regiæ Taurinenſis Bibliothecæ edidit Pariſiis anno 1712. Vir Doctiſſimus Chriſtophorus Matthæus PFAFFIUS, Tubingenſis Academiæ Cancellarius. Cujus libri apographum ad me, deprecante eruditiſſimo Joan. Daniele SCHŒPFLINO, Hiſtoriarum & Eloquentiæ Profeſſore publico in Argentoratenſium Univerſitate, miſit Pfaffius, atque in eo quædam non exigui momenti obſervavi. Ne putes tamen ſtatim poſt editas Inſtitutiones Epitomen fuiſſe perſcriptam: plures enim elapſi ſunt anni opus inter utrumque. *Quanquàm*, ait Lactantius, *Divinarum Inſtitutionum libri, quos* JAMPRIDEM *ad illuſtrandam veritatem Religionemque conſcripſimus, &c.* Quemadmodùm hæc verba, *non ità pridem*, paucos annos, ſic ea *jampridem*, quæ Lactantius habet, longius temporis ſignificant intervallum. Libens ergò crediderim anno 325. aut 326. editam fuiſſe Epitomen.

INSTITUT. EPITOME.

Epitome Lactant. in Procemio.

At intereà, fortè anno 324. plures alios per otium libros edidit ſcriptor diſertiſſimus, illum præcipuè qui DE IRA DEI inſcribitur, quem editurum ſe præmonuerat. *Seponatur*, inquit, *locus de Irâ Dei, quòd & uberior eſt materia, & opere proprio latiùs exequenda.* Hoc verò contra Epicureos probat, Deum ſummè juſtum ob malam hominum mentem, perpetrataque ab iis delicta, imponere pœnas ſontibus, ſicut benè merentes promiſſis donat muneribus. Hunc librum non pulcherrimum modò, ſed & docto pariter & eloquenti ſermone conſcriptum, rectè S. Hieronymus habet

DE IRA DEI.

Divinar. Inſtit. lib. II. cap. 17.

ut Epitomen Dialogorum Ciceronis. Qui utinàm eximiè & eleganter in Gallicam linguam verſus à Joanne Fr. *Dreux du Radier*, Regi à Conſiliis, in tractu Thymarenſi Prætore ſpeciali, mox prodeat in lucem, ſicut & ipſe ſpem nobis fecit.

De Chateauneuf en Thimerais.

EPISTOLÆ AD SEVERUM.

S. Hieronym. in Catalogo Script. Eccleſiaſt.

Circa eadem tempora ſcripſiſſe mihi videtur Lactantius EPISTOLARUM AD SEVERUM LIBROS DUOS. Severus autem ille Hiſpanus erat, atque unus ex majoribus Aquilii Severi, de quo ait S. Hieronymus: *Aquilius Severus in Hiſpaniâ, de genere illius Severi ad quem Lactantii duo Epiſtolarum ſcribuntur libri.* At Nicomedienſes ſicut & Bithynos inter & Hiſpanos nihil, multùm verò Galliam inter & Hiſpaniam erat negotii. Hinc conjicere licet, has Epiſtolas à Lactantio editas fuiſſe, dum in Galliâ morabatur. Eadem porrò dicerem de libris quatuor EPISTOLARUM AD PROBUM, cujus nomen non Aſiaticum, ſed Romanum eſt, vel fortè Gallicum. Ad eum enim in Gentis gratiam atque laudem Lactantius his in Epiſtolis de Gallis præclara quædam profert, teſtante S. Hieronymo. *Galli*, inquit Lactantius, *à candore corporis Galatæ nuncupantur; & Sibylla ſic eos appellat. Quod ſignificare voluit Poeta, cùm ait; tùm lactea colla auro innectuntur, cùm poſſet dicere candida. Hinc utique Galatia Provincia, in quam Galli aliquandò venientes, cum Græcis ſe miſcuerunt; undè primùm ea Regio Gallo-Græcia, poſt Galatia nominata eſt.* Hæc tamen, non diffiteor ipſe, levior eſt conjectura; verùm ab aliis certiora, melioraque ſunt expectanda.

EPISTOLÆ AD PROBUM.

S. Hieron. Proœmio libri 2. in Epiſt. ad Galatas.

DE LIBRIS A LACTANTIO PROMISSIS AC IPSI SUPPOSITIS.

Lact. Inſt. lib. VII. c. I.

Lact. lib. IV. Divin. Inſtit. cap. ultimo, & de Irâ Dei cap. 2.

XXIII. Jam diximus de omnibus Lactantii libris, tùm extantibus, tùm deperditis, quos enumerat Sanctus Hieronymus; ſed parùm nobis curæ eſt de promiſſis operibus, quæ nuſquàm forsàn extiterunt, quale illud eſt ADVERSUS JUDÆOS, cujus veterum nullus meminit. Sic etiam pollicitus fuerat *Diſputationes contra omnes mendaciorum Sectas.* Quod utrumque onus multò gravius erat, quàm ut illud fœliciter ſuſtinere poſſet Autor elegantiſſimus, at in Scripturis Sacris non ſatis exercitatus, nec integrè verſatus in Eccleſiæ doctrinâ. Nec plus curamus eos libellos quos ſuppoſitos appellamus. Memorant Doctiores quidam librum DE SPECTACULIS *, quem dicunt ſub nomine Lactantii ex MS. editum eſſe Venetiis anno 1705. Hujus copiam mihi facere, imò nec certam habere notitiam potui ex illuſtriſſimorum Virorum, atque etiam Bibliopolarum litteris Venetias miſſis. Undè meritò hanc editionem fabulam eſſe putamus cum Viro Clariſſimo Jo. Ludolpho Bunemanno in Miſcellaneis Lipſienſibus Tomo 3. pag. 136.

Jam anno 1570. monuerat Michael Thomaſius † in Antuerpienſi ſuâ editione, Carmen DE PASCHA non eſſe Lactantii, ſed Venantii Honorii Clementiani Fortunati, Preſbyteri Italici VI. ſeculo, teſtante MS. codice Bibliothecæ Vaticanæ, in quo leguntur Poemata hujus Venantii Fortunati, qui poſteà fuit Pictavienſis Epiſcopus. Alii verſus DE PASSIONE DOMINI ignotum prorsùs habent autorem, at non Lactantium. Hæc ni-

* In Memoriis Trevoltianis, ad ann. 1705. pag. 1992.
Nouvelles de la République des Lettres, ann. 1705. Tom. 2. pag. 117.
Buddei Lexicon univerſale, voce, Lactantius.

† Thomaſius in notis ad Lactant. ad finem.

hilominùs carmina edidimus, ne fortè querantur moroſi quidam Lectores, putentque truncam eſſe ac imperfectam noſtram editionem.

Quamvis autem antiquiores Lactantiani codices uno contextu ſcripti ſint ſine ullâ nec Sectionum, nec Capitum, ſed ſolummodò librorum diſtinctione: receptam tamen adhibuimus in capita diviſionem, ſummariis additis, ut cuncta legentibus clariora fiant. Medii ævi exemplaria, quale illud eſt Eminentiſſimi Cardinalis de Rohan, Sectiones multas habent; nullas reperire eſt in vetuſtiſſimis Regiis & Cameracenſi, nec etiam in Sangermanenſi: at codex Patrum Capucinorum qui recentior eſt, vulgatis capitibus diſtinguitur.

Dictu inutile putavi de ſtylo Lactantii longiùs diſſerere. Sat eſt obſervaſſe cum S. Hieronymo aliiſque Viris doctiſſimis, Scriptorem hunc diſertiſſimum Ciceronis eloquentiam referre. Nuſquàm ejus turget, rarò aſſurgit oratio; ſed cum lenitate quâdam æquabiliter profluit, non tamen ſine nervis & viribus: tàm eſt accurata, tàm fortis, ut nulla ſit aptior ad perſuadendum, ſed ſine judiciali aſperitate, & ſine ſententiarum forenſium aculeis. Puro ſtudet eloquio, perſpicuo atque eleganti; ſequiturque hanc Ciceronis ipſius normam, *Pacatiorem Philoſophorum rationem eſſe, Oratorum verò pugnatiorem*. In vocum diſpoſitione tantam ſectatur ſuavitatem, ut etiam apud eloquio potentes Cicero Chriſtianus audire mereatur, & Romani Oratoris ingenium omninò ſapiat. Habet tamen verba quædam peregrina, ſed ea vel ſunt illius ſeculi quo vixit Lactantius, vel Africanæ terræ ſolum redolent. Sic Tertullianus, ſic SS. Cyprianus, Auguſtinus & Fulgentius, æquè ac Lactantius Africani, verbis quibuſdam utuntur inſolitis & barbaris. Ea porrò in rerum Indice diverſo, id eſt, Italico caractere edi curavimus. STYLUS LACTANTII.

In hâc verò editione, quæ textum Lactantianum ſine typographico errore repræſentat, noluimus Autoris hujus verbis admiſcere litteras aut ſigna, quæ notas indicarent, ne rerum ſeries perturbetur, neve immutetur orationis ordo; ne tandem frequentiores notulæ textui permiſtæ, attentum Lectoris animum retardent, alioque avertant. Satis eſſe duximus initio cujuſque annotationis apponere lineam atque voces, quæ forent in gratiam minùs eruditi Lectoris planiùs explicandæ.

Hæc de noſtrâ ſufficiat obſervaſſe editione, in quâ excudendâ vicem ſuam implet Joannes de Bure, Bibliopola, ut doctis Emptoribus fiat ſatis, tam in chartâ eligendâ, quàm nitidioribus adhibendis caracteribus.

Cæterùm ſi quid fortè in notis dictum fuerit à nobis adversùs Sanctæ, Catholicæ, Apoſtolicæ & Romanæ Eccleſiæ ſcita, cujus judicio hæc noſtraque omnia ſubjecta ſunto, illud indictum omninò eſſe volumus, parati emendare, ubi opus erit.

Obſervet lector eruditus, pag. v. *lin.* 18. *hujuſce Præfationis per incuriam vocem* Latinas, *irrepſiſſe, loco iſtius* Litteras, *& pag.* xiij. *lin.* 9. alios, *loco hujus* alias.

ut Epitomen Dialogorum Ciceronis. Qui utinàm eximiè in Gallicam linguam verſus à Joanne Fr. *Dreux du Radier* filiis, in tractu Thymarenſi Prætore ſpeciali, mox prodeat & ipſe ſpem nobis fecit.

De Chateauneuf en Thimerais.

EPISTOLÆ AD SEVERUM.

S. Hieronym. in CatalogoScriptor. Eccleſiaſt.

Circa eadem tempora ſcripſiſſe mihi videtur Lactan AD SEVERUM LIBROS DUOS. Severus autem ille Hiſpar ex majoribus Aquilii Severi, de quo ait S. Hieron *in Hiſpaniâ, de genere illius Severi ad quem Lactantii tur libri.* At Nicomedienſes ſicut & Bithynos i multùm verò Galliam inter & Hiſpaniam erat licet, has Epiſtolas à Lactantio editas fuiſſe, du dem porrò dicerem de libris quatuor EPISTO nomen non Aſiaticum, ſed Romanum eſt, enim in Gentis gratiam atque laudem La præclara quædam profert, teſtante S. Hie *à candore corporis Galatæ nuncupantur, & S voluit Poeta, cùm ait; tùm lactea colla aur Hinc utique Galatia Provincia, in quam ſe miſcuerunt; undè primùm ea Regio* Hæc tamen, non diffiteor ipſe, le tiora, melioraque ſunt expectand

EPISTOLÆ AD PROBUM.

S. Hieron. Procœmio libri 2. in Epiſt. ad Galatas.

DE LIBRIS A LACTANTIO PROMISSIS AC IPSI SUPPOSITIS.

Lact. Inſt. lib. VII. c. 1.

Lact. lib. IV. Divin. Inſtit. cap. ultimo, & de Irâ Dei cap. 2.

XXIII. Jam diximus de o tùm deperditis, quos enumer curæ eſt de promiſſis operib illud eſt ADVERSUS JUDÆOS, licitus fuerat *Diſputationes* co onus multò gravius erat, q gantiſſimus, at in Scriptu ſatus in Eccleſiæ doctri tos appellamus. Memo quem dicunt ſub no ... vel 1705. Hujus copiam ... forsàn antui ex illuſtriſſimoru ... ulgavit, quod, netias miſſis. Und ... ibi Lactantio poſ- Viro Clariſſimo J ... ptis. Tomo 3. pag. 1 ... oricamque doceret, forum ta-

Jam anno 1 ... te, ad argutam malitiam juvenes editione, Car ... multò antè Lactantium fecit, ſicut teſtan- Clementiani ... tem tempus tereret, otiumque dulce hone- Bibliothecæ ... ulorum penuriam ad ſcribendum contulit, etiam nati, qui ... Chriſtianâ. Hinc emanarunt opera quædam ab eo vul- DOMINI ...

... nno ... vide no- * In ... 11. ... editionis pag. ... Tom II.

† Sicca urbs Africæ propriæ; vocaturque aliquandò *Sicca Veneria*, vel *Sicca Colonia*. *Siccenſium Epiſcopus* legitur apud Victorem Vitenſem in hiſtoriâ Perſecutionis Vandalicæ.

Digitized by Google

...s ſuprà diximus Præfationis noſtræ pag. XIV. Poſt adeptam ve... ...iæ commoratus eſt Lactantius ad annum uſque 317. ibi er... ...o, quo ſævit odioſa Principum crudelitas. Quid hâc fu... ...ne ipſe Chriſtianus in tam horridâ tempeſtate catenas ... notum omninò eſt. Ille fortaſsè à Principibus ac ..., ſed Philoſophus potiùs habebatur. Sic enim ... *Philoſophi noſtra ſecta, quam tuemur, inſtructiores* ... interim elegantiſſimum librum ſcripſit *de* ... Philoſophico, alioſque nonnullos; atque ...phos omnes diſputandi, ut vanas eo... ...e exponeret ac propugnaret: non ... adduxerat exitum. Anno verò 317. ... accerſitus eſt, ut Criſpi magnæ ... juvenilem ætatem nobiliori... ...m ſolùm vigeſimum ætatis ... eſt, anno 317. Kalendis

... in ſcriptis ſuis me... ...s! Criſpus autem, ...at operam; ac ... exercitibus ... Victor an... ...icium Lactan... ...domeſticum, nec ...tur. Tunc ergò mo... ... non modò fuerat me... ... animadverſiones, prout ... conſignaverat.

...s in Præfatione. Verùm ab eo ...ntio nec ſui, nec ſequentium tem... ...ervat Euſebius Virum hunc, quem elo... ... appellat, adeò ab aulicis abhorruiſſe de... ...ate degiſſe, ut ſæpè etiam neceſſariis indi... ...iſtianâ Religione inconcuſſæ conſtantiæ argu... ...t Lactantii penuria, antequàm Criſpo Cæſari foret ... igitur ſi tanto animo, ſi tantâ curâ laudes effundat ... Evangelicam. Dubitet-ne quiſpiam, quin Cæſaris præcep... ...anti faciebat Conſtantinus Magnus, Princeps beneficus ac li... ... omnes, ſanctiſſimè vixerit, qui opes, qui dignitates, qui ho... ...es aliaque bona calcavit mortalia: qui denique Criſpum diſcipulum ſic inſtituit, ut hunc Euſebius Cæſarienſis Principem optimum & Deo carum appellaverit.

Quo anno, vel quâ in urbe obierit Lactantius, omninò incertum eſt: facilè tamen aſſentior viris doctiſſimis Chriſtophoro Browero, & Ægidio Bucherio, qui tradunt, eum Treviris non ſolùm extremam egiſſe ſenectutem, ſed & ſupremum diem obiiſſe, quâ in urbe diù moratus fuit Criſpus, ad quem fuerat ex Aſiâ accitus Autor noſter.

De Opificio Dei c. 1. initio.

De Opificio Dei c. 20.

Inſtitut. lib. V. c. 4. initio.

Ibidem.

Euſeb. in Chron.

Inſtitut. lib. VI. cap. 12. circa fin. & lib. VII. cap. 1. circa fin.

Euſebius hiſt. Eccleſ. lib. 10. c. 9.

Digitized by Google

LACTANTII VITA.

Lucius Cælius vel Cæcilius * Firmianus Lactantius, non in Italiâ, ſed in Africâ potiùs natus eſſe rectè creditur. Ibi enim etiam adoleſcentulus præceptore uſus eſt Arnobio. Nec mos fuit unquàm Romanorum aut Italorum Africam petere, ut eloquentiam aut ſcientias edocerentur; imò Afri in Italiam diſciplinarum aut artium diſcendarum ergò immigrabant ſæpiſſimè. Tunc autem Siccæ † Rhetoricam docebat Arnobius, quem non æquavit modò, ſed etiam vicit dicendi ſuavitate Lactantius, ità nominatus à lacteâ, ut aiunt, eloquentiâ. Circa annum 290. Nicomediam accitus eſt ſub Diocletiano, ut litteras oratorias doceret. Teſtatur itaque hunc S. Hieronymus ὁδοιπορικὸν, id eſt, Itinerarium ſuum ex Africâ Nicomediam uſque hexametris verſibus deſcripſiſſe. Illum Ethnicis parentibus fuiſſe prognatum, atque eorum errores cum lacte ſimul hauſiſſe colligitur ex eo, quod de ſe ipſe dicat, Epitomes capite 48. paulò ante finem: *Nos qui ſumus ex Gentibus*; & initio capitis 2. de Irâ Dei, *liberati ab errore quo implicati tenebamur, formatique ad Veri Dei Cultum, juſtitiam diſceremus.* Sic & libro VII. capite ultimo ait, *abjectis erroribus, quibus anteà tenebamur, ad æterna cœleſtis theſauri præmia dirigamur.*

S. Hieron. de Scrip. Eccleſ.

Quo verò tempore ad Chriſtianam Religionem acceſſerit, certò non conſtat; fortè tamen anno 295. ut jam diximus. Nihilominùs ſat nobis eſt aſſerere, illum ante incœptam ſub Diocletiano, anno ſcilicet 303. Perſecutionem cœleſte lumen attigiſſe. Id colligitur ex hoc Divinarum Inſtitutionum loco: *Cùm præſente me*, inquit, *ac dolente, ſacrilegas litteras ſuas explicaſſent*, duo Philoſophi acerrimi Chriſtianorum adverſarii.

Inſtitut lib. V. cap. 4. initio.

Litteris humanioribus à teneris annis probè fuit excultus Lactantius, cujus præcox ingenium teſtatur *Sympoſium*, quod adoleſcentulus ſcripſit in Scholis Africæ. Illud autem non putamus eſſe, quod tamen poſt Heumannum & Bünemannum edidimus pag. 251. Tomi II. opus ſanè juvenile vel etiam puerile, in quo centum quædam explicantur ænigmata. Forsàn antequàm Chriſtianæ militiæ nomen daret, *Carmen de Phœnice* vulgavit, quod, teſte Heinſio, aliiſque Viris doctis, ſat eſt elegans, ut aſcribi Lactantio poſſit, eique reverà aſcribitur quibuſdam in manuſcriptis.

S. Hieron. de Script. Eccleſ.

Quamvis eloquentiæ daret operam, Rhetoricamque doceret, forum tamen nuſquàm attigit, ſed, ipſo fatente, ad argutam malitiam juvenes erudiebat; quod & Quintilianus multò antè Lactantium fecit, ſicut teſtantur ejus Declamationes. Ut autem tempus tereret, otiumque dulce honeſtaret, ſe propter diſcipulorum penuriam ad ſcribendum contulit, etiam ſuſceptâ Religione Chriſtianâ. Hinc emanarunt opera quædam ab eo vul-

Inſtitut. l. III. c. 13. Præfat. libri I.

* De Lactantiano *Cæcilii* nomine vide notas Baluzii Tomo II. hujuſ-ce editionis pag. 280. & diſſertationem præviam de Autore libri de Mortibus Perſecutorum poſt Præfationem Tomi II.

† *Sicca* urbs Africæ propriæ; vocaturque aliquandò *Sicca Veneria*, vel *Sicca Colonia*. *Siccesſitanus Epiſcopus* legitur apud Victorem Vitenſem in hiſtoriâ Perſecutionis Vandalicæ.

gata, de quibus ſuprà diximus Præfationis noſtræ pag. XIV. Poſt adeptam veritatem Nicomediæ commoratus eſt Lactantius ad annum uſque 317. ibi ergò fuit toto decennio, quo ſævit odioſa Principum crudelitas. Quid hâc furente fecerit, quâ ratione ipſe Chriſtianus in tam horridâ tempeſtate catenas aut vincula effugerit, ignotum omninò eſt. Ille fortaſsè à Principibus ac Præſidibus non Chriſtianus, ſed Philoſophus potiùs habebatur. Sic enim de Chriſtianis ait ipſe, *quò Philoſophi noſtra ſecta, quam tuemur, inſtructiores doctioreſque in poſterùm fiant.* His interim elegantiſſimum librum ſcripſit *de Opificio Dei*, ſtylo tamen merè philoſophico, alioſque nonnullos; atque conſilium tunc iniit contra philoſophos omnes diſputandi, ut vanas eorum refelleret opiniones, veritatemque exponeret ac propugnaret: non autem iſtud eo tempore ad proſperum adduxerat exitum. Anno verò 317. deſinente, in Galliam, Nicomediâ relictâ, accerſitus eſt, ut Criſpi magnæ ſpei Principis, filii Conſtantini natu maximi, juvenilem ætatem nobilioribus artibus ac ſcientiis informaret. Tunc enim ſolùm vigeſimum ætatis annum attigerat Criſpus, cùm à Patre Cæſar factus eſt, anno 317. Kalendis Martiis, ut teſtantur Idaciani faſti.

De Opificio Dei c. 1. initio.

De Opificio Dei c. 20.

Inſtitut. lib. V. c. 4. initio.

Hujus tam præclari, nobilioriſque muneris nuſquàm in ſcriptis ſuis meminit Lactantius; tantæ modeſtiæ fuit Vir ille eruditiſſimus! Criſpus autem, quamvis juvenis, moderatam tamen ſtudio Litterarum navabat operam; ac eodem tempore ità in gerendâ Republicâ erat occupatus, ut exercitibus præeſſet, Conſul eligeretur annis 318. 321. & 324. Francorum Victor anno 320. atque Licinii anno 323. fuerit. Hinc videas illud officium Lactantii Litterarium, egregium quidem, at nec ſervile, nec domeſticum, nec tandem ità perpetuum fuiſſe, ut à ſcribendo deterreretur. Tunc ergò molitus eſt Divinarum Inſtitutionum opus, quod priùs non modò fuerat meditatus, ſed ad quod etiam extruendum eruditas animadverſiones, prout tempora dabant, privatis chartis haud dubiè conſignaverat.

Ibidem.

Alia etiam edidit, de quibus jam egimus in Præfatione. Verùm ab eo tempore quo Criſpum adiit, nil de Lactantio nec ſui, nec ſequentium temporum notant Hiſtorici. Id ſolùm obſervat Euſebius Virum hunc, quem eloquentiſſimum, quem doctiſſimum appellat, adeò ab aulicis abhorruiſſe deliciis, vitamque tantâ in egeſtate degiſſe, ut ſæpè etiam neceſſariis indigeret, quod eſt ejus in Chriſtianâ Religione inconcuſſæ conſtantiæ argumentum. Talis ſanè erat Lactantii penuria, antequàm Criſpo Cæſari foret addictus. Nec mirum igitur ſi tanto animo, ſi tantâ curâ laudes effundat in paupertatem Evangelicam. Dubitet-ne quiſpiam, quin Cæſaris præceptor, quem tanti faciebat Conſtantinus Magnus, Princeps beneficus ac liberalis in omnes, ſanctiſſimè vixerit, qui opes, qui dignitates, qui honores aliaque bona calcavit mortalia: qui denique Criſpum diſcipulum ſic inſtituit, ut hunc Euſebius Cæſarienſis Principem optimum & Deo carum appellaverit.

Euſeb. in Chron.

Inſtitut. lib. VI. cap. 12. circa fin. & lib. VII. cap. 1. circa fin.

Euſebius hiſt. Eccleſ. lib. 10. c. 9.

Quo anno, vel quâ in urbe obierit Lactantius, omninò incertum eſt: facilè tamen aſſentior viris doctiſſimis Chriſtophoro Browero, & Ægidio Bucherio, qui tradunt, eum Treviris non ſolùm extremam egiſſe ſenectutem, ſed & ſupremum diem obiiſſe, quâ in urbe diù moratus fuit Criſpus, ad quem fuerat ex Aſiâ accitus Autor noſter.

Digitized by Google

INSIGNIUM VIRORUM
TESTIMONIA
DE
L. CÆCILIO FIRMIANO LACTANTIO.

Euſebius Cæſarienſis in Chronico, IV. Seculo.

CRISPUM LACTANTIUS *Latinis litteris erudiit, vir omnium ſuo tempore eloquentiſſimus, ſed adeò in hâc vitâ pauper, ut plerùmque etiam neceſſariis indiguerit, nedum deliciis.*

S. Hieronymus de Scriptoribus Eccleſiaſticis, V. Seculo.

FIRMIANUS, *qui & Lactantius, Arnobii Diſcipulus, ſub Diocletiano Principe accitus cum* Flabo *Grammatico, cujus de medicinalibus verſu compoſiti extant libri, Nicomedia Rhetoricam docuit, ac penuriâ diſcipulorum ob Græcam videlicet Civitatem, ad ſcribendum ſe contulit. Habemus ejus Sympoſium, quod adoleſcentulus ſcripſit Africa, &* Ὁδοιπορικὸν *de Africâ uſque Nicomediam hexametris ſcriptum verſibus, & alium librum, qui inſcribitur Grammaticus, & alium pulcherrimum de Irâ Dei, & Inſtitutionum Divinarum adversùs Gentes libros ſeptem, &* Ἐπιτομὴν *ejuſdem operis in libro uno* ἀκεφάλῳ; *& ad Aſclepiadem libros duos; de Perſecutione librum unum; ad Probum Epiſtolarum libros quatuor; ad Severum Epiſtolarum libros duos; ad Demetrianum Auditorem ſuum Epiſtolarum libros duos; ad eumdem de Opificio Dei, vel formatione Hominis librum unum. Hic extremâ ſenectute magiſter Cæſaris Criſpi, filii Conſtantini, in Galliâ fuit, qui poſteà à patre interfectus eſt.*

Lin. 6. *Flabo.*] Sic reſtitui ex MSS. 1. Reg. n. 3736. annorum 900. & 1. Clarom. approbante clar. Baluzio, & è MS. PP. Capucinorum. In impreſſis eſt *Flavio;* in uno, *Fannio.*

Lin. 9. *Scripſit Africa.*] Ità MSS. 1. Reg. Torneſianus, & 1. Clarom. nec malè, ut apud Ciceronem, *Siciliæ cùm eſſem.* In verſione Græcâ eſt ἐν τῇ Ἀφρικῇ. Supradictam locutionem Latinam ignorantes editores emendare voluerunt, in pluribus editis tollendo *Africa*; in duobus præponendo *in ſcholis* τῷ *ſcripſit Africa;* in duobus aliis mutando *adoleſcentulus* in *adoleſcentibus*, ita ut legatur *adoleſcentibus ſcripſit Africa.*

Lin. 12. Ἀκιφάλῳ.] MS. 1. Reg. habet ἀκίφαλον: in edd. eſt *acephalo.*

Lin. 14. *Ad Demetrianum.*] Sic habent MSS. 1. Reg. ac Torneſianus, & editi. At in uno MS. Clarom. & apud Honorium Auguſtodunenſem legitur *ad Demetrium*, corruptè, ut videtur ex omnibus tùm MSS. tùm editis Lactantii codicibus.

Lin. 16. *Extremâ ſenectute.*] Edd. tres addunt præpoſitionem *in*, quam cæteri reſpuunt.

Digitized by Google

Idem Commentar. in Eccleſ. cap. 10.

Firmianus quoque noſter in præclaro Inſtitutionum ſuarum opere ... de virtutibus & vitiis pleniſſime diſputavit.

Idem in Cap. 4. Epiſtolæ Pauli ad Epheſios.

Firmianus noſter librum de Irâ Dei docto pariter & eloquenti ſermone conſcripſit, quem qui legerit, puto ei ad iræ intellectum ſatis abundè poſſe ſufficere.

Idem in Epiſtolâ 13. ad Paulinum.

Lactantius quaſi quidam fluvius eloquentiæ Tullianæ, utinàm tam noſtra confirmare potuiſſet, quàm facilè aliena deſtruxit.

Idem in Epiſtolâ 83. (al. 84.) ad Magnum.

Septem libros adversùs Gentes Arnobius edidit, totidemque diſcipulus ejus Lactantius; qui de Irâ quoque & Opificio Dei duo volumina edidit: quos ſi legere volueris, Dialogorum Ciceronis in eis ἐπιτομήν reperies.

EUCHERIUS EPISCOPUS in epiſt. ad Valerianum, V. Seculo.

Et quandò clariſſimos facundiâ, Firmianum, Minutium, Cyprianum, Hilarium, Johannem, Ambroſium, ex illo volumine numeroſitatis evolveris.

HONORIUS AUGUSTODUNEN. PRESBYTER, de luminaribus Eccleſiæ, ſive de Scriptoribus Eccleſiaſticis, XII. Seculo.

FIRMIANUS, *qui & Lactantius, Arnobii diſcipulus, ſcripſit in Scholis Africæ Itinerarium hexametris verſibus, & alium librum, qui inſcribitur Grammaticus, & alium pulcherrimum de Irâ Dei, & Inſtitutionum Divinarum adversùs Gentes libros ſeptem; Ad Aſclepiadem duos; Ad Demetrium * Auditorem ſuum Epiſtolarum libros ſeptem; De perſecutione unum; Ad Probum Epiſtolarum libros quatuor; Ad Severum Epiſtolarum libros duos; Ad Demetrianum de Opificio Dei, vel Formatione Hominis librum unum. Hic magiſter Cæſaris Criſpi filii Conſtantini fuit.*

* Lege *Demetrianum.*

ABBAS TRITHEMIUS de Scriptoribus Eccleſiaſticis, XV. Seculo.

FIRMIANUS *Lactantius Arnobii Rhetoris quondam auditor, atque diſcipulus, vir in ſecularibus litteris abundanter doctus, Divinis Scripturis nobiliter inſtitutus ità, ut in arte dicendi poſt Ciceronem facilè obtinuerit principatum, Rhetoricen primùm Nicomediæ, deindè Romæ* (malè, ſed ſolùm *Nicomediæ*) *ſub Diocletiano ab eo vocatus glorioſè docuit. Et cœtera, ut ſuprà.*

RAPHAEL VOLATERRANUS ANTROPOL. lib. XVI. *Ut ſup.* XV. Seculo.

Lin. 12. *Edidit.*] Ità MSS. 1. Regius, Torneſianus, & 1. Clarom. In nonnullis editis eſt, *condidit.*

Lin. 13. *Dialogorum ... ἐπιτομήν.*] In nonnullis impreſſis eſt, *Dialogum ... excerptum.*

Ibidem. *In eis.*] Hæ duæ voces deſiderantur in pluribus codd.

Lin. 22. *Demetrium.*] Leg. *Demetrianum.*

FRANCISCUS PETRARCHA Epiſtolarum Senilium Lib. I. Epiſtolâ 4. ad Joannem Boccacium, XIV. Seculo.

De ſecundo autem, & de utroque quamvis, ut vides, maximi ſint Autores; quid tamen vir doctus & eloquens Lactantius Firmianus hinc ſenſerit, non alienum videtur inſerere, &c.

Et ibidem paulò infrà.

Quid verò ſi quid tale Lactantio dictum eſſet? Quid ſi dictum, & creditum Auguſtino? Dicam quod in animo eſt, neque ille tam validè peregrinarum ſuperſtitionum fundamenta convelleret, neque iſte Civitatis Dei muros tantâ arte conſtrueret.

Idem Invectivar. in Medic. lib. primo ad fin.

Audi ergò quid Lactantius vir & Poëtarum, & Philoſophorum notitiâ, & Ciceronianâ facundiâ, & quod cuncta tranſcendit, Catholicâ Religione clariſſimus primo ſuarum Inſtitutionum libro ait.

Et de Otio Religioſorum lib. primo.

Atque in primis Lactantium Firmianum, qui omnem Deorum Scenam, turpeſque latebras ſcelerum aperiens, totam rei ſeriem, qui fuerint, quid egerint, qui mores, quæ vita, qui exitus, quæ ſepulcra, operoſiſſimâ diſputatione complectitur.

Et Libro ſecundo.

Lactantius Firmianus & ipſe magnus vir in eo libro, quo, Gentilium erroribus exarmatis, fidem noſtram, quantùm quivit, armavit, omnemque hanc Deorum ſcenam mirâ & laudabili curioſitate detexit, inque hoc idem opus Auguſtino, atque aliis ſequacibus viam fecit, &c.

Et paulò infrà.

Acceſſit Sacer nominandus Ambroſius, acceſſere Hieronymus, Gregoriuſque, noviſſimus oris aurei Joannes, & exundans lacteo torrente Lactantius. In hoc pulcherrimo comitatu Scripturarum Sacrarum fines, quos antè diſpexeram, venerabundus ingredior, &c.

Idem rerum memorabilium lib. primo; In M. Varrone.

Vir fide pius, eloquioque ſacer Lactantius Firmianus, &c.

JOANNES-FRANCISCUS PICUS lib. de ſtud. divinæ atque humanæ philoſoph. cap. 7. XV. Seculo.

Quis apud nos non videat eſſe Ciceronem, ſed Chriſtianum, hoc eſt aliquem, qui eum ad lineam unguemque expreſſerit? Quis enim non advertit Lactantium Firmianum æquaſſe ipſum, & fortè præcelluiſſe in eloquendo?

Idem lib. 3. Epiſtolar. Epiſtolâ 10.

Lactantius Ciceronis ſtylum effigiavit, aut, ut quibuſdam placet, ſupergreſſus eſt.

Mihi

Digitized by Google

Mihi videtur rebus & ſententiis crebrior, nec numeris injucundior, nec fili æqua-bilitate; & candore poſterior: has quippè virtutes maximis viribus & æmulatus, & aſſecutus eſt: hunc nec æquales, nec poſteri momorderunt; nemo elumbem, & fractum, Aſianum, & redundantem nemo cauſatus eſt.

LEONARDUS ARETINUS, in Epiſtolâ ad Conſtantiam Sfortiam, XV. Seculo.

Maximè verò inter omnes, qui de Chriſtianâ veritate ſcripſerunt, longè eminet, & excellit nitore quodam ac copiâ Lactantius Firmianus, vir omnium Chriſtianorum procul dubio eloquentiſſimus, cujus libros lege, quæſo, ſi litteras amas.

L. CŒLIUS RHODIGINUS, Antiquarum Lect. lib. 6. cap. 18. XV. Seculo.

Lactantius inter Chriſtianæ veritatis aſſertores eloquentiâ maximè illuſtris.

Idem libro 9. cap. 12.

At ego, ô Lactanti, non te quidem dementem dixerim, cùm & prudenter & doctè ſcripſeris non parùm multa.

Et paulò poſt ibidem.

Hoc fuiſſe tibi propoſitum, vir doctiſſime, & de Chriſtianâ veritate optimè merite, malim credere, &c.

JOANNES-LUDOVICUS VIVES Valentinus, ad finem tertii De tradend. Diſcipl. XVI. Seculo.

Chriſtianorum omnium facundiſſimus eſt Lactantius: ſonum habet planè Ciceronianum.

Et Libro quarto.

Ad efficacem rationem argumentandi Ariſtoteles, ad civilem Ciceronis Dialogi & Lactantius primas partes feret.

Et Libro quinto.

Judicium porrò, ut quod eſt in prudentiâ naturale, doceri non poteſt, elimarì & excoli poteſt; primùm lectione eorum Autorum, qui plurimum bono illo valuerunt Platonis, Ariſtotelis, Demoſthenis, Ciceronis, Senecæ, Quintiliani, Plutarchi; ex noſtris autem Origenis, Chryſoſtomi, Hieronymi, Lactantii, &c.

JOANNES-BAPTISTA PIUS, Annotat. cap. 98. XVI. Seculo.

Lactantius Firmianus maximus Religionis veræ propugnator.

GREGORIUS GIRALDUS VERONEN. Dialogo quinto de Hiſt. Poëtarum, XVI. Seculo.

Eodem quo Juvencus tempore fuit & Lactantius Firmianus, unus eloquentiæ Ciceronianæ inter Chriſtianos præcipuus æmulator, qui præter ea, quæ multa ſolutâ oratione ſcripſit, & quæ paſſim in manibus habentur, verſus quoque compoſuit, &c.

FRANCISCUS FLORIDUS, Subſecivarum lect. lib. 2. cap. 4.
XVI. Seculo.

Lactantius Firmianus Arnobii Auditor, Latinorum omnium, qui Theologica tractarunt, citra controverſiam eloquentiſſimus, noſtraque Religionis aſſertor acerrimus, celeberrimi, dum viveret, nominis propter ſingularem excellentiam à Chriſtiana pietatis cultoribus habitus eſt, editiſque non paucis elegantiſſimis, magnâque eruditione refertis lucubrationibus, quarum bona pars doctorum manibus teritur, pars verò commune cum cæteris Romanorum ſcriptis naufragium paſſa eſt, ſic in omnium ore verſatur, quaſi qui unicè cuncta Philoſophorum dogmata Chriſtianis ex diametro adverſantia optimis rationibus pervertens, & graviſſimis ſententiis, & ſtyli candore unicè ſit commendandus. Quamobrem fuerint licèt, qui alias Theologiæ partes faciliùs, quàm ille, atque etiam argutiùs excoluerint, in iis tamen, quæ ad confutanda Gentium (ſic enim vocabantur quicunque ante Chriſti adventum legem à Moyſe traditam non amplecterentur) placita ſpectant, nemo ad hanc diem extitit, (quantùm quidem ipſe judicare valeo) qui cum Lactantio longo intervallo ſit conferendus; vel quia rerum verborumque pondere, ac efficaci quâdam naturæ vi ſuſceptum contra munitiſſimas Ethnicorum ſententias munus egregiè obit, vel quia paucis verbis plurima complectitur, ſemper (quod de Thucydide perhibet M. Tullius) ſibi inſtans, nullaſque ſordes, ut alii complures faciunt, ſecum trahens. Quòd niſi tam eximius Autor plurima ſcripſiſſet, in quibus vix credas virum tam curioſè in ſacris profaniſque litteris verſatum labi potuiſſe, EUM UNUM *ex omnibus Latinis Scriptoribus maximè deligendum cenſerem, qui pueris in manibus ſemper eſſet, ut eodem tempore illi ex unius lectione, & Chriſtianæ fidei rudimenta, & Romani ſermonis puritatem diſcerent, &c.*

GULIELMUS CANTERUS, Novar. Lect. lib. 3. cap. 30.
XVI. Seculo.

Quem inter Græcos Theologos locum Nazianzenus Gregorius obtinet, eum inter Latinos ferè Firmianum Lactantium tenere non immeritò quis judicet.

Non ex re putavimus ultrà progredi: ſat eſt monuiſſe, neminem inter noſtrorum temporum Scriptores eſſe, qui Lactantii noſtri cum laude non meminerit. Quamvis eum non inculpatum omninò habeant eruditi, ejus tamen multiplicem doctrinam, variam in re prophanâ eruditionem, ſummam tandem ejus eloquentiam prædicant omnes.

ELENCHUS MANUSCRIPTORUM CODICUM LACTANTII.

QUIBUS USUS EST JOANNES BAPTISTA LE BRUN in hâc recognitione, hi præfixam habent figuram † crucis : duæ verò † † cruces ſunt præfixæ iis à Nicol. LENGLET DUFRESNOY *recenſitis.*

MANUSCRIPTI CODICES.

BALLIOLENSIS Oxonii in Angliâ MS. codex, complectens ſeptem libros Divinarum Inſtitutionum, ac librum de Irâ Dei. *Eo uſus eſt Thom. Sparckius in editione Oxonienſi anni 1684.* — *Deſignantur per Balliol.*

BALUZIANUS, ſeu Clariſſ. necnon eruditiſſimi Viri Stephani Baluzii Tutelenſis MS. codex bonæ notæ 400. annorum. In eo ſunt liber de Irâ Dei incipiens à capite 8. & liber de Opificio Dei. Hic codex nunc eſt in Bibliothecâ Regiâ, formâ octavâ, numero 2967. quem videas infrà. — † *Balux.*

Codex MS. Divin. Inſtitutionum à BARTHIO viſus, cujus tamen pauciſſimæ ſunt variantes Lectiones à Barthio excerptæ. *Vid. not. ad caput* 10. *lib.* 4. *pag.* 294. *tom. I.* — *Barth.*

MS. codex quo uſus eſt BETULEIUS in editione, *qua poſt mortem ejus emiſſa eſt anno* 1563. *parcè tamen hoc MS. uſus videtur Betuleius.* — *Betul.*

BODLEIANUS Oxonii, continens libros Divinarum Inſtitutionum, cum Epitome, & de Irâ Dei, ac de Opificio Dei. *Codex optimus, quo uſus eſt Thomas Sparkius in editione* 1684. *Incipiunt variæ lectiones ſecundo tantùm libro Divinarum Inſtitutionum.* — *Bodl.*

Duo Codices Cœnobii S. SALVATORIS BONONIENSIS, quorum antiquior dicitur eſſe mille annorum, mihi verò ex ſpecimine 900. annor. ætatem ſuperare non videtur; non ſunt enim litteræ quadratæ nec capitales; ſunt potiùs ſimiles MS. Regio 900. annorum notato 3735. Eſt equidem bonæ notæ; & quandòque differt à cæteris, ac nonnullas habet interpolationes. Hujus antiquiſſimi codicis ſpecimina ediderunt Leo Allatius in Hetruſcis antiquitatibus; Clariſſimus D. Bernardus de Montfaucon in Diario Italico, & in Palæographiâ Græcâ, atque etiam D. Nicolaus le Nourry, tom. 2. Apparatûs ad Bibliothecam SS. Patrum, p. 646. — 2. *Bon.*

Alterum exemplar BONONIENSE recentius eſt, ſed priori non impar. Utrumque à Thomaſio, quem Iſæus ſequitur, collatum ac ſæpiùs citatum. Multò plures horumce amborum MSS. codicum variantes Lectiones à Latino Latinio in orâ ſui Lanctantii notatas habuit Joan. B. le Brun, curâ & ſtudio litterati viri PETRI HEMARD, Stampenſis, in Senatu Pariſienſi Advocati. Simile exemplar, idque autographum Latini Latinii habuit Lengletius ex celeberrimâ Sanctæ Genovefæ Bibliothecâ. Non equidem ipſe Latinius contulerat MSS. Bononienſia: ſed varias eorum Lectiones acceperat anno 1558. à Michaele Thomâ Taxaquetio, qui alius non eſt à Thomaſio Lactantii editore. De hoc infrà in *Taxaq.*

Codex D. Joannis le BEUF, Regiæ Inſcriptionum Academiæ Socii, continet ſolummodò duos libellos de Irâ Dei & de Opificio Dei. *Scriptus videtur ſeculo decimo quarto.* — † † *Bov.*

Joannis Baptiſtæ LE BRUN, Rotomagenſis, MS. codex 400. annorum, complectens ſeptem libros Div. Inſtitutionum, libros de Irâ Dei, & de Opificio Dei. In hujus margine adſcriptæ ſunt variæ alterius MS. codicis Lectiones ad 7. libros Divin. Inſtitutionum. — † *Brun.*

CAMBRACENSES duo in membranâ codices; unus noni aut ſaltem decimi ſeculi, ſed ità mutilus, ut nonniſi ſummo ſtudio & curâ legi poſſit. Continet ſeptem libros Inſtitutionum: habet ferè ubique Græca eximia litteris quadratis ſcripta. Alter ſcriptus eſt ineunte ſeculo decimo quinto, in quo continentur libri VII. Inſtitutionum, & libelli de Irâ & de Opificio Dei, vel de Formatione Hominis. Adſunt Græca, quandòque ſat benè ſcripta, quandòque caractere vulgari Latino. — † † 2. *Cameracenſ.*

2. *Cant.* Celeberrimæ Academiæ CANTABRIGIENSIS Bibliothecæ codex manuſcriptus *anno Domini* M. CCCC. LXV. *in venerabili Monaſterio Sublacenſi*, ut notatur ad calcem ejuſdem codicis; continetque ſeptem libros Div. Inſtitutionum, ac libros de Irâ Dei, & de Opificio Dei: itaque ibi eo ipſo anno ſcriptus fuit, quo prima editio Sublaci excuſa eſt. Hunc vidit Editor Cantabrigienſis. Hic codex deſcriptus non eſt ex primâ Sublacenſi editione, à quâ multùm differt, ut patet ex variis Lectionibus, quas ex eo profert editor Cantabrigienſis.

Canter. Lectiones variæ optimi MS. codicis à Theodoro Cantero collectæ; quæ Gallæo ſunt commodatæ.

†† *Capucin.* Codex in membranâ medio ſeculo decimo quinto exaratus, & ſat concinnè ſcriptus. Hunc, quâ pollet humanitate, mihi commodavit R. P. Fulgentius, Præfectus Bibliothecæ PP. Capucinorum Pariſienſium Conventûs S. Honorati. Græca in eo eleganter ſcripta ſunt; non tamen adſunt omnibus in libris. Quo in codice leguntur libelli de Irâ & de Opificio Dei.

Cauc. Codex MS. antiquus & optimæ notæ, ferè in omnibus antiquiſſimo Bononienſi ſimilis, à Jo. Cauci accuratiſſimè collatus, complectens libros Div. Inſtitutionum, de Irâ Dei, & de Opificio Dei. Hujus codicis variæ lectiones Gallæo uſu venerunt.

Chriſt. MS. codex Collegii Corporis Chriſti Oxonii, continens libros Div. Inſtitutionum, de Irâ Dei, & de Opificio Dei. *Eo uſus eſt, parcè tamen, Thom. Sparkius.*

† 2. *Cla-rom.* MSS. 400. & 300. annorum Codices duo eruditiſſimi atque urbaniſſimi Viri GOTHOFREDI CLERMONT Amſtelodamenſis, apud Legatos Batavos in Galliâ Oratoris Sacri, anno 1715. qui ubi audivit Pariſiis à Cl. Viro Stephano Baluzio, Joannem B. le Brun in eo eſſe, ut Lactantii editionem ad MSS. codices collatam & emendatam publici juris faceret, reverſus Amſtelodamum, duos ad uſum humaniſſimè Joan. Bapt. le Brun miſit, cum editis duobus; quam ob rem ei multùm debet hæc noſtra editio.

† 8. *Colb.* Bibliothecæ Colbertinæ MS. codex 800. annorum n. 1297. ex quo in lucem prodiit præclarus ille Lactantii liber de Mortibus Perſecutorum, clariſſimi nec non eruditiſſimi Viri Stephani Baluzii curâ; quem MS. denuò accuratiſſimè contulit Joan. B. le Brun, ac ipſe in eo cum editis conferendo curam ſummam ac ſtudium ſuum poſuit Lengletius, qui animadvertit plura ab aliis prætermiſſa. Alii ſunt codices, horum unus, qui videtur eſſe ann. 700. n. 2679. *ſcriptus eſt Venetiis*; alius 500. annor. n. 5173. *ſcriptus in Diœceſi Anicienſi*; tres alii 300. annorum ſcilicet n. 3573. *ſcripti Bononiæ*; alteri duo n. 4095. & n. 4495. complectentes libros Divinarum Inſtitutionum, & libros de Irâ Dei & de Opificio Dei; unus 300. item annorum *ſcriptus Bononiæ* n. 1975. continens ſeptem dumtaxat libros Divinarum Inſtitutionum; & alter 300 pariter annorum n. 6210. *ſcriptus Florentiæ*, continens libros de Irâ Dei, & de Opificio Dei. Eſt etiam alter, qui eſt 800. annorum n. 1336. qui nihil habet ex Lactantio, ſed Carmen de Phœnice ſub nomine *Lactantii*. Atqui omnes iſti codices Colbertini hodiè ſunt in Regiâ Bibliothecâ: horum Indicem ac ætatem mox dabimus.

Colomeſ. MS. codex Divinarum Inſtitutionum, & libri de Opificio Dei Colomeſio viſus: cujus paucæ admodùm ſunt variantes Lectiones.

Colon. Colonienſis codex, cujus varias Lectiones ſæpiſſimè profert editor Colonienſis anni 1544. quâ editione uſus eſt Lengletius.

Cotton. Cottonienſis Oxonii codex MS. complectens libros Div. Inſtitutionum, primo (ut videtur) dempto, cujus nonnullas variantes Lectiones appoſuit Sparkius in ſuâ Oxonienſi editione anni 1684.

2. *Cujac.* MSS. codices duo, quorum variantes Lectiones ad Torneſium miſit Jacobus Cujacius. His Torneſius uſus eſt in editione anni 1579.

Em. Codex MS. Bibliothecæ Collegii Emmanuelenſis apud Cantabrigienſes *anno Domini* M. CCCC. XXIV. *deſcriptus*, ut ex ſubſcriptione ad finem additâ liquet, & eſt altero Cantabrigienſi longè emendatior. Complectitur libros Div. Inſtitutionum, & de Irâ Dei ac de Opificio Dei. Hunc contulit editor Cantabrigienſis, ejuſque varias lectiones præmiſit ſuæ editioni.

Eraſm. MS. codex vetuſtus, quo olim uſus fuit Deſiderius Eraſmus. Illius variæ Lectiones pauciſſimæ ſunt, præterquàm ad librum de Opificio Dei, quem pauculis quibuſdam notis il-

Digitized by Google

luſtravit Eraſmus in hujus Libelli editione anni 1529. & aliarum quæ poſteà excuſæ ſunt, tùm ſeparatim, tùm in quibuſdam Lactantii editionibus.

Antiquiſſimus codex, quo Georgius Erhardus uſus eſt: at cujus pauciſſimas variantes Lectiones decerpſit Gallæus. *Erhard.*

Cujus nomen ſæpiùs legitur in notis, is erat Petrus FRANCIUS, Eloquentiæ Profeſſor in illuſtri Scholâ urbis Amſtelodamenſis, cujus Bibliotheca, non equidem numero Voluminum, ſed notis MSS. hujus viri doctiſſimi unicuique libro aſperſis illuſtrior erat. Obiit, ut puto, anno 1704. ejuſque Muſæum Litterarium venale fuit Amſtelodami anno 1705. apud Henricum Wetſtein, Bibliopolam. Hujus in Lactantium annotationes & conjecturas habuerat Joan. Bapt. le Brun à Domino de Clermont, Batavo. *Francius.*

Eccleſiæ Metropolitanæ S. GATIANI Turonenſis 300. annorum codex, cujus, ac MS. codicis Majoris-Monaſterii variantes Lectiones ad Joan. Bapt. le Brun miſit Jacobus Chriſtophorus Garreau, vir eruditus ac religioſus, & publico bono natus. *† Gat.*

GOTHANUS codex MS. Sereniſſimi Saxonum Ducis eſt 400. circiter annorum; continetque ſeptem libros Inſtitutionum, ac libros de Irâ Dei, & de Opificio Dei. Eo uſi ſunt Cellarius, Heumannus & Bünemannus. *Goth.*

MS. codex Claudii MENARDI, de quo ſic J. F. Gronovius: *Nactus in Andibus* apud Claudium Menardum *membranas non valdè vetuſtas, incœpi qualeſcumque eſſent conferre, & inveni quæ vulgatis potiora ducerem.* Plures dumtaxat locos duorum priorum librorum Div. Inſtitutionum emendavit ex hoc Manuſcripto in libro Obſervationum in Scriptores Eccleſiaſticos. *Gronov.*

Quinque Guelf. aut Wolff. MSS. codices WOLFENBUTELENSES, partim ex Bibliothecâ Gudianâ, ſed quorum varias Lectiones habere non potuit Bünem. Fortaſsè quiſpiam felicior erit. *5. Guelf.*

Codex MS. JANI GUILIELMI, aut ſaltem ab ipſo collatus, non infimæ vetuſtatis. Continet libros Divinarum Inſtitutionum, de Irâ Dei, & de Opificio Dei: quaſdam varias ejus lectiones habuit Gallæus. *Guilielm.*

Unus papyraceus Adriani JUNII, Scholæ Amſtelodamenſis, in novâ urbis regione Rectoris. Hic Codex fœdâ admodùm manu ex optimo archetypo exaratus, commodatus fuit Gallæo ab Hadriano Junio. At eum diligentiùs inſpexit Thomas Crenius. *Jun.*

LIPSIENSIS Academiæ tres MSS. codices carthacei 300. circiter annorum, quorum unus eſt optimæ notæ, & antiquiſſimis conſentiens. Continent libros Divinarum Inſtitutionum, de Irâ Dei, & de Opificio Dei, dempto uno, in quo deſunt duo poſtremi. His uſi ſunt Cellarius atque Bünemannus. *3. Lipſ.*

LONDINENSE Regium de Irâ Dei, cujus apographum habuit ex amico Bünemannus. *Lond.*

MS. 500. annorum codex MAJORIS-MONASTERII, Gallicè *Marmoutier*, Ordinis S. Benedicti, S. Mauri Congregationis, propè Turones. *† Marm.*

MERTONIENSIS Oxonii MS. codex, cujus varias Lectiones, ſed nimis parcè, refert Sparkius in ſuâ Oxonienſi editione: inchoat ſolùm tertio libro Div. Inſtitutionum uſque ad finem libri de Opificio Dei. *Merton.*

Ex Bibliothecâ Collegii NAVARRICI Pariſ. MS. codex 300. annorum, complectens libros Divin. Inſtitutionum, de Irâ Dei, & de Opificio Dei. *† Navar.*

Membranaceus codex PALATINUS, continens libros Divinarum Inſtitutionum, cujus varias Lectiones Gallæo ſuppeditavit Iſaac Voſſius. *Pal.*

Franciſci PENIÆ Hiſpani, Romanæ Rotæ Auditoris, MS. codex non infimæ notæ, complectens libros Div. Inſtitutionum, de Irâ Dei, & de Opificio Dei. Hunc Iſæus contulit: ſed cujus ſit ætatis non indicavit. *Pen.*

MSS. codices 12. Bibliothecæ REGIS CHRISTIANISSIMI, quorum duo ſunt 900 annorum optimæ notæ, primus n. 3735. & alter n. 3736. qui fuit olim ex Bibliothecâ Cl. Puteani: hunc Jo. Opſopœus contulit olim in nonnullis Græcis Sibyllarum locis, & reliqua ſunt à Joan. le Brun collata; unus 400. ann. n. 3976. & alter 300. ann. n. 3739. optimæ notæ; unus 300. ann. n. 3737. alius 300. annor. n. 3741. optimæ notæ; unus 300. annor. n. 3740. cum eximiis picturis, in quo eſt etiam Epitome Divinarum Inſtitutionum; alius *Mantuæ deſcriptus anno* 1428. n. 3977. alius 300. circiter annorum n. 3738. ex bono archetypo exſcriptus; alter 200. aut 250. annorum n. 3742. Alii duo 300. circiter annorum n. 3978. & n. 3979. continentes ſolummodò Lactantii libros de Irâ Dei, & de Opificio Dei, ſeu Formatione *† 12. Reg.*

Digitized by Google

Hominis. Hos omnes codices æquè ac Colbertinos contulit Joan. Bap. le Brun, quorum hîc damus indicem, eo quo nunc extant ordine; ſcilicet,

N°. 1662. Codex membranaceus olim Claud. Puteani. Cæcilii Firmiani Lactantii libri VII. Inſtitutionum. — Liber de Irâ Dei. — Liber de Opificio Dei. — Epitome Divin. Inſtitutionum. Codex in-folio nono ſeculo exaratus.

N°. 1663. Codex membranaceus. De Falsâ Religione libri VII. At Divin. Inſtitutionum ſexti finis & ſeptimi pars maxima deſiderantur, nono ſeculo ſcriptus, in-folio.

N°. 1664. Codex in membranâ. Firmiani Lactantii de Falsâ Religione libri VII. — Ejuſdem ad Demetrian. liber de Opificio Dei, partim XII. partim XIV. ſeculo exaratus, in-fol.

N°. 1665. Codex membranaceus. Firmiani Lactantii Inſtitutionum Divinarum libri VII. ſub finem ſeculi XIV. ſcriptus, in-folio.

N°. 1666. Codex chartaceus. Firmiani Lactantii Inſtitutionum Divinarum adversùs Gentes libri VII. — Liber de Opificio Dei, ſive Formatione Hominis, anno 1428. Mantuæ ſcriptus, in-folio.

N°. 1667. Codex chartaceus olim Colbertinus. Lucii Cæcilii Firmiani Lactantii Inſtitutionum Divinarum libri VII. anno 1463. exarati, in-folio.

N°. 1668. Codex partim membranaceus, partim chartaceus. Firmiani Lactantii Inſtitutionum Divinarum libri VII. ſeculo XV. exarati, in-folio.

N°. 1669. Codex membranaceus olim Colbertinus. Firmiani Lactantii Divinarum Inſtitutionum libri VII. Subjicitur excerptum ex S. Auguſtini lib. 20. de Civit. Dei de Noviſſimo Judicio. — De Irâ Dei. — De Opificio Dei, ſeculo XV. exaratus, in-folio.

N°. 1670. Codex membranaceus olim Colbertinus. Firmiani Lactantii Inſtitutionum Divinarum libri VII. Subjicitur fragmentum de extremo Judicio. — Liber de Irâ Dei. — Liber de Opificio Dei, ſeculo XV. exaratus, in-folio.

N°. 1671. Codex membranaceus olim Puteanus. Firmiani Lactantii Inſtitutionum Divinarum libri VII. — De Irâ Dei. — De Opificio Dei. — De Phœnice Carmen. — De Reſurrectione Carmen. — Epitome Divin. Inſtitutionum, ſeculo XV. exaratus, in-folio.

N°. 1672. Codex membranaceus. Firmiani Lactantii Inſtitutionum Divinarum libri VII. Præmittuntur poëmata duo; unum de extremi Judicii die, anonymo auctore, alterum de Reſurrectionis Dominicæ die, Lactantio tributum: ſubjicitur fragmentum de extremo Judicio è S. Auguſtini libro 20 de Civitate Dei. — Liber de Irâ Dei. — De Opificio Dei, ſeculo XV. exaratus, in-folio.

N°. 1673. Codex membranaceus. Firmiani Lactantii Inſtitutionum Divinarum libri VII. Paſſim ad marginem adjectæ ſunt notæ R. P. Joannis Mariæ Braſichelli Sacri Palatii Apoſtolici magiſtri: ſub finem XV. ſeculi ſcriptus, in-folio. *At notæ Braſichelli quæ infrà ſunt editæ, ſcriptæ fuerunt initio ſeculi XVII.*

N°. 1674. Codex membranaceus. Firmiani Lactantii libri VII. Inſtitutionum Divinarum, quarum initium deſideratur. — De Irâ Divinâ. — De Opificio Dei, ſive Formatione Hominis. — Carmen de Phœnice. — De Reſurrectionis Dei die, ſub finem XV. ſeculi exaratus, in-folio.

N°. 1675. Codex chartaceus. Lactantii Firmiani Inſtitutionum Divinarum adversùs Gentes libri VII. — De Irâ Dei. — De Opificio Dei. — Epitome. — De Ratione libri fragmentum recentius, manu rudi ſcriptus, in-folio.

N°. 1676. Codex chartaceus. Firmiani Lactantii liber de Irâ Dei, XV. ſeculo exaratus, in-fol.

N°. 1677. Codex membranaceus. Firmiani Lactantii liber de Irâ Dei — & de Opificio Dei, ſeculo XV. ſcriptus, in-folio.

N°. 1678. Codex chartaceus. Firmiani Lactantii erratorum libri III. autore Antonio Raudenſi Theologo. Scriptus ſeculo XV. in-folio.

N°. 1679. Codex chartaceus olim Colbertinus. — Idem liber Antonii Raudenſis, in-folio.

N°. 1680. Codex chartaceus, olim Colbertinus. — Idem liber Antonii Raudenſis, in-folio. *De hoc libro vide Præfationem noſtram*, pag. VII.

N°. 2623. Codex membranaceus olim Colbertinus. Firmiani Lactantii Divinarum Inſtitutionum libri VII. — De Irâ Dei. — De Opificio Dei. Scriptus Bononiæ in Italiâ anno 1436. in-4°.

Digitized by Google

N°. 1614. Codex membranaceus. Firmiani Lactantii de Falsâ Religione libri VII. — De Irâ Dei. — De Opificio Dei, ſeculo XV. ſcriptus, in-4°.

N°. 1615. Codex partim membranaceus, partim chartaceus, olim Colbertinus. Lactantii Firmiani Inſtitutionum Divinarum libri VII. — De Irâ Dei. — De Opificio Dei, ſeculo XV. ſcriptus, in-4°.

N°. 1616. Codex membranaceus olim Colbertinus. Lactantii Firmiani Inſtitutionum libri VII. — De Opificio Dei, ſeu Hominis Formatione. — De Irâ Dei, ſcriptus ſeculo XV. in-4°.

N°. 1617. Codex membranaceus olim Colbertinus. Lycii Cecilii liber de Mortibus Perſecutorum, cum ſcriptis aliis: partim XII. partim XI. ſeculo ſcriptus, in-4°. *De hoc MS. vide Præfationem ſecundi Voluminis.* † †

N°. 1967. Codex membranaceus olim Baluzianus. Liber de Irâ Dei. Deſiderantur ſeptem priora Capita. — De Opificio Dei, ſeu Hominis Formatione: ſeculo XV. ſcriptus, in-8°.

N°. 1968. Codex membranaceus, olim Colbertinus. Lactantius Firmianus de Irâ Dei. — De Opificio Dei, ſeu Hominis Formatione: ſcriptus anno 1439. in-8°.

REIMMANNIANUS codex chartaceus, Bünemanno libenter communicatus, ſeculi XV. *Reimmi*

Codex unus in membranâ, decimi-quarti ſeculi, quem habet eximia Bibliotheca Eminentiſſimi CARDINALIS DE ROHAN, cujus Principis ſummâ humanitate copia nobis facta eſt. Continet ſolummodò ſeptem libros Divinarum Inſtitutionum, in quibus Græcum non legitur, ſicut ea ferebant tempora. † † *Rohan.*

ROSTOCHIENSIS MS. codex, cujus paucæ admodùm ſunt variantes Lectiones ad libros Divinarum Inſtitutionum. Has habuit Gallæus ab Iſaaco Voſſio. *Roſtoch.*

SANGERMANENSIS codex in membranâ pariter, olim Seguierii Franciæ Cancellarii, eleganter ſcriptus, quadringentorum ferè annorum, cui deſunt duæ priores paginæ. Continet Libros VII Divinarum Inſtitutionum; Epitomen, ſed imperfectam; libros de Irâ Divinâ ac de Opificio Hominis; atque tandem Carmen de Phœnice, cum iſtâ admonitione, *Iſta Carmina dicuntur eſſe Lactantii.* Quandòque adſunt Græca, eaque ſat eleganter ſcripta. †† *Sanger.*

Sorbonici duo 300. annorum n. 271. & n. 272. in quorum priore legitur ad calcem, *Scripſi ego Johannes de Maguncià... an.* 1448. Uterque complectitur Lactantii ſeptem libros Divin. Inſtitutionum, & libros de Irâ Dei, & de Opificio Dei, ſive de Hominis Formatione. † 2. *Sorb.*

MS. mille annorum codex TAURINENSIS Sardiniæ Regis, ex quo eruditiſſimi Viri Chriſtophori Matthæi Pfaffii beneficio in lucem prodiit Pariſiis anno 1712. Divinarum Inſtitutionum Epitome integra, paucis exceptis, cujus priora LV. deerant Capita in præcedentibus editionibus. Hujus codicis apographum ad me miſit clariſſimus Pfaffius per doctiſſ. Johan. Gabrielem Schoefflinum. Monet Pfaffius, extare prætereà in Bibliothecâ Taurinenſi novem codices MSS. Lactantianorum operum; verùm ætatem non indicat. *Taur.*

Codex doctiſſimi Viri Michaëlis Thomæ TAXAQUETII diligenter excuſſus atque examinatus ab Iſæo, qui ejus ætatem non indicavit. Continet libros Divinar. Inſtitutionum, de Irâ Dei & de Opificio Dei. *Taxaq.*

Miror ſæpiſſimè à Doctis appellari codicem MS. TAXAQUETII, cùm Taxaquetius non fit alius à Michaële Thomaſio Lactantii editore, qui Balearo-Majoricanus erat. Is medio ſeculo XVI. Bononiæ Juri Pontificio ac Civili, cum, ut ait ipſe *, operam daret, vidit, non antiquiſſimum modò codicem Lactantii ſæpiùs decantatum, ſed etiam aliud exemplar in eâdem Bibliothecâ S. Salvatoris Bononienſis, minùs equidem antiquum, at non impar illi antiquiſſimo. Nicolaus Antonius Bibliothecæ Hiſpanæ novæ, tomo 2. in-folio, Romæ 1672. pag. 117. hanc controverſiunculam dirimit. Sic enim ait: *Michael Thomaſius Taxaquet Balearis-Majoricenſis Cæſareo ac Pontificio Juri operam navavit, cùm Ilerdæ apud Catalanos, tum Bononiæ in Italiâ. Præclaram ejus doctrinam eruditionemque ſcripta præ ſe ferunt; ſcilicet Lactantii Firmiani opera emendavit, & notulas addidit, Antuerpiæ ex officinâ Plantinianâ* 1570. Alia ejus opera receſet Nicolaus Antonius: ſed ſuſpicor undè natus ſit error. Latinus Latinius hæc manu ſuâ notavit initio Lactantianæ editionis Aldinæ 1535. in quâ Varias Lectiones Bononienſium MSS. deſcripſit. *Emendare cœpi* (inquit) *Libros hoſce*

* Epiſtolâ ad Granvellan. Cardin. Lactantio anni 1570. præfixâ.

Digitized by Google

Lactantii ex variis Lectionibus duorum codicum, quorum alter ex Bibliothecâ S. Salvatoris Bononienſis litteris Longobardicis deſcriptus mira vetuſtatis, alter itidem Bononia ab erudito Viro Michaele Thomâ Taxaquetio, ex Balearium Majore inſulâ orto, diligentiſſimè excuſſus, atque examinatus eſt. Earum verò emendationum copiam fecit mihi Taxaquetius cùm Roma eſſet, meque mirificè diligeret: qua eſt hominis humanitas. Hæc porrò eâdem Latinii manu ad calcem Lactantianæ Epitomes ſcripta ſunt. *Emendationi huic manum primam adhibui Roma* 1558. *tertio Cal. Junii.* Hinc procul dubio anſam arripuerunt Iſæus, aliique viri eruditi, ſecernendi Michaëlem Thomam Taxaquetium à Michaele Thomaſio, Lactantii editore. At error ab uno ſemel patratus facilè ad plures dimanavit. Non igitur culpandus erat Heumannus, quòd Michaelem Thomaſium à Michaele Thomâ Taxaquetio non diſtinxerit aut ſeparaverit. Si ergò doctis occaſio evenit eruditorum errata reprehendendi, id ſobriè, id modeſtè fiat, velim, nec illos unquàm juveniliter exagitent.

Torneſ. MS. Codex ſeptem librorum Divinarum Inſtitutionum emptus à TORNESIO, cùm ſuam pararet editionem Lugdunenſem an. 1567. & ſubſequentium, quarum in margine varias quaſdam MS. codicis appoſuit Lectiones; ſed MS. ætatem non indicavit.

12. Vatic. Duodecim VATICANI codices MSS. qui Romæ in Bibliothecâ Vaticanâ aſſervantur: eorum Lectiones paſſim allegantur. Horum Thomaſius ſeptem, Iſæus verò quinque adhuc alios ſe cum ſuperioribus ſeptem MSS. codicibus diligenter contuliſſe teſtatur; ſed cujus fuerint ætatis, illis non placuit indicare nobis, ſicut nec indicavit Gallæus eorum MSS. quorum variantes Lectiones collegit.

† Vict. MS. Codex Abbatiæ Canonicorum Regularium S. VICTORIS Pariſ. 400. circiter annorum, complectens libros Divinarum Inſtitutionum, de Irâ Dei, & de Opificio Dei: quem benignè cum Joan. le Brun communicavit Domnus Vion Herovallius, Canonicus Regularis, & Bibliothecæ San-Victorinæ Pariſienſis tunc Præfectus.

Ultraj. Unus Canonicorum B. Mariæ ULTRAJECTINÆ MS. codex ex optimo deſcriptus archetypo, continens libros Div. Inſtitutionum, de Irâ Dei, & de Opificio Dei; quo uſus eſt Gallæus.

ADMONITIO
IN SEQUENTEM NOTITIAM.

JAMDIU queſti ſunt eruditi, quòd Joſephus Iſæus in ſuâ Lactantianorum operum editione duodecim appellaverit manuſcriptos codices Vaticanos à ſe collatos, non indicatâ eorum ætate, nec quo tempore ſcripti putantur. Cùm eundem curſum peragerem, in mentem mihi venit Litterarum ac Litteratorum Patronum non orare modò, ſed & ab eo exorare, ùt per ipſum mihi liceret MSS. codicum Lactantii, quos ſervat Vaticana Bibliotheca, notitiam habere. Hanc ergò benignè curam ſuſcepit Eminentiſſimus CARDINALIS PASSIONEUS, non tantùm ob ſingularem ejus erga ſtudioſos quoſque amorem, verùm etiam propter antiquam, quâ me ab annis ferè quadraginta complectitur, benevolentiam. En igitur hæc ipſa notitia, qualem eam Eminentiſſimo Cardinali ultrò præbuit vir Clariſſ. atque Eruditiſſ. Joſephus Simonius Aſſemannus, Bibliothecæ Vaticanæ cuſtos. Hâc, lector erudite, at non ſine grato in Litteratorum Patronum animo, fruaris velim.

NOTITIA

NOTITIA

MANUSCRIPTORUM CODICUM LUCII CÆCILII FIRMIANI LACTANTII,

Qui aſſervantur Romæ, in Apoſtolicâ Bibliothecâ Vaticana,

Quos Joſephus ISÆUS contuliſſe ſe teſtatur.

I. Codex Vaticanus, Signatus num. 215. in membranâ, folia ſcripta continens 180. in eo continentur:

Lactantii Firmiani Divinarum Inſtitutionum libri VII. à fol. 1. ad fol. 148.
Ejuſdem de Irâ Dei liber unus, fol. 149. ad fol. 165.
Ejuſdem de Opificio Dei liber unus, fol. 165. ad fol. 180. Nullâ temporis notâ ſignatur; videtur autem ſcriptus circa annum 1480. quantùm conjicere eſt ex picturâ minio ornatâ codici præfixâ.

II. Codex Vat. Signatus num. 216. in membranâ, folia ſcripta continens 264. exaratus XXIV. Auguſti 1481, quemadmodùm notatur ab Amanuenſi, extremâ lineâ folii 264. Leguntur in eo;

Lactantii Divinarum Inſtitut. libri VII. fol. 1.
De Irâ Dei, fol. 216.
De Opificio Dei, fol. 235.
Divinar. Inſtitut. Epitome, qualis tunc habebatur, cujus initium eſt, *Nam ſi initium*, (vel potiùs) *Nam ſi Juſtitia*, fol. 254.

III. Codex Vat. Signatus num. 217. in membranâ, folia ſcripta continens 146. Nulla temporis nota affixa eſt: ſed ejuſdem ætatis ac duo præcedentes Codices videtur. Sunt in eo;

Lactantii Divinar. Inſtitut. libri VII. fol. 1.
De Irâ Dei, fol. 123. à tergo.
De Opificio Dei, fol. 135. à tergo.

IV. Codex Vat. Num. 218. in membranâ, folia ſcripta continens 165. exaratus ſub Sixto IV. Pontifice, cujus inſignia Codici præfiguntur fol. 1. Hic verò Apoſtolicam Romanam ſedem occupavit à 9. Auguſti anni 1471. ad 12. ejuſdem menſis anni 1484. continenturque in eo:

Divinar. Inſtitut. libri VII. fol. 1.
De Irâ Dei, fol. 134. à tergo.
De Opificio Dei, fol. 150.

V. Codex Vat. Num. 219. continens folia ſcripta 180. exaratus ſub Julio II. Pont. cujus imago aurea Codici præfigitur fol. 1. cum his Litteris, *Julii II. Pont. Max.* in membranâ. Hic porrò ſedem Apoſtolicam obtinuit à die 1. Novembris anni 1503. ad 21. Februarii 1513. quo in Codice leguntur:

Divinar. Inſtit. libri VII. fol. 1.
De Irâ Dei, fol. 133.
De Opificio Dei, fol. 166. à tergo.

VI. Codex Vat. Num. 220. in membranâ, folia ſcripta continens 171. exaratus ante annum 1447. Nam fol. 172. extat nota Valterii cujuſdam, qui teſtatur, recepiſſe ſe duodecim ducatus in numeratâ pecuniâ pro pretio hujus Codicis, anno Domini 1447. die 12. Decembris: reperiuntur in eo;

Digitized by Google

Divinar. Inſtitut. libri VII. fol. 1.

De Irâ Dei, fol. 153.

De Opificio Dei, fol. 166. à tergo.

VII. CODEX VAT. 221. in membranâ, folia ſcripta continens 281. exaratus circa annum 1450. utì ex præfixis picturis & imaginibus colligitur: continentur in eo;

Divinar. Inſtitut. libri VII. fol. 1.

De Irâ Dei, fol. 252. Initium: *De Summis neceſſitatibus.* Exhortatur Demetrianum ad ſtudendum pietati diligentiùs, & ad mundi contemptum. Hanc Epiſtolam Iſæus non edidit.

De Opificio Dei, fol. 267. utì apud Iſæum.

VIII. CODEX VAT. 222. in chartâ papyraceâ, folia continens 275. exaratus anno 1462. menſe Decembri, die 21. utì folio ult. adnotatur. Leguntur porrò in eo;

Divinarum Inſtit. libri VII. fol. 1.

De Irâ Dei, fol. 225.

De Opificio Dei, fol. 252.

IX. CODEX VAT. 223. folia continens 217. exaratus in fol. in membranâ per manus Johannis Hornſen, familiaris Domini Corradi de Monte Politiano, utì adnotatur fol. ult. cujus Corradi inſignia præfiguntur fol. 1. cum his litteris: *A. Corradi de Monte Politiano.* Habentur in eo;

Divinarum Inſtitut. libri VII. fol. 1. In fine eſt fol. 195. hæc nota: Firmiani Lactantii (ſic) Divinarum Inſtitutionum ad Conſtantinum Imperatorem, & adversùs Gentes libri finiunt VII. per manus Johannis Hornſen, indigni ſervuli egregii Domini Corradi de Monte Policiano (ſic) Palatio Apoſtolico, temporibus Sereniſſimi Domini Petri Domini Nicolai Divinâ Providentiâ Papæ quinti, anno 1454. Pontificatûs ſui anno VII.

De Irâ Dei ad Donatum, fol. 195. à tergo.

X. CODEX VAT. 224. in membranâ, folia continens 125. Fuit olim Monaſterii S. Crucis in Hieruſalem Romæ, utì adnotatur fol. 1. deſcribunturque in eo;

Divinarum Inſtitut. libri VII. à fol. 1. ad fol. 118.

XI. CODEX VAT. 225. in membranâ, folia continens 135. ſine notâ temporis: ſed ex ſcripturâ colligitur, fuiſſe ſcriptum anno circiter 1460. leguntur in eo;

Divinarum Inſtitut. libri VII. fol. 1. ad 135.

XII. CODEX VAT. 226. in chartâ Papyraceâ, folia continens 187. Fuit Antonii de Pichetis Juris-Canonici peritiſſimi, utì adnotatur fol. ultimo. Exaratus Papiæ anno 1442. die 4. Decembris, utì habetur fol. 180.

CODICES VATICANI,

Quos non viderunt nec Joſephus, nec Sigiſmundus Iſæus, in editione Firmiani Lactantii.

1. CODEX VAT. 2876. Chartaceus, in-4°. manu recentiori exaratus.

Fol. 53. Fragmentum ex Libro VII. Lactantii Divinarum Inſtitutionum.

2. CODEX VAT. 3152. Chartaceus, in-4°.

Fol. 21. Lactantii Firmiani de Feſto die Reſurrectionis Dominicæ verſus. Initium:

Salve, feſta dies toto venerabilis ævo,
Quâ Deus infernum vicit, & aſtra tenet, &c.

Jam anno 1570. *monuerat Thomaſius in ſuâ Lactantii editione, hæc Carmina eſſe Venantii Fortunati. Videas quæ annotamus, pag.* 270. *Tom. II. hujuſce editionis.*

Fol. 23. Ejuſdem de ortu & obitu Phœnicis Carmen:

Eſt locus in primo felix Oriente remotus,
Quà patet æterni maxima porta poli, &c.

3. CODEX VAT. 3381. in membranâ, in fol. ex libris Fulvii Urſini.

Firmiani Lactantii in Statii Papinii Thebaidem expoſitio.

Digitized by Google

Prologus, ſive Procœmium. Quæritur quo tempore fuerit Statius iſte? Conſtat veraciter, fuiſſe eum temporibus Veſpaſiani Imperatoris, &c.

Fraternas acies, alternaque Regna profanis: quia pacti erant fratres, ut mutuis annis regnarent, &c.

Conſtat foliis 162.

Norunt eruditi, hanc expoſitionem in Statium non eſſe Firmiani Lactantii, ſed Grammatici cujuſdam, Lutatii *ſcilicet vel* Luctatii Placidi, *aut etiam* Placidi Lactantii, *ſub cujus etiam nomine extant gloſſæ quædam in Ovidii Metamorphoſes.*

4. CODEX VAT. 5134. fol. 110. Verſus Lactantii de Phœnice:
Eſt locus in primo felix Oriente remotus, &c. ut Cod. 315. fol. 28. In chartâ Papyraceâ ſcriptus.

5. CODEX VAT. 5346. Lactantii de Phœnice Elegia, fol. 21.
Eſt locus in primo felix Oriente remotus, ut ſuprà.

CODICES OLIM PALATINI,

Nunc in Vaticanâ Bibliothecâ aſſervati.

1. CODEX PALATINUS 161. Membranaceus, ſeculi XII. conſtat foliis 236.
Firmiani Lactantii Divinarum Inſtitutionum libri VII.
Deeſt initium libri primi. *De Opificio Dei*, fol. 236. Deeſt finis.

2. CODEX PALATINUS 162. Membran. in fol. recent. conſtat foliis 213.
Divinar. Inſtitutionum libri VII. fol. 1.
De Opificio Hominis. *Quam minimè*, fol. 193.
De ortu obituque Phœnicis. *Eſt locus in primo*, fol. 209.

3. CODEX PALAT. 163. Membran. recent. fol. 261.
De Irâ Dei. *Animadverti ſæpè*, fol. 1.
Divinarum Inſtitutionum libri VII. fol. 21.
De Opificio Hominis. *Quam minimè*, fol. 233.
Index Capitum Lactantii, fol. 253.

4. CODEX PALAT. 164. Ex Papyro, in fol. 190.
Divinarum Inſtitutionum libri VII. fol. 1.
De Opificio Hominis, fol. 157.
De Irâ Dei, fol. 174.

CODICES LACTANTII

Bibliotheca Vaticana Urbinatenſis.

1. CODEX URBINATENSIS 58. Membran. antiq. in fol. 281.
Divinarum Inſtitut. libri VII. fol. 1.
De Opificio Dei, fol. 234.
De Irâ Dei, fol. 258.
Carmen de Phœnice. *Eſt locus*, &c. fol. 278.
Carmen de Chriſti Reſurrectione. *Salve, feſta dies*, &c. fol. 281.

2. CODEX URBINAT. 361. Lactantii Commentaria in Papinii Statii Thebaidem, & Achilleidem. *Quæritur quo tempore*, ut in Cod. Vat. 3381. In Pergameno; conſtat foliis 138.

CODICES VATICANI

Bibliotheca Regia Alexandrina;

Id eſt ex Bibliothecâ Chriſtinæ Alexandræ, Reginæ Suecorum.

1. CODEX REGIO-ALEXANDRINUS 149. in fol. Membran. exaratus decimâ-ſextâ die

menſis Januarii anno Domini 1434. Bononiæ, uti folio ult. adnotatur. Fuerat Bibliothecæ Cardinalis & Principis à Dietrichſtain, Germani, ut notatur fol. 1. Conſtat foliis 244. ubi

Lactantii Divinar. Inſtitut. libri VII. fol. 1.

De Irâ Dei. *Animadverti*, fol. 207.

De Opificio Dei. *Quam minimè*, fol. 226.

In fine hæc ab Amanuenſi adnotantur:

1436. die 3. Febr. correctum eſt hoc opus.

Die 20. Febr. 1438. correctum eſt ſecundâ vice.

1439. die 8. Januarii horâ 3. perfeci ſtudium ejus.

1441. die 6. Febr. perfeci iterùm ſtudium ejus, corrigendo uſque ad Ortographiam.

2. Cod. Regio-Alexandrinus 217. Membran. in-4°. Fuerat Gerardi Joannis Voſſii; uti adnotatur fol. 1. deindè Alex. Petavii num. 71. anno 1656. uti ibidem legitur.

De Irâ Dei. *Animadverti*, fol. 1.

De Opificio Dei. *Quam minimè*, fol. 25.

3. Cod. Regio-Alexandr. 265. Membran. conſtat foliis 189. Ibi ſunt:

Divinarum Inſtitut. libri VII. fol. 1.

De Irâ Dei. *Animadverti*, fol. 161.

De Opificio Dei, fol. 176.

4. Cod. Regio-Alexandr. 268. ex Papyro. Conſtat foliis 155. exaratus à Gotardo Stellâ, uti adnotatur folio ult. Fuit Nicolai Heinſii, poſteà Petavii anno 1656. uti obſervatur, fol. 1.

Divinarum Inſtitutionum libri VII. fol. 1. Deeſt initium.

De Irâ Dei. *Animadverti*, fol. 133.

De Opificio Dei. *Quàm minimè ſim quietus*, fol. 145.

5. Cod. Regio-Alexandr. 276. Membran. antiq. conſtat foliis 241.

Divinarum Inſtitution. libri VII. *Magno & excellenti*, fol. 1. ad fol. 219.

6. Cod. Regio-Alexandr. 1151. ex Papyro, exaratus à Philippo Scholari Pariſienſi; die VI. Octobr. Anno Domini 1506. uti adnotatur fol. 108.

Divinarum Inſtitut. libri VII. *Magno & excellenti*, fol. 58. imperfecti.

De Irâ Dei. *Animadverti*, fol. 77. ad 98.

7. Cod. Regio-Alexandr. 1939. Membran. exaratus ſub Nicolao V. Papâ, uti conſtat ex ipſius Stemmate, fol. 2. à tergo. Fuerat Patrum Theatinorum S. Silveſtri, ut docet Inſcriptio appoſita, fol. 1. à Clemente XI. in Bibliothecam Vaticanam illatus. Conſtat foliis 289.

Divinarum Inſtitution. libri VII. *Magno & excellenti*, fol. 2.

De Irâ Dei. *Animadverti ſæpè*, fol. 244.

De Opificio Hominis. *Quàm minimè ſim quietus*, fol. 268.

Digitized by Google

VARIÆ EDITIONES LACTANTII.

Ubi ſunt duæ Cruces, his uſus eſt editionibus Lengletius.

†† LACTANTII Firmiani de Divinis Inſtitutionibus adverſùs Gentes, Libri VII. necnon ejuſdem ad Donatum de Irâ Dei liber unus, unà cum libro de Opificio Hominis ad Demetrianum, in-folio, in Venerabili Monaſterio Sublacenſi ſub an. Domini MCCCCLXV. Pontificatûs Pauli Papæ II. anno ejus ſecundo, Indictione XIII. die verò antepenultimâ menſis Octobris. *Hæc editio aliquandò Romana dicitur, quam per errorem D. Bernard. de Montfaucon in Diario Italico ad annum MCCCCLXI. retulerat. Eſt porrò rariſſima. Romæ reperitur in Bibliothecâ Barberinâ; Moguntiæ in Scrinio Litterario Nobiliſſ. Capituli Moguntin. Pariſiis in Muſeo Viri Clariſſ. D. Claudii de Boze, Academiarum Gallicæ & Inſcriptionum Socii. Græca in eâ editione quandòque, ſed non ſemper leguntur, videturque ex unico ſolùm deſumpta MS. Exemplari. Titulus Libri I. manu eſt exaratus. Hanc editionem, utpotè minùs comptam, juxta quoſdam, exiſtimavit editor Cantabrigienſis eam eſſe codicem Manuſcriptum: ſed codex MS. de quo ſuprà, pag.* XXVIII. *diverſus eſt ab edito.*

Ubi eſt Crux unica, his uſus eſt Joan. B. le Brun.

† — Eadem in-folio *Romæ, in Domo Petri de Maximis, apud Conradum Sweynheym*, anno 1468. *Extat tum in Bibliothecâ Regiâ Pariſiis, tum in Muſeo D. de Boze. Extat quoque Romæ in Bibliothecâ Eminentiſſimi Cardinalis* PASSIONEI.

† — Eadem in-folio *Romæ*, cum præfatione Andreæ Epiſcopi Alerienſis, apud eundem Conradum Sweynheym 1470. *Extat in Bibliothecâ Regiâ Pariſiis. Differt à priori an.* 1468.

— Eadem in-folio *Romæ* 1471. *Hanc vidit & contulit Jo. Ludolphus Bünemannus.*

— Eadem in-folio *Venetiis* 1472. *quam Gallæus, ſed falsò, omnium eſſe primam exiſtimavit. Hanc Iſæus, Heumannus & Bünemannus viderunt.*

— Eadem Lactantii Opera, in-folio, ſine loco & anno, *ſed in Germaniâ excuſa rudi caractere, jam à primis Typographicæ artis incunabilis. Hanc habet Romæ Eminentiſſimus Cardinalis* PASSIONEUS. *Nec uſquàm eam reperi, neque in Germanorum, neque in Gallorum noſtratum Bibliothecis.*

† — Eadem in-folio *Romæ* 1474. *Extat in Bibliothecâ Regiâ Pariſiis; extabatque in Biblioth. Carpſovianâ, undè eam habuerat Chriſtoph. Cellarius. Extabat etiam in Bibliot. Hulſianâ.*

— Eadem in-folio *Romæ* 1475. *Hanc laudat Joh. Alb. Fabricius, quam tamen non extare putat Bünemannus.*

— Eadem in-folio *Roſtochii* 1476. *Hanc diligenter Heumannus & Bünemannus contulerunt. Græcorum in eâ ſpatia vacua ſunt relicta.*

— Eadem in-folio *Venetiis*, per Joſep. de Coloniâ & Johan. Menthen de Gerretzem, 1478. *Hæc editio ſatis eſt accurata, in quâ Græca ſunt edita. Extat in Bibliothecâ Regalis Abbatiæ Sanctæ Genovefæ; eâque uſus eſt Heumannus. Hanc per errorem, propter nomen Joſephi de Coloniâ, citat Catalogus Hulſianus ſub anno* 1478, *tanquàm Coloniæ excuſam.*

— Eadem in-folio *Venetiis*, per Andream de Paltaſichis Catarenſem & Boninum de Boninis, 1478. *Græca citata exhibet, ſed rudi charactere; in eâ excuſa eſt Epitome. Romæ in eximiâ Bibliothecâ ejuſdem Eminentiſſimi Cardinalis* PASSIONEI; *hanc etiam habet Bünemannus.*

— Eadem in-folio *Venetiis*, per Bernardinum de Benaliis, 1483. *Hanc laudant Fabricius, Mettayre, aliique; verùm eam extitiſſe dubitat Bünemannus.*

— Eadem in-folio *Venetiis* per Theodorum de Ragazonibus de Aſulâ, MCCCLXXXX (per errorem, pro MCCCCLXXXX. 1490.) *Hanc habuerunt Iſæus, Gallæus, Carpzovius, & Cellarius: hanc habet Vir Clariſſ. Claud. de Boze.*

— Eadem in-folio *Venetiis* per Vincentium Benalium, 1493. *Extat in Bibliothecâ Regalis Abbatiæ S. Germani à Pratis.*

— Eadem in-folio *Venetiis* 1494. *quam habuit Carpzovius.*

— Eadem in-folio *Venetiis* per Simonem Bevilaquam, ſtudio Andreæ Epiſcopi Alerienſis, 1497. *Eam expreſſam putat Bunemannus ex editione* 1470.

— Eadem in-4°. parvo *Pariſiis*, 1500. *cum Ægidii Delphi annotamentis.*

† — Eadem in-folio *Venetiis*, curâ Joan. de Tridino, 1502. *Hanc ipſe habui, & Joanni le Brun miſeram anno* 1709.

Digitized by Google

— Eadem in-folio *Venetiis*, curâ ejuſdem Joan. de Tridino, 1509. *Hanc habebat Carpzovius.*
— Eadem in-4°. parvo *Pariſiis*, emendata ab Ægidio Mazerienſi, 1509. *Idem eſt qui emendaverat editionem anni* 1500.
— Eadem in-folio *Venetiis*, à Jano Parrhaſio caſtigata, 1510.
— Eadem in-8°. *Antuerpiæ* 1510.
— Eadem in-4°. *Pariſiis* 1511.
— Eadem in-folio *Venetiis* 1511. à Joan. de Tridino; eadem eſt ac Parrhaſiana 1510. eâ uſi ſunt Iſæus & Gallæus.
†† — Eadem in-4°. *Pariſiis*, à Joanne Petit & Nicolao de Pratis, 1513. ex emendatione Ægidii Mazerienſis Delphi. Huic præfixus eſt titulus: *Lepida Lactantii Opera*, &c.
— Eadem in-8°. *Florentiæ Juntarum*, ex emendatione Mariani Tuccii, 1513. *Hanc habet Bibliotheca Regia, eâque uſi ſunt Iſæus, Gallæus & Heumannus.*
† — Eadem in-8°. *Venetiis Aldus*, ex emendatione Joan. Bapt. Egnatii Veneti, 1515.
— Eadem in-folio *Pariſiis* 1521.
† — Eadem in-folio *Venetiis*, quam recenſuit Janus Parrhaſius, 1521. *Hanc vidimus in Bibliothecâ Regiâ: in eâ Græca ſat emendatè ſunt edita. Eadem eſt ac Parrhaſiana an.* 1510.
— Eadem in-4°. *Baſileæ Cratandri* 1521. *Plerùmque ex Aldinâ fuit deſumpta; ſatis tamen eſt emendata.*
— Eadem in-folio, vel in-4°. *Baſileæ Cratandri* 1523. *Hâc Gallæus ſe uſum eſſe dixit; vult tamen Bunemannus eandem eſſe cum eâ anni* 1524.
— Eadem in-4°. *Baſileæ Cratandri* 1524. *Hâc uſus eſt Bunemannus in emendando Lactantio.*
† — Eadem in-folio *Pariſiis* 1525.
† — Eadem in-folio Baſileæ Cratandri 1532. *Eâ uſus eſt Cantabrigienſis editor. Hujuſce editionis copiam fecit Joanni le Brun Nicol. Lengletius.*
— Eadem in-8°. Lugduni 1532.
† — Eadem in-8°. Antuerpiæ Joan. Graphæi 1532. *cum notis Eraſmi ad Librum de Opificio Dei. Ea eſt quam Joanni le Brun olim miſimus. Hanc habuit Heumannus.*
— Eadem in-4°. Baſileæ 1534.
†† — Eadem in-8°. Venetiis Aldus, ex caſtigatione Honorati Faſitellii Veneti ad Codices Caſinenſes, 1535. *Eâ uſi ſunt Thomaſius, Iſæus, & Gallæus; fuitque ſuo tempore editio princeps.*
— Eadem in-8°. *Venetiis Paulus Manuccius* 1538.
— Eadem in-8°. Coloniæ 1539.
— Eadem in-8°. *Antuerpiæ Gymnicus* 1539. *Hanc ex parte emendavit Eraſmus Roterodamenſis, cujus leguntur annotationes in librum de Opificio Dei.*
— Eadem in-8°. *Lugduni Gryphius*, ex emendatione Faſitellii, 1541. *ſat elegans.*
— Eadem in8°. *Lugduni Gryphius*, ex eâdem emendatione, 1543. *Hæc minùs emendata.*
†† — Eadem in-folio Coloniæ 1544. *cum notis Deſiderii Eraſmi ad libellum de Opificio Dei. Hæc eſt eximia & emendatiſſima.*
— Eadem in-4°. Baſileæ 1545. aliis 1546.
† — Eadem in-16. Lugduni Torneſius, ex emendatione Faſitellii, 1548. *Editio elegans & nitida.*
— Eadem in-16. *Lugduni Torneſius* 1553. ex eâdem emendatione Faſitellii.
— Eadem in-8°. *Antuerpiæ* 1553. Hæc laudatur ab Eliâ Dupin in Bibliothecâ Eccleſiaſticâ.
† — Eadem in-8°. *Antuerpiæ Gymnicus* 1555. *cum Eraſmi annotationibus in Librum de Opificio Dei.*
— Eadem in-16. *Lugduni Torneſii* 1556. ex caſtigatione Faſitellii; *ſat nitida.*
— Eadem in-8°. *Antuerpiæ* 1556.
— Eadem in-folio *Baſileæ* ex officinâ Henrici Petri, 1556. *ubi, juxta Eliam Dupin & P. D. Remigium Ceillier, bis fuit edita. Edita quidem eſt in hæreſiologiâ Jo. Heroldi. Verùm Claudius Ceillier exiſtimat eandem ſeparatim editam fuiſſe, hoc ipſo anno* 1556.
— Eadem in-folio *Baſileæ*, Henrici Petri 1559.
† — Eadem in-16. *Pariſiis Hieronymus de Marnef* 1561. *ex recenſione Faſitellii; parùm nitida.*
†† — Eadem in-folio *Baſileæ*, cum Xyſti Betuleii commentariis, 1563. *Non omninò probatur eruditis, quamvis in iis multa, & fortaſsè plura quàm par eſt, Betuleius congeſſerit.*
— Eadem in-8°. *Pariſiis* 1563.

Digitized by Google

† — Eadem in-16. *Pariſiis* 1565.
†† — Eadem in-16. *Lugduni Torneſii* 1567. *ſat elegans, ac emendata ad Codicem MS. quem ſibi comparaverat Torneſius.*
— Eadem in-8°. *Antuerpiæ* 1568.
— Eadem in-8°. *Antuerpiæ Stelſii* 1570. *cum notis Eraſmi ad libellum de Opificio Dei.*
†† — Eadem in-8°. *Antuerpiæ ex officinâ Plantinianâ* 1570. *Sat elegans, ex emendatione Michaelis Thomaſii ad duos codices Bononienſes & ſeptem Vaticanos. Hæc Gronovio minùs placebat, nec omninò placuit Iſæo, qui obſervat Thomaſium ad nonnulla quidem textûs Lactantiani medicam manum adhibuiſſe, ſed pleraque & propè innumera reliquiſſe planè intacta: quapropter nos admonet, ſe in Thomaſiano textu emendaſſe trecenta & ampliùs errata, ut Lactantium puriorem & integriorem redderet.*
— Eadem in-8°. *Antuerpiæ* 1579.
— Eadem in-16. *Lugduni Torneſii* 1579. *ad duos MSS. codices emendata.*
— Eadem in-8°. *Antuerpiæ* 1580.
— Eadem in-16. *Lugduni Torneſii* 1586.
†† — Eadem in-8°. *Antuerpiæ Plantin* 1587. *Hæc eſt altera Thomaſianæ emendationis editio; nihil tamen in eâ fuit immutatum.*
— Eadem in-8°. *Lugduni Torneſii* 1587. *Hæc editio emendata eſt ad multos codd. Manuſcriptos, atque etiam ad notas varias à Jacobo Cujacio tranſmiſſas.*
— Eadem in-folio *Pariſiis* 1589. in Bibliothecâ Patrum.
— Eadem in-16. *Lugduni Torneſii* 1594. *Non differt ab editione anni* 1587.
— Eadem in-8°. *Pariſiis* 1589. *ex recenſione Thomaſii.*
† — Eadem in-16. *Lugduni Thomæ Soubron* 1594. *Sat emendata, quamvis minùs compta.*
† — Eadem *Coloniæ Allobrogum*, (*id eſt*, *Genevæ*) *Torneſii* 1613. *ex duobus MSS. à Jacobo Cujacio emendata. Multi eam facit Gallæus; in eâ tamen Iſæus ſe animadvertiſſe aſſerit textum Lactantii ubique eſſe corruptum.*
— Eadem in-16. *Coloniæ* 1613. *teſte Bunemanno. Eadem forſan cum ſuperiori.*
— Eadem in-16. *Lugduni* 1615. — & 1616.
— Eadem in-16. *Genevæ* 1630.
† Eadem in-folio *Lugduni* 1642.
†† — Eadem in-folio *Cæſenæ* 1646. *Joſephi Iſæi curâ & caſtigatione, ad duos Bononienſes & duodecim Vaticanos MSS. codices emendata.*
†† — Eadem in-folio *Romæ Maſcardi* 1650. *ex Iſæi emendatione. Verùm non nova, ſed eadem planè eſt ac Cæſenenſis editio, primâ fronte ſolùm immutata.*
† — Eadem in-8°. *Lugduni Batavor.* ex emendatione Antonii Thyſiii, 1652. *Sat nitida eſt: ſed parvi eſt apud eruditos momenti; hæc capite* 15. *libri primi corrupta eſt, ubi agitur de Platone, ſicut annotavimus pag.* 68. *hujuſce noſtræ editionis.*
†† — Eadem in-8°. cum Selectis Variorum notis à Servato Gallæo, *Lugduni Batavorum* 1660. *Hæc ſat elegans eſt. Omnes ferè notas ſurripuit Gallæus ex editione Betuleii & è ſchedis Salmaſii; at quoſdam contulerat MSS. codices, quorum variæ lectiones adjectæ ſunt ad finem libri. Quæ cùm non ſit uſquequàque emendata, in eam Joan. le Brun habuit annotationes Petri Francii, hiſtoriarum & eloquentiæ Profeſſoris in Amſtelodamenſi Gymnaſio. Eâ ſimili modo uſi ſumus in hâc noſtrâ editione.*
†† — Eadem in-8°. *Oxonii*, ex recenſione & cum notulis quibuſdam Thomæ Spark, 1684. *Elegans eſt, ac emendata ad quinque codices MSS. In eâ editus eſt Liber de Mortibus Perſecutorum. Æquè ac Joan. le Brun iſtâ uſi ſumus editione.*
†† — Eadem in-8°. Cantabrigiæ 1685. *Sat elegans: ſed ex Thomaſianâ editione expreſſa eſt. Uſus tamen fuit editor duobus MSS. codicibus, quorum Varias Lectiones præmiſit libris Lactantii. In eâ itidem legitur Liber de Mortibus Perſecutorum. Verùm, ſed falsò, putat Albertus Fabricius hunc editorem exemplar Sublacenſe habuiſſe pro Manuſcripto codice.*
† — Eadem in-8°. ex recenſione Chriſtoph. Cellarii, *Lipſiæ* 1698. *Quamvis emendata, non eſt tamen omninò inculpata; quaſdam nihilominùs notas habet non exigui momenti.*
†† — Eadem in-8°. ex recenſione Jo. Geor. Walchii, *Lipſiæ* 1715. *Primus Epitomen vulgavit integram cum aliis Lactantii operibus. Præfixa eſt erudita diſquiſitio de vitâ & ſtylo Lactantii. In eâ editione aliquid deſiderant eruditi. Quid mirum? An Clariſſ. Walchius, qui*

Digitized by Google

vix annum vigeſimum attigerat, potuit in edendo Lactantio idem artis criticæ & doctrinæ, quibus nunc quinquagenarius pollet, ſpecimen edere? Num eâdem ætate, non doctiorem dico, ſed æquè doctam emiſiſſent lucubrationem Walchii reprehenſores?

†† — Eadem in-8°. ex emendatione Chriſtoph. Auguſt. Heumanni, *Gottingæ* 1736. *Hæc editio prioribus longè eſt perfectior. In eâ, quibuſdam tamen immutatis, ſervatus eſt Chriſtop. Cellarii textus; atque notis Cellarianis additæ ſunt ubique nova ac erudita: hanc editionem attentiùs legimus eâque uſi ſumus.*

†† — Eadem in-8°. ex emendatione Jo. Ludolphi Bünemanni, *Lipſiæ* 1739. *Jam ad finem properabat noſtra Lactantiana editio, cùm hanc eximiam accepi à Doctiſſimo Joh. Daniel. Schoepflino, hiſtoriarum & eloquentiæ in Argentorat. Academiâ Profeſſore. Mirum eſt quantùm laboris ac ſtudii impenderit Clariſſ. Bunemannus in edendo Lactantio: notas ex eo collegimus, eas etiam quæ noſtris opinationibus adverſabantur, ut uno quaſi intuitu hæc nova cæteras omnes complecteretur editiones.*

In Elencho Variarum Lactantii editionum prætermiſi eas, quæ emiſſæ ſunt in Bibliothecis Sanctorum Patrum, quos inter Lactantii opera non infimum locum obtinent. At illæ Patrum Collectiones ſexies ſaltem editæ ſunt, vel Coloniæ Agrippinæ, vel Pariſiis, vel Lugduni. Hæ porrò editiones non ſunt ad MSS. codices emendatæ, ſed ex aliquo jam edito exemplari expreſſæ.

PARTES LACTANTIANORUM OPERUM SEORSIM EDITÆ.

L. Cælius Lactantius Firmianus de Opificio Dei, ſeu Formatione Hominis, ex recenſione & cum notis Deſiderii Eraſmi, in-8°. *Baſileæ Froben* 1529.

†† — Idem in-8°. *Pariſiis Colineus* 1529.

— Idem in-4°. *Pariſiis* 1551. *Hæ annotatiunculæ prodierunt in aliis quibuſdam Lactantii editionibus, quod jam obſervavimus. Iſtæ porrò quamvis utiles, paucæ tamen ſunt, nec tres paginas editionis noſtræ implerent.*

†† — Idem Liber cum obſervationibus Jodoci Williehii in-8°. *Francofurti & Argentorati* 1542. *Hanc editionem habet Bibliotheca Regia.*

— Idem Liber ex emendatione Georgii Lud. Goldneri, cum Vitâ Lactantii, & judiciis eruditorum, in-8°. *Geræ* 1714.

Lucius Cæcilius Lactantius Firmianus de Mortibus Perſecutorum, edente cum annotationibus Clariſſ. Viro Stephano Baluzio, in-8°. Pariſiis 1679. tomo 2°. Miſcellaneorum.

— Idem ſeparatim editus, in-8°. *Pariſiis* 1679.

†† — Idem, verùm ſine Notis Baluzii, à Joan. Fell. in-12. *Oxonii* 1680.

— Idem cum Notis Joannis Columbi, in-8°. *Aboæ in Finlandiâ* 1684.

†† — Idem Liber cum notis Variorum, ſcilicet Baluzii, Columbi, Giſberti Cuperi, Toinardi & Pauli Bauldri, in-8°. *Ultrajecti* 1692. & 1693. *Nam utrumque annum præfert eadem editio.*

†† — Idem curâ & cum obſervationibus Nicolai le Nourry, Monachi Benedictini è Congregatione S. Mauri, in-8°. *Pariſiis* 1710. *De his omnibus editionibus verba fecimus in Præfatione ſecundi voluminis.*

†† L. Cælii Lactantii Firmiani Epitome Divin. Inſtitutionum, edente Viro Clariſſ. & Doctiſſ. Chriſtop. Matth. PFAFFIO, Academiæ Tubingenſis Cancellario, in-8°. *Pariſiis* 1712.

— Eadem in-8°. cum Notis Jo. DAVISII, *Cantabrigiæ* 1718. *De his pauca quædam ſunt annotata in editionis noſtræ Præfatione, tomo 2°.*

QUÆDAM LACTANTIANA IN LINGUAS VULGARES VERSA.

Lactance Firmian, des Divines Inſtitutions, contre les Religions & erreurs des Gentils & Idolâtres, (traduit en François par René FAME, Secretaire du Roi François I.) in-folio, *Paris* 1546.

— Les mêmes *in-folio*, *Lyon* 1547.

— Les mêmes in-16. *Paris* 1555.

— Les mêmes in-16. *Lyon de Tournes* 1563.

†† — Les

†† — Les mêmes, in-16. Paris 1581. *Hæc ſola eſt tranſlatio integra Divinarum Inſtitutionum noſtri Lactantii.*

Le premier Livre des Inſtitutions Divines, traduit en François par M. DROUET DE MAUPERTUIS., in-12. *Avignon.* 1710.

†† Traité de la Colére de Dieu, traduit du latin de Lactance, précédé d'un Diſcours ſur la Vie, les Sentimens & les Ouvrages de l'Auteur en forme d'apologie, par M. DREUX DU RADIER, Conſeiller du Roi, Lieutenant Particulier à Châteauneuf en Thimeray. *Hanc elegantiſſimam tranſlationem penès me habeo manu exaratam, à diligenti autore mihi amicè & benevolè commiſſam. Nil vehementiùs opto, quàm ut mox prælo ſubjiciatur. Ex Vitâ Lactantii ab ipſo exaratâ quædam excerpſi, eleganti & concinno autore ultrò annuente.*

†† Traité de Lactance de la Mort des Perſécuteurs de l'Egliſe, mis en François par M. de MAUCROIX, Chanoine de l'Egliſe Cathedrale de Reims, in-12. *Paris* 1680. *Hæc tranſlatio non elegans ſolummodò eſt, verùm etiam elegantiſſima.*

— Idem liber Anglicè verſus à Gilberto Burneto, Epiſcopo Sariſburienſi, cum Præfatione de Perſecutione in Chriſtianos, in-8°. *Londini 1686* — & 1714. *Præfationem iſtius operis fatetur ipſe Albertus Fabricius eſſe parùm decentem.*

— Le même Livre traduit en François ſur la Verſion Angloiſe de M. Burnet, avec la Préface, in-8°. *Utrecht* 1687.

Symphorien CHAMPIER, traduction du Grec en François des Prophéties des Sibylles, miſes en Vers françois dans la nef des Dames. *Hæc parùm ad illuſtrandum Lactantium conferunt; ex eo tamen conjicitur, quanti autorem noſtrum fecerint eruditi.*

DISSERTATIONES AD LACTANTIUM.

Antonii RAUDENSIS, Theologi Ordinis Minorum, Firmiani Lactantii erratorum Libri tres. *De hoc ſcripto vide Præfationem noſtram, & ſuprà inter Regios MSS. codices.*

†† Anthologia Lactantii Firmiani, elegantiſſimas Sententias, eaſque tam pietate, quàm doctrinâ illuſtres, complectens: recenter in locos digeſta communes, per Thomam BECONUM, in-8°. *Lugduni* 1558. *Hæc Anthologia quædam eſt Lactantiana Theologia, quâ ad certa capita revocantur ea omnia, quæ in Lactantio leguntur de Deo & rebus divinis; atque etiam illa, in quibus agitur de Chriſtianorum moribus.*

Jean Gardei, Collection des Fleurs de Lactance Firmian, contenant Sentences très-belles, in-8°. *Hic liber idem ferè eſt cum Thomæ Beconi Anthologiâ.*

†† Défenſe des Sentimens de Lactance ſur le ſujet de l'Uſure (Par M. Louis BULTEAU) in-12°. *Paris* 1671 — & 1677. *Vide paginam* 68. *hujus noſtræ editionis.*

Nicolai Toinardi notæ in Lactantium de Mortibus Perſecutorum, in-12. 1690. *Has notas quæ doctiores ſunt, iterùm ſecundo Volumine hujuſce editionis edidimus.*

Jo. Auguſti KREBSII de Stylo Lactantii, in-4°. *Halæ Saxonum* 1702. *Hanc dignam, quæ editionibus Lactantii adjungatur, judicant memoriæ Trivoltianæ anni* 1706. *pag.* 1069.

Matthiæ Nic. KORTHOLTI Diſſertatio de Cicerone Chriſtiano Lactantio, in-4°. *Gieſſæ* 1711.

†† Danielis MICHELII Introductio ad Hiſtoriam Litterariam, in-8°. *Cantabrigiæ* 1721. *in quâ eximia legitur diſquiſitio critica de codice Colbertino de Mortibus Perſecutorum, à paginâ* 187. *ad* 240. *contra Nicolaum le Nourry, Ordinis S. Benedicti.*

Joachimi Juſti RAU Diatribe Hiſtorico-Philoſophica de Philoſophiâ Lucii Lactantii Firmiani, in-8°. *Jenæ* 1733.

vix annum vigeſimum attigerat, potuit in edendo Lactantio idem artis criticæ & doctrinæ, quibus nunc quinquagenarius pollet, ſpecimen edere? Num eâdem ætate, non doctiorem dico, ſed æquè doctam emiſiſſent lucubrationem Walchii reprehenſores?

†† — Eadem in-8°. ex emendatione Chriſtoph. Auguſt. Heumanni, *Gettingæ* 1736. *Hæc editio prioribus longè eſt perfectior. In eâ, quibuſdam tamen immutatis, ſervatus eſt Chriſtop. Cellarii textus; atque notis Cellarianis additæ ſunt ubique nova ac erudita: hanc editionem attentiùs legimus eâque uſi ſumus.*

†† — Eadem in-8°. ex emendatione Jo. Ludolphi Bünemanni, *Lipſiæ* 1739. *Jam ad finem properabat noſtra Lactantiana editio, cùm hanc eximiam accepi à Doctiſſimo Joh. Daniel. Schoepflino, hiſtoriarum & eloquentiæ in Argentorat. Academiâ Profeſſore. Mirum eſt quantùm laboris ac ſtudii impenderit Clariſſ. Bunemannus in edendo Lactantio: notas ex eo collegimus, eas etiam quæ noſtris opinationibus adverſabantur, ut uno quaſi intuitu hæc nova cæteras omnes complecteretur editiones.*

In Elencho Variarum Lactantii editionum prætermiſi eas, quæ emiſſæ ſunt in Bibliothecis Sanctorum Patrum, quos inter Lactantii opera non infimum locum obtinent. At illæ Patrum Collectiones ſexies ſaltem editæ ſunt, vel Coloniæ Agrippinæ, vel Pariſiis, vel Lugduni. Hæ porrò editiones non ſunt ad MSS. codices emendatæ, ſed ex aliquo jam edito exemplari expreſſæ.

PARTES LACTANTIANORUM OPERUM SEORSIM EDITÆ.

L. Cælius Lactantius Firmianus de Opificio Dei, ſeu Formatione Hominis, ex recenſione & cum notis Deſiderii Eraſmi, in-8°. *Baſileæ Froben* 1529.

†† — Idem in-8°. *Pariſiis Colineus* 1529.

— Idem in-4°. *Pariſiis* 1551. *Hæ annotatiunculæ prodierunt in aliis quibuſdam Lactantii editionibus, quod jam obſervavimus. Iſtæ porrò quamvis utiles, paucæ tamen ſunt, nec tres paginas editionis noſtræ implerent.*

†† — Idem Liber cum obſervationibus Jodoci Willichii in-8°. *Francofurti & Argentorati* 1542. *Hanc editionem habet Bibliotheca Regia.*

— Idem Liber ex emendatione Georgii Lud. Goldneri, cum Vitâ Lactantii, & judiciis eruditorum, in-8°. *Geræ* 1714.

Lucius Cæcilius Lactantius Firmianus de Mortibus Perſecutorum, edente cum annotationibus Clariſſ. Viro Stephano Baluzio, in-8°. Pariſiis 1679. tomo 2°. Miſcellaneorum.

— Idem ſeparatim editus, in-8°. *Pariſiis* 1679.

†† — Idem, verùm ſine Notis Baluzii, à Joan. Fell. in-12. *Oxonii* 1680.

— Idem cum Notis Joannis Columbi, in-8°. *Aboæ in Finlandiâ* 1684.

†† — Idem Liber cum notis Variorum, ſcilicet Baluzii, Columbi, Giſberti Cuperi, Toinardi & Pauli Bauldri, in-8°. *Ultrajecti* 1692. & 1693. *Nam utrumque annum præfert eadem editio.*

†† — Idem curâ & cum obſervationibus Nicolai le Nourry, Monachi Benedictini è Congregatione S. Mauri, in-8°. *Pariſiis* 1710. *De his omnibus editionibus verba fecimus in Præfatione ſecundi voluminis.*

†† L. Cælii Lactantii Firmiani Epitome Divin. Inſtitutionum, edente Viro Clariſſ. & Doctiſſ. Chriſtop. Matth. Pfaffio, Academiæ Tubingenſis Cancellario, in-8°. *Pariſiis* 1712.

— Eadem in-8°. cum Notis Jo. Davisii, *Cantabrigiæ* 1718. *De his pauca quædam ſunt annotata in editionis noſtræ Præfatione, tomo 2°.*

QUÆDAM LACTANTIANA IN LINGUAS VULGARES VERSA.

Lactance Firmian, des Divines Inſtitutions, contre les Religions & erreurs des Gentils & Idolâtres, (traduit en François par René Fame, Secretaire du Roi François I.) in-folio, *Paris* 1546.

— Les mêmes *in-folio*, *Lyon* 1547.

— Les mêmes in-16. *Paris* 1555.

— Les mêmes in-16. *Lyon de Tournes* 1563.

†† — Les

Digitized by Google

†† — Les mêmes, in-16. *Paris* 1581. *Hæc ſola eſt tranſlatio integra Divinarum Inſtitutionum noſtri Lactantii.*

Le premier Livre des Inſtitutions Divines, traduit en François par M. DROUET DE MAUPERTUIS, in-12. *Avignon* 1710.

†† Traité de la Colére de Dieu, traduit du latin de Lactance, précédé d'un Diſcours ſur la Vie, les Sentimens & les Ouvrages de l'Auteur en forme d'apologie, par M. DREUX DU RADIER, Conſeiller du Roi, Lieutenant Particulier à Châteauneuf en Thimeray. *Hanc elegantiſſimam tranſlationem penès me habeo manu exaratam, à diligenti autore mihi amicè & benevolè commiſſam. Nil vehementiùs opto, quàm ut mox prælo ſubjiciatur. Ex Vitâ Lactantii ab ipſo exaratâ quædam excerpſi, eleganti & concinno autore ultrò annuente.*

†† Traité de Lactance de la Mort des Perſécuteurs de l'Egliſe, mis en François par M. de MAUCROIX, Chanoine de l'Egliſe Cathedrale de Reims, in-12. *Paris* 1680. *Hæc tranſlatio non elegans ſolummodò eſt, verùm etiam elegantiſſima.*

— Idem liber Anglicè verſus à Gilberto Burneto, Epiſcopo Sariſburienſi, cum Præfatione de Perſecutione in Chriſtianos, in-8°. *Londini* 1686 — & 1714. *Præfationem iſtius operis fatetur ipſe Albertus Fabricius eſſe parùm decentem.*

— Le même Livre traduit en François ſur la Verſion Angloiſe de M. Burnet, avec la Préface, in-8°. *Utrecht* 1687.

Symphorien CHAMPIER, traduction du Grec en François des Prophéties des Sibylles, miſes en Vers françois dans la nef des Dames. *Hæc parùm ad illuſtrandum Lactantium conferunt; ex eo tamen conjicitur, quanti autorem noſtrum fecerint eruditi.*

DISSERTATIONES AD LACTANTIUM.

Antonii RAUDENSIS, Theologi Ordinis Minorum, Firmiani Lactantii erratorum Libri tres. *De hoc ſcripto vide Præfationem noſtram, & ſuprà inter Regios MSS. codices.*

†† Anthologia Lactantii Firmiani, elegantiſſimas Sententias, eaſque tam pietate, quàm doctrinâ illuſtres, complectens: recenter in locos digeſta communes, per Thomam BECONUM, in-8°. *Lugduni* 1558. *Hæc Anthologia quædam eſt Lactantiana Theologia, quâ ad certa capita revocantur ea omnia, quæ in Lactantio leguntur de Deo & rebus divinis; atque etiam illa, in quibus agitur de Chriſtianorum moribus.*

Jean Gardei, Collection des Fleurs de Lactance Firmian, contenant Sentences très-belles, in-8°. *Hic liber idem ferè eſt cum Thomæ Boconi Anthologiâ.*

†† Défenſe des Sentimens de Lactance ſur le ſujet de l'Uſure (Par M. Louis BULTEAU) in-12°. *Paris* 1671 — & 1677. *Vide paginam* 68. *hujus noſtræ editionis.*

Nicolai Toinardi notæ in Lactantium de Mortibus Perſecutorum, in-12. 1690. *Has notas quæ doctiores ſunt, iterùm ſecundo Volumine hujuſce editionis edidimus.*

Jo. Augusti KREBSII de Stylo Lactantii, in-4°. *Halæ Saxonum* 1702. *Hanc dignam, quæ editionibus Lactantii adjungatur, judicant memoriæ Trivoltianæ anni* 1706. *pag.* 1069.

Matthiæ Nic. KORTHOLTI Diſſertatio de Cicerone Chriſtiano Lactantio, in 4°. *Gieſſæ* 1711.

†† Danielis MICHELII Introductio ad Hiſtoriam Litterariam, in-8°. *Cantabrigiæ* 1721. *in quâ eximia legitur diſquiſitio critica de codice Colbertino de Mortibus Perſecutorum, à paginâ* 187. *ad* 240. *contra Nicolaum le Nourry, Ordinis S. Benedicti.*

Joachimi Juſti RAU Diatribe Hiſtorico-Philoſophica de Philoſophiâ Lucii Lactantii Firmiani, in-8°. *Jenæ* 1733.

NOTÆ POSTERIORES,

EXCERPTÆ EX EDITIONE LACTANTII VULGATA ANNO M. DCC. XXXIX. A V. C. JO. LUDOLPHO BUNEMANNO.

IN INSTITUT. LIBRUM I. DE *FALSA* REL.

PRÆF. pag. 1. lin. 1. *Dedidiſſent.*] Cellario *dediſſent*, quod & Reimmanni MS. habet viſum *rotundius*. At aliorum plerorumque codicum, editionumque, primæ Sublacen. Rom. Venet. 1471. 72. utriuſque 1478. Roſt. 1476. & longè plurium, *dedidiſſent*, ad Ciceronem, quem plerùmque exprimit, propiùs accedit. L. 1. Offic. 21. *Qui excellenti ingenio doctrina ſe dediderunt*. L. 3. de Orat. c. 15. *Ei ſtudio ſe excellentiſſimi ingenii homines dediderunt*. L. 1. Orat. c. 3. *Studio litterarum penitùs ſe dedere*. Neque *penitùs dedidiſſent* minùs *rotunda* videntur, quàm Lact. L. IV. c. 13. *penitùs neſcientem*; & L. VII. c. 5. *ſe voluptatibus dediderunt*. Torn. 158. 1613. *penitiùs dedidiſſent.*

Lin. 6. *Struendis opibus.*] MSS. & ſæc. XV. edd. *quàm ſtruendis*; at Parrhaſ. Crat. Junt. Ald. Gymn. Griph. Pariſ 1513. Iſæus, *quàm aut ſtruendis*; Reimm. Ven. 1472. & edd. Tornæſ. *quàm in ſtruendis.* Prius receptum ab Heum. poſterius eſt contra Lactantii indolem, qui ſemper *inhærere* cum dativo conſtruit.

Lin. 8. *Juſtior effici.*] Itȧ MSS. Goth. Guelpherb. Lipſ. Ultr. Junt. Cauc. Cantabr. Gron. Reimm. & primæ Subl. Rom. Ven. 1471. 72. Roſt. Pariſ. 1513. Torn. & præſtat Lib. III. c. 12. *effici quemquam beatum poſſe*; L. IV. c. 3. *efficitque meliores.* Cic. 3. Fin. 3. *beatam vitam virtute effici.*

Lin 9. *Cupiverunt.*] Itȧ plerique libri pleniùs: at leniùs, & Ciceroni atque Lactantio propiùs Parrhaſ. Junt. Ald. Crat. Gymn. Iſ. *cupierunt*, in hoc & ſimilibus.

Pag. 2. lin. 3. *Virtutem.*] M. C. C. C. & ed. Baſil. *nudamque veritatem*, perperam.

Lin. 6. *Veritas ... n. p. compr.*] L. III. c. 1. & Lib. VII. cap. 2.

Lin. 8. *Diſpoſitiones.*] Notatur noſter ab Eraſmo in Ciceroniano, quòd *diſpoſitiones*, pro *decretis* dixerit. Vindicamus ex Tertulliano ad Lact. L. II. c. 16. Conf. L. VII. c. 5.

Lin. 10. *Innoteſceret.*] Sic Torn. Gymn. Parrh. Crat. omninò h. l. ſonantiùs. At *noteſceret* habent cum Goth. Reimm. Lipſ. ad oram Thom. ferè omnes edd. antiquæ, Subl. Ven. 1472. 1497. & Pariſ. 1513. præfert quoque Heumannus. Occurrit aliquotiès Lib. IV. c. 26. & in Epitome ex MS. Taur.

Lin. 11. *Errare.*] Regnat in omnibus edd. *oberrare*; quia verò hoc Lactantio & aliis eſt *circa aliquid errare*, ut noto ad L. II. c. 2. præfero, *errare*: ſequitur *erranti*; etiam Reimm. *errare*.

Lin. 12. *Laboris effectu.*] Certè non opus à conſenſu codicum etiam Reim. abire. Iterùm Lact. L. III. c. 1. *voluntatem non ſecutus effectus.* Seneca de Tranquill. c. 11. fin. *Ne aut labor irritus* ſine effectu *ſit*, *aut* effectus *labore indignus.*

Lin. 13. *Notionem veritatis munus ſuum fecit.*] Id eſt, ipſe Deus voluit fungi officio doctoris, veritatem notam faciendo. *Ipſi* enim *ſoli veritas nota eſt*, L. III. c. 1. *& Dei eſt hoc munus . . . & veritatis notio divinæ conditionis eſt.*

Pag. 3. lin. 2. *Illa oratoria.*] Sc. profana, ſophiſtica, quam vocat de Opiſ. cap. 21. *fallacem captioſamque facundiam.*

CAPUT I.

Pag. 4. lin. 2. *Maximi oratores.*] Imprimis Cicero, qui ſexagenario major, omnia ferè philoſophica ſcripſit. Conf. ejus init. Diſput. Tuſcul.

Digitized by Google

Lin. 13. *Inſtitutiones.*] Quæ juxta, Lact. lib. V. c. 4. *doctrinæ alicujus ſubſtantiam continent.*

Pag. 5. lin. 10. *Quantò ſerius, tantò vehementius.*] Val. Max. L. 1. c. 1. ext. 3. *Lento gradu ad vindictam ſui divina procedit ira, tarditatemque ſupplicii gravitate compenſat.*

Lin. 16. *Nihil certi adferentibus.*] L. III. c. 7. fin. *Nec tamen adferat ipſe, quod ſequamur.* Sic c. 16. *nihil boni ad vitam adferebant.* De Opif. c. 1. *Sic diſputant, ut ea, quæ adferunt, probata & cognita videri velint.* Singulis his locis quoque de Philoſophis agitur.

Pag. 6. lin. 6. *Requirentibus veritatem.*] Meritò ex Lipſ. prætulit Cellarius. Amat Lactantius vocem hanc. Infrà L. VII. c. 7. *veritatem ſine duce requirerent.* De Irâ, c. 3. *veritatem alibi requiramus.*

Lin. 12. *Infiniti penè ſit operis & immenſi.*] Ineſt in his elegantia. Cic. 1. de Orat. 6. *Nec dubito, quin hoc pleriſque* immenſum infinitumque *videatur.*

Lin. 13. *Copia exuberet.*] Ven. 1471. utraque 1478. Roſt. Ven. 1497. Pier. Parrh. & quædam aliæ, *exuperet.* Nihil muto. L. IV. c. 17. *copiâ lactis exuberant*; cap. 29. *exuberans fons*; L. VII. c. 15. *ager exuberat*; de Irâ c. 13. *ut arbuſta pomis exuberent*; Epit. c. 72. *Lactis, vini fontes exuberabunt.*

Ibidem. *Nec libri modum, nec finem reperiat oratio.*] Heumannus miratur, tam diù in mendo cubuiſſe h. l. & reſcribit, *liber.* Non opus, ſi, *nec libri modum*, reperiant ſubaudias. Certè omnes libri ſcripti & editi *libri* habent: ità ut priori loco hic, *reperiant.*

Lin. 25. *Obdurant ſe contra.*] Goth. *obdurantur contra manifeſtam veritatem.* Cicero ſine reciproco, L. 3. Fin. 11. *Quis contra ſtudia naturæ tam vehementer obduravit*

Lin. 26. *Quas proferunt.*] At Goth. Subl. Ven. 1471. 1497. Roſt. & reliqui libri pravè *adſerunt.*

Lin. 28. *Relinquunt.*] Reimm. Lipſ. 2. & 3. *derelinquunt.* Certè Lactantius amat hoc decompoſitum; Lib. I. c. 18. Lib. V. c. 8. c. 18. & quidam libri L. III. c. 13.

Pag. 7. lin. 1. *Quarè ſint nati.*] Illud *ſint* in Reimm. & in triginta ampliùs edd. deprehenditur, in Sublac. duabus Rom. decem Venetis an. 1471-1510. tribus Antuerp. tribus Baſil. quinque Tornæſ. Junt. Parrh. Berut. Griph. duabus Iſæi. Neglexerunt Thyſ. Gall. Sparr. Cantabr.

Lin. 4. *Neque religio . . . ſine ſapientiâ.*] Hoc ſapiens monitum ſæpè urget; L. III. c. 11. Lib. IV. c. 2. fin. c. 3. cap. 4. cap. 5. L. VII. c. 27. & L. V. c. 1.

CAPUT II.

Pag. 7. lin. 3. *Naturâ; ſitne providentia.*] Hinc Lact. Epitom. cap. 2. ineunte: *Prima incidit quæſtio, ſitne providentia.*

Lin. 6. *Et poſteà Diagoras.*] Poſt Protagoram, ante Epicurum, & ipſe diſcipulus Democriti. Suid. ed. Kuſter. T. 1. f. 550. Si rectè capias, Lactantius credidit fuiſſe eum poſt Epicurum, de Irâ, capite IX. Malè. Diagoras Olymp. LXXIV. floruit; Epicurus demùm Olymp. CIX. anno tertio natus, Laert. L. X. ſect. 14. 15. & Menag. p. 453. Voſſius ergò corruptam Laertii editionem ſecutus eſt, quùm de Hiſt. Græc. L. 1. c. 21. Epicurum Olymp. CVII. mortuum tradidit, concedit enim Olymp. CIX. natum fuiſſe, L. 4. c. 10. ed. Lugd. B. in-4°. Ad rem conſ. Cic. de Nat. deor. L. 1. c. 1. & c. 23. L. 3. c. 37. Valer. Max. L. 1. c. 1. ext. n. 7. Ælian. L. 2. Hiſt. Var. c. 31.

Lin. 5. & 6. *Anteà Protagoras . . . poſteà Diagoras.*] Cic. libro 1. de Nat. deor. c. 1. *Deos eſſe, dubitare ſe Protagoras: nullos eſſe omninò, Diagoras Melius & Theodorus Cyrenaicus putaverunt.* Idem dicto libro c. 23. *Quid? Diagoras, Ἄθεος qui dictus eſt, poſteàque Theodorus, nonne apertè deorum naturam ſuſtulerunt? Nam Abderites quidem Protagoras, ſophiſtes temporibus illis vel maximus, cùm in principio libri ſic poſuiſſet*, de divis neque ut ſint, neque ut non ſint, habeo dicere, *Athenienſium juſſu urbe atque agro eſt exterminatus, librique ejus in concione combuſti.* Cell.

Lin. 6. *Excluſit.*] L. VI. c. 22. de Opif. cap. 4.

Ibidem. *Alii nonnulli.*] E. g. *Theodorus*; Epit. cap. 68. de Irâ, c. 9. Loca Scriptorum indicarunt Elmenhorſt. ad Minuc. c. 8. Pfanner. in Syſt. Theolog. Gentil. c. 2. §. 2.

Pag. 8. lin. 1. *Acerrimè retuderunt.*] L. III. c. 28. *Quàm fortiter inimicorum impetus retudiſſet*; L. IV. c. 27. *vim* retundit.

Pag. 9. lin. 1. *Temperatione.*] Rectè ità Ven. 1493, 97. Crat. Ald. Pariſ. Gymn. cum Reimm. & aliis MSS. ubi pravè Sublac. Ven. 1471. utraque 1478. Roſt. & Parrh. *comparatione.*

CAPUT III.

Pag. 9. lin. 2. *Nemo, qui quidem ſapiat.*] Pari rotunditate Ammianus Marcellinus L. 19. c. 12. *Nemo, qui quidem rectè ſapiat, reprehendit.* Et ſæpè Cicero & Lactan-

Digitized by Google

tius illa, *qui quidem*, poſuere.

Lin. 5. *Quid multis.*] De his plura de Irâ c. 11.

Lin. 6. *Nervorum atque virium.*] Poſterior vox priorem explicat. Vide Daviſ. ad Cæſ. 1. Gal. 20. *Opibus ac nervis.* Hîc video expreſſum Ciceronem Or. 5. Philip. c. 12. *Experietur conſentientis ſenatûs* nervos atque vires. Conf. Lact. L. IV. c. 18. *nervis ac viribus.*

Pag. 10. lin. 6. *Copia.*] Id eſt, *abundantia, bona, opes.* Infrà L. V. c. 12. *Omnes ad eum honores, omnia imperia* *, *omnes opes, omnes denique copia conferantur.* L. VII. c. 23. *Fruentes jucunditate innumerabilium copiarum.* De Irâ, cap. 13. *Rerum & copiarum abundantiâ... inſtruere*; & cap. 23. *Deus nos innumerabilibus copiis alit.* Hinc L. VI. c. 11. COPIOSI, ſunt opibus adfluentes. Freinsh. ad Tac. Ann. 3. c. 54.

Lin. 10. *Natura in eo poteſt eſſe, in quo totum eſt; quàm.*] *Virtutis autem perfecta natura* in eo poteſt eſſe, *in quo totum eſt*, quàm *in eo.* Hæc lectio eſt rectiſſima, nec erat à Cellario corrigenda; nec, ut Heuman. ſcripſit, manifeſtus error librarii. Subaudiendum, *potiùs.*

Lin. 17. *Incorruptibilis.*] Hanc vocem ferè Eccleſiaſt. jam ante noſtrum ſæpè in Tertulliano, Cypriano, Arnobio legi.

Lin. 23. *Eòdem revolvitur res.*] Exprimit Cicer. L. 4. Acad. 6. *Imprudens eò, quò minimè vult*, revolvitur; L. 2. Divin. c. 5. *eòdem revolveris.* Add. L. 1. Tuſcul. c. 6.

Lin. 33. *Faciliùs eſſe ... regi.*] Illud *eſſe* minùs neceſſarium exeſſe jubent Roſt. Subl. Ven. 1471. utraque 1478. 97. Parrh. Pier. Crat. Pariſ. Junt. Ald. Gymn. Gryph. Iſæus, Betul. Heum. Inſeruit Thomaſius, quem ſecuti Gall. Cantabr. Spark. Walch. Cell.

Pag. 11. lin. 15. *Bellantes Deos.*] Vid. Cic. de Nat. deor. 2. c. 28. Tertull. Apol. 14. *Deos inter ſe propter Trojanos & Achivos, ut gladiatorum paria congreſſos, depugnaſſe.*

Lin. 18. *Summa.*] Torneſ. & alii addunt, *poteſtas.* Vid. infrà Epit. c. 2. *Nec poteſt aliter verum ſumma conſiſtere.* Reimm. & vett. edd. *ſumma ipſa conſtare.*

Lin. 21. *Cunei.*] Cuneus erat multitudo militum, ita collocata, ut initiò eſſet anguſta, & paulatim dilataretur. Vid. Turneb. ad Quintil. 1. Inſt. 13. Plenâ manu Pitiſcus Auctores citat in Theſ. Antiq. Roman. Tom. 1. fol. 607.

Lin. 25. *Totius ſummæ cura.*] Sic MSS. & Subl. Venet. 1471. 97. Vide infrà L. I. c. 5. Deum vocat *ſummæ totius artificem*; Epit. c. 4. *totius ſummæ gubernatorem.*

Lin. 27. *Tale eſt, quale ſi.*] Hic elegans vocularum prætermiſſus uſus à Scriptoribus de particulis. L. III. c. 3. *Tale eſt profectò, quale ſi diſſerere velimus.* L. VI. c. 15. *Quod tale eſt, quale ſi velint*; cap. 16. *Hoc verò tale eſt, quale ſi dicerent.*

Lin. 30. *Siquidem.*] Elegans lectio Gronovii, quamvis omnes MSS. & edd. *quibus* habeant. Videtur ἰαυλόης, *quibus*, id eſt, *adfectibus commoveri ad adfectus.*

Pag. 12. lin. 4. *Tantarum rerum.*] Id eſt, tot, tam multarum, in oppoſ. *una mens.* Sæpè Lactantius L. V. c. 13. *tanta hominum millia.* Sic L. III. c. 19. *quanta hominum millia*, id eſt, *quàm multa....* Tertull. Apolog. c. 50. *Multi apud vos ad tolerantiam doloris & mortis hortantur ... nec tamen* tantos *inveniunt verba diſcipulos*, quantos *Chriſtiani factis docendo.*

Lin. 9. *Potens omnium.*] Heumannus in App. II. ad Sympoſ. & hîc reſcribit, *parens omnium.* Lactantio quidem Deus vocatur, *parens omnium*, c. 5. Lib. II. c. 16. Lib. V. c. 3. At quia conſtanter omnes libri, POTENS *omnium*, & maximè hîc de potentiâ Dei agitur, nihil eſt mutandum. Patet ex Epit. h. l. c. 2. *Nullus igitur eorum poterit omnipotens nuncupari, quod eſt verum cognomentum Dei.* Lib. V. Inſtitut. c. 21. *Deus ... quem rerum potentem confiteris.*

Lin. 13. *Impaſſibilis.*] L. II. c. 8. do antiquiorem Tertull. de Reſurr. Carn. c. 57. *Caro impaſſibilis*; adv. Valentin. c. 27. *in Chriſto impaſſibilis*, & ſæpiùs.

Lin. 15. *Qui hoc ita eſſe putant.*] Venet. 1493. 97. Pariſ. *qui hoc putant*: certè meliùs quàm multi, *qui hoc ita putant*, cum Goth. & Reimm.

CAPUT IV.

Pag. 13. lin. 6. *Futura præcinere.*] Valla c. l. in ſuo codice legit, *futura prædicere...* Eleganter *canere* & *præcinere* vates dicuntur. Lact. L. V. c. 5. *Zachariam conſtat ...* ceciniſſe. L. IV. c. 11. *Olim Prophetæ* cecinerant.

Lin. 7. *Num ergò.*] Ità habent ferè omnes, Subl. Roſt. Ven. 1471. 72. utraque 78. 93. 97. Junt. Ald. Parrh. Crat. Pariſ. Gymn. Gryph. Thom. Torn. Iſæus, Gall. Cantabr. Sparkius.

Lin. 10. *Correctores pravitatis.*] MS. Cant. & prima ed. Subl. 1465. *correptores.* At ant-

plius & aptius prius vocabulum ob ſequens, *pravitatis*. Noto ad Lactant. de Irâ, cap. 15. & c. 17. *ad pravitatis correctionem*.

Lin. 12. *Procul ab.*] Rectiùs ſic cum MSS. quàm Subl. Roſt. Ven. 1471. 72. 97. Pier. Parrh. Crat. Pariſ. Gymn. Gryph. Ald. *procul dubio*. Reimm. *procul ab illis fuit*.

Lin. 13. *Ad tutelam vitæ.*] Vid. L. VII. Inſt. c. 4. *Tutelæ ejus* (confer. ſuprà) *atque uſibus data*. Seneca ad Helviam c. 9. *Terra ea vix ad tutelam incolentium fertilis... quantulum eſt, quod in tutelam homini neceſſarium ſit*.

Lin. 14. *In diem.*] L. III. c. 25. *Quibus in diem victus labore eſt quærendus*.

Lin. 15. *Extemporali cibo.*] Sublac. Venet. 1471. 1472. utraque 1478. Roſt. Pariſ. *temporali cibo*. At etiam *lautiſſimus* cibus temporalis eſt. Ven. 1493. 1479. Parrh. *ex temporali*, vocibus duabus. Tandem Ald. Gymn. Gryp. Thom. unâ voce, *extemporali*, & ſic MSS. Goth. & alii. Optimè: *Cibus extemporalis* eſt, *facilè*, *ſubitò*, *parvò parabilis*.

Lin. 21. *Cupiditatis.*] *Cupiditas*, h. l. idem, quod infrà *ſtudium lucri*. Confer infrà, ſine *avaritiâ*.

Lin. 22. *Dei ſingularis.*] Id eſt, *unius*, *unici*. Nihil frequentius Lactantio, quàm *ſingularis*, pro *unus*, *unicus*, Ciceronis more; L. I. cap. 3. c. 6. Lib. II. c. 16. Lib. V. c. 1. c. 21. Lib. VI. c. 9. L. IV. c. 12. c. 26. c. 29. Epit. Taur. c. 3. c. 4.

CAPUT V.

Pag. 14. lin. 7. *Ingerentem ... claritatem.*] Refert Minuc. 17. 3. *Ignorare nec fas, nec licet, ingerentem ſeſe oculis & ſenſibus cœleſtem claritatem*. Ad rem Conf. L. II. c. 1. L. III. cap. 1.

Lin. 10. *Orpheus.*] Alios verſus Orphei de Deo ſingulari laudat Juſtinus Mart. ad Græcos Cohort. §. 15. p. 76. 77. ed. Oxon.

Pag. 16. lin. 3. *A chao.*] L. II. c. 8. id refutat. Conſ. Grotium de Verit. Rel. Chriſt. 1. §. 16. hæc doctè illuſtrantem.

Lin. 10. *Meditatus venerat & paratus.*] Cic. L. 1. in Verr. c. 40. L. 2. in Verr. c. 6. & pro Publ. Quint. c. 11. *Cùm paratus meditatusque veniſſes*.

Lin. 11. *Non longè abfuit à veritate.*] Lib. III. c. 8. *ab hâc vanitate non longè fuit*.

Lin. 12. *Cujus... hæc verba ſunt.*] Æneid. 6. v. 724. Cell.

Pag. 19. lin. 11. *Nihil eſt præſtantius.... naturam*] Hæc ſingula ſunt ipſa Ciceronis verba ex L. 2. de Nat. deor. c. 30.

Lin. 19. *Quùm de immaturâ morte diſſereret.*] Non eſt ſuperſtes liber hujus nominis à Senecâ confectus.

Pag. 20. lin. 4. *Deus genuit.*] Illuſtrat Crenius Part. IX. Animadverſ. p. 30. ſqq. Credidi omninò, in Lactantio hîc corrigendum fuiſſe, DEUS *genuit*. Ità ſuadent verba L. I. c. 7. ubi ad hunc locum provocat: *Genuiſſe regni ſui miniſtros* DEUM. In editis erat, *deos genuit*.

CAPUT VI.

Pag. 21. lin. 1. *Tranſeamus.*] Emman. & M. C. C. C. *redeamus. Tranſeamus*, rectum.

Lin. 3. *In deos.*] Sic Reimm. Goth. Lipſ. tres Ultr. Tax. Junt. Bon. elegantiùs, quàm Sublac. Ven. 1471. 97. etiam Roſt. 1476... De eodem verò Mercurio iterùm conſtanti codd. lectione Lact. L. VII. c. 13. *Quamvis in deos relatus Mercurii nomine ab Ægyptiis honoretur*. Ipſe Cicero L. 3. de Nat. deor. c. 20. *Referre in deos*; & jam L. 1. c. 15.

Pag. 22. lin. 4. *Colunt.*] Reimm. *& ſervant & colunt*. Cant. Junt. Cauc. *Servant & colunt*.

Pag. 23. lin. 5. *Nominis proprietate non eget.*] Cap. 11. L. II. c. 16.

Lin. 15. *Ne apud Græcos quidem ... vixit.*] Sic quoque MSS. Tax. Cauc. Jun. Ultr. Reimm. ubi malè Roſt. Ven. 1471. 72. utraque 78. aliæque, *neque Latinos*, aut, *nedum Latinos*, infarciunt.

Pag. 25. lin. 1. *Nævius... belli Punici.*] Sc. primi, quo ſtipendia fecit. Vid. Voſſ. Hiſt. Lat. I. c. 2.

Ibid. *Piſo in annalibus.*] Voſſius Hiſt. Lat. L. 1. c. 6.

Pag. 26. lin. 7. *Vico Marmeſſo, circa oppidum Gergitium.*] Alii *Marpeſſo*, quibus videtur Tibullus favere, Lib. 2. El. 5. v. 67.

Quidquid Amalthea, quidquid Marpeſſia dixit:

niſi & ibi cum Salmaſio in Solin. pag. 55. *Marmeſſia* legendum eſt.

Lin. 8. *Heraclides Ponticus.*] Platonis & poſteà Ariſtotelis auditor. Voſſ. Hiſt. Gr. L. 1. c. 8. & 9. Diog. Laert. L. 5. f. 86. ſq.

Lin. 12. *Cujus ſortes ... tranſtulerit.*] Tibullus idem eâdem voce extulit L. 2. El. 5. v. 67. ſqq. (al. eleg. 6.)

Quidquid Amalthea, quidquid Marmeſſia dixit,
Herophile Phœbo grata quod admonuit,
Quodque Albuna SACRAS Tiberis per flumina SORTES
Portarit.

Digitized by Google

Ipſe Lactantius L. I. c. 14. *Saturno datam ſortem . . . elevanda ſortis.* In Epit. c. 28. *ſortes* & *oracula* junxit.

Pag. 27. lin. 1. *Inſpectos habent.*] Lactantius L. III. c. 20. *quæ adſpici . . . nefas habentur.* Sublac. Ven. 1471. 97. Roſt. Junt. Ald. aliæ, *inſpici fas eſt;* quod placet Heumanno. Sic Cicero L. 5. Verr. c. 72. *Simulacrum Cereris ne adſpici quidem fas fuit.*

Lin. 4. *Nominat ubi prælocuta eſt.*] Codex Jani Guil. & Emman. Tax. Pen. *prolocuta eſt.* Addit Guil. *proloqui, vaticinari & futura canere, undè propheta, quòd proloquerentur.*

Pag. 28. lin. 9. Παντυπέρτατος.] Commodè transfert, *exſuperantiſſimus*, & illuſtrat doctè Spanhem. ad Callimach. Jovem, v. 91. p. 42.

CAPUT VII.

Pag. 29. lin. 1. *Præter cæteros.*] Id eſt, *præ cæteris.* L. I. c. 17. *Ne ſola præter alias mulieres impudica . . . videretur.* Ibidem, *præter cæteras animantes.* Cic. 2. Off. 7. *Teſtis eſt Phalaris, cujus eſt præter cæteros nobilitata crudelitas.* Plura ad Lib. de Irâ c. 14.

Lin. 2. *Quo Delphis*] Gallæus ſibi non conſtat. In Var. Lect. dicit B. T. P. G. habere, *quo*: contrà in notis, *quòd* codices optimos, Bon. Tax. Pen. Lipſ. Jun. Cauci alioſque, habere contendit & defendit contra Thomaſium. *Quo* eſt in Goth. & Lipſ. tertio; in Lipſ. ſecundo ductus eſt obſcurior, *quo*, ſubſcriptum, *quòd*.

Pag. 30. lin. 3. Ἀστυφέλικτος.] Ità Callimachus Hymn. in Delum, v. 26. Θεῶν δ' ἀεὶ ἀστυφέλικτος, quam vocem egregiè illuſtrat Spanhem. pag. 345. Ipſe Lactantius L. VI. c. 25. *Ut idem* (Deus) *ſit ſemper & ſtabilis, & immutabilis, & INCONCUSSUS.*

Lin. 16. *Quia unum.*] Sic quoque Goth. ubi Sublac. Ven. 1471. 97. Roſt. & reliquæ, *qui*, quod Heum. ex Thom. præfert. Ab Bon. Tax. Pen. planè abſunt, *quia unum eſſe dicimus.*

Ibid. *Solitarium.*] Ità Deum ſingularem contumelioſè vocabant e. g. Cæcilius apud Minuc. cap. 10. *Undè, vel quis ille, aut ubi Deus unicus, ſolitarius, deſtitutus.* Alia de hâc voce *ſolitarius* contra Hæreticos habet Hilarius L. 4. de Trinit. f. 86. ſqq. ed. noviſſ. Veron.

Lin. 18. *Suprà retuli.*] Cap. 5.

Ibid. *Genuiſſe.*] Valet, *creaſſe.* Vid. exempla ad L. III. c. 14. Huc pertinet L. VII. c. 5.

Pag. 31. lin. 8. *Eſſe. Arguimus.*] Interpoſui plenam diſtinctionem, *eſſe. Arguimus.*

Ibid. *In diverſum.*] Habent MSS. in his Reim. & utraque Ven. 1478. & pleræque: expono, *in contrarium*, ut Cicero alicubi *contrarius & diverſus* junxit. Abſunt ab Ven. 1471. & Roſt. 1476. In Heuman. 1479. annus eſt vitioſus. Ipſe ſcribit, *eſſe*, ac *arguimus eorum* errorem, *qui paucos putant.*

Lin. 10. *Nomen exponunt.*] Cauci, *exponunt.* Servo *exponunt*, ſc. contemtui, deriſui. Sic ponunt Scriptores Sacri: Ambroſius L. 1. Abrah. c. 6. fin. *Non utique vitia Patriarcharum ſcriptura expoſuit, quos victos vino legimus; ſed ut tu diſceres, quid caveres*; Sulpic. Sever. Dial. 1. de Virt. Monach. c. 8. 6. *Nihil omiſit, quod non caperet, laceraret, exponeret; præcipuè vanitatem inſectatus eſt.*

Lin. 18. *Preces.*] Id eſt, diras, execrationes: Vid. Daviſ. ad Cæſ. 6. Gall. 31. 5. *Omnibus* precibus *deteſtatus Ambiorigem.* Ovid. 15. Met. 505.

Hoſtilique caput prece deteſtatus euntis.

Sic MSS. Bon. Tax. Ultr. Gron. in ſingulari; *cùm precem*, cum Reimm. habent.

Pag. 32. lin. 8. *Adſiſtunt.*] Ut adparitores Dei, L. II. c. 16. Bon. Pen. Cauc. Jun. Goth. Lipſ. 1. 3. Emm. Reimm. Sublac. Ven. 1471. 1497. *qui Deo* ſemper adſiſtunt.

Lin. 10. *Parentem ſuum dominumque.*] Hoc ſæpè urget: loca indico ad L. IV. c. 3.

Lin. 14. *Quia fieri non poteſt, quin id, quod ſit, aliquandò eſſe cœperit.*] Locus hic immunis eſt ab errore; debet enim de REBUS quæ exſiſtunt intelligi: ut L. II. c. 10. *Quoniam* eſt, *adparet, aliquandò cœpiſſe.* Eſſe enim nulla RES ſine exordio poteſt. Confer infrà L. VII. cap. 1. De Deo rectè ſenſit Lib. IV. c. 12. cap. 13. Conf. Hockeri Biblioth. Heilſbronn. f. 48. (30.)

Lin. 16. *Ex ſeipſo ſit procreatus.*] Haud Adcuratè: ità ferè Lib. II. c. 8. *ex ſeipſo eſt.* Notarunt Lactantii errorem Gall. & Spark.

Pag. 33. lin. 1. *Homo acutus.*] Præfero ſcripturam Bon. Tax. Pen. Ultr. Pal. Juntar. Goth. Lipſ. trium, Reim. Sublac. Roſt. Ven. 1471-97. *Homo acutus*; ut de Opif. c. 1. *Homo diſertiſſimus.*

CAPUT VIII.

Pag. 33. lin. 3. *In Timæo Plato.*] Hunc locum, quùm Celſus apud Orig. L. 7. p. 360. attuliſſet, Origenes examinatum pleniùs explicat de Platone unum Deum confitente. Conf. Athenag. pro Chriſtianis p. 26. 27. Juſtin. Mart. Apol. II. ſect. XI. ed. Ox. p. 27. Minuc. Felic. c. 19.

Digitized by Google

Pag. 34. lin. 1. *Mutis animalibus differentes.*] Pleræque omnes edd. & MS. Goth. *à mutis* ; & ſic legit Heumannus. Malim cum Cellario, Reimm. Lipſienſes Codd. alioſque ſequi, qui dativum habent, *mutis*, more Horatii, Ciceronis. Vid. exempla in Vechner. Hellenol. p. 440. ubi Heuſingerus nobiſcum facit. Hîc imitatur Cicer. 5. Fin. c. 25. *Quid animantibus differamus.* Sic Grat. Gron. Verburg. edd. Iterùm Lact. L. II. c. 5. *Sol . . . luna* luminibus *aſtrorum . . . differunt.*

Lin. 6. *Sicuti eſt.*] Mira hujus formulæ elegantia. Cic. Paradox. 5. c. 1. *Si ſervitus ſit, ſicut eſt, obedientia fracti animi.* Et pro S. Roſc. c. 8. *Quamvis ille felix ſit, ſicut eſt.* Livius 7. 35. *Si nox opportuna eſt eruptioni, ſicut eſt.*

Ibid. *Sicuti eſt.*] Sic rei veritas eleganter confirmatur. Nepos in Eumene c. 1. *Apud nos reverà, ſicut ſunt, ſcribæ mercenarii æſtimantur.*

Lin. 13. *Coitio.*] Pro *coitus, concubitus* ; ut Solinus, *deſiderium coitionis.*

CAPUT IX.

Pag. 36. lin. 1. *Hercules.*] Integrum caput abundè illuſtrat Munkerus ad Hygin. c. 29. 30. quem totiès exſcribere non eſt meum.

Lin. 8. *Si leonem aprumque.*] Noti labores Herculis. Hyginum lege Fab. 30. Diodor. Sic. Lib. 4. c. 9. ſeqq.

Ibid. *Si aves dejecit.*] Infrà, *volucres dejicit.* Verbum venatorum *dejicere.* Vid. Virgil. 5. Æn. 542. & 11. Æn. 580.

Lin. 9. *Viraginem vicit.*] Volunt nonnulli, *viraginem* valere *virginem fortem* ; undè infrà *Amazonem bellatricem* vocat.

Pag. 37. lin. 3. *Quod ait.*] Lib. III. c. 19. *Non diſſimile illud Platonis eſt, quod aiebat.* Lib. VI. cap. 11. *Verumque eſt illud Ciceronis, quod ait, &c.*

Lin. 6. *Hæc qui faciat.*] Goth. *hæc qui facit*, ſicuti Grævius ex Erfurt. cod. in Cicerone reſtituit.

Lin. 11. *Rapaciſſimas volucres dejicit.*] Sagittis interfecit; *Hygin.* Fab. 30. quod negat Apollonius lib. 2. v. 1055. æneo crepitaculo potiùs & tinnitu, quàm arcu, abegiſſe contendens.

Pag. 38. lin. 4. *Temperans eſt, & moderatus, &*] Reimm. *qui temperans & moderatus eſt, & juſtus.* Non malè.

Lin. 18. *Quod denique certius veriuſque myſterium.*] Sic cum reliquis Reimm. *Non credit* Heumannus, *Lactantii eſſe hæc verba* ; at mihi videntur vel maximè neceſſaria propter ſuſpectos mendacii poetas, qui illa myſteria revelaverant. Hinc cap. 12. *revelavimus myſterium poetarum*, quibus rejectis, certius veriuſque myſterium erat requirendum. Conf. c. 15. c. 21.

CAPUT X.

Pag. 39. lin. 3. *Hunc Tarquitius.*] Ammianus Marcellinus lib. 25. c. 6. de hoc Auctore: *Ex Tarquitianis libris, in titulo, De rebus divinis, relatum eſſe.* Memorat etiam Macrobius Saturn. 3. c. 7.

Lin. 5. *Chironi.*] De Mort. Perſ. cap. 33. Vid. Apollodor. L. 1. p. 5. & lib. 3. §. 3. pag. 198.

Lin. 7. *Apollo.*] Tertull. Apol. c. 14. Minuc. c. 22. & notas.

Lin. 9. *Muros Laomedonti exſtruxit, cum Neptuno.*] Hyginus Fab. 89. Servius in Æn. 2. v. 610. *Cell.*

Pag. 40. lin. 1. *Ab eoque primo rex perfidus.*] *Ab eo tempore, rex primùm perfidus in deos* ; nam iterùm mox perfidus fuit in Herculem Argonautam; Hygin. ibid. *Cell.*

Lin. 4. *Per gratiam.*] De Irâ c. 20. *Qui judicia eludunt* per gratiam, *vel potentiam.*

Lin. 6. *Dum alienas ſponſas rapiunt.*] Hygin. Fab. 80. *Cell.*

Lin. 7. *Dolore injuriæ.*] Sic Goth. cum Gryph. Thom. & recentioribus. At MSS. Lipſ. Angl. Reimm. Sublac. Roſt. Rom. Ven. 1471. 1515. Junt. Pariſ. Gymn. *livore injuriæ.* Heumann. *livore & injuriâ.* Nihil muto. Sic Sall. Cat. 28. 4. *dolore injuriæ.* Livius 1. 40. *injuriæ dolor . . . eos ſtimulabat.* Phædr. 4. 24. 17. *dolens injuriâ.* Ipſe Lact. de Mort. Perſ. c. 83. *Conſtupratis uxoribus . . . quùm* dolorem *ferre non poſſent*, ſc. mariti. Boethius L. 4. Conſol. ineunte: *Ob injuriæ dolorem nuper oblita.*

Pag. 41. lin. 1. *Et lyram primus invenit.*] Hygin. Aſtron. 2. cap. 7. *Cell.*

Pag. 42. lin. 4. *Adſcendit in cœlum.*] Goth. *aſcendit ad cœlos.* Non malè. At Ciceronis eſt, *adſcendere in cœlum* ; item, *adſcendere cœlum.*

Lin. 16. *Maculoſus.*] Pollutus, contaminatus. Tacitus Hiſt. 3. cap. 38. *omni dedecore maculoſus.*

CAPUT XI.

Pag. 43. lin. 2. *Quidam poeta triumphum Cupidinis ſcripſit.*] Ignotum, qui fuerit poeta; nec liber ejus ad noſtra tempora pervenit.

Ibid. *Triumphum Cupidinis.*] Hûc reſpexit au-

Digitized by Google

ctor libri de Pudicitia apud Cypr. ubi ſcripſit: *Impudicitia hominem ſub triumphum libidinis mittit.* Poetæ nomen ignotum quoque conſitetur Nic. Abram. ad Cic. in Piſon. c. 25.

Pag. 44. lin. 10. *Non poteſt.*] Non malè his verbis antiqua manus in Reimm. inſcripſit, *non potuit.*

Lin. 11. *Ità planè.*] Elegans formula, ut L. II. c. 2. de Mort. Perſ. c. 18. Eſt à Cicerone 1. Tuſc. 7.

Lin. 13. *Thetide.*] Vid. Apollodor. L. 3. pag. 218. Hygin. Fab. 54. *Crenius* Part. IX. Animadv. p. 48.

Ibid. *Quòd reſponſum fuit, majorem patre.*] Id reſponſum Pindarus habet Iſthm. Ode ult. ſect. 4.

Lin. 14. *In eo imprudentia, non Dei providentia.*] Pal. Cauc. Ultr. Lipſ. Faſitelii 1553. Torneſ. 1556. *primùm in eo imprudentia, non dei*, teſte Gallæo. Ità quoque Goth. Iſ. Spark. at Sublac. Roſt. Ven. 1471. utraque 1478-97. Pier. Parrh. Crat. Ald. Thom. *Primùm in eo prudentia, non dei.* Singularis eſt Antuerp. Gymnici: *Primùm in eo prudentia, aliter providentia non dei.* Reimm. *& primùm imprudentia in eo, non dei* ſcientia. (Vox *ſcientia* ab eâdem manu, ut videtur, in marg. addita.) Heumannus ſic tentat: *Primùm in eo non eſt providentia ... deindè conſcientia imbecillitatis: timuit utique majorem;* certè ſenſu planiori.

Lin. 17. *Timuit.*] Ergò non Deus. Vid. c. 13. & de Irâ c. 15.

Lin. 18. *Scit profectò.*] Sic Bon. Tax. Pen. *ſcit utique*, Ultr. *ſcit utique profectò*, Antiquiſſ. Cauci, Roſt. utraque 1478. Pariſ. 1513. Parrh. Ald. Crat. 1521--24. Gymn. Nolui junctas particulas, mihi nondùm obſervatas, prætermittere.

Lin. 20. *Idem per Stygiam paludem jurat.*] Cellarius hîc & cap. 17. putavit, Lactantium hunc verſum de Jove jurante ſumſiſſe, quùm de Junone agat; at Lactantius ea verba Virgilii tanquàm deſcriptionem Stygiæ paludis jurisjurandi religione ſacratæ addidit, Conf. Apollod. I. c. 2. §. 4. & Voſſ. Theol. Gentil. L. 2. c. 81.

Pag. 46. lin. 15. *In aquilâ.*] Vid. Lucian. de Sacrif. p. 364. Athenæi Dipnoſ. 13. fol. 566. Alex. ab Alex. Dier. Genial. L. 4. c. 2. p. 865. Sex Vaticani, *in aquilâ;* quinque alii Vatic. Bon. Reimm. *in aquilam figuratam.*

Pag. 48. lin. 1. *Qui ſit.*] Eleganter ſic meliores libri, pro vulgari, *quis ſit.* Sic ſolet; infrà: *undè*, qui ſit, *adparet.* L. VI. c. 2. *Sicut enim*, qui ſit *verus Deus*, *ità* qui ſit *verus cultus*, *ignorant.* L. VI. c. 6. Qui ſit *ex divitiis fructus petendus.*

Ibid. *Poetica licentiæ.*] Lib. VII. c. 22. Hoc ampliùs Ovid. 3. Am. 12. fin.

Exit in immenſum fœcunda licentia vatum,
Obligat hiſtoricâ nec ſua verba fide.

Lin. 8. *Sed & pictores fictoreſque imaginum.*] Quùm Bon. Tax. Pen. *ſed pictores etiam imaginum* cum Cell. legant, pleniùs Ultr. Pal. Goth. Lipſ. 1. 2. Jun. Cauc. Torn. *ſed & pictores etiam fictoreſque imaginum.* Adparet Cicero 1. de Nat. deor. c. 29. *Jovem ... reliquos deos eâ facie novimus, quâ* pictores fictoreſque *voluerunt.*

Pag. 49. lin. 4. *Ageſilao.*] Aut ut Reimm. *Hageſilao*, more Græcorum, dandi caſu, idque eleganter. Lib. I. c. 11. *Cui nomen* Urano *fuit.* L. V. c. 1. *Liber*, *cui* Octavio *titulus eſt.* L. V. c. 4. *Tertullianus in eo libro, cui* Apologetico *nomen eſt.* L. I. c. 6. *Ut ei ... ſcientia* Triſmegiſto *cognomen imponeret.* Juſtino hanc elegantiam vindicavit Grævius ad L. 13. 7. & L. 29. c. 1.

Lin. 8. *Poſteà.*] M. Antonii *infinitum illud imperium ſenſerant.* Ità omnes libri in Cicerone, ubi Aſconius: *Hic*, inquit, *eſt M. Antonius, qui gratiâ Cottæ Conſulis, & Cethegi factione in Senatu curationem infinitam nactus totius oræ maritimæ, & provincias omnes depopulatus èſt.* Neque aliter Velleius L. 2. 31. *Idem hoc ante triennium in M. Antonii præturâ decretum erat: ſed etiam in Antonio homines æquo animo paſſi erant.*

Lin. 11. *Obvenerunt.*] Frequenter hoc verbum de ſorte adhibuit Cicero, quem hîc imitatur; & Ambroſius L. 1. Off. 13. *Poetæ mundum in tres ferunt eſſe diviſum; ut aliis cœlum, alii mare, alii inferna coercenda imperii* ſorte obvenerint. Ità *evenire*: Livius L. 21. 17. *Sortiri juſſi, Cornelio Hiſpania ... evenit*; L. 32. c. 8. *Sortitis ... Quintio Macedonia evenit.* Lactantius ſuprà *obtingere*, eodem ſenſu.

Pag. 50. lin. 1. *Ex civitate Meſſene.*] Iſæus non ſine errore, tanquàm *Meſſene* & *Meſſana* unam urbem ſignificent, loca Scriptorum expoſuit. Optimè Lact. Epit. c. 13. *Euhemerus fuit Meſſenius.* In Lipſ. 2. pravè *Meſſanâ.* In editis antiquis omnibus malè, *Meſſanâ.*

Lin. 3. *In fano Jovis Triphylii.*] Triphylia regio inter Elidem & Meſſeniam; Strab. 8. p. 232. Liv. 32. 5. Pauſan. 1. Eliac. pag. 151. Ei urbem Lepreum Pauſanias tribuit.

Inde

Inde Jupiter Triphylius. *Cell.*

Lin. 6. *Interpretatus eſt Ennius.*] Arnobius Lib. 4. p. 147. *Euhemeri libellos Ennius, clarum ut fieret cunctis, ſermonem in Italum tranſtulit.* Cell.

Ibid. *Et ſecutus.*] Sic conſtanter libri. Senſus eſt: & approbavit, & ſuam fecit hiſtoriam. *Cellar.*

Ibid. *Et interpretatus eſt Ennius, & ſecutus.*] Hic expreſſit Ciceronem L. 1. de Nat. deor. c. 42. *Quæ ratio maximè tractata ab Euhemero eſt, quem noſter &* interpretatus & ſecutus eſt Ennius. Hinc concidit Heumanni correctio, *Interpretatus eſt Ennius, cujus.*

Lin. 14. *Jupiter in monte Olympo.*] Multorum id montium nomen. Cujus ergò hic eſt? In Olympo Arcadiæ, τραφῆναί φασι τὸν Δία, *educatum Jovem ferebant*, Pauſan. Arcad. p. 268. At Theſſaliæ Olympus propior Gigantomachiæ. Aſiæ & Cypri montes hinc longiùs abſunt.

Lin. 18. *Figuris verſicoloribus.*] Heumanno præplacet, *figuris variiſque coloribus*, ſic Goth. Confirmat Epit. c. 11. *Ut eâ figurâ, & quaſi velamine aliquo* verſicolore *prætexas.*

Pag. 51. lin. 9. *Vana .... nomen Jovis .. Deo tribuunt.*] Vid. Minuc. Fel. c. 18. fin. Arnob. 1. p. 19. Origenem contra Celſ. L. 4. p. 196. L. 5. p. 261. 262. L. 1. p. 18. 20. Conf. Lact. L. IV. c. 9. Auguſtin. Civ. Dei, L. 19. c. 22. Seldenum meliora tradentem de diis Syr. Synt. 2. c. 1. p. 201. ſqq.

Lin. 13. *Sine contubernio conjugis filiæque.*] Vid. Dionyſ. Halic. lib. 4. exeunte. Egregiè rem illuſtrat ex nummis antiquis Rycquius, de Capitolio Rom. c. 13. tot. p. 126. 136.

Pag. 52. lin. 11. *Imperia diviſit.*] Ità verò ſolet; L. II. c. 16. *Attribui .. imperia.* L. III. c. 22. *Mulieres .. imperia ſuſcipere.* Maximè in Epit. c. 13. *Quùm amicis ſuis atque cognatis diſtribuiſſet imperia*; c. 38. *Fœminis imperia permiſit.*

Lin. 14. *Vitam commutavit.*] Licèt Heumannus ex 1472. 76. 78. *Conſummavit*, ſcribat, rectiùs tamen Reimm. & plures, *commutavit.* Nam in Epit. c. 13. iiſdem verbis dicit: Jovem *in Cretâ vitam commutaſſe, atque ad deos abiiſſe.*

Pag. 55. lin. 1. *Qui repentinè advenerint.*] Vulgò legunt recentiores *repentinò*, quaſi *de repentino.* At Lipſ. MSS. & ed. Ald. & antiquiores Aldina, Rom. & Ven. *repentinè*, adverbii formâ, non multùm adhuc obſervatâ.

Ibid. *Repentinè.*] MSS. Angl. Lipſ. tert. Goth. Ultr. Cauc. & edd. Baſ. 1556. Torn. Thom. & ſequentes, *repentinò*, vocali quartâ. Voce Plauti Pſeud. 1. 1. *Repentè exortus ſum, repentinò occidi;* & Cic. pro Quintio c. 4. *& moritur repentinò.*

Ibid. *De cœlo cecidiſſe.*] Hæc abundè illuſtrant interpretes ad Minuc. c. 22. Savaro ad Sidon. 6. ep. 10. p. 378. *Velut polo lapſa reputabitur.*

Pag. 56. lin. 4. *Qui reges genuerant potentiſſimos.*] Reimm. *attributa eſſent, quos reges fuiſſe potentiſſimos legimus, qui reges genuerant potentiſſimos.*

Lin. 11. *Paneum.*] Unâ voce quoque edd. Reimm. Ven. 1471. utraque 1478. 97. Roſt. *Paneum.* Lipſ. 1. Pal. Bon. Tax. & multi Vaticani diviſim *Pan eum;* ex iiſdem alii: *Pan eum deducit in montem* Cretæ.

Lin. 13. *Aram creat.*] Sic MSS. & edd. pleræque, e. g. utraque 1478. 97. ubi vitioſè Sublac. & Ven. 1471. *eram*, Roſt. *cream.* Idem Ennius hoc capite dixit, *urbem* creaviſſe; & Lact. L. I. c. 22. *Jubebat ſibi fanum* creari; & Epit. c. 24. *Fanum ſibi* creari *jubebat.* Ità Cicero pro Corn. Balbo, cap. 13. Romulum vocat *principem* creatorem *urbis Romæ.*

Pag. 57. lin. 2. *Sacravit.*] Lipſienſes codd. *ſacrificavit.* Cell.

Lin. 3. *Aglaoſthenem.*] Goth. vitioſè, *Aglaoſthen.* Scripſit *Aglaoſthenes* Hiſtoriam Rer. Naxicarum, Naxus inſula in Cycladibus. Voſſ. Hiſt. Gr. L. 3. p. 318. Muncker. ad Hygin. Aſtron. c. 2. pr. & ipſe Hygin. Poet. Aſtr. c. 17. & 16.

Lin. 8. *In Oceaniâ .. in oppido Aulatiâ.*] Oppidi nomen aliis *Aulacia*, aliis *Aularia.* Lipſ. 1. *Alaria.* Cell.

CAPUT XII.

Pag. 57. lin. 5. *Abſcidiſſe.*] Alii de Jove, alii de Saturno referunt. Conf. Tertull. 2. ad Nat. c. 12. Orig. L. 1. Celſ. p. 14. L. 4. p. 196. Athenag. pro Chriſt. p. 70. 71. & p. 85. Huetius in Demonſtr. Evang. ad Chamum patrem denudatum videntem, cum Bocharto adplicat. Quintilianus auctor eſt L. 1. Inſt. c. 6. Modeſtum ſcripſiſſe, quia Cœlo Saturnus genitalia abſciderit, hoc nomine adpellatos *cælibes.*

Pag. 58. lin. 2. *Ad rationem Phyſicam.*] Cap. 11. not. & Tertull. 1. adv. Marc. c. 13.

Lin. 9. *Ovidius in Faſtis.*] Lib. 6. v. 291. ſeq. *Cell.*

Pag. 59. lin. 1. *Κρόνος.*] Hinc Saturni ſacra

Cronia dicta Accio. Conſ. Savaron. ad Sidon. Carm. 15. p. 149. Huet. D. E. p. 257.

Lin. 2. *Saturnus, quòd ſaturetur.*] Huetius c. l. p. 290. à מתור, *latuit*, cum aliis A. Acoluthus ſtatuit, veriſſimè derivari ab Armenico, ſ. Ægyptiaco SATOR, cum N ſuffixo, ut *Satorn* ſit *magnus culter;* habetur enim pro inventore falcis meſſoriæ, quæ genitalia cœli, id eſt, gramina, herbas, flores, ſegetes, cœli beneficio progenitas, deſecuit. Vid. Acoluthi Epiſt. ad B. Abb. Luccenſem MOLANUM in Leibnitii Collect. Etymol. pag. 162.

Lin. 5. *E cœlo gigni.*] Cum Goth. ex Lipſ. Roſt. Ven. 1471. 72. utraque faciunt; *ſed facilè adparet*, inquit Heumannus, *à cœlo reſcribi oportere.* Non puto. Sic dixit c. 11. *adparet non* ex cœlo *natum eſſe*. Latini enim haud raro dicunt, gigni, generari, naſci ex aliquo, ex aliquâ.

CAPUT XIII.

Pag. 59. lin. 3. *Niſi fortè aliquis exiſtimet.*] Sic omnes libri in conjunctivo, *exiſtimet*, præter Lipſ. tert. & Reimm. *exiſtimat*. Heumann. *Lege*, inquit, *exiſtimat; ità enim Latini loquuntur.* Lactantius L. I. c. 3. *Niſi fortè arbitremur*, ubi noto; de Irâ, cap. 10. *Niſi fortè quis arbitretur.* Cicero L. 10. Att. 8. *Niſi fortè .. cenſueris.*

Lin. 7. *Reſponſo vetitus.*] Reſponſo Telluris matris. Apollodor. 1. c. 1. *Cell.*

Lin. 14. *Num idcircò.*] Subaudi *putemus*.

Pag. 60. lin. 2. *Furtim miſit in Cretam.*] Anteà c. 11. idem dictum, quod de Cretâ inſulâ ferè omnes intelligunt.

Lin. 4. *Corybantes.*] Liber I. cap. 21. In nummo totam fabulam oculis contrectandam dedit Gronovius ad Minuc. c. 21. pag. 201. Spanhem. ad Callim. in Jovem, p. 21. 23. Conf. Luciani dial. Vener. & Cupid. p. 206. & de Saltat. p. 788. Langbein ad Dionyſ. Longin. περὶ ὕψους, ſect. 39. Voſſ. Theol. Gentil. L. 2. c. 53. Montfaucon, Antiqu. Expliq. tom. 1. f. 301. ſq.

Lin. 11. *Janus.*] Arnob. 3. p. 117. Cypr. Idol. Van. c. 1. 4. Tertull. Apol. c. 10. Plin. L. 33. c. 3. ſect. 13. cætera dant notæ ad Minuc. Fel. c. 22. Crenius p. IX. Animadv. p. 52. maximè Montfauc. tom. 1. Ant. Expl.

Lin. 18. *Diodorus.*] Siculus, lib. 3. cap. 61. *Cell.*

Ibid. *Thallus.*] Cap. 23. Minuc. Fel. c. 22. Tertull. 2. ad Nat. c. 12. rectiùs, quàm Goth. & Reimm. *Thallius.*

Ibid. *Thallus ... Nepos, Caſſius.*] Nepos in Chronicorum libris, qui unà cum Thalli & Caſſii Severi hiſtoriis interierunt. Eoſdem auctores de Saturni regno terreſtri Minucius Felix citat, & Tertullianus Apolog. cap. 10. *Cell.*

CAPUT XIV.

Pag. 62. lin. 7. *Facilè deterior.*] Goth. Lipſ. tert. Reimm. Ven. utraque 1478. Crat. Torneſ. 3. *Facie deterior.* Non malè: deteriùs Ven. 1471. *facie clarior.*

Lin. 14. *Celantè Saturnum.*] Goth. Sublac. Ven. 1471. ſecunda 1478. Roſt. *celantes Saturno.*

Lin. 19. *Ut ſcripta ſunt.*] *Dele*, inquit Heumannus; *eſt gloſſema*. Imò ſunt verba Ennii repetita in Epitome c. 13. non ergò delenda.

Pag. 63. lin. 5. *Iis.*] Sic correxi ex MSS. Reimm. *hiis*, id eſt, *iis*.

Lin. 10. *Suſtuliſſet.*] Id eſt, è terrâ ſublatos, ſuſceptos educaſſet, Lib. I. cap. 16. Plura Pitiſc. ad Curt. L. 9. cap. 1. 25. not. 58. Schott. ad Senec. L. 4. Controv. 26. p. 313. Barth. ad Stat. 1. Silv. 11. 109. p. 66. & Bartholin. de Puerperio veterum, p. 72. ſq.

Lin. 15. *Poſt hæc deindè.*] Pleonaſmus. Vid. not. L. II. c. 13. *Poſteà deindè.* L. VII. c. 5. *Poſt deindè; poſthac deindè.* Ex Colum. III. 4. indicavit Heuſinger. ad Vechner. pag. 157.

Lin. 16. *Sortis.*] Oraculi. Vid. not. L. I. cap. 6.

CAPUT XV.

Pag. 64. lin. 2. *Honoribus jactare.*] Sic Reim. & plurimi. At Ven. 1471. & Roſt. 1476. *honoribus tractare*. Utraque Ven. 1478. *honoribus ictare*. Corruptè. Inſolens *honoribus jactare aliquem;* mallem, *honoribus* MACTARE. Ità Lact. L. V. c. 9. *Eos laudant & honoribus mactant.* Ubi plura dant à me citati auctores.

Lin. 4. *Ut fieri ſolet.*] Sublac. & Roſt. *ut ſolet*. Haud raro illud *fieri* Lactantius aliique omittunt. Conf. L. I. c. 6. not. L. VI. c. 10. not.

Lin. 17. *Optimus quiſque.*] Id eſt, *fortiſſimus* quiſque, ut ſequitur, *fortium*. Conf. not. Lib. III. c. 17.

Pag. 65. lin. 8. *Mauri Jubam.*] Notavit Cellarius ad Eutr. 6. 18. 2. & ad Minuc. c. 22. Jubam Numidarum, *non Maurorum* fuiſſe

ſe regem, intelligens de tempore Jubæ. At Gronovius defendit Minucium, quia ejus tempore Numidia ſub Mauritaniâ Cæſarienſi continebatur, quâ ratione etiam hîc Lactantius, Eutropius, Sext. Rufus, Iſidorus aliique defendi poſſunt. Daviſius ad Minuc. p. 137. putat, propriè ſic dictis Mauris reges Jubarum nomine fuiſſe. Ipſe verò Cellarius ad Eutrop. L. 5. fin. docuit, *ſolenne* Latinis *Numidas adpellare Mauretanos*, idque de Jubâ ex altero civili bello conſtare.

Ibid. *Cabirum.*] De Cabiris eruditè Gürtler. in Orig. Sacr. L. 1. c. 17. §. 22-27. Reland. in Diſſert. Miſc. 5. part. primæ, Guthberlet de Myſteriis Deor. Cabirorum, Franeq. 1703. 8. & quem Fabricius in Bibliogr. Antiq. c. 8. laudat, Jo. Ant. Aſtorius de Diis Cabiris, Ven. 1703. 8.

Pag. 67. lin. 7. *Levitas.*] Græcorum levitatem aliquotiès perſtringit, L. I. c. 18. L. III. c. 14. & eſt communis eorum nota. Vid. Lud. Vivem ad Auguſtin. L. 1. Civ. Dei c. 4. & L. 2. c. 14. &, quem plures exſcribunt, Abramum ad Cic. pro Ligar. c. 4. & Cort. ad Salſt. Catil. 8. 2. p. 55.

Lin. 16. *In eo libro, quo ſe ipſum de morte filiæ.*] Periit hic liber cum aliis multis. *Cell.*

Lin. 20. *Verſiculos.*] Eleganter pro vulg. *lineas*. Conf. L. II. c. 8. *In his decem verſibus.*

Pag. 68. lin. 2. *Adſentiamus.*] Sublac. 1465. Roſt. Ven. 1471. 97. Parrh. *adſentiam*. Fr. Fabritius teſtatur, MS. Lactantii librum habere, *adſentiamus*, atque eamdem vocem Ciceroni L. 1. Off. 6. reſtituit cum aliis. Certè Gothanus clarè, *adſentiamus*. Atque hæc forma placet Lactantio, L. I. c. 5. *Adſenſit*; c. 18. *Adſentit*; L. III. c. 29. *Virgilius adſentit*; Epit. cap. 12. *Poëtæ adſentiunt*. Imò ipſe Cicero conſenſu codd. L. 1. Att. ep. 14. *Curioni adſenſerunt*; L. 2. ep. 1. *adſenſit Senatus*; pro Manil. c. 26. *ejus voluntatibus adſenſerint*. Malè igitur alii de Ciceronis conſenſu dubitarunt. Conf. Quintil. 1. Inſt. c. 5.

Lin. 10. *Præ nimio luctu.*] Cic. 4. Tuſc. 29. *Conſolationis librum in medio* (*non enim ſapientes eramus*) *mœrore & dolore conſcripſimus.*

Lin. 17. *Uſuram ... juſtam & ſapientem civitatem.*] Addunt *civitatem* MSS. omnes, etiam Reimm. & edd. Sublac. Rom. Roſt. Ven. 1471. 72. utraque 1478. 93. 97. Pier. Parrh. Crat. Pariſ. Torneſ. Gryph. Junt. Ald. Gymn. Thom. Iſæus, Cant. rectiſſimè. Reſpexit ad Platonis inſtitutum, qui CIVITATEM *de* SAPIENTIBUS *voluit componere*, Lact. III. 25. Undè abſona ſunt h. l. omnia, quæ Gallæus & Walchius, perperàm vocem *civitatem* omittentes, de *uſurâ* hîc adnotarunt. Ridiculam illam Gallæi de *uſurâ* commentationem ex inſtituto confutavit Lud. Bulteau, (hic enim auctor eſt teſte Pezii Bibliothecâ Bened. Maurian. L. 1. p. 61.) *en Défenſe des Sentimens de Lactance ſur le Sujet de l'Uſure*, à Paris 1672. quod ſcriptum recenſet *Journal des Sçavans* 1672. p. 16-19. Hinc non opus puto dicta à me in Miſc. Lipſ. tom. 3. p. 140. repetere. Num verò, ut Walchius ibidem in Miſcell. p. 361. regerit, ſic USURA SAPIENS, ut SAPIENS EXCUSATIO, MODERATIO, dici poſſit, ipſe viderit. Idem, qui modus eſt facillimus ſe expediendi, *probabile eſt*, inquit, *verba hæc*, quo in opere, Platonem ſecutus, leges voluit ponere, quibus putaret uſuram eſſe juſtam & ſapientem, *ſapere gloſſema*. Heumannus hîc nullam gloſſam ſuboluit. Addidit verò hic illa, ut leges ſapienti & juſtæ civitati poſitæ eò ſapientiùs datæ crederentur, & ut huic teſtimonio de HOMINIBUS in cœlo ab HOMINIBUS locatis, quod hîc urget, graviſſimo, major fides haberetur. His gemina ſunt Lact. I. cap. 5. *Quem* (Platonem) *Cicero ſecutus atque imitatus in plurimis ... in iis libris, quos de Legibus ſcripſit*. Idem manifeſtum ex ipſo Cicerone de Legibus L. 2. c. 6. *Ut ... fecit* Plato .. *graviſſimus* .. *de* Legibus, *id mihi credo eſſe faciendum*. Ibid. c. 7. c. 15. c. 16. c. 18. c. 27. L. III. c. 1.

Pag. 69. lin. 7. *Quoniàm es initiatus.*] In Paganis ſacris inſtitutus. De initiis myſteriiſque, & uſu eorum inter Paganos, Ciceronem conſulas Lib. 2. de Legib. cap. 14. *Cell.*

Lin. 11. *Incunctanter.*] Aliquotiès hâc voce utitur, L. II. cap. 7. *cotem incunctanter ſecuit*. Elegantiùs in eâdem hiſtoriâ Livius L. 1. c. 36. *haud cunctanter*. Conf. Lact. L. VI. cap. 12. Uſus ante noſtrum Cyprianus de Lapſis ed. Baſil. fol. 286. b. *Incunctanter & largiter fiat operatio*. De Mortalit. prope fin. *Incunctanter ac libenter.*

Lin. 20. *Deus Julius, quia ... placuit Antonio.*] Dignus Plinii locus Panegyr. cap. 11. qui cum hoc noſtro componatur. *Dicavit*, inquit, *cœlo Tiberius Auguſtum, ſed ut majeſtatis numen induceret: Claudium Nero, ſed ut irrideret: Veſpaſianum Titus, Domitianus Titum; ſed ille, ut Dei filius, hic ut frater videretur.* Cell.

Pag. 70. lin. 1. *Deus Quirinus.*] Tertull. 2. Nat. 9. *Romulus poſt mortem deus.* Sanè Ro-

Digitized by Google

mulus & fratrem interfecit, & alienas virgines dolo rapuit: ideò Quirinus *eſt, quia tunc parentibus quiritatum eſt per illum.*

Lin. 4. *Piſonis ſoceri, & L. Cæſaris.*] L. Piſo Calpurnius, Cæſaris ſocer, poſt cædem illius æquè ac L. Cæſar pro libertate ſtetit, quod de iſto Philipp. 12. cap. 6. de hoc Lib. 9. epiſt. 14. confirmatur. *Cell.*

Lin. 17. *Abiiſſe.*] Reimm. *abiſſe*, contractè, ut idem ſæpè, & more Ciceronis & Livii. Vid. not. ad Lact. L. III. c. 18.

CAPUT XVI.

Pag. 72. lin. 1. *Ea exercere.*] Facere, patrare, committere. Epitom. cap. 10. *exercere omnia libidinum genera;* & L. VI. c. 23.

Lin. 3. *Conſequens . . . naſcantur.*] Idem Minuc. c. 23. Cypr. Idol. Van. c. 2.

Lin. 6. *Moralis philoſophia.*] Sic rectè Reimm. Ven. 1493. 97. Par. 1513. Torneſ. 1. & 4. & ipſe Lactantius L. VI. c. 17.

Pag. 73. lin. 9. *Plebs.*] Id eſt, minores dii, quos Auguſtinus L. 1. de Civ. Dei cap. 4. vocat *deos gregales & de turbâ plebis*; Seneca ep. 110. *deos inferioris notæ;* Ovidius, *de plebe deos.*

CAPUT XVII.

Pag. 73. lin. 1. *Non pervident.*] Utraque 1478. *non vident, quia.* Reimm. *provident.* At cum MSS. Gryph. Thom. *pervident*, rectum, & Lactantianæ elegantiæ. L. II. c. 3. *ex factis & moribus pervidetur.* L. II. c. 8. *non poteſt pervideri.* L. IV. c. 30. *nec vim rationemque penitùs pervidebant.* L. V. c. 8. *Deus ipſas cogitationes pervidet.*

Lin. 2. *Quid ſit in vero.*] Lib. I. cap. 11. *Illud in vero eſt.* Tertull. de Reſurr. *Non enim hanc* (mortem) *eſſe in vero, quæ ſit in medio.* Cypr. ep. 9. fin. ed. Oxon. *Quid ſit in vero, reſcribite.*

Pag. 74. lin. 2. *Penè aniles*] Hîc & infrà perperàm Lipſ. 2. *penè viles.* Vid. præter Ciceronem, Epit. Taur. cap. 22. & Auguſtin. Civit. Dei, L. 4. c. 30.

Lin. 6. *Sacerdotio.*] Cujus dignitatem ipſe Cicero deſcribit L. 2. Leg. c. 12.

Lin. 12. *Ait enim faciliùs.*] Credo reſpexiſſe ad Cic. 1. Nat. deor. cap. 21. fin. *Quid non ſit citiùs, quàm quid ſit, dixerim*; & in princip. ibid. *Mihi non tam facilè in mentem venire ſolet, quarè verum ſit aliquid, quàm quarè falſum.* Conf. Cic. 2. Nat. deor. cap. 1. & Lact. L. II. c. 3. De Irâ, c. 11.

Ibid. *Se poſſe.*] Reimm. *poſſe ſe*, grato Ciceroni & noſtro ſono.

Lin. 17. *Configurata.*] Lact. L. VII. c. 4. Hâc formâ etiam Tertull. de Animâ, c. 34. Gell. Noct. Att. 12. c. 1.

Lin. 21. *Formoſum adoleſcentem.*] Atyn, de quo extat Catulli carmen. *Cell.*

Pag. 75. lin. 2. *Samum . . . Juno.*] Lib. I. c. 15. Strabo ed. nov. L. 14. fol. 637. De ejus templo & ſacris Savaro ad Sidon. Apollin. carm. 9. pag. 122. Add. Spanhem. ad Callim. Dian. v. 228. p. 283. & ad Delum, v. 48. de *Samo Parthenia* dictâ, p. 358-360. & Muncker. ad Hygin. Fab. 14. p. 41.

Lin. 6. *Virgo . . poſteà mulier.*] De Opif. c. 12. Sic *mulieres virginibus* opponit de Mort. Perſec. cap. 27. Conf. L. VI. c. 23. Hieron. in Oſeam cap. 2. *Homo quùm uxorem accepit, de* virgine mulierem *facit.*

Lin. 9. *Hac . . . genuit.*] Id eſt, peperit. Nam fœminæ etiam *gignere* dicuntur. Vid. Heinſ. ad Ovid. 8. Met. 49. *Si quæ te genuit.* Sic Venus Cupidini minatur Apul. 5. Metam. p. 172. *Scias, multò te meliorem filium alium geniturum.* Add. Burm. ad Phædr. 3. cap. 15. pag. 153. & Daviſ. ad Cicer. 1. Tuſc. 42.

Lin. 10. *Hermaphroditum.*] Hygin. Fab. 271. Euſeb. Præpar. 2. c. 2. *Cell.*

Lin. 11. *Ex Adone.*] Contendit X. Witſius L. 2. Ægypt. cap. 2. n. 15. p. 66. Adonem Phœnicium numen idem eſſe ac Oſirim, atque exponit myſterium. Witſius Voſſium de Idolol. Lib. 2. cap. 4. ſecutus eſt.

Lin. 12. *Ab apro ictus.*] Id eſt, *percuſſus ab apro*, Ovid. 3. Metamor. 213. Propriè de Morſu aprorum *ictus* dicitur. Vid. Interpretes ad Phædr. 1. Fab. 11. 6. *Aper vindicavit* ictu *veterem injuriam.*

Pag. 76. lin. 5. *Sed ne illæ quidem virgines.*] Minerva & Diana. *Cell.*

Lin. 17. *Commendavit.*] Eleganter, pro *depoſuit*, ſive, ut Hygin. Fab. 166. dedit *in ciſtulâ* ſervandum. Apul. Apolog. pag. 308. *Alienæ cuſtodiæ* commendatam. Paulò poſt pag. 309. explicat, *deponere*; & Grævius ad Cicer. pro Cluentio, cap. 12. *Spem in alvo commendatam à viro continebat.* De differentiâ verborum *commendare* & *deponere*, conſule Burmann. ad Phædr. 1. Fab. 173. p. 43.

Lin. 18. *Inceſtum.*] Neutro genere, ut Minuc. Fel. 31. 3. *Inceſtum penès vos ſæpè deprehenditur, ſemper admittitur;* add. infrà. Conf. Lact. L. VI. cap. 20. *Inceſta.* Liv. 2. *Ut virgo Veſtalis damnata* inceſti *pœnas dederit;* add. Plin. L. 4. epiſt. 11.

Pag. 77. lin. 12. *Amanti noverca.*] Phædræ, Theſei uxori, cui Hippolyti fatum in fabulis imputatur. Vide Ovidii Epiſt. 4. quæ hujus Phædræ eſt ad Hippolytum. *Cell.*

CAPUT XVIII.

Pag. 77. lin. 5. *Homines inexpiabili ſeſe ſcelere contaminent.*] Res eòdem recidet, ſi corrigas: *homines inexpiabili ſcelere contaminentur*; ut Lib. V. cap. 1. *inexpiabili ſcelere contaminari atque adſtringi.*

Pag. 78. lin. 3. *Ad extremum morte terminentur.*] Hæc, quippe ex ſolo Gronovii codice, Heumanno ſuſpecta diverſis typis imprimenda curavi; quæ tamen Gronovius ſatis benè tuetur, quem lege in Obſ. in Eccl. cap. 17. pag. 182. Certè Lactantius amat verbum *terminare*. Lib. III. cap. 12. *Quæ* (vita) *cum corpore terminatur.* Conf. L. VII. cap. 15.

Lin. 21. *Si quis unum ... jugulaverit.*] Cypr. L. 2. ep. 2. fol. 33. ed. Baſ. *Homicidium quùm admittunt ſinguli, crimen eſt: virtus vocatur, quùm publicè geritur.*

Lin. 22. *Ad terrenum hoc domicilium deorum.*] Non quadrat hîc Cellarii explicatio. Vult Lactantius, homicidas non admitti ad templum, à templis excludi. Vid. L. III. c. 17. *Terreſtre illud domicilium Jovis.*

Pag. 79. lin. 1. *In tenebris, Africane, verſatus es? vel potiùs, o Poeta.*] Africanus hic eſt ipſe Scipio, & Poeta eſt Ennius.

Lin. 11. *In concordiam conſenſerint.*] Nihil muto, pro receptâ Lact. L. V. c. 7. infrà; *In eam multitudo univerſa conſenſerit.* Ubi plura.

Pag. 80. lin. 10. *Poſſent inveniri.*] Poſt *inveniri*, adſuunt multi ſcripti, & Sublac. 1465. Ven. 1471-97. Pier. Parrh. Crat. Gymn. Junt. Ald. Pariſ. Gryph. Torneſ. *Primus invenit*, quæ ab antiquiſſ. Bon. & Emman. aliena, & jure à Thomaſio expuncta.

Pag. 81. lin. 1. *Ab his ſordibus.*] Id eſt, inventis & opificiis ſordidis, vilibus, more Ciceronis & veterum. Cic. 1. de Off. c. 42. *Opifices omnes in ſordidâ arte verſantur.*

Lin. 2. *Eſt verò, cur quiſquam.*] Lipſ. 1. & vet. edd. *Eſt verò cauſſa, cur quiſquam:* ſed reliqui duo Lipſ. & alii codd. illud *cauſſa* elegantiùs extrudunt. Sic paulò antè cap. 17. extr. *Erat planè, cur tantum laborem,* &c. Ironia.

Lin. 4. *Quid ille.*] Æſculapius.

CAPUT XIX.

Pag. 81. lin. 1. *Qui partim profuerunt.*] Sic libri plures & Reimm. *Reſcribo*, inquit Heumannus, *per artem* profuerunt, quia edd. 1472. 76. 78. (addatur & prior. 1478.) exhibent *partem*, quaſi *p artem*. Conf. c. 18. Ingenioſè, niſi quia partim *profuerunt*, hîc opponantur verbis: SUMMO, qui fecit OMNIA. Coluerunt enim plures, quàm qui modò *per artem profuerunt*. Vide hoc caput à n. 1. ad n. 21. & Lib. V. c. 14.

Lin. 11. *Et deos fulminibus exſtinguat.*] Sed fulmine ictus demùm deus factus Æſculapius. Minucius cap. 21. & ex eo Cypr. de Idol. Van. cap. 1. *Æſculapius ut in deum ſurgat, fulminatur.* Arnob. 1. pag. 24. *Nonne Æſculapium medicaminum repertorem poſt pœnas & ſupplicia fulminis cuſtodem nuncupaſtis & præſidem ſanitatis, valetudinis & ſalutis?* In Reimm. *qui etiam deos.*

Pag. 82. lin. 3. *Fugas, &c.*] Objecit eadem pluribus Athenag. Legat. pro Chriſtianis, ed. Oxon. pag. 74-77. Adde doctas H. Stephani ex Sexto Philoſ. & Dechairii ex Longino & Cicerone notas.

Lin. 4. *Mortes.*] De plurali vid. not. ad L. VII. cap. 10. & ad de Mortib. Perſec. princ.

CAPUT XX.

Pag. 82. lin. 2. *Lupa.*] Notarunt docti ad Minuc. c. 25. adde Livium L. 10. c. 23. Tertull. 2. ad Nat. c. 9. fin. Arnob. L. 4. p. 128.

Lin. 3. *Auctor eſt Livius.*] Lib. I. c. 4. præter quem de Laurentiâ Macrobius Saturn. Lib. 1. cap. 10. conſulatur. Alii ſcribunt *Larentia*. Vide Gronov. ad d. l. Livii. *Cell.*

Pag. 83. lin. 2. *Vulgati corporis vilitatem.*] Peſſimè Ven. 1493. *Vulcani nominis vilitatem.* Sublac. Roſt. Ven. 1471. 78. 93. Pier. Parrh. Pariſ. *vulgati nominis vilitatem.*

Lin. 3. *Id eſt, meretrix.*] Hæc delent Ven. 1471. & Sublac. & non habet Livius 1. c. 4. Poſſunt abeſſe.

Lin. 9. *Larentinalia.*] Sic plures ſcripti & Roſt. & Ven. prima 1478. Parrh. Ald. Gryph. Crat. Torneſ. Thom. eumque ſequentes. Optimè.

Pag. 84. lin. 2. *Quanta iſta immortalitas putanda.*] Heumannus ſcribit, *quanti ... putanda.* Sic Cicero L. 5. Tuſc. quæſt. 37. *Quanti verò iſta civitas æſtimanda eſt, ex quâ boni ſapienteſque pelluntur?* At, quia omnes, in his Reimm. habent, QUANTA, nihil eſt mutandum. Ità L. V. c. 20. *Quanta Majeſtas putanda eſt, quæ adoratur in templis, illuditur in theatris?*

Lin. 4. *Populum ſcripſit hæredem.*] Aliter Varro lib. 4. de LL. cap. 10. antiquam Sa-

Digitized by Google

binorum deam fuiſſe Floram, Romæ ex Tatii regis voto cum aliis dedicatam. *Cell.*

Lin. 6. *Quos adpellant Floralia.*] Rectè etiam dicuntur *Ludi Floralia*, ut iterùm MS. Taur. cap. 20. *Habent*, inquit Quintil. lib. 1. Inſt. cap. 5. *quædam faciem ſolœciſmi, & dici vitioſa non poſſunt*: ut *Ludi Floralia ac Megaleſia, quanquàm hæc ſequenti tempore interciderint, nunquàm aliter à veteribus dicta*. Ad rem Conf. Tertull. 1. Spectac. c. 17. Pitiſc. L. A. R. T. 1. fol. 793.

Lin. 9. *Aut vitibus.*] Sic libri plerique; at Reimm. *& vitibus*. *Cenſeo*, inquit Heumannus, *hoc eſſe gloſſema*. Mihi ſecùs videtur, moto Ovidii verbis, (quem citat infrà) Lib. 5. Faſt. 261-270. Huc pertinent illa de Florâ dicta v. 264. Si benè FLORUERIT VINEA, Bacchus erit; & v. 269. VINA quoque FLORENT.

Lin. 10. *Non ignobilem.*] Ven. 1493. 97. Pier. *non ignorabilem.* Non inſcitè, ſi addicerent MSS. ex quibus & Ven. 1471-78. Parrh. Pariſ. aliis præfero, *non ignobilis*. Sic lib. V. cap. 1. *non ignobilis loci.*

Pag. 85. lin. 5. *Ergò illi ludi cum omni laſciviâ.*] Ludi Florales, ſive Floralia, ſuprà, de quorum licentiâ & obſcœnitate legi poſſunt Seneca epiſt. 97. Valer. Max. 2. c. 10. n. 1. Martial. Lib. 1. Epigr. 1. *Cell.*

Lin. 9. *Cum pudendis motibus.*] Sublac. Ven. 1471. Roſt. Ven. 1493. 97. Pariſ. *cum impudendis motibus*. Walch. vitioſè, *cum pudendis moribus*. Pudendos illos motus graphicè deſcripſit Arnob. L. 2. pag. 73. ubi plura, pag. 90. Elmenhorſtius.

Pag. 86. lin. 5. *Magnum Cicero.*] Perditum hunc Ciceronis locum dicit Cellarius. Si h. c. ſect. 17. cum his jungas, vix dubium eſt, quin ad Cic. lib. 2. de Legib. cap. 11. reſpexerit: ità quoque Turnebo ad Cic. locum fol. 147. viſum.

Lin. 12. *Corruptorum.*] *Corruptores, adulteros*, junxit Lib. I. cap. 10. Exemplo Ciceronis lib. 3. in Verr. cap. 2.

Pag. 87. lin. 10. *Ac Febrem.*] Val. Max. L. 2. cap. 5. n. 6. *Febrem ad minùs nocendum templis colebant, quorum adhuc unum in Palatio*. Adde Cic. lib. 3. de Nat. deor. c. 23. *Cell.*

Lin. 13. *Ne ſint falſa.*] Emman. Ven. 1471. 93. 97. & Roſt. *ne ſint fabulæ.*

Lin. 15. *Olla.*] Sic libri plerique MSS. & edd. vetuſtæ. At Lipſ. 2. Reimm. Torneſ. Spark. Walch. *illa*. Eſt verò *olla* vera ſcriptura. In legibus veteres antiqua vocabula amabant. Sæpiùs repetitur vox antiqua in Cicer. lib. 2. de Leg. cap. 8.

Lin. 16. *Laudum.*] Id eſt, *rerum laudandarum & virtutum*, ſecundùm Turnebum ad Cic. c. l. f. 139.

Pag. 88. lin. 18. *Thure, ac ſummis digitis.*] Id eſt, *extremis*. Sæpè ità cum optimis quibuſque, ut notamus ad L. V. cap. 10. *Quorum . . ſummam figuram gerunt.*

Pag. 89. lin. 9. *Sicut erant.*] Suprà Lib. I. cap. 8. Hæ voculæ rei veritatem hîc, non mutatam rei conditionem notant. Cic. in Bruto cap. 14. *Ut erat lanâ amictus, ita venit in concionem*. Ovid. 5. Metam. Fab. 10. *Sicut eram, fugio ſine veſtibus*. Val. Max. L. 4. c. 6. *Quem* (Plautium) *amici*, ſicut erat, *togatum & calceatum corpori conjugis junxerunt*: & L. 5. cap. 6. extr. 4. *Gladio cinctus*, ſicut erat, *proceſſit.*

Lin. 15. *In quiete monuiſſet.*] De ſomnio hoc ſilent hiſtoriæ; de jactatis panibus Livius 5. c. 48. Flor. 1. c. 13. conſulatur. *Cell.*

Ibid. *In quiete.*] Eleganter pro ſomnio, ut ſæpè Cicero in L. 1. Divin. c. 24. Valer. Maxim. L. 1. cap. 7. extern. 1. 6. & 10. Lact. L. II. c. 7. not.

Ibid. *Monuiſſet.*] Solenne de talibus ſomniis verbum, Epit. c. 20. Vid. Broukhuſ. ad Tibull. 3. 4. 11. pag. 314.

Pag. 90. lin. 3. *Religionum deriſio.*] Sic rectè omnes, præter Goth. qui, *Religionum diverſitas*: malè.

Lin. 6. *Celebrandis Fornacalibus.*] Menſe Februario. Ovidius Faſt. 2. v. 527.

Curio legitimis nunc Fornacalia verbis
Maximus indicit, nec ſtata ſacra facit. Cell.

Lin. 7. *Operari.*] Senſu ſacro, ut Livius Lib. 1. cap. 31. *Operatum his ſacris ſe addidiſſe.*

Ibid. *Quùm audiat deam Mutam.*] Ovidio Faſt. 2. 572. dicta *Tacita.*

Lin. 10. *Caca, quæ Herculi fecit indicium.*] Virgilius lib. 8. ex averſis veſtigiis bonum indicium Herculem inveniſſe tradit: at etiam proditionem ſororis Cacæ acceſſiſſe, Servius in Æneid. 8. v. 190. memoravit.

Lin. 12. *Et Sterculus.*] Vulgò quatuor ſyllabis *Sterculius*: at tribus Goth. cod. & Tertullianus Apol. c. 25. Sic Prudentius Laurentio v. 450.

Janum bifrontem & Sterculum
Colit ſenatus.

Pag. 91. lin. 1. *Præſident.*] Heuman. legit, *reſident*, vel *priùs ſedent*. At omnes libri, *præſident*, quod tuetur Gulielm. c. l. ut rectum, & verbum in caſto operantium proprium. De

re Arnob. c. I. *Etiamne Mutunus*, *cujus immanibus pudendis horrentique* faſcino *veſtras* inequitare *matronas*, *& auſpicabile ducitis*, *& optatis*. S. Auguſt. de Civ. Dei lib. 6. cap. 9. *Quum ibi ſit & Priapus nimius maſculus*, ſuper *cujus immaniſſimum & turpiſſimum* faſcinum ſedere *nova nupta jubeatur*. Lib. 7. c. 24. *In celebratione nuptiarum* ſuper Priapi ſcapum *nova nupta ſedere jubebatur*.

Lin. 3. *Venerantur*.] Sic Bon. Tax. Pen. Cauc. Ult. Pal. Lipſ. Goth. ubi edd. Ven. 1471. 97. Roſt. Pariſ. Parrhaſ. Crat. Ald. Gymn. Gryph. Torneſ. *venerantur* & *colunt*. Nec hoc malè. Senec. 1. Clem. c. 19. (Deos) *intueamur venerantes colenteſque*. Ipſe Lactantius jungit L. II. c. 5. L. III. c. 9. *Venerari & colere*; & Epitom. cap. 25. *Colenda ac veneranda*. Conf. L. I. cap. 15. L. II. cap. 5. Ipſe Cicero 1. de Nat. deor. cap. 42. *Deos colere*, *precari*, *venerari*; & lib. 2. de Nat. deor. c. 28. *Deos & venerari*, *& colere*.

Lin. 9. *Solus Terminus*.] Imò & *Dea Juventas* cum Termino fuit contumax, teſtantibus aliis, quos indicat Rycquius de Capitol. Rom. cap. 9. pag. 81. & cap. 14. pr. de *Termino*. Conf. Livium L. 1. cap. 55.

Lin. 10. *Poeta Capitoli immobile ſaxum*.] Æneid. 9. v. 448.

Lin. 12. *Jam ... quàm magnus*.] Similis ironia L. I. cap. 20. *Jam quanta iſta immortalitas putanda* ſit, &c.

Lin. 15. *Libero cœlo frueretur*.] Sic Cicero 5. Tuſcul. 13. *Volucres cœlo frui libero*. Senec. ad Polyb. cap. 28. extr. *Fruitur nunc aperto & libero cœlo*.

CAPUT XXI.

Pag. 92. lin. 1. *De ſacris*.] Lege Alex. ab Alexand. L. VI. cap. ult. & Tiraquellum, Voſſ. L. 1. Idol. cap. 35. & lib. 11. & Cren. p. IX. Animadv. p. 77. ſqq.

Lin. 2. *Apud Cyprios humanam*.] Epit. c. 23. *Jovi Cyprio*, ſicut *Teucrus inſtituerat*, *humana hoſtia mactari ſolebat*. Rem illuſtrat Betuleius.

Lin. 4. *Hadriano ... ſublatum*.] Hadrianum hæc ſacra antiquaſſe, neque apud Dionem, neque apud Spartianum, nec Eutropium legitur. Euſebius ſcribit, Adriani temporibus has impii erroris nebulas Evangelici ſolis ſplendore fuiſſe diſcuſſas. Eutropius verò Trajani temporibus Salaminiam (ſic enim ipſam cum Plinio vocat) à Judæis deletam fuiſſe ait. Spartianus quidem auctor eſt, Adrianum Romana ſacrificia diligenter curaſſe, cæterùm externa neglexiſſe. Ex Actis Apoſt. cap. 13. certum eſt, Paulum & Barnabam Salamine Cypri in ſynagogis Jud. verbum Dei adnuntiaſſe. Hæc à Conſtantio Conſtantia fuit poſteà adpellata. *Betul.*

Ibid. *Erat lex apud Tauros*.] Populum ſupra Pontum Euxinum. Ovidius exſul Lib. 4. Triſt. Eleg. 4. v. 63.

Nec procul à nobis locus eſt, *ubi Taurica dirâ*
Cæde pharetratæ paſcitur ara deæ. Cell.

Lin. 8. *Latiaris*.] Correxi ex Goth. & Cauci MSS. *Latiaris*. Sic quoque Cl. Puteani MSS. Lact. h. l. teſte Lambino ad Cic. pro Milone cap. 31. ubi cum Grut. & Grævio ex MS. defenditur ea vox. Etiam in Taurin. Epit. cap. 23.

Ibid. *Latialis Jupiter etiamnunc ſanguine*.] Idem objiciunt Tertullianus Apolog. c. 9. & in Scorpiace cap. 7. Minuc. Felix pag. 297. (ubi Elmenhorſt. vide) & Prudentius adv. Symmach. lib. 1. v. 396. Ritus non ſatis notus. Videtur in amphitheatrali munere, auſpicandi cauſſâ, noxius ſeu damnatus mactari pro victimâ ſolitus.

Pag. 93. lin. 1. *Quid ab his boni*.] Sic omnes ſcripti & editi, quos ſequi æquiùs, quàm unum Gothanum hîc non planè ſanum; habet enim: *Quid à diis bonis*. Senſus facilis: *Quid boni precantur ab his*, *ſc. diis*?

Ibid. *Precantur*.] Sic rectè Goth. tres Lipſ. Reimm. Roſt. Ven. 1471. ſecunda 1478. Pariſ. 1513. Torneſ. Betul. Cell. ubi perperàm prima 1478. 93. 97. Parrh. Ald. Gymn. Gryph. Crat. Thomaſ. Iſæus, Gall. ed. Cantabr. *precatur* in ſingul. quùm ſequatur in omnibus, *ſacrificant*. Hinc cognoſcas incuriam editorum.

Lin. 7. *Ab humanitate deſciſcunt*.] Lipſ. 2. & Reimm. perperàm, *Ab humanitate deſiſtunt*. L. IV. cap. 11. *A lege deſciſcerent*. De Irâ cap. 23. *A pietate deſciſcere*, reſtituimus.

Lin. 8. *Ad facinora ... labuntur*.] Suſpicor, inquit Heumannus, Lactantium ſcripſiſſe, *delabuntur*. At rectum ſimplex. Lact. L. IV. cap. 1. *Ad hos ... fragiles deos lapſi*. Lib. VI. cap. 13. *Qui ad peccatum labuntur*. Ibid. cap. 24. *Ad injuſtitiæ viam lapſus eſt*. Ipſe Cicero pro Sextio cap. 55. *Ad inſolitum genus dicendi labi*.

Pag. 94. lin. 2. *In aquam miſiſſe*.] Goth. auferendi caſu, *in aquâ*; ut de M. P. c. 21. extr. *jactabantur in flumine*. At Ovidius, & ipſe Lact. infrà, *in Tiberim ... mitteretur*.

Lin. 3. *Jaci*.] Omnes ſcripti & editi *jacere*, præter Iſæum, qui ex Ovidio *jaci* hîc edi-

Digitized by Google

dit, quod, ut rectius, recepi; præceſſit, *miſiſſe*.

Lin. 10. *Innocentes.*] Vim hujus vocis eximiè illuſtrat Gronov. ad Minuc. 2. p. 9. 10. ad verba: *Annis adhuc innocentibus.*

Lin. 11. *Maximè ... dulcior.*] Singularis conſtructio, pro *maximè dulcis*, aut *dulciſſima*. Vid. Heuſinger. ad Vechner. Hellenol. pag. 171.

Ibid. *Pietatis.*] Amoris parentum adverſus liberos. L. IV. cap. 17. de Mort. Perſecut. cap. 32.

Lin. 17. *Inter aras ... ſcelera.*] Cypr. ed Oxon. f. 17. ad Donatum L. 2. Epiſt. 2. ed. Baſ. *Inter leges ipſas delinquitur, inter jura peccatur.*

Pag. 95. lin. 1. *Bellonam.*] Lib. V. c. 10. & interpretes ad Minuc. cap. 30. Egregiè illuſtrat hanc ſectionem Seneca apud Auguſt. de Civ. Dei L. 6. c. 10. Explicant Lipſius L. 2. Elect. cap. 18. & Nic. Abram. ad Cic. in Piſon. cap. 20. Brœckhuſ. ad Tibull. 1. c. 7. pag. 132. Conf. Pitiſci L. A. R. tom. 1. fol. 270.

Pag. 96. lin. 1. *Quintilianus in Fanatico.*] Non adparet. *Cell.*

Lin. 6. *Eligere pejora.*] Rectiùs ſic MSS. & utraque 1478. 93. 97. aliæ, quàm Sublac. Ven. 1471. & Roſt. *eligere potiora.* Expreſſit Cyprian. lib. 2. ep. 2. fol. 34. *Ne nos videamur* eligere *fortè* pejora, *&* ſtudio *deſtruendi per ea oculos tuos ducere.*

Ibid. *Iſidis.*] Vid. Plutarch. lib. de Iſide, Witſii Ægypt. L. 2. cap. 3. L. 3. cap. 4. Tertull. 1. Marc. 13.

Pag. 98. lin. 14. *De duabus Cancri ſtellis... quas ὄνυς.*] Hyginum lege Poet. Aſtr. lib. 2. cap. 23. *Cell.*

Pag. 99. lin. 5. *Qua ſit.*] Ità Bon. Tax. Pen. Cauc. Optimè. Subaudi: *Turpitudo.*

Lin. 14. Εὐφημίας.] Εὐφημεῖν Latinis eſt, *linguis favere*, quas voces doctè illuſtrat Spanhem. in Callim. Apoll. v. 17. p. 58. ſq. & in Cerer. v. 18. pag. 676.

Lin. 16. *Imprudenti ... exciderit.*] Ven. 1471. utraque 78. Roſt. *impudenti*; malè. Incogitanter prolata eleganter dicuntur *excidere*. Virg. 2. Æn. v. 658. *Tantumque nefas patrio excidit ore.* Ubi Emmeneſſ. ex Ovid. 7. Metamorph. 171. *Quod*, inquit, *excidit ore pio ſcelus?*

Lin. 18 *Hercules.*] Vid. Apollodor. L. 2. pag. 218. & not. Gal. p. 50. Origen. contra Celſ. L. 7. 368. Eraſmi Adag. Chil. 2. Cent. 5. n. 19. Hadr. Junii Animadv. L. 4. c. 2.

Lin. 21. *Juvencis.*] Martial. 4. Epigr. 55 *Fontibus excolit juvencis arva.*

Pag. 100. lin. 1. *Juncti boves.*] Sic rectiùs cum MSS. Ven. 1493. 97. Parrh. Crat. Pariſ. Ald. quàm Sublac. Ven. 1471. & Roſt. *victi*: utraque 1478. *vincti.*

Lin. 3. *Negaret, ſe unquàm epulatum .. jucundiùs.*] Eleganter imitatur illa Ciceronis 5. Tuſcul. 34. *Negavit, unquam ſe bibiſſe jucundius .. nihil .. ille pane jucundius*; c. 35. *cœna jucunda.*

Lin. 15. Αἴγιοχος.] Exhibet Spanhem. in Callim. Jovem, v. 49. p. 19. nummum, ubi infans Jupiter caprâ vehitur. Adde Montfauc. tom. 1. Antiq. Expliqu. ubi plura.

Lin. 29. *Principes intelligendi divini.*] Ità Bon. Tax. Pen. Cauc. Palat. cum Lipſ. Emman. Cant. Sublac. Ven. 1471. 72. utraque 78-97. Roſt. Pariſ. Parrh. At Goth. peccat in numero, *princeps intelligendi fuerit.* Significant verò *principes intelligendi divini*, ex c. 22. *colendorum deorum primi auctores.*

Pag. 101. lin. 5. *Principes fuiſſe divini non intelligendi.*] Dicti codices iterùm h. l. *divini*, id eſt, non dediſſe intellectum, notitiamque Dei cultûſque divini, ſed errorem induxiſſe.

Lin. 14. *Saltatu tripudiant.*] *Salios innuit Martis ſacerdotes.* Iſæus in Goth. *ſaltu.*

Pag. 102. lin. 2. *Ancile.*] Figuram *ancilium* vid. in Grævii Floro L. 1. c. 2. p. 16. ed. Wetſten. Conf. Pitiſci L. A. R. tom. 1. fol. 92.

Lin. 3. *Magiſtratûs.*] Id eſt, præturæ; ne quis, ut noſtræ ætatis mos eſt, de collegio ſenatûs capiat.

Lin. 6. *Lucretius exclamat.*] Lib. 1. v. 142 *Cell.*

Lin. 12. *Nimis laſcivus:*] Ex ingenio Carrio L. 2. Lect. Antiq. cap. 7. MIMUS *laſcivus* reſtituit.

CAPUT XXII.

Pag. 103. lin. 4. *Ibi diù moratus.*] Scil. per novem annos, uti multi tradidere. Daviſius verò *nono quoque anno* cum Valerio veriùs ſtatui docet ad Cicer. 2. Tuſc. 13. p. 127.

Lin. 7. *Deos per familias deſcripſit.*] Ità libri: at Dukerus ad Flor. 1. 1. p. 38. *Vide*, inquit, *an apud Lactantium legendum ſit: & eos per familias deſcripſit*, relato pronomine eos, *ad pontifices ... augures.*

Lin. 14. *Sed omnes,*] Aliquâ ex parte ad ſolvendam religionem pertinere exiſtimatos eſſe, Valer. Max. 1. cap. 1. cum Livio tradit; nimiùm indè dixiſſe Firmianum, probat Selden. de Jure Nat. & Gent. L. 1. c. 2. p. 16

Plura

Plura de his libris Auguſtin. de Civ. Dei lib. 7. cap. 34. & Lud. Vives ad eum.

Lin. 18. *Quòd ſunt.*] Sic ſcripti, editi: mallem cum Heumann. *quòd ſint.*

Lin. 20. *Potuerunt enim.*] Ven. 1471. *Potuerant.*

Ibid. *Res tamen in memoriam non exire.*] Ità omnes ſcripti & excuſi, pauld obſcuriùs. In Minucio cap. 16. *in memoriam exire* notat *famam conſequi.* Vult Lactantius, debuiſſe hos libros CLAM potiùs aboleri, non PALAM in concione. Ità enim res non exiiſſet in memoriam, ſive memoriæ non fuiſſet tradita. Illuſtrat hæc Auguſtin. de Civit. Dei L. 7. cap. 35. Reimm. vocem, *res*, neglexit.

Pag. 104. lin. 6. *Quam Gabius Baſſus.*] Gabius, vel Gavius Baſſus, haud dubiè in libro, quem *de Diis* compoſuit, teſtante Macrobio l. 1. Saturn. cap. 9. Laudatur ſæpè à Gellio, ex libris *de Origine vocabulorum*, lib. 2. cap. 4. & ex *Commentariis*, lib. 3. cap. 9. & alibi. Voſſius ponit ſub Auguſto Cæſare.

Lin. 8. *Tantæ pudicitiæ.*] Refutat Tertullianus, & prætereà non ſororem, ſed filiam Fauni dicit lib. 2. ad Nat. cap. 9. Conf. Arnob. 1. pag. 15. & pag. 20.

Lin. 10. *In operto.*] Ciceroni rectè locus ſacrorum dicitur *opertum Bonæ deæ*, in Parad. c. 4. & Plinio, *ſacra opertanea*, lib. 10. ſect. 77. *De Bonâ deâ.* Lact. L. III. cap. 20.

Ibid. *In operto ſacrificant.*] In loco à viris omnibus remoto, quos nefas erat his ſacris intereſſe, quæ in ædibus Conſulis vel Prætoris, Plutarch. Cæſ. pag. 711. vel Pontificis Maximi, Liv. epit. 103. à primariis fœminis celebrabantur. *Cell.*

Lin. 11. *Sext. Clodius.*] Ex Arnobio L. 5. pag. 168. Vid. Voſſ. Hiſt. Gr. L. 4. part. 3. pag. 511. Onuphr. Panvin. Civit. Rom. cap. 37. Boſius & Græv. ad Cic. lib. 4. Att. ep. 15.

Pag. 105. lin. 4. *Prudentes quique.*] Elegantiùs plerùmque noſter cum ſuperlat. jungit. Iterùm tamen L. VI. cap. 12. *Boni quique judices.* Similia exempla ex Juſtino, Suetonio, Tacito collegit Bangius Obſerv. Philol. L. 2. pag. 831.

Lin. 7. *Terriculas.*] Quia *terricolas*, quod in pleriſque omnibus erat, non quadrat, auctoritate MS. Reimm. & vetuſtiſſimi codicis Taurin. & Daviſii conſenſu ex Epit. cap. 22. reſcripſi, *terriculas*, ut jam olim ex conjecturâ *Fruterius* voluit. *Terriculas Lamias* hîc quoque legit Ezech. Spanhemius in Obſerv. in Callim. Dian. v. 67. pag. 174. 175.

Lin. 17. *In monte Bœotiæ Thebis .. proximo.*] Ut Strabo deſcribit lib. 9. pag. 279. mons Cithæron in occiduâ parte Bœotiæ eſt, ſupra Criſſæum ſinum.

Pag. 106. lin. 2. *Didymus in libris.*] Plures Didymi: Voſſio hic *Chalcenterus* cognomine, utì apud Ammianum eſt 22. cap. 42. quaſi æneis inteſtinis robuſtus ad ſtudia & labores. Floruiſſe dicitur ſub Cæſare dictatore & triumviris. *Cell.*

Lin. 4. *Amalthæam & Meliſſam.*] Lib. I. cap. 21. Docet Bochart. in Hieroz. pag. 11. cap. 51. fol. 630. ex Galeno, Callimacho, Aliis, duas has nutrices Jovi datas, quia lac caprarum non tutò ſine melle bibi poſſit, idque fuiſſe apud veteres valdè uſitatum.

Lin. 15. *Atabyrio.*] De hoc multa doctiſſimè Bochart. Geogr. S. L. 1. cap. 7. f. m. 369. Meurſii Rhod. Lib. 1. cap. 8. pag. 23. Gyrald. Hiſt. Deor. Synt. II. ed. Lugd. Bat. fol. 98. b.

LIBER SECUNDUS.

CAPUT I.

Pag. 113. lin. 1. *Vanitate detectâ.*] Non malè Goth. *vanitate dejectâ.*

Lin. 5. *Et nihili.*] Meritò Cellarius ex Lipſ. tribus & Betul. recepit: habent & MSS. C.C. C. Reimm. Ultr. Cauc. Pal. & Torneſ. Prius confirmo ex Lact. lib. I. cap. 11. *Qui ſit & mortalis, & imbecillus, & nihili*; & lib. VI. c. 12. *Inſipiens, & ineptus, & nihili eſt.*

Pag. 114. lin. 6. *Quem prorsùs ignorari ab homine* fas non eſt.] Id eſt, *qui ut prorsùs ignoretur ab homine* fieri non poteſt. Adfirmavit enim, errorem ab ignoratione divini nominis non veniſſe. Ad rem pertinet Tertull. Apolog. c. 17. *Hæc eſt ſumma delicti nolentium recognoſcere, quem ignorare* non poſſunt.

Lin. 8. *Sed Deum nominant.*] Cypr. Idol. Van. cap. 5. *Dici frequenter audimus: ô Deus;* &, *Deus videt;* &, *Deo commendo;* &, *Deus mihi reddet;* &, *quod vult Deus;* &, *ſi Deus dederit. Atque hæc eſt ſumma delicti, nolle agnoſcere, quem ignorare non poſſis.*

cap. 20. & Juſtin. Mart. Apol. 1. ſect. 9. fin. & not. Grabii p. 16. infrà.

Lin. 20. *Ad .. præſidia decurrere.*] Ut *ſuccurrere*, eſt opem ferre, ſic *decurrere ad præſidia*, eſt opem, auxilium implorare. L. II. c. 14. L. VI. c. 10. jungit: *ad alios decurriſſe*, *præſidium imploraſſe.*

Pag. 125. lin. 2. *Excolunt & exornant.*] Unum alterum explicat. Vid. not. 6. c. 13. ubi bis, *ſimulacra excolere.* Sic Cyprianus L. 2. ep. 2. ad Donatum: *Quem ſcieris te eſſe* excolendum *magis*, *te potiùs ornandum.*

Pag. 126. lin. 8. *Incoctum.*] Plura noto ad Lib. de Irâ cap. 13. *In humidis* incocta: malè Goth. *intactum.*

Pag. 127. lin. 4. *His .. indumenta pretioſa .. his .. argentum conſecrant.*] Parùm abeſt, quin recipiam lectionem Bonon. *his .. indumenta pretioſa* conſecrant, *his .. argentum* conferunt; nam præcedentibus ſingulis verba ſua adjunxit. Conf. Epit. c. 25.

Lin. 5. *Quæ tam non habent.*] Iterùm & eleganter pleniùs Bon. *quæ tam* in uſum *non habent.*

Lin. 7. *Poſt victoriam Græciâ potitus.*] Græciam Magnam, Italiæ partem, à Dionyſio ſubactam fuiſſe, Juſtinus ex Trogo tradidit Lib. 20. cap. 1. & 5. nec plura Diodorus Siculus L. 14. At Cicero, ejus ſacrilegium ſcripturus L. 3. de Nat. deor. c. 34. dicit, *cùm ad Peloponneſum claſſem appuliſſet, & in fanum veniſſet Jovis Olympii.* Nec verò ceſſat dubitatio, quia etiam Syracuſis in parte Acradinâ *Jovis Olympii* templum fuit; Cic. in Verr. L. 6. c. 53. Cui propius eſt, illatum illud aureum amiculum vel à Gelone Siculo, ut Cicero habet d. l. vel ab Hierone fuiſſe, uti eſt apud Val. Max. lib. 1. c. 1. &, in quo uterque conſentiunt, conflatum ex manubiis Carthaginienſium. *Cell.*

Lin. 8. *Dionyſius ... jocularibus.*] Hæc omnia pleniùs Arnob. L. 6. p. 205. Add. Perizon. ad Ælian. Hiſt. Var. I. c. 20. Sic Juſtinus de Alexandro quodam L. 39. c. 2. *Templo Jovis ſolidum ex auro victoriæ ſignum tolli jubet, facetis jocis ſacrilegium circumſcribens; nam* victoriam commodatam ſibi ab Jove eſſe *dicebat.* Sic Brennus (Juſtin. lib. 24. c. 6.) *ſcurriliter jocatus, locupletes deos hominibus largiri oportere, &c.*

Lin. 12. *Auream barbam detrahens Æſculapio.*] Vide Cicer. & Valer. dd. ll. Æſculapius autem barbatus fingebatur, ſenilis prudentiæ, medico neceſſariæ, ſignificandæ cauſâ. Phallicus poëta Carm. 36. *Intonſa ſemper Æſculapio barba eſt.* Cell.

Lin. 13. *Imberbis ... adhuc.*] Ità idem Apollo Horatio L. 4. Carm. c. 6. dicitur *lævis.* Minuc. Felicem noſter ſequitur c. 21. *Apollo tot ætatibus lævis, Æſculapius benè barbatus, &c.*

Lin. 14. *Pateras, & exuvias, & parva .. ſigilla.*] Eadem Tullius L. 3. de Nat. deor. c. 34. quem conſule. Ipſe *Victoriolas, pateras, coronaſque* vocat, *quæ ſimulacrorum porrectis manibus ſuſtinebantur.* Cell.

Lin. 15. *Parva ... ſigilla.*] Conf. not. ad L. VII. c. 3. *Tanquàm ſigilla, &c.*

Ibid. *Protentis manibus.*] Sic rectè ſecunda 1478. Vitiosè prima 78. *potentis.* Sublac. Roſt. Ven. 93. 97. *portentis.* Cic. lib. 3. de Naturâ deor. c. 34. & Val. Max. L. 1. ext. 3. *Porrectis manibus*, quod eſt, *protentis, à protendo.*

Lin. 20. *Regnumque per manus ... tradidit.*] Lib. de Mort. Perſec. c. 24. Sic Livius L. 1. c. 3. *Aventino regnum per manus tradidit.*

Lin. 21. *Oportuit.*] Pro *oportuiſſet*, ut L. VI. c. 24. *Potuit* (pro *potuiſſet*) *eſſe verus Dei cultor, ſi quis ... monſtraſſet.* L. de Mort. Perſec. cap. 27. *In fugâ opprimi facilè* potuit, *ſi quiſpiam ſequeretur.*

Lin. 23. *Eculei.*] Figuram & deſcriptionem eculei Pitiſcus ad Curt. L. 6. c. 10. not. 19. exhibuit. Conf. Cuper. ad L. de Mort. Perſecut. cap. 23.

Lin. 24. *Quem puniunt.*] Eadem L. V. c. 20. Quæ licèt ſæpiùs urgeant Patres, e. g. Cyprianus ad Demetr. c. 12. fol. 328. Arnob. L. 1. p. 11. rectè tamen monet Heraldus ad Arnob. L. 1. p. 18. ſq. non hæc vera eſſe ἁπλῶς, quia Deus vult impietatem ab hominibus etiam puniri.

Lin. 25. *Illis potiſſimùm non.*] Meliùs ferè Goth. Reimm. & Lipſ. tert. *Cur enim non ipſis potiſſimùm relinquant.*

Pag. 128. lin. 18. *Alterius tanta fuit religio.*] Alterius, Catanenſis. De religione ejus Cic. d. l. cap. 45. *Cell.*

Lin. 19. *Viris nefas.*] Lib. III. c. 20. Elmenh. & Wower. ad Minuc. c. 24.

Lin. 22. *Gracchanis temporibus.*] Add. Val. Max. L. 1. c. 1.

Pag. 129. lin. 18. *Stantibus.*] Id eſt, ſalvis. Exprimit Ciceronem lib. 6. ad Famil. ep. 6.

CAPUT V.

Pag. 130. lin. 2. *Terram ... ſuſpendit.*] Lib. III. cap. 3. *Quibus fundamentis terra li-*

Digitized by Google

brata aut ſuſpenſa ſit.

Pag. 131. lin. 3. *Famulari.*] Sublac. & Ven. prima 1478. pravè, *familiari*, ubi recti MSS. & Roſt. Ven. 1471. & ſecunda 78. 93. 97. & aliæ, *famulari*. De Irâ lib. 23. cap. 21. *terrenis . . . famulari.*

Lin. 8. *Lucilius Stoicus.*] Cicero lib. 1. de Nat. deor. cap. 6. *Q. Lucilius Balbus, qui tantos progreſſus habebat in Stoïcis, ut cum excellentibus in eo genere Græcis compararetur.* Cell.

Pag. 132. lin 2. *Exorbitare.*] Cyprian. lib. 1. ep. 12. *Exorbitans & à viâ veritatis exerrans.*

Lin. 3. *Paſſim.*] Id eſt, ſine ordine, ſine certis legibus, ut libuit: ſicut omnia verba contextûs produnt. Noto ad L. II. cap. 6. & ad L. III. cap. 9.

Lin. 10. *Officii . . . ſciens.*] Vt L. II. cap. 14. *Rerum ſcios.* Epit. cap. 5. *rerum ſcientes.*

Lin. 17. *Archimedes.*] Adparet Lactantium reſpexiſſe ad Cic. lib. 2. de Nat. deor. cap. 36. *Archimedem arbitrantur plùs valuiſſe in imitandis ſphæræ converſionibus, quàm naturam in efficiendis.* Add. cap. 34.

CAPUT VI.

Pag. 133. lin. 2. *Ne campi quidem.*] Lego, *ne campi quidem*, ut Ven. 1493. 97.

Pag. 134. lin. 3. *Ne fontes quidem.*] Ex Goth. Lipſ. tert. Ven. 1471. Roſt. *ne fontes quidem*, ut multi libri: *ne tellus quidem, ne flumina quidem, ne mundus quidem*: undè *ne cælum quidem* corrigendum putavi. Conf. Grævium & alios, ad de M. Perſ. cap. 4. not. 8. & not. ad Lact. lib. VI. cap. 15.

Pag. 135. lin. 1. *Sed illi.*] Scilicèt Soïci.

Lin. 3. *Conſequentiâ.*] Reimm. Tornæſ. *conſequentiam.* Idem Reimm. *ergò & jumenta*; benè.

Lin. 14. *Iidem ipſi.*] Scilicèt Stoïci. Conf. Cic. lib. 2. de Nat. deor. cap. 53. & cap. 62. & Lact. De Irâ cap. 13. & ſeqq.

Lin. 18. *Navis. Eſt ergò.*] Sic reſcripſi, uti omnes edd. diſtingunt, ubi Cell. *navis eſt. Ergò.* Poſt *navis*, ſubaudi, *eſt ædificatus.*

Lin. 23. *Si verò deus mundus eſt.*] Ordine meliori Reimm. *Si verò mundus deus eſt.*

Pag. 136. lin. 1. *Bruteſcunt.*] L. VII. cap. 12. *Non anima corpore deficiente, ſed corpus animâ decedente* bruteſcit, *quia* ſenſum *omnem trahit ſecum.* Utroque verò loco Lactantius agit de SENSU, non verò de *putredine*.

CAPUT VII.

Pag. 136. lin. 8. *Nitor præſtringit oculos.*] Pro receptâ, Epitome cap. 25. oculos *fulgor* præſtringeret. Cic. lib. 4. Fin. cap. 14. aciem *animorum virtutis* ſplendore præſtringitis.

Pag. 137. lin. 1. *Imbecillos.*] Goth. & Reimm. *imbecillos.* Optimè, ne tot ſecundæ vocales concurrant. Hinc *imbecilles* proſcripſi.

Lin. 17. *Paſſim.*] Id eſt, temerè, ſine ullâ ratione. Vid. not. ſup. & L. III. c. 9.

Lin 21. *Rationis eſt credere.*] Abſunt à Ciceronis libris *rationis eſt*; nec verò diſplicent Grutero. *Cell.*

Pag. 138. lin. 3. *Servierint.*] Hoc rectius, quàm unius Bon. Reim. & Goth. *ſervierunt*, aut edd. Sublac. Roſt. Ven. 1471. 97. Pariſ. Junt. Crat. Ald. Parrh. Gymn. *ſerviunt.*

Lin. 9. *Paſſim.*] Perottus in Cornu copiæ ed. Ald. f. 844. *paſſim* hîc exponit per *undiquè.* Imò ſignificat hîc *indiſtinctè*, ſine ordine; quod ſuadent verba, *ſine ullo diſcrimine.*

Lin. 20. *In primo.*] L. III. c. 22.

CAPUT VIII.

Pag. 139. lin. 5. *Pro virili portione.*] Hinc Lactantius, *Sapientia*, inquit, *omnibus æqualiter datur*; & L. III. cap. 35. *Sapientia ſine ullo diſcrimine omnibus data eſt, &c.* Addas reliqua.

Lin. 7. *Occupari . . . non poteſt.*] Eleganter Seneca ep. 33. fin. *Patet omnibus veritas: nondùm eſt* occupata; *multùm ex illâ, etiam futuris, relictum eſt.* Cell.

Lin. 8. *Illibabilis.*] Id eſt, nihil ex eâ delibari aut decerpi poteſt. Doctè Gronovius ad Senecæ ep. 83. p. 347. DELIBATUM, *quod ab alio ſumitur & propagatur ſine illius læſione, lumen à lumine accenditur.* Ubi plura.

Lin. 11 *Pecudum more.*] Seneca Vit. Beat. cap. 1. *Ne pecorum ritu ſequamur antecedentium gregem, pergentes, non quà eundum, ſed quà itur . . . optima rati ea, quæ magno adſenſu recepta ſunt, quorumque exempla nobis multa ſunt, nec ad* rationem, *ſed ad ſimilitudinem vivimus.* Conf. L. II. c. 3.

Lin. 13. *Minores.*] Id eſt, poſteri; cap. 13. Sic ſæpè Virgilius, ad quem Servius, Erythræus, Taubman. Cerda plura; & ad Juvenal. Sat. 1. 148. Rigaltius.

Lin. 17. *Non ab ingenio . . . ſcientiâ.*] L. III. c. 2.

Pag. 140. lin. 6. *Apud lacum Juturnæ.*] Vid. Gronov. ad Minuc. Fel. c. 7. p. 62.

Digitized by Google

Auctor quidem eſt Dionyſ. Halic. L. 6. Ant. f. 351. in bello Latino ſimile quid accidiſſe: ſed hanc hiſtoriam l. c. ad aliud tempus, ad Macedonicum ſcil. bellum, cum Floro L. 2. cap. 12. rectiùs refert. Lapſus ergò eſt Lactantius; quomodò enim bello Latino ædes Caſtorum potuit patere, quæ poſt id bellum demùm à Poſthumio dedicata, ſecundùm Ciceronem lib. 3 de Nat. deor. cap. 5. Liv. L. 2. cap. 42. Dionyſ. c. l.

Lin. 7. *Ædes . . . erat . . . patuiſſet.*] Goth. *ædes, quæ junctæ fonti erant, patuiſſent*, plurali numero de templo; neque malè, ut contra Vallam docet Alexand. ab Alex. Dier. Gen. Lib. 6. cap. 9. de duobus templis. Livius L. 40. cap. 34. *Ædes duæ dedicatæ ſunt . . . hæ ædes dedicatæ.* L. 45. cap. 2. Ad. Voſſ. de Analog. L. 1. c. 43.

Lin. 8. *Iidem bello Macedonico.*] Idem Valerius Max. d. l. & Flor. L. 2. cap. 12. *Cell.*

Lin. 10. *Eo die Regem Perſen victum atque captum.*] Ex Livii L. 44. fin. & L. 45. princ. item Plutarchi Æmilio f. 266. . . . 269. clarum, vel quatuor aut plures victum inter & captum interceſſiſſe dies: Lactantius verò ſequitur Ciceronem. Quod Florus L. 2. cap. 12. *Eodem die quo victus Perſes in Macedoniâ, Romæ cognitum eſt.* Plin. L. 7 cap. 23. *Caſtores Romani Perſicam victoriam ipſo die, quo contigit, nuntiavêre*; & Minuc. 7. *Victoriam eodem die, quo fecerant, nuntiavêre.* De *victo* tantùm dixêre; id *de capto* etiam expreſſè Cicero L. 2. de Nat. deor. cap. 2. *Tyndaridæ Perſen victum nuntiavêre. P. enim Vatienus, quùm . . . venienti noctu duo juvenes cum equis albis dixiſſent, regem Perſen* illo die captum, *Senatui nuntiavit.* Videtur Vatinius Perſen illo die CAPTUM ex ſuo ad VICTUM addidiſſe, aut Cicero Valerium Max. & Lactantium in errorem induxiſſe. Conf. Freinsh. & Duker. ad Flor. c. l. pag. 405.

Lin. 15. *Claudia.*] De hâc plures Auctores indicavit Savaro ad Sidon. Apollin. Carm. 24. p. 207.

Ibidem. *Proponitur in exemplum.*] Ità edo ex Reimm. Goth. & Lip. tert. hoc loco enim ſignificat *ſum exempel.* Vet. Interpr. Lat. Nahum 3. 6. PONAM *te in* EXEMPLUM. Scitè Minuc. Felic cap. 36. *aliquem* in exemplum *prædicare.* Imò ipſe iterùm Lactantius L. III. cap. 6. *Quod proponi ſolet in . . . exemplum.*

Pag. 141. lin. 10. *Appius Claudius Cenſor.*] Vid. Val. Max. L. 1. cap. 1. Livium 9. cap. 29. *Cell.*

Lin 12. *Et Potitiorum gens.*]Livius d. l. *Potitia gens, cujus ad aram maximam Herculis familiare ſacerdotium fuerat, &c.* Erat tùm in XII. familias diviſa: quò mirabilius, *omnes intra annum cum ſtirpe extinctos.* Livius ibidem. *Cell.*

Lin. 14. *Ædem Fortunæ equeſtris.*] Quam Proconſul voverat bello Celtiberico, Livius lib. 40. cap. 40. & poſt ſex annos dedicabat Cenſor, ſeu ex Cenſurâ, idem lib. 42. c. 18. Vetus inſcriptio apud Grut. p. 75. num. 4. FORTUNÆ EQ. SACRIS. *Cell.*

Lin. 16. *Præfectus . . . M. Antonii Turullius.*] Fuit ex percuſſoribus Cæſaris, poſteà Antonio triumviro amicus, ut Dio L. 51. p. 448. *Cell.*

Lin. 17. *A militibus Cæſaris.*] Cæſaris Octaviani triumviri, cui Turullius ab Antonio 44. traditus fuit; Dio ibid. *Cell.*

Lin. 19. *Ex theſauro Proſerpinæ Locrenſis.*] De hâc ſpoliatione Valer. Maximus lib. 1. cap. 1. extern. 1. & Livius lib. 29. cap. 8. Vterque etiam aliam ejuſdem fani ſpoliationem memorant, à Pleminio Scipionis legato factam, eamdemque non impunitam. *Cell.*

Lin. 22. *Capta civitas.*] In Fabri theſauro legimus: *Lactantio eſt vox* (civitas) *pro urbe*; notavit quoque Walchius in Diatr. p. 60. ex Lact. L. III. cap. 21. Addo L. IV. cap. 13. Lib. VI. c. 6. Lib. VII. cap. 26. cap. 24. ut omittam, Voſſium ſtatuere Cæſarem L. 1. B. Civ. cap. 1. dixiſſe *civitatem*, pro urbe Româ.

Lin. 24. *Somnia.*] Huc pertinet Val. Max. lib. 1. c. 7. integrum.

Lin. 27. *Antronius . . . quidam.*] Sic habent MSS. Lipſ. Goth. Roſt. Ven. 1471. utraque 78. Gryph. In Macrobii ed. Gronov. 1670. lib. 1. Sat. 11. legitur, AUTRONIUS. In meâ rariori Brixienſi 1485. & aliâ Ven. 1500. in Macrobio, ATRONIUS: in pluribus Lact. Ven. 1493. 97. Parrh. Pariſ. & pluribus, *Antonius.* Ex voce, *quidam*, poſſet videri homo obſcurus: at dicitur Dionyſio in Antiq. f. 473. ἀνὴρ ἐκ ἀφανής. Lipſio lib. 3. de Cruce, cap. 3. rectius nomen videtur *Autronius.* Ciceroni in Bruto cap. 68. memoratur *P. Antronius.*

Pag. 142. lin. 10. *Obverſata.*] Roſt. Ven. 1471. utraque 78. 93. 97. Pariſ. *obſervata*: at rectiùs & elegantiùs MSS. & Parrh. Ald. Gymn. Gryph. Tornæſ. Thom. & eum ſecutæ edd. *obverſata.* Sic. ſuprà, *per quietem*

Digitized by Google

obverſatus . . . *Jupiter.* Confuſæ quoque hæ voces in codd. Valerii Max. lib. 1. cap. 7. *Atque eadem animo ejus* obverſata *eſt* ſpecies.

Lin. 14. *Crimen ... incurram.*] Sic libri ſine præpoſ. IN. Iterùm lib. VI. cap. 25. *Ne quis tumoris & arrogantiæ* crimen *incurrat.* Scriptoribus ſacris hoc ſolenne. Arnob. L. 4. p. 138. *ſtultitiæ crimen incurrat.* Cypr. exhort. ad Mart. f. 385.. *incurrere æterna ſupplicia.* Sulp. Sev. lib. 2. Dial. 9. *venantium agmen incurrimus.*

CAPUT IX.

Pag. 144. lin. 1. *Quomodò . . . id fecerit.*] L. IV. cap. 6. & ſeq. *Deus igitur machinator . . . rerum , ſicut in* ſecundo *libro diximus , antequàm . . . opus mundi adoriretur , ſanctum . . . ſpiritum* genuit. Hoc ibid. ex Hermete exprimit , ποιεῖ τὸν δεύτερον ἐποίησε θεόν ; item ex Sibillâ , ἐποίησε. Sunt autem Lactantio , *fecit , genuit , produxit , procreavit* , ſynonyma. Hinc ulteriùs lib. IV. cap. 8. ut noſtro loco quærit : QUOMODO *igitur* PROCREAVIT. Idem ſuadet Epit. cap. 42. *filium ſibi progenuit*; deindè, *ſecundum* fecit *deum viſibilem . . . Quùm ergò hunc* feciſſet *primum.* Quæ commodè explicat Pfaffius in Diſſert. Prælimin. ad Epit. §. 28. pag. 35. ex Act. 2. 36. & Hebr. 3. 2.

Ibid. *Fecerit, quùm ſolus eſſet.*] Hæc putavi textui inſerenda ex Gryphianâ , propè verò Goth. *fecerit , quùm ſolus eſt.* In libro quarto enim cap. 8. *Deus . . . quùm ſolus adhuc eſſet . . . ad creandum* (id eſt , generandum , gignendum) *ſocietate alterius non indigebat.*

Lin. 4. *Quod à Deo illi liberum datum fuerat.*] Poterant hæc abeſſe , & ferè ſuſpecta ſunt mihi , æquè ac L. II. cap. 14. ubi eadem in optimis Manuſcriptis non habentur.

Pag. 146. lin. 7. *Nam Cicero de Naturâ deorum diſputans.*] Materiam diſputationis ſignificat , non titulum libro præſcriptum , quia verba hæc in tribus de Naturâ deorum libris , quos habemus , non reperiuntur ; aut ergò ex libro ſunt deperdito , aut ampliores fuêre de Naturâ qui ſunt deorum.

Lin. 18. *Aut transfuga.*] Hæc non habet Reimm. nec ſunt neceſſaria.

Lin. 24. *Argumentis doces.*] L. III. c. 1. *Id argumentis docendum eſt.* Cic. lib. 3. de Nat. deor. cap. 4. *Multis* argumentis *deos eſſe docere voluiſti.*

Pag. 147. lin. 4. *Inſtitutor.*] Variat ; aliàs *fictor* , aliàs *factor.* Hæc notio in meo Fabro nondùm indicata. Sic Tertullian. lib. 5. adv. Marc. cap. 5. *Patrem dominum* dicit , & *hominis , & univerſitatis creatorem &* inſtitutorem.

Lin. 10. *Habuiſſe ſemper.*] Hoc *ſemper* ex Bonon. Thomaſ. & Iſ. addiderunt. Non habent alii libri ; nec ſuprà habent aliqui.

Pag. 148. lin. 1. *In eodem luto hæſitans.*] Iterùm L. VII. cap. 2. *In eodem luto , ſicut Comicus ait , hæſitaverunt.*

Lin. 18. *Jam poteſtatem Dei , & nomen.*] Sæpè noſter ; e. g. L. III. c. 7. *Si eligere poſſumus , jam non eſt . . . neceſſaria.* L. V. c. 19. *Si animus averſus eſt , jam ſublata , jam nulla eſt.* Et paulò antè : *Si . . . velis , jam non defendetur.* Conf. L. VI. c. 2. c. 22. c. 23.

Pag. 149. lin. 7. *Ratione proviſum.*] Conſtanter habet Lactantius, e. g. L. de Opif. c. 4. *Magnâ ratione proviſum.*

Lin. 17. *Impatibile de patibili.*] Lipſ. 2. *impaſſibilis de paſſibili.* Nihil muto. Sic L. II. c. 9. *Patibile.* L. VII. c. 20. *Patibilis ac pœna ſentiens . . patibilis . . impatibiles.* Ipſe Cicero lib. 3. de Nat. deor. c. 12. *Patibilem naturam* dixit.

Lin. 19. *Accipit externam vim.*] Id eſt, obnoxium injuriæ, lædi poteſt. Exprimit Cic. L. 3. de Nat. deor. c. 12. *Ad accipiendam vim externam.*

Pag. 151. lin. 1. *Diſciplina.*] Id eſt , ſectæ. Sæpè ità cum Cicerone , Macrobio & aliis noſter. Terent. Eun. Ac. 2. ſc. 2. *Philoſophorum habent* diſciplinæ *ex ipſis vocabula.* Cicero L. 1. de Nat. deor. c. 7. *Tres trium diſciplinarum principes conveniſtis.* L. 5. Tuſcul. c. 32. *Omnes ferè Philoſophi omnium diſciplinarum.* Conf. Lact. L. II. c. 5. L. III. c. 12. c. 14. c. 15. c. 17. c. 28. c. 30.

Lin. 7. *Circumlatrantes.*] Auctoritas melior , quàm quæ eſt in Lexicis ex Avieno & Nolano. Invenio quoque in Senec. ad Marciam c. 22. *Circumlatrare hominem* ; & Ammian. Marcell. L. 16. *Circumlatrabat Arbetionem invidia.* Add. Falſteri Suppl. L. L. pag. 54.

Lin. 8. *Providentiâ inſtructum.*] Sic omnes. Heumann. legit : *mundum à providentiâ inſtructum.* Poteſt præpoſ. *à* abeſſe , ut L. I. c. 2. *Conſilio . . . inſtructum.* Lib. de Irâ cap. 9. *Mundum ipſum nec ratione ullâ , nec arte , nec fabricâ inſtructum* ; & NB. L. de Opif. c. 2. *Nullâ providentiâ inſtructum eſſe ac regi mundum.*

Ibidem. *Quam materiam providentiâ conglobatam.*] In Lib. de Irâ c. 9. *Naturam re-*

rum quibuſdam minutis ſeminibus & inſecabilibus conglobatam ; & cap. 10. *Hanc atomorum coitionem & conglobationem efficere omnia.*

Lin. 20. *Teneo .. teneo ... explicet ſe.*] Elegans formula, quâ utuntur, quùm alter in anguſtias ſe concluſit, alter de victoriâ gaudet. Cic. L. 4. Acad. 48. *Teneo te, inquam, &c.* Pro Quinctio c. 20. *Hic te teneo* ; & L. 3. in Verr. c. 60.

Pag. 152. lin. 10. *Quibus machinis .. vectibus .. molitione.*] Add. infrà, *ferramentis.* Reſpexit ad Cic. L. 1. de Nat. deor. c. 8. *Quæ molitio? Quæ ferramenta? Qui vectes? Quæ machina?*

Lin. 12. *Quo Deus fecit.*] Addunt *Deus*, Lipſ. Goth. Emman. Bodl. Cott. C. C. C. Sublac. Ven. 1471. 72. 97. Roſt. Pier. Parrh. Crat. Ald. Gymn. Tomeſ. At malè Thomaſ. & ſequentes omiſerunt.

Lin. 16. *Igneis caloribus incocta,*] Id eſt, quaſi percocta. Plura noto ad L. de Irâ c. 13. *Quæ ſunt in humidis incocta.* Manil. 1. p. 730. *Incoctaque ſidera flammis.*

Pag. 153. lin. 22. *Perſpectionem.*] Quod tota hæc ſectio ſuprà requirit. Vidit etiam Borrichius in defectu Lexicorum. Iterùm Lact. L. de Irâ c. 1. *A veri perſpectione.* Inveni quoque vocem rariorem ex antiquioribus adhuc ignotam in Augiſtini de Civ. Dei L. 8. c. 4. *Contemplatio perſpectionem ſibi vindicat veritatis.*

Lin. 27. *Ea ſola ſcire .. curioſam.*] Conf. infrà L. II. c. 11. L. III. c. 20. De Opif. c. 15. Tertull. de Animâ c. 1. fin. *Præſtat per Deum neſcire, quia non revelaverit, quàm per hominem ſcire, quia ipſe præſumſerit.*

CAPUT X.

Pag. 154. lin. 7. *Circumflui.*] Paſſ. ut Macrob. Somn. Scip. L. 2. c. 9. *Gemino Oceani ambitu terræ corpus omne* circumflui.

Lin. 9. *Tenebras autem, quod eſt his contrarium.*] Nihil mutandum : *quod eſt* ſignificat, *id eſt, hoc eſt*, pro more aliorum, & Lactantii L. VI. c. 23. *Divina lex duos in matrimonium*, quod eſt, *in corpus unum ... conjungit.* Epit. Taur. c. 13. extr. ΖΑΝ ΚΡΟΝΟΥ, quod eſt, *Jupiter Saturni.*

Lin. 12. *Tantò ... diſtant.*] Goth. *Tantùm*, quia *quantùm* ſequitur.

Lin. 24. *Frigoribus .. torpet.*] Aptè Macrob. L. 1. Somn. c. 20. *Ut ... una frigoris perpetuitate torpeſcant* ; & L. 2. Somn. c. 5. *Torpor glacialis.*

Pag. 155. lin. 7. *Conficiant.*] Goth. *perficiant.* Illud præfero. L. VII. c. 14. *Diebus per vicem revolutis orbes* conficiuntur *annorum* ; & Epit. c. 25. *Ut ... curſus & certa ſpatia* conficerent.

Lin. 11. *Qui oritur in diem.*] MSS. *in diem*, hoc eſt, ad uſum lucis & diei. Unus Lipſ. & editi *in dio.* Cell.

Lin. 16. *Antitheo.*] Sequitur Magiſtrum in hâc voce Arnob. L. 4. p. 134. qui Antitheos *ſæpè obrepere* dixit.

Lin. 19. *Perferunt.*] De Opificio cap. 7. Admirabile, *quòd una diſpoſitio ... innumerabiles animantium* præferat *varietates.* Ubi multæ edd. *perferat* ſubornarant. De Opif. c. 8. *Incredibile eſt, quantam pulchritudinem præferat.*

Lin. 26. *Et poëta diſcordi concordiâ.*] Ut Ovidius verbis paulò poſt proferendis ; & Horatius Lib. 1. epiſt. 12. v. 19. de pugnâ elementorum :

Quid velit & poſſit rerum concordia diſcors. Cell.

Pag. 156. lin. 16. *Corporentur, atque animentur.*] Junxit eodem modo Plinius L. 7. Hiſt. Nat. ſect. 13. fin. de Generatione Hominis. Hieronymus ad Pammach. f. m. 170. *Confotum corporat, corporatum in membra diſtinguit.* Conf. Lact. L. II. c. 8. & Barthii Adverſ. L. 7. c. 2. fol. 313.

Lin. 20. *Exſulibus ignis & aqua interdici ſolebat.*] De Licininiano exſule Plinius L. 4. Epiſt. 11. n. 3. : *Carent toga jure quibus aquâ & igni interdictum eſt.*

Pag. 157. lin. 13. *Religiones ſentiunt.*] Magis ſtringit ſingularis in Goth. *Religionem.* Conf. L. III. c. 10. toto, L. de Irâ c. 7. hinc recepi.

CAPUT XI.

Pag. 158. lin. 3. *Ad veſtitum.*] Sic edo ex Bon. Pal. Ultr. Lipſ. 1. & loco gemino, ſecundùm meliores libros, de Irâ c. 13. *Partim ad cibos, partim ad veſtitum.*

Lin. 9. *Undè homo ... factus ex humo.*] De Irâ cap. 10. *Corpus hominis ex humo factum, undè homo nomen accepit.*

Pag. 159. lin. 5. *Pœna ejus in Caucaſo monte.*] De Promethei fabulâ pleni ſunt libri. De pœnâ Propertius lib. 2. Eleg. 1. v. 71.

Idem Caucaſeâ ſolvet de rupe Promethei
Brachia, & à medio pectore pellet avem.

Et Martialis Spectac. Carm. 7.

Qualiter in Scythicâ religatus rupe Prometheus
Aſſiduam nimio pectore pavit avem. Cell.

Ibid. *In*

Digitized by Google

Ibid. *In Caucaſo.*] Sc. Scythico, non Indico. Vid. Strab. fol. 505. & fol. 688.

Pag. 160. lin. 5. *Fictio ... è limo Dei eſt.*] Hæc ità capias: *Dei eſt fictio ... hominis è limo*, ſive: *Deus eſt fictor hominis è limo.* Hinc comma cum Walchio poſt *limo*, poſui.

Pag. 161. lin. 10. *Parcas.*] Conf. Voſſ. 2. Idolol. c. 44. toto. Pravè Lipſ. 3. *tres partes.*

Lin. 16. *Quandòque.*] Id eſt, *aliquandò*, ſuprà, ut L. III. c. 17. *Ipſi* quandòque *perituri ſumus.* De Opiſ. c. 4. *Qui* quandòque *moriturus eſt.* Ubi plura.

CAPUT XII.

Pag. 162. lin. 4. *De quibus Lucretius.*] L. 5. v. 806. *Cell.*

Lin. 6. *Maturuiſſent.*] Sic edidi ex MS. Ultraj. etiam Munckerus hîc ità legere malebat, & ſic Hyginum corrigebat Fab. 136. pag. 203.

Pag. 163. lin. 17. *Videndi ſentiendique.*] Cellarius, Excuſi, inquit, libri, *videndi.* At Lact. L. I. c. 18. *Sentiendi ac vivendi rationem dedit.*

Lin. 18. *Mira inexplicabiliſque proviſio.*] Bon. Ultr. Jun. Goth. *mira inextricabiliſque.* At iterùm junxit de Opiſ. c. 8. *Inexplicabilis eſt ac mira ſubtilitas.*

Lin. 31. *Ac non humore illo terræ.*] Emman. & Lipſ. *ac non*: alii, *annon.* De Opiſ. c. 16. Poteſt-ne *aliquis comprehendere* ... ac non *ex eo ipſo intelligat.*

Pag. 164. lin. 1. *Excreta.*] Quia in Lactantio omnes ſcripti, editique, *excreta*, ſervo; ſic Virgil. 3. Georg. 397. *Multi jam excretos prohibent à matribus hædos.*

CAPUT XIII.

Pag. 165. lin. 2. *Hominis.*] Id eſt, maris, viri. Iterùm homo κατ' ἐξοχὴν, pro *viro*, infrà.

Lin. 9. *Empedocles, .. Varro.*] Sequitur Quintilianum L. 1. Inſt. c. 4. *Empedocles in Græcis, Varro ac Lucretius in Latinis præcepta ſapientiæ verſibus tradiderunt.* Ariſtoteles Lib. de Poeticâ c. 1. Empedoclem φυσιολόγον μᾶλλον ἢ ποιητὴν adpellat.

Lin. 23. *Sit immortalis.*] Id eſt, in perpetuum beata. Explicat ipſe: *in perpetuâ luce verſetur*, quod notandum contra Dodwellum, de quo plura ad L. VII. c. 5. *Immortalis & immortalitas.*

Pag. 166. lin. 5. *Seductio.*] Id eſt, ſeparatio, diſcretio, ut L. VII. c. 12. Hinc confirmo lectionem Virgilii 4. Æn. 385. *Et quùm frigida mors animâ* ſeduxerit *artus.*

Lin. 7. *Hæc ... pecudes non attingit.*] Id eſt, ad pecudes non pertinet. Sic ſæpè noſter, ut L. III. c. 12. L. VII. c. 10. fin. de Irâ c. 17. add. quæ noto ad de Irâ c. 7. & Epit. c. 6. Imitatur Ciceronem L. 2. Off. c. 21. *Partim ad univerſos ...* pertinent, *partim ſingulos* attingunt.

Lin. 15. *Quod ex terrâ eſt & diabolo, ſerviat.*] Poſui comma poſt *diabolo*: ità ſuadent antecedentia, *quod eſt ex cœlo & Deo, imperet.* Conjunctio ET habetur in Bon. altero, & Ven. 1493. & 1497. Reimm. *quod ex terrâ & diabolo, ſerviat.* Nihilominùs omnia dura.

Pag. 167. lin. 8. *Teneatur.*] Id eſt, alatur. Cic. lib. 2. de Nat. deor. c. 54. *Tribus rebus animantium vita* tenetur, *cibo, potione, ſpiritu.* Conſ. c. 55. pr. & c. 11. *Homines beſtiæque calore* tenentur. Paulò antè: *retinentur & vigent.*

Pag. 168. lin. 2. *Ad decipiendum hominem.*] Ità cum Bon. Witeb. Lipſ. Reimm. aliis MSS. omnes ferè editiones. Emman. & Goth. & Torneſ. 1587. 1613. *Ad* dejiciendum *hominem;* certè ſupra captum Librariorum, ex genio Lactantii L. III. c. 29. *Si* dolo *nihil profecerit, violentiâ* dejicere *conatur.* L. IV. c. 27. *Dæmones* dejiciendi *hominis cauſſâ varios ... cultus ... condiderunt.* Cyprian. de Unit. Eccl. princ. *Perſecutio, quæ ſubruendis ac* dejiciendis *Dei ſervis ... graſſatur.*

CAPUT XIV.

Pag. 170. lin. 3. *Unum, quod.*] Sic omnes libri. Heumannus, *vehementer*, inquit, *geſtio reſcribere* unum, qui. Ego puto neutrum *quod* referendum ad *exemplum.* Nota exempla, ubi pronomen hoc non ad præcedens, ſed ſequens ſubſtantivum refertur; e. g. Lact. L. II. c. 11. *Animal, quem vocamus hominem* Lib. VII. c. 9. *Ignem*, quod *eſt elementum;* & L. II. c. 9. Aquâ *utuntur*, quod *eſt elementum ... terrenum.* Livius, lib. 30. c. 7. *Senatum Suffetes*, quod *velut conſulare* imperium *apud eos erat, vocaverunt.* Cic. L. 1. Div. c. 23. *Magos dixiſſe*, quod *genus ſapientum & doctorum habebatur in Perſis.*

Lin. 6. *Reſervatus eſt.*] Sic cap. 10. *Unus ille .. ad reparandos homines reſervatus eſt.*

Lin. 10. *In centum & XX. annis metam.*] Noſter ex aliis repetiit. Hinc c. 12. *Auctores idonei*, inquit, *tradunt, ad CXX. annos perveniri ſolere.* Sic Arnobius L. 2. p. 94. *Annis vixerint vicenis atque centenis; ultrà enim*

Digitized by Google

negatur poſſe hominis vita *produci.* Iterùm Lact. Epit. Taur. c. 27. *Vita . . . ad annos centum viginti redacta eſt.* Singularis eſt locus Trebellii Pollionis in Divo Claudio c. 2. *Doctiſſimi Mathematicorum centum & viginti annos homini ad vivendum datos judicant, neque ampliùs cuiquam jactitant eſſe conceſſum; etiam illud addentes, Moſem ſolum, Dei (ut Judæorum libri loquuntur,) familiarem, CXXV. annos vixiſſe: qui quùm quereretur, quòd juvenis interiret, reſponſum ei ab incerto ferunt numine, neminem plus eſſe victurum.*

Pag. 172. lin. 10. *Domiciliis non tegebantur.*] Sic cum Lipſ. Reimm. Sublac. Ven. 1471. 72. utràque 78. Roſt. At Goth. Ven. 1493. 97. Pariſ. Parrh. Junt. Ald. & recentiores, *Neque domiciliis tegebantur.*

Lin. 11. *Nubibus ſubtexitur cælum.*] Sic libri, non *ſubtegitur.* Sic quoque veteres poëtæ. Lucretius lib. 5. v. 467.

Corpore concreto ſubtexunt nubila cœlum:

Et Virgilius Æneid. 3. v. 582.

Cœlum ſubtexere fumo.

Lin. 13. *Poſteà deindè.*] Pleonaſmus, ut L. I. c. 14. L. IV. c. 12. L. VII. c. 5.

Ibid. *Portentificas.*] Iterùm iterùmque hâc voce uſus L. IV. c. 13. in Lipſ. ſecundo, ibid. & cap. 15.

Pag. 173. lin. 2. *Proceſſu temporum.*] De phraſi L. III. c. 6. De Irâ c. 13. Arnob. 2. p. 55. *Artes cum proceſſu temporis paulatim meditatione conflatæ.*

CAPUT XV.

Pag. 173. lin. 2. *Diabolus.*] Bonon. *Zabulus*, ut de Mort. Perſec. cap. 16. *Zabulum. . . debellaſti*; & infrà, *Zabulus victus.*

Lin. 4. *Ad tutelam cultumque.*] Hæc ipſe exponit in Epit. c. 27. *Angelos miſit, ut vitam hominum excolerent, eoſque ab omni malo tuerentur.*

Pag. 174. lin. 4. *Mulierum congreſſibus.*] Idem Tertull. Idol. c. 9. Cult. Fœm. L. 1. c. 2. Virg. Veland. c. 7. Cyprian. de Hab. Virg. f. m. 109. Commodian. Commonitor. p. 4. & plures tradunt. Vid. Kortholt. ad Juſtin. Martyr. f. 19. & Suicer. Theſaur. Eccl. tom. 1. fol. 37-40.

Pag. 175. lin. 6. *Sibi à puero.*] Edidi, uti Betuleius habet, ſuadente Epitome c. 28. *A primâ pueritiâ.* Secutus videtur Tertull. de Animâ, c. 1. *Socrati aiunt dæmonium* à puero *adhæſiſſe.*

Lin. 7. *Magorum . . adſpirationibus.*] Vid. Tertull. Apolog. c. 22. & 23. maximè Minuc. c. 26. *Magi, quidquid miraculi ludunt; per dæmonas faciunt; illis* adſpirantibus *& infundentibus* præſtigias *edunt, vel* quæ non ſunt, videri, *vel* quæ ſunt, non videri.

Lin. 11. *Solatium perditionis . . . operantur.*] Cap. 16. & 17. Tertull. Apol. 22. pr. OPERATIO *eorum eſt hominis everſio.* Conf. Minuc. Fel. c. 26. Bon. & Lipſ. 1. *in ſolatium.*

Pag. 176. lin. 5. *Quaſi depulſores malorum . . . faciunt.*] Tertull. Apol. c. 22. *Lædunt primò, dehinc remedia præcipiunt ad miraculum nova, ſive contraria. Poſt quæ deſinunt lædere, & curaſſe creduntur.* Minuc. cap. 27. Cypr. Idol. Van. c. 4. Mox *irrogant* omnes, rectè. Ven. 1471. *irrigant*, pravè.

CAPUT XVI.

Pag. 177. lin. 8. *Eſſe ſe.*] Hoc ordine nonnulli MSS. e. g. Lipſ. tert. Reimm. & Torn. 1587. 1613. hinc recepi.

Lin. 9. *Quod plerùmque.*] Ediderant recentiores, *& quod.* Ejeci copulam auctoritate Lipſ. tert. Reimm. Ven. 1471. 72. utriuſque 78. 93. 97. Roſt. Pariſ. Torneſ. ut oratio meliùs fluat; idem Heumannus ſentit.

Pag. 178. lin. 1. *Non utique in opprobrium religionis, ſed honoris ſui.*] Ità conſtanter & rectè libri omnes. Malè igitur Iſæus & Spark. ſine libris in notis corrigunt: *non utique in opprobrium religionis* ET *honoris ſui.* Vult igitur, dæmonas adjuratos confiteri ſe dæmonas non deos eſſe, & nomina edere, non in opprobrium religionis Chriſtianæ, ſed in opprobrium honoris ſui dæmoniaci, ſive in *ſuum dedecus, ſuam turpitudinem.* Heumannus ex ingenio legit: *non in opprobrium religionis, ſed honorem*

Lin. 7. *Ab incurſibus dæmonum.*] Lact. L. IV. cap. 27. Tertull. Apolog. cap. 37. *A dæmoniorum incurſibus dico.* Cyprian. de ſimplic. Prælat. ed. Baſ. fol. 118. *Contra incurſus atque impetus.*

Lin. 12. *Aſclepius . . . in ſermone perfecto.*] Hîc tribuit Aſclepio; at L. IV. c. 6. & L. VII. c. 18. Hermeti. Scilicet eſt dialogus Hermetis cum Aſclepio habitus. Conf. Fabric. Bibl. Gr. lib. 1. cap. 8.

CAPUT XVII.

Pag. 179. lin. 10. *Effictos mortuorum regum vultus.*] MSS. Emman. Goth. Lipſ. *effictos*; perperàm vulgatum *& fictos.* Cell.

Pag. 181. lin. 12. *Advexerunt.*] Emman. & Goth. eleganter, *advexerunt.* Rectè vidit Torrenius in Valer. Maxim. L. 1. c. 8. n. 2.

unâ voce legendum, *urbi ſe noſtra* advehendum *reſtituit*. Ubi hæc fabula uberiùs exponitur.

Lin. 29. *In tenſâ Jovis.*] Tertull. de Spectac. c. 7. fin. *Si unam tenſam trahat Jovis... plauſtrum eſt.* Egregiè noſtrum Lact. locum illuſtrat Cuperus in Harpocrat. ed. in-4°. p. 134. & ſq.

Ibid. *In tenſâ Jovis ad exuvias tenendas.*] Tenſæ autem, ſive thenſæ, ſunt vehicula deorum, quibus in Circum deducebantur. Suetonius Aug. 43. *Accidit votivis Circenſibus, ut, correptus valetudine, lecticâ cubans, tenſas deduceret.*

Pag. 182. lin. 4. *Cur Varro ſolus evaſit.*] Terentius Varro, Conſul, evaſit ex Cannenſi prælio.

Lin. 5. *Qui nihil meruit.*] Id eſt, nihil fecit pœnâ dignum. Iterùm Lactantius L. VII. cap. 10. Boni NIHIL TALE creduntur MERERI, *quale ſæpè patiuntur.*

Lin. 9. *Audere non poterat.*] Heumannus rectè exponit, *non audebat.* Singularis tamen dictio, licèt *audere*, pro *poſſe*, & *poſſe*, pro *audere* interdùm ponant veteres. Vid. Broukhuſ. ad Propert. l. 1. el. 15. v. 37. p. 64. ſq.

Lin. 13. *Sub nominibus mortuorum delitescentes.*] Sequitur Tertull. Apol. c. 21. *Contraria divinitas deliteſcens ſub nominibus & imaginibus mortuorum, quibuſdam ſignis & miraculis & oraculis fidem divinitatis operatur.* Et de Spectac. c. 10.

Pag. 183. lin. 2. *Inveteraverunt.*] Conf. L. II. c. 1. *inveteratâ perſuaſione.* Ibid. c. 19. *inveteratos errores* dixit.

CAPUT XVIII.

Pag. 183. lin. 8. *Vatum prædicta plurum.*] Sic edo ex MSS. Cauci & Emman. diverſis typis. Eſt hoc receptum epitheton. Sic Virg. 6. Æn. v. 662. *Quique* pii vates. Silius Ital. L. 6. v. 288. *Nec tacuere* pii vates.

Pag. 184. lin. 2. *Diſputavimus.*] Lib. II. cap. 9.

Lin. 7. *Deſerere viventem.*] L. VI. c. 13.

Lin. 15. *Excitati ex eâ, flammque.*] Attamen ut hîc *excitatum ex eâ* (terrâ), ſic L. II. cap. 1. *Ex humo ſublevatum*, L. VII. c. 9. *Ab humo excitatum.* Ibid. c. 6. *Adlevatum ex humo.. excitaſſe* dixit.

Ibid. *Præter... animantes.*] Id eſt, præ cæteris animantibus. Vid. L. I. cap. 7. Hûc pertinet de Irâ cap. 14.

Lin. 25. *Tenebras hominibus obducere.*] Hinc Taur. Epit. cap. 28. *Obduxerunt humano generi tenebras.* Cicero L. 4. Acad. 6. *Obducere tenebras rebus clariſſimis.*

CAPUT XIX.

Pag. 185. lin. 7. *Nec in imâ potiùs, ſed in ſummâ.*] Heumannus, Probo, inquit, codicis à Cellario laudati (ſcilicet Emman.) ſcripturam, *imâ, ſed potiùs*. Probarem & ipſe, niſi cogitarem, Lactantium ſæpè illud *potiùs* contra receptum morem illi *ſed* præmittere. Undè tutius tot MSS. in his Reimm. Lipſ. & Goth. & editiones omnes ſequi. Vide quæ noto ad infrà, *Non.. potiſſimùm.. ſed.* L. VI. cap. 12. *Verùm hoc ille* non potiùs *incautè*.. ſed *ignorantiâ veri.* Ibid. cap. 16. *Nec.. potiſſimùm.. ſed.*

Pag. 186. lin. 1. *Quidquid... ſimulatur.*] Aptè Juvenalis Satyr. 6. 324.

Nil ibi per ludum ſimulabitur, *omnia fient*
Ad verum. Sic Cic. de Amicitiâ c. 25. *Fucata & ſimulata ſinceris atque veris* opponit.

CAPUT XX.

Pag. 186. lin. 3. *Major nobis... cum philoſophis... luctatio.*] Lact. IV. c. 25. *Una nobis & magna & præcipua cum carne luctatio eſt.* Cic. de Fato cap. 6. *Chryſippe, tibi cum Diodoro magna luctatio eſt.*

Lin. 5. *Quaſi moles... mihi opponitur.*] Obverſatus eſt ei Cicero in Verrem Lib. 5. Orat. 10. cap. 1. *Quaſi murus quidam boni nomen... opponitur.*

Pag. 187. lin. 3. *Deo ac veritate.*] L. III. cap. 1. L. V. cap. 4.

Ibid. *De ſententiâ... depelli.*] Suprà dixit de luctatione; eleganter igitur de re gladiatoriâ hîc transfert. L. III. c. 16. *de ſententiâ pulſus eſt.* Conf. cap. 17. L. V. c. 13. Nullis terroribus de ſententiæ propoſito poſſe depelli.

Lin. 4. *Clariſſimum ſolem, &c.*] Lib. VII. cap. 1.

LIBER TERTIUS.

CAPUT I.

Pag. 190. lin. 1. *Vi ſuâ propriâ.*] Sic ſæpè jungit. L. IV. cap. 30. *Veritas in* ſuo proprio *domicilio collocanda.*

Lin. 10. *Simplex & nuda veritas , &c.*] Minuc. Fel. cap. 16. *Quò imperitior ſermo , hòc illuſtrior ratio eſt : quoniàm non fucatur pompa facundiæ & gratiæ , ſed , ut eſt , recti regula ſuſtinetur.* Cyprian. L. 2. ep. 2. ad Donatum : *Qùum de domino & de Deo vox eſt , vocis pura ſinceritas non eloquentiæ viribus nititur ad fidei argumenta , ſed rebus. Denique accipe non diſerta , ſed fortia , nec … culto ſermone* ſucata , *ſed* … rudi veritate ſimplicia. Adde aurea verba Origenis contra Celſum L. 3. ed. Cantab. pag. 135. Egregiè Euripides in Phœniſſ. v. 472. ſeqq.

Liu. 17. *Etiamſi ego defecerim.*] De Opif. cap. 20. *Ego verò libentiùs ſub hoc onere defecerim.* Imitatur Quintilianum L. 12. procem. *Licèt major moles premat , tamen … conſtitutum eſt , vel* deficere *potiùs , quàm deſperare.*

Lin. 19. *Maximos quoſque.*] Sic MSS. Emman. Cant. Eleganter ſuperlativis *quiſque* jungitur.

Lin. 20. *Potentia veritatis , ut ſeipſam … defendat.*] Adparet Cicero Orat. pro Cœlio cap. 26. *O magna vis veritatis , quæ contra hominum ingenia , calliditatem , ſolertiam , contraque fictas omnium inſidias facilè ſe per ſeipſam defendat.*

Lin. 23. *De tenui fonte.*] De Opif. cap. 20. *Tenuis in nobis facundiæ rivus eſt.*

Pag. 191. lin. 2. *Naturam hominis Deus veri adipiſcendi cupientiſſimam fecit.*] Rectiùs Deo tribuit , quàm Cicero *naturæ* , L. 2. Fin. 14. *Natura cupiditatem ingenuit homini veri inveniendi.*

Lin. 7. *In plagas.*] Eleganter L. VI. cap. 22. *Cavenda iſta … tanquàm laquei & plagæ.*

Ibidem. *Induerunt.*] Auſus ſum contra omnes , quos vidi , libros , qui *induxerunt* habent , hîc recipere , *induerunt* ; præceſſit enim, IPSI SE. *Inducere* alii alios poſſunt , *induimus nos ipſi.* Pari modo hîc legendum cenſuit *Daviſius* ad Cic. 2. Divinat. cap. 17. *Cur vos* induitis *in eas captiones ?* Idem cenſet Heumannus. Iterùm Lact. L. VI. c. 22. *Prudens ac ſciens in hos ſe laqueos induit.*

Lin. 9. *Ex ſapientiâ.*] Repete , *falſâ.*

Lin. 15. *Nec enim decebat , ut.*] Proſcripſi vocem hîc ineptam *aliter* ; ubi reliqui omnes , *nec enim decebat aliter , ut.* Delet quoque Heumannus ; nam hîc ſenſum turbat planè. Reſcripſi ex omnibus Tornæſianis ab a. 1548-1613. *Nec enim decebat , ut , quùm.* Illud *aliter* priori loco motum poſteà commodiùs eædem reddunt cum Betul. legendo , *tanquàm* aliter *fides ei non haberetur* , quas ſum ſecutus.

Lin. 18. *Pronuntiare.*] Proprium verbum de Judice. Vid. L. IV. cap. 18. L. VI. cap. 18.

Lin. 22. *Tantùm honoris habeamus , ut.*] Sic edo ex Sublac. Roſt. Ven. 1471. 72. utrâque 78. 93. 97. Pariſ. Parrh. Junt. Ald. Crat. Gymn. & Heumannus ſic legendum credit. Rectè. Sic lego L. VII. c. 5. *Si tantùm honoris homini habuit , ut ipſius cauſſâ mundum fabricaret.* Ibidem cap. 4. *Tantùm illi honoris habuit* , ut *eum præficeret univerſis.* Recentiores ſine ullâ MSS. mentione , niſi quod Cauci , *aut … etiam eorum* hîc variant. Gryph. 1541. & hunc ſecuti Thomas. Iſæus , Gall. Cant. Spark. Cell. *tantùm honoris habeamus* , aut *eorum* ; Tornæſ. 1548. & Betul. *tantùm honoris* debeamus , *aut* ; Tornæſ. 1587-1613. & Walch. *tantum* honorem *habeamus , aut.* Si UT pro *aut* legas , poſtrema lectio bona. Sic Cyprian. epiſt. ad Magnum, ed. Pamel. ep. 76. *Niſi ſi juſtum … ut … tantus honor habeatur hæreticis* , ut *non interrogentur , &c.*

Lin. 25. *Illos ignorantiæ redarguemus.*] Idem quoque iterùm dixit in Epit. cap. 29. EOSQUE STULTITIÆ *redarguit.* Ejus generis ſunt L. III. c. 4. *aliquem ſtultitiæ convincere* ; ibidem ſup. *ſtultitiæ accuſare* ; Epit. c. 32. *ſtultitiæ condemnare.*

CAPUT II.

Pag. 192. l. 19. *Imperfectæ rei perfectum.*] Laërtius c. l. ex Heraclide Pontico refert Pythagoræ verba : μηδένα εἶναι σοφὸν ἄνθρωπον, ἀλλ' ἢ Θεόν. Seneca ep. 89. *Dicam inter ſapientiam & philoſophiam quid interſit : ſapientia perfectum bonum eſt mentis humanæ ; philoſophia ſapientiæ amor eſt & adfectatio.*

Digitized by Google

Lin. 22. *Aliud ... quod quærit ; aliud , quod quæritur.*] Seneca c. l. *Neque enim fieri poteſt, ut idem ſit, quod* adfectatur , *& quod* adfectat.

Pag. 193. lin. 3. *Ego verò.*] Id ex more Lactantii. L. IV. cap. 27. *Ego verò non dubito.* Conf. L.VI. cap. 8. de Opif. c. 20. *Ego verò libentiùs ... defecerim.*

CAPUT III.

Pag. 193. lin. 2. *Nec ullâ re aliâ.*]Hoc ordine Lipſ. 2. & 3. quos ſecutus ſum ; numeroſiùs ſanè , quàm edd. *ullâ aliâ re.*

Lin. 3. *Propriam ſcientiam.*] Hæc explica ex L. III. c. 4. L. IV. c. 24. L. VII. c. 2.

Lin. 7. *Permanaret.*] Scitè , ut Cicero , *permanare ad animum , ad ſenſus , ad aures.* In omnibus edd. *perveniret* , quod & ipſum elegans.

Pag. 195. lin. 11. *Opinatur ... quod neſcit.*] L. III. c. 4. Exprimit hîc Ciceronem L. 4. Tuſ. c. 11. *Opinatio eſt , judicare ſe ſcire , quod neſciat.*

Lin. 18. *Magnificis.*] Hanc vocem habent omnes ab ann. 1465 - 1563. editi.

Pag. 196. lin. 11. *Deſcenſurum.*] Sc. de cælo. Reimm. *diſſenſurum.* Non malè. Pro receptâ Livius lib. 6. cap. 18. *Nunquàm propter me de cœlo deſcendant.* Conf. Lact. L. III. c. 20.

CAPUT IV.

Pag. 196. lin. 1. *Opinari ... te ſcire.*] Illud *ſcire* non debet abeſſe : hîc neceſſarium, & habent omnes editiones rectè. Requirit locus Ciceronis à me ad c. 3. citatus, & Epit. cap. 31. *Opinari autem ſcire , quod ignores , temeritas ac ſtultitia eſt.*

Lin. 6. *Confecta.*] Tornæſ. 1587-1613. *confractam.* At infrà, *ſeipſam Philoſophia conſumit & conficit.*

Pag. 198. lin. 3. *Sine interitu ſuo ſibi.*] Addidi *ſuo* ex Bon. Tax. Pen. Cauc. Junt. Cant. Sublac. Roſt. Ven. 1471. utrâque 78. 93. 97. Pier. Junt. Ald. Parrh. Crat. Gymn Gryph. Tornæſ. Non video, quarè Thomaſ. ejuſque adſeclæ illud *ſuo* ejecerint.

Lin. 4. *Ut docui.*] Cap. 3.

CAPUT V.

Pag. 198. lin. 9. *Se in populum redegiſſet.*]Id eſt, ſe vulgo Philoſophorum adnumeraſſet. Prius *in ordinem redigere* , auctore Priſciano & Raph. Reg. *inter viles & abjectos connumerari* dixit Quintil. 1. Inſtit. c. 4.

Lin. 15. *Nihil ſcire.*] Seneca ep. 88. fin. *Academici novam induxerunt ſcientiam , nihil ſcire.*

CAPUT VI.

Pag. 199. lin. 14. *Siniſtroverſùs.*] *Siniſtrorſùs* Cæſaris 6. Gall. in meis Lexicis deſidero.

Lin. 18. *In parte.*] Lact. L. VII. cap. 22. *Quamvis arcana ...* in parte *corruperint.*

Lin. 22. *Conſertis manibus.*] Sparkius interpretatur , *ſummo conatu* : ſignificat , *pugnantes* , ut L. V. c. 6. *Tùm inter ſe* manus conſerere *cœperunt.*

Lin. 23. *In medio conſtitutam fore , quæ.*] Sic ferè omnes. Subaudio , *ſcientiam , quæ.*

Pag. 200. lin. 1. *Arceſilas ignorantiæ magiſter.*] Cap. 4.

Lin. 2. *Auctore Socrate.*] Vid. Cic. lib. 1. Acad. cap. 4.

Lin. 14. *Ut enim nihil ſcire poſſe ſciendum ſit.*] Jun. Lipſ. alter , Gothan. Sublac. Roſt. Ven. 1471. utraque 78. 93. 97. Pier. Parrh. Pariſ. Crat. Ald. Gymn. *Ut enim nihil ſciendum ſit.*

Lin. 26. *Nihil agit.*] Elegans formula : id eſt , *nihil promovet.* Lact. L. V. cap. 14. *Sed nihil fortaſſè apud ipſos agamus.* De Irâ cap. 22. *Ne nihil apud iſtos agamus.* Cic. pro Roſc. Amerino cap. 45. *Quæ omnia ſi ... in patronum voluerit conferre* , nihil egerit.

Pag. 201. lin. 3. *Non poſſint.*] Edo in conjunctivo ex Goth. & Lipſ. ſecundo , *non poſſint ;* præceſſit enim *quia doceat.* Idem Heumann. vidit.

CAPUT VII.

Pag. 201. lin. 16. *Cardo verſatur.*] Sic Reimm. & omnes. *Puto* , inquit Heumannus , *ſcribendum eſſe* , vertitur. At confirmat receptam *verſatur* , ipſe Lactantius lib. de Irâ c. 6. *In eo ſumma omnis &* cardo *religionis pietatiſque* verſatur.

Pag. 203. lin. 1. *Epicurus , &c.*] Omnia ferè , quæ hîc & infrà leguntur , petita ſunt ex Cic. 4. Acad. c. 42. 43.

Lin. 2. *Callipho.*] Cicero c. l. & L. 2. de Finib. cap. 6. *Callipho adjunxit ad honeſtatem voluptatem ;* & c. 11. & L. 4. Acad. c. 45. fin.

Ibid. *Callipho & Dinomachus honeſtatem.*] In Epit. c. 33. *Dinomachus & Callipho honeſtam voluptatem probaverunt.*

CAPUT VIII.

Pag. 204. lin. 15. *Quem corporis ſemper voluptatem tuentem.*] Ità edo ; nam plures ſcripti & editi in ſingulari , *voluptatem* , re-

ctius. Eſt quidem & altera lectio, *in corporis voluptates* RUENTEM, elegans, quam Lipſ. Sublac. Ven. 1471. Roſt. Gryph. Torneſ. Thom. & recentiores habent, ut Lact. L. VI. cap. 23. Ut *in hos affectus avidiſſimè ruerent.*

Lin. 18. *Tam rabidè conſectantur.*] Ut Cicero 5. Tuſcul. 6. *Quem libidinibus inflammatum & furentem videmus omnia rabidè adpetentem cum inexplicabili cupiditate.*

Lin. 26. *Quod animæ rationis expertes*] Singularis ſynecdoche, cùm *anima* idem quod animal, ſive pecus ſignificat. Statius 2. Theb. v. 246.

Hi fibris animâque litant : hi ceſpite nudo.

Lin. 28. *Virtutem . . . efficiens voluptatis.*] Sunt ipſa Ciceronis verba ex Lib. 3. Off. c. 33. Ut hîc Cicero *efficiens voluptatis*; ſic L. 3. Off. c. 3. *efficiens utilitatis.*

Pag. 205. lin. 14. *Qui voluptatem cum honeſtate.*] Sc. Callipho & Dinomachus L. III. cap. 7.

Lin. 23. *Sicut . . ſic.*] Reddidi *ſicut . . ſic* ex Bon. Tax. Pen. Ultr. Lipſ. 2. 3. Quia hæc particularum conſecutio rarior, pro *Sic*, notius *ita* editi ſubſtituerant. Lactantius L. II. cap. 9. *Sicut lux Orientis . . . ſic Occidentis tenebræ.* L. III. cap. 4. *Sicut tollit . . . ſic . . . tollitur.*

Pag. 207. lin. 6. *Sed opinatio.*] Cic. Tuſc. 4. cap. 11. *Hæc autem opinatio eſt, judicare ſe ſcire quod neſciat.*

Lin. 9. *Uſquè adhuc.*] Plin. L. 5. Ep. 6. extr. *Uſquè adhuc certè neminem . . amiſit.* Lib. 10. Ep. 30. (20.) *Quod uſquè adhuc factum.*

Lin. 23. *Sine labore.*] Lipſ. alter, Sublac. & Roſt. Ven. 1471. utraque 78. Pariſ. Tornæſ. 1587. *Sine ullo labore*, ut mox, *ſine ullâ contentione.*

Pag. 208. lin. 7. *Quaſi ulla virtus poſſit eſſe niſi honeſta.*] Sic Emman. & Goth. quod ornatius eſt, quàm vulgò editum *inhoneſta.*

Lin. 16. *Proprium ac perpetuum bonum.*] Scitè voces junxit, ut Cic. pro L. Manil. c. 16. *Quod ut illi proprium ac perpetuum ſit.* *Proprius* enim ſæpè idem, quod *perpetuus.*

CAPUT IX.

Pag. 208. lin. 4. *Circumſcriptio.*] Id eſt, determinatio, L. VII. cap. 6.

Ibid. *Illorum omnes ſententias.*] Emm. *illorum* : cæteri *illas*. Mox, *quæ dixerunt*, Angl. & Lipſ. 1. alii *qui*. Cell.

Pag. 209. lin. 4. *Anaxagoras . . . videndi.*] Cap. 23. L. VI. cap. 1. Siniſtrè Lactantium dictum Anaxagoræ interpretari in aliis oſtendit Jac. Thomaſius præf. XIV. pag. 69. ubi fuſiùs inquirit.

Lin. 7. *Paſſim.*] Interpretor *paſſim*, *ſine deliberatione*, *ſine ratione*, *ſine conſilio*, *inconſideratè*, *temerè*. Sic Lact. L. VII. cap. 7. *Incurſant paſſim ſine delectu omnia.*

Pag. 210. lin. 23. *Natum eſſe ſe dixit.*] Hoc ordine Lipſ. tert. Sublac. Roſt. Ven. 1471. 72. utraque 78. 93. 97. Pariſ. & Torneſ. 1587. 1613. ubi aliæ, ut infrà, *Natum ſe eſſe*. Doctæ aures agnoſcent gratum Ciceroni concurſum ſyllabarum *ſe ſe*.

CAPUT X.

Pag. 211. lin. 2. *In cæteris . . . animalibus.*] Quæ primis hîc ſectionibus habet, repetuntur ferè omnia in libro de Irâ cap. 7. ſqq.

Lin. 4. *Dignoſcunt.*] Lib. VI. cap. 20. *Seque dignoſcunt.* De Irâ cap. 7.

Lin. 5. *Contracto rictu . . . oculis in laſciviam reſolutis.*] De Irâ cap. 7. *Rictum contrahunt . . . oculos in laſciviam reſolvunt.*

Lin. 6. *Adludunt.*] *Adludere* eſt *adblandiri*, *blanditiis captare*, προσπαίζειν. De Irâ c. 7. *Ad luſum geſtiunt.* Terent. Eunuch. 3. 1. *Cœpit ad id ſcortum* adludere.

Lin. 8. *Providentiam.*] Ità perſuadet locus geminus de Irâ cap. 7. *Quid tam homini proprium, quàm . . . providentia futuri?*

Ibid. *Rationis, &c.*] Inſtar commentarii in h. l. eſſe poteſt Hier. Rorarii elegans ſcriptum, quòd animalia bruta ſæpè ratione utantur meliùs homine, quod recenſuit & doctis adnotationibus auxit G. H. Ribovius Helmſt. 1728. 8.

Lin. 10. *In plures exitus diſpatentia.*] Huc iterùm faciunt de Irâ cap. 7. *Sunt animalia, quæ latibulis ſuis diverſos & plures exitus pandant, ut . . . fuga pateat obſeſſis.*

Lin. 11. *Poteſt aliquis negare.*] Sic omnes libri, pro *Num poteſt*, *poteſtne*.

Lin. 18. *Ad vitam tuendam.*] Nolim à conſtanti Lactantii phraſi abire. L. III. c. 8. *Sicut homini opibus ad vitam* tuendam; *ita illis prædâ & pabulo opus.* L. VI. c. 20. *Ut adpetant, quibus opus eſt ad vitam tuendam.* Sic Ovidius L. 4. Pont. el. 5. v. 37.

Addita præterea vitæ quoque multa tuendæ
Munera, ne proprias attenuaret opes.

Ibid. *Ad propagandam.*] Inſcitè quidam Lactantium putant loqui de propagatione per generationem, quum *propagare* hîc ſit *producere*, ut oſtendi ad Lact. L. II. c. 12. *Quæ (vita) in mille annos propagaretur.* Hîc de

Digitized by Google

vitâ beatâ intelligendus.

Lin. 10. *Soli datum eſt.*] Ut L. II. cap. 1. *Nobis propriè datum eſt, &c.*

Pag. 212. lin. 17. *Suprà docui.*] Lib. III. cap. 3.

CAPUT XI.

Pag. 213. lin. 11. *Viam deviam ... ſequuntur.*] Sic L. IV. cap. 30. *Vias ſibi devias conſiderunt.*

Lin 20. *Non eſt ... ſummum bonum, ſed ne bonum quidem.*] Sequitur Senecam de Vitâ Beatâ cap. 10. fin. *Tu illam* (voluptatem) *ſummum bonum putas? Ego ne bonum.*

Lin. 21 *Multò magis.*] Repete ex prioribus, *non ſunt ſummum bonum.*

Pag. 214. lin. 1. *Et neceſſe eſt.*] Heumannus ſcribit, *at neceſſe eſt.* Quia & eſt in omnibus libris, interpretor, *& tamen.* Particula *tamen* ſæpè in Cicerone & Lactantio ſic ſubauditur. Lact. L. IV. cap. 2. *Nuſquàm ... ſapientiam comprehenderunt*, & *alicubi eſſe illam* neceſſe eſt.

Lin. 5. *In malorum perferentiâ.*] Betul. *præferentiâ*; pravè. L. III. cap. 12. *In perferendis malis tota vis ejus* (virtutis) *eſt*; & L. VII. c. 1. *Tolerantia malorum* latinius dicitur.

Lin. 18. *Quod ex eâ naſcitur.*] Ex eâ, virtute, ut noſtri ſcripti habent: non *eo*, ut vulgati.

CAPUT XII.

Pag. 215. lin. 4. *Sicut eſt ipſa virtus.*] Repete, *utrique communis.*

Lin. 22. *Ut dixi.*] Cap. 11.

Lin. 25. *Neceſſe eſt, ut ... pariat.*] Lib. II. cap. 11. L. III. c. 9. *neceſſe eſt, ut ... ſit.* At mox c. 13. *Neceſſe eſt, ipſa ... faciat.* L. IV. cap. 14. *Neceſſe eſt, habeat.* L. VI. cap. 19. *Neceſſe eſt, naturam depravent.* L. VII. c. 1. *Neceſſe eſt, revertatur.* L. I. c. 21. *Neceſſe eſt... ficta ſint.*

Pag. 217. lin. 1. *Non poteſt ... ut ſit miſer.*] Infrà Seneca de Provid. c. 3. pr. *Bonus vir poteſt miſer dici, non poteſt miſer eſſe.* Cicero Paradox. 2. fin. *Ut improbo, & ſtulto, & inerti nemini benè eſſe poteſt: ſic bonus vir, & fortis & ſapiens miſer eſſe non poteſt* His verbis Minuc. Fel. cap. 37. Chriſtianus *miſer videri, non poteſt inveniri.*

Lin. 5. *Nec corpus attingit.*] At clarè docuit Lactantius carnis reſurrectionem L. VII. c. 20. *Reſurgent mortui.* Ibid. cap. 21. *Rurſus carne induentur.* Add. cap. 22. Senſus verborum, *Nec corpus attingit*, eſt, immortalitas *non pertinet ad hanc vitam temporalem*, ut patet ex Lib. III. cap. 12.

Lin. 6. *Provenire.*] Iterùm Lactantius L. VI. cap. 4. *Malis & injuſtis faciliùs* provenire, *quæ cupiant.*

Pag. 218. lin. 5. *Fragilem ... ſolidam.*] Doctè *fragilis* & *ſolidus* opponuntur.

Lin. 18. *In ſummo eſſe credamus.*] Sic Bon. Pen. Pal. Cauc. Ultr. Jun. Goth. Lipſ. Emman. & Thomaſius eumque ſecuti; quùm omnes editi ab an. 1465. ad 1563. per integrum ſeculum, æquè ac Torneſ. *in ſummo Deo eſſe credamus* referant.

Lin. 34. *Ad corpus ſpectat.*] Ediderat Cellarius, *ad corpus pertinet*, ex uno ſolo Lipſ. 1. At quùm omnes reliqui MSS. etiam Lipſ. 2. Goth. Guelf. Witteb. Reimm. omneſque editi conſtanter *ſpectat* exhibeant, reſtitui. Lact. L. IV. cap. 26. *Quod ad crucem ſpectat.* Ibid. cap. 4. *Sapientia ſpectat ad filios.* De Opif. c. 20. *Quæ ad vitæ beatæ ſtatum ſpectent.* Inſtit. L. III. cap. 17. *Ad utilitatem ſpectat alienam.* De Mort. Perſec. cap. 7. *Quæ ad exhibendos milites ſpectant.* De Irâ cap. 1. *Error... ad evertendum vitæ humanæ ſtatum ſpectat.*

CAPUT XIII.

Pag. 219. lin. 6. *Quibus vincerent.*] Sic omnes. *Vincere*, idem quod *probare*, *comprobare.* Conf. Lib. VII. cap. 8. & 9. More Ciceronis, pro Cluent. cap. 23. *Si* DOCEO non *ab Avito*, vinco *ab Oppianico. Si oſtendo ab Oppianico, purgo Avitum.*

Pag. 220. lin. 5. *Abjectis omnibus.*] Scil. Philoſophiæ partibus, e. g. Phyſicâ. Vid. L. I. cap. 1. not. & L. III. cap. 21.

Lin. 10. *Trahantur auctoritate.*] Plin. L. 8. ep. 15. *Qui auctoritate ejus trahebantur.*

Lin. 24. *Ratio ... ducitur.*] L. 2. in Verr. cap. 52. *Qui non tam cœli rationem, quàm cælati argenti duceret.* Ibid. cap. 63.

Pag. 221. lin. 21. *Sic animæ.*] Repete, *alimentum eſt.* Ad Lib. V. cap. 1. *Veritas eſt animæ pabulum*, excitavi ſimilem locum ex Cicerone.

CAPUT XIV.

Pag. 222. lin. 11. *Aut Pythagoram... aut Mileſium Thalem.*] Erravit Lactantius: *Epicurum* voluit laudare. Vide Tan. Fabrum ad Lucret. L. 5. v. 8.

Lin. 13. *Quærit.*] Id eſt, ſtudet. L. III. c. 20. *Profanare impiis diſputationibus* quærunt.

Lin. 15. *Idem perfectus orator, idem ſum-*

Digitized by Google

mus.] Sic Bon. Tax. Pen. Lipſ. Reimm. & Thomaſium ſecuti ; at reliqui , *idem perfectus orator , ſummuſque.* Idque Heum. probat.

Pag. 223. lin. 2. *Laudat in faciem.*] Scitè, ut Horatius L. 1. Serm. 5. *In faciem permulta jocatus.* Idem eſt Terentii Adelph. 2. 4. *Coràm in os laudare.*

Lin. 3. *Quiſquamne.*] Sic edo ex Emman. Cant. Reimm. & omnibus antiquis edd. ab anno 1465-1513. Lact. L. V. c. 10. *Quiſquamne putet ?* Cic. 2. Phil. 32. *Quiſquamne divinare poteſt ?* L. 5. Tuſcul. 2. *Vituperare quiſquam audet ?*

Lin. 9. *Hominemque generavit.*] Cicero 1. de Legib. cap. 9. *Quoniam hominem generavit & ornavit Deus.* Cell.

Ibid. *Hominemque generavit.*] Sæpiùs noſter *generare* , pro *creare.* Vide L. I. c. 5. c. 7. c. 8. c. 18. L. II. c. 11. c. 12. & 15. L. III. c. 9. L. IV. c. 4. c. 28. L. V. c. 14. c. 22. L. VI. c. 10. c. 25.

Pag. 224. lin. 6. *Diſciplinas.*] Id eſt , ſectas infrà , not.

Ibid. *Gloriari ſoles.*] Cic. 1. de Nat. deor. c. 4. L. 1. Acad. c. 1. L. 2. Divin. c. 2.

Ibid. *Latinis litteris illuſtraveris.*] Cic. 1. Acad. 1. *Sum ingreſſus philoſophiam ... latinis litteris illuſtrare.*

Lin. 25. *Stultitiæ inanitatiſque.*] Emman. & Lipſ. *vanitatiſque* , quod congruentius rei & materiæ , non autem oratorio numero.

Ibid. *Stultitiæ inanitatiſque.*] Ità plures MSS. Sparkii , Goth. Reimm. Bon. Rom. Sublac. Roſt. Ven. 1471. 97. imò omnes editi , ut L. III. c. 13. *Adparet inanem eſſe omnem Philoſophiam.* Lib. VII. cap. 26. *Qui inanem Philoſophiam tuentur.*

CAPUT XV.

Pag. 225. lin. 1. *Seneca.*] Sententiam ſparſim quidem invenimus in ejus libris , non autem integra verba ; aut ex deperdito libro depromta ſunt. *Cell.*

Lin. 5. *Qui dixerit illam regulam vitæ , ſuum illi nomen reddidit.*] Incluſum *nomen* volui , quod deeſt MSS. Anglis & Lipſienſibus , & quo demto ſatis comta ornataque eſt oratio. *Cell.*

Lin. 11. *Cujus capita.*] Goth. *cujus cita.* Num *ſcita ?* an *placita ?* Id eſt , decreta ; ut Lact. L. V. c. 17. *Ut decretum diſciplinæ ſuæ tueretur* , not. L. VII. c. 14. *Decretis* placitiſque. Appoſitè Seneca ep. 95 *Nulla ars contemplativa ſine decretis ſuis eſt , quæ Græci vocant* δόγματα *: nobis decreta licet adpellare , vel ſcita , vel placita.*

Pag. 226. lin. 12. *Vitam ... inſtruere.*] Lipſ. alter & Roſt. *vitam inſtituere.* Recepta recta. L. III. c. 30. *Vitam non inſtruunt , ſed turbant.* Hinc L. III. c. 13. *Nec inſtruit* (Philoſophia) *ad juſtitiæ munera.*

Lin. 15. *Sine doctrinâ boni.*] Cic. pro Archiâ c. 7. *Ego multos homines excellenti animo ac virtute fuiſſe , & ſine doctrinâ ... & moderatos , & graves exſtitiſſe fateor* , &c.

Lin. 18. *Cupidos.*] Id eſt , avaros. Infrà , *pecuniæ cupidos.*

Lin. 27. *Vitâ & vitiis.*] Addo , *& vitiis* , ex MSS. Cant. Guelp. 2. Subl. Roſt. Ven. 1471. 72. utrâque 78. 93. 97. Pariſ. Parrhaſ. Junt. Ald. Gymn. Torn. 1548. Gryph. Betul. Iſæo.

Pag. 227. lin. 8. *Diſerti in convicium ſuum.*] Minuc. cap. 38. Philoſophos dicit , *Adversùs ſua vitia facundos.* Hieronymus ad Ruſticum Mon. f. m. 47. *Accuſamus ſæpè quod facimus , & contra noſmetipſos* diſerti , *in noſtra vitia invehimur.*

Lin. 12. *Patrocinia turpidini.*] Idem Seneca de Vitâ Beatâ cap. 12. *Quærentes libidinibus ſuis patrocinium aliquod ac velamentum.* Conf. Lact. L. IV. c. 24.

Lin. 18. *Sed non eodem modo.*] Ità Seneca ep. 18. *Et eadem , ſed non eodem modo facere.*

Ibid. *Atqui nihil ... non videtur.*] Hæc verba ordinariis typis curavimus imprimenda , quia non ſunt Senecæ , ſed Lactantii de Senecæ verbis judicantis.

Lin. 23. *Ipſe haberet .. alii .. haberentur.*] Græcè Laërtius & Athenæus : ἔχω καὶ οὐκ ἔχομαι. Cic. L. 9. ad diverſos ep. 26. *Habeo , non habeor à Laide.*

Pag. 228. lin. 6. *Ad meretricem famoſiſſimam.*] Iſæus & Gallæus in variis dicunt , alias habere , *formoſiſſimam* : ſed nullas indicarunt. *Famoſus* , eſt vox media. Veteres in malam partem , recentiores in utramque , bonam & malam adhibebant.

Ibid. *Ad meretricem ... commearet.*] Terent. Heautont. 3. 1. dixit , filium *commeare ad mulierem.*

Lin. 13. *In propatulo coire.*] Lact. L. I. c. 16. Epit. cap. 39. Conf. Cic. L. 1. Off. c. 35. & c. 41. S. Auguſt. de Civ. Dei L. 14. cap. 20. Idem de Moſſynis Mela L. 1. cap. 19.

Lin. 15. *Diſciplinâ.*] Id eſt , ſectâ.

CAPUT XVI.

Pag. 228. lin. 1. *Vitam nihil aliud , quàm in eloquendo peragant.*] Heumannus dicit *dictionem*

ctionem Lactantianam. Ego hoc ampliùs, (ſalvâ tamen modeſtiâ) pronuntio, eſſe dictionem optimorum quorumque Scriptorum, atque exemplis à Gronovio ex Livio, & à Burmanno ex Cicerone aliiſque excitatis.

Pag. 229. lin. 8. *Vel advocandi gratiâ.*] Ego putavi ſubaudiendum : vel auditores, concionem, populum, *advocandi gratiâ*. Agit enim de Philoſophis ib. & ſeq. & de Epicuro cap. 17. ait : *Ut ad ſe multitudinem contrahat.* Ibidem inf. *Circulum colligit;* atque integra phraſis occurrit de Mort. Perſec. cap. 28. *Advocavit populum.*

Lin. 9. *Qui docent tantùm . . . detrahunt pondus.*] Vid. L. IV. cap. 23. & c. 24.

Pag. 230. lin. 24. *Et Seneca.*] Quo libro, incertum; hodiè enim non extat. *Cell.*

Ibid. *Initia . . . mota.*] Retineo, MOTA, quia MOVERE valet *incipere.* Virgil. lib. 7. Æn. v. 45. *Majus opus* moveo. Conf. v. 40. *Exordia*; v. 44. *Naſcitur.* Undè Ciofanus ad Ovidii L. 3. Faſt. 6. *Quod mea quærebam Muſa* moveret *opus*, rectè exponit *movendi* verbum per *exordiri.*

CAPUT XVII.

Pag. 231. lin. 6. *Propterea.*] MSS. Bon. Tax. Jun. Pal. Pen. Lipſ. 1. Reimm. *Prætereà.*

Pag. 232. lin. 7. *Vitam . . . tolerari,*] Tenuitatem & parſimoniam verbo *tolerare* indicari, auctor eſt Taubmann, ad Virgil. 8. Æn. v. 409.

Lin. 8. *Adversùs parentes impios.*] Hoc ordine Goth. undè unâ demptâ litterâ fingo, *adversùs parentes* impio, ſc. *dicitur*, ut ſtatim ſequitur paulò antè : *Habenti malos liberos*; nunc IMPIO filio adversùs parentes blanditur.

Lin. 13. *Circulum cogit.*] Exactum à Cellario & Walchio, & jam antè à Torneſio 1587. verbum COGIT, revocavi. Habent enim vetuſtiſſimi plurimique libri ſcripti, editi, *Cogere circulum*, eleganter idem eſt, quod *cœtum colligere, congregare*, ſive, ut hoc capite ſup. *Ad ſe multitudinem contrahere.* De circulo pro *cœtu*, *coronâ*, Apul. Metam. L. 2. pag. 120. *Quùm frequentis populi circulo conſeptus coronæ circumſtantium fata enodaret.*

Lin. 17. *Bonis adverſa.*] De Irâ c. 16. c. 20. ſqq. Seneca de Providentiâ.

Lin. 22. *Infantes rapi.*] More veterum. Sueton. C. Cæſ. Caligul. c. 7. *Infantes adhuc rapi.* Plin. 6. ep. 6. *Doleo, illum immaturâ morte indigniſſimè raptum.* Juſtin. lib. 7. c. 2. *Immaturâ morte raptus.*

Pag. 233. lin. 8. *Indignos inque merentes.*] Eleganter ità dicuntur, qui nihil tale meruerunt.

Lin. 9. *Auram.*] Id eſt, *Odorem.*

Lin. 11. *Capitolium . . . fulmine ictum.*] Vid. Arnob. L. 6. pag. 245. ed. in 8. Elmenh. *Quùm Capitolium totiès edax ignis abſumeret, Jovemque ipſum Capitolinum cum uxore corripuiſſet ac filiâ, ubinam fulminator tempore illo fuit . . . vindicaret.*

Pag. 234. lin. 4. *Errores inextricabiles.*]. Virg. 6. Æn. 25. *Inextricabilis error.*

Lin. 7. *Et invenit homo divinus, quæ reprehenderet.*] Perperàm hæc verba in multis edd. ità impreſſa, ac ſi eſſent Epicuri verba, quùm ſint verba ironica Lactantii. Hinc typis ordinariis impreſſa volui.

Lin. 10. *Providenter.*] Goth. *prudenter.* Conf. L. VI. c. 15. De Irâ cap. 10. Legitur quoque in Plinii Panegyric. cap. 1. *Quòd nihil ritè nihilque* providenter *homines ſine deorum immortalium conſilio honore auſpicarentur.*

Lin. 15. *Non hæc ad uſum nata ſunt, ſed uſus ex illis natus eſt.*] Rotundiùs Lipſ. alter 2 *non hæc ad uſum, ſed uſus ex illis natus eſt.*

Lin. 27. *Ubi . . . aut undè.*] Uberiùs de Irâ c. 10.

Lin. 32. *Poſitione conveniunt.*] Goth. *compoſitione.* Nihil mutandum, Vid. de Irâ c. 10, De Opif. cap. 6.

Pag. 236. lin. 1. *Quo & nos jam non ſumus*] Ità Bon. Vatic. Angl, ſeptem, tres Lipſ, Goth. Guelf. Reimm.

Lin. 12. *Superiùs dixi.*] Cap. 13.

Lin. 16. *Turpiſſimæ voluptatis adſertor.*] Ut veriùs L. III. cap. 7. & Epit. cap. 33. docuit. Vindicarunt ab hâc injuriâ Epicurum Gaſſendus & alii.

Pag. 237. lin. 6. *Temporis punctum*] Lib. VI. cap. 12. De Opif. cap. 16. Acutè Seneca ep. 49. *Punctum eſt, quod vivimus, & puncto minus.*

CAPUT XVIII.

Pag. 238. lin. 1. *Inſinuari.*] Vid. Lib. VII. cap. 12.

Lin. 3. *Par . . . ac propè ſimilis.*] Cic. lib. 2. de Nat. deor. cap. 61. *Vita Beata* par & ſimilis *deorum.*

Lin. 9. *Intempeſtâ nocte.*] Goth. *intempeſtâ noctis*, malè. Vid. de Mort. Perſec. cap. 39. *Surgit nocte intempeſtâ.*

Pag. 239. lin. 1. *Repentè non adparuiſſet.*] Noto ad lib. de Mort. Perſec. cap. 2.

Lin. 2. *Stoïcæ vanitatis imitator.*] Reclamantibus licèt MSS. & edd. ab 1465. ad 1650. editis, recepi *Stoïcæ*, pro *Socraticæ*, adductus maximè his: *Cato, ut* Stoïcorum *decretis obtemperaret*, *quos* ſectatur. Conf. Plutarch. in Catone Minori, fol. 792. ſqq. *Devenit* (Cato) *ad Stoïcorum Paradoxa.*

Lin. 8. *Sicut in hanc vitam*, &c.] Sequitur Ciceronem in Catone Maj. cap. 20. & in Somnio Scipion. apud Macrobium L. 1. cap. 23.

Lin. 12. *Exſtincta innocentis anima.*] Id eſt, vita, ſ. exſtinctus innocens inultus. Noto ad L. VI. c. 11. c. 20. L. VII. cap. 11. Terent. in Adelph. 3. 2. *Seni animam exſtinguerem.*

Pag. 240. lin. 2. *In integro.*] Sic ſolet noſter, ut L. I. cap. 11. *Illud in vero eſt.* Ibid. cap. 17. *Quid ſit in vero.* L. V. cap. 1. *Cujus rei cauſſa in aperto eſt.* Sic in Cicerone L. 3. Orat. c. 4. *Sed quoniam hæc jam neque in integro nobis eſſe poſſunt*, quidam *integra* ſubornarant.

Lin. 7. *Odium ſervitutis.*] Vid. Plutarch. Cat. Min. f. 792. pr. & S. Auguſt. de Civit. Dei L. 1. c. 23.

Ibid. *Quid Ambraciotes ille.*] Cleombrotus eſt, quem ſuprà nominavit. De eo Cicero Tuſc. 1. cap. 34. *Callimachi epigramma in Ambraciotam Cleombrotum eſt, quem ait, quùm nihil ei accidiſſet adverſi, è muro ſe in mare abjeciſſe, lecto Platonis libro.* Epigramma eſt XXIV. edit. Th. Grævii, XXVIII. Annæ Tanaquilli F. *Cell.*

Lin. 12. *Impegiſſet in mortem.*] L. IV. cap. 29. *Quæ adſeveratio pleroſque in maximum impegit errorem.*

Lin. 16. *Clarificaret.*] Cyprianus Epiſt. ad Cornelium: *Clarificato die & ſole oborto.* L. 1. adv. Judæos ſ. m. 494. *Sacrificium laudis clarificabit me.*

Lin. 17. *Non invenio.*] Conf. L. I. c. 21. *Quid dicam non invenio.*

Pag. 241. lin. 9. *Delirius.*] Cap. 19. Lib. VII. cap. 13.

Lin. 11. *Euphorbum fuiſſe.*] Euphorbus Trojanus à Menelao interfectus. *Cell.*

Lin. 13. *Singularem Pythagoræ memoriam.*] Ipſe de ſe apud Ovidium Metam. 15. v. 160.

Ipſe ego (nam memini) Trojani tempore belli
Panthoïdes Euphorbus eram: cui pectore quondam
Sedit in adverſo gravis haſta minoris Atridæ. Cell.

CAPUT XIX.

Pag. 242. lin. 7. *Senſu carente.*] *Senſu carente*, repete, *animo*; ſive, *ſi animus ſenſu careat.* Patet ex Ciceronis L. 1. Tuſcul. cap. 11. *Cur mortem malùm tibi videri dicis, quæ aut beatos nos efficiet animis manentibus, aut miſeros* ſenſu carentes. Add. Daviſ. c. l. pag. 21.

Lin. 14. *Non eaſdem ſedes.*] Intercidit quidem hic Ciceronis locus: ſed ſupereſt huic planè geminus L. 1. Tuſcul. c. 30. digniſſimus lectu. Conf. Lact. L. VII. c. 7. & Pfanner. Theolog. Gentil. c. 21.

Lin. 19. *Facili lapſu ad deos... pervolare.*] Cicero c. l. *His ad illos* (deos) *à quibus eſſent profecti, reditum facilem patere.*

Lin. 21. *Hominem natum.*] Elegantia vocibus his junctis ſubeſt. Lib. VI. c. 3. *Immortalitatem nulli homini nato negat.* L. VII. c. 5. *Siquidem omnis homo natus immortalis fieret.* Seneca, de Conſt. Sap. c. 6. *Non eſt, quòd dubites, an tollere ſe homo natus ſupra humana poſſit.*

Ibid. *Immortalitate.*] Sc. beatâ. Vid. L. II. cap. 12. not.

Pag. 243. lin. 16. *Inepta ... ſententia*, &c.] Euripidem notat, cujus verſus ſervavit Origenes contra Celſum L. 7. pag. 366.

Τις οἶδεν, εἰ τὸ ζῆν μέν ἐστι κατθανεῖν
Τὸ κατθανεῖν δὲ ζῆν.

Add. Spencer. h. l. p. 89. His gemini ſunt Euripidis verſus, Troad. v. 631. 632. & Incert. Trag. v. 331.

Lin. 18. *Sileno attribuitur.*] Cic. 1. Tuſcul. 48. *Adfertur de Sileno fabella quædam: qui quùm à Midâ captus eſſet, hoc ei muneris pro ſuâ miſſione dediſſe ſcribitur; docuiſſe regem, non naſci homini longè* optimum *eſſe*, proximum *autem, quamprimùm mori.* De Sileno conf. Perizon. ad Ælian. Var. Hiſt. L. 3. c. 18.

Lin. 21. *Quamprimùm mori, & tanquàm.*] Addidi *mori &* ex ſex Vaticanis edd. ab anno 1465. ad ann. 1539. tum omnibus Tornæſ. 1548. 1614.

Ibid. *Effugere violentiam fortunæ.*] Verba, *violentiam fortunæ*, habent decem Vaticani, quinque Sparkii, Emman. Cantabr. tres Lipſ. (niſi quod in tertio, *violentiaque fortunæ.*) Hoc ampliùs Heumannus pronuntiat, verba, *violentiam fortunæ*, proſcribendo. Videntur mihi retinenda; quia in refutatione, infrà,

Digitized by Google

ſatanæ facit mentionem.

Lin. 29. *Se gratias agere, &c.*] Iterùm de Opif. cap. 3.

Pag. 244. lin. 1. *Quam fœmina.*] Ità Judæorum magiſtri in Peſachim f. 65. & alibì: *Benè illi, cujus liberi ſunt maſculi; væ illi, cujus liberi ſunt fœminæ.*

Lin. 7. *Quòd natus fuiſſet.*] Reſtituo *natus* ex Lipſ. tert. Reimm. Roſt. Ven. 1471. 72. utraque 78. 93. Parrh. Pariſ. Junt. Gymn. Ald. Iſæo, Grat.

Lin. 9. *Commeare.*] Exprimit Minuc. Fel. cap. 37. *Animas ... in alia nova corpora ſæpiùs commeare.*

Lin. 14. *Homo ſapiens.*] Ironicè, ut c. 20. cap. 22.

Lin. 22. *Quanta ... millia.*] Id eſt, quot millia, ut *tantus*, pro *tot*. Noto ad L. I. c. 3. L. V. cap. 13. *Tanta hominum millia.*

Pag. 245. lin. 4. *Alcibiadem ... Socratis .. auditores.*] Nepos in Alcib. c. 2. pr. *eruditus à Socrate*; nec aliter Xenophon L. 1. Memorab. f. m. 713. ſqq. quem præ cæteris hic ſequitur, Alcibiadem patriæ hoſtem vocans. Nepos quidem contrarium adfirmat: at Cicero L. 1. de Orat. c. 34. *Quid Critias? Quid Alcibiades? Civitatibus quidem ſuis non boni, ſed certè docti atque eloquentes, nonne Socraticis diſputationibus erant eruditi?* Conſ. Maxim. Tyr. Diſſ. 8. p. 90.

CAPUT XX.

Pag. 245. lin. 2. *Illius ſe temporibus eſſe natum.*] Reimm. *illis temporibus eſſe ſe natum.* Sed non minùs eleganter pronomina, *illius ſe*, conjuncta.

Lin. 3. *Cordatiorem.*] Id eſt, ſapientiorem. Vid not. infrà.

Lin. 6. *Curioſos oculos.*] Si hîc ſimul legas quæ inf. intelliges, noſtrum hîc imitari Ciceronem de Haruſpicum Reſponſis c. 17. ubi de ſacris Bonæ Deæ: *Quod* (ſacrificium) *non ſolùm* curioſos oculos *excludit, &c.*

Pag. 246. lin. 11. *Aliquid ... habuit cordis.*] Id eſt, ut ſup. *fuit paulò cordatior.* Lactantius cum aliis ſapientiam *in corde* ponebat: hinc L. III. cap. 13. *In corde ſapientia eſt.* De Opif. cap. 10. *Cor ſapientiæ domicilium.* Cap. 12. *Primùm cor hominis effingi, quòd in eo ſit vita omnis & ſapientia.*

Lin. 16. *Procumbamus ... in terram.*] Æquiùs interpretatur Minuc. Felix c. 8. Tertullianus L. 2. ad Nationes c. 4. dictum hoc Epicuro tribuit. Jure verò, qui de Socrate ſcripſerunt, Lactantium ob hanc ſiniſtram interpretationem caſtigarunt.

Lin. 32. *O hominem ſcurram ... Zeno Epicureus.*] Sequitur Ciceronem L. 1. de Nat. deor. cap. 34. *Zeno non eos ſolùm qui tum erant, Apollodorum, Syllum, cæteros figebat maledictis; ſed Socratem ipſum, parentem Philoſophiæ, latino verbo utens ſcurram Atticum fuiſſe dicebat.*

Pag. 247. lin. 1. *Ut ait Zeno Epicureus.*] Ideò diſtinguendus à Zenone Cittio, ſive Stoico, etiam ab Eleate. Inter octo Zenones Laertius Epicureum hunc octavum ponit, Sidonium genere.

Lin. 6. *Proſecrarent.*] In tantâ librorum variatione tutius putavi antiquiſſimorum codicum ſcripturam exhibere. Stephanus Baluzius ad Libr. de Mort. Perſec. c. 33. *Meliùs*, inquit, *ut arbitror, codex regius* 3735. proſecrarent.

CAPUT XXI.

Pag. 247. lin. 4. *In æqualitate.*] Sic L. V. cap. 14. ſq. *Æquitatem dico ... ſe cum cæteris coæquandi, quam Cicero æquabilitatem vocat ... omnes* æquos, id eſt, *pares eſſe ... omnibus æquitatem .. largitur ... æquo jure.*

Pag. 248. lin. 3. *Ferri hoc poteſt, quamdiù.*] Pro receptâ, eſt Epitom. cap. 38. *De patrimoniis tolerabile eſt ... poteſt aliquo modo ferri.*

Lin. 14. *Huic .. tam juſto, &c.*] Ironia.

Pag. 249. lin. 1. *Devota mens.*] Thyſio devota mens explicatur *votis adſtricta*; ſed majorem vim *devotus* in ſe habet, & ſubſt. *devotio.* Perpende L. V. cap. 7. *Devota Deo ſuo fides.* L. II. cap. 12. *Devotione ſummâ ſervire.* De Opif. cap. 19. *Non fidem devotionemque prodere.*

Ibid. *Individuam ... caritatem.*] Stylo Cypriani L. 2. ep. 4. ed. Eraſm. *Honori nos veſtro* caritas individua *connectit.*

CAPUT XXII.

Pag. 249. lin. 2. *Funditùs eruendas.*] Lact. L. VII. cap. 16. not. *eruentur funditùs civitates.*

Pag. 250. lin. 1. *Tulit.*] TULIT haud rarò ponitur pro SUSTULIT, ABSTULIT. Iterùm ipſe Lactantius in Epit. c. 29. ex Gellio: *Si tuleris unum, abſtuleris utrumque.* Ambroſ. L. 1. Off. c. 32. *Tolle ex uſu hominum benevolentiam, tanquam ſolem è mundo* tuleris, *ita erit.* L. 3. Off. cap. 5. Solùm *lanceam ... & lenticulam* tulit *aquæ.*

Lin. 10. *Luxurioſi ac nepotes.*] Cicero pro

Digitized by Google

Quintio cap. 12. *Quis tam perditus ac profuſus nepos non adeſâ jam, ſed abundanti etiam pecuniâ ſic diſſolutus fuiſſet, ut fuit S. Nævius.*

Lin. 15. *Geniales toros.*] Virg. L. 6. Æn. v. 603.

Lucent genialibus altis aurea fulcra toris.

CAPUT XXIII.

Pag. 251. lin. 6. *In tranquillo.*] Goth. Lipſ. tert. & Reimm. *in tranquillum*, ſc. *mare*. Præfero receptam ex aliis MSS. & vett. edd. omnibus. Tranquillum opponitur tempeſtati: in tranquillo, id eſt, *quùm* tranquillum eſt. Seneca in Agamemn. 3. 682. *Tranquillo malè confiſæ credunt iterùm pelago audaces.* Livius L. 24. Non tranquillò navigamus: ſed jam aliquot procellis ſubmerſi penè ſumus. L. 26. Milites tranquillò in altum provecti.

Lin. 10. *Laudatur Democritus.*] Meretur legi de hâc re Philo de Vitâ contemplat. fol. 891. ed. Lipſ. & Hieronymus ad Pammachium f. 164. ſqq. ad Lucinium f. 193. ep. ad Julianum f. 207. & L. 2. adv. Jovian. f. 76. Clem. Alex. de Salute Divitis ed. Ilt. cap. XI. pag. 24.

Lin. 13. *Quid ille, qui patrimonium in nummos redactum.*] Crates Thebanus eſt. Hieronymus epiſt. 13. ad Paulinum de Inſtitutione monachi: *Crates ille Thebanus, homo quondàm ditiſſimus, cùm ad philoſophandum Athenas pergeret, magnum auri pondus abjecit, nec putavit ſe ſimul poſſe & virtutes & divitias poſſidere.*

Ibid. *Effudit.*] Propriè h. l. noſter: Cicero tranſlatè L. 2. Off. cap. 15. Multi patrimonia effuderunt inconſultè largiendo. De Cratere plures tradunt, ipſum bona populo Thebano eſſe largitum. Vid. Menag. ad Laërt. L. 6. f. 87. & Perizon. ad Ælian. Var. Hiſt. L. 3. cap. 6.

Pag. 252. lin. 9. *Ad coarguendum furioſi hominis errorem.*] Emman. Cant. & Reimm. cum Sublac. Roſt. Ven. 1471. 97. uſque ad Gymn. *ad coercendum*. Aptum viſum verbum, quia ſequitur FURIOSI, qui magis coercendi, quàm *coarguendi*.

Pag. 253. lin. 7. *Ad conſpectum . . . efferaretur.*] Hinc de Opific. cap. 4. Homo *quoque, ſi . . . haberet ad propulſanda pericula ſuppetens robur, nec ullius alterius auxilio indigeret; quæ* ſocietas *eſſet? . . . aut quid eſſet* tætrius *homine? Quid* efferatius? *Quid* immanius?

Lin. 8. *Quarum natura ſolivaga.*] Tuſcul. lib. 5. cap. 13. *Beſtiæ ſolivagæ* opponuntur *congregatis*.. Et Offic. L. 1. cap. penult. *ſolivaga cognitio* communioni adverſatur.

Lin. 13. *Quid dici poteſt de illo, qui nigram . . .*] De Anaxagorâ. Cicero Acad. 4. cap. 23. *Anaxagoras nivem nigram dixit eſſe.*

Lin. 17. *Duodeviginti.*] Elegantiæ ſervantiſſimus eſt: ſequitur paucis mutatis Ciceronem L. 4. Acad. c. 26. & c. 41.

Lin. 18. *Intra concavum lunæ ſinum.*] Cicero L. 4. Acad. Quæſt. cap. 39. *Habitari ait Xenophanes in lunâ, eamque eſſe terram multarum urbium, & montium.* Cell.

Lin. 20. *Lunatici homines.*] Per ironiam dictum.

CAPUT XXIV.

Pag. 255. lin. 3. *Æreos orbes.*] Pro verâ lectione ipſe Lact. L. II. c. 5. *Archimedes . . . concavo ære . . . figuras in . . . ære pictas.*

Pag. 256. lin. 8. *Hanc reſpondent rerum eſſe naturam.*] Pro quo Gryph. Torn. 1548. Betul. Thomaſ. & ſequentes ſine neceſſitate correxerant, *reſpondent, hanc.*

Lin. 14. *Scios.*] Quâ voce uſus L. II. cap. 14. *Peritos ac rerum ſcios.*

Lin. 15. *Oſtentent.*] Emman. Cant. Lipſ. 2. 3. Goth. & Sublac. Roſt. Ven. 1471. 97. Pariſ. *oſtendant*: etiam Reimm. at margo, *oſtentant.*

CAPUT XXV.

Pag. 256. lin. 1. *In commune.*] Reſtituo ex Bon. Tax. Cauc. Ultr. Goth. Illuſtravi uberiùs ad L. III. cap. 21. Hîc addo ex Tertull. de Patient. *Patientia in commune memores.*

Pag. 257. lin. 3. *Quoniam ſi ſapientia.*] Lipſ. tert. & Reimm. hoc ordine, *quoniam ſapientia ſi.* Satis benè; & ſic Sublac. Roſt. Ven. 1471. utraque 78. *quoniam ſapientia ſi.*

Lin. 6. *Tam invidi, quàm ſi velint deligare oculos.*] Quintil. lib. 2. Inſt. cap. 17. *deligare vulnus*, pro aliorum *obligare*, *adligare*; ſic & *deligare oculos* rectum. Conf. not. ad Lact. L. V. cap. 1.

Lin. 11. *Populum . . . conflari.*] Verbo Ciceronis eleganti, quo jam uſus L. II. c. 6.

Lin. 14. *Barbâ tantùm celebratur & pallio.*] Habitu philoſophorum, præſertim Græcorum. Infrà Lib. V. cap. 2. de falſo philoſopho: *Vitia ſua capillis & pallio prætegebat.* Et Gellius lib. 13. cap. 8. de ejuſdem generis hominibus: *Operti barbâ & pallio, mores & emolumenta philoſophiæ in linguæ verborumque artes convertunt.* Cell.

Lin. 21. *Communes litteræ.*] Cic. lib. 2. de

Digitized by Google

Orat. cap. 17. *Communium litterarum & politioris humanitatis.* Sic dixit Lactantius L. III. cap. 6. *communem ſcientiam.*

Lin. 28. *Perdiſcere.*] Vis ineſt in compoſito verbo : notat *penitùs & planè diſcere.*

Pag. 258. lin. 6. *Vix etiam politi.*] Lib. VI. cap. 10. *Quòd ſi rudes . . . quid putemus hominibus expolitis.* Conf. L. III. c. 19.

Lin. 10. *Unam ex omni memoriâ Themiſtem.*] Nulli forſan ſeculo, nec antiquitati, doctæ fœminæ defuerunt. Laudatur Themiſtoclea, ſoror Pythagoræ ; laudantur aliæ.

Lin. 13. *Platonem ... redemiſſe Anniceris quidam.*] Plato, cum Dionyſio, Siciliæ tyranno, acerbiùs de tyrannide reſpondiſſet, ab eo abducendus vendenduſque traditus eſt Polidi, Lacedæmoniorum legato, qui Æginæ venalem expoſuit. Redemptus verò XX. minis ab Anniceri Cyrenaïco, & Athenas remiſſus ad amicos. *Diog. Laërt.* Cell.

Lin. 14. *Inſectatus eſt conviciis hunc redemptorem Seneca.*] Quo libro, incertum. Hodiè non extat. *Cell.*

Lin. 16. *Furioſus.*] Heumannus credit, Lactantium ſcripſiſſe, *furioſiùs.* Ego vix crediderim. Habent omnes libri, in his Reimm. *Furioſus*, & rectè ; & ex indole Lactantii. L. VI. cap. 15. *Stoïci ergò furioſi, qui.*

Lin. 17. *Aurum adpendere.*] Notæ phraſes ex Cicerone & aliis : *adpendere aurum, nummos, pecuniam.*

Pag. 259. lin. 3. *Et (Græcas) litteras.*] Parentheſi incluſi (*Græcas*), quam vocem non habent Bon. Tax. Pen. Cauc. Pal. Ultr. Jun. Goth. Lipſ. 1. 3. Reimm. Emman. Cant. nec ullæ edd. vett. Sublac. Roſt. Ven. 1471. 97. Pariſ. 1513. At receperunt Aldus & ſqq.

CAPUT XXVI.

Pag. 259. lin. 3. *Illi ſcilicet.*] Vox *ſcilicet* indicat, hæc ironicè dicta.

Lin. 12. *Plenis manibus.*] Cic. L. 2. Att. ep. 25. *Hortatus quam plenâ manu, &c.* ubi Corradus notat, *plenâ manu* eſſe proverbium, ut *pleno modio.* Sæpè utitur Seneca ad Polyb. cap. 28. *Munera plenâ manu congerentem reliquit.* Sen. ep. 33. *Si tamen exegeris, non tam mendicè tecum agam : ſed plenâ manu fiet ;* & epiſt. 120. *Vidimus, ubi tribuendum eſſet, plenâ manu dantem.*

Ibid. *Timidum doloris.*] Seneca L. 3. Ir. 24. *Timidus offenſarum.* De Vitâ Beatâ : *Timidus lucis.*

Lin. 13. *Cruces.*] Verſ. Gall. perperàm hîc vertit, *afflictions ;* ſignificat h. l. *patibula.*

Ibid. *Cruces, & ignes, & Phalaridis taurum contemnet.*] Bon. *cruces, & ignes, periculum omne & taurum.* Singularis MS. Cauci, *cruces & ignes &* Perilli *taurum contemnet. Perillus* enim erat inventor illius ænei tauri, de quo doctè & pluribus Salvagninus ad Ovid. Ibin, 439. *Ære Perillæo veros imitere juvencos ;* & L. 5. Triſt. 1.

Ipſe Perillæo Phalaris permiſit in ære
Edere mugitus, & bovis ore queri.

Lin. 14. *Ganeonem.*] Tabernis & conviviis turpioribus dantem operam. Vide Cortium ad Sall. Catil. c. 13. p. 90. & c. 14. p. 94.

Lin. 15. *In veram clementiam.*] Seneca L. 1. Clem. c. 11. *Hæc eſt vera clementia.*

Pag. 260. lin. 5. *Pectus . . . ſitiat.*] Roſt. *pectus . . . ſciat*, pravè. Imitatur Cyprianum L. 2. ep. 2. ed. Eraſmi : *Noſtrum tantùm ſitiat pectus & pateat.*

Ibid. *Nemo vereatur : nos aquam.*] Integer hic locus egregiè illuſtratur ex Cypriani lib. 2. ep. 2. ed. Baſil. & Gryph. in ep. ad Donatum : *Nec ad hoc* pretiis *aut ambitu, aut manu opus eſt . . . ſed* gratuitum *de Deo* munus *religioſâ mente concipitur, &* facile *eſt ; &, ut ſponte* ſol *radiat, dies illuminat*, fons *rigat, imber irrorat : ità ſe ſpiritus cœleſtis infundit.* Ipſe Lact. L. VII. cap. 27. *Et quis eſt, qui hæc bona* parare *ac* acquirere *velit ? ... Veniant, qui* ſitiunt, *ut* aquam *ſalutarem de perenni cœleſtique* fonte *pleniſſimis faucibus trahant ;* & L. I. cap. 1.

Lin. 13. *Expoſito vetere.*] Hic eſt ſtylus Lactantii & Scriptorum veterum S. & Eccleſiaſticorum. Iterùm Lact. L. VII. cap. 5. *Homo cœleſti lavacro purificatus* exponit *infantiam cum omni labe vitæ prioris* ; ubi fruſtrà Heumannus tentat, *deponit.* Sæpè ità Cyprianus ; e. g. contra Demetrianum ed. Baſil. fol. 103. Oxon. fol. 193. EXPOSITA *nativitate terrenâ, ſpiritu recreati & renati ſumus.* Idem epiſt. XI. ed. Oxon. fol. 26. *Converſationem veteris hominis* exponunt. Lib. 2. ep. 3. in Oxon. ed. ep. 63. fol. 153. *Triſtitia omnis* exponitur . . . exponatur *memoria veteris hominis.* Idem de Habitu Virginis propè finem : *Hominem veterem illic gratiâ lavacri ſpiritualis* exponunt. Idem certiùs probat verſus Paulini Nolani Poëm. XXIII. 609. 610.

Ne maneam terrenus Adam : ſed virgine terrâ
Naſcar, & expoſito *veteri nova former imago.*

Digitized by Google

CAPUT XXVII.

Pag. 260. lin. 5. *Nihil quod à ſcientiâ veniat.*] Confirmo ex L. II. cap. 7. *Cujus diſputatio non ab ingenio, ſed à ſcientiâ venit.*

Pag. 261. lin. 22. *Non ſequetur.*] Noſter hîc Tullium ſibi propoſuit imitandum L. 1. Tuſc. cap. 45. *Etſi nihil in ſe habeat gloria, cur expetatur, tamen* virtutem *tanquàm* umbra ſequitur. Conf. c. 38. Etiam Seneca L. 5. Benef. cap. 1. *Gloria fugientes magis ſequitur.*

Pag. 262. lin. 2. *Defixi.*] In quâ voce major vis ineſt. Lact. L. II. cap. 1. *Oculos ſuos ab alto dejiciunt, ſoloque defigunt.*

Lin. 7. *Adſerunt.*] Id eſt, defendunt, ut vix præceſſit.

Lin. 14. *Quam qui non adpetunt.*] Subaudi, *immortalitatem.*

CAPUT XXVIII.

Pag. 263. lin. 2. *Genuit.*] Itâ ferè omnes, ut L. V. cap. 14. *Omnes ad ſapientiam* GENUIT.

Lin. 16. *Non eſt per ſe ipſa ſenſibilis.*] Notavi ſingularem elegantiam ad hujus Lib. c. 14. quam nunc repeto, manuſcriptis Lipſ. & Goth. admonitus. Aliis enim eſt *per ſeipſam.* Cell.

Ibid. *Per ſe ipſa.*] Reimm. *per ſe ipa*, id eſt, ipſa. Nam ipſam notat *i.am.*

Ibidem. *Quia neceſſe eſt.*] Lipſ. 2. Goth. Reimm. pro *quia*, legunt, *ſed neceſſe eſt*, cum MSS. quinque Sparkii.

Pag. 264. lin. 6. *Cum hâc ſe compoſitos.*] Verbum gladiatorum, ubi *paria* componebantur, quod & *committere*, *comparare* dicebant. Hîc Firmianus reſpexit ad Senec. de Provid. c. 2. *Ecce par Deo dignum, vir fortis cum malâ fortunâ* compoſitus.

Lin. 8. *Amiſſionemque carorum.*] Conf. infrà, *amiſerit cariſſimam. Interitus* & *amiſſio* non rarò pro *obitu* ponuntur. Sic ſacri & profani Scriptores. Tertull. de Patient. c. 14. AMISSIO CARISSIMORUM. Conf. c. 9. pr. Cyprianus de Bono Patient. n. 9. *Multiplex tentationum qualitas irrogatur, de jacturis facultatum... de cruciatibus vulnerum, de* amiſſione carorum. Arnobius L. 2. n. 98. *Amiſſio pignorum.* Seneca ad Marciam c. 7. *Ex diſceſſu, non ſolùm* amiſſione cariſſimorum *neceſſarius morſus eſt.* Ipſe Cicero L. 3. Off. c. 5. Amiſſio *liberorum, propinquorum, amicorum*; & L. 3. Tuſc. c. 30. pr. In Lipſ. altero legitur, *ab interitu amiſſioneque carorum.*

Lin. 11. *Eamque à ſe ſemper eſſe ſuperatam.*] Lipſ. & Goth. *ſemper* interſerunt, quam alii negligunt, forſan quòd repetitam ex ſuperioribus crediderunt. Nec verò ingrata repetitio, aut à genio auctoris aliena.

Lin. 13. *Caruerit.*] Correxi ita, quia mox *amiſerit*: vidit quoque Heum. In MSS. interdùm per notam *caru'it*, id eſt, *caruerit* ſcribitur, quod qui non attendunt, pro eo ſcribunt, aut imprimunt, *caruit.* In libris eſt, *caruit.*

Lin. 15. *Qui ſic jaceat.*] Id eſt, ſic abjectus, adflictus, fractus ſit. Undè Ciceroni ſæpè *adflictus & jacens*, *abjectus & jacens* junguntur. Conf. Lact. de Mort. Perſ. c. 1.

Pag. 265. lin. 7. *In imum depreſſam.*] Lipſ. alter, *in imo depreſſam.*

Pag. 266. lin. 4. *Tempus? Quo more? Quandò eſt.*] Uſus rarior probari poteſt ex Cicer. L. 1. Invent. c. 25. pr. *In victu conſiderare oportet, apud quos, &* quo more, *& cujus arbitratu ſit educatus.*

CAPUT XXIX.

Pag. 266. lin. 2. *Tanquàm ſit in aliquo ſenſu.*] Sine præpoſitione Cicero L. 2. de Nat. deor. cap. 15. *Id* animal *& ſenſu accerrimo, & mobilitate celerrimâ eſſe.* Sed notum eſt, veteres ſæpè *in* addere.

Pag. 267. lin. 8. *Pervehimur.*] Hanc lectionem cum Cicerone convenientem recepi ex Reimm. MSS. & Tornæſ. 1587. ubi antè editum, *pervenimus.*

Ibid. *Reſlaverit.*] Emman. & Goth. *reſpiraverit.* Receptam Ciceronis codices habent, & ipſe Lact. infrà, *qui flatus... & qui reflatus.*

Lin. 15. *Adſenſus eſſe retinendos.*] Id eſt, ut ſtatim, *Non temerè adſentiendum eſſe.*

Pag. 268. lin. 5. *Generis hominum vexatricem.*] Goth. Reimm. *generi hominum*, reſpectu verbi, *conſtituerit*; genitivus pendet à *vexatricem.* Ut L. II. cap. 15. fin. *vexatores hominum.*

Lin. 11. *Iniquitatem fortunæ lacerant.*] Cic. XI. Philipp. 2. *Quùm verborum contumeliis optimum virum laceraſſet.* Val. Max. lib. 4. c. 4. extr. *Quid... fortunam, quaſi præcipuum generis humani malum diuturnis conviciis laceramus?*

Lin. 12. *Superbiſſimè.*] Ex Cicerone.

Lin. 16. *Contraria faciat, quàm Deus.*] Ego tale exemplum deprehendi ſine ullâ MSS. variatione in Auguſtini de Civit. Dei lib. 8. cap. 24. *Qui* (Deus) *hæc* contrariis *cauſſis*, quàm

inſtituta fuit, abſtulit. Meliùs tamen noſter Firmianus de Irâ cap. 3. *Qui contraria Deo faciat*.

Lin. 18. *Qui Deum neſciunt.*] Præfero hunc ordinem ex Reimm.

Pag. 269. lin. 1. *Quæ niſi agitetur.*] L. V. cap. 7. *Virtus agitata malis* quatientibus ſtabilitatem capit, & quantò frequentiùs *impellitur, tantò firmiùs roboratur*.

Lin. 2. *Niſi aſſiduâ vexatione roboretur.*] Seneca Provid. cap. 4. fin. *Non eſt arbor ſolida, nec fortis, niſi in quam frequens ventus incurſat; ipsâ enim* vexatione *conſtringitur, & radices certiùs figit*.

Lin. 4. *Virtus nulla, ſi adverſarius deſit.*] Seneca de Provid. c. 2. *Marcet ſine adverſario virtus*.

Lin. 8. *Nullum numen habes.*] MSS. Cauc. Palat. Jun. Lipſ. 1. Reimm. Roſt. Ven. altera 478. Pariſ. *nullum numen habes*. Ultraj. *nullum nomen habes*, cum Venetâ primâ 478. Variant quoque Juvenalis libri; at menti Lactantii *habes* hîc convenientius, quàm aliorum, *abeſt*.

Lin. 18. *Venientem vitalibus ... ictum.*] Vitalia ſunt viſcera interna. Seneca ep. 99. *Quàm multis vitalia eruuntur*. Ammian. Marcellin. L. 16. c. 12. *Tela eorum vitalibus immergebat*.

CAPUT XXX.

Pag. 269. lin. 1. *Quantùm mea mediocritas tulit.*] De Opif. cap. 1. *Prout ingenii mediocritas tulit*. Sic Cypr. epiſt. ad Jubaianum: *Quantùm valuit noſtra mediocritas*. Conf. Lact. L. VI. c. 1.

Lin. 2. *Sentio tamen, quàm.*] Lib. IV. c. 5. *Sentio quidem quàm ſit, &c.*

Pag. 270. lin. 1. *Spes homini.*] Epit. c. 49. *Nulla alia ſpes* homini *propoſita eſt*. L. IV. c. 28. *Nullam aliam ſpem vitæ* homini *eſſe propoſitam*. De Irâ c. 3. *Quæ ſpes ſalutis* hominibus *propoſita eſt*.

Lin. 4. *Teſtificor, proclamo, denuntio.*] Sic propè Cicero, (quem locum Heumannus innuit) Or. 6. Philipp. 3. *Teſtificor, denuntio, antè prædico*.

Lin. 18. *Contritis in quærendo ætatibus.*] Recepta recta & Tulliana, L. 5. Fin. c. 20. *In rebus quærendis ætatem conterere videamur*.

Lin. 20. *Sacramentum nativitatis ſuæ norit.*] Noſtro loco proxima illa ex Lib. VII. cap. 5. Quarè *hominem fecerit*; ſuprà, *ſi ſacramentum hominis cognoviſſent*; ſuprà, *quòd ſolus ità formatus, ut oculi ejus ad cœlum directi ... excitaſſe*.

Lin. 25. *Utrumque conjunctum.*] Dicit utrumque, id eſt, *Religionem ſapientiamque* conjunctam. Idem lib. IV. cap. 2. fin. dicit: *Sapientiam cum religione ſic cohærere, ut divelli utrumque non poſſit*. Ibid. cap. 3. *Sapientia cum Religione inſeparabili nexu cohæret*; ibid. c. 4. *Apparet, quàm inter ſe conjuncta ſint ſapientia & religio*; ibid. cap. 5. *Sapientiam & religionem non poſſe diduci*.

Lin. 26. *Eam ... adſeramus.*] Sapientiam ... defendamus.

LIBER QUARTUS.

CAPUT I.

Pag. 273. Titul. *De Verâ Sapientiâ.*] Editio prima Sublacenſis: *De Verâ Sapientiâ & Religione*. In Epit. c. 41. *Ad veram Religionem Sapientiamque veniamus. Et quidem conjunctè, quia cohærent, de utrâque dicendum eſt*.

Lin. 3. *Et mirum pariter, &c.*] Lact. L. I. cap. 11. *Id* & *doctis* pariter & *indoctis perſuaſum eſt*. De Opif. cap. 8. *Miniſteriis* & *inſtruxit* pariter & *ornavit*. Elegantiſſimus Plinius L. VII. epiſt. 19. *Meque* & *novo* pariter & *reſciſſo vulnere adficiet*; & lib. 10. ep. 44. (36.) ET *ſuſcepimus* pariter & *ſolvimus*. Solus Cyprianus vel centiès *& pariter &* poſuit. In verſibus Ovidius, pro *& pariter &*, ſæpè adhibet *& pariterque*. Lib. 13. Metamorph. v. 422.

ET *vitam* PARITER regnumQUE *reliquit*.

Lin. 6. *Ablatâ ex oculis.*] Pro receptâ, L. V. cap. 17. *Ex oculis auferre*.

Pag. 274. lin. 3. *Inſenſibilia.*] Senſu vacua, L. I. c. 11. *inſenſibilia elementa*.

Lin. 12. *Et deorsùm.*] Ex Bon. primus, & rectè, in textum Iſæus receperat; reliquis edd. ut & MSS. Goth. & Reimm. *ſed* inhæſit.

Lin. 17. *Quia præſentius fuerat.*] Sc. præſentius *pravum fuerat*.

Lin. 26. *Sapientia occiderat.*] Hæc vera ſcriptura valdè in libris depravata. Sic L. V.

Digitized by Google

c. 4. extr. *Occaſuram eſſe omnem philoſophiam.* L. II. cap. 10. *Occidere in totum*, ut hîc dixit. Cicero in Catone c. 20. extr. *Ut ſuperiorum ætatum ſtudia* occidunt, *ſic* occidunt *etiam ſenectutis*. L. 1. de Legib. cap. 12. *Jam amicitiæ nomen* occiderit.

Pag. 275. lin. 5. *Vocabulo cierentur.*] Sic L. II. c. 16. *Veris ſuis nominibus cient.*

Ibid. *Jure dici.*] Al. *verè*. Utrumque probum; imò Cicero interdùm conjugit, ut L. 1. Tuſc. c. 34. *Verè & jure poſſum.*

Lin. 17. *Manus oppoſuerat.*] Goth. *appoſuerat*. Lipſ. pejus, *adpoſuerant*. Sen. L. 2. de Irâ cap. 4. *Tunc maximè illi opponendæ manus ſunt.* Senec. Trag. in Herc. Oet. 4, 1243. *Has ego oppoſui manus.* Variabant quoque libri in Ovid. lib. 4. Faſt. 178. *Oppoſuitque manum.*

CAPUT II.

Pag. 276. lin. 3. *Cujus velamento.*] Itâ dicit Lib. IV. cap. 5. *Veritatem ſub* velamine *ſtultitiæ latentem*. Lib. V. cap. 17. *Juſtitiam ſtultitiæ* ſpecie *convolutam*. Ibid. c. 5. *Virtutem ſub* perſonâ (larvâ) *ſtultitiæ celatam.*

Ibid. *Ne arcanum ... in propatulo eſſet.*] Hæc aliis verbis ita effert L. VI. *ut immortale illud arcanum ejus in operto eſſet.*

Lin. 8. *Ad Judæos ..., non acceſſerint.*] At alii Patres eos non tantùm converſatos eſſe cum Judæis, ſed etiam ideò Ægyptum adiiſſe tradunt, ut Moſis doctrinam cognoſcerent. Malchus in Vitâ Pythagoræ confirmat, hunc non modo Arabas & Ægyptios, ſed & Hebræos & Chaldæos adiiſſe.

Lin. 10. *Averſos ... ne ſcire poſſent.*] Nullam, imò falſam eſſe hanc rationem, obſervavit Vockerodt in diſſ. de Notitiâ Divin. Litterarum inter Gentes p. 276.

Lin. 13. *Cœlitùs mittere.*] Latiniùs dixit Lactantius L. VII. c. 17. *Mittere ... de cœlo.*

Pag. 277. lin. 1. *Exteris gentibus.*] Hanc, quam Cellarius ejecerat, lectionem habent Sublac. Roſt. Roman, &c. Epit. cap. 43. *Ut ... aliam ſibi plebem fideliorem de* exteris gentibus *congregaret.*

CAPUT III.

Pag. 277. lin. 12. *Beneficiis ... ingratus.*] De hâc conſtructione noto ad Lib. de Opif. cap. 3.

Lin. 17. *Nec ... religionem.*] Subaudi, *veram*. Patet ampliùs ex Epit. c. 44.

Lin. 19. *Ubi autem ſapientia cum religione inſeparabili ... implere.*] Integra hæc ſectio neglecta eſt in primis edd. Subl. Roſt. Ven. 1471.

Pag. 278. lin. 1. *Vita & actus.*] Sæpè noſtro *actus*, ut Minucio & aliis, eſt *actio*. Vid. L. III. c. 19. L. IV. c. 3. L. V. c. 9. De Irâ c. 12. c. 17.

Lin. 3. *Nec tamen moveat quemquam*] Eleganter. L. II. c. 8. *Nec tamen commoveat aliquem.*

Lin. 7. *In manu & digitis.*] Noto ad L. I. cap. 20.

Lin. 27. *Pater ... dominus.*] Duplicem hanc rationem urget ſæpiùs, e. g. L. I. c. 7. L. II. c. 16. L. III. c. 19. L. IV. c. 28. L. V. c. 18. ſqq. de Irâ cap. 23.

Pag. 280. lin. 2. *Inſtabilis & incertus.*] Quæ voces ex oppoſitione reſpondent illis, *certo & ſtabili.*

CAPUT IV.

Pag. 280. lin. 5. *Utramque perſonam ſuſtinet.*] Sic de Irâ c. 23. *Utraque perſona in eo venerabilis. Perſona*, id eſt, *munus*, *conditio*. Sæpè Cicero, *perſonam tenere*, *ſuſtinere*; e. g. L. 2. de Oratore cap. 24. *Tres perſonas unus ſuſtineo ... meam, adverſarii, judicis.*

Lin. 9. *Sapientia præcedit, Religio ſequitur.*] Omninò hîc confer L. VI. cap. 5.

Lin. 11. *In ſenſu.*] Id eſt, mente, intellectu.

Pag. 281. lin. 10. *M. Tullius, qui fatetur hominem præclarâ.*] Cicero de Legibus Lib. 1. cap. 7. *Animal hoc providum, ſagax, multiplex, acutum, memor, plenum rationis & conſilii, quem vocamus Hominem, præclarâ quâdam conditione generatum eſt à ſupremo Deo.* Cell.

Lin. 11. *A ſupremo Deo.*] Induxi *ſupremo* ex Goth. Lipſ. altero, & ipſo Cicerone, pro editorum, *ſummo*. In Lact. L. II. c. 11. etiam MSS. plures *ſupremo* exhibent.

Lin. 22. *Ita ne Deus quidem.*] Supple, *nullus ex his nuncupari poteſt.* Itâ enim vox *nullus* eſt dividenda.

Lin 26. *Qui creavit.*] Id eſt, genuit, generavit, ut infrâ c. 8. Sic Phædrus L. 1. Fab. 6. fin. *Si crearit liberos.*

CAPUT V.

Pag. 282. lin. 1. *Diduci.*] Itâ noſter de Opif. c. 9. *Quùm acies oculi utriuſque diducitur.* Seneca ep. 113. SEPARATI *eſſe debent. Itâ alter ab altero debet eſſe* diductus, *ut duo ſint.* Idem de Vitâ Beatâ, cap. 6. *Negans voluptatem à virtute poſſe* diduci.

Lin. 5. *Sub velamine ſtultitiæ.*] Iſæus *ſub velamine*

Digitized by Google

velamine juſtitiæ, vitioſè. Vid. not. cap. 2. *Cujus* (ſtultitiæ) *velamento*. Plures edd. antiquæ etiam hîc, *ſub velamento*.

Ibid. *Aſpernantur, ac reſpuunt.*] Eleganter ità junxit, ut Plinius L. 5. ep. 6. *Aſpernatur ac reſpuit*.

Pag. 283. lin. 13. *Ceciniſſe.*] Eleganter, pro *vaticinatum eſſe*. Notavi ad L. I. c. 4.

Ibid. *Eò.*] Pro, *ideò*. Not. L. I. cap. 15.

Pag. 284. lin. 2. *Recèns fictam.*] Elegantiùs ità & Reimm. & editi, quàm Lipſ. 2. *recenter fictam*. Conſ. not. ad L. II. c. 11. & ad L. VI. cap. 20.

CAPUT VI.

Pag. 284. lin. 1. *Machinator.*] Lib. II. c. 11.

Lin. 2. *Opus ... adoriretur.*] MS. Jun. *adordiretur*, idque Gallæo placebat. Sanè Lactantius in loco, ad quem hic ablegat, L. II. c. 8. *Antequàm ordiretur hoc opus mundi.*

Lin. 10. *His ... verbis.*] Triſmegiſti verba de Græcis à Lactantio converſa legas in Epit. cap. 42.

Pag. 285. lin. 19. *Regiones, & terras inhabitabiles.*] Goth. Lipſ. 2. 3. Torn. MS. & Reimm. *regiones & fines inhabitabiles*, ut Cyprianus c. l. *Fecit regiones & inhabitabilia & fines inhabitabiles*.

Pag. 286. lin. 4. Σύμβουλον.] Non malè Lipſ. alter *conſiliatorem Dei* vertit; ità enim ipſe Lactantius L. II. cap. 8. *Eoque ſimul & conſiliatore uſus eſt*; & Epit. c. 42.

CAPUT VII.

Pag. 286. lin. 1. *Fortaſsè quærat aliquis.*] Parrh. Junt. Ald. Crat. Gymn. in futuro, *fortaſsè quæret aliquis*, & probat Heumannus, quia & alibi ità loquatur. Rectè quidem; ſed alterum, *fortaſsè quærat*, æquè rectum, & hîc nititur auctoritate MSS. Lipſ. Goth. Gryph. Torn. Betul. Thomaſ. & reliquorum. Lact. L. I. c. 3. & L. IV. c. 26. *Dicat fortaſsè aliquis*. Ibid. c. 29. *Fortaſsè quærat aliquis*. De Irâ c. 15. *Hîc fortaſsè quærat aliquis*. Plura noto ad Epitom. c. 29.

Lin. 7. *Nec enuntiari poſſe.*] Supple ex prioribus, *ſcire nos*, convenit *nec enuntiari poſſe*. Conſ. c. 9.

Pag. 287. lin. 7. *Chreſtum ſolent dicere.*] Sueton. Claud. c. 25. *Judæos impulſore Chreſto aſſiduè tumultuantes Româ expulit.*

Lin. 18. *Interpretata ſunt.*] Paſſivo ſenſu, ut Tertullian. adv. Hermog. c. 19. *Quod in materiam interpretari poſſit.* De carne Chr. c. 8. *Capitulis interpretatis*. L. 5. adv. Marcionem: *Invenimus interpretatum*. Imò ipſe Cicero L. 2. de Legib. c. 12. Nos propè idem *Græcum interpretatum nomen tenemus*. L. 1. Divin. c. 52. *Malè conjecta malèque interpretata falſa ſunt.* Conf. Voſſ. L. 3. Analog. c. 6. Gronov. ad Gell. L. 15. c. 14. pag. 683. Duker. de Latin. Vet. ICt. p. 334. ſq.

CAPUT VIII.

Pag. 288. lin. 2. *Priuſquàm te ... novi te.*] Idem dictum Cyprianus L. 2. adv. Judæos c. 21. ad Chriſtum retulit, quod libro de Lapſis n. 16. rectiùs de Jeremiâ expoſuit.

Lin. 5. *Regeneratus ... denuò.*] Pleonaſmus. Noto ad c. 11. *Renaſci denuò*.

Lin. 8. *Planè dilucidèque.*] Ut Cicero, L. 1. de Orat. c. 32. *Ut planè dilucidèque loquamur.*

Pag. 289. lin. 4. *Quùm ſolus adhuc eſſet*] Vid. quæ notavi ad L. II. c. 8. *Quùm ſolus eſſet*.

Lin. 6. *Ad creandum.*] H. l. eſt *ad generandum*. Vid. ſequentia & not. ad c. 4.

Pag. 290. lin 12. *Virtute comitari.*] Quia *comitari aliquo* paſſivè etiam alii dixerunt, e. g. Seneca L. 4. Benef. c. 23. *Pulcherrima quæque multis ... comitata ſunt dotibus.*

Pag. 291. lin. 5. *Item Solomon.*] Tribuunt Solomoni Siracidis librum multi Patres, quorum loca operoſè collegit Pamelius ad Cyprian. L. 2. ad Quirin. ineunte, ut probaret ad libros Canonicos pertinere, notatus indè ab Goulartio. Veterum loca Eccleſiaſticum Solomoni tribuentium colligit quoque Serarius ad S. Bonifacii epiſt. 1.

CAPUT IX.

Pag. 291. lin. 8. *Spiritus Dei.*] Ità hîc Chriſtus vocatur, æquè ut c. 18. *Sed Spiritus Dei per eum loquebatur.*

Lin. 15. *Lumen ... præferamus.*] Eleganter, L. V. cap. 2. *Ut præferret non videntibus lumen ſapientiæ.* Imitatur Ciceronem pro Sullâ c. 14. *In tantis tenebris erroris & inſcientiæ clariſſimum lumen prætuliſtis menti meæ.*

CAPUT X.

Pag. 292. lin. 6. *Mortem ſuſciperet.*] Lib. IV. c. 16.

Lin. 9. *Homini, quem induerat.*] Homini, id eſt, *humanæ naturæ, quam induerat*; concretum pro abſtracto. Sæpè ità Cyprianus, e. g. de Idol. Vanit. fine: *Qui mediator duorum hominem induit ... ut hominem, quem*

Digitized by Google

dilexit, *quem induit* ... *ad patrem victor imponeret*. Arnobius L. 1. p. 38. *Homo*, *quem induerat*, *& ſecum ipſe portabat*. Ità quoque in Græcis Irenæus, Origenes & Athanaſius; in Latinis Hilarius, Ambroſius, Auguſtinus.

Lin. 12. *Temporum ſeriem.*] Lactant. Lib. IV. c. 5. *Omnis temporum ſeries.*

Lin. 14. *Patibulo.*] Solenne Lactantio, Hieronymo, aliis, *crucem* vocare *patibulum*. Conf. Epit. c. 47. c. 51. Prudent. Peri Stephan. H. 10. p. 641. CRUX *illa noſtra eſt*, *nos* patibulum *adſcendimus*.

Lin. 19. *Majores noſtri.*] *Quia nos ab Chriſto convocati ex gentibus in illorum* (Judæorum) *locum ſucceſſimus*, ſecundùm L. IV. cap. 11. undè L. V. c. 22. *Quorum nos ſucceſſores & poſteri ſumus*; & Epit. c. 48.

Pag. 294. lin. 11. *Examinis.*] Nihil muto; *examen* hîc ponitur pro exercitu, grege. Horat. 1. Epiſt. 19. *Dux regit examen.* Clarè hîc imitatur Tertull. Apolog. c. 39. *Nondùm Judæum ab Ægypto* Examen *Palæſtina ſuſceperat.*

Pag. 295. lin. 11. *Anno quinto decimo.*] Reliqui MSS. omnes & editi rectè, *quinto decimo*. Confirmo ex Lact. L. IV. c. 14.

Lin. 13. *Rerum textus.*] Ut hîc *textus & ordo*; ſic *textus* & *ſeries* junguntur ab Arnobio L. 5. Ammian. Marcellin. L. 20. cap. 8. *Geſtorum hic textus eſt.* De voce conf. Borrich. Vindic. Lat. p. 229. ſqq.

CAPUT XI.

Pag. 296. lin. 8. *Exteras* ... *nationes.*] Not. 4. Cicero pro Flacco c. 12. *Extera nationes.*

Lin. 10. *Sed.*] Pro, *ſed etiam.* Sæpè poſt *non modò* ità poni, oſtendi ad Epit. c. 23.

Pag. 297. lin. 15. *Delabi* ... *è cælo.*] Eleganter *labi* & *delabi*, pro *deſcendere*, uti variat in Epitom. c. 43. Tertull. Apol. c. 21. de Chriſto, *delapſus in virginem*.

Lin. 19. *Acceptum non habeo.*] Omnium optimè Betuleius & ſolus edidit, *acceptum non* HABEO; ità enim codex Taurin. Epit. c. 48. Clarè, æquè ac Cyprian. c. l. c. 16. quem maximè ſequitur, præferunt. Et eſt in Hebr. & Gr. futurum. Iſæus quoque vidit.

Pag. 298. lin. 4. *Qui longè ſunt.*] Tertull. 5. adv. Marc. *Qui eratis longè*, *facti eſtis propè*. Cypr. 1. ad Quirin. c. 21. *Extollet ſignum in gentes*, *qui longè ſunt*; & paulò antè in hoc ipſo loco, *qui longè ſunt*; & cap. 22.

Lin. 9. *Qui non recepiſſet.*] Sic plerique. *Qui* expono, *quippe qui*.

Pag. 299. lin. 1. *Renaſci* ... *denuò.*] Pleonaſmus, ut cap. 8.

CAPUT XII.

Pag. 301. lin. 4. *Singularis.*] Vox Theologica, inquit Betuleius; ſed non magis quàm *unus*, *unicus*, pro quo ſæpè eleganter *ſingularis* ponit. Notavi ad L. I. c. 4. fin. Æquè ac hîc L. I. c. 13. *Dei ſingularis ac veri* dixit.

Ibid. *Ablatum perfido populo.*] Goth. *ablato perfido populo*, pravè. L. IV. c. 2. *Statuerat Deus* ... *ducem mittere*, qui *eam* juſtitiam (hoc loco, *ſanctum myſterium*) *perfido ingratoque populo ablatam cæteris nationibus revelaret*.

Lin. 10. *Et regnum ejus non corrumpetur.*] Anteà fuerat editum ab omnibus, *& regnum ejus*, quod *non corrumpetur*. Atque habent *quod* textus Hebr. Tertullianus quoque L. 3. adv. Marcionem: *Et regnum ejus*, *quod non vitiabitur*. Nihilominùs omiſi fide codicis Gothani, qui pariter ac antiquiſſimus Taurinenſis in Epit. cap. 47. clarè legunt: *& regnum ejus non corrumpetur*.

Lin. 18. *Indui haberet.*] Lego, inquit Heumannus, *deberet*, ut in 1513. & 1515. Hic eſt ſtilus Lactantii & Scriptorum ſacrorum. Lact. L. IV. c. 20. *Quod per Chriſtum darì haberet*. Ibid. c. 30. *Quod* ... *hæreſes haberent exſiſtere*. Tertullianus de Velandâ Virgine c. 5. *De quâ Chriſtus naſci habebat*; c. 11. *Reſponderi ex adverſo habebat*. Adverſ. Judæos: *Dari habebat circumciſio*; cap. 8. *Exterminari haberet*; cap. 11. *Habebat expungi*; cap. 14. *Agnoſci habet*; De Baptiſmo cap. 16. *Habet tingi*. De Carne Chr. cap. 7. *Naſci haberet*. Reſurr. Carn. c. 14. *Habens judicari*.

Lin. 23. *Uſque ad antiquum.*] Sublac. & Ven. 1471. *Uſque antiquum*. Ut notavi ad L. I. c. 22. hîc non probo; habent enim reliqui omnes: variat tamen hîc in verbis. Vid. ſuprà, *uſque ad vetuſtum dierum*. Cyprianus L. 2. Teſt. 26. *uſque ad veterum dierum*.

Pag. 302. lin. 4. *Deplanabo.*] Id eſt, in planum deducam. Verbum ex antiquioribus nondùm probatum.

CAPUT XIII.

Pag. 302. lin. 5. *Summo* (*Deo*) *Patri ſimilis.*] Epitom. cap. 43.

Pag. 303. lin. 4. *Sine officio matris.*] Eleganter, ut infrà, *ſine patris officio*. L. II. c. [illegible]

Sine officio parentum; ut L. I. c. 8. *Sine uſu & operâ fœminæ.*

Lin. 6. *Procreatus eſt.*] Creare, procreare, generare, etiam de fœminâ dicuntur; uti multis docuit Munckerus ad Hygin. Fab. 3. pag. 19. *Quæ liberos ex eo procreavit.*

Lin. 11. *Paulò poſt.*] Lib. IV. cap. 16.

Ibid. *Interim.*] Reimm. *Interim*, al. *iterùm*, quo varians lectio, *iterùm*, indicatur. In Subl. Roſt. Ven. 1471. 72. utrâque 78. *Integrum & Deum fuiſſe teſtatur.* Apertum typothetis verba, *fuiſſe*, *& hominem ex utroque genere permiſtum*, *prophetis vaticinantibus diſcimus. Eſaias Deum fuiſſe*, excidiſſe, quia verba illa, *Deum fuiſſe*, bis ſequebantur. Pariſ. 1513. *Integrum & Deum fuiſſe*, *&c.* habet omnia.

Pag. 304. lin. 6. *Ex Iſrael.*] Addunt Lipſ. tert. Reimm. *Et dominabitur gentium.* Lib. de Irâ Dei c. 14. *Ut rerum omnium dominaretur.* Add. Cypr. L. 2. adv. Jud. c. 10.

Pag. 305. lin. 2. *Veritas expreſſerat.*] Lib. III. c. 14. *Hæc erroris confeſſio penè invito tibi ab intimo pectore expreſſa eſt.*

Lin. 6. *Illa miracula*, *quæ eis prophetæ futura prædixerant.*] Quùm Thomaſius ex antiquo Bonon. verba, *quæ eis prophetæ futura prædixerant* addiderit, & ex eodem Iſæus confirmarit, jure ea reſtituenda puto. Maximè me movet noſtri loci Epitome c. 45. ubi clarè, *videntes illa Judæi*, *magicâ potentiâ fieri* putabant, *ignorantes* ea *omnia*, quæ *fiebant ab eo* (miracula) prædicta *eſſe* à prophetis. Et iterùm cap. 46. *Hæc omnia prophetæ ... futura ... prædixerant.*

Lin. 7. *Tantarum virtutum.*] Id eſt, tantorum miraculorum cap. 15.

Ibid. *Contemplatione.*] Ità ferè Seneca ad Marciam cap. 24. *Harum in contemplatione virtutum.*

Lin. 13. *Qui exſurget principari in nationes.*] Cyprianus lib. 1. adv. Judæos c. 21. *Qui ſurget imperare omnibus gentibus.*

CAPUT XIV.

Pag. 308. lin. 26. *Amburerentur.*] Lact. lib. VII. cap. 21. *Perſtringentur ab igne*, *atque amburentur.*

Pag. 309. lin. 1. *Cruciamenta.*] Vox non adeò frequens, ſecundùm Walchium, noſtro eò frequentior, e. g. L. IV. c. 30. L. V. c. 2. c. 22. De Mort. Perſec. c. 49. Arnobius L. 1. p. 26. imò & Cicero Philip. IX. c. 4.

Lin. 11. *Ex memoriâ hominum.*] Prætuli hunc ordinem ſonantiorem ex Lipſ. 2. & Reimm. conformem L. II. c. 1. *Tum maximè Deus ex memoriâ hominum elabitur.*

Lin. 20. *Nec unquàm ſe ipſe Deum dixit.*] Periculoſus locus, imò falſus, pugnans cum Joann. c. 8. v. 18. & c. 10. v. 33. *Cell.*

Ibid. *Nec unquàm ... Deum dixit.*] Refutat Huetius Demonſtr. Evang. Propoſ. IX. cap. 25.

CAPUT XV.

Pag. 310. lin. 4. *Tinctus eſt ab Joanne.*] Lipſ. unus *ab Joanne*, quod ſonantius eſt & ornatius, quàm *à Joanne* aliorum. *Cell.*

Ibid. *Lavacro ... aboleret.*] Merton. *lavacro ... ablueret.* Aptè quidem: ſalva tamen recepta. L. III. c. 26. *Uno lavacro malitia omnis abolebitur.* L. VI. c. 24. *Labem vitæ prioris abolevit.*

Lin 10. *Columba candida.*] Majus filius in Obſ. Sacr. ad Luc. 3. 22. auctor eſt, Spiritum S. non formatum in ſpeciem, ſed ſicut columbam leni lapſu deſcendiſſe.

Lin. 17. *Quàcumque iter faciebat.*] Lipſ. alter, *quòcunque*: malè. Imitatur Ciceronem L. 1. in Verr. c. 16. *Quàcumque iter fecit.* L. 2. de Nat. deor. c. 33. *Quàcumque imus*, *quàcumque movemur.* Add. not. ad Lactant. L. VI. c. 18. Iterùm L. V. c. 17. *Quàcumque iter fecerit.*

Pag. 311. lin. 1. *Membris omnibus capti.*] Arnob. c. l. Captos membris *adſurgere*, *etiam ſuos referebant lectos*, *alienis paulò antè cervicibus lati.*

Lin. 5. *In altiſſimis tenebris.*] Id eſt, profundiſſimis, ut L. III. c. 18.

Lin. 6. *Linguas in eloquium ... ſolvebat.*] Eleganter iterùm L. IV. c. 26. & Lib. VII. cap. 5.

Lin. 9. *Juſſione.*] Arnob. 1. p. 28. *Vocis ſimplicis juſſione.*

Lin. 13. *Subnixum.*] Lib. IV. cap. 10. *Juriſdictione ſubnixi.* L. V. cap. 10. *Terrore ſubnixi.* De Mort. Perſec. c. 35. *Miniſterio ſubnixi.*

Lin. 21. *Deus noſter.*] Reſtitui *Deus* ex Lipſ. tert. & Reimm. ità enim Hebr. ex LXX. & Cyprian. L. 2. Teſtim. c. 7.

Pag. 312. lin. 3. *Quantos ... cibos.*] Omnes, *quantos*

Lin. 4. *Ex.*] Sc. panes & piſces, ut mox inf. *Utraque ... illa*, Omnia in neutro, more veterum. Sic Opif. cap. 11. *Ad quas partes utrùm cibus & potus miſta pervenerint.*

Lin. 7. *Apponi illa.*] Sic duo Lipſ. & Aldus, quod Latinius, quàm aliorum *apponere*. Cell.

Digitized by Google

Lin. 17. *Circumſcribendos.*] Epitom. c. 59. *Dolis circumſcribere;*& c. 61. *Circumſcribi jura.*

Lin. 21. *In ſolido.*] Id eſt, in ſolidâ terrâ. Virgil. 2. Georg. 231.

— Altèque jubebis
In ſolido puteum demitti.

Pag. 313. lin. 3. *Silere ventum.*] Plin. L. 2. ep. 17. *Ibi omnes* ſilent *venti.*

Lin. 4. *Sub verbo ejus.*] Ipſe Lact. iterùm L. VII. c. 17. *Fient hæc* ſub verbo *ejus.* Nec aliter Lucretius L. 4. v. 786.

Omnia ſub verbo *recreat natura paratque;*

quæ Creechius interpretatur, AD NUTUM. Ego Lactantii, *ſub verbo ejus*, interpretor, *eo adhuc loquente & jubente.*

Lin. 20. *Antè obierunt, quàm.*] De Opif. cap. 10. *Infantes non* antè *incipiunt fari*, quàm. Ibid. cap. 6. *Non* antè *providiſſe* ... quàm.

Pag. 314. lin. 9. *Poſteà verò animadverſa ſunt, quàm.*] Id eſt, *Animadverſa verò ſunt, poſteàquam Chriſti nativitas & paſſio patefecit arcana.* Sic de Mort. Perſec. c. 5. *Poſteà verò quàm* ... *finivit.* Vid. not. ſuprà.

CAPUT XVI.

Pag. 315. lin. 3. *Veræ divinitatis expertes.*] L. V. c. 10. *Quantò religioſiùs terrenis iſtis* ſimulacris *inſerviunt, tantò magis ſcelerati adversùs nomen* veræ divinitatis *exſiſtunt.*

Lin. 4. *Et alieni beneficii bona.*] Lib. VI. cap. 5. *Scientia* alieni beneficii *eſt, virtus tota noſtra eſt.*

Lin. 17. *Primores.*] Noſter expreſſit Cypr. Idol. Van. *Hunc magiſtri eorum ac primores* ... *tradiderunt*; & Cyprianus Tertullianum in Apolog. c. 21. *Primores Judæorum*, reliqua.

Lin. 22. *Cruciando.*] Conf. cap. 18. cap. 22. Epit. capp. 46. 48. Illuſtrat Lipſius L. 1. de Cruce c. 3. & Columbus ad lib. de Mort. Perſec. c. 2.

Lin. 26. *Et Solomon in libro Sapientiæ.*] Hieronymus cordatior præfatione in Proverbia Salomonis eſt (quæ epiſtola eſt 115). *Liber*, inquit, ψευδεπίγραφος, *qui Sapientia Salomonis inſcribitur, qui apud Ebræos nuſquàm eſt, & ipſe ſtylus Græcam eloquentiam redolet, & nonnulli Scriptorum veterum hunc eſſe Judæi Philonis adfirmant.*

Lin. 32. *Quaſi ab immunditiis.*] Non abhorret Lactantius à voce. L. IV. cap. 17. *Ab immunditiis.* Lipſius ad Senec. L. 3. De Irâ c. 34. *Immunditias*, ex antiquo libro malebat.

Lin. 33. *Et gloriatur patrem Deum.*] Ediderant anteà, *& gloriatur patrem ſe habere Deum.* At antiquiſſimus codex Taurin. c. 45. *Et gloriatur patrem Dominum* (leg. *Deum*). Atque, ut ego edo.

Lin. 34. *Contumeliâ & tormento.*] Auctoritate Taurin. MS. Epitom. c. 45.

Pag. 316. lin. 13. *Sordidum.*] H. l. non ſignificat *immundum*, nec *avarum*, parco oppoſitum, ut c. l. L. VI. c. 14. ſed *obſcurum, contemptum, haud clarum*: quod patet ex citato dicto Eſaiæ n. 15. & Lact. VI. c. 14.

Lin. 15. *In humilitate carnis.*] Secundùm Tertull. Apolog. cap. 21. *In humilitate conditionis humanæ.* Lact. Lib. IV. cap. 14. Conf. c. 22. *Cur ſe tam humilem imbecillumque fecit*; cap. 26. *Humilis advenerat, ut humilibus & infimis opem ferret, &c.* Conf. L. II. cap. 1. c. 2. c. 3. & c. 4. L. V. c. 14. *Ab humilibus ad potentes.*

Ibid. *In fortitudine majeſtatis.*] Sic Cypr. Id. Van. *Qui* (adventus) *erit in poteſtate manifeſtus.* Tertull. Apol. c. 21. *In ſublimitate divinitatis exercitæ.*

Lin. 22. *Annuntiavimus coram ipſo ſicut pueri.*] Eodem modo hæc verba Cyprianus citat adv. Judæos lib. 2. c. 13.

Lin. 27. *Pro nobis dolet.*] Reſtituo veram lectionem ex Lipſ. tert. Goth. Reimm. Roſt. Ven. 1471. utrâque 78. 93. 97. Pariſ. Torn. 1587. 1613. conformem Hebr. & LXX. item Cypriano L. 2. adv. Jud. c. 13. Recentiores Parrh. Ald. Gryph. Thomaſ. & ſeqq. ſine neceſſitate *pro nobis hic dolet* ediderant.

CAPUT XVII.

Pag. 317. lin. 3. *Operans in ſalutem.*] Sic Taurin. Epit. 47. *Ut in ſalutem hominum* ... *operarentur.* Et Cyprian. de Eleemoſ. in princ. *Multa & magna ſunt* ... *beneficia divina, quibus* in ſalutem *noſtram Dei* ... *clementia* & OPERATA *ſit, & ſemper* OPERETUR. Tertull. Apol. c. 33. *Plus ego illi* operor in ſalutem.

Lin. 11. *Judicabit* ... *& revincet.*] Cypr. Demetrian. ed. Oxon. f. 188. *Ut nemo* judicet, *nemo* revincat.

Pag. 319. lin. 13. *Involutum pectus.*] Ut Seneca L. 1. Qu. Nat. præf. *Non eſt tibi frons ficta, nec in alienam voluptatem ſermo compoſitus*, nec COR INVOLUTUM.

Lin. 19. *Satis Deo fecerimus.*] Ità ſolet loqui. L. V. c. 13. L. VI. c. 24. Epit. c. 54.

Lin. 25 *In terram* ... *projectum.*] Legendum ſuſpicatus *in terram*, offendi in ed. Tornæſ. 1587. 1613. Walch. Rectiſſimè. Opif.

cap. 8. Ut . . . *toto corpore* in *humum projecta ventri pabuloque ſervirent.*

Pag. 320. lin. 3. *Se oblinunt.*] Conf. notas meas ad L. V. c. 1. Iterùm Lact. L. VI. cap. 23. *Qui ſe cœno immerſerit, cœno ſit* oblitus, *neceſſe eſt.*

CAPUT XVIII.

Pag. 320. lin. 10. *Tum legatus Syriam regebat.*] Epit. cap. 45. ubi iterùm : *Pontius Pilatus, qui tum Legatus in Syriam judicabat.*

Pag. 321. lin. 1. *Quod ædificatum eſt annis XLVI.*] Ex Joann. 2. v. 20. annorum numerus eſt, qui non de Zorobabelis opere, quod quadriennio confectum fuit, Eſdr. 6. 15. ſed de reparatione Herodis, & ſequentium, quibus cura templi ab Romanis conceſſa erat, intelligatur neceſſe eſt. Adi Joſephum Lib. 15. cap. 14. & Lib. 20. cap. 3. & 8. *Cell.*

Pag. 321. lin. 8. *Violentis vocibus flagitare.*] Ità ſcripti & editi, ubi in Cellarianâ *volentis*, pravè. Sic Cyprianus de Idol. Van. c. 7. *Crucem ejus & mortem ſuffragiis violentis ac pertinacibus flagitantes.* Et noſtri Epit. c. 45. Mortemque ejus impiis *vocibus flagitarent.* Ipſum verbum *flagitare* Latinis indicat vehementem pertinaciam in orando. Conf. Lact. VI. cap. 20.

Lin. 10. *Tum Pontius.*] Solus Emman. *Tum Pontius* Pilatus : reliqui ſcripti & editi omnes, *Tum Pontius.*

Pag. 322. lin. 1. *Conſpuerunt faciem ejus.*] Prætuli ſcripturam antiquiſſimi Taurin. c. 45. confirmatam à Goth. Faſit. Gryph. Tornæſ. Betul. Thomaſ. Iſæo.

Lin. 7. *Nefas conquerar.*] Vid. L. V. c. 8. Lib. VI. c. 20.

Lin. 11. *Mortalis.*] Id eſt, homo nudus & ſimplex.

Lin. 13. *Crucis indignitate.*] Sublac. Roſt. Ven. 1471. *Crucis dignitate*, perperàm. *Indignitatem* vocat, quia Chriſtus nihil tale meruerat.

Lin. 17. *Elementa.*] Id eſt, partes principales, cœlum & terra, ſol &c. Noto ad L. I. c. 5.

Pag. 323. lin. 3. *Et deriſerunt deriſu.*] Lipſ. tert. & Reimm. *deriſerunt me & ſtriderunt.* Auguſtinus & Hieronymus, *Subſannaverunt me ſubſannatione.* Quæ prior egregiè adplicat ad Criſtianos. In Epitome c. 46. verba, *Et deriſerunt deriſu*, deſiderantur ; at habent Hebr. & LXX.

Pag. 324. lin. 13. *Habemus humiliare.*] Id eſt, debemus humiliare. Noto ad L. IV. cap. 12. & ibid. c. 30.

Pag. 325. lin. 5. *Neque inſidias ore ſuo locutus eſt.*] Cum Tertulliano & LXX. *Neque inventus eſt dolus in ore ſuo.*

Lin. 20. *Deus ſuſpenditur.*] Reſtituo *Deus* ex Lipſ. 2. 3. Reimm. Sublac. Roſt. utrâque Ven. 78. ità requirit oppoſitio, *homo* ; & LXX. ὁ θεὸς, & Cyprianus L. 2. adv. Jud. c. 20.

Pag. 326. lin. 16. *Quia derelinquerunt.*] Sic Lipſ. alter ; ubi propè Reimm. *Quâ de re linquerunt.* At Taurin. Epit. c. 46. ut edidi.

Ibid. *Et perſecuti ſunt regem.*] Hæc neſcio ex quâ traditione adjecit, quorum nulla 1. Reg. 9. aut 2. Paralip. 7. veſtigia adparent. *Cell.*

CAPUT XIX.

Pag. 327. lin. 4. *Obtenebrabitur.*] Major debet eſſe auctoritas antiquiſſimi codicis Taurin. in quo Epit. c. 46. & in Cypriano, quem hîc etiam ipſo dictorum ordine ex L. 2. adv. Jud. c. 23. ſequitur, habetur, *obtenebrabitur*, æquè ut in Lipſ. primo, Faſit. Gryph. Tornæſ. Betul. Thomaſ. Iſæo, Thyſ. Gall. Sparkio.

Pag. 329. lin. 1. *Exuviæ.*] Vid. Epitom. cap. 47.

Lin. 10. *Impoſiturum . . . terminum.*] Lipſ. tert. pravè, *impoſiturum . . . terrenum.* Phraſin vindico de Mort. Perſec. c. 12. *Ut quaſi terminus imponeretur religioni.*

CAPUT XX.

Pag. 330. lin. 2. *Ad pœnitentiam.*] L. V. cap. 20. *Adducere ad bonum.* Cyprianus Idol. Vanit. in fin. *Ab errore tenebrarum ad viam lucis adducerent.*

Ibid. *Reſanaret.*] Verbum hoc rariùs reperi. In Capellâ L. 3. ineunte p. 49. *Vitia . . . reſanari* ; & L. 9. p. 313. *Phreneticos ſymphoniâ reſanavi.*

Lin. 4. *Perſpici nullo modo poterant.*] Gallæus dicit, Lactantium *in hoc allucinari* contra 2. Petr. 1. 19. Sed ſatis explicari poteſt ex aliis locis. L. IV. c. 15. *Illum prophetæ adnuntiaverunt*, nec ullo *modo poterant*, *quæ illi loquebantur intelligi*, NB. *niſi fuiſſent univerſa impleta.* De Mort. Perſec. c. 2. *Scripturas interpretatus eſt*, *quæ* uſque ad id tempus *obſcuræ atque involutæ fuerunt.* Vides, his omnibus locis agi de vaticiniis & myſteriis de Chriſto ante impletionem non perſpectis, quia ut noſtro loco infrà ſequitur :

Clauſa & obſignata ... ad certum tempus, non omne.

Lin. 13. *Ea .. quæ ... ſcripta ſunt, novum teſtamentum nominatur.*] Heumannus legit, *nominantur;* at obſtant omnes libri. Hæc dicta, ut Terent. Andr. Act. 3. ſc. 3. *Amantium iræ amoris integratio* eſt. Salluſt Jugurth. 18. *Numidæ poſſedere* ea loca, quæ *proximè Carthaginem Numidia* appellatur.

Pag. 331. lin. 16. *Dari haberet.*] Lego, inquit Heumann. *deberet.* Nihil muto. Cyprianus in eâdem re L. 1. adv. Jud. c. 10. *Quod lex nova dari haberet, quod teſtamentum novum dari haberet.* Plura dedi ad L. IV. c. 12.

Lin. 19. *In illorum locum adoptione ſucceſſimus.*] Sic reſtituo ex Goth. Lipſ. 1. 3. *In locum ſuccedere* dixit iterùm L. VI. cap. 12. Cyprianus in præf. L. 1. adv. Judæos: *Succeſſiſſe in eorum* (Judæorum) *locum Chriſtianos.* Juſtinus L. 7. c. 1. *In locum omnium ſolus ſucceſſit.*

CAPUT XXI.

Pag. 332. lin. 2. *Circumfudit ſe repentè nubes.*] At Tertull. Apolog. c. 21. *Ordinatis eis ad officium prædicandi per orbem*, circumfusâ nube *in cœlum eſt ereptus.* Cyprianus de Idol. Vanit. in fine: *In cœlum* circumfusâ nube *ſublatus eſt.*

Pag. 333. lin. 3. *Civitates.*] Plures ſcripti & editi in plurali; at Subl. Roſt. Ven. 1471. in ſingulari: civitatem puta Hieroſolymam, in quam hæc maximè quadrant Luc. XIX. cap. 43.

Lin. 6. *Vexari ... conjuges.*] Id eſt, ſtupro pollui.

CAPUT XXII.

Pag. 333. lin. 8. *Suppetat.*] Pro *ſuppetere* poſuit, & iterùm variant libri. Lact. VI. c. 5. *Niſi conatus ac vires ſuppetant* (edd. vett. *ſuppeditent*) *ambulandi.*

Pag. 334. lin. 1. *Ut profeſſi Dei.*] *Profeſſus* valet manifeſtus, apertus, ex ſtylo ipſius quoque Lactantii L. VI. c. 15. *Lætitia ...* eſt ... profeſſum *gaudium.*

Lin. 11. *Cruciatum.*] Notavi ad c. 16.

CAPUT XXIII.

Pag. 334. lin. 5. *Inter quos agit.*] Præſtat ex ipſo Lactantio, quàm ex aliis confirmare. L. IV. c. 27. *Quùm inter homines ageret.* De Irâ c. 1. *In carne mortali agentes.* De Mort. Perſ. c. 10. pr. *Quùm ageret in partibus Orientis.*

Pag. 335. lin. 1. *Adſtringere.*] Exemplo Cicer. pro Cluentio c. 57. *Ne lege eâ ex quæſtione quâ ſe* ſolutum *liberumque eſſe arbitretur*, per *paucos judices* adſtringatur. Ipſe Lactantius L. IV. c. 24. *Ut præcepta ſua factis adimplendo cæteros parendi neceſſitate conſtringat.*

Lin. 8. *Quæ præcipis.*] Bon. Lipſ. alter, Reimm. *qui præcipis.*

Lin. 9. *Imponere ... leges.*] Epit. c. 43. ut Cic. Parad. 5. 2. & L. 1. de Leg. c. 15. Ovid. L. 2. Art. 202.

Imponat leges vultibus illa tuis.

Lin. 10. *Qui doces.*] Goth. *quid doces.* Leg. *quod* aut *quæ*, ut Epit. 50. *Qui aliquid docet, debet facere ipſe, quæ docet.*

Lin. 17. *Malunt exempla, quàm verba.*] Seneca ep. 6. *Longum iter eſt per præcepta, breve & efficax per exempla.* Plura Rittershus. Sacr. Lect. L. 6. c. 13.

Lin. 24. *Summa doctrinæ ac ſcientiæ ſummæ.*] Mirum in modum mihi placet Betuleii lectio: *Summa doctrina ac ſcientia, ſummæ virtutis & perfecta juſtitia*, quam meritò Sparkius expreſſit. Altera eſt in omnibus MSS. & reliquis editis. Veſtigia veri in Emman. *In quo* ſumma *doctrinæ ac ſcientia.*

CAPUT XXIV.

Pag. 336. lin. 21. *Mortem ... intentatam.*] More Senecæ & Taciti, *mortem, manus intentare.*

Pag. 337. lin. 11. *Obtendet.*] Cyprian. ep. 2. ed. Oxon. *Quòd ſi penuriam talis & neceſſitatem paupertatis obtendit.* Idem de Eleemoſ. *Quid umbras & præſtigias vanæ excuſationis obtendis?* Idem de Lapſis, *excuſationem doloris obtendere.*

Lin. 18. *Conſtans.*] Sic L. III. c. 24. *Conſtanter* (id eſt, pertinaciter) *in ſtultitiâ perſeverant.*

Lin. 31. *Vivi aliter non poteſt.*] Seneca epiſt. 50. *Non ego ambitioſus ſum: ſed nemo* aliter *Romæ poteſt* vivere.

Pag. 338. lin. 4. *Suſtineri non poſſe prætendis.*] Epitom. c. 50. *Ne quis excuſationem de carnis fragilitate prætenderet.*

Lin. 13. *Neque Deum.*] Reimm. *Neque Deum eſſe.* Plenius hic ſubaudiendum ex antecedentibus, *neque Deum* eſſe poſſe.

Lin. 14. *Parendi neceſſitate conſtringat.*] Cicero contra Rullum, de Leg. Agrar. II. c. 10. *Is orbem terrarum conſtringit novis legibus.* Senec. epiſt. 16. *Sive nos inexorabili lege fata conſtringunt.*

Digitized by Google

CAPUT XXV.

Pag. 339. lin. 2. *Templum... conderet.*] Goth. *concederet*, malè. L. IV. c. 10. *Ut conſtitueret Deo templum.*

Lin. 3. *Pium cultum ... ſeminaret.*] Lib. IV. cap. 10. Fore ut ... CULTUM *Dei per totam terram ſeminaret.* De Jove, Epit. c. 24. *Sic per omnes terras cultum ſui nominis ſeminavit.*

Lin. 6. *Etiam in homine illum eſſe cœleſtem.*] Epitom. cap. 44. *Deus fuit* in homine, *& homo in Deo.*

Ibid. *Sine operâ genitoris.*] Lipſ. 2. *ſine opere genitoris*, perperàm. L. I. c. 7. Quùm Deus ... ſine uſu & OPERA *fœminæ poſſit filios procreare.* Lib. IV. c. 13. dixit : *Sine patris* officio *virginali utero procreatus eſt.*

Lin. 9. *Medius.*] Iterùm Epit. cap. 44. *Inter Deum & hominem* medius *factus.* Ponitur elegantiùs, quàm *mediator. Purius ævum*, auctore Salmaſio, in Plin. Exercit. fol. 462. non tamen antiquiſſimum, etiam MEDIUM adpellavit τὸν μεσίτην.

Lin. 15. *Ex carne & ſpiritu.*] Id eſt, *ex corpore & animo*, ut variat L. III. cap. 12.

Lin. 16. *Juſtitiæ operibus emereri.*] Rectè, *emereri* (id eſt, conſequi, obtinere) *operibus juſtitiæ, ut fiat æternus*, id eſt, *beatâ immortalitate donetur*; L. III. c. 19. Ut hæc accuratiùs intelligantur, cum curâ legendi ſunt ex Lib. VII. cap. 5. *Ut illam veram & perpetuam (vitam) aut vitiis* amittamus, *aut* virtute mereamur.

Lin. 22. *Eriperet hominem morti.*] Præfero ordinem Goth. Lipſ. tert. Reimm. *eriperet hominem morti*, ob ſequens *cujus*, ſc. mortis.

Pag. 340. lin. 2. *Cum carne luctatio.*] Lib. II. cap. 19.

Lin. 3. *Nec dominium.*] Rectiſſimè; & ſic Betuleius olim, & nuper Heumannus legendum cenſuerunt. Ità reſtitutum L. II. cap. 5. *Neque domus habere* dominium *ſui poteſt.* Sic Lib. II. c. 12. *Anima imperet ... animi imperio* : maximè autem, *Anima, quæ* dominium *corporis habet.*

CAPUT XXVI.

Pag. 340. lin. 1. *Subire maluerit.*] Sæpè illud *malle* ponitur, neque tamen comparationis particula *quàm* ſubſequitur. Heumannus certè hoc agnovit, infrà : *Cur Deus crucem maluerit.* Sic L. VI. c. 17. *Coacti ... fidem prodere, mortem ſuſcipere malimus.* Ibid. c. 21. *Qui temporalia maluerit, carebit æternis.* Lib. VII. cap. 1. *Sine dubio malunt id eſſe fictum.*

Lin. 4. *Quæ in Chriſtum vera præceſſit.*] Sana mihi videtur lectio omnium omninò librorum hoc ſenſu : Quæ in Chriſtum divinatio præceſſit vera, id eſt, certa & eventu comprobata, non dubia, fallax, falſa.

Lin. 6. *Significantiam.*] Offendi quoque in Tertull. adv. Marcion. L. 5. c. 6. & ſæpiùs idem & Arnobius.

Lin. 14. *Hactenùs.*] Id eſt, *hoc tantùm.* Vid. not. ad Epit. cap. 68. & de Mort. Perſ. c. 19. Margo Pariſ. 1513. *Hactenùs* interpretatur *in præſens duntaxat tempus.*

Pag. 341. lin. 21. *Tempora adjeciſſe.*] Heumannus addito *&*, legit ut Emman. *Adjeciſſe & perpetua arcana mortis revelaſſe.*

Lin. 29. *In læſis.*] Potuiſſent noſſe editores vim vocis ex hoc capite infrà, ubi INTEGRUM *corpus*, & LÆSUM *ac* diminutum *corpus* opponuntur.

Ibid. *Adfectiſque.*] *Adfecta corpora* ſunt ægrota. Sic ſæpè Seneca; e. g. ad Polybium cap. 32. *Ægro & adfecto mederi.* L. 4. Benef. c. 11. *Sic adfecto, ut ſpes ei nulla ſit convaleſcendi.*

Lin. 30. *Virtutis nobis non terrena opera.*] Hæc *virtus non terrena* aliis verbis dicitur hoc capite ſuprà, *Cœleſtis virtus*; ibid. *Vis Cœleſtis*; ibid. *Admirabilis potentia*; ibid. *Laudabilis divini operis fortitudo*; ibid. *Non exigua immortalis potentiæ opera*; ibid. *Inenarrabilis poteſtas.*

Pag. 342. lin. 9. *Preſſurarum.*] Tranſlatè. Sæpè per hanc vocem Scriptores S. exprimunt graviſſimas calamitates. Conf. not. Lib. V. c. 22. L. VII. c. 17.

Lin. 14. *Corona ... circumſtans.*] Ità ſæpè veteres. Ovid. L. 13. Metam. 1. *Conſedere duces*, & *vulgi ſtante coronâ.*

Lin. 15. *In orbe.*] At Faſitel. Gryph. & ſeqq. *in orbem*, uti reſcribendum cenſet Heumannus. Sic Lact. lib. de Opif. cap. 7. *Ornatus ... in orbem coactus.* Livius 28. c. 33. In orbem *ſtantibus equis.* Ità diverſis locis Ovidius : *Curvare ... flectere curſus ... verſare corpora ... equitare in orbem.*

Lin. 18. *Plexi.*] Sic Lucretius 5. 1398.

Tum caput atque humeros plexis *redimire*
coronis.

Reliqui ex *plecti*, ob litterarum ſimilitudinem, vocem nihili videntur finxiſſe, *Electi.*

Ibid. *Ex dumis & ſentibus.*] Rectum junxit, ut Virgilius lib. 9. Æneid. v. 380. ſq. quem imitatur;

Digitized by Google

— *Omnemque abitum custode* CORONANT.

Silva fuit, latè dumis *atque ilice nigrâ*
Horrida, quam denſi complerant undique SENTES.

Lin. 26. *Juſtitiæ viam panderet.*] Sic locus huic geminus L. VII. c. 27. *Ducem miſit, qui nobis juſtitiæ viam panderet.* Epit. c. 51. *Ut humillimis ... viam panderet* ad ſalutem.

Lin. 30. *Specimem.*] Id eſt, exemplum. Cic. lib. 3. Leg. cap. 3. *Is ordo vitio vacato: ceteris ſpecimem eſto.* Quintil. lib. 3. Inſtitut. c. 1. *Dedit unicum apud nos ſpecimem orandi ... M. Tullius.*

Pag. 343. lin. 2. *Mortem cum ſuis terroribus triumpharet.*] Cum accuſ. ut L. VI. c. 23. *Hic terram triumphabit.* Epitom. c. 46. *Captivos triumphavit.* Et quæ notavi ad L. de Mort. Perſec. cap. 16. *Sæculum cum ſuis* terroribus *triumphaſti.*

Lin. 6. *Cur infami genere ſupplicii.*] Videntur excidiſſe ex Gallæi editione. Nam habent MSS. & editi mei omnes. Eodem ſenſu, quo hîc *infami*, dixit L. IV. c. 16. *Inſigni ſupplicio;* c. 30. *Exſecrabili patibulo.* Arnobius L. 1. p. 20. pr. *Idcircò dii vobis infeſti ſunt* ... quòd hominem natum, & quod perſonis infame eſt vilibus, crucis ſupplicio interemptum *Deum fuiſſe contenditis.*

Pag. 344. lin. 21. *In ... conſcripſerint.*] Alibi noſter ità variat infrà, *Signum ... ſanguinis in ſummo corporis ſui notare;* cap. 27. *Signare frontem.* De Mort. Perſ. c. 10. *Imponere fronti immortale ſignum.*

CAPUT XXVII.

Pag. 345. lin. 1. *Hujus ſigni potentiam.*] MSS. Lipſ. Goth. Reimm. Faſit. Gryph. Torn. Thomaſ. Iſæus, reliqui, *hujus ſigni potentiam exponere.*

Lin. 5. *Et malis incurſibus furiatas.*] Sic Lipſ. & Rom. & alii libri. *Incurſus* ſunt oppugnationes, inſultus.

Lin. 9. *Sacra nullo modo litant.*] Lib. de Mortibus Perſecut. c. 10. *Quùm immolant pecudes, & in jecoribus earum ventura* (h. l. *futura*) *quærunt, ſolitas in extis notas non vident.* Infrà: *Mactatæ hoſtiæ nihil oſtendunt ... non reſpondent ſacra.*

Lin. 12. *Quidam miniſtrorum è cultoribus Dei.*] Ità in duobus MSS. Regiis Pariſ. antiquioribus ſcriptum, teſte Nurrio in diſſ. ad L. de Mort. Perſ. p. 181. Hinc prætulimus reliquis obſcurioribus; nam proximè accedit verbis de Mort. Perſec. cap. 10. pr. *Quidam miniſtrorum* ſcientes Dominum; & L. II. cap. 15. *Juſtos*, inquit, *id eſt* cultores Dei *metuunt.*

Ibid. *Sacrificantibus dominis adſiſterent.*] Solus Gothanus, *ſacrificantibus dæmoniis adſiſterent.* Nihil muto. Miniſtrorum eſt *dominis adſiſtere.*

Lin. 13. *In viſceribus hoſtiarum.*] Ità plures ſcripti & excuſi; at Cant. MS. Sublac. Roſt. Ven. 1493. 97. Pariſ. *in viſceribus beſtiarum.* Rectè quidem, ut de Mort. Perſ. c. 10. Imperator ... *ſcrutator rerum futurarum immolabat pecudes, & in* JECORIBUS EARUM (pecudum), id eſt, in viſceribus beſtiarum, h. l. *ventura quærebat.* Res eòdem redit.

Lin. 15. *Quibus proſecant.*] Hæc genuina lectio, quia *proſecare* eſt ſacrificiorum verbum. Suetonius Aug. c. 1. *Cùm Marti rem divinam faceret, ſemicruda exta, rapta foco, proſecuit.*

Ibid. *Profanos homines.*] Aruſpices Chriſtianos h. l. vocant *profanos homines*, pari modo, ut in libro de Mort. Perſ. c. 10. *Quòd rebus divinis* PROFANI HOMINES, id eſt, Chriſtiani à Gentilium ſacris alieni, *intereſſent.*

Pag. 346. lin. 1. *Adegerunt principes ſuos in furorem.*] Adelph. 1. 2. *Tu adiges me ad inſaniam.* Deſidero adhuc exempla veterum, ubi dixerint, *adigere in aliquid;* ſolent enim eamdem præpoſitionem *ad* geminare. Aliis verbis Lactantius L. V. c. 21. *Inſtigant neſcios in furorem.* Lib. VII. c. 20. *Concitare animas in furorem.*

Ibid. *Expugnarent Dei templum.*] *Expugnarent* legendum eſſe docent, teſte Baluzio ad Lact. Lib. de Mort. Perſec. c. 10. SEX *vetuſti codd. Bibl. Regiæ, totidem Colbertinæ.*

Lin. 2. *Graviſſimis perſequentium pœnis expiaretur.*] Hoc demonſtrat liber de Mortibus Perſecutorum.

Lin. 21. *Neceſſitudine copulati.*] Ità L. V. cap. 8. *Neceſſitudinis vinculo copulatos* dixit.

Pag. 347. lin. 10. *Jovem autem.*] Abeſt *autem* à Goth. & hîc ferè elegantiùs ſubauditur.

Lin. 25. *Mentitis.*] Paſſivè, ut L. II. c. 16. Dæmones *hominum credulitatem* mentitâ *divinitate deludunt;* & infrà, mentitis *nominibus.* Ità Cicero lib. 3. Tuſcul. c. 24. ementitam *opinionem* dixit.

Lin. 26. *Adſumtiſque nominibus.*] Sic omnes libri. L. II. c. 14. *Sibi geniorum nomen adſumunt.*

Lin. 27. *Adſciverunt ſibi nomina . . regum.*] L. II. c. 15. de iiſdem : *Regum ſibi nomina quaſi perſonas aliquas induerunt* ; & iis locis, quæ indicavi ad L. I. c. 8.

Lin. 28. *Sub quorum titulo.*] Lib. II. c. 15. *Sub nominibus mortuorum* (regum , &c.) *delitèſcentes viventibus plagas tendunt.*

Lin. 29. *In lucem veritas protrahi.*] Reſtituo, *veritas*, ex Lipſ. tertio , Reimm. & optimis edd. Torn. 1587. 1613. & Walchio. Ità enim Epit. in extr. præf. *In lucem veritas protrahenda eſt.* Plures editi anteà : *in lucem veritatis protrahi.* At ſecundùm L. III. c. 1. *Diſcuſſis convictiſque erroribus veritas . . . clariſſimum lumen infert.*

Lin. 30. *Cire ab inferis animas.*] Lib. VII. c. 13. *Qui* (magnus) *ſciret, certis carminibus cieri ab inferis animas.* Huc pertinent , *excire, excire* , *elicere.*

Pag. 348. lin. 2. *Et de ſe ac Deo.*] Edd. Roſt. Ven. 1471. 1515. & ante Faſitelium reliquæ, *& de ſe & de Deo.* Quæ ſcriptura Heumanno videtur probanda.

CAPUT XXVIII.

Pag. 348. lin. 5. *Generanti nos Deo.*] Notavi ad L. III. c. 14. *Qui mundum fecit hominemque generavit.*

Pag. 349. lin. 6. *Ex eligendo eligentes.*] Scripſi *eligentes* , præeunte MS. Ciceronis, & in Lactantio MSS. Jun. Reimm. Roſt. Ven. 1471. utrique 78. 1515. Pariſ. Crat. Gymn. Torn. 1587. 1613. At Goth. Lipſ. Faſit. Gryph. Tornæſ. 1548. Thomaſ. ſqq. *elegantes*, quod quia in multis Ciceronis libris præfertur , nec hîc damno.

Lin. 13. *Si . . . ſemel facere.*] Ità Hieron. adv. Vigilant. T. 2. Oper. f. m. 124. *Quod enim ſemel feciſſe bonum eſt , non poteſt malum eſſe, ſi frequenter fiat.* Noſtis reliqua.

Lin. 15. *Placabilis , placabiliores.*] Id eſt, ad placandum aptæ . . . aptiores : activè iterùm in Epit. c. 67. *Sacrificium placabile.*

Lin. 16. *Demerentur potiùs , quàm offendunt.*] Lipſ. 2. 3. Reimm. & Torn. MS. ad marg. 1587. *Deum merentur potiùs quàm offendunt.* Non poſſum temerè repudiare,memor Tertulliani Apolog. c. 21. quibus edocebantur , *de promerendo Deo & non offendendo.*

Pag. 350. lin. 6. *Eò meliùs.*] Habent *Eò meliùs* , ab 1465. ad 1524. excuſi , & Gymn. Omittunt *eò* , Goth. Reimm. duo Lipſ. Faſit. Gryph. Torn. Thomaſ. & ſqq.

Lin. 12. *In cœlum receptos.*] Id eſt , ſuſceptos , ut L. II. c. 14. *Non ſunt ad inferos recepti.* Conf. L. V. c. 17.

CAPUT XXIX.

Pag. 351. lin. 2. *Labare.*] Lib. V. cap. 18. *Ignorantia veri facit incertam labantemque ſcientiam.* Ibid. cap. 22. *Ut labantes confirmet.*

Lin. 6. *Nec pater à filio poteſt , nec filius à patre ſecerni.*] Quam ſcripturam confirmat Epit. c. 49. fin. *Neutrum ſibi relinquit , qui aut patrem à filio , aut filium à patre ſecernit.*

Lin. 8. *Et pater filium faciat , & filius patrem.*] *At quin* (reſpondet Tertullianus adv. Prax. c. 10.) PATER FILIUM FACIT , ET PATREM FILIUS.

Ibid. *Una utrique mens.*] Vide in Epit. c. 49. *In quibus* (patre & filio) *ſubſtantia & voluntas & fides una eſt.*

Lin. 21. *Hic mundus una Dei domus eſt.*] Adparet Minucius c. 33. *Deo una domus eſt mundus hic totus.*

CAPUT XXX.

Pag. 352. lin. 4. *Ad detritos lacus.*] Ità olim locum Jerem. c. 2. ad quem hîc reſpicitur , vertit Cyprianus epiſt. 70. ed. Oxon. f. 189. (ed. Eraſm. L. 1. ep. 12. Pamel. ed. epiſt. 70.) *Effoderunt ſibi lacus detritos.*

Lin. 5. *Perenni luce.*] C. 1. *Lux vitaque perpetua.* Iterùm L. VI. c. 3. *Perenni luce potietur.* Conf. L. II. c. 9. & 17.

Lin. 7. *Haberent exiſtere.*] Ità libri. Eſt verò dictum , ut *habeo polliceri* , Cic. lib. 1. epiſt. 5. ad Lentulum , & *habeo ſcribere* , lib. 2. epiſt. 22. ad Attic. *Cell.*

Pag. 353. lin. 8. *Diſcidium facerent unitatis.*] Edo *diſcidium* (à diſcindere) ex Lipſ. tert. Reimm. quibus proximæ Ven. 1471. & utraque 1478. *deſcidium.* Ità ſanè poſtulant verba *Concordiam rumperent* , & voces , *unitatis . . . diſſiparent* , & frequens in hoc capite imitatio ex Cypriano de Unitate Eccleſ. ed. Oxon. f. 105. *Hæreſes invenit & ſchiſmata , quibus* . . . ſcinderet *unitatem* ; & fol. 119. *Scindi unitas non poteſt* , nec corpus unum DISCIDIO (Gryph. *diſſidio* , pravè) *compaginis ſeparari.* Idem epiſt. 59 Oxon. fol. 129. (ed. Eraſm. L. 1. ep. 3.) *Neme* DISCIDIO *unitatis eccleſiam ſcinderet.*

Lin. 11. *Adfectabant , . . ſacerdotium.*] Imitatur , ut ſæpè Sulpicius Sev. L. 2. c. 17. fin. *Adfectantes ſummum ſacerdotium.*

Lin. 12. *Quàm eos ferre præpoſitos.*] Bon. *nec eos ferre præpoſitos. Præpoſitorum* (Eccleſiæ)

multa ſit mentio in Cypriano, e. g. L. 1. ep. 3. 4. 5. 11. & alibi ed. Eraſmi: ſic ep. 59. ed. Oxon. f. 130. *Eccleſiæ præpoſitum perſequi.*

Pag. 354. lin. 1. *Anthropiani.*] Horum mentio in Cypriani ep. 73. ed. Oxon. f. 200. Diverſi ab Anthropomorphitis, negantes Chriſtum Deum, hominem nudum adſerebant, uti Sparkio & Cellario accuratiùs Iſæus docuit, cui adſtipulatur Ittigius in diſſ. de Hæreſiarchis Sæc. I. & II. Sect. 1. c. 6. p. 62. 63. eoſdem Homuncionitas aliis dictos credens.

Ibid. *Aut Ariani.*] Leguntur, teſte *Iſæo*, in Vaticanis & aliis MSS. in his Bonon. altero, Taxaq. Pen. auctore *Baronio*, in novem Vaticanis, duobus Vallicellanæ Bibliothecæ; fide *Baluzii*, in Ultr. Jun. Palat. quatuor Biblioth. Reg. Pariſ. & in ſex Colbertinis; in ſeptem Anglicanis, tribus Lipſ. Goth. Reimm. & in Guelferbytanis, quos vidi, & omnibus omninò ante Thomaſium editis. Rationibus in utramque partem perpenſis, Baluzius ad principium Notarum auctiorum in lib. de Mort. Perſ. pro genuinis habet; cui aliiſque ſummis viris libenter ſubſcribimus.

Pag. 355. lin. 2. *Pœnitentia.*] Epit. c. 67.

Lin. 15. *Pleniùs & uberiùs.*] Frequenter Veteres has voces jungunt, ut Cicero de Clar. Orat. cap. 33. *Nemo plenior & uberior ad dicendum fuit.* Orat. 2. Philipp. 2. *Quid plenius, quid uberius.* Cæſar. 1. B. Civ. c. 53. *Hæc pleniora etiam & uberiora perſcribebant.*

LIBER QUINTUS.

CAPUT I.

Pag. 358. lin. 4. *Impatientes.*] Roſt. Ven. 1471. 72. utraque 78. pravè, *impartientes;* hinc Heuman. *impotentes* reſcribit. At MSS. Guelf. Lipſ. Goth. Reimm. Ven. 1493. 97. Parrh. Pariſ. reliqui, *impatientes*, quod ſervo ob ſequentia, *legat patienter aut audiat.*

Pag. 359. lin. 2. *Ut non priùs damnet.*] Apertè in his ſequentibus Tertullianum ſequitur in Apolog. c. 1. *Unum geſtit* (veritas) *interdùm, ne ignorata damnetur.* Item Minuc. Fel. c. 27. fin. *Ut antè nos incipiant homines odiſſe, quàm noſſe; ne cognitos aut imitari poſſint, aut damnare non poſſint.* His ſimilia dat Lindenbr. ad Ammiani L. 15. c. 7. pag. 99. *Nec viſum hominem nec auditum damnare nefas ultimum, &c.*

Lin. 4. *Ut ſi quis erit ille, qui.*] Adparet in reliquis imitatio Ciceronis ex Actione 1. in Verr. c. 18. *Si quis erit, qui ... deſideret, audiet.* Non male ed. Pariſ. 1513. in Lactantio verba (*ſi quis erit*) parentheſi includit, quâ ratione reliqua benè fluunt.

Lin. 7. *Revicti.*] Ven. prima 1478. *revincti*, pravè. *Revicti*, idem quod notius, *convicti.*

Ibid. *Manus dare.*] Cic. Amicit. c. 26. ad extremum: *Det manus vincique ſe patiatur.*

Lin. 8. *Clamante ipſâ veritate.*] Ex Cicerone L. 4. de Finib. c. 19.

Ibid. *Obſtrepunt.*] Cap. 4. *Obſtrepere* propriè eſt *ſtrepitu facto turbare & impedire.* Vid. Dukerum ad Flor. lib. 2. c. 19. p. 469. Aptè Curtius lib. 6. c. 9. *Fremitus undique indignantium ... obſtrepebat.* Add. Piſc. ad Curt. lib. 8. cap. 7.

Ibid. *Intercedunt.*] Goth. Ven. 1471. Roſt. *intercidunt*, pravè. Eleganter verbo olim Tribunis pl. proprio uſus eſt.

Lin. 9. *Oculos ſuos opprimunt.*] Heumannus ſcribit, *oculos ſuos comprimunt.* Non opus à conſenſu omnium librorum abire, & elegantem vocem cum notiori commutare. Ità præiverunt alii; Valer. Max. L. 2. c. 6. *Filiarum manus ad ſupremum* opprimendorum oculorum *officium advocavit*, ubi conſule Vorſtium. Pari modò dicunt Latini, *os, ora, fauces opprimere.* Notum illud Terentii, *os opprime.* Ovid. L. 3. Metam. 295. ſeqq.

— *Voluit Deus ora loquentis Opprimere.*

Seneca de Tranquill. Anim. c. 3. *Si quis fauces oppreſſerit, ſilentio juves.*

Lin. 10. *Quo planè ipſi diffidentiam .. oſtendunt.*] Revocavi lectionem omnium editionum ante Cellarium ex Goth. & Reimm. conformem noſtri ſtylo L. VI. c. 19. *Quo planè oſtendunt.* Cellarii lectio, *quod diffidentiam oſtendunt*, minùs planum & commodum ſenſum habet.

Lin. 15. *Conſtare de ipſâ innocentiâ.*] Heuman. *de ipſorum innocentiâ* legit. Nihil mutandum. Iterùm Epit. c. 52. *Incognitâ cauſâ tanquàm nocentiſſimos damnant, qui conſtare de ipſâ innocentiâ noluerunt.* Phraſis eſt Quintiliani L. 7. Inſtit. 2. ed. Burm. p. 601. Sſ

Digitized by Google

prius de innocentiâ *noſtrâ* conſtiterit.

Lin. 19. *Exterminant.*] Sc. de terrâ, è vitâ, ut L. V. c. 23.

Lin. 20. *Et quia ipſi errant.*] Copula *&* ab Reimm. & omnibus ante Cellarium edd. abeſt.

Lin. 21. *Corrigere ſe non poſſint.*] Ità ſolus Goth. at reliqui ſcripti omnes & editi, *corrigere ſe poſſint*, ſine particulâ negandi. Infrà dicit: *Quoniam ipſi ſaluti ſuæ repugnant.*

Lin. 22. *Coacervant.*] *Coacerbant*, inquit Thomaſius, legendum eſt ex antiquo codice; nam verba ipſa *acerbare & exacerbare* ſunt valdè latina: ſenſus verò ipſe eſt optimus, ut dicat eos non contentos eſſe, quòd ſuos errores ſequantur, niſi eos crudelitate ſuâ acerbiores faciant. Quòd ſi legas, ERRORES COACERVANT, nulla eſt apta ſententia, & adparet manifeſtè hoc ex illo, B. in V. mutato, factum eſſe. Exemplis multis ad Epitom. cap. 2. ex MS. Taurin. oſtendo, antiquiſſimos codd. ſæpè B. pro V. ponere: undè cauſſâ hîc cadit Thomaſius; & *coacervant*, id eſt, concumulant, legendum. Et quis ex antiquis dixit, *coacerbare?* Pari verò jure *errores crudelibus factis coacervant* dici poteſt, quo Cicero pro Roſc. Amer. c. 11. *Hæc* (maleficia) *aliis nefariis cumulant atque adaugent.*

Pag. 360. lin. 1. *Eviſceratis corporibus.*] Quintil. declam. 12. extr. (Sol) ad *eviſcerata corpora illuxit.* Cicero 2. Tuſc. diſput. c. 9. Miſerandum adſpice Eviſceratum corpus lacerati patris.

Lin. 2. *Traducere.*] Repet. *contendimus.*

Lin. 3. *Sanguinem ... hauſerint.*] Seneca L. 6. Benef. c. 30. *Multorum ſanguinem hauſerunt.* Tertullianus Reſurr. Carn. 26. *Maledicta terra, quæ hauſerit ſanguinem.*

Lin. 4. *Concitatiſſimè tendunt.*] Lib. VI. c. 1. *Ad mortem concitatiſſimè properant.*

Lin. 5. *Si ab illo ... revocare.*] Subaudi ex anteced. *non potuerimus.*

Lin. 9. *Nam & in hoc.*] Hoc ſenſu *& quoque* geminavit L. V. c. 13. *Nam & in hoc quoque malitia illorum convincitur.*

Lin. 14. *Non modò nihil noceat ... ſed .. proſit.*] Lipſ. tertius, *non modò noceat religioni atque juſtitiæ, ſed etiam*; ut *non modò*, pro *non modò non*, ut hinc indè & ad L. de Opif. cap. 19. in not. monui. Sed præfero hic reliquorum, *non modò nihil*, quod & ipſum elegans, ut L. VI. c. 20. *Quia* non modò ... nihil *conferunt, ſed etiam nocent plurimùm:* in quibus expreſſit Ciceronem L. 2. de Nat. deor. c. 36. NON MODO NIHIL NOCENT *terris*, SED PROSUNT.

Lin. 18. *Animæ pabulum.*] Lib. I. cap. 1. *Nullus ſuavior animo cibus eſt, quàm cognitio veritatis.* Lib. III. cap. 3. *Sic animæ ſapientia alimentum eſt.* Cicero lib. 5. de Fin. cap. 19. *Animi cultus ille erat ei quaſi quidam humanitatis cibus.*

Pag. 361. lin. 7. *Hærere animis.*] Angl. Lipſ. Goth. Reimm. Ven. 1472. utraque 78. Parrh. Pariſ. Junt. Ald. Crat. Gymn. reliqui, *inhærere animis*, ut L. VI. cap. 20. At Roſt. Ven. 1493. 97. *hærere.*

Lin. 10. *Incutere voluptatem.*] Singularis hìc eſt Ven. prima 1478. legendo, *inducere voluptatem.* Reliqui mei, *incutere.* Nam in re etiam blandâ & ſuavi uſurpatur hoc verbum, Lucret. 1. 20.

Omnibus incutiens *blandum per pectora* amorem.

Sic Tertull. adv. Marcion. L. 3. c. 20. *Riſum mihi* incuties.

Lin. 22. *Non ignobilis.*] Cic. lib. 5. Tuſc. c. 39. *Non ignobilis ... Philoſophus.* Quintil. L. 1. Inſt. c. 12. *Non ignobilis Tragicus.*

Lin. 23. *Loci.*] Id eſt, dignitatis.

Ibid. *Cui ... titulus eſt.*] Gellius L. 6. N. A. c. 19. *In libro cui Parmenides titulus eſt.* Utrumque rectum.

Lin. 28. *Qui & magnam ſibi gloriam.*] MSS. Angl. & ed. Rom. ac Ald. *qui*; & hi quidem editi nec *&* admittunt, ſimpliciter referentes, *qui magnam.* Cell.

Pag. 362. lin. 1. *Ingenio facili, copioſo.*] Ità de Senecâ philoſopho Quintil. L. 10. Inſt. c. 1. p. 921. *Cujus & multæ ... & magnæ virtutes fuerunt, ingenium facile & copioſum.*

CAPUT II.

Pag. 363. lin. 3. *Ne quidquam.*] Fruſtrà. Exempla Ciceronis, Cæſaris, aliorum obvia.

Lin. 11. *Capillis & pallio.*] De Irâ c. 22. *Qui ſapientiam capillis & habitu jactant*; & not. ad L. III. c. 25. Quintil. Inſtit. Proœm. p. 8. *Non virtute ac ſtudiis, ut haberentur philoſophi, laborabant, ſed vultum & triſtitiam, & diſſentientem à cæteris habitum peſſimis moribus prætendebant.*

Lin. 14. *Sententias venderet.*] Epitom. c. 59. *Præſides legum præmiis legibuſque corrupti ... ſententias venditabant.*

Pag. 364. lin. 2. *Libros evomuit.*] Cic. L. 5. Phil. c. 7. *In me abſentem orationem ex ore impuriſſimo evomuit.*

Lin. 11. *Reſeneſcant.*] Sic libri. Ex Ovidio

hauſiſſe Lactantium verbum *reſaneſcere*, Gronovius docuit.

Lin. 13. *Effuſus eſt in Principum laudes.*] Eleganter, ut Seneca Vit. Beat. c. 12. *Effuſus in voluptates.* Tacit. L. 2. Hiſt. 80. *In adulationem effuſus.*

Pag. 365. lin. 4. *Mordaciùs.*] Singularis hîc eſt Veneta 1471. legens, *moderatiùs*. Conf. infrà: *Ut humanè ac benignè conſuluiſſe putaretur.*

Lin. 5. *Faciendæ perſecutionis.*] De Mort. Perſec. cap. 16. *Auctor ... ad faciendam perſecutionem fuis.*

Lin. 13. *Accenſus.*] Editi ab 1465. 1685. omnes, etiam Roſt. (licèt aliter Heumannus ſcribat) *aſſenſus*. At *accenſus* ex membranis primus reſtituit Jan. Gulielm. ad Plaut. in Menæchm. Quæſt. c. 4. atque ità Goth. Lipſ. 1. Emman. Cauc. & Ultr. Conf. Lact. L. II. cap. 9. *Accenſetur.* Mox ibid. *Adſcribitur.*

Lin. 19. *Paulum Petrumque.*] Lipſ. tert. Reimm. Torn. 1587. *Petrum Paulumque*, ut L. IV. c. 21.

Pag. 366. lin. 2. *Ariſtophanes ... Ariſtarchus.*] Probabile, monente Heumanno, ex conjunctione, Ariſtophanem Byzantinum Grammaticum, præceptorem hîc commemorari Ariſtarchi Grammatici intelligi. De utroque plura Fabricius Bibl. Gr. Vol. VII. pag. 51. & 53.

CAPUT III.

Pag. 366. lin. 2. *Apta inter ſe & cohærentia.*] Vid. L. I. c. 4. Cic. lib. 2. Philipp. c. 8. *Tam eras excors, ut totâ in oratione tuâ tecum ipſe pugnares: ut non modò, (pro non modò non,) cohærentia inter ſe diceres, ſed maximè disjuncta atque contraria.*

Lin. 13. *Noningentorum.*] Quinque ſyll. omnes libri, præter Goth. in quo, *ingentorum*, vitiosè. In ſolo Heumanni textu, *nongentorum*, num conſilio, an caſu, neſcio. Utramque formam Columell. lib. 5. cap. 2. ed. Geſner. habet. Prior rarior.

Ibid. *Latrocinia feciſſe.*] Seneca ep. 7. *Latrocinium fecit aliquis.*

Lin. 14 *Quis tantæ auctoritati audeat repugnare.*] Impudenti mendacio non poteſt digniùs, quàm ironiâ, reſponderi. *Cell.*

Lin. 18. *Homicidam Martem.*] Lib. I. c. 10.

Lin. 22. *Apollonium.*] Auguſtinus epiſt. 5. ad Marcellinum: *Quis autem vel riſu dignum non putet, qui Apollonium vel Apuleium ... conferre Chriſto vel etiam præferre conatur?* Huic parti, quâ Chriſtum cum Apollonio comparavit Hierocles, ſuum adverſus Hieroclem librum Euſebius oppoſuit.

Pag. 367. lin. 10. *In ſecundo.*] Cap. 16.

Pag. 368. lin. 1. *Opiniones ... promereri.*] Quintil. L. 9. Inſtit. c. 1. *Ad promerendum actioni favorem.*

Lin. 6. *Adoratum eſſe à quibuſdam, ſicut Deum.*] Vopiſcus d. l. Apollonium dicit *ipſum pro numine frequentandum*. Et paucis interjectis de eodem: *Norat vultum philoſophi venerabilis Aurelianus, atque in multis ejus imaginem viderat templis.* Cell.

Pag. 369. lin. 11. *Non ſolùm idcircò ... verùm etiam quia vidimus.*] Lib. IV. cap. 13. Nam *quod ait* (Apollo) *portentifica illum* (Chriſtum) *opera feciſſe*, quo *maximè* divinitatis *fidem meruit*, *adſentiri* nobis *jam videtur*, *quùm dicit* eadem, *quibus nos gloriamur*. Epit. c. 45. OB HÆC MIRACULA *quùm ... multitudo ... ut erat*, Dei filium ... crederet.

Lin. 17. *Sicut canes lambitis.*] Cicero lib. 3. in Verr. cap. 11. *Quos* (canes) *tribunal meum vides lambere.* Fortiùs Ammian. Marcell. L. 15. c. 3. *Tribunal unius legati non lambentes, ſed membra totius reipublicæ ... vexantes.*

Pag. 370. lin. 1. *Adnotare.*] Walchius exponit, *adlegare*, *citare*, ut ſimul ſignificet titulum. Barthius Adverſar. L. 50. c. 10. pr. f. 2363. rectè explicat, *inſcribere*: ità verò omninò elegantiùs alibì ſcribit L. I. c. 11. L. VI. c. 18. L. VII. c. 18.

CAPUT IV.

Pag. 370. lin. 3. *Et (ut ego arbitror) Deo.*] Lib. II. cap. 19. *Deo ac veritate* DUCIBUS; aut *adjuvante*, ut L. III. c. 1. *Deo* ADJUVANTE.

Pag. 371. lin. 1. *Idem operis.*] Ut cap. 2. *Id operis.* Scitè Ovid. 1. Faſt. 46.

Non habet officii *Lucifer omnis* IDEM.

Lin. 8. *Suſcipiat.*] Barthio Adverſar. L. 43. c. 1. *Suſcipere* h. l. valet, *pro certo veroque tenere. Suſcipiat, quod antè damnavit*, idem ac, ſuſcipiat religionem Dei ſingularis ſive Chriſtianam anteà damnatam, ut L. III. cap. 27. & ſæpiùs.

Lin. 10. *Cui Apologetico nomen eſt.*] Lib. V. cap. 1. *Cui Octavio titulus eſt.* Plura notavi ad L. I. c. 11. *Cui cognomen Ageſilao fuit*, & infrà, *cui nomen Urano fuit.*

Lin. 15. *Oblatrantem atque obſtrepentem veritati.*] Sic exorditur librum illum Cypria-

rus: *Oblatrantem te, & adverſùs Deum, qui unus & verus eſt, ore ſacrilego & verbis impiis obſtrepentem, frequenter, Demetriane, commiſeram.* Cell.

Lin. 19. *Veritatis ignarum.*] Negat quidem Epiſcopus Oxon. in ſuâ editione ad Cypr. Demetrianum ipſum fuiſſe veritatis ignarum, quia ſæpè ad Cyprianum venerit diſceptaturus de fidei capitibus; ſed ipſe tamen Cyprianus tribuit ipſi *imperitiam*, & *ſtudio magis contradicendi, quàm voto diſcendi veniſſe* dicit.

Pag. 372. lin. 7. *Ingenia ... jactare.*] Quintil. L. 3. Inſtit. c. 1. *Admiſcere tentavimus aliquid nitoris, non jactandi ingenii gratiâ.* Tacit. L. 13. Annal. c. 11. fin.

CAPUT V.

Pag. 372. lin. 1. *Reddenda.*] *Reddere* hîc habet vim ſimplicis *dare*, quæ vis manſit in phraſi, *rationem reddere*: ſic L. V. c. 1. *Nec cauſſas odiorum reddere ipſi poſſunt.* Ità Manilius L. 1. v. 561.

Reſtat ut æthereos fines tibi reddere *coner;*

& Lib. 1. v. 803.

Ac priùs incipiam ſtellis quàm reddere vires.

His & aliis locis idem, quod *enarrare*, *referre.*

Ibid. *Quæ aut ipſa eſt ſumma virtus.*] Quid impedit hanc *generalem*, ſ. *univerſalem juſtitiam* dici SUMMAM virtutem? Rectè hoc vidit Walchius illuſtrans ex Cic. lib. 3. de Off. cap. 6. *Hæc una virtus* (juſtitia) *omnium eſt domina & regina virtutum.* Quid multis, ipſi Lactantio iterùm hoc libro cap. 14. *Juſtitia* vocatur SUMMA VIRTUS, quæ infrà, *omnes ſimul virtutes amplectatur.*

Lin. 2. *Aut fons eſt ipſa virtutis.*] Solus Emman. *ipſa* non habet; reliqui ſcripti editique agnoſcunt *ipſa*, ſcil. juſtitia: iidem, *virtutis*. Lib. VI. cap. 9. *Fons eſt ipſe bonitatis Deus.* Ibid. cap. 24. *Ipſum veritatis attigit fontem.*

Pag. 373. lin. 13. *In medium.*] Id eſt, in commune. Ex Marone iterùm libro de Irâ c. 7. *In medium quæſita reponunt.* Seneca Agamemn. v. 666. *In medium deflere ſuos.*

Pag. 374. lin. 12. *Inſeruit.*] Ut Boethius L. 1. Conſol. p. 44. *Sapientiam mentibus inſeruit Deus*; & L. 3. Proſ. II. *Mentibus hominum veri boni naturaliter* inſerta *cupiditas.* Conf. not. L. VI. cap. 13.

Lin. 21. *Diremptum eſt fœdus.*] *Diremptum*, licèt Taurin. & quidam alii in Epitom. cap. 59. *Direptum eſt ... fœdus ... direpta ſocietas*, præferant; ſæpè enim, ut ad Epitomen dico, hæ voces confunduntur. Latini verò non *diripere*, ſed *dirimere fœdus*, *ſocietatem* dicunt. Ità noſter ex Cicerone L. VI. c. 6. *Dirimunt hi ... ſocietatem.*

Ibid. *Manus conſerere.*] Lib. III. c. 6. *Conſertis manibus.*

Lin. 22. *Ex humano ſanguine.*] Cæde hominum; Lib. VI. cap. 20.

CAPUT VI.

Pag. 375. lin. 1. *Omnium malorum fons cupiditas.*] Cupiditas eſt avaritia, de quâ capite quinto integro egit. His gemina illa Salluſtii Catil. 10. c. 3. *Primò* pecuniæ, *deindè imperii* CUPIDO crevit. *Ea materies omnium malorum fuere.*

Lin. 2. *Non participabant aliis ii.*] *Participare alicui* ſæpiſſimè in antiquiſſimâ & ſæculo ſecundo exeunte, ut Grabius & Fabricius cenſuere, confectâ verſione Irenæi L. 1. Hæreſ. cap. 1. fol. 10. *Nus excogitabat* reliquis æonibus participare *magnitudinem patris.* L. 1. c. 9. fol. 59. *Qui* participavit ei *ſuam gratiam.* L. 2. c. 61. fol. 191. *Anima* participans ſuo corpori ... vitam participans corpori. L. 4. c. 28. fol. 316. *Gloriam ſuam* participare *volens* diſcipulis ſuis.

Lin. 3. *Adfluebat.*] Nota illa Ciceronis: *affluens divitiis, opibus & copiis, bonis omnibus.*

Lin. 4. *In uſus omnium.*] In libris antiquis per notas *hoīum*, id eſt, *hominum*, & *oīum*, id eſt, *omnium*, ſcribitur: hinc facilis confuſio. Agnovit jam olim interpres Gall. vertens: *pour l'uſage de tous hommes.*

Lin. 9. *Corraderent.*] De Mort. Perſec. c. 31. *Ut opes corraderentur.*

Lin. 15. *Altioreſque cæteris ... veſte fulgebant.*] Non tantùm ſequitur infrà, *Ferri & gladiorum fulgor*: ſed iterùm Lib. IV. cap. 1. *Dummodò ... veſtibus fulgeant.*

Lin. 17. *Subnixi.*] Val. Max. L. 8. cap. 1. ext. *Fulgore gloriæ ſubnixus.* Lact. L. IV. c. 10. & c. 15.

Lin. 22. *Quòd eos.*] Pro aliorum *ipſos* edidi, *quod eos*, ex Lipſ. ſecundo, Reimm. & Torn. 1587. 1613.

Pag. 376. lin. 10. *Conſuetudo, mos factus eſt.*] Contrà Arnobius L. 2. p. 58. *Fiet enim familiaris è more conſuetudo.* Perottus in Cornu Cop. ed. Ald. f. 653. *Mos propriè diffinitur ratio vivendi conſuetudine firmata.* Varroni *mos eſt inſtitutum animi, quod ſequi debet conſuetudo.*

Lin. 11. *Expulſa juſtitia.*] Scribo ex Lipſ. 2. 3. *expulſa*, quia ſequitur inf. *Juſtitia à Jove pulſa*; & *Expulſio juſtitiæ*, ubi tamen Bonon. *explotio*, quaſi *exploſio*. Cap. 7. *Fugatam juſtitiam* dicit.

Lin. 21. *Largus.... laudes Tullius.*] Betuleius & Gall. dicunt, *hunc locum hodiè in Ciceronis monumentis non inveniri*. Cellarius, *fortè in deperdito quodam libro*. Walchius, *quo loco incertum*. At tres poſteriores ex Iſæi margine potuiſſent diſcere, locum eſſe ex Orat. pro Dejotaro cap. 9. *Frugi hominem dici* non multùm habet laudis in rege: fortem, juſtum, ... LARGUM, BENEFICUM, LIBERALEM, *hæ ſunt* REGIÆ VIRTUTES.

Lin. 23. *Regnante primùm.*] Ad evitandam ambiguitatem hoc ordine edo ex Lipſ. 2. 3. Reimm. Roſt. Ven. 1471. 1515. Pariſ. Crat. Gymn. Torn. 1587. 1613. Walchio, ubi Faſit. Gryph. Thomaſ. Gall. Spark. Cell. *primùm regnante*.

CAPUT VII.

Pag. 377. lin. 2. *Nantium ſuum miſit.*] Quùm ex Bonon. antiquiſſimo Thomaſius, teſte Iſæo, in variis, & hîc & ſeqq. addiderint, non debebant pronomen Cellarius & recentiores faſtidire. Ità ſolet, e. g. L. IV. c. 25. *Quùm legatum ac nuntium* ſuum *mitteret*.

Lin. 6. *Sed moveat aliquem.*] Lib. II. cap. 8. *Nec commoveat aliquem*.

Lin. 7. *In eam multitudo ... conſenſerit.*] Lego quidem, *in eam*, ex Ultr. Cauc. Roſt. Ven. 1471. 72. utrâque 78. 93. 97. Parrh. Pariſ. Junt. Torn. 1587. 1613. uti L. I. c. 18. *Si omnes in concordiam conſenſerint*. Lib. V. c. 13. *In quam tanta hominum millia conſentiant*. Quintil. Decl. 12. cap. 10. *Concio in unam vocem conſentiat*. Alteram tamen, *in eâ*, quoque probam ſcias, & habent Lipſ. Goth. Reimm. Vide L. IV. c. 23. *In quo ... conſenſerit*. De Irâ c. 9. *In quo priores univerſi... conſenſerant*. Ibid. c. 11. *Adeò in unitate natura univerſa conſentit*. Ipſe Cicero pro Sextio c. 51. *In quâ cauſâ omnes conſentiunt*.

Pag. 378. lin. 6. *In capite obvoluto.*] Periit hoc ſcriptum. *Obvolutum* eſt *opertum*, ut L. I. cap. 22. *Obvolutam vini amphoram poni*. Plaut. Moſtell. 2. 1. *Capite obvoluto ut fugiat ... fuge atque operi caput*.

Lin. 8. *In id, quod incubuerint.*] Bonon. Reimm. Lipſ. 2. *In id, quod incubuerunt*. Omnes verò, *in id quod*, pro *in id, in quod*: per ellipſin præpoſitio antecedens non repetitur. Sic Epit. 27. *Ne quis in eoſdem laqueos incidat*, quos *illi veteres inciderunt*.

Lin. 14. *Agitata.*] Rectè. Conf. ſup. & L. III. c. 29. *Virtus niſi agitetur, niſi aſſiduâ vexatione roboretur*. Ubi plura.

Lin. 15. *Quantò frequenter ... tantò firmiter.*] Altum de hâc lectione in Spark. Cell. Walchio, Heumanno ſilentium; eam tamen præſtant Bonon. Tax. Pen. & MSS. ferè omnes Iſæi. Omnia ſatis Latina ſunt, modò ſubaudias *magis*. Vide Gronov. ad Livii L. 1. c. 25. & ad Livii L. 34. c. 4. Tacitus L. 3. Annal. c. 46. *Quantò pecunia dites & voluptatibus opulentos, tantò magis imbellos Æduos evincite*. L. 12. Annal. c. 11. *Clementiamque ac juſtitiam, quantò ignara barbaris, tantò tolerantiora capeſſeret*. Quod hic & alii in uno membro ſolùm faciunt, id ſæpè in utroque Tertullianus, e. g. L. 1. Nation. 7. *Quantò proni ad malitiam, tantò ad mali fidem opportuni* eſtis.

CAPUT VIII.

Pag. 379. lin. 18. *Si quid vobis reliquæ mentis eſt.*] Walchius, *reliqua*, inquit, *mens, quæ hominibus poſt lapſum relicta fuit*. Mihi valent hæc eadem, ac L. I. c. 21. *Si habetis aliquid ſanitatis*. Lib. V. c. 3. *Si quid vobis cordis eſt*. Ibid. c. 9. *Si quid ſapitis*. Heumannus, pro *reliquæ*, ſcribit *reliquum*: ſed non eſt opus ab lectione omnium librorum abire. Ità Prudentius Cathemer. XI. 94. 95. *Si quidquam tibi mentis reſedit integræ*. Burmannus ex Suetonii Tiber. c. 62. *Claſſiariorum manu elidente cadavera, nec cui* reſidui ſpiritûs *quidquam ineſſet*.

Lin. 19. *Ideò mala ... ingraveſcere.*] Legit veſtigia Cypriani adv. Demetrianum. Objiciebant Gentiles, Chriſtianos eſſe omnium malorum cauſſas. Talia ut refutarent, Arnobius ſuos libros contra Gentiles, & Auguſtinus opus de Civitate Dei, & Oroſius Hiſtoriam ſuam ſcripſit.

Pag. 380. lin. 2. *Pervidet.*] Epit. cap. 66. *Conſcientiam Deus pervidet, qui falli non poteſt*.

Lin. 10. *Conjuraretur.*] Gallæus mallet *juraretur*. Non diſcedendum à conſenſu omnium Scriptorum & editorum. Nam licèt plerùmque in malam partem ſumatur, Servius tamen ad Virg. 8. Æn. 5. *Notandum*, inquit, *de re bonâ conjurationem dici poſſe*. Notum illud Claudiani de III. Conſul. Honorii pag. 96. 98.

O nimiùm dilecte Deo, cui militat æther,
Et conjurati veniunt ad claſſica venti.

Lin. 14. *Moraretur.*] Sic c. 5. *Quùm juſtitia in terrâ moraretur*... infrà, *præſente ac vigente juſtitiâ*... ibid. *Reſidere aut commorari.* Juvenal. 6. 1.

Credo pudicitiam Saturno rege MORATAM
In terris viſamque diù.

Lin. 16. *Carceribus.*] Lib. VII. cap. 22. & not. ad lib. de Mort. Perſ. cap. 35.

Lin. 18. *Ad juſtitiæ opera.*] Epit. cap. 63. in Epilogo, *erudiat ſe quiſque ad juſtitiam.*

Lin. 19. *Cicero vidit.*] Verba Ciceronis, quæ ſequuntur, neque in ejus de Legibus libris, qui mutilati ad nos pervenerunt, neque in aliis reperiuntur. *Cell.*

Pag. 381. lin. 3. *Confuſi.*] Id eſt, mixti, copulati, bono ſenſu, ut Cypr. L. 2. epiſt. 3. ed. Eraſm. f. 39. Quandò utrumque (vinum & aqua) *miſcetur*, *& adunatione confuſa ſibi invicem copulantur.*

CAPUT IX.

Pag. 381. lin. 2. *De ſuis moribus.*] *De* ſæpè pro *ex* à noſtro ponitur; & Alex. Scotus vel ex ſolo Cicerone multa loca collegit, ubi *de*, pro *ex* poſitum.

Pag. 382. lin. 5. *Audent igitur... cæcos rabies.*] Per interrogationem hæc cum Heumanno lego.

Lin. 15. *Veritas odium parit.*] Cap. 21. Epitom. c. 64.

Lin. 16. *Divine ſpiritu inſtinctus.*] Vid. not. L. VI. c. 8. *Tanquàm divinent ſpiritu aliquo inſtincti.*

Lin. 21. *Exſtirpare funditùs.*] Pleniùs Goth. *exſtirpare bonos funditùs.* Satis benè.

Ibid. *Graves... putant.*] Planè geminus eſt locus L. V. c. 21. *Perſequuntur* (ſanctos & juſtos viros), *quos ſibi graves ſentiunt.. ut ... auferant omninò de terrâ, ne ſint qui poſſint eorum nequitiam coercere.*

Ibid. *Tanquàm vita eorum coarguatur.*] Conf. ad rem c. 6. Sulpic. Sever. L. 2. c. 28. *Semper inimica virtutis vitia ſunt, & optimi quique ab improbis quaſi exprobrantes adſpiciuntur.* Seneca de Vitâ Beatâ c. 19. *Expedit vobis neminem videri bonum, quaſi aliena virtus exprobratio delictorum veſtrorum ſit.*

Lin. 25. *Quibus coràm.*] Non infrequens noſtro anaſtrophe. L. VI. c. 5. *Queis in verſamur.* Ibid. c. 17. *Quos contra diſputant.* Senſus eſt, pudet ethnicos coram Chriſtianis malè vivere: ſenſu eodem dixit ſuprà: *Erubeſcant coram juſtis & bonis eſſe nequam.*

Lin. 26. *Verbis... feriunt & verberant.*] Lib. II. c. 15. *Verbis tanquàm flagris verberati.*

Lin. 32. *Juſtitia violavit auctorem.*] Chriſtum. *Cell.*

Ibid. *Exquiſitis... excruciant... corporibus illudat.*] Vid. not. lib. VI. cap. 17.

Pag. 383. lin. 6. *Sanguinem ſitiant.*] Activè, ut haud rarò Veteres, & aliquotiès Prudentius.

Ibid. *Deſperatos.*] Epitom. cap. 54. fin.

Ibid. *Quia corpori ſuo minimè parcunt.*] Quia malebant lacerari, quàm Chriſtum abnegare. *Cell.*

Lin. 16. *Venena ... temperent.*] L. III. c. 8. Epit. 59. *Ad necem hominum pocula temperare.*

Lin. 18. *Si nimiùm pii fuerint.*] Goth. *ſi minùs pii fuerint.* At volebant magis pii videri, qui exponebant pueros, quàm qui ſtrangulabant. Aliàs facile erat corrigere, *ſi nimirùm pii fuerint.* Variare enim has voces in MSS. oſtendi ad Lib. I. cap. 10.

Pag. 384. lin. 2. *Qui nec culeum metuant.*] Cui parricidæ lege Romanâ inſuti projiciebantur in fluenta vel mare. Cic. pro S. Roſc. c. 11. Senec. de Clem. 1. 23. Suet. Aug. 33. *Cell.*

Lin. 6. *Cum fœminis patientiâ certent.*] Redarguit flagitium idem, quod Paulus ad Rom. 1. 27.

Lin. 7. *Sanctiſſimam ... corporis ... partem.*] Sc. caput. Vide Scriptores à me citatos ad L. VI. c. 23. Hîc expreſſit Ciceronem poſt Reditum c. 5. *Qui ne à ſanctiſſimâ quidem parte corporis potuiſſet hominum impuram intemperantiam propulſare.* Vide ſis Grævium h. l. p. 367.

Lin. 10. *Immeritos.*] Id eſt, innocentes. Lib. III. cap. 17. not.

Lin. 17. *In manum ſumant.*] Cicero lib. 3. de Orat. cap. 4. *Qui hæc in manus ſument.* Lib. 2. Tuſcul. cap. 3. *Epicurum ... in manus ſumit.* Plinius lib. 1. epiſt. 16. *Quùm ejus orationes in manus ſumpſeris.* Quintil. lib. 10. Inſt. cap. 1. pag. 882. *Quarum orationes in manus ſumpſerimus.*

Ibid. *Vitiorum ... accuſator.*] Quintiliano quoque L. 10. Inſtit. c. 1. p. 921. Seneca vocatur: *egregius vitiorum inſectator.*

Lin. 19. *Circumſcriptè.*] Ter eodem adverbio uſus eſt Cicero de Orat. c. 66. & lib. 2. de Nat. deor. c. 59.

Pag. 385. lin. 13. *Æquè fieri non poteſt.*] Frequenter ità Lactantius voce *æquè* utitur,

Digitized by Google

quod hinc indè libri, ſubſtituto *eoque*; corruperunt. Sic L. III. c. 17. *Sapientis eſt malè facere . . . Æquè ſtulti eſt benè facere.* Ibid. c. 27. *Qui . . . religionem non ſuſcipiunt*, terreni *ſunt, quia . . . eſt; & qui animam putant . . . interire*, æquè *in* terram *ſpectant, quia*, &c.

CAPUT X.

Pag. 386. lin. 1. *Inclementer inceſſere.*] Lipſ. 2. 3. Reimm. *inclementer arguere*, ut L. VII. c. 26. *Inclementer impugnare arguendi cauſsâ.* At hîc Angl. Goth. & omnes omninò editi, *inclementer inceſſere*, pro quo, utpotè rariori, illi codices *arguere* ſubjeciſſe videntur.

Lin. 9. *Quid poteſt eſſe hâc pietate clementius.*] MS. Jun. *inclementius*, undè 10. COLUMBUS ad c. 31. libri de Mort. Perſ. veram lectionem eſſe colligit: *Quid eſſe poteſt hâc pietate* inclementius? Quid dementius, *quàm mortis . . . paſcere*, ut hoc velit: *Nihil inclementius, adeòque nihil Æneâ, qui pium ſe jactavit, indignius* (nam & clementia pietas dicta, ut priùs eſt oſtenſum) *quàm cædere & exurere crudeliter innoxios homines; nihil inconvenientius duci perito & prudenti, quàm credere mortuos paſci cruore humano.* Heumannus in addendis credit, Columbum ingenioſè ac feliciter ità emendaſſe.

Pag. 387. lin. 7. *Adjuratus enim per eumdem patrem.*] Æneidos Lib. 10. v. 524.
Per patrios manes, & ſpes ſurgentis Iuli,
Te precor hanc animam ſerves. Cell.

Pag. 388. lin. 3. *Bellonam.*] Lib. I. c. 21.

Lin. 4. *Qui Saturnum.*] Repete ex ſuperioribus de Marte & Bellonâ *colunt*, quod ſatis eſt, ſi ſubaudiatur.

Lin. 6. *Proſtitutam.*] Lipſ. 2. 3. Reimm. *deſtitutam.* At plures MSS. editi verò omnes, *proſtitutam.* Ipſe de eâdem Venere L. I. c. 17. *Quid loquar obſcœnitatem Veneris omnium libidinibus proſtitutæ.* Conf. L. III. cap. 21. *Non adulteræ . . . ſed proſtituta.*

Lin. 10. *Exprimuntur.*] Ità, excepto Emman. omnes ſcripti & editi, & rectè. Proprium in hâc re verbum. Epit. c. 63. *Hiſtrionum etiam impudici geſtus . . . libidines quas ſaltando* exprimunt, *docent.* Non obſcurè exprimit Cyprianum L. 2. ep. 2. ed. Eraſm. f. 33. *Exprimunt impudicam* Venerem, adulterum Martem, &c.

Lin. 15. *Religioſiſſimus eſt cultus, imitari.*] Auguſtinus: *Summa religionis eſt imitari eum quem colas.* Seneca ep. 95. *Satis deos coluit, quiſquis illum imitatus eſt.*

CAPUT XI.

Pag. 388. lin. 7. *Tantò videtur.*] Repete *miſerius.*

Lin. 10. *Lineamenta.*] Vid. not. ad de Irâ cap. 10. *Extrema corporis lineamenta.*

Ibid. *Summam figuram gerunt.*] Eleganter *ſummam* dixit, id eſt, extremam, ut L. I. c. 20. *Summis digitis.* L. VII. c. 12. *A ſummis pedibus . . . membrorum ſumma quæque.*

Pag. 389. lin. 10. *In cineres furit.*] Ex hoc loco illuſtratur liber de Mort. Perſ. cap. 21. extr. qui facit, ut de Galerio non minus explicem, quàm de Diocletiano, ad quem Betuleius retulerat. Conf. Euſeb. Hiſt. Eccleſ. L. 8. c. 5. & 6. Ità ſub Juliano narratur in Ammian. Marcell. L. 22. c. 11. *Iiſdem . . . ſubdito igne crematis, cineres projecit* (multitudo) *in mare, id metuens, ut clamabat, ne collectis ſupremis, ædes illis exſtruerentur, ut reliquis, qui deviare à religione compulſi pertulere cruciabiles pœnas, adusque glorioſam mortem intemeratâ fide progreſſi, & nunc Martyres adpellantur.*

Lin. 17. *Provectio.*] Requiro adhuc majorem hujus vocis apud Veteres auctoritatem: à Krebſio de Stylo Lact. & à Walchio in Diatribe non eſt notata. *Provehere ad dignitatem* eſt Plinii in Epiſtolis.

Pag. 390. lin. 2. *Viam ſibi ad altiora munirent.*] Not. ad L. VI. c. 6. *Viam ſibi ad potentiam muniunt.*

Lin. 13. *In excogitandis pœnarum generibus.*] Cyprianus contra Demetrianum: *Admoves laniandis corporibus longa tormenta, multiplicas lacerandis viſceribus numeroſa ſupplicia, nec feritas ac immanitas tua uſitatis poteſt contenta eſſe tormentis*: excogitat novas pœnas *ingenioſa crudelitas.* Conf. Lact. L. VI. cap. 17. Epit. c. 54. Seneca L. 1. Clem. cap. 25. (Sævitia) *nova ſupplicia conquirit, ingenium advocat, inſtrumenta excogitat, per quæ varietur atque extendatur dolor, &c.*

Lin. 18. *Exquiſitos dolores.*] Ut L. VII. c. 17. Epit. 71. *Exquiſiti cruciatus.*

Lin. 19. *Omittunt.*] Vid. de Irâ c. 18. not. & Epit. c. 54.

Ibid. *Ne torti moriantur.*] Scitè Cyprian. ep. 10. ed. Oxon. f. 20. *Steterunt torti torquentibus fortiores.* Adde reliqua.

Lin. 21. *Tormenta, quantò fuerint.*] Ità reſtituo ex Lipſ. ſecundo, Reimm. Roſt. Ven. 1471. 72. utrâque 78. 93. 97. Parrh. Pariſ. Junt. Ald. Crat. Gymn. Tornæſ. Betul. Faſit. Gryph. pro recentiorum Thomaſii,

Iſæi

Digitized by Google

Iſæi, Thyſ. Gall. Spark. Cell. Walch. *tormenta, quæ quantò . . . pariant.* Si voluiſſent poſt *tormenta* ſubaudire *beatos faciant*, debuiſſent *pariunt* edere, non *pariant.*

Lin. 24. *Tam pium.*] Ironicè. Noto ad de Mort. Perſec. cap. 23.

CAPUT XII.

Pag. 391. lin. 3. *Juſtos ſe eſſe tamen . . . videri volunt.*] Goth. *eſſe* non habet. Roſt. Ven. utraque 1478. 1515. Pariſ Crat. Gymn. *juſtos eſſe ſe tamen.* Reimm. & reliqui, *juſtos ſe eſſe . . .* volunt. De hoc archaïſmo Conf. not. ad Lib. V. c. 20. & ad Lib. de Mort. Perſec cap. 14.

Lin. 8. *Communiter cum . . . loquimur.*] Mihi non incommodè videtur hîc valere *in genere, in univerſum;* non cum his illiſve tantùm: ità maneret antiqua elegantia. Ità auctor Epithalamii Maximiano & Conſtantino dicti cap. 3 *Communiter dicere;* & c. 13. *ſeparatim loqui* opponit.

Lin. 14. *In vos . . . qui odiſtis . . . conferamus.*] Vid. Cyprian. adv. Demetr. ed. Gryph. pag. 277. *Odiis veſtris benevolentiam reddimus, &c.*

Pag. 392. lin. 24. *Ut loquitur Plautus.*] Curculione Act. 1. ſc. 3. v. 22. *Cell.*

Lin. 30. *Cum diis ſuis carioſis.*] Mirum in modum hic locus in libris variatur. Jo. Clerici ex Art. Crit. part. III. ſect. 1. cap. 8. n. 9. conjecturam ARANEOSIS receperat Cellarius. Certè Tertullianus in Apologetico cap. 12. dixit, Chriſtianos laudem mereri, ſi *ſtatuas & imagines frigidas mortuorum ſuorum ſimillimas non adorent, quas milvi, mures &* araneæ *intelligant.* Arnob. L. 6. p. 202. *Non* (id eſt, nonne videtis) *in ore ſimulacri ab araneis ordiri retia atque inſidioſos caſſes, &c.* Minuc. c. 24. *Araneæ faciem ejus* (idoli) *intexunt, & de ipſo capite ſua fila ſuſpendunt.* Nihilominùs cum Iſæo, Gall. Spark. Heumanno prætuli CARIOSIS; nam non tantùm LIGNO, quod Cellarius hîc putavit, ſed & aliis tribuitur *caries.* Hinc Phæd. L. V. Fab. 10. v. 5. de cane ſcripſit: *carioſis dentibus.* Imò Arnobius L. 6. p. 202. (deorum) *ſigna . . . putredinis modo* CARIE *relaxare;* & hoc ampliùs Prudentius Lib. 1. contra Symmach. v. 433. 434. *Non patiar ut* carioſorum *venereris monſtra* DEORUM. Sed *ſagax*, ut inquit Plautus, *naſum* habeat neceſſe eſt, qui veram hîc ſcripturam odorari voluerit.

CAPUT XIII.

Pag. 393. lin. 4. *Quis eſt tandem excors, tamque cæcus.*] Fortè pleniùs ità legendum: *Quis eſt tandem tam demens, tam excors tamque cæcus.* Cap. 12. infrà, *quis* tandem *erit* tam demens.

Lin. 6. *Quùm habeant in poteſtate, ſupplicia . . . vitare.*] Reimm. & editi omnes: *quùm habeant in ſuâ poteſtate, ſupplicia vitare.* Negare tamen non poſſum, Lactantium in hâc phraſi non ſolere pronomen addere. Cap. 10. *Quos vivos habebat in poteſtate;* cap. 18. *Non habet in poteſtate, ut c.* Conf. de Irâ c. 21. Minucius tamen c. 37. *Quùm dimitti haberent in ſuâ poteſtate*, addito pronomine; & Seneca ep. 9. *In ſuâ poteſtate habet, quàm citò reparet.* Ut utrumque ſit rectum.

Lin. 8. *Tanta hominum millia.*] Id eſt, tot. Ut L. III. c. 19. *Quanta hominum millia.* Notavi ad L. I. c. 3.

Lin. 15. *Ab ortu . . . lex divina.*] Id eſt, Religio Chriſtiana. Rem illuſtrat Elmenh. ad Arnob. 1. ad pag. 33. p. 51.

Lin. 17. *Et ratio.*] Has duas voces recepi ex Lipſ. 2. 3. & Reimm. nam reſpondent *& regio & natio* illis, ſup. *provincia, natio.*

Ibid. *Unis ac paribus.*] Ità Cicero pro Flacco c. 26. *Unius moribus.* Noſter paulò antè *Unâ & pari mente.*

Pag. 394. lin. 4. *Nam & in hoc quoque.*] Sic ſcripti & editi. *Pleonaſmus*, ut L. II. c. 8. ET *initium* quoque *habuit.* Plin. lib. 2. c. 7. ſect. 5. *Et monſtra quoque.*

Lin. 5. *Qui evertiſſe.*] Sic omnes libri. Mallem *quod evertiſſe*, aut *qui* deletum.

Lin. 7. *Quin, datâ . . . Deum revertatur.*] Goth. Faſit. Gryph. Torn. Betul. Thomaſ. & ſeqq. *Qui datâ facultate ad placandum Deum non revertatur.*

Lin. 8. *Devotione.*] Id eſt, fide. Conf. cap. 19. & Falſter. Suppl. Linguæ Lat. p. 93. 94.

Lin. 12. *Quid eſt tandem, cur.*] L b. I. c. 17. *Erat planè, cur.* Ibid. c. 18. *Eſt verò, cur.* Conf. Lib. II. cap. 6. L. III. cap. 17. Heinſ. ad Ovid. Metam. 2. v. 518. *Eſt verò, cur.* Propiùs verò noſtro loco L. II. c. 8. *Quid eſt, cur,* L. VI. c. 11. *Quid cauſſæ eſt, cur.* Ibid. c. 9. *Quid tandem habet, cur.* Denique planè ut hîc de Opif. c. 1. *Quid eſt tandem, cur nobis invidioſum putet.*

Lin. 14. *Niſi fortè contaminatos ſemel animos ità putant poſſe transferri, ut.*] Ità ſcribo ex Lipſ. 2. 3. Reimm. ubi Torn. 1587. 1613. & Gen. 1630. quam Walch. expreſſit: *Niſi ſi*

fortè contaminatos ſemel animos ità putant poſſe transferri ; altera 1478. *Niſi fortè contaminatos ſemel* putent *animos tranſlaturos.* At Roſt. Ven. 1493. 97. Parrh. Pariſ. Junt. Faſit. Gryph. Thomaſ. Iſæus, Thyſ. Gall. Spark. Cantab. Cell. *contaminatos ſemel* putant animum *tranſlaturos.* At rectiùs in plurali Ald. Crat. Gymn. Torn. 1548 & Betuleius: *Contaminatos ſemel putant* animos *tranſlaturos.* Ità noſter Lib. IV. cap. 10. Judæi *ad profanos Ægyptiorum ritus animos tranſtulerunt.* Ipſa phraſis, *transferre* animum, eſt elegans. Cicero L. 3. Fam. ep. 13. fin. *Me ... ab angoribus abducam, transferamque animum ad ea.*

Lin. 16. *Officium ... obeat.*] Phraſi Ciceronis, Livii, Plinii junioris aliorumque.

Lin. 19. *Pace.*] Id eſt, reſtitutâ tranquillitate eccleſiæ, ut c. 21. *Quamdiù pax eſt in populo Dei.* Conf. de Mort. Perſec. c. 1. c. 3. c. 52.

Lin. 20. *Novus populus.*] Cyprian. Exhort. Mart. XI. *Quòd ſi tantus oſtenditur & probatur Chriſtianorum martyrum populus, nemo difficile vel arduum putet eſſe martyrem fieri, quandò videt* martyrum populum *non poſſe numerari.*

Lin. 21. *Quùm videat vulgus.*] Tertul. L. 1. ad Nationes c. 1. & ad Scapulam extr. *Nec tamen deficiet hæc ſecta, quam tunc magis ædificari ſcias, quùm cædi videtur; quiſque enim tantam tolerantiam ſpectans, ut aliquo ſcrupulo percuſſus & inquirere accenditur*, quid ſit in cauſsâ, *& ubi cognoverit veritatem, & ipſe ſtatim ſequitur.* Huc pertinent ex Lact. Lib. V. cap. 22.

Ibid. *Variis tormentorum generibus.*] Vid. L. de Mort. Perſ. c. 18. Ea deſcribunt Sagittarius & Gallonius de Cruciatibus Martyrum, & ſparſim Kortholt. in aureo libro de Perſecutionibus Eccleſiæ primævæ.

Lin. 22. *Invictam ... patientiam.*] Lib. III. c. 29. & NB. L. VI. c. 17. c. 18.

Lin. 24. *Nec ... ſine Deo cruciatus ... poſſe ſuperare.*] Minucius c. 37. *Nec intelligitis ... neminem eſſe qui ... tormenta ſine Deo poſſit ſuſtinere.*

Pag. 395. lin. 2. *Inſpirata patientia.*] Imitatur, ut ſæpè in hoc capite, Minuc. Fel. 37. *Pueri & mulierculæ noſtræ cruces & tormenta, feras & omnium ſuppliciorum terriculas* inſpiratâ patientiâ *doloris illudunt.*

Lin. 4. *Eant Romani & Mutio glorientur.*] Vim irriſionis *eant* habet, ut Æn. 7. v. 425. *I nunc, & ingratis offer te, irriſe, periclis.*

Ibid *Eant Romani ... glorientur.*] Imitatur Cypr. L. 2. ep. 4. ed. Eraſm. ed. Oxon. ep. 37. p. 73. EANT *nunc magiſtratus, & Conſules ſive Proconſules annuæ dignitatis inſignibus & duodecim faſcibus* GLORIENTUR: ECCE.

Lin. 9. *Accepit.*] Claré & hîc ſequitur Minucium c. 37. ſqq. *Vos ipſi calamitoſos viros fertis ad cœlum, Mucium Scævolam, qui quùm erraſſet in regem, periſſet in hoſtibus, niſi dexteram perdidiſſet.*

Ibid. *Sexus infirmus.*] Sic Cyprianus epiſt. 4. ed. Oxon. ſ. 8. *Nec pati* virgines *cum maſculis habitare ... quandò &* ſexus infirmus, *& ætas adhuc lubrica per omnia ... regi debeat.*

Lin. 10. *Urique.*] Etiam hîc Minucium exprimit c. 37. *Et quot ex noſtris non dexteram ſolùm, ſed totum corpus* uri, cremari *ſine ullis ejulatibus pertulerunt, quùm dimitti præſertim haberent in ſuâ poteſtate?* Conf. Lact. de Mort. Perſ. cap. 16. cap. 21. cap. 22. Epit. cap. 66.

CAPUT XIV.

Pag. 395. lin. 1. *Philoſophi quoque gloriabundi.*] Tertull. Apolog. c. 50. *Multi apud vos ad tolerantiam doloris & mortis hortantur*, ut Cicero *in Tuſculanis, ut Seneca in Fortuitis, ut Diogenes, ut Pyrrhon, ut Callinicus. Nec tamen tantos inveniunt verba diſcipulos, quantos Chriſtiani factis docendo.*

Lin. 4. *Sed tanti eſſe.*] Lib. III. cap. 8. L. VI. cap. 9.

Ibid. *Cruciari & emori.*] Bon. Tar. Pen. Lipſ. alter, Reimm. Roſt. Ven. utraque 78. 1515. Pariſ. Crat. Gymn. Iſæus, *cruciari & mori.* Pal. Jun. Goth. Lipſ. 1. 3. Faſit. Gryph. Torn. Thomaſ. *cruciari & emori.* Vid. cap. 13. not.

Pag. 396. lin. 5. *Gladios tremunt.*] Activè, id eſt, *timent*, Virgilii, Ovidii, Senecæ Tragici aliorumque exemplis multis.

Lin. 8. *Vel colendi, quod nolim ... colendi.*] Sequitur Tertull. Apolog. c. 23. *Videte, ne & hoc ad irreligioſitatis elogium concurrat; adimere libertatem religionis, & interdicere optionem divinitatis, ut non liceat mihi colere, quem velim, ſed cogar colere quem nolim.* Conf. Lact. Epit. c. 53. & c. 54. *Nec imponi cuiquam neceſſitas poteſt, ut colat, quod non vult.*

Lin. 19. *Terram digitis ... imaginatam ... adorent.*] Elegantiùs dixit de Irâ c. 20. *Adorant opera humanis digitis laborata ... de terrâ ficta & formata veneratur.*

CAPUT XV.

Pag. 396. lin. 1. *Quæ ... cauſſa ſit ... putent? Magna ratio eſt.*] Poſui interrogandi ſignum poſt *putent*, ut quaſi reſpondeat: *Magna ratio eſt, quæ nobis, &c.*

Ibid. *Magna ratio eſt.*] Lib. VI. cap. 18. *Magna patientiæ ratio eſt.* Quintil. lib. 4. Inſt. c. 1. p. 300. *Ut ad agendum magnâ & honeſtâ ratione acceſſiſſe videantur.*

Lin. 4 *Speciem ... ſtultitia.*] Lib. III. cap. 30. L. IV. c. 2.

Lin. 6. *De ſuis doceamus auctoribus.*] Ponitur *de*, pro *ex*; quod ſæpè notandum fuit. Vid. not. L V. c. 9. & 19. & L. I. c. 5.

Pag. 397. lin. 6. *Is, quùm legatus ab Athenienſibus Romam.*] Tres legati erant, ex tribus ſectis, Academicus, Stoïcus, Peripateticus. Gell. 7. c. 14. ubi etiam de cauſsâ legationis. Adde Macrob. Sat. 1. c. 5. *Cell.*

Lin. 7. *Catone Cenſorio.*] Rem conficit hùc pertinens locus Quintil. L. 12. Inſtit. c. 1. p. 1053. *Neque Carneades ille, qui Romæ audiente* Cenſorio Catone *non minoribus viribus contra juſtitiam dicitur diſſeruiſſe, quàm pridiè pro juſtitiâ dixerat, injuſtus ipſe vir fuit.*

Pag. 398. lin. 8. *Atque utinàm.*] Lib. V. cap. 19. Ità junxit Cic. pro Flacco c. 2. & alibì, & Livius L. 21. c. 41. Conf. *Utinàm quidem* not. L. IV. c. 23.

Ibid. *Tot ac tales viri.*] Cum Cicerone pro Ligario c. 12. *Tot ac talibus viris.* Lact. L. VII. c. 15. not. *Per tot ac tales viros.* Conf. L. I. c. 19. *Talis & artis.*

Lin. 15. *Omnium principales.*] Heum. legit, *omnium principes*, elegantiùs quidem, ſed ſine libris; nec abhorret Lactantius *principales*. Vid. L. I. c. 20. L. III. c. 7. L. VI. c. 9. *Quod eſt omnium principale.* Conf. not. L. II. c. 8.

Lin. 25. *Hæc ſumma eſt.*] Conf. cap. 16. & L. VII. c. 5. *Quorum omnium ſumma hæc eſt, ut Deum colat.* Sequitur Ciceronem L. 10. ep. 25. *Cujus hæc eſt ſumma, ut &c.*

Pag. 399. lin. 13. *Nemo à beneficiis ... ſegregatur.*] L. I. c. 5. L. IV. c. 23. L. VII. c. 18. In his & ſequentibus mutatis verbis ſequitur Cyprianum de Eleemoſ. ed. Oxon. f. 208. *Nec quiſquam* à beneficiis *ejus & muneribus* arcetur, *quominùs omne humanum genus bonitate ac largitate divinâ* æqualiter *perfruatur. Sic* æqualiter *dies luminat, ſol radiat, imber rigat, ventus adſpirat; & dormientibus ſomnus unus eſt, & ſtellarum ſplendor ac lunæ communis eſt. Quo æqualitatis* (lego ex Bodl. lib. 1. c. 2. *æquitatis*) *exemplo Dei patris imitator eſt.*

Lin. 15. *Victum ſubminiſtrat.*] Sic L. I. c. 4. *Cibum ſubminiſtrare.* L. V. c. 18. *Alimenta ſubminiſtrare.*

CAPUT XVI.

Pag. 401. lin. 4. *Corporum.*] *Manifeſtum*, inquit Heumannus, *eſſe puto*, reſcribi debere *ſervorum.* Omnes verò libri *corporum.* Novi quidem Græcis & Latinis ICtis illos imitantibus ſervos vocari σώματα, corpora, ut docuere Caſaubonus ad Athenæi L. 5. c. 10. f. m. 226. ſq. & Gataker.

Lin. 10. *Humilitate animi.*] Hîc virtutem Chriſtianam ſignificat. Conf. Borrichi. Cogitat. p. 121. 122. Lipſ. tert. *animi* delet.

Pag. 402. lin. 8. *Semotius.*] Ità aliquotiès noſter. L. VII. c. 14. *Quæ merita quàm longè ab immortalitate ſemota.* De Irâ c. 8. *Semota à noſtris rebus.*

CAPUT XVII.

Pag. 403. lin. 2. *Jura ſibi homines pro utilitate.*] Excerpta Ciceronis Lib. 3. de Repub. ex Carneadis & Furii diſputatione. *Cell.*

Lin. 17. *Rei conſulet.*] Bon & Iſæus, *Sibi conſulet.* Plures ſcripti editique, ut editum. Lactantius exponit c. 17. *Lucro & commodo ſuo conſulens.*

Pag. 404. lin. 7. *Jam verò juſtus ille, ſed ſtultus eſt.*] Prætuli iſtam lectionem, quia altera, *jam non juſtus ille*, repugnat ſententiæ Carneadis, integro Lactantii capiti 17. maximè infrà, & verbis Epitomes cap. 56. *Utrùmne ... tabulâ ... equo deturbabit, ut ipſe poſſit evadere? Si volet juſtus eſſe, non faciet; ſed idem ſtultus judicabitur, qui dum alterius vitæ parcit, ſuam prodit. Si faciet, ſapiens quidem ... ſed ... malus.*

Lin. 8. *Dum parcit alienæ.*] Receptam firmant c. 17. *Stultitia eſt alienæ animæ parcere, cum pernicie ſuæ*, & verba paulò antè ex Epit. c. 56. citata.

Lin. 16. *Venenata.*] Heumannus ſuſpicatur, Lactantium ſcripſiſſe *penè invicta.* Nihil contra libros muto: quia hæc argumenta aculeata, *pernicioſa* & *gravia* erant, illa vocat venenata. Sic Ciceronis orationes contra Antonium L. III. c. 14. vocavit *venenatas.*

Lin. 17. *Faciat ... reſpondentem.*] Eleganter, ut L. I. c. 10. *Facit adſidentem.* Cic. L. 1. de Nat. deor. c. 12. *Facit Socratem diſputantem.* Conf. Lib. 1. de Nat. deor. c. 8.

Lin. 18. *Irrefutata.*] Ità, aut quod idem

Digitized by Google

eſt, *irrefutata*, libri. Vox Lactantii, ex antiquioribus nondùm obſervata.

CAPUT XVIII.

Pag. 405. lin. 20. *Parùm altè perſpexit.*] Sic L. V. c. 21. *Non perſpiciunt altiùs vim rationemque hominis.* Plinius L. 5. ep. 15. pro eo, *altiſſimè inſpicere.*

Lin. 24. *Decretum diſciplinæ.*] De talibus *decretis* multa Seneca in epiſt. 95. Arnob. L. 2. p. 48. *Qui* (Philoſophi) *dum alter alterius labefactant, deſtruunt, convelluntque decreta, cuncta incerta fecerunt.*

Lin. 30. *Neque cuiquam nato.*] Rectiſſimè: aliàs pleniùs L. III. c. 19. L. VI. c. 4. *Homini nato.*

Pag. 406. lin. 2. *Scilicet.*] Ironia.

Lin. 7. *O Carneade.*] Sic MSS. & editi, quod rectè tuetur Heumannus, & illuſtrat ex Voſſio Lib. 1. Anal. c. 3. & c. 10. Defendit quoque Gronovius. *O Socrate*, vocandi caſu, in fragment. Ciceronis ed. Verburg. p. 3936.

Lin. 19. *Mereatur.*] Obtineat. Noto ad cap. 23.

Lin. 21. *Quàcumque.*] Livius L. 1. c. 59. fin. *Quàcumque incidebat.*] Conf. not. Lact. L. IV. c. 15.

Pag. 407. lin. 13. *Quantò.*] Subaudi *magis.* Vid. not. L. V. c. 7.

Lin. 15. *Alienæ animæ.*] Id eſt, vitæ: ſic c. 17. *Ut ipſe animam ſuam liberet.*

Lin. 19. *Duceretur.*] Scil. *ad ſupplicium.* Abſolutè, more veterum. Sic ter Seneca de Piſone, qui militem *duci* juſſerat, de Irâ lib. 1. cap. 16.

Ibid. *Præſentiam ſui fecit.*] Id eſt, ſe *ſiſtit.*

Lin. 23. *Deprecatus.*] Id eſt, *precatus.* L. VI. c. 20. *Miſericordiam deprecantes.* Conf. L. de Mort. Perſ. c. 41. c. 46. c. 52. & Val. Max. L. 4. c. 7. Sæpè hoc ſenſu Veteres.

Lin. 24. *Reciperent.*] Id eſt, *ſuſciperent.* Notavi ad L. II. c. 13. L. IV. c. 28.

Pag. 408. lin. 13. *Et ratio, & veritas ... præſcribit.*] Cic. 6. Fam. 1. *Simus eâ mente, quam ratio & veritas præſcribit.*

Lin. 15. *Neſciunt enim, quia malum eſt, nocere.*] Lactantius aliique Scriptores ſacri, Tertullianus, Auguſtinus, maximè Cyprianus vel ſexcentiès, ut vulgatam verſionem omittam, poſt *ſcio* aliaque verba ſentiendi, loco accuſativi cum infinitivo, aut *quòd* cum conjunctivo, eâdem vi *quia* cum indicativo ponunt. Lactantius L. VI. c. 22. *Scit enim, quia mortis eſt fabricatrix voluptas.* Notamus ibidem plura, & ad Lib. IV. c. 12. *Ut ſcias quia ego ſum Dominus.*

Lin. 28. *Abſtinentia dictorum factorumque.*] Vide ſuprà ex oppoſito: *Stultitia eſt in factis dictiſque ... erratio.*

Pag. 409. lin. 1. *Quo ſolo.*] Id eſt, quâ re ſolâ, ſcil. ſapientiâ; quæ vox quoniam fuit paulò remotior, uſus eſt, ut & alibi, neutro, quod ad omnia de ſapientiâ dicta referendum.

Ibid. *Cognationem cum Deo habet.*] Patet ex loco ſimili de Irâ c. 7. *Quibus homini cum Deo manifeſta cognatio eſt.*

CAPUT XIX.

Pag. 409. lin. 9. *Hanc præſentem.*] Subaudi *vitam*, quod Goth. adſcriptum habet, opinor, ex gloſsâ receptum. *Cell.*

Ibid. *Hanc præſentem.*] Nulli MSS. editique nulli *vitam* addunt, præter Gothanum.

Lin. 10. *Apud Ciceronem.*] Dicto lib. 3. de Repub. quo caremus. Vid. c. 12. ſect. 5. *Cell.*

Pag. 410. lin. 7. *Si, ut Furius dicebat.*] Suprà c. 12. hujus libri, ex Ciceronis de Republicâ. *Cell.*

Lin. 15. *Sub perſonâ ſtultitiæ.*] Id eſt, ſub velamine, velamento. Vid. L. IV. c. 2. not.

Lin. 18. *Anguſtiſſimus trames ... perduceret.*] Nam *unam* tantùm *viam*, *unum tramitem* ad immortalitatem ubique ſtatuit; hinc L. VII. c. 20. *Anguſtus admodùm trames eſt, per quem juſtitia hominem deducit in cœlum.* Idem docent L. VI. capp. 3. & 4. integra, maximè ibid. c. 7. Via mendax ... MULTOS TRAMITES habet ... via veritatis ... & SIMPLEX ... & ANGUSTA ... & ARDUA, &c.

Pag. 411. lin. 4. *Niſi quia Deus ipſe conſtituit.*] Habent ea verba omnes libri; & omnia recta, modò ſuppleas, *niſi iis quæ ... conſtituit?* Quod reſpicit *conſtitutum* ſuprà. Sic L. VI. c. 25. *Quid Deo dignum, niſi quod ipſe ... popoſcit?*

Lin. 5. *Ignem, quod ipſe ... comminatur.*] Conſtanter libri *quod*, idque neutrum pro re de quâ actum, ponitur ſæpè; ut dixi ad c. 17. *Quod* ſc. *ſe paraſſe injuſtis æternum ignem*; ut hoc capite ſuprà: *Supereſt ... vita ... longior, quod ... diſcimus.*

CAPUT XX.

Pag. 411. lin. 7. *Prædonum ſuorum.*] *Per prædones*, inquit Walchius, *intelligit pontifices, ſacerdotes*: imò verò intelligit *dæmonas*; nam mox ſequitur: QUOS DEOS *eſſe opinantur.*

Digitized by Google

Iterùm c. 20. Adorant hoſtes ſuos, LATRONES & INTERFECTORES SUOS *victimis placant*, *&c.* Conf. Lib. II. cap. 16. Lib. V. cap. 21.

Ibid. *Inſtigationibus.*] Lib. IV. cap. 27. *Inſtigantibus ... dæmonibus* ; cap. 30. *Inſtinctibus dæmonum.* Lib. V. c. 21. *Spiritus ... perditi ... inſtigant neſcios in furorem.*

Lin. 9. *Inhærente perſuaſione vulgari.*] Roſt. Ven. 1471. 72. utraque 78. Parrh. Junt. Ald. & reliqui, *inhærentes perſuaſioni vulgari.* Participium exprimit meliùs voluntatem ; dicit enim ſtatim, eos *libenter errare* : ut L. I. c. 1. *Multi enim ſuperſtitionibus vanis pertinaciter inhærentes, obdurant ſe contra manifeſtam veritatem.*

Lin. 24. *Ea faciunt in corporibus.*] Eleganter. Cic. in Verrem Act. 1. c. 5. *Neque hoc solùm in ſtatuis ornamentiſque fecit.* Conf. Cortium ad Sall. Catil. 11. n. 4. p. 47. *Fœda crudeliaque* in civibus *facinora facere.*

Pag. 412. lin. 9. *Augetur ... religio Dei ... premitur.*] Vid. not. c. 13. c. 22. ſqq. Tertull. Apol. extr. *Nec quidquam tamen proficit exquiſitior quæque crudelitas. Illecebra eſt magis ſectæ. Plures efficimur, quotiès metimur à vobis.*

Lin. 14. *Cohortentur nos ad.*] Repetunt *nos* à me additum Angl. Lipſ. tert. Reimm. & editi ab anno 1465. 1524. Gymn. & Iſæus ; omittunt Faſit. Gryph. & reliqui, & ſatis eleganter ſubauditur.

Lin. 18. *Quæ merces in cultu, quæ pœna in contemptu maneat.*] Heumannus hîc omnibus editoribus inſultans tandem, *ſcribe*, inquit, *quæ merces* cultum, *quæ pœna* contemptum *maneat.* Mihi lectio communis omnium librorum ſatis elegans videtur, ſubaudito accuſativo *mortales*, vel *homines.*

Lin. 21. *Deſtringant aciem ingeniorum.*] Editum anteà ab omnibus, ut quoque habet Gothanus, *diſtringant.* Quod verbum hîc minùs quadrat ; valet enim *ſtringere in diverſas partes* : niſi intelligas ſenſu rariori, ubi valet *ligare, conſtringere* ; atque ut Latinis *deſtringere aciem, gladium*, eſt *expedire* : ſic Lactantius L. III. c. 8. EXPEDIANT ACUMEN *ſuum.*

Lin. 25. *Sicut ne ſævientibus quidem cedimus.*] Id eſt, fortiter ſuſtinemus cruciatus, nec fidem prodimus.

Pag. 413. lin. 2. *Qui devotione ac fide careat.*]Emman. *qui fide ac ratione careat.* Non movenda prior lectio. Inf. *Dei cultus devotionem maximam fidemque deſiderat* ; cap. 22. *Ut devotionem ac fidem ... corroboret.* De Opif. c. 19. *Si quis fidem ſuam devotionemque non prodiderit.* De Mort. Perſec. c. 18. *Adimere tibi fidem ac devotionem nulla vìs potuit.* Conf. Lib. V. cap. 7.

Lin 10. *Ex moribus.*] Confirmatur hæc lectio ex L. I. c. 11. Jovem ex rebus geſtis, & ex moribus hominem fuiſſe deprehendimus, &c. Conf. de Irâ c. 11. S. Auguſtin. de Civ. Dei lib. 7. c. 18. *Unicuique deorum ex* ejus *ingenio*, moribus, *actibus, caſibus, ſacra conſtituta ſunt.*

Lin. 21. *Incorruptum ... judicium.*] *Incorruptum* hîc valet, caſtum, integrum, ut in Cicerone *teſtis incorruptus atque integer, teſtimonium incorruptum.* Pro Marcello cap. 9. *Qui judicabunt ... fortaſsè incorruptiùs quàm nos.*

Pag. 414. lin. 2. *O quàm honeſtâ voluntate.*] Ità L. V. c. 17. *Honeſtâ quidem voluntate juſtitiam defendere cupierunt.*

Lin. 5. *Non occidendo, ſed moriendo.*] Aptè Auguſtinus de Civit. Dei L. 2. c. 29. Chriſtianos Rom. ſcribit : *Adversùs poteſtates inimiciſſimas conflixiſſe*, eaſque fortiter MORIENDO VICISSE.

Lin. 7. *Illa.*] Scilicet, *occidere, ſævitia, ſcelus.*

Ibid. *Hæc.*] Putà, MORI, *patientia, fides.*

Lin. 8. *Si malo.*] Hîc áliorum ferè omnium *malo*, rectum. *Malo*, id eſt, ſcelere, quod eſt *malum* & *malorum.* Vid. ſuprà, & c. 20. *Bono ... adducendi homines ad bonum ... non malo.*

Lin. 16. *Mortem occubuerit.*] OCCUMBERE MORTEM rectè latinè, & ſæpè dicitur; vide Pitiſcum ad Curt. lib. 4. c. 15. *Ante oculos ſui quiſque regis* mortem occumbere *ducebant egregium* ; Gebhardum, Gruterum, Daviſium ad Cic. 1. Tuſcul. 42. fin. *Qui pro patriâ mortem non dubitaret occumbere.*

Pag. 415. lin. 17. *Lenæ procaces.*] Lenas, quæ infrà, *multos bonis* exuunt, doctè vocat *procaces.* Feſtus : *Procari poſcere eſt ; undè & proci, & procaces meretrices ab aſſiduè poſcendo.*

Lin. 20. *Quid venenarius.*] VENENARIUS ponitur, pro *venefico* ſuprà ; & quiſnam magis fallit, quàm veneficus, venenarius ? Hinc loco gemino Lib. V. c. 9. *Si* palàm *graſſari non licuit*, venena clàm *temperent ; qui uxores necent, ut dotes earum lucrentur, aut maritos, ut adulteris nubant ... qui cælum ipſum veneficiis adpetant.*

Lin. 22. *Quid lenæ.*] Sic Reimm. & editi,

rectè; reſpicit enim ſuprà, *lena procaces.*

Lin. 23. *Plura compilet.*] Cic. lib. 1. de Nat. deor. c. 31. *Tot millia latrocinantur* ... *Alii omnia, quæ poſſunt, fana compilant.* Hinc Lact. L. II. c. 4. *Omnem Siciliam* compilavit, *ſublatis* ... *ornamentis fanorum.*

Ibid. *Hic.*] Sc. apud Chriſtianos.

Pag. 416. lin. 1. *Ulli amnes abluant.*] Ut ex cap. 20. infrà patet, etiam hîc reſpexit ad Cic. L. 2. de Leg. 10. *Caſtè jubet lex adire ad deos, animo videlicet, in quo ſunt omnia: nec tollit caſtimoniam corporis* ... nam illud vel adſperſione *aquæ* ... *tollitur: animi labes nec diuturnitate vaneſcere*, nec amnibus ullis elui *poteſt.*

CAPUT XXI.

Pag. 417. lin. 4. *Quos cogunt, &c.*] Epit. c. 53. Tertull. ad Scapul. c. 2. *Nec religionis eſt cogere religionem, quæ ſponte ſuſcipi debeat, non vi; quùm & hoſtiæ ab animo libenti expoſtulentur. Ità etſi nos compuleritis ad ſacrificandum, nihil* præſtabitis diis *veſtris; ab invitis enim ſacrificia non deſiderabunt, niſi contentioſi ſint: contentioſus autem Deus non eſt.*

Lin. 8. *Inutiles faciant.*] Eò adludit Lact. L. VI. c. 11. *Largire* ... debilibus, *claudis* ... inutiles *ſunt hominibus, ſed utiles Deo.* Et infrà, *egentes atque* inutiles *alere.*

Lin. 17. *Velint, nolint.*] Pluralem recepi ex Cauc. Lipſ. 2. 3. Goth. Emm. Reimm. Ven. 1472. utrâque 78. Ad rem Tertullianus Apologet. 23. *Benè eſt, quòd* omnium Deus *eſt, cujus, velimus, aut nolimus, omnes ſumus.*

Lin. 19. *Quàm etiam ſervorum.*] Ego verò in Goth. Reimm. Emman. *quàm etiam* inveniri addo & confirmo, tanquàm Lactantio ſtylo conforme, ità, ubi nihil obmovere poteſt Heumannus. Legitur de Irâ cap. 13. *Omnia propter hominem propoſita*, tam *bona*, quàm etiam mala. De Mort. Perſ. c. 48. *Tam ego Conſtantinus Auguſtus, quàm* etiam *ego Licinius Auguſtus.*

Lin. 20. *Ne verbo quidem reluctamur.*] Epit. cap. 53. Contra calumnias, quaſi conſpirarent Chriſtiani contra Imperatores, hæc faciunt.

Ibid. *Sed Deo remittimus.*] *Remittimus*, id eſt, *reſervamus.* Lib. VI. c. 8. *Ultionem ſuam non ſibi adſumat, ſed judicio Dei reſervet.*

Lin. 22. *Efferatè.*] Sic omnes. De hâc voculâ nondùm ex antiquioribus obſervatâ nihil in Lexicis, Krebſii diſſertatione, Walchii diatribe.

Ibid. *Intelligi datur.*] Hæc formula apud Scriptores ſacros frequentiſſima, e. g. Cypr. Expoſ. Symb. Apoſt. n. 3. *Quantùm intelligi datur.*

Pag. 419. lin. 1. *Mimos agi.*] Mimi hîc non ſunt ipſi actores, ſed fabulæ; & nota phraſis, *mimos agere*, reſtituta quoque à me in Epit. c. 55. De re ipsâ Auguſtinus de Civ. Dei L. 4. c. 26. *In ludis ſcenicis* ... *numinum crimina frequentantur.*

Lin. 5. *Quàm* ... *Philoſophi.*] Tertull. Apol. cap. 46. *Deos veſtros palàm deſtruunt Philoſophi.*

Ibid. *Qui omninò nullos deos eſſe aiunt.*] Ut Diagoras Melius, & Theodorus Cyrenaïcus. Vide lib. I. cap. 2. *Cell.*

Lin. 9. *Neque reſpiciunt.*] Paulò antè, *non curant;* ut Epit. c. 55. *Deos nihil curare, nec humana reſpicere.* Sæpè *reſpicere* valet *favere.*

Lin. 10. *Contra metus.*] Nihil plurali frequentius in Cicerone, Senecâ, aliis, ipſo Lactantio. L. VI. c. 17. Auferendi *ſunt metus*, ubi plura.

CAPUT XXII.

Pag. 420. lin. 4. *Fugitant juſtos.*] Terent. Heautont. act. 3. ſc. 1. *Patris conſpectum fugitat propter peccatum: tum hoc timet*; ubi Calphurnius: *plus eſt, quàm fugit*; & fugitat *dixit, ut oſtenderet filium vehementer timere.*

Lin. 10. *Per ſe nocere* ... *perſequuntur.*] His gemina L. IV. c. 27.

Lin. 16. *Rerum potentem.*] Ità Salluſtius L. 1. de Rep. Ordin. c. 1. *Rerum potentes.* Livius L. 23. c. 16. *Potentes rerum.* Sulpicius Severus Joſephum L. 1. c. 12. vocat *rerum potentem.*

Pag. 421. lin. 1. *Non perſpiciunt altiùs.*] Noto ad L. V. c. 19. *Parùm altè perſpexit.*

Lin. 3. *Quia oculis manuque tractabile eſt.*] Pro more Lactantii. Plura noto ad L. II. c. 6. *Inſatiabili contemplatione contrectent*; & ad de Opif. c. 1. *Oculis contrectari.*

CAPUT XXIII.

Pag. 421. lin. 7. *Summis laudibus concelebrant.*] MS. Cantabr. & vetus ed. Rom. *concelebrant*, quod aptius numero, cujus obſervantiſſimus noſter eſt, quàm vulgatum *celebrant.* Cell.

Lin. 10. *Perlatio.*] *Tolerantia.* Hoc ſenſu Lactantius, quod ſciam, primus dixit. Conf. not. ad L. III. c. 11. Alio ſenſu Lexicis ignoto Hyginus in præfat. Libri 1. Poët. Aſtron. *Uniuſcujuſque hiſtorias cauſſamque ad ſidera perlationis oſtendimus.*

Lin. 11. *Habet in ſe patientiam.*] Nihil muto. Conf. not. infrà, *in ſe virtutem habeat.*

Lin. 12. *Impatiens.*] Singulari notione, pro eo *qui nihil patitur.*

Pag. 422. lin. 1. *Subjectus eſt.*] Cancellis incluſum quidam addunt, *Dominari adfectus in liberos, quia temperantiam non habet*, frag. At exterminant illa verba libri Bon. Tax. Pen. Pal. Jun. Angl. Lipſ. Reimm. & editi ab anno 1645. 1524. & Gymn. Thomaſ. Iſæus, Gall. Spark. reliqui.

Lin. 4. *Per cupiditatem ... quæruntur.*] Id eſt, per avaritiam ... *adquiruntur*, comparantur.

Lin. 5. *Quia illa omnia, (ut eſt à Lælio dictum,) ſua bona divina judicat.*] Apertè provocat ad Lælii verba, quæ indicavit noſter c. 18. *Huic tu viro* (juſto) *quas divitias objicies? ... Quæ regna? Qui* iſta putat humana, ſua bona divina judicat; & infrà, *Quæ virtus, ſi bona ſua divina judicat.*

Lin. 8. *Et eâdem conditione.*] Reimm. *ab eodem Deo, eâdem conditione*, omiſſo, *&*. Goth. Angl. Roſt. Ven. 1493. 97. Ald. & reliqui, *& eâdem conditione.* L. V. c. 14. Deus, qui *homines generat ... eamdem* conditionem *vivendi omnibus poſuit.* Epitom. c. 59. *Si nos idem Deus fecit, & univerſos ... pari conditione generavit, fraternâ ... neceſſitudine cohæremus.*

Lin. 11. *Undè.*] Eleganter, ut L. VI. c. 12. not. Sic L. III. c. 23. *Undè poſſent gloriam liberalitatis adquirere.*

Lin. 17. *Nec aliena cupiat.*] Loquitur hîc de juſto & verè ſapiente, ſc. Chriſtiano. Quid verò magni, ſi *hîc nihil rapiat*? ne cupit quidem. Hinc de eodem dixit ſup. *Nec alienam quidquam concupiſcit*; & L. VI. c. 24. Nihil omninò adpetat, *nihil concupiſcat alienum.*

Lin. 21. *Et hîc in ſe virtutem habeat.*] Vix dixit: *Neceſſe eſt juſtum hominem ſubjectum eſſe injuſto*, quorsùm denuò: *juſtum in ſervitutem abire*, quia juſtus eſt. Contrà, ſi legas, *in ſe virtutem habeat*, juſta eſt oppoſitio inter peccatum & virtutem. Ergò juſtus ac ſapiens, quia VIRTUTEM capit, HABET IN SE PATIENTIAM. Phraſis occurrit L. V. c. 10. Quiſquamne putet *hunc aliquid in ſe virtutis habuiſſe.*

Pag. 423. lin. 6. *Quùm vexamur ... gratias agimus.*] Cyprianus de Lapſis in principio: *Quamvis agere gratias noſtra vox nec in perſecutione ceſſaverit.* Adde notas ad Lact. L. VI. c. 25. *Etiam in malis gratias agat.*

Lin. 19. *Ut & labantes confirmet.*] Exprimit Ciceronem pro Milone c. 25. *Ægram &* labantem *rempubl. ſanare &* confirmare.

Pag. 424. lin. 1. *Preſſura verberibus.*] *Preſſura*, vox noſtro & Patribus pro *perſecutione, calamitate*, frequens. Conf. infrà, *perſecutiones.* Lact. L. IV. c. 26. Preſſurarum *nobis ac laborum & miſeriarum præbebat exemplum.* Lib. VII. c. 17. *Erit* preſſura *& contritio.* Obiter hîc obſervo, alibi eſſe magis reconditum uſum hujus vocis, ubi medicis PRESSURA notat *ſomnum gravem*, aliàs OPPRESSIONEM.

Lin. 14. *Lapidibus humanâ manu factis.*] Vindicamus iterùm ad lib. de Irâ c. 2. *Abjicere ... cultus humanâ manu fabricatorum.* Ipſe Cicero L. 5. in Verrem cap. ultimo dixit, *Effigiem non humanâ manu factam.*

Lin. 20. *Ultio conſecuta.*] Quod auctor de Mortibus Perſecutorum probat. Lipſ. autem *conſecuta*: Angl. *ſecuta.* Cell.

Lin. 21. *Immundi ... immergunt.*] Cyprian. L. 2. ep. 2. *Immundos ſpiritus, qui ſe hominibus immerſerint, ad confeſſionem minis increpantibus cogere, ut excedant.*

Lin. 23. *Reſanati.*] Lib. IV. c. 20.

Ibid. *Adhæreant religioni.*] Quaſi cauſſa reddatur, cur permittat Deus tam multos à dæmonibus agitari; nempè *ut reſanati adhæreant*, ac reliqua.

Lin. 24. *In unum collata.*] Simul ſumptæ, conjunctæ.

CAPUT XXIV.

Pag. 425. lin. 3. *Non ſe putent.*] Elegans trajectio, ut L. I. c. 1. *Non eſt paſſus hominem Deus errare.*

Lin. 9. *Vexationes.*] Eleganter vocat ità perſecutiones. Noſtrum, ut in aliis, ſic in hâc voce ſequitur Sulpic. Severus L. 1. Hiſt. c. 14. *Vexationes populi Chriſtiani.* Lib. II. c. 32. *Chriſtianorum vexatio.*

Lin. 12. *Veniet, veniet.*] Sæpè ità Hieronymus ad Heliodorum f. 1. 2. *Veniet, veniet poſteà dies*; fol. 4. *Veniet, veniet illa dies.* Epiſt. de Vitando ſuſpecto Contubernio fol. 227. *Veniet, veniet tempus.*

Lin. 16. *Mereamur.*] Id eſt, impetremus. C. 17. L. VII. c. 5. c. 14. c. 27. Sæpè Tertull. & Cyprianus hoc ſenſu.

Ibid. *Paſſionis.*] Senſu eccl. Lib. IV. cap. 24. cap. 26. Lib. VII. cap. 2. Epitom. cap. 43. cap. 51.

Digitized by Google

LIBER SEXTUS.

CAPUT I.

Pag. 429. lin. 3. *Et ſcientiam & fidem ipſe dominus.*] Walch. *Cauſſam mihi & ſcientia & fides & ipſe dominus.* Lib. III. c. 13. *Ad quam* (cauſſæ bonitatem) … *defendendam ſcientia divinitatis & ipſa veritas ſufficit.*

Pag. 430. lin. 6. *Singularis.*] Unica. Noto ad Lib. I. c. 4. fin.

Lin. 11. *Vini profuſione.*] Lib. II. cap. 14. *His quotidiè profundunt merum.*

Lin. 12. *Quaſi aliquid indè libaturis offerunt.*] Rectiſſimè *libaturis*, id eſt, guſtaturis diis. Hinc cap. 2. *Mactant … hoſtias Deo quaſi eſurienti; profundunt vina tanquàm ſitienti.* Epitom. c. 28. *His quotidiè libatur, ut laribus;* quaſi id dii eſſent libaturi aut guſtaturi, ut Bel in hiſt. Danielis.

Pag. 431. lin. 13. *Nihil … moderati aut penſi habent.*] Lipſ. 2. 3. Reimm. *nihil moderati ac penſi.* Imitatur Salluſtii Catil. 12. 2. ubi & ad Catil. 5. 6. conſule Cortium, qui priori loco *nihil moderati atque penſi habere*, exponit *non conſiderare, nec temperanter tractare.*

Lin. 14. *Opes ingerant.*] Lipſ. 2. 3. Reimm. *opes ſuggerant.* Lib. VI. c. 17. *Ventri ac gulæ ingeras.*

Lin. 15. *Per dimotum populum.*] Illuſtravit uberiùs Gronovius ad Livii L. 28. c. 2. Frequentius hâc in re verbum *ſubmovere*; hinc L. 3. Liv. c. 48. *Lictor, ſubmove turbam, & da viam domino.*

Pag. 432. lin. 1. *Eadem miſeros ubique cæcitas premit.*] Conſpirant omnes libri in editâ lectione: ſunt hæc dicta, ut L. III. c. 24. *Nam ſemper eodem modo falluntur.*

CAPUT II.

Pag. 432. lin. 1. *Quaſi eſurienti.*] Ità Apuleius L. 8. Metam. p. 215. *A quodam … pinguiſſimum depoſcunt arietem, qui deam Syriam* eſurientem *ſuo ſatiaret ſacrificio.* Obſerva in Lactantio copiam, *quaſi*, *tanquàm*, *velut.*

Lin. 3. *Poſſent.*] Sic libri: mallem *poſſint*; ſequitur enim *cognoſcant.*

Lin. 7. *Jam ſentiant.*] Sic Lib. V. cap. 9. *Si actus ſuos conſiderent … jam intelligant, quàm.*

Ibid. *Quàm non.*] Omninò *quàm* hîc elegantius.

Pag. 433. lin. 1. *Tam claram, tam candidam lucem.*] Simpliciùs in cit. loco Epitomes SOLEM dixit. Doctè verò hîc vocat *candidam lucem*, exemplo Ennii, Ciceronis, aliorum. Ennius in Cic. lib. 1. Divin. c. 48.

Exin candida *ſe radiis dedit icta foràs* LVX.

Cic. lib. 2. de Nat. deor. c. 15. *Solis* candor *illuſtrat.*

Lin. 8. *Tantumque iſtarum rerum.*] Id eſt, *tantùm fulgoris & caloris.* Ità ſæpè Lactantius & Cicero. Noſter L. I. Inſtit. cap. 3. *Ut tantùm in eo* (Deo) *ſit* ISTARUM RERUM (id eſt, magnitudinis, poteſtatis, virtutis, majeſtatis), *quantùm, &c.*

Pag. 434. lin. 2. *Eo veſci.*] Sc. ſanguine. Rarius *veſci* de potionibus. Cic. lib. 2. de Nat. deor. cap. 23. *Dii nec eſcis nec potionibus veſcuntur.*

Lin. 9. *Non carne … ad placandam.*] Egregiè Cic. pro Cluentio c. 68. *Neque intelligit, pietate & religione, & juſtis precibus deorum mentes, nec ſuperſtitione, neque ad ſcelus perficiendum cæſis hoſtiis poſſe placari.*

CAPUT III.

Pag. 435. lin. 7. *In ſummum … evaſerit.*] Quintil. lib. 1. Inſtit. cap. 2. p. 31. *In cacumina evadunt.* L. 12. Inſt. c. 11. fin. *Quod facientes … evademus in ſummum.*

Lin. 11. *In eam … proceſſerint.*] Senec. de Vitâ Beatâ c. 1. *Decernatur & quò tendamus, & quà: non ſine perito aliquo, cui explorata ſint ea, in quæ procedimus.*

Pag. 436. lin. 5. *Primæ adoleſcentiæ.*] Sueton. Domit. cap. 1. PRIMÆ ADOLESCENTIÆ *tempus.*

Pag. 437. lin. 2. *Aperiamque, quæ.*] Sæpè talia in libris corrupta ab iis, qui putarunt malè ſonare, *que quæ.* At ità ſuprà, *eamque, quæ ſit adſignata.* Lib. VI. c. 18. *Patientiæque, quæ omnium virtutum maxima.* Cic. lib. 1. de Nat. deor. c. 2. *Multaque, quæ dicentur.* Ibid. cap. 42. *Eaque, quæ.* Lib. 3. de Nat. deor. c. 7. *Omniaque, quæ.* Vindicavit Salluſtio & illuſtravit Cortius Catil. 3. 5. p. 25.

Lin. 10. *Virtutes inſeri.*] Rectè. Epit. c. 60. *De noſtris animis priùs vitia* detrahenda, *& tum*

tum demùm virtutes inſerendæ; cap. 61. *Hæ vitiorum ſtirpes eruendæ, ut virtutes inſeri poſſint... neque detrahi poſſunt... naturâ inſiti.* Infrà, *Neque detrahendos... Deus inſevit.*

Lin. 24. *Perenni luce potietur.*] Vox *perenni* in Ven. 1493. & 97. deſideratur: fortè ob conſimilem vocem *præmio* excidit. Vindicavi ad L. IV. c. 30. *perenni luce potiatur.*

CAPUT IV.

Pag. 438. lin 11. *Quùm ventum fuerit ad extremum.*] Seneca Vit. Brev. c. 3. *Simul ad temporis jacturam ventum eſt.* Virg. 6. Æn. 45. *Ventum erat ad limen.* Sil. Ital. lib. 15. v. 510. *Ut ventum in culmen.*

Lin. 13. *In altitudinem profundam cadat.*] Seneca ep. 70. *O virum fortem!... quàm animosè* in profundam *ſe* altitudinem *maris... immiſiſſet!* Arnobius L. 5. p. 173. *Profundæ altitudinis ſpecum* dixit.

Lin. 18. *Clivoſa.*] Plinius L. 17. c. 22. *Clivoſa altiores poſcunt ſcrobes.* L. 18. c. 24. *In conſito aut clivoſo.*

Pag. 439. lin. 1. *Saxis exſtantibus.*] De Opificio c. 5. *Ex vaſculo corporis quatuor ſecit exſtantia.*

Ibid. *Ac pedum tritu.*] Attritione. Cic. de Nat. deor. lib. 2. c. 9. *Lapidum tritu elici ignem videmus.* Cell.

Lin. 6. *Spem... porrexerit.*] Seneca L. 4. Benef. c. 22. *Nihil jam ſupereſt, quo ſpes porrigatur.*

Lin. 10. *Provenire.*] Eleganter. Idem mox, *procedere.* Juſtin. L. 7. c. 6. *Rebus feliciter provenientibus.* Cic. lib. 1. de Fin. c. 14. *Nec quid proventurum ſit, providet.*

Lin. 11. *Difficilè.*] Adverb. Plinius L. 11. c. 18. *Difficilè ſe... explicantibus.* L. 17. c. 23. fin. *Difficilè ſaneſcunt;* & alibi ſæpiùs. Vocula hodiè ferè neglecta, cujus in Fabro duo tantùm loca ex Cic. & Velleio producta.

Lin. 34. *Perpetuis bonis.*] Roſt. Ven. 1471. 72. utraque 78. 1515. Pariſ. Crat. Gymn. *pro perpetuis bonis,* ne latinè quidem: rectè verò MSS. & Faſit. Gryph. reliqui, *Perpetuis bonis.* Lact. L. VI. c. 9 *Virtus acerbitatem maximo bono penſat.* L. III. c. 19. *Qui pauciora mala non penſant bonis plurimis.* Epit. c. 66. *Quibus bonis, quantâ beatitudine brevia pœnarum mala & hujus vitæ damna penſemus.* Dicitur etiam *penſare aliquid cum aliquo.* Vid. Vorſt. ad Valer. Max. L. 1. c. 1.

Pag. 440. lin. 4. *Salvis pignoribus.*] Id eſt, liberis. Conf. L. VI. c. 12. not. Sæpè Cyprianus, e. g. de Eleemoſ. ed. Gryph. p. 334. *Caris* pignoribus... *providere... Da utilia & ſalutaria præcepta* pignoribus.

Lin. 11. *Omittenda... voluptas.*] Vid. not. L. VII. c. 27. *omittendas... voluptates.*

Lin. 12. *Expeditiones obeundæ.*] Seneca ep. 96. fin. *Vivere... militare eſt.. expeditiones periculoſiſſimas obeunt.*

Lin. 14. *Eò... promptiùs, quòd.*] Multi quidem ſcripti, in his Witt. Lipſ. Reimm. cum editis omnibus, *eò... promptiùs, quò;* ſed edidi ex Guelferb. & Goth. membranis, *eò promptiùs, quòd:* ità noſter c. 6. *Faciunt... multa, quæ boni faciunt, eò quidem* promptiùs, quòd *fallendi gratiâ faciunt.*

Lin. 24. *Inflammat iræ ſtimulis.*] Lib. VII. c. 17. *Inflammatus irâ,* ut Cicero L. 1. de Nat. deor. cap. 16.

Lin. 29. *Alios inflat ambitionibus.*] Ità L. VI. c. 24. *Superbiâ tumidus* infletur. L. VII. c. 1. *Ambitione inflati.* Conf. not. L. V. c. 22. Cyprian. L. 2. ep. 2. Inflet *ſuperbia, iracundia inflammet.* Plurali numero *ambitiones* in Verrinis Cicero dixit. Conf. Lact. L. IV. c. 16. *Injuſtitias.*

Lin. 30. *Ut faſtos ſignent, & annis nomen imponant.*] Agit hîc Lactantius de iis, quos inflavit ità ambitio, ut nihil cogitent aliud, quàm ut GERANT MAGISTRATUS, tales maximè, quibus Faſtorum ſignandi & annis nomen imponendi ratio adjuncta fuit; id eſt, agit de CONSULIBUS, de quibus Faſti CONSULARES dicti, iidemque Conſules annis nomen imponebant. Aptè Seneca de Irâ libro primo exeunte: *Ambitio non eſt contenta honoribus annuis; ſi fieri poteſt,* uno nomine *occupare* faſtos *vult, per omnem orbem titulos diſponere.* Salvianus L. 6. ed. Brem. p. 106. *Quùm hæc omnia ipſi* (Conſules) *agant, qui* annis *nomina tribuunt, & à quibus anni ipſi exordium ſumunt.*

Lin. 31. *Provincias temporali gladio regant.*] Tanquàm præſides provinciarum. Vid. L. V. capp. 8. & 13.

Pag. 441. lin. 2. *Vanis... religionibus.*] Bon. Jun. Goth. *variis.* Pen. Subl. Roſt. Ven. 1471. 1515. Pariſ. Crat. Gymn. Iſæus, *inanibus.* Cauc. Lipſ. Reimm. Faſit. Gryph. Torn. Thomaſ. & ſqq. *vanis.*

Lin. 6. *Lætus erroribus.*] Neglexerunt Lexica conſtructionem cum ablativo, quâ etiam uſus Claudianus in Eutrop. 573. *profundâ lætus cæde.* Sæpè Ovidius, e. g. Heroïd. ep. 12. 178. *Rideat, & vitiis læta ſit illa meis.* L. 4. Pont. 9. *Imperii lætus honore tui.*

CAPUT V.

Pag. 442. lin. 4. *Queis in verſamur.*] Id eſt, *in queis*, vel *quibus verſamur*, per anaſtrophen, ut L. V. c. 9. *Quibus* coràm.

Lin. 13. *Magnificare hos.*] Goth. Lipſ. Reimm. Ultr. Jun. Roſt. Ven. 1471. 72. utràque 78. 93. 97. Cell. *Hos magnificare*, quod repugnat verſui: hinc eo ordine, ut edidi, legendum; aut cum Angl. Parrh. Torn. Betul. Thomaſ. Iſæo & recentioribus, *Hos magnifacere.*

Lin. 17. *Panætium Stoïcum ſecutus.*] Cic. lib. 1. de Offic. c. 2. *Panætius ſine controverſiâ de officiis accuratiſſimè diſputavit, quemque nos, correctione quâdam adhibitâ, potiſſimùm ſecuti ſumus.* Hunc 4. Acad. quæſt. cap. 33. *Principem propè Stoïcorum* dicit; & Scipionis *Africani familiarem*, de Offic. lib. 1. c. 26. Putà minoris, ſeu Æmiliani, quod ex Velleii Lib. 1. c. 13. apertum eſt. *Cell.*

Lin. 20. *Dignatio divina.*] Ex ſtylo Apuleii, & maximè Scriptorum Sacrorum. Apul. ad Aſclep. p. 80. *Homines ſoli deorum* dignatione *perfruuntur.* Sæpè Cyprianus L. 1. epiſt. 2. ed. Gryph. p. 38. *Et ſi quis . . . prior* divinæ dignationis *celeritate præceſſerit.* L. 1. ep. 2. p. 39. *Plebem* divinâ dignatione *nobis* commiſſam . . . *præparemus.* Ep. 3. p. 47. *Quibus honor tantus de* Dei dignatione *conceditur.*

Pag. 443. lin. 4. *In itinere celebrando.*] *Celebrare* nonnunquàm eſt *frequentare & velociter ire*: undè Cicero aliquotiès *celebrare viam* dixit. Ciceronem ſequitur Hieronymus epiſt. 14. ad Celantium f. m. 109. Illa (via) *celebratur & teritur à multis, hæc vix invenitur à paucis.*

Lin. 18. *Actio ſubſequatur.*) Bon. *conſequatur*, eleganter quidem pro *ſequatur.* Sed plurimi hîc *ſubſequatur*, pro more noſtri. L. II. c. 8. *Intelligentia ſubſequi.* L. VII. c. 2. *Intelligere eſt quaſi è veſtigio ſubſequi.*

Pag. 444. lin. 5. *Cupiditatem.*] Id eſt, avaritiam; vide hæc uberiùs tractata L. VI. cap. 19. *Deſiderat cupiditas opes.*

Lin. 12. *Ardor libidinum.*] In Ven. 1471. Faſit. Gryph. Thomaſ. Cantabr. edd. *arbor.* Pravè. Ab omnibus MSS. & reliquis edd. repudiatur meritò.

Ibid. *Sanctitatem.*] Id eſt, caſtitatem. Tacit. L. 14. Annal. 60. *Plures perſtitere* ſanctitatem *dominæ* (Octaviæ) *tueri* . . . caſtiora, &c. Lact. VI. c. 24. *Alienam mulierem* ſanctè *videas.*

CAPUT VI.

Pag. 444. lin. 4. *Libro tertio.*] Cap. 7. & ſeq.

Pag. 445. lin. 18. *Virtus, quærenda finem rei.*] Lucilii verba ex loco paulò antè c. 5. pleniùs demonſtrato. *Coll.*

Lin. 22. *Quæſtu.*] Ità omnes ſcripti, editique; mallem *quæſitu*, quo præter Plinium L. 51. c. 9. uſus & Boethius, L. 4. Proſ. 6. *Rem quæſitu maximam* dicens.

Ibid. *Obtentu.*] Ab *obtinere.*

Lin. 27. *Ab immortalibus ſuis opibus.*] Edidi *opibus* ex Cotton. Lipſ. altero & Reimm. ubi alii & editi omnes, *ab immortalibus ſuis operibus.* Agitur hîc ubique de *opibus*, & dicit *animam cœleſtibus intentam bonis.* Facilis confuſio; quùm *opibus* & *opibus* differant modò lineâ per o ductâ.

Pag. 447. lin. 3. *Spadonibus.*] Hinc Seneca epiſt. 4. *De Pompeii capite pupillus & ſpado tulere ſententiam.*

Lin. 9. *Vectigalia facere meliora.*] Cæſar libro 1. de B. Civ. c. 35. dixit *vectigalia augere*; & ex oppoſito L. 1. de B. Gall. c. 36. vectigalia *deteriora facere.* Fortè ſcripſit noſter: vectigalia *facere majora atque meliora.*

Lin. 12. *Diſcidium.*] Reimm. *diſcidium.* Rectè.

CAPUT VII.

Pag. 449. lin. 13. *Arcanum ejus in operto eſſet.*] Remittit nos Lactantius ad librum præcedentem, id eſt, quintum, ubi c. 18. *Idcircò virtutem ipſam Deus ſub perſonâ ſtultitiæ voluit eſſe* celatam, *ut myſterium veritatis ac religionis* ſuæ eſſet ARCANUM. Quod noſtro loco dicitur *arcanum ejus in operto eſſet*, ità libro quinto eſt, *ut myſterium . . . eſſet arcanum.* Idem dicit L. IV. c. 2. *Stultitiæ velamento Deus*, ne arcanum *ſui divini operis* in propatulo eſſet, *theſaurum ſapientiæ veritatis abſcondit.* Ibid. c. 5. Multi veritatem *ſub velamine ſtultitiæ latentem aſpernantur ac reſpuunt.*

Pag. 450. lin. 8. *Aliâ inertes, aliâ ſtrenuos.*] Goth. *aliâ ineptos, aliâ ſtrenuos.* Ineptè. Reliqui *inertes*, rectè; repetuntur enim *fortes ab inertibus. Inertes* fortibus ac ſtrenuis opponuntur. Conf. not. L. VI. c. 14. *Quietum ab inerti*; cap. 18. *Habebitur pro ſegni & inerti*, cui ibidem *fortis ac ſtrenuus* oppoſitus. Ità in Valer. Max. L. 8. c. 8. *Inertes & ſtrenui* ſibi adverſantur. Boethius 4. Metr.

Digitized by Google

7. *Ite nunc fortes . . . cur inertes terga non datis?*

Lin. 10. *Et celebri viâ.*] Seneca de Vitâ Beatâ c. 1. *Tritiſſima quæque via & celeberrima.* Eſt igitur celebris à multis frequentata.

Lin. 14. *Deverticula.*] Sic meliùs ſcribitur, quàm *diverticula.* Conf. Quintil. L. 10. Inſtit. cap. 1.

Lin. 21. *Una ſedes, & ſimplex eſt.*] Sed ſimplex hîc dicitur in oppoſitione viæ mendacis, quæ ſuprà, MULTOS TRAMITES habet: undè vocat *viam multiplicem.*

Lin. 22. *Paribus animis.*] Lib. III. c. 22. & L. V. c. 13. *Unis ac paribus animis Deo ſervire.* Conf. L. VI. c. 23.

CAPUT VIII.

Pag. 451. lin. 6. *Curſibus.*] *De navibus*, ut de Irâ c. 13. Gellius L. 10. c. 26. *Curſus*, inquit, *navium rectè dici ſolent.*

Pag. 452. lin. 11. *Imprudentes loquuntur.*] Lib. III. c. 12. *Seneca imprudens incidit.* Lib. VII. c. 12. *Imprudenti ratio vera ſubrepſit.*

Lin. 12. *Divinent ſpiritu aliquo inſtincti.*] Vide L. V. c. 9. *Ut ait poëta, quaſi divino ſpiritu inſtinctus.*

CAPUT IX.

Pag. 453. lin. 7. *Juſtitiam ſequi velet Dei.*] Vocem *Dei* deletam vult Heumannus; & poſſet abeſſe, ut ſæpè *juſtitiam ſequi* ità poſuit, etiam quùm de divinâ agit, ut L. II. c. 17. & L. VII. c. 11. Sed habent hîc omnes libri. Conf. infrà.

Lin. 13. *Aliena cupiendo.*] Lipſ. 2. 3. Reimm. Tom. 1587. 1613. Genev. 1630. *aliena capiendo.* Præfero prius. L. V. c. 22. *Concupiſcit aliena & rapit, quæ concupierit, per injuriam.* Conf. not. L. V. c. 22.

Lin. 19. *Duodecim Tabularum conditores.*] Decemviri. Livius L. 3. c. 33.

Pag. 454. lin. 3. *Uniformem.*] Vox *uniformis* occurrit quoque in Tertull. de Carn. Chr. c. 13. & L. 1. adv. Marcion. c. 16.

Lin. 4. *Quem qui ignorat, & ipſam juſtitiam.*] Ald. Faſit. Gryph. Torn. Betul. Thomaſ. Thyſ. & Cant. ed. QUAM *juſtitiam qui ignorat, & ipſum Deum ignoret.* At uterque Bonon. Tax. Pen. Jun. Lipſ. Goth. Reimm. Angl. Rom. Roſt. Ven. 1471. 72. utraque 78. 90. 93. 97. Pier. Parrh. Pariſ. Junt. Crat. Gymn. Iſæus, Gall. Spark. Walch. Heum. *Quem qui ignorat, & ipſam juſtitiam.*

Lin. 23. *Debile.*] H. l. non eſt ægrum, ſed, ut exponit ſup. *Membris quibuſdam egens.* De Opif. c. 7. *Quod membrum ſi detrahas, imperfectum ſit animal ac debile.*

Pag. 455. lin. 10. *Præcepta vitalia.*] Imitatur Cyprianum de Idolor. Vanit. c. 7. *Ut de eo ad* præcepta vitalia *inſtrui poſſent.* De Habitu Virg. ed. Gryph. p. 280. *Dominica & vitalia* præcepta *cuſtodit.* L. 4. epiſt. 3. *Evangelii ſancta præcepta & . . . mandata vitalia . . . teneantur.*

Lin. 26. *Si enim mortales ſunt animæ, &c.*] Similis locus L. III. c. 17.

Pag. 456. lin. 1. *Tanti ſit.*] Eleganter. Vid. L. III. c. 8. c. 12. & de Opif. c. 3. Seneca de Provid. c. 5. extr. *Eſt tanti per iſta ire caſuro.* De hâc elegantiâ Ciceroni frequentiſſimâ conf. Grævium ad L. 5. Attic. ep. 20. pag. 542.

Lin. 6. *Pietate*] Hoc loco *adfectu filiali.* Senec. L. 1. Clement. c. 13. *Non amicorum fidei credens, non liberorum pietati.*

Lin. 7. *In eo promerendo.*] *Planè verò*, inquit Heumannus, *hùc non quadrat verbum hoc. Lege*, demerendo. Sed habent omnes libri; & quidni quadraret totiès in noſtro aliiſque ità obvium? Vindicamus ad L. VI. c. 13. *Ut promereare viventem*; & ad libr. de Irâ cap. 5. *Beneficiis . . . genus hom. promereri.* Tertull. Apol. c. 21. *Quibus edocebatur de promerendo Deo.*

CAPUT X.

Pag. 453. lin. 13. *In aliis . . . nos . . . cogitare.*] Cap. 23. *Nos ipſos in altero cogitemus.*

Lin. 15. *Ad hanc partem.*] Walchius exponit, *quod attinet ad hanc partem.* Eleganter dicitur, *eſſe præcepta ad aliquid*, & *præcipere ad aliquid.* Lib. VI. c. 24. *Hæc ſunt, quæ* ad *continentiam præcipiuntur* à Deo. Lib. VII. cap. 1. *Quæ Deus ad juſtitiam præcipit.* Imitatur Ciceronem L. 3. Off. c. 7. *Ad quas ipſas conſultationes . . . ſatis multa præcepta ſunt.*

Ibid. *Nulla præcepta.*] Walchius explicat *nulla* per *nullius pretii.* Lactantius verò vult: *nulla omninò præcepta eſſe ad miſericordiam data*, ſive philoſophos Stoïcos nihil planè de miſericordiâ præcepiſſe. Expreſsè c. 14. *Adparet philoſophos longè abfuiſſe ab humano bono*, qui neque præceperunt *ejuſmodi* quidquam, *neque fecerunt, ſed virtutem, quæ in homine propemodùm ſingularis eſt, pro vitio ſemper habuerunt.*

Lin. 16. *Falſa virtutis ſpecie.*] Heumannus

falſa ſcribit, neque hoc malè, ut L. V. c. 11. *Cui clementiæ ſpecies falſa* blanditur. At quia in omnibus libris *falſæ*, hîc nihil muto; nam ſic rectum. L. III. c. 28. *Specie virtutis falſæ inducti.*

Ibid. *Specie capti.*] Sic dixit c. 3. *Inanium jucunditatum ſpecie captos*; c. 4. Præſentium *bonorum ſpecie captus.*

Pag. 458. lin. 10. *Decurriſſe.*] Lipſ. tert. *decucurriſſe.* Optimè. De phraſi L. II. c. 6.

Lin. 18. *Has ineptias.*] Meretur legi Origenes contra Celſum L. 4. p. 14. 16. ſqq.

Lin. 20. *Viderint.*] Reimm. *viderint.* Non malè, quia ſequitur *exiſtimaverint.* Nihilominùs recentior in Reimm. ut eſt in pleriſque correxit, *viderent.* Goth. *viderunt.*

Pag. 459. lin. 1. *Ut fuerunt.*] Lipſ. 2. *ut ferunt*, malè. Illa, *ut fuerunt*, eleganter rei veritatem confirmant.

Lin. 5. *Potuit igitur utrumque.*] Sic libri omnes, per ellipſin, ſubaudito *fieri*, ut Cicero L. 2. Divin. c. 51. *Ad id quoque poteſt*, ſc. *fieri.*

Lin. 8. *Ut poetæ ferunt.*] Ovid. Met. L. 3. v. 105. & alii. *Cell.*

Lin. 9. *A Deo fictus.*] *Fictus* plures MSS. & Ven. 1471. 72. utraque 78. Pariſ. *fictus*; ut ſuprà, *Hominem Deus finxit.* Conf. Epitom. c. 63. vide ad Lib. I. cap. 1. Sæpè hæ voces confunduntur.

Lin. 12. *Præter infantiam.*] Mihi hîc incidit Auguſtin. de Civ. Dei lib. 16. c. 43. fin. *A pueritiâ homo incipit loqui poſt infantiam, quæ hinc adpellata eſt, quia fari non poteſt.*

Lin. 23. *A corpore.*] Id eſt, ſocietate. De Mort. Perſ. c. 48. *Quæ ... corpori Chriſtianorum ... tradi oportebit.* Euſeb. 10. Hiſt. c. 5. τῷ σωματίῳ; mox, ad *jus corporis eorum*, id eſt, *eccleſiarum, non hominum ſingulorum pertinentia.* Seneca 1. Clemen. 12. *Cives & ex eodem corpore.* Plin. L. 10. epiſt. 118. *Quaſi per corpora, non viritim.*

Lin. 26. *Retentio.*] *Retentio*, inquit Krebſius de Stylo Lact. p. 26. *pro eo quod retinetur, antiquis non eſt uſitatum.* At, qui Ciceronis locum L. 13. Att. ep. 21. legit, facilè cognoſcet, *retentionem aurigæ* aliâ notione, quàm hîc ſumi, pro ἐποχῇ & *inhibitione*; in Lactantio verò retentio idem eſt quod *conſervatio*, ut ex ſuprà *conſervare* patet. Rarior quoque vocis hujus uſus eſt in Cic. Lib. 13. Att. epiſt. 13 *Iſtâ retentione omnes uti*, quæ Gronovius doctè explicat ibidem. Propiùs noſtro ſunt loca ab aliis, quod ſciam, non obſervata; Tertulliani L. 4. adv. Marcion. c. 28. *Remiſſio & retentio delicti.* Lib. 5. Adv. Marc. c. 3. *Pervertentes evangelium retentione veteris diſciplinæ.*

Pag. 460. lin. 5. *Expolitis.*] Scitè expoliti & rudes hîc opponuntur, ut L. I. c. 21.

Ibid. *Et ſermonis.*] Adparet Cicero ex Lib. 5. in Verrem c. 65. *Qui & ſermonis & multarum rerum ſocietate juncti ſunt.*

CAPUT XI.

Pag. 460. lin. 8. *Deſpoliat.*] Ità rectiùs ſcribunt Reimm. & Roſt. Ven. 1471. 72. utraque 78. & Heumann. Sæpè monui, ſyllabas *de* & *di* in verbis compoſitis confundi, idque in hâc ipsâ phraſi fit c. 18.

Lin. 9. *Qui flecti ac miſereri.*] Stoïcos notat. Conf. L. III. cap. 23.

Lin. 12. *Non ſunt tam.*] Lib. de Opificio c. 3. *Quæro ... ab iis ... utrùm .. an .. ſed non ſunt tam pecudes.*

Pag. 461. lin. 1. *Egentes autem, quia non ſperant.*] Supple, *gratiam relaturos eſſe*, ex antecedente.

Lin. 9. *Benignitate benignitas tollitur.*] Ad hunc locum, quod ad rem, non verba, pertinet, reſpexit Hieronymus, Ciceronem, ut monet Eraſmus, quaſi explicans, ep. 13. ad Paulin. f. 104. *Conſidera, ne Chriſti ſubſtantiam imprudenter effundas, id eſt, immoderato judicio rem pauperum tribuas non pauperibus, & ſecundùm dictum prudentiſſimi viri liberalitate liberalitas pereat.*

Lin. 20. *Hic, hîc.*] Vide quæ noto ad L. III. c. 30. *Hic, hîc.*

Lin. 21. *Officia utilitate metitus es.*] Ulpianus de legat. & fid. com. III. L. 52. §. 1. *Quæ quis ingenio ſuo metitus eſt.*

Ibid. *Officia utilitate metitus es.*] Hunc archaïſmum etiam Reimm. & omnes editiones exhibent, illuſtratum à Voſſio de Vit. Serm. Lat. 1. c. 24. & L. 3. de Analog. c. 33.

Pag. 462. lin. 1. *Pluribus locis clamas, mercenariam non eſſe.*] Ex iis locus eſt, ad quem mox provocat, lib. 1. de Legib. c. 18. *Liberalitas*, inquit, *gratuitane eſt an mercenaria? Si ſine præmio benigna eſt, gratuita: ſi cum mercede, conducta.* Cell.

Lin. 7. *Copioſi.*] Sequentia explicant. Lib. VII. c. 27. *Ille ad Deum copioſus, ille opulentus adveniet.* Lib. VI. c. 3. *Copioſam vitam peragere.*

Ibid. *Ultimæ neceſſitati.*] Id eſt, extremæ egeſtati. Epitom. cap. 34. *Ultima fames.* Alibi, nempe Lib. VII. cap. 27. *Ultima ne-*

Digitized by Google

ceſſitas ſignificat mortem.

Lin. 9. *Juſtitiam matrem.*] Alterutram ex poſtremis res poſcit, & genuinus locus. L. III. cap. 22. *Juſtitia virtutum omnium mater eſt.*

Pag. 463. lin. 1. *Naturam.*] Sc. hominis, ſuprà, id eſt, ex infrà: *Neque humanitatem conſervant.*

Lin. 8. *Magnis urbibus ſuffecturas opes ... muneribus.*] Hæc illuſtrat Lipſius de Magnit. Rom. L. 2. c. 11. Add. Cyprianum de Opere & Eleemoſynâ ed. Oxon. f. 206. *Munera ... quàm grandia, quàm pretioſa, quàm nimio & longo labore quæſita ſumptuoſiſſimis adparatibus comparant, rebus ſuis vel obligatis in muneris comparatione, vel venditis, &c.*

Lin. 10. *Quod & ipſi perdant & nemo ... accipiat.*] Imitatur Cyprianum ad Donatum ed. Oxon. f. 8. *Quibus* (damnis) *redemptus favor vulgi, & ...* popularis aura *quæſita eſt. Stulta prorſùs & vana jactura, fruſtrantis ſpectaculi voluptate id parare voluiſſe, quod nec populus acciperet, & perderet magiſtratus.*

Lin. 16. *Fabulas.*] Plin. L. 8. ep. 18. *Habes omnes fabulas urbis*: ubi rectè Catineus, *ſermunculos.*

Lin. 17. *Patrimonia ... prodiguntur.*] Ven. 1493. 97. *patrocinia*, pravè. Mihi occurrit in Tertull. de Pudic. cap. 8. *Prodacta ſubſtantia Dei*; cap. 9. *Omni ſubſtantiâ prodactâ.* Hieronym. ep. ad Sabinian. f. 228. *Prodacta patris ſubſtantia.*

Lin. 20. *Ne iſti quidem rectè: bona.*] Hic locus adhuc malè diſtinctus fuit; legerunt enim omnes unâ ſerie: *Ne iſti quidem rectè bona ſua in terrâ ſepeliunt.* Quid verò eſt *bona ſua rectè in terrâ ſepelire?* Undè ità diſtinguo: *Ne iſti quidem rectè*: (ſcilicet *faciunt.*) Præceſſit enim: *Num ergò illi ſapientiùs* (ſc. faciunt) qui ... quærunt? Reſp. *Ne iſti quidem rectè.* Hinc ſequitur inf. *Illi ergò meliùs*, ſc. faciunt. Cap. 15. *Peripatetici ergò rectiùs.*

Ibid. *Nec memoria quidquam mortuis.*] Lib. III. cap. 27. Conf. Cic. L. 2. de Off. c. 16. princ.

Lin. 21. *Nec opera ... ſempiterna.*] Seneca Vit. Brev. c. 15. *Honores, monumenta, quidquid aut decretis ambitio juſſit, aut operibus exſtruxit, citò ſubruitur: nihil non longa demolitur vetuſtas, & movet ociùs, quod conſecravit.*

CAPUT XII.

Pag. 464. lin. 5. *Tenendum eſt.*] Id eſt, ſciendum vel pro certò habendum. Non, ut Bon. *Tenenda eſt.*

Lin. 12. *In convictum ... adhibeamus.*] Conf. L. II. c. 2. *In convictum admittere.*

Pag. 465. lin. 2. *Interdictum ... communionem ... caritatem.*] Ut antiquis futura in RUM fuêre ſæpè immobilia, e. g. Cic. Lib. 5. in Verrem c. 65. *Hanc ſibi rem præſidio* FUTURUM; ità idem præteritis paſſivis interdùm accidit.

Lin. 4. *Verum & juſtum.*] Heumannus ſcribit, *verè juſtum.* At pro receptâ ſunt omnes libri; & c. 11. *Sed non eſt illa vera & juſta largitio.*

Ibid. *Ità nos oportet.*] Ego ità intelligo: Benefacere amicis & proximis, id eſt, cognatis, pertinet ad hominem, id eſt, eſt merè humanum opus; at benefacere iis, qui non poſſunt vicem reddere, eſt divinum opus, ejuſque beneficentiæ merces à Deo exſpectanda. Vid. ſuprà & cap. 10.

Lin. 5. *Cum proximis.*] Id eſt, propinquis, cognatis.

Lin. 22. *Quid id faciat.*] Exprimit hîc verò mentem potiùs, quàm verba Ciceronis, quæ ſunt L. 3. Off. cap. 18. *Eſt ... vehementer utile iis, qui honeſtè poſſe multùm volunt, per hoſpites apud externos populos valere opibus & gratiâ.*

Lin. 25. *Coargui.*] Cicero pro Ligario c. 5. *Refellere & coarguere mendacium* dixit.

Lin. 27. *Idem etiam negat ſimplicis & aperti.*] In hunc ferè modum diſſerit de ſimplice & aperto homine, Lib. 1. de Offic. cap. 30. *Cell.*

Pag. 466. lin. 2. *Mihi.*] Abundat eleganter *mihi* pari modo, ut *tibi*, Lib. III. c. 14. *Cur non* tibi *verum confiteare?* Commodè Cicer. lib. 7. Fam. epiſt. 1. TU MIHI *iſtam imbecillitatem valetudinis tuæ ſuſtenta.*

Ibid. *Tu mihi ... utilitati tuæ.*] Heumannus in ſuâ editione ſex verſus typis diverſis imprimendos curavit, & *ſunt*, inquit, *hæc verba Ciceronis, vel potiùs ei afficta à Lactantio.* Imò verò Lactantius his verbis Ciceroni ironicè quaſi inſultat. Conf. ſup. undè nulla hîc typorum diverſitas eſſe debet.

Lin. 7. *Prudens ac ſciens.*] Etiam in his adparet Cicero pro Marcello c. 5. *Ut ... prudens & ſciens tanquàm ad interitum ruerem voluntarium.* L. 6. ad Famil. 6. *Sic ego prudens & ſciens ad peſtem ante oculos poſitam ſum profectus.*

Lin. 8. *Teſtificatus eſt.*] Vide ipſa Ciceronis verba. Lact. L. VI. c. 6. & c. 11.

Lin. 10. *Umbratico ... præceptori.*] Per luſum eum vocat *umbraticum*; dixerat enim *ad umbram imaginemque juſtitiæ ... præcepta ſe dare.*

Lin. 18. *Maximè laudis eſt.*] Contrà Daviſius ad Epit. c. 65. *Maximæ laudis eſt*, gignendi caſu. Ità ſanè Lact. in noſtro capite inf. *Summæ humanitatis eſt.*

Lin. 19. *Quos nemò ſperavit eſſe facturos.*] Daviſius ad c. l. tentat, QUEIS *nemo ſperavit eſſe facturos.* Non diſplicet, ſed ſine libris non recepimus.

Lin. 24. *Is verò dignus.*] Rectiſſimè MSS. & Faſit. Gryph. Thomaſ. & ſqq. *Is verò.*

Lin. 29. *Abjicientium.*] Copiæ cauſsâ hîc dixit, *abjicere.* Cap. 11. *Patrimonia ſua effundere*; infrà, *In res ſupervacuas* prodigere; Ibid. *In terrâ ſepelire.* Cap. 12. *In ſupervacua* impendere. Voce cognatâ Cic. L. 2. Off. c. 17. *Periclem vituperat ... qui tantam pecuniam in ... propylæa* conjecerit.

Pag. 467. lin. 1. *Boni quique judices.*] Ità noſter L. I. c. 22. *Errorem prudentes quique perſpiciunt.* Hùc refero Plinii L. 1. epiſt. 20. Bonus *liber* quiſque *melior eſt*, *quo major.*

Lin. 3. *Propriè noſtra ſunt.*] Goth & Rom. *propria.* Sed etiam recepta lectio bona & laudanda. Cicero lib. 9. ep. 15. ad Pætum: *Quòd tu ipſe tam amandus es, tamque dulcis, tamque in omni genere jucundus, id eſt propriè tuum.* Cell.

Lin. 7. *Pignorum ſuorum.*] Aliquotiès Cyprianus de opere & eleemoſ. ed. Oxon. f. 205. *Multorum pignorum pater ... alendis ſuſtinendiſque pignoribus ... quo amplior ... pignorum copia ... pignorum numerus.*

Lin. 12. *Magnæ operationis eſt.*] In Pſychomach. v. 575. *Avaritiæ* opponitur OPERATIO, ubi ab Aldo, Ant. Nebriſſenſi & Ge. Fabricio ſimili gloſsâ *miſeratio*, contra fidem MSS. teſte Roſweydo & N. Heinſio, fuerat ſubornata. Egregiè Prudentius c. l.

—— *Subitò in medium ... operatio campum*
Proſilit auxilio ſociis, &c.

Pag. 468. lin. 7. *Supervacaneam facerent ſepulturam.*] Vid. Minuc. Fel. c. 34. Auguſt. Civ. Dei. L. 1. c. 12. & 13. Origenes contra Celſum L. 8. p. 397. & Daviſ. ad Cicer. 1. Tuſc. c. 43.

Pag. 469. lin. 4. *Per adfectum.*] Id eſt, per pietatem, caritatem.

Lin. 15. *Sine ... cruore.*] Minuc. Fel. c. 18. *Quandò unquàm regni ſocietas ... ſine cruore diſceſſit.*

Lin. 20. *Theſauros ... cuſtodi Deo credere.*] Ven. 1493. 97. *tradere.* Nihil muto. Imitatur Cyprianum de Opere & Eleemoſ. ed. Oxon. f. 205. *Patrimonium* Deo creditum *nec reſp. eripit, nec fiſcus invadit, nec calumnia aliqua forenſis evertit. In tuto hæreditas ponitur, quæ* Deo cuſtode *ſervatur.* Conf. Lact. Epit. cap. 65.

Lin. 23. *Sequere, abjectis oneribus, quæ te premunt.*] Minucius Felix p. 342. *Magno viatico breve vitæ iter non inſtruitur, ſed oneratur.* Cell.

Ibid. *Compedibus.*] Conf. c. 4. *Opibus ſuis tanquàm compedibus illigatos*; & Lib. VII. cap. 1.

Pag. 470. lin. 2. *Liberabo te metu.*] Sine præpoſitione, & libentiùs ità noſter. L. I. c. 17. *Nos metu liberat mortis*; cap. 28. *Animos omni metu liberare*; ut ipſe Cicero Orat. 2. Phil. c. 14. & L. 11. Fam. ep. 21. *Omni te metu libero.*

Lin. 5. *Opere.*] Id eſt, miſeratione, miſericordiâ.

Lin. 8. *Undè ... hìnc.*] Eleganter ter ità poſuit.

Lin. 15. *Laborantium.*] De Irâ c. 16. *Nec tam immitis ... ut auxilium* laborantibus *deneget.* Lib. VI. c. 10. *Præſtare auxilium depreſſis & laborantibus.*

Caput XIII.

Pag. 470. lin. 1. *Dignus audiri.*] De Mort. Perſ. c. 1. & c. 52. *Qui à Deo mereris audiri*; ut ſæpè Cyprianus de Orat. Dominicâ ed. Ox. p. 427. *Cornelius Centurio quùm oraret*, meruit audiri; & p. 428. *Ipſi quoque à Deo* merentur audiri.

Pag. 471. lin. 4. *Ad peccatum ... labuntur.*] Eleganter. L. I. c. 21. *Imperiti ad mala facinora bonorum ignoratione labuntur.*

Lin. 9. *In medelam vulnerum.*] Id eſt, peccatorum. Cyprianus de Lapſis cap. 13 *Cenſus omnis in medelam vulneris erogetur.* Eidem in fine de Opere & Eleem. ed. Oxon. fol. 209. OPERATIO (id eſt, eleemoſyna) ipſi dicitur MEDELA *peccati.*

Lin. 10. *Nemo eſſe ſine delicto poteſt.*] Lib. VI. c. 24.

Lin. 13. *Summum culmen.*] Not. de Opiſ. cap. 7.

Pag 472. lin. 3. *Satis juſtus eſt.*] SATIS valet *mediocriter*, *quodam modo*, quem voculæ ſignificatum fruſtrà in Lexicis quæras, ſæpè tamen in Cicerone obvium.

Digitized by Google

Lin. 5. *Ne in cogitationem quidem.*] Conf. L. II. c. 2. *Ne in convictum quidem admittere.*

Lin. 17. *Excolunt.*] Id eſt, exornant.

Lin. 20. *Ut promereatur viventem.*] Eòdem pertinent Cypriani de Opere & Eleemoſ. ed. Oxon. f. 203. *Ut intelligamus hæc opera Deo dari*, & eum, quiſquis hæc faciat, *Dominum promereri.* Ibidem f. 209. *Promeretur Chriſtum judicem.*

CAPUT XIV.

Pag. 473. lin. 3. *Ab humano bono.*] Nihil invitis libris mutandum: *ab humano bono eſt*, *à bono hominibus proprio*, *ab humanitate*, *à miſericordiâ.*

Lin. 4. *Neque præceperunt.*] Vid. not. ad cap. 10. *Ad hanc partem philoſophorum nulla præcepta ſunt.*

Lin. 10. *Aut parcum à ſordido.*] *Sordidus* eſt avarus, à quo PARCUM diſtinguit.

Lin. 12. *Conſtantia.*] Quâ aliquis veritatem aut libertatem conſtanti mente defendit. Lege omninò L. V. c. 13.

Lin. 15. *Libertas.*] Huc pertinet egregius locus Valerii Maximi L. 6. c. 2. *Quæ (libertas) inter virtutem vitiumque poſita, ſi ſalubri modo ſe temperaverit, laudem: ſi, quo non debuit, profuderit, reprehenſionem meretur.*

Pag. 474. lin. 1. *Contumacia.*] Opponitur *libertati.* Hæc illuſtrat locus Macrob. 2. Saturn. c. 5. (Auguſtus) *etiam militis non* libertatem *tantùm*, *ſed & temeritatem ... quis non miratus eſt, non offenſo Cæſare abiiſſe militem* contumacem? Suetonius in Auguſt. c. 52. *Nec ideò* libertas *aut* contumacia *fraudi cuiquam fuit.* Ubi Grævio *contumacia* eſt *contradicendi ſtudium, & libido in cenſendo.*

Ibid. *Severitas ... fit ... crudelitas.*] Senec. L. 2. Clemen. 4. *Ne per ſpeciem ſeveritatis in crudelitatem ... incidamus.*

Lin. 14. *Quorum duo priora ex bonis.*] Sunt hæc omnia petita ex Ciceronis L. 3. Diſput. Tuſcul. c. 11. & L. 4. c. 6. & 7.

Lin. 20. *Mox videbimus, an efficiant.*] Cap. 15.

CAPUT XV.

Pag. 474. lin. 2. *Quæ ... quatitur.*] Nempè *omnium viventium ratio.* Phraſi, *quati adfectibus*, uſus quoque Auguſtinus L. 14. de Civ. Dei c. 9. euntes; uterque duce Cicerone L. 3. Tuſcul. c. 6. *Ægritudine, quaſi tempeſtate quati.*

Lin. 10. *Naturâ inſitis.*] Reimm. cum editis, *A naturâ inſitis.* At ſolet ſine præpoſitione ponere, ut infrà, *Naturâ inſitos*; cap. 14. *Morbos vocant non tam naturâ inſitos.* Epitom. cap. 61. *Siquidem natura inſiti.* Cicero pro Sullâ c. 30. *Hoc naturâ eſt inſitum.*

Pag. 475. lin. 1. *Placiditatem pecudibus.*] Dixit L. III. c. 26. *Da mihi* virum, *qui ſit iracundus ... tam* placidum *quàm ovem reddam*: ubi notavi Terentium exprimi. Item de Opif. c. 14. PLACIDIORA *quæque animalia.* Seneca L. 2. de Irâ c. 8. *Ferarum iſte conventus eſt, niſi quòd illæ inter ſe* placidæ *ſint.* Imò ipſa vox PLACIDITAS eſt aureæ ætatis; eâ enim uſus Varro de ovibus L. 2. R. R. c. 1. n. 4. *Putant oves adſumtas & propter utilitatem, & propter* placiditatem. *Maximè enim* ... QUIETÆ, &c.

Lin. 6. *Prudentes.*] Ironicè, ut ſæpè noſter.

Lin. 18. *Spinis, obducitur.*] Cap. 3. Viam *obductam ſentibus* dixit.

Lin. 23. *Terra culturam.*] Cicer. 2. Tuſc. c. 5. *Ager quamvis fertilis ſine culturâ fructuoſus eſſe non poteſt.*

Ibid. *Poſuit ... materiam vitiorum ... in vitiis.*] Hæc incommodiùs dicta emolliri quidem poſſunt ex Epit. cap. 61. ubi *de adfectibus* agit: *Non enim per ſe mala ſunt, quæ Deus homini rationabiliter inſevit ... malè utendo fiunt mala*; at non videtur noſter undequàque ſanus fuiſſe in doctrinâ de origine mali, ut ad Epit. cap. 29. notabitur.

Lin. 24. *In uſu eſſe.*] Goth. & Reimm. utraque Ven. 1478. *in uſus eſſe.* Vid. not. L. I. c. 18. *Fuiſſe in uſum hominum.*

Pag. 476. lin. 6. *Bonum cupere, quàm velle.*] Major vis ineſt in verbo *cupere*, & *cupiditas*, quàm in *velle* & *voluntas*. Patet ex L. VI. c. 17. *Dicet Stoicus*, voluntate *opus eſſe ad hæc conſequenda*, *non* cupiditate. Imò verò PARUM EST VELLE. Multi *enim* volunt; ſed quùm dolor viſceribus acceſſerit, voluntas *cedit*, cupiditas perſeverat.

Lin. 8. *In illo quarto.*] Mæſtitiâ, cap. 14. aut *ægritudine*, ut mox ſequitur.

Ibid. *Eos ratio defecit.*] Integra phraſis occurrit iterùm L. VII. c. 3. *Eos in conſequentibus ratio defecit.*

Lin. 11. *Poteſt.*] Pro *poteſtne*, *num poteſt*; noto ad L. III. c. 10.

Lin. 15. *Debilis.*] Ità Cicero pro Milone c. 9. dixit, *Mancam ac debilem præturam.*

Lin. 19. *Si ergò ... ſic ægritudini.*] Heumannus ſcribit, *Sicut ergò ... ſic.* Sanè ità ſo-

let. Vid. ſuprà & not. Lib. III. cap. 8. At libri ſcripti editique omnes, *Si ergò . . . ſic.* Rarior hæc particularum conſequentia.

CAPUT XVI.

Pag. 477. lin. 4. *Ne vitia eſſent.*] Sc. adfectus.

Ibid. *Sed vitia fieri.*] Ità omnes libri. Subaudio cum Cellario *poſſunt.*

Lin. 11. *Punctum.*] Aliàs L. III. cap. 17. *Temporis punctum.* Notum illud Senecæ: *Punctum eſt, quod vivimus, & puncto minus.*

Pag. 478. lin. 4. *Quin & in illo exiguùm lætari.*] Hæc eſt mens Lactantii: *Nemo dubitat, quin & in illo*, ſi inimico quid mali accidat, *exiguùm*, id eſt, vel tantillùm *lætari* ſit graviſſimum peccatum, quia inimico ſuo verè ſapiens benè vult, nec eſt ἐπιχαιρέκακος: contrà verò *in hoc*, ſi libertas & ſalus civibus parta ſit, PARUM, id eſt, non ſatis, frigidè lætari, æquè magnum crimen ſit; talis enim proderet, ſe malle ſervitium iniquum & interitum civitatis. Sole clarius eſt ex ſuprà: *Quid ſi oſtendo, ubi non tantùm modicum, ſed* vel punctum *gaudere vitioſum ſit, &c.*

Lin. 13. *Adpetit aliena.*] *Alienum* in neutro ſumas in noſtro loco; non enim debet ad torum referri, quia omnem libidinem legibus vetitam, non tantùm adulterium proſcribit.

Lin. 20. *Earum rerum.*] Sc. iræ, cupiditatis, libidinis. Vid. not. L. II. c. 2.

Lin. 21. *Dirigeretur in rectam viam.*] Epit. c. 61. fin. *Iſti adfectus in viam rectam dirigendi.*

CAPUT XVII.

Pag. 479. lin. 10. *Quos contra.*] *Anaſtrophe*, ut L. V. c. 9. *Quibus coram.*

Lin. 11. *Summum metum.*] Summum non in ſe; eſt enim cum amore & lætitiâ conjunctus: ſed reſpectu ejus, qui metuitur, qui utique ſummus eſt. Timorem enim Dei intelligit, quem veriùs *reverentiam* dicas. *Cell.*

Lin. 18. *Horret animus recordari.*] Antiquâ elegantiâ, optimis quibuſque ſollenni. Livius lib. 2. c. 37. *Horret animus, ne quid inconſultè ac temerè fiat.* Plinius L. VI. epiſt. 20. *Animus meminiſſe horret.* Lact. L. VII. c. 15. *Horret animus dicere.*

Lin. 26. *Auferendi ſunt metus.*] Pluralis noſtro frequens. Lib. V. cap. 20. Lib. VII. cap. 16. Seneca epiſt. 13. *Nulli tam pernicioſi, tam irrevocabiles, quàm lymphatici metus ſunt.* Epiſt. 24. *Vanos eſſe inferorum metus.*

Pag. 480. lin. 9. *Parùm eſt velle.*] Eleganter exprimit illa Ovidii L. 3. de Ponto 1. 35.

Velle parùm eſt; cupias, *ut re potiaris, oportet.*

Adde not. ad Lact. VI. c. 15. *Præſtabilius bonum* cupere, *quàm* velle.

Lin. 15. *Rectoris.*] Id eſt, aurigæ.

Lin. 17. *Placidè.*] Columella Lib. 7. c. 6. *Ne procurrat*, ſed placidè *ac* lentè *pabuletur.*

Ibid. *Vexabitur.*] *Vexare* exponit, *ſursùm & deorsùm exagitare.*

Lin. 20. *Projiciantur in terram.*] Ven. 1493. 97. Parrh. *Projiciantur in terrâ*, malè. L. VII. c. 5. *Qui cupiditates ſuas in terram dejecerit.*

Pag. 481. lin. 1. *Prætimentis.*] Seneca ep. 98. *Nihil eſt miſerius nec ſtultius, quàm prætimere.* Tertulliani de Reſurr. cap. 35. *Prætimendus.*

Lin. 17. *Ad immobilem ſtuporem.*] Ven. 1471. & Roſt. *ad mobilem ſtuporem*, perperàm. Vid. infrà. *Stupor immobilis* eſt idem, qui de Irâ c. 17. *Stupor inſenſibilis*, ubi paulò antè dixit: *Deum faciunt immobilem*, id eſt, inſenſibilem.

Pag. 482. lin. 6. *Philoſophorum plurimi.*] Vide L. III. c. 18.

Lin. 8. *Fidem prodere.*] Lib. V. cap. 13. *Tanti eſſe cruciari & emori, ne fidem prodat.* L. VII. c. 5. *Fide proditâ.* De Opiſ. c. 19. *Nec fidem devotionemque prodiderit.* Not. Epit. c. 56. *Vitam ſuam prodet.*

Lin. 13. *Nullus nos terror.*] De Mortibus Perſec. cap. 16.

Lin. 14. *Ciceronis illa ſententia.*] Lib. 2. de Offic. cap. 11. *Cell.*

Lin. 21. *Hæc patitur.*] Pier. Parrh. Ald. Crat. Gymn. *nec patitur*, perperàm. Rectiùs MSS. & Roſt. Ven. 1471. 97. Pariſ. Faſt. Gryph. reliqui, *Hæc patitur.* Reimm. *Hæc patitur.*

CAPUT XVIII.

Pag. 482. lin. 2. *Pro ſummâ ſcientiâ.*] Redolent hæc ſtylum Lactantii; ità enim de Irâ c. 1. *Ut id ipſum*, pro ſummâ doctrinâ *profiteretur, quòd nihil ſcire didiciſſet.* *Pro ſummâ ſcientiâ*; idem eſt ac, *tanquàm ſummam ſcientiam*, quod noſtro ſollenne, e. g. L. III. cap. 3. *Sapientiam pro ſummâ ſtultitiâ computat.*

Pag. 483. lin. 11. *Comprehenſis; ut: Non mentiatur.*] Ità diſtinxi. *Ut* enim h. l. idem eſt quod *exempli gratiâ*, ſi genuinum eſt.

Lin. 19. *Acce-*

Lin. 19. *Accipiat.*] *Legendum*, inquit Heumannus, *accipiet*, quia præceſſit, *dicet*, *exiſtimabit*, *committet*. At nihil mutandum : ea, quæ cultori Dei dicit obſervanda, effert in præſenti conjunctivi; quæ quùm illuſtrat, variat in temporibus. Præcepta talia ſunt: *Non mentiatur*, ſuprà: *Non accipiat uſuram*, inf. *Munus non accipiat à paupere*, ibid. *Malè dicenti benedicto reſpondeat*, ibid. *Caveat ne ... inimicum faciat*, ibid. *Innocentiam... cuſtodiat*, *&c.*

Pag. 484. lin. 9. *Speculator ac teſtis omnium.*] Sequitur Minucium cap. 32. *Quantò magis Deus auctor omnium ac* ſpeculator omnium, *à quo nullum poteſt eſſe ſecretum*, *&c.* Plura talia Lact. L. II. c. 16. L. VI. c. 24. *Scit ille omnia ... putemus ... deſuper ſpectari ab eo, qui & judex, & teſtis ipſe futurus eſt &c.* De Irâ c. 8.

Lin. 23. *Niſi laceſſitus injuriâ.*] Idem refutat Ambroſius L. 1. de Offic. c. 28. *Quod*, inquit, *Evangelii auctoritate evacuatur.*

Lin. 24. *Caudam turpiſſimam.*] Fortè nonnulli præ caſtitate noluerunt *caudam* nominare, ut Lact. L. I. c. 17. & Epit. c. 9. *Semen* in MSS. omiſerunt. Reliqui & Faſit. Gryph. legunt rectè *caudam.*

Pag. 485. lin. 3. *Tanquàm igni.*] Cicero quoque improbitatem cum incendio comparat L. 1. in Verrem c. 58. *Communi præſidio talis improbitas tanquàm aliquod incendium reſtinguenda eſt.*

Lin. 4. *Provocatrix.*] Vox Lactantiana.

Ibid. *Comparem.*] Improbitas & impatientia hîc, ut PAR gladiatorum componuntur. Vid. L. VI. c. 20. & de Opif. c. 19. in notis: *Niſi fuerit* compar *aliquis.*

Lin. 11. *Nocere alteri, ut ipſe veriſſimè ait.*] Conf. Lact. L. VI. c. 11.

Lin. 24. *Quàcumque improbitas.*] Cic. lib. 2. de Nat. deor. c. 33. *Quàcumque imus, quàcumque movemur.*

Lin. 28. *Virtutes maximas.*] Iterùm ità vocat Epit. c. 62.

Lin. 29. *Caninam ... facundiam.*] Plures ad hoc Appii dictum provocant, de quo uberius Waſſe ad Salluſt. Frag. L. 6. c. 11. p. 88. Omnes prætermiſerunt locum Hieronymi Lactantiano proximum in Epiſt. ad Ruſticum Mon. f. 47. *Procedunt in publicum, ut caninam exerceant facundiam.* Iſidorus L. 3. de Summo Bono c. 60. *Antiqui forenſem eloquentiam* caninam facundiam *nuncupabant*, *eò quòd cauſidici in certaminibus cauſſarum omiſſis quæ agunt, veluti canes alterutrum ſe latrant*, jurgiaque cauſſarum ad injurias *ſuas commutant.*

Pag. 486. lin. 19. *Imperat ſibi.*] Cicer. 12. Phil. 8. *Vincam animum mihique imperabo.*

Ibid. *Regere ſe.*] Nonnullis hæc phraſis *regere ſe* ſuſpecta eſt. At ſine cauſsâ: ità ſup. *regere ſe ac mitigare iram ſuam novit.* Cic. L. IV. Fam. ep. 14. *Agiturque præclarè, ſi noſmetipſos regere poſſumus.*

Ibid. *Suſtentatio ſui,*] Pari ſenſu de Irâ c. 18. *Hæc ſui cohibitio.* Utrumque nomen hoc ſenſu in Lexicis neglectum.

Lin. 27. *Tullius ... oblivionem injuriarum.*] De eodem Ciceronis dicto Auguſtinus ep. 5. ad Marcellin. *Quomodò Cæſari utique adminiſtratori reipublicæ, mores ejus extollens Cicero dicebat, quòd nihil oblviſci ſoleret, niſi injurias?*

Lin. 28. *In magnis laudibus.*] Pro *inter magnas laudes*, ut L. I. c. 16. *In diis.* Cic. lib. 2. de Leg. c. 11. *Sapientiſſimus in ſeptem fuit.*

CAPUT XIX.

Pag. 487. lin. 5. *Iram cotem dicunt eſſe virtutis.*] Cic. L. 4. Tuſc. c. 19. *Primùm* (Peripatetici) *multis verbis iracundiam laudant, cotem fortitudinis dicunt.*

Lin. 6. *Tanquàm.*] Idem quod *quaſi verò.* Conf. L. I. c. 7. L. VI. c. 2.

Pag. 488. lin. 8. *Libido, ad ſobolem propagandam.*] De Irâ c. 18. *Libidinem producendæ ſobolis gratiâ dedit.* Epit. c. 61. *Libidinis adfectus ad procreandos liberos inſitus & innatus eſt*: indè cognoſcas copiam. Iſæus legit, *libido ad ſobolem procreandam.* Non malè quidem; nam ità dixit L. VII. c. 5. *Procreare ſobolem*: at libri omnes, *ad ſobolem propagandam*; ut noſter dixit L. I. c. 8.

Lin. 10. *Minor ætas.*] Imitatur Ambroſius L. 1. de Offic. c. 17. *Quæ ornamento ſunt minori ætati.*

Lin. 11. *Ad ... flagitium & facinus evadet.*] De Irâ c. 18. *Evadent ad majus malum per impunitatem.*

Lin. 24. *Ad congerendas opes.*] Epitom. c. 61. *Inſatiabiliter opes congerere nituntur.* Conf. not. ad Lact. L. I. c. 1.

Lin. 27. *Corruptelæ.*] De Irâ c. 18. *Libidine utuntur ad corruptelas & ad voluptates.* Epitom. c. 61. fin. *Indè illiciti amores, indè adulteria & ſtupra, indè omnes corruptelæ oriuntur.*

CAPUT XX.

Pag. 489. lin. 10. *Recuſant. Edendi.*] Has inter voces lepidè & barbarè interſerunt Lipſ. 2. & Reimm. *recuſant.* Et multi homines, quos ipſe novi, *edendi ac bibendi officium ventris plenitudine metiuntur.*

Lin. 13. *Cicero ..., conſiſtere.*] Ità omnes libri. Heumannus putat, hæc omnia olim fuiſſe margini inſcripta, nec Lactantii eſſe, orationem iis omiſſis meliùs cohærere, relictis iis impeditiorem eſſe; nec putat Lactantium ità fuiſſe ſcripturum, Cicero *ſtupra* inquit *excitari*; ſed ità, Cicero: *Stupra*, inquit, *excitantur.* Imò non Ciceroni tributurum fuiſſe hæc verba, ſed cujus ſunt, Archytæ Tarentino.

Lin. 22. *Ditioni ſuæ ſubjiceret.*] Voluptas, non Deus. Illi enim, qui ſubjecti ſunt ditioni voluptatis, eique unicè ſerviunt, ſempiternâ morte damnantur. *Cell.*

Lin. 23. *Varia & multiplex eſt.*] Reimm. *varia eſt & multiplex.* Conf. ad rem Epitom. c. 62. fin. *Voluptas, quæ ſpectat ad viſum, multiformis eſt, &c.*

Pag. 490. lin. 3. *Cœlum ... quàm cœlata.*] Imitatur Ciceronem L. 2. in Verr. c. 52. de Verre: *Novus Aſtrologus, qui non tam* cœli *rationem, quàm* cœlati *argenti duceret.*

Lin. 4. *Intermicantibus.*] Solenne verbum de aſtris *micare.* L. II. c. 9.

Lin. 5. *Adornatum.*] L. II. c. 9. *Aſtrorum micantium ſplendentibus ſignis adornavit.*

Lin. 9. *Ad corrumpendos animos.*] Epitom. c. 63. pr. *Quæ* (ſpectacula) *potentia ſunt ad corrumpendos animos.*

Ibid. *Potentiſſimè.*] Quintil. lib. 4. Inſtit. c. 1. *Quæ tria ſunt ad alienandos judicum animos* potentiſſima ... *erunt ad conciliandum nobis judicem* potentiſſima.

Lin. 15. *Adeò longè ab hominibus receſſit.*] Scribo *receſſit* ex Lipſ. 2. 3. Reimm. Torn. 1587. 1613. Gen. 1630. & Walchio, ubi plures editi *ſeceſſit.*

Lin. 17. *Sanguinem voluptati habent.*] Cyprian. L. 2. ep. 2. *Paratur gladiatorius ludus, ut libidinem crudelium luminum ſanguis oblectet ... homo occiditur in hominis voluptatem.*

Lin. 25. *Recentiores.*] Id eſt, nondùm fatigati, integri.

Pag. 491. lin. 15. *Falſa pietas.*] Sed niſi me fallunt omnia, falſa pietas hæc erat, quòd putarent *eſſe magis pium* & innocentius *exponere*, quàm *ſtrangulare.* Patet ex L. V. cap. 9. *Qui natos ex ſe pueros aut ſtrangulent*, aut, SI NIMIUM PII *fuerint, exponant.*

Lin. 16. *Viſcera ſua.*] H. l. infantes, liberos tantùm. Alibì enim etiam parentes & amici ità dicti, nobis cari, pro viſceribus, uti oſtendit Pitiſcus ad Curt. L. 4. c. 14.

Pag. 492. lin. 1. *Alienæ miſericordiæ.*] Roſt. *alieni miſericordiæ.* At illa ſolennia in hâc re verba. Tertull. L. 1. Nation. 16. *Qui infantes alienæ miſericordiæ exponitis.* Minuc. Fel. c. 30. *Domi natos frequenter* alienæ miſericordiæ *exponitis.*

Ibid. *Locum tribuit.*] Lipſ. 2. 3. Reimm. & omnes ante Cellarium editiones perperàm, *locum non tribuit.* At exponere erat certo reſpectu alienæ miſericordiæ locum tribuere; undè Paulus L. 4. D. de agnoſc. & alendis lib. ſcitè dicit: *Necare videtur non tantùm is, qui partum* præfocat (Lact. elidit, oblidit) *ſed & is, qui publicis locis*, miſericordiæ cauſâ, *exponit, quam ipſe non habet.*

Lin. 9. *Ex divitibus pauperes ... faciat.*] Capitolin. Maximin. c. 5. fin. *Quùm ex ditiſſimis hominibus pauperrimos faceret.*

Lin. 15. *Sanguis ... præſtatur.*] Id eſt, cædes fit populo ad eum oblectandum. Lact. L. V. cap. 5. fin. *Gloriam ex* ſanguine *comparare.*

Ibid. *Neſcio an ſit.*] *Neſcio an, haud ſcio an, dubito an*, ſpeciem dubitationis, ſed plerùmque ſignificationem adfirmandi habent ... Interdùm tamen ſimpliciter *ſignificatione dubitandi dicuntur.* Prius hîc obtinere credo. Hinc Epit. cap. 63. *Quid ſcena? Num ſanctior?* Cicero Lib. 2. de Nat. deor. c. 4. *Vir ſapientiſſimus, atque* haud ſcio, *an omnium præſtantiſſimus, peccatum ſuum, quod celari poſſet, confiteri maluit, &c.* Val. Max. Lib. 2. cap. 9. *Hoc crimen neſcio an ſuperiore majus.* Lib. 4. c. 6. *Sed neſcio an hoc fortius.*

Pag. 493. lin. 5. *Fœminas ... geſtibus mentiuntur.*] Colum. præf. L. 1. *Attoniti miramur* geſtus *effœminatorum, quòd à naturâ* ſexum *viris denegatum muliebri motu* mentiantur, *decipiuntque oculos ſpectantium.*

Lin. 7. *Qui* (mimi) *docent adulteria, &c.*] Egregiè Val. Max. L. 2. c. 6. n. 7. ext. *Maſſilia ſeveritatis cuſtos acerrima eſt, nullum aditum in ſcenas* mimis *dando, quorum argumenta majore ex parte ſtuprorum continent actus, ne talia ſpectandi conſuetudo etiam imitandi licentiam ſumat.* Conf. Tertull. de Spectac. c. 17. & Salvian. L. 6. Gubern. D. pag. 108.

Lin. 11. *Præfigurat.*] Conf. Epit. c. 12. pr.

Digitized by Google

Lexica in auctoritate Lactantii ſubſiſtunt. Ante eum uſi hoc verbo Tertull. Præſcr. Hær. cap. 26. *Præfiguraverat.* Cyprianus L. 2. ep. 3. *Sacramentum* præfiguratum ... *veritas præfiguratæ imaginis.*

Lin. 14. *Peccare JAM.*] Id eſt, ampliùs. Vid. Paſſeratium ad Cic. pro Quint. cap. 1. *Mihi eſt* jam *ſanctum atque ſincerum in civitate.* Conſ. Vorſt. Lat... Neglecta pag. 230. Lactantius ſæpè, e. g. L. III. cap. 17. *Eſt tempus ... quo & nos* jam *non ſumus.* L. V. cap. 13. *Ut videatur is* jam *Chriſtianus non eſſe.*

Pag. 494. lin. 9. *Venationes.*] Ven. 1493. 97. *venerationes*, pravè. De Venationibus Cic. 2. de Off. c. 16. *Gladiatorum muneribus, ludorum venationumque adparatu.*

Ibid. *Saturno, Libero, Neptuno.*] Venationes Saturno ſacras, Lactantio credamus: ſcenicos Libero undè ſacrari cœperint, Donatus oſtendit Prolegom. Terent. de Tragœdiâ & Comœdiâ. Neptuno Equeſtri Romanos ludos dicatos fuiſſe, Livius auctor eſt Lib. 1. cap. 9. Cæterùm particulas *verò* & *tamen* poſt *Neptuno* adponimus, atque ità ordinamus cum Emman. & Lipſ. tribus. Vulgò: *Circenſes Neptuno. Paullatim verò.*

Lin. 13. *Diſceſſit à Dei cultu ... contulit.*] Ità exprimit Epit. c. 63. pr. *Relicto Dei cultu, ad profanos ritus tranſiſſe videtur.*

CAPUT XXI.

Pag. 495. lin. 6. *Senſum intimum.*] Goth. Ven. 1471. Roſt. *ſenſum integrum.* Prius aptius, cujus elegantiam & vim ex Cicerone Gronovius ad Minucii Fel. c. 1. p. 4. *Intimis ſenſibus* illuſtrat. Sic Lact. lib. I. cap. 20. *Quæ ſenſibus intimis horrere debuerant.*

Lin. 10. *Quùm ad Dei religionem acceſſerint.*] Ex antecedentis capitis 20. fin. *ad Dei Religionem accedere* idem eſt, quod *diſcedere à deorum cultu, & ad* Deum (Dei *Religionem*) *ſe conferre*; aut inverſis verbis in Epit. c. 63. pr. *Relictis profanis ritibus, ad Dei cultum tranſire.* Aut ex L. VII. c. 22. *Deos relinquere, & ad unius ſe Dei cultum religionemque convertere.* Aut denique idem, quod L. VII. cap. 11. *Cæleſtem Religionem Dei*, (juſtitiam) *ſequi.*

Lin. 11. *Si non fuerint ab aliquo perito doctore fundati.*] De his, qui minùs ſolida fundamenta poſuerunt, dixit elegantiùs L. V. c. 1. *Quorum non eſt ſtabilis ac ſolidis radicibus fundata & fixa ſententia. Nutant enim plurimi, ac maximè qui litterarum aliquid attigerunt.*

Pag. 496. lin. 5. *Animam ſibi ſubjiciunt, ut corpus cibi dulces.*] Conjeci legendum, VICIANT, id eſt, *vitiant*; (nam Roſt. ferè ſemper e. g. L. II. c. 2. *viciant*, pro *vitiant*, ſcribit) Huc igitur pertinerent ſuprà, *voluptas ...* vitioſa. Verbum VITIANT itaque textui integro aptum, quia & de animo & corpore dicitur.

CAPUT XXII.

Pag. 496. lin. 1. *Ad voluptates.*] *Ad*, pro QUOD *attinet* uſurpatur. Nihil hîc ſupplendum. Eleganter Veteres, etſi rariùs, *diſputare ad aliquid*, *diſſerere ad aliquid.* Iterùm Lactantius ex Gellio in Epit. c. 29. *Ad ea Chryſippus quùm* diſſereret.

Pag. 497. lin. 5. *Scit enim, quia mortis eſt fabricatrix.*] Cyprianus de opere & Eleemoſ. ſ. 201. ed. Oxon. cum Interpr. vetere: Scit *pater veſter*, quia *omnium horum indigetis.*

Ibid. *Fabricatrix.*] Lib. VII. c. 12. *Virtus immortalitatis eſt* fabricatrix, *& voluptas mortis.* Epit. c. 68. Fabricatrix ... *rerum providentia.*

CAPUT XXIII.

Pag. 497. lin. 13. *Quam quidam neceſſitatem.*] Mihi videtur Hermetem Triſmegiſtum & Apuleium, quem legerat, intellexiſſe. Apul. in Apolog. p. 327. *Nubendi .. ſeu rationem ſeu* neceſſitatem *fato adſcribit.*

Pag. 498. lin. 2. *Tum in intimis viſceribus.*] Præpoſitionem, quam in plurimis libris abſorbuit ſyllaba ſequens, addidi ex Reimm. Torn. 1587. 1613.

Lin. 8. *Ad ſanctitatem.*] Id eſt, *caſtitatem.*

Lin. 9. *Pudicitiam.*] Hîc perpende illa L. I. c. 20. Nulla pudicitia, *libidinibus effrenatis* omnem *ſexum & omnes corporis partes contaminantibus.*

Lin. 15. *Non ſufficit ſexus.*] Scilicet *muliebris.*

Lin. 22. *Vincit officium linguæ ſceleris magnitudo.*] Eadem verba in libro de Mortibus Perſecutorum cap. 48.

Pag. 499. lin. 7. *Alienis toris, quæ.*] Conſtanter ità libri; ut dicatur utroque genere, torus, *torum*, tori, *tora*, ut forus, forum, lectus, lectum.

Lin. 24. *Ad mortem ... condemnant*] Lib. VII. c. 5. *Damnare ... ad pœnam*; aut, ut

Digitized by Google

Lib. VI. cap. 4. *Damnare in pœnam.* Lib. V. cap. 19. *In ſupplicia.*

Lin. 29. *Ad deteriora deſcendere.*] Ità ſolet Cicero: *ad inimicitias, ad accuſationem, ad accuſandum deſcendere.*

Pag. 500. lin. 1. *Præſcripto ... terminat.*] Suprà, *Intra præſcriptum legitimi tori cohibere.*

Lin. 7. *Compagem corporis.*] Bon. *partem corporis.* Prius firmo ex Epit. c. 66. *Deus virum & uxorem unius* corporis compage *ſolidavit.*

Lin. 10. *Aliud adpetere.*] De neutro hoc ad Epit. c. 66. *Ne aliud concupiſcat*, & ad L. VI. c. 16. *Aliena.*

Lin. 18. *Iniquum ... ut id exigas.*] Seneca ep. 94. *Scis, improbum eſſe, qui ab uxore pudicitiam exigit, ipſe alienarum corruptor uxorum.*

Pag. 501. lin. 4. *Cauſſam ... prætendat.*] Id eſt, excuſationem. Vid. not. ad L. IV. c. 24. *Delictis excuſationem carnis obtendet.*

Lin. 8. *Domeſticæ ſanctitati.*] Caſtitati.

Lin. 9. *Exemplo ... concitata.*] Cicero lib. 1. de Fin. c. 19. *Animi ardore ... concitati*; & Lactantius L. I. c. 10. *Concitatus dolore injuriæ*: ſed planè, ut hîc, in Lib. de Mortibus Perſecut. cap. 9. CONCITATUS *domeſticis* EXEMPLIS dixerit.

Lin. 13. *Nos ... in altero cogitemus.*] Cap. 20. *In aliis hominibus nos ipſos cogitemus.*

CAPUT XXIV.

Pag. 502. lin. 4. *Satisfaciat Deo:*] Id eſt, pœnitentiam agat. Vid. L. IV. c. 17.

Lin. 6. *Sic vitam deviam.*] Gothan. Roſt. Ven. 1471. 1515. Pariſ. Crat. Gymn. Torn. *ſic viam deviam. Via* hîc non habet locum: hinc meliùs Lipſ. Reimm. Faſit. Gryph. Betul. Thomaſ. reliqui, *vitam deviam. Vita devia eſt vita à verâ viâ virtutis averſa*, auctore Grævio ad Cicer. Amicit. cap. 25. Plura ad Lact. L. III. c. 11.

Pag. 503. lin. 13. *Reſipiſcentiam.*] Vox à noſtro eleganter cuſa.

Pag. 504. lin. 6. *Pro ſuâ pietate.*] Paterno adfectu. Conf. not. ad L. IV. c. 17. & ad de Mort. Perſec. cap. 52.

Lin. 7. *Portum.*] Cic. lib. 12. Phil. 2. *Optimus eſt portus pœnitenti, mutatio conſilii.*

Lin. 17. *Poſſumus.*] Repete *celare.*

Lin. 21. *Patemus Deo.*] Idem Seneca epiſt. 83. pr. *Quid enim prodeſt, ab homine aliquid eſſe ſecretum? nihil Deo cluſum eſt. Intereſt animis noſtris, & cogitationibus mediis intervenit.* Hæc verba per errorem pag. 504. columnâ 2. ſub finem appoſita ſunt tanquàm S. Auguſtini, quamvis ſint Senecæ.

Pag. 505. lin. 6. *Et magiſtrum ſuum Sotionem.*] Hieronymus chronico Euſebiano, extremo Auguſti imperio: *Sotio philoſophus Alexandrinus, præceptor Senecæ, clarus habetur.* Et ipſe Seneca epiſt. 49. *Modò apud Sotionem philoſophum puer ſedi, modò cauſſas agere cœpi.*

Lin. 16. *Puta, tibi contigiſſe, ut oculos omnium hominum effugias, demens.*] Seneca L. 1. Clem. c. 26. *Sed puta tutam eſſe crudelitatem.* L. 3. Benef. cap. 30. PUTA *me vitam pro vitâ reddidiſſe.* Epiſt. 64. PUTA, *relicta nobis medicamenta.*

Lin. 19. *Non minùs mirabiliter.*] Ità ponis reſpectu horum ſuprà: *Seneca ...* mirabili *ſententiâ*, &c.

Lin. 20. *Deum ſe habere teſtem.*] Ità Lactantii libri; ubi Grut. & Græv. in Cicerone: *Deum adhibere teſtem.*

Lin. 22. *Purgemus ... pervia eſt.*] Epit. c. 66. *Purganda eſt conſcientia, quam Deus pervidet, qui falli non poteſt.*

Pag. 506. lin. 5. *Reſciſſis vulneribus.*] Renovatis. Conf. de Mort. Perſ. c. 33. & Grævium ad L. 3. Att. ep. 15. pag. 313.

Lin. 8. *Detrahet.*] Lib. VI. c. 4. *Ità fit, ut neque* vitia detrahi *ſine virtutibus poſſint, nec virtutes inſeri ſine* detractione *vitiorum.*

Lin. 13. *Tamen eum dixerim ſanum.*] Id eſt: Etſi enim *utatur aliquis ... valetudine*, non tamen *eum dixerim ſanum, ſi.*

Lin. 14. *Superbiâ tumidus infletur.*] Phædr. L. 1. f. 3. 4. TUMIDUS *inani graculus* ſuperbiâ.

Lin. 16. *Sanctè videat.*] Curtius L. 3. c. 12. de Alexandro: *Virgines excellenti formâ tam* SANCTE habuit, *quàm ſi eodem, quo ipſe parente, genitæ forent.*

Pag. 507. lin. 2. *Quæ verè maxima.*] Rectè monuit Heumannus, noſtrum reſpexiſſe ad *aram maximam*, de quâ Livius lib. 1. c. 7. & Virg. lib. 8. Æn. v. 270. Conf. de eâdem Macrob. L. 3. Saturn. c. 12. Romanæ aræ maximæ hanc *verè maximam* quaſi opponit.

CAPUT XXV.

Pag. 508. lin. 6. *In proximo.*] Id eſt, proximum. Cyprian. L. 3. Teſt. ad Quir. c. 23. *Jam tempus* in proximo *eſt*: aut, ut Elmenhorſt. in indice ad Apuleium, *in proximo*, in viciniâ.

Lin. 8. *Mente purâ.*] Cic. lib. 2. de Nat.

Digitized by Google

deor. *Cultus deorum eſt optimus idemque caſtiſſimus, atque ſanctiſſimus, pleniſſimuſque pietatis, ut eos ſemper purâ, integrâ, incorruptâ mente & voce veneremur.*

Lin. 12. *Jure laudabitur.*] Ut Cicero L. 3. de Nat. deor. c. 36. *Jure laudamus.*

Pag. 509. lin. 6. *Tum etiam Cicero ſuſpicatur. Differens enim.*] Cicero lib. de Legibus cap. 10. *Cell.*

Lin. 22. *Benedictio. Et rectè.*] Epitom. cap. 68. *Stoici aiunt, hominum cauſsâ factum eſſe.* ET RECTE. Ipſe Cicero in Bruto c. 51. *Plato (inquit. Antimachus) mihi unus inſtar eſt omnium millium.* ET RECTE.

Pag. 510. lin. 11. *Etiam in malis gratias agat.*] Id eſt, in adverſis, in calamitatibus. Lib. II. cap. 11. *Nunquàm Dei meminerunt, niſi dum* in malis *ſunt.*

LIBER SEPTIMUS.

CAPUT I.

Pag. 513. lin. 1. *Benè habet: jacta ſunt fundamenta.*] Lipſ. 2. 3. Reimm. *Benè hactenus.* Ven. 1493. 77. *Benè habeat.* Camerarius ad Ciceronem h. l. ſubaudit, *Benè habet ſe res.* At Cicero & alii Veteres voces, *ſe res*, non addunt. Seneca Herc. Fur. IV. 1035. BENE HABET: *pudendi regis exciſa eſt domus.* Œdip. V. 998. BENE HABET: *peractum eſt.*

Pag. 514. lin. 5. *Niſi eam.*] Ità edo ex Bon. Tax. Lipſ. 2. 3. Reimm. *eam*, ſc. virtutem. Obſerves, Lactantium miro artificio ſectione hâc tertiâ inſcriptiones ſeptem librorum Divin. Inſtit. complecti.

Lin. 9. *Mercede diffidit.*] Libr. de Mort. Perſec. c. 45. *Paucitate diffiſi.*

Pag. 517. lin. 4. *Implicati.*] Minuc. Fel. c. 37. *Divites facultatibus ſuis illigatos, magis aurum ſuſpicere conſueſſe, quàm cælum.*

Lin. 24. *Repenſante.*] Minuc. Felix c. ult. *Nec tamen poſſum meritum ejus verborum laudibus repenſare.*

Lin. 25. *Sancto cruore.*] *Chriſti ſanguine.* Ità Cyprianus de Eleemoſ. ed. Gryph. p. 326. *Vitam æternam* Chriſti cruore *pretioſam*, *expiandum* ... *ſacro cruore Chriſti.*

CAPUT II.

Pag. 518. lin. 8. *Internâ intelligentiâ.*] *Interna* dicitur, quam homo *in ſe* & *à ſe habeat*, ſine doctore. L. III. c. 3. *In ſe ipſo habere propriam ſcientiam non hominis, ſed Dei eſt. Mortalis natura non capit ſcientiam, niſi quæ veniat* extrinſecùs.

Lin. 16. *Nam intelligere, eſt quaſi è veſtigio ſubſequi.*] *Puto*, inquit Heumannus, *hoc eſſe gloſſema.* Habent hæc libri omnes; & videntur gloſſatoris captum excedere. Ità noſter Lib. VI. c. 5. *Nihil prodeſt cognitio, niſi & actio* ſubſequatur; & L. II. c. 8. *Intelligentia ſubſequi.*

CAPUT III.

Pag. 520. lin. 7. *Mundus ſit corpus Dei.*] Contra hæc quoque diſputat Auguſtinus de Civ. Dei lib. 4. c. 12. & 13.

Lin. 11. *Mens à corpore ſoluta.*] Reſpiciunt hæc verba Ciceronis citata in Lact. L. I. c. 5. *Deus* ... *mens ſoluta quædam & libera, &c.*

Pag. 521. lin. 4. *Siccaverint.*] Sparkius, *Tacentibus*, inquit, *MSS. meâ utar conjecturâ, donec melior ſe obtulerit, & reſcribo:* ſiccaverint. *Neutrâ enim ſignificatione accipi, id eſt inauditum.* Sed cui ignotum eſt, activa verba paſſivè ſæpè uſurpari? Hoc ipſo verbo Apicius de Arte Coquin. Lib. 4. c. 2. *Quùm* ſiccaverint, *ſuperadſperges piper tritum.* L. 9. c. 1. *In craticulâ aſſantur locuſtæ: quùm* ſiccaverint, *adjicies iis in craticulâ, quotiès* ſiccaverint.

Lin. 6. *Ignis abſumpſit.*] Lib. I. c. 12. *Quia ignis ... omnia, quæ arripuerit, abſumat.* Lib. VII. c. 21. *Ignis ... abſumet.*

Pag. 522. lin. 6. *Audio.*] Juvenalis Sat. 6. v. 346.

Audio, quid veteres olim moneatis amici.

Lin. 16. *Conſtitutum eſſet.*] Cicero lib. 1. de Nat. deor. cap. 9. *An hæc ... hominum cauſſâ à Deo conſtituta ſunt?* Ibidem c. 1. *An ab his* (diis) ... *omnia facta & conſtituta ſint.*

Lin. 17. *Sacramentum mundi.*] Id eſt, rationem mundi arcanam. Cap. 2. ſive, ut c. 6. *Myſterium mundi.*

Lin. 25. *Ipſe mortalis.*] Minuc. Fel. c. 34. (*Plato*) *quùm ipſum mundum perpetuum & inſolubilem diceret eſſe fabricatum, addit tamen, ipſi artifici Deo ſoli & ſolubilem & eſſe mortalem.*

Lin. 30. *Suâ cauſſâ.*] Lib. III. c. 17. *Omni*

nia ſuâ cauſsâ facere ſapientem. L. V. c. 17. Virtutem ... expetendam eſſe aiunt ſuâ cauſsâ.

Ibid. Tanta hæc opera.] Elegantem hanc lectionem confirmant Bonon. Haeus, & ipſe Lactantius L. II. c. 8. Quâ molitione hoc tantum opus fecerit.

Lin. 32. Cæterorumque animantium.] Ità Cicero L. 2. de Nat. deor. c. 53. Quorum igitur cauſsâ quis dixerit effectum eſſe mundum? EORUM ſcilicet animantium, quæ ratione utuntur. Hi ſunt dii & homines.

Pag. 523. lin. 5. Quòd eſſe ipſum ſine aliquo principio non poteſt.] Subeſt his antiqua elegantia, quam editores quoque corruperunt in Epitome c. 67. ubi rectè Pfaffius ex MS. Taurin. Semper fuiſſe non poteſt, quod & eſt, & viſui ſubjacet; ipſum enim eſſe ſine aliquo initio non poteſt.

Lin. 7. Nullam poteſt habere rationem.] Id eſt, ut rectè Sparkius ex ſequent. nulla in eo diſpoſitio providentiſſimæ rationis eluceret.

Lin. 18. Diſcidium.] Ejeci diſſidium, quod plurimos libros adhuc occupaverat, & reſtitui ex Lipſ. tert. Reimm. Ven. 1471. utrâque 478. diſcidium. Reddidi quoque noſtro L. IV. c. 30. ubi plura; & ad L. VII. c. 6. in notâ, corporis animæque diſcidium.

Lin. 21. Rebus humanis ratio nulla ſubſiſtat.] Ità ſanè L. VII. c. 6. An in cultu deorum ratio ulla ſubſiſtat. Epit. c. 69. Videamus, utrùmne illis ratio ſubſiſtat.

CAPUT IV.

Pag. 524. lin. 17. Inſumit operam.] Tacitus L. 3. Annal. 44. Quòd libellis accuſatoriis inſumeret operam.

Lin. 18. Vas ... inſtituit.] Horatius de Arte Poët. 21. 22.

Amphora cœpit
Inſtitui, currente rotâ cur urceus exit?

Pag. 525. lin. 15. Tutelæ.] Victui. Apuleius lib. 4. Metam. p. 148. TUTELA ſumptuoſâ ſollicitè nutriebat.

Lin. 20. Breviter ſtringendus.] De Opif. c. 1. Summatim ſtringere.

Pag. 526. lin. 18. Tantùm ... illi honoris habuit.] Bonon. tantùm ... illi honoris tribuit. Ut de Irâ c. 14. Illi tantùm honoris attribuit. Epit. c. 69. in nonnullis: Tantùm illis honoris tribuerit.

Lin. 25 Quis id ſuſpicit.] Hujus loci Epit. c. 69. Quis cœlum ſuſpicit niſi homo?

CAPUT V.

Pag. 527. lin. 5. Hoc eſt denique, quod efficiat, illis non quadrare rationem.] Vim phraſeos cognoſcas ex L. III. c. 28. Quoniam ratio illis non quadrabat, per ignorantiam rerum tam varii, tam incerti fuerunt, ſibique ſæpè contraria differentes, ut quid ſentirent, quid vellent, ſatis ſtatuere ac dijudicare non poſſis.

Lin. 18. Suâ cauſſâ.] Lib. V. c. 17. Virtutem ... expetendam ... ſuâ cauſſâ. Conf. not. L. VII. c. 4. & ad L. de Irâ c. 13.

Pag. 528. lin. 6. Semper.] Heum. legit ſemel.

Ibid. Spiritibus ſuis.] Id eſt, ſpirationibus. Vide L. IV. c. 8. Spiritus ſuos in angelos figuravit, &c. Epitom. cap. 42. Angelos ... de ſuis ſpiritibus figuravit. Conf. L. VII. cap. 6. Ventorum ſpiritus.

Lin. 13. Ineloquibile.] Ità omnes ſcripti & editi, & iterùm cap. 11. Irenæi verſio antiquiſſ. L. 1. c. 10. inenarrabiles & ineloquibiles.

Pag. 529. lin. 7. Alimoniam miniſtraret.] Faſit. Gryph. Betul. Thom. Thyſ. Gall. Spark. Cell. adminiſtraret. De Opif. cap. 6. Ut ... alimentum lactis fœtibus miniſtretur. Epitom. cap. 71. Deus ... victum miniſtrabit. Adminiſtrare noſter hoc ſenſu non poſuit. Alibi Lucret. 2. 1149. Quod ſatis eſt ... natura miniſtrat. Tacitus L. 4. Annal. c. 28. Cornutum ... miniſtraviſſe pecuniam.

Lin. 9. Spiritum ſuum.] Rectè Heumann. Animam à ſe ſpiratam. Hinc L. II. cap. 12. Spiritus cœleſtis anima.

Lin 10. Involvit.] Arnobius L. 2. pag. 62. Anima ... terrenis ... corporibus involutæ; & p. 79. Animæ tenebroſis corporibus involutæ.

Lin. 16. Cur ... mortalem finxit.] Gallæus & Sparkius adfingunt Lactantio graviſſimum errorem, quia dixerat non in æternum manere, & mortalem fictum: (vid. ſuprà, & de Irâ c. 15.) ſed explicari debet ex L. II. c. 12. IMMORTALIS MANERET; & de Opif. c. 4. ubi fatetur, Animal, quod Deus fecerat, ſuâ ſponte ad mortem tranſiſſe; & Epitom. cap. 27.

Lin. 21. Duæ vitæ.] In Ald. Crat. Gymn. duæ viæ, vitioſè. L. VII. c. 10. Duæ vitæ propoſitæ ſunt homini, quarum altera eſt animæ, altera corporis.

Pag. 530. lin. 8. Divinâ neceſſitate.] Ego interpretor, Divinâ neceſſitate, id eſt, divinâ lege. Pari modò L. II. c. 2. Quòd functi...

divinæ neceſſitati *morte conceſſerint.* De Irâ c. 15. *Conſideremus* divinam neceſſitatem; *nolo enim naturam dicere.* Chryſippus Deum nuncupavit *divinam neceſſitatem.*

Lin. 17. *Immortalitas non ſequela naturæ.*] Intellige: *immortalitas* beata *non ſequela naturæ.*

CAPUT VI.

Pag. 534. lin. 20. *Ventorum ſpiritus.*] Id eſt, flatus, venti flantes. Vid. adnot. cap. 5. De Irâ c. 13. *Ventorum ſpiritu attrahuntur nubes.*

CAPUT VII.

Pag. 536. lin. 14. *Se ipſam veritas illuſtrante.*] Hîc præfero; ut Lib. III. cap. 1. *Ut ſe ipſam* (veritas) *ſuâ claritate defendat.*

CAPUT VIII.

Pag. 539. lin. 1. *Deſeri à ſemetipſo non poteſt.*] Expreſſit Ciceronem L. 1. Tuſc. c. 23. *Quod ſe ipſum movet, quia nunquàm* deſeritur à ſe, *nunquàm ne moveri quidem deſinit... Sentit animus ſe moveri*... ſe vi ſuâ non alienâ moveri, nec accidere ... *poſſe, ut ipſe unquàm* à ſe deſeratur.

Lin. 5. *Facilitas percipiendi.*] Epit. c. 70. pr. *Plato ... quia animus ... ad percipiendum facilis.*

Lin. 6. *Diſcendi.*] Epit. c. 70. *Ad diſcendum capax.*

Lin. 7. *Artium rerumque innumerabilium.*] Ità L. I. c. 6. *Multarum* rerum & artium *ſcientia.* Conf. Epit. Pfaff. c. 4. Cic. L. 1. Orat. c. 6. *Niſi erit omnium* rerum *magnarum atque* artium ſcientiam *conſecutus.*

Lin. 10. *Ex concretione.*] Ven. 1493. 97. Pier. Pariſ. *ex concreatione*, vitioſè. Epitom. cap. 70. *Siquidem (animus) nihil habeat in ſe terreni ponderis labe* concretum. L. VII. c. 12. *Anima in ſe nihil* concreti, *nihil terreni ponderis habet.* Infrà: *De terrenâ concretione.* Ità Lact. L. I. c. 5. Mens ... ſegregata *à concretione mortali.*

Pag. 540. lin. 7. *Deus aliquis viderit.*] Goth. *aliquid*: ſed meritò alius ſuperſcripſit *aliquis*, ut eſt in Cicerone L. 1. Tuſc. c. 11. in quo vox *aliquis* ſapit dubitationem Academicam. Lact. de Opiſ. c. 15. *Quod quidem an verum ſit*, Deus *artifex* viderit.

CAPUT IX.

Pag. 541. lin. 1. *Non modò*] Pro *non modò non.* Plura ex noſtro aliiſque indicavi ad Epit. c. 32. *Non modò philoſophi, ſed ne hominis quidem ſit.*

Lin. 10. *Conſtat aliquid eſſe ſentiens ac vigens.*] Cicero pro Milone c. 31. *In hâc imbecillitate noſtrâ ineſt quiddam, quod* vigeat *&* ſentiat, &c.

Lin. 25. *Pronis corporibus.*] Lib. II. cap. 1. *Quùm cætera animantes* pronis corporibus *in humum ſpectent*; & ſæpius.

Lin. 29. *Status rectus.*] De Irâ c. 7. *Homo* recto ſtatu, *ore ſublimi excitatus.* Ibid. c. 20. *Homines Deus artifex ore ſublimi, ſtatu recto figuratos ... excitaverit.*

Pag. 542. lin. 2. *Fecit eximium.*] Lib. III. c. 10. *Sapientia in hoc* eximium *facit hominem.*

Lin. 3. *Ad artificem ſuum ſpectat.*] L. VII. cap. 5. *Facies ad Deum ſpectans.*

Lin. 9. *Homo ſolus cœleſti.*] Epit. c. 70. *Cœleſti elemento, quod eſt ignis, homo* ſolus *utitur.*

Lin. 23. *Vita, quam ... ducimus.*] Lactantius aliquotiès eâ phraſi eſt uſus. L. VII. c. 3. Vitam, *quam in terrâ* ducimus. Et libri aliquot L. VII. c. 22. *Ut beatam poſſint* ducere (al. *agere*) vitam. Lucretius L. 2. v. 996.

Et dulcem ducunt vitam, *prolemque propagant.*

CAPUT X.

Pag. 543. lin. 7. *Conſiſtere.*] Eleganter, ut Cicero citatus L. VI. c. 20. *Neque in voluptatis regno virtutem poſſe conſiſtere.*

Pag. 544. lin. 4. *Statione.*] Ipſe Lactantius Lib. VII. cap. 27. *Stationes vigiliaſque celebremus.*

CAPUT XI.

Pag. 545. lin. 13. *Semper beati ſint futuri.*] Omnes editi perperàm, *ſemper beati* SUNT, (indic. modo.) Goth. & Reimm. SINT, rectè. Pendet in hoc altero membro periodi ex ſectione tertiâ ab UT æquè, ac illa, *ſemper miſeri* ſint *futuri*: undè interpunctione aliâ ſenſum adjuvimus.

Lin. 21. *Confectrice.*] Vox aliundè mihi non eſt nota. Suppoſitam enim Ciceroni Conſolationem, quæ habet eam c. 24. nihil moror. Conf. Daviſ. ad Cic. lib. 1. Tuſcul. c. 23. Lactantius hîc non verba, ſed mentem Ciceronis retulit. Verba Lact. L. VI. c. 11. legas.

Lin. 23. *At verò.*] Pleonaſmus. L. 2. c. 7. Cic. Marcell. 2. *At verò* hujus *gloriæ ſocium habes neminem.*

Digitized by Google

Pag. 546. lin. 17. *Corpus.*] Lactantius lib. VII. cap. 21. de impiis: *Rurſùs carne induentur, ut in corporibus piaculum ſolvant.*

Caput XII.

Pag. 547. lin. 12. *Vaſculum.*] Lib. II. cap. 12. *Eſt* (corpus) *quaſi* vaſculum. De Opif. c. 1. *Corpus* vas *eſt quodammodò fictile.*

Lin. 13. *Diſcreverit ... diſcretio.*] Tertullianus de Animâ c. 51. *Diſcretio corporis animæque.*

Pag. 549. lin. 16. *Dementit.*] Vid. not. L. IV. cap. 27. Hic ſumpſit ex Lucr. 3. 465. 482. *Sæpè animus dementit enim ... vehemens violentia vini* conturbare animam *conſuevit corpore in ipſo.*

Lin 25. *Anima, inquit, etiam morbum corporis.*] Verba Lucretii de hâc re ſunt Lib. 3. v. 520.

Ergò animus ſive ægreſcit, mortalia ſigna
Mittit, uti docui, ſeu flectitur à medicinâ.

Cell.

Pag. 550. lin. 4. *Quaſi conquaſſata.*] Lucr. 3. 599. *Conquaſſatur enim tum mens, animæque poteſtas.* Emollit Lactantius per additum *quaſi.*

Lin. 10. *Sicut oculus, inquit, evulſus .. à corpore.*] Et hîc ſententia poëtæ, non verba ſunt expreſſa. Scripſerat Lib. 3. v. 562.

Scilicet avulſus radicibus ut nequit ullam
Diſpicere ipſe oculus rem ſeorſùm corpore toto.

Lin. 12. *Nihil ſentire.*] Lib. III. c. 1. *Loqui benè potuerunt: verè autem loqui nullo modo,* ſc. potuerunt.

Lin. 19. *A ſummis pedibus.*] Id eſt, extremis.

Pag. 551. lin. 4. *Nam quod ait: Quòd ſi immortalis.*] Lucretius Lib. 3. v. 611. ſeqq.

Caput XIII.

Pag. 552. lin. 7. *Hæc intulit.*] Ità ſolet. Inf. *Inferemus.* L. VII. c. 23. *Quùm de innovatione mundi loqueretur,* hæc intulit.

Pag. 554. lin. 4. *Ariſtoxenus.*] De Opificio cap. 16.

Ibid. *Negavit omninò ullam.*] Lib. IV. c. 1. & Epit. MS. Taurin. c. 57. Lipſ. tert. *Negavit omninò eſſe animam.*

Caput XIV.

Pag. 554. lin. 5. *Utilia vitæ hominum prodiderant.*] Docuerant, manifeſtaverant anteà ignota & abſcondita.

Lin. 7. *Docuimus in prioribus libris.*] E. g. L. I. c. 8. ubi plura indicavimus in not.

Pag. 555. lin. 4. *Meruerunt.*] Sæpè noſtro idem *merere* quod *accipere, conſequi,* ut L. V. c. 23. & alibi obſervatum: hîc conſueta ſignificatio meritoria locum habere poteſt.

Ibid. *Quæ pendent.*] *Pœnas pendere,* inquit Heumannus, *Latini dicunt: noſter etiam dicere auſus eſt* pendere ſupplicia, ducem nactus poëtam Æn. 6. v. 740. Addo hunc ipſum Virgilii locum fuiſſe excitatum à Lactantio Lib. VII. cap. 20. eundemque iterùm dixiſſe L. II. c. 17. *Supplicia penſuros.* Eò faciliùs quoque Lactantius audere potuit, quùm idem fecerint plures alii, e. g. Plinius, cujus verba utrumque MERERE & *ſupplicia pendere*, illuſtrant. Lib. 29. c. 4. ſect. 14. *De anſerum honore, quem* meruere ... *diximus. Eâdem de causâ* ſupplicia *annua canes* pendunt ... *vivi ... fixi.*

Lin. 9. *Multa millia ſæculorum ... ex quo.*] Antiqua elegantia: *ex quo*, ellipticè, pro ex quo tempore. In Epit. cap. 24. *Non ampliùs, quàm* MDCCC. *eſſe annos*, ex quo ... *humagenus inciderit in errorem.* Ità L. III. c. 16. citatus Seneca: *Nondùm ſunt mille anni*, ex quo *initia ſapientiæ mota ſunt.* Cyprian. Exhort. Mart. Procem. *Sex millia annorum plenè complentur*, ex quo *hominem diabolus impugnat.*

Pag. 557. lin. 8. *Præmonſtrationes.*] Antiquior quàm noſtri auctoritas vocis non innotuit. Conf. c. 15.

Pag. 558. lin. 4. *Dilabentis mundi.*] Confirmo ex Lact. L. III. c. 20. *Domus ab habitatore deſerta dilabitur.* Lucret. 5. v. 312.

— Monumenta virûm dilapſa *videmus*
Cedere .... ſeneſcere caſu.

Caput XV.

Pag. 558. lin. 8. *Coeunte in ſtatum ... pelago.*] Lib. IV. c. 10. Tyrannus ... mare *adhùc* patens *temerè* ingreſſus, coeuntibus aquis *cum omni exercitu deletus eſt.*

Pag. 559. lin. 13. *Propinquante.*] Lipſ. tert. *Appropinquante*: ſed nec ſimplex noſtro inſolens. Adnoto ad c. 25. *Jam propinquare ſummum illum concluſionis extremæ diem.* Epit. c. 71. pr. *Quùm cœperit mundo finis ultimus propinquare.*

Lin. 20. *In omnibus contumeliis.*] Contumelia non tantùm de conviciis, ſed etiam de graviſſimis injuriis & vexationibus dicitur. Exempla in Phædro & aliis obvia.

Lin. 22. *Niſi aut quæſitum, aut defenſum manu.*] Patet ſecundùm Taur. ex Epit. c. 71.

Nemo

Nemo quidquam habebit, *niſi* manu partum, manuque *defenſum*.

Lin. 23. *In hominibus.*] Poteſt ſignificare *inter homines*, ut L. I. c. 16. *In diis eſſe.* L. VI. c. 18. *In magnis laudibus ponere.*

Pag. 560. lin. 2. *Tanquàm meſſem cuncta proſternens.*] Planè ut Catullus de Nupt. Pelei carm. 65.

Namque velut denſas præſternens meſſor ariſtas,
Sole ſub ardenti flaventia demetit *arva*,
Trojugenum infeſto proſternunt *corpora ferro.*

Pag. 561. lin. 12. *Rerum ſumma.*] Pro *ſumma imperii*. Vid. Vorſt. ad Sulpic. Sever. L. 1. c. 22. ex Nepot. XVIII. 5. 1. *Rerum ſumma ad Antipatrum defertur.*

Lin. 13. *Antiſtant.*] Lib. VII. c. 2. *Quantùm Dei opus humanis operibus antiſtet.*

Pag. 562. lin. 8. *Æmula imperii fuit.*]Salluſtii Catil. 10. 1. *Carthago æmula imperii ab ſtirpe interiit.* Velleius quoque L. 2. c. 1. *Remoto* Carthaginis *metu*, *ſublatâque imperii æmulâ.*

Ibid. *Manus ſuas . . . porrexit.*] Vid. not. ad lib. de Mort. Perſ. c. 3.

Lin. 9. *Nationibus imperio ſubjugatis.*] De Irâ cap. 13. *Ut omnia* imperio *ac* ditioni *ſua ſubjugaret.*

Lin. 13. *Ad infantiam revoluta.*] Adnoto ad L. de Opif. c. 10. *Ad infantiam revoluti.*

Lin. 21. *Qui fuit Medorum Rex antiquiſſimus.*] Minùs verè à Lactantio dici Medorum Regem, Magum potiùs, diſcas ex Fabricio.

Lin. 22. *Qui nunc Hydaſpes dicitur.*] Geminus Hydaſpes fluvius: Mediæ unus, de quo Virgilius Georg. 4. v. 211. *Medus Hydaſpes*, qui an idem & Choaſpes ſit, aut quem *Medum* vocant (uterque enim in Mediâ oritur) non liquet; alter Indorum, ex Scriptoribus rerum Alexandri abundè cognitus. *Cell.*

CAPUT XVI.

Pag. 563. lin. 3. *Diſcordia . . . ſerentur.*] Pier. Torn. 1587. 1613. *ferentur.* Reliqui *ſerentur.* Rectè. Livius L. 21. c. 6. *Serere certamina . . . lites.*

Lin. 4. *Requies bellis.*] Ità libri mei. Conf. inf. Mallem *requies à bellis*, ut MS. Taurin. Epit. c. 71. *Nulla requies à formidine.*

Lin. 6 *Partiantur.*] Sic Epit. c. 71. *Et decem viri occupabunt orbem*, *partientur*, *devorabunt.*

Ibid. *In immenſum auctis.*] Ovidius Remed. Amoris v. 88.

Nunc ſtat, in immenſum *viribus* aucta *ſuis.* Et Lact. L. II. c. 13. *Multiplicato in immenſum numero.*

Lin. 12. *Inſuſtentabili dominatione.*] De Mort. Perſec. cap. 49. *Inſuſtentabili dolore* idem dixit. *Cell.*

Lin. 15. *Contaminabit.*] Fortè reſpexit facinora militum & libidinem, de quâ hoc verbum contaminare. Utitur L. I. c. 20. *Libidinibus effrænatis omnem ſexum . . . contaminantibus.*

Pag. 564. lin. 1. *Immutato nomine atque imperii ſede.*] Subaudi ex proximo, *immutato nomine*, ſc. *imperii*; niſi malis tranſponere, ut Epitom. cap. 71. *Nomen imperii ſedemque mutabit.*

Lin. 5. *Eluvie aquarum.*] Id eſt, Epitom. cap. 71. *Aquarum inundatione.*

Lin. 12. *Amaritudinem.*] Lipſ. 2. *amaritudines.* Epit. c. 71. Aqua omnis partim mutabitur in cruorem, *partim* amaritudine *vitiabitur.*

Lin. 17. *Inviſa oculis.*] Id eſt, *non viſa.* Hodiè ferè pertinet ad Latinitatem neglectam. Hoc ſenſu Veteres ſæpè *inviſus* poſuerunt. Cicero Haruſp. Reſp. cap. 27. *Occulta & maribus non* inviſa *ſolùm*, *ſed etiam* inaudita *ſacra.*

Lin. 22. *Dies in anguſtum coarctabitur.*] Seneca de Vitâ Beatâ c. 4. *Exercitus modò latiùs panditur*, *modò* in anguſtum coarctatur.

Pag. 565. lin. 5. *Somnus accedet.*] Sæpè ità Celſus; e. g. *Ut ſomnus accedat . . . ſed ſi ſic ſomnus non acceſſit . . . ſi . . . neque mens conſtat neque ſomnus accedit.*

CAPUT XVII.

Pag. 565. lin. 3. *Et accipiet.*] Ità edo in futuro ex Goth. & Reimm. Connecte, *mittetur . . . & accipiet*; porrò, *claudet*, *abſtinebit . . . convertet . . . comburet.* Ità de mendaciorum prophetâ infrà, *& dabitur ei poteſtas*, *&c.* & de eodem in Epit. c. 71. *Accipiet poteſtatem mirabilia faciendi.*

Lin. 4. *Abſtinebit imbres.*] Sic omnes. Hîc *abſtinere* idem quod *continere*, *cohibere.*

Lin. 6. *Procedet . . . de ore.*] Lipſ. 2. 3. *ex ore*, ut L. VI. cap. 18. *Ne verbum malum procedat* EX ORE, &c. Sed auctor elegantis epiſtolæ ad *Celantiam* in Paulini Nolani Append. p. 15. (quæ in epiſt. Hieronymi Ep. 14.) *Numquàm malum verbum* de ore *tuo procedat.* Ipſe Lactantius *procedere ore*, *ex ore*, *de ore.*

Pag. 566. lin. 1. *Alter rex orietur ex Syriâ.*] Somnium, quo typus Antichriſti, reges

Digitized by Google

Syriæ, vexatores Judæorum, *Daniel. XI.* cum Antichriſto Chriſtianam eccleſiam vaſtante confunditur.

Lin. 3. *Hic pugnabit adversùs prophetam Dei.*] Nihil certi in his & ſequentibus ineſt, quæ fabuloſis traditionibus debentur. *Cell.*

Lin. 11. *Sub verbo ejus.*] Id eſt, eo adhuc loquente. Vindicavi pluribus hanc formulam ad L. IV. c. 15. *Statimque* ſub verbo ejus.

Lin. 21. *Militia diſciplina.*] Reimm. MALITIÆ *diſciplina*, ut quoque pravè Cellar. editio in Epit. c. 71. ubi Taur. & alii: *Non imperii dignitas conſervabitur, non militia diſciplina.*

Pag. 567. lin. 1. *Et mittet.*] Etiam Epit. c. 71. fin. *& mittet* eis *liberatorem.*

CAPUT XVIII.

Pag. 567. lin. 13. Τοῦ πρώτου καὶ ἑνός.] Daviſius in adnot. ſuæ editionis in Epit. cap. 73. pag. 243. tentat, τοῦ πρωτογόνου.

Lin. 15 Καταλύσαι.] Daviſius c. l. corrigit, κατακλύσαι. Optimè; nam Apuleius c. l. illuvione DILUENS: hinc diluvium, κατακλυσμὸς, noſtro Lactantio L. II. c. 10. *Cataclyſmus.*

CAPUT XX.

Pag. 570. lin. 1. *Inferi.*] Id eſt, ſepulcra, ut c. 24. *Qui ab inferis ſuſcitabuntur.*

Pag. 572. lin. 9. *Exſtinguibiles.*] Sic Epit. cap. 36.

Ibid. *Cruciabiles fiant.*] Quæ cruciari poſſint. Peculiari notione. Aliâ activâ Ammianus Marcellinus L. 22. *Pertulere* cruciabiles *pœnas.*

Lin. 22. *Cui ſubjacet poſſe omnia.*] Hoc verbo ſæpè uſus eſt; e. g. de Irâ c. 18. *Si Deo* ſubjacet *cogitare, ſapere, intelligere, &c.* Maximè huc pertinet L. I. c. 5. *Cujus* (Dei) *poteſtati ſubjacent omnia.* Omitto alia noſtri loca. Sæpè ità utitur Tertullianus.

CAPUT XXI.

Pag. 573. lin. 13. *Materiæ fomite alatur.*] Lib. II. c. 12. *Niſi ignis aliquâ pingui materiâ teneatur, in quâ habeat alimentum.*

Pag. 574. lin. 4. *Maturitas virtutis incoxerit.*] Reimm. *maturitas virtutis intoxerit*, pravè: *incoxerit* eſt probè, penitùs imbuerit. Reſpexit illa Perſii citata Lact. L. II. c. 4. *Incoctum generoſo pectus honeſto.*

Lin. 5. *Repellat ac reſpuat.*] Sic L. IV. c. 5. *Aſpernantur ac* reſpuunt dixit cum Plinio L. 5 epiſt. 6. L. VI. c 12. *Quorum impiam ſapientiam omne humanum genus* reſpuit.

CAPUT XXII.

Pag. 576. lin. 2. *Veritatem . . . diſſipatam mutavit.*] Sic non modò L. VII. c. 7. *Veritatem* diviſam . . . ſparſam dixit, ſed & DISSIPATAM L. II. c. 10. VERITAS *à vulgo ſolet* variis ſermonibus DISSIPATA *corrumpi.*

Lin. 14. *Aquam oblivionis.*] Conf. ſuprà *Lethæum fluvium*; & L. III. c. 18.

Lin. 20. *Tot jam ſecula tranſierunt: quis unquàm unus ab inferis, &c.*] Hoc, ut jam olim Rigaltius obſervavit, habet à Minucio ex c. 11. *Tanta ætas abiit, ſecula innumera fluxerunt:* quis unus ullus ab inferis *vel Proteſilai ſorte remeavit, horarum ſaltem permiſſo commeatu, vel ut* exemplo crederemus? Idem Rigaltius dictionem ULLUS in Lactantio omiſſam dicit legi in *exemplari*, credo, Regio Pariſienſi.

Lin. 26. *Non tantùm . . . ſed.*] Pro *ſed etiam*, ut ſæpè.

Lin. 28. *Manu factorum deorum.*] Pariſ. Junt. Crat. Gymn. Hæus, *manu factorum deorum.* Quod non debuiſſent editores reliqui mutare. L. VII. c. 19. *Non colentur ulteriùs* dii manufacti.

Pag. 577. lin. 9. *Quorum mors reſignata eſt.*] Lib. IV. c. 26. Quid *miraculo dignius, quàm decurſam vitam* reſignaſſe, *completiſque hominum temporibus tempora adjeciſſe, arcana mortis revelaſſe.*

Lin. 20. *Celeriter rapiant.*] Sic Cicero in Cat. maj. c. 8. de hoc Platonis argumento: *Magnoque eſſe argumento homines ſcire pleraque antequàm nati ſint, quòd jam pueri, quùm artes difficiles diſcant, ità* celeriter *res innumerabiles* arripiant, *ut eas non tum primùm accipere videantur, ſed reminiſci & recordari.*

Lin. 21. *Sed recognoſcere atque reminiſci.*] Hæc copioſè refutat Arnobius L. 2. p. 58. 64. Conf. Cic. 1. Tuſc. 24. *Habent primùm memoriam, & eam infinitam rerum innumerabilium, quam quidem* Plato recordationem *eſſe vult ſuperioris vitæ . . . ex quo effici vult Socrates, ut* diſcere *nihil aliud ſit*, niſi recordari . . . ſe non tum illa diſcere, ſed reminiſcendo recognoſcere.

Lin. 22. *Poetis . . . credidit.*] Imò Pythagoreis credidit, cenſente Daviſio ad Cic. L. 1. Tuſcul c. 24. ed. ſecundæ p. 49.

CAPUT XXIII.

Pag. 579. lin. 4. *Credamus . . . reſtitui veterem poſſe, qui . . . fecit.*] Ità Minucius Fel. c. 34. *Cæterùm quis tam ſtultus aut brutus eſt,*

Digitized by Google

ea audeat repugnare, hominem à Deo, ut primùm potuiſſe fingi, ità poſſe denuò reformari... Sicut de nihilo naſci licuit, ità de nihilo licere reformari? Conſ. Tertull. Apolog. c. 48.

CAPUT XXIV.

Pag. 580. lin. 5. *Subjugentur.*] De Mort. Perſ. c. 16. *Triumphatores currui tuo ſubjugantem* (ſic unicus qui ſupereſt MS. codex) *victi & virtute tuâ ſubjugati ſunt.*

Lin. 6. *Machinator omnium malorum.*] De Mort. Perſec. c. 7.

Lin. 8. *Poſt cujus adventum.*] *Cujus* ſc. filii Dei. Redit ad dicta infrà, *Veniet ſummi & maximi Dei filius.*

Lin. 18. *Mella ſudabunt.*] In Epitome c. 72. hæc & proxima ita variat: *Stillabunt mella de rupibus, lactis & vini fontes exuberabunt.*

Pag. 581. lin. 12. *Profani à ſacramento.*] Id eſt, arcanorum Religionis ignari. Conſ. Lib. II. cap. 15. Ibid. cap. 16.

CAPUT XXV.

Pag. 583. lin. 8. *Qui autem.*] *Si quis autem*, lectio non aſpernanda, ut Lib. V. c. 22. *Si quis autem volet ſcire plenius ... ſumat.*

CAPUT XXVI.

Pag. 584. lin. 8. *Uſque ad unum.*] Ut Cæſ. L. 3. B. Civ. c. 14. *Qui de ſervis libertiſque omnibus ad impuberes ſupplicium ſumit, &* ad unum *interficit.*

Pag. 585. lin. 3. *Deſcendet ... ſuper.*] Epit. c. 72. *Pluet ſuper impios ignem cum ſulphure & grandine.*

Lin. 14. *Perpetes.*] Ut de Mort. Perſ. c. 33. *Per annum perpetem.* Epit. cap. 71. *Gemitus perpetes.*

Pag. 586. lin. 12. *Qui nomen fidei gerimus.*] Hinc Chriſtiani dicti *fideles*. Epit. c. 66. princ. *Fides ... maximè à nobis, qui nomen ... gerimus, conſervanda eſt.*

Lin. 17. *Ad tutelam generis humani.*] Lib. I. c. 1. *Tutela Rom. nominis.* De Mort. Perſ. c. 18. *Tutela reipublicæ.* Hîc expreſſit Plinii L. 10. ep. 103. *Tutela generis humani.*

Pag. 587. lin. 8. *Malè conſulta reſcindere.*] De Mort. Perſ. c. 3. RESCISSIS *actis tyranni.* Ibid. c. 1. *Qui tyrannorum nefaria & cruenta imperia* reſciderunt.

Pag. 588. lin. 4. *Illi pœnas ſceleris ſui & pendunt & pependerunt.*] Epit. c. 53. *Eorum omnium, qui hoc* facinus *auſi ſunt, miſerabiles exitus partim cognovimus, partim videmus.* Conſ. L. IV. c. 27. Huc pertinet noſtri liber de Mortibus Perſecutorum, qui ex hâc oratione diutiùs ſuſpectâ egregiè hinc indè illuſtratur.

Lin. 5. *Te dextera Dei potens ... protegit.*] De ipſo Conſtantino de Mort. Perſ. cap. 24. DEI MANUS *hominem* protegebat.

Lin. 9. *Unus ex omnibus.*] *Unus*, pro *ſolus.* Sæpè ità Lactantius.

Lin. 13. *Qui ... Deum ignorat ... ipſam ... non poteſt.*] Lib. VI. c. 9. *Deum qui ignorat, & ipſam juſtitiam ignoret neceſſe eſt.*

CAPUT XXVII.

Pag. 589. lin. 7. *Illices voluptates.*] Plura Elmenh. c. l. Tertull. Apol. 41. *Vos malorum illices.* De Pœnit. cap. 9. *Converſationem injungens miſericordiæ illicem.* Ubi Cyprianus de Zelo & Livore in princ. *Offert oculis formas illices.*

Pag. 690. lin. 17. *Ultimæ neceſſitatis.*] Seneca de Brevit. Vit. cap. 1. ULTIMA *demùm* neceſſitate *urgente, vitam tranſiſſe ſentimus.*

Lin. 27. *Copioſus.*] Idem quod mox, *opulentus*. Vid. not. ad Lib. VI. c. 11. *Homines* copioſi *& uſque ad delicias* abundantes.

Pag. 591. lin. 3. *Famem ponant.*] Deponant. Simplex, pro compoſito. L. IV. c. 10. *Jam ſiti fameque depoſitâ.*

Digitized by Google

VARIÆ LECTIONES
EDITIONIS SUBLACENSIS *ANNI* 1465.

PAG. 1. lin. 1. *Dediſſent.*] Sublac. Editio *dedidiſſent*: ſic & multi MSS. & editi.

Pag. 2. lin. 3. *Veritatem.*] Sublac. legit *virtutem.*

—— Lin. 10. *Ut homini per ſe ipſum ratio divina innoteſceret*] Sublac. *Ut homini per ſe ipſum ideò Divina noſcere.*

Pag. 3. lin. 5. *Diſſeremus.*] Subl. *Diſſeramus.*

—— Lin. 9. *Apud Græcos.*] Sublac. transfert poſt verbum *fuerunt.*

Pag. 4. lin. 4. *Sibi.*] Deeſt in Sublac.

—— Lin. 13. *Litteris.*] Deeſt in Sublac.

—— Lin. 17. *Quòd , &c.* uſque ad *Omiſſis.*] Hæc allocutio legitur in Sublac.

Pag. 5. lin. 8. *Etiam ſenex teneas.*] Deeſt in Sublac.

Pag. 6. lin. 6. *Inquirentibus.*] Sublac. *Quærentibus.*

—— Lin. 25. *Vanis.*] Sublac. *Variis.*

Pag. 7. Cap. 2. lin. 4. *Regantur.*] Sublac. *Gerantur.*

Pag. 9. lin. 1. *Conſtat.*] Sublac. poſt hoc verbum addit *niſi.*

—— Lin. 6. *Dicere.*] Sublac. poſt hoc verbum addit *non.*

—— Cap. 3. *Putet*] Sublac. addit *qui* poſt hoc verbum.

Pag. 10. lin. 2. *Firmitatem.*] Subl. *Virtutem.*

—— Lin. 18. *Divina.*] Sublac. *Æterna.*

Pag. 11. lin. 24. *Diverſitate.*] Sublac. *Diverſitates.*

Pag. 12. lin. 10. *Si univerſi pares non ſunt.*] Sublac. *Si univerſæ partes non ſunt.*

—— Lin. 14. *Quia.*] Sublac. *Quarè.*

Pag. 13. lin. 4. *Fallaces.*] Sublac. *Mendaces.*

—— Lin. 8. *Alienum.*] Sublac. addit *fuit.*

Pag. 14. Cap. 5. lin. 7. *Claritatem.*] Sublac. *Voluntatem.*

Pag. 16. lin. 7. *Deus.*] Sublac. *Dominus.*

Pag. 17. lin. 6. *Quæ.*] Sublac. *Qui.*

—— Lin. 17. *Rerum.*] Subl. *omnium rerum.*

Pag. 18. lin. 13. *Nuncupat.*] Sublac. *Prædicat.*

Pag. 19. lin. 1. *Quid.*] Sublac. *Quidquid.*

—— Lin. 19. *Quàm.*] Sublac. *qui.*

—— Lin. 21. *Rectorem.*] Sublac. *rectoris.*

Pag. 20. lin. 6. *Opportuniora.*] Subl. *oportuna.*

Pag. 21. Cap. 6. lin. 3. *In Deos.*] Sublac. *inter Deos.*

Pag 23. lin. 15. *Nedum apud Latinos.*] Deeſt in Sublac.

Pag. 24. lin. 4. *Itaque Sibyllam dictam eſſe, quaſi* σιοβυλὼ.] Hæc deſunt in Sublac.

Pag. 26. lin. 12. *Cujus ſortes Senatus in Capitolium tranſtulerit.*] Hæc deſunt in Sublac.

Pag. 34. lin. 11. *Sexu.*] Sublac. addit , *nimirùm , ut generentur ipſâ progenie quid opus eſt cum ſucceſſione , &c.*

—— Lin. 14. *Quandò.*] Sublac. *Quoniam.*

Pag. 36. lin. 9. *Viraginem.*] Subl. *Virginem.*

Pag. 37. lin. 11. *Quam qui libidinem vincit , aa pudoris ac famæ debellatricem.*] Hæc deſunt in Sublac.

Pag. 38. lin. 24. *Ejus.*] Sublac. *Suos.*

Pag. 40. lin. 1. *Ab eoque.*] Subl. *ab eo quòd.*

Pag. 42. lin. 1. *Mollis.*] Sublac. addit *eſſe.*

—— Lin. 9. *Laceſſitus.*] *Perſecutus* in Sublac.

—— Lin. 12. *Tolerabile.*] Subl. *intolerabile.*

Pag. 43. lin. 1. *Viderimus.*] Sublac. *Videamus.*

Pag. 43. lin. 7. *Id quidem à Poetâ.*] Sublac. *id quidem dicitur à Poetâ.*

—— Lin. 8. *A cupiditate & libidinibus.*] Sublac. omittit *à* , & legit *cupiditatibus & libidinibus.*

Pag. 44. lin. 14. *Imprudentia.*] Sublac. *prudentia.*

Pag. 45. lin. 9. *Dominus.*] Sublac. *Deus.*

Pag. 46. lin. 11. *Violaturus.*] Sublac. addit *Jupiter.*

Pag. 47. lin. 1. *Taurum.*] Sublac. addit *figuratum.*

Pag. 48. lin. 19. *Nihil.*] Sublac. *non.*

Pag. 50. lin. 18. *In eos.*] Sublac. *in deos.*

Pag. 51. lin. 22. *Et quoniam de patre loquimur , nullus pater dicitur juvare.*] Hæc omittit Sublac.

Pag. 52. lin. 14. *Commutavit.*] Sublac. *conſummavit.*

Pag. 53. lin. 4. *Rerum.*] Sublac. *Litterarum.*

Pag. 55. lin. 8. *Scimus.*] Sublac. *ſunt.*

Pag. 60. lin. 5. *Vis major.*] Sublac. *vis potentior aut major.*

Digitized by Google

Pag. 62. lin. 8. *Atque Sorores ſuas.*] Deſunt in Sublac.
Pag. 64. lin. 3. *Jactare.*] Sublac. *tractare.*
—— Lin. 18. *Honore deorum.*] Sublac. *Honorandorum.*
Pag. 75. lin. 8. *Omnium.*] Sublac. *omnibus.*
Pag. 80. lin. 10. *Inveniri.*] Sublac. addit *primus invenit.*
Pag. 81. lin. 2. *Verò.*] Sublac. addit *cauſa.*
Pag. 82. lin. 4. *De rebus.*] Sublac. *ex rebus.*
Pag. 84. lin. 2. *Quanta.*] Subl. *Quanta ſit.*
—— Lin. 4. *Populum.*] Sublac. *Populum Romanum.*
Pag. 105. lin. 23. *Faunus.*] Sublac. *Picus.*
Pag. 107. lin. 12. *Euhemerus.*] Sublac. addit *tradit.*
Pag. 112. lin. 9. *Conſtantine Imperator.*] Hæc verba deſunt in edit. Sublac.
Pag. 113. lin. 7. *Nihil.*] Sublac. legit *nihil eſſe futuros.*
—— Lin. 12. *Suavitates.*] Sublac. *voluptates.*
Pag. 114. lin. 20. *Confugitur ... petitur .. oratur.*] Sublac. *confugiunt .. petunt .. orant.*
Pag. 118. lin. 11. *Statuarium deſpicere.*] Sublac. *Statuarum deſpicere factorem.*
—— Lin. 24. *Intuemini.*] Sublac. *intueamur.*
Pag. 119. lin. 4. *Coæquari.*] Sublac. *Verſari.*
—— Lin. 12. *Nihil.*] Subl. addit *eſt.*
Pag. 120. lin. 1. *Quid de eo facias.*] Sublac. *quid ei facias.*
—— Lin. 17. *Non debet.*] Sublac. *non poteſt.*
—— Lin. 21. *Si libenter.*] Sublac. *Sed ſi libenter.*
—— Lin. 25. *Et eo modo.*] Sublac. *& eodem modo.*
Pag. 123. lin. 12. *Homo ... ſcientiam.*] Subl. *Nemo ... Sapientiam.*
Pag. 124. lin. 14. *Ut.*] Sublac. *aut.*
Pag. 130. lin. 10. *Natus.*] Sublac. *natus eſt.*
Pag. 133. lin. 17. *Prudentius.*] Sublac. *ſapientius.*
Pag. 135. lin. 21. *Deos.*] Sublac. *Deos eſſe.*
Pag. 138. lin. 18. *Serviunt.*] Subl. *ſerviebant.*
Pag. 139. lin. 3. *Perpendendam.*] Sublac. *perſpiciendam.*
Pag. 141. lin. 3. *Ob nimios corporis cultus.*] Sublac. *ob nimium corporis cultum.*
—— Lin. 24. *Plebeio.*] Sublac. legit *Plebeio, qui per quietem.*
Pag. 143. lin. 4. *Errores.*] Poſt hanc vocem Sublac. habet, *Sicut mater, &c.* & ſeptem lineas quæ leguntur in notâ lineæ 5. pag. 143. infrà.
Pag. 144. lin. 9. *Deferat.*] Hîc non habet Sublac. hanc longam orationem quæ habetur in notâ ad lin. 9. hujus paginæ.
Pag. 145. lin. 1. *Univerſo.*] Sublac. *immenſo.*
—— Lin. 3. *Providentia.*] Subl. *Prudentia.*
Pag. 146. lin. 15. *Quòd is.*] Sublac. *quidem is.*
—— Lin. 22. *Ipſas.*] Sublac. *ipſius.*
Pag. 147. lin. 1. *Quo igitur.*] Sublac. *quomodò igitur.*
Pag. 148. lin. 15. *De quâ faceret præparavit.*] Sublac. ſic legit *de quâ faceret præparavit ex eo quod noverat; quia nefas eſſet Deum aliundè aliquid mutuari.*
—— Lin. 17. *Ante illum etſi factum eſt, &c.*] Subl. *ante illum factum; & quidquid non ab illo factum eſt, poteſtatem dei & nomen amittet.*
Pag. 150. lin. 22. *Ut taceam de Triſmegiſto.*] At editio Sublac. *ut taceam de maximo Triſmegiſto*, minùs benè.
Pag. 152. lin. 12. *Quo fecit.*] Sublac. *Quæ Deus fecit.*
Pag. 161. lin. 10. *Cùm interimus, undè, &c.*] Sublac. *cùm interimus, Cloto colum bajulat, Lacheſis trahit, Atropos occat; undè, &c.*
Pag. 163. lin. 1. *Educatore nutriri.*] Sublac. *Educatore poſſe nutriri.*
Pag. 169. lin. 4. *Hæc extrema ſunt, in extremâ.*] Sublac. *hæc extrema ſunt, tota in extremâ, &c.*
—— Lin. 12. *Per omnium ſcientiam.*] Sublac. *per omnem ſcientiam.*
Pag. 172. lin. 7. *Replerunt.*] Sublac. *impleverunt.*
Pag. 181. lin. 12. *Advexerunt.*] Sublac. *attulerunt.*
—— Lin. 29. *In tenſâ Jovis.*] Sublac. *in Templo.*
Pag. 186. lin. 7. *Inferna.*] Sublac. *inferiora.*
Pag. 189. lin. 1. *Quandò.*] Sublac. *Quoniam.*
Pag. 190. lin. 25. *Extiterunt.*] Subl. *extiterint.*
Pag. 191. lin. 11. *Philoſophorum.*] Sublac. *hominum Philoſophorum.*
Pag. 193. lin. 1. *Nec quæſitio ipſa.*] Sublac. *nec quæſitio Sapientiæ ipſa, &c.*
—— Cap. 3. lin. 7. *Permaneret.*] Sublac. *perveniret.*
Pag. 196. lin. 13. *Impudentia.*] Sublac. *imprudentia.*
Pag. 197. lin. 2. *Rectiùs ſit.*] Sublac. *rectiùs ergò ſit.*
—— Lin. 9. *Sparti.*] Sublac. *Spartiatæ.*
—— Lin. 16. *Iſta.*] Sublac. *Itaque.*
Pag. 198. lin. 3. *Sive interitu.*] Sublac. *ſive interitu ſuo.*
Pag. 199. Cap. 6. lin. 1. *Inter ipſos.*] Sublac. *inter Philoſophos.*

Digitized by Google

Pag. 200. lin. 5. *Mortalis.*] Sublac. *immortalis.*

Pag. 206. lin. 28. *Definitionis.*] Sublac. *diſputationis.*

Pag. 207. lin. 1. *Beati omnes.*] Subl. *Beatiores.*

Pag. 214. lin. 7. *Sapiente.*] Subl. *Sapientia.*

Pag. 220. lin. 28. *Aliqua.*] Sublac. *alia.*

Pag. 223. lin. 10. *Generavit.*] Sublac. *figuravit.*

—— Lin. 15. *Indagatricem.*] Sublac. *indagationem.*

Pag. 225. lin. 6. *Verum.*] Sublac. *aliquantùm verum.*

Pag. 226. lin. 27. *Eorum vitâ mirabiliter.*] Sublac. *eorum vitâ & vitiis mirabiliter.*

Pag. 231. Cap. 17. lin. 5. *Multos populare.*] Sublac. *multos ad populare.*

Pag. 241. lin. 23. *Pœnam.*] Sublac. *mali pœnam.*

Pag. 242. lin. 3. *Etiam bonum.*] Sublac. *etiam eſt bonum.*

Pag. 243. lin. 11. *Non penſant.*] Sublac. *compenſant.*

Pag. 244. lin. 2. *Quòd Athenienſis.*] Sublac. addit *non Thebanus.*

—— Lin. 6. *Plato eſſet.*] Sublac. *Plato non eſſet.*

Pag. 245. lin. 3. *Gratulari.*] Sublac. *gloriari.*

Pag. 249. Cap. 22. lin. 2. *Eruendas.*] Sublac. *Evertendas.*

Pag. 250. lin. 18. *Imitaretur.*] Sublac. *ſequerentur.*

Pag. 256. lin. 16. *Enumeraſſe.*] Sublac. *enarraſſe.*

Pag. 259. Cap. 26. lin. 3. *Quia.*] Sublac. *qua.*

—— Lin. 13. *Ignes & Taurum.*] Subl. *Ignes & pericula & Taurum.*

Pag. 263. lin. 5. *Tantos.*] Sublac. *maximos.*

Pag. 270. lin. 29. *Arguerem.*] Sublac. *arguerim.*

Pag. 273. lin. 1. *Conſtantine Imperator.*] Deſunt hæc in Sublac.

Pag. 274. lin. 8. *Ornatur.*] Sublac. *ornatum.*

—— Lin. 15. *Æternis.*] Sublac. *Sempiternis.*

Pag. 275. lin. 5. *Jure.*] Sublac. *verè.*

Pag. 276. lin. 11. *Hominibus.*] Sublac. *Ingeniis.*

—— Lin. 12. *Noteſcere.*] Sublac. *cognoſcere.*

Pag. 277. Cap. 3. lin. 1. *Deorum.*] Sublac. *Deorum igitur.*

—— Lin. 19. *Ubi autem.*] Hæc & ſequentia uſque ad *ubi ergò*, deſunt in Sublac.

Pag. 279. lin. 14. *Et Patres & Dominos.*] Sublac. *nec Patres, nec Dominos.*

Pag. 283. lin. 7. *Poſt anno eos Cyrus major terris ac ſedibus, &c.*] Sublac. *Poſt annos Cyrus major captivos Judæos terris ac ſedibus, &c.*

Pag. 291. Cap. 9. lin. 14. *Maxima.*] Sublac. *maximè.*

Pag. 292. lin. 15. *Ipſorum.*] Sublac. *temporum.*

—— Lin. 23. *Quadringentos.*] Subl. *trecentos.*

Pag. 293. lin. 13. *Textus.*] Sublac. *exitus.*

Pag. 294. lin. 3. *Clareſcat.*] Sublac. *demonſtrat.*

Pag. 297. lin. 15. *Conſiliatorem.*] Subl. *conſolatorem.*

Pag. 300. lin. 3. *Accipiet.*] Sublac. *concipiet.*

Pag. 303. lin. 11. *Interim & Deum fuiſſe, & hominem ex utroque genere permiſtum Prophetis vaticinantibus diſcimus. Eſaias Deum fuiſſe teſtatur his verbis: Fatigata.*] Sublac. habet, *Integrum & Deum fuiſſe teſtatur his verbis, fatigata, &c.*

Pag. 307. lin. 18. *Contradiceret.*] Sublac. *adverſaretur.*

Pag. 308. lin. 9. *Converſentur.*] Sublac. *converſentur.*

Pag. 309. lin. 15. *Filium ſuum legavit.*] Sublac. *Filium ſuum principem Angelorum legavit.*

Pag. 315. lin. 3. *Divinitatis.*] Sublac. *Religionis.*

Pag. 342. lin. 8. *Qua morantibus.*] Sublac. addit *nobis.*

Pag. 343. lin. 5. *Et mori voluit.*] Sublac. *& mori neceſſe fuit.*

Pag. 348. lin. 5. *Qui de Deo filio locutus eſt multa.*] Sublac. habet, *qui de Deo Patre omnia, & de filio locutus eſt multa.*

Pag. 358. lin. 1. *Conſtantine Imperator maxime.*] Sic Sublac.

—— Lin. 3. *Immenſi.*] Sublac. addit *operis.*

Pag. 360. lin. 5. *Devio.*] Sublac. *de Morte.*

Pag. 362. lin. 3. *Perſuadendo.*] Subl. addit *quiſquam.*

Pag. 375. lin. 12. *Malitia.*] Subl. *avaritia.*

Pag. 376. lin. 13. *Qui eam.*] Sublac. addit *ad cœlum.*

Pag. 380. lin. 19. *Mali.*] Sublac. addit *homines.*

Pag. 386. lin. 9. *Clementius.*] Sublac. *dementius.*

Pag. 388. lin. 4. *Qui Saturnum.*] Sublac. *qui colunt Saturnum.*

—— Cap. 11. lin. 9. *Saviores.*] Sublac. *Brutiores.*

Pag. 393. Cap. 13. lin. 13. *Cætera.*] Sublac. *certè,*

Digitized by Google

Pag. 412. lin. 14. *Cohortentur.*] Sublac. addit *nos.*

Pag. 413. lin. 26. *Nobis aut non credunt.*] Sublac. *nobis aut noſtris non credunt.*

Pag. 414. lin. 1. *Prætulimus.*] Sublac. *præferamus.*

Pag. 417. lin. 16. *Omnium.*] Sublac. addit *creator.*

Pag. 418. lin. 1. *Aderant.*] Sublac. *adorabant.*

Pag. 424. lin. 5. *Qui.*] Sublac. *Cur.*

Pag. 432. lin. 2. *Cultus.*] Sublac. *cultor.*

Pag. 435. Cap. 3. lin. 1. *Conſtantine Imperator.*] Deeſt in Sublac.

Pag. 437. lin. 13. *Bonis præſit.*] Sublac. *bonis ſit præditus.*

Pag. 438. lin. 6. *In eâ enim poſita ſunt omnia.*] Sublac. *in eâ enim poſuit Deus omnia.*

Pag. 441. Cap. 5. lin. 1. *Incipio.*] Sublac. *incipiam.*

Pag. 445. lin. 10. *Dei.*] Sublac. *Ejus.*

Pag. 451. lin. 14. *Clarior Sol eſt.*] Sublac. *Clarius Sole eſt.*

Pag. 459. lin. 19. *Ictum.*] Sublac. *initum.*

Pag. 460. Cap. 11. lin. 16. *Imò verò & fortis.*] Sublac. *imò verò & hominis & fortis.*

Pag. 463. lin. 5. *Volunt.*] Sublac. *nolunt.*

Pag. 464. Cap. 12. lin. 8. *Fœneratio.*] Subl. *remuneratio.*

TOMO SECUNDO.

Pag. 77. lin. 13. *Tam.*] Subl. *magis.*

Pag. 85. lin 4. *Curvari membra oportebat.*] Subl. *Curvari membra in omnes partes oportebat.*

— Lin. 10. *Proboſcidi ſimilis.*] Sublac. *Proboſcidi ſimilis mirabiliter videretur.*

Pag. 103. lin. 14. *Caſu accidit.*] Sublac. *caſu ſit vel accidit.*

Pag. 122. lin. 22. *Adipiſci.*] Sublac. poſt iſtud verbum collocat orationem, quam in notas rejecimus ob Manicheïſmum opinioni Lactantii alienum.

Pag. 129. lin. 9. *Parens.*] Subl. addit *eſt.*

Pag. 131. lin. 7. *Aut utrumque tribuendum.*] Sublac. *aut neutrum detrahendum.*

Pag. 137. Cap. 6. lin. 4. *Philoſophis.*] Subl. *Prophetis.*

Pag. 139. lin. 17. *In mutis.*] Subl. *in mutis vel brutis.*

Pag. 143. lin. 2. *Melius.*] Sublac. *alius.*

Pag. 148. lin. 25. *Animalium fabricam tam ſubtilem.*] Sublac. *naturam animalium fabricatam tam ſubtilem.*

Pag. 149. lin. 9. *Debuerant.*] Sublac. *potuerant.*

Pag. 151. Cap. 11. lin. 2. *Satis ut opinor oſtendimus.*] Subl. *Satis ut opinor docuimus vel oſtendimus.*

Pag. 166. lin. 4. *Enim bono.*] Sublac. *enim omni bono.*

Huc uſque proceſſerat hæc utriuſque Lactantii voluminis editio, cùm beneficio V. Cl. Dom. DE BOZE copiam habui rariſſimæ Sublacenſis editionis. In reliquis Libris atque capitibus varias hujuſ-ce Editionis variantes appoſui Lectiones.

Digitized by Google

INDEX
LOCORUM SACRÆ SCRIPTURÆ, QUÆ SINGULARI MODO EXPRIMUNTUR.

NUMER. *NON quaſi homo Dominus ſuſpenditur, neque quaſi Filius hominis minas*
c. 23. *patitur.* Tom. I. pag. 325.
24. *Orietur ſtella ex Jacob, & exſurget homo ex Iſraël.* Tom. I. pag. 204.
DEUTER. *Et dixit Dominus ad me: Prophetam excitabo eis de fratribus eorum, ſicut*
c. 28. *te; & dabo verbum meum in os ejus, & loquetur ad eos ea quæ præcepero ei; & quiſquis non audierit ea quæ loquetur Propheta ille in nomine meo, ego vindicabo in eum.* Tom. I. pag. 318.
18. *Et erit pendens vita tua ante oculos tuos; & timebis die ac nocte; & non credes vitæ tuæ.* Tom. I. pag. 325.
30. *In noviſſimis diebus circumcidet Dominus cor tuum ad Dominum Deum tuum amandum.* Tom. I. pag. 318.
JOSUE, *Et dixit Dominus ad Jeſum: Fac tibi cultellos petrinos nimis acutos, & ſede,*
c. 5. *& circumcide ſecundò filios Iſraël.* Ibidem.
REG. I. *Et ſuſcitabo mihi Sacerdotem fidelem, qui omnia, quæ ſunt in corde meo, fa-*
c. 2. *ciat; & ædificabo ei domum fidelem, & tranſibit in conſpectu meo omnibus diebus.* Tom. I. pag. 307.
REG. II. *Et fuit verbum Domini ad Nathan, dicens: Vade, & dic ſervo meo Da-*
c. 7. *vid, Hæc dicit Dominus omnipotens: Non tu ædificabis mihi domum ad inhabitandum; ſed cùm impleti fuerint dies tui, & dormieris cum patribus tuis, ſuſcitabo ſemen tuum poſt te, & parabo regnum ejus. Hic ædificabit mihi domum in nomine meo, & erigam thronum ejus uſque in ſeculum; & ego ero ei in patrem, & ipſe erit mihi in filium; & fidem conſequetur domus ejus, & regnum ejus uſque in ſeculum.* Tom. I. pag. 305.
REG. III. *Quòd ſi avertimini à me, dicit Dominus, & non cuſtodieritis veritatem meam,*
c. 9. *rejiciam Iſraël à terrâ quam dedi illis, & domum hanc quam ædificavi illis in nomine meo, projiciam illam ex omnibus; & erit Iſraël in perditionem, & in improperium populo; & domus hæc erit deſerta; & omnis qui tranſibit per illam, admirabitur, & dicet: Propter quam rem fecit Dominus terræ huic & huic domui hæc mala? Et dicent: Quia reliquerunt Dominum Deum ſuum, & perſecuti ſunt regem ſuum dilectiſſimum Deo, & cruciaverunt illum in humilitate magnâ; propter hoc importavit illis Deus mala hæc.* Tom. I. pag. 326.
REG. III. *Æmulando æmulatus ſum Domino Deo omnipotenti, quia dereliquerunt te filii*
c. 19. *Iſraël, & altaria tua demolierunt, & Prophetas tuos interfecerunt gladio; & remanſi ego ſolitarius, & quærunt animam meam auferre à me.* Tom. I. p. 297.
ESDR. II. *Deſciverunt à te, & abjecerunt legem tuam poſt corpus ſuum, & Prophetas tuos interfecerunt, qui obteſtabantur eos ut reverterentur ad te.* Tom. I. pag. 297.

Et

ESDR. lib. incerto.

Et dixit Eſdras ad populum: Hoc paſca Salvator noſter eſt, & refugium noſtrum. Cogitate, & aſcendat in cor veſtrum, quoniam habemus humiliare eum in ſigno, & poſt hæc ſperabimus in eum, ne deſeratur hic locus in æternum tempus, dicit Dominus Deus virtutum. Si non credideritis ei, neque exaudieritis annuntiationem ejus, eritis deriſio in gentibus. Tom. I. pag. 324.

PSALM. 3.

Ego dormivi, & ſomnum cepi, & reſurrexi, quoniam Dominus auxiliatus eſt mihi. Tom. I. pag. 329.

15\. *Non derelinques animam meam apud inferos, nec dabis Sanctum tuum videre interitum.* Tom. I. pag. 329.

17\. *Conſtitues me in caput gentium: populus, quem non cognovi, ſerviet mihi.* T. I. p. 297.

21\. *Effoderunt manus meas & pedes meos: dinumeraverunt omnia oſſa mea. Ipſi autem contemplati ſunt, & viderunt me: diviſerunt ſibi veſtimenta mea; & ſuper veſtem meam ſortem miſerunt.* Tom. I. pag. 326.

27\. *Redde illis retributionem eorum; quoniam non intellexerunt in operibus Domini.* Tom. I. pag. 305.

32\. *Verbo Dei cœli ſolidati ſunt, & ſpiritu oris ejus omnis virtus eorum.* T. I. p. 290.

34\. *Congregata ſunt ſuper me flagella, & ignoraverunt: diſſoluti ſunt, nec compuncti ſunt; tentarunt me, & deriſerunt deriſu, & ſtriderunt ſuper me dentibus ſuis.* T. I. p. 323.

44\. *Thronus tuus Deus in ſecula ſeculorum: virga æquitatis virga regni tui. Dilexiſti juſtitiam, & odio habuiſti injuſtitiam: propterea unxit te Deus Deus tuus oleo exultationis.* Tom. I. pag. 303.

68\. *Et dederunt in eſcam meam fel, & in ſiti meâ potum mihi dederunt acetum.* Tom. I. pag. 326.

71\. *Deſcendet ſicut pluvia in vellus; & orietur in diebus ejus juſtitia & abundantia pacis, donec extollatur luna.* Tom. I. pag. 316.

89\. *Ante oculos tuos, Domine, mille anni, tanquàm dies unus.*

109\. *Dixit Dominus Domino meo: Sede à dextris meis, quoadusque ponam inimicos tuos ſuppedaneum pedum tuorum.* Tom. I. pag. 301.

126\. *Si Dominus non ædificaverit domum, in vanum laboraverunt, qui illam ædificaverunt. Si Dominus non cuſtodierit civitatem, in vanum vigilavit, qui eam cuſtodivit.* Tom. I. pag. 306.

PROVERB. c. 8.

Deus condidit me in initio viarum ſuarum in opera ſua ante ſecula. Fundavit me in principio antequàm terram faceret, & antequàm abyſſos conſtitueret, priuſquàm prodirent fontes aquarum; ante omnes colles genuit me Dominus: fecit regiones & terras inhabitabiles ſub cœlo. Cùm pararet cœlum, aderam illi; & cùm ſecerneret ſuam ſedem, cùm ſuper ventos faceret validas nubes, & cùm confirmatos poneret montes ſub cœlo. Quandò fortia faciebat fundamenta terræ, eram penès illum diſponens. Ego eram cui adgaudebat; quotidiè autem jucundabar ante faciem ejus, cùm lætaretur orbe perfecto. Tom. I. pag. 285.

SAP. c. 2.

Circumveniamus juſtum, quoniam inſuavis eſt nobis, & exprobrat nobis peccata legis; promittit ſe ſcientiam Dei habere, & Filium Dei ſe nominat: factus eſt nobis in traductionem cogitationum noſtrarum; gravis eſt nobis etiam ad videndum, quoniam diſſimilis eſt aliis vita illius, & immutata ſunt viæ illius. Tanquàm nugaces æſtimati ſumus ab eo. Continet ſe à viis noſtris quaſi ab immunditiis, & præfert noviſſima juſtorum, & gloriatur patrem ſe habere Deum. Videamus ergò ſi ſermones illius veri ſunt, & tentemus quæ ventura ſunt illi. Contumeliis & tormentis interrogemus eum, ut ſciamus reverentiam illius, & probemus patientiam

Digitized by Google

illius: morte turpiſſimâ condemnemus eum. Hæc cogitaverunt, & erraverunt. Excæcavit enim illos ſtultitia ipſorum, & neſcierunt ſacramenta Dei. Tom. I. p. 315.

ECCL. C. 24. *Ego in altis habitavi, & thronus meus in columnâ nubis.* Tom. I. p. 291.

EX SALOM. lib. incerto. ODE 19. *Infirmatus eſt uterus Virginis; & accepit fœtum, , & gravata eſt, & facta eſt in multâ miſeratione mater virgo.* Tom. I. p. 297.

ISAI. C. 1. *Audi, cœlum, & percipe auribus, terra, quoniam Dominus locutus eſt: Filios genui, & exaltavi; ipſi autem ſpreverunt me. Agnovit bos poſſeſſorem ſuum, & aſinus præſepium domini ſui. Iſraël autem me non cognovit, & populus meus me non intellexit.* Tom. I. p. 298.

2. *Lex de Sion proficiſcetur, & ſermo Domini ex Hieruſalem; & judicabit inter plurimos populos, & revincet, & deliget validas nationes.* Vide infrà Michæam.

7. *Propter hoc dabit Deus ipſe nobis ſignum: Ecce virgo accipiet in utero, & pariet filium, & vocabitis nomen ejus Emmanuel.* Tom. I. p. 300.

9. *Ecce natus eſt nobis puer, & datus eſt nobis filius, cujus imperium ſuper humeros ejus; & vocatum eſt nomen ejus, magni conſilii nuntius.* Tom. I. p. 301.

11. *Exiet virga de radice Jeſſe, & flos de radice ejus aſcendet, & requieſcet ſuper eum Spiritus Dei, ſpiritus ſapientiæ & intellectûs, ſpiritus conſilii & fortitudinis, ſpiritus ſcientiæ & pietatis; & implebit eum ſpiritus timoris Domini.* Tom. I. p. 305.

Et erit in die illâ radix Jeſſe, & qui exurget principari in nationes. In eum gentes ſperabunt; & erit requies ejus in honore. Tom. I. p. 305.

19. *Et mittet eis Deus hominem qui ſalvabit eos, & judicans ſalvabit eos.* T. I. p. 304.

35. *Confortamini manus reſolutæ, & genua debilia conſolidamini. Qui eſtis puſilli animi, nolite timere, nolite metuere. Dominus noſter judicium retribuet; ipſe veniet, & ſalvos faciet nos. Tunc aperientur oculi cæcorum, & aures ſurdorum audient. Tunc ſaliet claudus ſicut cervus, & plana erit lingua mutorum; quia rupta eſt in deſerto aqua, & rivus in terrâ ſitienti.* Tom. I. p. 311.

42. *Ego Dominus Deus vocavi te in juſtitiam, & tenebo manum tuam, & confirmabo te; & dedi te in teſtamentum generis mei, in lucem gentium, aperire oculos cæcorum, producere ex vinculis alligatos, & de domo carceris ſedentes in tenebris.* Tom. I. pag. 331.

44. *Sic dicit Dominus Deus rex Iſraël, & qui eruit eum Deus æternus: Ego primus, & ego noviſſimus, & præter me nemo eſt Deus.* Tom. I. p. 351.

45. *Sic dicit Dominus Deus Chriſto Domino meo, cujus tenui dexteram: Obaudire ante eum gentes faciam, & fortitudinem regum diſrumpam. Aperiam ante illum portas, & civitates non claudentur. Ego ante te ibo, & montes deplanabo, & fores æreas conteram, & ferreas confringam. Et dabo tibi theſauros abſconditos, & inviſibiles; ut ſcias quia ego ſum Dominus Deus, qui voco nomen tuum Deus Iſraël.* Tom. I. pag. 301. 302.

Exultent cœli deſuper, & nubes induant juſtitiam; aperiatur terra, & pullulet Salvatorem. Ego enim Dominus Deus creavi eum. Tom. I. p. 300.

Fatigata eſt Ægyptus, & negociatio Æthiopum, & Sabaim: viri alii ad te tranſgredientur, & tui erunt ſervi; & poſt te ambulabunt vincti compedibus, & adorabunt te, & in te precabuntur; quoniam in te Deus eſt, & non alius Deus præter te. Tu enim Deus es, & neſciebamus, Deus Iſraël Salvator. Confundentur & reverebuntur omnes qui adverſantur tibi, & cadent in confuſionem. T. I. p. 303.

50. *Non ſum contumax, neque contradico. Dorſum meum poſui ad flagella, & maxillas meas ad palmas: faciem autem meam non averti à fœditate ſputorum.* T. I. p. 322.

Digitized by Google

Domine, quis credidit auditui noſtro; & brachium Domini cui revelatum eſt? 53.
Annuntiavimus coram ipſo ſicut pueri, & ſicut radix in terrâ ſitienti. Non eſt figura
ejus, neque claritas; & vidimus illum, & non habuit figuram neque decorem: ſed
figura ejus ſine honore, & deficiens præter cæteros homines; homo in plagâ poſitus eſt,
ſciens ferre imbecillitatem, quia averſus eſt, & non eſt computatus. Hic peccata noſtra
portat; & pro nobis hic dolet; & nos putavimus ipſum eſſe in dolore, & in plagâ, &
in vexatione. Ipſe autem vulneratus eſt propter peccata noſtra. Doctrina pacis noſtræ
ſuper illum: livore ejus nos ſanati ſumus. Omnes ſicut oves erravimus; & Deus tra-
didit illum pro peccatis noſtris. Tom. I. p. 316.
Sicut ovis ad immolandum ductus eſt, & ſicut agnus coram tondentibus ſe ſine vo-
ce, ſic non aperuit os ſuum. Tom. I. p. 323.
In humilitate judicium ejus ſublatum eſt. Nativitatem ejus quis enarrabit? Quo-
niam auferetur à terrâ vita ejus: à facinoribus populi mei adductus eſt ad mortem;
& dabo malos pro ſepulturâ ejus, & pro morte ejus, quia facinus non fecit, neque in-
ſidias ore ſuo locutus eſt. Propterea ipſe conſequetur multos, & fortium dividet ſpolia:
propterea quòd traditus eſt ad mortem, & inter facinoroſos deputatus eſt; & ipſe pec-
catum multorum pertulit, & propter facinora illorum traditus eſt. Tom. I. p. 325.
Ipſi autem non crediderunt, & exacerbaverunt Spiritum Sanctum, & converſus 63.
eſt eis ad inimicitiam. Et ipſe expugnavit, & recordatus eſt dierum ſeculi, qui ſuſcita-
vit de terrâ paſtorem ovium. Tom. I. p. 300.
Venio colligere omnes gentes & linguas; & venient, & videbunt claritatem meam, 66.
& dimittam ſuper eos ſignum. Et mittam ex his conſervatos in gentes quæ longè ſunt, quæ
non audierunt gloriam meam, & nuntiabunt claritatem meam in gentes. T. I. p. 298.
Hæc dicit Dominus viris Juda, qui habitant in Jeruſalem: Renovate inter vos JEREM.
novitatem, & ne ſeminaveritis in ſpinis. Circumcidite vos Domino Deo veſtro, & cir- c. 4.
cumcidite præputium cordis veſtri, ne exeat ira mea ſicuti ignis, & exurat, & non ſit
qui extinguat. Tom. I. p. 288.
Cognovit tempus ſuum turtur & hirundo, & ruris paſſeres cuſtodierunt tempora in- 8.
troïtus ſui; populus autem meus non cognovit judicium Domini. Quomodò dicitis, Sa-
pientes ſumus, & lex Domini nobiſcum eſt? Incaſſùm facta eſt metatura; falſi ſcri-
bæ, & confuſi ſunt; ſapientes trepidaverunt, & capti ſunt, quoniam verbum Domini
reprobaverunt. Tom. I. p. 298.
Domine, ſignifica mihi, & cognoſcam. Tunc vidi meditationes eorum. Ego ſicut 11.
agnus ſine malitiâ perductus ſum ad victimam; in me cogitaverunt cogitationem,
dicentes: Venite, mittamus lignum in panem ejus, & eradamus è terrâ vitam ejus,
& nomen ejus non erit in memoriâ ampliùs. Tom. I. p. 325.
Dereliqui domum meam, dimiſi hæreditatem meam in manus inimicorum ejus. 12.
Facta eſt hæreditas mea mihi ſicut leo in ſylvâ; dedit ipſa ſuper me vocem ſuam: ideò
odi eam. Tom. I. p. 331.
Exterrita eſt quæ parit, & tæduit animam, & ſubivit ſol ei, cùm adhuc medius 15.
dies eſſet; confuſa eſt, & maledicta: reliquos eorum in gladium dabo in conſpectu ini-
micorum eorum. Tom. I. p. 328.
Et homo eſt, & quis cognovit eum? Tom. I. p. 304. 17.
Miſi ad vos ſervos meos Prophetas: ante lucem mittebam, & non audiebatis 44. 25. &
me, neque intendebatis auribus veſtris, cùm dicerem vobis: Convertatur unuſquiſ- 35.
que à viâ ſuâ malâ, & à nequiſſimis affectionibus veſtris, & habitabitis in terrâ

Digitized by Google

iſtâ quam dedi vobis & patribus veſtris à ſeculo uſque in ſeculum. Nolite ambulare poſt deos alienos, ut ſerviatis eis; & ne incitetis me in operibus manuum veſtrarum ad diſperdendos vos. Tom. I. pag. 296.

30. apud LXX. in Vulg. 31. *Ecce dies veniunt, dicit Dominus; & conſummabo domui Iſraël & domui Judæ teſtamentum novum, non ſecundùm teſtamentum quod diſpoſui patribus eorum in die, quâ apprehendi manum eorum, ut educerem illos è terrâ Ægypti, quia ipſi non perſeveraverunt in teſtamento meo; & ego neglexi eos, dicit Dominus.* T. I. p. 331.

Ex Jerem. lib. incerto. *Beatus qui erat antequàm naſceretur.* Tom. I. pag. 288.

Baruch c. 3. *Hic Deus noſter eſt; & non deputabitur alius abſque illo, qui invenit omnem viam prudentiæ, & dedit eam Jacob puero ſuo, & Iſraël dilecto ſibi. Poſt hæc in terris viſus eſt, & cum hominibus converſatus eſt.* Tom. I. pag. 303.

Daniel. c. 7. *Videbam in viſu noctis; & ecce in nubibus cœli ut Filius hominis veniens, & uſque ad vetuſtum dierum pervenit. Et qui aſſiſtebant, obtulerunt eum; & datum eſt ei regnum, & honor, & imperium; & omnes populi, tribus, linguæ ſervient ei; & poteſtas ejus æterna, quæ nunquàm tranſibit; & regnum ejus, quod non corrumpetur.* Tom. I. pag. 301. & 352.

Osee c. 6. *Vivificabit nos poſt biduum die tertio.* Tom. I. pag. 20.

13. *Hic filius meus ſapiens: propter quod nunc reſiſtet in tribulatione filiorum ſuorum, & de manu inferorum eruam eum. Ubi eſt judicium tuum, mors? aut ubi eſt aculeus tuus?* Tom. I. pag. 329. & 352.

Amos c. 8. *Et erit in illo die, dicit Dominus, occidet ſol meridie, & tenebrabitur dies lucis; & convertam dies feſtos veſtros in luctum, & cantica veſtra in lamentationem.* Tom. I. pag. 327.

Mich. c. 4. *Lex de Sion proficiſcetur, & ſermo Domini ex Hieruſalem; & judicabit inter plurimos populos, & revincet, & deliget validas nationes.* Tom. I. pag. 317.

Zachar. c. 3. *Et oſtendit mihi Dominus Deus Jeſum Sacerdotem magnum ſtantem ante faciem Angeli Domini; & diabolus ſtabat ad dextram ipſius, ut contradiceret ei. Et dixit Dominus ad diabolum: Imperet Dominus in te, qui elegit Hieruſalem. Et ecce titio ejectus ab igne. Et Jeſus erat indutus veſtimentis ſordidis, & ſtabat ante faciem Angeli; & reſpondit, & dixit ad circumſtantes ante faciem ipſius dicens: Auferte veſtimenta ſordida ab eo, & induite eum tunicâ talari, & imponite cydarim mundam ſuper caput ipſius. Et cooperuerunt eum veſtimento, & impoſuerunt cydarim mundam ſuper caput ipſius. Et Angelus Domini ſtabat, & teſtificabatur ad Jeſum, dicens, Hæc dicit Dominus omnipotens: Si in viis meis ambulaveris, & præcepta mea ſervaveris, tu judicabis domum meam, & dabo tibi qui converſentur in medio horum circumſtantium. Audi itaque, Jeſu Sacerdos magne.* T. I. p. 307.

12. *Et intuebuntur in me, quem transfixerunt.* Tom. I. pag. 325. 326.

Malach. c. 1. *Non eſt mihi voluntas circa vos, dicit Dominus; & ſacrificium acceptum non habebo ex manibus veſtris; quoniam à ſolis ortu uſque ad occaſum clarificabitur nomen meum apud gentes.* Tom. I. pag. 297.

Luc. c. 14. *Qui ſe extollit, humiliabitur; & qui ſe humiliat, exaltabitur.*

Joan. c. 1. *In principio erat Verbum, & Verbum erat apud Deum, & Deus erat Verbum. Hoc fuit in principio apud Deum; omnia per ipſum facta ſunt, & ſine ipſo factum eſt nihil.* Tom. I. pag. 291.

c. 2. *Si ſolveritis hoc templum, quod ædificatum eſt annis XLVI. ego illud in triduo ſine manibus reſuſcitabo.*

Digitized by Google

SYNTHESIS DOCTRINÆ LACTANTII.

Ex Servati Gallæi Editione.

QUONIAM plus operæ in falſis refutandis, quàm in veris confirmandis poſuit Lactantius, ideò pauca fidei noſtræ capita plenè ab eo ſunt expoſita: pleraque tantùm attigit: plurima non intellexit. Ex iis quæ pleniùs aliquantò ab eo ſunt declarata, eſt doctrina,

De Religione Chriſtianâ.
De Deo in genere.
De Providentiâ.
De vero Dei Cultu interiore.

RELIGIONIS Chriſtianæ partes, adjuncta & effecta præclarè perſecutus eſt. Partes duas eſſe ſtatuit Religionis, Agnitionem Dei & cultum, *lib.* 3. *cap.* 29. *lib.* 4. *cap.* 4. *&c.* Adjuncta Religionis Scripturâ ſacrâ comprehenſæ hæc explicat: veritatem, perſpicuitatem, antiquitatem, ſimplicitatem. Veram eſſe Religionem Chriſtianam ex eo probat, quòd Prophetarum vaticinia fuerint impleta: quòd Prophetæ fallere non potuerint, *lib.* 1. *cap.* 4. Quòd Apoſtoli non tantùm pro fide mortem ſubierint, ſed etiam morituros eſſe ſe & ſcierint, & prædixerint, *lib.* 5. *cap.* 3. Quòd Chriſtiani non errent in vitæ ſuæ actibus omnibus, undè probabile ſit, eos nec in ipsâ ſummâ, hoc eſt, in Religione errare, *lib.* 5. *cap.* 9. Quòd Chriſtianorum numerus in ipsâ perſecutione augeatur: quòd iidem dilacerentur variis tormentorum generibus, & inter fatigatos carnifices invictam teneant patientiam, undè & vulgus colligat, nec conſenſum tam multorum, nec perſeverantiam morientium vanam eſſe, nec ipſam patientiam ſine Deo tantos cruciatus poſſe perferre, *lib.* 5. *cap.* 13. *&* 22.

Perſpicuitatem Religionis ſcriptæ aſſerit, *lib.* 6. *c.* 21. Num igitur, inquit, DEUS & mentis & *vocis* & linguæ artifex diſertè loqui non poteſt? Imò verò ſummâ providentiâ carere fuco *voluit* ea, quæ divina ſunt, ut omnes intelligerent, quæ ipſe omnibus loquebatur.

Antiquitatem Scripturæ ſive Religionis noſtræ elicit ex Prophetarum ætatibus, *lib.* 4. *c.* 5. ubi antiquiores, inquit, etiam Græcis ſcriptoribus Prophetæ reperiuntur. Errorem igitur ſuum ſentiant, qui ſacram Scripturam coarguere nituntur tanquàm novam & recèns fictam, ignorantes ex quo fonte ſanctæ Religionis origo manaverit.

Simplicitate Scripturæ docet multos offendi, *lib.* 5. *cap.* 1. ſed injuriâ. Nec enim decebat aliter, quàm nudè & breviter eam tradi, ut cùm Deus ad hominem loqueretur, non argumentis aſſereret ſuas voces, tanquàm fides ei non haberetur; ſed loqueretur quaſi rerum omnium maximus judex: ejus eſt non argumentari, ſed pronuntiare verum, *lib.* 3. *cap.* 1.

Effecta Religionis Chriſtianæ quæ quantaque ſint, pulcrè explicat, *lib.* 3. *cap.* 25. Da mihi, inquit, virum, qui ſit iracundus, maledicus, effrænatus: pauciſſimis DEI verbis tam placidum, quàm ovem reddam. Da cupidum, avarum, tenacem: jam tibi eum liberalem dabo, & pecuniam ſuam plenis manibus largientem. Da timidum doloris, ac mortis: jam cruces, & ignes, & taurum contemnet. Da libidinoſum, adulterum, ganeonem: jam ſobrium, caſtum, continentem videbis. Da crudelem & ſanguinis appetentem: jam in veram clementiam furor ille mutabitur. Da injuſtum, inſipientem, peccatorem: continuò & æquus, & prudens, & innocens erit.

Poſtremò de intelligentiâ Religionis Chriſtianæ præclara ejus vox eſt: Homo per ſe ipſum pervenire ad hanc ſcientiam non poteſt, niſi doceatur à DEO, *lib.* 2. *cap.* 3.

De DEO ſatis purè docuit, nempè quid ſit, qualis ſit, & quòd unus ſit. Deus illi eſt æterna mens ex omni parte perfectæ conſummatæque virtutis, *lib.* 1. *cap.* 4. Idemque æternus & humanis ſenſibus incomprehenſibilis; ſic enim ſcribit, *lib.* 2. *cap.* 9. Solus Deus

eſt, qui factus non eſt; & idcircò deſtruere alia poteſt, ipſe deſtrui non poteſt: permanebit ſemper in eo quod fuit, quia non eſt aliundè generatus, nec ortus, nec nativitas ejus ex aliquâ re pendet, quæ illum mutata diſſolvat. Ex ſe ipſo eſt; & ideò talis eſt, qualem ſe eſſe voluit, impaſſibilis, immutabilis, incorruptus, æternus. *Et lib. 2. cap.* 5. Dei principium, quoniam non poteſt comprehendi, ne quæri quidem debet. Satis eſt homini ad plenam perfectamque prudentiam, ſi Deum eſſe intelligat, cujus intelligentiæ vis & ſumma hæc eſt, ut ſuſpiciat & honorificet communem parentem generis humani, & rerum mirabilium fabricatorem. Porrò eſſe Deum unum, eruditè probat *lib.* 1. *à cap.* 3. *uſque ad* 8. Argumenta videantur in Analyſi.

Hujus Dei filium Chriſtum hinc indè profitetur, quem & Deum, & hominem eſſe *lib.* 4. *cap.* 13. confirmat. Hujus conſilio & opere uſum in fabricatione mundi Deum, *lib.* 4. *cap.* 6. Hunc λόγον rectiùs dici à Græcis, quàm verbum à Latinis, *lib.* 4. *cap.* 9. Hunc cum voce ac ſono ex Dei ore proceſſiſſe, *ejuſdem lib. cap.* 8. ſcribit auctor. Epitheta Chriſto hæc tribuit: nominat eum legatum, & nuntium, & ſacerdotem ſummi Patris, *lib.* 4. *cap.* 25. *&* 29. opificem rerum, vocem & ſapientiam Dei, ſanctum & incorruptibilem ſpiritum, *lib.* 4. *cap.* 6. *&* 9. primum & maximum filium, quo conſiliatore & artifice Pater uſus ſit in rerum creatione, *lib.* 2. *cap.* 8.

Conciliat etiam apparentem contradictionem in Religione noſtrâ, quâ unum quidem Deum profitemur, & tamen non patrem ſolùm, ſed & filium Deum dicimus. Cùm dicimus, inquit *lib.* 4. *cap.* 29. Deum patrem & filium, non diverſum dicimus, nec utrumque ſecernimus, quia nec pater ſine filio eſſe poteſt, nec filius à patre ſecerni; ſiquidem nec pater ſine filio nuncupari, nec filius poteſt ſine patre generari. Cùm igitur & pater filium faciat, & filius patrem, una utrique mens, unus ſpiritus, una ſubſtantia eſt: ſed ille quaſi exuberans fons eſt, hic tanquàm defluens ex eo rivus; ille tanquàm ſol, hic quaſi radius à ſole porrectus, qui quoniam ſummo patri & fidelis, & carus eſt, non ſeparatur, ſicut nec rivus à fonte, nec radius à ſole: quia & aqua fontis in rivo eſt, & ſolis lumen in radio. Et paulò poſt exemplo hoc illuſtrat; Cùm quis habet filium, quem unicè diligit, qui tamen ſit in domo & manu patris, licèt ei nomen Domini, poteſtatemque concedat, civili tamen jure & domus una, & unus Dominus nominatur. Ità hic mundus una Dei domus eſt, & filius ac pater, qui unanimes incolunt mundum, Deus unus, quia & unus eſt tanquàm duo, & duo tanquàm unus. Neque id mirum, cùm & filius ſit in patre, quia pater diligit filium, & pater in filio, quia voluntati patris fideliter paret. Et ſub finem capitis: Unus eſt ſolus, liber, Deus ſummus, carens origine, quia ipſe eſt origo rerum, & in eo ſimul, & filius, & omnia continentur. Quapropter cùm mens & voluntas alterius in altero ſit, vel potiùs una in utroque, meritò unus Deus uterque appellatur; quia quidquid eſt in patre, ad filium tranſtulit, & quidquid eſt in filio, à patre deſcendit.

De PROVIDENTIÆ divinæ ſolertiâ ſparſim dicit per totum opus Inſtitutionum Divinarum; nec aliâ de causâ librum de Opificio Dei ſcripſit, quàm ut lucentem in corpore humano providentiam Dei ob oculos hominum poneret, & Epicureorum providentiam negantium ſophiſmatis occurreret.

De VERO DEI CULTU INTERIORE illuſtres hic auctor ſententias ſcriptis ſuis inſeruit. Ac primùm, non poteſt, inquit, ille ſummus ac ſingularis Deus niſi per filium coli: qui ſolum patrem ſe colere putat, ſicut filium non colit, ità ne patrem quidem, *lib.* 4. *cap.* 29. Deindè verum cultum Dei eſſe ſcribit, in quo mens colentis ſe ipſam Deo immaculatam victimam ſiſtat, *lib.* 6. *cap.* 2. *Et lib.* 4. *cap.* 28. Certum eſt nullam aliam ſpem vitæ homini eſſe propoſitam, niſi ut abjectis vanitatibus & errore miſerabili, Deum cognoſcat & Deo ſerviat; niſi huic temporali renuntiet vitæ, ac ſe rudimentis juſtitiæ ad cultum veræ Religionis inſtituat. Hâc enim conditione gignimur, ut generati nos DEO juſta & debita obſequia ei præbeamus, hunc ſolum noverimus, hunc ſequamur. Hoc vinculo pietatis obſtricti Deo & religati ſumus, undè ipſa religio nomen accepit. *Et lib.* 6. *cap. ultimo*: Deo utrumque incorporale offerendum eſt, quo utitur: donum eſt integritas animi, ſacrificium laus & hymnus. *Item cap.* 1. *ejuſdem libri*: Nihil ſancta & ſingularis illa majeſtas aliud ab homine interius deſiderat, quàm ſolam innocentiam, quam ſi quis obtulerit* Deo, ſatis piè, ſatis religioſè litavit. Atque hi ſunt quatuor loci Theologici ſatis copioſè à

* *Hæc tamen ſunt benignè explicanda.*

Lactantio tractati, quibus non incommodè addi poteſt locus de creatione.

CREATIONIS enim cauſas omnes hinc indè explicat: Efficientem, *lib.* 2. *cap.* 5. & 9. ubi Deus, inquit, fecit ex eo, quod non eſt, quia per æternitatem fortis eſt, &c.

Materialem, quòd ex nihilo omnia condiderit. *Lib.* 1. *cap.* 3. Virtute atque conſilio Dei ex nihilo eſt conflata immenſitas divini operis. *Vide & lib.* 2. *cap.* 9.

Finalem, quòd omnia propter hominem ſint condita, *lib.* 7. *cap.* 4. 5. 6. *Item libro de Irâ Dei, cap.* 13. Formalem, quo ordine nimirùm Deus ſingula creaverit, *lib.* 2. *cap.* 9. De interitu quoque mundi hæc ejus verba leguntur, *lib.* 7. *cap.* 1. Plato, quia cœleſte myſterium ignorabat, ideò in perpetuum dixit eſſe fabricatum mundum, quod longè ſecus eſt. Quoniam quidquid eſt ſolido ac gravi corpore, ut initium cepit aliquandò, ità finem capiat, neceſſe eſt. Finem ſpecialem hominis conditi ubique affirmat hunc eſſe, ut Deum colat, *lib.* 7. *cap.* 5. *lib.* 6. *cap.* 1. &c.

LOCI, quos leviter attingit, verè tamen exponit, ſunt hi:

De Eccleſiâ,
De objecto adorationis,
De pœnitentiâ,
De Matrimonio,
De Lege,
De lapſu hominum,
De peccato,
De noviſſimo judicio & ſignis quibuſdam mundi finem præceſſuris.

DE ECCLESIA docet quid ſit, & quæ ſint ejus notæ. Eccleſia eſt verum templum Dei, quod non in parietibus eſt, ſed in corde ac fide hominum, qui credunt in eum ac vocantur fideles, *lib.* 4. *cap.* 13. Item: Eccleſia eſt æternum templum conſtitutum Deo à Chriſto univerſas gentes ad religionem Dei veram convocante. Hæc eſt domus fidelis, hoc immortale templum, in quo ſi quis non ſacrificaverit, immortalitatis præmium non habebit, *lib.* 4. *cap.* 14. Fundamenta Eccleſiæ ubique poſuerunt Apoſtoli per provincias diſperſi, *lib.* 4. *c.*21. *Notas Eccleſiæ ejuſdem libri cap.* 30. *perſtringit.* Sola Catholica Eccleſia eſt, quæ verum cultum retinet. Singuli quique cœtus hæreticorum ſe potiſſimùm Chriſtianos, & ſuam eſſe Catholicam Eccleſiam putant: ſed ſciendum eſt, illam eſſe veram, in quâ eſt confeſſio & pœnitentia, quæ peccata & vulnera ſalubriter curat.

DE OBJECTO ADORATIONIS differit *lib.* 2. *cap.* 18. Nihil aliud adoremus, nihil colamus, niſi ſolum artificis parentiſque noſtri unicum numen, qui propterea hominem erectum creavit, ut ſciamus nos ad ſuperna & cœleſtia provocari. *Et lib.* 5. *cap.* 18. Neſciunt, inquit (loquitur de Gentilibus) quantum ſit nefas, adorare aliud præterquàm Deum, qui condidit cœlum atque terram, qui humanum genus finxit, inſpiravit, luce donavit.

PŒNITENTIA homines ad Deum reduci docet *lib.* 6. *cap.* 24. his verbis: Nec deficiat aliquis, ac de ſe ipſo deſperet, ſi aut cupiditate victus, aut libidine impulſus, aut errore deceptus, aut vi coactus, ad injuſtitiæ viam lapſus eſt. Poteſt enim reduci, ac liberari, ſi eum pœniteat actorum, & ad meliora converſus, ſatisfaciat DEO. Nam Deus non thure, (ſcribit idem libro de Irâ Dei, *cap.* 21.) non hoſtiâ humanâ, non pretioſis muneribus, quæ omnia ſunt corruptibilia, ſed morum emendatione placatur. Et qui peccare deſinit, iram Dei facit mortalem. Idcircò enim non ad præſens noxium quemque punit, ut habeat homo reſipiſcendi & corrigendi ſui facultatem. Eſt autem Lactantio pœnitentiam agere nihil aliud, quàm profiteri & affirmare ſe ulteriùs non peccaturum, *lib.* 6. *cap.* 13. Quem enim facti ſui verè pœnitet, errorem ſuum priſtinum intelligit; ideòque Græci meliùs & ſignificantiùs *μετάνοιαν* dicunt, quàm nos poſſimus reſipiſcentiam dicere. Reſipiſcit enim, ac mentem ſuam quaſi ab inſaniâ recipit, quem 10 errati piget; deindè caſtigat ſeipſum dementiæ, & confirmat animum ſuum ad rectiùs vivendum, *lib.* 6. *c.* 26. Liquet etiam ex *lib.* 5. *cap.* 13. eos, qui in perſecutionibus veritatem abnegarunt, tum temporis fuiſſe receptos in Eccleſiam, modò pœnitentiam agerent. Licet, inquit, Deo ſatisfacere; & nullus tam malus Dei cultor eſt, qui datâ facultate ad placandum Deum non revertatur, & quidem ſæpè devotione majori. Peccati enim conſcientia & metus pœnæ religioſiorem facit.

MATRIMONIUM iis neceſſarium eſſe docet, qui affectus frænare non poſſunt. Cohibeat eos intra præſcriptum legitimi thori, ut & illud, quod avidè expetit, aſſequatur, & tamen

Digitized by Google

in peccatum non incidat, inquit *lib. 6. cap.* 23. Et paulò poſt: Oportet ſibi quemque proponere, duorum ſexuum conjunctionem generandi causâ datam eſſe viventibus; eamque legem his affectibus poſitam, ut ſucceſſionem parent. Plura ibidem de caſtitatis officiis reperies.

LEGIS capita primaria duo eſſe docet, quorum unum præcipiat, quid Deo, alterum, quid homini debeatur, *lib. 6. cap.* 9. & 10.

LAPSUM primorum parentum eleganter deſcribit ex Moſe, *lib. 2. cap.* 2. Criminator ille, inquit, invidens operibus Dei, omnes fallacias & calliditates ſuas ad decipiendum hominem intendit, ut ei adimeret immortalitatem. Et primò mulierem dolo illexit, ut vetitum cibum ſumeret; & per eam ipſi quoque homini perſuaſit, ut tranſcenderet Dei legem, &c.

DE PECCATO teſtatur hominem ſuâ culpâ injuſtum eſſe, *lib. 4. cap.* 24. & peccatum omnibus hominibus naturaliter ineſſe, *lib. 6. cap.* 13.

DE NOVISSIMO JUDICIO & ſignis illud præceſſuris copioſè diſſerit, *lib.* 7. & plurima ſigna nominat, *cap.* 15. Verùm ea omnia non ſatis ad Catholicorum mentem expreſſa ſunt.

Nævi Lactantii, & errores.

DIXIMUS quæ fidei capita plenè expoſuerit, quæ item leviter, verè tamen attigerit: conſequens eſt, ut de iis quoque ſtudioſum lectorem moneamus, quæ non ſatis intellexiſſe videtur Lactantius, adeòque nævos & errores ejus aperiamus. Sunt autem nævi ejus triplicis generis; quidam enim Theologici, alii Chronologici, nonnulli Philoſophici.

Nævi Theologici ſunt:

Quòd periculoſâ loquendi formulâ Deum patrem ex ſe ipſo dicit eſſe procreatum, *lib. 1. c.* 7.

Quòd filii Dei æternitatem ſat disertè non aſſeruerit. Nam *lib. 4. cap.* 6. ſcribit, Deum antequàm præclarum opus mundi adoriretur, Spiritum genuiſſe, quem Filium nuncuparunt. Quæ eadem, *lib. 2. cap.* 8. reperiuntur.

Quòd contra fidem hiſtoriæ ſacræ ſcribit, Chriſtum nunquàm ſe ipſum Deum dixiſſe; quia non ſervaſſet fidem, ſi miſſus, ut Deos tolleret & unum aſſereret, induceret alium præter unum, *lib. 4. cap.* 14.

Quòd negat à Pilato ſententiam in mortem Chriſti prolatam eſſe, *lib. 4. cap.* 18.

Quòd Chriſtum in Galilæam ait profectum, noluiſſe Judæis ſeſe oſtendere, ne eos ad pœnitentiam adduceret, *lib. 4. cap.* 20.

Quòd Spiritum S. ne quidem nominet: imò quòd in Epiſtolis ad Demetrianum, auctore S. Hieronymo, Spiritûs S. ſubſtantiam negavit, & errore Judaïco dixit, eum vel ad patrem referri, vel ad filium, & ſanctificationem utriuſque perſonæ ſub ejus nomine demonſtrari.

Quòd de præcipuo Chriſti incarnati officio, ſacerdotali nimirùm, tacuit, & ideò tantùm Chriſtum humanam naturam aſſumpſiſſe contendit, ut quemadmodùm pater, ità & ipſe filius eſſet ἀπάτωρ atque ἀμήτωρ, *lib. 4. cap.* 13. Utque Religionem ſanctam Dei transferret ad gentes, *lib. 4. cap.* 11. Ut univerſis gentibus, quæ ſub cælo ſunt, ſingularis & veri Dei ſanctum myſterium revelaret, & unum illis Deum nuntiaret, *lib. 4. cap.* 12. Denique ut exempla virtutis homini præbere poſſet, *lib. 4. cap.* 25. Quæ omnia quàm frigida ſint, omiſſo principe Incarnationis Chriſti fine, nemo non videt.

Quòd Angelos tum demùm homini cuſtodes adhibitos fuiſſe ait, cùm humanum genus in majorem numerum creſcere cœpit, *lib. 2. cap.* 15.

Quòd terræ poteſtatem ab initio diabolo tributam à Deo, duoque dæmonum genera facta eſſe aſſerit, alterum terrenum, alterum cœleſte, *ibidem.*

Quòd bonos Angelos hominum tutelæ adjunctos dominatorem cœli fallaciſſimum ad vitia pellexiſſe, & mulierum congreſſibus inquinaſſe, ſuoſque feciſſe ſatellites ac miniſtros exiſtimat, *lib. 2. cap.* 15.

Quòd novè dixit, diem, quem primus Oriens ſubminiſtrat, Dei eſſe: noctem autem, quam Occidens extremus inducit, ejus, qui Deum æmulatur, ſcilicèt diaboli, *lib. 2 cap.* 9.

Quòd hominem ex diverſis & repugnantibus rebus à Deo factum putat. Sic enim ſcribit *lib. 2. cap.* 12. Ex rebus diverſis ac repugnantibus homo factus eſt; ſicut ipſe mundus ex luce ac tenebris, ex vitâ & morte: quæ duo inter ſe pugnare in homine præcepit, ut ſi anima ſuperaverit, quæ ex Deo oritur, ſit immortalis, & in perpetuâ luce verſetur; ſi autem corpus

pus vicerit animam, ditionique ſubjecerit, ſit in tenebris ſempiternis & in morte.

Quòd hominem mortalem atque imperfectum è terrâ fictum affirmat, *lib* 7. *cap.* 5. & 14.

Quòd eumdem immortalitatem propriis viribus adipiſci ſtatuit, *ibidem.*

Quòd fingit Deum infinitam multitudinem animarum creaſſe, quas primò fragilibus & imbecillibus corporibus illigatas conſtitueret inter bonum malumque medias, ut conſtantibus ex utriſque naturis virtutem proponeret, ne immortalitatem delicatè aſſequerentur, &c. *lib.* 7. *cap.* 5. [Vide tamen not. ad cap. 18. lib. 3.

Quòd cùm *lib.* 5. & 6. de juſtitiâ Chriſtianorum orationem ex profeſſo inſtituerit, tamen de Philoſophicâ tantùm ſeu legis juſtitiâ diſputat, & juſtitiæ fidei, quæ Evangelii propria eſt, ne verbulo quidem meminit.

Quòd ſpiritum, ſive animam hominis juſtitiæ operibus emereri, ut fiat æternus ſpiritus, *lib.* 4. *cap.* 25. Quòd item largitione perpetuâ peccata carnis aboleri, *lib.* 6. *cap.* 13. aſſerit.

Quòd iis tantùm ignoſci ſcribit, qui ad peccatum imprudenter incautèque labuntur: veniam non habere, qui ſciens peccat, *ibid.*

Quòd de perfectione hominis renati contradictorias ſententias tuetur, & quidem in uno eodemque libro, nimirùm ſexto, fatetur, quòd nemo eſſe ſine delicto poſſit, quàmdiù indumento carnis oneratus eſt, cap. 13. & tamen cap. ultimo verum Dei cultorem nihil vult aliud precari, niſi peccatis ſuis veniam, licèt nulla ſint.

Quòd ideò Deum permittere malum graſſari ſentit, ut virtutis ratio conſtet, *lib.* 5. *cap.* 7. Hoc fine ſcribit permittere Deum errores, *lib.* 2. *cap.* 17. Hoc fine diabolum à Deo excitatum ait, libro de Opificio Dei cap. 20. Hoc fine tantam vim natricum viperarumque factam à Deo putat, *lib.* 7. *cap.* 4. & libro de Irâ Dei cap. 13.

Quòd quotiès oramus, credere nos vult, tentari nos à Deo, an ſimus digni exaudiri, *lib.* 6. *cap.* 13.

Quòd militiam homini juſto non licitam eſſe putat, nec accuſare quemquam crimine capitali, *lib.* 6. *cap.* 20.

Quòd animas ſcribit poſt mortem in unâ communi cuſtodiâ detineri, donec tempus adveniat, quo maximus judex meritorum faciat examen, *lib.* 7. c. 21.

Quòd de fine ſeculi, noviſſimo judicio, & imperio mille annorum, periculoſas opiniones, *lib.* 7. *cap.* 14. 15. 16. 17. *&c.* inſeruit. Ex illis enim liquet, Lactantium contra Scripturam duas aſſeruiſſe reſurrectiones, alteram ad aureum ſeculum millenarii, alteram ad deſtructionem diaboli & impiorum; duo item judicia univerſalia. Liquet, ſtatuiſſe eum tantùm pios, non autem & impios judicatum iri.

Quòd denique mirè nugatur non ſolùm de Antichriſto, verùm de adventu etiam Heliæ in terram, converſuro multos ad Dei cultum, *lib.* 7. *cap.* 17.

Fuère qui Manichæiſmi quoque Lactantium accuſare non dubitaverunt. Sed quia nec Hieronymus, nec quiſquam alius Veterum hunc in Lactantio errorem animadvertit, quia item vetuſti codices non habent ea, quæ in recentioribus editionibus pro Manichæis facere videbantur, apparet indè, hujus quoque autoris libros à Manichæo quodam fuiſſe interpolatos.

Nævi Chronologici,

Quòd Moſen nongentis ferè annis Trojanum excidium anteceſſiſſe ſcribit, cùm Euſebius tantùm trecentos quinquaginta numeret. *Sed hæc controverſia adhuc eſt ſub judice. Multi enim ejuſdem ſunt opinionis ac Lactantius,*

Quòd Imperium Regum Iſraëlitarum annis quadringentis ſexaginta definit, doctioribus Chronologis annos quingentos & quindecim numerantibus, *lib.* 4. *cap.* 5.

Nævi Philoſophici ſunt:

Quòd antipodes eſſe negat, *lib.* 3. *cap.* 22.

Quòd inter alias ſummi boni conditiones & hanc ponit, ut ſolius ſit animi, nec communicari poſſit cum corpore, *lib.* 3. *cap.* 9. At, inquam ego, ſi ſummum bonum hominis quæritur; homo autem non ex ſolâ animâ, ſed ex animâ & corpore ſimul conſtat: utique non ſolius animi, ſed animi & corporis ſimul ſummum bonum erit: quemadmodùm immortalitas, quàm Lactantius ſummum bonum nominat, ad corpus pariter & animam referetur.

Quòd reprehendit viri boni definitionem Ciceronianam, quâ nemini nocere vir bonus dicitur, niſi injuriâ laceſſitus, *lib.* 6. *c.* 18. cùm Cicero non de privatâ, ſed publicâ vindictâ loquatur,

ANNOTATIONES CENSORIÆ
IN QUÆDAM LACTANTII ERRATA,

EX CODICE MANUSCRIPTO BIBLIOTHECÆ REGIÆ NUMERO MDCLXXIII. INTER THEOLOGOS, IN-FOLIO.

LUCII CŒLII LACTANTII FIRMIANI DIVINARUM Inſtitutionum adverſùs Gentes ad Conſtantinum Imperatorum liber primus.

E REGIONE HUJUS PAGINÆ PRIMÆ HÆC LEGUNTUR:
Correctum volumen hoc juxta cenſuram admodùm Rev. Patris Jo. Mariæ BRASICHEL, *Sacri Palatii Apoſt. Magiſtri anno* 1607, *à ſummo Pontific. Paulo V. conſtituti; Ordinis Fratrum Prædicatorum Generalis electi, anno* 1608. *atque in ampliſſimo Cardinalitiæ dignitatis gradu anno* 1611. *collocati.*

PORRO AD MARGINEM HÆC INFRA LEGUNTUR:
Quæ accommodamus ad paginas hujuſce noſtræ editionis.

Pagin. 1. DE Lactantio Firmiano plura S. Hieronymus in Catalogo & Epiſtolâ 83. ad Magnum, quem mirificè ab eloquentiâ laudat. Cæterùm ne contingat quempiam in Lactantii operum lectionem impingere, præmonendus Lector, quàm ipſi circumſpectè & ſuſpenſo pede in pervolvendis ejuſdem auctoris ſcriptis ſit. Eundem S. Damaſus Romanus Pontifex Epiſtolâ ad S. Hieronymum, quæ eſt 124. inter Hieronymi Epiſtolas, hæc ait. » Fateor quippe tibi eos, quos jampridem Lactantii dederas libros, ideò non li» benter lego, quia & plurimæ epiſtolæ in eis uſque ad millia ſpatia verſuum tenduntur, » & raró de noſtro Dogmate diſputant. Quo fit, ut & legenti faſtidium generet longitu» do; & ſi quæ brevia ſunt, Scholaſticis magis ſint apta, quàm nobis, de metris, & regio» num ſitu, & Philoſophis diſputantia.

Hæc S. Damaſus: ſed & S. Hieronymus Epiſt. 13. ad Paulinum inquit: » Lactantius » quaſi quidam fluvius eloquentiæ Tullianæ, utinàm tam noſtra confirmare potuiſſet, » quàm facilè aliena deſtruxit! « Et libro 2. in Epiſtolam ad Galatas cap. 4. ait: » Multi per » imperitiam Scripturarum (quod & Firmianus in octavo ad Demetrianum Epiſtolarum li» bro facit) aſſerunt Spiritum Sanctum ſæpè Patrem, ſæpè Filium nominari «. Rursùm Apologiâ ad Pammachium & Oceanum inquit: » Lactantius in libris ſuis, & maximè in Epi» ſtolis ad Demetrianum, Spiritûs Sancti omninò negat ſubſtantiam, & errore Judaïco dicit, » eum ad Patrem referri, vel ad Filium; & ad ſanctificationem utriuſque perſonæ ſub ejus » nomine demonſtrari. Quis mihi interdicere poteſt, ne legam ejus Inſtitutionum Libros, » quibus contra Gentes ſcripſit fortiſſimè, quia ſuperior ſententia deteſtanda eſt «? Hactenus S. Hieronymus.

S. Gelaſius in Concilio Romano ſic pronuntiat: Opuſcula Lactantii apocrypha. Ità ſanè S. Pontifex gravi maturoque judicio cenſuit. Nam in his Lactantii operibus multiplices errores & ſententiæ à puritate orthodoxæ doctrinæ diſcrepantes. Earum indicem Magiſter Antonius Raudenſis ad finemque librorum Lactantii attexuit. Verùm & Franciſco Philelpho lib. 4. Epiſtolarum, & multis eruditis viſum (eſt) cenſuras Raudenſis in quibuſdam nimiùm atroces, in aliis ineptas, multaque alia caſtigatione digna omiſiſſe.

Libro I. ad Caput VII, pag. 32. lin. 14. *Verum quia, &c.*] Cautè lege iſta omnia ad finem uſque capitis, nam vehementer abhorrent à more loquendi Theologorum; neque enim

Deus à ſe ipſo genitus eſt, aut procreatus, cùm nihil magis impoſſibile (ſit) quàm aliquid ſeipſum generare aut producere; nec videntur verba Lactantii in bonum aliquem ſenſum poſſe reduci, niſi negativè; *à ſe ipſe genitus*, id eſt, *non ab alio genitus.* Denique in hâc causâ, quàm illud abſurdum: *fieri non poteſt, quin id quod ſit, aliquandò eſſe cœperit.* Vide Apparatum Sacrum Poſſevini in Gilberto Genebrardo.

Libro II. ad Caput XIV. pag. 170. lin. 10. *In centum & xx. annis.*] Diſſentiunt ab hâc Lactantii opinione, quæ etiam fuit Joſephi, S. Hieronymus in traditionibus Hebraïcis in Geneſ. 6. S. Chryſoſtomus Homil. 20. in Geneſim, & plerique fermè omnes. Vide Sixtum (Senenſem) lib. 5. Bibliothecæ, annotat. 75. & recentiores interpretes in 6. Geneſis.

Eodem libro II. Capite XV. pag. 173. lin. 1. *Cum ergò numerus hominum, &c.*] Circumſpectè legendum hoc caput, nam nonnullos errores Lactantius implicat. *Primus* eſt, Deum ab initio tribuiſſe Diabolo terræ poteſtatem. *Secundus*, Angelos non miſſos ad hominum tutelam, niſi poſtquàm genus humanum cœpiſſet increſcere. *Tertius*, præcepiſſe Deum bonis Angelis, ne terræ contagione macularentur, ne ſubſtantiæ cœleſtis amitterent dignitatem. *Quartus*, Diabolum paulatim pellexiſſe bonos Angelos ad vitia, & eos mulierum congreſſibus inquinaſſe. *Quintus*, hoc eſſe peccatum, ob quod angeli è cœlo ceciderint. *Sextus*, è congreſſu illo Angelorum cum fœminis natum eſſe tertium genus eorum, qui neque Angeli cœleſtes, neque homines, neque Dæmones inferni fuere; ſed ſobolem quandam terreſtrium Dæmonum, qui ſunt hominum tentatores, deceptores, magicarum artium & humanarum calamitatum ac malorum auctores. Sunt omnia iſta dogmata abſurda, erronea, & à ſincerâ Theologorum doctrinâ prorsùs aliena. Conſule Sixtum (Senenſ.) lib. 5. Bibliothec. annot. 77. & alios interpretes capit. 6. Geneſeos.

Libro III. Capite XXIV. pag. 254. lin. 1. *Quid illi qui eſſe contrarios, &c.*] Quòd Antipodes cum aliis priſcis auctoribus Lactantius tollat, refellitur evidentiâ perſpicuâ novi orbis, & auctoritate quoque inſignium ex antiquitate Scriptorum, ut fusè demonſtrat F. Thomas Malvenda lib. 3. de Antichriſto cap. 14. Quæ verò contra cœli volubilem rotunditatem diſſerit, etſi eadem quoque nonnulli Philoſophi & Patres docuiſſe reperiantur, at revincuntur apertè, & auctorum teſtimoniis, & claris Philoſophiæ Aſtronomiæque demonſtrationibus. Vide quæ eodem loco (Thomæ Malvendæ) notantur.

Eodem libro III. Capite XXV. pag. 256. lin. 1. *Nunc pauca nobis de Philoſophiâ, &c.*] Cautè lege hoc caput; nam ſi Lactantius omnem antiquorum Gentilium Philoſophiam reprehendit, non ſatis conſultè facit, cùm multa & vera, & recta illa philoſophia contineret, quæ uſui & utilitati humanæ vitæ eſſent. Si verò Philoſophiam in univerſum damnat, nullo pacto ferendus eſt, & repugnat communi Patrum & Eccleſiæ ſenſui. Vide Alphonſum Caſtrum libro XIII. adversùs hæreſes, verbo *Scientia.*

Libro VI. Capite II. pag. 432. lin. 1. *Mactant igitur opimas ac pingues, &c.*] Cum judicio accipe quæ hoc capite Lactantius diſſerit de non accendendis candelis & cereis in templis; nam ut rectè invehitur in Gentilicum & ſuperſtitioſum Ethnicorum ritum: ità ſatis improvidè anſam Novatorum quibuſdam præbuiſſe videtur carpendi pium & religioſum morem accendendi Cereos & Lampades in Eccleſiis ad altaria, ad reliquias Martyrum, &c. quem quoque ſanctum uſum impius Vigilantius ſugillabat. Vide Bellarm. lib. de Reliquiis Sanctorum cap. 3. & 4. & Baronium Tom. I. Annalium anno Domini 58.

Eodem libro VI. Capite XX. pag. 491. lin. 1. *Non enim cum occidere Deus vetat, &c.*] Cautè lege decem aut undecim iſtas lineas; nam duo docet Lactantius à rectâ Theologiæ ratione prorsùs abhorrentia. *Primum*, non eſſe licitum occidere hominem in judicio & à publicâ poteſtate, neque accuſare quenquam crimine capitali, qui eſt manifeſtus error. Vide S. Thomam 22. quæſt. 64. artic. 2. & 3. ejuſque interpretes, & Bellarminum libro 3. de Laïcis cap. 12. & 13. *Secundum*, neque licere Chriſtianis militare, quæ fuit hæreſis Manichæorum, & noſtro ſeculo Eraſmi aliorumque Novatorum. Vide S. Thomam 2. 2. quæſt. 40. art. 1. ejuſque interpretes; Sixtum lib. 6. Bibliothec. annot. 156. Bellarmin. lib. 3. de Laïcis cap. 64.

Eodem libro VI. Capite XXV. pag. 507. lin. 1. *Nunc de ſacrificio ipſo, &c.*] Non ſatis cordatè diſputat hoc capite Lactantius de externo Dei cultu, templis eorumque ornatu, donariis, ſacrificio; videtur enim omnem externum Dei cultum improbare. Equidem præcipuum Eccleſiæ Sacrificium Euchariſtiæ externum quoque magnâ ex parte eſt, & externo

Digitized by Google

ritu mactatur. Inſuper etſi cultus internus mentis & ſpiritûs ſit præcipuus, & quem magis ab unoquoque noſtrûm requirit Deus; nam ille externus ſine interno non affert ſalutem Chriſtiano: at externus Dei cultus ex ſe pius, ſanctus, bonus, & Deo gratus eſt; externaque ornamenta Eccleſiarum, quæ partim in Fabricis, partim in vaſis aureis, veſtibus ſericis, &c. conſiſtunt, ex ipſo ſuo genere faciunt ad pium & ſanctum Dei cultum; & contrarium ſentire hæreſis eſt Petrobruſſianorum & Wicleſiſtarum, ac Novatorum noſtri temporis. Vide Bellarminum lib. 3. de Cultu Sanctorum cap. 6. & (Baronium) tom. I. Annalium anno 57.

Quod verò attinet ad mentem Lactantii hoc capite, eum in bonum ſenſum rectè reducit Thomaſius in Notis, quas hîc ad finem capitis affixit; tametſi Lactantius non ſatis circunſpectè loquatur.

Libro VII. Capite XIV. pag. 555. lin. 17. *Sciant igitur Philoſophi, &c.*] Sex millium annorum ſpatio totam mundi durationem, nedùm hîc Lactantius, ſed multi quoque alii Patres incluſere; quorum ſententiæ hâc in re ſingulares quemadmodùm ſint accipiendæ, fusè demonſtrat P. Thomas Malvenda Theologus Dominicanus lib. 1. de Antichriſto cap. 28. 29. 30. Vide Sixtum lib. 5. Bibliothec. annot. 190.

Eodem libro VII. Capite XXVII. pag. 565. lin. 2. *Propheta magnus mittetur à Deo, &c.*] Lactantius haud probè tenens vaticinium Apocalypſis 11. quæ ibi de duobus Prophetis Henoch & Eliâ tempore Antichriſti venturis prædicantur, ipſe uni tantùm hîc tribuit. Vide librum de Antichriſto P. Thomæ Malvendæ Theologi Dominicani lib. 9. cap. 16. ad finem.

Eodem libro VII. Capite XIX. pag. 568. lin. 1. *Oppreſſo igitur orbe terra, &c.*] Lactantius Sacrarum Scripturarum non ſatis peritus, ut ait S. Hieronymus, verba Apocalypſis 16. haud penitùs introſpiciens, quædam hoc capite de Antichriſto non ſatis conſona prodit: accuratè excutiuntur ea lib. 10. de Antichriſto Thom. Malvendæ cap. 11. & 13.

Eodem libro VII. Capite XXI. pag. 573. lin. 12. *Igni ſempiterno cujus natura, &c.*] Tametſi non ſit erroneum aut temerarium aſſerere, ignem inferni eſſe alterius naturæ ab hoc noſtro elementari, dummodò verus & corporeus ignis agnoſcatur: at melior & probabilior Theologorum ſententia eſt, eſſe ejuſdem naturæ & ſpeciei cum hoc noſtro, quibuſdam tamen qualitatibus diſtinctum. Vide Dominicum Bannès 1. parte quæſt. artic. 2. dubio 1. concluſ. 2.

Eodem Capite XXI. pag. 574. lin. 1. *Sed & juſtos cùm judicaverit, &c.*] Error iſte Lactantii de expurgandis igni juſtorum corporibus poſt univerſale judicium, rejectus eſt ab Scholis Theologorum. Vide Sixtum lib. 5. Bibliothec. annot. 170. 171.

Eodem capite XXI. pag. 574. lin. 8. *Nec tamen quiſquam putet, &c.*] Hæreſis eſt manifeſta ab Eccleſiâ damnata, aſſerere animas juſtorum corpore ſolutas, ac nullâ purgatione egentes, non ſtatim admitti ad claram Dei viſionem, ſeu eſſentialem Beatitudinem. Cujus quoque erroris fuiſſe videtur Lactantius; nam ejus verba vix quidem admittunt ſanum intellectum. Vide Sixtum libro 6. Bibliothecæ annot. 345. Bellarminum lib. 1. de Sanctorum Beatitudine cap. 1. 2. 3. 4. 5. 6. Coccium tom. 1. Theſauri Catholici lib 5. artic. 2.

Eodem lib. VII. Capite XXII. pag. 576. lin. 10. *Hac eos ratio fefellit, &c.*] Hîc addito Scholion inferiùs poſitum ad caput XXIV.

Eodem libro VII. Capite XXIV. pag. 579. lin. 1. *Nunc reliqua ſubnectam, &c.*] Quæ tribus iſtis poſtremis hujus libri capitibus, nempè XXIV. XXV. XXVI. Lactantius prolixè diſputat de Reſurrectione primâ hominum, de aureo Chriſti mille annorum Regno in terris poſt reſurrectionem primam; de alligatione Diaboli per mille annos, ejuſque ſolutione, ac prælio Gog & Magog, ex perperàm intellectis vaticiniis Apocalypſis 20. ſunt ea ferè omnia à ſenſu Scripturæ Sacræ, & ab Eccleſiæ Sanctorumque Patrum doctrinâ prorsùs aliena, ac palàm erronea, ut fusè oſtendit P. Thomas Malvenda Theologus Dominic. lib. 10. de Antichriſto à cap. 3. ad 11.

Eodem libro VII. capite XXV. pag. 583. lin. 11. *Jam ſuperiùs oſtendi, &c.*] Vide notam ſuperiùs ad caput XXIV. Quod autem hîc addit Lactantius, à ſuo tempore ad finem uſque mundi tantùm ſuperfuiſſe ducentos annos, & experientiâ ipsâ, & manifeſtâ ratione erroris convincitur. Vide librum de Antichriſto Patris Thomæ Malvendæ Theologi Dominicani lib. 2. cap. 30.

Digitized by Google

PROPOSITIONES,
QUÆ
IN LACTANTIO REPERIUNTUR
AD FIDEM PERTINENTES,
A CATHOLICIS CAUTE LEGENDÆ; IN NOTIS VEL PIO SENSU EXPLICATÆ, VEL CONFUTATÆ,
Ex Editione Iſæi deſumptæ.

Eæ ſunt numero quatuor & nonaginta: loca verò, ubi toto in opere ſparſim antehàc periculosè legebantur, ſupra centum & ſeptuaginta,

1. DEUM amotis Angelis ſolum, vel ſolitarium eſſe, lib. 1. Inſtitut. cap. 7. lib. 4. cap. 8.
2. Deum Angelos, vel homines genuiſſe, lib. 1. cap. 7. lib. 2. cap. 13.
3. Deum ex ſe ipſo genitum, factum, vel procreatum eſſe, lib. 1. c. 7. lib. 2. c. 9.
4. Templorum uſum ſupervacuum, lib. 1. c. 20. lib. 2. c. 2. lib. 5. c. 8. lib. 6. cap. 25. lib. de Irâ Dei cap. ult.
5. Non altaria Deo extruenda, non ſacrificia facienda, lib. 1. c. 20. lib. 2. c. 2. lib. 6. c. 1. 20. & 25. lib. 7. c. 6. Epitom. c. 2. lib. de Irâ Dei c. 21.
6. Non munera Deo offerenda, non templa exornanda, lib. 2. c. 4. lib. 5. c. 8. lib. 6. c. 1. & 25. Epitom. c. 2. lib. de Irâ Dei c. 21.
7. Imaginum uſum ſupervacaneum eſſe, lib. 2. c. 2. 3. 7. 18. & 19.
8. Hominem eſſe hominis animam: corpus autem hominis animæ ipſius vas, receptaculum, hoſpitium, domicilium, veſtem, indumentum eſſe, lib. 2. c. 2. 3. & 13. lib. 3. c. 18. lib. 4. c. 24. & 26. lib 5. c. 22. lib. 7 c. 12. lib. de Opificio Dei c. 1. 4. & 20.
9. Brutis rationem ineſſe, & ab homine ſolâ religione differre, lib. 2. c. 3. & 9. lib. 3. c. 10. lib. 7. c. 9. lib. de Irâ Dei c. 7.
10. Sapientiam omnibus hominibus æqualiter à Deo datam eſſe, lib. 2. c 8. lib. 3. c. 25.
11. Deum ad excogitandum prudentiſſimum eſſe, lib. 2. c. 9. *Vide p.* 143. *not. ad lin.* 5.
12. Dei filium Dei ſpiritum eſſe, lib. 2. c. 9. lib. 4. c. 6. 8. 9. & 18.
13. Supremum Angelum ante mundi molitionem creatum fuiſſe, lib. 2. c. 9.
14. Supremum Angelum divinam ſtirpem extitiſſe, lib. 2. c. 9.
15. Supremi Angeli peccatum fuiſſe peccatum invidiæ, lib. 2. c. 9.
16. Dei filium Deo Patri perſeverando probatum fuiſſe, lib. 2. c. 9.
17. Verbum Dei primum & maximum Dei filium inter Angelos eſſe, lib. 2. c. 9. lib. 4. c. 8. 10. & 14. juxta unam lectionem, ibi, principem Angelorum.
18. Corpus hominis eſſe animæ ſeptum, vinculum, laqueum, cuſtodiam, carcerem, lib. 2. c. 9. lib. 7. c. 2. 5. 8. 12. *Hæc jam ſuprà, propoſitione* 8.
19. Duo principia, & duos rerum duces eſſe, alterum bonarum, alterum malarum, lib. 2. c. 10. 15. 18. lib. 6. cap. 3. & 6.
20. Animæ materiam in calore eſſe, lib. 2. c. 10.
21. Animam humanam ignem eſſe, lib. 2. c. 13.
22. Animam humanam ex Dei ſpiritu, vel ex Dei ſubſtantiâ eſſe, lib. 2. c. 13 lib. 7. c. 12.

23. Adam fuiſſe ab initio boni ac mali neſcium, ſed ab eſu vetiti fructûs adeptum boni ac mali ſcientiam, lib. 2. c. 13.
24. Juſtorum animas poſt univerſale judicium in Paradiſum terreſtrem introductum iri, lib. 2. c. 13.
25. Deum poſt diluvium vitæ hominum metam in centum & viginti annis collocaviſſe, lib. 2. c. 14.
26. Angelos à Deo miſſos ad cuſtodiam atque tutelam humani generis, cùm numerus hominum cœpiſſet increſcere lib. 2. c. 15.
27. Eis Deum præcepiſſe ante omnia, ne terræ contagione maculati ſubſtantiæ cœleſtis amitterent dignitatem, ibid.
28. Eos ſubindè à Diabolo ad vitia pellectos, & mulierum congreſſibus inquinatos fuiſſe, *ibid.*
29. Idcircò propter eorum peccata non ultrà receptos in cœlum, in terram decidiſſe, ibid.
30. Eorum autem filios, quia neque Angeli, neque homines fuerunt, ſed mediam quandam naturam gerentes, nec ad inferos nec in Cœlum receptos fuiſſe, ibid.
31. Ita duo genera Dæmonum facta fuiſſe, cæleſte unum, terrenum alterum, ibid.
32. Dæmones aliquod ſolatium acquirere ex hominum perditione, lib. 2. cap. 15.
33. Dæmones eſſe quoſdam ſpiritus tenues, & incomprehenſibiles, lib. 2. cap. 15.
34. Dæmones hominum valetudinem vitiare, lib. 2. cap. 15.
35. Dæmones nullum ſibi honorem appetere, lib. 2. cap. 17.
36. Deum verè & propriè quibuſdam affectibus commoveri, lib. 2. cap. 18. lib. de Irâ Dei cap. 2. 15. & 16.
37. Deum verè & propriè iraſci, lib. 2. cap. 18. & toto lib. de Irâ Dei, præſertim cap. 16. & 17.
38. Animæ humanæ originem è cœlo eſſe, lib. 2. c. 19. lib. 7. cap. 9. & 12.
39. Cœlum, terram, mundum denique rotundæ, ſive orbicularis figuræ non eſſe, lib. 3. cap. 24.
40. Diabolum non ſtatim poſt tranſgreſſionem ad pœnam detruſum, ſed in hunc mundum manere permiſſum, &c. lib. 3. cap. 29. lib. 7. c. 26.
41. Divinâ providentiâ averſos fuiſſe philoſophos, ne ſcire poſſent veritatem, lib. 4. c. 2.
42. Deum patrem dignatum fuiſſe filium ſuum appellatione divini nominis, lib. 4. c. 6.
43. Chriſtum fuiſſe à principio filium Dei, lib. 4. c. 8.
44. Filium Dei à Deo patre fuiſſe procreatum, lib. 4. c. 8.
45. Dei Verbum ſpiritum eſſe cum voce & tono ex ore Dei prolatum, lib. 4. c. 8.
46. Dei filium Angelum eſſe, lib. 4. c. 8. & c. 14. juxtà unam lectionem, ibi, Principem Angelorum.
47. Angelos Dei ſpiritus eſſe ex Dei naribus tacitè prolatos, lib. 4. c. 8.
48. Hominis ſpiritus diſſolubiles eſſe, lib. 4. c. 8.
49. Chriſtum, cùm carnem humanam ſumpſit, hominem induiſſe, geſſiſſe, lib. 4. c. 10.
50. Chriſtum paſſum eſſe anno quinto decimo Tiberii Cæſaris, lib. 4. c. 10.
51. Deum noluiſſe filium ſuum in primo adventu in claritate & poteſtate cœleſti mittere; ut ingratus in Deum populus Judæorum in errorem induceretur, lib. 4. c. 11.
52. 53. Duas reſurrectiones futuras in fine ſeculorum. Poſt primam reſurrectionem Chriſtum mille annis in terrâ cum juſtis regnaturum. Quo tempore multa eventura pronunciat, quæ falſa notantur, ipſo regno mille annorum ſublato, lib. 4. c. 12. in fin. lib. 7. c. 2. 14. 19. 20. 21. 22. 24. 25. & 26. Epit. cap. 11.
54. Informatum virginis uterum, & factam in multâ miſeratione matrem virginem, lib. 4. cap. 12.
55. Hieroſolymam à Salomone conditam fuiſſe, lib. 4. c. 13. & c. 18.
56. Chriſtum mediam inter Deum & hominem ſubſtantiam geſſiſſe, ſive medium inter Deum, & hominem eſſe, lib. 4. c. 13. & c. 25.
57. Chriſtum Deum & hominem fuiſſe ex utroque genere permiſtum, lib. 4. c. 13.
58. Chriſtum initio adoleſcentiæ ſuæ baptizatum fuiſſe, lib. 4. c. 15.
59. Chriſtum legem Dei ſolviſſe, lib. 4. c. 17.
60. Pilatum ſententiam adversùs Chriſtum non tuliſſe, lib. 4. c. 18.

Digitized by Google

61. Chriſtum Dominum paſſionis tempore coloris punicei veſte indutum fuiſſe, lib. eod. cap. eod.
62. Chriſtum poſt paſſionem ſuam ſe Judæis oſtendere noluiſſe, ne adduceret eos in pœnitentiam, & eos reſanaret, lib. 4. c. 20.
63. Deum purum virtutem docere non potuiſſe, quia expers corporis non feciſſet, quæ doceret; ideò Chriſtum carnem ſumpſiſſe, lib. 4. c. 23.
64. Chriſti corpus è cruce intactum ſublatum, ne ad reſurgendum inhabile redderetur, lib. 4. cap. 26.
65. Chriſtianos, cùm unum Deum eſſe dicant, duos tamen aſſerere, Deum patrem, & Deum filium, lib. 4. c. 29. *Hæc minus benè ab Ipſo reprehenſa eſſe videntur; quâ de re legas quæ annotata ſunt à nobis, pag. 351. infrà.*
66. Patrem à filio fieri, & filium viciſſim à patre, lib. 4. c. 29. *Hæc etiam plano ſenſu explicantur: quod enim conſtituit Patrem, vel paternitatem eſt filius vel filiatio; ſicut Paternitas conſtituit filiationem.*
67. Uſum luminum in templis ſupervacuum, lib. 6. c. 2.
68. Qui ſciens peccat, apud Deum veniam non habere, lib. 6. c. 13.
69. Qui ab operibus malis abſtinet, ſatis juſtum eſſe, lib. 6. c. 13.
70. Maximum crimen eſſe illius, qui parùm lætetur, cùm adverſi quidpiam inimico ſuo videat accidere, lib. 6. c. 16.
71. Juſto militare non licere, lib. 6. c. 20.
72. Juſto accuſare quenquam crimine capitali non licere, lib. 6. c. 20.
73. Præceptum in Decalogo poſitum (Non occides) ſimpliciter & abſque ullâ exceptione intelligendum eſſe, ut nullo modo liceat hominem occidere, lib. 6. c. 20.
74. Deum corpore præditum eſſe, lib. 7. c. 5. Epitom. 10. De Irâ Dei, 2. & 18. de Opific. 1. & 8.
75. 76. Mentem humanam in quieſcentibus ſomno ſopiri, in furioſis penitùs extingui, contagio corporeæ imbecillitatis ægreſcere, lib. 7. c. 12. Opif. c. 18.
77. Animam humanam emiſſam corporis clauſtro ad ſedem ſuam revolare, lib. 7. c. 12.
78. Mundum ſex millibus annorum duraturum, lib. 7. c. 14 & 25. Epitom. c. 11.
79. Adam mille annis vixiſſe, lib. 7. c. 14.
80. Non antè venturum Antichriſtum, quàm Roma pereat, lib. 7. c. 15. & 25.
81. Hoſtem ſuperventurum decem Regibus in fine mundi, qui illos ſubigat, mox & ipſe ab Antichriſto ſubigendus, & occidendus, lib. 7. c. 16. Epitom. c. 11.
82. In fine mundi Prophetam miſſum iri à Deo, lib. 7. cap. 17.
83. Poſt prædicationem illius Prophetæ Antichriſtum oriturum, lib. 7. c. 17.
84. Malo ſpiritu Antichriſtum generatum iri, lib. 7. c. 17.
85. Impios non reſurrecturos in judicium, lib. 7. c. 20.
86. Animam humanam ſpiritum eſſe, & ideò corpore exutam parem levibus ventis eſſe, lib. 7. c. 20.
87. Carnem, quam Deus homini ſuperjecerit poſt reſurrectionem non huic terrenæ fore ſimilem, lib. 7. c. 21.
88. Ignem Inferni diverſum naturâ eſſe ab hoc noſtro, lib. 7. c. 21.
89. Ignem Inferni purum eſſe, & lucidum, &c. lib. 7. cap. 21.
90. Pœnas animarum & præmia differri uſque ad diem univerſalis judicii, lib. 7. c. 21.
91. Affectus interdum ad delinquendum cogere. Epitom. c. 4.
92. Deum authorem eſſe malorum, lib. de Irâ Dei, cap. 3.
93. Deum propoſuiſſe bonum & malum, lib. de Irâ Dei, cap. 15.
94. Aëre ali animam, cibis corpus, lib. de Opific. c. 11.

Digitized by Google

SUMMARIA CAPITUM IN LIBROS LACTANTII DIVINARUM INSTITUTIONUM.

LIBRI PRIMI, DE FALSA RELIGIONE DEORUM.

PRÆFATIO. *Quanti ſit & fuerit ſemper cognitio Veritatis.* 1
CAPUT I. *De Religione & Sapientiâ.* 4
II. *Quòd Providentia ſit in rebus humanis.* 7
III. *Unius-ne poteſtate Dei mundus regatur, an multorum.* 9
IV. *Quòd unus verè ſit Deus à Prophetis etiam prænuntiatus.* 12
V. *De teſtimoniis Poëtarum & Philoſophorum.* 14
VI. *De Divinis teſtimoniis, & de Sibyllis & earum carminibus.* 21
VII. *De teſtimoniis Apollinis & Deorum.* 29
VIII. *Quòd Deus ſine corpore ſit, nec ſexu ad procreandum egeat.* 33
IX. *De Hercule, & ejus vitâ & morte.* 36
X. *De Æſculapii, Apollinis, Neptuni, Martis, Caſtoris & Pollucis, Mercurii atque Liberi vitâ & geſtis.* 39
XI. *De Jovis ortu, vitâ, regno, nomine & morte; & de Saturno & Urano.* 43
XII. *Quòd Stoïci figmenta Poëtarum ad Philoſophicam transferunt rationem.* 57
XIII. *Quàm vanæ ſint & inanes Stoïcorum interpretationes de Diis; & ibi de Jovis ortu, Saturno & Ope.* 59
XIV. *Quid de Diis Euhemeri & Ennii doceat ſacra hiſtoria?* 62
XV. *Quomodò cùm fuerint illi homines, Dii fuerint nominati.* 63
XVI. *Quâ ratione Dii eſſe non poſſint, quos ſexûs differentia diſcernit; & quòd in Naturam Dei non cadit officium generandi?* 71
XVII. *De Stoïcorum eâdem ſententiâ; & ibi de Deorum ærumnis & turpitudinibus.* 73
XVIII. *De Deorum conſecratione propter collata in homines beneficia.* 77
XIX. *Quòd Deum verum ſimul cum Diis vanis nemo poſſit colere.* 81
XX. *De Diis Romanorum propriis, & eorum ſacris.* 82
XXI. *De Diis Barbarorum quibuſdam propriis, & eorum ſacris; ac itidem de Romanis.* 92
XXII. *Quis auctor prædictarum vanitatum in Italiâ apud Romanos fuerit, & quis apud alias gentes?* 102

XXIII.

Digitized by Google

XXIII. *De vanarum ſuperſtitionum ætatibus, & quibus cœperint temporibus.* 108

LIBRI SECUNDI,
DE ORIGINE ERRORIS.

I. QUOD *rationis oblivio faciat homines ignorantes veri Dei, qui colitur in adverſis, & in proſperis contemnitur.* 112

II. *Quæ fuerit prima cauſa fingendi ſimulacra; de verâ Dei imagine, & ejus vero cultu?* 116

III. *Quòd Cicero aliique doctiores peccaverunt, non avertendo populos ab errore.* 119

IV. *De ſimulacris, ornamentiſque Templorum, & eorum contemptu, etiam ab ipſis Gentilibus.* 123

V. *Quòd ſolus omnium creator Deus eſt colendus; non verò elementa, nec corpora cœleſtia. Refelliturque Stoïcorum ſententia, qui ſtellas & aſtra Deos putant.* 130

VI. *Quòd nec mundus totus, nec elementa ſint Deus, nec animata.* 133

VII. *De Deo, & religionibus inſipientium; de avaritiâ, & Majorum auctoritate.* 136

VIII. *De rationis uſu in religione; deque ſomniis, auguriis, oraculis, talibuſque portentis.* 139

IX. *De Diabolo, Mundo, Deo, Providentiâ, Homine & ejus ſapientiâ.* 142

X. *De Mundo, ejuſque partibus, Elementis & Tempeſtatibus.* 154

XI. *De Animantibus, Homine, Prometheo, Deucalione, Parcis.* 157

XII. *Quòd animalia non ſponte nata ſint, ſed diſpoſitione divinâ, cujus feciſſet nos conſcios Deus, ſi ſcire expediret.* 162

XIII. *Quarè duo ſexus in homine: quid ſit mors ejus prima, quid ſecunda; & de primorum parentum culpâ & pœnâ?* 164

XIV. *De Noë vini inventore: qui primi ſcientiam aſtrorum habuerint; ac de ortu falſarum religionum.* 170

XV. *De inquinatione Angelorum, & duobus generibus Dæmonum.* 173

XVI. *Dæmones nihil poſſe in eos, qui in fide ſolidati ſunt.* 177

XVII. *Aſtrologiam, Aruſpicinam & ſimiles artes eſſe Dæmonum inventa.* 179

XVIII. *De Dei potentiâ & ultione, Dæmonum cultu, & falſis religionibus.* 183

XIX. *De ſimulacrorum & terrenarum rerum cultu.* 185

XX. *De Philoſophis, deque Veritate.* 186

LIBRI TERTII,
DE FALSA SAPIENTIA PHILOSOPHORUM.

I. VERITATIS *laus, & collatio cum Eloquentiâ; cur eam non ſunt aſſecuti Philoſophi: de ſtylo ſimplici Sacrarum Scripturarum.* 189

II. *De Philoſophiâ; & quàm inanis fuerit ejus in exponendâ veritate occupatio.* 192

III. *Philoſophia quibus rebus conſtet; & quis fuerit Academicæ ſectæ auctor primarius?* 193
IV. *Scientiam à Socrate, opinationem à Zenone eſſe ſublatam.* 196
V. *Multarum rerum ſcientiam eſſe neceſſariam.* 198
VI. *De Sapientiâ, & Academicis & Phyſicis.* 199
VII. *De Philoſophiâ Ethicâ, & ſummo Bono.* 201
VIII. *De ſummo bono, & animi corporiſque voluptatibus, & Virtute.* 203
IX. *De ſummo bono, & de cultu veri Dei; atque Anaxagoræ refutatio.* 208
X. *Proprium hominis eſt Deum cognoſcere & colere.* 211
XI. *De Religione, Sapientiâ, ac ſummo bono.* 213
XII. *De duplici pugnâ corporis & animæ; atque de appetendâ virtute propter vitam æternam.* 215
XIII. *De Animæ immortalitate; deque Sapientiâ, Philoſophiâ & Eloquentiâ.* 219
XIV. *Quòd Lucretius & alii erraverunt, ac ipſe Cicero, in ſtatuendâ Sapientiæ origine.* 221
XV. *Senecæ error in Philoſophiâ; & quomodò Philoſophorum oratio cum eorum vitâ pugnet.* 225
XVI. *Quòd rectè docentes Philoſophi malè vivant, teſte Cicerone; undè non tam Philoſophiæ, quàm Sapientiæ ſtudendum eſt.* 228
XVII. *A Philoſophiâ ad Philoſophos tranſit, initio ab Epicuro ſumpto; & quomodò Leucippum & Democritum habuerit auctores erroris.* 231
XVIII. *Pythagorici & Stoïci, animarum immortalitatam ſtatuentes, voluntariam mortem inaniter perſuadent.* 237
XIX. *Cicero & alii ſapientiſſimi animarum immortalitatem, ſed infideliter docent; & quòd bona vel mala mors ex anteactâ vitâ ſit ponderanda.* 242
XX. *Socrates aliis prudentior fuit in Philoſophiâ, quamvis in multis deſipuerit.* 245
XXI. *De Platonis doctrinâ, quæ Reſpublicas deſtrueret.* 247
XXII. *De Platonis præceptis, iiſdemque reprehenſis.* 249
XXIII. *De erroribus quorumdam Philoſophorum, deque Sole & Lunâ.* 251
XXIV. *De Antipodibus, de Cœlo ac Sideribus.* 254
XXV. *De addiſcendâ Philoſophiâ; & quanta ad ejus ſtudium ſint neceſſaria.* 256
XXVI. *Sapientiam ſola doctrina cœleſtis largitur; & quàm ſit efficax lex Dei.* 259
XXVII. *Quàm parùm Philoſophorum præcepta conferant ad veram ſapientiam; quam in ſolâ Religione invenies.* 260
XXVIII. *De verâ Religione, deque Naturâ: Fortuna num ſit Dea; & de Philoſophiâ?* 263
XXIX. *De Fortunâ iterùm, & Virtute.* 266
XXX. *Epilogus antè dictorum; & quâ ratione ſit tranſeundum à vanitate Philoſophorum ad Sapientiam veram & veri cognitionem, in quo ſolo virtus eſt & beatitudo.* 269

Digitized by Google

LIBRI QUARTI,

DE VERA SAPIENTIA ET RELIGIONE.

I. *De priore hominum Religione, & quomodò error transfuſus ſit in omnem ætatem; ac de ſeptem Græciæ Sapientibus.* 273
II. *Ubi quærenda ſit Sapientia; quarè Pythagoras & Plato non acceſſerunt ad Judæos?* 275
III. *Sapientia & Religio divelli non poſſunt; neceſſarium eſt, ut naturæ dominus ſit uniuſcujuſque pater.* 277
IV. *De Sapientiâ itidem & Religione; atque de jure Patris & Domini.* 280
V. *Oracula Prophetarum ſunt inſpicienda; & de temporibus eorum atque Judicum & Regum.* 282
VI. *Deus omnipotentem genuit filium; atque de eo teſtimonia Prophetarum & Triſmegiſti.* 284
VII. *De nomine Filii; atque undè Jeſus & Chriſtus appellatur.* 286
VIII. *De ortu Jeſu in ſpiritu & in carne; de Spiritibus & teſtimoniis Prophetarum.* 288
IX. *De Verbo Dei.* 291
X. *De Jeſu adventu; de Judæorum caſibus ac eorum regimine uſque ad Paſſionem Dominicam.* 292
XI. *De causâ Incarnationis Chriſti.* 296
XII. *De Jeſu ortu ex Virgine, de ejus Vitâ, morte & Reſurrectione; atque de iis rebus teſtimonia Prophetarum.* 299
XIII. *De Jeſu Deo & homine; atque de eo Prophetarum teſtimonia.* 302
XIV. *De Jeſu Sacerdotio à Prophetis prædicto.* 307
XV. *De Jeſu vitâ & miraculis; atque de iis teſtimonia.* 310
XVI. *De Jeſu Chriſti Paſſione, quòd fuerit prædicta.* 314
XVII. *De Judæorum religionibus, ac eorum odio in Jeſum.* 317
XVIII. *De Paſſione Dominicâ, & quòd ea prænunciata fuerit.* 320
XIX. *De Jeſu morte, ſepulturâ & Reſurrectione; atque de iis rebus prædicta.* 326
XX. *De Jeſu in Galilæam poſt Reſurrectionem profectione; atque de utroque teſtamento, vetere & novo.* 330
XXI. *De Jeſu Aſcenſione, eâque prædictâ; & de Diſcipulorum prædicatione & geſtis.* 332
XXII. *Argumenta Infidelium contra Jeſu Incarnationem.* 333
XXIII. *De præcipiendo & agendo.* 334
XXIV. *Everſio argumentorum ſuprà objectorum.* 336
XXV. *De Jeſu adventu in Carne, & Spiritu, ut Deum inter & hominem mediator eſſet.* 338
XXVI. *De Cruce Jeſu & cæteris tormentis, & de Agni legali figurâ.* 340
XXVII. *De mirandis per Crucis virtutem effectis, ac de Dæmonibus.* 345
XXVIII. *De Spe & verâ Religione, atque de Superſtitione.* 348
XXIX. *De Religione Chriſtianâ, & de Jeſu cum patre conjunctione.* 350

XXX. *De Hæreſibus & Superſtitionibus vitandis; & quæ ſit ſola & vera Eccleſia Catholica.* 352

LIBRI QUINTI,

DE JUSTITIA.

I. *DE non damnandis reis, inauditâ causâ: undè Litteras Sacras contempſerint Philoſophi; de primis aſſertoribus Religionis Chriſtianæ.* 358
II. *Quantùm à temerariis hominibus impugnata fuit veritas Chriſtiana.* 362
III. *De veritate Chriſtianæ Doctrinæ, & adverſariorum vanitate; atque Chriſtum non fuiſſe magum.* 366
IV. *Cur iſtud opus editum ſit; atque iterùm de Tertulliano & Cypriano.* 370
V. *Quæ ſub Saturno erat vera juſtitia, hanc Jupiter fugavit.* 372
VI. *Exploſâ juſtitiâ, cupiditas, iniquæ leges, audacia, avaritia, ambitio, ſuperbia, impietas, aliaque regnarunt vitia.* 375
VII. *De Jeſu adventu, & fructu; atque de ejus ſeculi virtutibus & vitiis.* 377
VIII. *De Juſtitiâ omnibus notâ, & non ſusceptâ; de vero Dei templo, atque de ejus cultu, ut cuncta conterantur vitia.* 379
IX. *De ſceleribus impiorum, & Chriſtianorum cruciatibus.* 381
X. *De falsâ pietate, & de falsâ & verâ Religione.* 385
XI. *De crudelitate Gentilium in Chriſtianos.* 388
XII. *De verâ virtute; atque de exiſtimatione boni aut mali civis.* 391
XIII. *De Chriſtianorum incrementis & ſuppliciis.* 393
XIV. *De Chriſtianorum fortitudine.* 395
XV. *De ſtultitiâ, ſapientiâ, pietate, æquitate & juſtitiâ.* 396
XVI. *De officiis viri juſti, & æquitate Chriſtianorum.* 400
XVII. *De Chriſtianorum æquitate, Sapientiâ & juſtitiâ.* 402
XVIII. *De Juſtitiâ, Sapientiâ & Stultitiâ.* 404
XIX. *De Virtute, & Chriſtianorum cruciatibus; ac de jure Patris & Domini.* 409
XX. *De vanitate & ſceleribus impiarum Religionum, & Chriſtianorum cruciatibus.* 411
XXI. *De cultu Deorum & Dei veri, atque de beſtiis, quas coluerunt Ægyptii.* 416
XXII. *De furore Dæmonum in Chriſtianos, & errore Infidelium.* 419
XXIII. *De juſtitiâ, & patientiâ Chriſtianorum.* 421
XXIV. *De ultione Divinâ in Chriſtianorum tortores.* 425

LIBRI SEXTI,

DE VERO CULTU.

I. *DE Dei veri cultu, & innocentiâ; atque de cultu falſorum Deorum.* 429
II. *De falſorum Deorum & veri Dei Cultu.* 432

Digitized by Google

III. *De Viis vitæ, & de Vitiis & Virtutibus; ac de Cœli præmiis & Infernorum pœnis.* 435
IV. *De Viis vitæ, de Voluptatibus, necnon de incommodis Chriſtianorum.* 437
V. *De falsâ Virtute, & eâdem verâ; ac de Scientiâ.* 441
VI. *De Summo Bono & Virtute; deque Scientiâ ac juſtitiâ.* 444
VII. *De viâ Erroris ac Veritatis; quòd ea ſimplex ſit, anguſta & ardua, atque Deum habeat ducem.* 449
VIII. *De erroribus Philoſophorum, ac varietate Legum.* 451
IX. *De Lege & Præcepto Dei; de Miſericordiâ, atque errore Philoſophorum.* 453
X. *De Religione erga Deum, & Miſericordiâ erga homines; atque de Mundi principio.* 456
XI. *De perſonis in quas beneficium ſit conferendum.* 460
XII. *De generibus Beneficentiæ, & operibus Miſericordiæ.* 464
XIII. *De Pœnitentiâ, de Miſericordiâ, ac Peccatorum veniâ.* 470
XIV. *De Affectibus, ac de iis Stoïcorum ſententia; & de Virtute, Vitiis & Miſericordiâ.* 473
XV. *De Affectibus; ac de iis Peripateticorum ſententia.* 474
XVI. *De Affectibus; ac de iis Peripateticorum everſa ſententia: quis ſit verus affectuum, quique eorum malus uſus.* 477
XVII. *De Affectibus, ac eorum uſu; de patientiâ & ſummo bono Chriſtianorum.* 479
XVIII. *De quibuſdam Dei mandatis, & Patientiâ.* 482
XIX. *De Affectibus, eorumque uſu; atque de tribus Furiis.* 487
XX. *De Senſibus, & eorum voluptatibus brutorum & hominis; atque de oculorum voluptate, & Spectaculis.* 489
XXI. *De aurium voluptatibus, & Sacris litteris.* 495
XXII. *De Saporis & Odoris voluptatibus.* 496
XXIII. *De Tactûs voluptate, & libidine; atque de Matrimonio & Continentiâ.* 497
XXIV. *De Pœnitentiâ, de Veniâ, ac Præceptis Dei.* 502
XXV. *De Sacrificio, & de dono Deo digno; atque de formâ laudandi Deum.* 507

LIBRI SEPTIMI,

DE VITA BEATA.

I. *DE Mundo, & qui ſint credituri, qui verò non; atque ibi reprehenſio perfidorum.* 513
II. *De errore Philoſophorum, ac de Divinâ Sapientiâ; atque de Aureo ſeculo.* 518
III. *De Naturâ & de Mundo; atque reprehenſio Stoïcorum & Epicureorum.* 519
IV. *Quòd omnia in aliquem uſum creata ſunt, etiam quæ mala videntur: quarè homo in tam fragili corpore ratione fruatur.* 524
V. *De Hominis Creatione, atque de diſpoſitione Mundi; & de ſummo bono.* 527

Digitized by Google

VI. *Quarè Mundus & Homo creati ſunt: quàm ſit inanis cultus Deorum?* 534
VII. *De Philoſophorum varietate, eorumque veritate.* 535
VIII. *De immortalitate Animæ.* 538
IX. *De æternitate Animæ, atque de Virtute.* 540
X. *De Vitiis & Virtutibus; atque de Vitâ & Morte.* 543
XI. *De Temporibus poſtremis; atque de Animâ & Corpore.* 545
XII. *De Animâ & Corpore; atque de conjunctione eorum, & diſceſſu ac reditu.* 546
XIII. *De Animâ; ac Teſtimonia de ejus æternitate.* 552
XIV. *De Mundi Temporibus primis, ac poſtremis.* 554
XV. *De Mundi vaſtatione, & Mutatione Imperiorum.* 558
XVI. *De Mundi vaſtatione, ejuſque prodigiis.* 563
XVII. *De falſo Prophetâ, & incommodis piorum, & illius internecione.* 565
XVIII. *De Mundi Caſibus in extremo; ac de iis prædictis à Vatibus.* 567
XIX. *De adventu Chriſti ad judicium, & de falſo Prophetâ devicto.* 568
XX. *De Chriſti judicio; de Chriſtianis, atque de Animâ.* 570
XXI. *De cruciatibus & pœnis Animarum.* 572
XXII. *De errore Poëtarum; atque de Animæ reditu ab Inferis.* 575
XXIII. *De Reſurrectione Animæ; atque ejus rei teſtimonia.* 577
XXIV. *De renovato Mundo.* 579
XXV. *De poſtremis Temporibus; ac de Urbe Româ.* 583
XXVI. *De Dæmonis emiſſione, alteroque maximo judicio.* 584
XXVII. *Adhortatio & confirmatio piorum.* 589

FINIS.

Digitized by Google

ANALYSIS
LIBRI PRIMI
LACTANTII.
ARGUMENTUM.

PROPOSITIO generalis primi & ſecundi libri eſt, Religiones deorum eſſe falſas. Speciales libri primi partes ſunt quatuor:

Proœmium, Cap. 1.
Providentiæ aſſertio, Cap. 2.
Aſſertio unius veri Dei, Cap. 3. 4. 5. 6. 7.
Refutatio deorum gentilium, indè ad finem.

PROOEMIUM tria continet:

Cauſas hujus ſcriptionis.
Προσφώνησιν ad Conſtantinum Magnum.
Repetitionem primariæ cauſæ hujus ſcriptionis: ubi ratio exponitur, cur tam pauci religioni aſſentiantur.

Cauſæ, quibus motus Lactantius orator hanc de Religione diſputationem inſtituerit, quinque recenſentur.

Prima: Succurrere vult iis, quibus prorſus ignota vera Religio, quorum multi veritatem quæſiverunt, ſed fruſtrà, quia arcanum ſummi Dei ingenio ac propriis ſenſibus non poteſt comprehendi.

Secunda: Succurrere vult iis, quibus aliquo modo innotuit vera religio: ſed eam vel contemnunt, ut docti, quòd idoneis aſſertoribus egeat; vel oderunt, ut indocti, ob inſitam ſibi auſteritatem.

Tertia: Quia non tam de rebus humanis benè meretur, qui ſcientiam benè dicendi affert, quàm qui piè atque innocenter docet vivere.

Quarta: Quia maximi oratores extremum vitæ actum Philoſophiæ tribuerunt; ergò juſtiùs ego Theologiæ tribuam.

Quinta: Viri prudentes Inſtitutiones juris civilis ediderunt; meliùs igitur ego divinas Inſtitutiones perſequar.

Προσφώνησις ad Imperatorem Conſtantinum, quâ illi gratulatur de veritatis agnitione.

Repetit cauſam principem inſtitutæ diſputationis, ut homines avocet ab erroribus; additque rationem, cur tam pauci Religioni veræ aſſentiantur: quòd multi obdurent ſe contra manifeſtam veritatem, nec cogitent, quarè ſint nati; hæc enim pravitatis eſt cauſa, ignoratio ſui.

ALTERA pars libri primi quæſtionem de providentiâ petractat: An ſit providentia? Lactantius non copioſâ hanc theſim demonſtratione indigere ſcribit; tum quòd Stoïci & Cicero ſatis argutè negativam refutârint; tum quòd omnes populi in hâc unâ re conſentiant, eſſe providentiam, Cap. 2.

TERTIA parte aſſerit, unum eſſe Deum, mundi hujus conditorem & gubernatorem; idque rationibus & autoritatibus confirmat.

RATIONIBUS.

Quia Deus eſt perfectus. Ergò non poteſt eſſe niſi unus.
Quia Deus non capit interitum. Ergò nec diviſionem.
Quia unus Deus facere mundum potuit. Ergò & regere.
Quia ut res militaris non conſtat, niſi ſub uno duce: ſic hîc ſumma ipſa rerum non

conſtabit, niſi ſingularum partium poteſtas ad unam Providentiam referatur.

Quia dicere multorum arbitrio cuncta regi, tale eſt, quale ſi quis affirmet, in uno corpore multas eſſe mentes: quoniam multa & varia ſunt miniſteria membrorum, quæ omnia mens ſola gubernat.

Objectio: Sunt equidem multi dii, ſed unus eſt ſummus Rector.

Reſponſio: Si univerſi pares non ſunt; non igitur dii ſunt omnes.

AUTORITATIBUS:

PROPHETARUM. Prophetæ, qui fuerunt admodùm multi, unum Deum prædicant; unum loquuntur.

Objectio: Non admittimus illorum teſtimonia; ſunt voces humanæ.

Reſponſ. Impleta ſunt illorum vaticinia; igitur non fuerunt furioſi nec mendaces, quia cæteros ab omni fraude cohibuerunt; & voluntas fingendi ac mentiendi eorum eſt, qui appetunt opes, qui lucra deſiderant, quæ res procul à ſanctis illis viris fuit. Aliqui eorum Principes aut etiam reges fuerunt, in quos cadere non poteſt ſuſpicio fraudis.

POETARUM: Nam Orpheus Deum verum πρωτόγονον vocat. Sic Virgilius & Ovidius Deum mundi fabricatorem agnoſcunt.

PHILOSOPHORUM: Thaletis, Pythagoræ, Anaxagoræ, Antiſthenis, Cleanthis & Anaximenis, Chryſippi, Zenonis, Ariſtotelis, Platonis, Ciceronis, Senecæ.

MERCURII Triſmegiſti: ὁ δὲ θεὸς εἷς, ὁ γὰρ εἷς ὀνόματος οὐ προσδεῖται; ἔστι γὰρ ὁ ὢν ἀνώνυμος.

SIBYLLARUM, quæ omnes unum Deum prædicant.

APOLLINIS, qui quærenti, quid eſſet Deus, reſpondit: αὐτοφυής.

QUARTA libri parte refutat primùm communes Gentilium religiones à cap. 8. uſque ad 20. deindè proprias Romanorum, à cap. 20. ad finem; probatque religiones deorum falſas eſſe, quòd certo tempore nati, peſſimè vixerint, tandemque mortalium omnium legem ſubierint, quos pro diis Gentiles coluerunt.

Digitized by Google

LUCII CÆCILII FIRMIANI LACTANTII

DIVINARUM INSTITUTIONUM LIBER PRIMUS.

DE FALSA RELIGIONE DEORUM.

PRÆFATIO.

Quanti ſit & fuerit ſemper cognitio Veritatis.

MAGNO & excellenti ingenio viri, cùm ſe doctrinæ penitùs dediſſent, quidquid laboris poterat impendi, contemptis omnibus & privatis & publicis actionibus, ad inquirendæ veritatis ſtudium contulerunt; exiſtimantes multo eſſe præclarius humanarum divinarumque rerum inveſtigare ac ſcire rationem, quàm aut ſtruendis opibus, aut cumulandis honoribus inhærere. Quibus rebus, quoniam fragiles terrenæque ſunt, & ad ſolius corporis pertinent cultum, nemo melior, nemo juſtior effici poteſt. Erant illi quidem veritatis cognitione digniſſimi, quam ſcire tantopere cupiverunt; atque ita, ut eam

Lin. 1. *Dediſſent.*] Ex MSS. Lipſienſibus & Gothano, rectius eſt & concinnius quàm *dedidiſſent*, ut habent alii multi. MS. elegans Eminentiſſimi Cardinalis Rohannei habet *dediſſent*.

Lin. 6. *Quoniam.*] MSS. Rohan. legit *quia*.

Lin. 8. *Juſtior effici.*] Sic reſtituimus ex Rohanneo & omnibus MSS. codicibus, veteribus Romanis editionibus, & 2. Lipſienſibus. In ceteris editis, legitur *fieri*.

Lin. 9. *Atque ita.*] Deeſt in Rohan. MSS. idque rectè.

Digitized by Google

rebus omnibus anteponerent. Nam & abjeciſſe quoſdam res familiares ſuas, & renuntiaſſe univerſis voluptatibus conſtat, ut ſolam nudamque veritatem nudi expeditique ſequerentur: tantùmque apud eos veritatis nomen & autoritas valuit, ut in ipſâ eſſe ſummi boni præmium prædicarent. Sed neque adepti ſunt id quod volebant: & operam ſimul atque induſtriam perdiderunt; quia veritas, id eſt arcanum ſummi Dei, qui fecit omnia, ingenio ac propriis non poteſt ſenſibus comprehendi: alioqui nihil inter Deum hominemque diſtaret, ſi conſilia & diſpoſitiones illius majeſtatis æternæ cogitatiò aſſequeretur humana. Quod quia fieri non potuit, ut homini per ſeipſum ratio divina innoteſceret, non eſt paſſus hominem Deus lumen ſapientiæ requirentem diutiùs errare, ac ſine ullo laboris effectu vagari per tenebras inextricabiles; aperuit oculos ejus aliquandò, & notionem veritatis munus ſuum fecit: ut & humanam ſapientiam nullam eſſe monſtraret, & erranti ac vago viam conſequendæ immortalitatis oſtenderet.

Verùm quoniam pauci utuntur hoc cæleſti beneficio ac munere; quòd obvoluta in obſcuro veritas latet; eaque vel contemptui doctis eſt, quia idoneis aſſertoribus eget; vel odio indoctis, ob inſitam ſibi auſteritatem, quam natura hominum proclivis in vitia pati non poteſt: (nam quia virtutibus amaritudo permiſta eſt, vitia verò voluptate condita ſunt; illâ offenſi, hac deliniti feruntur in præceps, & bonorum ſpecie falſi, mala pro bonis amplectuntur) ſuccurrendum eſſe his erroribus credidi; ut &

Lin. 1. *Abjeciſſe quoſdam.*] Biam ſcilicet, Democritum, &c. V. Valer. Max. l. 7. c. 2. l. 8. c. 7. De his ſingulis pleniùs loquetur libro III. qui eſt de Falſa Sapientia.

Lin. 2. *Nudam veritatem nudi expeditique ſequerentur*] Ita Hieron. epiſt. 13 ad Paulinum: *Nudam crucem nudus ſequens, expeditior & levior ſcandis ſcalam Jacob.* In multis editis ac in pluribus MSS. *virtutem* & *virtutis* legitur, non verò *veritatem* & *veritatis.* At in MSS. Oxonienſibus à Sparckio laudatis *veritatem* & *veritatis* ſcribitur, ſicut & in MSS. quibus uſus eſt editor Colonienſis anni 1544. Porrò in hoc capite non agitur de virtute, ſed de veritate, ut paucis poſt lineis videre eſt; *quia veritas*, ait Lactantius, ingenio ac propriis ſenſibus non poteſt comprehendi.

Lin. 4. *Prædicarent.*] Ita reſtitui ex MSS. codicibus ac veteribus editis Rom. Ald. Pariſ. 1525. quod juxta Cellarium efficacius eſt notandæ Philoſophorum jactantiæ, quàm *judicarent*, quod eſt in recentiſſimis MSS. Emmanuel. & Cantabrig. & in editis recentibus. In quibuſdam editis legitur, *ut in ea omne ſummi boni prædicarent*

Lin. 6. *Veritas, id eſt arcanum.*] De hoc quæſtio erit lib. IV. qui eſt de Vera Sapientia.

Ibidem. *Summi Dei.*] Hanc locutionem centies reperies apud Lactantium.

Lin. 8. *Diſpoſitiones.*] Pro decreta; hinc Lactantius in Eraſmico Ciceroniano notatur, quòd vocabulum Decreta hîc non adhibuerit.

Lin. 10. *Innoteſceret.*] Ita MSS. Anglicani & Aldina editio; aliæ quædam habent, *noteſceret*, ſed minùs benè.

Lin. 11. *Errare.*] Sic cum edit. Rom. omnes MSS. præter 1. Reg. & edd. rec. in quibus eſt, *oberrare.*

Lin. 14. *Nullam.*] Id eſt, nullius pretii, nullius emolumenti. *Walchius.* Ita interpretantur vocem *nullus* purioris eloquii autores.

Lin. 17. *In obſcuro veritas.*] Quomodò id ſit docet libro III. cap. 28.

Lin. 18. *Aſſertoribus.*] Ita cum vet. tribus Romanis editionibus an. 1468. 1470. & 1474. ac Betulei & Cellarii, MSS. Bonon. 7. Reg. 6. Colbert. 2. Sorbon Navar. Victor. Gatian. Cauc. Ultr. 3. Lipſ. Cant. Emm. Jun. Gronov. 2. Clarom. & 2. Brun. meliùs & concinniùs, quàm *aſſertionibus* in 2. Reg. rec. & Marm. ac recentioribus editis. De aſſertoribus Chriſtianæ religionis vide lib. V. cap. 2.

Lin. 21. *Falſi.*] id eſt, decepti,

docti ad veram ſapientiam dirigantur, & indocti ad veram religionem. Quæ profeſſio multò melior, utilior, glorioſior putanda eſt, quàm illa oratoria, in quâ diu verſati, non ad virtutem, ſed planè ad argutam malitiam juvenes erudiebamus. Multò quippe nunc rectiùs de præceptis cæleſtibus diſſeremus, quibus ad cultum veræ majeſtatis mentes hominum inſtruere poſſimus: nec tam de rebus humanis benè meretur, qui ſcientiam benè dicendi affert, quàm qui piè atque innocenter docet vivere: idcirco apud Græcos majore in gloriâ philoſophi, quàm oratores fuerunt. Illi enim rectè vivendi doctores ſunt exiſtimati: quod eſt longè præſtabilius: quoniam benè dicere, ad paucos pertinet; benè autem vivere, ad omnes. Multùm tamen nobis exercitatio illa fictarum litium contulit, ut nunc majore copiâ & facultate dicendi cauſam veritatis peroremus: quæ licèt poſſit ſine eloquentiâ defendi, ut eſt à multis ſæpe defenſa; tamen claritate ac nitore ſermonis illuſtranda, & quodammodò diſſerenda eſt, ut potentiùs in animos influat & vi ſuâ inſtructa, & luce orationis ornata.

Lin. 3. *In quâ diu verſati.*] Forum tamen non attigit.

Lin. 6. *Inſtruere.*] Sic reſtituimus ex veterrimo & optimo MSS. Regio-Puteano. 3. Colbert. 2. Claromont. aliiſque, & vet. editis Rom. Egnat. ſeu Ald. 1515. Pariſ. 1525. Cratand. 1532. In nonnullis MSS. & recentioribus editis, *inſtituere.*

Lin. 8. *Majore in gloriâ &c.*] De Philoſophi & Oratoris comparatione vide Plutarchum in Stoicis Enantiomatis ſub initium.

Lin. 11. *Multùm tamen nobis exercitatio illa fictarum litium, &c.*] *Fictarum*, ait, *litium*, nam verarum nunquam patronus fuit, cùm ne forum quidem attigerit, ut teſtatur ipſe de ſe lib. 3. cap. 13. Olim autem cùm in Græciâ, & Romæ floreret eloquentiæ ſtudium, juvenes perceptâ Grammaticâ, ducebantur ad Rhetores, qui themata illis vel conficta, vel ex hiſtoriis petita proponebant, qualia ſunt, quæ in Senecæ patris, & Quintiliani declamationibus, & apud Græcos ſcriptores etiamnum multa reperiuntur, in quibus pueri in ſcholis ſeſe dictione ac ſcriptione exercerent, quales fuerunt Libanius, Carneades, Dio Chryſoſtomus: ita hi juvenes inſtituebant, ut poſteà ſeriò ad populum, vel Senatum eloqui poſſent; & materias infames pertractare conſueverunt. Hæ itaque exercitationes erant, quibus paulò ſuprà Lactantius ait, ſe in profeſſione illâ oratoriâ diù verſatum, juvenes olim non ad virtutem, ſed planè ad argutam malitiam erudiviſſe, multùmque illarum uſum nunc ſibi profuturum ad cauſam veritatis adverſùs gentes perorandam. *Iſæus.*

Lin. 14. *Diſſerenda eſt.*] Diſſerere, eſt velle indicare, declarare. Tacit. hiſt. 2. *Haud fuerit longum initia relligionis, templi ſitum, formam Deæ paucis diſſerere.* Barthius.

Fortè legendum, *aſſerenda eſt*, ait Petrus Francius in orâ Lactantii ſui.

Lin. 15. *Et vi ſuâ inſtructa.*] Ita emendatum ex vetuſtiſſimo & optimo MS. Regio-Puteano, aliiſque 7. Regiis, & 6. Colb. 2. Lipſ. Chriſt. Em. Cantabrig. 2. Clarom. 2. Brun, ac 3. vet. editis Rom. Egn. ſeu Ald. Pariſ. 1525. Torneſ. Cratand. Graph. Gymnic. & 2. Lipſ. cùm anteà eſſet in editis ſex recentioribus *& vi ſuâ & inſtructa religione.* Et quidem duas haſce voces eſſe delendas exiſtimabat doctiſſimus Petrus Francius Hiſtoriarum & eloquentiæ Profeſſor Amſtelodami, in Notis MSS. ad oram Lactantii ſui, *religione* ſuſpicans natum ex ſequentibus.

Digitized by Google

rebus omnibus anteponerent. Nam & abjeciſſe quoſdam res familiares ſuas, & renuntiaſſe univerſis voluptatibus conſtat, ut ſolam nudamque veritatem nudi expeditique ſequerentur: tantùmque apud eos veritatis nomen & autoritas valuit, ut in ipſâ eſſe ſummi boni præmium prædicarent. Sed neque adepti ſunt id quod volebant: & operam ſimul atque induſtriam perdiderunt; quia veritas, id eſt arcanum ſummi Dei, qui fecit omnia, ingenio ac propriis non poteſt ſenſibus comprehendi: alioqui nihil inter Deum hominemque diſtaret, ſi conſilia & diſpoſitiones illius majeſtatis æternæ cogitatio aſſequeretur humana. Quod quia fieri non potuit, ut homini per ſeipſum ratio divina innoteſceret, non eſt paſſus hominem Deus lumen ſapientiæ requirentem diutiùs errare, ac ſine ullo laboris effectu vagari per tenebras inextricabiles; aperuit oculos ejus aliquandò, & notionem veritatis munus ſuum fecit: ut & humanam ſapientiam nullam eſſe monſtraret, & erranti ac vago viam conſequendæ immortalitatis oſtenderet.

Verùm quoniam pauci utuntur hoc cæleſti beneficio ac munere; quòd obvoluta in obſcuro veritas latet; eaque vel contemptui doctis eſt, quia idoneis aſſertoribus eget; vel odio indoctis, ob inſitam ſibi auſteritatem, quam natura hominum proclivis in vitia pati non poteſt: (nam quia virtutibus amaritudo permiſta eſt, vitia verò voluptate condita ſunt; illâ offenſi, hâc deliniti feruntur in præceps, & bonorum ſpecie falſi, mala pro bonis amplectuntur) ſuccurrendum eſſe his erroribus credidi; ut &

Lin. 1. *Abjeciſſe quoſdam.*] Biam ſcilicet, Democritum, &c. V. Valer. Max. l. 7. c. 2. l. 8. c. 7. De his ſingulis pleniùs loquetur libro III. qui eſt de Falſa Sapientia.

Lin. 2. *Nudam veritatem nudi expeditique ſequerentur*] Ita Hieron. epiſt. 13 ad Paulinum: *Nudam crucem nudus ſequens, expeditior & levior ſcandis ſcalam Jacob.* In multis editis ac in pluribus MSS. *virtutem* & *virtutis* legitur, non verò *veritatem* & *veritatis.* At in MSS. Oxonienſibus à Sparckio laudatis *veritatem* & *veritatis* ſcribitur, ſicut & in MSS. quibus uſus eſt editor Colonienſis anni 1544. Porrò in hoc capite non agitur de virtute, ſed de veritate, ut paucis poſt lineis videre eſt; *quia veritas*, ait Lactantius, ingenio ac propriis ſenſibus non poteſt comprehendi.

Lin. 4. *Prædicarent.*] Ita reſtitui ex MSS. codicibus ac veteribus editis Rom. Ald. Pariſ. 1525. quod juxta Cellarium efficacius eſt notandæ Philoſophorum jactantiæ, quàm *judicarent*, quod eſt in recentiſſimis MSS. Emmanuel. & Cantabrig. & in editis recentibus. In quibuſdam editis legitur, *ut in ea omne ſummi boni prædicarent*

Lin. 6. *Veritas, id eſt arcanum.*] De hoc quæſtio erit lib. IV. qui eſt de Vera Sapientia.

Ibidem. *Summi Dei.*] Hanc locutionem centies reperies apud Lactantium.

Lin. 8. *Diſpoſitiones.*] Pro decreta; hinc Lactantius in Eraſmico Ciceroniano notatur, quòd vocabulum Decreta hîc non adhibuerit.

Lin. 10. *Innoteſceret.*] Ita MSS. Anglicani & Aldina editio; aliæ quædam habent, *noteſceret*, ſed minùs benè.

Lin. 11. *Errare.*] Sic cum edit. Rom. omnes MSS. præter 1. Reg. & edd. rec. in quibus eſt, *oberrare.*

Lin. 14. *Nullam.*] Id eſt, nullius pretii, nullius emolumenti. [illegible]. Ita interpretantur vocem *nullus* purioris eloquii autores.

Lin. 17. *In obſcuro veritas.*] Quomodò id ſit docet libro III. cap. 28.

Lin. 18. *Aſſertoribus.*] Ita cum vet. tribus Romanis editionibus an. 1468. 1470. & 1474. ac Betulei & Cellarii, MSS. Bonon. 7. Reg. 6. Colbert. 2. Sorbon Navar. Victor. Gatian. Cauc. Ultr. 3. Lipſ. Cant. Emm. Jun. Gronov. 2. Clarom. & 2. Brun. meliùs & concinniùs, quàm *aſſertionibus* in 2. Reg. rec. & Marm. ac recentioribus editis. De aſſertoribus Chriſtianæ religionis vide lib. V. cap. 2.

Lin. 21. *Falſi.*] id eſt, decepti.

Digitized by Google

doċti ad veram ſapientiam dirigantur, & indoċti ad veram religionem. Quæ profeſſio multò melior, utilior, glorioſior putanda eſt, quàm illa oratoria, in quâ diu verſati, non ad virtutem, ſed planè ad argutam malitiam juvenes erudiebamus. Multò quippe nunc reċtiùs de præceptis cæleſtibus diſſeremus, quibus ad cultum veræ majeſtatis mentes hominum inſtruere poſſimus: nec tam de rebus humanis benè meretur, qui ſcientiam benè dicendi affert, quàm qui piè atque innocenter docet vivere: idcirco apud Græcos majore in gloriâ philoſophi, quàm oratores fuerunt. Illi enim reċtè vivendi doċtores ſunt exiſtimati: quod eſt longè præſtabilius: quoniam benè dicere, ad paucos pertinet; benè autem vivere, ad omnes. Multùm tamen nobis exercitatio illa fiċtarum litium contulit, ut nunc majore copiâ & facultate dicendi cauſam veritatis peroremus; quæ licèt poſſit ſine eloquentiâ defendi, ut eſt à multis ſæpe defenſa; tamen claritate ac nitore ſermonis illuſtranda, & quodammodò diſſerenda eſt, ut potentiùs in animos influat & vi ſuâ inſtruċta, & luce orationis ornata.

Lin. 3. *In quâ diu verſati.*] Forum tamen non attigit.

Lin. 6. *Inſtruere.*] Sic reſtituimus ex veterrimo & optimo MSS. Regio-Puteano. 3. Colbert. 2. Claromont. aliiſque, & vet. editis Rom. Egnat. ſeu Ald. 1515. Pariſ. 1525. Cratand. 1532. In nonnullis MSS. & recentioribus editis, *inſtituere.*

Lin. 8. *Majore in gloriâ &c.*] De Philoſophi & Oratoris comparatione vide Plutarchum in Stoicis Enantiomatis ſub initium.

Lin. 11. *Multùm tamen nobis exercitatio illa fiċtarum litium, &c.*] *Fiċtarum*, ait, *litium*, nam verarum nunquam patronus fuit, cùm ne forum quidem attigerit, ut teſtatur ipſe de ſe lib. 3. cap. 13. Olim autem cùm in Græciâ, & Romæ floreret eloquentiæ ſtudium, juvenes perceptâ Grammaticâ, ducebantur ad Rhetores, qui themata illis vel confiċta, vel ex hiſtoriis petita proponebant, qualia ſunt, quæ in Senecæ patris, & Quintiliani declamationibus, & apud Græcos ſcriptores etiamnum multa reperiuntur, in quibus pueri in ſcholis ſeſe diċtione ac ſcriptione exercerent; quales fuerunt Libanius, Carneades, Dio Chryſoſtomus: ita hi juvenes inſtituebant, ut poſteà ſeriò ad populum, vel Senatum eloqui poſſent; & materias infames pertraċtare conſueverunt. Hæ itaque exercitationes erant, quibus paulò ſuprà Laċtantius ait, ſe in profeſſione illâ oratoriâ diù verſatum, juvenes olim non ad virtutem, ſed planè ad argutam malitiam erudiviſſe, multùmque illarum uſum nunc ſibi profuturum ad cauſam veritatis adversùs gentes perorandam. *Iſæus.*

Lin. 14. *Diſſerenda eſt.*] Diſſerere, eſt velle indicare, declarare. Tacit. hiſt. 2. *Haud fuerit longum initia religionis, templi ſitum, formam Deæ paucis diſſerere.* Barthius.

Fortè legendum, *aſſerenda eſt*, ait Petrus Francius in orâ Laċtantii ſui.

Lin. 15. *Et vi ſuâ inſtruċta.*] Ita emendatum ex vetuſtiſſimo & optimo MS. Regio-Puteano, aliiſque 7. Regiis, & 6. Colb. 2. Lipſ. Chriſt. Em. Cantabrig. 2. Clarom. 2. Brun, ac 3. vet. editis Rom. Egn. ſeu Ald. Pariſ. 1525. Torneſ. Cratand. Graph. Gymnic. & 2. Lipſ. cùm anteà eſſet in editis ſex recentioribus *& vi ſuâ & inſtruċta religione.* Et quidem duas haſce voces eſſe delendas exiſtimabat doċtiſſimus Petrus Francius Hiſtoriarum & eloquentiæ Profeſſor Amſtelodami, in Notis MSS. ad oram Laċtantii ſui, *religione* ſuſpicans natam ex ſequentibus.

CAPUT PRIMUM.

De Religione & ſapientiâ.

DE Religione itaque nobis rebuſque divinis inſtituitur diſputatio. Nam ſi quidam maximi oratores profeſſionis ſuæ quaſi veterani, decurſis operibus actionum ſuarum, poſtremò ſe philoſophiæ tradiderunt, eamque ſibi requiem laborum juſtiſſimam putaverunt; ſi animos ſuos in earum rerum, quæ inveniri non poterant, inquiſitione torquerent, ut non tam otium ſibi, quàm negotium quæſiſſe videantur, & quidem multò moleſtius, quàm in quo fuerant antè verſati: quantò juſtiùs ego me ad illam piam, veram, divinamque ſapientiam, quaſi ad portum aliquem tutiſſimum conferam, in quâ omnia dictu prona ſunt, auditu ſuavia, facilia intellectu, honeſta ſuſceptu? Et, ſi quidam prudentes, & arbitri æquitatis, Inſtitutiones Civilis Juris compoſitas ediderunt, quibus civium diſſidentium lites contentioneſque ſopirent: quantò meliùs nos & rectiùs divinas Inſtitutiones litteris perſequemur; in quibus non de ſtillicidiis, aut aquis arcendis, aut de manu conſerendâ, ſed de ſpe, de vitâ, de ſalute, de immortalitate, de Deo loquemur, ut ſuperſtitiones mortiferas, erroreſque turpiſſimos ſopiamus?

Quod opus nunc nominis tui auſpicio inchoamus, Conſtantine

Lin. 2. *Veterani.*] A militiâ deſumpta ſimilitudo; alii enim milites veterani, alii tirones. Veterani ſunt milites, qui multis annis ſtipendia fecerunt, & diuturno uſu in re militari ſunt exercitati; ſub vexillo tamen continebantur, ut patet ex Cæſare libro 1. de Bello Gallico. Vide Lipſium ad librum I. Taciti. V. Budæum in L. *de aſſe.* Hinc Oratores veterani appellantur, qui multis annis declamando ſeſe exercuere, ac qui diuturno uſu, dicendi facultatem ac facilitatem acquiſivere. *Gallæus.*

Lin. 10. *Prudentes.*] id eſt *Jure-conſulti*; ſic in Jure dicuntur *Reſponſa Prudentum.* Sic infrà lib. V. cap. 12. *Prudentes* iterùm qui & *Jure-conſulti* dicuntur: & *Prudentia* pro Juriſprudentiâ apud Ciceronem de Senect. cap. 9. & de Amicit. cap. 1.

Lin. 11. *Inſtitutiones.*] Reſpicit ad operis titulum, ad inſtar Caii Inſtitutionum Juris Civilis, quarum hodiè extant fragmenta. Inſtitutiones autem ſunt libri, quibus prima elementa docendæ alicujus artis aut ſcientiæ ita concluduntur, ut rudis aliquis per gradus ad ejus cognitionem pervenire poſſit. Sic apud JC. Inſtitutiones legimus ſcripta brevia. *Barthius.* Per *divinas Inſtitutiones* intelligit Lactantius, de Religionis Chriſtianæ inſtitutis & præceptis, deque impiis Gentilium cultibus coarguendis diſceptationes.

Lin. 13. *Non de Stillicidiis, aut aquis &c.*] In Pandectis Juriſconſultorum libro 30. titulus tertius eſt *de aquâ, & aquæ pluviæ arcendæ.* Vide Ciceron. lib. 1. de Oratore num. 38.

Lin. 14. *De manu conſerendâ.*] Teſte *Gellio* l. 20. c. 9. *manum conſerere* eſt, de quâ re diſceptabatur in re præſenti, ſive ager, ſive quid aliud eſt, cùm adverſarium ſimul manu prehenderet, in eâ re omnibus verbis vindicare. *A. Gellius.*

Lin. 17. *Quod opus nunc nominis tui auſpicio, &c.*] Hæc uſque ad *Omiſſis ergo* deſiderantur in MSS. 4. Reg. 2. Bonon. 7. Vatic. 4. Colb. Navarr. Vict. Chriſt. Em. 1. Lipſ. Gat. Torneſ. 1. Claromont. Brun. & in edit. Florentinâ. Deſunt quoque in MSS. Rohanneo & Sangerman. Extant autem in vetuſtiſſimo MS. Regio 900 annorum codice, & in aliis quatuor Regiis, 5. Vaticanis, 2. Colbertinis, Sorbon. 2. Lipſ. 1. Claromont. Goth. Balliol. Marm. & in vet. editis 3. Rom. Ald. 1515. Pariſ. 1525. Graphei, Cratandri, Gymnici, Betulei, Faſitelii, Thomaſii, Soubr. 2. Pariſ. Sparx. & 2. Lipſ. Hæc repudiat Iſæus;

Digitized by Google

Imperator Maxime, qui primus Romanorum Principum, repudiatis erroribus, majeſtatem Dei ſingularis ac veri & cognoviſti & honoraſti. Nam cùm ille dies feliciſſimus orbi terrarum illuxiſſet, quo te Deus ſummus ad beatum imperii culmen evexit, ſalutarem univerſis & optabilem principatum præclaro initio auſpicatus es, cùm everſam ſublatamque juſtitiam reducens, teterrimum aliorum facinus expiaſti: pro quo facto dabit tibi Deus felicitatem, virtutem, diuturnitatem; ut eâdem juſtitiâ, quâ juvenis exorſus es, gubernaculum Reipublicæ etiam ſenex teneas, tuiſque liberis, ut ipſe à patre accepiſti, tutelam Romani nominis tradas. Nam malis, qui adhuc adverſùs juſtos in aliis terrarum partibus ſæviunt, quantò ſeriùs, tantò vehementiùs idem omnipotens mercedem ſceleris exſolvet: quia ut eſt ergà pios indulgentiſſimus pater, ſic adverſùs impios rectiſſimus judex. Cujus religionem cultumque divinum cupiens defendere, quem potiùs appellem, quem alloquar, niſi eum, per quem rebus humanis juſtitia & ſapientia reſtituta eſt?

Omiſſis ergò hujuſce terrenæ philoſophiæ autoribus nihil certi afferen-

tuentur autem nobiſcum clariſſimi & eruditiſſimi viri Stephanus Baluzius, Sebaſtianus Tillemontius, & Jo. Georgius Walchius ex ſtyli æqualitate, & bis editos à Lactantio fuiſſe: primò triſtibus quidem temporibus ſcriptos putant Inſtitutionum libros, ſcilicet paulò poſt an. 302. lætioribus autem emendatos, auctos, alterâ editione prodiiſſe, & Conſtantino inſcriptos ac dedicatos circà annum 321. aut 323. Vide Præfationem noſtram n. 16. & Hiſt. Eccleſ. Tillemontii tom. 6. pag. 208. & Not. 4. pag. 728. » Omnino genuinus fœtus » eſt Lactantii (inquit Walchius in ſuâ Lipſienſi editione an. 1715. pag. 13.) » quod ex » ſcribendi indole clarè colligi poteſt. « Quâ de re vide Iſæum in notis ad librum I. quæ ſubjiciuntur ad finem hujuſce voluminis.

Lin. 1. *Imperator Maxime.*] Nomine iſto fuit inſignitus Conſtantinus, cùm jam ſolus debellatis hoſtibus, gubernacula imperii Romani haberet. Plura etenim cognomina gradatim aſſequutus eſt Conſtantinus. Ex eo quod Maxentii victor Romanum imperium Tyrannide liberaſſet, appellatus fuit liberator Urbis & fundator quietis; cùm ſolus imperaret, ſalutabatur Reſtitutor humani generis, Propagator Imperii, & Fundator æternæ ſecuritatis.

Ibidem. *Qui primus Romanorum Principum.*] Non tam *primus, repudiatis erroribus, majeſtatem Dei ſingularis ac veri cognovit & honoravit*, quàm primus Imperatorum pacem Chriſtianis dedit. Nam ante illum Philippus, qui imperavit ab anno 244. ad 249. videtur fuiſſe Chriſtianus, ut colligi poteſt ex Euſebii Chronico, & Hiſt. Eccleſ. l. 6. c. 39. p. 234. b. cap. 34. p. 232. B. Hieronymo lib. de Viris illuſtribus, ſeu de Script. Eccleſ. c. 54. p. 285. Vincentio Lirin. lib. 1. cap. 23. Oroſ. lib. 7. cap. 10. & 28. aliiſque. Itaque multò obſcurior fuit in Philippo, quàm in Conſtantino, Chriſtianæ Religionis profeſſio. Vide Tillemontium Hiſtor. Imperatorum tom. 3. p. 300. & p. 643. & ſeqq. Cauſa converſionis Conſtantini fuit victoria de Maxentio, καὶ τὸ τοῦ σταυροῦ σημεῖον, cui adſcriptum ἐν τούτῳ νίκα. Id autem evenit annò Chriſti 311. Mortuus eſt 337. die Pentecoſtes 22. Maii ſub Coſſ. Feliciano & Titiano. Vide Philoſtorgium lib. 1. Hiſt. Eccleſ. 6. alii ante victoriam jam fuiſſe Chriſtianum referunt. De cruce illâ quæ anno 311. Conſtantino apparuit, vide Jac. Gothofredum ad Philoſtorgium, Euſebium lib. 1. de vitâ Conſtantini c. 22. & Sebaſtianum Tillemontium Hiſtor. Imperatorum tom. 4. cap. 23. p. 126. atque Diſſertationem Nicolai de Leſtocq editam tomo 2. hujus editionis.

Lin. 6. *Aliorum facinus.*] Taxat hîc Lactantius Maxentii & Licinii in Chriſtianos crudelitatem, & alios Chriſtianorum perſecutores.

Ibidem. *Dabit tibi Deus felicitatem.*] Sic S. Auguſtinus *Conſtantinum*, inquit, *Imperatorem, non ſupplicantem Dæmonibus, ſed ipſum verum Deum colentem, tantis terrenis implevit muneribus, quanta optare nullus auderet*, &c. de Civit. Dei lib. V. cap. 25.

Lin. 10. *Juſtos.*] Id eſt, Chriſtianos.

Lin. 16. *Afferentibus.*] Ut paulò poſt, *quæ allaturi ſumus*, at MSS. 9. recentiores cum non-

Digitized by Google

tibus, aggrediamur viam rectam: quos equidem, ſi putarem ſatis idoneos ad benè vivendum duces eſſe, & ipſe ſequerer, & alios, ut ſequerentur, hortarer. Sed cùm inter ſe magnâ concertatione diſſideant, ſecumque ipſi plerumque diſcordent, apparet eorum iter nequaquam eſſe directum: ſiquidem ſibi quique, ut eſt libitum, proprias vias impreſſerunt, confuſionemque magnam inquirentibus veritatem reliquerunt. Nobis autem, qui ſacramentum veræ religionis accepimus, cùm ſit veritas revelata divinitùs, cùm doctorem ſapientiæ, ducemque veritatis Deum ſequamur, univerſos ſine ullo diſcrimine vel ſexûs vel ætatis ad cœleſte pabulum convocamus. Nullus enim ſuavior animo cibus eſt, quàm cognitio veritatis, cui aſſerendæ atque illuſtrandæ ſeptem volumina deſtinavimus: quamvis ea res infiniti penè ſit operis & immenſi; ut ſi quis hæc dilatare atque exequi pleniſſimè velit, tanta illi rerum copia exuberet, ut nec libri modum nec finem reperiat oratio. Sed nos idcircò breviter omnia colligemus; quòd ea quæ allaturi ſumus, tam clara ſunt & lucida, ut magis mirum eſſe videatur, tam obſcuram videri hominibus veritatem; & iis præcipuè, qui ſapientes vulgò putantur; vel quòd tantummodò inſtituendi nobis homines erunt, hoc eſt, ab errore, quo ſunt implicati, ad rectiorem viam revocandi.

Quod ſi fuerimus (ut ſpero) aſſecuti, mittemus eos ad ipſum doctrinæ uberrimum ac pleniſſimum fontem, cujus hauſtu atque potu conceptam viſceribus ſitim ſedent, ardoremque reſtinguant. Eruntque illis omnia facilia, prona, manifeſta: modò ne pigeat ad percipiendam ſapientiæ diſciplinam, legendi, vel audiendi patientiam commodare. Multi enim ſuperſtitionibus vanis pertinaciter inhærentes, obdurant ſe contrà manifeſtam veritatem; non tam de ſuis religionibus, quas pravè aſſerunt, benè meriti, quàm de ſe malè: qui cùm habeant iter rectum, devios ſequuntur anfractus; planum deſerunt, ut per præcipitium labantur; lucem relinquunt, ut in tenebris cæci ac debiles jaceant. His conſulendum eſt nè contrà ſe pugnent, velintque ſe tandem ab inveteratis erroribus liberari:

nullis editis, *aſſerentibus*. Hîc non Academicos modò intelligit, ſed Philoſophos omnes, qui variis opinionibus Sapientiæ ſtudium dilaniarunt.

Lin. 6. *Inquirentibus.*] Sic MS. S. Germani & Lipſienſes duo; alii verò *quærentibus*.

Lin. 7. *Sacramentum.*] Hîc ſignificat rem arcanam, quæ naturaliter rationi humanæ ignota eſt, ſed divinitùs patefacta: quo ſenſu verus interpres vocem μυστήριον reddidit. Hæc vox, nonnunquam ſignificat juramentum, quod milites olim Imperatori præſtabant, eoque ſe fideliter pugnaturos & promptè obtemperaturos pollicebantur: hæc ſignificatio huic loco etiam aptari poteſt, atque ita accepit D. Thyſ. nam & Chriſtiani quandò per baptiſmum eccleſiæ inſerebantur, juramento Chriſto ſe obligabant; hinc S. Hieronymus ad Heliodor. *Recordare tyrocinii tui diem, quo Chriſto conſepultus, in ſacramenti verba juraſti.* Gallæus.

Lin. 11. *Cui aſſerendæ.*] Sic 22. MSS. inter quos ſunt antiquiores Reg. Bonon. & Rohan. ac Sangerm. quod præferendum aliis MSS. recentioribus & editis, qui habent *cujus*.

Lin. 26. *Pravè aſſerunt.*] Ita cum editis optimi quique MSS. In tribus rec. eſt, *profeſrunt*; in decem recentiſſimis, *præferunt*. Vide infrà *pravè ſentientium*.

28. *Ut per præcipitium labantur.*] Et ſic labantur lib. 6. cap. 57. Epitom. cap. 69. At MSS. duo Colb. rec. & Rohan. *ut in præcipitium*. 1. Reg. *ut in præceps*.

Lin. 30. *Liberari.*] Francius, fortè *liberare*. Sed melius legitur in Colonienſi anni 1544. editione; *velintque tandem ab inveteratis erroribus liberari*.

Digitized by Google

quod utique facient, ſi, quare ſint nati, aliquandò perviderint. Hæc enim pravitatis eſt cauſa, ignoratio ſui; quam ſi quis cognitâ veritate diſcuſſerit, ſciet quò referenda, & quemadmodum ſibi vita degenda ſit. Cujus ſcientiæ ſummam breviter circumſcribo: ut neque religio ulla ſine ſapientiâ ſuſcipienda ſit, nec ulla ſine religione probanda ſapientia.

Lin. 1. *Si quare ſint nati.*] Ex MSS. & editis addidi, *ſint*, quod deerat editis Thyſ. & etiam Servati Gall.

Lin. 5. Hypotheſis eſt totius profeſſionis Chriſtianæ: de hoc agitur in Lactantii libro de Irâ Dei, capite 11.

CAPUT II.

Quod Providentia ſit in rebus humanis.

SUSCEPTO igitur illuſtrandæ veritatis officio, non putavi adeò neceſſarium ab illâ quæſtione principium ſumere, quæ videtur prima eſſe naturâ: ſit ne providentia, quæ rebus omnibus conſulat; an fortuitù vel *facta* ſint omnia, vel regantur. Cujus ſententiæ autor eſt Democritus, confirmator Epicurus. Sed & anteà Protagoras, qui deos in dubium vocavit; & poſteà Diagoras, qui excluſit; & alii nonnulli qui non putaverunt deos eſſe; quid aliud effecerunt, niſi ut nulla eſſe providentia

Lin. 1. *Non putavi adeò neceſſarium.*] Pleniùs hoc argumentum tractatur à Lactantio libro de Ira Dei cap. 9. 10 11. & in Libello de opificio Dei, ubi Epicureos confutat.

Lin. 4. *Regantur.*] Sic cum optimis editionibus & MSS. antiquioribus; quod capite 1. Epitomes confirmatur; ubi legere eſt, *ſit ne aliqua providentia, quæ aut fecerit aut regat mundum.* In quibuſdam tamen MSS. legitur *gerantur*, etiam Rohanneo & Sangermanenſi, in aliis etiam ſed malè, gerantur.

Ibidem. *Democritus.*] Qui fortuitò omnia ex atomis facta aſſerere conatur. Vide Laertium. Optimè Plutarchus: *Nihil pulcri temerè, & fortuitò naſcitur, ſed ab arte aliquâ efficitur. Voſſius.* De ipſo Democrito copioſè agitur infra libro III. cap. 17. Democrito autem adjungit Epicurum, quia hic ex illo pleraque hauſit teſte Cicerone lib. 5. de Finib. & lib. 2. de Natur. deorum.

Lin. 5. *Protagoras.*] Democriti auditor, de illo ſic Lactant. de Irâ Dei, cap. 9. *Primus omnium Protagoras extitit temporibus Socratis, qui ſibi diceret non liquere, utrùm eſſet aliqua divinitas necne, &c.* Suidas in Πρωταγόρας. Theophilus ad Autolyc. lib. 3. Cic. lib. 1. de Nat. deor. Epiphanius lib. 3. contra Hæreſes, Theodoret. orat. 2. contra Græcos. *Elmenhorſt.* Protagoras propter impium dogma Athenis ejectus eſt. Ejus vita eſt apud Laertium libro IX. Sub Protagoræ nomine Dialogus eſt inter Platonis Dialogos.

Lin. 6. *Diagoras.*] Cic. de Nat. deor. l. 1. c. 23. & l. 2. c. 37. Joſephus 11. contra Appion. Tatian. Athenag. πρὸς ἕλληνας. Clemens in Protrept. ὧν δὴ χάριν &c. *Diagoras Melius, cui Atheon cognomen impoſuit antiquitas;* dixit *Minucius Felix.* Contra quem ſuum de providentiâ librum ſcripſit Theodoretus. Athenienſes talenti pretium proſcripſere illi qui Diagoræ caput adferret. Suidas in Διαγόρας. Vixit autem Diagoras juxta Euſeb. Olymp. LXXIV. & deinceps: vir perſpicaciſſimi ingenii. Clariſſ. Voſſius exiſtimat eundem eſſe Diagoram Athenienſem, qui reliquit ſermones Phrygios. Tatianus contra Græcos: Διαγόρας Ἀθηναῖος &c. Hi Phrygii Sermones fuiſſe videntur hiſtoria eorum, quæ ad Cybelen, ſive matrem Phrygiam, & ejus ſacra pertinerent. Ab ipſo autem, eo fine conſcripti, ut homines à ſacris illis averteret. *Ex Voſſio.* De hoc Diagora iterùm agitur à Lactantio lib. de Irâ Dei, cap. 9. & à Theodoreto in Therapeuticâ Græcorum, in ſexto.

Ibidem. *Et alii nonnulli.*] Bion etiam excluſit deos: carmina quæ de illo extant, reperies apud *Meurſium*, quem adire ne pigeat, *in opuſculis Heſychii* p. 12. Gallæus.

Digitized by Google

putaretur? quos tamen & ceteri philoſophi, ac maximè Stoïci acerrimè retuderunt, docentes, nec fieri mundum ſine divinâ ratione potuiſſe, nec conſtare, niſi ſummâ ratione regeretur. Sed & M. Tullius, quamvis Academicæ diſciplinæ defenſor eſſet, de providentiâ gubernatrice rerum & multa & ſæpe diſſeruit, Stoïcorum argumenta confirmans, & nova ipſe afferens plurima: quod facit tum in omnibus philoſophiæ ſuæ libris, tum maximè in iis, qui ſunt de Naturâ deorum.

Nec difficile ſanè fuit, paucorum hominum pravè ſentientium redarguere mendacia teſtimonio populorum atque gentium in hâc unâ re non diſſidentium. Nemo eſt enim tam rudis, tam feris moribus, qui oculos ſuos in cælum tollens, tametſi neſciat cujus Dei providentiâ regatur hoc omne quod cernitur, non aliquam tamen eſſe intelligat ex ipſâ rerum magnitudine, motu, diſpoſitione, conſtantiâ, utilitate, pulchritudine, tempera-

Lin. 1. *Ac maximè Stoïci.*] Stoïcos imprimis celebrat; ſed non minorem laudem promeritus eſt Plato, qui Deum paſſim vocat δημιουργὸν ἁπάντων, *opificem univerſi.* Voſſius. Stoïcorum inſignes de providentiâ divinâ ſententiæ reperiuntur. Lactantius laudat Stoïcos, ceteroſque Philoſophos: Epictet. apud. Arrianum: *Diſcendum ante omnia, unum eſſe Deum, omnia regere, omnibus providere; quidquid verò faciamus, dicamus, cogitemus, nihil eum latere poſſe.* Vide Senecam in quæſt. & in lib. de beneficiis, & libro de Providentiâ. *Eundem Hetruſci, quem nos Jovem, intelligunt, cuſtodem rectoremque univerſi, animum ac ſpiritum, mundi hujus operis Dominum & artificem, cui numen omne convenit. vis illum fatum vocare? non errabis. Hic eſt ex quo ſuſpenſa ſunt omnia, ex quo ſunt omnes cauſæ cauſarum. vis illum providentiam dicere? rectè dicis. Eſt enim cujus conſilio huic mundo providetur, ut inconcuſſus exeat, & actus ſuos explicet.* Sic & Cleanthes apud Simplicium. *O Deus,* inquit, *rege me per eam cauſam, quâ omnia moderaris & temperas.*

Lin. 2. *Docentes.*] Ita ferunt MSS. veterrimi & optimi. Rohanneus. vero & Sangermanenſis, habent *dicentes*, quod idem ferè eſt.

Lin. 3. *M. Tullius.*] Cicero modo Platonicos, modo Stoïcos, modo Ariſtotelem ſecutus eſt.

Lin. 10. *Nemo eſt enim tam rudis, &c.*] Rectè obſervat doctiſſ. Wowerius, hæc vulgaria eſſe argumenta, quibus omnes ferè, qui adverſus Gentes ſcripſerunt, in aſtruendâ divinitate uſi ſunt. Minutius idem habet argumentum, quod à Cicerone mutuatur de Naturâ deorum 2. dicente, *quid poteſt eſſe tam apertum tamque perſpicuum, cùm cælum ſuſpeximus, quàm eſſe aliquod numen præſtantiſſimæ mentis, quo hæc regantur.* Idem de aruſp. reſp. *Etenim quis eſt tam vecors, qui cum cælum ſuſpexerit, Deos eſſe non ſentiat, & ea quæ tanta mente fiunt, ut vix quiſquam arte ullâ ordinem rerum ac viciſſitudinem perſequi poſſit, caſu fieri putet? aut cum Deos eſſe intellexerit, non intelligat, eorum numine hoc tantum imperium natum, & auctum & retentum, &c.* Elmenhorſt. Prudentius verò in Apotheoſi:

Attamen in cælum quotiens ſuſpexit, in uno
Conſtituit jus omne Deo, cui ſerviat ingens
Virtutum ratio, variis inſtructa miniſtris.

Vide Iſidor. Peluſ. lib. IV. Hoc argumentum à creaturis petitum omnes convincit, & omnibus notum eſt, adeò ut validiſſimum ſit ad aſſerendam divinitatem; hoc enim argumento B. Paulus Rom. 1. ℣. 20. utitur; ut gentes reddat inexcuſabiles. Inviſibilia enim ipſius à creaturâ mundi per ea quæ facta ſunt intellecta conſpiciuntur: ſempiterna quoque ejus virtus, & divinitas, ita ut ſint inexcuſabiles. *Gallæus.* Hoc argumentum iterùm à Cicerone tractatur libro I. Tuſculanarum Quæſtionum.

Ibidem. *Qui oculos.*] Ita MSS. & editi veteres. Unde homines cognitionem Deorum habuerint, docet Plutarchus in Placitis Philoſophorum libro I. cap. 6. Vide etiam Ciceronem in Libro de Univerſitate.

Lin. 13. *Pulchritudine.*] Nihil certè illorum quæ ſenſu comprehenduntur, mundo ornatius, pulchrius & abſolutius, ut Philo notat in lib. περὶ ἀφθαρσίας κόσμου. Cic. lib. 2. de Nat. deorum. *Elmenhorſt.* Cicero idem affirmat, quod hîc Lact. lib. 2. de Divinat. Ob hanc pulchritudinem mundus Græcis eſt κόσμος. Vide etiam Ariſtotelem de mundo, & Plinium. libro 2. capite 4.

Digitized by Google

temperatione: nec poſſe fieri quin id, quod mirabili ratione conſtat, conſilio majori aliquo ſit inſtructum. Et nobis utique facillimum eſt exequi hanc partem quamlibet copioſè. Sed quia multùm inter philoſophos agitata res eſt, & providentiam tollentibus ſatis reſponſum videtur ab hominibus argutis & eloquentibus, & de ſolertiâ divinæ providentiæ per totum hoc opus, quod ſuſcepimus, ſparſim dicere neceſſe eſt: omittamus in præſenti hanc quæſtionem; quæ cum cæteris ſic cohæret, ut nihil à nobis diſſeri poſſe videatur, ut non ſimul de providentiâ diſſeratur.

Lin. 1. *Quod mirabili ratione.*] Francius, legit, *quod tam mirabili ratione conſtat.*

Lin. 2. *Utique.*] Sic repoſuimus ex MSS. & omnibus ferè editis. In 4. edd. rec. *itaque.*

CAPUT III.

Unius-ne poteſtate Dei mundus regatur, an multorum?

SIT ergo noſtri operis exordium quæſtio illa conſequens ac ſecunda: Utrùm poteſtate unius Dei mundus regatur, anne multorum? Nemo eſt qui quidem ſapiat, rationemque ſecum putet, non unum eſſe intelligat, qui & condiderit omnia, & eâdem, quâ condidit, virtute moderetur. Quid enim multis opus eſt ad mundi regimen ſuſtinendum? niſi fortè arbitremur, ſi plures ſint, minùs habere ſingulos nervorum atque virium. Quod quidem faciunt ii, qui multos eſſe volunt; quia neceſſe eſt imbecilles eſſe: ſiquidem ſinguli, ſine auxilio reliquorum, tantæ molis gubernaculum ſuſtinere non poſſent. Deus autem, qui eſt æterna mens, ex omni utique parte perfectæ conſummatæque virtutis eſt. Quod ſi verum eſt,

Lin. 2. *Nemo eſt qui quidem ſapiat.*] Optimè cum doctiſſ. Gronovio ità reſtitui ex MS. Rohan. item ex 2. aliis Reg. bonæ notæ, necnon Gronov. 1. Colb. 2. Brun. & edit. Cellar. In cæteris, *Nemo eſt quidem qui ſapiat... qui.*

Lin. 3. *Non unum eſſe intelligat.*] Editi quinque in medio inſerunt *Deum:* ſed perperàm; mox enim præceſſit *unius Dei.* Cæterùm in eamdem rem vide Lactantium lib. 2. cap. 2, *Cùm jurant, & cùm optant, &c.* inquit, (Tertullianus in Apologet.) de Ethnicis ſui temporis: *Anima licèt falſis diis exancillata, cùm tamen reſipiſcit, ut ex crapulâ & ſomno Deum nominat, & quòd Deus dederit, omnium vox eſt, judicem quoque conteſtatur illum, Deus videt, & Deo commendo, &, Deus mihi reddet. O teſtimonium animæ naturaliter Chriſtianæ! Denique pronuntians hæc, non ad Capitolium, ſed ad cœlum reſpicit: novi enim ſedem Dei vivi.* Deum unum Poëtæ agnoverunt Æſchylus, & Sophocles, Philemon, Orpheus, Pythagoras. Vid. S. Juſtinum de Monarchiâ.

Lin. 4. *Qui & condiderit omnia, &c.*] Hierocles Ζῆνα & Δία Deum appellatum eſſe ſcribit, quia per eum omnia ſunt & vivunt. Hinc Apuleius Deum vocat *rerum omnium exertorem.* Proclus vocat Deum πηγὴν πάσης ζωῆς, *fontem omnis vitæ.* Sic Cato apud Lucanum

Hæremus cuncti ſuperis, temploque tacente,
Nil agimus niſi ſponte Dei.

Sacra etiam pagina ad providentiam aſſerendam, argumentum (quod omnes convincit) ab experientiâ petit, Pſ. 103. v. 28. & 29.

Lin. 9. *Æterna mens.*] Seneca lib. 1. Natur. quæſt. *Quid eſt Deus? mens univerſi.* Anaxagoras Deum vocavit νοῦν. Cic. in prim. Tuſcul. quæſt. *Deus eſt mens ſoluta & libera, ſegregata ab omni concretione mortali.* Voſſ. Ità loquuntur Platonici. Auguſtinus tamen de Trinitate libro XV. ſcribit Deum amplius quiddam, quàm mentem eſſe, tantùm, quantùm homo mente præditus, ſuperat bruta mente carentia. De Dei naturâ vide Plutarchum de Placitis Philoſophorum libro I. c. 7.

Digitized by Google

unus ſit neceſſe eſt. Poteſtas enim, vel virtus abſoluta, retinet ſuam propriam firmitatem. Id autem ſolidum exiſtimandum eſt, cui nihil decedere; id perfectum, cui nihil poſſit accedere.

Quis dubitet potentiſſimum eſſe regem, qui totius orbis habeat imperium? neque immeritò: cùm illius ſint, quæ ubique ſunt omnia; cùm ad eum ſolum omnes undique copiæ congerantur. At ſi plures partiantur orbem, minùs certè opum, minùs virium ſinguli habebunt, cùm intrà præſcriptam portionem ſe quiſque contineat. Eodem etiam modo dii, ſi plures ſint, minùs valebunt, aliis tantumdem in ſe habentibus. Virtutis autem perfectior natura poteſt eſſe in eo, in quo totum eſt, quàm in eo, in quo pars exigua de toto eſt. Deus verò, ſi perfectus eſt (quia perfectus eſt) ut eſſe debet, non poteſt eſſe niſi unus, ut in eo ſint omnia. Deorum igitur virtutes ac poteſtates infirmiores ſint neceſſe eſt: quia tantùm ſingulis deerit, quantùm in cæteris fuerit; ità quantò plures, tantò minores erunt. Quid, quòd ſumma illa rerum poteſtas ac divina vis ne ſemel quidem dividi poteſt? Quidquid enim capit diviſionem, & interitum capiat neceſſe eſt. Si autem interitus procul eſt à Deo, quia incorruptibilis eſt, & æternus, conſequens eſt ut dividi poteſtas divina non poſſit. Deus ergo unus eſt, ſi nihil eſſe aliud poteſt, quod tantumdem capiat poteſtatis; & ii tamen, qui multos eſſe arbitrantur, officia inter ſe dicunt eſſe partitos: de quibus omnibus ſuo loco diſputabimus. Illud interim, quod ad præſentem locum pertinet, teneo. Si partiti ſunt inter ſe officia, eòdem revolvitur res, ut ex iis quilibet ſufficere omnibus nequeat. Perfectus igitur jam non erit, qui, ceſſantibus cæteris, non poteſt omnia gubernare. Ita fit ut ad regendum mundum unius perfectâ virtute magis opus ſit, quàm imbecillitate multorum. Qui autem putat hanc tantam magnitudinem non poſſe ab uno regi, fallitur. Nec enim quanta ſit vis poteſtaſque divinæ majeſtatis, intelligit, ſi exiſtimat, ſingularem Deum, qui facere mundum potuit, eumdem regere non poſſe quem fecit. At ſi concipiat animo, quanta ſit divini hujus operis immenſitas, cùm anteà nihil eſſet, tamen virtute atque conſilio Dei ex nihilo eſſe conflatam; quod opus niſi ab uno inchoari perficique non potuit: jam intelliget, multò facilius eſſe ab uno regi, quod eſt ab uno conſtitutum.

Lin. 2. *Nihil decedere.*] Ità etiam S. Auguſtinus libro V. de Trinit. docet nulla accidentia in Deum cadere poſſe; & quidquid de Deo dicatur eſſentialiter, non accidentaliter dici.

Lin. 9. *Virtutis autem perfectior, &c.*] Ità MSS. Rohanneus & S. Germani, idque eleganter; priùs tamen legebatur per triplicem negationem: *Virtutis autem perfecta natura non poteſt eſſe niſi in eo in quo totum eſt, non in eo in quo pars, &c.* at editio Heumanni legit, *Virtutis autem perfecta natura in eo potiùs eſt, in quo totum eſt, quàm in eo in quo pars, &c.*

Lin. 11. *Quia perfectus eſt.*] Hæc omittunt MSS. Lipſ. & Goth. nec non editio Betulei. Ex MSS. primæ notæ & propè omnibus, veteribuſque editionibus Romanis & Cellarii repoſitum *quia*, pro *nam* quod eſt in cæteris editis.

Lin. 31. *Ex nihilo eſſe conflatam.*] Paræus in Geneſ. probat ex nihilo mundum conflatum. Idemque dixit Theophraſtus. Mundum ex materiâ quâdam Deo coæternâ eſſe factum aſſeruerunt antiqui Philoſophi, Pythagorici & Zeno cum Stoïcis ſuis, ipſeque Plato. Hos ſecuti ſunt Hæretici, quos *Materiarios* appellat Tertullianus, libro adversùs Hermogenem, c. 25. Vide Auguſtinum hæreſi 59.

Digitized by Google

Dicat fortaſſe aliquis, ne fabricari quidem tam immenſum opus mundi, niſi à pluribus potuiſſe: quamlibet multos, quamlibet magnos faciat, quidquid in multis magnitudinis, poteſtatis, virtutis, majeſtatiſque poſuerit, id totum in unum confero, & in uno eſſe dico; ut tantùm in eo ſit iſtarum rerum, quantùm nec cogitari nec dici poteſt. Quâ in re quoniam & ſenſu deficimus & verbis; quia neque tantæ intelligentiæ lucem pectus humanum, neque explanationem tantarum rerum capit lingua mortalis: idipſum intelligere nos oportet ac dicere. Video rurſus quid è contrario dici poſſit: tales eſſe illos plures, qualem nos volumus unum. At hoc fieri nullo pacto poteſt, quòd ſingulorum poteſtas progredi longiùs non valebit, occurrentibus ſibi poteſtatibus cæterorum. Neceſſe eſt enim ut ſuos quiſque limites aut tranſgredi nequeat, aut ſi tranſgreſſus fuerit, ſuis alterum finibus pellat. Non vident, qui deos multos eſſe credunt, fieri poſſe ut aliqui diverſum velint; ex quâ re diſceptatio inter eos & certamen oriatur: ſicut Homerus bellantes inter ſe deos finxit; cùm alii Trojam capi vellent, alii repugnarent. Unius igitur arbitrio mundum regi neceſſe eſt. Niſi enim ſingularum partium poteſtas ad unam providentiam referatur, non poterit ſumma ipſa conſtare; unoquoque nihil curante ampliùs, quàm quod ad eum propriè pertinet: ſicut ne res quidem militaris, niſi unum habeat ducem atque rectorem. Quòd ſi in uno exercitu tot fuerint imperatores, quot legiones, quot cohortes, quot cunei, quot alæ, primùm nec inſtrui poterit acies, unoquoque periculum recuſante; nec regi facilè, aut temperari, quòd ſuis propriis conſiliis utantur omnes, quorum diverſitate plus noceant, quàm proſint: ſic in hoc rerum naturæ imperio, niſi unus fuerit, ad quem totius ſummæ cura referatur, univerſa ſolventur & corruent.

Dicere autem, multorum arbitrio regi mundum, tale eſt, quale ſi quis affirmet in uno corpore multas eſſe mentes: quoniam multa & varia ſunt miniſteria membrorum; ut ſingulos corporis ſenſus ſingulæ mentes regere credantur; item multi affectus, quibus commoveri ſolemus vel ad iram,

Lin. 6. *Deficimus.*] Heumannus exiſtimat legendum eſſe *deficimur.* Juxtà latini ſermonis analogiam: *ſi quis deficiatur pecuniâ*, ait Seneca Epiſt. 76. *viribus deficeretur*, ait J. Cæſar de bel. civil. lib. 3. c. 64. & alii.

Ibidem. *Tantæ.*] Ita MSS. præcipuè Rohaneus; at MSS. 7. rec. legunt *tantam* cum Sangermanenſi.

Lin. 15. *Sicut Homerus bellantes inter ſe deos finxit.*] Quem ſequuntur Virgilius, Ovidius, Silius, Lucanus & alii. Sic Arnobius lib. 4. adversùs gentes: *Vulnerari, vexari, bella inter ſe gerere furialium memorantur ardore diſcriminum.* Cic. de Nat. deor. 2. Plato de Repub. 2. à cujus calumniâ Proclus Homerum (ſi diis placet) liberat, negotium ad neſcio quas diviſas progreſſiones, atque ſubſtantiarum diſcrimina referens. Lege Auguſtinum de Civ. Dei, lib. 4. cap. 30. Sic Ovid. Triſt. 2.

Mulciber in Trojam, pro Trojâ ſtabat Apollo,
Æqua Venus Teucris, Pallas iniqua fuit.

Lin. 17. *Conſtare.*] Adde *poteſtas*, ut legitur in optimâ Colonienſi edit. anni 1544.

Lin. 19. *Pertinet.*] Ità codex Rohan. & Sangerm. at MSS. recentiores cum editis, *pertineat.*

Lin. 24. *Diverſitate.*] MSS. decem recent. *diverſitates*, inter quos Rohan.

Lin. 30. *Item multi affectus, quibus commoveri, &c.*] Non negat cum Stoïcis Lactantius multos eſſe in homine affectus, quibus commoveamur: ſed negat benè colligi, multas eſſe in homine mentes, quia ſint in eo, ut varia miniſteria membrorum, ità & multi affectus ab unâ eâdemque origine ſunt repetendi. In MS. Gronov. legitur, *item multi*

Digitized by Google

vel ad cupiditatem, vel ad lætitiam, vel ad metum, vel ad miſerationem; ut in his omnibus totidem mentes putentur operari: quod ſi quis profectò dicat, ne ipſam quidem, quæ una eſt, habere videatur. Quòd ſi in uno corpore tantarum rerum gubernationem mens una poſſidet, & univerſis ſimul intenta eſt; cur aliquis exiſtimet mundum non poſſe ab uno regi, à pluribus poſſe? Quod quia intelligunt iſti aſſertores deorum, ità eos præeſſe ſingulis rebus ac partibus dicunt, ut tamen unus ſit rector eximius. Jam ergo cæteri dii non erunt, ſed ſatellites ac miniſtri, quos ille unus maximus & potens omnium his officiis præfecerit; & ipſi ejus imperio ac nutibus ſervient. Si univerſi pares non ſunt, non igitur dii omnes ſunt. Nec enim poteſt hoc idem eſſe, quod ſervit, & quod dominatur. Nam ſi Deus eſt nomen ſummæ poteſtatis, incorruptibilis eſſe debet, perfectus, impaſſibilis, nulli rei ſubjectus. Ergo dii non ſunt, quos parere uni maximo Deo neceſſitas cogit. Sed quia non fruſtrà falluntur ii qui hoc ità putant, cauſam hujus erroris paulò poſt aperiemus. Nunc unitatem divinæ poteſtatis teſtimoniis comprobemus.

affectus, ſi quidem commoveri ſolemus vel ad iram, &c. Gronov. ſed contrà fidem aliorum MSS. 1. MS. Lipſ. habet *multi effectus, &c.*

Lin. 4. *Tantarum.*] Quaſi dicas *multarum.* Hæc dictio non magnitudinem, ſed multitudinem hoc loco ſignificat, ut fiat antitheſis ad illud *una*; ità Græcis τοῦτος, promiſcuè ſignificat, *tot*, & *tantus*. Ex Iſæo.

Ibidem. *Mens una.*] Sic habent, & quidem rectè, cum veteribus Romanis editionibus & Iſ. Spark. ac 2. Lipſ. Codices MSS. omnes; dempto uno Regio rec. in quo eſt *mens humana*, ut in editis ſex. Et MSS. ac vet. editorum lectionem ſcopus Lactantii poſtulat; nam ut probet ab uno Deo tam multas res ſufficienter regi poſſe, inter alias ſimilitudines & hanc adducit, quòd *una mens* omnes & tam varias corporis actiones regat.

Lin. 5. *Simul.*] 18. MSS. *ſemel*, vitioſè.

Lin. 7.] *Singulis rebus ac partibus.*] Ità legunt omnes MSS. & impreſſi, quos videre quidem licuit. In MS. Gronov. erat *ſingulis rebus ac partium*, cum ſuperſcriptâ literâ, ut *partitim* videretur voluiſſe ſcribere librarius. Suſpicor fuiſſe, *ità eos præeſſe ſingulis rebus ac partitim*, hoc eſt, per partes, diſtributis partibus. *Gronovius.*

Ibidem. *Ut tamen.*] Sic emendatum ex omnibus MSS. & veteribus editis; præter MS. Jun. & nonnullas editiones, in quibus legitur, *Ut tantum*; ſed malè.

Lin. 9. *Præfecerit.*] Ità reſtituimus ex omnibus fermè MSS. ac veteribus editis; & rectè. In MSS. 2. Reg. rec. & excuſis rec. *præfecit.*

Ibidem. *Et ipſi.*] Ità repoſuimus ex optimis MSS. 2. Reg. 2. Bonon. Taxaq. 6. Colb. 2. Claromont. 2. Brun. ac vetuſtis edit. MSS. 4. Reg. rec. & 9. editi habent *ut ipſi.*

Lin. 10. *Servient.*] Sic reſtituimus ex optimæ notæ MSS. 2. Reg. 2. Bonon. Taxaq. 1. Colb. 2. Brun. & antiquioribus editis. In MSS. 4. rec. & 10. editis, eſt *ſerviant.*

Lin. 15. *Paulò poſt.*] Scilicet infrà cap. 8.

CAPUT IV.

Quòd unus verè ſit Deus à Prophetis etiam prænuntiatus.

PROPHETÆ, qui fuerunt admodùm multi, unum Deum prædicant, unum loquuntur: quippe qui unius Dei ſpiritu pleni, quæ futura eſ-

Lin. 1. *Fuerunt.*] Ità emendatum ex omnibus MSS. & editis, præter 3. edit. Thyſ. Gall. Spark. in quibus eſt, *fuerant.*

Lin. 2. *Unum loquuntur.*] Deut. 6. & 27.

Digitized by Google

ſent, pari & conſonâ voce prædixerunt. At enim veritatis expertes non putant his eſſe credendum. Illas enim non divinas, ſed humanas voces fuiſſe aiunt. Videlicet quia de uno Deo præconium faciunt, aut inſani, aut fallaces fuerunt. At quin impleta eſſe implerique quotidie illorum vaticinia videmus; & in unam ſententiam congruens divinatio docet non fuiſſe furioſos. Quis enim mentis emotæ, non modò futura præcinere, ſed etiam cohærentia loqui poſſit? Num ergo fallaces erant, qui talia loquebantur? quid ab his tam longè alienum, quàm ratio fallendi; cùm cæteros ab omni fraude cohiberent? Idcircò enim à Deo mittebantur, ut & præcones eſſent majeſtatis ejus, & correctores pravitatis humanæ.

Prætereà voluntas fingendi ac mentiendi eorum eſt, qui opes appetunt, qui lucra deſiderant: quæ res procul ab illis ſanctis viris abſuit. Ità enim delegato ſibi officio functi ſunt, ut derelictis omnibus ad tutelam vitæ neceſſariis, non modò in futurum, ſed ne in diem quidem laborarent, contenti ex temporali cibo, quem Deus ſubminiſtraſſet: & hi non modò quæſtum nullum habuerunt, ſed etiam cruciatus atque mortem. *Amara* ſunt enim vitioſis ac malè viventibus præcepta juſtitiæ. Itaque ii, quorum peccata & arguebantur & prohibebantur, excruciatos eos acerbiſſimè necaverunt. Ergo à quibus abſuit ſtudium lucri, abſuit etiam voluntas & cauſa fallendi. Quid, quòd aliqui eorum principes aut etiam reges fuerunt, in quos cadere non poſſet ſuſpicio cupiditatis ac fraudis; & tamen præconium Dei ſingularis eàdem, quâ cæteri, divinatione fecerunt?

Pſalm. 17. & 85. Sap. 12. Iſaiæ 45. Non adducit Lactantius teſtimonia, quia Prophetarum ſcripta hoc unum ſonant.

Lin. 4. *Fallaces.*] Cum Cellario, ex optimis MSS. 2. Bonon. 6. Reg. 5. Colb. Taxaq. Pal. Lipſ. Jun. Em. 2. Claromont. & 2. Brun. repoſuimus, *fallaces.* In 3. MSS. rec. & editis legitur, *mendaces.*

Ibidem. *At quin, &c.*] Sic legit Iſæus, & rectè, cujus ad hunc locum annotationem vide. Alii verò legunt *atqui*, ſed minus benè; Sangerman. legit *atque.*

Ibidem. *Implerique.*] Sic legendum, volentibus MSS. 2. Reg. 900. annor. 1. al. Reg. bonæ notæ, Gronov. nec non 1. Claromontano à prima manu. Loquitur de Prophetis Hieron. præfat. 6. in Hieremiam: *Nos autem ſequentes autoritatem Apoſtolorum, & Evangeliſtarum, & maximè Apoſtoli Pauli, quidquid populo Iſrael carnaliter promittitur, in nobis ſpiritualiter completum eſſe monſtramus hodieque compleri.* Gronovius. Sic legunt Cauc. & Ultr.

Lin. 6. *Mentis emotæ.*] Planè motæ loco, Seneca cap. 18. de Conſ. ad Polyb. ſic etiam Lanctant. l. 4. c. 27. MSS. duo Reg. 2. Colb. Goth. Jun. & Brun. habent *mentis ſemotæ*, quod etiam rectè exprimit, imò efficaciùs, id quod Lactantius intendit; nam volens probare Prophetas non fuiſſe furioſos, dicit hoc fieri non poſſe ut furioſi, quibus mens eſt ſemota, & futura & cohærentia loquantur. *Gallæus.* Vide quoque apud Lactantium *hominum mentes emotas*, lib. 4. div. Inſtit. c. 27.

Lin. 7. *Sed etiam cohærentia.*] Ità ferunt MSS. & editi omnes. *Sed ſaltem cohærentia*, vel, *ſed certè cohærentia*, ſive, *ſed vel cohærentia*, dicere debuiſſe Lactantium, notat Vall. & mendum eſſe librarorium ſuſpicatur lib. 3. elegant. cap. 27. *Iſæus.*

Ibidem *Num ergo.*] MSS. 8. recentes, *Non ergo.* Utraque lectio bona.

Lin. 8. *Alienum.*] Heumannus putat addendum eſſe *fuit*; at ſequimur MSS.

Lin. 16. *Cruciatus atque mortem.*] De quibus infrà lib. 4. cap. 11. Vitas Prophetarum ſcripſerunt Epiphanius & Theodoretus Cyri Epiſcopus.

Lin. 21. *Non poſſet.*] At in 13. MSS. *non poteſt.*

Digitized by Google

CAPUT V.

De teſtimoniis Poetarum & Philoſophorum.

SED omittamus ſanè teſtimonia prophetarum, ne minus idonea probatio videatur eſſe de his, quibus omninò non creditur. Veniamus ad autores; & eos ipſos ad veri probationem teſtes citemus, quibus contrà nos uti ſolent, poëtas dico ac philoſophos. Ex his unum Deum probemus neceſſe eſt: non quòd illi habuerint cognitam veritatem; ſed quòd veritatis ipſius tanta vis eſt, ut nemo poſſit eſſe tam cæcus, qui non videat ingerentem ſe oculis divinam claritatem. Poëtæ igitur, quamvis deos carminibus ornaverint, & eorum res geſtas amplificaverint ſummis laudibus; ſæpiſſimè tamen conſitentur, ſpiritu vel mente unâ contineri regique omnia. Orpheus, qui eſt vetuſtiſſimus poëtarum, & æqualis ipſo-

Lin. 2. *De his.*] Ex omnibus prope MSS. & vetuſtioribus editis Rom. Venet. 1490. Eraſm. 1539. Betul. & Iſ. Lactantio ſuum reſtituimus loquendi modum. Sic & infrà lib. 5. c. 15. *de ſuis autoribus doceamus.* Sed & Cicero Lentul. *de Craſſo domum emiſſem*; idem de Orat. *hoc audivi de patre.* Partim ex Iſæo. In editis rec. *ab his*: quæ lectio magis placeret, ſi eſſet MSS. codicum.

Lin. 4. *Poetas dico ac Philoſophos.*] S. Auguſtinus contrà Fauſtum. lib. XIII. cap. 15. oſtendit Poetarum & Philoſophorum teſtimonia valere ad Paganorum vanitatem revincendam, non tamen ad iſtorum autoritatem amplectendam.

Ibidem. *Ex his unum Deum probemus neceſſe eſt.*] Demonſtrat Lactantius Ethnicos ſapientes veteres unum Deum crediciſſe. Idem præſtant S. Juſtinus in libro de Monarchiâ, & Clemens Alexandrinus in Orat. ad gent. Vide Auguſt. Eugubin. de perenni Philoſoph. *Ex Iſæo.*

Lin. 7. *Poëtæ igitur.*] Sic & Minutius Felix c. 19. *Audio Poëtas quoque unum patrem divûm atque hominum prædicantes.* Paſſim hoc apud Poëtas, tam Græcos, quàm Latinos videre licet, quòd nullum præter unum Deum ſtatuant. Vide Orpheum, Phocylidem, Xenophanem Colophonium, Hermeſianum, Parmenidem, Philemonem; quid verò divinius hiſce *Sophoclis*, quæ extant apud Clement. Alexand. προτρεπτ. πρὸς Ἕλλ. & Cyrillum contra Julianum. E Latinis verò, adi Valerium Soranum, Plautum in Captivis;

Eſt profectò Deus, qui quæ nos gerimus auditque & videt.

Manilium lib. 1. Aſtronom.

— Deus eſt, qui non mutatur in ævo.

Horatium lib. 1. Od. XII.

— qui res hominum ac Deorum,
Qui mare & terras variiſque mundum
Temperat horis.
Unde nil majus generatur ipſo,
Nec viget quicquam ſimile aut ſecundum.

Eumdem lib. 3. Od. IV.

Ovid. lib. 1. Metamorph.

Sic onus incluſum numero diſtinxit eodem
Cura Dei.

Senecam in Thyeſte:

Res Deus noſtras celeri citatus Turbine verſat.

Lucanum lib. IX. Pharſal. ubi de Jove;

Eſtque Dei ſedes, ubi terra, & pontus, & aër,
Et cœlum, & virtus. Superos quid quærimus ultra?
Juppiter eſt quodcunque vides, quodcunque movetur.

Lin. 10. *Orpheus qui eſt vetuſtiſſimus.*] Ità optimi & antiquiſſimi MSS. 2. Bon. 7. Reg. Tax. Lipſ. 4. Colb. Jun. 2. Clarom. Ultr. & antiq. ed. Rom. & Iſ. In MSS. 4. rec. & multis editis, *qui &c.* In 1. Reg. & edit. Rom. 1470. *quis eſt, &c.* Tatianus, Ὀρφεὺς δὲ, *&c.* hoc eſt, *Orpheus iiſdem ac Hercules temporibus fuit: alia autem, etiam verſus ei attributos, aiunt, autorem habere Onomacritum, qui fuit temporibus Piſiſtratidarum, circa Olympiada quinquageſimam.* Tzetzes quoque hiſtoriâ CCCXCIX. chil. XII. eum Herculis facit coætaneum, ac centum ante bellum Trojanum annis floruiſſe ait Clariſſ. ex quo hæc deſcripſi, Voſſius. Cyrillus libro I. contrà Julianum,

Digitized by Google

num deorum, (ſiquidem traditur inter Argonautas cum Tyndaridis & Hercule navigaſſe) Deum verum & magnum πρωτόγονον, id eſt primogenitum appellat; quòd ante ipſum nihil ſit genitum, ſed ab ipſo ſint cuncta generata: eumdem etiam φάνητα nominat; quòd, cùm adhuc nihil eſſet, primus ex infinito apparuerit & extiterit. Cujus originem atque naturam quia concipere animo non poterat, ex aëre immenſo natum eſſe dixit: Πρωτόγονος φαέθων περὶ μήκεος ἠέρος υἱός. Aliud enim ampliùs quod diceret non habebat. Hunc ait eſſe omnium deorum parentem, quorum cauſâ cælum condiderit, liberiſque proſpexerit ut haberent habitaculum, ſedemque communem: ἔκτισεν ἀθανάτοις δόμον ἄφθιτον. Naturâ igitur & ratione ducente, intellexit eſſe præſtantiſſimam poteſtatem cæli ac terræ conditricem. Non poterat enim dicere Jovem eſſe principem rerum, qui erat Saturno genitus; neque Saturnum ipſum, qui cœlo natus ferebatur: Cælum autem tanquam Deum primum conſtituere non audebat, quòd videbat elementum eſſe mundi, quòd ipſum eguerit autore. Hæc eum ratio perduxit ad illum Deum primogenitum, cui aſſignat & tribuit principatum.

Homerus nihil nobis dare potuit, quod pertineat ad veritatem, qui hu-

Orphea Oeagri filium primùm Odas & Hymnos idolis conſcripſiſſe, deinde mutatâ ſententiâ palinodiam ceciniſſe aſſerit. Inter cæteros Orphei verſus hi præcipuè occurrunt:

Εἷς ἔστ' αὐτογενὴς, ἑνὸς ἔκγονα πάντα τέτυκται,
Ἐν δ' αὐτοῖς αὐτὸς περινίσσεται, οὐδέ τις αὐτὸν
Εἰσοράᾳ, &c.

Tullius lib. 1. de Naturâ deor. refert, Ariſtotelem prodidiſſe Orphea iſtum nunquam fuiſſe; quæ verò carmina ejus nomine circumferuntur, ea à Pythagoricis attribui cuidam Ceropi, vel, ut legi debet, Cercopi. *Ex Voſſio.* Nota etiam Origenem negaſſe, ulla Orphei ſcripta ſuo ævo extitiſſe lib. 1. contra Celſum. De Orpheo vide infrà cap. 22.

Lin. 1. *Inter Argonautas.*] Argonautæ fuerunt illi heroës, qui cum Jaſone in Colchos profecti ſunt, numero ampliùs quinquaginta, ex quibus præcipui fuere, Caſtor & Pollux, Telamon, Orpheus, Hercules, & Hylas puer. Sic cognominati à navi quâ vecti fuere: *Argo* enim navis illa vocabatur à longitudine.

Ibidem. *Cum Tyndaridis.*] *Caſtore & Polluce*, qui καταχρηστικῶς Tyndaridæ vocantur: non enim uterque ex Tyndaro natus, ſed tantùm Caſtor; Pollux autem ex Jove. Vocantur autem Tyndaridæ, quia uterque è Leda Tyndari uxore natus.

Lin. 2. *Id eſt Primogenitum.*] Verba hæc eradenda, nec leguntur in MSS. Rohanneo & Sangermanenſi. Nec aliud ſunt, quàm gloſſema ſeu interpretatio amanuenſis.

Lin. 3. *Cuncta generata.*] De hâc Orphei doctrinâ vide Euſebium Præpar. Evang. l. III.

Lin. 4. Φάνητα.] Macrobius qui omnium deorum numina ad Apollinem refert, hoc illi epithethon tribuit; rationem tamen nominis diverſam affert. *Item*, inquit, *Phaneta* appellant ἀπὸ τοῦ φαίνειν & φανεῖσθαι ἐπειδὴ φαίνεται νέος, quia ſol quotidie renovat ſe, libro 1. c. 17. & ſequenti capite hoſce Orphei verſus citat in eumdem ferè ſenſum. *Orpheus quoque*, Macrobii ſunt verba, *ſolem volens intelligi, ait inter cætera*,

Τήκων αἰθέρα δῖον ἀκίνητον πρὶν ἐόντα
Ἐξανέφηνε θεοῖς ὥραν κάλλιστον ἰδέσθαι
Ὃν δὴ νῦν καλέουσι φάνητά τε καὶ Διόνυσον,

&c. cap. 18. Macrobii.

Lin. 7. Interpretatio latina;

Principio genitus Phaëton longo aëre natus.

Lin. 10. Latinè, *Condidit immortalibus domum incorruptibilem.*

Ibidem. *Ducente.*] Sic è cunctis penè MSS. & antiquioribus ac melioribus editis, & ipſomet Lactantio infrà, item *naturâ ducente.* In MS. Bonon. antiq. *deducente.* In 4. rec. *docente*; in 3. aliis rec. *dicente.*

Lin. 11. *Poteſtatem cæli.*] MSS. tres rec. & omnes ferè editi, *potentiam.*

Lin. 12. De Jove & Saturno plura infrà capp. 11. & 12.

Lin. 14. *Elementum eſſe.*] Hoc tamen non admiſiſſet Ariſtoteles, qui libro de Mundo, æthera cenſuit eſſe στοιχεῖον ἕτερον τῶν τεσσάρων ἀκήρατόν τε καὶ θεῖον.

Lin. 17. *Ad veritatem.*] Oſtendit tamen Cyrillus contrà Julianum, Homerum unum cognoviſſe Deum. Vide Lactant. infrà cap. 19.

Digitized by Google

mana potiùs quàm divina conſcripſit. Potuit Heſiodus, qui deorum generationem unius libri opere complexus eſt. Sed tamen nihil dedit, non à Deo conditore ſumens exordium, ſed à chao, quod eſt rudis inordinatæque materiæ confuſa congeries: cùm explanare antè debuerit, chaos ipſum unde, quando, quomodò eſſe, aut conſtare cœpiſſet. Nimirum ſicut ab aliquo artifice diſpoſita, ordinata, effecta ſunt omnia: ſic ipſam materiam fictam eſſe ab aliquo neceſſe eſt. Quis igitur hanc, niſi Deus, fecit, cujus poteſtati ſubjacent omnia? Sed refugit hoc ille, dum horret incognitam veritatem. Non enim Muſarum inſtinctu, ſicut videri volebat, in Helicone carmen illud effudit; ſed meditatus venerat & paratus.

Noſtrorum primus Maro non longè fuit à veritate; cujus de ſummo Deo, quem mentem ac ſpiritum nominavit, hæc verba ſunt:

Principiò cælum, ac terras, campoſque liquentes,
Lucentemque globum lunæ, Titaniaque aſtra,
Spiritus intùs alit; totamque infuſa per artus
Mens agitat molem, & magno ſe corpore miſcet.

Ac ne quis fortè ignoret, quiſnam eſſet ille ſpiritus, qui tantum haberet poteſtatis, declaravit alio loco, dicens:

——— *Deum namque ire per omnes*

Terraſque

Lin. 3. *Sed à chao quod eſt rudis, &c.*] Vide Heſiodum in Theogoniâ. Apud Ovidium Metamorph. lib. 1. *rudis indigeſtaque moles.* Confuſas res fuiſſe etiam Linus didicit docuitque. *Tempore primævo ſimul omnia mixta fuerunt.* Anaxagoras quoque: *Cuncta ſimul erant; at mens ea diſcrevit ornavitque, & quæ confuſa erant, ordinavit.* Ægyptii etiam intellexerunt mundum è chao, confusâ maſsâ, prodiiſſe; de illis Laërtius in prooemio. Ἀρχὴν εἶναι τὴν ὕλην &c. *Principium eſſe molem confuſam, ex hâc diſcreta elementa quatuor, & animalia perfecta.* Heſiodum ſecutus eſt Valentinus hæreſiarcha Τριάκοντα γὰρ καὶ αὐτὸς θέους καὶ ἐνεργόνους βούλεται προσάγειν ὅμιν προσόντος ἐπὶ βύτος. Vide Epiphanium hæreſ. 31. Sic & Anaxagoras chaos indigeſtum omnium ſeminarium conſtituit, cui adjecit principium effectivum, *mentem* ſeu *Deum.*

Lin. 6. *Effecta.*] MSS. 1. Bonon. antiq. & 1. Colb. rec. *facta.* Viro erudito placeret *efficta* propter id quod ſequitur, ſcilicet *materiam fictam.*

Ibidem. *Materiam fictam.*] Benè: nam fictio materiæ eſt & materialium. MSS. 1. Bonon. antiq. 1. Colb. & Goth. & Sangerm. *factam.*

Lin. 7. *Fecit,*] Ità reſtitutum ex MSS. propè omnibus. At Bonon. & Taxaq. cum editis, *fecerit?*

Lin. 10. *In Helicone.*] Monte Muſis dicato, Heliconis ſublimitatem paſſim poëtæ prædicant. Sic Aratus in Phænomenis, v. 216. & Strabo lib. 9. c. 8. 9. & 10. Jam Heſiodus initio Theogonias dixerat:

Αἵτ' Ἑλικῶνος, &c. id eſt,

Quæque Helicona tenent montem magnumque, ſacrumque.

Lin. 12. *Quem mentem ac ſpiritum.*] Hic ordo eſt omnium MSS. præter. 2. Colb. in quibus ut in editis eſt, *quem ſpiritum ac mentem.*

Lin. 17. *Ignoret.*] Sic optimus codex MS. Regio-Puteanus, Lipſienſes, 3. Colbert. 1. Claromont. aliique cum omnibus editis, præter Cellar. ac MSS. 12. in quibus eſt, *ignoraret.* Utraque lectio bona. Prior Lactantii eſſe mihi videtur. Si enim ſcripſiſſet is *ignoraret*, quis librarius ſubſtituiſſet, *ignoret?*

Ibidem. *Ille ſpiritus.*] Ità emendavimus ex omnibus MSS. codicibus & editis Rom. 1468. 1470. Gymnic. Crat. Tornæſ. 2. Lipſ. Editi 4, habent, *illi ſpiritus*; malè.

Lin. 19. *Deum namque ire per omnes.*] Lib. 4. Georgic. verſ. 221. Juvencus lib. 1. de Hiſt. Evang.

Nil abſente Deo loquimur; nil abdita clauſum
Pectoris antra tegunt: cernit Deus omnia præſens.

Vide Epictetum apud Arrianum lib. 1. c. 14. Apul. de mundo, Hieron. in epiſt. Pauli ad Eph. cap. 4. Auguſtin. de Civ. Dei lib. 4. c. 2. Salvianum de Gubernat. Dei lib. 1. pariter & Ovid. lib. I. Metamorph. *Elmenhorſt.*

Digitized by Google

Terraſque, tractuſque maris, cœlumque profundum.
Hinc pecudes, armenta, viros, genus omne ferarum,
Quemque ſibi tenues naſcentem arceſſere vitas.

Ovidius quoque in principio præclari operis, ſine ullâ nominis diſſimulatione, à Deo, quem fabricatorem mundi, quem rerum opificem vocat, mundum fatetur inſtructum. Quòd ſi vel Orpheus, vel hi noſtri, quæ naturâ ducente ſenſerunt, in perpetuum defendiſſent, eamdem, quam nos ſequimur, doctrinam comprehenſâ veritate tenuiſſent.

Sed hactenus de poëtis. Ad philoſophos veniamus, quorum gravior eſt autoritas, certiuſque judicium: quia non rebus commentitiis, ſed inveſtigandæ veritati ſtuduiſſe creduntur. Thales Mileſius, qui unus è ſeptem ſapientum numero fuit, quique primus omnium quæſiſſe de cauſis naturalibus traditur, aquam eſſe dixit, ex quâ nata ſint omnia: Deum autem eſſe mentem, quæ ex aquâ cuncta formaverit. Ita materiam rerum poſuit

Lin. 4. *Operis.*] Metamorphoſeos ſcilicet, in quo Gentilium Theologia explicatur.

Lin. 7. *Ducente.*] MSS. recentes 1. Reg. 2. Colb. Em. Goth. *docente.* Cæteri, *ducente:* vera lectio, quæ confirmatur è ſuperiori loco, *naturâ & ratione ducente.*

Lin. 11. *Thales Mileſius, &c. aquam eſſe dixit ex quâ nata ſint omnia.*] *Et quâ* 23. MSS. inter quos ſunt veterrimi Bonon. & Reg. *Nata ſunt*, in ſexdecim. Auguſtinus de Civ. Dei lib. 8. cap. 2. *Ionici generis princeps fuit Thales Mileſius*, (qui obiit an. 1. Olympiad. 58.) *unus illorum ſeptem, qui appellati ſunt ſapientes. Sed illi ſex vitæ genere diſtinguebantur, & quibuſdam præceptis ad benè vivendum accommodatis. Iſte autem Thales, ut ſucceſſores etiam propagaret, rerum naturam ſcrutatus, ſuaſque diſputationes litteris mandans eminuit, maximèque admirabilis extitit, quòd Aſtrologiæ numeris comprehenſis, defectus Solis & Lunæ etiam prædicere potuit. Aquam tamen putavit rerum eſſe principium, & hinc omnia elementa mundi, ipſumque mundum, & quæ in eo gignuntur, exiſtere.* Videantur, idem ejuſdem lib. c. 5. & Juſtinus Mart. ſerm. parænet. ſive exhort. ad gentes, paulò poſt initium; Laërtius lib. 1. Tertullianus adversùs Marcionem; Sext. Empiricus contrà Mathematicos; Hermias διασυρμῷ τῶν ἔξω φιλοσόφων; Seneca libro 3. natural. quæſtion. cap. 13. Chalcidius in Timæum Platonis; Vitruvius procemio libri 8. Servius ad 6. Virg. Eclogam; Auſonius ludo ſapientum; Arnobius lib. 2. Euſebius Præparat. lib. 5. cap. 13. Cic. lib. 1. de Nat. deor. n. 25. *Thales Mileſius, qui primus de naturalibus rebus quæſivit, aquam dixit eſſe initium rerum; Deum autem eam mentem, quæ ex aquâ cuncta fingeret.* Merula. Exiſtimarunt quidam, Thaletis doctrinam è Sacris litteris eſſe deſumptam Geneſeos capite 1. 2. ubi dicitur *Spiritus Dei ferebatur ſuper aquas.* Verùm de numero ſapientum vide Diogenem Laërtium libro 1. Ii porrò erant Thales, Solon, Periander, Cleobulus, Chilon, Bias, Pittacus; his etiam annumerantur loco Periandri, aut Anacharſis Scytha, aut Myſo.

Lin. 13. *Aquam eſſe dixit, &c.*] *Ariſt.* 1. *Met. Cic.* 1. *de Nat. deor. Plut. in Placit. Laërt.*

Lin. 14. *Quæ ex aquâ.*] Rectè à nobis emendatum ex omnibus penè MSS. ac vet. ed. Rom. & ſic legendum eſſe (non, *qui*, ut in rec. 1. Reg. & 1. Colb. rec. non editis) confirmatur ex proximè allato præcedenti notâ Ciceronis loco lib. 1. de Nat. deor. n. 25. Ità etiam Minutius Felix, poſt Ciceronem & Laërtium, dixit: *is Mileſius Thales rerum initium aquam dixit, Deum autem eam mentem, quæ ex aquâ cuncta formaverit.*

Ibidem. *Rerum.*] In editis legitur *omnium rerum;* at ſequuti ſumus MSS. præcipuè Rohan. & Sangerm. Sanè hæc duo verba, non ſunt neceſſaria, cum proximè præcedat *cuncta formaverit*, illaque Lactantii non eſſe, & ab amanuenſibus intruſa ſuſpicabar, cùm etiam multùm hîc varient codices. Ea enim abſunt à MSS. Regiis ſex; *omnium* ab Ultr. Jun. 1. Claromont. Brun. & ab edit. Cellarii; *rerum* ab editis Betul. Thomaſ. Iſ. Spark. Illa tamen retinui ex vet. MSS. Bonon. 8. 2. Reg. 2. Colb. Cantabrig. ac editis Rom. Ald. Pariſ. 1525. Crat. Gymn. Torneſ. Faſitel. & Walch. In decem MSS. *Item*, pro *Ità*.

in humore: principium cauſamque naſcendi conſtituit in Deo. Pythagoras ità definivit quid eſſet Deus: Animus, qui per univerſas mundi partes, omnemque naturam commeans atque diffuſus; ex quo omnia, quæ naſcuntur, animalia vitam capiunt. Anaxagoras Deum eſſe dixit infinitam mentem, quæ per ſe ipſam moveatur. Antiſthenes multos quidem eſſe populares deos, unum tamen naturalem, ſummæ totius artificem. Cleanthes & Anaximenes æthera dicunt eſſe ſummum Deum; cui opinioni Poëta noſter aſſenſit:

Tum pater omnipotens fœcundis imbribus æther
Conjugis in gremium lætæ deſcendit, & omnes
Magnus alit magno permiſtus corpore fœtus.

Chryſippus naturalem vim divinâ ratione præditam, interdum divinam neceſſitatem Deum nuncupat. Item Zeno divinam naturalemque legem.

Horum omnium ſententia, quamvis ſit incerta, eòdem tamen ſpectat, ut providentiam unam eſſe conſentiant. Sive enim natura, ſive æther, ſive

Lin. 1. *Conſtituit.*] Rectiùs ex vetuſtiſſimis MSS. 2. Bonon. & 2. Reg. aliiſque tribus. 6. Colb. Tax. Jun. Lipſ. 2. Claromont. Em. Brun. quàm ex MSS. 3 Reg. rec. editiſque *poſuit*; quæ eſt non elegans repetitio.

Lin. 2. *Pythagoras ità definivit.*] Vide etiam Lactantium libro de Irâ Dei c. 11. Galenum in hiſt. Philoſoph. Cicer. Plutar. Laër. Salvianus de gubernat. Dei lib. 1. *Pythagoras philoſophus, quem quaſi magiſtrum ſuum philoſophia ipſa ſuſcepit, de naturâ & beneficiis Dei diſſerens, ſic locutus eſt: animus per omnes mundi partes commeans atque diffuſus, ex quo omnia naſcuntur, animalia vitam capiunt.* Cic. de Nat. deor. lib. 1. *Elmenhorſt.*

Lin. 4. *Anaxagoras dixit, &c.*] Is natus eſt Olympiad. 70. De eo legatur Jamblichus de vitâ Pythag. cap. 18. Cicero 1. de Nat. deor. lib. 4. Academ. quæſtionum; Plutarchus de Placitis philoſophorum; Diogenes Laërtius lib. 2. *Elmenhorſt.* Vide etiam antè ad cap. 3. item Auguſt. de Civ. Dei lib. 8. cap. 2. Clement. Alexand. Protrept. Ariſtotel. de Phyſ. Auſcult. Strab. lib. 14.

Lin. 5. *Per ſe ipſam.*] Ità ex omnibus MSS. emendatum & ex antiquioribus & melioribus editis. In 5. vulgatis *per ſe ipſum*, in ed. Betul. *per ſe ipſa.*

Ibidem. *Antiſthenes multos, &c.*] *Inf. lib. de Irâ Dei*, c. 11. *Cic. de Nat. deor.*

Lin. 6. *Naturalem ſummæ, &c.*] Antè erat inter duas haſce voces inſertum, *id eſt*, quod expunximus: habetur tamen in ſex MSS. rec. & recentioribus editis; deſideratur in antiquis, nec eſt neceſſarium.

Ibidem. *Cleanthes & Anaximenes.*] *Anaximenem*, inquit Auguſtinus loquens de Anaximandro, *diſcipulum & ſucceſſorem reliquit, qui omnes rerum cauſas infinito aëri dedit, nec deos neg[illegible]vit aut tacuit: non tamen ab ipſis aërem factum, ſed ipſos ex aëre ortos credidit.* Adeundi Diogenes Laërtius lib. 11. Plutarch. περὶ ἀρεσκ. Juſtinus Martyr Λογ. παραινετ. πρὸς Ἕλλ. Stobæus lib. 1. eclog. Phyſic. c. 13. De Cleanthe, vide Cic. lib. 1. de Nat. deor. ubi legitur aëra, non *æthera*; Clementem Alexandrinum in Protreptico, ubi optimè mentem Cleanthis exponit circa rerum generationem. Legatur etiam Tertullian. in Apologet.

Lin. 7. *Poëta.*] 2. Georg. 325. Vide Macrob. lib. 1. de Somnio Scipion. cap. 17. & Servium in hæc verba Virgil.

Lin. 11. *Permiſtus.*] Vulgata Maronis lectio habet *commixtus.*

Lin. 12. *Chryſippus.*] *Chryſippus ait vim divinam in ratione eſſe poſitam, & univerſæ naturæ animo atque mente; ipſumque mundum eſſe, & ejus animi fuſionem univerſam; tum fatalem umbram, & neceſſitatem rerum futurarum.* Ità Cicero lib. 1. de Nat. deor. Vide Ariſtot. tom. 2. Stob. in eclog. Phyſ. cap. 2. Diogenem Laërtium lib. 7. *Elmenhorſt.*

Lin. 13. *Zeno.*] Cic. lib. 1. de Nat. deor. c. 14. *Zeno naturalem legem divinam eſſe cenſet; eamque vim obtinere recta imperantem, prohibentemque contraria, atque alio loco æthera deum eſſe dicit;* teſtantibus Laërtio & Plutarcho, quem deinde Cleanthes ejus auditor eſt ſecutus. Zeno autem ille Cittienſis Stoïcæ factionis princeps fuit.

Digitized by Google

ratio, ſive mens, ſive fatalis neceſſitas, ſive divina lex, ſive quid aliud dixeris; idem eſt, quod à nobis dicitur Deus. Nec obſtat appellationum diverſitas, cùm ipſâ ſignificatione ad unum omnia revolvantur. Ariſtoteles, quamvis ſecum ipſe diſſideat, ac repugnantia ſibi & dicat & ſentiat, in ſummum tamen unam mentem mundo præeſſe teſtatur. Plato, qui omnium ſapientiſſimus judicatur, monarchiam planè apertèque defendit; nec æthera, aut rationem, aut naturam, ſed, ut eſt, Deum nominat: ab eo mundum hunc perfectum atque mirabilem eſſe fabricatum. Quem Cicero ſecutus atque imitatus in plurimis, Deum frequenter confitetur, ac ſupremum vocat in iis libris, quos de Legibus ſcripſit; ab eoque regi mundum argumentatur, cùm diſputat de Naturâ deorum, hoc modo: „ Nihil „ eſt præſtantius Deo: ab eo igitur mundum regi neceſſe eſt. Nulli igitur „ eſt naturæ obediens aut ſubjectus Deus: omnem ergo regit ipſe naturam. “ Quid autem ſit Deus, in Conſolatione definit: „ Nec verò Deus ipſe, qui „ intelligitur à nobis, alio modo intelligi poteſt, niſi mens ſoluta quæ„ dam, & libera, ſegregata ab omni concretione mortali, omnia ſentiens „ ac movens. “

Annæus quoque Seneca, qui ex Romanis vel acerrimus Stoïcus fuit, quàm ſæpè ſummum Deum meritâ laude proſequitur! Nam cùm de immaturâ morte diſſereret: „ Non intelligis, inquit, autoritatem ac majeſta„ tem judicis tui, rectorem orbis terrarum, cælique & deorum omnium „ Deum, à quo iſta numina, quæ ſingula adoramus, & colimus, ſuſpenſa

Lin. 2. *Nec obſtat, &c.*] Huc apprimè conveniunt verba S. Cypriani, de Idolorum cultu. Nec, inquit, *nomen Dei quæras; Deus nomen eſt illi. Illic vocabulis opus eſt, ubi propriis appellationum inſignibus multitudo dirimenda eſt. Deo, qui ſolus eſt, Dei vocabulum totum eſt.*

Lin. 3. *Ariſtoteles.*] Vide Ariſtot. lib. 1. Metaphyſ. cap. 3. & 4. Cicer. lib. 1. de Naturâ deorum. Minut. Felic. Octav. ubi videbis quantùm philoſophus ille à ſe ipſo diſſideat.

Lin. 4. *In ſummum tamen unam mentem mundo præeſſe teſtatur.*] De Ariſtotele loquitur, quem ex 2. de generat. ex 12 *Divinorum*, ex c. 7. libelli de mundo, unum Deum ſenſiſſe conſtat. Vide Scaliger. de Subtilitate ad Cardan. exercitat. 365. *Iſæus.*

Lin. 5. *Plato.*] Minutius Felix: *Platoni in Timæo Deus eſt ipſo nomine mundi parens.* Plato libro 4. de legibus: ὁ θεὸς μὲν πάντα, &c. & in Sophiſtâ, πάντων δημιουργὸν appellat. Platonis Theologiam examinat S. Auguſt. libro VIII. de Civit. Dei.

Lin. 9. *Supremum vocat.*] Plato lib. 1. de legib. & lib. 2.

Lin. 10. *De Legibus.*] Quos ſcripſit Cicero paulò ante mortem.

Lin. 14. *In Conſolatione.*] Opus deperditum; ſed vide Ciceronem in 1. Tuſculanar. ex Platone.

Lin. 20. *Autoritatem ac majeſtatem.*] Ità emendavimus ex omnibus ferè MSS. codicibus, & vetuſtioribus ac potioribus editis: in poſteriores irrepſit *auctorem ac majeſtatem;* in 1. Reg. rec. 1. Colb. 1. Brun. *veritatem & majeſtatem.*

Lin. 21. *Deorum omnium Deum.*] Rectè, ità MSS. 18. Priùs erat, *rectoris orbis terrarum, cælique & Deorum omnium Dei;* ſed minùs benè.

Lin. 22. *Quæ ſingula adoramus.*] Quia autor noſter ſæpe mentionem facit adorationis, animus eſt impræſentiarum ea quæ ad adorationis ritum pertinent adnotare, ne poſteà, ubi idem recurrit, cogamur eàdem oberrare chordâ. Itaque in adorationis ritu manum ori admoveri ſolitam omnibus jam notum. Briſſon. de Form. notat locum admodùm luculentum ad hanc rem explicandam, nempe Luciani, quod & Dempſterus ad Roſin. notavit ex Apuleio Mileſiar. 4. *& admoventes oribus ſuis dexteram, priori digito in erectum pollicem reſidente, ut ipſam prorſùs deam Venerem religioſis adorationibus venerabantur.* Idem Apolog. *adorandi gratiâ manum labris admovere.* Rectè

Digitized by Google

„ ſunt. “ Item in Exhortationibus: „ Hic, cùm prima fundamenta molis pul-
„ cherrimæ jaceret, & hoc ordiretur, quo neque majus quidquam novit na-
„ tura, nec melius; ut omnia ſub ducibus ſuis irent, quamvis ipſe per to-
„ tum ſe corpus intenderat, tamen miniſtros regni ſui deos genuit. “ Et quàm multa alia de Deo noſtris ſimilia locutus eſt: quæ nunc differo, quòd aliis locis opportuniora ſunt. Nunc ſatis eſt demonſtrare, ſummo ingenio viros attigiſſe veritatem, ac penè tenuiſſe; niſi eos retrorſùm infatuata pravis opinionibus conſuetudo rapuiſſet, quâ & deos alios eſſe

obſervavit Salmaſius exercit. Plin. p. 936. adorantes in dextrum latus corpus circumagere ſolitos. Plinius: *in adorando, dexteram ad oſculum referimus, totumque corpus circumagimus.* Videndi Plautus & Propertius. Salmaſius in Flav. Vopiſc. hunc adorandi ritum explicans, docet, non ſolùm totum corpus ab adorantibus dextrâ circumagi ſolitum, verùm etiam ſpeciatim, manum labris admoveri, eique oſcula figi; hincque *labratum oſculum* ejus, qui in adorando manus labris admovebat atque oſculabatur. Sic olim numina ſua, ſic Imperatores ſuos adorabant, & Imperatorum imagines, haud minùs quàm deorum ſimulacra. Hieronymus adversùs Ruffinum: *Qui adorant, ſolent deoſculari manum, & capita ſubmittere.* Plura de hoc more Lipſius in electis lib. 2. p. 20. ſed malè ab illo ibidem ſcriptum eſt, adorantes manum priùs porrigere, deinde ſtatim ad os referre ſolitos: immò contrà faciebant, manum enim oſculari, deinde eam verſùs illum quem adorabant, protendere conſueverant; & hoc erat quod dicebant, *oſcula jacere*, & *baſia jactare*. Tacitus lib. 1. hiſt. *Jactare baſia* apud Juvenal. Satyr. 4. & apud Phædrum 87. lib. 5.

——*jactat baſia*
Tibicen,

id eſt, populum adorat. Jacere autem oſculum is propriè dicitur, qui manum oſculatur, deinde eam porrigit ad eos, quorum honori ac venerationi dat illud oſculum: nam protenſione manûs, quam priùs erant oſculati, quodammodò oſculum ipſum porrigere, & jactare ad eos videbantur, quibus honorem illum deferebant. Tacitus de Nerone cantante: *Poſtremò genu flexus, & cœtum illum manu veneratus eſt.* Hiſtrionem ille verum agebat: at hiſtrionum, pantomimorum & cantorum mos hic erat, ut populum ſcenam ingreſſi adorarent. Vetus epigramma, à Pythœo editum, ut videre eſt ejus lib. 4. epigr.

Ingreſſus ſcenam populum ſaltator adorat.

Sic aurigæ flagello populum venerabantur: cùm enim dextram manum in adorando ad os referrent, aurigæ qui dextrâ flagellum tenebant, flagellum ipſum oſculabantur, & ſic adorabant. Dio in Caracallâ de ejus aurigationibus. Hic ritus non ſolùm Romanis, verùm & Orienti uſitatus, ut Doctiſſ. Druſ. frag. vett. interpr. p. 834. rectè annotavit; probavitque ex Job c. 31. ℣. 26. 27. & 28. *Si vidi ſolem cùm ſplendeſceret aut lunam nobiliter incedentem, & ſeductum eſt in abſcondito cor meum, & admota eſt manus mea ori, etiam hæc eſt iniquitas à judice vindicanda, quia ſic negaſſem Deum ſupremum.* Ubi LXX. reddunt: *Si manum meam ori admotam deoſculatus ſum.* Juxta Symmachum: *Et adoravit manus mea circum os meum.* Hieronymus: *Et oſculatus ſum manum meam ore meo.* Deoſculatio Hebræorum phraſi eſt adoratio, ut conſtat Pſ. 2. ℣. ult. ut & 1. Reg. c. XIX. ℣. 18. *Omnia genua quæ non curvaverunt ſe ipſi Baal, & omne os quod non oſculatum eſt eum.* Apud Hoſeam cap. XIII. ℣. 11. *oſculentur.* Symmach. & Theodot. reddiderunt, *adorantes;* Aquila καταφιλοῦντες, *oſculantes.* Hieronymus: *Pro eo quod juxta Symmach. & Theodot. vertimus adorantes, Aquila interpretatus eſt καταφιλοῦντες, id eſt, deoſculantes; qui enim adorant, ſolent deoſculari manum ſuam, quod Job feciſſe ſe negat, dicens: Si oſculatus ſum manum meam apponens ori meo*, ex Salmaſio. Vide Martinum Kempium de Oſculis Diſſert. 4. *de Oſculo adorativo.*

Lin. 7. *Ac penè tenuiſſe.*] Ità reſtituimus ex MSS. vet. 4. Reg. 1. Bonon. 6. Colb. Gronov. Lipſ. 2. Claromont. 2. Brun. ac veteribus editis quinque. In ſex vulgatis rec. *propè.*

Lin. 8. *Infatuata pravis opinionibus.*] Sic MSS. duo codices eruditiſſimorum virorum Gronovii & Claromontii 1. à primâ manu, cum recentioribus editis quatuor. At MSS. 5. Reg. 1. Bon. 3. Colb. 1. Sorbon. Cauc. Jun. 1. Claromont. Lipſ. Pen. Tax. Ultr. Em Cant. Chriſt. Balliol. cum editis Rom. 1468. Betulei & Iſæi habent *infucata.* In 3. Reg. 1. Colb. & Brun. nonnulliſque editis legitur *fucata.*

Digitized by Google

opinabantur, & ea, quæ in uſum hominis Deus fecit, tanquam ſenſu prædita eſſent, pro diis habenda, & colenda credebant.

In 1. Colb. rec. *fuſcata*; in altero Colb. *retroverſùs infricata*, corruptè; in 14. MSS. *retrorsùs*. Verior nobis viſa eſt lectio MSS. Gronov. & Clarom. *infatuata*; per opiniones enim in ſtultitiam labimur. Lactant. lib. 4. cap. 1. *Quòd unius ſeculi ſtultitiâ religiones varias ſuſcipientis, deoſque multos eſſe credentis, in tantum ſubitò ignorantiam ſui ventum eſt.* Verbum autem hoc, ut exprimendæ rei efficax, ità non nimis vulgare. Cicero Philip. III. *Ea, cur magiſter ejus ex oratore arator factus ſit, ut hominem ſtultum magis etiam infatuet mercede publicâ.* Pro Flacco: *Neminem quidem adeò infatuere potuit, ut ei nummum ullum crederet?* In dictis MSS. 23. & in nonnullis edit. legitur *infucata*, librariorum oſcitantiâ pravè pro *infatuata*; in nonnullis *fucata*. Quid autem illa *fucata conſuetudo*; quid eſt *fucare*? niſi interpolare certam rei ſpeciem. Non omninò tamen nobis diſplicent MSS. & editiones quæ legant, *fucata* vel *infucata pravis opinionibus conſuetudo*; cum alibi legatur *veritatem fucatam mendacio*. Hi loquendi modi apprimè inter ſe conveniunt.

CAPUT VI.

De Divinis teſtimoniis, & de Sibyllis & earum carminibus.

NUNC ad divina teſtimonia tranſeamus: ſed priùs unum proferam, quod eſt ſimile divino, & ob nimiam vetuſtatem, & quòd is, quem nominabo, ex hominibus in deos relatus eſt. Apud Ciceronem C. Cotta pontifex diſputans contra Stoïcos de religionibus, & de varietate opinionum, quæ ſolent eſſe de diis, ut more Academicorum omnia faceret incerta, quinque fuiſſe Mercurios ait; & enumeratis per ordinem quatuor, quintum fuiſſe eum, à quo occiſus ſit Argus, ob eamque cauſam in

Lin. 1. *Divina teſtimonia.*] Id eſt, quæ pro divinis, & divinæ autoritatis habebantur ab ethnicis, veluti Sibyllarum verſus, Apollo Mileſius, Hermes Triſmegiſtus, qui unum dumtaxat Deum prædicant.

Lin. 3. *Ex hominibus in deos relatus eſt.*] Ità potiores MSS. Bon. 2. Reg. 900. annor. 3. alii Reg. 4. Colb. 2. Sorbon. 2. Clarom. 3. Lipſ. Gatian. & Marm. in quo ut in Reg. vetuſtiſſimo legitur mendosè *relaxatus eſt*, pro *relatus eſt*; in undecim aliis recentioribus & pleriſque editis, *inter deos*.

Ibidem. *Apud Ciceronem.*] Libro ſcilicet 3. de Nat. deor. quem adeas.

Lin. 6. *Quinque Mercurios.*] Totidem ab Arnobio numerantur, quem vide libro III. adverſùs Gentes: primus Cœlo patre & Die matre genitus: ſecundus Pharonidis & Valentis filius, qui & Trophonius vocatur: tertius Jove tertio natus & Maiâ: quartus Nilum patrem habuit, quem Ægyptii nefas ducunt nominare: quintus eſt quem colunt Pheneatæ, qui & Argum dicitur interemiſſe. Hunc, ut dicunt, Ægyptii Thoyt appellant: attamen non conveniunt tempora. Vide Ciceronem lib. 3. de Nat. deor. atque notam infrà poſitam.

Lin. 7. *Ob eam cauſam.*] Quidquid ſit, conſtat Thoyth, ſive Mercurium Ægyptiorum, multò antiquiorem fuiſſe eo Mercurio, à quo Argus fuit occiſus. Ultimus iſte Mercurius Jovis fuit filius: at Jupiter decimo nono ſeculo ante vulgarem æram vixit; ſed Thoyth, ſive Mercurius Ægyptiorum, decem ſeculis antiquior eſt Jove, ſive is ſit Thoyth I. vel ejus filius Thoyth II. De libris verò qui à Thoyth, vel Mercurio Ægyptiorum ſunt editi, vide Clementem Alexandrinum lib. VI. Stromatum, ubi eos enumerat. Libri autem quos nunc habemus ſub Mercurii Triſmegiſti nomine, conſtat eſſe ſuppoſititios.

Digitized by Google

Ægyptum profugiſſe, atque Ægyptiis leges, ac litteras tradidiſſe. Hunc Ægyptii Thoyth appellant, à quo apud eos primus anni ſui menſis, id eſt September, nomen accepit. Idem oppidum condidit, quod etiam nunc Græcè vocatur Ερμόπολις; & Pheneatæ colunt eum religioſè. Qui tametſi homo, fuit tamen antiquiſſimus, & inſtructiſſimus omni genere doctrinæ: adeò ut ei multarum rerum & artium ſcientia Triſmegiſto

Lin. 1. *In Ægyptum profugiſſe.*] Sic in Lactantii codicibus, tum MSS. tum impreſſis legitur. Cicero autem lib. 3. de Naturâ deor. unde hunc locum deſcripſit Autor noſter, habet, *ob eamque cauſam Ægypto præfuiſſe.* Nihil tamen obſtat, Thoyth profugerit in Ægyptum, & ei poſteà præfuerit.

Ibidem. *Ægyptiis leges ac litteras tradidiſſe.*] Sanchoniathon dicit Mercurium inveniſſe τὴν τῶν πρώτων στοιχείων γραφήν; & literarum characteres inſtituiſſe.

Lin. 2. *Hunc Ægyptii Thoyth appellant.*] In omnibus Lactantii Operibus nulla MSS. editor. major hâc varietas. Frequentes editi ferunt *Thoth.* At cunctorum MSS. vetuſtiſſimi & præſtantiſſimi Bonon. 1. Reg. 900. annor. Marm. Gat. 1. Sorbon. *Thoyth*; accedentibus 1. Reg. in quo *Thout*; 1. al. Reg. Θεουοεν; 1. Colb. in quo NHOYTH; 1. al. Colb. in quo Θωυμ. Quinque recentiores ſcripti 1. Reg. à primâ manu, 1. Colb. Nav. Vict. Brun. legiſſe videntur Θωυθ, aut Θευθ, ut editi Betul. Faſitel. & Henr. Petri 1556. Corruptè admodùm cæteri MSS. 2. Reg. rec. 1. Colb. 1. Sorbon. 1. Claromont. Ημουθ, vel Ηνουθ; Reg. duo cum editis Rom. 1468. 1470. πνουγια, πνουγν, &c. Claromontanus alter πνουσια, 1. Colb. *Hermin.* Sed cum Joh. Ger. Voſſio eò potiſſimum propendeo, ut *Thoyth* legendum putem: ſic enim habent optimæ notæ codices MSS. ac impreſſi; ſic etiam legendum eſſe docet Euſebius Præparationis Evang. lib. 1. cap. 9. Αἰγύπτιοι μὲν ἐκάλεσαν Θωὺθ, Ἀλεξανδρεῖς δὲ Θὼθ, Ἑρμῆν δὲ Ἕλληνες μετέφρασαν; *Ægyptii Thoyth vocarunt, Alexandrini Thoth, Græci Hermem, hoc eſt Mercurium interpretati.* Similiter apud Ciceronem lib. 3. de Naturâ deorum, unde hunc locum deſumpſit noſter Lactantius, legitur: *Hunc Ægyptii Thoyth appellant, eodemque nomine anni primus menſis apud eos vocatur.* Notandum porrò, quòd 1. MS. Lipſ. pro *Thoyth* habet *Moyſin.* De variis Mercuriis vide Iſæum in notis. De Mercurio vide etiam doctiſſimum D. Fourmont in obſervationibus ad Sanchoniatonem quarum editio nova modo prodiit anno præſenti 1747. Pariſ. apud Joan. de Bure. Tom. I.

Lin. 4. Ἑρμόπολις.] Urbs magna, à quâ denominata fuit Regio Ermopolitana, ἑρμοπολίτης νόμος, in partibus Ægypti Mediterraneis, ad occaſum Nili.

Ibidem. *Et Pheneatæ colunt eum religioſè.*] Idem Cicero lib. 3. de Naturâ deor. n. 56. ubi de Mercurio loquens, ſic ait: *Quintus quem colunt Pheneatæ, qui & Argum dicitur interemiſſe, ob eamque cauſam Ægypto præfuiſſe, atque Ægyptiis leges & litteras tradidiſſe. Hunc Ægyptii Thoyt appellant, eodemque nomine anni primus menſis apud eos vocatur.* Et Pauſanias in Arcadicis lib. 8. 301. 16. *Deorum verò,* inquit, *omnium maximè Mercurium Pheneatæ* venerantur. Legendum itaque ex MSS. codicibus Cauc. 1. Lipſ. Ultr. Chriſt. & edit. Cellar. *& Pheneatæ colunt eum religioſè*; convenientibus 1. Bonon. 8. Reg. 5. Colb. 2. Sorbon. Gat. Marm. 1. Lipſ. Goth. Em. Cantabrig. & 2. Claromont. in quibus legitur *Feniatæ*, pro Feneatæ, ſeu *Pheneatæ*: accedentibus quoque MS. Vict. in quo *Fenitæ*; MSS. Navar. 1. Colb. & Brun. in quibus eſt *Fenicæ*; & 1. al. Lipſ. *Fenices.* In MSS. Cauc. Jun. & Cantabrig. ac edit. Rom. 1468. habetur, *& Pheneatæ ſervant & colunt eum religioſè.* In editis Betul. Thyſ. Gall. Spark. Walch. *& Saïtæ colunt eum religioſè*; in edit. Pariſ. 1525. Ald. Faſ. Cratand. Graph. Gymn. Torneſ. *& Saïtæ ſervant & colunt eum religioſè*, quod in nullo manuſcriptorum quos viderim reperi. Petrus Ciaconius ſuſpicatur legendum eſſe, *& Saïtæ & Pheneatæ colunt eum religioſè.* Mallem, *& Saïtæ ſervant & Pheneatæ colunt eum religioſè*, ſi aliquam haberet ex MSS. autoritatem; ut dicatur & in Ægypto à Saïtis ſervari, & in Arcadiâ à Pheneatis coli. Apparet igitur legendum eſſe Pheneatæ, quia ſuprà dixerat de Ægyptiis, à quibus tranſit ad Pheneatas Arcadicos.

Lin. 6. *Adeò ut ei multarum rerum & artium ſcientia Triſmegiſto cognomen imponeret.*] Ità antiquiores & meliores MSS. Bon. 6. Reg. Lipſ. Pal. Gronov. & omnes ferè editi; Crat. & Torneſ. *imponerent.* In MSS. verò Cauc. Jun. 1. Colb. & edit. Pariſ. 1525. *ut ei ob*

Digitized by Google

cognomen imponeret. Hic ſcripſit libros, & quidem multos, ad cognitionem divinarum rerum pertinentes, in quibus majeſtatem ſummi ac ſingularis Dei aſſerit, iiſdemque nominibus appellat, quibus nos, Deum & patrem. Ac ne quis nomen ejus requireret, ἀνώνυμον eſſe dixit; eò quòd nominis proprietate non egeat, ob ipſam ſcilicet unitatem. Ipſius hæc verba ſunt: ὁ δὲ Θεὸς εἷς, ὁ δὲ εἷς ὀνόματος οὐ προσδέεται; ἔστι γὰρ ὁ ὢν ἀνώνυμος. Deo igitur nomen non eſt, quia ſolus eſt: nec opus eſt proprio vocabulo, niſi cùm diſcrimen exigit multitudo, ut unamquamque perſonam ſuâ notâ & appellatione deſignes. Deo autem, quia ſemper unus eſt, proprium nomen eſt Deus.

Supereſt de reſponſis carminibuſque ſacris teſtimonia, quæ ſunt multò certiora, proferre. Nam fortaſſe ii, contra quos agimus, nec poëtis putent eſſe credendum, tanquam vana fingentibus; nec philoſophis, quòd errare potuerint, quia & ipſi homines fuerint. M. Varro, quo nemo unquam doctior, ne apud Græcos quidem, nedum apud Latinos vixit, in libris rerum divinarum, quos ad C. Cæſarem pontificem maximum ſcripſit, cùm de Quindecim-Viris loqueretur, Sibyllinos libros ait non fuiſſe unius Sibyllæ;

multarum rerum ſcientiam Trimegiſto cognomen imponerent; & in recentioribus 2. Reg. 1. Colb. & Brun. *nomen*.

Lin. 1. *Trimegiſto cognomen.*] Vel Termagnus appellatur, quòd leges eximias condiderit; quòd ſummo Sacerdotio illuſtratus, Religionis ceremonias & ritus ſacros indiderit; atque tandem quòd in Philoſophicis apprimè verſatus, Geometriam in Ægypto ſummè neceſſariam, atque alias ſcientias naturales docuerit. De Trimegiſto iterùm diſſeret Lactantius libro de Irâ Dei cap. 10.

Lin. 3. *Iiſdemque nominibus.*] Vide *Triſmeg. Pimand. cap.* 11. *Aſclep.* 1. Sed conſtat, hos libros Pimandri & Aſclepiadis eſſe fictitios.

Lin. 4. Ἀνώνυμον.] Latinè, *ſine nomine*.

Lin. 6. Ὁ δὲ Θεός.] Latinè, *Deus autem unus; unus autem nomine non eget: eſt enim qui eſt ſine nomine.*

Lin. 7. *Deo igitur nomen non eſt.*] Minutius Felix in Octavio: *Nec nomen Deo quæras; Deus nomen eſt illi.* Item apud Xiſtum in ſententiis; apud Hermetem Ægyptium dicitur *ineffabilis*, *innominandus*, *ſilentio prædicandus*; apud Platonem quoque *indictus*, *innominabilis*; apud Apul. lib. de Nat. Phil. Platonis, Alcinoum Iſagog. c. 9. & Porphyr. l. 4. Hiſt. philoſophicæ apud Cyrillum. Vide ſuprà teſtimonium S. Cypriani notâ ad lineam 2. capitis V. pag. 19.

Lin. 9. *Unus eſt.*] Sic apud S. Cyprianum contrà Idolorum cultum: Hermes Triſmegiſtus *unum Deum loquitur, eumque incomprehenſibilem atque ineſtimabilem.*

Lin. 12. *Putent.*] Sic repoſitum ex omnibus penè MSS. & editis Betul. & Cellar. In 2. Colb. 1. Claromont. & in cunctis ferè editis eſt *putant*.

Lin. 13. *Quòd errare potuerint.*] Ità reſtituimus ex omnibus fermè MSS. In 1. Clarom. à primâ manu, & in editis multis, *potuerunt*.

Lin. 14. *Et ipſi homines fuerint.*] Sic repoſuimus ex MSS. propè omnibus. Edd. & 3. MSS. rec. *fuerunt*. In editis (ſi excipias Cellar.) *hi*, pro *ipſi*.

Ibidem. *M. Varro.*] Hic autem natus anno urbis DCXXXVIII. denatus autem penè nonagenarius anno urbis DCCXXVII. familiaris fuit Ciceroni, qui eum in Epiſtolis ad Atticum libro V. Epiſt. 10. vocat *univerſalem polygraphum*. Sic Quintilianus lib. XII. Varronem omnia penè tradidiſſe teſtatur; quem etiam vide libro X. ſicut & Ciceronem in Academicis lib. I. ubi Varronem eximiè laudat.

Lin. 15. *Nedum apud Latinos.*] Hæc verba abſunt à 35. MSS. atque etiam à Rohanneo & Sangermanenſi, & ab edit. Cellar. Pro *nedum*, legitur *neque* in edit. Rom. 1468. Pariſ. 1525. Ald. Crat. Graph. Gymnic.

Ibidem. *Vixit.*] 1. Reg. vetuſtiſſimus & edit. Pariſ. 1525. *dixit*. Deeſt in MS. Tax. ac in ed. Thyſ. Gall. & Walch.

Ibidem. *In libris, &c.*] De Varronis libris vide S. Auguſtin. de Civ. Dei lib. VI. cap. 3.

Lin. 17. *De Quindecim-Viris.*] De quibus, vide Alexand. ab Alexandro, Genialium dierum

Digitized by Google

ſed appellari uno nomine Sibyllinos, quòd omnes ſœminæ vates Sibyllæ ſint à veteribus nuncupatæ, vel ab unius Delphidis nomine, vel à conſiliis deorum enuntiandis. σιὼς enim deos, non θεὼς, & conſilium non βυλὴν, ſed βυλὴν appellabant Æolico genere ſermonis. Itaque Sibyllam dictam eſſe, quaſi σιοβυλὴν. Cæterùm Sibyllas decem numero fuiſſe; eaſque omnes enumeravit ſub autoribus, qui de ſingulis ſcriptitaverint: Primam fuiſſe de Perſis, cujus mentionem fecerit Nicanor, qui res geſtas Alexandri Macedonis ſcripſit: Secundam Libyſſam, cujus meminit Euripides in Lamiæ prologo: Tertiam Delphida, de quà Chryſippus loquitur in eo libro, quem de divinatione compoſuit: Quartam Cimmeriam in Italiâ, quam

l. III. c. 16. & infrà aliâ notâ. Hæc tamen ex Pomponio Læto: Duumviri, inquit, à Tarquinio Superbo inſtituti fuere, qui ſoli inſpicerent libros Sibyllinos: deinde cum plebs creari ex ſuis inſtaret, ex Plebeiis & Patriciis creati decem, & deinde quindecim, qui libros Sibyllinos inſpicerent.

Lin. 1. *Sibyllæ.*] De Sibyllarum nominis etimologiâ vide Servium in VI. Æneïd.

Lin. 2. *Vel ab unius Delphidis nomine.*] Vide Antimach. de oraculis Sibyll.

Ibidem. *Vel à conſiliis deorum, &c.*] Id multimodis ineptum, atque etiam falſum. Σίβυλλα ſimplex nomen eſt, non compoſitum. *Salmaſius.*

Lin. 3. *Enuntiandis.*] Ità reſtituimus ex eunctis fermè MSS. & editis Rom. 1470. Pariſ. 1525. Betul. Cellar. In octo editis eſt *denuntiandis*; in MS. 1. Colbert. *nunciandis.*

Lin. 5. Σιοβύλην.] Ità emendavimns ex MSS. 1. Reg. opt. notæ, 1. Sorbon. Colb. & 2. Brun. in quibus legitur *Siobulen.* Et ſic profectò legendum eſſe conſtat ex præcedentibus σιὺς & βυλὴν. Antè erat, θεοβύλην.

Ibidem. *Cæterùm Sibyllas.*] De Sibyllis, earumque ſcriptis multa olim Gentiles & Chriſtiani memoriæ prodiderunt: quid de iis ſtatuerunt non eſt hujus loci, nec nunc vacat referre. Vide ſi lubet S. Auguſtinum de Civ. Dei lib. 18. cap. 23. Voſſium, & Blondellum qui de his optimè diſſeruit in ſuo de Sibyllis libro. Vide etiam Servatum Gallæum in ſuâ Sibyllinorum carminum editione in-4°. Amſtælod. 1688. & 1689. 2. volum.

Ibidem. *Decem numero fuiſſe.*] Vide Antimachum de oraculis Sibyllinis. Alii novem tantùm fuiſſe volunt, inter quos Suidas; alii quatuor, ut Pauſanias; nonnulli tres, ut Solinus & Auſonius. Alii duas ponunt, ut Martianus Capella: denique nonnulli unam tantùm. C. Plinius lib. 2. cap. 33. adſtipulante Aulo Gellio lib. 1. cap. 19. *Dempſterus.* Sed Gyraldus plures quàm decem numerat.

Lin. 6. *Scriptitaverint.*] Ità reſtitui ex pleriſque & optimis MSS. & edit. Betul. In MSS. Tax. 2. Colb. 1. Clarom. *ſcriptitaverunt.* Colb. à ſecundâ manu, & 1. Clarom. à primâ, cum editis *ſcriptitarunt.* 1. Clarom. à ſecundâ manu, *ſcriptitarint.* Subjunctivus modus valdè familiaris eſt Lactantio, ut ex ſequentibus patebit.

Ibidem. *Primam fuiſſe de Perſis.*] Aliis Chaldæa, aliis Hebræa, proprio nomine Sambethe. *Bethuleius.*

Lin. 7. *Nicanor.*] Fortaſſè hic Leander Nicanor Alexandrinus Grammaticus, qui de Alexand. Commentarium ſcripſit. *Thyſius.*

Lin. 8. *Secundam Lybiſſam.*] Juxta Græcam terminationem. Ita MSS. 7. Reg. quorum duo ſunt 900. annor. 3. Colb. Nav. Ultr. 1. Sorbon. Vict. Marm. 1. Clarom. & al. Clarom. à ſecundâ manu, cum editis Faſit. Torneſ. Spark. In MSS. 3. Reg. Bonon. Lipſ. Em. Cantabrig. Ultr. Chriſt. 3. Colb. 1. Sorbon. Gat. 1. Clarom. à primâ manu, cum pleriſque editis, *Libycam.*

Ibidem. *In Lamiæ prologo, &c.*] Inter Euripidis tragœdias non extat Lamia.

Lin. 9. *Tertiam Delphida.*] Ità MS. Gronov. & edit. Cellar. ut & Lactantius in Epitom. cap. 5. convenienter Varroni. Et prorſus rectè. Etenim Lactantius paulò antè dixit, viſum eſſe quibuſdam Sibyllarum nomen ductum eſſe *ab unius Delphidis nomine.* Et quidem lectioni noſtræ favent MSS. 4. Reg. quorum duo ſunt 900. annor. & duo alii recentiores, ſed bonæ notæ, 2. Colb. Navar. Vict. & 2. Brun. in quibus legitur *Delphidam.* Quis autem non videat, legendum eſſe *Delphida* juxta Græcam terminationem ex ſupradictis; helleniſmis enim quandoque utitur noſter Firmianus. In undecim MSS. rec. & in omnibus ferè editis eſt *Delphicam.*

Lin. 10. *In eo Libro, &c.*] Hic liber à Laertio non recenſetur in Chryſippo.

Digitized by Google

quam Nævius in libris belli Punici, Piſo in annalibus nominat : Quintam Erythræam, quam Apoſlodorus Erythræus affirmat ſuam fuiſſe civem, eamque Graiis Ilium petentibus vaticinatam, & perituram eſſe Trojam, & Homerum mendacia ſcripturum : Sextam Samiam, de quâ ſcribit Eratoſthenes in antiquis annalibus Samiorum reperiſſe ſe ſcriptum : Septimam Cumanam, nomine Amaltheam, quæ ab aliis Demophile vel Herophile nominatur ; eamque novem libros attuliſſe ad Regem Tarquinium Priſcum, ac pro eis trecentos Philippeos poſtulaſſe ; Regemque aſpernatum pretii magnitudinem, deriſiſſe mulieris inſaniam : illam in conſpectu

Pag. 24. lin. 10. *Quartam Cimmeriam.*] Sic emendavimus ex MSS. vetuſtiſſimis 2. Reg. Navarr. 1. Sorbon. Vict. Ultr. 2. Brun. Chriſt. & edit. Cellar. In aliis 3. Reg. 2. Colbert. Em. & Gat. eſt Cimmeriam : etiam reponi vult Lilius Gyraldus *Cymeriam ;* in Goth. *Cymeream ;* in Gronov. *Cimenam*, pro *Cimeriam ;* in 1. Colb. & Marm. *Cimaeam ;* in 2. Colb. rec. *Cuneam ;* in 5. Reg. 12. Vatic. 1. Sorbon. 2. Clerm. ac editis multis *Cumaeam ;* mendosè omninò, cùm Autor noſter apertè *quartam Cimmeriam à ſeptimâ Cumanâ* ſeu *Cumaeâ* paulò inferiùs poſitâ diſtinguat ; itemque Iſidorus lib. 8. Origin. cap. 8. & Suidas ad v. Σίβυλλαι. *Cymmeria* autem ſic dicta eſt, teſte Gyraldo, quòd in Cimmeriâ Italiæ oppido fuerit, quondam juxta lacum Avernum in Campaniâ ſecundùm Plinium lib. 3. cap. 5.

Lin. 1. *Quintam Erythraeam.*] Hanc Sibyllam Erythræam, Cumæam & Cumanam, unam eamdemque fuiſſe vult Salmaſ. Exercit. Plin. pag. 37.

Lin. 3. *Graiis.*] MSS. 4. rec. *Graecis.* Sed idem eſt.

Ibidem. Hoc in carm. Sibyllinis ſermon. 3. his verbis : Ἴλιον οἰκτείρω σε κατὰ σπαρτὴν γὰρ ἐρίννυς, &c.

Lin. 4. *Sextam Samiam.*] Φυτὼ nomine, cujus Valer. Maximus meminit lib. 1. de Ominib. ubi de Prienenſibus. *Betuleius.*

Ibidem. *Scribit.*] Ita repoſitum ex MSS. codd. ac edit. Torneſ. & Walch. In multis editis, *ſcripſit.*

Lin. 5. *Septimam Cumanam.*] Vide Salmaſ. Exercit. Plin. p. 73. eamque eamdem cum Cumæâ Italicâ reperies ; cui etiam aſtipulor : & notandum MS. Ultr. habere hoc modo, *ſeptimam Cumanam* vel *Cumeam.* Gallæus. Ac eam Cumæam vocat eximia editio Colonienſis in-folio anno 1544. De hâc intelligitur Juſtini martyris locus.

Lin. 6. *Quae ab aliis Demophile vel Herophile.*] Solinus & Suidas, non Cumanam, ſed Erythræam vocant Hierophilem, quanquam apud Solinum & Tibullum Eleg. 5. lib. 2. legatur *Heriphile.* Euſebius verò nec Erythræam, nec Cumanam, ſed Samiam Herophilem vocatam ſcribit, quam Numâ Romanorum Rege vivente floruiſſe refert. *Iſaeus.*

Lin. 7. *Eamque novem libros, &c.*] Salmaſius in Exercit. Plin. planè negat libros Sibyllinos à Cumanâ Sibyllâ Tarquinio oblatos, imò ne Sibyllam quidem eam fuiſſe aſſerit. Dionyſius Halicarnaſſeus, γυναῖκα οὐκ ἐπιχωρίαν tantummodò nominat lib. 4. Gellius libro I. cap. 19. *In antiquis annalibus memoria ſuper libris Sibyllinis haec prodita eſt : Anus hoſpita atque incognita ad Tarquinium Superbum Regem adiit, novem libros ferens, quos eſſe dicebat divina oracula, eos velle venundare, &c.* Plura ſi quis deſiderat, locum conſulat. *Gallaeus.*

Ibidem. *Tarquinium Priſcum.*] Cum Lactantio ſic eum nominant Varro, Iſidorus lib. 8. cap. 8. & Suidas ; at Dionyſius Halicarnaſſeus lib. 4. Plinius lib. 13. cap. 13. Gellius lib. 1. cap. 19. *Superbum.* Sed veriùs (inquit erud. Cellarius) Priſco tribuitur, quia Solinus c. 2. quanquam cum Plinio eum Superbum vocat, *quinquageſimâ Olympiade* id contigiſſe refert.

Lin. 8. *Philippeos poſtulaſſe.*] Servius in Virgilium addit, hos Philippeos aureos fuiſſe, qui tum pretioſi erant ; non tamen quòd nummi illi cuſi fuerint nomine Philippi, patris ſcilicet Alexandri magni : ſiquidem eo tempore quo empti dicuntur illi libri, nondùm fuerit Philippus Macedo. Sed veteres autores (ut ait doctiſſ. Walchius) in re nummariâ ita ſcribunt, proüt facies ejus erat tempore ſuo : quod multis exemplis poſſet illuſtrari. Valebat autem nummus Philippeus aureus duos circiter aureos Gallicos, ut adnotat Lambinus ad Plautum. Vide Budæum de aſſe. lib. 4. & Gronovium. lib. 3. de Pecuniâ vet. & novâ. Multi tamen hæc omnia fabulam redolere exiſtimant.

Regis tres combuſſiſſe, ac pro reliquis idem pretium poſtulaſſe: Tarquinium multò magis mulierem inſanire putaſſe. Quæ denuò tribus aliis exuſtis, cùm in eodem pretio perſeveraret, motum eſſe regem, ac reſiduos trecentis aureis emiſſe: quorum poſteà numerus ſit auctus, Capitolio refecto, quòd ex omnibus civitatibus & Italicis, & Græcis, & præcipuè Erythræis coacti, allatique ſunt Romam, cujuſcumque Sibyllæ nomine fuerint: Octavam Helleſpontiam in agro Trojano natam, vico Marpeſſo, circà oppidum Gergithium; quam ſcribit Heraclides Ponticus Solonis & Cyri fuiſſe temporibus: Nonam Phrygiam, quæ vaticinata ſit Ancyræ: Decimam Tiburtem, nomine Albuneam, quæ Tiburi colitur ut dea, juxtà ripas amnis Anienis, cujus in gurgite ſimulacrum ejus inventum eſſe dicitur, tenens in manu librum: cujus ſortes Senatus in Capitolium tranſtulerit.

Harum omnium Sibyllarum carmina & feruntur & habentur, præterquàm Cumææ, cujus libri à Romanis occuluntur, nec eos ab ullo, niſi à

Lin. 4. *Trecentis.*] Vide Gellium ſuprà citatum, & Dionyſium Halicarnaſſ. lib. IV.

Ibidem. *Capitolio refecto.*] Sic etiam Tacitus lib. 6. annal. cap. 12. *Poſt exuſtum ſociali bello Capitolium, quæſitis Samo, Ilio, Erythris, per Africam etiam & Siciliam & Italicas colonias carminibus Sibyllæ, &c.*

Lin. 7. *Fuerint.*] MSS. 17. & 15. ed. *Fuerunt.*

Ibidem. *Helleſpontiam.*] Ita cum Epitome, cap. 5. omnes ferè MSS. In duobus recentioribus eſt *Helleſpontiacam.* Edd. *Helleſponticam.*

Ibidem. *Vico Marpeſſo.*] Sic etiam legit Pauſanias ad MSS. Græcos tres Regios à me collatos lib. X. ubi de Herophile fatidicâ loquitur. Ego in omnium ferè editionum receptâ lectione nihil mutare volui, ſiquidem Iſæus & Galhæus aſſerunt legi *Marpeſſo* in maximâ Lactantianorum MSS. parte: licèt in omnibus quos vidi, ſcilicet 10. Reg. 6. Colb. Nav. 2. Sorbon Vict. Gat. Marm. 2. Claromont. 2. Brun; necnon in 1. Bonon. Tax. Pen. Chriſt. Goth. Lipſ. Cauc. Ultr. Pal. Roſtoch. Cantabrig. & in veterrimis tribus Romanis editionibus habeatur *Marmeſſo*; apud Suïdam d. l. *Marmiſſo.*

Lin. 8. *Gergithium.*] De quâ vide Stephan. Byzantinum in Γέργις; eamque ſepultam eſſe in templo Apollinis Gergithii dicit. Gergis verò locus eſt in Troade.

Lin. 9. *Nonam Phrygiam.*] Hanc Capella eamdem cum Erythræâ & Cumanâ facit *Betuleius.*

Lin. 10. *Decimam Tiburtem.*] Albuneam Tiburi cultam religiosè, indicat in agro Tiburtino mons & fons ejus nomine, de quo Virgil. Æneid. lib. 7.

Lin. 12. *Cujus ſortes Senatus in Capitolium tranſtulerit.*] Ita reſtituimus ex MSS. Jun. Marm. Jani Gulielmi & 4. Regiis quorum duo ſunt eximii; niſi quòd in vetuſtiſſimis habetur, *in Capitolio.* MS. Gat. *Cujus ſortes Senatus in Capitolium attulit.* Hæc abſunt à MSS. 6. Reg. 6. Colb. 2. Sorbon. Nav. Vict. 2. Clarom. Tax. Pen. Em. Cantabrig. 2. Brun. Edit. Rom. 1470. Betul. & Walch. Pro *ſortes* legitur *ſacra* in 12. editis rec. Legendum eſſe *ſortes* confirmatur ex Virgilii loco, ubi Æneas ad Demophilem Cumanam Sibyllam ait lib. 6. Æneid. v. 72.

Hîc ego namque tuas ſortes arcanaque fata
Dicta meæ genti ponam.

Sortes enim (inquit Servius ad hunc locum) Sibyllina reſponſa ſunt.

Lin. 15. *Niſi à quindecim viris inſpici fas habent.*] Ita repoſuimus ex MSS. 4. Reg. 5. Colb. 2. Sorbon. 2. Clarom. Lipſ. Goth. Ultr. Cauc. Jun. aliiſque. MS. Gronov. *inſpectos habent*, non malè. In 1. Colb. & in impreſſis, *inſpici fas eſt.* Cæterùm de hoc collegio quindecim virorum notandum, in principio Tarquinium duos tantùm conſtituiſſe: poſt ducentos & tredecim annos, anno U. C. 388. numerus illorum auctus fuit, atque à denario numero, decemviri appellati ſunt: vide Livium 4. Decade. Poſteà ad quindecim numerus accrevit, quod factum fuit intrà annos U. C. 671. quo Capitolium conflagravit, & 675. quo Sylla ſe dictaturâ abdicavit; ut diligenter annotavit David Blondellus in opere, quod Gallicâ linguâ de Sibyllis compoſuit. Hoc nomen quindecim virorum illis ſemper manſit immutatum, etiamſi poſteà quadraginta fuerint numero, notante Servio. Etiam tempore Chriſtianorum, ut videre licet loco lau-

Digitized by Google

quindecim viris inſpici fas habent. Et ſunt ſingularum ſinguli libri : qui quia Sibyllæ nomine inſcribuntur, unius eſſe creduntur ; ſuntque confuſi, nec diſcerni ac ſuum cuique aſſignari poteſt : niſi Erythrææ, quæ & nomen ſuum verum carmini inſeruit, & Erythræam ſe nominatum iri prælocuta eſt, cùm eſſet orta Babylone : ſed & nos confuſè Sibyllam dicemus, ſicubi teſtimoniis earum fuerit abutendum. Omnes igitur hæ Sibyllæ unum Deum prædicant ; maximè tamen Erythræa, quæ celebrior inter cæteras ac nobilior habetur : ſiquidem Feneſtella diligentiſſimus Scriptor de xv. viris dicens, ait, reſtituto Capitolio, retuliſſe ad Senatum

dato. Horum quindecim virorum munus erat, ſedulò aſſervare oracula Sibyllina, eaque exigente neceſſitate ex mandato Senatûs conſulere. *Gallæus.*

Mortis ſupplicio (juxta S. Juſtinum Apolog. 2. pro Chriſtianis) erat Ethnicis interdictum librorum Prophetarum & Sibyllarum lectione; metuebatur enim, ne ſcripta illa legentes, veræ fidei ac bonarum rerum notitiam perciperent, & ad Chriſtianam tranſirent Religionem. Sibyllæ autem fœminæ erant, quæ Antiquis Vates habebantur. Earum nomine hodièque ſuperſunt libri octo, in quibus multa reperiuntur Chriſtianæ Religioni convenientia, à priſcis Eccleſiæ Patribus à S. Juſtini tempore prolata. Hoſce octo libros, vel omninò vel partim ſuppoſititios, aut ſaltem depravatos eſſe, nunc convenit inter eruditos : non item de Sibyllarum numero. De his optimè diſſerentem vide Blondellum. Dionyſius verò Halicarnaſſeus hæc lib. IV. dicit : *Romani*, inquit, *nihil ita cuſtodiunt, neque ſanctum neque ſacrum, quemadmodùm Sibyllina divinitùs miſſa oracula.*

Lin. 1. *Singuli libri.*] Libri iſti non in chartaceis voluminibus deſcripti, ſed linteis. Symmach. lib. 4. epiſt. 34. *Et Marciorum quidem vatum divinatio caducis corticibus inculcata eſt, monitus Cumanos lintea texta ſumpſerunt ; tu etiam ſericis voluminibus, Achemanio more, infundi litteras meas jubes.* Fl. Vopiſc. in Aurel. *Inveni nuper in Ulpiâ Bibliothecâ inter linteos libros epiſtolam D. Valeriani. Auſonius* ep. 23.

—— per licia texta querelas
Edidit, & tacitis mandavit crimina telis.

Hinc itaque patet, non ſolùm libros Sibyllinos in linteis tabulis, verùm etiam & alios ſcriptos fuiſſe. Plinius totam hanc rem expedit, lib. 13. cap. 11. *In Palmarum* (lege *Malvarum*, corrigente Dalecampio) *foliis primò ſcriptum, deindè quarumdam arborum libris : poſteà publica monumenta plumbeis voluminibus, mox & privata linteis confici cœpta aut cereis.*

Ego vidi hominem in linteis egregiè ſcribentem in carcere, cuſtode papyrum ſeu cartham denegante. Lintea autem iſta leviter agglutinata erant primario pane aquâ diluto, farinæ penuriâ. Hæc ait Joan. Bapt. le Brun.

Lin. 4. *Et Erythræam ſe nominatum iri prælocuta eſt.*] Hæc vera & genuina nobis viſa eſt lectio edit. Graph. Gymnici, Betulei, Manuſcriptorum 4. Reg. ex quibus duo ſunt veterrimi ; al. duor. rec. bonæ notæ, necnon vet. edit. Ald. 1515. Pariſ. 1525. Crat. Faſitel. in quibus tamen 4. pro *Babylone*, eſt *Babylonia.* Quid enim rectius, quàm quòd illa Sibylla *Erythræa nomen ſuum verum* ac proprium (aliud quàm Erythræa) *carmini inſeruit; & tamen ſe* aliquandò *Erythræam nominatum iri prælocuta eſt, cùm*, id eſt quamvis, *eſſet orta Babylone.* Mira eſt & inepta varietas in aliis 13. MSS. rec. & ed. Rom. 1470. in quibus eſt, *Erythræam ſe nominat, ubi prælocuta eſt cùm eſſet orta Babylone ;* in ſex aliis ſcriptis rec. *Babylonia ;* in 1. Bonon. rec. *ubi perlocuta eſt.* Ad quid enim referetur *ubi ?* Ad *Erythræam ?* Sed quàm incompoſita locutio!

Lin. 5. *Prælocuta.*] Vel potiùs *prolocuta*, ut habetur ad oram eximiæ editionis Colonienſis in-folio anni 1544.

Lin. 6. *Abutendum.*] Id eſt, *utendum.* Sic Terentius in Prologo Andr. *Operam abutitur*, pro *utitur.* Eodem ſenſu hoc verbum acceperunt Apul. lib. 4. *Jam provectâ veſperâ abuſi beneficio tenebrarum, Traſileonis caveam Demochari cum litteris illis adulterinis offerimus.* Cic. de Nat. deor. lib. 2. *Nos elephantorum acutiſſimis ſenſibus, nos ſagacitate canum ad utilitatem noſtram abutimur.* Nazarius Panegyr. dicto Conſtantino n. 30. *O ſi nunc mihi facultas daretur ſermonis pro rerum dignitate figurandi, adhiberem omnes floſculos, & abuterer exquiſito quodam lepôre ac venuſtate dicendi.* Baldricus Noviomenſis lib. 3. cap. 69. *Sentiens Imperator ſe blanditiis impetrare non poſſe quod petebat, cœpit abuti violentiâ.*

C. Curionem Cos. ut legati Erythras mitterentur, qui carmina Sibyllæ conquiſita Romam deportarent: itaque miſſos eſſe P. Gabinium, M. Otacilium, L. Valerium, qui deſcriptos à privatis verſus circa mille Romam deportarunt. Idem ſuprà oſtendimus dixiſſe Varronem. In iis ergò verſibus, quos legati Romam attulerunt, de uno Deo hæc ſunt teſtimonia:

> Εἷς θεὸς ὃς μόνος ἐστὶν ὑπερμεγέθης ἀγένητος.

Hunc eſſe ſolum Deum ſummum, qui cœlum fecerit, luminibuſque diſtinxerit.

> Ἀλλὰ θεὸς μόνος εἷς πανυπέρτατος ὃς πεποίηκεν
> Οὐρανὸν ἠέλιόν τε καὶ ἀστέρας, ἠδὲ σελήνην,
> Καρποφόρον γαῖάν τε, καὶ ὕδατος οἴδματα πόντου.

Lin. 1. *C. Curionem.*] Is fuit Conſul anno urbis Varroniano DCLXXVIII. cum Cn. Octavio. De his vide Librum de Irâ Dei infrà Tomo 2. hujuſce Editionis, capite 22. & 23.

Ibidem. *Sibyllæ.*] Tanti olim fecerunt antiqui Chriſtiani Sibyllarum Carmina, ut ex re eſſe crediderim de iis aliquid dicere. Numerum tamen earum non attingere viſum eſt, quia incertus eſt ac diverſus. Sat igitur erit earum autoritatem ad examen hîc paucis revocare. Conſtat olim fuiſſe quaſdam, eaſque valdè antiquas, mulieres fatidicas, quas Sibyllas veteres nominarunt. Sed quid prænuntiaverint, id ſemper in obſcuro fuit; Sacrum quippe erat earum ſecreta myſteria revelare. Solis namque datum fuit apud Romanos Duumviris, qui poſteà ad quindecim excrevere, earum libros perſcrutari: ſed iis ſub pœnâ capitis fuerat prohibitum, ne detegerent ea quæ legerint. Undè fit, ut Scriptoribus Chriſtianis ſemper earum carmina fuerint penitùs ignota, eaque nil niſi de gentilibus ſuperſtitionibus agebant, ut notant hiſtorici, multùmque erant obſcura, imò ambigua & furore quodam poëtico ſcripta. Verùm in iis carminibus, quæ undique ex Græciâ mendaci corraſerant quidam veterum, & quæ nunc habemus, nec mens emota poëtarum agnoſcitur, nec obſcuritas ulla; cuncta more hiſtoricorum Chriſtianæ religionis ſecreta myſteria adeò clarè, adeò manifeſtè enarrantur, ut pateat ea fuiſſe tum à Prophetis Judæorum, tum à Scriptoribus Evangelicis deſumpta, ſive à Judæis ipſis, ut opinatus eſt Iſaac Voſſius, ſive à quibuſdam prioribus Chriſtianis vel efficta, vel ſaltem interpolata ſint, quod ad verum propiùs accedit. Quidam tamen ex antiquis Patribus iis parùm fidei adhibebant. Teſtis eſt de ſe ipſo S. Auguſtinus libro 18. de Civit. Dei capitibus 45. & 47. Ea porrò carmina videntur emiſſa poſt annum æræ vulgaris 140. id eſt poſt tempora Papiæ Hierapolitani, cujus opinio erronea de Regno Chriſtianorum in terris millenario iis in libris legitur. At quamvis Celſus infenſiſſimus Chriſtianorum adverſarius quoſdam eorum, teſte Origene lib. 5. contra Celſum, ſugillet, quòd Sibyllarum carmina in ſui defenſionem adducant, non ideò tamen culpandi ſunt priores Religionis propugnatores, quòd tam incerta, tam caduca veritatis aſſerendæ ſtudio adhibuerint momenta. Tunc ſat erat ad Gentilium errorès revincendos, ut his carminibus fidem adhibuerint, undè contra eos rectè argumentarentur veteres Chriſtiani. Totum Sibyllarum negotium jam ante medium ſeculi proximè elapſi in controverſiam venerat; atque res ſummo criterio, multâque ac variâ eruditione agitata fuit, non quidem à nimis credulo Craſſetio Jeſuitici Sodalitii alumno, ſed à Ludovico Eliâ Dupin, Doctore Pariſienſi, à Nicolao le Nourry atque P. le Cellier, utroque ex Ordine S. Benedicti, hoc ex S. Vitoni. illo S. Mauri Congregationibus. Non inutilem etiam hâc in controverſiâ examinandâ ſuam extranei doctiſſimi operam adhibuerunt. Ii ſunt Joan. Dallæus, Iſaac Voſſius & Servatus Gallæus, quos omnes adire licet,

Lin. 2. *Otacilium.*] Sic lego cum optimo MS. Reg. Put. Martial. Epigram. l. 10. c. 78. Multi *Octacilium.*

Lin. 6. Εἷς θεός.] Interpret. lat. *Unus Deus qui ſolus eſt excedens omnem magnitudinem increatus.* Ὃς μόνος ἐστὶν. Pro ἐστὶν, *eſt*, MS. Reg. antiq. habet ἄρχη, al. ἄρχει, *regnat.*

Lin. 9. Ἀλλὰ θεός.] Interpret. lat. vide Theophilum ad Autolic. lib. 2. *Sed Deus ſolus unus eminentiſſimus, qui fecit cœlum, ſolemque, & ſtellas, & lunam, fructiferamque terram, & aqua maris fluctus.*

Digitized by Google

Qui quoniam ſolus ſit ædificator mundi, & artifex rerum, vel quibus conſtat, vel quæ in eo ſunt, ſolum coli oportere teſtatur.

> Αὐτὸν τὸν μόνον ὄντα σέβεσθ' ἡγήτορα κόσμου.
> Ὃς μόνος εἰς αἰῶνα καὶ ἐξ αἰῶνος ἐτύχθη.

Item alia Sibylla, quæcunque eſt, cùm perferre ſe ad homines Dei vocem diceret, ſic ait:

> Εἷς μόνος εἰμὶ θεός· καὶ οὐκ ἔστι θεὸς ἄλλος.

Exequerer nunc teſtimonia cæterarum, niſi & hæc ſufficerent, & illa opportunioribus locis reſervarem. Sed cùm defendamus cauſam veritatis apud eos, qui aberrantes à veritate falſis religionibus ſerviunt, quod genus probationis adversùs eos magis adhibere debemus, quàm ut eos deorum ſuorum teſtimoniis revincamus?

Lin. 3. Αὐτὸν τὸν μόνον.] Lat.
Ipſum, qui ſolus eſt, colite principem mundi,
Qui ſolus eſt in ſeculum, atque à ſeculo fuit.

Lin. 4. Ἐτύχθη.] Sic legendum ex emendatione Cl. Turnebi, & autoritate optimorum MSS. codicum Cauc. 1. Clarom. & 3. Reg. vet. in quorum altero eſt redditum latinè *permanet:* in nonnullis, ἐτεχθη, quod proximè accedit ad ἐτύχθη; repugnantibus licèt cæteris ferè MSS. qui habent ἔτυχεν vel ἔτυχε, quod ferre non poteſt metri ratio.

Lin. 7. Εἷς μόνος εἰμὶ θεός.] Hæc ſermone 3. in MSS. 1. Reg. μόνος γὰρ θεὸς εἰμὶ; latinè, *Unus enim Deus ſum.* Ranconetus legendum cenſebat, Ὃς μόνος ἐστὶ θεός; lat. *Qui ſolus eſt Deus.* Interpret. lat. *Unus ſolus ſum Deus, & non eſt Deus alius.*

CAPUT VII.

De teſtimoniis Appollinis & Deorum.

APOLLO enim, quem præter cæteros divinum maximèque fatidicum exiſtimant, Colophone reſpondens, quòd Delphis (credo) migra-

Lin. 2. *Colophon.*] Urbs Ioniæ ad fluvium Haleſum, circa XXXVIII. gradum Latitudinis. Vide Strabonem libro XIV. & Solinum cap. 53. *Non longè Epheſo*, inquit, *Colophon civitas, nobilis Oraculo Clarii Apollinis.* Vide etiam Plinium lib. 2. cap. 103.

Ibidem. *Quòd Delphis (credo) migraverat.*] Ità MSS. 3. Reg. 3. Colb. 1. Sorbon. 1. Lipſ. Cauc. Jun. 2. Clarom. Edd. Rom. 1468. 1470. Ald. 1515. Pariſ. 1525. Crat. Torneſ. At in editis & MSS. ſeptem eſt, *emigraverat.* Nec opus eſt mutatione illâ quam vult Thomaſius, qui legit *quò Delphis*, ut eſt in 12. MSS. in duodecim verò MSS. rec. eſt, *quo à Delphis;* contenditque *quòd* nullo modo legi poſſe: imò ſic legendum eſſe patet ex ſcopo & mente Lactantii; nam ut rationem reddat quare Apollo *Colophone reſpondit*, cùm in templo ſuo Delphis ordinariè redderet ſua Oracula, hoc cauſatur, *quòd Delphis migraverat amœnitate ductus Aſiæ.* Sic etiam ſupradicti priores Codices optimi legunt, & illud, *credo*, quod in nonnullis impreſſis omiſſum, in iiſdem reperitur; & quis non videt, ut rectè notant *Thomaſius & Iſæus*, hanc voculam omninò retinendam, propter elegantem ironiam, Lactantius enim ſic tacitè convellit gentilitios Deos, quippe qui tales ſunt, qui amœnitate locorum recreentur. *Gallæus.*

De Oraculo Delphenſi & aliis Oraculis vide Theodoretum de Græcarum affectionum curatione lib. 10. de Oraculis, Œnomaum Cynicum, Porphyrium de electorum Philoſophiâ, Plutarchum libro de Oraculis quæ jam defecerunt, & Diogenianum.

Digitized by Google

verat, Aſiæ ductus amœnitate ; quærenti cuidam, quis eſſet, aut quid eſſet omninò Deus, reſpondit viginti & uno verſibus, quorum hoc principium eſt :

Αὐτοφυὴς, ἀδίδακτος, ἀμήτωρ, ἀστυφέλικτος,
Οὔνομα μηδὲ λόγῳ χωρούμενον, ἐν πυρὶ ναίων.
Τοῦτο θεός, μικρὰ δὲ θεοῦ μερὶς ἄγγελοι ἡμεῖς.

Num quis poteſt ſuſpicari de Jove eſſe dictum, qui & matrem habuit, & nomen ? Quid, quòd Mercurius ille ter maximus, cujus ſuprà mentionem feci, non modò ἀμήτορα, ut Apollo, ſed ἀπάτορα quoque appellat Deum ; quòd origo illi non ſit aliundè ? Nec enim poteſt ab ullo eſſe generatus, qui ipſe univerſa generavit. Satis (ut opinor) & argumentis docui, & teſtibus confirmavi, quod per ſe ſatis clarum eſt, Unum eſſe regem mundi, unum patrem, unum Deum.

Sed fortaſſe quærat aliquis à nobis idem illud, quod apud Ciceronem quærit Hortenſius : Si Deus unus eſt, quæ eſſe beata ſolitudo queat ? Tanquam nos, qui unum eſſe dicimus, deſertum ac ſolitarium eſſe dicamus ; habet enim miniſtros, quos vocamus nuntios. Et eſt illud verum, quod dixiſſe in Exhortationibus Senecam ſuprà retuli, genuiſſe regni ſui

Lin. 1. *Amœnitate.*] Scilicet loci, quia ex Juſtini hiſtor. lib. 24. Delphicum fanum Parnaſſi rupibus horridum erat ; Colophon econtrà ſitus in Promontorio Aſiæ minoris, ex Melâ plus delectationis habebat.

Lin. 4. Αὐτοφυής.] Sic Nonnus αὐτόφυτος, καὶ λόγος αὐτοφυτοῖο θεοῦ. Et Sibylla Erythr. Ser. 3.

Αὐτοφυὴς, ἀόρατος, ὁρῶν μόνος αὐτὸς ἅπαντα.

Plutarch. in Placit. Ph. Platonis & Socratis ſententiam aliorum ſententiis ſubjungit, qui dicunt Deum eſſe τὸ ἕν, τὸ μονοφυές, καὶ τὸ αὐτοφυές, τὸ μοναδικόν, τὸ ὄντως ἀγαθόν. In MSS. antiq. Regio Put. eſt αὐτοφυής. Interpret. Lat.

Ex ſe ortus, non edoctus, ſine matre, inconcuſſus,
Nomen ne verbo quidem capiendum, in igne habitans,
Hoc Deus eſt : modica autem Dei portio Angeli, nos.

Ibidem. Ἀμήτωρ.] De hoc vide infrà lib. IV. cap. 7.

Lin. 6. Ἡμεῖς.] De his Apollinis Oraculis vide Auguſtinum Steuchum Eugubin. libro 3. de perenni Philoſophiâ cap. 16. ubi hæc reſponſa refert.

Lin. 7. *Num quis.*] Ità emendavimus ex MSS. 4. Reg. quorum duo ſunt vetuſtiſſimi, & Em. ac Balliol. Et ità legendum eſſe cenſent nobiſcum doctiſſimi viri. Alii *Nunquid.*

Lin. 8. *Mercurius.*] Is eſt Triſmegiſtus, de quo capite VI. notâ 5.

Lin. 9. Ἀμήτορα . . . ἀπάτορα.] Lat. *ſine matre . . . . ſine patre.*

Lin. 10. *Aliundè.*] Id eſt, ab alio.

Lin. 11. *Generavit.*] Sic reſtituimus ex omnibus ferè MSS. & ſex vetuſtioribus editis. In 7. recentioribus, & in 3. MSS. rec. 1. Reg. 1. Colb. & Brun. *generaverit.*

Lin. 16. *Solitarium eſſe, &c.*] Falſa eſt hæc propoſitio ; perſonarum enim divinarum pluralitas à Deo ſolitudinem excludit, non aſſociatio Angelorum, qui ſunt extraneæ naturæ. Dicitur enim aliquis ſolus in horto, quamvis ſint ibi multæ plantæ & animalia. V. S. Thom. p.p. quæſt. 31. art. 3. *ex Iſaa.* Verùm hîc loci Gentilium captui paulò quàm par eſt ſeſe accommodat Lactantius ; atque ut aliquid proferret quod rudibus ingeniis arrideret, factum ait angelorum conſortio ne Deus eſſet ſolitarius : cùm interim ſolitudo non tollatur per ſocietatem alicujus quod ſit extraneæ naturæ.

Lin. 17. *Miniſtros.*] Hos angelos vocamus, quod nomen eſt officii non dignitatis. De his vide Philonem Judæum . . . . . ubi multa leges de angelis, eorumque miniſterio & officiis.

Lin. 18. *Genuiſſe regni ſui miniſtros.*] Sic Apoſtolus de Angelis in epiſt. ad Hebræos cap. 1. v. 14. *Nonne ſunt omnes adminiſtratorii ſpiritus in miniſterium miſſi propter eos qui hereditatem capient ſalutis ?* Hinc etiam B. Joannes Apocalypſ. c. 5. v. 11. Vidit illos in viſio-

Digitized by Google

miniſtros Deum. Verùm hi neque dii ſunt, neque deos ſe vocari, aut coli volunt: quippe qui nihil præter juſſum ac voluntatem Dei faciant. Nec tamen illi ſunt, qui vulgò coluntur, quorum & exiguus & certus eſt numerus. Quòd ſi cultores deorum eos ipſos ſe colere putant, quos ſummi Dei miniſtros appellamus, nihil eſt quòd nobis faciant invidiam, qui unum Deum dicamus, multos negemus. Si eos multitudo delectat, non duodecim dicimus, aut trecentos ſexaginta quinque, (ut Orpheus) ſed innumerabiles eſſe arguimus errores eorum in diverſum, qui tam paucos putant. Sciant tamen, quo nomine appellari debeant: ne Deum verum violent, cujus nomen exponunt, dum pluribus tribuunt. Credant Apollini ſuo, qui eodem illo reſponſo, ut Jovi principatum, ſic etiam cæteris diis abſtulit nomen. Tertius enim verſus oſtendit, Dei miniſtros, non deos, verùm angelos appellari oportere. De ſe quidem ille mentitus eſt, qui cùm ſit è numero dæmonum, angelis ſe Dei aggregavit: denique in aliis reſponſis dæmonem ſe eſſe confeſſus eſt. Nam cùm interrogaretur, quomodò ſibi ſupplicari vellet, ita reſpondit:

Πάνσοφε, παντοδίδακτ', αἰολόστροφε κέκλυθι δαῖμον.

Item rursùs cùm precem in Apollinem Smynthium rogatus exprómeret, ab hoc verſu exorſus eſt:

ne κύκλωτιν τοῦ θρόνου., in circuitu throni, ut exequantur mandata. Cæterùm vox *genuiſſe* impropriè ſumitur à Lactantio aliiſque Eccleſiaſticis Scriptoribus pro *creaſſe*.

Lin. 1. *Neque deos ſe vocari, aut coli volunt.*] *Coli*, id eſt adorari. Hoc enim ſenſu accipi, cùm de Deo aut de fictis diis ſermo eſt, in multis *Scripturæ* ſacræ locis cuivis notum eſt. Et Angeli & Sancti ſemper prohibuerunt ſe adorari. Apocal. c. 19. v. 10. & cap. 22. Act. c. 10. v. 26. & cap. 14. v. 14. & 17. Soli enim Deo debetur adoratio.

Lin. 5. *Quod.*] MSS. 5. rec. *in quod*. Em. *in quo*.

Ibidem. *Invidiam.*] MSS. 2. Colb. à ſecundâ manu, *injuriam*.

Lin. 6. *Qui unum Deum dicamus, multos negemus.*] Ità veterrimi MSS. aliique optimi. In 4. veteribus editis deeſt *Deum*. In MSS. verò rec. 2. Reg. 1. Colb. Vict. & Brun. *Qui unum Deum dicamus, ſi multos negemus.*

Lin. 10. *Cujus nomen exponunt.*] Ità legunt MSS. Vaticani, 9. Reg 6. Colb. 1. Bonon. antiq 1. Sorbon. 2. Clarom. Jun. 2. Brun. aliique, cum editis præter ed. Betul. & MS. Cauc. in quibus eſt *exponunt*; in MS. 1. Bonon. rec. Tax. Lipſ *explodunt*. Omnes hæ lectiones bonæ. *Exponunt*, id eſt, extrudunt Dei nomen qui illud pluribus tribuunt. Dei enim nomen extruditur, & foràs projicitur quandò aliis tribuitur. Thomaſius tamen credit legendum eſſe, *cujus nomen explodant*, ex antiquis codicibus; quia Dei nomen dicitur explodère & ejicere, qui illud pluribus tribuit.

Lin. 14. *Dæmonum.*] *Dæmon* apud antiquos idem eſt ac *angelus*: ſed Lactantius ad mentem ſacræ Scripturæ, *Dæmonis* nomine intelligit gentilium Deos juxtà illud Pſalmi, *omnes Dii Gentium dæmonia.*

Lin. 17. Πάνσοφε.] Interpret. lat. *Omnia ſapiens, omnia docte, qui circa varia verſaris, exaudi dæmon.*

Ibidem. Αἰολόστροφε.] Sic MSS. 1. Reg. & Guillelmi Canteri. Regii 4. πάνσοφε; & ſic Goth. Clar. & Brun. legiſſe videntur ex latinâ verſione, qui *per multa verſaris*. Alter Clarom. 1. Reg. 1. Colb. ὀλοίστροφε. 2. Colb. & edd. quiddam, ἀνολοίστροφε.

Lin. 18. *Precem.*] Ità reſtituimus ex MSS. eſtque apud Plautum. In editis eſt, *preces*.

Ibidem. *Apollinem Smynthium.*] Ità in MSS. ferè cunctis & optimis, favente Romanâ editione 1470 in quâ eſt *Samnitrum*; in editis, *Smyntheum*. A muribus hoc epitheton ductum eſt, qui σμίνθοι appellantur: Autoribus Pauſania, Strabone, & Homero Iliad. α.

Τενέδοιό τε ἶφι ἀνάσσεις Σμινθεῦ.

Cùm enim ſacerdos quidam Apollinis, Crinis nomine, ſacra Dei neglexiſſet, atque ob hoc nihil penitùs fructuum eo anno collegiſſet,

Digitized by Google

Ἁρμονίη κόσμοιο φαεσφόρε καὶ σοφὲ δαῖμον.

Quid ergo ſupereſt, niſi ut ſuâ confeſſione verberibus veri Dei ac pœnæ ſubjaceat ſempiternæ? Nam & in alio reſponſo ita dixit:

Δαίμονες οἳ φοιτῶσι περὶ χθόνα καὶ περὶ πόντον
Ἀκάματοι δάμνανται ὑπαὶ μάστιγι θεοῖο.

De utriſque generibus in ſecundo libro diſſerimus. Interim nobis ſat eſt, quòd, dum honorare ſe vult, & in cælo collocare, confeſſus eſt, id quod res habet, quomodò ſint appellandi qui Deo ſemper aſſiſtunt.

Retrahant ergo ſe homines ab erroribus, & abjectis religionibus pravis, parentem ſuum dominumque cognoſcant: cujus nec virtus æſtimari poteſt, nec magnitudo perſpici, nec principium comprehendi. Cùm ad illum mentis humanæ intentio & acumen & memoria pervenerit, quaſi ſubductis & conſummatis omnibus viis, ſubſiſtit, hæret, deficit; nec eſt aliquid ulterius quò progredi poſſit. Verùm quia fieri non poteſt, quin id quod ſit, aliquando eſſe cœperit, conſequens eſt, ut quandò nihil antè illum fuit, ipſe antè omnia ex ſeipſo ſit procreatus. Ideòque ab Apolline αὐτοφυὴς, à Sibyllâ αὐτογενὴς, & ἀγέννητος, & ἀποίητος nominatur.

omnibus rebus à muribus corroſis, tanto detrimento commotum ſacerdotem conſueta Deo ſacra peregiſſe, Deumque illicò mures omnes ſagittis ſuis perdidiſſe, atque ex eâ re Smintheum vocatum eſſe. Nam Cretenſes, mures Smyntas vocavere. *Betuleius.*

Lin. 1. Ἁρμονίη.] Interpr. Lat.

Concentus mundi, lucifer & ſapiens dæmon.
Dæmones qui ventitant circa terram, & circa mare
Indefeſſi, domantur ſub flagello Dei.

Lin. 6. Capite ſcilicet 15.

Lin. 7. *Honorare ſe vult & in cælo collocare.*] Ità MSS. cum omnibus editis præter Cellar. & 7. MSS. rec. in quibus eſt *honorari & collocari;* quam lectionem vetuſtioribus & melioribus MSS. confirmari vellem.

Lin. 8. *Deo ſemper aſſiſtunt.*] Addidimus *ſemper* ex MSS. 2. Bonon. 4. Reg. quorum duo ſunt veterrimi, 6. Colb. Pen. 2. Clarom. Em. Cantab. Cauc. Jun. Brun. ac Lipſienſibus, & editis Rom. 1468. 1470. & Betul. In rec. editis deeſt, *ſemper.*

Lin. 13. *Conſummatis omnibus viis.*] Sic emendavimus ex optimo MS. Regio-Put. & 4. aliis, ex 5. Colb. 1. Clarom. Em. Cantab. & Lipſienſibus, nec non ex veteribus editis 3. Rom. Pariſ. 1525. Ald. Crat. Graph. 1532. In 3. Reg. 1. Colb. 1. Clarom. & 2. Brun. *conſumptis*, in quorum poſteriore eſt *ſuis* pro *viis*.

Lin. 14. *Aliquid ulterius.*] MSS. 1. Bonon. antiquior, & Pen. *Aliud ulterius.*

Ibidem. *Verùm quia fieri non poteſt quin id, quod ſit, aliquando eſſe cæperit.*] Animadverſio R. P. Jo. Mariæ Braſichell. Sacri Palatii Apoſt. Magiſtri excerpta ex orâ MS. Reg. n. 3739. » Cautè lege iſta omnia ad finem uſque » capitis, nam vehementer abhorrent à more » loquendi Theologorum; neque enim Deus » à ſe ipſo genitus eſt aut procreatus, cùm » nihil magis impoſſibile ſit, quàm aliquid ſe» ipſum generare aut producere. Nec viden» tur verba Lactantii in bonum aliquem ſen» ſum poſſe reduci, niſi negativè *à ſe ipſo* » *genitus*, id eſt, non ab alio genitus. Deni» que in hâc cauſâ quàm illud abſurdum? » *Fieri non poteſt quin id, quod ſit, aliquan*» *do eſſe cæperit.* Vide Apparatum ſacrum » Poſſevini in Gilb. Genebrardo.

Lin. 15. *Quando.*] Ità MSS. optimi & omnes fermè editi. Et hæc vox eſt Ciceroniana pro *quandoquidem*, vel *quoniam*. In MSS. codicibus 1. Bonon. 6. Colb. Ultr. 1. Clarom. & Brun. *quoniam.*

Lin. 16. *Ex ſe ipſo ſit procreatus.*] Notandum Lactantium errare, quando dicit Deum ſe ipſum procreaſſe; quem errorem repetit Lactantius lib. 2. cap. 9. *Gallæus.*

Lin. 17. Αὐτοφυὴς. Lat. *Ex ſe ortus.*

Ibidem. *A Sibyllâ, αὐτογενὴς, &c.*] Lat. *ex ſe genitus, & ingenitus, & non factus.* Minus rectè

tur. Quod Seneca homo acutus in Exhortationibus vidit : Nos, inquit, aliundè pendemus. Itaque ad aliquem reſpicimus, cui, quod eſt optimum in nobis debeamus. Alius nos edidit ; alius inſtruxit : Deus ipſe ſe fecit.

rectè mentem Chriſtianorum explicat Lactantius per has voces αὐτοφυὴς & αὐτογενὴς, quæ excludunt creationem & generationem ; atque melius explicarentur per hanc vocem quòd ex ſe ipſo ſit, ex ſe ipſo exiſtens ; quod ex S. Athanaſio probat Pearſonius.

Page 32. lin. 17. Ἀγέννητος & ἀποίητος.] Id eſt, non genitus nec factus. Hùc redeunt Athanaſiani Symboli verba, *non factus, nec creatus, nec genitus*. De quo vide Theophilum Antiochenum ad Autolicum libro 2.

Lin. 1. *Homo acutus.*] Ità repoſui ex omnibus MSS. ac veteribus editis Rom. eſtque apud Ciceronem libro 3. Nat. deor. cap. 83. In cunctis ferè editis eſt, *vir acutus.*

Lin. 2. *Quod eſt optimum in nobis debeamus.*] Ità omnes editi & MSS. codices, præter unum Bonon. & 4. edit. rec. qui ex eo poſt *in nobis*, addunt *animam* : quam vocem ut gloſſema expunximus.

CAPUT VIII.

Quòd Deus ſine corpore ſit, nec ſexu ad procreandum egeat.

HIs igitur tot & tantis teſtibus comprobatur unius Dei poteſtate ac providentiâ mundum gubernari ; cujus vim majeſtatemque tantam eſſe dicit in Timæo Plato, ut eam neque mente concipere, neque verbis enarrare quiſquam poſſit, ob nimiam ejus & inæſtimabilem poteſtatem. Dubitet verò aliquis, an quidquam difficile aut impoſſibile ſit Deo, qui tanta tamque mirifica opera providentiâ excogitavit, virtute conſtituit, ratione perfecit ; nunc autem ſpiritu ſuſtentet, poteſtate moderetur, inexcogitabilis, ineffabilis, & nulli alii ſatis notus quàm ſibi ? Undè mihi de tantâ majeſtate ſæpiùs cogitanti, qui deos colunt, interdùm videri ſolent tam cæci, tam incogitabiles, tam excordes, tam non multùm à

Lin. 2. *Majeſtatemque tantam eſſe dicit in Timæo Plato.*] Eadem Hermes in Pœmand, & S. Juſtinus Parænet. Platonem illa hauſiſſe ex Moſis & Ægyptiorum diſciplinâ ſcribit Clem. Protrept. apud Hebræos enim nomen Dei ἀνεκφώνητον. Baſil. de S. Spiritu cap. 18. Vide Wowerum in Minuc.

Lin. 4. *Ob nimiam.*] MSS. Jun. Cauc. & editi ſex addunt *ejus* : quæ vox in cæteris deeſt. Hæc tamen mirè hîc convenit.

Lin. 5. *Dubitet verò.*] Rectè *verò* à nobis immutatum ex omnibus MSS. codicibus & ed. Cellar. pro *ergo* quod eſt in vulgatis.

Lin. 8. *Inexcogitabilis.*] Id eſt, cujus divinam naturam infinitaſque perfectiones humana mens cogitatione ac meditatione cognoſcere non poteſt.

Lin. 9. *De tantâ majeſtate.*] MSS. 2. Bonon. & alii rec. habent *poteſtate*.

Lin. 10. *Incogitabiles.*] Id eſt, incogitantes, inconſiderati. Hîc Lactantius imitatus eſt Plautum, qui Milit. glorioſ. Act. 2. Sc. 6. v. 63. ſcribit :

—— *Nunc demum ſcio*
Me fuiſſe excordem, cæcum, incogitabilem.

Hæc vox eſt affectatio vocabuli ſoni grandioris, cujuſmodi ſunt ejus formæ omnia, quibus ſolet Maro majeſtatem ſuo carmini conciliare : ut, *lacrimabile bellum ; ineluctabile fatum : illætabile murmur.* Alioquin religioſiores fuiſſe veteres Latinos in ejuſmodi vocibus, docet M. Tullius, qui καταληπτὸν cum vertiſſet *comprehenſibile*, quaſi magnum aliquod auſus, *Feretis hæc ?* inquit ; & Seneca notat apud Mœcenatem *irremediabile*, pro ἀνήκεστον, Epiſt. CXIV. Simile apud Lucilium, *Monſtrificabile* : apud diſertiſſimum ſcriptorem Lactantium *inſuſtentabilis dominatio*. lib. 7. cap. 16. pro eo quod Græcis ἀνυπόστατος ἀρχὴ, &c. *Iſa. Caſaubon.*

mutis animalibus differentes, qui credant eos, qui geniti ſunt maris ac fœminæ coïtu, aliquid majeſtatis divinæque virtutis habere potuiſſe; cùm Sibylla Erythræa dicat,

——— Οὐ δυνατ᾽ ἀνδρὸς
Ἐκ μηρῶν μήτρας τε θεὸς τεταπωμένος εἶναι.

Quod ſi eſt verum, ſicuti eſt, apparet Herculem, Apollinem, Liberum, Mercurium, Jovemque ipſum cum cæteris homines fuiſſe; quando ſunt ex duobus ſexibus nati. Quid eſt autem tam remotum à Deo, quàm id opus quod ipſe ad propagandam ſobolem mortalibus tribuit, & quod ſine ſubſtantiâ corporali nullum poteſt eſſe?

Dii ergo ſi ſunt immortales & æterni, quid opus eſt altero ſexu; cùm ſucceſſione non egeant, qui ſemper ſunt futuri? Nam profectò in hominibus cæteriſque animantibus diverſitas ſexûs, & coïtio, & generatio nullam habet aliam rationem, niſi ut omnia genera viventium, quando ſunt conditione mortalitatis obitura, mutuâ poſſint ſucceſſione ſervari. Deo autem, qui eſt ſempiternus, neque alter ſexus, neque ſucceſſio neceſſaria eſt. Dicet aliquis, ut habeat vel miniſtros, vel in quos ipſe poſſit dominari. Quid igitur opus eſt ſexu fœmineo; cùm Deus, qui eſt

Lin. 4. Οὐ δύνατ.] Lat. *Non poteſt ex viri Femoribus & utero* [mulieris] *Deus formatus eſſe.* Hæc græca verba leguntur apud Theophilum libro 2. ad Autolicum, ſed loco τεταπωμένος legendum videtur τετυπωμένος.

Lin. 7. *Quando ſunt.*] Ità potiores MSS. & vetuſtiores editi Rom. Ald. Crat. Graph. Faſitel. Gymnic. nec non Lactantius noſter variis in locis pro *quandoquidem*, quod ſubſtituerunt 4. Colb. 2. Clarom. & 8. rec. editi. 5. Reg. *quoniam*.

Lin. 11. *Dii ergo ſi ſunt immortales & æterni.*] Sic lego ſine inciſione cum MSS. 2. Bonon. 1. Reg. vetuſtiſſimo, aliiſque duobus, Tax. Pen. 3. Lipſ. 6. Colb. 2. Clarom. 2. Brun. & omnibus ferè editis. In MSS. 3. Reg. Goth. & Betul. ac 2. ed. rec. *Diis ergo, ſi ſunt.* Magis tamen conſonans videretur oratio, ſi legeretur, *Diis ergo, ſi ſunt immortales & æterni, quid opus eſt altero ſexu.*

Ibidem. *Quid opus eſt altero ſexu, cum ſucceſſione non egeant.*] Ità MSS. 1. Bonon. antiq. Navarr. 2. Brun. & edd. Iſ. Thyſ. Gall. Spark. & 2. Lipſ. Poſt *altero ſexu*, MSS. 4. Reg. Vatic. 4. Colb. Gat. Marm. Em. Chriſt. Pal. Lipſ. Cauc. & ed. Faſitel. Betul. ac Torneſ. addunt, *nimirùm ut generent*. In aliis 4. Reg. 2. Colb. 1. Sorb. 1. Clarom. ac ed. vet. 2. Rom. Pariſ. 1525. Ald. Crat. Graph. Gymnic *nimirùm ut generentur*, quod ut gloſſema reſpuimus, velut etiam ſequentia verba, *Ipſâ progenie quid opus eſt*, quæ abſunt ab antiquiore Bononienſi, à Nav. & ab editis multis. Et quidem ſententia eſt optima, & oratio eſt efficacior, brevi quodam enthymemate concluſa; ut dicat utroque ſexu non opus eſt diis, quia ſucceſſione non egent, qui ſemper ſunt futuri.

Ibidem. *Sexu.*] Poſt hæc verba legitur, *nimirùm ut generent? Ipſâ progenie quid opus eſt.* Hæc verba deſunt in Gallæi editione; leguntur tamen in eximiâ Colonienſi editione anni 1544. & in Betuleii aliiſque multis: ſed abſunt à MSS. quæ in alterâ parte notæ ſuperioris referuntur. Huc referri poſſunt verba, quæ ſunt in Orphicis:

Ζεὺς ἄρσην γένετο, Ζεὺς ἄμβροτος ἔπλετο νύμφη; ſic à Soraïco reddita, *Progenitor genitrixque Deûm, Deus unus & omnis.* Attamen opinatur Thomaſius hæc eradenda eſſe, velut gloſſema, quod ex margine in textum irrepſerit. Sine his verbis ſententia eſt optima & oratio efficacior; eradas igitur ſi velis.

Lin. 14. *Quando.*] Sic paſſim Lactantius pro *quandoquidem*. Plures MSS. *quoniam*.

Lin. 18. *Cùm Deus, qui eſt omnipotens, ſine uſu, &c.*] In nonnullis poſt *omnipotens* ſequitur, *ut vocatur*, quod ineptè addi cenſet *Thomaſius*, fretus autoritate antiqui Codicis Bonon. aliorumque MSS. Et ſanè Deus non ſolùm vocatur, verùm reverà eſt omnipotens, ut & gentiles ipſi illud divinum attributum agnoſcunt. *Gallæus.*

Digitized by Google

omnipotens, ſine uſu & operâ fœminæ poſſit filios procreare? Nam ſi quibuſdam minutis animalibus id præſtitit, ut ſibi

E foliis natos & ſuavibus herbis
Ore legant:

cur exiſtimet aliquis ipſum Deum, niſi ex permiſtione ſexûs alterius non poſſe generare? Illos igitur, quos imperiti & inſipientes tanquam deos & nuncupant & adorant, nemo eſt tam inconſideratus, qui non intelligat fuiſſe mortales. Quomodò ergo, inquiet aliquis, dii crediti ſunt? Nimirùm quia Reges maximi ac potentiſſimi fuerint: ob merita virtutum ſuarum, aut munerum, aut artium repertarum, cum cari fuiſſent iis quibus imperitaverant, in memoriam ſunt conſecrati. Quòd ſi quis dubitet, res eorum geſtas, & facta conſideret, quæ univerſa tam poëtæ quàm hiſtorici veteres prodiderunt.

Lin. 2. *Minutis animalibus.*] Apibus nempè. Vide Virg. Georg. 4. & Plinium; inter neotericos Cluſium, vulgò *de Leſcluſe*, de Generatione Apum. Iſtud verò de Apum generatione habet Quintilianus, declamatione 13. *Abeſt inimica virtutum voluptas caſtis ſine labe corporibus. Solæ omnium non edunt fœtus, ſed faciunt, & ut oportet animal laborioſum, ex opere naſcuntur.*

Lin. 3. *E foliis natos.*] Virgilii verba ſunt de apibus, Georg. lib. 4. verſ. 200.

Lin. 9. *Quia Reges maximi ac potentiſſimi fuerunt.*] MSS. Colb. & Brun. *fuerint.* Maximus Tyrius Diſſertat. 38. Καὶ Ἕλληνες, &c. *Et Græci quidem bonis etiam viris ſacra faciunt, quorum virtutum memoriam celebrant, calamitates verò omittunt.* Et multò antè ita Perſæus Citieus, is quem Aratus Sicyonius Acrocorintho ejecit; & Cicero lib. 1. de Nat. deor. *Perſeus* (ſcribe, Perſæus, ut Græcè Περσαῖος) *Zenonis auditor, eos dicit habitos Deos, à quibus magna utilitas ad vitæ cultum eſſet inventa, ipſaſque res utiles Deorum vocabulis nuncupatas, &c.* Vide Doctiſſ. *Voſſ.* de Idolat. Suidas in Σερὺχ. & Damaſcen. lib. de Hæreſ. inquit *Elmenhorſt.* autores ſunt, Seruchum, defunctos præſtantes viros adorari, & quotannis eorum memoriam celebrari juſſiſſe, & illorum nomina in ſacros commentarios referri, atque deos eos judicari, tanquam benefactores; hinc primùm ortam idololatriam, deorumque pluralitatem. Vide etiam lib. Sapientiæ c. 14. v. 15. Athanaſium adverſùs gentes; Euſeb. 1. cap. 6. Theodoret. ſerm. 111. Nazianz. Orat. 1. in Julianum. Quem locum, quia prolixior eſt, hîc non deſcribam. Sic & Cyprianus tractatu quòd idola dii non ſunt: *Deos non eſſe, quos vulgus colit, hinc notum eſt. Reges olim fuerunt, qui ob regalem memoriam coli apud ſuos poſtmodùm etiam in morte cœperunt. Inde illis inſtituta templa; inde ad defunctorum vultus per imaginem detinendos expreſſa ſimulacra: nam & immolabant hoſtias, & dies feſtos dando honore celebrabant. Inde poſteris facta ſunt ſacra, quæ primis fuerant aſſumpta ſolatia.* De his vide plura ad hujus lib. cap. xv. Hinc Tzetzes in variâ hiſtoriâ, de Hercule ſcribens, Ptolemæum autorem citat, quòd reges omnes δίας, Reginas verò θείας appellari fuerit ſolitum.

Digitized by Google

CAPUT IX.

De Hercule, & ejus vitâ & morte.

HERCULES, qui ob virtutem clariſſimus, & quaſi Africanus inter deos habetur, nonne orbem terræ, quem peragraſſe ac expurgaſſe narratur, ſtupris, libidinibus, adulteriis inquinavit? nec mirum, cùm eſſet adulterio genitus Alcmenæ. Quid tandem potuit in eo eſſe divini, qui ſuis ipſe vitiis mancipatus, & mares & fœminas contrà omnes leges infamiâ, dedecore, flagitio affecit? Sed ne illa quidem, quæ magna & mirabilia geſſit, talia judicanda ſunt; ut virtutibus divinis tribuenda videantur. Quid enim tam magnificum, ſi leonem aprumque ſuperavit, ſi aves ſagittis dejecit, ſi regium ſtabulum egeſſit, ſi viraginem vicit, cingulumque detraxit, ſi equos

Lin. 1. *Quaſi Africanus.*] Scipio videlicet Africanus tot virtutibus celebratus. Deeſt *quaſi* in MS. 1. Claromont. In MSS. rec. 1. Reg. 1. Colb. & Brun. *gentes apud Africanas.* Id eſt, ſicut non celebratur alius inter Romanos Scipione nemo virtute præſtantior: ſic inter heroas nullus Hercule celebrior fuit.

Lin. 2. *Ac expurgaſſe.*] Ità MSS. & editi multi, faventibus MSS. 2. Bonon. 1. Reg. vet. Tax. 1. Lipſ. 3. Colb. 1. Clarom. Brun. & ed. Rom. 1470. in quibus *ac purgaſſe.* In 1. Reg. 3. Colb. Jun. Ultr. Chriſt. Em. *ac expugnaſſe:* quæ lectio præ cæteris arridet nonnullis. Hæ duæ voces Walchio ſuperfluæ eſſe & gloſſema ſapere videntur. Eſt autem *purgare*, (inquit Cellarius) à monſtris & tyrannis liberare. De Hercule vide S. Baſilium magnum Serm. 21. & S. Aſterium Amaſenum Episc. Serm. 10.

Lin. 3. *Stupris.*] Hoc argumento etiam Arnobius lib. IV. ejus Divinitatem oppugnat: *ut Hercules*, inquit, *Sanctus Deus, natas quinquaginta de Theſtio* (vel potius *Theſpio*) *nocte unâ perdocuit, & nomen virginitatis exponere, & genitricum pondera ſuſtinere.* Pauſanias Bæot. Ἡρακλέα ταῖς θυγατράσι, *&c.* Hæc ita Latinè vertit Romulus Amaſæus: *Herculem tradunt Theſtii filias quinquaginta (tot enim erant) eâdem nocte conſtupraſſe, unâ exceptâ: eam, cùm ſola obſequi recuſaſſet, ſacerdotem ſibi perpetuæ virginitatis lege datâ legiſſe. Audivi tamen alios, qui omnes planè Theſtii quinquaginta filias ab Hercule eâdem unâ nocte vitiatas, & ei ſingulas mares filios peperiſſe narrarent; & quidem geminos, natu maximam & minimam.* Tatian. contr. Græcos, Theodor. de Martyr. contra Græc. ſer. 8. Clemens Alexandrinus hoc idem Herculi objicit in Protrept. Suidas in Ἡρακλῆς. Epiphan. Anchorato. Nazianz. orat. 1. in Julian. *Elmenhorſt.* & non ſolùm has 50. compreſſit, verùm & Elienſes mulieres cum exercitu ſuo concumbere permiſit. Vide Diodorum Siculum libro IV. Chalciopen Eurypili filiam vitiavit: Iolem Euryti filiam vi abſtulit: ejus concubitus cum Alcimedontis filiâ, &c. diverſis locis Pauſanias tradit. *V. Betuleium.*

Lin. 4. *Alcmenæ.*] Amphitryonis uxoris. Arnobius lib. 4. ſcribit, *Jovem in Alcmenâ novem continuis noctibus pervigilaſſe; atque ex illo concubitu natum Herculem, qui patris tranſivit exſuperavitque in hujuſmodi rebus virtutes.* Hoc etiam teſtatur Clemens Protrept. Servius in 8. Æneid. & Lucian. Dial. deor. ſcribunt Jovem, trinoctium. Plaut. Prolog. Amphitr. unam ſaltem, ſed longiorem. Hieron. tom. 2. adverſ. Vigilant. cap. 4. Ovidius lib. 1. Amor. Eleg. 13. & Hygin. fab. 39. duas noctes congeminaſſe, dùm cum Alcmenâ cubat. *Elmenhorſt.*

Lin. 6. *Geſſit.*] MSS. 1. Colb. & Brun. addunt, *ut vultis.*

Lin. 8. *Leonem.*] Nemæum diſcerpſit ac dilaceravit. Ovid. Metamorph. lib. 9. fab. 3.

Ibidem. *Aprumque.*] Menalium, ſive Erymanthium, Arcadiæ vaſtatorem cepit vivum. Ovid. Metamorph. lib. 9. fab. 3.

Ibidem. *Si aves ſagittis dejecit?*] Stymphalidas, à Stymphalo Arcadiæ oppido & Stymphalide palude dictas.

Lin. 9. *Stabulum.*] Scilicet Augiæ Elienſium Regis, quod purgavit ſuperinducto in ſtabulum Alcæo fluvio. Pauſanias in Eliacis I.

Digitized by Google

feroces cum domino interemit? Opera ſunt iſta fortis viri, hominis tamen. Illa enim, quæ vicit, fragilia & mortalia fuerunt. Nulla enim eſt (quod ait Orator) tanta vis, quæ non ferro ac viribus debilitari frangique poſſit. At animum vincere, iracundiam cohibere, fortiſſimi eſt: quæ ille nec fecit unquam, nec potuit. Hæc qui faciat, non ego eum cum ſummis viris comparo; ſed ſimillimum Deo judico.

Vellem adjeciſſet de libidine, luxuriâ, cupiditate, inſolentiâ; ut virtutem ejus impleret, quem ſimilem Deo judicabat. Non enim fortior putandus eſt, qui leonem, quàm qui violentam in ſeipſo incluſam feram ſuperat iracundiam; aut qui rapaciſſimas volucres dejecit, quàm qui cupiditates avidiſſimas coërcet; aut qui Amazonem bellatricem, quàm qui libidinem vincit, pudoris ac famæ debellatricem; aut qui fimum de

cap. 1. Diodor. Sicul. lib. 4. cap. 13.

Pag. 36. lin. 9. *Si viraginem vicit.*] Vitiosè in pleriſque MSS. & nonnullis editis *virginem*. Legere malo cum 3. Reg. 1. Colb. Brun. & pluribus impreſſis *viraginem*, Hippolyten ſcilicet Amazonum Reginam. Juſtinus qui lib. 2. Herculis cum Amazonibus bellum deſcribit, non balteum, vel cingulum (ζωστῆρα) ſed arma habet. Varias de hâc re ſententias refert Iſacius Tzetzes in Lycophroniano commentario. *Betul.*

Lin. 1. *Domino.*] Scilicet Diomede, Rege Thraciæ, de quo Ovidius Metamorph. lib. 9. fab. 3.

Lin. 3. *Quod ait Orator.*] Ità reſtituimus ex omnibus MSS. præterquàm 1. Claromont. in quo ſicut & in pleriſque editis eſt, *ut ait Orator*, id eſt Cicero Oratione pro Marcello.

Ibidem. *Quæ non ferro.*] Sic habent MSS. & editi omnes quos hactenus videre licuit, & Cicero ipſe, cujus eſt hæc ſententia. Bonon. tamen antiquior habet, *quæ ferro ac viribus debilitari frangique non poſſit.*

Lin. 4. *Cohibere.*] De hâc victoriâ vide Ambroſium de officiis, & Prudentium, ubi eſt virtutum cum vitiis monomachiæ deſcriptio.

Lin. 5. *Non ego eum cum ſummis viris comparo.*] Ego excudendum curavi, ut eſt in MSS. 3. opt. Reg. Bonon. antiq. 1. Colb. 2. Brun. & apud ipſum Tullium. Illa enim *tantùm*, *ſolummodò*, eleganter ad Græcorum imitationem plerumque negationi ſubintellecta, quàm addita malunt Latini, ſequente adverſativâ, quamvis *&* aut *etiam* non addatur. *Iſæus*, qui de eo plura exempla adducit. In aliis eſt, *non modò ego eum, &c.*

Lin. 6. *Simillimum Deo judico.*] Apuleius lib. de deo Socr. *Nihil eſt Deo ſimilius & gratius, quàm vir animo perfectè bonus.* Plinius initio Panegyr. *Quid enim eſt præſtabilius aut pulchrius munere deorum, quàm caſtus & ſanctus & diis ſimillimus princeps?* Idem Muſonius, de re eâdem apud Stobæum, ſer. 46. Ariſtot. etiam Polit. lib. 3. cap. 9. hominem virtute præſtantem θεὸν ἐν ἀνθρώποις εἶναι, *eſſe* tanquam *Deum inter homines* exiſtimat. Plura de hoc vide lib. de Irâ Dei cap. 19. *Vallinus.*

Lin. 8. *Similem Deo.*] Julium ſcilicet Cæſarem propter clementiam.

Lin. 9. *Putandus eſt.*] Sic legere malo cum omnibus penè MSS. inter quos ſunt optimi & vetuſtiſſimi 2. Reg. 900. annor. & 2. Bonon. quàm cum Cauc. Jun. ac editis, *judicandus eſt.* Plura vide apud Lactantium lib. *de Irâ Dei* cap. 19.

Ibidem. *Quàm qui violentam in ſe, &c.*] Plerique impreſſi & MSS. habent *violentiam*; ſed Iſæus poſt Thomaſium correxit, legitque, *qui leonem, quàm qui violentam in ſe ipſo incluſam feram ſuperat iracundiam.* Sic etiam habent 1. Bon. antiq. 2. Reg. 1. Clarom. & 2. Colb. quod mihi valdè probatur; nam oratio ipſa elegantior eſt, ac gravior. Quòd ſi legamus *violentiam*, non video, quæ ratio reddi poſſet, cur iracundiam appellaverit feram in ſeipſo incluſam, cùm violentia ſit acerbior quædam iracundia; ita, cùm unum uni tantùm comparare, & leonem aſſumat, illum ſine dubio cum violentâ illâ ferâ iracundiâ comparat.

Lin. 11. *Amazonem bellatricem.*] Amazonum nomen tractum eſt ab alterius mammæ jacturâ: *dextram quippe mammam ab infantiâ inurebant, ne ſagittarum jactum impediret;* quod fabuloſum non, eſſe prorſus colligere eſt ex Platone, de legibus, lib. 7. Aliquid ſimile habet Hippocrates in re ſeriâ de Scythis ſui temporis. *Bochartus.*

Digitized by Google

ſtabulo, quàm qui vitia de corde ſuo egerit, quæ magis ſunt pernicioſa, quia domeſtica & propria mala ſunt, quàm illa, quæ & vitari poterant & caveri. Ex quo fit, ut ille ſolus vir fortis debeat judicari, qui temperans, moderatus & juſtus eſt. Quòd ſi cogitet aliquis, quæ ſint Dei opera: jam hæc omnia, quæ mirantur homines ineptiſſimi, ridicula judicabit. Illa enim non divinis virtutibus, quas ignorant, ſed infirmitate ſuarum virium metiuntur. Nam illud quidem nemo negabit, Herculem non Euryſtheo tantùm ſerviſſe regi, quòd aliquatenùs honeſtum videri poteſt; ſed etiam impudicæ mulieri Omphalæ, quæ illum veſtibus ſuis indutum ſedere ad pedes ſuos jubebat penſa facientem: deteſtabilis turpitudo! ſed tanti erat voluptas. Quid tu, inquiet aliquis, poëtisne credendum putas? Quidni putem? Non enim iſta Lucilius narrat, aut Lucianus, qui diis & hominibus non pepercit; ſed hi potiſſimùm, qui deorum laudes canebant.

Quibus igitur credemus, ſi fidem laudantibus non habemus? Qui hos mentiri putat, proferat alios quibus credamus autores, qui nos doceant, qui ſint iſti dii, quomodò, undè orti; quæ ſit vis eorum, qui numerus, quæ poteſtas, quid in his admirabile, quid cultu dignum, quod denique certius veriuſque myſterium: nullos dabit. Credamus igitur iſtis, qui non ut reprehenderent ſunt locuti; ſed ut prædicarent. Navigavit ergo cum Argonautis, expugnavitque Trojam, iratus Laomedonti ob negatam ſibi pro filiæ ſalute mercedem: undè, quo tempore fuerit, apparet. Idem furore atque inſaniâ percitus, uxorem ſuam cum liberis interemit. Hunc homines deum putant? ſed Philoćteta ejus hæres non putavit; qui facem ſuppoſuit arſuro; qui artus ejus & nervos cremari ac diffluere vidit; qui oſſa ejus ac cineres in Oeteo monte ſepelivit: pro quo munere ſagittas ejus accepit.

Lin. 8. *Euryſtheo.*] Regi Mycenarum. V. Diodor. l. 4. c. 9. & Betul.

Lin. 9. *Omphalæ.*] Lydiæ Reginæ. Vide Fulgent. Mythol. lib. 2. c. 5. Diodor. Sicul. lib. 4. c. 31. Hygin. Fab. 32. Elmenhorſt. in Arnob. libro 4. apud Lucianum, Æſculapium, & Statium.

Lin. 11. *Turpitudo.*] MS. Jun. legit *fortitudo*, ſed malè. Vide Ovidium in Heroidis.

Lin. 12. *Non enim iſta Lucilius.*] Vitiorum notator acerrimus. Videndi Juvenalis Sat. 1. de hoc Lucilio poetâ & Perſius Sat. 1.

Lin. 19. *Nullos dabit.*] MSS. rec. 3. Colb. & 1. Bonon. cum ed. Rom. 1470. Pariſ. 1525. Graph. Gymnic. Iſ. *nullus dabit.*

Lin. 21. *Argonautis.*] Argonautarum navigatio facta fuit 83. annos ante Trojanum excidium, vel 32. annos antequàm regnaret Theſæus. Vide Apollonium, & Valerium Flaccum in Argonauticis.

Ibidem. *Trojam.*] Hæc quidem obſidio 40. annis ante Trojam à Græcis direptam, in quâ Laomedontem regno privavit Hercules.

Lin. 22. *Filiæ.*] Heſiones, quam à monſtro vorandam redemit Hercules.

Lin. 23. *Inſaniâ percitus.*] A Junone, quæ ſcilicet ipſi infeſta erat. Vide Herculem furentem Euripidis atque etiam Senecæ.

Ibidem. *Uxorem.*] Cui nomen erat Megara, Creontis-Menæcei filii natam. Vide Epitomen Lactantii cap. 7. atque Apollodorum lib. 2.

Lin. 24. *Philoćteta.*] Ità reſtituimus ex MSS. ad hoc enim cuncti conveniunt. In editis eſt *Philoćtetes*. De hoc lege Servium ad Æneid. 3. Cæterùm de Philoćtetæ interitu & ἀποθεώσει, lege Ovid. lib. 9. Metamorph. fab. 4. Ejus hiſtoria eſt apud Philoſtratum in heroïcis, cap. 6. *Betuleius.*

Lin. 26. *Qui oſſa ejus ac cineres in Oeteo monte ſepelivit.*] Vibius Sequeſter de montibus: *Oeta mons Thraciæ, ubi Hercules eſt com-*

ituſtus. Cyprianus de idolis: *Hercules ut hominem exuat, Oeteis ignibus concrematur*. Videſis Mythologos, Hyginum fab. 36. Servium ad Ecl. 8. & 8. Æneïd. Auguſtin. de Civ. Dei lib. 18. cap. 4. *Ex Elmenhorſt*. Arnobius lib. 4. ex Plutarcho, ait id factum eſſe poſt comitialis morbi ruinas; unde & iſte morbus ab Ariſtot. in Problem. Herculeus vocatur.

Pag. 38. lin. 26. *Oeteo.*] Præſtat MSS. penè omnes ſequi, quàm *Oeta* vulgatorum, & quorumdam Vaticanorum. 1. Lipſ. habet, *in Oetæo monte Theſſaliæ*. Sic & apud Ciceronem lib. 3. de Naturâ deor. c. 40. *in monte Oetæo*.

CAPUT X.

De Æſculapii, Apollinis, Neptuni, Martis, Caſtoris & Pollucis, Mercurii atque Liberi vitâ & geſtis.

ÆSCULAPIUS & ipſe non ſine flagitio Apollinis natus, quid fecit aliud divinis honoribus dignum, niſi quòd ſanavit Hippolytum? mortem ſanè habuit clariorem, quòd à Deo meruit fulminari. Hunc Tarquitius de illuſtribus viris diſſerens, ait incertis parentibus natum, expoſitum, & à venatoribus inventum, canino lacte nutritum, Chironi traditum, didiciſſe medicinam: fuiſſe autem Meſſenium, ſed Epidauri moratum. Tullius etiam Cynoſuris ait ſepultum. Quid Apollo pater ejus? Nonne ob amorem, quo flagrabat, turpiſſimè gregem pavit alienum, & muros Laomedonti exſtruxit? cum Neptuno mercede conductus, quæ illi

Lin. 1. *Flagitio.*] Id eſt adulterio Apollinis cum Arſinoe vel Coronide, ut Pindarus ait, atque Arnobius lib. 1. & 7.

Lin. 2. *Hippolytum.*] Theſei filium.

Lin. 3. Quòd à Deo meruit fulminari.] Arnob. *lib.* 4. teſtatur illum *fulminis telo fuiſſe transfixum*; & Tertullian. rationem reddit quare meruerit fulminari, Apol. cap. 14. *Eſt de Lyricis (Pindarum dico) qui Æſculapium canit avaritiæ merito, quòd medicinam nocenter exercebat, fulmine vindicatum.* Locus ad quem reſpexit Tertull. eſt Pyth. Od. 3. De Æſculapio vide Pauſaniam in Corinthiacis, ac Diodorum Siculum lib. 4. Virgil. lib. 7. Æneïd.

Lin. 6. *Epidauri moratum.*] Ità ed. & MSS. fermè omnes. 1. Clarom. *commoratum*. MSS. 1. R. 1. Colb. & 1. Brun. *mortuum*. Epidaurus eſt urbs in Achaia, Noronico quaſi marmore redimita, Æſculapii delubro percelebris: hinc *Epidaurius* vocatur Æſculapius.

Lin. 7. *Cynoſuris.*] Cic. Nat. deor. lib. 3. c. 22. Cynoſura urbs eſt in Arcadiâ, ubi eſt & promontorium ejuſdem nominis.

Lin. 8. *Flagrabat.*] Sic reſtitutum ex omnibus penè MSS. ac veteribus editis. MSS. rec. 2. Reg. 1. Colb. & quidam rec. editi, *flagravit*.

Ibidem. Turpiſſimè gregem pavit alienum.] Nempè Admeti. Hujus Paſtoritii muneris meminere Orpheus in Argonaut. Homerus Iliad. β & φ. Pindarus Pyth. Od. 1x. Callimachus Hymno in Apoll. Euripid. in Alceſtid. Q. Smyrnæus lib. 3. παραλ. Apollonius Rhodius 4. Argonaut. Coluthus de raptu Helenæ, Pauſanias lib. 7. Diodorus Siculus lib. 5. Plutarchus in Numâ, Lucianus de ſacrificiis, Clem. Alexand. προτρεπτ. Virg. 3. Georg. Ovid. 2. Metamorph. Tibullus lib. 2. Eleg. 3. & lib. 3. El. 4. Lucanus lib. 6. Hyg. fab. 50. Val. Flaccus Argon. Macrob. lib. 1. Satur. cap. 17. Tatianus in Oratione, Arnob. lib. 4. Auguſtinus de Civ. Dei lib. 18. c. 13. Sidonius Narbon. aliique. Fabulam ſic referunt veteres, Apollinem ſuccenſuiſſe Jovi, ob filium interemtum, ac propterea ſagittis ejus confectos Cyclopas, qui Jovi fulmina fabricarent: tum Jovem aiunt ita excanduiſſe, ut Apollinem, cœlo relegaret in terras, ubi is inopiâ adactus, confugerit ad Theſſaliæ regem Admetum, ejuſque pecus paverit.

Lin. 9. *Neptuno.*] Vide Tertull. Apologet. cap. 13. atque Tatianum contra Græcos, Ovidium lib. xi. Metamorph.

Ibidem. *Cum Neptuno, &c.*] Non eſt hic Neptunus Jovis frater; multò enim hunc Tro-

negari potuit impunè, ab eoque primò Rex perfidus, quidquid cum diis pepigiſſet, didicit abnegare. Idem formoſum puerum & dum amat, violavit; & dum ludit, occidit.

Homicida Mars, & per gratiam cædis crimine ab Athenienſibus liberatus, ne videretur nimis ferus & immanis, adulterium cum Venere commiſit. Caſtor & Pollux, dum alienas ſponſas rapiunt, eſſe gemini deſierunt. Nam livore injuriæ concitatus Idas, alterum gladio tranſverberavit; & eoſdem poëtæ alternis vivere, alternis mori narrant: ut jam ſint non deorum tantùm, ſed omnium mortalium miſerrimi, quibus ſemel mori non licet. Hos tamen Homerus ambos ſimpliciter (non ut poëtæ ſolent) mortuos eſſe teſtatur. Nam cùm faceret in muris aſſidentem Priamo Helenam, cunctos Græciæ principes recognoſcere, ſolos autem ſe fratres ſuos requirere, ſubjecit orationi ejus hujuſmodi verſum:

Ὣς φάτο, τοὺς δ' ἤδη κάτεχεν φυσίζοος αἶα.

Fur ac nebulo Mercurius, quid ad famam ſui reliquit, niſi memoriam fraudum

jani muri conditorem, illo juniorem eſſe ex temporum ratione liquet. De eo, qui cum Apolline muros condidit Trojanos, placet ſententia eorum, quæ eſt in Euſtath. ad Il. φ.

Lin. 1. *Quæ illi negari potuit impunè.*] In MSS. rec. 2. Colb. 2. Brun. & edit. Torneſ. *negare*. In Jun. & 1. Colb. *quæ ille negare*, *&c.* In 1. Bonon. antiq. Ultr. 1. Clarom. *quam illi negavit*. Negata igitur à perfido Laomedonte merces, atque ob id à Neptuno inundatio, ab Apolline peſtis in urbem fuit immiſſa. Vide Ovidium lib. XI. Metamorphoſ.

Lin. 2. *Idem formoſum puerum.*] Hyacinthum, Amyclæ & Diomedæ filium, Cynorti fratrem, ab Apolline valdè adamatum, ſed ab eodem per imprudentiam quoque occiſum, luſu diſci, qui ab Apolline jactus, in Hyacinthi caput cecidit; & cùm Apollo diu multumque artem ſuam nequicquam experiretur, Hyacinthum in florem ſui nominis convertit. Vide Apollodorum lib. 2. Bibliot. *Betuleius*.

Lin. 4. *Per gratiam cædis.*] De hâc cæde & judicio legitur Epochâ 3ª. in Marmoribus Arundellianis. Id evenit 1532. annis ante vulgarem æram; vide etiam Pauſaniam & Suidam. Ab hoc judicio judices nomen Areopagi ſortiti ſunt, Ἄρης græcè; idem atque Mars Latino ſermone.

Lin. 5. *Adulterium.*] Quod deſcribitur ab Homero Odyſſ. θ. Ovidio lib. 4. Metamorph. à Luciano in dialogo Apollinis & Mercurii, ab Arnobio lib 5. adverſus Gentes.

Lin. 6. De Caſtore & Polluce vide Theocritum Idyl. 22. Joan. Tzetzen Chiliade 2. variæ hiſtoriæ & Arnobium lib. 4. contra gentes. Rapuerunt ii Phæben & Naciram Leucippi filias, Idæ & Lyncei Apharei filiorum ſponſas.

Lin. 7. *Livore.*] Ità MSS. cum veteribus editis Rom. Ald. Pariſ. 1525. Graph. Crat. Gymnic. favente vet. & optimo codice Regio-Puteano, in quo eſt *labore* corruptè (ut puto) pro *livore*, *b* pro *v*. In 5. MSS. rec. & poſterioribus editis *dolore*.

Ibidem. *Idas.*] Sponſus alterius raptæ. Hygin. fab. 80. Idas fulmine periit, ait Homeri commentator.

Lin. 8. *Poetæ.*] Virgilii Æneid. lib. 6. Verſ. 121.

Lin. 14. Ὣς φάτο.] Lat. ex MSS. 1. Colb. & Brun. Vide Homerum 3. Iliad. & Ciceronem libro 3. de Naturâ deorum,

Sic ait: aſt illos retinebat terra ſepultos.

Multi editi *Hæc ait*. Hunc verſum in pluribus editis repertum è textu abſtulimus, velut interpretationem, quæ ex orâ libri in textum irrepſerit in poſtremis editionibus.

Lin. 15. *Fur ac nebulo Mercurius.*] Fulgent. Mythol. *Mercurium dicunt internuncium furatrinumque Deum. Hunc*, inquit idem Fulgentius, *Deum Furti & præſulem volunt, quòd nihil interſit inter negociantis rapinam atque perjurium, furantiſque dejerationem & raptum.* Arnob. lib. 4. *Numquid furem Mercurium publicavimus.* Prudentius Hamartig.

Expertes furandi homines hâc imbuit arte
Mercurius, Maiâ genitus, nunc magnus habetur
Ille Deus, cujus dedit experientia fures.

Hinc Mercur. ab Ariſtoph. in Pluto, τοιχωρύχος *effractor*

fraudum ſuarum? Cælo ſcilicet dignus, quia palæſtram docuit, & lyram primus invenit. Liberum patrem in ſenatu deorum ſummæ autoritatis primæque eſſe ſententiæ neceſſe eſt; quia præter Jovem ſolus omnium triumphavit, exercitum duxit, Indos debellavit. Sed invictus ille Imperator Indicus, maximus ab amore ac libidine turpiſſimè victus eſt. Delatus enim Cretam cum ſemiviro comitatu, nactus eſt impudicam mulierem in

effractor parietum, vocatur. βυκλόπον, Alii *bum furem* dixerunt. *Ex Elmenb.* & *Betuleio.*

Lin. 1. *Quia palæſtram docuit, & lyram, &c.*] De illo Horatius lib. 1. Ode x.

Mercuri facunde, nepos Atlantis,
Qui feros cultus hominum recentum
Voce formaſti catus, & decoræ
More paleſtræ, &c.

& lib. 3. Ode 2. Vide Homeri Hymnum in Mercurium. *Betuleius.*

Lin. 3. *Primæque eſſe ſententiæ.*] Primæ aut ſecundæ ſententiæ eſſe dicebantur propriè Senatores, non Conſules: horum erat relatio; illorum ſententiæ dictio. Primi ſententias rogabantur Coss. deſignati, aut ſi ii nulli eſſent, princeps ſenatûs: *quare primæ ſententiæ ſenator*, & *princeps ſenatûs* tantumdem valent. Trebellius Pollio in Piſone tyranno: *Aurelius Fuſcus conſularis primæ ſententiæ, qui in locum Valeriani ſucceſſerat.* Valerianum autem Capitolinus in Gordianis vocat *principem ſenatûs*; Trebellius, *clariſſimum principem civitatis.* Vopiſcus in Aureliano: *tunc ſurrexit primæ ſententiæ Ulpius Syllanus.* Ità ſæpe legas *primæ ſententiæ ſenatorem;* etiam in lapide, qui honori Symmachi fuit dicatus, QUI. PRIMUS. IN. SENATU. SENTENTIAM. ROGARI SOLITUS. Hùc alluſit Lactantius hoc loco. *Iſ. Caſaub.*

Lin. 4. *Indos debellavit.*] Diodorus Siculus libro 4. Oroſius lib. 1. cap. 1x. *Eâ tempeſtate ſubactam Indiam Liber pater ſanguine madefecit, cædibus opplevit, libidinibus polluit, gentem utique nulli unquam obnoxiam, vernaculâ tantùm quiete contentam.* Ejus ſtratagemata aliqua enumerat Polyænus, Chil. 1. Vide Arrianum lib. 8. *Ex Betuleio.*

Lin. 5. *Indicus.*] Hoc cognomine ſcilicet more Romano donatus Bacchus ex devictâ gente, ſicut Imperatores dicti Parthici, Germanici, Britannici. Walchius legendum putat, *Indiſque maximus.* In nonnullis editis rec. eſt *Inclytus.*

Ibidem. *Ab amore ac libidine.*] Ità vetuſtiſſ. & optimi MSS. Bonon. Regii, Cauc. aliique multi, necnon editi. In 16. MSS. rec. malè *ob amorem ac libidinem.* Quæ ultima lectio minùs arridet Thomaſio, quàm *ab amore & libidine.* Nam ſi diceretur Liberum ob amorem fuiſſe victum, innui videretur amorem & libidinem ei fuiſſe cauſam, quare ab aliquo victus fuerit; cum tamen neſciamus ab aliquo duce Liberum in illâ Indicâ expeditione victum fuiſſe. A libidine tamen, quâ in Ariadnen exarſit, victus fuit.

Ibidem. *Delatus enim Cretam.*] Sic rèſtituimus ex cunctis MSS. codicibus, & antiquis editionibus Romanis, Torneſ. & Venetâ ante Aldum, cujus eſt *Diam*, quem recentes editiones ſecuti ſunt, Diodori Siculi lib. 5. c. 51. autoritate moti: at cum Cellario nullus dubito, quin Lactantius ſcripſerit *Cretam*, quia illuſtrior eſt quàm parva Dia 70. ſtadiis à Cretenſi littore remota, ut Strabo ſub finem libri 10. tradit; cui potiùs credo quàm Diodoro, qui Naxum poſteà vocatam ait.

Lin. 6. *Cum ſemiviro comitatu.*] Qui ex viris & fœminis conſtabat: quia Bacchus non ſolùm viros, verùm & fœminas in ſuo exercitu habuit. Moris enim erat apud Perſas & Aſſyrios (verba ſunt Bocharti in lib. de Col. Phœn.) ut in bellicis expeditionibus uxores viris adeſſent: ſic Darius in Alexandrum dimicaturus uxorem, matremque & aliarum fœminarum gregem circumducebat. Quin & Indicæ mulieres viris συςρατεύεσι *omni armorum genere inſtructæ:* ita refertur à Megaſthene apud Strabonem lib. 15. Hæ mulieres quæ Libero in expeditione Indicâ adfuerunt, *Bacchæ* (ſive *Bacchantes*) fuerunt appellatæ, ſic dictæ à luctu, Ezech. 8. quia Bacchi ſacra multo cum fletu & ululatu celebrabantur. Vide *Bochart.* loco citato. Hæc verba, cum ſemiviro comitatu, ex Virgilio Æneïd. 4. verſ. 215. deſumpta ſunt. De hoc Liberi comitatu vide S. Auguſtin. de Civit. Dei lib. 18. cap. 13.

Ibidem. *Impudicam mulierem in littore.*] MS. Bonon. antiq. ſolus addit *Arrianen*, non Ariadnam, ut eſt inter varias lectiones edit. Gallæi. In MS. Taurin. Epitom. eſt, *Arianam*, c. 8.

Digitized by Google

littore : ac fiduciâ victoriæ Indicæ vir eſſe voluit, ne nimiùm mollis videretur; atque illam patris proditricem, fratris interemptricem, ab alio relictam & repudiatam, in conjugium ſibi vendicavit, & Liberam fecit, & cum eâ pariter aſcendit in cœlum.

Quid horum omnium pater Jupiter, qui in ſolenni precatione Optimus, Maximus nominatur? nonne à primâ ſuâ pueritiâ impius ac penè parricida deprehenditur? cùm patrem regno expulit ac fugavit, nec expectavit mortem decrepiti ſenis, cupiditate regnandi: & cùm paternum ſolium per vim, per arma cepiſſet, bello eſt à Titanibus laceſſitus; quod humano generi principium fuit malorum: quibus victis, & pace in perpetuum comparatâ, reliquam ſuam vitam in ſtupris adulteriiſque conſumpſit. Omitto virgines, quas imminuit. Id enim tolerabile judicari ſolet. Amphitryonem ac Tyndarum præterire non poſſum, quorum domos dedecore, atque infamiâ pleniſſimas reddidit. Illud verò ſummæ impietatis ac ſceleris, quòd regium puerum rapuit ad ſtuprum. Parùm enim videbatur, ſi in expugnandâ fœminarum pudicitiâ maculoſus eſſet ac turpis, niſi etiam ſexui ſuo injuriam faceret: hoc eſt verum adulterium, quod

Lin. 1. *Ne nimiùm mollis.*] MSS. 1. Colb. Em. Chriſt. *nimirum:* quod Cellario placet.

Lin. 2. *Patris.*] Minoïs : *fratris*] Minotauri : *alio*, Theſeâ.

Lin. 3. *Vendicavit.*] MSS. 5. Reg. & 1. Clarom. à 2ª. manu, *vindicavit*: nec malè.

Ibidem. *Et Liberam fecit.*] Jocus eſt. Cùm, inquit is, Liber eſſet, ſibimet eam copulando Liberam fecit, & cum eâ pariter in cœlum aſcendit. Neque enim τὸ Liberam, hîc accipi poteſt, ut, contra ſervam, diſtinguitur, cùm nuſquam ſit proditum, Liberi patris ope ab ullâ ſervitute Ariadnem liberam factam; ideò contra cæteras editiones majori litterâ hoc nomen ſcripſimus. Erat autem apud gentes & dea, quæ Libera vocabatur, de quâ Cic. 2. de Nat. deor. & 6. Act. in Verrem. Tacit. lib. 2. Livius 1. 5. decad. Arnob. 5. Auguſt. 6. de Civit. cap. 19. hanc alii Cererem, alii Venerem, quidam Proſerpinam fuiſſe aiunt. Sed Ovid. de Ariadne loquitur, lib. 3. Faſt. verſ. 512. ad quos verſus procul dubio reſpexit Lactantius cùm hæc ſcriberet:

Tu mihi juncta thoro, mihi juncta vocabula ſumes;
Nam tibi mutatæ Libera nomen erit. Iſæus.

Lin. 5. *Optimus, maximus nominatur.*] Jovem Capitolinum *propter beneficia Pop. Rom. optimum, propter vim, maximum nominavit*, teſte Cic. de Nat. deor. lib. 2. & in epilogo Orationis pro Domo ſuâ in ſolemni precatione. Hunc titulum gentiles ſemper tribuebant Jovi, ideò ut eos ſalvos, incolumes & opulentos redderet. Inſcriptio vetus:

OPTIMUS. MAXIMUS. CÆLUS.
ÆTERNUS. JUPITER.

Lin. 7. *Expulit.*] Hùc refer Virgilii verba Æn. lib. 8. *Primus ab æthereo venit Saturnus Olympo, arma Jovis fugiens.* De hâc fabulâ vide S. Auguſtin. lib. 7. de Civit. Dei cap. 26. Videatur & Cicero lib. 2. de Naturâ deor.

Lin. 9. *Titanibus.*] De hoc bello vide Heſiodum in Theogon. Ovidium lib. 5. Metamorph. & Claudianum in Gigantomachiâ.

Lin. 11. *In ſtupris adulteriiſque.*] Jovis adulteria & ſtupra lege apud Arnobium lib. 4. & 5. & Epiphan. in *Anchorato.*

Lin. 12. *Omitto, &c.*] In omnibus Lactantii libris paſſim uſitatus hic loquendi modus.

Ibidem. *Virgines quas imminuit.*] Vide ſimilem locutionem libro de Mort. Perſec. c. 38.

Lin. 13. *Amphitryonem ac Tyndarum.*] Amphitryo Princeps fuit Thebanus, è cujus uxore Alcmenâ Jupiter Herculem genuit. Tyndarus verò rex fuit Œbaliæ in Peloponneſo; hic Lædam uxorem habuit. Ex eâ & Jove nati ſunt Pollux & Helena.

Lin. 15. *Regium puerum rapuit ad ſtuprum.*] Scilicet Ganymedem Troïs Trojanorum Regis filium. De illo Homer. Iliad. 20. Virgil. Æn. 5. Ovid. in Metam. Lucianus in dialogis aliquot, Cæſar Germanicus in Aquario, Herodian. lib. 1. Oroſ. l. 1 c. 12.

Lin. 17. *Adulterium, quod ſit contra natu-*

Digitized by Google

ſit contra naturam. Hæc qui fecit, viderimus, an maximus; certè optimus non eſt: quod nomen à corruptoribus, ab adulteris, ab inceſtis abeſt; niſi fortè nos erramus homines, qui talia facientes ſceleratos vocamus, ac perditos, omnibuſque pœnis digniſſimos judicamus. Stultus autem Marcus Tullius, qui C. Verri adulteria objecit: eadem enim Jupiter, quem colebat, admiſit; qui P. Clodio ſororis inceſtum: at illi Optimo Maximo eadem fuit *& ſoror & conjux.*

rum.] Turpiſſimum, deteſtabile, & ſummè nefandum Pæderaſtiæ crimen, quod Plato lib. 1. de Leg. ut ſceleratum & impuriſſimum exeeratur, appellatque ut hîc Lactantius Τὸ παρὰ φύσιν τόλμημα. Chriſtianiſſ. Impp. Conſtantinus & Conſtantius primi obviam iverunt huic ſceleratæ temeritati, & laudabili lege latâ, quâ infamibus hiſce pædiconibus, infamia & capitalia irrogant ſupplicia, malum hoc ſuſtulerunt de terrâ. Vide lib. 3. Cod. Theodoſ. ad L. Juliam de adulter. lib. 3. Cod. Juſt. ad Legem Juliam de Adulter. Novellam LXXI. & CXLI. *Ex Elmenhorſt.*

Lin. 5. *Verri adulteria... Clodio inceſtum.*] Vide Ciceron. Act. 2. in Verrem, & Orat. pro M. Cœlio.

Lin. 7. *Et ſoror & conjux.*] Vide Virgilium Æneïd. lib. 1. Ovidium lib. 3. Metamorph. ſicut & Horat. 3. Odar. 5. Macrobium & Plutarchum. Id in uſu erat apud Orientales.

CAPUT XI.

De Jovis ortu, vitâ, regno, nomine & morte, & de Saturno & Urano.

QUIS eſt igitur tam excors, qui hunc in cœlo regnare putet, qui ne in terrâ quidem debuit? Non inſulſè quidam poëta triumphum Cupidinis ſcripſit: quo in libro non modò potentiſſimum deorum Cupidinem, ſed etiam victorem facit. Enumeratis enim amoribus ſingulorum, quibus in poteſtatem Cupidinis ditionemque veniſſent, inſtruit pompam, in quâ Jupiter cum cæteris diis ante currum triumphantis ducitur catenatus. Eleganter id quidem à poëtâ figuratum: ſed tamen non multùm diſtat à vero. Qui enim virtutis eſt expers, qui à cupiditate ac libidinibus malis vincitur, non Cupidini (ut ille finxit) ſed morti ſubjectus eſt ſempiternæ. Sed omittamus de moribus dicere: rem conſideremus; ut intelligant homines, in quibus miſeri verſentur erroribus. Regnare in cœlo Jovem vulgus exiſtimat: id & doctis pariter & indoctis perſuaſum eſt. Quod & Religio ipſa, & precationes, & hymni, & delubra, & ſimu-

Lin. 1. *Excors.*] Sine corde, vel ſine animo.

Lin. 5. *Poteſtatem.*] Sic apud Lucianum Jupiter Cupidini exprobrat, quòd ipſum fecerit *Satyrum*, *Taurum*, *aurum* & alia, quæ ipſi Jovi in dedecus verterunt.

Lin. 8. *Cupiditate.*] Ità MSS. codices. Editi, *cupiditatibus.*

Lin. 11. *Regnare in cœlo Jovem.*] Cœlo tonantem credidimus Jovem, ait Horatius 3. Od. 5. Fingitur Jupiter cœli eſſe Dominus, quia illi obtigerunt excelſa loca, præcipuè verò Africa, cujus magna pars cum ſit inter Tropicos, ſolem habet & reliquos Planetas ſupra verticem, undè eſt quòd putatur eſſe cœlo proxima. V. *Lucanum* lib. 9.

Lin. 13. *Hymni.*] Hymnos ad Jovem vide apud Callimacum.

Ibidem. *Delubra.*] Delubrum eſt locus, in quo Dei ſimulacrum dedicatum eſt. Vide Feſtum, Serv. & Macrob. in Saturnalibus.

Digitized by Google

ſacra demonſtrant. Eumdem tamen Saturno & Rheâ genitum confitentur. Quomodò poteſt Deus videri, aut credi (ut ait poëta) ***hominum rerumque repertor***, ante cujus ortum infinita hominum millia fuerunt? eorum ſcilicet, qui Saturno regnante vixerunt; ac priores luce, quàm Jupiter, ſunt potiti. Video alium Deum regem fuiſſe primis temporibus, alium conſequentibus. Poteſt ergo fieri, ut alius ſit poſteà futurus. Si enim regnum priùs mutatum eſt: cur deſperemus etiam poſteriùs poſſe mutari? niſi fortè Saturnus generare potuit fortiorem: Jupiter non poteſt. Atqui divinum imperium aut ſemper immutabile eſt: aut, ſi eſt mutabile, quod fieri non poteſt, ſemper utique mutabile eſt.

Poteſt ergo Jupiter regnum amittere, ſicut pater ejus amiſit? Ita planè. Nam cùm idem neque virginibus, neque maritatis unquam peperciſſet, abſtinuit ſe tamen unâ Thetide, quòd reſponſum fuit, majorem patre ſuo futurum, quiſquis ex illâ natus eſſet. Et primùm imprudentia in eo non Dei, cui niſi Themis futura dixiſſet, ipſe neſciret. Si autem divinus non ſit, ne Deus quidem ſit; unde ipſa divinitas nominatur, ut ab homine humanitas. Deinde conſcientia imbecillitatis, qui timuit utique majorem: quod qui facit, ſcit profectò non eſſe ſe maximum; quandoquidem poteſt aliquid majus exiſtere. Idem per Stygiam paludem ſanctiſſimè jurat.

Lin. 1. ***Saturno & Rheâ.***] Ità frequentes MSS. & omnes ferè editi. MSS. decem rec. dempto uno, habent ***Saturno & Ope.*** Res eodem redit; Rhea enim alio nomine *Ops* vocatur, ut cuivis notum.

Lin. 2. *Credi.*] Hoc verbum quod eſt in antiquo Bononienſi codice, & in editis Thomaſ. Thyſ. Gall. & 2. Lipſienſibus, deſideratur in cæteris.

Ibidem *Poeta.*] *Virgil.* 12. *Æneïd.* 820.

Lin. 3. ***Millia fuerunt.***] Iiſdem ferè argumentis confutat Tertullianus Saturni divinitatem in Apologetico, capite 10.

Lin. 6. ***Ut alius ſit.***] Fortè legendum, ***ut & alius ſit.***

Lin. 7. ***Mutatum eſt.***] Sic Ariſtoteles Libello de Mundo, hanc de Jove fictionem exponit.

Lin. 9. ***Quod.***] MSS. 1. Colb. & 1. Brun. ***de quâ.*** Vide Lucianum primo Dial. deorum.

Lin 13. ***Thetide.***] Vide Hyginum cap. 54.

Lin 14. ***Et primùm imprudentia in eo non Dei.***] Ità cum Iſæo & Gallæo legimus ex MSS. Regiis, Vaticanis, 3. Colb. 2. Brun. & compluribus editis. At in MSS. 2. Bon. Tax. Pen. Jun. 1. Lipſ. & apud Aldum habetur, ***prudentia Deo non Dei;*** in 3. Colb. 1. Clarom. & vet. editis Rom. 1468. & 1470. Pariſ. 1525. ***prudentia in Deo non Dei;*** ità ut (inquit Walchius) prudentia fuerit in Jove, non autem divina, quia neſciret, niſi Themis prædixiſſet. At genuinam Lactantii lectionem, quæ eſt in textu, patet ex eo, quòd hîc & infrà cap. 13. ab Autore noſtro arguitur Jovis ***imprudentia***, id eſt, inſcitia & ignorantia; quæ quàm longiſſimè à Deo abeſt. ***Imprudentia*** enim eſt (inquit Cicero) ***cùm ſciſſe aliquid is, qui arguitur, negatur.*** Et nobiſcum ita etiam legiſſe Heraldum conſtat, ex allegatione hujus loci ad Arnobium lib. 3. Walchius legit & apponit in textu Lactantiano, ***Primùm in eo imprudentia, non Dei providentia.*** De quâ lectione judicent eruditi.

Lin. 17. ***Conſcientia imbecillitatis.***] Hoc eſt, notitia, judicium mentis quod homines convincit. Sic apud Plinium legitur ***litterarum conſcientia***, lib. 7. cap. 30. id eſt, notitia, *Salmaſius.*

Lin. 19. ***Aliquid majus.***] Fortè leg. ***aliquis major. Idem.*** MSS. 3. rec. ***Item.*** MS. 1. Bonon. antiq. poſt ***exiſtere***, addit: ***ideò nec optimus, nec maximus.***

Ibidem. ***Idem, &c.***] Sic legunt optimi codices, atque meliores editiones, cum puncto ante voculam ***Idem.***

Ibidem. ***Per Stygiam paludem ſanctiſſimè jurat, &c.***] Stygis tanta fuit veneratio, ut per hanc ſolam Deos jurare crederetur: Notum ex Homero Il. o. Heſiod. Theog. Apollonio

Digitized by Google

Vana ſuperſtitio, ſuperis quæ reddita divis.

Quæ eſt iſta ſuperſtitio ? aut à quo reddita ? Eſt ergo aliqua poteſtas maxima, quæ pejerantes deos puniat ? quæ tanta formido eſt paludis infernæ, ſi ſunt immortales ? quid metuunt eam, quàm viſuri non ſunt, niſi quos mori neceſſe eſt ? Quid igitur homines oculos ſuos in cœlum tollunt ? quid per ſuperos dejerant, cùm ipſi ſuperi ad inferos revolvantur, ibique habeant quod venerentur, & adorent ? Illud verò quale eſt ? eſſe fata, quibus dii omnes, & ipſe Jupiter pareat. Si Parcarum tanta vis eſt, ut plus poſſint quàm cæleſtes univerſi, quàmque ipſe rector ac dominus, cur non illæ potiùs regnare dicantur, quarum legibus ac ſtatutis parere omnes deos neceſſitas cogit ? Nunc cui dubium eſt, quin is, qui alicui rei obſequitur, maximus non ſit ? nam ſi ſit, non accipiat fata, ſed faciat. Nunc ad aliud, quod omiſeram, redeo. In unâ itaque ſolâ fuit continentior, cùm eam deperiret ; non virtute aliquâ, ſed metu ſucceſſoris. Quæ formido utique ejus eſt, qui ſit & mortalis, & imbecillus, & nihili : quippe qui potuit & tunc, cùm naſceretur, extingui, ſicut frater ejus antè genitus, extinctus eſt : qui ſi vivere potuiſſet, nunquam minori conceſſiſſet imperium. Ipſe autem furto ſervatus, furtimqüe nu-

lib. 2. Argon. item Marone 9. & 12. Æneïd. Ovidio Met. 1. Senecâ Herc. Fur. & Appulei 6. Metam. Virg. 6. Æneïd.

— Stygiamque paludem,

Dii cujus jurare timent & fallere numen.

Cùm quique eorum pejeraſſent, hi annum integrum, ſecundùm Heſiod. jacebant ſpiritûs atque animæ expertes. Orpheus tamen paulò aliter, ut Servius ad 6. Æneïd. his verbis indicat : *Fertur namque ab Orpheo, quòd dii pejerantes per Stygiam Paludem, novem millibus annorum puniuntur in Tartaro.* Ex Voſſio de Idol. V. Bochart. Geograp. ſacræ p. 165. qui locum Stygiæ paludis ex Ptolomæo indicat.

Lin. 1. *Vana ſuperſtitio.*] Locus Virgilii Æneïd. 12. verſ. 817. Ita reſtituimus ex codice, quo uſus eſt editor Lactantii in fol. Coloniæ anno 1544. pag. 15. Attamen in vulgatis legitur, *Una ſuperſtitio.* Juxtà MSS. ferè omnes Lactantii, & vulgatos Virgilii. Poſſet etiam legi cum editione Gallicâ an. 1563. & MSS. Anglicanis Chriſt. ac Baliolenſi, *Vana ſuperſtitio :* ſiquidem apud Virgilium Æneïd. lib. 8. v. 187. cit. à Lactantio lib. 4. c. 28. legitur, *Vana ſuperſtitio, veterumque ignara deorum.*

Lin 6. *Revolvantur.*] Sic veterrimi & optimi MSS. Regii, 2. Bonon. 5. Colb. Tax. Jun. Ultr. 2. Claromont. Illud verbum Virgilio familiare. In 3. rec. MSS. 1. Reg. 1. Colb. & Brun. ut in editis, *devolvantur.*

Lin. 8. Fata.] Idem quod Parcæ. Hinc proverbium, neceſſitati (id eſt fato) deos ipſos non repugnare. Quid verò ἀνάγκη, quid εἱμαρμένη ſecundùm philoſophos, vide apud Plutarchum in Placitis philoſophorum lib. 1. c. 25. &c. Item Ariſtoteles de mundo.

Ibidem. *Si Parcarum tanta vis, &c.*] MSS. rec. 1. Reg. 1. Colb. & Brun. *Fatorum.* Parcæ idem quod Fatum, ut hîc loci vides, atque in aliis Scriptoribus omninò liquet : pauca tantùm delibabimus. Fulgentius Planciades Mythol. lib. 1. *Tria enim iſti Plutoni deſtinant fata, quarum prima Clotho, ſecunda Lacheſis, tertia Atropos.* Procopius : Ἔχει δὲ τὸν νέον, &c. *Habet autem in foro templum prope curiam, paulùm ſi ſupergreſſus ſit illud trium fatorum. Sic Romani Parcas ſolent appellare.* Ex Voſſio. Vide in Luciano dialogum, cui titulus Ζεὺς ἐλεγχόμενος, in quo Cynicus quidem propter hanc inevitabilem neceſſitatem, conditionem Jovis & aliorum deorum nihilò meliorem eſſe humanâ indicat conditione.

Lin. 13. *Itaque.*] Sic emendatum ex vet. edit. Rom. & omnibus MSS. præter 1. Brun. in quo ſicut & in editis eſt *utique* ; minùs aptè, cùm mox *utique* ſequatur.

Lin. 15. *Imbecillus.*] Ità reſtituimus ex vetuſtiſſimis & optimis MSS. In decem rec. & in editis eſt *imbecillis.*

Lin. 18. *Furto ſervatus.*] Rhea igitur Jovem enixa, metu patris infantem in Cretâ occultavit, nutriendum à duabus nymphis, Adraſteâ & Idâ, Meliſſei filiabus. Vide Ovidium Faſtor. 5.

Digitized by Google

tritus, ζεὺς ſive ζῆν appellatus eſt; non, ut iſti putant, à fervore cœleſtis ignis, vel quòd vitæ ſit dator, vel quòd animantibus inſpiret animas, quæ virtus ſolius Dei eſt: (quam enim poſſit inſpirare animam, qui ipſe accepit aliundè?) ſed quòd primus ex liberis Saturni maribus vixerit.

Potuerunt igitur homines alium deum habere rectorem, ſi Saturnus non fuiſſet ab uxore deluſus. At enim poëtæ iſta finxerunt. Errat quiſquis hoc putat; illi enim de hominibus loquebantur: ſed ut eos ornarent, quorum memoriam laudibus celebrabant, deos eſſe dixerunt. Itaque illa potiùs ficta ſunt, quæ tanquam de diis, non illa, quæ tanquam de hominibus locuti ſunt: quod clarum fiet exemplo, quod inferemus. Danaën violaturus, aureos nummos largiter in ſinum ejus infudit. Hæc ſtupri merces fuit. At poëtæ, qui quaſi de Deo loquebantur, ne autoritatem creditæ majeſtatis infringerent, finxerunt ipſum in aureo imbre delapſum, eâdem figurâ, quâ imbres ferreos dicunt, cùm multitudinem telorum, ſagittarumque deſcribunt. Rapuiſſe dicitur in aquilâ Catamitum: poëticus color eſt. Sed aut per legionem rapuit, cujus inſigne aquila eſt; aut navis, in quâ eſt impoſitus, tutelam habuit in aquilâ figuratam; ſicut

Lin. 1. ζῆν.] MSS. 2. Colb. 82. Brun. Ζόειν, quaſi, vitæ dator.

Ibidem. *Non . . . à fervore cæleſtis ignis.*] Immò videtur ſic derivandum hoc nomen; ζέω enim à ζεὺς, ferveo: ſic etiam autor Etymologici refert ad calorem aëris. De quo vide Platonem in Cratylo, & Ariſtotelem de mundo circa finem.

Lin. 4. *Accepit.*] Sic repoſuimus ex omnibus MSS. & edit. Rom. 1470. In cunctis ferè editis, *accipit*.

Lin. 5. *Rectorem.*] Ità reſtituimus ex antiquioribus & potioribus MSS. 2. Bonon. 5. Regiis, 5. Colb. Gronov. 2. Lipſ. 2. Clarom. Tax. Pen. & veteribus edit. Rom. 1470. 1474. Pariſ. 1525. Ald. Graph. Crat. & Cellar. In 3. Reg. 1. Colb. 1. Lipſ. Pal. Cauc. Brun. & nonnullis editis, *regem*.

Lin. 10. *Danaën violaturus.*] Ità cum 5. editis omnes MSS. demptis rec. 2. Reg. Cauc. & Cantabrig. ac editis multis qui addunt *Jupiter:* quod gloſſema viris doctis eſſe videtur; & quidem abeſſe poteſt, ſiquidem ſuprà de Jove eſt ſermo. De hâc fabulâ Jovis in aureo imbre delapſi vide Terentium in Eunucho, Ovidium 6. de Triſtibus, Horatium lib. 3. Carmin. Germanicum Cæſarem in Aratum ubi de Perſeo loquitur, Hyginum in cap. 63. fabularum; lege etiam Epiphanium in Anchorato.

Lin. 14. *Ferreos.*] Sic Virgil. 12. Æneid. Ovid. 1. Triſt. 9.

Lin. 15. *Catamitum.*] Catamiti pueri ſunt meritorii, inquit Betuleius. Gloſſæ: Catamitus, Γανυμήδης. Feſtus: *Catamitum pro Ganymede dixerunt, qui fuit Jovis concubinus.* Ità etiam Arnobius.

Lin. 16. *Aquilâ.*] Ità etiam Fulgentius de hoc Jovis facinore. Vide Platonem lib. 1. de Legibus.

Lin. 17. *Tutelam habuit in aquilâ figuratam.*] Delerem in MSS. 1. Bonon. antiq. 5. Vatic. 2. Colb. *in aquilam. Tutela*, deus ſive dea erat, cujus ſimulacrum in puppi figuratum conſpiciebatur. Conſueverant enim veteres diis quibuſdam naves ſuas conſecrare, eorumque tutelæ committere. Sic apud Ovid. in ep. ad Hel. Paris loquitur:

Addimus antennas & vela ſequentia malos,
Accipit & pictos puppis adunca Deos.

Virg. lib. 10. Æneid.

— aurato fulgebat Apolline puppis.

Et non ſolùm deorum, verùm etiam dearum tutelæ naves committebantur; unde etiam deam Minervam pro tutelâ habuit navis illa, quæ Ovidium in Pontum vexit. Triſt. lib. 1. El. 1x.

Eſt mihi, ſitque precor, flavæ tutela Minervæ
Navis, & à pictâ caſſide nomen habet.

Iſæus non ſolùm deos deaſque pro tutelis fuiſſe habitas, verùm & res alias, putà aquilam aliaque animalia, contendit; ſed meo quidem judicio, errat: quodnam enim auxilium, quamve tutelam ab animali bruto ſperare poterant navigantes? certè nomen ipſum tutelæ ſatis manifeſtè hoc indicare videtur,

Digitized by Google

taurum, cùm rapuit & tranſvexit Europam. Eodem modo convertiſſe in bovem traditur Io Inachi filiam, quæ, ut iram Junonis effugeret, ut erat jam ſetis obſita, jam bos tranaſſe dicitur mare, in Ægyptumque veniſſe, atque ibi receptâ priſtinâ ſpecie, dea facta quæ nunc Iſis vocatur. Quo igitur argumento probari poteſt, nec Europam in Tauro ſediſſe, nec Io factam bovem? Quòd certus dies habetur in Faſtis, quo Iſidis navigium celebratur: quæ res docet non tranaſſe illam, ſed navigaſſe. Igitur qui ſapere ſibi videntur, quia intelligunt vivum terrenumque corpus in cœlo eſſe non poſſe, totam Ganymedeam fabulam pro falſo repudiant; ac ſentiunt in terrâ id eſſe factum, quia res ac libido ipſa terrena eſt. Non ergo ipſas res geſtas finxerunt poëtæ; quod ſi facerent, eſſent vaniſſimi: ſed rebus geſtis addiderunt quemdam colorem. Non enim obtrectantes illa dicebant, ſed ornare cupientes. Hinc homines decipiuntur: maximè quòd, dùm hæc omnia ficta eſſe arbitrantur à poëtis, colunt quod igno-

non ab alio quoquam navis conſervationem expectaſſe veteres, quàm ab illo deo deâve cujus tutelæ eam commiſerant, aut cui conſecraverant, cujuſque imaginem, honoris gratiâ, in puppi figuratam habebat navis. Errat porro idem *Iſæus*, cum aliis nonnullis viris doctis, quòd putet tutelam fuiſſe navis inſigne proræ impoſitum, atque à tutelâ nomen habuiſſe, ac Gracis tutelam, παράσημον vocari. Erroris illi ac aliis occaſionem præbuit, quòd gloſſ. dicat *tutela*, παράσημον τοῦ πλοίου. Non ſemper hoc verum; nonpunquam enim tutelam nihil cum Paraſemo commune habuiſſe, cum *Salmaſio* affirmo: & patet in nave *illâ*, quâ vecta fuit Europa; Jupiter enim tutela, taurus erat παράσημον. Itaque ſic habe, unam eamdemque rem nonnunquam fuiſſe & tutelam & παράσημον, tum nempe, quando dei deæve effigies, in cujus tutelâ erat navis, in prorâ collocaretur. Hoc ſæpe, non ordinariè factum fuit, ut navis illa quâ vehebatur Paulus, Act. Ap. cap. 28. Τῶν Διοσκούρων παράσημον habuit, ſimulque tutelam, unde & Διόσκουροι vocabantur: & in illo caſu navis à tutelâ nomen accipiebat, alioquin nomen habebat à Paraſemo, quod erat animalis alicujus. Diligenter itaque diſtinguendum inter tutelam, quæ in puppi, & παράσημον quod in prorâ effigiabatur. *Galleus*.

Lin. 1. *Sicut taurum.*] Nolim intelligas taurum fuiſſe tutelam navis illius, quæ Europam vexit, ſed παράσημον; Jupiter enim fuit tutela. V. Feſtum in voce *Europa*, Euſebium in Chronico, Seldenum in libello de Diis Syris Syntag. 2. cap. 16. MSS. 1. Reg. 1. Colb. & Brun. *Taurus*. Vide infrà Epitom. cap. 11. ubi hæc paulò aliter. Euſebius tamen in Chronico ait: Europa à Cretenſibus rapta eſt navi, cujus fuit inſigne Taurus. Naves enim jam ab antiquis temporibus inſigne habebant, à quo denominabantur.

Ibidem. *Europam.*] Agenoris Regis Phœnicum filiam Jupiter rapuit, ope navis Tauri picturam habentis. Vide Ovidium lib. 2. Metamorph. & Lucianum de Deâ Syriâ.

Lin. 2. *Io.*] Hæc fabula apud Ovidium lib. 1. Metamorphoſ. Inachus verò Rex Argis decimo-nono ante vulgarem æram vixit ſeculo. Hinc nota eſt ætas Jovis & aliorum deorum.

Lin. 3. *Setis obſita.*] *Æneid. 7. ſub fin.*

Lin. 4. *Priſtinâ ſpecie.*] Ità cum edit. Torneſ. & duabus Lipſienſibus habent omnes MSS. præter 2. Reg. rec. in quibus eſt *forma*, ut in cæteris edd.

Ibidem. *Iſis.*] Vide Ovid. lib. 1. Metamorp. ſub finem. De cultu verò Iſidis vide Herod. lib. 2. Diodor. Sicul. lib. 1. Euſeb. libro 2. de Præparat. Evangel. Epiphan. in Anchorato.

Lin. 6. *Navigium.*] Pro navigatione ponitur.

Lin. 9. *Ganymedeam fabulam.*] Cujus autores damnat Plato libro de Legibus primo.

Ibidem. *Pro falſo.*] Fortè leg. *pro falſa.* Francius.

Ibidem. *Ac ſentiunt.*] Sic legere malo cum Manuſcripto 1. Colbert. edit. Iſ. atque Gallicâ an. 1563. & cum Thomaſio ac Francio, quàm *nec* cum cæteris. 2. Reg. rec. *non*.

Lin. 11. *Ipſas res geſtas.*] MS. Gronov. *ipſa geſta*.

Lin. 12. *Colorem.*] Juxtà Horatium de Poëticâ, qui vult fabulas eſſe veris proximas: ita ante hunc obſervavit Ariſtoteles in Poëticâ.

Digitized by Google

rant. Neſciunt enim, qui ſit poëticæ licentiæ modus; quoüſque progredi fingendo liceat: cùm officium poëtæ ſit in eo, ut ea, quæ geſta ſunt verè, in alias ſpecies obliquis figurationibus cum decore aliquo converſa traducat. Totum autem, quod referas, fingere, id eſt ineptum eſſe, & mendacem potiùs, quàm poëtam.

Sed finxerint iſta, quæ fabuloſa creduntur; num etiam illa, quæ de diis fœminis, deorumque connubiis dicta ſunt? Cur igitur ſic figurantur, ſic coluntur? niſi forte non tantùm poëtæ, ſed pictores etiam fictoreſque imaginum mentiuntur. Si enim hic eſt Jupiter, qui à vobis dicitur deus, ſi non is eſt, qui ex Saturno & Ope natus eſt, non oportuit niſi ſolius ſimulacrum in templis omnibus collocari. Quid ſibi mulierum effigies volunt? quid ſexus infirmus? in quem ſi cecidit hic Jupiter, eum verò ipſi lapides hominem fatebuntur. Mentitos aiunt eſſe poëtas, & his tamen credunt; immò verò non eſſe mentitos, re ipſâ probant. Ita enim deorum ſimulacra confingunt, ut ex ipſâ diverſitate ſexûs appareat, vera eſſe quæ dicunt poëtæ. Nam quod aliud argumentum habet imago Catamiti, & effigies aquilæ, cùm ante pedes Jovis ponuntur in templis, & cum ipſo pariter adorantur: niſi ut nefandi ſceleris ac ſtupri memoria maneat in æternum? Nihil igitur à poëtis in totum fictum eſt: aliquid fortaſſe traductum, & obliqua figuratione obſcuratum, quo veritas involuta tegeretur; ſicut illud de ſortitione regnorum. Aiunt enim Jovi cœlum

Lin. 2. *Cùm officium Poëtæ ſit, &c.*] Idem ferè docet Voſſius de naturâ ac inſtitutione Poëtices lib. 3. *Mediam viam epici inſiſtunt. Nam multa quidem fingunt: ſed primaria actio hauritur ab hiſtoriâ; vulgòque nota eſſe ſolet, quia regum ducumque geſta latere non poſſunt.*

Lin. 3. *In alias ſpecies.*] Ità correximus ex MSS. 5. Reg. quorum duo ſunt vetuſtiſſimi, 5. Colb. 1. Clarom. & editis Betul. Torneſ. Soubron. & Gallicâ an. 1563. faventibus aliis MSS. 1. Reg. 1. Colb. 2. Brun. qui ferunt, *in aliâ ſpecie;* Em. *in aliis ſpeciebus*. In 2. Reg. & 1. Clarom. atque in multis editis eſt, *in aliquas ſpecies.*

Lin. 6. *Finxerint.*] Sic emendavimus ex MSS. tum vet. tum optimis 2. Bonon. 4. Reg. 1. Colb. Tax. 2. Brun. 1. Clarom. à ſecundâ manu, & edit. Iſ. ac Cellar. Et quidem rectè. MSS. 12. rec. cum ed. ferè omnibus *finxerunt.*

Lin. 9. *Si enim hic eſt Jupiter, qui à vobis dicitur Deus, ſi non is eſt.*] Ità repoſuimus ex cunctis penè MSS. & edit. Cellar. quod expreſſius eſt, quàm quod habent MSS. rec. 2. Reg. 1. Colb. 2. Clarom. & editi multi, *Si enim hic Jupiter qui à vobis dicitur Deus non is eſt.*

Lin. 12. *In quem ſi cecidit hic Jupiter.*] MSS. ex præcipuis & edd. Rom. 1479. ac Iſ. ſic ferunt. *Hic* deeſt in 4. Colb. & in editionibus noviſſimis. MS. Jun. *is Jupiter* habet; Cauc. & edit. Faſitel. Betul. Torneſ. *iſte Jupiter.* MS. Pen. & edit. Pariſ. 1525. Ald. Crat. Graph. Gymnic. *ipſe Jupiter.* MSS. rec. 2. Reg. 3. Colb. 2. Brun. *ceciderit.*

Ibidem. *Eum verò.*] Ità reſtitutum ex edit. Iſ. & omnibus fermè MSS. inter quos ſunt vetuſtiſſimi & optimi Bonon. & Regii. Doctiſſimus Francius legendum eſſe exiſtimabat, *enim verò*. Deteriores editi cum MS. Cauc. *tum verò.* MSS. Pen. Lipſ. 4. Colb. cum editis multis, *eum verè.*

Lin. 16. *Nam quod aliud argumentum.*] Additum *quod* ex cunctis codicibus MSS. & editis, præter Thyſ. Gall. Spark. Walch.

Lin. 19. *Nihil igitur à poëtis in totum fictum eſt.*] Sic reſtituimus ex optimis & vetuſtiſſimis cod. 2. Bon. Cauc. 5. Reg. 3. Colb. 2. Brun. at *in* deeſt in quibuſdam. *In totum*, id eſt, omninò. V. l. 2. c. 11. & Cic. Gallicè dicimus *en tout*. In 13. MSS. rec. atque in editis habetur: *Non igitur à Poëtis totum fictum eſt.*

Lin. 21. *Regnorum.*] Hæc ſortitio legitur apud Homerum Iliad. lib. 8. ſub perſonâ Neptuni, Iridem alloquentis; quæ ſortitio explicatur phyſicè in vitâ Homeri. Vide etiam explanationes Fulgentii Mythologicas.

Digitized by Google

cœlum obtigiſſe, Neptuno mare, inferna Plutoni. Cur non terra potiùs in ſortem tertiam venit; niſi quòd in terrâ geſta res eſt. Ergò illud in vero eſt, quòd regnum orbis ita partiti ſortitique ſunt, ut Orientis imperium Jovi cederet; Plutoni, cui cognomen Ageſilao fuit, pars Occidentis obtingeret: eo quòd plaga Orientis, ex quâ lux mortalibus datur, ſuperior; Occidentis autem, inferior eſſe videatur. Sic veritatem mendacio velaverunt, ut veritas ipſa perſuaſioni publicæ nihil derogaret. De Neptuni ſorte manifeſtum eſt, cujus regnum tale fuiſſe dicimus, quale Marci Antonii fuit infinitum illud imperium; cui totius oræ maritimæ poteſtatem Senatus decreverat, ut prædones perſequeretur, ac mare omne pacaret. Sic Neptuno maritima omnia cum inſulis obvenerunt. Quomodò id probari poteſt? Nimirum veteres hiſtoriæ docent. Antiquus autor Euhemerus,

Lin. 1. *Jovi cœlum obtigiſſe.*] Vide quomodò, initio hujus capitis.

Ibidem. *Neptuno mare.*] Neptunus non dictus à *nando*, ut voluit Cicero l. 2. de Naturâ deorum; ſed à *nubendo*, vel à *nuptu*, ut volunt Lipſius & Varro, qui in quarto de L. L. ait: *Neptunus; quòd mare terras obnubit, ut nubes cœlum, à nuptu, id eſt, opertione.* Quod etiam ex illo notavit Arnobius lib. 3. *Voſſius* lib. de Idolol. Hunc Neptunum eumdem cum Japheto eſſe *Geneſ. 9. v. 27.* quidam volunt, cùm Japheti Hebræo nomine ſit Synonimum latinum Neptuni nomen. Hunc mari præfecerunt, quia cum ſtirpi Semi ſeptentrionalis & orientalis Aſia obtigerit; Chami verò progenies meridionalem Aſiam cum Africâ obtinuerit; *Japheto ceſſerit* continens Europea cum inſulis maris Mediterranei, ut hîc Lactantius teſtatur. Quidam ſic olim interpretati ſunt hanc ſortitionem trium fratrum; ſed jam à multo tempore ad interpretationes quæ, magis ad hiſtoriam profanam accedunt, inclinarunt eruditi. At doctiſſ. Bochartus & clariſſimus Huetius in Demonſtratione Evangelicâ omnes Mythologiæ fabulas ad familiam & poſteros Noë referebant: ſed re attentiùs conſideratâ, Pezeronius & Banierus aliique ex fonte hiſtoriæ prophanæ omnem veritatem quoad fieri potuit, derivarunt. Et hinc multum lucis fabulis iſtis affertur, ſine ambage & metaphorâ.

Lin. 4. *Ageſilao.*] Alii legunt *Agelaſto*, quod nomen Plutoni etiam datum eſt.

Lin. 8. *M. Antonii.*] Sic habent omnes MSS. codices, uno Vaticano, Bononienſi antiquiore, recentioribus 1. Reg. 1. Colbert. 1. Sorbon. exceptis, in quibus legitur *Pompeii*, ſicut & in editis Torneſ. 1579. Soubron. & Genev. 1613. Pompeio ſiquidem lege Gabiniâ data eſt claſſis præfectura, ad liberandum à prædonibus mare. Cæteri tam MSS. quàm editi, quos Iſæo, Gallæo, Cellario, & mihi videre licuit, legunt *M. Antonii*; quam lectionem, ut Lactantii genuinam, probarunt Cœlius Rhodig. lib. 6. c. 18. Petrus Ciaconius, Latinus Latinius, & Iſæus. Et quidem Cicero huic lectioni bis favet: *Poſtquàm* (inquit) *M. Antonii infinitum illud imperium ſenſerant;* & Frumentariâ: *Ita ſe M. Antonius in illo infinito imperio geſſit.* Vix dubito, quin ad hæc loca reſpexerit Lactantius. Et tamen ex eodem Cicerone atque ex Plutarcho idem attributum ac delegatum Pompeio. Ergo à receptâ, totque MSS. & editis confirmatâ lectione diſcedere nolui. In vetuſtiſſimo Regio eſt *quale Marci Antonini*, vitiosè; in Regio-Puteano, *quale Antonii.* Attamen magis arridet Thomaſio ea lectio, quâ ſcribitur *Pompeii*, quem Cicero pro lege Maniliâ ac pro lege Agrariâ, ob felicem ejus ſucceſſum, Neptunum appellatum fuiſſe docet. Quin etiam, ait Thomaſius, multæ antiquæ imagines Pompeii reperiuntur, quæ Pompeio Neptuni inſignia attribuunt.

Lin. 10. *Senatus decreverat.*] Plutarchus tamen autor eſt Cæſarem Aug. M. Anton. & Lepid. inter ſe partitos fuiſſe imperium Romanum anno urbis 712. injuſſu ſenatûs, & rebus omnibus turbatis; quod imperium tripartitum hiſtorici vocarunt Triumviratum.

Lin. 12. *Euhemerus.*] Autor hiſtoriæ deorum, Hunc Arnobius Agragantinum vocat libro 4. Strabo verò lib. 1. & Plutarchus in lib. de Iſide & Oſiride Meſſenium faciunt. Vivebat ille anno poſt Romam conditam 438. Inter atheos ab Antiquis computatur. Citatur autem & à Cicerone lib. 1. de Naturâ deorum, *Quæ ratio* (inquit) *maximè tracta eſt ab Euhemero, quem noſter interpretatus & ſecutus eſt*

Digitized by Google

qui fuit ex civitate Meſſene, res geſtas Jovis, & cæterorum qui dii putantur, collegit, hiſtoriamque contexuit ex titulis, & inſcriptionibus ſacris, quæ in antiquiſſimis templis habebantur, maximèque in fano Jovis Triphylii; ubi auream columnam poſitam eſſe ab ipſo Jove titulus indicabat, in quâ columnâ geſta ſua perſcripſit, ut monimentum eſſet poſteris rerum ſuarum. Hanc hiſtoriam & interpretatus eſt Ennius, & ſecutus; cujus hæc verba ſunt: Ubi Jupiter Neptuno imperium dat maris, ut in inſulis omnibus, & quæ ſecundùm mare loca eſſent, omnibus regnaret.

Vera ſunt ergo quæ loquuntur poëtæ; ſed obtentu aliquo ſpecieque velatâ. Poteſt & mons Olympus figuram poëtis dediſſe, ut Jovem dicerent cœli regnum eſſe ſortitum; quòd Olympus ambiguum nomen eſt & montis, & cœli. In Olympo autem Jovem habitaſſe docet hiſtoria eadem, quæ dicit: Eâ tempeſtate Jupiter in monte Olympo maximam partem vitæ colebat; & eò ad eum in jus veniebant, ſi quæ res in controverſiâ erant. Item, ſi quis quid novi invenerat, quod ad vitam humanam utile eſſet, eò veniebat, atque Jovi oſtendebat. Multa in hunc modum poëtæ transferunt; non ut in eos mentiantur, quos colunt, ſed ut figuris verſicoloribus venuſtatem ac lepôrem carminibus ſuis addant. Qui autem non intelligunt, quomodò aut quare quidque figuretur, poëtas velut

præter cæteros Ennius. Hujus etiam meminere Plinius lib. 35. cap. 22. Joſephus lib. 1. contrà Appionem, Clemens Alexandrinus προτρεπτ. Minutius Felix in Octavio, Euſebius lib. 2. Præparat. Evang. cap. 4. Auguſtin. de Civit. Dèi lib. 6. cap. 7. & lib. 7. cap. 26. Theodoretus Græcarum affectionum lib. 2. in fine, & initio lib. 3. Feſtus in *ſus Minervam*, aliique. Theophilus Antiochenus ſerm. 3. hunc Euhemerum Ἀθεώτατον vocat.

Lin. 1. *Meſſene.*] Ità emendavimus ex MSS. Regio-Put. aliiſque 2. Reg. 1. Colb. Goth. Brun. & Epitom. cap. 13. Et rectè. Plutarcho enim dicitur *Meſſenius*. Reg. 1. antiq. 2. Colb. & 1. Claromont. habent *Meſſenâ*. Alter Clarom. 3. Colb. 1. Sorbon. & edit. *Meſſanâ*.

Lin. 4. *Triphylii.*] Quod à Triphilis populis in Peloponneſo habitantibus colebatur.

Lin. 7. *Ubi Jupiter Neptuno imperium dat maris.*] Ità MSS. quamplurimi, inter quos ſunt veterrimi & optimi. In 13. ſcriptis ac vet. editis Rom. & Iſ. eſt *Ibi*. Deeſt in omnibus ferè impreſſis.

Lin. 8. *Ut in inſulis omnibus, & quæ ſecundùm mare loca eſſent, omnibus regnaret.*] Abſorptam ſequente ſyllabâ præpoſitionem *in* addidimus ex MSS. 4. Colb. & 2. Brun. Omnes MSS. (præter 1. rec. Regium) legunt cum editis Betul. & 2. Lipſ. *eſſent*. Pro *ſecundùm*, quod eſt cunctorum ferè MSS. tum vet. tum optimorum, eſt *ſecus* in rec. 2. Reg. 3. Colbert. Cauc. Chriſt. Em. necnon *locis* in rec. 6. Reg. 1. Colbert. Chriſt. Em. Brun. ac in editionibus Cellarii & Walchii. Sic *ſecundùm mare* apud Cicer. 8. Att. 19. & 16. 8.

Lin. 11. *Mons Olympus.*] Ideò Olympus & Cælum ſynonima fuerunt, quòd Olympus mons erat altiſſimus, & ad cælum uſque pertingere videbatur. Vid. Apul. de mund. ſub fin.

Lin. 13. *Hiſtoria.*] Vide Ennium.

Lin. 14. *Maximam partem vitæ colebat.*] Id eſt, habitabat; antiqui *colere* abſolutè dixerunt pro *habitare*. Agellius: *Sauromatas qui ultra Boryſthenem fluvium longè colunt.* Varro: *ædes poſſideo & colo;* unde *coligo* pro domo apud Arnob. ità enim correximus è libris MSS. lib. 2. *In penetralibus coliginis perpetuos fovetis focos.* Indè & *colium* idem quod domus. Hinc etiam veteres dixere *domicolium* pro *domicilium*. Salmaſius.

Lin. 19. *Figuris verſicoloribus.*] Ex cunctis fermè manuſcriptis & compluribus editis reſtitui *verſicoloribus*, quæ vox eſt Ciceroniana. In 3. Regg. 1. Colb. Brun. & 4. recenter editis eſt *figuris variiſque coloribus*. Eſt & in Epitome cap. 11. *verſicolore*.

Lin. 20. *Figuretur.*] Hoc verbum ex quampluribus MSS. & omnibus editis in textu reliquimus, utpotè *figuris* verſicoloribus convenientius, quàm *fingatur*, quod eſt MSS. 1.

Digitized by Google

mendaces & ſacrilegos inſequuntur. Hoc errore decepti etiam philoſophi, quòd ea, quæ de Jove feruntur, minimè in Deum convenire videbantur, duos Joves fecerunt, unum naturalem, alterum fabuloſum. Viderunt ex parte, quod erat verum, eum ſcilicet, de quo poëtæ loquuntur hominem fuiſſe: in illo autem naturali Jove, vulgari conſuetudine religionis inducti, erraverunt, quòd in Deum nomen hominis tranſtulerunt; qui (ut ſuprà diximus) quia ſolus eſt, non indiget nomine. Jovem autem illum eſſe, qui ſit ex Ope Saturnoque natus, negari non poteſt. Vana igitur perſuaſio eſt eorum, qui nomen Jovis ſummo Deo tribuunt. Solent enim quidam errores ſuos hâc excuſatione defendere; qui convicti de uno Deo, cùm id negare non poſſunt, ipſum ſe colere affirmant, verùm hoc ſibi placere, ut Jupiter nominetur: quo quid abſurdiùs? Jupiter enim ſine contubernio conjugis filiæque coli non ſolet. Unde quid ſit, apparet: nec fas eſt id nomen eò transferri, ubi nec Minerva eſt ulla, nec Juno. Quid? quod hujus nominis proprietas non divinam vim exprimit, ſed humanam? Jovem enim, Junonemque à juvando eſſe dictos, Cicero interpretatur. Et Jupiter, quaſi juvans pater dicitur; quod nomen in Deum minimè congruit; quia juvare hominis eſt, opis aliquid conferentis in eum, qui ſit alienus, & exigui beneficii. Nemo ſic Deum precatur, ut ſe adjuvet; ſed ut ſervet, ut vitam ſalutemque tribuat: quod multò plus ac majus eſt, quàm juvare.

Et quoniam de patre loquimur, nullus pater dicitur filios juvare, cùm eos generat, aut educat. Illud enim levius eſt, quàm ut eo verbo ma-

Bonon. antiq. 3. Regg. 1. Colb. Gronovio, Pal. Lipſ. Brun.

Lin. 3. *Duos Joves.*] Imò tres potiùs, ac etiam plures (ut ait Plutarchus in Placitis Philoſoph. lib. 1. c. 6. atque poſt ipſum Epiphanius affirmat) ſic etiam erat de aliis diis. Vide Auguſtin. de Civit. Dei lib. 4. cap. 27. & lib. 6. cap. 6. Sic Plutarch. de Placitis philoſoph. cauſam primam enumerat unam naturalem, alteram fabuloſam, tertiam civilem.

Lin. 7. *Diximus.*] Suprà pag. 19. not. 1.

Lin. 13. *Sine contubernio.*] Vide Macrob. lib. 3. cap. 4.

Ibidem. *Quid ſit apparet.*] Ità omnes propè MSS. & vetus editio Rom. In 1. Colbert. & Brun. eſt *qui ſic.* In 2. Regg. recentiorib. cunctiſque ferè excuſis, *quid ſit.* In 4. recentioribus ſcriptis *quis ſit.* Sed *qui ſit* eleganter, & Ciceronis imitatione.

Lin. 17. *Juvans.*] De Nat. deor. l. 2. c. 25. ubi ſic ait: *Sed & ipſe Jupiter, id eſt juvans pater, quem converſis caſibus appellamus à Juvando Jovem, à poëtis pater divûmque hominumque dicitur: à majoribus autem noſtris optimus, maximus, & quidem ante optimus, id eſt beneficentiſſimus, quàm maximus; quia majus eſt certèque gratius prodeſſe omnibus, quàm opes magnas habere.* Vide & A. Gellium lib. 5. cap. 12.

Ibidem. *Jupiter quaſi juvans pater.*] Sic Gellius lib. 5. cap. 12. *Jovem Latini veteres à juvando appellavere, eumdemque alio vocabulo juncto* patrem dixerunt. Hoc etiam voluêre Cicero & Cato de re ruſticâ; ſed falluntur: *Jupiter* nil aliud eſt quàm *Jovis-Pater*, id eſt, Ἰαὼ Πατὴρ, ſeu Ἰαὼ Πατὴρ, Jehova Pater. Antiqui dicebant *Joupater* pro *Jovis Pater*, ut *Jouglans* pro *Jovis Glans*. Gallæus. De Jove, Saturno, Rheâ, Junone, Hercule, Æſculapio, Api, Caſtore & Polluce, Baccho, Venere, Ganymede, Helenâ, Japeto, Neptuno, Vulcano, Oſiri, Iſi, Selene, Marte, Cupidine, Minervâ, Libero, Latonâ, Plutone, ſeu Sarapide, Priapo, Proſerpinâ, Cerere, Eleuſinâ, Dionyſio, &c. vide S. Cyprianum Tractatu de Idolorum Vanitate ſub initium, S. Auguſtinum de Civitate Dei lib. 4. 6. & 18. S. Aſterium Serm. 10. Theodoretum lib. 8. de Martyribus, & lib. 3. & 8. de Græcarum affection. curat. Macrob. Chartarium, Natal. Comitem, Giraldum & D. Fourmont in Sanchoniatone enucleato.

gnitudo paterni beneficii exprimatur. Quantò id magis inconveniens eſt Deo, qui verus eſt pater; per quem ſumus, & cujus toti ſumus; à quo fingimur, animamur, illuminamur; qui nobis vitam impertit, ſalutem tribuit, victum multiplicem ſubminiſtrat. Non intelligit beneficia divina, qui ſe juvari tantummodò à Deo putat. Ergo non imperitus modò, ſed etiam impius eſt, qui nomine Jovis virtutem ſummæ poteſtatis imminuit. Quare ſi Jovem & ex rebus geſtis & ex moribus hominem fuiſſe, in terrâque regnaſſe deprehendimus, ſupereſt ut mortem quoque ejus inveſtigemus. Ennius in Sacrâ hiſtoriâ, deſcriptis omnibus quæ in vitâ ſuâ geſſit, ad ultimum ſic ait: Deinde Jupiter poſtquàm quinquies terras circuivit, omnibuſque amicis atque cognatis ſuis imperia diviſit, reliquitque hominibus leges, mores frumentaque paravit, multaque alia bona fecit, immortali gloriâ, memoriâque affectus, ſempiterna monimenta ſuis reliquit: ætate peſſùm actâ, in Cretà vitam commutavit, & ad deos abiit, eumque Curetes filii ſui curaverunt, decoraveruntque eum; & ſepulcrum

Lin. 2. *Per quem ſumus.*] Arnob. *Nonne huic omnes debemus hoc ipſum quòd ſumus, quòd homines eſſe dicimur* Apuleius in lib. de Mundo: *Vetu. opinio eſt, atque cogitationi omnium hominum penitùs inſedit, Deum eſſentiæ originis haberi autorem.* Apud Euripidem, Manilium, Juvenalem. Manilius:

An quoquam genitos niſi cœlo credere fas eſt
Eſſe homines?

Juvenalis:

Senſum ex cœleſti demiſſum traximus arce.

Pricæus.

Ibidem. *A quo fingimur, &c.*] Irenæus, *Cujus juſſu homines naſcuntur.* Arnob. lib. 1. *Num quòd incedimus, quòd ſpiramus, ab eo ad nos venit?* Seneca 4. 6. de Benef. & Act. cap. 17. v. 25. *cùm ipſe det omnibus vitam & inſpirationem.* Pric. Sic Apoſtolus dicit, in ipſo vivimus, movemur, & ſumus.

Lin. 7. *Et ex rebus geſtis.*] *Et* addidi ex omnibus ferè MSS.

Lin. 10. *Quinquies terras circuivit.*] Ità reſtituimus ex vet. ed. Rom. 1470. & Iſ. omnibuſque MSS. præter 1. Colb. rec. & pleraſque editiones, in quibus eſt, *poſtquàm terram quinquies circuivit.* Sed & Lactantius infrà c. 22. de Jove ait, *cùm terras circuiret.*

Lin. 11. *Imperia.*] Sic legunt omnes penè MSS. & edd. Betul. Spark. & Cellar. At 2. Reg. rec. multique editi, *imperium.* 1. Reg. *dedit;* in 2. aliis Reg. *dividit, reliquitque;* mendosè: ſua enim cuique pars, imperium. Cicero lib. 4. famil. epiſt. 1. *Orbem terrarum imperiis diſtributis, ardere bello.* Juſtinus lib. 2. *Novercæ cognatos, quos Philippus imperiis præfecerat.* Ex Gallæo.

In Epitom. cap. 13. legitur quoque, *cognatis diſtribuiſſet imperia.*

Lin. 14. *Ætate peſſùm actâ.*] Ità MSS. 4. Reg. quorum duo ſunt vetuſtiſſimi, 5. Colb. Lipſ. Brun. & edit. Faſitel. Betul. Torneſ. Thom. Spark. Iſ. Thyſ. Soubr. Gall. 2. Lipſienſes; accedentibus editis Egnat. Pariſ. 1525. Graph. Crat. Antverp. 1539. Gymnic. Faſit. Henr. Petri, in quibus eſt *peſſumatâ;* in 4. Reg. 2. Colb. 1. Clarom. edit. Rom. 1470. Azul. 1490. *perſumatâ*, corruptè; 1. Colb. à ſecundâ manu *perfinitâ;* 1. Clarom. *perfunctâ;* 2. Bononienſes, Taxaq. Pen. & Bocatius lib. 7. cap. 1. *peſſumè acta*; vitiosè. Nam cùm Lactantius velit *mortem Jovis* inveſtigare, & cùm Ennius ibi totus ſit in laudibus Jovis, parùm appoſitè de vitâ ejus peſſumè acta mentionem faceret: itaque Lactant. dicit ætatem Jovis peſſùm actam, eò quòd ad finem ſui jam tùm venerat. 1. Vatic. habet, *conſummatâ.* Senſus igitur eſt, *ætate peſſum actâ*, id eſt *ætate in imum, vel ad ultimum & finem inclinante;* ſic *peſſum abire* apud Plautum, & *peſſum ire* apud Collumellam, eſt *in profundum abire, in profundum ire.*

Ibidem. *Vitam commutavit.*] MSS. 2. Colb. Cantabrig. & 1. Clarom. *conſummavit.*

Lin. 15. *Curetes.*] Triplices ſunt Curetes; Ætolici, Phrygii, & Cretici. Ætolici inhabitarunt Chalcidem. De Curetibus vide Strabonem lib. 18. & Hyginum fabulâ 139. Ii erant Cretenſes ipſi ex Plinio & Solino.

Ibidem. *Sepulcrum ejus eſt in Cretâ.*] *In Cretâ* abeſt à MS. 1. Reg. & edd. Thyſ. Gall. & Walch. & in Epitome c. 13. & apud Arnobium lib. 4. De Jovis ſepulcro in Cretâ inſulâ,

Digitized by Google

ejus eſt in Cretâ & in oppido Cnoſſo, & dicitur Veſta hanc urbem creaviſſe; inque ſepulchro ejus eſt inſcriptum antiquis litteris Græcis, ΖΑΝ ΚΡΟΝΟΥ, id eſt Latinè, Jupiter Saturni. Hoc certè non poëtæ tradunt, ſed antiquarum rerum ſcriptores: quæ adeò vera ſunt, ut ea Sibyllinis verſibus confirmentur; qui ſunt tales:

Δαίμονας ἀψύχους, νεκύων εἴδωλα καμόντων,
Ὧν κρήτη καύχημα τάφους ἡ δύσμορος ἴσχει.

Cicero de Naturâ deorum, cùm tres Joves à theologis enumerari diceret, ait tertium fuiſſe Cretenſem, Saturni filium, cujus in illâ inſulâ ſepulcrum oſtenditur. Quomodò igitur poteſt deus alibi eſſe vivus, alibi mortuus, alibi habere templum, alibi ſepulcrum? Sciant ergo Romani, Capitolium ſuum, id eſt ſummum caput religionum publicarum, nihil eſſe aliud quàm inane monimentum.

Veniamus nunc ad ejus patrem, qui antè regnavit, & qui fortaſſe plus habebat in ſe, quòd ex coïtu tantorum elementorum genitus eſſe dicatur. Videamus quid in eo fuerit deo dignum: In primis illud, quòd aureum ſeculum narratur habuiſſe; quòd juſtitia ſub eo fuerit in terrâ.

vide Melam lib. 2. cap. 7. & Solinum c. 17. quod etiam oſtendebatur temporibus Theophili Antiocheni, Arnobii libro 4. & Epiphanii in Anchorato.

Lin. 1. *In oppido Cnoſſo.*] Ità ſcribo cum præſtantioribus MSS. Regio-Puteano & 1. alio Reg. 3. Colb. 1. Clarom. & ed. Rom. 1468. faventibus 1. Bonon. minùs antiquo qui habet, *Enoſſo*; Bonon. antiquiore *Coſſo*; 1. al. Reg. 2. Colb. ac edit. Walch. *Cnoſſo*; 1. Reg. *Noſſo*; 2. Reg. Marm. & edit. Rom. 1470. *Gnoſſo*; 14. in Epitom. c. 13. 4. Reg. Navarr. 1. Colb. Vict. Gat. Brun. edd. Ald. Pariſ. 1525. Graph. Crat. Gymnici, Faſitel. Cellar. Thyſ. Gall. *Gnoſo.* Utraque lectio recepta. *Cnoſſus* autem eſt oppidum Cretæ, de quâ vide Strabonem libro Geographiæ 10.

Lin. 3. ΖΑΝ.] Sic legendum eſſe arbitramur; idque ex autoritate vet. & optimi MS. Regio-Puteani, item alterius Reg. Gat. Marm. 1. Clarom. & 4. edit. rec. & Epitom. cap. 13. In MSS. 1. Reg. & 3. Colb. Ζῆνα; 1. al. Colb. & 1. Clarom. Ζῖνα; 1. Sorbon. Ζῆμα; in 3. Reg. & edit. Rom. 1468. 1470. & 7. aliis antiquis Ζεύς. Vide Callimach. Hymn. in Jov.

Lin. 6. Δαίμονας.] Latinè:

Dæmones inanimes, cadaverum ſimulacra mortuorum,
Quorum Creta in jactantiam ſepulcra miſera habet.

Sibyll. carmina ſerm. 8.

Lin. 7. Καύχημα τάφους.] Hinc corrigendus eſt codex Sibyllinus qui habet, τάφου καύχημα: ibi enim ſcanſio non conſtat: nec ἴξει eſt legendum, ut ibi; ſed ut in noſtro ἴχει. *Iſæus.* MS. Cauc. habet ἴξει.

Lin. 8. *De Nat. deor.*] Scilicet lib. 3. & poſt eum Arnobius lib. 3.

Ibidem. *Enumerari.*] Sic à me reſtitutum ex edit. Betul. & omnibus MSS. præter Pen. in quo *numerari*, cui lectioni adſtipulatur & ipſe vulgatus Ciceronis locus: *Principio* (inquit) *Joves tres numerant.* In cæteris Lactantii editionibus eſt *nominari.*

Lin. 12. *Capitolium.*] Arx Romæ, in quâ Jovi templum fuerat ædificatum, unde Jupiter Capitolinus; à quo verò ſic dictum Capitolium vide Arnobium lib. 6.

Lin. 15. *Tantorum elementorum.*] Hoc eſt, Cœli & Terræ. Nam Saturnus filius fuit ætheris & terræ; Saturnus enim & Titææ filius erat: verùm Uranus, & Cœlum, & Æther interpretatur, ſicut Titæa idem eſt ac Terra.

Lin. 17. *Aureum ſeculum narratur habuiſſe.*] De aureo Saturni ſeculo vide infrà lib. 5. cap. 4. & 5. *Rex Saturnus* (inquit Trogus apud Juſtin. lib. 43.) *tantæ juſtitiæ fuiſſe fertur, ut neque ſervierit ſub illo quiſquam, neque quidquam privatæ rei habuerit, ſed omnia communia & indiviſa omnibus fuerint, veluti unum cunctis patrimonium eſſet.* Et Virg. 1. Georg.

Nec ſignare quidem, aut partiri limite campum
Fas erat.

Et Ovid. lib. 3. Amorum eleg. 7.

Digitized by Google

Teneo aliquid in hoc, quod in ejus filio non fuit. Quid enim tam conveniens deo, quàm juſtum regimen, ac pium ſeculum? Sed cùm eâdem ratione natum eſſe cogito, non poſſum putare Deum ſummum, quo videam eſſe aliquid antiquius, cœlum ſcilicet atque terram. At ego Deum quæro, ultra quem nihil ſit omninò, qui fons, & origo ſit rerum. Hic ſit neceſſe eſt, qui cœlum ipſum condidit, terramque fundavit. Saturnus autem ſi ex his natus eſt (ut putatur) quemadmodùm poteſt Deus eſſe principalis, qui aliis ortum ſuum debet? aut quis præfuit mundo, priuſquàm Saturnus gigneretur? Sed hoc poëticum eſt (ut dicebam paulò antè) figmentum. Nec enim fieri poterat, ut elementa inſenſibilia, tantoque intervallo ſeparata, in unum coïrent ac filium procrearent: aut is, qui natus eſſet, non potiſſimùm genitoribus ſimilis exiſteret; ſed eam formam gereret, quam parentes ſui non habebant.

Quæramus ergo quid veritatis ſub hâc figurâ lateat. Minutius Felix in eo libro, qui Octavius inſcribitur, ſic argumentatus eſt: Saturnum, cùm fugatus eſſet à filio in Italiamque veniſſet, Cœli filium dictum, quòd ſo-

Signabat nullo limite foſſor humum.

Quod de eâdem ætate habetur in Heſiodo:

Cœlorum imperium dum Rex Saturnus habebat,
Dîs ſimiles ſummâ degebant pace, nec ullus
His labor aut ærumna fuit.

Adde & Martialem de Saturno lib. 14. epigr. 63. Hæc fabula hauſta fuit ex Scripturâ; per Saturni enim aureum ſeculum, intelligendum illud tempus, quo orbe nondùm diviſo, Noachus in univerſum genus hominum, ut pater in liberos, naturale habuit imperium: atque aureum illud ſeculum ſumptum videtur ex Vaticinio Lamechi de Noacho, Gen. v. comm. 29. *Iſte conſolabitur nos ab operibus, & laboribus manuum noſtrarum, in terrâ cui maledixit Dominus.* Bochart. Hæc tamen à Samuelis Bocharti tempore, non ad hiſtoriam Sacram, ſed ad profanam rectiùs referuntur. Aurelius Victor de origine gentis Romanæ ſic loquitur de Saturno. *Is primus agriculturam edocuit, feroſque homines ex rapto vivere aſſuetos ad compoſitam vitam traduxit.* Vide ſuprà locum Juſtini.

Page 53. lin. 17. *Quòd juſtitia ſub eo fuerit in terrâ.*] Hoc etiam commodè de Noë accipi poteſt. Nam, non modò juſtus, ſed & juſtitiæ præco ſedulus fuit; cùm eo vixerit ſeculo, quo hominum mores erant perditiſſimi, nihil non egit, ut illos ad veræ pietatis normam verbo & exemplo reduceret. Saturnum itidem regem juſtiſſimum fuiſſe volunt, adeòque pro virili, *homines ſui temporis ex agreſti vitâ ad humaniorem cultum tranſtuliſſe, & proptereà magnos honores conſecutum, multa orbis loca peragraſſe, & omnes ad juſtitiam & animi ſimplicitatem induxiſſe.* Diodori verba ſunt lib. 5. Biblioth. neque aliter Aurelius Victor in lib. de Orig. gentis Rom. *feros homines ex rapto vivere aſſuetos ad compoſitam vitam traduxit.* Virg. Æneïd. VIII.

Is genus indocile & diſperſum montibus altis
Compoſuit, legeſque dedit.

Lin. 1. *Teneo aliquid in hoc.*] Ità reſtitui ex MSS. vet. & optimis 1. Bonon. Regiis 3. Colb. 2. Brun. In MS. Jun. *de eo.* In MSS. rec. tribus Colbert. 2. Clarom. ac editis eſt *in eo.*

Lin. 4. *Quo videam eſſe aliquid antiquius.*] Sic emendavimus ex vetuſtiſſimis & optimis MSS. 2. Bonon. Regio-Puteano, nec non ex 2. aliis Reg. Taxa. 1. Colb. 2. Clarom. cùm in ſeptem aliis MSS. & in editis ſit *quòd videam;* in ſcriptis Chriſt. & Balliol. *cùm videam.*

Lin. 5. *Nihil ſit omninò.*] Sic reſtituimus ex MSS. In editis autem eſt, *nihil eſt omninò.*

Lin. 8. *Priuſquàm.*] Ità repoſui ex MSS. in editis autem eſt, *antequàm.*

Lin. 14. *Minucius Felix.*] Cujus extat Libellus elegans adverſus Gentes, vixit tertio ſeculo.

Lin. 16. *In Italiam, &c.*] Mirum eſt quantùm diſtant tempora inter Saturnum Urani filium & Saturnum Italicum: hic enim decimo quarto ante æram vulgarem vixit ſeculo; ſed Saturnus Urani filius vigeſimo ante noſtram æram ſeculo fuit. De Saturni tamen in Italiam adventu, vide Diod. Sicul. lib. 4. & Dionyſ.

Digitized by Google

ſcimus eos quorum virtutem miremur, aut qui repentinò advenerint, de cœlo cecidiſſe dicere; Terræ autem, quòd ignotis parentibus natos, terræ filios nominemus. Sunt hæc quidem ſimilia veri, non tamen vera: quia conſtat etiam tunc cùm regnaret ita eſſe habitum. Potuit & ſic argumentari: Saturnum, cùm potentiſſimus rex eſſet, ad retinendam parentum ſuorum memoriam, nomina eorum cœlo terræque indidiſſe, cùm hæc priùs aliis vocabulis appellarentur: quâ ratione & montibus & fluminibus nomina ſcimus impoſita. Neque enim cùm dicunt poëtæ de progenie Atlantis, aut Inachi fluminis, id potiſſimùm dicunt, homines ex rebus ſenſu carentibus potuiſſe generari; ſed eos utique ſignificant, qui nati ſunt ex iis hominibus, qui vel vivi, vel mortui, nomina montibus aut fluminibus indiderunt. Nam id apud veteres, maximèque Græcos, fuit uſitatum. Sic maria eorum traxiſſe nomina accepimus, qui deciderant in eâ, ut Ægæum, Icarium, Helleſponticum: & in Latio Aventinus, voca-

Halicarn. lib. 1. De Saturno Urani filio videas Scriptores rerum Mythologicarum. Id tamen factum eſt, quòd omnia quæ à diverſo Saturno & Jove diverſo geſta ſunt, in unum contulerunt: hinc venit confuſio quædam, quæ non niſi per temporum & locorum examen explicari queat.

Lin. 1. *Qui repentinò advenerint, de cœlo cecidiſſe.*] Sic Tibull.

Tunc veniam ſubitò, nec quiſquam nuntiet antè,
Sed videar cœlo miſſus adeſſe tibi.

Lin. 2. *Ignotis parentibus natos, terræ filios nominemus.*] Sic etiam Tertullian. Apol. autor lib. de Orig. gentis Rom. *Primus in Italiam veniſſe creditur Saturnus. Tanta autem antiquorum hominum ſimplicitas, ut advenas, quòd eorum originem ignorabant, cœlo & terrâ editos non ſolùm ipſi crederent, ſed poſteris affirmarent.* Eadem habet Aurelius Victor de origine gentis Romanæ. Omnia enim è cœlo, & mari orta credebant. Ita ignotorum origo ad cœlum, aut mare relata, ut cœli, aut Neptuni filii crederentur. Serv. in Virg. Scholiaſt. Apollonii, monſtroſos terræ filios, truculentos Neptuni habitos ſcribit. Næv. apud Priſc. *Titanes filii terræ.* Et Orpheus in Hym. obſcuris & ignotis parentibus orti. Item Rhodigino Antiquar. lection. lib. 11. cap. 28. ac Politiano in Miſcellan. cap. 18. *Ex Wouwero.*

Lin. 6. *Cœlo terræque indidiſſe.*] Confuſio inde orta eſt apud Latinos, quòd οὐρανος & τίτανας, quæ nomina patronymica, tranſtulerunt per nomina realia. Sed paulò poſt in hoc ipſo capite aliquid veroſimilius de Urano refert Lactantius.

Lin. 9. *Atlantis.*] Is fuit Rex Mauritaniæ, qui in montem ſui nominis transformatus dicitur; cujus fabulam vide apud Ovidium lib. 4. Metamorph.

Ibidem. *Inachi.*] Is primus fuit Rex Argivorum, decimo nono ante æram vulgarem, ut creditur, ſeculo. Is erat ex genere Titanorum, & Saturni ac Jovis cognatus. Dicitur nomen ſuum dediſſe fluvio Peloponneſi, vel in eum artibus Jovis fuiſſe præcipitatum.

Lin. 14. *Ægeum.*] Ab Ægeo Theſei Patre, qui ob mortem filii falſò ſibi annuntiatam, ſe in mare præcipitem dedit: hoc evenit decimo tertio ante vulgarem æram ſeculo. Vide Solinum capite 15.

Ibidem. *Icarium.*] Ab Icaro Dædali filio, cujus fabulam videas apud Ovidium libro 8. Metamorph. Solinus Varronem ſecutus refert, Icarum Cretenſem in hoc mare naufragio periiſſe, & de exitu hominis nomen loco impoſitum fuiſſe; atque ita hiſtoria locum fabulæ dedit: at nunc ex fabulâ hiſtoriam deducere cogimur. Vide Solinum capite 21.

Ibidem. *Helleſponticum.*] MSS. 18. cum editis Rom. 1470. Soubron. & Torneſ. habent *Helleſpontum.* Fortaſſe legendum *Helleſpontium*, ut ſuprà *Helleſpontiam* ad c. 6. Helleſponticum mare, vel Helleſpontus, fretum eſt anguſtum inter mare Ægeum & Propontidem, Aſiam ab Europâ ſeptem non ampliùs Stadiorum intervallo diſterminans: nomen ſortitur ab Helle Athamantis filiâ, vel ab Ἕλλης unde Ἕλληνες, quæ fuit una Græcorum appellatio.

Ibidem. *Aventinus.*] Vide Tit. Liv. lib. 1.

Digitized by Google

bulum monti dedit, in quo ſepultus eſt; Tyberinus vel Tyberis, amni in quo merſus eſt.

Non ergo mirandum, ſi nomina eorum cœlo terræque attributa eſſent, qui reges genuerant potentiſſimos. Apparet ergo non ex cœlo natum eſſe; quod fieri non poteſt: ſed ex eo homine, cui nomen Urano fuit. Quod eſſe verum Triſmegiſtus autor eſt: qui cùm diceret admodùm paucos extitiſſe in quibus eſſet perfecta doctrina, in his Uranum, Saturnum, Mercurium cognatos ſuos nominavit. Hæc ille quia ignoravit, aliò traduxit hiſtoriam; qui quomodò potuerit argumentari, oſtendi: nunc dicam, quomodò, ubi, à quo ſit hoc factum; non enim Saturnus hoc, ſed Jupiter fecit. In Sacrâ hiſtoriâ ſic Ennius tradit: Deinde Pan eum deducit in montem, qui vocatur cœli ſtela. Poſtquam eò aſcendit, contemplatus eſt latè terras, ibique eo in monte aram creat cœlo; primuſque in eâ arâ Jupiter ſacrificavit: in eo loco ſuſpexit in cœlum quod nunc nos nominamus, idque quod ſupra mundum erat, quod æther vocabatur, de ſui avi nomine cœlo nomen indidit: idque Jupiter, quod æther vocatur,

Lin. 1. *Tyberinus.*] Vulgatior fama eſt, Tyberinum Capeti filium, decimum Albanorum regem, inſignem latronem, cùm in trajectu Tyberis ſubmergeretur, nomen dediſſe fluvio, qui priùs Albula dicebatur.

Lin. 6. *Triſmegiſtus.*] Quem vide in Pimandro cap. 10.

Lin. 10. *Sit hoc factum.*] Sic reſtituimus ex MSS. Regiis, 6. Colb. Lipſ. Em. Goth. 2. Clarom. 2. Brun. Et lectio noſtra confirmatur ex mox ſequentibus: *Non enim Saturnus* HOC, *ſed Jupiter* FECIT. Plerique editi, *hoc dictum.*

Lin. 11. *Ennius.*] Cujus tantùm ſuperſunt fragmenta.

Ibidem. *Pan eum deducit in montem.*] Locus eſt obſcuriſſimus, & mira tùm MSS. tum editorum varietas. Ex his hanc elegi lectionem, utpote eruditorum virorum conſilio, majorique MSS. & editorum numero ac autoritate probatam, nempe MSS. multorum Vaticanorum, 2. Bonon. 2. Reg. 1. Sorbon. Lipſ. Tax. Pal. Cantabr. Chriſt. Edit. Venet. 1490. Soubron. Torneſ. 1579. Genev. 1613. & Iſæanæ; faventibus quoque aliis 7. Reg. inter quos eſt optimus Puteanus, 4. Colbert. Gat. Marm. 1. Clarom. Brun. & editt. Rom. 1468. 1470. ac Cellar. in quibus legitur *Paneum;* item MSS. quibuſdam Vaticanis & Pen. quibus eſt *Panæum.* In MS. Reg. antiquiſſimo *Pavenium;* in Em. *Paneam;* plur. Vatic. & 8. edit. *Pantum;* 1. Colb. *Pancum;* 1. al. Colb. Nav. Vict. *Paucum;* in 1 Clarom. *Panen;* in edit. Cratand. Antverp. 1539. & apud Bocatium lib. 3. *Pangæum:* qui altus eſt Thraciæ mons in Macedoniæ confinio, Philippis urbi imminens.

Lin. 12. *Cœli ſtela.*] Sic prorſus legendum eſſe cenſent eruditi viri Petrus Ciaconius, Iſæus, Baluzius, Francius, Cellarius, aliique; non abludente MS. Victorino, in quo à primâ manu eſt *ſtelia*, à στήλη. *Stela* eſt columna. Martianus Capella lib. 2. *Quaſque librorum notas Athanaſia conſpiciens, quibuſdam eminentibus ſaxis juſſit adſcribi, atque intra ſpecum per Ægyptiorum abdita collocari, eademque ſaxa ſtelas appellans, deorum ſtemmata continere.* Hunc igitur montem ob ejus altitudinem, *cœli ſtelam*, hoc eſt columnam vocatum vult, tanquam qui cœlum contingere atque ſuſtinere videretur. In MSS. 10. Reg. 6. Colb. Sorbon. Nav. Vict. Gat. Marm. 2. Clarom. Brun. & in editis, *ſtella.*

Lin. 14. *Quod nunc nos nominamus.*] Ita lego cum MSS. 9. Reg. (quorum unus eſt optimus Puteanus) 6. Colbert. Nav. Vict. 1. Sorbon. Gat. Marm. 1. Bon. Lipſ. 2. Clarom. Brun. edit. Rom. 1468. 1470. Editi multi, *quod nominatur* οὐρανός. 1. Bonon. antiquior, *quod nominatur*, ſimpliciter, ſine οὐρανός: quæ vox ineptè addita eſt, cùm Lactantius ipſe ſe mox interpretetur, quod nunc cælum nominamus, tum ita primùm à Jove fuiſſe nominatum.

Lin. 15. *Quod æther vocabatur.*] Ità MSS. omnes cum editis Rom. 1468. 1470. & Torneſ. 1579. Cæteri editi, *vocatur.*

Digitized by Google

vocatur, precans, primùm cœlum nominavit; eamque hoſtiam, quam ibi ſacravit, totam adolevit. Nec hîc tantùm ſacrificaſſe Jupiter invenitur. Cæſar quoque in Arato refert Aglaoſthenem dicere, Jovem cùm ex inſulâ Naxo adversùs Titanas proficiſceretur, & ſacrificium faceret in littore, aquilam ei in auſpicium advolaſſe; quam victor bono omine acceptam tutelæ ſuæ ſubjugarit. Sacra verò hiſtoria etiam antè conſediſſe illi aquilam in capite, atque illi regnum portendiſſe, teſtatur. Cui ergo ſacrificare Jupiter potuit, niſi Cœlo avo? quem dicit Euhemerus in Oceaniâ mortuum, & in oppido Aulaciâ ſepultum.

Lin. 1. *Precans.*] MSS. 12. rec. multique editi *placans*; quod participium abeſt à Lipſienſibus. In 1. Colb. eſt *deprecans.*

Lin. 3. *Cæſar quoque in Arato.*] Ea verba nunc quoque in ſcholiaſte Germanici ſuperſunt; unde conſtat antiquitas ſcriptori. Fuiſſe verò dubius hîc commentator etiam Lactantii ævo videtur: quem enim hîc ſimpliciter Cæſarem citat, eum Germanicum Cæſarem apertè vocat cap. 21. ejuſdem lib. & claris verbis lib. 5. cap. 5. Scholia Grammaticum ſapiunt, ſed & Grammaticam curabant tum primi apud Romanos proceres. *Barthius.*

Lin. 5. *Aquilam ei in auſpicium, &c.*] Aquila apud veteres auſpiciis fuit accommodatiſſima. *Feſtus.* Quâ de re vide Suetonium in Octavio Auguſto, ubi ob circumvolantem aquilam non ſemel plebs ipſi benè fuit ominata.

Lin. 6. *Tutelæ ſuæ.*] Quid ſit *tutela*, dictum eſt ſuprà paginâ 46. ad lineam 17.

Ibidem. *Hiſtoria.*] Ennii ſcilicet.

Lin. 8. *In Oceaniâ.*] Sic emendavimus ex vetuſtiſſimis & optimis 2. Reg. aliiſque 4. Reg. ac editis Rom. 1470. & 1474. faventibus MSS. 2. Clarom. Gat. Marm. edit. Rom. 1468. quibus eſt *in Occeaniâ;* Lipſ. *Occeanâ;* 1. Reg. rec. *in Octaviâ*, corruptè; 1. Colbert. Nav. Vict. 2. Brun. *in Oceani*, mendosè. 1. Reg. rec. & multi editi *in Oceano.* Oceaniam, autore Stephano, Libyam, ubi Uranus habitavit, eſſe exiſtimant nonnulli; alii meliùs (ut nobis videtur) Cretam, quæ à Cretâ nymphâ hoc poſterius nomen nacta eſt. Vide Plinium Hiſtor. natur. lib. 4. cap. 12. Pro hâc enim ultimâ opinione facere videntur duo ſubſequentia Lactantii verba, *in oppido Aulaciâ;* nam una ex centum urbibus eſſe perhibetur, quæ in Cretâ inſulâ conditæ fuerant.

Lin. 9. *Aulaciâ.*] Itâ MSS. 1. Regio-Puteanus, Torneſianus & 1. Clarom. In 1. Reg. vetuſtiſſimo *Autlaciâ.* In antiquis editionibus *Alaciâ;* in 2. Reg. 1. Clarom. & ed. Reg. *Aulatiâ.* 1. Lipſ. *Alariâ.*

CAPUT XII.

Quòd Stoïci figmenta poëtarum ad Philoſophicam transferunt rationem.

QUONIAM revelavimus myſteria poëtarum, & Saturni parentes invenimus, ad virtutes ejus & facta redeamus. Juſtus in regno fuit. Primùm ex hoc ipſo jam Deus non eſt, quòd fuit: Deinde quòd ne juſtus quidem fuit; ſed impius, non modò in filios quos necavit, verùm etiam in patrem, cujus dicitur abſcidiſſe genitalia; quod forſitan verè acciderit.

Lin. 3. *Quòd fuit.*] Quia de Deo non poteſt dici quod fuit; eſt enim *qui eſt.* Exodi 3. Eſt enim ſibi conſtans & ſemper idem.

Lin. 4. *Quos necavit.*] Quia dicitur eos voraſſe, vel potiùs in carcerem eos detruſiſſe.

Lin. 5. *Cujus dicitur abſcidiſſe genitalia.*] Sic reſtituimus ex omnibus manuſcriptis, præter 1. Colbertinum in quo eſt *cui*, ſicut & in editis. Vulgò dicitur Jovem exſecuiſſe Satur-

Digitized by Google

Sed homines reſpectu elementi, quod dicitur cœlum, totam fabulam explodunt tanquam ineptiſſimè fictam: quam tamen Stoïci (ut ſolent) ad rationem phyſicam conantur traducere; quorum ſententiam Cicero de Naturâ deorum differens poſuit. Cœleſtem, inquit, altiſſimam ætheriamque naturam, id eſt igneam, quæ per ſeſe omnia gigneret, vacare voluerunt eâ parte corporis, quæ conjunctione alterius egeret ad procreandum: quæ ratio in Veſtam potuit convenire, ſi mas diceretur. Idcircò enim virginem putant Veſtam, quia ignis inviolabile ſit elementum, nihilque naſci poſſit ex eo, quippe qui omnia quæ arripuerit abſumat. Ovidius in Faſtis:

Nec tu aliud Veſtam, quàm vivam intellige flammam;
Nataque de flammâ corpora nulla vides.
Jure igitur virgo eſt, quæ ſemina nulla remittit,
Nec capit, & comites virginitatis amat.

Vulcano quoque id potuit adſcribi, qui quidem putatur ignis; & tamen eum poëtæ non abſciderunt. Potuit & Soli, in quo eſt natura & cauſa gignentium; nam ſine Solis igneo calore neque naſci quidquam, neque augeri poteſt: ut nulli alii elemento magis opus ſit genitalibus, quàm calori, cujus ſotu concipiuntur, naſcuntur, ſuſtentantur omnia. Poſtremò etiamſi ita ſit (ut volunt) quî magis abſciſſum eſſe Cœlum putemus, quàm omninò ſine genitalibus natum? Nam ſi per ſe gignit, non indigebat utique genitalibus, cùm Saturnum ipſum procrearet. Si verò habuit, & à filio abſciſſa ſunt, ortus rerum, & natura omnis interiſſet. Quid, quòd ipſi Saturno non divinum modò ſenſum, ſed humanum quoque adimunt, cùm affirmant eum eſſe Saturnum, qui curſum & converſionem ſpatiorum & temporum continet; eumque Græcè id ipſum nomen habere.

num. Lycophron in Caſſand. ℣. 76. Alii referunt Saturnum abſcidiſſe genitalia Cœlo. Apollonius Argonautic. lib. IV. ℣. 984.

Hîc, ubi Saturni falx abdita, (parcite Muſæ,
Invitus refero, quæ nos docuere priores;)
Quæ patris abſcidit genitalia.

In Apollonii ſcholiis Timæus agnoſcit ancipitem eſſe fabulam; Corcyram Drepanen vocari dicens, *à falce, quâ Cœli pudenda exſecuit Saturnus, aut Saturni Jupiter.* Bochart. De hâc fabulâ vide Macrobium libro 1. c. 8. qui omnia refert ad rationes phyſicas.

Lin. 4. *De Natur. deor.*] Libro 2. cap. 24.

Lin. 6. *Egeret.*] MSS. 1. Colbert. & Brun. *egeat;* nec malè.

Lin. 8. *Putant Veſtam.*] Duplex apud antiquos fuit Veſta; una Saturni mater, quæ etiam pro terrâ ſumitur, & dicitur Deorum mater & magna mater; altera autem Saturni fuit filia: huic ultimæ cum Jupiter Titanas viciſſet, optionem dedit, Virginitatem optavit. De hâc ultimâ agitur in ſequentibus Ovidii carminibus, quæ ſunt libro 6. Faſtorum. Hujus Veſtæ ſacra fuerunt vetuſtiſſima apud Romanos; ab eâ enim fluit ignis æterni per Veſtales cuſtodia & cura.

Lin. 15. *Qui quidem putatur ignis.*] Quòd ignis uſum Vulcanus primus mortalibus indicaſſe putatur: in cujus beneficii memoriam ſolenni die, quem *Lampadon* appellabant Athenienſes, accenſis à foco Veſtæ facibus, per urbem diſcurrebant. *Betuleius.*

Lin. 16. *Eum poëtæ non abſciderunt.*] *Eum* correximus ex MSS. & editis Rom. Soubron. Gymnic. Faſitel. Torneſ. & rec. 2. Lipſ. In editis Thyſ. & Gall. *eam*, mendosè.

Lin. 17. *Sine Solis igneo, &c.*] De hâc Solis ad omnium generationem neceſſitate, vide Platonem in ſexto Politicor. & alios.

Lin. 25. *Curſum & converſionem, &c.*] Quia Saturnus propter vetuſtatem eſt veluti temporis ſymbolum, de quo vide Heraclidis Pontici Allegorica, ſicut & Fulgentium atque etiam Macrob. & S. Aug. de Civit. Dei l. 17. c. 19.

Digitized by Google

Κρόνος enim dicitur, quod eſt idem, quod χρόνος, id eſt ſpatium temporis. Saturnus autem eſt appellatus, quòd ſaturetur annis. Hæc Ciceronis verba ſunt exponentis ſententiam Stoïcorum: quæ quàm vana ſit, cuivis intelligere promptiſſimum eſt. Si enim Saturnus Cœli eſt filius, quomodò potuit aut tempus à Cœlo gigni, aut Cœlum à tempore abſcidi, aut poſteà tempus imperio ſpoliari à filio Jove? Aut quomodò Jupiter natus eſt ex tempore? Aut quibus annis ſaturari poſſit æternitas, cui nullus eſt finis?

Lin. 1. Κρόνος.] De quo vide Macrobium lib. 1. Saturnal. cap. 22. & 29.

Lin. 2. *Ciceronis.*] Lib. 2. de Nat. deor. c. 64.

Lin. 5. *Abſcidi.*] Ità omnes ferè MSS. & editi codices. Et olim dictum fuiſſe *abſcidere* pro *abſcindere*, à me obſervatum eſt ad Paulin. ep. XI. novæ edit. n. 7. Sic ait Joan. Bapt. *le Brun*, cujus eſt hæc editio S. Paulini.

CAPUT XIII.

Quàm vanæ ſint & inanes Stoïcorum interpretationes de diis; & ibi de Jovis ortu, Saturno & Ope.

SI ergo vanæ ſunt iſtæ rationes philoſophorum, quid ſupereſt, niſi ut verè factum eſſe credamus, id eſt hominem ab homine abſciſſum? niſi fortè aliquis exiſtimet deum fuiſſe, qui timuit cohæredem: cùm, ſi quid divinitatis habuiſſet, non patris genitalia debuerit amputare, ſed propria, ne Jupiter naſceretur, qui eum regni poſſeſſione privavit. Idem ſororem ſuam Rheam, quam Latinè Opem dicimus, cùm haberet uxorem, reſponſo vetitus eſſe dicitur, mares liberos educare; quòd futurum eſſet, ut à filio pelleretur: quam rem metuens, natos ſibi filios non utique devorabat (ut ferunt fabulæ) ſed necabat; quanquàm ſcriptum ſit in hiſtoriâ ſacrâ, Saturnum, & Opem, cæteroſque tunc homines humanam carnem ſolitos eſitare: verùm primùm Jovem, leges hominibus moreſque condentem, edicto prohibuiſſe ne liceret eo cibo veſci. Quod ſi verum eſt, quæ poteſt in eo fuiſſe juſtitia? Sed fictum ſanè putemus, Saturnum filios devoraſſe, modò cum aliquâ ratione: num idcircò, quod ait vulgus comediſſe filios ſuos eum qui extulerit, ſepulturæque manda-

Lin. 2. *Verè.*] Id eſt, non allegoricè.

Lin. 3. *Timuit.*] Ergo Deus non erat exiſtimandus; timor enim in deum cadere non poteſt.

Lin. 5. *Idem.*] MSS. Pal. 1. Colb. 1. Lipſ. & Brun. *Item.*

Lin. 9. *Sed necabat.*] Poëtæ volunt omnes liberos à Saturno devoratos, præter tres, Jovem, Neptunum, Plutonem, qui ſoli ſuperſtites orbem univerſum inter ſe diviſerunt. Vide Heſiodum in Theogoniâ.

Lin. 10. *In hiſtoriâ ſacrâ.*] Scilicet Ennii.

Lin. 14. *Num idcircò.*] Ità reſtitui ex quàm plurimis MSS. & edd. Betul. & Iſ. Vide ſuprà cap. XI. ſimilem locutionem. MS. Em. *Nam*, malè, pro *num*. 1. Lipſ. & plures editi, *nunc idcircò .... mandaverit?* Alii ſine interrogatione. MSS. 2. Colb. & 1. Clarom. *non idcircò.*

Lin. 15. *Qui extulerit, ſepulturæque mandaverit.*] Venter & os per comparationem ſepulcrum appellantur: hinc David Pſ. 13. v. 6. *Sepulcrum patens eſt guttur eorum.* Ad quem locum alluſum ab Optato Afro lib. 2. adverſus Parm. *Unde furori veſtro tanta fames innata eſt, ut guttura veſtra ſepulcro patentiora*

Digitized by Google

verit? Ops autem cùm Jovem peperiſſet, ſubtraxit infantem, eumque nutriendum furtim miſit in Cretam. Rurſùm imprudentiam reprehendam neceſſe eſt. Cur enim reſponſum ab alio potiùs accepit? Cur in cœlo conſtitutus, quæ gerebantur in terrâ, non videbat? Cur eum Corybantes cymbalis feſellerunt? Poſtremò cur extitit aliqua vis major, quæ illius vinceret poteſtatem? Nimirùm ſenex à juvene facilè victus eſt, ac ſpoliatus imperio. Fugit igitur expulſus, & in Italiam navigio venit, cùm erraſſet diù; ſicut Ovidius in Faſtorum libris refert:

Cauſa ratis ſupereſt. Thuſcum rate venit ad amnem
Antè pererrato falcifer orbe Deus.

Hunc errantem atque inopem Janus excepit. Cujus rei argumenta ſunt nummi veteres, in quibus eſt cum duplici fronte Janus, & in alterâ parte navis; ſicut idem poëta ſubjecit:

At bona poſteritas puppim formavit in ære,
Hoſpitis adventum teſtificata dei.

Omnes ergo non tantùm poëtæ, ſed hiſtoriarum quoque ac rerum antiquarum ſcriptores, hominem fuiſſe conſentiunt, qui res ejus in Italiâ geſtas memoriæ prodiderunt. Græci, Diodorus & Thallus: Latini, Ne-

feceritis? Unicuique ſepulcro ſufficit unum funus, & clauditur; gutturi veſtro bonorum funera minimè ſufficiunt, & adhuc patet, dum aliquos quæritis devorare. Valer. Max. de Artemiſiâ lib. 4. c. 6. Quintilian. Declam. 12. *Æſtuant adhuc intra pectus ſepulcra ventribus noſtris cognata viſcera.* Quia igitur venter & os ſepulcrum appellantur, hinc Saturnus devoraſſe filios dictus eſt, quos extulerat ſepelieratque. *Kirchmannus.*

Lin. 4. *Corybantes.*] Ii erant Cybeles ſacerdotes, qui ſacro correpti furore, cymbala pulſabant. Idam primùm Phrygiæ montem ac poſteà Cretam habitarunt, ubi Jovem infantem aluerunt. De eorum nomine putat Diodorus Siculus, quòd illud habuerint à Corybanto Jaſii & Ideæ filio.

Lin. 5. *Aliqua vis major.*] Ità MSS. codices. In editis poſt *aliqua vis*, additum eſt *potentior aut*, quod eſt gloſſema. Quis etiam credat Lactantium ſcripſiſſe *vis potentior, quæ illius vinceret poteſtatem?*

Lin. 8. *Ovidius.*] Libro ſcilicet Faſtorum primo.

Lin. 11. *Cujus rei argumenta ſunt nummi veteres, &c.*] MSS. 1. Colb. & Brun. *Cui rei argumenta ſunt.* Vide Plutarchum in Ῥωμαϊκοῖς, qui tamen rationem non approbat, quia id Saturno cum multis commune fuit. Ut igitur quod mihi magis probabile videtur, profeſtam, puto veteres ſymbolo navis aliud quidpiam ſignificaſſe, nempe Arcam Noë, quâ cum ſuis ab univerſali diluvio fuit ſervatus. Per Janum multi exiſtimant eumdem Noam intelligendum, eumque bifrontem pingi, eo quòd viderit ſeculum quod fuit ante & poſt diluvium. Ex *Bocharto*; Qui omnia refert ad Noachicam familiam. Videſis etiam *Dickinſon.* in diatribâ de Noæ nominibus ethnicis. Sed recentiores ope veterum hiſtoricorum, relictâ metaphorâ, ad res quæ magis ſunt veroſimiles accedunt.

Lin. 12. *Nummi veteres.*] Hi nummi dicuntur *Jani ratiti*, *ratici Janicolæ*; de quibus vide Jobertum è Societate Jeſu in eleganti libro de Notitiâ Rei nummariæ. Hos nummos commemorant Plinius lib. 33. Hiſtoriæ natur. cap. 13. Plutarchus in Quæſtionib. Romanis, Macrobius Saturnal. lib. 1. cap. 7.

Lin. 14. *At bona.*] Idem Ovidius lib. 1. Faſtorum.

Ibidem. *Formavit.*] Ità omnes MSS. & editi codices Lactantiani: at meliores libri Ovidiani, *ſervavit.*

Lin. 18. *Prodiderunt.*] MSS. 1. Colbert. 1. Clarom. & Brun. *tradiderunt.*

Ibidem. *Diodorus & Thallus, &c.*] Tertull. Apol. *Saturnum, neque Diodorus Græcus, aut Thallus, neque Caſſius Severus, aut Cornelius Nepos, aliud quàm hominem provulgarunt.* Thallus Syriacam Hiſtoriam diligenter tractavit, ut Autor eſt Africanus apud Euſeb. de Præ-

Digitized by Google

pos & Caſſius & Varro. Nam cùm agreſti quodam more in Italiâ viveretur,

Is genus indocile, ac diſperſum montibus altis
Compoſuit; legeſque dedit, Latiumque vocari
Maluit, his quoniam latuiſſet tutus in oris.

Cenſet-ne aliquis deum eſſe, qui pulſus eſt, qui fugit, qui latuit? nemo tam ſtultus eſt. Qui enim fugit aut latet, & vim & mortem timeat neceſſe eſt. Orpheus, qui temporibus ejus recentior fuit, apertè Saturnum in terrâ & apud homines regnaſſe commemorat:

Πρώτιστος μὲν ἄνασσεν ἐπιχθονίων Κρόνος ἀνδρῶν,
Ἐκ δὲ Κρόνου γένετ' αὐτὸς ἄναξ μέγας εὐρυόπα Ζεύς.

Item Maro noſter:

Aureus hanc vitam in terris Saturnus agebat;

Et alio loco:

Aureaque (ut perhibent) illo ſub rege fuere
Secula: ſic placidâ populos in pace regebat.

Neque ſuperiùs dixit in cœlo egiſſe vitam, neque inferiùs ſuperos in pace rexiſſe: unde apparet, illum regem fuiſſe terrenum; quod alibi apertiùs declarat:

——— *Aurea condet*
Secula; qui rurſus Latio, regnata per arva
Saturno quondam.

Ennius quidem in Euhemero non primum dicit regnaſſe Saturnum, ſed Uranum patrem. Initio, inquit, primus in terris imperium ſummum Cœlus *habuit: is id* regnum unà cum fratribus ſuis inſtituit atque paravit. Non magna diſſenſio, ſiquidem maximorum autorum de filio ac patre dubitatio eſt. Sed tamen utrumque fieri poteſt: ut & primus Uranus eminere inter cæteros potentiâ cœperit, & principatum habere, non regnum; poſteà Saturnus majores ſibi opes comparaverit, ac regium nomen aſciverit.

par. Evang. lib. x. cap. 3. item Euſeb. lib. 1. Chronic.

Lin. 3. *Is genus, &c.*] *Virg.* 8. *Æneïd.* 320. Hæc verba citantur etiam ab Auguſtino lib. 7. de Civit. Dei cap. 26.

Lin. 5. *His quoniam latuiſſet tutus in oris.*] Hinc Saturni nomen deduco à verbo Hebræo *Satar, latuit, abſcondit;* ità ut Saturnus idem ſit ac Latius, unde terra Saturnia, dicta etiam *Latium.* Ex Voſſio.

Lin. 10. Πρώτιστος, *&c.*] Latinè ſic,
Primus quidem regnator erat terreſtrium Saturnus virorum,
Ex Saturno autem genitus eſt ipſe rex magnus,
& latè cuncta intuens Jupiter.

Lin. 13. *Aureus, &c.*] *Lib.* 2. *Georg.* circa finem.

Lin. 15. *Aureaque.*] *Lib.* 8. *Æneïd.* 324.

Lin. 20. *Aurea condet.*] Ex *lib.* 6. *Æneïd.* 793. ubi Anchiſes Pater filio Æneæ de Auguſto Cæſare hæc vaticinatur.

Lin. 21. *Secula; qui rurſus Latio.*] Lego *qui*, ut apud Maronem & in cunctis Lactantii MSS. codicibus, præter Brun. & edit. in quibus eſt *quæ*. Nam ibi de Auguſto loquitur.

Lin. 24. *Cœlus habuit.*] Sic reſtitui ex omnibus MSS. quorum 5. rec. habent *Cœlius;* cuncti penè editi, *Uranus.*

Digitized by Google

CAPUT XIV.

Quid de diis Euhemeri & Ennii doceat ſacra hiſtoria.

NUNC quoniam ab iis, quæ retulimus, aliquantulùm ſacra hiſtoria diſſentit, aperiamus ea quæ veris litteris continentur, ne poëtarum ineptias in accuſandis religionibus ſequi ac probare videamur. Hæc Ennii verba ſunt: Exin Saturnus uxorem duxit Opem. Titan, qui major natu erat, poſtulat ut ipſe regnaret. Ibi Veſta mater eorum, & ſorores Ceres atque Ops, ſuadent Saturno, ut de regno non concedat fratri. Ibi Titan, qui facie deterior eſſet, quàm Saturnus, idcircò & quòd videbat matrem atque ſorores ſuas operam dare ut Saturnus regnaret, conceſſit ei ut is regnaret. Itaque pactus eſt cum Saturno, uti ſiquid liberûm virilis ſexûs ei natum eſſet, ne educaret. Id ejus rei cauſâ fecit, uti ad ſuos gnatos regnum rediret. Tum Saturno filius qui primus natus eſt, eum necaverunt. Deinde poſteriùs nati ſunt gemini, Jupiter atque Juno. Tum Junonem Saturno in conſpectum dedêre, atque Jovem clam abſcondunt, dantque eum Veſtæ educandum, celantes Saturnum. Item Neptunum clam Saturno Ops parit, eumque clanculùm abſcondit. Ad eumdem modum tertio partu Ops parit geminos, Plutonem & Glaucam. Pluto Latinè eſt Diſpater: alii Orcum vocant. Ibi Glaucam filiam Saturno oſtendunt, ac filium Plutonem celant atque abſcondunt. Deinde Glauca parva emoritur. Hæc (ut ſcripta ſunt) Jovis fratrumque ejus ſtirps, atque

Lin. 1. *Sacra hiſtoria.*] Scilicet Euhemeri, quam interpretatus eſt Ennius.

Lin. 7. *Facie deterior.*] Itá reſtitui ex omnibus ferè MSS. & 8. impreſſis. Cæteri excuſi cum MSS. 2. Reg. rec. & 1. Brun. *facilè.* At *facie deterior*, rectè: Gallicè, *plus laid de viſage.*

Lin. 8. *Sorores ſuas operam dare.*] Sic reſtituimus ex omnibus ferè MSS. & editis. In edd. Gall. & Spark. *ſuam.* Quæ vox abeſt à 2. Reg. recent.

Ibidem. *Conceſſit ei.*] MSS. Em. Chriſt. & ed. Cellar. *eis*, ſcilicet matri & ſororibus.

Lin. 11. *Filius.*] Per Antiptoſim pro *Filium*, ut *ſermonem quem audiſtis, non eſt meus; Urbem quam ſtatuo, veſtra eſt.* Iſæus.

Lin. 13. *Junonem Saturno in conſpectum dedêre.*] More veterum, qui prolem in conſpectum patris dedere, ut eam genuinam & ejus ſobolem eſſe agnoſceret. Cùm illam acciperet in gremium tolleretque, ſignum fuit agnitæ ſobolis. *Walchius.*

Lin. 16. *Pluto latinè eſt Diſpater.*] Sic habent quidam MSS. teſte Iſæo; & ſic ipſe legendum eſſe cenſet. Correctioni noſtræ favent vetuſtiſſimi MSS. Regio-Puteanus à primâ manu, & Cauc. in quibus eſt *Diiſpater*, quod puto librarium ſcripſiſſe pro *Diſpater*, qui eſt Pluto; & 1. Clarom. in quo eſt *Diſpiter.* In multis MSS. & in omnibus ferè editis eſt *Dieſpiter*: quod Jovis, non Plutonis cognomen eſt, teſte Macrobio Saturnal. 1. cap. 15. Pluto latinè ſonat *Dis*; & ſic vocatus eſt Æneïd. lib 6. v. 269. id eſt dives. Pluto autem (ut notat Cicero lib. 2. de Nat. deorum) eſt *Diſpater*; [quaſi dicas pater dives, vel Deus divitiarum.] Qui *Dis*, ut apud Græcos πλȣ́των. Arnob. lib. 2. in fine: *Cùm ex Apollinis monitu Patri Diti, ac Saturno humanis capitibus ſupplicaretur.* Quâ autem ratione in cæteris Lactantii MSS. & editis vocatur *Dieſpiter* non video. Nomen enim Dieſpitris Jovi attributum fuiſſe notiſſimum eſt; at Plutoni nunquam, quod ſciam.

Lin. 17. *Orcum vocant.*] Itá reſtitutum ex MSS. codicibus, præter duos Reg. rec. in quibus ſicut & in editis eſt, *dicunt.*

Digitized by Google

cognatio in hunc modum nobis ex ſacrâ ſcriptione tradita eſt. Item paulò poſt hæc infert. Deinde Titan, poſtquàm reſcivit Saturno filios procreatos, atque educatos eſſe clam, ſeducit ſecum filios ſuos qui Titani vocantur, fratremque ſuum Saturnum, atque Opem comprehendit, eoſque muro circumegit, & cuſtodiam his apponit.

Hæc hiſtoria quàm vera ſit, docet Sibylla Erythræa, eadem ferè dicens; niſi quòd in paucis, quæ ad rem non pertinent, diſcrepat. Jupiter ergo liberatur ſummi ſceleris crimine, quòd patrem vinxiſſe compedibus perhibetur: id enim Titan patruus fecit, quòd ille contra pactionem juſque jurandum mares liberos ſuſtuliſſet. Reliqua hiſtoria ſic contexitur: Jovem adultum, cùm audiſſet patrem atque matrem cuſtodiis circumſeptos, atque in vincula conjectos, veniſſe cum magnâ Cretenſium multitudine, Titanumque ac filios ejus pugnando viciſſe, parentes vinculis exemiſſe, patri regnum reddidiſſe, atque ita in Cretam remeaſſe: Poſt hæc deinde Saturno datam ſortem, ut caveret ne filius eum regno expelleret: illum elevandæ ſortis atque effugiendi periculi gratiâ, inſidiatum Jovi, ut eum necaret: Jovem cognitis inſidiis regnum ſibi denuò vendicaſſe, ac fugaſſe Saturnum, qui cùm jactatus eſſet per omnes terras, perſequentibus armatis, quos ad eum comprehendendum vel necandum Jupiter miſerat, vix in Italiâ locum, in quo lateret, invenit.

Lin. 1. *Scriptione.*] Ennii hiſtoriâ ſacrâ.

Lin. 2. *Hæc infert.*] Sic repoſuimus ex MSS. codicibus, præter duos Colbert. rec. & edd. in quibus eſt, *refert.*

Lin. 5. *Eoſque muro circumegit.*] Sic cuncti penè MSS. & editi omnes; ita ut nullus dubitem ſic ſcripſiſſe Lactantium: quaſi dicas, *muro egit circum eos.* Equidem nullum autorem Latinum ſic locutum invenio. Quidam malunt legere *murum*, ut in uno recentiore Colbertino. An mavis legere *eoſque muros circumegit*, cum duobus Regiis, ex quibus unus eſt omnium vetuſtiſſimus? Vel hîc *circumegit* eſt pro circumdedit, vel cinxit, ſeu circumduxit, ut eſt apud Virgilium,

Stridentem fundam circum caput egit.

Quod propius eſt latinitatis indoli, ut à *circum* caſus pendeat. Sed verbum *circumdedit* Sparckio magis arridet, quàm *circumegit.*

Lin. 6. *Sibylla, &c.*] Sibyllina carmina *ſerm.* 3. Ἡνίκα δ' ἤκουσαν, *&c.*

Lin. 11. *Audiſſet.*] Ità MSS. præter tres rec. in quibus *vidiſſet.* In editis, *audiviſſet.*

Lin. 13. *Titanumque.*] Sic in editis ac MSS. ſi quinque vulgatos excipias, in quibus eſt *Titanem.*

Ibidem. *Filios ejus pugnando viciſſe.*] Ità MSS. quamplurimi & optimi. In 3. Reg. 1. Colb. & Brun. *filios ejus pugnâ viciſſe*; in 1. Colbert. *filios ejus expugnaviſſe*; in Chriſt. 2. Colb. & edit. Torneſ. *filios ejus expugnaſſe*; in 1. Reg. rec. *ſocios ſuos expugnaſſe.*

Lin. 16. *Elevandæ ſortis.*] Id eſt, imminuendæ. In 1. Chriſt. *alienandæ*; 1. Colbert. *allevandæ.*

CAPUT XV.

Quomodò cùm fuerint illi homines, dii fuerint nominati.

QUIBUS ex rebus, cùm conſtet illos homines fuiſſe, non eſt obſcurum, quâ ratione dii cœperint nominari. Si enim nulli reges ante Saturnum vel Uranum fuerunt propter hominum raritatem, qui agreſtem

Digitized by Google

vitam ſine ullo rectore vivebant: non eſt dubium quin illis temporibus homines regem ipſum totamque gentem ſummis laudibus ac novis honoribus jactare cœperint, ut etiam deos appellarent, ſive ob miraculum virtutis (hoc verè putabant rudes adhuc & ſimplices) ſive (ut fieri ſolet) in adulationem præſentis potentiæ, ſive ob beneficia quibus erant ad humanitatem compoſiti. Deinde ipſi reges, cùm cari fuiſſent iis, quorum vitam compoſuerant, magnum ſui deſiderium mortui reliquerunt. Itaque homines eorum ſimulacra finxerunt, ut haberent aliquod ex imaginum contemplatione ſolatium; progreſſique longiùs per amorem meriti, memoriam defunctorum colere cœperunt; ut & gratiam referre bene meritis viderentur, & ſucceſſores eorum allicerent ad bene imperandi cupiditatem. Quod Cicero de Naturâ deorum docet, dicens: Suſcepit autem vita hominum conſuetudoque communis, ut beneficiis excellentes viros in cœlum famâ ac voluntate tollerent. Hinc Hercules, hinc Caſtor, hinc Pollux, hinc Æſculapius, hinc Liber. Et alio loco: Atque in pleriſque civitatibus intelligi poteſt, acuendæ virtutis gratiâ, aut quò libentiùs reipublicæ cauſâ periculum adiret optimus quiſque virorum fortium; memoriam honore deorum immortalium conſecratam.

Hâc

Lin. 3. *Ut etiam deos appellarent, ſive ob, &c.*] Origo conſecrationis eſt hujuſmodi. Mos erat antiquiſſimis temporibus, ut conditoribus urbium, aut aliis de publicâ re & vitâ communi benè meritis, à morte ſummi honores decernerentur, qui ἡρωϊκαὶ τιμαὶ dicebantur. Adulatio poſteà ac ſuperſtitio θεοποιΐαν invenit, & paulatim pro diis haberi cœperunt, quibus anteà heroïci tantùm honores fuerant decreti: Plutarch. in Mulier. præclaris factis. Hanc eſſe conſecrationis originem, præter Lactant. hoc loco, etiam Athenagoras, Euſeb. Theodoret. Minut. Fel. aliique diſertè tradunt. Hinc igitur phraſes adulationis pleniſſimæ, *in deorum numerum referre*, *in deos referre*, ἀποθεοῦν, vel θεὸν ποιεῖν, quibus abundant Veterum ſcripta. Hâc adulatione reliquos mortales omnes ſuperarunt Athenienſes, ut notum omnibus iis, qui ipſorum hiſtoriam leviter tantùm deguſtarunt. *Kirchmannus.*

Lin. 5. *In adulationem.*] Vide S. Auguſtin. de Civit. Dei lib. 2. cap. 15.

Lin. 8. *Ut haberent aliquod ex imaginum contemplatione ſolatium.*] Cyprianus in tract. quòd Idola dii non ſunt: *deos non eſſe, quos vulgus colit, hinc notum eſt. Reges olim fuerunt, qui ob regalem memoriam coli apud ſuos poſtmodùm etiam in morte cœperunt. Inde illis inſtituta templa; inde ad defunctorum vultus per imaginem detinendos, expreſſa ſimulacra: nam & immolabant hoſtias, & dies feſtos dando honore celebrabant; inde poſteris facta ſunt ſacra, quæ primis aſſumpta fuerant ſolatia.* Sic etiam apud profanos autores. Servius ad 1. Georg. de Sylvano. Senec. epiſt. 40. de imaginibus loquens; deſiderium abſentiæ falſo atque inani ſolatio levant. Videſis Tacit. Annal. XII. &c. *Ex Priceo.*

Lin. 9. *Per amorem meriti.*] Sic MS. 1. Bonon. antiq. & 10. editi. Abeſt *meriti* à 25. ſcriptis, & vet. edit. Rom. Betul. Torneſ. Iſ.

Lin. 12. *De Nat. deor.*] Vide lib. 2. cap. 24.

Lin. 14. *Tollerent.*] Ex Cicerone de Nat. deor. lib. 2. c. 62. & omnibus MSS. noſtris ac edit. Torneſ. ſic emendamus. In editis eſt, *tolleret.*

Lin. 15. *Et alio loco: Atque in pleriſque civitatibus.*] In editis Iſ. Gall. & Spark. erat, *Atque adeò*; quæ ultima vox abeſt à MSS. Regiis, 1. Colb. 2. Brun. & ab ipſo Cicerone lib. 3. de Nat. deor. cap. 50. In MSS. 5. Colb. 2. Clarom. Chriſt. & in omnibus ferè edit. adhùc ineptiùs, *Et alio loco, atque alio in pleriſque civitatibus*: cùm verba Ciceronis quæ ſequuntur, non niſi ex uno, quem ſignavimus loco, deprompta ſint omnia. *Atque* ſatis inutile videtur: ſed illud utpote Ciceronis ſine neceſſitate conſervavit Lactantius, ut Tullianum *autem* ex ſuperiore loco, ex lib. 2. cap. 24. *Alio* fruſtrà ex antecedente repetitum.

Lin. 16. *Acuendæ.*] Ità omnes editi & MSS. uno dempto. Apud Ciceronem legitur, *augendæ.*

Digitized by Google

Hàc ſcilicet ratione Romani Cæſares ſuos conſecraverunt ; & Mauri Reges ſuos. Sic paulatim religiones eſſe cœperunt, dùm illi primi, qui eos noverant, eo ritu ſuos liberos ac nepotes, deinde omnes poſteros imbuerunt. Et hi tamen ſummi reges ob celebritatem nominis in provinciis omnibus colebantur.

Privatim verò ſinguli populi gentis aut urbis ſuæ conditores, ſeu viri fortitudine inſignes erant, ſeu fœminæ caſtitate mirabiles, ſummâ veneratione coluerunt ; ut Ægyptii Iſidem, Mauri Jubam, Macedones Cabirum, Pœni Uranum, Latini Faunum, Sabini Sancum, Romani Quiri-

Lin. 1. *Hâc ſcilicet ratione Romani Cæſares, &c.*] Poſt Romulum, cui, quamdiù reſpublica in libertate fuit, iſte honos delatus ſit, reperio neminem : poſtquàm verò ad Cæſares omnia deſerri cœpta, tunc reditum eſt ad veterem illum morem, relatique inter deos ſunt plerique Imperatores, quorum Catalogum vide apud Onuphr. Panvin. Lib. 2. Faſtor. Primus hoc honore Jul. Cæſar affectus eſt ab Auguſto. Manilius :

Jam facit ipſe Deos, mittitque ad ſydera numen
Majus, & Auguſto creſcit ſub principe cælum.

Solebat autem conſecratio à Senatu decerni, penes quem, niſi ſic ut tyranni regnarent, erat hujus rei autoritas. Quâ de re vide S. Athanaſium adverſùs gentes. Hinc Æl. Spartian. in vitâ Adriani : *Acta ejus irrita fieri Senatus volebat ; nec appellatus eſt Divus, niſi Antoninus rogaſſet :* & Jul. Capitol. aliquoties hujus Senatuſconſulti meminit ; ut in Antonino Pio : *cum jucunditate à Senatu Divus appellatus eſt, cunctis certatim admittentibus ;* & in M. Antonino Philoſopho : *Deinde cum gratias ageret Senatui, quòd fratrem conſecraſſet ;* & in Pertinace : *Per Senatum & populum Pertinax in Deos relatus eſt.* Ritum autem conſecrationis fusè deſcripſit Herodianus lib. 4. *Kirchmannus.* De hâc Cæſarum apotheoſi vide Theophilum ad Autolicum ſermone priore.

Ibidem. *Et Mauri reges ſuos.*] Tertullianus Apol. cap. XXIV. *Unicuique provinciæ, & civitati ſuus deus eſt, ut Syriæ Aſtartes, ut Arabiæ Diſares, ut Noricis Belenus, ut Africæ Cæleſtis, ut Mauritaniæ Reguli ſui.* Cyprianus de Vanitate gentium : *Mauri manifeſtè reges colunt, nec ullo velamento prætexunt.* Voſſius.

Lin. 2. *Cœperunt.*] Ità repoſui ex MSS. In editis autem eſt, *cœpere.*

Lin. 6. *Singuli populi.*] Id ait Tertullianus, quem vide notâ præcedenti. Alii ſunt dii provinciales, qui apud Alexandrum ab Alexandro Neapolitanum occurrunt lib. 6. cap. 4. Quâ de re conſulendi ſunt etiam autores, qui de diis gentium ſcripſerunt, quales ſunt Lilius Gyraldus & Voſſius.

Lin. 8. *Ægyptii Iſidem.*] De Iſide ejuſque ſacris, videſis hujus libri cap. 21.

Ibidem. *Mauri Jubam.*] Præ aliis Juba à Mauris cultus videtur, cùm nomen ejus apud autores expreſſum invenitur, vel etiam fortè, Jubæ nomen commune regum Maurorum fuit, ut Pharaonum, vel Ptolomæorum in Ægypto. De Juba inter deos relato vide Tertullian. in Apologetico.

Ibidem. *Cabirum.*] Ità plurimi MSS. ac editi. In edit. Rom. 1468. *Cabirim ;* Betul. & Torneſ. 1579. *Cabyrium ;* in MSS. 2. Reg. & ed. Rom. 1470. *Gabyrum ;* 1. Reg. *Gabirium ;* 1. al. Reg. & Marm. *Gabirum ;* 1. Reg. *Sabrium ;* 1. alter Reg. Vict. Nav. 1. Colbert. & Brun. *Scabrum.* De Cabiris vide Pauſaniam.

Lin. 9. *Uranum.*] In antiquiſſimo Reg. ut & in alio Reg. recentiore à primâ manu, *Uranium.*

Ibidem. *Faunum.*] Is erat tertius poſt Janum Latinorum rex. Pici filius fuit, teſte Virgilio, pater Faunorum & Latinorum ; hic vixit, ut creditur, 520. annos ante Romam conditam. Hunc Romani colebant nonis Decembris ; vide Horat. lib. 3. Ode 18. De hoc adhuc agetur infrà cap. 22.

Ibidem. *Sabini Sancum.*] Hoc nomen variè ſcriptum reperio. In nonnullis Lactantii MSS. Vaticanis, in 1. Bonon. antiq. in Vict. Nav. Marm. & 3. Reg. quorum unus eſt veterrimus, & in editis Gymnic. Henr. Petri, Faſit. Soubr. Torneſ. Thomaſ. Thyſ. Gall. 2. Lipſ. *Sancum ;* optimè. Quæ lectio probatur à Joſepho Scaligero ad Varronem de linguâ Latinâ. In MS. Brun. eſt *Saucum* pro *Sancum ; u* pro *n ;* 1. Sorbon. & 1. Clarom. *Santum ;* in Regio-Puteano aliiſque 4. Reg. 5. Colb. Gat. Em. *Sanctum ;* nec malè. Ovidius enim Faſtor. lib. 6. eum vocat *Sanctum.* Auguſtinus l. 18. de Civ. Dei cap. 19. ait : *Sabini etiam Regem*

num. Eodem utique modo Athenæ Minervam, Samos Junonem, Paphos Venerem, Lemnos Vulcanum, Naxos Liberum, Apollinem Delphi. Sic per populos atque regiones varia ſacra ſuſcepta ſunt, dùm grati homines eſſe in ſuos principes cupiunt, & quòd alios honores, quos vitâ carentibus deferant, invenire non poſſunt. Præthereà pietas eorum, qui ſucceſſerant, plurimùm contulit ad errorem; qui (ut divinâ ſtirpe nati viderentur) divinos honores parentibus detulerunt, deferrique juſſerunt. An poteſt aliquis dubitare, quomodò religiones deorum ſint inſtitutæ, cùm apud Maronem legat Æneæ verba ſociis imperantis:

Nunc pateras libate Jovi, precibuſque vocate
Anchiſem genitorem.

Cui non tantùm immortalitatem, verùm etiam ventorum tribuit poteſtatem:

ſuum primum Sancum, ſive ut aliqui appellant Sanctum, retulerunt in deos. MSS. Cantabrig. 1. Clarom. ed. Rom. 1468. *Xanctum.* MSS. 1. Reg. 1. Bonon. rec. ac ed. Rom. 1470. *Xantum;* MSS. 1. Reg. & ed. Venet. 1490. *Sabum;* Edit. Pariſ. 1525. Ald. Crat. Graph. Antverp. 1539. *Sangum;* MS. 1. Colb. *Fautum;* 1. Lipſ. *Ratum;* Ultr. *Annæum.* Qui autem hîc Sabinis *Sancus* eſt, ille Græcis eſt *Hercules;* & Latinis *Deus Fidius.* Vide Varronem lib. 4. Ling. Lat. cap. 10. Feſtus: *Fit ſacrificium, quod eſt proficiſcendi gratiâ Herculi aut Sanco, qui ſcilicet idem Deus eſt.* Vocabatur etiam *Semo*, ut apud Ovid. Faſtor. lib. 6. v. 213. In veteri inſcriptione Gruteri p. 96. & in eâ quam habet Fulv. Urſinus ad Cæſar. de Bello Gallico:

SANCTO. SANCO. SEMONI.
DEO. FIDIO. SACRUM.

Sancus unus erat ex diis, quos in 16. Cœlorum ordinibus enumerat Martianus Capella. De Sanco vide etiam Gregorium Giraldum lib. 1. hiſtor. deorum.

Lin. 1. *Quirinum.*] Vulgata ſunt quæ de Quirino dicuntur, de quo vide Livium, Dionyſ. Halicarn. & Plutarchum.

Ibidem. *Athenæ Minervam.*] Ab eâ Athenarum urbs nomen ſortita eſt. De hâc igitur vide Pauſaniam in Atticis, Plutarchum in Themiſtocle, Iſocratem in Panathenaico, & S. Auguſtinum de Civitate Dei lib. 18. cap. 9.

Ibidem. *Samos Junonem.*] Samos inſula maris Ionici, olim Junoni ſacra, in quâ habuit templum ab Argonautis fundatum. De hâc Virgilius I. Æneid.

Quam Juno terris fertur magis omnibus unam
Poſthabitâ coluiſſe Samo.

De hâc iterùm infrà cap. 17.

Lin. 2. *Paphos Venerem.*] Sic Virgilius lib. 1. Æneid.

Ipſa Paphum ſublimis adit, ſedeſque reviſit
Læta ſuas, ubi templum illi, centumque Sabæo
Thure calent aræ.

Ibidem. *Lemnos Vulcanum.*] Vide fabulam apud Homerum Iliad. 1. ubi legitur Vulcanum in Lemnum inſulam fuiſſe præcipitatum.

Ibidem. *Naxos Liberum.*] Naxos una ex inſulis Cycladibus, Libero vel Baccho ſacra, olim Dionyſia vocata, in quâ vites eximiæ, ac proinde vinum generoſum.

Ibidem. *Apollinem Delphi.*] Sic legendum ex 17. editis *Delphi* in recto caſu, ut præcedentia urbium nomina poſtulant. In MSS. Regio-Put. & aliis 4. Reg. 5. Colb. 1. Sorbon. 2. Clarom. Gat. & Marm. à ſecundâ manu, ac vet. editis Rom. 1468. & 1470. eſt *Delphos*, mendo (ut videtur) ex præcedentibus nominativis in *os* nato. In cæteris MSS. eſt *Delos.* Apud Virgilium Æneïd. lib. 6. v. 12.

Delius inſpirat vates, aperitque futura.

Lin. 3. *Sic per populos, &c.*] Hos Topicos deos collegit Lilius Gregor. Giraldus ſyntagmate 1.

Lin. 4. *Et quòd alios honores, quos vitâ carentibus deferant.*] Ita reſtituimus ex omnibus ferè MSS. & editis Pariſ. an. 1525. Crat. Graph. Gymnic. In MSS. 1. Colb. Brun. & in editis octo, *& quos alios honores vitâ carentibus deferant.* A MSS. 1. Lipſ. Pal. & 1. Colb. abeſt, *quos.*

Lin. 10. *Nunc pateras, &c.*] Virgilius 7. Æneid. v. 133.

Poſcamus ventos, atque hæc me ſacra quotannis
Urbe velit poſitâ templis ſibi ferre dicatis.

Idem ſcilicet de Jove Liber, & Pan, & Mercurius, & Apollo fecerunt; ac poſteà de his ipſis ſucceſſores eorum. Acceſſerunt etiam poëtæ, & compoſitis ad voluptatem carminibus, in cœlum eos ſuſtulerunt: ſicut faciunt qui apud reges, etiam malos, panegyricis mendacibus adulantur. Quod malum à Græcis ortum eſt: quorum levitas, inſtructâ dicendi facultate & copiâ, incredibile eſt quantas mendaciorum nebulas excitaverit. Itaque admirati eos, & ſuſceperunt primi ſacra illorum, & univerſis gentibus tradiderunt. Ob hanc vanitatem Sibylla ſic eos increpat:

Ἑλλὰς δὴ τί πέποιθας ἐπ᾽ ἀνδράσιν ἡγεμόνεσσι?
Πρὸς τί δὲ δῶρα μάταια καταφθιμένοις ἀνατίθης?
Θύεις εἰδώλοις. τίς σοι πλάνον ἐν φρεσὶ θῆκε
Ταῦτα τελεῖν προλιπόντα θεοῦ μεγάλοιο πρόσωπον.

M. Tullius, qui non tantùm perfectus orator, ſed etiam philoſophus fuit; ſiquidem ſolus extitit Platonis imitator, in eo libro, quo ſe ipſe de morte filiæ conſolatus eſt, non dubitavit dicere, deos, qui publicè colerentur, homines fuiſſe. Quod ipſius teſtimonium eò debet graviſſimum judicari, quòd & augurale habuit ſacerdotium, & eoſdem ſe colere venerarique teſtatur. Itaque intrà paucos verſiculos duas res nobis dedit. Nam dum imaginem filiæ eodem modo ſe conſecraturum eſſe profiteretur, quo illi à veteribus ſunt conſecrati, & illos mortuos eſſe docuit, & originem vanæ ſuperſtitionis oſtendit. Cùm verò, inquit, & mares & fœminas

Lin. 1. *Poſcamus.*] Virgil. 5. Æneid. v. 59.

Ibidem. *Hæc me ſacra.*] Sic reſtituo ex cunctis fermè MSS. Et ſic habetur in antiquis aliquot MSS. Virgilianis, & vulgatis nonnullis. In MSS. 2. Colb. & 1. Clarom. à primâ manu & editis, *Hæc mea ſacra*, ſed malè.

Lin. 6. *Panegyricis*] Jam à multo tempore ſermones laudatorii nullam fidem meruerunt.

Lin. 11. Ἑλλὰς δὴ, *&c.*] Oracula Sibyllina ſermon. 3. aliter legunt: nam, præterquàm quòd ſecundum verſum omiſerit, qui ſic habet, Θνητοῖς, οἷς οὐκ ἔστι φυγεῖν θανάτοιο τελευτήν; ubi in tertio eſt ἀνατίθης, oracula Sibyllina habent προΐζεις, ut & codex optimæ notæ Cl. Puteani, qui eſt in Bibliothecâ Regiâ: ubi impreſſi habent, τίς τοι πλάνην βάλεν ἐν νῷ, ὥστε τί σε τάδε ποιεῖν μεγάλοιο θεοῖο προσώπου; in MSS. veterrimis Cauc. & 3. Regiis, ſcriptum eſt, τίς σοὶ πλάνον ἐν φρεσὶ θῆκε. Ταῦτα τελεῖν προλιπόντα θεοῦ μεγάλοιο πρόσωπον. Et ſic legendum eſſe monuit doctiſſ. Francius.

Ἑλλὰς δὴ, *&c.* Interpret. Lat.

Græcia quid confidis in viros principes?
Ad quid dona inania mortuis dedicas?
Immolas idolis; quis tibi errorem in mente impoſuit,
Hæc te perficere relinquentem Dei magni faciem?

Lin. 16. *Platonis imitator.*] Sic Quintilianus libro 10. Ciceronem Platonis in Philoſophiâ æmulum vocat; atque ita Platonis addictum, ut cum ipſo errare, quam cum aliis benè ſentire maluerit. Vide Paterculum lib. 1. cap. 17. ubi præclara habet de Ciceronis eloquentiâ.

Ibidem. *Se ipſe.*] MSS. 2. Colb. & multi editi *ſe ipſum.*

Lin. 17. *Dubitavit.*] Ita omnes MSS. cunctique fermè editi. In ed. Gall. *dubitabit.*

Lin. 19. *Augurale ſacerdotium.*] De quo vide Ciceronem ipſum, lib. 12. Epiſtol. ad Atticum, & lib. 4. familiarium.

Lin. 21. *Imaginem filiæ eodem modo ſe conſecraturum.*] Hunc modum vide ſuprà ad initium hujus Capitis.

Lin. 23. *Mares.*] Verba Ciceronis in Conſol.

Digitized by Google

complures ex hominibus in deorum numero eſſe videamus, & eorum in urbibus atque agris auguſtiſſima delubra veneremur, aſſentiamur eorum ſapientiæ, quorum ingeniis & inventis omnem vitam legibus & inſtitutis excultam conſtitutamque habemus. Quòd ſi ullum umquam animal conſecrandum fuit, illud profectò fuit. Si Cadmi progenies, aut Amphitryonis, aut Tyndari in cœlum tollenda famâ fuit, huic idem honos certè dicandus eſt. Quod quidem faciam, teque omnium optimam doctiſſimamque, approbantibus diis immortalibus ipſis, in eorum cœtu locatam, ad opinionem omnium mortalium conſecrabo. Fortaſſe dicat aliquis, præ nimio luctu deliraſſe Ciceronem. Atqui omnis illa oratio, & doctrinâ, & exemplis, & ipſo loquendi genere perfecta, non ægri, ſed conſtantis animi ac judicii fuit; & hæc ipſa ſententia nullum præfert indicium doloris. Neque enim puto illum tam variè, tam copioſè, tam ornatè ſcribere potuiſſe, niſi luctum ejus & ratio ipſa, & conſolatio amicorum, & temporis longitudo mitigaſſet. Quid, quòd idem dicit in libris de Republicâ? idem de Gloriâ? Nam de Legibus, quo in opere Platonem ſecutus, leges voluit ponere, quibus putaret uſuram eſſe juſtam & ſapientem civitatem, de Religione ita ſanxit: Divos, &

Lin. 2. *Delubra.*] Apud Ciceronem, *templa.*

Lin. 4. *Quòd ſi ullum unquam animal conſecrandum fuit, illud profectò fuit.*] Ità omnes MSS. & edd. ſcilicet homo. Locus iſte depravatus nonnullis videtur, quem deſumpſit Lactantius ex Ciceronis libro de Conſolatione, qui deperditus eſt, & cujus tantùm fragmenta ſuperſunt; ſic autem ſe habet: *Quòd ſi ullum unquam animal conſecrandum fuit, qualia multa conſecraverunt Ægyptii, (quod nullum profectò fuit,) ſi Cadmi, &c.*

Lin. 5. *Cadmi progenies.*] Ino ſcilicet, quæ dea marina facta eſt.

Lin. 6. *Amphitryonis.*] Hercules, qui inter deos relatus eſt: *ſi Cadmi progenies, aut Amphitryonis.* Sic ex MSS. & veteribus editis Rom. 1474. Venet. 1490. Florent. Torneſ. 1579. Genev. 1613. ac Cellar. hæc iſto ordine repoſuimus; & ſic corrigendum eſſe ipſa ratio docet. Huic lectioni adſtipulantur fragmenta Ciceronis de Conſolatione, quæ collegerunt. Sigonius ac Patricius hunc locum ex Lactantio referentes. In 5. MSS. rec. totidemque editis legitur: *Si Cadmi aut Amphitryonis progenies*; in octo editis *Amphionis*, corruptè: nullam enim Amphionis, at Amphitryonis in deos relatam novimus progeniem, Herculem nempe, Amphitryonis filium: ut eum ſic vocat Euripides in Hercule inſano. Partim ex Iſæo.

Ibidem. *Tyndari.*] Caſtor & Pollux, qui ob id Tyndaridæ dicti ſunt.

Lin. 16. *De Republicâ.*] Cujus quidem extat fragmentum in Somnio Scipionis.

Ibidem. *De Gloriâ.*] Jamdiù intercidit liber ille Ciceronis.

Lin. 17. *Platonem ſecutus, leges voluit ponere, quibus putaret uſuram eſſe juſtam & ſapientem civitatem.*] Sic profectò legendus hic locus, & ſic habent omnes MSS. & editi, præter Thyſ. Gall. Spark. & Walch. in quibus deeſt *civitatem.* Mirum quàm ex iſtâ omiſſione hic hallucinatus ſit Gallæus, qui ex ſuppreſſo in editione Thyſianâ nomine *civitatem*, vocem *uſuram eſſe*, quæ Infinitivi modi futurum eſt verbi *utor*, uſurpavit pro ſubſtantivo nomine *uſura*; indèque occaſionem ſumpſit diluendi uſuræ crimen, probandique ex truncato iſto Lactantii loco uſuram eſſe licitam: quod in autoris noſtri mentem nequaquam venit; quippe qui contrarium aſſerit infrà lib. 6. cap. 18. Epitom. cap. 64. Uſuram damnarunt Eccleſiæ Patres, Concilia, & Eccleſiaſtici Scriptores tam Theologi quàm Canoniſtæ, ut oſtendit Domnus Ludovicus *Bulteau*, in libro quem Gallicâ linguâ contra Gallæum, in noſtri Lactantii defenſionem Pariſiis an. 1671. datâ operâ edidit, ad quem remittimus lectorem, & præcipuè ad cap. 2. & 3. Francius videns non bonam eſſe editionis Gallæanæ lectionem, legendum eſſe cenſebat, *uſurum eſſe juſtum & ſapientem.* Sed potiùs ſequendi ſunt MSS. codices.

Digitized by Google

eos qui cœleſtes ſemper habiti ſunt, colunto; & illos, quos in cœlo merita locaverunt, Herculem, Liberum, Æſculapium, Pollucem, Caſtorem, Quirinum. Item in Tuſculanis, cùm diceret totum penè cœlum humano genere completum: Si verò (inquit) ſcrutari vetera, & ex illis ea quæ ſcriptores Græciæ prodiderunt, eruere coner, ipſi illi majorum gentium dii qui habentur, hinc à nobis profecti in cœlum reperientur. Quære, quorum demonſtrantur ſepulcra in Græciâ; reminiſcere, quoniam es initiatus, quæ traduntur myſteriis: tum deniquè quàm hoc latè pateat intelliges. Teſtatus eſt videlicet Attici conſcientiam, ex ipſis myſteriis intelligi poſſe, quòd omnes illi homines fuerunt, qui coluntur: & cùm de Hercule, Libero, Æſculapio, Caſtore, Polluce incunctanter fateretur; de Apolline ac Jove patribus eorum, item de Neptuno, Vulcano, Marte, Mercurio, quos majorum gentium deos appellavit, timuit apertè confiteri. Et idcircò ait latè hoc patere, ut idem de Jove cæteriſque antiquioribus diis intelligamus, quorum memoriam ſi eâdem ratione veteres conſecraverunt, quâ ſe imaginem nomenque filiæ conſecraturum eſſe dicit, ignoſci mœrentibus poteſt, credentibus non poteſt. Quis enim tam demens, qui conſenſu & placito innumerabilium ſtultorum aperiri cœlum mortuis arbitretur? aut aliquem, quod ipſe non habeat, dare alteri poſſe? Apud Romanos deus Julius, quia hoc ſcele-

Lin. 1. *Quos in cœlo merita locaverunt.*] MSS. 2. Colb. *collocaverunt*. Ed. Rom. 1470. *in cœlum merita locaverunt*. Cicero, cujus locus eſt in ſecundo de Legibus cap. 19. habet, *& illos quos in cœlum merita vocaverint;* vel *& illos quos endo cœlo merita vocaverint*, ut in quibuſdam libris Ciceronis legi teſtatur, & legendum cenſet Muretus ad illud Catulli; *Flavi, delicias tuo Catullo.*

Lin. 4. *Si verò.*] Ità emendavimus ex MSS. & edd. Rom. 1470. Torneſ. & Walch. In cæteris editis, *Si voluero.* Locus eſt apud Ciceronem Tuſculanarum quæſt. lib. 1. cap. 29.

Lin. 5. *Majorum.*] De majorum Gentium diis vide infrà notam ad lineam 13.

Lin. 9. *Attici conſcientiam.*] Hinc teſtem habes Lactantium Atticum fuiſſe illum, qui per literam A. interlocutor deſignatur in libris Tuſcul. quâ de re quæſtio eſſe ſolet, ut notat *Turnebus* 9. *Adverſ. c.* 18. nam alii, ut *Lambin.* in annotationibus ad lib. earum quæſtionum, *Lactantii* opinionem refellunt, & non *Atticum*; ſed incertam perſonam, putà, Adoleſcentem deſignari contendunt, ſive auditorem, ut *Robertellius* in Annotat. ad varios autores. *Iſæus.*

Lin. 13. *Majorum gentium deos, &c.*] Deos majorum gentium vocat, ad imitationem Reipubl. Romanæ, eos qui duodecim Conſentes appellantur. Patres quos Romulus legerat, majorum Gentium appellabantur. Tarquinius deinde Priſcus centum Patres in curiam legit, qui minorum Gentium, & Patres conſcripti ſunt appellati. Conſentes Dii, Ennianis numerantur verſibus:

Juno, Veſta, Minerva, Ceres, Diana, Venus, Mars,
Mercurius, Jovis, Neptunus, Vulcanus, Apollo;

quibus deinde adſcriptitios addiderunt octo, ut eſſent numero XX. Atque hæc numina propter majores in mundo adminiſtrationes ſelecta dicebantur, ut *Auguſtinus* ex *Varrone* indicat. Apud Ægyptios ſimiles ferè Deorum ordines & gradus fuerunt, ſicut apud Herodotum in Euterpe legimus. *Betuleius.* Ac poſteà innumeri promanarunt dii; ità ut Cæſares ipſi, quamvis hominum peſſimi, inter deos collocarentur.

Lin. 20. *Deus Julius, &c.*] Hic primus Cæſarum fuit conſecratus, idque ab Auguſto, de quo Suetonius in Julio CLXXXVIII. Hinc in Juliani Cæſaribus, Auguſtum Silenus vocat κοροπλάϛην, *puparum* effectorem, rationemque eo hujus ridiculi nominis poſcente, reſpondet, uti homulli illi faciunt pupos, ſic ipſum feciſſe deos; quorum unus primuſque eſſet Julius Cæſar. Similiter de eo Manilius extremo lib. 4.

Jam facit ipſe Deos, mittitque ad ſidera numen

rato homini placuit Antonio; deus Quirinus, quia hoc paſtoribus viſum eſt: cum alter gemini fratris extiterit, alter patriæ parricida. Quòd ſi Conſul non fuiſſet Antonius, C. Cæſar pro ſuis in rempublicam meritis etiam defuncti hominis honore caruiſſet, & quidem conſilio Piſonis ſoceri, & L. Cæſaris propinqui, qui vetabant funus fieri, & Dolabellæ Conſulis, qui columnam in foro, id eſt, tumulum ejus evertit, ac forum expiavit. Nam Romulum deſiderio ſuis fuiſſe declarat Ennius, apud quem populus amiſſum regem dolens, hæc loquitur:

——— O Romule, Romule dic, ô,
Qualem te patriæ cuſtodem dii genuerunt?
Tu produxiſti nos intrà luminis oras.
O pater, ô genitor, ô ſanguen diis oriundum!

Ob hoc deſiderium faciliùs creditum eſt Julio Proculo mentienti, qui ſubornatus à Patribus eſt, ut nuntiaret plebi vidiſſe ſe regem humano habitu auguſtiorem, eumque mandaſſe ad populum, ut ſibi delubrum fieret, ſe deum eſſe, & Quirinum vocari. Quo facto, & ipſi populo perſuaſit Romulum ad deós abiiſſe, & Senatum ſuſpicione cædis regiæ liberavit.

Majus, & Auguſto creſcit ſub principe cælum. Voſſius. Vide Ciceron. Philippic. 2. ad finem.

Lin. 1. *Antonio.*] Qui, autore Tranquillo, cum eſſet Conſul, per præconem pronunciavit Senatus-conſultum, quo Cæſari omnia ſimul & divina & humana decreverat. Vide Ciceron. Philippicâ 2.

Ibidem. *Deus Quirinus, &c.*] Hic eſt Romulus, ut videre eſt in fine hujus capitis: nomina enim mortuis mutabantur. Si noſſe velis quare paſtoribus ſic viſum fuiſſe referat Lactantius, lege caput 7. lib. 2. ibi reperies Senatum à Romulo è paſtoribus electum; atque hîc dici paſtoribus ſic viſum, quia Senatus (è paſtoribus creatus) ſubornavit Proculum, *ut nuntiaret plebi ſuæ, vidiſſe ſe regem humano habitu auguſtiorem, eumque mandaſſe ad populum ut ſibi delubrum fieret, ſed Deum eſſe & Quirinum vocari.* De Quirino præter Livium, Dionyſium Halicarnaſſeum & Plutarchum jam citatos, lege S. Cyprianum de idolorum cultu, & S. Auguſtinum lib. 3. de Civit. Dei cap. 4.

Lin. 2. *Gemini fratris.*] Sic legendum ex MSS. 4. Reg. quorum duo ſunt vetuſtiſſimi, 4. Colb. Cauc. Gronov. Lipſ. Ultr. Pal. 2. Clarom. Em. 2. Brun. MS. Jani Gulielmi, & ed. Betul. & 2. Lipſ. Sic etiam legit Auguſtinus de Civ. Dei lib. 3. cap. 13. *Sed quomodò & iſtum diù toleraret, qui fratrem geminumque non pertulit.* Geminus frater vocatur (inquit Iſæus) qui uno partu & uno die natus eſt. Virgil. de Romulo & Remo lib. 8.

—— Geminos huic ubera circum
Ludere pendentes pueros. Legitur, *germani* in recent. 4. Reg. 1. Colb. & Cantabr. & in cæteris editis.

Ibidem. *Patriæ parricida.*] Ità & Cicero l. 3. Officior. cap. 3. ad finem. Ubi verba hæc ſunt de Cæſare: *Poteſt enim cuiquam eſſe utile fœdiſſimum & teterrimum parricidium patriæ, quamvis is, qui ſe eo obſtrinxerit, ab oppreſſis civibus parens nominetur?*

Lin. 5. *L. Cæſaris.*] Scribit de hoc ad Dolabellam Cicero lib. 9. Epiſtolar.

Lin. 6. *Tumulum.*] Sic reſtituimus ex omnibus penè & melioribus MSS. Regiis, 4. Colb. Goth. 2. Brun. & edd. Betul. ac Cellar. In cæteris editis & in MSS. rec. 2. Colb. ac 1. Clarom. *titulum.* Illam columnam evertit Conſul Dolabella: quod factum magnoperè laudat Cicero Philippic. 1. cap. 2. ad Atticum 14. ep. 15.

Lin. 9. *O Romule.*] Ità Ennius 2. Annal. *teſte Priſciano.*

Lin. 14. *Plebi.*] Expunximus τὸ *ſuæ*, quod deeſt in MSS. & perperam addunt editi, ſi excipias Cellar. De Romuli apotheoſi vide Valerium Maximum lib. 5. capit. 1. Ciceron. de Legibus lib. 1. cap. 1. Dionyſ. Halicarnaſſ. lib. 2. antiquit. Roman.

Lin. 16. *Vocari.*] Liv. lib. 1. c. 16. Flor.

Digitized by Google

CAPUT XVI.

Quâ ratione dii eſſe non poſſint, quos ſexûs differentia diſcernit; & quod in Naturam Dei non cadit officium generandi.

POTERAM iis, quæ retuli, eſſe contentus: ſed ſuperſunt adhuc multa ſuſcepto operi neceſſaria. Nam quamvis ipſo religionum capite deſtructo, univerſa ſuſtulerim, libet tamen proſequi cætera, & redarguere pleniùs inveteratam perſuaſionem, ut tandem homines ſuorum pudeat ac pœniteat errorum. Magnum hoc opus, & homine dignum.

Relligionum animos nodis exſolvere pergo,

(Ut ait Lucretius) qui quidem hoc efficere non poterat, quia nihil veri afferebat. Noſtrum eſt hoc officium, qui & verum Deum aſſerimus, & falſos refutamus. Illi ergo, qui poëtas finxiſſe de diis fabulas opinantur, & deas fœminas & eſſe credunt & colunt; revolvuntur imprudentes ad id quod negaverant, coïre illos, ac parere. Nec enim fieri poteſt, quin duo ſexus generandi cauſâ ſint inſtituti. Receptâ verò ſexuum diverſitate, non intelligunt conſequens eſſe, ut concipiant: quod in Deum cadere non poteſt. Sed ſit ut iſti putant; nam & Jovis eſſe filios dicunt, & cæterorum deorum. Naſcuntur ergo & quotidie quidem dii novi, nec enim vincuntur ab hominibus fœcunditate. Igitur deorum innumerabilium plena ſunt omnia, nullo ſcilicet moriente. Nam cùm hominum vis incredibilis, numerus ſit inæſtimabilis, quos tamen, ſicuti naſcuntur, mori neceſſe eſt: quid deorum eſſe tandem putemus, qui tot ſeculis nati ſunt, immortaleſque manſerunt? Cur ergo tam pauci coluntur? niſi fortè arbitramur, non generandi cauſâ, ſed tantummodò ca-

Lin. 1. *Religionum.*] Notat apprimè Betuleius, vocem hanc in plurali numero expreſſam, in malam partem ſemper uſurpari; aliter ſi in ſingulari explicetur.

Lin. 7. *Lucretius.*] Qui ſæpiùs à Lactantio citatur, Poëta eſt elegantiſſimus; ac ſcripſit de Nat. rerum libros ſex, qui ſuperſunt. De morte ejus Hieronymus in Chronico Euſebii: *T. Lucretius Poëta naſcitur: qui poſteà amatorio poculo in furorem verſus, cùm aliquot libros per intervalla inſaniæ conſcripſiſſet, quos poſteà Cicero emendavit, propriâ ſe manu interfecit anno ætatis* 44. Walchius. Hic Lucretii verſus ex lib. 1. de Naturâ rerum verſ. 931. Vide infrà lib. 4. cap. 28.

Lin. 10. *Deas fœminas & eſſe credunt & colunt.*] Ità emendamus ex plur. MSS. In editis, *eſſe credunt.*

Lin. 11. *Negaverant.*] Sic repoſuimus ex omnibus MSS. & editis, præter Gal. Sparr. Walch. in quibus eſt, *negaverunt.*

Lin. 12. *Duo ſexus.*] Id explicat Lactantius à cauſâ finali, de quâ vide eundem auctorem de Opificio hominis cap. 12. & 13.

Ibidem. *Receptâ verò ſexuum diverſitate.*] Arnobius lib. 3. *Adduci enim primum hoc ut credamus, non poſſumus*, immortalem præſtantiſſimamque naturam diviſam eſſe per ſexus, & *eſſe partem unam mares, partem eſſe alteram fœminas.* Vid. Prudentium περὶ στεφάνων Hymn. x. v. 176. Et propter hanc ſexûs diverſitatem conſueverе in precibus dicere, *ſive tu deus es, ſive dea*, ut notat Arnobius lib. 3. *Elmenhorſt.*

Lin. 18. *Inæſtimabilis.*] Pro innumerabilis, item in libro de Mortibus Perſecutorum cap. 33. *Inæſtimabile ſcatebat examen* [vermiculorum ſcilicet.]

Digitized by Google

piendæ voluptatis duos eſſe ſexus deorum; & ea exercere, quæ homunculos & facere & pati pudet.

Cùm verò dicantur aliqui ex aliquibus nati, conſequens eſt, ut ſemper naſcantur; ſiquidem aliquandò ſunt nati: vel, ſi aliquandò naſci deſierunt, ſcire nos convenit, cur aut quandò deſierint. Non illepidè Seneca in libris moralis philoſophiæ: Quid ergo eſt, inquit, quare apud poëtas ſalaciſſimus Jupiter deſierit liberos tollere? Utrùm ſexagenarius factus eſt, & illi lex Papia fibulam impoſuit? an impetravit jus trium liberorum? An tandem illi venit in mentem:

Ab

Lin. 1. *Homunculos.*] Cicero variis locis hâc voce uſus eſt. Vide Nizolium pag. 666. Ita *Walchius.*

Lin. 6. *In libris moralis Philoſophiæ.*] Ità reſtituimus ex MSS. Reg. 3. Colb. 3. Lipſ. 1. Clarom. Em. ac edit. Rom. 1474. Torneſ. Spark. 2. Lipſ. In MSS. rec. 1. Reg. 2. Colb. 1. Clarom. & 9. editis eſt *moralibus*; 1. Colb. *moralium*; ed. Rom. 1468. *morali.*

Lin. 7. *Salaciſſimus.*] Eſt libidinoſiſſimus.

Ibidem. *Liberos tollere.*] Hoc eſt ſuos agnoſcere, alere in ſpem familiæ & hæredes habere. Hoc enim moris erat apud antiquos, ut obſtetrix infantem adhuc de matre rubentem in terram deponeret, & ſtatim pater, ſiquidem illum pro ſuo agnoſcebat, terrâ levabat. Infans non habebatur legitimus, niſi pater præſens, vel eo abſente, procurator pro eo, infantem terrâ levaſſet, ac ſinui impoſuiſſet. Terent. in Adelphis:

Qui ſine hâc jurabat ſe unum nunquam victurum diem,
Qui in ſuo gremio poſiturum puerum dicebat.

Et in Heautontim.

Meminiſtine me eſſe gravidam, & magnoperè
Interminatam; ſi puellam parerem,
Nolle tolli? CHREM. *ſcio quid feceris,*
Suſtuliſti.

Ceſtius Pius apud Senec. lib. 2. Controverſ. 9. *Dives ſuſtulit unum filium, non fuit contentus, quid enim erat diviti unus? tres ſuſtulit.* Multus eſt Papinius Statius in hoc ritu, lib. 2. Sylvar. 1. v. 79.

— Raptum ſed protinus alvo
Suſtulit exultans, ac primâ lucida voce
Aſtra ſalutantem Dominus ſibi mente dicavit,
Amplexuſque ſinu tulit, & genuiſſe putavit.

Ex Dempſtero.

Lin. 8. *Et illi lex Papia fibulam impoſuit.*] Reſpexit orator Chriſtianus ad illud Juvenalis Sat. 6.

Quis tamen affirmat, nil actum in montibus, aut in
Speluncis? adeò ſenuerunt Jupiter & Mars.

Fibulam imponere, hic metaphoricè eſt, ob ætatem ingraveſcentem nuptias vetare; quemadmodùm Tertulliano, *ſupremam carni fibulam imponere*, libidinem compeſcere. *Joh. Rhodius.* Lex Papia Poppea ſexagenarios infibulabat, id eſt vetabat uxorem ducere, tanquam effætâ jam virtute eſſent ad generandum... Cuti quæ ſuper penis glandem extenditur ſuperaddebatur circulus æneus; quem fibulam vocabant. Unde Martiali *refibulare*, & fibulam ſolvere. *Iſeus.* Lex autem Papia caverat, ne mulier 50. annis minor ſexagenario nuberet; neque vir minor 60. quinquagenariam duceret: meminit item ejus Apul. Apol. lib. 1. Suſtulerat olim hoc caput Claudius Cæſar, Suet. XIII. Ulpianus in fragmentis, tit. VI. repoſitam ab aliis Imperatoribus: iterùm ſuſtulit aut Juſtinus aut Juſtinianus. Euſtathius ſenſum hujus legis ſic exprimit: *mulier major ſexagenaria viro minori quinquagenario poteſt nubere.* Nam rectè credidit Senatus mulieres ad 2. annos concipere poſſe, viros plerùnque generare ad ſexageſimum; & noluit fecundos fecundaſve cum infecundis copulari. *Grotius.* Et tamen ultrà ſexageſimum viros generare notum eſt. Vide Plinium lib. 7. cap. 14. Solinum cap. 4. Tertullian. in Apologetico cap. 4.

Ibidem. *An impetravit jus trium liberorum.*] Erant privilegia, & immunitates, quæ favore propagationis dabantur parentibus tres filios habentibus, de quibus in *L. primâ Cod. qui num. lib. ſe excuſ. L. 1. Cod. de jure liber. & §. ſed hæ juris inſtit. ad S. C. Tertullian.* Plutarch. de Amor. prol. Sed interdùm ex principis indulgentiâ iis quoque qui pauciores, ac etiam nullos habebant filios, hæc privilegia dabantur: id jus qui aſſecuti fuiſſent, præter alias eâ quoque utilitate fruebantur, quòd cùm populo aliquid viritim dividebatur, ii

pro

Ab alio expectes, alteri quod feceris.

Et timet, ne quis ſibi faciat, quod ipſe Saturno? At iſti, qui deos aſſerunt, videant quomodò reſpondeant huic argumento quod inferemus: Si duo ſunt ſexus deorum, ſequitur concubitus; & ſi coëunt, & domos habeant neceſſe eſt, nec enim carent virtute ac pudore, ut hoc promiſcuè aut in propatulo faciant, ſicut muta videmus facere animalia. Si domos habent, conſequens eſt ut & urbes habeant, & quidem autore Naſone qui ait:

Plebs habitat diverſa locis; hâc fronte potentes
Cœlicolæ clarique ſuos poſuere penates.

Si habent urbes, & agros igitur habebunt. Jam, quis non videat quæ ſequantur? arare illos, & colere: quod quidem victûs cauſâ fit. Ergo mortales ſunt. Quod argumentum retroverſum idem valet. Si enim agros non habent, ne urbes quidem: ſi urbes non habent, ne domos quidem. Si domibus carent, ergo & concubitu. Si concubitus ab his abeſt, & ſexus igitur fœmineus: in diis autem videmus & fœminas eſſe; ergo dii non ſunt. Diſſolvat hoc argumentum, ſi quis poteſt. Ita enim res rem ſequitur, ut hæc ultima neceſſe ſit confiteri. Sed ne illud quidem diſſolvet aliquis. Ex duobus ſexibus alter fortior, alter infirmior eſt. Robuſtiores enim mares ſunt, fœminæ imbecilliores. Imbecillitas autem non cadit in deum; ergo nec fœmineus ſexus. Huic additur ſuperioris argumenti extrema illa concluſio, ut dii non ſint, quoniam in diis & fœminæ ſunt.

pro tribus liberis accipiebant. Vide Duaren. lib. 1. Diſp. c. XI. Alexand. ab Alex. Genial. dier. lib. 4. cap. VIII. Beroald. & Sabellic. ad Suet. in Galbâ cap. XIV. *Iſæus.*

Lin. 1. *Ab alio.*] Publius Syrus in Collect.

Lin. 9. *Plebs, &c.*] Ovid. initio 1. Metamorph. *v.* 173.

Lin. 19. *Infirmior.*] Sic Plato de Republicâ lib. 5. ait: *Mulieres ad res omnes obeundas, æquè ut viros idoneas, niſi quòd viribus ſunt infirmiores.*

Lin. 20. *Robuſtiores mares.*] Phyſici cauſam aſſignant, quia calor in viro, quàm in muliere major eſt.

CAPUT XVII.

De Stoïcorum eàdem ſententiâ; & ibi de deorum ærumnis & turpitudinibus.

OB has rationes Stoïci alioverſùs deos interpretantur; & quia non pervident, quid ſit in vero, conantur eos cum rerum naturalium ratione conjungere. Quos Cicero ſecutus, de diis, ac religionibus eorum hanc ſententiam tulit: Videtiſne igitur, ut à phyſicis rebus benè atque utiliter inventis tracta ratio ſit ad commentitios ac fictos deos?

Lin. 1. *Alioverſùs.*] Vox antiqua, quæ idem eſt ac ſi dicas, in aliam partem, in aliam ſententiam.

Lin. 3. *Cicero.*] Lib. 2. de Nat. deor. c. 28. ubi auguria irridet: vide etiam S. Auguſtin. de Civitate Dei lib. 4. cap. 30.

Digitized by Google

quæ res genuit falſas opiniones, erroreſque turbulentos, & ſuperſtitiones penè aniles. Et formæ enim deorum nobis, & ætates, & veſtitus, ornatuſque noti ſunt: genera præterea, conjugia, cognationes omnes, omniaque traducta ad ſimilitudinem imbecillitatis humanæ. Quid planius, quid verius dici poteſt? Romanæ philoſophiæ princeps, & ampliſſimo ſacerdotio præditus, commentitios ac fictos deos arguit; quorum cultus, ſuperſtitiones penè aniles eſſe teſtatur: falſis opinionibus, erroribuſque turbulentis implicatos eſſe homines queritur. Nam totus liber tertius de Naturâ deorum omnes funditùs religiones evertit ac delet. Quid ergo à nobis expectatur amplius? Num eloquentiâ ſuperare poſſumus Ciceronem? minimè id quidem; ſed fiducia illi defuit ignoranti veritatem, quod ipſe ſimpliciter in eodem opere confitetur. Ait enim faciliùs ſe poſſe dicere, quid non ſit, quàm quid ſit; hoc eſt, falſa ſe intelligere, vera neſcire. Clarum eſt igitur homines fuiſſe illos, qui dii putantur, & eorum memoriam poſt mortem conſecratam eſſe. Ideò etiam ætates diverſæ ſunt, & certæ imagines ſingulorum, quòd in eo habitu, & ætate ſimulacra eorum configurata ſunt, in quâ quemque mors deprehendit.

Conſideremus (ſi placet) ærumnas infelicium deorum. Iſis filium perdidit; Ceres filiam; expulſa & per orbem terræ jactata Latona vix inſulam parvam, in quâ pareret, invenit. Deûm mater & amavit formoſum adoleſcentem, & eumdem cum pellice deprehenſum exſectis virilibus ſemivirum reddidit; & ideò nunc ſacra ejus à Gallis ſacerdotibus cele-

Lin. 2. *Formæ deorum*] Unuſquiſque eorum notam quandam habebat, cujus ope dignoſcebatur olim, ac etiamnum dignoſcitur in monumentis antiquis. Has notas quæras apud Mythographos.

Lin. 6. *Sacerdotio.*] Scilicet auguratu; ut ſuprà c. 15. *augurale habuit ſacerdotium.*

Ibidem. *Arguit.*] Sic repoſuimus ex MSS. Regiis, 4. Colb. Cauc. 2. Brun. & editis Torn. & Walch. In multis eſt *redarguit.*

Lin. 9. *Liber tertius.*] Cotta Pontifex in eo libro loquitur.

Lin. 14. *Vera neſcire.*] Ità Cic. 1. de Naturâ deorum circa finem.

Lin. 16. *Certæ imagines ſingulorum.*] Ità reſtituimus ex antiquis MSS. & cunctis penè editis. In nonnullis recentioribus eſt *certè.*

Lin. 17. *Simulacra eorum.*] Sic repoſui ex omnibus ferè MSS. & 3. editis. In cæteris impreſſis, & 8. manu exaratis rec. pro *eorum* eſt *ſingulorum*, quod mox præceſſit.

Ibidem. *Mors, &c.*] Quintus Curt. lib. 8. cap. 4. 14.

Lin. 19. *Iſis filium perdidit.*] Oſirim. Vide poſteà ad cap. 21. hujus libri.

Lin. 20. *Ceres filiam.*] Proſerpinam. Vide ibidem. De quâ videatur & Claudianus.

Lin. 21. *Inſulam ;arvam.*] Delon.

Ibidem. *Deûm mater.*] *Poſſem exponere*, inquit Arnobius libro 4. *cujus matrimonium magna mater tenuerit, quid ſpei, quid voluptatis ſpecioſo ab Attide conceperit, &c.* quem vide. Legatur etiam Ovidius lib. 4. Faſtorum:

Cujus erat ſpecies in quâ materque paterque
Cognoſci poſſent.

Ibidem. *Formoſum adoleſcentem.*] Atyn Phrygium, quem ea amabat iis conditionibus, ne alieno frueretur amore: complexus ille Sangaridem Nympham; de quâ cum ipſa ſumpſiſſet ſupplicium, adoleſcens ſibi virilia amputavit. Rem tamen paulò aliter narrant Arnobius libro 5. Diodorus Sicul. lib. 4. Herodianus lib. 1. Lucianus in Dialogo Veneris & Cupidinis, S. Auguſtin. de Civit. Dei lib. 6. cap. 7. & alii, quos vide.

Lin. 23. *Sacra ejus à Gallis ſacerdotibus, &c.*] Auguſtinus de Civit. Dei lib. 1. cap. 7. *Sacra ſunt matris deûm, ubi Atis pulcher adoleſcens ab eâ dilectus, & muliebri zelo abſciſſus, etiam hominum abſciſſorum, quos Gallos vocant, infelicitate deploratur.* Videndi Lucianus in Deor. dial. Οἱ Κορύβαντες, &c. *Cory-*

Digitized by Google

brantur. Juno pellices acerrimè perſecuta eſt, quia parere ipſa non potuit ex fratre. Inſulam Samum ſcribit Varro priùs Partheniam nominatam, quòd ibi Juno adoleverit, ibique etiam Jovi nupſerit. Itaque nobiliſſimum & antiquiſſimum templum ejus eſt Sami, & ſimulacrum in habitu nubentis figuratum, & ſacra ejus anniverſaria nuptiarum ritu celebrantur. Si ergo adolevit, ſi virgo fuit primò, poſteà mulier, hominem fuiſſe, qui non intelligit, pecudem ſe fatetur. Quid loquar obſcœnitatem Veneris omnium libidinibus proſtitutæ, non deorum tantùm, ſed & hominum? Hæc enim ex famoſo Martis ſtupro genuit Harmoniam; ex Mercurio Hermaphroditum, qui eſt natus Androgynus; ex Jove Cupidinem; ex Anchiſe Æneam; ex Bute Erycen; ex Adonio quidem nullum potuit, quòd etiamtum puer ab apro ictus occiſus eſt: quæ prima (ut

bantum alius ſuum ipſe penem enſe deſecat, alius dimiſſâ comâ per montes fertur inſanus, alius cornu canit, alius tympano tonat, alius cymbalo ſtrepit. Breviter omnis undequaque Ida tumultûs atque inſaniæ plena eſt. Sextus Aurelius Victor in Heliogab. *Veſtalem virginem quaſi matrimonio jungens ſuo, abſciſſiſque genitalibus, Magnæ ſe matri ſacravit.* Firmicus Aſtron. lib. 6. cap. 29. 31. & lib. 1. cap. 6. *Archigallos faciet, qui virilia ſibi propriis amputent manibus.* Arnob. paſſim eos appellat *eviratos, abſciſſos, ſemiviros, effœminatos.* Lampridius in Heliogab. Hieronym. lib. 1. in Oſeam, cap. 4. Valerius Flaccus lib. 7. Argonaut. Vide etiam inſignem hâc de re locum, apud *Lucian.* de Deâ Syriâ. Sed quia prolixior eſt, non deſcribo. Locus incipit: Γάλλοι δ' πολλοὶ, &c. *Ex Elmenhorſt. Betuleius, Voſſius* aliique putant à flumine Gallo *Gallos* vocari. Sic etiam Ovid. Faſt. lib. 4.

Lin 1. *Pellices.*] Latonam, Io, Europam, Danaen & alias.

Lin. 2. *Ex fratre.*] MSS. 2. Colbert. & 1. Brun. *ex patre.* Meliùs igitur ex fratre, id eſt ex Jove, cujus erat & ſoror & conjux, juxta. *Virgilium.*

Ibidem. *Scribit Varro.*] De quo vide S. Auguſtinum de Civit. Dei lib. 6. cap. 7.

Ibidem. *Partheniam.*] Partheniam nominatam eſſe à fluvio Parthenio, ut ſcribit Strabo. Sed inde diverſa ſortita eſt nomina.

Lin. 5. *Sacra ejus anniverſaria nuptiarum ritu celebrantur.*] Ut benè hoc intelligatur, ſciendum quomodò nuptiæ apud antiquos celebratæ fuerint; atque hinc clarum fiet, quo more ſacra ejus fuerint peracta. Celebrandi nuptias ritus qui noſſe volet, adeat Clariſſ. Dempſterum pag. 291. in additamentis ad Roſini antiquitates; prolixior enim eſt quàm ut hîc deſcribi poſſit. Solùm hoc addam, hinc eſſe quòd Juno habeat nomina ad matrimonium pertinentia, vel quæ ejus ritus exprimunt: vocatur *Pronuba, Cinxia, Unxia, Domiduca, Manturna, &c.* Horum explicationem vide apud Doctiſſ. *Voſſ. de Idol. pag.* 433.

Lin. 8. *Deorum & hominum.*] Deorum ſcilicet cum Marte, Mercurio, & Jove: hominum cum Anchiſe & Bute, &c.

Lin. 9. *Harmoniam.*] Hanc tamen Diodor. Sicul. lib. 5. filiam Jovis & Electræ facit. De adulterio Veneris & Martis, vide Homerum Odyſſ. θ. & Ovid. lib. 4. Metamorph.

Lin. 10. *Hermaphroditum.*] Sic Ovidius de eo, lib. 4. Metamorph.

Mercurio puerum, & divâ Cythereide natum,
Naiades Ideis enutrivere ſub antris;
Cujus erat ſpecies, in quâ materque paterque
Cognoſci poſſent, nomen quoque traxit ab illis.

Vide etiam Plinium lib. 7. cap. 3. Gignuntur aliquandò & utriuſque ſexûs infantes, Hermaphroditi dicti; & ii in prodigiis annumerantur. Ii anteà nominabantur Androgyni, quòd ex viro & muliere habebant aliquid.

Ibidem. *Cupidinem.*] Attamen Cicero de Naturâ deor. eum Martis & Veneris filium facit.

Lin. 11. *Ex Anchiſe Æneam.*] Æneas ipſe apud Homer. ſuam geneſim ediſſerit. *Iliad. v.*

Ibidem. *Erycen*] Vide Hyginum cap. 260. fabularum. Vide etiam Servium ad 5. Æneid. qui tamen aliter opinatur.

Ibidem. *Ex Adonio.*] Ità reſtituimus ex 5. Reg. quorum duo ſunt veterrimi & optimi, 2. Colb. 3. Brun. Nav. Vict. Gat, Marm. In duodecim recentioribus MSS. & editis eſt *ex Adone.* Ed. Thomaſ. & Franc. *ex Adonide.*

Lin. 12. *Ab apro ictus occiſus eſt.*] Conjunctionem *&*, quæ eſt in recentioribus MSS.

in Hiſtoriâ Sacrâ continetur) artem meretriciam inſtituit, autorque mulieribus in Cypro fuit, uti vulgato corpore quæſtum facerent: quod idcircò imperavit, ne ſola præter alias mulieres impudica, & virorum appetens videretur. Etiamne habet hæc aliquid numinis? cujus plura numerantur adulteria, quàm partus. Sed ne illæ quidem virgines illibatam caſtitatem ſervare potuerunt.

Unde enim putemus Erichthonium eſſe natum? an ex terrâ, ut poëtæ videri volunt? At res ipſa clamat. Nam cùm Vulcanus diis arma feciſſet, eique Jupiter optionem dediſſet præmii quod vellet poſtulandi, juraſſetque (ut ſolebat) per infernam paludem ſe nihil negaturum, tum faber claudus Minervæ nuptias poſtulavit. Hic Jupiter Opt. Max. tantâ religione conſtrictus abnuere non potuit: Minervam tamen monuit repugnare, pudicitiamque defendere. Tum in illâ colluctatione Vulcanum in terram profudiſſe aiunt ſemen, unde ſit Erichthonius natus; idque illi nomen impoſitum ἀπὸ τῆς ἔριδος, καὶ χθονός, id eſt, ex certàmine, atque humo. Cur igitur virgo eum puerum cum dracone concluſum & obſignatum tribus virginibus Cecropidis commendavit? evidèns (ut opinor) inceſtum, quod nullo modo poſſit colorari. Altera cum penè amatorem

ſex & editis, delevi ex cæteris MSS. & ed. Rom. 1468. 1470. & Torneſ. 1579. Legitur, *aprio ictu*, in MSS. Nav. 1. Colb. Brun. & Vict. à primâ manu. Adonii fabula recitatur ab Aphthonio Rhetore. Vide & Ovidium lib. 10. Metamorph. circà finem.

Lin. 1. *In Hiſtoriâ Sacrâ.*] Scilicet Euhemeri.

Ibidem. *Meretriciam inſtituit.*] Vide Theodoret. in Therapeut.

Ibidem. *Autorque.*] Hîc fœminino genere, ut *autor optima* apud Ovidium & apud Servium, quandò derivatur à nomine *autoritas;* dicitur autem *auctrix*, quandò venit ab *augeo.*

Lin. 2. *In Cypro fuit.*] Sic MSS. 8. Reg. 6. Colb. 2. Clarom. Lipſ. 2. Brun. & editi: quod præferendum eſt MSS. Chriſt. Em. & Cantabrig. ubi legitur *in ſtupro.*

Ibidem. *Vulgato corpore quæſtum facerent.*] Sic emendavimus ex MSS. 2. Brun. Quæ lectio Lactantiana eſt. Vide infrà eodem libro cap. 20. *vulgati corporis vilitatem;* & lib. 6. cap. 23. *publicis vulgatiſque corporibus abſtinendum.* Et apud Plautum, *corpus ſuum vulgare*, id eſt proſtituere. 1. Reg. rec. habet *in vulgo.* Cæteri, *vulgò.*

Lin. 7. *Erichthonium.*] Is fuit quartus Athenarum Rex; de quo vide S. Auguſtin. de Civitate Dei lib. 18. cap. 12. Pauſaniam in Atticis, Hygin. cap. 166. Servium in 3. Georg.

Ibidem. *Poëtæ.*] Homer. 2. Iliad. Eurip. Ovid. 2. Metamorph.

Lin. 10. *Ut ſolebat.*] Virgil. 6. Æneïd.

Lin. 14. *Semen.*] Ità MSS. & editi; præter Gall. ubi eſt *ſemel.*

Ibidem. *Unde ſit Erichthonius natus.*] Pauſ. Attic. Παῖδα δὲ Ἐριχθόνιον λέγουσιν ἀνθρώπων μὲν οὐδένα εἶναι. γονέας δὲ Ἥφαιστον καὶ Γῆν. Hom. in Catal. Apollod. lib. III. de Deorum origine. Lucian. in Philopſeud. Origen. contrà Celſum lib. VIII. Sed præcipuè Auguſtin. lib. XVIII. de Civ. Dei cap. XII. Hieronym. contrà Jovinian. cap. IV. Tertull. de Spectac. cap. IX. *Lindenbrogius.*

Lin. 16. *Virgo.*] De quâ vide Ovid. 2. Metamorph.

Lin. 17. *Tribus Virginibus.*] Ovid. lib. 2. Metamorph.

Pallas Erichtonium prolem ſine matre creatam
Clauſerat Actæo textâ de vimine ciſtâ,
Virginibuſque tribus gemino de Cecrope natis
Servandum dederat.

Alii dicunt tantùm duabus commiſiſſe, nempe Aglauro & Pandroſo. Germanici interpres: *Natus eſt Erichthonius, quem Minerva in ciſtâ abſcondidit, draconeque cuſtode appoſito, duabus ſororibus, Aglauro & Pandroſo, commendavit.* Totidem verbis Fulgentius Mytholog. lib. II. niſi quod Pandora ipſi, quæ Pandroſus aliis dicitur, &c. *Meurſius.*

Lin. 18. *Altera.*] Scilicet Diana. Lactantius videtur mendacii arguere narrationem, & ſignificare, periculum modò mortis, non ipſam mortem paſſum fuiſſe Hippolytum. Ideò etiam

Digitized by Google

ſuum perdidiſſet, qui erat *Turbatis diſtractus equis*, præſtantiſſimum medicum Aſclepium curando juveni advocavit; eumque ſanatum

Secretis alma recondit
Sedibus, & nympha Egeria, nemorique relegat:
Solus ubi in ſilvis Italis ignobilis ævum
Exigeret, verſoque ubi nomine Virbius eſſet.

Quid ſibi vult hæc tam diligens, tam ſollicita curatio? quid ſecretæ ſedes? quid relegatio vel tam longè, vel ad mulierem, vel in ſolitudinem? quid deinde nominis commutatio? Poſtremò, quid equorum tam pertinax abominatio? Quid ſignificant hæc omnia, niſi conſcientiam ſtupri, & amorem minimè virginalem? Erat planè cur tantum laborem pro tam fideli juvene ſuſciperet, qui amanti novercæ obſequium pernegarat.

curando, ait *non in vitam revocando.* Hæc igitur vox & ſententia me cogit ſpernere quod in MSS. eſt, *planè*. Hyppolyti hiſtoriam vide apud Ovid. lib. 12. Metamorph.

Lin. 1. *Turbatis.*] Id ex Virg. 7. Æneïd. v. 774.

Lin. 2. *Aſclepium.*] Rectè Lactantius in Græcâ fabulâ Græculum nomen *Aſclepium* dat medico, juxta antiquiores & meliores codices 4. Reg. 2. Colb. Gronov. Nav. Gat. Marm. 2. Brun. & ed. Cellar. non *Æſculapium*, ut in recentioribus MSS. & editis.

Lin. 3. *Secretis.*] Locus ex eodem Virgilii libro.

Lin. 8. *Tam longè.*] Ità repoſuimus ex MSS. & editis, præter Gall. Spark. in quibus eſt *tam longa*.

Lin. 12. *Pernegarat.*] Sic reſtituimus ex MSS. codicibus & edit. Torneſ. In 1. Clarom. *denegarat;* in 3. rec. & pluribus ed. *pernegaret.*

CAPUT XVIII.

De deorum conſecratione propter collata in homines beneficia.

HOc loco refellendi ſunt etiam ii, qui deos ex hominibus eſſe factos, non tantùm fatentur, ſed ut eos laudent etiam gloriantur, aut virtutis gratiâ, ut Herculem; aut munerum, ut Cererem ac Liberum; aut artium repertarum, ut Æſculapium, ac Minervam. Hæc verò quàm inepta ſint, quàmque non digna propter quæ homines inexpiabili ſe ſcelere contaminent, hoſteſque Deo vero fiant, quo contempto, mortuorum ſacra ſuſcipiunt, ex ſingulis rebus oſtendam. Virtutem eſſe dicunt, quæ hominem tollat in cœlum: non illam, de quâ philoſophi diſſerunt, quæ poſita eſt in bonis animi; ſed hanc corporalem, quæ dicitur fortitudo: quæ quoniam præcipua in Hercule fuit, immortalitatem

Lin. 1. *Hoc loco refellendi.*] Ità paſſim loqui ſolet Lactantius; & ſic habent MSS. præter 2. Reg. recentiores & edit. in quibus eſt *Hoc in loco.*

Lin. 3. *Cererem ac Liberum.*] Sic Virgilius libros orditur Georgicorum, *Liber & alma Ceres.*

Lin. 4. *Minervam.*] Quam Horatius operoſam, Ovidius ingenioſam vocant.

Lin. 9. *Diſſerunt.*] Eſt ex MSS. vetuſtiſſimis 1. Bonon. 3. Reg. 1. Colb. Lipſ. 2. Clarom. Em. 2. Brun. aliiſque, & ed. Iſ. ac Cellar. In MSS. 1. Reg. 5. Colb. Cauc. Jun. & editis, *dixerunt.*

Digitized by Google

meruiſſe creditur. Quis tam ſtultè ineptus eſt, ut corporis vires divinum vel etiam humanum bonum judicet; cùm ſint & majores pecudibus attributæ, & uno morbo ſæpe frangantur, vel ipſâ ſenectute minuantur & corruant? Itaque idem ille, cùm deformari ulceribus toros ſuos cerneret, nec ſanari ſe voluit, nec ſenem fieri, ne quandò ſeipſo minor aut deformior videretur. Hunc è rogo quo vivum ſe ipſe combuſſerat, aſcendiſſe in cœlum putaverunt: eaque ipſa, quæ ſtultiſſimè admirati ſunt, ſimulacris & imaginibus expreſſa & conſecrata poſuerunt, ut in perpetuum vanitatis eorum monimenta perſtarent, qui ob necem beſtiarum deos fieri credidiſſent. Sed hæc Græcorum fortaſſe culpa ſit, qui res leviſſimas pro maximis ſemper habuerunt. Quid noſtri, num ſapientiores? qui athleticam quidem virtutem contemnunt, quia nihil obeſt: ſed regiam, quia latè ſolet nocere, ſic admirantur, ut fortes & bellicoſos duces in deorum cœtu locari arbitrentur; nec eſſe ullam aliam ad immortalitatem viam, quàm exercitus ducere, aliena vaſtare, urbes delere, oppida excidere, liberos populos aut trucidare, aut ſubjicere ſervituti: videlicet quò plures homines afflixerint, ſpoliaverint, occiderint, eò ſe nobiliores, & clariores putant, & inanis gloriæ ſpecie capti, ſceleribus ſuis nomen virtutis imponunt. Jam mallem, ut à ferarum cædibus deos ſibi fingerent, quàm immortalitatem tam cruentam probarent. Si quis unum hominem jugulaverit, pro contaminato ac nefario habetur, nec ad terrenum hoc domicilium deorum admitti eum fas putant. Ille autem, qui infinita hominum millia trucidaverit, cruore campos inundaverit, flumina infecerit, non modò in templum, ſed etiam in cœlum admittitur. Apud Ennium ſic loquitur Africanus;

Si fas endo plagas cœleſtum aſcendere cuiquam eſt,
Mi ſoli cœli maxima porta patet.

Lin. 3. *Vel ipſâ ſenectute minuantur.*] At in quibuſdam MSS. *ſenectute ipſâ minuantur, ad extremum morte terminentur & corruant.* Quod cur Lactantii eſſe negem, cauſam non video: præſertim cùm reprehendat opinionem, viribus corporis Herculem meruiſſe immortalitatem; ergo benè ipſius mortis jus adhibetur: quî enim per hoc pariatur immortalitas, in quod tantum jus morti? quod totum morte finitur. *Gronovius.*

Lin. 5. *Nec ſanari ſe voluit, &c.*] Codex antiquus Bon. habet, *nec ſanum ſe voluit, nec ſenem fieri*; quod mihi probatur, quia illa ſimilitudo dictionum, *ſanum* & *ſenem* efficit quandam orationis venuſtatem. Alter codex Bon. *Nec ſanari ſe voluit, ne ſenex aut deformior videretur.* Quæ etiam oratio non eſt inepta, neque inconcinna; ſed quia lectioni vulgatæ quæ eſt 30. MSS. & omnium edit. optimus eſt ſenſus, eam retinuimus. Id ex *Thomaſio.*

Ibidem. *Seipſo minor.*] In ſenibus enim oſſa macerantur, & caro caloris acrimoniâ tabeſcit. *Vander Linden.*

Lin. 6. *E rogo.*] Ità repoſuimus ex MSS, Regio-Puteano, 2. Colb. Ultr. & ed. Pariſ. 1525. ad id conſpirantibus 3. Colb. Jun. 1, Clarom. & edit. Rom. 1468. 1470. & Egnat. in quibus eſt *ergo* pro *è rogo*. In MSS. Cauc. 3. Reg. 1. Bonon. Pen. 1. Colb. 1. Clarom, & editis multis rec. *à rogo.*

Ibidem. *Se ipſe combuſſerat.*] Manuſcriptorum eſt; *ſe ipſum*, editorum recentiorum.

Lin. 14. *In deorum cœtu.*] Plerique editi; *cœtum.*

Lin. 16. *Oppida excidere.*] In ſex MSS. *excindere*, in ſeptem *exſcindere.*

Lin. 25. *Ennium.*] Epigram. & apud Cic. de Rep. teſte Senec. epiſt, 109.

Lin. 26. *Si fas endo plagas cœleſtum.*] Ità correximus ex Cicerone lib. 3. de Republicâ, & ex Lactantianis MSS, Salmaſ. 1. Lipſ. Pal.

Scilicet quia magnam partem generis humani extinxit ac perdidit. O quantis in tenebris, Africane, verſatus es! vel potiùs, ô poëta, qui per cædes & ſanguinem patere hominibus in cœlum aſcenſum putaveris! Cui vanitati & Cicero aſſenſit: Eſt verò, inquit, Africane: nam & Herculi eadem iſta porta patuit. Tanquam ipſe planè, cùm id fieret, janitor fuerit in cœlo. Equidem ſtatuere non poſſum, dolendumne potiùs, an ridendum putem; cùm videam graves & doctos, & (ut ſibi videntur) ſapientes viros, in tam miſerandis errorùm fluctibus volutari. Si hæc eſt virtus, quæ nos immortales facit, mori quidem malim, quàm exitio eſſe quampluriimis. Si aliter immortalitas parari non poteſt, niſi per ſanguinem, quid fiet, ſi omnes in concordiam conſenſerint? Quod certè fieri poterit, ſi pernicioſo & impio furore projecto, innocentes eſſe ac juſti velint. Num igitur nemo erit cœlo dignus? num peribit virtus, quia hominibus in homines ſævire non dabitur? Sed iſti, qui everſiones urbium populorumque ſummam gloriam computant, otium publicum non ferent; rapient, ſævient, & injuriis inſolenter illatis, humanæ ſocietatis fœdus irrumpent, ut habere hoſtem poſſint, quem ſceleratiùs

Ultr. & Regio-Puteano, in quo eſt *cæleſtium* pro *cæleſtum*; ad id conſpirantibus 3. Reg. 3. Colb. Nav. Vict. Gat. 2. Brun. Em. Balliol. in quibus eſt, *Si faciendo plagas*. Correctioni noſtræ adſtipulantur doctiſſimi viri Salmaſius, Pithoæus, Iſæus, Gronovius, Baluzius, & Cellarius. In undecim MSS. recentioribus & in editis legitur:

Si fas cædendo cæleſtia ſcandere cuiquam eſt. In quo quis non videt librariorum fraude & inſcitiâ factum eſſe *cædendo* ἀντὶ τοῦ *endo*? deinde acceſſiſſe partim aliorum librariorum, partim editorum pravum judicium; qui quaſi verba proximè ſequentia, *Scilicet quia magnam partem generis humani exſtinxit ac perdidit*, neceſſariò aliquid in Enniano carmine poſitum interpretarentur, fecerunt, *cædendo*, deleverunt *plagas*, *cæleſtia* vicem *cæleſtium* vel *cæleſtum* ſubjecere, (hoc eſt, verè mapalia fecerunt.) Et quia gloria Africani omnibus ex rebus bello geſtis adeò nota ſit, ut ipſi ſoli cœlum patere, velit poëta, non apparere demonſtrat aliam cauſam, cur id velit, niſi quòd

Πολλὰς ἰφθίμους ψυχὰς ἄϊδι προΐαψεν.

verſus Homeri initio Iliad. quaſi dicas

Multas illuſtres animas ad orcum præmiſerit. Ipſe ergo Lactant. interpretatur, etſi nullum eâ de re verbum in epitaphio inveniret, cædes & ſanguinem multorum hominum opinione locaſſe Africanum inter ſidera; utpote quem non aliundè, quàm ex cædibus & ſanguine, hoc eſt, ex bello, celebrem norimus. Sed à multis ante Lactantium ſimiliter explicatur. Seneca Epiſtol. 95. *Ex ſenatûsconſultis plebiſque ſcitis ſcelera exercentur, & publicè jubentur vetita privatim. Quæ clam commiſſa capite luerent, eadem quia paludati fecere, laudantur. Non pudet homines, mitiſſimum genus, gaudere ſanguine alterno, bella gerere, gerendaque liberis tradere.* Gronov. *Endo* antiqui dixere pro *in*, iis credo rationibus nixi, quòd *endo* deductum à Græco ἔνδον paſſim apud Ennium legatur pro *in*, uti & apud Lucretium *indogredi* pro *ingredi*, & id genus plura; in ſuæ ſententiæ confirmationem illud etiam afferunt, quòd cùm nullam cauſam, quæ ad immortalitatem iter aperuiſſet Africano, ab Ennio expreſſam videret Lactantius, hanc ipſe adjecerit.

Lin. 4. *Eſt verò, inquit, Africane.*] Ità Cicero lib. 3. de Republicâ; ità cum editis Manuſcripti, præter 3. Colb. & 1. Reg. in quibus legitur, *Et verò, inquit, Africane.*] *Andreas Patricius* in Scholiis ad fragmenta Ciceronis è 3. de Repub. putat legendum, *eſt verò ita, Aphricane*; vel ſimpliciter, *& verò, Aphricane.* Ego verò ubi unanimes codices reperio, non facilè quidquam immuto.

Lin. 5. *Eadem iſta.*] Locutio Lactantiana, quæ paſſim occurrit. MSS. 3. rec. & 9. edit. rec. *eadem ipſa.*

Lin. 9. *Mori quidem.*] Sic MSS. At editi cum 4. MSS. rec. *mori equidem.*

Lin. 15. *Otium publicum.*] Id eſt pacem.

Lin. 17. *Fœdus irrumpent.*] Ità omnes editi, ac Manuſcripti, præter 1. Clarom. qui habet, *fœdus rumpent.* At obſervo verbis compoſitis

Digitized by Google

deleant, quàm laceſſierint. Nunc ad reliqua pergamus. Nomen deorum Cereri ac Libero traditio munerum fecit. Poſſum divinis docere litteris, vinum atque fruges ante progeniem Cœli atque Saturni fuiſſe in uſu hominum: ſed ab his ſanè inventa eſſe fingamus. Num poteſt plus aut majus videri, collegiſſe fruges, hiſque fractis, panem facere docuiſſe, aut uvas de vitibus lectas expreſſiſſe, vinumque feciſſe, quàm fruges ipſas, aut vites generaſſe, ac protuliſſe de terrâ? Reliquerit hæc ſanè Deus humanis ingeniis eruenda: tamen fieri non poteſt, quin ipſius ſint omnia, qui & ſapientiam tribuit homini, ut inveniret, & illa ipſa, quæ poſſent inveniri. Artes quoque ſuis inventoribus immortalitatem peperiſſe dicuntur, ut Æſculapio medicina, Vulcano fabrica. Colamus igitur & illos, qui fullonicam ſutrinamque docuerunt. Cur autem figulinæ repertori honos non habetur? An quia iſti divites vaſa Samia contemnunt? Sunt & aliæ artes, quarum repertores humanæ vitæ plurimùm profuerunt. Cur non & illis attributa ſunt templa? ſed nimirum Minerva eſt,

pro ſimplicibus, & ſimplicibus pro compoſitis Lactantium non ſemel uti.

Lin. 1. *Nomen deorum Cereri.*] Cererem Eleuſinii maximè colebant, quia cùm in Atticam veniſſet ad filiam quærendam, primùm eos frugum ſationem legeſque docuiſſet. Nec tamen omninò diſplicet eorum opinio, qui *Ceres* ab Hebræo charas, *arare*, dictum velint, quia ut Ovid. lib. 5. Metamorph.

Prima Ceres unco glebam dimovit aratro.

Ex Voſſio.

Lin. 2. *Traditio.*] MSS. 1. Colb. & Brun. *tributio.*

Ibidem. *Poſſum divinis docere litteris.*] Geneſ. 4. ubi frugum & vitium inventio atque cultura Adamo & Noæ tribuitur; de quo diſſerit rurſus ipſe Lactantius infrà lib. 2. cap. 4. & S. Auguſtinus lib. 8. ſuper Gen. ad litter. Plinius igitur ad finem l. 7. & cæteri ethnicorum nugantur, qui hæc Cereri, & Eumolpo Athenienſi attribuunt, vel Dionyſio, ſive Oſiridi, ut ſcribit *Diodorus* lib. 1. c. 2. *Iſæus.*

Lin. 8. *Quin ipſius ſint omnia, &c.*] Antiquus codex habet, *& illa ipſa quæ poſſent inveniri, artes quoque, &c.* ita ut expungantur verba illa, *primus invenit*, quæ ſanè expungenda ſunt: nam de Deo ante, & hîc loquitur, declarans homines, quamvis aliquem uſum humano generi utilem multarum rerum invenerint, tamen omnia in Deum eſſe referenda, qui & prudentiam hominibus ad inveniendum ea tribuerit, & res ipſas effecerit, in quibus prudentia hæc poſſet apparere. *Thomaſius.*

Lin. 11. *Æſculapio Medicina.*] Homerus Odyſſ. δ. Pæoni cuidam medicinæ inventionem tribuit, Plato & Ovidius Apollini, Galenus Aſclepio: Pindarus verò Ode 3. Pyth. item 3. Nemeor. Chironem Æſculapii in medicinis præceptorem facit. Sorano medicinam invenit quidam Apollo, amplificavit Æſculapius, perfecit Hippocrates. Plura hujus generis nugamenta reperies apud Polydorum Virgil. de rerum inventoribus lib. 1. cap. 20. de Invent. Med. Quæſtum ſuum Æſculapio exprobrat Tertullianus Apolog. cap. 13. Lege ad hæc quæ de hoc Theodoretus lib. 3. [illegible], qui eſt de diis ſecundariis inſcriptus, ex quarto Biblioth. Diod. Sicul. refert. *Betul.*

Ibidem. *Vulcano fabrica.*] Vulcanus, inventor ignis & artificiorum, quæ igne parantur. Tzetzes in Hiſt. 335. Chil. 10. habet:

Ἥφαιςός τις Αἰγύπτιος, &c.

Hunc Vulcanum, Tubalcaïnum fuiſſe putant multi, de quo Geneſeos cap. 4. comm. 22. Arma bellica, ærariam, ferramentariam invenit.

Lin. 13. *Vaſa Samia.*] Plin lib. 35. c. 12. quo de plaſtices inventoribus ſcribit, ex quorumdam opinione tradit, Rhœcum & Theodorum primos omnium plaſticen inveniſſe. Atque rurſus eod. cap. *Major*, inquit, *pars hominum terrenis utitur vaſis.* Samia etiamnum in eſculentis laudantur. De Samiâ terrâ lege eumdem Plinium cap. 16. ejuſdem lib. *Betuleius.*

Lin. 15. *Cur non & illis.*] *Et* ex MSS. repoſui: *etiam* editorum eſt.

Ibidem. *Minerva eſt.*] Minervæ autem, apud Martianum Capellam, Vulcanus cooperator eſt: & apud S. Auguſtinum de Civit. Dei lib. 4. cap. 10.

Digitized by Google

eſt, quæ omnes reperit: ideoque illi opifices ſupplicant. Ergo ab his ſordibus Minerva aſcendit in cœlum. Eſt verò cur quiſquam derelinquat eum, qui terram cum animantibus, cœlum cum aſtris & luminibus exorſus eſt, ut eam veneretur, quæ telam docuit ordiri? Quid ille, qui vulnera in corporibus ſanare docuit? num poteſt eſſe præſtantior, quàm qui corpora ipſa formavit? ſentiendi ac vivendi rationem dedit? herbas denique ipſas, & cætera quibus medendi ars conſtat, excogitavit ac protulit?

Lin. 2. *Eſt verò cur quiſquam.*] In pleriſque editis, *Eſt verò cauſa:* quam vocem MSS. & editi Plant. Iſ. Thyſ. Gall. Spark. & 2. Lipſ. elegantiùs extrudunt. Plautus Aulul. *Eſt quòd reviſam.* Demùm Ovid. 2. Metam.

Eſt verò cur quis Junonem lædere nolit?

Lactantius ſuprà in fine cap. 17. *Erat planè cur tantum laborem, &c.* Et infrà lib. 2. c. 7. ad finem, *Eſt verò cur illorum autoritas.* Hinc nonnulli maluere ſimpliciter ſic ſcribi, *eſt cur,* vel *eſt quòd.* Ex Iſæo. Hæc ironicè à Lactantio dicta ſunt.

Lin. 4. *Quæ telam docuit ordiri.*] Eſt hæc Minerva Saitica, Ægyptiis Neïth vocata, ut ait Plato in Timæo: eſt hæc textrinæ artis repertrix. Diod. inter varia ejus inventa refert & τὴν τῆς ἐσθῆτος κατασκευήν. Quibuſdam eadem eſt ac Noëma ſive Naama, filia Lamechi, Moſi memorata Gen. 4. 23. ſi verum eſt quod apud Genebrardum in Chronicis, & in Lipomani Catenâ legas, eam lanificium ac texturam reperiſſe, ac propter hoc inventum memorari præter morem ſcripturæ, quæ non ſolet in genealogiis referre fœminas, niſi ob virtutem eximiam, aut myſterii causâ; idque magis hinc elucere, eò quòd jungatur tribus præclaræ rei inventoribus, Jabel, Jubal ac Tubalcain. *Voſſius.*

CAPUT XIX.

Quòd Deum verum ſimul cum diis vanis nemo poſſit colere.

AT enim dicet aliquis, & huic ſummo qui fecit omnia, & illis qui partim profuerunt, ſuam venerationem eſſe tribuendam. Primùm nec factum eſt unquam, ut qui hos coluit, etiam Deum coluerit: neque fieri poteſt; quoniam ſi honos idem tribuitur aliis, ipſe omninò non colitur, cujus religio eſt, illum eſſe unum ac ſolum Deum credere. Clamat ſummus poëta, eos omnes,

Qui inventas vitam excoluere per artes,

apud inferos eſſe, ipſumque illum *repertorem medicinæ talis & artis ad Stygias undas fulmine* eſſe *detruſum:* ut intelligamus, quantùm valeat pater omnipotens, qui & deos fulminibus extinguat. Sed homines ingenioſi hanc ſecum habebant fortaſſe rationem: quia Deus fulminari non poteſt, apparet non eſſe factum; immò verò, quia factum eſt, apparet hominem fuiſſe, non deum. Mendacium enim poëtarum non in facto eſt, ſed in nomi-

Lin. 3. *Coluit.*] Sic ex editis Tomeſ. Iſ. Sparx. & Manuſcriptis reſtituimus, præter 1. Colb. & Brun. in quibus eſt *coluerint;* in cæteris editis *colit.*

Lin. 7. *Qui.*] Ex Virgil. 6. Æneid. 663.

Lin. 8. *Repertorem medicinæ talis & artis.*] Ità cum Virgilio MSS. 10. Reg. 6. Colbert. Cauc. Jun. Sorbon. Ultr. 2. Lipſ. 2. Clarom. 2. Brun. 13. vet. impreſſi. At in MS. Bonon. & edit. Thomaſ. Iſ. Sparx, legitur, *medicinæ artis repertorem.*

ne. Metuebant enim malum, ſi contra publicam perſuaſionem faterentur, quod erat verum. Quòd ſi hoc conſtat inter ipſos, ex hominibus deos factos, cur ergo non credunt poëtis, ſi quandò illorum fugas, & vulnera, & mortes, & bella, & adulteria deſcribunt? Quibus de rebus intelligi datur, non potuiſſe ullo pacto fieri deos: quia ne homines quidem probi fuerunt, eaque in vitâ ſuâ geſſerunt, quæ mortem pariunt ſempiternam.

Lin. 1. *Metuebant enim malum.*] Iſocrates in Laud. Buſirid. impias Poëtarum de Diis fabulas perſtringit, ac nonnullos eorum idcircò meritas, ait, dediſſe pœnas. Nam Orpheus à Threiſſis diſcerptus eſt, inſimulatis Liberi Patris ſacris. Homerus & errare & mendicare eſt coactus; imò etiam excæcatus fuit: alii aliis affecti fuêre ſuppliciis. Plura apud eum vide. Tullius quoque illum hanc ipſam ob cauſam reprehendit. *Homerus*, inquit, *humana ad deos retulit, mallem divina ad nos.* Piloſtratus in Heroicis de eodem ait, πρῶτον μὲν θεοὺς, &c. *Primùm quidem, cum hominibus deos miſcuiſſet, de hominibus ingentia, de diis verò exilia dixit, ac vilia.* Ex Voſſio.

Lin. 3. *Si quandò illorum fugas, & vulnera, &c.*] Cic. lib. 1. de Nat. deor. *Poetæ irâ inflammatos & libidine furentes induxerunt deos, feceruntque ut eorum bella, pugnas, prælia, vulnera videremus; odia præterea, diſſidia, diſcordias, ortus, interitus, querelas, lamentationes, effuſas in omni intemperantiâ libidines, adulteria, vincula, cum humano genere concubitus, mortaleſque ex immortali procreatos.* Iſocrates in Laud. Buſir. Theodoret. Serm. 3. contra Græcos de angelis, de diis & dæmonibus. Auguſtin. de Civit. Dei lib. 4. c. 27. ex *Elmenhorſt.* in Arnob. pag. 114. inter omnes Poëtas nullus tam fœdè loquitur de diis quàm Homerus, de quo Jul. Scaliger lib. IV. de re Poët. cap. 1. hæc dicit, *Homerus, de diis ſuis, tanquam ſuibus loquitur.* Tertull. contra Gentes cap. 14. *Quis non poëta dedecorator invenitur deorum?* Pythagoras Homerum apud inferos torqueri dicebat, quòd ejuſmodi fabulas poëmatis ſuis intexuerit. Plato item in lib. de Legg. hoc nomine inſimulat Homerum. *Voſſius.*

Lin. 4. *Quibus de rebus.*] Sic cum ed. Cellar. MSS. omnes, demptis 2. recentioribus à quibus abeſt præpoſitio. In editis eſt, *Quibus ex rebus.* Sed & alibi præpoſitione *de* pro *ab* vel *ex* uſum fuiſſe Lactantium jam ſuprà obſervavi ad caput 5.

CAPUT XX.

De diis Romanorum propriis & eorum ſacris.

VENIO nunc ad proprias Romanorum religiones, quoniam de communibus dixi. Romuli nutrix lupa honoribus eſt affecta divinis. Et ferrem ſi animal ipſum fuiſſet, cujus figuram gerit. Autor eſt Livius,

Lin. 2. *Romuli.*] *Romulum* & *Remum* à virtute, hoc eſt, robore appellatos fuiſſe, putat *Feſtus:* nec immeritò, ſi obſervemus Ῥώμην Latinis *valentiam* eſſe, nam ἐῤῥῶσθαι eſt valere. Gloſſæ: Ῥώμη. *valentia.* Ita vocatur *robur* corporis, quod & ipſum ex eâdem origine venit. Ῥῶμος & fortitudo & vir fortis. *Salmaſius. Romulum* à rumâ, hoc eſt, mammâ, alii deducunt. *Blanckardus.*

Lin. 3. *Si animal ipſum fuiſſet.*] MS. Jun. *ipſa.* MS. Cauc. & editi ferè, *ſi id animal ipſum fuiſſet.* Euſeb. Chron. propter pulcritudinem & rapacitatem corporis quæſtuoſi, lupa à vicinis appellabatur. Unde ad noſtram uſque memoriam, meretricum cellulæ lupanaria dicuntur. Idem etiam extat apud Iſidorum Etym. lib. 18. cap. 42. Prudentius:

Ruricolas vexare lupas. ——

Quas Prudent. *lupas* vocat, dicuntur à Tertulliano lib. de Pallio, *Lupæ popularium libidinum nundinæ;* & ab eodem autore lib. de Spectaculis, cap. de Munere: *Proſtibula, pu-*

Digitized by Google

Larentinæ eſſe ſimulacrum, & quidem non corporis, ſed mentis ac morum. Fuit enim Fauſtuli uxor, & propter vulgati corporis vilitatem, lupa inter paſtores, id eſt, meretrix nuncupata eſt; unde etiam lupanar dicitur. Exemplum ſcilicet Athenienſium in eâ figurandâ Romani ſecuti ſunt; apud quos meretrix quædam nomine Leæna, cùm tyrannum occidiſſet, quia nefas erat ſimulacrum conſtitui meretricis in templo, animalis effigiem poſuerunt, cujus nomen gerebat. Itaque ut illi monimentum ex nomine, ſic iſti ex profeſſione fecerunt. Hujus nomini etiam dies feſtus dicatus eſt, & Larentinalia conſtituta. Nec hanc ſolam Romani

blicæ libidinis hoſtiæ & pudoris ſui interemptrices. D. Hieron. ad Gerantiam: *Ut in eo*, ait, *ſe putet eſſe laudabilem, ſi ſcortis melior ſit, ſi publicarum libidinum victimas ſuperet.* Senec. Nat. quæſt. lib. 1. *Corpora publico objecta ludibrio* nuncupat. *Juretus.* Non deſunt tamen, qui veram belluam Romuli nutricem velint fuiſſe, non autem proſtitutam Larentinam. In his & Strabo, qui Tiberii temporibus, è Ponti regibus oriundus, clariſſimus fuit, libro 5. Geograph. Juſtinus lib. 38. *Ipſi ferunt conditores ſuos lupæ uberibus, ſic omnem illum populum, luporum animos habere, inexplebiles ſanguinis atque imperii.* Jul. Hygin. Auguſti libertus fab. cap. 252. *Romulus & Remus, Martis & Iliæ filii, à lupâ nutriti ſunt.* Hoc idem ſcribit Virgilius libro 8. Æneïdos:

Fecerat & viridi fœtam Mavortis in antro
Procubuiſſe lupam, &c.

Juvenalis Sat. 11. ℣. 104. & Vet. Schol. ibid.

Romuleæ ſimulacra feræ manſueſcere juſſæ.

Ovid. lib. 2. Faſt.

Lacte quis infantes neſcit creviſſe ferino.

Sext. Propert. lib. 11. eleg. 6.

Tu criminis autor
Nutritus duro, Romule, lacte lupæ.

Dempſter. Doctiſſ. *Boxhornius* in quæſt. Rom. hoc fictum putat.

Lin. 1. *Larentinæ.*] Sic reſtituimus ex veterrimis & optimis MSS. 2. Bonon. 3. Reg. 2. Colb. Tax. Pen. 1. Clarom. à ſecundâ manu, 2. Brun. & edit. 15. accedentibus MSS. Regio-Puteano & 3. aliis Reg. 4. Colbert. 1. Sorbon. Gat. Marm. Canc. Ultr. 1. Clarom. & alter Clarom. à primâ manu, in quibus eſt *Tarentinæ*; ed. Rom. 1468. *Jarantinæ.* Sed & infrà *Larentinalia conſtituta*, ſic dicta à *Larentinâ.* Nec aliter Tertullianus Apolog. cap. 25. In MSS. rec. 2. Reg. Vict. Nav. Cantab. Em. & editis 12. *Larentiæ*; in edit. Crat. & Gymnic. *Laurentiæ*; in 1. Reg. *Tarentiæ.* Laurentinæ nomen eſt apud Livium Decade 1. cap. 4.

Lin. 2. *Vulgati corporis.*] Id eſt, proſtituti corporis. Vide not. ſuprà ad cap. 17. In MSS. 1. Reg. à primâ manu, Nav. Vict. 1. Colb. *vulgatiorem corporis vilitatem.*

Lin. 3. *Lupa.*] Ità Cicero in Philippicis, Antonii ſcorta lupas vocat.

Ibidem. *Lupanar.*] De quo adhuc infrà lib. 6. cap. 23.

Lin. 4. *Exemplum ſcilicet Athenienſium.*] Apud Athenienſes vetitum erat meretricibus ingredi templa, ut videtur apud Demoſthenem contra Androtionem. *Barthius.*

Lin. 5. *Leæna.*] Apud Thucydidem lib. 6. legitur, quomodò Hipparchus Piſiſtrati filius per Harmodium & Ariſtogitonem fuerit interfectus. Quibus Pauſanias adjicit, Hippiam cum Hipparchi fratris necem ulciſci vellet, mulierem nomine Leænam ad necem uſque excruciaſſe, quam noverat ſcortum eſſe Ariſtogitonis. In cujus rei monumentum Athenienſes poſt extinctum Piſiſtrati genus, ob cruciatus quos paſſa fuerat, Leænam æream poſuerunt. Hujus Leænæ tolerantia celebratur à Plinio lib. 7. cap. 23. ab Athenæo lib. 13. Dipnoſophiſt. & ab Euſebio in Chronicis. Quod cùm actum fuerit Olympiad. 67. regnante Tarquinio Superbo, fieri non potuit ut Romani in effingendâ Lupâ imitati ſint Athenienſes in exprimendâ Leænâ. Lupa enim ſculpta fuit ab Anco Martio triginta ferè Olympiades ante effigiatam ab Athenienſibus Leænam; erratum igitur eſt hiſtoricum Lactantii. Tertullianus ſub finem Apologetici, patientiam miratur Leænæ, quæ, Euſebio teſte, linguam ſuam mordicùs amputavit, ne proderet arcanum amicorum & Sociorum: vide quæ in caſu ſimili de Anaxarco refert Valer. Maximus lib. 3. cap. 3.

Lin. 9. *Larentinalia.*] Celebrantur decimo Kal. Jan. Vide Macrob. Saturnal. lib. 1. c. 10.

Ibidem. *Nec hanc ſolam Romani meretricem colunt.*] Ità reſtituimus ex antiquiſſimis & optimis MSS. 7. Reg. 2. Bonon. 4. Colb. aliiſq.

Digitized by Google

meretricem colunt, ſed Faulam quoque, quam Herculis ſcortum fuiſſe Verrius ſcribit. Jam quanta iſta immortalitas putanda eſt, quam etiam meretrices aſſequuntur? Flora, cùm magnas opes ex arte meretriciâ quæſiviſſet, populum ſcripſit hæredem, certamque pecuniam reliquit, cujus ex annuo fœnore ſuus natalis dies celebraretur editione ludorum, quos appellant Floralia. Quod quia Senatui flagitioſum videbatur, ab ipſo nomine argumentum ſumi placuit, ut pudendæ rei quædam dignitas adderetur. Deam finxerunt eſſe, quæ floribus præſit, eamque oportere placari, ut fruges cum arboribus aut vitibus benè proſperèque floreſcerent. Eum colorem ſecutus in Faſtis poëta, non ignobilem nym-

que undecim, & editis Rom. 1470. 1474. & Cellar. In 1. Colb. *nec eam ſolam;* in 1. alio Colb. *nec etiam ſolam: etiam* mendosè pro *eam*. In MSS. 1. Reg. & Jun. & pleriſque vulgatis eſt, *hanc ſolùm.*

Lin. 1. *Sed Faulam quoque, &c.*] Doctiſſ. Voſſius exiſtimat Lactantium priſco more ſcripſiſſe *Flauram*, id eſt, *Floram*. Quæ deinde ſubjungit autor noſter de Florâ illâ, cum eodem Voſſio parùm veroſimilia arbitror; neque enim ejus nominis meretrix fuit, quæ ſua populo legarit: ſi Lactantius indicaſſet autores, quos eſſet ſecutus, tutiùs illi fides haberi poſſet; verùm de hoc apud illum altum eſt ſilentium. Sed ut magis pateat hæc eſſe conficta, nota quòd *Flora* illa à Varrone in 4. L.L. inter deos deaſque ponatur, quos Romani temporibus Romuli à Sabinis acceperint, quique à Tatio inducti fuerint. Ex Varrone patet Floram jamdudùm antè cultam, quàm à Lactantio memoratur: & ut planè conſtet quàm antiquus ejus cultus fuerit Romæ, lege Varr. de L. L. 6. ubi ex Ennio inquit, Numam flamines feciſſe cognomine Florales. Verba ejus: *eundem Pompilium Numam ait* (Ennius) *feciſſe flamines, qui omnes ſint à ſingulis diis cognominati: in quibuſdam apparet etyma; ut cur ſit Martialis, Quirinalis. Sunt in quibus flaminum cognominibus latent origines: ut qui ſunt in verſibus plerique Volturnalis, Palatualis, Furinalis, Floralis, Falacer, Pomonalis.* Nec quia jam Romuli, & Numæ temporibus, Floræ ſacra ac Flamines erant, eò etiam Florales fuerunt ludi. Hi demùm celebrati anno V. C. IↃXIII. C. Claudio Centhone, & M. Sempronio Tuditano Coſs. idque non ex Floræ, vel meretricis cujuſdam hæreditate, ſed ex pecuniâ multaticiâ eorum, qui peculatûs damnati forent, quia publicum pop. Romani agrum occupaſſent, ut narrat Ovid. in 5. Faſtor. quem vide. Ac illa quidem exordia fuere Floralium; exinde non celebrata, niſi anni ratio poſceret, vel Sibyllinis libris ita præceptum diceretur. Sed ut annua hæc eſſent, decretum demùm anno urbis IↃLXXX. L. Poſtumio Albino, & M. Popillio Lænate Coſs. Occaſio erat ejuſmodi. Magna fuerat ſæpiùs verni temporis intemperies, indeque nata annorum plurium ſterilitas. Placitum igitur Senatui, ut Floræ inſtituerentur ludi annui; quò favore deæ, tanto jam honore auctioris, deinceps arbores plantæque omnes meliùs floreſcerent. *Ex Voſſio.*

Lin. 2. *Putanda eſt.*] Ità reſtitutum ex MSS. codicibus & editis ſex. *Eſt* deſideratur in Cauc. & 1. Clarom. & in ed. Gymnic. cæteri editi habent, *putanda ſit.*

Lin. 3. *Aſſequuntur.*] Sic MSS. cum editis Pariſ. 1525. Graph. & Gymnic. Cæteri editi, *aſſequantur.*

Ibidem. *Floru.*] Hæc non eadem eſt cum *Faulâ*, de quâ ſuprà. Flora apud omnes habetur ſcorti nomine famoſa; vocaturque ab aliis Acca Larentina, ab aliis Melibæa Niobes filia, quæ colore ob metum Apollinis & Dianæ mutato, Chloris dicta ſit. Vide *Voſſium* de Idolatr. lib. 1. cap. 12.

Lin. 4. *Quæſiviſſet.*] Iſtud verbum Lactantio familiare pro *acquirere*, ut inferiùs monſtrabitur.

Ibidem. *Populum.*] Edit. plures addunt, *Romanum:* ſed abeſt quoque ab Epitome cap. 20.

Lin. 6. *Floralia.*] Id Romanis exprobrat S. Auguſtinus de Civit. Dei lib. 4. cap. 8. Celebrabantur Floralia quarto Kalend. Aprilis. De Florâ vide Plinium lib. 18. cap. 29. & lib. 36. cap. 5. ubi ſcribit Floram Praxitelis opus Romæ fuiſſe: Tatianus multa ſcorta numerat, quorum imagines à variis artificibus fuerunt efficta. Cæterùm inſignium meretricum catalogum invenies apud Athenæum libro 13.

Lin. 10. *Poëta.*] Ovidius lib. 5. Faſtorum verſ. 195.

Digitized by Google

phum fuiſſe narravit, quæ ſit Chloris vocitata, eamque Zephyro nuptam, quaſi dotis loco id accepiſſe muneris à marito, ut haberet omnium florum poteſtatem. Honeſtè quidem iſta dicuntur; ſed inhoneſtè turpiterque creduntur. Nec debent (cùm veritas quæritur) hujuſmodi nos velamenta decipere. Celebrantur ergo illi ludi cum omni laſciviâ, convenienter memoriæ meretricis. Nam præter verborum licentiam, quibus obſcœnitas omnis effunditur, exuuntur etiam veſtibus populo flagitante meretrices, quæ tunc mimarum funguntur officio, & in conſpectu populi uſque ad ſatietatem impudicorum luminum cum pudendis motibus detinentur.

Cloacinæ ſimulacrum in cloacâ maximâ repertum Tatius conſecravit, & quia cujus eſſet effigies ignorabat, ex loco illi nomen impoſuit. Pavorem, Palloremque Tullus Hoſtilius figuravit & coluit. Quid de

Lin. 1. *Chloris vocitata.*] *Chloris eram, quæ Flora vocor.* Ovid. lib. 5. Faſtor. v. 195.

Lin. 5. *Celebrantur ergo illi ludi, &c.*] Hi ludi, cùm primùm celebrarentur menſe Aprili, poſteà in Maium tranſlati ſunt, Ovidio teſte.

Mater ades florum ludis celebranda jocoſis:
Diſtuleram partes menſe priore tuas.
Incipis Aprili, tranſis in tempora Maii;
Alter te fugiens, cùm venit alter, habet.

Alexander ab Alexandro lib. 6. genial. Dier. cap. 8. his ludis fœminas, quæ vulgato corpore quæſtum faciebant denudari, & pudendis obſcœniſque invelatis, per luſum & laſciviam currere, & impudicos jocos agere, moris erat: quibus etiam Ædiles cicer, fabas, & alia miſſilia plebi ſpargere, leporeſque & capreas, aliaque mitia animalia ludis admittère conſueverant. Hos in vico Patricio, aut proximo, celebrabant; noctuque accenſis facibus, cum multâ obſcœnitate verborum per urbem currebant, & ad tubæ ſonitum conveniebant. Atque hinc eſt, quòd autor noſter dixerit ludos hoſce celebrari, *convenienter memoriæ meretricis.* Introducebantur etiam hiſce ludis funambuli elephantes, uti ex Suetonio in Galbâ, & ex Flavii Vopiſci Carino apparet. Ovid. lib. 5 Faſt. explicationem amplam horum ludorum reliquit: quem adi. *Roſveus.* Contrà hanc obſcœnitatem ſcribit S. Auguſtinus de Civit. Dei lib. 4. cap. 26.

Lin. 6. *Convenienter.*] Ità repoſuimus ex vetuſtiſſimis & optimis MSS. 17. At in recentioribus octo atque in vulgatis legitur *convenientes.* De his videndi Tertullianus pagg. 697. 3. 216. 6. & Joan. Chriſoſtomus Homil. 6. & 7. in Matthæum.

Lin. 8. *Quæ tunc mimarum funguntur officio.*] Sic legas cum omnibus propè MSS. Licèt enim hæc vox admodùm rara ſit fœminino genere, legitur tamen apud Ciceronem Philippicâ 2. *inter quos apertâ lecticâ mima portabatur;* & apud Valer. Max. lib. 2. c. 10. de Catone loquentem: *Ludos Florales ſpectante, populus ut mimæ nudarentur poſtulare erubuit.* At mimus eſt hiſtrio, & imitator dictorum & morum hominum, aut potiùs ſcurra facetus.

Lin. 9. *Pudendis motibus.*] Juvenalis depingit illos motus Sat. 11.

— ut Gaditana canoro
Incipiat prurire choro, plauſuque probatæ
Ad terram tremulo deſcendant clune puellæ:
Spectant hoc nuptæ juxtà recubante marito,

Vide & Arnobium lib. 2.

Lin. 11. *Cloacinæ ſimulacrum.*] Feſtivè ad hujus deæ nomen alludit Tertullianus in lib. de Pallio, cap. 4. Meminit & ejus lib. 1. adverſ. Marcionem c. 18. Meminit & Cyprianus de Idolorum vanitate. S. Auguſt. de Civ. Dei lib. 4. ac Minucius Felix cap. 25.

Lin. 13. *Pavorem Palloremque.*] Livius lib. 1. cap. 27. *Tullus Hoſtilius in re trepidâ vovit Salios, fanaque Pavori & Pallori, equitem clarâ increpan voce, ut hoſtes exaudirent, redire in prælium jubet.* Vide Auguſt. de Civit. Dei lib. 4. cap. 2. 15. 23. & lib. 6. cap. 10. Cic. lib. 3. de Nat. deor. Sed non in Urbe, verùm extra Urbis pomærium Pallori ſtructam ædem loquitur Plutarchus in Cleomene; & rectè Pallorem communi cum Pavore fano coluerunt, quia *ex timore* ſeu pavore naſcitur *pallor.* Servius ad ℣. 30. lib. 3. Æneid. *Pallor naſcitur, cùm ſe ad præcordia fugiens contrahit ſanguis.* Cic. l. 5. de Finib. *Quis eſt enim, aut quotuſquiſque, cui, mors cùm appropinquet,*

hoc dicam, niſi dignum fuiſſe, qui ſemper deos ſuos (ſicut optari ſolet) præſentes haberet? Ab hoc illud M. Marcelli de conſecratione Honoris atque Virtutis, honeſtate nominum differt, re congruit. Eâdem vanitate Mentem quoque inter deos collocavit Senatus: quam profectò ſi habuiſſet, ejuſmodi ſacra nunquam ſuſcepiſſet. Magnum Cicero audaxque conſilium ſuſcepiſſe Græciam dicit, quòd Cupidinum, & Amorum ſimulacra in gymnaſiis conſecraſſet; adulatus eſt videlicet Attico, & irriſit hominem familiarem. Non enim illud magnum, aut omninò conſilium dicendum fuit, ſed impudicorum hominum perdita & deplorata nequitia, qui liberos ſuos, quos erudire ad honeſta deberent, proſtituerunt libidini juventutis; à quibus flagitiorum deos, & in illis potiſſimùm locis ubi nuda corpora corruptorum luminibus patent, & in illâ coli ætate voluerunt, quæ ſimplex & improvida priùs irretiri, & in laqueos poteſt

non refugiat timido ſanguen, atque exalbeſcat metu. Ex Dempſtero. Hæc omnia enumerat S. Cyprianus de Idolorum vanitate his verbis, *Deam quoque Cloacinam Tatius adinvenit & coluit: Pavorem Hoſtilius atque Pallorem; mox à neſcio quo Febris dedicata, & Acca & Flora meretrices. Hi dii Romani.*

Lin. 2. *Præſentes baberet.*] Hæc eſt recepta lectio à MSS. & excuſis; nec temerè rejicienda, quidquid dicat Thomaſius: *præſentem haberi*, vel *præſentem eſſe*, pro *adeſſe*, norunt omnes creberrimam locutionem eſſe omnibus Latinis ſcriptoribus, præſertim Lactantio ipſi lib. 2. 1. 2. in fine lib. de Irâ Dei, & alibi. In MS. Bonon. antiq. eſt, *ſecum haberet.* Iſæus.

Ibidem. *De conſecratione Honoris atque Virtutis.*] Hinc Auguſt. de Civ. Dei lib. 4. cap. 21. *Dei Honorini* mentionem facit. Symmach. lib. 1. epiſt. 20. *Benè ac ſapienter majores noſtri, ut ſunt aliæ ætatis illius, ædes Honori atque Virtuti gemellas junctim locarunt, commenti quod in te vidimus, ibi eſſe præmia honoris, ubi ſunt merita virtutis.* Valer. Max. lib. 1. cap. 1. *Cùm Marcellus quintum conſulatum gerens, templum Honori atque Virtuti, Claſtidio priùs, deinde Syracuſis potitus, nuncupatis debitum votis conſecrare vellet, à collegio Pontificum impeditus eſt.* Et in nummo Vitellii apud Gruterum pag. 10. Inſcript. n°. 4. legitur.

VIRTUTI
ET
HONORI

Vetus Marmor:

C. POLICIO. L. F. BIBULO. ÆD.
PL. HONORIS.
VIRTUTISQUE. CAUSA. SENATUS.
CONSULTO. POPULIQUE. JUSSU.
LOCUS.
MONIMENTO. QUO. IPSE. POSTERIQUE.
EJUS. INFERRENTUR. PUBLICE.
DATUS. EST.

Aurel. Prudent. lib. 1. in Symmach.

Ædem hanc anno ab U. C. 545. M. Marcellus vovit. Liv. lib. 7. decad. 3. Sacrificia honoris peragebantur aperto capite, cùm ſacerdotes in omnibus aliis deorum ſacris tecto eſſent capite. Rationes varias pete à Plutarcho, Probl. Rom. cap. 12. Solemnitas ejus & feſtum in Maio, ut opinor. *Ex Dempſtero.*

Lin. 4. *Mentem quoque.*] Cicero 3. de Nat. deor. Plin. lib. 2. cap. 7. Ovid. Faſtor. 6.

Mens quoque numen habet, Menti delubra videmus;
Vota metu belli, perfide Pœne, tui.

Sic Propertius lib. 3. Elegiâ 24.

Mens bona, ſi qua Dea es, tua me in ſacraria dono.

Et Attilius prætor Menti ædem vovit an. 537. quo ſcilicet. Qu. Fabius Max. Veneri Erycinæ. Liv. lib. 2. Decad. 3. & Gruter. pag. 99. n°. 7.

Lin. 6. *Quòd Cupidinum & Amorum.*] Ità Cicero inter Fragmenta libri 2. de Legibus, & MSS. noſtri & editi. Scripti 4. rec. habent *Cupidinis & Amoris.* Cùm locus iſte non legatur in libris quos de Legibus à Cicerone habemus, ſed in horum librorum fragmentis, autumant eruditi, mancos eſſe Ciceronis libros de Legibus.

Lin. 10. *Ad honeſta deberent.*] MSS. undecim & editi nonnulli, *ad honeſtatem.* In MSS. Pen. 2. Colb. & ed. Iſ. *debuerunt.*

Lin. 12. *Et in illâ.*] Præpoſitio *in* addita ex MSS. & editis plurimis.

Digitized by Google

cadere; quàm cavere. Quid mirum ſi ab hâc gente univerſa flagitia manarunt? apud quam ipſa vitia religioſa ſunt, eaque non modò non vitantur, verùm etiam coluntur. Et ideò huic ſententiæ, tanquam Græcos prudentiâ vinceret, adjecit: Virtutes enim oportere, non vitia conſecrari. Quod ſi recipis, ô Marce Tulli, non vides fore ut irrumpant vitia cum virtutibus, quia mala bonis adhærent, & in animis hominum potentiora ſunt; quæ ſi vetas conſecrari, reſpondebit tibi illa eadem Græcia, ſe alios deos colere, ut proſint, alios, ne noceant.

Hæc enim ſemper excuſatio eſt eorum, qui mala ſua pro diis habent, ut Romani Rubiginem ac Febrem. Si ergo vitia conſecranda non ſunt, in quo tibi aſſentior, ne virtutes quidem. Non enim per ſe ſapiunt, aut ſentiunt, neque intra parietes, aut ædiculas luto factas, ſed intra pectus collocandæ ſunt, & interiùs comprehendendæ, ne ſint falſæ, ſi extra hominem fuerint collocatæ. Itaque præclaram illam legem tuam derideo, quam ponis his verbis: Aſt illa, propter quæ datur homini aſcenſus in cœlum, mentem, virtutem, pietatem, fidem, earumque laudum delubra ſunto. Atqui hæc ſeparari ab homine non poſſunt. Si enim colenda ſunt, in homine ipſo ſint neceſſe eſt. Si autem ſunt extra hominem, quid opus eſt ea colere quibus careas? Virtus enim colenda eſt, non imago virtutis: & colenda eſt non ſacrificio aliquo, aut thure, aut precatione ſolenni, ſed voluntate ſolâ atque propoſito. Nam quid eſt aliud colere virtutem, niſi eam comprehendere animo, & tenere? quod

Lin. 4. *Virtutes enim oportere.*] Ciceronis verba ſunt lib. 2. de Legibus. Ideòque Infinitivo modo efferenda cum omnibus MSS. & veteribus editis 4. Rom. & Venet. 1490. ac Cellar. In cæteris editis eſt *oportet.*

Lin. 5. *Non vides fore ut irrumpant vitia.*] Sic habent omnes ferè MSS. & editi codices. In recentioribus MSS. 4. & editis ſex eſt, *fortè ut.*

Lin. 10. *Romani Rubiginem.*] Dicitur *Rubigus*, Liv. 1. Dec. lib. 1. in Numæ regno. Servius ad lib. 1. Georg. *Rubigo genus vitii eſt quo culmi pereunt, quod à ruſticanis calamitas dicitur: hoc autem genus vitii ex nebulâ naſci ſolet, cùm nigreſcunt, & conſumunt frumenta; inde & Rubigus deus: ſacra ejus x. Kal. Majas Rubiginalia appellantur.* Feſtus Pomp. lib. 16. *Robigalia dies feſtus 7. Kalend. Majas, quo Robigo deo, quem putabant rubiginem avertere, ſacrificabant.* Concors ei Plin. lib. 18. cap. 29. qui ait Robigalia fuiſſe à Numâ anno Regni ſui undecimo conſtituta. Vid. Columellam de Re ruſt. l. 10. & Ovid. lib. 4. Faſtor. *Ex Dempſtero.* Varro lib. 1. de Re ruſticâ Robigum deum facit, eumque Floræ conjungit.

Ibidem. *Febrem.*] Vide Prudentium in Hamartigeniâ:

> *Par furor illorum, quos tradit fama dicatis*
> *Conſecraſſe deas, Febrem, Scabiemque ſacellis.*

Febris quaſi dea culta à Romanis, fanum habuit in Capitolio, aram in Eſquiliis fabricatam. Clemens Alexand. Protrept. Plin. lib. 2. cap. 7. Cicer. 3. Nat. deor. Seneca de morte Claudii. Epictet. lib. 1. cap. 19. Aug. de Civ. Dei lib. 3. cap. 12. Minuc. Felix. Arnob. lib. 4. *Joh. Weitſius.* Febris etiam, ut deæ, ea legitur inſcriptio: FEBRI. DIVÆ. FEBRI. SANCTÆ. FEBRI. MAGNÆ. CAMILLA. AMATA. PRO. FILIO. MALE. AFFECTO. Vide Outzel Inſcript. fol. 97. ad Minutium Felicem.

Lin. 17. *Sunto.*] Quod vide apud Cicer. lib. 2. de Legib. cap. 8.

Lin. 19. *Quibus careas? Virtus enim colenda eſt.*] Sic reſtituimus ex MSS. penè omnibus. In tribus recentioribus & in editis (ſi Cellar. excipias) eſt, *careamus? Virtus colenda eſt.*

Ibidem. *Virtus.*] Inquit Auguſtinus, non Deus, ſed Dei donum eſt.

Lin. 20. *Et colenda eſt.*] In MSS. 2. Bonon. & Tax. ac nonnullis editis deſideratur *eſt:* legitur in cæteris.

Digitized by Google

unuſquiſque ſimul ac cœpit velle, conſequitur. Hic ſolus virtutis eſt cultus; nam Religio & veneratio nulla alia, niſi unius Dei tenenda eſt. Quid igitur opus eſt, ô vir ſapientiſſime, ſupervacuis extructionibus loca occupare, quæ poſſint humanis uſibus cedere? quid ſacerdotes conſtituere vana & inſenſibilia culturos? quid immolare victimas? quid tantos ſumptus vel fingendis, vel colendis imaginibus impendere? Firmius & incorruptius templum eſt pectus humanum: hoc potiùs ornetur, hoc veris illis nominibus impleatur. Has ergo falſas conſecrationes ſequitur, quod neceſſe eſt. Qui enim virtutes ſic colunt, id eſt qui umbras atque imagines virtutum conſectantur, ea ipſa, quæ vera ſunt, tenere non poſſunt. Itaque nulla in quoquam virtus eſt, vitiis ubique dominantibus; nulla fides, omnia pro ſe unoquoque rapiente; nulla pietas, nec conſanguineis nec parentibus parcente avaritiâ, & cupiditate in venena & in ferrum ruente; nulla pax, nulla concordia, publicè bellis ſævientibus, privatim verò inimicitiis uſque ad ſanguinem furentibus; nulla pudicitia, libidinibus effrenatis omnem ſexum & omnes corporis partes contaminantibus: nec tamen deſinunt ea colere, quæ fugiunt & oderunt; Colunt enim thure ac ſummis digitis, quæ ſenſibus intimis horrere debuerunt: qui error omnis ex illius principalis ac ſummi boni ignoratione deſcendit.

Urbe à Gallis occupatâ, obſeſſi in Capitolio Romani, cùm ex mulierum capillis tormenta feciſſent, ædem Veneri Calvæ conſecrarunt. Non igitur

Lin. 1. ***Simul ac cœpit velle.***] Sic reſtituimus ex MSS. 2. Clarom. & 1. Colb. & editis Rom. 1470. Faſitel. Iſ. Cellar. faventibus MSS. 12. ac pluribus editis in quibus eſt, *ſimul accepit velle*. In Bonon. antiq. *ſimul ut occæpit;* in Jun. & 1. Colb. ac editis 5. *ſimul occæpit*, pro *ſimul ac cæpit*.

Lin. 7. *Templum eſt pectus.*] Idem habet Apoſtolus 1. ad Corinthios cap. 6. ℣. 19.

Lin. 8. *Hoc veris illis nominibus impleatur.*] Vera & optima lectio, quæ eſt Manuſcriptorum Regiorum, 3. Colb. & 1. Clarom. Malè omninò in cæteris qui habent, *veris illis nominibus; immò falſis.* In alio Claramont. *hoc veriùs illis nominibus. Nominibus*, ſcilicet illis virtutibus quas ſuprà nominavit.

Lin. 14. *In venena & in ferrum ruente.*] Sic habent omnes MSS. Vulgati autem, *in venenum & ferrum.*

Lin. 15. *Privatim.*] Ex MSS. & pluribus editis optimè reſpondet præcedenti adverbio *publicè*. MSS. Jun. 3. Colb. & 1. Clarom. à primâ manu, & editi nonnulli legunt, *privatis.*

Lin. 18. *Summis digitis.*] Jocatur in morem illum ethnicorum, qui res ad ſacrificandum paratas duobus aut tribus digitis accipere ſolebant. Thus quidem eo modo in aræ flammam jaciebant. Hieronym. Epiſt. 1. *Non eſt tantùm in eo ſervitus idoli, ſi quis duobus digitulis thura comprehenſa in buſtum aræ jaciat.* Porphyr. περὶ ἀποψῆς ἐμψύχων, inquit, Pythia Ermionea lætatum, dum ſacrificaret, placentæ fruſtis acceptis è perâ tribus digitis. Ovid. 2. Faſt.

Et digitis tria thura tribus ſub lumine ponit.

Videſis etiam Lactant. lib. 4. cap. 3. & lib. 5. cap. 19. & 20. *Ex Iſæo.*

Lin. 19. *Horrere.*] Sic corrigendum eſſe ſtatuo cum Thomaſio ex MSS. ab illo citatis. His adde Cauc. 3. Colb. Cantab. Goth. Ultr. editionem Genevenſem 1613. & 1579. ſic etiam legunt Betuleius & Iſæus. Sic legendum eſſe textus ipſe docet; Lactantius enim redarguit illos quòd colant vitia, quæ potiùs vitare & horrere debeant. MSS. Em. *horreſcere*. Alii, *colere*; malè.

Ibidem. *Error principalis.*] De hoc pleniùs agetur libro 2. qui eſt de origine erroris.

Lin. 21. *Cùm ex mulierum capillis tormenta feciſſent, &c.*] Eo tempore hoc eveniſſe ſtatuit *Schedius*, quo Roma à Suevis Senonibus ſeu Gallis incenſa fuit, Capitolio aſperâ obſidione cincto, cùm nervi in arcubus deficerent,

igitur intelligunt, quàm vanæ ſint religiones, vel ex eo ipſo, quòd eas his ineptiis cavillantur. A Lacedæmoniis fortaſſe didicerant, deos ſibi ex eventis fingere; qui cùm Meſſenios obſiderent, & illi furtim deceptis obſeſſoribus egreſſi, ad diripiendam Lacedæmonem cucurriſſent, à Spartanis mulieribus fuſi fugatique ſunt. Cognitis autem dolis hoſtium, Lacedæmonii ſequebantur. His armatæ mulieres obviam longiùs exierunt; quæ cùm viros ſuos cernerent parare ſe ad pugnam, quòd putarent Meſſenios eſſe, corpora ſua nudaverunt. At illi uxoribus cognitis, & aſpectu in libidinem concitati, ſicuti erant armati, permiſti ſunt utique promiſcuè; nec enim vacabat diſcernere. Sic juvenes ab iiſdem anteà miſſi, miſti cum virginibus, ex quibus ſunt Partheniæ nati, propter hujus facti memoriam ædem Veneri armatæ, ſimulacrumque poſuerunt: quod tametſi ex cauſâ turpi venit, tamen honeſtius videtur armatam Venerem conſecraſſe, quàm calvam. Eodem tempore Jovi quoque Piſtori ara poſita eſt, quòd eos in quiete monuiſſet, ut ex omni frumento, quod

rent, matronæ ſuperſtites comam abſciderunt: ex eâ nervi arcubus additi, hoſteſque demùm depulſi. Hinc libertate denuò potiti, in gratam rei memoriam, ſtatuam Veneri erexêre, cui cognomen Calvæ indiderunt, ob abſciſſas à matronis comas. Hanc hiſtoriam refert Vegetius lib. 4. cap. 9. de Re militari. Servius ad 1. Æneid. Sæpè hoc uſu venit olim in bellis, inquit Iſ. Caſaubonus in Notis ad Capitolin. p. 188. Cæſar belli civilis l. 3. de iis qui obſeſſi erant Salonis, *præſectis omnium mulierum crinibus tormenta effecerunt.* Narrat & Dio in Severo, in obſeſsâ urbe Byzantio rudentes de crinibus mulierum factos. Vide Ariſtidem in Rhodiacâ. De hâc re nil legitur apud Livium, neque apud Plutarchum. Attamen templum Veneris Calvæ irridetur à S. Cypriano his verbis: *Eſt*, inquit *& Venus Calva. Multò hic turpiùs Calva, quàm apud Homerum vulnerata.* De eâdem & loquitur Auguſtinus, & Vegetius libro 4.

Lin. 5. *Dolis hoſtium.*] Ità reſtituimus ex omnibus MSS. & pluribus editis. Cæteri vulgati habent, *hoſtium inſidiis.*

Lin. 10. *Juvenes ab iiſdem anteà miſſi, miſti cum virginibus.*] Collatis inter ſe variis tum MSS. tum editorum codicum lectionibus, ſic legendum cenſeo. In tribus enim MSS. Reg. 1. Colb. Cantabrig. 2. Brun. eſt *anteà miſſi, admiſti cum virginibus*; in 6. Reg. 2. Bonon. 5. Colb. 1. Sorbon. 2. Clarom. & vet. edit. 3. Rom. Venet. 1490. Egnat. ſeu Ald. Pariſ. 1525. Florent. Crat. Graph. *anteà miſſi cum virginibus*; ſcilicet vox *miſti* malè ſcripta à librariis mutata fuerit in *miſſi*, & deinde ab aliis omiſſa, velut duplicata. In editis Gymnic. Faſitel. & Thyſ. eſt, *antè admiſſi cum virginibus.* MS. Em. & edd. Gall. & Spark. *antè miſſi cum virginibus*, ſenſu prorſùs imperfecto. Hujus rei hiſtoria refertur à Strabone. Lacedæmonii enim Meſſeniis bellum intulerunt, eò quòd Teleclum regem ſacrificandi causâ profectum occidiſſent anno 813. ante vulgarem æram (propter virgines ſtupratas, ait Juſtinus,) juramento facto, ſe non priùs reverſuros, quàm Meſſenam cepiſſent. Uxoribus verò tam diuturnas moras ægrè ferentibus, Lacedæmonii ſui jurisjurandi memores, & uxorum rationem habentes, robuſtiſſimos ac ætate juniores è caſtris Lacedæmonem mittunt, quos noverant ſacramenti religione non teneri. Iis præcipiunt, ut cum omnibus virginibus rem omnes haberent, eo pacto rati ſobolem copioſiorem futuram. Hi ergo, qui ſic geniti erant, Parthenæi dicti ſunt, ſeu Virginum filii. Vide Juſtinum lib. 3. cap. 4.

Lin. 11. *Partheniæ.*] Sic lego cum antiquiſſimis MSS. 1. Reg. 1. Bonon. & 2. al. Reg. 1. Colb. 2. Brun. 2. aliis Colb. à primâ manu. Nec aliter legunt Ariſtoteles lib. 5. Politic. cap. 7. Juſtin. hiſt. lib. 3. cap. 4. At 9. MSS. rec. habent, ut & editi, *Parthenii*; Reg. Put. *Partheni* à primâ manu. Videndi Pollux, & Strabo lib. 6.

Lin. 12. *Veneri armatæ.*] Vide Pauſan. lib. 3. in Lacon. Nonnum lib. 35. Dionyſiacor. Romæ autem *Cluacina*, id eſt, armata dicta eſt, à verbo *cluere*, quod antiquis fuit pugnare. *Ex Schedio.*

Lin. 14. *Piſtori.*] Vide Ovid. 6. Faſtor.

Lin. 15. *Quod habebant.*] Ità reſtitui ex MSS. In editis, *haberent.*

habebant, panem facerent, & in hoſtium caſtra jactarent; eoque facto ſoluta eſſet obſidio, deſperantibus Gallis inopiâ ſubigi poſſe Romanos.

Quæ iſta religionum deriſio eſt? Si earum defenſor eſſem, quid tam graviter queri poſſem, quàm deorum nomen in tantum veniſſe contemptum, ut turpiſſimis nominibus ludibrio habeatur? Quis non rideat Fornacem deam, vel potiùs doctos viros celebrandis Fornacalibus operari? Quis, cùm audiat deam Mutam, tenere riſum queat? Hanc eſſe dicunt, ex quâ ſint nati Lares, & ipſam Laram nominant, vel Larundam. Quid præſtare colenti poteſt, quæ loqui non poteſt? Colitur & Caca, quæ Herculi fecit indicium de furto boüm, divinitatem conſecuta, quia prodidit fratrem: Et Cunina, quæ infantes in cunis tuetur, ac faſcinum ſubmovet: Et Stercutus, qui ſtercorandi agri rationem primus induxit: Et Tutinus, in cujus ſinu pudendo nubentes

Lin. 2. ***Soluta eſſet.***] Sic repoſui ex MSS. Editi habent, *ſoluta eſt.*

Lin. 4. ***Nomen.***] Manuſcriptorum & 5. vet. editorum eſt. Recentiores MSS. duo Reg. & editi octo legunt ***numen.***

Lin. 6. ***Fornacem deam.***] Fornacalia, eorumque ritus explicantur à Plutarcho Problem. Rom. cap. 89. Ovid. lib. 2. & 6. Faſtor.

Facta dea eſt fornax; læti fornace coloni
Orant ut fruges temperet illa ſuas.

Olim Romani ſolâ pulte victitabant, ignoto uſu panis; panem pînſendi poſteà edocti artem, deam fornacibus præfecerunt. *Dempſterus.*

Lin. 7. ***Fornacalibus.***] MSS. 2. Colb. & 1. Brun. ***Furnacalibus***; alter Brun. & 3. Colb. cum edit. Rom. 1470. ***fornacibus.*** Vide Ovid. Faſt. lib. 2.

Lin. 8. ***Laram.***] Ejus fabulam vide apud Ovidium lib. 2. Faſtor.

Lin. 10. ***Caca.***] Ità MSS. 2. Reg. veterrimi, aliique cum editis ferè omnibus. Plurimi MSS. & duo editi ***Cæca***, vel ***Ceca***; duo Colb. ***Ceta.*** Virgil. 8. Æneid. & Ovid. lib. 1. Faſtor.

Lin. 11. ***Cunina.***] Sic legunt editi & cuncti penè MSS. Varro, & S. Aug. de Civit. Dei lib. 4. cap. 8. & 11. At MSS. 2. Bonon. ***Cunia***; 3. Colb. & Pen. ***Cuna***; 1. Colb. ***Cuna***; 1. al. Colb. ***Cunena.*** De Junone Cuninâ vide Plinium lib. 7. cap. 2. & Gruterum in Inſcriptionibus pag. 96.

Lin. 12. ***Et Stercutus.***] Tribus Syllabis ***Sterculus*** habet Tertullianus Apologet. cap. 25. necnon MSS. 1. antiq. Regio-Puteanus à primâ manu, aliique 2. Regii, Vatic. 2. Colb. Nav. Goth. Cauc. Pal. Vict. 2. Brun. & edit. Cellar. Eſt ***Stercus*** in 1. Bon. antiq. & 1. Colb. At ***Sterculius*** in 1. Reg. 1. Colb. Gat. & in editis multis. ***Sterculinus*** in 1. Bonon. rec. & Tax. In MSS. octo, & 2. vet. edit. Rom. & in MS. Taurin. Epitom. cap. 21. ***Stercutus.*** In 3. Reg. & Marm. necnon apud Auguſtinum lib. 18. de Civ. Dei cap. 15. ***Stercutius***; in 1. Reg. ***Stercuatus***; in alio Reg. 1. Sorbon. à primâ manu, & 1. Clarom. à ſecundâ, ***Stercatus***; in 1. Colb. ***Stercautus***; in alio Colb. & Jun. ***Stercurius.*** Sterculus Fauni filius ob ſtercorationis agrorum inventum immortalitatem conſequutus. Vide Tertullian. Apologet. cap. 22. & Plinium lib. 17. cap. 9.

Lin. 13. ***Tutinus.***] Mirum quàm hîc, ſicut & in præcedenti, MSS. codices variant. ***Tutinus*** repoſui ex 9. MSS. Regiis, inter quos ſunt duo vetuſtiſſimi, 1. Bonon. antiq. 6. Colb. 1. Sorbon. Nav. Vict. Marm. 3. Lipſ. Em. Cantabrig. 2. Clarom. Pen. Torneſ. 2. Brun. ac edit. Rom. 1470. & Crat. in marg. In MSS. 1. Reg. & Gat. eſt ***Futinus***; in Bonon. rec. ***Cutinus***, mendosè, pro ***Tutinus***: facilis enim mutatio *C* & *F.* in *T.* in edit. Rom. 1468. ***Titinus.*** Apud Arnobium Lactantii præceptorem lib. 4. adv. Gentes ***Tutunus***, juxta vetuſtiſſimum cod. MS. Regium. Apud Auguſtinum ***Muttunus*** & ***Tutunus*** qui idem eſt ac Priapus. Hinc Arnob. lib. 4. ***Cujus immanibus pudendis, horrentique faſcino, veſtras inequitare matronas, & auſpicabile ducitis & optatis.*** l. 4. Civ. Dei cap. 11. In MS. Cauc. & edit. Torneſ. Spark. Walch. & apud Tertull. Apolog. cap. 25. & in decem vulgatis ***Mutinus.*** Sed quoquomodò legas, ***Tutinus***, ſeu ***Tutunus***, vel ***Mutunus***, parùm refert: nam Deus hic utrumque habuit nomen ab utroque obſcœno; ſexûs enim utriuſque habuit pudendum, μυττὸς Siculum, vel Æolicum, pro μυστὸς, de pudendo muliebri: inde μυττὸν μυττῶνος, & Romanum ***Muttonus.*** τοσθὴ & τοσθών, qui ingens habet vi-

præſident, ut illarum pudicitiam prior deus delibaſſe videatur: Et mille alia portenta, ut jam vaniores qui hæc colenda ſuſceperint, quàm Ægyptios eſſe dicamus, qui monſtruoſa & ridicula quædam ſimulacra venerantur. Et hæc tamen habent aliquam imaginem. Quid, qui lapidem colunt informem atque rudem, cui nomen eſt Terminus? Hic eſt, quem pro Jove Saturnus dicitur devoraſſe; nec immeritò illi honos tribuitur. Nam cùm Tarquinius Capitolium facere vellet, atque in eo loco multorum deorum ſacella eſſent, conſuluit eos per auguria, utrùm Jovi cederent; & cedentibus cæteris, ſolus Terminus manſit. Unde illum poëta

——— *Capitolî immobile ſaxum*

vocat. Jam ex hoc ipſo quàm magnus Jupiter invenitur, cui non ceſſit lapis, eâ fortaſſe fiduciâ, quòd illum de paternis faucibus liberaverat. Facto itaque Capitolio, ſuprà ipſum Terminum foramen eſt in tecto relictum: ut, quia non ceſſerat, libero cælo frueretur; quo ne ipſi quidem fruebantur, qui lapidem frui putaverunt. Et huic ergò publicè ſupplicatur, quaſi cuſtodi finium deo: qui non tantùm lapis, ſed etiam ſtipes interdùm eſt. Quid de iis dicam, qui colunt talia? niſi ipſos potiſſimùm lapides ac ſtipites eſſe?

rile, Æolicè τυθθὼν τυθλῶνος: inde Latinum *Puttunus* & *Tuttunus*; nam T. & P. invicem permutabant tam Æoles quàm veteres Latini. Ex *Salmaſio*. *Ipſe* (inquit Aug. ubi ſuprà) *eſt apud Græcos Priapus, ſi non pudet. Tetinus* etiam vocabatur.

Pag. 90. lin. 13. *In cujus ſinu pudendo, &c.*] In hujus Dei ſinu nova nupta præſidebat, ne ſterile conjugium haberet. Auguſt. de Civ. Dei lib. 6. cap. 9. *Sed quid hoc dicam, cùm & ibi ſit Priapus nimis maſculus, ſuper cujus immaniſſimum & turpiſſimum faſcinum, ſedere nova nupta jubebatur more honeſtiſſimo & religioſiſſimo matronarum.* Meurſius.

Lin. 1. *Prędent.*] Rectè eſt in Lactantio *præſident; præſidere* enim verbum in caſto operantium proprium. *Janus Gulielm.*

Lin. 2. *Fortenta.*] De his portentis vide Minutium Felicem cap. 25.

Lin. 3. *Venerantur.*] MS. Jun. & nonnulli editi addunt, *& colunt.*

Lin. 4. *Quid? qui lapidem.*] MSS. eſt penè omnium, & veterum ac potiorum editionum. In Chriſt. 2. Colb. & editis quinque, *Quid? quòd lapidem.*

Lin. 5. *Terminus.*] Olim in limitandis agris lapis collocabatur. Virg. lib. 12. Æneid.

Saxum antiquum, ingens, campo quod fortè jacebat
Limes agro poſitus, litem ut diſcerneret arvis.

Papinius lib. 7. Theb.

— rapit ingenti conamine ſaxum
Quo diſcretus ager. ——

Et non ſolùm lapis erat, verùm etiam quandoque ſtipes, ut ſubdit poſteà Lactantius, & refertur à Poëtâ, lib. 11. Faſtor.

Termine, ſive lapis, ſive es deſertus in agro
Stipes, ab antiquis tu quoque nomen habes.

Statua huic Deo erecta erat quadrato lapide, vel ſtipite dedolato, uncto, coronato. Vide L. Sen. in Hippolyto act. 2. ſc. 1. Terminalia, huic Deo ſacra, magnâ ruſticorum ſolemnitate celebrabantur, menſe Februario; ſed vario pro ſæculorum ratione cultu: quippe, Numa nihil animatum ei immolari volebat Deo, ut eſt apud Plutarchum in vitâ ejus, & cap. 14. Problem. Rom. Poſteà tamen mutata ea fuit ſacrificandi ratio, & Termino animata, ut cæteris Diis, cæſa hoſtia. M. Cicero Phil. XII. & alii, quæ vel porca, Ovid. Faſt. lib. 2. *Dempſterus.* Vide Florum libro 1. cap. 7. & Ovid. lib. 2. Faſtor. 690.

Lin. 7. *Capitolium.*] Hiſtoria eſt apud Livium lib. 1. & ſub finem quinti. Dionyſ. Halicarn. lib. 2. & Plutarch. in Numâ.

Ibidem. *Atque eo in loco.*] Manuſcriptorum eſt: *eoque in loco*, editorum.

Lin. 9. *Cederent.*] Ità MSS. præter 3. rec. in quibus eſt, *cedere vellent.* In nonnullis rec. editis *credere*, & *credentibus.*

Lin. 11. *Capitolî.*] Virg. 9. Æneid. 48.

Digitized by Google

CAPUT XXI.

De diis Barbarorum quibuſdam propriis, & eorum ſacris; ac itidem de Romanis.

DIXIMUS de diis ipſis, qui coluntur: nunc de ſacris ac myſteriis eorum pauca dicenda ſunt. Apud Cyprios humanam hoſtiam Jovi Teucrus immolavit; idque ſacrificium poſteris tradidit, quod eſt nuper Hadriano imperante ſublatum. Erat lex apud Tauros, inhumanam & feram gentem, uti Dianæ hoſpites immolarentur; & id ſacrificium multis temporibus celebratum eſt. Galli Heſum atque Teutatem humano cruore placabant. Nec Latini quidem hujus immanitatis expertes fuerunt, ſiquidem Latialis Jupiter etiamnunc ſanguine colitur humano.

Lin. 2. *Apud Cyprios humanam hoſtiam.*] Ità reſtituimus ex omnibus Manuſcriptis vetuſtiſſimis, duobus, ſcilicet 1. Bonon. 1. Reg. & 6. aliis Reg. 2. Brun. Cauc. 1. Colb. Nav. Pal. Lipſ. Jun. Vict. Pen. Ultr. 1. Clarom. Marm. & edit. Rom. 1470. ac Cellar. Addunt *autem* MSS. Regio-Puteanus, 4. Colb. 2. Lipſ. 1. Clarom. 1. Sorbon. Gat. & edit. Rom. 1468. In multis editis eſt *Apud Cypri Salaminem.*

Lin. 3. *Teucrus.*] Teſtatur Strabo lib. 14. Salaminem Cypri à Teucro profugo eſſe conditam. Teucer autem Telamonis filius profugus erat, quòd Teucer mortem fratris ſui Ajacis, qui inſidiis Ulifſis interierat, ultus non eſſet, ac ſine ipſo rediiſſet. Cæterùm hæc humana Salaminiorum ſacrificia antiquata fuerunt ſub Adriano, teſte Marcellino lib. 14.

Lin. 4. *Hadriano imperante.*] MSS. 4. rec. *ſub Hadriano Imperatore.*

Ibidem. *Erat lex apud Tauros.*] Hujus ſacra refert Prudentius lib. contra Symmachum; & Juvenalis Satyr. 15.

Incaſſùm arguere jam Taurica ſacra ſolemus,
Funditur humanus Latiari in munere ſanguis.

Hæc Prudentius. Hujus ſacrificii Thoas rex autor fuit; unde à Silio Italico Diana Thoantea vocatur. Vide & Pomponium Melam lib. 2. capite de Scythiâ Europæâ.

Lin. 6. *Galli Heſum.*] Lucan. l. 1. Pharſal. Heſus hic Mars eſt. Significat fortem in Hebræo idiomate. *Heſus* enim robur eſt. Mars autem ſecundùm Ethnicos bello præſidet: conſequens igitur eſt, ut fortis ſit. Edeſſæ in Meſopotamiâ in Solis templo à vetuſtiſſimis ſeculis colebatur Belus, ſive Sol: juxta eum Mercurius, quem Monimum, & Mars, quem Æzizum nuncupabant, ſimul adorabantur. *Schedius.*

Ibidem. *Teutatem humano cruore placabant.*] Hic Teutates eſt Mercurius. Livius lib. 26. *Scipio in tumulum obverſus, quem Mercurium Teutatem appellant.* Teutates itaque Gallis idem, qui Phœnicibus Τάαυτος, & Ægyptiis *Thouth*, vel *Theuth* & *Thoth*, de quo fuſiùs antè. Minutius Felix refert *Gallos Mercurio humanas victimas cædere.* Tertull. *Major ætas apud Gallos Mercurio proſecatur.* De Gallis Cæſar lib. VI. de bello Gallico: *Deum maximè colunt Mercurium... pro victimis homines immolant.* Per Druidas illa ſacra fiebant; idem ibidem: *Illi* (Druidæ) *rebus divinis interſunt, ſacrificia publica ac privata procurant, religiones interpretantur.* Suetonius *à Claudio diram hanc immanitatem penitùs ſublatam ſcribit; nec ſub Tiberio, ſed ſub Auguſto civibus interdictum, ne hominem immolarent.* Plinius 657. anno U. C. Corn. Lentulo, P. Licinio Craſſo Coſſ. S. C. factum eſſe tradit, ne homo immolaretur. Vide Betul. & Tertullianum Apologetici cap. 8. atque Melam. lib. 3. De hiſce diis loquitur Lucanus libro primo his verbis:

Et quibus immitis placatur ſanguine cæſo
Teutates, horrenſque feris altaribus Heſus.

Betul.

Lin. 8. *Latialis Jupiter.*] MSS. ſeptem, *Latiaris.* Utraque lectio bona. Notum enim eſt in Latinis libris & *Latialis* & *Latiaris* Jovis cognomen ſcribi: quare etiam Græci quidam in hâc voce *r* retinuerunt, ut Porphyr. περὶ ἀποχῆς. *Iſ. Caſaubonus.* In hanc abominandam ἀνθρωποκτονίαν etiam Clemens Alexand. invehitur in προτρεπτικῷ. Inhumanum illud ſacri-

Quid à diis boni precantur, qui ſic ſacrificant? Aut quid tales dii hominibus præſtare poſſunt, quorum pœnis propitiantur? Sed de Barbaris non eſt adeò mirandum, quorum religio cum moribus congruit. Noſtri verò, qui ſemper manſuetudinis & humanitatis gloriam ſibi vendicarunt, nonne ſacrilegis his ſacris immaniores reperiuntur? Hi enim potiùs ſcelerati ſunt habendi, qui, cùm ſint liberalium diſciplinarum ſtudiis expoliti, ab humanitate deſciſcunt, quàm qui rudes & imperiti ad mala facinora bonorum ignoratione labuntur. Apparet tamen antiquum eſſe hunc immolandorum hominum ritum: ſiquidem Saturnus in Latio eodem genere ſacrificii cultus eſt, non quidem ut homo ad aram immolaretur, ſed uti in Tiberim de ponte Milvio mitteretur. Quod ex reſponſo quodam ſactitatum Varro autor eſt; cujus reſponſi ultimus verſus eſt talis:

Καὶ κεφαλὰς Ἀΐδῃ, καὶ τῷ πατρὶ πέμπετε φωτα.

Quod quia videtur ambiguum, & fax illi, & homo jaci ſolet. Verùm id genus ſacrificii ab Hercule, cùm ex Hiſpaniâ rediret, dicitur eſſe ſublatum, ritu tamen permanente, ut pro veris hominibus imagines jacerentur ex ſcirpo; ut Ovidius in Faſtis docet:

Donec in hæc venit Tirynthius arva, quotannis

ficium à Tarquinio Superbo in monte Albano conſtitutum fuerat; vide Dionyſium Halicarnaſſ. lib. 1. Infamis hâc credulitate ara Dianæ Tauricæ: Pellæ etiam Achilli & Chironi homo immolabatur; Leſbii eodem genere victimarum Baccho ſacrificabant. Quin & Erechteus Atticus, & Marius Romanus, filias ipſi ſuas mactaverunt, ille Proſerpinæ, hic diis Averruncis. Arnobius lib. 2. adversùs Gentes: *Ante adventum in Italiam Herculis, cùm ex Apollinis monitu patri Diti ac Saturno humanis capitibus ſupplicaretur.* De hâc ipsâ immanitate meritò conquerentem vide etiam Athenagoram Orat. ὑπὲρ χριστιανῶν. Multa quoque de his Euſeb. Præparat. Evangel. lib. 4. cap. 17. Ex Porphyrio narrat Dionyſ. Halicarnaſſ. lib. 1. Rom. Antiq. Herculem in Italiâ, & alibi, hanc plus quàm belluinam feritatem ſuſtuliſſe. *Petrus Pantinus.*

Lin. 1. *Quid à diis boni precantur, qui ſic ſacrificant?*] MSS. undecim cum multis editis, *Quid ab his.* 1. Reg. 1. Colb. Nav. Vict. Brun. *Quid talibus à diis.* 1. Reg. 1. Colb. & 4. edd. *Quid ab his boni precatur qui ſic ſacrificant*, mendosè. MS. Jun. & editio Gallica 1563. *quibus ſic ſacrificant.*

Lin. 7. *Deſciſcunt.*] Juſtin. de Scyth. lib. 2. cap. 2.

Lin. 10. *In Latio.*] De hoc S. Auguſtinus & S. Athanaſius.

Lin. 11. *Milvio.*] MSS. Brun. *Molbio.* Hic hodie dicitur *Ponte-Mole.*

Lin. 12. *Reſponſi.*] Hoc reſponſum apud Macrobium legitur libro 1. Saturn. cap. 7.

Lin. 14. Καὶ κεφαλὰς Ἀΐδῃ.] Sic reſtituimus ex MSS. 2. vetuſtiſſimis Reg. itemque alio Reg. rec. 1. Colb. Cauc. Nav. Vict. Marm. 2. Brun. accedente 1. Sorbonico, in quo καὶ κεφαλὰς Αι καὶ, pro Αιδη, & uno Claromont. cui eſt Καὶ κεφαλὰς Δ.ι. In novem recentiſſimis & in editis καὶ κεφαλὰς κερνίδῃ. In pluribus Græca deſunt. Sed & Ἀΐδῃ eſt apud Macrobium Saturnal. lib. 1. cap. 7. & ſic legendum eſſe contendit Pontanus in notis ad Macrobium, & ita cenſent doctiſſimi viri Baluzius ac Francius. Latinè: *Et capita Saturno, & patri mittite lumina*, ſeu *hominem.*

Ibidem. Φωτα.] Omnem accentum ſuſtulimus, ut ambiguitas ſervetur oraculi, quam datâ operâ verſus continet; & ſemper hæc vox ſine accentu ſcribenda eſt, quandò eſt ambigua, ut ſignificet & hominem & lumen. Cum accentu gravi hominem, cum circumflexo lumen denotat. *Iſ.* Poſt φωτα MSS. duo Bonon. addunt *hominem;* 2. Brun. *lumina* interpretati ſunt. Utrumque enim ſignificat vox φωτα; & ob hanc cauſam (inquit Lactantius) *& fax illi, & homo jaci ſolet.*

Lin. 18. *In Faſtis.*] Lib. 5. v. 629.

Digitized by Google

Triſtia Leucadio ſacra peracta modo.
Illum ſtramineos in aquam miſiſſe Quirites:
Herculis exemplo corpora falſa jace.

Hæc ſacra Veſtales virgines faciunt, ut ait idem!

Tum quoque priſcorum virgo ſimulacra virorum
Mittere roboreo ſcirpea ponte ſolet.

Nam de infantibus, qui eidem Saturno immolabantur propter odium Jovis, quid dicam, non invenio; tam barbaros, tam immanes fuiſſe homines, ut parricidium ſuum, id eſt tetrum atque execrabile humano generi facinus, ſacrificium vocarent: cùm teneras atque innocentes animas, quæ maximè eſt ætas parentibus dulcior, ſine ullo reſpectu pietatis extinguerent, immanitatemque omnium beſtiarum, quæ tamen fœtus ſuos amant, feritate ſuperarent! O dementiam inſanabilem! Quid illis iſti dii ampliùs facere poſſent, ſi eſſent iratiſſimi, quàm faciunt propitii? cùm ſuos cultores parricidiis inquinant, orbitatibus mactant, humanis ſenſibus ſpoliant? Quid poteſt eſſe his hominibus ſancti? Aut quid in profanis locis facient, qui inter aras deorum ſumma ſcelera committunt? Peſcennius Feſtus in libris hiſtoriarum per Satyram refert, Carthaginenſes Saturno humanas hoſtias ſolitos immolare: & cùm victi eſſent ab Agathocle rege Siculorum, iratum ſibi Deum putaviſſe; ita-

Lin. 3. *Corpora falſa jace.*] Eſt *jaci* apud Ovidium, & in edit. Lactantianâ. *Iſ.*

Lin. 4. *Idem.*] Ibid. v. 621.

Lin. 7. *Nam de Infantibus qui eidem Saturno, &c.*] De hoc immani ſacrificio etiam paulòpoſt hoc eodem capite mentionem facit autor; quare duo loca illa ſimul explicabimus. Saturnus, qui Græcis Κρόνος, plerumque cenſetur Moloch: infantes ſive pueri utriſque erant hoſtiæ communes. Et nefanda illa ſacra è Syriâ in Europam videntur migraſſe, ac in Africam. Ad Ovidii Faſtos, Macrobium, alios perquàm obvios, relegandus, qui de Europæi Saturni hoſtiis humanis diſquirit. De Pœnis, qui Syrorum colonia, Ennius:

Ille ſuos Divis mos ſacrificare puellos.

Verſus eſt apud Nonium Marcellum, verbo *puellis.* Qui liberis carebant, ii à pauperibus emebant, ut mactarent; quod à Plutarcho docemur. D. Athanaſius Orat. adverſ. Græc. Φοίνικες καὶ Κρῆτες τὸν Κρόνον ἐν ταῖς τεκνοθυσίαις ἐθρήσκευον. Ad Tiberii uſque tempora duraſſe impium illum morem in Africâ ſcribit Tertullianus Apolog. cap. 9. *Infantes*, inquit, *penès Africam Saturno immolabantur palam uſque ad proconſulatum Tiberii.* Similia leguntur in Minutio Felice. *Seldenus.*

Lin. 8. *Quid dicam, non invenio; Tam barbaros.*] Sic incidunt & legunt vetuſtiſſimi MSS. Bonon. Regii, 1. Clarom. aliique cum omnibus ferè editis. In MSS. 8. rec. & edd. Rom. ac Venet. eſt hæc interpunctio, *Quid dicam? Non invenio tam barbaros, &c.* Noſtra admirantis eſt: Miror ſeu ſtupeo tam barbaros, &c. Quod ſecuta eſt Gallica Verſio. an. 1563.

Lin. 10. *Sacrificium vocarent: cùm teneras atque innocentes animas ... extinguerent.*] Quæ hoſtia miſericordiam provocat, inquiebat Juſtinus, 18. 6. Curtius lib. 4. cap. 3. & 23.

Lin. 18. *Feſtus.*] De hoc nil legitur apud autores ne quidem apud Gregor. Gyraldum. Unde lectio hæc apud multos habetur ſuſpecta.

Ibidem. *Per Satyram refert.*] Satyra, ſeu ſatura, hîc loci ſignificat, interprete Voſſio, mixtim, variè, ſine diſtinctione gentis, aut ordine temporis; vel juxta alios promiſcuè, vel magnâ varietate & copiâ refertis libris; quod diceremus, *variâ hiſtoriâ.*

Lin. 19. *Carthaginenſes Saturno.*] Hujus ſacrificii meminerunt Tertullianus, Euſebius, S. Auguſtinus, præter Juſtinum & Curtium jam citatos; nec ignoravit Plato in dialogo, qui *Minos* inſcribitur.

Lin. 20. *Ab Agathocle.*] De Rebus geſtis Agathoclis in Africâ vide Juſtinum libro 21, Diodor. Siculum lib. 11. & 17. atque Plutarchum in Pyrrho.

Digitized by Google

que ut diligentiùs piaculum ſolverent, ducentos nobilium filios immolaſſe.

Tantùm Relligio potuit ſuadere malorum,
Quæ peperit ſæpe ſceleroſa, atque impia facta.

Cui ergo dementiſſimi homines illo ſacrificio conſulebant? cùm tantam partem civitatis occiderent, quantam fortaſſe ne Agathocles quidem victor occiderat.

Ab iſto genere ſacrorum non minoris inſaniæ judicanda ſunt publica illa ſacra: quorum alia ſunt matris Deûm, in quibus homines ſuis ipſi virilibus litant; amputato enim ſexu, nec viros ſe, nec fœminas faciunt: Alia Virtutis, quam eamdem Bellonam vocant, in quibus ipſi ſacerdotes non alieno, ſed ſuo cruore ſacrificant. Sectis namque humeris, & utrâque manu diſtrictos gladios exerentes, currunt, efferuntur, inſaniunt.

Lin. 3. ***Tantùm**, &c.*] Hi duo verſus diverſis locis à Lucretio ſcripti ſunt, ſcilicet lib. 1. de rerum naturâ verſ. 102. & lib. 5. v. 84. Sed hic ultimus aliquantulùm immutatus.

Lin. 7. *Occiderat.*] Dicuntur tria millia Pœnorum tunc cecidiſſe. Hujus ſacrilegi ſacrificii exempla collegit Alexander ab Alexandro in Genialibus Diebus.

Lin. 9. ***Matris Deûm**, &c.*] Habuit & alia nomina; propriè enim Rhea, aut Cybele vocabatur. Tatianus Aſſyrius Oratione contrà gentes: ***Rhea, quam in Phrygiis montibus Cybelem vocant, exſectionem virilium lege inſtituit propter adamatum ſibi Attin.*** Vide Prudentium Hymno in Romanum:

Aſt hic metenda dedicat genitalia,
Numen reciſo mitigans ab inguine:
Offert pudendum ſemivir donum deæ;
Illam revulsâ maſculini germinis
Venâ, effluenti paſcit auctam ſanguine.

Vide & Auguſtin. lib. 7. de Civ. Dei c. 6. Ea eviratio fiebat ad tibiæ cantum: quæ res & furenti rabie ſtimulabat ad exſectionem, & caſtratis mox dolorem minuebat. Quas cauſas adfert Elias Cretenſis in Orat. Nazianz. adverſ. Jul. Hanc enim vim habet cantus Phrygius, ut homines accendat, & quodam quaſi furore animet. Unde Lucretius lib. 11.

Et Phrygio ſtimulat numero cava tibia mentes.

Item Ovidius libro 4. Faſtor. & in Ibin. Sic eviratos conſtat *Gallos* vocatos. Ad cap. 7. hujus libri ex Betuleio notavimus ita eos vocatos à Gallo flumine, quod etiam probat *Voſſius*, qui putat etiam ſic dictos à viro nomine *Gallo*, qui primus fortè Cybeles ſacerdos fuit. Sanè & apud Stephanum legitur: *Et Gallum & Attin abſcidiſſe genitalia. At Gallum veniſſe ad Tyriam fluvium, atque iſtic babitaſſe, & vocaſſe eum Gallum: ab illo enim eos, quibus præciſum veretrum, Gallos appellant.* Galli iſti in ſacris Cybeles, & Attidis, imitabantur lugentem Cybelem ob Attin: itaque & ejulabant, & pectus cædebant palmis. Pinus etiam ſtatuebatur in memoriam pinûs, ſub quâ ſe caſtrarat Attis. Rami pinûs coronis ornabantur, quia Cybele ſic honoraſſet pinum. Stipes ejus velabatur lanâ, quia Cybele exanimati Attidis pectus velaſſet lanâ, ad teporem conciliandum. Pane abſtinebatur, quia Cybele eo abſtinuiſſet ob mœrorem. Vide *Arnob.* lib. 5. *Voſſius.*

Lin. 11. *In quibus ipſi ſacerdotes, &c.*] Tertull. Apol. cap. 9. ac 24. *Hodiè iſthic Bellonæ ſacratus ſanguis de femore proſciſſo in parmulam* (ſic legendum eſſe puto) *exceptus ſuis datur ſignatis.* Min. Fel. *Bellona ſervum ſuum hauſtu cruoris humani imbuit.* Lucanus lib. 1.

— quos ſectis Bellona lacertis
Sæva monet.

Gallos ſic eviratos ſugillat etiam S. Auguſtinus de Civit. Dei lib. 7. cap. 25. Mutata fuit poſteà illa conſuetudo, & ſimulata tantummodò ſectio membrorum aut detruncatio retenta, verâ abolitâ. Colligo ex Ælio Lamprid. in Commodo: *Bellonæ ſervientes verè exſecare brachium præcepit, ſtudio crudelitatis.* Dempſt. Hunc morem illos à Bahalitis accepiſſe veriſimile eſt, in Dei enim illius Bahalis cultu, ſacerdotes ſe cultellis incidebant, ut videre eſt, 1. Reg. cap. 18. v. 28. *Gallæus.*

Lin. 13. *Efferuntur, inſaniunt.*] Quicquid dicant Dempſterus & Gallæus, contra fidem cunctorum tum MSS. tum editorum codicum nihil immutare voluimus. Et quidem ipſe Lactantius lib. 4. cap. 27. circa medium habet, *effertur, inſanit.* Videtur Tullium pro Cœlio

Digitized by Google

Optimè igitur Quintilianus in Fanatico: Iſtud, inquit, ſi Deus cogit, iratus eſt. Etiamne hæc ſacra ſunt? Nonne ſatius eſt pecudum more vivere, quàm deos tam impios, tam profanos, tam ſanguinarios colere? Sed unde iſti errores & hæc tanta flagitia manaverint, ſuo loco diſſeremus: interim videamus & cætera, quæ carent ſcelere, ne ſtudio inſectandi videamur eligere pejora. Iſidis Ægyptia ſacra ſunt, quatenùs filium parvulum vel perdiderit, vel invenerit. Nam primò ſacerdotes ejus deglabrato corpore pectora ſua tundunt; lamentantur, ſicut ipſa, cùm perdidit, fecerat. Deinde puer producitur quaſi inventus, & in lætitiam luctus ille mutatur: ideò Lucanus,

—— *Nunquamque ſatis quæſitus Oſiris.*

Semper enim perdunt, & ſemper inveniunt. Refertur ergo in ſacris imago rei, quæ verè geſta eſt, quæ profectò, ſi quid ſapimus, declarat mortalem mulierem fuiſſe, ac penè orbam, niſi unicum reperiſſet. Quod illum ipſum poëtam minimè fugit, apud quem Pompeius adoleſcens, morte patris auditâ, hæc loquitur:

Evolvam buſto jam numen gentibus Iſim;
Et tectum ligno ſpargam per vulgus Oſirim.

Hic eſt Oſiris, quem Serapim vel Serapidem vulgus appellat. Solent enim mortuis

imitatus cap. 9. dicentem: *Læſi dolent, irati efferuntur, pugnant laceſſiti.*

Lin. 6. *Iſidis.*] Diod. Sicul. in 1. Biblioth. ait, Iſidem juxta linguam Ægyptiacam ſignificare antiquam. Ægyptii ſub Iſidis nomine lunam colebant; unde & cornua ipſi fuere attributa, quia talis lunæ aſpectus eſt quandò creſcit ac decreſcit. Hanc primùm omnium in Ægypto triticum ac hordeum inveniſſe ferunt; unde mos fuit Ægyptiis, ut meſſores ſpicas maturas ad manipulum excerperent, & Iſidem invocantes dis offerrent. Hinc liquet, Iſidem cum Græcorum Cerere eamdem fuiſſe. *Ex Voſſio & Schedio.*

Ibidem. *Iſidis Ægyptia ſacra.*] Itemque apud Minutium Felicem in Octavio pag. 6. In MSS. 5. Reg. 4. Colb. & Brun. eſt *Ægyptiæ.* Utraque lectio bona. Apud Auguſtinum lib. 6. de Civit. Dei. cap. 10. legitur: *In ſacris Ægyptiis Oſirim lugeri perditum*; & ante S. Auguſtinum hanc elevat vanitatem Theophilus ad Autolicum ſermone 1. Vide etiam Diodor. Sicul. lib. 4. & Euſeb. lib. 2. Præparat. Evangel. cap. 1. de Oſiride & Iſide.

Lin. 7. *Sacerdotes ejus deglabrato corpore, &c.*] Herodotus teſtatur (in Euterpe) ſacerdotes Ægyptios totum corpus radere ſolitos, & tertio quoque die tondere, ne pilorum ſordibus, inter ſacrificandum piaculum committerent, neve inter deorum cultum quidquam pediculorum, aut alterius excrementitiæ ſordis ipſos pollueret: eodem ſenſu Martialis ſacrificulorum iſtam turbam, pilatam cohortem vocat lib. 10. hoc eſt, calvam vel glabram, cui omnes undique pili erant exſtirpati. *Henric. Salmuth.* Si quis plura velit, adeat *Herald. in Martial.* lib. 12. epigr. 29.

Lin. 8. *Pectora ſua.*] MSS. 1. Colb. & 2. Brun. addunt, *nuda.*

Lin. 10. *Lucanus.*] Hallucinatur Lactantius: non apud Lucanum, ſed apud Ovid. reperitur, Metamorph. lib. 9. v. 793.

Lin. 13. *Verè geſta eſt.*] Sic reſtituimus ex omnibus ferè MSS. & editis. In MSS. 4. Reg. 2. Colb. & 4. editis *vera.*

Lin. 17. *Evolvam.*] Lucan. lib. 9. v. 158.

Lin. 18. *Tectum ligno.*] In Lactantianis MSS. 3. Reg. & Balliol. & apud Lucanum eſt *tectum lino;* in cæteris Lactantii MSS. & omnibus editis eſt *ligno.*

Lin. 19. *Quem Serapim.*] Ità MSS. novem cum editis Torneſ. Iſ. Cellar. Cæteri editi cum MSS. 4. *Serapin.* In 15. MSS. & edit. Rom. 1468. *Serapem.* Serapis, vel Sarapis, ut Græci vocant, idem ac Apis Ægyptiorum deus, ut tradunt Clemens Alex. lib. 1. Strom. Auguſt. de Civ. Dei lib. 18. cap. 5. Plerique per Serapim ab Ægyptiis cultum volunt Joſephum, Jacobi filium, eò quòd Ægyptiis in maximâ penuriâ de frumento proſpexerit. Firmic.

Digitized by Google

mortuis conſecratis nomina immutari; credo, ne quis putet eos homines fuiſſe. Nam & Romulus poſt mortem Quirinus factus eſt; & Leda, Nemeſis; & Circe, Marica; & Ino, poſtquàm ſe præcipitavit, Leucothea, materque Matuta; & Melicertes filius ejus, Palæmon, atque Portumnus. Sacra verò Cereris Eleuſinæ non ſunt his diſſimilia. Nam ſicut ibi Oſiris puer planctu matris inquiritur; ita hîc ad inceſtum patrui matrimonium

Firmic. manifeſtè ait, Apim fuiſſe ſymbolum Joſephi. Vide Ruffinum lib. 2. cap. 23. De Iſide & Serapi eſt apud Plutarchum liber.

Pag. 96. lin. 19. *Vel Serapidem.*] Sic omnes MSS. Editi plures, *& Serapidem.*

Lin. 2. *Quirinus factus eſt.*] Ità reſtituimus ex editis Torneſ. & 2. Lipſ. ac omnibus MSS. præter 2. rec. Reg. In cæteris editis, *dictus eſt.* De hujus mutato nomine vide Dionyſ. Halicarn. Livium & Plutarchum.

Ibidem. *Et Leda, Nemeſis.*] Sic & Ariadnem immortalitate donatam *Liberam* fuiſſe dictam annotat Probus Grammaticus; & Melicertem à morte Glaucum tranſnominatum fuiſſe, ſcribit Nicanor Cyrenæus: neque verò mortuis ſolis id tributum fuiſſe, ſed vivorum quoque nomina mutata, & cognomentis obſcurata legimus; ſiquidem conſtat Alexandri Macedonis matrem Polyxenam, poſteà Myrtalem & Olympiada, item Stratonicem fuiſſe appellatam. *Hadr. Junius.* De Ledâ Nemeſi vide Germanicum Cæſarem in Arato de Cygno, & Pauſaniam in Atticis.

Lin. 3. *Circe Marica.*] Vide Heſiodum in Theogoniâ. Virgil. in ſeptimo Æneid.

Hunc (ſcilicet Latinum) *Fauno & Nymphâ genitum. Laurente Maricâ,*
Accipimus.

Horat. 3. Od. 17. *Marica littora.*

Ibidem. *Ino.*] Hæc Cadmi filia, cujus fabula eſt apud Ovidium lib. 4. Metamorph. Hyginum cap. 20. Pauſaniam in Atticis; & præcipuè de hâc nominum mutatione ſic Ovidius in Faſtis:

Leucothea Graiis: Matuta vocabere noſtris.

Vide & Ciceron, Tuſculan. quæſt. 1. de Nat. deor. lib. 2.

Ibidem. *Se præcipitavit.*] MSS. 12. & editi tres addunt *in mare*: quod eſt gloſſema.

Ibidem. *Leucothea.*] Ità reſtituimus ex omnibus MSS. præter 1. Colb. & editis præter Thyſ. Gall. & Cellar. in quibus eſt *Leucothoa.* At *Leucothea* ſcribendum eſſe pluribus docet Munkerus ad Hygin. fabell. p. 15.

Lin. 4. *Melicertes.*] Qui & Palæmon & Portumnus, fuit ipſe Deus marinus, ut mater. Sic Plautus in Rudent.

Sed ô Palæmon ſancte Neptuni comes.

Ibidem. *Portumnus.*] Hic à Portubus dictus eſt, quibus præeſſe credebatur. Hujus ædes apud Romanos erat in portu Tiberino. Varro l. 3. de L. L. *Portumnalia dicta à Portumno, cui eo die ædes in portu Tiberino facta, & feriæ inſtitutæ.* Nempe quia Portumnus vulgò præeſſe portubus, & navigantes ſecuros præſtare credebatur. Arnob. lib. III. *Per maria tutiſſimas præſtat Portumnus commeantibus navigationes.* Græci Palæmonem vocarunt, inque honorem ejus ludos Iſthmicos inſtituêre. Priapus etiam portubus ſe præeſſe dicit, in Epigr. veteri:

Ταῦθ' ὁ Πελάγιος ἐγὼν ἐπιτέλλομαι ὁ λιμενίτης.

Fuit & Venus, cognomento Limneſia, quæ præeſſe portubus credebatur: ei primus Cæſar, ſomnio monitus, ſacravit templum, ſi vera ſunt quæ legimus apud Servium lib. 1. Æn. *Eſt*, ait, *& Limneſia Venus, quæ portubus, ipſa & victima, & netrix, & Cæſaris ſomnio ſacrata.* Hujus meminit etiam Pauſanias in Corinthiacis: ſed ibi non *Limneſia*, verùm *Limenia* vocatur, quod rectiùs exiſtimo; planèque apud Serv. *Limneſia* ſcribendum puto. Item inter cognomenta Dianæ eſt Λιμνᾶτις apud Artemidorum lib. 2. cap. 42. pro quo Cornarius habet Λιμνῆτις, unde facilè fieret Limneſia, quia aliàs non quadrat ſomni expoſitio, cùm non inventum videatur, quod latitat in ſtagno, ſed quod eſt in portu. Dianam autem eſſe inter nautarum numina, patet in veteri inſcriptione apud Gruterum pag. 37. ubi vocatur:

REGINA UNDARUM.

Schefferus.

Lin. 5. *Sacra vero Cereris Eleuſinæ.*] Quæ de Cerere ſuprà diximus ad cap. 18. vide: hæc ſacra vocabantur Eleuſinia, ſic dicta ab Eleuſi Atticæ oppido, ubi juxta Strabonem Eleuſinæ Cereris templum extabat. Vide Arnobium lib. 5. & Auguſtinum de Civit. Dei lib. 7. cap. 20. Ejus ſacra novem dies duraſſe autumat Meurſius; in occulto fiebant, nihilque divulgare licebat. Si quis ſecùs feciſſet, ſecundùm legem morte debebat multari. *Ex Meurſii Eleuſiniis.*

rapta Proſerpina : quam quia facibus ex Ætnæ vertice accenſis quæſiſſe in Siciliâ Ceres dicitur, idcircò ſacra ejus ardentium tædarum jactatione celebrantur.

Apud Lampſacum Priapo litabilis victima eſt aſellus : cujus ſacrificii ratio in Faſtis hæc redditur. Cùm dii omnes ad feſtum matris magnæ conveniſſent, epuliſque ſatiati noctem luſibus ducerent, quieviſſe humi Veſtam, ſomnumque cepiſſe : ibi Priapum ſomno ejus ac pudicitiæ inſidiatum ; ſed illam intempeſtivo clamore aſelli, quo Silenus vehebatur, excitatam, libidinem verò inſidiatoris eſſe deceptam : Hâc de cauſâ Lampſacenos aſellum Priapo, quaſi in ultionem, mactare conſueviſſe ; apud Romanos verò eumdem Veſtalibus ſacris in honorem pudicitiæ conſervatæ panibus coronari. Quid turpius ? quid flagitioſius ? quàm ſi Veſta beneficio aſini virgo eſt ? At poëta fabulam finxit. Nùm ergo illud eſt verius, quod referunt ii, qui Φαινόμενα conſcripſerunt, cùm de duabus Cancri ſtellis loquuntur, quas Græci ὄνυς vocant ? aſellos fuiſſe, qui Liberum patrem tranſvexerint, cùm amnem tranſire non poſſet ; quorum alteri hoc præmium dederit, ut humanâ voce loqueretur : itaque inter eum, Priapumque ortum eſſe certamen de obſcœni magnitudine ;

Lin. 2. *Idcircò ſacra ejus, &c.*] Seneca in Herc. fur.

Longas Eleuſi tacita jactabo faces.

Et in Hippol. act. 1. ſc. 2. Et Statius lib. 4. Syl. 8. Cum iſtis facibus luto & furfure obliti currebant, atque currentes ſibi mutuò tradebant, ut notat vetus Schol. Juvenal. Sat. 15. v. 141. *Ex Dempſtero.* Phurnutus quoque ſimilitudinem facit inter utramque inquiſitionem Cereris filiæ, & inquiſitum Oſiridem ab Iſide & tandem repertum. Vide Diodor. Siculum lib. 4. Ovid. lib. 5. Metamorph. & 4. Faſtorum, atque Claudianum de raptu Proſerpinæ.

Lin. 4. *Lampſacum.*] Urbs eſt inſignis Helleſponti, teſte Strabone, in quâ eſt templum matris deorum : ex hâc urbe nomen Lampſaceni ſortitus eſt Priapus. Vide Ovid. lib. 6. Faſtorum.

Ibidem. *Priapo litabilis victima.*] Rectè ex MSS. 2. vetuſtiſſimis Reg. aliiſque 3. recentioribus, 3. Colb. 1. Sorbon. 1. Clarom. Brun. & octo editis. Sic & Lactantius Epitom. cap 65. ante finem : *Hæc litabilior victima eſt apud Deum.* In MSS. 3. Reg. 1. Colb. 1. Sorbon. & 5. editis eſt, *letabilis ;* in 1. Reg. *tectabilis ;* 2. Bonon. *litalis ;* 1. Clarom. *letalis.* MS. Gronov. *habilis victima.* Hic Priapus erat ſpurcitiei præſes. *Litabilis victima* ea eſt, quæ grata & juſta eſt, quâ litatur & placatur : eodem ſenſu apud Minutium Felicem cap. 32. leges, *litabilem hoſtiam.*

Lin. 5. *In Faſtis.*] Vide Ovid. 1. Faſt.

Lin. 6. *Satiati.*] Ex Virgil. 9. Æneid. 166.

Lin. 8. *Silenus vehebatur.*] Alumnus Bacchi fuit ac unus è Regulis Cariæ, qui Niſæ imperavit. Aiunt Silenum aſino plerumque vectum, & Baccho Deo vinearum comitem indivulſum adhærentem. Ideò calcandis uvis Silenum addicunt. Sed nihil tam impium quàm quod Silenum ſemper ebrium eſſe fingunt. Vide Pauſaniam in Eliacis.

Lin. 9. *Deceptam.*] Lectio quam hîc reſtituimus, omnium fermè MSS. & antiquiſſimarum editionum eſt. In cæteris editis & rec. MSS. 2. Reg. 1. Colb. 1. Sorbon. legitur *detectam.*

Lin. 12. *Panibus coronari.*] Panes variâ figurâ fingebantur ; panes hi coronæ ſpeciem referebant. *Iſ. Caſaubon.*

Lin. 14. *Conſcripſerunt.*] Hic non ipſe Aratus, ſed apud Aratum Theon Alexandrinus. Vide & Hyginum libro 2. de Signis Cœleſtibus in cap. de Cancro, ubi cum Lactantio convenit. Φαινόμενα verò ſunt ea quæ in cœlis conſpiciuntur, quæ ad Aſtronomos pertinent.

Lin. 18. *De obſcœni magnitudine.*] MSS. rec. 3. Reg. 3. Vatic. 1. Clarom. & plerique editi addunt, *membri.* Sed rectius eſt hanc vocem delere, quia verecundiùs : præſertim cùm infrà dicat Lactantius, *non excutio tam deforme myſterium, nec Priapum denudo.* MSS. 1. Reg. & 1. Colb. *de obſcœnorum magnitudi-*

Digitized by Google

Priapum victum & iratum, interemiſſe victorem. Hoc verò multò magis ineptum eſt; ſed poëtis licet quidquid velint: non excutio tam deforme myſterium, nec Priapum denudo, ne quid appareat riſu dignum. Finxerunt hæc ſanè poëtæ; ſed neceſſe eſt alicujus majoris turpitudinis tegendæ gratiâ ficta ſint. Quæ ſit ergo quæramus. At ea profectò manifeſta eſt. Nam ſicut Lunæ taurus mactatur, quia ſimiliter habet cornua, &

Placat equo Perſis radiis Hyperiona cinctum,
Ne detur celeri victima tarda Deo.

Ita in hoc quia magnitudo membri virilis enormis eſt, non potuit ei monſtro aptior victima reperiri, quàm quæ ipſum, cui mactatur, poſſet imitari.

Apud Lindum, quod eſt oppidum Rhodi, Herculis ſacra ſunt, quorum à cæteris longè diverſus eſt ritus: ſiquidem non εὐφημία (ut Græci appellant,) ſed maledictis, & execratione celebrantur; eaque pro violatis habent, ſi quandò inter ſolennes ritus, vel imprudenti alicui exciderit bonum verbum. Cujus rei hæc ratio redditur, ſi tamen ulla eſſe in rebus vaniſſimis poteſt. Hercules, cum eò delatus eſſet, famemque pateretur, aratorem quemdam aſpexit operantem, ab eoque petere cœpit, ut ſibi unum bovem venderet. Enimverò ille negavit fieri poſſe, quia ſpes ſua omnis colendæ terræ duobus illis juvencis niteretur. Hercules ſolitâ violentiâ uſus, quia unum accipere non potuit, utrumque ſuſtulit. At ille infelix, cùm boves ſuos mactari videret, injuriam ſuam maledictis ultus eſt. Quod homini eleganti & urbano gratiſſimum fuit. Nam dum comitibus ſuis epulas apparat, dumque alienos boves devorat, illum ſibi amariſſimè conviciantem, cum riſu & cachinnis audiebat. Sed poſtquàm Herculi divinos honores ob admirationem virtutis deferri placuit, à civibus ei ara poſita eſt, quam de facto βούζυγον no-

ne. MS. Jun. *de obſcœnorum imagine*. 1. Colb. *ob obſcœnorum magnitudinem*.

Lin. 3. *Riſu dignum.*] Francius legendum eſſe conjiciebat, *viſu indignum*.

Lin. 5. *Quæ ſit ergo.*] Ità reſtitui ex MSS. ac editis Torneſ. Iſ. Cellar. In cæteris editis, *Quæ ſint ergo*; malè. Vide præced. & ſeq.

Lin. 6. *Habet cornua.*] Vide Claudianum lib. 1. de raptu Proſerpinæ.

Lin. 8. *Placat.*] Ex Ovid. 1. Faſtor. 385. Juſtin. lib. 10.

Ibidem. *Perſis.*] Eſt Perſis regio pro incolis poſita; Græcè Περσὶς ἴδος.

Lin. 13. *Lindum.*] Vide Philoſtratum in Imaginibus libro 2.

Lin. 14. Εὐφημία.] Vel ex Lactantio apparet, hoc ſacrorum verbum eſſe: nam non ſimpliciter laudem ſignificat; ſed enthouſiaſmum aliquem in ſe continet: ſic legitur Ammon oraculo preces Lacedæmoniorum ſacrificiis Græcorum prætuliſſe. *Betuleius*. Vel ſunt bona verba quæ in ſacris dicenda erant, juxta Ovidium Faſtor. 1. v. 72.

Nunc dicenda bono ſunt bona verba die.

Lin. 17. *Si tamen ulla eſſe.*] MSS. 1. Bon. antiq. 1. Colb. edit. Thyſ. & Gall. perperàm addunt *ratio*: quæ vox proximè præceſſit. In MSS. Regio-Put. Cauc. Jun. Lipſ. Ultr. Brun. eſt, *niſi*.

Lin. 20. *Enim verò ille negavit.*] Manuſcriptorum & editorum eſt. In MS. 1. Bonon. antiq. & edit. Thomaſ. Iſ. Spark. Gall. deeſt, *Enimverò*. Recentiores MSS. 1. Reg. & Cantabrig. habent, *Cui verò*.

Lin. 21. *Juvencis.*] Sic reſtitui ex veteribus editis & omnibus fermè MSS. inter quos ſunt antiquiſſimi & optimi. At 6. ſcripti cum 16. vulgatis habent *jumentis*. Vide ſuprà & infrà.

Lin. 28. βούζυγον.] MS. 1. Reg. βούζουγον. 1.

Digitized by Google

minavit, ad quam duo juncti boves immolarentur, ſicut illi quos abſtulerat aratori; eumque ipſum ſibi conſtituit ſacerdotem, ac præcepit, ut iiſdem maledictis ſemper in celebrandis ſacrificiis uteretur, quòd negaret ſe unquam epulatum eſſe jucundiùs. Hæc jam non ſacra ſunt, ſed ſacrilegia, in quibus id ſanctum dicitur, quod in aliis, ſi fiat, etiam ſeveriſſimè vindicatur. Ipſius autem Cretici Jovis ſacra quid aliud, quàm quomodò ſit aut ſubtractus patri, aut nutritus, oſtendunt? Capella eſt Amaltheæ nymphæ, quæ uberibus ſuis aluit infantem; de quâ Germanicus Cæſar in Aratæo carmine ſic ait:

——— Illa putatur
Nutrix eſſe Jovis; ſi verè Juppiter infans
Ubera Cretææ mulſit fidiſſima capræ,
Sidere quæ claro gratum teſtatur alumnum.

Hujus capellæ corio uſum eſſe pro ſcuto Jovem contra Titanas dimicantem Muſæus autor eſt: unde à poëtis αἰγίοχος nominatur. Ita quidquid eſt geſtum in abſcondendo puero, id ipſum per imaginem geritur in ſacris. Sed & matris ejus myſterium idem continet, quod Ovidius exponit in Faſtis:

Ardua jamdudum reſonat tinnitibus Ide;
Tutus ut infanti vagiat ore puer.
Pars clypeos ſudibus, galeas pars tundit inanes:
Hoc Curetes habent, hoc Corybantes opus.
Res latuit, priſcique manent imitamina facti;
Æra Deæ comites raucaque terga movent.
Cymbala pro galeis, pro ſcutis tympana pulſant:
Tibia dat Phrygios, ut dedit antè, modos.

Hanc totam opinionem, quaſi à poëtis fictam, Salluſtius reſpuit, voluitque ingenioſè interpretari, cur altores Jovis dicantur Curetes fuiſſe; & ſic ait: Quia principes intelligendi divini fuerunt, vetuſtatem ut cæ-

al. Reg. βύζυγον. Edit. Ald. Pariſ. 1525. Faſitel. βύζιγον. MSS. 3. Reg. 1. Colb. & editi multi addunt, *id eſt, bovis jugum;* quod eſt Græcæ vocis latina interpretatio, quæ ex margine in textum irrepſit.

Lin. 4. *Non ſacra ſunt.*] Vide ſuprà c. 21.

Lin. 5. *Dicitur.*] Ità 6. vet. edit. cum omnibus MSS. præter tres in quibus eſt *ducitur*, ut in 14. edd.

Lin. 8. *Amalthea.*] Alii Amaltheam ipſam capram faciunt; alii unam ex Meliſſi filiabus, quæ Jovem nutrivit lacte cujuſdam Capræ, cui nomen fuit Amalthea: vide Ovid. l. 5. Faſt.

Lin. 9. *Carmine.*] Ubi de Erichtonio.

Lin. 15. *Muſæus autor eſt.*] Clariſſ. *Voſſius* in libro de artis Poëticæ naturâ ac conſtitut. putat nunquam Muſæum extitiſſe; ſed eſſe nomen ab antiquâ Phœnicum linguâ, quâ uſi Cadmus, & aliquandiu poſteri. Deducit Muſæi nomen à Muſâ, ſive Μῶσα. Opinatur tamen Borrichius de Poëtis pag. 8. tres Muſæos fuiſſe juxta Suidam. Verùm Muſæus ille, cujus carmen habemus de amore Herus & Leandri, Grammaticus fuit, qui vixit poſt quintum ſeculum chriſtianum, nec ejus dictio vetuſtatem olet.

Ibidem. Αἰγίοχος.] Latinè, *habens ſcutum.* Vide Pindar. in Nem. Nicand. in Theriac. Homer. Iliad. 1.

Lin. 18. In *Faſtis.*] Ovid. lib. 4. v. 207.

Lin. 27. *Salluſtius.*] Hic locus hodiè non legitur apud Salluſtium.

Lin. 29. *Principes intelligendi divini.*] Cum doctiſſimo Cellario ſic lego bis ex omnibus MSS. & edit. Rom. 1470. utrobique. In cæteris editis, *divina.*

Digitized by Google

tera in majus componentem, altores Jovis celebraviſſe. Quantùm erraverit homo eruditus, jam res ipſa declarat. Si enim princeps eſt Jupiter, & deorum & religionum; ſi ante illum dii nulli colebantur vulgò, quia nondùm nati fuerant, qui coluntur; apparet Curetes ex diverſo principes fuiſſe divini non intelligendi, per quos error omnis inductus eſt, & Dei veri memoria ſublata. Ex ipſis itaque myſteriis & ceremoniis intelligere debuerunt, hominibus ſe mortuis ſupplicare. Non igitur exigo, ut aliquis poëtarum fictionibus credat. Qui hos mentiri putat, Pontificum ipſorum ſcripta conſideret, & quidquid eſt litterarum ad ſacra pertinentium revolvat: plura fortaſſe, quàm nos afferimus, inveniet, ex quibus intelligat, inania, inepta, commentitia eſſe omnia, quæ pro ſanctis habentur. Si quis autem perceptâ ſapientiâ depoſuerit errorem, profectò ridebit ineptias hominum penè dementium; illos dico, qui vel inhoneſto ſaltatu tripudiant, vel qui nudi, uncti, coronati, perſonati, aut luto obliti currunt. Quid de ſcutis jam vetuſtate putridis dicam? quæ cùm portant, deos ipſos ſe geſtare humeris ſuis

Lin. 1. *In majus componentem.*] Ità editi & MSS. codices, præter 1. Colb. & edit. ſex, in quibus eſt *componentes.*

Ibidem. *Altores Jovis.*] Edit. Thomaſ. & Cellar. *Jovi.* Hîc *componentem* non *componentes*, *Jovis* non *Jovi*, ſcribendum eſſe res ipſa clamat; non enim voluit Saluſtius à Curetibus vetuſtatem, ſed potiùs Curetum illud & inventæ & intellectæ religionis factum, ab ipsâ vetuſtate in majus fuiſſe compoſitum; quâ eâdem propè loquendi ratione alibi Salluſtius, eumque, nî fallor, imitatus doctus Poëta Claudianus, uſi, *in majus celebrare* dixerunt. Saluſt. Jugurth. Claudianus Panegyr. *Ex Iſæo.*

Lin. 4. *Curetes.*] MSS. 2. Reg. 1. Colb. & Brun. *Curetas.*

Lin. 13. *Illos dico.*] MSS. 1. Colb. Brun. & edit. Tomeſ. Cellar. Soubr. Walch. *illorum dico.*

Lin. 14. *Nudi, &c.*] Ii ſunt Luperci, juxta illud Virgilii libro 8.

Hinc exultantes Salios, nudoſque Lupercos,
Lanigeroſque apices, & lapſa ancilia cœlo.

Lin. 15. *Aut luto obliti.*] MSS. 4. rec. *obliniti.* Salios & Lupercos hîc deſignat.

Ibidem. *Quid de ſcutis, &c.*] Hæc erant Anoplia. Virgil. in fine 8. Æneid. Erant illa ſcuta ad formam ſcuti brevis, ſeu ancilis illius è cœlo, ut fertur, Numæ temporibus delapſi, ab eoque conſecrati, efformata. Vide Feſtum & Plutarchum in Numâ.

Lin. 16. *Deos ipſos ſe geſtare humeris ſuis arbitrantur.*] Sicut Judæi Arcam fœderis geſtare ſolebant; ita Gentiles eorum ſacra quæ noverant ſunt imitati, atque deorum ſuorum inſignia, arma, vel præcipua inſtrumenta olim ferebant in pompis & ſupplicationibus, eorumque ſimulacra humeris bajulabant, cum luſtratione, quandoque cum litaniis, jejunio vel abſtinentiâ, nonnunquam cum lotione ſimulacrorum in lacu, omnibus coronatis, & lauream in manu geſtantibus. Horumce ethnicorum rituum, præter Lactantium, teſtes ſunt Ovidius Faſtor. lib. 4. à v. 292. ad 335. Tit. Liv. Decad. I. lib. 10. an. 458. III. lib. 2. an. 537. IV. lib. 10. pag. 339. Lucian. pag. 1074. Trebell. Pollio p. 178. & Dionyſ. Halicarn. lib. 2. pag. 91. lib. 8. pag. 510. lib. 9. pag. 597. 599. & lib. 7. pag. 475. ubi ait: *Viri penès quos erat ſumma poteſtas, pompam diis à Capitolio per forum deducebant in Circum maximum, in quâ præibant illorum filii pubertati proximi.* Et infrà pag. 478. *Extremum pompæ agmen claudebant deorum ſimulacra, quæ humeris bajulabantur à viris; eamque præferebant formam, quâ finguntur apud Græcos, eumdem etiam habitum, eademque inſignia, munera item quæ ſinguli inveniſſe, atque hominibus donaſſe traduntur.... Peractâ pompâ confeſtim ſacrificabant Conſules Sacerdoteſque.* Euſtath. ad Homeri Iliad. 1. v. 422. Chriſtiani pariter ad Hebræorum exemplum & ſupplicationes & alia ſacra fecerunt. Multa in hunc modum lege in epiſtolâ 5. Vigilii Epiſcopi Tridentini ad S. Joannem Chryſoſtomum de martyrio SS. Siſinni, Martyrii, & Alexandri, Anagnienſium martyrum.

Digitized by Google

arbitrantur. Nam Furius Bibaculus inter præcipua pietatis exempla numeratur, qui cùm Prætor eſſet, tamen lictoribus præeuntibus, ancile portavit, cùm haberet, magiſtratûs beneficio, muneris ejus vacationem. Non ergo ille Furius, ſed planè furioſus fuit, qui præturam hoc miniſterio ſe putavit ornare. Meritò igitur, cum hæc à viris non imperitis ac rudibus fiant, Lucretius exclamat:

O ſtultas hominum mentes, ô pectora cæca!
Qualibus in tenebris vitæ, quantiſque periclis
Degitur hoc ævi, quodcumque eſt!

Quis hæc ludibria non rideat, qui habeat aliquid ſanitatis? cùm videat homines velut mente captos ea ſeriò facere, quæ ſi quis faciat in luſu, nimis laſcivus & ineptus eſſe videatur.

Lin. 2. *Numeratur.*] MSS. 1. Colb. & Brun. *memoratur.*

Lin. 4. *Ille Furius, ſed planè furioſus.*] Alludere videtur ad illud Ovidii:

Cur ego non dicam Furia te furiam?

Francius. De Furio Bibaculo legendus Valer. Maximus lib. 1. cap. 1. exempl. 11.

Lin. 7. *O ſtultas hominum mentes!*] Ità cum omnibus editis cuncti fermè MSS. In 1. Reg. vetuſtiſſimo, & in rec. 1. Colb. & 1. Brun. atque apud Lucretium legitur, *O miſeras.*

Lin. 8. *Qualibus in tenebris.*] Sic emendavimus ex omnibus penè MSS. & optimis editis, ipſoque Lucretio. In 3. Colb. & editis ſeptem eſt, *Quamlibet*; in editis Thyſ. & Gall. *Quamlibet in teneris*; corruptè.

Lin. 10. *Rideat.*] Manuſcriptorum eſt & edit. Torneſ. *Derideat* eſt editorum.

Ibidem. *Habeat aliquid.*] Cicero pro Marcello ſub fin.

Lin. 12. *Nimis laſcivus.*] Ità omnes editi ex MSS. præter 1. Bonon. antiq. & edit. Iſ. in quibus eſt *minùs ſanus*. Carrioni & Francio placeret, *minùs laſcivus*; horum enim actiones valdè erant lubricæ & laſcivæ. Sed rem in medio relinquo: quiſque quod placuerit eligat.

CAPUT XXII.

Quis autor prædictarum vanitatum in Italia apud Romanos fuerit, & quis apud alias gentes.

HARUM vanitatum apud Romanos autor & conſtitutor Sabinus ille rex fuit, qui maximè animos hominum rudes atque imperitos novis ſuperſtitionibus implicavit: quod ut faceret aliquâ cum autoritate, ſimulavit cum Deâ Egeriâ nocturnos ſe habere congreſſus. Erat quædam ſpelunca peropaca in nemore Aricino, unde rivus perenni fonte ma-

Lin. 1. *Sabinus ille rex fuit.*] Numa Pompilius, de quo hîc habes multa ex Livio lib. 10. 4. Decad. & Plutarcho in Numâ.

Lin. 4. *Cum Deâ Egeriâ, &c.*] Hæc hiſtoria ſcribitur à Livio lib. 1. Dionyſ. Halicarnaſſ. lib. 2. Antiq. Valerio Maximo lib. 1. cap. de ſimulatâ Religione, Cicerone lib. 1. de legibus, Ovidio l. 3. Faſtor. Plutarcho in Numâ. *Egeriâ.* Dicta eſt ab egerendo, cui prægnantes ſacrificabant, ut uterum faciliùs egererent, ait Feſtus. De hâc vide Arnob. lib. 5. initio, Tertull. de præſcript. Hæret. in Apol. cap. 25. Auguſt lib. 7. cap. 35. de Civ. Dei, &c. *Betulcius.* & Euſeb. Præparat. Evangel. lib. 9.

Lin. 5. *Aricino.*] MSS. 3. Reg. rec. & edit. Thomaſ. Thyſ. Gall. *Arianq.* Emendavimus *Aricino* ex 2. Reg. & 2. Bonon. quorum duo

nabat ; huc remotis arbitris , ſe inferre conſueverat , ut mentiri poſſet , monitu deæ conjugis ea ſacra populo ſe tradere , quæ acceptiſſima diis eſſent : videlicet aſtutiam Minois voluit imitari : qui ſe in antrum Jovis recondebat , & ibi diu moratus , leges tanquam ſibi à Jove traditas aſſerebat , ut homines ad parendum non modò imperio , ſed etiam religione conſtringeret. Nec difficile ſanè fuit perſuadere paſtoribus. Itaque pontifices , flamines , ſalios , augures creavit , deos per familias deſcripſit. Sic novi populi feroces animos mitigavit , & ad ſtudia pacis à rebus bellicis avocavit. Sed cùm alios falleret , ſeipſum tamen non fefellit. Nam poſt annos plurimos , Cornelio & Bebio Coſſ. in agro ſcribæ Petilii ſub janiculo arcæ duæ lapideæ ſunt repertæ à foſſoribus , quarum in alterâ corpus Numæ fuit , in alterâ ſeptem Latini libri de jure pontificio , item Græci totidem de diſciplinâ ſapientiæ ſcripti , quibus religiones , non eas modò , quas ipſe inſtituerat , ſed omnes prætereà diſſolvit. Quâ re ad Senatum delatâ , decretum eſt , ut hi libri abolerentur : ita eos Q. Petilius Prætor urbanus in concione populi concremavit , inſipienter id quidem. Quid enim profuit , libros eſſe combuſtos ? cùm hoc ipſum , quòd ſunt ideò combuſti , quia religionibus derogabant , memoriæ ſit traditum ? Nemo ergo tunc in Senatu non ſtultiſſimus. Potuerunt enim & libri aboleri , & res tamen in memoriam non exire. Ita dum volunt etiam poſteris approbare , quantâ pietate de-

ſunt omnium vetuſtiſſimi , ex 1. Colb. Marm. à primâ manu , cunctiſque editis ; faventibus MSS. 1. Colb. Nav. Vict. Brun. in quibus eſt *Aricino* ; Regiis quoque quatuor inter quos eſt Regio-Puteanus , 4. Colbertinis , 3. Lipſ. Goth. Em. Cantabrig. 1. Clarom. Gat. Marm. à 2ª. manu , in quibus eſt *Ericino*. In 1. Reg. eſt *vicino* ; malè. Sed Aricia & nemus Aricinum non ignorantur.

Lin. 3. *Minois.*] Lege de hoc Dialog. Platonis , qui Minos inſcribitur ; Diod. Sicul. lib. 2. Ex Valerio & Platone conſtat , eum novem annis audiviſſe Jovem , ut Sophiſtam. Hinc opinio , Minoa Jovis fuiſſe filium. De quo Homer. Odyſſ. λ. Horat. *Jovis arcanis* , Minos admiſſus. Heſiod. βασιλεύτατον , Lucian. juſtiſſimum , Cyrillus verò τυραννικώτατον vocat. *Idem.*

Lin. 7. *Salios.*] Id eſt , Saltatores , quia feſto Anciliorum ad tibiarum modulos choreas inſtituebant. Eos Numa duodecim conſtituit , quos cognomine *Palatinos* vocavit ; Tullus Hoſtilius totidem adjecit , quos dixit *Collinos*. Vide Livium lib. 1. Florum lib. 1. cap. 2. Dionyſ. Halic. Antiquit. Rom. lib. 3. pag. 45. *Walchius.*

Lin. 10. *Cornelio & Bebio Coſſ.*] Quingentis poſt Numæ obitum annis , ſcilicet anno Urbis 573. Vide Plutarchum in Numâ, qui paulò aliter hanc narrat hiſtoriam in vitâ Numæ. Vide etiam Livium lib. 10. Decad. 4. Valer. Max. lib. 1. cap. de neglectâ religione , Plinium lib. 13. cap. 13. S. Auguſtin. de Civitate Dei lib. 7. cap. 34.

Lin. 16. *Prætor urbanus.*] Præter edit. Thom. Thyſ. Gall. & Spark. in quibus eſt *Prætor urbis* , omnes MSS. & editi habent *Prætor urbanus*. Haud ſecùs Valerius Max. lib. 1. cap. 1. ex quo Lactantius id deſumpſiſſe videtur , niſi quòd Valerius eum vocat *L* (non *Q*) *Petilium*. Et forſan utrumque prænomen habuit Petilius.

Ibidem. *In concione populi concremavit.*) Moris eſt in benè conſtitutis rebuſpub. libros qui religionibus derogant , igne comburere. Arnob. lib. 4. *Quòd ſi haberet vos aliqua pro veſtris religionibus indignatio , has potiùs litteras , hos exurere debuiſtis olim libros iſtos , demoliri , diſſolvere theatra hæc potiùs , in quibus infamiæ numinum propudioſis quotidiè publicantur in fabulis. Nam noſtra quidem ſcripta cur ignibus meruerunt dari ?* Vide Valer. Max. lib. 1. cap. 1. *Libros Græcos quia aliquâ ex parte ad ſolvendam religionem pertinere exiſtimabantur , L. Petilius Prætor urbanus autoritate Senatûs , per victimarios igne facto in conſpectu populi cremavit.* Elmenhorſt.

Lin. 21. *Approbare.*] Gallicè , *faire entendre.*

ſenderint religiones: autoritatem religionum ipſarum, teſtando minuerunt.

Sed ut Pompilius apud Romanos inſtitutor ineptarum religionum fuit, ſic ante Pompilium Faunus in Latio, quin & Saturno avo nefaria ſacra conſtituit, & Picum patrem inter deos honoravit, & ſororem ſuam Fatuam Faunam, eamdemque conjugem conſecravit; quam Gabius Baſſus Fatuam nominatam tradit, quòd mulieribus fata canere conſueviſſet, ut Faunus viris. Eamdem Varro ſcribit tantæ pudicitiæ fuiſſe, ut nemo eam, quoad vixerit, præter virum ſuum mas viderit, nec nomen ejus audierit. Idcircò illi mulieres in operto ſacrificant, & Bonam deam nominant. Et Sextus Clodius in eo libro, quem Græcè ſcripſit, refert Fauni hanc uxorem fuiſſe, quæ quia contra morem decuſque regium clam vini ollam ebiberat, & ebria facta erat, virgis myrteis à viro uſque ad

Lin. 4. *Faunus.*] Latii cultor Faunus audit, quod primus, vel cum primis Latium colere inſtituerit, ut traditum Aurelio Victori in Origin. Rom. eumdem Italiam variis ſuperſtitionibus impleviſſe: Sylvarum & jugerum præſtitem, ipſe ſe ait apud Calpurnium:

Qui juga, qui ſylvas tueor, ſatus æthere Faunus.

Aucupio eumdem præfecit Propertius, ut notat Turneb. Adverſ. lib. 26. cap. 19. *Barthius.*

Ibidem. *Nefaria ſacra.*] Quia infantes Saturno immolabantur. Quod ſcelus Tertullianus exprobrat Gentibus, Apologetic. cap. 9.

Lin. 6. *Fatuam Faunam.*] Sic legendum eſſe patet ex ſequentibus, & nobiſcum cenſent eruditiſſimi viri; & tamen aliter multifariàmque legunt plerique MSS. 2. Regii, 2. Colb. 1. Sorbon. *Fautam Faunam;* 1. Clarom. *Fautam Fannam;* alter Clarom. *Feuteiam Faunam;* 1. Bonon. antiq. *Fenteiam Faunam;* 2. Reg. & Marm. *Fenam Faunam;* Regii duo 900. annorum, Cauc. 3. Colb. & Gat. *Sentam Faunam;* 1. al. Reg. addit *Sentum* ſuper *Faunam*; A. 2. Reg. Pen. Brun. & edit. Rom. 1468. 1470. abeſt *Fautam*, & à 1 Colb. Nav. Vict. in quibus eſt *Fannam*. Eam *Fatuam Faunam*, ut Lactantius, appellat Arnobius l. 1. & 5. Macrobius quoque ſcribit lib. 1. cap. 12. *Hanc eamdem Bonam deam, Faunamque, & Opem, & Fatuam Pontificum libris indigitari.* In Epitomes MS. Taurinenſi eſt *Fentam Faunam.* Vide Juſtin. lib. 43. cap. 1.

Ibidem. *Eamdemque conjugem.*] Ità repoſuimus ex MSS. & edit. Torneſ. In editis eſt, *eamque.*

Ibidem. *Gabius Baſſus.*] Sic lego cum Gellio lib. 2. cap. 4. ac pleriſque & optimis MSS. Regiis 7. 6. Colb. Lipſ. Goth. 1. Sorbon. 1. Clarom. edit. Rom. 1468. 1470. & Cellar. In altero Clarom. eſt *Gabius Balſus* pro *Baſſus;* in 1. Reg. vetuſtiſſimo *Gavius Baſſus*, *u* pro *b;* in altero Regio & Brun. *Gabinius Baſſus;* non *Caius* ut in 12. editis.

Lin. 8. *Nemo eam . . . præter virum ſuum mas viderit.*] Hinc eſt quod nulli viro ejus templum ingredi licuerit. Tibull. lib. 1. Eleg. VI.

Exibit quam ſæpe cave, ſeu viſere dicat,
Sacra bonæ maribus non adeunda deæ.

Propert. lib. IV. Eleg. 10.

Fœmineæ loca clauſa Deæ, fonteſque piandos,
Impunè & nullis ſacra retecta viris.

Nec modò viri ingreſſus prohibiti, ſed ne deorum quidem picturæ maſculæ apertæ in illius templo. Juvenal. Satyr. VI.

—— velari pictura jubetur,
Quæcunque alterius ſexûs imitata figuram eſt.

Dempſterus.

Lin. 10. *In operto ſacrificant.*] Ità Bon. 2. Reg. antiquiſſimi, 2. Brun. & cæteri MSS. optimi; non ut mendosè in nonnullis editis eſt, *in apertos*, quod Lactantii ſententiæ, atque etiam hiſtoriæ repugnat. *Iſæus.*

Lin. 12. *Fauni . . . uxorem.*] Hanc Plutarchus ait fuiſſe Flavii divinatoris uxorem. Macrobius rem longè aliter narrat.

Lin. 13. *Ollam ebiberat.*] Meurſius legendum putat *Obbam;* erat Obba poculi genus. Sed nihil mutare volui; omnes enim MSS. Codd. conſtanter legunt *Ollam*, præter 1. Clarom. *Olam.* Arnob. hanc narrans hiſtoriam, lib. 5. pro *Ollâ* habet *ſeriam;* erat autem *ſeria* vas vinarium fictile oblongum. *Idem.* A Romulo lege cautum eſt ne qua mulier vinum biberet, & quæ bibiſſet, permiſſum eſt marito, ut eam velut adulteram puniret. Vide Dionyſ. Halicarn. l. 2. Plin. l. 14. Plut. in Problem. Athenæum lib, 10. Gellium l. 10. c. 13.

Digitized by Google

ad mortem cæſa. Poſteà verò cùm eum facti ſui pœniteret, & deſiderium ejus ferre non poſſet, divinum illi honorem detuliſſe. Idcircò in ſacris ejus obvolutam vini amphoram poni. Reliquit ergo poſteris Faunus quoque non parùm erroris, quem tamen prudentes quique perſpiciunt. Nam Lucilius eorum ſtultitiam, qui ſimulacra deos putant eſſe, deridet his verſibus:

Terricolas Lamias Fauni, quas Pompiliique
Inſtituere Numa; tremit has; hic omnia ponit.
Ut pueri infantes credunt ſigna omnia ahena
Vivere, & eſſe homines: ſic iſti omnia ficta
Vera putant; credunt ſignis cor ineſſe in ahenis.
Pergula pictorum; veri nihil: omnia ficta.

Poëta quidem ſtultos homines infantibus comparavit. At ego multò imprudentiores eſſe dico. Illi enim ſimulacra homines putant eſſe, hi deos. Illos ætas facit putare quod non eſt, hos ſtultitia. Illi utique brevi deſinunt falli, horum vanitas & durat, & ſemper creſcit. Sacra Liberi Patris primus Orpheus induxit in Græciam, primuſque celebravit in monte Bœotiæ Thebis, ubi Liber natus eſt, proximo, qui cùm frequenter citharæ cantu perſonaret, Citheron appellatus eſt. Ea ſacra etiamnunc Orphica nominantur, in quibus ipſe poſteà dilaceratus, & carptus eſt, & fuit per eadem ferè tempora, quibus Faunus. Sed quis ætate præceſſerit, dubitari poteſt: ſiquidem per eoſdem annos Latinus Priamuſque regnaverunt; item patres eorum Faunus & Laomedon, quo regnante, Orpheus cum Argonautis ad Ilienſium littus acceſſit.

Pag. 104. lin. 13. *Virgis Myrtheis.*] Vide Plutarchi Problem. ubi hanc hiſtoriam ita recitat: eam *Flavii* divinatoris uxorem fuiſſe, *quæ* clam cum largiùs vinum biberet, à marito deprehenſa flagris cæſa eſt; atque inde factum, ut Myrtus in ejuſdem ædem non inferretur, atque vinum quod mulieres in templo bibebant, non vinum, ſed lac appellaretur. *Betuleius.*

Lin. 6. *His verſibus.*] Ità reſtitui ex veteribus edit. Romanis tribus, Iſ. & Cellar. ac MSS. omnibus; præter Cauc. editoſque recentiores, in quibus eſt, *his verbis.*

Lin. 10. *Sic iſti omnia ficta.*] More Græco, alioqui metro deeſt aliquid: quandoque non elidit Lucretius.

Lin. 11. *Credunt ſignis cor ineſſe in ahenis.*] Sic emendavimus ex MSS. 2. Regiis 900. annorum, 1. al. Reg. 2. Colb. & 2. Brun. nec aliter legitur in Epitome cap. 22. Alter 1. Reg. habet *ineſſe in eis*, corruptè; 1. Clarom. *ineſſe anis*, pravè; alter Clarom. *ineſſe petrinis.* In orâ MS. Bonon. antiq. eſt *inanis.*

Lin. 12. *Pergula.*] Eſt pars domus exporrecta & propendens earum generis quas *ſalientes* artifices noſtri appellant.

Lin. 16. *Sacra Liberi Patris.*] Valer. Flaccus lib. 2. Argonautic. elegantiſſimè deſcribit hæc ſacra. De quibus etiam videatur Livius libro 94. Arnobius lib. 5. S. Auguſtin. de Civ. Dei lib. 6. cap. 9. & lib. 18. cap. 13.

Lin. 19. *Citheron appellatus eſt.*] Vide 4. Æneid. 303.

Lin. 20. *Orphica.*] Quæ myſteria Orgia dicuntur ἀπὸ τῆς ὀργῆς, de quibus Clemens Alexand. ſcribit. Signum Bacchicorum Orgiorum eſt, ſerpens myſteriis initiatus. Nazianz. in orat. de luminibus. Epiph. Theodoret. lib. 1. in Therap. Macrob. l. 1. in Som. Scipio. *Betul.*

Ibidem. *Carptus eſt.*] Sic MSS. & editi omnes. Simplex pro compoſito *diſcerptus eſt*; quod uſitatum eſt Lactantio.

Lin. 23. *Faunus & Laomedon.*] Ità habent MSS. 2. Bonon. 4. Reg. quorum duo ſunt 900. annor. Tax. Ultr. Gronov. Em. 3. Colb. Gat. & edit. Iſ. Sparx. Cellar. Walch. In cæte-

Digitized by Google

Procedamus igitur ulteriùs, & quæramus, quis omninò colendorum deorum primus autor extiterit. Didymus in libris ἐξηγήσεως Πινδαρικῆς ait, Meliſſea Cretenſium regem primùm diis ſacrificaſſe, ac ritus novos ſacrorumque pompas introduxiſſe. Hujus duas fuiſſe filias, Amalthæam, & Meliſſam, quæ Jovem puerum caprino lacte ac melle nutrierunt. Unde poëtica illa fabula originem ſumpſit, advolaſſe apes, atque os pueri melle compleſſe. Meliſſam verò à patre primam ſacerdotem Matri magnæ conſtitutam, unde adhuc ejuſdem Matris antiſtites Meliſſæ nuncupantur. Hiſtoria verò ſacra teſtatur, ipſum Jovem, poſtquàm rerum potitus eſt, in tantam inſolentiam veniſſe, ut ipſe ſibi fana multis in locis conſtitueret. Nàm cùm terras circuiret, ut in quamcumque regionem venerat, reges principeſve populorum hoſpitio ſibi & amicitiâ copulabat, & cùm à quoque digrederetur, jubebat ſibi fanum creari hoſpitis ſui nomine, quaſi ita poſſet amicitiæ & fœderis memoria conſervari. Sic conſtituta ſunt templa Jovi Atabyrio, Jovi Labrandio. Ata-

ris editis ac recentibus MSS. 16. pro *Faunus eſt Picus*, pravè. Faunus enim fuit pater Latini, ut Laomedon Priami. Vide Virgilium lib. 7. Æneid. v. 45. & ſeqq. atque ideò dubium eſt, quis, an Orpheus, an Faunus præceſſerat. Nam ſi Pico regnante Orpheus cum Argonautis ad littus Ilienſium venit, tum minimè dubium eſt, quin Orpheus fuerit Fauno vetuſtior.

Lin. 1. *Quis colendorum deorum primus autor extiterit.*] Initium colendorum deorum repetendum eſt non ſolùm poſt, verùm etiam multo ànte diluvium tempore, uno ferè aut altero poſt rerum primordia ſeculo. Sic enim accipiendus eſt locus. Gen. 4. v. ult. *Tunc profanatum eſt in invocando nomen Jehovæ.* Nam, *chalal* (unde in *hophal*) ſæpiſſimè profanare redditur, ut Levit. 19. com. 12. Sic etiam locum hunc intelligit Paraphraſis Chaldaica. R. Salomon Jarchi hæc habet: *Tunc profanatum eſt in invocando ſcilicet nomina hominum, & nomina imaginum, cum nomine ſancti illius, qui benedictus ſit Dei, adeò ut facerent idola, & facerent ea deos.* Sic etiam Arabs Erpenianus: *tunc incœperunt homines deficere à cultu Dei.* Quare idem eſt ac ſi Moſes dixiſſet, Sacroſanctum illud nomen, quod totius univerſi creatorem & Dominum deſignat, rebus creatis impiè tributum. Joſeph. lib. 1. cap. 4. teſtatur, longo ante Noachum tempore idolorum cultum in uſu fuiſſe uſque ad ſeptimam generationem, continuò autem vix ubi diluvium terras reliquerat, nefanda idololatria exordium ſuum ſumpſit. *Et immolabant filios ſuos & filias ſuas dæmoniis. Immiſit Deus in illos ventum procelloſum; & fuit Typhon ventus. Et confregit ventus idola omnia, & diruit templa idolorum, uſquedùm in tumulos pulveris redacti fuerint; & tumuli illi etiamnùm remanent.* Ex Seldeno & Schedio. *Extiterit*, Manuſcriptorum eſt; *extitit*, vulgatorum. At de Idolòlatriæ origine vide librum Sapientiæ capite 13. &c.

Lin. 3. *Cretenſium regem.*] Hinc Servius ait, Cretenſes religionum inventores fuiſſe.

Lin. 11. *Ut in quamcumque regionem venerat.*] MSS. 10. & cuncti ferè editi, *ut in quamque*; 1. MS. Clarom. & 4. vulgati *veniret*, malè. *Ut*, pro ſtatim atque, ubi primùm. Terent. Hecyr.

Ut quiſque venerat, accedebam.

Lin. 12. *Principeſve.*] Ità MSS. antiquiſſimi & optimi, cum multis editis. Scripti 5. rec. *principeſque.*

Lin. 15. *Jovi Atabyrio.*] In MSS. 6. Reg. 1. Bonon. antiq. & 2. Colb. ſcriptum eſt *Ataburio*, eâ videlicet prolatione, quâ Latini olim græcum Υ per *u* repræſentabant. 1. Reg. 1. Colbert. & Brun. *Atavirio*, *u* pro *b*. Templum habuit in monte *Atabyrio*, à quo Atabyrius fuit dictus Jupiter. Diodor. lib. 5. ἐπὶ Ἀ' ὄρυς Ἀ'ταβύρυ (ſic legendum, non ut in editis vitioſè Ἀ'ταμύρυ, *Ex Bocharto* partim.

Ibidem. *Jovi Labrandio.*] Mirum quanta ſit hîc loci in MSS. varietas lectionum: ex his conjicio veram lectionem eſſe *Labrandio.* In 1. Reg. legitur *Labradio*; in 3. Reg. quorum unus eſt 900. annor. 3. Colb. 1. Sorb. 1. Clarom. lego, *Jovi Labrandio*; in Regio-Puteano aliiſque 3. Reg. 2. Colb. Gat. Em. Cantab-

Digitized by Google

hyrius enim & Labrandius hoſpites ejus, atque adjutores in bello fuerunt. Item Jovi Laprio, Jovi Molioni, Jovi Caſio, & quæ ſunt in eumdem modum. Quod ille aſtutiſſimè excogitavit, ut & ſibi honorem divinum, & hoſpitibus ſuis perpetuum nomen acquireret cum religione conjunctum. Gaudebant ergo illi, & hinc imperio ejus libenter obſequebantur, & nominis ſui gratiâ ritus annuos & feſta celebrabant. Simile quiddam in Siciliâ fecit Æneas, cùm conditæ urbi Aceſtæ hoſpitis nomen impoſuit, ut eam poſtmodùm lætus ac libens Aceſtes diligeret, augeret, ornaret. Hoc modo religionem cultûs ſui per orbem terræ Jupiter ſeminavit, & exemplum cæteris ad imitandum dedit. Sive igitur à Meliſſeo, ſicut Didymus tradidit, colendorum deorum ritus effluxit; ſive ab ipſo quoque Jove, ut Euhemerus; de tempore tamen conſtat quandò dii coli cœperint. Meliſſeus quidem multùm anteceſſit ætate, quippe qui educaverit Jovem nepotem. Et idcircò fieri poteſt,

& edit. Rom. 1468. 1470. *Labriande*; in 2. Bonon. & 1. Clarom. *Labiandro*; in 1. Reg. 1. Colb. Vict. & Brun. *Labrianderio*; in Marm. *Labriandrio*; in edit. Cellar. *Labrandreo*; in cunctis penè editis *Labradeo*. Vocatur *Lavrandeus* apud Strabonem 14. pag. 450. 453. *Labranda*, vicus Mylaſiorum in Cariâ, Jovis *Labrandei* templo celebratus. Hujus Jovis ſimulacrum ſecurim manu geſtabat, quam Gyges poſtquàm Candaulem occidit, in Cariam detulit, atque in manu ejus poſuit. Hinc Plutarchus in Quæſtion. 45. Græc. Labrandenum Jovem dictum voluit, quandoquidem Lydii λάβρυν ſecurim appellant. Ex Cellario & Thyſ. Sed tamen ſic ab hoſpite dictum vult Lactantius. Ælianus autem aliâ ratione hoc nomine vocatum ſcribit Jovem. *Labradeus* (inquit) *Jupiter nominatus, eſt quòd permultùm pluiſſet.* Iſæus.

Lin. 2. *Jovi Laprio.*] MSS. 1. Bonon. antiq. & recentiores 1. Reg. 1. Colb. Nav. Lipſ. Brun. *Labrio*: *b* pro *p* ſæpè à librariis poſitum, & è converſo, apud omnes notum. De hoc Jovis nomine nulla eſt apud auctores mentio, præterquam apud Lactantium.

Ibidem. *Jovi Caſio.*] Sic lego cum duobus vetuſtiſſimis MSS. Regiis, aliiſque duobus Reg. 1. Colb. Nav. Vict. Gat. Marm. Em. Chriſt. Brun. necnon editis Betul. ac Cellar. Et rectè. Sic etiam apud Suidam & apud Stephanum *Caſſius*. Apud Lucanum lib. 8.

Et Caſio præferre Jovi.

Item apud Plinium lib. 5. cap. 12. *A Peluſio Caſius mons eſt, & delubrum Jovis Caſii.* In recentioribus 13. Lactantii MSS. & totidem editis eſt, *Caſſio*.

Lin. 3. *Eumdem modum.*] Mirum eſt quantum ad numerum creverint varia Jovis nomina. Trecentos Joves narrat Varro, cum variis epithetis & cognominibus; at quæ ſingulorum fuerant, uni ſunt attributa. Hinc error veterum in Jovis hiſtoriâ recitandâ. Ducenta græca illi data nomina poſt Lilium Gyraldum collegit Xyſtus Betuleius ad caput 22. hujus libri Lactantiani, & centum ac ſexaginta Latina nomina. Idem fuit de Hercule & de Mercurio, ſicut & de Belo in hiſtoriâ veteri Aſſyriacâ & Babylonicâ.

Lin. 5. *Et hinc imperio ejus libenter obſequebantur.*] *Hinc* repoſui, eruditorum conſilio, ex MSS. 2. Colb. & 2. Brun. pro *huic imperio ejus*, quod eſt in cæteris.

Lin. 7. *Æneas.*] Vide Æneid. 5.

Lin. 11. *Tradidit.*] Hîc repoſuimus *tradidit* ex MSS. penè omnibus, & edit. Torneſ. & Walch. In 3. Reg. 1. Colb. Gat. Brun. & edit. Rom. 1470. eſt, *tradit*. At in cunctis ferè editis legitur, *ſive ab ipſo quoque Jove, ut Euhemerus tradidit*: ſed minùs benè, quia contra fidem manuſcriptorum.

Lin. 14. *Jovem nepotem.*] Scilicet Urani, qui primus orbis univerſi imperio præfuit. Is enim ex Tellure uxore filium ſuſcepit Saturnum, Saturnus ex Rheâ Jovem: ſic Apollod. Lactantius etiam hîc ſubdit aviam Tellurem, quæ fuit Urani conjux; Uranus ergo avus Jovis, & Jupiter ejus nepos, ut ait etiam ſuprà cap. 5. & in fin. cap. 2. Hæc igitur recta lectio eſt ab omnibus ferè excuſis libris agnita, non *pronepotem* ex MSS. & edit. Rom. Torn. Soubron. Iſ. & Plantin. in marg. quæ lectio Lactantio contraria eſt, qui Saturnum facit Jovis patrem, & Saturnum Urani ſeu Cœli filium.

Digitized by Google

vel ut antè, vel adhuc puero Jove deos colere inſtituerit, id eſt alumni ſui matrem; & aviam Tellurem quæ fuit Urani conjux, & patrem Saturnum: & ipſe hoc exemplo atque inſtituto Jovem ad tantam ſuperbiam provexerit, ut poſteà ſibi divinos honores auderet aſſumere.

Lin. 2. *Tellurem.*] De ejus in urbe Româ æde lege Plin. 34. 9. Valer. Max. 6. 3. Auguſtin. de Civit. Dei 4. Plura Macrob. Saturnal. 1. Terram matrem etiam Perſæ coluere, Herodot. in Clio; & Scythæ, idem in Melpomene; & ſub nomine *Herthi*, etiam Germani, teſte Tacito 40. 3. Ita *Freinshemius* in Tacitum.

CAPUT XXIII.

De vanarum ſuperſtitionum ætatibus, & quibus cœperint temporibus.

NUNC quoniam vanarum ſuperſtitionum originem deprehendimus, ſupereſt ut etiam tempora colligamus, per quæ fuerint illi quorum memoria colitur. Theophilus in libro de temporibus ad Autolicum ſcripto ait, in hiſtoriâ ſuâ Thallum dicere, quòd Belus, quem Babylonii & Aſſyrii colunt, antiquior Trojano bello fuiſſe invenitur trecentis viginti duobus annis: Belum autem Saturno æqualem fuiſſe, & utrumque uno tempore adoleviſſe. Quod adeò verum eſt, ut ratio-

Lin. 3. *Theophilus.*] Sextus hic Antiochenæ Eccleſiæ Epiſcopus fuit, teſte Hieronymo, floruitque ſub imperatore Antonino Vero, proximè nimirùm poſt Apoſtolorum tempora. Euſeb. de hoc etiam teſtatur lib. 4. Hiſt. Eccleſ. *Betuleius.* Hic vixit circà annum vulgaris æræ 160.

Ibidem. *De Temporibus.*] Inter cætera Theophili monumenta extat, non liber de temporibus, ſed opus ad Autolicum adverſus gentes tribus libris. 1°. Libro docet Theophilus quid ſit Deus; 2°. Gentium Idololatriam & ſuperſtitionem refellit; 3°. agit de Temporibus deorum Gentilium: ſed hodiè ex veteribus monumentis elucidata ſunt quadamtenùs veteris hiſtoriæ tempora.

Lin. 4. *Thallum.*] Ità legitur in cunctis fermè MSS. In rec. 2. Reg. Vict. Nav. Brun. *Thallium*; in 4. Colb. *Thallion*; in uno autem Clarom. eſt *Thalion*; in plerisque excuſis *Thalum.* Sed ſcribendum *Thallum* ex Tertulliano Apolog. 2. Minutio, & ipſomet Lactantio ſuprà cap. 13. Monente Meurſio.

Ibidem. *Quòd Belus, &c.*] Hunc Belum arbitror Nimrodum, quia huic regni principium in terrâ Sennaar Babylon fuit. *Gen.* 10. *v.* 10. at conditorem Babylonis Belum vocant gentiles; inque his Dorotheus Sidonius, Poëta vetuſtus:

Antiqua urbs Babylon, Tyrio quæ condita Belo.

Artabanus apud Euſeb. lib. 9. Præpar. Evang. cap. 41. ubi retuliſſet, ut primitùs omnia aquis fuerint obruta, addit Belum ſiccaſſe loca, *ac Babylonem mœnibus cinxiſſe*. Servio propterea dicitur *Belus primus rex Aſſyriorum.* Ejus ſepultura fuit Babylone; ſed Xerxes eam deſtruxit, ut refert Strabo initio ſextidecimi. De Beli hujus cultu inſignis eſt locus Claudiani in primo de laudibus Stiliconis: ſed corruptus, cùm juxta certiſſimam Scaligeri emendationem, in 6. de emendatione temporum, pro *Belli* debeat legi *Beli*. Fuit autem Belus cum Sole cultus. *Voſſius.*

Lin. 6. *Trecentis viginti duobus annis.*] Thalli lapſum, quem ſecutus eſt Theophilus, & deinde Lactantius, oſtendit luculenter Pererius in comm. ad Daniel. *lib.* 16. *cap.* 14. *& lib.* 2. *Diſp. de* 70. *ſeptim. part.* 1. *quæſt.* 2. Quamvis autem in hâc ſupputatione mirè varient Chronologi, omnium tamen expenſis ſententiis, haud minùs, quàm octingentis vel nongentis circiter annis Belum Trojano excidio antiquiorem fuiſſe conſtat. *Iſæus.* Nil tamen de hoc certi definiri poteſt, propter varios Babyloniorum & Aſſyriorum Belos, qui his nationibus diverſis imperarunt temporibus.

Digitized by Google

ne ipſâ colligi poſſit. Nam & Agamemnon, qui geſſit bellum Troïcum, Jovis abnepos fuit, & Achilles Ajaxque pronepotes, & Ulyſſes eodem gradu proximus fuit; Priamus quidem longâ ſerie. Sed autores quidam tradunt, Dardanum & Jaſium Coriti filios fuiſſe, non Jovis. Nec enim, ſi ita fuiſſet, ad uſus impudicos Ganymedem pronepotem ſuum habere potuiſſet. Itaque parentibus illorum, quos ſuprà nominavi, ſi congruentes annos dividas, numerus conſentiet. Ab excidio autem Trojanæ urbis colliguntur anni MCCCCLXX. Ex hâc temporum ratione manifeſtum eſt, ante annos non ampliùs quàm MDCCC. natum eſſe Saturnum, qui & ſator omnium deorum fuit. Non ergo iſti glorientur ſacrorum vetuſtate, quorum & origo, & ratio, & tempora deprehenſa ſunt. Reſtant adhuc aliqua, quæ ad arguendas religiones falſas plurimùm valent. Sed jam finem facere libro decrevi, ne modum excedat. Ea enim pleniùs ſunt exequenda, ut omnibus refutatis, quæ veritati videntur obſtare, homines, qui bonorum ignorantiâ vagantur incerti, ad religionem veram poſſimus imbuere. Primus autem ſapientiæ gradus eſt, falſa intelligere; ſecundus, vera cognoſcere. Ergo apud quem hæc prima inſtitutio noſtra profecerit, quâ falſa deteximus, excitabitur ad veri cognitionem, quâ nulla eſt homini jucundior voluptas; & erit jam ſapientiâ cæleſtis diſciplinæ dignus, qui ad cognoſcenda cætera libens ac paratus acceſſerit.

Lin. 6. *Itaque.*] Hæc vox Manuſcriptorum codicum eſt, & veterum 9. editorum. *Ità* rec. editiones habent.

Ibidem. *Si congruentes annos dividas.*] Manuſcripti decem recentiores cum editis habent, *congruenter.* Chronologi vehementer variant, neque in ſupputationibus temporum ſcrupuloſè ſategit Lactantius. *Idem.*

Lin. 9. *Ante annos non ampliùs, &c.*] Falſus apparet calculus. Arnobius aliam inivit ſupputandi rationem, & ad duo millia annorum ab Jove, ad illa uſque tempora interceſſiſſe ſcribit propè finem lib. 2. *Idem.*

Lin. 13. *Ne modum excedat.*] MSS. rec. 2, Reg. Vict. Nav. 1. Colb. Gat. Brun. addunt *oratio;* ſed perperàm.

ANALYSIS LIBRI SECUNDI, QUI INSCRIBITUR DE ORIGINE ERRORIS.

PARTES libri duæ ſunt: PRIMA de vanitate religionis Deorum, ALTERA de origine erroris.

Vanas eſſe religiones Deorum probat,

Primò, quia contra conſcientiam ſuſcipiantur, cùm etiam illi in calamitatibus ad Deum unum confugiant, qui rebus ex ſententiâ fluentibus alacres ad deorum templa currunt.

Secundò, quia non ſunt rationis humanæ: nam curvant cœleſte animal ad veneranda terrena. Status rectus homini & vultus ſublimis datus eſt, ut ſurſùm aſpiciat, non deorſùm: *Cap. primo.*

Tertiò, quia ſimulacra colunt, quæ aut ſunt ſigna deorum mortuorum, aut abſentium, aut præſentium. Si mortuorum, ſtultè colunt. Si abſentium, colendi dii non ſunt, ſi nec vident quæ facimus, nec audiunt quæ precamur. Si præſentium, quia dii abſentes eſſe non poſſunt, ſupervacua ſunt ſimulacra. Præterea Dei in æternum viventis vivum & ſenſibile debet eſſe ſimulacrum. At illorum ſimulacra omni ſenſu carent. Homo eſt ſimulacrorum quaſi parens. Itaque melior qui facit, quàm illa, quæ facta ſunt. In ſimulacro non eſt aliquid hominis præter umbram; ergò multò minus aliquid Dei: *Cap.* 2. His ſubjicitur gravis dehortatio à ſimulacrorum cultu, *uſque ad finem* 2. *Cap.* & reprehenſio Ciceronis, qui cùm intellexerit religionum vanitatem, tamen nec alios ab eâ abducere, nec ipſe eam relinquere voluit: *Cap.* 3.

Rursùm ſimulacra nullam majeſtatem habere aſſerit,

Quòd fuerint in homunculi poteſtate.
Quòd frangi, cremari, perire poſſint.
Quòd ſemetipſa tueri non poſſint.
Quòd cùm violantur, inulta ſint, niſi à colentibus vindicentur.
Quòd oculis ſint ſubjecta, ac proindè non immortalia; itaque fruſtrà ipſis offerri munera.
Meritò Dionyſium Siciliæ tyrannum deos tales contemſiſſe, ſpoliaſſe, illuſiſſe, idque impunè.
C. Verrem impunè tot ſacrilegia commiſiſſe: *Cap.* 4.

Quartò, quia præferunt Deo & parenti opera Dei, non ſolùm Barbari, ſed etiam Stoïci philoſophi, qui omnia cæleſtia, quæ moventur, in deorum numero cenſent: quos non tantùm veritate, ſed etiam verbis ipſorum revincit: *Cap.* 5. & 6.

Quintò, quia Solis, Lunæ, ignis, aquæ, &c. ſimulacra humanum in modum formant, conſecrantque iis manubias & rapinas ſuas, exiſtimantes Deum amare, quidquid ipſi concupiſcunt: *Cap.* 7.

Objectio: *At ii ipſi dii majeſtatem ſuam ſæpè oſtendunt prodigiis, & ſomniis, & auguriis, & oraculis: (Hîc enumerantur multa miracula deorum) Cap.* 8.

Ut cauſam horum miraculorum exponat, altiùs Lactantius narrationem orditur ab ipsâ ſcilicet creatione rerum, de quâ incipit diſſerere, *Cap.* 9. in quo refutat errores philoſophorum de mundo & ejus fabricatore Deo. Deindè perſequitur hiſtoriam creationis, *Cap.* 10. 11. 12. 13. immiſcens identidem diſputatiunculas cum philoſophis, quæ ad creationem pertinent. Tertiò diluvii hiſtoriam attingit, & originem errorum à Chami Hebræorumque defectione deducit, *Cap.* 14. Quartò, creſcente hominum malitiâ, Deum ſcribit miſiſſe Angelos ad tutelam generis humani in erram: quos cùm pellexiſſet diabolus ad vitia, & mulierum congreſſibus inquinaſſet, feciſſe eos diabolum ſuos ſatellites, qui autem ex his fuerunt prognati, eos neque Angelos, neque homines fuiſſe: atque ita duo facta eſſe genera dæmonum, unum cœleſte, alterum terrenum. Atque hos eſſe immundos ſpiritus, malorum, quæ geruntur, autores: qui inſidiis, dolis, erroribus omnia complent, qui inſinuant ſe corporibus hominum, *Cap.* 15. nocere tamen nemini poſſunt, niſi quem habent in ſuâ poteſtate,

Digitized by Google

Cap. 16. Eorum inventa eſſe Aſtrologiam, aruſpicinam, augurationem, oracula, necromantiam, artem magicam. Hos conari homines à culturâ & notitiâ veræ majeſtatis avertere. Indè eſſe miracula, quæ *Cap.* 7. commemorata ſint. Nam cùm diſpoſitiones Dei præſentiant (inquit porrò Lactantius) quippe qui miniſtri ejus fuerunt, interponunt ſe in his rebus, ut quæcunque à Deo vel facta ſunt, vel fiunt, ipſi potiſſimùm facere aut feciſſe videantur; & quoties alicui populo vel orbi ſecundùm Dei ſtatum boni quid impendet, illi ſe id facturos vel prodigiis, vel ſomniis, vel oraculis pollicentur, ſi ſibi templa, ſi honores, ſi ſacrificia tribuantur.

Objectio: *Cur ergò Deus hæc fieri patitur?*

Reſponſ. Ut mala cum bonis pugnent; ut vitia ſint adverſaria virtutibus; ut habeat alios quos puniat, alios quos honoret.

Atque hactenùs hæc diſputatio, quam alterâ parte, *Cap.* 18. Lactantius repetit, ſed generatim: cui ſubjungit gravem dehortationem à religionibus deorum, ſimulacriſque, *Cap.* 19. & quid hactenùs tractarit, quòd ſcilicet inveteratos errores depulerit, quidque porrò tractaturus ſit, exponit, *Cap. ult.* 20.

Altera libri hujus pars eſt de Origine Erroris, quæ non conjunctim, ſed ſparſim hoc libro traditur. Differit autem de origine errorum in ſpecie primùm, deindè in genere. In ſpecie de origine errorum in religione Romanorum: quòd Romulo urbem condente, & peſſimos quoſque in urbem ſuam admittente, ex iis in Senatum legerit eos, qui ætate alios anteibant, & patres appellârit, & hos patres ac pellitos ſenes decreta tuliſſe de Religione, quibus nunc Romani ſerviant. Hortatur ergò, mutent animum, quia nemo, cùm viverent, affinitate illos paſtores dignos judicaſſet, *Cap.* 6. Deindè quia oporteat in eâ re maximè, in quâ vitæ ratio verſatur, ſibi quemque confidere, ſuoque judicio ac propriis ſenſibus niti ad inveſtigandam ac perpendendam veritatem, *Cap.* 7.

In genere omnium errorum duas eſſe cauſas dicit: defectionem Chami & poſteritatis pii Noæ à Deo, *Cap.* 14. & inſidias diaboli, *Cap.* 16. *Scultetus.*

LUCII CÆCILII FIRMIANI LACTANTII DIVINARUM INSTITUTIONUM LIBER SECUNDUS.

DE ORIGINE ERRORIS.

CAPUT PRIMUM.

Quòd rationis oblivio faciat homines ignorantes veri Dei, qui colitur in adverſis, & in proſperis contemnitur.

QUANQUAM primo libro Religiones deorum falſas eſſe monſtraverim; quòd ii, quorum varios diſſimileſque cultus per univerſam terram conſenſus hominum ſtultâ perſuaſione ſuſcepit, mortales fuerint, functique vitâ, divinæ neceſſitati morte conceſſerint: tamen ne qua dubitatio relinquatur, hic ſecundus liber fontem ipſum patefaciet errorum, cauſaſque omnes explicabit, quibus decepti homines, & primitùs deos eſſe crediderint, & poſtmodùm inveteratâ perſuaſione in ſuſceptis praviſſimè Religionibus perſeveraverint. Geſtio enim, Conſtantine Imperator,

Lin. 9. *Geſtio enim, Conſtantine Imperator.*] Hæc duo poſtrema verba ſunt in antiquiſſimo 900. annorum codice Regio, in alio item Reg. 7. Vaticanis, 2. Lipſienſibus, Balliol. Marm. & in editis Soubron. Faſitel. 1543. Gymnic. 1555. Betul. Torneſ. 2. Pariſ. Thomaſ. Thyſ. Gall. Spark. Cellar. Walch. At in Rohanneo & Sangerm. Soubron. 2. Pariſ. multis deſunt. Regio-Puteanus habet in titulo *ad Conſtantinum Imperatorem.*

Digitized by Google

perator, convictis inanibus, & hominum impiâ vanitate detectâ, ſingularis Dei aſſerere majeſtatem, ſuſcipiens utilius & majus officium revocandi homines à pravis itineribus, & in gratiam ſecum ipſos reducendi, ne ſe (ut quidam philoſophi faciunt) tantoperè deſpiciant, neve ſe infirmos, & ſupervacuos, & nihil, & fruſtrà omninò natos putent. Quæ opinio pleroſque ad vitia compellit. Nam dum exiſtimant, nulli Deo nos eſſe curæ, aut poſt mortem nihil futuros, totos ſe libidinibus addicunt, & dum licere ſibi putant, hauriendis voluptatibus ſitienter incumbunt, per quas imprudentes in laqueos mortis incurrunt; ignorant enim, quæ ſit hominis ratio. Quam ſi tenere vellent, in primis Dominum ſuum agnoſcerent, virtutem juſtitiamque ſequerentur, terrenis figmentis animas ſuas non ſubſternerent, mortiferas libidinum ſuavitates non appeterent: denique ſeipſos magni æſtimarent, atque intelligerent plus eſſe in homine, quàm videtur, cujus vim conditionemque non aliter poſſent retinere, niſi cultum veri parentis ſui, depoſitâ pravitate ſuſceperint. Equidem, ſicut oportet, de ſummâ rerum ſæpenumerò cogitans, admirari ſoleo majeſtatem Dei ſingularis, quæ continet regitque omnia, in tantam veniſſe oblivionem, ut quæ ſola coli debeat, ſola potiſſimùm negligatur; homines autem ipſos ad tantam cæcitatem eſſe deductos, ut vero ac vivo Deo mortuos præferant, terre-

Lin. 1. *Convictis inanibus.*] Ità repoſui ex MSS. 6. Reg. quorum duo ſunt veterrimi, 1. Lipſ. Em. Gat. Marm. & Vict. in marg. edit. Rom. 1470. Gymnic. Faſit. Torn. Thom. Iſ. Thyſ. Cellar. Walch. & ſic legere malo cum eruditis viris Jo. Clerico in Arte Critic. P. III. S. I. c. 4. p. 44. Cellario & Walchio. Planè enim mihi perſuaſi pro *in* poſitum fuiſſe *m*; quod amanuenſibus ſæpè contigiſſe notum eſt. Nam legendum omninò videtur *inanibus*, nempè diis, qui rectiùs opponuntur *ſingulari Deo*, quàm *manes.* 1. Clarom. habet, *convictis diis inanibus*; 1. Colb. pravè *conjunctis inanibus*; in 16. aliis MSS. recent. & 5. editis eſt *convictis manibus.* Vide infrà lib. 3. c. 30. *convictis philoſophiæ diſciplinis*, &c.

Lin. 2. *Suſcipiens.*] Quædam editiones habent *ſuſpicans*, quod idem eſt.

Lin. 4. *Quidam philoſophi.*] Hîc perſtringit Lactantius Epicureos.

Lin. 5. *Et nihil, & fruſtrà.*] Ità reſtituimus ex MSS. 7. Reg. quorum duo ſunt vetuſtiſſimi, 4. Colbert. Goth. Ult. Bonon. minùs antiq. Em. Cantabrig. Brun. edit. Egnat. Pariſ. 1525. Faſit. Graph. In recentioribus 2. Reg. 3. Lipſ. Cauc. Pen. Roſtoch. Pal. 2. Clarom. Chriſt. 1. Colb. edit. Rom. 1470. Gymnic. Betul. Torneſ. Cellar. eſt, *& nihil*; quod abeſt à MS. 1. Bon. antiq. & editis quinque rec. In 1. Colb. *& ad nihil, & fruſtrà.*

Lin. 6. *Nulli Deo.*] De hoc etiam in prioribus primi libri capitibus dictum eſt, ac rurſùs dicetur in opere de Irâ Dei. *Nulli* refertur ad *Curæ.*

Lin. 8. *Hauriendis voluptatibus ſitienter incumbunt.*] MS. 1. Brun. & edit. Pariſ. 1525. *ſitientes.* MSS. 2. Colb. & 1. Clarom. *ſcienter*, pravè. Genuina lectio *ſitienter*, id eſt, avidè. Cicero Tuſcul. 217. a. Nec *ſitienter quid appetens.* Prudentius Cathemerin. 4. v. 88. *Sitienter haurire.* Walch.

Lin. 10. *Dominum ſuum.*] Ità MSS. Rohan. & Sangerman. quod eſt rectius, quàm *Deum ſuum*, ut habent vulgatæ editiones.

Lin. 12. *Suavitates.*] Sic repoſuimus ex MSS. 2. Bonon. & 5. Reg. quorum duo ſunt antiquiſſimi, Tax. 2. Lipſ. Goth. 1. Colb. 2. Clarom. In recentioribus MSS. & in editis eſt *voluptates.*

Lin. 13. *Plus eſſe in homine.*] Id deſumptum eſt ex Platonis Timæo & Cratylo. Vide & Lactant. de Opificio Dei cap. 19. & 20.

Lin. 15. *Poſſent retinere.*] Ità reſtituimus ex MSS. 1. Bonon. antiquiore, & 1. Clarom. In cæteris eſt, *poſſe retineri*, in 1. Reg. *poſſet.*

Ibidem. *Suſceperint.*] Fortè, *ſuſciperent.*

Lin. 20. *Præferant.*] Roſtoch. & Ultr. *anteferant.*

nos autem ſepultoſque in terrâ ei qui fundator ipſius terræ fuit.

Et tamen huic impietati hominum poſſet venia concedi, ſi omninò ab ignorantiâ divini nominis veniret hic error. Cùm verò ipſos deorum cultores ſæpè videamus Deum ſummum & confiteri & prædicare, quam ſibi veniam ſperare poſſunt impietatis ſuæ? qui non agnoſcunt cultum ejus, quem prorsùs ignorari ab homine fas non eſt. Nam & cùm jurant, & cùm optant, & cùm gratias agunt, non Jovem, aut deos multos, ſed Deum nominant: adeò ipſa veritas, cogente naturâ, etiam ab invitis pectoribus erumpit; quod quidem non faciunt in proſperis rebus. Nam tum maximè Deus ex memoriâ hominum elabitur, cùm beneficiis ejus fruentes, honorem dare divinæ indulgentiæ debent. At verò ſi qua neceſſitas gravis preſſerit, tunc Deum recordantur. Si belli terror infremuerit, ſi morborum peſtifera vis incubuerit, ſi alimenta frugibus longa ſiccitas denegaverit, ſi ſæva tempeſtas, ſi grando ingruerit, ad Deum confugitur, à Deo petitur auxilium, Deus, ut ſubveniat, oratur. Si quis in mari vento ſæviente jactatur, hunc invocat. Si quis aliquâ vi affligatur, hunc potiùs implorat. Si quis ad extremam mendicandi neceſſitatem deductus, victum precibus expoſcit, Deum ſolum obteſtatur, & per ejus divinum atque unicum nomen hominum ſibi miſericordiam quærit. Nunquam igitur Dei meminerunt, niſi dum in malis ſunt. Poſtquàm metus deſeruit, & pericula receſſerunt, tum verò alacres ad deorum templa concurrunt; his libant, his ſacrificant, hos coronant. Deo autem, quem in ipsâ neceſſitate imploraverant, ne verbo quidem gratias agunt: adeò ex rerum proſperitate luxuria, ex luxuriâ verò, ut vitia omnia, ſic impietas adverſùs Deum naſcitur.

Lin. 1. *Sepultoſque in terrâ ei.*] MS. 1. Clarom. & recentes edd. ſeptem addunt *præponant*; perperàm, cùm mox præceſſerit verbum *præferant*.

Lin 3. *Nominis.*] Heumannus credit legendum eſſe *numinis*. At non mutamus lectionem MSS. & editorum.

Lin. 12. *Debent.*] Sic repoſui ex omnibus MSS. & 4. edd. In 14. impreſſis eſt *deberent*; ſed malè.

Ibidem. *Si qua neceſſitas.*] Sic Lucret. l. 3.

— *Rebus in arctis*

Acriùs advertunt animos ad relligionem.

Optimè *Rivetus*, in Notis ſuis MSS. ad hunc autorem: Compertum eſt, optimos eſſe nos dum ægri ſumus; unde rectè optat Plinius, *ut tales eſſe ſani perſeveremus, quales nos futuros eſſe profitemur ægroti.*

Lin. 15. *Confugitur.*] Meliùs cum ſequentibus cohæret ex cunctis penè MSS. quàm *confugiunt*, quod eſt duorum rec. MSS. Reg. & editorum.

Lin. 17. *Potiùs.*] Sic reſtituo ex omnibus MSS. & vet. editis Rom. In 14. editis recentioribus eſt *protinùs*. Vide præcedentia.

Lin. 19. *Nomen.*] Ità repoſui ex cunctis MSS. & vet. editis Rom. & Crat. ac Graph. in margine; & aptè quidem ad verba ſtipem mendicantium in nomine Domini. In omnibus ferè editis eſt, *numen*.

Lin. 23. *Hos coronant.*] Simulacra deorum coronari apud Gentiles moris erat. Arnob. lib. 7. *Etiamne dii ſertis, coronis afficiuntur, & floribus?* Vide etiam Clem. Alexand. παιδαγ. lib. 2. cap. 8. Tertullian. de Cor. Mil. cap. 7. *Saturnum Pherecydes ante omnes refert coronatum, Jovem Diodorus poſt devictos Titanas. Dat & Priapo tænias idem, & Ariadnæ ſertum.* Plinius lib. 16. cap. 4. ait, antiquitùs neminem, niſi Deos, coronis ornari ſolitum; & lib. 21. cap. 24. *Coronæ deorum honos erant, & Larium publicorum privatorumque.* Artemidor. lib. 11. Oneirocrit. cap. 34. Sed non ſolùm dii coronati, verùm etiam illi qui ſacris

Digitized by Google

Quânam iſtud ex causâ fieri putemus ? niſi eſſe aliquam perverſam poteſtatem, quæ veritatis ſit ſemper inimica, quæ humanis erroribus gaudeat, cui unicum ac perpetuum ſit opus offundere tenebras, & hominum cæcare mentes, ne lucem videant, ne deniqùe in cœlum aſpiciant, ac naturam corporis ſui ſervent, cujus originem ſuo loco narrabimus; nunc fallacias arguamus. Nam cùm cæteræ animantes pronis corporibus in humum ſpectent, quia rationem ac ſapientiam non acceperunt, nobis autem ſtatus rectus, ſublimis vultus ab artifice Deo datus ſit, apparet iſtas religiones deorum non eſſe rationis humanæ, quia curvant cœleſte animal ad veneranda terrena. Parens enim noſter ille unus & ſolus, & cùm fingeret hominem, id eſt animal intelligens & rationis capax, eum verò ex humo ſublevatum ad contemplationem ſui artificis erexit. Quod optimè ingenioſus poëta ſignavit:

Pronaque cùm ſpectent animalia cætera terram;
Os homini ſublime dedit, cœlumque videre
Juſſit, & erectos ad ſidera tollere vultus.

Hinc utique ἄνθρωπον Græci appellarunt, quòd ſurſùm ſpectet. Ipſi ergo ſibi renuntiant, ſeque hominum nomine abdicant, qui non ſurſùm aſpiciunt, ſed deorsùm: niſi fortè idipſum, quòd recti ſumus, ſine causâ homini attributum putant. Spectare nos cœlum Deus voluit, utique non fruſtrà. Nam & aves, & ex mutis penè omnia cœlum vident; ſed nobis propriè datum eſt, cœlum rigidis ac ſtantibus intueri, ut religionem ibi quæramus, ut Deum, cujus ſedes illa, quoniam oculis non poſſumus, animo contemplemur: quod profectò non facit, qui æs, aut lapidem, quæ ſunt terrena, veneratur. Eſt autem praviſſimum, cùm ratio corporis recta ſit, quod eſt temporale, ipſum verò animum, qui ſit æternus, humilem fieri; cùm figura & ſtatus nihil aliud ſignificent, niſi mentem hominis eò ſpectare oportere, quò vultum & animum tam rectum eſſe

operabantur, imò vaſa etiam ac victimæ, quarum cornua inaurabantur, &c. *Ex Heraldo*, & *Elmenhorſt*.

Lin. 5. *Cujus originem ſuo loco narrabimus; nunc fallacias arguamus.*] Hæc verba extant in antiquiſſ. Bonon. MS. & 1. Clarom. & in editis Thom. Iſ. Thyſ. Gall. Spark. & Walch. In cæteris deſunt. Ea tamen retinenda ſunt, tum propter elegantiam, tum quod aptè congruunt cum re de quâ hîc agitur.

Lin. 7. *In humum.*] Heumannus rectè judicat delendum eſſe *in*, quod juxtà Lactantii phraſim elegantius eſt.

Lin. 12. *Eum verò ex humo ſublevatum*, *&c.*] Cum Thomaſio, & ex MSS. 9. Reg. 1. Bonon. antiq. 5. Colb. Roſtoch. Pal. Cantab. Cauc. Jun. Ultr. tribus Vaticanis, & ed. Rom. 1470. Genevenſi, Torn. Soubr. Iſ hunc locum ita legendum eſſe contendo; non, ut vitiosè in editis pleriſquè, *enimverò ex humo ſublevavit;* nullus ſenſus erit, ſi hæc lectio ſit retinenda; & dicendum eſſet ideò hominem eſſe animal rationis capax, quia Deus eum ſublevavit ex humo, quod abſurdum eſſe patet in cæteris animalibus, quæ etiamſi ex humo conſtent, non tamen ſunt rationis capacia. *Ex Galleo.*

Lin. 13. *Poëta.*] Ovid. initio 1. Metamorph.

Lin. 17. *Græci.*] Vide Platonem in Cratylo & in Timæo; tum etiam Philonem Judæum.

Lin. 23. *Quoniam.*] Sic ex MSS. propè omnibus reſtituimus. In 4. recentioribus & in vulgatis eſt, *quem*. Hæc tamen lectio non eſt inconcinna. In 1. Clarom. *quia*. Sed amplectimur potiùs MSS. codices.

Lin. 26. *Sit.*] Ità omnes MSS. & vet. edd. In 12. impreſſis legitur *eſt*.

Digitized by Google

debere, quàm corpus, ut id, cui dominari debet, imitetur. Verùm homines, & nominis ſui, & rationis obliti, oculos ſuos ab alto dejiciunt, ſoloque defigunt, atque timent opera digitorum ſuorum; quaſi verò quidquam eſſe poſſit artifice ſuo majus.

Lin. 1. *Ut id, cui dominari debet, imitetur.*] Ità emendavimus ex MSS. codicibus Regiis, Bononienſi antiq. 6. Colb. Cauc. Jun. Ultr. Lipſ. Pal. Pen. Roſtoch. Torneſ. Betul. Clarom. Cantabrig. Em. Brun. & vet. editis 3. Romanis, Venet. 1490. Pariſ. 1525. Graph. Betul. Antverp. 1539. Iſ. Cellar. ac Genev. ad marg. In editis rec. octo eſt, *ne id*, pravè. Legendum eſſe *ut id* aſſerit Iſæus & textus ipſe convincit; videlicet ut animus erigendo ſe ad cœlum, imitetur ſtatum corporis quod erectum eſt.

Lin. 3. *Quaſi verò.*] Addidimus *verò* ex MSS. codicibus & edit. Soubron. & Torneſ. Quod tamen deeſt in vulgatis.

CAPUT II.

Quæ fuerit prima cauſa fingendi ſimulacra; de verâ Dei imagine, & ejus vero cultu.

QUÆ igitur amentia eſt, aut ea fingere quæ ipſi poſtmodùm timeant; aut timere quæ finxerint? Non ipſa, inquiunt, timemus, ſed eos, ad quorum imaginem ficta, & quorum nominibus conſecrata ſunt. Nempe ideò timetis, quòd eos eſſe in cœlo arbitramini: neque enim, ſi dii ſunt, aliter fieri poteſt. Cur igitur oculos in cœlum non tollitis? & advocatis eorum nominibus, in aperto ſacrificia celebratis? Cur ad parietes, & ligna, & lapides potiſſimùm, quàm illò ſpectatis, ubi eos eſſe creditis? Quid ſibi templa? quid aræ volunt? quid denique ipſa ſimulacra,

Lin. 1. *Igitur.*] Rohanneus codex legit *ergo*, quod idem eſt.

Lin. 2. *Non ipſa, inquiunt, timemus, &c.*] Sic etiam Euſebius, præfat. lib. 4. refert hoc Gentilibus planum fuiſſe, imagines non eſſe deos. Verba ejus ſunt: Ὅτι μὲν ὖν ὖ θεοὶ ἄψυχα ξόανα προφανὲς ἐ αὐτοῖς. Eamdem exceptionem videſis apud Arnob. lib. 6. Origen. contrà Celſ. lib. 7. Auguſtin. in Pſalm. 113. *Gallæus.*

Lin. 6. *Eorum nominibus.*] Sic repoſuimus ex MSS. & edit. Torneſ. ac Soubron. quod venuſtius eſt quàm *deorum*, ut in vulgatis, cùm vox *dii* mox præceſſerit.

Lin. 8. *Quid ſibi templa?*] Non eſt putandum hìc loci à Lactantio interdictum eſſe omnibus, ne quem locum cultui divino conſecrarent fideles, ſiquidem *templorum* nomine ædes tantùm ſignificet diis Gentilium ſacras; cùm Chriſtiani adeò illud verbum horrerent, ut locum in quo ad res ſacras peragendas convenirent, *Eccleſiæ* ſolùm, aut *Conventiculi* nomine ſignarent. *Spark.*

Quid ſibi templa?] Eccleſias jam à primis ſeculis pro Chriſtianis exſtructas, conſtat ex Lampridio, Flavio Vopiſco, Tertulliano lib. de Idololatriâ, item ad uxorem lib. 2. cap. 9. lib. de velandis virginibus c. 13. & alibi ſæpè. Sed & Cyprianus, qui florebat anno 250. Eccleſiæ, ſub nomine *Dominici*, mentionem egit libro de Operibus & Eleemoſynis; denique ex edicto Diocletiani de diruendis Eccleſiis, & comburendis Chriſtianorum libris, apud Euſebium lib. 8. Hiſtor. cap. 2. & 3. qui eam cladem deplorat, ſicut & Arnobius in fine libri 4. & ipſe Lactantius infrà lib. 5. Videſis illum lib. 6. in fine, libro de Irâ Dei cap. 8. *Ex Iſæo.*

Ibidem. *Quid aræ volunt?*] Nempè in quibus Gentiles ſacrificia diis facere conſuêrunt. Aliàs enim Chriſtianis ſua fuiſſe *altaria* ſatis conſtat ex Sacris litteris. *Spark.*

Digitized by Google

quæ aut mortuorum aut abſentium monimenta ſunt? Nam omninò fingendarum ſimilitudinum ratio idcircò ab hominibus inventa eſt, ut poſſet eorum memoria retineri, qui vel morte ſubtracti, vel abſentiâ fuerant ſeparati. Deos igitur in quorum numero reponemus? Si in mortuorum, quis tam ſtultus ut colat? Si in abſentium; colendi ergo non ſunt, ſi nec vident quæ facimus, nec audiunt quæ precamur. Si autem dii abſentes eſſe non poſſunt, qui quoniam divini ſunt, in quâcumque mundi parte fuerint, vident, & audiunt univerſa; ſupervacua ergo ſunt ſimulacra, illis ubique præſentibus, cùm ſatis ſit audientium nomina precibus advocare. At enim præſentes non niſi ad imagines ſuas adſunt. Ita planè; quemadmodùm vulgus exiſtimat, mortuorum animas circà tumulos & corporum ſuorum reliquiàs oberrare. Sed tamen poſtquàm deus ille præſtò eſſe cœpit, jam ſimulacro ejus opus non eſt.

Quæro enim, ſi quis imaginem hominis peregrè conſtituti contempletur ſæpiùs, ut ex eâ ſolatium capiat abſentis, num idem ſanus eſſe videatur, ſi, eo reverſo atque præſente, in contemplandâ imagine perſeveret, eâque potiùs, quàm ipſius hominis aſpectu frui velit? Minimè profectò. Etenim hominis imago neceſſaria tum videtur, cùm procul abeſt; ſupervacua futura, cùm præſtò eſt: Dei autem, cujus ſpiritus ac numen ubique diffuſum, abeſſe numquam poteſt, ſemper utique imago ſupervacua eſt. Sed verentur, ne omnis eorum religio inanis ſit & vana, ſi nihil in præſenti videant quod adorent, & ideò ſimulacra conſtituunt, quæ quia mortuorum ſunt imagines, ſimilia mortuis ſunt; omni enim ſenſu carent. Dei autem in æternum viventis vivum & ſenſibile debet eſſe ſimulacrum. Quod ſi à ſimilitudine id nomen accepit, quomodò poſſunt iſta ſimulacra Deo ſimilia judicari, quæ nec ſentiunt, nec moventur? Itaque ſimulacrum Dei non illud eſt, quod digitis hominis ex lapide, aut ære, aliâve materiâ fabricatur; ſed ipſe homo, quoniam & ſentit, & movetur, & multas magnaſque actiones habet. Nec intelligunt homines ineptiſſimi, quòd, ſi ſentire ſimulacra & moveri poſſent, ultrò adoratura hominem fuiſſent, à quo ſunt expolita, quæ eſſent aut

Lin. 1. *Fingendarum.*] De hoc vide S. Juſtinum in Parænetico. Vide etiam Sapient. cap. 13. & 14.

Lin. 9. *Nomina.*] Heumannus putat legendum eſſe numina, ſed contrà fidem MSS. & editorum.

Lin. 11. *Mortuorum animas, &c.*] Simile aliquid legimus apud Gregorium Nyſſenum, tractatu de Animâ & Reſurrectione circà medium.

Lin. 12. *Oberrare.*] Gentiles enim exiſtimabant, nondùm humatorum corporum animas in terris oberrare, donec ſepulcro mandarentur mortuorum reliquiæ.

Lin. 15. *Ut ex eâ.*] MSS. 20. *& ex eâ.*

Lin. 20. *Diffuſum.*] Sic & Virgilius, Jove plena ſunt omnia.

Lin. 24. *Senſibile.*] Id eſt, quod ſenſu non careat. *Francius.*

Lin. 26. *Quæ nec ſentiunt.*] Ità repoſuimus ex ed. Soubr. Torn. & Thyſ. ac omnibus MSS. præter Chriſt. & Ald. edit. in quibus eſt, *quæ nihil ſentiunt.*

Lin. 28. *Homo.*] Qui ſcilicet ad imaginem Dei creatus eſt. Geneſ. 1. verſ. 26. Sed *quantò quiſque major eſt*, ait Cicero de Officiis lib. 1. *tantò ſe ſubmiſſiùs gerat.* Vide & S. Auguſtin. lib. 12. de Civit. Dei cap. 23.

Lin. 31. *Adoratura hominem fuiſſent, à quo.*] Sic reſtituimus ex cunctis penè MSS. quod ſequentibus magis reſpondet, quàm lectio 2. Reg. rec. & edit. in quibus eſt, *adoratura homines fuiſſent, à quibus.* In 2. Bonon. eſt *hominem fuiſſent, quo;* in 1. Colb. *ex quo.*

incultus & horridus lapis, aut materia informis ac rudis, niſi fuiſſent ab homine formata.

Homo igitur illorum quaſi parens putandus eſt, per cujus manus nata ſunt, per quem ſpeciem, figuram, pulcritudinem habere cœperunt. Et ideò melior eſt qui fecit, quàm illa quæ facta ſunt. Et tamen factorem ipſum nemo ſuſpicit, aut veretur: quæ fecit, timet, tanquam plus poſſit eſſe in opere, quàm in opifice. Rectè igitur Seneca in libris moralibus, ſimulacra, inquit, deorum venerantur, illis ſupplicant genu poſito, illa adorant, illis per totum aſſident diem, aut aſtant, illis ſtipem jaciunt, victimas cædunt; & cùm hæc tantopere ſuſpiciant, fabros, qui illa fecere, contemnunt. Quid inter ſe tam contrarium, quàm ſtatuarium deſpicere, ſtatuam adorare, & eum ne in convictum quidem admittere, qui tibi deos faciat? Quam ergo vim, quam poteſtatem habere poſſunt, cùm ipſe, qui fecit illa, non habeat? Sed ne hæc quidem dare his potuit, quæ habebat, videre, audire, loqui, moveri. Quiſquamne igitur tam ineptus eſt, ut putet aliquid eſſe in ſimulacro dei, in quo ne hominis quidem quidquam eſt præter umbram? Sed hæc nemo conſiderat; infecti ſunt enim perſuaſione, ac mentes eorum penitùs fucum ſtultitiæ perbiberunt. Adorant ergò inſenſibilia, qui ſentiunt; irrationabilia, qui ſapiunt; exanima, qui vivunt; terrena, qui oriuntur è cœlo. Juvat ergò, velut in aliquâ ſublimi ſpeculâ conſtitutum, unde univerſi exaudire poſſint, Perſianum illud proclamare,

O curva in terras animæ, & cœleſtium inanes!

Cœlum potiùs intuemini, ad cujus ſpectaculum vos excitavit ille artifex

Lin. 6. *Suſpicit.*] Ità emendavimus ex vetuſtiſſimis & optimis MSS. 2. Reg. 2. Bonon. 3. Colb. Torneſ. Goth. 1. Clarom. & pluribus editis. In aliis eſt, *ſuſcipit.*

Lin. 9. *Illis ſtipem jaciunt.*] *Stipes*, Feſto teſte, eſt nummus ſignatus: cujus rei etiam indicio eſt, quòd pecunia, quæ militibus datur, ſtipendium dicitur; & ſponſio pecuniarum, ſtipulatio. *Hoſpinianus.*

Lin. 18. *Fucum ſtultitiæ perbiberunt.*] Sic legunt tres vetuſtiſſimi & optimi MSS. Reg. Cauc. Oxonienſes, 1. Colbert. 1. Sorbon. 1. Clarom. Gat. & edd. Ald. Faſitel. Thom. Iſ. Sparx. & Walch. necnon Bonon. antiq. in quo *perviderunt;* in Marm. *perhiberunt*, vitioſè *h* pro *b*. In 18. MSS. recentioribus eſt *ſuccum*, ſed in octo *perhiberunt.* Prima lectio retineri poteſt (inquit Gallæus) ut tranſlatio à coloribus ſit petita; panni enim fuco inſici rectè dicuntur, ut conſtat ex verſibus illis apud Gellium lib. 20. cap. 8.

Jam ſenſiles tapetes ebrii fuco,
Quos concha purpurâ imbuens venenavit;

quæ lectio magis placebat Antonio Auguſtino Ilerdæ Eſpiſcopo. Magis tamen probarem aliam lectionem *ſuccum ſtultitiæ;* quæ lectio meliùs convenit cum verbo *perbiberunt.* Verùm hæc poſterior probatur Michaëli Thomaſio in notis ad hunc locum.

Lin. 21. *Perſianum.*] Scilicet Satyrâ 2. Utitur Lactantius Gentilium ſcriptorum teſtimoniis contrà Gentes. Sic & S. Auguſtinus lib. 4. de Civit. Dei cap. 30. utitur Varronis autoritate. Vide Tertullianum in Apologetico cap. 11. & Arnobium lib. 6 Sed loco hujus Carminis, *O curva, &c.* legitur in quibuſdam manuſcriptis & editis,

O curas hominum! ô quantum eſt in rebus inane!

Hoc tamen in Perſio nuſquam legitur.

Lin. 24. *Artifex veſter Deus.*] Sic legunt antiquiſſ. MSS. Bon. Lipſ. Pal. Ultr, Jun. 2. Brun. & tres Vaticani. Probo rationem Thomaſii, qui ſic legendum aſſerit, eò quòd primùm locutus fuiſſet de Simulacris, quorum artifex eſt homo; nunc loquens ad homines de Deo, rectè eum veſtrum artificem appellat.

Digitized by Google

veſter Deus. Ille vobis ſublimem vultum dedit; vos in terram curvamini: vos altas mentes, & ad parentem ſuum cum corporibus ſuis erectas, ad inferiora deprimitis, tanquam vos pœniteat, non quadrupedes eſſe natos. Fas non eſt cœleſte animal cum terrenis, in terramque vergentibus coæquari. Quid vos beneficiis cœleſtibus orbatis, pronique in humum veſtrâ ſponte procumbitis? Humi enim miſeri volutamini, cùm deorsùm quæritis, quod in ſublimi quærere debuiſtis. Nam iſta mortalium digitorum ludicra & fragilia figmenta, ex quolibet materiæ genere formata, quid aliud ſunt, niſi terra, ex quâ nata ſunt? Quid ergò rebus inferioribus ſubjacetis? quid capitibus veſtris terram ſuperponitis? Cùm enim vos terræ ſubmittitis, humilioreſque facitis, ipſi vos ultrò ad inferos mergitis, ad mortemque damnatis, quia nihil terrâ inferius & humilius, niſi mors & inferi. Quæ ſi effugere velletis, ſubjectam pedibus veſtris terram contemneretis, corporis ſtatu ſalvo: quod idcircò rectum accepiſtis, quò oculos atque mentem cum eo, qui fecit, conferre poſſitis. Contemnere autem & calcare terram, nihil aliud eſt, quàm ſimulacra non adorare, quia de terrâ ficta ſunt; item divitias non concupiſcere, voluptates corporis ſpernere, quia opes & corpus ipſum, cujus hoſpitio utimur, terra eſt. Vivum colite, ut vivatis; moriatur enim neceſſe eſt, qui ſe ſuamque animam mortuis adjudicavit.

Lin. 2. ***Ad parentem ſuum.***] Ità repoſui ex vet. edit. Rom. & omnibus propè MSS. In 4. rec. & in vulgatis eſt, ***ad patrem ſuum.***

Lin. 4. *In terramque vergentibus coæquari.*] Sic lego cum MSS. veterrimis 1. Bonon. 4. Reg. Cauc. 5. Vatic. 11. aliis, & editis quinque. At 2. Reg. 1. Colb. 1. Clarom. ***adæquari;*** cæteri vulgati cum MSS. rec. octo, ***verſari.*** Quam lectionem non ita probo, eò quòd nullus non verſetur cum terrenis: rectè, dicit Thomaſius, illi dicuntur cum beſtiis coæquari, qui deum ignorant, & terrenas res tantùm appetunt.

Lin. 5. *Orbatis.*] Ità reſtitui ex antiquiſſimis MSS. 1. Bonon. & 2. Reg. itemque ex 15. aliis & ed. Iſ. At 12 ſcripti rec. & vulgati habent ***orbati.***

Lin. 15. ***Poſſitis.***] Sic repoſui ex vetuſtioribus & potioribus MSS. Regio-Put. utroque Bononienſi, Tax. aliiſque. In 12. rec. & in vulgatis eſt ***poſſetis.***

Lin. 20. ***Mortuis.***] Scilicet ſimulacris.

CAPUT III.

Quòd Cicero, aliique doctiores peccaverunt, non avertendo populos ab errore.

SED quid prodeſt ad vulgus & ad homines imperitos hoc modo concionari? cùm videamus etiam doctos & prudentes viros, cum religionum intelligant vanitatem, nihilominùs tamen in iis ipſis, quæ damnant, colendis neſcio quâ pravitate perſtare. Intelligebat Cicero falſa eſſe, quæ homines adorarent. Nam cùm multa dixiſſet, quæ ad everſionem religionum valerent, ait tamen non eſſe illa vulgò diſputanda, ne ſuſceptas

Lin. 4. ***Cicero.***] Scilicet in eximiis de Naturâ deorum libris.

Digitized by Google

publicè religiones diſputatio talis extinguat. Quid de eo facias, qui, cùm errare ſe ſentiat, ultrò ipſe in lapides impingat, ut populus omnis offendat? ipſe ſibi oculos eruat, ut omnes cæci ſint? qui nec de aliis benè mereatur, quos patitur errare; nec de ſe ipſo, qui alienis accedit erroribus, nec utitur tandem ſapientiæ ſuæ bono, ut factis impleat, quod mente percepit, ſed prudens & ſciens pedem laqueo inſerit, ut ſimul cum cæteris, quos liberare ut prudentior debuit, & ipſe capiatur? Quin potiùs, ſi quid tibi, Cicero, virtutis eſt, experire populum facere ſapientem: digna res eſt, ubi omnes eloquentiæ tuæ vires exeras. Non enim verendum eſt, ne te in tam bonâ causâ deficiat oratio, qui ſæpè etiam malas copioſè ac fortiter defendiſti. Sed nimirùm Socratis carcerem times, ideòque patrocinium veritatis ſuſcipere non audes. At mortem ut ſapiens contemnere debuiſti. Et erat quidem multò pulcrius, ut ob benè dicta potiùs, quàm ob maledicta morereris. Nec plus tibi laudis Philippicæ afferre potuerunt, quàm diſcuſſus error humani generis, & mentes hominum ad ſanitatem tuâ diſputatione revocatæ.

Sed concedamus timiditati, quæ in ſapiente eſſe non debet. Quid ergò ipſe in eodem verſaris errore? Video te terrena & manufacta venerari: vana eſſe intelligis, & tamen eadem facis, quæ faciunt ipſi, quos ipſe ſtultiſſimos confiteris. Quid igitur profuit vidiſſe te veritatem, quam nec defenſurus eſſes, nec ſecuturus? Si libenter errant etiam ii, qui errare ſe ſentiunt, quantò magis vulgus indoctum, quod pompis inanibus gaudet, animiſque puerilibus ſpectat omnia? oblectatur frivolis, & ſpecie ſimulacrorum capitur, nec ponderare ſecum unamquamque rem poteſt, ut intelligat nihil colendum eſſe, quod oculis mortalibus cernitur, quia mortale ſit neceſſe eſt. Nec mirandum eſt, ſi Deum non videant, cùm ipſi ne hominem quidem videant, quem videre ſe credunt. Hoc enim quod oculis

Lin. 1. *Quid de eo facias.*] Ità lego cum melioribus & antiquioribus MSS. 6. Reg. 4. Colb. Lipſienſibus, Goth. Em. Brun. In 8. rec. & in vulgatis eſt, *Quid ei facies.*

Lin. 10. *Ne te in tam bonâ causâ deficiat oratio.*] Locutio Ciceroniana, quæ eſt optimorum MSS. & editorum multorum. Scripti 8. rec. & quinque impreſſi habent *tibi.*

Lin. 11. *Sed nimirùm Socratis carcerem times.*] Hîc Ciceronem exagitat Lactantius, quòd veritatem, ne mortis periculum adiret, noluerit Romanis declarare. Val. Max. Xenophon & Diogenes Laertius referunt, quàm forti animo Socrates ab Athenienſibus damnatus, potionem veneni è manu carnificis acceperit. Hanc hiſtoriam refert Plato in Phæd.

Lin. 13. *Et erat quidem multò pulcrius.*] Sic legendum eſt ex antiquo codice Bonon. cum quo 6. Reg 6. Colb. quinque Vaticani, 2. Clarom. & Brun. concordant. Et ſanè niſi copula illa, *&*, addatur, nulla poteſt conſtare ſententia. *Thomaſius.* Sic etiam habent Cauc. Lipſ. Pal. Jun. Sic legit Iſ. Thyſiana editio, & antiquiſſ. A. 1490. ut & Betuleiana. In 12. MSS. deeſt, *quidem.*

Lin. 14. *Philippicæ.*] Novem in M. Antonium Cicero ſcripſerat invectivas, quibus ad imitationem Demoſthenis Philippicarum titulum fecit. Atque hæ orationes in causâ fuerunt, cur ab Auguſto Antonius mortem Ciceronis exoraverit.

Lin. 27. *Hoc enim quod oculis ſubjectum eſt, &c.*) Hîc Platonem ſequitur Lactantius: Plato ſiquidem in Alcibiade hominis eſſentiam poſuit in animâ intellectivâ. Attamen corpus non eſt tantùm inſtrumentum; verùm eſt de eſſentiâ ipſius hominis, qui duabus conſtat partibus, corpore ſcilicet atque animâ intellectivâ: ſed Lactantius denominationem facit à potiori & digniori parte; anima enim eſt potiſſima pars hominis, & ex illâ elucent præcipuæ hominis dignitates. Qui plura volet, conſulat Iſæum in notis ad Lactantium. Has addidimus ad finem hujus voluminis.

Digitized by Google

oculis ſubjectum eſt, non homo, ſed hominis receptaculum eſt; cujus qualitas & figura, non ex lineamentis vaſculi quo continetur, ſed ex factis & moribus pervidetur. Qui ergò colunt ſimulacra, corpora ſunt hominibus carentia, quia ſe corporalibus dediderunt, nec vident plus aliquid mente quàm corpore; cùm ſit animi officium, ea ſubtiliùs cernere, quæ acies corporalis non poteſt intueri. Quos homines idem ille philoſophus ac poëta graviter accuſat, tanquàm humiles & abjectos, qui contra naturæ ſuæ rationem ad veneranda terrena ſe proſternant: ait enim,

Et faciunt animos humiles formidine divûm,
Depreſſoſque premunt ad terram.

Aliud quidem ille, cùm hæc diceret, ſentiebat; nihil utique eſſe colendum, quia dii humana non curent.

Denique alio loco religiones deorum & cultus inane eſſe officium confitetur:

Nec pietas ulla eſt, velatum ſæpe videri
Vertere ſe ad lapidem, atque omnes accedere ad aras,
Et procumbere humi proſtratum, & pandere palmas
Ante deûm delubra, nec aras ſanguine multo
Spargere quadrupedum, nec votis nectere vota.

Quæ profectò ſi caſſa ſunt, non oportet ſublimes & excelſos animos avocari, atque in terram premi, ſed nihil aliud quàm cœleſtia cogitare.

Impugnatæ ſunt ergò à prudentioribus falſæ religiones, quia ſentiebant eſſe falſas: ſed non eſt inducta vera, quia qualis, aut ubi eſſet, ignorabant. Itaque ſic habuerunt, tanquàm nulla eſſet omninò, quia veram non poterant invenire. Et eo modo inciderunt in errorem multò majo-

Lin. 1. *Non homo.*] De hoc vide ſuprà cap. 1. notâ ad lineam 13. pag. 113.

Lin 3. *Corpora ſunt hominibus carentia.*] Sic legendum eſt *hominibus* ex MSS. 2. Bonon. 9. Reg. 3. Vatic. 5. Colb. Cauc. Tax. Pal. Pen. 1. Sorbon. Lipſ. Ultr. 1. Clarom. Em. Cantab. Brun. & ex pluribus editis; quæ vox idem ſonat quod *animabus* in hâc Platonicorum ſententiâ. In 4. MSS. rec. & nonnullis editis eſt *animabus*: ſed legendum *hominibus*, quod eſt multò elegantius juxta Thomaſium; hominis enim eſſentiam & rationem in animâ ſtatuit Plato.

Lin. 4. *Dediderunt.*] Itâ reſtitui ex edit. Iſ. & cunctis ferè MSS. In 2. Colbert. Cauc. Cantab. & in vulgatis eſt *dederunt.*

Lin. 8. *Ait enim.*] Lucret. initio lib. 6. de Nat. rer. v. 51.

Lin. 9. *Et faciunt.*] Lucret. *Efficiunt.*

Lin. 14. *Confitetur.*] Idem Lucret. ad finem 5. libri.

Lin. 15. *Velatum.*] MS. 1. Bonon. antiq. *vulgatum.* Sed vera prior lectio; qui enim deos venerabantur, velato erant capite. Vide Plutarchum ἐν Ῥωμαικοῖς, Plaut. Amphitr. Virgil. lib. 3. Æneid. v. 545.

Lin. 16. *Vertere ſe ad lapidem.*] Sic lego cum veteribus editis Rom. Torn. Soubron. ac omnibus MSS. præter rec. Em. Cantab. & edit. 14. in quibus eſt *Vertier ad lapidem*, ut legitur apud Lucretium.

Lin. 17. *Et procumbere.*] Sic MSS. & edit. Rom. Crat. & Torn. In vulgatis, *Nec procumbere.*

Lin. 21. *Avocari.*] Itâ correxi ex cunctis fermè MSS. & vet. editis. In 2. MSS. rec. & editis *advocari*; in Brun. *evocari.*

Lin. 24. *Et eo modo.*] Sic legendum eſſe cum *Thomaſio* cenſeo ex Bonon. Ultr. 2. Brun. aliiſque MSS. ut ſenſus ſit, refutatis falſis religionibus, & nullâ certâ conſtitutâ, eo tanquàm modo, & viâ quâdam inductos eſſe reprehenſores religionum, ut nullam eſſe dicerent, qui error gravior fuit, quàm eorum qui falſam ſectabantur. *Eodem* autem *modo*, ut in 8. editis & impreſſis eſt, legi nullo modo po-

Digitized by Google

rem, quàm illi qui falſam tenebant. Nam iſti fragilium cultores; quamvis ſint inepti, quia cœleſtia conſtituunt in rebus corruptibilibus atque terrenis, aliquid tamen ſapientiæ retinent, & habere veniam poſſunt, quia ſummum hominis officium, etſi non re ipsâ, tamen propoſito tenent: ſiquidem hominum atque mutorum, vel ſolum, vel certè maximum in religione diſcrimen eſt. Hi verò quantò fuerunt ſapientiores, quòd intellexerunt falſæ religionis errorem, tantò facti ſunt ſtultiores, quòd eſſe aliquam veram non putaverunt. Itaque quoniam facilius eſt de alienis judicare, quàm de ſuis; dum aliorum præcipitium vident, non proſpexerunt quid ante ſuos pedes eſſet. In utrâque igitur parte, & ſumma ſtultitia invenitur, & odor quidam ſapientiæ: ut poſſis dubitare, quos dicas potiſſimùm ſtultiores, illoſne qui falſam religionem ſuſcipiunt, an eos qui nullam. Sed (ut dixi) venia concedi poteſt imperitis, & qui ſe ſapientes non eſſe fateantur: his verò non poteſt, qui ſapientiam profeſſi ſtultitiam potiùs exhibent. Non ſum equidem tam iniquus, ut eos putem divinare potuiſſe, ut veritatem per ſeipſos invenirent; quod fieri ego non poſſe confiteor. Sed hoc ab his exigo, quod ratione ipsâ præſtare potuerunt. Facerent enim prudentiùs, ſi & intelligerent eſſe aliquam veram Religionem, & falſis impugnatis, apertè pronuntiarent, eam, quæ vera eſſet, ab hominibus non teneri.

Sed moverit eos fortaſſe illud, quòd ſi qua vera eſſèt Religio, exeréteſt, quia non eodem modo, neque eiſdem rationibus aliquis efficitur contemptor religionum, vel ſectator falſæ religionis; ſed contrario modo, & planè repugnantibus rationibus. *Gallæus.*

Lin. 5. *Siquidem hominum atque mutorum, vel ſolum, vel certè maximum in Religione diſcrimen eſt.*] Vide infrà hoc eodem libro c. 9. lib. 3. c. 10. lib. de Irâ Dei c. 7. Hæc opinio à Pythagorâ in ſuâ Metempſycoſi manaſſe creditur: quam & Plato habuit, & de quâ Plutarchus ſcribit 5. Placitor. c. 20. Subit mirari Baſilium in Homil. de Paradiſo dicentem, bruta omnia fuiſſe inter ſe ante Adami lapſum concorditer viventia; quæque audirent inter ſe, & mutuò loquerentur ſenſatè. Sed contrà diſſerit S. Auguſt. lib. 11. de Geneſi ad litteram c. 29. Denique ſoli homini rationem tributam eſſe docet Spiritus Sanctus Pſalm. 31. *Sicut equus & mulus quibus non eſt intellectus*; & Pſalm. 44. *Comparatus eſt jumentis inſipientibus.* Quod & ipſe Lactantius aſſeruit libro de Irâ Dei cap. 7. & 13. & de Opificio Dei cap. 2. & 3. Eam hæreſim de brutis ratione participibus Philaſtrius tribuit Gnoſticis & Manichæis. *Iſ.*

Ibidem. *Mutorum.*] Id eſt, animantium.

Lin. 11. *Odor quidam ſapientiæ.*] Id eſt, veſtigium quoddam ſapientiæ.

Lin. 13. *Concedi poteſt.*] Ità repoſuimus ex omnibus propè MSS. & nonnullis editis. Cæteri vulgati & duo MSS. rec. *poſſet.*

Lin. 14. *Et qui ſe ſapientes non eſſe fateantur.*] Sic legendum ex utroque Bononienſi, Regiis, Cauc. Tax. Lipſ. Pal. & editis Iſæ. Thyſ. Gall. Spark. Cellar. ac negatio ponenda eſt ante *eſſe*, non immediatè ante *fateantur*, ſicut in nonnullis MSS. & editis.

Lin. 16. *Potuiſſe.*] Ità reſtitui ex cunctis penè MSS. & veteribus editis benè multis. In 7. ſcriptis totidemque editis rec. *debuiſſe.*

Lin. 17. *Ratione.*] Idem etiam docet Apoſtol. Epiſt. ad Roman. c. 1. v. 19. 20. 21. &c.

Lin. 18. *Eſſe aliquam veram Religionem.*] *Veram* repoſui ex 27. MSS. veteribuſque editis, tribus Romanis, Venet. 1490. Betul. Torn. Soubron. quibus deeſt *Religionem*: quam vocem (abſque *veram*) habent MSS. 2. Bonon. Cauc. Roſtoch. Jun. edit. Thom. Iſ. Thyſ. Gall. Spark. Utramque habent MSS. Vatican. & Ultr. cum editis Ald. Faſit. Graph. Crat. Gymnic. Cellar. Walch. Et inducendam eſſe dictionem *veram* contendit Thomaſius; quia etſi veram Religionem ignorarent, tamen aliquam eſſe Religionem intelligere potuerunt: ad hoc enim demonſtrandum longâ deinceps oratione utitur Lactantius.

Digitized by Google

ret ſe ac vindicaret, nec pateretur eſſe aliud quidquam. Videre enim nullo modo poterant, quarè, aut à quo, & quemadmodùm Religio vera opprimeretur; quod eſt divini ſacramenti, & cœleſtis arcani. Id verò, niſi doceatur, aliquis ſcire nullo pacto poteſt. Summa rei hæc eſt: imperiti & inſipientes falſas religiones pro veris habent, quia neque veram ſciunt, neque falſam intelligunt. Prudentiores verò, quia veram neſciunt, aut in iis, quas falſas eſſe intelligunt, perſeverant, ut aliquid tenere videantur, aut omninò nihil colunt, ne incidant in errorem, cùm id ipſum maximi ſit erroris, vitam pecudum ſub figurâ hominis imitari. Falſum verò intelligere, eſt quidem ſapientiæ, ſed humanæ. Ultra hunc gradum procedi ab homine non poteſt; itaque multi philoſophorum religiones (ut docui) ſuſtulerunt: verum autem ſcire, divinæ eſt ſapientiæ. Homo autem per ſeipſum pervenire ad hanc ſcientiam non poteſt, niſi doceatur à Deo. Ita philoſophi quod ſummum fuit humanæ ſapientiæ aſſecuti ſunt, ut intelligerent quid non ſit: illud aſſequi nequiverunt, ut dicerent quid ſit. Nota Ciceronis vox eſt: Utinam tam facilè vera invenire poſſem, quàm falſa convincere. Quod quia vires humanæ conditionis excedit, ejus officii facultas nobis eſt attributa, quibus tradidit Deus ſcientiam veritatis; cui explicandæ quatuor poſteriores libri ſervient. Nunc interim falſa, ut cœpimus, detegamus.

Lin. 3. *Sacramenti.*] Id eſt myſterii. Aut intelligit ſacras Chriſtianæ Religionis cerimonias, aut æternæ ſapientiæ myſterium, de quâ Paulus 1. ad Corinth. cap. 2. verſ. 7.

Ibidem. *Id verò, niſi doceatur, &c.*] Adverſùs Socinianos militat hæc ſententia, eſtque Apoſtolo conformis 1. Cor. 2. v. 14.

Lin. 10. *Ultra hunc gradum.*] Quia neque caro, neque ſanguis poteſt Chriſtum revelare, ſed Pater, qui in Cœlis eſt.

Lin. 16. *Ciceronis.*] Lib. 1. de Naturâ deorum.

CAPUT IV.

De ſimulacris, ornamentiſque templorum, & eorum contemptu, etiam ab ipſis Gentilibus.

QUID igitur majeſtatis poſſunt habere ſimulacra, quæ fuerunt in homunculi poteſtate, vel ut aliud fierent, vel ut omninò non fierent? Idcircò apud Horatium Priapus ita loquitur:

Olim truncus eram ficulnus, inutile lignum;

Lin. 1. *Quid igitur majeſtatis poſſunt, &c.*] Vide de his differentem in notis Iſæum, & ipſummet Lactantium lib. de Irâ Dei cap. 16. ubi ait eos, quibus perſuaſum eſt Deo placere juſtitiam, venerari eum precibus aſſiduis, & frequentibus votis, ei dona & ſacrificia offerre, juſtis denique operibus eum demereri.

Lin. 3. *Horatium.*] Scilicet 1. Serm. Satyr. 8.

Lin. 4. *Ficulnus.*] Ficulnus proverbiali figurâ ſignificat inutile & fragile. Ficulnus lignum omninò contemptibile & fragile. Cæterùm hujuſmodi figuras Priaporum in Gazophilacia ſua retulerunt eruditi, quas etiam irriſerunt poëtæ veteres, ut videre eſt in antiquo libello, cui titulus eſt *Priapeia*, ſive diverſorum Poëtarum *in Priapum luſus*.

Digitized by Google

Cùm faber incertus, ſcamnum faceretne Priapum,
Maluit eſſe deum. Deus inde ego, furum aviumque
Maxima formido.

Quis non ſit tanto hoc cuſtode ſecurus? Fures enim tam ſtulti ſunt, ut Priapi tentiginem timeant; cum aves ipſæ, quas terrore falcis aut inguinis abigi exiſtimant, ſimulacris fabrefactis, id eſt, hominum planè ſimilibus, inſidant, nidificent, inquinent. Sed Flaccus, ut ſatyrici carminis ſcriptor, deriſit hominum vanitatem. Verùm ii qui faciunt, ſeriam ſe facere rem opinantur. Denique poëta maximus, homo in cæteris prudens, in hoc ſolo non poëticè, ſed aniliter deſipuit; cùm in illis emendatiſſimis libris etiam fieri hoc jubet:

Et cuſtos furum atque avium, cum falce ſalignâ,
Helleſpontiaci ſervet tutela Priapi.

Adorant ergò mortalia, ut à mortalibus facta. Frangi enim, cremari, perire poſſunt. Nam & tectis vetuſtate labentibus ſæpe comminui ſolent, & conſumpta incendio dilabuntur in cinerem, & plerumque (niſi ſua illis magnitudo ſubvenerit, aut cuſtodia diligens ſepſerit) in prædam furibus cedunt. Quæ igitur inſania eſt, ea timere, pro quibus aut ruinæ, aut ignes, aut furta timeantur? Quæ vanitas, aliquam ab his ſperare tutelam, quæ tueri ſemetipſa non poſſunt? Quæ perverſitas, ad eorum præſidia decurrere, quæ ipſa, cùm violantur, inulta ſunt, niſi à colentibus vindicentur? Ubi ergò veritas eſt? ubi nulla vis adhiberi poteſt Religioni; ubi nihil, quod violari poſſit, apparet; ubi ſacrilegium fieri non poteſt.

Quidquid autem oculis manibuſque ſubjectum eſt, id verò, quia fra-

Lin. 4. *Quis non ſit, &c.*] Non eſt hemiſtichium Horatianum, ut in quibuſdam impreſſis exiſtimatum apparet, ſed proſa ipſius Lactantii ironicè loquentis. *Iſæus.*

Lin. 5. *Tentiginem.*] Prurigo veneris eſt, quo verbo & Virgilius & Horatius utuntur.

Lin. 7. *Inſidant.*] Sic lego cum antiquioribus & potioribus MSS. Reg. Bonon. 4. Colb. aliiſque: in 4. Reg. 1. Colb. 1. Clarom. & omnibus ferè editis *inſideant;* in aliis 3. Reg. 1. Colb. 1. Clarom. *inſidiant*, pravè.

Lin. 10. *In hoc ſolo.*] Ità reſtitui ex omnibus MSS. & vet. edit. Rom. Vulgati habent *ſolùm;* 1. Clarom. *ſolummodò.*

Lin. 12. *Et cuſtos.*] Carmina ſunt Virgilii in 4. Georgicor.

Lin. 13. *Helleſpontiaci.*] Priapus colebatur apud Lampſacum, quæ Straboni urbs inſignis eſt Helleſponti; unde Priapus, & Lampſacenus, & Helleſpontiacus dictus eſt. De quo vide Ovidium lib. 6. Faſtorum, & Lactantium cap. 21. libri 1.

Lin. 14. *Cremari, perire poſſunt.*] Sic cum editis Gymnic. Torneſ. Soubr. Cellar. omnes MSS. rotundiùs, quàm duo rec. Reg. & cæteri editi *cremari poſſunt ac perire;* in edit. Betul. eſt, *cremari, perire poſſent.*

Lin. 18. *Ea timere, pro quibus, &c.*] Non inconcinnè notat Galæus poſt Gronovium, rectius fore ſi deleatur vocula *pro*, & legatur, *ea timere quibus aut ruina, aut ignes, aut furta timeantur.* Sic apud Silium Ital.

— *Extrema ſimul gentique urbique timebant.*

Lin. 19. *Sperare.*] Ità cum Cellario & Walchio lego ex omnibus MSS. & edit. Pariſ. 1525. Crat. Gymnic. Torn. Soubr. Cellar. Walch. In edit. Rom. 1470. Faſitel. Egnat. Thom. Iſ. Thyſ. Spark. *ſpectare;* nec malè. *Spectare*, pro *expectare*, forſan genuina Lactantii lectio, qui frequenter verbis ſimplicibus utitur pro compoſitis, ut obſervo aliàs.

Lin. 20. *Quæ tueri ſemetipſa non poſſunt.*] Sic MSS. antiquiores & meliores cum omnibus editis. Scripti recentiores 2. Regii, 4. Colbert. Em. Brun. *quæ tueri ſe nullo modo poſſunt.*

Digitized by Google

gile eſt, ab omni ratione immortalitatis eſt alienum. Fruſtrà igitur homines auro, ebore, gemmis deos excolunt & exornant; quaſi verò ex his rebus ullam poſſint capere voluptatem. Quis uſus eſt pretioſorum munerum nihil ſentientibus? an ille qui mortuis? Pari enim ratione defunctorum corpora, odoribus ac pretioſis veſtibus illita & convoluta, humi

Lin. 4. *Pari enim ratione defunctorum corpora odoribus, &c.*] Uncturam mortuorum in uſu fuiſſe etiam apud Paganos patet ex Plinio Secund. lib. 5. Epiſt. 16. *Non poſſum exprimere verbis, quantùm animi vulnus acceperim, cùm audivi Fundinum ipſum præcipientem, quod in veſtes, margaritas, & gemmas fuerat erogaturus, hoc in thura, & unguenta, & odores impenderetur.* Ex Ovid. 4. Faſt.

Oſculaque adplicuit poſito ſuprema feretro,
Atque ait: invito frater ademte, vale.
Arſuroſque artus unxit.

& Apuleio Apol. *Et ſi thus, & caſiam, & myrrham, cæteroſque id genus odores funeri tantùm emptos arbitreris, cùm & medicamento parentur & ſacrificio.* Hic mos eſt antiquiſſimus, & ab Ægyptiis originem traxiſſe videtur. Sic enim Geneſeos c. ult. *Præcepit* (Joſeph) *ſervis ſuis medicis, ut aromatibus condirent Patrem;* vide etiam verſum ultimum hujuſce capitis. Quomodò autem hæc fierent, narrant Herodotus lib. 2. & Diod. Sicul. Bib. hiſt. lib. 2. cap. 5. Apud Judæos etiam hunc morem obtinuiſſe conſtat ex Matthei 26. ỿ. 10. &c. deinde ad Chriſtianos pervenit. Tertull. de Idololat. *Etiam hominibus ad pigmenta medicinalia, nobis quoque inſuper ad ſolatia ſepulturæ uſui ſunt.* item Apol. c. 42. Nec ſolummodò ungi, verùm etiam lavari ſolebant corpora mortuorum: hinc Virgil. Æneid. VI. *Corpuſque lavant frigentis & unguunt.* Hic abluendi ritus etiam in primitivâ eccleſiâ obtinuit, ut conſtat ex Actorum cap. 9. v. 37. ubi legitur, Tabitham vitâ functam confeſtim lotam fuiſſe. *Ex Kirchmanno.* Et hic mos etiamnùm perſeverat, non modò in omnibus ferè Monachorum ac Monialium cœnobiis, ſed & vulgò in nonnullis provinciis ac Diœceſibus, ut in Abrincenſi, in Vaſcitaniâ & in Benearno ergà mortuos laïcos. De his plura diſſeruimus in Itinerario noſtro Liturgico Gallicè edito Pariſiis anno 1718. Ita *Joannes Le Brun.*

Lin. 5. *Ac pretioſis veſtibus.*] Veſtibus etiam mortuorum corpora induebant Pagani. Quem morem falsè deridet Lucianus de *luctu*, alludens ad veterum ſuperſtitionem, exiſtimantium mortuos in inferis rigere abſque veſtibus, & frigore confici: ſed & Herodotus Muſâ V. Hæc erant Græculorum deliria. Nam Romani, ut ex ſequentibus patebit, aliovorsùm reſpexerunt, veſtibus involventes mortuos, quorum communem per totam adeò Italiam amictum fuiſſe togam, docuit nos Juvenalis Satyra 3.

Pars magna Italiæ, ſi verum admittimus, in quâ
Nemo togam ſumit niſi mortuus.

Et Martialis lib. 9. Epigr. 58.

Et pallens toga mortui tribulis.

Apuleius lib. 1. Florid. *Nam illic quoque viderat hominem præſidere, hominem depugnare, togam quoque parari & voto & funeri: item pallio cadavera operiri & philoſophos.* Cæterùm toga illa fuit varia pro conditione eorum, quibus funus fiebat. Nam in vulgo civium & tacito funere, vulgarem togam, quæ alba erat, uſurpatam exiſtimo. Et de hâc capiendus Plutarchus in Problem. qui inter alias cauſas, cur fœminæ in luctu utantur albis veſtibus, etiam hanc ponit, quòd ipſe mortuus ſit hujuſcemodi veſte indutus. Hujus ritûs, qui hodieque apud Græcos etiam Chriſtianos viget, meminit quoque Homerus Iliad. Σ. de Patrocli funere. Pauperes tamen, & tenuioris fortunæ homines, non videntur elati in albis, monente Artemidoro lib. 2. cap. 3. At hos vilibus pannis fuiſſe involutos exiſtimo, monitus ab Euſebio in Chronicis: *Caſſius Severus, Orator egregius, vigeſimo quinto exilii ſui anno ſummâ inopiâ moritur, vix panno verenda contectus.* Nam aliàs cadavera in honeſtiſſimâ veſte efferri mos erat. Valer. Maximus lib. 4. cap. 5. *Ut fratrem germanum eſſe cognovit, multum ac diu convitio deos ob donum impiæ victoriæ inſectatus, propè caſtra tranſtulit, & pretioſâ veſte opertum rogo impoſuit.* Hieronymus in vitâ Paulæ: *Cur mortuos veſtros auratis obvolvitis veſtibus?* Suetonius in Nerone cap. 1. *Funeratus eſt impensâ ducentorum millium, ſtragulis albis auro intextis, quibus uſus Kalend. Januarii fuerat.* Hinc qui publicè magiſtratum geſſerant, vel bello honorem ſibi quæſiverant, induebantur veſtibus, quæ harum rerum indices eſſent: Polybius lib. 6. Teſtantur id ipſum Livius l. 34. &

Digitized by Google

condunt, quâ Deos honorant, qui neque cùm fierent, ſentiebant, neque cùm coluntur, ſciunt; nec enim ſenſum conſecratione ſumpſerunt. Non placebat Perſio, quòd aurea vaſa templis inferantur, ſupervacuum putanti, eſſe inter religiones, quod non ſanctitatis, ſed avaritiæ ſit inſtrumentum. Illa enim ſatius eſt Deo, quem rectè colas, inferre pro munere,

Compoſitum jus, faſque animi, ſanctoſque receſſus
Mentis, & incoctum generoſo pectus honeſto.

Egregiè, ſapienterque ſenſit. Verùm illud ridiculè ſubdidit: hoc eſſe aurum in templis, quod ſint,

——— Veneri donata à virgine pupa:

quas ille ob minutiem fortaſſe contempſerit. Non videbat enim, ſimulacra ipſa & effigies deorum, Polycleti, & Euphranoris, & Phidiæ manu ex auro atque ebore perfectas, nihil aliud eſſe quàm grandes pupas, non à virginibus, quarum luſibus venia dari poteſt, ſed à barbatis hominibus conſecratas. Meritò igitur etiam ſenum ſtultitiam Seneca deridet. Non, inquit, bis pueri ſumus (ut vulgò dicitur;) ſed ſemper,

---

Valer. Max. lib. 5. cap. 1. Non autem Romæ ſolùm, ſed & Lacedæmone honeſtiores elatos legimus. Apud Romanos veſtium diſcrimen, non in viris tantùm fuit obſervatum, ſed & in matronis. Quarum enim filii magiſtratus curules geſſiſſent, eas in honoratiore veſte elatas patet ex Propertio lib. 4. Eleg. ult.

Et tamen emerui generoſos veſtis honores.

Kirchmannus.

In Oriente etiamnùm perſeverat mos, deferendi ad ſepulcrum, inhumandique Chriſtianorum corpora pretioſioribus ſuis veſtibus induta; in Occidente Sacerdotum & Monach. tantùm quotidianis.

Lin. 3. *Inferantur.*] MS. Brun. & Latinus, *inferrentur*, non malè.

Lin. 7. *Compoſitum.*] Vide Perſ. Satyr. 2. ſub finem. At *compoſitum jus*, eſt jus humanum ſcriptum & ratum; ſicut *fas* eſt jus ſacrum & Religioſum.

Lin. 8. *Incoctum.*] MS. 1. Bonon. antiq. *in cœtu.*

Lin 9. *Ridiculè.*] Ità repoſui ex MSS. veterrimis & optimis Bonon. Reg. 5. Colbert. 1. Clarom. Brun. In 1. Colb. rec. & in editis *ridiculum*. Utraque lectio bona. In 1. al. Clarom. *ridiculosè.*

Ibidem. *Aurum in templis.*] Ità legendum eſſe cenſeo ex MSS. Reſt. Pal. 2. Brun. Caue. Jun. Vet. aliiſque multis, & pleriſque editis. In edit. Thomaſ. & Thyſii haud benè legitur *aureum*. Gallæus.

Lin. 11. *Donata à virgine pupa.*] Hoc pariter ex Perſio deſumptum eſt, Satyrâ 2. cujus hi ſunt verſus integri:

At vos
Dicite, pontifices, in ſacro quid facit aurum?
Nempè hoc, quod Veneri donata à virgine pupa.

Pupæ igitur à virginibus pubertatem conſecutis aut nupturis Veneri ſolitæ dicari, ut ab ephebis bullæ: quia in omni mutatione, inſignia vel inſtrumenta vitæ anteactæ diis conſecrare moris erat. Horatius:

——— Vejanius, armis
Herculis ad poſtem fixis, latet abditus agro.

Idem alibi:

— Donaſſet jamne catenam
Ex voto Laribus quærebat.

Sic zonam virginalem ſuſpendebant nupturæ, & multa teſtimonia. Pupa eſt πλαγγών; unde *plangunculа* apud Cicer. ad Atticum.

Lin. 13. *Polycleti, &c.*] Hi erant eximii Statuarii. Polycleti mentio eſt apud Plinium libro 34. Quintilianum, & Ælianum de variâ hiſtoriâ. Vixit Polycletus circa Olympiadem 87. Euphranor Praxitelis æqualis, fuit & Pictor & Statuarius inſignis, vixitque circa Olympiadem 104. de eo fit mentio in eodem Plinii libro. Phidias verò non minùs præſtans, Athenienſis erat, vixitque circa Olympiad. 82. De quo mentio eſt apud Plinium lib. 35. De hoc argumento vide etiam Tatianum in Oratione adverſus Græcos.

Lin. 17. *Non bis pueri.*] Vetus Proverbium eſt, de quo vide Eraſmum.

Digitized by Google

Verùm hoc intereſt, quòd majora nos ludimus. Ergò his ludicris, & ornatis, & grandibus pupis & unguenta, & thura, & odores inferunt: his opimas & pingues hoſtias immolant, quibus eſt quidem os, ſed carens officio dentium: his peplos & indumenta pretioſa, quibus uſus velaminis nullus eſt: his aurum & argentum conſecrant, quæ tam non habent qui accipiunt, quàm qui illa donarunt.

Nec immeritò Dionyſius Siciliæ tyrannus, poſt victoriam Græciâ potitus, deos tales contempſit, ſpoliavit, illuſit: ſiquidem ſacrilegia ſua jocularibus etiam dictis proſequebatur. Nam cùm Jovi Olympio aureum amiculum detraxiſſet, laneum juſſit imponi, dicens, æſtate grave eſſe aureum, hyeme frigidum, laneum verò utrique tempori aptum. Idem auream barbam detrahens Æſculapio, incongruens & iniquum eſſe ait, cùm Apollo pater ejus imberbis eſſet adhuc, ac lævis, priorem filium quàm patrem barbatum videri. Item pateras, & exuvias, & parva quædam ſigilla, quæ ſimulacrorum protentis manibus tenebantur, detrahebat: & accipere ſe illa, non auferre dicebat; perquàm enim ſtultum eſſe & ingratum, nolle accipere ab his ultrò porrigentibus, à quibus bona ſibi homines precarentur. Hæc ille fecit impunè, quia rex & victor fuit. Quin etiam ſecuta eſt eum ſolita felicitas: vixit enim uſque ad ſenectutem, regnumque per manus filio tradidit. In eo igitur, quia homines ſacrilegia vindicare non poterant, oportuit deos ipſos ſui vindices eſſe. At ſi humilis quiſpiam tale quid commiſerit, huic præſto ſunt flagella, ignes, eculei, cruces, & quidquid excogitare iratis & furentibus licet. Sed cùm puniunt deprehenſos in ſacrilegio, ipſi de deorum ſuorum poteſtate diffidunt. Cur enim illis potiſſimùm non relinquant ulciſcendi ſui locum, ſi eos poſſe aliquid arbitrantur? Quin etiam putant illorum numine accidiſſe, ut prædones rerum ſacrarum deprehenſi tenerentur: & ſæviunt non tam irâ, quàm metu, ne ſi deorum injuriam non vindicaverint, ipſos expetant pœnæ; incredibili ſcilicet vanitate,

Lin. 3. *Quidem os.*] Alludit ad illud Davidicum, *os habent & non loquentur.*

Lin. 4. *His peplos & indumenta pretioſa.*] Dii habebant ſua velamenta atque amicula, quibus veſtiebantur atque ornabantur. Sueton. in Calig. *In templo ſimulacrum ſtabat aureum iconicum, amiciebaturque quotidiè veſte, quali ipſe uteretur.* Eleganter Philo in explicat. Decalogi obſervat, ſimulacrorum artifices ſæpiſſimè omnibus miſeriis conflictari, cùm ſimulacra ab iis ficta & formata, purpurâ auro cæteriſque pretioſis ornamentis decorentur. *Heraldus.*

Lin. 9. *Cum Jovi Olympio aureum amiculum detraxiſſet.*] Hoc enim ornarat ex manubiis Karthaginenſium tyrannus Gelo, ut ait Cicero. Sed de hoc joculari facto & facetis verbis, vide Valerium Maximum libro 1. cap. de neglectâ religione. De hoc & aliis ſimilibus vide Epiphanium in Anchorato, Clementem Alexandr. in Protreptico, Arnobium libro 6. ac Ciceron. lib. 8. de Nat. deor.

Lin. 10. *Amiculum.*] MSS. 2. Reg. Brun. edit. Rom. 1470. Pariſ. Ald. Crat. Graph. Iſ. Walch. *Amictum*; 1. Clarom. *amictulum.*

Lin. 13. *Lævis.*] Benè reſtituimus ex MS. 1. Clarom. & edit. Faſit. Torn. Soubron. Thomaſ. Cellar. Walch. Sex alii ſcripti cum 4. editis habent *levis*; 5. Reg. 4. Colb. 1. Clarom. Brun. & edit. Rom. 1470. *lenis.*

Lin. 21. *Non poterant.*] MSS. 4. Colb. & Brun. *non potuerunt.*

Lin. 29. *Ipſos expetant pœna.*] MSS. 5. Colb. Jun. Roſtoch. 1. Clarom. & edit. Rom. 1470. *ipſos expectant pœna*; 1. Colb. & 1. Clarom. à ſecundâ manu *exponant.* Scripti 1. Bon. antiq. & Cauc. habent, *in ipſos expetant pœna.* Quæ lectio placeret Iſæo, ſi ſcriptum fuiſſet *pœnas.*

Digitized by Google

qui nocituros ſibi deos putent ob aliena ſcelera, qui ipſis; à quibus violati ſpoliatique ſunt, per ſeipſos nihil nocere potuerunt. At enim ſæpè ipſi quoque in ſacrilegos vindicaverunt: poteſt id vel caſu acci-diſſe, quod aliquandò, non ſemper. Sed tamen paulò pòſt, quomodò id acciderit, oſtendam. Nunc interim quæro, cur illi tot & tanta ſacri-legia in Dionyſio non vindicaverunt, qui non furtum, ſed palàm deos ludibrio habuit? Cur hunc tam potentem ſacrilegum à templis, à cere-moniis, ab imaginibus ſuis non arcuerunt? Cur etiam ſacris rebus abla-tis, proſperè navigavit? quod joco ipſe teſtatus eſt (ut ſolebat.) Videtis ne, (inquit comitibus ſuis naufragium timentibus) quàm proſpera ſa-crilegis navigatio ab ipſis diis immortalibus tribuatur? Sed hic fortaſſe à Platone didicerat, deos nihil eſſe.

Quid Caius Verres? quem Tullius accuſator ejus eidem Dionyſio, & Phalaridi, & tyrannis omnibus comparat. Nonne omnem Siciliam compi-lavit, ſublatis deorum ſimulacris, ornamentiſque fanorum? Otioſum eſt perſequi ſingula. Unum libet commemorare, in quo accuſator omnibus eloquentiæ viribus, omni denique conatu vocis & corporis deplora-vit, de Cerere Catinenſi, vel Ennenſi: quarum alterius tanta fuit reli-gio, ut adire templi ejus ſecreta penetralia viris nefas eſſet; alterius antiquitas tanta, ut omnes hiſtoriæ, loquantur ipſam deam fruges in Ennæ ſolo primùm reperiſſe, filiamque ejus virginem ex eodem loco raptam. Denique Gracchanis temporibus, turbatâ republicâ & ſeditionibus & oſ-tentis, cùm repertum eſſet in carminibus Sibyllinis antiquiſſimam Cere-rem debere placari, legati ſunt Ennam miſſi. Hæc igitur Ceres vel re-ligioſiſſima, quam videre maribus ne adorandi quidem gratiâ licebat, vel antiquiſſima, quam Senatus Populuſque Romanus ſacrificiis doniſque placaverat, ex arcanis & vetuſtis penetralibus, à Caio Verre immiſſis la-tronibus ſervis, impunè ſublata eſt. Idem verò cùm affirmaret ſe à Si-culis,

Lin. 1. *Putent ob aliena ſcelera.*] MSS. 4. Colbertini & edit. Rom. 1470. *putant.*

Lin. 10.] *Comitibus ſuis.*] Vide apud Cicer. in fine lib. 3. de Naturâ deorum.

Lin. 12. *Platone.*] Quem diu ſecum ha-buit Dionyſius, ut patet tum ex Laertio, tum ex Epiſtolis Platonicis.

Lin. 13. *Accuſator.*] Cic. in Verr. act. *6.* in fine.

Lin. 16. *Unum.*] Vide Verrin. 4.

Lin. 18. *Catinenſi.*] Ità repoſui ex MSS. codicibus, & vet. editis Rom. 1468. 1470. Dicitur etiam à Pomponio Melâ *Catina*; à Cicerone *Catina* vel *Catine* act. *6.* in Verrem in fine, & Silio lib. 13. Multi editi habent *Catanenſi. Catina* verò nunc eſt *Catana* ad ra-dicem Æthnæ montis, à cujus conflagratione multùm paſſa eſt his ultimis temporibus.

Ibidem. *Ennenſi.*] Ἔννα, Enna, urbs in meditullio Siciliæ, etiam Strabonis & Melæ teſtimoniis, Cereris cultu nobilis. Sic etiam apud Claudianum & Silium Italicum Ceres Ennea nominatur.

Lin. 22. *Gracchanis temporibus.*] Cùm Ti-berio Graccho occiſo, magnorum periculo-rum metus ex oſtentis portenderetur. Ex Ci-cerone de Clar. or. c. 45. *Cellar.* De his ſeditio-nibus Ennenſibus vide Livium Decad. 4.

Lin. 24. *Ceres.*] De Cereris cultu vide ſu-prà libro 1. cap. 21.

Lin. 27. *Caio Verre.*] Cn. Pompeïo primùm & M. Craſſo Coſſ. C. Verres perfunctus Quæ-ſturâ, Legatione, Præturâ urbanâ, cùm eam per triennium tenuiſſet, atque in eâ fuiſſet libidinosè, avarè, crudeliterque verſatus, re-petundarum reus à Siculis poſtulatus eſt. Ex-tant 7. Ciceronis contra Verrem orationes. Sed quod ad præſens negotium attinet, ſexta præ cæteris legenda eſt. Scribitur hiſtoria etiam à Valerio lib. 1. cap. 1.

Digitized by Google

culis, ut cauſam provinciæ ſuſciperet, oratum, his verbis uſus eſt: „ Seſe „ jam ne deos quidem in ſuis urbibus, ad quos confugerent, habere; „ quòd eorum ſimulacra ſanctiſſima C. Verres ex delubris religioſiſſimis „ ſuſtuliſſet “: quaſi verò ſi Verres ex urbibus delubriſque ſuſtulerat, de cœlo quoque ſuſtulerat. Unde apparet iſtos deos nihil habere in ſe ampliùs, quàm materiam de quâ ſunt fabricati. Nec immeritò ad te, Marce Tulli, hoc eſt, ad hominem, Siculi confugerunt; quoniam triennio ſunt experti deos illos nihil valere. Eſſent enim ſtultiſſimi, ſi ad eos ob defendendas injurias hominum confugiſſent, qui Caïo Verri nec pro ſeipſis irati eſſe potuerunt. At enim Verres ob hæc facinora damnatus eſt. Non ergò dii vindicaverunt, ſed Ciceronis induſtria, quâ vel defenſores ejus oppreſſit, vel gratiæ reſtitit. Quid, quòd apud ipſum Verrem non fuit illa damnatio, ſed vacatio? ut quemadmodùm Dionyſio deorum ſpolia geſtanti dii immortales bonam dederant navigationem, ſic etiam Verri bonam quietem tribuiſſe videantur, in quâ ſacrilegiis ſuis tranquillè frui poſſet. Nam frementibus poſteà civilibus bellis, ſub obtentu damnationis ab omni periculo & metu remotus, aliorum graves caſus & miſerabiles exitus audiebat, & qui cecidiſſe ſolus univerſis ſtantibus videbatur, is verò univerſis cadentibus ſolus ſtetit, donec illum & opibus ſacrilegio partis & vitâ ſatiatum, ac ſenectute confectum, proſcriptio triumviralis auferret, eadem ſcilicet quæ Tullium violatæ deorum majeſtatis ultorem. Quin etiam felix in eo ipſo fuit, quòd ante ſuam mortem crudeliſſimum exitum ſui accuſatoris audivit; diis videlicet providentibus, ut ſacrilegus, ac prædo ille religionum ſuarum, non antè moreretur, quàm ſolatium de ultione cepiſſet.

Lin. 5. *De cœlo quoque ſuſtulerat.*] Sic reſtitui ex veteribus editis, cunctiſque MSS. dempto uno Colbertino, cui eſt *ſuſtulerit.* In 12. impreſſis legitur *ſuſtuliſſet.*

Lin. 6. *Ad te, Marce Tulli, hoc eſt, ad hominem.*] Sic legitur in antiquis MSS. Bonon. in editis quibuſdam legebatur, *ad te Marce Tulli, hoc eſt ad te ipſum hominem;* quod minùs rectè eſt propter inutilem repetitionem, ut monet Thomaſius.

Lin. 10. *Potuerunt.*] Ità reſtitui ex MSS. omnibus & editis Rom. 1470. Pariſ. Crat. Torn. Soubron. Cellar. In Ald. 1515. eſt, *potuerunt;* in cæteris vulgatis, *poterant.*

Ibidem. *Damnatus eſt.*] Quadringenties enim ſeſtertiûm abſtulerat, teſte Cicer. Plut. autore, interprete Budæo, tricies ſeſtertiûm: id eſt, ſeptuaginta millia aureorum coronatorum, computante eodem Budæo.

Lin. 11. *Quâ vel defenſores.*] MS. 1. Bon. antiq. & edit. Walch. *qua;* Jun. & ed. Ald. Pariſ. Graph. *quia;* edit. Rom. 1468. *quâ vel deprehenſores.*

Lin. 18. *Qui cecidiſſe.*] De Triumvirorum proſcriptione lege Eutrop. lib. 7. Appianum lib. 4. Plut. in Antonio, Flor. lib. 4. cap. 5. Oroſ. lib. 6. cap. 18. Velleium Paterc. lib. 2. & alios. Nuſpiam tamen, quod ego ſciam, de Verre mentio fit. Forſan id legerat Lactantius in ſcriptis quibuſdam deperditis.

Ibidem. *Univerſis ſtantibus.*] Sic lego cum edit. Torn. Soubron. Walch. cunctiſque MSS. præter 2. rec. Reg. & 14. edit. in quibus eſt *omnibus ſtantibus.*

Digitized by Google

CAPUT V.

Quòd ſolus omnium creator Deus eſt colendus, non verò elementa, nec corpora cœleſtia: Refelliturque Stoïcorum ſententia, qui ſtellas & aſtra deos putant.

QUANTÒ igitur rectius eſt, omiſſis inſenſibilibus & vanis, oculos eò tendere, ubi ſedes, ubi habitatio eſt Dei veri; qui terram ſtabili firmitate ſuſpendit; qui cœlum diſtinxit aſtris fulgentibus; qui ſolem rebus humanis clariſſimum, ac ſingulare lumen, in argumentum ſuæ unicæ majeſtatis accendit: terris autem maria circumfudit, flumina ſempiterno lapſu fluere præcepit.

Juſſit & extendi campos, ſubſidere valles,
Fronde tegi ſilvas, lapidoſos ſurgere montes.

Quæ utique omnia non Jupiter fecit, qui ante annos mille ſeptingentos natus; ſed idem:

Ille opifex rerum, mundi melioris origo,

qui vocatur Deus, cujus principium, quoniam non poteſt comprehendi, ne quæri quidem debet. Satis eſt homini ad plenam perfectamque prudentiam, ſi Deum eſſe intelligat: cujus intelligentiæ vis & ſumma hæc eſt, ut ſuſpiciat & honorificet communem parentem generis humani, & rerum mirabilium fabricatorem. Unde quidam hebetis obtuſique cordis, elementa, quæ & facta ſunt & carent ſenſu, tanquam deos adorant. Qui cùm Dei opera mirarentur, id eſt cœlum cum variis luminibus, terram cum campis & montibus, maria cum fluminibus & ſtagnis & fontibus, earum rerum admiratione obſtupefacti, & ipſius artificis obliti, quem videre non poterant, ejus opera venerari & colere cœperunt; nec

Lin. 1. *Quantò igitur rectius eſt.*] MSS. 1. Bonon. antiq. 1. Clarom. & Cotton. habent: *Quantò igitur honeſtius & rectius eſt.*

Lin. 2. *Ubi ſedes.*] De hâc Lactantii ſententiâ vide Plutarch. de Placitis Philoſophorum lib. 1. cap. 6.

Ibidem. *Qui terram ſtabili.*] Philo Judæus libro de Mundo quærit, quæ ſit baſis univerſi; tandem colligit eam eſſe legem & decretum æterni Dei: huc referas Pſalm. 148. verſ. 6.

Lin. 4. *In argumentum, &c.*] Similia leguntur apud S. Auguſtin. lib. de Geneſi ad litteram.

Lin. 5. *Maria circumfudit.*] Ità legunt omnes MSS. & vulgati, præter 4. rec. edit. quibus eſt *circumfundit.* V. ſeq.

Lin. 7. *Juſſit.*] Hæc ex Ovid. initio 1. Metamorph.

Lin. 9. *Qui ante annos mille ſeptigentos natus.*] MS. Chriſt. *Qui poſt annos mille, &c.* Utraque lectio bona, quæ idem ſignificat. Lactantio enim familiare eſt, cùm de tempore agitur, *antè* uſurpare pro *poſt*; ut in libro 4. Divin. Inſtitutionum cap. 10. ANTE *diem decimum Kalendarum Aprilium Judæi Chriſtum cruci affixerunt;* in libro autem de Mortibus Perſecutorum cap. 2. initio, POST *diem decimum Kalendarum Aprilium, &c.* ut ibi fuſiùs demonſtrabimus, & in Diſſertatione de hoc ipſo libro. De ætate Jovis, vide quæ diximus notâ lineæ 2. pag. 47. ad cap. 11. libri primi.

Lin. 11. *Ille opifex.*] Ovidius ubi ſuprà paulò pòſt.

Digitized by Google

unquàm intelligere quiverunt, quantò major quantòque mirabilior ſit, qui illa fecit ex nihilo. Quæ cùm videant divinis legibus obſequentia commodis atque uſibus hominis perpetuâ neceſſitate famulari, tamen illa deos exiſtimant eſſe; ingrati adversùs beneficia divina, qui Deo & patri indulgentiſſimo ſua ſibi opera prætulerunt. Sed quid mirum, ſi aut barbari, aut imperiti homines errant? cùm etiam philoſophi Stoïcæ diſciplinæ in eâdem ſint opinione, ut omnia cœleſtia, quæ moventur, in deorum numero habenda eſſe cenſeant; ſiquidem Lucilius Stoïcus apud Ciceronem ſic loquitur: „Hanc igitur in ſtellis conſtantiam, hanc tantam „in tam variis curſibus in omni æternitate convenientiam temporum, non „poſſum intelligere ſine mente, ratione, conſilio; quæ cùm in ſideribus „eſſe videamus, non poſſumus ea ipſa non in deorum numero reponere.“ Item paulò ſuperiùs: „Reſtat, inquit, ut motus aſtrorum ſit voluntarius; „quæ qui videat, non indoctè ſolùm, verùm etiam impiè faciat, ſi deos eſſe „neget.“ Nos verò & quidem conſtanter negamus, ac vos, ô philoſophi, non ſolùm indoctos & impios, verùm etiam cæcos, ineptos deliroſque probamus, qui ignorantiam imperitorum vanitate viciſtis. Illi enim Solem & Lunam, vos etiam ſidera deos putatis.

Tradite igitur nobis ſtellarum myſteria, ut aras & templa ſingulis erigamus; ut ſciamus quo quamque ritu, quo die colamus, quibus nominibus, quibus precibus advocemus: niſi fortè nullo diſcrimine tam innumerabiles, tam minutos deos acervatim colere debemus. Quid quòd argumentum illud, quo colligunt univerſa cœleſtia deos eſſe, in contrarium valet. Nam ſi deos eſſe idcircò opinantur, quia certos & rationa-

Lin. 3. *Uſibus hominis.*] MSS. 3. rec. Reg. & editi habent, *uſibus hominum*: at 6. Reg. quorum duo ſunt antiquiſſimi, 2. Colbert. 2. Clarom. *hominis*, unde factum eſt *humanis* in rec. 2. Reg. 4. Colb. Em. Chriſt.

Lin. 4. *Qui Deo & patri indulgentiſſimo ſua ſibi opera prætulerunt.*] Ità cum editis Rom. 1468. & 1470. Iſ. & ſex recentioribus impreſſis antiquiores & potiores MSS. 2. Bon. Reg. Tax. Jun. Pen. 6. Colb. Lipſ. Pal. Brun. & 2. Clarom. niſi quòd in uno Clarom. & 1. Reg. rec. deeſt *&*, ſicut in ſex editis. MS. Cauc. *qui Deo Patri indulgentiſſimo ſuo, ſua ſibi opera*: antiqui enim editiones *ſuus* & *ille* promiſcuè uſurpabant.

Lin. 8. *Lucilius.*] Hoc ex Cicerone deſumptum eſt lib. 2. de Nat. deor. num. 54. ubi reprehenduntur ii, qui ſideribus divinitatem tribuunt. Clinias etiam apud Platonem lib. 10. de Legibus, Soli, Lunæ & Sideribus animam tribuit. Ità ſcriptum reperio in MSS. 9. Reg. 2. Bonon. Tax. Pen. 6. Colb. 2. Clarom. Em. Cantabrig. Brun. in editis Gymnic. Betul. Torn. Soubron. Iſ. Cellar. Walch. & apud Ciceronem ipſum. Scripti Lipſ. Jun. Bodl. Cotton. edit. Rom. 1470. & Crat. habent *Lucillius*; editi 7. *Lucillus*.

Lin. 10. *In tam variis.*] Addita præpoſitio *in* ex omnibus MSS. & cunctis ferè editis: deeſt in 5. vulgatis rec.

Lin. 13. *Reſtat.*] Hoc ex Cicerone, ibid. n. 44.

Lin. 14. *Verùm etiam impiè faciat, ſi deos eſſe neget.*] Plato in Cratylo. Similiter Stoïci, ut Poſidonius apud Stobæum. S. Auguſt. l. 4. de Civ. Dei cap. XI. *Dicunt* (Stoïci) *omnia ſidera partes Jovis eſſe, & omnia vivere, atque rationales animas habere; & ideò ſine controverſiâ deos eſſe.* Voſſius.

Lin. 17. *Illi enim Solem & Lunam.*] Variis gentibus mos fuit, Solem & Lunam adorare. De Perſis Herodotus in Clio. *Sacrificant & Soli, & Lunæ, & Telluri, & Igni, & Aquæ, & Ventis: his enim ſolis ut ſacrificent, antiqua obtinuit conſuetudo.* Idem, de Libyæ populis, in Melpomene: *Sacrificant Soli & Lunæ ſolis, quibus omnes Libyæ populi ſolent immolare.* Schedius.

Lin. 24. *Rationabiles.*] MSS. Brun. *rationales*; & ſic legere malebat Francius.

Digitized by Google

biles curſus habent, errant. Ex hoc enim apparet deos non eſſe, quòd exorbitare illis à præſtitutis itineribus non licet. Cæterùm ſi dii eſſent, hùc atque illùc paſſim ſine ullâ neceſſitate ferrentur, ſicut animantes in terrâ, quarum quia liberæ ſunt voluntates, hùc atque illùc vagantur, ut libuit, & quò quamque mens duxerit, eò fertur. Non eſt igitur aſtrorum motus voluntarius, ſed neceſſarius, quia præſtitutis legibus officiiſque deſerviunt. Sed cùm diſputaret de curſibus ſiderum, quos ex ipsâ rerum ac temporum congruentiâ intelligebat non eſſe fortuitos, exiſtimavit voluntarios eſſe, tamquàm non poſſent tam diſpoſitè, tam ordinatè moveri, niſi ſenſus illis ineſſet officii ſui ſciens. O quàm difficilis eſt ignorantibus veritas, & quàm facilis ſcientibus! Si motus, inquit, aſtrorum fortuiti non ſunt, nihil aliud reſtat, niſi ut voluntarii ſint; immò verò, ut non eſſe fortuitos manifeſtum eſt, ita nec voluntarios. Quomodò igitur in conficiendis itineribus conſtantiam ſuam ſervant? Nimirùm Deus univerſi artifex ſic illa diſpoſuit, ſic machinatus eſt, ut per ſpatia cœli divinâ & admirabili ratione decurrerent, ad efficiendas ſuccedentium ſibi temporum varietates. An Archimedes Siculus concavo ære ſimilitudinem mundi ac figuram potuit machinari, in quo ita ſolem ac lunam compoſuit, ut inæquales motus, & cœleſtibus ſimiles converſionibus, ſingulis quaſi diebus efficerent, & non modò acceſſus ſolis & receſſus, vel incrementa diminutioneſque lunæ, verùm etiam ſtellarum, vel inerrantium, vel vagarum, diſpares curſus orbis ille, dum vertitur, exhiberet? Deus ergò illa vera non potuit machinari, & efficere quæ potuit ſolertia hominis imitatione ſimulare?

Utrùmne igitur Stoïcus, ſi aſtrorum figuras in illo ære pictas effictaſ-

Lin. 5. *Ut libuit.*] Ità omnes editi & MSS. præter ſex rec. in quibus eſt, *ut libet.*

Ibidem. *Eò fertur.*] MSS. 2. rec. *feruntur.*

Ibidem. *Non eſt igitur aſtrorum motus voluntarius.*] Veteres *moveri ſidera* dicebant, cùm oriebantur vel occidebant.

Lin. 17. *An Archimedes, &c.*] Cic. Tuſcul. 1. Nam cùm Archimedes, Lunæ, Solis, *quinque errantium motus in ſphæram illigavit, effecit idem, quod ille qui in Timæo mundum ædificavit Platonis Deus, ut tarditate, celeritate diſſimillimoſque motus una regeret converſio: quod ſi in hoc mundo ſine Deo fieri non poteſt, ne in ſphærâ quidem eoſdem motus Archimedes ſine divino ingenio potuiſſet imitari.* Jul. Firmic. lib. 6. cap. 31. *Hic eſt ille noſter, cujus ingenio ſphæra fabricata cœli lapſum, & omnium ſyderum curſus exemplo divinæ imitationis oſtendit.* Solinus cap. 21. *Hîc domus Archimèdis, qui juxta ſiderum diſciplinam machinarius commentator fuit.* Nec tamen hâc machinâ ſolùm celebris fuit, ſed aliis in obſidione Syracuſarum ab omnibus celebratis. Item hydraulicâ machinâ quâpiam, quam Tertull. laudat cap. 14. lib. de Animâ. *Specta,* inquit, *portentoſiſſimam Archimedis munificentiam, organum hydraulicum dico, tot membra, tot partes, tot compagines, tot itinera vocum, tot compendia ſonorum, tot commercia modorum, tot acies, &c.* Barthius. Hujus ſphæræ meminit etiam Cicero lib. 2. de Naturâ deorum, & lib. 5. Tuſculan. Quæſtionum. Vide etiam Claudianum in Epigrammate de Archimede.

Lin. 19. *Inæquales motus.*] De his vide Plinium lib. 2.

Ibidem. *Converſionibus.*] Id eſt regreſſibus Solis ab uno Tropico ad alium. Vide Plinium lib. 18.

Lin. 22. *Vel inerrantium.*] Hæc lectio eſt omnium MSS. (dempto 1. Oxonienſi) & veterum 2. edit. Rom. Venet. 1490. ac Betul. Iſ. Spark. Cellar. Valch. id eſt, fixarum. Editi plures habent *errantium*, malè: idem enim eſt ac τὸ *vagarum*, quod ſequitur, pro quo eſt *vagantium* in 1. Clar. & Cotton.

Digitized by Google

que vidiſſet, ſuo illa conſilio moveri diceret, ac non potiùs artificis ingenio? Ineſt ergò ſideribus ratio ad peragendos meatus ſuos apta : ſed Dei eſt illa ratio, qui & fecit, & regit omnia, non ipſorum ſiderum, quæ moventur. Nam ſi ſolem ſtare voluiſſet, perpetuus utique dies eſſet. Item, ſi motus aſtra non haberent, quis dubitet ſempiternam noctem fuiſſe futuram? Sed ut diei ac noctis vices eſſent, moveri ea voluit : & tam variè moveri, ut non modò lucis ac tenebrarum mutuæ viciſſitudines fierent, quibus laboris & quietis alterna ſpatia conſtarent; ſed etiam frigoris & caloris, ut diverſorum temporum vis ac poteſtas, vel generandis, vel maturandis frugibus conveniret. Quam ſolertiam divinæ poteſtatis in machinandis itineribus aſtrorum, quia philoſophi non videbant; animalia eſſe ſidera putaverunt; tanquàm pedibus, & ſponte, non divinâ ratione procederent. Cur autem illa excogitaverit Deus, quis non intelligit? Scilicet ne ſolis lumine decedente, nimiùm cæca nox tetris atque horrentibus tenebris ingraveſceret, noceretque viventibus. Itaque & cœlum ſimul mirâ varietate diſtinxit, & tenebras ipſas multis minutiſque luminibus temperavit. Quantò igitur Naſo prudentiùs, quàm illi, qui ſapientiæ ſtudere ſe putant, qui ſentit à Deo lumina illa, ut honorem tenebrarum depellerent, inſtituta! Is eum librum, quo φαινόμενα breviter comprehendit, his tribus verſibus terminavit :

Tot numero, talique Deus ſimulacra figurâ
Impoſuit cœlo, perque atras ſparſa tenebras
Clara pruinoſa juſſit dare lumina nocti.

Quòd ſi fieri non poteſt, ut ſtellæ dii ſint; ergò nec ſol quidem, nec luna dii eſſe poſſunt, quoniam luminibus aſtrorum, non ratione differunt, ſed magnitudine. Quòd ſi hi dii non ſunt; ergò nec cœlum quidem, in quo illa omnia continentur.

Lin. 4. *Solem ſtare.*] Vide Plinium lib. 2. cap. 19.

Lin. 12. *Animalia eſſe ſidera.*] In quo errore fuit & Origenes in libro de Principiis.

Lin. 16. *Minutiſque luminibus.*] Quoad oculum ſcilicet.

Lin. 19. Φαινόμενα.] Hic Ovidii liber, ſive tranſlatio ex Arati Phænomenis, deſumptus eſt. Hæc carmina ex Arato græcè refert Plutarchus lib. 2. de Philoſophor. Placitis cap. 19.

CAPUT VI.

Quòd nec mundus totus, nec elementa ſint Deus, nec animata.

SIMILI modo ſi terra, quam calcamus, quam ſubigimus & colimus ad victum, deus non eſt, nec campi quidem ac montes dii erunt :

Lin. 1. *Si terra, quam calcamus, &c.*] Multæ nationes terram tanquàm deam coluere. A Phrygibus colebatur ſub nomine Rheæ, Cybeles, &c. Aſſyrii itidem illam pro deâ habuère, teſte Macrobio Sat. lib. 1. cap. 23. *Aſſyrii Deo, quem ſummum maximumque venerantur, Adad nomen dederunt : ſubjungunt eidem deam, nomine Adargatim, omnemque poteſtatem cunctarum rerum his duobus attribuunt, Solem Terramque intelligentes.*

ſed ſi hi non ſunt, ergò ne tellus quidem univerſa Deus videri poteſt. Item ſi aqua, quæ ſervit animantibus ad uſum bibendi aut lavandi, deus non eſt, nec fontes quidem, ex quibus aqua profluit. Si fontes non ſunt, nec flumina quidem, quæ de fontibus colliguntur. Si flumina quoque dii non ſunt, ergò & mare, quod ex fluminibus conſtat, Deus haberi non poteſt. Quòd ſi neque cœlum, neque terra, neque mare, quæ mundi partes ſunt, dii eſſe poſſunt; ergò ne mundus quidem totus Deus eſt, quem iidem ipſi Stoïci, & animantem, & ſapientem eſſe contendunt, & propterea Deum: in quo tam inconſtantes fuerunt, ut nihil dictum ſit ab his, quod non ab iiſdem fuerit everſum. Sic enim argumentantur: Fieri non poſſe, ut ſenſu careat, quod ſenſibilia ex ſe generat. Mundus autem generat hominem, qui eſt ſenſu præditus; ergò & ipſum ſenſibilem eſſe. Item: Sine ſenſu eſſe non poſſe, cujus pars habeat ſenſum; igitur quia homo ſenſibilis eſt, etiam mundo, cujus pars homo eſt, ineſſe ſenſum. Propoſitiones quidem veræ ſunt, & ſenſibile eſſe, quod ſenſu præditum gignat, & habere ſenſum, cujus pars ſenſu aucta ſit: ſed aſſumptiones falſæ, quibus argumenta concludunt, quia neque mundus generat hominem, neque homo mundi pars eſt. Nam hominem à principio idem Deus fecit, qui & mundum: & non eſt mundi pars homo, ſicut corporis membrum; poteſt enim mundus eſſe ſine homine, ſicut urbs, & domus. Atqui ut domus unius hominis habitaculum eſt, & urbs unius populi; ſic & mundus domicilium totius generis humani. Et aliud eſt,

Ægyptii etiam illi divinos detulere honores ſub nomine Iſidis, teſte Servio in 8. Æneïd. *Iſis*, inquit, *linguâ Ægyptiorum eſt terra, quam Iſin eſſe volunt.* Item Macrob. Sat. 1. cap. 20. *Iſis junctâ religione celebratur, quæ eſt vel terra, vel natura rerum ſubjacens Soli.* Germani etiam hanc deam coluere, ut teſtatur Tacitus, qui dicit illam vocatam, *Hertham*. Vid. Voſſ. de Idol. cap. 55.

Pag. 133. lin. 1. *Quam ſubigimus & colimus ad victum.*] Ità reſtituimus ex veteribus editis cunctiſque MSS. præter 1. Bonon. antiq. in quo deeſt *& colimus.* De hoc Cato apud Ciceronem de Senectute.

Lin. 2. *Item ſi aqua.*] Præ cunctis gentibus præcipuè aquam venerati videntur Ægyptii & Perſæ. De prioribus ita Plutarch. lib. de Iſ. & Oſir. *Nihil in majore eſt Ægyptiis honore, quàm Nilus.* E noſtris Athanaſius, qui Ægyptius ipſe fuit, Orat. cont. Gentes: *Alii fluvios & fontes, & omnium maximè Ægyptii aquam præcipuè venerati, deoſque appellant.* Similiter Jul. Firmic. de Err. prof. Relig. *Voſſius.*

Lin. 4. *Nec flumina quidem.*] Pro *ne* repoſui *nec* ex MSS. 2. Reg. 3. Colb. Brun. & editis multis: quod præcedentia requirunt.

Lin. 6. *Quæ mundi partes ſunt.*] Eadem mens eſt Ciceronis de Naturâ deorum, ſcilicet partes mundi non eſſe partes Dei.

Lin. 7. *Ergò ne mundus quidem totus Deus eſt.*] De hâc Stoïcorum ſententiâ vide Ciceronem in 4. Academicarum Quæſtion. Mundus erat Stoïcis Deus ipſe. Plutarch. de Phil. Plac. lib. 1. cap. 3. & 7. Epiphan. hæreſ. præfat. Seneca Quæſt. nat. lib. 2. cap. 45. *Vis Deum mundum vocare? non falleris. Ipſe enim eſt totum quod vides, totus operibus ſuis inditus & ſe ſuſtentans vi ſuâ.* Manil. Aſtron. lib. 1.

Quâ pateat mundum divino numine verti,
Atque ipſum eſſe Deum.

Sic & Cato apud Lucanum lib. 9.

Jupiter eſt quodcumque vides, quodcumque movetur.

Lin. 15. *Propoſitiones quidem veræ ſunt . . . ſed aſſumptiones falſæ.*] Ciceroniano more loquitur Lactantius, propoſitionemque vocat eam ſyllogiſmi partem, quam Scholaſtici majorem nominant, & aſſumptionem dicit, quam Scholaſtici minorem vocant. *Ex Iſæo.*

Lin. 22. *Mundus domicilium.*] Sic Cicero lib. 3. de Finibus ait *Mundum autem cenſent regi numine deorum, eumque eſſe quaſi communem urbem & civitatem hominum & deorum;*

Digitized by Google

quod incolitur, aliud, quod incolit. Sed illi, dum ſtudent id, quod falsò ſuſceperant, confirmare, & ſenſibilem eſſe mundum, & Deum, argumentorum ſuorum conſequentiâ non viderunt. Nam ſi mundi pars eſt homo, & ſenſibilis eſt mundus, quia homo ſentit: ergò quia mortalis eſt homo, mortalis ſit & mundus neceſſe eſt; nec tantùm mortalis, ſed & omnibus morbis & paſſionibus ſubjectus.

Et è contrario: Si Deus eſt mundus, & partes ejus utique immortales ſunt; ergò & homo Deus eſt, quia pars eſt (ut dicitis) mundi. Si homo; ergò & jumenta, & pecudes, & cætera genera beſtiarum, & avium, & piſcium; quoniam & illa eodem modo ſentiunt, & mundi partes ſunt. At hoc tolerabile eſt: nam & hæc colunt Ægyptii. Sed res eò pervenit, ut & ranæ, & culices, & formicæ dii eſſe videantur, quia & ipſis ineſt ſenſus, & partes mundi ſunt. Ita ſemper argumenta ex falſo petita ineptos & abſurdos exitus habent. Quid, quòd iidem ipſi aiunt, deorum & hominum causâ mundum eſſe conſtructum, quaſi communem domum: ergò nec mundus Deus eſt, nec animans, ſi conſtructus eſt; animans enim non conſtruitur, ſed naſcitur. Et ſi eſt ædificatus ſic utique tanquàm domus, tanquàm navis; eſt ergò aliquis artifex mundi Deus; & ſeorſùm erit mundus, qui factus eſt, ſeorſum ille, qui fecit. Jam illud quàm repugnans & abſurdum, quòd cùm cœleſtes ignes cæteraque mundi elementa deos affirment, item ipſum deum mundum dicunt. Quomodò poteſt ex deorum multorum acervo unus Deus confici? Si aſtra dii ſunt, mundus ergò non Deus, ſed domicilium deorum eſt. Si verò Deus mundus eſt; ergò omnia illa quæ ſunt in eo dii non ſunt, ſed Dei membra, quæ utique ſola Dei nomen accipere non poſſunt. Nec enim rectè quis dixerit, membra hominis unius multos homines eſſe: ſed tamen non eſt ſimilis comparatio animalis & mundi. Animal enim, quia ſenſu præditum eſt, etiam membra ejus habent ſenſum, nec, niſi à corpore divul-

& unum quemque noſtrûm ejus mundi eſſe partem.

Lin. 1. *Aliud quod incolit.*] Ità ex omnibus MSS. & veteribus editis reſtitui. In pluribus impreſſis eſt *colit*. Vide præcedentia.

Lin. 5. *Sed &.*] Omnium MSS. eſt; *ſed etiam* editorum, præter Torneſ. & Soubron.

Lin. 9. *Jumenta & pecudes.*] Quod confirmatur ex Epiſtolâ Pauli ad Roman. cap. 1. ℣. 23.

Lin. 11. *Nam & hæc colunt Ægyptii.*] Abſurdioribus ſuperſtitionibus maximè addicti. De Superſtitionibus religioſis Ægyptiorum vide Herodotum lib. 2. Ciceronem in 5. Tuſculan. Philoſtratum in vitâ Apollonii lib. 6. Lucianum de Sacrificiis, Solinum cap. 45. & Euſebium lib. 2. de Præpar. Evang. cap. 1.

Lin. 12. *Ut & ranæ.*] *Et* reſtitui ex MSS. ac veteribus editis Rom. In 1. Clarom. eſt *ut & araneæ;* forſan genuina lectio, quæ meliùs convenit culicibus & formicis, quàm *ranæ.*

Lin. 15. *Mundum eſſe conſtructum.*] Plato quoque utrâque utitur loquendi ratione in Timæo. Si mundus à Deo ex nihilo factus eſt, quemadmodùm profeſſio Chriſtiana credit, genitus non fuit. Nam γένεσις fit, quandò materia aliam formam ſubſtantialem induit. *Betuleius.*

Lin. 19. *Jam illud quàm repugnans & abſurdum.*] 1. Reg. *Nam.* MS. Pen. & ed. Iſ. Spark. *quàm abſurdum.*

Lin. 21. *Affirment.*] Cunctorum propè MSS. eſt & edit. Rom. 1468. In 1. Colbert. & 1. Clarom. & in omnibus penè vulgatis *affirmant.*

Lin. 25. *Quæ utique ſola Dei nomen.*] Sic repoſuimus ex quampluribus MSS. In 2. Reg. & editis eſt *ſolius Dei;* in 2. Reg. 2. Colb. 2. Clarom. *ſolidi.*

Digitized by Google

ſa, bruteſcunt. Cujus igitur rei ſimilitudinem gerit mundus? Nimirùm ipſi docent, cùm factum eſſe non diffitentur, ut eſſet diis & hominibus quaſi communis domus. Si ergò eſt conſtructus, ut domus, nec ipſe Deus eſt, nec elementa, quæ ſunt partes ejus; quia neque domus habere dominium ſui poteſt, neque illa, de quibus domus conſtat. Non tantùm igitur veritate, ſed etiam verbis ſuis revincuntur. Sicut enim domus, in uſum habitandi facta, per ſe nihil ſentit, dominoque ſubjecta eſt, qui eam fecit, aut incolit: ita mundus, per ſe nihil ſentiens, factori Deo ſubjacet, qui eum in uſum ſui fecit.

Lin. 1. *Bruteſcunt.*] Ità edit. Spark. Cellar. Walch. & cuncti MSS. præter 3. Colb. & multos editos quibus eſt *putreſcunt*; corruptè omninò. *Bruteſcunt*, Lactantio eſt, ſenſum perdunt.

Lin. 4. *Neque domus habere dominium ſui poteſt.*] Sic legendum eſt ex utroque codice Bonon. & quinque Vaticanis. Operariorum oſcitantiâ *i* omiſſum eſſe, rectè cenſet Thomaſius, & ſic legendum eſſe textus ipſe evincit: nam eò quòd domus non habet dominium ſui, hinc etiam mundus eo jure non gaudet. Præter codices à Thomaſio laudatos reperio MSS. Regios, 3. Colb. Cauc. Jun. Ultr. Em. Cant. 1. Lipſ. 1. Clarom. Brun. edit. Rom. 1470. 1474. Ald. Crat. Gymnic. Graph. Torneſ. Soubron. Iſ. Gal. Spark. Cellar. Walch.

CAPUT VII.

De Deo, & religionibus inſipientium; de avaritiâ, & majorum autoritate.

DUPLICI ergò ratione peccatur ab inſipientibus: primùm, quòd elementa, id eſt Dei opera Deo præferunt; deinde, quòd elementorum ipſorum figuras humanâ ſpecie comprehenſas colunt. Nam ſolis lunæque ſimulacra humanum in modum formant; item ignis, & terræ, & maris, quæ illi Vulcanum, Veſtam, Neptunum vocant; nec elementis ipſis in aperto litant. Tanta homines imaginum cupiditas tenet, ut jam viliora ducantur illa quæ vera ſunt: auro ſcilicet gemmis, & ebore delectantur. Horum pulcritudo ac nitor præſtringit oculos: nec ullam religionem putant ubicumque illa non fulſerint. Itaque ſub obtentu deorum avaritia & cupiditas colitur. Credunt enim deos amare quidquid ipſi concupiſcunt; quidquid eſt, propter quod furta, & latrocinia, & homicidia quotidie ſæviunt; propter quod bella per totum orbem populos urbeſque ſubvertunt. Conſecrant ergò diis manubias & rapinas ſuas,

quos

Lin. 4. *Solis, lunæque.*] Contra hanc Græcorum ſuperſtitionem diſputat Euſebius lib. 3. Præparat. Evangel. cap. 2.

Lin. 6. *In aperto litant.*] Ità cuncti editi & omnes penè manuſcripti Jun. *ſacrificant.* 1. Reg. & 1. Colb. *in operto litant*, malè 1. Bonon. antiq. *in compita litant*; alter Bonon. rec. & Tax. *in evento aperto litant.*

Lin. 13. *Conſecrant ergò diis manubias.*] Florus lib. 1. cap. 7. de Tarquinio Superbo: *De manubiis captarum urbium templum erexit.* Manubiæ autem propriè quid ſint, & ut à prædis ſive ſpoliis differant, docet Nonius Marcellus dum inquit: *Manubias à prædâ hoc diſtare veteres exiſtimarunt, ut ſit præda corpora ipſa rerum quæ capiuntur: Manubiæ verò pecunia ex prædâ venditâ redacta,*

Digitized by Google

quos certè neceſſe eſt imbecilles eſſe, ac ſummæ virtutis expertes, ſi ſubjecti ſunt cupiditatibus. Cur enim cœleſtes eos putemus, ſi deſiderant aliquid de terrâ? vel beatos, ſi aliquâ re indigent? vel incorruptos, ſi voluptati habent ea, in quibus appetendis cupiditas hominum non immeritò damnatur? Veniunt igitur ad deos, non tam religionis gratiâ, quæ nulla poteſt eſſe in rebus malè partis & corruptibilibus, quàm ut aurum oculis hauriant, nitorem levigati marmoris, aut eboris aſpiciant; ut inſignes lapillis & coloribus veſtes, vel diſtincta gemmis fulgentibus pocula inſatiabili contemplatione contrectent. Et quantò fuerint ornatiora templa, & pulcriora ſimulacra, tanto plus majeſtatis habere creduntur: adeò religio eorum nihil aliud eſt, quàm quod cupiditas humana miratur.

Hæ ſunt religiones, quas ſibi à majoribus ſuis traditas pertinaciſſimè tueri ac defendere perſeverant: nec conſiderant quales ſint; ſed ex hoc probatas atque veras eſſe confidunt, quòd eas veteres tradiderunt, tantaque eſt autoritas vetuſtatis, ut inquirere in eam ſcelus eſſe dicatur. Itaque creditur ei paſſim, tanquàm cognitæ veritati. Denique apud Ciceronem ſic dicit Cotta Lucilio: » Habes Balbe, quid Cotta, quid pontifex » ſentiat. Fac nunc ego intelligam, quid tu ſentias; à te enim philoſopho » rationem Religionis accipere debeo. Majoribus autem noſtris, etiam nullâ » ratione redditâ, rationis eſt credere «. Si credis, cur ergò rationem requiris, quæ poteſt efficere ne credas? Si verò rationem requiris, & quærendam putas, ergò non credis. Ideò enim quæris, ut eam ſequaris, cùm inveneris. Docet ecce te ratio non eſſe veras religiones deorum. Quid facies? majoreſne potiùs, an rationem ſequeris? quæ quidem tibi non ab alio inſinuata, ſed à te ipſo inventa & electa eſt, cùm omnes religiones radicitùs eruiſti. Si rationem mavis, diſcedere te neceſſe eſt ab

Lin. 7. *Nitorem levigati marmoris, &c.*] Vide Tertull. Apol. cap. 12. Juſtin. Mart. Apol. 2. pro Chriſtianis.

Lin. 11. *Adeò religio eorum.*] Sic reſtituimus ex MSS. 9. Reg. 2. Bonon. plur. Vatic. 6. Colb. 2. Clarom. Em. Cantab. Chriſt. Cotton. Bailliol. & edit. Rom. 1470. Impreſſi 8. *adeò religio deorum*; Egnat. ſeu Ald. 1515. Pariſ. 1525. Graph. *an ideò religio deorum.*

Lin. 16. *Scelus eſſe dicatur.*] Sic legendum eſt ex utroque Bon. codice, & tribus Vaticanis; quia, inquit *Thomaſius*, docti & ſapientes cùm ſimularent ſe magni facere veterum autoritatem, *dicebant* quidem ſcelus eſſe in eam inquirere, non tamen id ſcelus eſſe *ducebant*, cùm ſæpè ipſi multa ſuorum Majorum irriderent. Nec ſolùm *dicatur* habent codices 2. Bonon. 3. Vatic. ſed & 5. Colb. Jun. Lipſ. Tax. Ultr. Em. Cantab. Roſtoch. Pen. 2. Clarom. & edit. 2. vet. Rom. ac Iſ. Gall. Spark. Cellar. Walch. quaſi ita dicant Paganorum eruditi, etſi aliter ſentiant. In ſcriptis 4. Reg. 1. Colb. Brun. & 8. impreſſis *ducatur.*

Lin. 18. *Lucilio.*] Ità reſtitutum ex omnibus fermè MSS. & editis. In 1. Reg. rec. ac 4. editis *Lucillo*; in edit. Graph. *Lucillio.* Hæc Ciceronis verba ſunt ex lib. 3. de Nat. deorum non longè à principio.

Ibidem. *Balbe.*] Balbus eſt ipſe Lucilius; vide cap. 5. & Cotta eſt idem pontifex. Cic. de Naturâ deorum lib. 1. cap. 22.

Lin. 25. *Quæ quidem tibi non ab alio inſinuata.*] Sic habent MSS. 2. Bonon. Tax. Pen. 5. Vatic. 5. Colb. Em. Cant. Cauc. Pal. Lipſ. Roſtoch. Ultr. 2. Clarom. Brun. & veteres editi Rom. Pariſ. Iſ. aliique. Regii quatuor & nonnullæ editiones carent illâ negativâ, quæ neceſſariò eſt addenda, ut ſenſus conſtet.

Lin. 26. *Electa eſt.*] MSS. 14. *elata eſt*, Verùm Thomaſius putat legendum eſſe *elata eſt.*

inſtitutis & autoritate Majorum; quoniam id ſolum rectum eſt, quod ratio præſcribit. Sin autem pietas Majores ſequi ſuadet, fatere igitur, & ſtultos illos fuiſſe, qui excogitatis contra rationem religionibus ſervierunt, & te ineptum, qui id colas, quod falſum eſſe convinceris. Sed tamen quoniam nobis tantoperè Majorum nomen opponitur, videamus tandem qui fuerint Majores illi, à quorum autoritate diſcedi nefas ducitur.

Romulus urbem conditurus, paſtores inter quos adoleverat convocavit, cumque is numerus condendæ urbi parùm idoneus videretur, conſtituit aſylum. Eò paſſim confugerunt ex finitimis locis peſſimi quique, ſine ullo conditionis diſcrimine. Ita conflavit ex his omnibus populum; legitque in Senatum, eos qui ætate anteibant, & Patres appellavit, quorum conſilio gereret omnia. De quo Senatu Propertius Elegiarum ſcriptor hæc loquitur:

Buccina cogebat priſcos ad verba Quirites:
Centum illi in prato ſæpè Senatus erat.
Curia, prætexto quæ nunc nitet alta Senatu,
Pellitos habuit ruſtica corda Patres.

Hi ſunt Patres, quorum decretis eruditi ac prudentes viri devotiſſimè ſerviunt, idque verum ac immutabile omnis poſteritas judicet, quod centum pelliti ſenes ſtatutum eſſe voluerunt, quos tamen (ut in primo libro dictum eſt) Pompilius illexit, ut vera crederent eſſe ſacra, quæ ipſe tradebat. Eſt verò, cur illorum autoritas tanti habeatur à poſteris, quos nemo, cùm viverent, neque ſummus, neque infimus affinitate dignos judicavit?

Lin. 2. *Sin autem pietas Majores ſequi ſuadet.*] Thomaſius notat huic ſententiæ minoribus litteris in codice Bon. hæc verba fuiſſe ſuperſcripta: *Sin autem veritas major eſt quæ ſuadet.* Verùm in nullo alio codice nobis quidem viſo ita habetur; quare nihil mutandum cenſuimus. *Gall.* Quam lectionem immutari non vult Thomaſius propter codicis antiquitatem. Attamen minoribus litteris legitur in eodem codice, *ſin autem veritas major eſt, quæ ſuadet, fatere igitur.*

Ibidem. *Fatere.*] Sic repoſui ex MSS. & veteribus editis Rom. In cæteris vulgatis eſt *fateris.*

Lin. 3. *Servierunt.*] Omnium ferè MSS eſt. In MS. Jun. & in vet. editis ſex *ſerviunt;* in ſex aliis excuſis *ſervierint.*

Lin. 4. *Quod falſum eſſe convinceris.*] Ità lego cum MSS. 5. Regiis, quorum duo ſunt veterrimi, 7. Vatic. 4. Colbert. aliiſque multis, ac 10. vet. edit. In ſcriptis 19. inter quos eſt 1. Bonon. antiq. & in ſex impreſſis recentioribus eſt *conviceris.* Attamen putat Thomaſius ex 1. Bonon. & 5. Vaticanis legendum eſſe, *quod falſum eſſe conviceris.* Et hoc, inquit, refertur ad Ciceronem dicentem, *qui ea ob pietatem ſequebatur, quæ falſa eſſe conviceret.*

Lin. 5. *Videamus tandem.*] MSS. 11. & 6. vet. editi pro *tandem* repetunt, *tamen* quod proximè præceſſit.

Lin. 9. *Aſylum.*] De quo vide Dionyſium Halycarn. Livium, Plutarchum & Strabonem.

Lin. 12. *Propertius.*] Lib. 4. Elegiâ 1. in quâ veterum Romanorum frugalitatem cum ſui temporis luxu confert.

Lin. 14. *Buccina cogebat, &c.*] Hic ordo eſt manuſcriptorum & vet. editorum: plures vulgati prius diſtichon poſteriori ponunt loco. His verſibus ſignificat Propertius, primos Senatores non uſos fuiſſe togis prætextatis; ſed pellibus, more ruſticorum, quorum veſtes erant pelles. *Walch.* Attamen in omnibus, quas vidi, Propertii editionibus diſticon iſtud *Curia prætexto, &c.* præponitur huic *Buccina cogebat, &c.* ſed hæc ſenſum non mutant. Vide igitur Propertium libro 4. Elegiâ 1.

Lin. 20. *Primo libro.*] Scilicet cap. 22.

Digitized by Google

CAPUT VIII.

De rationis uſu in religione; deque ſomniis, auguriis, oraculis, talibuſque portentis.

QUARE oportet, in eâ re maximè in quâ vitæ ratio verſatur, ſibi quemque confidere, ſuoque judicio ac propriis ſenſibus magis niti ad inveſtigandam & perpendendam veritatem; quàm credentem alienis erroribus decipi tanquàm ipſum rationis expertem. Dedit omnibus Deus pro virili portione ſapientiam, ut & inaudita inveſtigare poſſent, & audita perpendere. Nec quia nos illi temporibus anteceſſerunt, ſapientiâ quoque anteceſſerunt, quæ ſi omnibus æqualiter datur, occupari ab antecedentibus non poteſt. Illibabilis eſt tanquam lux & claritas ſolis, quia ut ſol oculorum, ſic ſapientia lumen eſt cordis humani. Quare cùm ſapere, id eſt, veritatem quærere, omnibus ſit innatum, ſapientiam ſibi adimunt, qui ſine ullo judicio inventa Majorum probant, & ab aliis pecudum more ducuntur. Sed hoc eos fallit, quòd Majorum nomine poſito, non putant fieri poſſe, ut aut ipſi plus ſapiant, quia minores vocantur, aut illi deſipuerint, quia majores nominantur. Quid ergò impedit, quin ab ipſis ſumamus exemplum; ut quomodò illi, quæ falſa invenerant, poſteris tradiderunt, ſic nos, qui verum invenimus, poſteris meliora tradamus? Supereſt ingens quæſtio, cujus diſputatio non ab ingenio, ſed à ſcientiâ venit, quæ pluribus explicanda erit, ne quid omninò dubium relinquatur. Nam fortaſſe aliquis ad illa confugiat, quæ à multis & non dubiis traduntur autoribus; Eos ipſos, quos docuimus deos non eſſe, majeſtatem ſuam perſæpè oſtendiſſe, & prodigiis, & ſomniis, & auguriis, & oraculis. Et ſanè multa enumerari poſſunt digna miraculo; in primis illud, quòd Accius Navius ſummus Augur, cùm Tarquinium Priſcum

Lin. 5. *Pro virili portione.*] Id eſt æqualiter; namque portiones viriles Juriſconſulti ut plurimùm æquales interpretantur, quæ ſcilicet pro numero perſonarum & in capita conſtituantur, ut tot fiant, quot ſunt & perſonæ. *Betuleius.*

Lin. 8. *Illibabilis.*] Vox maximè rara. MSS. 1. Colb. Em. Cantabrig. *Illabilis*; 1. Lipſ. *Illibalis*; Gronov. *Habilis.*

Lin. 9. *Cordis humani.*] Id eſt, animæ noſtræ, intellectûs noſtri: loquitur Lactantius more Hebræorum. *Walch.*

Lin. 15. *Quæ falſa invenerant.*] Scitè legitur *quæ* MSS. Regiis, in 3. Colb. Goth. 1. Clarom. ac veterib. editis. In 3. Colb. 1. Clarom. Brun. & vulgatis rec. eſt *qui.*

Lin. 21. *Et auguriis.*] Auguria non ſolùm apud Græcos, ſed & apud Barbaras quaſque nationes in pretio fuere. Ælian. lib. 2. Var. Hiſt. cap. 31. Hanc ad Græcos ſcientiam manaſſe tradente *Telegono*, primo ejus inventore, prodidit Suidas in voce Τηλέγονος. At Hetruſci ſe autores prædicabant, repertoremque extitiſſe *Tagem* quemdam. Ovid. lib. 15. Metamorph.

Indigenæ dixere Tagem, qui primus Etruſcam
Edocuit gentem caſus aperire futuros.

Qui plura de auguriis vult, adeat Dempſterum, ex quo hæc hauſimus. Exempla quæ ſequuntur ex Cicerone potiſſimùm deſumpta ſunt, ex libris de Naturâ deorum & de Divinatione. Vide etiam Valerium Maxim. lib. 1. cap. 4. & ſequent.

Lin. 23. *Accius Navius.*] Ità omnes fermè MSS. & editi. 1. Bon. antiq. & 1. Colbert. à

Digitized by Google

commoneret, ut nihil novi facere inciperet, niſi priùs eſſet inauguratus, eique rex artis ejus elevans fidem diceret, ut conſultis avibus renuntiaret ſibi, utrumne fieri poſſet id quod ipſe animo concepiſſet, affirmaretque Navius poſſe: Cape igitur hanc, inquit, cotem, eamque novaculâ diſſice. At ille incunctanter accepit, ac ſecuit.

Deinde illud, quòd Caſtor & Pollux, bello Latino, apud Lacum Juturnæ viſi ſunt equorum ſudorem abluentes, cùm ædes eorum, quæ juncta fonti erat, ſuâ ſponte patuiſſet: iidem bello Macedonico equis albis inſidentes, Publio Vatieno Romam nocte venienti ſe obtuliſſe dicuntur, nuntiantes eo die regem Perſen victum atque captum, quod paucis pòſt diebus litteræ Pauli verum fuiſſe docuerunt. Illud etiam mirabile, quòd ſimulacrum Fortunæ muliebre non ſemel locutum eſſe traditur; item Junonis Monetæ, cùm captis Veiis unus ex militibus ad eam transferendam miſſus, jocabundus ac ludens interrogavit, utrumne Romam migrare vellet, reſpondit velle. Claudia quoque proponitur in exemplo mi-

ſecundâ manu, *Navius*. Aliquibus dicitur *Actius Navius*. In 2. Reg. eſt *Attus*; apud Ciceronem vulgatum *Attius Navius*. De hâc hiſtoriâ vide Ciceron. lib. 2. de Nat. deor. & lib. 1. de Divinatione. Extat in Livio lib. 1. Floro lib. 1. cap. 5. Dionyſ. Halicar. lib. 3. Valer. Maxim. lib. 1. cap. de Auſpiciis.

Lin. 1. *Facere.*] Hæc vox abeſt à MS. Cant. nec inde ſenſus deficit. Attamen codices quos mihi videre licuit habent *facere inciperet*, ut legitur in hâc noſtrâ editione.

Ibidem. *Niſi priùs eſſet inauguratus.*] Inaugurare hoc loco eſt, auguria conſulere. Inaugurabantur etiam loca, quandò conſecrabantur. Et quia creati magiſtratus munera ſibi delegata ſine auguriis non adibant, inaugurabantur, hoc eſt, ut hodiè Barbarè loquuntur, inveſtiebantur. Vide ad hæc Franciſ. Petrarch. lib. 4. Rer. Mem. tract. 5. c. 3. *Betul.*

Lin. 5. *Eamque novaculâ diſſice.*] Sic habent MSS. omnes; atque ita legendum eſſe cenſeo cum Cl. Puteano, qui verbum hoc *diſſicio* eruditè explicat: quaſi diceres *diſſeco*. Hæc vox ſic legenda apud Autorem noſtrum Lactantium lib. 3. c. 17. non *disjice*, ut vitiosè impreſſi ferè omnes habent. Si excipias tamen editionem Roſtoch. anni 1476. quæ habet *diſſice*: quâ de re vide Pareum in ſuo Lexico Critico, ubi hoc verbum ex antiquis autoribus explicat. In MS. Rohanneo legitur *deſſice* ſed malè; at Sangermaneuſ. habet *diſſice* ut alii codices.

Lin. 6. *Et Pollux.*] Hæc hiſtoria legitur apud Plutarch. in Paulo Æmilio: meminerunt & Valer. Maxim. lib. 1. cap. de Miraculis, Ovid. l. 1. Faſt. Cic. l. 2. & 3. de Nat. deor.

Ibidem. *Juturna.*] MSS. 1. Reg. rec. 1. Colb. & Brun. *Diuturna*; al. 1. Reg. Torneſ. 1. Colb. *Miturna*; 1. Clarom. *Vniturna*; 1. Bonon. antiq. *Saturni*. Juturna Dauni filia, Turni Rutulorum Regis ſoror, cujus nomine fons & lacus erat influens in Numium Fluvium in Latio non longè à Lavinio. Hujus mentio fit 2. Faſtor. ab Ovidio.

Lin. 9. *Publio Vatieno.*] Ità reſtituimus ex MSS. 10. Reg. 5. Colb. 2. Clarom. ac editis Rom. 1470. & Betul. faventibus MSS. 1. Colb. & Brun. quibus eſt *Vatreno*, pro *Vatieno*; in multis editis *Vatinio*. Apud Cic. l. 3. de Nat. deor. n. 11. leg. *Vacieno*, & in marg. *Vatieno*. *c.* & *t.* ſæpè confunduntur in manuſcriptis.

Lin. 12. *Simulacrum Fortunæ muliebre.*] Sic repoſui ex antiquioribus & potioribus MSS. In recentioribus & in vulgatis eſt *muliebris*. Super hoc lege Dionyſ. Halicarn. lib. 8. Plutarch. in Cariolano, Livium lib. 2. Valer. Maxim. lib. 1. cap. de Miracul. S. Auguſtin. lib. 4. de Civit. Dei cap. 19.

Lin. 13. *Junonis Monetæ.*] MS. 1. Bon. antiq. *Monitæ*. Juno *Moneta* à monendo cognominata. Cicero lib. 1. de Divinatione cap. 45. & lib. 2. cap. 32. Junonis Monetæ hiſtoria eſt apud Livium lib. 5. Valer. Maxim. lib. 1. cap. de Miraculis. Plutarchus in Camillo ſcribit, Monetæ templum eo loco fuiſſe, quo Manlii Capitolini domus fuerit.

Lin. 14. *Interrogavit.*] Ità MSS. antiquiores & meliores. Recentiores & editi legunt, *interrogaret*.

Lin. 15. *Claudia quoque.*] Hæc hiſtoria eſt apud Livium lib. 9. Decad. 3. apud Herodianum lib. 1. apud Ovid. lib. 4. Faſtor.

Digitized by Google

raculi. Nàm cùm ex libris Sibyllinis Idæa mater eſſet accita, & in vado Tyberini fluminis navis quâ vehebatur hæſiſſet, nec ullâ vi commoveretur, Claudiam ferunt, quæ ſemper impudica eſſet habita ob nimios corporis cultus, deam ſubmiſſis genibus oraſſe, ut, ſi ſe caſtam judicaret, ſuum cingulum ſequeretur, ita navim, quæ ab omni juventute non valuit commoveri, ab unâ muliere eſſe commotam. Illud æquè mirum, quòd lue ſæviente, Æſculapius Epidauro accitus, urbem Romam diuturnâ peſtilentiâ liberaſſe perhibetur.

Sacrilegi quoque numerari poſſunt, quorum præſentibus pœnis injuriam ſuam dii vindicaſſe creduntur. Appius Claudius Cenſor, cùm adverſus reſponſum ad ſervos publicos ſacra Herculis tranſtuliſſet, luminibus orbatus eſt, & Potitiorum gens, quæ prodidit, intra unius anni tempus extincta eſt. Item Cenſor Fulvius, cùm ex Junonis Laciniæ templo marmoreas tegulas abſtuliſſet, quibus ædem Fortunæ equeſtris, quam Romæ fecerat, tegeret, & mente captus eſt, & amiſſis duobus filiis in Illyrico militantibus, ſummo animi mœrore conſumptus eſt. Præfectus etiam M. Antonii Turullius, cùm apud Coos everſo Æſculapii luco claſſem feciſſet, eodem poſteà loco à militibus Cæſaris eſt interfectus. His exemplis adjungitur Pyrrhus, qui ſublatâ ex theſauro Proſerpinæ Locrenſis pecuniâ, naufragium fecit, ac vicinis deæ littoribus illiſus eſt, ut nihil, præter eam pecuniam, incolume reperiretur. Ceres quoque Mileſia multùm ſibi apud homines venerationis adjecit. Nam cùm ab Alexandro capta civitas eſſet, ac milites ad eam ſpoliandam irrupiſſent, omnium oculos repentè objectus fulgor ignis extinxit.

Reperiuntur etiam ſomnia, quæ vim deorum videantur oſtendere. Tiberio namque Attinio, homini plebeio, per quietem obverſatus eſſe Jupiter dicitur, & præcepiſſe, ut Conſulibus & Senatui nuntiaret, ludis Circenſibus proximis præſultorem ſibi diſplicuiſſe, quòd Antonius Maxi-

Lin. 7. *Æſculapius Epidauro.*] Hujus hiſtoriæ meminit Livius lib. 10. & Plut. in Proble.

Lin. 10. *Adverſus reſponſum.*] Hæc duo verba deſunt in MSS. 1. Bon. antiq. & 3. Reg.

Lin. 11. *Orbatus eſt.*] De Appii Claudii cæcitate lege Ciceronem in Catone majore.

Lin. 12. *Cenſor Fulvius.*] De hoc lege Livium Decad. 5. lib. 2. & Valer. Maxim. de Neglectâ religione.

Lin. 13. *Junonis Laciniæ.*] Ità legendum ex potioribus MSS. Reg. 5. Colb. Torneſ. 1. Clarom. Torneſ. Brun. & omnibus ferè editis ac Virgil. Æneid. lib. 3. v. 552. Plin. lib. 2. cap. 7. Arnob. lib. 6. In 1. Clarom. *Laſciniæ*, pravè; in antiq. 1. Bon. & 1. Reg. ac edit. Jun. *Lucinæ*; 1. Colb. *Liciniæ*. Vide Valer. Max. lib. 1. cap. 1. n. 20. Juno Lacinia à Promontorio cognomine juxta Crotonem; ſic Virgilius lib. 3. Æneid.

— *Attollit ſe diva Lacinia contrà.*

Lin. 16. *Turullius.*] Sic plurimi MSS. & editi. At in MSS. 1. Reg. rec. eſt *Curullius*; 1. Clarom. *Turallius*; 1. Colbert. *Turtullius*; 1. al. Colb. *Turculius*; 3. Colb. & Brun. *Thurillius*; Torn. *Turillus*; al. Clarom. & Em. *Tertullius*. De hoc etiam vide Valerium Maxim. capite jam citato.

Lin. 17. *Loco.*] MS. 1. Clarom. ac editi Ald. Pariſ. 1525. Graph. Iſ. *luco*: ſed malè; ſiquidem luco everſo tantùm ſupererat locus.

Lin. 18. *Cæſaris.*] Auguſti ſcilicet.

Ibidem. *Pyrrhus.*] De hoc vide Valerium ibidem.

Lin. 21. *Mileſia.*] De quâ vide Valerium.

Lin. 23. *Objectus fulgor ignis.*] Doctiſſ. Francius ſuſpicabatur legendum eſſe *objecti fulgor ignis.*

Lin. 25. *Per quietem.*] Scitè Latini inſomnia *quietis* vocabulo ſignificant. *Cellar.* De hoc vide Valerium cap. de inſomniis, Ciceronem lib. 1. de Divinat. Dionyſ. Halicarn. lib. 7. Plutarch. in Coriolano; vide & S. Auguſt. de Civitate Dei lib. 4. cap. 26.

Lin. 27. *Præſultorem.*] Sic habent cuncti

Digitized by Google

mus quidam diverberatum ſervum ſub furcâ medio circo ad ſupplicium duxerat, ideòque ludos inſtaurari oportere; quod cùm ille neglexiſſet, eodem die filium perdidiſſe, ipſe autem gravi morbo eſſe correptus: & cùm rursùs eamdem imaginem cerneret quærentem, ſatiſne pœnarum pro neglecto imperio pependiſſet, lecticâ delatus ad Conſules, & omni re in Senatu expoſitâ, recepiſſe corporis firmitatem, ſuiſque pedibus domum rediiſſe. Illud quoque ſomnium non minoris fuit admirationis, quo Cæſar Auguſtus dicitur eſſe ſervatus. Nam cùm bello civili Brutiano, implicitus gravi morbo, abſtinere prœlio ſtatuiſſet, medico ejus Artorio Minervæ ſpecies obverſata eſt, monens ne propter corporis imbecillitatem caſtris ſe contineret Cæſar. Itaque in aciem lecticâ perlatus eſt, & eodem die à Bruto caſtra capta ſunt. Multa præthereà exempla ſimilia poſſunt proferri: ſed vereor ne, ſi fuero in propoſitione rerum contrariarum diutiùs immoratus, aut oblitus eſſe propoſiti videar, aut crimen loquacitatis incurram.

ferè MSS. & editi, & ſic Valerius Max. d. l. At Cicero & Arnob. lib. 4. *præſulem*; Livius, *præſultatorem*, qui ſaltando initium facit ludorum.

Lin. 1. *Servum ſub furcâ.*] Moris erat ſervos infidos ſub furcâ virgis cædere; ille verò qui hoc ſupplicii genere fuerat affectus, furcifer audiebat, ut refert Plutarchus in Coriolani vitâ. *Gallæus.*

Lin. 3. *Ipſe autem gravi morbo eſſe correptus... lecticâ delatus, &c.*] Sic reſtitui ex potioribus MSS. 2. Reg. 2. Colbert. 2. Clarom. Subintellige utrobique verbum *dicitur*, quod præceſſit; alioquin ſyntaxis non conſtabit, ſicut nec in lectione *eſt correptus*: quæ eſt 1. Colb. Brun. & ed. Rom. 1468. 1470. Pariſ. 1525. neque in eâ, *ipſum autem gravi morbo eſſe correptum... lecticâ delatus*, quæ eſt 2. Reg. & 2. Colb. ac plurimùm editorum.

Lin. 7. *Illud quoque ſomnium, &c.*] Variant nonnihil ſcriptores; quidam enim tradunt, Auguſtum propter illud ſomnium in aciem deſcendiſſe, alii verò, propter idem ſomnium prœlio non adfuiſſe. Lactantius Authorem habuit Valerium lib. 1. cap. de Somniis. Vide & Plut. in Brut. ad fin. Suet. in Octav. cap. XIII. & XCI. Appian. ad fin. IV. de Bell. Civil. Paterc. ibidem, & Flor. l. IV. cap. VI. Tertull. in lib. de Animâ. *Iſæus.*

Lin. 8. *Auguſtus.*] Cùm de hoc diſſentiant Scriptores, vide Suetonium, Plutarch. Paterculum, Florum.

CAPUT IX.

De Diabolo, Mundo, Deo, Providentiâ, Homine & ejus ſapientiâ.

EXPONAM igitur omnium iſtorum rationem; quò faciliùs res difficiles & obſcuræ intelligantur, & has omnes ſimulati numinis præſtigias revelabo, quibus inducti homines, à veritatis viâ longiùs receſſerunt. Sed

Lin. 2. *Et has omnes ſimulati numinis præſtigias revelabo.*] Ità MSS. plerique Regii & Vaticani, 6. Colb. Pen. 1. Clarom. Brun. omneſque editi præter Rom. 1468. & 1470. in quibus eſt *ſimulatas*; in Regio-Put. *& has omnes ſimulationum in his præſtigias revelabo*; in Bon. antiq. *& has omnes ſimulationum cauſas in his præſtigiis revelabo*; in 1. Clarom. *& has omnes ſimulationum cauſas in his præſtigiis ſimulati numinis præſtigias revelabo.*

Lin. 3. *Inducti.*] MSS. 1. Bon. antiq. & 1. Clarom. *indocti.*

Digitized by Google

repetam longè altiùs; ut ſi quis ad legendum veri expers & ignarus acceſſerit, inſtruatur, atque intelligat, quod tandem ſit

——— *Caput horum & cauſa malorum;*

& lumine accepto, ſuos ac totius generis humani perſpiciat errores.

Cùm eſſet Deus ad excogitandum providentiſſimus, ad faciendum ſolertiſſimus, antequàm ordiretur hoc opus mundi, (quoniam pleni & conſummati boni fons in ipſo erat, ſicut eſt ſemper) ut ab eo bonum tanquàm rivus orietur, longèque proflueret, produxit ſimilem ſui ſpiritum, qui eſſet virtuti-

Lin. 2. *Inſtruatur.*] Ità quamplurimi MSS. & ed. Cellar. In octo rec. MSS. & cunctis fermè editis, *Inſtituatur.*

Lin. 3. *Caput.*] Ex Virgil. 11. Æneid.

Lin. 4. *Perſpiciat errores*] Poſt hæc verba in decem rec. MSS. & in plurimis impreſſis ſequentia hæc leguntur: *Sicut mater ſine exemplo genuit autorem ſuum, ſic ineffabiliter pater genuiſſe credendus eſt coæternum. De matre natus eſt, qui jam ante fuit; de patre, qui aliquandò non fuit: hoc fides credat, intelligentia non requirat, ne aut non inventum putet incredibile, aut repertum non credat ſingulare.* Sed illa non reperiuntur in antiquiſſimis MSS. 1. Bonon. 2. Reg. Cauc. 3. item aliis Regiis, 8. Vaticanis, 1. Sorbon. 4. Oxon. Torneſ. Betul. Gat. 2. Colb. 1. Clarom. edit. Iſ. Spark. aliiſque. In 1. Clarom. cod. margine ſcriptum eſt, *Hæc non credo eſſe Lactantii verba.* In editionibus antiquiſſimis 1475. & 1490. paulò poſt medium legitur *non defuit;* ſicut & in MSS. Rohanneo & Sangermanenſi. At rectiùs illa ſuſtuleris, quàm ſi in emendandis (quod alii faciunt) operam luſeris. Etenim ab Arianis addita ſunt, & redolent hæreſim Arianam, quæ toties de Chriſto pronunciavit ἦν ὅτε οὐκ ἦν. Ego hæc in textum propter illos maximo numero MSS. non eſſe admittenda puto cum Gallæo. Betuleius qui hæc verba admittit in textu Lactantiano, monet tamen ea non eſſe in veteri codice, ac nil non movet, ut ipſe ſenſum his tribuat Catholicum, faterurque ea ſapere hæreſim Arianam. Verùm præſtantiſſima editio Colonienſis anni 1544. illa non admittit niſi minutiori caractere, monetque ea non haberi in manuſcriptis, quibus editor uſus eſt.

Lin. 5. *Deus ad excogitandum providentiſſimus.*] Sic habent multi antiquiſſimi & optimi MSS. quod ex infrà ſequentibus confirmatur: *Et maximum Filium præfecit operi univerſo; eoque ſimul & conſiliatore uſus eſt & artifice in excogitandis, ornandis, perficiendiſque rebus, quoniam is & PROVIDENTIA, & ratione & poteſtate perfectus eſt.* Et inferiùs: PROVIDENTIA *excogitandi, & ſolertia poteſtaſque faciendi.* In 8. rec. ſcriptis & in editis eſt *prudentiſſimus.*

Lin. 6. *Ordiretur hoc opus mundi.*] Poſt hæc verba in MSS. Marm. Goth. & in multis impreſſis hæc ſequuntur: *Fecit in principio bonum & malum; id planè quid ſit, apertiùs explicabo, ne quis me ita loqui arbitretur, ut Poëtæ ſolent, qui res incorporales quibuſdam figuris quaſi viſibilibus comprehendunt, cùm præſertim* (vel *præter*) *ipſum adhuc nihil eſſet.* Sed quia Manichæam hæreſim aſſerunt, à quâ Lactantius planè fuit alienus, ut patet ex ſequentibus, è textu expunximus tanquàm adulterinâ manu addita; non enim inveniuntur in antiquiſſ. Bon. Tax. 8. Regiis, 6. Colb. 2. Clarom. undecim Vaticanis, 2. Br. nec Oxonienſibus, nec in MSS. Jun. Rohan. & Sangerm. His etiam carent optimæ editiones Rom. 1468. 1470. Veneta anni 1490. Florentina, Plantiniana, Cratandri 1524. Ald. 1515. Antverp. Gymnici 1539. & Grach. *Gallæus.*

Lin. 7. *Bonum.*] Sic repoſuimus ex antiquiſſimis & optimis MSS. 2. Bonon. 12. Vatic. 6. Reg. quorum unus eſt 900. annorum, 6. Colb. Tax. Pen. 1. Clarom. ed. Torneſ. Iſ. Cellar. MSS. Cauc. 2. Reg. rec. & 12. edit. *bono.* MSS. Regio-Puteanus, Ultr. Clarom. & Brun. *bonus.* Bonæ ſunt tres illæ lectiones, quæ MSS. codicum autoritate fulciuntur.

Lin. 8. *Similem ſui ſpiritum.*] A S. Hieronymo Epiſt. ad Pammach. erroris redarguitur Lactantius, quòd Dei Filium Dei *ſpiritum* appellaverit locutione cæteris uſitatâ Patribus, Tertulliano Apologet. cap. 21. de Orat. c. 1. adv. Marcion. lib. 1. cap. 19. lib. 3. cap. 6. & 16. lib. 4. cap. 21. adv. Prax. cap. 26. Cypriano de vanit. Idolor. num. 71. juxta Pamelium, &c. Vide S. Thom. 1. part. quæſt. 36. art. 1. *Ex Iſæo.* In MSS. Brun. & Colb. *ſimilem ſibi.* At malè Lactantius dixit, Patrem *produxiſſe* filium; filius enim non fuit productus, ſed genitus.

Digitized by Google

bus Dei patris præditus. Quomodò autem id voluerit, in quarto libro docere conabimur. Deinde fecit alterum, in quo indoles divinæ ſtirpis non permanſit. Itaque ſuâpte invidiâ tanquàm veneno infectus eſt, & ex bono ad malum tranſcendit; ſuoque arbitrio, quod à Deo illi liberum datum fuerat, contrarium ſibi nomen adſcivit. Unde apparet, cunctorum malorum fontem eſſe livorem. Invidit enim illi anteceſſori ſuo, qui Deo patri perſeverando, cum probatus, tum etiam carus eſt. Hunc ergò ex bono per ſe malum effectum Græci διάβολον appellant; nos criminatorem vocamus, quòd crimina, in quæ ipſe illicit, ad Deum deferat. Exorſus igitur Deus fabricam

Lin. 1. *Quomodò autem id voluerit, in quarto libro docere conabimur.*] Cap. 6. &c. Sic legendum eſt cum 7. Reg. 12. Vatic. 2. Bon. Cauc. Tax. Pen. 6. Colb. 3. Oxon. Ultr. 2. Clarom. Em. Cant. Brun. Jun. Sic vet. edit. Rom. 1468. Venet. 1490. Ald. 1515. & aliæ 7. editiones. Nonnullæ cum MSS. 3. Reg. & Balliol. *fecerit*, pro *voluerit: cùm ſolus eſſet*, ſed malè, quia Chriſtus non poteſt dici unquam ſolus fuiſſe, ut dictum eſt in notis ad l. 1. c. 7. *Iſaus. Quomodo autem id voluerit;* hæc verba Heumannus putat eſſe additamentum.

Lin. 3. *Invidiâ tanquàm veneno infectus eſt.*] Quod confirmatur Sap. cap. 2. v. 24. *Invidiâ diaboli mors introivit in orbem terrarum.* Irenæus quoque lib. 4. adv. hæreſ. cap. 78. lib. 5. cap. 24. & Cyprianus lib. de Zelo & Livore poſt init. etiam aſſeruere, diabolum peccaviſſe ſuperbiæ indiſſolubili nexu, juxta Auguſtinum lib. 1. de Geneſ. ad litter. c. 14. conjunctâ invidiâ, tam in Dei Filium, quàm in hominem, ex Lactantio lib. 2. c. 8. & 12. Vide Eſtium in lib. 2. Sentent. diſtinct. 6. §. 2. & 3.

Ibidem. *Itaque ſuâpte invidiâ.*] Non primò; ſentiunt enim SS. Patres, Baſilius, Chryſoſtomus, Ambroſius, Hieronymus, Auguſtinus, Gregorius M. & S. Thomas diabolum primò peccaſſe peccato ſuperbiæ. Conſequenter verò peccaſſe peccato invidiæ dicitur, affectando excellentiam quamdam ſingularem. Ex ſacro textu dicitur *in veritate non ſtetiſſe.* Joan. 8. 44.

Lin. 6. *Livorem.*] Vide Sapient. c. 2. 24.

Lin. 7. *Cum probatus, tum etiam carus eſt.*] Ità reſtitui ex MSS. antiquiſſimis 1. Bonon. 1. Regio-Put., 1. al. Reg. 1. Colb. aliiſque; faventibus 1. Reg. 1. Colb. Pal. Lipſ. Brun. & edit. Gymnic. in quibus eſt *comprobatus;* in 1. Clarom. & ed. Ald. Pariſ. Crat. Graph. *tum comprobatus;* in 4. Colb. 1. Clarom. & 6. editis *tum probatus.*

Ibidem. *Per ſe malum effectum.*] Hæc pugnant cum doctrinâ Manichæorum, qui putant Deum authorem mali fuiſſe. Hîc econtra angelus, qui bonus eſſet, per ſe malus effectus eſt.

Lin. 9. *Ad Deum deferat.*] Poſt hæc verba in MSS. 1. Reg. 900. annor. 1. al. Reg. rec. Marm. Balliol. & in nonnullis editis ſequitur: *Cur autem juſtus Deus talem voluerit eſſe, quantùm ſensûs noſtri mediocritas poterit, explanare conabor. Fabricaturus Deus hunc mundum, qui conſtaret in* (vel *ex*) *rebus inter ſe contrariis atque diſcordibus, conſtituit ante diverſa, fecitque ante omnia duos fontes rerum ſibi adverſantium, inter ſeque pugnantium, illos videlicet duos ſpiritus, rectum atque pravum, quorum alter eſt Deo tanquàm dextera, alter tanquàm ſiniſtra, ut in eorum eſſent poteſtate contraria illa, quorum miſturâ & temperatione mundus, & quæ in eo ſunt, univerſa conſtarent. Item facturus hominem, cui virtutem ad vivendum proponeret, per quam immortalitatem aſſequeretur, bonum & malum fecit, ut poſſet eſſe virtus; quæ niſi malis agitetur, aut vim ſuam perdet, aut omninò non erit. Nam ut opulentia bonum videatur, acerbitas egeſtatis facit; & gratiam lucis commendat obſcuritas tenebrarum; valetudinis & ſanitatis voluptas ex morbo ac dolore cognoſcitur: ita bonum ſine malo in hâc vitâ eſſe non poteſt. Et utrumque licèt contrarium ſit, tamen ita cohæret, ut alterum ſi tollas, utrumque ſuſtuleris; nam neque bonum comprehendi ac percipi poteſt ſine declinatione ac fugâ mali, nec malum caveri ac vinci ſine auxilio comprehenſi ac percepti boni. Neceſſe igitur fuerat, & malum fieri, ut bonum fieret. Et quoniam fas non erat, ut à Deo proficiſceretur malum, (neque enim contra ſe ipſe faciet,) illum conſtituit malorum inventorem; quem cùm faceret, dedit illi ad mala excogitanda ingenium, & aſtutiam, ut in eo eſſet & voluntas prava, & perfecta nequitia, & ab eo contraria virtutibus ſuis voluit oriri, eumque ſecum contendere, utrumne ipſe*

fabricam mundi, illum primum & maximum Filium præfecit operi univerſo; eoque ſimul & conſiliatore uſus eſt, & artifice in excogitandis, ornandis, perficiendiſque rebus, quoniam is & providentiâ, & ratione, & poteſtate perfectus eſt: de quo nunc parciùs, quòd alio loco & virtus, & nomen ejus, & ratio enarranda nobis erit. Nemo quærat, ex quibus iſta materiis tam magna, tam mirifica opera Deus fecerit; omnia enim fecit ex nihilo.

ipſe plus bonorum daret, an ille plus malorum. Sed rurſus quoniam Deo ſummo repugnari non poteſt, bonorum ſuorum poteſtatem illi ultori (fortè leg. *alteri*) *aſſignavit, quem ſuprà bonum ac perfectum eſſe diximus. Ita duos ad certamen compoſuit, & inſtruxit: ſed eorum alterum dilexit, ut bonum filium, alterum abdicavit, ut malum. Poſteà autem multos genuit alios operum ſuorum miniſtros, quos Græci ἀγγέλους nominant; & illos unius, ſed repugnantis natura, qualis duorum. Sed pars illa corruptibilis non utique ſtatim corrupta eſt in ortûs ſui principio: ſed poſt compoſitum ordinatumque, ſicut mox docebimus, à ſubſtantia cœleſtis vigore perversâ voluntate deſcivit. Cæterùm in principio pares univerſi æquâ conditione apud Deum fuere, & idcircò Angeli omnes, quorum principes erant illi duo. Cùm autem Deus ex his duobus alterum bono præpoſuiſſet, alterum malo, exorſus eſt fabricam mundi, omnibus his, quos creaverat, miniſtrantibus, & per certa officia diſpoſitis.* Sed hanc orationem tanquàm adulterinam in textum admittere noluimus; abeſt enim à duodecim Vaticanis, 8. Reg. 1. Bon. antiquiſſ. Tax. Pen. Lipſ. Nav. Pal. 2. Brun. 4. Oxon. Torneſ. Roſtoch. 6. Colb. Gat. Vict. 1. Sorbon. 2. Clarom. Abeſt etiam à MSS. Rohanneo & Sangerman. non invenitur in antiquiſſ. ed. Rom. Venet. 1490. nec in Ald. 1515. Pariſ. 1525. Graph. Antuerp. 1539. Cratandri 1524. Iſ. &c. Neque etiam ullo modo admittenda, quamvis ſtilum Lactantii redoleat, quippe quæ multos errores continet: primò docet Manichæum errorem, nempe Deum creaſſe duo principia, unum boni, alterum mali. Falſum etiam eſt, bonum & malum ita cohærere, ut ſi unum, etiam alterum ſuſtuleris; in cœlo enim hoc non obtinet. Deinde diabolum cum Dei filio confert, quod planè impium, ac ab Ariano quopiam excogitatum. Etiam hoc ἀσύγγραφον, Deum habuiſſe in creatione Angelos operis ſui miniſtros; imò & Lactantio repugnans, qui hoc eodem cap. ſic inquit: *Quomodò igitur ab homine divina illa vis differret, ſi ut homo, ita etiam Deus ope indigeat alienâ?* Gallæus.

Lin. 1. *Illum primum & maximum Filium.*] Cave putes Lactantium arbitrari, Angelos Dei filios naturâ eſſe, & ita vel ad Dei naturam illos extollere, vel Filium Dei ad naturam Angelorum dejicere. Lactantius unum Dei Filium Jeſum, & cognovit, & docuit, ut infrà hoc libro cap. 17. & lib. 4. cap. 8. ipſumque Deum de Deo confitetur eodem cap. 8. & cap. 18. ejuſdem libri 4. *Quid* (inquit) *de hujus crucis indignitate dicemus, in quâ Deus à cultoribus Dei ſuſpenſus eſt atque ſuffixus?* Idem habet eodem lib. 4 cap. 10. 13. 14. & 29. item de lumine lumen eodem cap. 29. Patri conſubſtantialem cap. eodem: *Utrique* (inquit) *una ſubſtantia eſt;* ejuſdemque cum eo poteſtatis hoc eodem lib. cap. 17. *Solus* (inquit) *habet rerum omnium cum Filio poteſtatem;* & unum cum Patre toto capite eodem, & cap. 8. ejuſdem libri 4. citat illud Joannis, & confitetur: *In principio erat Verbum, & Verbum erat apud Deum, & Deus erat Verbum;* in quo divinitas & coæternitas Filii luculenter aſſeritur. Omnia denique per ipſum facta fuiſſe confirmat hoc loco, & lib. 4. cap. 6. & cap. 8. in fine. Potiùs igitur ex Lactantio confoditur Arius, quàm ut ei vel minimùm aſſentiatur. Cùm igitur Lactantius hîc & lib. 4. cap. 6. Angelos cenſere Dei filiorum nomine videatur, reſpectu quidem Verbi, id eſt unigeniti Filii Dei non univocè, ſed æquivocè illo uti nomine putandus eſt.

Lin. 2. *Artifice.*] Id concordat cum verbis Pauli ad Coloſſenſes cap. 1. v. 16. & 17. ubi creatio mundi Verbo tribuitur.

Ibidem. *Ornandis.*] MS. 1. Bonon. antiq. *ordinandis.* Sed & infrà *inſtruxiſſe mundum pariter & ornaſſe.*

Lin. 3. *Quoniam is & providentiâ.*] MSS. 1. Reg. & Roſtoch. ac edit. Rom. 1468. & 1470. *prudentiâ*, quæ parùm appoſitè de Deo dicitur. Eſt enim virtus *prudentia* hominibus propria, *providentia* Deo, ut rectè Thomaſius obſervat.

Lin. 4. *Alio loco.*] Id eſt infrà lib. 4. cap. 6. & ſeqq.

Nec audiendi ſunt poëtæ, qui aiunt chaos in principio fuiſſe, id eſt, confuſionem rerum, atque elementorum; poſteà verò Deum diremiſſe omnem illam congeriem, ſingulíſque rebus ex confuſo acervo ſeparatis, in ordinemque deſcriptis, inſtruxiſſe mundum pariter & ornaſſe. Quibus facilè eſt reſpondere poteſtatem Dei non intelligentibus, quem credant nihil efficere poſſe, niſi ex materiâ ſubjacente ac paratâ; in quo errore etiam philoſophi fuerunt. Nam Cicero de Naturâ deorum diſputans, ſic ait: » Primùm igitur non eſt probabile, eam materiam rerum, undè orta ſunt omnia, eſſe divinâ providentiâ effectam; ſed habere, & habuiſſe vim & naturam ſuam. Ut igitur faber, cùm quid ædificaturus eſt, non ipſe facit materiam, ſed eâ utitur quæ ſit parata, fictorque item cerâ: ſic iſti providentiæ divinæ materiam præſtò eſſe oportuit, non quam ipſe faceret, ſed quam haberet paratam. Quòd ſi non eſt à Deo materia facta, ne terra quidem, & aqua, & aër, & ignis à Deo factus eſt. « O quàm multa ſunt vitia in his decem verſibus! Primùm, quòd is, qui in aliis diſputationibus, & libris ferè omnibus providentiæ fuerit aſſertor, & qui acerrimis argumentis impugnaverit eos, qui providentiam non eſſe dixerunt, idem nunc quaſi proditor aliquis, aut transfuga, providentiam conatus eſt tollere: in quo ſi contradicere velis, nec cogitatione opus eſt, nec labore; ſua illi dicta recitanda ſunt. Nec enim ab ullo poterit Cicero, quàm à Cicerone vehementiùs refutari. Sed concedamus hoc mori & inſtituto Academicorum; ut liceat hominibus valdè liberis dicere, ac ſentire quæ velint. Sententias ipſas conſideremus. Non eſt, inquit, probabile, materiam rerum à Deo factam. Quibus hoc argumentis doces? Nihil enim dixiſti, quare hoc non ſit probabile. Itaque mihi è contrario vel maximè probabile videtur: nec tamen temerè videtur, cogitanti plus eſſe aliquid in Deo, quem profectò ad imbecillitatem hominis redigis; cui nihil aliud, quàm

Lin. 1. *Poetæ.*] Heſiodus ſcilicet & Ovid. initio 1. Metam. & 1. Faſt. Vide ſuprà l. 1. c. 5. Non ideò poetas reprehendit Lactantius, quòd chaos quoddam conſtituerint, è quo poſteà emerſerit univerſi pulcritudo; ſed quòd illud fecerint Deo coæternum. Notum eſt enim ex ſacris Scripturis, confuſam aliquam indigeſtamque molem, id eſt chaos, ex nihilo creaſſe Deum.

Lin. 4. *Deſcriptis.*] Ità omnes ferè MSS. & impreſſi. At 1. Bon. antiq. & 1. Clarom. cum edit. Iſ. *digeſtis.*

Lin. 5. *Credant.*] Manuſcriptorum eſt; *credunt*, editorum.

Lin. 7. *De Naturâ deorum.*] Scilicet in fragmentis libri 1. de Naturâ deorum.

Lin. 11. *Providentiæ divinæ.*] De hâc vide librum Lactant. de Irâ Dei.

Lin. 12. *Non quam ipſe faceret.*] Fortè legendum, *ipſe fecerit.*

Lin. 14. *In his decem verſibus.*] Latinis *verſus* non tantùm metrici, ſed quæcumque lineæ ſcripturarum. Cicer. *Non paginas tantùm epiſtolæ, ſed etiam verſus ſyllabaſque numerabo.* Pro R. P. 14.

Lin. 21. *Concedamus hoc mori.*] Ità legendum ex MSS. omnibus & editis, præter Tom. Soubr. Thom. Walch. in quibus eſt *huic mori*; & Rom. 1470. 2. Pariſ. Ald. Faſitel. ac Betul. in quibus eſt *hoc more*; malè. Cicero enim Academicorum more diſputabat, atque illi mori concedendum aiebat Lactantius. *Ex Iſæo.*

Lin. 22. *Sententias ipſas conſideremus.*] Ex 4. vet. MSS. Regiis, Goth. 1. Clarom. & edit. Cellar. approbante Francio repoſui *ipſas*, quod efficacius eſt, quàm *ipſius* aliorum.

Lin. 24. *Doces.*] Omnium eſt MSS. ac edit. Rom. 1468. 1470. Torneſ. Soubron. In 14. editis legitur *probas?*

Ibidem. *Nihil enim.*] Sic plurimi MSS. Regii, 6. Colb. 2. Clarom. Em. Cant. Brun. & editi ſuprà citati. In MSS. 2. Bonon. ſex aliis, & in nonnullis editis eſt, *Non enim.*

Digitized by Google

opificium concedis. Quo igitur ab homine divina illa vis differet, ſi ut homo, ſic etiam Deus ope indiget alienâ? Indiget autem, ſi nihil moliri poteſt, niſi ab altero illi materia miniſtretur. Quod ſi ſit, imperfectæ utique virtutis eſt, & erit jam potentior judicandus materiæ inſtitutor. Quo igitur nomine appellabitur, qui potentiâ Deum vincit? Siquidem majus eſt, propria facere, quàm aliena diſponere. Si autem fieri non poteſt, ut ſit potentius Deo quidquam, quem neceſſe eſt perfectæ eſſe virtutis, poteſtatis, rationis; idem igitur materiæ fictor eſt, qui & rerum ex materiâ conſtantium. Neque enim Deo non faciente, & invito, eſſe aliquid aut potuit, aut debuit. Sed probabile eſt, inquit, materiam rerum habere, & habuiſſe ſemper vim & naturam ſuam. Quam vim potuit habere, nullo dante? quam naturam, nullo generante? Si habuit vim, ab aliquo eam ſumpſit. A quo autem ſumere, niſi à Deo potuit? Porrò ſi habuit naturam, quæ utique à naſcendo dicitur, nata eſt. A quo autem, niſi à Deo potuit procreari? Natura enim, quâ dicitis orta eſſe omnia, ſi conſilium non habet, efficere nihil poteſt. Si autem generandi & faciendi potens eſt; habet ergò conſilium, & propterea Deus ſit neceſſe eſt. Nec alio nomine appellari poteſt ea vis, in quâ ineſt, & providentia excogitandi, & ſolertia poteſtaſque faciendi. Melius igitur Seneca omnium Stoïcorum acutiſſimus, qui vidit „ nil aliud eſſe naturam, quàm Deum. Ergò, inquit, Deum non „ laudabimus, cui naturalis eſt virtus «? nec enim illam didicit ex ullo. Immò laudabimus: quamvis enim naturalis illi ſit, illa ſibi illam dedit; quoniam Deus ipſe natura eſt. Cùm igitur ortum rerum tribuis naturæ, ac de-

Lin. 1. *Quo igitur ab homine.*] Ità cum ed. Rom. 1470. Thyſ. Gall. & Cellar. & MSS. omnibus, præter rec. 2. Colb. & Jun. & editos duodecim, in quibus eſt *Quomodò*.

Ibidem. Divina illa vis differet.] Sic reſtitui ex veterrimis MSS. 1. Regio-Put. 1. Bon. 4. Colb. 1. Clarom. Brun. & edit. Gall. 1563. faventibus 1. Reg. antiquiſſimo, Jun. Lipſ. Pal. Pen. Ultr. 1. Colb. 1. Clarom. ac editis quibus eſt *differet*, præter ed. Rom. 1470. in quâ, ſicut & in 1. Bon. 1. Reg. & 1. Colb. legitur *differt*.

Lin. 2. *Ope indiget alienâ.*] *Indiget*, omnium ferè MSS. & vet. editorum eſt; in cæteris impreſſis & Reg. 1. Colb. & Brun. *indigeat*.

Lin. 13. *Sumpſit.*] Manuſcriptorum eſt & vet. editorum ac Cellar. In rec. vulgatis, *aſſumſit*.

Lin. 15. *Quâ dicitis.*] Sic reſtitui ex editis Rom. 1468. 1470. Betul. Torneſ. Soubron. cunctiſque MSS. præter 1. Clarom. in quo eſt *quâ dicis*; in altero Clarom. multiſque editis *quâ dicitur*.

Lin. 16. *Et faciendi.*] Ità plures edit. & omnes MSS. præter Cotton. in quo eſt *ac faciendi*; in multis impreſſis *aut faciendi*.

Lin. 19. *Seneca.*] Vid. Senec. lib. 4. de Benefic. c. 7. Adde Plinium lib. 2. cap. 7. & lib. 27. cap. 3. De hoc infrà lib. 3. cap. 18.

Lin. 21. *Nec enim.*] Additum eſt *enim* ex MSS. Regiis 3. Colbert. 2. Brun. & vetuſtioribus ac melioribus editis: quod in 9. MSS. deeſt.

Lin. 22. *Naturalis illi ſit, illa ſibi illam dedit.*] Ità MSS. 2. Bonon. 9. Reg. 4. Colb. 2. Clarom. In ſcriptis Tax. Pen. Cantabrig. & Brun. editiſque pluribus *illa ſit*. In 1. Reg. rec. & ed. Rom. 1470. Ald. 1515. Pariſ. 1525. Crat. Graph. Gymnic. Faſit. & edit. Colon. 1544. *naturalis illa ei ſit, ſibi illam dedit*; quod aptius crederem. In Em. *naturalis illi ſit, ſibi eam dedit.* Hæ duæ poſteriores lectiones mihi non diſplicent.

Lin. 23. *Deus ipſe natura eſt.*] Sic lego cum MSS. 2. Bonon. 8. Reg. quorum duo ſunt vetuſtiſſimi, 3. Colb. 2. Clarom. Tax. Brun. aliiſque. Sic infrà Lactantius lib. 3. c. 26. In 1. Reg. 3. Colb. Jun. multiſque editis, *Deus ipſa natura eſt.*

Digitized by Google

trahis Deo, in eodem luto hæſitas; verſuram ſolvis, Geta. A quo enim fieri negas, ab eodem planè fieri mutato nomine confiteris.

Sequitur ineptiſſima comparatio. » Ut faber, inquit, cùm quid ædificaturus » eſt, non ipſe facit materiam, ſed utitur eâ quæ ſit parata, fictorque item ce- » râ: ſic iſti providentiæ divinæ materiam eſſe præſtò oportuit, non quam » ipſe faceret, ſed quam haberet paratam. « Immò verò non oportuit; erit enim Deus minoris poteſtatis, ſi ex parato facit, quod eſt hominis. Faber ſine ligno nihil ædificabit, quia lignum ipſum facere non poteſt; non poſſe autem, imbecillitatis eſt humanæ: Deus verò facit ſibi ipſe materiam, quia poteſt. Poſſe enim, Dei eſt: nam ſi non poteſt, Deus non eſt. Homo facit ex eo, quod eſt; quia per mortalitatem imbecillis eſt, per imbecillitatem, definitæ ac modicæ poteſtatis: Deus autem facit ex eo, quod non eſt; quia per æternitatem fortis eſt, per fortitudinem, poteſtatis immenſæ, quæ ſine ac modo caret, ſicut vita factoris. Quid ergò mirum, ſi facturus mundum Deus, priùs materiam de quâ faceret præparavit, & præparavit ex eo quod non erat? quia nefas eſt Deum aliundè aliquid mutuari, cùm in ipſo, vel ex ipſo ſint omnia. Nam ſi eſt aliquid ante illum, & ſi factum eſt quidquam non ab ipſo, jam & poteſtatem Dei, & nomen amittet. At enim materia nunquam facta eſt, ſicut Deus, qui ex materiâ fecit hunc mundum. Duo igitur conſtituuntur æterna, & quidem inter ſe contraria; quod fieri ſine diſcordiâ & pernicie non poteſt. Collidant enim neceſſe eſt ea, quorum vis & ratio diverſa eſt: ſic utraque æterna eſſe non poterunt, ſi repugnant,

Lin. 1. *In eodem luto hæſitas, &c.*] Duo hæc ſunt ex Phormione Terentiano act. 5. ſcen. 2. v. 15. Proverbium eſt, quo ſignificatur aliquos implicari negotio, quo ſe extricare nequeunt. Vide, ſi lubet, Eraſmi Adagia Chiliad. 1. ant. 4. Adag. 99. Prioris meminit idem Lactantius lib. 7. cap. 2.

Ibidem. *Verſuram ſolvis, Geta.*] MSS. 1. Bon. antiq. 3. Reg. Ultr. Brun. aliique addunt *Geta*. Muretus legit *vorſuram*: alii *vorſura* ſcriptum volunt à Terentio. *Verſuram* autem *ſolvere* Budæo dicuntur, qui ut ſyngrapham unam diſſolvant, & unâ cautione ſe liberent, pecuniam mutuam majori fœnere iterùm accipiunt, &c. Competit in eos, qui ſic implicantur difficili negotio, ut ſe nequeant ſine magno diſpendio extricare. *Eraſm.* Tranſlatio eſt à viatoribus, qui ſtatim ut in lutum inciderint, alterum pedem educere conati, altero altiùs immerguntur.

Ibidem. *Fieri negas.*] Ità MSS. vetuſtiſſimi & optimi 1. Bonon. & 2. Reg. 6. Colb. Cant. Em. 2. Clarom. Brun. 2. vet edit. Rom. Ald. Pariſ. Graph. Crat. & Gallica verſio. At rec. MSS. 2. Reg. 7. editi poſt *fieri* addunt *mundum*; ſed perperàm. Vide præcedentia.

Lin. 5. *Quam ipſe faceret.*] Fortè legendum, *quam ipſa fecerit*.

Lin. 7. *Ædificabit.*] Ità repoſui ex MSS. præter 1. Reg. in quo legitur *ædificavit*, *v* pro *b*. In editis eſt *ædificat*.

Lin. 12. *Facit ex eo.*] Sic MSS. & vet. editi. In octo impreſſis rec. eſt *fecit*.

Lin. 15. *Præparavit, & præparavit ex eo.*] Sic codices Bononienſes atque unus Vaticanus, teſte Thomaſio, qui hanc repetitionem concinnam invenit; cùm priùs in editis ſemel tantùm legeretur *præparavit ex eo*.

Lin. 16. *Nefas eſt.*] Ità reſtitui ex MSS. In 2. Reg. rec. & editis *nefas eſſet*.

Lin. 17. *Nam ſi eſt aliquid ante illum, & ſi factum eſt quidquam non ab ipſo, jam & poteſtatem Dei & nomen amittet.*] Sic emendavimus ex MSS. codicibus antiquiſſimis 1. Bonon. 5. Reg. 4. Colb. 1. Clarom. Em. Balliol. 2. Brun. Mirè variant cæteri MSS. & editi, quorum nobis videntur incongruæ lectiones. Sed lectio quam admittimus, optimum efficit ſenſum, quod priùs non erat in quibus legebatur his verbis; *Nam ſi eſt aliquid ante illum factum.*

Lin. 22. *Non poterunt.*] Sic lego cum om-

Digitized by Google

quia ſuperare alterum neceſſe eſt. Ergò fieri non poteſt, quin æterni natura ſit ſimplex, ut indè omnia, velut ex fonte, deſcenderint. Itaque aut Deus ex materiâ ortus eſt, aut materia ex Deo. Quid horum ſit verius, facile eſt intelligi. Ex his enim duobus alterum ſenſibile eſt, alterum caret ſenſu. Poteſtas faciendi aliquid non poteſt eſſe, niſi in eo quod ſentit, quod ſapit, quod cogitat, quod movetur. Nec incipi, aut fieri, aut conſummari quidquam poteſt, niſi fuerit ratione proviſum; & quemadmodùm fiat, antequàm eſt, & quemadmodùm conſtet, poſtquàm fuerit effectum. Deniquè is facit aliquid, qui habet voluntatem ad faciendum, & manus ad id quod voluit implendum. Quod autem inſenſibile eſt, iners & torpidum ſemper jacet, & nihil indè oriri poteſt, ubi nullus eſt motus voluntarius. Nam ſi omne animal ratione conſtat, certè naſci ex eo non poteſt, quod ratione præditum non eſt; nec aliundè accipi poteſt id, quod ibi, undè petitur, non eſt. Nec tamen commoveat aliquem, quòd animalia quædam de terrâ naſci videntur. Hæc enim non terra per ſe gignit, ſed ſpiritus Dei, ſine quo nihil gignitur. Non ergò Deus ex materiâ, quia ſenſu præditum ex inſenſibili, ſapiens ex bruto, impatibile de patibili, expers corporis de corporali nunquam poteſt oriri: ſed materia potiùs ex Deo eſt. Quidquid enim eſt ſolido & contrectabili corpore, accipit externam vim. Quod accipit vim, diſſolubile eſt. Quod diſſolvitur, interit. Quod interit, ortum ſit neceſſe eſt. Quod ortum eſt, habuit fontem undè oriretur, id eſt factorem aliquem ſentientem, providum, peritumque faciendi. Is eſt profectò, nec ullus alius quàm Deus. Qui quoniam ſenſu, ratione, providentiâ, poteſtate, virtute præditus eſt, & animantia, & inanima creare & efficere poteſt, quia tenet quomodò quidque ſit faciendum. Materia verò ſemper fuiſſe non poteſt, quia mutationem non caperet, ſi fuiſſet. Quod enim ſemper fuit, ſemper eſſe non deſinit; & undè abfuit principium, abeſſe hinc etiam finem neceſſe eſt. Quin etiam facilius eſt, ut id quod habuit initium, fine careat, quàm ut habeat finem, quod initio caruit. Materia ergò ſi facta non eſt, ne fieri ex eâ quidquam poteſt. Si

nibus propè MSS. & veteribus editis. Cæteri vulgati cum 2. Colb. habent *potuerunt*.

Lin. 2. *Itaque aut Deus.*] Additum *aut* ex cunctis MSS. & quampluribus editis.

Lin. 5. *Niſi in eo quod ſentit, quod ſapit.*] Addidimus *quod ſentit* ex omnibus ſcriptis & veteribus editis. Vide ea quæ præceſſerunt.

Lin. 7. *Proviſum.*] Ità reſtituimus ex MSS. Vaticanis, 2. Bon. 8. Reg. Tax. Pen. Lipſ. Pal. Brun. edit. Rom. 1468. 1470. & edit. Iſ. In 2. Colb. 1. Clarom. & in cunctis ferè editis, *præviſum*. Vide infrà *ratione*, *providentiâ*.

Ibidem. *Et quemadmodùm.*] Bis in ſupradictis 29. MSS. Legitur *aut* bis in 2. Reg. 1. Bon. rec. 1. Colb. & in Clarom. & in omnibus fermè editis. In Em. & Chriſt. *fiat antequàm factum eſt.*

Lin. 12. *Animal ratione.*] Hîc innuere videtur Lactantius animalia ratione eſſe prædita.

Lin. 19. *Contrectabili corpore.*] Ità emendavimus ex MSS. 7. Reg. 6. Colb. 2. Clarom. Brun. aliiſque, ac editis Torn. Thomaſ. In cæteris vulgatis tribuſque Regiis rec. eſt *contractabili*.

Lin. 24. *Et inanima.*] Sic MSS. 2. Bonon. & 2. Reg. vetuſtiſſimi, & complures editi. In 1. Clarom. *inanimia*; in 4. Reg. 3. Colb. & 1. Clarom. *inanimata*; in aliis 3. Reg. 3. Colb. & Brun. *inanimantia*.

Lin. 25. *Materia.*] Vide Plutarch. de Placitis Philoſophor. lib. 1. cap. 9.

Lin. 27. *Quod enim ſemper fuit, ſemper eſſe non deſinit.*] Ex antiquioribus & melioribus editis codicibus omnibuſque MSS. addidimus *ſemper eſſe*, quod deeſt in pluribus vulgatis & 3. ſcriptis Oxonienſibus.

Digitized by Google

fieri ex eâ non poteſt, nec materia quidem erit. Materia enim eſt, ex quâ ſit aliquid. Omne autem ex quo fit, quia recepit opificis manum, deſtruitur, & aliud eſſe incipit. Ergò quoniam finem habuit materia, tum cùm factus eſt ex eâ mundus, & initium quoque habuit. Nam quod deſtruitur, ædificatum eſt; quod ſolvitur, alligatum; quod finitur, incœptum eſt. Si ergò ex commutatione ac fine materia colligitur habuiſſe principium, à quo alio fieri niſi à Deo potuit? Solus igitur Deus, qui factus non eſt, & idcircò deſtruere alia poteſt, ipſe deſtrui non poteſt. Permanebit ſemper in eo quod fuit, quia non eſt aliundè generatus, nec ortus, nec nativitas ejus ex aliquâ aliâ re pendet, quæ illum mutata diſſolvat. Ex ſeipſo eſt, ut in primo diximus libro; & ideò talis eſt, qualem ſe eſſe voluit, impaſſibilis, immutabilis, incorruptus, beatus, æternus.

Jam verò illa concluſio, quâ ſententiam terminavit Tullius, multò abſurdior. » Quòd ſi materia, inquit, à Deo non eſt facta, nec terra quidem, & » aqua, & aër, & ignis à Deo factus eſt. « Quàm callidè periculum prætervolavit. Sic enim ſuperius illud aſſumpſit, tanquàm probatione non indigeret; cùm id multò eſſet incertius, quàm illud propter quod aſſumptum eſt. Si non eſt, inquit, à Deo facta materia, nec mundus à Deo factus eſt. Ex falſo maluit colligere, quod falſum eſt, quàm ex vero, quod verum. Et cùm debeant incerta de certis probari, hîc probationem ſumpſit ex incerto, ad evertendum quod erat certum. Nam divinâ providentiâ effectum eſſe mundum, (ut taceam de Triſmegiſto, qui hoc prædicat, taceam de carminibus Sibyllarum, quæ idem nuntiant, taceam de prophetis, qui opus mundi, ac opificium Dei uno ſpiritu ac pari voce teſtantur,) etiam inter philoſophos penè univerſos convenit; id enim Pythagoræi, Stoïci, Peripatetici, qui

Lin. 10. *Quæ illum mutata diſſolvat.*] MS. 1. Bonon. antiq. *Quæ illum mutet ac diſſolvat.*

Lin. 11. *Primo libro.*] Scilicet cap. 3. & 7.

Ibidem. *Impaſſibilis.*] Vide annotata ad libr. de Irâ Dei.

Lin. 23. *Sibyllarum.*] Initio ſcilicet ſermonis primi.

Ibidem. *De Prophetis.*] Hæc ego non de veris prophetis intelligo, ſed de alienigenis; ut puta Orpheo, Zoroaſtre, vel de Perſarum Magis, Indorumve Gymnoſophiſtis, aut Gallorum Druidis vel Semnotheis. Nam ſic Auguſtinus quoque aliquotiès horum vatum mentionem facit. Lactantius ſiquidem hoc agit, ut Gentes ſuorum hominum teſtimoniis convincat. Quid enim attinebat, Moſen & alios ex profeſſo vero Deo mundi opificium aſſignantes, cum Gentilibus numerari? *Betuleius.* Et hoc mihi videtur de veris Prophetis etiam intelligi poſſe. Confer. Huetium Demonſtr. Evangelic. pag. 497.

Lin. 25. *Id enim.*] Sic emendavi ex MSS. vetuſtiſſimis 2. Bon. 2. Reg. aliiſque 4. Reg. 4. Colb. Goth. 1. Lipſ. 2. Clarom. Brun. & ed. Torneſ. Cellar. Walch. quod aptius eſt, quàm plerorumque vulgatorum *idem etiam*, 2. Colb. & ed. Iſ. *Idem enim.*

Ibidem. *Pythagoræi.*] Ità reſtitui ex MSS. ferè omnibus. In 3. Colb. Brun. & in vulgatis *Pythagorici.* De quo Plutarchus in Placitis Philoſophor. ait, Pythagoram ſtatuiſſe Deum ut principium omnium.

Ibidem. *Stoici.*] Hi docuerunt, nos Dei cognitionem habere ex pulcritudine ſimul & magnitudine rerum ab ipſo factarum; ut Galen. in hiſt. Philoſ. retulit, cap. 27. Apud Laërtium, in Zenonis vitâ, definiunt, θεὸν εἶναι ζῷον ἀθάνατον. Miror autem, quid Hieronymo venerit in mentem, qui capite nono in Ezechielem negat Stoïcos providentiam Dei aſſerere, præſertim cùm Senecæ Stoïci liber egregius de Providentiâ extet. Quid quòd Salvianus, ſub initium ſui operis, ubi eorumdem ferè teſtimonia profert, Stoïcos nequaquam ſilentio prætererit. *Betuleius.*

ſunt principes omnis diſciplinæ. Deniquê à primis illis ſeptem ſapientibus ad Socratem uſque ac Platonem pro confeſſo & indubitato habitum eſt, donec unus multis pòſt ſeculis extitit delirus Epicurus, qui auderet negare id quod eſt evidentiſſimum, ſtudio ſcilicèt inveniendi nova, ut nomine ſuo conſtitueret diſciplinam. Et quia nihil novi potuit reperire: ut tamen diſſentire à cæteris videretur, vetera voluit evertere. In quo illum circumlatrantes philoſophi omnes coarguerunt. Certius eſt igitur mundum providentiâ inſtructum, quàm materiâ providentiam conglobatam. Quare non oportuit putare, idcircò mundum non eſſe divinâ providentiâ factum, quia materia ejus divinâ providentiâ facta non ſit: ſed quia mundus divinâ providentiâ ſit effectus, & materiam eſſe factam divinitùs. Credibilius eſt enim materiam potiùs à Deo factam, quia Deus omnia poteſt, quàm mundum à Deo non eſſe factum, quia ſine mente, ratione, conſilio nihil fieri poteſt. Verùm hæc non Ciceronis eſt culpa, ſed ſectæ. Cùm enim ſuſcepiſſet diſputationem, quâ deorum naturam tolleret, de quâ philoſophi garriebant, omnem divinitatem ignorantiâ veri putavit eſſe tollendam. Itaquè deos potuit tollere, quia non erant. Cùm autem providentiam divinam, quæ eſt in uno Deo, conaretur evertere, quia contra veritatem niti cœperat, deficientibus argumentis, in hanc foveam neceſſariò decidit, undè ſe extricare non poſſet. Hîc ergò illum teneo hærentem, teneo defixum, quo Lucilius, qui contrà diſſerebat, obmutuit. Hîc eſt ergò cardo rerum; hîc vertuntur omnia. Explicet ſe Cotta, ſi poteſt, ex hâc voragine; proferat argumenta, quibus doceat ſemper fuiſſe materiam, quam nulla providentia effecerit. Oſtendat, quomodò quidquam ponderoſum & grave, aut eſſe potuerit ſine autore, aut immutari valuerit, ac deſierit eſſe, quod ſemper fuit, ut inciperet eſſe, quod nunquam

Lin. 1. *Qui ſunt principes omnis diſciplinæ.*] Hanc reſtitui lectionem, quæ melior viſa eſt, quàm ſequentes recentiorum. 4. MSS. *quæ ſunt principes omnium diſciplinæ;* 2. Bon. 8. Reg. quorum duo ſunt antiq. 3. Colbert. Pal. Lipſ. Ult. 1. Clarom. Brun. & ed. Rom. 1468. 1470. *quæ ſunt principales omnium diſciplinæ;* 2. Reg. & 3. Colbert. *qui.*

Lin. 2. *Ad Socratem uſque ac Platonem.*] Ex 2. codicibus Regiis 900. annor. alioque rec. Regio, ſed bonæ notæ, ſic emendavi. Et hæc eſt vera lectio. Alii multi ſcripti & impreſſi, *à Socrate uſque ad Platonem.* Sic Thales apud Laertium dicit mundum eſſe opus Dei.

Lin. 3. *Multis ſeculis.*] Hic errat Lactantius; non multis poſt ſeculis, ſed paucis poſt annis à Platone vixit Epicurus: hic natus eſt anno 2. 109. Olymp. Plato verò obiit ann. 1. Olymp. 108.

Lin. 7. *Circumlatrantes.*] Hîc innuere videtur Cynicos.

Lin. 8. *Quàm materiâ providentiam conglobatam.*] Sic habet MS. 1. Bonon. antiquior, ſuffragantibus 3. Vatic. 1. Lipſ. & Goth, in quibus eſt, *materia providentiam conglobatam.* Providentiam autem cum materiâ conglobatam ait ille, qui providentiam eodem tempore cum materiâ fuiſſe exiſtimat, & putat nihil potuiſſe efficere providentiam, niſi antè vel ſimul materiam habuiſſet. In quo quidem multùm providentiæ detrahitur. *Thomaſius.* MSS. 28. & vet. ed. Rom. habent *materiam providentiâ conglobatam.* 12. editi, *materia providentiâ conglobatum.*

Lin. 21. *Quo Lucilius.*] Plurimi MSS. & editi ità ferunt. Scripti 9. & duo impreſſi, *quoniam Lucilius;* 1. Bonon. antiq. & edit. Rom. 1470. *quia Lucilius;* nonnulli vulgati, *Lucillius.* Hoc vide in Ciceron. lib. 1. de Nat. deor. Lucilius apud Ciceronem partes Stoïcorum defendit.

Lin. 22. *Explicet ſe Cotta.*] Sic lego cum omnibus MSS. & cunctis ferè editis. In nonnullis vulgatis eſt *Explicet C. Cotta*, pravè. Cotta quidem apud Ciceronem erat Academicus.

Digitized by Google

fuit. Quæ ſi docuerit, tum demùm aſſentiar, ne mundum quidem divinâ providentiâ conſtitutum; & tamen ſic aſſentiar, ut aliis illum laqueis teneam. Eòdem enim, quò nolet revolvetur, ut dicat, & materiam de quâ mundus eſt, & mundum qui de materiâ eſt, naturâ extitiſſe: cùm ego ipſam naturam Deum eſſe contendam. Nec enim poteſt facere mirabilia, id eſt maximâ ratione conſtantia, niſi qui habet mentem, providentiam, poteſtatem. Ita fiet, ut Deus fecerit omnia, nec quidquam eſſe poſſit omninò, quod non originem à Deo traxerit.

At idem quoties Epicureus eſt, & non vult à Deo factum eſſe mundum, quærere ſolet, quibus manibus, quibus machinis, quibus vectibus, quâ molitione hoc tantum opus fecerit. Videret fortaſſe, ſi eo tempore potuiſſet eſſe, quo fecit. Sed ne perſpiceret homo Dei opera, noluit eum inducere in hunc mundum, niſi perfectis omnibus. Sed ne induci quidem poterat: quomodò enim ſubſiſteret, cùm fabricaretur deſuper cœlum, terraque ſubter fundaretur; cùm fortaſſe humida, vel nimiis rigoribus torporata concreſcerent, vel igneis caloribus incocta & ſolidata dureſcerent? Aut quomodò viveret, ſole nondùm inſtituto, nec frugibus, nec animalibus natis? Itaquè neceſſe fuit hominem poſtremò fieri, cùm jam mundo cæteriſque rebus manus ſumma eſſet impoſita. Deniquè ſanctæ literæ docent, hominem fuiſſe ultimum Dei opus, & ſic inductum fuiſſe in hunc mundum, quaſi in domum jam paratam & inſtructam: illius enim cauſâ facta ſunt omnia. Idem etiam poëtæ fatentur. Ovidius perfecto jam mundo, & univerſis animalibus figuratis, hoc addidit:

Sanctius his animal, mentiſque capacius alta

Deerat

Lin. 3. *Nolet.*] 2. Reg. rec. *nolit*; ſcripti 5. rec. *nollet*; Reg. Put. *non vult.*

Lin. 9. *Quibus manibus.*] Vide Cic. 1. de Naturâ deorum.

Lin. 11. *Videret fortaſſe, &c.*] MSS. 9. *Videres... potuiſſes*, 1. Bon. antiq. & Pal. *Videre f. potuiſſes, ... potuiſſes,*

Ibidem. *Quo fecit.*] 1. Colb. *fecerit*; plures, *quo Deus fecit.*

Ibidem. *Sed ne perſpiceret homo opera Dei, &c.*] Falſa eſt hæc Lactantii ſententia,

Lin. 15. *Nimiis rigoribus torporata.*] Sic omnes edd. præter vet. Rom. In cunctis fermè MSS. eſt *corporata*, quod cum *rigoribus* minùs convenit. Sed & cap. ſeq. poſt initium Lactantius ſcribit, *frigoribus & gelu torpet*; & *torporavit* etiam Turpilius dixit apud Nonium.

Lin. 16. *Sole nondùm inſtituto.*] Thomaſius legit, ut in Bon. & 1. Clarom. *ſolo nondùm inſtituto*, quòd magis cohærere videantur ſequentia de frugibus & animalibus, quæ in ſolo verſantur. Ego lectionem cæteris omnibus MSS. & impreſſis receptam exhibui. Cæterùm de ſolo, ſive terrâ, Lactantius jam dixerat, & rationem Thomaſii nihil habere momenti intelliget, qui textum inſpexerit. *Iſ.*

Lin. 19. *Hominem fuiſſe ultimum Dei opus.*] Gen. c. 2. Si quis miretur, cur Deus operi præſtantiſſimo locum poſtremum dederit, ſufficiat illi ſapientiſſima creatoris voluntas. Si quis tamen cauſas aliquas ſcire velit, has habeat: Indigebat homo domicilio, & quidem nec vacuo, nec deformi, quippe creatura Dei nobiliſſima, & ſemideus quidam exiſtens. Priùs igitur Deus pulcherrimum & abſolutiſſimum, hoc eſt, rebus ad ornatum, ad uſum, ad jucunditatem denique omnimodam pertinentibus refertiſſimum univerſi theatrum conſtruxit; poſteà hominem in Palatium auguſtiſſimum ita præparatum introduxit, atque creaturis omnibus principem præfecit: quòd ſi homo mundum reperiſſet vacuum, & deſtitutum ſole, luminaribus, herbis, fructibus, animantibus denique vivis ſeſe moventibus in aëre, aquis & terrâ, utique ei ſolitudo fuiſſet permoleſta, & defectus rerum neceſſariarum felicitatem ejus variè turbaſſet. Plura qui volet, legat *Philonis* Coſmopœiam, Gregorii Nyſſeni librum de hominis Opificio cap. 2. Ambroſii epiſtol. ad Herontianum, quæ eſt 38, *Paræus.*

Lin. 22. *Ovidius.*] Principio Metamorph.

Digitized by Google

Deerat adhuc, & quod dominari in cætera poſſet;
Natus homo eſt.

Adeò nefas exiſtimandum eſt, ea ſcrutari, quæ Deus voluit eſſe celata! Verùm ille non audiendi aut diſcendi ſtudio requirebat, ſed refellendi; quia confidebat neminem id poſſe dicere. Quaſi verò ex hoc putandum ſit, non eſſe hæc divinitùs facta, quia quomodò facta ſint, non poteſt pervideri. An tu, ſi educatus in domo fabrefactâ & ornatâ, nullam unquam fabricam vidiſſes, domum illam putaſſes non ab homine eſſe ædificatam; quia, quomodò ædificetur, ignorares? Idem profectò de domo quæreres, quod nunc de mundo requiris; quibus manibus, quibus ferramentis homo tanta eſſet opera molitus; maximè ſi ſaxa ingentia, immenſa cementa, vaſtas columnas, opus totum ſublime & excelſum videres, nonne hæc tibi humanarum virium modum viderentur excedere, quia illa non tam viribus, quàm ratione atque artificio facta eſſe neſcires?

Quòd ſi homo, in quo nihil perfectum eſt, tamen plus efficit ratione, quàm vires ejus exiguæ patiantur, quid eſt, cùr incredibile tibi eſſe videatur, cùm mundus dicitur factus à Deo, in quo, quia perfectus eſt, nec ſapientia poteſt habere terminum, nec fortitudo menſuram? Opera ipſius videntur oculis. Quomodò autem illa fecerit, ne mente quidem videtur: quia (ut Hermes ait) mortale immortali, temporale perpetuo, corruptibile incorrupto propinquare non poteſt, id eſt propiùs accedere, & intelligentiâ ſubſequi. Et ideò terrenum adhuc animal rerum cœleſtium perſpectionem non capit, quia corpore quaſi cuſtodiâ ſeptum tenetur, quominùs ſoluto ac libero ſenſu cernat omnia. Sciat igitur quàm ineptè faciat, qui res inenarrabiles quærit. Hoc eſt enim modum conditionis ſuæ tranſgredi, nec intelligere, quouſque homini liceat accedere. Denique cùm aperiret homini veritatem Deus, ea ſola ſcire nos voluit, quæ interfuit hominem ſcire ad vitam conſequendam: quæ verò ad curioſam & profanam cupiditatem pertinebant, reticuit, ut arcana eſſent. Quid ergò quæris, quæ nec potes ſcire, nec ſi ſcias, beatior fias? Perfecta eſt in homine ſapientia, ſi & Deum eſſe unum, & ab ipſo eſſe facta univerſa cognoſcat.

Lin. 9. *Quomodò ædificetur.*] Ità MSS. ex quibus duo ſunt omnium antiquiſſimi 1. Bon. & 1. Reg. 4. Colb. Jun. Brun. & quamplures editi. In 4. ſcriptis & 2. vulgatis eſt *ædificatur*; in 2. MSS. Reg. & 1. Lipſ. *ædificaretur*; in 1. Clarom. ac edit. Torneſ. & Soubron. *fabricatur*.

Lin. 20. *Hermes.*] Triſmeg. apud Stob. in Collectan. ſerm. 80. de diis.

Lin. 23. *Cuſtodiâ ſeptum.*] Sic de corpore & animâ loquitur Plato in Phædone. Sic & Lactantius ipſe in libro de Opificio Dei cap. 20. ad mentem Platonicorum de homine ait, *nam corpuſculum hoc quo induti ſumus, hominis receptaculum eſt.*

CAPUT X.

De Mundo, ejuſque partibus, Elementis & Tempeſtatibus.

NUNC quoniam refutavimus eos, qui de mundo & de factore ejus Deo aliter ſentiunt, quàm veritas habet, ad divinam mundi fabricam revertamur, de quâ in arcanis ſanctæ Religionis litteris traditur. Fecit igitur Deus primum omnium cœlum, & in ſublime ſuſpendit, quòd eſſet ſedes ipſius Dei conditoris. Deindè terram fundavit, ac cœlo ſubdidit, quam homo cum cæteris animalium generibus incoleret. Eam voluit humore circumflui, & contineri. Suum verò habitaculum diſtinxit claris luminibus, & implevit, ſole ſcilicèt, lunæque orbe fulgenti, & aſtrorum micantium ſplendentibus ſignis adornavit; tenebras autem, quod eſt his contrarium, conſtituit in terrâ: nihil enim per ſe continet luminis, niſi accipiat à cœlo, in quo poſuit lucem perennem, & ſuperos, & vitam perpetuam; & contrà in terrà tenebras, & inferos, & mortem. Tantò enim hæc ab illis ſuperioribus diſtant, quantùm mala à bonis, & vitia à virtutibus. Ipſius quoque terræ binas partes contrarias inter ſe, diverſaſque conſtituit, ſcilicèt Orientem, Occidentemque: ex quibus Oriens Deo accenſetur; quia ipſe luminis fons, & illuſtrator eſt rerum, & quòd oriri nos faciat ad vitam ſempiternam. Occidens autem conturbatæ illi pravæque menti adſcribitur; quòd lumen abſcondat, quòd tenebras ſemper inducat, & quòd homines faciat occidere atque interire peccatis. Nam ſicut lux Orientis eſt, in luce autem vitæ ratio verſatur; ſic Occidentis tenebræ ſunt: in tenebris autem, & mors, & interitus continetur. Deindè alteras partes eâdem ratione dimenſus eſt, Meridiem ac Septentrionem: quæ partes illis duabus ſocietate junguntur. Ea enim, quæ eſt Solis calore flagrantior, proxima eſt, & cohæret Orienti. At illa, quæ frigoribus & perpetuo gelu torpet, ejuſdem eſt, cujus extremus occaſus. Nam ſicut contrariæ ſunt lumini tenebræ; ita frigus calori. Ut igitur calor lumini eſt proximus, ſic meridies orienti: ut frigus tenebris, ita plaga eſt ſeptentrionalis occaſui. Quibus ſingulis partibus ſuum tempus attribuit, Ver ſcilicèt orienti, Æſta-

Lin. 1. *Et de factore ejus.*] Reſtituta præpoſitio *de* ex cunctis penè MSS. Deeſt in 4. rec. & multis editis. De opere ſex dierum, vide S. Ambr. S. Baſilium, S. Auguſt. Confeſſ. lib. 12. & Theodoret. de Provid. lib. 1. & 2.

Lin. 7. *Suum verò habitaculum.*] Hîc loci & lib. 7. cap. 5. ab Autore noſtro cœlum accipitur pro univerſâ cœlorum mole, quatenus etiam empyreum complectitur. *Iſæus.*

Lin. 15. *Oriens Deo accenſetur.*] Sic 36. MSS. & plures editi. Id eſt, attribuitur. In 2. Reg. rec. & nonnullis editis, *Deo ſimilis cenſetur*; quod eſt gloſſema. Videtur hic Lactantius nimis allegoriis indulgere.

Lin. 17. *Pravaque menti.*] Hîc & infrà minùs catholicè loquitur Lactantius, quaſi mala mens ſummum habeat imperium in Occidens.

Lin. 27. *Plaga eſt ſeptentrionalis.*] Sic reſtitui ex antiquioribus & melioribus MSS. 1. Bonon. Regio-Put. 2. al. Reg. bonæ notæ, Dij. & Lipſ. In vulgatis & in pluribus MSS. eſt *ſeptentrionis.*

Lin. 28. *Ver Orienti.*] De his allegoriis, vide etiam S. Ambroſium lib. 4. Exameron.

Digitized by Google

tem meridianæ plagæ; occidentis Autumnus eſt, ſeptentrionis Hyems. In his quoque duabus partibus, meridianâ & ſeptentrionali, figura vitæ & mortis continetur: quia vita in calore eſt, mors in frigore. Sicut autem calor ex igne eſt, ita frigus ex aquâ. Secundùm harum partium dimenſionem, diem quoque fecit ac noctem, quæ ſpatia, & orbes temporum perpetuos ac volubiles, quos vocamus annos, alternâ per vices ſucceſſione conficiant. Dies, quem primus Oriens ſubminiſtrat, Dei ſit neceſſe eſt, ut omnia quæcumque meliora ſunt. Nox autem, quam Occidens extremus inducit, ejus ſcilicèt, quem Dei eſſe æmulum diximus.

Quæ duo etiam in hoc præſcius futurorum Deus fecit, ut ex iis, & veræ Religionis, & falſarum ſuperſtitionum imago quædam oſtenderetur. Nam ſicut ſol, qui oritur in diem, licèt ſit unus, undè ſolem eſſe appellatum Cicero vult videri, quòd obſcuratis ſideribus, ſolus appareat, tamen quia verum ac perfectæ plenitudinis lumen eſt, & calore potiſſimo, & fulgore clariſſimo illuſtrat omnia: ita in Deo, licèt ſit unus, & majeſtas; & virtus, & claritudo perfecta eſt. Nox autem, quam pravo illi antitheo dicimus attributam, ejus ipſius multas & varias religiones per ſimilitudinem demonſtrat. Quamvis enim ſtellæ innumerabiles micare ac radiare videantur; tamen, quia non ſunt plena ac ſolida lumina, nec caloris præferunt quidquam, nec tenebras multitudine ſuâ vincunt. Duo igitur illa principalia inveniuntur, quæ diverſam & contrariam ſibi habent poteſtatem; calor, & humor: quæ mirabiliter Deus ad ſuſtentanda & gignenda omnia excogitavit. Nam cùm virtus Dei ſit in calore & igni, niſi ardorem vimque ejus admiſta humoris ac frigoris materia temperaſſet, nec naſci quidquam, nec cohærere potuiſſet, quin ſtatim conflagratione interiret, quidquid eſſe cœpiſſet. Undè & philoſophi quidam & poëtæ diſcordi concordiâ mundum conſtare

Lin. 1. *Occidentis autumnus eſt, ſeptentrionis hyems.*] Ità MSS. & vet. ed. Rom. caſu ſecundo. Cæteri vulgati caſu tertio, *Occidenti.... ſeptentrioni.* In pleriſque MSS. pro *hyems*, eſt *hybernus.* Lectio noſtra propiùs accedit ad ordinem linguæ Latinæ.

Lin. 5. *Quæ ſpatia.*] Sic MSS. 6. Reg. 3. Colb. 2. Brun. & antiquiores ac meliores editi benè multi. Quidam MSS. & edd. 7. *qui.*

Lin. 9. *Inducit.*] Ità omnes ferè MSS. & editi; & quidem rectè, ut reſpondeat præcedentibus; *Oriens ſubminiſtrat.* MS. 1. Reg. ac ed. Thyſ. & Gall. *induxit.*

Lin. 10. *Etiam in hoc.*] Hæc reſtitui ex omnibus MSS. & impreſſis, præter 5. edd. recentiores, in quibus deſiderantur.

Lin. 12. *Qui oritur in diem.*] Sic emendavi ex cunctis MSS. præter 1. Reg. rec. & editiones, in quibus eſt *in die.*

Ibidem. *Cicero.*] Lib. 2. de Nat. deor.

Lin. 14. *Perfectæ plenitudinis lumen.*] Heraclitus Solem cœleſtis luminis fontem (teſte Macrobio) dicit; ſive lumen ſuum, ſecundùm Plin. cæteris ſideribus fœneret; ſive (ut Cic. voluit) aliis quidem ſideribus (exceptâ lunâ) proprium ſit lumen, ipſe dux, princeps & moderator luminum ſit. Vide Platonem in Timæo, Ciceronem de Univerſitate, Macrob. lib. 1. Som. ſuprà cap. 20. *Betuleius.*

Ibidem. *Calore potiſſimo.*] Ità omnes editi & multi melioreſque MSS. In 1. Bonon. antiq. 3. Reg. Lipſ. & Pal. *potentiſſimo.*

Lin. 16. *Antitheo.*] Id eſt, diabolo. *Antitheus*, vox Græca, ſignificat, qui contra Deum eſt, vel Dei adverſarius.

Lin. 19. *Præferunt.*] Sic quamplures editi & omnes fermè MSS. In rec. 1. Reg. & 1. Colb. eſt *præferant;* in 1. Lipſ. & 3. editis *proferunt;* in 3. Reg. rec. ac edd. ſex *perferunt.*

Lin. 22. *Mirabiliter.*] MSS. 1. Colbert. & 1. Brun. *multùm utiliter.*

Lin. 26. *Philoſophi.*] Empedocles ſcilicèt, de quo apud Laertium & Plutarch. de Placitis Philoſophor. lib. 1. cap. 3.

Ibidem. *Poetæ.*] Vide Ovidium lib. 1. Metamorphoſ. v. 433.

Digitized by Google

dixerunt: ſed rationem penitùs non videbant. Heraclitus ex igne nata eſſe omnia dixit; Thales Mileſius ex aquâ. Uterque vidit aliquid: ſed erravit tamen uterque, quòd alterutrum ſi ſolum fuiſſet, neque aqua naſci ex igne potuiſſet, neque rurſùs ignis ex aquâ. Sed eſt verius, ſimul ex utroque permiſto cuncta generari. Ignis quidem permiſceri cum aquâ non poteſt, quia ſunt utraque inimica; & ſi cominùs venerint, alterutrum quod ſuperaverit, conficiat alterum neceſſe eſt: ſed eorum ſubſtantiæ permiſceri poſſunt. Subſtantia ignis, calor eſt; aquæ, humor. Rectè igitur Ovidius:

Quippe ubi temperiem ſumpſêre humorque calorque,
Concipiunt, & ab his oriuntur cuncta duobus:
Cùmque ſit ignis aqua pugnax, vapor humidus omnes
Res creat, & diſcors concordia fœtibus apta eſt.

Alterum enim quaſi maſculinum elementum eſt, alterum quaſi fœmininum; alterum activum, alterum patibile. Ideòque à veteribus inſtitutum eſt, ut ſacramento ignis & aquæ nuptiarum fœdera ſanciantur, quòd fœtus animantium calore & humore corporentur, atque animentur ad vitam. Cùm enim conſtet omne animal ex animâ & corpore, materia corporis in humore eſt, animæ in calore: quod ex avium fœtibus datur ſcire, quos craſſi humoris plenos niſi opifex calor foverit, nec humor poteſt corporari, nec corpus animari. Exulibus quoque ignis & aqua interdici ſolebat:

Lin. 1. *Non videbant.*] Ità reſtituimus ex omnibus MSS. & edit. Torneſ. Betul. & Soubron. In cæteris impreſſis eſt, *non viderunt.*

Ibidem. *Heraclitus ex igne.*] Refertur à Laërtio inter ejus dogmata. Meminit Cic. in 4. Academ. Quæſt. Confutatur etiam à Lucretio lib. 1. *Betul.*

Lin. 2. *Thales.*] De quo dictum eſt libro 1. cap. 8. & apud Laertium.

Lin. 8. *Subſtantia ignis, calor eſt; aquæ, humor.*] Quia his ſubſiſtunt ac conſervantur. Vide infrà, & cap. 12.

Ibidem. *Ovidius.*] Lib. 1. Metam. Ibid. ubi de Nili fœcunditate ſcribit.

Lin. 15. *Ut ſacramento ignis & aquæ nuptiarum fœdera ſanciantur.*] Feſtus Pompeius lib. 1. *Aqua dicitur à quâ juvantur: aqua & ignis interdici ſolet, quam accipiunt nuptæ, videlicèt quia hæ duæ res humanam vitam maximè continent.* Eadem Plutarch. Rom. Problem. cap. 1. Idem Feſtus lib. 6. *Facem in nuptiis in honorem Cereris praferebant, aquâque aſpergebatur nova nupta, ſive ut caſta puraque ad virum veniret, ſive ut ignem & aquam cum viro communicaret.* Valerius Flaccus lib. 8. Argonaut.

— Ignem Pollux, undamque jugalem
Prætulit, ut dextrum pariter vertantur in orbem.

Ovid. lib. 2. de Arte amandi:

Iſta viri captent, ſi jam captanda probabant,
Quos faciunt juſtos ignis & unda viros.

In primo limine aquam exhibebant, cui titionem intingebant. M. Varro apud Turneb. lib. 29. cap. 27. *Contra à novo marito, cùm item à foco in titione ex felici arbore, & in aquali aqua allata eſſet.* Dempſterus. Vide Briſſonium de Ritu Nuptiarum.

Lin. 19. *Nec humor poteſt corporari, nec corpus animari.*] Sic legendum eſt ex edit. Soubron. & Torneſ. ac MSS. non ut malè in nonnullis editis, *corporare, nec corpus animare.* Ità autem legendum eſſe patebit cuivis, ſi modò ſcopum Lactantii perpenderit; corpus enim non animat, ſed animatur. *Ex Iſæo.* *Corporari*, pro corpore indui, & *animari*, pro animam accipere, raræ voces. Extant inſuper lib. 4. Inſtitut. cap. 26.

Lin. 20. *Exulibus quoque.*] Interdictio illa, citra ſoli mutationem, in eo habebatur, *cum nemine, ſic interdicto, communicandam aquam, & ignem, aut tectum*, ut Appianus loquitur de Metello ſic interdicto. Etiam lege Juliâ de vi privatâ tenebatur, *qui eum cui aquâ & igni interdictum eſt, receperit, celaverit, tenuerit;* quod ait Paulus Sent. 5. cap. 26. Etiam apud Græcos ſimilis pœna in uſu. Electra apud Euripidem in Oreſte de ſe, Py-

adhuc enim videbatur nefas, quamvis malos, tamen homines ſupplicio capitis afficere. Interdicto igitur uſu earum rerum, quibus vita conſtat hominum, perindè habebatur, ac ſi eſſet, qui eam ſententiam excepeſrat, morte multatus. Adeò iſta duo elementa prima ſunt habita, ut nec ortum hominis, nec ſine his vitam crediderint poſſe conſtare. Horum alterum nobis commune eſt cum cæteris animantibus, alterum ſoli homini datum. Nos enim quoniam cœleſte atque immortale animal ſumus, igne utimur, qui nobis in argumentum immortalitatis datus eſt, quoniam ignis è cœlo eſt; cujus natura, quia mobilis eſt, & ſurſùm nititur, vitæ continet rationem. Cætera verò animalia, quoniam tota ſunt mortalia, tantummodò aquâ utuntur, quod eſt elementum corporale atque terrenum. Cujus natura, quia mobilis eſt, ac deorſùm vergens, figuram mortis oſtendit. Ideò pecudes, neque in cœlum ſuſpiciunt, neque religiones ſentiunt, quoniam ab his uſus ignis alienus eſt. Undè autem, vel quomodò Deus hæc duo principalia, ignem & aquam, vel accenderit, vel eliquaverit, ſolus ſcire poteſt qui fecit.

lade ac Oreſte, *Decretum*, inquit, *eſt Argis, nemini fas eſſe nos matricidas, aut tecto, aut igne, aut alloquio excipere.* Seldenus. Eâdem pœnâ affectus fuiſſe legitur in Uſuardi Martyrologio xviij. Kal. Januarii *S. Valerianus in Africâ Epiſcopus, qui cùm eſſet annorum plus octoginta, in perſecutione Wandalicâ ſub Genſerico Rege Ariano extra civitatem ſingularis expelli juſſus eſt: & ita praceptum, ut nullus eum neque in domo, neque in agro dimitteret habitare; ſed in ſtrata publica multo tempore nudus ſub aëre jacens, in confeſſione catholica veritatis, & defenſione ſanctimonii curſum beata vita complevit.* Ex Vict. Vit. Hiſt. Perſecut. Vandal. lib. 1. n. 12.

Lin. 5. *Horum alterum nobis, &c.*] Non agit hoc Lactantius, ut doceat hominem tantùm ex igne & aquâ conſtare. Corpus ſiquidem hominis, (ut animantium reliquorum omnium) conſtat ex quatuor elementis, Ariſtot. & Hippocrate teſtibus. Sed ex analogiâ docet, animæ originem cœlitùs eſſe; corporis ex iiſdem elementis, ex quibus univerſa conſtant: ſed in primis ex humido, eo fortè, quia & ſemen & ſanguis humores ſunt; nam Thaletis opinio ab ipſo Lactantio paulò ſuperiùs eſt exploſa. Quòd autem animæ ignitam tribuit naturam, ſuis ipſius rationibus, quibus non ita pridem Heracliti dogma confutavit, repugnat. *Betuleius.*

Lin. 10. *Tota.*] Nota vocem *tota* pluraliter in recto caſu.

Lin. 12. *Quia mobilis eſt, ac deorsùm vergens.*] Præter MS. 1. Bonon. qui habet *immobilis*, à ſecundâ manu, omnes MSS. & editi legunt *mobilis:* quæ lectio, refragante licèt Iſæo, videtur præferenda. Cùm enim experientiam teſtatus, aquam dicat immobilem eſſe, & tamen deorsùm vergere, quî fieri poſſit, rogo, ut aqua deorsùm moveatur, quod fatetur, ipſa interim immobilis? Certè Lactantii mentem feliciùs aſſequemur, ſi ad præcedentia oculos intendamus. Quippe ubi dicit nos igne uti, cujus motus omnis eſt ad ſuperna, cætera verò animalia hoc cum aquâ commune habere, quæ ignei vigoris expers alio longè motu fertur, & quâ poteſt vi deorsùm vergit. *Spark.*

CAPUT XI.

De Animantibus, Homine, Prometheo, Deucalione, Parcis.

CONSUMMATO igitur mundo, animalia varii generis, diſſimilibus formis, & magna & minora ut fierent, imperavit. Et facta ſunt bina;

Lin. 2. *Bina.*] Vide Geneſ. 1. & confer. cum cap. 6. verſ. 20.

Digitized by Google

id eſt diverſi ſexûs ſingula : ex quorum fœtibus, & aër, & terra, & maria completa ſunt. Deditque his omnibus generatim Deus alimenta de terrâ, ut uſui hominibus eſſe poſſent ; alia nimirùm ad cibos, alia verò ad veſtitum : quæ autem magnarum ſunt virium, ut in excolendâ terrâ juvarent ; undè dicta ſunt jumenta. Ita rebus omnibus mirabili deſcriptione compoſitis, regnum ſibi æternum parare conſtituit, & innumerabiles animas procreare, quibus immortalitatem daret. Tum fecit ipſi ſibi ſimulacrum ſenſibile, atque intelligens, id eſt ad imaginis ſuæ formam, quâ nihil poteſt eſſe perfectius : hominem figuravit ex limo terræ ; undè homo nuncupatus eſt, quòd ſit factus ex humo. Denique Plato humanam formam θεοειδῆν eſſe ait ; & Sibylla, quæ dicit :

Εἰκὼν ἔστ' ἄνθρωπος ἐμή, λόγον ὀρθὸν ἔχουσα.

De hâc hominis fictione poëtæ quoque, quamvis corruptè, tamen non aliter tradiderunt : namque hominem de luto à Prometheo factum eſſe dixerunt. Res eos non fefellit, ſed nomen artificis. Nullas enim literas veritatis attigerant : ſed quæ prophetarum vaticinio tradita, in ſacrario Dei continebantur, ea de fabulis & obſcurâ opinione collecta & depravata, ut veritas à vulgo ſolet variis ſermonibus diſſipata corrumpi, nullo non addente aliquid ad quod audierat, carminibus ſuis comprehende-

Lin. 3. *Ad veſtitum.*] Sic reſtitui ex pleriſque MSS. tum veterrimis, tum optimis, Reg. Bonon. aliiſque. In 8. rec. & in editis eſt, *ad veſtimentum.*

Lin. 6. *Innumerabiles animas procreare.*] Ex hoc loco nonnulli arguunt, Lactantium ſenſiſſe animas omnes in principio fuiſſe creatas : ſed hoc Platonicorum commentum de animabus ante corpora conditis irridet, & refutat ille lib. 3. cap: 18. Et quidem Lactantius hîc non de ipsâ animarum creatione loquitur, ſed de divino eas creandi decreto ; quod denotat his verbis, *Conſtituit & excogitavit.*

Lin. 8. *Formam.*] Quæ ſit Imago, aut divinus caracter homini inditus à creatore, vide non Platonem, ſed Paulum 2. Corinth. cap. 3. Coloſſenſ. cap. 3. & Epheſ. cap. 4.

Lin. 11. Θεοειδῆν.] Θεοειδῆ potiùs, vel θεοειδὲς, ut eſt apud ipſum Platonem in libro de Republicâ ſexto. Sic Philo Judæus, animam ἀπαύγασμα θεοῦ dicit ; tribuit illi quod Paulus ad Hebr. 1. ipſi unigenito Dei filio Chriſto. In libro de Mundo, τύπωθεν σφραγῖδα θεοῦ, animam vocat, cujus caracterem eſſe ait, æternam rationem. Pythagoras ait mortalibus θεῖον γένος eſſe ; ſicut etiam Aratus : τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν. Quod nec Paulus quidem Athenis improbavit, Actor. 17. Ex his, inquam, facilè poſſumus colligere, quàm propè ad verum per medias tenebras ſtudioſa antiquitas pervenerit. Nam verè (ut Lactantius ait) ipſos non res, ſed nomen artificis fefellit, optimo atque maximo Deo Jovis nomen, quod Scriptura ignorat, tribuentes. *Betuleius.*

Lin. 12. Εἰκὼν, *&c.*] Sibyllar. Carm. ſerm. 8. Interpretatio latina :

Imago eſt homo mea, rationem rectam habens.

Vide etiam ſermonem primum Sibyllar. Carminum, ubi de Creatione hominis.

Lin. 14. *Prometheo.*] Hanc fabulam diverſimodè diverſi narrant, de quâ vide Heſiodum in Ergis, Platonem in Protagorâ, Ovidium initio Metamorph. Horatium Ode 16. Carm. 1. Propertium lib. 3. Elegiâ 3. Fulgentium in Fabulis ; & Servium.

Lin. 18. *Nullo non addente aliquid ad quod audierat.*] Ex MSS. & vet. edit. Rom. ita repoſui. In impreſſis erat, *nullo non addente aliquid ad quod audierunt.* Lectionem textûs, errorem librarii putes forſan : at ego ipſius Lactantii ſcitum eſſe cenſeo helleniſmum ; ſic Terent. in Andriâ : *Reſtitue in quem me accepiſti locum.* Sic Livius lib. 1. *Et in quem primum egreſſi ſunt locum Troja, vocatur.* Gronovius. Hanc lectionem confirmant etiam MSS. Lipſ. Ultr. 2. Brun. In 3. Reg. rec. *ad id quod.*

Digitized by Google

runt; & hoc quidem ineptè, quòd tam mirabile tamque divinum opiſicium homini dederunt. Quid enim opus fuit hominem de luto fingi, cùm poſſet eâdem ratione generari, quâ ipſe Prometheus ex Japeto natus eſt? qui ſi fuit homo, generare hominem potuit, facere non potuit. De diis autem illum non fuiſſe, pœna ejus in Caucaſo monte declarat. Sed neque patrem ipſius Japetum, patruumque Titana quiſquam deos nuncupavit, quia regni ſublimitas penès Saturnum ſolum fuit, per quam divinos honores cum omnibus ſuis poſteris conſecutus eſt. Multis argumentis hoc figmentum poëtarum coargui poteſt. Factum eſſe diluvium ad perdendam tollendamque ex orbe terræ malitiam, conſtat inter omnes. Idem enim & philoſophi, poëtæ, ſcriptoreſque rerum antiquarum loquuntur; in eoque maximè cum prophetarum ſermone conſentiunt. Si ergò cataclyſmus ideò factus eſt, ut malitia, quæ per nimiam multitudinem increverat, perderetur, quomodò fictor hominis Prometheus fuit? cujus filium Deucalionem iidem ipſi ob juſtitiam ſolum eſſe dicunt ſervatum. Quomodò unus gradus, & una progenies, orbem terræ tam celeriter potuit hominibus implere? Sed videlicèt hoc quoque ſic corruperunt, ut illud ſuperius; cùm ignorarent, in quo tempore cataclyſmus ſit factus in terrâ, & quis ob juſtitiam meruerit, genere humano pereunte, ſalvari, & quomodò, aut cum quibus ſervatus ſit: quæ omnia propheticæ literæ docent. Apparet ergò falſum eſſe, quod de opificio Promethei narrant.

Verùm quia poëtas dixeram non omninò mentiri ſolere, ſed figuris involvere, & obſcurare quæ dicant, non dico eſſe mentitos, ſed primum omnium Promethea ſimulacrum hominis formaſſe de pingui & molli luto, ab

Lin. 3. *Prometheus.*] Unus è Titanibus. Japetus namque Urani & Titææ filius erat: hæc facta ſunt circa Saturni tempora, ſcilicèt novemdecim & ampliùs ſeculis ante Vulgarem æram.

Lin. 5. *Pœna ejus in Caucaſo monte.*] In Caucaſo ipſum eſſe affixum interpretatur Tzetzes.

Lin. 6. *Patruumque Titana.*] Fuit avus paternus. *Thyſius.*

Lin. 7. *Penès Saturnum ſolum fuit.*] *Fuit* ex omnibus MSS. eſt & ex veteribus editis; *fuerit*, in recentioribus impreſſis. Saturnus fuit etiam Urani & Titææ filius, ac proindè Japeti frater.

Lin. 9. *Factum eſſe diluvium, &c.*] Nonnus libro 3. Dionyſ. tres κατακλυσμοὺς enumerat. Iſidorus Orig. lib. 13. cap. 22. tria diluvia recenſet. *Meurſius.* Propter peccatum factum eſſe diluvium, elegantiſſimè deſcripſit Ovid. lib. 1. Metamorph. Si quis plura de hâc re velit teſtimonia, adeat Grotium in notis ad lib. de veritate Relig. Chriſtianæ.

Lin. 11. *Poeta.*] Ovid. 1. Metamorph.

Lin. 12. *Si ergò cataclyſmus ideò factus eſt.*] Ità cuncti penè MSS. & edd. Torneſ. & Soubron. At 2. vet. & MSS. 2. rec. pro *ideò* habent *à Deo*; impreſſi multi utrumque *à Deo ideò.* De univerſali diluvio apud omnes conſtat, qui in dubium non vocant S. Litteras. Cæteri verò, de quibus aliquid memoriæ proditum eſt, incertâ admodùm fide laborant. Quidam tamen, inter quos eſt Grotius, in annotationibus ad cap. 16. de Verâ religione lib. 1. recentiora antiquioribus miſcent, exiſtimantque eadem eſſe Noachi, Ogygis & Deucalionis diluvia, quamvis inter hæc ipſa, multa intercedant tempora.

Lin. 15. *Deucalionem.*] De Deucalionis hiſtoriâ vide Juſtinum libro 2. & Lucianum in Dialogo de Syriâ deâ. Prometheum verò Deucalionis patrem ſeptimo anno Moſeos natum eſſe, narrat Cyrillus.

Lin. 21. *Quod de opificio Promethei narrant.*] Ità MSS. omnes & editi plures vet. Edd. Betul. & Gymnic. poſt *opificio*, addunt *iidem*; ſex al. *itidem.*; 1. Clarom. *idem.*

Lin. 22. *Dixeram.*] Suprà ſcilicèt lib. 1. cap. 11.

Lin. 24. *Promethea ſimulacrum hominis,*

eoque primo natam eſſe artem, & ſtatuas, & ſimulacra fingendi; ſiquidem Jovis temporibus fuit, quibus primùm templa conſtitui, & novi deorum cultus eſſe cœperunt. Sic veritas fucata mendacio eſt; & illud, quod à Deo factum ferebatur, homini, qui opus divinum imitatus eſt, etiam cœpit adſcribi. Cæterùm fictio veri ac vivi hominis è limo Dei eſt. Quod Hermes quoque tradidit: qui non tantùm hominem ad imaginem Dei factum eſſe dixit à Deo; ſed etiam illud explanare tentavit, quàm ſubtili ratione ſingula quæque in corpore hominis membra formaverit, cùm eorum nihil ſit, quod non tantumdem ad uſûs neceſſitatem, quantùm ad pulcritudinem valeat. Id verò etiam Stoïci, cùm de providentiâ diſſerunt, facere conantur; & ſecutus eos Tullius pluribus quidem locis. Sed tamen materiam tam copioſam & uberem ſtrictim contingit; quam ego nunc idcircò prætereo, quia nuper proprium de eâ re librum ad Demetrianum auditorem meum ſcripſi. Illud hoc loco præterire non poſſum; quòd errantes philoſophi quidam aiunt, homines, cæteraque animalia ſine ullo artifice orta eſſe de terrâ; undè illud Virgilianum eſt:

——— virûmque
Terrea progenies duris caput extulit arvis.

Et ii maximè fuerunt in eâ ſententiâ, qui eſſe providentiam negant. Nam Stoïci

&c.] Sic repoſuimus ex vetuſtiſſimis & optimis MSS. 2. Bon. 4. Regiis, 2. Colb. Sorbon. Pen. Tax. 2. Clarom. In 10. rec. & in 10. edit. eſt *Prometheum*; in 1. Reg. & 1. Lipſ. *Prometheo.*

Lin. 1. *Ab eoque primo natam eſſe artem.*] Ità cuncti fermè MSS. & vet. edit. Rom. Deſideratur *eſſe* in MSS. 2. rec. & in multis editis.

Lin. 2. *Templa conſtitui.*] Infinitivo modo multi editi omneſque MSS. ut ad *cœperunt*, quod ſequitur, referatur. In 1. Colbert. rec. & 6. rec. vulgatis eſt *conſtituit.*

Lin. 5. *Quod Hermes quoque tradidit.*] *Tradidit*, quod eſt in 6. Reg. 4. Colbert. Brun. aliiſque, requirunt ſequentia verba *dixit* ... *tentavit*; ſex MSS. rec. cum editis *tradit*. Hominem ad imaginem Dei creatum eſſe teſtatur Hermes, Pimandri ſcilicèt capite 1. Ne quis autem arbitretur, Deo ſummo architecto nomen τῦ δημιυργῦ à Platone modò & Hermete tribui, ut jam ſæpiùs vidimus, ſciat hoc reperiri etiam in litteris Apoſtolicis. Paul. ad Hebr. cap. 11. δημιυργὸς ὁ Θεὸς, &c. Sed hoc opificium Lactantius noſter ſingulari opere complexus eſt, quod ipſe jam ad Demetrianum auditorem ſcripſiſſe teſtatur. Hermes verò ſequutus eſt Pythagoram, & Pythagoreum Jamblichum, & alios. *Betuleius.*

Lin. 7. *Factum.*] MSS. 9. *fictum.*

Lin. 11. *Et ſecutus eos Tullius.*] Ità reſtitui ex cunctis penè MSS. Pro *Tullius* in 3. Reg. rec. & editis eſt *Cicero*; in 5. Colb. & Brun. *& ſecutus eſt eos Tullius.*

Ibidem. *Tullius.*] Vide Ciceron. lib. 2. de Nat. deor. & 1. de Legib.

Lin. 12. *Contingit.*] Sic lego cum MSS. 6. Reg. 4. Colb. 2. Clarom. Brun. aliiſque, nec non editis Rom. 1468. 1470. Soubron. Torneſ. Cellar. In 3. rec. Reg. & 2. Colbert. editiſque pluribus eſt *contigit.*

Lin. 13. *Librum.*] Qui eſt de Opificio Dei ad Demetrianum. Hunc reperies infrà Tomo II. hujus noſtræ editionis.

Lin. 15. *Homines cæteraque animalia.*] Vide Orphæum, Pacuvium, & Diodorum Siculum lib. 1. ubi de Fabulis agit.

Lin. 16. *Virgilianum eſt: — Virûmque Terrea progenies, &c.*] Apud Virgilium lib. 2. Georg. v. 341. nonnullæ editiones *Ferrea* legunt, & in primis Heinſiana; ſed malè: ex hoc loco verſus ille corrigendus. Si *Ferrea* Lactantii tempore fuiſſet lectum apud Virgilium, verſus hic ſcopo ſuo nullo modo quadraſſet. Ut probet dictum Philoſophorum, ſine ullo artifice homines è terrâ ortos exiſtimantium, addit, *undè illud Virgilianum.* Ex Iſæo MSS. 3. Reg. *Ferrea.*

Lin. 17. *— Virûmque.*] Hanc vocem, quæ ad Lactantii propoſitum facit, addidi ex MSS. Bonon. & 2. Regiis 900. annor. ac 2. al. Reg. rec. ſed bonæ notæ.

Digitized by Google

Stoïci animantium fabricam divinæ ſolertiæ tribuunt. Ariſtoteles autem labore ſe ac moleſtiâ liberavit, dicens ſemper mundum fuiſſe; itaque & humanum genus, & cætera quæ in eo ſunt, initium non habere, ſed fuiſſe ſemper, ac ſemper fore. Sed cùm videamus ſingula quæque animalia, quæ antè non fuerant, incipere eſſe, & eſſe deſinere, neceſſe eſt, totum genus aliquandò eſſe cœpiſſe, & aliquandò deſiturum eſſe, quia cœperit.

Omnia enim tribus temporibus contineri neceſſe eſt, præterito, præſenti, futuro. Præteriti eſt origo, præſentis ſubſtantia, futuri diſſolutio. Quæ omnia in ſingulis hominibus apparent: & incipimus enim, cùm naſcimur; & ſumus, cùm vivimus; & deſinimus, cùm interimus. Undè etiam tres Parcas eſſe voluerunt; unam, quæ vitam hominibus ordiatur; alteram, quæ contexat; tertiam, quæ rumpat ac finiat. In toto autem genere hominum, quia ſolum præſens tempus apparet, ex eo tamen & præteritum, id eſt, origo colligitur, & futurum, id eſt, diſſolutio. Nam quoniam eſt, apparet aliquandò cœpiſſe (eſſe enim nulla res ſine exordio poteſt:) & quia cœpit, apparet quandoque deſiturum. Nec enim poteſt id totum eſſe immortale, quod ex mortalibus conſtat. Nam ſicut univerſi per ſingulos interimus, fieri poteſt, ut aliquo caſu omnes ſimul; vel ſterilitate terrarum, quæ accidere particulatim ſolet; vel peſtilentiâ ubique diffuſâ, quæ ſingulas urbes atque regiones plerùmque populatur; vel incendio in orbem miſſo, quale jam fuiſſe ſub Phaëtonte dicitur; vel diluvio aquarum, quale ſub Deucalione traditur, cùm præter unum hominem genus omne deletum eſt. Quod diluvium ſi caſu accidit, profectò potuit accidere, ut & unus ille, qui ſuperfuit, interiret. Si autem divinæ providentiæ nutu, quod negari non poteſt, ad reparandos homines reſervatus eſt,

Lin. 1. *Ariſtoteles autem labore ſe, &c.*] Lib. 1. de Cœlo cap. 10. & lib. 2. cap. 1. Hæc opinio non ſolum Ariſtotelem autorem habet; verùm etiam alii eam ſunt ſecuti: ſic Heraclitus Epheſius apud Clement. Alexandr. lib. 6. Stromat. Plinius lib. 1. cap. 1. Hanc opinionem refellit Lucretius lib. 5. v. 325. & ſeqq. *Gallæus.*

Lin. 7. *Tribus temporibus.*] Stoïcorum hæc temporis eſt diviſio, qui præteritum & futurum infinita faciunt, præſens finitum. Sunt qui præſens tempus eſſe negent: ſed de hâc diſp. lege Ariſt. lib. 4. de Nat. Auſcult. cap. 10. & ſeq. vel ſi mavis, Auguſt. lib. 11. Confeſſ. cap. 17. & 18. Sed hæc tota diſputatio in hoc adhibetur, ut ſtatuatur providentia Dei. *Betuleius.*

Lin. 8. *Præſentis ſubſtantia.*] Hoc eſt ſubſiſtit tempus præſens, quod nunc extat. Sic & infrà, *præſentis temporis ſubſtantia.*

Lin. 10. *Tres Parcas.*] Hæc fabula trium Parcarum originem ſumpſit ab Heſiodi Theogoniâ. Vide & Platonem libro 10. de Republ. circâ finem, ac præcipuè Ariſtotelem libro de Mundo, ubi plurima unius Dei nomina enumeravit, Parcarum rationem & officia eidem uni Deo tribuens.

Lin. 11. *Vitam hominibus ordiatur.*] Sic lego cum veterrimis MSS. Bon. Regio-Put. 3. Colb. 2. Clarom. & omnibus ferè editis. In 1. Reg. 900. annor. & 15. ſec. ſcriptis ac 2. ed. Rom. eſt, *hominis.*

Lin. 16. *Deſiturum.*] Ità correxi ex MSS. Regio-Put. 1. Colbert. Goth. Lipſ. 1. Clarom. pluribuſque aliis. *Deſiturum*, putà tempus, vel totum genus de quo ſuprà. In uno Brun. & 1. Colbert. eſt *defuturum;* in altero Brun. eſt *defutura;* in 1. Colb. & 11. editis, *deſitura;* in 1. Reg. 900. annor. *deſituram.*

Lin. 21. *Phaetonte.*] Ejus fabula legatur apud Ovid. ſub finem libri 1. Metamorph. & initio 2. At Lucianus in Aſtrologiâ credit Phaëtontem Solis curſum obſervaſſe, ac deprehendiſſe, ſicut Endymion Lunæ.

Lin. 24. *Divinæ providentiæ nutu.*] Ità omnes impreſſi ac MSS. præter 1. Bonon. antiq. & 1. Clarom. in quibus eſt, *divina providentia datur.*

Digitized by Google

apparet in Dei poteſtate eſſe, vel vitam, vel interitum generis humani. Quod ſi poteſt occidere in totum, quia per partes occidit, apparet aliquandò eſſe ortum: & ut fragilitas initium, ſic declarat & terminum. Quæ ſi vera ſunt, non poterit defendere Ariſtoteles, quominus habuerit & mundus ipſe principium. Quod ſi Ariſtoteli Plato & Epicurus extorquent, & Platoni & Ariſtoteli, qui ſemper fore mundum putaverunt, licèt ſint eloquentes, ingratis tamen idem Epicurus eripiet, quia ſequitur, ut habeat & finem. Sed hæc in ultimo libro pluribus. Nunc ad hominis originem recurramus.

Lin. 2. *In totum.*] Id eſt, omninò: Lib. 4. cap. 1. lib. 7. cap. 20. Epitom. cap. 61. De Irâ Dei cap. 21. De Opif. cap. 8.

Lin. 4. *Non poterit defendere Ariſtoteles.*] Hæc eſt lectio omnium ferè MSS. & 5. edit. quam præcedentia & ſubſequentia poſtulant, accedente MS. Jun. qui habet *poterat*. 1. Reg. *poteſt*; ſcripti quinque rec. & 10. editi, *potuit*.

Lin. 7. *Ingratis.*] Hîc *ingratis* adverbium eſt. Ità & apud Plautum Amphytr. act. 1. ſcen. 1. v. 10. Id eſt, invitis; aut juxta Sparkium, *velint, nolint*. 1. MS. Clarom. & 4. edit. *ingratè*.

Ibidem *Epicurus eripiet.*] Lege Plutarch. de Placitis Philoſophorum lib. 2. cap. 4. & Galenum Philoſoph. hiſtor. cap. 42.

Lin. 8. *Pluribus.*] MS. 1. Clarom. & 7. edit. rec. perperàm addunt *exequemur*, quod abeſt à cæteris tam MSS. tum impreſſis. Pro *pluribus*, in ſcriptis rec. 1. Reg. & 2. Colb. eſt *plenius*; in 1. Colb. & Brun. *prolixius*.

CAPUT XII.

Quòd animalia non ſponte nata ſint, ſed diſpoſitione divinâ, cujus feciſſet nos conſcios Deus, ſi ſcire expediret.

AIUNT certis converſionibus cœli, & aſtrorum motibus maturitatem quamdam extitiſſe animalium ſerendorum: itaque terram novam, ſemen genitale retinentem, folliculos ex ſe quoſdam in uterorum ſimilitudinem protuliſſe, de quibus Lucretius:

Creſcebant uteri terra radicibus apti;

eoſque, cùm maturaſſent, naturâ cogente ruptos, animalia tenera profudiſſe. Deinde terram ipſam humore quodam, qui eſſet lacti ſimilis, exuberaſſe, eoque alimento animantes eſſe nutritas. Quomodò igitur vim

Lin. 1. *Aiunt, &c.*] Scilicet Epicurei. Nam Cenſorinus de Die nat. de hâc Epicuri ſententiâ ſic ſcribit: » Democrito verò Abderitæ ex aquâ limoque primùm viſum eſſe » homines procreatos. Nec longè ſecùs Epicurus: is enim credidit, limo calefacto, uteros neſcio quos radicibus terræ increviſſe, » & infantibus ex ſe editis, ingenium, lactis » humorem, naturâ miniſtrante, præbuiſſe; » quos ita educatos & adultos, genus hominum propagaſſe. « De quâ re vide Lucr. l. 5. verſu 806. *Betuleius*. Vide Ciceron. lib. 1. de Legibus.

Lin. 5. *Terra radicibus apti.*] Haud ſecùs habent MSS. codices Lucretiani; nec Lactantiani 6. Reg. 1. Clarom. & 8. impreſſi. At Reg. Put. 1. al. Reg. 4. Colb. Brun. ed. Rom. 1470. habent *terrâ*; alii 2. Reg. 2. Colb. 1. Clarom. ed. Rom. 1468. & Pariſ. 1525. *terram*.

Lin. 8. *Animantes eſſe nutritas.*] Ità repoſui ex MSS. Editi legunt *nutritos*.

Ibidem. *Quomodò igitur.*] Sic reſtitui ex MSS. omnibus, accedentibus 5. recentioribus & edit. Betul. in quibus eſt *ergò*; in editis *quomodò autem*. Lucretius eod. lib. 5.

Digitized by Google

frigoris aut caloris ferre aut vitare potuerunt, aut omninò naſci, cùm ſol exureret, frigus aſtringeret? Non erant, inquiunt, in principio mundi hyems nec æſtas, ſed perpetua temperies, & ver æquabile. Cur ergò nihil horum fieri etiamnunc videmus? Quia ſemel, aiunt, fieri neceſſarium fuit, ut animalia naſcerentur; poſtquàm verò eſſe cœperunt, conceſſâ his facultate generandi, & terra parere deſiit, & temporis conditio mutata eſt. O quàm facile eſt mendacia redarguere! Primùm, quòd nihil poteſt eſſe in hoc mundo, quod non ſic permaneat, ut cœpit. Nec enim ſol, & luna, & aſtra tunc non erant, aut cùm eſſent, meatus non habebant, ac non divina moderatio, quæ curſus eorum temperat & gubernat, cum ipſis ſimul cœperit. Deinde quòd ſi ita ſit, ut dicunt, providentiam eſſe neceſſe eſt; & in idipſum incidunt, quod maximè fugiunt. Nondùm enim natis animalibus, aliquis utique providit, ut naſcerentur, ne orbis terræ deſertus, atque incultus horreret. Ut autem de terrâ ſine officio parentum naſci poſſent, neceſſe eſt magnâ ratione eſſe proviſum; deindè ut humor ille concretus de terrâ in varias imagines corporum fingeretur; item ut è folliculis, quibus tegebantur, acceptâ vivendi, ſentiendique ratione, tanquàm ex alvo matrum profunderentur, mira inextricabiliſque proviſio eſt. Sed putemus id quoque caſu accidiſſe: illa certè quæ ſequuntur, fortuita eſſe non poſſunt; ut terra continuo lacte manaret, ut aëris temperies eſſet æqualis. Quæ ſi conſtat idcircò eſſe facta, ut animalia recèns edita, vel haberent alimentum, vel non haberent periculum, neceſſe eſt, ut aliquis divinâ neſcio quâ ratione providerit.

Quis autem poteſt providere, niſi Deus? Videamus tamen an id ipſum, quod dictitant, fieri potuerit: ut homines naſcerentur è terrâ. Si conſideret aliquis quandiù, & quibus modis educetur infans, intelliget profectò non potuiſſe terrigenas illos pueros ſine ullo educatore nutriri. Fuit enim neceſſe quampluribus menſibus jacere projectos, donec confirmatis nervis movere ſe, locumque mutare poſſent: quod vix intrà unius anni ſpatium fieri poteſt. Jam vide utrùmne infans eodem modo, & eodem loco quo eſt effuſus, jacere per multos menſes valuerit, ac non & humore illo terræ, quem alimenti gratiâ miniſtrabat, & ſui corporis purgamentis in unum miſtis obrutus corruptuſque moreretur. Itaque nullo modo fieri poteſt, quin ab aliquo fuerit educatus; niſi fortè animalia omnia non

Lin. 3. *Nec.*] Repoſui ex MSS. 2. Reg. 900. annor. aliiſque octo. In 2. aliis eſt *aut*; in cæteris *&*.

Lin. 17. *Vivendi.*] Sic reſtitui ex vet. editis 4. cunctiſque MSS. dempto uno Torneſ. in quo ut in impreſſis 10. eſt *videndi.*

Lin. 18. *Ex alvo matrum profunderentur.*] Arnob. lib. 2. *Naſcimur, & ex alvis effundimur matrum.* Auguſt. Tom. 10. de S. Johan. Serm. 2. *Corruptibilis uteri finibus effuſus eſt.* Quintil. decl. 6. Cicero in Piſonem.

Ibidem. *Inextricabilis.*] Hæc mutatio facta ex MSS. 2. Bonon. 1. Colb. antiq. Jun. Ultr. 2. Brun. ac edd. Torneſ. & Sonbr. In edit. Walch. eſt *inexpricabilis*, typographico mendo; in cæteris *inexplicabilis.*

Lin. 31. *Ac non & humore.*] Itá reſtitutum ex ed. Torneſ. & Cellar. omnibuſque MSS. præter Em. in quo deſideratur *&*; Lipſienſem unum & Colb. 1. in quibus eſt *ac non. de humore.*

Lin. 32. *Quem.*] Habent tres optimi MSS. Regii, 1. Colb. & 2. Brun. impreſſi & plerique MSS. *quod.*

Digitized by Google

tenera nata ſunt, ſed excreta: quod ut dicerent, nunquam venit illis in mentem. Omnis ergò illa ratio impoſſibilis, & vana eſt: ſi tamen ratio dici poteſt, quâ id agitur ut nulla ſit ratio. Qui enim dicit omnia ſuâ ſponte eſſe nata, nihilque divinæ providentiæ tribuit, hic profectò rationem non aſſerit, ſed evertit. Quòd ſi neque quidquam fieri ſine ratione, neque naſci poteſt, apparet divinam eſſe providentiam, cujus eſt proprium, quod dicitur ratio. Deus igitur rerum omnium machinator fecit hominem. Quod Cicero, quamvis expers cœleſtium litterarum, vidit tamen; qui libro de Legibus primo hoc idem tradidit, quod prophetæ, cujus verba ſubjeci: „Hoc animal providum, ſagax, multiplex, „acutum, memor, plenum rationis & conſilii, quem vocamus hominem, „præclarâ quâdam conditione generatum eſſe à ſupremo Deo; ſolum eſt „enim ex tot animantium generibus atque naturis, particeps rationis & „cogitationis, cùm cætera ſint omnia expertia“. Videſne hominem, quamvis longè à veritatis notitiâ remotum, tamen, quoniam imaginem ſapientiæ tuebatur, intellexiſſe non niſi à Deo hominem potuiſſe generari? Sed tamen divinis opus eſt teſtimoniis, ne minùs humana ſufficiant. Sibylla hominem Dei opus eſſe teſtatur:

> Ὅς μόνος ἐςὶ θεὸς κτίςης ἀκεράτιστος ὑπάρχων,
> Αὐτὸς δ' ἐςήριξε τύπον μορφῆς μερόπων τε,
> Αὐτὸς ἔμιξε φύσιν πάντων γενέτης βιότοιο.

Eadem ſanctæ litteræ continent. Deus ergò veri patris officio functus eſt. Ipſe corpus effinxit; ipſe animam quâ ſpiramus infudit. Illius eſt totum, quidquid ſumus. Quomodò id fecerit, ſi nos oporteret ſcire, docuiſſet, ſicut docuit cætera, quæ cognitionem nobis, & priſtini erroris, & veri luminis attulerunt.

Lin. 12. *A ſupremo Deo.*] Sic cum omnibus penè MSS. edit. Torneſ. Soubr. & Walch. cunctique codices Ciceroniani: 2. Reg. rec. *à ſuperno Deo*; 3. Colb. 2. Reg. cum multis editis, *à ſummo Deo.*

Lin. 17. *Divinis.*] Sed tantùm juxta Ethnicos.

Lin. 19. Ὅς μόνος, *&c.*] Interpret. lat.
Qui ſolus eſt Deus creator invictus exiſtens,
Ipſe autem firmavit figuram formæ hominumque,
Ipſe miſcuit naturam omnium generationis vitæ.

Hæc carmina ex Sybillinis Oraculis Serm. 1.

Lin. 21. Αὐτὸς ἔμιξε.] Ità editi & MSS. præter 1. Clarom. & edit. Rom. in quibus eſt, Αὐτὸς ἔλιξε. *Betuleius* reſtitui vult αὐγαῖς μίξε. Iſæus monet ſic haberi in codice Sibyllino.

Lin. 22. *Sanctæ litteræ.*] Scilicet Geneſ. 1. & David in Pſalmis.

CAPUT XIII.

Quare duo ſexus in homine: quid ſit mors ejus prima, quid ſecunda; & de primorum parentum culpâ & pœnâ.

CUM ergò marem ad ſimilitudinem ſuam primùm finxiſſet, tum etiam fœminam configuravit ad ipſius hominis effigiem, ut duo inter

Digitized by Google

ſe permiſti ſexus propagare ſobolem poſſent, & omnem terram multitudine opplere. In ipſius autem hominis fictione illarum duarum materiarum, quas inter ſe diximus eſſe contrarias, ignis & aquæ, concluſit perfecitque rationem. Ficto enim corpore, ſpiravit ei animam de vitali fonte ſpiritûs ſui, qui eſt perennis; ut ipſius mundi ex contrariis conſtantis elementis ſimilitudinem gereret. Conſtat enim ex animâ & corpore, id eſt, quaſi è cœlo & terrâ: quandoquidem anima, quâ vivimus, velut è cœlo, oritur à Deo, corpus è terrâ, cujus è limo diximus eſſe formatum.

Empedocles, quem neſcias utrùmne inter poëtas, an inter philoſophos numeres, quia de rerum naturâ verſibus ſcripſit, ut apud Romanos Lucretius & Varro, quatuor elementa conſtituit, id eſt, Ignem, Aërem, Aquam, & Terram; fortaſſè Triſmegiſtum ſecutus, qui noſtra corpora ex his quatuor elementis conſtituta eſſe dixit à Deo: habere namque in ſe aliquid ignis, aliquid aëris, aliquid aquæ, aliquid terræ; & neque ignem eſſe, neque aërem, neque aquam, neque terram: quæ quidem falſa non ſunt. Nam terræ ratio in carne eſt; humoris, in ſanguine; aëris, in ſpiritu; ignis, in calore vitali. Sed neque ſanguis à corpore ſecerni poteſt, ſicut humor à terrâ; neque calor vitalis à ſpiritu, ſicut ignis ab aëre: adeò rerum omnium duo ſola reperiuntur elementa, quorum omnis ratio in noſtri corporis fictione concluſa eſt. Ex rebus igitur diverſis ac repugnantibus homo factus eſt, ſicut ipſe mundus ex luce ac tenebris, ex vitâ & morte: quæ duo inter ſe pugnare in homine præcepit, ut ſi anima ſuperaverit, quæ ex Deo oritur, ſit immortalis, & in perpetuâ luce verſetur; ſi autem corpus vicerit animam, ditionique ſubjece-

Lin. 4. *Spiravit ei animam de vitali fonte, &c.*] *Spiravit*, pro *inſpiravit*, quod eſt in MS. 1. Clarom. Verbum ſimplex pro compoſito familiare Lactantio. Suprà autor noſter dixit, animam eſſe igneum quiddam ac calorem, & hoc cap. *quòd ſi anima ignis eſt, ut oſtendimus.* Hîc ſcribit eſſe ex Deo, ac ſi animæ eſſent particulæ divinæ eſſentiæ; nam præterquàm quòd hîc dicat Deum *ſpiraſſe animam de vitali fonte*, infrà hoc explicans, dicit illam, *ex Deò oriri*, imò *ex Deo conſtare. Eſt ex cœlo & Deo*, addit paulò poſt; quæ verba ejus mentem ſatis exponunt. Hanc opinionem refellit Auguſtinus in epiſt. ad Hieron. 28. item Thomas Aquinas, contra Gentes lib. 2. cap. 85. Sic Leo I. de hâc opinione: *Nimiùm igitur ſuperbi, nimiùmque ſunt cæci, qui, cùm dicant, animam humanam divina eſſe ſubſtantia, non intelligunt, nihil aliud ſe dicere, quàm Deum eſſe mutabilem, & ipſum perpeti, quidquid poteſt natura ejus inferri.* Hujus erroris occaſionem ſumpſerunt ex loco Gen. 2. ℣ſ. 7. malè intellecto, ubi hæc leguntur verba: *& inſpiravit in faciem ejus ſpiraculum vitæ.* Quæ nullo modo dicunt, inſpiraſſe flatum vitæ ex ſuâ ſubſtantiâ: ſed hoc tantùm innuunt, Deum infudiſſe animam, quâ corpus è terrâ factum viveret; non quòd ex ipſâ Dei eſſentiâ ſit inſpirata. Hoc tantùm Spiritui Sancto peculiare, qui Patris & Filii eſt eſſentiale ſpiraculum; & ſi hoc de homine ita intelligendum eſſet, Deus factus fuiſſet. *Galleus.*

Lin. 9. *Empedocles.*] Legitur quidem ejus vita apud Laërtium inter philoſophorum aliorum vitas: à Cicerone frequentiùs inter poëtas numeratur; ſed in primo de Oratore, negat eâdem ratione dici phyſicos & poëtas eoſdem, quoniam Empedocles phyſicus egregium poëma fecerit. Ejus carmina plurima leguntur in Collectione Henrici Stephani, cui titulus, Poëſis Philoſophica, editâ in octavâ formâ.

Lin. 11. *Quatuor elementa.*] De his vide S. Epiphanium lib. 3. contra Hæreſes, & Plutarch. de Placitis Philoſophor. lib. 1. cap. 3. Vide & Laertium in vitis Philoſophor.

Lin. 12. *Triſmegiſtum ſecutus.*] Eſt tale quid in tertio Poemandri Dialogo.

Lin. 13. *Dixit à Deo.*] Vide eundem Triſmegiſt. apud Stob. in Collect. Serm. 11. de Veritate.

Digitized by Google

rit, ſit in tenebris ſempiternis, & in morte. Cujus non ea vis eſt, ut injuſtas animas extinguat omninò, ſed ut puniat in æternum.

Eam pœnam ſecundam mortem nominamus, quæ eſt & ipſa perpetua, ſicut & immortalitas. Primam ſic definimus: Mors eſt naturæ animantium diſſolutio; vel ita: Mors eſt corporis animæque ſeductio. Secundam verò ſic: Mors eſt æterni doloris perpeſſio; vel ita: Mors eſt animarum pro meritis ad æterna ſupplicia damnatio. Hæc mutas pecudes non attingit, quarum animæ non ex Deo conſtantes, ſed ex communi aëre, morte ſolvuntur. In hâc igitur ſocietate cœli atque terræ, quorum effigies in homine expreſſa eſt, ſuperiorem partem tenent ea quæ ſunt Dei, anima ſcilicet, quæ dominium corporis habet; inferiorem autem ea quæ ſunt diaboli, corpus utique: quod quia terrenum eſt, animæ debet eſſe ſubjectum, ſicut terra cœlo. Eſt enim quaſi vaſculum, quo tanquàm domicilio temporali ſpiritus hic cœleſtis utatur. Utriuſque officia ſunt, ut hoc, quod eſt ex cœlo & Deo, imperet, illud verò, quod ex terrâ eſt & dia-

Lin. 1. *Et in morte.*] Mortis nomen, quia amphibolon in quæſtione ſacrâ eſt, removenda gentilibus ambiguitas erat, quibus mortis nomen tale nihil ſignificat. In ſacris verò paginis, animæ à corpore diſceſſus rariùs mortis nomine, frequentiùs quietis aut ſomni voce ſignificatur. Sic Lazarus dormire dicitur: & 1. Theſſ. 4. 13. *Deus eos, qui dormierunt per Jeſum, adducet cum eo.* Loquendi modus Hebræorum erat, ut defunctos cum patribus obdormiviſſe dicerent. Pia admodùm, & ſpe plena phraſis, quâ ſignificabant mortuorum reſurrectionem tam certam eſſe, quàm eſt ex ſomno excitatio. Quanquàm etiam Platonica philoſophia eâdem utatur voce. Quòd verò Lactantius tenebras mortem vocat, propheticæ litteræ ferè umbram mortis appellare ſolent. Mors, inquit Paulus, intravit per peccatum. *Betuleius.*

Ibidem. *Cujus non ea vis eſt, ut injuſtas animas extinguat, &c.*] Hæc verba ſedulò contra Socinianos ſunt obſervanda, quippe quæ docent qualis eo tempore Patrum fuerit opinio, de impiorum ſtatu poſt mortem; non enim, ut aſſerunt Hæretici illi, annihilantur impii, ſed ut loquitur Chriſtus, Joan. cap. 5. ℣. 29. *Qui mala egerunt, procedent in reſurrectionem judicii.* Legantur cap. Matth. 25. & Actor. Apoſt. cap. 24. ℣. 15. ubi expreſſè Paulus δικαίων τε καὶ ἀδίκων, *juſtorum & iniquorum* meminit. *Galleus.*

Lin. 4. *Animantium diſſolutio.*] Idem legitur in Phædone Platonis; & in 1. Tuſculan. quæſt. Ciceronis, mors eſt diſceſſus animæ à corpore.

Lin. 5. *Animæque ſeductio.*] In MSS. 4. Colb. & Brun. eſt *animæque diſſolutio.*

Ibidem. *Secundam.*] Sic emendavimus ex MSS. & pluribus editis. In ſex vulgatis *ſecunda*, mendosè. Legimus enim *primam* paulò ſuperiùs.

Lin. 11. *Inferiorem autem, &c.*] Ne credas in hoc Lactantium Marcionis errorem fuiſſe ſecutum, quaſi exiſtimaverit à Diabolo fuiſſe formatum hominis corpus, quod ſuperiùs cap. 12. & 13. à Deo effictum eſſe dixit; ſed in eo quòd juxta Joan. 2. 3. & Paulum 2. Cor. 4. 4. permiſſam fuiſſe diabolo terræ poteſtatem, & corpus noſtrum eſſe diaboli, quia Deus reliquit ei facultatem homines ad peccatum alliciendi & impellendi, eiſque nocendi. Hoc itaque phyſicè non intelligendum, ſed moraliter: ſcilicèt corpus peccati, ut loquitur Paulus, à Diabolo eſt, non à Deo. *Idem.*

Lin. 13. *Eſt enim quaſi vaſculum.*] Sic legendum eſſe cenſeo, non ut in pleriſque MSS. & editis malè, *eſt enim terra quaſi vaſculum, &c.* de terrâ enim Auctor hîc loci non diſſerit, ſed de corpore è terrâ facto: neque etiam propriè terra dicitur vaſculum ſpiritûs noſtri; ſed referendum eſt ad corpus, quod eſt quaſi vaſculum, aut tanquàm domicilium temporale, quo ſpiritus utitur, ut ipſe continuò adjungit. Ex ſcopo itaque Lactantii lego, ut exhibent MSS. antiquiſſimi ac melioris notæ, nempè 1. Bonon. 4. Reg. Cauc. Ultr. 1. Colb. Brun. & editi ſex.

Lin. 14. *Spiritus hic cœleſtis.*] Ex omnibus MSS. ac edit. Rom. 1470. Torneſ. Soubron. addidimus pronomen, quod cæteris impreſſis deeſt.

Lin. 15. *Et diabolo.*] Ex MSS. & editis

Digitized by Google

ſolo, ſerviat. Quod quidem non ſugit hominem nequam Salluſtium, qui ait: Sed omnis noſtra vis in animo & corpore ſita eſt; animi imperio, corporis ſervitio magis utimur. Rectè, ſi ita vixiſſet, ut locutus eſt. Servivit enim fœdiſſimis voluptatibus, ſuamque ipſe ſententiam vitæ pravitate diſſolvit. Quòd ſi anima ignis eſt, ut oſtendimus, in cœlum debet eniti, ſicuti ignis, ne extinguatur, hoc eſt ad immortalitatem, quæ in cœlo eſt. Et ſicut ardere, ac vivere non poteſt ignis, niſi aliquâ pingui materiâ teneatur, in quâ habeat alimentum: ſic animæ materia & cibus eſt ſola juſtitia, quâ tenetur ad vitam. Poſt hæc Deus hominem, quâ expoſui ratione generatum, poſuit in Paradiſo, id eſt, in horto fœcundiſſimo, & amœniſſimo: quem in partibus Orientis omni genere ligni arborumque conſevit, ut ex earum variis fructibus aleretur, experſque omnium laborum, Deo patri ſummâ devotione ſerviret.

Tum dedit ei certa mandata: quæ ſi obſervaſſet, immortalis maneret, ſi tranſcendiſſet, morte afficeretur. Id autem præceptum fuit, ut ex arbore unâ, quæ erat in medio Paradiſi, non guſtaret, in quâ poſuerat intelli-

Roman. 1470. Gymnic. Cellar. addenda fuit particula *&*, quæ ſimiliter extat in priori membro, *ex cœlo & Deo.* Hic verò deeſt in multis editis.

Lin. 1. *Salluſtium.*] Vide in Præfat. hiſtor. de conjur. Catil.

Lin. 3. *Servitio.*] Pro ſervitute. Idem lib. 4. cap. 10. *gravi ſervitio*, & lib. 7. cap. 15. *ſervitium non tuliſſe.*

Lin. 4. *Servivit enim fœdiſſimis, &c.*] Suetonius lib. de clar. Grammat. ait à Lenæo Satyrâ laceratum, & appellatum lurconem, nebulonem, propinonemque, vitâ ſcriptiſque monſtruoſum. Et A. Gellius lib. 17. cap. 18. ex Varrone retulit, in adulterio deprehenſum à Milone, loris cæſum benè; & cum dediſſet pecuniam, dimiſſum. *Juretus.*

Lin. 5. *Oſtendimus.*] Suprà cap. 10.

Lin. 7. *Et ſicut ardere.*] Ità cum editis Manuſcripti omnes, præter 1. Bonon. antiq. in quo legitur, *Nam ſicut;* 1. Clarom. *Nam & ſicut.*

Lin. 10. *In Paradiſo.*] Vide Geneſ. 2.

Lin. 11. *In partibus Orientis.*] Fuit locus orientalis, reſpectu Judææ, vel Ægypti, vel Arabiæ, ubi Moſes ſcripſit; & quidem pars regionis dictæ Eden à voluptate, quia totius orbis fuit pars elegantiſſima & fœcundiſſima. *Pareus.*

Lin. 12. *Conſevit.*] Ità lego, ut hic locus ab omnibus citatur, & habetur in MSS. Bon. Tax. Pen. Sic infrà cap. 14. *Vineam ſuâ manu ſevit*, atque arborum conſitiones dicuntur. *Iſæus.* 1. Colb. & edd. ſeptem habent *conſervit;* 1. Reg. rec. *conſtruit*, corruptè. Sed MSS. antiquiſſimi Regii, 2. Bonon. Cauc. aliique 13. ac editiones Rom. 1470. Venet. 1490. aliæque undecim legunt *conſevit;* nec aliter Lactantius in Epitome cap. 27.

Lin. 13. *Experſque laborum.*] Hæc non ita ſunt accipienda, quaſi homo otioſè vixiſſet in Paradiſo, abſque ullo labore: ſi Lactantius hoc pacto intelligit illud *expers laborum*, repugnat S. Scripturæ, quæ dicit Adamum à Deo in Paradiſo collocatum ut, coleret eum; quare hoc dictum accipio de moleſto labore & dolorifico, qui ſolus eſt pœna peccati. Ita *Gall.*

Lin. 14. *Immortalis maneret.*] Hæc contra Pelagium, ejuſque aſſeclas Socinianos militant, qui contendunt Adamum naturâ mortalem fuiſſe creatum. Quod falſum eſſe evincunt loca Rom. 6. ℣. 23. & 1. Cor. 15. ℣. 53. 54. & damnatum fuiſſe in Concilio Milevitano, id notante Iſæo.

Lin. 15. *Ut ex arbore, &c.*] Hoc eſt, *fructu arboris:* hanc arborem vulgus malum fuiſſe putat, deceptum ambiguo *pomi* vocabulo, quod latiùs patet, & ficum quoque comprehendit. Veteres non conſentiunt: plerique *ficum*, alii *citrum* fuiſſe volunt, quorum loca Druſius affert. Sed res incertiſſima eſt. *Grotius.*

Lin. 16. *Quæ erat.*] Ità MS. Regio-Put. & 1. al. Reg. optimæ notæ.

Ibidem. *In quâ poſuerat intelligentiam boni & mali.*] Non eſt hæc ſententia ita accipienda, ac ſi arbor eſſet rationalis, ſciens bonum & malum: neque etiam vocatur arbor ſcientiæ boni & mali, eò quòd habeat vim dandi

Digitized by Google

gentiam boni, & mali. Tum criminator ille invidens operibus Dei, omnes fallacias & calliditates ſuas ad decipiendum hominem intendit, ut ei adimeret immortalitatem. Et primò mulierem dolo illexit, ut vetitum cibum ſumeret; & per eam ipſi quoque homini perſuaſit, ut tranſcenderet Dei legem. Perceptâ igitur ſcientiâ boni & mali, pudere eum nuditatis ſuæ cœpit, abſconditque ſe à facie Dei, quod anteà non ſolebat. Tum Deus ejecit hominem de Paradiſo, (ſententiâ in peccatorem latâ) ut victum ſibi labore conquireret, ipſumque Paradiſum igni circumvallavit, ne homo poſſet accedere; donec ſummum judicium faciat in terrâ, & juſtos viros cultores ſuos in eumdem locum revocet, morte ſublatâ; ſicut ſacræ voces docent, & Sibylla Erythræa, cùm dicit:

Oi

intelligentiam boni & mali; ſed ab eventu ita nominatur, quia homini hoc eveniret, ut ſciret quid boni amiſiſſet, ac mali acquiſiviſſet, quid intereſſet inter obedientiæ bonum & malum inobedientiæ. Hanc intelligentiam habuit Adamus poſt eſum fructûs vetiti; ſtatim enim cœpit eum pudere ſui, & vidit ſe nudum eſſe. *Ex Iſto.* Criminator de quo hîc, alius non eſt à Diabolo.

Lin. 4. *Ut tranſcenderet Dei legem.*] Rectè. Vide ſuprà: *Dedit ei certa mandata, quæ... ſi tranſcendiſſet, morte afficeretur.* MS. 1. Bon. antiq. ſolus, *ut tranſgrederetur.*

Lin. 7. *Deus ejecit hominem de Paradiſo.*] Quidam putarunt Paradiſum fuiſſe locum quemdam amœnum extra hunc orbem habitabilem; & cùm primos parentes noſtros ex Paradiſo ejectos S. Scriptura tradit, illud intelligendum, ex illo loco, in mundum hunc fuiſſe relegatos. Quod nullo quidem nititur fundamento, ac contrarium patebit ei, qui attentiùs inſpiciet textum; ibi enim mentio fit fluminum hortum irrigantium, quæ etiamnum adhuc ſunt in rerum naturâ. Quare dicendum eſt, illos in Paradiſo degentes, etiam in hâc noſtrâ terrâ habitaſſe, & cùm ejicerentur de Paradiſo, illos tantùm mutaſſe locum in hoc mundo. *Gallaus.*

Ibidem. *Sententiâ in peccatorem latâ.*] Ità reſtitui ex MSS. veterrimis Cauc. 2. Bonon. Pal. & edit. Iſ. & Epitom. cap. 27. faventibus 2. Reg. & 12. editis in quibus eſt *in peccatores latâ.* At 7, ſcripti Reg. ex quibus duo ſunt antiquiſſimi, 6. Colb. Jun. Ultr. 2. Clarom. & Brun. ac edit. Torneſ. & Walch. habent, *ſententiâ in peccatores datâ.*

Lin. 8. *Conquireret.*] Sic emendo ex omnibus MSS. & editis Rom. 1468. 1470. & Walch. niſi quòd in 3. Colb. legitur *conquereret;* in alio item Colbertino *acquireret;* in editis decem *conquirerent*, minùs benè. Deus enim ſolum hominem ad laborem damnavit, mulierem verò ad partûs dolorem. *Geneſ. c.* 3. *v.* 16. 17. 19.

Ibidem. *Igni circumvallavit.*] Variant ſuper hâc re Doctorum ſententiæ. Tertullianus Apologetic. cap. 46. S. Thomas & alii quidam dixerunt, Moſen figuratis verbis ſignificare voluiſſe, Paradiſum ſub Zonâ torridâ ſitum, ideòque hominibus inacceſſum eſſe; quoniam receptâ opinione, Zona torrida ob nimium æſtum putata eſt olim inhabitabilis: quam opinionem experientia noſtri ſeculi ſatis refellit. Aliter Ambroſius. Lyranus ut Lactantius. Intelligenda videntur per illud *flamma gladii*, arma, quibus Cherubim Angeli hortum cuſtodiebant; igneis enim mucronibus, quos horrendum in modum vibrabant, Paradiſum reddebant inacceſſum. Partim *ex Pareo.*

Lin. 9. *Donec ſummum judicium faciat.*] Cum Tertulliano Apol. c. 46. errat Lactantius, dicendo juſtos in Paradiſum terreſtrem, poſt ultimum judicium, introducendos. Hanc opinionem hauſerant quidam ex antiquis à Papiâ Hierapolitano, qui ex capite 20. Apocalypſeos malè intellecto ſomniaverunt regnum mille annorum, antequàm Beati in cœleſtem patriam introducerentur. Quâ de re vide Euſebium Hiſtor. Eccleſiaſt. libro 8. cap. 39. Si cœleſte regnum intellexiſſet, verum dixiſſet; Chriſtus enim disertè teſtatur, illos ingreſſuros regnum cœlorum, Matth. 25. ℣. 34. & B. Paulus 2. Cor. v. ℣. 1. *Scimus quoniam ſi terreſtris domus noſtra hujus habitationis diſſolvatur, quòd ædificationem ex Deo habemus, domum non manufactam, æternam in cœlis.*

Lin. 11. *Sacræ voces docent.*] Sic repoſui ex edit. Soubr. Bet. Torneſ. Walch. & cunctis propè MSS. In 2. Reg. rec. & impreſſis 12. legitur

Οἳ δὲ Θεὸν τιμῶντες ἀληθινὸν, ἀέναόν γε
Ζωὴν κληρονομοῦσι, τὸν αἰῶνος χρόνον αὐτοὶ
Οἰκοῦντες παραδείσου ὁμῶς ἐριθηλέα κῆπον.

Verùm quoniam hæc extrema ſunt, in extremâ operis hujus parte tractabimus. Nunc ea, quæ prima ſunt, explicemus. Mors itaque ſecuta eſt hominem ſecundùm Dei ſententiam; quod etiam Sibylla in carmine ſuo docet, dicens:

Ἄνθρωπον πλασθέντα Θεοῦ παλάμαις ἐνὶ αὐταῖς
Ὅν κε πλάνησεν ὄφις δολίως, ἐπὶ μοῖραν ἀνελθεῖν
Τοῦ θανάτου, γνῶσίν τε λαβεῖν ἀγαθοῦ τε κακοῦ τε.

Sic facta hominis vita eſt temporaria: ſed tamen longa, quæ in mille annos propagaretur. Quod divinis litteris proditum, & per omnium ſcientiam publicatum cùm Varro non ignoraret, argumentari niſus eſt, cur putarentur antiqui mille annos victitaſſe. Ait enim, apud Ægyptios pro annis menſes haberi, ut non Solis per XII ſigna circuitus faciat annum,

legitur *ſacra littera*. At Manuſcriptorum lectio præferenda, quâ etiam uſus eſt Lact. lib. 4. cap. 26. & Sulpicius Severus Hiſtor. Sacr. lib. 2. paulò poſt med. ad Conſtantini magni tempora.

Pag. 168. lin. 11. *Erythræa*] De hac Vide apud Theophil. ad Autolycum lib. 2.

Lin. 1. Οἳ δὲ Θεὸν,] Interpret. Latina.

Qui autem Deum honorant verum, ſempiternam utique
Vitam hæreditario jure poſſident, per ſeculi tempus ipſi
Habitantes paradiſum æquè per amœnum hortum.

Lin. 4. *Extrema ſunt, in extremâ.*] MSS. rec. & plures editi, *extrema ſunt tota in extremâ.*

Lin. 6. *Sibylla.*] De quâ vide ſerm. 1. ſub initium, & Serm. 8. circa med.

Lin. 8. Ἄνθρωπον πλασθέντα.] Sic reſtitui ex veterrimis codicibus MSS. tribus Regiis, Cauc. & Sibyllino, quo uſus eſt Iſæus, quibus concordant 2. Brun. Impreſſis eſt πεπλάσθαι. Verſio Lat.

Hominem formatum Dei manibus.

Lin. 9. Ὅν κε.] Ità repoſui ex MSS. vet. Regiis, faventibus 3. Colbert. 1. Clarom. 1. Brun. eo quem habuit Maſurus, & ed. Rom. 1468. quæ habent Ὅν καί. In nonnullis MSS. & pluribus editis ὅν τε.

Quem quidem ſeduxit ſerpens doloſè.

Non malè legeretur Ὅν γε. Latinè: *Ut ad fatum accederet mortis, notionemque acciperet boni & mali.*

Ibidem. Ἐπὶ μοῖραν.] Opſopœius in ſuo MS. Sibyllino, μὴ ἐπὶ cum additâ negatione, & pro ἀνελθεῖν, ἐπελθεῖν legit.

Lin. 11. *Quæ in mille annos, &c.*] Nemo mille annos vixit in terrâ: quarè dicendum eſt in mille annos propagaſſe vitam, hoc eſt, quàm proximè ad illos annos acceſſiſſe, ut Mathuſala, Jared, Noë. *Ex Iſæo.*

Lin. 13. *Niſus eſt.*] Ità plerique & optimi MSS, & edit. Rom. & Gymnic. unde ſcripti recentiores 7. fecerunt *viſus eſt.*

Lin. 14. *Pro annis menſes haberi.*] Non fuit hoc perpetuum apud Ægyptios, licèt Macrob. 1. Saturn, cap. 12. aſſirmet, anni certum modum apud ſolos Ægyptios ſemper fuiſſe; nam verius eſt, Ægyptios annum variaſſe, & quandòque trium, ſæpiùs quatuor menſium annum effeciſſe, ut ſuppoſititius habet Xenophon in l. de æquivocis. *Annus diverſus eſt; etenim Ægyptii utuntur anno quandòque menſtruo, ſæpè bimeſtri, non raró trimeſtri, ſæpè quadrimeſtri, nonnunquam ſolari.* Solin. c. 3. Ægyptiorum annum quatuor menſium ſcribit fuiſſe; & S. Auguſtin. lib. 15. de Civ. Dei c. 12. aliquandò quatuor menſium, aliquandò menſtruum. Plut. in Numâ, Ægyptiis menſtruum annum, mox quadrimeſtrem fuiſſe tradit: illum tamen plerùmque menſis ſpatio metitos ad curſum Lunæ ſcribit Plin. lib. 7. cap. 48. & Cenſorin. de die natal. De anni diverſitate apud

ſed luna, quæ orbem illum ſigniferum XXX dierum ſpatio luſtrat: quod argumentum perſpicuè falſum eſt. Nemo enim tunc milleſimum annum tranſgreſſus eſt. Nunc verò qui ad centeſimum perveniunt, quod fit ſæpiſſimè, mille certè ac ducentis menſibus vivunt. Et autores idonei tradunt, ad CXX. annos perveniri ſolere. Sed quia ignorabat Varro, cur aut quandò vita hominis eſſet diminuta, ipſe diminuit; cùm ſciret mille & quadringentis menſibus poſſe vivere hominem.

varias gentes, vid. Alex. ab Alex. dier. Gen. l. 3. c. 24. Gyrald. de dieb. ann. & menſ. *Iſæus*. Et Fabricii Menologium in 4. Hamburg. 1712.

Lin. 1. *Luna, qua orbem illum ſigniferum 30. dierum ſpatio luſtrat.*] Sic ex MSS. omnibus & ed. Rom. 1470. reſtitui *luſtrat*, pro *illuſtrat*, quod eſt in editis. Et ita hunc locum refert Ambroſius Calepinus in *Luſtro*. Sed & apud Ciceronem eodem ſignificatu accipitur, itemque apud Virgilium:

— *Sol luſtrabat lampade terras.*

Ibidem. *Signiferum.*] Id eſt, Zodiacum.

Lin. 5. *Tradunt.*] Philo de Gigant. Joſeph lib. 1. Antiquit. cap. 5.

Lin. 7. *Mille & quadringentis menſibus, &c.*] Ità MSS. & editi fermè omnes. 1. Reg. rec. habet *trecentis*; 1. Bon. antiq. *mille & quadringentis quadraginta menſibus*; ed. Spark. ſine *quadringentis*; ed. Walch. *mille & quadringenta menſibus*, vitioſè.

CAPUT XIV.

De Noë vini inventore; qui primi ſcientiam aſtrorum habuerint; ac de ortu falſarum religionum.

DEUS autem poſteà, cùm videret orbem terræ malitiâ & ſceleribus oppletum, ſtatuit humanum genus diluvio perdere: ſed tamen ad multitudinem reparandam delegit unum, quòd, corruptis omnibus, ſingulare juſtitiæ ſupererat exemplum. Hic cùm ſexcentorum eſſet annorum, fabricavit arcam, ſicut præceperat ei Deus, in quâ ipſe, cum conjuge, ac tribus filiis totidemque nuribus ſervatus eſt, cùm aqua univerſos montes altiſſimos operuiſſet. Deindè orbe ſiccato, execratus injuſtitiam prioris ſeculi Deus, ne rurſùs longitudo vitæ cauſa eſſet excogitandorum malorum, paulatim per ſingulas progenies diminuit hominis ætatem, atque in centum & XX annis metam collocavit, quam tranſgredi

Lin. 5. *Fabricavit arcam.*] Navigii genus abſque velis & remis, arcæ in modum conſtructum tectumque. LXX. κιβωτὸν vocant; Joſephus λάρνακα: unde θίβαλα in Clemente Strom. lib. 5. Hujuſmodi navigia, vel ex ligno fiebant, ut arca Noë, vel ex papyro, ut ſcirpea illa rates, quæ Moſen infantem vexit: hanc LXX. θίβιν appellant, haud obſcuro veſtigio vocabuli Hebraici. *Druſius.*

Lin. 10. *In centum & vinginti annis metam collocavit.*] Braſichilli Animadverſio: Diſſentiunt ab hâc Lactantii opinione, quæ etiam fuit Joſephi, S. Hieronymus in Traditionibus Hebraïcis, in Geneſ. 6. S. Chryſoſtomus Homil. 20. in Geneſ. & plerique fermè omnes. Vide Sixtum lib. 5. Bibliothec. Annot. 75. & recentiores Interpretes in 6. Geneſ.

At quamplurimos centum & viginti annos exceſſiſſe novimus, non ſolùm ex ſacris litteris, ſed etiam ex prophanis autoribus. Itaque quæ hîc refert Lactantius ex Moyſe cap. 6. Geneſ. non ad vivendum, ſed ad pœnitendum intelligenda eſſe videntur Iſæo. Quaſi diceret Deus: eum hîc puniam, & aquis obruam; quin etiam antequàm puniam, dabo ei tempus pœnitudinis, eruntque dies illius ad pœniten-

Digitized by Google

non liceret. Ille verò, cùm egreſſus eſſet ex arcâ, ut ſanctæ litteræ docent, terram ſtudioſè coluit, atque vineam ſuâ manu ſevit. Undè arguuntur, qui autorem vini Liberum putant. Ille enim non modò Liberum, ſed etiam Saturnum, atque Uranum multis anteceſſit ætatibus. Quâ ex vineâ cùm primum fructum cepiſſet, lætus factus, bibit uſque ad ebrietatem, jacuitque nudus. Quod cùm vidiſſet unus ex filiis, cui nomen fuit Cham, non texit patris nuditatem: ſed egreſſus, etiam fratribus indicavit. At illi ſumpto pallio, intraverunt averſis vultibus, patremque texerunt. Quæ cùm facta recognoviſſet pater, abdicavit atque expulit filium. At ille profugus in ejus terræ parte conſedit, quæ nunc Arabia nominatur; eâque terra de nomine ejus Chanaan dicta eſt, & poſteri ejus Chananæi. Hæc fuit prima gens, quæ Deum ignoravit; quoniam princeps ejus & conditor cultum Dei à patre non accepit, maledictus ab eo: itaque ignorantiam divinitatis minoribus ſuis reliquit.

dum centum & viginti annorum. Ergò verba Domini non ſeveritatis ſunt, ſed clementiæ atque miſerationis; & ita interpretantur ea Chryſoſtomus Homil. 22. ſuper Geneſim, S. Hieron. in quæſt. Hebraïc. S. Aug. lib. 15. de Civ. Dei cap. 24. Hug. à S. Vict. in Gen. &c. *Ex Iſæo.*

Lin. 1. *Cùm egreſſus eſſet ex arcâ.*] Geneſ. 9. In Armeniâ. Loco nomen ἀποβατήριον. Epiphanius montes hos medios inter Armeniam & Cardyæos facit. Ipſum montem in quo arca ſubſtitit, Lubar vocat. Hæc ex antiquâ traditione petita, quam Joſephus Antiquitatibus ſuis inſeruit. *Fertur*, inquit, *navigii hujus pars quædam adhuc in Armeniâ, apud montem Gordyæorum ſupereſſe, & quoſdam indè bitumen abraſum deportaſſe.*

Lin. 2. *Vineam ſuâ manu ſevit.*] Ita MSS. & editi ferè omnes. In Regio-Put. Jun. Ultr. 1. Clarom. & ed. Pariſ. 1525. legitur *ſuam*; in Bonon. antiq. & 1. Clarom. *vineam ſevit*; in 1. Reg. rec. *vineas ſuâ manu eruit.*

Lin. 4. *Multis ætatibus.*] Liber ille, de quo hîc agitur, fuit Jovis & Semelis filius: at Jupiter in Græciâ cultus decimo nono antè vulgarem æram vixit; at Noë obiit viginti & ampliùs, aut etiam viginti ſex ſeculis antè æram noſtram. Hinc Tertullianus, dicit Liberum non tam inveniſſe, quàm demonſtraſſe vinum.

Lin. 9. *Abdicavit atque expulit filium.*] De hoc in Geneſi nihil; apud Beroſum lib. 3. ſatis: verùm Beroſi non ſunt, quæ hodiè extant. Abdicandi autem verbum JC. eſt, quo ſignificant ignominioſam emancipationem. Vide ad hæc Vallam lib. 5. cap. 102. *Betuleius.*

Lin. 11. *De nomine ejus.*] Sic cum edit. Cellar. cuncti MSS. præter 2. Reg. rec. in quibus, ut in vulgatis, eſt *de nomine ſuo.* Non de nomine Cham, ſed filii ſui natu minimi, qui Chanaan dictus fuit, cujus progenie pulsâ, populus Iſraëliticus terram illam in deditionem acceperat. Unde Judæa etiam Cananææ nomen retinuit, ut auctor eſt Joſephus lib. 1. cap. 12. & 15. *Betul.* At Cham penetravit etiam in Ægyptum, quæ olim dicta eſt Chemia ex Plutarcho, & terra Cham in Prophetis, unde & apud Ægyptios Jupiter Ammon.

Lin. 12. *Prima gens.*] MS. 1. Bonon. antiq. ſolus, *prima progenies.*

Lin. 13. *Maledictus ab eo.*] Accipienda hæc vox pro denuntiatione Propheticâ judicii divini adversùs impietatem Chami, quam Spiritus Sanctus ori Noachi indidit, ut tanquàm Dei miniſter ſententiam pronuntiaret adversùs hominis profani poſteritatem: quæ cùm fuerit apud Deum rata, ſuum habuit effectum eo ipſo tempore, quo fuit pronuntiata ex parte; cujus tamen pars maxima differebatur ex diſpenſatione divinâ in illud tempus, quo debuit poſteritas Chanaan, vel planè deleri, vel in ſervitutem in reliquiis redigi. Non eſt ergò vir Sanctus inſimulandus quaſi ardore vindictæ, aut impatientiâ acceptæ injuriæ, hæc verba protulerit: ſed agnoſcendus eſt in eo juſtitiæ zelus, & Spiritûs ſancti extraordinarius motus. Alioqui vix fieri potuiſſet, ut vir tam benignus, nec naturali στοργῆ deſtitutus, tam duris verbis in nepotem intonaſſet, niſi Dei voluntate actus, judicis perſonam induens, exuiſſet ad tempus perſonam patris & avi. *Rivetus.*

Lin. 14. *Minoribus.*] Id eſt, poſteris.

Ab hâc gente, proximi quique populi, multitudine increſcente, fluxerunt. Ipſius autem patris poſteri, Hebræi dicti, penès quos Religio Dei reſedit. Sed & ab his poſteà, multiplicato in immenſum numero, cùm eos anguſtiæ locorum ſuorum capere non poſſent, tum adoleſcentes vel miſſi à parentibus, vel ſuâ ſponte, cùm rerum penuria cogeret, profugi, ad quærendas ſibi novas ſedes hùc atque illùc diſperſi, omnes inſulas, & orbem totum replerunt; & à ſtirpe ſanctæ radicis avulſi, novos ſibi mores, ac inſtituta pro arbitrio condiderunt. Sed omnium primi, qui Ægyptum occupaverunt, cœleſtia ſuſpicere, atque adorare cœperunt. Et quia neque domiciliis tegebantur propter aëris qualitatem, nec ullis in eâ regione nubibus ſubtexitur cœlum, curſus ſiderum & defectus notaverunt, dum ea ſæpè venerantes, curioſiùs atque liberiùs intuerentur. Poſteà deinde portentificas animalium figuras, quas colerent, commenti ſunt, quibuſdam prodigiis inducti: quorum mox autores aperiemus. Cæteri autem, qui per terram diſperſi fuerunt, admirantes elementa mundi, cœlum, ſolem, terram, mare, ſine ullis imaginibus ac

Lin. 2. *Hebræi.*] Sunt nonnulli, quibus Hebræi dicti videntur à particulâ *eber*, *trans*, *ultrà*, *περὰ* Græcè; quaſi *περάτης*, quia eorum Patriarcha Abraham Tranſeuphratenſis fuit. Ita ſenſerunt è veteribus African. Orig. Diodor. Tarſenſ. Chryſoſt. Theodoret. & è recentioribus Scaliger & alii. Tunc Hebræi nomen Abrahamo fuiſſet peculiare, non commune cum poſteris, quia ſolus fuit Tranſeuphratenſis. Denique Hebræorum gens etiam vocatur *Eber*, Num. 24. 24. & *filii Eber*. Gen. 10. 21. ut ab Ebere tam deduci ſcias nomen Ebræorum, quàm Judæorum à Judâ. Fruſtrà objicit Theodoretus, Ebræos dici in ſcripturâ ſolos Judæos, non omnes filios *Eber*; Jectanæos putà, Iſmaëlitas, Idumæos, Amalecitas, Moabitas, Ammonitas, Madianitas, &c. qui Ebræi nuſquam vocantur, quamvis *Eberem* Patrem agnoſcant. Nam ratio in promptu eſt: non vocantur Ebræi, quia Ebraicâ linguâ neglectâ, populorum inter quos degebant, ſermonem æmulabantur. Sic Laban in Meſopotamiâ Syro ſermoni aſſueverat; Iſmaëlitæ in Arabiâ, Arabico. *Bochartus.*

Lin. 10. *Nec ullis in eâ regione nubibus ſubtexitur cœlum.*] In MSS. 4. Vatic. & 11. impreſſis legitur *nec enim ullis*, *&c.* Sed particula *enim* abeſt à cæteris MSS. & ab editis 2. vet. Rom. Betul. & Cellar. ideòque eam ut inutilem expunxi. Non ſunt autem in illis regionibus imbres, quia Nili inundatione Deus illis providit, inquit Thomaſius. Pro *ſubtexitur*, in 1. Lipſienſi eſt *abtexitur*; in quibuſdam aliis, *ſubtegitur*. Vide Tiball. lib. 1. Eleg. 7. & Lucan. lib. 8. verſ. 846. Cæterùm quòd in eâ regione cœlum non tegatur nubibus, teſtatur etiam Mela lib. 1. *Ægyptus* (inquit) *expers imbrium*, *mirè tamen fertilis*, *&c.* Plinius lib. 11. cap. 1. nubes ibi fieri ſcribit, quamvis raras & tenues. Et Democritus, referente Plutarcho Placit. lib. IV. cap. 1. ob id Nili incrementum fieri tradebat, quòd nive in partibus ad Septentrionem ſitis ſub ſolſtitium æſtivum reſolutâ atque diffuſâ, denſentur ex vaporibus nubes, quæ compulſæ versùs meridiem, & ad Ægyptum ab Eteſiis ventis, in magnos ac vehementes diſſolvantur imbres, quibus cum paludes, tum Nilus impleantur. Diodor. quoque lib. 1. cap. 2. pluvias ibi, ſed raras fieri teſtatur. Verùm ex Philone ſcriptores conciliare poſſumus, qui lib. 1. de vitâ Moſis, parvas ibi, raraſque pluvias fieri ſcribit, in locis quidem maritimis: at ſupra Memphim nullas omninò; ubi & cur hyems Ægypto ſit ſupervacanea, pulcherrimè diſſerit. *Iſæus.*

Lin. 11. *Defectus.*] MSS. 6. rec. *effectus.*

Lin. 12. *Venerantes.*] Edit. Betul. *venantes*; & ſic Jo. Cauc. putat legendum: quæ conjectura haud inconcinna videtur; venari enim, pro diligentiſſimè quærere accipi, omnibus notum: & ſic hoc loco accipienda eſſet illius vocis ſignificatio, ſi lectio hæc retinenda eſſet. Bonon. legit hoc modo: *dum ea ſæpè venerantur curioſiùs atque liberiùs intuentes.* Gallæus.

Lin. 13. *Portentificas.*] Rariſſima vox, quæ extat quoque Divinar. Inſtitut. libro 4. cap. 15. & quam nullibi forſan reperies, niſi apud Ovidium.

templis venerabantur, & his ſacrificia in aperto celebrabant; donec proceſſu temporum, potentiſſimis regibus templa & ſimulacra fecerunt; eaque victimis & odoribus colere inſtituerunt: ſic aberrantes à notitiâ Dei gentes eſſe cœperunt. Errant igitur, qui deorum cultus ab exordio rerum fuiſſe contendunt, & priorem eſſe gentilitatem, quàm Dei Religionem: quam putant poſteriùs inventam, quia fontem atque originem veritatis ignorant. Nunc ad principium mundi revertamur.

CAPUT XV.

De inquinatione Angelorum, & duobus generibus Dæmonum.

CUM ergò numerus hominum cœpiſſet increſcere, providens Deus ne fraudibus ſuis diabolus, cui ab initio terræ dederat poteſtatem, vel corrumperet homines, vel diſperderet, quod in exordio fecerat, miſit angelos ad tutelam cultumque generis humani: quibus quia liberum arbitrium erat datum, præcepit ante omnia, ne terræ conta-

Lin. 1. Circumſpectè legendum eſt hoc caput 15. nam nonnullos errores Lactantius implicat. Primus eſt, Deum ab initio tribuiſſe diabolo terræ poteſtatem. Secundus, Angelos non miſſos ad hominum tutelam, niſi poſtquàm genus humanum cœpiſſet increſcere. Tertius, præcepiſſe Deum bonis Angelis, ne terræ contagione macularentur, ne ſubſtantiæ cœleſtis amitterent dignitatem. Quartus, diabolum paulatim pellexiſſe bonos Angelos ad vitia, & eos mulierum congreſſibus inquinaſſe. Quintus, hoc eſſe peccatum ob quod Angeli è cœlo ceciderunt. Sextus è congreſſu ilio Angelorum cum fœminis natum eſſe tertium genus eorum, qui neque Angeli cœleſtes, neque homines, neque dæmones inferni fuere; ſed ſobolem quamdam terreſtrium dæmonum, qui ſunt hominum tentatores, deceptores, magicarum artium & humanarum calamitatum ac malorum auctores. Sunt omnia iſta dogmata abſurda, erronea, & à ſincerâ Theologorum doctrinâ prorsùs aliena. Conſule Sixtum lib. 5. Biblioth. Annotat. 77. & alios Interpretes cap. 6. Geneſeos. *Braſichell.*

Ibidem. *Cùm ergò numerus hominum cœpiſſet increſcere, ... providens Deus .. miſit Angelos ad tutelam cultumque generis humani.*] In eo igitur falſus eſt Lactantius, quòd ait, non antè ad cuſtodiam datos Angelos, quàm hominum numerus cœpiſſet increſcere: nam à primis uſque parentibus unaquæque anima ab initio ſuæ creationis Angelum habet ad ſui cuſtodiam deputatum; nec eo primi ipſi parentes, nec ulli omninò homines caruerunt. Origen. in lib. Numer. Hieronym. in Matth. 18. *Angelicorum, &c.* S. Bernard. Serm. de Angelis & in Pſal. 8. *Quid eſt homo, quòd memor es ejus, &c.* Magiſt. & omnes Theologi in ſecundo, diſt. 11. S. Thom. pag. 1. quæſt. 113. art. 4. *Iſæus.*

Lin. 3. *Diſperderet.*] Sic emendo ex MSS. vet. Regiis, 2. Bon. Cauc. 5. Vatic. 6. Colb. & 15. aliis, ac ed. Rom. 1470. Betul. Iſ. Spark. Cellar. Hîc ſequimur MS. Rohan. In 1. Reg. rec. 2. Vat. Jun. & 10. ed. eſt *diſpergeret.*

Ibidem. *Quod.*] Reſtitutum ex MSS. 10. Reg. 2. Bonon. 5. Vatic. 6. Colb. & 10. aliis & edit. Rom. 1468. 1470. & Iſ. In 2. Vatic. Cauc. Jun. & excuſis 11. legitur *quos.*

Ibidem. *In exordio.*] MSS. 2. Bon. 5. Vatic. Tax. Pen. 1. Clarom. & impreſſi 5. rec. perperàm addunt, *rerum*, quod à triginta aliis ſcriptis abeſt, & decem vetuſtioribus editis.

Lin. 4. *Cultumque generis humani.*] Id eſt, culturam ſive curam generis humani.

Ibidem. *Quia liberum arbitrium erat datum.*] Hæc abſunt à MSS. 10. Reg. 6. Colb. Cauc. Torneſ. Lipſ. Goth. Jun. ~~Ultr. Em.~~ Cant. 1. Sorbon. Nav. Vict. Gat. Marm. 1. Clarom. 2. Brun. Rohan. & ab edit. 2. vet. Rom. Ald. Pariſ. 1525. Graph. Crat. Betul. (An gloſſema?) Sunt in nonnullis aliis, & ſaltem ſubaudienda. Sic enim eodem libro 2. c. 8. Lactantius ſcripſit de Angeli creatione: *Suo arbitrio,*

Digitized by Google

gione maculati, ſubſtantiæ cœleſtis amitterent dignitatem. Scilicet id eos facere prohibuit, quod ſciebat eſſe facturos, ut veniam ſperare non poſſent. Itaque illos cum hominibus commorantes dominator ille terræ fallaciſſimus conſuetudine ipſâ paulatim ad vitia pellexit, & mulierum congreſſibus inquinavit. Tum in cœlum ob peccata, quibus ſe immerſerant, non recepti, ceciderunt in terram. Sic eos diabolus ex angelis Dei ſuos fecit ſatellites, ac miniſtros. Qui autem ſunt ex his procreati, quia neque angeli, neque homines fuerunt, ſed mediam quamdam naturam gerentes, non ſunt ad inferos recepti, ſicut in cœlum parentes eorum. Ita duo genera dæmonum facta ſunt; unum cœleſte, alterum terrenum. Hi ſunt immundi ſpiritus, malorum, quæ geruntur, autores, quorum idem diabolus eſt princeps. Unde Triſmegiſtus illum *δαιμονιάρχην* vocat. Dæmonas autem grammatici dictos aiunt, quaſi *δαήμονας*, id eſt peritos, ac rerum ſcios; hos enim putant deos eſſe. Sciunt illi quidem futura multa, ſed non omnia; quippe quibus penitùs conſilium Dei ſcire non liceat: & ideò ſolent reſponſa in ambiguos exitus temperare. Eos poëtæ & ſciunt eſſe dæmonas, & loquuntur. Heſiodus ita tradit:

> *Οἱ μὲν δαίμονες εἰσὶ Διὸς μεγάλου διὰ βουλάς,*
> *Ἐσθλοὶ, ἐπιχθόνιοι, φύλακες θνητῶν ἀνθρώπων.*

quod à Deo illi liberum datum fuerat, contrarium ſibi nomen adſcivit.

Lin. 4. *Ad vitia pellexit, & mulierum congreſſibus inquinavit.*] Locus 6. Geneſeos v. 11. malè à Lactantio, Sulpicio Severo Hiſt. Sacr. libro 1. & nonnullis aliis intellectus, occaſionem dedit fabulis iſtis, quæ ſubindè ſequuntur, quibus dicuntur Angeli ſe cum mulieribus miſcuiſſe; quem errorem plures ex antiquis ſecuti ſunt. Nihil hîc aliud intelligi videtur, quàm Sethi, ut Caïni, progeniem in ſummam impietatem degeneraſſe, vel ſaltem cum Caïni poſteris ſe miſcuiſſe fœdo concubitu: ſiquidem nonnulli, referente Aben Ezrâ, per filios Dei filios Sethi intelligunt, & per filios hominum Caïni poſteros. *Spark.* Hæc ſanè expoſitio genuina videtur. Vide Auguſtinum de Civ. Dei lib. 15. cap. 23. & Eſtium in lib. 2. Sententiarum diſtinct. 6. §. 12.

Lin. 8. *Neque Angeli, neque homines fuerunt.*] In pluribus editis deerant priores duæ voces, quas reſtitui ex omnibus MSS. & 12. vet. impreſſis; & poſtulant ſequentia, *mediam quamdam naturam gerentes*, ſcilicèt inter Angelos & homines.

Ibidem. *Mediam naturam.*] Vide S. Auguſtinum de Civit. Dei lib. 8. cap. 14.

Lin. 10. *Ita duo genera dæmonum, &c.*] Fabulæ ſunt, ortæ ex loco, quem ſuprà explicuimus, malè intellecto.

Ibidem. *Cœleſte.*] Hoc eſt, aëreum.

Lin. 13. *Dæmonas autem Grammatici, &c.*] Placet hoc etymon Platoni in Cratylo, ex ſententiâ Heſiodi. Ait etiam, viros probos magnis honoribus affectos, dæmones fieri, juxta hoc prudentiæ & ſapientiæ nomen, poſt mortem; eique ſententiæ libenter ſe aſſentiri, ut optimus quiſque, ſive ſit vivus, ſive defunctus, rectè vocetur dæmon. Poſſidonius, teſte *Macrob. Saturn.* 2. *ἀπὸ τοῦ δαίειν*, id eſt, *urendo*, deducebat; quòd conſtent ex ſubſtantiâ ætherea. Euſeb. utrumque etymon rejiciens, vult dictos *ἀπὸ τοῦ δειμαίνω*, quod eſt *exterreo, paveſacio*, ut dæmones ſolent.

Lin. 14. *Hos enim.*] Cunctorum MSS. eſt; *Hos autem*, editorum.

Ibidem. *Sciunt illi.*] Vide S. Auguſtin. de Civit. Dei lib. 9. cap. 10.

Lin. 16. *Scire non liceat.*] Ità reſtitui ex omnibus MSS. ac edit. Rom. 1470. & Gymn.

Ibidem. *Reſponſa in ambiguos.*] De quibus lege Euſebium de Præpar. Evang. l. 5. c. 10.

Lin. 19. *Οἱ μὲν δαίμονες.*] Latinè:

Ii quidem dæmones ſunt Jovis magni propter voluntatem,
Boni, terreſtres, cuſtodes mortalium hominum.

Quod idcircò dictum eſt, quoniam cuſtodes eos humano generi Deus miſerat: ſed ipſi, cum ſint perditores hominum, cuſtodes tamen ſe videri volunt, ut ipſi colantur, & Deus non colatur. Philoſophi quoque de his diſſerunt. Nam Plato etiam naturas eorum in Sympoſio exprimere conatus eſt. Et Socrates eſſe circa ſe aſſiduum dæmona loquebatur, qui ſibi puero adhæſiſſet, cujus arbitrio & nutu ſua vita regeretur. Magorum quoque ars omnis ac potentia horum aſpirationibus conſtat, à quibus invocati, viſus hominum præſtigiis obcæcantibus fallunt; ut non videant ea quæ ſunt, & videre ſe putent illa quæ non ſunt. Hi, ut dico, ſpiritus contaminati ac perditi per omnem terram vagantur, & ſolatium perditionis ſuæ perdendis hominibus operantur. Itaque omnia inſidiis, fraudibus, dolis, erroribus complent; adhærent

Heſiodus in operibus & diebus, ubi de aureo ſeculo. De quo loco vide Platonem de Repub. lib. 5. ac in Cratylo, & Euſebium de Præpar. Evangel. lib. 5. cap. 4.

Lin. 3. *Et Deus non colatur.*] Deſunt hæc verba in MS. 1. Bonon. antiq. Tax. Lipſ. Extant in cæteris ſcriptis & in vulgatis.

Lin. 4. *De his diſſerunt.*] Sic ferunt MSS. 6. Reg. inter quos ſunt duo veterrimi, 1. Colb. 2. Clarom. 2. Brun. ac edit. Gymnic. & Spark. Cæteri, *dixerunt*. Utraque lectio bona.

Ibidem. *In Sympoſio.*] Poſt med. apud Plat. atque in fin.

Lin. 5. *Et Socrates eſſe circa ſe aſſiduum dæmona, &c.*] Hujus Socratis dæmonis ſæpè fit mentio apud Platonem, ut in Eutyphrone, in Apologiâ, in Theæteto, in Phædro, in Theage, in Euthydemo; apud Xenophontem de reb. memorab. Socratis; apud Ciceron. lib. 1. de Nat. deorum; apud Maximum Tyrium; apud Plutarchum in Sympoſiacis lib. 9. cap. penè ultimo. Sic Apuleius de hâc re ſcripſit libellum de Deo Socratis, ibique exponit cujus generis Numen Socrates ſibi habebat adjunctum, & amicitiâ conciliatum, à quo perhibetur ſolitus admoneri, ut deſiſteret ab agendo, quandò id quod agere volebat, proſperè non fuerat eventurum. Vide & S. Auguſtin. lib. 8. de Civit. Dei cap. 14. & Diog. Laertium. Hunc Socratis Genium quidam ſternutationem cum ipſius, tum aliorum, eſſe dixerunt. Socratem verò, ſi quid agere inciperet, ac aliquem ſternutantem audiret à dextrâ, illud pro ſigno habuiſſe, in actu pergendum eſſe; ſin verò à ſiniſtrâ, planè deſiſtendum à propoſito: ſic teſtatur Plutarch. in lib. de Socrat. Gen. quod poſteà ipſe refellit. Sternutatio inter omina olim fuit habita. Matutinam infauſtam, meridianam autem bonam eſſe tradit Ariſtot. Problem. ſect. 33. §. xi. præcipuè ſi à dextrâ fieret, teſte Plutarcho in Themiſtocle: hinc ſternutantibus benè precabantur. Apuleius lib. 9. *Crebras ei ſternutationes commovebat, & quòd, cùm putaret ab eâ profectum, ſolito ſermone ſalutem ei fuerat imprecatus.* Hic quoque Hebræis mos erat. Rabbini volunt plures in ſternutatione obiiſſe mortem, atque hinc natum, ut ſternutantem ſalvere juberent. Cæterùm hunc Socraticum dæmonem planè fabuloſum eſſe exiſtimo, vel ab ipſo Socrate fictum, vel ab amicis ejus falsò divulgatum, hoc fine, ut autoritatem apud imperitum vulgus ſibi conciliaret. *Gallæus.*

Lin. 9. *Putent.*] Hanc correctionem, quæ omnium ferè MSS. & editorum eſt, probant præcedentia. In 3. MSS. rec. totidemque editis eſt *putant*.

Lin. 12. *Adhærent enim ſingulis hominibus, &c.*] Idem ſenſit Empedocles apud Plutarch. *περὶ εὐθυμίας*. Et Menander, cujus verſus extant apud Clem. Alex. Strom. v. Stob. in eclog. Phyſ. lib. 1. cap. ix. Ammian. Marcell. lib. 21. Scholiaſt. Theocrit. Eidyll. 1. Vide in hanc rem Acta Apoſt. cap. 12. v. 15. Tertull. de Animâ c. 37. & ibid. Pamel. c. 39. Juſt. Mart. *ἀπόκρισ. πρὸς ὀρθοδ.* quæſt. 30. Orig. ſuper Numer. Homil. 20. & libro 3. *περὶ ἀρχ.* cap. 2. Hieron. in Matth. cap. 18. & in Eſai. cap. 66. Auguſtin. Soliloq. cap. 27. Joh. Caſſian. collat. 13. cap. 12. Burchard. Wormat. Epiſc. lib. 20. Decret. cap. 46. & 47. Servium in illud Virgil. *quiſque ſuos patimur manes.* Quem autem Menand. *μυσταγωγόν*, hunc Plato, teſte Clem. Alex. Strom. v. *φύλακα*, uti & Heſiod. Oper. & Dier. & Apuleius lib. de Deo Socrat. Arrian. lib. 1. diſſert. 24. *ἐπίτροπον*; Senec. epiſt. cx. *Pædagogum*; Cenſorinus, *aſſiduum obſervatorem*; Martian. Capell. lib. 2. Philol. *Præſtitem & tutelatorem*

Digitized by Google

enim ſingulis hominibus, & omnes oſtiatim domos occupant, ac ſibi geniorum nomen aſſumunt: ſic enim Latino ſermone dæmonas interpretantur. Hos in ſuis penetralibus conſecrant: his quotidiè merum profundunt; & ſcientes, dæmonas venerantur, quaſi terreſtres deos, & quaſi depulſores malorum, quæ ipſi faciunt & irrogant. Qui quoniam ſunt ſpiritus tenues, & incomprehenſibiles, inſinuant ſe corporibus hominum, & occultè in viſceribus operati, valetudinem vitiant, morbos citant, ſomniis animos terrent, mentes furoribus quatiunt, ut homines his malis cogant ad eorum auxilia decurrere.

fidiſſimumque Germanum appellat. *Lindenbrogius*. Ut animas naſcentibus, ita populis fatales genios dividi ait Symmachus, cujus opinionem recitat Prudentius, his verſibus:

—— ſicut varia naſcentibus, inquit,
Contingunt pueris anima: ſic urbibus adſert
Hora dieſque ſuum, cùm primùm mania ſurgunt,
Aut fatum, aut genium, cujus moderamine regnent.

Regni quoque Genium Claudian. dixit:

Quid nos perficeret ſcribentis voce ſerena
Vel genius regni, vel pietatis amor.

Et Romæ quamdam ædem Genio populi dicatam fuiſſe docet Dio. lib. 50. Hiſt. ubi de ſimiâ loquitur. Alexandriæ quoque Genii templum fuiſſe colligimus ex Ammian. Marcellinus lib. 22. rer. geſt. in quibus etiam Genii publici meminit lib. 20. & 25. *Petrus Faber*.

Lin. 2. *Geniorum nomen.*] Vide Cenſorinum de Die Natali cap. 2. *Genius*, inquit, *eſt Deus cujus in tutelâ, ut quiſque natus eſt, vixit... certè à gignendo Genius appellatur.*

Lin. 3. *His quotidie merum profundunt.*] Sic omnes ferè antiquæ editiones. Hæc lectio ex Plinio lib. 14. cap. 19. autoritatem habet, ubi Geniis & Laribus ab antiquis merum profundi ſolitum erat, Attamen hanc vocem *merum*, omittunt MSS. ferè omnes. Sed hæc ſententia (ut cuivis patet) ſupplenda eſt aliquâ dictione. Sive itaque cum Betuleio *ſanguinem profundunt*, vel cum multis editis *merum profundunt*, legas, perinde eſt; ſanguinem enim, ut & merum, Gentiles idolis ſuis profudiſſe, conſtat: de ſanguine, teſtatur autor noſter, ſuprà lib. 1. cap. 21. ubi notas vide. Verùm ſi quis conjecturæ locus, auſim affirmare, *merum profundunt*, legendum eſſe, quod modò probavi: hæc mea eſt ratio, quia Lactantius ex profeſſo de geniis loquitur; Geniis autem merum profundi ſolitum, notum eſt ex Horat. lib. 3. Ode 17.

—— Cras Genium mero
Placabis & porco bimeſtri.

Perſius Sat. 6.

Funde merum Genio. Gallæus. Cæterùm; *Profundere*, eſt profuſam & nimiam liberalitatem habere, ut apud Terentium Adelph. act. 1. ſcen. 2. v. 54.

Profundat, pereat, perdat.

Lin. 5. *Quoniam ſunt ſpiritus tenues.*] Veteres eò inclinabant ut ſolum Deum ἀσώματον dicerent; angelos verò habére corpus aliquod, non hominum corporibus ſimile, ſed tenue aliquod & ſubtile; hinc eos Lactantius ſpiritus tenues dicit. Tertull. lib. de carne Chriſti cap. 6. *Conſtat Angelos carnem propriam non geſtaſſe: ut puta natura ſpiritalis, & ſi corporis alicujus, ſui tamen generis; in carnem autem humanam transfigurabiles ad tempus, ut videri & congredi cum hominibus poſſint.* Caſſianus collat. 7. capite 13. ait *Angelos habere corpus, licèt tenuius quàm nos*; & Macarius Homil. 4. *Voſſius*. Sed hanc ſententiam eſſe erroneam, cuivis ſacram Scripturam legenti patet.

Lin. 7. *Operati.*] Sic præferunt omnes penè MSS. & quidam editi. In 1. Bon. antiq. eſt *operantur*; in 2. Reg. rec. ac pluribus impreſſis *operti*, mendosè; ſupervacaneum enim eſſet illud *occultè*.

Ibidem. *Morbos citant.*] Id eſt, concitant vel excitant: ſimplex pro compoſito; ut *ſpiravit* pro *inſpiravit*, lib. 2. Divin. Inſtit. cap. 12. *plagas tendunt*, pro intendunt, eodem libro 2. cap. 17. &c.

CAPUT.

Digitized by Google

CAPUT XVI.

Dæmones nihil poſſe in eos, qui in fide ſolidati ſunt.

QUARUM omnium fallaciarum ratio expertibus veritatis obſcura eſt. Prodeſſe enim eos putant, cùm nocere deſinunt, qui nihil aliud poſſunt quàm nocere. Dicat fortaſſe aliquis, colendos eſſe ergò, ne noceant, ſiquidem poſſunt nocere. Nocent illi quidem, ſed iis, à quibus timentur, quos manus Dei potens & excelſa non protegit, qui profani ſunt à ſacramento veritatis. Juſtos autem, id eſt cultores Dei, metuunt, cujus nomine adjurati, de corporibus excedunt: quorum verbis, tanquàm flagris verberati, non modò dæmonas ſe eſſe confitentur, ſed etiam nomina ſua edunt, illa, quæ in templis adorantur, & quod

Lin. 1. *Fallaciarum.*] De his dæmonum fallaciis vide S. Auguſtin. de Civit. Dei lib. 9. cap. 18.

Lin. 2. *Cùm nocere deſinunt.*] Hinc veteres Romani Febrem, Pavorem & Pallorem coluerunt, & Babylonii draconem, ne eis nocerent.

Lin. 6. *Juſtos . . . metuunt.*] Vide in Actis Apoſtolor. cap. 16. & 19. & notum eſt illud Evangelii, cùm dæmones Chriſto Jeſu dicunt, quid veniſti ante tempus torquere nos?

Lin. 7. *Cujus nomine adjurati, de corporibus excedunt.*] Obſerva antiquiſſimum Exorciſmorum uſum in Eccleſiâ, & poteſtatem fidelium in dæmonas. Ità l. 4. c. 27. Adde Juſtin. Dialog. cum Triphone de Veritate Chriſtianæ Relig. & in Orat. ad Gent. Tertullian. de Coronâ militis cap. 11. de Idololatriâ cap. 11. in fine, ad Scap. cap. 2. & in Apologet. cap. 23. Cyprian. ad Demetrianum & ad Donat. epiſt. 2. & de Vanitate Idolorum; Minut. in Octav. Epiphan. Hæreſ. 30. Prudent. in Apotheoſ. contra Judæ. Sed & in Synagogâ Exorciſtas fuiſſe colligitur ex Actis Apoſtolorum cap. 19. & teſtatur Joſephus, qui mira quædam refert, Judæar. Antiquit. lib. 8. cap. 2. & Epiphan. Hæreſ. 30. *Iſaus.*

Ibidem. *Cujus nomine adjurati.*] Juſtin. Dial. cum Tryphone: Τὴν τοῦ ὀνόματος Χριστοῦ ἰσχὺν καὶ τὰ δαιμόνια τρέμει, καὶ σήμερον ἐξορκιζόμενα κατὰ τὸ ὄνομα Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ σταυρωθέντος ὑποτάσσεται· *Chriſti nominis potentiam dæmones tremunt & reformidant, & hodiè quoque illi per nomen Jeſu Chriſti crucifixi adjurati, nobis parent.* Item Ἡμεῖς οἱ πιστεύοντες ἐπὶ τὸν σταυρωθέντα Ἰησοῦν κύριον ἡμῶν, τὰ δαιμόνια πάντα καὶ πνεύματα πονηρὰ ἐξορκίζοντες. *Nos qui in crucifixum Jeſum Dominum credimus, dæmonia cuncta ſpirituſque malignos adjurantes expellimus.* Hoc donum ejiciendi dæmonia aliaque faciendi miracula, Deus conceſſerat Apoſtolicis viris, ut veritatem Evangelii tantò magis confirmarent. Etiam Gentiles & Judæi Exorciſtas ſuos habebant. Juſtin. loco laudato, Οἱ ἐν Ἰουδαίων ἐξορκισταὶ τῇ τέχνῃ ὥσπερ καὶ τὰ ἔθνη χρώμενοι ἐξορκίζουσι, καὶ θυμιάμασι, καὶ καταδέσμοις χρῶνται. *Judæorum Exorciſtæ, ſeu adjuratores veſtri, jam arte quâdam veluti gentes in adjurationibus utuntur, & thymiamata & vincula adhibent.* Gentiles ſuos habuiſſe Exorciſtas conſtat ex Luciano in Philopſeude, quem adi; multa ad hanc rem invenies. Plutarch. Sympoſ. lib. 7. quæſt. 5. teſtatur, dæmonibus obſeſſos, jubentibus Magis, Epheſias debuiſſe recitare litteras.

Lin. 9. *Quod plerùmque coram cultoribus ſuis faciunt.*] Hunc locum, qui mihi valdè corruptus videtur, ità ex Cypriano & Minutio, à quibus hæc ferè omnia deſumpſit Firmianus, reſtituendum arbitror: *Quod etiam plerùmque coram cultoribus ſuis faciunt; non utique in opprobrium religionis & honoris ſui, quia nec Deo, per quem adjurantur, nec juſtis, quorum voce torquentur, mentiri poſſunt.* Cyprian. de Idol. Vanit. *Undè veniant & quandò diſcedant, ipſis etiam, qui ſe colunt, audientibus confiteri.* Minuc. *Quod ſunt, eloquuntur, nec utiquè in turpitudinem ſui, nonnullis præſertim veſtrûm aſſiſtentibus, mentiuntur.* Iſæus.

plerùmque coram cultoribus ſuis faciunt; non utique in opprobrium religionis & honoris ſui, quia nec Deo per quem adjurantur, nec juſtis, quorum voce torquentur, mentiri poſſunt. Itaque maximis ſæpè ululatibus editis, verberari ſe & ardere, & jam jamque exire proclamant: tantùm habet Dei cognitio, ac juſtitia poteſtatis! Cui ergò nocere poſſunt, niſi iis, quos habent in ſuâ poteſtate? Denique affirmat eos Hermes, qui cognoverint Deum, non tantùm ab incurſibus dæmonum tutos eſſe, verùm etiam ne fato quidem teneri. Μία, inquit, φυλακὴ εὐσέβεια: εὐσεβοῦς γὰρ ἀνθρώπου οὐ δαίμων κακὸς, οὔτε εἱμαρμένη κρατεῖ. Θεὸς γὰρ ῥύεται τὸν εὐσεβῆ ἐκ παντὸς κακοῦ: τὸ γὰρ ἓν καὶ μόνον ἐν ἀνθρώποις ἐστὶν ἀγαθὸν εὐσέβεια. Quid ſit autem εὐσέβεια, alio loco his verbis teſtatur, dicens: ἡ γὰρ εὐσέβεια γνῶσίς ἐστι τοῦ θεοῦ. Aſclepius quoque auditor ejus, eamdem ſententiam latiùs explicavit in illo Sermone perfecto, quem ſcripſit ad regem. Uterque verò dæmonas eſſe affirmat inimicos & vexatores hominum; quos ideò Triſmegiſtus ἀγγέλους πονηροὺς appellat: adeò non ignoravit ex cœleſtibus depravatos, terrenos eſſe cœpiſſe.

Lin. 1. *Non utique in opprobrium Religionis & honoris ſui, quia nec Deo, &c.*] Hic locus qui eſt Cypriani de Idolorum vanitate, ſic ex vetuſtiſſimis MSS. 1. Bonon. & 2. Reg. aliiſque duobus bonæ notæ Regiis, & Iſæo eſt profectò reſtituendus: in his deeſt *ſed*, ut & in nonnullis editis. At in multis MSS. & editis ſic habetur: *non utique in opprobrium Religionis*, SED *honoris ſui, quia nec Deo*? malè. Vide infrà, *non quo ullum honorem deſiderent. Quis enim perditis honor eſt?* cap. 17. circa medium. Pro *quia*, eſt *qui* in 1. Bonon. antiq.

Lin. 7. *Incurſibus.*] Ità reſtitui ex editis Rom. 1470. & Cellar. cunctiſque MSS. dempto 1. Colb. in quo, ſicut & in vulgatis multis, eſt *incurſionibus.*

Lin. 8. Μία, *&c.*] Latinè: *Una* (inquit) *cuſtodia pietas: pios enim homines nec dæmon malus, nec fatum tenet. Nam Deus liberat pium ab omni malo: quod enim unum & ſolum in hominibus bonum, eſt pietas.*

Lin. 9. Εἱμαρμένη.] Hermes in Aſclepio, εἱμαρμένην, Neceſſitatem & Ordinationem Dei nutu factas eſſe docet, qui mundum gubernat ſuâ lege, & ratione divinâ. Auguſtinus variis locis variè Fati vocem uſurpat, quandòque etiam pro aſtrorum dictamine, quod Theologi rejiciunt prorsùs; cujus obſervationem Chryſoſtomus, in tertio de Fato & Providentiâ ſermone, tam manifeſtè contra legem Dei dicit, quàm eſt vel ſabbati neglectus, vel homicidium, vel adulterium. Fidem autem (hanc enim veram εὐσέβειαν eſſe dico) Fati leges rumpere, docet Ezechiæ exemplum, cui vitæ curriculum quindecim annis protractum fuit; docet Lazarus redivivus; docent plurima alia, quæ Paulus ad Hebræos capite undecimo enumerat. Epiphanius ubi de Phariſæorum erroribus loquitur, tollit fatum, judicii oppoſitu; hæc duo ſiquidem ait ſimul conſiſtere non poſſe. *Betuleius.*

Lin. 11. Ἡ γὰρ εὐσέβεια.] Latinè: *pietas enim cognitio eſt Dei*, idem Triſmegiſt. in Pimandro cap. 9. Quod congruit cum eo, quod Chriſtus dixit Joannis c. 17. v. 3. & c. 3. v. 15. Sapientiam autem cum pietate idem eſſe, docet Auguſtinus in Enchiridio.

Lin. 13. *Explicavit.*] MSS. 9. rec. *explanavit*, non ineptè.

Lin. 15. Ἀγγέλους πονηρούς.] Latinè, *Angelos malos.* Ità ſæpè in Scripturis Sacris dæmones appellantur, ſive *Angeli diaboli*, ut Matth. 25. ſive *Angeli Satan*, ut 2. Corinth. 12.

Digitized by Google

CAPUT XVII.

Aſtrologiam, Aruſpicinam & ſimiles artes eſſe dæmonum inventa.

EORUM inventa ſunt aſtrologia, & aruſpicina, & auguratio, & ipſa quæ dicuntur oracula, & necromantia, & ars magica, & quidquid prætereà malorum exercent homines, vel palàm, vel occultè. Quæ omnia per ſe falſa ſunt, ut Sibylla Erythræa teſtatur:

——— Ἐπεὶ πλάνα πάντα τάδ' ἐστίν,
Ἅπερ ἄφρονες ἄνδρες ἐρευνῶσι κατ' ἦμαρ.

Sed iidem ipſi autores præſentiâ ſuâ faciunt, ut vera eſſe credantur. Itâ hominum credulitatem mentitâ divinitate deludunt, quòd illis verum aperire non expedit. Hi ſunt, qui imagines, & ſimulacra fingere docuerunt; qui, ut hominum mentes à cultu veri Dei averterent, & fictos mortuorum regum vultus, & ornatos exquiſitâ pulcritudine ſtatui conſecrarique fecerunt, & illorum ſibi nomina, quaſi perſonas aliquas, induerunt. Sed eos magi, & ii quos verè maleficos vulgus appellat, cùm artes ſuas execrabiles exercent, veris ſuis nominibus cient, illis cœleſtibus, quæ in literis ſanctis leguntur. Hi porrò inceſti ac vagi ſpi-

Lin. 1. *Aſtrologia.*] Judiciaria videlicèt, quæ per ſyderum aſpectus vaticinari futura contendit.: de quâ Tertull. Apol. cap. 35. & lib. de Idololat. damnat has omnes artes, de quibus hîc ſermo. Etiam Cicero 1. de Nat. deor. eaſque demolitur egregio volumine Joan. Franciſ. Picus, cui Tit. De rerum Prænotione. *Iſæus.*

Lin. 2. *Ars magica.*] Vide S. Auguſtinum libro 7. de Civitate Dei cap. ultimo, ubi teſtatur has artes, etiam ante Chriſtum natum ix. legibus Gentilium fuiſſe prohibitas. Vide etiam Ciceron. in 1. Tuſcul. quæſtionum.

Lin. 5. Ἐπεὶ πλάνα.] Sic reſtitui ex MS. antiquiſſimo 1. Regio 900. annorum, non abludentibus veterrimis Regio-Put. & Cauc. quibus eſt ἐπίπλανα. Etiamque erud. Francius legendum eſſe cenſebat πλάνα. In multis MSS. græcum deeſt: in 4. Reg. & in vulgatis eſt πλάνη. Interpretatio latina:

—*Quoniam erronea omnia hæc ſunt,*
Quæ ſtulti homines ſcrutantur quotidie.

Hæc deſumpta ſunt ex Carminib. Sibyllinis Serm. 3. Verſ. 166.

Lin. 12. *Perſonas aliquas induerunt.*] Ità cum editis manuſcripti, præter 1. Bonon. antiq. & Coton. in quibus legitur *induxerunt.* Sed retinenda videtur lectio vulgata, quæ eſt Ciceronis & Titi Livii. Vide Iſæum in notis. Et perſonæ indui propriè dicuntur.

Lin. 13. *Quos .. maleficos, &c.*] Titul. eſt in Codice lib. 9. decimus octavus, in quo Conſtitutio eſt Conſtantini Cæſaris, vel potiùs Conſtantii, anno 357. lata. *Nemo*, inquit, *aruſpicem conſulat aut mathematicum, nemo ariolum. Augurum & vatum prava confeſſio conticeſcat. Chaldæi, ac magi, & cæteri quos maleficos ob facinorum magnitudinem vulgus appellat, nec ad hanc partem aliquid moliantur. Sileat omnibus perpetuò divinandi curioſitas: etenim ſupplicium capitis feret gladio ultore proſtratus, quicumque noſtris juſſis obſequium denegaverit.* Betuleius.

Lin. 14. *Veris ſuis nominibus cient.*] Arnob. lib. 5. initio *modum eliciendi Jovem Numa edoctus.* Livius lib. 1. de eodem Numâ. Modum evocandi deos tutelares ex urbibus, quas Romani expugnatum ibant, invenies apud Macrobium lib. Saturnal. 3. cap. 9.

Lin. 15. *Inceſti.*] Hîc ſunt mali ſpiritus, qui ad ſordes inclinant homines: ſic *os inceſtum* apud Ciceronem.

Ibidem. *Vagi.*] Quia ſunt aërii, ut ex Apuleio S. Auguſtinus, & Apuleius ex Platone.

Digitized by Google

ritus, ut turbent omnia, & errores humanis pectoribus offundant, ſerunt ac miſcent falſa cum veris. Ipſi enim cœleſtes multos eſſe finxerunt, unumque omnium regem Jovem; eò quòd multi ſunt ſpiritus angelorum in cœlo, & unus parens ac dominus omnium Deus: ſed veritatem mentitis nominibus involutam ex oculis abſtulerunt.

Nam Deus (ut principio docui) neque nomine, cùm ſolus ſit, eget; neque angeli, cùm ſint immortales, dici ſe deos aut patiuntur, aut volunt: quorum unum ſolumque officium eſt, ſervire nutibus Dei, nec omninò quidquam niſi juſſu facere. Sic enim mundum regi à Deo dicimus, ut à rectore provinciam: cujus apparitores nemo ſocios eſſe in regendâ provinciâ dixerit, quamvis illorum miniſterio res geratur. Et hi tamen poſſunt aliquid præter juſſa rectoris, per ipſius ignorantiam, quæ eſt conditionis humanæ. Ille autem præſes mundi, & rector univerſi, qui ſcit omnia, cujus divinis oculis nihil ſeptum eſt, ſolus habet rerum omnium cum filio poteſtatem; nec eſt in angelis quidquam, niſi parendi neceſſitas. Itaque nullum ſibi honorem tribui volunt, quorum omnis honor in Deo eſt. Illi autem, qui deſciverunt à Dei miniſterio, quia ſunt veritatis inimici, & prævaricatores Dei, nomen ſibi & cultum deorum vendicare conantur; non quò ullum honorem deſiderent, (quis enim perditis honor eſt?) nec ut Deo noceant, cui noceri non poteſt: ſed ut hominibus, quos nituntur à cultu & notitiâ veræ majeſtatis avertere, ne immortalitatem adipiſci poſſint, quam ipſi ſuâ nequitiâ perdiderunt. Offundunt itaque tenebras, & veritatem caligine ob-

Lin. 1. *Errores humanis pectoribus offundant.*] Ità reſtituo ex vetuſtiſſimis & optimis MSS. 1. Bonon. 2. Reg. aliiſque ſex, necnon editis Rom. 1470. ac Betul. Et ſic Lactantius infrà *offundunt tenebras*, & ſuprà eodem lib 2. cap. 1. circa med. *offundere tenebras*. In 2. Reg. 1. Lipſ. 3. Colb. & ed. Cellar. eſt *pectoribus offundunt*; in 3. al. Reg. 3. Colb. 2. Clarom. Brun. *effundant*; in 11. vulgatis, *infundant*.

Lin. 6. *Docui.*] Suprà ſcil. lib. 1. cap. 6.

Lin. 9. *Niſi juſſu facere.*] Ità plurimi MSS. Regio-Put. 12. alii, & ſex typis excuſi. In 1. Bonon. antiq. 1. Reg. 2. Colb. ed. Torneſ. legitur *juſſum*; in 5. al. ſcriptis *juſſa*; pro quo *juſta* in 1. Reg. & ed. Rom. 1468. 1470. in Pal. *juſſi*; in 1. Reg. Marm. & 7. impreſſis, *juſſu ejus*.

Lin. 11. *Res geratur.*] MSS. 8. & ed. Cellar. *res gerantur*. Cæteri ut in textu.

Lin. 15. *Cum filio.*] Ità cum omnibus editis MSS. 30. inter quos eſt Regio-Put. Hæ duæ voces abſunt à 13 manu exaratis.

Ibidem. *Nec eſt in Angelis.*] Ex MSS. & veteribus editis reſtitui *eſt*, quod in pluribus rec. impreſſis deerat.

Lin. 19. *Non quò.*] Ità reſtitui ex omnibus MSS. & editione Roman. 1468. Cæteri vulgati habent *quòd*. At *quò*, pro *quòd*, legitur apud Ciceronem: *Non quò alicundè audiveris*, lib. 10. ad Attic. ep. 1. & alibi.

Ibidem. *Non quò ullum honorem deſiderent, &c.*] Aliud ſentit S. Auguſt. l. 9. de Civ. Dei, cap. 20. *Eſt* (inquit) *in dæmonibus ſcientia ſine caritate; & ideò tam inflati, id eſt tam ſuperbi ſunt, ut honores divinos, & religionis ſervitutem, quam vero Deo deberi ſciunt, ſibi ſategerint exhiberi, & quantùm poſſunt, adhuc agunt.* Quin & D. Thomas aſſerit, ſpiritus malos in eodem peccato permanere quo priùs peccaverant, quantùm ad appetitum, licèt non quantùm ad hoc, quod obtinere ſe poſſe putent. *Spark.*

Lin. 21. *A cultu & notitiâ veræ majeſtatis avertere.*] Sic repoſui ex MSS. 8. Reg. in quibus ſunt duo veterrimi, 6. Colbert. 2. Oxon. & octo aliis, atque ſex vulgatis. MSS. 2. Reg. rec. & 3. Oxon. ac 9. excuſi habent, *à culturâ*.

ducunt, ne dominum, ne patrem ſuum norint; & ut illiciant facilè, in templis ſe occulunt, & ſacrificiis omnibus præſtò adſunt, eduntque ſæpè prodigia, quibus obſtupefacti homines, fidem commodent ſimulacris divinitatis ac numinis. Indè eſt, quòd ab Augure lapis novaculâ inciſus eſt; quòd Juno Veienſis migrare ſe Romam velle reſpondit; quòd Fortuna muliebris periculum denuntiavit; quòd Claudiæ manum navis ſecuta eſt; quòd in ſacrilegos & Juno nudata, & Locrenſis Proſerpina, & Ceres Mileſia vindicavit; & Hercules de Appio, & Jupiter de Atinio, & Minerva de Cæſare. Hinc, quòd ſerpens urbem Romam peſtilentiâ liberavit Epidauro accerſitus. Nam illuc δαιμονιάρχης ipſe in figurâ ſuâ ſine ullâ diſſimulatione perlatus eſt; ſiquidem legati ad eam rem miſſi, draconem ſecum miræ magnitudinis advexerunt.

In oraculis autem vel maximè fallunt, quorum præſtigias profani à veritate intelligere non poſſunt: ideòque ab illis attribui putant, & imperia, & victorias, & opes, & eventus proſperos rerum; denique ipſorum nutu ſæpè rempublicam periculis imminentibus liberatam: quæ pericula, & reſponſis denuntiaverunt, & ſacrificiis placati averterunt. Sed omnia iſta fallaciæ ſunt. Nam cùm diſpoſitiones Dei præſentiant, quippè qui miniſtri ejus fuerunt, interponunt ſe in his rebus, ut quæcumque à Deo vel facta ſunt, vel fiunt, ipſi potiſſimùm facere, aut feciſſe videantur. Et quotiès alicui populo vel urbi, ſecundùm Dei ſtatutum boni quid impendet, illi ſe id facturos vel prodigiis, vel ſomniis, vel oraculis pollicentur, ſi ſibi templa, ſi honores, ſi ſacrificia tribuantur: quibus datis, cùm illud acciderit, quod neceſſe eſt, ſummam ſibi pariunt venerationem. Hinc templa devoventur, & novæ imagines conſecrantur, mactantur greges hoſtiarum. Sed cùm hæc facta ſunt, nihilominùs tamen & vita, & ſalus eorum qui hæc fecerint, immolantur. Quotiès autem pericula impendent, ob aliquam ineptam & levem cauſam ſe profitentur iratos: ſicut Juno Varroni, quòd formoſum puerum in tenſâ Jovis ad exuvias tenen-

Lin. 4. *Augure.*] Vide ſuprà c. 8. hujuſce libri poſt initium.

Lin. 5. *Juno Veienſis.*] Hanc *Monetam* vocavit capite 8. hujuſce libri.

Lin. 6. *Fortuna.*] Vide S. Auguſtinum de Civit. Dei lib. 4. cap. 19.

Ibidem. *Claudia.*] Vide ſuprà cap. 8.

Lin. 7. *Juno nudata, &c.*] Eſt Juno Lacinia, cujus templum Cenſor Fulvius tegulis marmoreis nudavit: *Locrenſis Proſerpina*, quam Pyrrhus ſpoliavit: *Ceres Mileſia*, quæ Alexandri milites ſacrilegos cæcitate multavit: *Hercules de Appio*, quem cùm ſacra Herculis ad ſervos tranſtuliſſet, Deus luminibus orbavit; *Attinio*, qui Senatui Jovis juſſa renunciaverat; *Minerva*, cujus ſpecies Arturio Auguſti Medico apparuerat; ſerpens, Æſculapius. De his ſuprà cap. 8.

Lin. 10. Δαιμονιάρχης.] Hæc vox deſideratur in MSS. 2. Reg. vetuſtiſſimis.

Lin. 11. *In figurâ ſuâ.*] Scilicèt formâ ſerpentis.

Ibidem. *Perlatus eſt.*] Ità reſtitui ex quamplurimis MSS. antiquioribus. In 3. manu exaratis, & omnibus excuſis legitur, *perductus eſt.*

Lin. 13. *Prophani.*] Id eſt, à fide alieni.

Lin. 19. *Fuerunt.*] MSS. ſex recentiores *fuerint.*

Lin. 21. *Dei ſtatutum.*] Sic emendavi ex MSS. & veteribus editis. In ſcriptis 2. rec. & editis ſeptem legitur *ſtatum.*

Lin. 29. *Quòd formoſum puerum in tenſâ Jovis ad exuvias tenendas collocârat.*] In omnibus impreſſis & multis MSS. locus hic vitioſiſſimè legitur. Nonnulli habent, *in templo Jovis ad excubias tenendas*; alii, *in templo Jovis ad exuvias tenendas*: ſic habent MSS. Bonon. Jun. Tax. Pen. 3. Reg. 1. Sorb. 12.

das collocârat ; & ob hanc cauſam Romanum nomen apud Cannas penè deletum eſt. Quòd ſi Juno alterum Ganymedem verebatur, cur juventus Romana luit pœnas ? Vel ſi dii tantummodò duces curant, cæteram multitudinem negligunt, cur Varro ſolus evaſit, qui hoc fecit, & Paulus, qui nihil meruit, occiſus eſt ? Videlicèt nil tunc Romanis accidit

——— fatis Junonis iniqua,

cùm Annibal duos exercitus populi Romani, & aſtu, & virtute confecit. Nam Juno audere non poterat, aut Carthaginem defendere, ubi arma ejus & currus fuit, aut Romanis nocere, quia

— progeniem Trojano à ſanguine duci
Audierat, Tyrias olim quæ verteret arces.

Sed illorum ſunt iſti luſus, qui ſub nominibus mortuorum deliteſcentes, viventibus plagas tendunt. Itaque ſive illud periculum, quod imminet, vitari poteſt, videri volunt id placati avertiſſe ; ſive non poteſt, id agunt, ut propter illorum contemptum accidiſſe videatur. Ità ſibi apud homines,

Vatic. & editiones 2. Bonon. Veneta, Florent. Junt. Gymnic. Cratand. Aldin. Graph. Torneſ. & antiq. 38. aliæque. In 6. rec. ſcriptis *eximias* ; 6. ed. *excubias*. Emendo ſecundùm meliores codices, pro *templo*, *tensâ*, & pro *excubias*, *exuvias*, legens. Sic legunt MSS. Pal. & 5. Reg. antiq. In Iſ. *itemteſa* ; in Cauc. legitur in *tentaeſa* ; in Em. *tenteſea*. Jo. Cauci putat librarium vitiosè ità ſcripſiſſe, pro *in tenſâ*, cui conjecturæ ſubſcribo. MSS. 2. & Ultr. habent in *centeſâ* : ſed itidem vitiosè per oſcitantiam librarii ſic ſcriptum. Menda hoc modo in textum irrepſiſſe puto ; nempè librarios ignorantes quid eſſet *tenſa*, (vox enim obſoleta eſt) exiſtimaſſe legendum eſſe *templo*, præſertim cùm ſtatim ſequatur *Jovis*, & principium vocis *tenſa* haud diſſimilis ſit vocabulo *templo* ; hinc putârunt mentionem fieri templi Jovis. τὸ *excubias*, pro *exuvias*, eo modo irrepſiſſe autumo, quo Iſæus, nempè pro *exuvias* ; in Manuſcriptorum antiquis fuiſſe *exubias*, vel *exſubias* ; pro *u* enim veteres *b* ſcribere ſolebant, & vice versâ, ut oſtendimus in notis ad Epitomen Tome II. hujuſ-ce editionis : *s* quoque poſt *x* addebant, ut patet in *exſequor*, *exſul*, &c. hinc pro eo quod nunc dicimus *exuvias*, illi ſcribebant *exſubias*, cujus vocis ſignificationem librarii haud aſſequentes, *excubias* vitiosè ſubſtituerunt. Cæterùm quid ſit *tenſa*, notum ex Siſinnio Capitone apud Feſtum ; nempè vehiculum, quo exuviæ deorum ludis Circenſibus in circum & pulvinar vehebantur. Hoc vehiculum trahebatur non à jumentis, ſed ab hominibus : hinc Suet. in Octav. Auguſt. c. 43. *Accidit votivis Circenſibus, ut correptus valetudine lecticâ cubans tenſas deduceret*. Illi autem qui deducebant tenſas, *adtenſatores* dicebantur. Erant hi plurimùm bini, qui vehendi onus ſubibant. *Ex Iſæo*. Apud Tertullianum lib. de Spectaculis cap. 7. in ludis Circenſibus mentio fit de curribus, de *tenſis*, de ſedibus, de coronis, de *exuviis*. Indè patet, legi debere *in tenſâ Jovis ad exuvias tenendas*. Pro *formoſum*, mallet Gallæus legere *famoſum*. Sed legendum eſſe *formoſum* conſtat, tum ex omnibus Lactantii MSS. & editis codicibus, tum ex Valerio Maximo, à quo hæc deſumpſit Lactantius Hiſt. lib. 1. cap. 2. ubi legitur, *eximiâ facie puerum*, &c. Item apud Arnobium in fine libri 4. hæc referentem.

Lin. 4. *Cur Varro*.] Hiſtoria eſt apud Livium lib. 2. ſecundi belli Punici. Vide Valer. Maxim. lib. 1. cap. de Neglectâ Religione.

Lin. 5. *Paulus*.] Qui pullos edaces habuit, & tamen apud Cannas occidit, ut illi Cyprianus illudit.

Lin. 7. *Iniqua*.] Virg. 8. Æneïd. v. 667. Vide Silium Italic. lib. 10.

Lin. 8. *Aſtu*.] Lact. de Opific. cap. 2. *Aſtu ſe protegant*.

Lin. 11. *Progeniem*.] Virg. initio 1. Æn. Vide & Valerium loco citato.

Lin. 14. *Viventibus*.] MSS. 4. Colbert. 2. Clarom. & Brun. addunt *hominibus*. Ibidem Lactantius, *plagas tendunt*, pro *intendunt*, ſimplex pro compoſito ; ut mihi videtur, pro *inſidiantur*.

Digitized by Google

qui eos neſciunt, autoritatem, ac timorem pariunt. Hâc verſutiâ, & his artibus, notitiam veri ac ſingularis Dei apud omnes gentes inveteraverunt. Suis enim vitiis perditi, ſæviunt, & graſſantur, ut perdant. Idcircò etiam humanas hoſtias excogitaverunt ipſi hoſtes humani generis, ut quàm multas devorarent animas.

Lin. 2. *Apud omnes gentes.*] Extrema vox *gentes*, addita ex cunctis MSS. & editis, præter Thyſ. Gall. Spark.

CAPUT XVIII.

De Dei patientiâ & ultione, dæmonum cultu, & falſis religionibus.

DICET aliquis, Cur ergò Deus hæc fieri patitur, nec tam malis ſuccurrit erroribus? Ut mala cum bonis pugnent; ut vitia ſint adverſa virtutibus; ut habeat alios, quos puniat; alios, quos honoret. Ultimis enim temporibus ſtatuit de vivis ac mortuis judicare: de quo judicio mihi erit in ultimo libro diſputatio. Differt ergò, donec veniat temporum finis, quo effundat iram ſuam in poteſtate ac virtute cœleſti, ſicut

——— Vatum prædicta piorum
Terribili monitu horrificant.

Nunc autem patitur homines errare, & adverſum ſe quoque impios eſſe, ipſe juſtus, & mitis, & patiens. Nec enim fieri poteſt, ut non is, in quo perfecta ſit virtus, ſit etiam perfecta patientia. Undè quidam putant, ne iraſci quidem Deum omninò, quòd affectibus, qui ſunt perturbationes animi, ſubjectus non ſit; quia fragile eſt omne animal, quod afficitur & commovetur. Quæ perſuaſio veritatem, atque Religionem funditùs tollit. Sed ſeponatur interim locus hic nobis de irâ Dei diſſerendi, quòd & uberior eſt materia, & opere proprio latiùs exequenda. Illos ergò nequiſſimos ſpiritus quiſquis veneratus fuerit, & ſecutus, neque

Lin. 5. *Differt ergò.*] Quia nec gravior Dei ira, nec pœna major nobis imminere poteſt, quàm cùm Deus peccata punit peccatis. Μακρόθυμος quidem Deus eſt, nec mortem vult peccatoris, ſed ut convertatur & vivat, Ezechielis 3. Magna Dei ira eſt, ut Hieronymus ad Caſtrutium Ezechielis autoritate ſcribit, quandò peccata non corrigit, ſed cæcitatem cæcitate punit. Nam ob hoc ipſum mittit Deus efficaciam illuſionis, ut Paulus ad Theſſal. ſcribit, ut credant mendacio, ut judicentur omnes qui non crediderunt veritati. Indigni (inquam) ſunt fonte vivo, qui ciſternas ſibi fodiunt. Hier. 2. *Betul.*

Lin. 6. *In poteſtate.*] Id eſt, per poteſtatem. Modus loquendi Scripturæ.

Lin. 8. *Vatum prædicta piorum.*] Ità reſtitui ex MSS. 2. vetuſtiſſimis Reg. 2. al. Reg. Cauc. 4. Colb. Em. & ex MSS. Virgil. In ſex ſcrip. rec. & in vulgatis eſt *priorum*. Virg. 4. Æn.

Lin. 12. *Quidam.*] Epicurei. Vide de Irâ Dei cap. 4.

Lin. 13. *Ne iraſci quidem Deum omninò, quòd affectibus, &c.*] Ira, ut & aliæ paſſiones, Deo conveniunt non *affectivè*, ſed *effectivè*, ut habet regula. Hoc eſt, ira non turbat, non afficit Deum dolore, ut homines: ſed Deus cùm iraſci dicitur, facit hoc quod irati ſolent, nempè punit, affligit; ira itaque in Deo non eſt affectus, ſed voluntas puniendi. *Gallæus.* Vide S. Thom. part. 1. quæſt. 21. art. 3.

Lin. 17. *Opere.*] Sicilet lib. de Irâ Dei.

Digitized by Google

cœlo, neque luce potietur, quæ ſunt Dei: ſed in illa decidet, quæ in diſtributione rerum attributa eſſe ipſi malorum principi diſputavimus; in tenebras ſcilicet, & inferos, & ſupplicium ſempiternum.

Docui religiones deorum triplici modo vanas eſſe: uno, quòd ſimulacra iſta, quæ coluntur, effigies ſint hominum mortuorum; eſſe autem perverſum & incongruens, ut ſimulacrum hominis à ſimulacro Dei colatur: colit enim quod eſt deterius & imbecillius; tum inexpiabile facinus eſſe, deſerere viventem, ut defunctorum monimentis ſervias, qui nec vitam, nec lucem dare cuiquam poſſunt, quâ ipſi carent; nec eſſe alium quemquam Deum, præter unum, cujus judicio ac poteſtati omnis anima ſubjecta ſit. Altero, quòd ipſæ imagines ſacræ, quibus inaniſſimi homines ſerviunt, omni ſenſu carent, quoniam terra ſint. Quis autem non intelligat, nefas eſſe, rectum animal curvari, ut adoret terram? quæ idcircò pedibus noſtris ſubjecta eſt, ut calcanda nobis, non adoranda ſit, qui ſumus ideò excitati ex eâ, ſtatumque ſublimem præter cæteras animantes accepimus, ut non revolvamur deorsùm, nec hunc cœleſtem vultum projiciamus ad terram; ſed oculos eò dirigamus, quò illos naturæ ſuæ conditio direxit, nihilque aliud adoremus, nihil colamus, niſi ſolius artificis parentiſque noſtri unicum numen: qui propterea hominem rigidum figuravit, ut ſciamus, nos ad ſuperna & cœleſtia provocari. Tertio, quòd ſpiritus, qui præſunt ipſis religionibus, condemnati & abjecti à Deo, per terram volutentur: qui non tantùm nihil præſtare cultoribus ſuis poſſint, quoniam rerum poteſtas penès unum eſt, verùm etiam mortiferis eos illecebris & erroribus perdant; quoniam hoc illis quotidianum ſit opus, tenebras hominibus obducere, ne quæratur ab illis

Lin. 4. *Triplici modò.*] Sic lego cum editis Rom. 1470. Betul. Torneſ. Soubr. Cellar. cunctiſque MSS. præter Em. in quo legitur, *tribus modis*; in vulgatis 11. *triplici ratione.*

Ibidem. *Uno.*] Ex MSS. eſt, inter quos quinque addunt *modò*; 1. Colb. *imò.*

Lin. 5. *Iſta.*] Omnium MSS. eſt, præter quatuor & editos, in quibus eſt, *ipſa.*

Ibidem. *Eſſe autem perverſum.*] Sic repoſui ex omnibus MSS. & ſequentia poſtulant. In excuſis legitur *eſt.*

Lin. 11. *Altero.*] Hæc lectio 5. editorum & omnium MSS. eſt, quorum quinque perperàm addunt vocabulum *modò*, quod jam præceſſit. Cæteri impreſſi habent *Altera*, & infrà *Tertia*, pro *Tertio*, quod cunct. MSS. eſt.

Ibidem. *Inaniſſimi.*] Non aliter legitur in MSS. ferè omnibus & in decem editis. 1. Colb. habet *inmaniſſimi*, corruptè; & 1. Colb. cum ſex impreſſis *vaniſſimi.*

Lin. 15. *Qui ſumus ideò excitati ex eâ.*] Ità codex antiquus Bononienſis & tres Vaticani; quod ſenſum efficit rationi magis conſentaneum, ait Thomaſius.

Ibidem. *Ex eâ, ſtatumque ſublimem.*] Ità emendo, & ſic præferunt veterrimi MSS. 1. Bonon. 3. Reg. 3. Vatic. 5. Colb. Ultr. Tax. Lipſ. Em. Brun. & ed. Torn. Soubron. In 1. Clarom. & impreſſis Florent. Spark. Walch. *& ex eâ ſtatum ſublimem*; in edit. Iſ. *ex eâque ſtatum ſublimem*, mendosè omninò: nec meliùs legas in MSS. 2. al. Reg. rec. Cauc. Jun. & in edit. Rom. 1470. & aliis quinque. In 1. Clarom. *ut ex eo*, malè; ad quid enim referetur *ex eo?* neque ex terrâ excitati, *ex eâ ſtatum ſublimem* accepimus.

Lin. 16. *Nec hunc cœleſtem.*] Sequor veteres editiones & omnes ferè MSS. At legitur *ne*, in 4. ſcriptis rec. & 12. vulgatis.

Lin. 18. *Niſi ſolius artificis.*] MS. Cauc. & 10. impreſſi *ſolum*, corruptè; quid enim ſibi vult *ſolum unicum numen?*

Lin. 19. *Unicum numen.*] MSS. 26. & ed. Rom. 1470. habent *nomen.*

Lin. 20. *Rigidum.*] Id eſt, erectum. Vide cap. ſeq. circa finem.

Lin. 25. *Quotidianum ſit opus.*] *Sit* MSS. eſt, præter unum recentiorem; *eſt*, typis vulgat.

Digitized by Google

illis verus Deus. Non igitur colendi ſunt, quia ſententiæ Dei ſubjacent. Eſt enim piaculum maximum, addicere ſe poteſtati eorum, quibus, ſi juſtitiam ſequare, potentior eſſe poſſis, & eos adjuratione divini nominis expellere, ac fugare. Quod ſi apparet, religiones iſtas tot modis eſſe vanas, quibus docui, manifeſtum eſt, eos qui vel mortuis ſupplicant, vel terram venerantur, vel ſpiritibus impuris animas ſuas mancipant, rationem hominum non tenere, eoſque impietatis ac ſceleris ſui ſupplicia penſuros, qui rebelles adversùs parentem generis humani Deum, ſuſceptis inexpiabilibus ſacris fas omne violaverint.

Lin. 2. *Addicere ſe.*] Uſurpat verbum Jure-conſultorum, ſicut paulò inferiùs verbum mancipandi. Nam addicti dicebantur obærati & nexi, qui ob æs alienum creditoribus in temporariam ſervitutem tradebantur. Nam qui peccat, ſervus eſt peccati, juxta Paulum. Obſerva, quòd religionis nomen pro eo uſurpat, quod Græcis eſt *δυσδαιμονία*, in malam nimirùm partem: ſed id ferè in plurali numero duntaxat. *Betuleius.*

Lin. 3. *Juſtitiam.*] Id eſt, veram Religionem.

Lin. 9. *Violaverint.*] Sic reperimus in vetuſtioribus & melioribus Manuſcriptis, faventibus ſex aliis, & ed. Rom. 1468. & 1470. in quibus eſt *violaverunt*; in 1. Colb. rec. & 12. impreſſis *violarunt.*

CAPUT XIX.

De ſimulacrorum & terrenarum rerum cultu.

QUICUMQUE igitur ſacramentum hominis tueri, rationemque naturæ ſuæ nititur obtinere, ipſe ſe ab humo ſuſcitet, & erectâ mente oculos ſuos tendat in cœlum: non ſub pedibus quærat Deum, nec à veſtigiis ſuis eruat quod adoret; (quia quidquid homini ſubjacet, infra hominem ſit neceſſe eſt:) ſed quærat in ſublimi, quærat in ſummo; quia nihil poteſt homine majus eſſe, niſi quod fuerit ſuprà hominem; Deus autem major eſt homine; ſuprà ergò, non infrà eſt, nec in imâ potiùs, ſed in ſummâ regione quærendus eſt. Quare non eſt dubium, quin Religio nulla ſit, ubicumque ſimulacrum eſt. Nam ſi religio ex divinis rebus eſt, divini autem nihil eſt, niſi in cœleſtibus rebus; carent ergò religione ſimulacra, quia nihil poteſt eſſe cœleſte in eâ re, quæ ſit ex terrâ. Quod quidem de nomine ipſo apparere ſapienti poteſt.

Lin. 1. *Sacramentum.*] Hæc vox in Lactantio ſæpè ità occurrit, ut ſignificet Myſterium, ac reconditiorem alicujus rei ſignificationem.

Lin. 2. *Ipſe ſe ab humo ſuſcitet.*] Illud *ſe* in nonnullis impreſſis deeſt: ſed exprimitur in melioris notæ MSS. & editionibus.

Lin. 7. *Nec in imâ potiùs, ſed in ſummâ regione quærendus eſt.*] Sic emendavimus ex omnibus penè MSS. & impreſſis: malè autem in 3. Regiis & totidem rec. ed. leg. *religione.* Num rectiùs legeretur, ut placuit Cellario, *nec in imâ, ſed potiùs in ſummâ, &c?*

Lin. 11. *In eâ re quæ.*] In 1. Clarom. *quod,* mendosè; in altero Clarom. 3. Reg. rec. 2. Colb. 1. Torneſ. 1. Sorbon. Lipſ. & edit. Rom. 1468. *in ære quod.*

Lin. 12. *Quod quidem de nomine ipſo apparere ſapienti poteſt.*] Hæc quæ deſunt in MS. Bononienſi antiquo, extant in omnibus MSS. & editis, Thyſiano, Thomaſiano, & Cantabrigienſi exceptis, in quibus malè omiſſa ſunt, quia res & ſenſus poſtulat.

Digitized by Google

Quidquid enim ſimulatur, id falſum ſit neceſſe eſt; nec poteſt unquam veri nomen accipere, quod veritatem fuco & imitatione mentitur. Si autem omnis imitatio, non res potiſſimùm ſeria, ſed quaſi ludus ac jocus eſt, non Religio in ſimulacris, ſed mimus Religionis eſt. Præferendum eſt igitur verum omnibus falſis; calcanda terrena, ut cœleſtia conſequamur. Ita enim res ſe habet, ut quiſquis animam ſuam, cujus origo de cœlo eſt, ad inferna & ima proſtraverit, eò cadat quò ſe ipſe dejecerit. Ideòque oportet rationis, ac ſtatûs ſui memorem, non niſi ad ſuperna niti ſemper, ac tendere. Quod qui fecerit, hic planè ſapiens, hic juſtus, hic homo, hic denique cœlo dignus judicabitur; quem ſuus parens non humilem, nec ad terram more quadrupedum abjectum, ſed ſtantem potiùs, ac rectum, ſicut eum fecit, agnoverit.

Lin. 4. *Ac jocus eſt.*] Id ex Terent. in Eunuch.

Ibidem. *Mimus religionis eſt.*] Hanc lectionem exhibent MSS. tres veterrimi Reg. Cauc. Jun. 2. Colb. Goth. Lipſ. Ultr. Pal. Em. Cantabr. 1. Clarom. Brun. 5. vet. typis excuſi, ac 3. rec. Et apud Senecam reperitur l. 5. epiſt. 26. In 2. Reg. & 2. Colb. eſt *munus*, quod per librariorum oſcitantiam contigiſſe quis non videat, mutatione trium elementorum, *mim* in *mun*, ex litterarum apicibus ductâ ſimilitudine. MSS. ſex, edit. Rom. 1468. & 12. rec. editi legunt *minus*, ſed ſenſu alieno. Cæterùm *mimus religionis* rectè dicitur Gentilium Religio, quia mimi inſtar Religionem tantùm imitatur, veritatem non habet. Partim ex Galléo.

Lin. 10. *Hic denique cœlo dignus.*] Sic repoſui ex MSS. 7. Reg. inter quos ſunt duo veterrimi, 2. Bonon. Cauc. 3. Vatic. 6. Colb. 2. Clarom. 2. Lipſ. 1. Sorbon. Pal. Tax. Pen. Ultr. Em. Brun. edit. Graph. Iſ. In alio Lipſ. pro *denique*, eſt *utique*; in pluribus Vaticanis & edit. Thyſ. Gall. Spark. *hic Deo cœloque dignus*; in ſcriptis 2. Reg. Jun. Cantabrig. & vet. excuſis quinque, *hic cœlo Deoque dignus*. *Deoque* hîc inutilis videtur juxta Thomaſium.

CAPUT XX.

De Philoſophis, deque veritate.

PERACTA eſt igitur (ni fallor) magna & difficilis ſuſcepti operis portio; & majeſtate cœleſti ſuggerente nobis dicendi facultatem, inveteratos depulimus errores. Nunc verò major nobis, ac difficilior cum philoſophis propoſita luctatio eſt: quorum ſumma doctrina & eloquentia, quaſi moles aliqua mihi opponitur. Nam ut illìc multitudine, ac propè conſenſu omnium gentium premebamur; ita hîc autori-

Lin. 1. *Peracta.*] Hoc caput eſt veluti tranſitus ad librum tertium.

Lin. 5. *Quaſi moles*] Difficultas. Virgil. *Tantæ molis erat Romanam condere gentem.*

Ibidem. *Illic.*] Id eſt, in ſecundo libro.

Lin. 6. *Ac propè conſenſu omnium gentium premebamur.*] Ità reſtitui ex omnibus penè MSS. 8. Reg. Cauc. 5. Colb. Lipſienſibus, 2. Sorbon. Nav. Vict. Gat. Marm. Jun. Pal. Em. Cantabrig. Brun. & vetuſtioribus ac præſtantioribus editis 3. Rom. Florent. Ald. Pariſ. 1525. Crat. Graph. Cellar. & Torn. in quo deeſt *gentium*. In MS. Torneſ. *ac penè conſenſu omnium premebamur*; in Regio-Put. & 1. Colbert. & 1. Clarom. *premebatur*, mendosè; in 8. impreſſis rec. *veritas premebatur*; in ſcriptis 1. Reg. & 1. Clarom. *veritas premeretur*.

Digitized by Google

tate præſtantium omni genere laudis virorum. Quis autem neſciat, plus eſſe momenti in paucioribus doctis, quàm in pluribus imperitis? Sed non eſt deſperandum, iſtos quoque de ſententiâ, Deo ac veritate ducibus, poſſe depelli: nec tam pertinaces fore arbitror, ut clariſſimum ſolem ſanis ac patentibus oculis videre ſe negent. Modò illud verum ſit, quod ipſi ſolent profiteri, ſtudio inveſtigandæ veritatis ſe teneri, efficiam profectò, ut quæſitam veritatem diu, & aliquandò inventam eſſe credant, & humanis ingeniis inveniri non potuiſſe fateantur.

Lin. 3. *Deo ac veritate ducibus.*] Corrigit vulgatum illud: *Duce virtute, comite Fortunâ.* Docet, ſicut Chriſtianum decet, non propriis viribus, non Fortunæ, ſed Deo Opt. Max. omnium bonorum autori, optima quæque eſſe tribuenda. *Betuleius.*

ANALYSIS
LIBRI TERTII
LACTANTII.
Vanitas Philoſophiæ & Philoſophorum.

PARTES hujus libri tres ſunt: *Prima* de Philoſophiâ, *Secunda* de Philoſophorum vanitate, *Tertia* rurſùm Philoſophiam non eſſe ſapientiam demonſtrat.

In exordio optat ſibi Tullianam eloquentiam ad demonſtrandam Philoſophiæ vanitatem, quam Philoſophiam inanem & falſam eſſe, his argumentis oſtendit.

I. Philoſophia eſt ſtudium ſapientiæ;
Ergò non eſt ſapientia.

II. *Illo* ſtudio ad ſapientiam non pervenitur;
Ergò ne quidem ſapientiæ ſtudioſi ſunt Philoſophi, *cap.* 2.

III. In Philoſophiâ, neque ſcientia eſt, neque opinatio,
Ergò non eſt ſapientia.
Non illa: quia Socrates & Academici eam ſuſtulerunt.
Non hæc: quia Zenon & Stoici eam repudiârunt, *cap.* 4.

IV. Philoſophia ſeipſam conficit. Nam ſingulæ ſectæ multarum ſectarum judicio ſtultitiæ convincuntur;
Omnes igitur vanæ ſunt & inanes, *cap.* 4.

V. Aut eſt naturæ ſcientia, aut non eſt, ut vult Arceſilas.
Non illud: quia nulla poteſt eſſe in homine interna & propria ſcientia, ob fragilitatem conditionis humanæ:
Non hoc: quia multa ſunt, quæ natura ipſa nos ſcire, & uſus frequens & vitæ neceſſitas cogit.
Ergò utrumque Philoſophiæ genus corruit: vetus, quòd ſibi ſcientiam vendicat, & novum, quòd eam diſtrahit, *cap.* 5.

Hoc loco corrigit Philoſophos in Phyſicis. Academici, inquit, ex rebus paucis obſcuris argumentati ſunt, nullam eſſe ſcientiam: Phyſici ex quibuſdam apertis & claris omnia ſciri poſſe. Rectè quidem coarguit arrogantiam Philoſophorum Arceſilas: ſed addere exceptionem debuit, & dicere: cauſas rationeſque duntaxat rerum naturalium, quia ſunt abditæ, neſciri poſſe, quia nullus doceat; nec quæri oportere, quia inveniri non poſſunt, *cap.* 6.

VI. In Ethicis de ſummo bono diſſentiunt Philoſophi. Hîc recitat ſententias varias Philoſophorum de ſummo bono, *cap.* 7. quas refutat, *cap.* 8. & 9. ipſe ſummum bonum in ſolâ

Religione ponit, *cap.* 10. oſtendens potuiſſe Philoſophos ſummum bonum deductione reperire, quod non ſit Voluptas, Divitiæ, Regnum, Virtus, ſed IMMORTALITAS; undè concludit: Philoſophiam Ethicam eſſe vanam, *cap.* 11. & 12.

VII. Logicam & Phyſicam non pertinere ad rectè vivendum; ergò ſic totam Philoſophiam eſſe inanem. Quâ occaſione refellit commendationem Philoſophiæ Ciceronis, *cap.* 13. & 14. Et definitionem Philoſophiæ Senecæ, qui dixit, Philoſophiam eſſe rationem rectè vivendi, *cap.* 15.

VIII. E Philoſophiâ non utilitas quæritur, ſed oblectatio;
Ergò abjicienda eſt.

IX. Philoſophiæ principium & origo apparet;
Ergò non eſt ſapientia, *cap.* 16.

PARTE ſecundâ, Philoſophos ipſos in magnâ vanitate verſari ait, idque probat:

A placitis Epicuri; quòd nulla ſit providentia, quòd animæ ſint mortales, &c. *cap.* 17.

A placitis Stoïcorum & Pythagoræ, de migratione animarum de corpore in alia corpora, de mortis bono, de vitæ malo; in primiſque à gratiarum actione Platonis, qui ſe gratias naturæ dixerit agere, & quòd homo natus eſſet, potiùs quàm mutum animal, & quod maſculus potiùs quàm fœmina, quòd Græcus, quàm barbarus, quòd Athenienſis & quòd temporibus Socratis, *cap.* 18. quam gratiarum actionem mirificè exagitat Lactantius, *cap.* 19. 20. 21.

A minorum Philoſophorum factis & dictis variis: quòd Democritus agros ſuos paſcua publica fieri ſit paſſus; quod Zenon peccata paria faciat, miſericordiam inter vitia ponat; quòd Xenophanes credidit dicentibus orbem lunæ 22. partibus majorem eſſe quàm terram, *cap.* 22.

Ab iis, qui Antipodes inducunt, id eſt, homines, quorum veſtigia ſint ſuperiora, quàm capita, *cap* 23.

PARTE tertiâ rursùm probat, Philoſophiam non eſſe ſapientiam: Quia,

Ab aliquibus tantùm ad Philoſophos reſtringitur.

Et Stoïci & Epicurei omnes admiſerunt; tamen non potuerunt efficere quod voluerunt, *cap.* 24.

Non poteſt efficere, quod efficit vera Religio, ex iracundo placidum, ex avaro liberalem, ex crudeli clementem.

Sapientia Philoſophorum, ut plurimum efficiat, non exſcindit vitia, ſed abſcondit. Pauca verò Dei præcepta ſic totum hominem immutant, & exploſo vetere novum reddunt, ut non cognoſcas eumdem eſſe, *cap.* 25. 26.

Philoſophi ipſi fatentur, ſe eſſe inſipientes; Empedocles, Anaxagoras, Democritus, Socrates, *cap.* 27.

Ex merâ inſipientiâ, & ignoratione veri Dei, nomen NATURÆ & FORTUNÆ invenerunt, *cap.* 27. Cùm tamen fortuna per ſe nihil ſit, ſed tantùm accidentium rerum ſubitus ac inopinatus eventus, *cap.* 28.

Sequitur concluſio libri. Una eſt igitur ſpes hominis, una ſalus in hâc doctrinâ, quam nos defendimus, poſita.

Omnis ſapientia hominis in hoc uno eſt, ut Deum cognoſcat & colat.

Digitized by Google

LUCII CÆCILII FIRMIANI LACTANTII

DIVINARUM INSTITUTIONUM LIBER TERTIUS, DE FALSA SAPIENTIA PHILOSOPHORUM.

CAPUT PRIMUM.

Veritatis laus & collatio cum eloquentiâ; cur eam non ſunt aſſecuti Philoſophi: de ſtylo ſimplici Sacrarum Scripturarum.

VELLEM mihi, quandò veritas in obſcuro latere adhuc exiſtimatur, vel errore atque imperitiâ vulgi, variis & ineptis ſuperſtitionibus ſervientis, vel philoſophis pravitate ingeniorum turbantibus eam potiùs, quàm illuſtrantibus, etſi non qualis in Marco Tullio fuit, quia præcipua & admirabilis fuit, aliquam tamen proximam elo-

Philoſophorum.] Hanc vocem addidi ex MSS. 1. Regio, Roſtochienſi & Marm. necnon ex ipſomet Lactantio lib. 3. capp. 1. & 30.

Lin. 1. Poſt *Vellem mihi.*] MS. Reg. vetuſt. n. 3736. addit, *Conſtantine Imperator.* Plures MSS. habent *quoniam*, pro *quandò*. *Vellem mihi*, *&c.* id eſt, niſi veritas per ſe ipſa valeret, vellem eloquentiam, ſi non eamdem, ac Marcus Tullius, ſaltem proximam habere, ut vires veritatis exererem.

Lin. 3. *Philoſophis.*] De his hocce libro tertio agitur.

Lin. 5. *Quia præcipua.*] Ità editi, cum om-

Digitized by Google

quentiæ contingere facultatem; ut quantùm veritas vi ſuâ propriâ valet, tantùm ingenii quoque viribus nixa, exereret ſe aliquandò, & diſcuſſis convictiſque tam publicis, quàm eorum, qui ſapientes putantur erroribus, humano generi clariſſimum lumen inſerret. Quod quidem duabus ex cauſis fieri vellem: vel quòd magis poſſent credere homines ornatæ veritati, qui etiam mendacio credunt, capti orationis ornatu, lenocinioque verborum; vel certè, ut ipſi philoſophi ſuis armis potiſſimùm, quibus placere ſibi & confidere ſolent, opprimerentur à nobis.

Sed quoniam Deus hanc voluit rei eſſe naturam, ut ſimplex & nuda veritas eſſet luculentior, quia ſatis ornata per ſe eſt, ideòque ornamentis extrinſecùs additis ſucata corrumpitur, mendacium verò ſpecie placeret alienâ, quia per ſe corruptum vaneſcit ac diffluit, niſi ornatu aliundè quæſito circumlitum fuerit ac politum: æquo animo fero, ingenium mihi mediocre fuiſſe conceſſum. Verùm ego non eloquentiæ, ſed veritatis fiduciâ ſuſcepi hoc opus, fortaſſe majus, quàm ut poſſit meis viribus ſuſtineri: quod tamen, etiamſi ego defecerim, Deo (cujus eſt hoc munus) adjuvante, veritas ipſa complebit. Etenim cùm ſciam maximos quoque oratores à cauſidicis mediocribus ſæpè victos, quòd tanta eſt potentia veritatis, ut ſeipſam, quamvis in rebus exiguis, ſuâ claritate defendat: cur hanc ego in maximâ cauſâ, ab ingenioſis quidem illis ac diſertis viris, ſed tamen falſa dicentibus, oppreſſum iri putem? ac non illa, ſi minùs oratione noſtrâ, quæ de tenui fonte admodùm exilis emanat, lumine tamen ſuo clara & illuſtris appareat? Nec ſi philoſophi doctrinâ litterarum mirabiles extiterunt, ego etiam illis ſcientiam veri cognitionemque conceſſerim, quam nemo cogitando, aut

nibus MSS. præter 1. Clarom. in quo eſt *qua*; & ſic legere amabat Francius.

Lin. 1. *Veritas vi ſuâ propriâ valet.*] Ne credas Lactantii inſtitutum eſſe, ut eloquentiam, quam unam Cicero de ſummis virtutibus eſſe dicit, damnare velit, quam agnoſcit donum eſſe Dei: ſed diſcernit inter veram eloquentiam (quæ fucos & lenocinia neſcit) ac inter eam, quæ eſt juſtitiæ adulatrix: ut in Gorgiâ Plato, & Quintilianus lib. 2. cap. 16. ut prudenter, ita verè docuerunt. *Betuleius.*

Lin. 10. *Ut ſimplex, &c.*] Hinc Gentiles occaſionem ridendi S. Scripturam ſumpſere. Et non ſolùm S. Scripturam, verùm & Chriſtianorum ſcripta, tanquàm minùs ornata & ſimplicia ſpernebant. Arnob. lib. 1. *Barbariſmis & ſolæciſmis obſita*, inquit, *ſunt res veſtræ.* Item Iſidorus Peluſiota, lib. 4. epiſt. 27. *Heraldus.* De ratione ſimplici veritatis enucleandæ, vide Platonem in Cratylo.

Lin. 13. *Placeret.*] Reſtitui ex MSS. 1. Bonon. antiq. 2. Reg. Lipſ. Pal. 1. Colb. & 1. Brun. quod præcedentia exigunt, *ut ſimplex & nuda veritas eſſet luculentior... mendacium verò ſpecie placeret alienâ.* Alter Brun. habet *placere*, mendosè; MSS. 14. cum ed. *placet.*

Ibidem. *Vaneſcit.*] MSS. 5. rec. *inaneſcit.*

Ibidem. *Diffluit.*] Sic repoſui ex 24. MSS. ac vulgatis II. & Cellar. *Defluit* eſt in 8. rec. ſcriptis, & in omnibus fere impreſſis.

Ibidem. *Niſi ornatu aliundè quæſito circumlitum fuerit ac politum.*] Hæc à nonnullis novis editoribus neglecta reſtitui Lactantio ex omnibus propè vulgatis, & 46. MSS. niſi quòd, pro *circumlitum*, 1. Reg. habet *circumventum*, Chriſt. *excultum.*

Lin. 19. *Maximos quoque.*] Ità ferunt cuncti fermè editi, & antiquiores ac potiores MSS. Vulgati tres & 18. rec. MSS. *maximos quoſque.*

Lin. 21. *Cur hanc ego.*] Sic emendavi ex optimis & antiquiſſimis MSS. ac omnibus penè editis. Scripti ſex & 3. rec. impreſſi ferunt, *cur hanc ergo.*

diſputando aſſequi poteſt. Neque ego nunc reprehendo eorum ſtudium, qui veritatem ſcire voluerunt, quia naturam hominis Deus veri adipiſcendi cupientiſſimam fecit: ſed id arguo, id revinco, quòd honeſtam illorum & optimam voluntatem non ſit ſecutus effectus; quia neque quid eſſet verum ipſum ſciebant, neque quomodò, aut ubi, aut quâ mente quærendum. Ita dum ſuccurrere humanis erroribus cupiunt, ipſi ſe in plagas, & errores maximos induxerunt. Ad hoc igitur me opus coarguendi philoſophiam, ſuſceptæ materiæ ordo ipſe deduxit.

Nam cùm error omnis, aut ex religione falsâ oriatur, aut ex ſapientiâ, in eo convincendo neceſſe eſt utrumque ſubvertere. Cùm enim ſit nobis divinis litteris traditum, cogitationes philoſophorum ſtultas eſſe, id ipſum re & argumentis docendum eſt: ne quis honeſto ſapientiæ nomine inductus, aut inanis eloquentiæ ſplendore deceptus, humanis malit quàm divinis credere; quæ quidem tradita ſunt breviter ac nudè. Nec enim decebat aliter, ut cùm Deus ad hominem loqueretur, argumentis aſſereret ſuas voces, tanquàm fides ei non haberetur: ſed, ut oportuit, eſt locutus, quaſi rerum omnium maximus judex, cujus eſt non argumentari, ſed pronuntiare. Verùm ipſe, ut Deus. Nos autem, cùm ad res ſingulas teſtimonia divinæ vocis habeamus, profectò monſtrabimus, quantò certioribus argumentis poſſint vera defendi; cùm etiam falſa ſic defendantur, ut vera ſoleant videri. Quare non eſt, quòd philoſophis tantùm honoris habeamus, aut eorum eloquentiam pertimeſcamus. Loqui enim benè potuerunt, ut homines eruditi, verè autem loqui, nullo modo, quia veritatem non didicerant ab eo, qui ejus potens eſſet. Nec ſanè magnum aliquid efficiemus, quòd illos ignorantiæ redarguemus, quam ipſi ſæpiſſimè confitentur in eo ſolo, quoniam his non creditur, in quo ſolo credi debuit; conabor oſtendere, nunquam illos tam veridicos fuiſſe, quàm cùm ſententiam de ſuâ ignoratione dixerunt.

Lin. 1. *Neque ego.*] MSS. 15. rec. & pleriique vulgati, *neque enim.*

Lin. 11. *Cogitationes Philoſophorum.*] MS. 1. Reg. cum edit. Rom. 1470. addit *hominum;* 1. alter Reg. cum 8. editis *omnium:* quæ vox ſaltem eſt ſubaudienda, ut conjicitur ex Lactantii loco infrà poſito cap. 16. *Abjicienda eſt omnis philoſophia*, Gentilium ſcilicet; Scriptura enim damnat, non omnem, ſed tantùm vanam Philoſophiam, ut conſtat ex cap. 2. v. 8. ad Coloſſenſes.

Lin. 18. *Pronuntiare. Verùm ipſe, ut Deus.*] Hæc interpunctio eſt MSS. 6. Reg. quorum duo antiquiſſimi ſunt, 4. Colb. Lipſ. Torneſ. Betul. Em. Brun. ac vet. ed. 2. Rom. & Venet. 1490. In pluribus MSS. nulla eſt ad hæc verba interpunctio: quatuor ultima à MS. Mertonienſi abſunt; undè ea eſſe gloſſema ferè ſuſpicor cum Walchio & Heumanno.

Lin. 19. *Monſtrabimus.*] Sic emendavi ex cunctis MSS. codicibus, & editis Rom. 1470. Betul. & Verſione Gallicâ an. 1563.

Lin. 26. *Redarguemus.*] Ità omnes fermè MSS. & multi impreſſi. 2. Reg. *arguemus;* 2. al. Reg. *redarguimus;* 5. edd. *redarguamus.*

Lin. 27. *Quoniam his non creditur.*] Hæc verba abſunt à MSS. Oxonienſibus, Bold. & Cott. ſed reperiuntur in aliis codicibus ac impreſſis, ac optimum ſenſum efficiunt. Hæc porrò lectio noſtra multò diſtinctior editione Romanâ, quæ ſic habet: *Nec ſanè magnum aliquid efficiemus, quòd illos ignorantiæ arguemus, quam ſæpiſſimè confitentur. In eo ſolo, quoniam eis non creditur, in quo ſolo credi debuit; conabor oſtendere, &c.*

Lin. 28. *Sententiam.*] Poſt hanc dictionem, MS. 1. Bon. antiq. & rec. edit. Thom. Thyſ. Gall. inſerunt *in ſe.*

Digitized by Google

CAPUT II.

De Philoſophiâ, & quàm inanis fuerit ejus in exponendâ veritate occupatio.

NUNC quoniam duobus prioribus libris religionum falſitas demonſtrata eſt, nec non origo ipſa totius erroris expoſita: hujus libri munus eſt philoſophiam quoque oſtendere, quàm inanis & falſa ſit; ut omni errore ſublato, veritas patefacta clareſcat. Ordiamur itaque à communi philoſophiæ nomine, ut ipſo capite deſtructo, facilior nobis aditus pateat ad excidendum omne corpus: ſi tamen poteſt corpus vocari, cujus partes ac membra diſcordent, nec ullâ compage inter ſe cohæreant, ſed quaſi disjecta & diſſipata, palpitare potiùs, quàm vivere videantur. Philoſophia eſt (ut nomen indicat, ipſique definiunt) ſtudium ſapientiæ. Undè igitur probem magis philoſophiam non eſſe ſapientiam, quàm ex ipſius nominis ſignificatione? Qui enim ſapientiæ ſtudet, utique nondùm ſapit, ſed ut ſapere poſſit ſtudet. In cæteris artibus, ſtudium quid efficiat, & quò tendat, apparet. Quas cùm diſcendo aliquis aſſecutus eſt, jam non ſtudioſus artificii, ſed artifex nominatur. Atenim verecundiæ cauſâ ſtudioſos ſe ſapientiæ, non ſapientes vocaverunt. Immò verò Pythagoras, qui hoc primus nomen invenit, cùm paulò plus ſaperet, quàm illi priores, qui ſe ſapientes putaverunt, intellexit, nullo humano ſtudio poſſe ad ſapientiam perveniri, & ideò non oportere, incomprehenſæ atque imperfectæ rei perfectum nomen imponi. Itaque cum ab eo quæreretur, quemnam ſe profiteretur, reſpondit, philoſophum, id eſt, quæſitorem ſapientiæ. Si ergò Philoſophia ſapientiam quærit, nec ipſa ſapientia eſt; quia neceſſe eſt aliud eſſe,

Lin. 1. *Prioribus.*] Ità repoſui ex Manuſcriptis, præter 2. Reg. &, editos in quibus eſt *ſuperioribus*, quæ vox deeſt in uno Colbertino.

Lin. 6. *Ad excidendum.*] Sic reſtitui ex quàmplurimis MSS. editiſque, Rom. 1470. Gymnic. Crat. Betul. Et ſic legendum eſſe cenſebat Doct. Francius. In 12. vulgatis & recentiſſimis 2. ſcriptis eſt *ad excindendum*; in ſeptem *ad incidendum*.

Lin. 8. *Disjecta & diſſipata.*] Ex omnibus fermè MSS. & excuſis ità repoſui. Tres impreſſi ferunt *diſſecta*, nec malè; tres ſcripti cum edit. Torneſ. & Soubron. *disjuncta*.

Lin. 9. *Ipſique definiunt.*] Vide Cic. 2. Officior. in principio.

Lin. 15. *Studioſos ſapientiæ.*] φιλοσόφους.

Ibidem. *Sapientes.*] σοφούς.

Lin. 16. *Imò verò Pythagoras.*] Videndi Auguſtinus lib. 14. de Trinitate, cap. 1. & lib. 8. cap. 2. de Civitate Dei, & Cicero lib. 5. Tuſculan. quæſt. Deus ergo ipſe ſumma ſapientia: cultus autem Dei eſt ſapientia hominis, de quâ nunc loquimur. Nam ſapientia hujus mundi ſtultitia eſt apud Deum. Secundùm hanc itaque ſapientiam, quæ Dei cultus eſt, ait ſancta Scriptura (Sapient. ſexto.) *Multitudo ſapientium ſanitas eſt orbis terrarum.* Sed ſi de ſapientiâ ſapientium diſputare eſt, imitandum eſt exemplum Pythagoræ, qui cum auſus non fuiſſet ſe ſapientem profiteri, philoſophum potiùs, id eſt amatorem ſapientiæ, ſe eſſe reſpondit? A quo id nomen exortum, ita deinceps poſteris placuit, ut quantâlibet de rebus ad ſapientiam pertinentibus doctrinâ quiſque, vel ſibi, vel aliis videretur excellere, nonniſi Philoſophus vocaretur. Vide præter S. Auguſtin. ubi ſuprà Ciceron: Præfat. l. 1. Tuſcul. & Laërt. initio.

Digitized by Google

eſſe, quod quærit; aliud, quod quæritur: nec quæſitio ipſa recta eſt, quia nihil poteſt invenire.

Ego verò ne ſtudioſos quidem ſapientiæ philoſophos eſſe conceſſerim, quia illo ſtudio ad ſapientiam non pervenitur. Nam ſi facultas inveniendæ veritatis huic ſtudio ſubjaceret, & ſi eſſet id ſtudium tanquàm iter ad ſapientiam, aliquandò eſſet inventa. Cum verò tot temporibus, tot ingeniis in ejus inquiſitione contritis, non ſit comprehenſa, apparet nullam eſſe ibi ſapientiam. Non ergò ſapientiæ ſtudent, qui philoſophantur: ſed ipſi ſtudere ſe putant; quia illud quod quærunt, ubi, aut quale ſit neſciunt. Sive ergò ſapientiæ ſtudent, ſive non ſtudent, ſapientes non ſunt; quia nunquam reperiri poteſt, quod aut non rectè quæritur, aut omninò non quæritur. Videamus tamen id ipſum, poſſit ne hoc ſtudio reperiri aliquid, an nihil.

Lin. 1. *Nec quaſitio ipſa recta eſt.*] Sic lego cum 4. excuſis, & 16. MSS. quorum duo ſunt vetuſtiſſimi. Sex alii legunt *quaſtio*; MS. Pen. & plures Vaticani ac 7. editi, *nec quaſitio ſapientia recta eſt.* Expunxi *tamen*, quo carent MSS.

CAPUT III.

Philoſophia quibus rebus conſtet; & quis fuerit Academicæ ſectæ auctor primarius.

DUABUS rebus videtur philoſophia conſtare, ſcientiâ & opinatione, nec ullâ aliâ re. Scientia ab ingenio venire non poteſt, nec cogitatione comprehendi; quia in ſeipſo habere propriam ſcientiam, non hominis, ſed Dei eſt. Mortalis autem natura non capit ſcientiam, niſi quæ veniat extrinſecùs. Idcircò enim oculos, & aures, & cæteros ſenſus patefecit in corpore divina ſolertia, ut per eos aditus ſcientia permanaret ad mentem. Nam cauſas naturalium rerum diſquirere, aut

Lin. 1. *Opinatione.*] Opinatio eſt opinio, quæ ſcientiæ opponitur, & à recentioribus philoſophis dicitur probabilitas. *Ex Walchio.*

Lin. 2. *Scientia ab ingenio.*] Id eſt, ab animo. Nam infrà cap. 6. dicit ſcientiam ab animâ eſſe, ignorationem à corpore. Vide cap. 1. de Irâ Dei. Metaphyſicum illud lumen divinitùs in mentibus noſtris accenſum, alii ſapientiam, alii ſcientiam (ut hic noſter) appellant; quum ſcientia propriè ſit rerum in naturâ mutabili perpetuarum & conſtantium: quod lumen eſt ab ipsâ naturâ mentibus mortalium inditum; quod licèt corporali caligine obnubiletur, plus tamen lucis in aliis, in aliis minùs eſt, & ob id etiam plus in aliis, in aliis minùs ſcientiæ eſt. Quod quidem mirum non eſt, quum divinæ ſapientiæ doctor Auguſtinus neget, cuiquam ſanctorum cœleſtem ſapientiam totam contigiſſe. Cujus aſſeverationis ipſum Paulum autorem habet αὐθεντικώτατον. *Betuleius.*

Lin. 5. *Idcircò enim oculos & aures, &c.*] Socrates quidem in Theæteto, in ſecundâ definitione, τὴν ἐπιστήμην definit αἴσθησιν. Quomodò verò inter ſe differant, docet Ariſtot. in 3. de Animâ, cap. 8. *Betuleius.*

Lin. 7. *Permanaret.*] Sic reſtitui ex MSS. 2. Bonon. Lipſ. Pal. Tax. ad hoc enim conſpirant antiquiores & potiores MSS. Regio-Put. qui habet, *permaneret.*; Cauc. 3. Reg. Ultr. 1. Brun. *permanet*, pro *permanaret*; 1. Colb. *permearet*. In rec. 5. al. Reg. 5. Colb. 2. Clarom. & in excuſis eſt *perveniret*; in 1. Reg. & 1. Brun. *perveniat*.

ſcire velle: Sol utrùmne tantus, quantus videtur, an multis partibus major ſit, quàm omnis hæc terra: item, Luna globoſa ſit, an concava; & ſtellæ utrùmne adhæreant cœlo, an per aërem libero curſu ferantur: cœlum ipſum quâ magnitudine, quâ materiâ conſtet; utrùm quietum ſit & immobile, an incredibili celeritate volvatur: quanta ſit terræ craſſi-

Lin. 1. *Sol utrùmne, &c.*] Lucretius de ſideribus in univerſum lib. 5.

Quidquid id eſt, nihilo fertur majore figurâ,
Quàm noſtris oculis, quod cernimus, eſſe videtur.

Epicuri dogma hoc eſt. Vide ſuper hâc re Plutarchi verba ex philoſophorum Placitis lib. 2. cap. 11. ubi ſolem ſepties & vicies terrâ majorem dixit. Conſentit Galenus, περὶ φιλοσοφ. ἱστορίας cap. 58. Sed apud Cic. in Acad. quæſt. ampliùs, duodeviginti partibus mathematicis terrâ major creditur: id quod præcedenti capite apud Plut. eidem Anaximandro tribuitur. Sed in ejus vitâ apud Laert. legitur aſſeruiſſe, τὸν ἥλιον οὐκ ἐλάττονα τῆς γῆς, καὶ καθαρώτατον πῦρ. Plato in eâdem ferè ſententiâ fuit in Epinomide. Macrob. in 1. de Som. Scip. cap. 20. Eratoſtheni tribuit, quod Plut. & alii Anaximandro adſcripſerunt, ſic referens: » Eratoſthenes in libris Dimenſionum ſic ait: Menſura terræ, ſepties & vicies multiplicata, menſuram ſolis efficiet. « Macrob. autem ipſe colligit, ſolem octies terrâ majorem eſſe. Franciſcus verò Philelphus in 1. Convivalium lib. ex Ptolemæo colligit, ſolem quàm terra majorem eſſe centies ſexagies ſexies, additis octavis tribus. Lege prætereà de ſolis magnitudine Cleomedem lib. 2. Plin. lib. 2. cap. 11. *Betuleius.* Vide ſi lubet Carteſium.

Lin. 2. *Luna globoſa.*] Vide Plutarchum in Placitis lib. 2. cap. 27. Cleomedes priſcos tres tantùm in lunâ figuras protuliſſe refert: ſurgentem in cornua, dividuam, plenam; indèque Dianam Triviam fuiſſe dictam. Teſtatur tamen à junioribus adjectum eſſe, utrinque turgidam; ſic enim ἀμφίκυρτον Valla reddidiſſe videtur, quod Budæus utrinque convexum. Cujus quidem Plin. lib. 2. cap. 9. & Theon in Arato, hæc memorantes, nullam faciunt mentionem. Sed meminit Martianus lib. 8. meminit Macrob. lib. 1. cap. 6. Somn. & ipſa Luna apud Lucianum in Icaromenippo. Adjiciemus his, quæ refert Cicero in Academ. quæſt. lib. 4. de Xenophane, qui lunam habitabilem dixit, eamque eſſe terram multarum urbium. Phyſici certè lunam æthereàm terram dixerunt, teſte Macrobio. Vide de his omnibus Philelphi Convivales ſermones. Ariſtoteles lib. 2. de Cœlo, cap. 11. ſidera omnia σφαιροειδῆ facit: ſicut etiam Cicero in Scipionis ſomnio, ubi Macrobius ſtellarum corpora ſphæras appellat. Sed inventi ſunt qui ſecùs putarunt, Cleantes, Anaximenes, & alii. *Betuleius.*

Lin. 3. *Et ſtellæ utrùmne cœlo adhæreant, &c.*] Ità repoſui ex editis Torneſ. Soubron. & omnibus manu exaratis, præter 2. Reg. rec. & impreſſos, in quibus eſt, *Et ſtellæ utrùmne cohæreant cœlo.* Notat Xenocratis, ſive (ut Galenus habet) Xenophanis dogma: de his vide Plutarchum. Hodiè certè nec ille ſtellarum ſitus agnoſcitur, nec dubitatur quin fixæ ſtellæ cum totâ univerſitate circumagantur. Cur autem Lactantius dictitet per aërem ferri ſidera, ratione caret, niſi aëra pro æthere dixerit. Eſt enim omninò ἄκυρον, vel ex vulgi opinione ſumptum: quæ, ut in Phædone Plato docet, ex imbecillitate & tarditate viſûs noſtri naſcitur; vel quòd ſuperioribus idem æther eſt, quod nobis aër, ut idem Plato ibidem refert. *Betuleius.*

Lin. 4. *Utrùm quietum ſit & immobile.*] Sic habent MSS. Jun. Cantabrig. duo Reg. & alii cum plur. editis; 3. al. Reg. *aut mobile*; MS. Cauc. *immortale.* Emendo ex optimis & vetuſtiſſimis 4. Reg. 1. Bon. antiq. Ultr. Goth. Em. 4. Colb. 2. Brun. & ed. Graph. Gymnic. Torneſ. Soubron. Pariſ. Cellar. Walch. *& immobile*; nec aliter hunc locum ad verbum refert Iſidorus lib. 2. origin. cap. 24. & præterea iſtic ſequitur, *an incredibili celeritate volvatur.* Vide Copernicum, Cardinalem de Cuſa, Carteſium, alioſque autores infrà laudatos; nempè Macrobium lib. 1. de Somnio Scipionis cap. 17. Plinium lib. 2. cap. 3. Ariſtotelem in libro de Cœlo ſecundo, de Mundo, & alibi. Cicero de Univerſitate n°. 17. ſic: *Maximâ itaque unâ converſione atque eâdem ipſe circum ſe torquetur & vertitur.*

Lin. 5. *Quanta ſit terræ craſſitudo.*] Macrob. lib. 1. de ſomnio Scipionis, c. 20. colligit, ut ipſe prædicat, evidentiſſimis & indubitabilibus dimenſionibus univerſæ terræ ambitum, quæ ubicumque vel incolitur, vel inhabitabilis ja-

Digitized by Google

tudo, aut quibus fundamentis librata & ſuſpenſa ſit. Hæc, inquam, diſputando, & conjecturis velle comprehendere, tale eſt profectò, quale ſi diſſerere velimus, qualem eſſe arbitremur cujuſpiam remotiſſimæ gentis urbem, quam nunquam vidimus, cujuſque nihil aliud quàm nomen audivimus. Si nobis in eâ re ſcientiam vindicemus, quæ non poteſt ſciri, nonne inſanire videamur, qui id affirmare audeamus, in quo revinci poſſimus? Quantò magis, qui naturalia, quæ ſciri ab homine non poſſunt, ſcire ſe putant, furioſi dementeſque ſunt judicandi. Rectè ergò Socrates, & eum ſecuti Academici ſcientiam ſuſtulerunt, quæ non diſputantis, ſed divinantis eſt. Supereſt, ut opinatio in philoſophiâ ſola ſit. Nam undè abeſt ſcientia, id totum poſſidet opinatio. Id enim opinatur quiſque, quod neſcit. Illi autem, qui de rebus naturalibus diſputant, opinantur ita eſſe, ut diſputant. Neſciunt igitur veritatem; quoniam ſcientia, certi eſt, opinatio, incerti.

Redeamus ad illud ſuperius exemplum. Age, opinemur de ſtatu & qualitate urbis illius, quæ nobis rebus omnibus præter nomen ignota eſt. Veriſimile eſt, in plano ſitam, lapideis mœnibus, ædificiis ſublimibus, viis pluribus, magnificis ornatiſque delubris. Deſcribamus, ſi placet, mores habitumque civium. Sed cùm hæc dixerimus, alius contraria diſputabit; & cùm hic quoque peroraverit, ſurget & tertius, & alii deinceps, & opinabuntur multò diſparia, quàm nos ſumus opinati. Quid ergò erit ex omnibus verius? fortaſſe nihil. At omnia ſunt dicta, quæ in rerum naturam cadunt; ut neceſſe ſit aliquid eorum eſſe verum. At neſcietur, quis verum dixerit. Poteſt fieri, ut omnes ex parte aliquâ erraverint, ex parte attigerint veritatem. Stulti ergò ſumus, ſi hoc diſ-

cet, habere ſtadiorum millia ducenta quinquaginta duo, diametron verò octoginta millia ſtadiorum, vel non multò amplius habere. Idque ex ratione Eratoſthenis, quam ſequitur etiam Cleomedes libro 1. Lege ad hæc magnam Ptolemæi Conſtructionem lib. 5. cap. 16. & ibidem Theonis Hypomnemata, & Martianum in ſuâ Geometriâ. Cæterùm de terræ magnitudine indeterminatè diſputat Plato in Phædone. *Betuleius.*

Lin. 1. *Quibus fundamentis librata, &c.*] Vide Simmiam apud Platonem in Phædone ad finem; Ciceronem in Acad. Ptolemæum lib. 3. cap. 7. *Almageſti.*

Ibidem. *Diſputando.*] MS. 1. Bon. antiq. *diſputare.*

Lin. 3. *Arbitremur.*] Sic reſtitui ex 13. optimis ac vetuſtiſſimis MSS. & 4. editis Torn. Soubr. Cellar. & Walch. Scripti 7. rec. & 16. excuſi ferunt, *arbitramur.*

Lin. 7. *Qui naturalia.*] Non illam calumniatur phyſicen, quæ medicinæ fundamentum eſt, ut infrà cap. 5. & 6. patebit; ſed eam, cujus proprium (ut Laërtius inquit) eſt, diſputare de mundo, deque rebus in mundo exiſtentibus.

Lin. 8. *Rectè ergò Socrates, &c.*] Vel ex ipſo Laërtio patet, Academiam ex Socratis fluxiſſe doctrinâ. Plato ſiquidem Socratis auditor, Academiam conſtituit. Academici licèt docendi genus optimum quibuſdam ſecuti videntur, quia verò illorum profeſſio in opinionibus duntaxat ſita eſt, vera nobis Carneadis Stoïci de ipſis cenſura videtur, qui opinaturum ſapientem, erraturum dixit; qui enim opinatur, nihil ſcit. Scientia igitur è medio ab ipſis tollitur. Contrà Academicorum hæreſim diſſerit Auguſtinus libris tribus, ex re ipsâ inſcriptis; Epiphanius lib. 1. *Betul.*

Lin. 22. *Verius.*] Ità repoſui ex cunctis propè MSS. Duo recentiſſimi cum impreſſis ferunt *certius*; tres *veri certius*. Agitur hic de vero. Vide ſeqq.

Lin. 23. *In rerum naturam cadunt.*] Sic reſtitui in quarto caſu ex omnibus fermè MSS. & veteribus editis 2. Romanis, Torneſ. ac Soubron. Vulgati quamplures cum ſcriptis 4. *naturâ.*

Digitized by Google

putatione quæramus; poteſt enim ſupervenire aliquis, qui opiniones noſtras derideat, noſque pro inſanis habeat, qui velimus id, quod neſcimus, quale ſit, opinari. Verùm non opus eſt longè poſita conquirere, unde nemo fortaſſe veniat, qui nos redarguat. Age, opinemur, quid nunc in foro geratur, quid in curiâ; longum eſt id quoque: dicamus, interpoſito uno pariete quid fiat; nemo poteſt id ſcire, niſi qui audiverit, aut viderit. Nullus igitur audet id dicere, quia ſtatim non verbis, ſed re ipſâ præſenti refutabitur. Atqui hoc idem faciunt philoſophi, qui diſputant in cœlo quid agatur: ſed eò ſe id impunè facere arbitrantur, quia nullus exiſtit, qui errores eorum coarguat. Quòd ſi exiſtimarent deſcenſurum eſſe aliquem, qui eos delirare ac mentiri doceret, nunquam quidquam de iis rebus, quas ſcire non poſſunt, diſputarent. Nec tamen ideò felicior putanda eſt eorum impudentia & audacia, quia non redarguuntur: redarguit enim Deus, cui ſoli veritas nota eſt, licèt connivere videatur, eamque hominum ſapientiam pro ſummâ ſtultitiâ computat.

Lin. 7. *Nullus igitur.*] Hanc lectionem admiſi ex cunctis MSS. & edit. Cellar. & Walch. In 14. excuſis eſt, *nullus enim.*

Lin. 14. *Licet connivere videatur.*] At, teſte Thomaſio, in uno Vaticano codice legitur *licet conticere videatur*, quod ipſi maximè probatur; aitque *connivere* nil ſignificare, quod ad rem pertinet.

Lin. 15. *Summâ ſtultitiâ.*] De hâc vide Paulum. 1. Cor. cap. 3. 19.

CAPUT IV.

Scientiam à Socrate, opinationem à Zenone eſſe ſublatam.

RECTE igitur Zeno ac Stoïci opinationem repudiarunt. Opinari enim te ſcire, quod neſcias, non eſt ſapientis, ſed temerarii potiùs, ac ſtulti. Ergò ſi neque ſciri quidquam poteſt, ut Socrates docuit, nec opinari oportet ut Zeno, tota philoſophia ſublata eſt. Quid, quòd non tantùm ab his duobus evertitur, qui philoſophiæ principes fuerunt, ſed ab omnibus; ut jam videatur, jampridem ſuis armis eſſe confecta. In multas ſectas philoſophia diviſa eſt; & omnes varia ſentiunt. In quâ ponimus veritatem? in omnibus certè non poteſt. Deſignemus quamlibet: nempe in cæteris omnibus ſapientia non erit. Tranſeamus ad ſingulas: eodem modo, quidquid uni dabimus, cæteris auferemus. Unaquæque enim ſecta omnes alias evertit, ut ſe ſuaque confirmet; nec ulli alteri ſapere concedit, ne ſe deſipere fateatur: ſed ſicut alias tollit, ſic ipſa quoque ab aliis tollitur omnibus. Nihilominùs enim philoſophi ſunt, qui eam ſtultitiæ accuſant. Quamcumque laudaveris, veramque dixeris, à philoſophis vituperatur, ut falſa. Credemuſne igitur uni ſeſe ſuamque

Lin. 2. *Scire.*] Abeſt *ſcire* ab Emmanuel. & Gothano MSS.

Lin. 5. *Qui philoſophiæ principes fuerunt.*] Academici & Stoïci principes erant philoſophorum. Academicæ ſectæ fundamentum quaſi poſuit Socrates; Stoïcæ autor eſt Zeno,

Digitized by Google

doctrinam laudanti, an multis unius alterius ignorantiam culpantibus? Rectius ſit neceſſe eſt, quod plurimi ſentiunt, quàm quod unus. Nemo enim poteſt de ſe rectè judicare, quod nobilis poëta teſtatur. Ita enim comparatam eſſe hominum naturam omnium, aliena ut meliùs videant, & dijudicent, quàm ſua. Cùm igitur omnia incerta ſint, aut omnibus credendum eſt, aut nemini: ſi nemini, ſapientes ergò non ſunt, quia ſinguli diverſa affirmantes, ſapientes eſſe ſe putant: ſi omnibus, æquè non ſunt ſapientes, quia ſinguli ab omnibus eſſe negantur ſapientes. Pereunt igitur univerſi hoc modo, & tanquam ſparti illi poëtarum, ſic ſe invicem jugulant, ut nemo ex omnibus reſtet: quod eò ſit, quia gladium habent, ſcutum non habent.

Si ergò ſingulæ ſectæ multarum ſectarum judicio ſtultitiæ convincuntur, omnes igitur vanæ, atque inanes reperiuntur: ita ſeipſam philoſophia conſumit, & conficit. Quod cùm intelligeret Arceſilas Academiæ conditor, reprehenſiones omnium inter ſe collegit, confeſſionemque ignorantiæ clarorum philoſophorum, armavitque ſe adversùs omnes. Ita conſtituit novam non philoſophandi philoſophiam. Eo igitur autore, duo philoſophiæ genera eſſe cœperunt: Unum, illud vetus, quod ſcientiam ſibi vendicat: Alterum, novum repugnans, quod eam detrahit. In his duobus generibus video diſſidium, & quaſi civile bellum. Sapientiam, quæ detrahi non poteſt, in quâ parte ponemus? Si natura rerum ſciri

Lin. 4. *Comparatam.*] De quo vide Terent. Heauton. act. 3. ſcen. 1. v. 97. Hinc nata eſt ſententia, *Neminem in re ſua idoneum judicem eſſe.*

Lin. 9. *Sparti illi poëtarum.*] Sic legendum cenſeo cum *Jo. Cauci*, & *Iſæo*: ſic impreſſum eſt in Florent. Junt. Aldinâ 1515. & 1535. Venetâ 1509. & 1521. Parrhaſii, Pariſienſi 1525. Antverp. Graph. 1532. Cratandri, ac Gymnici editionibus. *Sparti illi poëtarum* ſunt homines illi è dentibus ſerpentis à Cadmo ſatis orti: fabula notior eſt, quàm ut referri debeat. Hoc ſaltem addam, ſpartos illos vocari à Græco nomine σπείρω; hinc σπαρτοὶ ſati, ſeminati. Hoc verbum Lactant. Latino more ſcripſit: ſic etiam Vulgatus interprès Joan. 5. 2. & Plinius Græcum nomen tanquàm Latinum ſcripſere *probata* dicendo pro *ovibus.* lib. 7. cap. 2. ſic Virgil. alicubi, *acta*, quod eſt ἀκτὴ, *littus*, dixit. Etiam in hoc Iſæo aſſentior, mendum irrepſiſſe, eò quòd ſcribæ ſignificationem hujus dictionis non percipientes, & mendum ſuſpicati, pro *ſparti*, *ſpartiata* ſubſtituerunt. *Gallæus.* Hanc vocem natam ſuſpicor ex *ſparti*, *ſati*; quæ ultima dictio per interpretationem in quibuſdam veteribus codicibus fuerit addita, & in textum intruſa, ac demùm corrupta in τὸ *ſpartiati*, vel *ſpartiata*, quod eſt in 28. MSS. & 9. editis. Vide & Euripid. in Poënis, & Ovid. l. 3. Metamorph.

Lin. 14. *Arceſilas.*] Novæ ſeu mediæ Academiæ conditor. Cic. in Acad. quæſt. veterem Academiam, Platonicam illam vocat: novam, quæ uſque ad Carneadem perducta eſt, qui quartus ab Arceſilâ fuit, in eâdemque Arceſilæ ratione permanſit. Cic. lib. 3. de Orat. *Arceſilas primùm, qui Polemonem audierat, ex variis Platonis libris, ſermonibuſque Socraticis hoc maximè arripuit, nihil eſſe certi, quod aut ſenſibus aut animo percipi poſſit.* Betuleius.

Lin. 17. *Novam non philoſophandi philoſophiam.*] Ut Fabius Maximus novum genus pugnandi, non pugnare. Flor. 2. 6. *Francius*

Lin. 19. *Detrahit.*] Omnium Manuſcriptorum & vet. edit. Rom. eſt; *diſtrahit* editorum rec.

Lin. 20. *Quaſi civile bellum, &c.*] Cicero in eo lib. qui *Lucullus* inſcribitur, affirmat Arceſilam, philoſophiam benè conſtitutam eo evertiſſe modo, quo Gracchus Tiberius Remp. & in eorum delituiſſe autoritate, qui negarent quidquam ſciri aut percipi poſſe: quorum è numero eximit, & Socratem, & Platonem. *Betuleius.*

Digitized by Google

poteſt, hæc tironum caterva interibit; ſi non poteſt, veterani confi-cientur: ſi pares fuerint, nihilominùs peribit dux omnium philoſophia, quia detracta eſt; nihil enim poteſt ſine interitu ſibi eſſe contrarium. Si autem (ut docui) nulla poteſt eſſe in homine interna & propria ſcientia, ob fragilitatem conditionis humanæ, Arceſilæ manus vincit. Sed ne ipſa quidem ſtabit, quia non poteſt omninò nihil ſciri.

Lin. 1. *Tironum caterva.*] Intelligit Arceſilæ ſectatores, & novos Academicos.

Ibidem. *Veterani.*] Scilicet Platonici.

Lin. 5. *Vincit.*] Sic ex MSS. repoſui. In editis & 1. Reg. rec. eſt, *vicit.* Utrumque tamen poteſt dici.

CAPUT V.

Multarum rerum ſcientiam eſſe neceſſariam.

SUNT enim multa, quæ natura ipſa nos ſcire, & uſus frequens, & vitæ neceſſitas cogit. Itaque pereundum eſt, niſi ſcias, quæ ad vitam ſunt utilia, ut appetas, quæ periculoſa, ut fugias & vites. Prætereà multa ſunt, quæ uſus invenit. Nam ſolis ac lunæ varii curſus, & meatus ſiderum, & ratio temporum deprehenſa eſt, & natura corporum à medicis, herbarumque vires, & ab agricolis natura terrarum, nec non imbrium futurorum, ac tempeſtatum ſigna collecta ſunt. Nulla denique ars eſt, quæ non ſcientiâ conſtet. Debuit ergò Arceſilas, ſi quid ſaperet, diſtinguere, quæ ſciri poſſent, quæve neſciri. Sed ſi id feciſſet, ipſe ſe in populum redegiſſet. Nam vulgus interdùm plus ſapit; quia tantùm, quantùm opus eſt ſapit. A quo ſi quæras, utrùm ſciat aliquid, an nihil, dicet ſe ſcire, quæ ſciat, fatebitur ſe neſcire, quæ neſciat. Rectè ergò aliorum ſuſtulit diſciplinas, ſed non rectè fundavit ſuam. Ignoratio enim rerum omnium non poteſt eſſe ſapientia, cujus eſt ſcire proprium. Ita cùm philoſophos expugnaverit, ac docuerit eos nihil ſcire, ipſe quoque nomen philoſophi perdidit; quia doctrina ejus eſt, nihil ſcire. Nam qui alios reprehendit, quòd neſciant, ipſe debet ſciens eſſe. Cùm autem nihil ſciat, quæ perverſitas, quæve inſolentia eſt, ob id ipſum ſe philoſophum conſtituere, propter quod cæteros tollat? Poſſunt enim ſic reſpondere: Si nihil nos ſcire convincis, & ideò non eſſe ſapientes, quia

Lin. 6. *Herbarum vires.*] Herbariæ medicinæ inventionem Galenus aſſignat Cheironi Centauro, Macer Artemiſiæ. *Betuleius.*

Ibidem. *Nec non imbrium.*] Id ipſe Chriſtus concedit Matth. 16. Lucæ 11. De his Aratus potiſſimùm, & Virgil. in Georg. *Betul.*

Lin. 8. *Debuit ergò Arceſilas.*] Arceſilas, teſte Melâ, nihil affirmantis Academiæ antiſtes, ità omnem rerum ſcientiam ex hominibus ſuſtulit, ut eam ſoli Deo reliquerit; ut Epiphanius de eo ſcribit tom. 2. lib. 3. de Hæreſibus. *Betuleius.*

Lin. 10. *Se in populum redegiſſet.*] *In populum redigere* dixit, pro eo quod eſt in ordinem redigere. De quo loquendi modo vide Budæum in L. D. Marcus. ff. de Off. præſidis.

Lin. 20. *Convincis.*] Manuſcriptorum ac 3. vet. edit. Rom. Torneſ. & Soubron. eſt hæc lectio; *conviceris*, cæterorum editorum.

Digitized by Google

nihil ſciamus; ergò ne tu quidem es ſapiens, quia te quoque confiteris nihil ſcire. Quid ergò promovit Arceſilas, niſi quòd confectis omnibus philoſophis, ſeipſum quoque eodem mucrone transfixit?

Lin. 2. *Arceſilas.*] MSS. penè omnes & vet. edit. Rom. ferunt *Archeſilas*. At 1. Reg. vetuſtiſſimus & vulgati *Arceſilas*, cum Diogene Laërtio de Vitis Philoſophorum.

Ibidem. *Confectis.*] Artis Gladiatoriæ verbum, quod de gladiatore multis vulneribus confoſſo dicitur. Cicero Catil. 2. c. 11. *Gladiatori illi confecto & ſaucio.* Cellar.

CAPUT VI.

De Sapientiâ, & Academicis & Phyſicis.

NUSQUAM ne igitur ſapientia eſt? Imò verò inter ipſos fuit: ſed nemo vidit. Alii putaverunt, ſciri poſſe omnia; hi ſapientes utique non fuerunt. Alii nihil; ne hi quidem ſapientes fuerunt: illi, quia plus homini dederunt; hi, quia minùs: utriſque in utramque partem modus defuit. Ubi ergò ſapientia eſt? Ut neque te omnia ſcire putes, quod Dei eſt, neque omnia neſcire, quod pecudis. Eſt enim aliquod medium, quod ſit hominis, id eſt ſcientia cum ignoratione conjuncta & temperata. Scientia in nobis ab animo eſt, qui oritur è cœlo; ignoratio à corpore, quod eſt è terrâ: undè nobis & cum Deo, & cum animalibus eſt aliqua communitas. Ita quoniam ex his duobus conſtamus elementis, quorum alterum luce præditum eſt, alterum tenebris; pars nobis data eſt ſcientiæ, pars ignorantiæ. Per hunc quaſi pontem tranſire ſine cadendi periculo licet; nam illi omnes, qui ſe in alteram partem inclinaverunt, aut dextro, aut ſiniſtro versùs ceciderunt. Utraque autem pars quomodò erraverit, dicam. Academici contra Phyſicos ex rebus obſcuris argumentati ſunt, nullam eſſe ſcientiam, & exemplis paucarum rerum incomprehenſibilium contenti, amplexi ſunt ignorantiam; tanquàm ſcientiam totam ſuſtuliſſent, quia in parte ſuſtulerant. Phyſici contrà ex iis, quæ aperta ſunt, argumentum trahebant, omnia ſciri poſſe, contentique perſpicuis, retinebant ſcientiam; tanquàm totam defendiſſent, quia ex parte defenderant. Itaque neque hi clara, neque illi obſcura viderunt: ſed utrique, dum ſolam ſcientiam conſertis manibus vel retinent, vel eripiunt, non viderunt, in medio conſtitutam fore, quæ illos ad ſapientiam tranſmitteret.

Lin. 1. *Inter ipſos.*] Sic reſtitui ex 29. potioribus & antiquioribus MSS. Pro *ipſos*, editi & ſex rec. ſcripti repoſuerunt *philoſophos* ob novi capitis initium; alii 4. & edit. 15. poſt *ipſos* addiderunt *Philoſophos*, ſcilicet gloſſema ex orâ libri admiſſum in textum.

Lin. 8. *Ab animo eſt qui.*] Maſculino genere omnes ferè ſcripti & quinque excuſi. In editis 14. eſt *ab animâ quæ*. Suprà cap. 3. dixit ſcientiam ab ingenio eſſe.

Lin. 16. *Paucarum rerum.*] Cum MS. 1. Bonon. Thyſius & Gallæus addunt *&*.

Lin. 18. *Quia.*] Hîc & infrà *quam* legendum eſſe cenſebat Francius.

Lin 22. *Conſertis manibus.*] Proverbium, pro ſummâ contentione: metaphora ſumpta à luctantibus. Vel eſt alluſio ad antiquum illum fori morem, quo ex jure manu conſertum vocabant. De quo præter Bud. & Eraſm. vide Gell. lib. 20. cap. 9. *Betul.*

Digitized by Google

Verùm Arceſilas ignorantiæ magiſter, cùm Zenoni obtrectaret principi Stoïcorum, ut totam philoſophiam everteret (autore Socrate) ſuſcepit hanc ſententiam, ut affirmaret nihil ſciri poſſe. Itaque coarguit exiſtimationem philoſophorum, qui putaſſent ingeniis ſuis erutam eſſe, atque inventam veritatem: videlicet, quia mortalis fuerat illa ſapientia, pauciſque antè temporibus inſtituta, ad ſummum jam incrementum pervenerat, ut jam neceſſariò conſeneſceret, ac periret, repentè extitit Academia, tanquàm ſenectus philoſophiæ, quæ illam conficeret jam defloreſcentem. Rectèque vidit Arceſilas, arrogantes, vel potiùs ſtultos eſſe, qui putent, ſcientiam veritatis conjecturâ poſſe comprehendi. Sed tamen falſa dicentem redarguere non poteſt, niſi qui ſcierit antè, quid ſit verum: quod Arceſilas veritate non cognitâ facere conatus, introduxit genus philoſophiæ ἀσύστατον, quod Latinè inſtabile, ſive inconſtans poſſumus dicere. Ut enim nihil ſciendum ſit, aliquid ſciri neceſſe eſt. Nam ſi omninò nihil ſcias, id ipſum, nihil ſciri poſſe, tolletur. Itaque qui velut ſententiæ loco pronuntiat, nihil ſciri, tanquàm præceptum profitetur & cognitum, ergò aliquid ſciri poteſt.

Huic ſimile eſt illud, quod in ſcholis proponi ſolet in aſyſtati generis exemplùm; ſomniaſſe quemdam, ne ſomniis crederet. Si enim crediderit, tum ſequitur, ut credendum non ſit. Si autem non crediderit, tunc ſequitur, ut credendum ſit. Ita ſi nihil ſciri poteſt, neceſſe eſt, id ipſum ſciri, quòd nihil ſciatur. Si autem ſcitur, poſſe nihil ſciri, falſum eſt ergò, quod dicitur, nihil poſſe ſciri. Sic inducitur dogma ſibi ipſi repugnans, ſeque diſſolvens. Sed homo verſutus, cæteris philoſophis voluit ſcientiam eripere, ut eam domi abſconderet. Nam ſibi illam profectò non adimit, qui aliquid affirmat, ut cæteris adimat: ſed nihil agit; apparet enim, ac furem ſuum prodit. Quantò faceret ſapientiùs ac verius,

Lin. 2. *Socrate.*] De quâ Socratis doctrinâ copioſè & eleganter diſſerit Xenophon, de Dictis & Factis Socratis non longè ab initio.

Ibidem. *Suſcepit hanc ſententiam, &c.*] De quâ Cic. de Orat. l. 3. *Arceſilas primùm qui Polemonem audierat, ex variis Platonis libris, ſermonibuſque Socraticis, hoc maximè arripuit, nihil eſſe certi, quod aut ſenſibus, aut animo percipi poſſit.* Arnob. lib. 2. *Qui nihil ab homine comprehendi, atque omnia cæcis obſcuritatibus involuta, non Arceſilæ, Carneadæ credit?* Lucretius hanc ſententiam refellit lib. 4.

Denique nil ſciri ſi quis putat, id quoque neſcit
An ſciri poſſit, quum ſe nil ſcire fatetur, &c.

Gallæus.

Lin. 3. *Exiſtimationem.*] Sic reſtitui ex Manuſcriptis. Editi habent *æſtimationem.*

Lin. 7. *Repentè extitit Academia.*] Intellige, nova. De triplici Academiâ, Vetere, Mediâ, Novâ, doctiſſimè diſſerentem lege Georg. Horn. lib. 3. cap. 20. hiſtor. Philoſoph.

Lin. 13. Ἀσύστατον.] Nam apud Dialecticos Græci ἀσύστατον, Latini *inſolubile* vocant, fallaciarum genus, ut, Nihil ſcio. Igitur hoc ſcis, quòd nihil ſcis.

Lin. 14. *Ut enim nihil ſciendum.*] Ità omnes MSS. præter recentiſſimos 1. Reg. & 1. Clarom. qui poſt *nihil* inſerunt *ſciri poſſe*, ut & editi quatuor. De hoc Socratis dicto vide Laërtium in Socrate & Platonem in Alcib. 2.

Lin. 26. *Nihil agit.*] Nihil agere proverbialiter dicuntur ii, qui ſumunt inanem operam; undè verbum, ſatius eſt otiari quàm nihil agere.

Lin. 27. *Furem ſuum prodit.*] Hanc reſtitui lectionem, quæ cunctorum fermè MSS. eſt & vet. edit. Rom. 1470. Cæteri editi cum 1. Reg. rec. à ſecundâ manu habent *furtum.* 1. Reg. veterrimus *furorem.* Et illi philoſophi dicuntur *furioſi litigatores* infrà capitis 8. initio.

Digitized by Google

rius, ſi exceptione factâ, diceret, cauſas rationeſque duntaxat rerum cœleſtium, ſeu naturalium, quia ſunt abditæ, nec ſciri poſſe, quia nullus doceat, nec quæri oportere, quia inveniri quærendo non poſſunt. Quâ exceptione interpoſitâ, & Phyſicos admonuiſſet, ne quærerent ea, quæ modum excederent cogitationis humanæ; & ſeipſum calumniæ invidiâ liberaſſet; & nobis certè dediſſet aliquid, quod ſequeremur. Nunc autem cùm ab aliis ſequendis nos retraxerit, ne velimus plus ſcire, quàm poſſumus, non minùs à ſe quoque ipſo retraxit. Quis enim velit laborare, ne quidquam ſciat? aut ejuſmodi ſuſcipere doctrinam, ut etiam communem ſcientiam perdat? Quæ ſi doctrina eſt, ſcientiâ conſtet neceſſe eſt; ſi non eſt, quis tam ſtultus eſt, ut diſcendum id putet, in quo aut nihil diſcitur, aut etiam dediſcitur? Quare ſi neque omnia ſciri poſſunt, quod phyſici putaverunt, neque nihil, quod Academici, philoſophia omnis extincta eſt.

Lin. 1. *Exceptione factâ.*] Exceptio apud Jure-conſultos eſt actionis excluſio.

Lin. 2. *Nec ſciri poſſe.*] Ità lectio quæ eſt 3. Reg. veter. & 1. Clarom. verior & melior nobis viſa eſt, quàm aliorum *neſciri poſſe*. Vide ſeq.

Lin. 7. *Ab aliis.*] Sic lego cum omnibus penè MSS. & ed. Torneſ. ac Soubron. In 5. rec. ſcriptis & editis eſt *ab his*.

Lin. 8. *Quàm poſſumus.*] Ità omnes ferè MSS. & ed. Pariſ. 1525. Cæteræ editiones cum 6. ſcriptis rec. *poſſimus*.

Lin. 12. *Aut etiam dediſcitur.*] *Etiam* in MSS. eſt; *aut omninò dediſcitur* in editis.

CAPUT VII.

De Philoſophiâ Ethicâ & Summo bono.

TRANSEAMUS nunc ad alteram philoſophiæ partem, quam ipſi moralem vocant, in quâ totius philoſophiæ ratio continetur; ſi quidem in illâ phyſicâ ſola oblectatio eſt, in hâc etiam utilitas. Et quoniam in diſponendo vitæ ſtatu, formandiſque moribus, periculo majori peccatur, majorem diligentiam neceſſe eſt adhiberi, ut ſciamus quomodò nos oporteat vivere. Illîc enim poteſt venia concedi; quia ſive aliquid dicunt, nihil proſunt, ſive delirant, nihil nocent. Hîc verò nullus diſſidio, nullus errori eſt locus. Unum ſentire omnes oportet, ipſamque philoſophiam uno quaſi ore præcipere; quia ſi quid fuerit erratum, vita omnis evertitur. In illâ priori parte ut periculi minùs, ita plus difficultatis eſt; quòd obſcura rerum ratio cogit diverſa & varia ſentire. Hîc ut periculi plus, ita minùs difficultatis; quòd ipſe uſus rerum & quotidiana experimenta poſſunt docere, quid ſit verius, & melius. Videamus ergò, utrùmne conſentiant, aut quid nobis afferant, quo rectiùs vita degatur. Non neceſſe eſt omnia circuire: unum eligamus, ac potiſſimum, quod eſt ſummum ac principale, in quo totius ſapientiæ cardo

Lin. 16. *Quod eſt ſummum.*] Quæ Philoſophorum fuerint de finibus, vel ſummo bono Dogmata, vide apud Ciceronem in 2. Academicarum quæſtionum. Item & l. 2. de Finibus. Adeas & S. Auguſtinum lib. 18. de Civitate Dei.

verſatur. Epicurus ſummum bonum in voluptate animi eſſe cenſet : Ariſtippus in voluptate corporis. Callipho & Dinomachus honeſtatem cum voluptate junxerunt ; Diodorus cum privatione doloris. Summum bonum poſuit Hieronymus in non dolendo ; Peripatetici autem in bonis animi, & corporis, & fortunæ. Herilli ſummum bonum eſt

Lin. 1. *Epicurus ſummum bonum in voluptate animi eſſe cenſet.*] Eſt optima ſententia, quam deindè ii, qui ineptè illum ſequebantur, ſiniſtrè ſunt interpretati. Præter Gaſſendum, conſulatur hîc Stanleius Hiſtor. Phil. pag. 1052. *Walchius.* Lactantius ſibi parùm conſtans infrà cap. 17. illum voluptatis corporis aſſertorem, & cap. 27. voluptarium hominem nominat ex Cicer. ſecundâ Tuſcul. Senecam quidem maximum Stoïcorum, quorum dogmata vehementer à corporis voluptatibus abhorrent, Epicuri ſtudioſiſſimum fuiſſe ex ejus epiſtolis conſtat, quas fermè omnes aliquo Epicuri præcepto concluſas voluit, ejuſque de illo ſententiam habes cap. 12. & 13. de Vitâ beatâ. Quodnam autem ſummum bonum, & quam voluptatem finem eſſe dicat Epicurus, ſuam ipſemet ſententiam enuntiat in epiſtolâ ad Menæceum apud Laërtium in Epicur. claris diſertiſque verbis, cujus ſententiæ meminit quoque Cicero in primo de Finibus. Petrus Victor. Variar. Lect. lib. 27. cap. 14. perſimilem eum Socrati fuiſſe contendit ; & Laërtius teſtatur, pleroſque aſſeruiſſe illum continentiſſimum, adeò ut aquâ tantùm & cibario pane contentus fuerit. *Iſæus.* In ſequenti capite videbimus, quatenùs animi voluptas Epicuro ſit finis bonorum.

Ibidem. *Ariſtippus.*] A Lactantio infrà depingitur tanquàm omnium Scenarum homo, quique id unicum ſibi propoſitum habuerit, ut cujuſvis ingenio mentem ſuam ac mores accommodaret. Extat hujus vita apud Laërtium lib. 2. Multa de hujus aſotiâ lege apud Athenæum, lib. 12. Δειπνοσοφιστῶν. Ex Eccleſiaſticis porrò hujus dogma notat Epiphanius tom. 2. lib. 3. contra Hæreſes. Contra eos qui voluptatem bonorum finem conſtituunt, diſputat etiam Ariſt. in 10. Moralium. *Betul.*

Lin. 2. *Callipho & Dinomachus.*] Multi MSS. & editi addunt, ſed perperàm, *Cyrenaici,* quam vocem reſpuunt tres MSS. Reg. quorum duo ſunt omnium antiquiſſimi. Et quidem eos à Cyrenaïcis diſtinguunt Cicero l. 3. de Officiis ſub finem, & Lactantius hîc & infrà cap. 8. necnon lib. 7. cap. 7. Et meritò ; hi enim ambo philoſophi, qui in ſummo bono ſtatuendo honeſtatem cum voluptate jungebant, alieni profectò erant ab Ariſtippi ſententiâ, qui ſummum bonum in ſolis corporeis voluptatibus ſtatuebat : diſcrepant immane quantùm. Sanè quidem Cyrenaïcorum principem fuiſſe Ariſtippum, eamque philoſophorum ſectam ab eo fluxiſſe, teſtes ſunt Cicero ad fin. Lucull. & 3. Offic. Strabo in fine 17. Laërt. in Ariſtip. Suidas liter. K. quin & Lactant. ipſe hoc eodem lib. cap. 15. *Partim ex Iſeo.* Hinc ait Cicero de Ariſtippo loquens, *unde Cyrenaïci*, & à Cyrenaïcis diſtinguit Calliphonem. De Calliphone & Dinomacho, vide apud Ciceronem lib. 5. de Finibus, undè hæc Lactantius deſumpſit.

Lin. 3. *Diodorus cum privatione doloris. Summum bonum poſuit Hieronymus in non dolendo.*] Sic nonnulli MSS. inter quos 2. Reg. & 1. Colb. ac 3. vet. edd. & Epitom. cap. 56. & ſic omninò legendum & interpungendum eſſe hunc locum, ut olim Ciacconius animadvertit, & ratio ipſa, & Cicero, ex quo fermè omnia hæc mutuatus eſt Lactantius, pervincunt. Nam ſi legas, *Diodorus in privatione doloris ſummum bonum poſuit : Hieronymus in non dolendo*, ut vulgò legitur, quæ erit differentia inter opinionem Diodori, & Hieronymi ? At conſtat ex Cicerone, hoc intereſſe, quòd Diodorus non ſimpliciter in non dolendo ſummum bonum ponebat, ſed cum vacuitate doloris honeſtatem jungebat. Hieronymus verò id ſimpliciter, nullo adjecto, in non dolendo ſtatuebat. Vide Ciceron. lib. 2. de Fin. paulò poſt initium. *Iſæus.* Diodori multi fuere Philoſophiæ addicti ; ſed is de quo hîc eſt ſermo, Socratis fuit diſcipulus : Hieronymus ille Rhodius fuit Philoſophus. Alius eſt profectò à S. Hieronymo.

Lin. 4. *Peripatetici.*] Quid Stoïci à Peripateticis differant, & quæ tria ſint Peripateticorum genera, lege apud Cic. in 4. de Finibus ; apud ipſum Peripateticorum principem, lib. Moralium 1. cap. 8. *Betuleius.*

Lin. 5. *Herilli.*] Hic fuit Chalcedonius, vel potiùs Carthaginenſis, ὁ Καρχηδόνιος, ait Laërtius. Zenonis diſcipulus erat, ac de eo vide Ciceronem in 4. Academicar. quæſtion. & libro 2. de Finibus. Herillus porrò ad ſcientiam omnia revocans, unum quoddam bonum vidit.

Digitized by Google

ſcientia: Zenonis, cum naturâ congruenter vivere: quorumdam Stoïcorum, virtutem ſequi. Ariſtoteles in honeſtate, ac virtute ſummum bonum collocavit. Hæ ſunt ferè omnium ſententiæ. In tantâ diverſitate, quem ſequimur? cui credimus? Par eſt in omnibus autoritas. Si eligere poſſumus, quod eſt melius, jam non eſt philoſophia nobis neceſſaria, quia ſapientes jam ſumus, qui de ſapientium ſententiis judicemus. Cùm verò diſcendæ ſapientiæ causâ veniamus, quî poſſumus judicare, qui nondùm ſapere cœperimus? maximè cùm præſto adſit Academicus, qui nos pallio retrahat, ac vetet cuiquam credere, nec tamen afferat ipſe, quod ſequamur.

Sed nec optimum, nec quo vita gubernari poſſit. Itaque hic ipſe jampridem eſt rejectus.

Lin. 1. *Zenonis.*] Hæc Cicero antiquis Peripateticis tribuit. Sed ille idem Cicero refert, Zenoni ſummum bonum eſſe id quod ducitur à conciliatione naturæ. Memineris interim, Zenonem *προηγμένα* dicere, quæ alii bona vocant: quæ Latinorum alii præentia, alii producta interpretantur, de quibus fortè alibi plura. *Idem.*

Ibidem. *Stoïcorum.*] Extat ſub S. Auguſtini nomine inſcriptus liber de Stoïcis & Epicureis, in quo ait: Epicuro finis bonorum eſt voluptas corporis, Stoïco virtus animi, Chriſtiano donum Dei.

Lin. 4. *In omnibus.*] Heumannus delet *in*, juxta ſex veteres editiones.

Lin. 7. *Veniamus.*] Ex MSS. & multis editis reſtitui; in nonnullis eſt *venimus*.

Ibidem. *Qui.*] Addidi ex potioribus & vetuſtis MSS. Reg. aliiſque, & editis decem: in nonnullis omiſſum, in pluribus eſt *quid*.

Lin. 9. *Nos pallio retrahat.*] Iſidorus dictum putat *Pallium à pellibus, quia priùs ſuper indumenta pellicea veteres induebantur, quaſi pelleá, ſive à pallá, per derivationem.* Philoſophorum propria hæc veſtis fuit, ut apparet ex dicto Herodis Attici apud Gellium lib. IX. *Video*, inquit, *barbam & pallium, philoſophum non video.* Apud Græcos etiam in uſu præcipuè fuit. Hinc palliati ſumuntur pro Græcis, ſicut pro Romanis togati. Dictæ propterea fabulæ palliatæ, in quibus inducebantur Græci, ſicut togatæ in quibus Romani. Communem utrique ſexui fuiſſe veſtem, colligi poteſt ex Ulpiano, Tacito, qui *promiſcua* appellat *pallia*. Martialis:

Hanc velo, qua facilis, qua palliolata vagatur.

Scripſit quoque Lampridius, *Matronas regias contentas eſſe debere unico pallio, auro ſparſo.* Etiam in lecto uſos fuiſſe veteres, ſignificare videtur Ovid. lib. 1. Amor. Eleg. 2.

—nec in lecto pallia noſtra ſedent.

CAPUT VIII.

De Summo bono, & animi corporiſque voluptatibus, & virtute.

QUID ergò ſupereſt, niſi ut omiſſis litigatoribus furioſis ac pertinacibus, veniamus ad judicem illum, ſcilicet datorem ſimplicis & quietæ ſapientiæ? quæ non tantùm formare nos, ac inducere in viam

Lin. 1. *Omiſſis litigatoribus furioſis.*] Ità cum cunctis propè editis manuſcripti omnes, præter 3. ſcriptos & 4. excuſos, in quibus eſt *litigationibus*. At *litigatoribus*, adjuncta *furioſis ac pertinacibus* flagitant. Hunc locum ſic exhibet antiquiſſimus 1. Bonon. codex: *Quid ergò ſupereſt, niſi ut obvias his litigatoribus furioſis & pertinacibus manus demus ad judicem.* Non igitur legendum eſt *litigationibus*; quia, ut rectè ait Thomaſius, non de contentionibus & litigationibus hîc agitur, ſed de hominibus contentioſis & litigatoribus.

Lin. 3. *Sapientiæ? quæ.*] Sic repoſui ex MSS. 6. Reg. 2. Bonon. Cauc. & 11. aliis ac vulgatis Torneſ. & Walch. In 4. ſcriptis tec. & 10. excuſis, *qui*.

Digitized by Google

poſſit, verùm etiam de controverſiis iſtorum ferre ſententiam. Hæc nos docet, quid ſit hominis verum ac ſummum bonum: de quo priùs quàm dicere incipio, illæ omnes ſententiæ ſunt refellendæ, ut appareat neminem illorum fuiſſe ſapientem. Cùm de officio hominis agatur, oportet ſummum ſummi animalis bonum in eo conſtitui, quod commune cum cæteris animalibus eſſe non poſſit. Sed ut feris dentes, armentis cornua, volucribus pennæ, propria ſunt: ſic homini aliquid ſuum debet adſcribi, ſine quo rationem ſuæ conditionis amittat. Nam quod vivendi aut generandi causâ datum eſt omnibus, eſt quidem bonum naturale; ſummum tamen non eſt, niſi quod eſt unicuique generi proprium. Sapiens ergò non fuit, qui ſummum bonum credidit animi voluptatem, quoniam illa ſive ſecuritas, ſive gaudium eſt, communis eſt omnibus. Ariſtippo ne reſpondendum quidem duco, quem ſemper in corporis voluptates ruentem, nihilque aliud quàm ventri & Veneri ſervientem, nemini dubium eſt hominem non fuiſſe; ſic enim vixit, ut nihil inter eum pecudemque diſtaret, niſi unum, quòd loquebatur. Quòd ſi aſino, aut cani, aut ſui facultas loquendi tribuatur, quæraſque ab his, quid ſibi velint, cùm fœminas tam rabidè conſectantur, ut vix divelli queant, cibos etiam, potumque negligant? cur aut alios mares violenter abigant, aut ne victi quidem abſiſtant, ſed à fortioribus ſæpè contriti, eo magis inſectentur? cur nec imbres, nec frigora pertimeſcant, laborem ſuſcipiant, periculum non recuſent? Quid aliud reſpondebunt, niſi ſummum bonum eſſe corporis voluptatem? eam ſe appetere, ut afficiantur ſuaviſſimis ſenſibus; eoſque eſſe tanti, ut aſſequendorum causâ, nec laborem ſibi ullum, nec vulnera, nec mortem ipſam recuſandam putent. Ab hiſne igitur præcepta vivendi petemus, qui hoc idem ſentiunt, quod animæ rationis expertes?

Aiunt Cyrenaïci virtutem ipſam ex eo eſſe laudandam, quòd ſit efficiens voluptatis. Verum inquit obſcœnus canis, aut ſus ille lutulentus. Nam ideò cum adverſario ſummâ virium contentione depugno, ut virtus mea pariat mihi voluptatem, cujus expers ſim neceſſe eſt, ſi victus abceſſero. Ab his ergò ſapere diſcemus, quos à pecudibus ac belluis, non ſententia, ſed lingua diſcernit? Privationem doloris ſummum bo-

Lin. 1. *Hæc nos.*] Iidem MSS. qui ſuprà. In 1. Reg. rec. & in vulgatis, *Hic nos.*

Lin. 5. *Summi animalis.*] Id eſt hominis; atque in eo explicando ſummo bono totum hoc caput occupatur.

Lin. 11. *Non fuit.*] Is eſt Epicurus.

Lin. 12. *Communis eſt.*] Ità ferunt omnes editi & MSS. præter 1. Bonon. antiq. 1. Reg. rec. & 1. Colb. in quibus eſt *commune.*

Lin. 18. *Cum fœminas tam rabidè conſectantur.*] Virgilius de equis, ſeu equabus:

Illas ducit amor trans Gargara, tranſque ſonantem
Aſcanium. 3. Georgic. v. 270. *Francius.*

Lin. 28. *Cyrenaïci.*] Vide apud Cicer. in fin. 3. de Offic.

Ibidem. *Virtutem ex eo eſſe laudandam.*] Ità cum 5. editis omnes ferè MSS. At in uno Colbertino & Cauc. ac editis 11. eſt *ex eo ipſo*; in 1. Colb. *ex eo ſolo.*

Lin. 29. *Inquit.*] Id eſt, *dicit.*

Ibidem. *Sus & canis.*] Duo quaſi ſymbola quædam gulæ & libidinis. Sic eos conjungit Petrus 2. Epiſt. cap. 2. 22. ac Virgilius canem obſcœnum vocat; & juxta Horatium *amica luto ſus.*

num putare, non planè Peripateticorum ac Stoïcorum, ſed Clinicorum philoſophorum eſt. Quis enim non intelligat, ab ægrotis & in aliquo dolore poſitis eſſe hoc diſputatum? Quid tam ridiculum, quàm id habere pro ſummo bono, quod medicus poſſit dare? Dolendum eſt ergò, ut fruamur bono, & quidem graviter ac ſæpè, ut ſit poſteà, non dolere, jucundius. Miſerrimus eſt igitur, qui nunquam doluit; quia bono caret: quem nos feliciſſimum putabamus, quia malo caruit. Ab hâc vanitate non longè abfuit, qui, omninò nihil dolere, ſummum bonum dixit. Nam præter quòd omne animal doloris eſt fugiens, quis poteſt ſibi hoc bonum præſtare, quod nobis ut eveniat, nihil aliud poſſumus quàm optare? Summum autem bonum non poteſt efficere quemquam beatum, niſi ſemper fuerit in ipſius poteſtate: hoc autem non virtus homini, non doctrina, non labor, ſed natura ipſa cunctis animantibus præſtat. Qui voluptatem cum honeſtate junxerunt, communionem hanc effugere voluerunt, ſed effecerunt repugnans bonum; quoniam qui voluptati deditus eſt, honeſtate careat neceſſe eſt, qui honeſtati ſtudet, voluptate.

Peripateticorum bonum nimium multiplex, & exceptis animi bonis, quæ ipſa quæ ſint, magna contentio eſt, commune cum belluis poteſt videri. Nam corporis bona, id eſt, incolumitas, indolentia, valetudo, non minùs ſunt mutis, quàm homini neceſſaria; ac neſcio, an etiam magis, quia homo & medelis, & miniſteriis ſublevari poteſt, muta non poſſunt. Item, quæ appellant fortunæ bona; nam ſicut homini opibus ad vitam tuendam, ita illis prædâ & pabulis opus eſt. Ita inducendo bonum, quod non ſit in hominis poteſtate, totum hominem alienæ di-

Lin. 1. *Non planè Peripateticorum.*] Janus Guilielmi, in quæſt. ad Plaut. Menæch. cap. 4. putat legendum, *plano Peripateticorum;* ut novâ compoſitione verbi, inconſtantiam diſſerendi, & ſimul erraticam ambulationem Ariſtotelicorum Lactantius exagitarit: errones enim planos dici notum eſt. *Iſæus.*

Ibidem. *Sed Clinicorum.*] MS. *Clynicorum.* Nihil enim certius, quàm reliquiſſe Lactant. *Clinicorum philoſóphorum.* Clinicos philoſophos ridiculè dicit, ægrotos lectis affixos, & de valentium vitâ beatâ diſputantes, ea quæ præſens ægritudo dictat: alludens ad Clinicos medicos, qui ex Hippocratis ſectâ lectos ægrotorum ambiunt, & curationes præſcribunt. *Janus Guilielmi.* Hanc emendationem & nos probamus, ac præter ſuprà laudatum codicem, ità haberi ſcito in 3. Regiis quorum duo ſunt vetuſtiſſimi, in 2. Colb. Cauc. Vict. Lipſ. Pal. Em. Ultr. Brun. itemque in aliis 1. Reg. 1. Colb. & 1. Clarom. in his 3. poſtremis videtur fuiſſe à primâ manu *Clinicorum.* MSS. Navar. & 1. Clarom. à ſecundâ manu *Ethnicorum;* MS. Marm. *Chinicorum*, mendosè, pro *Clinicorum*, quæ eſt genuina lectio. Quippe Lactantius ſubjungit: *Quis enim non intelligat, ab ægrotis & in aliquo dolore poſitis eſſe hoc diſputatum.* Sic apud Cyprianum epiſt. 69. ad Magnum: *Non interrogentur utrùmne Clinici ſint, an Peripatetici; id eſt utrùm diſputantes ambulent ut Peripatetici, aut Stoïci qui in porticu ſolebant diſſerere; an decumbant in lectis graviſſimo morbo laborantes, ut Clinici.* *Clinicus* enim vocabatur, qui ſine ullâ ſalutis ſpe de lecto ſurgere non poterat. Quædam tamen editiones, atque inter eas Colon. 1544. Betul. 1563. Torn. 1567. legunt *Cynicorum*, loco voculæ iſtius *Clinicorum.*

Lin. 9. *Præter quod.*] Heumannus legit *præterquam quod*, juxta editionem 1497.

Ibidem. *Quis.*] Repoſui ex MSS. & 4. vet. editis; in cæteris vulgatis eſt, *qui.*

Lin. 18. *Et exceptis.*] Ex multis antiquioribus & potioribus MSS. addidi voculam *&*, quæ recentioribus quatuor & vulgatis deeſt.

Lin. 20. *Indolentia.*] Vox Ciceronis ævo non recepta, ab ipſo tamen Tullio uſurpata lib. 2. de Fin. cap. 4. & de Officiis l. 3. c. 3.

Digitized by Google

tioni ſubjugarunt. Audiamus etiam Zenonem; nam is interdùm virtutem ſomniat. Summum, inquit, eſt bonum, cum naturâ conſentaneè vivere. Belluarum igitur nobis more vivendum eſt. Nam quæ abeſſe debent ab homine, in iis omnia deprehenduntur: voluptates appetunt, metuunt, fallunt, inſidiantur, occidunt; &, quod ad rem maximè attinet, Deum neſciunt. Quid ergò me docet, ut vivam ſecundùm naturam, quæ ipſa in deterius prona eſt, & quibuſdam blandimentis lenioribus in vitia præcipitat? Vel ſi aliam mutorum, aliam hominis dicit eſſe naturam, quòd homò ad virtutem ſit genitus, nonnihil dicit: ſed tamen non erit definitio ſummi boni; quia nullum eſt animal, quod non ſecundùm naturam ſuam vivat.

Qui ſcientiam ſummum bonum fecit, aliquid homini proprium dedit: ſed ſcientiam alterius rei gratiâ homines appetunt, non propter ipſam. Quis enim ſcire contentus eſt, non expetens aliquem fructum ſcientiæ? Artes ideò diſcuntur, ut exerceantur: exercentur autem, vel ad ſubſidia vitæ, vel ad voluptatem, vel ad gloriam. Non eſt igitur ſummum bonum, quod non propter ſe expetitur. Quid ergò intereſt, utrùm ſcientiam ſummum bonum putemus, an illa ipſa, quæ ſcientia ex ſe parit, id eſt, victum, gloriam, voluptatem? quæ non ſunt homini propria, & ideò ne ſumma quidem bona. Nam voluptatis & victûs appetentia non homini ſolùm, ſed etiam mutis ineſt. Quid cupiditas gloriæ? nonne in equis deprehenditur, cùm victores exultant, victi dolent?

Tantus amor laudum, tanta eſt victoria curæ.

Nec immeritò ſummus poëta experiendum eſſe ait,

Et quis cuique dolor victo, quæ gloria palmæ.

Quòd ſi ea, quæ parit ſcientia, communia ſunt cum aliis animalibus, non eſt ergò ſummum bonum ſcientia. Præthereà non mediocre hujus definitionis eſt vitium, quòd ſcientia nuda ponitur. Incipient enim

Lin. 1. *Zenonem.*] De quo vide apud Cic. lib. 4. de Finib. Laërt. in Zenon. Cittiæo.

Lin. 4. *In iis omnia deprehenduntur.*] Ità reſtitui ex MSS. antiquiſſimis 2. Reg. 1. Bon. 2. al. Reg. Lipſ. Pal. ed. Torneſ. ac Soubron. In 9. reç. ſcriptis & in excuſis eſt, *in his omnibus.*

Lin. 7. *Quæ ipſa in deterius prona eſt.*] Correxi *quæ*, ex cunctis MSS. præter 3. Jun. Tax. Pen. & edit. in quibus eſt, *quia.*

Lin. 8. *Vel,*] Repoſui ex omnibus MSS. & veteribus editis Rom. Torneſ, ac Soubron. Cæteri vulgati habent, *Sed.*

Lin. 13. *Sed ſcientiam, &c.*] Removet Herilli dogma per cauſſam finalem. Nam ſi ad ſtudium aliquod honeſtum applicamus animum, vel opum, vel honoris acquirendi cauſâ, illi incumbimus. Acquiſitâ jam per induſtriam illius rei ſcientiâ, non ampliùs finalis, ſed effectrix illius rei cauſſa erit, quam inſtituimus. *Betuleius.*

Lin. 23. *Tantus.*] Carmen eſt Virgilii ex libro 3. Georgic. v. 112. ac ſequens legitur v. 102. ubi poëta equorum generoſorum naturas deſcribit; quâ de re extat etiam Xenophontis libellus.

Ibidem. *Tanta eſt.*] In MSS. 1. Reg. veterrimo & 1. Clarom. deſideratur *eſt*; in Regio-Put. & 7. aliis ſcriptis legitur *Tanta eſt.*

Lin. 28. *Definitionis.*] Reſtitui ex antiquiſſimis MSS. 2. Reg. 2. Bonon. 16. aliis & 8. editis, accedentibus 8. ſcriptis in quibus eſt *diffinitionis*; in MS. Torneſiano & 9. impreſſis eſt *diſputationis.* At rectè emendatum eſt *definitionis*; nam ut rectè monet Thomaſ. non agitur eo loci de diſputatione, ſed definitione, vel potiùs ſententiâ eorum, qui putabant ſummum bonum eſſe ſcientiam.

Ibidem. *Scientia nuda.*] 1. Colb. & 1. Brun. *nudè.*

Digitized by Google

Beati omnes videri, qui artem aliquam ſcierint, imò verò qui & res malas ſcierint; ut tam beatus ſit, qui venena didicerit temperare, quàm qui mederi. Quæro igitur, ad quam rem ſcientia referenda ſit? Si ad cauſas rerum naturalium, quæ beatitudo erit mihi propoſita, ſi ſciero undè Nilus oriatur, vel quidquid de cœlo Phyſici delirant? Quid, quòd earum rerum non eſt ſcientia, ſed opinatio, quæ pro ingeniis varia eſt. Reſtat ut ſcientia bonorum ac malorum ſummum bonum ſit. Cur ergò ſcientiam maluit, quàm ipſam ſapientiam ſummum bonum dicere, cùm ſit utriuſque ſignificatio & vis eadem? Nemo tamen uſque adhuc ſummum bonum dixit eſſe ſapientiam, quod meliùs dici potuit. Nam ſcientia parùm eſt ad bonum ſuſcipiendum, malumque fugiendum niſi accedat & virtus. Multi enim philoſophorum, cùm de bonis, maliſque differerent, aliter tamen, quàm loquebantur, naturâ cogente, vixerunt, quia virtute caruerunt. Virtus autem cum ſcientiâ conjuncta eſt ſapientia.

Supereſt, ut eos etiam refellamus, qui virtutem ipſam ſummum bonum putaverunt, in quâ opinione etiam M. Tullius fuit; in quo multùm inconſiderati fuerunt. Non enim virtus ipſa eſt ſummum bonum, ſed effectrix & mater eſt ſummi boni; quoniam perveniri ad illud ſine virtute non poteſt. Utrumque intellectu eſt facile. Quæro enim, utrùmne ad præclarum illud bonum facilè perveniri putent, an cum difficultate ac labore? Expediant acumen ſuum, erroremque defendant. Si facilè ad illud, ac ſine labore perveniri poteſt, ſummum bonum non eſt. Quid enim nos cruciemus, quid conficiamus, enitendo diebus & noctibus? quandoquidem tam in promptu id, quod quærimus jacet, ut illud quilibet ſine ullâ contentione animi comprehendat. Sed ſi commune quoque ac mediocre quodlibet bonum non niſi labore aſſequimur quoniam bonorum natura in arduo poſita eſt, malorum in præcipiti, ſummo igitur labore ſummum bonum aſſequi neceſſe eſt. Quod ſi veriſſimum eſt, ergò alterâ virtute opus eſt, ut perveniamus ad eam virtutem, quæ dicitur ſummum bonum; quod eſt incongruens, & abſurdum, ut virtus per ſeipſam perveniat ad ſeipſam. Si non poteſt ad ullum bonum niſi per laborem perveniri, apparet virtutem eſſe, per quam perveniatur; quoniam in ſuſcipiendis perferendiſque laboribus, vis officiumque virtutis eſt.

Lin. 1. *Beati omnes.*] Sic reſtitui ex antiquiſſimis MSS. 1. Reg. Cauc. & 1. Bonon. 3. al. Reg. Betul. Ultr. aliiſque multis & editis Torneſ. ac Soubron. meliùs quàm *beatiores cæterorum*: hîc enim (ut rectè ait Thomaſius) Autor noſter non loquitur de majori beatitudine; ſed ſimpliciter docet neceſſariò ſequi ex illius ſententiâ, qui ſcientiam ſummum bonum putabat, ut omnes qui aliquam artem licèt turpem ſciverint, beati ſint appellati.

Lin. 6. *Opinatio.*] Sic repoſui ex omnibus penè MSS. & edit. Rom. 1470. Sic & alibi paſſim Lactantius: MSS. 2. rec. & 12. edit. habent *opinio.*

Lin. 16. *Qui virtutem ipſam.*] Addidi *ipſam* ex MSS. & editis tribus. Cæteris vulgatis deeſt, delendumque putat Heumannus.

Lin. 17. *M. Tullius.*] Quam vide Cic. 7. Tuſcul. & 4. & 5. de Finib. ac 1. de Legib.

Lin. 26. *Comprehendat.*] Aptiùs ex MSS. & editis, quàm *deprehendat* in vulgatis. Quia comprehendere magis refertur ad intelligentiam, de quâ hîc tractatur.

Digitized by Google

Ergò ſummum bonum non poteſt eſſe id, per quod neceſſe eſt ad aliud perveniri. Sed illi, cùm ignorarent quid efficeret virtus, aut quò tenderet, honeſtius autem nihil reperirent, ſubſtiterunt in ipſius virtutis nomine, quam nullo propoſito emolumento, appetendam eſſe dixerunt, & bonum ſibi conſtituerunt, quod bono indigeret. Ariſtoteles ab iis non longè receſſit, qui virtutem cum honeſtate ſummum bonum putavit: quaſi poſſit ulla eſſe virtus inhoneſta, ac non, ſi quid habuerit turpitudinis, virtus eſſe deſinat. Sed vidit fieri poſſe, ut de virtute pravo judicio malè ſentiatur; & ideò exiſtimationi hominum ſerviendum putavit, quod qui facit, à recto, bonoque diſcedit, quia non eſt in noſtrâ poteſtate, ut virtus pro ſuis meritis honeſtetur. Nam quid eſt honeſtas, niſi honor perpetuus ad aliquem ſecundo populi rumore delatus? Quid ergò fiet, ſi errore ac pravitate hominum, mala exiſtimatio ſubſequatur? abjiciemuſne virtutem, quia flagitioſa & turpis ab inſipientibus judicetur? Quæ quoniam invidiâ premi, ac vexari poteſt, ut ſit ipſa proprium ac perpetuum bonum, nullo extrinſecùs adjumento indigere debet, quin ſuis per ſe viribus nitatur, & conſtet. Itaque nec ullum ei ab homine bonum ſperandum eſt, nec ullum malum recuſandum.

Lin. 1. *Per quod neceſſe eſt ad aliud perveniri.*] Ità rectiùs legas ex omnibus MSS. & ſex editis codicibus, quàm *propter quod*, vitioſè in cæteris impreſſis. Lactantius enim loquitur de medio *per quod* pervenitur; & ſuprà dixerat, *per laborem, per virtutem, &c.* In ſcriptis quinque rec. eſt *ad illud*, pro *ad aliud* cæterorum. *Ex Iſæo.*

Lin. 5. *Indigeret.*] Sic plerique MSS. cum edit. Gymnic. Torneſ. & antiquâ Verſione Gallicâ, *& ſe ſont conſtituez en un bien qui en avoit beſoin d'un autre.* In nonnullis MSS. & pleriſque impreſſis eſt *indigerent.*

Ibidem. *Ariſtoteles.*] Peripatetici, inquit Theodoretus, laudant virtutem, reipsâ voluptati ſtudent.

Lin. 16. *Ipſa.*] Scilicet virtus, de quâ ſuprà. Ità correxi ex quampluriṁis MSS. veterrimis & optimis & edit. Cellar. In cæteris vulgatis ac 10. MSS. rec. eſt *ipſum.*

CAPUT IX.

De Summo bono, & de cultu veri Dei; atque Anaxagoræ refutatio.

VENIO nunc ad veræ ſapientiæ ſummum bonum, cujus natura hoc modo determinanda eſt: Primùm, ut ſolius hominis ſit, nec cadat in ullum aliud animal: Deindè, ut ſolius animi, nec communicari poſſit cum corpore: Poſtremò, ut non poſſit cuiquam ſine ſcientiâ & virtute contingere. Quæ circumſcriptio illas omnes ſententias excludit, ac ſolvit; eorum enim quæ dixerunt, nihil tale eſt. Dicam nunc,

Lin. 3. *Ut ſolius animi.*] Expunxi *ſit*, quod perperam additum in 4. MSS. & 9. editis, à cæteris abeſt, quippe quod mox præceſſit.

Lin. 5. *Contingere.*] Docet S. Auguſtin. lib. 19. de Civit. Dei, cap. 4. quot ſint differentiæ inter Chriſtianorum & Gentilium de ſummo bono dogmata.

Lin. 6. *Quæ dixerunt.*] Ità legendum ex 8. antiquioribus & melioribus vulgatis, ac omnibus MSS. præter 2. Colb. rec. & 7. edit. in quibus

Digitized by Google

nunc, quid ſit: ut doceam (quod inſtitui) philoſophos omnes cæcos atque inſipientes fuiſſe, qui, quod eſſet homini ſummum bonum conſtitutum, nec videre, nec intelligere, nec ſuſpicari aliquandò potuerunt. Anaxagoras, cùm ab eo quæreretur, cujus rei causâ natus eſſet, reſpondit, Cœli ac Solis videndi. Hanc vocem admirantur omnes, ac philoſopho dignam judicant. At ego hunc puto non invenientem quid reſponderet, effudiſſe hoc paſſim, ne taceret. Quod quidem ſecum, ſi ſapiens fuiſſet, commentatum & meditatum habere debuit: quia ſi quis rationem ſui neſciat, nec homo ſit quidem. Sed putemus non ex tempore dictum illud effuſum. Videamus, in tribus verbis quot & quanta peccaverit. Primum, quòd omne hominis officium in ſolis oculis poſuit, nihil ad mentem referens, ſed ad corpus omnia. Quid ſi cæcus fuerit, officiumne hominis amittet, quod fieri ſine occaſu animæ non poteſt? Quid cæteræ corporis partes? num carebunt ſuis quæque muneribus? Quid, quòd plus eſt in auribus, quàm in oculis ſitum; quoniam & doctrina, & ſapientia percipi auribus ſolis poteſt, oculis ſolis non poteſt. Cœli ac Solis videndi causâ natus es? Quis te in hoc ſpectaculum induxit? aut quid cœlo rerumque naturæ viſio tua confert? Nimirùm, ut hoc immenſum & admirabile opus laudes. Confitere ergò rerum omnium eſſe conſtitutorem Deum, qui te in hunc mundum, quaſi teſtem laudatoremque tanti ſui operis induxit. Magnum eſſe credis, videre Cœlum ac Solem: cur ergò gratias non agis ei, qui hujus beneficii autor eſt? cur non ipſius virtutem, providentiam, poteſtatem metiris animo, cujus opera miraris? Etenim neceſſe eſt, ut multò mirabilior ſit, qui mirabi-

quibus eſt *qui*, mendosè. Is enim Lactantii ſenſus eſt, ut dicat nullum eorum, quæ ipſi Philoſophi dixerunt eſſe ſummum bonum, tale quid eſſe. Itâ *Thomaſius.*

Lin. 2. *Eſſet homini.*] Repoſui ex MSS. præter unum rec. qui cum editis habet *eſt.* In 1. vet. Reg. *hominis;* in al. rec. *hominum.*

Lin. 4. *Anaxagoras.*] Hæc verba vide apud Laërt. in Anaxagorâ.

Lin. 8. *Commentatum & meditatum.*] Hæc duo verba paſſivè ponit Lactantius noſter, ut & Cicero epiſt. ad diverſos XVI. 26. & 1. de Legib. & Philip. 2. cap. 34. & de Officiis 1. Habes etiam *meditata oratio* apud Tacit. XIV. 55. 1. Hiſt. I. 68. 9. *Ex Walchio.*

Lin. 9. *Nec homo ſit quidem.*] *Nec* repoſui ex vetuſtiſſimis MSS. 2. Reg. 1. Colbert. aliiſque. In pleriſque eſt *ne;* in quibuſdam *non.*

Lin. 12. *Quid ſi cæcus fuerit, officiumne hominis amittet?*] Itâ reſtitui ex omnibus MSS. codicibus, niſi quòd in 2. Colb. eſt *amitteret.* In vulgatis erat, *fuiſſet . . . amitteret.*

Lin. 14. *Num carebunt ſuis quæque muneribus?*] Sic lego cum MSS. vetuſtiſſimis 7. Reg. 2. Bonon. Cauc. 2. Colbert. & 4. aliis, niſi quòd in 1. Reg. eſt *quæcumque;* in alio Reg. *quoque;* in 1. Bonon. *nominibus;* in 2. al. Reg. 4. Colbert. Em. & Brun. *carebunt-ne ſuis quæque muneribus?* in Ultr. & in vulgatis decem, *anne carebunt ſuis quoque muneribus?*

Lin. 17. *In hoc ſpectaculum induxit.*] Id eſt, in hunc mundum. *Spectaculum* enim hîc ſumitur pro loco ex quo ſpectatur, ut ex ſequentibus patet: *Qui te in hunc mundum, quaſi teſtem laudatoremque tanti ſui operis induxit.*

Lin. 21. *Magnum eſſe credis, &c.*] Sic Naſo Metamorph. lib. 1.

Pronaque cùm ſpectent animalia cætera terram,
Os homini ſublime dedit, cœlumque videre
Juſſit, & erectos ad ſidera tollere vultus.

Lin. 24. *Qui mirabilia perfecit.*] Itâ vetuſtiores & meliores MSS. ac decem editi. At MSS. 12. rec. & excuſi tres habent, *qui mirabilia fecit;* ſic habent editi 1476. & 1497. Elegantiùs legeretur, *qui tam mirabilia fecit,*

Digitized by Google

lia perfecit. Si te quiſpiam vocaſſet ad cœnam, in eâque optimè acceptus eſſes, num ſanus viderere, ſi pluris faceres ipſam voluptatem, quàm voluptatis autorem? Adeò philoſophi ad corpus omnia referunt, nihil prorsùs ad mentem; nec vident ampliùs, quàm quod ſub oculos venit. Atqui remotis omnibus officiis corporis, in ſolâ mente ponenda eſt hominis ratio. Non ergò ideò naſcimur, ut ea, quæ ſunt facta, videamus, ſed ut ipſum factorem rerum omnium contemplemur, id eſt, mente cernamus. Quare ſi quis hominem, qui verè ſapiat, interroget, cujus rei gratiâ natus ſit, reſpondebit intrepidus ac paratus, colendi ſe Dei gratiâ natum, qui nos ideò generavit, ut ei ſerviamus. Servire autem Deo, nihil aliud eſt, quàm bonis operibus tueri & conſervare juſtitiam. Sed ille, ut homo divinarum rerum imperitus, rem maximam redegit ad minimum, duo ſola deligendo, quæ ſibi diceret intuenda. Quòd ſi natum ſe eſſe dixiſſet, ut mundum intueretur, quanquam omnia comprehenderet, ac majori uteretur ſono, tamen non impleſſet hominis officium: quia quantò pluris eſt anima, quàm corpus, tantò pluris eſt Deus, quàm mundus, quia mundum Deus fecit, & regit. Non ergò mundus oculis, quia utrumque eſt corpus, ſed Deus animo contemplandus eſt: quia Deus, ut eſt ipſe immortalis, ſic animum voluit eſſe ſempiternum. Dei autem contemplatio eſt, venerari & colere communem parentem generis humani. Quod ſi à philoſophis abfuit, projectique in terram fuerunt divina ignorando, exiſtimandus eſt Anaxagoras, ad quæ videnda natum ſe eſſe dixit, nec Cœlum vidiſſe, nec Solem. Expedita eſt igitur hominis ratio, ſi ſapiat: cujus propria eſt humanitas. Nam ipſa humanitas quid eſt, niſi juſtitia? quid eſt juſtitia, niſi pietas? pietas autem nihil aliud eſt, quàm Dei parentis agnitio.

Lin. 2. *Num ſanus viderere..?*] Sic reſtitui ex omnibus propè MSS. & editis Rom. 1470. Torn. ac Soubron, accedentibus aliis 3. ſcriptis rec. in quibus eſt, *num ſanus videre?* duobus aliis Reg. rec. *numquid ſanus videre*; in editis 4. rec. *non ſanus viderere*; in 8. aliis, *non inſanus viderere*.

Lin. 8. *Qui verè ſapiat.*] Ità reſtitui ex MSS. & edit. Betul. Vulgatis ferè cunctis eſt *ſapit*. Ed. Torneſ. & Walch. *ſapiet*.

Lin. 13. *Deligendo.*] Sic reſtitui ex edit. Rom. 1470. & 10. Manuſcriptis, accedentibus aliis decem, in quibus eſt *diligendo*; in ſex & in edit. Betul. *eligendo*; in 2. rec. *diligenda*; in 12. excuſis *deligens*; in 1. Bonon. antiq. *adfigendo*; in 1. Reg. rec. *figendo*; in 1. al. Reg. *fingendo*. Vide infrà circa finem capitis X. *in religione deligendâ*, in omnibus MSS. & editis.

Lin. 16. *Quia quantò pluris eſt anima.*] Sano ſenſu accipienda eſt hæc ſententia, ne ulla Dei cum mundo proportio inducatur, quæ nulla eſſe poteſt infiniti cum finito. *Rivetus.*

Lin. 18. *Utrumque.*] Scilicet, mundus & oculus.

Ibidem. *Deus animo contemplandus eſt.*] Ità reſtitui ex edit. Gymnic. Betul. Torneſ. ac Soubron. & ex cunctis penè MSS. In cæteris vulgatis, ſicut in 1. Colb. rec. eſt *anima*: ſed & *animum* infrà legimus in omnibus tum MSS. tum editis.

Lin. 22. *Anaxagoras, ad quæ videnda.*] Secutus ſum Manuſcriptos 1. Reg. Emmanuel. ac 2. Brun. & edit. Torn. Soubron. & Walch. In 2. Clarom. 7. Reg. & editis 4. eſt, *ad ea quæ videnda*, malè. Gymnic. *Anaxagoras ea ad quæ videnda*; in editionibus Thyſii & Gallæi, *ad ea ad quæ videnda*.

Lin. 26. *Pietas.*] Hoc vide in Pimandro c. 9.

Digitized by Google

CAPUT X.

Proprium hominis eſt Deum cognoſcere & colere.

SUMMUM igitur hominis bonum in ſolâ religione eſt; nam cætera, etiam quæ putantur eſſe homini propria, in cæteris quoque animalibus reperiuntur. Cùm enim ſuas voces propriis inter ſe notis diſcernunt atque dinoſcunt, colloqui videntur; ridendi quoque ratio apparet in his aliqua, cùm demulſis auribus, contractoque rictu, & oculis in laſciviam reſolutis, aut homini alludunt, aut ſuis quiſque conjugibus ac fœtibus propriis. Nonne aliquid amori mutuo & indulgentiæ ſimile impartiunt? Jam illa quæ ſibi proſpiciunt in futurum, & cibos reponunt, habent utique providentiam. Rationis quoque ſigna in multis deprehenduntur. Nam quandò utilia ſibi appetunt, mala cavent, pericula vitant, latibula ſibi parant in plures exitus diſpatentia, profectò aliquid intelligunt. Poteſt aliquis negare illis ineſſe rationem, cùm hominem ipſum ſæpè deludant? Nam quibus generandi mellis officium eſt, cùm aſſignatas incolunt ſedes, caſtra muniunt, domicilia inenarrabili arte componunt, regi ſuo ſerviunt; neſcio an non in his perfecta ſit prudentia. Incertum eſt igitur, utrùmne illa, quæ homini tribuuntur, communia ſint cum aliis viventibus: religionis certè ſunt expertia. Equidem ſic arbitror, univerſis animalibus datam eſſe rationem, ſed mutis tantummodò ad vitam tuendam, homini etiam ad propagandam. Et quia in homine ipſa ratio perfecta eſt, ſapientia nominatur: quæ in hoc eximium facit hominem, quòd ſoli datum eſt intelligere divina. Quâ de re Ciceronis vera eſt ſententia. » Ex tot, inquit, generibus nullum eſt » animal præter hominem, quod habeat notitiam aliquam Dei; ipſiſque in

Lin. 1. *In ſolâ religione eſt.*] Lege Euſebium libro undecimo de Præparat. Evangelicâ, cap. 2. Sed Lactantius ita eſt intelligendus, ut Religio ſit ratio & modus, quibus pervenitur ad ſummum bonum, quod eſt æterna optimi atque maximi Dei fruitio.

Lin. 4. *Ridendi quoque.*] Sic repoſui ex MSS. & editis Torn. Soubron. & Walch. Cæteri vulgati habent, *ridendique.*

Lin. 8. *Reponunt.*] Scilicet formicæ, de quibus dicit ſcriptura: *vade, piger, ad formicam.*

Ibidem. *Providentiam.*] Sic rectè legit Heumannus ex antiquis multis edit. De providentia & inſtinctu belluarum legas ſi placet libros à variis editos, ſcilicet à Pardiæo Societ. Jeſu, & anonymos tum Lugduni, tum Amſtelodami, tum etiam Pariſiis editos.

Lin. 10. *Diſpatentia.*] Hoc verbum, licèt inuſitatum, reſtitui ex veteribus editis tribus Romanis ac Venet. & 24. Manuſcriptis, accedentibus aliis tribus, in quibus eſt *diſputantia.* In 8. sec. ſcriptis & 12. editis eſt, *diſparentia.* At *diſpatentia* aptius eſt huic argumento. Hîc loquitur de Cuniculis, quorum latibula plures habent exitus.

Lin. 12. *Nam quibus generandi mellis, &c.*] In apum ingenio deſcribendo ingenii vires triverunt ingenioſiſſimi homines, Maro & Plinius; hic libro undecimo Naturalis hiſtoriæ, ille, Georgic. quarto; ut interim Ariſtotelem, Columellam, Palladium, & alios recentiores taceamus, qui & ipſi egregia de his memoriæ prodiderunt. *Gallæus.*

Lin. 14. *An non in his perfecta ſit prudentia.*] Sic lego, approbante doctiſſimo Francio ex 2. Reg. optimæ notæ, & 1. Clarom. in quo fuit *non*, à primâ manu, poſteà eraſum.

Lin. 17. *Rationem.*] Imperfectam ſcilicet.

Lin. 18. *Homini etiam ad propagandam.*] Ex MSS. quampluribus & edit. Torneſ. Soubron. Cellar. Walch. repoſui *etiam*; quod concinnius eſt, quàm *autem* vulgatorum & 4. ſcriptorum. Non enim negatur homini vitam eſſe tuendam, ſed aliud adjungitur. *Cellar.*

„ hominibus nulla gens eſt, neque tam immanſueta, neque tam fera, quæ „ non, etiamſi ignoret qualem Deum haberi deceat, tamen habendum „ ſciat.“ Ex quo efficitur, ut is agnoſcat Deum, qui, undè ortus ſit, quaſi recordetur. Qui ergò philoſophi volunt animos omni metu liberare, tollunt etiam Religionem, & orbant hominem ſuo proprio ac ſingulari bono, quod eſt à rectè vivendo, atque ab omni humanitate disjunctum: quia Deus, ut cuncta viventia ſubjecit homini, ſic ipſum hominem ſibi. Nam quid eſt, cur iidem ipſi diſputent, eò dirigendam eſſe mentem, quò vultus erectus eſt? Si enim nobis in cœlum ſpectandum eſt, ad nihil aliud utique, quàm ob religionem. Si Religio tollitur, nulla nobis ratio cum cœlo eſt. Itaque aut eò eſt ſpectandum, aut in terram procumbendum. In terram procumbere ne, ſi velimus, quidem poſſumus, quorum ſtatus rectus eſt. In cœlum igitur ſpectandum eſt, quò natura corporis provocat. Quòd ſi conſtat eſſe faciendum, aut ideò eſt faciendum, ut Religioni ſerviamus, aut ideò, ut rationem rerum cœleſtium cognoſcamus. Sed rationem rerum cœleſtium cognoſcere nullo modo poſſumus: quia nihil ejuſmodi poteſt cogitando inveniri, ſicut ſuprà docui. Religioni ergò ſerviendum eſt, quam qui non ſuſcipit, ipſe ſe proſternit in terram, & vitam pecudum ſecutus, humanitate ſe abdicat. Sapientiores ergò imperiti, qui etiam ſi errant in religione deligendâ, tamen naturæ ſuæ conditioniſque meminerunt.

Lin. 1. *Nulla gens, eſt neque tam immanſueta, neque tam fera.*] Sic habent omnes ferè excuſi, & multi MSS. & Cicero ipſe, tum 1. de Leg. undè hæc ſententia deprompta eſt, tum 1. Tuſcul. undè hæc altera conſimilis: *Quòd nulla*, inquit, *gens tam fera*, *nemo omnium tam ſit immanis*, *cujus mentem non imbuerit deorum opinio.* Uterque tamen codex Bonon. Tax. Em. 10. Reg. Brun. & (his adde etiam Ultr.) tres Vatic. habent, *neque tam manſueta*, *&c.* Quæ lectio magis placet *Thomaſio.* Ego ab ipſius Cicer. lectione diſcedere nolui. *Iſæus.*

Ibidem. *Nulla gens eſt.*] Picus Mirandulanus, ſui ſeculi decus, 1. cap. de Providentiâ Dei, non modò ex Theologis quoſdam hoc aſſeruiſſe teſtatur, ut putà Damaſcenum, Auguſtinum, & Thomam Aquinatem: ſed etiam ex denſiſſimis tenebris id vidiſſe Epicurum, ex crepuſculo quodam Platonicum Jamblychum. Damaſceni locus eſt capite tertio libri de Ineffabili divinitate: „ Quòd (inquit) profectò ſit „ Deus, iis qui ſacras admittunt ſcripturas, „ haud quaquam in controverſiam venit; neque „ plurimis quidem Græcorum. Nam cognitio „ quòd Deus ſit, nobis naturâ inſita eſt, atque „ ingenita.“ Auguſtinus lib. 1. contra Creſconium Grammaticum, cap. 29. ex ignoti Dei arâ quæ Athenis fuit, id oſtendit. Jamblychus de Myſteriis, ſtatim ab initio, interprete Marſilio ſic ſcribit: „ Antè omnem rationis uſum, „ ineſt naturaliter inſita deorum notio; imò „ tactus quidam divinitatis melior, quàm notitia, ex quo incitatur naturalis appetitus boni, „ & ratiocinatio atque judicium, &c.“ Quid quòd Cicero alio loco ait, nullam gentem eſſe tam efferam aut barbaram, quæ non ſit imbuta aliquâ opinione deorum? Auguſtinus Steuchus in ſuâ Perenni Philoſophiâ hoc unum agit, ut oſtendat Gentiles quàm proximè acceſſiſſe ad veram religionem. *Betuleius.* Vide Huetii Concordiam rationis & fidei.

Lin. 7. *Sibi.*] Scilicet, Deo.

Lin. 8. *Iidem ipſi.*] Ità paſſim Lactantius, 1. lib. 5. cap. 2. lib. 6. cap. 10. & cap. 12.

Lin. 12. *Ne, ſi velimus, quidem poſſumus.*] Hæc eſt lectio vetuſtiorum & meliorum codicum MSS. Bonon. Reg. Put. 2. al. Reg. Lipſ. Goth. In antiquiſſimo Reg. eſt *nec.* Hæc vocula abeſt ab octo MSS. rec. Duo alii MSS. recentiores & quinque impreſſi habent, *niſi.* Sed *ne, ſi velimus*, legendum eſſe exiſtimant Jo. Cauci, & Thomaſius, quibus etiam adſtipulor; hoc enim probare intendit Autor noſter, nos non poſſe, etiamſi vellemus, pecudum more in terram procumbere.

Lin. 19. *Se abdicat.*] Abdicare ſe magiſtratu frequens eſt apud Livium & Ciceronem.

Digitized by Google

CAPUT XI.

De Religione, Sapientiâ, ac ſummo bono.

CONSTAT igitur totius humani generis conſenſu, Religionem ſuſcipi oportere: ſed quomodò in eâ erretur, explicandum eſt. Naturam hominis hanc Deus eſſe voluit, ut duarum rerum cupidus & appetens eſſet, Religionis, & ſapientiæ. Sed homines ideò falluntur, quòd aut Religionem ſuſcipiunt, omiſsâ ſapientiâ, aut ſapientiæ ſoli ſtudent, omiſsâ Religione, cùm alterum ſine altero eſſe non poſſit verum. Cadunt ergò ad multiplices Religiones, ſed ideò falſas, quia ſapientiam reliquerunt, quæ illos docere poterat, deos multos eſſe non poſſe: aut ſtudent ſapientiæ, ſed ideò falſæ, quia Religionem ſummi Dei omiſerunt, qui eos ad veri ſcientiam potuit erudire. Sic homines, qui alterutrum ſuſcipiunt, viam deviam, maximiſque erroribus plenam ſequuntur, quoniam in his duobus inſeparabiliter connexis, & officium hominis, & veritas omnis incluſa eſt. Miror itaque nullum omninò philoſophorum extitiſſe, qui ſedem, ac domicilium ſummi boni reperiret. Potuerunt enim ſic quærere. Quodcumque eſt ſummum bonum, neceſſe eſt omnibus eſſe propoſitum. Voluptas eſt, quæ appetitur à cunctis: ſed hæc & communis eſt cum belluis, & honeſti vim non habet, & ſatietatem affert, & nimia nocet, & proceſſu minuitur ætatis, & multis non contingit; nam qui opibus carent, quorum major eſt numerus, etiam voluptate careant neceſſe eſt. Non eſt igitur ſummum bonum, ſed ne bonum quidem voluptas. Quid divitiæ? Multò magis. Nam & paucioribus, & plerumque caſu, & inertibus ſæpè, & nonnunquam ſcelere contingunt, & optantur ab iis, qui eas jam tenent. Quid regnum

Lin. 2. *Naturam hominis, &c.*] Utrumque Cicero in 1. de Legibus probat. Quòd verò Religio à ſapientiâ divelli nequeat, poteſt philoſophicis demonſtrari rationibus. Nam Cicero in lib. Offic. ſapientiam cum juſtitiâ (ſicut virtutes inter ſe omnes) inſolubili vinculo copulat. Juſtitiæ verò forma vel pars eſt Religio. Sed Hebræorum Sapiens fundamentum ſapientiæ ponit Religionem, quum ait: Initium ſapientiæ timor Domini. *Betuleius.*

Lin. 11. *Viam deviam.*] Ità MSS. 4. Reg. & Cant. & editi vet. quam lectionem confirmant quæ de erroribus adduntur. Sic etiam ait Cicero *devium iter.*

Lin. 17. *Cum belluis, &c.*] Hîc afferam verba Auli Gellii etiamſi Gentilis l. 19. noct. Attic. cap. 2. *Quinque*, inquit, *ſunt hominum ſenſus, per quos voluptas animo aut corpori quæri videtur: guſtus, tactus, odoratus, viſus, auditus. Ex his omnibus quæ immodicè voluptas capitur, ea turpis atque improba exiſtimatur. Sed enim quæ nimia ex guſtu atque tactu eſt, ea voluptas, ſicuti ſapientes viri cenſuerunt, omnium rerum fœdiſſima eſt.*

Lin. 18. *Proceſſu ætatis.*] Quæſtio eſt apud Ciceronem in Catone majore, utrùm Senectus voluptate careat.

Lin. 21. *Multò magis.*] Ità MSS. & impreſſi. Mallem, *multò minùs.*

Lin. 23. *Et optantur.*] Rectè ſenſit Iſæus, non addendam hîc negationem, ut in Bonon. 1. Colbert. & Brun. MSS. reperitur; probat enim divitias non eſſe ſummum bonum, ſiquidem illi qui illas poſſident, plures appetunt & optant: ſummum verò bonum talis debet eſſe naturæ, ut deſiderium expleat. MSS. 9. Reg. 5. Colbert. 2. Clarom. Jun. carent hâc negatione: Jo. Cauci etiam delendam cenſet; abeſt quoque ab impreſſis tredecim. *Ex Gall.*

Digitized by Google

ipſum? Ne id quidem. Non enim cuncti homines regnare poſſunt; & neceſſe eſt univerſos ſummi boni capaces eſſe.

Quæramus igitur aliquid, quod propoſitum ſit omnibus. Num virtus? Negari non poteſt, quin & bonum ſit, & omnium certè bonum. Sed ſi beata eſſe non poteſt, quia vis & natura ejus in malorum perſerentiâ poſita eſt, non eſt profectò ſummum bonum. Quæramus aliud. At nihil virtute pulchrius, nihil ſapiente dignius inveniri poteſt. Si enim vitia ob turpitudinem fugienda ſunt, virtus igitur appetenda eſt ob decorem. Quid ergò? Poteſt ne fieri, ut quod bonum, quod honeſtum eſſe conſtat, mercede ac præmio careat, ſitque tam ſterile, ut nihil ex ſe commodi pariat? Labor ille magnus, & difficultas, & eluctatio adversùs mala, quibus hæc vita plena eſt, aliquid magni boni pariat neceſſe eſt. Id verò quid eſſe dicemus? num voluptatem? at nihil turpe ex honeſto naſci poteſt. Num divitias? num poteſtates? At ea quidem fragilia ſunt, & caduca. Num gloriam? num honorem? num memoriam nominis? At hæc omnia non ſunt in ipſâ virtute, ſed in aliorum exiſtimatione atque arbitrio poſita. Nam ſæpè virtus & inviſa eſt, & malo afficitur. Debet autem id bonum, quod ex eâ naſcitur, ita cohærere, ut divelli atque abſtrahi nequeat; nec aliter ſummum bonum videri poteſt, quàm ſi & proprium ſit virtutis, & tale, ut neque adjici quidquam, nec detrahi poſſit. Quid, quòd in his omnibus contemnendis virtutis officia conſiſtunt. Nam voluptates, opes, potentias, honores, eaque omnia, quæ pro bonis habentur, non concupiſcere, non appetere, non amare, quod cæteri faciunt victi cupiditate, id eſt profectò virtutis. Aliud ergò ſublimius atque præclarius efficit; nec fruſtrà his præſentibus bonis reluctatur, niſi quòd majora, & veriora deſiderat: non deſperemus inveniri poſſe, modò verſet ſe cogitatio in omnia. Neque enim levia, aut ludicra petuntur præmia.

Lin. 4. *Sed ſi beata.*] Abeſt *ſi* à MS. Em. In rec. 3. Colbert. & 1. Clarom. eſt, *Sed ſi bona.*

Lin. 7. *Nihil ſapiente dignius.*] Ità duo MSS. Reg. veterrimi & Goth. In 1. Colb. eſt *ſapientia*, mendosè. In 16. MSS. totidemque editis eſt, *ſapientiâ dignius.*

Lin. 11. *Et eluctatio adversùs mala.*] MSS. rec. 2. Reg. & 1. Colbert. *& luctatio*; Em. *& obluctatio*, quod cum ſequentibus, *adversùs mala*, convenire magis videtur Cellario, quàm aliorum *eluctatio.*

Lin. 18. *Ex eâ.*] Scilicet virtute. Sic emendo ex MSS. & editis Rom. 1468. Gymnic. Cellar. In 11. vulgatis eſt *ex eo*, mendosè.

Lin. 19. *Abſtrahi.*] Ità repoſui ex edit. Rom. 1470. Torneſ. Soubron. & ex omnibus MSS. præter 4. rec. & edit. 11. in quibus eſt, *diſtrahi.*

Lin. 20. *Quàm ſi & proprium ſit virtutis.*] Ex MSS. ac veteribus excuſis eſt; & elegantius, quàm *& ſi* duorum MSS. rec. & quorumdam editorum.

Lin. 23. *Eaque omnia.*] Ex MSS. & editis Rom. 1470. Torn. & Soubron. reſtitui. In cæteris vulgatis eſt, *atque omnia.*

Lin. 24. *Id eſt profectò virtutis.*] Sic repoſui ex vet. edit. Rom. & omnibus MSS. præter 3. Colb. in quibus, ſicut in 15. vulgatis, legitur *id eſt profectò virtutis*; in ed. Torneſ. & Soubron, *id eſt perfecta virtutis. Profectò virtus*, etiam legit Heumannus ex editis 1472. 1476. 1478. & 1497. ac etiam ex uno è MSS. Thomaſianis.

Digitized by Google

CAPUT XII.

De duplici pugnâ corporis & animæ; atque de appetendâ virtute propter vitam æternam.

SED quæritur quid ſit, propter quod naſcimur; quid efficiat virtus, poſſumus ſic inveſtigare. Duo ſunt, ex quibus homo conſtat, animus, & corpus. Multa ſunt propria animi, multa propria corporis, multa utrique communia, ſicut eſt ipſa virtus: quæ quoties ad corpus refertur, diſcernendi gratiâ fortitudo nominatur. Quoniam igitur utrique ſubjacet fortitudo, utrique propoſita dimicatio eſt, & utrique ex dimicatione victoria: corpus, quia ſolidum eſt & comprehenſibile, cum ſolidis & comprehenſibilibus confligat neceſſe eſt; animus autem, quia tenuis, & inviſibilis eſt, cum iis congreditur hoſtibus, qui videri tangique non poſſunt. Qui ſunt autem hoſtes animi, niſi cupiditates, vitia, peccata? quæ ſi vicerit virtus, ac fugaverit, immaculatus erit animus, ac purus. Undè ergò colligi poteſt, quid efficiat animi fortitudo? Nimirùm ex conjuncto, & pari, hoc eſt ex corporis fortitudine, quod cùm in aliquam congreſſionem certamenque venerit, quid aliud ex victoriâ, quàm vitam petit? Sive enim cum homine, ſive cum belliâ dimices, pro ſalute certatur. Ergò ut corpus vincendo id aſſequitur, ut non intereat: ſic etiam animus, ut permaneat; & ſicut corpus ab hoſtibus ſuis victum, morte multatur: ita ſuperatus à vitiis animus moriatur neceſſe eſt. Quid ergò intererit inter animi corporiſque dimicationem, niſi quòd corpus temporalem vitam expetit, animus ſempiternam? Si ergò virtus per ſeipſam beata non eſt, quoniam in perferendis (ut dixi) malis tota vis ejus eſt; ſi omnia, quæ pro bonis concupiſcuntur, negligit; ſi ſummus ejus gradus ad mortem patet, quandoquidem vitam, quæ optatur à cæteris, ſæpe reſpuit, mortemque, quàm cæteri timent, fortiter ſuſcipit; ſi neceſſe eſt ut aliquid ex ſe magni boni pariat, quia ſuſtentati & ſuperati uſque ad mortem labores ſine præmio eſſe non poſſunt; ſi nullum præmium, quod eâ dignum ſit, in terrâ reperitur, quandoquidem cuncta, quæ fragilia ſunt & caduca,

Lin. 2. *Duo ſunt.*] Juxta B. Paulum tribus homo partibus conſtat; corpore, animâ, & ſpiritu. Sed animalis homo non percipit ea quæ ſunt Dei. Conſtituamus igitur in ſpirituali homine ſinceram Religionem, quâ homines perfectiores (quam Cicero ſomniavit) rationem habentes, multis gradibus à communi illâ pſychicorum, plurimis à belluinâ naturâ diſtant. Porrò videri, Lactantium idem credidiſſe animum, quod in ſacris litteris tertia pars eſt ſpiritus; nempè apud quem ſpiritus nomen rariſſimum eſt. Quid autem animus & anima differant, docet idem Lactantius de Opificio Dei capite 18. *Betuleius.*

Lin. 4. *Ipſa virtus.*] Genus probat ex ſpecie. Robur enim corporis, animi fortitudo eſſe aliàs obſervatur. Vide Eraſmum in Enchiridio Militis Chriſtiani.

Lin. 25. *Ut aliquid.*] Ex MSS. & 4. excuſis repoſui voculam *ut*, quæ cæteris vulgatis deeſt.

Lin. 26. *Suſtentati.*] Reſtitui ex 9. editis & omnibus propè MSS. In ſex ſcriptis & 7. editis eſt *ſuſcepti.*

Digitized by Google

ſpernit : quid aliud reſtat, niſi ut cœleſte aliquid efficiat, quia terrena univerſa contemnit, & ad altiora nitatur, quia humilia deſpicit ? Id verò nihil aliud poteſt eſſe, quàm immortalitas.

Meritò ergò philoſophorum non obſcurus Euclides, qui fuit conditor Megaricorum diſciplinæ, diſſentiens à cæteris, id eſſe ſummum bonum dixit, quod ſimile ſit, & idem ſemper. Intellexit profectò, quæ ſit natura ſummi boni, licèt id non explicaverit quid ſit : id eſt autem immortalitas, nec aliud omninò quidquam; quia ſola nec imminui, nec augeri, nec immutari poteſt. Seneca quoque imprudens incidit, ut fateretur, nullum eſſe aliud virtutis præmium, quàm immortalitatem. Laudans enim virtutem in eo libro, quem de immaturâ morte conſcripſit : » Una, inquit, res eſt virtus, quæ nos immortalitate donare poſſit, » & pares diis facere. « Sed & Stoïci, quos ſecutus eſt, negant ſine virtute effici quemquam beatum poſſe. Ergò virtutis præmium beata vita eſt, ſi virtus (ut rectè dictum eſt) beatam vitam facit. Non eſt igitur (ut aiunt) propter ſeipſam virtus expetenda, ſed propter vitam beatam, quæ virtutem neceſſariò ſequitur. Quod argumentum docere eos potuit, quod eſſet ſummum bonum. Hæc autem vita præſens & corporalis beata eſſe non poteſt, quia malis eſt ſubjecta per corpus. Epicurus Deum beatum & incorruptum vocat, quia ſempiternus eſt. Beatitudo enim perfecta eſſe debet, ut nihil ſit, quod eam vexare, ac imminuere, aut immutare poſſit. Nec aliter quidquam exiſtimari beatum poteſt, niſi fuerit incorruptum. Incorruptum autem nihil eſt, niſi quod eſt immortale. Sola ergò immortalitas beata eſt, quia corrumpì ac diſſolvi non poteſt. Quòd ſi cadit in hominem virtus, quod negare nullus poteſt, cadit & Beatitudo.

Lin. 4. *Euclides.*] Is fuit Socratis diſcipulus.

Ibidem. *Conditor Megaricorum.*] Orditur jam novam diſputationem contra eos, qui imprudentes, & quaſi per nebulam ſummum bonum viderunt. Et eſt talis argumentatio, qualis Pauli adversùs Athenienſes, de arâ ignoti Dei. Videntur hæc ex quarto Academicarum quæſt. Ciceronis deſumpta eſſe. Locum hunc integrum referam ; » Et quàm non multùm » à Platone Megarici diſceſſerunt, quorum » fuit nobilis diſciplina, ut ſcriptum video, » princeps Xenophanes, deinde eum ſecuti » Parmenides & Zeno. Itaque ab his Eretriaci » philoſophici nominabantur. Poſt Euclides » Socratis diſcipulus Megaræus, à quo » iidem illi Megarici dicuntur, qui id bonum » ſolum eſſe dicebant, quod eſſet unum, » ſimile, & idem ſemper. Hi quoque multa à » Platone : à Menedemo autem, quòd is » Eretrias fuit, Eretriaci appellati. Quorum » omne bonum in mente poſitum, & mentis » acie, quâ verum cerneretur. « Ex quibus verbis patet, Lactantianam lectionem integram non eſſe. Nam ad deſcriptionem ſummi boni pertinebat etiam, ut unum eſſet. Galenus ad Stilponem Megaræum, Euclidis auditorem, diſciplinæ hujus originem refert in Hiſtoriâ philoſophicâ. Sed ratione ipsâ, deinde etiam autoritate Laërtii probabiliora ſunt quæ retulit Cicero. *Betuleius.*

Lin. 6. *Quod ſimile ſit.*] Simile, non [illegible] intelligendum eſt, ſed quod ſibi ſit ſimile. Suſtulit enim (ut Laërtius ſcribit) de comparatione diſputationem. *Betuleius.*

Lin. 9. *Seneca, &c.*] Nullus hodiè Senecæ liber ſub hoc extat titulo. Extat quidem de Vitâ beatâ ad Gallionem liber nobilis. Quin imò omnia Senecæ ſcripta hâc ſunt doctrinâ conſperſa : præſertim tamen epiſt. 86. quæ eſt lib. 12. *Betuleius.*

Lin. 13. *Negant, &c.*] De quo vide apud Cicer. 5. Tuſcul.

Lin. 18. *Quod.*] Pro *quodnam.*

Lin. 19. *Epicurus Deum beatum, &c.*] In epiſtolâ ad quemdam Menecæum, quæ extat in Epicuri vitâ apud Laërtium l. 10. Sic etiam veteres xv. ſeculi editiones.

beatitudo. Non poteſt enim fieri, ut ſit miſer, qui virtute eſt præditus. Si cadit beatitudo, ergò & immortalitas cadit in hominem, quæ beata eſt.

Summum igitur bonum ſola immortalitas invenitur, quæ nec aliud animal, nec corpus attingit, nec poteſt cuiquam ſine ſcientiæ virtute, id eſt, ſine Dei cognitione ac juſtitiâ provenire. Cujus appetitio quàm vera, quàm recta ſit, ipſa vitæ hujuſce cupiditas indicat: quæ licèt ſit temporalis, & labore pleniſſima, expetitur tamen ab omnibus, & optatur; hanc enim tam ſenes quàm pueri, tam reges quàm infimi, tam denique ſapientes quàm ſtulti cupiunt. Tanti eſt (ut Anaxagoræ viſum eſt) contemplatio cœli, ac lucis ipſius, ut quaſcumque miſerias libeat ſuſtinere. Cùm igitur laborioſa hæc, & brevis vita, non tantùm hominum, ſed etiam cæterorum animantium conſenſu, magnum bonum eſſe ducatur: manifeſtum eſt eamdem ſummum ac perfectum fieri bonum, ſi & fine careat, & omni malo. Denique nemo unquam extitiſſet, qui hanc ipſam brevem contemneret, aut ſubiret mortem, niſi ſpe vitæ longioris. Nam illi, qui pro ſalute civium voluntariæ ſe neci obtulerunt, ſicut Thebis Menœceus, Athenis Codrus, Romæ Curtius, & Mures duo,

Lin. 4. *Quæ.*] Putà, immortalitas. Rectè reſtituitur *quæ*, ex quampluribus & potioribus MSS. & editis. In 6. ſcriptis ac 9. excuſis eſt *quia*; in 1. Colb. *quod*.

Lin. 5. *Nec corpus attingit.*] Videtur Lactantius cum Platonicis facere, qui corpus tanquam animæ ergaſtulum habuerunt; quippe qui in ejuſdem felicitatis conſortium non admittat. Quæ ſententia pugnat contra iſtum fidei articulum, quo futuram credimus carnis reſurrectionem. Quo nomine ab Epiphanio Hæreſeos inſimulatur Hierax Ægyptius. Quin & multos in eodem errore antiquitùs verſatos fuiſſe, colligi poteſt ex Alphonſo de Caſtro lib. de Hæreſibus, cap. de Reſurrectione. *Spark.*

Lin. 6. *Provenire.*] Sic repoſui ex cunctis MSS. præter 5. rec. in quibus eſt *pervenire*; & 1. Betul. & Walch. edit. *obvenire*.

Lin. 17. *Pro ſalute.*] Editorum eſt vet. 2. Rom. Tomeſ. Soubron. Iſ. & omnium MSS. præter Cauc. in quo, ſicut & in editis decem, eſt, *propter ſalutem*.

Lin. 18. *Menœceus.*] Eteocles Polynicen fratrem parte regni excluſerat: hunc quum ſocer Adraſtus reſtituere vellet, accidit ut Tyreſias vates vaticinaretur, victoriam penès Thebanos futuram, ſi Menœceus Creontis filius ſacrificium Marti fieret. Patris autem exilium potiùs ſuadentis conſilium filius repudians, ſe pro ſalute patriæ interfecit. Eſt hæc hiſtoria tragica apud Euripidem in Phœniſſis, apud Statium in 10. Thebaïd. apud Philoſtratum n. 4. Meminit Plut. in Pelopidâ; Juvenalis ſatyra 14.

Quantus erat patriæ Deciorum in pectore: quantùm
Dilexit Thebas, ſi Græcia vera, Menœceus.

Menœcei & Codri meminit Cicero in primo Tuſc. quæſt. Codri, Curtii & Deciorum prætereà Valerius Maxim. lib. 5. cap. de Amore patriæ. *Betul.*

Ibidem. *Athenis Codrus.*] Vide hiſtoriam de Codro apud Tzetzen chil. 1. hiſt. 4. Servium ad eclogam 4. Cic. Tuſc. 1. Val. Max. lib. 5. cap. 6.

Ibidem. *Et Mures duo.*] Lectionem MSS. 5. Reg. bonæ notæ, XI. Vatic. Em. & 2. Br. expreſſi. Puto quia (*Mures*) non ſatis nota vox erat, quaſi mendum hanc fuiſſe rejectam, undè ſit ſcriptum, *& Decii duo, nunquam, &c.* ſicut in 1. Vatic. 2. Reg. 3. Colb. Pen. 1. Clarom. vel τὸ *Decii*, quod ad oram, quaſi gloſſema illorum verborum *& Mures duo*, poſitum erat, demum in textum irrepſiſſe, & ita factum, *& Mures duo Decii, nunquam, &c.* ſicut habent MS. Cantabrig. 2. Reg. & editi multi. Bon. & Tax. habent *Mutius*: ſed *Mures* cognomine dictos *Decios* intelligimus ex Livio initio 8. Dec. 1. qui de patre *Decio* creato conſule inquit, *creavere Coſſ. Titum Manlium Torquatum* 3. *P. Decium Murem*, Quomodò verò ſeſe ambo pro republicâ devoverint, vide Liv. ibid. & lib. 10. Dec. 1.

nunquam mortem vitæ commodis prætuliſſent, niſi ſe immortalitatem opinione civium conſequi putaviſſent: qui tametſi neſcierunt immortalitatis viam, res tamen eos non fefellit. Si enim virtus divitias & opes ideò contemnit, quia fragiles ſunt, voluptates ideò, quia breves; ergò & vitam fragilem brevemque ideò contemnit, ut ſolidam & perpetuam conſequatur. Ipſa ergò cogitatio per ordinem gradiens, & univerſa conſiderans, perducit nos ad eximium illud & ſingulare, cujus cauſâ naſcimur, bonum. Quod ſi feciſſent philoſophi; ſi non, quod ſemel apprehenderant, tueri pertinaciter maluiſſent: profectò perveniſſent ad verum hoc, ut oſtendi modò. Quod ſi non fuit eorum, qui cœleſtes animas unà cum corporibus extinguunt, illi tamen, qui de immortalitate diſputant animi, intelligere debuerunt, ideò propoſitam nobis eſſe virtutem, ut perdomitis libidinibus, rerumque terreſtrium cupiditate ſuperatâ, puræ ac victrices animæ ad Deum, id eſt ad originem ſuam revertantur. Idcircò enim ſoli animantium ad aſpectum cœli erecti ſumus, ut ſummum bonum noſtrum in ſummo eſſe credamus. Ideò Religionem ſoli capimus, ut ex hoc ſciamus, humanum ſpiritum non eſſe mortalem, quòd Deum, qui eſt immortalis, & deſiderat, & agnoſcit.

Igitur ex omnibus philoſophis, qui aut pro ſummo bono ſcientiam, aut virtutem ſunt amplexi, tenuerunt quidem viam veritatis, ſed non pervenerunt ad ſummum. Hæc enim duo ſunt, quæ ſimul efficiant illud, quod quæritur. Scientia id præſtat, ut quomodò, & quò perveniendum ſit, noverimus; virtus, ut perveniamus. Alterum ſine altero nihil valet, ex ſcientiâ enim virtus, ex virtute ſummum bonum naſcitur. Beata igitur vita, quam philoſophi quæſierunt ſemper, & quærunt, ſive in cultu deorum, ſive in philoſophiâ nulla eſt; & ideò ab his non potuit reperiri, quia ſummum bonum non in ſummo quæſierunt; ſed in imo. Summum autem quid eſt, niſi cœlum, & Deus, undè animus oritur? Imum quid eſt, niſi terra, undè corpus eſt? Itaque licèt quidam philoſophi ſummum bonum non corpori, ſed animo dederint: tamen, quoniam illud ad hanc vitam retulerunt, quæ cum corpore terminatur, ad corpus revoluti ſunt, cujus eſt hoc omne tempus, quod tranſigitur in terrâ. Quare non immeritò ſummum bonum non comprehenderunt; quia quidquid ad corpus ſpectat, & immortalitatis eſt expers, imum ſit

Valer. 5. Senecam epiſt. 68. *ut à communibus, &c.* Præter MSS. ab Iſæo laudatos reperio ita etiam haberi in Cauc. Ultr. Em. Jun. Sic etiam legendum cenſuit Th. Canterus, ut liquet ex illo verbo *Decii* deleto in edit. Betul. quibus adſtipulor. *Ex Iſæo.*

Lin. 12. *Animi.*] Hæc vox abeſt à 6. ſcriptis rec. & edit. Rom. 1470.

Lin. 25. *Quæſierunt.*] *Semel & iterùm*, hæc adduntur in MSS. & pluribus editis; in cæteris *quæſiverunt.*

Lin. 31. *Quoniam illud ad hanc vitam retulerunt.*] Ità correximus ex MSS. vet. 1. Bonon. 4. Reg. optimæ notæ, 1. Colbert. Pen. Brun. & editis Thomaſ. Iſ. Gall. Spark. Multi MSS. rec. & excuſi legunt, *quoniam ad illud hanc, &c.* alii editi, *ad illum in hanc vitam.*

Lin. 34. *Spectat.*] Omnium MSS. & editorum eſt, præter 1. Lipſ. cui eſt *pertinet.*

Ibidem. *Imum.*] In manu exaratis penè omnibus eſt *imum*, quod *ſummo* opponitur. In 4. Reg. & 5. Colbert. legitur *unum*, quod tot conſtat tractibus quot *imum*; in 1. Colb. & Brun. *& mortale & periturum ſit*; in 2. Reg. rec. *eſſe*, pro *ſit*; in excuſis *vanum.* Vide præced.

Digitized by Google

neceſſe eſt. Non cadit ergò in hominem beatitudo illo modo, quo philoſophi putaverunt: ſed ita cadit, non ut tunc beatus ſit cùm vivit in corpore, quod utique, ut diſſolvatur, neceſſe eſt corrumpi; ſed tunc, cùm animâ ſocietate corporis liberatâ, in ſolo ſpiritu vivit. Hoc uno beati eſſe in hâc vitâ poſſumus, ſi minimè beati eſſe videamur; ſi fugientes illecebras voluptatum, ſolique virtuti ſervientes, in omnibus laboribus miſeriiſque vivamus, quæ ſunt exercitia, & corroboramenta virtutis; ſi denique aſperam illam viam difficilemque teneamus, quæ nobis ad beatitudinem patefacta eſt. Summum igitur bonum, quod beatos facit, non poteſt eſſe, niſi in eâ Religione, atque doctrinâ, cui ſpes immortalitatis adjuncta eſt.

Lin. 7. *Corroboramenta.*] Nova vox, ſolius Lactantii autoritate innixa.

Lin. 10. *Beatos.*] Sic repoſui ex omnibus MSS. & octo editis; in 7. vulg. eſt *beatum.*

CAPUT XIII.

De animæ immortalitate, deque Sapientiâ, Philoſophiâ & Eloquentiâ.

RES exigere videtur hoc loco, ut quoniam docuimus immortalitatem eſſe ſummum bonum, id ipſum immortalem eſſe animam comprobemus. Quâ de re ingens inter philoſophos diſceptatio eſt, nec quidquam tamen explicare, aut probare potuerunt ii, qui verum de animâ ſentiebant; expertes enim hujus divinæ eruditionis, nec argumenta vera, quibus vincerent, attulerunt, nec teſtimonia, quibus probarent. Sed opportuniùs hanc quæſtionem tractabimus in ultimo libro, cùm de vitâ beatâ nobis erit differendum. Supereſt pars illa philoſophiæ tertia, quàm vocant λογικὴν, in quâ tota dialectica, & omnis loquendi ratio continetur. Hanc divina eruditio non deſiderat: quia non in linguâ, ſed in corde ſapientia eſt; nec intereſt, quali utare ſermone: res enim, non verba quæruntur. Et nos non de grammatico, aut oratore,

Lin. 2. *Id ipſum.*] Hanc dictionem non auſus ſum contra fidem omnium fermè Manuſcriptorum & editorum codicum immutare. In ſeptem MSS. rec. & edit. Torneſ. eſt *eo ipſo.* Abeſt ab excuſis quatuor.

Lin. 5. *Hujus divina eruditionis.*] Hæc lectio eſt omnium ferè editorum & 18. MSS. codicum vetuſtiorum ac meliorum. In rec. ſcriptis 7. & excuſis 2. eſt *traditionis;* in 1. Colbert. *monitionis.* Sed & infrà legitur, *hanc divina erudiţio non deſiderat*, ex iiſdem MSS. ut ſuprà.

Lin. 7. *Ultimo libro.*] Id eſt lib. 7. capp. 8, 9. & 10.

Lin. 11. *Utare.*] Reſtitui ex omnibus penè MSS. & 4. editis. In 1. Reg. antiq. eſt *utar;* in 1. al. Reg. *utaris;* in 4. ſcriptis rec. & 12. vulgatis eſt *utatur.*

Lin. 12. *Res enim, non verba, &c.*] Hiſtoria memoratu digna ſcribitur in hiſtoriis Eccleſiaſticis, de quodam arguto diſputatore, cujus ſophiſmata cùm nemo æqualium eludere valeret, intererat Chriſtianus aliquis, nullo alio quàm ſimplicitatis nomine inſignis. Hic arroganter diſputantis os ſuâ ſimplicitate ita obſtruxit, ut obmuteſceret, non ſine omnium admiratione. Interrogatus de tam repentino ſilentio, reſpondit: alios verba verbis commutaſſe, hunc verò virtute pugnare. Extant Sozomenis verba lib. 1. cap. 18. *Betul,*

Digitized by Google

quorum ſcientia eſt, quomodò loqui deceat, ſed de ſapiente diſſerimus, cujus doctrina eſt, quomodò vivere oporteat. Quòd ſi neque phyſica illa ratio neceſſaria eſt, neque hæc logica, quia beatum facere non poſſunt: reſtat ut in ſolâ ethicâ totius philoſophiæ vis contineatur, ad quam ſe abjectis omnibus Socrates contuliſſe dicitur. In quâ etiam parte quoniam philoſophos erraſſe docui, qui ſummum bonum, cujus capiendi gratiâ generati ſumus, non comprehenderunt; apparet, falſam & inanem eſſe omnem philoſophiam, quia nec inſtruit ad juſtitiæ munera, nec officium hominis rationemque confirmat. Sciant igitur errare ſe, qui philoſophiam putant eſſe ſapientiam: non trahantur autoritate cujuſquam; ſed veritati potiùs faveant, & accedant. Nullus hic temeritati locus eſt: in æternum ſtultitiæ pœna ſubeunda eſt, ſi aut perſona inanis, aut opinio falſa deceperit. Homo autem, qualiſcumque eſt, ſi ſibi credit, hoc eſt ſi homini credit (ut non dicam ſtultus, qui ſuum non videat errorem) certè arrogans eſt, qui ſibi audeat vendicare, quod humana conditio non recipit.

Ille ipſe Romanæ linguæ ſummus autor quantùm fallatur, licet ex illâ ſententiâ pervidere: qui cùm in libris Officiorum philoſophiam nihil aliud eſſe dixiſſet, quàm ſtudium ſapientiæ, ipſam autem ſapientiam, rerum divinarum & humanarum ſcientiam, tum adjecit: „ cujus ſtudium qui „ vituperat, haud ſanè intelligo quidnam ſit, quod laudandum putet. Nam „ ſi oblectatio quæritur animi, requieſque curarum: quæ conferri cum eo„ rum ſtudiis poteſt, qui ſemper aliquid inquirunt, quod ſpectet, & valeat ad „ benè beatèque vivendum? Sive ratio conſtantiæ virtutiſque ducitur, aut „ hæc ars eſt, aut nulla omninò, per quam eas aſſequamur. Nullam dicere „ maximarum rerum artem eſſe, cùm minimarum ſine arte nulla ſit, homi„ num eſt parùm conſideratè loquentium, atque in maximis rebus errantium. „ Si autem eſt aliqua diſciplina virtutis, ubi ea quæretur, cùm ab iſto gene„ re diſcendi diſceſſeris “? Equidem tametſi operam dederim, ut quantulamcumque dicendi aſſequerer facultatem propter ſtudium docendi, tamen eloquens nunquam fui; quippe qui forum ne attigerim quidem: ſed neceſ-

Simile quid legitur in hiſtoriâ concilii Nicæni, cum ſanctus quidam Epiſcopus verboſum quemdam Arrianum ſolâ dogmatis Catholici expoſitione ad ſilentium adegit.

Lin. 7. *Generati ſumus.*] Sic reſtitui ex MSS. vetuſtiſſimis & optimis 1. Bon. 4. Reg. Goth. aliiſque. Ad id enim nos omnes *generati ſumus*, non ſoli philoſophi. In decem ſcriptis rec. & 15. excuſis legitur *generati ſunt;* in Em. *nati ſunt.*

Lin. 8. *Inanem eſſe omnem philoſophiam.*] Interpoſui *omnem*, ex vet. edit. Rom. Torneſ. ac Soubron. & omnibus MSS. præter 1. Reg. rec. cui deeſt & 11. excuſis.

Lin. 13. *Homo autem, &c.*] Reſpicit ad illud Terentii: *Cenſen' me hominem eſſe?* Quo ioco poëta proprium hominis eſſe dicit, errare.

Lin. 17. *Romanæ linguæ ſummus autor.*] Cicero ſic dictus ob Latinæ linguæ facundiam. Locus eſt in Præfatione libri 2. de Officiis, quam vide, quia in aliquibus differt à textu Lactantii.

Lin. 23. *Cum eorum ſtudiis poteſt.*] Ità correxi ex MSS. 25. edit. 2. & ex ipſo Cicerone. In 5. ſcriptis & impreſſis 15. legitur *poſſunt;* & pro *inquirunt*, in vulgatis Ciceronis libris *acquirunt.*

Lin. 30. *Tamen eloquens.*] Vides porrò hîc diſcrimen aliquod inter eloquentem & diſertum, de quo Quintilianus in procœmio libri octavi, diſertis ſatis putat dicere quæ oporteat: ornatè autem propriè eſſe dicere eloquentiſſimi. Antonius in primo de Oratore

Digitized by Google

ſe eſt, ipſa me faciat cauſæ bonitas eloquentem; ad quam diſertè copioſèque defendendam, ſcientia divinitatis, & ipſa veritas ſufficit. Vellem igitur Ciceronem pauliſper ab inferis ſurgere, ut vir eloquentiſſimus ab homunculo non diſerto doceretur: Primùm quidnam ſit, quod laudandum putet, qui vituperat id ſtudium, quod vocatur philoſophia: Deindè neque illam eſſe artem, quâ virtus & juſtitia diſcatur, nec aliam ullam, ſicut putavit: Poſtremò quoniam eſt virtutis diſciplina, ubi quærenda ſit, cùm ab illo diſcendi genere diſceſſeris: quod ille non audiendi diſcendique gratiâ quærebat. A quo enim poſſet audire, cùm ſciret id nemo? Sed ut in cauſis facere ſolebat, interrogatione voluit urgere, ad confeſſionemque perducere; tanquam confideret, reſponderi prorsùs nihil poſſe, quominùs philoſophia eſſet magiſtra virtutis. Quod quidem in Tuſculanis diſputationibus apertè profeſſus eſt, ad eam ipſam conversâ oratione, tanquam ſe declamatorio dicendi genere jactaret. » O vitæ philoſophia » dux, inquit; ô virtutis indagatrix, expultrixque vitiorum: quid non » modò nos, ſed omninò vita hominum ſine te eſſe potuiſſet? Tu inven» trix legum, tu magiſtra morum ac diſciplinæ fuiſti. « Quaſi verò aliquid per ſe ipſa ſentiret, ac non potiùs ille laudandus eſſet, qui eam tribuit. Potuit eodem modo gratias agere cibo, & potui, quia ſine his rebus vita conſtare non poſſit; in quibus ut ſenſus, ita beneficii nihil eſt. Atqui ut illa corporis alimenta ſunt, ſic animæ, ſapientia.

apud Ciceronem, diſertos dicit ſe vidiſſe nonnullos, eloquentem adhuc neminem. » Quod » enim, inquit, ſtatuebam diſertum, qui poſſet » ſatis acutè atque dilucidè apud mediocres ho» mines ex communi quâdam hominum opi» nione dicere: eloquentem verò, qui mirabi» liùs & magnificentiùs augere poſſet, atque » ornare quæ vellet, omneſque omnium rerum, » quæ ad dicendum pertinerent, fontes ani» mo ac memoriâ contineret. *Betul.*

Lin. 11. *Perducere.*] Sic reſtitui ex editis ſex & omnibus MSS. præter 2. Reg. rec. & 10. vulg. in quibus eſt, *deducere.*

Lin. 12. *Tuſculanis.*] Ciceronem vide in Præfat. 5. Tuſcul. quem etiam conſulas velim, ut Lactantii mentem propiùs intuearis.

CAPUT XIV.

Quòd Lucretius & alii erraverunt, ac ipſe Cicero, in ſtatuendâ ſapientiæ origine.

RECTIUS itaque Lucretius, cùm eum laudat, qui ſapientiam primus invenit: ſed hoc ineptè, quòd ab homine inventam putavit. Quaſi verò illam alicubi jacentem homo ille, quem laudabat, invenerit, tanquam tibias ad fontem, ut poëtæ aiunt. Quòd ſi repertorem ſapientiæ, ut Deum, laudavit; ita enim dicit:

Lin. 4. *Tanquam tibias ad fontem.*] Decem MSS. Vat. [quibus adde 9. alios,] habent *tanquam tibi vas ad fontem*, ut teſtatur Iſæus, qui & illorum lectionem eſt ſecutus; nos verò nihil mutare voluimus, ſimplicem lectionem ſecuti, & ab omnibus impreſſis & pleriſque optimæ notæ MSS. & 6. Reg. 4. Colbert. 2. Vatic. Em. Brun. exhibitam. *Gallæus.* *Tanquam tibias.*] Proverb. caſûs fortuiti, natum ex fabulâ Marſyæ Phrygis. Sed ſic ea...

Nemo (ut opinor) erit mortali corpore cretus.
Nam ſi , ut ipſa petit majeſtas cognita rerum ,
Dicendum eſt , Deus ille fuit , Deus , inclyte Memmi :

tamen non erat ſic laudandus Deus, quòd ſapientiam invenerit , ſed quòd hominem fecerit , qui poſſet capere ſapientiam. Minuit enim laudem , qui partem laudat ex toto. Sed ille , ut hominem , laudavit , qui tamen ob id ipſum deberet pro Deo haberi , quòd ſapere invenerit. Nam ſic ait :

——— Nonne decebit ,
Hunc hominem numero divûm dignarier eſſe ?

Undè apparet , aut Pythagoram voluiſſe laudare , qui ſe primus (ut dixi) philoſophum nominavit ; aut Mileſium Thalem , qui de rerum naturâ primus traditur diſputaſſe. Ita dum hominem quærit extollere , rem ipſam depreſſit. Non eſt enim magna , ſi ab homine potuit inveniri. Verùm poteſt , ut poëtæ , dari venia. At ille idem perfectus orator , idem ſummus philoſophus , & Græcos reprehendit , quorum levitatem ſem-

ex Hygino referre duco. Minerva tibias dicitur prima ex oſſe cervino feciſſe , & ad epulum deorum cantatum veniſſe. Juno & Venus cùm eam irriderent , quòd & cæſia erat , & buccas inflaret , fœda viſa , & in cantu irriſa , in Idam ſylvam ad fontem venit , ibique cantans in aquâ ſe aſpexit , & vidit ſe meritò irriſam. Undè tibias ibi abjecit , & imprecata eſt , ut quiſquis eas ſuſtuliſſet , gravi afficeretur ſupplicio ; quas Marſyas Oeagri filius paſtor , unus ex Satyris , invenit , quibus aſſiduè commeletando , ſonum ſuaviorem in dies faciebat , adeò ut Apollinem ad citharæ cantum in certamen provocaret. Quò ut Apollo venit , Muſas judices ſumpſerunt ; & cùm jam Marſyas inde victor diſcederet , Apollo citharam verſabat , idemque ſonus erat : quod Marſyas tibiis facere non potuit. Itaque Apollo victum Marſyam ad arborem religatum Scythæ tradidit , è cujus ſanguine flumen Marſyan eſt appellatum. Mythologiam vide apud Fulgentium libro 3. Plato & Ovidius ſatyrum fuiſſe ſcribunt. Qui plura volet , videat Plutarchum in Muſicâ , & Apuleium lib. 1. Florid. Cæterùm de illius certamine cum Apolline , deque Marſyæ excoriatione , lege Ovidium lib. 6. Metam. Diodorum Siculum l. 4. Antiquit. *Betuleius.*

Pag. 221. lin. 4. *Quòd ſi repertorem.*] Ità repoſui ex omnibus MSS. & vet. edit. Rom. 1470. Torneſ. & Soubron. In 12. vulgatis eſt *quod ſic.*

Lin. 1. *Nemo.*] Hæc ex initio libri V. de Naturâ rerum à Lucretio.

Lin. 2. *Nam , ſi ut ipſa.*] Sic Lucretius cum MSS. à Lambino collatus ; nec ſecùs ferunt MSS. noſtri Lactantiani vetuſtiſſimi & optimi , ac duodecim excuſi. Scripti 9. rec. & duo impreſſi , *Nam ſicut ipſa* , contra metri legem. 2. Colb. rec. *Nam ſic ipſa.* Vera lectio , *Nam ſi ut* , Dactylus apud Lucretium ſine eliſione , ut rectè obſervat Lambinus ad hunc locum.

Lin. 4. *Non erat.*] Ità reſtitui ex quampluribus & potioribus MSS. & editis Gymnic. Torneſ. Soubron. Legitur *non erit* in quinque ſcriptis rec. & 11. vulgatis.

Lin. 9. *Nonne.*] Idem Lucretius lib. V. paulò infrà.

Lin. 11. *Ut dixi.*] Suprà capite 2.

Lin. 12. *Thalem.*] Is fuit autor Philoſophiæ Ionicæ ; de quo ſuprà lib. 1. cap. 5. & infrà cap. 15. Vide etiam Laërtium in vitis Philoſophor. & Cic. Tuſcul.

Lin. 13. *Ita dum hominem.*] Sic repoſui ex vetuſtiſſimis & optimis MSS. 1. Bonon. 4. Regiis , aliiſque tribus. In 5. aliis & 10. vulgatis eſt , *ſed dum hominem* ; in duobus aliis , *ſed dum is hominem.*

Lin. 16. *Et Græcos reprehendit.*] Ità juxta Thomaſium codex antiquus Bononien. quia reverâ ſæpè Græcos Cicero reprehendit. Si verò cum vulgatis legas , *ne Græcos reprehendam* , non videtur ad quem referri poſſit. Hanc tamen ultimam lectionem habent omnes editi , ac penè MSS. omnes. Ità quippe Thomaſius.

Ibidem. *Levitatem.*] Hæc de Cicerone præcipuè in Oratione pro L. Flacco.

per accuſat, & tamen ſequitur; ipſam ſapientiam, quam aliàs donum, aliàs inventum deorum vocat, poëticè figuratam laudat in faciem. Graviter etiam queritur extitiſſe aliquos, qui eam vituperarent. „Quiſquam„ne, inquit, vituperare vitæ parentem, & hoc parricidio ſe inquinare au„deat, & tam impiè ingratus eſſe?“

Nos ergò, Marce Tulli, parricidæ ſumus, & inſuendi te judice in culeum, qui philoſophiam negamus parentem eſſe vitæ? An tu, qui adversùs Deum tam impiè ingratus es (non hunc cujus effigiem veneraris in Capitolio ſedentem, ſed illum qui mundum fecit, hominemque generavit, qui ſapientiam quoque ipſam inter cœleſtia ſua beneficia largitus eſt) magiſtram tu virtutis, aut parentem vitæ vocas, ad quam ſi quis acceſſerit, multò ſit incertior neceſſe eſt, quàm priùs fuerit? Cujus enim virtutis? quæ ipſa, ubi ſita ſit, adhuc philoſophi non expediunt. Cujus vitæ? cùm ipſi doctores antè fuerint ſenectute ac morte confecti, quàm conſtituerint quomodò vivi deceat. Cujus veritatis indagatricem profiteri potes? qui ſæpè teſtaris, cùm tanta multitudo fuerit philoſo-

Lin. 2. *Inventum deorum vocat, poëticè figuratam laudat.*] Sic repoſui ex omnibus MSS. & plurimis editis. Vide Ciceron. in 1. Tuſculan. cujus hæc ſunt verba: *Philoſophia verò omnium mater artium, quid eſt aliud, niſi (ut Plato ait) donum, at ego inventum deorum.* Platonis locum vide in Timæo.

Lin. 3. *Quiſquamne.*] Cum MSS. & omnibus ferè editis ſic lego. In impreſſis Graph. Thyſ. Gall. eſt, *Quiſnamne.*

Lin. 6. *Inſuendi te judice in culeum.*] Hæc olim pœna fuit parricidarum, qui patrem matremve interemiſſent. Iſidor. Hiſpal. in Gloſſis. *Culeus, tunica ex ſpartho in modum crumenæ facta, quæ linebatur à publico pice & bitumine, in quâ includebantur parricidæ cum ſimiâ, ſerpente & gallo, inſuta mittebatur in mare, & contendentibus inter ſe animantibus, homo majoribus pœnis afficiebatur.* Hæc ſententia ſanè intelligenda; nam à principio nihil in culeo cum parricidâ inſuebatur. Valer. Max. lib. 1. cap. 1. Plautus, de Mari, in Vidulariâ quæ periit, ſed citat Priſcianus:

— Jube hunc inſui culeo,
Atque in altum deportari, ſi vis bonam
Annonam.

Acceſſit, creſcente in dies parricidarum numero, gravitas ſupplicii. Antè igitur virgis ſanguineis cædebantur, ut prodidit Modeſtin. lib. xx. ff. ad L. Pompeiam de parricid. caput item obvolvebantur, teſte Feſto in voce *obvolvere*: cum verò culeo inſuerentur, cum noxio ſerpentes includere cœpere, ut de C. Villio ſcriptum reliquit Plutarch. L. Sen. lib. 5. controv. 4. Livius 5. Decad. lib. 8. Val. Max. lib. 1. cap. 1. Poſteà addiderunt ſimiam. Juvenal. Sat. 13. Denique etiam inſuebant culeo canem & gallum, teſte Iſidoro loco ſuprà citato: quod à Conſtantino primùm adjectum videtur L. un. C. de his qui par. vel lib. Occid. *Dempſterus.* MSS. 8. Reg. inter quos ſunt duo veterrimi, 3. Colbert. 2. Brun. Ultr. Lipſ. 1. Clarom. ac edit. Rom. 1468. 1470. habent *culleum;* & ſic antiqui pronuntiabant. Huic inſuti parricidæ lege Romanâ projiciebantur in fluenta vel mare. Cicero pro S. Roſcio c. 11. Senec. de Clem. I. 23. Sueton. Auguſt. 33. Hoc ità, ſi mare proximum ſit; alioqui beſtiis ſubjicientur, ſecundùm divi Hadriani conſtitutionem.

Lin. 9. *Hominemque generavit.*] Sic legunt MSS. 1. Bonon. antiq. 7. Reg. quorum duo ſunt veterrimi, Cauc. Pen. Pal. Jun. Ultr. Goth. 5. Oxon. 6. Colbert. Sorbon. 3. Lipſ. Torneſ. 2. Clarom. Brun. & 5. editi. *Generare*, pro *creare*, hîc & alibi paſſim apud Lactantium. MSS. rec. 2. Reg. & Cant. ac 12. vulgati habent *figuravit*, quæ vox eſt quoque Lactantio familiaris, Divin. Inſtitut. lib. 4. cap. 4. lib. 7. cap. 14. Epitom. cap. 65. &c. Frequens etiam loquendi modus apud Ciceronem, ut Deus dicatur *hominem generare*, id eſt creare. Verùm eam vocabuli vim non intelligentes editores quidam, poſuerunt *figuravit.*

Lin. 10. *Inter cœleſtia ſua beneficia.*] Ità MSS. omnes cum vet. edit. Rom. & Pariſ. Cæteri editi, *inter cætera cœleſtia beneficia.*

Lin. 16. *Profiteri potes.*] Sic emendavi ex 9. editis & 19. manu exaratis codicibus. Vide

Digitized by Google

phorum, ſapientem tamen extitiſſe adhuc neminem. Quid ergò te magiſtra illa vitæ docuit? An ut potentiſſimum Conſulem maledictis inceſſeres, eumque hoſtem patriæ venenatis orationibus faceres? Sed omittamus illa, quæ poſſunt excuſari fortunæ nomine. Studuiſti nempè philoſophiæ, & quidem ſic, ut nullus unquam diligentiùs; quippe qui omnes cognoveris diſciplinas, ſicut ipſe gloriari ſoles, eamque ipſam Latinis litteris illuſtraveris, imitatoremque te Platonis oſtenderis. Cedo igitur quid didiceris, aut in quâ ſectâ veritatem deprehenderis. In Academiâ ſcilicet, quam ſecutus es, quam probaſti. At hæc nihil docet, niſi ut ſcias, te nihil ſcire. Tui ergò te libri arguunt, quàm nihil à philoſophiâ diſci poſſit ad vitam. Hæc tua verba ſunt: Mihi autem non modò ad ſapientiam cæci videmur, ſed ad ea ipſa, quæ aliquâ ex parte cerni videantur, hebetes, & obtuſi. Si ergò philoſophia eſt magiſtra vitæ, cur tibi ipſe cæcus, & hebes, & obtuſus videbare, quem oportuit, illâ docente, & ſentire, & ſapere, & in clariſſimâ luce verſari? At quam confeſſus fueris philoſophiæ veritatem, docent ad filium compoſita præcepta, quibus mones philoſophiæ quidem præcepta noſcenda, vivendum autem eſſe civiliter.

Quid tam repugnans dici poteſt? Si noſcenda ſunt præcepta philoſophiæ, ideò utique noſcenda ſunt ut rectè ſapienterque vivamus. Vel, ſi civiliter vivendum eſt, non eſt igitur philoſophia ſapientia; ſiquidem meliùs eſt civiliter, quàm philoſophicè vivere. Nam ſi ſapientia eſt, quæ dicitur philoſophia, ſtultè profectò vivit, qui non ſecundùm philoſophiam vivit. Si autem non ſtultè vivit, qui civiliter vivit, ſequitur ut ſtultè vivat, qui philoſophicè vivit. Tuo itaque judicio philoſophia ſtultitiæ,

ſeqq. In 2. aliis Reg. & editis quatuor legitur, *profiteri poteſt*.

Lin. 1. *Adhuc.*] Id eſt, hactenùs.

Lin. 2. *Potentiſſimum Conſulem.*] Marcum Antonium, qui cum C. Cæſare eo anno conſulatum geſſit, quo Cæſar fuit interfectus, ab U. C. 710. in quem novem ſcripſit orationes invectivas, quas, teſte Fabio, ad Demoſthenis imitationem Philippicas nominavit. *Betuleius.*

Lin. 7. *Illuſtraveris.*] Vide Cic. in Præfat. lib. 1. Tuſculan.

Ibidem. *Cedo.*] Eſt verbum antiquum Imperativum, & ſignificat *dic*: quo ſenſu ſæpiſſimè apud Terentium occurrit. Ponitur quoque pro *da*, *porrige*. Phædr. fab. 2. lib. 5. *Cedo* (*inquit*) *illum*. Vide Paræi Lexicon Criticum pag. 185.

Lin. 10. *Te nihil ſcire.*] De hâc ſententiâ vide Cicer. in 1. Academic. quæſtion. de Socrate.

Lin. 11. *Mihi autem.*] Locus ille Ciceronis deſideratur integer: eſt tantùm in fragmentis Academicar. quæſtion. id tantùm legitur libro 1°. Officiorum ſub finem: *Omne officium*, inquit, *quod ad conjunctionem hominum & ad ſocietatem tuendam valet, anteponendum eſt illi officio, quod cognitione & ſcientiâ continetur.*

Lin 15. *Illâ docente.*] Hæc lectio Manuſcriptorum eſt, ac edit. Iſ. in marg. Cellar. Walch. *Illa docentem*, cæter. edit.

Ibidem. *At quam confeſſus fueris philoſophia veritatem.*] Sic legunt MSS. 19. & omnes editi. Thomaſius mavult legere *confiſus* . . . *veritate*, prout in 1. Bonon. antiq. & 3. Reg. legitur, vel *confiſus* . . . *veritati*, ut in altero Bonon. rec. Balliol. Cauc. Pal. Lipſ. Nihil ego mutandum cenſui, & aliorum MSS. lectionem retinui, eò quòd vox *confeſſus* ſatis ſit apta, & in omnibus excuſis expreſſa.

Lin. 16. *Ad filium*, *&c.*] In Officiis quidem negat extra conſociationem juſtitiæ officia conſervari poſſe, & ob id otioſam & inertem philoſophorum vitam damnat, ut infrà cap. 16. ipſe Lactantius indicabit. Sed hæc verba in Cicerone nuſpiam invenio. *Betuleius.* Sunt tantùm inter fragmenta.

Digitized by Google

titiæ, inanitatiſque damnata eſt. Idem in Conſolatione, id eſt, in opere non joculari, hanc de philoſophiâ ſententiam tuliſti: „Sed neſcio quis nos „teneat error, aut miſerabilis ignoratio veri. “ Ubi eſt ergò philoſophiæ magiſterium? aut quid te docuit illa vitæ parens, ſi verum miſerabiliter ignoras? Quòd ſi hæc erroris ignorationiſque confeſſio penè invito tibi ab intimo pectore expreſſa eſt, cur non tibi verum fateris aliquandò, philoſophiam, quam tu nihil docentem in cœlum laudibus extuliſti, magiſtram virtutis eſſe non poſſe?

Lin. 6. *Verum fateris.*] Ità repoſui ex antiquiſſ. MSS. 2. Bonon. Cauc. 3. Reg. Tax. & Pen. In 13. MSS. rec. & ed. 1. vet. Rom. & 13. excuſis *fatebaris.*

CAPUT XV.

Senecæ error in Philoſophiâ; & quomodò Philoſophorum oratio cum eorum vitâ pugnet.

EODEM ductus errore Seneca (quis enim veram viam teneret, errante Cicerone?) „Philoſophia, inquit, nihil aliud eſt, quàm recta „ratio vivendi, vel honeſtè vivendi ſcientia, vel ars rectæ vitæ agendæ. „Non errabimus, ſi dixerimus, philoſophiam eſſe legem benè honeſtè„que vivendi. Et qui dixerit illam regulam vitæ, ſuum illi reddidit. “ Hic planè non reſpexit ad commune philoſophiæ nomen, quæ cùm ſit in plures ſectas diſciplinaſque diffuſa, nihilque habeat certi, nihil denique, de quo univerſi unâ mente ac voce conſentiant, quid poteſt eſſe tam falſum, quàm regulam vitæ philoſophiam nominari, in quâ diverſitas præceptorum rectum iter impediat, & turbet? aut legem benè vivendi, cujus capita longè diſſonant? aut ſcientiam vitæ agendæ, in quâ nihil aliud efficitur, contraria ſæpè dicendo, quàm ut nemo quidquam ſciat? Quæro enim, utrùmne Academiam philoſophiam putet eſſe,

Lin. 2. *Philoſophia nihil aliud eſt.*] Doctrina quidem Senecæ hujuſmodi notionibus conſperſa eſt paſſim. Quæ verò hîc citantur, perierunt cum aliis pleriſque. Philoſophiam vitæ legem eſſe, diſputat epiſt. 90. & 95. *Betuleius.*

Ibidem. *Recta ratio vivendi.*] Sic edit. Cellarii & Walch. cum MSS. omnibus, præter 2. Reg. rec. & Jun. in quibus eſt *rectè* ſicut & in excuſis.

Lin. 3. *Ars rectæ vitæ agendæ.*] Francius malebat legere *rectè*, cum MSS. 4. Reg. 2. Clarom. & Brun.

Lin. 5. *Et qui dixerit.*] Ità repoſui ex vulgatis 5. & omnibus MSS. præter Cauc. Em. ac editis 7. in quibus eſt *dixit.*

Ibidem. *Suum illi reddidit.*] Expunxi *nomen*, quod abeſt ab omnibus propè MSS. & ab edit. Rom. 1470. Ald. 1515. & quod perperàm) addiderunt ſcript. 4. & vulgati 12. Mox enim ſequitur *nomen*. Heumannus tamen putat *nomen* hîc eſſe legendum.

Lin. 6. *Ad commune philoſophiæ nomen.*] Ità philoſophorum pro ſe quiſque non ad alias, ſed ad ſuam potiſſimùm ſectam reſpexit. Sed miror, cur Lactantius hîc Senecam Academicum faciat, quum ex profeſſo Stoïcus fuerit? quod eum non ignoraſſe, ex aliis locis manifeſtum eſt. *Ex Betuleio.*

Lin. 9. *Nominari.*] Ità reſtitui ex ed. Torn. Cellar. Walch. cunctiſque MSS. præter 2. Reg. rec. & 13. vulgatos, in quibus eſt *vocari*; in edit. Florent. *vocare.*

Digitized by Google

an non? Negaturum non arbitror: quod ſi eſt, nihil ergò illorum cadit in philoſophiam, quæ omnia reddit incerta, legem abrogat, artem nullam putat, rationem ſubvertit, regulam depravat, ſcientiam funditùs tollit. Falſa igitur illa omnia, quia in rem ſemper incertam & adhuc nihil explicantem cadere non poſſunt. Nulla itaque ratio, vel ſcientiæ, vel lex benè vivendi, niſi in hâc unicâ, & verâ, & cœleſti ſapientiâ conſtituta eſt, quæ philoſophis fuerat ignota. Nam illa terrena, quoniam falſa eſt, ſit varia, & multiplex, ſibique tota contraria eſt. Et ſicut unus eſt hujus mundi conſtitutor & rector Deus, una veritas: ita unam eſſe ac ſimplicem ſapientiam neceſſe eſt, quia quidquid eſt verum, ac bonum, id perfectum eſſe non poteſt, niſi fuerit ſingulare. Quòd ſi philoſophia vitam poſſet inſtruere, nulli alii niſi philoſophi eſſent boni, & qui eam non didiciſſent, eſſent omnes ſemper mali. Cùm verò innumerabiles exiſtant, & ſemper extiterint, qui ſint, aut fuerint ſine ullâ doctrinâ boni, ex philoſophis autem perraro fuerit, qui aliquid in vitâ fecerit laude dignum, quis eſt tandem, qui non videat, eos homines virtutis, quâ ipſi egent, non eſſe doctores? Nam ſi quis in mores eorum diligenter inquirat, inveniet iracundos, cupidos, libidinoſos, arrogantes, protervos, & ſub obtentu ſapientiæ ſua vitia celantes, domi facientes ea, quæ in ſcholis arguiſſent.

Fortaſſè mentior accuſandi gratiâ. Nonne id ipſum Tullius & fatetur, & queritur? „Quotus quiſque, inquit, philoſophorum invenitur, qui ſit ita mo„ratus, ita animo & vitâ conſtitutus, ut ratio poſtulat? qui diſciplinam „verám, non oſtentationem ſcientiæ, ſed legem vitæ putet? qui obtem„peret ipſe ſibi, & decretis pareat ſuis? Videre licet alios tantâ levitate „& jactatione, ut his fuerit non didiciſſe meliùs: alios pecuniæ cupidos, „alios gloriæ; multos libidinum ſervos, ut cum eorum vitâ mirabiliter

Lin. 2. *Quæ omnia reddit incerta.*] Sic Regio-Put. aliique multi MSS. Alii cum editis, *quæ ut omnia reddat incerta.*

Lin. 7. *Fuerat.*] Omnium ferè MSS. eſt. In recentioribus 1. Reg. 3. Colbert. & Brun. & edit. Rom. 1470. legitur *fuerit*; in 1. al. Reg. rec. & 12. vulgatis *fuit*.

Ibidem *Quoniam falſa eſt, ſit varia & multiplex.*] In MSS. 1. Reg. Em. & ed. Rom. 1470. Ald. Pariſ. 1525. Graph. Grat. eſt *fallax*, pro *falſa*. Ex MSS. *ſit* reſtitutum, & ex impreſſis Torn. Soubr. Cellar. Walch.

Lin. 14. *Cùm verò innumerabiles exiſtant.... laude dignum, quis eſt tandem.*] Ità omnes propè MSS. tali interpunctione. At Cauc. Jun. & 8. editi ferunt, *cùm innumerabiles exiſtant, ... laude dignum. Quis eſt tandem.*

Lin. 18. *Si quis in mores eorum diligenter inquirat.*] Meliùs MSS. Regio-Put. 2. al. Reg. 2. Colb. 2. Clarom. Cotton. & Mertonienſis, quàm cæteri qui præpoſitionem non habent.

Lin. 20. *Domi facientes ea.*] MSS. 9. præponunt *tum*. Alii 4. *cùm domi faciant ea.*

Lin. 21. *Fatetur.*] Locus eſt apud Cic. 2. Tuſcul. ſub initium.

Lin. 23. *Qui diſciplinam veram, non oſtentationem ſcientiæ.*] Sic codices antiqui, juxta Thomaſium: alii verò omittunt *veram*, & ſcribunt *ſuæ ſcientiæ*; ſed Thomaſiana lectio commodior & aptior videtur.

Lin. 25. *Videre licet.*] Sic MSS. & editi ferè omnes. In 3. ſcriptis totidemque excuſis eſt, *Videre liceat*; in MS. Cauc. & 4. edd. *Videre autem liceat.*

Lin. 27. *Ut cum eorum vitâ.*] Ità MSS. & cuncti propè typis excuſi. In Regio-Put. eſt, *ut cum eorum vitiis*; in Jun. Cauc. 1. Clarom. & 3. vet. editis Rom. Pariſ. Gymnic. *ut cum eorum vitâ & vitiis*; in 4. Colb. deſideratur *&*.

Digitized by Google

»pugnet oratio «. Nepos quoque Cornelius ad eumdem Ciceronem ita ſcri-
bit: » Tantùm abeſt, ut ego magiſtram eſſe putem vitæ philoſophiam,
» beatæque vitæ perfectricem, ut nullis magis exiſtimem opus eſſe magi-
» ſtris vivendi, quàm pleriſque, qui in eâ diſputandâ verſantur. Video
» enim magnam partem eorum, qui in ſcholâ de pudore & continentiâ
» præcipiant argutiſſimè, eoſdem in omnium libidinum cupiditatibus vive-
» re «. Item Seneca in Exhortationibus: » Plerique, inquit, philoſophorum
» tales ſunt, diſerti in convitium ſuum, quos ſi audias in avaritiam, in
» libidinem, in ambitionem perorantes, indicium ſui profeſſos putes, adeò
» redundant ad ipſos maledicta in publicum miſſa; quos non aliter intue-
» ri decet, quàm medicos, quorum tituli remedia habent, pyxides vene-
» na. Quoſdam verò nec pudor vitiorum tenet: ſed patrocinia turpitudini
» ſuæ fingunt, ut etiam honeſtè peccare videantur. Faciet ſapiens (inquit
» idem Seneca) etiam quæ non probabit, ut etiam ad majora tranſitum
» inveniat: nec relinquet bonos mores, ſed tempori aptabit; & quibus
» alii utuntur in gloriam, aut voluptatem, utetur agendæ rei causâ. Dein-
» dè paulò pòſt: Omnia, quæ luxurioſi faciunt, quæque imperiti, faciet
» & ſapiens, ſed non eodem modo, eodemque propoſito. Atqui nihil in-
» tereſt quo animo facias, quod feciſſe vitioſum eſt: quia facta cernuntur,
» animus non videtur. «

Ariſtippo Cyrenaïcorum magiſtro cum Laïde nobili ſcorto fuit conſuetudo, quod flagitium gravis ille philoſophiæ doctor ſic defendebat, ut diceret, multùm inter ſe & cæteros Laïdis amatores intereſſe, quòd ipſe haberet Laïdem, alii verò à Laïde haberentur. O præclara & imitanda

Lin. 1. *Nepos quoque Cornelius.*] Plenius exhibent MSS. & 4. editi, quàm 2. Reg. rec. & 11 vulgati, *Nepoſque Cornelius.* Id in fragmentis Cornelii Nepotis legitur, non in ipſo Cornelio.

Lin. 7. *Exhortationibus.*] Hic liber infrà lib. 6. c. ultimo citabitur, & jamdiu eſt ex quo periit, ſicut & alii ejuſdem Philoſophi.

Lin. 9. *Indicium ſui profeſſos putes.*] Sic emendavi ex veterrimis & optimis MSS. 3. Reg. 1. Bonon. Cauc. Jun. 1. Colb. & vulgatis. Ald. Pariſ. 1525. Gymnic. Junt. Graph. Torn. 1553. At in duobus deeſt *ſui*; in 3. editis eſt *in judicium ſui*; in MSS. ſeptem rec. & ed. Rom. 1468. eſt, *judicium ſuum profeſſos putes*; in decem ſcriptis præcedit præpoſitio *in.* In 1. Reg. rec. *proferre in ſe judicium.* Genuina lectio, *indicium ſui profeſſos*; id eſt perorando, vel diſſerendo nihil aliud efficere videntur, quàm ſeſe ultrò ſicuti eorumdem vitiorum reos, ita eâdem vituperatione ac pœnâ dignos fateri; nec alios tantùm, ſed & unà ſemetipſos apud populum accuſare atque deferre. Hoc autem eſt, *indicium profiteri.* Ex Iſæo, quem conſule ſi lubet.

Lin. 11. *Pyxides.*] Vaſa ſunt vel ferrea, vel cornea, vel lignea, aut etiam terrea, quibus Pharmacopolæ utuntur.

Lin. 14. *Probabit.*] Hæc lectio eſt omnium penè MSS. & editorum, cui reſpondent ſequentia, *relinquet . . . aptabit . . . utetur.* In 2. Bonon. 2. Reg. & Tax. eſt tamen *probavit.*

Lin. 15. *Et quibus . . . utetur.*] Ità repoſui ex vetuſtiſſimis MSS. 1. Bonon. 4. Reg. 3. Colb. & Brun. In 10. rec. & in editis eſt *ut quibus . . . utatur.*

Lin. 21. *Cum Laïde.*] Laïs famoſiſſima meretrix dicitur *Corinthia*, eò quòd ex Siciliâ in Peloponneſum inter alios captivos puellula abducta, Corinthi habitaverit. Ovid. l. 1 Amor. Eleg. 5. v. 13.

— *Et multis Laïs amata viris.* Ex Walchio.

Lin. 24. *Haberet Laïdem.*] Paulò aliter hæc verba Laërtius habet in Ariſtippo: poſſideo quidem Laïdem, ſed ipſa me non poſſidet. Vide etiam Cicer. Epiſt. lib. 9. Epiſt. ultimâ; Athenæum lib. 12. Dipnoſophiſt. Theodoretum lib. 2. de vitâ activâ; & de Laïdis amatoribus lege Athenæum lib. 13. ac Gellium lib. 1. cap. 8. & Pauſaniam in Corinthiacis.

Digitized by Google

bonis ſapientiæ! Huic verò liberos in diſciplinam dares, ut diſcerent habere meretricem? Aliquid inter ſe ac perditos intereſſe dicebat; ſcilicet quòd illi bona ſua perderent, ipſe gratis luxuriaretur. In quo planè ſapientior meretrix fuit, quæ philoſophum habuit pro lenone, ut ad ſe omnis juventus, doctoris exemplo & autoritate corrupta, ſine ullo pudore concurreret. Quid ergò interfuit, quo animo philoſophus ad meretricem famoſiſſimam commearet, cùm eum populus & rivales ſui viderent omnibus perditis nequiorem? Nec ſatis fuit ita vivere: ſed docere etiam libidines cœpit, ac mores ſuos de lupanari ad ſcholam tranſtulit, diſſerens voluptatem corporis eſſe ſummum bonum. Quæ doctrina execrabilis & pudenda, non in corde philoſophi, ſed in ſinu meretricis eſt nata.

Nam quid ego de Cynicis loquar? quibus in propatulo coïre cum conjugibus mos fuit. Quid mirùm, ſi à canibus, quorum vitam imitantur, etiam vocabulum nomenque traxerunt? Nullum igitur in hâc diſciplinâ magiſterium virtutis eſt, cùm etiam illi, qui honeſtiora præcipiunt, aut non faciant ipſi quæ ſuadent, aut ſi faciunt (quod rarò accidit) non diſciplina eos ad rectum, ſed natura perducat, quæ ſæpiùs etiam indoctos impellit ad laudem.

Lin. 3. *Planè ſapientior meretrix fuit.*] Repoſui *planè* ex MSS. veterrimis 1. Bonon. 1. Regio-Put. alio item Regio bonæ notæ, 1. Colbert. 2. Brun. & quibuſdam editis. In 1. al. Reg. bonæ notæ eſt *plano*, pro *planè*; in 1. al. Reg. & 9. excuſis *ſanè*; deeſt in 1. Reg. antiquiſſimo; in Cauc. & 18. ſcriptis rec. & 8. vulgatis *tamen*.

Lin. 4. *Quæ philoſophum habuit pro lenone.*] Ità MSS. 2. Bonon. 2. Reg. antiquiſſimi, aliique 3. Reg. & plures editi. Recentiores ſcripti 20. ac 9. editi habent, *quæ ſic philoſophum habuit*, &c.

Lin. 10. *Diſſerens voluptatem*, &c.] Quamobrem Xenophon, infeſto in ipſum animo, contra voluptatem librum compoſuit, ut tradit Laërt. in Ariſtippo. *Iſæus.*

Lin. 13. *Quid ego de Cynicis loquar?*] Sic etiam Auguſtinus multis in locis à caninâ inverecundiâ Cynicos dictos putat: ob quam etiam ipſos à decori diſputatione in Off. Cicero excludere videtur. Alii tamen ab allatratu & mordacitate caninâ ipſos dictos putant. Laërtius quidem ἀπὸ τῶ σκωμμάτων hanc nominationem ortam eſſe teſtatur: Galen. δι' ἴνσαζιν. Apud Lucian. verò in Auctione vitarum notantur, quaſi ὑλακτοῦντες καὶ δάκνοντες. *Betul.* Cynicorum princeps fuit Antiſthenes, Socratis diſcipulus, ac præceptor Diogenis; homo acutus magis, quàm eruditus.

CAPUT XVI.

Quòd rectè docentes Philoſophi malè vivant, teſte Cicerone; undè non tam Philoſophiæ, quam ſapientiæ ſtudendum eſt.

VERÙM cùm ſe perpetuæ deſidiæ tradant, nullamque virtutem capeſſant, & omnem ſuam vitam nihil aliud quàm in eloquendo peragant, quid aliud quàm inertes putari debent? Sapientia enim, niſi in

Lin. 1. *Verùm cùm.*] Sic optima Colonienſis editio anni 1544. aliæ verò atque MSS. plures habent, *verùm enim cùm*; ac tandem, ſed pauciores, legunt *verùm enim verò*: at meliorem amplectimur lectionem.

Lin. 3. *Sapientia enim.*] Ex MSS. repoſui

aliquo actu fuerit quo vim ſuam exerceat, inanis & falſa eſt; rectèque Tullius civiles viros, qui Rempublicam gubernent, qui urbes aut novas conſtituant, aut conſtitutas æquitate tueantur, qui ſalutem libertatemque civium vel bonis legibus, vel ſalubribus conſiliis, vel judiciis gravibus conſervent, philoſophiæ doctoribus præfert. Bonos enim facere oportet potiùs, quàm incluſos in angulis facienda præcipere, quæ ne ipſi quidem faciunt, qui loquuntur; & quoniam ſe à veris actibus removerunt, apparet eos exercendæ linguæ causâ, vel advocandi gratiâ, artem ipſam philoſophiæ reperiſſe. Qui autem docent tantùm, nec faciunt, ipſi præceptis ſuis detrahunt pondus; quis enim obtemperet, cùm ipſi præceptores doceant non obtemperare? Bonum eſt autem recta & honeſta præcipere: ſed niſi & facias, mendacium eſt; & eſt incongruens atque ineptum, non in pectore, ſed in labris habere bonitatem.

Non ergò utilitatem ex philoſophiâ, ſed oblectationem petunt. Quod quidem Cicero teſtatus eſt. „ Profectò, inquit, omnis iſtorum diſ„ putatio, quanquàm uberrimos fontes virtutis & ſcientiæ contineat, ta„ men collata cum horum actis perfectiſque rebus, vereor ne non tantùm „ videatur attuliſſe negotiis hominum utilitatis, quantam oblectationem „ otiis ". Vereri quidem non debuit, cùm verum diceret: ſed quaſi timeret, ne proditi myſterii reus à philoſophis citaretur, non eſt auſus confidenter pronuntiare, quod fuit verum, illos non ideò diſputare, ut doceant, ſed ut ſe oblectent in otio: qui quoniam autores ſunt rerum gerendarum, nec ipſi quidquam gerunt, pro loquacibus ſunt habendi. Sed profectò, quia nihil boni ad vitam afferebant, nec ipſi decretis ſuis obtemperaverunt, nec quiſquam per tot ſecula inventus eſt, qui eorum legibus viveret. Abjicienda eſt igitur omnis philoſophia, quia non

enim, quod rectius eſt, quàm ***autem*** editorum. *Sapientia.* Nam ſi virtutis laus in actione conſiſtit, certè etiam ſapientiæ. Docet hoc Cic. in primo Offic. cap. de Prudentiâ. Undè etiam Ariſtoteles in magnis Moralibus ait, quòd ſapientia quæ in actionem cadit, virtutis nomen meretur, non verò alia.

Lin. 1. *Rectèque Tullius.*] Deſideratur hic locus in Cicerone: attamen libro 1. de Officiis cap. de Prudentiâ, damnat ignaram Philoſophiam.

Lin. 8. *Vel advocandi.*] Hîc ponit Lactantius vocem ***advocandi***, pro cauſam agendi. In 3. MSS. eſt ***avocandi***; in 8. rec. *vacandi.*

Lin. 13. *In labris habere bonitatem.*] Ità repoſui ex editis Cellar. & Walch. & omnibus MSS. præter duos rec. ac cæteros vulgatos quibus eſt *labiis.* In rec. 1. Colb. & Brun. pro *bonitatem*, eſt *voluntatem*; in Torneſ. & Cotton. *veritatem.*

Lin. 15. *Profectò, inquit, omnis iſtorum diſputatio, &c.*] Excidiſſe hic locus putatur ex Hortenſio Cic. ſeu de Philoſophiâ, in quo legendum eſt, *iſtorum*, ut reperitur in 8. vetuſtioribus editis, & in omnibus MSS. præter 2. Reg. rec. in quibus eſt *ipſorum*; in 5. excuſis *juſtorum*, ineptè; in uno Colb. eſt *philoſophorum.*

Lin. 17. *Vereor ne non tantùm videatur attuliſſe negotiis hominum utilitatis, quantam oblectationem otiis.*] Sic emendavi ex vetuſtiſſimis & optimis MSS. 1. Bon. 2. Reg. 4. al. Reg. 1. Colb. Et vox *negotiis* poſtulare videtur *otiis.* Et ex his optimis MSS. forſan reſtituendus hic Ciceronis locus. In 22. ſcriptis rec. & vet. editis eſt *ne non . . . quandam oblectationem otii.* Pleriſque aliis editionibus, etiamque Ciceronianæ Gothofredi, deeſt *non.*

Lin. 26. *Abjicienda eſt igitur omnis philoſophia.*] Errat Lactantius, ſi intelligat de verâ & genuinâ philoſophiâ; ſin autem philoſophiæ nomine inſigniat philoſophantium nugas & errores, verum eſt, omnem illam philoſophiam tollendam eſſe. Apoſtolus Paulus non

ſtudendum eſt ſapientiæ, quod ſine ac modo caret: ſed ſapiendum eſt, & quidem maturè. Non enim nobis altera vita conceditur, ut, cùm in hâc ſapientiam quæramus, in illâ ſapere poſſimus: in hâc utrumque fieri neceſſe eſt. Citò inveniri debet, ut citò ſuſcipi poſſit, ne quid pereat ex vitâ, cujus finis incertus eſt. Ciceronis Hortenſius contra philoſophiam diſſerens, circumvenitur argutâ concluſione; quòd cùm diceret philoſophandum non eſſe, nihilominùs philoſophari videbatur, quoniam philoſophi eſt, quid in vitâ faciendum, vel non faciendum ſit, diſputare. Nos ab hâc calumniâ immunes ac liberi ſumus, qui philoſophiam tollimus, quia humanæ cogitationis inventio eſt; ſophiam defendimus, quia divina traditio eſt, eamque ab omnibus ſuſcipi oportere teſtamur. Ille, cùm philoſophiam tolleret, nec melius aliquid afferret, ſapientiam tollere putabatur, eòque faciliùs de ſententiâ pulſus eſt; quia conſtat hominem non ad ſtultitiam, ſed ad ſapientiam naſci.

Præthereà illud quoque argumentum contra philoſophiam valet plurimùm, quo idem eſt uſus Hortenſius; ex eo poſſe intelligi, philoſophiam non eſſe ſapientiam, quòd principium & origo ejus appareat. Quandò, inquit, philoſophi eſſe cœperunt? Thales (ut opinor) primus, recens hæc quidem ætas; ubi ergò apud antiquiores latuit amor iſte inveſtigandæ veritatis? Item Lucretius ait:

Denique natura hæc rerum, ratioque reperta eſt
Nuper; & hanc primus cum primis ipſe repertus
Nunc ego ſum, in patrias qui poſſum vertere voces.

Et Seneca: » Nondùm ſunt, inquit, mille anni, ex quo initia ſapientiæ » mota ſunt «. Multis ergò ſeculis humanum genus ſine ratione vixit. Quod irridens Perſius:

vult exterminari omnem philoſophiam, ſed tantùm vanam & fallacem, ut videre eſt Coloſſ. cap. 2. ℣. 8. Hæc igitur ſententia cum grano ſalis accipienda. Ex *Davenantio*.

Lin. 1. *Caret.*] Manuſcriptorum eſt ac vet. 2. edit. Rom. Torneſ. Soubron. & Walch. *caveat*, cæterorum vulgatorum.

Lin. 18. *Recens... ætas.*] Natus ſiquidem eſt Thales anno 2. Olympiad. 35. denatus autem an. 1. Olymp. 58.

Lin. 20. *Item Lucretius ait.*] Ità repoſui ex MSS. vet. Regio-Put. per emendationem, 1. al. Reg. 4. Colb. 2. Brun. ed. Betul. Et rectè. In 13. ſcriptis totidemque impreſſis eſt, *Idem Lucretius ait*, malè; nihil enim de Lucretio extat in hoc capite, neque in præcedenti. Locus Lucretii eſt libri 5. initio.

Lin. 22. *Primus cum primis.*] Sic reſtitui ex MSS. Jun. Lipſ. Pal. & edit. 12. ac Lucretio ipſo ad 5. MSS. codices emendato à Lambino. Alii *primum cum primis*, vel *primum cum primus*.

Lin. 24. *Mille anni.*] Hæc ad Thaletem referri non poſſunt, qui ante Senecam annis ne ſeptingentis quidem vixit: ſed hæc vel ad Homerum ſunt referenda, vel ad barbaricam, ut vocant, Philoſophiam.

Lin. 25. *Mota ſunt.*] Ità correxi ex cunctis fermè MSS. ac vet. edit. 2. Rom. Venet. 1490. Cellar. In cæteris excuſis & 1. Colb. rec. legitur, *nota ſunt*; in 2. Reg. rec. *nata ſunt*; in 1. Colb. *orta ſunt*. Puto cum Cellario & Walchio *initia moveri*, eſſe fundamentum jaci, ſeu cœptum eſſe primùm de re diſputari. Hic locus hodiè non extat in Senecæ Operibus.

Ibidem. *Quod irridens Perſius, &c.*] Hunc Perſii locum Lactantius lævorsùm accipit, quaſi Perſii eſſet tam odioſa in Philoſophos declamatio, cùm ſit Beſtii. Neque tamen Beſtius, nec poſt ipſum Lactantius philoſophos omnes ſub eâdem causâ obſtruere voluit, ſed

—— Poſtquàm (inquit) *ſapere urbi*
Cum pipere & palmis venit ;

tanquàm ſapientia cum ſaporis mercibus fuerit invecta : quæ ſi ſecundùm hominis naturam eſt, cum homine ipſo cœperit neceſſe eſt ; ſi verò non eſt, nec capere quidem illam poſſet humana natura. Sed quia recepit, igitur à principio fuiſſe ſapientiam neceſſe eſt ; ergò philoſophia, quia non à principio fuit, non eſt eadem vera ſapientia. Sed videlicet Græci, quia ſacras veritatis litteras non attigerant, quemadmodùm depravata eſſet ſapientia, neſciverunt. Et ideò cùm vacare ſapientiâ humanam vitam putarent, philoſophiam commenti ſunt ; id eſt, latentem atque ignotam ſibi veritatem diſſerendo eruere voluerunt, quod ſtudium, per ignorantiam veri, ſapientiam putaverunt.

illos vanos ac fallaces philoſophantes, de quibus paulò ſuperiùs. Partim ex Theodoro Marcilio in Perſii Satyram 6. verſ. 38.

Lin. 3. *Cum ſaporis mercibus, &c.*] Robertus Titius locorum controverſ. lib. 9. cap. 3. veram ac ſinceram, ut reor, interpretationem attulit, Lactantium videlicet putaviſſe, eo loci Perſium ſignificare, philoſophiam in Urbem advectam fuiſſe cum *ſaporis*, id eſt ſaporatis & ſapidis mercibus, quæ ex Aſiâ deferri non multò antè cœperant, cujuſmodi eſt piper atque alia ejus generis aromata ; interimque alluſiſſe ad ſapientiæ nomen, quod à *ſapore*, quaſi per contemptum vult deduci, quem illa traxerit à mercibus illis, quibuſcum ad nos delata fuit : atque adeò cenſet Titius, illud *ſaporis* eſſe ablativum plurale ab adjectivo *ſaporus, ra, rum*, novè quidem à Lactantio formatum, imitatione tamen & exemplo aliarum dictionum conſimilium, ut ab *odore*, *odorus, ra, rum* ; à *vapore*, *vaporus* ; à *canore*, *canorus* ; ab *honore*, *honorus*. Iſæus.

Lin. 8. *Quia.*] Ità repoſui ex omnibus MSS. præter rec. 1. Reg. 1. Colb. & editos, in quibus eſt *qui*.

Lin. 9. *Neſciverunt.*] Alii *neſcierunt*.

Lin. 12. *Per ignorantiam veri.*] MS. quo uſus eſt Colonienſis editor anni 1544. habet *pra ignorantiâ veri*, quod non eſt injucundum.

CAPUT XVII.

A Philoſophiâ ad Philoſophos tranſit, initio ab Epicuro ſumpto ; & quomodò Leucippum & Democritum habuerit autores erroris.

DIxi de philoſophiâ ipsâ quàm breviter potui : nunc ad philoſophos veniamus ; non ut cum his decertemus, qui ſtare non poſſunt, ſed ut eos fugientes atque dejectos noſtro campo inſequamur. Epicuri diſciplina multò celebrior ſemper fuit, quàm cæterorum, non quia veri aliquid afferat, ſed quia multos populare nomen voluptatis invitat. Nemo enim non in vitia pronus eſt. Prætereà, ut ad ſe multitudinem

Lin. 2. *Cum his decertemus.*] Sic lego cum multis MSS. & 8. impreſſis. Scripti 16. & editi tres *cum iiſdem certemus* ; 4. excuſi cum 1. Chrom. *eiſdem*. In Regio-Put. eſt *veniam... decertem*. In al. MSS. 3. *veniam... certem*.

Lin. 5. *Multos populare nomen voluptatis invitat.*] Ità omnes propè MSS. & ſeptem editi. In 1. Reg. rec. & excuſis ſeptem eſt *ad populare nomen*. Vetus verſio Gallica ſic habet, *parce qu'elle invite & appelle pluſieurs à cè nom de volupté, tant aimé & déſiré par le peuple.*

Lin. 6. *Prætereà.*] Sic ferunt omnes fermè MSS. & editi. In Cauc. 1. Reg. rec. & 6. rec. editis eſt *Propterea*.

Digitized by Google

contrahat, appoſita ſingulis quibuſque moribus loquitur. Deſidioſum vetat litteras diſcere, avarum populari largitione liberat, ignavum prohibet accedere ad rempublicam, pigrum exerceri, timidum militare. Irreligioſus audit deos nihil curare; inhumanus, & ſuis commodis ſerviens, jubetur nihil cuiquam tribuere; omnia enim ſuâ causâ facere ſapientem. Fugienti turbam ſolitudo laudatur. Qui nimiùm parcus eſt, diſcit aquâ & polentâ vitam poſſe tolerari. Qui odit uxorem, huic enumerantur cœlibatûs bona: habenti malos liberos orbitas prædicatur; adversùs impios parentes nullum eſſe vinculum naturæ. Impatienti ac delicato dolorem eſſe omnium malorum maximum dicitur: forti, etiam in tormentis beatum eſſe ſapientem. Qui claritati ac potentiæ ſtudet, huic præcipitur reges colere: qui moleſtiam ferre non poteſt, huic regiam fugere. Ita homo aſtutus ex variis diverſiſque moribus circulum cogit, & dum ſtudet placere omnibus, majore diſcordiâ ſecum ipſe pugnavit, quàm inter ſe univerſi. Undè autem diſciplina ejus tota deſcendat, quam originem habeat, explicandum eſt.

Videbat Epicurus bonis adverſa ſemper accidere, paupertatem, labores, exilia, carorum amiſſiones; malos contrà beatos eſſe, augeri potentiâ, honoribus affici: videbat innocentiam minùs tutam, ſcelera impunè committi: videbat, ſine delectu morum, ſine ordine ac diſcrimine annorum ſævire mortem; ſed alios ad ſenectutem pervenire, alios infantes rapi, alios jam robuſtos interire, alios in primo adoleſcentiæ flore immaturis funeribus extingui, in bellis potiùs meliores, & vinci, & perire. Maximè autem commovebat, homines in primis religioſos gra-

vioribus

Lin. 2. *Vetat litteras diſcere.*] Reprehenditur ipſe Epicurus, quòd non ea addidicerit, quæ hominem verè eruditum faciunt. Hic Philoſophus ſcribens ad Philoclem, ait omnem doctrinam eſſe fugiendam.

Lin. 3. *Pigrum exerceri.*] Ità reſtitui ex MSS. & editis Rom. 1470. Torn. Soubr. Walch. Cæteris vulgatis eſt *exercere*, mendosè.

Lin. 4. *Nihil curare.*] De hoc vide librum de Irâ Dei cap. 27.

Lin. 7. *Vitam poſſe tolerari.*] Sic repoſui ex antiquiſſimo MS. Reg. & 4. al. Reg. 5. Colb. 2. Clarom. aliiſque, nec non ex editis 2. vet. Rom. Torn. Soubr. Walch. In 6. rec. 1. Colb. & 12. excuſis eſt *tolerare.* Tantæ autem erat frugalitatis, ut ſolo pane & aquâ veſceretur; nec ulli deditus erat voluptati, ut ait S. Hieronymus libro 2. adversùs Jovinianum: additur tamen, quòd eam ſolùm reſpuebat propter incommoda, quæ indè ſequebantur. Quâ de re vide Stobæum.

Ibidem. *Qui odit uxorem.*] De quo vide S. Hieronym. ſub finem libri 1. ad Jovinianum.

Lin. 12. *Reges colere.*] De hoc vide Plutarch. de Tranquillitate animi, & Stobæum ſermone 27.

Lin. 13. *Moribus.*] Ità reſtitui ex 31. MSS. & 7. editis. 1. Reg. rec. habet *motibus*, corruptè; 2. Reg. rec. Torn. 1. Colbert. & 10. edit. *modis.*

Ibidem. *Cogit.*] Vetuſtiſſimorum & optimorum codicum eſt, 2. Bon. 9. Reg. 4. Colb. Torneſ. 2. Clarom. Cantabrig nec non edit. vet. Rom. & 8. al. In rec. 1. Reg. 2. Colb. Goth. Em. Brun. & 5. edit. *colligit.*

Lin. 17. *Videbat Epicurus bonis adverſa ſemper accidere, &c.*] Hinc concludebat nullam eſſe providentiam, ac Deum nullam hominum curam gerere: ſed omnia fortuito caſu evenire. Hinc non ſolùm Epicurus, verùm & alii, Seneca in Hippol. act. 3. Lucanus lib. 7.

— Sunt nobis nulla profectò
Numina: cùm cæco rapiantur ſingula caſu,
Mentimur regnare Jovem.

Ovid. lib. 3. Amor. eleg. 8.

Cùm rapiant mala fata bonos, ignoſcite faſſo,
Sollicitor nullos eſſe putare deos.

Gallæus. Ità falsò opinabantur ii, qui rerum poſt mortem futurarum nil certi habebant.

Digitized by Google

vioribus malis affici : iis autem, qui aut deos omninò negligerent, aut non piè colerent, vel minora incommoda evenire, vel nulla : ipſa etiam ſæpè templa fulminibus conflagrare. Quod Lucretius queritur, cum dicit de Deo :

—— Tum fulmina mittat, & ædes
Ipſe ſuas diſturbet; & in deſerta recedens,
Sæviat exercens telum, quod ſæpè nocentes
Præterit, exanimatque indignos, inque merentes.

Quòd ſi vel exiguam veritatis auram colligere potuiſſet, nunquàm diceret, ædes illum ſuas diſturbare; cùm ideò diſturbet, quòd non ſunt ſuæ. Capitolium, quod eſt Romanæ urbis & religionis caput ſummum, non ſemel, ſed ſæpiùs fulmine ictum conflragravit. Homines autem ingenioſi quid de hoc exiſtimaverint, ex dicto Ciceronis apparet, qui ait, divinitùs extitiſſe illam flammam, non quæ terreſtre illud domicilium Jovis deleret, ſed quæ ſublimius magnificentiuſque depoſceret. Quâ de re etiam in libris Conſulatûs ſui eadem dixit, quæ Lucretius:

Nam pater altitonans ſtellanti nixus Olympo,
Ipſe ſuas arces, atque inclyta templa petivit;
Et Capitolinis injecit ſedibus ignes.

Pertinaci ergò ſtultitiâ non modò vim majeſtatemque veri Dei non intellexerunt : ſed etiam impietatem ſui erroris auxerunt, qui templum cœleſti judicio ſæpè damnatum reſtituere contra fas omne contenderint.

Lin. 3. *Lucretius.*] Quem vide in fin. lib. 2. de Naturâ rerum.

Lin. 6. *Ipſe ſuas.*] Lucretius in editis habet *Sæpè ſuas.*

Lin. 11. *Capitolium.*] De Capitolii incendiis, ex antiquioribus nemo copioſiùs quàm Plutarchus, in vitâ Publicolæ, & Cornelius Tacitus lib. 19. Annalium. Tarquinius Priſcus, Demarati filius, Sabino bello templum Jovi in monte Tarpeio, qui antè Saturnius dictus fuerat, ædificare cœpit. Dum opifices fundamenta aperirent, caput hominis eſt repertum. Quod omen Augures ſignificare dicebant, arcem hanc caput orbis futurum, & ob id monti nomen eſt inditum Capitolini. Sed morte interceptus ille Priſcus inchoatam ſtructuram reliquit. Quam pòſt Tarquin. Superbus, illius nepos, ex ſpoliis captæ Pomeriæ abſolvit : qui priuſquàm dedicationem obiret, propter tyrannidem expulſus fuit. Et hæc quidem dedicatio poſt Tarquinium facta fuit, anno ab U. C. 247. Capitolium ſaxo quadrato ſubſtructum, opus vel poſterâ magnificentiâ conſpiciendum, incendio abſumptum eſt bellis Marianis L. Scip. Aſiat. & C. Norbano Balbo Coſſ. hoc eſt, anno U. C. 671. à dedicatione annis 424. non (ut apud Cor. Tacitum eſt) 415. cujus errorem poſteà ſequutus eſt & Alexander Neapolitanus. Reſtituit hoc Sylla. Conſecravit reſtauratum Qu. Catulus, cujus Plinius etiam meminit lib. 19. cap. 1. Duravit hoc ad bellum uſque Vitellianum, quo ſecundò à militibus incenſum. Reſtituit Veſpaſianus ; eoque adhuc vivente, tertiò igne abſumptum, cumque ipſo Capitolio Veſpaſianus quoque mortem obiit. Domitianus deinde magnificentius illud fecit, quàm anteà unquàm fuiſſet. Verba autem Lucretii referenda ſunt ad incendium Marianum. At non video quandò Jovis fulmine conflagrarit. *Betul.*

Lin. 13. *Ciceronis.*] Quem vide Verr. 6.

Lin. 16. *Conſulatûs ſui.*] Hunc librum non habemus : ſed vide lib. 2. de Div. cap. 20. ubi iidem verſus leguntur.

Lin. 19. *Ipſe, &c.*] Hic ſecundus verſus hoc modo legitur apud Cicer. lib. 2. de Divin.

Ipſe ſuos quondam tumulos, ac templa petivit.

Cùm hæc igitur cogitaret Epicurus, earum rerum velut iniquitate inductus (ſic enim cauſam rationemque ignoranti videbatur) exiſtimavit nullam eſſe providentiam. Quod cùm ſibi perſuaſiſſet, ſuſcepit etiam defendendum: ſic in errores inextricabiles ſe ipſe concluſit. Si enim providentia nulla eſt, quomodò tam ordinatè, tam diſpoſitè mundus effectus eſt? Nulla, inquit, diſpoſitio eſt; multa enim facta ſunt aliter, quàm fieri debuerunt. Et invenit homo divinus, quæ reprehenderet. Quæ ſingula ſi vacaret refellere, facilè oſtenderem, nec ſapientem hunc fuiſſe, nec ſanum. Item ſi nulla providentia eſt, quomodò animalium corpora tam providenter ordinata ſunt, ut ſingula quæque membra mirabili ratione diſpoſita ſua officia conſervent? Nihil, inquit, in procreandis animalibus providentiæ ratio molita eſt; nam neque oculi facti ſunt ad videndum, neque aures ad audiendum, neque lingua ad loquendum, neque pedes ad ambulandum: quoniam priùs hæc nata ſunt, quàm eſſet loqui, audire, videre, ambulare. Itaque non hæc ad uſum nata ſunt: ſed uſus ex illis natus eſt. Si nulla providentia eſt, cur imbres cadunt, fruges oriuntur, arbuſta frondeſcunt? Non, inquit, ſemper animantium causâ iſta fiunt, quoniam providentiæ nihil proſunt: ſed omnia ſuâ ſponte fieri neceſſe eſt. Undè ergò naſcuntur, aut quomodò fiunt omnia quæ geruntur? Non eſt, inquit, providentiæ opus; ſunt enim ſemina per inane volitantia, quibus inter ſe temerè conglobatis, univerſa gignuntur atque concreſcunt. Cur igitur illa non ſentimus aut cernimus? Quia nec colorem habent, inquit, nec calorem ullum, nec odorem; ſaporis quoque & humoris expertia ſunt, & tam minuta, ut ſecari ac dividi nequeant.

Sic eum, quia in principio falſum ſuſceperat, conſequentium rerum neceſſitas ad deliramenta perduxit. Ubi enim ſunt, aut undè iſta corpuſcula? Cur illa nemo præter unum Leucippum ſomniavit? à quo Democritus eruditus hæreditatem ſtultitiæ reliquit Epicuro. Quæ ſi ſunt corpuſcula, & quidem ſolida, ut dicunt, ſub oculos certè venire poſſunt. Si eadem eſt natura omnium, quomodò res varias efficiunt? Vario, inquit, ordine ac poſitione conveniunt: ſicut litteræ, quæ cùm ſint paucæ, variè tamen collocatæ, innumerabilia verba conficiunt. At litteræ varias formas habent. Ità, inquit, & hæc ipſa primordia; nam

Lin. 4. *Se ipſe concluſit.*] Sic reſtitui ex optimo & veterr. MS. Regio Put. & 1. al. recentiori, 3. Colb. 1. Lipſ. Em. Brun. ſuffragantibus 16. aliis in quibus eſt *incluſit*, ut in 10. vet. impreſſis. Hîc *concludere* Terentianum eſt hâc ſignificatione, pro *ſe immittere*, *implicare ſe*, Gallicè *s'engager*, *s'embarraſſer*. 3. Reg. & 6. editi ferunt, *ſe ipſe conjecit.*

Lin. 6. *Nulla diſpoſitio eſt.*] Vide Lucret. 2. & 5. ſub initium. Vide etiam Ciceron. de Naturâ deorum lib. 1.

Lin. 19. *Undè ergò.*] Vide Lucret. lib. 2.

Lin. 21. *Sunt enim ſemina.*] Reſervabimus hanc de atomis diſputationem in caput 10. libri de Irâ Dei. Vide intereà S. Baſilium ſuper hâc re homiliâ εἰς τὴν ἑξαήμερον primâ, & caput tertium libri primi Placitorum apud Plut. *Betuleius.*

Lin. 28. *Præter unum Leucippum.*] De illo Galenus in Hiſtoriâ philoſophicâ. Sed de his in libro de Irâ Dei.

Lin. 29. *Si ſunt.*] Manuſcriptorum eſt; *ſi ſint*, editorum.

Lin. 31. *Vario ordine.*] De quo vide Lucret. 2. lib.

Digitized by Google

ſunt aſpera, ſunt hamata, ſunt lævia. Secari ergò & dividi poſſunt, ſi aliquid ineſt illis, quod emineat. Si autem lævia ſunt, & hamis indigent, cohærere non poſſunt. Hamata igitur eſſe oportet, ut poſſint invicem concatenari. Cùm verò tam minuta eſſe dicantur, ut nullâ ferri acie diſſici valeant, quomodò hamos, aut angulos habent? Quos, quia extant, neceſſe eſt poſſe divelli. Deinde quo fœdere inter ſe, quâ mente conveniunt, ut ex his aliquid conſtruatur? Si ſenſu carent, nec coïre tam diſpoſitè poſſunt; quia non poteſt quidquam rationale perficere, niſi ratio. Quàm multis coargui hæc vanitas poteſt! ſed properat oratio. Hic eſt ille,

Qui genus humanum ingenio ſuperavit, & omnes
Præſtinxit ſtellas, exortus uti ætherius ſol.

Quos equidem verſus nunquàm ſine riſu legere poſſum. Non enim de Socrate, aut Platone hoc ſaltem dicebat, qui velut reges habentur philoſophorum: ſed de homine, quo ſano & vigente, nullus æger ineptiùs deliravit. Itaque poëta inaniſſimus leonis laudibus murem non ornavit, ſed obruit & obtrivit. At idem nos metu liberat mortis, de quâ hæc ipſius verba ſunt expreſſa: Quandò nos ſumus, mors non eſt: quandò mors eſt, nos non ſumus; mors ergò nihil ad nos. Quàm argutè nos fefellit! quaſi verò tranſacta mors timeatur, quâ jam ſenſus ereptus eſt,

Lin. 2. *Si autem lævia ſunt, & hamis indigent.*] Sic legit Bonon. ex quo locus hic corrigendus eſt, etiamſi enim in aliis MSS. ac cunctis editis legatur, *& humoris indigent*, vitioſa tamen eſt lectio; quod conſtat hâc ratione, quam ſolidè allegat Thomaſius, quia nempè humor additus lævitati, non ſolùm nullam cohæſionem, ſed lapſum potiùs efficiet. *Gallæus.*

Lin. 4. *Ut . . . diſſici valeant.*] Hîc rursùm habes verbum antiquum *diſſicio*, cujus explicationem ſuprà vide lib. 2. cap. 8. Nota, malè in rec. 2. Reg. 1. Colb. & in editis haberi, *disjici.* Gall.

Lin. 7. *Conſtruatur.*] In 1. Bonon. antiq. *conſeratur*. In 12. MSS. rec. & 10. editis, *conſtituatur.*

Lin. 10. *Hic eſt ille.*] Scilicet Epicurus, ad quem hæc carmina reſpiciunt ex Lucretii lib. 3. in fine.

Lin. 12. *Præſtinxit ſtellas.*] MSS. 4. Reg. Cauc. Lipſ. Pal. Jun. Cant. & 4. editi ferunt *Reſtinxit; 6.* typis excuſi *Reſtrinxit; 6.* Reg. 6. Colbert. 1. Sorbon. 1. Clarom. Brun. & 2. vet. edit. Rom. *Extinxit.* At Lucretius à Lambino emendatus legit *Præſtinxit*, eodemque verbo utitur lib. 2. & 4. *Præſtinguere* autem (ut docet Nonius) valet obtenebrare, vel obſcurare, quemadmodùm ſol exoriens ſtellarum fulgorem obſcurat. Dubitari non poteſt quin legendum ſit *Præſtinxit*, non *reſtinxit*, aut *exſtinxit*; non enim ſol exoriens ſtellarum ſplendorem exſtinguit, ſed duntaxat *præſtinguit. Reſtinguit* autem multò minùs; nam *Reſtinguere* de ardore aut calore dicitur, non de lumine aut fulgore. *Ex Lambino.*

Lin. 18. *Quandò mors eſt, nos non ſumus.*] Hanc eſſe genuinam lectionem conſtat ex Bonon. Tax. Pen. 2. Brun. 6. Colb. 2. Clarom. & omnibus Vatic. & ex Epicuro ipſo in epiſt. ad Mœneceum apud Laërt. non quæ vulgò habetur, *quandò nos non ſumus, mors eſt*. Iſæus. Hæc Iſæi correctio confirmatur à MSS. Lipſ. Pal. Ultr. Jun. editis Plantin. Gymn. Genev. Ald. Cratand. Iſ. & Thyſii. Locus Epicuri ad Mœnec. ſic habet: ὅταν δ' ὁ θάνατος ἄπρη, τόθ' ἡμεῖς ὐκ ἐσμέν. *Gallæus.* De hâc ratiocinatione vide Lucretium lib. 3. Laërtium in Epicuro, Aul. Gellium lib. 2. cap. 8. Plutarch. de Tranquillitate Vitæ, & Stobæum Sermone 15.

Lin. 20. *Quâ jam ſenſus ereptus eſt.*] Ità repoſui ex vet. edit. Rom. ac Venet. necnon Torneſ. Cellar. & cunctis MSS. præter 1. Reg. & 17. edit. in quibus eſt *quia*. Vide infrà, *quo ſenſus eripitur.*

Digitized by Google

ac non ipſum mori, quo ſenſus eripitur. Eſt enim tempus aliquod, quo nos etiamnùm ſumus, & mors tamen nondùm eſt; idque ipſum videtur miſerum eſſe, cùm & mors eſſe incipit, & nos eſſe deſinimus.

Nec fruſtrà dictum eſt: Mors miſera non eſt. Aditus ad mortem eſt miſer: hoc eſt, morbo tabeſcere, ictum perpeti, ferrum corpore excipere, ardere igni, dentibus beſtiarum laniari. Hæc ſunt quæ timentur, non quia mortem afferunt, ſed quia dolorem magnum. Quin potiùs effice, ne dolor malum ſit. Omnium, inquit, malorum maximum eſt. Quî ergò non poſſum non timere, ſi id, quod mortem antecedit, aut efficit, malum eſt? Quid, quòd totum illud argumentum falſum eſt? quia non intereunt animæ. Animæ verò, inquit, intereunt. Nam quod cum corpore naſcitur, cum corpore intereat neceſſe eſt. Jam ſuperiùs dixi, differre me hunc locum meliùs, & operi ultimo reſervare, ut hanc Epicuri perſuaſionem, ſive illa Democriti, ſive Dicæarchi fuit, & argumentis, & divinis teſtimoniis redarguam. Verùm ille fortaſſè impunitatem vitiis ſuis ſpopondit; fuit enim turpiſſimæ voluptatis aſſertor, cujus capiendæ cauſâ, naſci hominem putavit. Quis, cùm hoc affirmari audiat, vitiis & ſceleribus abſtineat? Nam ſi perituræ ſunt animæ, appetamus divitias, ut omnes ſuavitates capere poſſimus: quæ ſi nobis deſunt, ab iis qui habent, auferamus clam, dolo, vi; eò magis, ſi humanas res Deus nullus curat, quandòcumque ſpes impunitatis arriſerit, ra-

Lin. 1. *Quo nos etiamnùm ſumus.*] Placet Iſæi ad hunc locum obſervatio, qui pro eo quod in impreſſis habetur, *quo & nos jam non ſumus*, legendum putat eo modo quo excudi curavimus. Ratio ejus ſolidiſſima eſt; ſi enim tempus eſt aliquod, quo & nos jam non ſumus, & mors nondùm eſt, rectè dictum eſt ab Epicuro, quòd eo tempore mors nihil ad nos. Lactantius verò contrarium intendit, ut patet ex ſcopo, ſi textus attentè expendatur. Et ſanè, lapſus facilis fuit *non*, pro *num* ſubſtituendi. Edit. Graphei & Gymnici & MS. Jun. noſtram hanc emendationem confirmant; carent enim illâ negatione quæ in reliquis, tum MSS. cum editis invenitur. *Gallæus.*

Lin. 3. *Cùm & mors eſſe incipit.*] MSS. 17. & edit. 5. *quòd & mors.* 1. Bonon. antiq. & Brun. *quo & mors.*

Lin. 7. *Afferunt.*] Ex MSS. & 9. veteribus editis eſt; in recentioribus excuſis eſt *afferant.*

Ibidem. *Quin potiùs effice, ne dolor malum ſit.*] Sic reſtitui ex 10. editis, ac vetuſtiſſimis MSS. 2. Reg. & 21. aliis, niſi quòd in duobus eſt *effici*, in ſex *efficis;* in 1. al. Reg. *ut dolor malum non ſit.* Sed & noſtram lectionem ſecutus eſt Gallicus interpres: *O Epicure, ſais plûtôt que douleur ne ſoit point mal.* In ſex editis legitur, *Quæ res potiùs efficit, ut dolor malum ſit.*

Lin. 11. *Quia non intereunt animæ. Animæ verò (inquit) intereunt.*] Ità emendavi ex MS. Reg. 400. annor. optimæ notæ, ſuccurrentibus 2. veterrimis Regiis, alioque Reg. rec. & ed. Betul. in quibus ſemel eſt *animæ;* & in 15. ſcriptis & 11. vulgatis *verè, inquit;* in tribus *verùm.*

Lin. 12. *Neceſſe eſt.*] Id poſt Epicurum ſomniat Lucretius lib. 3.

Lin 13. *Operi ultimo.*] Hoc exequitur Lactantius lib. 7. capitib. 7. 8. &c. & Epitome cap. 10.

Lin. 14. *Democriti . . Dicæarchi.*] Ille fuit Abderites, qui atomos excogitaverit: quinto ſeculo vixit ante vulgarem æram, obiitque annos natus 109. Olympiad. 94. Dicæarchus verò Miſenius fuit Philoſophus, qui opinatus eſt genus humanum ſemper fuiſſe, atque omnia in homine ſimul interire.

Lin. 16. *Turpiſſimæ voluptatis.*] Hîc ſui fuit oblitus Autor noſter; ſuprà enim dixerat, Epicurum collocaſſe ſummum bonum in voluptate animi.

Lin. 21. *Impunitatis.*] Sic Cicero pro Milone ait, *impunitatis* ſpes maxima eſt illecebra peccandi.

Digitized by Google

piamus, necemus. Sapientis eſt enim malefacere, ſi & utile ſit, & tutum; quoniam ſi quis in cœlo Deus eſt, non iraſcitur cuiquam. Æque ſtulti eſt & benefacere; quia ſicut irâ non commovetur, ita nec gratiâ tangitur. Voluptatibus igitur, quoquo modo poſſumus, ſerviamus. Brevi enim tempore nulli erimus omninò. Ergò nullum diem, nullum denique temporis punctum fluere nobis ſine voluptate patiamur; ne, quia ipſi quandoque perituri ſumus, id ipſum quod viximus pereat.

Hoc ille tametſi non dicit verbo, re tamen ipsâ docet. Nam cùm diſputat, omnia ſapientem ſuâ causâ facere, ad utilitatem ſuam refert omnia quæ agit. Ita qui audit hæc flagitia, nec boni quidquam faciendum putabit; quoniam benefacere ad utilitatem ſpectat alienam, nec à ſcelere abſtinendum, quia maleficio præda conjuncta eſt. Archipyrata quiſquam, vel latronum ductor, ſi ſuos ad graſſandum cohortetur; quo alio ſermone uti poteſt, quàm ut eadem dicat, quæ dicit Epicurus? deos nihil curare; non irâ, non gratiâ tangi; inferorum pœnas non eſſe metuendas, quòd animæ poſt mortem occidant, nec ulli omninò ſint inferi; voluptatem eſſe maximum bonum; nullam eſſe humanam ſocietatem; ſibi quemque conſulere; neminem eſſe qui alterum diligat, niſi ſuâ causâ; mortem non eſſe metuendam forti viro, nec ullum dolorem, qui etiamſi torqueatur, ſi uratur, nihil curare ſe dicat. Eſt planè, cur quiſquam putet, hanc vocem viri eſſe ſapientis, quæ poteſt latronibus aptiſſimè commodari?

Lin. 1. *Malefacere.*] At econtrà Cicero de Officiis docet, bonum virum nunquàm peccaturum, etiamſi impunitas ſit propoſita. Nihil enim utile, quod non ſit honeſtum.

Lin. 10. *Ita qui audit hæc flagitia.*] Sic repoſui ex MSS. In vulgatis eſt, *Itaque qui audit, &c.*

Lin. 19. *Niſi ſuâ causâ.*] Atqui Cicero in Lælio damnat quæſtuoſam amicitiam, nec alium amicitiæ finem, quàm honeſtatis admittit: atque Plato ipſe docet, hominem non tam ſibi natum, quàm proximo cuique.

Lin. 20. *Qui etiamſi torqueatur.*] *Qui* ex plurimis MSS. reſtitui, quod congruentius eſt, quàm *quin* aliorum.

CAPUT XVIII.

Pythagorici & Stoïci, animarum immortalitatem ſtatuentes, voluntariam mortem inaniter perſuadent.

ALII autem contraria his differunt, ſupereſſe animas poſt mortem; & hi ſunt maximè Pythagorici ac Stoïci: quibus etſi ignoſcendum eſt, quia verum ſentiunt, non poſſum tamen non reprehendere eos, quia non ſententiâ, ſed caſu inciderunt in veritatem. Itaque in eo ipſo, quòd rectè ſentiebant, aliquid erràrunt. Nam cùm timerent argumentum illud, quo colligitur neceſſe eſſe, ut occidant animæ cum corporibus, quia cum corporibus naſcuntur, dixerunt non naſci animas,

Lin. 7. *Non naſci animas, ſed inſinuari.*] Antonin. lib. 4. §. 21. vult animas *ſolvi, immutari, refundi, redaccendi*, ut aliis ſuccedentibus & ſubeuntibus quotidiè locum fa-

ſed inſinuari potiùs in corpora, & de aliis in alia migrare. Non putaverunt aliter fieri poſſe, ut ſuperſint animæ poſt corpora, niſi videantur fuiſſe ante corpora. Par igitur, ac propè ſimilis error eſt partis utriuſque. Sed hæc in præterito falſa eſt, illa in futuro. Nemo enim vidit, quod eſt veriſſimum, & naſci animas, & non occidere; quia, cur id fieret, aut quæ ratio eſſet hominis, neſcierunt. Multi ergò ex iis, quia æternas eſſe animas ſuſpicabantur, tanquàm in cœlum migraturi eſſent, ſibi ipſis manus intulerunt: ut Cleanthes, ut Chryſippus; ut Zeno, ut Empedocles, qui ſe in ardentis Ætnæ ſpecum intempeſtâ nocte deciant, prout de corporibus dixerat in terram reſolutis. Atque hoc eſt fortaſſè quod Epiphanius voluit, ubi de Stoïcis dixit, 11. Hær. 5. Μεταγγισμοὺς τε ψυχῶν καὶ μετενσωματώσεις; & ex Epiphanio Joan. Damaſc. *in lib. de hæreſ. Stoici animam de corpore in corpus migrare volunt.* Quo nomine Pythagoreis adjungit Stoïcos Lactant. hoc loco. Servius ait, ad Æneïd. lib. 3. *Stoicos mediam viam ſecutos, cùm Plato animam perpetuam dixerit, & ad diverſa corpora tranſitum facere ſtatim pro meritis vitæ prioris: Pythagoras verò, non μετεμψύχωσιν, ſed παλιγγενεσίαν eſſe dicat, hoc eſt, redire, ſed poſt tempus.* Gatakerus. Vide Auguſtinum lib. x. de Civit. Dei cap. 30.

Lin. 1. *Et de aliis in alia migrare.*] Hanc de animarum μετεμψύχωσει opinionem primi tradidere Ægyptii. Ab illis autem hauſit illam Pythagoras, teſte Herodoto in Euterpe. Hoc idem ſenſere Galli. Lib. 6. de Bello Gallico: *In primis hoc volunt perſuadere, non interire animas, ſed ab aliis poſt mortem tranſire ad alios.* Sed hæc inter Gallorum & Pythagoræ opinionem differentia eſt, quòd Galli putarint, animas tantùm tranſire ad homines alios, Pythagoras verò etiam ad alia animantia. Huic etiam opinioni fidem habuere Phariſæi, teſte Joſepho lib. 18. cap. 2. Antiq. Etiam modernis Judæis hæc arrident. *Gallæus.*

Lin. 5. *Et naſci animas.*] Videtur hoc loco Lactantius à ſeipſo diſſentire. Tradit enim ſuprà libro 2. cap. 12. circa finem, quòd *Deus animam quâ ſpiramus infundit* in corpus: hic verò docet animas naſci. Sed eâ de re videndus eſt S. Hieronymus lib. 2. Apologiæ adverſus Rufinum, cujus hæc verba ſunt. *Legi*, inquit Hieronymus, *quoſdam dicentes, quòd pariter cum corpore, per humani corporis traducem etiam animæ diffundantur; & hæc quibus poterant aſſertionibus confirmabant. Quod puto inter Latinos Tertullianum ſenſiſſe, & Lactantium, fortaſſis; & nonnullos alios. Alii aſſerunt, quòd formatis in utero corporibus, Deus quotidiè, faciat animas & infundat. Alii factas jam olim, id eſt, tunc cum omnia creavit Deus ex nihilo, nunc eas judicio ſuo naſci diſpenſet in corpore.. Ego verò cùm hæc ſingula legerim (Deo teſte dico) quia uſque ad præſens certi & definiti aliquid de hâc quæſtione non teneo; ſed Deo relinquo ſcire quid ſit in utero, & ſi cui ipſe revelare dignabitur.* De hoc etiam videas Euſebium Præparat. Evang. lib. 13. c. 10. & Caſſiodorum de Animâ cap. 9.

Lin 6. *Quæ ratio eſſet hominis, neſcierunt.*] Sic eſt legendum ex MSS. vet. 1. Bonon. 2. Reg. ut judicat Thomaſius; non *homines*, ut vulgò eſt in impreſſis ac aliis MSS. non enim de hominibus in genere quid illi noverint, ſed de Pythagoricis ac Stoïcis, quos dicit hominis rationem ignoraſſe. *Gallæus.* Ità ferè lib. 7. cap. 3. & cap. 5. Divin. Inſtitut.

Lin. 8. *Ut Cleanthes.*] Philoſophus Stoïcus, qui φρεάντλης dictus, quòd noctu in hortis hauriret aquas, undè ſe alere poſſet, ut interdiù philoſophari liceret: is ſponte inediâ vitam finivit, ut Laërtius libro ſeptimo in ejus vitâ refert. Meminit Lucianus in Macrobiis. *Betuleius.*

Ibidem. *Ut Chryſippus.*] Zenonis diſcipulus, & poſt Cleanthem ſectæ Stoïcorum princeps fuit. Duæ ſunt de hujus obitu apud Laërtium ſententiæ: una, quòd largiore dulcis meri hauſtu, altera, quòd riſu nimio emortuus ſit. Seneca epiſt. 57. memorat, quòd aſſidua ſalutatio ipſum perduxerit ad mortem. *Betul.*

Ibidem. *Ut Zeno.*] Citticus, ſectæ Stoïcæ princeps. De hujus interitu Laërt. ſic ſcribit: Cum abiret à ſcholâ, offendit, digitumque perfregit. Manu verò terram feriens, dixit illud ex Niobe: Ἔρχομαι τί μ' αὔεις; *Venio, quid me clamas?* In ed. Laërtii Pariſienſi an. 1585. legitur Ἔρχομαι τί με καλεῖς; *Venio, quid me vocas?* continuòque ſe ſtrangulans interiit. *Betuleius.*

Lin. 9. *Ut Empedocles.*] Philoſophus, & Poeta.

Digitized by Google

jecit, ut, cùm repentè non apparuiſſet, abiiſſe ad deos crederetur; & ex Romanis Cato, qui fuit in omni ſuâ vitâ Socraticæ vanitatis imitator. Nam Democritus in aliâ fuit perſuaſione. Sed tamen

Sponte ſuâ letho caput obvius obtulit ipſe:

quo nihil ſceleratius fieri poteſt. Nam ſi homicida, nefarius eſt, quia hominis extinctor eſt, eidem ſceleri obſtrictus eſt, qui ſe necat, quia hominem necat. Imò verò majus eſſe id facinus exiſtimandum eſt, cujus ultio Deo ſoli ſubjacet. Nam ſicut in hanc vitam non noſtrâ ſponte venimus, ita rursùs ex hoc domicilio corporis, quod tuendum nobis aſſignatum eſt, ejuſdem juſſu recedendum eſt, qui nos in hoc corpus induxit, tamdiù habituros, donec jubeat emitti; & ſi vis aliqua inferatur, æquâ mente id patiendum eſt, cùm extincta innocentis ani-

Variæ de hujus obitu referuntur à Laërtio opiniones: hæc tamen conſtantior fama obtinuit, quæ à Strabone quoque refertur lib. 6. Apud Lucianum, in dialogo Menippi & Æaci, quærit ex ipſo Menippus cauſas præcipitationis; reſpondet Empedocles: μελαγχολία τις, ὦ Μένιππε. Menippus factum in faſtum, atque in inanis gloriæ affectationem transfert. Notatur etiam in Icaromenippo. Tertullianus, in libro ad Martyres, pro exemplo contemnendæ mortis adducit. Meminit etiam Tatianus adversùs Gentes, & Greg. Nazianzenus in egregio ad Nemeſſum carmine.

Ἐμπεδόκλεις, quæ ſic Latinè reddas, &c.

Empedocles, faſtu tumidum te valdè ſuperbo
Ætnæi monſtrant crateres morte caducum.
Sandalia en jactant amentis numinis æſtus
Ærea. Ridendum mortalibus illa dederunt,
Quem grave in exitium te Gloria pellit inanis.

Lin. 2. *Socratica vanitatis imitator.*] Sic reſtituo ex omnibus MSS. & editis, præter Betul. Spark. & Gall. qui contra cunctorum MSS. fidem repoſuerant *Stoïca*, quia reverà Stoïcus erat Cato. [At nihil obſtat quin Cato, etſi Stoïcus, à Lactantio potuerit dici *Socratica vanitatis imitator*, quandoquidem ille Socratem imitatus, non ſine magno faſtu mortem aſpernatus eſt; & cùm ſe occideret, librum perlegerit Platonis de animorum æternitate, ubi ſcilicet Socratis mors deſcribitur. Nonne autem id ſufficit, ut *Socratica vanitatis imitator* diceretur? *Nourry.*] De Catonis morte vide Plutarchum tom. 2. & Auguſtinum lib. 1. de Civit. Dei cap. 23.

Lin. 3. *Nam Democritus.*] Lætitiam hic optimum dixit, triſtitiam peſſimum, alieniſſimus à Stoïcâ ſeveritate. Lucretii locum, undè *hic* verſus deſumptus eſt, integrum adſcribemus:

Denique Democritum poſtquàm natura, vetuſtas
Admonuit, memores motus langueſcere mentis,
Sponte ſuâ letho caput obvius obtulit ultrò.

Sed apud Laërtium diverſum legitur; nempè quòd panes calidos naribus admovendo, tribus diebus fata impleverit. Sed intelligendum eſt, ipſum antehàc mori per inediam decreviſſe. Itaque de mortis ejus genere variant autores: quippe quòd Lucianus eum interiiſſe affirmet τῆς τροφῆς ἀποσχόμενον, quod etiam tradit Laërtius; Athenæus, melle tantiſper vitam ſuſtentaſſe, dum præterierint Θεσμοφορείων feſta, ne privato luctu publica interpellarentur gaudia. Ab omnibus diverſus Antoninus pediculis conſumptum refert. *Ex Betuleio* lib. 3. §. 3.

Lin. 4. *Sponte ſuâ.*] Apud Lucretium lib. 3. de Naturâ rerum in fine. Variant tamen Autores de mortis genere, ut dixi: vel per cibi abſtinentiam, vel ex vermibus aut pediculis conſumptum referunt antiquiores.

Lin. 9. *Ita rursùs ex hoc domicilio corporis.*] Cicero in Catone majore hæc ad Pythagoram refert: Vetat (inquit) Pythagoras injuſſu Imperatoris, id eſt Dei, de præſidio & ſtatione vitæ decedere. Et in fragmento de Repub. Scipio nepoti loquens, ſic ait: Quare & tibi, Pub. & piis omnibus retinendus eſt animus in cuſtodiâ corporis; nec injuſſu ejus à quo ille eſt nobis datus, ex hominum vitâ migrandum eſt, ne munus humanum aſſignatum à Deo defugiſſe videamini. Apparent ex Platone deſumpta eſſe. *Betuleius.* Quâ de re vide Platonem in Phædone.

Lin. 12. *Patiendum.*] Sic reſtitui ex vet. ſex editis & omnibus MSS. præter Marm. in

Digitized by Google

ma inulta eſſe non poſſit, habeamuſque judicem magnum; cui ſoli vindicta in integro ſemper eſt.

Homicidæ igitur illi omnes philoſophi, & ipſe Romanæ ſapientiæ princeps Cato, qui antequàm ſe occideret, perlegiſſe Platonis librum dicitur, qui eſt ſcriptus de æternitate animarum, & ad ſummum nefas philoſophi autoritate compulſus eſt; & hic tamen aliquam moriendi cauſam videtur habuiſſe, odium ſervitutis. Quid Ambraciotes ille, qui, cùm eumdem librum perlegiſſet, præcipitem ſe dedit, nullam aliam ob cauſam, niſi quòd Platoni credidit? Execrabilis prorsùs ac fugienda doctrina, ſi abigit homines à vitâ. Quòd ſi ſciſſet Plato, atque docuiſſet, à quo, & quomodò, & quibus, & quæ ob facta, & quo tempore immortalitas tribuatur, nec Cleombrotum impegiſſet in mortem voluntariam, nec Catonem, ſed eos ad vitam & juſtitiam potiùs erudiſſet. Nam Cato videtur mihi cauſam quæſiſſe moriendi, non tam ut Cæſarem fugeret, quàm ut Stoïcorum decretis obtemperaret, quos ſectabatur, nomenque ſuum grandi aliquo facinore clarificaret: cui quid mali accidere potuerit, ſi viveret, non invenio. Caius enim Cæſar, ut clemens erat, nihil aliud efficere volebat, etiam in ipſo belli civilis ardore, quàm ut benè mereri de Republicâ videretur, duobus optimis civibus Cicerone & Catone ſervatis. Sed redeamus ad eos, qui mortem pro bono laudant. De vitâ quereris, quaſi vixeris, aut unquàm tibi ratio conſtiterit, cur omninò ſis natus. Nonne igitur tibi verus ille & communis

quo à primâ manu ſcriptum eſt, ut in pleriſque vulgatis.

Lin. 1. *Judicem magnum.*] Ità repoſui ex cunctis MSS. & edit. vet. Rom. ac Cellar. quidquid dicat Walchius; quaſi vindicta ad *judicem magnum* non pertineat. In 13. impreſſis legitur *vindicem magnum.*

Lin. 2. *Vindicta in integro ſemper eſt.*] Sic cum tribus editis omnes penè MSS. Et ſic Lactantius *in totum*, *in integro;* & nos Galli etiam dicimus, *en tout*, *en ſon entier.* Sex MSS. rec. & 10. typis excuſi habent *vindicta integra.*

Lin. 3. *Et ipſe Romana ſapientia princeps, &c.*] Ut cujus conſilium oraculum ſit habitum, teſte Plutarcho, qui in ejus vitâ eaſdem cauſas ſpontaneæ necis aſſignat. Cicero Officiorum primo de decoro perſonarum loquens, dicit hoc Catonis gravitatem decuiſſe maximè: cæteros, qui in eâdem cauſâ fuerunt, minimè. Nos Auguſtinum rectiùs audiemus, qui voluntariæ necis jus omne hominibus aufert. Is lib. 1. de Civit. Dei, c. 23. hoc exemplum examinans, cauſas non Platonis lectionem credit, ſed quòd turpe duxerit, in Cæſaris victoris manus venire; atque hoc facinus imbecillioris, quàm fortioris animi factum eſſe. In hoc etiam Joſephus invehitur, libro Excidii Hieroſolymitani tertio, cap. 21. Jure civili non lugebantur, nec cognati eos in pollincturâ nominabant, qui manus ſibi malâ conſcientiâ injecerant. l. liberorum. §. non ſolent. ff. de iis qui infam. not. Sed ſtultè, quòd non etiam illos qui tædio vitæ. *Betul.*

Lin. 4. *Platonis.*] Liber iſte eſt *Phædon.*

Lin. 6. *Philoſophi autoritate compulſus eſt.*] Plato hoc non docuit; ex initio Phædonis contrarium patet: non itaque philoſophi autoritate, ſed ſuimet inſaniâ, philoſophi mentem non percipiens, ad illud facinus fuit compulſus. *Iſæus.*

Lin. 7. *Ambraciotes.*] Is eſt Cleombrotus adoleſcens, Ambraciæ urbe Græcâ in Epiro natus, qui ſe præcipitem dedit in mare.

Lin. 16. *Clarificaret.*] Eccleſiaſtica vox, quâ uſi ſunt Autor Vulgatæ Verſionis paſſim in novo Teſtamento, Sedulius, aliique.

Lin. 18. *Clemens erat.*] De Cæſaris clementiâ lege Plutarchum, Suetonium, Paterculum & alios hiſtoricos; ſed præcipuè Ciceronem in orationibus pro Marcello & pro Ligario.

Digitized by Google

communis omnium pater Terentianum illud jure increpaverit:

——— *Prius diſce, quid ſit vivere;*
Si diſplicebit vita, tum iſthoc utitor.

Indignaris te malis eſſe ſubjectum: quaſi quidquam merearis boni, qui patrem, qui dominum, qui regem tuum neſcis; qui quamvis clariſſimam lucem intuearis oculis, mente tamen cæcus es, & in profundis ignorantiæ tenebris jaces. Quæ ignorantia effecit, ut quoſdam dicere non puderet, idcircò nos eſſe natos, ut ſcelerum pœnas lueremus: quo quid delirius dici poſſit, non video. Ubi enim, vel quæ ſcelera potuimus admittere, qui omninò non fuimus? Niſi fortè credemus inepto illi ſeni, qui ſe in priori vitâ Euphorbum fuiſſe mentitus eſt. Hic, credo, quòd erat ignobili genere natus, familiam ſibi ex Homeri carminibus adoptavit. O miram & ſingularem Pythagoræ memoriam! O miſeram oblivionem noſtrûm omnium, qui neſciamus, qui antè fuerimus! Sed fortaſſè, vel errore aliquo, vel gratiâ ſit effectum, ut ille ſolus lethæum gurgitem non attigerit, nec oblivionis aquam guſtaverit: videlicet ſenex vanus (ſicut otioſæ aniculæ ſolent) fabulas tanquàm infantibus credulis finxit. Quòd ſi benè ſenſiſſet de iis, quibus hæc locutus eſt, ſi homines eos exiſtimaſſet, nunquàm ſibi tam petulanter mentiendi licentiam vendicaſſet. Sed deridenda eſt hominis leviſſimi vanitas. Quid Ciceroni faciemus? qui cùm in principio Conſolationis ſuæ dixiſſet, luendorum ſcelerum causâ naſci homines, iteravit id ipſum poſteà, quaſi objurgans eum, qui vitam non eſſe pœnam putet. Rectè ergò præfatus eſt, errore, ac miſerabili veritatis ignorantiâ ſe teneri.

Lin. 1. *Terentianum.*] Vide igitur Terentium in Heautontimor. act. 5. Scenâ 2.

Lin. 9. *Video*] Sic repono ex edit. Tornæſ. Soubr. Walch. cunctiſque MSS. præter 2. Reg. rec. in quibus eſt, ut & in editis, *invenio.*

Lin. 10. *Inepto illi ſeni.*] Pythagoræ ſcilicet, de quo Laërtius, Philoſtrat. lib. 8. de vitâ Apollon. Gell. quarto, cap. 11. Atque hîc obſerva, quomodò irrideat dogma de animabus ante corpora conditis, quod ipſi Lactantio quidam affinxerunt. *Iſæus.* Euphorbus igitur ille, quem ſe fuiſſe olim mentiebatur Pythagoras, fuit nobilis Trojanus à Menelao in Trojano bello occiſus.

Lin. 11. *Qui ſe in priori vitâ, &c.*] Altera pars hujus confutationis continet παλιγγενεσίαν, ſive μετεμψύχωσιν Pythagoricam: de quâ ex Gentilibus nemo copioſiùs Ovidio lib. 15. Metamorph. Poſt Laërtium verò lege Gellium lib. 4. cap. 11. Philoſtratum lib. 8. de vitâ Apollonii. Exploditur dignis modis à Luciano, cùm alibi, tum etiam in Gallo. Ex Eccleſiaſticis Scriptoribus notant Tertull. in Apolog. cap. 46. Tatianus adversùs Gentes; Orig. lib. 1. contra Celſum; atque rurſùs noſter Lactantius lib. 7. cap. 23. Hieronymus lib. 2. adverſùs Jovin. & in Apologiâ adverſùs Ruffinum; Auguſtinus de Trinitate lib. 12. Chryſoſt. homiliâ quâdam in 12. caput Johannis; Cyrillus contra Julianum lib. 7. *Betuleius.*

Lin. 23. *Qui vitam non eſſe pœnam putet.*] Hæc lectio permultorum MSS. eſt, & editorum quatuor. Scripti 7. addunt *malis*; quinque exhibent *malis plenam*, ut & vulgati ſex.

Ibidem. *Præfatus eſt.*] Ità veterrimi MSS. 1. Bonon. 3. Reg. Lipſ. Pal. 1. Colbert. à ſecundâ manu. In 15. rec. & in excuſis legitur *profatus*; in 4. ſcriptis rec. *profeſſus eſt. Præfatus eſt*, id eſt, ſuprà dixit.

Digitized by Google

CAPUT XIX.

Cicero & alii ſapientiſſimi animarum immortalitatem, ſed infideliter docent; & quòd bona vel mala mors ex antè actâ vitâ ſit ponderanda.

AT illi, qui de mortis bono diſputant, quia nihil veri ſciunt, ſic argumentantur: Si nihil eſt poſt mortem, non eſt malum mors; aufert enim ſenſum mali. Si autem ſuperſunt animæ, eſt etiam bonum; quia immortalitas ſequitur. Quam ſententiam Cicero de Legibus ſic explicavit: Gratulemurque nobis, quoniam mors aut meliorem, quàm qui eſt in vitâ, aut certè non deteriorem allatura eſt ſtatum. Nam ſine corpore animo vigente, divina vita eſt; ſenſu carente, nihil profectò eſt mali. Argutè, ut ſibi videbatur, quaſi nihil eſſe aliud poſſit. Atqui utrumque hoc falſum eſt. Docent enim divinæ litteræ, non extingui animas: ſed aut pro juſtitiâ præmio affici, aut pœnâ pro ſceleribus ſempiternâ. Nec enim fas eſt, aut eum qui ſceleratus in vitâ feliciter fuerit, effugere quod meretur; aut eum, qui ob juſtitiam miſerrimus fuerit, ſuâ mercede fraudari. Quod adeò verum eſt, ut idem Tullius in Conſolatione non eaſdem ſedes incolere juſtos atque impios prædicaverit. Nec enim omnibus, inquit, iidem illi ſapientes arbitrati ſunt, eumdem curſum in cœlum patere: nam vitiis & ſceleribus contaminatos deprimi in tenebras, atque in cœno jacere docuerunt; caſtos autem animos, puros, integros, incorruptos, bonis etiam ſtudiis atque artibus expolitos, levi quodam & facili lapſu ad deos, id eſt, ad naturam ſui ſimilem pervolare. Quæ ſententia ſuperiori illi argumento repugnat. Illud enim ſic aſſumptum eſt, tanquàm neceſſe ſit, omnem hominem natum immortalitate donari. Quod igitur erit diſcrimen virtutis, ac ſceleris, ſi nihil intereſt, utrùmne Ariſtides ſit aliquis, an Phalaris? utrùm Cato, an Cati-

Lin. 5. *Gratulemur, &c.*] Hæc non leguntur apud Ciceronem in libris de Legibus; leguntur equidem, ſed non iiſdem verbis, in 1. Tuſculanar. quæſtion. ſub initium.

Lin. 7. *Senſu carente.*] MSS. 1. Bonon. antiq. & Cotton. habent *ſenſu pereunte*. Apud Ciceronem & in 5. editis, necnon & 1. Reg. rec. eſt *ſenſu carenti*.

Lin. 8. *Ut ſibi videbatur.*] Refertur ad Ciceronem qui præceſſit, & mox ſequitur. MSS. tres addunt, *locutus eſt*. In 7. MSS. & in totidem editis eſt *videtur*; in 8. ſcriptis *videntur*.

Lin. 9. *Litteræ.*] Scilicet Daniel. 12. Matth. 3. 13. 25. Joan. 12. 50.

Lin. 13. *Ut idem Tullius.*] Hanc ultimam vocem addidi ex 13. excuſis, & ex omnibus MSS. præter 1. Reg. rec. cui eſt *Cicero*: abeſt autem à tribus rec.

Lin. 14. *Eaſdem ſedes.*] Homeri & Virgilii Poëmata hoc idem docent.

Lin. 17. *Caſtos autem animos, &c.*] Euripides in Supplicibus, ait animum è corpore egredientem in cœlum, undè lapſus erat, avolare: corpus autem terræ, undè ortum erat, reddi. *Herald.*

Lin. 23. *Ariſtides.*] Hic ſumitur pro quovis Juſto, ſicut Phalaris pro Tyranno, atque Cato pro bono cive, ſic & Catilina pro nefario homine; horum hiſtoriæ ſunt notiſſimæ.

Ibidem. *An Phalaris.*] Is eſt famoſus Agrigentinorum in Siciliâ tyrannus cum tauro ſuo æneo. De eo vide Ciceronem in Verrem 6. n. 33.

Digitized by Google

lina? Sed hanc repugnantiam rerum ſententiarumque non cernit, niſi qui tenet veritatem. Si quis igitur nos roget, utrùmne bonum ſit mors, an malum? reſpondebimus, qualitatem ejus ex vitæ ratione pendere. Nam ſicut vita ipſa bonum eſt, ſi cum virtute vivatur, malum, ſi cum ſcelere: ſic & mors ex præteritis vitæ actibus ponderanda eſt. Ita ſit, ut ſi vita in Dei religione tranſacta ſit, mors malum non ſit; quia tranſlatio eſt ad immortalitatem. Sin autem, malum ſit neceſſe eſt; quoniam ad æterna (ut dixi) ſupplicia tranſmittit.

Quid ergo dicemus, niſi errare illos, qui aut mortem appetunt, tanquàm bonum, aut vitam fugiunt, tanquàm malum? niſi quòd ſunt iniquiſſimi, qui pauciora mala non penſant bonis pluribus. Nam cùm omnem vitam per exquiſitas & varias traducant voluptates, mori cupiunt, ſi quid fortè his amaritudinis ſupervenit; & ſic habent, tanquàm illis nunquàm fuerit benè, ſi aliquandò fuerit malè. Damnant igitur vitam omnem, plenamque nihil aliud, quàm malis opinantur. Hinc nata eſt inepta illa ſententia, hanc eſſe mortem, quam nos vitam putemus; illam vitam, quam nos pro morte timeamus: ita primum bonum eſſe, non naſci, ſecundum, citiùs mori. Quæ, ut majoris ſit autoritatis, Sileno attribuitur. Cicero in Conſolatione: » Non naſci, inquit, longè » optimum, nec in hos ſcopulos incidere vitæ; Proximum autem, ſi na- » tus ſis, quàmprimùm mori, tanquàm ex incendio effugere violentiam » fortunæ. « Credidiſſe illum vaniſſimo dicto exinde apparet, quòd adjecit aliquid de ſuo, ut ornaret. Quæro igitur, cui eſſe optimum putet non naſci, cùm ſit nullus omninò, qui ſentiat: nam ut bonum ſit aliquid, aut malum, ſenſus efficit. Deinde, cur omnem vitam nihil aliud eſſe, quàm ſcopulos, & incendium putaverit; quaſi aut in noſtrâ fuerit poteſtate, ne naſceremur, aut vitam nobis fortuna tribuat, non Deus, aut vivendi ratio quidquam ſimile incendio habere videatur.

Non diſſimile Platonis illud eſt, quod aiebat, ſe gratias agere naturæ: Primùm, quòd homo natus eſſet potiùs, quàm mutum animal; Dein-

Lin. 1. *Non cernit.*] Sic habent antiquiores & meliores MSS. & 13. typis excuſi. At 15. ſcripti rec. cum 2. edit. vet. Rom. habent, *non ſentit.*

Lin. 3. *Ex vita ratione pendere.*] Juxta illud verbum, finem vitæ expectandum eſſe. Hinc Plinius lib. 7. cap. 40. Ità eſt profectò, inquit; alius de alio judicat dies, & tamen ſupremus de omnibus.

Lin. 7. *Sin autem.*] Ità repoſui ex duobus optimis & antiquiſſimis 1. Bonon. & Regio-Put. In cæteris eſt *ſin aliter*; vel *ſi aliter.*

Lin. 16. *Inepta illa ſententia.*] Vide Eurip. apud Plat. in Geor. & apud Stob. Serm. 121. Ariſtoph. in Ranis. Cic. in ſomni. Scipion. & 1. Tuſcul. Hanc tamen ſententiam, quam ineptam dicit Lactantius, non veretur probare Cicero Epiſtolarum libro 16. Epiſt. 8.

Lin. 19. *Non naſci.*] Eſt & hic locus in 1. Tuſcul. quæſt. non longè à fine. Sic & Plinius in præfatione libri 7. ait: » Itaque mul- » ti extitere, qui non naſci optimum cenſe- » rent, aut quam ociſſimè aboleri. «

Lin. 21. *Quamprimùm mori, tanquàm ex incendio effugere violentiam fortunæ.* Verbum *mori* quod 26. MSS. rec. & 6. editis deeſt, reſtitui ex MSS. 3. Reg. 6. Vatic. Cauc. Jun. 1. Clarom. vet. edit. Rom. ac 9. aliis, & ex Cicerone ipſo undè deſumptus eſt hic locus: ſed ibi deſideratur vox *violentiam*, quam nobis exhibent 37. MSS. codices ac 14. impreſſi, quam & ſenſus poſtulat.

Lin. 29. *Non diſſimile Platonis.*] De quo Platonis dicto vide Plutarch. ad fin. Marii.

Digitized by Google

de, quòd mas potiùs, quàm fœmina; quòd Græcus, quàm Barbarus; Poſtremò, quòd Athenienſis, & quòd temporibus Socratis. Dici non poteſt, quantam mentibus cæcitatem, quantoſque pariat errores ignoratio veritatis. Ego planè contenderim, nunquàm quidquam dictum eſſe in rebus humanis delirius. Quaſi verò ſi aut Barbarus, aut mulier, aut aſinus denique natus eſſet, idem ipſe Plato eſſet, ac non ipſum illud, quod natum fuiſſet. Sed videlicet Pythagoræ credidit, qui ut vetaret homines animalibus veſci, dixit, animas de corporibus in aliorum animalium corpora commeare: quod & vanum & impoſſibile eſt. Vanum, quia neceſſe non fuit, veteres animas in nova corpora inducere, cùm idem artifex, qui primas aliquandò fecerat, potuerit ſemper novas facere. Impoſſibile, quia rectæ rationis anima tam immutare naturam ſtatûs ſui non poteſt, quàm ignis aut deorsùm niti, aut in tranſverſum, fluminis modo, flammam ſuam fundere. Exiſtimavit igitur homo ſapiens, potuiſſe fieri, ut anima, quæ tunc erat in Platone, in aliquod mutum animal includeretur, eſſetque humano ſenſu prædita, ut intelligeret, ac doleret incongruenti ſe corpore oneratam. Quantò ſaniùs faceret, ſi gratias agere ſe diceret, quòd ingenioſus, quòd docilis natus eſſet, quòd in iis opibus, ut liberaliter erudiretur. Nam quòd Athenis natus eſt, quid in eo beneficii fuit? An non plurimi extiterunt in aliis civitatibus excellenti ingenio atque doctrinâ viri, qui meliores ſinguli, quàm omnes Athenienſes fuerunt? Quanta hominum millia fuiſſe credamus, qui & Athenis nati, & temporibus Socratis, indocti tamen, ac ſtulti fuerunt?

Lin. 1. *Quod mas.*] Sic repoſui ex vet. editis 3. Rom. Venet. 1490. & aliis octo, necnon ex omnibus MSS. præter quinque, quibus eſt, ut 7. vulgatis, *quòd maſculus.*

Lin. 2. *Quòd Athenienſis.*] MS. Cantabrig. & editi 7. addunt, *non Thebanus*, quod gloſſemâ videtur. Idem à Laërtio lib. 1. tribuitur Socrati.

Lin. 4. *Nunquàm quidquam dictum eſſe delirius.*] Non reticendum quod Judæi habent in preculis ſuis virorum peculiaribus: *Benedictus eſto, ô Domine Deus, quòd me virum creaſti, non mulierem; quòd Iſraëlitam, non alienigenam.* Gataker.

Lin. 7. *Sed videlicet Pythagora, &c.*] Platonem Pythagoræ doctrinam ſequutum fuiſſe, teſtatur etiam Auguſt. de doct. Chriſtianâ. Atque idem Auguſt. contra Julianum lib. 2. ex Ambroſii libro contra Plat. hæc recitat verba: » Miror tantum philoſophum, quomo- » dò animam, cui poteſtatem conferendæ mor- » talitatis adtribuit, in noctuis includat, & ra- » mulis, feritate quoque induat beſtiarum: cùm » in Timæo eam Dei opus eſſe memoraverit, » inter immortalia à Deo facta; corpus autem » non videri opus ſummi Dei aſſeruit; quia na- » tura carnis humanæ nihil à naturâ corporis » beſtialis differat «. Emit autem Plato Philolai Pythagorici libros à mulierculis pauperibus: undè quidquid de immortalitate animæ ſcripſit, furatus eſt. Tzetz. Chil. 11. Variæ hiſt. *Betuleius.*

Lin. 9. *Quod & vanum, & impoſſibile eſt.*] Videtur Lactantius aliter ſenſiſſe de animis impiorum; ut in quos poteſtatem habeat ſpiritus malignus; undè in arte magicâ verti poſſint in lupos. Cujuſmodi converſionem non ſolùm agnoſcunt Maro Eclog. 9. & poëtarum alii; ſed Plinius quoque lib. 8. cap. 22. Sed parùm ad rem facit, piine, an impii ſint, quorum animæ in beſtias tranſeant. Omninò enim, ut ex perfecto animali aliud fiat animal perfectum, longè exſuperat vim creatam; quodque Deus creaturis omnibus negavit, id non abſque impietate illis adſcribitur, &c. *Voſſius.*

Lin. 14. *Fluminis modo.*] MSS. 8. rec. *fulminis.*

Lin. 16. *Includeretur.*] MSS. 6. rec. *indaceretur.*

Digitized by Google

Non enim aut parietes, aut locus in quo quiſque eſt effuſus ex utero, conciliat homini ſapientiam. Quid verò attinuit Socratis ſe temporibus natum gratulari? Num Socrates ingenia diſcentibus potuit commodare? Non venit in mentem Platoni, Alcibiadem quoque & Critiam ejuſdem Socratis aſſiduos auditores fuiſſe; quorum alter hoſtis patriæ acerrimus fuit, alter crudeliſſimus omnium tyrannorum.

Lin. 3. *Gratulari.*] Ex omnibus MSS. itâ repoſui, præter 2. Reg. rec. in quibus, ut & in excuſis, eſt *gloriari*. Sic infrà, *cujus temporibus natum eſſe ſe homo ſapiens gratulatur*; & priùs *gratias agere naturæ*: nullibi tamen legitur *gloriari*.

Ibidem. *Commodare*] Scripti 11. *dare*.

Lin. 4. *Alcibiadem quoque & Critiam.*] Iſocrates Alcibiadem Socratis diſcipulum fuiſſe negat in Buſiride, Polycratem id aſſerentem redarguens. Et in Gorgiâ Platonis ipſe Socrates ipſum ἑταῖρον ſuum dicit. Cæterùm de rebus Alcibiadis lege Juſtin. lib. 5. Thucyd. lib. 6. Plutarchum in Niciâ, & alibi; de xxx. tyrannis, lege Xenophontem lib. 2. rerum Græcarum, Juſtin. lib. 5. *Betul.*

CAPUT XX.

Socrates aliis prudentior fuit in Philoſophiâ, quamvis in multis deſipuerit.

VIDEAMUS nunc, quid in Socrate ipſo tam magnum fuerit, ut homo ſapiens meritò gratias ageret, illius ſe temporibus eſſe natum. Non inficior fuiſſe illum paulò cordatiorem, quàm cæteros, qui naturam rerum putaverunt ingenio poſſe comprehendi. In quo illos non excordes tantùm fuiſſe arbitror, ſed etiam impios; quòd in ſecreta cæleſtis illius providentiæ curioſos oculos voluerint immittere. Romæ, & in pleriſque urbibus ſcimus eſſe quædam ſacra, quæ aſpici à viris nefas habeatur. Abſtinent igitur aſpectu, quibus contaminare illa non licet; & ſi fortè, vel errore, vel caſu quopiam vir aſpexerit, primò pœnâ ejus, deinde inſtauratione ſacrificii, ſcelus expiatur. Quid his facias, qui inconceſſa ſcrutari volunt? Nimirùm multò ſceleratiores, qui arcana mundi, & hoc cœleſte templum profanare impiis diſputationibus quærunt, quàm qui ædem Veſtæ, aut Bonæ deæ, aut Cereris intraverint. Quæ pe-

Lin. 6. *Immittere.*] De his vide S. Auguſtinum de Civit. Dei lib. 8. cap. 3.

Lin. 7. *Nefas habeatur.*] Comparatio eſt à minori ad majus, juxta Gentilium tamen opinionem.

Lin. 9. *Vel caſu quopiam.*] Sic reſtitui ex veteribus editis octo, & omnibus MSS. præter 3. Reg. & 2. Lipſ. in quibus, ut in 7. excuſis, legitur *quiſpiam*; in 1. Colb. *quoquam*. Nota obiter *quopiam* in ſexto caſu, ut apud Arnobium lib. 6. ante finem, & lib. 7. poſt initium.

Lin. 12. *Hoc cœleſte templum*, &c.] Sic Scipio in Somnio apud Cic. appellavit mundum. Quo loco Macrob. » Benè autem (in» quit) univerſus mundus Dei templum voca» tur, propter illos, qui exiſtimant nihil aliud » eſſe Deum, niſi cœlum ipſum, & cœleſtia » iſta quæ cernimus. Ideò ut ſummi potentiam » Dei oſtenderet poſſe vix intelligi, nunquàm » videri; quidquid humano ſubjicitur aſpectui, » templum ejus vocavit, qui ſolâ mente con» cipitur; ut qui hæc veneratur ut templa, cul» tum tamen maximum debeat conditori, ſciat» que quiſquis in uſum templi hujus inducitur, » ritu ſibi vivendum ſacerdotis, &c. « *Betul.*

Lin. 13. *Bona dea*, &c.] De quâ mox Lactantius, & ſuprà lib. 1. cap. 22. Propert. lib.

Digitized by Google

netralia quamvis adire viris non liceat, tamen à viris fabricata ſunt. Hi verò non tantùm impietatis crimen effugiunt: ſed, quod eſt multò indignius, eloquentiæ ſamam, & ingenii gloriam conſequuntur. Quid, ſi aliquid inveſtigare poſſent? Sunt enim tam ſtulti in aſſeverando, quàm improbi in quærendo; cùm neque invenire quidquam poſſint, nec defendere, etiamſi invenerint. Nam ſi verum vel fortuitò viderint, quod ſæpiùs contingit, committunt, ut ab aliis id pro falſo refellatur. Non enim deſcendit aliquis de cœlo, qui ſententiam de ſingulorum opinionibus ferat: quapropter nemo dubitaverit, eos, qui iſta conquirant, ſtultos, ineptos, inſanos eſſe.

Aliquid ergò Socrates habuit cordis humani, qui cùm intelligeret hæc non poſſe inveniri, ab ejuſmodi quæſtionibus ſe removit; vereorque ne in eo ſolo. Multa enim ſunt ejus non modò laude indigna, ſed etiam reprehenſione digniſſima, in quibus fuit ſuorum ſimillimus. Ex his unum eligam, quod ab omnibus ſit probatum. Celebre hoc proverbium Socrates habuit: QUOD ſupra nos, nihil ad nos. Procumbamus igitur in terram, & manus nobis ad præclara opera datas convertamus in pedes. Nihil ad nos cœlum, ad cujus contemplationem ſumus excitati; nihil denique lux ipſa pertineat: certè victus noſtri cauſa de cœlo eſt. Quòd ſi hoc ſenſit, non eſſe de rebus cœleſtibus diſputandum, ne illorum quidem rationem poterat comprehendere, quæ ſub pedibus habebat. Quid ergò? num erravit in verbis? Veriſimile non eſt: ſed nimirùm id ſenſit, quod locutus eſt, religioni minimè ſerviendum: quod ſi apertè diceret, nemo pateretur.

Quis enim non ſentiat, hunc mundum tam mirabili ratione perfectum aliquâ providentiâ gubernari? quandoquidem nihil eſt, quod poſſit ſine ullo moderatore conſiſtere. Sic domus ab habitatore deſerta dilabitur; navis ſine gubernatore abit peſſùm; & corpus, relictum ab animâ, diffluit: nedùm putemus, tantam illam molem aut conſtrui ſine artifice, aut ſtare tamdiu ſine rectore potuiſſe. Quòd ſi publicas illas religiones voluit evertere, non improbo, quin etiam laudabo, ſi ipſe quod eſt melius invenerit. Verùm idem per canem & anſerem dejerabat. O

4. Eleg. 9. de ſacris Bonæ deæ:

Fœminea loca clauſa dea, manteſque piandos,
Impunè & nullis ſacra retecta viris.

Et non ſolùm viris templum Bonæ deæ ingredi nefas erat; ſed & picturæ maſculæ in templo velatæ, ut teſtantur Juvenal. Satyr. 6. & Senec. epiſt. 97. De his Bonæ deæ aut Veſtæ Myſteriis vide Dionyſ. Halycarn. lib. 2. Ciceronem oratione pro domo ſuâ, & Macrob. lib. 1. Saturnal. c. 11. & 12. atque Servium in 4. lib. Æneïdos.

Lin. 11. *Cordis.*] Hîc *cor* ponitur pro animo, prudentiâ, ſapientiâ.

Lin. 16. *Quod ſupra nos, nihil ad nos.*] Meminit etiam Hieronymus in Apologiâ adversùs Rufinum. At videtur Lactantius Socrati paulò iniquior, & ſibi contraria dicit, cùm aliis in locis multùm Socratem laudaverit. Verumtamen non eò veniendum eſt, ut dicamus, velut Eraſmus Rotterod. qui ſæpè vix abſtinere ſe poſſe aiebat, quin diceret, *ſancte Socrates, ora pro nobis.*

Lin. 29. *Diffluit.*] Ità antiquiores ac potiores MSS. undecim & nonnulli editi; in cæteris *defluit*, minùs benè.

Lin. 32. *Verùm idem per canem, &c.*] Meminit hujus juramenti Athenæus lib. 9. Deipnoſ. Excuſat hunc Apollonius apud Philoſt. lib. 6. quòd juraverit per ea, non tanquàm per deos, ſed ne per deos juraret. Quid di-

Digitized by Google

hominem ſcurram (ut ait Zeno Epicureus) ineptum, perditum, deſperatum, ſi cavillari voluit Religionem; dementem, ſi hoc ſeriò fecit, ut animal turpiſſimum pro Deo haberet! Quis jam ſuperſtitiones Ægyptiorum audeat reprehendere, quas Socrates Athenis autoritate confirmavit ſuâ? Illud verò nonne ſummæ vanitatis, quòd ante mortem familiares ſuos rogavit, ut Æſculapio gallum, quem voverat, pro ſe ſacrarent? Timuit videlicet, ne apud Rhadamanthum reciperatorem voti reus fieret ab Æſculapio. Dementiſſimum hominem putarem, ſi morbo affectus periſſet. Cùm verò hoc ſanus fecerit, eſt ipſe inſanus, qui eum putat fuiſſe ſapientem. En, cujus temporibus natum eſſe ſe homo ſapiens gratulatur.

cam de Theologis? Tertul. cap. 14. Apolog. » Taceo, inquit, de philoſophis, Socrate con» tentus, qui in contumeliam deorum, Quer» cum, & Hircum, & Canem dejerabat. Sed » propterea damnatus eſt Socrates, quia deos » deſtruebat. « Auguſtinus item cap. 2. libri de Verâ religione clementiùs hoc interpretatur. Intereà non negabimus, canem apud Ægyptios deum fuiſſe; quod non modò Euſeb. in Præparat. Evangelicâ teſtatur, ſed ipſe etiam Plato in Gorgiâ. *Betul.* Socrates dictus *ſcurra Atticus*, quia ridibundus pleraque docebat. Præter Ciceronem libro 1. de Naturâ deorum cap. 34. & lib. 5. de Finibus, vide Minutium in Octavio paulò ante finem.

Lin. 6. *Æſculapio Gallum.*] Quâ de re vide Tertullianum de Coronâ militis.

Ibidem. *Pro ſe ſacrarent.*] Sic ferunt omnes editi cunctique ferè MSS. inter quos ſunt 4. veterrimi. Duo Reg. vet. habent, ut & in Epitom. cap. 37. *proſecrarent*, quod verbum non admittit lingua Latina. Recentiores duo *proſecant*; alii *procurarent*; 3, *conſecrarent*.

Lin. 7. *Rhadamanthum.*] Inferorum judicem. Virgil. Æneïd. 6. v. 566.

Ibidem. *Reciperatorem.*] Ità repoſui ex antiquiſſimo 900. annor. MS. codice Regio; & ſic legendum eſſe cenſebant eruditi viri Th. Canterus, Jo. Cauci, & Gallæus. *Recuperator* enim & *recupero* ſunt ab antiquo verbo *reciperare*, ut rectè adnotavit Paulus Francius Beſcovienſis in ſuo Theſauro Eruditionis Scholaſticæ, in folio Francofurti 1622. Huic lectioni noſtræ favent MSS. Marm. cui eſt *receperatorem*. MS. 29. & edit. 9. per compendium *receptorem*; 1. Reg. rec. & 9. edit. rec. *recuperatorem*. MS. Ultr. *imperatorem*, corruptè. *Reciperatores* autem, vel ſi mavis *recuperatores*, dicti ſunt, qui de rebus privatis *recipiendis* reddendiſque ſuo domino dolo ac fraude ſubductis cognoſcebant. Gell. xx. 1. Livius xxvi. 48.

Lin. 10. *Putat.*] Ex 18. MSS. eſt, inter quos ſunt vetuſtiſſimi Regii. Cæteri cum editis habent, *putet*.

Ibidem. *Fuiſſe.*] Haud ſecùs legi debet ex MSS. antiquiſſimis 1. Bonon. 2. Reg. aliiſque tribus; meliùs, quàm *eſſe* in cæteris.

CAPUT XXI.

De Platonis doctrinâ, quæ Reſpublicas deſtrueret.

Videamus tamen, quid illum Socrates docuerit, qui cùm totam Phyſicam repudiaſſet, eò ſe contulit, ut de virtute atque officio quæreret. Itaque non dubito, quin auditores ſuos juſtitiæ præceptis erudierit. Docente igitur Socrate, non fugit Platonem, juſtitiæ vim in

Lin. 4. *Juſtitiæ vim in æquitate conſiſtere.*] Mallem cum Thyſio legere *æqualitate*, ob ea quæ ſequuntur, *pari conditione... ut pares eſſe poſſint.* Sed & *æquitas* pro *æqualitate* uſurpatur à Senecâ. *Juſtitiæ vim in æquitate.* Æqualitatem ego malim, non quòd æquitas, quæ Græcis *ἰσότης* dicitur, fundamentum juſtitiæ non ſit, ut ipſe Plato, Ariſtot.

Digitized by Google

æquitate conſiſtere; ſiquidem omnes pari conditione naſcuntur. Ergò nihil (inquit) privati ac proprii habeant: ſed ut pares eſſe poſſint, quod juſtitiæ ratio deſiderat, omnia in commune poſſideant. Ferri hoc poteſt, quamdiù de pecuniâ dici videtur. Quod ipſum quàm impoſſibile ſit, & quàm injuſtum, poteram multis rebus oſtendere. Concedamus tamen, ut poſſit fieri. Omnes enim ſapientes erunt, & pecuniam contemnent. Quo ergò illum communitas iſta perduxit? Matrimonia quoque (inquit) communia eſſe debebunt: ſcilicet ut ad eamdem mulierem multi viri, tanquàm canes confluant; & is utique obtineat, qui viribus vicerit: aut ſi patientes ſunt, ut philoſophi, expectent, ut vicibus, tanquàm lupanar obeant. O miram Platonis æquitatem! Ubi eſt igitur virtus caſtitatis? ubi fides conjugalis? quæ ſi tollas, omnis juſtitia ſublata eſt. At idem dixit, beatas civitates futuras fuiſſe, ſi aut philoſophi regnarent, aut reges philoſopharentur. Huic verò tam juſto, tam æquo viro regnum dares, qui aliis abſtuliſſet ſua, aliis condonaſſet aliena; proſtituiſſet pudicitiam fœminarum: quæ nullus unquàm non modò rex, ſed ne tyrannus quidem fecit.

Quam verò intulit rationem turpiſſimi hujus conſilii? Sic inquit: Civitas concors erit, & amoris mutui conſtricta vinculis, ſi omnes omnium fuerint & mariti, & patres, & uxores, & liberi. Quæ iſta confuſio generis humani eſt! Quomodò ſervari poteſt caritas, ubi nihil eſt certum quod ametur? Quis aut vir mulierem, aut mulier virum diliget, niſi habitaverint

& poſt hos Cic. quoque docet abundè: ſed Lactantium τὸ ἴσον, ſive τὴν ἰσότητα, quam Cic. ſolet æqualitatem interpretari, intelligere, ipſa communio de quâ quæſtio eſt, evincit. Quanquàm non deſint, qui ἰσότητα etiam æquitatem transferant, eam intelligentes, quæ Varroni eſt parilitas. Plato de Legibus quinto & ſexto, necnon Ariſtoteles in quinto Ethicor. *Betul.*

Lin. 3. *Poſſideant.*] MS. 1. Bonon. antiq *poſſidebunt.*

Ibidem. *Ferri hoc poteſt.*] MSS. 2. rec. cum 5. editis *fieri;* 1. Reg. rec. *Fieri hoc non poteſt.*

Lin. 7. *Matrimonia quoque, &c.*] Cùm alibi, tum in 5. de Rep. Diſputat contra hanc Ariſtoteles in 2. de Rep. item ex Eccleſiaſticis Scriptoribus Euſebius lib. 13. de Præparat. Evang. cap. 12. Notatur ab Epiphanio tom. 2. lib. 3. à Chryſoſtomo homiliâ 1. in Matth. & in Actis capite 2. Atque idem Epiph. tom. 2. lib. 1. *Betul.*

Lin. 10. *Si patientes ſunt.*] In ſcriptis 10. & vulgatis 4. legitur *patientes.* Ald. *ſapientes.*

Ibidem. *Ut vicibus.*] Sic repoſui ex melioribus cunctis fermè MSS. & 9. vetuſtioribus editis. In 7. ſcriptis & 8. rec. vulgatis eſt *& vicibus.*

Lin. 13. *Beatas civitates futuras.*] Hæc Socratis ſententia eſt in 5. de Rep. Vide Cicer. ad Quintum fratrem epiſt. 1. cujus hæc ſunt verba. *Atque ille quidem princeps ingenii & doctrinæ Plato, tum denique fore beatas Reſpublicas putavit, ſi aut docti, aut ſapientes homines eas regere cœpiſſent, aut qui regerent, omne ſuum ſtudium in doctrinâ ac ſapientiâ collocaſſent.* Extat de eodem argumento libellus Plutarchi. Non id verò agit Lactantius, ut velit hoc dictum improbare: ſed ut appareat, nec Socratem, nec Platonem inter ſapientes eſſe numerandos, idque ex eventu; & ut ait S. Ambroſius, quòd non veram, ſed fictam & adumbratam dumtaxat Rempublicam deſcripſerint. *Betuleius.*

Lin. 14. *Qui.*] Hanc vocem reſtitui ex MSS. 6. Reg. 6. Colb. aliiſque ſeptem, editis octo vet. & 3. rec. Deeſt in 3. Regiis totidemque excuſis.

Lin. 18. *Quam verò intulit rationem turpiſſimi hujus conſilii.*] Editi octo rec. *Cùm verò.* Repoſui *Quam* interrogationis ſenſu ex veteribus impreſſis & omnibus MSS, niſi quòd 15. pro *verò* legunt *tamen.*

Digitized by Google

ſint ſemper unà, niſi devota mens, & ſervata invicem fides individuam fecerit caritatem? quæ virtus in illâ promiſcuâ voluptate locum non habet. Item ſi omnes omnium liberi ſint, quis amare liberos tanquàm ſuos poterit, cùm ſuos eſſe aut ignoret, aut dubitet? quis honorem tanquàm patri deferet, cùm unde natus ſit neſciat? Ex quo fit, ut non tantùm alienum pro patre habeat, ſed etiam patrem pro alieno. Quid, quòd uxor poteſt eſſe communis, filius non poteſt; quem concipi non niſi ex uno neceſſe eſt. Perit ergò illi uni communitas, ipſâ reclamante naturâ. Supereſt, ut tantummodò concordiæ causâ uxores velit eſſe communes. At nulla vehementior diſcordiarum cauſa eſt, quàm unius fœminæ à multis maribus appetitio. In quo Plato, ſi ratione non potuit, exemplis certè potuit admoneri, & mutorum animalium, quæ ob hoc vel acerrimè pugnant, & hominum, qui ſemper ob eam rem graviſſima inter ſe bella geſſerunt.

Lin. 8. *Perit ergò illi uni communitas.*] Repoſui *illi uni*, ſcilicet filio. Quæ lectio maximè omnium probatur ex 19. MSS. & edit. vet. Rom. Egnat. Faſit. Betul. Legitur in 3. Reg. & 5. vulgatis recentioribus *illi una;* in Goth. *illa una;* quorum vice eſt *matrimonii* in impreſſis quinque.

Lin. 9. *Velit.*] Sic repoſui ex antiquiſſimo codice Regio aliiſque ſex, referendo ad Platonem; & illud requirunt ea quæ precedunt, & quæ ſequuntur. MSS. ſeptem cum editis *velint*.

Lin. 13. *Qui ſemper.*] MSS. 7. rec. *Qui ſapè.*

CAPUT XXII.

De Platonis præceptis, iiſdemque reprehenſis.

RESTAT ut communio iſta nihil aliud habeat, præter adulteria & libidines; propter quas funditùs eruendas, virtus eſt vel maximè neceſſaria. Itaque non invenit concordiam, quam quærebat; quia non videbat, undè oriatur. Nam juſtitia in extrapoſitis nihil momenti habet, ne in corpore quidem: ſed tota in hominis mente verſatur. Qui ergò vult homines adæquare, non matrimonia, non opes ſubtrahere debet; ſed arrogantiam, ſuperbiam, tumorem, ut illi potentes & elati pares eſſe ſe etiam mendiciſſimis ſciant. Detractâ enim divitibus inſolentiâ & iniquitate, nihil intererit, utrùmne alii divites, alii pauperes ſint, cùm animi pares fuerint; quod efficere nulla res alia præter Religionem Dei poteſt. Putavit igitur ſe inveniſſe juſtitiam, cùm eam prorſùs everterit; quia non rerum fragilium, ſed mentium debet eſſe communitas. Nam ſi juſtitia virtutum omnium mater eſt, cùm illæ ſingulæ

Lin. 4. *In extrapoſitis.*] Stoïci non modò res fortuitas, ſed etiam corpora ipſa extra nos eſſe credunt, ut ex Epicteti Enchiridio manifeſtum eſt. Non malè cum ipſius Chriſti doctrinâ congruit, qui rapinas, adulteria, hoc eſt, ὀρέξεις, quæ è nobis egrediantur, hominem duntaxat inquinare affirmavit. *Idem.*

Lin. 10. *Cùm animi pares fuerint.*] *Par animi* Lactantius dicit per Græciſmum. *Fuerint* repoſui ex MSS. & editis Betul. Torneſ. Walch. Soubron. *Sint* cæterorum vulgatorum eſt.

Lin. 13. *Nam ſi juſtitia, &c.*] Juſtitia namque virtutes in ſe complectitur omnes, ut

tolluntur, ipſa ſubvertitur. Tulit autem Plato ante omnia frugalitatem; quæ utique nulla eſt, ubi proprii nihil habeatur. Tulit abſtinentiam; ſiquidem nihil fuerit, quod abſtineatur, alienum. Tulit temperantiam, tulit caſtitatem; quæ virtutes in utroque ſexu maximæ ſunt. Tulit verecundiam, pudorem, modeſtiam, ſi honeſta & legitima eſſe incipiunt, quæ ſolent flagitioſa & turpia judicari. Sic virtutem dum vult omnibus dare, omnibus ademit. Nam rerum proprietas, & vitiorum, & virtutum materiam continet: communitas autem nihil aliud, quàm vitiorum licentiam. Nam viri, qui multas mulieres habent, nihil aliud dici poſſunt, quàm luxurioſi ac nepotes. Item mulieres, quæ à multis habentur, non utique adulteræ, quia certum matrimonium nullum eſt, ſed proſtitutæ ac meretrices ſint neceſſe eſt.

Redegit ergò humanam vitam ad ſimilitudinem, non dicam mutorum, ſed pecudum ac belluarum. Nam volucres penè omnes faciunt matrimonia, & paria junguntur, & nidos ſuos tanquàm geniales toros concordi mente defendunt; & fœtus ſuos, quia certi ſunt, amant; & ſi alienos objeceris, abigunt. At homo ſapiens contra morem hominum, contraque naturam, ſtultiora ſibi, quæ imitaretur, elegit. Et quoniam videbat in cæteris animalibus officia marium fœminarumque non eſſe diviſa, exiſtimavit oportere etiam mulieres militare, & conſiliis publicis intereſſe, & magiſtratus gerere, & imperia ſuſcipere. Itaque his arma & equos aſſignavit: conſequens eſt, ut lanam & telam viris, & infantium

Ariſtoteles in 5. Moralium dicit. Matrem aliarum virtutum vocat, quòd reliquas veluti filias in ſuo quaſi ſinu & gremio fovet. De quo vide etiam Joannem Stobeum.

Lin. 1. *Tulit autem Plato.*] Rectè. V. ſeqq. MSS. Jun. & 2. Colb. *Töllit.*

Lin. 3. *Siquidem nihil fuerit, quod abſtineatur, alienum.*] Hanc lectionem retinent quamplurimi MSS. & excuſi: & optima eſt, quidquid dicat Thomaſius; nam rectiſſimè dicimus, rem aliquam abſtineri, quaſi procul teneri ac prohiberi. Lact. lib. 7. cap. 17. *abſtinebat imbres, &c.* Livius: *Romano bello, Fortuna Alexandrum magnum abſtinuit.* MSS. 16. rec. & editi octo legunt, *ſiquidem nihil fuerit, quo abſtineatur*; Bon. *ſiquidem nullus fuerit, qui abſtineat alieno.* Ex Iſæo.

Lin. 10. *Ac nepotes.*] Id eſt, conſumptores, Horat. Epod. 1. ἄσωτοι, intemperantes, & patrimonii diſſipatores. In MSS. 1. Reg. 1. Colbert. Pal. & Brun. legitur *ac perditi*, quod eſt interpretatio vocis *nepotes.*

Lin. 13. *Dicam.*] Ità MSS. At editi, *dico.*

Lin. 15. *Paria junguntur.*] Ità MSS. 3. Reg. 2. Bonon. Cauc. Jun. Cant. Coth. 1. Colb. &c. edit. vet. Rom. Ald. Pariſ. Florent. & 7. alii. 1. Reg. & 2. Lipſ. habent *conjunguntur*; quamplures MSS. *jungunt*; tres rec. & plures edd. *conjungunt.* Columbarum genus hoc maximè nomine celebratur ab Ariſtotele libro 9. Hiſtor. Animalium cap 7. & à Plinio libro 10. cap. 34.

Ibidem. *Geniales toros.*] Optima lectio, quæ eſt quamplurimorum MSS. & edit. Iſ. Spark. Walch. In cæteris vulgatis & decem ſcriptis eſt *genitales.* At *lectus genialis* eſt apud Horat. lib. 1. epiſt. 1. Perſ. Satyr. 2. v. 3.

Lin. 18. *Et quoniam videbat.*] Omnia omnium maris ac fœminæ miſcet officia Plato lib. 7. de Legibus, & in exemplum affert Amazonas, Laconicas Virgines, atque mulieres Sarmatas & Ponticas. Quidni etiam lib. 5. de Republicâ docet, mulieres æquè ut viros ad munia ſubeunda idoneas, niſi quòd ſint aliquantò imbecilliores? Sed hoc inſtitutum reprehendit Ariſtoteles cap. 4. lib. 2. de Republicâ. Taxantur hæc eadem ab Euſebio lib. 3. de Præparat. Evangelicâ cap. 12. In Chriſtianâ Republicâ mulieribus Eccleſiæ muneribus interdictum eſt. *Betuleius.*

Lin. 22. *Ut lanam & telam viris, &c.*] S. Epiphanius epiſcopus Conſtantiæ Cypri, contra hæreſes varias ſcribens, in tertio libro variarum gentium mores recenſet, taleque quiddam de Seris refert.

geſtationes. Nec vidit impoſſibilia eſſe, quæ diceret; ex eo quòd adhuc in orbe terræ, neque tam ſtulta, neque tam vana ulla gens extiterit, quæ hoc modo viveret.

Lin. 2. *Neque tam vana.*] Sic repoſui ex omnibus propè MSS. & 10. vet. excuſis. In 1. Colb. & in edit. Ald. legitur *varia*, pro *vana*; in ſcriptis 3. Reg. & Marm. ac 7. impreſſis rec. *neque tam ſapiens.*

CAPUT XXIII.

De erroribus quorumdam Philoſophorum, deque Sole & Lunâ.

CUM igitur in tantâ vanitate ipſi philoſophorum principes deprehendantur, quid illos minores putabimus, qui nunquàm ſibi tam ſapientes videri ſolent, quàm cùm pecuniæ contemptu gloriantur? Fortis animus. Sed expecto quid faciant, & quò ille contemptus evadat. Tradita ſibi à parentibus patrimonia tanquàm malum fugiunt, ac deſerunt. Et ne in tempeſtate naufragium faciant, in tranquillo ſe ultrò præcipitant, non virtute, ſed perverſo metu fortes; ſicut illi, qui, cùm timent ne ab hoſte jugulentur, ipſi ſe jugulant, ut mortem morte devitent. Sic iſti, undè poſſent gloriam liberalitatis acquirere, ſine honore, ſine gratiâ perdunt. Laudatur Democritus, quòd agros ſuos reliquerit, eoſque paſcua publica fieri paſſus ſit. Probarem, ſi donaſſet. Nihil autem ſapienter fit, quod ſi ab omnibus fiat, inutile eſt ac malum. Sed hæc negligentia tolerabilis. Quid ille, qui patrimonium in nummos redactum effudit in mare? Ego dubito utrùmne ſanus, an demens fuerit. Abite, inquit,

Lin. 1. *In tantâ vanitate.*] Editi 5. cum 1. Reg. *varietate.*

Lin. 2. *Minores.*] Id eſt, famæ inferioris Philoſophos, de quibus mox ſermo habebitur.

Lin. 9. *Undè poſſent.*] Sic reſtitui ex omnibus MSS. & edd. præter 2. Reg. rec. & edd. 5. in quibus eſt, *undè putant.*

Lin. 10. *Democritus.*] Aliter Valer. Max. lib. 8. cap. 7. » At Democritus, inquit, cùm » divitiis cenſeri poſſet, quæ tantæ fuerunt, ut » pater ejus Xerxis exercitui epulum dare fa» cilè potuerit. Quo magis vacuo animo ſtu» diis litterarum eſſet operatus, parvâ admo» dùm ſummâ retentâ, patrimonium ſuum pa» triæ donavit «. Laërt. ſcribit, ipſum ſuam portionem inter fratres diviſiſſe, ſibique aliquantùm pecuniæ in viaticum peregrinationis reſervaſſe. Seneca in libro de Providentiâ: » De» mocritus, inquit, divitias projecit, onus il» las bonæ mentis exiſtimans «. Cic. de Finib. 5. ad Lactantium propiùs accedit. » Cur hæc » eadem Democritus, qui (verè falsò ne » quæreremus) dicitur oculis ſe privaſſe? Cer» tè ut quàm minimè animus à cogitationibus » abduceretur, patrimonium neglexit, agros » deſeruit incultos: quid quærens aliud, niſi » beatam vitam? « Tert. cap. 46. Apol. aliter ſpontaneam excæcationem interpretatur. *Betuleius.*

Lin. 13. *Quid ille?*] Crates nimirùm Thebanus, Philoſophus Cynicus, Diogenis diſcipulus: ejus meminit Hieron. ad Paulinum de Inſtitutione monach. & lib. 2. adversùs Jovinianum refert ejus apophthegma: *Abite* (inquiebat) *peſſùm, malæ cupiditates; ego vos mergam, ne ipſe mergar à vobis.* Et hic quidem Theologus hoc laudi adſcribit, nihil aliud quàm pecuniarum contemptum ſpectans. Sed Apollonius (ut Philoſt. refert) ipſum eodem reprehendit argumento, quo Lactantius, ut qui nec brutis, nec hominibus utilis fuerit. Verùm hujus ſubmerſionis nec Laërtius, nec Plutarchus meminerunt. *Betul.*

Digitized by Google

in profundum, malæ cupiditates; ego vos mergam, ne ipſe mergar à vobis. Si tantus pecuniæ contemptus eſt, fac illam beneficium, fac humanitatem, largire pauperibus: poteſt hoc, quod perditurus es, multis ſuccurrere, ne fame, aut ſiti, aut nuditate moriantur. Imitare inſaniam ſaltem furoremque Tuditani; ſparge populo diripienda. Potes & pecuniam effugere, & tamen benè collocare; quia ſalvum eſt quidquid pluribus profuit.

Zenonis autem paria peccata quis probat? Sed omittamus id, quod eſt ab omnibus ſemper irriſum. Illud ſatis eſt ad coarguendum furioſi hominis errorem, quòd inter vitia & morbos miſericordiam ponit. Adi-

Lin. 5. *Tuditani.*] De eo Val. Max. lib. 7. cap. 8. Cicero quoque Philip. 3. 6. *Tuditanus nempè ille, ille qui cum pallâ & cothurnis nummos populo de roſtris ſpargere ſolebat.*

Lin. 8. *Zenonis autem paria, &c.*] Hieronymus notat hâc labe Jovinianum. Nam Theologi rectè ſtatuunt peccatorum diſcrimina. Vide Cicer. in Paradoxis. Apud Stoïcos verò Paradoxon eſt, ὅτι ἴσα τὰ ἁμαρτήματα. Stoïcorum dogmata compendioſo faſciculo complectitur Cicero Oratione pro Muræna *Fuit enim* (inquit) *quidam ſummo ingenio vir Zeno, cujus inventorum æmuli Stoïci nominantur. Hujus ſententiæ ſunt etiam præcepta ejuſmodi: Sapientem gratiâ nunquàm moveri, nunquàm cujuſquam delicto ignoſcere. Neminem miſericordem eſſe, niſi ſtultum & levem. Viri non eſſe, neque exorari, neque placari. Solos ſapientes eſſe; ſi diſtortiſſimi ſint, formoſos; ſi mendiciſſimi, divites; ſi ſervitutem ſerviant, reges.* Betul.

Lin. 10. *Quòd inter vitia & morbos miſericordiam ponit.*] Dogma Stoïcum ſtatuit, *miſericordiam eſſe ægritudinem, ſive perturbationem contractionemque animi, à ratione alienam.* Itaque *Sapientes non eſſe miſericordes.* Laërt. lib. 7. in *Zenone*. Cic. *Orat. pro Muræn.* & 4. Tuſculanar. quæſt. cap. 18. cùm Plato & Ariſtoteles contrà docuerint: *viri boni eſſe miſereri.* Quin & Euripides contrà prorsùs quàm Stoïci, in *Antiopâ* apud *Stob. tom.* 2. *tit.* 3.

Non imperiti motus eſt miſereſcere,
Sed viri ſapientis; noxaque imminet,
Cùm ſapere ſeſe qui putant, ſapiunt nimis.

Verùm Stoïcorum dogma iſtud Seneca clariſſimè explicat *de Clement. lib.* 2. *cap.* 4. 5. *Miſericordiam plerique ut virtutem laudant, & bonum hominem vocant miſericordem: hæc autem vitium animi eſt. Eſt enim vitium puſilli animi, ad ſpeciem alienorum malorum ſuccidentis.* Et mox: *Miſericordia ægritudo eſt ob alienarum miſeriarum ſpeciem: ægritudo autem in ſapientem virum non cadit.* Denique cap. 6. *Miſericordia vitium eſt animorum nimis miſeria faventium: quam ſi quis à ſapiente exigit, propè eſt ut lamentationem exigat; & in alienis ſuperbus gemitus.* Porrò iſta quia duriùs aſperiùſque dicta videri poterant, mitigare conatur idem *ibidem*, ubi ſubjicit cap. 5. & 6. *Sapiens ergò non miſeretur; quia & ſine miſeria animi non ſit: cæterùm omnia quæ, qui miſerentur, dolentes facerent, hic libens & alacri vultu faciet. Succurret alienis lacrymis, non accedet: dabit manum naufrago, exuli hoſpitium, egenti ſtipem: donabit lacrymis maternis filium, & catenas ſolvi jubebit, & ludo eximet, & cadaver etiam noxium ſepeliet. Ac faciet iſta tranquillâ mente, vultu ſuo. Ergò non miſerebitur ſapiens: ſed ſuccurret, ſed proderit, in commune auxilium natus ac publicum bonum, &c.* Quin & Auguſtinus ipſe *de moribus Eccleſ. Cathol. lib.* 1. *cap.* 27. *Quare illa omnia, quibus hujuſcemodi malis incommodiſve reſiſtitur, qui officiosè atque humaniter præbent, miſericordes vocantur, etiamſi ſapientes uſque adeò ſint, ut jam nullo animi dolore turbentur. Nam quis ignoret, ex eo appellatam eſſe miſericordiam, quòd miſerum cor faciat, condolentis alieno modo?* Quanquàm reverà *miſericordia* potiùs dicta, *quòd cordi ſit aliena miſeria.* Verùm pergit Aug. *Et quis non concedat, ab omni miſeriâ liberum eſſe debere ſapientem, cùm ſubvenit inopi, cùm oppreſſum liberat, cùm denique humanitatem ſuam uſque ad ſepulturam porrigit mortuorum?* etiam id faciat *mente tranquillâ, nullis aculeis doloris inſtinctus, ſed adductus officio bonitatis, miſericors tamen vocandus eſt; huic enim nihil obeſt nomen, cùm abſit miſeria. Stoïci, quis ſapiens ſit, aut fuerit,* inquit Cicero, *Academ. lib.* 4. *nec ipſi ſolent* dicere; quique

init nobis affectum, quo ratio humanæ vitæ penè omnis continetur. Cùm enim natura hominis imbecillior ſit, quàm cæterorum animalium, quæ vel ad perferendam vim temporum, vel ad incurſiones à ſuis corporibus arcendas, naturalibus munimentis providentia cœleſtis armavit: homini autem quia nihil iſtorum datum eſt, accepit pro iſtis omnibus miſerationis affectum, qui planè vocatur humanitas, quâ noſmet invicem tueremur. Nam ſi homo ad conſpectum alterius hominis efferaretur, quod facere videmus animantes quarum natura ſolivaga eſt, nulla eſſet hominum ſocietas, nulla urbium condendarum vel cura, vel ratio. Sic neque vita quidem ſatis tuta, cùm & cæteris animalibus expoſita eſſet imbecillitas hominum, & ipſi inter ſemetipſos belluarum more ſævirent. Non minor in aliis dementia.

Quid enim dici poteſt de illo, qui nigram dixit eſſe nivem? quàm conſequens erat, ut etiam picem albam eſſe diceret! Hic eſt ille, qui ſe idcircò natum eſſe dicebat, ut cœlum ac ſolem videret, qui in terrâ nihil videbat ſole lucente. Xenophanes dicentibus Mathematicis orbem lunæ duodeviginti partibus majorem eſſe, quàm terram, ſtultiſſimè credidit; & quod huic levitati fuit conſentaneum, dixit, intra concavum lunæ ſinum eſſe aliam terram, & ibi aliud genus hominum ſimili modo vivere, quo nos in hâc terrâ vivimus. Habent igitur illi lunatici homines alteram lunam, quæ illis nocturnum lumen exhibeat, ſicut hæc exhibet nobis. Et fortaſsè noſter hic orbis alterius inferioris terræ luna ſit. Fuiſſe Seneca inter Stoïcos, ait, qui deliberaret, utrùmne Soli quoque ſuos populos daret: ineptè ſcilicet, qui dubitaverit. Quid enim perderet, ſi dediſſet? Sed, credo, calor deterrebat, ne tantam multitudinem periculo committeret; ne ſi æſtu nimio periiſſent, ipſius culpâ eveniſſe tanta calamitas diceretur.

ſapientem, vel ſapientis ideam potiùs, *talem nobis delineant, qualem nemo mortalis eſt unquàm conſecutus.*

Lin. 2. *Natura hominis.*] De hoc in libro de Opificio Dei.

Lin. 7. *Ad conſpectum alterius hominis efferaretur.*] Optimè judicavit Iſæus, pro eo quod in 1. Reg. rec. Bon. Tax. *auferretur*, legendum eſſe *efferaretur*. Efferantur enim hominum animi miſeratione ſublatâ. Sic legunt triginta MSS. ac plurimi editi. *Ex Gallæo.*

Lin. 8. *Solivaga.*] Quæ ſolitariè amat vivere; iiſque opponitur quæ gregatim vivunt, ut apes, formicæ aliaque multa.

Lin. 13. *Qui nigram dixit eſſe nivem.*] Anaxagoras, ut refert Galenus lib. de Simplicibus medicamentis. Non minùs contra communem ſenſum pugnavit ille, de quo in eodem opere Gal. lib. 9. ſcribit, cap. 1. quòd dixerit, nihil prohibere, quominùs diceretur nix eamdem cum igne habere tum qualitatem, tum facultatem. *Betuleius.*

Lin. 15. *Ut cœlum.*] Vide ſuprà cap. 9. & infrà lib. 6. cap. 1.

Lin. 16. *Xenophanes.*] Cic. in Acad. Habitari ait Xenophanes in lunâ, eamque eſſe terram, in quâ multarum urbium & montium portenta videntur. De hoc lege Lucianum in Icaro Menippo. *Betul.*

Ibidem. *Dicentibus Mathematicis, &c.*] Neſcio an Anaximandrum intelligat, cujus auditor fuiſſe creditur. Dixit autem Anaximander, circulum lunæ decem & novem partibus terrà majorem eſſe, ut Plut. in Placitis refert; vel ut Galenus, ſex decuplum terræ circulum eſſe lunæ. Sed apud Plut. Xenophanis ſententia eſt, σελήνην εἶναι νέφος πεπιλημένον, id eſt, nubem conſtipatam vel conglobatam: apud Galen. verò, νέφος πεπυρωμένον, id eſt, inflammatam nubem. Sed hæc nihil aliud ſunt, quàm ſomnia.

Lin. 18. *Dixit.*] Vide apud Cic. Lucull.

Lin. 23. *Seneca ait.*] Nil de hoc hodiè apud Senecam.

Digitized by Google

CAPUT XXIV.

De Antipodibus, de Cœlo ac Sideribus.

QUID illi, qui eſſe contrarios veſtigiis noſtris Antipodas putant, num aliquid loquuntur? aut eſt quiſquam tam ineptus, qui credat eſſe homines, quorum veſtigia ſint ſuperiora, quàm capita? aut ibi, quæ apud nos jacent, inverſa pendere? fruges & arbores deorsùm versùs creſcere? pluvias, & nives, & grandinem ſursùm versùs cadere in terram? Et miratur aliquis, hortos penſiles inter ſeptem mira narrari, cùm philoſophi & agros, & maria, & urbes, & montes penſiles faciant? Hujus quoque erroris aperienda nobis origo eſt. Nam ſemper eodem modo falluntur. Cùm enim falſum aliquid in principio ſumpſerint, veri ſimilitudine inducti, neceſſe eſt eos in ea, quæ conſequuntur, incurrere. Sic incidunt in multa ridicula; quia neceſſe eſt falſa eſſe, quæ rebus falſis congruunt. Cùm autem primis habuerint fidem, qualia ſint ea, quæ ſequuntur, non circumſpiciunt, ſed defendunt omni modo; cùm debeant prima illa, utrùmne vera ſint, an falſa, ex conſequentibus judicare.

Quæ igitur illos ad Antipodas ratio perduxit? Videbant ſiderum curſus in occaſum meantium; ſolem atque lunam in eamdem partem ſemper occidere, atque oriri ſemper ab eâdem. Cùm autem non perſpicerent, quæ machinatio curſus eorum temperaret, nec quomodò ab occaſu ad orientem remearent, cœlum autem ipſum in omnes partes putarent eſſe devexum, quod ſic videri, propter immenſam latitudinem ne-

Lin. 1. *Quid illi, qui eſſe contrarios veſtigiis noſtris Antipodas putant?*] De quibus Cicero in Lucull. Lactantius quidem multa hoc capite aſſerit paradoxa, quo nomine à nonnullis exſibilatur. Ego licèt illum à vero deflexiſſe fatear, cùm tamen graviſſimos homines ac ſapientiſſimos habuerit, ut nunc oſtendam, ſuarum opinionum vel auctores, vel ſectatores, næ illos magis exſibilandos putem, qui virum inſignem tam temerè exſibilandum putarint. Principiò nullos eſſe cenſet Antipodas, id quod aſſeruere etiam Erathoſtenes, Polyb. Strabo, Tzetzes in Chiliad. Lucret. libro primo, ad fin. Aſſeritur & hæc poſitio apud Plutarch. in Dial. de fac. in or. Lun. Ex noſtratibus idem putaverunt S. Auguſtinus lib. 16. de Civit. Dei cap. 9. ſed aliis adductus rationibus; verebatur enim ſi antipodas dari concederet, ne alius nobis eſſet humani generis autor præter Adamum. Negat etiam Antipodas Nicolaus de Lira ſuper Geneſ. in principio; & deindè quicumque ſphæricam terram eſſe pernegarunt. Veram tamen ſententiam de Antipodibus huic adverſam probat Macrob. lib. 1. in ſomn. Scip. ubi Lactantii rationes evertit cap. 5. Plin. 2. Hiſt. cap. 65. Cleomed. in 1. Meteor. cap. 2. S. Aug. ſibi contrarius 2. in Geneſ. ad litt. cap. 9. &c. Nec ampliùs ulla hiſce quidem temporibus eâ de re haberi dubitatio poteſt, quibus præclariſſimi illius Heroïs Liguris Chriſtophori Columbi ingenio ac virtute alterius hemiſphærii quondam incognitæ gentes compertæ jam ſunt, ac penitùs exploratæ. *Iſaus.*

Lin. 6. *Hortos penſiles.*] Intelligit hortos penſiles Semiramidis, de quibus Diodor. l. 2. cap. 10. Strab. 16. pag. 508. & Plinius lib. 36. cap. 14.

Lin. 16. *Quæ igitur illos ad Antipodas ratio perduxit?*] Addidi præpoſitionem *ad* ex 20. MSS. & 10. editis, utpotè neceſſariam. In 2. Colb. eſt. *Antipedas.*

Digitized by Google

ceſſe eſt: exiſtimaverunt, rotundum eſſe mundum ſicut pilam, & ex motu ſiderum opinati ſunt cœlum volvi, ſic aſtra ſolemque, cùm occiderint, volubilitate ipſâ mundi ad ortum referri. Itaque & æreos orbes fabricati ſunt, quaſi ad figuram mundi, eoſque cælarunt portentoſis quibuſdam ſimulacris, quæ aſtra eſſe dicerent. Hanc igitur cœli rotunditatem illud ſequebatur, ut terra in medio ſinu ejus eſſet incluſa. Quod ſi ita eſſet, etiam ipſam terram globo ſimilem; neque enim fieri poſſet, ut non

Lin. 1. ***Rotundum eſſe mundum.***] Ratio deſumitur ex ejus diurno motu; is enim manifeſtat mundum, ac præcipuè cœlum, moveri ſphæricè, ſeu ad modum ſpæræ, circa proprium axem ac polos. Planetæ enim ac ſidera omnia, imò elementa ipſa, in gyrum ab ortu in occaſum, non ſecùs ac in ſphærâ contingit, revolvuntur: quæ omnia argumento ſunt, ſupremam cœli partem eſſe ſphæricam, ſeu globoſam, ac proindè mundum figurà ſphæricâ eſſe prædітum.

Ibidem. ***Et ex motu ſiderum opinati ſunt cœlum volvi.***] Cœlum volvi negat non modò Lactantius, ſed & cum eo Philoſophi plures, ac ſanctorum Patrum & Doctorum plurimi. Juſtinus martyr reſpondens ad quæſt. 93. Orthodox. Joan. Chriſoſt. Homil. 6. & 13. in Geneſ. & 12. ad pop. Antioch. Cæſarius in fine 1. Dialog. Elias Cretenſis ad Orationem 7. Greg. Nazianz. Iſidor. Etymolog. lib. 3. cap. 49. Severianus item, & Acacius qui mundum ſemiſphæricum, cœlumque immotum extenſum ſicut tabernaculum, & fornicem ſeu cameram putaverunt. Junilius in Hexaëmeron, Richardus ſecundo Exception. Diodor. & Procop. in Commentar. ad Geneſ. Philaſtrius hanc opinionem ſacris Scripturis conſonam, contrariam autem abſonam, & Paganæ potiùs vanitati, quàm Chriſtianæ veritati conſentientem ſcribit in libro de hæreſibus; & S. Auguſtinus ſecundo de Geneſi ad litter. cap. 10. defendi eam poſſe putat. Reprobata tamen eſt à pleriſque tum Philoſophis, tum Mathematicis, præſertim apud Ariſtotelem ſecundo, Cœl. tex. 43. & ſeqq. *Iſaus.*

Lin. 5. ***Hanc igitur cœli rotunditatem.***] Cœlum rotundum eſſe negavit non ſolùm Lactantius, ſed etiam Juſtinus Martyr reſpondens ad quæſtionem 59. & 130. Orthodox. Baſil. Homil. 1. in Geneſ. Chryſoſt. Homil. 14. & 27. in Epiſt. Pauli ad Hebr. & Homil. 2. de incomprehenſib. Dei naturâ, Ambroſ. lib. 1. in Hexaëmer. Theophylact. & Theodoret. in cap. 8. Epiſt. ad Hebr. Cæſarius & Procop. ubi ſuprà, Haimo, Severianus & Acacius. Item Primaſius in epiſt. ad Hebr. Euthymius in Pſalm. 103. Elias Cretenſis ubi ſuprà. Contraria tamen opinio vera eſt, ab omnibus Philoſophis atque Aſtronomis probata, Cœlum videlicet eſſe rotundum; idque demonſtrat Ptolemæus novem rationibus 3. cap. lib. 1. edit. magnæ, Ariſtot. 2. Cœl. tex. 22. & ſeqq. Sancti Patres idem aſſeruere: Nazianz. Orat. 4. adversùs Julian. in Orat. 2. de Theolog. in Orat. in ſanctum Baptiſma, Chryſoſt. Homil. in Pſal. 103. Ambroſ. Serm. 12. in Pſal. 118. S. Auguſtinus in Geneſ. ad litter. lib. 1. cap. 10. & lib. 2. cap. 9. Beda de ſex dier. Orat. & quæſt. in Geneſ. Magis quoque conſonum ſacris litteris videtur: initio Eccleſiaſt. *Oritur ſol, &c.* quo de loco videndus eſt S. Hieronymus; item 24. Eccli. *Gyrum cœli, &c.* Job. 9. *ſub quo curvantur qui portant orbem*, Proverb. 8. Ad Pſal. 103. & Iſai. 40. ubi dicitur Cœlum à Deo, ſicut tabernaculum, vel cameram, vel pellem extenſum, reſpondet S. Auguſtinus cap. 9. lib. 2. in Geneſ. ad litter. *Iſaus.*

Lin. 6. ***Incluſa.***] MSS. 2. Reg. & editi 7. *concluſa.*

Lin. 7. ***Ipſam terram globo ſimilem.***] Eſt terra rotunda ac ſphærica, non quidem geometricè, ſed rudi quodam modo, cùm ejus ſuperficiem valles ac montes aſperam reddant. Cujus primum ſit argumentum, quòd Sol, ſtellæ, eclypſes circa terram omnibus habitatoribus ita ſucceſſivè apparent, perindè ac ſi circa ſphæram rotundiſſimam moverentur, hoc eſt, regulariter & uniformiter, ita ut locis, v. g. per 15. gradus magis orientalibus unâ horâ priùs appareant; atque hoc accidit ubique terrarum ſecundùm terræ gyrum ab oriente in occaſum productum, quod patet ex eclypſium prædictione infallibili, ſecundùm quam non omnibus eâdem horâ, ſed diverſis apparituræ prænuntiantur: quæ certa prædictio ſupponit terram eſſe rotundam. Accedit etiam experientia nautarum, qui dum totum terræ ambitum circumnavigant, eam-

Digitized by Google

eſſet rotundum, quod rotundo concluſum teneretur. Si autem rotunda etiam terra eſſet, neceſſe eſſe, ut in omnes cœli partes eamdem faciem gerat, id eſt montes erigat, campos tendat, maria conſternat. Quod ſi eſſet, etiam ſequebatur illud extremum, ut nulla ſit pars terræ, quæ non ab hominibus cæteriſque animalibus incolatur. Sic pendulos iſtos Antipodas cœli rotunditas adinvenit.

Quòd ſi quæras ab iis, qui hæc portenta defendunt, quomodò non cadunt omnia in inferiorem illam cœli partem: reſpondent, hanc rerum eſſe naturam, ut pondera in medium ferantur, & ad medium connexa ſint omnia, ſicut radios videmus in rotâ; quæ autem levia ſunt, ut nebula, fumus, ignis, à medio deferantur, ut cœlum petant. Quid dicam de iis neſcio, qui, cùm ſemel aberraverint, conſtanter in ſtultitiâ perſeverant, & vanis vana defendunt; niſi quòd eos interdùm puto, aut joci causâ philoſophari, aut prudentes & ſcios mendacia defendenda ſuſcipere, quaſi ut ingenia ſua in malis rebus exerceant, vel oſtendant. At ego multis argumentis probare poſſem, nullo modo fieri poſſe, ut cœlum terrâ ſit inferius, niſi & liber jam concludendus eſſet, & adhuc aliqua reſtarent, quæ magis ſunt præſenti operi neceſſaria. Et quoniam ſingulorum errores percurrere non eſt unius libri opus, ſatis ſit pauca enumeraſſe, ex quibus poſſit qualia ſint cætera intelligi.

dem ſtellarum uniformem ac regularem apparitionem ubique obſervant. *Joſ. Blaucanus.*

Lin. 7. *Quomodò non cadunt omnia.*] MS. 1. Regio-Put. *cadant.* MSS. 10. & vet. 2. edit. *Quomodò ergò.* 1. Colb. *igitur.*

Lin. 11. *A medio deferantur.*] Ità reſtitui ex decem editis & omnibus MSS. præter 3. Reg. quibus eſt *differantur*, ut & 3. vulgatis rec.

Lin. 15. *Oſtendant.*] Repoſui ex MSS. & vet. editis 2. Rom. In cæteris vulgatis legitur, *oſtentent.*

Lin. 16. *Multis argumentis.*] Imò nullis.

Lin. 20. *Poſſit.*] MSS. 7. & totidem editi *poſſint.*

CAPUT XXV.

De addiſcendâ Philoſophiâ; & quanta ad ejus ſtudium ſint neceſſaria.

NUNC pauca nobis de philoſophiâ in commune dicenda ſunt, ut confirmatâ causâ peroremus. Summus ille noſter Platonis imitator exiſtimavit philoſophiam non eſſe vulgarem, quòd eam non niſi docti homines

Lin. 1. *Nunc pauca nobis de philoſophiâ.*] Cautè lege hoc caput; nam ſi Lactantius omnem antiquorum Gentilium philoſophiam reprehendit, non ſatis conſultè facit, cùm multa & vera, & recta contineret illa philoſophia, quæ uſui & utilitati humanæ vitæ eſſent. Si verò philoſophiam in univerſum damnat, nullo pacto ferendus eſt, & repugnat communi Patrum & Eccleſiæ ſenſui. Vide Alphonſum Caſtrum l. 13. adversùs hæreſes, verbo *Scientia.* Braſichelli.

Ibidem. *In commune.*] Omnium MSS. eſt, præter 4. recentiores, quibus eſt, ut impreſſis, *in communi.*

Lin. 2. *Summus ille noſter.*] Διαβολὴ, per ironiam. Locus eſt in Præfatione ſecundæ Tuſc.

homines aſſequi poſſint. » Eſt (inquit) philoſophia paucis contenta judi-» cibus, multitudinem conſultò ipſa fugiens. « Non eſt ergò ſapientia, ſi ab hominum cœtu abhorret: quoniam ſi ſapientia homini data eſt, ſine ullo diſcrimine omnibus data eſt, ut nemo ſit prorsùs, qui eam capere non poſſit. At illi virtutem humano generi datam ſic amplexantur, ut ſoli omnium publico bono frui velle videantur, tam invidi, quàm ſi velint deligare oculos aut effodere cæteris, ne ſolem videant. Nam quid eſt aliud hominibus negare ſapientiam, quàm mentibus eorum verum ac divinum lumen auferre? Quòd ſi natura hominis ſapientiæ capax eſt, oportuit & opifices, & ruſticos, & mulieres, & omnes denique, qui humanam formam gerunt, doceri, ut ſapiant; populumque ex omni linguâ, & conditione, & ſexu, & ætate conflari. Maximum itaque argumentum eſt, philoſophiam neque ad ſapientiam tendere, neque ipſam eſſe ſapientiam, quòd myſterium ejus barbâ tantùm celebratur & pallio. Senſerunt hoc adeò Stoïci, qui & ſervis, & mulieribus philoſophandum eſſe dixerunt; Epicurus quoque, qui rudes omnium litterarum ad philoſophiam invitat; item Plato, qui civitatem de ſapientibus voluit componere.

Conati quidem illi ſunt facere, quod veritas exigebat: ſed non potuit ultra verba procedi. Primùm, quia multis artibus opus eſt, ut ad philoſophiam poſſit accedi. Diſcendæ iſtæ communes litteræ propter uſum legendi, quia in tantâ rerum varietate, nec diſci audiendo poſſunt omnia, nec memoriâ contineri. Grammaticis quoque non parum operæ dandum eſt, ut rectam loquendi rationem ſcias. Id multos annos auferat neceſſe eſt. Nec oratoria quidem ignoranda eſt; ut ea, quæ didiceris, proferre atque eloqui poſſis. Geometria quoque, ac muſica, & aſtrologia neceſſaria eſt; quòd hæ artes cum philoſophiâ habent aliquam ſocietatem: quæ univerſa perdiſcere neque fœminæ poſſunt, quibus intra puberes annos officia mox uſibus domeſticis profutura diſcenda ſunt; neque

Tuſc. Quæſt. MS. 1. Bonon. antiq. habet, *Cicero ſummus ille noſter*. Ità enim ſe habet ille locus: *Plato quidem in politicis delectum facit*, νόθους (id eſt ſpurios) *excludens à ſapientiæ ſtudio*, γνησίους (id eſt legitimos) *admittens*. Sed Plato in Euthydemo hæc *ait*, *cùm ſit finis hominibus in univerſum omnibus propoſitus felicitas*, *felicitas autem in ſapientiâ conſiſtat*, *relinqui ut omnes ſapientiæ ſtudio ſe dedant*.

Lin. 1. *Poſſint*.] Ità multi optimi & veterrimi MSS. In rec. 2. eſt *poſſunt*; in 3. rec. & in excuſis *poſſent*.

Ibidem. *Inquit*.] Cicero lib. 2. Tuſcul. n. 1.

Lin. 9. *Lumen*.] Quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum.

Lin. 10. *Oportuit & opifices*.] Ex MSS. addidi *&*, quam voculam ſequentia poſtulare videntur.

Lin. 14. *Myſterium ejus barbâ tantùm*, *&c*.] Philoſophi enim promiſſam barbam habebant, ac pallio amiciebantur: de quo ſupra. *Iſ*. Vide etiam infrà lib. 5. cap. 2.

Ibidem. *Quòd myſterium*.] Rectè itaque Herodes Atticus apud Gell. lib. 9. cap. 2. mendico, qui habitu philoſophiam profitebatur, reſpondit: Barbam & pallium video, philoſophum non video. Vide proverbium, Tragica Simia: item aliud, Barbâ tenùs Sapientes.

Lin. 15. *Stoïci*.] De hoc vide Senecam Epiſtol. ad Martiam.

Lin. 17. *Item Plato*.] MS. 1. Reg. vetuſtiſſimus, *idem*; Cotton. *Ita non Plato*.

Lin. 21. *Diſcenda iſta communes litteræ*.] MSS. Clarom. & Brun. *Diſcenda ſunt communes litteræ*.

ſervi, quibus per eos annos vel maximè ſerviendum eſt, quibus poſſunt diſcere; neque pauperes, aut opifices, aut ruſtici, quibus in diem victus labore eſt quærendus. Ob eam cauſam Tullius ait abhorrere à multitudine philoſophiam. Atenim rudes Epicurus accipiet. Quomodò ergò illa, quæ de principiis rerum dicuntur, intelligent, quæ perplexa & involuta vix etiam politi homines aſſequuntur?

In rebus igitur obſcuritate implicitis, & ingeniorum varietate confuſis, & eloquentium virorum exquiſito ſermone fucatis, quis imperito ac rudi locus eſt? Denique nullas unquàm mulieres philoſophari docuerunt, præter unam ex omni memoriâ Themiſten; neque ſervos, præter unum Phædonem, quem malè ſervientem redemiſſe ac docuiſſe Cebetem tradunt. Enumerant etiam Platonem, ac Diogenem; qui tamen ſervi non fuerunt: ſed his ſervitus evenerat; ſunt enim capti. Platonem quidem redemiſſe Aniceris quidam traditur ſeſtertiis octo. Itaque inſectatus eſt conviciis hunc ipſum redemptorem Seneca, quòd parvo Platonem æſtimaverit. Furioſus, ut mihi videtur, qui homini fuerit iratus, quòd non multam pecuniam perdidit: ſcilicet aurum appendere debuit, tanquàm pro mortuo Hectore, aut tantùm ingerere nummorum, quantùm

Lin. 3. *Tullius.*] Vide Ciceron. ubi ſuprà not. ad lin. 2.

Lin. 10. *Themiſten.*] Putat fortaſſe Leontii conjugem, ad quam Epicurus ſcripſiſſe legitur. Quid dicemus de Themiſtocleâ, Pythagoræ ſorore? quid de aliis pluribus, quarum benè longum catalogum Textor recenſet? *Betuleius.* Vide Hiſtor. mulierum Philoſopharum Ægidii Menagii Lugduni 1682. in 12. Hi tamen Autores non omnes enumerant.

Lin. 11. *Phædonem.*] MSS. 28. corruptè *Pythagoram.* Apud Laërt. dubium eſt, Critone an Alcibiades eum ex Socratis admonitione redemerit. Gellius tamen cum Lactantio facit, qui lib. 2. cap. 18. de Phædone ſic ſcribit: Phædon Elidenſis ex cohorte illâ Socraticâ fuit, Socratique & Platoni perquàm fuit familiaris. Ejus nomini Plato illum librum divinum de Immortalitate animæ dedit. Is Phædo ſervus fuit, formâ atque ingenio liberali, & (ut quidam ſcripſerunt) à lenone domino puer ad merendum coactus. Eum Cebes Socraticus, hortante Socrate, emiſſe dicitur, habuiſſeque in Philoſophiæ diſciplinis; atque is poſteà philoſophus illuſtris fuit, ſermoneſque ejus de Socrate admodùm elegantes leguntur. Lege poſt hunc Macrob. lib. 1. Sat. 2. *Betul.* Pro *Phædonem*, in MSS. 28. & 2. vet. edit. Rom. videtur fuiſſe intruſum Pythagoræ nomen: ſed malè; nuſquàm enim legimus Pythagoram ſervum fuiſſe, & à Cebete emptum ac Philoſophicis imbutum.

Ibidem. *Cebetem tradunt.*] Abeſt *Cebetem* à MSS. & 2. vet. edit. Rom. In MSS. 14. eſt, *traduntur.*

Lin. 12. *Platonem.*] De Platonis ſervitute à Dionyſio Juniori Tyranno, vide Laërtium.

Ibidem. *Ac Diogenem.*] Gellius & Macrob. iiſdem locis: Diogenes etiam Cynicus ſervitutem ſervivit: ſed is ex libertate in ſervitutem venum ierat. Quem cùm emere vellet Xeniades Corinthius, & quid artificii noviſſet, percunctatus foret: Novi, inquit Diogenes, hominibus liberis imperare. Tum Xeniades reſponſum ejus miratus emit, & manumiſit; filioſque ſuos ei tradens: Accipe (inquit) liberos meos, quibus imperes. Confer cum his etiam Laërt. *Betul.*

Lin. 14. *Seſtertiis octo.*] Hæc ſummam faciunt ducentorum aureorum coronatorum.

Lin. 16. *Ut mihi videtur.*] Delevi *quidem*, quod ab omnibus MSS. & nonnullis editis abeſt.

Lin. 17. *Multam pecuniam.*] Sic repoſui ex omnibus MSS. ac veteribus editis 2. Rom. Torneſ. & Soubron. In 12. vulgatis eſt, *multùm pecunia.*

Lin. 18. *Mortuo Hectore.*] Hiſtoria eſt apud Homer. Iliad. ω. Dictyn Cretenſem lib. 3. & Virgil. lib. 1. Æneïd. Cicero actione 7. Verri hoc crimen objicit, quod cùm multos in Siciliâ occidiſſet, cadavera non niſi accepto pre-

Digitized by Google

venditor non popoſcit. Ex Barbaris verò nullum, præter unum Anacharſim Scytham; qui philoſophiam ne ſomniaſſet quidem, niſi & linguam, & litteras antè didiciſſet.

tio patribus & cognatis ad ſepulturam redderet.

Lin. 1. *Anacharſim Scytham.*] Is fuit Scytharum Regis frater, matre Græcâ: ex patriâ Athenas profectus. Vita ejus eſt libro primo apud Laërt. Inſignis Luciani Dialogus hujus nomine inſcriptus eſt, in quo de juventutis exercitiis cum Solone diſputat. De Anacharſi vide Plutarchum in vitâ Solonis. *Betul.*

Lin. 3. *Et litteras.*] Expunxi *Græcas*, quod à cunctis MSS. ac veteribus editis 2. Rom. & Betul. abeſt.

CAPUT XXVI.

Sapientiam ſola doctrina Cœleſtis largitur; & quàm ſit efficax lex Dei.

QUOD ergò illi poſcente naturâ faciendum eſſe ſenſerunt, ſed tamen neque ipſi facere potuerunt, neque à philoſophis fieri poſſe viderunt, ſola hæc efficit doctrina cœleſtis; quia ſola ſapientia eſt. Illi ſcilicet perſuadere cuiquam poterunt, qui nihil perſuadent etiam ſibi? aut cujuſquam cupiditates opprimerent, iram temperabunt, libidinem coërcebunt, cùm ipſi & cedant vitiis, & fateantur, plus valere naturam? Dei autem præcepta, quia & ſimplicia, & vera ſunt, quantùm valeant in animis hominum, quotidiana experimenta demonſtrant. Da mihi virum, qui ſit iracundus, maledicus, effrænatus: pauciſſimis Dei verbis

——— *Tam placidum, quàm ovem, reddam.*

Da cupidum, avarum, tenacem: jam tibi eum liberalem dabo, & pecuniam ſuam plenis manibus largientem. Da timidum doloris ac mortis: jam cruces, & ignes, & taurum contemnet. Da libidinoſum, adulterum, ganeonem: jam ſobrium, caſtum, continentem videbis. Da crudelem & ſanguinis appetentem: jam in veram clementiam furor ille mutabitur. Da injuſtum, inſipientem, peccatorem: continuò & æquus,

Lin. 1. *Poſcente naturâ.*] Dictante lege naturæ, non corruptâ illâ, ſed primogenitâ. Nam ſub finem hujus capitis, naturæ vocabulum uſurpat pro vitiatâ illâ, adeòque pro ingenio, ſive (ut cum Apoſtolo loquar) lege carnis. *Betul.*

Lin. 6. *Dei autem præcepta, &c.*] Non per ſe, ſed per concomitantem S. Spiritûs efficaciam.

Lin. 10. *Tam placidum.*] Id ex Terentii Adelphis act. 4. ſcen. 1. ac docet Lactantius quòd Chriſtianum nil magis deceat, quàm ſimplicitas.

Lin. 12. *Plenis manibus largientem.*] Optima lectio vetuſtiorum MSS. & plurium editorum. Scripti 13. & vulgati ſex *propriis.*

Ibidem. *Plenis manibus.*] Hoc eſt, ampliter, copioſè, prolixè, minimèque malignè. Hæc Eraſ. in Chil. Jacobus in ſuâ Epiſtolâ cap. 3. confert mundanam ſapientiam cum cœleſti v. 13. & ſeqq.

Lin. 13. *Cruces, & ignes, & taurum contemnet.*] Hæc eruditis viris & nobis verior viſa eſt lectio, quàm intruſum *& pericula* 23. Manuſcriptorum & 7. editorum, pro quo eſt *& Perilli*, in 1. Cauc. *& Phalaridis*, in 3. ſcriptis & 4. impreſſis: quæ omnia nobis videntur eſſe gloſſemata.

Digitized by Google

& prudens, & innocens erit. Uno enim lavacro malitia omnis abolebitur. Tanta divinæ ſapientiæ vis eſt, ut in hominis pectus infuſa, matrem delictorum ſtultitiam uno ſemel impetu expellat: ad quod efficiendum, non mercede, non libris, non lucubrationibus opus eſt. Gratis iſta fiunt, facilè, citò; modò pateant aures, & pectus ſapientiam ſitiat. Nemo vereatur: nos aquam non vendimus, nec ſolem mercede præſtamus. Dei fons uberrimus atque pleniſſimus patet cunctis; & hoc cœleſte lumen univerſis oritur, quicumque oculos habent. Num quis hæc philoſophorum aut unquàm præſtitit, aut præſtare, ſi velit, poteſt? Qui cùm ætates ſuas in ſtudio philoſophiæ conterant, neque alium quemquam, neque ſeipſos (ſi natura paululùm obſtitit) poſſunt facere meliores. Itaque ſapientia eorum, ut plurimùm efficiat, non excidit vitia, ſed abſcondit. Pauca verò Dei præcepta ſic totum hominem immutant, & expoſito vetere novum reddunt, ut non cognoſcas eumdem eſſe.

Lin. 1. *Uno enim lavacro, &c.*] Baptiſmatis ſcilicet ſacro fonte.

Lin. 3. *Stultitiam uno ſemel impetu expellat.*] Hoc eſt, hominis malitiam univerſaque peccata depellit Baptiſmus.

Lin. 5. *Nemo vereatur: nos aquam non vendimus.*] Tali interpunctione hæc diſtinguunt MSS. 9. Reg. 3. Colbert. ſexque alii, & edit. Rom. 1470. In 3. Colbert. nulla diſtinctio; in 2. ſcriptis rec. & 17. excuſis legitur *Nemo vereatur nos, aquam non vendimus.*

Lin. 6. *Aquam non vendimus.*] Materiam Baptiſmatis, ut vides. Id eſt, gratis illud Sacramentum omnibus conferimus. Et quidem ſecutis temporibus à variis diverſorum regnorum Conciliis prohibitum eſt, ne quid pro baptiſmi collatione exigeretur. Inter hæc ſunt Concilia Eliberit. can. 48. Brachar. can. 7. Emerit. an. 666. Tribur. an. 895. Lemovic. an. 1034. Bituric. 1438. Mediolanenſe ſub S. Carolo Borromæo, Gelaſius Papa epiſt. ad univerſos Lucaniæ epiſcopos cap. 7. Conſtitutiones Gallonis S. R. E. Cardinalis circa annum 1208. cap. 2. Ritualia omnia.

Lin. 7. *Lumen.*] Vide Joan. 1. & 5. capita.

Lin. 12. *Excidit vitia.*] Sic omnes ferè MSS. In 3. Reg. ex Marm. & editis 6. *exſcindit;* in 10. impreſſis *excindit.*

Lin. 14. *Vetere.*] Vide Paulum ad Epheſ. 4. & Coloſſenſes 3. *Expoſito vetere*, ſcilicet *homine*, id eſt ejecto. Canterus atque alii, loco vocis *expoſito*, legendum putant *expuncto*, quæ conjectura non eſt contemnenda; utinam Manuſcriptis eſſet roborata!

CAPUT XXVII.

Quàm parum Philoſophorum præcepta conferant ad veram ſapientiam, quam in ſolâ Religione invenies.

QUID ergò? nihilne illi ſimile præcipiunt? Imò permulta; & ad verum frequenter accedunt. Sed nihil ponderis habent illa præcepta, quia ſunt humana, & autoritate majori, id eſt divinâ illâ, carent. Nemo igitur credit; quia tam ſe hominem putat eſſe, qui audit, quàm eſt ille, qui præcipit. Praetereà nihil apud eos certi eſt, nihil quod à ſcientiâ veniat. Sed cùm omnia conjecturis agantur, multa etiam diverſa & varia proferantur, ſtultiſſimi eſt hominis, præceptis eorum velle pa-

Lin. 5. *Quod à ſcientiâ veniat.*] Ità MSS. 2. veterrimi Reg. aliique plures, cum cunctis fermè editis. In 1. Bonon. & 10. ſcriptis rec. eſt, *quod ad ſcientiam veniat.*

tere , quæ utrùm vera ſint , an falſa , dubitatur ; & ideò nemo paret , quia nemo vult ad incertum laborare. Virtutem eſſe Stoïci aiunt , quæ ſola efficiat vitam beatam. Nihil poteſt verius dici. Sed quid , ſi cruciabitur aut dolore afficietur ? Poteritne quiſquam inter carnifices beatus eſſe ? Imò verò illatus corpori dolor materia virtutis eſt : itaque ne in tormentis quidem miſer eſt. Epicurus multò fortiùs. Sapiens (inquit) ſemper beatus eſt ; & vel incluſus in Phalaridis tauro hanc vocem emittet : Suave eſt , & nihil curo. Quis eum non irriſerit ? Maximè , quòd homo voluptarius perſonam ſibi viri fortis impoſuit , & quidem ſupra modum. Non enim fieri poteſt , ut quiſquam cruciatus corporis pro voluptatibus ducat , cùm ſatis ſit , ad officium virtutis implendum , perferre ac ſuſtinere. Quid dicitis Stoïci ? Quid tu Epicure ? Beatus eſt ſapiens , etiam cùm torquetur. Si propter gloriam patientiæ ; non fruetur ; in tormentis enim fortaſſe morietur. Si propter memoriam ; aut non ſentiet , ſi occidunt animæ , aut ſi ſentiet , nihil ex eâ conſequetur.

Quis ergò alius fructus eſt in virtute ? quæ beatitudo vitæ ? ut æquo animo moriatur ? Bonum mihi affertis unius horæ , aut fortaſſe momenti , propter quod non expediat in totâ vitâ miſeriis & laboribus confici. Quantùm autem temporis mors occupat ? quæ cùm veniat , utrùm æquo an iniquo animo eam ſubieris , jam nihil refert. Ita fit , ut nihil aliud ex virtute captetur , niſi gloria. Sed hæc aut ſupervacua & brevis eſt , aut pravis hominum judiciis non ſequetur. Nullus igitur ex virtute fructus eſt , ubi

Lin. 2. *Virtutem eſſe Stoïci aiunt.*] Laërtius Zenonem & Chryſippum hujus aſſertionis autores citat. Diſputant ſuper hâc quæſtione Cicero in 5. Tuſc. quæſt. Seneca epiſt. 92. Lactantius probat Gentilium ſententiam, quam tamen aliter atque ipſi, intelligit : ita nimirùm , quòd virtus , quæ ex fide Chriſtianâ naſcitur , ad æternam felicitatem conſequendam ſufficiat ; quum Gentilium ſenſus ſit , virtutem ſibi ſufficere , neque indigere cujuſquam laude , vel gloriâ , neque præſidio fortunæ parere , perficereque beatitudinem. Hinc definivit etiam Cic. in 1. de Legibus virtutem , perfectam in ſe & ad ſummum perductam naturam. *Betuleius.*

Lin. 6. *Sapiens , inquit , ſemper beatus eſt.*] Apud Ciceronem in 2. Tuſc. quæſt. ſub initium de hâc Epicuri conſtantiâ ſic legimus : » Epicurus affirmat, ſi uratur ſapiens , ſi cruciè» tur , expectas fortaſsè dum dicat , patietur , » perferet , non ſuccumbet. Magna meherculè » laus , & eo ipſo , per quem juravi , Hercule » digna. Sed Epicuro homini aſpero & duro » non eſt hoc ſatis. In Phalaridis tauro ſi erit , » dicet : Quàm ſuave eſt hoc , quàm hoc non » curo. Suave etiam ? an parùm eſt ; ſi non eſt » amarum, &c. « De Perillo notior eſt hiſtoria, quàm quæ referri debeat. Vide , ſi voles , Plin. lib. 34. cap. 8. Proverb. apud Eraſm. Phalaridis imperium. *Betuleius.*

Lin. 13. *Si propter gloriam patientiæ ; non fruetur.*] Sic legunt 6. Reg. 1. Colbert. Bon. 2. Brun. Em. Cauc. Ultr. atque ita legendum eſſe contendo ; ut enim rectè affirmat Thomaſius , ſi , ut eſt in aliis 4. MSS. & editis, legatur *patientiâ fruetur* , nullum habebimus ſenſum: hoc autem intendit Lactantius, homines non ita felices futuros inter calamitates , ut clamat Epicurus. Si enim propter gloriam patientiæ patiatur , non poterit frui illâ gloriâ ſtatim moriturus. MSS. 1. Reg. Pal. & ed. Rom. 1468. pro *fruetur* , habent *fruatur.*

Lin. 19. *Veniat.*] rectè. At aliis *venit.*

Ibidem. *Utrùm æquo an iniquo animo eam ſubieris.*] Omiſſas in antiquo Bononienſi & in 5. excuſis duas voces *an iniquo* reſtitui ex cæteris editis & 27. MSS. niſi quòd in 2. Colb. & 1. Clarom. eſt *aut iniquo.*

Lin. 22. *Non ſequetur.*] Scilicet *gloria.* 1. Bon. rec. & ed. Iſ. *non ſequitur.* MS. Jun. & 9. editi ferunt *non ſequenda* , quod non cohæret. Hanc lectionem noſtram ita Thomaſius interpretatur , ut dicat Lactantius , prava hominum judicia effectura eſſe , ut nulla indè, id eſt ex virtute , gloria oriatur , ubi fuerit vera & ſolida gloria , vel vita digna hâc gloriâ.

Digitized by Google

virtus mortalis eſt & caduca. Ita qui hæc locuti ſunt, umbram quamdam virtutis videbant, ipſam virtutem non videbant. Defixi enim fuerunt in terram, nec vultus ſuos in altum erigebant, ut eam poſſent intueri,

Quæ ſeſe à cœli regionibus oſtentabat.

Hæc cauſa eſt, cur præceptis eorum nullus obtemperet: quoniam aut ad vitia erudiunt, ſi voluptatem defendunt; aut ſi virtutem aſſerunt, neque peccato pœnam minantur, niſi ſolius turpitudinis, neque virtuti ullum præmium pollicentur, niſi ſolius honeſtatis & laudis, cùm dicant, non propter ſeipſam expetendam eſſe virtutem.

Beatus eſt igitur ſapiens in tormentis: ſed cùm torquetur pro fide, pro juſtitiâ, pro Deo, illa patientia doloris beatiſſimum faciet. Eſt enim Deus, qui ſolus poteſt honorare virtutem; cujus merces immortalitas ſola eſt: quam qui non appetunt, nec religionem tenent, cui æterna ſubjacet vita, profectò neque virtutis vim ſciunt, cujus præmium ignorant; neque in cœlum ſpectant, quod ipſi ſe facere putant, cùm res non veſtigabiles quærunt, quia ratio in cœlum ſpectandi nulla alia eſt, niſi aut religionem ſuſcipere, aut animam ſuam immortalem eſſe credere. Quiſquis enim aut Deum colendum eſſe intelligit, aut immortalitatis ſpem ſibi propoſitam habet, mens ejus in cœlo eſt; & licèt id non aſpiciat oculis, animæ tamen lumine aſpicit. Qui autem Religionem non ſuſcipiunt, terreni ſunt; quia Religio de cœlo eſt, & qui animam putant cum corpore interire, æquè in terram ſpectant, quia ultra corpus quod eſt terra, nihil ampliùs vident, quod ſit immortale. Nihil igitur prodeſt hominem ita eſſe fictum, ut recto corpore ſpectet in cœlum; niſi erectâ mente Deum cernat, & cogitatio ejus in ſpe vitæ perpetuæ tota verſetur.

Lin. 1. *Ita qui hæc locuti ſunt.*] Sic veterrimi & optimi MSS. Bonon. & Reg. aliique cum editis quinque. In ſcriptis 15. rec. & 11. impreſſis, *Itaque qui hæc locuti ſunt;* in rec. 1. Reg. & 1. Colb. *Itaque qui hoc.*

Lin. 2. *Videbant.*] Utrobique ex MSS. repoſitum. Editi habent bis, *viderunt.*

Ibidem. *Defixi.*] MSS. 8. rec. & edd. 5. *Deflexi.* Cæteri ut in textu.

Lin. 5. *Oſtentabat.*] Manuſcriptorum eſt; *oſtendebat* editorum, & Lucretii vulgati. Verſus ille Lucretii eſt libro 1. initio.

Lin. 8. *Virtuti.*] Emendavi ex MSS. & melioribus editis. Sex impreſſi habent *virtute.*

Lin. 16. *Cum res non veſtigabiles quærunt.*] Ità vetuſti codices MSS. Vitiosè recentiores & impreſſi, *cùm res non inveſtigabiles.* Quaſi dicat Lactantius eos, qui nullam religionem habent, & animam putant eſſe mortalem, nihil cauſæ habere, cur in cœlum ſpectent, quia ſi ibi mortalitatem animarum & impietatem quærunt, res quærunt non veſtigabiles, hoc eſt quæ inveniri non poſſunt. Si verò legas *non inveſtigabiles*, contrarius erit ſenſus, & planè nullus. Hæc ex *Thomaſio.* Attamen Cellarius & Heumannus authoritate antiquarum editionum freti putant legendum eſſe *non inveſtigabiles.* Videant igitur eruditi quam lectionem ſibi amplectendam eſſe exiſtiment.

Lin. 18. *Aut religionem ſuſcipere.*] Doctiſſ. Rivetus in Notis ſuis MSS. legit *ſuſpicere*: ſed in nullo, quod ſciam, MS. ſic legitur. *Gallæus.* Infrà, *religionem non ſuſcipiunt.*

Lin. 20. *In cœlo eſt.*] Nam cogitatio noſtra in cœlis eſſe debet, ait Paulus.

Digitized by Google

CAPUT XXVIII.

De verâ Religione, deque Naturâ; Fortuna num ſit Dea; & de Philoſophiâ.

QUAPROPTER nihil aliud eſt in vitâ, quo ratio, quo conditio noſtra nitatur, niſi Dei, qui nos genuit, agnitio & religioſus ac pius cultus: undè quoniam philoſophi aberraverunt, ſapientes utique non fuerunt. Quæſierunt illi quidem ſapientiam: ſed quia non ritè quærebant, prolapſi ſunt longiùs; & in tantos errores inciderunt, ut etiam communem ſapientiam non tenerent. Non enim tantùm Religionem aſſerere noluerunt: verùm etiam ſuſtulerunt; dum ſpecie falſæ virtutis inducti, conantur animos omni metu liberare: quæ Religionis everſio naturæ nomen invenit. Illi enim, cùm aut ignorarent, à quo eſſet effectus mundus, aut perſuadere vellent, nihil eſſe divinâ mente perfectum, naturam eſſe dixerunt rerum omnium matrem, quaſi dicerent, omnia ſuâ ſponte eſſe nata: quo verbo planè imprudentiam ſuam confitentur. Natura enim, remotâ providentiâ & poteſtate divinâ, prorsùs nihil eſt. Quòd ſi Deum naturam vocent, quæ perverſitas eſt, naturam potiùs quàm Deum nominare? Si autem natura ratio eſt, vel neceſſitas, vel conditio naſcendi, non eſt per ſeipſam ſenſibilis: ſed neceſſe eſt mentem eſſe divinam, quæ ſuâ providentiâ naſcendi principium rebus omni-

Lin. 7. *Specie falſa virtutis.*] MSS. 1. Colbert. & Brun. *falſâ.*

Lin. 9. *Natura nomen invenit.*] De naturâ, teſtante Galeno, ſcripſerunt Plato, Hippocrates, Empedocles, Parmenides, Meliſſus, Alcmæon, Heraclitus, Epicurus. Vocabulum naturæ variè uſurpatur à Latinis. Nam quandoque pro indole, ingenio, habitu accipitur, quandoque pro mente, ſæpiùs pro ſubſtantiâ, præſertim apud Ciceronem: communior tamen hujus uſus eſt, ut pro naſcendi conditione rationeque accipiatur. Lactantius autem, dum ſignificationes iſtas confundit, ſeſe magis involvit, quàm explicat: alioqui non immeritò damnans eos, qui Deum rerum conditorem ſuâ gloriâ fraudantes, Naturam quamdam creatricem, & adminiſtratricem rerum conſtituunt; cùm Natura (φύσις) nihil aliud ſit, quàm lex & voluntas æterna Dei creantis & adminiſtrantis per ipſam omnia. Nam verbalia Græcorum in ις, ſæpiſſimè actionem agendique facultatem ſignificant. Mirari quis poſſet, cur Naturæ vocem ſuſpectam reddere nitatur, cùm ea non modò in utriuſque Teſtamenti voluminibus crebrò occurrat legentibus, ſed etiam apud ſcriptores Eccleſiaſticos antiquiſſimos. Neque enim ex ſeſe vel eſt quidquam, vel movetur, quæ nihil aliud quàm Dei nutus eſt, & (ut dixi) voluntas æterna. Deus autem Natura quidem eſſe poteſt, ſi non φύσιν, ſed οὐσίαν intelligas. Nam ſic non Cicero modò, ſed etiam ipſe Auguſtinus, creaturam οὐσίαν tranſtulerunt, non de Deo modò, ſed etiam de aliis ſubſtantiis. Nam in 2. de Moribus Manichæorum libro cap. 1. dicit, verbo ſubſtantivo (nihil refert ſive εἰμὶ, undè οὐσία deducitur; ſive ſum, undè Eſſentia, intelligas) ſubeſſe manentis in ſe, atque incommutabiliter ſeſe habentis naturæ ſignificationem. Hanc nihil aliud quàm Deum poſſumus dicere. Idem Auguſtinus lib. 2. de Animâ. Quare Lactantius hoc quoque, quod ſano cum intellectu & legi & intelligi poterat, præter meritum videtur acerbiùs reprehendere. Quam quidem quæſtionem cap. 10. de Irâ Dei refricat. *Betuleius.*

Lin. 14. *Si Deum naturam vocent.*] Quæ Senecæ ſententia fuit. Vide ſuprà lib. 1. c. 9.

Lin. 16. *Sed.*] Ex MSS. repoſui; in editis eſt *quia.*

Digitized by Google

bus præbeat. Aut ſi natura eſt cœlum atque terra, & omne, quod natum eſt, non eſt Deus natura, ſed Dei opus.

Non diſſimili errore credunt eſſe fortunam, quaſi deam quamdam res humanas variis caſibus illudentem; quia neſciunt, unde ſibi bona, & mala eveniant. Cum hâc ſe compoſitos ad præliandum putant; nec ullam tamen rationem reddunt, à quo & quam ob cauſam: ſed tantùm cum fortunâ ſe digladiari momentis omnibus gloriantur. Jam quicumque aliquos conſolati ſunt ob interitum amiſſionemque carorum, fortunæ nomen acerrimis accuſationibus proſciderunt; nec omninò ulla eorum diſputatio de virtute eſt, in quâ non fortuna vexetur. M. Tullius in ſuâ Conſolatione pugnaſſe ſe ſemper contra fortunam loquitur, eamque à ſe eſſe ſuperatam, cùm fortiter inimicorum impetus retudiſſet; ne tum quidem ſe ab eâ fractum, cùm domo pulſus patriâ caruit: tum autem, cùm amiſerit cariſſimam filiam, victum ſe à fortunâ turpiter confitetur. Cedo, inquit, & manum tollo. Quid hoc homine miſerius, qui ſic jaceat? Inſipienter, inquit: ſed qui profitetur ſe eſſe ſapientem. Quid ergò ſibi vult aſſumptio nominis? Quid contemptus ille rerum, qui magnificis verbis prætenditur? Quid diſpar cæteris habitus? Aut cur omninò præcepta ſapientiæ datis, ſi nemo, qui ſapiat, adhuc inventus eſt? Et quiſquam nobis invidiam facit, quia philoſophos negamus eſſe ſapientes? cùm ipſi nec ſcire ſe quidquam, nec ſapere fateantur. Nam ſi quandò ita defecerint, ut ne affingere quidem quidquam poſſint, quod faciunt in rebus cæteris: tum verò ignorantiæ admonentur, & quaſi furibundi exiliunt, & exclamant ſe cæcos eſſe & excordes. Anaxagoras pronuntiat circumfuſa

Lin. 3. *Non diſſimili errore.*] In hunc Gentilium errorem invehitur S. Auguſtinus lib. 4. de Civit. Dei cap. 18. & 19.

Lin. 10. *Vexetur.*] Omnium penè MSS. & editorum eſt; ſcripti 1. Bon. antiq. 1. Colb. & 3. editi legunt *verſetur*; 1. Reg. rec. *veretur*.

Lin. 11. *Eamque à ſe eſſe ſuperatam.*] MSS. 3. Reg. Lipſ. Goth. & edit. Cellar. poſt *à ſe* addunt *ſemper*, quod cæteri MSS. & editi reſpuunt, neque neceſſarium videtur, cùm mox præceſſerit. Vide & Tuſculan. quæſtiones Ciceron. lib. 5. *Occupavi te*, inquit, *fortuna, atque cepi, omneſque aditus tuos excluſi, ut ad me aſpirare non poſſes.*

Lin. 15. *Inquit.*] Idem Cicero in fragmentis de Conſolatione.

Ibidem. *Et manum tollo.*] Ità legendum eſt ex MSS. & ex ipſo Cicerone. Theod. Canterus ita correxit. Ita habent edit. antiquiſſ. Rom. 1470. & Veneta 1490. editi legunt, *en manum tollo.* Qui ſuperabantur ac victos ſe agnoſcebant, manum dabant: hinc Virgil. lib. XII. Æneid. *tendere palmas* dixit. Cicero in Lælio, *ad extremum det manus, vincique ſe patiatur.* Item Theocrit. Eidyllio 23.

Lin. 16. *Inquit.*] Sic omnes MSS. & veteres edd. Rom. & Pariſ. vulgati 12. *inquis.*

Lin. 19. *Datis.*] Secutus ſum librorum MSS. penè omnium & optimorum autoritatem. Quinque recentiſſimi habent *dat*; 1. Lipſ. *data ſunt*; 2. Reg. recent. & 1. Colb. cum editis *dantur*. Non malè.

Ibidem. *Qui ſapiat.*] Repoſui ex omnibus MSS. & pleriſque editis. Cæteris vulgatis eſt, *ſapit.*

Lin. 20. *Facit.*] In quibuſdam editionibus, *faciat.*

Lin. 22. *Affingere.*] Omnium ferè MSS. eſt & edition. Vulgat. accedentibus 3. Colb. in quibus eſt *affigere*; MS. Torneſ. *attingere.* Vulgati legunt *effingere.*

Lin. 24. *Anaxagoras, &c.*] Hæc videntur ex primo Academicorum Ciceronis deſumpta eſſe, ubi de Academicorum ἀκαταληψία ſcribit. Verba Ciceronis ſunt: » Tum ego, cum Ze» none, inquam, ut accepimus, Arceſilas ſibi » omne certamen inſtituit, non pertinaciâ aut » ſtudio

fuſa eſſe tenebris omnia. Empedocles anguſtas eſſe ſenſuum ſemitas queritur, tanquàm illi ad cogitandum rhedâ & quadrigis opus eſſet. Democritus quaſi in puteo quodam ſic alto, ut fundus ſit nullus, veritatem jacere demerſam; nimirum ſtultè, ut cætera. Non enim tanquàm in puteo demerſa veritas eſt, quò vel deſcendere, vel etiam cadere illi licebat, ſed tanquàm in ſummo montis excelſi vertice, vel potiùs in cœlo, quod eſt veriſſimum. Quid enim eſt, cur eam potiùs in imum depreſſam diceret, quàm in ſummum levatam? niſi fortè mentem quoque in pedibus, aut in imis calcibus conſtituere malebat potiùs, quàm in pectore, aut in capite.

Adeò remotiſſimi fuerunt ab ipsâ veritate, ut eos ne ſtatus quidem ſui corporis admoneret, veritatem in ſummo illis eſſe quærendam. Ex hâc deſperatione confeſſio illa Socratis nata eſt, quâ ſe nihil ſcire dixit, niſi hoc unum, quod nihil ſciat. Hinc Academiæ diſciplina manavit; ſi tamen diſciplina dici poteſt, in quâ ignoratio & diſcitur, & docetur. Sed ne illi quidem, qui ſcientiam ſibi aſſumpſerunt, id ipſum, quod ſe ſcire putabant, conſtanter defendere potuerunt. Qui, quoniam ratio illis non quadrabat, per ignorantiam rerum divinarum tam varii, tam incerti fuerunt, ſibique ſæpè contraria differentes, ut quid ſentirent, quid vellent, ſtatuere ac dijudicare non poſſis. Quid igitur pugnes adverſùs eos homines, qui ſuo ſibi gladio pereunt? Quid labores, ut eos deſtruas, quos ſua ipſos deſtruit atque afficit oratio? Ariſtoteles (inquit Cicero) veteres

» ſtudio vincendi (ut mihi quidem videtur) » ſed earum rerum obſcuritate, quæ ad confeſſionem ignorationis adduxerunt Socratem, » & veluti amantes Socratem, Democritum, » Anaxagoram, Empedoclem, omnes penè veteres, qui nihil cognoſci, nihil percipi, nihil ſciri poſſe dixerunt; anguſtos ſenſus, imbecillos animos, brevia circula vitæ, & (ut » Democritus) in profundo veritatem eſſe demerſam «. Hoc poſterius legitur etiam in altero, quod extat, Academicarum quæſt. fragmento: » Naturam accuſa, quæ in profundo » veritatem, ut ait Democritus, penitùs abſtruſerit «. *Betul.*

Lin. 3. *Quaſi in puteo.*] Vide Cicer. in 1. Academ. cap. 12.

Lin. 4. *In puteo demerſa veritas eſt.*] Ità cum vet. 8. excuſis ferunt cuncti MSS. præter duos Reg. rec. qui habent *in puteum.* Sed & apud Ciceronem 1. Academic. Quæſt. cap. 12. effertur ſexto caſu: *Democritus dixit, in profundo veritatem eſſe demerſam.*

Lin. 12. *In ſummo illis.*] Veteres editiones legunt *illis in ſummo.*

Lin. 14. *Niſi hoc unum.*] Iſtud vide apud Plat. in Apolog. Phædon. Criton. & apud Cicer. 1. Acad. quæſt. ſub init.

Lin. 19. *Sæpè.*] MSS. 6. rec. *ſemper.*

Ibidem. *Quid ſentirent, quid vellent.*] MSS. 10. rec. cum edit. Betul. *quid ſentiant, quid velint.* MSS. Cotton. *quid ſentire vellent.*

Lin. 20. *Statuere.*] Sic antiquiſſimi codices Bonon. 3. Reg. Cauc. 3. Oxon. cum editis octo. Recentiores ſcripti 23. cum vet. impreſſis 8. ferunt *ſatis ſtatuere.*

Lin. 21. *Suo ſibi gladio pereunt.*] MS. 1. Clarom. à ſecundâ manu, *ſuo ſeſe gladio peremerunt.* Proverbium eſt: vide Terent. in Adelphis.

Ibidem. *Quos ſua ipſos deſtruit.*] Ità cuncti ferè MSS. cum omnibus penè editis. In tribus editis eſt *ipſa ſuos*; in ſcriptis rec. 1. Colb. & Brun. *ipſa ſua*; in 1. Reg. rec. *ſua ipſa.*

Lin. 22. *Afficit.*] Sic reſtitui ex optimo & veterrimo MSS. Regio-Put. 5. al. Reg. 6. Colb. ſeptemque aliis, necnon ex vet. edit. Rom. 1470. Scripti tres & editi 14. ferunt *affligit*; 1. Reg. rec. *infligit*: ſed & *afficere* ſimpliciter Ciceroni & Columellæ idem eſt, ac *vexare, affligere*: quam vocem ſubſtituerunt ignari Amanuenſes.

Ibidem. *Cicero.*] Quem vide in 3. Tuſcul.

Digitized by Google

philoſophos accuſans, ait eos aut ſtultiſſimos, aut glorioſiſſimos fuiſſe; qui exiſtimaſſent philoſophiam ſuis ingeniis perfectam: ſed ſe videre, quòd paucis annis magna acceſſio facta eſſet, brevi tempore philoſophiam planè abſolutam fore. Quod igitur fuit illud tempus? quo more? quandò eſt aut à quibus abſoluta? Nam quòd ait ſtultiſſimos fuiſſe, qui putaſſent ingeniis ſuis perfectam eſſe ſapientiam, verum eſt: ſed ne ipſe quidem ſatis prudenter, qui aut à veteribus cœptam, aut à novis auctam, aut mox à poſterioribus perfectum iri putavit. Nunquàm enim poteſt inveſtigari, quod non per viam ſuam quæritur.

Lin. 1. *Aut ſtultiſſimos, aut glorioſiſſimos fuiſſe.*] Hæc lectio eſt omnium fermè & optimorum MSS. codicum. In 7. rec. & 5. vulgatis eſt *aut glorioſos.*

CAPUT XXIX.

De Fortunâ iterùm, & Virtute.

SEd repetamus id quod omiſimus. Fortuna ergò per ſe nihil eſt; nec ſic habendum eſt, tanquàm ſit in aliquo ſenſu. Siquidem fortuna eſt accidentium rerum ſubitus atque inopinatus eventus. Verùm philoſophi, ne aliquandò non errent, in re ſtultâ volunt eſſe ſapientes; qui fortunæ ſexum mutant, eamque non deam, ſicut vulgus, ſed deum eſſe

Lin. 2. *Tanquàm ſit in aliquo ſenſu.*] Lege, *tanquàm ſit illis aliquis ſenſus.* Heuman.

Lin. 5. *Sed deum eſſe dicunt.*] Quòd philoſophi hoc fecerint, nondùm legi. Niſi fortaſſis Plutum intelligas, qui apud Ariſtoph. & ipſe cæcus inducitur. Sed Romani Fortunam maſculam, & Fortunam muliebrem coluerunt, ut à Plutarcho ſcriptum eſt in lib. de Fortunâ Romanorum. Auguſtinus utriuſque meminit loco ſuprà citato. Maſculæ Fortunæ templum ab Anco Martio quarto Romanorum rege extructum, quòd pluſculam ſibi fortunam ad indipiſcendam victoriam affuiſſe, quàm fortitudinem crediderat. Fuit etiam alia Maſculæ Fortunæ ædicula ad Veneris fanum, autore codem Plutarcho, qui variarum Fortunarum & nomina & delubra recenſet. Sed hic locus majorem acquiret lucem, ſi Ciceronis verba quæ hîc citantur, ex Academicarum quæſt. primo adſcripſero integra; ibi enim perfectio illa rerum multis nominatur & variis nominibus. Verba Ciceronis, ubi de naturali philoſophiâ loquitur, ſic habent: *Partes autem eſſe mundi, omnia quæ inſint in eo, quæ Naturâ ſentiente teneantur, in quâ ratio perfecta inſit, quæ ſit eadem ſempiterna. Nihil enim valentius, à quo intereat. Quam vim Animum dicunt eſſe mundi, eandemque eſſe mentem ſapientiamque perfectam, quam Deum appellant, omniumque rerum, quæ ſunt ei ſubjecta, quaſi prudentiam quandam procurantem, cœleſtia maximè. Deindè in terris ea quæ pertinent ad homines, quam interdùm eandem neceſſitatem appellant, quia nihil aliter poſſit, atque ab eâ conſtitutum ſit, inter quaſi fatalem & immutabilem continuationem ordinis ſempiterni. Nonnunquàm quidem eandem Fortunam, quòd efficiat multa improviſa hæc, nec opinata nobis propter obſcuritatem ignorationemque cauſſarum.* Sed apud Cicer. in 2. de Divinatione, diſputatur, utrùm divinatio rerum fortuitarum eſſe poſſit. Et contradicitur: ſi fortuna ſit, fatum tolli; ſin autem omnia ex æternitate fataliterque fiant, tolli fortunam. Addidit Lact. eundem Deum interdùm naturam, interdùm fortunam eſſe. Plut. verò in Problem. hanc ponit differentiam, quòd fortuna ſit rerum omnium principium, natura verò caſu conſiſtat. Sed de his lege Joan. Damaſcenum lib. 2. Orthodoxæ fidei, cap. 15.

Digitized by Google

dicunt. Eumdem tamen interdùm naturam, interdùm fortunam vocant; » quòd multa (inquit idem Cicero) efficiat inopinata nobis, propter ob- » ſcuritatem ignorationemque cauſarum «. Cùm igitur cauſas ignorent, propter quas fiat aliquid, & ipſum qui faciat ignorent, neceſſe eſt. Idem in opere valdè ſerio, in quo præcepta vitæ deprompta ex philoſophiâ filio dabat: » Magnam (inquit) eſſe fortunæ vim in utramque par- » tem, quis neſciat? Nam &, cùm proſpero flatu ejus utimur, ad exitus » pervenimus optatos; &, cùm reflaverit, affligimur «. Primùm, qui negat ſciri poſſe quidquam, ſic hoc dixit, tanquàm & ipſe, & omnes ſciant. Deinde, qui, etiam quæ clara ſunt, dubia conatur efficere, hoc putavit eſſe clarum, quod illi eſſe debuit vel maximè dubium; nam ſapienti omninò falſum eſt. Quis, inquit, neſcit? Ego verò neſcio. Doceat me (ſi poteſt) quæ ſit illa vis, qui flatus iſte, & qui reflatus.

Turpe igitur eſt, hominem ingenioſum dicere id, quod, ſi neges, probare non poſſit. Poſtremò, quòd is, qui dicit, aſſenſus eſſe retinendos, quòd ſtulti ſit hominis, rebus incognitis temerè aſſentiri, is planè vulgi & imperitorum opinionibus credidit, qui fortunam putant eſſe, quæ hominibus tribuat bona & mala. Nam ſimulacrum ejus cum Copiâ & gubernaculo fingunt, tanquàm hæc & opes tribuat, & humanarum rerum regimen obtineat. Cui opinioni & Virgilius aſſentit, qui fortunam omnipotentem vocat; & Hiſtoricus, qui ait: Sed profectò fortuna in omni re dominatur. Quid ergò cæteris diis loci ſupereſt? Cur non

Lin. 1. *Interdùm naturam.*] Hæ duæ voces abſunt à 12. MSS. & ab edit. Thomaſ.

Lin. 2. *Efficiat inopinata nobis.*] Ità editi & MSS. omnes, præter 2. recentiſſimos Em. & Cant. in quibus eſt, *efficiat improviſa nec opinata nobis.* Vide Ciceronem in 1. Academicar. quæſtionum circa finem.

Lin. 5. *Valdè ſerio.*] Hâc voce indicatur liber 2. de Offic. cap 2. ad finem, quibuſdam tamen immutatis.

Lin. 8. *Cùm reflaverit.*] Sic legitur in excuſis & MSS. codicibus, præter octo qui ferunt *cùm reſpiraverit;* & 1. Reg. *cùm reſpiravit.* At *reflaverit*, quod eſt ex Ciceronis loco, optimè reſpondet τῷ *proſpero flatu*, quod mox præceſſit. Sic & infrà, *qui flatus iſte, & qui reflatus.*

Lin. 15. *Aſſenſus eſſe retinendos.*] Sed vide potiùs Ciceronem ipſum in librorum de Officiis Præfatione, ubi huic objectioni occurrit: *occurritur autem nobis, &c.* quam reſponſionem videas.

Lin. 18. *Nam ſimulacrum ejus, &c.*] Cum Copiæ cornu Bupalus (ut ex Pauſaniâ Volaterr. citat) apud Smyrnæos ſtatuam fortunæ fecit, cum polo ſupra caput, & alterâ manu cornu copiæ. Sed Galeni quoque Fortuna gubernaculum in manibus habet. Cæterùm quòd cæca, & globo volubili inſiſtens pingatur, præter Galenum, vide Cebetis tabulam, & Pacuvii verſus in Rhetoricâ ad Heren. lib. 2. cap. de Vitioſâ argumentatione. *Idem.*

Lin. 19. *Et humanarum, &c.*] Plin: lib. 2. *Toto quippe mundo & locis omnibus, omnibuſque horis, omnium vocibus fortuna ſola laudatur, ſola arguitur, & cum conviciis colitur; volubilis, à pleriſque verò & cæca etiam exiſtimata, & in totâ ratione mortalium ſola utramque paginam facit.* Sic & Minucius Felix. *Soluta legibus fortuna dominatur.*

Lin. 20. *Virgilius.*] Cujus hæc verba ſunt lib. 8. Æneïd. verſ. 334. Æneas loquitur:

Me pulſum patriâ, pelagique extrema ſequentem,
Fortuna omnipotens & ineluctabile fatum
His poſuere locis, &c.

Atque ibi Servius ait poëtam ſecundùm Stoïcos locutum eſſe, qui naſci & mori fatis dant, media omnia fortunæ, eo quod vitæ humanæ incerta ſunt omnia.

Lin. 21. *Et Hiſtoricus, &c.*] Salluſtius: locus eſt in prologo Catilinariæ hiſtoriæ. Poſſunt plurima in hanc ſententiam teſtimonia ex Græcis Latiniſque ſcriptoribus colligi. Sed hoc inſtituti noſtri non eſt. Ita & Plato in 4. de Legibus.

Digitized by Google

aut ipſa regnare dicitur, ſi plus poteſt; aut ſola colitur, ſi omnia? Vel, ſi tantùm mala immittit, aliquid cauſæ proferant, cur, ſi dea ſit, hominibus invideat, eoſque perditos cupiat, cùm ab his religioſè colatur: cur æquior ſit malis, iniquior autem bonis: cur inſidietur, affligat, decipiat & exterminet: quis illam generi hominum vexatricem perpetuam conſtituerit: cur denique tam malam ſortita ſit poteſtatem, ut res cunctas ex libidine magis, quàm ex vero celebret, obſcuretque. Hæc, inquam, philoſophos inquirere oportuit potiùs, quàm temerè innocentem accuſare fortunam: quæ etiamſi ſit aliqua, nihil tamen afferri ab his poteſt, cur hominibus tam inimica ſit, quàm putatur. Itaque illæ omnes orationes, quibus iniquitatem fortunæ lacerant, ſe ſuaſque virtutes contra fortunam ſuperbiſſimè jactant, nihil aliud ſunt, quàm deliramenta inconſideratæ levitatis.

Quare non invideant nobis, quibus aperuit veritatem Deus: qui ſicut ſcimus, nihil eſſe fortunam: ita ſcimus eſſe pravum ac ſubdolum ſpiritum, qui ſit inimicus bonis, hoſtiſque juſtitiæ; qui contraria faciat, quàm Deus: cujus invidiæ cauſam in ſecundo libro explicavimus. Hic ergò inſidiatur univerſis: ſed eos, qui neſciunt Deum, errore impedit, ſtultitiâ obruit, tenebris circumfundit, ne quis poſſit ad divini nominis pervenire notitiam, in quo uno & ſapientia continetur, & vita perpetua. Eos autem, qui Deum ſciunt, dolis & aſtu aggreditur, ut cupiditate ac libidine irretiat, ac peccatis blandientibus depravatos impellat ad mortem; vel, ſi dolo nihil profecerit, vi & violentiâ dejicere conatur. Idcircò enim in primordiis tranſgreſſionis non ſtatim ad pœnam detruſus à

Lin. 2. *Vel, ſi tantùm.*] Alii duas fortunas faciunt, bonam, malamque. At diverſas fortunas eſſe poſſe, validis argumentis refellit Auguſtinus lib. 4. Civit. Dei cap. 18.

Lin. 5. *Illam generi hominum vexatricem conſtituerit.*] Sic repoſui ex optimis & omnibus ferè MSS. In ſcriptis Em. & 1. Clarom. eſt *generi humano*; in 1. Reg. rec. & cunctis editis *generis hominum.* At infrà idem Lactantius ſimili utitur locutione cap. 30. *Una ſpes homini ... poſita eſt;* & mox, *hominibus tam inimica.*

Lin. 7. *Obſcuretque.*] Lege *obſcuretve.*

Lin. 10. *Hominibus inimica ...* & mox *inimicus bonis.*] *Inimicus* cum tertio caſu etiam lib. 6. cap. 20. Epitom. cap. 71. lib. de Irâ Dei cap. 19.

Lin. 11. *Se ſuaſque virtutes, &c.*] Ità ſcribo cum MSS. Regio-Put. 2. Colbert. 2. Clarom. Cant. & editis ſex. Alii tres vulgati habent, *& ſe ſuaſque virtutes.* In 8. ſcriptis totidemque impreſſis deeſt *& ſe.*

Lin. 17. *Secundo libro.*] Scilicet capite 13.

Ibidem. *Hic ergò inſidiatur univerſis.*] Sic omnes MSS. & plerique editi: in vulgatis nonnullis eſt *His.*

Lin. 19. *Circumfundit.*] Ità repoſitum ex MSS. & quatuor editis; in cæteris eſt *circumfudit*, malè. Vide præcedentia.

Lin. 21. *Dolis & aſtu.*] Reſtitui ex 16. MSS. veterrimis & optimis ac edit. Iſ. In 12. ſcriptis rec. & impreſſis eſt *dolis & aſtutiâ.*

Lin. 22. *Ac peccatis blandientibus.*] Sic repoſui ex editis 3. vet. Romanis, Iſ. & Cellar. nec non ex omnibus MSS. præter Cauc. & 1. Reg. rec. in quibus, ut & in vulgatis undecim eſt *peccati blandimentis.*

Lin. 23. *Vi & violentiâ.*] Voces *vi &* abſunt à 15. MSS. rec. & 8. editis.

Lin. 24. *Non ſtatim ad pœnam.*] In eâdem ſententiâ fuere nonnulli antiquiores Patres, nixi videlicet his teſtimoniis Matthæi cap. 8. v. 29. & 31. ac epiſt. 2. Petr. cap. 2. v. 4. S. Juſtinus Apolog. 1. pro Chriſtianis, S. Irenæus lib. 5. adverſ. Hæreſ. Tertullianus in Apolog. cap. 27. Origenes in cap. 22. Numer. Homil. 13. S. Auguſtinus lib. 2. de Geneſi contra Manichæos cap. 17. citat illud Chriſti Matth. cap. 25. *Diſcedite à me, maledicti, in ignem æternum, qui paratus eſt diabolo & an-*

Digitized by Google

Deo eſt, ut hominem malitiâ ſuâ exerceat ad virtutem: quæ niſi agitetur, nî aſſiduâ vexatione roboretur, non poteſt eſſe perfecta; ſiquidem virtus eſt perferendorum malorum fortis ac invicta patientia. Ex quo fit, ut virtus nulla ſit, ſi adverſarius deſit. Hujus itaque perverſæ poteſtatis cùm vim ſentirent virtuti repugnantem, nomenque ignorarent, fortunæ vocabulum ſibi inane finxerunt. Quod quàm longè à ſapientiâ ſit remotum, declarat Juvenalis his verſibus:

Nullum numen abeſt, ſi ſit prudentia: ſed nos
Te facimus, Fortuna, deam, cœloque locamus.

Stultitia igitur, & error, & cæcitas, & (ut Cicero ait) ignoratio rerum atque cauſarum, Naturæ ac Fortunæ nomina induxit. Sed ut adverſarium ſuum neſciunt: ſic nec virtutem quidem ſciunt, cujus ſcientia ab adverſarii notione deſcendit. Quæ ſi conjuncta eſt cum ſapientiâ, vel (ut ipſi dicunt) eadem ipſa ſapientia eſt, ignorent neceſſe eſt, in quibus rebus ſita ſit. Nemo enim poteſt veris armis inſtrui, ſi hoſtem contra quem fuerit armandus, ignorat; nec adverſarium vincere, qui in dimicando non hoſtem verum, ſed umbram petit. Proſternetur enim, qui aliò intentus, venientem vitalibus ſuis ictum nec præviderit antè, nec caverit.

gelis ejus. Clarius adhuc teſtimonium vide in 2. Petri Epiſtol. cap. 2. v. 4. Partim ex Betuleio. Vide Iſæum ſi lubet.

Lin. 3. *Ex quo fit, &c.*] Falſa hæc Lactantii eſt ſententia. Virtus quidem eſt: ſed ſine adverſario, vires ſuas non exerit.

Lin. 8. *Nullum numen abeſt.*] Sic profectò legendum ex MSS. Bonon. 4. Reg. aliiſque octo, ac 12. editis, ut Juvenalis reſpondeat ſcopo. In 19. manu exaratis & 2. impreſſis *habes*, malè. Hi duo verſus in Juvenalis Satyr. 10. circa finem.

Lin. 10. *Cicero.*] Quem vide in 1. Acad. quæſt. ubi ſuprà.

Lin. 15. *Armis.*] Iis ſcilicet, de quibus Paulus ad Epheſ. cap. 6. v. 11. & 13.

Lin. 18. *Vitalibus.*] Hîc eſt pro inteſtinis & viſceribus.

CAPUT XXX.

Epilogus antè dictorum; & quâ ratione ſit tranſeundum à vanitate philoſophorum ad Sapientiam veram & veri Dei cognitionem, in quo ſolo virtus eſt & beatitudo.

DOCUI, quantùm mea mediocritas tulit, longè devium philoſophos iter à veritate tenuiſſe. Sentio tamen, quàm multa prætererim, quia non erat mihi propria contra philoſophos diſputatio. Sed huc neceſſariò divertendum fuit, ut oſtenderem, tot & tanta ingenia in rebus falſis eſſe conſumpta; ne quis fortè à pravis religionibus excluſus, ad

Lin. 2. *Sentio.*] Ità reſtitui ex vetuſtiſſimis duobus Regiis, 2. Bonon. aliiſque 32. MSS. (abſque 12. Vaticanis) ac 3. vet. Romanis aliiſque 8. editis. In ſcriptis Cauc. 1. Reg. rec. Marm. 1. Lipſ. & 7. vulgatis eſt *Scio.*

Lin. 5. *A pravis religionibus.*] Sic Paulus ad Coloſſenſ. 2. vocat ſuſceptas religiones, ſapientiâ carentes. Obſerva religionis nomen in plurali à Lactantio ſemper in malam uſurpari partem. *Betuleius.*

eos ſe conferre vellet, tanquam certi aliquid reperturus. Unà igitur ſpes homini, una ſalus in hâc doctrinâ, quam defendimns, poſita eſt. Omnis ſapientia hominis in hoc uno eſt, ut Deum cognoſcat & colat: hoc noſtrum dogma, hæc ſententia eſt. Quantâ itaque voce poſſum, teſtificor, proclamo, denuntio. Hîc, hîc eſt illud, quod philoſophi omnes in totâ ſuâ vitâ quæſierunt, nec unquàm tamen inveſtigare, comprehendere, tenere valuerunt, qui Religionem aut pravam retinuerunt, aut totam penitùs ſuſtulerunt. Faceſſant igitur illi omnes, qui humanam vitam non inſtruunt, ſed turbant. Quid enim docent? aut quem inſtruunt, qui ſe ipſos nondum inſtruxerunt? Quem ſanare ægroti, quem regere cæci poſſunt? Huc ergò nos omnes, quibus eſt cura ſapientiæ, conferamus. An expectabimus donec Socrates aliquid ſciat? aut Anaxagoras in tenebris lumen inveniat? aut Democritus veritatem de puteo extrahat? aut Empedocles dilatet animi ſui ſemitas? aut Arceſilas & Carneades videant, ſentiant, percipiant?

Ecce vox de cœlo veritatem docens, & nobis ſole ipſo clarius lumen oſtendens. Quid nobis iniqui ſumus? & ſapientiam ſuſcipere cunctamur, quam docti homines, contritis in quærendo ætatibus ſuis, nunquàm reperire potuerunt? Qui vult ſapiens ac beatus eſſe, audiat Dei vocem; diſcat juſtitiam; ſacramentum nativitatis ſuæ norit; humana contemnat, divina ſuſcipiat; ut ſummum illud bonum, ad quod natus eſt, poſſit adipiſci. Diſſolutis religionibus univerſis, & omnibus, quæcumque in earum defenſionem dici vel ſolebant, vel poterant, refutatis, deinde convictis philoſophiæ diſciplinis, ad veram nobis Religionem ſapientiamque veniendum eſt, quoniam eſt (ut docebo) utrumque conjunctum; ut eam vel argumentis, vel exemplis, vel idoneis teſtibus aſſeramus, & ſtultitiam, quam nobis iſti deorum cultores objectare non deſinunt, ut nullam penès nos, ſic totam penès ipſos eſſe doceamus. Et quanquàm prioribus libris, cùm falſas arguerem religiones, & hoc, cùm falſam ſapientiam tollerem, ubi veritas ſit, oſtenderim; planiùs tamen, quæ Religio & quæ ſapientia vera ſit, liber proximus indicabit.

Lin. 1. *Spes homini.*] Ità cum omnibus ferè excuſis Manuſcripti, præter 2. Reg. rec. & Goth. nonnulloſque typis expreſſos, quibus eſt *hominis.*

Lin. 5. *Hic, hic eſt illud, &c.*] Sic reſtituo ex omnium MSS. vetuſtiſſimis & optimis 1. Bon. 1. Reg. 900. annor. & Regio-Put. necnon Em. & edit. Iſ. ut ſcribitur *HIC* in Contractuum margine è regione loci, in quo conſiſtit ſumma rei undè judicandum eſt: quod Gallicè dicimus *Le Hîc de la piéce*, vel *voilà le Hîc*: hæc tamen nonniſi populari dicuntur ſermone, non eleganti eloquio. Noſtræ lectioni favent MSS. 3. Reg. alii, 1. Colbert. Gat. Brun. quibus eſt, *Hîc eſt illud*, ſine repetitione; Jun. 1. Colb. *Hoc, hoc eſt illud*; in Cauc. & 11. aliis rec. ſcriptis cunctiſque ferè impreſſis, *Hoc eſt illud.*

Lin. 7. *Retinuerunt.*] Ità repoſui ex editis Torneſ. Soubron. Walch. & omnibus MSS. præter 2. Reg. rec. & 14. impreſſos, in quibus eſt *tenuerunt.*

Lin. 20. *Sacramentum.*] Id eſt myſterium, voce à Lactantio ſæpè uſurpatâ. Id eſt *à quo natus ſit & creatus.* Sic Lactantius lib. 2. cap. 18. dicit *Sacramentum hominis.*

Lin. 29. *Et hoc.*] Scilicet tertio libro: quod benè cohæret *prioribus libris.* Itaque reſtitui *hoc* cum Cellario ex MSS. præter 6. Reg. in quibus legitur *& hic*, ut in cunctis ferè vulgatis.

Digitized by Google

ANALYSIS
LIBRI QUARTI,
QUI INSCRIBITUR
DE VERA SAPIENTIA ET RELIGIONE.

PARTES libri hujus quatuor ſunt:
Proœmium, cap. 1. 2. 3. 4.
Inſtitutio de Chriſto, à cap. 5. uſque ad 29.
Explicatio quæſtionis, quomodò duæ perſonæ, pater & filius, ſint unus Deus, cap. 29.
Admonitio de cauſis hæreſium, cap. 30.

PROŒMIUM tria continet: querelam de introducto deorum cultu, quem omnis injuſtitia & impietas eſt conſecuta: Cauſas cur ſapientia à Philoſophis non ſit inventa; quia nimirùm extra fines ſuos eam quæſierint, nec ad Judæos acceſſerint, divinâ haud dubiè providentiâ derelicti, nec indè ſcire potuerunt veritatem: Denique diſputationem de ſapientiæ & religionis vinculo, ubi docetur apud ſolos Chiſtianos ſapientiam cum Religione eſſe *conjunctam*, à quibus unus Deus colatur; non apud Ethnicos, quorum religio vana ſit, & à philoſophiâ diſcreta, quorum item cultus divinus contra omnem ſit rationem.

INSTITUTIO de Chriſto complectitur doctrinam de Chriſti cognitione, perſonâ, nomine; nativitate, duabus naturis, miraculis, paſſione, cruce.

Cognitionem Chriſti hauriendam monet ex Prophetis, qui omnibus Ethnicorum ſcriptoribus antiquiores ſint, *cap.* 5.

Perſonam ſubſiſtentem ante mundum conditum, à Deoque generatum fuiſſe Chriſtum demonſtrat teſtimonio Triſmegiſti, Sibyllarum, & Salomonis Proverb. *cap.* 6.

Nomen Chriſti proprium ſoli Deo patri ſcribit notum eſſe, nec antè id publicatum iri, quàm diſpoſitio Dei fuerit impleta. Jeſum tamen inter homines nominari: Chriſtum autem non proprium ejus nomen eſſe, ſed nuncupationem poteſtatis & regni, *cap.* 7.

Nativitas Chriſti duplex aſſeritur; una in ſpiritu, altera in carne. Illa non ex connubio ac permixtione fœminæ alicujus, neque ex Deo qui mas ſit & fœmina (ſicut Orpheus & Hermes putârunt) ſed incomprehenſibiliter cum voce ac ſono ex Dei ore proceſſiſſe dicitur, ſicut verbum; undè meritò ſermo & verbum Dei nuncupetur, rectiùs tamen λόγος apud Græcos, *cap.* 8. & 9. Hâc de virgine natus manifeſtatur, cujus nativitatis exponitur à Lactantio neceſſitas, forma, locus, finis. Neceſſitas; quia enim Judæi magnis à Deo beneficiis affecti à divinâ lege deſciverant, filium ſuum primogenitum delabi juſſit è cœlo Deus, ut religionem ſanctam transferret ad gentes, *cap.* 10. & 11. Forma externa deſpecta fuit & humilis, ut ingratus in Deum populus in errorem maximum induceretur *cap.* 11. Forma interna eſt, quòd virginem elegit, cujus utero ſe inſinuavit; quod minimè incredibile videri debet, cùm animalia quædam vento & aurâ concipere ſoleant, & hujuſmodi Chriſti nativitas à Prophetis fuerit prædicta. Locus nativitatis Judæa nominatur, in quâ ideò naſci voluit, & quidem ex ſemine Judæorum, ne, ſi fuiſſet alienigena, juſtam poſſent excuſationem de lege prætendere, quòd eum non ſuſcepiſſent. Fines nativitatis Lactantius recenſet varios, ut univerſis gentibus, quæ ſub cœlo ſunt, Dei ſingularis & veri ſanctum myſterium revelaret, *cap.* 12. Item ut per omnia ſummo patri ſimilis exſteret, eſſetque & ipſe ut pater, ἀπάτωρ & ἀμήτωρ, *cap.* 13.

Duas quoque in Chriſto naturas, divinam & humanam, autor affirmat. Divinam, quia illa ex operibus quæ fecit, apparuerit, & quia Deum Eſaias, Hieremias & David Chriſtum prædicaverint. Humanam, quia hæc ex paſſione, quam pertulit, apparuerit; quia item Hieremias, Eſaias, Moſes, Nathan hominis filium Chriſtum futurum prædixerint, *cap.* 14. Et Zacharias propheta ſacerdotium & perſonam ipſam ſacerdotalem determinarit.

Digitized by Google

Miracula CHRISTI recenſentur varia, eaque tum à Prophetis, tum à Sibyllis prædicta; ac proinde minimè magica fuiſſe *capite* 15. oſtenditur.

Paſſionis CHRISTI docentur cauſæ procreantes & impulſivæ, forma, conſequentia & adjuncta. Cauſæ procreantes fuerunt Phariſæi & Sacerdotes. Impulſivæ doctrina Chriſti & ſcandalum ab humilitate ejus ſumptum, itemque ex eo quòd Moſis legem ſolveret, Sabbatis non vacando: quòd circumciſionem vacuè faceret: quòd abſtinentiam ſuillæ carnis auferret, quæ tamen omnia docet anteà fuiſſe à Prophetis prædicta, *cap.* 16. & 17. Forma paſſionis hiſtoricà recenſione captivitatis & crucifixionis Chriſti declaratur; cui ſubjicitur deteſtatio facti, & teſtimoniorum enarratio, quibus paſſio illa fuit prænunciata, *cap.* 18. Conſequentia paſſionis ſex enumerantur, miracula, cuſtodia ſepulchri, reſurrectio, explicatio Scripturæ de Chriſti œconomià à Chriſto ipſo ad diſcipulos facta, adſcenſio in cœlum, plena Evangelii revelatio per Apoſtolos, *cap.* 19. 20. 21. Adjuncta dignitas paſſionis contra Ethnicos defenditur, qui humilitate & paſſione Chriſti offendebantur, *cap.* 22.

Lactantius affirmat oportuiſſe Chriſtum non Deum tantùm, ſed & hominem eſſe & pati, hoc argumento:

Quicunque hominibus præcepta dat, ac vitam moreſque aliorum fingit, hunc oportet facere præcepta, ut videant alii poſſibilia eſſe quæ præcipit, nec contemnant doctorem: oportet item ut è cœlo veniat, cùm in homine interna & propria doctrina eſſe nullo modo poſſit, & cœleſtis doctor in docendo perfectus & conſummatus ſit: denique neceſſe eſt, ut corpus aſſumat humanum; eò quòd mortales oculi claritatem Dei non conſpicere, nec Deus expers corporis homines docere poſſit; quòd item excuſationem carnis delictis ſuis obtendentes redarguere non poſſit, niſi & ipſe carne fuerit indutus, ut oſtendat carnem etiam poſſe capere virtutem, *cap.* 23. 24.

Atqui Chriſtus talis à Deo patre doctor nobis datus eſt, qui præceptis juſtitiæ ſuæ erudire homines debuit;

Igitur & Deum illum eſſe oportuit, ut doctrinam perfectam proferret, & autoritate cœleſti neceſſitatem parendi hominibus imponeret: & hominem, ut exempla virtutis homini præbere poſſet, & deſideriis carnis edomitis doceret, non neceſſitatis eſſe peccare, ſed propoſiti ac voluntatis, *cap.* 25.

Corporatus igitur eſt, inquit porrò Autor, ut homini virtutis & exempla & incitamenta præberet: paſſus eſt, ut quemadmodùm aliis miraculis myſtica quædam adumbravit, ita iis quæ paſſus eſt, ſignificaret, odio futuram ſapientiam, bonoſque preſſuras ac labores varios experturos. Paſſus item eſt, ut patientiam, mortiſque contemptum traderet homini.

De cruce tandem agens, primùm cauſas reddit, cur Chriſtus hoc infami ſupplicii genere affici voluerit; nimirùm ne quis eſſet omninò, qui eum non poſſet imitari. Deinde, ut integrum corpus ejus conſervaretur, quòd die tertio reſurgere ab inferis oportebat; præterea quòd exaltari eum in cruce neceſſe fuit, ut omnibus gentibus paſſio Dei innoteſceret: quemadmodùm expanſione manuum in cruce congregationem gentium ex omnibus locis ad Eccleſiam præſignificavit, *cap.* 26. Hinc diſſerit de vi ſigni crucis, quòd fuget dæmones & confundat aruſpices; ex quibus effectis religionis Chriſtianæ veritatem demonſtrat, *cap.* 27. Infertque indè, abjiciendas eſſe vanitates, & verum Deum cognoſcendum colendumque, *cap.* 29.

TERTIA libri parte expeditur quæſtio, quomodò, cùm Deum nos unum colere dicamus, duos tamen eſſe aſſeveremus, Deum Patrem & Deum Filium. Reſpondet Lactantius, unam utrique mentem, unum Spiritum, unam eſſe ſubſtantiam; ut fontis & rivi, ut ſolis & radii, ut manûs & corporis, & ut civili jure domus una & unus Dominus nominatur, quandò pater nomen Domini & poteſtatem filio concedit. Denique unum Deum eſſe tam patrem, quàm filium ab Eſaià quoque & Oſeà prophetis oſtendit, *cap.* 29.

ULTIMA parte diſſerit de cauſis hæreſium, quas dicit eſſe avaritiam & ſuperbiam, ignorationem ſcripturæ, falſorum Prophetarum admirationem, *cap.* 30.

LUCII

LUCII CÆCILII FIRMIANI LACTANTII

DIVINARUM INSTITUTIONUM LIBER QUARTUS, DE VERA SAPIENTIA ET RELIGIONE.

CAPUT PRIMUM.

De priore hominum Religione, & quomodò error tranſfuſus ſit in omnem ætatem, ac de ſeptem Græciæ ſapientibus.

COGITANTI mihi, Conſtantine Imperator, & cum animo meo ſæpè reputanti priorem illum generis humani ſtatum; & mirum pariter, & indignum videri ſolet, quòd unius ſeculi ſtultitiâ religiones varias ſuſcipientis, deóſque multos eſſe credentis, in tantam ſubitò ignorationem ſui ventum eſt, ut ablatâ ex oculis veritate, neque Religio Dei veri, neque humanitatis ratio teneretur, hominibus non in cœlo ſum-

De verâ Sapientiâ & Religione.] Rectè, ut colligitur, tum ex MSS. & editis codicibus, tum ex ipſomet Lactantio Div. Inſtit. lib. 4. cap. 3. & lib. 7. cap. 1. In MS. 1. Lipſ. legitur *De verâ Philoſophiâ*. Hoc præcipuè libro indicat cauſas Lactantius, cur & quomodò ignorantiæ caligo mundum invaſerit.

Lin. 1. *Cogitanti mihi.*] Ità omnes editi & cuncti propè MSS. Sic huncce librum inchoavit Lactantius ad imitationem Minutii Felicis in Octavio, qui ſic incipit: *Cogitanti mihi, & cum animo meo Octavii boni & fideliſſimi contubernalis memoriam recenſenti.* Lactantiani MSS. 1. Bon. antiq. 3. Reg. Lipſ. Pal.

mum bonum quærentibus, ſed in terrâ. Quam ob cauſam profectò ſeculorum veterum mutata felicitas eſt. Cœperunt enim, relicto parente & conſtitutore omnium Deo, inſenſibilia digitorum ſuorum ſigmenta venerari. Quæ pravitas quid effecerit, aut quid malorum attulerit, res ipſa declarat. Averſi namque à ſummo bono, quod ideò beatum ac ſempiternum eſt, quia videri, tangi, comprehendi non poteſt, & à virtutibus ei bono congruentibus, quæ ſunt æquè immortales, ad hos corruptos & fragiles deos lapſi, & ſtudentes iis rebus, quibus ſolum corpus ornatur, alitur, delectatur, mortem ſibi perpetuam cum diis & cum bonis corporalibus quæſierunt: quia morti corpus omne ſubjectum eſt. Inſecuta eſt igitur hujuſmodi religiones injuſtitia & impietas; ſicuti fuerat neceſſe. Deſierunt enim vultus ſuos in cœlum tollere: ſed deorſum mentes hominum depreſſæ, terrenis ut religionibus, ſic etiam bonis inhærebant. Secutum eſt diſſidium generis humani, & fraus, & nefas omne; quia ſpretis æternis atque incorruptis bonis, quæ ſola debent ab homine concupiſci, temporalia & brevia maluerunt, majorque hominibus ad malum fides fuit, qui pravum recto, quia præſentius fuerat, prætulerunt.

Sic humanam vitam prioribus ſeculis in clariſſimâ luce verſatam caligo ac tenebræ comprehenderunt; & quod huic pravitati congruens erat, poſtquàm ſublata ſapientia eſt, tum demùm ſibi homines ſapientum nomen vendicare cœperunt. Tum autem nemo ſapiens vocabatur, cùm omnes erant. Utinamque nomen illud aliquandò publicum, quamvis ad paucos redactum, tamen vim ſuam retineret. Poſſent enim fortaſſè pauci illi vel ingenio, vel autoritate, vel aſſiduis hortamentis liberare populum vitiis & erroribus. Sed adeò in totum ſapientia occiderat, ut ex ipsâ nominis arrogantiâ nullum eorum, qui vocarentur, appareat fuiſſe ſapientem. Et tamen priùs, quàm hæc philoſophia, quæ

Marm. pro *Cogitanti* habent *Conſideranti*.

Pag. 273. lin. 1. *Conſtantine Imperator.*] Has voces admittunt MSS. 2. Regii, quorum unus eſt omnium antiquiſſimus, alter bonæ notæ, Lipſ. Goth. Marm. multique alii ſcripti & editi, teſte Gallæo, ex quibus ſunt Faſitel. Betul. Torneſ. Thyſ. Gall. Cellar. Walch. Soubr. Abſunt à 32. ſcriptis & nonnullis impreſſis.

Ibidem. *Et cum animo meo ſæpè reputanti.*] Præpoſitio *cum* in 8. MSS. Oxonienſibus & in editione Florentinâ deſideratur; extat autem in cæteris tum MSS. tum editis, & apud Minutium Felicem, quem hîc imitatus eſt Lactantius, ut ſupra admonui.

Lin. 2. *Cœperunt.*] De hâc defectione & hominum inſipientiâ, vide Paulum ad Romanos cap. 1. ℣. 21. 23. 24.

Lin. 4. *Effecerit.*] Sequor lectionem omnium ferè MSS. & 9. typis vulgatorum. In 1. Reg. rec. eſt *effecit*; in 5. ſcriptis rec. & totidem editis, *fecerit*.

Lin. 6. *Quia videri, tangi, &c.*] Sic Paulus 1. ad Corinth. cap. 2. de Sapientiâ Dei ait: quod oculus non vidit, & auris non audivit, & in cor hominis non aſcendit.

Lin. 13. *Inhærebant.*] MSS. Torneſ. *adhærebant*; 1. Bon. antiq. Jun. Ultr. ed. Iſ. *inhæſerunt*.

Lin. 26. *Sapientia occiderat.*] Sic lego cum edit. 2. vet. Rom. 1468. 1470. Venet. 1490. Torneſ. 1579. Soubr. Genev. 1713. Cellar. & Walch. & omnibus MSS. præter 1. Clarom. & 12. edit. quibus eſt *ſapientia cecideràt*.

Lin. 28. *Appareat.*] Repoſui ex editis 4. & cunctis propè MSS. In Jun. & 10. excuſis eſt *apparuerit*; in 3. ſcriptis rec. *apparuit*; in 1. Clarom. *appareret*.

Digitized by Google

dicitur eſſe, inveniretur, ſeptem fuiſſe traduntur, qui primi omnium, quia de rebus naturalibus quærere ac diſputare ſunt auſi, ſapientes haberi appellarique meruerunt.

O miſerum calamitoſumque ſeculum, quo per orbem totum ſeptem ſoli fuerunt, qui hominum vocabulo cierentur; nemo enim poteſt jure dici homo, niſi qui ſapiens eſt. Sed ſi cæteri omnes, præter ipſos, ſtulti fuerunt, ne illi quidem ſapientes, quia nemo ſapiens eſſe verè judicio ſtultorum poteſt. Adeò ab his abſuit ſapientia, ut ne poſteà quidem increſcente doctrinâ, & multis magniſque ingeniis in id ipſum ſemper intentis, potuerit perſpici veritas & comprehendi. Nam poſt illorum ſeptem ſapientum gloriam, incredibile eſt, quanto ſtudio inquirendæ veritatis Græcia omnis exarſerit. Ac primùm, nomen ipſum ſapientiæ arrogans putaverunt, ſeque non ſapientes, ſed ſtudioſos ſapientiæ vocaverunt. Quo facto, & illos, qui temerè ſapientum ſibi nomen aſciverant, erroris ſtultitiæque damnaverunt, & ſe quoque ipſos ignorantiæ, quam quidem non diffitebantur. Nam ubicumque rerum natura ingeniis eorum quaſi manus oppoſuerat, ne rationem poſſent aliquam reddere, teſtificari ſolebant, nihil ſcire ſe, nihil cernere. Undè multò ſapientiores inveniuntur, qui ſe aliquà ex parte viderunt, quàm illi qui ſe ſapere crediderant.

Lin. 1. *Eſſe, inveniretur.*] Vera lectio, quam non intelligentes librarii 12. ſcripſerunt *eſſet inventa*; 3. rec. *eſſe inventa*, corruptè.

Ibidem. *Septem fuiſſe traduntur, qui primi omnium, quia de rebus, &c.*] Sic lego cum omnibus ferè MSS. & vulgatis ſex. In 4. ſcriptis rec. & 8. editis eſt, *Septem fuiſſe traduntur primi omnium, qui quia de rebus, &c.* Septem autem illi primi ſapientes ſunt Thales, Pittacus Mitylenæus, Bias Prienenſis, Solon, Cleobulus Lindius, Chilo Lacedæmonius, Periander. His addunt aliqui Anacharſim Scytham. De quibus Laërtius libro 1.

Lin. 5. *Cierentur.*] MS. Jun. legit *crederentur*. Nihil mutandum cenſui. *Cierentur* eſt *vocarentur*. Sic Lucret. lib. 5.

Diſſimiles ſoleant voces variaſque ciere.

Livius *ciere patres*. Virg. 6. Æneïd.

— quo non præſtantior alter
Ære ciere viros.

Lin. 13. *Putaverunt.*] Pythagoras ſcilicet, de quo vide ſuprà libro 3. cap. 2. & 14.

Lin. 19. *Viderunt.*] Quidam legunt *videre*.

Lin. 20. *Crediderant.*] Ex quamplurimis & antiquiſſimis MSS. ac 5. veteribus editis eſt: in cæteris *crediderunt*.

CAPUT II.

Ubi quærenda ſit ſapientia; quare Pythagoras & Plato non acceſſerunt ad Judæos.

QUARE, ſi neque illi fuere ſapientes, qui ſunt appellati, neque poſteriores, qui non dubitaverunt inſipientiam confiteri: quid ſupereſt, niſi ut alibi ſit quærenda ſapientia, quandò non eſt, ubi quærebatur, inventa? Quid autem putemus fuiſſe cauſæ, cur tot ingeniis totque temporibus ſummo ſtudio & labore quæſita non reperiretur; niſi quòd eam philoſophi extra fines ſuos quæſierunt? Qui quoniam peragra-

Mm ij

Digitized by Google

tis & exploratis omnibus, nuſquàm ullam ſapientiam comprehenderunt; & alicubi eſſe illam neceſſe eſt; apparet, illic potiſſimùm eſſe quærendam, ubi ſtultitiæ titulus apparet; cujus velamento Deus, ne arcanum ſui divini operis in propatulo eſſet, theſaurum ſapientiæ ac veritatis abſcondit. Undè equidem ſoleo mirari, quòd cùm Pythagoras & poſteà Plato, amore indagandæ veritatis accenſi, ad Ægyptios, & Magos, & Perſas uſque penetraſſent, ut earum gentium ritus & ſacra cognoſcerent, (ſuſpicabantur enim, ſapientiam in Religione verſari) ad Judæos tamen non acceſſerint, penès quos tunc ſolos erat, & quò faciliùs ire potuiſſent. Sed averſos eſſe arbitror divinâ providentiâ, ne ſcire poſſent veritatem; quia nondum fas erat alienigenis hominibus Religionem Dei veri juſtitiamque noteſcere. Statuerat enim Deus, appropinquante ultimo tempore, Ducem magnum cœlitùs mittere, qui eam perfido ingra-

Lin. 1. *Nuſquàm ullam ſapientiam.*] Ità ſcribo cum omnibus fermè MSS. & vulgatis. In edit. Ald. Thomaſ. Thyſ. Gall. *nullam*, mendosè, in 1. MS. Reg. rec. *illam*.

Lin. 2. *Illic.*] MSS. 10. rec. *ibi*.

Lin. 3. *Sultitiæ titulus.*] Vide Paulum in priore ad Corinth. cap. 1. ℣. 20. 22. 24. &c. Vide etiam S. Hilarium libr. 4. de Trinitate circa finem.

Ibidem. *Arcanum ſui divini operis.*] Poſt *arcanum* MS. 1. Bonon. antiq. & 4. edit. rec. addunt *ſummi*, quod abeſt à cæteris, & ut gloſſema expunxi.

Lin. 5. *Quòd cùm Pythagoras, &c.*] Contrà *Hermippus* Pythagoræus; multa & Ariſtobulus Pythagoram ex Moſis lege didiciſſe non diffitetur. *Clemens* lib. 1. Strom. Euſebius lib. 9. πρωτ. cap. 3. & Joſeph. lib. 1. contra Appion. ex recentioribus *Seldenus* non alia tantùm, ſed & Trinitatis nomen tetragrammaton Jehova & cognoviſſe, & τετρακτὺν vocaſſe probabiliter aſſerit, Synt. 2. de DIS Syr. cap. 1. Certè filiæ ſuæ nomen Judaïcum impoſuit. Duas habebat, Saram & Myiam, ut eſt apud Photium Cod. CCLIX. *Horn.* *Quòd cùm Pythagoras.* De his Valerius lib. 8. de Studio & Induſtriâ. Eccleſiaſticorum de his ſuffragia colligemus. Lege primam Hieronymi ex tom. 4. epiſtolam, ad Paulinum ſcriptam, quæ mirificè cum hoc capite convenit. Auguſtinus lib. 8. Civitat. cap. 4. *Plato* (inquit) *cùm eſſet Athenienſis, honeſto apud ſuos loco natus, & ingenio mirabili longè ſuos condiſcipulos anteiret, parùm tamen putans perficiendæ philoſophiæ ſufficere ſeipſum, ac Socraticam diſciplinam, quàm longè lateque potuit, peregrinatus eſt, quaquaverſùm eum alicujus nobilitate ſcientiæ percipiendæ fama rapiebat. Itaque & in Ægypto didicit quæcumque illic magna habebantur ac docebantur, &c.* Meminit ejuſdem contra Academ. lib 3. c. 23. Ambroſius quoque Serm. 18. in Pſal. 118. teſtatur, Platonem eruditionis gratiâ, ut Moſaïcæ legis oracula & Prophetarum dicta cognoſceret, in Ægyptum eſſe profectum. Scito Platonicam & Pythagoricam diſciplinam bonâ ex parte ex doctrinâ fluxiſſe Moſaïcâ: id quod de Platone Euſeb. per totum undecimum de Præparatione Evangel. librum multis & evidentibus exemplis docet. Et Cyrillus contra Julianum liquidis teſtimoniis hoc idem dicit. Origenes contra Celſum lib. 6. teſtatur, Platonem ea, quæ in Phædro ſcripſit, ab Hebræis tranſcripſiſſe. Ambroſius ad quemdam Irenæum ſcribens, epiſt. 6. lib. 1. teſtatur, Pythagoram ex populo Judæorum genus duxiſſe, & Moſen legiſſe, indèque ſua accepiſſe ſymbola. Mirum itaque eſt, cur Lactantius dicat, ipſos ad Judæos non perveniſſe. *Betuleius.*

Lin. 12. *Noteſcere.*] Ità reſtitui ex veterrimis MSS. 5. Reg. 2. Bonon. Cauc. & 5. aliis recentioribus. In 3. rec. eſt *noſcere*; in 10. rec. & in vulgatis eſt *cognoſcere*.

Ibidem. *Ultimo tempore.*] Per ultimum tempus intelligit Lactantius tempus novi fœderis, quod in ſacro codice poni pro tempore novi teſtamenti Kimchi non malè pluribus obſervavit. *Walchius.*

Lin. 13. *Ducem magnum, &c.*] Jeſum Chriſtum Magnum dicit, comparatione Moſeos vel Joſuæ. Prophetæ Chriſtum quandoque principem appellarunt, ut Eſaiæ 55. cap. ad quem locum hìc reſpexiſſe videtur. *Ecce*

toque populo ablatam, exteris gentibus revelaret. Quâ de re in hoc libro aggrediar diſputare, ſi priùs oſtendero, ſapientiam cum Religione ſic cohærere, ut divelli utrumque non poſſit.

(inquit ſub perſonâ patris) *Teſtem populis dedi eum, ducem ac præceptorem Gentibus. Ecce gentem quam neſciebas vocabis, &c.*

Pag. 276. lin. 13. *Perfido.*] Vide Matthæum cap. 21.

Lin. 1. *Exteris gentibus.*] Rectè, id eſt, Paganis, quos Judæis opponit Autor noſter: ſed & infrà cap. 11. dicit, *ad exteras converteret nationes.* Betuleii editio habet, *cæteris Gentibus*, ſed minùs benè; aliæ editiones legunt *cæteris nationibus.* Rectè Heumannus ex antiquis editis legit, *exteris gentibus.*

CAPUT III.

Sapientia & Religio divelli non poſſunt; neceſſarium eſt ut naturæ dominus ſit uniuſcujuſque pater.

DEORUM cultus, ut in priore libro docui, non habet ſapientiam, non modò quia divinum animal hominem terrenis fragilibuſque ſubſternit, ſed quia nihil ibi diſſeritur, quod proficiat ad mores excolendos vitamque formandam: nec habet inquiſitionem aliquam veritatis, ſed tantummodò ritum colendi, qui non officio mentis, ſed miniſterio corporis conſtat. Et ideò non eſt illa religio vera judicanda; quia nullis juſtitiæ virtutiſque præceptis erudit efficitque meliores. Ita philoſophia, quia veram Religionem, id eſt ſummam pietatem non habet, non eſt vera ſapientia. Nam ſi divinitas, quæ gubernat hunc mundum, incredibili beneficentia genus hominum ſuſtentat, & quaſi paternâ indulgentiâ fovet, vult profectò gratiam ſibi referri, & honorem dari: nec conſtare homini ratio pietatis poteſt, ſi cœleſtibus beneficiis extiterit ingratus; quod non eſt utique ſapientis. Quoniam igitur (ut dixi) philoſophia & Religio deorum disjuncta ſunt, longèque diſcreta, ſi quidem alii ſunt profeſſores ſapientiæ, per quos utique ad deos non aditur, alii Religionis antiſtites, per quos ſapere non diſcitur; apparet, nec illam eſſe veram ſapientiam, nec hanc religionem. Idcircò nec philoſophia potuit veritatem comprehendere, nec religio deorum rationem ſui, quâ caret, reddere. Ubi autem ſapientia cum Religione inſeparabili nexu cohæret, utrumque verum eſſe neceſſe eſt; quia & in colendo ſapere debemus, id eſt ſcire, quid nobis & quomodò ſit colendum, & in ſapiendo colere, id eſt re & actu, quod ſcierimus, implere.

Ubi ergò ſapientia cum Religione conjungitur? Ibi ſcilicet, ubi Deus

Lin. 5. *Officio mentis.*] Ideò lex jubet, ut Dominum ex toto corde amemus.

Lin. 7. *Ita.*] Sic vet. edit. Rom. & omnes MSS. præter recentiſſimos 1. Reg. & 2. Colb. in quibus, ut in editis, eſt *Itaque.*

Lin. 17. *Hanc religionem.*] Subaudi *veram.*

Lin. 18. *Quâ caret.*] Ità repoſui ex MSS. & 12. vet. editis. *Quia* recentiorum editorum eſt.

Lin. 20. *Utrumque verum eſſe.*] Francius legendum conjiciebat, *utramque veram eſſe.*

Lin. 23. *Conjungitur? Ibi ſcilicet.*] Ex MSS. & pleriſque impreſſis addidi *Ibi*, quod 4. ſcriptis & 2. editis rec. deeſt.

Digitized by Google

colitur unus; ubi vita & actus omnis ad unum caput & ad unam ſummam refertur; denique iidem ſunt doctores ſapientiæ, qui & Dei ſacerdotes. Nec tamen moveat quemquam, quia ſæpè factum eſt, & fieri poteſt, ut philoſophus aliquis deorum ſuſcipiat ſacerdotium: quod cum fit, non tamen conjungitur philoſophia cum religione; ſed & philoſophia inter ſacra ceſſabit, & religio, quandò philoſophia tractabitur. Illa enim religio muta eſt, non tantùm, quia mutorum eſt, ſed quia ritus ejus in manu & digitis eſt, non in corde, aut linguâ, ſicut noſtra quæ vera eſt. Idcircò & in ſapientiâ religio, & in religione ſapientia eſt. Ergò non poteſt ſegregari; quia ſapere nihil aliud eſt, niſi Deum verum juſtis ac piis cultibus honorare. Multorum autem deorum cultus non eſſe ſecundùm naturam, etiam hoc argumento colligi poteſt & comprehendi: Omnem Deum, qui ab homine colitur, neceſſe eſt inter ſolennes ritus & precationes patrem nuncupari, non tantùm honoris gratiâ, verùm etiam rationis; quòd & antiquior eſt homine, & quòd vitam, ſalutem, victum præſtat, ut pater. Itaque & Jupiter à precantibus pater vocatur, & Saturnus, & Janus, & Liber, & cæteri deinceps; quod Lucilius in deorum concilio irridet:

Ut nemo ſit noſtrûm, quin pater optimu' divûm;
Ut Neptunu' pater, Liber, Saturnu' pater, Mars,
Janu', Quirinu' pater, nomen dicatur ad unum.

Quòd ſi natura non patitur, ut ſint unius hominis multi patres (ex uno enim procreatur) ergò deos etiam multos colere contra naturam eſt, contraque pietatem.

Unus igitur colendus eſt, qui poteſt verè pater nominari. Idem etiam dominus ſit neceſſe eſt; quia ſicut poteſt indulgere, ita etiam coërcere. Pater ideò appellandus eſt, quia nobis multa & magna largitur: dominus ideò, quia caſtigandi ac puniendi habet maximam poteſtatem. Dominum verò eumdem eſſe, qui ſit pater, etiam juris civilis ratio demon-

Lin. 2. *Doctores ſapientiæ.*] Id in Chriſtianâ religione factum eſt, quia Apoſtoli ſunt Doctores & Sacerdotes: prædicant doctrinam Evangelii, & ſacris præſunt Myſteriis.

Lin. 16. *Ut Pater.*] Spoliat deos Gentium patris epitheto, autoritate juris & naturalis & civilis: quod certè in ipſos non competit. Quia Patris nomen non modò ſoli Deo, ſed etiam ſemper convenit. Illi autem, quia aliquandò patres, & eſſe, & nominari cœperunt, Dii eſſe non poſſunt. Nam Deus ἄχρονος eſt pater, qui genuit etiam filium ἄχρονον. Eſt enim ἰσμάλτιος γενετὴρ, ut Nonnus eum compellat. Ipſi autem in tempore nati ſunt, ſi volumus Heſiodo fidem habere. Non opus eſt hîc allegare autoritatem Chriſti, qui apud Matth. cap. 23. unum eſſe dicit patrem, eum nempè, qui in cœlis eſt. *Betuleius.*

Lin. 21. *Pater, nomen dicatur ad unum.*] Fr. Douza & Seldenus legunt, *omnes dicamus ad unum.* Vide Seldenum de Dis Syris Syntag. 2. ſic edidit etiam Cl. Voſſius de Idololatriâ lib. 2. cap. 16. *Gallæus.* Hi tres verſus ex Lucilii Satyris deſumpti ſunt.

Lin. 22. *Multi patres.*] Lego *multi* cum MSS. & Cellario. Vulgati habent, *plures.*

Lin. 29. *Juris civilis ratio demonſtrat.*] Patribus olim ſumma in liberos erat poteſtas, adeò ut jus vitæ ac necis habuerint, quemadmodùm Domini in ſervos. *L. 11. D. de ſuis & leg. hær. l. fin. c. de patr. poteſt. l. 1. Cod. Theod. de cauſ. liber.* Sopater in Hermogen. & Simplicius in Epict. Hæc patris in liberos majeſtas ab Atticâ lege migravit Romam [ſub Conſulib.]; Athenis enim Solon legem tulit περὶ τῶν ἀκρίτων, quâ filium necare parenti permiſſum, ut autor eſt Sext. Empiric. libro 3. Pyrrhon. Hypoth.

Digitized by Google

ſtrat. Quis enim poterit filios educare, niſi habeat in eos domini poteſtatem? Nec immeritò paterfamilias dicitur, licèt tantùm filios habeat: videlicet nomen patris complectitur etiam ſervos, quia familias ſequitur, & nomen familiæ complectitur etiam filios, quia pater antecedit: undè apparet eumdem ipſum, & patrem eſſe ſervorum, & dominum filiorum. Denique & filius manumittitur tanquàm ſervus, & ſervus liberatus patroni nomen accipit, tanquàm filius. Quòd ſi propterea paterfamilias nominatur, ut appareat eum duplici poteſtate præditum, quia & indulgere debet, quia pater eſt, & coërcere, quia dominus; ergò idem ſervus eſt, qui & filius; idem dominus, qui & pater. Sicut igitur naturæ neceſſitate non poteſt eſſe niſi unus pater, ita nec dominus niſi unus; quid enim faciat ſervus, ſi multi domini diverſa imperaverint? Ergò contra rationem contraque naturam ſunt religiones multorum deorum; ſiquidem nec patres multi poſſunt eſſe, nec domini: deos autem & patres, & dominos nuncupari neceſſe eſt.

Teneri ergò veritas non poteſt, ubi homo idem multis patribus dominiſque ſubjectus eſt; ubi animus in multa diſperſus, huc atque illuc divagatur. Nec habere ullam firmitatem Religio poteſt, quandò certo & ſtabili domicilio caret. Cultus igitur deorum veri eſſe non poſſunt; eodem modo, quo matrimonium dici non poteſt, ubi mulier una multos viros habet: ſed hæc aut meretrix, aut adultera nominabitur; à quâ enim pudor, caſtitas, fides abeſt, virtute careat neceſſe eſt. Sic & reli-

Lin. 1. *Niſi habeat in eos domini poteſtatem.*] Hæc lectio eſt multorum MSS. inter quos ſunt duo vetuſtiſſimi Regii, & 5. edit. Sic & Lactantius lib. 5. cap. 6. ſcribit *jure dominorum.* In 6. ſcriptis & decem impreſſis legitur *dominii;* quæ vox deeſt in 2. MSS. Reg. rec. & 2. vet. edit. Rom.

Lin. 2. *Paterfamilias, &c.*] Quemadmodùm paterfamilias dicitur is, qui in domo dominium habet, quamvis filium non habeat: ſic ſervientium quoque ſolemus appellare familiam, autore Ulpiano, leg. pronuntiatio. § famil. appel. ff. de verb. ſig. Et ob id (teſte Macrobio) majores omnem dominis invidiam, omnem ſervis contumeliam detrahentes, dominum patremfamilias, ſervos familiares appellarunt. *Betuleius.*

Lin. 6. *Et filius manumittitur.*] Καταχρηστικῶς id quidem. Nam propriè liberi emancipantur, ſervi manumittuntur. Hoc claret ex tit. 5. Inſtit. qui eſt de Libertinis. Illud ex tit. 12. qui docet, quibus modis jus patriæ poteſtatis ſolvatur. Utrumque quidem à manu, id eſt imperio dictum. Cæterùm emancipandi verbum etiam ad alias res pertinet, de quo videndus eſt Budæus in Annotation. prioribus. *Betul.*

Lin. 7. *Patroni nomen accipit.*] Servis, quibus domini ſummum libertatis pretium perſolvebant, nomen ex ſe vel alterum, vel etiam tertium dabant. Prænomen Marci Damas Perſianus à patrono accepit. Tertii meminit etiam Juvenalis,

— *tanquàm habeas tria nomina.*

Id eſt: per manumiſſionem, ultra ſervile nomen, prænomen & nomen à patrono acquiſiveris. Eodem id modo fiebat, quo hæredes teſtamento in nomen familiamque adoptabantur. Qui verò à dominis manumittebantur, alii cives Romani fiebant, alii dedititii, alii Latini. De quo poſt Theophilum Inſtitutionum paraphraſtem, vide Politianum cap. 34. Miſcel. Alciatum cap. 14. libri 1. Parerg. Alexandrum ab Alexandro libro 4. cap. 10. Genial. dierum. *Betul.*

Lin. 8. *Quia & indulgere.*] Ità cum cunctis editis omnes MSS. excepto uno Reg. in quo erat à primâ manu *qui;* & ſic legere mallem. Vide ſeq.

Lin. 9. *Quia pater eſt.*] Additum *eſt* ex omnibus ferè MSS. & pleriſque editis.

Lin. 12. *Si multi.*] Quare Terentianus ille Servus ſcire volebat quotnam ſibi eſſent domini. Hinc Philo Judæus poſt Homerum Iliad. 6. ait, *bonam non eſſe multorum dominationem; unus igitur ſit dominus, ſit unus Rex,*

gio deorum impudica eſt & inceſta, quia fide caret, quia honos ille inſtabilis & incertus caput atque originem non habet.

Lin. 1. *Et inceſta.*] MSS. 4. rec. & 8. impreſſi *incerta*: ſed minùs benè.

Lin. 2. *Incertus.*] Ità omnes ſcripti, dempto 1. Reg. recentiore, & omnes editi præter 4. quibus eſt *inceſtus*. Rectè Thomaſius defendit lectionem *incertus*.

CAPUT IV.

De Sapientiâ itidem & Religione; atque de Jure Patris & Domini.

QUIBUS rebus apparet, quàm inter ſe conjuncta ſint ſapientia & religio: ſapientia ſpectat ad filios, quæ exigit amorem; religio ad ſervos, quæ exigit timorem. Nam ſicut illi patrem diligere debent & honorare, ſic hi dominum colere ac vereri. Deus autem, qui unus eſt, quoniam utramque perſonam ſuſtinet, & patris, & domini; & amare eum debemus, quia filii ſumus, & timere, quia ſervi. Non poteſt igitur nec religio à ſapientiâ ſeparari, nec ſapientia à religione ſecerni; quia idem Deus eſt, qui & intelligi debet, quod eſt ſapientiæ; & honorari, quod eſt religionis. Sed ſapientia præcedit, religio ſequitur: quia prius eſt, Deum ſcire, conſequens, colere. Ita in duobus nominibus una vis eſt, quamvis diverſa eſſe videatur. Alterum enim poſitum eſt in ſenſu, alterum in actu. Sed tamen ſimilia ſunt duobus rivis ex uno fonte manantibus. Fons autem ſapientiæ & religionis, Deus eſt: à quo hi duo rivi ſi aberraverint, areſcant neceſſe eſt; quem qui neſciunt, nec ſapientes eſſe poſſunt, nec religioſi.

Sic fit, ut philoſophi, & qui deos colunt, ſimiles ſint aut filiis abdicatis, aut ſervis fugitivis; quia neque illi patrem quærunt, neque hi dominum:

num:

Lin. 4. *Deus.*] Conſtrutio phraſis vitioſa dicere debuiſſet: *Deum . . . & amare debemus.*

Lin. 6. *Et timere, quia ſervi.*] Timor apud Prophetas ferè reverentiam majeſtatis divinæ, adeòque religionem ſignificat; cùm Apoſtolus timorem cum Philoſophis mali opinionem dicat, quam odium comitatur, juxta tragicum illud tyrannicumque: *Oderint, dum me tuant.* Hoc modò Dominum timent, qui non bonitatem ejus inæſtimabilem, ſed juſtitiam inevitabilem conſiderant: non ut ſalvatorem amant, ſed ut judicem & quaſi Væjovem quemdam extimeſcunt. Timorem autem idem cum religione apud Prophetam & Sapientem eſſe, teſtatur Græca tranſlatio. εὐσέβειαν, id eſt, religionem (ſic enim Tertull. interpretatur) idem quod eſt ſapientia, dicit. Pari modo exponunt etiam oraculum Propheticum, πνεῦμα γνώσεως καὶ εὐσεβείας ἐμπλήσει αὐτόν. Ex his facilè colligere eſt, quâ ſignificatione utrinque timoris vox accipienda ſit; nec ſine Scripturæ exemplo Lactantium timorem, hoc eſt, religionem cum ſapientiâ tam arcto vinculo copulaſſe. Videtur autem Lactantius alludere ad illud Malach. 1. Filius honorat patrem, & ſervus dominum ſuum. Si ergò pater ego ſum, ubi eſt honor meus? & ſi dominus ego ſum, ubi eſt timor meus? Quo loco procul dubio timoris nomen pro veneratione accipiendum eſt, & ſollicitudine, ne is offendatur per nos, quem ſummo ſtudio colimus & amamus; & id ipſius, non noſtri causâ. *Betuleius.*

Lin. 11. *Quamvis diverſa eſſe videatur.*] Ità potiores MSS. & quamplures editi. Scripti recentiores cum 5. vulgatis *videantur*.

Lin. 16. *Filiis abdicatis, aut ſervis fugitivis,*] Mos erat Græcorum, ut liberi qui voluntati

luntati

num; & ſicut abdicati hæreditatem patris non aſſequuntur, & fugitivi impunitatem: ita neque philoſophi immortalitatem accipient, quæ eſt regni cœleſtis hæreditas, id eſt ſummum bonum, quod illi maximè quærunt; neque cultores deorum pœnam ſempiternæ mortis effugient, quæ eſt animadverſio veri domini adversùs fugitivos ſuæ majeſtatis ac nominis. Deum verò eſſe patrem, eumdemque dominum, utrique ignoraverunt, tam cultores deorum, quàm ipſi ſapientiæ profeſſores: quia aut nihil omninò colendum putaverunt, aut religiones falſas approbaverunt, aut, etiamſi vim poteſtatemque ſummi Dei intellexerunt, ut Plato, qui ait unum eſſe fabricatorem mundi Deum, & M. Tullius, qui fatetur hominem præclarâ quâdam conditione à ſummo Deo eſſe generatum; tamen ei debitum cultum tanquàm ſummo patri non reddiderunt, quod erat conſequens ac neceſſarium. Deos autem neque patres, neque dominos eſſe poſſe, non tantùm multitudo (ut ſuprà oſtendi) ſed etiam ratio declarat: quia neque fictum eſſe à diis hominem traditur, neque deos ipſos antecedere originem hominis invenitur; ſiquidem fuiſſe in terrâ homines, antequàm Vulcanus, & Liber, & Apollo, & ipſe Jupiter naſcerentur, apparet. Sed neque Saturno fictio hominis, neque Cœlo patri ejus aſſignari ſolet.

Quòd ſi nullus eorum, qui coluntur, formaſſe à principio atque inſtituiſſe hominem traditur; nullus igitur ex his pater hominis nuncupari poteſt, ita ne Deus quidem. Ergò fas non eſt, venerari eos, à quibus non ſit homo generatus; quia neque à multis generari poteſt. Unus igitur ac ſolus coli debet, qui Jovem, qui Saturnum, qui Cœlum ipſum, terramque anteceſſit. Is enim neceſſe eſt hominem figuraverit, qui ante hominem cœlum terramque perfecit. Solus pater vocandus eſt, qui creavit; ſolus dominus nuncupandus, qui regit, qui habet vitæ ac necis ve-

luntati paternæ ac honeſtis moribus tenaciter repugnarent, à parentibus abdicarentur, probatâ apud Judicem abdicationis causâ. Apud Lucianum & Quintilianum in Declamationibus leguntur abdicationis cauſæ. Abdicatus autem carebat alimentis & omni ope à patre in vitâ, & poſt mortem ſucceſſione in bonis. De abdicatione mentio apud Ariſtotelem in fine octavi Ethicor. Senec. lib. 3°. Controverſ. Hic mos non eſt permiſſus ad Romanos tranſire, ut in leg. *Abdicatio* Cod. de patern. poteſtate, quam declarat & reſtituit Alciàtus ſecundo, diſpunctione cap. 28. *Iſæus.* Fugitivorum ſervorum pœna fuit pugna cum beſtiis. Cujus rei exemplum eſt Androdus ſervus apud Gellium lib. 5. cap. 14. Quanquàm ſtigmatibus notatos legimus à dominis eos clementiore pœnâ. *Betuleius.*

Lin. 2. *Accipient.*] Sic repoſui ex cunctis ferè MSS. & edit. Cellar. & in altero membro ſequitur, *effugient.* In 4. Reg. & Jun. eſt *accipiunt.*

Lin. 9. *Plato ... & M. Tullius.*] Ille præcipuè in Tim. hic verò in 1. de Legib. Vide & Euſebium de Præparat. Evangel. lib. 11. cap. 15.

Lin. 14. *Oſtendi.*] Scilicet cap. præced.

Lin. 15. *Fictum eſſe à diis hominem.*] MSS. 7. rec. *ab iis;* Regio-Put. & 8. impreſſi *ab his.*

Lin. 17. *Vulcanus, &c.*] De his vide in libro 1.

Lin. 27. *Qui habet vitæ ac necis, &c.*] Alludit ad antiquam dominorum in ſervos poteſtatem, quibus vitæ neciſque poteſtas fuit: quæ poſteà Imp. Antonini conſtitutione prohibita fuit, ne ſine causâ legibus cognitâ in ſervos ſuos ſupra modum ſævirent; ut eſt in Inſtit. de his qui ſunt ſui vel alieni juris. lib. 1. Cod. de emend. ſerv. At Deus non modò necis poteſtatem habet, ſed etiam poſt necem, ut eſt apud Lucam capite 12. conjiciendi in gehennam. *Betuleius.*

Digitized by Google

ram & perpetuam poteſtatem: quem qui non adorat, & inſipiens ſervus eſt, qui dominum ſuum aut fugiat, aut neſciat, & impius filius, qui ſuum verum patrem, vel oderit, vel ignoret.

CAPUT V.

Oracula prophetarum ſunt inſpicienda; & de temporibus eorum, atque Judicum & Regum.

NUNC, quoniam docui ſapientiam & Religionem non poſſe diduci, ſupereſt ut de ipsâ Religione ac ſapientiâ diſſeramus. Sentio quidem, quàm ſit difficilis de rebus cœleſtibus diſputatio: ſed tamen audendum eſt, ut illuſtrata veritas pateat, multique ab errore atque interitu liberentur, qui eam ſub velamine ſtultitiæ latentem aſpernantur ac reſpuunt. Sed priùs quàm incipiam de Deo & operibus ejus dicere, mihi pauca de prophetis antè dicenda ſunt, quorum teſtimoniis nunc uti neceſſe eſt; quod in prioribus libris ne facerem, temperavi. Ante omnia, qui veritatem ſtudet comprehendere, non modò intelligendis prophetarum vocibus animum debet intendere, ſed etiam tempora, per quæ quiſque illorum fuerit, diligentiſſimè inquirere; ut ſciat & quæ futura prædixerint, & poſt quot annos prædicta completa ſint. Nec difficultas in his colligendis ineſt ulla; teſtati ſunt enim ſub quo quiſque rege divini Spiritûs fuerit paſſus inſtinctum. Multique ſcriptos libros de temporibus ediderunt, initium facientes à prophetâ Moyſe, qui Trojanum bellum ſeptingentis ferè annis anteceſſit. Is autem, cùm per annos quadraginta popu-

Lin. 14. *Multique ſcriptos libros, &c.*] Ità ſcribo cum vet. excuſis 8. & omnibus MSS. præter 1. Reg. rec. & 5. edit. qui ferunt, *ſcriptores*. Ex iis qui ante Lactantii tempora de Judaïcis rebus ſcripſerunt, nihil (quod ego ſciam) extat, præter Joſephi ſcripta, & quæ Philonis titulo circumferuntur, & Egeſippi quinque libros cum anacephalæoſi. Juſtus quidam ex Tyberiade Galilæus ad imitationem Joſephi ſcripſit: qui tamen ab ipſo Joſepho notatus fuit mendacii, ut Hieronymus in Catalogo Scriptorum Eccleſiaſticorum refert. περὶ τῆς ἀρχαιογονίας Moſeos & Judaïcæ gentis ſcripſerunt Ariſtobulus, Demetrius, & Eupolemus, quæ & ipſa Hieronymi etiam temporibus interierunt. De vitis Prophetarum interiit Melitonis Aſiani liber. Extat Epiphanii, Conſtantiæ Cypri epiſcopi, de vitis Prophetarum liber. Habemus Synopſin Theodori & Dorothei; & Chronicus eſt etiam tertius Theophili ſermo. *Betuleius.*

Lin. 15. *Septingentis ferè annis.*] Sic reſtitui ex edit. 2. vet. Rom. & Iſ. aliiſque multis in marg. necnon ex 30. & ampliùs MSS. quorum duo ſunt veterrimi: quod ad veriorem (ut plerique exiſtimant) chronologiam propiùs accedit, quàm *nongentis*, vel *nongentos* recentiorum 4. Reg. 5. Vatic. 1. Sorbon. 1. Clarom. & Marm. à primâ manu atque 11. excuſorum. At puto utramque hanc ſupputationem mendoſam eſſe: Bucholceri probabiliorem judico, qui putat Moyſen Trojanum Bellum 415. vel circiter anteceſſiſſe. Eutropius 410. annos interceſſiſſe exiſtimat. *Gallæus. Nongentis ferè annis.* Eadem ferè Porphyrii impii ratio annorum fuit, qui (teſte Euſebio) 800. penè & quinquaginta annis Trojano bello Moſen ſeniorem fecit. Cæterùm ipſe Euſebius in Chronicis, Porphyrii errorem caſtigans, 328. annos inter Moſis ducatum & Trojanum excidium ponit: ſed in ipsâ Euſebii Chronologiâ invenio annos 347. Atque idem Euſebius de Præparat. Evang. libro 10. capite 3. Indè, inquit, à captivita-

ſum rexiſſet, ſucceſſorem habuit Jeſum, qui ſeptem & viginti annis tenuit principatum.

Exindè ſub Judicibus fuerunt per annos trecentos ſeptuaginta. Tum mutato ſtatu, Reges habere cœperunt: quibus imperium tenentibus per annos quadringentos quinquaginta uſque ad Sedechiæ regnum, oppugnati à rege Babylonio, captique Judæi, diuturnum ſervitium pertulerunt; donec ſeptuageſimo poſt anno eos Cyrus major terris ac ſedibus ſuis redderet, qui per idem tempus in Perſas ſuſcepit imperium, quo Romæ Tarquinius Superbus. Quare cùm omnis temporum ſeries, & ex Judaïcis, & ex Græcis Romaniſque hiſtoriis colligatur, etiam ſingulorum prophetarum tempora colligi poſſunt; quorum ſanè ultimus Zacharias fuit, quem conſtat ſub Dario rege, ſecundo anno regni ejus, octavo menſe ceciniſſe. Adeò antiquiores etiam Græcis Scriptoribus prophetæ repe-

te Trojanâ, ſi quadringentos aſcendendo annos auferas, ad Moſen & terrigenam Cecropem devenies. Cyrillus lib. 1. contra Julianum refert, Trojam expugnatam poſt Moſen 410. annis, judicante apud Hebræos Eſebone. (vel Abeſam) Sed ex Phrygionis Chronico, inter Moſis ducatum & Trojanum excidium non plures quàm 322. annos interceſſiſſe invenio. Nam Moſen ponit anno ab orbe condito 2454. Trojanum verò excidium 2775. Ex Bedâ Angloſaxone colligo annos 308. Labdonem judicem Hebræorum, cujus anno tertio Trojam captam ſcribit, anno 2708. Auguſtinus prætereà libro 18. Civit. Dei cap. 8. quædam de Moſis ætate ſcribit. *Betuleius*. Sed tota hæc tempora ſupputandi ratio non eſt adeò facilis, propter differentias in examinandis judicum temporibus. Verùm hæc ad Chronologiæ ſtudioſos non Theologos ſpectant. Quidquid enim dicas, Moyſes ad minùs trecentis & ampliùs annis Bello Trojano prior eſt. Quidam tamen, ut Pezeronius atque Voſſius his ultimis ſæculis ſeptuaginta Interpretes ſecuti, opinantur Moſem excidio Trojano ſeptingentis circiter vetuſtiorem fuiſſe. Sed hæc ad alios mittimus.

Lin. 1. *Jeſum.*] Sic lego cum 2. vet. Rom. editis & omnibus MSS. præter 2. rec. in quibus eſt *Joſue*; 1. alii *Joſua*; 1. alteri *Joſuam*; editis 9. *Joſuem*.

Ibidem. *Septem & viginti.*] In ea ſupputione ducatûs Joſuæ non concordant inter ſe Chronologi. Sed hæc ad alios.

Lin. 3. *Sub judicibus fuerunt per annos trecentos ſeptuaginta.*] MS. Pal. CCCLXXX. At Scriptura Act. 13. 20. dicit *Quadringentos & quinquaginta annos*.

Lin. 4. *Per annos quadringentos quinquaginta.*] Sic reſtitui Lactantio ex MSS. 7. Vatic. 6. Reg. quorum duo ſunt antiquiſſimi, Cauc. Jun. 4. Colbert. Nav. Vict. Gat. Torn. Ultr. Em. 1. Clarom. Brun. Multùm hîc variant MSS. In 2. Bon. eſt *quadringentos quadraginta*; in 5. Vatic. 4. Reg. Pen. & in 15. excuſis *quadringentos ſexaginta*; in 1. Colbert. & ed. Spark. *quadringenta LXX*. mendosè; in 1. Reg. 1. Clarom. 1. Sorbon. eſt ſolummodò *per annos quadringentos*. Sed quamlibet lectionem ſequaris, cum chronologis non conveniunt hi calculi. Vide, ſi lubet, Concordiam Regum & Paralipomenon Joan. Bapt. le Brun (Pariſiis editam anno 1691.) vel ſaltem Tabulam Chronologicam ei præfixam.

Lin. 6. *Capti Judæi.*] De hoc vide 4. Reg. cap. 25. Jerem. 39. & 52.

Lin. 7. *Septuageſimo poſt anno eos, &c.*] Id quod à Jeremiâ prædictum fuerat.

Ibidem. *Eos Cyrus major terris ac ſedibus ſuis redderet.*] Pro *eos* 31. MSS. & 6. editi habent *captivos Judæos*, quod à Lactantio ſcriptum fuiſſe nuſquàm in animum induxerim; ſiquidem mox præceſſit *captique Judæi*.

Ibidem. *Cyrus.*] Cyrus in Perſas cœpit imperium Olympiade 61. anno ante vulgarem æram 536.

Lin. 8. *Romæ Tarquinius Superbus.*] Vide Oroſium lib. 2. cap. 6. Conſentiunt Euſebius & Beda. Sed conſtat Zorobabelem Judæorum ducem Jehoſua pontifice fuiſſe, anno Servii Tullii trigeſimo ſecundo, qui fuit annus ab Urbe cond. 207. Orbis conditi 3417. Olympiade 58. Cæterùm Tarquinii tempore à Cambyſe templi ædificatio interdicta fuit, & à Dario rurſus conceſſa. *Betul.*

Lin. 13. *Ceciniſſe.*] Id eſt, *prophetaviſſe*.

Ibidem. *Adeò antiquiores, &c.*] Prophetas

Digitized by Google

riuntur. Quæ omnia eò profero, ut errorem ſuum ſentiant, qui Scripturam ſacram coarguere nituntur, tanquàm novam & recens fictam, ignorantes ex quo fonte ſanctæ Religionis origo manaverit. Quòd ſi quis collectis perſpectiſque temporibus, fundamentum doctrinæ ſalubriter jecerit, & veritatem penitùs comprehendet, & errorem cognitâ veritate deponet.

Græcis ſcriptoribus antiquiores eſſe, docent Theophilus ad Autolycum Serm. 3. Juſtinus Martyr ad Gentes, Joſephus contra Appionem, Euſebius libro 10. de Præparat. Evang. cap. 3. Auguſtinus libro 18. de Civitate Dei, capite 37. Pythagoras, qui cum poſtremis Prophetarum floruit, inter primos & antiquiſſimos Græcorum fuit.

CAPUT VI.

Deus omnipotentem genuit filium; atque de eo teſtimonia Sibyllarum & Triſmegiſti.

DEus igitur machinator conſtitutorque rerum, ſicuti in ſecundo libro diximus, antequàm præclarum hoc opus mundi adoriretur, ſanctum & incorruptibilem ſpiritum genuit, quem Filium nuncuparet. Et quamvis alios poſteà innumerabiles per ipſum creaviſſet, quos angelos dicimus, hunc tamen ſolum primogenitum divini nominis appellatione dignatus eſt, patriâ ſcilicet virtute ac majeſtate pollentem. Eſſe autem ſummi Dei Filium, qui ſit poteſtate maximâ præditus, non tantùm congruentes in unum voces Prophetarum, ſed etiam Triſmegiſti prædicatio, & Sibyllarum vaticinia demonſtrant. Hermes in eo libro, qui ὁ λόγος τέλειος inſcribitur, his uſus eſt verbis: ὁ κύριος καὶ τῶν πάντων

Lin. 1. *Secundo libro.*] Silicet cap. 9.

Lin. 2. *Adoriretur.*] Legere mallem cum MSS. Jun. & 1. Clarom. *adordiretur.* Gall.

Lin. 3. *Sanctum & incorruptibilem.*] MSS. Jan. Pen. & 1. Colbert. in marg. edit. Pariſ. 1525. Ald. Graph. Iſ. addunt *& incomprehenſibilem;* undè edit. Rom. 1470. *inreprehenſibilem;* MSS. 4. Reg. rec. 4. Colb. Cauc. octo alii & 8. excuſi, *irreprehenſibilem.* Hæc autem dictio abeſt ab antiquioribus & potioribus MSS. 2. Bonon. 2. Reg. 3. al. Reg. rec. Tax. 1. Sorbon. 1. Clarom. & edit. Thyſ. & Gall. Quod hîc dicit Lactantius, *Sanctum & incorruptibilem ſpiritum genuit, quem filium nuncuparet*, cave ne intelligas Spiritum ſanctum eſſe Filium, ſed ſicut dicitur, quòd *Deus ſpiritus eſt.*

Lin. 4. *Per ipſum creaviſſet.*] Duas illas dictiones *per ipſum*, addendas cenſeo, ut dicatur, Deum per filium ſuum feciſſe mundum, ut etiam docent SS. Scriptores Johannes & Paulus. Hæ duæ dictiones *per ipſum* leguntur in MSS. 2. Bonon. Cauc. 7. Reg. & 20. aliis, necnon in editis 2. vet. Rom. & ſex aliis. Nonnulli ſcripti & excuſi habent, *per ſe ipſum:* abſunt autem à 3. Reg. 1. Clarom. & editis Gymn. & Faſitel.

Lin. 5. *Divini nominis appellatione, &c*] Imò hoc à naturâ habet, non ex eo quòd dignatus ſit illum divini nominis appellatione. *Gallæus.*

Lin. 8. *Triſmegiſti.*] Τρισμέγιστος, ter maximus. Hæc in Aſclep. cap. 4. De Hermetis Triſmegiſti autoritate multa ſcribit Auguſtinus Steuchus lib. 7. perennis Philoſophiæ. *Betuleius.*

Lin. 10. Ὁ λόγος τέλειος.] Lat. *Verbum perfectum.*

Ibidem. Ὁ κύριος, *&c.*] Latinè: *Dominus atque omnium creator, quem Deum vocare cenſemus, quia ſecundum Deum fecit viſibilem & ſenſibilem. Senſibilem autem aſſero, non*

ποιητὴς, ὃν θεὸν καλεῖν νενομίκαμεν, ἐπεὶ τὸν δεύτερον ἐποίησε θεὸν ὁρατὸν καὶ αἰσθητόν. Αἰσθητὸν δέ φημι οὐ διὰ τὸ αἰσθέσθαι αὐτόν, περὶ γὰρ τούτου οὐκ ἔστι πότερον αὐτὸς αἴσθοιτο, ἀλλ' ὅτι εἰς αἴσθησιν ὑποπέμπει καὶ εἰς νοῦν. Ἐπεὶ τοῦτον ἐποίησε πρῶτον, καὶ μόνον, καὶ ἕνα, καλὸς δὲ αὐτῷ ἐφάνη, καὶ πληρέστατος πάντων τῶν ἀγαθῶν, ἡγίασέ τε καὶ πάνυ ἐφίλησεν ὡς ἴδιον τόκον. Sibylla Erythræa in carminis ſui principio, quod à ſummo Deo exorſa eſt, filium Dei Ducem & Imperatorem omnium his verſibus prædicat:

> Παντοτρόφον κτίστην, ὅστις γλυκὺ πνεῦμ' ἐν ἅπασι
>
> Κάτθετο, χ' ἡγητῆρα Θεὸν πάντων ἐποίησε.

Et rursùs in fine ejuſdem carminis:

> Ἀλλ' ὃν ἔδωκε Θεὸς πιστοῖς ἄνδρεσσι γεραίρειν.

Et alia Sibylla præcipit hunc oportere cognoſci:

> Αὐτὸν σὸν γίνωσκε Θεὸν Θεοῦ υἱὸν ἐόντα.

Videlicet ipſe eſt Dei filius, qui per Salomonem ſapientiſſimum regem divino ſpiritu plenum locutus eſt ea quæ ſubjecimus: » Deus condidit » me in initio viarum ſuarum, in opera ſua ante ſecula. Fundavit me in » principio, antequàm terram faceret, & antequàm abyſſos conſtitueret; » priuſquàm prodirent fontes aquarum: ante omnes colles genuit me Do» minus; fecit regiones, & fines inhabitabiles ſub cœlo. Cùm pararet cœ» lum, aderam illi; & cùm ſecerneret ſuam ſedem, cùm ſuper ventos fa» ceret validas nubes, & cùm confirmatos poneret montes ſub cœlo: quan-

ideò quia ipſe ſentit, (hoc enim non eſt, utrum ipſe ſentiat) ſed quia ipſe in ſenſum mittit & mentem. Quoniam ergò hunc fecit primum, & ſolum, & unum, pulcher autem ei viſus eſt, & pleniſſimus omnium bonorum, ſanctificavitque & amavit valdè quaſi proprium filium.

Lin. 5. *Principio.*] Hæc vide apud Theophil. lib. 2. ad Autolyc.

Lin. 8. Παντοτρόφον.] De Sibyllinis Carminib. vide ſuprà lib. 1. cap. 6. pag. 28. ubi quid de iis ſit ſentiendum legitur. Latinè:

Omnium nutritorem creatoremque, qui dulcem ſpiritum omnibus
Appoſuit, ac principem omnium Deum fecit.

Lin. 9. Θεόν.] Sic reſtitui ex 2. vetuſtiſſimis MSS. Regiis 1. Sorbon. 3. Colbert. Brun. & edit. Rom. 1468. ac Gymnic. Et malo legere Θεὸν cum Opſopœio, eò quòd Lactantius filium Dei Ducem & Imperatorem dicat omnium, quàm Θεῶν *deorum* ex recentioribus MSS. & impreſſis. *Sibyllar. ſerm.* 3.

Lin. 11. Ἀλλ' ὃν.] Ità repoſui ex MSS. 4. Regiis, quorum duo ſunt antiquiſſimi, 2. Colbert. 1. Clarom. 1. Brun. aliiſque. Et ſic Opſopœius legebat. In codice Sibyllino mutilus eſt hic verſus,

Sed quem dedit Deus fidelibus viris honorare.

Sibyllar. ſermone 8.

Lin. 13. Αὐτὸν σὸν.] Sic iidem MSS. & editi In 1. Clarom. & edit. Rom. 1468. eſt σου. Lat.

Ipſum tuum cognoſce Deum, qui Dei filius eſt.

Lin. 14. *Videlicet ipſe eſt Dei filius.*] Ità MSS. antiquiſſimi 2. Bonon. 2. Reg. 2. al. Regii, Tax. Pen. & editi quinque. In Cauc. Jun. & 18. ſcriptis rec. atque octo excuſis additur &.

Lin. 15. *Deus condidit me, &c.*] Locus ex cap. 8. Proverbior. v. 22. uſque ad 31. Et ſatis ſit ſemel moneri lectorem, quòd Lactantius quæ promit loca ſacræ Scripturæ, ea ferè, ut cæteri antiqui Patres, ex verſione Septuaginta Interpretum promit. *Iſaus. Condidit*, juxta textum Hebræum lege *poſſidebat me ab initio, &c.* quod doctrinam Catholicam de Verbi æternitate confirmat. Sed hæc omnia ad primævum textum ſunt referenda.

Lin. 19. *Et fines inhabitabiles.*] Sic reſtitui ex omnibus MSS. codicibus, cùm in excuſis habeatur, *& terras inhabitabiles.*

Lin. 21. *Cùm confirmatos poneret montes.*] Librorum omnium editorum eſt hæc lectio,

Digitized by Google

„ dò fortia faciebat fundamenta terræ, eram penès illum diſponens. Ego „ eram, cui adgaudebat; quotidiè autem jucundabar ante faciem ejus, „ cùm lætaretur orbe perfecto “. Idircò autem Triſmegiſtus δημιουργὸν τοῦ Θεοῦ dixit, & Sibylla σύμβουλον appellat, quòd tantâ ſapientiâ & virtute ſit inſtructus à Deo patre, ut & conſilio ejus, & manibus uteretur in fabricatione mundi.

eamque requirunt præcedentia. *Ponebat* Manuſcriptorum eſt. Apud Septuaginta, Tertullianum & Cyprianum legitur, *ponebat fontes*; in 1. Colbert. rec. *ponebat ventos*.

Lin. 1. *Penès illum diſponens.*] MS. Brun. *penès illum cuncta diſponens*; 1. Colb. *contra*, pro *cuncta*.

Lin. 3. Δημιουργὸν τοῦ θεοῦ.] Latinè, *Opificem Dei*. Triſmegiſtus in Pimandro c. 1. Demiurgon etiam Irenæus loco jam citato vocat, & alibi ſæpè Valentinianorum animalem demiurgum confutans, & Apoſtolus cap. 2. ad Hebr. *Betuleius*.

Lin. 4. σύμβουλον.] Latinè, *Conſiliatorem*, ex MSS. 1. Colb. 1. Lipſ. Brun. Quâ voce uſus eſt Lactantius infrà lib. 4. cap. 11.

Ibidem. *Quòd tantâ ſapientiâ & virtute ſit inſtructus.*] Ità repoſui ex omnibus MSS. præter quàm in 1. Colbert. cui eſt *quos*; corruptè, pro *quòd*.

CAPUT VII.

De nomine Filii; atque undè Jeſus & Chriſtus appellatur.

FORTASSE quærat aliquis hoc loco, quis ſit iſte tam potens, tam Deo carus, & quod nomen habeat, cujus prima nativitas non modò anteceſſerit mundum, verùm etiam prudentiâ diſpoſuerit, virtute conſtruxerit. Primùm ſcire nos convenit, nomen ejus ne Angelis quidem notum eſſe, qui morantur in cœlo, ſed ipſi ſoli, ac Deo patri; nec antè id publicabitur, ut eſt ſanctis litteris traditum, quàm diſpoſitio Dei fuerit impleta. Deinde nec enuntiari poſſe hominis ore; ſicut Hermes docet, hæc dicens:

Αἰτία δὲ τούτου τοῦ αἰτίου ἡ τοῦ θείου ἀγαθοῦ βούλησις, ἣ θεὸν προήνεγκεν, οὗ τὸ ὄνομα οὐ δύναται ἀνθρωπίνῳ στόματι λαληθῆναι.

Et paulò poſt ad filium:

Ἔστι τίς, ὦ τέκνον, ἀπόῤῥητος λόγος σοφίας, ὅσιος περὶ τοῦ μόνου κυρίου πάντων, καὶ

Lin. 3. *Virtute conſtruxerit.*] Ità MSS. & editi. Francius, fortè *virtus*.

Lin. 4. *Scire nos convenit, nomen ejus ne Angelis quidem notum eſſe.*] Quæ lectio majorem autoritatem habet ex MSS. 10. Reg. quorum duo ſunt veterrimi, 6. Colb. ſexque aliis & edit. 2. vet. Romanis & Betul. In 2. Reg. pro *ne* eſt *nec*. In Cauc. Jun. Lipſ. Pal. & 4. edit. *neque*; in 4. excuſis Ald. Pariſ. 1525. Crat. Graph. *ſcire nomen ejus non convenit hominibus, neque Angelis quidem notum eſt*.

Ibidem. *Ne Angelis quidem.*] Quia, ut ait Paulus ad Philipp. cap. 2. *dedit illi nomen quod eſt ſuper omne nomen.*

Lin. 9. Αἰτία.] Latinè: *Cauſa autem hujus cauſæ eſt divini boni voluntas, quæ Deum protulit, cujus nomen non poteſt humano ore dici.*

Ibidem. Θείου ἀγαθοῦ.] In paucis admodùm Θεοῦ. Ed. Torneſ. in marg. *Dei*, ex MS.

Lin. 12. Ἔστι τὶς, &c.] Latinè: *Eſt, ô fili, ſecretus quidam ſermo ſapientiæ, ſanctus circa ſolum Dominum omnium, & Domini antè mente percipientis* [percepti] *quem dicere ſupra hominem eſt.*

Ibidem. ὅσιος περὶ τοῦ μόνου κυρίου πάντων.] Hæc verba, quæ in aliquibus ſcriptis deſunt, reſtituta ſunt Lactantio, vel potiùs Hermeti, ex MSS. Bonon. Cauc. Regiis, Tax. Em.

Digitized by Google

προεννοημένυ Θεῦ, ὃν εἰπεῖν ὑπὲρ ἄνθρωπόν ἐςι. Sed quamvis nomen ejus, quod ei à principio pater ſummus impoſuit, nullus alius præter ipſum ſciat, habet tamen & inter Angelos aliud vocabulum, & inter homines aliud. Jeſus quippe inter homines nominatur: nam Chriſtus non proprium nomen eſt, ſed nuncupatio poteſtatis & regni; ſic enim Judæi reges ſuos appellabant. Sed exponenda hujus nominis ratio eſt propter ignorantium errorem, qui eum immutatâ litterâ Chreſtum ſolent dicere. Erat Judæis antè præceptum, ut ſacrum conficerent unguentum, quo perungi poſſent ii, qui vocabantur ad ſacerdotium, vel ad regnum. Et ſicut nunc Romanis indumentum purpuræ inſigne eſt regiæ dignitatis aſſumptæ: ſic illis unctio ſacri unguenti nomen ac poteſtatem regiam conferebat. Verùm, quoniam Græci veteres χρίεσθαι dicebant ungi, quod nunc ἀλείφεσθαι, ſicut indicat Homericus verſus ille:

Αὐτὺς δὲ δμωαὶ λῦσαν, καὶ χρῖσαν ἐλαίῳ;

ob hanc rationem nos eum Chriſtum nuncupamus, id eſt, unctum, qui Hebraicè Meſſias dicitur. Undè in quibuſdam Græcis ſcripturis, quæ malè de Hebraicis interpretatæ ſunt, ἠλειμμένος ſcriptum invenitur,

Cant. Brun. 2. Colbert. In 1. Reg. 1. Sorbon. & in quibuſdam editis deſideratur καὶ προεννοημένυ Θεῦ.

Lin. 1. Θεῦ.] Ità reſtitui ex antiquiſſimis MSS. 2. Bonon. Cauc. 1. Reg. 900. annor. aliis item 2. Regiis, 2. Colb. 2. Brun. edit. Rom. 1470. atque etiam anni 1497. & Iſianâ Romæ 1650. Sed in MSS. 2. & 7. excuſis eſt Κυρίυ. In pleriſque MSS. deeſt utrumque.

Lin. 4. *Jeſus.*] Latinè ſervator.

Lin. 7. *Chreſtum ſolent dicere.*] Suetonius refert, *impulſore Chreſto* Judæos aſſiduè fuiſſe tumultuatos: de Chriſto ipſo, licet falsò & impiè, intellexit; veteres enim gentiles veri nominis ignoratione, Chreſtum & Chreſtianos, non Chriſtum & Chriſtianos dixêre. Id me & hic Tertulliani locus in Apolog. docuit. *Si nominis* (inquit) *odium eſt, quis nominis reatus? quæ accuſatio vocabulorum? niſi ſi aut Barbarum ſonat aliqua vox nominis, aut infauſtum, aut maledicum, aut impudicum. Sed & cum perperàm Chreſtianos* (ſic ex ſequentibus ſcribendum arbitror, ut & apud Tacitum lib. xv.) *pronuntiatur à vobis*, (*nam nec nominis certa eſt notitia penès vos*) *de ſuavitate, vel benignitate compoſitum eſt: oditur itaque in hominibus innocuis etiam nomen innocuum.* Hactenùs Tertull. verba, ex quibus ſanè quod propoſui confectum credo. Χρηςὸς ſuavem, facilem & benignum ſignificat. Vide Sueton. in Claudio c. 25. Tertullianum Apologetic. cap. 3.

Lin. 9. *Ad ſacerdotium, vel ad regnum, &c.*] Utrumque in Chriſto locum habet, qui & rex eſt, cujus regni non erit finis, ut Angelus Beatiſſ. Virgini promiſit, & ſacerdos in æternum, ſecundùm ordinem Melchiſedek. Undè Petrus Eccleſiam, id eſt, regnum Chriſti, rectè regale ſacerdotium appellavit. De unctione regis lege primum Samuelis librum, de ſacerdotali verò chriſmate Levit. cap. 8. De ſacerdotio Chriſti, adeòque ipſius unctione, nemo doctiùs aut pleniùs quàm Paulus in epiſt. ad Hebræos. *Betuleius.*

Ibidem. *Vel ad regnum.*] Mos tamen iſte ad alias quoque gentes poſteà dimanavit.

Lin. 10. *Indumentum purpuræ inſigne eſt regiæ dignitatis.*] Ornamentum eſt regium, hoc rubicundo colore inſinuans ſanguinis imperium, & necis inferendæ poteſtatem. Quo ſenſu fortè Horat. Tyrannos appellat Purpureos, 1. Od. 35.

Purpurei metuunt tyranni,
Injurioſè ne pede proruas
Stantem columnam.

Et ob hanc majeſtatem Deus haud dubiè ſacerdotis veſtem fieri juſſit purpuream, Exod. 39. & unicus ſalutis noſtræ inſtaurator Chriſtus cùm à profligatis militibus Rex ſalutaretur, purpurâ indutus fuiſſe legitur. *Salmuth.*

Lin. 14. Αὐτὺς.] Latinè:

Eos autem famulæ laverunt, & unxerunt oleo. Ex Homeri 4. Odyſſ.

Lin. 17. *Interpretatæ ſunt.*] Sic emendavi ex MSS. & pluribus editis. Alii, *interpretata ſunt*, mendosè. Francius legendum eſſe cen-

ἀπὸ τοῦ ἀλείφεσθαι. Sed tamen utrolibet nomine rex ſignificatur: non quòd ille regnum hoc terrenum fuerit adeptus, cujus capiendi nondùm tempus advenit; ſed quòd cœleſte ac ſempiternum, de quo diſſeremus in ultimo libro. Nunc verò de primâ ejus nativitate dicamus.

ſebat *interpretati ſunt*. At *interpretata ſunt* genuina Lactantii lectio eſt, à quo hîc iſtud verbum paſſivè uſurpatur, ut à Cicerone lib. 1. de Divinat. n. 53. ab Hieronymo & Auguſtino paſſim; ſed & à Paulo Juriſconſulto. *In teſtamentis* (inquit) *voluntates teſtantium interpretantur*, *&c.* Et quidem Gellius lib. 15. cap. 13. illud verbum dicit eſſe commune, utriuſque ſcilicet vocis activæ & paſſivæ.

Pag. 287. lin. 17. ἠλειμμένος.] Latinè, *ungendo curatus*. Hæc quatuor verba, quæ ſunt Græci vocabuli interpretatio, ex orâ libri in textum intruſa, cùm non reperiantur niſi in 4. recentiſſimis MSS. & pluribus editis, è textu eliminavi.

Lin. 1. Ἀπὸ τοῦ ἀλείφεσθαι.] Latinè, *ab ungendo*.

Ibidem. *Rex ſignificatur.*] Ità omnes ferè MSS. & editi. In quibuſdam eſt *res*.

Lin. 2. *Cujus capiendi*, *&c.*] Errat Lactantius; nunquàm enim tempus adveniet, quo regnum terrenum ſit accepturus, ſiquidem ipſius regnum non eſt terrenum; ſed totum quantum ſpirituale. Lactantius autem ſic loquitur, eò quòd putet Chriſtum mille annis regnaturum in hoc mundo, antequàm in cœlum nos deducet; quam opinionem ſuo loco refutabimus. *Gallæus*.

CAPUT VIII.

De ortu Jeſu in ſpiritu & in carne; de ſpiritibus & teſtimoniis Prophetarum.

IN primis enim teſtificamur, illum bis eſſe natum; primùm in ſpiritu; poſteà in carne. Undè apud Hieremiam ita dicitur: Priuſquàm te formarem in utero, novi te. Et item apud ipſum: Beatus qui erat, antequàm naſceretur; quod nulli alii contigit, præter Chriſtum. Qui cùm eſſet à principio filius Dei, regeneratus eſt denuò ſecundùm carnem: quæ duplex nativitas ejus magnum intulit humanis pectoribus errorem, circumfuditque tenebras etiam iis, qui veræ Religionis ſacramenta retinebant. Sed nos id planè dilucidèque monſtrabimus, ut amatores ſapientiæ

Lin. 1. *Hieremiam.*] Sed hæc prior prophetia nonniſi ſecundario & ſublimiore ſenſu de Chriſto Jeſu intelligitur; nam ſenſu primario ad ipſum Jeremiam ſpectare contextus ſatis indicat. Vide Jerem. cap. 1.

Lin. 3. *Et item apud ipſum.*] 1. Reg. veterrimus, *Et item apud eumdem*. Hæc deſunt in 5. MSS. rec.

Ibidem. *Beatus qui erat.*] Non extat hic locus apud Jeremiam, imò ne quidem in totis Bibliis. Undè autem hunc locum deprompſerit autor, mihi non conſtat. [Fortaſſe alicundè ex Verſione LXX. ſeu quâvis aliâ.] Nonnumquàm SS. Patres loca tanquàm è Scripturis petita allegant, quæ tamen fruſtrà in illis quæras. *Gallæus*. Et ſunt forſan deperdita. Fuit hoc, ut non ſatis divinæ majeſtati conveniens, in Nicenâ ſynodo exploſum, & anathemate interdictum. Vide eâ de re Euſebii verba, quæ extant apud Theodoretum libro Eccleſiaſticæ hiſtoriæ primo, cap. 12. Καὶ τὸ ἀναθεματιζόμενον δὲ τὸ μετὰ τὴν πίστιν πρὸς αὐτὸν τεθέντα, ἄκτιστον εἶναι ἡγησάμεθα, *&c.* Hunc locum paulo altiùs repetimus, quòd ſuprà libro 2. cap. 9. duo ſuperiora dicta, nempè *de nihilo*, item illud, *Fuit aliquandò cùm non eſſet*, à Lactantio citata fuerunt. *Betuleius*.

Lin. 5. *Regeneratus eſt.*] Id eſt, iterùm natus. *Francius*.

Lin. 7. *Circumfudit.*] Benè, non *circumfundit*,

træ faciliùs ac diligentiùs inſtruantur. Qui audit Dei filium dici, non debet tantum nefas mente concipere, ut exiſtimet, ex connubio ac permiſtione fœminæ alicujus Deum procreaſſe, quod non facit niſi animal corporale, mortique ſubjectum. Deus autem, cùm ſolus ſit, cui permiſcere ſe potuit? aut cùm eſſet tantæ poteſtatis, ut quidquid vellet, efficeret, utique ad creandum ſocietate alterius non indigebat: niſi fortè exiſtimabimus, Deum, ſicut Orpheus putavit, & marem eſſe & fœminam, quod aliter generare nequiverit, niſi haberet vim ſexûs utriuſque; quaſi aut ipſe ſecum coïerit, aut ſine coïtu non potuerit procreare.

Sed & Hermes in eâdem fuit opinione, cùm dicit αὐτοπάτορα, ϗ αὐτομήτορα. Quòd ſi ita eſſet, ut à Prophetis pater dicitur, ſic etiam mater diceretur. Quomodò igitur procreavit? Primùm nec ſciri à quoquam poſſunt, nec enarrari opera divina: ſed tamen ſanctæ litteræ docent, in quibus cautum eſt, illum Dei filium, Dei eſſe ſermonem, ſive etiam rationem; itemque cæteros angelos Dei ſpiritus eſſe. Nam ſermo eſt ſpiritus cùm voce aliquid ſignificante prolatus. Sed tamen quoniam ſpiritus & ſermo diverſis partibus proferuntur, ſiquidem ſpiritus naribus, ore ſermo procedit, magna inter hunc Dei filium, & cæteros angelos differentia eſt. Illi enim ex Deo taciti ſpiritus exierunt; quia non ad doctrinam Dei tradendam, ſed ad miniſterium creabantur. Ille verò cùm ſit & ipſe ſpiritus, tamen cum voce ac ſono ex Dei ore proceſſit, ſicut verbum, eâ ſcilicet ratione, quia voce ejus ad populum fuerat uſurus; id eſt, quòd ille magiſter futurus eſſet doctrinæ Dei & cœleſtis arcani ad hominem

Lin. 1. *Inſtruantur.*] Reſtitui ex omnibus MSS. & 2. vet. edit. Rom. In cæteris excuſis eſt *inſtituantur*: quod idem eſt.

Lin. 4. *Cùm ſolus ſit.*] Ità antiquiſſimi MSS. 2. Bonon. Regio-Put. & 1. al. Reg. 2. Colb. Torneſ. Tax. 2. Clarom. & 5. edit. In pleriſque *cùm ſolus adhuc eſſet.*

Lin. 7. *Orpheus.*] De Orphei Theologiâ vide S. Cyrillum lib. 1. contra Julianum.

Lin. 10. *Sed & Hermes.*] Addidi particulam *&* ex MSS. ac edit. Torneſ. Soubron. & Walch. Abeſt à cæteris impreſſis & à 3. MSS. rec.

Ibidem. Αὐτοπάτορα, καὶ αὐτομήτορα.] Latinè, *Ipſum patrem ſui, & ipſum matrem ſui.*

Lin. 11. Αὐτομήτορα.] Poſt hæc verba, MSS. rec. 1. Reg. Gat. Nav. Vict. & Brun. ſequentia interſerunt: *Et æternum eſt quod ait Deus, Fiat lux, quia Verbum Dei, Deus apud Deum, Filius unicus Deo Patri coæternus eſt. Cùm enim verba ſint temporis; cùm dicimus, quandò & aliquandò, æternum tamen eſt in verbo Dei, quandò aliquid fieri debeat, & tunc ſit quandò fieri debuiſſet, in illo verbo eſt in quo non eſt quandò & aliquandò, quoniam totum illud Verbum æternum eſt. Quomodò autem per creaturam, quam fecit ante tempora, dici potuit temporaliter, Fiat lux, invenire difficile eſt. Sono enim vocis non* [al. *nos*] *intelligimus dictum.* Sed hæc aliena ſunt à ſtylo Lactantiano.

Lin. 13. *Enarrari.*] Ità in 3. Reg. 4. Colb. Goth. Brun. & in ſolâ edit. Cellar. juxta illud Prophetæ, Generationem ejus quis enarrabit. Cæteri habent *narrari.*

Ibidem. *Sancta littera.*] Sapient. 18.

Lin. 14. *Sermonem, ſive etiam rationem.*] Hæ tres ultimæ voces, quæ ſunt in MS. 1. Bonon. antiq. edit. Iſ. & nonnullis aliis, abſunt à MSS. 10. Reg. 6. Colbert. & omnibus ferè ſcriptis & excuſis.

Lin. 15. *Nam ſermo eſt ſpiritus, &c.*] Definitio eſt minimè ſufficiens ad confirmandam Sermonis deitatem. Sermo humanus proferentis ſubſtantiam in ſe non continet; Sermonem autem qui filius Dei eſt, qui caro factus eſt, ejuſdem cum patre eſſentiæ eſſe, & Catholica docet fides, & Tertullianus tam adversùs Praxeam, quàm alibi indicat. *Betuleius.*

Lin. 23. *Ad hominem proferendi.*] Sic reſtitui ex MSS. 2. Bonon. 2. Reg. Jun. Goth. Lipſienſibus & 5. editis. In multis legitur *perferendi*; in 1. Clarom. *præferendi.*

Digitized by Google

proferendi: quod ipſum primò locutus eſt, ut per eum ad nos loqueretur, & ille vocem Dei ac voluntatem nobis revelaret.

Meritò igitur ſermo & verbum Dei dicitur; quia Deus procedentem de ore ſuo vocalem ſpiritum, quem non utero, ſed mente conceperat, inexcogitabili quâdam majeſtatis ſuæ virtute ac potentiâ in effigiem, quæ proprio ſenſu ac ſapientiâ vigeat, comprehendit, & alios item ſpiritus ſuos in angelos figuravit. Noſtri ſpiritus diſſolubiles ſunt, quia mortales ſumus. Dei autem ſpiritus & vivunt, & manent, & ſentiunt; quia ipſe immortalis eſt & ſenſûs, & vitæ dator. Noſtræ voces, licèt auræ miſceantur, atque evaneſcant, tamen plerumque permanent litteris comprehenſæ: quantò magis Dei vocem credendum eſt, & manere in æternum, & ſenſu ac virtute comitari, quam de Deo patre tanquàm rivus de fonte traduxerit. Quòd ſi quis miratur, ex Deo Deum prolatione vocis ac ſpiritûs potuiſſe generari, ſi ſacras voces Prophetarum cognoverit, deſinet profectò mirari. Salomonem patremque ejus David potentiſſimos reges fuiſſe, & eóſdem prophetas, etiam iis fortaſsè ſit notum, qui divinas litteras non attigerunt; quorum alterum, qui poſteriùs regnavit, Trojanæ urbis excidium centum & quadraginta annis anteceſſit. Hujus pater divinorum ſcriptor hymnorum in Pſalmo XXXII. ſic ait: Verbo

Lin. 1. *Quod ipſum.*] Subaudi *verbum*; ita ut ſit: *quod ipſum verbum primò ita locutus eſt Deus.*

Ibidem. *Ut per eum ad nos loqueretur.*] Hæc lectio omnium propè MSS. & editorum eſt, expuncto *ipſe* quod interponunt editi. 1. Reg. rec. Em. & Lipſienſes habent *nobis.*

Lin. 3. *Verbum Dei.*] De quo dicetur capite ſequenti.

Lin. 4. *Vocalem.*] Deeſt in MS. 1. Colb. In Em. eſt *vitalem.*

Lin. 6. *Alios item ſpiritus ſuos in angelos.*] Addidi pronomen *ſuos* ex cunctis fermè MSS. & edit. Betul. Cellar. Walch. Deeſt in cæteris editis & in 4. Reg. rec. Colb.

Lin. 7. *Noſtri ſpiritus diſſolubiles ſunt.*] Hîc per ſpiritum putarim flatum intelligi; nam de ſermone & locutione dicere pergit: de animis quidem noſtris illud aſſerere non eſt cenſendus, qui ubique doceat illos eſſe immortales. *Iſæus.*

Lin. 12. *Senſu ac virtute comitari.*] *Comitari* hîc ſumitur paſſivè, ut apud Virgilium, — *Uno comitatus Achate*; apud Juſtinum XXX. 2. *Jam ſalutantur, jam comitantur*; & apud Ciceronem ad Attic. IX. 2.

Lin 17. *Quorum alterum ... Trojanæ urbis excidium* 140. *annis anteceſſit.*] Sic habent MSS. 1. Vatic. & 3. Colb. Et certa videtur lectio. At vulgati habent *alter*; malè: ſiquidem Salomon regnum exorſus eſt anno 1019. ante vulgarem æram, Troja verò capta eſt aut anno 1209. aut 1184. ante eandem æram; ſpatium igitur eſt ad minùs annorum centum & ſexaginta quinque: ſed in rebus chronologicis tam remotis vix attenditur ad errorem paucorum annorum. In hâc temporum ſupputatione Chronologi non conſentiunt; Euſeb. enim annis 170; Glareanus 147. quod ad Lactantii calculum proximè accedit. Si vulgata lectio admitteretur, erraret Lactantius. Trojana everſio duodecim ſeculis æram vulgarem anteceſſit: at Salomon decimo tantùm ſeculo fuit ante vulgarem æram. Salomon ergò Trojanum excidium non præceſſit: ſed potiùs Rex iſte Iſrael ſecundo ſeculo vixit poſt Trojanam ſtragem. Troja enim exciſa eſt juxta marmora Oxonienſia an. 1209. ante vulgarem æram. Salomon cœpit templum ædificare an. 1015. ante æram noſtram. Trojanum igitur excidium multò antiquius eſt Salomone, non Salomon antiquior excidio Trojano.

Lin. 19. *Verbo Dei cœli ſolidati ſunt.*] Apud Cyprianum Teſtimonior. adversùs Judæos lib. 2. cap. 3. *firmati ſunt.* Sed & utraque lectio extat apud Auguſtinum Enarrat. 3. in Pſalmum 32. In Hebræo ſic ſonat, & Pſal. 33. v. 5. *Verbo Jehovæ facti ſunt cœli, & ſpiritu oris ejus omnis exercitus eorum.*

Digitized by Google

Dei cœli ſolidati ſunt, & ſpiritu oris ejus omnis virtus eorum. Item rurſùs in Pſalmo quadrageſimo quarto: Eructavit cor meum verbum bonum, dico ego opera mea regi. Conteſtans videlicet, nulli alii opera Dei eſſe nota, niſi filio ſoli, qui eſt Verbum Dei, & quem regnare in perpetuum neceſſe eſt. Item Salomon ipſum verbum Dei eſſe demonſtrat, cujus manibus opera iſta mundi fabricata ſint. Ego (inquit,) ex ore altiſſimi prodivi ante omnem creaturam; ego in cœlis feci ut oriretur lumen indeficiens, & nebulâ texi omnem terram. Ego in altis habitavi, & thronus meus in columnâ nubis. Joannes quoque ita tradidit. In principio erat verbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbum. Hoc fuit in principio apud Deum. Omnia per ipſum facta ſunt, & ſine ipſo factum eſt nihil.

Lin. 1. *Et ſpiritu oris ejus.*] Ità cum veteribus 9. editis & 2. rec. omnes MSS. Septuaginta, Vulgata, Cyprianus & Auguſtinus ſuprà laudati. In 7. impreſſis legitur *in ſpiritu.*

Lin. 5. *Item Salomon.*] Imò filius Syrach Eccleſiaſtici cap. 24. v. 3. & deinceps. Hæc verba eatenùs fuerunt Salomoni tributa, quia creditum eſt Jeſum, cui Siracidi cognomen erat, ex abundantiâ Salomonis ſuas hauſiſſe ſententias. *Collar.*

Lin. 9. *Joan. cap.* 1.

Ibidem. *Tradidit.*] MSS. 8. & 4. ed. *tradit*

CAPUT IX.

De Verbo Dei.

SED meliùs Græci λόγον dicunt, quàm nos verbum ſive, ſermonem; λόγος enim & ſermonem ſignificat, & rationem, quia ille eſt, & vox, & ſapientia Dei. Hunc ſermonem divinum ne philoſophi quidem ignoraverunt. Siquidem Zeno rerum naturæ diſpoſitorem atque opificem univerſitatis λόγον prædicat, quem & fatum, & neceſſitatem rerum, & Deum, & animum Jovis nuncupat; eâ ſcilicet conſuetudine, quâ ſolent Jovem pro Deo accipere. Sed nihil obſtant verba, cùm ſententia congruat veritati. Eſt enim ſpiritus Dei, quem ille animum Jovis nominavit. Nam Triſmegiſtus, qui veritatem penè univerſam neſcio quomodò inveſtigavit, virtutem majeſtatemque verbi ſæpè deſcripſit, ſicut declarat ſuperius illud exemplum, quo fatetur eſſe ineffabilem quemdam ſanctumque ſermonem, cujus enarratio modum hominis excedat. Dixi de nativitate primâ breviter, ut potui. Nunc de ſecundâ, quoniam controverſia eſt in eâ maxima, latiùs diſſerendum eſt; ut veritatem ſcire cupientibus lumen intelligentiæ præferamus.

Lin. 4. *Zeno.*] Hæc ferè apud Laërtium & apud Ciceronem in libro 1. de Naturâ deorum traduntur.

Lin. 5. *Quem & fatum.*] Item Laërt. ait. Ἓν τε εἶναι θεὸν, καὶ νοῦν, καὶ εἱμαρμένην, καὶ Δία; aliiſque multis appellari nuncupationibus: Ζῆνα, nempè, Ἀθηνᾶν, Ἥραν, Ἥφαιστον, Ποσειδῶνα, Δημήτραν. Sed Ariſtoteles in libro de Mundo, circa finem ferè, plura ex Orphicis enumerat ejuſdem Dei nomina. *Betul.*

Lin. 9. *Triſmeg. Pimand. cap. Aſcl.* 4.

Lin. 11. *Quo fatetur.*] Editi 7. *in quo.* Præpoſitionem expunxi, quæ abeſt à cæteris editis omnibuſque MSS.

Digitized by Google

CAPUT X.

De Jeſu adventu; de Judæorum caſibus ac eorum regimine uſque ad Paſſionem Dominicam.

IN primis igitur ſcire homines oportet, ſic à principio proceſſiſſe diſpoſitionem ſummi Dei, ut eſſet neceſſe, appropinqnante ſeculi termino, Dei filium deſcendere in terram, ut conſtitueret Deo templum, doceretque juſtitiam: verumtamen non in virtute Angeli, aut poteſtate cœleſti, ſed in figurâ hominis, & conditione mortali, ut cùm magiſterio functus fuiſſet, traderetur in manus impiorum, mortemque ſuſciperet; ut eâ quoque per virtutem domitâ, reſurgeret, & homini, quem induerat, quem gerebat, & ſpem vincendæ mortis afferret, & ad præmia immortalitatis admitteret. Hanc ergò diſpoſitionem ne quis ignoret, docebimus prædicta eſſe omnia, quæ in Chriſto videmus eſſe completa. Nemo aſſeverationi noſtræ fidem commodet; niſi oſtendero, Prophetas ante multam temporum ſeriem prædicaſſe, fore aliquandò ut filius Dei naſceretur ſicut homo, & mirabilia faceret, & cultum Dei per totam terram ſeminaret, & poſtremò patibulo figeretur, & tertiâ die reſurgeret. Quæ omnia cùm probavero eorum ipſorum litteris, qui Deum ſuum mortali corpore utentem violaverunt, quid aliud obſtabit, quominùs veram ſapientiam clarum ſit in hâc ſolâ Religione verſari? Nunc à principio totius ſacramenti origo narranda eſt.

Majores noſtri, qui erant principes Hebræorum, cùm ſterilitate atque inopiâ laborarent, tranſierunt in Ægyptum rei frumentariæ gratiâ, ibique diutiùs commorantes, intolerabili ſervitutis jugo premebantur. Tum miſertus eorum Deus eduxit eos, ac liberavit de manu regis Ægyptiorum poſt annos quadringentos & triginta, duce Moyſe, per quem po-

Lin. 1. *A principio proceſſiſſe.*] MSS. 6. rec. & edit. 7. *præceſſiſſe.*

Lin. 5. *Ut cùm magiſterio.*] Idem infrà cap. 16. *quo magiſterio ac Dei legatione perfunctus.*

Lin. 7. *Et homini, quem induerat.*] Familiaris Patribus locutio, ut dicant Verbum divinum aſſumpſiſſe, vel induiſſe hominem. Sic Cyprianus in fine libri de Idolorum vanitate, Auguſtinus in lib. de Fide contra Manich. initio cap. 26. Hilar. 10. de Trinitate circa med. Quod ita intelligendum eſt, ut dicamus hominem aſſumptum, quia ejus natura eſt aſſumpta, & quia aſſumptio terminata eſt ad hoc, ut Filius Dei ſit homo. Vide S. Thomam in 3. p. quæſt. 4. artic. 3. *Iſæus.*

Lin. 12. *Temporum.*] 1. Bonon. antiq. & 1. Colb. *annorum.*

Lin. 19. *Majores noſtri.*] Patriarchæ ſcilicet.

Lin 20. *In Ægyptum.*] Vide Geneſ. 42. Homerus Iliad. 6. Ægyptum terram feracem vocat; hæc Strabonis tempore vocabatur publicum orbis horreum.

Lin. 22. *Miſertus.*] Exod. 1. & 3. Eſdr. 2. & 9.

Lin. 23. *Poſt annos quadringentos & triginta.*] Ità ferunt MSS. codices optimi 2. Bon. 2. Reg. veterrimi, itemque 5. alii Reg. 9. Vaticani, Tax. Pen. 6. Colbert. Lipſienſes; Navar. Sorbon. Vict. Gat. Marm. Pal. Jun. Ultr. Em. Goth. 2. Clarom. Torneſ. Brun. & 5. excuſi. Cæteri cum ſex ſcriptis rec. *trecentos triginta*, vitiosè. Theoph. in libro de Temporibus habet ut in textu, computando ſcilicet Hebræorum manſionem in terrâ Chanaan, juxta editionem Septuaginta; quem etiam locum refert S. Auguſtinus Quæſt. 47.

Ibidem. *Duce Moyſe.*] Exod. 12. Galat. 30. Exod. 19. & 34. Deut. 9. Mach. 40.

Digitized by Google

ſteà illis lex à Deo data eſt : in quâ eductione oſtendit virtutem ſuæ majeſtatis Deus. Trajecit enim populum medio mari rubro, præcedente Angelo, & ſcindente aquam, ut populus per ſiccum gradi poſſet, quem veriùs (ut ait poëta)

Curvata in montis faciem circumſtetit unda.

Quâ re auditâ, tyrannus Ægyptiorum cum magnâ ſuorum manu inſecutus, & mare adhuc patens temerè ingreſſus, coëuntibus aquis cum omni exercitu deletus eſt. Hebræi verò ingreſſi in ſolitudinem multa mirabilia viderunt. Nam cùm ſitim paterentur, ictu virgæ rupe percuſsâ, proſiliit fons aquæ, populumque recreavit. Quo rursùs eſuriente, cœleſtis alimenti pluvia deſcendit. Quin etiam ooturnices in caſtra eorum ventus

Lin. 2. *Mari rubro.*] Hoc mare non dicitur rubrum, vel Erythræum, à colore, ſed ab Erythrâ Rege, qui Hebræis eſt Edom. *Bochart.*

Ibidem. *Præcedente Angelo, & ſcindente aquam.*] Gallæus in Notis contrarium ex Moſe concludit, eò quòd dicatur Exod. c. 14. v. 18. *tollenſque ſe Angelus Dei, qui præcedebat caſtra Iſraël, abiit poſt eos, & cum eo pariter columna nubis.* Sed hæc contra Lactantium nihil faciunt : ſiquidem licèt Angelus à tergo eſſet, lux tamen uſque præceſſerit, ut non immeritò de Angelo lucem præferente idem dici poſſit, quod de luce, quam prætulit, Sacræ Litteræ affirmant. Nec majoris forſan momenti eſt, quòd Lactantium arguat perperàm ſcripſiſſe, aquam fuiſſe ab Angelo ſciſſam. Textus quem profert Gallæus ex ejuſdem capitis v. 21. ſic habet : *Cùmque extendiſſet Moyſes manum ſuper mare, abſtulit illud Dominus (mare) flante vento vehementi, &c.* Factum eſt hoc quidem à Deo : ſed non indè excludi putaverim Angeli miniſterium, Angeli (inquam) fœderis, qui populo Hebræo totiès ſe exhibuit, cujuſque ductum jam tum ſecuti ſunt Iſraëlitæ. *Spark.*

Lin. 5. *Curvata.*] Virgil. 4. Georg. 361. ubi Ariſtæi paſtoris fabulam narrat.

Lin. 6. *Cum magnâ ſuorum manu inſecutus.*] Vide *Joſeph.* 2. 6. ſed pedites nulli interfuere, ut ex Moſe patet. Meminit enim equitum tantùm & curruum, ac qui de iis pugnabant. Quorum præfecti LXX. τριστάται, quaſi triarios dicas ; quia in quovis curru novem, ut *Cajetano* videtur, terni ad ſingula trium laterum. *Aliis*, in quolibet curru tres fuiſſe, aurigam & duos propugnatores.

Lin. 7. *Cum omni exercitu deletus eſt.*] Juſtinus 36. *Ægyptii domum redire tempeſtatibus compulſi ſunt.* Oroſius libro 1. cap. 12. *Extant etiamnunc certiſſima horum monumenta geſtorum. Nam tractus curruum atque rotarum orbita, non ſolum in littore ; ſed etiam in perfundo, quouſque viſus admittitur, pervidentur.* Druſius. Verùm hæc Oroſii obſervatio parùm certa videtur. Vide Joſephum. Periit ipſe Pharao, ſed ultimus, ut ſpectato priùs ſuorum interitu graviùs cruciaretur. Sic tradunt *Rabbini*, & *Alphonſus Toſtatus.*

Lin. 8. *Ingreſſi in ſolitudinem multa mirabilia viderunt.*] Ità emendavi ex perantiquo & optimo MS. codice Regio-Put. accedentibus 1. Clarom. in quo *ingreſſi in ſolitudine, &c.* 1. al. Clarom. *ingreſſi in ſolitudine, multa, &c.* litterâ *m* abſorptâ ob ſequentem *m* in voce *multa* ; & 1. Reg. antiquiſſimo & 1. al. Reg. 7. rec. ſed bonæ notæ, 4. Colb. 1. Sorbon. Em. Brun. quibus eſt, *egreſſi in ſolitudinem, multa mirabilia viderunt. In ſolitudinem*, id eſt, in deſertum. Cæteri cum editis, *egreſſi in ſolitudine multa mirabilia viderunt.*

Lin. 9. *Ictu virga rupe percuſsâ, &c.*] Exod. 15. Gentiles finxerunt, aſini ductu repertam aquam. Et hinc fabula illa fluxit, Judæos aſinum coluiſſe. *Tacitus* 5. hiſt. Plutarc. 4. συμπ. Hæc aquæ ſcaturigo non unius diei beneficium fuit : ſed eâ in deſertis illis poſteà quoque uſi ſunt ; hodièque perdurat. Sic *Coſmographi & Toſtatus Abulenſ.*

Lin. 10. *Cœleſtis alimenti.*] Scilicet manna. Exod. 15.

Lin. 11. *Coturnices in caſtra eorum, &c.*] Πλῆθος ὀρτύγων, *Joſephus* ; hoc eſt, magna vis aut multitudo coturnicum. Locus eſt lib. 3. cap. 1. *Nec ita multò poſt magna vis coturnicum, quod genus præ cæteris Arabicus ſinus alit, ſuperato interjacente mari longo volatu feſſarum, qui alioquin etiam non eſt ſublimis, in Ebræos defertur.* Vide Diodorum lib. 1. de incolis Rhinocoruræ, Plin. lib. 10. cap. 23.

Digitized by Google

invexit, ut non modò pane cœleſti, ſed etiam inſtructioribus epulis ſaturarentur. Pro his tamen divinis beneficiis honorem Deo non reddiderunt, ſed depulsâ jam ſervitute, jam ſiti fameque depoſitâ, in luxuriam prolapſi, ad prophanos Ægyptiorum ritus animos tranſtulerunt. Cùm enim Moyſes dux eorum aſcendiſſet in montem, atque ibi quadraginta diebus moraretur, aureum caput bovis, quem vocant Apin, quod eos in ſigno præcederet, figurarunt. Quo peccato ac ſcelere offenſus Deus, impium & ingratum populum pro merito pœnis gravibus affecit, & legi, quam per Moyſen dederat, ſubjugavit.

Poſteà verò cùm in deſertâ quâdam parte Syriæ conſediſſent, amiſerunt vetus nomen Hebræi; & quoniam princeps examinis eorum Judas erat, Judæi ſunt appellati, & terra, quam incoluere, Judæa. Et primò

Aurâ vehi volunt (coturnices migrantes) *propter pondus corporum vireſque parvas; aquilone ergò maximè volant, ortygometrâ duce.* Vide Ariſt. hiſtor. anim. lib. 8. c. 12. *Druſius.*

Lin. 1. *Ventus invexit.*] Sic reſtitui ex 3. antiquiſſimis MSS. 1. Bonon. 2. Reg. 2. item Reg. rec. ſed optimæ notæ, 1. Colb. Goth. Lipſienſibus, & Brun. In 12. ſcriptis rec. & in impreſſis eſt *induxit;* in 1. Clarom. *perduxit.*

Lin. 2. *Pro his tamen divinis beneficiis.*] MSS. Regio-Put. 2. al. Reg. rec. & Jun. cum ſex editis, *tam.*

Lin. 5. *Aſcendiſſet.*] Exod. 32.

Lin. 6. *Aureum caput bovis.*] Vituli caput tantummodò, non vitulum integrum effictum putant cum Lactantio noſtro aliqui Patres, Tertullianus ad Jud. 1. 20. 3. Clemens Recognit. lib. 1. 13. Cyprianus de bono Patientiæ ſub finem; S. Ambroſius epiſt. 62. Hieronymus in Jerem. cap. 7. Amos cap. 5. Oſee cap. 4. & S. Auguſtinus in Pſalm. 73.

Ibidem. *Apin.*] Fuit vitulus *Apis*, Ægyptius bos, alio nomine dictus *Serapis*, vitulus electus, de quo Jeremias cap. 46. Bos erat qui ab Ægyptiis alebatur & adorabatur, ex Theodoreto Commentar. in hunc Jeremiæ locum.

Ibidem. *Quod eos in ſigno præcederet.*] Ità emendavi ex edit. Gymnic. & MSS. 2. Reg. veterrimis, aliiſque 15. Sed ſcripti decem & editi novem carent præpoſitione *in.* A MSS. 1. Reg. & Cantabrig. & editis 2. vet. Rom. abeſt *in ſigno.* Scripti 11. & vulgati tres habent *in ſignum*; 1. Clarom. *quòd eos ſignum præcedens;* MS. à Barthio viſus, *quòd Deus ſigno præcederet.* Sed vocem illam *Deus* inſertam alibi non reperio.

Lin. 8. *Legi.*] Rectè monent interpretes, Moyſem montem aſcendiſſe, legis accipiendæ gratiâ, priuſquam vituli ſimulacrum efficerent Judæi lex ergò de quâ hic, non Decalogus, ſed præcepta cæremonalia, &c.

Lin. 10. *Amiſerunt vetus nomen, &c.*] Hebræi dicti fuerunt ab Heber, qui pronepos fuit Noæ, per Sem: is filius Selæ, & nepos Arphaxadi, de quo lege Geneſ. 10. Joſephum lib. 1. cap. 14. Antiquit. Hieronymum in quæſtionibus Hebraïcis in Geneſ. Auguſtin. lib. 16. cap. 11. Quem verò Judam ducem poſt Moſis tempora Lactantius hîc ſomniet, non video: niſi is ſit, qui (ut eſt in capite primo Jud.) juſſu Domini à populo dux declaratus fuit adversùs Chananæum, quo cæſo, Hieruſalem incendio abſumpſit. Hic, inquam, Judas à quibuſdam veluti interrex inter duces & judices habitus fuit. Atqui communis non modò Bibliorum, ſed etiam Scriptorum Eccleſiaſticorum conſenſus habet, Judæam & tribum Juda, ex Judâ Iſraëlis filio, familiæque Judaïcæ Patriarchâ & progenitore dictas eſſe, qui patri ſuo Jacobo ex ancillâ Liâ in Meſopotamiâ natus, conſtantiorque Joſephi adversùs iniquitatem fratrum defenſor fuit: ex cujus lineâ & prolis ſerie regnum Iſraëlitarum diutiùs floruit, & verus Judæorum rex, Chriſtus ſcilicet, natus eſt. At *Judæorum* nomen non habuerunt Hebræi niſi poſt Salomonem, ante quem ii vocabantur *Iſraëlitæ*, vel *filii Iſraël.*

Lin. 11. *Hebræi.*] Quod nomen deducitur vel ab Heber pronepote Noæ, vel potius ab Abrahamo quem dixerunt Hebræum, id eſt transflumen habitantem, quia Abraham ex orientali Eufratis ripâ in occidentalem ſeſe contulerat juſſu ſupremi Numinis. Ex priori manſione ſuâ nomen Hebræi habuit Sanctus Patriarcha.

Lin. 12. *Judæi ſunt appellati.*] Joſephus à tempore reditûs è captivitate Babylonicâ il-

Digitized by Google

quidem non dominio regum ſubjecti fuerunt : ſed populo ac legi civiles Judices præſidebant ; non tamen in annum conſtituti ſunt, ſicut Romani Conſules, ſed perpetuâ juriſdictione ſubnixi. Tum ſublato Judicum nomine, poteſtas regalis inducta eſt. Verùm Judicibus regimen eorum tenentibus, pravas religiones ſæpè ſuſceperant ; atque offenſus ab his Deus, totiès eos alienigenis ſubjugabat, donec rursùs pœnitentiâ populi mitigatus liberaret eos ſervitute. Item ſub regibus finitimorum bellis ob delicta vexati, poſtremò capti, abductique Babylonem, pœnas impietatis ſuæ gravi ſervitio pependerunt ; donec Cyrus veniret in regnum, qui ſtatim Judæos reſtituit edicto. Exindè Tetrarchas habuerunt uſque ad Herodem, qui fuit ſub imperio Tiberii Cæſaris ; cujus anno quintodecimo, id eſt, duobus Geminis Conſulibus, ante diem decimam Calendarum Aprilium Judæi Chriſtum cruci affixerunt. Hic rerùm textus, hic

los Judæos vocatos fuiſſe teſtatur lib. XI. 5. *Betuleius.* Primis enim temporibus, vel Hebræi, vel Iſraëlitæ, vel populus Iſraël, ut jam diximus, cognominabantur.

Lin. 2. *In annum.*] Ità omnes MSS. & cuncti ferè impreſſi. Nonnullis editis eſt *in annum.*

Lin. 4. *Poteſtas regalis.*] Non continuò ; nam hierarchia interceſſit 80. annorum. Heli enim Sacerdos, & Samuel ejus ſucceſſor, uterque 40. annis Iſraëliticæ gentis imperium tenuit. Hiſtoriam Samuelis nos liber prior docet. Cæterùm de horum annis Scriptores inter ſe differunt.

Lin. 5. *Suſceperant.*] MS. 1. Bonon. antiquior *ſuſceperunt.*

Lin. 6. *Subjugabat.*] Per ſervitutes. Judic. 3. 4. 6. 10. 13.

Lin. 10. *Exindè Tetrarchas habuerunt, &c.*] Poſt reditum, imò in ipſo reditu, res Judæorum ad hierarchiam redacta fuit, Zorobabele autore, deindè aliis ſequentibus, de quibus vide Euſeb. & Bedam. Tetrarchiæ cœperunt, poſtquàm res Judaicæ in Romanorum poteſtatem venerunt : non quidem ſtatim ab initio ; nam Hircani hierarchia degeneravit in neſcio quod regnum Herodis. Cujus minuendi causâ quatuor Herodis filii Tetrarchæ conſtituti fuerunt : Herodes nimirùm, Antipater, Lyſias & Philippus. Et id beneficio Auguſti Cæſaris. *Betuleius.*

Lin. 11. *Cujus anno quintodecimo, &c.*] Naſcuntur hîc duæ novæ quæſtiones. Nempè quo anno Chriſtus ſit paſſus, & quo die. Utrinque allegatur Lactantii autoritas. Paulus de Middelburgo in alterâ ſuæ Paulinæ parte, quæ eſt de paſſione Dominicâ, cap. 10. ejus namque Paulina quæ prodiit anno 1513. fortè nixa erat quâdam minùs ſincerâ Lactantii editione ; ibi Paulus iſte docet, Lactantium in hoc Tertulliani ſequutum eſſe autoritatem, Juliique Africani, Eccleſiæ doctoris celeberrimi ; & cum his conſentire Oroſium hiſtoricum. Euſebius, Beda & quidam alii paſſionem Domini in decimum-octavum Tyberii annum rejiciunt : ſed illi autoritate Lucæ nixi, veriora tradere videntur. Nam cap. 3. apud Lucam legimus temporum rationem diligentiſſimè obſervatam. Anno (ſcribit) decimoquinto imperii Tyberii Cæſaris, Pontio Pilato præſide Judææ, Tetrarchâ verò Galilææ Herode, Philippo autem fratre ejus Tetrarchâ Itureæ & Trachonitidis regionis, & Lyſaniâ Abylenes Tetrarchâ, ſub Pontificibus Annâ & Caïphâ, factum eſt verbum Domini ſuper Joannem Zachariæ filium, &c. Conſtat autem, tribus annis & aliquot menſibus ampliùs Chriſtum poſt baptiſmum eſſe paſſum. In VIII. Calendarum Aprilium paſſionis diem retulerunt Tertullianus, Chryſoſtomus, Hieronymus, Cyrillus, Auguſtinus, & Beda.

Lin. 12. *Duobus Geminis Coſſ.*] Tertullianus lib. adverſ. Judæos cap. 8. *Paſſio hujus exterminii intra tempora ſeptuaginta hebdomadum perfecta, ſub Tiberio Cæſare, Coſſ. Rubellio Gemino, & Fuſio Gemino, menſe Martio, temporibus Paſcha, die* VIII. *Kal April.*

Ibidem. *Ante diem decimam Kalendarum Aprilium Judæi Chriſtum cruci affixerunt.*] Sic quidem habent MSS. optimi & vetuſtiores 9. Reg. 8. Vatic. Bonon. Gat. Marm. Tax. Pen. Cauc. Nav. Vict. Jun. Ultr. Torneſ. 2. Brun. Cantabrig. Em. à 2. & quidem eâdem manu, 6. Colbert. 1. Sorbon. 2. Clarom. edd. Rom. 1468. 1470. Crat. in marg. Be-

Digitized by Google

ordo in arcanis ſanctarum litterarum continetur. Sed priùs oſtendam; quâ de causâ in terram venerit Chriſtus, ut fundamentum divinæ Religionis & ratio clareſcat.

tul. Iſæi. Nonnulli MSS. & editi legunt *Ante diem ſeptimum Kal. April.* Hunc Lactantii locum longâ & pulcherrimâ diſputatione enarravit Marcellus Francolinus in Tractat. de Temp. Horar. Canonicar. cap. 73. & 74. quem compendio referemus. Per illa, *Ante diem decimam Kalendarum*, Lactantius intelligit non diem undecimum Kalendarum, ut Paul. Middelburg. quinto Paulin. pag. 2. cap. 4. & Thomaſius in Notis ad hunc auctorem putaverunt, ſed diem ipſam *decimam ante Kalendas Aprilis*, in quâ locutione computati intelliguntur utrique dies extremi, id eſt dies qui deſcribitur, & ipſe Kalendarum dies, ut rectè cum Alciato ipſe Marcell. notat d. cap. 73. num. 18. refutatâ objectione de §. *Ante diem* in leg. *Anniculus amittitur.* D. de verb. ſignif. & eodem §. egregiè explicato. His igitur verbis Lactantius putavit, Chriſtum Dominum paſſum fuiſſe die vigeſimâ tertiâ menſis Martii. Idem ſenſit Theophilus Cæſarienſis vicinus Apoſtolorum temporibus in Epiſt. Synodic. de Paſchate, quæ impreſſa legitur inter Opera Bedæ tom. 2. in fine. Idem quoque ſenſit Euſebius Cæſarienſis in omnimod. Hiſtoriâ Canon. Chronicorum, cujus extat fragmentum apud Anaſtaſium Antioch. lib. variar. quæſt. Idem & S. Auguſtinus Serm. 22. de Temp. qui eſt de Nativit. Domini 18. Beda de ratione temp. cap. 65. in Chronico; Ado Vienn. in Breviar. Chronicor. ætate primâ in principio; Anſelmus 2. de Imag. mundi cap. 17. Nicetas ac Græci ferè omnes, & alii. *Ex Francolino & Iſæo.* Vide infrà noſtram Diſſert. ad lib. de Mortibus Perſecutorum, atque Epiſtolam eruditiſſimi & clariſſimi viri Stephani Baluzii ad Henricum de Noris ad lib. de Mortibus Perſecutorum editam infrà tomo 2. hujuſce Lactantianæ editionis.

CAPUT XI.

De causâ Incarnationis Chriſti.

Cum ſæpè Judæi præceptis ſalutaribus repugnarent, atque à divinâ lege deſciſcerent, aberrantes ad impios cultus deorum, tum Deus juſtos & electos viros Spiritu ſancto implebat, prophetas in mediâ plebe conſtituens, per quos peccata ingrati populi verbis minacibus increparet, & nihilominùs hortaretur ad pœnitentiam ſceleris agendam: quam niſi egiſſent, atque abjectis vanitatibus ad Deum ſuum rediſſent, fore, ut teſtamentum ſuum mutaret, id eſt, hæreditatem vitæ immortalis ad exteras converteret nationes, aliumque ſibi populum fideliorem ex alienigenis congregaret. Illi autem à Prophetis increpati, non modò verba eorum reſpuerunt, ſed quòd ſibi peccata exprobrarentur offenſi, eos ipſos exquiſitis cruciatibus necaverunt: quæ omnia divinæ litteræ ſignata conſervant. Dicit enim propheta Jeremias: Miſi ad vos ſervos meos prophetas: ante lucem mittebam, & non audiebatis me; neque intendebatis auribus veſtris, cùm dicerem vobis: Convertatur unuſquiſque à viâ ſuâ malâ,

Lin. 10. *Eos ipſos.*] Addidi *ipſos* ex MSS. & cunctis penè editis.

Lin. 12. *Propheta Jeremias.*] Hoc teſtimonium maximâ ex parte eſt Hierem. 44. Addita ſunt quædam ex cap. 7. 13. 16. & fortaſsè aliis, non obſervatâ perſonarum mutatione, quæ apud Græcos vel Hæbreos eſt creberrima. *Betuleius.*

malâ; & à nequiſſimis affectionibus veſtris, & habitabitis in terrâ iſtâ, quam dedi vobis & patribus veſtris à ſeculo uſque in ſeculum. Nolite ambulare poſt deos alienos, ut ſerviatis eis; & ne incitetis me in operibus manuum veſtrarum, ad diſperdendos vos. Eſdras etiam propheta, qui fuit ejuſdem Cyri temporibus, à quo Judæi ſunt reſtituti, ſic loquitur: » Deſciverunt à te, & abjecerunt legem tuam poſt corpus ſuum, & » prophetas tuos interfecerunt, qui obteſtabantur eos ut reverterentur » ad te. «

Item Helias in libro βασιλειῶν tertio: » Æmulando æmulatus ſum Domi- » no Deo omnipotenti; quia dereliquerunt te filii Iſraël, & altaria tua de- » molierunt, & prophetas tuos interfecerunt gladio, & remanſi ego ſoli- » tarius, & quærunt animam meam auferre à me. « Propter has illorum impietates abdicavit eos in perpetuum: itaque deſiit prophetas mittere ad eos. Sed illum filium ſuum primogenitum, illum opificem rerum, & conſiliatorem ſuum delabi juſſit è cœlo, ut Religionem ſanctam Dei transferret ad gentes, id eſt, ad eos, qui Deum ignorabant; doceretque juſtitiam, quam perfidus populus abjecerat: quod jampridem denuntiaverat ſe eſſe facturum, ſicut Malachias propheta indicat, dicens: » Non eſt » mihi voluntas circa vos, dicit Dominus, & ſacrificium acceptum non » habebo ex manibus veſtris; quoniam à ſolis ortu uſque ad occaſum » clarificabitur nomen meum apud gentes. « Item David in Pſalmo XVII.

Lin. 1. *A nequiſſimis affectionibus veſtris.*] Ità repoſui ex omnibus penè MSS. & pleriſque editis. In 4. Reg. rec. 1. Colb. 1. Sorb. & 13. excuſis; etiam in Gallæanâ & Cellarianâ legitur *affectationibus*.

Lin. 4. *Eſdras etiam propheta.*] Neemiæ cap. 9. hic locus invenitur, qui quidem liber apud Græcos eſt ſecundo Eſdræ libro inſertus; & hic ſermo Eſdræ, non Neemiæ attribuitur. Eſt autem locus, ut dixi, Neemiæ c. 9. Utrùm autem Eſdras propheta ſit, diſputat Auguſtinus lib. 18. de Civit. Dei c. 36.

Lin. 6. *Poſt corpus ſuum.*] Sic reſtitui ex editis Iſ. Cellar. Walch. & omnibus MSS. præter 2. Reg. rec. quibus, ſicut & 12. impreſſis, eſt *poſt cor ſuum;* in Bonon. antiq. *poſt dorſum.* At cum noſtrâ textûs lectione conſentit Græcus Nehemiæ liber, quem Lactantius expreſſit, aut ejus verſionem ὀπίσω σώματος αὐτῶν. *Ex Cellario.*

Lin. 9. *Tertio.*] Lib. Reg. 3. cap. 19.

Ibidem. *Æmulando æmulatus ſum.*] Ità vet. edit. Rom. cum omnibus MSS. præter 1. Reg. recentiſſimum & omnes ferè edit. in quibus legitur, *Æmulans æmulatus ſum.*

Lin. 13. *Abdicavit.*] Abdicant patres liberos degeneres, id eſt, excludunt, alienantque, ἀποκηρύττουσι. Nam ἀποκήρυξις abdicatio eſt, apud Juſtin. C. de patr. pot. Alciat. lib. 2. cap. 28. *Betuleius.*

Lin. 15. *Delabi juſſit è cœlo.*] Ità meliores & antiquiores MSS. & quamplurimi editi. In ſcriptis rec. & nonnullis editis eſt *labi.*

Lin. 17. *Denuntiaverat ſe eſſe facturum.*] Sic lego cum antiquioribus & potioribus MSS. & 6. editis. In 1. Bonon. antiq. & Lipſ. eſt, *denuntiaverat ſeſe facturum;* in 6. MSS. & 4. excuſis, *annuntiaverat;* in Pen. *annuntiaverunt.*

Lin. 18. *Malachias Propheta indicat, dicens.*] In 2. antiquiſſimis MSS. Reg. aliiſque 2. item Regiis legitur *Malachiel* [illegible] *propheta* à 7. veteribus excuſis. Pr[illegible] *indicat*, ſcriptum eſt *adnuntiat* in 1. Regio; in Lipſ. *adnuntiavit.* In Gothano eſt ſimpliciter, *Malachias propheta dicit*, ſcilicet cap. 1.

Lin. 19. *Sacrificium acceptum non habebo.*] Sic reſtitui ex MSS. 2. veterrimis Reg. 4. Colbert. & rectè. Nec aliter legitur apud Cyprianum lib. 1. Teſtimonior. adverſùs Judæos cap. 16. Apud Septuaginta, & in Vulgatâ, *non ſuſcipiam;* in 2. al. Colbert. & 2. Clarom. *Sacrificia non accipiam;* quod in idem recidit. In recentioribus 2. Reg. & Brun. ac in excuſis eſt, *acceptum non habeo.*

Lin. 21. *Clarificabitur.*] Græcè *clarificatum eſt;* & ita legitur apud Tertullianum, & apud Cyprianum adverſùs Judæos.

Digitized by Google

„ Conſtitues me in caput gentium: populus, quem non cognovi, ſerviet „ mihi. “ Eſaias quoque ſic loquitur: „ Venio colligere omnes gentes, & linguas, & venient, & videbunt claritatem meam; & dimittam ſuper eos „ ſignum, & mittam ex his conſervatos in gentes quæ longè ſunt, quæ „ non audierunt gloriam meam, & nuntiabunt claritatem meam in gentes. “ Volens igitur Deus metatorem templi ſui mittere in terram, noluit eum in poteſtate & claritate cœleſti mittere, ut ingratus in Deum populus in errorem maximum induceretur, ac pœnas pro facinoribus ſuis lueret, qui dominum ac Deum ſuum non recepiſſet: quod olim Prophetæ cecinerant, ſic eſſe facturum. Eſaias enim, quem ipſi Judæi ſerrâ conſectum crudeliſſimè necaverunt, ita dicit: „ Audi cœlum, & percipe auribus terra, quoniam dominus locutus eſt: Filios genui, & exaltavi; ipſi autem „ ſpreverunt me. Agnovit bos poſſeſſorem ſuum, & aſinus præſepium domini ſui; Iſraël autem me non cognovit, & populus meus me non intellexit “.

Hieremias quoque ſimiliter ait: „ Cognovit tempus ſuum turtur & hirundo, & ruris paſſeres cuſtodierunt tempora introitus ſui: populus autem meus non cognovit judicium Domini. Quomodò dicitis, Sapientes „ ſumus, & lex Domini nobiſcum eſt? Incaſſum facta eſt metatura: falſi „ ſcribæ, & confuſi ſunt; ſapientes trepidaverunt, & capti ſunt, quoniam „ verbum Domini reprobaverunt. “ Ergò (ut cœperam dicere) cùm ſtatuiſ-

Lin. 2. *Eſaias.*] Ultimo capite.

Lin. 6. *Metatorem.*] Ezech. 41. Apoc. 11.

Lin. 10. *Sic eſſe facturum.*] MSS. 9. rec. *ſic eſſe futurum.*

Ibidem. *Serrâ conſectum, &c.*] Atque hoc eſt unum de exquiſitis ſuppliciis, quæ ſuprà Lactant. dixit, quibus Prophetæ ſunt excarnificati. Sic Jehu ab Elâ occiditur 3. Reg. 16. Eſaias ſerrâ ligneâ in duas partes ſcinditur ſub Manaſſe, qui plurimos interfecit prophetas. Hieremias in Ægypto à plebe lapidibus adobrutus interiit, vel (ut plurimi volunt) in lacum merſus. Ezechiel à duce populi in Babylone fuit interfectus. Naboth lapidibus obrutus interiit 3. Reg. 21. Amos ab Amaſiæ ſacerdotis filio clavo occiſus. Michæas à Joram filio regis Achab præcipitatus. Zacharias inter aram & templum occiſus à rege Joâ Luc. 11. 2. Par. 24. De Eſaiæ ſupplicio neque in ſacris Bibliorum monumentis quidquam eſt, neque apud Joſephum, qui lib. 4. cap. 10. de Manaſſis tyrannide ſcripſit: in Bibliis verò de hoc legimus 4. Reg. 21. 2. Paral. 33. Et licèt hæc inter apocrypha Eſaiæ ſint, Origenes tamen fidem cenſet eſſe habendam Paulo, qui Heb. 11. ait: Lapidati ſunt, diſſecti ſunt; hoc poſterius de Eſaiâ intelligendum eſſe. Meminit hujus ſectionis uterque Talmud, & inter ſcriptores Eccleſiaſticos Juſtinus Martyr Dial. cum Tryphone, Origen. Homil. 1. de Pſal. 37. Item Hom. 1. in Eſaiam, Tertul. in lib. de Patientiâ. Chryſoſt. in cap. Matth. 19. Homil. 33. Meminit item Hieronym. in c. 57. Eſaiæ, Ambroſ. de Jacob & vitâ beatâ lib. 2. In Pſal. 118. Serm. 3. Item in cap. 20. Lucæ. Hilarius item contra Conſtantium Auguſt. Nec obticet Epiphan. in ejus vitâ. Interfectus autem eſt, ſi Euſebio credimus, Olymp. XVII. regnante apud Rom. Numâ Pompilio. *Betul.*

Lin. 11. *Audi cœlum.*] Iſai. cap. 1.

Lin. 16. *Hieremias.*] Vide cap. 8.

Lin. 19. *Incaſſùm facta eſt metatura, falſi ſcribæ, & confuſi ſunt.*] Sic habent antiquiſſimi & optimi quique MSS. 6. Reg. 2. Bonon. 2. Clarom. aliique, cum omnibus impreſſis, præter edit. Rom. 1470. & 12. MSS. rec. quibus eſt, *metatura falſa: ſcribæ confuſi ſunt.* In 1. Colbert. *metatura falſa ſcribæ & confuſi ſunt;* item in edit. Cellar. deleto &. In Regio-Put. eſt ut in textu, expunctâ copulâ &. Apud LXX. & apud Cyprianum, *metatura falſa ſcribis, & confuſi ſunt.* Apud Hieronymum, *Mendacium operatus eſt ſtylus mendax ſcribarum. Confuſi ſunt ſapientes, perterriti & capti ſunt.*

Digitized by Google

ſet Deus doctorem virtutis mittere ad homines, renaſci eum denuò in carne præcepit, & ipſi homini ſimilem fieri, cui dux, & comes, & magiſter eſſet futurus. Sed tamen quoniam clemens eſt & pius erga ſuos Deus, ad eos ipſos eum miſit, quos oderat, ne illis in perpetuum ſalutis viam clauderet; ſed daret his liberam facultatem ſequendi Deum, ut & præmium vitæ adipiſcerentur, ſi ſecuti fuiſſent, quod plurimi eorum faciunt, atque fecerunt, & culpâ ſuâ in pœnam mortis incurrerent, ſi regem ſuum repudiaſſent. Apud illos igitur, & ex eorum ſemine regenerari eum juſſit, ne, ſi fuiſſet alienigena, juſtam poſſent excuſationem de lege prætendere, quòd eum non ſuſcepiſſent; ſimul, ut nulla omnino gens eſſet in terrâ, cui ſpes immortalitatis negaretur.

Lin. 3. *Clemens eſt & pius erga ſuos Deus.*] Pietas hîc loci ſignificat Dei miſericordiam. Antoninus vocatus fuit *pius*, quòd eſſet clementiſſimus. Auguſt. de Civit. Dei lib. 10. cap. 1. *More autem vulgi hoc nomen* (pietas) *etiam in operibus miſericordiæ frequentatur: ex quâ loquendi conſuetudine factum eſt, ut & Deus ipſe dicatur pius, &c.* Heraldus.

Lin. 4. *Quos oderat.*] Vide Epiſtol. Pauli ad Rom. cap. 5.

Lin. 8. *Repudiaſſent.*] MSS. 1. Bonon. antiq. & edd. quatuor rec. ac etiam Thomaſiana addunt, *quod ſciebat eſſe facturos.* Hæc ut gloſſema à cæteris abſunt.

CAPUT XII.

De Jeſu ortu ex Virgine, de ejus Vitâ, Morte, & Reſurrectione; atque de iis rebus teſtimonia Prophetarum.

DESCENDENS itaque de cœlo ſanctus ille Spiritus Dei ſanctam Virginem, cujus utero ſe inſinuaret, elegit. At illa divino Spiritu hauſto repleta concepit, & ſine ullo attactu viri repentè virginalis uterus intumuit. Quòd ſi animalia quædam vento & aurâ concipere ſolere omnibus notum eſt, cur quiſquam mirum putet, cùm ſpiritu Dei, cui facile eſt quidquid velit, gravatam eſſe Virginem dicimus? Quod ſanè incredibile poſſet videri, niſi hoc futurum ante multa ſecula Prophetæ ceciniſſent. Salomon ita dicit: „ Infirmatus eſt uterus Virginis, & accepit fœ-

Lin. 1. *Deſcendens.*] Scilicet ubi venit plenitudo temporis. Ad Galat. cap. 4.

Lin. 4. *Quòd ſi animalia quædam vento & aurâ concipere ſolere &c.*] MSS. 2. Reg. & 6. editi rec. legunt *aurâ*; cæteri, *& aurâ.* Eſt quoque conjunctio & apud Virgilium. Equas vento Favonio concipere ſcribit Virgilius lib. 3. Georgic. v. 272.

— Et ſæpè ſine ullis
Conjugiis vento gravidæ, mirabile dictu.

Varro lib. de Re ruſticâ 2. cap. 1. *In fœturâ*, inquit, *res incredibilis eſt in Hiſpaniâ, ſed eſt vera: quòd in Luſitaniâ ad Oceanum, in eâ regione ubi eſt oppidum Olyſippo, monte Tagro, quædam è vento certo tempore concipiunt equæ; ut hîc gallinæ quoque ſolent, quarum ova hippenemia appellant, &c.* Meminit Plin. lib. 4. cap. 22. lib. 8. cap. 42. lib. 16. cap. 24. Hæc comparatio eſt à minori ad majus: ſed vereor ne tunc temporis autoritatem magnam non habuerit.

Lin. 6. *Gravatam eſſe Virginem.*] Ità omnes editi & MSS. præter 4. rec. in quibus eſt *gravidatam.* 1. Colbert. à ſecundâ manu *gravidam.* Et infrà *gravata eſt* etiam in MSS. codicibus.

Lin. 8. *Salomon ita dicit.*] Sic ferunt multi MSS. Inter cæteros alii addunt *in Ode un-*

Digitized by Google

„ tum, & gravata eſt, & facta eſt in multâ miſeratione mater Virgo. “ Item propheta Eſaias, cujus verba ſunt hæc: „ Propter hoc dabit Deus ipſe vo- „ bis ſignum; Ecce Virgo accipiet in utero, & pariet filium, & vocabitis „ nomen ejus Hemanuel “. Quid hoc manifeſtius dici poteſt? Legebant iſta Judæi, qui eum negaverunt. Si quis nos hæc fingere arbitratur, ab his requirat, ab his potiſſimùm ſumat. Satis firmum teſtimonium eſt ad probandam veritatem, quod ab ipſis perhibetur inimicis. Hemanuel autem nunquàm vocitatus eſt: ſed Jeſus, qui latinè dicitur ſalutaris, ſive ſalvator; quia cunctis gentibus ſalutifer venit. Sed Propheta declaravit hoc nomine, quòd Deus ad homines in carne venturus eſſet. Hemanuel enim ſignificat, nobiſcum Deus; ſcilicet quia illo per virginem nato, confiteri homines oportebat Deum ſecum eſſe, id eſt, in terrâ, & in carne mortali. Unde David in pſalmo 84. Veritas, inquit, de terrâ orta eſt; quia Deus, in quo veritas eſt, terrenum corpus accepit, ut terrenis viam ſalutis aperiret. Item Eſaias ipſe: „ Ipſi autem non crediderunt, & „ exacerbaverunt ſpiritum ſanctum, & converſus eſt eis ad inimicitiam. Et „ ipſe expugnavit, & recordatus eſt dierum ſeculi, qui ſuſcitavit de terrâ „ paſtorem ovium “.

Quis autem futurus eſſet ille paſtor, declaravit alio loco, dicens: „ Exultent cœli deſuper, & nubes induant juſtitiam: aperiatur terra, & pullu- „ let Salvatorem. Ego enim Dominus Deus creavi eum. “ Salvator verò eſt (ut ſuprà diximus) Jeſus. Sed & alio loco idem Propheta ſic prædica-

devigeſimâ; alii *in Pſalmo undevigeſimo*; 2. *in Pſalmo vigeſimo*: quæ omnia mihi videntur eſſe gloſſemata. Alteri 2. Reg. rec. & editi octo, *Salomon ſic ait*. Hæc Salomonis verba in ejus libris non leguntur.

Lin. 3. *Ecce Virgo accipiet in utero.*] Ità MS. antiquiſſimus Regio-Puteanus, 1. Colb. Em. & 1. Clarom. nec aliter legit S. Cyprianus lib. 2. Teſtimonior. adverſus Judæos cap. 8. In 2. Reg. & 12. editis eſt *in uterum*; in 19. ſcriptis recentiſſimis & 8. excuſis eſt, *concipiet in utero.*

Ibidem. *Vocabitis.*] Ità MSS. 9. Regii, inter quos ſunt duo antiquiſſimi, aliique cum 9. editis. Scripti 6. rec. cum totidem excuſis habent *vocabitur*; alteri rec. *vocabis*. Hæc apud Iſaiam cap. 7. Vide Irenæum lib. 3. cap. 24. 16.

Lin. 5. *Qui eum negaverunt.*] Ità omnes editi cum MSS. præter 2. Reg. Torneſ. 2. Colbert. 1. Clarom. in quibus eſt, *necaverunt*. Vide eamdem locutionem infrà cap. 18.

Lin. 7. *Hemánuel autem nunquàm vocitatatus eſt, &c.* Verum eſt nunquàm fuiſſe ita vocitatum nomine proprio: ſed certum tamen eſt, illum fuiſſe verum Emmanuelem noſtrum, non quoad appellationem nominis externam, ſed vel ad efficientiam, vel ad applicationem rei, quæ per nomen illud deſignatur.

Lin. 17. *Qui ſuſcitavit.*] MS. 1. Bonon. antiq. *quia.*

Ibidem. *Suſcitavit de terrâ paſtorem ovium.*] Pro *de terrâ*, legitur apud LXX. *eduxit de mari*, ἐκ τῆς θαλάσσης *paſtorem ovium*, Ità etiam Hebræus & S. Hieronymus in ſuâ verſ. In cæteris, ἐκ τῆς γῆς, & apud Hieronymum *de terrâ*. Hunc locum, quem ad calcem Epiſtolæ ad Hebræos Paulus reſpexiſſe videtur paulò aliter protulit: *Deus ... qui eduxit de mortuis paſtorem magnum ovium*, ὁ ἀναγαγὼν ἐκ νεκρῶν. Vide Iſaiam capite 63. atq. 45.

Lin. 21. *Ego enim dominus Deus creavi, &c.*] Non eſt quòd ſomnies tibi creatum quemdam Dei filium: cujus erroris arcendi causâ Nicæna ſynodus curavit, ut deinceps in ſymbolo diceretur, γεννηθέντα, οὐ ποιηθέντα. De quo lege Baſilii epiſtolam ad Antiochenſes ſcriptam, & aliam Euſebii, quam Theodoretus Eccleſiaſticæ hiſtoriæ inſeruit lib. 1. cap. 12. Vide apud Epiphanium, hæreticæ pravitatis inquiſitorem acerrimum, propheticarum vocum conciliatorem diligentiſſimum; libro 3. quæ ſit inter creari & gigni differentia. *Betuleius.*

Digitized by Google

vit: „ Ecce natus eſt nobis puer, & datus eſt nobis filius: cujus imperium „ ſuper humeros ejus; & vocatum eſt nomen ejus, magni conſilii nuntius. “ Idcircò enim miſſus eſt à Deo patre, ut univerſis gentibus, quæ ſub cœlo ſunt, ſingularis & veri Dei ſanctum myſterium revelaret, ablatum perfido populo, qui adversùs Deum ſæpè deliquit. Daniel quoque ſimilia prælocutus eſt. „ Videbam (inquit) in viſu noctis; & ecce in nubibus cœli ut „ filius hominis veniens, & uſque ad vetuſtum dierum pervenit. Et qui aſſi„ ſtebant, obtulerunt eum, & datum eſt ei regnum, & honor, & imperium, „ & omnes populi, tribus, linguæ ſervient ei; & poteſtas ejus æterna, „ quæ nunquàm tranſibit, & regnum ejus, quod non corrumpetur. “ Quomodò igitur Judæi & confitentur, & ſperant Chriſtum Dei? qui hunc idcircò reprobaverunt, quia ex homine natus eſt. Nam cùm ita ſit à Deo conſtitutum, ut idem Chriſtus bis adveniat in terram, ſemel, ut unum Deum gentibus nuntiet, deinde rursùs, ut regnet: quomodò in ſecundùm ejus adventum credunt, qui in primum non crediderunt?

Atqui Propheta utroſque adventus ejus paucis verbis comprehendit. Ecce, inquit, in nubibus cœli ut filius hominis veniens. Non dixit, ut filius Dei, ſed filius hominis, ut oſtenderet, quòd carne indui haberet in terrâ, ut ſuſceptâ hominis figurâ, & conditione mortali, doceret homines juſtitiam; & cùm mandatis Dei functus, veritatem gentibus revelaſſet, multaretur etiam morte, ut inferos quoque vinceret ac reſignaret, atque ita demùm reſurgens, ad patrem proficiſceretur in nube ſublatus. Adjecit enim Propheta, & ait: Et uſque ad antiquum dierum pervenit, & oblatus eſt ei. Antiquum dierum appellavit Deum ſummum, cujus ætas, & origo non poteſt comprehendi; quia ſolus à ſeculis fuit, & erit ſemper in ſecula. Chriſtum autem poſt paſſionem ac reſurrectionem aſcenſurum eſſe ad Deum patrem, David in pſalmo centeſimo nono conteſtatus eſt his verbis: „ Dixit Dominus Domino meo, ſede à dex„ tris meis; quoadusque ponam inimicos tuos ſuppedaneum pedum tuorum “. Qui propheta, cùm rex eſſet, quem appellare dominum ſuum poſſet, qui ſederet ad dexteram Dei, niſi Chriſtum filium Dei, qui eſt rex regum, & dominus dominorum? Quod Eſaias apertiùs oſtendit di-

Lin. 1. *Ecce, &c.*] Iſai. 9. Sed hæc non ſunt totidem verbis in Scripturâ: undè conjicere licet, Lactantium memoriter allegaſſe ſcripturas ſacras.

Lin. 5. *Daniel quoque ſimilia prælocutus eſt.*] Cap. 7. Hebræi eum prophetis non accenſent; cauſa eſt, quòd vitam egerit non propheticam, ſed Satrapicam, ut David Regalem. Quare eos aiunt ſcripſiſſe quidem per Spiritum Sanctum, ſed Prophetas non fuiſſe: attamen & Chriſtus, & Joſephus, & Catholica Eccleſia Danielem vocant prophetam. *Ex Pererio.*

Lin. 13. *Ut Chriſtus bis adveniat in terram, &c.*] Falſum hoc eſt. Ita ſenſere illi quos Millenarios vocant, quorum errorem poſteà refutabimus ubi quæſtionem illam ex profeſſo tractabit Lactantius. *Gallæus.*

Lin. 16. *Atqui.*] MS. Pen. *Atquin.*

Lin. 18. *Carne indui haberet in terrâ.*] MSS. Jun. 1. Colb. 1. Clarom. & edit. Ald. Graph. Crat. *carne indui deberet in terrâ.* Sed *haberet* vera lectio, quæ omnium aliorum codicum confirmatur autoritate, & Lactantii infrà cap. 30. paulò pòſt initium, & lib. 7. cap. 6. ante finem.

Lin. 32. *Eſaias.*] Capite ſcilicet 45. At quamvis hæc prophetia Cyro nominatim conveniat, attamen aliquatenùs eam Chriſto theologi adjudicant.

Digitized by Google

cens : „ Sic dicit Dominus Deus Chriſto domino meo , cujus tenui dexte„ram ; Obaudire ante eum gentes faciam , & fortitudinem regum diſrum„pam. Aperiam ante illum portas , & civitates non claudentur. Ego ante „te ibo , & montes deplanabo , & fores æreas conteram , & ſeras ferreas „confringam ; & dabo tibi theſauros abſconditos & inviſibiles , ut ſcias , „quia ego ſum Dominus Deus , qui voco nomen tuum , Deus Iſraël “. Denique ob virtutem ac fidem , quam Deo exhibuit in terrâ , datum eſt ei regnum , & honor , & imperium ; & omnes populi , tribus , linguæ , ſervient ei ; & poteſtas ejus æterna , quæ nunquàm tranſibit , & regnum ejus non corrumpetur. Quod quidem duobus modis intelligitur : quia & nunc habet perpetuam poteſtatem , cùm omnes gentes , & omnes linguæ nomen ejus venerantur , majeſtatem confitentur , doctrinam ſequuntur , virtutem imitantur ; habet imperium atque honorem , cùm omnes tribus terræ præceptis ejus obtemperant : & idem poſteà cùm rursùs advenerit in poteſtate ac claritate , ut omnem animam judicet , & juſtos reſtituat ad vitam , tunc verè totius terræ regimen obtinebit ; tunc ſublato de rebus humanis omni malo , aureum ſeculum (ut poëtæ vocant) id eſt juſtum ac pacificum tempus orietur. Sed hæc uberiùs in ultimo libro diſſeremus , cùm de ſecundo adventu loquemur : nunc de primo , ut cœpimus , explicemus.

Lin. 3. *Ego ante te ibo.*] Sic repoſui ex omnibus ferè MSS. ac vet. edit. Rom. Cellar. Walch. Deeſt *te* in 3. Reg. 2. Colbert. rec. & 12. vulgatis. Eſt in textu Hebr. & apud Septuaginta ; & MSS. Lipſienſibus , *Ego antè eum ibo*. Et mox poſt *inviſibiles* , LXX. addunt , *aperiam tibi.*

Lin. 13. *Habet imperium atque honorem.*] Ità MSS. antiquiſſimi & 7. typis excuſi. At ſcripti 17. rec. & vulgati 7. *habet imperium* , *habet honorem*. Hæc ultima lectio non caret elegantiâ , eâque Lactantianâ.

Lin. 14. *Rursùs advenerit.*] Rursùs ad ingenium redit Lactantius ; atque iterùm ſomniat de regno mille annorum , quod in mente habebat.

CAPUT XIII.

De Jeſu Deo & homine ; atque de eo Prophetarum teſtimonia.

SUMMUS igitur Deus ac parens omnium , cùm religionem ſuam transferre voluiſſet , doctorem juſtitiæ miſit è cœlo , ut novis cultoribus novam legem in eo vel per eum daret : non ſicut antè fecerat per hominem ; ſed tamen naſci eum voluit tanquàm hominem , ut per omnia ſummo patri ſimilis exiſteret. Ipſe enim pater Deus , & origo , & princi-

Lin. 5. *Summo Patri ſimilis.*] MSS. Lipſienſes , 1. Colb. Em. Brun. *ſummo Deo Patri.*

Ibidem. *Patri ſimilis.*] Non accidentibus , quæ nulla in Deum cadunt , ſed eſſentiâ. Videtur enim omninò τὸ ὁμούσιον velle conſtituere , quod poſteà in Nicænâ ſynodo fuit conſtitutum : nempè ut contra Arianos & alias hæreſes confiterentur , Ἰησοῦν Χριστὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ , γεννηθέντα ἐκ τοῦ πατρὸς μονογενῆ , τουτέστιν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς , θεὸν ἐκ θεοῦ , καὶ φῶς ἐκ φωτὸς , θεὸν ἀληθινὸν ἐκ θεοῦ ἀληθινοῦ , &c. Fuit autem Chriſtus homini etiam ita ſimilis , ut peccator videretur. Rom. 8. Deus filium miſit in ſimilitudinem carnis peccati. Hinc etiam capite ſequenti ex Zachariæ viſione ſordidis veſtimentis amictus apparet. *Betuleius.*

Digitized by Google

pium rerum, quoniam parentibus caret, ἀπάτωρ, atque ἀμήτωρ à Triſmegiſto veriſſimè nominatur, quòd ex nullo ſit procreatus. Idcircò etiam filium bis naſci oportuit, ut & ipſe fieret ἀπάτωρ atque ἀμήτωρ. In primâ enim nativitate ſpiritali ἀμήτωρ fuit, quia ſine officio matris à ſolo Deo patre generatus eſt. In ſecundâ verò carnali ἀπάτωρ fuit, quoniam ſine patris officio virginali utero procreatus eſt, ut mediam inter Deum & hominem ſubſtantiam gerens, noſtram hanc fragilem imbecillemque naturam quaſi manu ad immortalitatem poſſet educere. Factus eſt & Dei filius per ſpiritum, & hominis per carnem; id eſt, & Deus & homo. Dei virtus in eo ex operibus, quæ fecit, apparuit; fragilitas hominis, ex paſſione quam pertulit: quam cur ſuſceperit, paulò poſt docebo. Interim & Deum fuiſſe, & hominem ex utroque genere permiſtum, prophetis vaticinantibus diſcimus. Eſaias Deum fuiſſe teſtatur his verbis: „ Fatigata „ eſt Ægyptus, & negotiatio Æthiopum, & Sabaïm: viri alti ad te tranſ- „ gredientur, & tui erunt ſervi; & poſt te ambulabunt vincti compedibus, „ & adorabunt te, & in te precabuntur, quoniam in te Deus eſt, & non „ alius Deus præter te. Tu enim Deus es, & neſciebamus, Deus Iſraël „ ſalvator. Confundentur, & reverebuntur omnes, qui adverſantur tibi, & „ cadent in confuſionem. “ Item propheta Hieremias ſic ait: „ Hic Deus no- „ ſter eſt, & non deputabitur alius abſque illo, qui invenit omnem viam „ prudentiæ, & dedit eam Jacob puero ſuo, & Iſraël dilecto ſibi. “ Poſt hæc in terris viſus eſt, & cum hominibus converſatus eſt.

Item David in pſalmo XLIV: „ Thronus tuus Deus in ſecula ſeculorum: „ virga æquitatis, virga regni tui. Dilexiſti juſtitiam, & odio habuiſti inju-

Lin. 2. *Α᾽πάτωρ atque ἀμήτωρ.*] Hoc idem Cyrillus contra Julianum monet. Pauli epiſtola, quæ ad Hebræos ſcripta eſt, cap. 7. multum lucis hinc acquirit; neque hic locus ſine illo rectè intelligetur. Docet enim ibi Apoſtolus, regem Salem Melchiſedec, qui idem altiſſimi Dei Pontifex fuit, in eo Chriſti typum geſſiſſe, quòd Gen. 14. legitur ignoti patris & ignotæ matris fuiſſe. *Betuleius.* Vide etiam Cunæum de Republicâ Hebræorum libro 3. cap. 4.

Lin. 3. *Ut & ipſe.*] Addidi *&* ex omnibus propè MSS.

Lin. 5. *Generatus eſt.*] MSS. Cauc. Jun. 2. Reg. & 11. vulgati, *progeneratus eſt.*

Lin. 6. *Virginali.*] Heum. legit è *Virginali.*

Lin. 12. *Ex utroque genere permiſtum.*] Non confuſione naturarum, ſed ità ut conſtitueretur unicum ὑφιστάμενον, ſeu una perſona, ſervatis proprietatibus cujuſque naturæ. *Rivet* in Notis ſuis MSS. Id eſt ut eſſet unum ſuppoſitum. Alioqui notum eſt Arrii, Apollinaris, Neſtorii & Eutychetis hæreſes fuiſſe, quæ Chriſti perſonam & naturam impugnarunt, à quatuor prioribus Conciliis Œcumenicis damnatas.

Lin. 13. *Eſaias.*] Cap. 45. quod etiam & de Cyro priùs ac de Chriſto poſteà intelligitur.

Lin. 14. *Et negotiatio Æthiopum.*] Sic reſtitui ex omnibus MSS. ac vet. edit. Romanis, Egnat. Pariſ. 1525. Crat. Graph. Iſ. Cellar. Vera lectio juxta Hebr. LXX. & Vulgatam ipſam, eſtque apud Hieronymum. In 8. excuſis perperàm eſt *natio.*

Ibidem. *Et Sabaïm.*] Repoſui *Sabaïm* ex omnibus MSS. præter 2. rec. & edit. quibus eſt, *& Saba.*

Lin. 16. *Et in te precabuntur.*] Ità reſtitui ex antiquiſſimo Regio-Puteano, 2. aliis Reg. optimæ notæ, & Lipſ. ut eſt & Græcis.

Lin. 19. *Hieremias ſic ait.*] Hic locus in Hieremiâ non legitur hodie, ſed in Baruch cap. 3. qui tamen & ipſe in Græcis Bibliis inſcribitur Ἱερεμίας Βαρούχ, & ante Threnos inter Hieremiæ ſcripta refertur. Lege Auguſtinum lib. 18. de Civit. Dei cap. 33. *Betuleius.*

Lin. 22. *Et cum hominibus converſatus eſt.*] Hæc lectio eſt MSS. codicum, præter tres recentiores quibus, ut editis, eſt, *& cum hominibus verſatus eſt.*

Digitized by Google

cens : „ Sic dicit Dominus Deus Chriſto domino meo, cujus tenui dexte„ram ; Obaudire ante eum gentes faciam, & fortitudinem regum diſrum„pam. Aperiam ante illum portas, & civitates non claudentur. Ego ante „te ibo, & montes deplanabo, & fores æreas conteram, & feras ferreas „confringam ; & dabo tibi theſauros abſconditos & inviſibiles, ut ſcias, „quia ego ſum Dominus Deus, qui voco nomen tuum, Deus Iſraël “. Denique ob virtutem ac fidem, quam Deo exhibuit in terrâ, datum eſt ei regnum, & honor, & imperium ; & omnes populi, tribus, linguæ, ſervient ei ; & poteſtas ejus æterna, quæ nunquàm tranſibit, & regnum ejus non corrumpetur. Quod quidem duobus modis intelligitur : quia & nunc habet perpetuam poteſtatem, cùm omnes gentes, & omnes linguæ nomen ejus venerantur, majeſtatem confitentur, doctrinam ſequuntur, virtutem imitantur ; habet imperium atque honorem, cùm omnes tribus terræ præceptis ejus obtemperant : & idem poſteà cùm rursùs advenerit in poteſtate ac claritate, ut omnem animam judicet, & juſtos reſtituat ad vitam, tunc verè totius terræ regimen obtinebit ; tunc ſublato de rebus humanis omni malo, aureum ſeculum (ut poëtæ vocant) id eſt juſtum ac pacificum tempus orietur. Sed hæc uberiùs in ultimo libro diſſeremus, cùm de ſecundo adventu loquemur : nunc de primo, ut cœpimus, explicemus.

Lin. 3. *Ego ante te ibo.*] Sic repoſui ex omnibus ferè MSS. ac vet. edit. Rom. Cellar. Walch. Deeſt *te* in 3. Reg. 2. Colbert. rec. & 12. vulgatis. Eſt in textu Hebr. & apud Septuaginta ; & MSS. Lipſienſibus, *Ego antè eum ibo.* Et mox poſt *inviſibiles*, LXX. addunt, *aperiam tibi.*

Lin. 13. *Habet imperium atque honorem.*] Ità MSS. antiquiſſimi & 7. typis excuſi. At ſcripti 17. rec. & vulgati 7. *habet imperium, habet honorem.* Hæc ultima lectio non caret elegantiâ, eâque Lactantianâ.

Lin. 14. *Rursùs advenerit.*] Rursùs ad ingenium redit Lactantius ; atque iterùm ſomniat de regno mille annorum, quod in mente habebat.

CAPUT XIII.

De Jeſu Deo & homine ; atque de eo Prophetarum teſtimonia.

SUMMUS igitur Deus ac parens omnium, cùm religionem ſuam transferre voluiſſet, doctorem juſtitiæ miſit è cœlo, ut novis cultoribus novam legem in eo vel per eum daret : non ſicut antè fecerat per hominem ; ſed tamen naſci eum voluit tanquàm hominem, ut per omnia ſummo patri ſimilis exiſteret. Ipſe enim pater Deus, & origo, & princi-

Lin. 5. *Summo Patri ſimilis.*] MSS. Lipſienſes, 1. Colb. Em. Brun. *ſummo Deo Patri.*

Ibidem. *Patri ſimilis.*] Non accidentibus, quæ nulla in Deum cadunt, ſed eſſentiâ. Videtur enim omninò τὸ ὁμοούσιον velle conſtituere, quod poſteà in Nicænâ ſynodo fuit conſtitutum : nempè ut contra Arianos & alias hæreſes confiterentur, Ἰησοῦν Χριστὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ, γεννηθέντα ἐκ τοῦ πατρὸς μονογενῆ, τουτέστιν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρός, θεὸν ἐκ θεοῦ, καὶ φῶς ἐκ φωτός, θεὸν ἀληθινὸν ἐκ θεοῦ ἀληθινοῦ, &c. Fuit autem Chriſtus homini etiam ita ſimilis, ut peccator videretur. Rom. 8. Deus filium miſit in ſimilitudinem carnis peccati. Hinc etiam capite ſequenti ex Zachariæ viſione ſordidis veſtimentis amictus apparet. *Betuleius.*

Digitized by Google

pium rerum, quoniam parentibus caret, ἀπάτωϱ, atque ἀμήτωϱ à Triſmegiſto veriſſimè nominatur, quòd ex nullo ſit procreatus. Idcircò etiam filium bis naſci oportuit, ut & ipſe fieret ἀπάτωϱ atque ἀμήτωϱ. In primâ enim nativitate ſpiritali ἀμήτωϱ fuit, quia ſine officio matris à ſolo Deo patre generatus eſt. In ſecundâ verò carnali ἀπάτωϱ fuit, quoniam ſine patris officio virginali utero procreatus eſt, ut mediam inter Deum & hominem ſubſtantiam gerens, noſtram hanc fragilem imbecillemque naturam quaſi manu ad immortalitatem poſſet educere. Factus eſt & Dei filius per ſpiritum, & hominis per carnem; id eſt, & Deus & homo. Dei virtus in eo ex operibus, quæ fecit, apparuit; fragilitas hominis, ex paſſione quam pertulit: quam cur ſuſceperit, paulò pòſt docebo. Interim & Deum fuiſſe, & hominem ex utroque genere permiſtum, prophetis vaticinantibus diſcimus. Eſaias Deum fuiſſe teſtatur his verbis: » Fatigata » eſt Ægyptus, & negotiatio Æthiopum, & Sabaïm: viri alti ad te tranſ- » gredientur, & tui erunt ſervi; & poſt te ambulabunt vincti compedibus, » & adorabunt te, & in te precabuntur, quoniam in te Deus eſt, & non » alius Deus præter te. Tu enim Deus es, & neſciebamus, Deus Iſraël » ſalvator. Confundentur, & reverebuntur omnes, qui adverſantur tibi, & » cadent in confuſionem. « Item propheta Hieremias ſic ait: » Hic Deus no- » ſter eſt, & non deputabitur alius abſque illo, qui invenit omnem viam » prudentiæ, & dedit eam Jacob puero ſuo, & Iſraël dilecto ſibi «. Poſt hæc in terris viſus eſt, & cum hominibus converſatus eſt.

Item David in pſalmo XLIV: » Thronus tuus Deus in ſecula ſeculorum: » virga æquitatis, virga regni tui. Dilexiſti juſtitiam, & odio habuiſti inju-

Lin. 2. *Ἀπάτωϱ atque ἀμήτωϱ.*] Hoc idem Cyrillus contra Julianum monet. Pauli epiſtola, quæ ad Hebræos ſcripta eſt, cap. 7. multùm lucis hinc acquirit; neque hic locus ſine illo rectè intelligetur. Docet enim ibi Apoſtolus, regem Salem Melchiſedec, qui idem altiſſimi Dei Pontifex fuit, in eo Chriſti typum geſſiſſe, quòd Gen. 14. legitur ignoti patris & ignotæ matris fuiſſe. *Betuleius.* Vide etiam Cunæum de Republicâ Hebræorum libro 3. cap. 4.

Lin. 3. *Ut & ipſe.*] Addidi *&* ex omnibus propè MSS.

Lin. 5. *Generatus eſt.*] MSS. Cauc. Jun. 2. Reg. & 11. vulgati, *progeneratus eſt.*

Lin. 6. *Virginali.*] Heum. legit *è Virginali.*

Lin. 12. *Ex utroque genere permiſtum.*] Non confuſione naturarum, ſed ità ut conſtitueretur unicum ὑφιστάμενον, ſeu una perſona, ſervatis proprietatibus cujuſque naturæ. *Rivet* in Notis ſuis MSS. Id eſt ut eſſet unum ſuppoſitum. Alioqui notum eſt Arrii, Apollinaris, Neſtorii & Eutychetis hæreſes fuiſſe, quæ Chriſti perſonam & naturam impugnarunt, à quatuor prioribus Conciliis Œcumenicis damnatas.

Lin. 13. *Eſaias.*] Cap. 45. quod etiam & de Cyro priùs ac de Chriſto poſteà intelligitur.

Lin. 14. *Et negotiatio Æthiopum.*] Sic reſtitui ex omnibus MSS. ac vet. edit. Romanis, Egnat. Pariſ. 1525. Crat. Graph. Iſ. Cellar. Vera lectio juxta Hebr. LXX. & Vulgatam ipſam, eſtque apud Hieronymum. In 8. excuſis perperàm eſt *natio.*

Ibidem. *Et Sabaïm.*] Repoſui *Sabaïm* ex omnibus MSS. præter 2. rec. & edit. quibus eſt, *& Saba.*

Lin. 16. *Et in te precabuntur.*] Ità reſtitui ex antiquiſſimo Regio-Puteano, 2. aliis Reg. optimæ notæ, & Lipſ. ut eſt & Græcis.

Lin. 19. *Hieremias ſic ait.*] Hic locus in Hieremiâ non legitur hodie, ſed in Baruch cap. 3. qui tamen & ipſe in Græcis Bibliis inſcribitur Ἱερεμίας Βαρούχ, & ante Threnos inter Hieremiæ ſcripta refertur. Lege Auguſtinum lib. 18. de Civit. Dei cap. 33. *Betuleius.*

Lin. 22. *Et cum hominibus converſatus eſt.*] Hæc lectio eſt MSS. codicum, præter tres recentiores quibus, ut editis, eſt, *& cum hominibus verſatus eſt.*

Digitized by Google

„ ſtitiam : propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo exultationis ‟. Quo verbo etiam nomen oſtendit : ſiquidem (ut ſuprà docui) ab unctione appellatus eſt Chriſtus. Deinde hominem fuiſſe eumdem, Hieremias docet, dicens: „ Et homo eſt ; & quis cognovit eum ? ‟ Item Eſaias : „ Et mittet eis Deus „ hominem qui ſalvabit eos, & judicans ſanabit eos. ‟ Sed & Moyſes in Numeris ita loquitur : „ Orietur ſtella ex Jacob, & exurget homo ex Iſraël. ‟ Propterea Mileſius Apollo conſultus, utrùmne Deus, an homo fuerit, hoc modo reſpondit :

Θνητὸς ἔην κατὰ σάρκα, σοφὸς, τερατώδεσιν ἔργοις,
Ἀλλ' ὑπὸ χαλδαίων κριτῶν ὅπλοις συναλωθεὶς,
Γόμφοις καὶ σκολόπεσσι πικρὴν ἀνέτλησε τελευτήν.

Primo verſu verum quidem dixit : ſed argutè conſultorem fefellit, ſacramentum veritatis penitùs neſcientem. Videtur enim negaſſe illum Deum. Sed cùm fatetur ſecundùm carnem fuiſſe mortalem, quod etiam nos prædicamus, conſequens eſt, ut ſecundùm ſpiritum Deus fuerit, quod nos affirmamus. Quid enim fuerat neceſſe carnis facere mentionem? cùm ſatis eſſet dicere, fuiſſe mortalem. Sed veritate preſſus, negare non potuit quemadmodùm res ſe haberet ; ſicut illud, quod ait, fuiſſe ſapientem.

Quid ad hoc, Apollo, reſpondes ? Si ſapiens eſt ; ergò doctrina ejus ſapientia eſt, nec ulla alia, & ſapientes, qui ſequuntur, nec ulli alii. Cur igitur vulgò pro ſtultis, & vanis, & ineptis habemur, qui ſectamur magiſtrum, etiam ipſorum deorum confeſſione ſapientem ? Nam quod ait, portentifica illum opera feciſſe, quo maximè divinitatis fidem meruit, aſſentiri nobis jam videtur, cùm dicit eadem, quibus nos gloriamur. Sed colligit ſe tamen, & ad dæmoniacas fraudes redit. Cùm enim verum neceſſitate

Lin. 2. *Suprà.*] Vide cap. 7.

Lin. 3. *Hieremias docet, &c.*] (Apud LXX. cap. 17. v. 9.) Citat hæc eadem Epiphanius lib. contra Ebionitas ex eodem Hieremiâ, Chriſtum non hominem tantùm, ſed etiam Deum eſſe probans. *Ex Betuleio.*

Lin. 4. *Eſaïas.*] Cap. 19. apud Septuag.

Lin. 5. *Hominem qui ſalvabit eos.*] Sic lego cum cunctis ferè MSS. Vulgati & 2. Reg. rec. *hominem, & ſalvabit eos.*

Ibidem. *In Numeris.*] Cap. 24.

Lin. 6. *Exurget homo ex Iſraël.*] Sic legitur apud LXX. In Vulgatâ, *virga de Iſraël.* Sic apud Juſtinum ἡγούμενος, *dux ex Iſraël*, ſicut & apud Cyprianum lib. 1. adverſùs Judæos, §. 10. Apud Symmachum, *ſceptrum.*

Lin. 7. *Mileſius Apollo.*] Sic dictus à Mileto urbe quondam, ut Mela inquit, Ioniæ totius belli paciſque artibus principe. Dictum hoc oraculum, eodem Melâ teſte, olim Branchidæ, poſteà Didymis ; de quo vide etiam Strabonem & Herodotum. *Betuleius.*

Lin. 9. Θνητὸς, *&c.*] Latinè:

*Mortalis erat corpore, ſapiens * portentificis operibus,*
Sed ſub Chaldais judicibus armis comprehenſus,
Clavis & cruce amarum toleravit finem.

* *Portentificis.*] Ità edit. Torneſ. Soubron. Thom. Et ſic ipſemet Lactantius infrà circa medium ejuſdem capitis & 15. necnon ſuprà lib. 2. cap. 13. Pro *Clavis & cruce*, 4. Colb. habent *Transfixus.*

Lin. 10. Ἀλλ' ὑπὸ χαλδαίων, *&c.*] In MSS. Cauc. ſic legitur : Ἀλλ' ὑπὸ χαλδαίοισι δίκαις πολίτισιν ἁλώσας.

Lin. 26. *Sed colligit ſe, &c.*] Quia furore confuſus diverſa dixerat. Ejuſmodi multa oracula colligunt Euſebius de Præparat. Evangel. Auguſtinus de Civitate lib. 19. cap. 23. Certum eſt, totam oraculorum vanitatem nato Chriſto cecidiſſe. *Betul.*

Digitized by Google

neceſſitate dixiſſet, jam deorum ac ſuî proditor videbatur; niſi quod ab eo veritas expreſſerat, mendacio fallente, celaſſet. Ait ergò, illum feciſſe quidem opera miranda, verùm non divinâ virtute, ſed magicâ. Quid mirum, ſi hoc Apollo veritatem ignorantibus perſuaſit, cùm Judæi quoque, cultores (ut videbantur) ſummi Dei, hoc idem putaverint; cùm ante oculos eorum quotidiè fierent illa miracula, quæ eis Prophetæ futura eſſe prædixerant, nec tamen tantarum virtutum contemplatione impelli potuerunt, ut Deum crederent, quem videbant. Propterea David, quem præter cæteros Prophetas vel maximè legunt, in pſalmo XXVII. ſic eos damnat: „Redde illis retributionem eorum, quoniam non intelle„xerunt in operibus Domini“. Ex hujus ipſius domo Chriſtum generatum iri ſecundum carnem, & ipſe David, & alii Prophetæ annuntiaverunt. Apud Eſaiam ita ſcriptum eſt: „Et erit in die illâ radix Jeſſe, & qui exur„get principari in nationes: in eum gentes ſperabunt, & erit requies ejus „in honore.“ Et alio loco: „Exiet virga de radice Jeſſe, & flos de radice „ejus aſcendet, & requieſcet ſuper eum Spiritus Dei, ſpiritus ſapientiæ „& intellectûs, ſpiritus conſilii & fortitudinis, ſpiritus ſcientiæ & pietatis; „& implebit eum ſpiritus timoris Domini“. Jeſſe autem fuit pater David, ex cujus radice aſcenſurum eſſe florem prælocutus eſt; eum ſcilicet, de quo Sibylla dicit ἀνθήσει δ' ἄνθος καθαρόν.

Item in βασιλειῶν libro ſecundo, Propheta Nathan miſſus eſt ad David volentem Deo templum fabricare; & fuit verbum Domini ad Nathan dicens: „Vade, & dic ſervo meo David, hæc dicit dominus omnipotens; „Non tu ædificabis mihi domum ad inhabitandum: ſed cùm impleti fue„rint dies tui, & dormieris cum patribus tuis, ſuſcitabo ſemen tuum poſt

Lin. 2. *Veritas expreſſerat.*] Verbum iſtud reſtitui ex omnibus MSS. & editis 3. vet. Rom. ac Betul. & Cellar. In cæteris excuſis eſt *extorſerat.*

Lin. 4. *Judæi.*] Dicebant enim, Jeſum virtute dæmonis dæmonem ejicere; vide Matth. cap. 12. Marc. c. 3. & Luc. c. 11. Ità & Judæi poſteriores, ut videre eſt in *vitâ Jeſchua Nazareni* ab *Huldrico* in-8°. *Ludg. Bat.* 1705.

Lin. 5. *Hoc idem.*] *Hoc* additum ex cunctis MSS. & edit. Torneſ. ac Soubron. Cæteris vulgaris deeſt. In ſex ſcriptis rec. & ed. Torneſ. eſt *putaverunt.*

Lin. 6. *Quæ eis Prophetæ futura eſſe prædixerant.*] Sic MS. 1. Bon. omnium antiquiſſimus, edd. Thom. Iſ. Thyſ. Gall. Hæc verba, quæ cæteris deſunt, valdè Thomaſio & Hæo probantur: nam hoc modo Judæorum malitia clariùs demonſtratur; & explicantur talia fuiſſe illa miracula, quibus ipſos fidem habere oportuit.

Lin. 9. *Præter cæteros.*] Ex edit. Cellar. & omnibus MSS. præter 2. Reg. recentiſſimos, qui ut alii editi habent *inter.*

Lin. 10. *Non intellexerunt in operibus Domini.*] Hæc lectio eſt omnium penè MSS. ac vet. edit. Rom. LXX. Interpretum, etiamque Cypriani lib. 1. Teſtimonior. adversùs Judæos cap. 3. Editis eſt, *opera.*

Lin. 13. *Eſaiam.*] Quem vide cap. 11.

Lin. 15. *Exiet virga de radice Jeſſe.*] MS. 1. Merton. ſolus, *Exurget;* ſed perperàm. Legitur enim ſuprà hujuſce capitis initio *exiet*, ut *prodient* in fine cap. 16. libri 7. Inſtitut. Et apud Matthæum in Vulgatâ, *ex te exiet dux*, etiamque apud Tertullianum adversùs Judæos cap. 13. ex *Michæâ.*

Lin. 20. Ἀνθήσει, *&c.*] Latinè:

Floreſcet autem flos purus.

Sibylla Sermon. 6.

Lin. 21. *Libro ſecundo.*] Scilicet capite 7. ubi quædam litterali ſenſu ad Salomonem, at ſecundariò ad Chriſtum referuntur.

Lin. 22. *Fabricare.*] MSS. rec. 4. Reg. 2. Colbert. Betul. Bodl. Cott. 2. Clarom. *ædificare.*

Lin. 23. *Dicens.*] Vide 2. Reg. cap. 7.

» te, & parabo regnum ejus. Hic ædificabit mihi domum in nomine meo : » & erigam thronum ejus uſque in ſeculum ; & ego ero ei in patrem, & » ipſe erit mihi in filium, & fidem conſequetur domus ejus, & regnum » ejus uſque in ſeculum «. Sed hæc ut Judæi non intelligerent, illa fuit cauſa, quòd Solomon filius David Deo templum ædificavit, & civitatem, quam de ſuo nomine Hieroſolyma nuncupavit. Itaque ad ipſum, quæ à Prophetâ dicta ſunt, retulerunt. Solomon autem ab ipſo patre ſuo imperii regimen accepit. Prophetæ verò de eo loquebantur, qui tum naſceretur, poſtquàm David cum patribus ſuis requieviſſet. Prætereà Solomonis imperium perpetuum non fuit ; annis enim XL regnavit. Deinde quòd nunquàm filius Dei dictus eſt, ſed filius David ; & domus quam ædificavit non eſt fidem conſecuta, ſicut Eccleſia, quæ eſt verum templum Dei, quod non in parietibus eſt, ſed in corde ac fide hominum, qui credunt in eum, ac vocantur fideles. Illud verò Solomonium templum, quia manu factum eſt, manu cecidit. Denique pater ejus in pſalmo CXXVI. de operibus filii ſui prophetavit hoc modo : » Si Dominus » non ædificaverit domum, in vanum laboraverunt, qui illam ædificaverunt : ſi Dominus non cuſtodierit civitatem, in vanum vigilavit, qui » eam cuſtodivit «.

Lin. 1. *Parabo regnum ejus.*] Ità cum Verſione LXX. Interpret. Vulgata, Cyprian. adv. Judæos lib. 1. cap. 15. lib. 2. cap. 11. edit. Betul. Torneſ. Soubron. Cellar. Walch. & omnes MSS. præter tres recentiores in quibus, ſicut in editis 14. eſt, *parabo ſemen ejus.*

Lin. 3. *Et regnum ejus.*] Hæc verba deſunt in 3. Reg. 4. Colbert. Em. Cant. 3. vet. edit. Rom. Venet. 1490. eraſa in Victorino : extant verò in cæteris.

Lin. 5. *Deo templum ædificavit, & civitatem, quam de ſuo nomine Hieroſolyma nuncupavit.*] Fallitur Autor noſter ; neque enim Salomon urbem hanc condidit, nec de ſuo nomine nuncupavit. Conditor ejus fuit Melchiſedec, Pſ. 76. ℣ſ. 3. ut colligitur ex Gen. 14. ℣ſ. 18. ubi vocatur Rex Salem, hoc eſt, conditor Salem ; conditores enim urbium olim Reges urbium dicti. Quidam putant Jeruſalem vel Hieroſolymam nomen eſſe Græcum, cùm planè ſit Hebræum. Euſeb. putat eſſe vocem compoſitam ex verbo Græco ἱερὸν & Heb. Σολεμῶν. Quo etiam propendere videtur Lactantius, qui ſimul ac locutus fuit de templi ædificatione, ſtatim ſubjungit *& civitatem, &c.* Alii componunt ex Jebus & Salem ; cùm enim priùs diceretur *Salem*, deinde *Jebus*, atque hinc natum nomen Jeruſalem. At Salomon non poteſt dici fundator & conditor, eò quòd multis ſeculis ante illum fuerit extructa, ut conſtat ex libris Joſue & Judicum ; niſi velimus interpretari Lactant. hoc pacto, quòd nempè Jeruſalem exornaverit atque multum ampliaverit Salomon : tum hic ſenſus poſſet tolerari. Prophani Scriptores dixerunt plerumque *Jeroſolyma* numero plurali, quamvis numerus ſingularis reperiatur. Partim *ex Gallæo.* De Templi ædificatione vide 3. Regum cap. 6. & 9. & 2. Paralip. cap. 3. 7. & 8. Vide, ſi lubet, Joſephum lib. 7. Antiquit. cap. 3. item lib. 7. de Bello Judaïco cap. 18. & Hieronymum de locis Hebraïcis.

Lin. 13. *Sed in corde.*] De hoc ſecundo templo vide Epiſt. 2. Petri cap. 2. v. 5.

Lin. 17. *In vanum laboraverunt, qui illam ædificaverunt.*] MSS. 10. rec. & 5. edit. *ſine causâ laborant ii, qui ædificant eam.*

Lin. 18. *In vanum vigilavit, qui eam cuſtodivit.*] LXX. & Vulgata, *qui cuſtodit eam.* 1. Reg. *in vacuum vigilavit, qui eam cuſtodivit ;* Regio-Put. 2. al. Reg. 1. Sorbon. 1. Colbert. 2. Clarom. *in vanum laboravit, qui eam cuſtodivit ;* 3. rec. & edit. Betul. *ſine causâ vigilavit, qui eam cuſtodiebat ;* 2. rec. *vigilabat, &c.* 4. rec. & ſex vulgati veteres, *ſine causâ vigilant, qui cuſtodiunt eam ;* Brun. *cuſtodiebant ;* 1. Colb. *fruſtrà vigilant, qui cuſtodiunt eam.*

Digitized by Google

CAPUT XIV.

De Jeſu Sacerdotio à Prophetis prædicto.

QUIBUS ex rebus apparet, Prophetas omnes denuntiaſſe de Chriſto; fore aliquandò, ut ex genere David corporaliter natus conſtitueret æternum templum Deo, quod appellatur Eccleſia, & univerſas gentes ad Religionem Dei veram convocaret. Hæc eſt domus fidelis, hoc immortale templum, in quo ſi quis non ſacrificaverit, immortalitatis præmium non habebit. Cujus templi, & magni, & æterni quoniam Chriſtus fabricator fuit, idem neceſſe eſt habeat in eo ſacerdotium ſempiternum. Nec poteſt niſi per eum, qui conſtituit templum, & ad aditum templi, & ad conſpectum Dei perveniri. David in Pſalmo CIX. id ipſum docet, dicens: » Ante luciferum genui te. Juravit dominus, & non pœnitebit eum, tu es ſacerdos in æternum ſecundùm ordinem Melchiſedech. « Item in Βασιλειῶν libro primo: » Et ſuſcitabo mihi ſacerdotem fidelem, qui omnia, quæ ſunt in corde meo, faciat; & ædificabo ei domum fidelem, » & tranſibit in conſpectu meo omnibus diebus. « Quis autem futurus eſſet, cui Deus æternum ſacerdotium pollicebatur, Zacharias etiam nomine poſito apertiſſimè docuit; ſic enim dixit: » Et oſtendit mihi Dominus » Deus Jeſum ſacerdotem magnum ſtantem ante faciem angeli Domini, » & diabolus ſtabat ad dextram ipſius, ut contradiceret ei. Et dixit Domi-

Lin. 8. *Et ad aditum templi.*] Hæc verba deſunt in Regio-Put. Sed illa eſſe Lactantii multi & optimi tum MSS. tum editi codices manifeſtè evincunt. In 3. Reg. & ed. Thyſ. *eſt ad templum;* in 2. Lipſ. *ad ipſum templum;* in 1. Colb. *ad dictum templum.*

Lin. 11. *Secundùm ordinem Melchiſedech.*] Hæc tria poſtrema verba abſunt à MSS. 2. Reg. antiquiſſimis & 3. aliis, 3. Reg. & Brun. quæ tamen à prophetâ Regio reverà de Chriſto dicta fuiſſe Paulus diſertè aſſeruit in ſuâ ad Hebræos Epiſtolâ cap. 5. v. 6. & cap. 7. v. 17. De hoc Sacerdotio vide caput 5. Epiſtolæ ad Hebræos.

Lin. 12. *Libro primo.*] 1. Reg. cap. 2.

Lin. 13. *Faciat.*] MSS. novem, *faciet.*

Ibidem. *Domum fidelem.*] Id eſt, firmam & ſtabilem.

Lin. 15. *Zacharias.*] Cap. 3. Conſtat vel ex ipſo Prophetæ vaticinio, verbum Domini factum eſſe ad Zachariam menſe octavo anni ſecundi Darii, qui annus ſeptuageſimus captivitatis fuit: quibus (ut Euſebius indicat) temporibus Romæ reges urbe pulſi fuerunt; quo Zorobabel & Jeſus reduces templum ædificare cœperunt. Hic eſt ille Jeſus ſacerdos, filius Jozedec: de quo quidquid hîc Prophetæ per viſionem oſtenditur, rectè Chriſto hierarchæ Hieroſolymitano æterno convenit. *Betuleius.*

Lin. 16. *Sic enim dixit.*] Hæc verba abſunt ab uno Bonon. antiq. & 3. editis rec. Sunt in cæteris cùm MSS. tum excuſis.

Lin. 17. *Deus Jeſum Sacerdotem magnum.*] Ità cuncti MSS. & omnes editi, præter rec. Sic LXX. & Cyprianus. Vide S. Juſtinum martyrem in Dialogo cum Tryphone pag. 342. & Tertullianum libro adv. Judæos cap. 14. & lib. 3. adv. Marcionem cap. 7. Editi tres, *Jeſus*, mendosè.

Lin. 18. *Ad dextram, &c.*] Stare à dextris eſt p[illegible]nter accuſare, autoritate Pſal. 108. *Conſ[illegible] ſuper eum peccatorem, & diabolus ſtet à dextris.* Hinc διάβολος, id eſt, calumniator dictus eſt, quia ſuſtinet perſonam calumniatoris, ut alibi Lactantius docuit. *Betul.*

Ibidem. *Contradiceret.*] Ità reſtitutum ex antiquiſſimis & plurimis MSS. Bonon. Reg. aliiſque. In 7. recentioribus & editis eſt, *adverſaretur.*

Digitized by Google

» nus ad diabolum: Imperet Dominus in te, qui elegit Hieruſalem; & » ecce titio ejectus ab igne: & Jeſus erat indutus veſtimentis ſordidis, » & ſtabat ante faciem Angeli, & reſpondit, & dixit ad circumſtantes ante » faciem ipſius, dicens: Auferte veſtimenta ſordida ab eo, & induite eum » tunicâ talari, & imponite cydarim mundam ſuper caput ipſius; & coope- » ruerunt eum veſtimento, & impoſuerunt cydarim mundam ſuper caput » ejus; & Angelus Domini ſtabat, & teſtificabatur, ad Jeſum dicens: Hæc » dicit Dominus omnipotens; ſi in viis meis ambulaveris, & præcepta » mea ſervaveris, tu judicabis domum meam, & dabo tibi, qui conver- » ſentur in medio horum circumſtantium. Audi itaque, Jeſu ſacerdos magne.«

Quis non igitur captos mentibus tum fuiſſe Judæos arbitretur, qui cùm hæc legerent, & audirent, neſandas manus Deo ſuo intulerunt? Atqui ab eo tempore, quo Zacharias fuit, uſque ad annum quintumdecimum imperii Tiberii Cæſaris, quo Chriſtus crucifixus eſt, propè quingenti anni numerantur; ſiquidem Darii & Alexandri adoleVit ætate, qui fuerunt non multò priuſquàm Tarquinius Superbus exactus eſt. Sed illi rursùs eodem modò falſi deceptique ſunt, putantes hæc de Jeſu eſſe dicta filio Nave, qui ſucceſſor fuit Moyſi; aut de ſacerdote Jeſu filio Joſedech: in quos nihil congruit eorum, quæ Propheta narravit. Non enim ſordidati illi unquàm fuerunt, cùm alter eorum princeps potentiſſimus fuerit, alter ſacerdos: aut perpeſſi ſunt aliquid adverſi, ut tanquàm titio ejectus ex igne putarentur. Aut aliquandò in conſpectu Dei & Angelorum ſteterunt, aut Propheta de præteritis loquebatur potiùs, quàm de futuris. Locutus eſt igitur de Jeſu filio Dei, ut oſtenderet eum primò in humilitate & carne eſſe venturum. Hæc enim eſt veſtis ſordida, ut pararet templum Deo, & ſicut titio igni amburere-

Lin. 1. *Imperet Dominus in te.*] Sic legunt quamplurimi MSS. & editi. In 4. rec. eſt *vita;* in aliis 4. rec. & 5. excuſis, *Imperet tibi Dominus vita;* in 4. aliis ſcriptis & in edit. Ald. Faſitel. & Iſ. *Imperet tibi Dominus in te.* Apud LXX. & in Vulgatâ eſt, *Increpet Dominus in te.* Vexationis exemplum eſt, quæ iram juſtam excitat.

Lin. 5. *Imponite cydarim.*] Ità repoſui ex 2. vet. edit. Rom. & cunctis MSS. præter 2. Reg. rec. quibus eſt *cydarin.* In 12. excuſis eſt *ponite cydarim.* Cydaris verò regium eſt capitis ornamentum apud Perſas.

Lin. 12. *Neſandas manus.*] MSS. Cauc. & 8. rec. cum edit. Torneſ. & Soubr[illegible]*rias.*

Lin. 14. *Crucifixus eſt.*] Francius emendabat *cruci affixus eſt.* Sic Latini & ipſemet Lactantius ter infrà eodem libro cap. 18.

Ibidem. *Propè quingenti anni numerantur.*] Ità MSS. omnes & ſex editi. In 9. vulgatis deeſt *propè.* Quæ vox admodùm apta retinenda eſt. Siquidem præcisè quingenti non numerantur anni. Euſebius in Chronico ſub Olympiade 202. computat annos quingentos quinquaginta octo. Vide Chronologos.

Lin. 15. *Darii & Alexandri.*] Darii quarti Perſarum Regis. Hic autem Alexander non eſt ille magnus vocatus, Philippi filius, Macedonum Rex, XXIII. qui ab Euſebio ponitur ſub Olympiade CXI. ſed Alexander X. Macedonum Rex qui ab eodem Euſeb. ſub Olympiad. LXIX. cenſetur. *Iſæus.*

Lin. 16. *Non multò priuſquàm, &c.*] Sic lego ex MSS. 1. Colbert. & Cotton. cum Betuleio & Sparkio. In 17. aliis & in editis eſt *poſtquàm.* Imò antequàm Tarquinius Superbus exactus eſt, plus minùs ſeptem annis. Ponunt profligationem regum anno ultimo Olympiad. 67. Templum autem, Zacharia etiamnùm prophetante, abſolutum eſt Olympiade 66. ex Euſebio. *Betuleius.* Niſi Lactantius lapſus fuerit, vel Amanuenſis, ſcribendo *poſtquàm*, pro *priuſquàm.*

Lin. 26. *Amburetur.*] Ità reſtitui ex MSS. 9. Regiis, 2. Colbert. Goth. 1. Sorbon. 1. Brun. Lipſ. aliiſque, & editis 3. vet. Rom.

Digitized by Google

tur; id eſt, ab hominibus cruciamenta perferret, & ad ultimum extingueretur. Titionem enim vulgus appellat extractum foco torrem ſemiuſtum, extinctum.

Quomodò autem, & cum quibus mandatis à Deo mitteretur in terram, declaravit Spiritus Dei per Prophetam, docens futurum, ut cùm voluntatem ſummi patris fideliter & conſtanter impleſſet, acciperet judicium, atque imperium ſempiternum. Si in viis meis, inquit, ambulaveris, & præcepta mea ſervaveris, tu judicabis domum meam. Quæ fuerint viæ Dei, & quæ præcepta ejus, nec ambiguum, nec obſcurum eſt. Deus enim cùm videret malitiam & falſorum deorum cultus per orbem terræ ita invaluiſſe, ut jam nomen ejus ex hominum memoriâ fuiſſet penè ſublatum, (ſiquidem Judæi quoque, quibus ſolis arcanum Dei creditum fuerat, relicto Deo vivo, ad colenda figmenta irretiti dæmonum fraudibus aberraſſent, nec increpiti per Prophetas, reverti ad Deum vellent,) Filium ſuum legavit ad homines, ut eos converteret ab impiis & vanis cultibus, ad cognoſcendum & colendum Deum verum: item ut eorum mentes à ſtultitiâ ad ſapientiam, ab iniquitate ad juſtitiæ opera traduceret. Hæ ſunt viæ Dei, in quibus ambulare eum præcepit. Hæc præcepta, quæ ſervanda mandavit. Ille verò exhibuit Deo fidem. Docuit enim quòd unus Deus ſit, eumque ſolum coli oportere; nec unquàm ſe ipſe Deum dixit, quia non ſervaſſet fidem, ſi miſſus ut deos tolleret, & unum aſſereret, induceret alium, præter unum. Hoc erat, non de uno Deo facere præconium, nec ejus qui miſerat, ſed ſuum proprium negotium gerere, ac ſe ab eo, quem illuſtraturus venerat, ſeparare. Propterea quia tam fidelis extitit, quia ſibi nihil prorsùs aſſumpſit, ut mandata mittentis impleret, & ſacerdotis perpetui dignitatem, & regis ſummi honorem, & judicis poteſtatem, & Dei nomen accepit.

ac Betul. Torneſ. Soubron. Cellar. In 6. ſcriptis rec. & 9. impreſſis eſt *combureretur*. Verbum *amburo* Lactantio familiare lib. 7. cap. 17. & 21.

Lin. 2. *Titionem enim vulgus appellat, &c.*] Et ità Apuleius Metamorphoſ. lib. 7. *Procurrit ad ſocum, ardentemque Titionem gerens*; & Quintilianus lib. 10. Declamat. *Velut mentitam atque cuncta fingentem, Titione candenti inter media femina detruſo, crudeliſſimè necavit.*

Lin. 15. *Filium ſuum legavit ad homines.*] Haud ſecùs habent antiquiſſimi MSS. 1. Bon. & Regio-Put. necnon editi Thomaſ. Iſ. Thyſ. Gall. Spark. MSS. verò 31. & 10. impreſſi poſt *Filium ſuum* addunt, *principem Angelorum*: quæ duæ voces Thomaſio videntur additæ à quodam Ariano. Niſi eâ dictione Chriſtus ſignificetur primus legatorum ſeu nunciorum, ut infrà vocatur à Lactantio cap. 25. & 29. & lib. de Irâ Dei cap. 2. vel *caput Angelorum*, juxta illud Apoſtoli ad Coloſſ. 2. *Qui eſt caput omnis principatûs & poteſtatis.*

Lin. 20. *Nec unquàm ſe ipſe Deum dixit.*] Fruſtrà Lactantium falſi inſimulat Gallæus, eò quòd 10. Joannis legitur, *Ego & Pater unum ſumus*. Ea quippe eſt Lactantii mens, nuſquàm illud à Chriſto dictum fuiſſe, ſe divinitatem habuiſſe à Patris naturâ diſtinctam: quod ſequentia ſatis probant; fuiſſet enim *hoc non ejus qui miſerat, ſed ſuum proprium negotium gerere, ac ſe ab eo, quem illuſtraturus venerat, ſeparare.* Spark.

Lin. 24. *Quem illuſtraturus venerat.*] Sic reſtitui ex MSS. 7. Reg. 2. Bonon. 5. Oxon. 4. Colbert. & 13. aliis atque 8. impreſſis. Sex manu exarati & 12. typis excuſi habent *illuſtratum*: utraque lectio bona. MSS. Cauc. 1. Reg. 1. Lipſ. Pal. *ad quem illuſtrandum venerat.*

Lin. 25. *Quia ſibi.*] Heum. legit, *& quia ſibi.*

Digitized by Google

CAPUT XV.

De Jeſu vitâ & miraculis; atque de iis teſtimonia.

QUONIAM de ſecundâ nativitate diximus, quâ ſe hominibus in carne monſtravit, veniamus ad opera illa miranda, quæ cùm eſſent cœleſtis indicia virtutis, magum Judæi putaverunt. Cùm primùm cœpit adoleſcere, tinctus eſt à Joanne prophetâ in Jordane flumine, ut lavacro ſpiritali peccata non ſua, quæ utique non habebat, ſed carnis, quam gerebat, aboleret; ut quemadmodùm Judæos ſuſceptâ circumciſione, ſic etiam gentes baptiſmo, id eſt purifici roris perſuſione ſalvaret. Tunc vox audita de cœlo eſt: Filius meus es tu; ego hodie genui te. Quæ vox apud David prædicta invenitur. Et deſcendit ſuper eum Spiritus Dei formatus in ſpeciem columbæ candidæ. Exinde maximas virtutes cœpit operari, non præſtigiis magicis, quæ nihil veri ac ſolidi oſtentant, ſed vi ac poteſtate cœleſti: quæ jampridem Prophetis nuntiantibus canebantur. Quæ opera tam multa ſunt, ut unus liber ad complectenda omnia ſatis non ſit. Enumerabo igitur illa breviter, & generatim, ſine ullâ perſonarum ac locorum deſignatione, ut ad exponendam paſſionis ejus cruciſque rationem poſſim pervenire, quò jamdudùm feſtinat oratio. Virtutes ejus fuerunt, quas Apollo portentificas appellavit: quòd quàcumque iter faciebat, ægros ac debiles, & omni morborum genere laboran-

Lin. 3. *Cùm primùm cœpit adoleſcere.*] Latiùs hanc vocem extendit Lactantius; erat enim ὡσεὶ ἐτῶν τριάκοντα Luc. cap. 3. v. 23. Eodemque ſenſu Lucretius accepit lib. 3. v. 450. & Virgil. lib. 12. Æneïd. v. 438. pro *creſcentibus annis maturioribus.*

Lin. 4. *Tinctus eſt.*] Id ſignificat vox Βαπτίζεσθαι: ſed Baptiſare, nunc vox eſt ſacrata apud Chriſtianos. De hoc Jeſu Chriſti Baptiſmo vide Lucam cap. 3. Matth. 3. Joann. 1. & Marc. 1.

Lin. 6. *Aboleret.*] MS. Bodl. *ablueret. Carnis* equidem non ſuæ, ſed humanæ conditionis.

Lin. 7. *Purifici roris perſuſione.*] Ità omnes MSS. At edit. Ald. Plantin. Faſitel. Thyſ. *purificati.* Hinc poteſt concludi in primitivâ Eccleſiâ obtinuiſſe, ut non ſolùm aquæ immergerentur baptizandi, ſed etiam aquâ perfunderentur, ut obtinet in his oris. *Gallaus.*

Lin. 8. *Genui te.*] Ex Pſalmo 2.

Lin. 9. *Spiritus Dei formatus in ſpeciem columbæ candidæ.*] Neſcio undè hauſerit Lactantius columbam, quæ deſcendit ſuper Jeſum in baptiſmo, fuiſſe candidi coloris, niſi ex veteri quâdam Chriſtianorum traditione; nullibi enim indicatur in Evangelio cujus coloris fuerit.

Lin. 11. *Non præſtigiis magicis, quæ nihil veri ac ſolidi oſtentant.*] Gentiles calumniabantur Chriſtum fuiſſe magum. Auguſtin. in Matthæum Serm. XI. *Pagani dicunt, Dominum Chriſtum magicis artibus feciſſe miracula.* Hos refutant Auguſt. de Conſenſ. Evangeliſt. & Euſeb. Demonſt. lib. 3. cap. 3. & 8. Rectè autem dixit Lactant. nihil veri ac ſolidi præſtigias magicas oſtentare. Hinc eleganter Minutius: *Magi quidquid miraculi ludunt, per dæmones faciunt, illis aſpirantibus & infundentibus præſtigias edunt, vel quæ non ſunt videri, vel quæ ſunt, non videri.* Elmenh.

Lin. 12. *Quæ jampridem, &c.*] MS. 1. Colbert. & edit. Crat. *quæ & jampridem;* Scripti 3. Reg. 3. Colbert. & 4. alii ac quatuor excuſi, *quæ etiam pridem.*

Lin. 17. *Portentificas.*] De quibus vide ſup. cap. 13. Matth. 4. 9. 11. 15. Marc. 1. 2. 10. Luc. 5. 7. 11.

Lin. 18. *Ægros ac debiles.*] *Ægri*, morbo ſunt affecti; *debiles*, membrorum parte mu-

Digitized by Google

tes, uno verbo unoque momento reddebat incolumes, adeò ut membris omnibus capti, receptis repentè viribus roborati, ipſi lectulos ſuos reportarent, in quibus fuerant paulò antè delati. Claudis verò ac pedum vitio afflictis, non modò gradiendi, ſed etiam currendi dabat facultatem. Tunc quorum cæca lumina in altiſſimis tenebris erant, eorum oculos in priſtinum reſtituebat aſpectum. Mutorum quoque linguas in eloquium ſermonemque ſolvebat. Item ſurdorum patefactis auribus inſinuabat auditum: pollutos, ac aſperſos maculis, repurgabat. Et hæc omnia non manibus, aut aliquâ medelâ, ſed verbo ac juſſione faciebat, ſicut etiam Sibylla prædixerat:

Πάντα λόγῳ πράττων, πᾶσάν τε νόσον θεραπεύων.

Nec utique mirum, quòd verbo faciebat mirabilia, cùm ipſe eſſet Dei Verbum cœleſti virtute ac poteſtate ſubnixum. Nec ſatis fuit, quòd vires imbecillis redderet, quòd debilibus integritatem, quòd ægris & languentibus ſanitatem, niſi etiam mortuos ſuſcitaret, velut è ſomno ſolutos, ad vitamque revocaret.

Quæ videntes tunc Judæi, dæmoniacâ fieri potentiâ arguebant, cùm omnia ſic futura, ut facta ſunt, arcanæ illorum litteræ continerent. Legebant quippe cùm aliorum prophetarum, tum Eſaiæ verba dicentis: » Confortamini manus reſolutæ, & genua debilia conſolidamini. Qui eſtis » puſilli animi, nolite timere, nolite metuere. Dominus noſter judicium » retribuet; ipſe veniet, & ſalvos faciet nos. Tunc aperientur oculi cæco» rum; & aures ſurdorum audient. Tunc ſaliet claudus ſicut cervus, & » plana erit lingua mutorum, quia rupta eſt in deſerto aqua, & rivus in » terrâ ſitienti «. Sed & Sibylla eadem cecinit his verſibus:

——— Νεκρῶν δὲ ἀνάστασις ἔσται,
Καὶ χωλῶν δρόμος ἔστ' ὠκὺς, καὶ κωφὸς ἀκούσει;
Καὶ τυφλοὶ βλέψουσι, λαλήσουσ' οὐ λαλέοντες.

Ob has ejus virtutes, & opera divina, cùm magna illum multitudo ſequeretur vel debilium, vel ægrorum, vel eorum qui curandos ſuos offer-

tilati. Sic mox Lactantius noſter *debilibus integritatem reddere.*

Lin. 8. *Aſperſos maculis.*] MSS. 5. rec. *aſperos*; 1. Reg. antiquiſſimus & Jun. *aſperſis maculis*; MS. Cantabrig. & 7. edit. rec. *ac ſparſos maculis.*

Lin. 9. *Aut medelâ.*] Præter cæcum, quem luto curavit Joann. 9.

Lin. 10. *Sibylla.*] Serm. 8. poſt med.

Lin. 11. Πάντα λόγῳ.] Interpret. Lat.
Omnia verbo agens, & omnem morbum curans.

Lin. 15. *Mortuos.*] Matth. 12. Marc. 3. Luc. 7. & 11. Joan. 11.

Lin. 19. *Eſaia.*] Cap. 35.

Lin. 20. *Et genua debilia conſolidamini.*] Sic lego cum 1. Reg. antiquiſſimo. Et ſenſus poſtulat. 1. Colbert. habet, *& genua debilia confortamini. Conſolamini qui eſtis.* Hebr. Chald. & Vulgata habent *roborate*; Syriac. *Confirmamini*; LXX. & omnes ferè MSS. *Conſolamini*, ita ut ad ſequentia referatur, minùs aptè. Vide præced. & ſeq.

Lin. 26. Νεκρῶν δὲ.] Sibyllar. carmina ſerm. 8. Latinè:
Mortuorum autem reſurrectio erit,
Et claudorum curſus erit velox, & ſurdus audiet;
Cæci videbunt, & muti loquentur.

Lin. 27. Καὶ χωλῶν δρόμος ἔστ' ὠκύς.] Vetus membrana legit, καὶ χωλῶν δρόμος ὠκύτατος. Opſopœus.

Digitized by Google

re cupiebant, aſcendit in montem quemdam deſertum, ut ibi adoraret. Ubi cùm triduo moratus eſſet, ac fame populus laboraret, vocavit diſcipulos, quærens quantos ſecum cibos geſtarent. At illi quinque panes & duos piſces in perâ ſe habere dixerunt. Afferri ea juſſit, ac multitudinem per quinquagenos diſtributam diſcumbere. Quòd cum diſcipuli facerent, frangebat ipſe panem minutatim, carnemque piſcium comminuebat, & utraque in manibus ejus augebantur. Et cùm apponere illa populo diſcipulis imperaſſet, ſaturata ſunt quinque hominum millia, & inſuper duodecim cophini de reſiduis fragminibus impleti. Quid aut dici, aut fieri poteſt mirabilius? At id Sibylla futurum cecinerat olim, cujus verſus tales feruntur:

Εἰν ἄρτοις ἅμα πέντε, καὶ ἰχθύεσσι δυοῖσιν,
Ἀνδρῶν χιλιάδας ἐν ἐρήμῳ πέντε κορέσσει,
Καὶ τὰ περισσεύοντα λαβὼν μετὰ κλάσματα πάντα,
Δώδεκα πληρώσει κοφίνους εἰς ἐλπίδα πολλῶν.

Quæro igitur, quid hîc potuerit ars magica moliri, cujus peritia ad nihil aliud, quàm ad circumſcribendos oculos valet. Idem ſeceſſurus orandi gratiâ, ſicut ſolebat, in montem, præcepit diſcipulis, ut naviculam ſumerent, ſeque præcederent. At illi urgente jam veſpere profecti, contrario vento laborare cœperunt. Cùmque jam medium fretum tenerent, tum pedibus mare ingreſſus conſecutus eſt eos, tanquàm in ſolido gradiens; non ut poëtæ Orionem mentiuntur in pelago incedentem, qui demersâ corporis parte,

—— *humero*

Lin. 2. *Moratus eſſet.*] Ità repoſui ex quamplurimis MSS. magis appoſitè quàm *moraretur*, quod eſt in 8. ſcriptis & in vulgatis. Vide Matth. 15. & Marc. 8.

Lin. 3. *Quantos ſecum cibos geſtarent.*] Francius legendum eſſe cenſebat, *quantùm ſecum cibi.* Vide Matth. 14. Marc. 6. Luc. 9. & Joan. 6.

Lin. 5. *Per quinquagenos diſtributam.*] In MSS. Bononienſi antiquiore, 2. Colbert. & quibuſdam editis deeſt *diſtributam.*

Lin. 7. *Et cùm apponere illa populo diſcipulis imperaſſet.*] Sic reſtitui ex antiquiſſimis MSS. 2. Reg. & 5. aliis Regiis, 4. Colbert. Em. 1. Clarom. Brun. & edit. 2. vet. Rom. In multis aliis eſt *apponi.*

Lin. 9. *Duodecim cophini.*] Erat cophinus menſuræ genus, aridas & liquidas res metiens, quâ re notiſſimi erant Judæi. Undè ait Juvenalis:

—— *Delubra locantur*
Judæis, quorum Cophinus, fœnumque ſupellex.

Lin. 12. *Εἰν ἄρτοις, &c.*] Codex Sibyllinus legit, ἐκ δ' ἄρτων ἅμα πέντε, καὶ ἰχθύος εἰναλίοιο. *Opſopœius.* Verſus prior Sibyllæ emendandus eſt ex Lactantio 4. Reg. & 1. Colb. Ἐξ ἄρτων, mendosè ob ſequens ἰχθύεσσι. 1. Clarom. & edit. 2. vet. Rom. Ἐν ἄρτοις. Latinè:

Panibus ſimul quinque, & piſcibus duobus,
Hominum in millia deſerto quinque ſatiabit,
Et reliquias tollens poſt fragmenta omnia,
Duodecim implebit cophinos in ſpem multorum.

Lin. 16. *Ad nihil aliud.*] Ex quamplurimis MSS. & excuſis addidi præpoſitionem *ad*, quæ in 9. ſcriptis & 7. editis deſideratur.

Lin. 17. *Ad circumſcribendos.*] Id eſt, ad fallendos, decipiendos. Ità & circumſcriptio pro fraude & deceptione apud Ciceronem pro Cluentio 46. & lib. 3. Offic. 61.

Lin. 19. *Veſpere.*] Sic repoſui ex antiquiſſimis Regio-Put. 2. Bonon. 2. Colb. 2. Clarom. & 12. excuſis. *Veſperâ* eſt in 7. aliis ſcriptis & edit. Gall. Spark. In 1. Colbert. *aurâ.*

Lin. 22. *Orionem.*] Fabulam narrat Theon Alexandrinus in Aratæis phænomenis,

Digitized by Google

——— *humero ſupereminet undas.*

Et rursùs cum obdormiſſet in navi, & ventus uſque ad extremum periculum ſævire cœpiſſet, excitatus è ſomno, ſilere ventum protinùs juſſit; & fluctus, qui maximi ferebantur, conquievere, ſtatimque ſub verbo ejus tranquillitas inſecuta eſt.

Mentiuntur fortaſſè litteræ ſanctæ, docentes tantam fuiſſe in eo poteſtatem, ut imperio ſuo cogeret ventos obſequi, maria ſervire, morbos cedere, inferos obedire. Quid quòd eadem Sibyllæ carminibus ſuis antè docuerunt? quarum una, cujus ſuprà fecimus mentionem, ſic ait:

Τοὺς ἀνέμους παύσει τε λόγῳ, στρώσει δὲ θάλασσαν
Μαινομένην, ποσὶν εἰρήνης πίστει τε πατήσας.

Et rursùs alia, quæ dicit:

Κύματα πεζεύσει, νόσον ἀνθρώπων ἀπολύσει,
Στήσει τεθνηῶτας, ἀπώσεται ἄλγεα πολλά,
Ἐκ δὲ μιᾶς πήρης ἄρτου κόρος ἔσσεται ἀνδρῶν.

His teſtimoniis quidam revicti, ſolent eò confugere, ut aïant, non eſſe illa carmina Sibyllina, ſed à noſtris ficta atque compoſita. Quod profectò non putabit, qui Ciceronem Varronemque legerit, alioſque veteres, qui Erythræam Sibyllam cæteraſque commemorant: quarum ex libris iſta exempla proferimus: qui Autores antè obierunt, quàm Chriſtus ſecundùm carnem naſceretur. Verùm non dubito, quin illa carmina priori-

Lin. 1. *Humero.*] Ex Virgilio 10. Æneid. v. 765.

Lin. 3. *Excitatus è ſomno.*] Præpoſitionem addidimus ex MSS. & editis 3. vet. Romanis, Crat. Cellar. Walch. In 2. Colb. & Clarom. *eſt à ſomno.* Deeſt præpoſitio in 9. impreſſis.

Lin. 6. *Litteræ ſanctæ.*] Luc. 8. Marc. 4. Matth. 8.

Lin. 10. Τοὺς ἀνέμους.] Latinè:
Ventos compeſcet verbo, ſternet autem mare
Furioſum, pedibus pacis & fide calcans.

Lin. 13. Κύματα.] Sibyll. lib. 6. ſerm. 6. Latinè:
Fluctus ſuperambulabit, infirmitatem hominum ſolvet,
*Eriget * mortuos, & pellet dolores multos,*
Et de unius perionis pane ſaturatio erit virorum.

* *Eriget mortuos.* 1. MS. Reg. antiquiſſimus & Brun. habent *reſurgere faciet.*

Lin. 14. Στήσει.] Sic emendavi ex vetuſtiſſimis MSS. Regiis, Put. Cauç. 1. Colbert. 1. Brun. & edit. Baſileenſ. 1569. In 4. Regiis recent. 1. Sorbon. 1. Claromont. & octo excuſis Ζήσει. In duobus aliis Reg. & 1. Colbert. Ζεύσει. Magis placeret Ζώσει. Græca deſunt in pleriſque Manuſcriptis.

Ibidem. Ἄλγεα πολλά.] Sic reſtitui ex 1. Reg. antiquiſſimo, 1. al. Reg. 1. Colb. & Brun. favente item vetuſtiſſimo Regio-Puteano, cui eſt τολλα, corruptè, pro πολλά. Sex MSS. habent πολλοῖς.

Lin. 15. Πηρὸς] Ità repoſui ex MSS. 2. veterrimis Reg. favente latinâ interpretatione *perionis*, quæ eſt in 4. Colbert. & Brun. cujus vice fortè legendum eſſet *peridionis*, quæ eſt vox Græca ſignificans *ſaccum*, de quo ſuprà, *quinque panes & duos piſces in* PERA *ſe habere dixerunt.* Itàque legendum mihi videtur in Græco textu πήρης; non πήγης, ut in octo rec. ſcriptis. Et facilis mutatio fuerit πήρης in πήγης.

Lin. 17. *Ficta.*] Sic repoſitum ex 7. vet. editis & omnibus MSS. præter 1. Reg. rec. in quo eſt *conficta.* In 1. Reg. rec. & Brun. deeſt *atque compoſita.* Quæ verò fides ſit adhibenda Sibyllis vide ſuprà pag. 28.

Lin. 18. *Ciceronem.*] Libro 2. de Naturâ deorum. Et *Varronem*, de quo lege caput 6. libri primi ſuprà, & caput 22. libri de Irâ Dei,

Digitized by Google

bus temporibus pro deliramentis habita ſint, cùm ea nemo tum intelligeret. Denuntiabant enim monſtruoſa quædam miracula, quorum nec ratio, nec tempus, nec autor deſignabatur. Denique Erythræa fore ait, ut diceretur inſana, & mendax. At enim:

——— Φήσουσι Σιβύλλην

Μαινομένην ψευστείραν: ἐπὰν δὲ γένηται ἅπαντα,

Τηνίκα μου μνήμην ποιήσετε, κ' οὐκ ἔτι μ' οὐδεὶς

Μαινομένην φήσει με θεοῦ μεγάλοιο προφῆτιν.

Jacuerunt igitur multis ſeculis; poſteà verò animadverſa ſunt, quàm Chriſti nativitas, & paſſio patefecit arcana: ſicut etiam voces Prophetarum, quæ cùm per annos mille quingentos, vel eo ampliùs lectæ fuiſſent à populo Judæorum, nec tamen intellectæ ſunt, niſi poſtquàm illas Chriſtus, & verbo, & operibus interpretatus eſt. Illum enim Prophetæ annuntiaverunt; nec ullo modo poterant, quæ illi loquebantur, intelligi, niſi fuiſſent univerſa completa.

Lin. 5. Φήσουσι.] Iſtud eſt ſermone 3. quod ſic vertitur Latinè:

——— Dicent Sibyllam

Inſanam, mendacem. Cùm verò facta fuerint omnia,

Tunc meî memoriam facietis, neque me tum quiſquam

Inſanam dicet me Dei magni vatem.

Lin. 6. Ψευστείραν.] Sic emendavi ex 2. vetuſtiſſimis MSS. codicibus Regiis, favente Regio altero in quo ψευστείραν. Scripti ſex rec. & 9. edit. habent ψεύστριαν, mendosè, contra legem metri; itemque 1. Reg. & edit. Rom. 1470. quibus eſt ψεύστριαν.

Lin. 8. Προφῆτιν.] 5. Reg. veterr. προφῆτιν; 3. al. προφήτην, ut edd. maſculino genere, malè.

Lin. 9. *Jacuerunt.*] Ità reſtitui ex MSS. 2. antiquiſſimis Regiis, 2. al. Reg. bonæ notæ, 4. Colbert. 1. Lipſ. Em. Cant. Brun. ed. Rom. 1468. *Jacuerunt*, id eſt, in occulto fuerunt. Hâc ſignificatione iſtud verbum accipitur à Cicerone & Plauto. Recentiores librarii perperàm ſubſtituere *Latuerunt.*

Lin. 11. *Vel eo ampliùs.*] Hæc lectio Manuſcriptorum eſt Regio-Put. 2. Bon. 4. Colb. Em. Cant. aliorumque, edit. 3. vet. Rom. & 3. al. In 7. rec. ſcriptis totidemque excuſis eſt *& eo.*

CAPUT XVI.

De Jeſu Chriſti paſſione, quòd fuerit prædicta.

VENIO nunc ad ipſam paſſionem, quæ velut opprobrium nobis objectari ſolet, quòd & hominem, & ab hominibus inſigni ſupplicio affectum & excruciatum colamus; ut doceam eam ipſam paſſionem ab eo cum magnâ & divinâ ratione ſuſceptam, & in eâ ſolâ & virtutem, & veritatem, & ſapientiam contineri. Neque enim, ſi beatiſſimus in terrâ

Lin. 1. *Quæ velut opprobrium, &c.*] Pagani objiciebant Chriſtianis velut opprobrium, quòd hominem crucifixum ac ſervili morte defunctum colerent. Auguſtin. de Converſ. S. Pauli Serm. 1. *Nolo erubeſcamus de Chriſti nomine. Inſultetur nobis, quòd credimus in crucifixum, occiſum.* Idem Serm. 8. de verbis Apoſt. *De cruce Chriſti nobis inſultant ſapientes hujus mundi, & dicunt: quale cor habetis, qui Deum colitis crucifixum.* Elmenhorſt.

Digitized by Google

fuiſſet, & per omnem vitam in ſummâ felicitate regnaſſet, quiſquam illum ſapiens aut Deum credidiſſet, aut honore divino dignum judicaſſet: quod faciunt veræ divinitatis expertes, qui caducas opes, & fragilem potentiam, & alieni beneficii bona non tantùm ſuſpiciunt, verùm etiam conſecrant, & ſcientes memoriæ mortuorum deſerviunt, fortunam jam extinctam colentes; quam ne vivam quidem præſentemque ſapientes colendam ſibi unquàm putaverunt. Nec enim poteſt aliquid in rebus terrenis eſſe venerabile cœloque dignum: ſed ſola eſt virtus, ſola juſtitia, quæ poteſt verum bonum, & cœleſte, & perpetuum judicari; quia nec datur cuiquam, nec aufertur. Quâ virtute ac juſtitiâ quoniam Chriſtus inſtructus venit in terram, imò verò, quoniam ipſe virtus, & ipſe juſtitia eſt, deſcendit ut eam doceret, hominemque formaret. Quo magiſterio ac Dei legatione perfunctus, ob eam ipſam virtutem, quam ſimul & docuit, & fecit, ab omnibus gentibus, & meruit, & potuit Deus credi. Ergò cùm magnus populus ad eum, vel ob juſtitiam quam docebat, vel ob miracula quæ faciebat, ſubinde conflueret, & præcepta ejus audiret, & à Deo miſſum Deique filium crederet: tum primores Judæorum & ſacerdotes irâ ſtimulati, quòd ab eo tanquàm peccatores increpabantur, & invidiâ depravati, quòd confluente ad eum multitudine, contemni ſe ac deſeri videbant, & (quod caput ſceleris illorum fuit) ſtultitiâ & errore cæcati, & immemores præceptorum cœleſtium ac Prophetarum, coïerunt adversùs eum, impiumque conſilium de eo tollendo cruciandoque ceperunt: quod Prophetæ multò antè deſcripſerant.

Nam & David in principio Pſalmorum ſuorum providens in ſpiritu, quantum facinus admiſſuri eſſent, » beatum eſſe ait, qui non abierit in con» ſilio impiorum. « Et Salomon in libro Sapientiæ, his verbis uſus eſt: » Cir» cumveniamus juſtum, quoniam inſuavis eſt nobis, & exprobrat nobis » peccata legis: promittit ſe ſcientiam Dei habere, & Filium Dei ſe nomi» nat: factus eſt nobis in traductionem cogitationum noſtrarum: gravis eſt » nobis etiam ad videndum; quoniam diſſimilis eſt aliis vita illius, & im» mutatæ ſunt viæ illius: tanquàm nugaces æſtimati ſumus ab eo: conti» net ſe à viis noſtris, quaſi ab immunditiis; & præfert noviſſima juſtorum, » & gloriatur patrem ſe habere Deum. Videamus ergò ſi ſermones illius » veri ſunt; & tentemus quæ ventura ſunt illi. Contumeliis & tormentis » interrogemus eum: ut ſciamus reverentiam illius, & probemus patien» tiam illius, morte turpiſſimâ condemnemus eum. Hæc cogitaverunt, » & erraverunt. Excæcavit enim illos ſtultitia ipſorum; & neſcierunt ſacra-

Lin. 3. *Divinitatis.*] Sic reſtitui ex edit. Iſ. & Cellar. necnon ex omnibus MSS. præter rec. 1. Reg. & 1. Colbert. in quibus corruptè legitur *dignitatis*, pro *divinitatis*; ac 2. Reg. rec. & 13. vulgatos, in quibus eſt *religionis*.

Lin. 4. *Non tantùm ſuſpiciunt.*] Ità emendavi ex MS. codice Regio 400. duntaxat annorum, ſed optimæ notæ, & 2. vet. edit. Rom. 1470. 1474. Et ſic Betuleius, Rivetus, Meurſius, Gallæus, Sparkius & Cellarius legere malunt, quàm *ſuſcipiunt* cæterorum. Eadem correctio eſt ſuprà lib. 2. cap. 2. circa medium. *Suſpiciunt*, id eſt, admirantur.

Lin. 24. *David.*] In Pſal. 1.

Lin. 26. *Salomon.*] Sapient. 2.

Lin. 27. *Inſuavis.*] Hâc voce paſſim utitur Lactantius lib. 5. cap. 1. Epitom. cap. 45. & 64. lib. de Irâ Dei cap. 20.

» menta Dei. « Nonne ita deſcripſit nefarium illud conſilium ab impiis initum contra Deum, ut planè interfuiſſe videatur? Atqui à Salomone, qui hæc cecinit, uſque ad id tempus, quo geſta res eſt, mille ac decem anni fuerunt. Nihil nos affingimus, nihil addimus. Habebant hæc, qui fecerunt: legebant, in quos hæc dicta ſunt. Sed & nunc hæredes nominis ac ſceleris illorum hæc & habent, & damnationem ſuam Prophetarum voce prædictam quotidianis lectionibus perſonant; nec aliquandò in cor ſuum, quæ pars eſt & ipſa damnationis, admittunt. Increpiti ergò à Chriſto ſæpè Judæi exprobrante illis peccata & injuſtitias, & à populo penè deſerti, concitati ſunt ad eum necandum.

Cujus rei audaciam dedit illis humilitas ejus. Nam cùm legerent, cum quantâ virtute & claritate Filius Dei venturus eſſet è cœlo, Jeſum autem cernerent humilem, quietum, ſordidum, informem, non credebant Filium Dei eſſe, ignorantes, duos ejus adventus a Prophetis eſſe prædictos: primum in humilitate carnis obſcurum, ſecundum in fortitudine majeſtatis manifeſtum. De primo David in Pſalmo ſeptuageſimo primo ſic ait: » Deſcendet ſicut pluvia in vellus, & orietur in diebus ejus » juſtitia, & abundantia pacis, donec extollatur luna. « Sicut enim pluvia, ſi deſcendat in vellus, animadverti non poteſt, quia ſtrepitum non facit: ita Chriſtum in terram ſine cujuſquam ſuſpicione venturum eſſe dixit, ut juſtitiam doceret & pacem. Eſaias quoque ita tradidit: » Domine quis » credidit auditui noſtro? & brachium Domini cui revelatum eſt? Annun» tiavimus coram ipſo ſicut pueri, & ſicut radix in terrâ ſitienti: non eſt » figura ejus, neque claritas; & vidimus illum, & non habuit figuram, ne» que decorem: ſed figura ejus ſine honore, & deficiens præter cæteros » homines. Homo in plagâ poſitus eſt, ſciens ferre imbecillitatem, quia » averſus eſt, & non eſt computatus. Hic peccata noſtra portat, & pro » nobis hic dolet; & nos putavimus ipſum eſſe in dolore, & in plagâ, & in » vexatione. Ipſe autem vulneratus eſt propter facinora noſtra, & infirma» tus eſt propter peccata noſtra: doctrina pacis noſtræ ſuper illum; livore » ejus nos ſanati ſumus. Omnes ſicut oves erravimus, & Deus tradidit » illum pro peccatis noſtris. « Et Sibylla eodem modo locuta eſt:

Οἰκτρὸς, ἄτιμος, ἄμορφος, ἐν οἰκτροῖς ἐλπίδα δώσει.

Lin. 3. *Mille ac decem anni.*] Sat rectè ad mentem Chronologiæ Sacræ. Salomon enim obiit anno ante æram vulgarem 980. Chriſtus verò cruci affixus eſt juxta veteres Eccleſiæ Doctores duobus *Geminis* Conſulibus, id eſt anno Chriſtianæ æræ 29. Hanc ſummam ſi addas ad eam 980, efficies annos 1009.

Lin. 4. *Nihil addimus.*] MSS. Em. & Brun. *Nihil nos addimus.*

Lin. 12. *Jeſum.*] Ità quamplurimi & antiquiſſimi MSS. & omnes editi. In 7. MSS. rec. eſt *ipſum.*

Lin. 13. *Quietum.*] Abeſt à 7. MSS. rec.

Lin. 21. *Eſaias.*] *Iſai. cap.* 53.

Lin. 22. *Annuntiavimus, &c.*] Hebræi legunt: *& aſcendit ſicut virgultum coram eo.* LXX. & Auguſt. *Annunciabimus coram illo, ut infans.* Quid multis? Apud humanum judicium παράδοξον eſt, ſummam potentiam in humilitate quærere. Carnalis Judæorum ſapientia tam ſagax non erat, ut intelligeret quidnam illud eſſet, quod Zachar. prædixerat: Rex tuus venit tibi manſuetus. *Betuleius.*

Lin. 33. Οἰκτρὸς, *&c.*] Sibyll. Serm 8. Lat. *Miſerabilis, inhonoratus, ſine ſpecie, in miſerabilibus ſpem prabebit.*

Ibidem. Ἐλπίδα δώσει.] Ità MSS. Reg. Put. & 5. al. Reg. 1. Clarom. 2. Colbert. Græca in

Propter hanc humilitatem, Deum ſuum non agnoſcentes, inierunt conſilium deteſtandum, ut privarent eum vitâ, qui ut eos vivificaret advenerat.

aliis deſunt. Malè citatur Cl. Puteani membrana, in quâ δώσει, non δώσιν quam dictionem tamen habuit aliquis MS. ſiquidem 1. Brun. fert, *ut miſeris ſpem prabeat.*

CAPUT XVII.

De Judæorum religionibus, ac eorum odio in Jeſum.

SED iræ atque invidiæ ſuæ, quam in cordibus ſuis gerebant intùs incluſam, alias cauſas præferebant; quòd legem Dei per Moſen datam ſolveret, id eſt, quòd ſabbatis non vacaret, operans in ſalutem hominum; quòd circumciſionem vacuefaceret; quòd abſtinentiam ſuillæ carnis auferret. In quibus rebus Judaïcæ religionis ſacramenta conſiſtunt. Ob hæc itaque cætera pars populi, quæ nondùm ad Chriſtum ſeceſſerat, à ſacerdotibus incitabatur, ut impium judicaret eum, quòd legem Dei ſolveret; cùm hoc ille non ſuo judicio, ſed ex Dei voluntate & ſecundùm prædicta faceret Prophetarum. Micheas enim novam legem daturum denuntiavit hoc modo: „Lex de Sion proficiſcetur, & ſermo Do„mini ex Hieruſalem; & judicabit inter plurimos populos, & revincet, „& deliget validas nationes.“ Illa enim prior lex, quæ per Moſen data eſt, non in monte Sion, ſed in monte Choreb data eſt: quam Sibylla fore ut à Filio Dei ſolveretur, oſtendit:

Lin. 1. *Invidiæ ſuæ, quam in cordibus ſuis gerebant intùs incluſam, alias cauſas praferebant.*] MSS. 1. Reg. & Cauc. ac 3. edd. rec. habent, *intùs incluſâ malitiâ, cauſas praferebant.*

Lin. 3. *Solveret.*] Vide Matth. cap. 12. Marc. cap. 3. Luc. cap. 6. & Joann. cap. 9.

Lin. 4. *Suillæ carnis.*] Id non legitur in Evangelicâ hiſtoriâ.

Lin 6. *Ad Chriſtum ſeceſſerat.*] MS. 1. Bonon. antiq. *acceſſerat.* Scriptis 8. & editis 4. eſt *à Chriſto ſeceſſerat.* Sed *ad Chriſtum ſeceſſerat*, hîc eſt verbum (ut dicunt) prægnans, quod aliud adhuc includit, eâ ratione; *quæ nondùm ſeceſſerat, & ad Chriſtum ſe contulerat;* exempli gratiâ Velleii Paterculi lib. 1. 18. 1. *Adeò ut corpora gentis illius ſeparata ſint in alias civitates;* id eſt, *ſeparata ſint, & in alias civitates diviſa.* Sacro codice Hebræo hic dicendi modus maximè frequens eſt.

Lin. 9. *Micheas.*] Scilicet cap. 4. v. 2.

Lin. 12. *Et deliget validas nationes.*] Verbum *deliget* deſideratur in MS. Regio-Put. In aliis MSS. eſt *diliget*, *religet*, *rediget*, *diriget.* Omnes ferè editi cum pluribus MSS. habent *deliget*, quod Lactantius legiſſe videtur ex mendoſo Bibliorum codice Græco, in quo ſcriptum fuerit ἐκλέξει, pro ἐξελέγξει; quod eſt *arguet*, vel *corripiet.* Fortè non malè, *revincet & rediget validas nationes*, ut ferunt MSS. 1. Reg. rec. Torneſ. & 1. Clarom. Multa hîc deſunt in veterrimo Regio, & Græca abſunt à multis MSS.

Ibidem. *Deliget.*] Vulgata habet *corripiet.*

Lin. 13. *In monte Choreb.*] In deſerto Arabiæ. Sic juxta Græcum textum repoſui ex MSS. Regio-Put. 6. aliis Reg. 5. Colb. Cauc. & quamplurimis aliis. In rec. 2. Reg. & 1. Colb. & 11. editis legitur *Oreb.* *Choreb* autem eſt *Sinaï.* Erat ergò petra in deſerto Sinaï, vicinior tamen Raphidim, quàm monti Sinaï. *Menoch.* Totus ille montoſus tractus dicebatur Horeb, ubi & Sinaï. *Junius.* Occidentalior pars erat Horeb, orientalis Sinaï,

Digitized by Google

Ἀλλ᾽ ὅτε ταῦτ᾽ ἂν ἅπαντα τελειωθῇ ἅσπερ εἶπον,
Εἰς αὐτὸν τότε πᾶς λύεται νόμος.

Sed & ipſe Moſes, per quem datam ſibi legem dum pertinaciter tuentur, exciderunt â Deo, & Deum non agnoverunt, prædixerat fore, ut propheta maximus à Deo mitteretur, qui ſit ſupra legem, qui voluntatem Dei ad homines perferat. In Deuteronomio ita ſcriptum reliquit: „ Et dixit Dominus ad me: Prophetam excitabo eis de fratribus eorum, ſicut „ te, & dabo verbum meum in os ejus; & loquetur ad eos ea quæ præcepero ei: & quiſquis non audierit ea quæ loquetur propheta ille in nomine meo, ego vindicabo in eum. “ Denuntiavit ſcilicet Dominus per ipſum legiferum, quòd filium ſuum, id eſt, vivam præſentemque legem miſſurus eſſet, & illam veterem per mortalem datam ſoluturus, ut denuò per eum, qui eſſet æternus, legem ſanciret æternam.

Item de circumciſione ſolvendâ Eſaias ita prophetavit: „ Hæc dicit Dominus viris Juda, qui habitant in Hieruſalem: Renovate inter vos novitatem, & ne ſeminaveritis in ſpinis. Circumcidite vos Domino Deo veſtro, & circumcidite præputium cordis veſtri; ne exeat ira mea ſicuti ignis, & exurat, & non ſit qui extinguat. “ Item Moſes ipſe: „ In noviſſimis diebus circumcidet Dominus cor tuum ad Dominum Deum tuum amandum. “ Item Jeſus Nave ſucceſſor ejus: „ Et dixit Dominus ad Jeſum: Fac tibi cultellos petrinos nimis acutos, & ſede, & circumcide ſecundò filios Iſraël. “ Secundam circumciſionem futuram eſſe dixit, non carnis, ſicut fuit prima, quâ etiam nunc Judæi utuntur, ſed cordis, ac ſpiritûs, quam tradidit Chriſtus, qui verus Jeſus fuit. Non enim Propheta ſic ait, & dixit Dominus ad me, ſed ad Jeſum; ut oſtenderet quòd non de ſe loqueretur, ſed de Chriſto, ad quem tunc Deus loquebatur. Chriſti enim figu-

Lin. 1. Ἀλλ᾽ ὅτι, &c.] Latinè:
Sed cùm omnia perfecta fuerint quæ dixi,
In ipſum tunc tota ſolvetur lex.
Sibyllarum Serm. 8.

Lin. 2. Secundum verſum græcum Εἰς αὐτὸν, &c.] Sic emendavi ex MSS. Regio-Put. 1. al. Reg. optimæ notæ, & Betul.
Εἰς αὐτὸν τότε πᾶς λύεται νόμος.
Et rectè, ob legem metri. In cæteris legitur λύσεται, & deeſt τότε.

Lin. 4. *Propheta maximus à Deo mitteretur.*] Ità repoſui ex impreſſis 2. vet. Rom. & 5. aliis, necnon ex omnibus MSS. præter 2. Reg. quibus eſt, ut & 8. editis, *mittatur à Deo.*

Lin. 6. *Deuteronomio.*] Hoc citatur à S. Stephano in Actis Apoſtolor. cap. 7.

Lin. 12. *Per mortalem datam.*] Hæc lectio, quæ eſt antiquiſſimi MS. Regii multorumque aliorum & 12. editorum, optima eſt ac genuina; reſpondet enim τῷ *æternus* quod ſequitur à conjugatis. Scripti 13. & vulgati tres habent *per Moyſen.* Ecquis vocem *Moyſen* adeò notam mutaſſet in *mortalem?*

Lin. 14. *Eſaias ita prophetavit.*] Fallitur Lactantius; nam Jeremiæ verba ſunt cap. 4. v. 3. 4.

Lin. 18. *Moſes*] Deut. 30.

Lin. 20. *Jeſum.*] Joſue 5. v. 2.

Lin. 21. *Circumcide ſecundò.*] Id eſt, inſtaura circumciſionem jamdudùm in deſerto omiſſam, quam Deus poſtliminio revocandam juſſit.

Lin. 24. *Et dixit Dominus ad me.*] Sic à me emendatum ex MSS. 7. Reg. vetuſtioribus, ac Torneſ. Betul. Goth. Em. 6. Colbert. 1. Sorbon. 2. Clarom. Brun. & ex ipſomet Lactantio paulò ſuprà. In pluribus MSS. & editis legitur *Jeſus*, mendosè.

Lin. 25. *Quòd non de ſe loqueretur.*] Et MSS. & decem editis reſtituta lectio: in 8. impreſſis eſt *de eo.*

Digitized by Google

ram gerebat ille Jeſus: qui cùm primùm Auſes vocaretur, Moſes futura præſentiens, juſſit eum Jeſum vocari; ut quoniam dux militiæ delectus eſſet adversùs Amalech, qui oppugnabat ſilios Iſraël, & adverſarium debellaret per nominis ſiguram, & populum in terram promiſſionis induceret. Et idcircò etiam Moſi ſucceſſit, ut oſtenderet novam legem per Chriſtum Jeſum datam veteri legi ſucceſſuram, quæ data per Moſen fuit. Nam illa carnis circumciſio caret utique ratione; quia ſi Deus id vellet, ſic à principio formaſſet hominem, ut præputium non haberet. Sed hujus ſecundæ circumciſionis figura erat, ſignificans nudandum eſſe pectus, id eſt, aperto & ſimplici corde oportere nos vivere; quoniam pars illa corporis, quæ circumciditur, habet quamdam ſimilitudinem cordis, & eſt pudenda. Ob hanc cauſam Deus nudari eam juſſit, ut hoc argumento nos admoneret, ne involutum pectus haberemus, id eſt, ne quod pudendum facinus intra conſcientiæ ſecreta velemus. Hæc eſt cordis circumciſio, de quâ Prophetæ loquuntur, quam Deus à carne mortali ad animam tranſtulit, quæ ſola manſura eſt. Volens enim vitæ ac ſaluti noſtræ pro æternâ ſuâ pietate conſulere, pœnitentiam nobis in illâ circumciſione propoſuit, ut ſi cor nudaverimus, id eſt, ſi peccata noſtra confeſſi ſatis Deo fecerimus, veniam conſequamur; quæ contumacibus & admiſſa ſua celantibus denegatur ab eo, qui non faciem, ſicut homo, ſed intima & arcana pectoris intuetur.

Eòdem ſpectat etiam carnis ſuillæ interdictio; à quâ cum eos abſtinere Deus juſſit, id potiſſimùm voluit intelligi, ut ſe à peccatis atque immunditiis abſtinerent. Eſt enim lutulentum hoc animal, & immundum; nec unquàm cœlum aſpicit: ſed in terrâ toto, & corpore, & ore projectum, ventri ſemper & pabulo ſervit; nec ullum alium dum vivit præſtare uſum poteſt, ſicut cæteræ animantes, quæ vel ſedendi vehiculum præbent, vel in cultibus agrorum juvant, vel plauſtra collo trahunt, vel onera tergo geſtant, vel indumentum exuviis ſuis exhibent, vel copiâ lactis exuberant, vel cuſtodiendis domibus invigilant. Interdixit ergò, ne porcinâ carne uterentur, id eſt, ne vitam porcorum imitarentur, qui ad ſolam mortem nutriuntur; ne ventri, ac voluptatibus ſervientes, ad

Lin. 1. *Qui cùm primùm Auſes vocaretur.*] Numer. 13. Priùs Hoſea nominabatur: dicitur & Hoſe, undè in editione Græcâ Auſe, quod aſpirandum, ut ſit Hauſe. Patrem habuit Nun, qui corruptè Nave vocatur. *Druſius.* Vide S. Auguſtin. de Civit. Dei lib. 16. cap. 43. Vide etiam Tertullianum adverſùs Judæos.

Lin. 5. *Novam legem.*] Chriſtus non legem novam tulit, ſed veterem perfecit.

Lin. 14. *Velemus.*] Dicere debuiſſet auctor, *Velaremus.* Sic uſque ad finem capitis mutatio temporum vitioſa non ſemel.

Lin. 22. *Eòdem ſpectat etiam carnis ſuillæ, &c.*] Quæ facta eſt Levit. 11. Deuter. 14. Suprà indicavi porcinæ carnis interdictionem nuſquàm nuncupatim in Evangelicâ taxari hiſtoriâ. In genere ſanè ſuperſtitionem omnem notat, ſignificans ea inquinare hominem quæ exeunt, non quæ intrant. Certè creditum obſervatumque eſt, homines eorum animalium induere mores, quorum veſcerentur carnibus. Qualis autem natura ſuibus ſit, indicat optimè Petrus in ſuâ poſteriore Canonicâ, cap. 2. 22. ubi eos, qui poſtquàm veritatis viam cognoverunt, rurſus ad priorem immundiciem revolvuntur, notat his verbis: *Sus lota, in volutabro luti.* Betul.

Lin. 26. *Ventri ſemper.*] MS. Torn. *veneri.*

Lin. 31. *Ne porcinâ carne uterentur.*] MSS. Pal. Lipſ. & 4. editi, *veſcerentur.* De Suillâ carne vide Varronem de Re ruſticâ l. 2. c. 4. Cicer. lib. 5. de Finibus, & Plin. lib. 8. c. 51.

Digitized by Google

faciendam juſtitiam inutiles eſſent, ac morte afficerentur. Item ne ſe fœdis libidinibus immergerent, ſicut ſus, quæ ſe ingurgitat cæno; vel ne terrenis ſerviant ſimulacris, ac ſe luto inquinent. Luto enim ſe oblinunt, qui deos, id eſt, qui lutum terramque venerantur. Sic univerſa præcepta Judaïcæ legis ad exhibendam juſtitiam ſpectant, quoniam per ambagem data ſunt; ut per carnalium figuram ſpiritualia noſcerentur.

CAPUT XVIII.

De Paſſione Dominicâ, & quòd ea prænunciata fuerit.

CUM igitur ea quæ Deus fieri voluit, quæque per Prophetas ſuos multis ſeculis antè prædixit, Chriſtus impleret, ob ea incitati, & divinas litteras neſcientes, coïerunt, ut Deum ſuum condemnarent. Quòd cùm ſciret futurum, ac ſubinde diceret oportere ſe pati, ac interfici pro ſalute multorum, ſeceſſit tamen cum diſcipulis ſuis, non ut vitaret quod neceſſe erat perpeti ac ſuſtinere, ſed ut oſtenderet quòd ita fieri opporteret in omni perſecutione, ne ſuâ quis culpâ incidiſſe videatur; ac denuntiavit fore, ut ab uno eorum proderetur. Itaque Judas præmio illectus tradidit filium Dei Judæis. At illi comprehenſum, ac Pontio Pilato, qui tum legatus Syriam regebat, oblatum, cruci affigi poſtulaverunt, objicientes ei nihil aliud, niſi quòd diceret ſe Filium Dei eſſe, & regem Judæorum:

Lin. 4. *Oportere.*] Vide Matth. 20. Marc. 10. Luc. 18. Joan. 7. & 8. & 11.

Lin. 5. *Seceſſit.*] Scilicet ad mare. Marc. 3.

Lin. 6. *Quòd ita fieri oporteret.*] Ex cunctis fermè MSS. & 7. vet. editis ita repoſui. In 2. Reg. Em. Cantabrig. Brun. & 9. excuſis eſt *oporteat.*

Lin. 8. *Proderetur.*] Matth. 27. Marc. 14. Luc. 22. Joan. 18.

Lin. 9. *Tradidit Filium Dei Judæis.*] Sic reſtitui ex MSS. veterrimis 2. Bonon. Regio-Put, aliiſque octo, ex 3. vet. edd. Rom. & 8. aliis. Scripti rec. *tradidit eum Judæis.*

Lin. 10. *Legatus Syriam regebat.*] Sic legunt Tertullianus Apol. cap. 21. pag. 21. Cyprianus lib. de Idolor. vanitate ſub finem pag. 16. Legati nomen hîc generaliter ſumit Lactantius, pro eo qui miſſus eſt ad functionem muneris alicujus: quemadmodùm & Varro explicat hanc vocem lib. 5. de L. L. *Iſæus.* Nequaquàm ſuſpicione caret, neque extra omnem controverſiæ aleam poſitum videtur, quòd Pontium Pilatum Syriæ legatum fuiſſe ſcribit Lactantius: Pilatus enim erat tantùm procurator Judææ. Tacitus *Autor nominis ejus Chriſtus, qui Tiberio imperitante per procuratorem Pontium Pilatum ſupplicio affectus erat.* Licet *præſidem* incurioſitate quâpiam appellent Chriſtiani Chronologi, ego, re conſideratâ, exiſtimem mendoſos eſſe Lact. codices, & ſcribendum, *qui ſub Silano Judæam regebat. Silanus* enim Syriæ tum præſes erat, & ſub eo Judæa à Pilato gubernabatur. Non enim peculiaris tunc erat provincia: ſed ad Syriam pertinebat Judæa. Quamvis belli tempore diviſæ fuerint, ut Veſpaſiano Judæa, Muciano Syria parebat in Vitelliano tumultu. De Silano adeò verum eſt, ut & accuſarint coram eo aliquandò Pilatum Judæi. *Barthius.* Iſtorum Procuratorum duo erant genera: alii Rationales dicti, qui ſolis vectigalibus colligendis vacabant; alii præterea provinciis minutioribus vice Præſidis præerant cum aliquâ poteſtate, & juriſdictionem aliquam, nullo Præſide præſente, inter provinciales ſumebant, cùm alioqui apud ſolos Magiſtratus provinciarum præſides, puta Proconſules & Proprætores, lege agere liceret. *Scultet.* Attamen certum eſt, Pilatum à pleriſque Hiſtoricis, quamvis minùs propriè, Præſidem vocari.

Digitized by Google

dæorum : item quòd dixerat : Si ſolveritis hoc templum , quod ædificatum eſt annis XLVI. ego illud in triduo ſine manibus reſuſcitabo ; ſignificans brevi futuram paſſionem ſuam, & ſe à Judæis interfectum , tertio die reſurrecturum. Ipſe enim erat verum Dei templum. Has voces ejus tanquàm infauſtas & impias inſectabantur. Quæ cùm Pilatus audiſſet, & ille in defenſionem ſuî nihil diceret, pronuntiavit, nihil in eo damnatione dignum videri. At illi injuſtiſſimi accuſatores cum populo , quem incitaverant, ſucclamare cœperunt , & crucem ejus violentis vocibus flagitare.

Tum Pontius & illorum clamoribus, & Herodis Tetrarchæ inſtigatione metuentis ne regno pelleretur, victus eſt. Nec tamen ipſe ſententiam protulit: ſed tradidit eum Judæis, ut ipſi de illo ſecundùm legem ſuam judicarent. Duxerunt ergò eum flagellis verberatum , & priuſquàm cruci affigerent , illuſerunt ; indutum enim coloris punicei veſte , ac ſpinis coronatum, quaſi regem ſalutaverunt, & dederunt ei cibum fellis ; & miſ-

Lin. 1. *Solveritis.*] Vide Joan. 2. Matth. 26. & 27. Marc. 14.

Ibidem. *Quod ædificatum eſt annis XLVI.*] Hunc numerum retinui probatum Joanni Evang. cap. 2. v. 20. MSS. codicibus 12. Vaticanis , 8. Regiis , 6. Colbert. Sorbon. 2. Clar. Brun. cunctiſque editis. At 1. Reg. antiquiſſimus , 2. Bonon. Tax. Cantabr. ferunt *annis XL.* malè.

Lin. 2. *Reſuſcitabo.*] Reſtitutum ex quamplurimis & optimis MSS. ac 12. impreſſis. In MSS. 2. Bonon. antiq. Cauc. ſexque aliis & 5. editis legitur , *ſuſcitabo.*

Lin. 7. *Videri.*] Verbum ex antiquâ judicandi formulâ.

Ibidem. *Injuſtiſſimi accuſatores.*] MSS. Regio-Put. & alius antiquiſſimus Reg. à primâ manu , 1. alter Reg. rec. & Brun. *juſtiſſimi* , ſed ironicè.

Lin. 11. *Nec tamen ipſe ſententiam protulit.*] Lucas , *Tradidit eum voluntati eorum* , ſcilicet Judæorum , *ut crucifigeretur* , ſuâ quidem autoritate , non tamen ſententiâ , quaſi cruce dignus. Non enim probari poteſt , Pilatum in eum tuliſſe ſententiam velut reum mortis : undè illa videtur ficta , quæ legitur apud Adrichomium. Ergò *pro tribunali ſedit* quidem : ſed *adjudicavit* tantùm *fieri petitionem eorum* , ut loquitur Lucas , ut ſcilicet ab ipſis damnatus traderetur eis crucifigendus , ſicut petebant. *Janſen.* Attamen vide Lucæ caput 23. v. 24. & Joannis cap. 19. v. 16.

Lin. 13. *Duxerunt.*] Hoc eſt , ad mortem rapuerunt ; hoc enim & verbum *ducere* ſignificat.

Lin. 14. *Spinis coronatum.*] Veteres putarunt fuiſſe *ſpinas albas* : quæ & indè ſalutares dicuntur , & medicinis utiles. Marcellus Empiricus cap. 23. *Herba ſalutaris , id eſt ſpina alba , quâ Chriſtus coronatus eſt , quæ velut uvam habet , lienem leniter in eodem loco perfricata ſanabit.* Barthius.

Lin. 15. *Et dederunt ei cibum fellis , & miſcuerunt ei aceti potionem.*] Matth. cap. 27. ℣. 48. Syrus & Arabs legerunt etiam ὄξος , *acetum* , at vulgatus οἶνον , *vinum* , quomodò in ſuo vetuſtiſſimo exemplari legi teſtatur Beza. Sic & Evang. Hebr. *& dederunt ei bibere vinum mixtum felle.* Merceri exemplar omittit *bibere.* Et hanc quidem lectionem veriſſimam arbitratur Beza , adeò ut etiam ὄξος non ſignificaverit acetum quod vocamus , ſed vinum conditum ; quia Marcus cap. 15. ℣. 23. meminit οἶνυ ἐσμυρνισμένυ : malim tamen ὄξος capere pro aceto propriè dicto , & apud Marc. per οἶνον quoque intelligere acetum , quod nihil aliud eſt quàm vinum acidum. Nam ὄξος ſumere pro vino condito , exemplo & autoritate carere puto. Quòd autem vir Doctiſſ. per χολὴν non intelligit *fel* , ſed in genere amarorem , qualis eſt myrrhæ genuinæ , non gravatè ei aſſentior , tum quia Marcus pro χολῇ habet σμύρναν , tum quia LXX. etiam *abſynthium* verterunt per χολὴν , Prov. 5. ℣. 4. Thren. 3. ℣. 15. quare nec multùm culpandus Arabs , qui hoc loco pro μετὰ χολῆς , habet *myrrha.* Poteſt enim χολὴ quemvis amarorem ſignificare , ſive fellis , ſive abſynthii , ſive myrrhæ ; petitus hic locus ex Pſ. 68. ℣. 22. LXX. καὶ ἔδωκαν εἰς τὸ βρῶμά μυ χολήν. Poteſt ibi ſimpliciter eſſe *amaror* , ſicut colligitur ex Deut. 29. v. 18. Hebr. 12. v. 15. & Jer. 23. ℣.

Digitized by Google

cuerunt ei aceti potionem. Poſt hæc, conſpuerunt faciem ejus, & palmis ceciderunt. Cùmque ipſi carnifices de veſtimentis ejus contenderent, ſortiti ſunt inter ſe de tunicâ & pallio. Et cùm hæc omnia fierent, nullam vocem ex ore ſuo, tanquàm ſi mutus eſſet, emiſit. Tum ſuſpenderunt eum inter duos noxios medium, qui ob latrocinia damnati erant, crucique affixerunt. Quid ego hîc in tanto facinore deplorem? aut quibus verbis tantum nefas conquerar? Non enim Gavianam crucem deſcribimus, quam Marcus Tullius univerſis eloquentiæ ſuæ nervis ac viribus, velut effuſis totius ingenii fontibus, proſecutus eſt, facinus indignum eſſe proclamans, civem Romanum contra omnes leges in crucem eſſe ſublatum. Qui quamvis innocens fuerit, & illo ſupplicio indignus, mortalis tamen, & ab homine ſceleſto, qui juſtitiam ignoraret, affectus eſt. Quid de hujus crucis indignitate dicemus, in quâ Deus à cultoribus Dei ſuſpenſus eſt atque ſuffixus? Quis tam facundus, & tantâ rerum verborumque copiâ inſtructus exiſtet? quæ oratio tantæ affluentiæ ubertate decurrens, ut illam crucem meritò deploret, quam mundus ipſe, & tota mundi elementa luxerunt?

Hæc autem ſic futura fuiſſe, & Prophetarum vocibus, & Sibyllinis carminibus denuntiatum eſt. Apud Eſaiam ita ſcriptum invenitur: » Non ſum » contumax, neque contradico: dorſum meum poſui ad flagella, & ma- » xillas meas ad palmas: faciem autem meam non averti à fœditate ſputo-

51. ubi LXX. verterunt ὕδωρ πικρόν. Matth. ergò & Marc. ſe mutuò explicant. οἶνον Marci Matthæus explicat per ὄξος; & viciſſim χολὴν Matth. Marcus per σμύρναν: undè liquet, ſecùs quàm doctiſſimi viri exiſtimarunt, nihil hîc ex recepto Judæorum more factum, qui hoc morituris officium præſtare ſolebant, ut vinum propinarent *cum grano thuris, quò abripiatur mens eorum.* Hîc contrà pro vino acetum, pro benigni ſaporis thure amarorem myrrhæ propinarunt, ne quid deeſſet, quo virulentum ſuum in Servatorem animum proderent. *Ludov. De Dieu.*

Lin. 1. *Conſpuerunt faciem ejus.*] Hanc retinui lectionem, quæ 3. antiquiſſimorum MSS. Regiorum eſt & 10 editorum. Et poteſt abeſſe præpoſitio *in faciem*, quæ in ſcriptis recentioribus ac 7. vulgatis reperitur. Sic apud Senecam cap. 13. ad Helv. *Ducebatur Athenis ad ſupplicium Ariſtides, cui quiſquis occurrebat, dejiciebat oculos.... inventus eſt tamen qui faciem ejus inſpueret.*

Lin. 7. *Non enim Gavianam crucem deſcribimus.*] Optima lectio, quæ eſt 3. Reg. 1. Sorbon. & 19. edit. ac Cicer. in Verrem Orat. 10. faventibus MSS. Regio-Put. 3. al. Reg. 4. Colbert. Brun. quibus eſt *Gabianam*, mendosè, pro *Gavianam*, *b*, pro *v*. MS. 1. Colbert. & edit. Rom. 1468. *Gabiniam*; 2. Reg. ed. Rom. 1470. & Florent. *Gabinianam*; 1. Reg. veterr. *Gavinianam*; 1. Clar. *Ganianam*, mendosè pro *Gavianam*; 1. Reg. 2. Colbert. *Gravianam*; MS. Torneſ. *Gravinianam*; Jun. *Grabianam*; 3. edit. *Cannianam*, corruptè. Vide Ciceronem in Verrem act. 5. 6. & 7. Alludit ad P. Gavium Conſanum civem Romanum, quem Verres contra jus & leges virgis cæſum cruci affixerat, hoc eſt affecerat ſervili ſupplicio.

Lin. 8. *Univerſis.*] Sic repoſui ex MSS. 8. Reg. quorum duo ſunt vetuſtiſſimi, 6. Colb. 2. Clarom. aliiſque. Sed ſcripti 2. rec. & 11. editi, *univerſa.*

Ibidem. *Nervis.*] MSS. 10. & 5. edit. *verbis*, ſed minùs benè.

Lin. 15. *Tanta affluentia ubertate.*] MSS. 10. recentiſſimi *tantâ.*

Lin. 16. *Et tota mundi elementa.*] Τὸ *mundi* deeſt in MS. 1. Colb. & 7. editis. Grammaticæ ſtudioſi notent in numero plurali *tota* apud Autorem noſtrum lib. 1. Div. Inſtitut. cap. 11. & apud Auguſtinum in Pſalm. 148. *tota* apud Plautum, necnon in Symbolo *Quicumque* nomine Athanaſii, & *tota* in recto caſu etiam plurali apud Lactantium lib. 2. cap. 9. ad fin. & lib. 4. cap. 18.

Lin. 17. *Luxerunt.*] Vide ſequens caput.

Lin. 19. *Eſaiam.*] Cap. 50.

Digitized by Google

» rum «. Similiter David in Pſalmo XXXIV. » Congregata ſunt ſuper me flagella, & ignoraverunt: diſſoluti ſunt, nec compuncti ſunt: tentaverunt » me, & deriſerunt deriſu; & ſtriderunt ſuper me dentibus ſuis. « Sibylla quoque eadem futura monſtravit:

Εἰς ἀνόμων χεῖρας καὶ ἀπίστων ὕστερον ἥξει:
Δώσουσι δὲ θεῷ ῥαπίσματα χερσὶν ἀνάγνοις,
Καὶ στόμασιν μιαροῖσι τὰ πλύσματα φαρμακόεντα:
Δώσει δ' εἰς μάστιγας ἁπλῶς ἁγνὸν τότε νῶτον.

Item de ſilentio ejus, quod uſque ad mortem pertinaciter tenuit, Eſaïas iterùm ſic locutus eſt: » Sicut ovis ad immolandum ductus eſt, & ſicut » agnus coram tondentibus ſe ſine voce, ſic non aperuit os ſuum. « Et Sibylla ſupradicta:

Καὶ κολαφιζόμενος σιγήσει, μή τις ἐπιγνῷ
Τίς λόγος, ἢ πόθεν ἦλθεν ἵνα φθιμένοισι λαλήσῃ;
Καὶ στέφανον φορέσει τὸν ἀκάνθινον.

De cibo verò & potu, quem, antequàm eum figerent, illi obtulerunt, David in pſalmo LXVIII. ſic ait: » Et dederunt in eſcam meam fel; &

Lin. 2. *Et ignoraverunt.*] Sic lego cum antiquioribus & potioribus MSS. 7. Reg. 4. Colb. 1. Clarom. & omnibus ferè vulgatis: nec aliter legit Auguſtinus Enarrat. 2. in Pſal. 34. Scripti 9. rec. & 2. vet. edd. *& ignoravit.*

Ibidem. *Tentaverunt.*] Ex MSS. repoſui: in vulgatis eſt, *tentarunt.*

Lin. 5. Εἰς ἀνόμων χεῖρας.] Sermone 8. Sibyll. Hæc Latinè:

In manus iniquorum & infidelium poſteà veniet;
Dabunt autem Deo alapas manibus inceſtis,
Et faucibus immundis ſputa virulenta;
Dabit autem in verbera ſimpliciter purum tunc dorſum.

Hæc & ſequentia leguntur eodem modo in MS. Regio-Put. n. 3736. ut & apud Auguſtinum de Civit. Dei lib. 18. cap. 23. n. 2. qui ea ex Autore noſtro decerpſit; niſi quòd habeat, *manus iniquas, ... venenatos ſputus ... ſanctum dorſum.* In Brun. aliiſque MSS. & editis codicibus interpret. lat. *innocens tunc dorſum;* in nonnullis, *purum tunc dorſum.*

Ibidem. Ἀνόμων.] Sic reſtitui ex opt. MSS. Regio-Put. & Betul. ac edit. Pariſ. 1525. 1561. 1565. Crat. Gymnic. Graph. Torneſ. Soubron. & Verſione Gallicâ. Sic etiam legendum eſſe cenſebant Muſurus, Betuleius, & Sparkius; & Syntaxis conſtabit hâc ratione meliùs. Ita etiam emendavit Clariſſ. Heumannus. At ſcripti 11. alii & 7. editi habent ἀνόμους.

Lin. 7. Τὰ πλύσματα.] Hæc lectio eſt MSS. Regio-Put. 3. al. Reg. 3. Colb. 1. Sorbon. & omnium editorum. In MSS. Cauc. & 2. Reg. eſt ἐμπτύσματα; in MS. Betul. ἐκπτύσματα, pag. 261. in Commentario ſuo.

Lin. 9. *Eſaias.*] Vide Iſaiam cap. 53.

Lin. 13. Καὶ κολαφιζόμενος.] Sibylla ſerm. 8. Hæc Latinè:

Et colaphos accipiens tacebit, ne quis agnoſcat,
Quod verbum, vel undè venit ut mortalibus loquatur;
Et coronam portabit ſpineam.

Auguſtinus loco ſuprà citato legit, *ut inferis loquatur.* Muſurus & Thomaſius cum MSS. 2. Colb. & ed. Rom. 1470. Torneſ. 2. Pariſ. Soubron. legunt, *ut mortuis loquatur.*

Lin. 14. Τίς λόγος, ἢ πόθεν ἦλθεν.] Ità 3. Reg. quorum duo ſunt antiquiſſimi, 3. Colb. & omnes edd. At MS. codex Sibyllinus habet Τίς τίνος ἂν πόθεν ἦλθεν. MS. Betul. Τίς τίνος ὤ. Sed Lactantii lectionem ſequitur Auguſtinus, & magis probatur etiam Betuleio.

Digitized by Google

„ in ſiti meâ potum mihi dederunt acetum “. Idem hoc futurum etiam Sibylla concionata eſt :

Εἰς δὲ τὸ βρῶμα χολὴν, καὶ εἰς δίψαν ὄξος ἔδωκαν,
Τῆς ἀφιλοξενίης ταύτην δείξουσι τράπεζαν.

Et alia Sibylla Judæam terram his verſibus increpat :

Αὐτὴ γὰρ δύσφρων, ἣ σὸν θεὸν οὐκ ἐνόησας
Παίζοντα θνητοῖσι νοήμασιν : ἀλλὰ καὶ ἀκάνθαις
Ἔστεψας στεφάνῳ, φοβερήν τε χολὴν ἐκέρασας.

Fore autem ut Judæi manus inſerrent Deo ſuo , eumque interficerent, teſtimonia Prophetarum hæc anteceſſerunt.

Apud Eſdram ita ſcriptum eſt : « Et dixit Eſdras ad populum : Hoc paſcha Salvator noſter eſt, & refugium noſtrum. Cogitate , & aſcendat in „ cor veſtrum , quoniam habemus humiliare eum in ſigno , & poſt hæc „ ſperabimus in eum, ne deſeratur hic locus in æternum tempus , dicit „ Dominus Deus virtutum. Si non credideritis ei , neque exaudieritis an„ nuntiationem ejus ; eritis deriſio in gentibus “. Undè apparet , Judæos nullam aliam ſpem habere , niſi ſe abluerint à ſanguine , ac ſperaverint in

Lin. 1. *Potum mihi dederunt acetum.*] Hæc lectio eſt MSS. 6. Regiorum , ex quibus duo ſunt veterrimi , 1. Sorbon. 2. Colb. 2. Clarom. & 6. edit. In 13. ſcriptis recentiſſimis & 7. impreſſis eſt , *potaverunt me aceto.*

Ibidem. *Idem hoc futurum.*] 1. Reg. rec. 1. Clarom. & ed. Gall. Spark. *Item.*

Lin. 3. Εἰς δὲ τὸ βρῶμα.] Sibyll. Serm. 8. Hæc Latinè :

In cibum autem fel , & in ſitim acetum dederunt ,
Inhoſpitalitatis hanc monſtrabunt menſam.

Lin 6. Αὐτὴ γὰρ δύσφρων.] Ità reſtitui ex 2. antiquiſſimis MSS. Reg. At rec. 1. Reg. 3. Colb. 1. Clarom. & 11. editi ferunt ἄφρων. Græca deſunt in cæteris quos vidi. Latina interpretatio :

Ipſa enim noxia cogitans , Deum tuum non cognoviſti
Ludentem mortalibus cogitationibus : ſed & ſpinis
Coronaſti coronâ , & horribile fel miſcuiſti.

Apud Auguſtinum , pro *noxia cogitans* , eſt *inſipiens ;* & verſu ſequenti apud eumdem & in MS. 1. Brun. eſt *Ludentem mortalium mentibus ;* in altero Brun. *Illudentem humanis mentibus.* Hæc ex Sibyllar. Carminibus ſerm. 6.

Lin. 7. Παίζοντα θνητοῖσι.] Sic reſtitui ex MSS. 3. Reg. quorum duo ſunt antiquiſſimi , 1. Clarom. & 3. Colbert. niſi quòd in uno eſt θνητοῖσι , & edit. Rom. 1468. MS. codex à Betuleio viſus habet πλάζοντα , quod ei magis quadrare videtur , utpotè quòd Chriſtus mortalium judicio peccaverit. In 7. impreſſis eſt παίζοντ' ἐν θνητοῖσι.

Lin. 8. Ἔστεψας.] Ità emendavi ex MSS. 7. Reg. inter quos duo ſunt veterrimi , ex 3. Colbert. 1. Sorbon. 1. Clarom. edit. 2. vet. Rom. & 8. aliis. In ſex vulgatis eſt Ἔστρεψας.

Lin. 11. *Apud Eſdram ita ſcriptum eſt , &c.*] Quædam loca è Scripturâ deſcribit Juſtinus Martyr , quæ à Judæis in odium Chriſti fuiſſe deleta contendit in dialogo cum Tryphone Judæo , 83. Τοῦτο τὸ πάσχα ὁ σωτὴρ ἡμῶν , &c. quæ ita refert & vertit Lactantius. Hæc tamen verba non occurrunt , neque in textu Hebræo , neque in codicibus Græcis , neque Latinis. Queritur quidem Juſtinus ea à Judæis deleta atque inducta fuiſſe : *Ex verbis* (inquit) *quæ Eſdras de lege & conſtitutione paſchatis commemoravit , hunc locum abſtulerunt. Et dixit Eſdras populo : Hoc Paſcha Salvator noſter , &c.* Neceſſe autem eſt in iis libris fuiſſe , quos Judæi in Canone receperunt.

Lin. 13. *Humiliare eum in ſigno.*] Ità cum MSS. editi novem ; & S. Juſtinus martyr ἐν σημείῳ , *in ſigno.* In MSS. 1. Reg. rec. 1. Colbert. Brun. & 7. impreſſis eſt , *in ligno.*

Digitized by Google

etiam ipſum quem negaverunt. Eſaïas quoque facinus eorum deſignat, & dicit: „ In humilitate judicium ejus ſublatum eſt. Nativitatem ejus quis
„ enarrabit? quoniam auferetur à terrâ vita ejus; à facinoribus populi mei
„ adductus eſt ad mortem. Et dabo malos pro ſepulturâ ejus, & divites pro
„ morte ejus: quia facinus non fecit, neque inſidias ore ſuo locutus eſt.
„ Propterea ipſe conſequetur multos, & fortium dividet ſpolia; propterea
„ quòd traditus eſt ad mortem, & inter facinoroſos deputatus eſt: & ipſe
„ peccatum multorum pertulit, & propter facinora illorum traditus eſt “. David quoque in pſalmo XCIII. „ Captabunt in animam juſti, & ſangui-
„ nem innocentem condemnabunt, & factus eſt mihi dominus in refugium “. Hieremias: „ Domine ſignifica mihi, & cognoſcam: tunc vidi meditatio-
„ nes eorum; ego ſicut agnus ſine malitiâ perductus ſum ad victimam: in
„ me cogitaverunt cogitationem, dicentes, Venite, mittamus lignum in
„ panem ejus, & eradamus è terrâ vitam ejus; & nomen ejus non erit in
„ memoriâ ampliùs “. Lignum autem crucem ſignificat, & panis corpus ejus, quia ipſe eſt cibus, & vita omnium qui credunt in carnem quam portavit, & in crucem quâ pependit.

De quâ tamen apertiùs ipſe Moſes in Deuteronomio ita prædicavit: „ Et erit pendens vita tua ante oculos tuos, & timebis die ac nocte, & non
„ credes vitæ tuæ “. Idem rursùs in Numeris: „ Non quaſi homo Dominus
„ ſuſpenditur, neque quaſi filius hominis minas patitur. “ Zacharias etiam

Lin. 1. *Quem negaverunt.*] Sic MSS. 2. Reg. antiquiſſimi, multique alii, & omnes editi. Eâdem locutione uſus eſt ſuprà cap. 12. In veterrimo Bononienſi & 15. aliis rec. eſt *necaverunt.*

Ibidem. *Eſaïas.*] Capite 53.

Lin. 2. *In humilitate ejus, &c.*] Græcam LXX. tranſlationem ſecutus ferè ubique eſt Lactantius, quibus illud *Nativitatem ejus* debetur, (id eſt γενεὰν) quod Latinus etiam Vulgatus eſt amplexus. *Cellar.*

Lin. 11. *Hieremias.*] Capite 11.

Lin. 12. *Ego agnus ſine malitiâ.*] Ità reſtitui ex 2. antiquiſſimis MSS. Reg. al. Reg. & 2. Brun. Nec aliter apud Cyprianum Teſtimonior. adv. Judæos lib. 2. cap. 15. & apud LXX. Jerem. 11. Ἐγὼ δὲ ὡς ἀρνίον ἄκακον. In rec. MSS. & in editis, *ſine maculâ*; in Vulgatâ, *manſuetus.*

Lin. 15. *Lignum autem crucem ſignificat, & panis corpus ejus.*] Sic emendavi ex MSS. 1. Reg. optimæ notæ, 1. Colb. & 2. Brun. necnon ex antiquâ Verſione Gallicâ 1563. quæ ſic habet: *Or le bois ſignifie la croix, & le pain ſon corps.* MSS. 17. & 18. edit. *& panem corpus ejus*, mendosè.

Ibidem. *Lignum autem, &c.*] Origenes, Tertullianus, Hieronymus eodem modo exponunt, per panem nimirùm corpus, per lignum crucem intelligentes, referenteſque ad Sacramentum corporis Chriſti. *Betuleius.*

Lin. 16. *Quia ipſe eſt cibus.*] Id eſt, quia ipſe eſt panis ille, qui de cœlo deſcendit. *Joan.* 6.

Ibidem. *Vita omnium.*] Repoſui *omnium* ex editis 3. vet. Rom. Venet. 1490. Cellar. Walch. cunctiſque MSS. præter 2. Reg. rec. 1. Sorbon. 1. Colbert. quibus eſt, *vita hominum.*

Lin. 17. *Quâ pependit.*] Ità MSS. antiquiſſimi 1. Bonon. Regio-Put. 6. Colb. Brun. 2. Clarom. edit. 2. vet. Rom. Scripti verò 1. Reg. 1. Colbert. à primâ manu, & 17. impreſſi habent, *in quâ pependit.*

Lin. 19. *Et erit pendens vita tua.*] Quod etiam Tertullianus adv. Judæos cap. 11. & Cyprianus adversùs eoſdem lib. 2. cap. 20. & Auguſtinus lib. 16. contra Fauſtum cap. 21. de Chriſti cruce interpretantur. *Ex Cellario.* Id in Deuteron. cap. 28. ſed nimis allegorica videtur hæc Lactantii interpretatio.

Lin. 20. *Numeris.*] Capite 23. Non minùs metaphorica eſt hæc interpretatio.

Lin. 21. *Zacharias.*] Cap. 12. Hæc verò prophetia ab Evangeliſtâ Joanne cap. 19. de Chriſto interpretatur.

ſic tradidit: » Et intuebuntur in me, quem transfixerunt «. Item David in pſalmo XXI: » Effoderunt manus meas & pedes meos, dinumeraverunt » omnia oſſa mea: ipſi autem contemplati ſunt, & viderunt me, diviſerunt » ſibi veſtimenta mea, & ſuper veſtem meam ſortem miſerunt. « Quæ utique Propheta non de ſe locutus eſt. Fuit enim rex, & nunquàm perpeſſus eſt illa. Sed Spiritus Dei per eum loquebatur, qui fuerat illa paſſurus poſt annos mille & quinquaginta. Tot enim colliguntur anni à regno David uſque ad crucem Chriſti. Sed & Solomon filius ejus, qui Hieroſolymam condidit, eam ipſam perituram eſſe in ultionem ſanctæ crucis prophetavit: » Quòd ſi avertimini à me, dicit Dominus, & non cuſtodieritis veri» tatem meam, rejiciam Iſraël à terrâ quam dedi illis: & domum hanc, » quam ædificavi illis in nomine meo, projiciam illam ex omnibus; & erit » Iſraël in perditionem, & in improperium populo: & domus hæc erit » deſerta; & omnis qui tranſibit per illam, admirabitur, & dicet: Pro» pter quam rem fecit Dominus terræ huic & huic domui hæc mala? Et di» cent: Quia reliquerunt Dominum Deum ſuum, & perſecuti ſunt regem » ſuum dilectiſſimum Deo, & cruciaverunt illum in humilitate magnâ, » propter hoc importavit illis Deus mala hæc «.

Lin. 7. *Tot colliguntur anni.*] Rectè equidem: nam à Davide mortuo ad æram vulgarem anni intercedunt 1019. ſed ad paſſionem 1052. ſunt anni. At ſi juxta veteres Chriſtus mortuus eſt duobus Geminis conſulibus, id eſt anno æræ vulgaris 29. tunc erunt 1048. anni, quod idem eſt.

Lin. 8. *Solomon.*] Hæc leguntur lib. 3. Reg. cap. 9. & 2. Paralip. cap. 7. verum non eſt à Salomone conditam eſſe Hieroſolymam.

Lin. 10. *Avertimini à me.*] Regum lib. 3. c. 9. Sed alia ſunt à Lactantio addita, alia verò detracta, ut locum conſulenti patebit.

Lin. 13. *Improperium.*] Sic reſtitui ex duobus antiquiſſimis & optimis MSS. Reg. 900. annor. & 1. alio Reg. 400. annorum, ſed optimæ notæ. In multis recentioribus MSS. & impreſſis legitur *opprobrium.*

CAPUT XIX.

De Jeſu morte, ſepulturà & Reſurrectione; atque de iis rebus prædicta.

QUID ampliùs jam de facinore Judæorum dici poteſt, quàm excæcatos tum fuiſſe, atque inſanabili furore correptos, qui hæc quotidiè legentes neque intellexerunt, neque quin facerent cavere potuerunt? Suſpenſus igitur atque affixus exclamavit ad Dominum voce magnâ, & ultrò ſpiritum poſuit. Et eâdem horâ terræ motus factus eſt. Et

Lin. 1. *De facinore Judæorum.*] Ità reſtitui ex veterrimis 2. Reg. 4. cæteris Reg. bonæ notæ, aliiſque. Editi multique recentiores MSS. *de facinoribus*, malè, cùm hîc de uno, ſcilicet in morte Chriſti perpetrato agatur.

Lin. 5. *Terræ motus factus, &c.*] Matth. 27. Marc. 15. Luc. 23. Joan. 19. Aliquot in locis, non in Judæâ tantùm. Voluit enim Deus oſtenti hujus memoriam exſtare. Vide quæ in Phlegonte & Thallo leguntur. Veriſſimum eſt apud Prophetas terræ motu alibi rerum mutationem, alibi Dei majeſtatem ſignificari; ſed hîc apertior eſt ea ſignificatio, quæ pariter à Judæis & gentibus aliis poterat intelli-

Digitized by Google

velum templi, quod ſeparabat duo tabernabula, ſciſſum eſt in duas partes; & Sol repentè ſubductus eſt, & ab horâ ſextâ uſque in nonam tenebræ fuerunt. Quâ de re Amos propheta teſtatur: „ Et erit in illo die, dicit „ Dominus, occidet Sol meridie, & tenebrabitur dies lucis; & convertam „ dies feſtos veſtros in luctum, & cantica veſtra in lamentationem. « Item

gi, iræ ſcilicet divinæ ob hominum ſcelera Pſalm. 18. 8. Joël. 16. Ità Virgilius ſolis caligini addidit terræ motum; nec aliter Lucanus & Seneca. Sanè Centurio, & qui cum eo erant, ita interpretati ſunt hoc prodigium. Indè enim colligebant Jeſum iniquè damnatum Luc. 23. 45. *Grotius.*

Lin. 2. *Et ab horâ ſextâ, &c.*] Tertiâ horâ diei judicia apud Romanos exerceri incipiebant:

Exercet raucos tertia cauſidicos.

In id tempus incidit & Pilati cognitio. Benè Ignatius ad Smyrnenſes: Τῇ δὲ παρασκευῇ τρίτῃ ὥρᾳ ἀπόφασιν ἐδέξατο παρὰ τοῦ Πιλάτου. Ità ut ante ſextam Chriſtus ſit crucifixus, poſt ſextam cœperint tenebræ, mortuus autem Chriſtus paulò poſt nonam. Idem Ignatius: ἕκτῃ ὥρᾳ ἐσταυρώθη, ἐνάτῃ ἀνέπνευσε: qui ſenſus legitur & in libro ſatis antiquo, cui nomen eſt Conſtitutiones Clementis lib. 5. cap. 14. & lib. 8. cap. 34. quæ movere nos debent, ne quid in ſcripturâ Marci aut Johannis immutemus, contra vetuſtiſſimorum codicum & μαρτυριῶν autoritatem. Neque verò illi inter ſe pugnant; nam mos loquendi natus ex Templi conſuetudine, ubi ſacrificia & preces fieri ſolebant horâ tertiâ, ſextâ, nonâ: ut præter Hebræos Hieronymus notat ad Danielem 7. quæ ipſa tempora feſtis maximè diebus tubæ ſono ſignificabantur, ut docemur Num. x. 10. quo factum, ut hæ horæ tanquàm notiores vulgò celebrarentur; neque alia nomina horarum reperies, ubi ſtatarum precationum ſit mentio. Vide Act. c. 3. v. 1. cap. 10. v. 3. 9. & Tertullianum de Jejuniis, ubi has horas inſigniores ait in rebus humanis, quæ diem diſtribuunt, quæ negotia diſtinguunt, quæ publicè reſonant. Qui cum congruunt, quæ ſcribunt Cyprianus de Oratione Dominicâ, & Hieronymus tum ad Lætam, tum ad Demetriadem. Atque eò pertinet quod eſt ſupra xx. 3. 5. ubi inter tertiam, ſextam, & nonam, nulla hora nominatur, cùm poſt nonam undecimæ ſit mentio. Factum autem tertiâ aut ſextâ horâ dicitur, quidquid inter illa ſtata precandi tempora evenerat, ut ſolent quæ in medio ſunt poſita nunc ad hunc, nunc ad illum terminum referri. *Grotius.*

Ibidem. *Tenebræ fuerunt.*] Sole ſcilicet obſcurato, ut Lucas nos docet, non interpoſitâ Lunâ, ut quæ tum plena eſſet, neque nube obductâ, ſed modo quodam hominibus ignoto. ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν hîc, quod Marcus dixit ἐφ' ὅλην τὴν γῆν, ſicut pro toto telluris globo ſumi non poteſt (multis enim in partibus dies non erat) ita de ſolâ Judæâ nolim accipi, cùm veteres Aſtrologi & Chronographi hanc caliginem annotaverint, nullo addito loci nomine, undè latè eam patuiſſe datur intelligi. Phlegon 13. Olympiadum: Τῷ Δ ἔτει τῆς ΣΒ ὀλυμπιάδος ἐγένετο ἔκλειψις ἡλίου μεγίστη τῶν ἐγνωρισμένων πρότερον, καὶ νὺξ ὥρᾳ ς' τῆς ἡμέρας ἐγένετο, ὥστε καὶ ἀστέρας ἐν οὐρανῷ φανῆναι. Σεισμός τε μέγας κατὰ Βιθυνίαν γενόμενος τὰ πολλὰ Νικαίας κατεστρέψατο. Terræmotûs locum nominat, tenebrarum non nominat; & cùm majores antè viſis memorat, ita ut merâ meridie velut nox eſſet, ſatis demonſtrat non fuiſſe proprium Judææ hoc ſpectaculum. Euſebius Græcum alium citat, quem non nominat, ita ſcribentem de hâc re: ὁ ἥλιος ἐξέλιπεν, Βιθυνία ἐσείσθη, Νικαίας τὰ πολλὰ ἔπεσεν. Tertullianus in Apologetico: *Tamen ſuffixus multa mortis illius propria oſtendit inſignia. Nam ſpiritum cum verbo ſponte dimiſit, prævento carnificis officio: eodem momento dies, medium orbem ſignante Sole, ſubducta eſt. Deliquium utique putaverunt, qui id quoque ſuper Chriſto prædicatum non ſcierunt. Et tamen eum mundi caſum relatum in archivis veſtris habetis.* Ubi non video cur archiva alia, quàm acta publica Romana, accipiamus, ad quæ, ni fallor, & Lucianus martyr provocat apud Euſebium. Et cùm mundi caſum vocat, ſatis cavit ne Judææ peculiaris crederetur. *Grotius.*

Lin. 3. *Amos.*] Id cap. 8. de quo vide S. Hieronymum in Prophetas.

Lin. 4. *Tenebrabitur.*] Sic reſtitui ex MSS. Regio-Put. antiq. 4. al. Reg. Jun. 6. Colb. 2. Sorbon. 2. Lipſ. Em. Cant. 2. Clarom. & edit. 3. vet. Rom. Venet. 1490. Ald. Pariſ. 1525. Cellar. Walch. In recentioribus 3. Reg. 1. Lipſ. Brun. & 11. excuſis eſt *obtenebrabitur;* in 1. Reg. perantiquo, *obtenebricabitur.* Sed & verbo *tenebrare*, id eſt *tenebras indu-*

Digitized by Google

Hieremias : „ Exterrita eſt quæ parit , & tæduit animam ; & ſubivit Sol ei , „ cùm adhuc medius dies eſſet ; confuſa eſt , & maledicta : reliquos eorum „ in gladium dabo in conſpectu inimicorum eorum. “ Et Sibylla:

> Ναοῦ δὲ χισθῇ τὸ πέτασμα, ϗ ἤματι μέσσῳ
> Νὺξ ἔσαι σκοτόεσσα πελώριος ἐν τρίσιν ὥραις.

Cùm hæc facta eſſent, ne prodigiis quidem cœleſtibus facinus ſuum intelligere quiverunt.

Sed quoniam prædixerat ſe tertio die ab inferis reſurrecturum, metuentes, ne à diſcipulis ſurrepto & amoto corpore, univerſi reſurrexiſſe eum crederent, & fieret multò major in plebe confuſio, detraxerunt eum cruci, & concluſum in monumento firmiter militari cuſtodiâ circumdederunt. Verùm tertio die ante lucem terræ motu facto, repentè patefactum eſt ſepulcrum, & cuſtodibus, quos attonitos obſtupefecerat pavor, nihil videntibus, integer è ſepulcro ac vivus egreſſus, in Galilæam profectus eſt, ut diſcipulos ſuos quæreret : in ſepulcro verò nihil repertum

cere, utuntur Apuleius lib. 8. Chryſologus, & Ammianus.

Lin. 1. *Hieremias.*] Vide c. 15. ℣. 9. & S. Hieronym.

Ibidem. *Et ſubivit ſol ei.*] Hanc lectionem vetuſtiorum & meliorum codicum 7. Regiorum, 3. Colbert. 1. Sorbon. Em. Cant. Brun. edit. 2. vet. Rom. Florent. Iſ. reſtitui, quæ veroſimili eſt Lactantii, utpotè quam habent Septuaginta & S. Cyprianus lib. 2. Teſtimonior. cap. 23.

Lin. 4. Ναοῦ δὲ.] Ex Sibyllar. carminibus Serm. 8. quæ interpretantur Latinè :

> *Templi verò ſcindetur velum, & medio die*
> *Nox erit tenebroſa ingens tribus horis.*

Pro *ingens*, legitur *nimis* in 3. Colb. 1. Brun. & apud Auguſtin. de Civ. Dei lib. 18. c. 23.

Ibidem. Σχισθῇ τὸ πέτασμα.] Sic emendavi ex antiquiſſimis & optimis 2. Reg. & MS. codice Sibyllino quem vidit Betuleius, & ex eo quem vidit Iſæus ; nec aliter legi poteſt, ut conſtare poſſit ratio metri, quod redundat in aliis rec. 4. Reg. 3. Colbert. 1. Sorbon. 1. Clarom. & in 9. editis σχισθήσεται ; in 1. Reg. χισθητεσέσεται ; in 3. vulgatis χισθήσεται ; in edit. Iſ. χίσθητι. MS. Cauc. habet ἐχίσθη.

Lin. 10. *Detraxerunt eum cruci.*] Ità MSS. & editi codices præter Em. cui eſt, *detraxerunt eum cruce ;* ed. Torn. *de cruce.* Et infrà cap. 26. poſt med. *corpus patibulo detractum eſt.* Vide Act. 13.

Lin. 14. *Integer è ſepulcro.*] Sic repoſui ex MSS. & quampluribus editis. 1. Clarom. habet *de ſepulcro ;* 1. Colbert. rec. & edit. Faſitel. *à ſepulcro ;* vulgati 4. *integrò è ſepulcro.* Vide Matth. cap. 16. & 28. Marc. 16. Joan. 20.

Lin. 15. *In ſepulcro verò, &c.*] Quale fuit Lazari ſepulcrum, tale & Domini noſtri fuiſſe, in cryptâ nempè ac ſpecu defoſſo certum eſt. *Cryptam* vocat Sidonius : *In ſiniſtrâ autem parte eſt monticulus Golgotha, ubi Dominus crucifixus eſt. Indè quaſi ad lapidis miſſum eſt Crypta, ubi corpus ejus poſitum fuit, & tertiâ die reſurrexit.* Non alio genere ſtructa hæc Crypta videtur, nec aliâ formâ, quàm illa Lazari, ſubterranea quippe, & ſaxo conſtructa, & fornice tecta, & foramine, quod lapide cludebatur, aperta, quales omnes Cryptæ ædificabantur mortuis recondendis. Volunt tamen ex rupe exciſam eſſe illam Dominicam Cryptam, inducti his verbis Marci : ἦν λελατομημένον ἐκ πέτρας, *quod erat exciſum è petrâ.* Alii *rupe* interpretantur ; quaſi & rupes in eo horto fuerit, ubi monumentum erat, in quo poſitum eſt corpus Domini. Sed fallit eos ratio. Veteri quidem Græcæ πέτρα idem quod rupem ſignificat. Hîc eſt monumentum ex lapide cæſo ac polito conſtructum. Cæterùm quidem vulgus & plebs infima, quæ propter facultates monumenta ſibi ædificare non poterat, in depreſſis foſſis mortuos ſuos condebant, & terrâ obruebant. Nec hoc in Judæâ tantùm, ſed apud Græcos Romanoſque pariter obtinuit. Quibus verò facultates ſuppetebant, hi monumenta habuere ſtructa ſibi ſuiſque. Monumentum igitur illud Joſephi, in quo Chriſti corpus jacuit, ſpelunca quidem

repertum eſt, niſi exuviæ, quibus involutum corpus incluſerant. Illum autem apud inferos non remanſurum, ſed die tertio reſurrecturum, Prophetæ cecinerant. David in pſalmo XV. „Non derelinques animam meam „apud inferos, nec dabis ſanctum tuum videre interitum. “ Item in tertio: „Ego dormivi & ſomnum cepi, & reſurrexi; quoniam Dominus auxilia„tus eſt mihi. “ Oſeas quoque primus XII prophetarum de reſurrectione ejus teſtificatus eſt: „Hic filius meus ſapiens; propter quod nunc non reſi„ſtet in tribulatione filiorum ſuorum, & de manu inferorum eruam eum. „Ubi eſt judicium tuum mors, aut ubi eſt aculeus tuus? “ Idem alio loco: „Vivificabit nos poſt biduum die tertio.“ Et ideò Sibylla impoſiturum eſſe morti terminum dixit poſt tridui ſomnum:

Καὶ θανάτου μοῖραν τελέσει, τρίτον ἦμαρ ὑπνώσας,
Καὶ τότ' ἀποφθιμένων ἀναλύσας εἰς φάος ἥξει
Πρῶτος ἀναστάσεως, κλητοῖς ἀρχὴν ὑποδείξας.

Vitam enim nobis acquiſivit morte ſuperatâ. Nulla igitur ſpes alia conſequendæ immortalitatis homini datur, niſi crediderit in eum, & illam crucem portandam patiendamque ſuſceperit.

dem fuit ſive Crypta, & ex terrâ cavatâ, ſed lapide ſtructa, & concamerata, ut ſolent hodiè fieri omnes apothecæ vinariæ, quas appellamus *cavas*. Hortus fuit, in quo ſub terrâ conſtructum illud monumentum, non ſaxoſus, nec ſcrupoſus, ſed qualem decuit horti agrum eſſe, in quo nullæ rupes, nec rupinæ. Sed nec terram ipſam horti *vaſtilem* fuiſſe credibile eſt. Spelunca illa, ſive Crypta manu facta quæ monumenti uſum præbebat, ſtructurâ & fornice conſtans, horti ſolo ſuberat. In ipſo ſolo foramen, cui lapis impoſitus operculi vicem gerebat; in horti areâ illud erat monumentum, ſub terrâ lapide quadrato ſeptum, & fornice tectum, foramine deſuper patente, quod ſaxo devoluto operiebatur. Certum porrò eſt, Judæos corpora defunctorum non condidiſſe in arcis, aut lectulis, ſive ſarcophagis, ſed ſolis lineis tæniatim ſciſſis operta & amicta intuliſſe monumento. In monumenti lateribus, exſculpti erant cavi ſingulis corporibus recipiendis idonei, quibus ea immittebantur, ſicut erant tæniis vel faſciis velata. Hi cavi in pariete monumenti excavati, in quos tradebatur cadaver, vicem lectorum vel arcularum præbebant, quibus in Græciâ corpora defunctorum condi ſolebant.

Lin. 3. *Pſalmo.*] Citatur idem Pſalmus à B. Paulo in concione, quæ eſt Act. 13.

Lin. 6. *Oſeas.*] Scilicet cap. 13. hic primus minorum Prophetarum. Sed hæc quæ ex verſione LXX. interpretum, minimè tamen ad verbum tranſlata ſunt, non leguntur in Hebræo codice. Hæc refert etiam B. Paulus 1. ad Corinth. cap. 15. ſed quibuſdam immutatis; atque aculeum mortis Apoſtolus peccatum interpretatur.

Lin. 7. *Nunc non reſiſtet in tribulatione.*] Hæc lectio eſt quamplurimorum MSS. 9. editorum. Scripti novem & vulgati ſeptem habent *contribulatione*, ſed horum quinque ſine negatione.

Lin. 9. *Alio loco.*] Hæc in Oſeæ cap. 6. integrè tamen non citatur. Vide etiam S. Hieronymum.

Lin. 11. *Somnum.*] Id eſt mortem, figuratè, ut apud ſacros Scriptores.

Lin. 12. Καὶ θανάτου.] Hæc ex Sibyllar. carminib. Serm. 8. quæ ſic Latinè leguntur:

*Et mortis fatum finiet, triduo * dormiens,*
Et tunc † mortem ſolvens, in lucem veniet
Primus reſurrectionis, vocatis initium oſtendens.

* *dormiens*, ex MS. 1. Brun. rectè. Al. *ſopitus*.
† Pro *mortem ſolvens*, alii habent *à mortuis egreſſus*; 1. Brun. cum Auguſtino, *ab inferis regreſſus*.

Lin. 13. Ἀναλύσας.] Sic reſtitui ex MSS. 2. Reg. quorum unus eſt antiquiſſimus, 1. Colb. & ex codice Sibyllino. Regio-Puteanus & 1. al. Reg. ac edit. Rom. 1470. habent, ἀναδύσας; 2. Reg. rec. 2. Colb. 1. Sorbon. Torneſ. 1. Clarom. edit. Rom. 1468. Ald. & 4 alii impreſſi ἀναδείξας; Cauc. & 4. excuſi ἀνακύψας.

Digitized by Google

CAPUT XX.

De Jeſu in Galilæam poſt Reſurrectionem profectione; atque de utroque Teſtamento, vetere & novo.

PROFECTUS ergò in Galilæam (noluit enim ſe Judæis oſtendere; ne adduceret eos in pœnitentiam, atque impios reſanaret,) diſcipulis iterùm congregatis Scripturæ ſanctæ litteras, id eſt Prophetarum arcana, patefecit; quæ antequàm pateretur, perſpici nullo modo poterant, quia ipſum paſſionemque ejus annuntiabant. Idcircò Moſes, & iidem ipſi Prophetæ legem, quæ Judæis data erat, teſtamentum vocant; quia niſi teſtator mortuus fuerit, nec confirmari teſtamentum poteſt, nec ſciri quid in eo ſcriptum ſit, quia clauſum & obſignatum eſt. Itaque niſi Chriſtus mortem ſuſcepiſſet, aperiri teſtamentum, id eſt, revelari & intelligi myſterium Dei non potuiſſet.

Verùm Scriptura omnis in duo Teſtamenta diviſa eſt. Illud quod adventum paſſionemque Chriſti anteceſſit, id eſt lex & prophetæ, vetus dicitur; ea verò, quæ poſt reſurrectionem ejus ſcripta ſunt, novum Teſtamentum nominantur. Judæi veteri utuntur, nos novo: ſed tamen diverſa non ſunt; quia novum veteris adimpletio eſt, & in utroque idem teſtator eſt Chriſtus, qui pro nobis morte ſuſceptâ nos hæredes regni æterni fecit, abdicato & exhæredato populo Judæorum; ſicut Hieremias

Lin. 1. *Galilæam.*] Sicut prædixerat Matth. 26. & Marc. 14.

Lin. 2. *Ne adduceret eos in pœnitentiam.*] Et ſic Tertullianus Apologetic. cap. 21. Similes ferè locutiones reperies in Joan. 9. 37. & cap. 12. 37. Rom. 1. 24. 26. 28. & cap. 9. 15. Vide prolixiſſimam Iſæi notam in hunc locum, ad calcem hujuſ-ce Voluminis; ubi videbis hæc Lactantii verba eſſe mollienda, ut ad normam Catholicam accommodentur.

Lin. 6. *Teſtamentum vocant.*] Διαθήκην, quæ vox apud Septuaginta teſtamentum, pactum & fœdus ſignificat. Ex Moſe teſtimonium eſto, Deuter. 29. Καὶ φυλάξεσθε ποιεῖν πάντας τοὺς λόγους τῆς διαθήκης ταύτης. Fœdus hoc loco ſignificat, & ſic transfertur, ratione nimirùm ita poſtulante. Nam fœdus vivi cum vivis ineunt, teſtamentum mortuus cum vivis. Illud juris gentium eſt, hoc juris civilis. Propheticum ſi deſideras teſtimonium, accipe Malachiæ ex capite ſecundo: Διότι ἐγὼ ἐξαπέσταλκα πρὸς ὑμᾶς τὴν ἐντολὴν ταύτην τοῦ εἶναι διαθήκην μου πρὸς τοὺς Λευΐτας, λέγει κύριος παντοκράτωρ. ἡ διαθήκη μου ἦν μετ' αὐτοῦ τῆς ζωῆς καὶ τῆς εἰρήνης. Hæc igitur juxta Hebraicam veritatem ſic redduntur verſ. 4. *Noſtis me miſiſſe ad vos preceptum iſtud, ut ſit fœdus meum cum tribu Levi, ait Jehova exercituum; fœdus meum fuiſſe cum illâ vita & pacis.* Ibique fœdus συνθήκη Græcis eſt, ſicut & Symmacho. Sed Paulus ad Hebræos cap. 9. LXX. ſecutus, utrinque διαθήκην vocat, vetus nimirùm cum Abraham & Moſe initum, & novum per Chriſtum cum Eccleſiâ. *Betuleius.*

Ibidem. *Quia niſi teſtator, &c.*] Verba Pauli hæc aſſeverant Hebr. 9. Ulpianus teſtamentum definit hoc modo: Teſtamentum eſt voluntatis noſtræ juſta ſententia, de eo quod quis poſt mortem ſuam fieri velit. lib. 1. ff. Qui teſtamentum facere poſſint. *Betuleius.*

Lin. 14. *Sed tamen diverſa non ſunt.*] Irenæus lib. 4. cap. 21. *Utraque teſtamenta unus & idem paterfamilias produxit, verbum Dei Dominus noſter Jeſus Chriſtus, qui & Abrahæ & Moſi loquutus eſt, ac nobis in novitate reſtituit libertatem; & multiplicavit eam, quæ ab ipſo eſt, gratiam.* Betuleius.

Lin. 17. *Abdicato & exhæredato populo Judæorum.*] Eleganter Lactantius has voces conjungit, ut rem majore vi exprimat. *Abdicati*

Digitized by Google

propheta teſtatur, cùm loquitur talia: „ Ecce dies veniunt, dicit Dominus; „ & conſummabo domui Iſraël & domui Juda teſtamentum novum, non „ ſecundùm teſtamentum, quod diſpoſui patribus eorum in die quâ appre„ hendi manum eorum, ut educerem illos de terrâ Ægypti; quia ipſi non „ perſeveraverunt in teſtamento meo, & ego neglexi eos, dicit Dominus. “ Item alio loco ſimiliter ait: „ Dereliqui domum meam; dimiſi hæredita„ tem meam in manus inimicorum ejus. Facta eſt hæreditas mea mihi, „ ſicut leo in ſilvâ: dedit ipſa ſuper me vocem ſuam; ideò odi eam “. Cùm ſit hæreditas ejus, cœleſte regnum, non utique ipſam hæreditatem ſe dicit odiſſe, ſed hæredes, qui adversùs eum ingrati & impii extiterunt. Facta eſt, inquit, mihi hæreditas mea, ſicut leo: id eſt, præda & devoratio factus ſum hæredibus meis, qui me immolaverunt ſicut pecus. Dedit ſuper me vocem ſuam: id eſt, ſententiam adversùs me mortis crucíſque dixerunt. Nam quod ſuperiùs ait, conſummaturum ſe domui Juda teſtamentum novum, oſtendit, vetus illud teſtamentum, quod per Moſen eſt datum, non fuiſſe perfectum; id autem, quod per Chriſtum dari haberet, conſummatum fore. Domus autem Juda & Iſraël non utique Judæos ſignificat, quos abdicavit, ſed nos, qui ab eo convocati ex Gentibus, in illorum locum adoptionemque ſucceſſimus, & appellamur filii Judæorum; quod declarat Sibylla, cùm dicit:

Ἰουδαίων μακάρων θεῖον γένος οὐρανιώνων.

Quod autem futurum eſſet id genus, Eſaias docet, apud quem pater ſummus ad filium loquitur, dicens: „ Ego Dominus Deus, vocavi te ad juſti„ tiam, & tenebo manum tuam, & confirmabo te, & dedi te in teſta„ mentum generis mei, in lucem gentium, aperire oculos cæcorum, pro„ ducere ex vinculis alligatos, & de domo carceris ſedentes in tenebris. “ Cùm igitur nos anteà tanquàm cæci, & tanquàm carcere ſtultitiæ incluſi ſederemus in tenebris, ignorantes Deum & veritatem; illuminati ab eo ſumus, qui nos teſtamento ſuo adoptavit, & liberatos malis vinculis,

ſunt, qui vivente patre jure paternorum bonorum prohibentur; *exhæredati*, qui mortuo patre bonis ejus depelluntur.

Pag. 330. lin. 17. *Hieremias.*] Cap. 31. Citatur etiam à Paulo cap. 9. Epiſt. ad Hebræos, ac etiam à B. Irenæo lib. 4. cap. 21. Sed hîc Lactantius nec LXX. Interpretes, nec Beatum Paulum ſecutus eſt.

Lin. 6. *Alio loco.*] Id eſt cap. 12.

Lin. 12. *Immolaverunt.*] Hîc obiter inſinuat, Chriſtum Dominum pro noſtris peccatis factum eſſe piamen & ſacrificium; de quo vide Epiſtolam ad Hebræos.

Lin. 13. *Sententiam adversùs me.*] Ità reſtitui ex vet. Regio-Put. Cauc. Jun. 4. Colb. novemque aliis & 10. editis, niſi quòd eſt *adversùm* in 8. ſcriptis. In 2. Reg. 2. Colb. 2. Clarom. & 6. excuſis eſt *ſententias.*

Lin. 17. *Haberet.*] Heuman. legit *deberet.*

Lin. 19. *Adoptionemque ſucceſſimus.*] MSS. 1. Reg. veterrimus, *adoptiones ſucceſſimus*, mendosè; Regio-Put. Jun. 4. Colbert. & 6. edit. vet. *adoptione ſucceſſimus.*

Ibidem. *Et appellamur, &c.*] Hoc alludit ad verbum; *dedit enim poteſtatem filios dei fieri, his qui credunt in nomine ipſius.*

Lin. 21. Ἰουδαίων.] Sibylla Serm. 5. Latinè: *Judæorum beatorum divinum genus cœleſtium.*

Lin. 22. *Eſaias.*] Cap. 42.

Lin. 23. *Vocavi te ad juſtitiam.*] MSS. 2. Reg. & 1. Lipſ. ac 7. edit. *in juſtitiam*; 1. Reg. rec. 1. Lipſ. ed. Rom. 1474. *in juſtitiâ*; LXX. ἐν δικαιοσύνῃ.

Lin. 24. *Confirmabo te.*] Abeſt *te* à 5. editis rec.

Digitized by Google

atque in lucem ſapientiæ productos, in hæreditatem regni cœleſtis adſcivit.

CAPUT XXI.

De Jeſu Aſcenſione, eàque prædictâ; & de Diſcipulorum prædicatione & geſtis.

ORDINATA verò Diſcipulis ſuis Evangelii ac nominis ſui prædicatione, circumfudit ſe repentè nubes, eumque in cœlum ſuſtulit, quadrageſimo poſt paſſionem die, ſicut Daniel fore oſtenderat, dicens: » Et ecce in nubibus cœli ut filius hominis veniens, uſque ad vetuſtum » dierum pervenit «. Diſcipuli verò per provincias diſperſi, fundamenta Eccleſiæ ubique poſuerunt, facientes & ipſi in nomine magiſtri Dei magna, & penè incredibilia miracula; quia diſcedens inſtruxerat eos virtute ac poteſtate, quâ poſſet novæ annuntiationis ratio fundari, & confirmari: ſed & futura aperuit illis omnia, quæ Petrus & Paulus Romæ prædicave-

Lin. 1. *Ordinatâ verò Diſcipulis ſuis Evangelii ac nominis ſui prædicatione.*] Sic lego cum MS. antiquiſſimo Reg. accedente Regio. Put. cui eſt, *Poſt ordinata verò Diſcipulis ſuis Evangelia ac nominis ſui prædicatione*, mendosè. MSS. codices 10. rec. & 7. typis excuſi, *Ordinatâ ... Evangelicâ*, *&c.* Jun. & Goth. *Ordinatâ diſcipulis ſuis Evangelicâ doctrinâ*, *&c.* MSS. Cauc. 4. Reg. 4. Colb. 5. al. rec. & 7. vet. edd. *Ordinato verò .... Evangelio*, *&c.* Vide Matth. 14. Marc. cap. ultimo. Hoc capite breviter & dilucidè narrat Lactantius, quæ ab Aſcenſione Domini ad excidium Jeruſalem geſta ſunt.

Lin. 3. *Daniel.*] Capite 7. quem locum de ſecundo Chriſti adventu multi interpretantur.

Lin. 6. *Facientes & ipſi in nomine.*] Ex MSS. & quamplurimis editis vet. addita præpoſitio *in*, quæ in 1. MS. Reg. & nonnullis editis deerat.

Ibidem. *Magiſtri Dei.*] Ità paſſim Lactantius.

Lin. 9. *Petrus & Paulus*, *&c.*] Quæſtio controvertitur à Proteſtantibus quibuſdam, utrùm Petrus Romæ fuerit unquàm; & ſi ibi fuerit (ut ex D. Hieronymo & ſcriptoribus antiquis diſci poteſt) quòd ibi præfuerit eccleſiæ tanquàm paſtor. Ad ſaniorem porrò ſententiam jamdiu inclinarunt Proteſtantium doctiſſimi. Si enim Patrum ſuffragiis agere volumus, inveniémus Petrum Romæ prædicaſſe, paſſum ibi, ſepultumque fuiſſe. Sic Hieronymus in catalogo Scriptorum Eccleſiaſticorum memoriæ mandavit. Item Theodoretus Commentar. in cap. 1. Rom. Irenæus antiquiſſimus, & Apoſtolorum temporibus proximus, lib. 3. c. 3. Romanam eccleſiam à Paulo ac Petro conſtitutam fuiſſe teſtatur; quem ſecutus eſt Epiphanius libri primi tomo ſecundo, Romanorum epiſcoporum catalogum recenſens. Tertullianus item de Præſcription. hæreticorum hujus mentionem facit. Euſebius in Hiſt. Eccleſiaſt. lib. 2. cap. 25. & Caii cujuſdam antiqui ſcriptoris, & ſepulcri ipſius (quod & Hieronymus contra Vigilantium facit) teſtimonium adducit. Meminit item lib. 3. cap. 2. Atque idem rursùs Euſebius in Chronicis, Petrum ſub initium Claudii principatûs Romæ pontificatu perfunctum fuiſſe teſtatur, & decimo quarto Neronis anno glorioſè pro nomine Chriſti occubuiſſe. De Petri rebus Romæ geſtis, deque ipſius ſub Nerone paſſione multa ſcribit Egeſippus, antiquiſſimus hiſtoricus, qui hiſtoriam Eccleſiaſticam à Domini paſſione ad ſua tempora uſque contexuit, lib. 3. primis tribus capitibus. Neque Clemens obticet. Sunt etiam apud Auguſtinum & Chryſoſt. mentiones hujus rei, cujus magnus eſt apud ſummæ autoritatis Scriptores conſenſus. *Betuleius.* Vide doctiſſimas Exercitationes Hiſtorico-criticas Samuelis Baſnagii Flottemanvillei ad an. XLIV. n. 25. à pag. 547. ad 564. Verùm has Romanas Prædicationem & Paſſionem Petri nunc extra controverſiam fa-

Digitized by Google

runt, & ea prædicatio in memoriam ſcripta permanſit; in quâ cùm multa alia mira, tum etiam hoc futurum eſſe dixerunt, ut poſt breve tempus immitteret Deus regem, qui expugnaret Judæos, & civitates eorum ſolo adæquaret, ipſos autem fame ſitique confectos obſideret. Tum fore, ut corporibus ſuorum veſcerentur, & conſumerent ſe invicem. Poſtremò ut capti venirent in manus hoſtium, & in conſpectu ſuo vexari acerbiſſimè conjuges ſuas cernerent, violari ac proſtitui virgines, diripi pueros, allidi parvulos, omnia denique igni ferroque vaſtari, captivos in perpetuum terris ſuis exterminari; eò quòd exultaverint ſuper amantiſſimum, & probatiſſimum Dei Filium. Itaque poſt illorum obitum, cùm eos Nero interemiſſet, Judæorum nomen & gentem Veſpaſianus extinxit, fecitque omnia quæ illi futura prædixerant.

tentur omnes Critici. Adi Davidem Blondellum in Diſſertatione, & Pearſonium in Operibus poſthumis. Vide etiam librum de Mortibus Perſecutorum c. 2. circa medium.

Lin. 1. *In memoriam ſcripta.*] Hic erat titulus libri cujuſdam ſuppoſititii, jam deperditi; de quo vide Fabricium in *Codice apocrypho N. Teſtam.* pag. 800.

Lin. 10. *Cùm eos Nero interemiſſet.*] Certum eſt Paulum Romæ martyrium paſſum eſſe: de ſupplicio Veteres ferè in gladium conſentiunt; ſic Eutychius, in origin. Alexandrin. *Gladio trucidavit Paulum.* Vide Samuel. Baſnagium loco ſuprà citato. Martyrio autem coronati ſunt Petrus & Paulus 29. Junii æræ Chriſtianæ anno 66. Suetonio Paulino & L. Pontio Teleſino Conſulibus; non ſub Baſſo & Tuſco, qui erant Conſules anno 258. quo anno facta eſt Tranſlatio SS. Apoſtolorum, eo ipſo die quo eorum feſtivitas agebatur.

CAPUT XXII.

Argumenta Infidelium contra Jeſu Incarnationem.

CONFIRMATA ſunt (ut opinor) quæ falſa & incredibilia putantur ab iis, quos vera cœleſtium litterarum doctrina non imbuit: ſed tamen ut refellantur à nobis etiam illi, qui nimiùm non ſine malo ſuo ſapiunt, rebuſque divinis fidem detrahunt, argumentis quoque illorum coarguamus errorem; ut tandem aliquandò pervideant ita fieri oportuiſſe, ſicut nos oſtendimus factum. Et quanquàm apud bonos judices ſatis habeant firmitatis vel teſtimonia ſine argumentis, vel argumenta ſine teſtimoniis; nos tamen non contenti alterutro ſumus, cùm ſuppetat nobis utrumque, ne cui perverſè ingenioſo, aut non intelligendi, aut contrà diſſerendi locum relinquamus. Negant fieri potuiſſe, ut naturæ immortali quidquam decederet. Negant denique Deo dignum, ut homo fieri vellet, ſeque infirmitate carnis oneraret; ut paſſionibus, ut dolori, ut morti ſeipſe ſubjiceret: quaſi non facilè illi eſſet, ut citra corporis imbecillitatem ſe hominibus oſtenderet, eoſque juſtitiam doceret (ſiquidem id

Lin. 5. *Pervideant.*] Sic quamplurimi MSS. & editi, necnon Lactantius infrà in hujuſce capitis fine, *facilè pervidebit*; & cap. 30. circa medium, *vim rationemque* penitùs *pervidebit.* 2. Reg. & 1. Clarom. ferunt, *provideant*; 1. Colbert. Torneſ. 1. Clarom. *credant*; edd. Ald. Pariſ. 1525. Crat. & Graph. *videant.*

volebat) majore autoritate, ut profeſſi Dei. Tunc enim cunctos fuiſſe præceptis cœleſtibus parituros, ſi ad ea virtus ac poteſtas Dei præcipientis accederet. Cur igitur (aiunt) ad docendos homines non ut Deus venit? Cur ſe tam humilem imbecillemque conſtituit, ut ab hominibus & contemni, & pœnâ affici poſſet? cur vim ab imbecillis, & mortalibus paſſus eſt? cur non manus hominum, aut virtute repulit, aut divinitate vitavit? cur non majeſtatem ſuam ſub ipſâ ſaltem morte patefecit? ſed ut invalidus in judicium ductus eſt, ut nocens damnatus, ut mortalis occiſus. Refutabo hæc diligenter, nec quemquam patiar errare. Illa enim magnâ & mirabili ratione ſunt facta; quam quicumque perceperit, non tantùm mirari deſinet Deum ab hominibus eſſe cruciatum, verùm etiam facilè pervidebit, ne Deum quidem potuiſſe credi, ſi ea ipſa quæ arguit facta non eſſent.

Lin. 1. *Volebat.*] MSS. Torneſ. 3. Colb. & 5. excuſi *valebat;* Em. *valebit;* Reg. rec. *volebant.*

Ibidem. *Profeſſi Dei.*] Hæc lectio eſt MSS. Vaticanorum, 9. Reg. Cauc. 6. Colbert. 1. Sorbon. 5. Oxon. Ultr. Em. Cant. Tax. Pen. 2. Clarom. 1. Bonon. rec. Brun. & 14. vet. editorum. In 1. Reg. eſt *profeſſi Deum;* in 1. Lipſ. & Goth. *profeſſio Deum;* in 1. Bonon. antiq. *præceptis Dei.* MSS. 2. Reg. rec. & Cantabrig. 1. Colbert. in marg. & edit. 3. vet. Rom. Ald. & 9. alii præmittunt, *aiunt. Profeſſi Dei*, hoc eſt, qui ſe Deum eſſe profiteretur, neque diſſimularet. Sic Mars profeſſus dicitur, non clandeſtinus aut tectus velo pacis, ſed apertus & præ ſe ferens bellum. Sic legit maxima pars MSS. 1. Bonon. legit *ut præceptis Dei*, eamque lectionem ſequitur Thomaſ. ſed quidquid dicat, nihil nos immutandum cenſuimus. *Galleus.*

Lin. 10. *Quam quicumque.*] Sic reſtitui ex MSS. 2. Bon. Regio-Put. 6. al. Reg. 6. Colb. Lipſienſibus, & 10. aliis rec. ac vet. edit. Rom. Cellar. & Walch. referendo ſcilicet ad *mirabilem rationem.* 2. Reg. Cauc. Jun. & 15. impreſſi habent *quæ*, referendo ad *facta.*

CAPUT XXIII.

De præcipiendo & agendo.

QUICUMQUE præcepta dat hominibus ad vitam, moreſque fingit aliorum, quæro debeatne ipſe facere, quæ præcipit, an non debeat? Si non fecerit, ſoluta præcepta ſunt. Si enim bona ſunt quæ præcipiuntur, ſi vitam hominum in optimo ſtatu collocant, non ſe debet ipſe præceptor à numero cœtuque hominum ſegregare inter quos agit; & ipſi eodem modo vivendum eſt, quo docet eſſe vivendum, ne ſi aliter vixerit, ipſe præceptis ſuis fidem detrahat, levioremque doctrinam

Lin. 1. *Præcepta dat hominibus ad vitam.*] Ità à me reſtitutum ex veteribus edit. Rom. Pariſ. 1525. Crat. antiquâ Verſione Gallicâ, cunctiſque MSS. præter 2. Reg. rec. in quibus ut & in vulgatis 15. legitur, *ac vitam.*

Lin. 5. *Inter quos agit; & ipſi eodem modo vivendum eſt.*] MSS. 11. rec. ferunt, *habitat ipſe;* 6. rec. *habitet ipſe. Habitat* ſeu *habitet* videtur gloſſema eſſe τῦ *agit*, quod antiquiſſimorum MSS. eſt. Sic infrà idem ait initio capitis 27. *cùm inter homines ageret.* Ait enim S. Joan. Chryſoſtom. *Qui aliter loquitur quàm vixit, docet quomodò Deus eum debeat punire.* Ac his ultimis ſeculis dicit Comes Mirandulanus, *tantùm quemque ſcire, quantùm operatur.*

Digitized by Google

ſuam faciat, ſi reipsà reſolvat, quod verbis nitatur adſtringere. Unuſquiſque enim, cùm audit præcipientem, non vult imponi ſibi neceſſitatem parendi, tanquàm ſibi jus libertatis adimatur; reſpondet itaque doctori hoc modo: Non poſſum facere quæ jubes, quoniam ſunt impoſſibilia. Vetas me iraſci, vetas cupere, vetas libidine commoveri, vetas dolorem, vetas mortem timere: ſed hoc adeò contra naturam eſt, ut his affectibus animalia univerſa ſubjecta ſint; vel ſi adeò putas repugnari poſſe naturæ, & tu ipſe quæ præcipis fac, ut ſciam fieri poſſe. Cùm autem ipſe non facias, quæ inſolentia eſt, ut homini libero imponere velis leges, quibus ipſe non pareas? Priùs diſce, qui doces, & antequàm mores aliorum corrigas, tuos corrige. Quis neget juſtam eſſe hanc reſponſionem? quin etiam in contemptum veniet hujuſmodi doctor, & deludetur viciſſim, quia videbitur & ipſe deludere.

Quid ergò faciet ille præceptor, ſi hæc ei fuerint oppoſita? quomodò adimet excuſationem contumacibus, niſi ut præſentibus factis doceat, poſſibilia ſe docere? Undè evenit, ut Philoſophorum præceptis nullus obtemperet. Homines enim malunt exempla, quàm verba; quia loqui facile eſt, præſtare difficile. Utinam quidem tam multi benè facerent, quàm multi loquuntur benè. Sed qui præcipiunt, nec faciunt, abeſt ab iis fides. Et ſi homines fuerint, contemnentur ut leves; ſi Deus, opponetur ei excuſatio fragilitatis humanæ. Supereſt ut factis verba firmentur, quod Philoſophi facere nequeunt: itaque cùm ipſi præceptores vincantur affectibus, quos vinci prædicant oportere, neminem poſſunt ad virtutem, quam falsò prædicant, erudire; ob eamque cauſam putant, neminem adhuc perfectum extitiſſe ſapientem, id eſt, in quo ſummæ doctri-

Lin. 1. *Adſtringere.*] Sic repoſui ex cunctis MSS. & ex editis 3. vet. Rom. necnon Cellar. & Walch. appoſitè, ut reſolutis opponatur. *Adſtringere* verò & *reſolvere*, rectiùs opponuntur, quàm *adſtruere* & *reſolvere*, quæ ſunt in 13. impreſſis.

Lin. 3. *Reſpondet.*] Reſtitutum à me ex MSS. vet. 2. Bonon. 7. Reg. Vaticanis, 5. Colb. 3. Lipſ. & 6. aliis. In Cauc. & edit. Betul. eſt *reſpondeat*; in tribus rec. *reſpondit*; in 3. al. rec. & in excuſis *reſpondebit*.

Lin. 5. *Vetas dolorem, vetas mortem timere.*] MSS. 11. rec. *dolorem vel mortem*; 6. vet. edit. & 2. Reg. *ait mortem*; 1. Reg. rec. *vetas dolere, vetas mortem timere.*

Lin. 14. *Faciet.*] Sic MS. Sangerm. & edit. Cellarii atque aliæ: in multis eſt *faciat.*

Lin. 16. *Undè.*] Ex vet. editis 8. cunctiſque MSS. repoſitum, præter 4. Reg. 1. Colb. & 10. vulgatos, in quibus eſt, *Indè.*

Lin. 17. *Malunt exempla, quàm verba.*] Τὰ ἔργα ad aliorum converſionem majorem vim habent, quàm ψιλοὶ λόγοι, inquit Chryſoſtomus Homil. 19. in epiſtolam ad Hebræos. *Efficacior eſt vox operis, quàm ſermonis*, inquit Bernardus. *Plus valet vivendi quàm loquendi modus*, Auguſtin. epiſt. 112. *Optimum eſt exemplo potiùs docere quàm dictis*, Hilarius Cap. v, in Matth. *Johan. Gerhardi.* Addam Lactantium noſtrum Divin. Inſtitut. lib. 3. cap. 16. *Qui docent tantùm, nec faciunt, ipſi præceptis ſuis detrahunt pondus . . . Bonum eſt autem recta & honeſta præcipere: ſed niſi & facias, mendacium eſt; & incongruens atque ineptum, non in pectore, ſed in labris habere bonitatem.* Et S. Leo Papa Serm. de Jejunio, ait: *Validiora ſunt exempla quàm verba; & pleniùs opère docetur quàm voce.*

Lin. 18. *Utinam quidem.*] Ità reſtitui ex quamplurimis MSS. & editis, rectè, propter *ſed* quod ſequitur. In 3. Reg. & vulgatis 7. eſt *Utinamque.* In 1. Lipſ. prætermiſſum *quidem.*

Lin. 25, *Extitiſſe.*] Ex MSS. veterrimis 2. Bonon. Cauc. 8 Reg. Jun. 4. Colb. aliiſque undecim, & 3. editis repoſitum; in 2. Reg. 2. Colb. & 8. vulgatis legitur *eſſe.*

Digitized by Google

næ ac ſcientiæ ſumma virtus & perfecta juſtitia conſenſerit, quod quidem verum fuit. Nemo enim poſt mundum conditum talis extitit, niſi Chriſtus, qui & verbo ſapientiam tradidit, & doctrinam præſenti virtute firmavit.

Lin. 1. *Conſenſerit.*] Sic paſſim loqui amat Lact. MSS. 2. rec. & 2. edit. rec. *conſenſerint.*

CAPUT XXIV.

Everſio argumentorum ſuprà objectorum.

Age, nunc conſideremus, an doctor è cœlo miſſus poſſit non eſſe perfectus. Nondùm de hoc loquor, quem veniſſe à Deo negant. Fingamus aliquem de cœlo eſſe mittendum, qui vitam hominum rudimentis virtutis inſtituat, & ad juſtitiam formet. Nemini dubium poteſt eſſe, quin is doctor, qui cœlitùs mittitur, tam ſcientiâ ſit rerum omnium quàm virtute perfectus; ne nihil inter cœleſtem terrenumque differat. Nam in homine interna & propria doctrina eſſe nullo pacto poteſt. Nec enim mens terrenis viſceribus incluſa, & tabe corporis impedita, aut comprehendere per ſe poteſt, aut capere veritatem, niſi aliundè doceatur. Et ſi maximè poſſit, ſummam tamen virtutem capere nequeat, & omnibus vitiis reſiſtere, quorum materia in viſceribus continetur. Eo fit, ut terrenus doctor perfectus eſſe non poſſit. At verò cœleſtis, cui ſcientiam divinitas, virtutem immortalitas tribuit, in docendo quoque, ſicut in cæteris, perfectus & conſummatus ſit neceſſe eſt. At id omninò fieri non poteſt, niſi mortale ſibi corpus aſſumat. Cur autem fieri non poſſit, ratio clara eſt. Nam ſi veniat ad homines, ut Deus, ut omittam, quòd mortales oculi claritatem majeſtatis ejus conſpicere ac ſuſtinere non poſſunt, ipſe certè Deus virtutem docere non poterit, quia expers corporis non faciet, quæ docebit, ac per hoc doctrina ejus perfecta non erit. Alioqui ſi ſumma virtus eſt, dolorem patienter pro juſtitiâ officioque perferre, ſi virtus eſt, mortem ipſam & intentatam non metuere, & illatam fortiter ſuſtinere; debet ergò doctor ille perfectus, & docere iſta præcipiendo, & confirmare faciendo; quia qui dat præcepta vivendi, amputare debet omnium excuſationum vias, ut imponat hominibus parendi neceſſitatem, non vi aliquâ, ſed pudore, & tamen libertatem relinquat, ut & præmium ſit conſtitutum parentibus, quia poterant non parere, ſi vellent, & non parentibus pœna, quia poterant parere, ſi vellent. Quomodò

Lin. 9. *Niſi aliundè doceatur.*] Quia caro & ſanguis, juxta Chriſtum ipſum, non revelat nobis myſteria.

Lin. 15. *Sibi.*] Verbum iſtud deeſt in editionib. ann. 1476. 1497. 1513. & 1515.

Lin. 25. *Et tamen libertatem, &c.*] Tribuit libero arbitrio quod competit: at ſine divino auxilio non poſſunt homines mereri vitam æternam. Neque enim peccata vincimus, quia Chriſtus exemplum eſt, ſed quia vires præbet: niſi fortaſſis per manuum porrectionem, virtutem ſpiritûs Chriſti intelligere velis.

Lin. 27. *Et non parentibus pœna, quia poterant parere, ſi vellent.*] Deſunt hæc verba in 12. manu exaratis & 3. impreſſis: ſed videntur neceſſaria.

Digitized by Google

modò ergò poterit amputari excuſatio, niſi ut qui docet, faciat quæ docet, & ſit quaſi prævius, & manum porrigat ſecuturo? quemadmodùm autem poteſt facere quæ docet, ſi non ſit ſimilis ei quem docet? Nam ſi nulli ſubjectus ſit paſſioni, poteſt ei docenti homo ſic reſpondere: Volo equidem non peccare: ſed vincor; indutus ſum enim carne fragili, & imbecillâ: hæc eſt, quæ concupiſcit, quæ iraſcitur, quæ dolet, quæ mori timet. Itaque ducor invitus, & pecco, non quia volo, ſed quia cogor. Sentio me & ipſe peccare: ſed neceſſitas fragilitatis impellit, cui repugnare non poſſum. Quid ad hæc reſpondebit præceptor ille juſtitiæ? quomodò confutabit ac redarguet hominem, qui delictis ſuis excuſationem carnis obtendet, niſi & ipſe carne fuerit indutus, ut oſtendat, etiam carnem poſſe capere virtutem? Contumacia enim redargui non poteſt, niſi exemplo. Nam habere non poſſunt, quæ doceas, firmitatem, niſi ea prior feceris; quia natura hominum proclivis in vitia, videri vult non modò cum veniâ, ſed etiam cum ratione peccare. Oportet magiſtrum doctoremque virtutis homini ſimillimum fieri, ut vincendo peccatum, doceat hominem vinci ab eo poſſe peccatum. Si verò ſit immortalis, exemplum proponere homini nullo modo poteſt. Exiſtet enim conſtans aliquis, ac dicet: Tu quidem non peccas, quia liber es ab hoc corpore; non concupiſcis, quia immortali nihil eſt neceſſarium. Mihi verò multis rebus opus eſt, ut tuear hanc vitam. Mortem non times, quia valere in te non poteſt. Dolorem contemnis, quia nullam vim pati potes. At ego mortalis utrumque timeo, quia cruciatus mihi graviſſimos inferunt, quos tolerare carnis infirmitas non poteſt. Doctor itaque virtutis etiam hanc excuſationem debuit hominibus auferre; ne quis, quod peccat, neceſſitati potiùs adſcribat, quàm culpæ ſuæ. Ergò ut perfectus eſſe poſſit, nihil ei debet opponi ab eo qui docendus eſt; ut ſi fortè dixerit: Impoſſibilia præcipis; reſpondeat, ecce ipſe facio. At ego carne indutus ſum, cujus eſt peccare proprium. Et ego eamdem carnem gero; & tamen peccatum in me non dominatur. Mihi opes contemnere difficile eſt, quia vivi aliter non poteſt in hoc corpore. Ecce & mihi corpus eſt; & tamen

Lin. 6. *Quæ iraſcitur, quæ dolet, quæ mori timet.*] Hæc lectio eſt MSS. Bonon. Regio-Put. 6. Colbert. aliorumque plurimorum, & 14. vulgatorum. In 1. Reg. antiquiſſimo, & in alio item Regio eſt, *quæ iraſcitur, quæ dolere, quæ mori timet.* In editis Thom. Thyſ. Gall. *quæ iraſci, quæ dolet*, mendosè, repugnante verborum nexu.

Lin. 7. *Itaque ducor invitus, &c.*] Atqui hoc etiam Paulus conqueritur. Sic enim ad Romanos capite 7. 15. ſcribit: *Non enim quod volo bonum, hoc facio: ſed quod odi malum, hoc facio.* Velle quidem ſibi adeſſe, ut faciat bonum, ſed facultatem faciendi in ſuis viribus non reperiebat. Sed cap. ſequenti v. 3. *Quod impoſſibile erat legi in quo infirmabatur per carnem: Deus filium ſuum mittens in ſimilitudinem Carnis peccati, & de peccato damnavit peccatum in Carne*, &c.

Lin. 10. *Confutabit.*] Manuſcriptorum eſt & edit. Torneſ. *Refutabit*, unius Colbert. & editorum.

Lin. 16. *Homini ſimillimum fieri.*] MSS. 9. & editi *hominum ſimillimum.* 1. Bonon. antiq. Ultr. *hominis ſimillimum.* Jun. *homini ſimilem.*

Lin. 18. *Conſtans.*] Id eſt, pertinax, & perſeverans in ſuâ opinione, quam oppoſuerat.

Lin 30. *Quia vivi aliter non poteſt in hoc corpore.*] Additum *vivi*, quod deerat pluribus editis. In MS. Em. eſt, *quia vivere aliter non poſſum.*

pugno contra omnem cupiditatem. Non poſſum pro juſtitiâ nec dolorem ferre, nec mortem, quia fragilis ſum. Ecce & in me dolor ac mors habet poteſtatem, & ea ipſa quæ times vinco, ut victorem te faciam doloris ac mortis. Prior vado per ea, quæ ſuſtineri non poſſe prætendis; ſi præcipientem ſequi non potes, ſequere antecedentem. Sublata eſt hoc modo omnis excuſatio; & fateri hominem neceſſe eſt, ſuâ culpâ injuſtum eſſe, qui doctorem virtutis, & eumdem ducem non ſequatur. Vides ergò quantò perfectior ſit mortalis doctor, quia dux eſſe mortali poteſt, quàm immortalis, quia patientiam docere non poteſt, qui ſubjectus paſſionibus non eſt. Nec hoc tamen eò pertinet, ut hominem Deo præferam: ſed ut oſtendam, neque hominem perfectâ doctrinâ eſſe poſſe, niſi ſit idem Deus, ut autoritate cœleſti neceſſitatem parendi hominibus imponat; neque Deum, niſi mortali corpore induatur, ut præcepta ſua factis adimplendo, cæteros parendi neceſſitate conſtringat. Liquidò ergò apparet, eum, qui vitæ dux & juſtitiæ ſit magiſter, corporalem eſſe oportere; nec aliter fieri poſſe, ut ſit illius plena & perfecta doctrina, niſi habeat radicem ac fundamentum, ſtabiliſque apud homines ac fixa permaneat: ipſum autem ſubire carnis ac corporis imbecillitatem, virtutemque in ſe recipere, cujus doctor eſt, ut eam ſimul, & verbis doceat, & factis. Item ſubjectum eſſe morti, & paſſionibus cunctis; quoniam & in paſſione tolerandâ, & in morte ſubeundâ virtutis officia verſantur: quæ omnia, ut dixi, conſummatus doctor perferre debet, ut doceat poſſe perferri.

Lin. 11. *Neque hominem perfectâ doctrinâ eſſe poſſe.*] MSS. 2. Colb. 2. Lipſ. 2. Clarom. & edit. Torneſ. habent, *perfecta doctrina*; 1. Reg. antiquiſſimus & Em. *perfectum doctrinâ*; 1. Colb *homini perfectam doctrinam*.

Lin. 15. *Qui vita dux.*] Non vitæ dux & magiſter eſt duntaxat Juſtitiæ; ſed etiam dator: imò & vita, & juſtitia ipſa.

Lin. 16. *Niſi habeat radicem, &c.*] Sequor MSS. 6. Reg. 6. Colb. novemque alios, necnon 11. vet. edit. In ſcriptis 3. Reg. & 6. vulgatis eſt *habeatque*, deleto *niſi habeat*. Sed Heumannus legit *qua habeat*.

Lin. 17. *Stabiliſque.*] MSS. 2. Lipſ. Goth. & ed. Rom. 1474. Venet. 1490. Ald. *qua ſtabilis*

Lin. 18. *Virtutemque in ſe recipere, cujus doctor eſt.*] Ità quamplurimi ſcripti & antiquiſſimi cum 9. impreſſis. MSS. rec. 8. & editi 5. ferunt, *recipere doctoris, ut eam.*

CAPUT XXV.

De Jeſu adventu in Carne, & Spiritu, ut Deum inter & hominem mediator eſſet.

DISCANT igitur homines, & intelligant, quare Deus ſummus, cùm legatum ac nuntium ſuum mitteret, ad erudiendam præceptis juſtitiæ ſuæ mortalitatem, mortali voluerit eum carne indui, & cruciatu

Lin. 1. *Diſcant.*] Nonnulli editi, *Dicant.*

Lin. 3. *Mortalitatem.*] Id eſt, mortales, ſeu *homines.* Sic etiam Curtius libr. 8.

Ibidem. *Cruciatu affici.*] Ità cum ſex impreſſis omnes MSS. præter unum Colbert. qui habet à primâ manu *cruciatu affigi*, à ſecundâ *affligi.* Editi 5. vet. *cruce affigi*; Crat. *cruci affigi.*

Digitized by Google

afflici, & morte multari. Nam cùm juſtitia nulla eſſet in terrâ, doctorem miſit, quaſi vivam legem, ut nomen ac templum novum conderet; ut verum ac pium cultum per omnem terram verbis & exemplo ſeminaret. Sed tamen, ut certum eſſet à Deo miſſum, non ita illum naſci oportuit, ſicut homo naſcitur ex mortali utroque concretus: ſed ut appareret etiam in homine illum eſſe cœleſtem, creatus eſt ſine operâ genitoris. Habebat enim ſpiritalem patrem Deum; & ſicut pater ſpiritûs ejus Deus ſine matre, ita mater corporis ejus virgo ſine patre. Fuit igitur & Deus & homo, inter Deum atque hominem medius conſtitutus. Undè illum Græci *μεσίτην* vocant, ut hominem perducere ad Deum poſſet, id eſt, ad immortalitatem: quia ſi Deus tantùm fuiſſet (ut ſuprà dictum eſt,) exempla virtutis homini præbere non poſſet; ſi homo tantùm, non poſſet homines ad juſtitiam cogere, niſi autoritas, ac virtus homine major accederet.

Etenim cùm conſtet homo ex carne & ſpiritu, & oporteat ſpiritum juſtitiæ operibus emereri, ut fiat æternus; caro quoniam terrena eſt, ideòque mortalis, copulatum ſibi ſpiritum trahit ſecum, & ab immortalitate ducit ad mortem. Ergò ſpiritus carnis expers dux eſſe homini ad immortalitatem nullo pacto poterat; quoniam caro impedit ſpiritum, quominùs Deum ſequatur. Eſt enim fragilis, & ſubjecta peccato: peccatum autem pabulum mortis eſt. Itaque idcircò mediator advenit, id eſt Deus in carne, ut caro eum ſequi poſſet, & eriperet morti hominem, cujus eſt dominatio in carnem. Ideò carne ſe induit, ut deſideriis carnis

Lin. 2. *Vivam legem.*] Non ſicut Cicero in 3. de Legibus dixit, legem mutum eſſe magiſtratum, magiſtratum verò vivam legem: ſed ſicut Paulus ad Romanos, legem ſpiritûs vitæ, quæ (ut per Prophetam fuerat prædictum) ſcripta in hominis pectore, alacrem eum facit. Sic autem de hâc vivificante lege ſcriptum eſt in 8. cap. ad Rom. *Betuleius.*

Ibidem. *Templum novum.*] Nam, ut ait Paulus ad Hebræos cap. 8. v. 2. Jeſus eſt ſanctuarii miniſter ac veri Tabernaculi.

Lin. 6. *Etiam in homine illum eſſe, &c.*] Monet tamen Thomaſius in antiquo Bononienſi codice legi, *etiam hominem illum eſſe, &c.* quorum verborum ſenſus clarus eſt & apertus; atque hîc loci apprimè convenit.

Lin. 7. *Spiritalem.*] Edit. Ald. Faſit. Thyſ. *ſpecialem*, corruptè; Thomaſ. *cœleſtem.* Rectè monet Betuleius loco vocis *ſpecialem* legendum eſſe *ſpiritalem*: error procedit ex abbreviationibus Manuſcriptorum.

Lin. 8. *Mater corporis ejus Virgo.*] Contra Valentinum, Apollinarem, Eutichetem, & alios, qui negabant Chriſtum ex Mariâ Virgine quidquam accepiſſe. Vide Irenæum lib. 3. adverſus hæreſ. S. Auguſtin. de Hæreſ. Theodoret. Hæretic. fabul. lib. 4, in fine.

Lin. 10. Μεσίτην] *Mediatorem*, alii; quæ eſt vox in rebus ſacris uſurpata, ac multò melior, quàm quod Eraſmus *conciliatorem* interpretatur. 1. Timot. 2. Εἷς γὰρ Θεὸς, εἷς καὶ μεσίτης Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἄνθρωπος Χριστὸς Ἰησοῦς, &c. & in epiſtolâ ad Hebræos, non uno in loco *μεσίτης διαθήκης τῆς καινῆς* appellatur. Et ad Galat. 3. ait *μεσίτην* unius non eſſe. Quod autem mediatoris officium ſit, docet Auguſtinus lib. 9. cap. 15. de Civit. Dei, & Epiphanius in Ancyrato. *Betuleius.* Vide Suicerum in *Theſauro*, in verbo *μεσίτης*.

Lin. 11. *Ad immortalitatem.*] Id eſt, ad beatitudinem & gloriam immortalem.

Lin. 21. *Pabulum mortis eſt.*] Id eſt, eſca malorum, quæ mortem animæ generant.

Lin. 22. *Et eriperet.*] Expunxi *ut* quod interponunt MSS. 1. Bonon. Lipſ. Pal. Cant. ac totidem excuſi, & à cæteris tum ſcriptis, tum editis abeſt.

Lin. 23. *Dominatio in carnem.*] Sequor MSS. & impreſſos ferè omnes. In 3. Reg. & 5. excuſis legitur, *in carne*; in Jun. & edit. 2. vet. Rom. Pariſ. Crat. Graph. *damnatio in carnem.*

edomitis, doceret non neceſſitatis eſſe peccare, ſed propoſiti ac voluntatis. Una enim nobis, & magna, & præcipua cum carne luctatio; cujus infinitæ cupiditates premunt animam, nec dominium retinere patiuntur: ſed eam voluptatibus & illecebris ſuavibus mancipatam morte afficiunt ſempiternâ. Quibus ut repugnare poſſemus, Deus nobis viam ſuperandæ carnis, & aperuit, & oſtendit. Quæ virtus perfecta, & omnibus numeris abſoluta, coronam vincentibus & mercedem immortalitatis impertit.

Lin. 7. *Mercedem immortalitatis impertit.*] 2. Bonon. & 4. editi rec. inſerunt *nobis*. MSS. 3. rec. & 7. impreſſi habent, *mercedem expetenda nobis immortalitatis impertit.* 3. ſcripti rec. & 6. vulgati, *impartit.* Hanc vocem *expetenda*, rectè monet Thomaſius eſſe delendam, quia ſi immortalitatem tanquàm mercedem impertit, tunc expetenda non eſt; quia nemo expetit id quod habet. Heumannus vult addi *nobis* poſt *mercedem*.

CAPUT XXVI.

De Cruce Jeſu & cæteris tormentis, & de Agni legalis figurâ.

DIXI de humilitate, & fragilitate, & paſſione, cur hæc Deus ſubire maluerit: nunc ipſius crucis ratio reddenda eſt, & vis enarranda. Quid ſummus pater à principio diſpoſuerit, & quemadmodùm cuncta quæ geſta ſunt ordinarit, non tantùm divinatio Prophetarum, quæ in Chriſtum vera præceſſit, ſed etiam ratio ipſius paſſionis docet. Quæcumque enim paſſus eſt, non fuerunt inania, ſed habuerunt figuram & ſignificantiam magnam, ſicut etiam divina illa opera, quæ fecit: quorum vis & potentia valebat quidem in præſens, ſed declarabat aliquid in futurum. Aperuit cæcorum lumina cœleſtis virtus, & lucem non videntibus reddidit. Et hoc facto ſignificabat fore, ut converſus ad gentes quæ Deum neſciebant, inſipientium pectora illuminaret luce ſapientiæ, & ad veritatem contemplandam oculos cordis aperiret. Verè enim cæci ſunt, qui cœleſtia non videntes, & tenebris ignorantiæ circumfuſi, terrena & fragilia venerantur. Patefecit aures ſurdorum. Non utique hactenùs vis illa cœleſtis operata eſt: ſed declarabat brevi fore, ut qui erant veritatis expertes, & audirent, & intelligerent divinas Dei voces. Verè enim ſurdos dixeris, qui cœleſtia & vera, & facienda non audiunt. Mutorum linguas in eloquium ſolvit admirabilis, etiam cùm fieret, potentia: ſed inerat huic virtuti alia ſignificatio, quæ oſtenderet mox futurum, ut rerum cœleſtium nuper ignari, perceptâ ſapientiæ diſciplinâ, de Deo, & veritate diſſererent. Nam qui rationem divinitatis ignorat, is verè elin-

Lin. 2. *Maluerit.*] Heuman. legit *voluerit*, cum MS. Em. quia hîc nulla eſt comparatio.

Lin. 6. *Significantiam.*] Vox eſt Africana. Vide Fabrum in *Lexico*. Idem mox infrà & c. 28. Gloſſæ *ſignificantia*, Σημασία. Fab. Victorin. procem. in lib. 1. Cicer. de Invent. *Ars eſt qua ſignificantiam ſui non habet. — hac vox generis triplicem ſignificantiam habet.* MSS. Jun. Lipſ. & edd. *ſignificationem*.

Lin. 10. *Significabat.*] Vide Marc. 8. & 10. Luc. 4. 7. 14.

Lin. 14. *Patefecit.*] Vide Matth. 11. Marc. 7. Luc. 7.

Lin. 18. *Admirabilis.*] Matth. 9. 15. Marc. 7.

Digitized by Google

guis & mutus eſt, licèt omnium diſertiſſimus. Lingua enim cùm verum loqui cœperit, id eſt, virtutem majeſtatemque Dei ſingularis interpretari, tum demùm officio naturæ ſuæ fungitur. Quandiù autem falſa loquitur, in uſu ſuo non eſt; & ideò infans ſit neceſſe eſt, qui divina proloqui non poteſt. Pedes quoque claudorum ad officium gradiendi reformavit laudabilis divini operis fortitudo: ſed figura id continebat; quòd cohibitis erroribus vitæ ſecularis ac deviæ, iter veritatis aperiretur, per quod graderentur homines ad Dei gratiam conſequendam. Is enim verè claudus exiſtimandus eſt, qui caligine ac tenebris inſipientiæ implicatus, & quò tendat ignarus, offenſibilibus & caducis greſſibus per viam mortis incedit.

Item labes & maculas inquinatorum corporum repurgavit, non exiguâ immortalis potentiæ operâ; verùm id portendebat hæc vis, quòd peccatorum labibus, ac vitiorum maculis inquinatos, doctrina ejus purificatura eſſet eruditione juſtitiæ. Leproſi enim verè atque elephantiaci debent haberi, quos vel infinitæ cupiditates ad ſcelera, vel inſatiabiles voluptates ad flagitia compellunt, & dedecorum maculis inuſtos labe afficiunt ſempiternâ. Jacentia mortuorum corpora erexit, eoſque nominibus ſuis inclinatos à morte revocavit. Quid congruentius Deo? Quid miraculo dignius omnium ſeculorum, quàm decurſam vitam reſignaſſe, completiſque hominum temporibus tempora adjeciſſe perpetua, arcana mortis revelaſſe? Sed hæc inenarrabilis poteſtas imago virtutis majoris fuit, quæ demonſtrabat tantam vim habituram eſſe doctrinam ſuam, ut gentes in orbe toto, quæ alienæ à Deo, ſubjectæ morti fuerunt, cognitione veri luminis animatæ, ad immortalitatis præmia pervenirent. Eos enim rectè mortuos exiſtimaveris, qui datorem vitæ Deum neſcientes, atque animas ſuas à cœlo in terram deprimentes, in laqueos æternæ mortis incurrunt. Quæ igitur tum faciebat in præſens, imagines erant futurorum; quæ in læſis affectiſque corporibus exhibebat, ea ſpiritalium figuram gerebant, ut & in præſenti virtutis non terrena opera monſtraret, & in futurum poteſtatem cœleſtis ſuæ majeſtatis oſtenderet.

Lin. 5. *Pedes.*] Vide Matth. 11. 15. 21. Luc. 7.

Lin. 12. *Labes.*] Vide Matth. 8. 11. Marc. 1. Luc. 7.

Lin. 15. *Elephantiaci.*] Sic reſtitui fretus autoritate vetuſtiſſimorum & optimorum codicum MSS. 2. Bonon. 6. Reg. Cauc. Jun. 2. Colbert. 2. Lipſ. 1. Sorbon. Ultr. Pal. 1. Clarom. Brun. In 2. Reg. 1. Colb. 1. Clarom. legitur *elephantiati*; in 2. aliis Reg. 1. Lipſ. 3. Colb. editis tribus vet. Rom. & tredecim aliis impreſſis *elephantici*. *Elephantiaci*, ſeu *elephantici* ſunt, qui vulgò leproſi dicuntur, quorum in Evangelio ſæpè fit mentio. Vide Plinium lib. 26. cap. 1. Celſum lib. 3. c. 25.

Lin. 19. *A morte revocavit.*] Vide Matth. 9. Marc. 5. Luc. 7. Joan. 11.

Lin. 21. *Tempora adjeciſſe perpetua.*] Ità omnes propè MSS. & editi. *Perpetua* deeſt in 4. Reg. & 11. vulgatis. In Em. eſt *perpetua*.

Lin. 29. *In læſis affectiſque corporibus.*] Benè; id eſt mutilis, debilibus, ægrotis. MSS. 2. Reg. rec. & 9. excuſi habent *illæſis*, corruptè; edit. Betul. *afflictiſque*.

Ibidem. *Exhibebat.*] Reſtitui ex 35. MSS. In Cauc. 2. Reg. rec & 19. editis eſt *adhibebat*.

Lin. 30. *Virtutis non terrena opera monſtraret.*] Ità MSS. 3. Reg. vetuſtiſſimi. Scripti 9. & vulgati 5. negationi præponunt *nobis*. A MSS. 7. & excuſis 14. abeſt *non*, & legitur *terrena*.

Digitized by Google

Ergò ſicut opera ejus ſignificantiam quoque majoris poteſtatis habuerunt, ita etiam paſſio non ſimplex, nec ſupervacua, nec fortuita præceſſit. Sed ut illa, quæ fecit, magnam virtutem ac poteſtatem doctrinæ ejus ſignificabant: ſic ea, quæ paſſus eſt, odio futuram eſſe ſapientiam nuntiabant. Aceti enim potus, ac fellis cibus, acerbitates & amaritudines in hâc vitâ ſectatoribus veritatis pollicebatur. Et quanquàm paſſio ipſa per ſe acerba & amara ſpecimen nobis futurorum tormentorum dabat, quæ morantibus in hoc ſeculo virtus ipſa proponit; tamen illiuſmodi potus, & cibus in os doctoris noſtri veniens, preſſurarum nobis, ac laborum & miſeriarum præbebat exemplum. Quæ omnia tolerare ac perpeti neceſſe eſt eos, qui veritatem ſequuntur; quoniam Veritas acerba eſt, & inviſa omnibus, qui virtutis expertes, vitam ſuam mortiferis voluptatibus dedunt. Nam corona ſpinea capiti ejus impoſita id declarabat, fore ut divinam ſibi plebem de nocentibus congregaret. Corona enim dicitur, circumſtans in orbem populus. Nos autem, qui ante cognitionem Dei fuimus injuſti, ſpinæ, id eſt mali & nocentes eramus, ignorantes quid eſſet bonum; & à juſtitiæ notione atque operibus alieni, omnia ſcelere ac libidine polluebamus. Electi ergò ex dumis & ſentibus ſanctum Dei caput cingimus; quia convocati ab ipſo, & circumfuſi undique ad eum, magiſtro ac doctori Deo aſſiſtimus, regemque illum mundi & omnium viventium Dominum coronamus.

Quòd verò ad crucem ſpectat, magna in ea vis ac ratio eſt, quam nunc conabor oſtendere. Deus namque (ſicut ſuperiùs expoſui) cùm ſtatuiſſet hominem liberare, magiſtrum virtutis legavit in terram, qui & præceptis ſalutaribus formaret homines ad innocentiam, & operibus factiſque præſentibus juſtitiæ viam panderet, quâ gradiens homo, & doctorem ſuum ſequens, ad vitam æternam perveniret. Is igitur corporatus eſt, & veſte carnis indutus, ut homini, ad quem docendum venerat, virtutis & exempla, & incitamenta præberet. Sed cùm in omnibus vitæ officiis juſtitiæ ſpecimen præbuiſſet, ut doloris quoque patientiam mortiſque contemptum, quibus perfecta & conſummata ſit virtus, traderet homini, venit in manus impiæ nationis, cùm & vitare potuiſſet ſcientiâ futuri quam gerebat, & repellere eâdem virtute, quâ mirabilia faciebat. Suſtinuit

Lin. 1. *Ergò.*] Nunc expoſiturus eſt figuras Paſſionis Jeſu Chriſti.

Lin. 6. *Pollicebatur.*] Ità MSS. & editi; ac ſimili locutione paſſim utitur Lactantius. Francius legendum eſſe cenſebat, *pollicebantur*, ut in 3 Reg. rec.

Lin. 7. *Specimen.*] MSS. 2. Reg. *ſpeciem.*

Lin. 14. *Corona enim dicitur, &c.*] Quam Feſtus Pompeius à choro dictam putat; demptâ ſcilicet aſpiratione. Utitur *corona* vocabulo hâc ſignificatione Cicero pro Milone, in ipſo exordio; Livius, pro armato cœtu. *Betuleius.*

Lin. 18. *Electi ergò ex dumis.*] MS. Reg. Put. *Electis ergò ex dumis*, ſcripti 11. rec. & 4. vulgati, *Plecti*; quo ſenſu? Edit. Betul. *Plexi.*

Lin. 25. *Factiſque præſentibus.*] Addidi *que* ex omnibus fermè MSS. & editis. In Regio-Put. hæc verba deſunt.

Lin. 27. *Perveniret.*] In nonnullis editis *pervenit.*

Ibidem. *Corporatus eſt.*] Hoc eſt corpus aſſumpſit; eodem verbo utitur bis lib. 2. c. 10. necnon & Tertullianus lib. de carne Chriſti cap. 3. & cap. 6. Hinc illi eod. lib. 4. *corporatio* eſt aſſumtio humanitatis. *Barthius.*

Lin. 33. *Suſtinuit ergò cruciatus, &c.*] Omit-

Digitized by Google

ergò cruciatus, & verbera, & ſpinas. Poſtremò etiam mortem ſuſcipere non recuſavit, ut homo illo duce ſubactam & catenatam mortem cum ſuis terroribus triumpharet. Cur autem ſummus pater id potiſſimum genus mortis elegerit, quo affici eum ſineret, hæc ratio eſt. Dicat enim fortaſsè aliquis; cur ſi Deus fuit, & mori voluit, non ſaltem honeſto aliquo mortis genere affectus eſt? cur potiſſimùm cruce? cur infami genere ſupplicii, quod etiam homine libero, quamvis nocente, videatur indignum. Primùm quòd is, qui humilis advenerat, ut humilibus & infimis opem ferret, & omnibus ſpem ſalutis oſtenderet, eo genere afficiendus fuit, quo humiles & infimi ſolent, ne quis eſſet omninò, qui eum non poſſet imitari. Deinde, ut integrum corpus ejus conſervaretur, quem die tertio reſurgere ab inferis oportebat.

Nec enim hoc cuiquam ignorandum eſt, quòd ipſe antè de ſuâ paſſione prædicans etiam id notum fecerit, habere ſe poteſtatem, cùm vellet, deponendi ſpiritum & reſumendi. Suffixus itaque quia ſpiritum depoſuerat, neceſſarium carnifices non putaverunt, oſſa ejus ſuffringere (ſicut mos eorum ferebat,) ſed tantummodò latus ejus perforaverunt. Sic integrum corpus patibulo detractum eſt, & ſepulcro diligenter incluſum. Quæ omnia idcircò facta ſunt, ne læſum ac diminutum corpus ad reſurgendum inhabile redderetur. Illa quoque præcipua fuit cauſa, cur Deus crucem maluerit, quod illâ exaltari eum fuit neceſſe, & omnibus

tit quod erat præcipuum, nempè quòd crux maledictionem Dei adjunctam habet. Oportebat autem Chriſtum maledici, ut juſtificaremur. *Rivet. in Not. MSS.*

Lin. 2. *Mortem cum ſuis terroribus triumpharet.*] Sic & libro 6. cap. 23. ad finem Lactantius dicit, *Hic terram triumphabit;* ſic & *vitam vivere* alibi paſſim.

Lin. 6. *Cur infami genere ſupplicii.*] Ex omnibus MSS. & quamplurimis editis reſtitui, quæ in 5. vulgatis deerant.

Lin. 7 *Homine libero indignum.*] Crux enim ſervilis eſt pœna. Horat. Sat. 3. lib. 1. Juvenalis Sat. 2. *Pone crucem ſervo.* Seneca lib. 1. de Clem. cap. 26. Cic. 5. in Verrem, ubi ait Romanus orator: *Quam ſervis damnatis crucem fixeras, hanc indemnatis civibus Romanis reſervares.* Videatur etiam Jul. Capitolinus in Opil. Macrino. *Faber.*

Lin. 8. *Ut humilibus & infimis.*] Ità reſtitui ex MSS. antiquiſſimis 1. Bonon. 1. Reg. 2. al. Reg. bonæ notæ, ac 4. editis, quod & ſequentia requirunt. Et ſic infrà iidem & 7. alii ſcripti. In 22. eſt *infirmis.*

Lin. 11. *Quem die tertio.*] Ità editi cum omnibus penè MSS. In 2. Clarom. eſt, *die tertiâ;* in 1. Reg. optimæ notæ & in 1. Brun. eſt *quod die tertio.* Verùm apud Joannem cap. 19. v. 36. melior ratio redditur, nempè ut impleretur quod dictum eſt Exodi cap. 12. & Numer. cap. 9. Os non comminuetis ex eo; ubi verba fiunt de Agno Paſchali, qui figura fuit Jeſu morientis.

Lin. 12. *Ab inferis.*] MSS. 1. Clarom. & Brun. *à mortuis:* quod idem eſt.

Lin. 13. *Antè de ſuâ paſſione prædicans.*] Hæc lectio eſt vetuſtiorum & potiorum MSS. 2. Bonon. Regio-Put. 11. aliorum, ac 9. editorum. In 18. rec. ſcriptis eſt *antè ... prædicens*, nempè: *præ* enim idem eſt quod *antè.*

Lin. 15. *Suffixus itaque quia ſpiritum depoſuerat.*] Sic repoſui ex antiquiſſimis MSS. 1. Reg. 1. Bonon. 2. al. Reg. Manu exarati 16. rec. & 2. edit. vet. habent *cùm ſpiritum ſpontè depoſuerat.* Scripti 2. Reg. & Torneſ. cum edd. 8. *cùm ſpiritum ſpontè depoſuiſſet.* MS. Cant. *deponeret.*

Lin. 20. *Inhabile redderetur.*] Non eſt hæc ratio; Deus enim qui creavit corpus, mutilum ſupplere valebat. Quod etiam eveniet in reſurrectione, cùm mutila corpora, ſana & integra reſurgent. Vide ſuprà ad lin. 11.

Lin. 21. *Exaltari.*] Hîc alludere videtur ad illud Chriſti ipſius verbum Johan. 12. *Et ego ſi exaltatus fuero à terrâ, omnes traham ad me ipſum.*

Digitized by Google

gentibus paſſionem Dei noteſcere. Nam quoniam is, qui patibulo ſuſpenditur, & conſpicuus eſt omnibus, & cæteris altior, crux potiùs electa eſt, quæ ſignificaret illum tam conſpicuum tamque ſublimem futurum, ut ad eum cognoſcendum pariter & colendum, cunctæ nationes ex omni orbe concurrerent. Denique nulla gens tam inhumana eſt, nulla regio tam remota, cui aut paſſio ejus, aut ſublimitas majeſtatis ignota ſit. Extendit ergò in paſſione manus ſuas, orbemque dimenſus eſt, ut jam tunc oſtenderet, ab ortu ſolis uſque ad occaſum, magnum populum ex omnibus linguis & tribubus congregatum, ſub alas ſuas eſſe venturum, ſignumque illud maximum, atque ſublime, frontibus ſuis ſuſcepturum.

Cujus rei figuram Judæi etiamnunc exhibent, cùm limina ſua de cruore Agni notant. Deus enim percuſſurus Ægyptios, ut ab eâ plagâ immunes faceret Hebræos, præceperat his, ut Agnum candidum ſine maculâ immolarent, ac ſignum liminibus ſuis de ſanguine ejus imponerent. Itaque cùm Ægyptiorum primogenita unâ nocte interiſſent, Hebræi ſoli ſigno ſanguinis tuti fuerunt; non quia cruor pecudis tantam in ſe vim gerebat, ut hominibus ſaluti eſſet: ſed imago fuerat rerum futurarum. Agnus enim candidus ſine maculâ Chriſtus fuit, id eſt innocens, & juſtus, & ſanctus, qui ab iiſdem Judæis immolatus, ſaluti eſt omnibus qui ſignum ſanguinis, id eſt crucis quâ ſanguinem fudit, in ſuâ fronte conſcripſerint. Frons enim ſummum limen eſt hominis; & lignum ſanguine delibutum crucis ſignificatio eſt. Denique immolatio pecudis ab iis ipſis, qui faciunt, paſcha nominatur, ἀπὸ τοῦ πάσχειν, quia paſſionis figura eſt, quam Deus præſcius futurorum tradidit per Moſen populo ſuo celebrandam. Sed tum figura valuit in præſenti ad depellendum periculum; ut appareat, quantùm veritas

Lin. 12. *Cùm limina ſua de cruore Agni notant.*] Sic etiam ſenſere Cyprianus lib. 2. adverſùs Judæos §. 22. & Hieronymus in Iſai. 66. ut & Lactantius.

Lin. 14. *Ut Agnum candidum.*] Exodi 12. abſque maculâ, non coloris, ſed deformitatis, ut claudus, ſcabioſus, vel alterius vitii ac morbi. Hoc de quâlibet victimâ dicitur Levit. 22. *Menochius.*

Lin. 16. *Primogenita.*] Sic emendavi ex omnibus MSS. & impreſſis, præter Em. & Cant. & 5. edit. rec. quibus eſt, *primogeniti.* Sed & *primogenita*, quod nomen homines & pecudes complectitur; juxta Exod. 12. 29.

Lin. 18. *Imago fuerat.*] Licèt abundè eſſet argumentorum, quibus confirmari poſſit veritas Chriſtianæ Religionis, fatendum tamen eſt olim apud quoſdam ſcriptores Eccleſiaſticos in uſu fuiſſe, ut quæcumque aliquam veri ſpeciem ferrent, ea omnia ad rem ſuam traherent, tum ſigna, tum prophetias, etiam allegoricè & myſticè ſumptas, quod hîc factum videmus à Lactantio. Attamen nemo eſt, qui neget Agnum Paſchalem figuram Agni veri, id eſt Servatoris noſtri fuiſſe.

Ibidem. *Agnus enim.*] Omnium Manuſcriptorum eſt; *nam Agnus*, editorum.

Lin. 21. *Quâ ſanguinem fudit.*] Nonnulli editi, *qua*, malè.

Lin. 23. *Paſcha nominatur, ἀπὸ τοῦ πάσχειν.*] Hæc græca abſunt à MSS. Bon. 1. Colb. & Jun. & edit. Thomaſii ac Thyſii. Verùm quia in cæteris tum MSS. tum editis reperiuntur, viſum fuit, illa non omittere. Hallucinatur autem Lactant. putans eſſe verbum Græcum; *Paſcha enim*, cùm ſit Hebræum, à verbo *paſach* ducitur; feſtum enim illud celebratur in memoriam tranſitûs Angeli, qui tranſivit per Ægyptiorum terram, illorum primogenitos necantis, Iſraëlitis verò parcentis. *Gallæus.*

Lin. 26. *Ut appareat.*] Ità repoſui ex pleriſque potioribus MSS. & veteribus editis. In 3. Reg. Brun. & editis ſex eſt, *ut appareret.*

Digitized by Google

veritas ipſa valitura ſit, ad plebem Dei protegendam in extremâ totius orbis neceſſitate. Quomodò autem, vel in quâ plagâ tuti omnes ſint futuri, qui ſignum hoc veri & divini ſanguinis in ſummo corporis ſui notaverint, in noviſſimo libro docebo.

Lin. 2. *Tuti omnes.*] MSS. 7. & 6. impreſſi *homines.*

Lin. 4. *Notaverint.*] MSS. 9. & vulgati 6. *notaverunt.*

CAPUT XXVII.

De mirandis per Crucis virtutem effectis, ac de Dæmonibus.

NUNC ſatis eſt, hujus ſigni potentia quantùm valeat, exponere. Quanto terrori ſit dæmonibus hoc ſignum, ſciet, qui viderit quatenùs adjurati per Chriſtum de corporibus, quæ obſederint, fugiant. Nam ſicut ipſe, cùm inter homines ageret, univerſos dæmones verbo fugabat; hominumque mentes emotas, & malis incurſibus furiatas, in ſenſus priſtinos reponebat: ita nunc ſectatores ejus eoſdem ſpiritus inquinatos de hominibus, & nomine magiſtri ſui, & ſigno paſſionis excludunt. Cujus rei non difficilis eſt probatio. Nam cùm diis ſuis immolant, ſi aſſiſtat aliquis ſignatam frontem gerens, ſacra nullo modo litant.

Nec reſponſa poteſt conſultus reddere vates.

Et hæc ſæpè cauſa præcipua juſtitiam perſequendi, malis regibus fuit. Cùm enim quidam miniſtrorum noſtri ſacrificantibus dominis aſſiſterent, impoſito frontibus ſigno, deos illorum fugaverunt, ne poſſent in viſceribus hoſtiarum futura depingere. Quod cùm intelligerent aruſpices, inſtigantibus iiſdem dæmonibus, quibus proſecant, conquerentes profanos

Lin. 1. *Hujus ſigni potentia quantùm valeat.*] Ità MSS. Regio-Put. & 6. alii, faventibus 3. aliis MSS. & editis quinque, in quibus eſt *de hujus ſigni potentiâ.* Sic etiam legit clariſſ. Heumannus, quia Cicero dicit, *exponere de quâpiam re.* In 10. ſcriptis & 9. excuſis eſt *potentiam.*

Lin. 2. *Quanto terrori ſit dæmonibus hoc ſignum.*] Vide ſeqq. & infrà lib. *de Mortibus Perſecutorum* cap. 10. & 12.

Lin. 5. *Hominumque mentes emotas.*] Sic MSS. & editi. Sic idem Lactantius lib. 1. c. 4. *Quis mentis emotæ;* & de Opificio Dei. Vide Matth. 4. Marc. 1. Luc. 4.

Lin. 10. *Nec reſponſa.*] Virg. 3. Georg. 491.

Lin. 12. *Quidam miniſtrorum noſtri, &c.*] Ità reſtitui ex MSS. Regio-Put. & 7. al. Reg. Bon. 2. Clarom. Brun. necnon & ed. Faſit. *Noſtri*, id eſt *ex noſtris*, ſcilicet è Chriſtianis, pro quo nonnulli editi legunt *noſtrorum*, malè. 1. Reg. veterrimus, *Quidam miniſtrorum è cultoribus Dei;* edd. Ald. Crat. Graph. ſimpliciter, *quidam noſtrorum ſacrificantibus.*

Lin. 13. *In viſceribus hoſtiarum futura depingere.*] MS. Cant. *beſtiarum. Depingere* autem metaphoricè dictum eſt pro *obſervare.*

Lin. 15. *Proſecant.*] Sic lego ex duobus MSS. Regiis, ſuffragantibus Pal. & 4. Oxonienſibus, in quibus eſt *proſecabant.* Et quidem hoc verbo utebantur Antiqui, cùm de ſacrificiis ageretur. Et ſanè legimus apud Tertullianum in Apologetico cap. 46. *Æſculapio tamen gallinacium proſecari jam in fine jubebat.* MSS. 6. Reg. 5. Colb. 4. alii, & 4. impreſſi ferunt *proſecrant;* 11. ſcripti ac totidem excuſi *proſecrarant;* Jun. & Ultr. *conſecrarant.* In Epitome cap. 23. & 37. legimus verbum *proſecrare* ex MS. Taurinenſi.

homines ſacris intereſſe, egerunt principes ſuos in furorem, ut expugnarent Dei templum, ſeque vero ſacrilegio contaminarent, quod graviſſimis perſequentium pœnis expiaretur. Nec tamen ex hoc ipſo cæci homines intelligere poſſunt, aut hanc eſſe veràm Religionem, cui ad vincendum tanta vis ineſt, aut illam falſam, quæ ſubſiſtere, aut congredi non poteſt.

Sed aiunt, hoc deos non metu, verùm odio facere; quaſi quiſquam poſſit odiſſe niſi eum, qui aut noceat, aut poſſit nocere. Immò verò congruens majeſtati fuit, ut eos, quos oderant, præſentibus pœnis afficerent potiùs, quàm fugerent. Sed quoniam neque accedere ad eos poſſunt, in quibus cœleſtem notam viderint, nec iis nocere, quos ſignum immortale munierit tanquàm inexpugnabilis murus; laceſſunt eos per homines, & manibus perſequuntur alienis: quos profectò ſi eſſe confitentur, vicimus. Neceſſe eſt enim veram eſſe hanc Religionem, quæ & rationem dæmonum novit, & aſtutiam intelligit, & vim retundit, & eos ſpiritalibus armis domitos ac ſubactos cedere ſibi cogit. Si negant, teſtimoniis poëtarum ac philoſophorum refellentur. Quòd ſi eſſe, & malos eſſe, inficias non eunt, quid ſupereſt, niſi ut alios dicant eſſe deos, alios dæmones? Exponant igitur nobis differentiam generis utriuſque, ut ſciamus quid colendum, quid execrandum ſit; habeantne inter ſe aliquod conſortium, an verò inimici ſint. Si ſunt aliquâ neceſſitudine copu-

Lin. 1. *Egerunt Principes ſuos in furorem.*] Sic lego cum antiquiſſimis MSS. 2. Regiis, alioque rec. item Regio, & editis Faſitel. Thomaſ. Iſ. Thyſ. Gall. Spark. *Egerunt*, pro *impulerunt*, *adegerunt*; ſimplex pro compoſito, quod Lactantio familiare eſt. Scriptis 21. rec. & 13. excuſis eſt *adegerunt;* 1. Reg. rec. *cogerunt;* 1. Sorbon. & 2. Clarom. edit. Soubron *adegerunt Principes ipſos in furorem.*

Ibidem. *Ut expugnarent Dei templum.*] Ità emendavi ex omnibus propè MSS. & impreſſis. Rectè, ut puto. *Expugnarent Dei templum*, Nicomedienſe ſcilicet, quod à Diocletiano & Maximiano fuit everſum, de quo c. 1. lib. *de Mortibus Perſecutorum*, cujus Autor eſſe Lactantius noſter adhuc ex iſto cap. confirmatur. In 1. Reg. rec. & ſex editis legitur *expurgarent;* in 1. Vatic. *expiarent.*

Lin. 2. *Quod graviſſimis perſequentium pœnis expiaretur.*] De quibus lege Lactantium noſtrum lib. *de Mortibus Perſecutorum.*

Lin. 7. *Non metu.*] Sic emendavi ex omnibus MSS. & nonnullis editis. In pluribus vulgatis eſt *nutu.*

Ibidem *Verùm odio.*] Vide Tertullianum Apologetici cap. 27.

Lin. 11. *Signum immortale munierit.*] Scilicet ſignum crucis. Eo ſæpiſſimè ſe ſignabant priſci Chriſtiani, teſte Tertulliano de Coronâ n. 4. *Ad omnem progreſſum atque promotum; ad omnem aditum & exitum; ad veſtitum, ad calciatum, ad lavacra, ad menſas, ad lumina, ad cubilia, ad ſedilia, quæcumque nos converſatio exercet, frontem crucis ſignaculo terimus.* Et adversùs Marcionem lib. 3. n. 18. S. Auguſtin. lib. 1. Confeſſ. cap. 11. n. 17. in Joan. cap. 1. Tract. 3. n. 2. & alibi paſſim. Idem enarrat. 4. in Pſal. 30. n. 7. & in Pſal. 50. n. 1. *Quòd ſi fortè Chriſtiani in ipſo circo aliquâ ex causâ expaveſcant, continuò ſe ſignant, & ſtant illic portantes in fronte, undè abſcederent, ſi hoc in corde portarent.* Vide infrà *de Mortibus Perſecutorum*, cap. 10.

Lin. 13. *Quos profectò ſi eſſe confitentur.*] Solus Goth. *ſi eſſe juſtos.*

Lin. 14. *Vicimus.*] Ità omnes ferè vulgati, & quamplurimi MSS. antiquiſſimi & optimi; in 10. ſcriptis rec. & tribus editis, *vincimus.*

Lin. 19. *Alios dæmones.*] Sunt enim dii gentium dæmonia, ait Pſalmus 95. de his ſuprà libro 2. cap. 15. & 16. Vide & Euſebium lib. 4. & 5. de Præparat. Evangel.

Ibidem. *Differentiam.*] 1. Reg. rec. & 6. edd. *differentias.*

Digitized by Google

lati; quatenùs eos diſcernemus? aut quomodò utriuſque generis honorem cultumque miſcebimus? Si autem ſunt inimici, cur aut dæmones deos non timent, aut dii dæmones fugare non poſſunt? Ecce aliquis inſtinctu dæmonis percitus dementit, effertur, inſanit: ducamus hunc in Jovis optimi maximi templum; vel, quia ſanare homines Jupiter neſcit, in Æſculapii vel Apollinis fanum. Jubeat utriuſlibet ſacerdos, dei ſui nomine, ut nocens ille ſpiritus excedat ex homine: nullo id pacto fieri poteſt. Quæ igitur vis deorum eſt, ſi ſubjectos ſibi dæmonas non habent? At verò iidem dæmones adjurati per nomen Dei veri protinùs fugiunt. Quæ ratio eſt, ut Chriſtum timeant, Jovem autem non timeant, niſi quòd iidem ſunt dæmones, quos vulgus deos eſſe opinatur? Denique ſi conſtituatur in medio & is, quem conſtat incurſum dæmonis perpeti, & Delphici Apollinis vates, eodem modo Dei nomen horrebunt; & tam celeriter excedet de vate ſuo Apollo, quàm ex homine ſpiritus ille dæmoniacus, & adjurato fugatoque deo ſuo, vates in perpetuum conticeſcet. Ergò iidem ſunt dæmones, quos fatentur execrandos eſſe, iidem dii, quibus ſupplicant.

Si nobis credendum eſſe non putant, credant Homero, qui ſummum illum Jovem dæmonibus aggregavit: ſed & aliis poëtis ac philoſophis; qui eoſdem modò dæmonas, modò deos nuncupant; quorum alterum verum, alterum falſum eſt. Illi enim nequiſſimi ſpiritus, ubi adjurantur, ibi ſe dæmonas confitentur; ubi coluntur, ibi ſe deos mentiuntur, ut errores hominibus immittant, & avocent à veri Dei notione, per quam ſolam poteſt mors æterna vitari. Iidem ſunt, qui dejiciendi hominis causâ, varios ſibi cultus per diverſa regionum condiderunt, mentitis tamen aſſumptiſque nominibus, ut fallerent. Nam quia divinitatem per ſeipſos affectare non poterant, adſciverunt ſibi nomina potentium Regum, ſub quorum titulis honores ſibi deorum vindicarent. Qui error diſcuti poteſt, & in lucem veritatis protrahi. Nam ſi quis ſtudet altiùs inquirere, congreget eos, quibus peritia eſt ciere ab inferis animas. Evocent Jovem, Neptunum, Vulcanum, Mercurium, Apollinem, patremque

Lin. 4. *Dementit, effertur, inſanit.*] Vide ſuprà pag. 95. notâ ad lin. 13. Vaticinantium proprium. Virg. lib. 6. Æneid. Prudentius lib. 3. contra Symmach. Apuleius lib. 8. Mileſ. *Inter hæc unus ex illis bacchatus effuſius, ac de imis præcordiis anhelitus crebros referens.*

Lin. 11. *Iidem ſunt Dæmones, &c.*] Verum eſt vetuſtiſſimos Græcorum Scriptores *dæmonas & deos* promiſcuè nominare ſua idola. Videndi Euripides in prolog. Hippol. de Dianâ; de Jove Cleanthes editus à F. Urſino; Arrianus lib. 6. A'ναβασ. *Barthius.* Ipſi autem dæmones & genii iidem erant apud veteres.

Lin. 13. *Horrebunt.*] Subaudi *uterque*, ſcilicet obſeſſus homo, & Vates Apollinis.

Lin. 18. *Homero.*] Vide Homer. Iliad. 1. v. 222. & Euſebium lib. 5. de Præp. Evang. c. 4.

Lin. 19. *Dæmonibus.*] Id eſt, *geniis.*

Lin. 25. *Per diverſa regionum.*] Hic græciſmus MSS. eſt, inter quos ſunt duo vet. Reg. & 6. edd. MS. Ultr. habet *per diverſam regionem*; 1. Reg. 1. Lipſ. & Brun. *per diverſas regiones*; 1. Bonon. antiq. *per diverſa religionum*; Pal. & 1. Lipſ. *per diverſam religionem*; rec. 4. Reg. 4. Colbert. & 5. alii, cum vulgatis ſeptem, *perversâ religione.*

Lin. 30. *Evocent Jovem.*] Non loquitur de evocatione deorum, quos urbium tutelares Imperatores obſidentes evocabant: cujus evocationis carmina ſunt apud Macrob. lib. 3. Saturn. cap. 9. & apud Livium lib. 8. dec. 1. ſed de magicâ illâ, necromantiâ dictâ.

Digitized by Google

omnium Saturnum. Reſpondebunt ab inferis omnes, & interrogati loquentur, & de ſe ac Deo fatebuntur. Poſt hæc evocent Chriſtum, non aderit, non apparebit; quia non ampliùs quàm biduo apud inferos fuit. Quid hâc probatione certius proferri poteſt? Ego verò non dubito, quin ad veritatem Triſmegiſtus hâc aliquâ ratione pervenerit, qui de Deo Filio locutus eſt multa, quæ divinis continentur arcanis.

Lin. 2. *Ac Deo.*] In vetuſtis editt. *& de Deo.*

Lin. 3. *Quia non ampliùs quàm biduo apud inferos fuit.*] Scilicet integro, ſi numerentur horæ quibus abſolvitur quilibet dies naturalis; tribus enim à morte diebus incœptis, non completis, Chriſtus in ſepulcro fuit, & hinc tertiâ die reſurrexit, ut habet Symbolum.

Lin. 5. *Hâc aliquâ.*] Ità MSS. Regio-Put. 5. al. Reg. 6. Colb. Sorbon. 2. Clarom. Brun. & editi ſeptem. Abeſt *hâc* à Reg. antiquiſſimo & 1. Lipſ. In 1. Bonon. antiq. 3. Reg. rec. & vulgatis novem eſt *hanc aliquâ.*

Ibidem. *Qui de Deo Filio locutus eſt multa.*] Sic lego ex optimo codice MS. Regio-Put. quæ lectio optimum & clariſſimum ſenſum exhibet. MS. 1. Bonon. & edit. Gall. Spark. *qui de Deo Patre omnium, de Filio locutus eſt multa;* MS. 1. Reg. antiquiſſimus, item alii duo Reg. rec. & 8. vulgati, *omnia de Filio, &c.* MS. Cauc. & 22. alii ac novem impreſſi, *omnia & de Filio, &c.* ineptè; quis enim de Patre unquàm dixit *omnia?* quæ vox certè retineri non poteſt. Vide igitur Triſmegiſtum in Pimandro capit. 1.

CAPUT XXVIII.

De Spe & Verâ Religione, atque de Superſtitione.

QUÆ cùm ita ſe habeant, ut oſtendimus, apparet nullam aliam ſpem vitæ homini eſſe propoſitam, niſi ut abjectis vanitatibus, & errore miſerabili, Deum cognoſcat, & Deo ſerviat, niſi huic temporali renuntiet vitæ, ac ſe rudimentis juſtitiæ ad cultum veræ Religionis inſtituat. Hâc enim conditione gignimur, ut generanti nos Deo juſta & debita obſequia præbeamus; hunc ſolum noverimus, hunc ſequamur. Hoc vinculo pietatis obſtricti Deo & religati ſumus; undè ipſa Religio nomen accepit, non ut Cicero interpretatus eſt, à relegendo, qui in libro de

Lin. 3. *Deum cognoſcat.*] Sic Chriſtus apud Joannem: Hæc eſt vita æterna, ut cognoſcant te Deum verum, &c. Agnoſcere autem Deum nihil aliud eſt, quàm in Deum credere, & de eo, ut par eſt, ſentire.

Lin. 5. *Generanti nos Deo.*] MSS. ſex rec. & totidem editi, *generati.*

Lin. 7. *Obſtricti Deo & religati ſumus.*] Conjunctionem *&* reſtitui ex omnibus MSS. præter quinque, & edit. quatuor; quæ conjunctio admittenda eſt: vide infrà, *quòd hominem ſibi Deus religaverit, & pietate conſtrinxerit.* Sed & Lactantius lib. 1. de Opificio Dei cap. 19. poſt initium, *hominem virtutis ſacramento religavit.*

Lin. 8. *Cicero.*] Lib. 2. de Naturâ deorum cap. 28.

Ibidem. *Non ut Cicero.*] Hanc Ciceronis derivationem à *relegendo* rejicit Lactantius, qui religionis etymon ſumit à *religando.* Cum Lactantio facit S. Ambroſius libro de Virginibus, ubi virgines Deo nuptas quaſi religatas oſtendit. Hinc enim religionem dictam eſſe, etymologia re quàm voce verior. Manifeſtiùs Lactantio aſtipulatur Hieronymus in Amos, cap. 9. dictam nimirum eſſe religionem, quòd quaſi in faſcem Domini vincti & religati ſimus. Verùm Auguſtinus nonnihil variat, ad Ciceronis expoſitionem propiùs accedens. Nam in libro de Civit. Dei 10. cap. 4. dictam eam quidem putat à religendo, alluſione nominis (ut Vives putat) ad manum ex occaſione captâ. Verba ipſius ſunt. » Ipſe enim fons noſtræ beatitudinis, ipſe om-

Naturâ deorum ſecundo ita dixit : „ Non enim philoſophi ſolùm , verùm „ etiam majores noſtri ſuperſtitionem à Religione ſeparaverunt. Nam qui „ totos dies precabantur, & immolabant, ut ſui ſibi liberi ſuperſtites eſſent, „ ſuperſtitioſi ſunt appellati. Qui autem omnia, quæ ad cultum deorum „ pertinerent, retractarent, & tanquam relegerent, ii dicti ſunt religioſi, ex „ religendo, tanquam ex eligendo elegantes, & ex deligendo diligentes, „ & intelligendo intelligentes. His enim verbis omnibus ineſt vis legendi „ eadem, quæ in religioſo: ita factum eſt in ſuperſtitioſo & religioſo, alte- „ rum vitii nomen, alterum laudis.“ Hæc interpretatio quàm inepta ſit, ex re ipsâ licet noſcere. Nam ſi in iiſdem diis colendis, & ſuperſtitio, & religio verſatur, exigua, vel potiùs nulla diſtantia eſt. Quid enim mihi afferet cauſæ, cur precari pro ſalute filiorum ſemel, religioſi, & idem deciès facere, ſuperſtitioſi eſſe hominis arbitretur ? Si enim ſemel facere optimum eſt, quantò magis ſæpiùs ? Si horâ primâ; ergò & totâ die. Si una hoſtia placabilis, placabiliores utique hoſtiæ plurimæ, quia multiplicata obſequia demerentur potiùs, quàm offendunt. Non enim nobis odioſi videntur ii famuli, qui aſſidui & frequentes ad obſequium fuerint, ſed magis cari. Cur igitur ſit in culpâ, & nomen reprehenſibile ſuſcipiat, qui aut filios ſuos magis diligit, aut deos magis honorat, laudetur autem qui minùs ? Quod argumentum etiam ex contrario valet. Si enim totos dies precari & immolare criminis eſt; ergò & ſemel. Si ſuperſtites filios ſubindè optare vitioſum eſt, ſuperſtitioſus igitur eſt & ille, qui etiam raró id optaverit. Aut cur vitii nomen, ſi ex eo tractum, quo nihil honeſtius, nihil juſtius optari poteſt ? Nam quòd, ait religioſos à relegendo appellatos, qui retractent ea diligenter, quæ ad cultum deorum pertineant, cur ergò illi, qui hoc ſæpè in die faciant, religioſorum nomen amittant; cùm multò utique diligentiùs ex aſſiduitate ipsâ relegant ea, quibus dii coluntur?

Quid ergò eſt? Nimirùm Religio veri cultus eſt, ſuperſtitio falſi. Et

„ nis appetitionis eſt finis. Hunc eligentes, „ vel potiùs religentes (amiſeramus enim negli- „ gentes) hunc ergò religentes, undè & reli- „ gio dicta perhibetur, ad eum dilectione ten- „ dimus, ut perveniendo quieſcamus: ideò „ beati, quia illo fine perfecti“. *Betuleius.*

Lin. 1. *Ita dixit.*] Manuſcriptorum eſt; *dicit ita*, editorum.

Lin. 7. *Verbis.*] Hanc vocem addidi ex omnibus MSS. & 5. editis; eſtque apud Ciceronem. Abeſt verò à cæteris impreſſis.

Lin. 11. *Nulla diſtantia eſt.*] Non tam in formâ, quam in materiâ, Religionis & ſuperſtitionis differentia eſt. Religio conſiſtit in vero ac prudenti veri numinis cultu; ſuperſtitio verò eſt ſpurius ejuſdem cultus. Religio complectitur veram Chriſtianæ doctrinæ pietatem, fidem, vitam, leges, ritus & Sacramenta. Superſtitio eſt imbecilli atque anilis animi, qui aut falſo adhæret, aut veritatem colit, ſed non ut par eſt.

Lin. 15. *Hoſtiæ plurimæ.*] Sic repoſui ex multis MSS. & impreſſis. In 4. Reg. & Brun. editiſque 7. legitur *plures.*

Lin. 16. *Demerentur.*] Optima quamplurimorum MSS. & 9. editorum lectio, quam Amanuenſes ignari corruperunt in 2. Colbert. in Torneſiano ac 2. Clarom. ſubſtituentes, *Deum merentur;* in 1. Colbert. & 4. excuſis *obſequia merentur.*

Lin. 18. *Nomen reprehenſibile ſuſcipiat.*] MSS. 11. rec. & 6. edit. *accipiat.*

Lin. 19. *Deos magis honorat.*] Ex MSS. veterrimis 1. Bonon. 1. Reg. aliiſque ſex & editis 4. repoſui *magis*, quod meliùs ſanè quadrat, quàm *ſatis*, quod eſt in cæteris.

Digitized by Google

omninò quid colas intereſt, non quemadmodùm colas, aut quid precere. Sed quia deorum cultores religioſos ſe putant, cùm ſint ſuperſtitioſi, nec religionem poſſunt à ſuperſtitione diſcernere, nec ſignificantiam nominum exprimere, diximus nomen Religionis à vinculo pietatis eſſe deductum, quòd hominem ſibi Deus religaverit, & pietate conſtrinxerit; quia ſervire nos ei ut domino, & obſequi ut patri neceſſe eſt. Meliùs ergò id nomen Lucretius interpretatus eſt, qui ait, religionum ſe nodos exſolvere. Superſtitioſi autem vocantur, non qui filios ſuos ſuperſtites optant (omnes enim optamus;) ſed aut ii, qui ſuperſtitem memoriam defunctorum colunt, aut qui parentibus ſuis ſuperſtites, colebant imagines eorum domi tanquam deos penates. Nam qui novos ſibi ritus aſſumebant, ut deorum vice mortuos honorarent, quos ex hominibus in cœlum receptos putabant, hos ſuperſtitioſos vocabant. Eos verò, qui publicos & antiquos deos colerent, religioſos nominabant. Undè Virgilius:

Vana ſuperſtitio, veterumque ignara deorum.

Sed cùm veteres quoque deos inveniamus eodem modo conſecratos eſſe poſt obitum; ſuperſtitioſi ergò qui multos ac falſos deos colunt. Nos autem religioſi, qui uni & vero Deo ſupplicamus.

Lin. 1. *Non quemadmodùm colas.*] Quòd minùs benè à Lactantio dictum eſt, quâ de re vide S. Auguſtinum lib. 4. de Civ. Dei c. 30. Religioſum à Superſtitioſo optimè diſcernitur. Superſtiotioſus pertimeſcit Deum ut hoſtem, at Religioſus Deum veneratur ut parentem. Vide pag. 349. notam ad lineam 11.

Ibidem. *Quid precere.*] MSS. 6. rec. totidemque editi, *preceris.*

Lin. 6. *Meliùs ergò.*] MSS. 9. rec. & edit. 7. *Eo meliùs ergò.*

Lin. 7. *Lucretius.*] Hæc Lucretii verba ex libro 1. de Rerum Natur. jam recitata fuerunt ſuprà libro 1. cap. 16. pag. 71.

Ibidem. *Qui ait.*] Manuſcriptorum eſt, & 4. edit. In 11. vulgatis eſt *quia ait*; malè.

Lin. 10. *Colebant imagines.*] Nonnulli MSS. & edd. *celebrant*, quod nihil hîc loci ſignificare poteſt.

Lin. 12. *Ut deorum vice.*] Ità quamplurimi & antiquiſſimi MSS. & 8. excuſi. In 9. ſcriptis & 11. editis eſt, *in deorum vicem*; 3. rec. *vices.*

Lin. 16. *Vana ſuperſtitio, &c.*] Sunt verba Evandri ad Æneam, libro Æneidos 8. quo loco Servius aliam quàm Lactantius, ſive Cicero, hujus vocis rationem affert. » Superſtitio, inquit, eſt timor ſuperfluus & delirus, » aut ab aniculis dicta, quæ multis ſuperſtites » per ætatem delirant, & ſtultæ ſunt: aut ſecundùm Lucretium ſuperſtitio eſt ſuperſtantium » rerum, id eſt cœleſtium & divinarum, quæ » ſuper nos ſtant, inanis & ſuperfluus timor. « Hæc ille. Lex erat: *Separatim nemo habeſſo deos, neve novos, ſive advenas, niſi publicè adſcitos, privatim colunto.*

CAPUT XXIX.

De Religione Chriſtianâ, & de Jeſu cum patre conjunctione.

FORTASSE quærat aliquis, quomodò, cùm Deum nos unum colere dicamus, duos tamen eſſe aſſeveremus, Deum patrem, & Deum fi-

Lin. 1. *Fortaſſè.*] Caput iſtud videtur ſcriptum, vel contra Paulum Samoſatenſem, vel contra Arrianam hæreſim.

Ibidem. *Quærat.*] Heuman. legit *quæret.*

Digitized by Google

lium: quæ aſſeveratio pleroſque in maximum impegit errorem. Quibus cùm probabilia videantur eſſe, quæ dicimus, in hoc uno labare nos arbitrantur, quòd & alterum, & mortalem Deum fateamur. De mortalitate jam diximus: nunc de unitate doceamus. Cùm dicimus Deum patrem, & Deum filium, non diverſum dicimus, nec utrumque ſecernimus; quia nec pater ſine filio eſſe poteſt, nec filius à patre ſecerni, ſi quidem nec pater ſine filio nuncupari, nec filius poteſt ſine patre generari. Cùm igitur & pater filium faciat, & filius patrem, una utrique mens, unus ſpiritus, una ſubſtantia eſt: ſed ille quaſi exuberans fons eſt, hic tanquàm defluens ex eo rivus; ille tanquàm ſol, hic quaſi radius à ſole porrectus. Qui quoniam ſummo patri & fidelis, & carus eſt, non ſeparatur: ſicut nec rivus à fonte, nec radius à ſole; quia & aqua fontis in rivo eſt, & ſolis lumen in radio: æquè nec vox ab ore ſejungi, nec virtus, aut manus à corpore divelli poteſt. Cùm igitur à Prophetis idem manus Dei, & virtus, & ſermo dicatur, utique nulla diſcretio eſt; quia & lingua ſermonis miniſtra, & manus in quâ eſt virtus, individuæ ſunt corporis portiones.

Propiore uti exemplo libet. Cum quis habet filium, quem unicè diligit, qui tamen ſit in domo, & in manu patris, licèt ei nomen domini poteſtatemque concedat, civili tamen jure & domus una, & unus dominus nominatur. Sic hic mundus una Dei domus eſt; & filius, ac pater, qui unanimes incolunt mundum, Deus unus, quia & unus eſt tanquàm duo, & duo tanquàm unus. Neque id mirum, cùm & filius ſit in patre, quia pater diligit filium, & pater in filio, quia voluntati patris fideliter paret, nec unquàm faciat aut fecerit, niſi quod pater aut voluit, aut juſſit. Denique unum Deum eſſe tam patrem, quàm filium, Eſaias in illo exemplo, quod ſuperiùs poſuimus, oſtendit, cùm diceret: „ Adorabunt „ te, & in te precabuntur, quoniam in te Deus eſt; & non eſt alius Deus „ præter te. “ Sed & alio loco ſimiliter ait: „ Sic dicit Deus rex Iſraël; & qui „ eruit eum Deus æternus: Ego primus, & ego noviſſimus; & præter me

Lin. 1. *Impegit.*] Ità MSS. & editi. MSS. Cauc. 3. Reg. & edit. octo, *impingit.*

Lin. 2. *Labare nos.*] Sic quamplurimi MSS. & 16. excuſi. Id eſt, vacillare, ſeu potiùs errare. Scripti 6. rec. & 2. vet. edit. Rom. *laborare*; MSS. 7. rec. *labore*; Regio-Put. à primâ manu, 2. Bonon. & Tax. *labere nos.*

Lin. 6. *Nec pater ſine filio eſſe poteſt, nec filius à patre ſecerni.*] Ità MSS. Regio-Put. Cauc. Jun. 5. Colb. Pal. 1. Lipſ. Em. Cant. 1. Sorbon. 2. Clarom. Brun. & 14. vet. edit. In quibuſdam editis deeſt *eſſe.* At in 1. Bon. antiq. 3. Reg. 1. Lipſ. 1. Colb. & ed. 15. *nec pater à filio poteſt, nec filius à patre ſecerni.* Id contra Arianos dictum fuiſſe exiſtimo.

Lin. 8. *Pater filium faciat, & filius patrem.*] Relativè ſcilicet. Ità MSS. 10. Reg. 2. Bon. 6. Colb. 1. Sorbon. Em. Cant. 2. Clarom. 2. Brun. & alii, cum 13. vet. editis. MS. Cauc. & nonnulli rec. vulgati, & *filius fiat.*

Lin. 9. *Una ſubſtantia eſt.*] Filius una ſubſtantia cum Patre; id contra Arium. Quamvis Lactantius videatur Catholicus circa verbi divinitatem, nimis tamen balbutit, quia ſummum iſtud myſterium comparationibus naturalibus explicare conatur.

Lin. 13. *Æquè nec.*] Omnium MSS. eſt; *æquè neque* editorum, quod ingratè ſonat.

Lin. 16. *Miniſtra.*] Perperàm ſex MSS. rec. & 12. editi recentiores addebant *eſt*, quod tres vet. edd. Rom. & MSS. quamplurimi reſpuunt; & mox ſequitur *ſunt.*

Lin. 27. *Superiùs.*] Scilicet hujus libri 4. cap. 13. ex capite 44. & 45. Iſaiæ.

Lin. 30. *Præter me non eſt Deus.*] Ità MSS. & quamplures editi. Et rectè quidem; nec

Digitized by Google

„ non eſt Deus. “ Cùm duas perſonas propoſuiſſet, Dei regis, id eſt, Chriſti; & Dei patris, qui eum poſt paſſionem ab inferis excitavit, ſicut oſtendiſſe diximus Oſeam prophetam, qui ait; & de manu inferorum eruam eum: tamen ad utramque perſonam referens, intulit, & præter me non eſt Deus, cùm poſſet dicere, præter nos: ſed fas non erat plurali numero ſeparationem tantæ neceſſitudinis fieri. Unus eſt enim ſolus, liber, Deus ſummus, carens origine, quia ipſe eſt origo rerum; & in eo ſimul & filius, & omnia continentur. Quapropter cùm mens & voluntas alterius in altero ſit, vel potiùs una in utroque, meritò unus Deus uterque appellatur, quia quidquid eſt in patre, ad filium transfluit, & quidquid in filio, à patre deſcendit. Non poteſt igitur ille ſummus, ac ſingularis Deus niſi per filium coli. Qui ſolum patrem ſe colere putat, ſicut filium non colit, ita ne patrem quidem. Qui autem filium ſuſcipit, & nomen ejus gerit, is verò cum filio ſimul & patrem colit, quoniam legatus, & nuntius, & ſacerdos ſummi patris eſt filius. Hic templi maximi janua eſt, hic lucis via, hic dux ſalutis, hic oſtium vitæ.

aliter infrà Lactantius. In 6. excuſis, *præter me nemo eſt Deus.*

Lin. 3. *Diximus.*] Suprà cap. 19.

Lin. 10. *Quia quidquid eſt in patre, &c.*] Sic etiam Chriſtus Salvator noſter, Johann. x. ℣. 30. *Ego & Pater unum ſumus.* Atque hinc eſt quod & alibi dicat, nempè apud eumdem Johannem cap. 3. v. 35. *Pater diligit Filium, & omnia dedit in manu ejus.*

Lin. 13. *Ne patrem quidem.*] Subauditur verbum *colit*, quod immediatè præceſſit. 1. Reg. rec. & 6. impreſſi, *nec.* In 7. ſcriptis rec. & 4. vulgatis eſt, *nec patrem quidem colit.* In 8. manu exaratis & 3. vet. edd. Rom. *ne patrem quidem colit.*

Lin. 14. *Is verò cum Filio ſimul.*] MSS. 7. rec. & totidem editi, *is verò.* At cæteri MSS. & tres vulgati habent, *is verò.*

CAPUT XXX.

De Hæreſibus & Superſtitionibus vitandis; & quæ ſit ſola & vera Eccleſia Catholica.

SED quoniam multæ hæreſes extiterunt, & inſtinctibus dæmonum populus Dei ſciſſus eſt: determinanda eſt nobis veritas breviter, & in ſuo proprio domicilio collocanda; ut ſi quis aquam vitæ cupiet haurire, non ad detritos lacus deferatur, qui non habent venam, ſed uberrimum Dei noverit fontem, quo irrigatus perenni luce potiatur. Ante omnia ſcire nos convenit, & ipſum, & legatos ejus prædixiſſe, quòd plurimæ ſectæ & hæreſes haberent exiſtere, quæ concordiam ſancti corporis rumperent,

Lin. 5. *Luce.*] Ità omnes MSS. & editi codices. Iſæus legendum eſſe cenſebat, *latice.*

Lin. 7. *Et hæreſes haberent exiſtere.*] Sic ferunt MSS. & impreſſi, præter Goth. cui deeſt, *& hæreſes*; Cauc. *quòd plurimæ ſectæ exiſterent.* Pro *haberent* edit. Ald. *deberent*; & ita legendum eſſe exiſtimabat Gallæus. Quin immò hæreſes haberent exiſtere, vera lectio eſt. Sic enim loqui amat Lactantius ejuſdem libri 4. cap. 12. circa medium, *carne indui haberet in terrâ*; lib. 7. cap. 6. antè finem, *habent dicere.* Et apud Ciceronem *habeo polliceri*, lib. 1. epiſt. 5. ad Lentulum; & *habeo ſcribere*, lib. 2. epiſt. 22. ad Attic. Quod oporteat

Digitized by Google

inciperent; ac monuiſſe ut ſummâ prudentiâ caveremus, ne quandò in laqueos & fraudes illius adverſarii noſtri, cum quo nos Deus luctari voluit, incideremus. Tum dediſſe certa mandata, quæ in perpetuum cuſtodire deberemus: quorum plerique immemores, deſerto itinere cœleſti, vias ſibi devias per anfractus & præcipitia condiderunt; per quas partem plebis incautam & ſimplicem, ad tenebras mortemque deducerent: quod quatenùs acciderit, exponam. Fuerunt quidam noſtrorum vel minùs ſtabilitâ fide, vel minùs docti, vel minùs cauti, qui diſcidium facerent unitatis, & eccleſiam diſſiparent. Sed ii, quorum fides fuit lubrica, cùm Deum noſſe ſe & colere ſimularent, augendis opibus & honori ſtudentes, affectabant maximum ſacerdotium; & à potioribus victi, ſecedere cum ſuffragatoribus ſuis maluerunt, quàm eos ferre præpoſitos, quibus concupierant ipſi antè præponi.

Quidam verò non ſatis cœleſtibus litteris eruditi, cùm veritatis accuſatoribus reſpondere non poſſent, objicientibus vel impoſſibile, vel incongruens eſſe, ut Deus in uterum mulieris includeretur, nec cœleſtem illam majeſtatem ad tantam infirmitatem potuiſſe deduci, ut hominibus contemptui, deriſui, contumeliæ & ludibrio eſſet, poſtremò etiam cruciamenta perferret, atque execrabili patibulo figeretur: quæ omnia cùm neque ingenio, neque doctrinâ defendere ac refutare poſſent, (nec enim vim rationemque penitùs pervidebant,) depravati ſunt ab itinere recto, & cœleſtes litteras corruperunt, ut novam ſibi doctrinam ſine ullâ radice ac ſtabilitate componerent. Nonnulli autem falſorum prophetarum vaticinio illecti, de quibus, & veri prophetæ, & ipſe prædixerat, exciderunt à doctrinâ Dei, & traditionem veram reliquerunt. Sed illi omnes dæmoniacis fraudibus irretiti, quas proſpicere & cavere debuerant, divinum nomen & cultum per imprudentiam perdiderunt. Cùm enim Phryges, aut Novatiani, aut Valentiniani, aut Marcionitæ,

oporteat hæreſes eſſe, hæc ait Paulus 1. ad Corinth. cap. 11. 19. Oportet hæreſes eſſe in vobis, ut qui probati ſunt, manifeſti fiant inter vos. Vide & 11. Petri cap. 2. 1.

Lin. 8. *Stabilitâ fide.*] MSS. 1. Lipſ. & Goth. *ſtabiliti fide*; Brun. *ſtabiles fide.*

Lin. 9. *Diſcidium.*] Ità veteres editiones.

Lin. 12. *Quàm eos ferre præpoſitos.*] Pro *quàm*, eſt *nec* in MS. Bononienſi perantiquo; pro *ferre*, eſt *facere* in 5. vet. excuſis. Hæc ad Novatianum ſpectare videntur.

Lin. 16. *Deus in uterum mulieris includeretur.*] Ità MSS. Regio-Put. 3. Colbert. Em. Cant. 1. Lipſ. & 3. vet. editiones Romanæ ac Cellar. Walch. rectiùs & aptiùs, quàm *Deus in uterum ſe mulieris includeret*, quod eſt 7. ſcriptorum & 13. impreſſorum. In 1. Reg. antiquiſſ. *incluſerit*, non malè, ob id quod ſequitur, *potuiſſe deduci.*

Lin. 24. *Prophetæ, & ipſe prædixerat.*] MSS. 5. rec. & edit. Rom. 1470. *prædixerant*. At tali locutione verbi ſingulariter expreſſi uti-tur paſſim in ſcriptis ſuis Lactantius.

Lin. 28. *Phryges.*] Sunt Cataphryges, de quibus Euſebius Hiſt. Eccl. lib. 5. c. 3. 14. & ſeqq. His nomen provincia Phrygia dedit, quia ibi extiterunt, ibique vixerunt. Eorum auctores fuerunt Montanus tanquàm Paracletus, & duæ prophetiſſæ ipſius inſanæ, Priſcilla & Maximilla. Utrumque Teſtamentum tenebant, Epiphanio teſte, ſentiebantque nos debere χαρίσματα, id eſt dona prophetiæ, ſuſcipere. Fuerunt juxta Epiphanium Antonini Pii anno 9. hoc eſt æræ Chriſtianæ 148. juxta Euſebium autem anno 11. Antonini Veri, hoc eſt Chriſti 174. Vide & Nicephor. l. 4. cap. 23. & Auguſtin. lib. de Hæreſ. n. 26.

Ibidem. *Novatiani.*] Qui ſe Catharos, quaſi

Digitized by Google

aut Anthropiani, (aut Ariani,) ſeu quilibet alii nominantur, Chriſtiani eſſe deſierunt, qui Chriſti nomine amiſſo, humana & externa vocabula induerunt. Sola igitur Catholica Eccleſia eſt, quæ verum cultum retinet.

Hic eſt fons veritatis, hoc domicilium fidei, hoc templum Dei; quò ſi quis non intraverit, vel à quo ſi quis exiverit, à ſpe vitæ ac ſalutis æternæ alienus eſt. Neminem ſibi oportet pertinaci concertatione blandiri. Agitur enim de vitâ & ſalute: cui niſi cautè ac diligenter conſulatur, amiſſa & extincta erit. Sed tamen quia ſinguli quique cœtus hæ-

puros, & immunes à peccatis, ſuperbiſſimè atque odioſiſſimè nominabant, cùm, teſte Hieronymo, omnium fuerint pollutiſſimi. Secundas nuptias non admittebant, pœnitentiam peccantibus poſt baptiſmum denegabant, ad ſe venientes ex Catholicâ Eccleſiâ rebaptizabant, Novatum ſectantes hæreticum, vel etiam Novatianum Romanæ Eccleſiæ presbyterum ſchiſmaticum, Cornelii Papæ competitorem. S. Cyprian. epiſt. 8. lib. 2. Epiphan. hæreſ. 50. Auguſt. hæreſ. 38. Raban. Inſtitut. Cleric. lib. 2. cap. 58.

Pag. 353. lin. 28. *Valentiniani.*] A Valentino, qui vivebat ſub Antonino Pio, anno 146. Triginta æonas, ſeu ſecula, extitiſſe aſſerebant, quorum principium eſſet profundum; à quo profundo, id eſt à Patre, Chriſtum miſſum dicebant ſpirituale, vel cœleſte corpus attuliſſe, nihilque aſſumpſiſſe de virgine Mariâ; ſed per, illam tanquàm per rimam aut per fiſtulam, ſine ullâ de illâ aſſumtâ carne tranſiſſe. Negabant etiam reſurrectionem carnis. *Gnoſticos*, quaſi ſummâ ſcientiâ præditos, vel illuminatos ſeipſos appellabant. *Auguſtinus hæreſ.* 11. Contra illos potiſſimùm Irenæus & Tertullianus ſcripſerunt.

Ibidem. *Marcionitæ.*] Marcion Ponticus Cerdonis ſecutus eſt dogma de duobus principiis. Vide Irenæum lib. 1. cap. 26. Tertullianum & Epiphanium. Vixit Marcion Antonini Pii temporibus.

Lin. 1. *Anthropiani.*] Iſæus eos intelligit, qui Jeſum Chriſtum ψιλὸν (id eſt purum) duntaxat hominem fuiſſe pronuntiabant, ut Ebion & Cerinthus: ii tamen hoc nomine cenſeri poſſunt, qui Deum corporeum finxere, ut Badiani & Antropomorphitæ, qui Deum ſibi fingebant cogitatione carnalem in ſimilitudinem imaginis corruptibilis hominis. De quibus vide Alphonſum à Caſtro fol. 145. edit. Antverp. *Spark.*

Ibidem. *Aut Ariani.*] Hæc verba repudiat Iſæus tanquàm à quodam poſteriore addita, quia (inquit) cùm Lactantius ſcriberet, nondùm notum fuerit Arianorum nomen. Sed ſi abſunt à MSS. antiquiſſimis 1. Bonon. 2. Reg. & Cauc. ab alio item Regio rec. Marm. & 1. Clarom. ac tribus editis, reperiuntur in 40. & ampliùs MSS. ac 14. vulgatis: quare ea reliquimus in textu. Innotuiſſe illam Arianorum hæreſim circa annum 315. dicit Iſæus, & Lactantium ad ſcribendum fuiſſe extimulatum anno 302. Verùm Cardinalis Baronius, Betuleius, Baluzius, aliique aliter ſentiunt, & noſtram lectionem tot MSS. ac veteribus editis confirmatam probant ac defendunt. Iſæi aſſertio hoc nititur fundamento, quòd nempè Lactantius ſcripſerit anno 302. ſuos Divinarum Inſtitutionum libros. At Lactantium eos ſcripſiſſe, vel dedicaſſe anno 316. vel circiter, Betuleius aliique contendunt; Tillemontius verò non ante annum 321. ob rationes à ſe allatas Hiſtor. Eccleſ. tom. 6. p. 208. quem adire non pigeat. In Oriente ſeptem Divin. Inſtitutionum libros primò prodiiſſe nonnulli volunt; ſecundò circa annum 321. aut ſeriùs in Occidente; & ſcriptos anteà, à Lactantio recognitos & interpolatos, ac Conſtantino Magno dedicatos *poſt tempus quo furebat odioſa crudelitas*. Vide lib. 5. cap. 2. Scribo autem *Ariani* cum ſimplici *r*, ut ſolent Græci, ſiquidem Græcus erat *Arius*; & quomodò ejus ſcriberetur nomen, Græcis fuit magis notum, quàm Latinis. Et ſic ſcriptum reperio in MSS. 4. Reg. 1. Sorbon. 1. Colb. Gat. 1. Clar. Em. Cant. & in edit. Cellar.

Lin. 5. *Hoc domicilium fidei.*] Editi habent, *Hoc eſt*, *&c.* Sed verbum *eſt* expunxi, quod eleganter à MSS. abeſt, neque reperitur in ſequenti membro.

Ibidem. *Quò ſi quis non intraverit.*] Ità omnes MSS. & editi, præter 1. Bonon. antiq. & edit. Gymnic. Soubron. 2. Pariſ. Torn. quibus eſt *quod.*

Digitized by Google

reticorum ſe potiſſimùm Chriſtianos, & ſuam eſſe Catholicam Eccleſiam putant, ſciendum eſt illam eſſe veram, in quâ eſt confeſſio & pœnitentia, quæ peccata & vulnera, quibus ſubjecta eſt imbecillitas carnis, ſalubriter curat. Hæc interim paucis admonendi gratiâ retuli, ne quis errorem fugere cupiens, majori implicetur errore, dum penetrale veritatis ignorat. Poſteà pleniùs & uberiùs contra omnes mendaciorum ſectas proprio ſeparatoque opere pugnabimus. Sequitur, ut, quoniam ſatis de Religione verâ & Sapientiâ locuti ſumus, in proximo libro de Juſtitiâ diſſeramus.

Lin. 2. *In quâ eſt confeſſio & pœnitentia, quæ peccata... ſalubriter curat.*] Diriguntur hæc ſpicula contra Novatianum, & ejus ſectatores, qui in peccatum lapſos ad pœnitentiam non recipiebant, remiſſionem peccatorum in Eccleſiâ non reperiri, eique claves aperiendi atque ſolvendi à Chriſto datas fuiſſe negantes: quâ de re vide Pacian. epiſt. 1. ad Sympronianum, S. Auguſtinum de Agone Chriſt. cap. 31. *Iſæus.*

Lin. 6. *Et uberiùs.*] Sic emendavimus ex MSS. 2. Reg. 900. annor. ex altero Reg. 400. annor. optimæ notæ, duobus Brun. 1. Lipſ. & Ultr. In aliis MSS. & editis, præter Lipſienſem, corruptè legitur *veriùs.* Quis enim putet tam abſurdum fuiſſe Lactantium, ut in eis, quæ antè propoſuit, ſe non ſatis verè ſcripſiſſe affirmet, in alio ſcripto veriùs acturus? Cæterùm iſtud *ſeparatum propriumque opus* contra hæreſes, ſeu (ut ait Lactantius) *contra omnes mendaciorum ſectas*, ſi extitit unquam, ad noſtram uſque ætatem non pervenit.

ANALYSIS

LIBRI QUINTI,

DE JUSTITIA.

PARTES hujus libri duæ ſunt. Prima reddit cauſas cur hunc ſcribendi laborem ſuſceperit, *cap.* 1. 2. 3. 4. Altera doctrinam de Juſtitiâ legali perſequitur, inde uſque ad finem.

CAUSAS præſentis ſcriptionis tum finales, tum impulſivas recitat, præmiſſâ petitione, ut priùs legant ſua, quàm judicent Gentiles. Finales has affert: ut revocet errantes ab itinere devio; ut confirmet titubantes in fide; ut delectet conſcientiam veritatis profeſſione, *cap.* 1.

Impulſivas duas memorat: unam, quòd hactenùs nemo éleganter de Chriſtianâ Religione ſcripſerit, non Minucius Felix, non Tertullianus, qui minùs comptus & multùm obſcurus fuerit in eloquendo; Cyprianus autem eleganter quidem, ſed myſticè locutus ſit: Alteram, quòd hæc ipſa doctorum penuria provocarit quoſdam, ut auderent ſcribere contra ignotam ſibi veritatem. Inter alios enim, Philoſophum quemdam calamum ſtrinxiſſe adversùs Chriſtianos; quemdam item è numero judicum duos libellos compoſuiſſe, quibus falſitatem Scripturæ arguere conatus ſit, tanquàm ſibi eſſet tota contraria, Chriſtum etiam Magum & Apollonio inferiorem dixerit; quæ omnia *cap.* 3. diluit Autor.

SECUNDA parte hæc ordine pertractat:

Ideò aureum ſeculum ſub Saturno fuiſſe, quia unum Deum tum coluerint mortales, *cap.* 5.

Sub Jove autem mutatum eſſe ſeculum aureum, quia Religionem veram deſeruerint, *cap.* 6.

Sed nunc per nuncium Dei (Chriſtum) ſpeciem illius aurei temporis rediiſſe, juſti-

Digitized by Google

tiamque, hoc eſt, Dei unici piam & religioſam culturam reductam, *cap.* 7.

Juſtitiam hanc ideò non omnibus datam, quia virtus cerni non poſſit, niſi habeat vitia contraria; nec ſit perfecta, niſi exerceatur in adverſis: deindè quia nihil fuiſſet pietas, ſi natura pares omnibus affectus dediſſet. Et quia malum non ſuſtulit Deus, ideò aureum ſeculum non dici nunc, quamvis hominibus ſit miſſa juſtitia, *cap.* 7.

Ideò homines malos eſſe & injuſtos, quia dii colantur; & ideò mala omnia rebus humanis quotidiè ingraveſcere, quòd Deus hujus mundi effector derelictus ſit: qui ſi ab omnibus coleretur, verè tum aureum ſeculum futurum eſſet, *cap.* 8.

Juſtitiam, quam veram putant, licèt veniat, nullum locum apud Paganos habituram, ut qui juſtitiæ ſectatores interficiant, vel veritatis odio, vel quòd erubeſcunt coram juſtis eſſe nequam; crudeliter occiſorum corporibus illudant, ac retorqueant in homines juſtos convitia ſibi congruentia. Quorum nihil cùm populo Chriſtiano objici poſſit, vel ex eo intelligere illos poſſe, ſe impios, Chriſtianos eſſe pios, *cap.* 9.

Ipſam impietatem Gentilibus videri pietatem; quemadmodùm Virgilius Æneam pium dixerit, qui non tantùm non repugnantes, ſed etiam precantes interemerat: itaque pro merito impietatis ſuæ gravioribus malis ſæpè eos vexari, quorum cauſam fortunæ adſcribant, *cap.* 10.

Præterea non poſſe deorum cultores eſſe bonos & juſtos, qui colant cruentum Martem, expulſorem patris ſui Jovem, ἄστοργον Saturnum, adulteram deam, furem Mercurium, *cap.* 10.

Hinc tantam illorum rabiem, tantam immanitatem eſſe, ut præcipites ad occidendum exiſtant, ut gravia tormentorum genera excogitent, ut jura denique impia contra pios condant, *cap.* 11.

Porrò injuſtos eſſe Gentiles, & malitiâ ac furore planè occæcatos, vel indè patere, quòd cùm Chriſtianos neceſſariò, vel ſapientes judicent, vel ſtultos, tamen non vel ſapientes imitentur, vel ſtultis parcant, *cap.* 12. Deinde quòd non videant à Chriſtianis ſtare ſapientiam: quorum per totum orbem idem eſt Dei cultus, eadem ubique patientia, idem mortis contemptus: quorum numerus in ipſâ perſecutione augetur: quique laudatam à Philoſophis conſtantiam tenent. Poſtremò, quòd evertiſſe ſe funditùs Religionem opinentur, ſi homines inquinaverint, perindè ac lapſis aditus ad Deum interclusus ſit, ſi reſipiſcant, *cap.* 13. & 14.

Philoſophos ipſos Juſtitiam nec invenire, nec defendere potuiſſe, quia principes Juſtitiæ partes Pietatem & Æquitatem ignorarint, *cap.* 15. Apud ſolos Chriſtianos veram æquabilitatem & fraternitatem conſpici, *cap.* 16.

Non fruſtrà tamen falli, qui Chriſtianos ſapientes ſtultos putent. Juſtitiam enim ſuâpte naturâ ſpeciem quandam ſtultitiæ habere: id quod Carneades apud Ciceronem doceat, qui Juſtitiam cùm in duas partes diviſiſſet, alteram civilem, alteram naturalem, illam civilem ſapientiam quidem eſſe, juſtitiam non eſſe, hanc naturalem juſtitiam quidem eſſe, ſed non ſapientiam docuit. Itaque juſtum ſtultum eſſe, ſi aut naufrago tabulam, aut ſaucio equum non ademerit, ut ipſe animam ſuam liberet, *cap.* 17.

Re autem verâ juſtitiam nullum cùm ſtultitiâ fœdus habere. Caſum à Carneade propoſitum homini juſto nunquàm evenire. Neque enim navigare juſtum, aut quid petere ex alienâ terrâ, cui ſua ſufficiunt, neque belligerare pacificum: atque ut eveniat ei hujuſmodi caſus, tantam eſſe vim juſtitiæ, ut cùm oculos in cœlum ſuſtulerit, à Deo mereatur omnia, à quo inter ipſa bellorum & tempeſtatum diſcrimina liberetur. Atque ut non liberetur, moriturum potiùs ipſum, quàm occiſurum. Rationem quoque docere non poſſe, eumdem juſtum eſſe & ſtultum, eumdem ſapientem & injuſtum: cùm ſtultus quid ſit bonum & juſtum neſciat, juſtus ab omni peccato ſe abſtineat. Idem ex definitione ſtultitiæ clarum eſſe. Cùm enim ſtultitia ſit in factis dictiſque per ignorationem recti bonique erratio, ſtultum non eſſe, qui ne ſibi quidem parcit, dum ne noceat alteri, *cap.* 18.

Cauſam, cur juſti ſtulti videantur, eſſe, quòd Pagani immortalitatem animæ neſciant: item, quantum nefas ſit adorare aliud, quàm DEUM verum. Cauſam autem, cur Deus juſtitiam ſub perſonâ ſtultitiæ celatam velit eſſe; ut myſterium veritatis ac religionis ſuæ ſit arcanum; ut ſapientiam mundi vanitatis damnet; ut propoſitâ denique difficul-

Digitized by Google

tate, anguſtiſſimus trames ad immortalitatis præmium ſublime perducat, *cap.* 19.

Inexpiabile itaque facinus admittere perſecutores Eccleſiæ, tum quòd ſeipſos jugulent perditiſſimis dæmonibus ſerviendo, tum quòd nec ab aliis Deum coli patiantur.

Falsò quoque animarum interfectores prætendere, ſe Chriſtianis conſulere, ſe ad bonam mentem illos velle revocare. Neque enim vi & tormentis, ſed ratione & hortamentis agere eos debere. Nam

- Religionem cogi non poſſe.
- Chriſtianos paratos eſſe audire.
- Eoſdem docere, probare, oſtendere ſua dogmata.
- Defendendam eſſe Religionem non occidendo, ſed moriendo; non ſævitiâ, ſed patientiâ; non ſcelere, ſed fide.
- Defendendam eſſe Religionem, ſed veram: non eam, in quâ nihil aliud videatur, quàm ritus ad ſolos digitos pertinens, qualis ſit Paganorum; in quâ loco puri pectoris, inepta libatio exigitur; ad quam ſine delectu ſceleratiſſimi quique veniunt; & ubi ſe piè ſacrificaſſe quiſque opinatur, ſi cutem laverit, *cap.* 20.

Paganos ipſos deos ſuos deſtruere, cogendo invitos ad ſacrificium; diffidere enim eos poteſtati deorum ſuorum.

Poſtremò nec diis, quibus coacti Chriſtiani ſacrificant, nec ipſis, quos cogunt, præſtare illos aliquid. Non iis quos cogunt, quia non ſit beneficium, quod ingeritur recuſanti: Non diis, quia non eſt ſacrificium, quod exprimitur invito.

Nullius momenti eſſe exceptionem, quòd dicant, puniendos eſſe qui deſtruunt religiones: cùm Ægyptii, qui turpiſſimas beſtiarum figuras colunt: cùm Philoſophi quidam, qui omninò nullos deos eſſe aiunt: cùm Epicurei, qui providentiam tollunt, verè religionem tollant, & tamen ferantur, imò etiam honorentur, *cap.* 21.

Undè pateat, non ideò Paganos adverſùs Chriſtianos inſanire, quia deos hi non colant, ſed quia veritas penès eos ſit; adeòque neſcire Paganos, quid patiantur, & à ſpiritibus contaminatis actos cæco & irrationabili furore perferri, *cap.* 22.

Atque hæc quidem Deum permittere: ut patientiam ſuorum probet: ut eos caducis ac mortalibus bonis corrumpi non ſinat: ut delinquentes plagis ac verberibus emendet: ut Dei populus augeatur, crudelitate impiorum & fidelium conſtantiâ ob hominum oculos poſitâ. Non tamen perſecutores impunè laturos: ſed graves Deo pœnas daturos, quòd indignationis adverſùs Chriſtianos fuerunt miniſtri, *cap.* 23. & 24.

LUCII CÆCILII FIRMIANI LACTANTII

DIVINARUM INSTITUTIONUM LIBER QUINTUS, DE JUSTITIA.

CAPUT PRIMUM.

De non damnandis reis, inauditâ causâ; undè Litteras Sacras contempſerint Philoſophi; de primis aſſertoribus Religionis Chriſtianæ.

NON eſt apud me dubium, (Conſtantine Imperator Maxime) quin hoc opus noſtrum, quo ſingularis ille rerum conditor & hujus immenſi rector aſſeritur, ſi quis attigerit ex iſtis ineptè religioſis (ut ſunt nimiâ ſuperſtitione impatientes,) inſectetur etiam maledictis, & vix lecto fortaſsè principio, affligat, projiciat, execretur; ſeque inexpiabili ſcelere contaminari atque aſtringi putet, ſi hæc aut legat patien-

Lin. 1. *Conſtantine Imperator maxime.*] Tria hæc verba abſunt à MSS. 1. Bonon. antiq. 1. Reg. Pal. 1. Lipſ. & edit. Iſ. extant autem in cæteris tum ſcriptis, tum editis. Hoc primum caput eſt veluti præfatio totius libri, in quo queritur de Chriſtiani nominis perſecutoribus, quòd indictâ causâ ſupplicium de innoxiis Chriſtianis ſumere pergant. **Idem**

Digitized by Google

ter, aut audiat. Ab hoc tamen, ſi fieri poteſt, humanitatis jure poſtulamus, ut non priùs damnet, quàm univerſa cognoverit. Nam ſi ſacrilegis, & proditoribus, & veneficis poteſtas defendendi ſui datur, nec prædamnari quemquam incognitâ causâ licet: non injuſtè petere videmur, ut ſi quis erit ille qui inciderit in hæc, ſi leget, perlegat, ſi audiet, ſententiam differat in extremum. Sed novi hominum pertinaciam: nunquàm impetrabimus. Timent enim ne à nobis revicti, manus dare aliquandò, clamante ipsâ veritate cogantur. Obſtrepunt igitur, & intercedunt ne audiant; & oculos ſuos opprimunt, ne lumen videant, quod offerimus. Quo planè ipſi diffidentiam ſuæ perditæ rationis oſtendunt, cùm neque cognoſcere, neque congredi audent, quia ſciunt ſe facilè ſuperari. Et idcircò diſceptatione ſublatâ,

Pellitur è medio ſapientia, vi geritur res,

ut ait Ennius; & quia ſtudent damnare tanquàm nocentes, quos utique ſciunt innocentes, conſtare de ipsâ innocentiâ nolunt. Quaſi verò major iniquitas ſit, probatam innocentiam damnaſſe, quàm inauditam. Sed, ut dixi, verentur, ne ſi audierint, damnare non poſſint.

Et ideò cultores Dei ſummi, hoc eſt juſtos homines torquent, interficiunt, exterminant; nec cauſas odiorum reddere ipſi poſſunt, qui tam vehementer oderunt: quia ipſi errant, iraſcuntur iis qui veram viam ſequuntur, & cùm corrigere ſe poſſint, errores ſuos inſuper crudelibus factis coacervant, innocentium cruore maculantur, & dicatas Deo men-

prorsùs eſt argumentum cum Apologetico Tertulliani.

Pag. 358. lin. 3. *Immenſi rector.*] 1. Colb. à ſecundâ manu, & 6. edit. ferunt, *immenſi operis rector.* 1. Colbert. rec. & 1. Brun. *univerſi rector.* Lactant. lib. 2. cap. 5. *univerſi artifex*; & cap. 17. *rector univerſi.*

Lin. 1. *Humanitatis jure.*] Ideſt, *jure gentium*, aut etiam naturæ.

Lin. 2. *Cognoverit.*] Nam ſi Chriſtianum eſſe tunc cauſa capitalis erat, jure gentium requirebatur pleniſſima cauſæ cognitio, ut Juriconſulti tradunt.

Ibidem. *Nam ſi ſacrilegis, &c.*] Ariſtides alterâ in Platonem orat. laudat illud, *πάταξον μὲν, ἄκουσον δέ.* Lex fuit Lycurgi *περὶ ἀκρίτων*, ut eam vocat Sext. Empiric. 3. quæ de indemnatis ſupplicium ſumi vetabat, ait Val. Max. VII. cap. 3. 12. Vide etiam Ambroſ. epiſtol. 28. Salvian. lib. 8. Auguſtin. epiſt. 50. & 372. *Grotius.* Tacitus 2. Annal. *Nec enim prohibendus reus, quominùs cuncta proferat, quibus innocentia ejus ſublevari poſſit.* In Senecæ Apolog. *Dic mihi, &c. quare quemquam ex his quos quaſque occidiſti, antequàm de causâ cognoſceres, antequàm audires damnaſti.*

Lin. 7. *Manus dare aliquandò.*] Id eſt victos ſe agnoſcere: vide ſuprà pag. 264. notâ ad lin. 15. Quibuſdam manus dare idem eſt ac conſentire; ſic Virgilius lib. XI. Æneid. Servius, *manus dediſſet*, conſenſiſſet. In Clementis recognit. lib. 2. Rufino interprete. Seneca Nat. quæſt. lib. 2. cap. 38. *Puta me tibi manus dare & fateri, hoc quoque fato eſſe comprehenſum*: & Lucretius libro 2.

— Si tibi vera videntur,
Dede manus. Elmenhorſt.

Lin. 8. *Intercedunt.*] MSS. 3. Reg. rec. 4. Colbert. Brun. & edit. Pariſ. 1525. atque Graph. *intercidunt.*

Lin. 9. *Et oculos ſuos opprimunt.*] Minutius, *ignorare ingerentem ſe oculis claritatem cæleſtem vocat.* Vide Paulum 2. Cor. 4. v. 4.

Lin. 10. *Quo planè ipſi diffidentiam, &c.*] MSS. 2. Reg. rec. & 1. Lipſ. *Quod.* In 1. Reg. & 3. Lipſ. eſt *diffidentia.*

Lin. 11. *Audent.*] Heuman. legit *audeant.*

Lin. 13. *Medio.*] Hic verſus ex Ennio lib. 8. Annal. De quo vide A. Gellium lib. 20. cap. 9. vide etiam Ciceronem in Orat. pro Murenâ num. 30.

Lin. 22. *Coacervant.*] Sic legunt MSS. & impreſſi. In Bonon. legitur *concerbant*, pro *coacervant*, *b*, pro *v* poſito. Hoc codice anti-

Digitized by Google

tes eviſceratis corporibus extorquent. Cum talibus nunc congredi & diſputare contendimus, hos ad veritatem ab ineptâ perſuaſione traducere, qui ſanguinem faciliùs hauſerint, quàm verba juſtorum. Quid igitur? Operamne perdemus? Minimè. Nam ſi lucrari hos à morte, ad quam concitatiſſimè tendunt, non potuerimus; ſi ab illo itinere devio ad vitam lucemque revocare, quoniam ipſi ſaluti ſuæ repugnant: noſtros tamen confirmabimus, quorum non eſt ſtabilis, ac ſolidis radicibus fundata & fixa ſententia. Nutant enim plurimi, ac maximè qui litterarum aliquid attigerunt. Nam & in hoc philoſophi, & oratores, & poëtæ pernicioſi ſunt, quòd incautos animos facilè irretire poſſunt ſuavitate ſermonis, & carminum dulci modulatione currentium. Mella ſunt hæc venenum tegentia. Ob eamque cauſam volui ſapientiam cum Religione conjungere, ne quid ſtudioſis inanis illa doctrina poſſit officere; ut jam ſcientia litterarum non modò nihil noceat Religioni atque juſtitiæ, ſed etiam proſit quamplurimùm, ſi is, qui eas didicerit, ſit in virtutibus inſtructior, & in veritate ſapientior.

Prætereà, etiamſi nulli alii, nobis certè proderit: delectabit ſe conſcientia, gaudebitque mens in veritatis ſe luce verſari; quod eſt animæ pabulum, incredibili quâdam jucunditate perfuſum. Verùm non eſt deſperandum. Fortaſsè

Non canimus ſurdis.

Nec enim in tam malo ſtatu res eſt, ut deſint ſanæ mentes, quibus & veritas placeat, & monſtratum ſibi rectum iter & videant, & ſequantur. Circumlinatur modò poculum cœleſti melle ſapientiæ, ut poſſint ab imprudentibus

quo fretus Thomaſius putat legendum eſſe *coacerbant*, quaſi dicas *aggravant*; quam loquendi formulam valdè Latinam, ac ſenſum optimum putat idem Thomaſius.

Lin. 9. *Attigerunt.*] Sic lego cum editis & MSS. præter 3. rec. & 5. excuſos, quibus eſt *attigerint.*

Ibidem. *Poëtæ pernicioſi ſunt.*] Quàm pernicioſi fuere Religioni fictionibus ſuis! Hæc cauſa fuit, cur Plato eos ex ſuâ Republicâ expulerit, in πολιτ. 1. & in libris de Legibus. Imò Pythagoras Homerum apud inferos torqueri dicebat, ideò quòd iſtas fabulas de Diis invenerit, & poëmati ſuo intexuerit. Monet etiam Ariſt. lib. 8. πολιτ. in puerorum inſtitutione magnam eſſe adhibendam curam quoad fabularum narrationem. *Ritterhuſius.*

Lin. 11. *Mella ſunt hæc venenum tegentia.*] Hæc habentur in decem editis, & in antiquiſſimo 900. annorum MS. Reg. in 1 al. item Regio, Goth. Marm. niſi quòd in 1. antiq. Reg. eſt *venena*; in 3. aliis *agentia*. Abſunt autem ab uno Bonon. antiq. Cauc. 8. Reg. 6. Colbert. 2. Sorbon. ac 16. aliis, & à 9. editis. *Mella ſunt*, id ab Horatio poemata mellifluâ dulcedine fluentia. Sic mellitus gladius, & lethale mulſum, proverbium eſt.

Lin. 15. *Sit in virtutibus inſtructior.*] Præpoſitionem *in* addidi ex MSS. 2. Bonon. 5. Reg. quorum duo ſunt veterrimi, 6. Colb. Tax. 2. Clarom. & 3. editis.

Lin. 21. *Non canimus, &c.*] Proverbium ex Virg. Eclog. 10.

Lin. 22. *Nec enim in tam malo ſtatu res eſt.*] In MSS. 2. Bonon. eſt, *Non enim.* Nonnulli editi cum MSS. 2. Reg. veterrimis, Marm. Goth. habent, *Nec enim plus impuris ſpiritibus, quàm ſancto licet.* Inutile additamentum. In quibuſdam eſt *iniquis*, pro *impuris.* Ità opinatur Thomaſius.

Lin. 24. *Circumlinatur.*] Alludit ad Lucret. ſententiam 1. 30. qui de nutricibus ait, quòd oras pocula circum contingunt mellis dulci flavoque liquore, ut puerorum ætas improvida ludificetur, deceptaque non capiatur. *Rivetus.*

Ibidem. *Cœleſti melle ſapientiæ.*] MSS. 12. rec. & 9. excuſi, *cœleſtis.*

Digitized by Google

prudentibus amara remedia ſine offenſione potari; dum illiciens prima dulcedo acerbitatem ſaporis aſperi, ſub prætextu ſuavitatis occultat. Nam hæc in primis cauſa eſt, cur apud ſapientes, & doctos, & principes hujus ſeculi Scriptura ſancta fide careat, quòd Prophetæ communi ac ſimplici ſermone, ut ad populum, ſunt locuti. Contemnuntur itaque ab iis, qui nihil audire, vel legere, niſi expolitum ac diſertum volunt; nec quidquam hærere animis eorum poteſt, niſi quod aures blandiori ſono mulcet. Illa verò, quæ ſordida videntur, anilia, inepta, vulgaria exiſtimantur. Adeò nihil verum putant, niſi quod auditu ſuave eſt; nihil credibile, niſi quod poteſt incutere voluptatem: nemo rem veritate ponderat, ſed ornatu. Non credunt ergò divinis, quia fuco carent: ſed ne illis quidem, qui ea interpretantur, quia ſunt & ipſi, aut omnino rudes, aut certè parùm docti. Nam ut planè ſint eloquentes, perrarò contingit; cujus rei cauſa in aperto eſt. Eloquentia enim ſeculo ſervit; populo ſe jactare, & in rebus malis placere geſtit: ſi quidem veritatem ſæpiùs expugnare conatur, ut vim ſuam monſtret; opes expetit, honores concupiſcit, ſummum denique gradum dignitatis expoſcit. Ergò hæc quaſi humilia deſpicit, arcana tanquàm contraria ſibi fugit; quippe quæ publico gaudeat, & multitudinem celebritatemque deſideret. Eò fit, ut ſapientia & veritas idoneis præconibus indigeat. Et ſi qui fortè litteratorum ſe ad eam contulerunt, defenſioni ejus non ſuffecerunt.

Ex iis, qui mihi noti ſunt, Minutius Felix non ignobilis inter cauſidicos loci fuit. Hujus liber, cui Octavio titulus eſt, declarat, quàm idoneus veritatis aſſertor eſſe potuiſſet, ſi ſe totum ad id ſtudium contuliſſet. Septimius quoque Tertullianus fuit omni genere litterarum peritus: ſed in eloquendo parùm facilis, & minùs comptus, & multùm obſcurus fuit. Ergò ne hic quidem ſatis celebritatis invenit. Unus igitur præcipuus, & clarus extitit Cyprianus, quoniam & magnam ſibi gloriam ex artis oratoriæ profeſſione quæſierat, & admodùm multa conſcripſit in ſuo ge-

Lin. 7. *Harere animis.*] MSS. 6. & 8. impreſſi *inhærere.*

Ibidem. *Sono mulcet.*] Hæc lectio Manuſcriptorum eſt, *permulcet* editorum. Reg. Put. & ed. Rom. 1474. *mulcent*, mendosè.

Lin. 9. *Adeò.*] MSS. Torneſ. Em. & 4. excuſi, *Ideò.*

Lin. 13. *Planè ſint eloquentes.*] MSS. 14. rec. & 6. edit. *plenè.*

Lin. 20. *Veritas idoneis praconibus indigeat*] MSS. Torneſ. & 1. Colbert. rec. *praconiis.*

Lin. 22. *Minutius Felix.*] Elegantem ejus Chriſtianæ Religionis apologiam ſub titulo *Octavius* habemus. Vixit anno æræ Chriſtianæ 235. quo tempore vivebat & Tertullianus. Jam hujus facta eſt mentio ſuprà lib. 1. cap. 11. poſt medium.

Lin. 25. *Tertullianus.*] Satis notus ſcriptis editis. Omni genere doctrinæ fuit refertus. Ejus opera græcè ab ipſo ſcripta extant in Regiâ Hiſpaniarum Scor alenſi Bibliothecâ, ut à Rege Catholico Philippo V. didicerat Marchio de Santa Cruz de Marzenado, vir uſquequàque, & probitate, & ſcientiâ ornatus. Mirum eſt hæc in utrâque linguâ hucuſque non fuiſſe edita. Tertullianum verò tanti faciebat S. Cyprianus, ut nullum prætermitteret diem ſine ejus lectione; atque teſte S. Hieronymo, ſolitus erat dicere Sanctus Epiſcopus, da mihi magiſtrum, Tertullianum ſignificans. De hoc infrà capite 4. aliquid adhuc dicetur.

Lin. 28. *Quoniam & magnam.*] MSS. 1. Reg. rec. & Brun. *maximam*: pro *quoniam*, legitur *qui* in tribus rec. & 6. editis.

Lin. 29. *Quaſierat.*] Pro *acquiſierat*; ſimplex pro compoſito paſſim apud Lactantium. Vide libr. de Mortibus Perſecutorum.

Digitized by Google

nere miranda. Erat enim ingenio facili, copioſo, ſuavi, & (quæ ſermonis maxima eſt virtus) aperto, ut diſcernere nequeas, utrùmne ornatior in eloquendo, an felicior in explicando, an potentior in perſuadendo fuerit. Hic tamen placere ultra verba ſacramentum ignorantibus non poteſt, quoniam myſtica ſunt, quæ locutus eſt, & ad id præparata, ut à ſolis fidelibus audiantur. Denique à doctis hujus ſeculi, quibus fortè ſcripta ejus innotuerunt, derideri ſolet. Audivi ego quemdam hominem ſanè diſertum, qui eum immutatâ unâ litterâ Coprianum vocaret; quaſi qui elegans ingenium, & melioribus rebus aptum, ad aniles fabulas contuliſſet. Quòd ſi accidit hoc ei, cujus eloquentia non inſuavis eſt, quid tandem putemus eis accidere, quorum ſermo jejunus eſt & ingratus; qui neque vim perſuadendi, neque ſubtilitatem argumentandi, neque ullam prorsùs acerbitatem ad revincendum habere potuerunt?

Lin. 3. *An felicior.*] Sic MSS. antiquiſſimi 1. Bon. 2. Reg. 1. al. item Reg. rec. ſed bonæ notæ, 1. Colb. Rohan. Ultr. Brun. At recentiores, etiam Sangerman. cum impreſſis habent *facilior:* utraque lectio bona; mox enim præceſſit *ingenio facili*, *&c.*

Lin. 8. *Coprianum.*] Quaſi dicas Stercorarium, aut, ſi mavis, Scurram, aut fœda & vilia loquentem. MSS. Vict. & 1. Colbert. *Ciprianum*, malè ad Lactantii mentem; nec meliùs manuſcripti rec. 1. Reg. Torneſ. & 1. Colb. *Caprianum.* Cavillum eſt ex alluſione κοπρία, *ſtercus.* Scurræ copriæ dicebantur. *Gall.* Rhetores, ſycophantæ, rabulæ, ſcurræ, & hujuſcemodi multitudo eorum, qui magna ac multa promittunt ac minantur, miraque de ſe prædicant, κοπρολόγοι & κοπρίαι vulgò appellati. *Copria*, οἱ κοπρίαι, apud Sueton. in Tiberio c. 61. ſcurræ ſunt, qui ridiculi gratiâ vana ac multa de ſe jactabant, & pollicebantur: undè & verbum *incopriare*, pro circulatorem agere, & fumos vendere, quod & fumare dicebant, ut Græci καπνίζειν. Gloſſæ Iſidori: *ſcurra, qui incopriat;* in aliis gloſſis: *ſcurra qui fumat.* Idem Iſid. *circulator, qui fumat:* ſic nugatores, mendaces & vaniloquos, coprias vocabant. Ità *Cyprianum* olim Gentiles quidam *Coprianum*, unâ litterâ mutatâ, appellarunt, quòd aniles (ut ipſi volebant) fabulas, & multa mendacia ſcriptis ſuis inſeruiſſet. *Salmaſius.* Vide etiam Caſaubonum ad Suetonium in Tiberio, & Lipſium Electorum libro 2. cap. 17. De S. Cypriano ait Hieronymus, ſuperfluum eſſe hujus librorum catalogum contexere, cùm ſole clariora ſint ejus opera. Ejus laudes non Latini modò, verùm etiam Græci cecinerunt, ut Nazianzenus. De Cypriani eloquentiâ lege Prudentium, S. Auguſtin. lib. 4. de Doctrinâ Chriſtianâ, & Hieronymum in Epiſtolâ ad Paulinum.

Lin. 9. *Qui.*] Sic MS. Cantab. & quatuor editi: multi alii, *quòd.*

Lin. 10. *Contuliſſet.*] Poſt hoc verbum, ſequentem hanc orationem in MS. Bon. antiq. inveniſſe ſe teſtatur *Iſæus.* *Unde apparet, diſertiſſimo & doctiſſimo, viro quantùm ad ſacrilegos attinet refellendos, non facultatem * dicendi, ſed conſilium defuiſſe, in eo præcipuè, quòd Demetrianum veritatis expertem, non ratione prudentiæ mundanæ, quâ uti in principio debuit, ſed autoritate cœleſtium præceptorum, quorum ille ſe hoſtem fatebatur, aſtrinxit.* * In MS. eſt *diſcendi* ſuprà. Hanc orationem non habent nec Rohan. nec Sangerm. nec etiam alii.

CAPUT II.

Quantum à temerariis hominibus impugnata fuit veritas Chriſtiana.

ERGò quia defuerunt apud nos idonei peritique doctores, qui vehementer, qui acriter errores publicos redarguerent, qui cauſam om-

Lin. 1. *Apud nos.*] Sic repoſui ex edit. Torneſ. & Soubron. ac MSS. omnibus, præter 1. Reg. rec. in quo, ſicut in vulgatis, eſt *noſtros.*

ſtem veritatis ornatè copioſèque defenderent: provocavit quoſdam hæc ipſa penuria, ut auderent ſcribere contra ignotam ſibi veritatem. Omitto eos, qui prioribus eam temporibus nequicquàm laceſſierunt. Ego cùm in Bithyniâ Oratorias litteras accitus docerem, contigiſſetque ut eodem tempore Dei templum everteretur: duo extiterunt ibidem, qui jacenti atque abjectæ veritati, neſcio utrùm ſuperbiùs, an importuniùs inſultarent; quorum alter antiſtitem ſe philoſophiæ profitebatur: verùm ita vitioſus, ut continentiæ magiſter, non minùs avaritiâ, quàm libidinibus arderet, in victu tam ſumptuoſus, ut in ſcholâ virtutis aſſertor, parcimoniæ paupertatiſque laudator, in palatio pejus cœnaret, quàm domi. Tamen vitia ſua capillis & pallio, & (quod maximum eſt velamentum) divitiis prætegebat; quas ut augeret, ad amicitias judicum miro ambitu penetrabat, eoſque ſibi repentè autoritate falſi nominis obligabat; non modò ut eorum ſententias venderet, verùm etiam ut confines ſuos, quos ſedibus agriſque pellebat, à ſuo repetendo hâc potentiâ retardaret. Hic verò, qui ſuas diſputationes moribus deſtruebat, vel mores ſuos diſputationi-

Lin. 3. *Laceſſierunt.*] Suaviùs nobis exhibent 2. vet. edit. Rom. & omnes fermè MSS. quàm cæteri vulgati & 5. rec. MSS. *laceſſerunt.* Hoc ultimum erratum eſt juxta linguam Latinam.

Lin. 4. *Oratorias litteras, &c.*] Nicomediæ videlicet. Docuit ibi Oratoriam, ut etiam Hieronymus in ejus vitâ retulit, Latinam in Græciâ, fortaſſis quia tum quoque temporis Romani ſuam linguam per orbem Romanum propagatam voluerunt: ſed fortaſſis fruſtrà; deſtituebatur enim auditoribus. Bithynia, Aſiæ minoris Provincia, è regione Conſtantinopoleos, ad Pontum Euxinum. Hanc Populo Romano Rex Nicomedes teſtamento reliquerat. Natolia hodiè hæc provincia vocatur.

Lin. 5. *Dei templum.*] Hîc innuere videtur Lactantius Diocletianam Perſecutionem anno 302. quo circiter tempore Nicomediam à Diocletiano Lactantius accitus fuit, ut Oratoriam artem doceret, teſte Hieronymo. De hujus templi inſtauratione agit Lactantius initio libri de Mort. Perſecutorum, his verbis: *Profligata nuper Eccleſia rursùm exurgit, & majore gloriâ templum Dei, quod ab impiis fuerat everſum, miſericordiâ domini fabricatur.*

Lin. 7. *Quorum alter antiſtitem ſe philoſophiæ profitebatur, &c.*] Mirum, cur nomina ſuppreſſerit. Hinc perpende, quàm parum odioſus eſſet in hoſtes, quorum nominibus parcit. Nec opus eſt curioſâ inquiſitione in re, quam autor noſter celatam voluit. *Ex Betul.* Hunc tamen exiſtimant fuiſſe Maximum Philoſophum, quem Nicomediæ audierat Julianus dictus Apoſtata. Iſte Philoſophus Epheſius erat, qui veluti artes magicas exercens interfectus eſt. Hîc ab aliis, non Maximus, ſed Porphyrius à Lactantio indigitari creditur. Porphyrius enim, juxta Suidam, ab Aureliani tempore ad Diocletianum uſque vixit: at nemo neſcit quantâ fureret in Chriſtianos crudelitate. Verùm probat Holſtenius in vitæ Porphyrii capite 3. ac ultimo hunc philoſophum non fuiſſe Porphyrium. Idem Bœlius in ſuo Dictionario Hiſtorico, verbo *Hierocles.*

Lin. 10. *Vitia ſua capillis, &c.*] Mos erat philoſophis barbam alere, quam ideò ſapientem poëta vocavit: Horat. 2. Serm. 3.

—— Tempore quo me
Solatus juſſit ſapientem paſcere barbam.

Hinc philoſophi ſæpè barbati magiſtri dicebantur. Hinc Perſius Satyr. 4.

— Barbatum hæc crede magiſtrum
Dicere, ſorbitio tollit quem dira cicuta.

Barbam alebant eò quòd aliquam ſibi majeſtatem eâ conciliari arbitrarentur. Diogenes rogatus, cur tam magnam nutriret barbam: Reſp. *ut eam videns*, inquit, *& tangens, virum me eſſe meminerim.* Undè & homines ſanctitatem barbâ affectabant, quemadmodùm hic philoſophus, de quo Lact. hoc loco. Vide eumdem Lact. de Irâ Dei cap. 22.

Lin. 14. *Quos ſedibus agriſque pellebat.*] In MSS. 5. rec. & editis 7. eſt *ædibus*, omiſſâ primâ litterâ, quæ eadem eſt ultima prioris vocabuli, fortaſſè per incuriam librarii.

Digitized by Google

bus arguebat, ipſe adversùs ſe gravis cenſor, & accuſator acerrimus; eodem ipſo tempore, quo juſtus populus nefariè lacerabatur, tres libros evomuit contra Religionem nomenque Chriſtianum: profeſſus ante omnia, philoſophi officium eſſe, erroribus hominum ſubvenire, atque illos ad veram viam revocare; id eſt, ad cultus deorum, quorum numine ac majeſtate (ut ille dicebat) mundus gubernetur, nec pati homines imperitos quorumdam fraudibus illici, ne ſimplicitas eorum prædæ ac pabulo ſit hominibus aſtutis.

Itaque ſe ſuſcepiſſe hoc munus philoſophiâ dignum, ut præferret non videntibus lumen ſapientiæ, non modò ut ſuſceptis deorum cultibus reſaneſcant, ſed etiam ut pertinaci obſtinatione depoſitâ, corporis cruciamenta devitent, neu ſævas membrorum lacerationes fruſtrà perpeti velint. Ut autem appareret, cujus rei gratiâ opus illud elaboraſſet, effuſus eſt in principum laudes; quorum pietas & providentia (ut quidem ipſe dicebat) cùm in cæteris rebus, tum præcipuè in defendendis deorum religionibus claruiſſet: conſultum eſſe tandem rebus humanis, ut cohibitâ impiâ & anili ſuperſtitione, univerſi homines legitimis ſacris vacarent, ac propitios ſibi deos experirentur. Ubi autem religionis ejus, contra quam perorabat, infirmare voluit rationem, ineptus, vanus, ridiculus apparuit; quia gravis ille conſultor utilitatis alienæ, non modò quid oppugnaret, ſed etiam quid loqueretur neſciebat. Nam ſi qui noſtrorum affuerunt, quamvis temporis gratiâ conticerent, animo tamen deriſere, utpote cùm viderent hominem profitentem ſe illuminaturum alios, cùm ipſe cæcus eſſet; reducturum alios ab errore, cùm ipſe ignoraret, ubi pedes ſuos poneret; eruditurum alios ad veritatem, cujus ille ne ſcintillam quidem unam vidiſſet aliquandò, quippe cùm ſapientiæ profeſſor, profligare ſapientiam niteretur. Omnes tamen id arguebant, quòd illo potiſſimùm tempore id operis eſſet aggreſſus, quo furebat odioſa crudelitas. O philoſophum adulatorem, ac tempori ſervientem! Ve-

Lin. 11. *Reſaneſcant.*] Sic Lactantius lib. 4. cap. 20. initio, *reſanaret;* & infrà hujuſce libri 5. cap. 22. in fine, *reſanati.* Quæ verba vix apud ullos autores Latinos reperies.

Lin. 12. *Neu ſævas.*] MSS. 9. rec. & 6. typis excuſi, *nec.*

Lin. 15. *In cæteris rebus.*] MSS. octo & editi addunt *humanis*, quod reſpuunt multi potiores & antiquiores ſcripti & ed. Rom. 1474.

Lin. 16. *Humanis.*] Hæc vox abeſt à pluribus MSS.

Lin. 17. *Et anili ſuperſtitione.*] Proprium epithetum, pro extremâ ſuperſtitione, quia muliebris ſexus eſt ad ſuperſtitionem propenſior; undè mulieres τῆς δεισιδαιμονίας ἀρχηγοὺς dicebat Strabo lib. 7. Sanè ad ſexûs infirmitatem & levitatem, ætatis quoque imbecillitas accedit. *Heraldus.*

Lin. 19. *Vanus.*] MSS. 1. Colb. à primâ manu, Cotton. & 1. Clarom. *varius.*

Lin. 22. *Conticerent.*] Ità MSS. Anglican. & 11. alii, atque meliores editiones, annor. 1476. & 1497. atque Torneſ. & Soubr. *Conniverent*, in quibuſdam aliis. MS. 1. Reg. rec. *coniberent;* 1. Lipſ. 1. Colb. *cohiberent;* Ultr. 1. Brun. *cohiberentur;* 1. Colb. *convenirent;* 4. MSS. & totidem editi *conticeſcerent;* 1. Bon. rec. *conticeſceret;* 1. Reg. antiq. *congrueret;* 1. Bon. antiq. *Nam ſi quis noſtrorum affuiſſet... conniveret... derideret.*

Lin. 25. *Eruditurum alios ad veritatem.*] Eadem locutione utitur Lactant. lib. 3. c. 11. & cap. 27. lib. 5. cap. 2. & 11. lib. 6. cap. 2. lib. 7. cap. 14. lib. de Irâ Dei cap. 23.

Lin. 28. *Quo furebat odioſa crudelitas.*] Intelligit tempus perſecutionum ſub Imperatoribus. Hinc colligi poteſt, Lactantium poſt hæc tempora ſcripſiſſe.

Digitized by Google

rùm hîc pro ſuâ vanitate contemptus eſt; qui & gratiam, quam ſperavit, non eſt adeptus, & gloria, quam captavit, in culpam reprehenſionemque converſa eſt.

Alius eamdem materiam mordaciùs ſcripſit, qui erat tum è numero Judicum, & qui autor in primis faciendæ perſecutionis fuit: quo ſcelere non contentus, etiam ſcriptis eos, quos afflixerat, inſecutus eſt. Compoſuit enim libellos duos, non contra Chriſtianos, ne inimicè inſectari videretur, ſed ad Chriſtianos, ut humanè ac benignè conſulere putaretur: in quibus ita falſitatem Scripturæ ſacræ arguere conatus eſt, tanquàm ſibi eſſet tota contraria; nam quædam capita, quæ repugnare ſibi videbantur, expoſuit, adeò multa, adeò intima enumerans, ut aliquandò ex eâdem diſciplinâ fuiſſe videatur. Quod ſi fuit, quis eum Demoſthenes poterit ab impietate defendere? qui religionis, cui fuerat aſſenſus, & fidei, cujus nomen induerat, & ſacramenti, quod acceperat, proditor factus eſt? niſi fortè caſu in manus ejus divinæ litteræ inciderunt. Quæ igitur temeritas erat id audere diſſolvere, quod illi nemo interpretatus eſt? Benè, quòd aut nihil didicit, aut nihil intellexit. Tantùm enim abeſt à divinis litteris repugnantia, quantùm ille abfuit à fide & veritate: præcipuè tamen Paulum Petrumque laceravit, cæteroſque diſcipulos, tanquàm fallaciæ ſeminatores, quos eoſdem tamen rudes & indoctos fuiſſe teſtatus eſt;

Lin. 1. *Pro ſuâ vanitate.*] Sic MS. Goth. & edit. 1476. & Gymnic. aliæ *inanitate*.

Lin. 4. *Alius eamdem materiam ſcripſit.*] Pro *de eâdem materiâ*. Lactantius noſter non ſemel quarto caſu gaudet pro ſexto.

Ibidem. *Alius eamdem materiam mordaciùs ſcripſit.*] Fuit iſte Hierocles, quem libros ſuos, quos contra Chriſtianos ſcripſit; φιλαλήθης, id eſt Amatoris veritatis titulo prænotaſſe ſcribit Euſebius, qui & illos egregio refutavit commentario. *Iſæus*. Hierocles eodem tempore vixit quo Lactantius, ſcilicet initio quarti poſt Chriſtum natum ſeculi. Hierocles propter animum in Chriſtianis perſequendis ita Diocletiano placuit, ut putent eruditi quidam, ex judice Nicomedienſi Præfectum factum fuiſſe Alexandrinum; de quo vide librum *de Mortib. Perſecut.* c. 16. Epiphanius de ejus ſævitiâ agit hæreſi 68. atque ob id malè audiebat Hierocles.

Ibidem. *Qui erat tum è numero Judicum.*] Exercebat enim eo tempore præfecturam Auguſtalem Alexandriæ, ut tradit Epiphanius hæreſ. 68. *Iſæus*.

Lin. 12. *Demoſthenes.*] Antonomaſia, pro ſummo Oratore: ſicut paulò pòſt Ariſtophanes, pro vano Poëtâ, & Ariſtarchus, pro homine valdè litterato, qui eruditionis alienæ cenſor & ὀβελίζων proverbio celebratur. Quid quòd etiam Ariſtophanis lucerna, propter ſummam diligentiam, in proverbium abiit. Intelligit ergò Lactantius litteratos quidem homines, ſed profanos, & ad capienda Dei myſteria parùm idoneos. *Betuleius*.

Lin. 13. *Aſſenſus.*] Sic eſt emendandum, juxta MSS. Rohanneum, & Sangermanenſe, non verò, ut correxerat Joan. Bapt. le Brun, qui legebat *accenſus*. Hîc Lactantius indicat, Hieroclem ſuſcepiſſe fidem, quam poſteà ejuraverat, quod rectè exprimitur per verbum *aſſenſus*, Religioni ſcilicet. At minùs propriè diceretur *accenſus fidei*. Atque optimè dicitur *aſſentiri Religioni aut fidei*. En tamen qualis eſt nota J. Bapt. le Brun, quam meritò improbamus.

Ibidem. *Cui fuerat accenſus.*] Sic emendavi ex quamplurimis MSS. inter quos ſunt vetuſtiſſimi duo Regii, & Cauc. In 7. rec. & 15. vulgatis legitur *aſſenſus*, corruptè; in rec. 1. Colb. & 2. Lipſ. *aſcenſus*. Sed optimè *accenſus*, adſcriptus, ab *accenſeo*. Quæ vox notat miniſtrum magiſtratûs; aut eum qui ſubrogatur in locum defuncti militis, vel qui legioni jam integræ ſuperadditus eſt. Vide Vegetium de Re militari lib. 2. cap. 19.

Lin. 18. *Abſuit à fide & veritate.*] Ex omnibus MSS. & pluribus editis addidi *à fide*, quod cæteris deeſt. MSS. 1. Reg. & 1. Colb. pro *veritate*, habent *caritate*.

Digitized by Google

nam quoſdam eorum piſcatorio artificio feciſſe quæſtum : quaſi ægrè ferret, quòd illam rem non Ariſtophanes aliquis aut Ariſtarchus commentatus ſit.

CAPUT III.

De Veritate Chriſtianæ Doctrinæ, & adverſariorum vanitate; atque Chriſtum non fuiſſe magum.

ABFUIT ergò ab his fingendi voluntas & aſtutia, quoniam rudes fuerunt. Aut quis poſſit indoctus apta inter ſe & cohærentia fingere, cùm Philoſophorum doctiſſimi Plato, & Ariſtoteles, & Epicurus, & Zeno, ipſi ſibi repugnantia & contraria dixerint? Hæc eſt enim mendaciorum natura, ut cohærere non poſſint. Illorum autem Traditio, quia vera eſt, quadrat undique, ac ſibi tota conſentit; & ideò perſuadet, quia conſtanti ratione ſuffulta eſt. Non enim quæſtûs & commodi gratiâ Religionem iſtam commenti ſunt; quippe qui, & præceptis, & re ipſâ eam vitam ſecuti ſunt, quæ & voluptatibus caret, & omnia quæ habentur in bonis ſpernit; & qui non tantùm pro fide mortem ſubierint, ſed etiam morituros eſſe ſe, & ſcierint, & prædixerint, & poſteà univerſos, qui eorum diſciplinam ſecuti eſſent, acerba & nefanda paſſuros. Ipſum autem Chriſtum affirmavit à Judæis fugatum, collectâ nongentorum hominum manu, latrocinia feciſſe. Quis tantæ autoritati audeat repugnare? Credamus hoc planè; nam fortaſsè hoc illi in ſomnis Apollo aliquis nuntiavit. Tot ſemper latrones perierunt, & quotidiè pereunt; utique multos & ipſe damnaſti: quis eorum poſt crucem ſuam, non dicam Deus, ſed homo appellatus eſt? Verùm tu forſitan ex eo credidiſti, quia vos homicidam Martem conſecraſtis, ut deum: quod tamen non feciſſetis, ſi illum Areopagitæ in crucem ſuſtuliſſent.

Idem cùm facta ejus mirabilia deſtrueret, nec tamen negaret, voluit oſtendere, Apollonium vel paria, vel etiam majora feciſſe. Mirum quòd

Lin. 1. *Ab his.*] Ab Apoſtolis ſcilicet, quorum mentionem facit præcedenti capite.

Lin. 2. *Aut quis poſſit.*] MSS. Jun. Colb. & 4. impreſſi *poſſet.* In ſcriptis rec. 2. Reg. 3. Colb. Bodl. Cotton. 1. Clarom. *quaſi poſſit.*

Lin. 6. *Conſentit.*] De Philoſophorum diſſenſionibus & contrarietatibus, atque de Sacrarum Scripturarum concordiâ lege S. Auguſtinum lib. 18. de Civitate Dei cap. 41.

Lin. 7. *Non enim quæſtûs.*] Ità repoſui ex 4. antiquiſſimis MSS. 1. Bon. Jun. Cauc. Regio-Put. & edit. Iſ. In aliis pro *enim*, eſt *igitur.*

Lin. 13. *Nongentorum.*] MSS. 2. rec. & edd. ferè omnes *noningentorum.*

Lin. 15. *In ſomnis.*] MSS. 6. rec. & 4. edit. *in ſomniis.*

Ibidem. *Apollo.*] Alludit ad proverbium, *quid tibi Apollo cecinit?*

Lin. 18. *Homicidam Martem.*] Vide ſuprà lib. 1, cap. 10. Hoc epitheto Mars inſignitur etiam apud Homerum.

Lin. 21. *Idem.*] Sic reſtitui ex quamplurimis & veterrimis MSS. In 7. rec. & pluribus editis eſt *Item*; in Brun. *Deinde.*

Lin. 22. *Apollonium vel paria, &c.*] Apollonius Tyaneus ſcribitur, quòd cùm ante Domitianum ſteterit, in conſiſtorio repentè non comparuit: quod ut noſcas, ſummatim delibabimus hiſtoriam. Apollonius Tyaneus,

Digitized by Google

Apuleium prætermiſit, cujus ſolent, & multa, & mira memorari. Cur igitur, ô delirum caput, nemo Apollonium pro Deo colit? niſi fortè tu ſolus, illo ſcilicet deo dignus, cum quo te in ſempiternum verus Deus puniet. Si magus Chriſtus, quia mirabilia fecit, peritior utique Apollonius, qui (ut deſcribis) cùm Domitianus eum punire vellet, repentè in judicio non comparuit, quàm ille, qui & comprehenſus eſt, & cruci affixus. Atenim ex hoc ipſo fortaſsè inſolentiam Chriſti voluit arguere, quòd Deum ſe conſtituerit, ut ille verecundior fuiſſe videatur, qui cùm majora faceret, ut hic putat, tamen id ſibi non arrogaverit. Omitto nunc ipſa opera comparare, quia in ſecundo & ſuperiore libro de fraude, ac præſtigiis artis magicæ dixi. Nego eſſe quemquam, qui non optet in primis id ſibi poſt mortem contingere, quod etiam Reges maximi concupiſcunt. Cur enim ſibi homines ſepulcra magnifica, cur ſtatuas, cur imagines comparant? cur aliquibus claris factis, aut etiam pro civibus morte ſuſ-

ut tradit Philoſtratus lib. 4. maximus philoſophiæ profeſſor, magus, ſive (ut potiùs Pythagorici volunt) philoſophus, cùm ad Brachmanas profectus eſſet, audiviſſetque hierarcham in throno ſedentem, Epheſioſque liberaſſet, plurimaque divinitùs effeciſſet, accuſatus eſt quòd malè de Domitiano ſentiret, quòdque magiam exerceret, aliaque id genus ridicula. Romam, jubente Domitiano, evolat Apollonius; ſe ad judicem ſiſtit, in carcerem conjicitur, compedibuſque reſervatur ad judicium. Damis, qui ſolus illum fuerat ſecutus, cum ipſo cuſtoditur, cui ut fidem faceret, eſſe in ſuâ poteſtate egrediendi ex carcere cùm voluerit, oſtendit compedes, ex quibus pedes retrahebat, & in eaſdem inſinuabat ex animi ſui ſententiâ. Quod conſpicatus Damis, tunc manifeſtè virum divinum credidit Apollonium, à quo præmiſſus eſt Puteolas, horamque, quâ illum in littore præſtolari deberet, prædixit. Educitur Apollonius è carcere, ſiſtitur ante tribunal Domitiani, abſolvitur ab Imperatore. Sed diſcedere prohibitus, admonituſque à Domitiano eſſe ſibi quæ ſecum communicare vellet, illi in cœtu maximo ſic reſpondit Apollonius: Scias velim, Domine, me non ſubdi tibi ullo fato, & ut pleniùs noveris, tibi in caput meum non permitti poteſtatem, vale. Hæc locutus ſubitò evanuit, omnibus ſtupentibus, & novitate miraculoque rei vix ſuis credentibus: contendit ad Damim Apollonius, quem in littore ſpatiantem deprehendit anxium, & de ipſo Tyaneo ſollicitum. Ex Hieronymo. Joh. Bapt. Pius. Eunapius in procemio ſemideum quemdam facit, & Philoſtratum inſcribere opus ſuum debuiſſe dicit, non, Ἀπολλωνίου βίον, ſed θεοῦ εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίαν. Caracalla Imperator tanti eum fecit, ut heroïco monumento ornandum ſibi exiſtimarit. Hierocles blaſphemus comparare eum Chriſto auſus fuit, quem libro proprio confutavit Euſebius. *Meurſius.* Hanc autem de Apollonio hiſtoriam fabulam eſſe contendunt omnes. Numeratur Apollonius inter celebres magos ab Arnobio libro 1. In ejus hiſtoriâ multa ſanè fabuloſa, quædam tamen vera eſſe exiſtimat S. Hieronymus Epiſt. ad Paulinum.

Lin. 1. *Apuleium.*] Qui magiæ accuſatus, pro ſe apologiam conſcripſit.

Lin. 5. *Domitianus.*] Hujus rei meminit S. Hieronymus adverſus errores Joannis Hieroſolymitani.

Lin. 6. *Non comparuit.*] Vide vitam Apollonii à Philoſtrato lib. 4.

Lin. 9. *Ipſa opera comparare.*] Ità cum 8. vet. editis omnes MSS. præter 1. Reg. rec. & Cauc. quibus eſt *computare.* Idem ſentit Betuleius, qui *comparare*, ac poſt ipſum Thomaſius, legi debere opinantur.

Lin. 13. *Cur ſtatuas, cur imagines comparant.*] Imagines funeribus nobilium fuiſſe adhibitas, teſtis Porphyrion ad illud Horatii, *funus atque imagines ducunt triumphales:* ubi ſic ait interpres: *In funere nobiliſſimis quibuſque ſolebant præferri imagines majorum, quod obſervari videmus in funeribus principum.* Crebrò hujus ritûs meminere Autores. Cic. 11. Orat. *Brute, quid ſedes? quid illam anum patri nunciare vis tuo? quid illis omnibus, quorum imagines duci vides? quid majoribus tuis?* Val. Max. lib. 8. cap. 15. *Africanus imaginem in cellâ Jovis Opt. Max. poſitam habet: quæ quotieſcumque funus aliquod Corneliæ genti*

ceptâ, ſtudent opiniones hominum promereri? Cur denique ipſe ingenii tui monimentum, hâc deteſtabili ſtultitiâ tanquàm cœno ædificatum, conſtituere voluiſti, niſi quòd immortalitatem de memoriâ nominis ſperas? Stultum igitur eſt, id putare Apollonium noluiſſe, quod optaret utique, ſi poſſet; quia nemo eſt, qui immortalitatem recuſet, maximè cùm eum dicas, & adoratum eſſe à quibuſdam ſicut deum, & ſimulacrum ejus ſub Herculis Alexicaci nomine conſtitutum, ab Epheſiis etiamnunc honorari.

Non

celebrandum eſt, indè petitur. Epitome Livii 48. de Lepido: *Pracepit filios lecto ſe ſtrato ſine linteis, ſine purpurâ efferrent, imaginum ſpecie, non ſumptibus nobilitari maximorum virorum funera ſolere.* Tacit. lib. 3. Annal. tradit de Juniâ 20. *clariſſimarum familiarum imagines antelatas fuiſſe.* Idem l. 4. de funere Druſi, *Circumfuſas lecto Claudiorum Liviorumque imagines, defletum in foro, laudatum pro roſtris.* Neque in Germanici funere eas prælatas, autor eſt Tacit. lib. 2. *Funus ſine imaginibus & pompâ, per laudes & memoriam virtutum ejus celebre fuit.* Erant autem hæ imagines nihil aliud, quàm expreſſa corporis effigies humerorum tenùs è cerâ, conſolationis ergò aſſervatæ. Hujuſmodi imaginibus atria ſua nobiles Romani exornabant, collocando eas ordine in ligneis quibuſdam thecis, vel armariis, undè exſequiarum tempore depromebantur, ut colligere eſt ex Plinio lib. 35. cap. 2. *Expreſſi cerâ vultus ſingulis diſponebantur armariis, ut eſſent imagineſque comitarentur gentilitia funera, ſemperque defuncto aliquo, totus aderat familia ejus, qui unquàm fuerat, populus.* In Principum tamen funeribus non ſolùm gentilitiæ, ſed quorumlibet magnorum virorum ac virtute præſtantium imagines prælatæ, ut in funere Auguſti, Dio lib. 56. Idem factum in aliis exſequiis. Si quis turpis & immani crimine damnatus eſſet, ejus imago damnari & frangi ſolebat, nec in exſequiis ferebatur. Vide Juvenalem Sat. 8. Tacit lib. 1. Annal. Sic Bruti & Caſſii imagines abolitas docet Tacitus in fine lib. 3. Annal. 20. Quot igitur majorum imagines, totidem videntur lectuli funeribus prælati, ita ut ſuus cuilibet imagini lectulus eſſet, in quo portabatur: quanquàm interdùm, non in hujuſmodi lectis, ſed in oblongis perticis, vel haſtis imagines has fuiſſe latas, ut ferculis triumphorum ſolebant, non ineptè quis æſtimaverit, præeunte nobis ad hanc conjecturam Silio lib. 10. de funere Pauli.

Non conjunx native aderant, non juncta propinquo
Sanguine turba virûm, aut celſis de more feretris
Pracedens priſca exſequias decorabat imago.

Porrò non imagines ſolùm, ſed & ſimulacra gentium urbiumque ſubactarum, & nomina ſub titulis hoſtium victorum, ipſaque ſpolia ab hoſtibus capta præferri & exhiberi ſolebant in funeribus Imperatorum, ut videtur apud Dionyſium Halicarn. lib. 8. de funere Coriolani. Tacitus de funebri pompâ Auguſti: *Tunc conſultatum eſt de honoribus, ex quibus maximè inſignes viſi, ut portâ triumphali funus duceretur: Gallus Aſinius, ut legum latarum tituli, victarum ab eo gentium vocabula anteferrentur.* Quod etiam factum eſſe dicit Dio lib. 56. Id ipſum de Pertinacis funere narrat idem autor lib. 74. Tranſierunt deindè nationes omnes ſubjectæ imperio Rom. in ſtatuis æneis, ſic ornatis, ut eſt cujuſque gentis patria conſuetudo. Intellexit hoc Lucanus lib. 8. de funere Pompeii, quem nòn petere dicit,

Praferat ut veteres feralis pompa triumphos.

Quin imò lictores cum faſcibus, aliaque inſignia magiſtratuum, quos olim geſſerant, præceſſiſſe, Polybius tradidit lib. 6. Et notandum, faſces hoſce verti ſolitos, ut diſcimus ex Tacito lib. 3. Annal. *de funere* Germanici: *Igitur tribunorum centurionumque humeris cineres portabantur: pracedebant incompta ſigna, verſi faſces.* Quem morem tetigiſſe videtur Virgil. Æneid lib. 11. Albinovanus in funere Druſi:

Quos primùm vidi faſces, in funere vidi;
Et vidi verſos, indiciumque mali.

Joan. Kirchmannus. Porrò notandum eſt; has cereas imagines olim etiam in funere regum noſtrorum fuiſſe cum ſummo honore delatas.

Lin. 5. *Cùm eum dicas.*] Addidi *eum* ex omnibus MSS. & impreſſis, præter 1. Colb.

Lin. 7. *Alexicaci.*] Id eſt, malorum depulſoris. Cùm Epheſus peſte laboraret, liberavit

eam

Non potuit ergò poſt mortem deus credi, quia & hominem, & magum fuiſſe conſtabat; & ideò alieni nominis titulo affectavit divinitatem, quia ſuo nec poterat, nec audebat. Noſter verò & potuit deus credi, quia magus non fuit; & creditus eſt, quia verè fuit. Non, inquit, hoc dico, idcircò Apollonium non haberi deum, quia noluerit: ſed ut appareat nos ſapientiores eſſe, qui mirabilibus factis non ſtatim fidem divinitatis adjunximus, quàm vos, qui ob exigua portenta deum credidiſtis. Non eſt mirum, ſi tu, qui à Dei ſapientiâ longè remotus es, nihil prorsùs intelligis eorum, quæ legiſti; cùm Judæi, qui à principio Prophetas lectitaverant, quibuſque ſacramentum Dei fuerat aſſignatum, tamen quid legerent, ignoraverint. Diſce igitur, ſi quid tibi cordis eſt, non ſolùm idcircò à nobis Deum creditum Chriſtum, quia mirabilia fecit, ſed quia vidimus in eo facta eſſe omnia, quæ nobis annuntiata ſunt vaticinio Prophetarum. Fecit mirabilia: magum putaſſemus, ut & vos nunc putatis, & Judæi tunc putaverunt, ſi non illa ipſa facturum Chriſtum Prophetæ omnes uno ſpiritu prædicaſſent. Itaque Deum credimus, non magis ex factis operibuſque mirandis, quàm ex illâ ipſâ cruce, quam vos ſicut canes lambitis; quoniam ſimul & illa prædicta eſt. Non igitur ſuo teſtimonio (cui enim de ſe dicenti poteſt credi?) ſed Prophetarum teſtimonio, qui omnia, quæ fecit ac paſſus eſt, multò antè cecinerunt, fidem divinitatis accepit; quod neque Apollonio, neque Apuleio, neque cuiquam magorum potuit, aut poteſt aliquandò contingere. Cùm igitur talia ignorantiæ ſuæ deliramenta fudiſſet, cùm veritatem penitùs excidere connifus

eam Apollonius hoc modo, ſi tamen Philoſtrato credatur. Convocato in concionem ad ſacra facienda populo, comparuit mendicus habitu, qui facilè homines ad miſericordiam commoveret, juſſitque Epheſios eum lapidibus obruere. Cunctante verò præ miſericordiâ populo, inſtabat Apollonius tamdiù, dum aliquos ſaltem ad lapides tollendos perduceret. Mendicus cùm ſemel atque iterùm, igneos oſtenderet oculos, tota turba ipſum dæmonem rata, lapidibus obruit. Remotis poſt lapidibus, jacuit in medio cadaver canis exanime. Liberati ex hoc Epheſii à peſte, illi ceu Herculi ἀποτροπαίῳ (ſic enim apud Philoſtratum legitur, non. ἀλεξικάκῳ) ſtatuam poſuerunt. Eſt alioquin hoc epitheton Herculis. *Betul.*

Lin. 4. *Et creditus eſt, quia verè fuit.*] Sic reſtitui ex omnibus fermè MSS. & edit. Cellar. In 2. Reg. rec. & 16. excuſis legitur *verus*; in Brun. *& creditus eſt Deus, quia verè Deus fuit.*

Lin. 10. *Sacramentum*] Id eſt, Myſterium, modo loquendi Lactantio proprio.

Ibidem. *Aſſignatum.*] 1. Colb. à 2ª. manu & 6. vet. edit. *obſignatum*; Jun. *ſignatum.*

Ibidem. *Legerent.*] Ità reſtitui ex MSS. 5. Reg. & 2. Brun. ac pluribus vet. editis, approbante Francio; multis eſt *legerint*; ſcriptis 4. rec. totidemque editis *ignoraverunt.*

Lin. 11. *Non ſolùm idcircò à nobis, &c.*] Ità MSS. 10. Reg. 1. Bonon. antiq. & 5. editi. Abeſt *ſolùm* à 14. MSS. totidemque impreſſis. Attamen addendum eſſe judicat Thomaſius.

Lin. 14. *Nunc putatis.*] Sic reſcribo cum MSS. 1. Reg. antiquiſſimo & 1. al. Reg recentiori, ſed bonæ notæ, ac edit. Gymnic. & ita Sparkius legendum eſſe cenſet, quam lectionem confirmant proximè ſequentia. Quædam ſcripta & impreſſa legunt *nuncupatis.*

Lin. 15. *Propheta omnes, &c.*] Ità MSS. vet. 4. Reg. & Manu. à primâ manu, cum pluribus editis.

Lin. 16. *Non magis ex factis.*] 1. Bonon. *tam ex factis.*

Lin. 22. *Potuit, aut.*] Addidi ex omnibus MSS. & pleriſque editis.

Lin. 23. *Excidere.*] 1. Bonon. antiq. Goth. & edit. 15. *exſcindere*; 1. Reg. rec. *excidere.*

Ibidem. *Connifus.*] MSS. 10. rec. *connixus.*

Digitized by Google

eſſet, auſus eſt libros ſuos nefarios, ac Dei hoſtes, φιλαλήθεις annotare. O cæcum pectus! ô mentem Cimmeriis (ut aiunt) tenebris atriorem! Diſcipulus hic fortaſsè Anaxagoræ fuerit, cui nives atramentum fuerunt. Atqui eadem cæcitas eſt, & vero falſitatis, & mendacio veritatis nomen imponere. Videlicet homo ſubdolus voluit lupum ſub ovis pelle celare, ut fallaci titulo poſſet irretire lectorem. Verùm eſto, inſcitiâ hoc, non malitiâ feceris. Quam tandem nobis attuliſti veritatem? niſi quòd aſſertor deorum, eos ipſos ad ultimum prodidiſti. Proſecutus enim ſummi Dei laudes, quem Regem, quem maximum, quem opificem rerum, quem fontem bonorum, quem parentem omnium, quem factorem altoremque viventium confeſſus es, ademiſti Jovi tuo regnum, eumque ſummâ poteſtate depulſum in miniſtrorum numerum redegiſti. Epilogus itaque te tuus arguit ſtultitiæ, vanitatis, erroris. Affirmas enim deos eſſe; & illos tamen ſubjicis & mancipas ei Deo, cujus Religionem conaris evertere.

Lin. 1. φιλαλήθεις.] Id eſt, veritatis ſtudioſos & amatores, quo etiam titulo Hierocles decoravit librum, quem contra Chriſtianos ſcripſerat.

Lin. 2. *O mentem cimmeriis (ut aiunt) tenebris atriorem!*] *Cimmerii* populi fuerunt Scytici, à quibus Boſphorus *Cymmerius* nominatus eſt. In cujus oſtio fuit oppidum *Cimmerion*, quod *alio* nomine *Cerberion* vocabatur, ut autor eſt Plinius in quinto: exiſtimat Strabo in ſeptimo dictum eſſe, *Boſphorum Cymmerium, quaſi Cymbricum à Cymbris, qui incertis errabundi ſedibus, uſque ad Mæotim paludem militiam agitarunt.* Cimmeriorum clima obſcurum eſſe ac tenebroſum, putarunt antiqui, ut idem memorat in primo, cujus rei etiam meminit Homerus ſic loquens de Cimmeriis:

Illis ſol nunquàm Phaëtontia lumina ſpargit,
Perniciosa ſuper nox ſemper tenditur iſtis.

Tibullus quoque Homerici carminis æmulator, ita cecinit in heroico poëmate:

Cimmerion etiam obſcuras acceſſit ad arces,
Quas nunquàm candente dies apparuit ortu,
Sive ſuper terras Phœbus, ſeu curreret infrà.

Cùm itaque Cimmeriorum regio eſſet tenebricoſa, & aër caliginoſus, deductum eſt inde Proverbium: *tenebræ Cimmeriæ.*

Lin. 3. *Anaxagoræ.*] De quo jam dictum eſt ſuprà libro 3. cap. 23.

Lin. 5. *Sub ovis pelle.*] Alludit ad illud Chriſti domini verbum, Matth. 7. *Cavete vobis à Pſeudo-prophetis, qui veniunt ad vos in veſtitu ovium, ſed intùs ſunt lupi rapaces.*

Lin. 13. *Enim.*] Additum ex 6. excuſis & omnibus MSS. præter 2. Reg. rec. in quibus deeſt, ſicut & in editis ann. 1476. 1497. 1513. & 1515. atque delendum putat Heumannus.

CAPUT IV.

Cur iſtud opus editum ſit; atque iterùm de Tertulliano & Cypriano.

II ergò de quibus dixi, cùm, præſente me, ac dolente, ſacrilegas ſuas litteras explicaſſent, & illorum ſuperbâ impietate ſtimulatus, & veritatis ipſius conſcientiâ, & (ut ego arbitror) Deo, ſuſcepi hoc munus, ut omnibus ingenii mei viribus accuſatores juſtitiæ refutarem: non ut contra hos ſcriberem, qui paucis verbis obteri poterant; ſed ut omnes, qui

Lin. 1. *Ii ergò.*] 2. Reg. & edit. Crat. *Hi ergò.*

Lin. 3. *Deo.*] Abeſt *Deo* à 3. Colbert. & 5. vulgatis.

Digitized by Google

ubique idem operis efficiunt, aut effecerunt, uno ſemel impetu profligarem. Non dubito enim, quin & alii plurimi, & multis in locis, & non modò Græcis, ſed etiam Latinis litteris, monimentum injuſtitiæ ſuæ ſtruxerint: quibus ſingulis quoniam reſpondere non poteram, ſic agendam mihi hanc cauſam putavi, ut & priores cum omnibus ſuis ſcriptis perverterem, & futuris omnem facultatem ſcribendi aut reſpondendi amputarem. Præbeant modò aures: efficiam profectò, ut quicumque iſta cognoverit, aut ſuſcipiat quod antè damnavit, aut, quod eſt proximum, deridere aliquandò deſiſtat. Quanquàm Tertullianus eamdem cauſam plenè peroraverit in eo libro, cui Apologetico nomen eſt: tamen quoniam aliud eſt, accuſantibus reſpondere, quod in defenſione aut negatione ſolâ poſitum eſt, aliud inſtituere, quod nos facimus, in quo neceſſe eſt doctrinæ totius ſubſtantiam contineri; non defugi hunc laborem, ut implerem materiam, quam Cyprianus non executus eſt in eâ oratione, quâ Demetrianum (ſicut ipſe ait) oblatrantem atque obſtrepentem veritati redarguere conatur: quâ materiâ non eſt uſus, ut debuit; non enim Scripturæ teſtimoniis, quam ille utique vanam, fictam, commentitiamque putabat, ſed argumentis & ratione fuerat refellendus. Nam cùm ageret contra hominem veritatis ignarum, dilatis pauliſper divinis lectionibus, formare hunc à principio tanquàm rudem debuit, eique paulatim lucis principia monſtrare, ne toto lumine objecto caligaret.

Nam ſicut infans ſolidi ac fortis cibi capere vim non poteſt ob ſtomachi teneritudinem, ſed liquore lactis ac mollitudine alitur, donec firmatis

Lin. 1. *Uno ſemel impetu profligarem.*] MSS. 7. rec. & 5. edit. habent *ſimul.*

Lin. 3. *Monimentum injuſtitiæ ſuæ ſtruxerint.*] MSS. 14. & edit. 5. *ſtruxerunt*; 1. Bon. antiq. & Tax. *inſtruxerint.*

Lin. 10. *Cui Apologetico nomen eſt.*] Sic paſſim loqui amat Lactantius. MSS. rec. 2. Reg. & 4. Colb. ferunt *Apologeticon*; 1. Reg. rec. & Brun. *Apologeticus.*

Lin. 11. *Defenſione.*] *Defenſio*, hîc eſt affirmatio.

Lin. 14. *Quâ Demetrianum, &c.*] Demetrianus ille non proconſul Africæ, ſed minoris ordinis Judex Carthaginenſis. Is aiebat Chriſtianis mala omnia eſſe imputanda, quibus tum mundus urgebatur.

Lin. 15. *Oblatrantem atque obſtrepentem veritatis.*] Hæc verba ſunt ipſiuſmet Cypriani initio libri ſui.

Lin. 16. *Non enim Scripturæ teſtimoniis ... ſed argumentis & ratione fuerat refellendus.*] Longè aliter ſentit Auguſtinus. Immeritò hîc Lactantius & Hieronymus ſanctum Cyprianum arguunt, quòd contra Proconſulem Demetrianum Gentilem ſacræ Scripturæ, ſeu Prophetarum Hebræorum teſtimonia protulerit; ſiquidem, ut ait Auguſtinus lib. 13. contra Fauſtum cap. 7. *Oſtendimus fidem Prophetarum ex iis quæ ventura cecinerant, & veniſſe cernuntur.* Et eodem libro, cap. 10. *Per eorum quippe codices probamus, non à nobis tanquàm de rerum eventu commonitis iſta eſſe conſcripta, ſed olim in illo regno prædicta atque ſervata, nunc autem manifeſtata & impleta.* Sed & cap. 2. ejuſdem libri: *Dicere autem non eſſe aptam Gentibus Hebræam Prophetiam, ut credant in Chriſtum, cùm videat omnes gentes per Hebræam Prophetiam credere in Chriſtum, ridicula inſania eſt.* Haud ſecùs ſentit antiquus Autor Tractatûs contra 5. hæreſes, olim ſub nomine Auguſtini, cap. 7. in Append. tom. 8. pag. 9. *Hic eſto, & tu Pagane, audi quid dicat Propheta. Non mihi ego quod volui ſcripſi: codex in quo hæc ſcripta leguntur, in armario Judæi habetur. Inimicus meus teſtis eſt meus; ab ipſo quære: aperi, lege, & crede.*

Lin. 21. *Monſtrare.*] MS. 1. Bonon. antiq. *demonſtrare.*

Lin. 22. *Nam ſicut infans.*] Hâc ſimilitudine utitur ipſe Paulus 1. Corinth. cap. 3. & in epiſtolâ ad Hebr. cap. 5. 1. Petr. 2. 2.

Digitized by Google

viribus, veſci fortioribus poſſit: ita & huic oportebat, quia nondùm poterat capere divina, priùs humana teſtimonia offerri, id eſt, philoſophorum & hiſtoricorum, ut ſuis potiſſimùm refutaretur Autoribus. Quod quia ille non fecit, raptus eximiâ eruditione divinarum litterarum, ut iis ſolis contentus eſſet, quibus fides conſtat, acceſſi Deo inſpirante, ut ego facerem, & ſimul ut viam cæteris ad imitandum pararem. Ac ſi hortatu noſtro docti homines ac diſerti huc ſe conferre cœperint, & ingenia ſua vimque dicendi in hoc veritatis campo jactare maluerint, evanituras brevi religiones falſas, & occaſuram eſſe omnem philoſophiam nemo dubitaverit, ſi fuerit omnibus perſuaſum, cùm hanc ſolam Religionem, tum etiam ſolam veram eſſe ſapientiam. Sed evagatus ſum longiùs, quàm volebam.

Lin. 6. *Ut.*] Addidi ex MSS. & multis impreſſis. Abeſt à MS. 1. Reg. antiq. & nonnullis editis.

Ibidem. *Ac ſi hortatu noſtro.*] Repoſui *Ac* ex quamplurimis MSS. inter quos ſunt veterrimi 2. Bonon. 2. Reg. & 18. al. & edd. Iſ. Cellar. In 10. ſcriptis & 10. vulgatis eſt *At.*

Lin. 10. *Tum etiam ſolam veram.*] Hæc lectio eſt antiquiſſimorum & optimorum codicum 1. Bonon. 1. Reg. Cauc. item 2. al. Reg. & 1. Colbert. In ſcriptis 17. rec. & 4. editis legitur *tum etiam & ſolam veram;* in 10. MSS. rec. & 5. vulgatis *& ſolam & veram.*

CAPUT V.

Quæ ſub Saturno erat vera juſtitia, hanc Jupiter fugavit.

NUNC reddenda eſt de Juſtitiâ propoſita diſputatio: quæ aut ipſa eſt ſumma virtus, aut fons eſt ipſa virtutis; quam non modò philoſophi quæſierunt, ſed poëtæ quoque, qui & priores multò fuerunt, & ante natum philoſophiæ nomen pro ſapientibus habebantur. Hi planè intellexerunt abeſſe hanc à rebus humanis, eamque finxerunt offenſam vitiis hominum, ceſſiſſe è terrâ, in cœlumque migraſſe; atque ut doceant, quid ſit juſtè vivere, (ſolent enim præcepta per ambages dare) à Saturni temporibus, quæ illi vocant aurea, repetunt exempla juſtitiæ, narrantque in quo ſtatu fuerit humana vita, dum illa in terrâ moraretur. Quod quidem non pro poëticâ fictione, ſed pro vero habendum eſt. Saturno enim regnante, nondùm deorum cultibus inſtitutis, nec adhuc ullâ gen-

Lin. 2. *Summa virtus.*] MSS. rec. 2. Reg. Cant. ac edd. tres vet. Rom. & Pariſ. 1525. *ſola virtus.* Hæc ultima lectio magis Betuleio placet.

Ibidem. *Aut fons eſt ipſa virtutis.*] Ità MSS. 2. Reg. vetuſtiſſimi, 8. alter. Reg. 6. Colb. aliique, & 9. vet. edit. In pluribus excuſis eſt *virtus.*

Lin. 6. *Ceſſiſſe è terrâ.*] Ex 5. vet. editis & omnibus propè MSS. repoſui præpoſitionem è, quæ in nonnullis ſcriptis & multis impreſſis litterarum ſimilitudine perierat. Vide Heſiodum in operibus, Virgilium 2. Georgicorum, Aratum in Phœnomenis.

Ibidem. *Ut doceant.*] MS. 1. Bonon. antiq. ut *edoceant;* tres editi, *ut docerent.*

Lin. 7. *A Saturni temporibus.*] Undè Saturnia regna etiam Virgilius appellavit. Hîc & Græci & Latini inter ſe non conveniunt, quia varios in unum confundunt Saturnos.

Lin. 11. *Nec adhuc ullâ gente, &c.*] In 27. MSS. & 3. editis eſt *illâ.* Meliùs *ullâ* in cæteris; ad quid enim *illâ* referri poteſt, cùm nullius gentis ſuprà fuerit facta mentio? Heu-

Digitized by Google

te ad divinitatis opinionem conſecratâ, Deus utique colebatur. Et ideò non erant neque diſſenſiones, neque inimicitiæ, neque bella.

Nondùm veſanos rabies nudaverat enſes,

ut Germanicus Cæſar in Aratæo loquitur carmine:

Nec conſanguineis fuerat diſcordia nota.

Imò ne alienigenis quidem: ſed neque ulli omninò gladii, qui nudarentur, fuerunt. Quis enim præſente ac vigente Juſtitiâ, aut de tutelâ ſui, cùm nemo inſidiaretur, aut de pernicie alterius cogitaret, cùm nemo quidquam concupiſceret?

Malebant tenui contenti vivere cultu,

ut Cicero in ſuo narrat, quod eſt proprium noſtræ Religionis.

Ne ſignare quidem, aut partiri limite campum
Fas erat: in medium quærebant.

Quippe cùm Deus communem omnibus terram dediſſet, ut communem degerent vitam, non ut rabida & furens avaritia ſibi omnia vendicaret, nec ulli deeſſet, quod omnibus naſceretur. Quod poëtæ dictum ſic accipi oportet, non ut exiſtimemus nihil omninò tum fuiſſe privati, ſed more poëtico figuratum; ut intelligamus, tam liberales fuiſſe homines, ut natas ſibi fruges non includerent, nec ſoli abſconditis incubarent, ſed pauperes ad communionem proprii laboris admitterent.

Flumina jam lactis, jam flumina nectaris ibant.

Nec mirum, cùm promptuaria juſtorum benignè paterent omnibus; nec avaritia intercipiens beneficia divina, famem ſitimque vulgo faceret: ſed omnes æqualiter abundarent, cùm habentes non habentibus largè copioſèque donarent. Sed poſtquàm Saturnus à filio pulſus, in Latiumque delatus eſt,

mannus tamen fretus vetuſtis editionibus exiſtimat legendum eſſe *illâ*, quaſi agatur de Saturni familiâ: ſed malè, ut puto.

Lin. 3. *Nondum veſanos.*] Ovidius:

Non galea, non enſis erat, ſine militis uſu
Mollia ſecura peragebant otia gentes.

Lin. 4. *Loquitur.*] Hoc verbum addidi ex MSS. & edd. quod in nonnullis vulgatis rec. deeſt.

Lin. 5. *Nota.*] Id obſervandum, quòd apud Germanicum legitur *nata.* Sed idem ferè ſenſus eſt.

Lin. 11. *Ut Cicero in ſuo narrat.*] Ità fermè omnes MSS. & 7. editi. Et rectè. Jam enim præceſſit, *ut Germanicus Cæſar in Aratæo loquitur carmine.* Jun. Ultr. & 7. excuſi, *Ut Cicero in ſuo ait Arato*; 1. Bonon. antiq. *ut Maro in ſuo, &c.* 1. Reg. rec. 1. Colb. Lipſ. Brun. *ut Virgilius in ſuo narrat, quod.* Quæ Betuleius in Commentario ſuo ad hunc locum habet, parùm ad rem noſtram faciunt. At Lactantius modò Germanici, modò Ciceronis Aratæorum tranſlatione utitur.

Lin. 12. *Ne ſignare, &c.*] Hic verſus Maronis eſt, ex primo Georgic. verſ. 126. quæ expreſſè neque in Arato, neque in Heſiodo leguntur. Apud Aratum fortè hæc excolere voluit:

Α᾽λλὰ βόες ἄροτρα, ϗ αὐτὴ πότνια λαῶν
Μυρία πάντα παρεῖχε δίκη δώτειρα δικαίων.

Quæ etiam Germanicus copioſè circumlocutus eſt, Virgilium fortaſſè ſecutus:

Divitias fructuſque dabat placata colono
Sponte ſuâ tellus, nec parvi terminus agri
Præſtabat dominis ſigno tutiſſima rura.

Lin. 16. *Nec ulli deeſſet.*] MS. 1. Bonon. antiq. *nec ulli datum eſt;* Latinius, *nec ulli datum eſſet.*

Lin. 17. *Omninò.*] Thyſius *omni*, ſed malè.

Lin. 21. *Flumina.*] Verſus eſt Ovid. Metamorph. 1. initio. Cujus veſtigia nec apud Heſiodum, nec apud Aratum leguntur.

Digitized by Google

Arma Jovis fugiens, & regnis exſul ademptis;

cùm jam populus vel novi regis metu, vel ſuâ ſponte depravatus, Deum colere deſiiſſet, Regemque pro Deo habere cœpiſſet; cùm ipſe propemodùm parricida exemplo cæteris eſſet ad violandam pietatem:

Deſeruit properè terras juſtiſſima virgo.

Sed non, ut ait Cicero:

Et Jovis in regno, cœlique in parte reſedit.

Quomodò enim poterat in ejus regno reſidere, aut commorari, qui patrem regno expulit, bello perſecutus eſt, exſulem toto orbe jactavit?

Ille malum virus ſerpentibus addidit atris,
Prædarique lupos juſſit:

id eſt, odium, & invidiam, & dolum hominibus inſevit, ut tam eſſent, quàm ſerpentes, venenati, tam rapaces, quàm lupi. Quod quidem verè faciunt ii, qui juſtos ac fideles Deo perſequuntur, dantque judicibus ſæviendi adversùs innoxios poteſtatem. Fortaſsè aliquid ejuſmodi Jupiter fecerit, ad expugnandam tollendamque juſtitiam; & idcircò efferaſſe ſerpentes, ac lupos acuiſſe tradatur.

Tum belli rabies, & amor ſucceſſit habendi.

Neque immeritò. Sublatâ enim Dei Religione, boni quoque ac mali ſcientiam perdiderunt. Sic hominibus intercidit communitas vitæ, & diremptum eſt fœdus ſocietatis humanæ. Tum inter ſe manus conſerere cœperunt, & inſidiari, & gloriam ſibi ex humano ſanguine comparare.

Lin. 1. *Arma.*] Verſus eſt Virg. 8. Æneid. 320. Vide & S. Auguſtinum de Civit. Dei lib. 7. cap. 26.

Lin. 5. *Deſeruit properè terras.*] MSS. 2. Bonon. 5. Reg. & 1. Brun. *propriè*; ex Germanico Cæſare in Arati carminibus, ubi poëta expreſſit quod de ferreo ſeculo expreſſit Græcè Aratus.

Lin. 6. *Cicero.*] Qui hîc Heſiodum potiùs quàm Aratum ſecutus eſt. Cæterùm de Aureo ſeculo lege Platonem in Politico, ubi aliis cum ſcriptoribus convenit.

Lin. 7. *Reſedit.*] Itâ MSS. & editi. 1. Colb. rec. *reſidet*, mendosè, pro *reſedit*, litteris tranſpoſitis. Grotius legit, *recepta eſt.*

Lin. 10. *Ille.*] Verſus Virg. 1. Georg. 139. ubi Jovem, quamvis optimum, facit autorem mali; quo fit ut Deus non ſit.

Lin. 12. *Inſevit.*] MSS. 2. Reg. rec. & 1. Colbert. *ſevit*; in 18. rec. & 5. excuſis, *inſeruit.*

Lin. 13. *Venenati.*] Hoc eſt pernicioſi, peſtiferi, & in hominum perniciem nati, ut Neronis, Caligulæ, Domitiani, & id genus animantium. *Salmaſius.*

Lin. 16. *Fecerit.*] MS. 1. Bonon. *fecerat*; nonnulli editi *fecit.*

Ibidem. *Et idcircò efferaſſe.*] MSS. 11. rec. *ideò*. In 1. Reg. rec. eſt, *& ideò & feras, & ſerpentes, ac lupos.*

Lin. 17. *Tradatur.*] Rectiùs MSS. 5. rec. & editi multi *traditur*, in quorum uno eſt *ſaviſſe*, pro *acuiſſe.*

Lin. 18. *Tum belli.*] Virg. 8. Æneid.

Lin. 21. *Manus conſerere.*] MS. Brun. *inferre*; editi quinque *inſerere.*

Digitized by Google

CAPUT VI.

Exploſâ juſtitiâ, cupiditas, iniquæ leges, audacia, avaritia, ambitio, ſuperbia, impietas, aliaque regnarunt vitia.

QUORUM omnium malorum fons cupiditas erat: quæ ſcilicet ex contemptu veræ majeſtatis erupit. Non tantùm enim, non participabant alios ii, quibus aliquid affluebat: ſed aliena quoque rapiebant, in privatum lucrum trahentes omnia, & quæ anteà in uſus hominum etiam ſinguli laborabant, in paucorum domos conferebantur. Ut enim ſervitio cæteros ſubjugarent, in primis neceſſaria vitæ ſubducere & colligere cœperunt, eaque firmiter concluſa ſervare, ut beneficia cœleſtia facerent ſua; non propter humanitatem, quæ nulla in ipſis erat, ſed ut omnia cupiditatis & avaritiæ inſtrumenta corraderent. Leges etiam ſibi nomine juſtitiæ iniquiſſimas injuſtiſſimaſque ſanxerunt, quibus rapinas & avaritiam ſuam contra vim multitudinis tuerentur. Tantùm igitur autoritate, quantùm viribus, aut opibus, aut malitiâ prævalebant. Et quoniam nullum in his veſtigium juſtitiæ fuit, cujus officia ſunt humanitas, æquitas, miſericordia, jam ſuperbâ & tumidâ inæqualitate gaudebant; altioreſque ſe cæteris hominibus, ſatellitum comitatu, & ferro, & inſigni veſte faciebant. Hinc honores ſibi, & purpuras, & faſces invenerunt, ut ſecurium gladiorumque terrore ſubnixi, quaſi jure dominorum perculſis ac paventibus imperarent. In hâc conditione humanam vitam rex ille conſtituit, qui debellato ac fugato parente, non regnum, ſed impiam tyrannidem vi & hominibus armatis occupavit; & aureum illud juſtumque ſeculum ſuſtulit, coëgitque homines malos & impios fieri, vel ex hoc ipſo, quòd ipſos avertit à Deo ad ſe adorandum: quod terror inſolentiſſimæ poteſtatis expreſſerat.

Lin. 2. *Non participabant alios.*] Sic reſtitui ex MSS. 3. Reg. quorum duo ſunt veterrimi, & ex edit. Cellarii. Scripti recentiores & editi habent *aliis*, quod cum participandi verbo non convenit. Omninò enim *participare* jungitur cum accuſativo. Plautus dixit, *ſervum participare conſilii ſui*, Ciſtell. Act. 1. 3. verſ. 17. & Cicero *participare alium alio*, lib. 1. de Legibus n. 33.

Lin. 4. *In uſus hominum.*] Ità omnes (quod ſciam) MSS. & editi. Rectiùs fortaſſe legeris *omnium*, quæ eſt Iſæi, Joannis Cauci & Francii conjectura. Nam *omnium* rectè opponitur τῷ *paucorum*.

Lin. 9. *Corraderent.*] MSS. 2. Reg. rec. 1. Colbert. *contraderent*, pro *conraderent*, quod eſt in 2. Reg. antiq. & 4. aliis; in 2. Reg. rec. & 5. editis *contraherent*.

Ibidem. *Sibi nomine juſtitiæ.*] Sic MSS. 2. Reg. antiquiſſimi, 1. al. Reg. & 4. edit. Et rectè. Vide infrà, *Hinc honores ſibi, & purpuras, & faſces invenerunt.* Scripti 26. rec. & 12. vulgati addunt *munitas*; 1. Bonon. antiq. *ſub juſtitiæ nomine.* Attamen Thomaſio aſſentimur, qui putat ſenſum forè meliorem, ſi legatur, *leges etiam ſub juſtitiæ nomine iniquiſſimas.* De his legibus vide Tertullianum in Apologetico cap. 4.

Lin. 12. *Malitiâ.*] MSS. 14. rec. & vet. edd. 5. *avaritiâ.*

Lin. 15. *Altioreſque ſe cæteris hominibus . . . faciebant.*] MSS. 6. Reg. & edd. 4. *altioreſque cæteris hominibus . . . fulgebant.*

Lin. 19. *Sed impiam tyrannidem vi & hominibus armatis occupavit.*] MS. 1. Bon. antiq. *Sed imperium tyrannidemque hominibus, &c.*

Digitized by Google

Quis enim non metueret eum, quem arma cingebant, quem ferri & gladiorum fulgor inſuetus circumdabat? aut cui parceret alieno, qui ne patri quidem ſuo pepercerat? Quem verò metueret, qui Titanum robuſtam & excellentem viribus gentem bello vicerat, occidione deleverat? Quid mirum, ſi omnis multitudo, inſolito metu preſſa, in unius adulationem conceſſerat? Hunc verebantur, huic honorem maximum deferebant. Et quoniam mores ac vitia regis imitari, genus obſequii judicatur, abjecerunt omnes pietatem, ne exprobrare regi ſcelus viderentur, ſi piè viverent. Sic aſſiduâ imitatione corrupti, divinum fas reliquerunt; & paulatim malè vivendi conſuetudo, mos factus eſt. Nec jam quidquam ex antecedentis ſeculi pio atque optimo ſtatu manſit: ſed exploſa juſtitia, & veritatem ſecum trahens, reliquit hominibus errorem, ignorantiam, cæcitatem. Imprudentes igitur poëtæ, qui eam confugiſſe cecinerunt ad Jovis regnum. Si enim ſeculo, quod vocant aureum, juſtitia in terrâ fuit, à Jove utique pulſa eſt, qui aureum ſeculum commutavit. Seculi autem commutatio, & expulſio juſtitiæ, nihil aliud, ut dixi, quàm deſertio divinæ Religionis putanda eſt; quæ ſola efficit, ut homo hominem carum habeat, eumque ſibi fraternitatis vinculo ſciat eſſe conſtrictum: ſiquidem pater idem omnibus Deus eſt, ut Dei, patriſque communis beneficia cum iis, qui non habent, partiatur, nulli noceat, nullum premat, non fores claudat hoſpiti, non aurem precanti; ſed ſit largus, beneficus, liberalis, quas regias eſſe laudes Tullius exiſtimavit. Hæc eſt profectò juſtitia, & hoc aureum ſeculum, quod Jove primùm regnante corruptum, mox & ipſo, & omni ejus progenie conſecratâ, deorumque multorum ſuſcepto cultu, fuerat omne ſublatum.

Lin. 3. *Titanum robuſtam ... gentem.*] MSS. 13. & 5. excuſi, *Titanam*, malè, ex commutatione unius litteræ. Vide ſuprà lib. 1. cap. 10. ante finem, & cap. 14.

Lin. 4. *Occidione deleverat.*] Ità MSS. antiquiſſimi 2. Bonon. 1. Reg. Cant. cum 14. impreſſis. Scripti rec. 25. & editi 5. legunt *occiſione*; quæ magis uſitata eſt vox, nec ideò magis genuina. Utraque vox Ciceroniana; illa Philipp. 14. cap. ultimo; hæc lib. 15. epiſt. 4. Sed & Tacito eſt, *occidione occumbere*, XII. 38.

Lin. 6. *Hunc verebantur.*] Sic lego cum 2. MSS. Reg. & edit. vet. Rom. Ald. Pariſ. 1525. Crat. Graph. idque præcedentia & ſequentia requirunt: nec video in quo differant *venerabantur* cæterorum, ab eo quod ſequitur, *huic maximum honorem deferebant*; quod unum & idem eſt.

Lin. 13. *Imprudentes igitur poëtæ, qui eam confugiſſe cecinerunt ad Jovis regnum.*] Ità MSS. 10. Reg. 6. Colbert. aliique ſex, & edit. 5. Scripti ſex rec. & 12. excuſi, ... *cecinerunt, id eſt ad Jovis regnum.* Robanneus codex ſic habet: *Imprudentes igitur poetæ, qui eam ad cœlum confugiſſe cecinerunt ad Jovis regnum*: Sangermanenſis verò legit, *imprudenter igitur poëta, qui eam confugiſſe cecinerunt ad Jovis regnum*; eligas quidquid velis.

Lin. 16. *Expulſio juſtitiæ.*] 1. Bonon. antiq. *exploſio Jovis juſtitiæ.*

Lin. 21. *Non aurem precanti.*] 1. Colbert. *aurum*, pro *aurem*; 1. Bonon. antiq. *avarus*, fortè, pro *aures.*

Lin. 22. *Quas regias eſſe laudes.*] Non negat illas regias eſſe: ſed & hanc talem putat, quæ reges non minùs ornet, quàm privatos, & utriſque communis ſit. *Francius.*

Ibidem. *Tullius.*] Non ex deperdito Ciceronis libro, ut putat Betuleius, ac poſt eum Cellarius; ſed ex Orat. pro Dejotaro paulò poſt med. cap. 9.

CAPUT

CAPUT VII.

De Jeſu adventu & fructu; atque de ejus ſeculi virtutibus & vitiis.

SED Deus, ut parens indulgentiſſimus, appropinquante ultimo tempore, nuntium miſit, qui vetus illud ſeculum fugatamque juſtitiam reduceret; ne humanum genus maximis & perpetuis agitaretur erroribus. Rediit ergò ſpecies illius aurei temporis, & reddita quidem terræ, ſed paucis aſſignata juſtitia eſt; quæ nihil aliud eſt, quàm Dei unici pia & religioſa cultura. Sed moveat aliquem fortaſsè, cur ſi hæc ſit juſtitia, non omni humano generi ſit data; nec in eam multitudo univerſa conſenſerit. Magnæ hoc diſputationis eſt, cur à Deo, cùm juſtitiam terræ daret, ſit retenta diverſitas: quod & alio loco declaravi, & ubicumque opportunè inciderit, explicabitur. Nunc deſignare id breviſſimè ſatis eſt: Virtutem aut cerni non poſſe, niſi habeat vitia contraria; aut non eſſe perfectam, niſi exerceatur adverſis. Hanc enim Deus bonorum ac malorum voluit eſſe diſtantiam, ut qualitatem boni ex malo ſciamus, item mali ex bono; nec alterius ratio intelligi, ſublato altero, poteſt. Deus ergò non excluſit malum, ut ratio virtutis conſtare poſſet. Quomodò

Lin. 2. *Nuntium miſit.*] MS. 1. Bonon. antiq. & cum eo 5. editi rec. poſt *nuntium*, addunt *ſuum*, quod à cæteris tum ſcriptis, tum excuſis abeſt.

Lin. 7. *Nec in eam multitudo univerſa conſenſerit.*] Repoſui *in eam* ex MSS. 2. Reg. & Cauc. antiquiſſimis, aliiſque decem, & vet. editis Rom. Torn. & Soubron. Cæteri *in eâ*.

Lin. 9. *Retenta.*] MS. Brun. *reperta*.

Ibidem. *Alio loco.*] Suprà lib. 2. cap. 18.

Lin. 10. *Explicabitur.*] Vide infrà lib. 6. cap 15. & 22. atque lib. de Irâ Dei cap. 15.

Lin. 11. *Non eſſe perfectam, niſi exerceatur adverſis.*] Intellige in hâc vitâ mortali. Quid enim; num in beatis non eſt perfecta virtus? At hæc non exercetur adverſis. Vide ſuprà lib. 2. cap. 9. pag. 144. notâ ad lin. 9.

Lin. 14. *Deus ergò.*] Poſt hæc MSS. 1. Reg. antiquiſſ. Cauc. Goth. Marm. & 5. editi addunt, *juſtitiam reducturus*. Pro *malum*, MS. Pen. habet *malitiam*. Quod autem dicit, *non excluſit malum*, id eſt, permiſit malum. Ecce Thomaſii Scholia ad hunc locum. Hujus hæc verba ſunt. Hæ etenim voces *juſtitiam reducturus*, expungendæ, quæ ſanè ex margine videntur fuiſſe tranſlatæ in textum. In hoc ſanè capite multa videtur dicere Lactantius, quibus quodam modo autorem mali faceret Deum. Verùm ſi rectè ſingula conſiderentur, hoc ipſe non aſſerit. Namque aut dicit Deum non excludere malum, vel permittere, ut virtus cum quo pugnet habeat. Hoc etiam in loco, atque alibi cùm de malis agit, nomine malorum, ſæpè non tam res ipſas turpes, vel turpitudinem earum intelligit, quàm res adverſas & naturæ contrarias; ut infelices eventus, venena & ſimilia, quæ propriè & per ſe mala non ſunt, ſed quia nobis ſunt noxia, vulgò mala vocantur. Idem verò quod hic ait Lactantius, dixit Ambroſius in Expoſitione Pſalm. 128. Serm. 16. tantùm quæ Lactantius more vulgi vocavit mala, illa nominavit auſtera. Et mala, inquit Ambroſius, non creavit Deus, ſed hæc quæ videntur nobis auſtera, verbera, mors & hujuſmodi alia, quæ propter emendationem præſcripta ſunt noxiorum. In malo etiam, & quovis peccato, ſicut Theologi, & imprimis Auguſtinus lib. 5. cap. 3. contra Julianum latè diſputat, duo conſiderari poſſunt, turpitudo ipſa & pœna. Turpitudo nihil pertinet ad Deum: pœnæ tamen rectè dicitur Deus autor eſſe. Et hâc quidem diviſione poterit verè defendi hoc loco Lactantius, quamvis quod ante diximus,

Digitized by Google

enim patientia vim ſuam nomenque retineret, ſi nihil eſſet, quod pati cogeremur? Quomodò laudem mereretur devota Deo ſuo fides, niſi eſſet aliquis, qui à Deo vellet avertere? Nam & ideò potentiores eſſe injuſtos permiſit, ut cogere ad malum poſſent; ideò plures, ut virtus eſſet pretioſa, quæ rara eſt. Quod quidem ipſum Quintilianus egregiè ac breviter oſtendit in Capite obvoluto. „ Nam quæ, inquit, virtus eſſet in„ nocentia, niſi laudem raritas dediſſet? Verùm quia naturâ ſic compara„ tum eſt, ut odium, cupiditas, ira, in id, quod incubuerunt, agant „ cæcos, ſupra hominem videtur culpâ vacare. Alioqui ſi natura pares „ omnibus affectus dediſſet, pietas nihil erat. «

Hoc quàm verum ſit, docet neceſſitas ipſa rationis. Si enim virtus eſt, malis ac vitiis fortiter repugnare, apparet ſine malo ac vitio nullam eſſe virtutem: quam Deus ut abſolutam perfectamque redderet, retinuit id quod erat ei contrarium, cum quo depugnare poſſet. Agitata enim malis quatientibus, ſtabilitatem capit; & quantò frequenter impellitur, tantò firmiter roboratur. Hæc nimirùm cauſa efficit, ut quamvis ſit hominibus miſſa juſtitia, tamen aureum ſeculum non eſſe dicatur; quia malum non ſuſtulit, ut retineret diverſitatem, quæ ſacramentum divinæ Religionis continet ſola.

commodiùs videatur verbis Lactantii poſſe aptari. Si cui tamen videtur hîc Lactantius dicere Deum ſimpliciter eſſe mali autorem, ſciat nos eam opinionem, quàm maximè execrari, ac propterea hunc laborem ſuſcipere, ut videatur ea opinio nullos autores præter Manichæos habuiſſe. Hæc *Thomaſius* in ſuis ad Lactantium notis.

Lin. 3. *Nam & ideò.*] Conjunctio & deſideratur in 1. Bonon. Regio-Put. & in 3. editis.

Ibidem. *Potentiores eſſe injuſtos.*] MSS. 12. rec. & edd. vet. Rom. & Ald. *potiores.*

Lin. 5. *Quæ rara eſt.*] Sic repoſui ex MSS. 1. Bonon. antiq. 5. Reg. 1. Clarom. à ſecundâ manu, & edit. Gymnic. Multi habent *quod;* Regio-Put. *quo;* rec. *quod rarò eſt.*

Lin. 6. *Capite obvoluto.*] Fuit hoc Declamationis nomen, ſed deperditæ.

Ibidem. *Virtus eſſet innocentia.*] MSS. 2. Bonon. 1. Reg. rec. Tax. *innocentiæ.*

Lin. 8. *In id quod incubuerunt.*] Hæc lectio eſt MSS. antiq. 2. Bonon. 6. Reg. 3. Colb. 1. Clarom. Brun. In 4. Reg. rec. 23. Colb. eſt, *incubuerint.*

Lin. 9. *Culpâ vacare.*] Quia, juxta Hieronymum, in carne vivere præter carnem, angelica magis vita eſt, quàm humana. Ciceroni quidem, ut in ſeptimo Epiſtolarum *libro* ad Marium ſcribit, Culpâ vacare magnum ſolatium eſt. Et eſt ſanè Conſcientia mille teſtes: ſed Paulus univerſum mortalium genus culpæ ſubjicit. *Betuleius.* Et, *ſi dixerimus quoniam peccatum non habemus, veritas in nobis non eſt.* 1. Joan. 1. 8.

Ibidem. *Si natura pares omnibus affectus dediſſet.*] Sic emendavi ex MSS. Regio-Put. 5. al. Reg. 6. Colbert. 2. Clarom. Em. Cant. Brun. & editis 11. Scripti tres totidemque vulgari, *affectibus;* nonnulli *effectus*, malè.

Lin. 12. *Nullam eſſe virtutem.*] 1. Bonon. antiq. *nihil eſſe virtutem.*

Lin. 15. *Et quantò frequenter impellitur, tantò firmiter roboratur.*] Sic reſtitui ex omnibus MSS. Et ſic Lactantius ſcripſit phraſi nonnullis Scriptoribus Eccleſiaſticis peculiari; in editis magis uſitata eſt *quantò frequentius, tantò firmius.* Sed MSS. ferunt *frequenter, firmiter.* Ita & S. Auguſtinus, amoto comparativo, quod reticere amat, ait lib. 2. Retractat. cap. 15. n. 6. *Quæ mihi quaſi declamatio levis* (pro *levior*,) *quàm gravis confeſſio videtur.*

Digitized by Google

CAPUT VIII.

De Juſtitiâ omnibus notâ ac non ſuſceptâ; de vero Dei templo, atque de ejus cultu, ut cuncta conterantur vitia.

QUI ergò putant juſtum eſſe neminem, ante oculos habent juſtitiam, ſed eam nolunt cernere. Quid eſt enim, cur illam vel in carminibus, vel in omni ſermone deſcribant, conquerentes ejus abſentiam, cùm ſit facillimum bonos eſſe ſi velint? Quid vobis inanem juſtitiam depingitis, & optatis cadere de cœlo, tanquàm in aliquo ſimulacro figuratam? Ecce in conſpectu veſtro eſt: ſuſcipite, ſi poteſtis, eamque in domicilio veſtri pectoris collocate; nec difficile, aut alienum à temporibus exiſtimetis. Eſtote æqui ac boni; & ſequetur vos ſuâ ſponte juſtitia, quam quæritis. Deponite omnem malam cogitationem de cordibus veſtris; & ſtatim vobis illud tempus aureum revertetur: quod aliter conſequi non poteſtis, quàm ſi Deum verum colere cœperitis. Vos autem, manente cultu deorum, juſtitiam deſideratis in terrâ; quod fieri nullo pacto poteſt: ſed ne tum quidem potuit, cùm putatis; quia nondùm natis diis iſtis, quos impiè colitis, neceſſe eſt unius Dei cultum fuiſſe per terram: ejus ſcilicet qui execratur malitiam, exigitque bonitatem; cujus templum eſt, non lapides, aut lutum, ſed homo ipſe, qui figuram Dei geſtat. Quod templum non auri & gemmarum donis corruptibilibus, ſed æternis virtutum muneribus ornatur. Diſcite igitur (ſi quid vobis reliquæ mentis eſt) homines ideò malos & injuſtos eſſe, quia dii coluntur; & ideò mala omnia rebus humanis quotidiè ingraveſcere, quia Deus hujus mundi effector & gubernator derelictus eſt; quia ſuſceptæ ſunt, contra quàm fas eſt, impiæ religiones; poſtremò, quia ne coli quidem, vel à paucis, Deum ſinitis.

Quòd ſi ſolus Deus coleretur, non eſſent diſſenſiones & bella, cùm ſcirent homines unius ſe Dei filios eſſe; ideòque divinæ neceſſitudinis ſacro & inviolabili vinculo copulatis nullæ fierent inſidiæ, cùm ſcirent

Lin. 7. *Collocate.*] MSS. 12. rec. & 6. editi, *Conſtituite.*

Lin. 16. *Non lapides, aut lutum.*] MS. Brun. *non lapis, aut lutum.*

Lin. 17. *Non auri & gemmarum donis.*] Sequor MSS. antiquiores 6. Reg. 4. Colbert. Scripti 8. rec. & editi ferunt, *auro.*

Lin. 18. *Ornatur.*] Nonnulli editi, *ornetur.*

Ibidem. *Diſcite.*] Ità repoſui ex quampluximis editis & omnibus MSS. præter 1. Reg. rec. qui habet à primâ manu *Diſce*, ut in quibuſdam impreſſis.

Lin. 19. *Et injuſtos eſſe, quia dii coluntur,*] Crimen objectorum malorum impietatiſque benè retorquet in nationes. Tertull. Apolog. cap. 41. *Vos igitur importuni rebus humanis, vos rei publicorum incommodorum, vos malorum illices ſemper, apud quos Deus ſpernitur, ſtatua adorantur.* Cyprian. ad Demetrian. *Quandò ea fiunt, quæ iram Dei indignantis oſtendunt, non propter nos fiunt à quibus Deus colitur, ſed delictis & meritis veſtris irrogantur, à quibus Deus omninò nec quæritur, nec timetur.* Elmenhorſt.

Lin. 26. *Copulatis.*] Sine ullâ interpunctione. Sic reſtitui ex MSS. 7. Reg. inter quos duo ſunt vetuſtiſſimi, ex 4. Colbert. multiſ-

Digitized by Google

cujuſmodi pœnas Deus animarum interfectoribus præpararet, qui clandeſtina ſcelera, & ipſas etiam cogitationes pervidet. Non eſſent fraudes, neque rapinæ, ſi Deo præcipiente didiciſſent, & ſuo, & parvo eſſe contenti, ut fragilibus, & caducis, ſolida & æterna præferrent. Non eſſent adulteria, & ſtupra, & mulierum proſtitutiones, ſi omnibus notum eſſet, damnari à Deo, quidquid appetitur ultra generandi cupiditatem. Nec fœminam neceſſitas cogeret pudorem ſuum profanare, ut victum ſibi obſcœniſſimum quærat; cùm & mares libidinem continerent, & habentium pia & religioſa collatio non habentibus ſubveniret. Non eſſent igitur, ut dixi, hæc omnia in terris mala, ſi ab omnibus in legem Dei conjuraretur; ſi ab univerſis fierent, quæ unus noſter populus operatur. Quàm beatus eſſet, quàmque aureus humanarum rerum ſtatus, ſi per totum orbem manſuetudo, & pietas, & pax, & innocentia, & æquitas, & temperantia, & fides moraretur! Denique ad regendos homines, non opus eſſet tam multis & tam variis legibus, cùm ad perfectam innocentiam Dei lex una ſufficeret; neque carceribus, neque gladiis Præſidum, neque terrore pœnarum, cùm præceptorum cœleſtium ſalubritas humanis pectoribus infuſa, ultrò ad juſtitiæ opera homines erudiret. Nunc autem mali ſunt ignoratione recti ac boni. Quod quidem Cicero vidit; diſputans

que aliis, & vet. edit. Rom. Scripti 7. rec. & plurimi editi habent *copulatos*.

Lin. 1. *Prapararet.*] Ità repoſui ex MSS. Regio-Put. & quamplurimis aliis, & vet. editis Rom. favente 1. alio Reg. antiquiſſimo, in quo legitur *praepararit*; in 4. Reg. rec. 2. Colbert. & 9. excuſis *praparet*.

Lin. 2. *Pervidet.*] Sic reſtitui ex MSS. maximo numero, ac 2. vet. edit. Rom. Hoc verbo paſſim utitur Lactantius; & congruentius eſt, quàm *videt* Manuſcriptorum ſex & impreſſorum octo. Hoc probant voces *clandeſtina*; item *cogitationes*.

Lin. 4. *Ut fragilibus.*] Addidi *ut* ex 6. editis cunctiſque MSS. præter 1. Colbert. & 1. Clarom. in quibus & in 9. vulgatis deſideratur. Et ibidem pro *praferrent*, Francius ad oram ſui Lactantii legebat *praferre*.

Lin. 7. *Fœminam ... quarat.*] MS. Brun. & edit. Betul. *fœminas ... quarant*.

Lin. 8. *Mares libidinem continerent.*] Genuina lectio à me reſtituta ex edit. Betul. & Cellar. cunctiſque MSS. præter 2. Reg. rec. quibus, ac cæteris excuſis, eſt *contemnerent*.

Lin. 9. *Religioſa collatio.*] Id eſt collectæ Eleemoſinæ.

Ibidem. *Non eſſent igitur, ut dixi.*] MS. 1. Bonon. antiq. & 5. edit. rec. *Nec eſſent mutua, ut dixi*; ineptè.

Lin. 10. *Si ab omnibus.*] Ex cunctis penè MSS. reſtitutum. In 2. Reg. rec. 3. Colbert. & editis 16. *ſi ab hominibus*.

Ibidem. *In legem Dei conjuraretur.*] Id eſt, *conſpiraretur*, ſeu (ut Gallæus & Francius volunt) *juraretur*. Vox enim *conjurare* plerumque in malam partem accipitur à Scriptoribus. Lactantius igitur propriè voluit accipere pro ſimul jurare; atque alludit ad priſcum illum morem, quo ſancti viri Judæos juramento obſtringebant, ſe ſervaturos Dei legem, nec ab illâ ullo modo deflexuros. Talis conjuratio bona & laudabilis. *Gallaus*.

Lin. 14. *Moraretur.*] Ni Lactantius ſic loqui amaret, ut jam annotavi, lubenter cum Francio ſcriberem *morarentur*: quod contra MSS. & editorum fidem facere non audeo.

Lin. 15. *Tam multis.*] Jamdiù dixerunt cordati ac ſapientes, multas leges argumentum eſſe corruptorum in Repub. morum. Undè Cicero 2. de Officiis, & Salluſtius dixerunt, ex malis moribus bonas naſci leges.

Lin. 16. *Praſidum.*] Qui Provinciis præerant.

Lin. 18. *Ultrò ad juſtitia opera homines erudiret.*] Præpoſitionem *ad* ex MSS. & excuſis addidi, quæ deeſt uni Bononienſi antiq. & editis quinque. Vide infrà cap. 10. *erudiantur ad injuſtitiam*; & cap. 11. ad finem, *Ad hac opera cultores ſuos erudiunt*.

Lin. 19. *Mali ſunt.*] MS. Cantabrig. & 6. vet. edit. perperàm addunt *homines*.

Ibidem. *Diſputans enim.*] MSS. Goth. 1. Lipſ. Brun, *diſputans validè*, omiſſo *enim*.

Digitized by Google

enim de legibus: » Sicut unâ, inquit, eâdemque naturâ mundus omnibus » partibus inter ſe congruentibus cohæret ac nititur: ſic omnes homines » inter ſe naturâ confuſi, pravitate diſſentiunt; nec ſe intelligunt eſſe con- » ſanguineos, & ſubjectos omnes ſub unam eamdemque tutelam: quod ſi te- » neretur, deorum profectò vitam homines viverent «. Univerſa igitur mala, quibus humanum genus ſeipſum invicem conficit, injuſtus atque impius deorum cultus induxit. Nec enim poterant retinere pietatem, qui communem omnium patrem Deum tanquàm prodigi ac rebelles liberi abnegaſſent.

Lin. 1. *Sicut unâ, &c.*] Non extat hic locus, neque in libris de Legibus, nec in aliis Ciceronis operibus. Hinc & aliundè conjicere eſt, truncatos eſſe ac multùm depravatos Ciceronis libros.

Lin. 4. *Sub unam eamdemque tutelam.*] MSS. 6. rec. *ſub unâ eademque tutelâ.*

Lin. 5. *Deorum profectò vitam homines viverent.*] MSS. 16. rec. & 5. edit. habent, *deorum profectò vitâ homines viverent.* At ipſa phraſis eſt inter Ciceronis fragmenta lib. 1. de Legibus, *deorum profectò vitam omnes viverent.* Et Cic. Orat. 4. Verrin. n. 118. *Tutiorem vitam ſeſe meo præſidio victuros eſſe arbitrantur.* Cæterùm *homines* in *omnes*, contra omnium Lactantianorum codicum fidem, mutare nolui. Et Lactantius noſter alibi quoque dixit lib. 1. cap. 14. *agreſtem vitam vivebant*, lib. 7. cap. 24. *vivent homines tranquilliſſimam & copioſiſſimam vitam;* & lib. de Irâ Dei cap. 7. *vitam pecudum ſub humanâ ſpecie vivet.*

CAPUT IX.

De Sceleribus impiorum, & Chriſtianorum cruciatibus.

NONNUNQUAM tamen ſentiunt ſe malos eſſe, & veterum ſeculorum ſtatum laudant, & de ſuis moribus meritiſque conjectant abeſſe juſtitiam: quam obverſantem oculis ſuis non tantùm non ſuſcipiunt, nec agnoſcunt, verùm etiam violenter oderunt, & perſequuntur, & exterminare contendunt. Fingamus hanc interim non eſſe juſtitiam, quam nos ſequimur: quomodò, ſi illa venerit, quam veram putant, eam recipient? qui laniant & occidunt eos, quos & ipſi fatentur imitatores eſſe juſtorum quia bona operentur & juſta; cùm, ſi tantummodò malos occiderent, digni eſſent ad quos juſtitia non veniret, cui nulla fuit alia cauſa linquendi terram, quàm humani cruoris effuſio. Quantò magis, cùm pios interficiant, & ipſos juſtitiæ ſectatores pro hoſtibus ducant; imò verò plus quàm pro hoſtibus? quibus, utique cùm animas eorum, & opes & liberos ferro & igni appetant, tamen parcitur victis; & eſt locus inter

Lin. 5. *Interim.*] MSS. 5. rec. & vet. edit. Rom. *iterùm.*

Lin. 8. *Quia bona operentur.*] Sic lego cum antiquioribus MSS. 5. Reg. pluribuſque aliis, & 9. editis vet. In 3. ſcriptis rec. eſt, *qui bona operentur;* in 5. rec. & 7. vulgatis, *quia bona operantur;* in 2. excuſis *qui.*

Lin. 13. *Tamen parcitur victis, &c.*] Auguſtinus in 1. cap. lib. 1. de Civ. Dei conqueritur, civitatem Chriſti, quæ Eccleſia eſt, exulare in hoc mundo, & affligi ab iis ipſis, quorum ars ſecundùm Poëtam, & laus peculiaris, *Parcere ſubjectis, & debellare ſuperbos.* Virgil. 6. Æneid. v. 853. Et in altero cap.

Digitized by Google

arma clementiæ : aut ſi adeò ſævire placuit, nihil plus in eos fit, quàm ut occidantur, vel in ſervitutem abducantur. Hoc verò inenarrabile eſt, quod fit adversùs eos, qui malefacere neſciunt. Et nulli nocentiores habentur, quàm qui ſunt ex omnibus innocentes.

Audent igitur homines improbiſſimi juſtitiæ facere mentionem, qui feras immanitate vincunt, qui placidiſſimum Dei gregem vaſtant,

——— *Lupi ceu*
Raptores atrâ in nebulâ, quos improba ventris
Exegit cæcos rabies.

Verùm hos non ventris, ſed cordis rabies efferavit; nec atrâ in nebulâ, ſed apertâ prædatione graſſantur; nec eos unquàm conſcientia ſcelerum revocat, ne ſanctum ac pium nomen juſtitiæ ore illo violent, quod cruore innocentium, tanquàm rictus beſtiarum madet. Hujus tanti & tam pertinacis odii quam potiſſimùm cauſam eſſe dicamus? Utrùmne

——— *Veritas odium parit,*

ut ait Poëta, quaſi divino ſpiritu inſtinctus? an erubeſcunt coram juſtis & bonis eſſe nequam? an potiùs utrumque? Nam & veritas ideò ſemper inviſa eſt, quòd is, qui peccat, vult habere liberum peccandi locum; nec aliter ſe putat malefactorum voluptate ſecuriùs perfrui poſſe, quàm ſi nemo ſit, cui delicta non placeant. Ergò tanquàm ſcelerum & malitiæ ſuæ teſtes extirpare funditùs nituntur, & tollere, graveſque ſibi putant, tanquàm vita eorum coarguatur. Cur enim ſint aliqui intempeſtivè *boni*, qui corruptis moribus publicis convitium benè vivendo faciant? cur non omnes ſint æquè mali, rapaces, impudici, adulteri, perjuri, cupidi, fraudulenti? quin potiùs auferantur, quibus coràm malè vivere pudet; qui peccantium frontem, etſi non verbis, quia tacent, tamen ipſo vitæ genere diſſimili feriunt & verberant? Caſtigare enim videtur, quicumque diſſentit.

Nec eſt magnoperè mirandum, ſi adversùs homines iſta fiunt, cùm adversùs ipſum Deum, propter eamdem cauſam, inſurrexerit etiam populus in ſpe conſtitutus, nec Dei neſcius; ſequiturque juſtos eadem neceſſitas, quæ ipſum juſtitiæ violavit autorem. Vexant ergò, & exquiſitis pœnarum generibus excruciant; parùmque habent interficere quos ode-

aliquot exemplis docet, nulla unquam bella fuiſſe geſta, ut victis victores parcerent.

Pag. 381. lin. 13. *Inter arma.*] Vide Cicer. Orat. pro Marcello.

Lin. 7. *Lupi.*] Vide Virg. 2. Æneid. 356.

Lin. 14. *Dicamus?*] Ità omnes MSS. & editi, præter 1. Colbert. & 3. edit. quibus eſt, *dicemus?*

Lin. 15. *Veritas.*] Terent. Andr. act. 1. ſcen. 1. Hoc ait Soſias libertus.

Lin. 16. *Divino ſpiritu inſtinctus.*] MSS. 8. rec. & edit. 4. *inſtructus*; cæteri *inſtinctus.*

Lin. 25. *Quibus coràm malè vivere pudet.*] Ità omnes propè MSS. & plerique editi. Et rectè, per anaſtrophen; hoc eſt, *coram quibus* Chriſtianis *pudet* ethnicos *malè vivere.* At MSS. Oxon. & 11. vulgati, ediderunt *quos coràm malè vivere pudet*: quaſi pronomen *quos* cum *pudet* jungi poſcat.

Lin. 30. *Ipſum Deum.*] Chriſtum ſcilicet.

Ibidem. *Populus in ſpe conſtitutus.*] Judaïcus ſcilicet, de quo Actor. c. 26. v. 6. *In ſpe quæ ad patres noſtros repromiſſionis facta eſt à Deo.*

Lin. 31. *Juſtos.*] Id eſt, Chriſtianos.

Digitized by Google

runt, niſi etiam crudelitas corporibus illudat. Si qui autem doloris vel mortis metu, vel ſuâ perſidiâ cœleſte ſacramentum deſeruerint, & ad funeſta ſacrificia conſenſerint, eos laudant, & honoribus mactant, ut eorum exemplo cæteros illiciant. Qui autem magni æſtimaverint fidem, cultoreſque ſe Dei non abnegaverint, in eos verò totis carnificinæ ſuæ viribus, veluti ſanguinem ſitiant, incumbunt; & deſperatos vocant, quia corpori ſuo minimè parcunt: quaſi quidquam deſperatius eſſe poſſit, quàm torquere ac dilaniare eum, quem ſcias eſſe innocentem. Adeò nec pudor ullus apud eos ſupereſt, à quibus abeſt omnis humanitas! Et retorquent in homines juſtos convitia ſibi congruentia.

Impios enim vocant, ipſi ſcilicet pii, & ab humano ſanguine abhorrentes; cùm ſi & actus ſuos conſiderent, & illorum quos tanquàm impios damnant, jam intelligant, quàm mendaces ſint, & iis omnibus, quæ adversùs bonos aut dicunt, aut faciunt, digniores. Non enim de noſtro, ſed ex illorum numero ſemper exiſtunt, qui vias obſideant armati, maria prædentur; vel ſi palàm graſſari non licuit, venena clam temperent; qui uxores necent, ut dotes earum lucrentur, aut maritos, ut adulteris nubant; qui natos ex ſe pueros aut ſtrangulent, aut ſi nimiùm pii fuerint, exponant; qui libidines inceſtas, nec à filiâ, nec à ſorore, nec à matre,

Lin. 2. *Suâ perſidiâ.*] MSS. 1. Regio-Put. & 8. rec. cum editis *ſuâpte*; Brun. *ſuadente*. Cæteri ſcripti, inter quos 1. Bonon. & 1. Reg. antiquiſſimi, ut in textu. *Cœleſte ſacramentum deſeruerint*; id eſt, Chriſti Religionem.

Lin. 3. *Et honoribus mactant.*] Id eſt, augent, cumulant, apud Plautum & Ciceronem. 1. Colb. & Brun. *magnificant.* Francius fortè *lactant.* At *mactant*, genuina Lactantii lectio. Sic infrà cap. 10. *infortunio mactant.*

Lin. 6. *Deſperatos vocant, &c.*] Deſperatus eſt παράβολος: ita vocati qui aliter confectores dicebantur, qui ad beſtias pugnabant, & illis conficiendis operam ſuam locabant, quos indè παραβόλους *deſperatos* vocabant. Et ita olim Chriſtiani indigitati, quòd ſibi non parcerent, atque animam libenter pro Deo ſuo ponerent. *Salmaſius.* Mallentque lacerari, quàm fidem Chriſto datam violare.

Lin. 8. *Adeò nec pudor ullus.*] MSS. 3. rec. & 6. vet. editi, *Adeò verò nec pudor ullus.*

Lin. 9. *Retorquent.*] MS. Jun. & 5. excuſi, *detorquent*; 2. Colb. & 1. Clarom. *torquent.*

Lin. 11. *Impios enim vocant.*] Chriſtiani vulgari convitio ab Ethnicis impii, infauſti, athei, irreligioſi, profani, & ſacrilegi nuncupati, quia diis nil omninò tribuebant, nec pro Imperatoribus ſacrificabant. Tertull. *Deos, inquitis, non colitis, & pro Imperatoribus ſacrificia non impenditis, &c. itaque ſacrilegii & majeſtatis rei convenimur.* Arnob. lib. 4. *Quoniam nos impios, irreligioſos vocatis.*

Ibidem. *Ipſi ſcilicet pii, & ab humano ſanguine abhorrentes.*] Hæc per ironiam dicta. MSS 14. & edit. Rom. 1470. *ipſi ſcilicet impii*, malè; non enim cohæret cum *& ab humano ſanguine abhorrentes.*

Lin. 14. *De noſtro, ſed ex illorum numero.*] Ità plurimi MSS. inter quos ſunt antiqui. In 12. rec. bis legitur *de*; bis *ex* in Brun.

Lin. 19. *Exponant.*] Sic Tertull. Apol. capite 9. *Imprimis filios exponitis, ſuſcipiendos ab aliquâ matre extraneâ.* Ariſt. lib. 7. Politic. cap. 17. Secundùm legem Athenienſibus licitùm fuit interficere, vel exponere, quidquid natum nollent: quæ crudelitas, etiam apud populum ſapientiſſimum! Thebani contrarium lege caverant, ut ſi quis infantem expoſuiſſet, morte plecteretur. Ælianus Variar. hiſt. lib. 2 cap. 7. Exponebantur verò ſæpè infantes cum monumentis, quæ generali nomine Græcis γνωρίσματα, Latinis crepundia dicuntur. Terent. Eunuch. Act. IV. Sc. VI.

Ubi tu ciſtellam? adfer cum monumentis.

Addebantur hæc crepundia, tanquàm fortunæ viatica, ut, qui infantes inveniret, haberet undè aleret. Variæ hujuſmodi monumentorum ſpecies recenſentur apud Longum lib. 1. ποιμενικά. Ibi de faſciis, enſiculo, mitrâ, crepidis aliiſque id genus, loquitur. *Betul.*

Ibidem. *Nec à filiâ, nec à ſorore.*] Deeſt præpoſitio *à* in 9. MSS.

Digitized by Google

nec à ſacerdote contineant; qui adversùs cives ſuos patriamque conjurent; qui nec culleum metuant; qui denique ſacrilegia committant, & deorum, quos colunt, templa diſpolient; & ut quæ levia ſunt atque illis uſitata dicamus, qui hæreditates captent, teſtamenta ſupponant, juſtos hæredes vel auferant, vel excludant; qui corpora ſua libidinibus proſtituant; qui denique immemores, quid nati ſint, cum fœminis patientiâ certent; qui ſanctiſſimam quoque corporis ſui partem contra fas omne polluant & profanent; qui virilia ſua ferro metant; &, quod eſt ſceleratius, ut ſint religionis antiſtites; qui ne vitæ quidem ſuæ parcant, ſed extinguendas publicè animas ſuas vendant; ſi judices ſedeant, aut immeritos perdant mercede corrupti, aut noxios impunè dimittant; qui cœlum quoque ipſum veneficiis appetant, tanquàm illorum malitiam terra non capiat. Hæc, inquam, & his plura ſcelera utique ab iis fiunt, qui deos colunt.

Quis inter hæc tot ac tanta juſtitiæ locus eſt? Et ego de multis collegi, non ut arguerem, ſed ut oſtenderem. Qui volent ſcire omnia, Senecæ libros in manum ſumant, qui morum vitiorumque publicorum & deſcriptor veriſſimus, & accuſator acerrimus fuit. Sed & Lucilius tenebroſam iſtam vitam circumſcriptè breviterque depinxit his verſibus:

Nunc verò à mane ad noctem, feſto atque profeſto
Totus item pariterque die, populuſque, patreſque
Jactare induforo ſe omnes; decedere nuſquàm.

Uni

Lin. 1. *Sacerdote.*] Pro *Veſtali virgine*, ſic Æneid. 1. 277. *Regina Sacerdos*, pro *Veſtali.*

Lin. 2. *Nec culleum.*] Ita ſcribo cum Antiquis, & cum MSS. 1. Regio-Put. 4. al. Reg. 2. Colb. 1. Sorbon. Nav. Vict. Gat. Marm. 1. Clarom. edit. 2. vet. Rom. & Faſit. 1543. At 1. Colbert. & Brun. *nec ullum*; 1. Reg. rec. 4. Colbert. 1. Clarom. & 6. excuſi *nec culeum*; 1. Reg. antiq. 2. Colbert. à ſecundâ manu, Jun. *nec eculeum.* De hoc ſupplicii genere dixi ad c. 14. l. 3. pag. 223. nota ad lin. 6.

Lin. 3. *Atque illis uſitata.*] Sic ferunt quamplurimi MSS. inter quos duo ſunt Regii antiquiſſimi, 1. Bonon. quoque qui addit *illis.* Sed Cauc. Lipſ. Pal. Ultr. legunt *neque uſitata*; alii rec. & totidem editi, *atque inuſitata.* Secuti ſumus lectionem à Thomaſio allatam ex veteri codice Bononienſi deſumptam, quam doctiſſimus editor hoc confirmat exemplo. Hæc, inquit, teſtamentorum ſuppoſitio ad hæreditates invadendas, apud Gentiles valdè erat uſitata: quo nomine M. Craſſus, qui unus erat ex principibus Rom. Reipub. malè audivit. Quod cùm in principe accideret, quid de aliis credendum eſt?

Lin. 6. *Cum fœminis patientiâ certent.*] Contra eos qui in viros libidine exardeſcunt.

Lin. 7. *Qui ſanctiſſimam quoque corporis ſui partem contra fas omne polluant.*] Dum videlicet execrabilem in ſe furorem admittunt: qui *nec capiti quidem parcit*, ut ait lib. 6. c. 33. ita *Iſaus.* Num de crimine intelligitur cùm vir in ſeipſo violat continentiam?

Lin. 8. *Qui virilia ſua ferro metant.*] Arnob. lib. 5. *Et non quotidiè videamus eos, qui ſibi demeſſuerint has partes.*

Lin. 17. *Senecæ libros.*] Inter ea quæ ejus extant, lege alteram epiſtolam libri decimi ſexti, ubi cùm in alia ſcelera, tum verò maximè in judices corruptos invehitur. Eadem videas in Tertulliani Apologetico cap 12.

Lin. 21. *Pariterque die.*] Ità Regio-Put. aliique. In 17. rec. & editis 5. eſt *dies*, mendosè. 1. Reg. antiq. *pariter quidem*, corruptè.

Lin. 22. *Induforo.*] Mirum quàm hic varient Manuſcripti. Lego *Induforo* ex 1. Reg. antiquiſſimo, Pal. & Pen. & ipſo Lucilio, edito à Franciſco Douſâ, accedentibus MSS. Cauc. 4. Reg. 5. Oxon. 3. Colbert. Jun. Ultr. Nav. Gat. Marm. Em. 2. Clarom. Brun. & 6. edit. quibus eſt *indeforo*, pro *induforo*, per archaiſmum, ut legitur apud Lucretium lib. 4. v. 318. edit. Lambin. *Indugredi*, vel *endogredi* pro *ingredi.* Dixerunt enim

Antiqui

Uni ſe atque eidem ſtudio omnes dedere & arti ;
Verba dare ut cautè poſſint, pugnare doloſè,
Blanditiâ certare, bonum ſimulare virum ſe,
Inſidias facere, ut ſi hoſtes ſint omnibus omnes.

Noſtro autem populo quid horum poteſt objici, cujus omnis Religio eſt, ſine ſcelere ac ſine maculâ vivere? Cùm igitur videant, & ſe, ac ſuos ea quæ diximus gerere, noſtros autem nihil aliud operari, niſi æquum & bonum; poterant, ſi quid ſaperent, ex hoc intelligere, & illos qui bonum faciunt pios eſſe, & ſe impios, qui nefanda committunt: neque enim fieri poteſt, ut qui in omnibus vitæ ſuæ actibus non errant, in ipsâ ſummâ errent, hoc eſt in Religione, quæ rerum omnium caput eſt. Impietas enim ſuſcepta in eo, quod eſt ſummum, per cætera univerſa ſequeretur. Eòque fieri non poteſt, ut ipſi, qui errant in omni vitâ, non & in Religione fallantur: quoniam pietas in ſummo regulam tenens, tenorem ſuum ſervaret in cæteris. Ita fit ut in utrâque parte, de conditione rerum quæ geruntur, qualis ſit ſumma ipſa noſcatur.

Antiqui *indu* & *endo*, pro *in*, ut obſervat Lambinus ibidem pag. 456. & 277. Apud eumdem Lucretium *indu manu*, *indu ſtatu*, pro *in manu*, *in ſtatu*; lib. 5. *indu manus*, pro *in manus*; & lib. 6. *indu mari*, pro *in mari*. 1. Bonon. antiq. & 4. alii rec. habent *induforum*; 2. Reg. *induforus*; 1. Reg. & 5. vulgati *indufori*; 1. Colbert. & Vict. *videre foro*, corruptè. Legitur etiam *induforo* apud Ennium libro 7. *Induforos* eos exiſtimat Betuleius, qui otia ſua in foro terunt; ſicut *inforare* apud Plautum idem eſt, ac aliquid *in foro* vulgare. Ferè ſimilia in Virgilio *Induperator*, pro *Imperator*; & *indugredi* ac *indupeditus* apud Lucretium, pro *ingredi* & *impeditus*. Exiſtimat tamen Thom. Spark. legendum eſſe *endo forum*, quia ſic Lucret. lib. 2. habet

Si fas endo plagas cœleſtes ſcandere cuiquam;

atque *endogredi* apud eumdem Lucretium, pro *ingredi*.

Lin. 3. *Blanditiâ certare.*] Ità cuncti ferè MSS. & edd. nec aliter legitur apud Lucilium. MSS. rec. 1. Reg. Balliol. & vulgati ſex, *Blandiri, certare.*

Lin. 5. *Noſtro.*] Ità etiam Tertullianus.

Lin. 13. *Univerſa ſequeretur.*] Sic omnes propè MSS. & impreſſi. Regio-Put. & excuſi ferunt *ſequitur*; 1. Bonon. antiq. *quæreretur*; 2. Reg. rec. 1. Colb. Cant. & 3. vet. edit. *frequentatur.* Noſtra lectio multùm arridebat Antonio Auguſtino, viro in litteris ſagaciſſimo.

Ibidem. *Eòque fieri.*] Ità reſtitui ex multis editis, cunctiſque MSS. præter 2. Reg. & 7. edit. qui habent *æque*; edit. Thomaſ. *Atque*; 1. Bonon. antiq. *Atquin.* Hæc emendatio eſt Antonii Auguſtini jamjam laudati, qui legebat, *quod eſt ſummum, per cætera univerſa ſequitur, eoque fieri non poteſt, &c.* quæ lectio multùm Thomaſio arridebat.

Ibidem. *Ipſi.*] Id eſt, Ethnici.

Lin. 14. *Non & in Religione fallantur.*] Ex cunctis MSS. & editis quamplurimis reſtitui particulam negantem, quæ abeſt à nonnullis editis. In 6. excuſis eſt, *non etiam.*

Lin. 15. *Servaret in cæteris.*] Hæc lectio eſt quamplurimorum MSS. & 7. editorum. Regio-Put. & 7. alii rec. & 5. edit. *ſervat &*; MS. Jun. *ſervant.*

CAPUT X.

De falsâ pietate, & de falsâ & verâ Religione.

OPERÆ pretium eſt cognoſcere illorum pietatem, ut ex iis, quæ clementer ac piè faciunt, poſſit intelligi, qualia ſint quæ ab his con-

tra jura pietatis geruntur. Ac ne quem videar inclementer inceſſere; aliquam mihi perſonam poëticam ſumam, quæ ſit vel maximum pietatis exemplum. Apud Maronem rex ille,

——— *Quo juſtior alter*
Nec pietate fuit, nec bello major & armis,

quæ nobis documenta juſtitiæ protulit?

Vinxerat & poſt terga manus, quos mitteret umbris
Inferias, caſo ſparſurus ſanguine flammas.

Quid poteſt eſſe hâc pietate clementius, quàm mortuis humanas victimas immolare, & ignem cruore hominum tanquàm oleo paſcere? Sed fortaſsè hoc non ipſius vitium fuerit, ſed poëtæ, qui

Inſignem pietate virum

inſigni ſcelere fœdaverit. Ubi eſt igitur, ô poëta, pietas illa, quam ſæpiſſimè laudas? Ecce pius Æneas

——— *Sulmone creatos*
Quattuor hic juvenes, totidem quos educat Ufens,
Viventes rapit, inferias quos immolet umbris,
Captivoque rogi perfundat ſanguine flammas.

Cur ergò dicebat eodem ipſo tempore, quo vinctos homines ad immolationem mittebat,

——— *Equidem & vivis concedere vellem;*

cùm quos vivos habebat in poteſtate, vice pecudum juberet occidi?

Lin. 3. *Rex ille.*] Æneas ſcilicet, Virgil. 1. Æneid. 544.

Lin. 7. *Vinxerat.*] Virgil. 11. Æneid. v. 81.

Ibidem. *Umbris.*] Umbræ ſunt animæ defunctorum.

Lin. 8. *Inferias.*] Inferiæ ſunt ſacra mortuorum XXX. & XL. & Anniverſario die, cum aſperſione ſuper tumulum. Vid. Virg. lib. 5.

Ibidem. *Caſo ſanguine.*] Pro, *caſorum ſanguine;* ut idem Æneid. lib. 10. v. 520. *captivo ſanguine*, pro *ſanguine captivorum.*

Ibidem. *Sparſurus.*] Ex omnibus fermè MSS. & 15. excuſis; meliùs quàm *ſparſuros*, ut eſt in 1. rec. Reg. Jun. 1. Colbert. & 6. vet. edit. In 3. ſcriptis rec. *ſparſuras*, mendosè.

Lin. 9. *Clementius.*] Ironicè. Ità MSS. 1. Reg. antiquiſſimus, 2. Bonon. 4. al. Reg. 4. Colbert. 3. Lipſ. Bodl. Cotton. Marm. 1. Clarom. edit. vet. Rom. 1474. & al. 7. Et rectè. Vide ſuprà *clementer*, & *inclementer*, & infrà quæ ſequuntur. MS. Jun. cum Francio *inclementius;* Regio-Put. & 13. rec. ſcripti ac 10. edit. *dementius.* Hanc lectionem ultimam minùs aptè defendit Gallæus; nec enim advertebat hîc eſſe ironiam Lactantii in Gentiles. Vide not. ad c. 36. *de Mortibus Perſecutorum.*

Lin. 11. *Qui inſignem pietate virum inſigni ſcelere fœdaverit.*] Virgil. 1. Æneid. Hæc lectio eſt ex MSS. Regio-Put. 5. al. Reg. 6. Colb. Cant. 2. Clarom. & 6. edit. niſi quòd 4. ſcripti totidemque impreſſi legunt *fœdavit;* cæteri *fœdaverit;* 2. Reg. & 7. vulgati, *qui illum inſignem.*

Lin. 14. *Ecce pius Æneas.*] Sic reſtitui ex MSS. & excuſis, præter 1. Bonon. antiq. & 3. edit. in quibus eſt, *Tum pius Æneas;* minùs aptè ad Lactantii mentem.

Lin. 15. *Sulmone.*] Hæc ex Æneid. lib. 10. v. 517. *Sulmone*, quod in antiquo Latio oppidum fuit, ait Plinius.

Lin. 16. *Quattuor hic juvenes... quos immolet umbris.*] Tertullianus: *Olim quoniam animas defunctorum humano ſanguine propitiari creditum erat, captivos vel ſervos in exequiis immolabant.*

Lin. 19. *Eodem ipſo tempore.*] *Idem ipſe;* paſſim apud Lactantium.

Lin. 21. *Equidem.*] Virgil. Æneid. lib. 11. verſ. 111.

Digitized by Google

Sed hæc, ut dixi, culpa non illius fuit, qui litteras fortaſsè non didicerat, ſed tua, qui cùm eſſes eruditus, ignoraſti tamen quid eſſet pietas, & illud ipſum, quod nefariè, quod deteſtabiliter fecit, pietatis eſſe officium credidiſti. Videlicet ob hoc unum pius vocatur, quia patrem dilexit. Quid quòd

Bonus Æneas haud aſpernanda precantes

trucidavit; adjuratus enim per eumdem patrem, & per

——— *Spes ſurgentis Iuli*,

nequaquàm pepercit

——— *Furiis accenſus & irâ*.

Quiſquam-ne igitur hunc putet aliquid in ſe virtutis habuiſſe, qui & furore tanquàm ſtipulo exarſerit, & manium patris, per quem rogabatur, oblitus, iram frœnare nequiverit? Nullo igitur modo pius, qui non tantùm non repugnantes, ſed etiam precantes interemit.

Dicet hîc aliquis: quæ ergò, aut ubi, aut qualis eſt pietas? Nimirùm apud eos, qui bella neſciunt, qui concordiam cum omnibus ſervant, qui amici ſunt etiam inimicis, qui omnes homines pro fratribus diligunt; qui cohibere iram ſciunt, omnemque animi furorem tranquillâ moderatione lenire. Quanta igitur caligo, quanta tenebrarum & errorum nubes hominum pectora obduxit; qui cùm ſe maximè pios putant, tum maximè fiunt impii! Quantò enim religioſiùs terrenis iſtis ſimulacris inſerviunt, tantò magis ſcelerati adversùs nomen veræ divinitatis exiſtunt. Itaque pro merito impietatis ſuæ gravioribus malis ſæpè vexantur, quorùm cauſam quia neſciunt, fortunæ culpa omnis adſcribitur: & locum invenit Epicuri philoſophia, nihil ad Deos pertinere cenſentis; nec gratiâ eos tangi, nec irâ moveri, quia & contemptores eorum ſæpè videant beatos, & cultores ſæpè miſeros. Quod eò fit; quia cùm religioſi videantur, & naturâ boni, nihil tale creduntur mereri, quale ſæpè patiuntur. Conſolantur ſe tamen accuſatione fortunæ; nec ſentiunt quòd ſi eſſet ulla, cultoribus ſuis nunquàm noceret. Meritò igitur hujuſmodi pietatem pœna conſequitur, & offenſa divinitas ſcelere hominum pravè religioſorum gravi eos infortunio mactat; qui licèt ſanctis moribus vivant, in ſummâ fide atque innocentiâ, tamen quia deos colunt, quorum ritus impios ac profanos Deus verus odio habet, à juſtitiâ, & à nomine veræ pietatis alieni ſunt.

Lin. 6. *Bonus.*] Per ironiam, ex Virg. lib. 11.

Lin. 7. *Et per ſpes ſurgentis Iuli.*] Ex Virgil. Æneid. 10. v. 524. Vocem *per* reſtitui ex 3. MSS. Reg. quorum duo ſunt antiquiſſimi. In 10. rec. & 6. impreſſis eſt, *& ſpem.*

Lin. 10. *Furiis.*] Virg. Æneid. l. 12. v. 946.

Lin. 12. *Et manium patris.*) MSS. 3. Colb. & 1. Clarom. *manum*; Em. *inanimis.*

Lin. 14. *Repugnantes.*] 1. Bonon. antiq. *pugnantes*; Jun. *deprecantes.*

Lin. 15. *Dicet, &c.*] Eximia deſcriptio, quâ docetur, qui ſint, vel eſſe debeant Chriſtiani.

Lin. 21. *Fiunt.*] Heum. legit *ſunt*; rectè.

Lin. 25. *Nihil ad Deos.*] De hoc in libro de Irâ Dei, cap. 4. & ſuprà libro 3. cap. 17.

Ibidem. *Cenſentis.*] MS. 1. Bonon. antiq. *conteſtantis.*

Lin. 32. *Infortunio mactat.*] Ità & apud Plautum Amphytr. Act. 4. Scen. 2. & Curcul. Act. 4. Scen. 3. Terent. Phorm. 5. 8. 39. Ità ſuprà *honore mactare*, pro *honore cumulare.*

Ibidem. *Summâ fide.*] Hîc tantùm agitur de fide civili, quæ apud Ciceronem de Officiis, fundamentum eſt juſtitiæ.

Nec eſt difficile docere, cur deorum cultores boni & juſti eſſe non poſſint. Quomodò enim ſanguine abſtinebunt, qui colunt cruentos deos, Martem atque Bellonam? quomodò aut parentibus parcent, qui expulſorem patris ſui Jovem; aut natis ex ſe infantibus, qui Saturnum? quomodò pudicitiam tuebuntur, qui colunt deam nudam & adulteram, & quaſi apud deos proſtitutam? Quomodò ſe à rapinis & fraudibus abſtinebunt, qui Mercurii furta noverunt, docentis non fraudis eſſe, decipere, ſed aſtutiæ? quomodò libidines coërcebunt, qui Jovem, Herculem, Liberum, Apollinem, cæteroſque venerantur, quorum adulteria, & ſtupra in mares & fœminas, non tantùm doctis nota ſunt, ſed exprimuntur etiam in theatris, atque cantantur, ut ſint omnibus notiora? Poſſuntne inter hæc juſti eſſe homines, qui etiamſi naturâ ſint boni, ab ipſis tamen diis erudiantur ad injuſtitiam? Ad placandum enim Deum quem colas, iis rebus opus eſt, quibus illum gaudere ac delectari ſcias. Sic fit, ut vitam colentium Deus pro qualitate nominis ſui formet, quoniam religioſiſſimus eſt cultus, imitari.

Lin. 3. *Martem*, *&c.*] Contra vanitates iſtas ſatis dictum eſt libris 1. & 2.

Lin. 10. *Exprimuntur.*] Em. *Exponuntur.*

Lin. 13. *Erudiantur ad injuſtitiam.*] Sic res poſcit, & omnes ferè MSS. & editi. Nonnulli ſcripti & vulgati *ad juſtitiam*, ſed malè.

CAPUT XI.

De crudelitate Gentilium in Chriſtianos.

Is igitur hominibus, qui deorum ſuorum moribus congruunt, quia gravis eſt & acerba juſtitia, eamdem impietatem ſuam, quâ in cæteris rebus utuntur, adversùs juſtos violenter exercent. Nec immeritò à Prophetis beſtiæ nominantur. Præclarè itaque Marcus Tullius: » Etenim ſi nemo eſt, » inquit, quin emori malit, quàm converti in aliquam figuram beſtiæ, » quamvis hominis mentem ſit habiturus; quantò eſt miſerius in hominis » figurâ animo eſſe efferato? Mihi quidem tantò videtur, quantò præſtabi» lior eſt animus corpore «. Aſpernantur itaque corpora belluarum, quibus ſunt ipſi ſæviores; ſibique adeò placent, quòd homines nati ſunt, quorum nihil, niſi lineamenta & ſummam figuram gerunt. Nam quis Caucaſus,

Lin. 1. *Iis igitur hominibus... quia gravis eſt & acerba juſtitia.*] 3. Reg. 2. Colbert. Bodl. Cotton. 1. Clarom. *Ii igitur homines... quia gravem habent acerbamque juſtitiam.*

Lin. 4. *Beſtiæ nominantur.*] Vide Ezechielis caput 34. ℣. 5. 8. 25. 28. Sophoniæ cap. 2. ℣. 14. & 15. Exodi cap. 26. ℣. 6. & 22. Sic etiam Danielis 7°. capite, per quatuor animalia, quatuor regna tyrannica deſcribuntur.

Ibidem. *Præclarè itaque Marcus Tullius.*] Hic locus non extat, ait *Betuleius*: ſed ſimilem habes lib. 3. Offic. cap. 3.

Lin. 5. *Emori.*] Apud Ciceronem, *mori.*

Ibidem. *Figuram beſtiæ.*] De ſimili, ſed fabuloſâ hominum in beſtias transformatione, vide Plinium lib. 8. cap. 22.

Lin. 7. *Animo eſſe efferato.*] MS. Mertonienſis, *animum eſſe efferatum.*

Lin. 9. *Sæviores.*] Edit. 1476. *Brutiores.*

Lin. 10. *Quis Caucaſus*, *&c.*] Reſpicit ad illud Didonis, Æneid. 4. verſ. 365.

Digitized by Google

quæ India, quæ Hircania tam immanes, tam ſanguinarias unquàm beſtias aluit? Quoniam ferarum omnium rabies uſque ad ventris ſatietatem furit, fameque ſedatâ, protinùs conquieſcit. Illa eſt vera beſtia, cujus unâ juſſione

Funditur ater ubique cruor,
——— crudelis ubique
Luctus, ubique pavor, & plurima mortis imago.

Nemo hujus tantæ belluæ immanitatem poteſt pro merito deſcribere; quæ uno loco recubans, tamen per totum orbem dentibus ferreis ſævit; & non tantùm artus hominum diſſipat: ſed & oſſa ipſa comminuit, & in cineres furit, ne quis extet ſepulturæ locus; quaſi verò id affectent, qui Deum confitentur, ut ad eorum ſepulcra veniatur, ac non ut ipſi ad Deum perveniant.

Quænam illa feritas, quæ rabies, quæ inſania eſt, lucem vivis, terram mortuis denegaſſe? Dico igitur nihil eſſe miſerius iis hominibus, quos miniſtros furoris alieni, quos ſatellites impiæ juſſionis neceſſitas aut invenit, aut fecit. Non enim honor ille, aut provectio dignitatis fuit, ſed hominis damnatio ad carnificinam, Dei verò ad pœnam ſempiternam. Quæ autem per totum orbem ſinguli geſſerint, enarrare impoſſibile eſt. Quis enim voluminum numerus capiet tam infinita, tam varia genera crudelitatis? Acceptâ enim poteſtate, pro ſuis moribus quiſque ſæviit. Alii præ nimiâ timiditate plus auſi ſunt, quàm jubebatur; alii ſuo proprio adver-

Perfide, ſed duris genuit te cautibus horrens
Caucaſus, Hyrcanæque admorunt ubera tygres.
Caucaſo immanitatem tribuunt, propter Promethei fabulam: ego malo propter multitudinem pantherarum, quibus eum Philoſtr. in vitâ Apollonii ſcribit eſſe refertum. India & Hircania tygride formidabiles ſunt. Plin. lib. 8. cap. 18. De elephante, tygride & formicâ Indiæ, lege Arrianum lib. 8. qui eſt de rebus Indicis. Taceo Heliodorum in ſuâ Theagenis & Charicleæ fabulâ. *Betuleius.*

Lin. 3. *Illa eſt vera beſtia.*] Quantùm conjecturis locus eſt dandus, intelligit Diocletianum, cujus edicta & perſecutio deſcribuntur ab Euſebio in Eccleſiaſticâ hiſt. lib. 8. & de Nicomedicâ præſertim truculentiâ, cap. 5. & 6. ejuſdem libri, & de *Mortib. Perſecut.*

Ibidem. *Juſſione.*] Sic & infrà *ſatellites impiæ juſſionis.* Quæ vox non eſt admodùm latina.

Lin. 5. *Funditur, &c.*] Virgilius Æneid. lib. 4. v. 646. & lib. 2. v. 368.

Lin. 11. *Sepulturæ locus.*] Intelligit haud dubiè Dorotheum, Petrum & Gorgonium, qui cùm aulici eſſent, eorum tamen corpora miſerè excarnificata, terræ mandata ſunt, mox juſſu Tyranni effoſſa & in mare projecta: de quibus Euſebius.

Lin. 14. *Terram mortuis.*] Vide S. Auguſtinum de Civit. Dei lib. 1. cap. 12.

Lin. 20. *Genera crudelitatis.*] Hæc vide in *Actis Martyrum*, quæ collegit vir æquè doctiſſimus ac piiſſimus, Theodoricus Ruynart è Congregatione S. Mauri Benedictinus.

Lin. 21. *Quiſque ſæviit.*] Sic ex MSS. antiquiſſimis 1. Bon. Cauc. Betul. 2. Colb. & ed. Cellar. Suaviùs fluit, quàm *ſævivit* 3. Regiorum, Marm. totidemque editorum. Scripti 12. rec. habent *ſævit*; 5. rec. *quique ſæviunt.*

Ibidem. *Præ nimiâ timiditate.*] Ità MSS. 8. Reg. inter quos ſunt duo antiquiſſimi, Cauc. 5. Colb. aliique, cum editis 13. quod eſt miniſtris & ſervis convenientius, ne minùs feciſſe, quàm juſſi erant, viderentur. Scripti 5. *tumiditate.* Nemo enim crudelior quàm timidus homo, cum viribus ſuperiorem ſe putat. Idem ferè eſt lib. *de Mortib. Perſecut.* cap. 11. *Quidam proprio adversùs Chriſtianos odio tollendos eos eſſe cenſuerunt, & qui aliter ſentiebant, intellectâ Imperatoris voluntate, vel timentes, vel gratificari volentes, in eandem ſententiam congruerunt.*

Lin. 22. *Quàm jubebatur.*] Duo rec. manu exarati codices *jubeatur*; 7. rec. & totidem editi *jubebantur*; 3. rec. *videbantur*, mendosè.

sùs juſtos odio; quidam naturali mentis feritate; nonnulli ut placerent, & hoc officio viam ſibi ad altiora munirent. Aliqui ad occidendum præcipites extiterunt, ſicut unus in Phrygiâ, qui univerſum populum cum ipſo pariter conventiculo concremavit. Sed hic quantò ſævior, tantò clementior invenitur. Illud verò peſſimum genus eſt, cui clementiæ ſpecies falſa blanditur: ille gravior, ille ſævior eſt carnifex, qui neminem ſtatuit occidere. Itaque dici non poteſt, hujuſmodi judices quanta & quàm gravia tormentorum genera excogitaverint, ut ad effectum propoſiti ſui pervenirent.

Hæc autem non tantùm ideò faciunt, ut gloriari poſſint, nullum ſe innocentium peremiſſe (nam & ipſe audivi aliquos gloriantes, quòd adminiſtratio ſua in hâc parte fuerit incruenta,) ſed & invidiæ causâ; ne aut ipſi vincantur, aut illi virtutis ſuæ gloriam conſequantur. Itaque in excogitandis pœnarum generibus, nihil aliud, quàm victoriam cogitant. Sciunt enim, certamen eſſe illud, & pugnam. Vidi ego in Bithyniâ præſidem gaudio mirabiliter elatum, tanquàm Barbarorum gentem aliquam ſubegiſſet; quòd unus, qui per biennium magnâ virtute reſtiterat, poſtremò cedere viſus eſſet. Contendunt igitur ut vincant, & exquiſitos dolores corporibus immittunt, & nihil aliud devitant, quàm ut ne torti moriantur. Quaſi verò mors tantummodò beatos faciat, ac non etiam tormenta, quæ quantò fuerint graviora, tantò majorem virtutis gloriam pariant. Illi autem pertinaci ſtultitiâ jubent, curam tortis diligenter adhiberi, ut ad alios cruciatus membra renoventur, & reparetur novus ſanguis ad pœnam. Quid tam pium, tam beneficum, tam humanum fieri poteſt? non curaſſent tam ſollicitè, quos amarent. Hæc eſt deorum diſciplina. Ad hæc opera cultores ſuos erudiunt; hæc ſacra deſiderant. Quin etiam ſceleratiſſimi homicidæ contra pios jura impia condiderunt. Nam & conſtitutiones ſacrilegæ, & diſputationes Juriſperitorum leguntur injuſtæ. Domitius, de officio Proconſulis libro ſeptimo,

Lin. 2. *Aliqui.*] Hanc vocem delet Heum.

Lin. 3. *In Phrygiâ.*] Hiſtoriam vide apud Euſebium Hiſtor. Eccleſ. lib. 8. cap. 11.

Ibidem. *Cum ipſo pariter conventiculo.*] Hiſtoria extat apud Euſeb. Cæterùm priſci Chriſtiani non habebant templa, ſed conventicula, ædes, &c. abhorrebant enim à templi nomine, quo utebantur Gentiles.

Lin. 4. *Tantò clementior.*] MSS. 11. rec. cum edit. Rom. 1468. *dementior*, malè. Cæteri, inter quos ſunt antiquiſſimi, habent *clementior*. Brevitatem enim ſupplicii, combuſtionis ſcilicet, clementiam vocat reſpectu lentæ & protractioris necis.

Lin. 11. *Quòd.*] MS. 1. Reg. & 12. ed. *quia.*

Lin. 14. *Victoriam cogitant.*] Ità cum edit. vet. Rom. omnes MSS præter 1. Reg. rec. in quo, ſicut & in cæteris editis, eſt *excogitant.*

Lin. 18. *Viſus eſſet.*] Codices 5. rec. manu exarati & 9. typis excuſi, *viſus eſt.*

Lin. 19. *Nihil aliud devitant.*] Sic MSS. 2. antiquiſſimi 1. Reg. & Cauc. 2. alii Reg. multique alii & 8. editi. Scripti 14. rec. & 5. excuſi, *aliud evitant*; 1. Bonon. & 1. Reg. antiquiſſ. *aliud vitant.*

Ibidem. *Torti moriantur.*] In ipſo ſupplicio.

Lin. 28. *Conſtitutiones.*] Quæ ſcilicet ab Euſebio recitantur.

Lin. 29. *Domitius.*] Ulpianus ſcilicet, Adriani Imperatoris Scriniorum magiſter, ſecundo vixit ſeculo, atque Tyrius erat. Hujus de Principum reſcriptis erant olim libri decem: ſed quorum nihil hodie ſupereſt, niſi fragmenta, in titul. *de officio Proconſulis.*

Ibidem. *Libro ſeptimo.*] Ità MSS. 1. Bon. antiq. 1. Reg. antiq. & alii 23. cum excuſis 12. Et hanc lectionem probant Cujacius libro 10. Obſervat. cap. 34. & Thomaſius in No-

Digitized by Google

reſcripta Principum nefaria collegit, ut doceret, quibus pœnis afficí oporteret eos, qui ſe cultores Dei confiterentur.

tis. In editis quinque eſt *libris ſeptem*; in Regio-Put. Cauc. 1. Clarom. *lib. VII.* quod bifariam legi poteſt.

Lin. 1. *Reſcripta Principum nefaria.*] Ex omnibus MSS. & editis fermè repoſui vocem *Principum*, quæ nonnullis vulgatis deeſt. In 1. Reg. antiquiſſimo legitur *ſcripta Principum nefaria.* In quibuſdam editis deeſt *Principum.*

CAPUT XII.

De verâ virtute; atque de exiſtimatione boni aut mali civis.

QUID iis facias, qui jus vocant carnificinas veterum Tyrannorum adversùs innocentes rabidè ſævientium? Et cùm ſint injuſtitiæ crudelitatiſque doctores, juſtos ſe eſſe tamen ac prudentes videri volunt, cæci & hebetes, & rerum & veritatis ignari. Adeòne vobis, ô perditæ mentes, inviſa juſtitia eſt, ut eam ſummis ſceleribus adæquetis? Adeòne apud vos perit innocentia, ut ne morte quidem ſimplici dignam judicetis? Sed ſupra omnia facinora habeatur, nullum facinus admittere, pectuſque purum ab omni ſceleris contagione præſtare. Et quoniam communiter cùm deorum cultoribus loquimur, liceat per vos benefacere vobiſcum. Hæc eſt enim lex noſtra, hoc opus, hæc Religio. Si vobis ſapientes videmur, imitamini: ſi ſtulti, contemnite, aut etiam ridete, ſi libet; nobis enim ſtultitia noſtra prodeſt. Quid laceratis? quid affligitis? non invidemus ſapientiæ veſtræ. Hanc ſtultitiam malumus: hanc amplectimur. Hoc nobis credimus expedire, ut vos diligamus, & in vos ipſos, qui odiſtis, omnia conferamus.

Eſt apud Ciceronem non abhorrens à vero locus, in eâ diſputatione, quæ habetur à Furio contra juſtitiam. » Quæro, inquit, ſi duo ſint, quo- » rum alter optimus vir, æquiſſimus, ſummâ juſtitiâ, ſingulari fide; alter » inſignis ſcelere & audaciâ: & ſi in eo ſit errore civitas, ut bonum illum

Lin. 1. *Quid iis facias.*] Ità paſſim Lactantius.

Lin. 3. *Prudentes.*] Pungit hîc Lactant. Jureconſultos, qui olim *Prudentes* vocabantur.

Lin. 8. *Sceleris contagione.*] MSS. 2. Reg. & 5. Oxon. *cogitatione.*

Lin. 9. *Liceat per vos benefacere vobiſcum.*] Ità cum 2. antiquiſſimis Reg. multiſque aliis Manuſcriptis editi duodecim. Scripti 5. rec. & vulgati 4. *per vos benefacere nobiſcum.* MSS. 5. & edd. Rom. 1470. *per nos benefacere vobiſcum;* quinque manu exarati & edit. Baſil. 1532. *per nos benefacere nobiſcum.*

Lin. 12. *Nobis enim ſtultitia noſtra prodeſt.*] MSS. 6. Reg. 2. Colbert. Brun. *vobis, &c.* Utraque lectio habet ſenſum ſuum. Prior lectio nobis melior videtur. V. ſeq.

Lin. 15. *Qui odiſtis.*] Cum Francio libenter legerem, *qui nos odiſtis.*

Lin. 17. *Quæ habetur à Furio contra juſtitiam.*] Vide S. Auguſtinum lib. 2. de Civit. Dei cap. 21. Locus ille ex Cicerone libro 3. de Republicâ depromptus eſt. Hîc Lactantius eximiè refellit paradoxon L. Furii Philonis Oratoris, qui optabat magis ſapiens & probus videri, cùm foret malus, quàm malus exiſtimari, cùm foret bonus. Cæterùm perſonas, quæ in libris de Republicâ loquebantur, recenſet Cic. l. 4. Epiſt. ad Atticum Epiſt. 15.

Lin. 18. *Alter inſignis ſcelere & audaciâ.*] Ità cum 3. vet. edit. Rom. & Cellar. MSS. novem: quod meliùs reſpondet præcedentibus, quàm *inſigni ſcelere*, 13. Manuſcriptorum & 16. impreſſorum.

„ virum, ſceleratum, facinoroſum, nefarium putet, contrà autem, qui ſit „ improbiſſimus, exiſtimet eſſe ſummâ probitate, ac fide; proque hâc opi- „ nione omnium civium, bonus ille vir vexetur, rapiatur, manus ei deni- „ que auferantur, effodiantur oculi, damnetur, vinciatur, uratur, extermi- „ netur, egeat poſtremò, jure etiam optimo omnibus miſerrimus eſſe vi- „ deatur: contrà autem ille improbus laudetur, colatur, ab omnibus dili- „ gatur; omnes ad eum honores, omnia imperia, omnes opes, omnes de- „ nique copiæ conferantur; vir denique optimus omnium exiſtimatione, „ & digniſſimus omni fortunâ judicetur: quis tandem erit tam demens, „ qui dubitet utrum ſe eſſe malit“? Profectò quaſi divinaret, quæ nobis mala, & quomodò eventura eſſent propter juſtitiam, hoc poſuit exemplum. Hæc enim populus noſter patitur omnia, errantium pravitate. Ecce in eo eſt errore civitas, vel potiùs orbis ipſe totus, ut bonos & juſtos viros, tanquàm malos & impios, perſequatur, excruciet, damnet, occidat. Nam quòd ait, neminem eſſe tam dementem, qui dubitet utrum ſe eſſe malit; ille quidem, ut is qui contra juſtitiam diſſerebat, hoc ſenſit, malle ſapientem malum eſſe cum bonâ exiſtimatione, quàm bonum cum malâ.

A nobis autem abſit hæc amentia, ut falſum vero anteponamus. An boni noſtri qualitas ex populi potiùs pendebit erroribus, quàm ex conſcientiâ noſtrâ, & judicio Dei? Aut aliqua nos illiciet unquàm felicitas, ut non potiùs veram bonitatem cum omni malo, quàm falſam cum omni proſperitate malimus? Sua ſibi habeant regna Reges, ſuas divitias *divites* (ut loquitur Plautus,) ſuam verò prudentiam prudentes: relinquant nobis ſtultitiam noſtram, quam vel ex hoc apparet eſſe ſapientiam, quòd eam nobis invident. Quis enim ſtulto invideat, niſi qui ſit ipſe ſtultiſſimus? Illi autem non ſunt adeò ſtulti, ut ſtultis invideant: ſed ex eo, quòd accuratè, quòd ſollicitè perſequuntur, ſtultos non eſſe concedunt. Cur enim tam crudeliter ſæviant, niſi quia metuunt, ne in dies invaleſcente juſtitiâ, cum diis ſuis carioſis relinquantur? Si ergò cultores deorum ſapientes

Lin. 2. *Exiſtimet.*] Sic omnes propè MSS. inter quos ſunt antiquiſſimi, & vet. edit. ac Cellar. & Walch. MS, Lipſ. *exiſtimat*; 1. Reg. rec. & Brun. *æſtimet*; 1. Reg. rec. & ſex edit. *exiſtimetur*.

Lin. 5. *Omnibus miſerrimus eſſe videatur.*] 2. Colb. & Em. *omnium*.

Lin. 11. *Eventura eſſent.*] 1. Reg. rec. & 13. editi, *ventura*.

Lin. 23. *Sua ſibi habeant regna reges, ſuas divitias divites, &c.*] Plautus in Curculione Act. 1. Scen. 3. v. 22. Sic & Paulinus Epiſcopus Nolanus epiſt. 1. novæ editionis J. B. le Brun (aliàs 6.) n. 7. *Fruantur interim voluptatibus, dignitatibus, opibus ſuis; nobis inopiam noſtram, ut putant, & ſtultitiam noſtram relinquant.*

Lin. 28. *Perſequuntur.*] Ità MSS. 10. Reg. 4. Colbert. aliique quam plurimi. At MSS. Bonon. Tax. 1. Colb. 2. Clarom. & edit. Faſit. *proſequuntur.*

Lin. 30. *Cum diis ſuis carioſis.*] Id eſt, qui carie & putredine dilabuntur. Sic Arnobius lib. 6. ait, *ſigna deorum carie relaxari.* Hanc lectionem ut meliorem elegi, quam habent cum edit. Ald. 1535. MS. 1. Reg. 900. annor. aliique recentior. In duobus item aliis utriuſque ætatis deſideratur illa vox. Noſtram lectionem approbant Iſæus & Francius; eique favent edit. Gymnic. Torneſ. Soubron. Betul. Faſit. 2. Pariſ. in quibus eſt *curioſis*, 2. Colb. Marm. Cant. *varioſis*. Accedunt 2. Reg. rec. 1. Colbert. Em. 1. Clarom. qui legunt *narioſis*; 2. Bonon. 2. Reg. 2. Colb. & excuſi 4. habent *narinoſis*; Jun. *naroſis*; 1. Sorbon. *narinoſos*, ſic dictos, ut volunt, quòd naribus odores imbibant; 2. Reg. Torneſ. 5. Oxon. ed.

ſapientes ſunt, & nos ſtulti, quid metuant, ne ſapientes illiciantur à ſtultis?

ed. Rom. 1470. *varicoſis*; Ultr. *nanoſis*; 1. Colbert. & 1. Brun. *vanoſis*; 1. Reg. Vict. Gatian. Nav. alter Brun. *ventoſis*; 1. Colb. *vicioſis*. Editio Colonienſis anni 1544. legit ex MSS. *cum diis ſuis (quos narinoſos appellant, quod odoribus thuris colantur) narinoſis relinquantur*. Hæc interpretatio, in textum irrepſit. Ad marginem legitur *varicoſis* & *curioſis*: rectiùs leges *Diis carioſis*, id eſt, qui à vermibus & tineis, vel corroduntur, vel corroſi ſunt: ita apud Columellam *terra carioſa*. Caries enim eſt infeſtatio vermium.

Lin. 1. *Quid metuant.*] MSS. 10. rec. & 9. impreſſi, *quid metuunt*.

CAPUT XIII.

De Chriſtianorum incrementis & Suppliciis.

CUM autem noſter numerus ſemper de deorum cultoribus augeatur, nunquàm verò, ne in ipsâ quidem perſecutione minuatur; (quoniam peccare homines, & inquinari ſacrificio poſſunt, averti autem non poſſunt à Deo; valet enim vi ſuâ veritas) quis eſt tandem tam excors tamque cæcus, qui non videat in utrâ ſit parte ſapientia? Sed illi malitiâ & furore cæcantur, ne videant; ſtultoſque arbitrantur eſſe, qui cùm habeant in ſuâ poteſtate ſupplicia vitare, cruciari tamen & emori malunt; cùm poſſint ex eo ipſo pervidere, non eſſe ſtultitiam, in quam tanta hominum millia per orbem totum unâ & pari mente conſentiant. Si enim fœminæ ſexûs infirmitate labuntur, (nam interdùm iſti muliebrem aut anilem ſuperſtitionem vocant,) viri certè ſapiunt. Si pueri, ſi adoleſcentes improvidi ſunt per ætatem, maturi certè ac ſenes habent ſtabile judicium. Si una civitas deſipit, cæteræ utique innumerabiles ſtultæ eſſe non poſſunt. Si una provincia, una natio prudentiâ caret, cæteras omnes habere intelligentiam recti neceſſe eſt. Cùm verò ab ortu ſolis uſque ad occaſum lex divina ſuſcepta ſit, & omnis ſexus, omnis ætas, & gens, & regio unis ac paribus animis Deo ſerviant, eadem ſit ubique patientia,

Lin. 1. *De deorum cultoribus augeatur.*] Deeſt *de* in 9. editis. Iſtud caput eſt conferendum cum Apologetico Tertulliani ſub finem. Præpoſitionem *de* habent ſex veteres editiones decimi quinti ſeculi.

Lin. 2. *Nunquàm verò, &c.*] Fides Chriſtiana perſequutione non modò non extinguitur, ſed magis etiam magiſque propagatur. Nam omninò ſic divinitùs comparatum eſt, ut ager ille Evangelicus piorum & innocentum cruore tantò magis pingueſcat, quantò largiùs funditur. Juſtus ſiquidem ut palma florebit. Vide Tertull. ſub finem Apologet.

Lin. 4. *Tandem tam excors.*] Sic lego cum MSS. 2. vetuſtiſſimis Reg. & 7. aliis. In 5. recent. pro *tandem*, legitur *tamen*; in 1. Bonon. antiq. 2. Lipſ. edit. Romanâ 1474. & aliis vulgatis *tam demens*: quod quis non videt ex *tandem* factum eſſe? A 4. Reg. recent. 4. Colbert. & 8. veterib. editis utrumque abeſt. In uno Colbert. eſt *vecors*.

Lin. 13. *Deſipit.*] Ità reſtitui ex MSS. penè omnibus ac 7. veterib. editis, quod poſtulat verbum *caret* infrà poſitum. MSS. 5. totidemque excuſi habent *deſipuerit*.

Ibidem. *Utique innumerabiles.*] MS. Reg. Put. *cætera quoque*; Francius *ut quæ*.

Lin. 14. *Prudentiâ caret.*] Ità quamplurimi MSS. inter quos ſunt tres antiquiſſimi 1. Reg. 1. Bonon. Cauc. In Regio-Put. aliiſque 7. & in impreſſis legitur *providentiâ*.

Lin. 17. *Unis ac paribus animis.*] Sic reſti-

Digitized by Google

idem contemptus mortis; intelligere debuerant aliquid in eâ re eſſe rationis, quod non ſine causâ uſque ad mortem defendatur; aliquid fundamenti ac ſoliditatis, quod eam Religionem non tantùm injuriis ac vexatione non ſolvat, ſed augeat ſemper, & faciat firmiorem. Nam & in hoc quoque malitia illorum convincitur, qui evertiſſe ſe funditùs Religionem Dei opinantur, ſi homines inquinaverint; cùm & Deo ſatisfacere liceat, & nullus ſit tam malus Dei cultor, quin datâ facultate, ad placandum Deum revertatur, & quidem devotione majori. Peccati enim conſcientia & metus pœnæ religioſiorem facit; & ſemper multò firmior eſt fides, quam reponit pœnitentia.

Si ergò ipſi, cùm deos ſibi arbitrantur iratos, tamen donis, & ſacrificiis, & odoribus placari eos credunt: quid eſt tandem, cur Deum noſtrum tam immitem, tam implacabilem putent, ut videatur is jam Chriſtianus eſſe non poſſe, qui diis eorum coactus invituſque libaverit? niſi fortè contaminatos ſemel putant animum tranſlaturos, ut ſuâ ſpontè jam facere incipiant, quod per tormenta fecerunt. Quis id officium libens obeat, quod ab injuriâ cœpit? Quis cùm videat laterum ſuorum cicatrices, non magis oderit deos, propter quos æterna pœnarum inſignia, & impreſſas viſceribus ſuis notas geſtet? Ita fit ut, datâ divinitùs pace, & qui fuerint averſi, redeant, & alius propter miraculum virtutis novus populus accedat. Nam cùm videat vulgus dilacerari homines variis tormentorum generibus, & inter fatigatos carnifices invictam tenere patientiam, exiſtimant, id quod res eſt, nec conſenſum tam multorum, nec perſeverantiam morientium vanam eſſe, nec ipſam patientiam ſine Deo cruciatus tantos poſſe ſuperare. Latrones & robuſti corporis viri ejuſmodi lacera-

tui ex 6. veterib. editis, & omnibus MSS. præter 1. Reg. recent. 1. Colb. à primâ manu, & 12. editis, quibus eſt *unitis*. Sed & ſuprà Lactantius legit, *unâ & pari mente*. *Unis* autem in plurali numero eſt vox Ciceroniana: *unas*, inquit in pluribus epiſtolis, *à te accepi litteras*. Item apud Arnobium lib. 7. adversùs Gentes, *cùm deorum ſint ſententiæ diſpares, ſubſtantiæque non una*. Hæc ad Grammaticos.

Lin. 7. *Quin datâ facultate, ad placandum Deum revertatur.*] Sic reſtitui ex omnibus propè MSS. & 5. vet. excuſis. In 1. Reg. rec. & 9. editis rec. *qui . . . non*. MSS. Cauc. & 1. Lipſ. *ad placidum Deum*.

Lin. 8. *Devotione majori.*] Fit aliquandò ut lapſi, qui ad ſaniorem vitam revertuntur, *majori devotione*, quàm antea Deum diligant; non verò majori ſemper devotione, quàm ii qui nuſquam lapſi ſunt. Nec igitur pœnitentium fides firmior eſt quàm fides eorum qui eam religiosè ſervaverunt. In hanc ergò Lactantii opinionem rectè animadvertet Theologus quiſque Catholicus.

Lin. 9. *Multò firmior.*] Catholicè contra Donatiſtas, pœnitentiam lapſis denegantes.

Lin. 12. *Quid eſt tandem, cur.*] Ità ſcribo cum MSS. 2. Bonon. ſeptemque, aliis ac edit. Rom. 1474. & Cellar. MSS. 7. Reg. inter quos ſunt duo antiquiſſimi, & 1. Colb. habent *tamen cur*; ineptè, cùm mox *tamen* præceſſerit. 3. Colbert. 1. Clarom. & 14. impreſſi, *quid eſt tandem quòd*.

Lin. 14. *Libaverit.*] MSS. 2. Reg. 1. Clarom. Brun. *libarit*. Francius, fortè *litaverit*.

Lin. 16. *Obeat.*] Scripti 6. & edit. 5. *ſubeat*; Cauc. *abeat*.

Lin. 18. *Æterna pœnarum inſignia.*] Ità omnes edd. & MSS. præter Goth. 3. Lipſ. & 3. ed. in quibus eſt *externa*. Verſio Gallica, *les enſeignes perpétuelles*. *Æterna*, id eſt, *perpetua*.

Lin. 19. *Et qui fuerint averſi, redeant.*] Sic emendavi ex MSS. 1. Colbert. 2. Brun. & edit. Torneſ. Soubron. & Betul. Rectè, ut opinor: ſiquidem Lactantius ſuprà dixit, *averti à Deo*, & infrà cap. 20. *ſi animus ſacrificantis averſus eſt*. Cæteri MSS. & impreſſi legunt *univerſi*.

Lin. 25. *Poſſe.*] MS. 1. Bon. addit *ſponte ſuâ*.

Digitized by Google

tiones perferre nequeunt: exclamant, & gemitus edunt; vincuntur enim dolore, quia deeſt illis inſpirata patientia. Noſtri autem (ut de viris taceam) pueri, & mulierculæ, tortores ſuos taciti vincunt; & exprimere illis gemitum nec ignis poteſt. Eant Romani, & Mutio glorientur, aut Regulo: quorum alter necandum ſe hoſtibus tradidit, quòd captivum puduit vivere; alter ab hoſtibus deprehenſus, cùm videret ſe mortem vitare non poſſe, manum foco injecit, ut pro facinore ſuo ſatisfaceret hoſti, quem voluit occidere, eâque pœnâ veniam, quam non meruerat, accepit. Ecce ſexus infirmus, & fragilis ætas dilacerari ſe toto corpore urique perpetitur, non neceſſitate, quia licet vitare, ſi vellent, ſed voluntate, quia confidunt Deo.

Lin. 2. *Inſpirata patientia.*] MSS. 8. rec. *inſpiratio patientia;* 1. Clarom. *deſperatio patientia*, corruptè; 1. Colb. *inſpiratio ſapientia*, mendosè, pro *patientia.* Legitur quoque apud Arnobium lib. 7.

Lin. 3. *Et mulierculæ.*] Hæc & ſequentia deſumpta ſunt ex Minucio Felice. Vide Clementem Alexandrin. Stromat lib. 4. Vide Arnob. lib. 7. & Acta vera & ſincera Martyrum.

Lin. 4 *Eant Romani, &c.*] Malè tamen hîc interpretatur Lactantius duo patientiæ ac fortitudinis Romanæ exempla. Regulus ad Carthaginenſes etiam cum tormentorum ac vitæ periculo rediit, ut fidem datam ſervaret; maluitque patientiâ cruciatus ſuperare, quàm ſibi mortem conſciſcere. Mutius verò non minorem teſtatus eſt patientiam ac fortitudinem in ſupplicio libens ſuſcipiendo, ob Porſennam à ſe per errorem non trucidatum. De his vide S. Auguſt. de Civit. Dei lib. 1. cap. 15. & 24. & lib. 4. cap. 20.

Lin. 9. *Accepit.*] Heumann. legit *acciperet.*

Ibidem. *Sexus infirmus.*] Hæc eſt lectio MSS. antiquiorum & 9. editorum. Scripti rec. 10. & excuſi 6. pro *infirmus*, habent *fœmineus*, quod mihi gloſſema ſapere videtur.

Lin. 10. *Urique.*] Edit. Aldi *utique*: at malè; ignis enim adhibebatur in cruciatibus, ut videre eſt ſuprà lin. 2.

Lin. 11. *Deo.*] MSS. 12. & edd. 8. *in Deo.*

CAPUT XIV.

De Chriſtianorum fortitudine.

SED hæc eſt vera virtus, quam philoſophi quoque gloriabundi, non re, ſed verbis inanibus jactant, diſſerentes nihil eſſe tam congruens viri ſapientis gravitati atque conſtantiæ, quàm nullis tortoribus de ſententiâ & propoſito poſſe depelli; ſed tanti eſſe cruciari & mori, ne fidem prodat, ne ab officio diſcedat, ne metu mortis, aut dolore acerbo ſubactus, aliquid faciat injuſtum. Niſi fortè delirare illis videtur Flaccus in Lyricis, cùm dicit:

Juſtum, & tenacem propoſiti virum,
Non civium ardor prava jubentium,

Lin. 1. *Sed.*] Addidi ex Editt. Colonienſi anni 1544. & Betuleii 1563.

Lin. 3. *Nullis tortoribus.*] Ità correxi ex 7. MSS. Reg. antiquioribus & Em. Alii ferunt *terroribus*. Vide ſuprà, *noſtri autem (ut de viris taceam) pueri, & mulierculæ tortores ſuos taciti vincunt;* & Epitom, cap, 54. *ſi ſuperatis tortoribus animam pro fide ac religione ponamus.* Scripti 14. & 8. impreſſi, *de ſententiâ & propoſito*; 5. rec. manu exarati & 8. vulgati, *de ſententia propoſito.*

Lin. 4. *Et mori.*] MSS. 5. & edd. 4. *& emori.*

Lin. 6. *Subactus.*] Em. *coactus.*

Ibidem. *Flaccus.*] Horat. l. 3. carm. Ode 3.

Digitized by Google

Non vultus inſtantis tyranni
Mente quatit ſolidâ.

Quo nihil verius dici poteſt, ſi hoc ad eos referatur, qui nullos cruciatus, nullam mortem recuſant, ne à fide juſtitiâque declinent; qui non tyrannicas juſſiones, non præſidum gladios tremunt, quominùs veram & ſolidam libertatem conſtanti mente defendant; quæ in hoc ſolo tuenda ſapientia eſt. Quis enim tam inſolens, tam elatus eſt, qui me vetet oculos in cœlum tollere? quis imponat mihi neceſſitatem, vel colendi quod nolim, vel quod velim non colendi? Quid jam nobis ulterius relinquetur, ſi etiam hoc, quod voluntate fieri oportet, libido extorquet aliena? nemo iſtud efficiet, ſi quid nobis ad contemnendam mortem doloremque virtutis eſt. Quam conſtantiam ſi tenemus, cur ſtulti judicamur, facientes ea quæ philoſophi laudant? Rectè igitur Seneca incongruentiam hominibus objectans, ait: Summa virtus illis videtur magnus animus. Et iidem eum, qui contemnit mortem, pro furioſo habent, quod eſt utique ſummæ perverſitatis. Sed ii vanarum religionum cultores eâdem ſtultitiâ id objiciunt, quâ verum Deum non intelligunt; quos Sibylla Erythræa κωφὺς ϰ̀ ἀνοήτυς vocat, ſurdos ſcilicet, & excordes, qui nec audiant divina, nec ſentiant: ſed terram digitis ſuis imaginatam metuant, & adorent.

Lin. 5. *Præſidum.*] Qui provincias regebant.
Lin. 6. *Solo.*] 1. Colbert. *ſeculo.*
Lin. 9. *Relinquetur.*] MSS. Regio-Put. 1. Colbert. & Brun. *relinquatur*; 1. Reg. rec. *relinquitur.*
Lin. 10. *Extorquet.*] MS. 1. Reg. antiquiſſ. & edit. Ald. 1515. Graph. Crat. *extorqueat.*
Lin. 13. *Seneca.*] Hic locus eſt inter Fragmenta, quæ ſunt initio operum Senecæ. Scilicet in *Fortuitis.* Sic legitur apud Tertullianum in epilogo Apologetici. »Multi apud vos ad »tolerantiam doloris & mortis hortantur, ut »Cicero in Tuſculanis, ut Seneca in Fortuitis, »ut Diogenes, ut Pyrrhon, ut Callinicus«.
Lin. 14. *Virtus.*] 1. Brun. *juſtitia.*
Lin. 15. *Summa perverſitatis.*.] 1. Reg. *ſummum perverſitatis*; 1. Bonon. antiq. *ſumma pravitatis.*
Lin. 17. *Sibylla.*] Vide Serm. 8. & apud Theophil. ad Autolyc. lib. 2.
Lin. 19. *Terram digitis ſuis imaginatam.*] Id eſt, in imaginem figuratam, atque formatam digitis ſuis. Sic S. Remigius in ſuo teſtamento apud Briſſon. formul. lib. 7. *Tibi hæredi meæ eccleſiæ ſuprà memoratæ jubeo thuribulum & imaginatum calicem fabricari.* Iſæus. Lactantius verbum *imaginor* paſſivè poſuit quod activum ſemper eſt.

CAPUT XV.

De ſtultitiâ, ſapientiâ, pietate, æquitate & Juſtitiâ.

QUÆ vero cauſa ſit, ut eos qui ſapientes ſunt, ſtultos putent, magna ratio eſt; (nec enim fruſtrà falluntur.) Quæ nobis diligenter eſt explicanda, ut errores ſuos tandem (ſi fieri poſſit) agnoſcant. Juſtitia ſuâpte naturâ ſpeciem quamdam ſtultitiæ habet, quod ego & divinis, & humanis teſtimoniis confirmare poſſum. Sed nihil fortaſsè apud iſtos agamus, niſi eos de ſuis doceamus Autoribus, non poſſe quemquam ju-

Lin. 3. *Poſſit.*] Scripti 11. rec. & edit. 5. *poteſt.*
Lin. 6. *Agamus.*] MSS. 9. rec. & editi, *agemus.*

ſtum eſſe, quod eſt conjunctum cum verâ ſapientiâ, niſi idem ſtultus eſſe videatur. Carneades, Academicæ ſectæ philoſophus, cujus in diſſerendo quæ vis fuerit, quæ eloquentia, quod acumen, qui neſcit, ipſum ex prædicatione Ciceronis intelliget, aut Lucilii, apud quem diſſerens Neptunus de re difficillimâ, oſtendit non poſſe id explicari, nec ſi Carneadem ipſum Orcus remittat. Is, cùm Legatus ab Athenienſibus Romam miſſus eſſet, diſputavit de juſtitiâ copioſè, audiente Galbâ, & Catone Cenſorio, maximis tunc oratoribus. Sed idem diſputationem ſuam poſtridiè contrariâ diſputatione ſubvertit; & juſtitiam, quam pridiè laudaverat, ſuſtulit, non quidem philoſophi gravitate, cujus firma & ſtabilis debet eſſe ſententia, ſed quaſi oratorio exercitii genere in utramque partem diſſerendi. Quod ille facere ſolebat, ut alios quidlibet afferentes poſſet refutare. Eam diſputationem, quâ juſtitia evertitur, apud Ciceronem L. Fu-

Lin. 3. *Ipſum ex prædicatione Ciceronis intelliget.*] MSS. 2. Bonon. Tax. Pen. ferunt, *is ipſum*; Cantabr. & edd. 15. *is*, neglecto *ipſum*; 2. Reg. rec. & edd. 2. vet. Rom. neutrum habent. Hæc Ciceronis erant in tertio de Republicâ libro.

Lin. 4. *Intelliget.*] Heum. legit, *intelligat.*

Lin. 5. *Nec ſi Carneadem, &c.*] Antonomaſia proverbialis, pro, hic ſi ab inferis reſurgat. Hujus eloquentia celebratur à pluribus. De cujus ſtudio & induſtriâ lege in primis Valer. Max. Fuit is novæ Academiæ princeps, ut ait Lucianus. *Betuleius.*

Lin. 6. *Is, cùm Legatus, &c.*] De hâc legatione ſic ſcriptum eſt apud Macrob. libro 1. cap. 5. Saturn. *Illos dico, quos Athenienſes quondam ad Senatum legavêre, impetratum uti multam remitteret, quam civitati eorum fecerat, propter Oropi vaſtationem: ea multa fuerat talentûm ferè quingentûm. Erant iſti philoſophi Carneades ex Academiâ, Diogenes Stoïcus, Critolaüs Peripateticus: quos ferunt, ſeorsùm quemque oſtentandi gratiâ per celeberrima urbis loca magno hominum conventu diſſertaſſe. Fuit (ut relatum eſt) facundiâ Carneades violentâ & rapidâ: ſcitâ & tereti Critolaüs: modeſtâ Diogenes, & ſobriâ. Sed in Senatum introducti, interprete uſi ſunt Cæcilio Senatore.* Locus hic ex Gellii Noctibus Atticis deſumptus eſt, lib. 7. cap. 14. ubi Autor de tribus phraſeos generibus verba facit. Atque hæc dixit de cauſâ legationis, cujus meminit Gell. ſub finem lib. 17.

Lin. 7. *Galbâ, & Catone Cenſorio.*] MSS. 19. recentiores & 6. edit. habent *Cenſoribus.* At *Cenſorio* rectè admodùm præferunt MSS. 6. Reg. ex quibus duo ſunt antiquiſſimi, 1. Sorbon. 2. Colb. Marm. 1. Lipſ. 1. Clarom. ac tredecim vulgati. Neque enim Galba, ſed L. Val. Flaccus cum Catone Cenſurâ functus eſt, ut ex Livio & Plutarcho omnes noverunt, qui in Hiſtoricorum monumentis verſati ſunt. Neque hoc ad Cenſores quidquam. Sed hi duo, ut oratores illius ætatis celeberrimi (quod ex Ciceronis Bruto intelligitur) eloquentiſſimorum virorum facundiam audiviſſe, ſignificantur. *Betuleius.*

Lin. 8. *Sed idem, &c.*] Quintil. lib. 5. c. 1. » Neque enim Academici, cùm in utramque » diſſerunt partem, non ſecundùm alteram vi» vunt; neque Carneades ille, qui Romæ, au» diente Cenſorio Catone, non minoribus viri» bus contra juſtitiam dicitur diſſeruiſſe, quàm » pridiè pro juſtitiâ dixerat, injuſtus ipſe vir » fuit, &c. « Plutarchus multis ſcribit, quàm ægrè ipſos oratores in Civitate declamitantes tulerit. Plin. lib. 7. cap. 30. id ipſum pauciſſimis perſtringit. *Cato*, inquit, *Cenſorius in illâ nobili trium ſapientiæ procerum ab Athenis legatione, audito Carneade, quamprimùm legatos eos cenſuit dimittendos; quoniam illo viro argumentante, quid veri eſſet, haud facilè diſcerni poſſet, &c.*

Lin. 10. *Cujus firma & ſtabilis debet eſſe ſententia.*] MSS. 11. rec. & 2. edit. habent, *cujus prudentia firma, &c.* Scripti 10. rec. *prudentia.* Hanc vocem rejiciunt antiquiores MSS. & 15. vulgati.

Lin. 12. *Quidlibet afferentes.*] Ità reſtitui ex MSS. veterrimis 1. Bonon. 2. Reg. & Pen. In Regio-Put. *quidquidlibet afferentes.* MSS. Cauc. 12. alii rec. & 2. edit. *quidlibet aſſerentes.* Scripti rec. 4. & 2. *quodlibet aſſerentes.* Scripti 1. Reg. & 1. Colb. *quidlibet diſſerentes.*

Lin. 13. *Juſtitia evertitur.*] Scripti 11. recentiores & 5. edit. *ſubvertitur.*

rius recordatur : credo, quoniam de Republicâ diſſerebat, ut defenſionem laudationemque ejus induceret, ſine quâ putabat regi non poſſe Rempublicam. Carneades autem, ut Ariſtotelem refelleret ac Platonem juſtitiæ patronos, primâ illa diſputatione collegit ea omnia, quæ pro juſtitiâ dicebantur, ut poſſet illa, ſicut fecit, evertere. Erat enim facillimum juſtitiam radices non habentem labefactare, quia tum nulla in terrâ fuit, ut quid eſſet, aut qualis, à philoſophis cerneretur.

Atque utinam tot ac tales viri, quantùm eloquentiæ quantùmque animi, tantùm etiam ſcientiæ ad implendam defenſionem ſummæ virtutis habuiſſent, cujus origo in Religione, ratio in æquitate eſt! Sed ii, qui primam illam partem neſcierunt, ne ſecundam quidem tenere potuerunt. Volo autem priùs circumſcriptè, ac breviter, quid ſit, oſtendere, ut intelligatur philoſophos ignoraſſe juſtitiam, nec id, quod minimè noverant, potuiſſe defendere. Juſtitia quamvis omnes ſimul virtutes amplectatur, tamen duæ ſunt omnium principales, quæ ab illâ divelli ſepararique non poſſunt, pietas & æquitas. Nam fides, temperantia, probitas, innocentia, integritas, & cætera hujuſmodi, vel naturâ, vel inſtitutis parentum, poſſunt eſſe in iis hominibus, qui juſtitiam neſciunt, ſicuti ſemper fuerunt. Nam Romani veteres, qui juſtitiâ gloriari ſolebant, iis utique virtutibus gloriabantur, quæ (ut dixi) proficiſci à juſtitiâ poſſunt, & ab ipſo fonte ſecerni. Pietas verò & æquitas, quaſi venæ ſunt ejus; his enim duobus fontibus conſtat tota juſtitia. Sed caput ejus & origo in illo primo eſt, in ſecundo vis omnis ac ratio. Pietas autem nihil aliud eſt, quàm Dei notio; ſicut Triſmegiſtus veriſſimè definivit, ut alio loco diximus. Si ergò pietas eſt, cognoſcere Deum, cujus cognitionis hæc ſumma eſt, ut eum colas, ignorat utique juſtitiam, qui Religionem Dei non tenet. Quomodò enim poteſt eam ipſam noſſe, qui undè oriatur ignorat? Plato quidem

Lin. 6. *Labeſactare.*] MSS. 3. Reg. 1. Sorbon. 1. Colbert. 2. Clarom. *labefactari.* Scripti 11. rec. addunt, *ut diceret anhelantem laborare*; 2. *labore*; 9. edit. *ut diceret inaniter laborari.*

Lin. 7. *Cerneretur.*] MSS. Torneſ. & 1. Colbert. à ſecundâ manu, edit. Rom. 1470. & Crat. in marg. *diceretur.*

Lin. 11. *Ne ſecundam.*] MSS. 12. rec. *nec.*

Lin. 14. *Juſtitia quamvis, &c.*] Proverbium eſt, quod Ariſtoteles ſæpè, præſertim tamen in lib. 5. Moralium citat cap. 1. atque hanc Juſtitiam generalem intelligit, quæ ſpecialem unà cum aliis honeſti partibus in generalitatis ſuæ ſinum complectitur.

Lin. 17. *Vel naturâ.*] Apud Plutarchum diſputatio eſt, utrùm virtus doceri poſſit.

Lin. 18. *Eſſe in iis hominibus.*] MSS. 4. Reg. recentiſſimi, 4. Colb. 1. Clarom. *eſſe in iiſdem hominibus*; 6. edit. vet. *ineſſe iiſdem hominibus*, cum 1. Reg. rec.

Lin. 23. *Pietas autem, &c.*] Suprà cap. 16. lib. 2. Aliter autem philoſophi & oratores pietatem definiunt. Nam Cic. in Rhet. »Pietas, » inquit, eſt, per quam ſanguine conjunctis, » patriæque & benevolis officium & diligens » tribuitur cultus«. Confundit igitur ſpeciem cum ſpecie; nam cultum deorum, Religionem appellat. Diviſio ergò illa Ciceronis negligenda prorsùs eſt, ut quæ hanc diſputationem non modò nihil juvat, ſed etiam vehementer remoratur. Idem Cic. de Nat. deor. pietatem definit, juſtitiam eſſe adversùs deos, ſanctitatem verò ſcientiam colendorum deorum.

Lin. 24. *Triſmegiſtus.*] In Pimand. cap. 9.

Ibidem. *Alio loco.*] Vide lib. 2. cap. 16. & lib. 3. cap. 9.

Lin. 27. *Poteſt eam ipſam noſſe.*] Vox *ipſam* abeſt à 2. Reg. & 7. editis. In 1. Clarom. eſt *noſcere.*

Ibidem. *Qui.*] Ità emendo ex MSS. 1. Bon. antiq. 6. Colb. 1. Clar. edit. Rom. 1470. Pariſ. 1525. aliiſque 11. In cæteris *qua*, malè.

Ibidem. *Plato.*] In Timæo ſub initium.

Digitized by Google

multa de uno Deo locutus eſt, à quo ait conſtitutum eſſe mundum: ſed nihil de Religione; ſomniaverat enim Deum, non cognoverat. Quòd ſi juſtitiæ defenſionem vel ipſe, vel quilibet alius implere voluiſſet, in primis religiones deorum evertere debuit, quia contrariæ ſunt pietati. Quod quidem Socrates quia facere tentavit, in carcerem conjectus eſt; ut jam tunc appareret, quid eſſet futurum iis hominibus, qui juſtitiam veram defendere, Deoque ſingulari ſervire cœpiſſent.

Altera eſt juſtitiæ pars æquitas: æquitatem dico non utique benè judicandi, quod & ipſum laudabile eſt in homine juſto; ſed ſe cum cæteris coæquandi, quam Cicero æquabilitatem vocat. Deus enim, qui homines generat, & inſpirat, omnes æquos, id eſt pares eſſe voluit. Eamdem conditionem vivendi omnibus poſuit, omnes ad ſapientiam genuit, omnibus immortalitatem ſpopondit: nemo à beneficiis ejus cœleſtibus ſegregatur. Nam ſicut omnibus unicum ſuum lumen æqualiter dividit, emittit omnibus fontes, victum ſubminiſtrat, quietem ſomni dulciſſimam tribuit: ſic omnibus æquitatem virtutemque largitur. Nemo apud eum ſervus eſt, nemo dominus. Si enim cunctis idem pater eſt, æquo jure omnes liberi ſumus. Nemo Deo pauper eſt, niſi qui juſtitiâ indiget; nemo dives, niſi qui virtutibus plenus eſt; nemo denique Egregius, niſi qui bonus & innocens fuerit; nemo Clariſſimus, niſi qui opera miſericordiæ largiter fecerit; nemo Perfectiſſimus, niſi qui omnes gradus virtutis impleverit. Quare neque Romani, neque Græci juſtitiam tenere potue-

Lin. 5. *Socrates.*] Nota Socratem negantem plures deos eſſe.

Lin. 6. *Quid eſſet futurum iis hominibus.*] Sic reſtitui ex cunctis propè MSS. & 15 editis. In 2. Colb. eſt *his omnibus*; in nonnullis impreſſis legitur *in hominibus.*

Lin. 7. *Defendere.*] 1. Colb. & Brun. *defenderent.* Utraque lectio bona.

Ibidem. *Singulari.*] Id eſt, *unico*, verbo Lactantio familiari.

Lin. 8. *Altera eſt juſtitiæ pars æquitas.*] Sic MSS. 2. Reg. antiquiſſimi, 3. al. Reg. 1. Colbert. Marm. Scripti 16. rec. & impreſſi addunt *igitur.*

Lin. 10. *Quam Cicero æquabilitatem vocat.*] Ità antiquiores & potiores MSS. ac edit. 12. In ſcriptis 16. rec. & 5. vulgatis legitur *æqualitatem.* Utraque lectio bona, eſtque apud Ciceronem. Vide Ciceronem lib. 2. de Oratore & lib. 1. de Officiis cap. 32. Sic etiam Cicero lib. 2. de Officiis c. 25. *In Juris æquabilitate exercendâ etiam eſt facilitas.*

Lin. 11. *Omnes æquos, &c.*] Politian. ex Plat. non dubitavit aſſerere: *Non eſſe quemquam regum, qui non ſit è ſervis ortus; nec ſervum cui non ſit origo regis, omnia enim iſta tempus miſcuit.* Audiatur vetus Sapiens Boëth. Metro VI.

Omne hominum genus in terris
Simili ſurgit ab ortu;
Unus enim rerum pater eſt,
Unus cuncta miniſtrat, &c.

Adſtipulatur Euripid. in Alexand. *Joh. Weitſius.*

Lin. 17. *Servus eſt.*] Jus civile quoddam eſt civitati Chriſtianæ conſtitutum æquabile, quo omnes ii utantur, qui Deo nomen dederunt: quæ quidem Juris communicatio multis locis à B. Paulo memoratur, ad Corinth. Epiſtolâ priori cap. 12. & Epiſt. ad Epheſios cap. 4.

Lin 20. *Clariſſimus ... Perfectiſſimus.*] His epithetis Lactantius amat alludere ad titulos, quibus pro ratione dignitatis multi cohoneſtati ſunt. Nam Præfectus urbi Vir *Glorioſiſſimus dicebatur*; Præfecti prætorio per Illyricum, Viri *Eminentiſſimi*; Vir *Spectabilis* Præfectus Ægypti; Viri *Clariſſimi* Rectores provinciarum; *Vir Perfectiſſimus* Præſes Galliæ. Quâ de re vide Cangii *Gloſſarium* his verbis, *Perfectiſſimus; Clariſſimus; Egregiatus.* Vide Not. ad caput 21. libri de Mortibus Perſecutorum; & Pancir. in Notit. Dignitatum cap. 2. & ſeqq.

Digitized by Google

runt, quia diſpares multis gradibus homines habuerunt, à pauperibus ad divites, ab humilibus ad potentes, à privatis denique uſque ad regum ſublimiſſimas poteſtates. Ubi enim non ſunt univerſi pares, æquitas non eſt; & excludit inæqualitas ipſa juſtitiam, cujus vis omnis in eo eſt, ut pares faciat eos, qui ad hujus vitæ conditionem pari ſorte venerunt.

CAPUT XVI.

De Officiis viri juſti, & æquitate Chriſtianorum.

DUOBUS igitur illis juſtitiæ fontibus immutatis, omnis virtus, & omnis veritas tollitur, & ipſa juſtitia remigrat in cœlum. Ideò non eſt illud verum bonum à philoſophis repertum, quia ignorabant, vel undè oriretur, vel quid efficeret; quod nullis aliis, præterquàm noſtro populo revelatum eſt. Dicet aliquis: Nonne ſunt apud vos alii pauperes, alii divites,

Lin. 5. *Nonne ſunt apud vos alii pauperes, alii divites, &c.*] Hîc infrà obſervamus ex Salmaſio, ex appellatione fraternitatis mutuâ inter primos Chriſtianos, illos vixiſſe etiam tanquàm fratres, in commune conferentes quod habebant, præter uxores, ut notat Tertull. Hoc verò non ita accipiendum eſſe, quaſi omnia omnium bona communia inter illos fuerint, ut fuiſſe certum eſt Apoſtolorum tempore in eccleſiâ Hieroſolymitanâ, ex hoc Lactantii loco manifeſtum eſt, & ex ipſo Tertull. loco laudato Apol. eâdem paginâ. *Etiam ſi quod arcæ genus eſt*, inquit, *non de honorariâ ſummâ quaſi redempta religionis congregatur. Modicam unuſquiſque ſtipem menſtruâ die, vel cùm velit, & ſi modò velit, & ſi modò poſſit, adponit. Nam nemo compellitur, ſed ſponte confert. Hæc quaſi depoſita pietatis ſunt.* Si quantùm quiſque vellet, conſerebat, idque ſingulis menſibus, non univerſorum bonorum fiebat collatio, ſed ſtipis tantùm modicæ. Genus ἐράνου planè hoc fuit, in ſingulis Chriſtianorum Eccleſiis per ſingulos menſes colligi ſoliti. Ad quem uſum diſpenſaretur, ſtatim ſubjicit, ad egenos nempè alendos, & humandos. *Nam indè non epulis, nec potaculis, nec ingratis voratrinis diſpenſatur, ſed egenis alendis, humandiſque, & pueris ac puellis re ac parentibus deſtitutis, jamque domeſticis ſenibus.* Juſtinus Martyr in 2. Apologiâ ejuſdem collatitiæ ſtipis, ſive ἐράνου à Chriſtianis fieri ſoliti meminit, niſi quod nihil habet de menſtruâ die. Quomodò igitur, ſi hoc genere tantùm collationis uſi, indiſcreta omnia apud ipſos dicere potuit *idem* Tertullianus? An non hæc inter ſe pugnant? Nam generalis collatio univerſorum bonorum pauperes divitibus exæquat; & præſtat, ut in eo cœtu, in quo ſinguli omne, quod habent, conferunt, nemo dives ſit aut pauper, ſed omnes invicem æquales. Atqui vel ex Tertulliano liquet, alios tum fuiſſe pauperes in Eccleſiâ, alios divites. Nam ad alendos pauperes, conferebant divites. Quæ æqualitas neſcio an unquàm in Eccleſiâ Chriſtianâ obtinuerit, ne ætate quidem Apoſtolorum. Hujuſmodi enim collectas etiam ſub Apoſtolis ex eorum præſcripro frequentatas conſtat ex Paulo Epiſt. 1. ad Corinth. cap. XVI. Quomodò faciendas inſtituerit, ibidem legere eſt. Ab eo tempore collectarum ille mos, de quo S. Juſtinus & Tertullianus, in Eccleſiis ſervatus eſt. At quid opus hujuſmodi collectis, ſi bonorum à ſingulis facta univerſorum collatio? In Eccleſiâ Hieroſolymitanâ illa communio locum tantùm videtur habuiſſe, ut Lucas refert in Actis cap. 4. Quod & ipſum tamen liberum cuique fuit facere, & non facere, ut Petrus capite ſequenti ad Ananiam dixit, qui pretii partem ex divenditis bonis ſubtraxerat, & reliquum ad Apoſtolorum pedes abjecerat. Sed quomodò conciliabitur quod Autores ſcribunt de communicatione rei familiaris inter Chriſtianos fieri conſuetâ, ſi communio illa abfuit, quam plerique fuiſſe imaginantur? Certè & Juſtinus, qui collectæ illius meminit, quâ quiſque arbitratu ſuo in arcam communem conferebat,

in

divites; alii ſervi, alii domini? Nonne aliquid inter ſingulos intereſt? nihil; nec alia cauſa eſt, cur nobis invicem fratrum nomen impertiamus, niſi quia pares eſſe nos credimus. Nam cùm omnia humana non corpore, ſed ſpiritu metiamur, tametſi corporum ſit diverſa conditio, nobis tamen ſervi non ſunt; ſed eos & habemus, & dicimus ſpiritu fratres, Religione conſervos. Divitiæ quoque non faciunt inſignes, niſi quòd poſſunt bonis operibus facere clariores. Divites ſunt enim, non quia divitias habent, ſed quia utuntur illis ad opera juſtitiæ. Et qui pauperes videntur, eò tamen divites ſunt, quia & non egent, & nihil concupiſcunt.

Cùm igitur & liberi ſervis, & divites pauperibus humilitate animi

in eâdem Apologiâ tradit, hoc Chriſtianorum diſciplinæ fuiſſe proprium, ut in commune conferrent quæ haberent. Oſtendit quæ differentia fuerit eâ in re Gentilis & Chriſtiani. *Olim*, inquit, *cùm Gentiles eramus*, *quæſtum lucrumque ante omnia ſectari ſoliti*, *nunc quæ habemus in commune conferentes*, *omni indigenti ea communicamus.* Toto certè cœlo deerrarunt, qui ſibi perſuaſere ex illis teſtimoniis, veteres Chriſtianos omnia reverà bona inter ſe habuiſſe communia, quibus pro indiviſo in medium collatis unuſquiſque frueretur. Ut æqualitas dignitatum inter ipſos non in ipſis perſonis fuit, ſed in animo, quo ſe major parem minori ferebat, & dominus ſervum non aliter tractabat, quàm ſi frater eſſet, ita & communio bonorum apud eos non in re ipsâ fuiſſe dignoſcitur, ſed in voluntate ſolâ communicandi, quam & effectus ſequebatur, ſi uſus veniret. *Salmaſius.*

Lin. 2. *Fratrum nomen impertiamus.*] Clemens Strom. 2. ideò nos fratres, quod eodem verbo regenerati. Euſeb. Emiſſ. Homil. 4. *Fratres*, *ſorores*, *non naturâ*, *ſed officio & affectione; quos enim diligimus*, *his nominibus vocare ſolemus.* Wouwer. Noluit Deus, ut jam antè notavimus, ullum reperiri egentem in populo ſuo, ſed omnes tanquàm fratres inter ſe vivere, ut erant ab uno parente omnes. Hæc fratrum appellatio inter Chriſtianos etiam aliquandiù viguit, nec ſolùm tantiſper dum intra Hieroſolymitanam civitatem ſub Apoſtolis Eccleſia Chriſti ſtetit, ſed etiam aliis, in quibus propagata eſt locis; præſertim quamdiù fuit perſecutionibus vexata. Nec fratres modò invicem ſe appellabant, *quòd unius Dei parentis homines*, *quòd conſortes ejuſdem fidei*, *& ſpei cohæredes*, ut ait Minutius; ſed etiam quia fraterno inter ſe more viverent, ut ſolent fratres, qui pro indiviſo paternis bonis unà fruuntur. In commune quod quiſque habebat, conferebant; convivia communia agitabant, dilectionis nomine vocitata; nihil indiſcretum denique habebant, præter uxores, ut ait Tertullianus in Apologetico cap. 39. qui hanc etiam fraterni nominis inter Chriſtianos communicati cauſam adfert. *At quantò*, inquit, *digniùs fratres & dicuntur*, *& habentur*, *qui unum patrem Deum agnoverint*, *qui unum ſpiritum biberint ſanctitatis*, *qui de uno utero ignorantiæ ejuſdem ad unam lucem expaverint veritatis. Sed eò fortaſsè minùs legitimi exiſtimamur*, *quia nulla de noſtrâ fraternitate tragœdia exclamat*, *vel quia ex ſubſtantiâ familiari fratres ſumus*, *quæ penès vos ferè dirimit fraternitatem. Itaque qui animo animâque miſcemur*, *nihil de rei communicatione dubitamus. Omnia indiſcreta ſunt apud nos*, *præter uxores.*

Lin. 4. *Corporum.*] Heumannus legendum eſſe putat *ſervorum.*

Lin. 6. *Niſi quòd poſſunt*, *&c.*] MSS. Cauc. Jun. ac 3. Reg. rec. & 14. impreſſi, *niſi quos.* Utraque lectio bona. Sed ea quæ eſt in textu genuina nobis viſa eſt ex MSS. 2. Bonon. 5. Reg. vet. 6. Colbert. multiſque aliis & edit. Iſ. petita, & præcedentibus & ſequentibus confirmata. Vide ſuprà, *niſi quia pares eſſe nos credimus*; & infrà, *quia & non egent.*

Lin. 7. *Non quia divitias habent*, *ſed quia utuntur illis.*] Ità MSS. 8. Reg. 5. Colbert. Brun. aliique, cum nonnullis editis. Benè. Vide infrà, *quia & non egent.* MSS. Cauc. Jun. 2. Reg. rec. 1. Colb. & 8. vulgati, *non qui divitias habent*, *ſed qui*; non ineptè tamen.

Lin. 8. *Et qui pauperes videntur.*] Sic reſtitui ex MSS. Regio-Put. & 5. al. Reg. 1. Colb. 2. Clarom. aliiſque, & 15. impreſſis. Scripti 9. & nonnulli vulgati habent *& quia.*

Lin. 9. *Quia & non egent.*] Ità MSS. 4. Reg. vet. multique alii, cum pluribus editis. Vocem *non* reſpuunt 11. MSS. rec. & 3. vulg.

pares ſimus, apud Deum tamen virtute diſcernimur. Et tantò quiſque ſublimior eſt, quantò juſtior. Si enim juſtitia eſt, parem ſe etiam minoribus facere, quanquàm hoc ipſo præcellat, quòd ſe inferioribus coæquavit; tamen ſi non tantùm quaſi parem, ſed etiam quaſi minorem ſe geſſerit, utique multò altiorem dignitatis gradum, Deo judice, conſequetur. Nam profectò in hâc vitâ ſeculari, quoniam brevia & caduca ſunt omnia, & præferunt ſe alteris homines, & de dignitate contendunt: quo nihil fœdius, nihil arrogantius, nihil à Sapientis ratione ſemotius. Rebus enim cœleſtibus contraria ſunt iſta univerſa terrena. Sicut enim ſapientia hominum, ſumma ſtultitia eſt apud Deum, ſtultitia autem (ut docui) ſumma ſapientia eſt: ſic Deo humilis & abjectus eſt, qui fuerit conſpicuus & ſublimis in terrâ. Nam ut taceam, quòd hæc præſentia terræ bona, quibus magnus honos tribuitur, virtuti contraria ſunt, & vigorem mentis enervant; quæ tandem poteſt firma eſſe nobilitas, quæ opes, quæ potentia, cùm poſſit Deus reges quoque ipſos inferiores etiam infimis facere? Et ideò conſulens nobis Deus, inter divina præcepta illud præcipuè poſuit: Qui ſe extollit, humiliabitur; & qui ſe humiliat, exaltabitur. Cujus præcepti ſalubritas docet, quòd qui ſe apud homines planum fecerit, humilemque præbuerit, hic apud Deum præcellens & inſignis habeatur. Nec enim falſa eſt illa ſententia, quæ apud Euripidem fertur in hunc modum: Quæ hîc mala putantur, hæc ſunt in cœlo bona.

Lin. 2. *Sublimior eſt.*] Alludere videtur ad illud Ciceronis, qui in libro Officiorum ait, *quemque tantò ſublimiorem eſſe, quantò humiliùs ſe geſſerit.*

Lin. 6. *In hâc vitâ ſeculari.*] Id eſt, *temporali*, ut infrà cap. 18. & lib. 7. cap. 4. & 11. Hîc deeſſe aliquid videtur; manca eſt enim oratio.

Lin. 8. *A Sapientis ratione.*] MSS. 6. *ſapientia.* Ex MSS. veterrimis pluribuſque aliis expunxi, & quod erat in quibuſdam editis.

Ibidem. *Semotius.*] MSS. 5. *ſubmotius*; 6. *ſummotius*; 2. *remotius*. Cæteri & omnes editi *ſemotius*. Apud Lucretium lib. 1. v. 46. *à curis ſemotus.*

Lin. 10. *Apud Deum.*] 1. Cor. 1.

Lin. 14. *Firma.*] MSS. Brun. *ſumma.*

Lin. 17. *Se extollit.*] Luc. 14. & 18. Mat. 28.

CAPUT XVII.

De Chriſtianorum æquitate, ſapientiâ & ſtultitiâ.

EXPOSUI cauſam, cur philoſophi nec invenire juſtitiam, nec defendere potuerint. Nunc redeo ad id quod intenderam. Carneades ergò, quoniam erant infirma quæ à philoſophis afferebantur, ſumpſit audaciam

Lin. 1. *Expoſui, &c.*] Hucuſque integrâ Epitome Lactantianâ caruimus. Fragmentum illius hoc loco incipiebat. [Nunc curâ Pfaffii habemus integram ferè.] Quod propterea moneo, ut ſtudioſus eam cum ipſo opere diligenter conferat. Sic enim intelliget eamdem rem ſæpiùs benè dici poſſe: augebit prætereà hâc ratione dicendi copiam; & experietur, id quod verum eſt, ejuſdem eſſe artificis breviter & copioſè dicere. Fiet porrò, ut detracto eloquentiæ copioſioris ornatu, rem propiùs contueatur. *Betuleius.*

Lin. 3. *Quæ à philoſophis afferebantur.*] Ità MSS. antiquiores & meliores ac 10. editi. In

Digitized by Google

refellendi, quia refelli poſſe intellexit. Ejus diſputationis ſumma hæc fuit: » Jura ſibi homines pro utilitate ſanxiſſe, ſcilicet varia pro moribus; & » apud eoſdem pro temporibus ſæpè mutata; jus autem naturale eſſe nul» lum: Omnes & homines, & alias animantes ad utilitates ſuas naturâ du» cente ferri; proindè aut nullam eſſe juſtitiam, aut ſi ſit aliqua, ſummam » eſſe ſtultitiam; quoniam ſibi noceret alienis commodis conſulens «. Et inferebat hæc argumenta: » Omnibus populis qui florerent imperio, & » Romanis quoque ipſis, qui totius orbis potirentur, ſi juſti velint eſſe, hoc » eſt, ſi aliena reſtituant, ad caſas eſſe redeundum, & in egeſtate ac miſe» riis jacendum. Tum omiſſis communibus ad propria veniebat. Bonus vir, » inquit, ſi habeat ſervum fugitivum, vel domum inſalubrem ac peſtilen» tem, quæ vitia ſolus ſciat, & ideò proſcribat ut vendat, utrùmne profi» tebitur fugitivum ſervum ac peſtilentem domum ſe vendere, an celabit » emptorem? Si profitebitur, bonus quidem, quia non fallet: ſed tamen » ſtultus judicabitur, quia vel parvo vendet, vel omninò non vendet. Si ce» laverit, erit quidem ſapiens, quia rei conſulet: ſed idem malus, quia » fallet. Rursùs, ſi reperiat aliquem, qui aurichalcum ſe putet vendere, cùm » ſit illud aurum, aut plumbum, cùm ſit argentum: tacebitne, ut id parvo » emat, an indicabit, ut magno? Stultum planè videtur, malle magno «. Undè intelligi volebat, & eum, qui ſit juſtus ac bonus, ſtultum eſſe, & eum, qui ſapiens, malum. Et tamen ſine pernicie fieri poſſe, ut ſint homines paupertate contenti. Tranſcendebat ergò ad majora, in quibus

ſcriptis 10. rec. & 4. excuſis eſt *aſſerebantur*; in 3. MSS. rec. & 3. vet. edit. Rom. *diſſerebantur*.

Lin. 1. *Refellendi.*] In MS. Jun. hæc ſequentia, quæ in impreſſis non extant, habentur: *Volens aliud eſſe jus civile, aliud naturale: civile jus dici civilem ſapientiam, & naturale ſine ſapientiâ fieri, ac ſi utrumque nullum foret.* Quam ſententiam in textum admittere non placuit; in nullo enim alio MS. expreſſa deprehenditur. *Gallaus.* Vide Ciceronem lib. 3. de Officiis.

Lin. 8. *Qui totius orbis potirentur.*] Sic omnes ferè MSS. & editi. Et rectè; hoc enim verbum etiam gaudet genitivo apud Ciceronem 4. Acad. 126. & 1. F. 7. apud Velleium Paterculum, *regni potiri;* apud Cæſarem, *totius Galliæ ſeſe potiri poſſe ſperant;* & *potiri hoſtium*, apud Plautum. Nonnulli ignorantes addiderunt, *dominio*, ut in MSS. Jun. & 2. Reg. rec. & 2. vet. edit. Rom. ſed admodùm fruſtrà, ſiquidem mox præceſſit *imperio*. Romanis ipſis injuſtitias exprobrant S. Augoſtinus in libris de Civitate Dei, & Tertullianus cap. 25. Apologetici.

Lin. 9. *Et in egeſtate.*] Ità reſtitui ex MSS. 2. Bonon. & 1. Reg. antiquiſſimis, 3. al. Reg. 1. Colbert. 1. Lipſ. Goth. Brun. edit. Iſ. & ipſomet Lactantio Epitom. cap. 56. *Quòd ſi omnes populi penès quos ſit imperium, ipſique Romani, qui orbem totum poſſederint, juſtitiam ſequi velint, ac ſuum cuique reſtituere quod vi & armis occupaverunt, ad caſas &* EGESTATEM *revertentur.* MSS. Cauc. & 15. rec. habent *in neceſſitate.* Quatuor illa verba deſunt in Regio-Put.

Lin. 14. *Si profitebitur, bonus quidem, quia.*] MSS. rec. 5. Colbert. 2. Clarom. & 10. edit. ferunt, *Si profitebitur emptori fugitivum eſſe, bonus quidem.* At tria hæc verba, quæ interponunt, à cæteris abſunt. Ac ea eradenda eſſe rectè docet Thomaſius, quia hæc non ad ſervum tantùm fugitivum reſpiciunt, verùm etiam ad domum peſtilentem & ſimilia referenda ſunt.

Ibidem. *Non fallet.*] MSS. 11. & edit. Rom. 1468. *non fallit.* Sed *fallet* expoſcunt ſequentia, *conſulet*, *fallet*.

Lin. 16. *Rei conſulet.*] MS. 1. Bonon. antiq. & ed. Iſ. *ſibi conſulet.*

Ibidem. *Quia fallet.*] MSS. 5. rec. *quia fallit.*

Lin. 19. *An indicabit?*] MSS. Cauc. Jun. & 9. edit. *an id indicabit?*

Lin. 22. *Tranſcendebat.*] Ità MSS. anti-

pares ſimus, apud Deum tamen virtute diſcernimur. Et tantò quiſque ſublimior eſt, quantò juſtior. Si enim juſtitia eſt, parem ſe etiam minoribus facere, quanquàm hoc ipſo præcellat, quòd ſe inferioribus coæquavit; tamen ſi non tantùm quaſi parem, ſed etiam quaſi minorem ſe geſſerit, utique multò altiorem dignitatis gradum, Deo judice, conſequetur. Nam profectò in hâc vitâ ſeculari, quoniam brevia & caduca ſunt omnia, & præferunt ſe alteris homines, & de dignitate contendunt: quo nihil fœdius, nihil arrogantius, nihil à Sapientis ratione ſemotius. Rebus enim cœleſtibus contraria ſunt iſta univerſa terrena. Sicut enim ſapientia hominum, ſumma ſtultitia eſt apud Deum, ſtultitia autem (ut docui) ſumma ſapientia eſt: ſic Deo humilis & abjectus eſt, qui fuerit conſpicuus & ſublimis in terrâ. Nam ut taceam, quòd hæc præſentia terræ bona, quibus magnus honos tribuitur, virtuti contraria ſunt, & vigorem mentis enervant; quæ tandem poteſt firma eſſe nobilitas, quæ opes, quæ potentia, cùm poſſit Deus reges quoque ipſos inferiores etiam infimis facere? Et ideò conſulens nobis Deus, inter divina præcepta illud præcipuè poſuit: Qui ſe extollit, humiliabitur; & qui ſe humiliat, exaltabitur. Cujus præcepti ſalubritas docet, quòd qui ſe apud homines planum fecerit, humilemque præbuerit, hic apud Deum præcellens & inſignis habeatur. Nec enim falſa eſt illa ſententia, quæ apud Euripidem fertur in hunc modum: Quæ hîc mala putantur, hæc ſunt in cœlo bona.

Lin. 2. *Sublimior eſt.*] Alludere videtur ad illud Ciceronis, qui in libro Officiorum ait, *quemque tantò ſublimiorem eſſe, quantò humiliùs ſe geſſerit.*

Lin. 6. *In hâc vitâ ſeculari.*] Id eſt, *temporali*, ut infrà cap. 18. & lib. 7. cap. 4. & 11. Hîc deeſſe aliquid videtur; manca eſt enim oratio.

Lin. 8. *A Sapientis ratione.*] MSS. 6. *ſapientia.* Ex MSS. veterrimis pluribuſque *aliis* expunxi, *&* quod erat in quibuſdam editis.

Ibidem. *Semotius.*] MSS. 5. *ſubmotius*; 6. *ſummotius*; 2. *remotius*. Cæteri & omnes editi *ſemotius*. Apud Lucretium lib. 1. v. 46. *à curis ſemotus.*

Lin. 10. *Apud Deum.*] 1. Cor. 1.

Lin. 14. *Firma.*] MSS. Brun. *ſumma.*

Lin. 17. *Se extollit.*] Luc. 14. & 18. Mat. 28.

CAPUT XVII.

De Chriſtianorum æquitate, ſapientiâ & ſtultitiâ.

EXPOSUI cauſam, cur philoſophi nec invenire juſtitiam, nec defendere potuerunt. Nunc redeo ad id quod intenderam. Carneades ergò, quoniam erant infirma quæ à philoſophis afferebantur, ſumpſit audaciam

Lin. 1. *Expoſui, &c.*] Hucuſque integrâ Epitome Lactantianâ caruimus. Fragmentum illius hoc loco incipiebat. [Nunc curâ Pfaffii habemus integram ferè.] Quod propterea moneo, ut ſtudioſus eam cum ipſo opere diligenter conferat. Sic enim intelliget eamdem rem ſæpiùs benè dici poſſe: augebit præterea hâc ratione dicendi copiam; & experietur, id quod verum eſt, ejuſdem eſſe artificis breviter & copiosè dicere. Fiet porrò, ut detracto eloquentiæ copioſioris ornatu, rem propiùs contueatur. *Betuleius.*

Lin. 3. *Quæ à philoſophis afferebantur.*] Ità MSS. antiquiores & meliores ac 10. editi. In

Digitized by Google

refellendi, quia refelli poſſe intellexit. Ejus diſputationis ſumma hæc fuit:
» Jura ſibi homines pro utilitate ſanxiſſe, ſcilicet varia pro moribus; &
» apud eoſdem pro temporibus ſæpè mutata; jus autem naturale eſſe nul-
» lum: Omnes & homines, & alias animantes ad utilitates ſuas naturâ du-
» cente ferri; proindè aut nullam eſſe juſtitiam, aut ſi ſit aliqua, ſummam
» eſſe ſtultitiam; quoniam ſibi noceret alienis commodis conſulens«. Et
inferebat hæc argumenta: » Omnibus populis qui florerent imperio, &
» Romanis quoque ipſis, qui totius orbis potirentur, ſi juſti velint eſſe, hoc
» eſt, ſi aliena reſtituant, ad caſas eſſe redeundum, & in egeſtate ac miſe-
» riis jacendum. Tum omiſſis communibus ad propria veniebat. Bonus vir,
» inquit, ſi habeat ſervum fugitivum, vel domum inſalubrem ac peſtilen-
» tem, quæ vitia ſolus ſciat, & ideò proſcribat ut vendat, utrùmne profi-
» tebitur fugitivum ſervum ac peſtilentem domum ſe vendere, an celabit
» emptorem? Si profitebitur, bonus quidem, quia non fallet: ſed tamen
» ſtultus judicabitur, quia vel parvo vendet, vel omninò non vendet. Si ce-
» laverit, erit quidem ſapiens, quia rei conſulet: ſed idem malus, quia
» fallet. Rursùs, ſi reperiat aliquem, qui aurichalcum ſe putet vendere, cùm
» ſit illud aurum, aut plumbum, cùm ſit argentum: tacebitne, ut id parvo
» emat, an indicabit, ut magno? Stultum planè videtur, malle magno «.
Undè intelligi volebat, & eum, qui ſit juſtus ac bonus, ſtultum eſſe, &
eum, qui ſapiens, malum. Et tamen ſine pernicie fieri poſſe, ut ſint ho-
mines paupertate contenti. Tranſcendebat ergò ad majora, in quibus

ſcriptis 10. rec. & 4. excuſis eſt *aſſerebantur*; in 3. MSS. rec. & 3. vet. edit. Rom. *diſſerebantur*.

Lin. 1. *Refellendi.*] In MS. Jun. hæc ſequentia, quæ in impreſſis non extant, habentur: *Volens aliud eſſe jus civile, aliud naturale: civile jus dici civilem ſapientiam, & naturale ſine ſapientiâ fieri, ac ſi utrumque nullum foret.* Quam ſententiam in textum admittere non placuit; in nullo enim alio MS. expreſſa deprehenditur. *Gallæus.* Vide Ciceronem lib. 3. de Officiis.

Lin. 8. *Qui totius orbis potirentur.*] Sic omnes ferè MSS. & editi. Et rectè; hoc enim verbum etiam gaudet genitivo apud Ciceronem 4. Acad. 126. & 1. F. 7. apud Velleium Paterculum, *regni potiri*; apud Cæſarem, *totius Galliæ ſeſe potiri poſſe ſperant*; & *potiri hoſtium*, apud Plautum. Nonnulli ignorantes addiderunt, *dominio*, ut in MSS. Jun. & 2. Reg. rec. & 2. vet. edit. Rom. ſed admodùm fruſtrà, ſiquidem mox præceſſit *imperio*. Romanis ipſis injuſtitias exprobrant S. Auguſtinus in libris de Civitate Dei, & Tertullianus cap. 25. Apologetici.

Lin. 9. *Et in egeſtate.*] Ità reſtitui ex MSS. 1. Bonon. & 1. Reg. antiquiſſimis, 3. al. Reg. 1. Colbert. 1. Lipſ. Goth. Brun. edit. Iſ. & ipſomet Lactantio Epitom. cap. 56. *Quòd ſi omnes populi penès quos ſit imperium, ipſique Romani, qui orbem totum poſſederint, juſtitiam ſequi velint, ac ſuum cuique reſtituere quod vi & armis occupaverunt, ad caſas &* EGESTATEM *revertentur.* MSS. Cauc. & 15. rec. habent *in neceſſitate*. Quatuor illa verba deſunt in Regio-Put.

Lin. 14. *Si profitebitur, bonus quidem, quia.*] MSS. rec. 5. Colbert. 2. Clarom. & 10. edit. ferunt, *Si profitebitur emptori fugitivum eſſe, bonus quidem.* At tria hæc verba, quæ interponunt, à cæteris abſunt. Ac ea eradenda eſſe rectè docet Thomaſius, quia hæc non ad ſervum tantùm fugitivum reſpiciunt, verùm etiam ad domum peſtilentem & ſimilia referenda ſunt.

Ibidem. *Non fallet.*] MSS. 11. & edit. Rom. 1468. *non fallit.* Sed *fallet* expoſcunt ſequentia, *conſulet*, *fallet*.

Lin. 16. *Rei conſulet.*] MS. 1. Bonon. antiq. & ed. Iſ. *ſibi conſulet.*

Ibidem. *Quia fallet.*] MSS. 5. rec. *quia fallit.*

Lin. 19. *An indicabit?*] MSS. Cauc. Jun. & 9. edit. *an id indicabit?*

Lin. 22. *Tranſcendebat.*] Ità MSS. anti-

nemo poſſet ſine periculo vitæ juſtus eſſe. Dicebat enim: „ Nempe juſtitia eſt, hominem non occidere, alienum prorsùs non attingere. „ Quid ergò juſtus faciet, ſi fortè naufragium fecerit, & aliquis imbecillior viribus tabulam ceperit? nonne illum tabulâ deturbabit, ut ipſe conſcendat, eâque nixus evadat; maximè cùm ſit nullus medio mari teſtis? „ Si ſapiens eſt, faciet; ipſi enim pereundum eſt, niſi fecerit. Si autem mori maluerit, quàm manus inferre alteri, jam juſtus ille, ſed ſtultus eſt, qui vitæ ſuæ non parcat, dum parcit alienæ. Item, ſi acie ſuorum fusâ, hoſtes inſequi cœperint, & juſtus ille nactus fuerit aliquem ſaucium equo inſidentem, eine parcet, ut ipſe occidatur, an dejiciet ex equo, ut ipſe poſſit hoſtem effugere? Quod ſi fecerit, ſapiens, ſed idem malus; ſi non fecerit, juſtus, ſed idem ſtultus ſit neceſſe eſt «. Ita ergò juſtitiam cùm in duas partes diviſiſſet, alteram civilem eſſe dicens, alteram naturalem, utramque ſubvertit; quòd illa civilis, ſapientia ſit quidem, ſed juſtitia non ſit, naturalis autem illa, juſtitia ſit quidem, ſed non ſit ſapientia. Arguta hæc planè ac venenata ſunt, & quæ Marcus Tullius non potuerit refellere. Nam cùm faciat Lælium Furio reſpondentem, pro juſtitiâque dicentem, irrefutata hæc tanquam foveam prætergreſſus eſt; ut videatur idem Lælius non naturalem, quæ in crimen ſtultitiæ venerat, ſed illam civilem defendiſſe juſtitiam, quam Furius ſapientiam quidem eſſe conceſſerat, ſed injuſtam.

quiores & potiores maximo numero, cum editis multis. Scripti 10. & typis excuſi 5. *Tranſibat.*

Lin. 1. *Poſſet.*] MSS. 1. Bon. & 4. rec. totidemque editi *poteſt*; 1. Clarom. *poſſit.*

Lin. 7. *Jam juſtus ille.*] Hanc lectionem unius MS. Reg. & edit. Ald. Florent. Juntar. Pariſ. 1525. Crat. Gymnic. Graph. Faſit. Betul. Gall. Spark. Walch. retinui, quantumvis invitis & reclamantibus tum MSS. tum impreſſis codicibus, ubi habetur, *jam non juſtus ille*, exceptis 1. Reg. rec. 1. Colb. & Brun. qui referunt, *jam non ſapiens ille.* Noſtra lectio maximè convenit ſententiæ Carneadis: adverſativa verò omnindò repugnat; non enim in hâc diſputatione injuſtitia, ſed juſtitia cum ſtultitiâ, injuſtitia verò cum ipſâ ſapientiâ conjungebatur: & ita dicebatur, quòd ille quidem juſtus erit, ſed ſtultus; ſi verò contrà fecerit, idem ſapiens habebitur, ſed erit injuſtus. Hoc liquet ex alio ſequenti exemplo. *Iſaus.* At Heumannus putat eſſe legendum, *jam verò juſtus*, ut in antiquis editis.

Lin. 16. *Non potuerit refellere.*] Ità omnes manu exarati & impreſſi, præter 4. MSS. rec. & 3. edit. in quibus eſt *potuit.*

Lin. 17. *Pro juſtitiâque.*] Ità alibi Lactantius; & ſic lego cum 3. editis omnibuſque MSS. exceptis 2. Reg. rec. & cunctis ferè editis in quibus eſt, *proque juſtitiâ.*

Lin. 18. *Irrefutata.*] Pro *non refutata*, eſt nova vox.

CAPUT XVIII.

De Juſtitiâ, Sapientiâ & Stultitiâ.

QUOD ad præſentem diſputationem pertinebat, oſtendi quomodò juſtitia ſimilitudinem ſtultitiæ gerat; ut appareat non ſine causâ decipi eos, qui putant, noſtræ Religionis homines ſtultos eſſe, qui talia facere videantur, qualia ille propoſuit. Nunc majus à me exigi ſentio; ut oſten-

Digitized by Google

dam; quare juſtitiam Deus ſtultitiæ ſpecie convolutam, ex oculis hominum voluerit auferre, ſi priùs Furio reſpondero, quia parùm plenè reſpondit Lælius: qui profectò licèt ſapiens fuerit, ut vocabatur, patrocinari tamen veræ juſtitiæ nullo modo poterat, qui caput ipſum fontemque juſtitiæ non tenebat. Nobis autem facilior eſt iſta defenſio, quibus cœleſti beneficio familiaris eſt ac penitùs nota juſtitia, quique illam non nomine, ſed re, novimus. Nam Plato & Ariſtoteles honeſtâ quidem voluntate juſtitiam defendere cupierunt, effeciſſentque aliquid, ſi conatus eorum bonos, ſi eloquentiam, ſi virtutem ingenii, divinarum quoque rerum doctrina juviſſet. Itaque opus illorum inane atque inutile jacuit; nec cuiquam hominum perſuadere potuerunt, ut eorum præſcripto viveret, quia fundamentum à cœlo diſciplina illa non habuit. Noſtrum opus certius ſit neceſſe eſt, quos Deus docuit. Illi enim depingebant verbis, & imaginabantur juſtitiam, quæ in conſpectu non erat; nec præſentibus exemplis confirmare poterant, quæ afferebant. Reſponderi enim poſſet ab audientibus, non poſſe ita vivi, ſicut illi ſuâ diſputatione præſcriberent; adeò ut nulli adhuc extiterint, qui id genus vitæ ſequerentur. Nos autem non verbis modò, ſed etiam exemplis ex vero petitis, vera eſſe quæ à nobis dicuntur oſtendimus. Senſit igitur Carneades, quæ ſit natura juſtitiæ, niſi quòd parùm altè perſpexit, ſtultitiam non eſſe: quanquàm intelligere mihi videor, quâ mente id fecerit. Non enim verè exiſtimavit eum ſtultum eſſe, qui juſtus eſt: ſed cùm ſciret non eſſe, & rationem tamen cur ita videretur, non comprehenderet, voluit oſtendere latere in abdito veritatem, ut decretum diſciplinæ ſuæ tueretur: cujus ſumma ſententia eſt, NIHIL PERCIPI POSSE.

Videamus ergò, utrùmne juſtitia fœdus aliquod habere cum ſtultitiâ poſſit. Juſtus, inquit, ſi aut equum ſaucio, aut tabulam naufrago non ademerit, ut ipſe animam ſuam liberet, ſtultus eſt. Primum omnium, nego ullo modo fieri poſſe, ut homini, qui quidem verè juſtus ſit, ejuſmodi caſus eveniat; quia juſtus neque cuiquam nato inimicus eſt, neque quidquam omninò appetit alienum. Cur enim naviget, aut quid petat ex

Lin. 3. *Qui profectò licèt ſapiens fuerit.*] Hujus ſapientia celebratur à Cicerone libro de Finibus ſecundo, de Offic. 2. & præcipuè de Amicitiâ, quæ Lælii nomine inſcribitur. *Betul.*

Lin. 4. *Qui.*] Heuman. legit *quia*, ex editis.

Lin. 7. *Plato.*] Cujus libri decem de Republicâ, de Juſtitiâ inſcripti ſunt.

Ibidem. *Ariſtoteles.*] Libro 5. Moralium.

Lin. 13. *Quos.*] Ità quamplurimi & antiquiſſimi MSS. & 4. editi. Cæteri cum 9. rec. ſcriptis *quod*.

Lin. 15. *Afferebant.*] Sic reſtitui ex MSS. 5. veterrimis 1. Bonon. 2. Reg. 3. al. Reg. 2. Colbert. 2. Clarom. In ſcriptis 10. & 10. editis legitur *aſſerebant*; in aliis *diſſerebant*.

Lin. 20. *Perſpexit.*] Ità emendavi ex MSS. 5. Reg. antiquioribus, 4. Colbert. 2. Clarom. Brun. & edit. Betul. faventibus Cauc. 1. Bonon. rec. & Tax. in quibus eſt *perſpexerit*. 1. Bonon. antiq. 5. Reg. rec. 2. Colb. & 11. vulgati habent, *proſpexit*.

Lin. 22. *Et rationem tamen.*] Addidi *tamen* ex 10. editis cunctiſque MSS. præter 1. Bon. antiq. Pen. & 4. edit. rec. quibus deeſt.

Lin. 24. *Ut decretum diſciplinæ ſuæ tueretur.*] Academicæ factionis ſcilicet, *nihil certò ſciri*; ſive ut ſequitur, *nihil percipi* ut certum poſſe. Decretum autem dixit dogma inſtitutum, ἀρεσόν. Partim ex *Betuleio*.

Lin. 31. *Cur enim naviget, aut quid petat, &c.*] Sic etiam alii Patres negotiationem tanquàm rem illicitam damnarunt. Vide Tertull.

Digitized by Google

alienâ terrâ, cui ſufficit ſua? Cur autem belligeret, ac ſe alienis furoribus miſceat, in cujus animo pax cum hominibus perpetua verſetur? Scilicet peregrinis mercibus, aut humano ſanguine delectabitur, qui nec lucrum ſciat appetere, cui ſufficit victus; & non modò ipſe cædem facere, ſed intereſſe facientibus, ac ſpectare ducat nefas? Sed omitto iſta; quoniam fieri poteſt, ut vel invitus ad hæc ſubeunda cogatur. Adeòne ergò juſtitiam, ô Furi, vel potiùs, ô Carneade, cujus eſt illa omnis oratio, tam inanem, tam ſupervacuam, tamque contemptam Deo putas, ut nihil poſſit, nihilque habeat in ſeſe, quod ad cuſtodiam ſui valeat? Sed videlicet qui ſacramentum hominis ignorant, ideòque ad hanc vitam temporalem referunt omnia, quanta ſit vis juſtitiæ, ſcire non poſſunt. Nam & cùm de virtute diſputant, quamvis intelligant ærumnis ac miſeriis eſſe pleniſſimam, tamen expetendam eſſe aiunt ſuâ causâ; ejus enim præmia, quæ ſunt æterna & immortalia, nullo modo vident. Sic rebus omnibus ad hanc præſentem vitam relatis, virtutem planè ad ſtultitiam redigunt; ſiquidem tantos hujus vitæ labores fruſtrà & inaniter ſuſcipit. Sed hæc alio loco pleniùs.

Interim de juſtitiâ, ut cœpimus, cujus tanta vis eſt, ut cùm oculos in cœlum ſuſtulerit, à Deo mereatur omnia. Rectè igitur Flaccus tantam eſſe dixit innocentiæ vim, ut ad tutelam ſuî non egeat nec armis, nec viribus, quàcumque iter fecerit.

Integer vitæ ſceleriſque purus
Non eget Mauri jaculis, nec arcu,
Nec venenatis gravidâ ſagittis,
Fuſce, pharetrâ:
Sive per Syrtes iter æſtuoſas,

lib. de Idololat. c. XI. Eorum rationes erant, quòd illa vix poſſit exerceri ſine cupiditate & mendacio. *Gallæus.*

Lin. 2. *Verſetur.*] Francius, *verſatur.* Vide præcedentia. 1. Reg. rec. *verſatur* à ſecundâ manu. Heuman. legit etiam *verſatur.*

Lin. 3. *Qui nec lucrum ſciat appetere, &c.*] Suprà dixit, virum juſtum nihil quidquam appetere alieni, & hîc nec lucrum, &c. Quæ ſic accipi non volo, quaſi injuſtitiæ ſit arguendus, qui lucrum appetit. Quod hîc generaliter aſſerit Autor noſter, ſanè de immodico appetitu intelligit, quo ſenſu ejus aſſertio vera eſt.

Lin. 5. *Spectare.*]. Reſpicit ad leges Chriſtianorum, quibus fas non erat ſpectaculis gladiatoriis intereſſe.

Lin. 6. *Vel invitus ad hæc ſubeunda cogatur.*] Nimirùm ad cædem faciendam, dum militare cogitur; nam illo ævo, non ſolùm ſub Imperatoribus Gentilibus, ſed etiam Chriſtianis, cùm delectus tironum ageretur, quibus militaris ætas ac ſtatura eſſet, & qui ejus erant conditionis, utì militiæ vacationem non haberent, ad militare ſacramentum adigebantur, nec illud defugere poterant. Qui ſemel autem id ſacramentum dixiſſent, ante emenſa ſtipendia, & niſi ex juſtâ ac meritâ causâ impetratâ miſſione, diſcedere à ſignis non habuere fas: qui aliter militiam deſeruiſſet, capite plectebatur. Ergò illi ſunt, quos invitos ad militiam, id eſt trucidandorum hominum legitimam artem ſubeundam, ex neceſſitate legum cogi dixit Lactantius, & quos propterea excuſandos, tam ipſe inſinuat, quàm Patres Concilii Nicen. Can. 12. *Salmaſius.*

Lin. 7. *O Carneade.*] Ità plures MSS. & editi. 2. Reg. rec. & 2. Colb. *ô Carneades;* Brun. *tu Carneades;* 1. Colbert. *tu ô Carneades.*

Lin. 10. *Qui ſacramentum hominis ignorant.*] Id eſt, veram rationem & conditionem hominis. Suprà lib. 2. cap. 18. *Quicumque igitur ſacramentum hominis, rationemque naturæ ſuæ nititur obtinere.* Walch.

Lin. 22. *Integer.*] Horat. 1. Carm. Ode 22.

Digitized by Google

Sive facturus per inhoſpitalem
Caucaſum, vel quæ loca fabuloſus
Lambit Hydaſpes.

Non poteſt ergò fieri, quin hominem juſtum inter diſcrimina tempeſtatum atque bellorum cœleſtis tutela cuſtodiat; ac non, etiamſi cum parricidis & nocentibus naviget, aut malis quoque parcatur, ut una juſta & innocens anima liberetur, aut certè pereuntibus cæteris ſola ſervetur. Sed concedamus poſſe fieri, quod proponit philoſophus; quid ergò juſtus faciet, ſi nactus fuerit aut in equo ſaucium, aut in tabulâ naufragum? non invitus confiteor, morietur potiùs, quàm occidet. Nec ideò tamen juſtitia, quod eſt ſingulare hominis bonum, ſtultitiæ nomen accipiet. Quid enim melius, quid carius eſſe homini debet, quàm innocentia? quæ utique tantò perfectior ſit neceſſe eſt, quantò illam perduxeris ad extremum, morique malueris, ne quid de innocentiæ ratione minuatur. Stultitia eſt, inquit, alienæ animæ parcere cum pernicie ſuæ. Num etiam pro amicitiâ perire, ſtultum judicabis?

Quid ergò illi familiares Pythagoræi laudantur à vobis, quorum alter ſe tyranno vadem mortis pro altero dedit, alter ad præſtitutum tempus, cùm jam ſponſor ejus duceretur, præſentiam ſui fecit, eumque interventu ſuo liberavit? quorum virtus in tantâ gloriâ non haberetur, quòd alter pro amico, alter etiam pro fide mori voluit, ſi ſtulti putarentur. Denique ob hanc ipſam virtutem tyrannus his gratiam retulit, utrumque ſervando, & hominis crudeliſſimi natura mutata eſt. Quin etiam deprecatus eſſe dicitur, ut ſe tertium in amicitiam reciperent, non utique tanquàm ſtultos, ſed tanquàm bonos & ſapientes viros. Itaque non video, quare cum pro amicitiâ & fide mori, ſumma gloria computetur, non etiam pro innocentiâ perire, ſit homini glorioſum. Ergò ſtultiſſimi ſunt, qui nobis crimini dant, mori velle pro Deo, cùm ipſi eum, qui pro homine mori voluit, in cœlum ſummis laudibus tollant. Denique ut concludam diſputationem, non poſſe eumdem juſtum eſſe, ac ſtultum, eumdem ſapientem, & injuſtum, docet ipſa ratio. Qui enim ſtultus eſt, quid ſit juſtum ac bonum neſcit; & ideò ſemper peccat. Ducitur enim quaſi

Lin. 3. *Lambit Hydaſpes.*] Sic antiquiores & meliores MSS. & 12. edit. ac libri Horatiani. Scripti 16. rec. Lactantiani & 3. vet. edit. Rom. *Ambit*; nec malè.

Lin. 9. *In tabulâ naufragum, &c.*] Idem habet & ſentit cum Lactantio Ambroſius lib. 3. Offic. cap. 4.

Lin. 12. *Quid carius.*] MSS. 12. rec. & 3. edit. *clarius.*

Lin. 13. *Perduxeris.*] MSS. 6. rec. *perduxerit*, non malè.

Lin. 16. *Judicabis.*] MSS. 10. rec. & 13. edit. *judicabitur*; 2. Colbert. & Pen. *judicabit.* At ſcribo *judicabis* cum 1. Bonon. & 1. Reg. antiquiſſimis, 1. al. Reg. bonæ notæ, ac quinque aliis & edit. Betul. Vide præcedentia.

Lin. 17. *Pythagoræi.*] MSS. rec. 2. Reg. & 1. Clarom. à ſecundâ manu, edit. Rom. 1470. & Florentina *Pythagorici*: Damon ſcilicet ac Pythias, de quibus Valerius libro 4. cap. 7. Cicer. lib. 3. Officior. cap. 10.

Lin. 18. *Tyranno.*] Scilicet Dionyſio Syracuſano.

Lin. 20. *Quòd alter.*] Antiquiorum & meliorum MSS. eſt. In 4. rec. & 4. edit. eſt *quorum alter*; in 13. rec. & vulgatis 5. eſt *cùm alter.*

Lin. 22. *His.*] Ità reſtitui ex MSS. & multis editis. In nonnullis eſt *hic.*

Digitized by Google

captivus à vitiis; nec reſiſtere ullo modo poteſt, quia caret virtute, quam neſcit. Juſtus autem ab omni peccato ſe abſtinet, quod aliter facere non poteſt, quàm ſi habeat recti pravique notitiam.

Rectum autem diſcernere à pravo quis poteſt, niſi ſapiens? Ita fit, ut nunquàm poſſit eſſe juſtus, qui ſtultus eſt, neque ſapiens, qui fuerit injuſtus. Quod ſi eſt veriſſimum, manifeſtum eſt eum, qui aut naufrago tabulam, aut equum ſaucio non ademerit, ſtultum non eſſe; quia hæc facere peccatum eſt, à quo ſe Sapiens abſtinet. Videri tamen & ipſe confiteor, per hominum errorem ignorantium cujuſque rei proprietatem. Itaque omnis hæc quæſtio non tam argumentis, quàm definitione diſſolvitur. Stultitia igitur eſt in factis dictiſque, per ignorantiam recti ac boni, erratio. Ergò ſtultus non eſt, qui ne ſibi quidem parcit, dum ne noceat alteri, quod eſt malum. Quod quidem nobis & ratio, & veritas ipſa præſcribit. In omnibus enim videmus animalibus, quia ſapientiâ carent, conciliatricem ſui eſſe naturam. Nocent igitur aliis, ut ſibi proſint; neſciunt enim, quia malum eſt, nocere. Homo verò, qui ſcientiam boni ac mali habet, abſtinet ſe à nocendo, etiam cum incommodo ſuo, quod animal irrationale facere non poteſt; & ideò inter ſummas hominis virtutes innocentia numeratur. Quibus rebus apparet ſapientiſſimum eſſe, qui mavult perire ne noceat; ut id officium, quo à mutis diſcernitur, ſervet. Nam qui vendentis errorem non redarguit, ut aurum parvò emat, aut qui non profitetur fugitivum ſervum, vel peſtilentem ſe domum vendere, lucro & commodo ſuo conſulens, non eſt ille ſapiens, ut Carneades videri volebat, ſed callidus & aſtutus. Calliditas autem & aſtutia in mutis quoque animalibus ſunt, vel cùm inſidiantur aliis, & dolo capiunt ut devorent, vel cùm inſidias aliorum vario genere deludunt. Sapientia verò in hominem ſolum cadit. Sapientia eſt enim intelligentia vel ad bonum rectumque faciendum, vel ad abſtinentiam dictorum factorumque improborum. Lucro autem nunquàm Sapiens ſtudet, quia bona hæc terrena contemnit; nec quemquam falli patitur, quia boni viri officium eſt, errores hominum corrigere, eoſque in viam reducere. Siquidem ſocialis

Lin. 10. *Diſſolvitur.*] 1. Colb. *diſſolvetur*; 2. Colb. 1. Lipſ. Em. *ſolvitur.*

Lin. 12. *Dum ne.*] Ità antiq. & mel. MSS. & edd. locutio Ciceroniana pro *dummodò non* recentiorum: Cic. ad Atticum lib. 6. cap. 1. *dum ne negotiatori;* & 8. ep. 13. *dum ne tibi, non laboro.*

Lin. 15. *Conciliatricem.*] Vide Cic. lib. 1. de Naturâ deorum 104.

Lin. 16. *Quia malum eſt.*] Id eſt, quatenùs malum eſt.

Ibidem. *Homo verò, qui.*] Ità MSS. veterrimi 1. Bonon. 3. Reg. quorum unus eſt optimæ notæ, aliique ſex ac totidem editi, tum etiam ſex veteres editiones XV. ſeculi. In 12. MSS. & 8. excuſis eſt *quia.*

Lin. 20. *Quo à mutis.*] MSS. 3. rec. & 2. edit. *multis.*

Lin. 24. *Calliditas autem & aſtutia in mutis animalibus.*] Addidi *autem* ex 21. MSS. Poſt *mutis*, 8. ſcripti rec. & 14. excuſi adduut *quoque.*

Lin. 28. *Vel ad abſtinentiam.*] Sic repoſui ex antiquiſſimis MSS. 1. Bonon. & 2. Reg. edd. Torneſ. Soubron. Iſ. Vide præced. *ad bonum.* Quamplurimi ſcripti & impreſſi habent *vel abſtinentiâ.*

Ibidem. *Dictorum factorumque.*] Hæc lectio eſt quamplurimorum MSS. inter quos ſunt antiquiſſimi Reg. & Bonon. atque 11. editorum. Rectè. Vide ſeq. Scripti 10. & 3. edit. vet. legunt *delictorum factorumque.*

Digitized by Google

cialis eſt hominis ac benefica natura, quo ſolo cognationem cum Deo habet.

Lin. 1. *Quo ſolo.*] 4. MSS. rec. & 7. edit. vet. *quâ ſolâ;* 2. *qua ſola;* Colb. *qua ſolo.*

CAPUT XIX.

De Virtute, & Chriſtianorum cruciatibus; ac de jure Patris & Domini.

SED nimirùm hæc cauſa efficit, ut ſtultus eſſe videatur, qui egere aut mori malit, quàm noceat, vel eripiat aliquid alteri, quòd hominem morte deleri putant. Ex quâ perſuaſione omnes tum vulgi, tum etiam philoſophorum naſcuntur errores. Si enim poſt mortem nihil ſumus, profectò ſtultiſſimi eſt hominis, non huic vitæ conſulere, ut ſit quàm diutina & commodis omnibus plena. Quod qui faciet, à juſtitiæ regulâ diſcedat neceſſe eſt. Si autem ſupereſt homini vita melior & longior, quod & philoſophorum magnorum argumentis, & vatum reſponſis, & prophetarum divinis vocibus diſcimus; hanc præſentem cum ſuis bonis contemnere, ſapientis eſt, cujus omnis jactura immortalitate penſatur. Apud Ciceronem idem ille juſtitiæ defenſor Lælius, „ vult, inquit, planè virtus „ honorem; nec eſt virtutis ulla alia merces“. Eſt planè, & quidem virtute digniſſima, quam tu, Læli, nunquàm poteras ſuſpicari; nihil enim divinarum noveras litterarum. Quam tamen illa, inquit, accipit facilè, exigit non acerbè. Erras vehementer, ſi putas ab homine præmium ſolvi poſſe virtuti, cùm ipſe alio loco veriſſimè dixeris: „ Huic tu viro quas divitias „ objicies? quæ imperia? quæ regna? qui iſta putat humana, ſua bona di- „ vina judicat“? Quis ergò te ſapientem, Læli, putet, cùm ipſe tibi loquare contraria? & paulo pòſt virtuti adimas, quæ dediſti? Sed videlicet ignorantia veri facit incertam labantemque ſententiam.

Deinde quid adjungis? „ Sed ſi aut ingrati univerſi, aut invidi multi, „ aut inimici potentes ſuis virtutem præmiis ſpoliant“. O quàm fragilem,

Lin. 1. *Sed nimirùm hæc cauſa efficit, &c.*] Hactenùs Furium confutavit, injuſtitiæ patronum. Jam indicabit cauſas, cur Lælius, qui ſapientiſſimus habebatur, juſtitiæ partes non pro dignitate tueatur; nempè quòd illius ſapientia non cœlitùs fuit. Oſtendit autem, Lælium ſibi contraria aſſerere. Ab initio verò capitis inveſtigat errorum philoſophicorum, atque vulgi ſcaturiginem; nempè quòd articulus de ſpe reſurrectionis non ſatis conſtanter creditur. Ex his fundamentis colligit, quòd

Vivit apud ſuperos, & habet ſua munera virtus.

Virtutem autem dicit ipſam juſtitiam, quæ materia totius hujus quinti libri eſt.

Ibidem. *Qui egere.*] 1. Bonon. antiq. & 1. Clarom. à primâ manu, *quia.*

Lin. 3. *Ex quâ perſuaſione.*] MS. Cant. & edit. 5. *Ex eâque perſuaſione.*

Lin. 13. *Nunquàm.*] MS. 1. Reg. rec. & 15. edit. *nequaquam;* in 1. Reg. rec. *nunquàm poteris.*

Lin. 20. *Labantemque ſententiam.*] Scripti 7. & 2. edd. *labentem;* 1. Reg. rec. *laborantemque.*

quàm inanem virtutem induxiſti, ſi ſpoliari præmio ſuo poteſt! Quæ ſi bona ſua divina judicat, ut aiebas, qui poſſunt exiſtere tam ingrati, tam invidi, tam potentes, qui virtutem ſpoliare valeant iis bonis, quæ fuerint in eam collata divinitùs? „ Næ illa ſe, inquit, multis „ ſolatiis oblectat; maximèque ſuo decore ſeipſa ſuſtentat “. Quibus ſolatiis? quo decore? cùm in crimen ſæpe veniat, & in pœnam decor ille vertatur. Quid enim, ſi (ut Furius dicebat) „ rapiatur, vexetur, „ exterminetur; egeat, auferantur ei manus, effodiantur oculi, dam„ netur, vinciatur, uratur, miſeris etiam modis necetur “; perdetne ſuum præmium virtus? An potiùs peribit ipſa? Minimè. Sed & mercedem ſuam Deo judice accipiet, & vivet, & ſemper vigebit. Quæ ſi tollas, nihil poteſt in vitâ hominum tam inutile, tam ſtultum videri eſſe, quàm virtus; cujus naturalis bonitas & honeſtas docere nos poteſt, animam non eſſe mortalem, divinumque illi à Deo præmium conſtitutum. Sed idcircò virtutem ipſam Deus ſub perſonâ ſtultitiæ voluit eſſe celatam, ut myſterium veritatis ac Religionis ſuæ eſſet arcanum; ut has religiones, ſapientiamque terrenam extollentem ſe altiùs, ſibique multùm placentem, vanitatis erroriſque damnaret; ut propoſitâ denique difficultate, anguſtiſſimus trames ad immortalitatis præmium ſublime perduceret.

Docui, ut opinor, cur populus noſter apud ſtultos ſtultus habeatur. Nam cruciari atque interfici malle, quàm thura tribus digitis comprehenſa in focum jactare, tam ineptum videtur, quàm in periculo vitæ, alterius animam magis curare quàm ſuam. Neſciunt enim quantum ſit nefas adorare aliud præterquàm Deum, qui condidit cœlum atque terram; qui humanum genus finxit, inſpiravit, luce donavit. Quòd ſi ſervorum nequiſſimus habetur, qui dominum ſuum fugâ deſerit, iſque verberibus, & vinculis, & ergaſtulo, & cruce, & omni malo digniſſimus judicatur; & ſi filius eodem modo perditus atque impius exiſtimatur, qui patrem ſuum derelinquit, ne illi obſequatur, ob eamque cauſam dignus putatur, qui ſit exhæres, & cujus nomen in perpetuum de familiâ deleatur: quantò magis qui Deum deſerit, in quem duo vocabula domini & patris æque veneranda conveniunt? Nam ille, qui ſervum pretio comparat, quid in eum beneficii confert, præter alimenta, quæ illi utilitatis ſuæ gratiâ ſubmini-

Lin. 8. *Effodiantur oculi.*] MSS. 3. rec. & 12. editi interponunt *ei*, quod mox præceſſit.

Lin. 18. *Anguſtiſſimus trames.*] MS. Brun. *anguſtiſſimo tramite*; 4. Colbert. *anguſtiſſimos tramites*, mendosè. Scripti 6. rec. & 5. vulgati *per anguſtiſſimos tramites.* Lege de hoc infrà lib. 6. cap. 3.

Lin 21. *In focum jactare.*] Scripti 10. *in focum jacere*; MS. Torneſ. *in focis jacere.*

Lin. 24. *Præterquàm Deum.*] 1. Colbert. 1. Clarom. & Francius *præter Deum.* Eadem varietas infrà *præterquàm alimenta*, & *præter alimenta.*

Lin. 26. *Dominum ſuum.*] Sic repoſui ex cunctis MSS. & pluribus editis: benè. Vide ſeqq. Nonnullis impreſſis eſt *dominum ſummum*, malè.

Lin. 30. *Exhæres.*] De exhæredatione liberorum titulus eſt in Inſtitut. Imperialibus, lib. 2. cap. 13. Exhæredationis cauſæ in Juris conſtitutionibus numerantur quatuordecim. *Betuleius.*

Lin. 31. *Domini & patris.*] Vide lib. 4. cap. 3. Unus eſt pater veſter, qui in Cœlis eſt. Matth. 23.

Lin. 33. *Præter alimenta.*] Ità MSS. In editis eſt *præterquàm.*

Digitized by Google

ſtrat? Et qui filium generat, non habet in poteſtate ut concipiatur, ut naſcatur, ut vivat. Undè apparet non eſſe illum patrem, ſed tantummodò generandi miniſtrum. Quibus ergò ſuppliciis dignus eſt deſertor ejus, qui & dominus verus, & pater eſt, niſi quæ Deus ipſe conſtituit? qui ſpiritibus injuſtis æternum paravit ignem; quod ipſe per vates ſuos impiis ac rebellibus comminatur.

Lin. 1. *Non habet in poteſtate.*] Sic reſtitui ex edit. Rom. 1470. cunctiſque MSS. præter 1. Reg. rec. & 12. edit. in quibus eſt, *non habet poteſtatem.*

Lin. 6. *Impiis.*] Iſai. ult. Eccl. 7. Judith. 16. Pſ. 10.

CAPUT XX.

De vanitate & ſceleribus impiarum Religionum, & Chriſtianorum cruciatibus.

DISCANT igitur, & ſuarum, & alienarum interfectores animarum, quàm inexpiabile facinus admittant: Primùm, quòd ſeipſos jugulant perditiſſimis dæmonibus ſerviendo, quos Deus in æterna ſupplicia damnavit: Deindè, quòd nec ab aliis Deum coli patiuntur, ſed avertere homines ad mortifera ſacra contendunt; nituntúrque ſummâ diligentiâ, ne qua ſit anima incolumis in terrâ, quæ ſalvo ſtatu ſuo ſpectet in cœlum. Quid aliud dicam, quàm miſeros, qui prædonum ſuorum inſtigationibus parent, quos deos eſſe opinantur? quorum neque conditionem, neque originem, neque nomina, neque rationem ſciunt: ſed inhærentes perſuaſioni vulgari, libenter errant, & ſtultitiæ ſuæ favent. A quibus ſi perſuaſionis ejus rationem requiras, nullam poſſint reddere: ſed ad majorum judicia confugiant, quòd illi ſapientes fuerint, illi probaverint, illi ſcierint, quid eſſet optimum; ſeque ipſos ſenſibus ſpoliant, ratione abdicant, dum alienis erroribus credunt. Sic impliciti rerum omnium ignorantiâ, nec ſe, nec deos ſuos norunt. Atque utinam ſoli errare, ſoli deſipere vellent! Alios etiam in conſortium mali ſui rapiunt, quaſi habituri ſolatium de perditione multorum. Sed hæc ipſa ignoratio efficit, ut in perſequendis Sapientibus tam mali ſint, ſingantque ſe illis conſulere, illos ad bonam mentem velle revocare.

Num igitur hoc ſermone, aut aliquâ ratione redditâ facere nituntur? Minimè; ſed vi atque tormentis. O mira, & cæca dementia! In iis putatur mala mens eſſe, qui fidem ſervare conantur; in carnificibus autem bona. In iiſne mala mens eſt, qui contra jus humanitatis, contra fas omne lacerantur? an potiùs in iis, qui ea faciunt in corporibus innocentum, quæ nec ſæviſſimi latrones, nec iratiſſimi hoſtes, nec immaniſſimi bar-

Lin. 9. *Inhærentes perſuaſioni vulgari.*] MS. 1. Bonon. antiq. *hærent;* alter Bonon. recentior *inhærent.* Scripti 18. *inhærente perſuaſione vulgari.*

Lin. 17. *Ignoratio.*] Ità antiquiores & potiores MSS. & octo editi. Hæc vox Lactantio familiaris. Scripti 18. rec. & ſeptem impreſſi *ignorantia.*

Digitized by Google

bari aliquandò fecerunt? Adeòne etiam ſibi mentiuntur, ut viciſſim boni ac mali nomina transferant & immutent? Quid ergò non diem, noctem vocant? ſolem, tenebras? Alioquin eadem impudentia eſt, bonis malorum nomen imponere; ſapientibus, ſtultorum; juſtis, impiorum: quinimò, ſi qua illis fiducia eſt, vel in philoſophiâ, vel in eloquentiâ, arment ſe, ac refellant hæc noſtra, ſi poſſunt: congrediantur cominùs, & ſingula quæque diſcutiant. Decet eos ſuſcipere defenſionem deorum ſuorum, ne, ſi noſtra invaluerint (ut quotidiè invaleſcunt,) cum delubris ac ludibriis ſuis deferantur. Et quoniam vi nihil poſſunt (augetur enim Religio Dei, quantò magis premitur) ratione potiùs & hortamentis agant.

Procedant in medium pontifices, ſeu minores, ſeu maximi; flamines, augures, item reges ſacrificuli, quique ſunt ſacerdotes & antiſtites religionum. Convocent nos ad concionem: cohortentur ad ſuſcipiendos cultus deorum; perſuadeant multos eſſe, quorum numine ac providentiâ regantur omnia: oſtendant origines & initia ſacrorum, ac deorum, quomodò ſint mortalibus tradita; qui fons, quæ ratio ſit, explicent: proferant, quæ merces in cultu, quæ pœna in contemptu maneat, quare ab hominibus coli ſe velint, quid illis, ſi beati ſunt, humana pietas conferat. Quæ omnia non aſſeveratione propriâ (nec enim valet quidquam mortalis hominis autoritas) ſed divinis aliquibus teſtimoniis confirment; ſicuti nos facimus. Non eſt opus vi & injuriâ, quia Religio cogi non poteſt: verbis potiùs quàm verberibus res agenda eſt, ut ſit voluntas. Diſtringant aciem ingeniorum ſuorum: ſi ratio eorum vera eſt, afferatur. Parati ſumus audire, ſi doceant: tacentibus certè nihil credimus; ſicut ne ſævientibus quidem cedimus. Imitentur nos, & rationem rei totius exponant. Nos

Lin. 3. *Tenebras.*] Hæc alludunt ad illud Iſaiæ cap. 5. v. 20. » Væ dicentibus malum bo- » num, & bonum malum; qui ponunt tenebras » in lucem, & lucem in tenebras; qui ponunt » amarum in dulce, & dulce in amarum. «

Ibidem. *Impudentia eſt.*] MSS, 8. sec. *imprudentia*; Jun. *prudentia*.

Lin. 8. *Ne, ſi noſtra.*] MS. 1. Colbert. & quidam editi, *nec*, ſed malè.

Lin. 12. *Pontifices.*] Apparet etiam Lactantii temporibus antiqua illa Romanorum ſacerdotia viguiſſe. *Betuleius.*

Ibidem. *Seu minores, ſeu maximi.*] Pontifices Numa inſtituit, quibus Martium generum ſuum Maximum præfecit, penès quem ſumma ceremoniarum poteſtas erat. *Betul. Fuere Pontifices minores, Scribæ Pontificum qui faſtos & commentarios habebant, fidelem cuſtodiam rerum geſtarum referebant, qui Annales maximi dicebantur; quique illis miniſtri aderant, quòd omnis ævi geſta mandabant litteris, Pontifices minores dicti ſunt.* Alex. ab Alex. lib. 2. cap. 8.

Ibidem. *Flamines.*] Sive Diales, ſive Martiales à Romulo inſtituti, ſive Quirinales à Numâ. *Betuleius.*

Lin. 13. *Augures.*] Quos à Chaldæis originem traxiſſe credunt, qui ab his ad Græcos, à Græcis ad Hetruſcos, ab Hetruſcis ad Latinos propagati ſunt.

Ibidem. *Reges ſacrificuli.*] Qui poſt exactos reges inſtituti ſunt, ut regiis præeſſent ſacris. De quibus lege Pomponium Lætum, Lucium Feneſtellam, Alexandrum ab Alexandro, Blondum, &c. qui ex Livio, Dionyſio, Varrone & aliis, de ſacerdotiis Rom. multa memoriæ prodiderunt. *Betuleius.* MSS. 7. Reg. 2. Colb. Torneſ. 2. Clarom. *ſacricolæ.*

Lin. 24. *Afferatur.*] Ità reſtitui ex omnibus propè MSS. 9. Reg. 6. Colbert. aliiſque multis, & edit. Rom. 1470. Scripti Jun. & 2. Lipſ. habent *aſſerant*, nec malè; 1. Clarom. *aſſerantur*; 3. Oxonienſes & 14. vulgati *aſſeratur.*

Lin. 26. *Et rationem.*] Sic legendum cum 1. Colbert. niſi mavis *ut rationem*, quod eſt in vet. MSS. 1. Bonon. 1. Reg. Cauc. & 15.

Digitized by Google

enim non illicimus, ut ipſi objectant: ſed docemus, probamus, oſtendimus. Itaque nemo à nobis retinetur invitus; inutilis eſt enim Deo, qui devotione ac fide caret. Et tamen nemo diſcedit, ipsâ veritate retinente. Doceant iſti hoc modo, ſi qua illis fiducia veritatis eſt, loquantur: hiſcant, audeant (inquam) diſputare nobiſcum aliquid ejuſmodi; jam profectò ab aniculis quas contemnunt, & à pueris noſtratibus error illorum ac ſtultitia ridebitur. Cùm enim ſint peritiſſimi, deorumque progeniem, & res geſtas, & imperia, & interitus, & ſepulcra de libris noverint; ipſoſque ritus, quibus ſunt initiati, vel ex rebus geſtis hominum, vel ex caſibus, vel etiam ex mortibus natos ſciant: incredibilis dementia eſt, deos putare, quos fuiſſe mortales negare non audeant; vel ſi tam impudentes fuerint ut negent, ſuæ illos ac ſuorum litteræ coarguant, ipſa denique illos ſacrorum initia convincant. Sciant igitur vel ex hoc ipſo, quantùm interſit inter verum & falſum, quandò ipſi, cùm ſint eloquentes, perſuadere non poſſunt; imperiti ac rudes poſſunt, quia res ipſa & veritas loquitur.

Quid ergò ſæviunt? ut ſtultitiam ſuam, dum minuere volunt, augeant. Longè diverſa ſunt carnificina & pietas; nec poteſt aut veritas cum vi, aut juſtitia cum crudelitate conjungi. Sed meritò non audent de rebus quidquam docere divinis, ne & à noſtris derideantur, & à ſuis deſerantur. Nam ferè vulgus, cui ſimplex incorruptumque judicium eſt, ſi myſteria illa cognoſcat in memoriam mortuorum conſtituta, damnabit; aliudque verius, quod colat, quæret.

——— *Hinc fida ſilentia ſacris*

inſtituta ſunt ab hominibus callidis, ut neſciat populus quid colat. Cùm autem nos in eorum doctrinis verſemur, cur nobis aut non credunt, qui

aliis & edit. 2. vet. Rom. Iſ. Cellar. In 6. aliis manu exaratis rec. & 17. impreſſis eſt *aut.*

Lin. 5. *Hiſcant.*] Sic lego cum 1: MS. Reg. & 14. excuſis: quod cùm non intelligerent amanuenſes 8. Reg. 6. Colb. Jun. Pen. Lipſ. Pal. Ultr. 2. Clarom. Brun. & 5. vet. edit. pro *hiſcant*, ſcripſerunt *diſcant;* 2. Bonon. Tax. *dicant.* Tit. Liv. lib. 6. 16. *Nec attollere oculos aut hiſcere audebunt.* Arnob. lib. 4. *an mutire, an hiſcere.*

Lin. 7. *Ridebitur.*] Hæc lectio eſt omnium MSS. & vet. edit. Rom. In cæteris impreſſis eſt *irridebitur;* in 1. Reg. veterrimo *juſtitia ridebitur.*

Lin. 10. *Ex mortibus.*] Ità antiquiores ac meliores MSS. & octo editi. Scripti 16. rec. & 6. vulgati *ex moribus.*

Lin. 12. *Coarguant.*] MSS. 12. rec. & 8. impreſſi *coarguent.* Vide præced. *audeant*, & ſeq. *convincant.* Jun. *coarguantur.*

Lin. 13. *Convincant.*] MSS. 10. rec. & 6. editi *convincent.*

Lin. 14. *Cùm ſint.*] Pro *quum*, quod eſt in melioribus MSS. & impreſſis, in pluribus excuſis erat *quàm.* In MSS. 3. Reg. rec. Brun. & edit. Ald. Crat. Graph. legitur *qui.*

Lin. 20. *Ne & à noſtris derideantur.*] Conjunctionem reſtitui ex 6. Reg. 5. Colb. & 5. aliis ac 7. editis: pro *&*, eſt *aut*, in Reg. antiquiſſimo. In 5. rec. ſcriptis & 12. vulgatis deeſt *&*.

Lin. 21. *Nam ferè vulgus.*] Ità ſcripti 12. In MS. Cauc. & 16. rec. necnon in editis, *Nam fortè vulgus.*

Lin. 24. *Fida ſilentia.*] Virgil. 3. Æneid. v. 112. Quæ cùm imperarentur, dicebatur, *Favete linguis.* Undè proverbium *Oſtium obdite, profani.* Cum hoc proverbio convenit Canon in Decretis de Conſecrat. diſt. 2. qui arcet plebem à preſbyterio. *Betul.*

Lin. 26. *Cur nobis aut non credunt.*] 1. MS. rec. *credant*; 2. Reg. rec. Jun. Cantabrig. multique impreſſi, *cur nobis aut noſtris non credunt.*

utrumque novimus; aut invident, quia falſis vera prætulimus? Sed defendenda ſunt, inquiunt, ſuſcepta publicè ſacra. O quàm honeſtâ voluntate miſeri errant. Sentiunt enim, nihil eſſe in rebus humanis religione præſtantius, eamque ſummâ vi oportere defendi: ſed ut in ipsâ Religione, ſic in defenſionis genere falluntur. Defendenda enim Religio eſt, non occidendo, ſed moriendo; non ſævitiâ, ſed patientiâ; non ſcelere, ſed fide: illa enim malorum ſunt, hæc bonorum. Et neceſſe eſt, bonum in Religione verſari, non malum. Nam ſi ſanguine, ſi tormentis, ſi malo Religionem defendere velis, jam non defendetur illa, ſed polluetur, atque violabitur. Nihil eſt enim tam voluntarium, quàm Religio, in quâ ſi animus ſacrificantis averſus eſt, jam ſublata, jam nulla eſt. Recta igitur ratio eſt, ut Religionem patientiâ vel morte defendas: in quâ fides conſervata, & ipſi Deo grata eſt, & Religioni addit autoritatem. Nam ſi is, qui in hâc terreſtri militiâ regi ſuo fidem ſervat in aliquo egregio facinore, ſi poſteà vixerit, acceptior fit & carior, ſi perierit, ſummam conſequitur gloriam, quòd pro duce ſuo mortem occubuerit: quantò magis imperatori omnium Deo fides ſervanda eſt, qui non tantùm viventibus, ſed etiam mortuis præmium poteſt virtutis exſolvere? Igitur Dei cultus, quoniam militia cœleſtis eſt, devotionem maximam fidemque deſiderat. Quomodò enim Deus aut amabit colentem, ſi ipſe non ametur ab eo; aut quomodò præſtabit precanti quidquid oraverit, cùm ad precandum neque ex animo, neque obſervanter accedat? Iſti autem, cùm ad ſacrificandum veniunt,

Lin. 2. *Inquiunt.*] Vide ſuprà lib. 3. Inſtitution. init. cap. 3.

Ibidem. *O quàm honeſtâ voluntate.*] Ironicè. Sic ferunt 3. MSS. quorum unus eſt antiquiſſimus, alteri bonæ notæ. MS. Cauc. ac 19. alii rec. & editi ſex habent *inhoneſtâ.*

Lin. 5. *Non occidendo, ſed moriendo.*] Hæc lectio eſt omnium ferè MSS. & octo editorum. Et rectè. Eſt enim relativum, occidere, & mori. Vide infrà, *ut Religionem patientiâ vel morte deſendas.* 2. Reg. rec. & ſex vulgati habent *monendo.* S. Bernardus Serm. 61. in Cantic. *Fides ſuadenda eſt, non imperanda.* & Serm. 64. *Hæretici capiantur potiùs quàm effugentur; capiantur dico, non armis, ſed argumentis quibus refellantur errores eorum.* Athanaſ. Apol. 2. *Cædes & vincula aliena ſunt à noſtrâ Eccleſiâ.* Pro *moriendo.* Cellarius & Heumannus habent *monendo*, quod inquiunt refertur ad perſecutores, qui ferro & flammis ſuperſtitiones ſuas defendebant.

Lin. 11. *Jam ſublata, jam nulla eſt.*] MS. 1. Bonon. antiq. *jam ſupplicatio nulla eſt.*

Lin. 12. *Fides conſervata.*] MS. Jun. & 5 vet. edit. *conſecrata;* minùs benè. Vide paulò pòſt, *fidem ſervat... & fides ſervanda eſt.*

Lin. 15. *Conſequitur.*] 1. Reg. rec. & Brun. *conſequetur.* Vide præced.

Lin. 16. *Mortem occubuerit.*] Sic habent quamplurimi MSS. & cuncti fermè editi, ſicut *vitam vivere*, apud eumdem Lactantium Divin. Inſtitut. lib. 1. cap. 14. lib. 5. cap. 8. lib. 7. cap. 24. & libro de Opificio Dei, *infatigabilem militiam Deo militemus.* Sed Ciceronis etiam eſt, *vitam vivere*, Orat. 4 in Verrem n. 118. Itaque perperàm ſcripſerunt librarii *morte occubuerit* in MSS. 5. Reg. 1. Colbert. Brun. edd. Rom. 1470. & Iſxi.

Lin. 17. *Mortuis præmium poteſt virtutis exſolvere.*] 1. Bonon. antiq. *præmium mortis exſolvet.*

Lin. 18. *Quoniam militia cœleſtis eſt, devotionem maximam, &c.*] Deſumptum à militiâ corporali; milites enim ſe totos reipub. devovebant, aut Cæſari conſecrabant. Vegetius: *Jurant autem per Deum, & per Chriſtum, & per Spiritum S. & per majeſtatem Imperatoris, quæ ſecundùm Deum generi humano diligenda eſt & colenda: nam Imperatori, quum Auguſti nomen accepit, tanquam præſenti & corporali Deo fidelis eſt præſtanda devotio, & impendendus pervigil famulatus.*

Lin. 20. *Aut præſtabit precanti.*] MSS. 2. Reg. rec. pro *precanti*, legunt *petenti.*

Digitized by Google

nihil intimum, nihil proprium diis ſuis offerunt; non integritatem mentis, non reverentiam, non timorem. Peractis itaque ſacrificiis inanibus, omnem Religionem in templo, & cum templo, ſicut invenerant, relinquunt; nihilque ſecum ex eâ neque afferunt, neque referunt. Indè eſt, quòd ejuſmodi religiones neque bonos facere poſſunt, neque firmæ atque immutabiles eſſe.

Traducuntur itaque ab his homines facilè, quia nihil ibi ad vitam, nihil ad ſapientiam, nihil ad fidem diſcitur. Quæ eſt enim ſuperſtitio illorum deorum? quæ vis? quæ diſciplina? quæ origo? quæ ratio? quod fundamentum? quæ ſubſtantia? quò tendit? aut quid pollicetur, ut ab homine poſſit fideliter ſervari, fortiterque defendi? In quâ nihil aliud video, quàm ritum ad ſolos digitos pertinentem. Noſtra verò Religio eò firma eſt, & ſolida, & immutabilis, quia juſtitiam docet, quia nobiſcum ſemper eſt, quia tota in animo colentis eſt, quia mentem ipſam pro ſacrificio habet. Illic nihil exigitur aliud, quàm ſanguis pecudum, & fumus, & inepta libatio: hîc, bona mens, purum pectus, innocens vita. Illuc veniunt ſine delectu adulteræ impudicæ, lenæ procaces, obſcœnæ meretrices; veniunt gladiatores, latrones, fures, venefici, & precantur nihil aliud, quàm ut ſcelera impunè committant. Quid enim latro ſacrificans, aut gladiator roget, niſi ut occidant? Quid venenarius, niſi ut fallat? Quid meretrix, niſi ut plurimùm peccet? Quid adultera, niſi ut mortem viri optet, aut ut ſua impudicitia celetur? Quid lena, niſi ut multos bonis exuat? Quid fur, niſi ut plura compilet? Hîc verò etiam levi communique peccato locus eſt nullus. Et ſi quis ad ſacrificium non integrâ conſcientiâ venerit, audit, quæ illi Deus comminetur, ille qui latebras cordis videt, qui peccatis ſemper infeſtus eſt, qui exigit juſtitiam, qui fidem poſcit. Quis hîc malæ menti, aut malæ preci locus eſt? At illi infelices, nec ex ſceleribus ſuis intelligunt, quàm malum ſit, quod colunt, quandoquidem flagitiis omnibus inquinati, veniunt ad precandum; & ſe piè ſacrificare opinantur, ſi cutem laverint: tanquàm libidines intra pectus

Lin. 3. *In templo, & cum templo.*] Deeſt *& cum templo*, in tribus rec. ſcriptis.

Lin. 4. *Nihilque ſecum ex eâ neque afferunt.*] In 1. Bonon. antiq. deeſt *ex eâ*; 1. Reg. abeſt *neque*.

Lin. 5. *Neque firmæ atque immutabiles.*] Ità MSS. 1. Bonon. 6. Colb. & 5. alii, ac 9. vet. edit. aliæ verò *neque firmos ac immutabiles.* At noſtra lectio melior eſt; opponit enim falſas religiones veræ, quæ *firma eſt & immutabilis.*

Lin. 20. *Ut occidant.*] 9. Reg. MSS. 1. Clarom. & 8. edit. *occidat.* Utraque lectio bona.

Ibidem. *Quid venenarius?*] MSS. 2. Reg. rec. 1. Colbert. à ſecundâ manu, Torn. Em. Cant. & 3. vet. edit. Rom. *fœnerarius? niſi ut fallat*, id eſt, latenter agat, machinationes ſuas occultet.

Lin. 21. *Niſi ut mortem viri optet, aut ut ſua impudicitia celetur.*] Sic editiones Betuleii, Cellarii, Walchii, Heumanni, atque pauci MS. Cantabrigienſe ſcilicet & Lipſienſe; in aliis tum MSS. tum editis legitur, *niſi aut mortem viri, aut ut ſua impudicitia celatur*, quod mancam exhibet orationem.

Lin. 22. *Quid lena?*] MSS. 10. *leno*, virili genere. Cæteri omnes ut in textu.

Lin. 30. *Sacrificare.*] Ità 6. vet. edit. cum omnibus MSS. præter 2. Reg. & 11. edit. In iis eſt, *ſacrificaſſe*; in 1. Reg. rec. *ſatisfacere.*

Ibidem. *Si cutem laverint.*] Quævis ſcelera aquâ expiabant. Cato orig. 3. Tertull. de Bapt. cap. 5. Seneca in Hercule furente, Apuleius Mil. l. xi. Dion. lib. 48. Eurip. in Iphig. Taur. Clemens Alexand. lib. 7. Strom. Corpus autem totum, vel manus tantummodò lavabant, juxta Sophocl. enarrator. Athenæum

Digitized by Google

incluſas ulli amnes abluant, aut ulla maria purificent. Quanto ſatiùs eſt mentem potiùs eluere, quæ malis cupiditatibus ſordidatur; & uno virtutis ac fidei lavacro univerſa vitia depellere? Quod qui fecerit, quamlibet inquinatum ac ſordidum corpus gerat, ſatis purus eſt.

libro 9. *Mos erat veteribus, quandò ſive cædem hominis ſive alias cædes feciſſent, lavare manus, in purgationem piaculi. Apud veteres enim optimum & grave habebatur manus lavare.* Juſtin. Martyr. Apol. 2. *Et balneum quidem hos reſciſcentes Dæmones à prophetâ prædicatum operati ſunt, & ipſos aſpergere ad ſacra ſua accedentes, & immittere eis conſtituerant libamina, & nidores talia perficientes: perficiebant verò ut accedentes ſe lavarent, priuſquàm aſcenderent ad ſacra; indè purgati operabantur ſacris.* Sed & cædem credebant aſpergine tolli, quod Maro 2. Æneid. attingit. Hinc Pilatus lavat manus, ut ſe innoxium, vel inſontem mortis Chriſti declaret, vide Matt. 27. v. 24.

Pag. 415. lin. 30. *Tanquàm libidines intra pectus incluſas ulli amnes abluant.*] Ità ferè Ovid. in Faſtis:

O nimiùm faciles, qui triſtia crimina cædis
Flumineâ tolli poſſe putatis aquâ!

Lin. 2. *Sordidatur.*] Vox Eccleſiaſtica, quam apud probæ Latinitatis Autores non reperies: ſed adjectivum *ſordidatus* paſſim apud Ciceronem.

CAPUT XXI.

De Cultu deorum & Dei Veri; atque de beſtiis quas coluerunt Ægyptii.

ISTI autem, quia neſciunt, vel quid, vel quomodò ſit colendum, cæci & imprudentes in contrarium cadunt. Adorant itaque hoſtes ſuos: latrones & interfectores ſuos victimis placant; & animas ſuas cum thure ipſo cremandas aris deteſtabilibus imponunt. Iraſcuntur etiam miſeri, quòd non ſimiles alii pereant, incredibili mentium cæcitate. Quid enim videant, qui ſolem non vident? Quaſi verò ſi dii eſſent, indigerent hominum auxilio, adversùs contemptores ſuos. Quid ergò nobis iraſcuntur, ſi illi nihil poſſunt? niſi, quòd ipſi deos ſuos deſtruunt, de quorum poteſtate diffidunt, magis irreligioſi, quàm qui omninò non colunt. Cicero in ſuis legibus, cùm caſtè ad ſacrificia præciperet accedere, „Pietatem, „inquit, adhibento; opes amovento: qui ſecus facit, Deus ipſe vindex erit“.

Rectè

Lin. 1. *Iſti autem.*] MSS. 4. & octo editi, *Ipſi.* Cæteri tum MSS. tum impreſſi, *Iſti.*

Lin. 5. *Similes.*] Heuman. legit *ſimul &.*

Lin. 7. *Nobis iraſcuntur.*] MS. 1. Bonon. antiq. *bonis.*

Lin. 8. *De quorum poteſtate diffidunt.*] *De* deeſt in MSS. 2. Regiis; in altero rec. eſt *poteſtati.*

Lin. 10. *Cùm caſtè.*] Proprio adverſarios jugulans gladio, recitat legem 12. Tabularum, ex ſecundo Ciceronis de Legibus libro, cujus primum caput eſt: AD DIVOS ADVENTO CASTE. Rem præclariſſimè dictam pluratìvâ perdit inflexione.

Ibidem. *Pietatem, &c.*] Alterum caput, PIETATEM ADHIBENTO. Pietas autem animi eſt, quo Deus colitur: juxta illud, *Deus ſpiritus eſt;* adorandus ergò in ſpiritu & veritate. *Betul.* Vide Ciceronem libro 2. de Legibus ſub init.

Lin. 11. *Opes amovento.*] Tertium hoc legis caput eſt, OPES AMOVENTO: ex Platonis, opinor, Alcibiade 2. deſumptum, qui liber περὶ προσευχῆς inſcribitur. At loco *facit* exiſtimat Betuleius legendum eſſe *faxit*, ut antiquarum legum majeſtas & ſtylus ſervetur.

Ibidem. *Deus ipſe vindex erit.*] Francius, fortè *ipſi.* MS. 1. Clarom. *illi Deus judex erit.*

Recte hoc quidem. Neque enim fas eſt deſperare de Deo, quem ideò colas, quia potentem putes. Nam quomodò vindicare injuriam colentis ſe poteſt, ſi ſuam non poteſt? Libet igitur, ex his quærere, cui potiſſimùm præſtare ſe putent, cogendo invitos ad ſacrificium. Ipſisne, quos cogunt? at non eſt beneficium, quod ingeritur recuſanti. Sed conſulendum eſt etiam nolentibus, quandò quid ſit bonum, neſciunt. Cur ergò tam crudeliter vexant, cruciant, debilitant, ſi ſalvos volunt? aut undè pietas tam impia, ut eos miſeris modis aut perdant, aut inutiles faciant, quibus velint eſſe conſultum? An verò diis præſtant? at non eſt ſacrificium, quod exprimitur invito. Niſi enim ſpontè atque ex animo fiat, execratio eſt; cùm homines proſcriptione, injuriis, carcere, tormentis adacti faciunt. Si dii ſunt iſti, qui ſic coluntur, vel propter hoc ſolum colendi non ſunt, quòd ſic coli volunt; digni ſcilicet deteſtatione hominum, quibus cum lacrymis, cum gemitu, cum ſanguine de membris omnibus fluente libatur.

At nos contrà non expetimus, ut Deum noſtrum, qui eſt omnium, velit, nolit, colat aliquis invitus; nec, ſi non coluerit, iraſcimur. Confidimus enim majeſtati ejus, qui tam contemptum ſui poſſit ulciſci, quàm etiam ſervorum ſuorum labores & injurias. Et ideò cùm tam nefanda perpetimur, ne verbo quidem reluctamur: ſed Deo remittimus ultionem; non ut ii faciunt, qui defenſores deorum ſuorum videri volunt, & ſæviunt efferatè adversùs non colentes. Ex quo intelligi datur, quàm non ſit bonum deos colere; quoniam bono potiùs adducendi homines ad bonum fuerant, non malo. Sed quia illud malum eſt, etiam officium ejus bono caret. At enim puniendi ſunt, qui deſtruunt religiones. Num pejùs nos deſtruimus, quàm natio Ægyptiorum, qui turpiſſimas beſtiarum ac pecudum figuras

Lin. 3. *Si ſuam non poteſt.*] MSS. 13. & edit. 5. *qui ſuam.*

Lin. 5. *Non eſt beneficium.*] Hinc è contrario Jureconſulti dicunt: Volenti non fit injuria.

Lin. 8. *Eos miſeris modis aut perdant.*] *Aut* additum ex MSS. & quamplurimis editis: in nonnullis deeſt.

Lin. 11. *Faciunt.*] Id eſt, ſacrificant; & hoc ſenſu reperitur apud Varronem de L. L. lib. 5. cap. 4. & Virgil. Eclog. 3. v. 77.

Lin. 13. *Quibus cum lacrymis.*] Sic legendum ex MSS. & quamplurimis editis; in nonnullis impreſſis deeſt *cum.*

Lin. 16. *Qui eſt omnium.*] Scilicet Deus; mox enim præceſſit *Deum.* Itaque perperàm additur *creator* in MSS. Cauc. 2. Reg. rec. Cant. & 11. editis: à cæteris abeſt.

Lin. 17. *Velit, nolit.*] Ità quamplurimi MSS. inter quos ſunt veterrimi & optimi 1. Bonon. 3. Reg. 5. Oxon. 3. Lipſ. 2. Colbert. aliique. In MSS. 13. & editis 5. eſt *velint, nolint.*

Lin. 18. *Quàm etiam.*] Addidi *etiam* ex 3. vulgatis & omnibus MSS. præter 2. Reg. rec. in quibus deeſt, ut in pleriſque editis.

Lin. 19. *Labores.*] Id eſt, calamitates.

Lin. 21. *Qui defenſores deorum ſuorum.*] MSS. 10. rec. totidemque editi addunt *ſe eſſe.*

Lin. 25. *Num pejùs.*] Benè. Vide ſeqq. MS. 1. Bonon. *Num potiùs.*

Lin. 26. *Ægyptiorum.*] Non modò à Chriſtianæ Philoſophiæ Scriptoribus, ſed à Prophetis quoque, Ægyptiorum ſuperſtitio malè audit. De animalibus quæ ab Ægyptiis pro diis coluntur nemo copioſiùs ſcripſit, quàm Herodotus in Euterpe. Vide etiam Philoſtratum libro 6. de Vitâ Apollonii, & Atheneum in ſeptimo. Meminit etiam Cicero in quinto Tuſculan. quæſtion. & de Naturâ deorum lib. 1. Sicut & Lucianus in Dialogo de Sacrificiis. Videndus eſt etiam Euſeb. lib. 2. de Præparat. Evangel. cap. 1.

Ibidem. *Qui turpiſſimas beſtiarum ac pecudum figuras colunt.*] Qui geminus ab Ægy-

Digitized by Google

colunt, quædam etiam pudenda dictu tanquàm deos adorant? Num pejùs quàm iidem ipſi? qui, cùm deos colere ſe dicant, tamen eos publicè tur-

ptiis cultus, alter Mnevis nuncupatus, & ab Heliopolitanis; alter Apis, & à Memphitis pro numine habitus. Sic Plutarchus in lib. de Iſide & Oſiride. Apim intelligit Tibullus, cùm lib. I. Eleg. VII. ait:

Te canit, atque ſuum proles miratur Oſirin
Barbara, Memphitem plangere docta bovem.

Nam διακριτικῶς eum appellat *Memphitem bovem*, ab illo qui Mnevis nomine Heliopoli colebatur diverſum. De Api etiam Cicero l. I. de Naturâ deorum: *Quid igitur cenſes? Apim illum, ſanctum Ægyptiorum bovem, nonne deum videri Ægyptiis?* Uti Plinius lib. VIII. cap. XLVI. *Bos in Ægypto etiam numinis vice colitur Apim vocant.* Et paulò pòſt: *Sunt delubra ei gemina, quæ vocant thalamos, auguria populorum. Alterum intraſſe lætum eſt; in altero dira portendit.* Et Clemens Pſeudo-Romanus lib. V. Recognitionum: *Alii Ægyptiorum bovem, qui Apis dicitur, colendum tradidere.* Apidis etiam meminere Clemens Alexandrinus Admonitione ad gentes; Mela de Situ Orbis, lib. I. cap. IX. Solinus cap. XXXV. Lucianus in Concilio Deorum, & de Sacrific. Spartian in Hadriano; Diodor. Sicul. lib. I. Ælianus de Animal. lib. XI. cap. X. & aliis. Sub bove autem Ægyptii Solem colebant. Macrobius lib. I. cap. XXI. *Taurum verò ad Solem referri, multiplici ratione Ægyptius cultus oſtendit: vel quia apud Heliopolim taurum Soli conſecratum, quem Neton cognominant, maximè colunt; vel quia bos Apis in civitate Memphi Solis inſtar excipitur.* Ubi pro *Neton*, legendum cenſeo *Mnevim*, uti ab aliis vocatur; quæ haud dubiè vera eſt lectio. Hæc cùm ſcripſiſſem, incidi fortè in locum Cl. Seldeni Syntag. I. de Dis Syris, ubi video jam ab eo monitum, *Mnevim* apud Macrobium reponendum eſſe. Ælianus autem lib. XI. Hiſtor. Animalium cap. XI. ait, Apim non Solis, ſed Lunæ ſymbolum fuiſſe; &, ut Heliopolitani bovem ſuum Soli, ita Memphitas ſuum Lunæ conſecraſſe. Ab hoc Ægyptiorum Apide veterum quidam volunt originem traxiſſe vitulum illum aureum, quem Iſraelitæ ſibi in deſerto erigebant, colebantque. Sic Lactantius lib. 4. cap. 10. *In luxuriam prolapſi, ad profanos Ægyptiorum ritus animos tranſtulerunt. Cùm enim Moyſes Dux eorum aſcendiſſet in montem, atque ibidem quadraginta dies moraretur, Aureum caput Bovis, quem vocant Apin, quod eos in ſigno præcederet, figurarunt.* Idem & tradit de Jeroboami vitulis, de quibus I. ſive 3. Regum, cap. 12. com. 28. D. Ambroſius, ſive alius quis in Epiſt. Roman. cap. I. Idem etiam de utriſque ſentit D. Hieronymus ad cap. 4. Hoſeæ. *Videtur*, inquit, *idcircò mihi populus Iſrael in ſolitudine feciſſe ſibi Vituli, caput quod coleret, Jeroboam filius Nabat Vitulos aureos fabricatus, ut quod in Ægypto didicerant*, Ἆπιν καὶ Μνεῦιν, *qui ſub figurâ Boum coluntur, eſſe deos, hoc in ſuâ ſuperſtitione ſervarent.* Scimus tamen, quorumdam animantium cultum univerſis Ægyptiis communem fuiſſe, quorumdam etiam quibuſdam tantùm civitatibus obſervatum. De ſingulis quædam ſubjiciemus. Poſt bovem, de cujus cultu jam diximus, addit Strabo, *canem*. De hujus veneratione quoque Cicero lib. 5. Tuſcul Quæſt. *Ægyptiorum morem quis ignorat? quorum imbutæ mentes pravitatis erroribus, quamvis carnificinam priùs ſubierint, quàm ibim, aut aſpidem, aut felem, aut canem, aut crocodilum violent.* Meminit & canis venerationis libro I. de Legib. item Plutarchus in lib. de Iſide & Oſiride; & Juvenalis Satyrâ 15.

—— Illic
Oppida tota canem venerantur, nemo Dianam.

Clemens etiam Alexandrinus προτρεπτ. qui & indicat, canem præcipuè à Cynopolitanis cultum. Κυνοπολῖται δὲ (σέβουσι) κύνα. De canis cultu etiam Herodotus in Euterpe, & Diodorus Siculus l. II. qui & addunt, Ægyptios, in quorum domibus canis moreretur, ſolitos fuiſſe ad luctum indicandum, totum corpus radere. Felem quoque ſummo cultu ſunt venerati; de quo cum Herodoto & Plutarcho, vide Ciceronem lib. I. de Legibus, Tuſculanar. quæſtion. lib. 5. num. 78. & libro I. de Naturâ deorum: *Ne fando quidem auditum eſt, crocodilum, aut ibim, aut felem violatum ab Ægyptio.* Juvenalis quoque Satyrâ XV.

Illic æluros, hic piſcem fluminis —
— venerantur. —

Sic enim ibi legendum, non *cæruleos*, ut eſt in vulgatis, optimè monuit Brodæus Miſcellan. lib. VII. cap. II. Diodorus etiam Siculus Bibliothecæ Hiſtoricæ lib. I. cauſam hujus cultûs adducit; quia felis contra aſpidum aliorumque ſerpentium morſus utilis eſt. Fe-

piterque derident; de quibus etiam mimos agi cum riſu & voluptate patiuntur. Qualis hæc religio, aut quanta majeſtas putanda eſt, quæ adoratur in templis, illuditur in theatris? Et qui hæc fecerint non pœnas violati numinis pendunt, ſed honorati etiam laudatique diſcedunt. Num pejùs nos deſtruimus, quàm quidam philoſophi, qui omninò nullos deos eſſe aiunt; ſed omnia ſuâ ſponte eſſe nata, omnia fortuitù fieri, quæ geruntur? Num pejùs quàm Epicurei, qui eſſe quidem deos, ſed curare quidquam negant; neque iraſci eos, neque gratiâ commoveri? Quibus dictis utique perſuadent, colendos omninò non eſſe; ſiquidem nec colentes reſpiciunt, neque non colentibus iraſcuntur. Præthereà cùm contra metus diſſerunt, nihil aliud efficere conantur, quàm ut nemo deos timeat. Et hæc tamen ab hominibus & audiuntur libenter, & diſſeruntur impunè.

lis quoque cultûs meminit Plutarchus Sympoſiacôn lib. IV. quæſt. V. Et Clemens Pſeudo-Romanus lib. V. Recognit. loco ex parte ſuperiùs jam allato: *Alii Ægyptiorum bovem, qui Apis dicitur, colendum tradidere, alii Hircum, alii Gattas.* Per *gattas* enim planè feles, ſive æluros deſignat. Sic enim tum temporis locuti ſunt, & *gattas*, vel *cattas*, feles appellabant. Undè in Gloſſ. *Catta*, αἴλουρος. Et aliæ: Κάττα, *Catta*. Sic Callimachi Scholiaſtes ait αἰλούρους, ſive feles, κάττας ἰδιωτικῶς nominatas fuiſſe. Item Evagrius lib. VI. cap. XXIV. *Catti* voce etiam utitur Auctor Hiſtoriæ Barlaami, ubi de Ægyptiorum ſuperſtitionibus agit. *Quidam*, inquit, *illorum coluerunt ovem, quidam hircum, alii vitulum, & porcum, nonnulli corvum & accipitrem, & vulturem, & aquilam. Alii verò crocodilum, quidam cattum, & canem, & lupum, & ſimiam, & draconem, & aſpidem: alii cepas, & allia, & ſpinas.* Porrò apud Herodotum libro dicto legimus, Ægyptios ob felis mortem, non, ut in morte canis, totum raſiſſe corpus, ſed tantùm ſupercilia. Addit deindè, feles mortuas ſaliri ſolitas, atque ita Bubaſtim deferri, ubi ſepeliebantur.

Lin. 1. *De quibus etiam mimos agi.*] Ita cum 4. editis omnes propè MSS. In 2. Reg. rec. 1. Colb. à ſecundâ manu, Cant. & 11. vulgatis eſt *per mimos agi.*

Lin. 6. *Sponte eſſe nata.*] Sic veteres Editi ſeculi XV. alii multi omittunt *eſſe*.

Ibidem. *Fortuitù.*] Ità meliores & maximo numero MSS. inter quos 6. Regii & 4. Colb. & editi. Scripti 9. quorum octo ſunt recentiſſimi, habent *fortuitò*. Sed *fortuitù* legitur apud ipſum Lactantium lib. 1. cap. 2. lib. 7. cap. 9. apud Ciceronem Philipp. 10. n. 2. 10. Attic. 6. lib. 1. Offic. n. 103. & 2. ad Her. 16.

Lin. 10. *Contra metus.*] MSS. 2. Reg. rec. 1. Colb. Brun. & edit. Betul. *contra metum.*

CAPUT XXII.

De furore Dæmonum in Chriſtianos, & errore Infidelium.

NON ergò ideò adversùs nos inſaniunt, quia dii non coluntur à nobis: ſed quia veritas penès nos eſt, quæ (ut eſt veriſſimè dictum) odium parit. Quid igitur exiſtimabimus, niſi neſcire illos quid patiantur? Pergitur enim cæco & irrationabili furore; quem nos videmus, illi neſ-

Lin. 1. *Dii non coluntur à nobis.*] MSS. 24. & editi 16. addunt, *A multis enim non coluntur.* Hæc autem reſpuunt MSS. antiquiſſimi 1. Reg. 2. Bonon. Tax. Navarr. Vict. 1. Sorbon. 1. Colbert.

Lin. 3. *Odium parit.*] Terent. Andr. Act. 1. Scen. 1.

Ibidem. *Quid patiantur?*] MSS. Jun. Ultr. 1. Colb. & editi 4. *qui patiuntur?*

Lin. 4. *Pergitur enim cæco & irrationabili*

ciunt. Non enim ipſi homines perſequuntur, qui cauſam cur iraſcantur innocentibus non habent: ſed illi ſpiritus contaminati ac perditi, quibus veritas & nota eſt, & inviſa, inſinuant ſe mentibus eorum, & inſtigant neſcios in furorem. Hi enim, quamdiù pax eſt in populo Dei, fugitant juſtos, & pavent; & cùm corpora hominum occupant, animaſque divexant, adjurantur ab his, & nomine Dei veri fugantur. Quo audito tremunt, exclamant, & uri ſe verberarique teſtantur; & interroganti, qui ſint, quandò venerint, quomodò in hominem irrepſerint, confitentur. Sic extorti & excruciati virtute divini nominis, exſolantur. Propter hæc verbera, & minas, ſanctos & juſtos viros ſemper oderunt. Et quia per ſe nocere his nihil poſſunt, publicis eos odiis perſequuntur, quos ſibi graves ſentiunt; exercentque ſævitiam quàm violentiſſimè poſſunt, ut aut eorum fidem minuant per dolorem, aut, ſi id efficere non quiverint, auferant omninò de terrâ, ne ſint qui poſſint eorum nequitiam coërcere. Non me fugit, quid reſponderi è contrario poſſit. Cur ergò Deus ille ſingularis, ille magnus, quem rerum potentem, quem dominum omnium confiteris, hæc fieri patitur; nec cultores ſuos aut vindicat, aut tuetur? Cur denique qui eum non colunt, & opulenti, & potentes, & beati ſunt, & honoribus regnoque potiuntur; eoſque ipſos ditioni ſuæ ac poteſtati ſubjectos habent?

Reddenda & hujus rei ratio eſt, ne quid remaneat erroris. Nam in primis hæc cauſa eſt, cur exiſtimetur Religio Dei vim non habere, quòd inducuntur homines ſpecie terrenorum ac præſentium bonorum, *quæ* ad curam mentis nullo modo pertinent: quibus quia carere juſtos vident, & affluere injuſtos, & Dei cultum inanem arbitrantur, in quo ineſſe illa non cernunt, & deorum ritus æſtimant veros, quoniam cultores eorum, & divitiis, & honoribus, & regnis fruantur. Verùm ii, qui ſunt in hâc exiſtima-

furore.] Ità reſtitui ex MSS. Regio-Put. 2. al. Reg. 6. Colb. Jun. aliiſque undecim, necnon ex edit. 3. vet. Rom. & 5. al. In 2. Reg. ſcriptum eſt, *Feruntur enim cæco, &c.* In 1. Reg. rec. & 8. impreſſis; *Perciti enim perferuntur cæco, &c.*

Lin. 2. *Spiritus contaminati.*] Vide ſuprà libro 2. capit. 16.

Lin. 5. *Animaſque divexant.*] Sic antiquiores & potiores MSS. ac 7. editi, & Lactantius l. 7. c. 15. In MSS. rec. 3. Reg. 3. Colb. 5. Oxon. & 5. aliis ac 6. vulgatis eſt *diù vexant.*

Lin. 6. *Quo audito tremunt, exclamant, &c.*] Prudent. Apotheoſ.

— torquetur Apollo
Nomine percuſſus Chriſti, nec fulmina verbi
Ferre poteſt: agitant miſerum tot verbera lingua,
Quot laudata Dei reſonant miracula Chriſti.

Lin. 9. *Excruciati virtute divini nominis, exſolantur.*] Sic lego cum MSS. 3. Reg. quorum unus eſt antiquiſſimus, 2. Colb. 1. Brun. Accedunt Cauc. 1. Reg. 3. Colbert. qui referunt, *exulantur.* 2. Reg. & Jun. *expellantur*; 1. Reg. *exultantur*; 1. Reg. & Marm. *exultant*; quid pejus dici poteſt? 1. Reg. rec. alter Brun. & 18. edit. *exulant.* Fortè legendum, *exululant.* Lactantius enim libro 2. de Origine Erroris cap. 16. ait: *Nec Deo per quem adjurantur ... mentiri poſſunt. Itaque maximis ſæpè ululatibus editis, verberari ſe, & ardere, & jam jamque exire proclamant.* Proclive eſſet emendare *ejulant*, ſi concurrerent MSS. Hoc enim verbum memini me legere apud priſcos Patres, cùm agunt de exorciſmorum virtute: inter eos Cyprianus de Idolorum Vanit. *Dæmones tamen adjurati per Deum verum nobis ſtatim cedunt, & fatentur, & de obſeſſis corporibus exire coguntur. Videas illos noſtrâ voce & oratione occultè flagellis cædi, igni torqueri, incremento pœnæ propagantis extendi,* EJULARE, *gemere, &c.*

Digitized by Google

tione, non perſpiciunt altiùs vim rationemque hominis; quæ tota non in corpore, ſed in mente eſt. Nihil enim vident ampliùs, quàm videtur, corpus ſcilicet; quod, quia oculis manuque tractabile eſt, imbecillum, fragile, mortale eſt; cujus ſunt illa omnia bona, quæ cupiditati ac miraculo ſunt, opes, honores, imperia, quoniam corpori afferunt voluptates; & ideò tam caduca ſunt, quàm corpus ipſum. Animus verò, in quo ſolo eſt homo, quoniam ſubjectus oculis non eſt, nec bona ejus inſpici poſſunt, quæ in ſolâ virtute ſunt poſita; & ideò tam ſtabilis, & conſtans, & perpetuus ſit neceſſe eſt, ſicut ipſa virtus, in quâ eſt animi bonum.

Lin. 1. *Quæ tota non in corpore, &c.*] Repoſui *tota* ex 12. excuſis, omnibuſque MSS. quod fuerat neglectum in 1. Bonon. antiq. & nonnullis editis.

Lin. 3. *Quod quia oculis manuque tractabile eſt.*] Ità omnes fermè MSS. & octo editi. Scripti rec. 2. Reg. 1. Colb. 2. Clarom. novemque vulgati poſt *quod quia*, addunt *videtur oculis*, ſed perperàm; quippe Lactantius etiam dixit *oculis contrectari* lib. de Opificio cap. 1. Vide not. ibidem; & lib. 2. Div. Inſt. cap. 6. *contemplatione contrectent.*

Lin. 7. *Inſpici poſſunt.*] MSS. 10. rec. & 9. edit. *aſpici.*

CAPUT XXIII.

De Juſtitiâ & patientiâ Chriſtianorum.

LONGUM eſt univerſas virtutis ſpecies promere, ut de ſingulis doceam, quàm neceſſe ſit ſapientem ac juſtum virum longè ab illis bonis abhorrere; quibus quia fruuntur injuſti, deorum cultus veri & efficaces eſſe creduntur. Quòd ad præſentem pertinet quæſtionem, ſatis eſt, ſi ex unâ virtute id probemus, quod intendimus. Nempe magna & præcipua virtus eſt patientia, quam pariter & vulgi voces publicæ, & philoſophi, & oratores ſummis laudibus celebrant. Quòd ſi negari non poteſt, quin ſumma ſit virtus, neceſſe eſt juſtum & ſapientem virum in poteſtate eſſe hominis injuſti, ut capiat patientiam. Patientia eſt enim malorum, quæ aut inferuntur, aut accidunt, cum æquanimitate perlatio. Ergò juſtus ac ſapiens, quia virtutem capit, habet in ſe patientiam; quâ carebit omninò, ſi nihil patietur adverſi. Contrà, qui in rebus proſperis agit, impatiens eſt, & virtute maximâ caret. Impatientem dico, quia nihil patitur. Innocentiam quoque ſervare non poteſt, quæ & ipſa juſto & ſapienti viro propria virtus eſt. Sed & nocet ſæpè, & concupiſcit aliena, & rapit, quæ cupierit, per injuriam; quia virtutis expers, vitio peccatoque

Lin. 1. *Univerſas virtutis ſpecies.*] Scripti 6. rec. totidemque impreſſi ferunt, *virtutum;* Brun. *omnes virtutum ſpecies.*

Lin. 2. *Ab illis bonis abhorrere*] MSS. Cauc. & 2. Reg. & octo editi interponunt *omnibus.*

Lin. 7. *Celebrant.*] MSS. 2. Reg. rec. Cant. & 4. edit. *concelebrant;* 1. al. Reg. rec. *colebant.*

Lin. 10. *Perlatio.*] Vox rara vel etiam nova.

Lin. 14. *Non poteſt.*] Id eſt, *vix poteſt.*

Lin. 16. *Vitio peccatoque ſubjectus.*] Poſt hæc verba, MSS. 2. Reg. quorum unus eſt antiquiſſimus, & Marm. ſexque editi addunt,

Digitized by Google

ſubjectus eſt, & fragilitatis oblitus, animo inſolenter elato tumet.

Indè injuſti, ac Deum neſcientes, & divitiis, & potentiâ, & honoribus florent. Hæc enim cuncta injuſtitiæ præmia ſunt; quia & perpetua eſſe non poſſunt, & per cupiditatem violentiamque quæruntur. Juſtus verò ac ſapiens, quia illa omnia humana (ut eſt à Lælio dictum) ſua bona, divina judicat, nec alienum quidquam concupiſcit, ne quem contra jus humanitatis lædat omninò; nec ullam potentiam, honoremve deſiderat, ne cui faciat injuriam. Scit enim cunctos ab eodem Deo, & eâdem conditione generatos, jure fraternitatis eſſe conjunctos. Sed & ſuo contentus, & parvo, quia fragilitatis ſuæ memor, non ampliùs quærit, quàm undè vitam ſuſtentet; & ex eo ipſo, quod habuerit, impertit etiam non habenti, quia pius eſt: pietas autem ſumma virtus eſt. Eò accedit, quòd voluptates caducas vitioſaſque contemnit, quarum causâ opes appetuntur; quoniam continens eſt, ac libidinum victor. Idem nihil tumoris atque inſolentiæ gerens, non extollit ſe altiùs, nec erigit ſuperbum caput: ſed placidus, & concors, & comis, & planus eſt, quia conditionem ſuam novit. Cùm ergò injuriam nulli faciat, nec aliena cupiat, nec ſua quoque, ſi vi auferantur, defendat; cùm ſciat etiam illatam injuriam moderatè ferre, quia virtute præditus eſt: neceſſe eſt, juſtum hominem ſubjectum eſſe injuſto, & contumeliis affici ab inſipiente ſapientem, ut & ille peccet, quia injuſtus eſt, & hic in ſervitutem abeat, quia juſtus eſt.

Si quis autem volet ſcire pleniùs, cur malos & injuſtos Deus potentes, beatos & divites fieri ſinat; pios contrà, humiles, miſeros, inopes eſſe patiatur: ſumat eum Senecæ librum, cui titulus eſt: Quare bonis viris multa mala accidant, cùm ſit providentia; in quo ille multa, non planè imperitiâ ſeculari, ſed ſapienter ac penè divinitùs elocutus eſt.

Domini affectat in liberos, quia temperantiam non habet.

Lin. 5. *Quia illa omnia humana.*] In quamplurimis MSS. & 7. vulgatis additur *ſunt*, quod à vetuſtiſſimis MSS. 3. & ab octo editis abeſt.

Ibidem. *Lælio.*] Vide Cic. ut ſuprà cap. 12. 18. & 19. ex tertio de Repub.

Lin. 11. *Impertit.*] 2. Colb. *impartit*; Jun. & 4. edit. *impartitur.*

Lin. 12. *Eò accedit quòd.*] Sic repoſui ex MSS. 2. Reg. antiquiſſimis, Cauc. aliiſque ſex, & edit. 4. In 11. rec. eſt, *Et accedit ex eo quòd.* In 2. rec. Reg. & 6. impreſſis, *Et accedit ex eo quòd;* in 1. Bon. & 3. vulgatis *Accedit quòd.* In 1. Reg. rec. *Accedat quòd.*

Lin. 14. *Libidinum victor.*] Hoc enim nomine Ariſtoteles continentiam patientiâ potiorem judicat, quòd vincere præſtantius eſt, quàm reſiſtere: ſicut etiam præſtantius eſt vincere, quàm non vinci. *Betuleius.*

Ibidem. *Idem nihil tumoris.*] MSS. 3. Reg. rec. *Id eſt, nihil tumoris;* 1. Reg. Jun. & 4. vet. edit. *& nihil tumoris*; ſcripti 9. & 4. vulgati, *timoris*, malè. Fit enim antitheſis ad ſuperiora, ubi dixerat, *impatientem elato animo inſolenter tumere.*

Lin. 16. *Planus eſt.*] Sic ſuprà Lactantius eodem libro cap. 15. ad finem, id eſt, humilis.

Lin. 21. *Et hic in ſervitutem abeat.*] MSS. 25. & edit. 3. *Et hic in ſe virtutem habeat*: ſed contra mentem Lactantii, qui id ſolum efficere vult, virum bonum eſſe in poteſtate hominis injuſti. Vide ſuprà *juſtum hominem ſubjectum eſſe injuſto;* & infrà, *idcircò enim voluit ſub alienâ ditione atque imperio degere ... premi eos voluit ab iis, in quorum manibus eos collocavit.*

Lin. 25. *Quare bonis viris.*] Abeſt *viris* à MSS. Brun.

Digitized by Google

„ Deus (inquit) homines pro liberis habet: ſed corruptos & vitioſos luxurioſè ac delicatè patitur vivere, quia non putat emendatione ſuâ dignos. „ Bonos autem, quos diligit, caſtigat ſæpiùs, & aſſiduis laboribus ad uſum „ virtutis exercet; nec eos caducis ac mortalibus bonis corrumpi ac depra- „ vari ſinit “. Undè nemini mirum debet videri, ſi pro noſtris ſæpè delictis caſtigamur à Deo. Imò verò, cùm vexamur ac premimur, tum maximè gratias agimus indulgentiſſimo patri; quòd corruptelam noſtram non patitur longiùs procedere, ſed plagis ac verberibus emendat. Ex quo intelligimus, eſſe nos Deo curæ; quoniam, cùm peccamus, iraſcitur. Nam cùm poſſet populo ſuo, & opes, & regna largiri, ſicut dederat ante Judæis, quorum nos ſucceſſores ac poſteri ſumus; idcircò enim voluit ſub alienâ ditione atque imperio degere, ne rerum proſperarum felicitate corruptus, in luxuriam laberetur, ac Dei præcepta contemneret; ſicut illi majores noſtri, qui ſæpè terrenis ac fragilibus his bonis enervati, aberrarunt à diſciplinâ, & legis vincula ruperunt. Providit ergò, quatenùs cultoribus ſuis præſtaret quietem, ſi mandata ſervaſſent; & tamen eos emendaret, ſi præceptis non obtemperaſſent. Itaque ne tam corrumperentur otio, quàm patres eorum licentiâ, premi eos voluit ab iis, in quorum manibus eos collocavit; ut & labantes confirmet, & corruptos ad fortitudinem reparet, & fidos experiatur ac tentet. Quomodò enim poteſt Imperator militum ſuorum probare virtutem, niſi habuerit hoſtem? Et illi tamen adverſarius exurgit invito; & quia mortalis eſt, & vinci poteſt. Deo autem quia repugnari non poteſt, ipſe adverſarios nomini ſuo excitat, non qui contra ipſum Deum pugnent, ſed contra milites ejus; ut

Lin. 1. *Deus (inquit) homines pro liberis habet.*] Hæc ipſa verba haud certè reperias apud Senecam. Quare aut Senecæ liber excidit, aut quaſi Senecæ verbis eam Lactantius extulit ſententiam, ut & alibi factitat. Horum verborum ſententiam habes in ejus libello de divinâ Providentiâ, ſub initium. *Iſæo.*

Lin. 3. *Caſtigat.*] Vide Proverb. cap. 3. v. 12. ad Hebræos 12. v. 6. Apocal. 3. v. 19.

Lin. 5. *Undè nemini.*] MS. 1. Bonon. *Nec mirum.*

Lin. 6. *Tum maximè gratias agimus.*] Act. v. ỽ. 12. Chryſoſt. Homil. 5. de Jobo. *Qui amore Chriſti aduritur, eligeret potiùs vinctum eſſe pro Chriſto, quàm cœlos inhabitare, clariuſque hoc habebit, quàm ſuper 12. ſedes ſedere, quamdiù voluntas Dei eſt, quòd patiatur.* Jo. Gerardi.

Lin. 9. *Quoniam, cùm peccamus, iraſcitur.*] Ità Scripti 9. rec. totidemque vulgati. At *quibus cùm peccamus, iraſcitur*, habent MS. Cauc. Pal. 1. Lipſ. 1. Colb. & editi quidam. In 13. manu exaratis & 4. impreſſis, *quibus, quoniam peccamus, irraſcitur.* 1. Brun. pro *quoniam* habet *quandò.*

Lin. 11. *Quorum nos ſucceſſores ac poſteri.*] In locum enim Judæorum à Deo reprobatorum Gentiles inſiti ſunt tanquàm ſurculi, quaſi oleaſtri inſerti in illis, & ſocii radicis & pinguedinis olivæ facti, participantes eumdem ſpiritum fidei & gratiæ, qui fuit in Abramo & veteribus Judæorum patriarchis: ſic à Chriſto ſuſcitati ſunt Abrahæ filii, ejus habentes fidem, operaque facientes.

Lin. 14. *Aberrarunt à diſciplinâ, & legis vincula ruperunt.*] MSS. 8. *aberraverunt.* 1. Reg. antiquiſſimus, pro *& legis*, habet *& Dei.* Alter veterrimus Reg. cum aliis 4. rec. *aberrarunt à diſciplinâ legis, vinculaque ruperunt;* item 4. Reg. rec. 4. Colbert. & 5. impreſſi *aberraverunt.*

Lin. 23. *Deo autem quia repugnari non poteſt.*] MSS. 2. Reg. rec. & 2. Clarom. *cui*, pro *quia.*

Lin. 24. *Sed contra milites ejus*] Imò in militibus Imperator, in membris caput violatur. Actor. 9. *Saule, Saule, quid me perſequeris?* Rivet.

Digitized by Google

devotionem ac fidem ſuorum vel probet, vel corroboret, donec preſſuræ verberibus diffluentem colligat diſciplinam.

Eſt & alia cauſa, cur adverſùm nos perſecutiones fieri ſinat, ut Dei populus augeatur. Nec eſt difficile monſtrare, cur, aut quomodò id fiat. Primùm, fugantur à deorum cultibus plurimi, odio crudelitatis. Qui enim talia ſacrificia non horreant? Deindè placet quibuſdam virtus ac fides ipſa. Nonnulli ſuſpicantur, deorum cultum non ſine causâ malum putari à tam multis hominibus, ut emori malint, quàm id facere, quod alii faciunt, ut vivant. Aliquis cupit ſcire, quodnam ſit illud bonum, quod ad mortem uſque defenditur; quod omnibus, quæ in hâc vitâ jucunda ſunt & cara, præfertur; à quo, nec bonorum, nec lucis amiſſio, nec dolor corporis, nec viſcerum cruciamenta deterrent. Valent hæc plurimùm. Sed illæ maximè cauſæ noſtrorum numerum ſemper auxerunt. Audit circumſtans populus inter ipſa tormenta dicentes, non ſacrificare ſe lapidibus humanâ manu factis, ſed Deo vivo, qui ſit in cœlo. Multi hoc verum eſſe intelligunt, & in pectus admittunt. Deindè, ut fieri ſolet in rebus incertis, dum inter ſe invicem quærunt, quæ ſit hujus perſeverantiæ cauſa, multa, quæ ad Religionem pertinent, divulgata ac per rumorem viciſſim aucupata diſcuntur, quæ quia bona ſunt, placeant neceſſe eſt. Prætereà, ultio conſecuta, ſicut ſemper accidit, ad credendum vehementer impellit. Ne hæc quidem levis causa eſt, quòd immundi dæmonum ſpiritus, acceptâ licentiâ, multorum ſe corporibus inmergunt; quibus poſteà ejectis, omnes qui reſanati fuerint, adhæreant Religioni, cujus potentiam ſenſerunt. Hæ tot cauſæ in unum collatæ magnam Deo multitudinem mirabiliter acquirunt.

Lin. 1. *Preſſura verberibus.*] Ità reſtitui ex 1. Reg. antiquiſſimo, 7. al. Reg. 6. Colbert. aliiſque decem, & editis 12. In 1. Bonon. antiq. eſt *preſſurâ verberibus*; in Thyſ. & Gall. *preſſura & verberibus*, malè. Deeſt *preſſura*, in Regio-Put. & forſan aptiſſimè.

Lin. 2. *Diffluentem.*] Sic repoſui ex edit. Cellar. & omnibus libris MSS. præter rec. 2. Reg. 2. Colb. 1. Clarom. & edd. in quibus eſt *deffluentem.*

Ibidem. *Colligat diſciplinam.*] Ità emendavi ex antiquiſſimo & optimo Regio-Put. In 2. al. Reg. Torneſ. 3. Colb. & editis *corrigat.* 1. Reg. & Brun. *corrigant.*

Lin. 4. *Monſtrare.*] 1. Bonon. antiq. *monſtrari*; 1. Reg. rec. *demonſtrare.*

Lin. 5. *A deorum cultibus.*] Ità optimi & antiquiſſimi MSS. Bonon. & Reg. aliique plures cùm ſcripti, tum editi; idque propius eſt rei exprimendæ, quàm *cultoribus*, quod eſt in 17. recentioribus MSS. & 8. vulgatis. Legitur *cultus* plurali numero paſſim apud Lactantium. Prætereà apud Claudianum, quamvis aliâ notione epigram. 23.

— *Accipe regales cultus.*

Partim *ex Cellario.*

Lin. 9. *Aliquis cupit ſcire.*] Sic reſtitui ex omnibus MSS. præter 1. Reg. rec. in quo legitur, ut in editis, *Aliqui cupiunt ſcire*; 1. al. rec. Regius, *Alii.*

Ibidem. *Quodnam ſit.*] Ità repoſui ex cunctis MSS. præter 1. Clarom. cui eſt, *quod non ſit*; 1. Reg. & 3. Colb. in quibus, ſicut & in editis, eſt *quidnam ſit.*

Lin. 14. *Non ſacrificare ſe lapidibus.*] Pro *non*, MS. Jun. & 7. edit. habent, *nolle.*

Lin. 20. *Ultio conſecuta.*] MSS. 10. rec. & edit. 2. *ſecuta.* Hoc probat Lactantius in libro de Mortibus Perſecutorum.

Lin. 21. *Ne hac quidem levis cauſa eſt.*] Sic reſtitui ex 8. Reg. 2. Bon. aliiſque octo, & editis 7. quod ſuaviùs fluit, quàm *nec hac* 4. manuſcriptorum totidemque editorum. In 2. Reg. rec. & edit. Rom. 1470. *nec quidem.*

Lin. 23. *Adhæreant Religioni.*] MSS. 11. *adhærent.*

CAPUT

CAPUT XXIV.

De ultione divinâ in Chriſtianorum tortores.

QUIDQUID ergò adverſùm nos mali principes moliuntur, fieri ipſe permittit. Et tamen injuſtiſſimi perſecutores, quibus Dei nomen contumeliæ ac ludibrio fuit, non ſe putent impunè laturos, quia indignationis adversùs nos ejus quaſi miniſtri fuerunt. Punientur enim judicio Dei, qui acceptâ poteſtate ſupra humanum modum fuerint abuſi, & inſultaverint etiam Deo ſuperbiùs, ejuſque nomen æternum veſtigiis ſuis ſubjecerint impiè nefarièque calcandum. Propterea vindicaturum ſe in eos celeriter pollicetur, & exterminaturum beſtias malas de terrâ. Sed idem, quamvis populi ſui vexationes & hîc in præſenti ſoleat vindicare; tamen jubet nos expectare patienter illum cœleſtis judicii diem, quo ipſe pro ſuis quemque meritis aut honoret, aut puniat. Quapropter non ſperent ſacrilegæ animæ contemptos & inultos fore, quos ſic obterunt. Veniet, veniet rabioſis & voracibus lupis merces ſua, qui juſtas & ſimplices animas, nullis facinoribus admiſſis, excruciaverunt. Nos tantummodò laboremus, ut ab hominibus nihil aliud in nobis, niſi ſola juſtitia puniatur. Demus operam totis viribus, ut mereamur à Deo ſimul, & ultionem paſſionis, & præmium.

Lin. 8. *Beſtias malas.*] Sic Chriſtianorum vexatores vocat Lactantius ſuprà cap. XI. & pluribus in locis lib. de Mortibus Perſecutorum, ſcilicet cap. 4. 9. 16. 25. 32. & 39. ubi plura. Vide Apocalypſ. cap. 19. Dominum autem ſibi reſervaſſe ultionem ex hoc capite notum, & ex Deuter. 32. v. 35. & 4. Pſalm. 78. 10. Rom. 12. 19. Hebr. 10. 30.

Lin. 10. *Jubet.*] Vide Deut. 32. Eccl. 28. Rom. 12. Hebr. 10.

Lin. 12. *Quos ſic obterunt.*] MS. 1. Bonon. antiq. *hîc.*

Ibidem. *Veniet, veniet rabioſis.*] Ità plures MSS. inter quos 1. Reg. antiquiſſimus, 1. al. Reg. bonæ notæ, Goth. Marm. & edit. octo. In multis deeſt repetitio, quam amat Lactantius, ut lib. 6. cap. 11. *Hîc, hîc Marce Tulli aberraſti;* & lib. 7. cap. 25. ad finem, *Illa, illa eſt civitas.* In ſex tamen ſeculi XV. editionibus ſemel tantùm eſt, *veniet.*

Lin. 15. *Ut ab hominibus nihil aliud in nobis.*] Repoſui *aliud* ex omnibus MSS. & quampluribus impreſſis, quod in nonnullis editis deerat. Ità &, *nihil ... aliud ab homine,* initio libri ſexti. Hîc *juſtitia* ſumitur pro cultu Dei, more ſcilicet Lactantiano.

Digitized by Google

ANALYSIS
LIBRI SEXTI,
DE VERO CULTU.

DE agnitione Dei dictum eſt hactenùs: docebo nunc, quo ritu, quove ſacrificio Deum coli oporteat.

Cultus Dei vel falſus eſt, vel verus. Falſus eſt Paganorum, qui quidquid aſpectu rarum, quidquid opere aut odore pretioſum eſt, id gratum eſſe diis ſuis judicant, *cap.* 1.

Itaque mactant iis pingues hoſtias, quaſi eſurientibus; profundunt vina, tanquàm ſitientibus; accendunt lumina, velut in tenebris agentibus.

Verus cultus eſt, in quo mens colentis ſe ipſam Deo immaculatam victimam ſiſtit: de quo nunc ita agendum, ut manentibus præceptis philoſophorum de probitate, ſuperſtruamus præcepta pietatis & juſtitiæ, *cap.* 2.

Ut autem cultus, ita via quoque duplex eſt, per quam humanam vitam progredi neceſſe eſt: una quæ in cœlum ferat, altera quæ ad Inferos deprimat.

Philoſophi alteram virtutum eſſe voluerunt, alteram vitiorum; & illam quidem primo aditu arduam, in ſummo verò amœnam; hanc contrà primo ingreſſu amœnam, in reliquo ſpatio confragoſam. Sapienter hæc quidem: ſed ſi virtutum formas, ſed ſi virtutum terminos noviſſent.

Poëtæ hoc bivium apud inferos eſſe voluerunt: qui in eo falluntur, quod eas vias mortuis propoſuerunt.

Nos igitur rectiùs duas illas vias cœli & inferorum eſſe dicimus; quia juſtis immortalitas, injuſtis pœna æterna propoſita eſt. Quæ & cauſa eſt, cur has vias longè aliter nos, quàm philoſophi, explicemus, *cap.* 3.

Una igitur virtutis via eſt, quæ fert ad cœlum, difficilis & clivoſa. In hâc poſuit juſtitiam, temperantiam, patientiam, fidem, cæteraſque virtutes: ſed ſimul cum his paupertatem, ignominiam, laborem, &c.

Una eſt & ſiniſtra via, quæ ad orcum mittit: cujus figura plana, & patens, & omni genere florum delectabilis eſſe videtur. In hâc opulentia, honor, quies, voluptas, illecebræ omnes ſunt poſitæ: ſed cum his pariter injuſtitia, crudelitas, ſuperbia, perfidia, libido, cæteraque vitia.

Illam ſi quis patienter triverit, coronâ virtutis, immortalitate nimirùm donatur: hâc ſi quis ierit, ad inferos dejicitur. In illâ monſtrantur temporalia priùs mala cum æternis bonis: in hâc temporalia priùs bona cum æternis malis.

Præſtat igitur perpetuis bonis mala brevia penſare, quàm pro brevibus & caducis bonis mala perpetua ſuſtinere. Laboramus in hoc ſeculo, & cum hoſtibus noſtris decertamus, ut poſtmodùm ſimus in otio: magno labore ea nobis paramus, quæ perire rursùm poſſunt. Decertandum igitur eſt adversùs hoſtem noſtrum ſpiritualem: recuſandus labor nullus, quo id acquiramus, quod nullo modo poteſt amitti; præſertim cùm velit Deus nos expeditos in acie ſemper ſtare, & hoſtis noſter variis nos artibus captet, pro cujuſque naturâ & moribus ſæviens.

Viam porrò virtutis quæſiverunt quidem Philoſophi, non autem invenerunt; quippe qui nec virtutem definire, nec quid ſit bonum & malum intelligere potuerunt.

Lucilius virtutem definiit boni & mali ſcientiâ: falsò; ſcientia enim non poteſt eſſe virtus, quia non eſt intùs in nobis, ſed ad nos extrinſecùs venit, & poteſt eſſe ſine virtute, ſicut in plurimis Philoſophorum fuit.

Horatius virtutem fugâ vitiorum deſcripſit: ineptè, quòd eam contrariâ terminavit, *cap.* 5.

Neſcierunt quid ſit bonum & malum, quia nec Deum bonorum, nec adverſarium hu-

Digitized by Google

mani generis malorum autorem ſciverunt. Et quod conſequens eſt, ad hanc brevem vitam finem bonorum retulerunt; quod patet ex Lucilio, qui virtutem in iis rebus quærendis ſtatuit, in quarum contemptu vis virtutis apparet, quique virtutem putat fines patriæ propagare; quæ propagatio cum ſummâ eſt injuſtitiâ conjuncta. Et fatetur Cicero ipſe, Romanos veri juris, germanæque juſtitiæ ſolidam & expreſſam effigiem nullam tenere, *cap.* 6.

Fuerunt quidem ſapientes nonnulli habiti & nominati: ſed & iſti ſimilitudinem duntaxat, ſpeciemque ſapientium geſſerunt. Ut enim via ſapientiæ habet aliquid ſimile ſtultitiæ: ita via vitiorum, cùm tota ſit ſtultitia, habet aliquid ſimile ſapientiæ, quod arripiunt ii, qui ſtultitiam publicam intelligunt. Et hæ ſunt artes diaboli, qui oſtenſâ hominibus ſpecie veri & boni, variis ſemitis eos ad eamdem mortem ducit, *cap.* 7.

Cauſa, cur non invenerint viam veritatis & virtutis Philoſophi, eſt, quia eam in terrâ, ubi apparere non poteſt, quæſiverunt. Nobis autem lex Dei revelata eſt, quæ perinde ut ſtellæ nautis noctu, nobis prælucet ad viam ſapientiæ.

Lex illa eſt recta ratio, naturæ congruens, diffuſa in omnes, conſtans, ſempiterna: quæ vocet ad officium; jubendo, vetando, à fraude deterreat: quemadmodùm præclarè Cicero eam depinxit lib. 3. de Republicâ.

Legis hujus capita quædam ſunt primaria, quædam ſecundaria. Primaria duo ſunt; unum de pietate, alterum de humanitate, *cap.* 8.

Pietas eſt Deum noſſe & colere: cujus Dei ignorantia facit, ut diis alienis homo ſerviat; ut gentis ſuæ leges tanquàm verum jus amplectatur, quas non juſtitia, ſed utilitas reperit; utque adeò omnes virtutes Ethnicorum ſint inſtar corporis, quod eſt ſine capite.

Impius igitur eſt, quiſquis Deum non agnoverit; omneſque virtutes ejus in illâ mortiferâ viâ reperiuntur, quæ eſt tota tenebrarum. Idem inſanus eſt, qui demptâ ſpe immortalitatis, quam Deus pollicetur in ſuâ Religione verſantibus, virtutem propter ſe expetit, & omnis generis pericula ſubit.

Contrà ſapiens eſt, qui Deum novit, & debitâ pietate proſequitur, *cap.* 9.

Humanitatis eſt virtus, quæ nos conjungit cum homine; quæ eadem & miſericordia dicitur. Hæc digniſſima homine eſt; quia ab uno homine omnes orimur, ideòque conſanguinei ſumus: quia item Deus præcepit, inimicitias per nos nunquàm faciendas, ſemper eſſe tollendas; denique quia ab uno Deo omnes inſpirati & animati ſumus.

Contrarium humanitatis adverſum eſt Feritas, ſive Immanitas belluina, quæ contra jus humanitatis ſpoliat, cruciat, occidit, exterminat homines.

Errant igitur Philoſophi, qui miſericordiam de homine ſuſtulerunt; primùmque ſibi ipſi contradicunt, qui ſocietatis humanæ communionem docent eſſe retinendam, & tamen humanitatem ipſam ab homine excludunt. Deinde aut hâc de cauſâ ſunt homines congregati, ut mutuis auxiliis imbecillitatem ſuam tuerentur, aut humanitatis ipſius causâ. Si priùs verum, ſuccurrendum eſt igitur homini, qui egeat auxilio. Sin poſterius, homo certè hominem debet agnoſcere. Et ſi fecerunt hóc rudes & feri illi homines, utique expoliti & aſſueti hominibus facere id multò magis debent, *cap.* 10. Qui hoc non facit, hominis ſe appellatione diſpoliat. Præterea ſi in iis caſibus, qui periculum vitæ homini afferunt, ſuccurrere humanitatis eſſe concedunt, nulla cauſa eſt, cur ſi homo eſuriat, ſitiat, algeat, ſuccurrendum eſſe non putent.

Errat & Cicero, qui in libris ſuis Officialibus ſuadet, non eſſe omninò largiendum; refrenanſque homines ab humanitate, monet, ut rem familiarem diligenter cuſtodiant, malintque arcam quàm juſtitiam conſervare.

Errat idem in eo, quòd hominibus Idoneis de re familiari impertiendum ſcribit; quia humanitatis officia utilitate metitur: cùm non idoneis, hoc eſt iis qui gratiam referre poſſint, ſed iis, qui non ſunt idonei, ſit largiendum. Contradicit etiam ſibi ipſe, qui pluribus locis clamat, virtutem non eſſe mercenariam; & promptum eſt hinc colligere, ſi virtus propter ſe expetenda eſt, non eſſe juſtitiam noſtro commodo, ſed ſuo pretio æſtimandam. Taceo, quòd iſti, quia neque naturam retinent, neque præmium in eo quod ſit, ſciunt, dum perdere timent, perdunt, dum vel patrimonia ſua effundunt, vel opes exhibendis muneribus impendunt, vel publicis operibus exſtructis memoriam nomini ſuo quærunt, vel denique tribulibus ſuis aut clientibus largiuntur, *cap.* 11.

Digitized by Google

Humanitatis ſurculi ſunt Hoſpitalitas, captivorum redemptio, viduarum defenſio, ægrotorum cura, peregrinorum & pauperum ſepultura.

Hoſpitalitas præcipua virtus eſt, quam Deus præcepit: ſed de quâ rursùs erravit Cicero, qui voluit domos noſtras hoſpitibus illuſtribus patere. Atqui humilibus & abjectis patere domus noſtræ debent.

Captivorum redemptio proprium etiam juſtorum opus eſt, largitioni munerum longè anteponendum.

Pupillorum & viduarum defenſio divinâ lege univerſis demandata eſt.

Ægros qui curat, fovetque, hic vivam hoſtiam Deo acquirit, & quod alteri dat ad tempus, ipſe à Deo accipiet in æternum.

Maximum etiam pietatis officium eſt peregrinorum & pauperum ſepultura. Quod Philoſophi prorsùs non attigerunt.

Quæritur hîc, *An omnia in egenos conferenda?*

Reſpon. Bonum non timere paupertatem, & qui apud Deum dives eſt, pauperem eſſe nunquàm poſſe. Deinde pro virili parte quemque operari debere juſtitiam, ut quantùm divitiis inter cæteros, tantùm opere præcellat, *cap.* 12.

Liberalitas igitur exercenda eſt, quia peccata largitione tolluntur, nemoque ſine delicto eſſe poteſt, quamdiù indumento carnis oneratus eſt, *cap.* 13.

Liquet hinc, longè abfuiſſe ab humano bono Philoſophos Stoïcos, qui hanc virtutem, miſericordiam dico, pro vitio ſemper habuerunt: & tollendo vitia, virtutes ipſas ſuſtulerunt, & eòdem tandem reciderunt per imprudentiam, quò Peripatetici perveniunt ratione; vitia, quia tolli non poſſunt, eſſe moderanda, *cap.* 14 *&* 15.

Quanquàm & Peripatetici ipſi errarint, qui vitia eſſe conceſſerunt: ſed ea mediocriter temperarunt; quia & mediocribus vitiis carendum eſt, & monſtrandum eſt, non ipſos affectus, ſed eorum cauſas eſſe moderandas, *cap.* 16.

Metus & cupiditas ſi projiciantur in terram, vitia fiunt; virtutes autem, ſi ad divina referantur. Non igitur evellendi hi affectus, ut Stoïci, neque temperandi ſunt, ut Peripatetici volunt; ſed in veram viam dirigendi, *cap.* 17.

Secundaria legis capita ſunt, ut cultor Dei non mentiatur unquàm: pecuniæ, ſi quam crediderit, non accipiat uſuram; munus non accipiat à paupere; malè dicenti benè dicto reſpondeat; inimicum ſuâ culpâ non faciat; illatam ſibi injuriam non vindicet.

Malè igitur definit Cicero virum bonum, qui proſit omnibus, noceat nemini, niſi laceſſitus injuriâ. Si enim nocet laceſſitus, ex hoc ipſo viri boni nomen amittit, cùm nocere alteri non ſit ſecundùm hominis naturam. Si nocet, non eſt innocens, non eſt patiens. Et Cicero ipſe contra ſuum præceptum oblivionem injuriarum in magnis laudibus poſuit, *cap.* 18.

Peccant & Peripatetici, qui iram dicunt eſſe comitem virtutis. Poëtæ item, qui tres Furias eſſe dixerunt, Iram, Cupiditatem, Libidinem. Nam Deus certos limites ſtatuit his affectibus, quos ſi tranſcendant, in morbos & vitia tum demùm vertuntur, *cap.* 19.

Poſtremò cultor Dei quinque ſenſuum voluptates virtute ſuperare atque opprimere debet: nempè voluptatem oculorum, ut non interſit publicis ſpectaculis, & ſcenis, *cap.* 20. voluptatem aurium, ut non cantuum ſuavitate ſe oblectet, *cap.* 21. voluptatem ſaporis & odoris, ut non ventri & gulæ ſerviat, *cap.* 22. voluptatem tactûs, ut frenet libidinem, vel cohibeat eam matrimonio, non ſcortatione, non adulterio, ſive operationis, ſive cogitationis, *cap.* 23.

Quòd ſi quis ad injuſtitiæ viam fuerit lapſus, non deſperet de ſe ipſe: ſed ad meliora converſus, Deo ſatisfaciat, cui interiores quoque cogitationes noſtræ patent, *cap.* 24.

Sacrificare autem ſi cultor Dei voluerit, duo offeret Deo incorporalia; integritatem animi, & nominis divini laudem. Ad hæc enim capienda nos Deus generavit; hæc munera Triſmegiſtus Hermes Deo offerenda docuit, *cap.* 25. Scultetus.

Digitized by Google

LUCII CÆCILII FIRMIANI LACTANTII

DIVINARUM INSTITUTIONUM LIBER SEXTUS, DE VERO CULTU.

CAPUT PRIMUM.

De Dei veri Cultu & innocentiâ, atque de Cultu falſorum deorum.

QUOD erat officium ſuſcepti muneris, divino Spiritu inſtruente, ac ſuffragante ipsâ veritate, complevimus: cujus aſſerendæ atque illuſtrandæ cauſam mihi & conſcientia, & fides, & ipſe Dominus noſter impoſuit; ſine quo nec sciri quidquam poteſt, nec explicari. Venio nunc ad id quod eſt ſummum operis hujus, & maximum, ut doceam quo ritu, quove ſacrificio Deum coli oporteat. Id enim eſt hominis officium,

Lin. 2. *Cujus aſſerendæ atque illuſtrandæ cauſam mihi & conſcientia, & fides, & ipſe Dominus noſter impoſuit.*] Sic reſtitui ex 1. Reg. antiquiſſimo, 1. al. Regio optimæ notæ, & 2. Brun. favente 1. Lipſ. in quo eſt *conſcientiam*; item MSS. 2. Reg. 2. Claromont. Bodl. Cotton. 1. Sorbon. 1. Colbert. & edit. Walch. niſi quòd habent *ſcientia*. 2. Reg. 3. Oxon. 1. Colb. & 8. excuſi, *cauſam mihi, & ſcientiam, & fidem, &c.* 4. Colb. Em. Cant. Got. Marm. & edit. Rom. 1474. Parrhaſ. ac Cellar. *cauſam mihi, & ſcientiam, & fidem ipſe Dominus, &c.* In Jun. & 1. Clarom. pro *Dominus*, eſt *Deus*, in priori voce *ipſe* deletâ. *Veritatem illuſtrare* Lactantio familiare, Divin. Inſtitut. lib. 1. cap. 1. bis; cap. 2. lib.

in eoque ſolo ſumma rerum, & omnis beatæ vitæ ratio conſiſtit: quandoquidem propterea ſicti & inſpirati ab eo ſumus, non ut cœlum videremus & ſolem (quod Anaxagoras putavit;) ſed ut artificem ſolis & cœli Deum purâ & integrâ mente coleremus. Quamvis autem præcedentibus libris, pro ingenii mediocritate defenderim veritatem; tamen ex ritu quoque ipſo elucere vel maximè poteſt. Nihil enim ſancta & ſingularis illa majeſtas aliud ab homine deſiderat, quàm ſolam innocentiam: quam ſi quis obtulerit Deo, ſatis piè, ſatis religioſè litavit. Homines autem neglectâ juſtitiâ, cùm ſint omnibus flagitiis ac ſceleribus inquinati, religioſos ſe putant, ſi templa & aras hoſtiarum ſanguine cruentaverint, ſi focos odorati ac veteris vini profuſione madefecerint. Quin etiam ſacras dapes apparant, & exquiſitas epulas, quaſi aliquid indè libaturis offerunt. Quid-

4. cap. 5. lib. 6. cap. 1. lib. 7. cap. 7. & lib. de Opificio Dei cap. 20.

Lin. 2. *Ficti.*] MSS. 2. Reg. rec. Jun. Tornef. Pal. & 5. vet. edit. *facti.*

Lin. 3. *Anaxagoras.*] De quo ſuprà dictum eſt lib. 3. cap. 9. & 23.

Ibidem. *Et cœli Deum.*] 1. Bonon. antiq. *& cœli Dominum.*

Lin. 5. *Defenderim.*] MSS. 9. *defenderimus*; Edit. Pariſ. & Graph. *defenderem.*

Lin. 6. *Nihil enim ſancta & ſingularis illa majeſtas aliud ab homine deſiderat, quàm ſolam innocentiam.*] Non quia exterius quoque ſacrificium Deo non ſit acceptiſſimum: ſed hæc ſæpè priſci Patres ingerebant auribus Ethnicorum, qui ſceleribus omnibus cooperti ſe religioſos putabant, ſi templa & aras hoſtiarum ſanguine cruentarent, tanquàm Deus victimis indigeret. Cæterùm de ſanctiſſimo Eucharistiæ à Chriſto Domino inſtituto ſacrificio, quod Miſſam nominamus, quodque ex hoc vel aliis hujuſmodi locis temerè admodùm infamant hæretici, vide antiquiſſimorum Patrum teſtimonia: Ignatii Chriſti contemporanei, & Apoſtolorum diſcipuli Epiſt. 10. & ad Philadelph. epiſt. 9. ad Epheſ. epiſt. 14. ad Romanos epiſt. 15. Irenæi diſcipuli Polycarpi, qui fuit auditor Joannis Apoſtoli lib. 4. cap. 32. ubi ait: *Ex creaturà panis accepit, & gratias egit dicens: Hoc eſt corpus meum, & calicem ſimiliter, qui eſt ex eâ creaturâ, qua eſt ſecundùm nos, ſuum ſanguinem confeſſus eſt, & novi Teſtamenti novam docuit oblationem, quam Eccleſia ab Apoſtolis accipiens in univerſo mundo offert Deo.* Et cap. 34. *Igitur Eccleſiæ oblatio, quam Dominus docuit offerri in univerſo mundo, purum ſacrificium reputatum eſt apud Deum, & acceptum eſſe ei.* Item Tertulliani lib. 2. ad uxor. De Monogam. De Coronâ milit. De Oration. De Caſtit. De cultu fœminar. pr. adversùs Marcion. & alibi ſæpè; Cypriani epiſt. 63. ad Cæcilium, & epiſt. 66. Nazianzeni in carmine ad Epiſcopos; Chryſoſt. in Homil. de prodit. Jud. & ſuper epiſt. ad Hebræos; Hieronymi ad Damaſ. de fil. prodig. Auguſtini de Civit. Dei lib. 17. cap. 20. Cyrilli Catech. Myſtagog. Gregorii Magni 4. Dialog. cap. 58. Leonis pr. ad Dioſcor. epiſt. 9. Fulgentii ad Monim. lib. 2. &c.

Lin. 10. *Si focos odorati ac veteris vini, &c.*] Ità ferunt 7. Reg. inter quos ſunt duo antiquiſſimi, 2. Colb. 4. Oxon. Marm. Brun. & alii, ac 9. impreſſi, & 1. Lipſ. antiq. necnon ed. Cellar. in quibus eſt *aut*, pro *ac.* 1. Reg. & 1. Colb. *adorati*, corruptè; 1. Clarom. *odorarint*; alter Clarom. *odoraverint*, mendoſè; Cauc. Jun. 1. Colb. & 6. typis excuſi *adoleverint. Si focos odorati.* SA. Jun. legunt pro illud *odorati*, *adoleverint.* Sic etiam habent editiones, Gymnici anni 1539. & Cratandri 1524. Aldi 1515. Iſæus teſtatur ſe ita repperiſſe in aliis MSS. Antiquiſſ. Editio Veneta anni 1490. legit *ſi foco adoraverint*; L. C. *ſi focos adoraverint.* Ego receptam lectionem mutare nolui, quippe quæ ad rem, nec ullam ſecum adfert abſurditatem. *Gallæus.*

Lin. 11. *Profuſione.*] MSS. 6. rec. & 7. edit. *perfuſione.* Arnobius lib. 7. *Merum thuris eſt ſocium, quod explanari conſimiliter poſcimus, cur ei ſuperinfundatur incenſioni.*

Lin. 12. *Quaſi aliquid indè libaturis offerunt. Quidquid, &c.*] MSS. 11. rec. & edit. 5. *libaturi*; 1. MS. Colb. *offerant. Libaturis* autem, ut puto, hîc eſt pro *delibaturis*, ſimplex pro compoſito, quod Lactantio familiare eſt; vel *de* excidit, ſimilitudine præcedentis ſyllabæ. Vid. Arnob. lib. 7. circà med.

Digitized by Google

quid aſpectu rarum, quidquid opere aut odore pretioſum eſt, id gratum eſſe diis ſuis, non ex aliquâ divinitatis ratione, quam neſciunt, ſed ex ſuis cupiditatibus judicant; nec intelligunt terrenis opibus Deum non indigere.

Nihil enim ſapiunt, niſi terram; bonaque & mala ſolius corporis ſenſu & voluptate perpendunt. Hujus arbitrio, ut religionem ponderant, ſic totius vitæ ſuæ acta diſponunt. Et quoniam ſe ſemel à cœli contemplatione averterunt, ſenſumque illum cœleſtem corpori mancipaverunt, libidinibus frena permittunt; tanquàm ſecum ablaturi voluptatem, quam momentis omnibus capere feſtinant, cùm animus miniſterio corporis, non corpus miniſterio animi uti debeat. Iidem maximum bonum judicant opes. Quas ſi bonis artibus aſſequi non poſſunt, malis aſſequuntur; fraudant, rapiunt, ſpoliant, inſidiantur, abjurant. Nihil denique moderati aut penſi habent, dummodò auro coruſcent, argento, gemmis, veſtibus fulgeant, avidiſſimo ventri opes ingerant, ſtipati familiarum gregibus per dimotum populum ſemper incedant. Sic addicti & ſervientes voluptatibus, vim vigoremque mentis extinguunt; & cùm vivere ſe maximè putant, ad mortem concitatiſſimè properant. Nam ſicut in ſecundo libro docuimus, cœli ratio in animo, terræ autem in corpore eſt. Qui bona negligunt animi, & corporis appetunt, in tenebris ac morte verſantur, quæ ſunt terræ atque corporis; quia vita & lumen à cœlo eſt: cujus quoniam expertes ſunt, corpori ſerviendo, longè abſunt ab intellectu re-

Lin. 1. *Id gratum eſſe diis ſuis.*] MSS. 16. rec. & 5. edit. *& hæc grata eſſe.*

Lin. 3. *Terrenis opibus.*] MSS. 2. Reg. rec. Jun. 1. Clarom. & 5. edit. vet. *operibus.*

Lin. 8. *Mancipaverunt.*] Nam juxta Saluſtium, ita comparati eſſe debemus, ut animi imperio, corporis ſervitio utamur.

Lin. 9. *Libidinibus frena permittunt.*] Videtur alludere ad Socratis fabulam, quæ apud Platonem in Phædro eſt, ubi animam trifariàm dividit.

Lin. 15. *Stipati familiarum gregibus.*] Sic emendavi ex MSS. 7. Reg. inter quos duo ſunt antiquiſſimi, 3. Colb. Goth. 2. Lipſ. 1. Clarom. Brun. edit. 3. vet. Rom. ac rec. Cellar. & Walch. id eſt, cœtu ſervorum, ſeu magno famulitio. Familia enim, ſervi apud Phædrum lib. 2. Fabul. 8. de cervo ac bove, lib. 3. Fab. 7. de lupo ad canem; & 10. ejuſdem libri, necnon 19. de Æſopo ad garrulum, & ut videtur Inſtit. de Lege Fuſ. Canin. Scripti rec. 3. Reg. 2. Colb. 1. Clarom. & 9. vulgati, *familiarium*; quod idem eſt, ſed minùs forſan tum temporis uſitatum. Seneca enim in obſoletis ponit epiſt. 47. *Dominum (inquit) patrem familiæ appellaverunt: ſervos (quod etiam in mimis durat) familiares.* Partim *ex Cellario.*

Lin. 16. *Per dimotum populum ſemper incedant.*] Ità MSS. 9. Reg. ex quibus ſunt duo veterrimi, 4. Colb. 3. Lipſ. 2. Clarom. Brun. & 6. edit. Id eſt per ſervos, aut ſi Magiſtratus eſſet, per lictorem turbâ ſubmotâ de viâ. Scripti 1. Reg. Torneſ. 1. Colb. & nonnulli alii, vetereſque octo editi, *domitum*, corruptè.

Ibidem. *Sic addicti & ſervientes.*] Metaphora ex jure Civili. Nam Jureconſultis addicti ſunt, homines obærati, qui & nexi dicuntur, qui lege 12. Tabb. ob æs alienum creditoribus in temporariam ſervitutem addicebantur. Bud. Et benè quidem. Nam peccatorum ſervitus veriùs in diem addictio eſt, quàm ſervitus alia: ex quâ ad libertatem per pœnitentiam janua reſipiſcentibus beneficio Chriſti patet. *Betuleius.*

Lin. 18. *Secundo libro.*] Vide caput 10.

Lin. 21. *Quæ ſunt terræ.*] Ità MSS. & quamplures edit. In nonnullis impreſſis legitur *qui*, mendosè.

Ibidem. *A cœlo.*] MSS. 13. rec. & 7. edit. *de cœlo.*

Digitized by Google

rum divinarum. Eadem miſeros ubique cæcitas premit: ſicut enim qui ſit verus Deus, ita qui ſit verus cultus, ignorant.

CAPUT II.

De falſorum deorum & veri Dei Cultu.

MACTANT igitur opimas ac pingues hoſtias Deo, quaſi eſurienti; profundunt vina, tanquàm ſitienti; accendunt lumina, velut in tenebris agenti. Quòd ſi ſuſpicari, aut percipere animo poſſent, quæ ſint bona illa cœleſtia, quorum magnitudinem, terreno adhuc corpore obvoluti, ſenſu capere non poſſumus, jam ſe cum his officiis inanibus ſtultiſſimos eſſe cognoſcant. Vel ſi cœleſte lumen, quod dicimus ſolem, contemplari velint, jam ſentient, quàm non indigeat lucernis eorum Deus, qui ipſe in

Lin. 2. *Accendunt lumina.*] Omnium penè gentium communis fuit ritus ad gaudii ſignificationem ignem accendere; neque occurrit quidquam frequentius apud veteres auctores, quàm λυχνοκαΐας, & accenſarum facum mentio, ob res ſive publicè ſive privatim lætas. Nec ſolùm in templis lumina accendebant, ſed etiam domi quiſque ſuæ, eaque januis & feneſtris appendebant. Juvenalis in 12. apparatum diei feſti deſcribens, non quidem ex Judaïcâ diſciplinâ, ſed ex ritu Romano:

Cuncta nitent, longos erexit Janua ramos,
Et matutinis operitur feſta lucernis.

Ibidem. *Accendunt lumina velut in tenebris agenti.*] Lactantius Ethnicis exprobrare potuit, quòd de die in templis deorum ſuorum, velut in tenebris agentium, lumina accenderent ſine ullâ neceſſitate, *ſiquidem in aperto ſacrificabant*, ut ipſe ait Div. Inſtitut. lib. 2. cap. 2. Neque ex ſupradictis Autoris noſtri verbis concludere debuit Gallæus, Lactantii ævo in Chriſtianorum conventiculis non obtinuiſſe morem illum candelas accendendi; ſiquidem priſcis Chriſtianis neceſſe erat uti lucernis & lampadibus, cùm perſecutionis metu ante lucem conventus agerent, & in cryptis ſacrificarent. Itaque lumina ibi erant omninò neceſſaria. Celeberrimas Galliæ urbes olim luſtrando, vidi in Eccleſiâ S. Petri urbis Andecavorum, ſeu Andegavorum (Gallicè *Angers*) antiquiſſimas cryptas duas, in quarum unâ, ſcilicet ſubtus chorum, fornici infixi adhuc ſuſpiciuntur unci multi, etiamque trochleæ plures, quibus lampades vel cerei appendebantur. Huic uſui aſſueta Eccleſia illum eò libentiùs retinuit, quòd lumen neceſſarium eſſet in ſacris ædibus, quæ ſedatis perſecutionibus fuerunt conſtructæ valdè obſcuræ; & etiamnùm tales extant plures, inter quas ſunt Bituricenſis, Carnotenſis, & ſancta Capella Pariſienſis, in quibus accenſos vidi cereos neceſſarios ad cantandam in libris ſolennem Miſſam & Sextam hyeme horâ *decimâ* matutinâ; nec non Eccleſiæ Ordinis Ciſtercienſis, in quibus ponitur ex ejus Ordinario, ſeu Cæremoniali MS. in Abbatiâ Vallium-Sarnaii Diœceſis Pariſienſis aſſervato, lumen in abſconsâ accenſum, Sacerdoti Miſſam poſt Tertiam celebranti neceſſarium ad legendum. Et quod olim fuit abſolutæ neceſſitatis, hodièque eſt in nonnullis Eccleſiis, fit in aliis majeſtatis causâ, ad gaudii ſignificationem, & ad lætitiam teſtandam, ut demonſtrat Hieronymus adversùs Vigilantium. Vide Athanaſium in Epiſt. ad Orthodoxos; Euſeb. lib. 6. Hiſtor. cap. 33. S. Epiphan. ad Joan. Hieroſolym. Epiſc. S. Paulin. carm. in Natali 3. & 6. S. Felicis; S. Auguſtinum in Serm. de Tempore 215. Theodoret. in Hiſtoriâ Sanctorum Patrum cap. 21. in Jacobo; Bellarminum lib. 2. de Reliquiis Sanctorum c. 3. & 4. ac Baronium tom. 1. Annal. ad annum Domini 58. Ex S. Juſtino Dialog. cum Tryphone Judæo, lucernæ in liturgiâ apud Chriſtianos accenſæ fuiſſe videntur. Hæc *Joan. B. le Brun.*

Lin. 6. *Cognoſcant.*]Heum. legit *cognoſcerent.*

Lin. 7. *Jam ſentient.*] MSS. 3. Reg. 2. Colb. & 11. edit. *ſentiant.*

Ibidem. *Quàm non indigeat.*] Ità omnes propè

in uſum hominis tam claram, tam candidam lucem dedit. Et tamen cùm in tam parvo circulo, qui propter longinquitatem non ampliùs quàm humani capitis videtur habere menſuram, tantùm ſit fulgoris, ut eum mortalium luminum acies non queat contueri; & ſi pauliſper intenderis, hebetatos oculos caligo ac tenebræ conſequantur: quid tandem luminis, quid claritatis apud ipſum Deum, penès quem nulla nox eſt, eſſe arbitremur? qui hanc ipſam lucem ſic moderatus eſt, ut neque nimio fulgore, neque calore vehementi noceret animantibus; tantùmque iſtarum rerum dedit ei, quantùm aut mortàlia corpora pati poſſent, aut frugum maturitas poſtularet. Num igitur mentis ſuæ compos putandus eſt, qui autori & datori luminis candelarum ac cerarum lumen offert pro munere? Aliud verò ille à nobis exigit lumen, & quidem non fumidum, ſed (ut ait poëta) liquidum atque clarum, mentis ſcilicet, propter quod à poëtis φῶτες nuncupamur, quod exhibere non poteſt, niſi qui Deum agnoverit. Illorum autem dii, quia terreni ſunt, egent luminibus, ne in tenebris ſint: quorum cultores, quia cœleſte nihil ſapiunt, etiam religiones, quibus deſerviunt, ad terram revocant. In eâ enim lumine opus eſt, quia ratio ejus, & natura tenebroſa eſt. Itaque diis non cœleſtem ſenſum, ſed humanum potiùs attribuunt. Ideòque illis neceſſaria & grata credunt eſſe, quæ nobis; quibus aut eſurientibus opus eſt cibo, aut ſitientibus, potu, aut veſte algentibus, aut cùm ſol deceſſerit, lumine, ut videre poſſimus.

Nullis igitur ex rebus tam probari & intelligi poteſt, deos iſtos, cùm aliquandò vixerint, mortuos eſſe, quàm ex ipſo ritu qui eſt totus è terrâ.

propè MSS. inter quos ſunt Bonon. ac Reg. & ed. vet. Rom. Iſ. Cellar. In 1. Reg. rec. legitur *quia;* in Cauc. Jun. 1. Reg. rec. & 13. editis, *quòd*.

Lin. 2. *Quàm humani capitis.*] Heraclitus ſolem latitudine pedali eſſe dixit: Epicurus tantum, quantus adparet, ut Plut. in Placitis refert. Laërt. hoc poſterius etiam ad Heraclitum refert. Contra Epicurum diſputat Cleomedes lib. 2. Cæterùm de ſolis magnitudine lege Plin. lib. 2. cap. 11. Macrob. lib. 1. de Somnio Scip. cap. 20. ipſum Ptol. lib. 5. cap. 16. de Magnâ Conſtruct. & ibidem Theonem, atque eumdem rursùs in Arato.

Lin. 4. *Non queat contueri.*] MS. Torn. *non valeat contueri;* 2. Clarom. *non queat intueri.*

Lin. 9. *Pati poſſent.*] Sic emendavi ex 3. editis cunctiſque MSS. quod poſcunt præced. *noceret*, & ſeq. *poſtularet.*

Lin. 10. *Poſtularet.*] Heuman. leg. *poſtulat.*

Lin. 11. *Cerarum.*] MSS. 1. Reg. vet. *cerorum;* 1. Reg. rec. & edit. Iſ. *cereorum;* 1. al. Reg. rec. *cerearum.* Cæteri ut in textu.

Lin. 13. *Poeta.*] Lucret. lib. 5. de Naturâ rerum.

Ibidem. *Sed liquidum.*] Hoc eſt, clarum, quod ſincerum, à vino colis defœcato tranſlatione factâ. Ita Virg. Eclog. 6.

—— *& liquidi ſimul ignis;*

& Lucret.

—— *nobilis ille*

Devolet in terram liquidi calor aureus ignis,

dixere. Quæ contraria omninò videntur igni. Liquidum enim à liquore: ſed liquidus vocatur, hoc eſt purus, fumo non inquinatus. *Turnebus.*

Lin. 14. *Φῶτες nuncupamur.*] Sic reſtitui ex MSS. 2. Reg. antiquiſſimis, ſuffragantibus veterrimis Cauc. 1. Bonon. & rec. 2. Reg. Marm. 1. Clarom. & Brun. quibus eſt φῶτες *nuncupatur;* Ultr. *fortes;* 2. Reg. rec. φωτος; 1. Reg. & ed. Rom. 1474. *phantes;* 1. Reg. 1. Bonon. Pen. edd. Florent. & Ald. 1515. *Phanetes;* 1. Clarom. *focus;* 1. Reg. 2. Colb. *focos;* 1. al. Colb. *fodes;* in altero Colb. *fontes*, mendosè, pro φῶτες, quod eſt *viri nuncupamur.* In 1. Reg. 2. Colb. & editis φῶς *nuncupatur*, id eſt, *lux appellatur.* Grammatici dicunt φὼς, quandò *virum* ſignificat, gravi tono ſcribi; quandò verò *lumen*, circumflexo,

Quid enim cœleſtis in ſe boni poteſt habere pecudum ſanguis effuſus, quo aras inquinant? niſi fortè deos exiſtimant eo veſci, quod homines aſpernantur attingere. Et quiſquis illis hanc ſaginam præſtiterit, quamvis ille graſſator, adulter, veneficus, parricida ſit, beatus ac felix erit. Hunc diligunt; hunc tuentur; huic omnia, quæ optaverit, præſtant. Meritò ergò Perſius hujuſmodi ſuperſtitiones ſuo more deridet:

——— Quâ tu (inquit) mercede deorum
Emeris auriculas; pulmone & lactibus unctis?

Sentiebat videlicet non carne opus eſſe ad placandam cœleſtem majeſtatem, ſed mente ſanctâ, & juſto animo, & pectore (ut ipſe ait) quod naturali ſit honeſtate generoſum. Hæc eſt religio cœleſtis, non quæ conſtat ex rebus corruptis, ſed quæ virtutibus animi, qui oritur è cœlo. Hic verus eſt cultus, in quo mens colentis ſeipſam Deo immaculatam victimam ſiſtit. Id autem ipſum quomodò conſequendum, quomodò præſtandum ſit, docebit hujus libri diſputatio. Nihil enim tam præclarum, hominique conveniens poteſt eſſe, quàm erudire homines ad juſtitiam.

Apud Ciceronem Catulus in Hortenſio philoſophiam rebus omnibus præferens, malle ſe dicit vel unum parvum de Officio libellum, quàm longam Orationem pro ſeditioſo homine Cornelio. Quæ ſententia non utique Catuli, qui fortaſsè illud non dixit, ſed Ciceronis eſt putanda, qui ſcripſit. Credo, ut libros, quos de Officiis erat ſcripturus, commendaret: in quibus ipſis, nihil eſſe teſtatur in omni philoſophiâ melius & fructuoſius, quàm præcepta vitæ dare. Quòd ſi hoc illi faciunt, quibus non eſt veritas cognita; quantò magis nos facere debemus, qui à Deo eruditi & illuminati poſſumus vera præcipere? Nec tamen ſic docebimus, ut quaſi prima virtutis elementa tradamus, quod eſt infinitum: ſed tanquàm docendum ſuſceperimus eum, qui apud illos jam perfectus eſſe videatur. Manentibus enim præceptis eorum, quæ ſolent ad probitatem

Lin. 6. *Hujuſmodi.*]Ità repoſitum ex omnibus fermè MSS. & edit. Pariſ. 1525. In 2. Reg. rec. cunctiſque ferè editis eſt *hujuſcemodi*. Perſius Satyr. 2. v. 30.

Lin. 8. *Emeris auriculas.*] Id eſt, auditionem benignam.

Ibidem. *Lactibus unctis.*] Hoc eſt, pinguibus inteſtinis.

Lin. 11. *Naturali ſit honeſtate generoſum.*] Perſii verbis vocem *naturalis* adjecit, quam perperàm acceperunt nonnulli. Ideò autem vox illa inſerta, quia *naturalia* firmiſſimè hærent, ut nativi colores & ſimilia; niſi tamen honeſtatem naturalem appellavit Lactant. ad dogma Stoïcum reſpiciens. Generoſum dixit, quia vera pietas generoſa eſt, bonæ ſpei plena; contrà verò ſuperſtitio meticuloſa, & in humum dejecta. Quare Plato ſuperſtitionem eſſe diſputat, non θεραπείαν numinis, ſed κολακείαν: cui vitio proprium τὸ ταπεινὸν, quod generoſo animo repugnat. *Iſ. Caſaubonus.* *Incoctum generoſo pectus honeſto.* Perſ.

Lin. 18. *De Officio.*] Scripti ergò ſunt Officiorum libelli ante Hortenſium, qui periit.

Lin. 19. *Pro ſeditioſo homine Cornelio.*] Non Balbo, cujus actionis de civitate quæſtio eſt. Actionum pro Cornelio meminit ipſe Cicero in lib. de Orat. & de Petitione Conſulatûs. Cæterùm hæc Ciceronis verba puto ex Hortenſio eſſe deprompta. *Betuleius.*

Lin. 21. *Credo, ut libros.*] Ità reſtitui ex edit. Cellar. cunctiſque MSS. præter 2. Reg. rec. in quibus, ut in vulgatis, legitur *libellos*.

Lin. 22. *Teſtatur.*] Cicer. de Offic. initio.

Lin. 26. *Infinitum.*] 1. Colb. Brun. edit. Rom. 1470. & Iſ. *infimum*.

Lin. 27. *Perfectus.*] Inter philoſophos, alii erant *proficientes*, alii *perfecti*.

Digitized by Google

rectè dare, ignota illis ſuperſtruemus, ad perficiendam conſummandamque juſtitiam, quam non tenent. Ea verò, quæ poſſunt cum illis eſſe communia, prætermittam; ne quid ab iis videar mutuari, quorum errores coarguere atque aperire decreverim.

Lin. 1. *Rectè dare.*] Sic emendavi ex omnibus MSS. ac vet. edit. Rom. & Betul. Et ſic legendum, *qua* [illi ſcilicet] *ſolent ad probitatem rectè dare*. Edit. 13. *dari*.

CAPUT III.

De Viis vitæ, & de Vitiis & Virtutibus; ac de Cæli præmiis & Infernorum pœnis.

DUÆ ſunt viæ (Conſtantine Imperator) per quas humanam vitam progredi neceſſe eſt: una, quæ in cœlum ferat; altera, quæ ad inferos deprimat; quas & poëtæ in carminibus, & philoſophi in diſputationibus ſuis induxerunt. Et quidem philoſophi alteram virtutum eſſe voluerunt, alteram vitiorum: eamque quæ ſit aſſignata virtutibus, primo aditu eſſe & arduam, & confragoſam; in quâ ſi quis, difficultate ſuperatâ, in ſummum ejus evaſerit, habere eum de cætero planum iter, lucidum amœnumque campum, & omnes laborum ſuorum capere fructus uberes atque jucundos. Quos autem primi aditûs difficultas deterruerit, eos in eam vitiorum viam labi atque deflectere, quæ primo ingreſſu ſit quaſi amœna, multòque tritior, deindè cùm in eam paulò ulteriùs proceſſerint, amœnitatis ejus ſpeciem repentè ſubduci: exoriri autem viam præcipitem, nunc ſaxis aſperam, nunc obductam ſentibus, nunc gurgitibus interciſam, vel torrentibus rapidam, ut laborare, hærere, labi, cadere ſit neceſſe. Quæ omnia eò proferuntur, ut appareat in virtutibus capiendis labores eſſe maximos, in perceptis autem maximos fructus, & ſolidas atque incorruptas voluptates: vitia verò quibuſdam delinimentis naturalibus illicere animos hominum, & inanium jucunditatum ſpecie captos ad acerbas amaritudines miſeriaſque perducere. Sapiens prorsùs diſputatio, ſi virtutum ipſarum formas atque terminos ſcirent. Non enim didicerant, vel quæ ſint, vel quid eas mercedis à Deo maneat; quod nos his duobus libris docebimus.

Lin. 1. *Duæ ſunt viæ.*] Poſt hæc verba in multis MSS. *Conſtantine Imperator* addi aſſerit Gallæus, additaque etiam reperi in uno Reg. veterrimo, in alio item Regio, Marm. & in editis ſex. Deſunt in 2. Bon. 7. Regiis, 6. Colb. 5. Oxonienſibus, aliiſque 18. rec. in editis 3, vet. Rom. & 9. aliis.

Lin. 3. *Quas & Poëtæ.*] Heſiodus in Ergis.

Ibidem. *Et philoſophi.*] Xenophon, vel apud Xenophontem in libro ἀπομνημονευμάτων 2. Socrates ex Prodico Herculis narrat inſomnium, quo virtus & voluptas illi viſæ, quarum utraque juvenem ad ſui ſtudium pellicere ſatagit: quo loco citati à nobis Heſiodi verſus referuntur. Quâ de re vide etiam Philoſtratum in Prodico, & Ciceronem Officiorum primo; & apud Platonem in Protagorâ ipſe Prodicus inducitur, de hoc virtutis colle verba faciens. Atque hujus rursùs meminit idem Plato lib. de Legib. quarto. Nec diſſimilia ſunt, quæ Cebes nobis in ſuâ depinxit tabulâ.

Digitized by Google

Hi verò, quia ignorabant aut dubitabant animas hominum immortales eſſe, & virtutes, & vitia, terrenis honoribus aut pœnis æſtimaverunt. Omnis ergò hæc de duabus viis diſputatio, ad frugalitatem ac luxuriam ſpectat. Dicunt enim humanæ vitæ curſum Y litteræ eſſe ſimilem, quòd unuſquiſque hominum, cùm primæ adoleſcentiæ limen attigerit, & in eum locum venerit,

——— *partes ubi ſe via findit in ambas,*

hæreat nutabundus, ac neſciat in quam ſe partem potiùs inclinet. Si ducem nactus fuerit, qui dirigat ad meliora titubantem, hoc eſt, ſi aut philoſophiam didicerit, aut eloquentiam, aut aliquid honeſtæ artis, quo evadat ad bonam frugem, quod fieri ſine labore maximo non poteſt, honeſtam ac copioſam vitam diſputant peracturum. Si verò doctorem frugalitatis non invenerit, in ſiniſtram viam, quæ melioris ſpeciem mentiatur, incidere, id eſt, deſidiæ, inertiæ, luxuriæ ſe tradere; quæ ſuavia quidem videntur ad tempus vera bona ignoranti, pòſt autem, amiſsâ omni dignitate ac re familiari, in omnibus miſeriis ignominiâque victurum. Ad corpus ergò, & ad hanc vitam, quam in terrâ ducimus, fines earum viarum retulerunt. Poëtæ fortaſsè meliùs, qui hoc bivium apud inferos eſſe voluerunt. Sed in eo falluntur, quòd eas vias mortuis propoſuerunt. Utrique ergò verè: ſed tamen utrique non rectè; quia oportuit vias ipſas ad vitam, fines earum ad mortem referri. Nos igitur meliùs & veriùs, qui duas iſtas vias cœli & inferorum eſſe dicimus, quia juſtis immortalitas, injuſtis pœna æterna propoſita eſt.

Lin. 2. *Eſſe, & virtutes.*] Deeſt *&* in 1. Bonon. antiq. ac 5. editis.

Lin. 4. *Humanæ vitæ curſum Y litteræ eſſe ſimilem.*] Litteræ Pythagoricæ meminit ex Eccleſiaſticis ſcriptoribus Hieronymus, in epiſtolâ quâdam ad Lætam, item ad Pammachium, de obitu Paulinæ; & in cap. 10. Eccleſiaſtis, hunc locum liquidò cum elogio citat. Deſcribitur ab Auſonio his verſiculis:

Littera Pythagoræ diſcrimine ſecta bicorni
Humanæ vitæ ſpeciem præferre videtur.
Nam via virtutis dextrum petit ardua collem,
Difficilemque aditum primùm ſpectantibus offert:
Sed requiem præbet feſſis in vertice ſummo.
Molle oſtentat iter via lata: ſed ultima meta
Præcipitat captos, volvitque per ardua ſaxa.
Quiſquis enim duros caſus virtutis amore
Vicerit, ille ſibi laudemque decuſque parabit:
At qui deſidiam, luxumque ſequetur inertem,
Dum fugit oppoſitos incautâ mente labores,
Turpis, inopſque, ſimul miſerabile tranſiget ævum.

Attingit & Palingenius in Sagittario. Pythagorica fortaſſis dicitur, quia *y* & *z* creduntur à Pythagorâ inventæ. *Ex Betuleio*, qui perperàm hos verſus ſub Maronis nomine citaverat, cùm ſint Auſonii, ut obſervavit Francius. Vide Servium in lib. 6. Virgil. Æneid.

Lin. 5. *Cùm primæ adoleſcentiæ limen attigerit.*] Ità MSS. omnes, præter 2. Reg. rec. in quibus, ut & in vulgatis, eſt *primum.*

Lin. 7. *Partes.*] Hæc ex Virgil. 6. Æneid. v. 540.

Ibidem. *Findit.*] 1. Reg. 1. Brun. & edit. Thomaſ. *ſcindit.*

Lin. 13. *In ſiniſtram viam, quæ melioris ſpeciem mentiatur.*] Edit. 5. *ad ſiniſtram.* MSS. Cauc. Jun. ed. Gymnic. & Betul. *quæ virtutis ac melioris ſpeciem mentiatur.*

Lin. 14. *Incidere.*] Sic emendavi ex antiquioribus ac melioribus MSS. 1. Bonon. & 2. Reg. necnon edit. Iſ. Et ſic legendum eſſe cenſebant Iſæus & Francius. Alii codices *incedere.*

Lin. 15. *Videntur.*] Heum. legit *videantur.*

Lin. 18. *Apud inferos.*] De hoc ſequenti capite dicetur.

Quomodò autem hæ viæ vel in cœlum tollant, vel ad inferna præcipitent, explicabo: aperiam quæ ſint virtutes, quas philoſophi neſcierunt; tum earum quæ ſint præmia, ſimul etiam quæ ſint vitia, quæve eorum ſupplicia, monſtrabo. Nam fortaſsè aliquis expectet, ut ſeparatim de vitiis ac virtutibus dicam, cùm de bono aut malo differentibus nobis, etiam quod eſt contrarium poſſit intelligi. Sive enim virtutes inſeras, vitia ſuâ ſponte decedent: ſive vitia eximas, virtutes ultrò ſubibunt. Sic bonorum ac malorum conſtituta natura eſt, ut ſe invicem ſemper oppugnent, ſemper expellant: ita fit, ut neque vitia detrahi ſine virtutibus poſſint, nec virtutes inſeri ſine detractione vitiorum. Has igitur vias longè aliter inducimus, quàm à philoſophis induci ſolent. Primùm, quòd utrique præpoſitum eſſe dicimus ducem, utrumque immortalem: ſed alterum honoratum, qui virtutibus ac bonis præſit, alterum damnatum, qui vitiis ac malis. Illi autem in dexteriore tantùm viâ ducem ponunt, neque unum, neque perpetuum. Siquidem quemlibet doctorem bonæ artis inducunt, qui à deſidiâ revocet homines, & frugi eſſe doceat. Sed neque ingredi faciunt in eam viam, niſi pueros & adoleſcentes; videlicet quòd artes diſcantur in his ætatibus. Nos autem omnis ſexûs, & generis, & ætatis, in hoc cœleſte iter inducimus; quia Deus, qui ejus viæ dux eſt, immortalitatem nulli homini nato negat. Forma quoque ipſarum viarum non ita eſt, ut illi putaverunt. Quid enim opus eſt Y litterâ in rebus contrariis atque diverſis? Sed altera illa melior converſa eſt ad ſolis ortum, altera illa deterior, ad occaſum; quoniam qui veritatem ac juſtitiam ſequitur, is accepto immortalitatis præmio, perenni luce potietur: qui autem ab illo malo duce illectus prætulerit vitia virtutibus, mendacium veritati, neceſſe eſt ad occaſum & tenebras deferatur. Deſcribam igitur utramque, & earum proprietates habituſque monſtrabo.

Lin. 1. *Quomodò autem hæ viæ.*] Ità edit. Betul. Iſ. cunctique MSS. præter 2. Reg. rec. & Cant. in quibus, ut in 14. impreſſis, eſt *via iſta*; in 4. excuſis *vita iſta*, malè; non enim Lactantius loquitur de vitis, ſed permanet in allegoriâ duarum viarum, quarum unâ in Cœlum, alterâ itur ad inferos.

Lin. 2. *Aperiam.*] Editi plerique hîc perperàm addunt *que*.

Lin. 6. *Sive enim virtutes inſeras, vitia ſuâ ſponte decedent: ſive vitia eximas.*] MSS. 6. Reg. rec. & 3. edit. legunt, *Si enim*; MSS. 13. rec. & 8. impreſſi codices *inferas*, malè. Vide infrà, *virtutes inſeri*. Poſt *ſive*, MSS. 7. addunt *etiam*, quod reſpuunt antiquiores ac potiores ſcripti & typis excuſi.

Lin. 9. *Vitia detrahi.*] MSS. 16. rec. & 2. edit. *retrahi*. Mox ſequitur, *ſine detractione vitiorum*.

Lin. 10. *Nec virtutes inſeri.*] Ità MSS. omnes & quamplures typis excuſi. Ed. Pariſ. 1525. Crat. Iſ. *inferri*. Vide ſuprà *virtutes inſeras*.

CAPUT IV.

De Viis vitæ, de Voluptatibus, necnon de incommodis Chriſtianorum.

UNA eſt itaque virtutis ac bonorum via, quæ fert, non in Elyſios campos (ut poëtæ loquuntur,) ſed ad ipſam mundi arcem:

Lin. 1. *Itaque.*] MSS. Jun. Ultr. & 5. edit. vet. *igitur*.

Digitized by Google

——— *At læva malorum*
Exercet pœnas, & ad impia tartara mittit.

Eſt enim criminatoris illius, qui pravis religionibus inſtitutis, avertit homines ab itinere cœleſti, & in viam perditionis inducit. Cujus viæ ſpecies & figura ſic eſt compoſita in aſpectu, ut plana & patens, omni genere florum atque fructuum delectabilis eſſe videatur. In eâ enim poſita ſunt omnia, quæ pro bonis habentur in terrâ; opulentiam dico, honorem, quietem, voluptatem, illecebras omnes: ſed cum his pariter injuſtitiam, crudelitatem, ſuperbiam, perfidiam, libidinem, cupiditatem, diſcordiam, ignorantiam, mendacium, ſtultitiam, cæteraque vitia. Exitus autem hujus viæ talis eſt. Cùm ventum fuerit ad extremum, undè jam regredi non licet, cum omni ſuâ pulcritudine tam ſubitò præciditur, ut non antè quis fraudem proſpicere poſſit, quàm præcipitatus in altitudinem profundam cadat. Quiſquis enim præſentium bonorum ſpecie captus, & in his conſequendis ac fruendis occupatus, non præviderit ea, quæ poſt mortem ſecutura ſunt, ſeque à Deo averterit: is verò ad inferos dejectus, in æternam damnabitur pœnam.

Via verò illa cœleſtis, difficilis & clivoſa propoſita eſt, vel ſpinis hor-

Lin. 1. *At læva malorum.*] Verba Maronis in 6. Æneid. citantur. ab eodem Hier. in 10. Eccleſiaſtis caput. Similis ex eâdem re argumentatio eſt apud Chriſoſt. contra vituperatores vitæ monaſticæ lib. 2.

Lin. 5. *Omni genere florum.*] Expunxi ſuperabundantem copulam *&*, quam præmittunt 8. MSS. totidemque vulgati; ſed quæ abeſt à plurimis bonæ notæ MSS. & 5. vet. editis.

Lin. 6. *Eſſe.*] Hoc verbum deſideratur in Bonon. Tax. Pen.

Ibidem. *Poſita ſunt omnia.*] Ità reſtitui ex MSS. 2. Bonon. Regio-Put. aliiſque 2. Reg. 3. I ipſ. 2. Colbert. Jun. Torn. Bodl. Chriſt. 2. Clarom. aliiſque optimis & antiquiſſimis, ut obſervavit Michael Thomaſius. Eamque lectionem mavult Iſæus, quàm *poſuit Deus omnia*, 1. Reg. antiq. & 13. recentiſſimorum, novemque edit. necnon ſcriptorum 3. Oxon. & 4. vulgatorum, expuncto nomine *Deus*; nulla enim vitia poſuit Deus. Nam ut optimè obſervat Thomaſius, illa quæ mala ſunt, vel ſpeciem quandam habent mali, non referenda ſunt ad Deum, ſed ad nos, qui peccatis noſtris mala nobis creamus, rebuſque bonis in perniciem noſtram utimur.

Lin. 11. *Hujus viæ.*] MSS. 5. rec. & 4. edit. *hujus vitæ* legitur in quibuſdam, ſed malè.

Lin. 13. *In altitudinem profundam cadat.*] Sic emendavi ex omnibus fermè MSS. & editis. Quam lectionem non improbandam exiſtimo, ut improbavit Thomaſius; cùm enim altitudo à profunditate, ut ita dicam, nonniſi ratione differat, ſæpè altitudo pro profunditate, ſeu profundo ponitur. Sic *Altitudinem maris*, Pſalm. 68. 2. *Ab altitudine inferorum eduxit illos*, Sap. 10. 19. *De altitudine ventris inferis*, Eccli. 51. 7. *Duc in altum*, Luc 5. 4. & *Puteus altus eſt.* Joan. 4. 11. Id eſt, ubi profunda eſt aqua. Hâc quoque voce eodem ſignificatu uſi ſunt Cæſar lib. 4. Bell. Gallic. Cicero ad Attic. 9. *Terra deſcendit ad infinitam altitudinem*, lib. 1. de Divinatione. Et *Sacrum depreſſum eſt in mirandam altitudinem*, 7. Verr. Celſ. lib. 7. cap. 7. Lactantius ipſe Divin. Inſtitut. lib. 3. cap. 28. *In puteo ſic alto, ut fundus ſit nullus.* In Epitome cap. 72. *Subſident valles in altitudinem profundam*, juxta MS. Taurin; & rectè. Vide ſeqq. Porrò quamvis oppoſita videantur *altitudo* & *profundum*, tamen, juxta Auguſtinum, *Altitudo in Latinâ linguâ utrumque ſignificat; & quod ſursùm versùs eſt, altitudinis nomen habet; & quod in profundum altum eſt, altitudinis nomen habet.* S. Auguſtinus Serm. 165. de verbis Apoſtoli Epheſ. 3. Itaque non opus eſt emendatione MS. Bononienſis antiq. quam inducunt Thomaſius, Iſæus, Thyſius, Gallæus, Sparkius, Walchius, ſcilicet, *ex altitudine in profunda cadat.*

Digitized by Google

rentibus aſpera, vel ſaxis extantibus impedita; ut cum ſummo labore ac pedum tritu, cumque magnâ cadendi ſollicitudine ſit cuique gradiendum. In hâc poſuit juſtitiam, temperantiam, patientiam, fidem, caſtitatem, abſtinentiam, concordiam, ſcientiam, veritatem, ſapientiam, cæteraſque virtutes; ſed ſimul cum his paupertatem, ignominiam, laborem, dolorem, amaritudines omnes. Quiſquis enim ſpem ſuam porrexerit longiùs, & meliora maluerit, carebit his terræ bonis, ut expeditus ac levis difficultatem viæ ſuperet. Nec enim poteſt, qui ſe apparatu regio circumdederit, aut divitiis oneraverit, anguſtias illas vel ingredi, vel tenere. Undè intelligitur, idcircò malis & injuſtis faciliùs provenire quæ cupiant, quia prona & declivis eſt eorum via: bonis autem, quæ optent, difficilè procedere, quia difficili & arduo itinere gradiuntur. Juſtus ergò, quoniam durum aſperumque iter ingreſſus eſt, contemptui, deriſui, odio ſit neceſſe eſt. Omnes enim quos cupiditas, aut voluptas præcipites trahit, invident ei qui virtutem capere potuit; & iniquè ferunt id habere aliquem, quod ipſi non habent. Erit itaque pauper, humilis, ignobilis, ſubjectus injuriæ; & tamen omnia, quæ amara ſunt, perferens. Et ſi patientiam jugem ad ſummum illum gradum finemque perduxerit, dabitur ei corona virtutis; & à Deo pro laboribus, quos in vitâ propter juſtitiam pertulit, immortalitate donabitur. Hæ ſunt viæ, quas Deus humanæ vitæ aſſignavit; in quibus ſingulis, & bona oſtendit, & mala, ſed ordine præpoſtero atque converſo. In unâ enim monſtravit temporalia priùs mala cum æternis bonis, qui eſt ordo melior: in alterâ, temporalia priùs bona cum æternis malis, qui eſt ordo deterior; ut quicumque præſentia mala cum juſtitiâ delegerit, majora & certiora conſequatur bona, quàm fuerunt illa, quæ ſprevit: quiſquis autem præſentia bona præpoſuerit juſtitiæ, in majora & longiora incidat mala, quàm fuerunt illa, quæ fugit. Hæc enim vita corporalis, quia brevis eſt, idcircò & bona ejus, & mala, brevia ſint neceſſe eſt. Illa verò ſpiritalis, quæ huic terrenæ contraria eſt, quoniam ſempiterna eſt, idcircò & bona ejus, & mala, ſempiterna ſunt. Ita fit, ut & bonis brevibus mala æterna, & malis brevibus bona æterna ſuccedant.

Itaque cùm ſimul propoſita ſint homini bona, & mala, conſiderare unumquemque ſecum decet, quantò ſatius ſit, perpetuis bonis mala brevia penſare, quàm pro brevibus & caducis bonis mala perpetua ſuſtinere.

Lin. 3. *Poſuit.*] Intelligas, *Deus.*

Lin. 6. *Amaritudines.*] MSS. Chriſt. Merton. Em. *valetudines.*

Lin. 9. *Anguſtias illas ingredi.*] Paulinus Nolanus epiſt. 29. cap. 2. *Phariſæus . . . intrare non potuit, quia ſubfarcinatos arcta non capiunt. Nec poterat eò recipi lata jactantia, quò ſe humilitas anguſta collegit, & anguſto anguſtior contriti cordis exilitate penetravit.*

Lin. 14. *Cupiditas, aut voluptas.*] MSS. 1. Bonon. antiq. Cauc. Jun. Lipſ. *cupiditas ac voluptas.*

Lin. 22. *In unâ enim.*] Bonon. antiq. *In ſuâ enim.*

Lin. 27. *Incidat mala.*] Benè, ob præced. *conſequatur bona.* MSS. 14. rec. & 8. edit. *incidet.*

Lin. 28. *Vita corporalis.*] Ità MSS. antiq. & optimi permulti. Cauc. & 9. rec. cum edd. habent *temporalis.* At ibi fit antitheſis de corporali ad ſpiritalem. *Iſæus*, atque ante ipſum *Thomaſius.*

Lin. 33. *Cùm ſimul.*] MSS. 12. *ſemel.* Videas ſæpè in MSS. confundi *ſemel* & *ſimul.*

Digitized by Google

Nam ſicut in hoc ſeculo, cùm eſt propoſitum cum hoſte certamen, priùs laborandum eſt, ut ſis poſtmodùm in otio; eſuriendum, ſitiendum, æſtus, frigora perferenda, humi quieſcendum, vigilandum, periclitandum eſt, ut ſalvis pignoribus, & domo, & re familiari, & omnibus pacis ac victoriæ bonis perfrui poſſis: ſin autem præſens otium malueris, quàm laborem, malum tibi maximum facias neceſſe eſt; præoccupabit enim adverſarius non reſiſtentem; vaſtabuntur agri, diripietur domus, in prædam uxor ac liberi venient, & tu ipſe interficiere, aut capiere: quæ omnia ne accidant, præſens commodum differendum eſt, ut majus longiuſque pariatur. Sic in omni hâc vitâ, quia nobis adverſarium Deus reſervavit, ut poſſemus capere virtutem, omittenda eſt præſens voluptas, ne hoſtis opprimat: vigilandum, ſtationes agendæ, militares expeditiones obeundæ, fundendus ad ultimum cruor, omnia denique amara & gravia patienter ferenda; eò quidem promptiùs, quò nobis Imperator noſter Deus præmia pro laboribus æterna conſtituit. Et cùm in hâc terrenâ militiâ tantùm homines laboris exhauriant, ut ea ſibi pariant, quæ poſſunt eodem modo perire, quo parta ſunt: certè nobis nullus labor eſt recuſandus, quibus id acquiritur, quod nullo modo poſſit amitti.

Voluit enim Deus, qui homines ad hanc militiam genuit, expeditos in acie ſtare, & intentis acriter animis, ad unius hoſtis inſidias vel apertos impetus vigilare; qui nos, ſicut periti & exercitati duces ſolent, variis artibus captat, pro cujuſque naturâ & moribus ſæviens. Aliis enim cupiditatem inſatiabilem immittit, ut opibus ſuis tanquàm compedibus illigatos, à viâ veritatis excutiat. Alios inflammat iræ ſtimulis, ut ad nocendum potiùs intentos, à Dei contemplatione detorqueat. Alios immoderatis libidinibus immergit, ut voluptati & corpori ſervientes, ad virtutem reſpicere non poſſint. Aliis verò inſpirat invidiam, ut ſuis ipſi tormentis occupati, nihil cogitent aliud, niſi eorum, quos oderint, felicitatem. Alios inflat ambitionibus. Ii ſunt, qui ad gerendos magiſtratus omnem vitæ ſuæ operam curamque convertunt, ut faſtos ſignent, & annis nomen imponant. Quorumdam cupiditas tendit altiùs, non ut provincias temporali

Lin. 4. *Pignoribus.*] Id eſt, *filiis.*

Lin. 12. *Stationes agendæ.*] Mimeſis ex fragmento de Rep. Undè etiam hoc eſt, quòd Deum Imperatorem (αὐτοκράτορα) nominat. De quo ſuprà libro 3. cap. 18. *Betuleius.*

Lin. 18. *Quibus id acquiritur.*] MSS. 3. rec. *quo id acquiritur.* Editi octo, *quo id acquiratur.*

Lin. 20. *Ad unius hoſtis inſidias.*] MSS. 1. Reg. & Brun. *ad hujus hoſtis;* Cauc. 1. Reg. 1. Colbert. & 7. editi, *ad inviſibilis hoſtis;* 3. Reg. 4. Colbert. 2. Clarom. Cant. & ed. Rom. 1470. *ad unius vel inviſibilis hoſtis inſidias.*

Lin. 26. *Ut voluptati & corpori.*] 1. Reg. rec. & Brun. *ut voluptati corporis ſervientes.*

Lin. 29. *Inflat ambitionibus.*] Ità emendavi ex antiquiſſimis & optimis MSS. 1. Bonon. antiq. 3. Reg. Cauc. 1. Lipſ. Pal. Brun. & edit. Iſ. At ſcripti 7. Reg. rec. 6. Colbert. 1. Clarom. & 14. typis excuſi ferunt *inflammat*, quod non convenit, & jam mox præceſſit *inflammat iræ ſtimulis.* 1. Clarom. *inflammat & inflat ambitionibus.*

Lin. 30. *Et annis.*] Legendum fortè *anna. Et annis nomen imponant.* Quàm varia & multiplex in numerandis ſuis annis Vetuſtas fuerit, enarrare hîc longum foret. Conſulantur. D. Auguſtin. lib. 12. de Civit. Dei cap. 10. & lib. 15. ejuſdem operis cap. 14. C. Plin. lib. 7. cap. 48. A. Gell. lib. 3. Noct. Atticar. cap. 48. Cenſorinus de Die Natali cap. 15. & copioſiùs. Jan. Parrhaſ. Epiſt. 63. Pet. Nannius Miſcellaneor. lib. 5, cap. 7. Carol. Sigon. lib. 2,

Digitized by Google

temporali gladio regant: ſed ut infinitâ & perpetuâ poteſtate dominos ſe dici velint univerſi generis humani. Quos autem pios viderit, variis implicat religionibus, ut impios faciat. Iis verò, qui ſapientiam quærunt, philoſophiam in oculos impingit; uti ſpecie lucis excæcet, ne quis comprehendat ac teneat veritatem. Sic hominibus obſtruxit aditus omnes, & obſepſit vias, publicis lætus erroribus: quos ut diſcutere poſſemus, ipſumque autorem malorum vincere, illuminavit nos Deus, & armavit verâ cœleſtique virtute; de quâ nunc mihi diſſerendum eſt.

lib. 2. Emendat. cap. 16. Servius Honoratus ad illud lib. 1. Æneid.

Triginta magnis volvendis menſibus orbes.

Et primi mortalium Ægyptii ante uſum litterarum inventum, draconem ore caudam retinentem, ad motus reciprocos aſtrorum & viciſſitudines exprimendas, pro anno effinxerunt. Iſidor. Hiſpalenſ. lib. 5. Etymolog. cap. 36. & alii. Idem Servius ad illud l. 5. Æneid.

— Aditis cùm lubricus anguis ab imis.

Annum autem Jovi, menſes Junoni conſecrabant. Plutarch. problemat. Rom. cap. 77. conſtatque initiò unius tantùm menſis ſpatium annum habuiſſe, quem quia ad Lunæ curſum metiebantur, *lunarem* appellabant. Joan. Jovian. Pontan. lib. 2. Uraniæ, de Lunâ:

—— Orbibus orbes
Mutat, agens circum, & parvum convertitur annum.

Alii bimeſtris ſpatio annum terminabant, inter quos & Ægyptii. Idem Pontanus eodem loco:

Ægypti primum veteres fecere bimeſtrem.

Iidem illi Ægyptii interdùm in tres menſes, aliquandò in quatuor annum ſuum ſecabant. Plutarch. in Numâ. Cares & Acarnanes ſex menſium ſpatio annum claudebant. Cenſorin. lib. de die Natali cap. 19. ut & Hebræi ad lunæ motum annum ſex menſium effecere, Suid. in voce ἐνιαυτὸς, *annus*. Atque hi quidem pro ſummo Deo Lunam venerabantur; ideò ad ejuſdem curſum annos ſuos circumſcribebant: aliis aliter viſum, qui cœleſtium ſiderum ducem Solem agnoverunt, ejuſque metientes curſus, annos ſuos ad motum illius conformabant. Serv. ad illud libri 3. Æneid.

Intereà magnum ſol circumvertitur annum.

Lin. 2. *Variis implicat.*] Sic lego cum MSS. antiquiſſimis 2. Bonon. Regio-Put. Jun. 3. al. Reg. & 2. Colbert. In 4. Reg. Cauc. 3. Colbert. Em. 2. Clarom. & 13. edit. *vanis implicat;* in 1. Colbert. *vanis impleat;* in 1. Reg. rec. Pen. Cant. & 6. vulgatis, *inanibus implicat;* in 1. Reg. rec. *inanibus impleat.*

Lin. 4. *Uti ſpecie lucis excæcet.*] MSS. 2. Bonon. & 2. Clarom. à primâ manu, *ſpeciem.*

Lin. 6. *Vias, publicis lætus erroribus.*] MSS. 2. Reg. 4. Colb. & 1. Brun. ac 5. edit. vet. *latas;* 1. Clarom. *latenter.*

Lin. 7. *Armavit.*] MS. Torneſianus, *firmavit.*

CAPUT V.

De falsâ Virtute, & eâdem verâ; ac de Scientiâ.

SED priuſquàm ſingulas virtutes exponere incipio, determinanda eſt ipſa virtus, quam non rectè philoſophi definierunt, quid eſſet, aut in quibus rebus; quid operis, quid habeat officii. Nomen itaque ſolum retinuerunt, vim verò, & rationem, & effectum perdiderunt. Quæcumque autem in definitione virtutis ſolent dicere, paucis verſibus colligit &

Lin. 1. *Incipio.*] Sic repoſui ex antiquiſſimis & optimis MSS. 2. Bonon. 6. Reg. Tax. & ed. Cellar. In MSS. 13. rec. & 17. impreſſis eſt *incipiam.* Sed & lib. 3. cap. 8. *priuſquàm dicere incipio.*

Lin. 5. *In definitione.*] Ità ſex edit. vet. cum omnibus MSS. præter 1. Reg. rec. cui, ut & editis 14. eſt *in definitionem.*

Digitized by Google

enarrat Lucilius, quos malo equidem ponere; ne, dum multorum ſententias refello, ſim longior quàm neceſſe eſt.

Virtus, Albine, eſt, pretium perſolvere verum;
Queis in verſamur, queis vivimus rebus adeſſe.
Virtus eſt homini, ſcire id, quod quæque habeat res.
Virtus, ſcire, homini rectum, utile, quid ſit honeſtum,
Quæ bona, quæ mala item, quid inutile, turpe, inhoneſtum.
Virtus, quærendæ finem rei ſcire, modumque.
Virtus, divitiis pretium perſolvere poſſe.
Virtus, id dare, quod reipsà debetur honori;
Hoſtem eſſe atque inimicum hominum, morumque malorum;
Contrà, defenſorem hominum morumque bonorum;
Hos magnifacere, his benè velle, his vivere amicum:
Commoda præterea patriæ ſibi prima putare,
Deinde parentum, tertia jam poſtremaque noſtra.

Ab iis definitionibus, quas poëta breviter comprehendit, M. Tullius traxit officia vivendi, Panætium Stoïcum ſecutus, eaque tribus voluminibus incluſit.

Hæc autem quàm falſa ſint, mox videbimus, ut appareat quantùm in nos dignatio divina contulerit, quæ nobis aperuit veritatem. Virtutem eſſe dixit, ſcire quid ſit bonum & malum; quid turpe, quid honeſtum, quid utile, quid minùs. Breviùs facere potuit, ſi tantùm bonum ac malum diceret, quia nihil poteſt eſſe utile vel honeſtum, quod non idem bonum ſit, nihil inutile ac turpe, quod non idem malum. Quod & philoſophis videtur, & idem Cicero in tertio ſupradicti operis libro oſtendit. Verùm ſcientia non poteſt eſſe virtus, quia non eſt intùs in nobis, ſed ad

Lin. 3. *Virtus.*] In Lucilii fragmentis circa finem. Vide & Horat. lib. 1. Epiſt. 1. ad Mœcenatem.

Lin. 5. *Virtus eſt homini.*] Sic reſtitui ex MSS. penè omnibus, 12. editis, & ex Lucilio ipſo In 4. ſcriptis rec. & 6. vulgatis eſt *hominis.*

Lin. 13. *Hos magnifacere.*] 1. Reg. antiquiſſimus *magis facere*, corruptè. MSS. 15. & 4. vet. edit. *Hos magnificare*, malè, repugnante metro. 1. Colbert. 1. Clarom. *Magnificare hos.*

Lin. 21. *Scire quid ſit.*] Diſputat Plutarchus, utrùm virtus doceri poſſit; & Muſonius apud Stobæum virtutis genus facit ſcientiam. At quamvis radicem virtutis, quæ eſt, vel in ipsâ benignâ naturâ, vel in gratiæ divinæ operatione, doceri nemo poſſit, ipſius tamen limites, attributa, ac circumſtantias, non niſi à magiſtris prudentibus habere poſſumus.

Lin. 22. *Quid minùs. Breviùs facere potuit.*] MSS. 3. rec. *quod minùs brevius*; 1. Colbert. *quid minùs brevius*; Jun. *quid tamen brevius*; 6. al. ſcripti, *quid minùs brevius*, abſque ullâ inciſione.

Lin. 25. *Cicero.*] In 3. Offic. cap. 1. hæc ait: *Nam ſive honeſtum ſolum bonum eſt, ut Stoicis placet; ſive quod honeſtum eſt, id ita ſummum bonum eſt, quemadmodùm Peripateticis placet... dubitandum non eſt, quin nunquàm poſſit utilitas cum honeſtate contendere.*

Lin. 26. *Verùm ſcientia, &c.*] Argumentum hoc non tam verum eſt, quàm veroſimile. Nam fides quæ ex Platone eſt vera Dei cognitio in Theæteto, virtus eſt: atqui fides, ut Paulus ad Rom. ſcripſit, ex auditu eſt. Quare diligentiùs expendendum eſt, quatenùs in nobis ſit, vel non ſit. Quòd ſi philoſophis illis credimus, noſtrum diſcere nihil aliud eſſe, quàm reminiſci, facilè intelligemus

Digitized by Google

nos extrinſecùs venit. Quod autem tranſire ab altero ad alterum poteſt, virtus non eſt, quia virtus ſua cuique eſt. Scientia igitur alieni beneficii eſt, quia poſita eſt in audiendo. Virtus tota noſtra eſt, quia poſita eſt in voluntate faciendi boni. Sicut ergò in itinere celebrando nihil prodeſt viam noſſe, niſi conatus ac vires ſuppetant ambulandi: ita verò ſcientia nihil prodeſt, ſi virtus propria deficiat. Nam ferè etiam ii qui peccant, etſi non perfectè, tamen quid ſit bonum & malum ſentiunt; & quotiès aliquid improbè faciunt, peccare ſe ſciunt, & ideò celare nituntur. Sed cùm eos boni & mali natura non fallat, cupiditate malâ vincuntur ut peccent, quia deeſt illis virtus, id eſt cupiditas recta & honeſta faciendi. Ex hoc igitur apparet, aliud eſſe ſcientiam boni malique, aliud virtutem, quòd poteſt eſſe ſcientia ſine virtute, ſicut in plurimis philoſophorum fuit. In quo, quoniam rectè ad culpam pertinet, non feciſſe quæ ſcieris, rectè voluntas prava, & vitioſus animus, quem excuſare ignoratio non poteſt, punietur. Ergò ſicut virtus non eſt bonum ac malum ſcire: ita virtus eſt bonum facere, malum non facere. Et tamen ſcientia ſic cum virtute conjuncta eſt, ut ſcientia præcedat virtutem, virtus ſequatur ſcientiam; quia nihil prodeſt cognitio, niſi & actio ſubſequatur. Horatius igitur paulò meliùs;

Virtus eſt, vitium fugere; & ſapientia prima,
Stultitiâ caruiſſe. ——————

quiddam in nobis eſſe, quod per doctrinam excitatur, quod Dialectici φυσικὴν δύναμιν appellant, Ethici φυσικὴν ἀρετήν. Taceo, quòd ne forinſecùs quidem docente doctore, & mentis lumen per ſuam doctrinam accendente, doctrina cœleſtis accedit, niſi unà cœleſtis doctor in pectora noſtra latente quâdam vi penetraverit: non magis quàm vera virtus ipſa, quam nemo in pectoribus humanis, quàm ſolus ſanctificator formare poteſt. Uſque adeò non in nobis eſt virtus illa, ut quidquid illud ſit, quod in nobis à nobis eſt, nil valeat ad ſalutem, niſi id fuerit à numine divino per regenerationem emendatum, reformatumque.

Lin. 3. *Virtus tota noſtra eſt.*] Rem alioqui veram docet ex fundamentis parùm ſolidis. Nam Paulus volebat quidem rectè facere, dictante hoc ſpiritu: ſed præſtandi facultatem in ſe non inveniebat; ſicut etiam Petro caro & ſanguis veram ſapientiam non revelaverant. Quare ita ſtatuendum eſt; virtutem & ſcientiam juxtà in homine vel eſſe, vel non eſſe. Eſt enim in homine ſcientiæ lumen, ſi cœlitùs fuerit accenſum: ita virtus vera in nobis non eſt, niſi divino numine in nobis excitata: quæ tamen, dum in hâc carne vivimus, ita imbecillis eſt, ut in conflictu ſæpè ſuccumbat; neque quidquam roboris habet, niſi fuerit divinitùs ſuppeditatum.

Lin. 4. *Faciendi boni.*] Sic reſtitui ex quatuor vetuſtiſſimis optimiſque MSS. 1. Bonon. 2. Reg. Cauc. Alii 15. rec. ferunt *bona*; 1. Reg. Cant. & ed. Rom. 1468. *faciendi bonum*; MSS. Torneſ. 1. Reg. & 1. alter Reg. à ſecundâ manu, *faciendi benè.*

Ibidem. *In itinere celebrando.*] Antiquiores & meliores MSS. 28. cum ed. Rom. 1470. *celebrando*; Edit. 18. *celerando.* At *celebrare viam* apud Cicer. pro Cœlio 4. *via celebritas & via celebrata*, in eodem Cicerone. Apud Lactantium *campus celebratus*, pro *frequentatus*, lib. de Mortibus Perſec.

Lin. 5. *Vires ſuppetant.*] Ità reſtitui ex 5. edd. cunctiſque MSS. præter 2. Reg. rec. in quibus, ut in impreſſis 11. eſt *ſuppeditent.*

Lin. 10. *Cupiditas recta.*] Vel quia gratiæ obicem ponunt, vel quia gratiæ reſiſtunt.

Lin. 11. *Quòd poteſt.*] MSS. 15. & 12. edit. *quia*: quod idem eſt.

Lin. 13. *In quo, quoniam rectè ad culpam pertinet.*] *Rectè* deſideratur in 5. editis: reperitur autem in cæteris editis & omnibus MSS.

Lin. 18. *Subſequatur.*] 1. Bonon. antiq. *conſequatur.*

Ibidem. *Horatius.*] Quem vide l. 1. Ep. 1.

Lin. 21. *Stultitiâ caruiſſe.*] Hæc duo ver-

Digitized by Google

Sed ineptè, quòd eam contrario terminavit; ut ſi diceret: Bonum eſt, quod malum non eſt. Cùm enim quid ſit virtus, neſcio, ne vitium quidem quid ſit, ſcio. Utrumque igitur indiget definitione, quia natura rei talis eſt, ut utrumque aut intelligi, aut non intelligi ſit neceſſe.

Verùm nos faciamus, quod ille debuit. Virtus eſt, iram cohibere, cupiditatem compeſcere, libidinem refrœnare; id eſt enim, vitium fugere. Nam ferè omnia, quæ fiunt injuſtè atque improbè, ab his oriuntur affectibus. Si enim commotionis hujus, quæ ira dicitur, impetus retundatur, omnes hominum contentiones malæ ſopientur; nemo inſidiabitur, nemo proſiliet ad nocendum. Item ſi cupiditas temperetur, nemo terrâ marique graſſabitur, nemo exercitum ducet, ut rapiat & vaſtet aliena. Item ſi ardor libidinum comprimatur, omnis ætas & ſexus retinebit ſuam ſanctitatem; nemo quidquam pudendum aut patietur, aut faciet. Ergò univerſa ſcelera & flagitia, his commotionibus virtute ſedatis, ex hominum vitâ moribuſque tollentur. Quæ ſedatio commotionum & affectuum hanc habet rationem, ut omnia recta faciamus. Omne igitur virtutis officium eſt, non peccare. Quo profectò fungi non poteſt, qui Deum neſcit: quoniam ignoratio ejus, à quo bona oriuntur, imprudentem impingat in vitia neceſſe eſt. Itaque ut breviùs & ſignificantiùs utriuſque rei ſumma officia determinem, ſcientia eſt, Deum noſſe, virtus, colere: in illo ſapientia, in hoc juſtitia continetur.

ba quæ Horatii ſunt, deſiderantur in 23. MSS. & in octo editis, & neceſſaria videntur, quia pertinent ad hæc *& ſapientia prima*; non autem ad illa priora, *virtus eſt vitium fugere.* Et ita videtur Iſæo.

• Lin. 16. *Recta faciamus.*] MSS. Torn. & 1. Colbert. *rectè.*

Ibidem. *Omne igitur virtutis officium eſt.*] 1. Reg. à ſecundâ manu, & 7. edit. *Omnis*; Ed. Iſ. *Nunc igitur.*

Lin. 20. *Determinem.*] Ità reſtitui ex vet. edit. Rom. cunctiſque MSS. præter 1. Clarom. in quo eſt *determinentur*; in 13. excuſis *determinemus.*

CAPUT VI.

De Summo Bono & Virtute; deque Scientiâ ac Juſtitiâ.

DIXI, quod erat primum, ſcientiam boni non eſſe virtutem; deinde quid ſit virtus, & in quo ſit. Sequitur, ut id quoque ipſum, quid ſit bonum & malum neſciſſe philoſophos, breviter oſtendam, quia penè declaratum eſt libro tertio, cùm de Summo Bono diſputarem. Quia autem quid eſſet ſummum neſcierunt, & in cæteris bonis maliſve, quæ ſumma

Lin. 3. *Quia penè.*] Sic repoſui ex omnibus ferè MSS. & edit. Rom. 1470. In ſex rec. ſcriptis & 13. editis *quòd*; in edit. Pariſ. *plenè*; in 1. Reg. rec. *planè*; in Jun. *benè.*

Lin. 4. *Quia autem.*] Hæc lectio eſt quamplurimorum MSS. & edit. Torneſ. ac Soubron; *Qui autem* 4. MSS. rec. & omnium ferè excuſorum.

Lin. 5. *Quid eſſet ſummum neſcierunt.*] Ità MSS. maximo numero & antiquiſſimi, ac ſex editi. In 8. rec. ſcriptis & 4. vet. editis inſeritur *bonum.* Hæc autem vox *ſummum* & *ſumma* Lactantio familiaris & peculiaris eſt, pro notitiâ veri Dei, ſive cultûs illius, ut hîc

non ſunt, erraverint neceſſe eſt; quæ non poteſt vero judicio examinare, qui fontem ipſum non tenet, undè illa deſcendunt. Fons autem bonorum Deus eſt, malorum verò ille, ſcilicet divini nominis ſemper inimicus, de quo ſæpe diximus. Ab his duobus principiis bona malaque oriuntur. Quæ veniunt à Deo, hanc habent rationem, ut immortalitatem parent, quod eſt Summum Bonum: quæ autem ab illo altero, id habent officium, ut à cœleſtibus avocatum, terreniſque demerſum, ad pœnam interficiant ſempiternam, quod eſt ſummum malum. Num igitur dubium eſt, quin illi omnes quid eſſet bonum & malum ignoraverint, qui nec Deum, nec adverſarium Dei ſcierint? Itaque finem bonorum ad corpus, & ad hanc brevem vitam retulerunt, quam ſcilicet ſolvi & occidere neceſſe eſt: non ſunt progreſſi ulteriùs. Sed omnia eorum præcepta, & omnia quæ inducunt bona, terræ inhærent, & humi jacent, quoniam ſimul cum corpore, quod eſt terra, moriuntur; pertinent enim non ad vitam homini comparandam, ſed ad quærendas vel augendas opes, honores, gloriam, potentiam; quæ ſunt univerſa mortalia, tam ſcilicet, quàm ille qui, ut ea ſibi contingerent, laboravit. Hinc eſt illud:

Virtus, quærenda finem rei ſcire modumque.

Præcipiunt enim quibus modis, & quibus artibus res familiaris quærenda ſit, quia vident malè quæri ſolere: ſed hujuſmodi virtus non eſt propoſita ſapienti. Nec enim virtus eſt, opes quærere, quarum neque inventio, neque poſſeſſio in noſtrâ poteſtate eſt. Itaque & quæſtu, & obtentu faciliores ſunt malis, quàm bonis. Non poteſt ergò virtus eſſe in iis rebus quærendis, in quarum contemptu vis ac ratio virtutis apparet; nec ad ea ipſa transfugiet, quæ magno ac excelſo animo calcare ac protèrere geſtit: neque fas eſt, animam cœleſtibus intentam bonis, ut hæc fragilia ſibi comparet, ab immortalibus ſuis operibus avocari. Sed potiſſimùm in iis rebus comparandis virtutis ratio conſiſtit, quas nobis nec homo ullus, nec

lib. 6. cap. 6. initio, & cap. 8. & cap. 23. lib. 7. cap. 3. & cap. 5. Epitom. cap. 67. in fine, cap. 69. initio, lib. de Irâ Dei cap. 6. & de Opificio Dei cap. 6. ante finem.

Lin. 1. *Qua non poteſt.*] Sic quamplurimi manu exarati, & 8. typis excuſi. MSS. 1. Reg. & 1. Bonon. antiquiſſimi, 1. Colb. & 1. Clarom. *quia.* 2. Reg. Jun. Pen. & 8. vulgati, *quod.*

Ibidem. *Examinare.*] MS. Pen. *æſtimare.*

Lin. 6. *Ut à cœleſtibus avocatum.*] Præpoſitionem, *à*, quæ pleriſque editis deeſt, reſtitui ex omnibus MSS. & editis 2. vet. Rom. Gymnic. Grat. Torneſ. Soubron. Et rectè. Vide infrà, *ab immortalibus ſuis operibus avocari.*

Lin. 8. *Num igitur dubium eſt, quin . . . ignoraverint.*] Ità MSS. antiquiores. Recentiores, *Non . . . ignoraverint*, ſine interrogatione.

Lin. 9. *Qui nec Deum, nec adverſarium Dei ſcierint.*] Hæc lectio eſt 9. Vaticanorum, 7. Regiorum, Cauc. Goth. Ultr. 2. Lipſ. 1. Clarom. & 5. ed. At 2. Reg. rec. 3. Vatic. Pen. & omnes ferè impreſſi referunt *adverſarium ejus;* 3. rec. *ſcierunt.* 1. Reg. 1. Lipſ. 1. Brun. pro *adverſarium*, habent *æmulum;* 1. Bonon. antiquior, *nec adverſarium humani generis.* Omnes hæ lectiones bonæ ſunt. Lactantius ſuprà lib. 2. Inſtitut. cap. 10. diabolum vocavit *antitheum*, id eſt, *Dei adverſarium.*

Lin 22. *Poſſeſſio.*] Quin imò etiam juxta Stoïcos, neque corpus noſtrum in nobis eſſe crediderunt, neque earum rerum quidquam quæ ad corpus pertinent. Quâ de re vide Epictetum in Enchiridio cap. 1.

Lin. 27. *Ab immortalibus ſuis operibus avocari.*] MSS. rec. 1. Colb. Cotton. 1. Clarom. *opibus.*

Digitized by Google

mors ipſa poſſit auferre. Cùm hæc ita ſe habeant, illud quod ſequitur verum eſt:

Virtus, divitiis pretium perſolvere poſſe.

Qui verſus idem ferè ſignificat, quod primi duo. Sed neque ipſe, neque quiſquam philoſophorum ſcire potuit pretium ipſum, vel quale, vel quod ſit. Id enim poëta, & illi omnes, quos ſecutus eſt, putaverunt, rectè opibus uti, hoc eſt, frugi eſſe; non inſtruere convivia ſumptuosè; nec largiri temerè; non effundere in res ſupervacuas, aut turpes, rem familiarem.

Dicet aliquis fortaſsè: Quid tu? negas ne hanc eſſe virtutem? Non equidem nego; contraria enim videar probare, ſi negem. Sed veram nego; quia non ſit illa cœleſtis, ſed tota terrena, quandoquidem nihil efficit, niſi quod remaneat in terrâ. Quid ſit autem rectè opibus uti, & qui ſit ex divitiis fructus petendus, declarabo apertiùs, cùm de pietatis officio loqui cœpero. Jam cætera, quæ ſequuntur, nullo modo vera ſunt. Nam improbis inimicitias indicere, aut bonorum defenſionem ſuſcipere, poteſt cum malis eſſe commune. Quidam enim probitate fictâ viam ſibi ad potentiam muniunt, faciuntque multa, quæ boni ſolent, eò quidem promptiùs, quòd fallendi gratiâ faciunt. Utinamque tam facile eſſet præſtare, quàm facile eſt ſimulare bonitatem. Sed ii, cùm eſſe cœperint propoſiti ac voti ſui compotes, & ſummum potentiæ gradum ceperint, tum verò ſimulatione depoſitâ, mores ſuos detegunt: rapiunt omnia, & violant, & vexant; eoſque ipſos bonos, quorum cauſam ſuſceperant, inſequuntur, & gradus per quos aſcenderunt amputant, ne quis illos contra ipſos poſſit imitari. Verumtamen putemus, hoc officium non niſi boni eſſe, ut bonos defendat. At id ſuſcipere, facile eſt, implere, difficile; quia cùm te certamini congreſſionique commiſeris, in arbitrio Dei, non tuo, poſita victoria eſt. Et plerumque improbi, & numero, & conſpiratione ſunt potentiores, quàm boni; ut ad eos ſuperandos, non tam virtus ſit, quàm felicitas neceſſaria. An aliquis ignorat, quotiès melior juſtiorque pars victa ſit? Hinc ſemper dominationes acerbæ in cives extiterunt. Plena eſt exemplis omnis hiſtoria: ſed nos contenti erimus uno. Cneius Pom-

Lin. 1. *Poſſit auferre.*] MSS. Lipſ. & Brun. *poteſt.*

Lin. 3. *Virtus.*] Vide Lucil. ubi ſuprà.

Lin. 4. *Idem ferè ſignificat.*] MSS. 2. rec. *verè.* In 3. rec. ſcriptis *id.* 1. Bonon. antiq. legitur *id ſignificat.*

Lin. 6. *Id enim poëta.*] 1. Reg. antiq. *Hic enim*; 2. Reg. rec. 1. Clarom. & edit. 4. *Idem enim*; 1. Colb. Brun. *Idem ille*; 2. Reg. & ed. Rom. 1470. *Iidem enim poëta*; malè. Vide ſeqq. Cæteri *id*, rectè; refertur enim ad *pretium*, quod præceſſit.

Lin. 14. *Declarabo.*] Infrà ſcilicet cap. 12.

Lin. 17. *Quidam enim probitate fictâ, &c.*] Hæc Licinio rectè conveniunt. Vide librum de Mortibus Perſecutorum cap. 36. 48. 50. 51.

Lin. 30. *An aliquis ignorat, quotiès melior, &c.*] Sic reſtitui ex 5. vet. editis & 20. manu exaratis, inter quos ſunt antiquiſſimi 1. Bon. & 2. Reg.

Lin. 32. *Cneius Pompeius.*] 4. Reg. 3. Colbert. 2. Clarom. habent *Gneius*; Jun. 1. Colbert. edit. Ald. Pariſ. Juntar. Crat. Graph. *Cneius enim Pompeius*; Ultr. Brun. *Cùm enim Pompeius.* De Cnei Pompei in Rempublicam amore vide Plutarchum, Appian. Alexandrinum, ac præſertim Ciceronem in epiſtolis paſſim.

Digitized by Google

peius bonorum voluit eſſe defenſor; ſiquidem pro Republicâ, pro Senatu, pro libertate arma ſuſcepit. Idem tamen victus cum ipsâ libertate occidit, & à ſpadonibus Ægyptiis detruncatus, inſepultus abjectus eſt.

Non eſt igitur virtus, aut hoſtem malorum eſſe, aut defenſorem bonorum, quia virtus incertis caſibus non poteſt eſſe ſubjecta.

Commoda præterea patriæ ſibi prima putare.

Sublatâ hominum concordiâ, virtus nulla eſt omninò. Quæ ſunt enim patriæ commoda, niſi alterius civitatis, aut gentis incommoda? Id eſt, fines propagare aliis violenter ereptos, augere imperium, vectigalia facere majora. Quæ omnia non utique virtutes, ſed virtutum ſunt everſiones. In primis enim tollitur humanæ ſocietatis conjunctio, tollitur innocentia, tollitur alieni abſtinentia, tollitur denique ipſa juſtitia, quæ diſſidium generis humani ferre non poteſt, & ubicumque arma fulſerint, hinc eam fugari & exterminari neceſſe eſt. Verum eſt enim Ciceronis illud: » Qui autem civium rationem dicunt habendam, externorum negant, » dirimunt hi communem generis humani ſocietatem: quâ ſublatâ, bene» ficentia, liberalitas, bonitas, juſtitia funditùs tollitur «. Nam quomodò poteſt juſtus eſſe, qui nocet, qui odit, qui ſpoliat, qui occidit? Quæ omnia faciunt, qui patriæ prodeſſe nituntur. Id enim ipſum prodeſſe, quid ſit, ignorant, qui nihil putant utile, nihil commodum, niſi quod teneri manu poteſt, quod ſolum teneri non poteſt, quia eripi poteſt.

Hæc itaque (ut ipſi appellant) bona quiſquis patriæ acquiſierit, hoc eſt, qui everſis civitatibus, gentibuſque deletis, ærarium pecuniâ referſerit, agros ceperit, cives ſuos locupletiores fecerit; hic laudibus fertur

Lin. 2. *Idem.*] Sic repoſui ex omnibus MSS. & ed. vet. Rom. & Betul. In cæteris legitur, *Is tamen victus.*

Lin. 3. *Occidit.*] Ità omnes propè MSS. & impreſſi. 3. Reg. & Jun. & 5. vet. edit *occiditur*; 1. Colbert. *occubuit.*

Ibidem. *A Spadonibus Ægyptiis.*] Photinum eunuchum regium intelligit, qui loco Ptolomæi juvenis regnum adminiſtrabat. *Betuleius.*

Lin. 6. *Commoda.*] Lucil. ſup. cap. anteced.

Lin. 7. *Sublatâ hominum concordiâ, virtus nulla eſt omninò.*] Deeſt *virtus* in 8. Reg. 6. Colbert. Cauc. Jun. & 10. aliis. In 14. ſcriptis, pro *nulla*, legitur *nihil.*

Lin. 8. *Patriæ commoda.*] Naturæ ſive humanitatis jus conſtringit & copulat univerſum genus humanum; quod qui violat, naturam ipſam evertit: contra quod peccant ii, qui ſui commodi causâ, quod aliis proprium eſt detrahunt. Hoc enim, juxta Ciceronem, magis eſt contra naturam ipſam, quàm mors, quàm dolor, quàm alia quævis mala. Hinc colligere licebit, jus iſtud humanum nihil prorsùs aliud eſſe, quàm jus Gentium, quod qui dirimit, dirimere etiam omnem generis humani conſociationem putandus eſt. Nulla ſiquidem lex æqua cenſenda eſt, quæ vel in fraudem naturæ conſtituitur, vel non ex æternâ lege fluit. Undè etiam privilegia omnia contra æquabilitatem conſociationis humanæ invecta, cum æquitate conjuncta non ſunt. Ex hâc notâ emenda totum hunc Lactantii locum, qui juſtam defenſionem cum iniquâ aggreſſione confundit.

Lin. 9. *Ereptos.*] Sic reſtitui ex 8. vet. editis, omnibuſque MSS. præter Pal. & 1. Lipſ. in quibus eſt *ereptis*, mendosè; in Cauc. & 13. impreſſis *ejectis.*

Ibidem. *Vectigalia facere majora.*] MSS. 2. Colb. Goth. & 7. edit. *meliora.* Plinius in Panegyric. *Fiſci nunquàm cauſa bona eſt, niſi ſub bono Principe.*

Lin. 14. *Ciceronis.*] Lib. 3. Offic. cap. 2. undè hæc omnia deſumpta ſunt.

Lin. 17. *Juſtitia funditùs tollitur.*] *Funditùs*, quod deeſt in nonnullis editis, reſtitui ex cæteris impreſſis omnibuſque MSS. & ex ipſo Cicerone lib. 3. Offic. cap. 2.

Lin. 18. *Juſtus eſſe.*] Poſt hæc, ex omnibus MSS. & editis quamplurimis addidi, *qui nocet, qui odit*, quod in nonnullis deerat.

Digitized by Google

in cœlum, in hoc putatur ſumma & perfecta eſſe virtus. Qui error non modò populi & imperitorum, ſed etiam philoſophorum eſt; qui præcepta quoque dant ad injuſtitiam, ne ſtultitiæ ac malitiæ diſciplinæ autoritas deſit. Itaque cùm de officiis ad rem militarem pertinentibus diſputant, neque ad juſtitiam, neque ad veram virtutem accommodatur illa omnis oratio, ſed ad hanc vitam moremque civilem, quem non eſſe juſtitiam, & res indicat, & ipſe Cicero teſtatus eſt. „ Sed nos, inquit, veri juris, ger- „ manæque juſtitiæ, ſolidam & expreſſam effigiem nullam tenemus. Umbrâ „ & imaginibus utimur; eaſque ipſas utinam ſequeremur! Feruntur enim „ ab optimis naturæ ac veritatis exemplis “. Umbra eſt igitur & imago juſtitiæ, quam illi juſtitiam putaverunt. Quid ſapientiam? nonne idem confitetur in philoſophis eſſe nullam? „ Aut cùm Fabricius, inquit, aut „ Ariſtides juſtus nominatur, aut ab illis fortitudinis, aut ab his juſtitiæ pe- „ titur tanquàm à ſapiente exemplum. Nemo enim horum ſic ſapiens, „ ut ſapientem volumus intelligi. Nec ii qui ſapientes habiti & nomi- „ nati, M. Cato & C. Lælius, ſapientes fuerunt, ne illi quidem ſeptem: „ ſed ex mediorum officiorum frequentiâ ſimilitudinem quamdam gere- „ bant ſpeciemque ſapientium “. Si ergò & philoſophis ipſorum confeſſione adempta ſapientia eſt, & iis qui juſti habiti ſunt, adempta juſtitia eſt, omnes igitur illæ virtutis deſcriptiones falſæ ſint neceſſe eſt; quia quæ ſit

Lin. 3. *Ne ſtultitia.*] 1. Brun. *ne injuſtitia.*

Ibidem. *Diſciplina autoritas.*] Sic repoſui ex 11. MSS. quorum unus eſt antiq. Regio-Put. adduntque nonnulli *quoque*. In ſcriptis 8. & vulgatis 17. eſt *diſciplina & autoritas.*

Lin. 4. *Diſputant.*] MSS. Jun. & 3. edit. *diſputent.*

Lin. 6. *Oratio.*] MSS. Torneſ. 2. Colb. & edd. 4. *ratio.*

Lin. 7. *Cicero.*] Offic. lib. 3. cap. 3. vel n. 69. de his infrà cap. 12.

Lin. 8. *Umbrâ & imaginibus utimur.*] 1. Clarom. *umbris*; & ſic legendum eſſe cenſebat Francius. Utraque lectio bona. Legitur *umbrâ* hîc loci apud Ciceronem; & mox *Umbra & imago juſtitia*, & infrà cap. 7. *Specie virtutis inducti, umbras & imagines apprehendunt*; & cap. 12. *umbram imaginemque virtutis, & ad umbram imaginemque juſtitia*; capite verò 11. circa medium, *Abjice umbras illas imagineſque juſtitia.*

Lin. 10. *Ab optimis natura ac veritatis exemplis.*] Ità omnes (quod ſciam) MSS. & editi Lactantii. In nonnullis editis Ciceronis habetur, *ex optimis natura principiis, & veritatis exemplis*, quod rectius eſt. Quædam tamen editiones non habent τὸ *principiis.*

Lin. 12. *Aut cùm Fabricius (inquit) aut Ariſtides juſtus nominatur, aut ab illis fortitudinis, aut ab his juſtitia petitur tanquàm à ſapiente exemplum.*] Hunc locum ſic emendavi & reſtitui, non ſolùm ex 8. MSS. Reg. 4. Colb. aliiſque, ſed & ex Cicerone, expuncto nomine *fortis*, poſt *Fabricius*; ita ut vox *illis* referatur ad duos Decios & ad duos Scipiones, quos Cicero viros fortes mox commemoravit. Sic habetur hic locus apud Ciceronem lib. 3. Officiorum cap. 4. *Nec verò cùm duo Decii, aut duo Scipiones etiam fortes viri commemorantur, aut cùm Fabricius, aut Ariſtides juſtus nominatur, aut ab illis fortitudinis, aut ab his juſtitia tanquàm à ſapiente petitur exemplum, &c.* Hinc vides Fabricium à Cicerone adduci non ad Fortitudinis, ſed ad Juſtitiæ exemplum. Undè hîc vox *fortis* abundare videtur; & locus ex Cic. reſtituendus. *Ex Iſto. Aut cum Fabricius*, Heumannus legi vult *nec cum Fabricius.*

Lin. 16. *Cato & Lalius.*] De hoc apud ipſum Ciceronem in Lælio, ſive de Amicitiâ, & in Catone, ſive de Senectute. Vide ſuprà lib. 5. cap. 18.

Lin. 18. *Sapientium.*] Ità Manuſcripti, præter 2. Brun. & 4. edd. in quibus eſt *ſapientia.* 1. Reg. rec. & ed. Rom. 1470. *ſapientiam*, mendosè; 3. edd. *ſapientum.*

Ibidem. *Si ergò & Philoſophis.*] Addidi *ergò* ex omnibus MSS. & 12. vulgatis,

Digitized by Google

ſit virtus vera, ſcire non poteſt, niſi juſtus ac ſapiens. Juſtus autem ac ſapiens nemo eſt, niſi quem Deus præceptis cœleſtibus erudivit.

Lin. 1. *Niſi juſtus ac ſapiens.*] Poſt hæc verba addidi ex 12. editis cunctiſque MSS. præter tres, *Juſtus autem ac ſapiens*, quæ deſiderantur in 1. Reg. 1. Bonon. antiq. & in 1. Sorbon. in quorum poſtremis duobus & in 4. editis eſt, *quod nemo eſt.* In 1. Reg. *nullus eſt.*

CAPUT VII.

De viâ Erroris ac Veritatis; quòd ea ſimplex ſit, anguſta & ardua, atque Deum habeat ducem.

NAM illi omnes, qui per aliorum confeſſam ſtultitiam ſapientes exiſtimantur, ſpecie virtutis inducti umbras & imagines apprehendunt, nihil verum. Quod eâ fit ratione, quoniam via illa mendax, quæ fert ad occaſum, multos tramites habet, propter ſtudiorum & diſciplinarum varietatem, quæ ſunt in vitâ hominum diſſimiles atque diverſæ. Nam ſicut via illa ſapientiæ habet aliquid ſimile ſtultitiæ, quod libro præcedente monſtravimus: ita hæc, cùm ſit tota ſtultitiæ, habet aliquid ſimile ſapientiæ, quod arripiant ii, qui ſtultitiam publicam intelligunt; & ut habet vitia manifeſta: ſic habet aliquid, quod ſimile eſſe videatur virtuti; ut habet apertum ſcelus: ſic imaginem quamdam ſpeciemque juſtitiæ. Quomodò enim præcurſor ejus viæ, cujus vis & poteſtas omnis in fallendo eſt, univerſos in fraudem poſſet inducere, niſi veriſimilia hominibus oſtentaret? Deus enim, ut immortale illud arcanum ejus in operto

Lin. 1. *Nam illi omnes.*] *Nam* repoſui ex edit. 2. vet. Rom. & Iſ. ac Cellar. nec non ex omnibus MSS. præter 1. Reg. rec. cui eſt *Jam*, ut & 15. impreſſis.

Lin. 4. *Diſciplinarum.*] Ità legendum ex omnibus MSS. & 12 editis. Plures vulgati vitiosè legunt *diſcipulorum*, quod vitio typographorum aut librariorum accidiſſe conſtat ex ſequentibus, *quæ ſunt diſſimiles atque diverſæ.* Si Lactantius *diſcipulorum* ſcripſiſſet, fœminino genere ſequentia non potuiſſent enuntiari: deinde ex ſcopo Autoris ſic etiam legendum eſſe patet, quia non propter *diſcipulorum*, ſed propter *diſciplinarum* varietatem ipſi diſcipuli feruntur ad occaſum. *Gallæus.*

Lin. 5. *In vitâ hominum diſſimiles.*] 1. Colb. & 7. edit. *hominis.*

Lin. 6. *Præcedente.*] Cap. 15. & ſeqq.

Lin. 8. *Quod arripiant.*] Sic repoſui ex MSS. antiquiſſimis Bonon. 2. Reg. Cauc. 4. Reg. rec. 4. Colbert. aliiſque & 3. vet. edit. Scripti 7. & vulgati 14. habent *arripiunt.*

Lin. 11. *Præcurſor ejus viæ.*] Ità ferunt omnes propè editi & MSS. inter quos ſunt veterrimi & optimi. Et ſic legendum, quia Lactantius loquitur de inductione in fraudem, quod de *præcurſore* commodiùs, quàm de *percurſore* (ut habent nonnulli MSS. & editi) dici poteſt.

Lin. 13. *Oſtentaret.*] 1. Bonon. antiq. ſolus, *oſtenderet.*

Ibidem. *Immortale illud arcanum ejus.*] 1. Bonon. antiq. *immortalitem, ita arcanum. Deus enim, ut immortale illud arcanum ejus, &c.* Locus perobſcurus, ait Thomaſius, ac primo aſpectu videtur Lactantius Deum autorem facere rerum turpium & malarum: ſed ex his, quæ ante in eodem capite dixit, & præſertim ex capite ultimo præcedentis libri, hic locus debet intelligi. Ait ergò Deum in viâ ſuâ poſuiſſe ea, quæ turpia vel mala vulgò putantur, ut ſunt cruces, opprobria, verbera & mors. Quare? primùm ut probentur electi; dein ut multi, qui ſapientiam inquirebant, videntes Chriſtianos pro religione & diſciplinâ ſuſceptâ conſtanter omnia tormenta, & mor-

Digitized by Google

eſſet, poſuit in viâ ſuâ, quæ homines pro malis & turpibus aſpernarentur, ut averſi à ſapientiâ & veritate, quam ſine ullo duce requirebant, in id ipſum inciderent, quod vitare ac fugere cupiebant. Itaque illam perditionis ac mortis viam multiplicem oſtendit, vel quòd multa ſunt genera vitæ, vel quod dii multi qui coluntur.

Hujus dux prævaricator ac ſubdolus, ut videatur eſſe diſcrimen aliquod falſi & veri, mali ac boni, aliâ ducit luxurioſos, aliâ eos qui frugi appellantur; aliâ imperitos, aliâ doctos; aliâ inertes, aliâ ſtrenuos; aliâ ſtultos, aliâ philoſophos; & eos quidem non uno tramite. Illos enim, qui aut voluptates, aut divitias non refugiunt, ab hâc publicâ & celebri viâ modicè ſegregat: eos autem, qui aut virtutem ſequi volunt, aut contemptum rerum profitentur, per fragoſa quædam præcipitia trahit. Sed tamen illa omnia itinera, quæ ſpeciem bonorum operum oſtentant, non ſunt aliæ viæ, ſed diverticula & ſemitæ; quæ videntur quidem ab illâ communi dextroverſùm ſeparari, ad eamdem tamen, & ad unum omnes exitum ſub ipſo fine referuntur. Ibi enim dux ille conjungit omnes, ubi opus fuerat, bonos à malis, fortes ab inertibus, ſapientes à ſtultis ſeparari; in deorum ſcilicet cultu, in quo ille univerſos, quia ſine ullo diſcrimine ſtulti fuerunt, uno mucrone jugulat, & præcipitat in mortem. Hæc autem via, quæ eſt veritatis, & ſapientiæ, & virtutis, & juſtitiæ, quorum omnium fons unus eſt, una vis, una ſedes; & ſimplex eſt, quòd paribus animis, ſummâque concordiâ unum ſequamur, & colamus Deum; & anguſta, quoniam paucioribus virtus data eſt; & ardua, quoniam ad bonum, quod ſummum atque ſublime *eſt*, *niſi* cum ſummâ difficulate ac labore non poteſt perveniri.

tem ipſam ſubire, inquirant quænam ſit ea diſciplina, cui ſe addictos profitentur. Ita illi qui averſi erant à ſapientiâ & veritate, id eſt, à verâ doctrinâ Chriſtianorum, cùm tamen ſapientiam ſine ullo duce quærerent, quam tamen quomodò quærerent neſciebant, in id ipſum incidebant, quod vitare ac fugere cupiebant, id eſt, in ipſam religionem & ſapientiam Chriſtianam, vel in illa eadem tormenta & cruces, quas anteà vitare conſtituerant. Quod quidem exemplo ſuo docuit Juſtinus Philoſophus & martyr; ſic enim de ſe ait: quòd cùm Platonis philoſophiâ delectaretur, audiens multos ex noſtris Martyribus pro religione Chriſtianâ conſtantiſſimè mortem oppetere, voluit eam Religionem noſſe, pro quâ illi tam libenter occumbebant; quam quidem ille cùm perfectiſſimè intellexiſſet, pro eâdem poſteà non dubitavit vitam libentiſſimè profundere, in ſe expertus, quod in aliis anteà fuerat admiratus. Hæc eo fine ſcribimus, ut Lactantium ab omni errore liberemus, ne dicatur graviſſimum Autorem Deum autorem mali feciſſe, à quo errore ex aliis Scriptoris hujus locis nobis videtur immunis.

Pag. 449. lin. 13. *In operto eſſet.*] Sic referunt MSS. antiquiſſimi 2. Reg. Bonon. Cauç. Jun. Pal. Pen. Lipſ. Em. & editi ſex, meliùs ex ſenſu & ſcopo, quàm plerique *in aperto*.

Lin. 12. *Per fragoſa.*] Ità ſcribo ex antiquiſſimis MSS. 2. Bonon. Betul. & 1. Regio-Put. à primâ manu: quæ vox reperitur apud Virgilium & Quintilianum. Noſtræ lectioni favet vet. editio Romana 1468. quæ habet *fragroſa*, vitiosè. Alii MSS. rec. complures & editi *confragroſa*.

Lin. 14. *Non ſunt aliæ viæ.*] 1. Bonon. antiq. ſolus, *non ſunt clivoſa*.

Lin. 16. *Referuntur.*] Id eſt, rursùm feruntur. *Francius*.

Lin. 21. *Una ſedes.*] MS. ſolus 1. Bonon. antiq. & cum eo edit. 4. rec. addunt *ſuavis*, quæ vox proſcribenda videtur.

Lin. 22. *Quòd.*] Heumann. legit *quo*.

Digitized by Google

CAPUT VIII.

De erroribus Philoſophorum, ac varietate Legum.

HÆC eſt via, quam philoſophi quærunt: ſed ideò non inveniunt, quia in terrâ potiùs, ubi apparere non poteſt, quærunt. Errant ergò velut in mari magno, nec quò ferantur intelligunt, quia nec viam cernunt, nec ducem ſequuntur ullum. Eâdem namque ratione hanc vitæ viam quæri oportet, quâ in alto iter navibus quæritur; quæ niſi aliquod cœli lumen obſervent, incertis curſibus vagantur. Quiſquis autem rectum iter viæ tenere nititur, non terram debet aſpicere, ſed cœlum: & (ut apertiùs loquar) non hominem ſequi debet, ſed Deum; non his terreſtribus ſimulacris, ſed Deo ſervire cœleſti; non ad corpus referre omnia, ſed ad mentem; non huic vitæ dare operam, ſed æternæ. Itaque ſi oculos in cœlum ſemper intendas, & ſolem, quò oritur, obſerves, eumque habeas vitæ quaſi navigii ducem, ſuâ ſponte in viam pedes dirigentur; & illud cœleſte lumen, quod ſanis mentibus multò clarior ſol eſt, quàm hic quem carne mortali videmus, ſic reget, ſic gubernabit, ut ad ſummum ſapientiæ, virtutiſque portum ſine ullo errore perducat.

Suſcipienda igitur Dei lex eſt, quæ nos ad hoc iter dirigat: illa ſancta, illa cœleſtis, quam Marcus Tullius in libro de Republicâ tertio penè divinâ voce depinxit; cujus ego, ne plura dicerem, verba ſubjeci: „Eſt „quidem vera lex, recta ratio, naturæ congruens, diffuſa in omnes, con„ſtans, ſempiterna; quæ vocet ad officium, jubendo; vetando, à fraude „deterreat: quæ tamen neque probos fruſtrà jubet, aut vetat; nec im„probos jubendo, aut vetando movet. Huic legi nec obrogari fas eſt,

Lin. 4. *Nec ducem ſequuntur ullum.*] Ultimam vocem *ullum* 5. rec. editis neglectam reſtitui ex cæteris & cunctis MSS. præter 1. Bonon. antiq. cui eſt *Nec ducem ſequuntur. Rationem hanc.* Pro *ullum*, 1. Reg. rec. 1. Colb. 1. Brun. habent, *illum.*

Lin. 8. *Non hominem ſequi debet.*] Abeſt *debet* ab 1. Bonon. antiq.

Lin. 13. *Multò clarior ſol eſt, quàm hic, &c.*] Sic reſtitui ex MSS. 3. Reg. quorum duo ſunt veterrimi, 2. Colb. Goth. Marm. 1. Clarom. faventibus ſcriptis 2. Reg. & 2. Colb. in quibus eſt, *multò clarior ſole eſt;* in Brun. *multò clarior, quàm ſol eſt.* In MSS. 4. Reg. rec. 2. Colb. 2. Lipſ. 1. Clarom. & editis, *multò clarius ſole eſt.*

Lin. 14. *Quem carne mortali videmus.*] Ità ſcripti & editi, præter MS. Pal. & ſex edit. quibus eſt, *quem in carne mortali videmus.*

Ibidem. *Sic reget.*] Hæc ex MSS. & pleriſque editis addidi, quæ nonnullis impreſſis deſunt.

Lin. 15. *Ut ad ſummum ſapientiæ.*] Ità ex MSS. & quamplurimis editis vet. repoſui. In ſex vulgatis eſt, *ſummam.*

Lin. 17. *Dirigat.*] Jam dixerat David: Lucerna pedibus meis verbum tuum.

Lin. 20. *Lex.*] Sic idem Cicero lib. 1. de Legibus ait; *Lex eſt ratio ſumma, inſita in naturâ, quæ jubet ea quæ facienda ſunt.*

Lin. 23. *Huic legi nec obrogari fas eſt.*] Sic legunt MSS. 1. Reg. antiquiſſimus, Ultr. Pal. Lipſ. Brun. & 6. edit. Et ita emendandum eſſe cenſent Latinius, Joan. Cauci, Betuleius, Francius. Alii legunt *abrogari*; *promulgari*, *propagari*, *prorogari*, corruptè. *Obrogari.* Ex Ulpiano lex *obrogatur*, cùm prior lex tollitur; *derogatur*, cùm pars primæ tollitur; *ſu-*

Digitized by Google

» neque derogari ex hâc aliquid licet, neque tota abrogari poteſt. Nec » verò aut per Senatum, aut per populum ſolvi hâc lege poſſumus. Ne» que eſt quærendus explanator, aut interpres ejus alius. Nec erit alia » lex Romæ, alia Athenis, alia nunc, alia poſthàc: ſed & omnes gentes, » & omni tempore una lex, & ſempiterna, & immutabilis continebit; » unuſque erit communis quaſi magiſter, & imperator omnium Deus, ille » legis hujus inventor, diſceptator, lator; cui qui non parebit, ipſe ſe » fugiet, ac naturam hominis aſpernatus, hoc ipſo luet maximas pœnas, » etiamſi cætera ſupplicia quæ putantur effugerit «. Quis ſacramentum Dei ſciens, tam ſignificanter enarrare legem Dei poſſet, quàm illam homo longè à veritatis notitiâ remotus expreſſit? Ego verò eos, qui vera imprudentes loquuntur, ſic habendos puto, tanquàm divinent ſpiritu aliquo inſtincti. Quòd ſi, ut legis ſanctæ vim rationemque pervidit, ita illud quoque ſciſſet aut explicaſſet, in quibus præceptis lex ipſa conſiſteret: non philoſophi functus fuiſſet officio, ſed prophetæ. Quod quia

brogatur, cùm aliquid adjicitur; *abrogatur*, cùm aliquid mutatur. *Spark*. Quæ interpretatio eſt ipſius Ulpiani.

Lin. 3. *Nec erit alia lex Romæ, alia Athenis.*] Notatio eſt juris nimirùm civilis, non unius, ſed alterius etiam reipublicæ. De quo vide §. *Sed jus.* Inſtitut. de jure naturali, gent. & civili. & in Decretis Pontific. cap. 2. diſtinctione 1.

Lin. 4. *Sed & omnes gentes.*] 1. Bonon. antiq. *omni genti.*

Lin. 5. *Continebit; unuſque erit.*] Idem Bonon. *quam ſi continebit, unuſquiſque, erit.* Cicero igitur in ſecundo de Legibus ait de lege ſcilicet naturali: *Hanc igitur video, ſapientiſſimorum fuiſſe ſententiam, legem neque hominum ingeniis excogitatam, nec ſcitum aliquod eſſe populorum, ſed æternum quiddam, quod univerſum mundum regeret, imperandi prohibendique ſapientiâ.* Verùm, juxta mentem Thomaſii, nolumus Lectorem privare antiquâ codicis Bononienſis lectione in quâ ſic legitur: *ſed & omni genti & omni tempore una lex eſt ſempiterna & immutabilis, quam ſi continebit unuſquiſque, erit communis quaſi magiſter.* Quæ Verba egregium etiam ſenſum repræſentant.

Lin. 7. *Inventor.*] Ergò Demoſthenes de civili lege faciens verba, cùm ait: πάντα τὸν νόμον εὕρημα καὶ δῶρον θεῶν εἶναι, ſignificat, eas ex naturali fluere, & ob id veras eſſe, nulloque tempore abolendas. Cæteræ, quæ ex naturali originem non habent, ſine piaculo vel negligi, vel abrogari poſſunt. Facilè verò ex hoc lib. intelligetur, quæ leges ex hâc æternâ non manarint: nempè quæ cum verâ religione & cum caritate proximi pugnant; & illæ quia vi potiſſimùm conſtant, legis nomen non merentur, nec apud Græcos, nec apud Latinos. His enim delectum ſignificat, à legendo nimirùm dicta: illis, ἀπὸ τοῦ νέμειν, eò quòd ſuum cuique tribuat. Nemini autem quidquam debemus, inquit Apoſtolus, præter caritatem. Nam præcepti finis eſt caritas. 1. ad Timotheum cap. 1. *Betuleius.*

Lin. 8. *Aſpernatus.*] Sic emendavi ex vetuſtiſſimis MSS. Bonon. Reg. & quamplurimis aliis ac 3. vet. edit. Scripti verò 2. Reg. rec. 2. Colbert. 2. Clarom. habent *aſpernatur;* 10. impreſſi, *aſpernabitur.*

Lin. 10. *Poſſet.*] Ità quamplurimi MSS. inter quos ſunt antiquiſſimi Bonon. 8. Reg. Jun. 4. Colbert. Brun. & 5. vet. edit. Scripti 6. rec. & 12. vulgati *poſſit.*

Lin. 11. *Imprudentes.*] Sic reſtitui ex omnibus ferè MSS. & 2. vet editis. In 1. Reg. rec. & 1. Colbert. ac 14. impreſſis eſt *imprudenter.* Vetus verſio Gallica, *Ceux qui ſans le connoitre diſent les choſes vrayes.*

Lin. 12. *Tanquàm divinent ſpiritu aliquo inſtincti.*] Pro *divinent*, MS. 1. Lipſ. habet *dementes.* 1. Colb. 1. Clarom. & Brun. *tanquàm divinent ſpiritu aliquo inſtructi* Jun. & 5. excuſi, *tanquàm divino ſpiritu inſtructos.* Vide ſuprà eodem libro 6. initio capitis 1. *divino ſpiritu inſtruente.* De lege æternâ præ cæteris eccleſiaſticis Scriptoribus præclarè loquutus eſt S. Auguſtinus libro 1. de Libero Arbitrio.

Lin. 15. *Fuiſſet.*] 1. Colb. *fuit*; 3. Reg. & tredecim edit. *eſſet.*

Digitized by Google

ſacere ille non poterat, nobis faciendum eſt, quibus ipſa lex tradita eſt ab illo uno magiſtro & imperatore omnium Deo.

CAPUT IX.

De Lege & Præcepto Dei; de Miſericordiâ, atque errore Philophorum.

HUJUS legis caput primum eſt, ipſum Deum noſſe, ſoli obtemperare, ſolum colere. Non poteſt enim rationem hominis obtinere, qui parentem animæ ſuæ Deum neſcit; quod eſt ſummum nefas. Quæ ignoratio facit, ut diis alienis ſerviat, quo nihil ſceleratius committi poteſt. Hinc jam proclivis eſt ad malitiam gradus per ignorantiam veri ac ſingularis boni; quia Deus, quem noſſe refugit, fons eſt ipſe bonitatis. Vel ſi juſtitiam ſequi volet Dei, divini tamen juris ignarus, gentis ſuæ leges tanquàm verum jus amplectitur; quas non utique juſtitia, ſed utilitas reperit. Cur enim per omnes populos diverſa & varia jura ſunt condita, niſi quòd unaquæque gens id ſibi ſanxit, quod putavit rebus ſuis utile? Quantùm autem à juſtitiâ recedat utilitas, populus ipſe Romanus docet, qui per Feciales bella indicendo, & legitimè injurias faciendo, ſemper aliena cupiendo, atque rapiendo, poſſeſſionem ſibi totius orbis comparavit. Verùm hi juſtos ſe putant, ſi contra leges ſuas nihil faciant; quod etiam timori adſcribi poteſt, ſi præſentium pœnarum metu ſceleribus abſtineant. Sed concedamus ſanè, ut id naturâ, vel (ut ait philoſophus) ſuâ ſponte faciant, quod legibus facere coguntur. Num idcircò juſti erunt, quia parent inſtitutis hominum, qui & ipſi aut errare, aut injuſti eſſe potuerunt? Sicut illi duodecim Tabularum con-

Lin. 1. *Hujus legis.*] 1. Bon. antiq. & 1. Reg. rec. *Cujus.*

Lin. 2. *Solum colere.*] Exod. 20. Deuter. 5. Pſal. 80.

Lin. 4. *Ut diis alienis ſerviat.*] Brun. *aliis.* 1. Bonon. antiq. *facit diis alienis ſervire.*

Lin. 6. *Bonitatis. Vel ſi.*] MS. Brun. & edit. Betul. *bonitatis ac veritatis. Vel ſi*; 1. Bonon. antiq. *bonitatis. Ne ſi.*

Lin. 12. *Qui per Feciales bella indicendo.*] In MSS. 2. Reg. rec. Lipſ. Ultr. Brun. *qui frequenter per Feciales, &c.* 1. Bonon. antiq. *qui perfida bella indicendo.* Fecialium officium erat, dare operam ne bellum injuſtum alicui inferretur; ſi læſi eſſent Romani, legatos mittere, ut jus illorum repeteretur; & ſi confœderati ſpernebant legatos vel verba, tum illi faciebant poſtulata, & bellum indicebant: pacem item conficiebant, aut illegitimam irritam reddebant; judicabant etiam de legatorum injuriis, &c. De quibus vide Dionyſium & Plin. *Gallæus.*

Ibidem. *Et legitimè injurias faciendo.*] Hæc eſt lectio omnium ferè MSS. 2. vet. edit. Rom. Iſ. Cellar. Walch. In Cauc. Em. Cant. & 11. excuſis legitur *inferendo. Legitimè* verò, id eſt, ſecundùm Romanas leges.

Lin. 14. *Hi juſtos ſe putant, ſi.*] Addidi *ſi* ex omnibus ferè MSS & impreſſis. Deeſt in MS. Cantabrig. & 5. editis.

Lin. 17 *Num idcircò . . ?*] 1. Bonon. antiq. *Non idcircò...*

Lin. 19. *Duodecim Tabularum conditores.*] Decemviri. Imò injuſti fuerunt, eò quòd in unum annum condendarum legum causâ creati, rempub. vi quâdam oligarchicâ occupantes, neque magiſtratum, neque exercitum deponere voluerunt: præſertim Appius Claudius, qui tyrannide plus quàm Siculâ, Virginiam contra jus & fas in ſervitutem vindi-

ditores, qui certè publicæ utilitati pro conditione temporum ſervierunt. Aliud eſt igitur civile jus, quod pro moribus ubique variatur: aliud eſt vera juſtitia, quam uniformem ac ſimplicem propoſuit omnibus Deus; quem qui ignorat, & ipſam juſtitiam ignoret neceſſe eſt.

Sed putemus fieri poſſe, ut aliquis naturali & ingenito bono veras virtutes capiat, qualem fuiſſe Cimonem Athenis accepimus, qui & egentibus ſtipem dedit, & pauperes invitavit, & nudos induit. Tamen cùm illud unum quod eſt maximum deeſt, agnitio Dei, jam illa bona omnia ſupervacua ſunt & inania, ut fruſtrà in his aſſequendis laboraverit. Omnis enim juſtitia ejus ſimilis erit humano corpori caput non habenti; in quo tametſi membra omnia, & locis ſuis conſtent, & figurâ, & habitudine, tamen quoniam deeſt id, quod eſt omnium principale, & vitâ, & omni ſenſu caret. Itaque membra illa formam tantummodò membrorum habent, uſum non habent, tam ſcilicet, quàm caput ſine corpore. Cui ſimilis eſt, qui cùm Deum non ignoret, vivit injuſtè. Id enim ſolum habet, quod eſt ſummum: ſed fruſtrà, quoniam virtutibus tanquàm membris eget.

Itaque ut ſit vivum ac ſenſibile corpus, & agnitio Dei neceſſaria eſt, quaſi caput; & omnes virtutes, quaſi corpus. Ita fiet homo perfectus, ac vivus: ſed tamen ſumma omnis in capite eſt; quamvis conſtare non poſſit ſine omnibus, ſine quibuſdam tamen poteſt. Et erit quidem animal vitioſum ac debile; ſed tamen vivet, ſicut is qui & Deum novit, & in aliquâ re peccat. Dat enim veniam peccatis Deus. Itaque ſine mem-

ćare nitebatur. De quo Pomp. in l. 2. ff. de orig. juris. Lege ex hiſtoricis Livium lib. 5. Urbis cond. Dionyſ. Halicarn. lib. 10. & 11. Val. Max. lib. 6. cap. 1. Florum lib. 1. cap. 24. Eutrop. lib. 1. cap. 12. Oroſ. lib. 2. cap. 13. Plin. de Viris illuſt. cap. 21. Plutarchus in lib. cui titulus eſt, De ſerâ numinis vindicatione, leves aliquot & inutiles leges Athenienſium, Lacedæmoniorum & Romanorum enarrat, ſicut etiam Phavorinus apud Gell. Decemvirales eodem notavit nomine. Theophilus in ſuâ paraphraſi memorat aliquot leges, in unâ repub. utiliſſimas quidem illas, in alterâ nullius momenti futuras. *Betuleius.*

Lin. 4. *Et ipſam juſtitiam ignoret neceſſe eſt.*] Sic legendum eſſe patet ex ſcopo autoris, & ex omnibus MSS. dempto uno Cantabrig. in quo, ut & in 7. editis, legitur, *& ipſum Deum ignoret.* Lectionis verò, quam in textu ſequimur, ſenſus clarus eſt ac facilis; vult enim probare Romanos, quia Deum ignoraverunt, juſtitiam quoque ipſam ignoraviſſe. At contrarium colligeretur, ſi legeretur ut in vulgatis quibuſdam editionibus, *quem qui ignorat, & ipſum Deum ignoret neceſſe eſt;* quod minimè congrueret cum ſuperiori oratione.

Lin. 6. *Qualem fuiſſe Cimonem.*] Præter Plutarchum & Æmilium Probum celebrant Cimonis hoſpitalitatem Athenæus lib. 12. Cicero lib. Off. 3. Sed ad quæſtionem. Quid ergò? Nunquid Cornelii hominis gentilis eleemoſynæ, quæ ἀπὸ τοῦ ἐλέους nomen acceperunt, in memoriâ apud Dominum fuerunt? An non Samaritani in vulneratum officium ab ipſo Chriſto commendatur? Reſpondemus: Illis hominibus fidei naturalis quemdam igniculum cauſam efficientem fuiſſe, finalem verò ipſam pietatem: in Cimone ſolum gloriæ ſtudium, humanitate quâdam tinctum. *Betuleius.*

Lin. 10. *Similis erit.*] Ità repoſui ex quamplurimis vet. & opt. MSS. In 9. recentioribus legitur, *ſimilis eſt. Similis erit*, habent codices Thomaſii.

Lin. 17. *Eget.*] Scripti 6. rec. *indiget*; 2. Reg. rec. & 5. edit. *caret.*

Lin. 20. *Non poſſit.*] Sic reſtitui ex omnibus propè MSS. & 6. vet. editis. In 1. Reg. rec. legitur *poſſet*; in Cauc. Pal. & in excuſis 7. *poteſt.*

Lin. 22. *Vivet.*] Ità repoſui ex cunctis ferè MSS. & veteribus editis. In Brun. & 10. vulgatis eſt *vivit.*

Digitized by Google

bris aliquibus vivi poteſt, ſine capite nullo modo. Hæc res efficit, ut philoſophi, etiamſi naturâ ſint boni, tamen nihil ſciant, nihil ſapiant. Omnis doctrina & virtus eorum ſine capite eſt; quia Deum neſciunt, qui eſt virtutis ac doctrinæ caput: quem qui non agnoſcit, licèt videat, cæcus eſt; licèt audiat, ſurdus; licèt loquatur, elinguis eſt. Cùm verò conditorem rerum parentemque cognoverit, tunc & videbit, & audiet, & loquetur. Habere enim caput cœpit, in quo ſunt ſenſus omnes collocati, hoc eſt oculi, aures, & lingua. Nam profectò is videt, qui veritatem in quâ Deus eſt, vel Deum in quo veritas eſt, oculis cordis aſpexerit: is audit, qui divinas voces ac præcepta vitalia pectori ſuo affigit: is loquitur, qui cœleſtia diſſerens, virtutem ac majeſtatem Dei ſingularis enarrat. Quare non eſt dubium, quin impius ſit, quiſquis Deum non agnoverit; omneſque virtutes ejus, quas habere aut tenere ſe putat, in illâ mortiferâ viâ reperiuntur, quæ eſt tota tenebrarum. Quapropter nihil eſt quòd aliquis ſibi gratuletur, ſi has inanes virtutes adeptus eſt; quia non tantùm miſer, qui bonis præſentibus careat, ſed etiam ſtultus ſit neceſſe eſt, qui labores in vitâ ſuâ maximos ſuſcipiat incaſſùm. Nam demptâ ſpe immortalitatis, quam Deus pollicetur in ſuâ Religione verſantibus, cujus aſſequendæ gratiâ virtus appetenda eſt, & quidquid malorum acciderit perferendum, maxima erit profectò vanitas, obſequi velle virtutibus, quæ fruſtrà homini calamitates afferunt & labores. Nam ſi virtus eſt, egeſtatem, exilium, dolorem, mortem, quæ timentur à cæteris, pati fortiter ac ſubire; quid tandem in ſe boni habet, cur eam propter ſeipſam philoſophi dicant expetendam? Nimirùm ſupervacuis & inanibus pœnis delectantur, quibus licet agere tranquillè.

Si enim mortales ſunt animæ, ſi virtus diſſoluto corpore nihil futura eſt, quid fugimus attributa nobis bona, quaſi aut ingrati, aut indigni qui divinis muneribus perfruamur? Quæ bona ut habeamus, ſceleratè impièque vivendum eſt; quia virtutem, id eſt, juſtitiam paupertas ſequitur. Sanus igitur non eſt, qui nullâ ſpe majore propoſitâ, iis bonis, quibus cæteri utuntur in vitâ, labores, & cruciatus, & miſerias anteponat. Si autem virtus (ut ab his rectiſſimè dicitur) capeſſenda eſt, quia conſtet ad eam naſci hominem, ſubeſſe debet ſpes aliqua major, quæ malorum & laborum, quos perferre virtutis eſt, magnum afferat præclarumque ſolatium. Nec aliter virtus, cùm per ſe dura ſit, haberi pro bono poteſt, quàm ſi acerbitatem ſuam maximo bono penſet. Æquè non aliter his bonis præſentibus abſtinendum eſt, quàm ſi ſunt alia majora,

Lin. 7. *Habere enim caput cœpit.*] Chriſtiani atque regenerati homines, & exteriores corporis & interiores animi ſenſus communes habent cum hominibus ethnicis: ſed ea hominis pars quæ ſpiritus appellatur, ampliùs & acutiùs & videt & audit, & eâdem proportione reliquis ſenſibus utitur longè copioſiùs atque potentiùs. *Betuleius.*

Lin. 17. *Demptâ ſpe.*] Jun. 1. Clarom. & Brun. *ademptâ ſpe.*

Lin. 22. *Mortem, qua timentur.*] Editi habent, *mortemque qua timentur.* Delendum *que*, quod abeſt à MSS. & videtur natum ex altero *qua*, quod ſequitur.

Lin. 32. *Quia conſtet.*] Sic repoſui ex antiq. & melioribus MSS. & 7. vet. editis. In rec. 10. ſcriptis & 8. excuſis eſt, *conſtat.*

Lin. 37. *Si ſunt alia majora.*] Sic reſtitui ex edit. Torn. ac Soubr. cunctiſque MSS. præter 2. Reg. rec. & Cant. in quibus eſt *aliqua.*

Digitized by Google

propter quæ tanti ſit, & voluptates omittere, & mala omnia ſuſtinere? Ea verò nulla ſunt alia (ut in tertio docui) niſi perpetuæ vitæ. Hanc autem præſtare quis poteſt, niſi Deus, qui virtutem ipſam propoſuit? Ergò in Dei agnitione & cultu rerum ſumma verſatur: in hoc eſt ſpes omnis ac ſalus hominis; hic eſt ſapientiæ gradus primus, ut ſciamus quis ſit nobis verus pater, eumque ſolum pietate debitâ proſequamur, huic pareamus, huic devotiſſimè ſerviamus; in eo promerendo actus omnis, & cura, & opera collocetur.

Lin. 2. *Ea verò nulla ſunt alia.*] Itâ MSS. plerique antiquiſſimi & optimi Bonon. Reg. Put. Jun. ſexque alii ac decem vulgati. Cauc. & 10. ſcripti rec. cum 5. editis addunt *bona*; 1. Reg. rec. 1. Colb. Pent. & vet. ed. Rom. *dona*; 1. Reg. antiquiſſ. & 3. edit. *Ea vera nulla ſunt alia.*

Ibidem. *Ut in tertio docui.*] Subauditur libro, quam vocem addunt 4. MSS. rec. & edit. Torn. ac Soubron.

Ibidem. *Niſi perpetua vita.*] 2. Reg. rec. & Brun. *niſi perpetua vita.*

CAPUT X.

De Religione erga Deum, & Miſericordiâ erga homines; atque de Mundi principio.

DIXI, quid debeatur Deo: dicam nunc, quid homini tribuendum ſit; quanquàm id ipſum quod homini tribueris, Deo tribuitur, quia homo Dei ſimulacrum eſt. Sed tamen primum officium juſtitiæ eſt, conjungi cum Deo; ſecundum, cum homine. Sed illud primum, Religio dicitur; hoc ſecundum, miſericordia vel humanitas nominatur. Quæ virtus propria eſt juſtorum & cultorum Dei; quòd ea ſola vitæ communis continet rationem. Deus enim, qui cæteris animalibus ſapientiam non dedit, naturalibus ea munimentis ab incurſu & periculo tutiora generavit. Hominem verò quia nudum fragilemque formavit, ut eum ſapientiâ potiùs inſtrueret, dedit ei præter cætera hunc pietatis affectum, ut homo hominem tueatur, diligat, foveat, contraque omnia pericula & accipiat, & præſtet auxilium. Summum igitur inter ſe hominum vinculum eſt humanitas: quod qui diſrupit, nefarius & parricida exiſtimandus eſt. Nam ſi ab uno homine, quem Deus finxit, omnes orimur, certè conſanguinei ſumus; & ideò maximum ſcelus putandum eſt, odiſſe hominem, vel nocentem. Propterea Deus præcepit, inimicitias per nos nunquàm faciendas, ſemper eſſe tollendas; ſcilicet ut eos, qui ſint nobis inimici, neceſſitudinis admonitos mitigemus. Item

ſi

Lin. 3. *Homo Dei ſimulacrum eſt.*] Minutius Felix in Octav. *Quod ſimulacrum Deo fingam? cùm ſi rectè exiſtimes ſit Dei homo ipſe ſimulacrum.*

Lin. 6. *Cultorum Dei.*] Juxta illud Evangelii; eſtote miſericordes ſicut pater veſter cœleſtis.

Lin. 8. *Naturalibus.*] De his vide librum de Opificio Dei, infrà.

Lin. 14. *Nam ſi ab uno homine.*] Act. cap. 17. v. 26. Hieron. contra Helvid. *Omnes homines ex uno patre vel homine.*

Lin. 17. *Tollendas.*] Matth. 5. Luc. 6. Rom. 12.

Digitized by Google

ſi ab uno Deo inſpirati omnes & animati ſumus, quid aliud quàm fratres ſumus? Et quidem conjunctiores, quòd animis, quàm quòd corporibus. Itaque non errat Lucretius, cùm dicit:

Denique, cœleſti ſumus omnes ſemine oriundi:
Omnibus ille idem pater eſt.

Ergò pro belluis immanibus ſunt habendi, qui homini nocent, qui contra jus humanitatis & fas omne ſpoliant, cruciant, occidunt, exterminant.

Ob hanc neceſſitudinem germanitatis docet nos Deus, malum nunquàm facere, ſemper bonum. Id autem ipſum benè facere quid ſit, idem ipſe præſcribit: præſtare auxilium depreſſis & laborantibus; impertiri victum non habentibus. Deus enim, quoniam pius eſt, animal nos voluit eſſe ſociale. Itaque in aliis hominibus nos ipſos cogitare debemus. Non meremur in periculo liberari, ſi non ſuccurrimus: non meremur auxilium, ſi negamus. Ad hanc partem Philoſophorum nulla præcepta ſunt; quippe qui falſæ virtutis ſpecie capti, miſericordiam de homine ſuſtulerunt, & dum volunt ſanare, vitiaverunt. Et cùm iidem

Lin. 2. *Conjunctiores, quòd animis, quàm quòd corporibus.*] Sic reſtitui ex MSS. antiquiſſimis 2. Reg. 2. Bonon. 2. Colbert. Tax. Pen. 1. Clarom. Brun. ed. Iſ. In 3. Reg. rec. 1. Colbert. 1. Clarom. & 9. editis legitur, *conjunctiores qui animis, quàm qui corporibus.* Cæteri malè; 2. Reg. *conjunctiores quidem animis*; 3. Colbert. *quàm animis*; 1. Reg. *conjunctioreſque animis.* Simile aliquid legimus apud Paulinum Nolanum epiſt. 20. (aliàs 16.) ad Delphinum n. 1. *Quantò fortior carne eſt ſpiritus, tantò potior eſt conjunctio animorum, quàm corporum.*

Lin. 3. *Lucretius.*] Lib. 2. Cui ſimile Paulus in Actis cap. 17. Athenæus citat ex Arati Phænomenis:

Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν.
Ipſius enim & genus ſumus.

Quod etiam Ovidius expreſſit:

Sanctius his animal mentiſque capacius alta
Deerat adhuc, & quod dominari in cætera poſſet:
Natus homo eſt, ſive hunc divino ſemine fecit
Ille opifex rerum, mundi melioris origo.

Betul. Vide & Lactantium de Opificio Dei, cap. 19.

Lin. 4. *Semine oriundi.*] Ità omnes MSS. & editi; ſed infrà lib. de Opificio Dei cap. 19. *ſemine creti.*

Lin. 6. *Qui homini nocent.*] Ità omnes MSS. præter Cauc. Jun. 2. Reg. rec. qui cum editis habent *hominibus.*

Lin. 11. *Præſcribit.*] Ezech. 18. Iſai. 58. Matth. 25.

Lin. 13. *Sociale.*] De hoc vide ſuprà lib. 4. cap. 11.

Lin. 15. *Philoſophorum præcepta nulla ſunt.*] Præſertim Stoïcorum. Nam Peripatetici, qui iram laudant, miſericordiam non improbant; & Cicero in Cæſare miſericordiam commendat. Stoïci autem inter doloris ſpecies τὸ ἔλεος numerant. Cicero pro Murænâ, Stoïcorum paradoxa enumerans: » Fuit, inquit, quidam » ſummo ingenio vir Zeno, cujus inventorum » æmuli Stoïci nominantur; hujus ſententiæ » ſunt, atque præcepta hujuſmodi: ſapientem » gratiâ nunquàm moveri, nunquàm cujuſ» quam delicto ignoſcere; neminem miſericor» dem eſſe, niſi ſtultum, & levem, viri non » eſſe, neque exorari, neque placari. « Contra Stoïcos diſſerit Auguſtinus libro de Moribus Eccleſiæ primo, cap. 27. Non autem improbo eos, qui generaliori voce pietatem appellant eam virtutem. *Betuleius.*

Lin. 17. *Dum volunt ſanare, vitiaverunt.*] Sic reſtitui ex MSS. 6. Reg. quorum duo ſunt antiquiſſimi, 3. Colb. Goth. 1. Lipſ. Brun. Em. Cant. & vet. editis Rom. In 11. MSS. rec. & 18. vulgatis eſt *ſanare vitia, auxerunt.* At Ciceronis, ut & Lactantii, eſt verbum *vitiare*, Gallicè *gâter, corrompre.* Lactantius lib. 2. Div. Inſtitut. cap. 15. *valetudinem vitiant*; hoc libro 6. cap. 16. *aër vitiabitur*; lib. 7. cap. 12. *cùm mentem vis aliqua morbi vitiaverit.* Attamen putat Heumannus legendum eſſe, *dum volunt ſanare vitia, auxerunt.*

Digitized by Google

plerùmque fateantur, ſocietatis humanæ communionem eſſe retinendam, ab eâ planè ſeipſos inhumanæ ſuæ virtutis rigore diſſociant. Convincendus ergò etiam hic error illorum eſt, qui nihil cuiquam impertiendum putant. Urbis condendæ originem atque cauſam non unam intulerunt: ſed alii eos homines, qui ſint ex terrâ primitùs nati, cùm per ſilvas & campos erraticam degerent vitam, nec ullo inter ſe ſermonis aut juris vinculo cohærerent, ſed frondes & herbam pro cubilibus, ſpeluncas & antra pro domibus haberent, beſtiis & fortioribus animalibus prædæ fuiſſe commemorant. Tum eos, qui aut laniati effugerant, aut laniari proximos viderant, admonitos periculi ſui ad alios homines decurriſſe, præſidium imploraſſe, & primò nutibus voluntatem ſuam ſignificaſſe; deinde ſermonis initia tentaſſe, ac ſingulis quibuſque rebus nomina imprimendo, paulatim loquendi perfeciſſe rationem. Cùm autem nec multitudinem ipſam viderent contra beſtias eſſe tutam, oppida etiam cœpiſſe munire; vel ut quietem noctis tutam ſibi facerent, vel ut incurſiones atque impetus beſtiarum non pugnando, ſed objectis aggeribus arcerent.

O ingenia hominibus indigna, quæ has ineptias protulerunt! miſeros, atque miſerabiles, qui ſtultitiam ſuam litteris memoriæque mandaverunt! Qui cùm viderent mutis quoque animalibus ingenitam eſſe rationem, vel conveniendi, vel invicem appetendi, vel periculi fugiendi, vel mali cavendi, vel cubilia ſibi & latibula parandi; homines autem ipſos exiſtimaverint non niſi exemplis admoneri ac diſcere potuiſſe, quid metuere, quid cavere, quid facere deberent; aut nunquàm conventuros inter ſe fuiſſe, nec loquendi rationem reperturos, niſi eos beſtiæ comediſ-

Lin. 4. *Urbis condendæ originem.*] De hâc vanitate lege Euſeb. lib. 1. de Præpar. Evang. cap. 5. plurima ex Diodoro recitantem. Lege deinde Polydorum Urbinatem, libro de Inventoribus rerum 1. cap. 3. *Betuleius.*

Lin. 5. *Cùm per ſilvas, &c.*] Macrob. de Somnio Scip. 2. cap. 10. ex hujuſmodi incrementis probat, mundum non eſſe æternum. Rem veram, inquam, ex re dubiâ probat. Nam, inquit, quis facilè mundum ſemper fuiſſe conſentiat, cùm & ipſa hiſtoriarum fides multarum rerum cultum emendationemque, vel ipſam inventionem recentem eſſe fateatur? Cùmque rudes primos homines, & incuriâ ſylveſtri non multùm à ferarum aſperitate diſſimiles, meminerit vel fabuletur antiquitas, tradatque nec hunc eis, quo nunc utimur, victum fuiſſe: ſed glande priùs & baccis alitos, ſerò ſperare de ſulcis alimoniam; amplexi fortaſſis philoſophi pro vero ſunt, quod Protagoras Platonicus in fabulâ Promethei atque Epimethei recenſuit. Apud Plutarch. Euripides deorum opinionem refellens, homines olim belluinam vitam egiſſe teſtatur. De glandium cibo mentionem facit etiam Plin. in præfatione lib. 16. & libro ſeptimo, cap. 56. ubi de Inventoribus rerum ſcribit. Strabo ex Platone tria hominum genera poſt diluvium fuiſſe refert, lib. 13. primum, quod in montibus vitam degerit: *alterum*, quod in radicibus montium: tertium, quod in campis. Ab hâc ſilveſtri vitâ Orpheum homines traxiſſe fabulantur, cùm exponunt quidnam illud ſit, quòd ſaxa & arbores ſuâ lyrâ traxiſſe creditus eſt. *Betuleius.*

Lin. 12. *Nomina imprimendo.*] Sic lego cum omnibus MSS. & ed. Rom. 1470. Poſteriores edd. habent *imponendo.*

Lin. 13. *Cùm autem nec multitudinem ipſam.*] *Nec*, quod in 12. MSS. & 5. editis deeſt, ut neceſſarium reſtitui ex MSS. Regio-Put. 3. al. Reg. 2. Colb. Goth. Em. Cant. 1. Clarom. 3. vet. edit. Rom. & 14. aliis. Vide ſeqq.

Lin. 22. *Cubilia.*] MSS. rec. Goth. 2. Reg. Cant. & 18. edit. *cubicula.*

Lin. 23. *Quid metuere.*] 2. Reg. rec. & 18. edit. addunt *ſibi*, quod à cæteris ſcriptis abeſt, & abeſſe poteſt.

Digitized by Google

ſent. Hæc aliis delira viſa ſunt (ut fuerunt) dixeruntque, non ferarum laniatus cauſam fuiſſe coëundi, ſed ipſam potiùs humanitatem: itaque inter ſe congregatos, quòd natura hominum ſolitudinis fugiens, & communionis ac ſocietatis appetens eſſet. Non magna inter eos diſceptatio eſt. Siquidem cauſæ diſpares ſunt, res eadem eſt. Potuit igitur utrumque, quia non repugnat: ſed tamen utrumque nullo modo verum eſt; quia non per omnem terram nati ſunt homines è terra, tanquàm ex draconis alicujus dentibus proſeminati, (ut Poëtæ ferunt) ſed unus homo à Deo fictus eſt, ab eoque uno omnis terra humano genere completa eſt, eâdem ſcilicet ratione, quâ rurſus poſt diluvium: quod certè negare non poſſunt. Nulla igitur in principio facta eſt ejuſmodi congregatio; nec unquàm fuiſſe homines in terrâ, qui præter infantiam non loquerentur, intelliget cui ratio non deeſt. Fingamus tamen illa vera eſſe, quæ otioſi & inepti ſenes fabulantur, ut eos ſuis potiſſimùm ſenſibus & ſuis rationibus refellamus.

Si hâc de causâ ſunt homines congregati, ut mutuis auxiliis imbecillitatem ſuam tuerentur; ſuccurrendum eſt igitur homini, qui egeat auxilio. Cùm enim præſidii causâ homines ſocietatem cum hominibus inierint & ſanxerint, fœdus illud inter homines à principio ortûs ſui ictum aut violare, aut non conſervare, ſummum nefas putandum eſt. Nam qui ſe à præſtando auxilio removet, etiam ab accipiendo ſe removeat neceſſe eſt; quia nullius operâ indigere ſe putat, qui alteri ſuam denegat. Huic verò, qui ſe ipſe diſſociat ac ſecernit à corpore, non ritu hominis, ſed ferarum more vivendum eſt. Quod ſi fieri non poteſt; retinendum eſt igitur omni modo vinculum ſocietatis humanæ, quia homo ſine homine nullo modo poteſt vivere. Retentio autem ſocietatis eſt communitas, id eſt auxilium

Lin. 4. *Diſceptatio.*] MSS. 1. Reg. rec. & Jun. *diſputatio.* 1. Reg. rec. & 1. Colbert. *diſcrepatio.*

Lin. 7. *Tanquàm ex draconis alicujus dentibus.*] Notat Cadmeam victoriam. Fabula eſt apud Ovidium in tertio Metamorphoſeon. Vide infrà libro 7. cap. 4.

Lin. 8. *Proſeminati.*] Sic reſtitui ex MSS. antiquiſſimis Bon. 5. Reg. 1. Lipſ. Em. Goth. Et ſic ſcripſiſſe Lactantium putat Joannes Cauci. In 2. Reg. Cauc. 2. Colbert. & in edit. Rom. 1470. legitur *perſeminati*; in 2. Reg. rec. 2. Colbert. 1. Clarom. 2. Lipſ. Brun. & 10. excuſis *præſeminati*; in 1. Reg. rec. 1. Clarom. ac Jun. & in 6. vulgatis *ſeminati.* Sic adoleſcenti olim dixit Diogenes, *ebrius te proſeminavit pater.*

Ibidem. *Unus homo à Deo fictus eſt.*] MSS. 6. recentiſſimi & 15. editi, *factus eſt.*

Lin. 12. *Præter infantiam.*] Ità emendavi ex cunctis fermè MSS. & edit. Torn. ac Soubron. id eſt, exceptâ infantili ætate; Gallicè, *hors l'enfance*: meliùs quàm *propter*, quod habent 3. Reg. rec. 2. Colb. 1. Clar. & 16. editi.

Lin. 14. *Ut eos ſuis potiſſimùm ſenſibus & ſuis rationibus refellamus.*] Idem Lactantius lib. 5. cap. 4. ſub finem, *ſuis potiſſimùm refutaretur autoribus.*

Lin. 18. *Inierint & ſanxerint.*] MSS. 8. & 2. edit. rec. *& ſanxerint fœdus: illud*; 5. al. ſcripti ſine ullâ interpunctione.

Lin. 19. *Ictum.*] Sic reſtitui ex antiquiſſimo MS. Reg. 900. annor. optimè. Apud Ciceronem pro Sext. 24. legitur quoque *fœdus ictum*; pro Cornel. 21. 31. *fœdus iciſſe*; & 1. P. 88. *fœdus iceras*; apud Phædr. lib. 1. Fabul. 30. de milvio & columbis, *icto fœdere.* Pro *ictum*, MSS. Regio-Put. 4. al. Regii, 6. Colbertini, 2. Clarom. habent *tutum*, corruptè, litterarum ſimilitudine, undè *ſtatutum* in Em. *ſtatum* in 2. Reg. & 1. Brun. atque in 2. Reg. rec. & in vulgatis, *initum.*

Lin. 22. *Operâ indigere.*] Ità repoſui ex 3. edit. cunctiſque MSS. præter 2. Reg. rec. qui cum 13. impreſſis ferunt *ope.*

Lin. 23. *A corpore.*] Id eſt, *à ſocietate.*

præſtare, ut poſſimus accipere. Sin verò (ut illi alii diſputant) humanitatis ipſius cauſâ facta eſt hominum congregatio, homo certè hominem debet agnoſcere. Quod ſi fecerunt illi rudes & adhuc feri homines, & fecerunt nondùm conſtitutâ loquendi ratione, quid putemus hominibus expolitis, & ſermonis rerumque omnium commercio inter ſe copulatis eſſe faciendum, qui aſſueti hominibus ſolitudinem ferre non poſſunt?

Lin. 5. *Expolitis, & ſermonis.*] Sic reſtituimi ex antiquiſſimis MSS. 2. Reg. & Cauc. 5. al. Reg. 4. Colbert. & 6. aliis ac edit. Rom. 1470. item ex 1. Bonon. antiq. 1. Lipſ. Pal. Em. quibus deeſt &. In 5. ſcriptis & 18. impreſſis eſt *ſermone;* in 1. Reg. rec. & 1. Lipſ. edit. Rom. 1474. & Parrhaſ. *ſermonibus.*

CAPUT XI.

De perſonis in quas beneficium ſit conferendum.

CONSERVANDA eſt igitur humanitas, ſi homines rectè dici velimus. Id autem ipſum conſervare humanitatem, quid aliud eſt, quàm diligere hominem, quia homo ſit, & idem quod nos ſumus? Diſcordia igitur atque diſſenſio non eſt ſecundùm hominis rationem. Verumque eſt illud Ciceronis, quod ait, hominem naturæ obedientem homini nocere non poſſe. Ergò ſi nocere homini contra naturam eſt; prodeſſe igitur homini ſecundùm naturam ſit neceſſe eſt. Quod qui non facit, hominis ſe appellatione diſpoliat; quia humanitatis officium eſt, neceſſitati hominis ac periculo ſubvenire. Quæro igitur ab iis, qui flecti ac miſereri non putant eſſe ſapientis: ſi homo ab aliquâ beſtiâ comprehenſus, auxilium ſibi armati hominis imploret, utrùmne ſuccurrendum putent, an minimè? Non ſunt tam impudentes, ut negent fieri oportere quod flagitat, quod expoſcit humanitas. Item ſi aliquis circumveniatur igni, ruinâ opprimatur, mergatur mari, flumine rapiatur, num putent hominis eſſe, non auxiliari? non ſunt ipſi homines, ſi putent. Nemo enim poteſt ejuſmodi periculis non eſſe ſubjectus. Imò verò & hominis & fortis viri eſſe dicent, ſervare periturum. Si ergò in ejuſmodi caſibus, qui periculum vitæ homini afferunt, ſuccurrere humanitatis eſſe concedunt, quid cauſæ eſt, cur, ſi homo eſuriat, ſitiat, algeat, ſuccurrendum eſſe non putent? Quæ cùm ſint paria naturâ cum illis caſibus fortuitis, & unam eamdemque humanitatem deſiderent, tamen illa diſcernunt, quia non re ipsâ verâ, ſed utilitate præſenti omnia metiuntur. Illos enim, quos periculo ſurripiunt, ſperant ſibi gratiam relaturos,

Lin. 5. *Ciceronis.*] Libro 3°. Officiorum.

Lin. 8. *Diſpoliat.*] Quod verbum recurrit infrà cap. 18.

Lin. 9. *Qui flecti ac miſereri non putant eſſe ſapientis.*] Ut Stoïci, referente Cicerone 3. Tuſcul. & in Oratione pro Muren. contra Catonem; ut Seneca lib. 2. de Clement. cap. 5. ut Ageſilaüs fortiſſimus Imperator, cujus ſententiam, &c. refert Plutarchus in Laconic. Apophtegmat. *difficile eſſe, miſereri ſimul, & ſapere.* Iſæus.

Lin. 12. *Impudentes.*] Quod magis convenit, quàm *imprudentes*, quod eſt ſcriptorum 16. rec. & 5. editorum.

Digitized by Google

Egentes autem, quia non ſperant, perire arbitrantur quidquid ejuſmodi hominibus impertiant. Hinc eſt illa Plauti deteſtanda ſententia:

Malè meretur, qui mendico dat, quod edat.
Nam & illud, quod dat, perit;
Et illi producit vitam ad miſeriam.

Atenim poëta fortaſſe pro perſonâ locutus eſt.

Quid Marcus Tullius in ſuis Officialibus libris, nonne hoc idem ſuadet, non eſſe omninò largiendum? Sic enim dixit: » Largitio, quæ fit » ex re familiari, fontem ipſum benignitatis exhaurit; ita benignitate » benignitas tollitur, quâ quò in plures uſus ſis, eò minùs in multos uti » poſſis. « Et idem paulò poſt: » Quid autem eſt ſtultius, quàm quod liben- » ter facias, curare ut id diutiùs facere non poſſis «? Videlicet profeſſor ſapientiæ refrenat homines ab humanitate, monetque ut rem familiarem diligenter cuſtodiant; malintque arcam, quàm juſtitiam conſervare. Quod cùm intelligeret inhumanum eſſe, ac nefarium, mox alio capite, quaſi actus pœnitentiâ, ſic ait: » Nonnunquàm tamen eſt largiendum; » nec hoc benignitatis genus omninò repudiandum, & ſæpè idoneis ho- » minibus egentibus de re familiari impertiendum «. Quid eſt idoneis? nempè iis, qui reſtituere ac referre gratiam poſſint. Si nunc Cicero viveret, exclamarem profectò: Hîc, hîc, Marce Tulli, aberraſti à verâ juſtitiâ; eamque uno verbo ſuſtuliſti; cùm pietatis & humanitatis officia utilitate metitus es. Non enim idoneis hominibus largiendum eſt, ſed quantùm poteſt, non idoneis. Id enim juſtè, id piè, id humanè fit, quod ſine ſpe recipiendi feceris.

Hæc eſt vera illa & germana juſtitia, cujus ſolidam & expreſſam nul-

Lin. 2. *Impertiant.*] MSS. 4. Reg. 1. Colb. & 8. edit. *impartiant.*

Lin. 3. *Malè meretur, &c.*] Hic verſus apud Plaut. ità legitur in Trinummo Act. 2. ſcen. 2. *de mendico:*

Malè meretur, qui ei dat, quod edat, aut quod bibat. Iſæus.

Lin. 6. *Perſonâ.*] Perſonæ, actores ſunt partium ſcenicarum.

Lin. 7. *Marcus Tullius.*] Vide Cic. 2. Offic. cap. 10.

Lin. 9. *Ita benignitate benignitas tollitur.*] Ità repoſui ex tribus antiquiſſimis MSS. 1. Reg. 1. Bonon. & Cauc. aliiſque ſeptem ac 8. vet. excuſis & Cicerone ipſo. MSS. Regio-Put. Jun. aliique ſex cum undecim editis referunt *bonitate.*

Lin. 11. *Paulò poſt.*] Cicero ibid.

Lin. 15. *Alio capite.*] Vide Ciceronem de Officiis lib. 3. cap. 15. *Mox alio capite.* 1. Reg. & 12. vulgati habent *mox ex alio capite;* item 9. MSS. rec. & vet. edit. Rom. expuncto *mox*, ita ut alterum ex altero natum eſſe appareat. Antiquiſſimi 2. Reg. 14. alii & edit. Crat. ut in textu.

Lin. 16. *Quaſi actus pœnitentiâ.*] Vide Ciceronem ipſum lib. 2. de Offic. c. 10. & 15.

Lin. 17. *Idoneis.*] Boni vel *idonei* præcipuè Juriſconſultis ſunt locupletes. Vide Senecam lib. 4. de Benefic. cap. 39. Cujus vocis ambiguitate inductus injuriâ Lactantius invadit in verba Ciceronis lib. 2. de Officiis cap. 15. *Sæpè idoneis hominibus egentibus de re familiari impertiendum.* Lactantii ævo *idonei* homines haud alii ferè, quàm boni & locupletes dicebantur: ideò tanquàm aſtutum & ἐπικέρδιον hoc præceptum reprehendit, quaſi illis ſolùm foret impertiendum, qui reſtituere poſſent lib. 6. cap. 11. Et perſuaſit (quod mirum) Turnebo lib. 3. Adverſariorum cap. 16. Sed idoneos indigentes omninò dicit Cicero probos homines paupertate oppreſſos. *Gronov.*

Lin. 22. *Metitus es.*] Lactantius dixit per archaïſmum, pro *menſus es.*

Ibidem. *Quantùm poteſt.*] *Potes* 1. Clarom. 2. Reg. rec. 2. Colb.

Digitized by Google

ſiam tenere vos dicis. Ipſe pluribus locis clamas, mercenariam non eſſe virtutem; faterîſque in libris Legum tuarum, liberalitatem gratuitam eſſe, his verbis: „Nec eſt dubium, quin is, qui liberalis benignuſque dicitur, „ officium, non fructum ſequatur. “ Cur ergò idoneis potiùs largiris, niſi ut poſteà mercedem recipias? Te igitur autore ac præceptore juſtitiæ, quiſquis idoneus non erit, nuditate, ſiti, fame conficietur; nec homines copioſi, & uſque ad delicias abundantes ſubvenient ultimæ neceſſitati. Si virtus mercedem non exigit, ſi propter ſe ut dicis, expetenda eſt; ergò juſtitiam matrem principemque virtutum ſuo pretio, non tuo commodo æſtima. Ei potiſſimùm tribue, à quo nihil ſperes. Quid perſonas eligis? quid membra inſpicis? Pro homine tibi habendus eſt, quiſquis ideò precatur, quia te hominem putet. Abjice umbras illas imagineſque juſtitiæ, atque ipſam veram & expreſſam tene. Largire cæcis, debilibus, claudis, deſtitutis; quibus, niſi largiare, moriendum eſt. Inutiles ſunt hominibus, ſed utiles Deo; qui eos retinet in vitâ, qui ſpiritu donat, qui luce dignatur. Fove, quantùm in te eſt, & animas hominum, ne extinguantur, humanitate ſuſtenta. Qui ſuccurrere perituro po-

Lin. 1. *Tenere vos dicis.*] Ità repoſui ex MSS. 2. Reg. antiquiſſimis. Scripti 7. rec. & 14. editi, *dicitis*. Vide ſeq. Cicero lib. 3. de Officiis cap. 17.

Ibidem. *Mercenariam.*] Cic. cap. 1. de Legib. & 3. Offic. cap. 1.

Lin. 3. *Benignuſque.*] Apud Ciceronem *benignuſve*, meliùs. Cicero lib. 1. de Legib. prope fin.

Lin. 6. *Homines copioſi.*] Hoc eſt, pecunioſi, divites: copia per ſe divitias ſignificat. Cyprian. Serm. de Mortalitate: *Fides firma & anima devota, qua ad præſentis vitæ copiam non movetur.* Barthius.

Lin. 8. *Mercedem.*] Sic reſtitui ex omnibus MSS. & 14. editis. Aliis eſt *juſtitiam*. Memini alicubi me legiſſe, *virtus abundè ſui præmium eſt*. Hîc verò lege *dicis*, ut ſuprà, non *dicitis*; Ciceronem enim alloquitur.

Ibidem. *Ut dicis.*] Cicer. 3. Offic. cap. 3. & 1. de Legib.

Lin. 9. *Juſtitiam.*] Ità ſcribo cum MSS. & pluribus editis, in aliis excuſis eſt *juſtitia*.

Lin. 10. *Æſtima. Ei potiſſimùm tribue.*] Sequor antiquiſſimos codices 2. Reg. 6. alios Reg. 4. Colbert. alioſque; necnon edit. Rom. 1470. qui copulam *que*, vel *&*, reſpuunt, quæ in 4. ſcriptis recent. multiſque editis legitur.

Lin. 14. *Moriendum eſt.*] 1. Bonon. antiq. *minùs vivendum eſt.*

Lin. 15. *Qui eos retinet in vitâ, qui ſpiritu donat.*] Sic lego cum omnibus MSS. præter 5. recent. qui habent *ſpiritum*, & 1. Bonon. antiq. & 2. Reg. recent. in quibus legitur *qui eis vitam, qui ſpiritum donat*. Noſtræ lectioni accedunt editt. Thyſ. Gall. quibus eſt, *qui eos vitâ, qui ſpiritu donat.* Cæteris ut in textu noſtro. *Qui ſpiritu donat, &c.* Hîc reſpicit Lactantius ad dictum Evangelicum, *qui ſolem ſuum facit oriri ſuper bonos & malos, & pluit ſuper juſtos & injuſtos.* Matth. 5. v. 44. Verùm quidquid dicat Dominus le Brun, nobis placeret magis lectio Manuſcripti antiqui Bononienſis, ubi habetur, *qui eis vitam, qui ſpiritum donat*; cujus lectionis ratio eſt, quòd Latinè non dicatur *retinere in vitâ*.

Lin. 17. *Qui ſuccurrere perituro poteſt, &c.*] Apuleius Metam. VII. *An ignoras eos etiam qui morituris auxilium ſalutare denegarunt, quòd contra bonos mores id ipſum fecerint*, ſolere puniri? *Pricæus.* Ambroſius in Pſalmum 118. *Hoc eſt occidere hominem, vitæ ſuæ ſubſidia denegare.* Et alibi: *Paſce fame morientem. Quiſquis enim paſcendo hominem ſervare poteras, ſi non paviſti, occidiſti.* Hiç locus refertur à Gratiano Diſtinct. 86. cap. 20. ſub nomine S. Ambroſii lib. de Officiis, ubi non reperitur, ſed apud Anſelmum. Reperitur quoque apud S. Thomam. 2. 2. quæſt. 32. art. 5. in corp. Sed & Gregorius magnus Paſtoral. 3. part. Admonit. 22. *Incaſſùm ergò ſe innocentes putant, qui commune Dei munus ſibi privatim vendicant: qui cùm accepta non tribuunt, in proximorum nece graſſantur.*

Digitized by Google

teſt, ſi non ſuccurrerit, occidit. Verùm iſti, quia neque naturam retinent, neque præmium in eo quod ſit ſciunt, dum perdere timent, perdunt; & in id, quod maximè cavent, incidunt, ut quidquid largiuntur, aut pereat omninò, aut ad tempus breviſſimum proſit. Nam qui exiguam ſtipem miſeris negant, qui conſervare humanitatem ſine damno ſuo volunt, patrimonia ſua effundunt, ut aut peritura & fragilia ſibi comparent, aut certè maximis ſuis damnis nihil conſequantur.

Quid enim dicendum eſt de iis, qui populari levitate ducti, vel magnis urbibus ſuffecturas opes exhibendis muneribus impendunt? niſi eos dementes atque furioſos, qui præſtent id populo, quod & ipſi perdant, & nemo eorum, quibus præſtatur, accipiat. Itaque ut eſt omnis voluptas caduca & brevis, oculorum maximè & aurium, aut obliviſcuntur homines, & alterius damna pro ingratis habent; aut etiam offenduntur, ſi non eſt libidini vulgi ſatisfactum: ut etiam homines ſtultiſſimi malum ſibi malo comparaverint; aut ſi adeò placuerunt, nihil ampliùs, quàm inanem favorem paucorumque dierum fabulas aſſequuntur. Sic quotidiè leviſſimorum hominum patrimonia in res ſupervacuas prodiguntur. Num ergò illi ſapientiùs, qui utiliora & diuturniora civibus ſuis exhibent munera? ii ſcilicet, qui publicis operibus exſtructis, memoriam nomini ſuo quærunt? ne iſti quidem rectè bona ſua in terrâ ſepeliunt; quia nec memoria quidquam mortuis confert, nec opera eorum ſempiterna ſunt: ſiquidem aut uno tremore terræ diſſipantur & corruunt, aut fortuito conſumuntur incendio, aut hoſtili aliquo impetu diruuntur, aut certè vetuſtate ipsâ diſſoluta labuntur. „ Nihil eſt enim (ut ait Orator) opere &

Lin. 8. *Populari levitate.*] Id eſt, levi ſeu exiguâ ducti ratione, popularem quippe auram captandi. *Veteres* (inquit A. Gellius N. A. XVI. 11.) *leves dixerunt, quos vulgò nunc viles & nullo honore dignos dicimus. Popularis* verò eſt, qui parandæ populi gratiæ ſtudet; *populare*, id eſt, quod populo gratum: ut adeò Lactantius dixerit *populari levitate* per hypallagen. *Walchius.*

Ibidem. *Vel magnis urbibus ſuffecturas opes, &c.*] Mirum eſt quantùm veteres impenderint in Ludis Theatralibus & Scenicis; id etiamnùm hodiè patet ex variis theatris magno ſumptu ædificatis, quæ ſuperſunt in variis Orbis partibus; Romæ, Patavii, Nemauſi, Avenione, aliiſque urbibus. De his ſcenicis ſumptibus vide Budæum de Aſſe lib. 2.

Lin. 9. *Exhibendis numeribus.*] Scilicet ludis gladiatoriis & aliis edendis. Vide Tertullianum de Spectaculis, Lactantium noſtrum Div. Inſtitut. lib. 6. cap: 20. Epitom. cap. 63. al. 6. & Lipſium lib. 1. Saturn. cap. 7. *Munerarius* & *Munerator* appellabatur, qui hos ludos edebat, quandòque *Editor*. Walch.

Lin. 15. *Aut ſi adeò placuerunt.*] Sic lego çum MSS. 2. Reg. antiquiſſimis, 3. Colbert. 2. Brun. edit. Pariſ. 1525. & Betul. In 12. ſcriptis recent. & 3. excuſis *placuerint;* in 1. Lipſ. *placaverint;* 1. Reg. 1. Colb. 1. Clar. & 5. edit. *placuerint;* 1. Reg. 1. Colb. *& ſi adeò placuerint.*

Lin. 16. *Paucorum dierum fabulas aſſequuntur.*] Rumores, ſermones. *Francius.*

Lin. 19. *Qui publicis operibus exſtructis, &c.*] De hoc vide Inſcriptiones Gruteri, qui prolixè hanc vanitatem à pag. 158. uſque ad p. 225. multis exemplis & Inſcriptionibus oſtendit. *Gallaus.*

Lin. 20. *In terrâ ſepeliunt.*] Sic repoſui ex 3. impreſſis & omnibus MSS. præter 2. Reg. rec. qui, ut multi editi, habent *in terram.*

Lin. 22. *Fortuito.*] 1. Regio-Put. & 1. al. Reg. rec. *fortuitu.*

Lin. 24. *Opere & manu factum, quod non conficiat & conſumat vetuſtas.*] Ità omnes MSS. & editi. Apud Ciceronem legitur: *Nihil enim eſt opere aut manu factum, quod non aliquandò conficiat & conſumat vetuſtas.* Et ſtatim, *At hæc juſtitia & lenitas animi floreſcit.* Cicero pro Marcello n°. 10. Quo loco docet

„manu factum, quod non conficiat & conſumat vetuſtas. At hæc juſtitia „ & lenitas floreſcit quotidiè magis. “ Illi ergò meliùs, qui tribulibus ſuis aut clientibus largiuntur; aliquid enim præſtant hominibus, & proſunt: ſed non eſt illa vera & juſta largitio. Beneficentia enim nulla eſt, ubicumque neceſſitas non eſt. Perit ergò quidquid gratiæ causâ tribuitur non indigentibus; aut cum fœnore redit, & beneficentia non erit. Quod etſi gratum eſt iis, quibus datur, juſtum tamen non eſt, quia ſi non fiat, nihil mali ſequitur. Unum igitur certum & verum liberalitatis officium eſt, egentes atque inutiles alere.

Cæſaris Clementiam immortalem fore, ſi cum aliis rebus fluxis & caducis conferatur.

Lin. 1. *At hæc juſtitia & lenitas floreſcit.*] Plures MSS. & editi, *Ad hæc*, malè. Cæteri ut in textu, præter Brun. & 1. Clarom. quibus eſt *floreſcet quotidiè magis*, ut apud Ciceronem Orat. 40. pro Marcello n. 11.

Lin. 2. *Tribulibus ſuis.*] Ità cum editis quamplurimi MSS. In 1. Reg. rec. 1. Colb. Ultr. Brun. legitur *contribulibus ſuis*, id eſt, ejuſdem tribus conſortibus. 1. Bonon. antiquior, *qui indigentibus amicis ſuis.*

Lin. 4. *Nulla eſt.*] De beneficentiâ lege Senecam in libris de Beneficiis, in quibus tam benè, tam præclarè de eâ diſſerit, quàm homo ethnicus & à Chriſto alienus poteſt.

CAPUT XII.

De generibus Beneficentiæ, & operibus Miſericordiæ.

HÆC eſt illa perfecta juſtitia, quæ cuſtodit humanam, de quâ philoſophi loquuntur, ſocietatem. Hic divitiarum maximus ac veriſſimus fructus eſt, non uti opibus ad propriam unius voluptatem, ſed ad multorum ſalutem, non ad præſentem ſuum fructum, ſed ad juſtitiam, quæ ſola non interit. Tenendum eſt igitur omni modo, ut ab officio miſericordiæ ſpes recipiendi abſit omninò. Hujus enim operis & officii merces à Deo eſt expectanda ſolo: nam ſi ab homine expectes, jam non humanitas erit illa, ſed beneficii fœneratio; nec poteſt videri benè meruiſſe, qui quod facit, non alteri, ſed ſibi præſtat; & tamen res eòdem redit, ut quod alteri quiſque præſtiterit, nihil ab eo commodi ſperans, verè ſibi præſtet, quia mercedem capiet à Deo. Idem Deus præcepit, ut ſi quandò cœnam paraverimus, eos in convictum adhibeamus, qui

Lin. 5. *Tenendum eſt igitur.*] 1. Bon. antiq. *Tenenda.*

Ibidem. *Omni modo.*] MSS. 6. rec. & 5. vet. edit. *omninò*, quod eſt in hujus periodi clauſulâ.

Lin. 7. *Expectanda.*] Sic emendavi ex omnibus MSS. præter 3. Colb. 1. Clarom. & edito Faſitel. in quibus eſt *expectenda*, mendosè; & 2. Reg. rec. & 1. Colb. *expetenda*, ut in excuſis.

Lin. 8. *Beneficii fœneratio.*] MSS. 2. Goth. 2. Colb. & 2. vet. edit. Rom. *remuneratio.*

Lin. 9. *Qui quod facit.*] Ità reſtitui ex antiquiſſimis MSS. 1. Bonon. 2. Reg. 17. aliis & 5. impreſſis. Scripti Cauc. & 5. alii, necnon 15. vulgati, *fecit.*

Lin. 10. *Eòdem redit.*] *Eòdem* reſtitutum ex MSS. veterrimis 2. Bonon. 2. Reg. & 5. aliis. Cæteri cum editis, *eò redit.*

Lin. 11. *Idem Deus.*] MSS. 14. rec. & 5. edd. *Item.*

Ibidem. *Præcepit.*] Tob. 4. Luc. 14.

Digitized by Google

qui revocare non poſſint & vicem reddere; ut omnis actus vitæ noſtræ non careat miſericordiæ munere. Nec tamen quiſquam interdictum ſibi putet, aut communione cum amicis, aut caritate cum proximis. Sed notum nobis Deus fecit, quòd ſit verum & juſtum opus, ita nos oportet cum proximis vivere, dummodò ſciamus illud ad hominem, hoc ad Deum pertinere.

Præcipua igitur virtus eſt hoſpitalitas; quod philoſophi quoque aiunt: ſed eam detorquent à verâ juſtitiâ, & ad commodum rapiunt. » Rectè, inquit Cicero, » à Theophraſto eſt laudata hoſpitalitas. Eſt enim (ut mihi » quidem videtur) valdè decorum, patere domos hominum illuſtrium hoſ» pitibus illuſtribus «. Eodem modo rursùs erravit, quo tum, cùm idoneis eſſe diceret largiendum. Non enim juſti & ſapientis viri domus illuſtribus debet patere, ſed humilibus & abjectis. Nam illuſtres illi ac potentes nullâ re poſſunt indigere; quos opulentia ſua & munit, & honorat. Nihil autem à viro juſto faciendum eſt, niſi quod ſit beneficium. Beneficium autem ſi refertur, interit, atque finitur; nec enim poſſumus id habere integrum, cujus pretium nobis perſolutum eſt. In his itaque beneficiis juſtitiæ ratio verſatur, quæ ſalva & incorrupta permanſerint: permanent autem non aliter, quàm ſi præſtentur hominibus iis, qui prodeſſe nullo modo poſſunt. At ille in recipiendis illuſtribus nihil ſpectavit aliud, niſi utilitatem; nec diſſimulavit homo ingenioſus, quid ex eo commodi ſperaret. Ait enim, qui id faciat, potentem apud exteros futurum per gratiam principum, quos ſibi hoſpitii & amicitiæ jure conſtrinxerit. O quàm multis argumentis Ciceronis inconſtantia, ſi id agerem, coargui poſſet! Nec tam noſtris, quàm ſuis verbis refelleretur. Idem quippè ait, ut quiſque maximè ad ſuum commodum referat quæcumque agit, ita minimè eſſe virum bonum. Idem etiam negat, ſimplicis & aperti hominis eſſe, ambire, ſimulare aliquid, & prætendere, aliud agere videri, cùm aliud agat; præſtare ſe alteri fingere, quod ſibi præſtet: ſed malitioſi potiùs, & aſtuti, & fallacis, & ſubdoli. Quo-

Lin. 1. *Qui revocare non poſſint.*] Scilicet ad convictum. *Revocare* eſt verbum invitatorium, & abſolutè ſignificat, eum, qui anteà nos convivio excepit, viciſſim vocare. *Walchius.*

Lin. 2. *Interdictum ſibi putet, aut communione cum amicis.*] Ità antiquiores & meliores MSS. 1. Bonon. Regio-Put. 3. al. Reg. Tax. 1. Colb. 1. Clarom. cum 4. editis. Et rectè. *Interdicere* enim ſæpiùs cum dativo & ablativo conſtruitur. Fruſtrà ſcripti Cauç. 1. Reg. rec. Jun. 2. Lipſ. atque impreſſi 12. *interdictam... communionem... aut caritatem*; 1. Reg. antiq. & 15. alii rec. & edit. Sublac. *interdictum... communionem... aut caritatem, &c.*

Lin. 4. *Oportet.*] Sic repoſui ex omnibus MSS. ac edit. Rom. 1470. & Betul. Omnes ferè editi, *oportere.*

Lin. 7. *Hoſpitalitas.*] Rom. 12. Hebr. 13. 1. Petr. 4. Matth. 25.

Lin. 9. *Cicero.*] Lib. 2. de Officiis à *Theophraſto* cap. de Divitiis in libro de Moribus.

Lin. 11. *Idoneis.*] De *idoneis*, vide ſuprà Not. ad caput 11.

Lin. 22. *Qui id faciat.*] Ità editiones Pariſienſes annorum 1513. & 1525. atque ita legendum monent Betuleius & Iſæus. Vulgatæ editiones habent *quid faciat, &c.* at 1. Reg. recent. *faciat*; 2. Reg. à ſecundâ manu & Brun. *quod faciat potentem*; Jun. *qui faciat.* Hæc Cicero de Officiis circa finem.

Lin. 24. *Ciceronis.*] Cic. 1. de Leg.

Lin. 25. *Coargui poſſet.*] Ità reſtitui ex omnibus MSS. præter 2. Reg. rec. in quibus, ut in editis, eſt *redargui.*

Lin. 27. *Negat.*] Cic. 3. Offic. cap. 3.

Digitized by Google

modò ergò defenderet, quominùs ambitioſa illa hoſpitalitas malitia eſſet? „Tu mihi per omnes portas circumcurſes, ut advenientes populorum at„que urbium principes domum tuam invites, ut per eos apud cives eo„rum potentiam conſequare; veliſque te juſtum, & humanum, & hoſpi„talem videri, cùm ſtudeas utilitati tuæ“. Verùm hoc ille non potiùs incautè? Quid enim minùs in Ciceronem convenit? Sed ignorantiâ veri juris, prudens ac ſciens in hos ſe laqueos induit. Quod ut ei poſſit ignoſci, teſtificatus eſt non ad veram juſtitiam, quam non teneat, præcepta ſe dare; ſed ad umbram imaginemque juſtitiæ. Ignoſcendum eſt igitur umbratico & imaginario præceptori; nec ab eo veritas exigenda eſt, qui ſe neſcire fateatur.

Captivorum redemptio magnum atque præclarum juſtitiæ munus eſt: quod idem ipſe Tullius approbavit. „Atque hæc begnignitas, inquit, „etiam reipublicæ eſt utilis, redimi è ſervitute captos, locupletari tenuio„res. Hanc ego conſuetudinem benignitatis largitioni munerum longè an„tepono. Hæc eſt gravium hominum, atque magnorum“. Proprium igitur juſtorum opus eſt, alere pauperes, ac redimere captivos, cùm apud injuſtos, ſi qui hæc faciant, graves & magni appellentur. Iis enim maximæ laudis eſt benefacere, quos nemo ſperavit eſſe facturos. Nam qui bonum facit vel conſanguineo, vel proximo, vel amico; aut nullam, aut certè non magnam laudem meretur; quia facere debet, ſitque impius ac deteſtabilis, niſi fecerit id, quod ab eo & natura ipſa, & neceſſitudo exigit; & ſi facit, non tam gloriæ aſſequendæ, quàm reprehenſionis vitandæ gratiâ facit. Qui autem fecit alieno, & ignoto, is verò dignus eſt laude; quoniam, ut faceret, ſolâ ductus eſt humanitate. Ibi ergò juſtitia eſt, ubi ad benefaciendum neceſſitatis vinculum nullum eſt. Hoc igitur officium benignitatis ne anteponere quidem largitioni munerum debuit, quod eſt comparantis, & è duobus bonis id, quod ſit melius, eligentis. Illa enim largitio hominum patrimonia ſua in mare abjicientium inanis, & levis, & ab omni juſtitiâ remotiſſima eſt. Itaque ne dici quidem munera oportet, in quibus nemo accipit, niſi qui accipere non meretur.

Non minus magnum juſtitiæ opus eſt, pupillos & viduas deſtitutos, & auxilio indigentes tueri, atque defendere. Quod adeò univerſis divi-

Lin. 4. *Te juſtum.*] In aliquot excuſis deeſt *humanum.*

Lin. 7. *In hos ſe laqueos induit.*] Ità MSS. antiq. 1. Bonon. 2. Reg. 3. al. Reg. Cauc. & 9. alii, edd. Rom. 1470. Iſ. ac Cellar. In 3. ſcriptis rec. *injecit.* At 9. ſcripti rec. & 14. impreſſi, *induxit.* Vide infra c. 24. *in laqueos inducatur.* Cic. 4. Verr. c. 42. *in quot ſe laqueos induerit.* Falſum ergò quod Thomaſius ait, neminem dixiſſe: *ſe in laqueos induere.*

Lin. 13. *Atque hæc benignitas.*] *Atque* reſtitutum ex omnibus MSS. & 7. vet. edd. cæteris eſt, *Itaque.*

Ibidem. *Inquit.*] Cic. 2. Offic. cap. 18.

Lin. 17. *Pauperes.*] Tob. 4. Eccleſ. 4. Matth. 25.

Lin. 18. *Iis enim maximæ laudis eſt.*] 1. MS. Reg. antiq. *maximæ laudi*, nec malè.

Lin. 21. *Non magnam laudem.*] Hìc alludere videtur Lactantius ad illud verbum Dominicum Matth. 5. 46 *Si dilexeritis eos qui vos diligunt, quam mercedem habebitis?*

Lin. 29. *Patrimonia ſua.*] Hìc notatur Crates, de quo ſuprà libro 3. cap. 23.

Lin. 34. *Divina lex.*] Exod. 22. Job. 29. & 31. Pſalm. 67. Eccl. 4. Jacobi 1. Commen-

Digitized by Google

na lex illa præſcribit ; quandoquidem boni quique judices ad officium ſuum judicant pertinere , ut eos naturali humanitate foveant , ac iiſdem prodeſſe nitantur. Verùm hæc opera propriè noſtra ſunt , qui legem , qui verba ipſius Dei præcipientis accepimus. Nam illi ſentiunt quidem naturâ eſſe juſtum tueri eos, qui tutelâ carent : ſed , cur ita ſit , non perſpiciunt. Deus enim , cujus perpetua clementia eſt, idcircò viduas pupilloſque defendi ac foveri jubet, ne quis reſpectu ac miſeratione pignorum ſuorum retardetur, quominùs mortem pro juſtitiâ fideque ſuſcipiat : ſed incunctanter ac fortiter ſubeat , cùm ſciat ſe caros ſuos Deo relinquere , nec his unquàm præſidium defuturum. Ægros quoque , quibus defuerit qui aſſiſtat , curandos fovendoſque ſuſcipere , ſummæ humanitatis & magnæ operationis eſt : quod qui fecerit , vivam hoſtiam Deo acquiret ; & quod alteri dederit ad tempus , ipſe à Deo accipiet in æternum. Ultimum illud & maximum pietatis officium eſt , peregrinorum & pauperum ſepultura : quod illi virtutis juſtitiæque doctores pror-

dantur pupilli & viduæ in multis Davidicis Pſalmis. Eſaias cap. 10. numine divino afflatus invehitur in legiſlatores, ſive νομοφύλακας, quorum negligentiâ , ſive iniquitate atque avaritiâ fiebat, ut pupilli atque viduæ ipſis quaſi præda exponerentur. Duo ſunt apud Ciceronem injuſtitiæ genera : unum , eorum qui inferunt ; alterum , eorum qui ab iis quibus infertur , ſi poſſint, non propulſant injuriam. Iniqui autem judices,non modò non propulſant à pupillis & viduis injuriam : ſed etiam ipſis, quos defendere deberent, veluti prædæ inhiant. *Betuleius.*

Lin. 1. *Boni quique judices, &c.*] Non hîc parentum, non patronorum , non fiduciariam tutelam intelligit ; nec eam quæ lege Hebræorum divinâ , commiſſa judicibus & magiſtratui fuit : ſed eam, quæ jure Romanorum civili lege Attiliâ (unde etiam Attiliani tutores dicebantur, quos Prætor urbanus dare conſueverat) lege item Juliâ & Titiâ dabatur : quâ de re lege cap. 20. libri primi in Inſtitutionibus Imperialibus. Juſtinianus igitur hoc nomine mihi reprehendendus videtur , quòd pupillo eâ conditione tutorem dari publicè juſſit , ſi facultates ejus ad quingentos ſolidos valeant. Quaſi verò pupillus non gravius periclitetur , qui de unius ſolidi ſummâ in periculum veniat , quàm qui de centum. Itaque verùm eſſe apparet, quod Lactantius ait illos non perſpexiſſe , cur tutores pupillis dari , debeant. Vituperandi propterea etiam noſtri municipales mores ſunt , quibus habentibus dumtaxat tutores dantur , & non potiùs inopiâ oppreſſis : quaſi verò eos, qui ſemel miſeri eſſe cœperunt , ad extremum uſque miſeros eſſe oporteat. *Betuleius.*

Lin. 2. *Ut eos naturali humanitate foveant.*] Ità quamplurimi MSS. & omnes ferè impreſſi. In 2. Bonon. 5. Reg. Cauc. & 11. aliis , *ut his . . . faveant.* Sed verbum *foveri* infrà eſt eodem ſenſu.

Lin. 3. *Noſtra ſunt , qui legem.*] Hæc duo ultima verba , quæ in nonnullis editis deſunt , addidi ex omnibus MSS. & plurimis impreſſis. De his operibus vide Deuter. 27. & Iſaiæ 1.

Lin. 7. *Defendi ac foveri jubet.*] MSS. 12. rec. & 6. vet. editi , pro *foveri* , habent *tueri* , quod mox præceſſit : ſed malè (ut opinor) verbum activum , ſeu deponens jungitur cum paſſivo ; in 6. Reg. antiquioribus aliiſque , & in 10. excuſis eſt *foveri.*

Ibidem. *Pignorum.*] *Pignora* ponuntur pro liberis.

Lin. 9. *Caros ſuos.*] Hoc eſt , *liberos ſuos.*

Lin. 10. *Quibus defuerit qui aſſiſtat.*] MSS. Jun. 3. Colbert. & 5. edit. *quibus defuerint qui aſſiſtant.*

Lin. 14. *Peregrinorum & pauperum ſepultura.*] *Illud maximum* (ut vocat Lactantius) *pietatis officium in peregrinorum & pauperum ſepulturâ.* Sepultura , res ſacra fuit ſemper. Achab tantò infelicior habitus fuit , quòd ſepulturâ caruerit ; & Joakim , quòd aſini ſepulcrum ſortitus fuerit. Iſaias cap. 14. Regi Babylonis ominatur , ipſum de ſepulcro ſuo abjiciendum eſſe. An Chriſtianorum corporibus officiat , ſi inhumata abjiciantur , diſputat S. Auguſtin. lib. 1. de Civitate Dei cap. 12. & 13. Nunc etiam vulgatum eſt , ut magnorum ſcelerum rei ſepulturâ priventur. De Pietate circa ſepulturam ſic ait Servius in l. 6. Æneid.

Digitized by Google

ſùs non attigerunt. Nec enim poterant id videre, qui utilitate omnia officia metiebantur. In cæteris enim, quæ ſuprà dicta ſunt, quamvis verum limitem non tenuerint; tamen, quoniam commodi aliquid in his deprehenderunt, quaſi odore quodam veritatis retenti, propiùs oberrârunt: hoc autem, quia nihil videre in eo commodi poterant, reliquerunt.

Quin etiam non defuerunt, qui ſupervacaneam facerent ſepulturam; nihilque eſſe dicerent mali, jacere inhumatum atque abjectum: quorum impiam ſapientiam, cùm omne humanum gěnus reſpuit, tum divinæ voces, quæ id fieri jubent. Verùm illi non audent dicere, id non eſſe faciendum: ſed, ſi fortè non fiat, nihil eſſe incommodi. Itaque in eâ re non tam præcipientium, quàm conſolantium funguntur officio, ut ſi fortè id ſapienti evenerit, ne ſe ob hoc miſerum putet. Nos autem non quid ſapienti ferendum ſit dicimus: ſed quid facere ipſe debeat. Itaque non quærimus nunc, utrùmne tota ſepeliendi ratio ſit utilis, necne: ſed hæc, etiamſi ſit inanis (ut illi exiſtimant,) tamen facienda eſt, vel ob hoc ſolùm, quòd apud homines benè & humanè fieri videtur. Animus enim quæritur, & propoſitum ponderatur. Non ergò patiemur, figuram & figmentum Dei feris ac volucribus in prædam jacere: ſed reddemus id terræ, undè ortum eſt; & quamvis in homine ignoto neceſ-

Qui de pietatis generibus ſcripſerunt, inquit, *primum locum in ſepulturâ eſſe voluerunt. Undè cum Pontificibus nefas eſſet cadaver videre, magis tamen nefas fuit, ſi viſum inſepultum relinquerent.* De ſepulturâ porrò exhibendâ benigniſſimè impendit Cathedralis Eccleſiâ Viennenſis in Delphinatu. Si quis enim peregrinus & pauper Viennæ ægrotans, divinis munitus Sacramentis, in mortis articulo requiſierit humari in Cathedralis Eccleſiæ cœmeterio, quod eſt in medio clauſtri, mortuus terræ ibi mandatur, pulſantibus campanis, ſicut in Canonici exequiis. Illius funeris exequias proſequuntur, non ſolùm Canonici & ejuſdem Eccleſiæ clerus, verùm etiam Archiepiſcopus ipſe, ſi tunc ſit in urbe, præcedentibus cruce & candelabris argenteis; iique amplum faciunt funus.

Lin. 1. *Omnia officia.*] MSS. 12. rec. & 7. edit. addunt *ſua.* Verùm Cellarius & Heumannus rectè judicant non addendum eſſe *ſua.*

Lin. 4 *Propiùs oberrarunt.*] Ità MSS. 5. Reg. quorum duo ſunt antiquiſſimi, 1. Colb. 2. Clarom. 2. Brun. ut non tam longè à rectâ viâ fuerint Hoc vult particula *propiùs*, inquit Walchius. 3. Reg. rec. 3. Colbert. Em. & 8. edit. *oberraverunt*; 1. Reg. Jun. Pal. 2. Lipſ. *aberraverunt*; 3. Reg. 2. Colb. 1. Lipſ. Cant. & 2. vet. edit. Rom *aberrarunt.* Quod verbum Heumannus rectiùs putat quam aliorum *oberraverunt.*

Lin. 7. *Supervacaneam facerent ſepulturam.*] 1. Reg. 1. Colb. & Brun. *ſupervacuam.* Em. *ſupervacaneam dixerunt eſſe ſepulturam.* Inutilem porrò ſepulturam opinati ſunt Diogenes Cynicus, Menippus, Theodorus Cyrenæus: de quibus Ludovicus Vives in commentario ad S. Auguſtinum de Civitate Dei.

Lin. 8. *Inhumatum.*] Id eſt, ſine ſepulturâ.

Lin. 9. *Divinæ voces.*] Item lib. 4. cap. 26. *Scriptura Sacra.*

Lin. 18. *Non ergò patiemur.*] Sic reſtitui ex antiquiſſimis MSS. 2. Bonon. 8. Reg. 5. Colb. aliiſque, & ed. Torn. In 2. Reg. rec. & 1. Colb. ac impreſſis eſt *enim*, quod mox præceſſit. At Heumannus vult etiam deleri *enim*, & legi *ergò* ſicut nos legimus.

Lin. 19. *Figmentum Dei.*] Id eſt, quod Deus finxit.

Ibidem. *Sed reddemus id terra.*] Ità reſtitutum ex 4. Reg. 4. Colb. Em. Cant. Pen. ac 10. editis; & ſequentia poſtulant, *neceſſariorum munus implebimus.* In 11. MSS. & 6. excuſis eſt *ſed reddamus.*

Lin. 20. *Quamvis in homine ignoto neceſſariorum munus implebimus.*] Hæc perfectum omninò reddunt ſenſum; & ſic ferunt MSS. 2. Bon. Cauc. & 2. Reg. antiquiſſimi, Tax. & Marm. à primâ manu. Alii tum MSS. tum editi variè inſerunt, quæ ut Gloſſemata ex orâ

ſariorum munus implebimus, in quorum locum, quia deſunt, ſuccedat humanitas, & ubicumque homo deſiderabitur, ibi exigi officium noſtrum putabimus. In quo autem magis juſtitiæ ratio conſiſtit, quàm in eo, ut quod præſtamus noſtris per affectum, præſtemus alienis per humanitatem; quæ eſt multò certior, juſtiorque? Quæ cùm ſit, jam non homini præſtatur, qui nihil ſentit; ſed Deo ſoli, cui cariſſimum ſacrificium eſt opus juſtum. Dicet aliquis fortaſsè: Si hæc omnia fecero, nihil habebo. Quid enim, ſi magnus hominum numerus egebit, algebit, capietur, morietur, ut hæc facientem vel uno die patrimonio exui ſit neceſſe, perdamne rem familiarem, meo, aut majorum labore quæſitam, ut jam ipſi mihi alienâ miſericordiâ vivendum ſit?

Quid tu tam puſillo animo paupertatem times? quam etiam veſtri philoſophi laudant: nihil hâc tutius, nihilque tranquillius eſſe teſtantur. Hoc quod times, ſollicitudinum portus eſt. An ignoras, quot periculis, quot caſibus cum his malis opibus ſubjaceas? Quæ tecum benè agent, ſi ſine tuo cruore tranſierint. Tu verò prædâ onuſtus incedis, & ſpolia geris, quæ irritent animos etiam tuorum. Quid ergò dubitas benè collocare id, quod tibi forſan eripiet aut unum latrocinium, aut exiſtens repentè proſcriptio, aut hoſtilis aliqua direptio? Quid verere fluxum & fragile bonum facere ſempiternum, aut theſauros tuos cuſtodi Deo credere, ubi non furem prædonemque timeas, non rubiginem, non tyrannum? Qui apud Deum dives eſt, pauper eſſe nunquàm poteſt. Si juſtitiam tanti putas, ſequere, abjectis oneribus quæ te premunt: libera te ipſum compedibus & catenis, ut expeditus ad Deum curras. Magni & excelſi animi eſt, deſpicere & calcare mortalia. Sed ſi hanc virtutem non capis,

libri in textum irrepſiſſe videntur, ideòque rejeci. Poſt *neceſſariorum*, 19. ſcripti rec. edit. 2. vet. Rom. Juntar. Parrhaſ. Gymn. Iſ. addunt, *ſepulturam nulli negandam*. MSS. ſequendo, Heumannus æquè ac nos cum Doctiſſ. Cellario hæc tria verba eradenda eſſe putat: at inquit rectè Thomaſius ea omiſit in ſuâ editione 5. Oxon. & 7. excuſi, *nulli negandum munus*. Manu exarati 4. & edit. Betul. *ſepulturam nulli negandam impendemus*; 1. Reg. rec. & Gat. *neceſſariorum & amicorum ſepulturam nulli denegandam impendendo, munus & officium implebimus*.

Lin. 2. *Deſiderabitur*.] 1. Colb. Em. Cant. & ed. Rom. 1470. *deſiderabit*.

Lin. 5. *Quæ cùm ſit*.] Hæc verba *quæ ſit*, ſunt ex 2. MSS. Bononienſibus & nonnullis editis, deſunt in aliis. Id eſt, cùm ſit id quod ad humanitatem pertinet: illa verò dictio *quæ* relativa fuit omiſſa in multis, propter conjunctionem *que* adjunctam dictioni *juſtior*. Ex Thomaſ.

Lin. 6. *Sacrificium*.] Miſericordiam enim à nobis Deus exigit potiùs, quam ſacrificium.

Lin. 12. *Quam etiam veſtri philoſophi laudant*.] Vide Senecæ epiſt. 17. 20. & alibi.

Lin. 18. *Forſan*.] 3. Reg. rec. & 16. edit. *forſitan*.

Lin. 20. *Theſauros tuos cuſtodi Deo credere*.] Hoc eſt, apud Deum deponere. Nam Tertullianus in Apolog. cap. 39. ubi de Chriſtianorum diſciplinâ verba facit, in hunc modum ſcribit: *Modicam unuſquiſque ſtipem menſtruâ die, vel cùm velit, & ſi modò poſſit, apponit. Nam nemo compellitur, ſed ſponte confert. Hæc quaſi depoſita pietatis ſunt. Nam indè non epulis, nec poculis, nec ingratis voratrinis diſpenſatur, ſed egenis alendis humandiſque, & pueris ac pupillis, re ac parentibus deſtitutis, ætateque domitis ſenibus, item naufragis, & ſi qui in metallis, & ſi qui in inſulis, vel in cuſtodiis dumtaxat ex causâ Dei ſectæ, alumni confeſſionis ſuæ ſunt, &c.* Betul.

Lin. 21. *Rubiginem*.] Matth. 6. Luc. 12.

Lin. 22. *Poteſt*.] MSS. Cauc. & Jun. & 5. edd. *poterit*.

ut divitias tuas in aram Dei conferas, ut fragilibus tibi compares firmiora, liberabo te metu. Omnia iſta præcepta non tibi ſoli dantur, ſed omni populo, qui mente conjunctus eſt, & cohæret ſicut homo unus. Si ſolus magnis operibus non ſufficis, pro virili parte operare juſtitiam, ſic tamen, ut quantùm divitiis inter cæteros, tantùm opere præcellas. Neque nunc ſuaderi tibi putes, ut rem familiarem tuam minuas, vel exhaurias: ſed quæ in ſupervacua fueras impenſurus, ad meliora convertas. Undè beſtias emis, hinc captos redime; undè feras paſcis, hinc pauperes ale; undè homines ad gladium comparas, hinc innocentes mortuos ſepeli. Quid prodeſt perditæ nequitiæ beſtiarios facere locupletes, & inſtruere ad flagitia? Transfer ad magnum ſacrificium malè peritura; ut pro his veris muneribus habeas à Deo munus æternum. Magna eſt miſericordiæ merces, cui Deus pollicetur, peccata ſe omnia remiſſurum. Si audieris, inquit, preces ſupplicis tui, & ego audiam tuas. Si miſertus laborantium fueris, & ego in tuo labore miſerebor. Si autem non reſpexeris, nec adjuveris, & ego animum tuum contra te geram, tuiſque te legibus judicabo.

Lin. 1. *Divitias tuas in aram Dei conferas.*] Sic lego ex antiquiſſimis codicibus MSS. 2. Bonon. 6. Reg. & 1 ax. In 1. Colb. eſt *iram*, pro *aram*. In aram verò confert divitias (inquit Thomaſius,) qui illas dando pauperibus, Deo donat & offert: *in arcam* verò cum 12. editis rec. & excuſis legi non poteſt, quia non eas accipit Deus ut recondat.

Ibidem. *Firmiora.*] Subl. *Meliora.*

Lin. 8. *Captos redime.*] MSS. 7. rec. *captivos.*

Lin. 9. *Undè homines ad gladium comparas.*] A laniſtâ gladiatores emis, ut populi voluptati committas. *Cellar.* Laniſta autem erat ille, qui gladiatores in arte gladiatoriâ exercebat.

Lin. 10. *Beſtiarios.*] Beſtiarii erant, qui ludis publicis in amphitheatro cum beſtiis pugnabant, vel ad id mercede conducti, vel pœnâ damnati. *Walchius.*

Lin. 12. *Pro his veris muneribus.*] In 1. Reg. rec. deeſt *his.* Mallem legere *pro his vanis muneribus*; vel *his terra*, ut in 1. Clarom.

Lin. 14. *Si audieris.*] Matth. 5. Luc. 6. ubi hæc non ad verbum, ſed quoad ſenſum.

Lin. 16. *Et ego animum tuum contra te geram.*] Adversùs te immiſericors ero, ſicut tu erga alios fuiſti. 7. ſcripti totidemque excuſi omittunt *tuum*, quod in cæteris legitur, & neceſſarium eſt utique. Ex *Thomaſio* & *Cellario.*

CAPUT XIII.

De Pœnitentiâ, de Miſericordiâ, ac Peccatorum veniâ.

QUOTIES igitur rogaris, tentari te à Deo crede, an ſis dignus audiri. Circumſpice conſcientiam tuam, & quantùm potes, medere vulneribus. Nec tamen quia peccata largitione tolluntur, dari tibi licentiam peccandi putes. Abolentur enim, ſi Deo largiare, quia peccave-

Lin. 1. *Dignus audiri.*] Ità omnes fermè MSS. quod elegantius eſt, quàm *exaudiri* editorum, & 3. MSS. rec. *Dignus* cum infinitivo, more poëtarum.

Lin. 4. *Quia peccaveris*] Sic habent 3. veterr. MSS. ac 9. alii, cum 3. editis. Recentiores, *peccaveras.*

Digitized by Google

ris ; nam ſi fiduciâ largiendi pecces, non abolentur. Deus enim purgari homines à peccatis maximè cupit, ideòque agi pœnitentiam jubet. Agere autem pœnitentiam, nihil aliud eſt, quàm profiteri & affirmare, ſe ulteriùs non peccaturum. Ignoſcitur itaque iis, qui ad peccatum imprudenter incautèque labuntur : veniam non habet, qui ſciens peccat. Nec tamen ſi aliquis fuerit purificatus ab omni labe peccati, temperandum ſibi ab opere largitionis exiſtimet, quia non habeat peccata, quæ deleat. Imò verò tum magis juſtitiam debet operari, cùm factus eſt juſtus, ut quod antè in medelam vulnerum fecerat, poſtmodùm faciat in laudem gloriamque virtutis. Eò accedit, quòd nemo eſſe ſine delicto poteſt, quandiù indumento carnis oneratus eſt. Cujus infirmitas triplici modo ſubjacet dominio peccati, factis, dictis, cogitationibus.

Per hos gradus ad ſummum culmen juſtitia procedit. Primus eſt virtu-

Lin. 2. *Agi pœnitentiam jubet.*] Ità ſcribo cum antiquiſſimus Bonon. 2. Reg. & 12. aliis, ac 7. editis. In 6. ſcriptis rec. & 8. vulgatis legitur *agere.* Jerem. 18. Ezech. 18. Luc. 5.

Lin. 3. *Agere pœnitentiam ... eſt affirmare, ſe ulteriùs non peccaturum.*] Id prolixè explicat Lactantius cap. 24. *Is enim quem facti ſui pœnitet, errorem ſuum priſtinum intelligit ... quem errati piget, caſtigatque ſeipſum dementiæ, & confirmat animum ſuum ad meliùs vivendum, tum illud ipſum maximè cavet, ne rursùs in eoſdem laqueos inducatur.* Et alibi lib. 4. cap. 17 *Si cor nudaverimus, id eſt, ſi peccata noſtra confeſſi ſatis Deo fecerimus, veniam conſequemur. Nemini* autem, *qui aut cupiditate victus, aut libidine impulſus, aut vi coactus ad injuſtitiæ viam lapſus eſt*, ait de ſalute ſuâ deſperandum, *ſi eum pœniteat actorum, & ad meliora converſus, Deo ſatisfaciat:* Ubi vides pœnitentiam à ſatisfactione apertè diſtinctam. Et ante Lactantium, dixerat Tertullianus, ubi emendatio nulla, ibi pœnitentia neceſſariò vana eſt. Etenim, ut ait Gregorius magnus Paſtoralis libro 3. Admonitione 31. *Qui admiſſa deſerunt, nec tamen plangunt, ne jam relaxatas æſtiment culpas, quas etſi agendo non multiplicant, nullis tamen fletibus mundant. Neque enim ſcriptor ſi à ſcriptione ceſſaverit, quia alia non addidit, etiam illa quæ ſcripſerat delevit : nec qui contumelias irrogat, ſi ſolummodò tacuerit, ſatisfecit, cùm profectò neceſſe ſit, ut verba præmiſſæ ſuperbiæ verbis ſubjunctæ humilitatis impugnet : nec debitor abſolutus eſt, quia alia non multiplicat, niſi & illa quæ ligaverat ſolvat.* Neque enim (ait S. Joan. Chryſoſtomus) *vulnerato ſufficit ad ſalutem tantummodò ſpicula de corpore evellere, ſed etiam remedia adhibere vulneribus.*

Lin. 4. *Peccatum,*] Sublac addit *ignoranter.*

Lin. 5. *Veniam non habet, qui ſciens peccat.*] Puta, qui poſt ſuſceptum baptiſmum, malignâ & nocenti improbitate, ſeu malâ mente admittit peccata, veluti calumniæ, meditatæ cædis, ille veniam à Deo difficulter admodùm obtinet. *Nam* (inquit Baſilius M. Serm. ad adoleſcentes, Quomodò ex Græcis Auctoribus utilitas capienda ſit,) *Involuntariè quidem ab officio conveniente delinquenti venia aliqua à Deo contigerit : de induſtriâ verò deteriora eligenti nulla excuſatio contingere poteſt, ut non multiplex ſupplicium ſubeat.* Valdè enim difficile eſt, ut per pœnitentiam reſtituantur, qui poſt baptiſmum talia perpetraverunt ſcelera (quæ nec ignorantiæ, nec humanæ ſunt infirmitatis) tum quia difficile eſt, ut veram ac ſinceram agant pœnitentiam, dignos faciant (juxta Evangelium) pœnitentiæ & ſatisfactionis fructus, tum quia duram ac difficilem pœnitentiæ actionem à talibus exigit Chriſtianæ ſeveritas diſciplinæ. Et quidem Ambroſius lib. 2. de Pœnitentiâ cap. 10. n. 96. ait ſe *faciliùs inveniſſe qui innocentiam ſervaverint, quàm qui congruè egerint pœnitentiam.* Ad eam tamen peccatores ille hortatur duobus libris, & præcipuè lib. 1. cap. 16. n. 90. *Si quis* (inquit) *occulta crimina habens, propter Chriſtum tamen ſtudioſè pœnitentiam egerit ... volo veniam reus ſperet : petat eam lacrymis, petat gemitibus, petat populi totius fletibus ; ut ignoſcatur obſecret, &c.*

Lin. 7. *Quæ deleat.*] Id eſt, quæ debeat redimere.

Lin. 10. *Nemo eſſe.*] 3. Reg. cap. 6. 2. Paral. cap. 6. Eccl. 7. Proverb. 20. & 24. 1. Joan. cap. 1.

tis gradus, malis operibus abſtinere; ſecundus, etiam malis verbis; tertius, etiam cogitatione rerum malarum. Qui primum gradum aſcendit, ſatis juſtus eſt; qui ſecundum, jam perſectæ virtutis; ſiquidem neque factis, neque ſermone delinquat: qui tertium, is verò ſimilitudinem Dei aſſecutus videtur. Eſt enim penè ſupra humanum modum, ne in cogitationem quidem admittere, quod ſit vel factu malum, vel improbum dictu. Itaque etiam juſti homines, qui frænare ſe poſſunt ab omni opere injuſto, nonnunquàm tamen ipsâ fragilitate vincuntur, ut vel in irâ malum dicant, vel in aſpectu rerum delectabilium tacitâ cogitatione concupiſcant. Quòd ſi mortalis conditio non patitur, eſſe hominem ab omni maculâ purum, debent ergò largitione perpetuâ peccata carnis aboleri. Unum eſt enim ſapientis, & juſti, & vitalis viri opus, divitias ſuas in ſolâ juſtitiâ collocare: quâ profectò qui eget, licèt ille Crœſum, aut Craſſum divitiis ſuperet, hic pauper, hic nudus, hic mendicus putandus eſt. Danda igitur opera, ut indumento juſtitiæ pietatiſque velemur, quo nos exuat nemo, quod nobis ſempiternum præbeat ornatum. Nam ſi deorum cultores ſimulacra inſenſibilia excolunt, & quidquid pretioſi habent, in ea conferunt, quibus nec uti poſſunt, nec gratias agere, quòd acceperint: quantò juſtius eſt, & verius, viventia Dei ſimulacra excolere, ut promereare viventem? Quæ ſicut uſui habent quidquid acceperint, & gratias agunt: ita Deus, in cujus conſpectu bonum feceris, & probabit, & mercedem pietatis exſolvet.

Lin. 1. *Abſtinere.*] 3. Joan. verſ. 10. Pſ. 33. 1. Petr. 3. verſ. 11.

Lin. 2. *Cogitatione.*] Iſai. 1. Jerem. 4. 1. Cor. 13.

Ibidem. *Qui primum gradum aſcendit, ſatis juſtus eſt.*] Non ille ſatis juſtus eſt, ſi ab operibus malis abſtinens, malè tamen aut loquatur, aut cogitet; id quod vel ipſe Lactantius & confitetur, & docet infrà cap. 23. & lib. 7. cap. 27. ubi ait Deum judicaturum eſſe etiam pravas cogitationes. *Iſæus.*

Lin. 5. *Ne in cogitationem quidem admittere, &c.*] MSS. 13. rec. & 2. edit. *ne in cogitatione*; edit. 4. *nec cogitatione.*

Lin. 12. *Vitalis viri.*] Hoc eſt, hominis vitâ digni, frugi & ad rem attenti: ſic Horatius lib. 2. Satyrâ 7.

—— Amicus
Mancipium Domino & frugi, quod ſit ſatis, hoc eſt,
Ut vitale putes.

Ac Seneca libro 5. Epiſtolâ 39. *Magni animi magna contemnere, ac mediocra malle, quàm nimia. Illa enim utilia, vitaliaque ſunt.* Vide Turnebum in Adverſariis lib. 28. cap. 27.

Lin. 17. *Inſenſibilia.*] Senſu carentia. *Francius.*

Lin. 18. *Nec gratias agere, quòd acceperint.*] Reſtitui *quòd* ex vet. edit. Rom. omnibuſque MSS. præter 1. Reg. rec. & 16. editos quibus eſt, *qui acceperint*; 1. al. Reg. *qui acceperunt.*

Lin. 19. *Viventia Dei ſimulacra.*] Homines ſcilicet.

Lin. 20. *Promereare viventem.*] Ità MSS. antiquiſſimi Bon. 4. Reg. Cauc. Jun. & 3. excuſi. At MSS. recentiores & omnes penè edit. ferunt, *ut promereare invenire viventem.* Scripti 2. Reg. 2. Colb. Torneſ. 2. Clarom. *ut promereare videre viventem.*

Lin. 22. *Et probabit.*] Addita vocula *&*, ex omnibus MSS. & plurimis impreſſis.

CAPUT

CAPUT XIV.

De Affectibus, ac de iis Stoïcorum ſententia; & de Virtute, Vitiis & Miſericordiâ.

SI ergò in homine præclarum & excellens eſt bonum miſericordia, idque divinis teſtimoniis, & bonorum malorumque conſenſu optimum judicatur: apparet, philoſophos longè abſuiſſe ab humano bono, qui neque præceperunt ejuſmodi quidquam, neque fecerunt; ſed virtutem, quæ in homine propemodùm ſingularis eſt, pro vitio ſemper habuerunt. Libet hîc interponere unum de philoſophiâ locum, ut illorum pleniùs coarguamus errores, qui miſericordiam, cupiditatem, metum, morbos animi appellant. Conantur illi quidem virtutes à vitiis diſtinguere, quod eſt ſanè facillimum. Quis enim non poſſit liberalem à prodigo ſeparare (ut illi faciunt) aut parcum à ſordido, aut quietum ab inerti, aut cautum à timido? quòd hæc, quæ ſunt bona, fines ſuos habeant; quos ſi exceſſerint, in vitia labuntur: ita ut conſtantia, niſi pro veritate ſuſcepta ſit, fit impudentia; item fortitudo, ſi nullâ neceſſitate cogente, aut non pro causâ honeſtâ certum periculum ſubierit, in temeritatem convertitur. Libertas quoque, ſi alios in-

Lin. 5. *Sed virtutem.*] Omnes ferè editi articulum *hanc* interponunt, quem cum MSS. reſpuunt editi Rom. 1470. ac Cellar. & expunxi ut inutilem. Contra Stoïcorum de affectibus ſententiam diſputavit S. Auguſtin. de Civit. Dei lib. 14. cap. 8. & 9.

Lin. 9. *Liberalem à prodigo.*] Liberalitatis (inquam) rationem Philoſophus in 4. Moralium ſuis extremis hoc modo circumſcribit: Prodigalitas, liberalitas, ſordes, avaritia. Parcimonia igitur, quæ Ciceroni, ubi Stoïcam tuetur perſonam, ingens vectigal eſſe dicitur, parcos, tenaces, aridos, pro vitioſis habet, eò quòd dando deficiunt. Sed Lactantius videtur parci nomine frugalem intelligere. *Betuleius.*

Lin. 10. *Parcum.*] MSS. 3. rec. *purum*; 1. Colbert. *à ſplendido.*

Lin. 11. *Quietum ab inerti.*] Quietus eſt, deficiens, iners, exuperans, ſuccenſens. Puto enim prorsùs id eſſe, quod Ariſt. lib. 5. Moral. c. 4. tradidit. Videtur, inquam, pro manſueto quietum dixiſſe, pro ſtolido inertem. *Betul.*

Ibidem. *Aut cautum à timido.*] Ariſt. timiditatem defectum fortitudinis facit, ſicut audaciam exuperantiam. Cicero in 4. Tuſcul. Stoïcorum εὐλάβειαν interpretatur cautionem, eam à metu hoc nomine ſeparans, quòd hic contra rationem, illa cum ratione pericula vitat. *Betuleius.*

Lin. 13. *Fit impudentia.*] Ità antiquiores MSS. & quamplures editi. Et ſic *ut*, quod mox præceſſit, ponitur pro *quemadmodùm*, ut apud Ciceronem, quod Cellarius non animadvertit, nec Francius, qui legere volebant *ſit impudentia*, ut eſt in MSS. 1. Reg. Brun. & Marm. à primâ manu.

Lin. 15. *Convertitur.*] Sic repoſui ex multis excuſis & omnibus MSS. præter 1. Colb. cui eſt *convertatur*; edit. 4. *convertetur.* Vide ſeq. *contumacia eſt; fit ſæva crudelitas.*

Ibidem. *Libertas quoque, &c.*] Παῤῥησία, quam Eraſmus in Novo Teſtamento ſæpè fiduciam transfert, cujus exempla clariſſima ſunt in ipſo Domino Chriſto, in Petro, in Paulo, qui Phariſæis & Sacerdotibus ſibi infeſtis fortiter reſtiterunt. Ergò fortitudinis ſpecies eſt, eadem fortaſſis, quam Cicero fidentiam, Græci θαῤῥαλέαν appellant. Plutarchus, in eo libro cui titulum fecit: *De diſcrimine adulatoris & amici*, docet τὴν παῤῥησίαν amici eſſe propriam, & quomodò ea, ne acerbior offendat, ſit condienda. *Betuleius.*

ſectetur, potiùs quàm inſectantibus reſiſtat, contumacia eſt. Severitas etiam, niſi ſe intra congruentes nocentium pœnas coërceat, fit ſæva crudelitas.

Itaque dicunt, eos, qui mali videantur, non ſuâ ſponte peccare, nec mala potiùs eligere: ſed bonorum ſpecie lapſos, incidere in mala, dum bonorum ac malorum diſcrimen ignorant. Hæc quidem falſa non ſunt: ſed ad corpus cuncta referuntur. Nam parcum eſſe, aut conſtantem, aut cautum, aut quietum, aut fortem, aut ſeverum, virtutes ſunt quidem, ſed hujus temporariæ vitæ. Nos autem, qui hanc vitam contemnimus, alias nobis virtutes propoſitas habemus, de quibus philoſophi ne ſuſpicari quidem ullâ ratione potuerunt. Itaque & virtutes quaſdam pro vitiis, & vitia quædam pro virtutibus habuerunt. Nam Stoïci affectus omnes, quorum impulſu animus commovetur, ex homine tollunt; cupiditatem, lætitiam, metum, mœſtitiam, quorum duo priora ex bonis ſunt aut futuris, aut præſentibus, poſteriora ex malis. Eodem modo hæc quatuor, morbos (ut dixi) vocant, non tam naturâ inſitos, quàm pravâ opinione ſuſceptos. Et idcircò eos cenſent extirpari poſſe radicitùs, ſi bonorum malorumque opinio falſa tollatur. Si enim nihil cenſeat ſapiens bonum, nihil malum; nec cupiditate ardeſcet, nec lætitiâ *geſtiet*, nec metu terrebitur, nec ægritudine contrahetur. Mox videbimus, an efficiant, quod velint, aut quid efficiant: interim propoſitum arrogans, ac penè furioſum, qui ſe putent mederi, & eniti poſſe contra vim rationemque naturæ.

Lin. 3. *Sæva crudelitas.*] Juxta illud dictum, ſummum jus ſumma injuria.

CAPUT XV.

De affectibus, ac de iis Peripateticorum ſententia.

HÆc enim naturalia eſſe, non voluntaria, omnium viventium ratio demonſtrat, quæ iiſdem omnibus quatitur affectibus. Peripatetici ergò rectiùs, qui hæc omnia detrahi poſſe negant, quia nobiſcum ſimul nata ſint; & conantur oſtendere, quàm providenter, & quàm neceſſariò Deus, ſive natura (ſic enim dicunt) his nos armârit affectibus: quos tamen, quia vitioſi plerumque fiunt, ſi nimii ſint, poſſe ab homine, adhibito modo, ſalubriter temperari, ut tantùm homini, quantùm naturæ ſatis eſt, relinquatur. Non inſipiens diſputatio, ſi (ut dixi) non ad hanc vitam omnia referrentur. Stoïci ergò furioſi, qui ea non temperant, ſed abſcindunt, rebuſque à naturâ inſitis caſtrare hominem quodammodò volunt. Quod tale eſt, quale ſi velint, aut metum detra-

Lin. 6. *Fiunt.*] Ità reſtitui ex omnibus MSS. & multis editis. In 8. vulgatis legitur *ſunt.*

Lin. 10. *Rebuſque à naturâ inſitis.*] MSS. 11. rec. carent præpoſitione.

Lin. 11. *Metum cervis.*] Poetæ cervos timidos fingunt. Sic Ovid. lib. 5. Triſtium:

Uſque tamen timidæ natorum veſtigia cervæ.

here cervis, aut venenum anguibus, aut iram feris, aut placiditatem pecudibus. Nam quæ ſingula mutis animalibus data ſunt, ea verò univerſa homini ſimul. Quòd ſi, ut medici affirmant, lætitiæ affectus in ſplene eſt, iræ in felle, libidinis in jecore, timoris in corde; faciliùs eſt interficere animal ipſum, quàm ex corpore aliquid evellere: quod eſt animantis naturam velle mutare. Sed homines prudentes non intelligunt, cùm vitia ex homine tollunt, etiam ſe virtutem tollere, cui ſoli locum faciunt. Nam ſi virtus eſt, in medio iræ impetu ſeipſum cohibere ac reprimere, quod negare non poſſunt; caret ergò virtute, quiſquis irâ caret. Si virtus eſt, libidinem corporis continere; virtute careat neceſſe eſt, qui libidinem, quam temperet, non habet. Si virtus eſt, cupiditatem ab alieni appetitione frænare; nullam certè virtutem poteſt habere, qui caret eo, ad quod cohibendum virtutis uſus adhibetur. Ubi ergò vitia non ſunt, nec virtuti quidem locus eſt: ſicut nec victoriæ quidem, ubi adverſarius nullus eſt. Ita fit, ut bonum ſine malo eſſe in hâc vitâ non poſſit. Affectus igitur, quaſi ubertas eſt naturalis animorum. Nam ſicut in ſentes ager, qui eſt naturâ fœcundus, exuberat: ſic animus incultus, vitiis ſuâ ſponte invaleſcentibus, velut ſpinis obducitur. Sed cùm verus cultor acceſſerit, ſtatim, cedentibus vitiis, fruges virtutis oriuntur.

DEUS itaque, cùm hominem primum fingeret, mirabili providentiâ ingeneravit ei priùs iſtas animi commotiones, ut poſſet capere virtutem, ſicut terra culturam; poſuitque materiam vitiorum in affectibus, virtutis, in vitiis. Quæ profectò aut nulla erit, aut in uſu eſſe non poterit, ſi deſint ea, per quæ vis ejus aut apparet, aut conſtat. Videamus nunc,

Lin. 3. *Medici affirmant.*] Ità reſtitui ex MSS. In 3. rec. & in editis eſt *dicunt*; in 1. Reg. *afferunt*.

Ibidem. *In ſplene.*] Sunt qui putent, adimi riſum ſimul homini, intemperantiamque joci conſtare lienis magnitudine. Plin. lib. 11. cap. 37. Cauſſa eſt, quòd melancholicum ad ſe trahit humorem, quo ſanguis purus ad cerebrum ac cæteras partes permeet. *Betuleius.*

Lin. 4. *Ira in felle.*] Plin. ibidem: *Sed in felle* (inquit) *nigro inſania cauſſa homini, morſque toto reddito. Hinc & in mores crimen, Bilis nomine. Adeò magnum eſt in hâc parte virus, cùm ſe fundit in animum.* Hinc fel iræ ſymbolum eſt. *Betuleius.*

Ibidem. *Libidinis in jecore.*] Tityrus apud Poëtas propterea jecore pœnam luere fingitur, quòd eo libidine accenſus, Latonam ad ſtuprum ſollicitare auſus fuit, autore Heraclide Pontico. Alexander Aphrodiſeus in Problem. ait, ſues ob id voluptati tam deditos eſſe, quòd jecore ſunt grandiore. Affectuum ſedes Ovidius in Triſtibus diſticho complexus eſt:

Cor ſapit, & pulmo loquitur, fel commovet iras,
Splen ridere facit, cogit amare jecur.

Betuleius. Vide Lactantii librum de Opificio Dei cap. 14.

Ibidem. *Timoris in corde.*] Plin. loco jam ſæpiùs citato: Bruta, inquit, exiſtimantur animalium, quibus durum riget: audacia, quibus parvum eſt: pavida, quibus prægrande. Undè Ulyſſ. Odyſſ. *υ*. (teſte eodem Heraclide) procis iratus, cor pulſat, ceu domicilium quoddam τ *μισοπονηρίας*. Sed ſi rem rectiùs conſiderabimus, cor principale eſt organon omnium affectuum. De his lege cap. 14. de Opificio Dei. *Betul.*

Lin. 8. *Nam ſi virtus eſt, &c.*] Hæc ſequentia cautè ſunt intelligenda; non abſolutè enim vera eſſe hæc, patet in Sanctis glorificatis: ſed in hâc vitâ.

Lin. 17. *In ſentes ager.*] 1. Brun. *in ſegetes.*

Lin. 19. *Cedentibus vitiis.*] MS. Cant. & edit. Rom. 1470. *cadentibus vitiis*; 1. Colb. *cedentibus ſpinis.*

Lin. 25. *Aut apparet, aut conſtat.*] MSS.

Digitized by Google

iidem illi, qui vitia penitùs excidunt, quid effecerint. Quatuor illos affectus, quos ex opinione bonorum malorumque naſci putant; quibus evulſis, ſanandum eſſe animum ſapientis exiſtimant: quoniam intelligunt & naturâ inſitos eſſe, & ſine his nihil moveri, nihil agi poſſe; alia quædam in eorum locum vicemque ſupponunt: ut pro cupiditate, ſubſtituunt voluntatem: quaſi verò non multò ſit præſtabiliùs, bonum cupere, quàm velle. Item pro lætitiâ gaudium, pro metu cautionem. At in illo quarto immutandi nominis eos ratio defecit. Itaque ægritudinem penitùs, id eſt, mœſtitiam doloremque animi ſuſtulerunt: quod fieri nequaquàm poteſt. Quis enim poſſit non dolere, ſi patriam aut peſtilentia exhauſerit, aut hoſtis everterit, aut tyrannus oppreſſerit? Poteſt aliquis non dolere, ſi ſublatam viderit libertatem; ſi proximos, ſi amicos, ſi bonos viros aut exterminatos, aut crudeliſſimè trucidatos? niſi cujus mens ita obſtupuerit, ut ſit ei ſenſus omnis ereptus. Quare aut omnia tollere debuerunt, aut implenda fuerat curta hæc & debilis diſputatio; id eſt, etiam pro ægritudine aliquid reponendum, quoniam, ſuperioribus ita ordinatis, hoc conſequens erat.

Ut enim præſentibus lætamur bonis: ſic malis angimur, ac dolemus. Si ergò lætitiæ, quoniam vitioſam putabant, nomen aliud indiderunt: ſic ægritudini, quoniam & ipſam vitioſam putabant, aliud vocabulum tribui congruebat. Undè apparet, non illis rem defuiſſe, ſed verbum; cujus indigentiâ eum totum affectum, qui eſt vel maximus, contrà quàm natura pateretur, auferre voluerunt. Nam illas nominum commutationes poteram coarguere pluribus, & oſtendere, aut ſermonis ornandi, augendæque copiæ gratiâ, multa nomina iiſdem rebus impoſita, aut certè non multùm inter ſe illa diſtare. Nam & cupiditas à voluntate incipit; & cautio à metu oritur; & lætitia nihil aliud eſt, quàm profeſſum gaudium.

Jun. & 5. edit. *aut appareat, aut conſtet*; 1. Colbert. 1. Clarom. *aut appareat, aut conſtat*, mendosè.

Lin. 2. *Ex opinione bonorum.*] Δοκοῦντα Græci, Cicero opinata vocat. Verùm ſapiens non opinionibus ducitur. Quare cupit ea quæ oportet: lætatur in rebus honeſtis, timet verè mala: dolet etiam, & ægro animo fert, quidquid dolendum acciderit. Quare multo rectiùs Ludovicus Vives, qui in lib. 3. de Philoſophiâ præclarè de his rebus diſſerit. *Betuleius.*

Lin. 5. *Ut pro cupiditate.*] Itâ 1. Bon. antiq. & plures editi.

Lin. 7. *Quàm velle.*] Expunxi *malum*: quæ vox abeſt à MS. Betuleii codice; neque enim ſano ſenſu retineri poteſt. Lactantio quippe cum Stoïcis res eſt, quibus Solenne erat in verbis ludere; & proinde aſſerit *cupiendi* verbum adeò in ſe nihil vitii continere, ut longè præſtet *cupere* quàm velle, ſi modò circa bonum verſetur hic affectus. *Spark.*

Lin. 8. *Immutandi nominis eos ratio defecit.*] Ità emendavi ex vetuſtiſſ. MSS. 2. Bon. Reg. Put. Cauc. Tax. Pen. & edd. Betul. In 6. aliis *deficit.* In aliis 9. legitur, *nominis eis ratio deficit*; in 5. rec. & in excuſis, *nominis ejus ratio deficit.* Sed & infrà in præterito, *non illis rem defuiſſe, ſed verbum.*

Lin. 11. *Hoſtis everterit.*] MSS. 4. & 5. edd. *invaſerit.*

Lin. 13. *Bonos viros.*] 1. Bonon. antiq. *vicinos.*

Lin. 25. *Impoſita, aut certè non multum.*] Cauc. Jun. & 8. edit. interponunt, *aut nihil*, malè; quia totam hanc orationem perturbat, ut ait Thomaſius.

Lin. 27. *Profeſſum gaudium.*] MSS. 3. rec. & editi, *profuſum gaudium.* At ſcripti propè omnes meliùs *profeſſum*, id eſt, apertum & externis ſignis demonſtratum. Ed. IC. *perfuſum.*

ſed putemus, ut ipſi volunt, eſſe diverſa. Nempè igitur cupiditatem eſſe dicent, perſeverantem ac perpetuam voluntatem; lætitiam verò, inſolenter ſe efferens gaudium; metum autem, nimiam & excedentem modum cautionem. Ita fit, ut ea, quæ tollenda eſſe cenſent, non tollant, ſed temperent; ſiquidem nomina tantummodò immutant, res ipſæ manent. Eò igitur imprudentes revolvuntur, quò Peripatetici ratione perveniunt; ut vitia, quoniam tolli non poſſunt, mediè temperanda ſint. Ergò errant, quia non efficiunt, quod volunt, & longo aſperoque circuitu in eamdem viam redeunt.

Lin. 7. *Mediè temperanda ſint.*] Ità reſtitui ex omnibus MSS. (præter 7.) & ex ed. Rom. 1470. & Gymnic. Quæ lectio & infrà ſequentibus confirmatur, *mediocriter temperant. Mediè* eſt *modicè*, *mediocriter*, ut habet 1. Reg. rec. In 7. ſcriptis rec. & excuſis legitur *medià temperanda ſint:* cùm vox *mediè* parùm uſitata videretur, fecerunt *medià*. Eſt tamen *mediè* apud Apuleium de Doctrinâ Plat. lib. 2. pag. 22. *mediè morati*; & apud Eutropium lib. 7. cap. 8. in Claudio, *mediè imperavit.* In Gryphianâ & Betuleianâ, legitur *temperanda*, ſicut & in Torneſianâ: ſed hæc ultima monet in ſuo MS. eſſe *mediè temperanda.* At ſi *mediè* ſupprimas, recta æquè & concinna erit oratio.

CAPUT XVI.

De Affectibus, ac de iis Peripateticorum everſa ſententia: quis ſit verus affectuum, quique eorum malus uſus.

AT ego ne Peripateticos quidem acceſſiſſe ad veritatem puto, qui vitia eſſe concedunt, ſed ea mediocriter temperant. Carendum eſt enim vitiis etiam mediocribus: quin potiùs efficiendum fuit primùm, ne vitia eſſent. Nec enim quidquam vitioſum naſci poteſt: ſed vitia fieri, ſi malè utamur affectibus; ſi benè, virtutes. Deindè monſtrandum eſt, non ipſos affectus, ſed eorum cauſas eſſe moderandas. Non eſt, inquiunt, lætitiâ nimiâ geſtiendum; ſed modicè, ac moderatè. Hoc verò tale eſt, quale ſi dicerent, non eſſe currendum concitatè, ſed gradiendum quietè. At poteſt & qui graditur, errare; & qui currit, rectam viam tenere. Quid ſi oſtendo eſſe aliquid, ubi non tantùm modicum, ſed vel punctum gaudere, vitioſum ſit; & aliud contrà, in quo vel exultare lætitiâ minimè criminoſum? Quid tandem nobis iſta mediocritas

Lin. 4. *Nec enim quidquam vitioſum naſci poteſt.*] Cautè hæc legenda ſunt. Nam David confitetur, ſe in iniquitatibus conceptum. Interim tamen verum eſt, affectus ex ſui naturâ peccata non eſſe, niſi malis affectibus adſit conſenſus. Adeas Sanctum Auguſtinum. *Betul.*

Lin. 8. *Gradiendum quietè.*] Rectè. MS. 1. rec. & 7. edd. *moderatè.*

Lin. 10. *Quid ſi oſtendo.*] Ità ſcribo in præſenti cum editis 3. vet. Rom. & Betul. Gymnic. omnibuſque MSS. præter 2. Reg. rec. & 1. Clarom. in quibus legitur *oſtendero*, ut in 15. editis.

Lin. 11. *Punctum gaudere.*] Id eſt, per punctum, ſeu momentum temporis. Sic ſuprà dixit lib. 8. cap. 17. *Ergò nullum diem, nullum denique temporis punctum fluere nobis ſine voluptate patiamur.* Item lib. 7. cap. 12.

proderit ? Quæro, utrùmne ſapienti lætandum putent, ſi quid inimico ſuo mali videat accidere; aut utrùmne lætitiam frænare debeat, ſi victis hoſtibus, aut oppreſſo tyranno, libertas & ſalus civibus parta ſit?

Nemo dubitat, quin & in illo exiguùm lætari, & in hoc parùm lætari ſit maximum crimen. Eadem de cæteris affectibus dicere licet. Sed, ut dixi, non in his moderandis ſapientiæ ratio verſatur, ſed in cauſis eorum : quoniam extrinſecùs commoventur; nec ipſis potiſſimùm frænos imponi oportuit, quoniam & exigui poſſunt eſſe in maximo crimine, & maximi poſſunt eſſe ſine crimine. Sed aſſignandi fuerunt certis temporibus, & rebus, & locis; ne vitia ſint, quibus uti rectè licet. Sicut enim rectè ambulare bonum eſt, errare autem malum : ſic moveri affectibus in rectum, bonum eſt; in pravum, malum. Nam libido ſi extra legitimum torum non evagetur, licèt ſit vehemens, tamen culpâ caret. Sin verò appetit alienum, licèt ſit mediocris, vitium tamen maximum eſt. Non eſt itaque morbus iraſci, nec cupere, nec libidine commoveri: ſed iracundum eſſe, morbus eſt, cupidum, libidinoſum. Qui enim iracundus eſt, etiam cui non debet, aut cùm non oportet, iraſcitur. Qui cupidus, etiam quod non opus eſt, concupiſcit. Qui libidinoſus, etiam quod legibus vetatur, affectat. Omnis igitur ratio in eo verſari debuit, ut quoniam earum rerum impetus inhiberi non poteſt, nec debet, quia neceſſariò eſt inſitus ad tuenda officia vitæ, dirigeretur potiùs in viam rectam, ubi etiam curſus offenſione ac periculo careat.

Lin. 2. *Frænare debeat.*] Sic emendavi ex MSS. 5. Reg. inter quos ſunt duo veterrimi, multiſque aliis; faventibus 9. aliis rec. in quibus eſt *refrænare debeat.* In 2. Reg. rec. editis *refrænare debeant;* & in 7. vulgatis *frænare debeant;* mendosè. Vide ſuprà *ſapienti . . . videat.*

Lin. 4. *Quin & in illo exiguùm lætari, &c.*] Loquitur juxta opinionem Gentilium Philoſophorum, contra quos erat diſputatio, ut eos ſuis ipſis poſitionibus arguat, quod hiſce in libris profeſſus eſt ſe eſſe facturum lib. 5. cap. 4. non autem juxta dogmata Chriſtianæ ſapientiæ, quâ docemur, vel ipſis hoſtibus bona omnia cupienda : de quo & ipſe præclarè diſſerit infrà cap. 18. *Iſæus.*

Lin. 7. *Frænos imponi.*] Ità plerique editi cum omnibus MSS. præter Jun. in quo, ut in 4. vulgatis, eſt *fræna imponi.* Utraque lectio recepta. Vide infrà *frænos imponere* cap. 23. paulò ante finem; & cap. 18. poſt med. *fræna permittere.* Sequor MSS. codices.

Lin. 8. *Poſſunt.*] Sic emendavi ex omnibus MSS. & multis editis; in nonnullis *poſſint.* Sed *poſſunt*, rectè. Vide ſeq. *& maximi poſſunt.*

Lin. 13. *Sin verò appetit alienum.*] Scilicet *torum* de quo ſuprà. 1. Reg. 1. Colb. 1. Lipſ. & ed. Torn. ac Soubron. *aliena.*

Lin. 15. *Sed iracundum eſſe*] Habitus ergò vitioſus eſt : ſubitus animi motus, præſertim ex juſtâ cauſſâ, vitio caret, juxta illud : *Iraſcimini, & nolite peccare, &c.* Animadvertis ergò circumſtantias ad cauſſæ defenſionem plurimùm facere. Racha fratri imprecari, peccatum eſt : ſed videmus Apoſtolos præceptoris ſui exemplo ſine crimine non ſemel in iras exarſiſſe in vitia. *Betul.*

Lin. 17. *Aut cùm non oportet.*] In 7. ſcriptis & 12. vulgatis eſt, *aut cui.*

Lin. 20. *Earum rerum impetus.*] Addidi *rerum*, ex MSS. quod in Thyſ. & Gall. deeſt.

Lin. 22. *Careat.*] MSS. 3. rec. & 5. edit. *caret.*

CAPUT XVII.

De Affectibus, ac eorum uſu; de patientiâ & ſummo bono Chriſtianorum.

SED evectus ſum coarguendi ſtudio longiùs; cùm ſit mihi propoſitum, ea, quæ vitia philoſophi putaverunt, oſtendere non tantùm vitia non eſſe, verùm etiam magnas eſſe virtutes. Ex aliis docendi gratiâ ſumam, quæ pertinere ad rem maximè puto. Metum, ſeu timorem in maximo vitio ponunt, ſummamque imbecillitatem eſſe animi putant; cui ſit contraria fortitudo, quæ ſi ſit in homine, locum timori eſſe nullum. Creditne ergò aliquis, fieri poſſe, ut idem metus ſumma ſit fortitudo? Minimè. Neque enim videtur capere natura, ut aliquid in contrarium recidat. Atqui ego non argutâ aliquâ concluſione, ut apud Platonem Socrates facit, qui eos, quos contra diſputat, cogit ea, quæ negaverant, confiteri; ſed ſimpliciter oſtendam, ſummum metum ſummam eſſe virtutem. Nemo dubitat, quin timidi & imbecilli ſit animi, aut dolorem metuere, aut egeſtatem, aut exilium, aut carcerem, aut mortem: quæ omnia quiſquis non exhorruerit, fortiſſimus judicatur. Qui autem Deum metuit, illa univerſa non metuit. Ad quod probandum argumentis opus non eſt; ſpectatæ ſunt enim ſemper, ſpectanturque adhuc per orbem pœnæ cultorum Dei, in quibus excruciandis nova & inuſitata tormenta excogitata ſunt. Nam de mortis generibus horret animus recordari; cùm immanium beſtiarum, ultra ipſam mortem, carnificina ſævierit. Has tamen execrabiles corporum lacerationes felix atque invicta patientia ſine ullo gemitu pertulit. Hæc virtus omnibus populis, atque provinciis, & ipſis tortoribus miraculum maximum præbuit; cùm patientiâ crudelitas vinceretur. Atqui hanc virtutem nihil aliud, quàm metus Dei fecit. Itaque (ut dicebam) non evellendus, ut Stoïci, neque temperandus timor, ut Peripatetici volunt: ſed in veram viam dirigendus eſt; auferendique ſunt metus: ſed ita, ut hic ſolus relinqua-

Lin. 14. *Qui autem Deum metuit, &c.*] Non ut judicem Severum, qui timor ſervilis à Theologis nominatur. Sed timor de quo hic Lactantius, nihil aliud eſt, quàm amor, quo filii boni parentes proſequi ſolent: quia hic amor timore aliquo permixtus eſt, tunc reverentia Latinis, ſive etiam veneratio dicitur.

Lin. 16. *Spectata ſunt enim ſemper, ſpectanturque adhuc.*] Ità omnes propè MSS. In 2. Bonon. & Tax. eſt, *ſemperque ſpectantur;* in Cauc. & 1. Colb. & 9. editis deeſt *ſemper.*

Lin. 17. *Inuſitata.*] MS. Brun. *inaudita.*

Lin. 19. *Immanium beſtiarum.*] Hîc intelligit crudeliſſimos homines tyrannos, alioſque quorum, miniſterio Imperatores in vexandis Chriſtianis utebantur; multotiès enim in Cineres Martyrum ſævitum eſt, ut novo hoc crudelitatis commento omnem Chriſtiano reſurgendi ſpem præciderent. Vide caput 2. libri de Mort. Perſecut. ubi legere eſt, *oſſa* (Martyrum) *in pulverem comminuta in flumen aut mare* projecta fuiſſe.

Lin. 24. *Metus Dei.*] Id eſt, reverentia, vel *metus* hominis ne Deo diſpliceat.

Lin. 26. *Ut hic ſolus relinquatur.*] Sic reſtitui ex antiq. 2. Bonon. 7. Reg. 4. Colb. aliiſque & 3. excuſis. 7. ſcripti rec. & 12. vulgati habent *ut is;* ed. Rom. 1470. *ut his.*

Digitized by Google

tur, qui quoniam legitimus ac verus eſt, ſolus efficit, ut poſſint cætera omnia non timeri. Cupiditas quoque inter vitia numeratur: ſed ſi hæc, quæ terrena ſunt, concupiſcat, vitium eſt; virtus autem, ſi cœleſtia. Qui enim juſtitiam, qui Deum, qui vitam perpetuam, qui lucem ſempiternam, eaque omnia, quæ Deus homini pollicetur, conſequi cupit, opes iſtas, & honores, & potentatus, & regna ipſa contemnet.

Dicet fortaſsè Stoïcus, voluntate opus eſſe ad hæc conſequenda, non cupiditate; imò verò parùm eſt velle. Multi enim volunt: ſed cùm dolor viſceribus acceſſerit, voluntas cedit, cupiditas perſeverat; quæ, ſi efficit, ut contemptui ſint omnia, quæ à cæteris appetuntur, ſumma virtus eſt; ſiquidem continentiæ mater eſt. Ideòque illud potiùs efficere debemus, ut affectus, quibus pravè uti vitium eſt, dirigamus in rectum. Nam iſtæ concitationes animorum juncto currui ſimiles ſunt; in quo rectè moderando ſummum rectoris officium eſt, ut viam noverit: quam ſi tenebit, quàmlibet concitatè ierit, non offendet. Si autem aberraverit, licèt placidè ac leniter eat, aut per confragoſa vexabitur, aut per præcipitia labetur, aut certè, quò non eſt opus, deferetur. Sic currus ille vitæ, qui affectibus, velut equis pernicibus ducitur, ſi viam rectam teneat, fungetur officio. Metus igitur, & cupiditas, ſi projiciantur in terram, vitia fient; virtutes autem, ſi ad divina referantur. Parcimoniam contrà virtutis loco habent: quæ ſi ſtudium eſt habendi, non poteſt eſſe virtus; quia in augendis, vel tuendis terreſtribus bonis tota verſatur. Nos autem ſummum bonum non referimus ad corpus; ſed omne officium ſolius animæ conſervatione metimur. Quòd ſi (ut ſuprà docui) patrimonio minimè parcendum eſt, ut humanitatem, juſtitiamque teneamus; non eſt virtus frugi eſſe: quod nomen virtutis ſpecie fallit, ac decipit. Eſt enim frugalitas, abſtinentia quidem voluptatum: ſed eò vitium, quia ex habendi amore deſcendit; cùm ſit & voluptatibus abſtinendum, & pecuniæ minimè temperandum. Nam parcè, id eſt, mediocriter uti pecuniâ, quaſi quædam puſillitas animi eſt, aut

Lin. 2. *Cupiditas.*] Eſt, *deſiderium*; ſic apud Celſum *revertit Cupiditas cibi*; & apud Quintilian. *lucis cupiditas. Cupiditas* non eſt vitium, niſi cum malo adhæret. Sic ſuprà pag. 474. lin. 14. & 476. lin. 6. *cupiditas* in bonam partem ſumitur, & infrà lin. 21. & p. 488. lin. 7.

Lin. 6. *Potentatus.*] Rarius verbum; nec tamen ideò minùs Latinum, Cæſar Bell. Gallic. lib. 1. cap. 31. *Hi cum tantoperè de potentatu inter ſe multos annos contenderent.* Et Livius lib. 6. c. 38. *Æmulo potentatus inimicus.*

Lin. 16. *Quàmlibet concitatè ierit.*] 1. Reg. vet. 1. Colb. & 7. edd. *licèt quàm concitatè ierit.*

Lin. 17. *Per confragoſa.*] Suprà cap. 7. & 3. *viam confragoſam.* Id eſt, *aſperam.*

Lin. 19. *Sic currus ille vitæ.*] Ità meliores MSS. Vide ſuprà *currui*; & hîc, *equis pernicibus ducitur.* Alii, *curſus.*

Lin. 25. *Animæ conſervatione.*] MSS. 3. Colb. & edit. Rom. 1740. *converſatione.*

Lin. 26. *Suprà.*] Hoc libro cap. 12. in fine.

Lin. 28. *Eſt enim frugalitas, &c.*] Sunt qui σωφροσύνην Græcè dictam putant: quam tamen Cicero tum temperantiam, tum moderationem ſolet appellare, nonnunquàm etiam modeſtiam. Certè frugalitatis apud Lactantium definitio congruit cum eâ, quâ Græci τὴν σωφροσύνην definiunt. *Betul.*

Lin. 29. *Eò.*] 1. Bon. ant. *ideò*; 1. Reg. *eſt.*

Lin. 30. *Parcè.*] 1. Bon. antiq. *parcere.*

Lin. 31. *Puſillitas.*] Eſt parvitas. Eadem vox occurrit lib. de Opificio Dei cap. 1.

Digitized by Google

aut prætimentis, ne ſibi deſit; aut deſperantis, poſſe ſe illam reparare; aut contemptum terreſtrium non capientis. Sed illi rurſùs eum, qui rei familiari ſuæ non parcat, prodigum vocant. Nam ita liberalem diſtinguunt à prodigo, quòd is liberalis ſit, qui & benè meritis, & cùm oportet, & quantùm ſatis eſt, largiatur; prodigus verò, qui & non meritis, & cùm opus non eſt, & ſine reſpectu rei familiaris effundat.

Quid ergò? Prodigumne dicemus eum, qui miſericordiæ causâ tribuat egentibus victum? Atqui multùm refert, utrùmne ſcortis propter libidinem largiare, an miſeris propter humanitatem: utrùm pecuniam tuam perductores, aleatores, lenoneſque diripiant; an illam pietati ac Deo præſtes: utrùmne illam ventri ac gulæ ingeras, an in theſauro juſtitiæ reponas. Ut ergò vitium eſt, effundere in malam partem: ſic in bonam, virtus. Si virtus eſt, non parcere opibus, quæ poſſunt reparari, ut hominis vitam ſuſtentes, quæ reparari non poteſt; vitium igitur parcimonia eſt. Quare nihil aliud dixerim, quàm inſanos, qui hominem, mite ac ſociale animal, orbant ſuo nomine; qui evulſis affectibus, quibus omnis conſtat humanitas, ad immobilem ſtuporem mentis perducere volunt; dum ſtudent animum perturbationibus liberare, & (ut ipſi dicunt) quietum tranquillumque reddere. Quod fieri non tantùm non poteſt, quia vis & ratio ejus in motu eſt; ſed ne oportet quidem. Quia ſicut aqua ſemper jacens & quieta inſalubris & magis turbida eſt: ſic animus immotus ac torpens inutilis eſt etiam ſibi; nec vitam ipſam tueri poterit, quia nec faciet quidquam, nec cogitabit: cùm cogitatio ipſa nihil aliud ſit, quàm mentis agitatio. Denique qui hanc immobilitatem animi aſſerunt, privare animum vitâ volunt; quia vita actuoſa eſt, mors quieta. Quædam etiam rectè pro virtutibus habent: ſed earum modum non tenent.

Lin. 1. *Prætimentis.*] Sic reſtitui ex 4. editis & MSS. 8. Reg. 3. Colbert. aliiſque plurimis. Quod verbum eſt Plauto uſitatum in Prologo Amphitr. v. 29. Scripti 7. rec. cum pluribus editis habent *pertimentis.*

Lin. 2. *Rurſùs.*] MSS. 2. Reg. rec. Brun. & ed. Betul. *prorſùs.*

Lin. 4. *Qui & benè meritis.*] Sic lego cum MSS. 10. Reg. 2. Bonon. 5. Colbert. aliiſque pluribus, & cum 7. editis. Scripti Cauc. Pen. Jun. Lipſ. Pal. 1. Colb. & 8. vulgati interponunt *cibum:* quæ vox addita videtur.

Lin. 10. *Perductores.*] Ità reſtitui ex MSS. 10. Reg. 3. Colbert. 2. Clarom. Brun. & 11. editis. In 2. Colb. & in quibuſdam excuſis eſt *productores.* Vox *perductores* extat apud Ciceronem 3. in Verrem de Præt. urb. cap. 12. *Lenonum, aleatorum, perductorum nulla mentio fiat.* Ubi Aſconius Pedianus: *Lenones ſunt ſcortorum; perductores etiam invitarum perſonarum, & in quibus ſtupra exercita legibus vindicantur.* Tertullianus Apolog. cap. 43. *Lenones, perductores, aquarioli.* Ex Walchio.

Lin. 14. *Vitium igitur.*] 1. Bonon. antiq. *Vitium utique.*

Lin. 16. *Qui evulſis.*] Vel *qui eum evulſis*, ex Heumanno.

Lin. 18. *Animum perturbationibus liberare.*] Ità MSS. omnes. In cunctis ferè editis legitur, *à perturbationibus.*

Lin. 21. *Sicut aqua, &c.*] Similitudines ſatis probabiles. Plin. lib. 31. cap. 3. Quæritur inter medicos, cujus generis aquæ ſint utiliſſimæ. Stagnantes pigraſque meritò damnant, utiliores quæ profluunt exiſtimantes. Et Varro de Re ruſticâ aquam vivam cæteris præfert, lib. 1. cap. 1. *Betuleius.*

Lin. 24. *Mentis agitatio.*] Mens, ut ait Thales, eſt ſubſtantia quæ ſemper, & ex ſe ipsâ movetur; id eſt Deo motûs principium dante.

Lin. 25. *Immobilitatem animi.*] MS. Cant. & 5. edd. vet. *immutabilitatem.*

Virtus eſt conſtantia: non ut inferentibus injuriam reſiſtamus; his enim cedendum eſt; quod cur fieri debeat, mox docebo: ſed ut jubentibus facere nos contra Dei legem contraque juſtitiam, nullis minis, aut ſuppliciis terreamur, quominùs Dei juſſionem hominis juſſioni præferamus. Item virtus eſt, mortem contemnere: non ut appetamus, eamque ultrò nobis inferamus, ſicut philoſophorum plurimi & maximi ſæpè fecerunt; quod eſt ſceleratum ac nefarium: ſed ut coacti Deum relinquere, ac fidem prodere, mortem ſuſcipere malimus, libertatemque defendamus adversùs impotentium ſtultam vecordemque violentiam, & omnes ſæculi minas atque terrores fortitudine animi provocemus. Sic ea, quæ alii timent, excelsâ & inſuperabili mente dolorem mortemque calcamus. Hæc eſt virtus, hæc vera conſtantia, in hoc tuenda & conſervanda ſolo, ut nullus nos terror, nulla vis à Deo poſſit avertere. Vera igitur Ciceronis illa ſententia eſt «, Nemo, inquit, juſtus poteſt eſſe, » qui mortem, qui dolorem, qui exilium, qui egeſtatem timet. » Item Senecæ in libris moralis philoſophiæ dicentis: « Hic eſt ille homo honeſtus, » non apice, purpurâve, non lictorum inſignis miniſterio, ſed nullâ re » minor, qui cùm mortem in viciniâ videt, non ſic perturbatur, tanquàm rem » novam viderit; qui, ſive toto corpore tormenta patienda ſunt, ſive flamma » ore rapienda eſt, ſive extendendæ per patibulum manus, non quærit » quid patiatur, ſed quàm benè «. Qui autem Deum colit, hæc patitur, nec timet. Ergò juſtus eſt. His rebus efficitur, ut neque virtutes, neque virtutum exactiſſimos limites noſſe aut tenere poſſit omninò, quiſquis eſt à Religione Dei ſingularis alienus.

Lin. 9. *Et omnes.*] MS. Cant. & 9. edit. *ut*: quæ particula mox præceſſit.

Lin. 12. *Calcamus.*] MSS. *calcabimus.*

Ibidem. *Hac vera conſtantia.*] MSS. 2. Reg. rec. Jun. 2. Colb. Brun. *Hac eſt vera conſtantia.*

Lin. 14. *Ciceronis, &c.*] Ab autoritate. Eodem modo idem Cicero in 3. Offic. cap. 8. ait, » detrahere alteri ſui commodi causâ magis » eſſe contra naturam, quàm mortem, quàm » dolorem, quàm cætera «. Senecæ nullus liber hoc titulo extat: periit procul dubio.

Lin. 19. *Flamma ore rapienda eſt.*] Sic ferunt edd. Rom. 1470. & Cellar. cunctique MSS. præter 1. Reg. in quo, ſicut in multis editis, legitur *recipienda eſt.*

Lin. 22. *Ergò juſtus eſt.*] Ex MSS. vetuſtiſſimo Regio-Put. 5. al. Reg. 4. Colb. aliiſque 5. & edit. 3. addidi *eſt*, quod neceſſarium videtur.

CAPUT XVIII.

De quibuſdam Dei mandatis, & Patientiâ.

SED omittamus philoſophos, qui aut omninò nihil ſciunt, idque ipſum pro ſummâ ſcientiâ præferunt; aut qui non perſpiciunt etiam quæ

Lin. 1. *Nihil ſciunt.*] Academicos intelligit.

Lin. 2. *Præferunt.*] Ità reſtitui ex MSS. antiquiſſimis 2. Bon. Cauc. 8. Reg. 5. Colb. 3. Lipſ. & 8. aliis. Scripti 2. Reg. rec. ac editi 12. *præ ſe ferunt*: quod idem valet.

Ibidem. *Perſpiciunt.*] MSS. 2. Reg. rec. *proſpiciunt.* 2. Bonon. 3. Reg. Jun. Tax. 1. Colb. 2. Clarom. & 4. edit. *percipiunt.*

Digitized by Google

ſciunt; aut qui, quoniam ſe putant ſcire quæ neſciunt, ineptè arroganterque deſipiunt. Nos ergò (ut ad propoſitum revertamur) quibus ſolis à Deo veritas revelata, & cœlitùs miſſa ſapientia eſt, faciamus quæ jubet illuminator noſter Deus: ſuſtineamus invicem, & labores hujus vitæ mutuis adjumentis perferamus; nec tamen, ſi quid boni operis fecerimus, gloriam captemus ex eo. Monet enim Deus, operatorem juſtitiæ non oportere eſſe jactantem; ne non tam mandatis cœleſtibus obſequendi, quàm ſtudio placendi, humanitatis officio functus eſſe videatur; habeatque jam pretium gloriæ, quod captavit; nec præmium cœleſtis illius ac divinæ mercedis accipiat. Cætera, quæ obſervare cultor Dei debet, facilia ſunt, illis virtutibus comprehenſis; ut non mentiatur unquàm decipiendi aut nocendi causâ. Eſt enim nefas, eum, qui veritati ſtudeat, in aliquâ re eſſe fallacem; atque ab ipsâ, quam ſequitur, veritate diſcedere. In hâc juſtitiæ virtutumque omnium viâ, nullus mendacio locus eſt. Itaque viator ille verus ac juſtus non dicet illud Lucilianum:

Homini amico ac familiari non eſt mentiri meum:

ſed etiam inimico atque ignoto exiſtimabit non eſſe mentiri ſuum; nec aliquandò committet, ut lingua, interpres animi, à ſenſu, & cogitatione diſcordet. Pecuniam ſi quam crediderit, non accipiet uſuram, ut & beneficium ſit incolume, quod ſuccurrit neceſſitati, & abſtineat ſe prorsùs alieno. In hoc enim genere officii debet ſuo eſſe contentus, quem oporteat aliàs ne proprio quidem parcere, ut bonum faciat; plus autem accipere, quàm dederit, injuſtum eſt. Quod qui facit, inſidiatur quodammodò, ut ex alterius neceſſitate prædetur.

At juſtus nunquàm prætermittet, quominùs aliquid miſericorditer faciat; nec inquinabit ſe hujuſmodi quæſtu: ſed efficiet, ut ſine ullo ſuo damno, id ipſum, quod commodat, inter bona opera numeretur. Munus non accipiat à paupere; ut ſi quid ipſe præſtiterit, eò bonum ſit,

Pag. 482. lin. 2. *Etiam quæ ſciunt.*] MSS. 5. rec. *ea quæ ſciunt.*

Lin. 4. *Invicem.*] Ad Coloſſ. 3.

Ibidem. *Mutuis.*] Ad Galat. 6. ad Epheſ. 4.

Lin. 14. *Nullus mendacio locus eſt.*] Apage itaque officioſum mendacium homine Chriſtiano indignum. Vide Auguſtinum lib. de Mendacio, & contra Mendacium; nec non Jonam Aurelianenſem Epiſcopum lib. 2. de Inſtitutione Laïcali cap. 27.

Lin. 19. *Pecuniam ſi quam crediderit, non accipiet uſuram.*] Sic lego cum MSS. 9. Reg. quorum duo ſunt veterrimi, 2. Bonon. 5. Colb. Jun. multiſque aliis. Eodem loquendi modo uſum fuiſſe Lactantium alioſque Autores puto me vidiſſe, ſaltem in Vulgatá Pſalm. 117. v. 22. *Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, hic factus eſt in caput anguli*; & Joan. 14. 24. *Sermonem quem audiſtis, non eſt meus, ſed ejus qui miſit me Patris.* In 1. Reg. rec. & 3. aliis eſt *pecunia*; in Ultr. & Brun. *pecuniaque.* In Goth. & Lipſ. *pecuniam ſi qui crediderit*: *ſi qui*, eſt pro *ſi quis*, ut in MSS. Ciceronis ſæpè legitur. Scripti 11. habent *accipiat.* Sed mox præceſſit *dicet*, *exiſtimabit*, *committet*; & ſequitur, *prætermittet*, *inquinabit*, *efficiet.* Quoad uſuram ex hoc loco & lib. 1. cap. 15. à Gallæo intellectam, conſule ſi lubet librum Gallicè Pariſiis editum an. 1677. cui titulus eſt, *Défenſe des ſentimens de Lactance ſur le ſujet de l'Uſure.* Vide & Levitici capite 25. Deuteron. 23. Pſalm. 14. & Ezechiel. cap. 18.

Lin. 20. *Quod ſuccurrit.*] Sic reſtitui ex omnibus MSS. & quamplurimis editis. Vulgati 5. habent, *ſuccurrat.*

Lin. 28. *Accipiat.*] Ità complures MSS. & 9. editi, & ſequentia illud poſtulant. Scripti Cauc. Jun. 1. Colb. & 6. impreſſi ferunt *accipiet.* De muneribus non ſuſcipiendis lego

Digitized by Google

quò fuerit gratuitum. Maledicenti benedicto reſpondeat: nunquàm ipſe maledicat; ne verbum malum procedat ex ore hominis, qui colit Verbum bonum. Quin etiam caveat diligenter, ne quandò inimicum ſuâ culpâ faciat; & ſi quis extiterit tam protervus, qui bono & juſto faciat injuriam, clementer ac moderatè ferat, & ultionem ſuam ſibi non aſſumat, ſed judici Deo reſervet. Innocentiam ſemper & ubique cuſtodiat. Quod præceptum non ad hoc tantùm valet, ut ipſe injuriam non inferat: ſed ut illatam ſibi non vindicet. Sedet enim maximus & æquiſſimus judex, ſpeculator ac teſtis omnium. Hunc homini præferat; hunc malit de cauſâ ſuâ pronuntiare, cujus ſententiam nemo effugere poteſt, nec defenſione cujuſquam, nec gratiâ. Ita fit, ut homo juſtus contemptui ſit omnibus; & quia putabitur ſemetipſum defendere non poſſe, habebitur pro ſegni & inerte. Qui autem fuerit ultus inimicum, hic fortis, hic ſtrenuus judicatur: hunc colunt, hunc omnes verentur. Bonus verò ille tametſi prodeſſe pluribus poſſit, illum tamen ſuſpiciunt, qui nocere, quàm qui prodeſſe poſſit. Sed juſtum pravitas hominum depravare non poterit, quominùs Deo ſtudeat obtemperare; malitque contemni, dummodò ſemper boni fungatur officio, mali nunquàm. Cicero in iiſdem illis Officialibus: » At verò ſi quis voluerit, inquit, animi ſui complicitam notionem evolvere, jam ſe ipſe doceat, eum virum bonum eſſe, » qui proſit quibus poſſit, noceat nemini, niſi laceſſitus injuriâ «.

O quàm ſimplicem veramque ſententiam duorum verborum adjectione corrupit! Quid enim opus fuerat adjungere, niſi laceſſitus injuriâ? ut vitium bono viro quaſi caudam turpiſſimam apponeret; patientiæque, quæ omnium virtutum maxima eſt, faceret expertem. Nociturum eſſe dixit bonum virum, ſi fuerit laceſſitus: jam ex hoc ipſo boni viri nomen amittat neceſſe eſt, ſi nocebit. Non minùs enim mali eſt, referre injuriam, quàm inferre. Nam undè certamina inter homines, undè pugnæ contentioneſque naſcuntur, niſi quòd improbitati oppoſita impa-

Exod. 23. Proverb. 15. Deuteron. 16. Luc. 6. ad Romanos 15.

Lin. 1. *Reſpondeat.*] Vide Matth. 5. Lucæ 6. & ad Roman. 12.

Lin. 2. *Ne verbum malum.*] Ità cum omnibus MSS. edit. vet. Rom. & Cellar. Cæteri vulgati, *nec.*

Ibidem. *Qui colit Verbum bonum.*] Id eſt, Jeſum Dei Filium, qui eſt Verbum Patris.

Lin. 5. *Et ultionem ſuam ſibi non aſſumat.*] Pronomen *ſuam*, quod abeſt à MSS. 1. Bon. antiq. & 4. editis, addidi ex cæteris.

Lin. 6. *Judici Deo reſervet.*] Sic lego cum 2. Reg. antiquiſſimis, quod præſtantius eſt, quàm *judicio Dei reſervet*, in cæteris tam MSS. quàm editis, præter 1. Bonon. antiq. & 5. edit. in quibus eſt *ſervet.* De non ulciſcendo, vide Deuteron. cap. 32. & ad Hebræos cap. 10. Roman. 12.

Lin. 13. *Pro ſegni & inerte.*] Ità ferunt MSS. Regio-Put. 4. al. Reg. 5. Colbert. 3. Lipſ. aliique, & ſic infrà. In 3. Reg. 1. Colb. & 16. excuſis eſt *inerti.*

Lin. 15. *Tametſi prodeſſe pluribus poſſit.*] Sic repoſui ex omnibus propè MSS. & editis Cellar. & Walch. expunctis *omnibus vel*, quæ non extant niſi in margine unius MS. Colb. & in 10. editis. *Pluribus* verò deeſt etiam in 4. Reg. quorum unus eſt antiquiſſimus, in 1. Colb. & Brun.

Lin. 19. *Officialibus.*] MSS. duo rec. & 15. impreſſi addunt *libris*, quæ vox deeſt in cæteris; neque neceſſaria eſt, ſiquidem ſuprà ante finem capitis 17. præceſſit ſententia Ciceronis, petita ex ſecundo libro de Officiis.

Lin. 21. *Niſi laceſſitus injuriâ.*] Poſt hæc verba ſequitur hæc ſententia in MSS. Lat. *Ubi malè adjecit Tullius, non laceſſitus injuriâ.*

Digitized by Google

tientia magnas ſæpè concitat tempeſtates? Quòd ſi patientiam, quâ virtute nihil verius, nihil homine dignius inveniri poteſt, improbitati oppoſueris, extinguetur protinùs, tanquàm igni aquam ſuperfuderis. Sin autem provocatrix illa improbitas impatientiam ſibi comparem nacta eſt, tanquàm perfuſa oleo, tantum excitabit incendium, ut id non flumen aliquod, ſed effuſio cruoris extinguat. Magna itaque patientiæ ratio eſt, quam ſapiens homo ademit bono viro. Ut enim nihil malorum fiat, hæc ſola efficit: quæ ſi detur omnibus, nullum ſcelus, nulla fraus in rebus humanis erit. Quid igitur bono viro poteſt eſſe tam calamitoſum, tamque contrarium, quàm iræ fræna permittere; quæ illum non modò boni, ſed etiam hominis appellatione diſpoliet? Siquidem nocere alteri, ut ipſe veriſſimè ait, non eſt ſecundùm hominis naturam. Nam & pecudes ſi laceſſas, aut calce, aut cornu repugnant; & ſerpentes ac feræ, niſi perſequaris ut occidas, negotium non exhibent; & (ut ad hominum exempla redeamus) imperiti quoque & inſipientes, ſi quandò accipiunt injuriam, cæco & irrationabili furore ducuntur, & iis, qui ſibi nocent, vicem retribuere conantur. In quo igitur ſapiens ac bonus vir à malis & inſipientibus differt; niſi quòd habet invictam patientiam, quâ ſtulti carent; niſi quòd regere ſe, ac mitigare iram ſuam novit, quam illi, quia virtute indigent, refrænare non poſſunt? Sed videlicet hæc illum res fefellit, quòd cùm de virtute loqueretur, in quâcumque contentione vinceret, putavit eſſe virtutis; nec videre ullo modo potuit hominem dolori & iræ ſuccumbentem, & iis affectibus indulgentem, quibus debet potiùs reluctari, & ruentem quàcumque improbitas provocârit, virtutis officium non tenere. Qui enim referre injuriam nititur, eum ipſum, à quo læſus eſt, geſtit imitari. Ita qui malum imitatur, bonus eſſe nullo pacto poteſt.

Duobus igitur verbis duas virtutes maximas bono, & ſapienti viro, innocentiam patientiamque detraxit. Sed quia ipſe caninam illam facundiam (ſicut Salluſtius ab Appio dictum refert) exercuit; voluit quo-

Lin. 1. *Quòd ſi patientiam.*] Sic emendavi ex omnibus MSS. & pluribus editis: in nonnullis eſt, *ſapientiam.* Certa emendatio. Vide præced. & ſeqq.

Lin. 3. *Tanquàm.*] MSS. 1. Reg. rec. & 1. Colb. novemque edit. perperam addunt *ſi*, quod à cæteris abeſt, & meritò. Infrà cap. 19. initio, *tanquàm nemo poſſit adversùs hoſtes fortiter dimicare.*

Lin. 9. *Quid igitur.*] MSS. 5. rec. & 20. edit. *Quid ergò.* 1. Bonon. antiq. Cauc. 1. Colb. pro *igitur*, habent *enim*, quod mox præceſſit. Cæteri maximo numero ut in textu.

Lin. 12. *Ait.*] Vide Cic. 3. Offic. cap. 5.

Lin. 21. *Quòd cùm de virtute.*] Repoſui *quòd* ex cunctis ferè MSS. In 3. rec. & in editis legitur *quia.*

Ibidem. *Loqueretur.*] Sic reſtitui ex MSS. 1. Bonon. & 1. Reg. antiquiſſimis, 2. al. Reg. rec. quorum unus eſt optimæ notæ, Lipſ. Pal. 1. Colbert. Marm. à primâ manu. Scripti 8. & 10. editi habent *quæreretur;* 11. MSS. rec. & 7. vulgati, *quæritur.*

Lin. 24. *Et ruentem quàcumque improbitas provocarit.*] Ità MSS. fermè omnes. Brun. *provocâverit.* Subaudiendum *parte*, quòd ex gloſſâ forſan MSS. 2. Reg. rec. Cantabrig. & edit. 3. vet. Rom. receperunt, *quacumque in parte*, referentes, & 1. Colb. in marg. In vulgatis 8. eſt *quamcumque in partem.* Explica (inquit Walchius) *&* per *etiam*; ſenſus carebit obſcuritate.

Lin. 30. *Refert.*] Apud Nonium in Rabulâ, Quintilian. lib 12. cap. 9.

Digitized by Google

que hominem canino modo vivere, ut remordeat laceſſitus. Quæ retributio contumeliæ quàm pernicioſa ſit, & quas edere ſoleat ſtrages, undè opportunius petetur exemplum, quàm ex ipſius præceptoris triſtiſſimo caſu; qui dum his philoſophorum præceptis obtemperare geſtit, ipſe ſe perdidit? Quòd ſi laceſſitus injuriâ patientiam tenuiſſet; ſi diſſimulare, ſi ferre contumeliam boni viri eſſe didiciſſet; nec illas nobiles orationes alieno titulo inſcriptas, impatientia, & levitas, & inſania profudiſſet: nunquàm capite ſuo roſtra, in quibus antè floruerat, cruentâſſet; nec rempublicam funditùs proſcriptio illa delêſſet. Sapientis ergò ac boni viri non eſt velle certare, ac ſe periculo committere; quoniam & vincere non eſt in noſtrâ poteſtate, & eſt anceps omne certamen: ſed eſt ſapientis atque optimi viri, non adverſarium velle tollere; quod fieri ſine ſcelere ac periculo non poteſt: ſed certamen ipſum, quod fieri & utiliter, & juſtè poteſt. Summa igitur virtus habenda patientia eſt: quam ut caperet homo juſtus, voluit illum Deus (ut ſuprà dictum eſt) pro inerte contemni. Niſi enim contumeliis fuerit affectus, quantùm habeat fortitudinis in ſeipſo cohibendo, ignorabitur. Si autem laceſſitus injuriâ lædentem perſequi cœperit, victus eſt. Si verò motum illum ratione compreſſerit, hic planè imperat ſibi; hic regere ſe poteſt. Quæ ſuſtentatio ſui, rectè patientia nominatur: quæ una virtus omnibus eſt oppoſita vitiis & affectibus. Hæc perturbatum ac fluctuantem animum ad tranquillitatem ſuam revocat: hæc mitigat, hæc hominem ſibi reddit.

Ergò quoniam naturæ repugnare impoſſibile eſt & inutile, ut non commoveamur omninò; priùs tamen, quàm commotio illa proſiliat ad nocendum, quoad fieri poteſt, maturiùs ſopiatur. Præcepit Deus non occidere Solem ſuper iram noſtram, ne furoris noſtri teſtis abſcedat. Denique Marcus Tullius contra ſuum præceptum, de quo paulò antè dixi, oblivionem injuriarum in magnis laudibus poſuit. „ Spero, inquit, Cæſar, „ qui obliviſci nihil ſoles, niſi injurias“. Quod ſi hoc ille faciebat, homo non à cœleſti tantùm, ſed à publicâ quoque civilique juſtitiâ remotiſſimus; quantò

Lin. 1. *Canino modo.*] MSS. 3. rec. *canino more.*

Lin. 3. *Petetur exemplum.*] MSS. 3. rec. & 3. edd. *peteretur.*

Ibidem. *Præceptoris.*] In 1. Reg. & in editis eſt *doctoris*, id eſt, Ciceronis ipſius morte.

Lin. 5. *Quòd ſi laceſſitus.*] MSS. Jun. & 5. edd. *Qui.*

Lin. 6. *Orationes alieno titulo inſcriptas.*] Philippicarum, quas ad imitationem Demoſthenis hoc modo inſcripſit. Hiſtoriam lege apud Plut. in vitâ Cicer. & Antonii: apud Appianum lib. 4. bellorum Civilium. Vix poteſt excuſari Cicero, qui illatam ſibi ab Antonio potiùs, quàm publicam injuriam tam acriter vindicavit.

Lin. 7. *Et levitas.*] Edit. 14. *levitate.*

Lin. 14. *Quam ut caperet homo juſtus.*] Ità reſtitui ex MSS. antiquiſſimis 1. Bonon 2. Reg. aliiſque 18. ac 7. vet. editis: id eſt, quam ut poſſet continere homo juſtus. Scripti 10. totidemque vulgati legunt, *quâ ut non careret homo juſtus.*

Lin. 18. *Victus eſt.*] 1. Clarom. *victus erit;* Jun. *virtus non eſt*; 1. Bonon. antiquior, *virtus nulla eſt.* Cæteri ut in textu.

Lin. 19. *Imperat ſibi.*] 1. Reg. rec. & 12. editi addunt conjunctionem *&*, quam reſpuunt cæteri ut ſuperfluam. Idem in fine cap. 19. *hic patiens, hic fortis, hic juſtus eſt.*

Lin. 25. *Deus.*] Ad Epheſ. 4.

Lin. 28. *Spero.*] Cic. Orat. pro Q. Ligario.

Digitized by Google

magis id nos facere debemus, qui immortalitatis velut candidati ſumus?

Lin. 1. *Immortalitatis velut candidati ſumus.*] Sic emendavi ex 12. MSS. & 4. editis. Ità legunt veteres Editiones XV. ſeculi, quod etiam probat Thomaſius ex veter. MSS. Gallæus in editione ſuâ reſcripſit, *immortalitatis velamine canditati*; & ſic habent MSS. 2. Reg. rec. 1. Colb. à ſecundâ manu, Jun. & Cantabrig. ac nonnulli recentiores editi. In MSS. 1. Colb. Nav. Marm. & Victor. *immortalitatis velo canditati.* At optimi & antiqui codices MSS. 4. Reg. 1. Bon. Tax. Cauc. Pal. Brun. Emmanuel. 1. Colbert. à primâ manu, ed. Betul. Iſ. Spark. Walch. *immortalitatis velut candidati ſumus.* Rectè; faventibus MSS. 5. Reg. Gat. Torneſ. 1. Sorbon. 2. Clarom. Cott. Bodl. qui habent *immortalitate velut candidati ſumus*; 1. Bon. antiq. *immortalitate candidati ſumus.* Et profectò *candidatos immortalitatis* dixit Lactantius eodem ſenſu, quo Cyprianus virgines *integritatis & pudoris candidatas*, quo Tertullianus profligatæ conſcientiæ homines *candidatos diaboli* vocat, ſumptâ à Romanorum more ſimilitudine, apud quos albâ togâ induti procedebant, qui magiſtratûs officium ambiebant, & ſic induti ad comitia veniebant, & in colle conſidebant, ut ab omnibus poſſent videri. Candidatos igitur immortalitatis appellat Chriſtianos; quemadmodùm candidati Conſulatûs vel Præturæ dicebantur, ii qui Conſulatum, vel Præturam petebant. Hoc cùm non intelligerent ſcribæ quidam amanuenſes, ex illâ voculâ *velut*, fecerunt velamine, quod planè ineptum eſt, juxta Thomaſium.

CAPUT XIX.

De affectibus, eorumque uſu; atque de tribus Furiis.

STOICIS, cùm affectus ex homine, tanquàm morbos, conantur evellere, Peripatetici ſe opponunt; eoſque non modò retinent, ſed etiam deffendunt; nihilque in homine eſſe dicunt, quod non magnâ ratione ac providentiâ ſit innatum. Rectè id quidem, ſi ſingularum rerum veros terminos ſcirent. Itaque hanc ipſam iram, cotem dicunt eſſe virtutis, tanquàm nemo poſſit adversùs hoſtes fortiter dimicare, niſi fuerit irâ concitatus. Quo planè oſtendunt, nec quid ſit virtus ſcire ſe, nec cur homini tribuerit iram Deus. Quæ ſi nobis ideò data eſt, ut eâ utamur ad occidendos homines, quid immanius homine? quid ſimilius feris belluis exiſtimandum eſt, quàm id animal, quod ad communionem & innocentiam Deus fecit? Tres ſunt igitur affectus, qui homines in om-

Lin. 1. *Stoïcis.*] Veteres editiones XV. ſeculi habent *Stoïci.*

Lin. 4. *Rectè id quidem.*] Ità MSS. & edd. Francius mallet, *Rectè ii quidem.* Verùm in hoc capite improbat Lactantius Peripateticorum doctrinam, qui affectus in homine tanquàm neceſſarios eſſe contendebant. Lactantii doctrina toto in hoc capite apprimè congruit cum Catholicâ veritate.

Lin. 5 *Cotem dicunt eſſe virtutis.*] Hæc lectio eſt Manuſcriptorum 1. Regio-Put. 4. Colb. Jun. Ultr. Nav. Vict. Marm. 2. Lipſ. Em. Brun. & codicis quo uſus eſt Janus Guilielmi & 4. editorum. Et rectè. Haud dubiè enim Auctor noſter expreſſit illud Ciceronis Academic. Quæſt. lib. 4. cap. 44. *Iracundiam fortitudinis quaſi cotem eſſe dicebant*, putà veteris Academiæ ſectatores. 1. Reg. antiq. 2. Colbert. 1. Sorb. Gat. Cant. ed. 2. vet. Rom. Veneta 1490. Faſit. Thyſ. legunt *comitem.* Longiùs abeunt Ald. Parrhaſ. & 9. al. edit. *fomitem* præferentes.

Lin. 8. *Quæ ſi nobis ideò data eſt.*] Reprehendit cauſſam finalem, quæ novam gignit quæſtionem, utrùm Chriſtiano bella gerere liceat: quam ſuſpenſam in medio brevitatis cauſsâ relinquimus; homo enim animal eſt paci natum. Videtur autem Lactantius hîc ea reprehendere, quæ ſunt apud Ariſtotelem in 3. Moralium, cap. 7. *Betuleius.*

Digitized by Google

nia facinora præcipites agant; ira, cupiditas, libido. Propterea poëtæ tres Furias eſſe dixerunt, quæ mentes hominum exagitent: ira ultionem deſiderat, cupiditas opes, libido voluptates. Sed his omnibus Deus certos limites ſtatuit: quos ſi tranſcenderint, majoreſque eſſe cœperint, neceſſe eſt naturam ſuam depravent, & in morbos ac vitia vertantur. Qui autem ſint iſti limites, non eſt magni laboris oſtendere.

Cupiditas ad ea comparanda nobis data eſt, quæ ſunt ad vitam neceſſaria; libido, ad ſobolem propagandam; iræ affectus, ad coërcenda peccata eorum, qui ſunt in noſtrâ poteſtate, id eſt, ut arctiore diſciplinâ minor ætas ad probitatem juſtitiamque formetur: quæ niſi metu cohibeatur, licentia pariet audaciam, quæ ad omne flagitium & facinus evadet. Itaque ut irâ uti adversùs minores & juſtum eſt, & neceſſarium: ſic & adversùs pares & pernicioſum eſt, & impium. Impium, quòd violatur humanitas; pernicioſum, quòd, illis repugnantibus, aut perdere neceſſe eſt, aut perire. Hanc autem quam dixi eſſe rationem, cur homini ſit iræ affectus datus, ex ipſius Dei præceptis intelligi poteſt, qui jubet uti maledicis & lædentibus non iraſcamur; manus autem noſtras ſupra minores ſemper habeamus; hoc eſt, ut peccantes eos aſſiduis verberibus corrigamus; ne amore inutili & indulgentiâ nimiâ educentur ad malum, & ad vitia nutriantur. Sed rerum imperiti, & rationis ignari, eos affectus, qui ſunt homini ad uſus bonos dati, exterminaverunt; & latiùs, quàm ratio poſtulat, evagantur. Indè injuſtè atque impiè vivitur. Utuntur irâ contra pares: hinc diſſidia, hinc expulſiones, hinc bella contra juſtitiam nata ſunt. Utuntur cupiditate ad congerendas opes: hinc fraudes, hinc latrocinia, hinc omnia ſcelerum genera exorta ſunt. Utuntur libidine ad capiendas tantùm voluptates: hinc ſtupra, hinc adulteria, hinc corruptelæ omnes extiterunt. Quicumque igitur illos affectus intra fines ſuos redegerit (quod ignorantes Deum facere non poſſunt) hic patiens, hic fortis, hic juſtus eſt.

Lin. 1. *Agant.*] Sic repoſui ex antiq. MSS. Regio-Put. Cauc. Jun. aliiſque ſeptem, ac 5. editis vet. In 12. ſcriptis & 14. vulgatis eſt *agunt;* in 1. Brun. *faciunt.*

Lin. 2. *Dixerunt.*] Orph. in hymn. Eumenid. Virgil. lib. 12. Æn.

Ibidem. *Exagitent.*] Ità reſtitutum ex cunctis fermè MSS. & editis, ut ſuprà *agant.* Sic etiam editiones ſeculi decimi quinti. MSS. 2. Reg. rec. 2. Colb. 1. Clarom, cum 5. excuſis *exagitant;* alter Clarom, *agitant.*

Lin. 9. *Id eſt.*] Reſtitui ex omnibus MSS. & 8. editis.

Lin. 17. *Maledicis.*] Matth. 9. Sic emendavi ex antiquiſſimis MSS. Regio-Put. Cauc. & 16. aliis, ac 9. editis, cùm anteà eſſet *maledictis*, mendosè, in 8. ſcriptis rec. & 15. impreſſis. In 1. Bonon. & 3. Reg. pro *maledicis* eſt *inimicis;* idque dictum eſt juxta Chriſti Domini præceptum de inimicis diligendis.

Lin. 20. *Ad vitia.*] Prov. 13. Eccl. 30.

Lin. 21. *Exterminaverunt.*] Id eſt, extra terminos miſerunt. Novo quidem ſenſu *exterminare*, pro *extra terminos ſuos mittere.* Hinc Nonius, *exterminatus*, inquit, *eſt extra terminos miſſus.*

Lin. 23. *Utuntur irâ.*] MSS. 1. Bon. antiq. interponit *impiè*, quod mox præceſſit, nec eſt in ſequentibus membris.

Lin. 24. *Congerendas.*] Sic Editiones decimi quinti ſeculi. Vulgares editi habent *congregandas*, alii *cogendas.*

Lin. 25. *Exorta ſunt.*] Cum editis Torn. Soubron. & Cellar. ſic ferunt MSS. omnes præter 1. Reg. rec. in quo, ut in excuſis, legitur *orta ſunt.*

Lin. 27. *Corruptelæ.*] Id eſt, vitiationes Virginum; quo ſenſu eadem vox apud Ciceron. lib. 1. de Divinatione cap. 53. & Sueton. in Claudio capite 16.

Digitized by Google

CAPUT XX.

De Senſibus, & eorum voluptatibus brutorum & hominis; atque de oculorum voluptate & ſpectaculis.

RESTAT, ut contra quinque ſenſuum voluptates dicam breviter; nam & ipſius libri menſura jam modum flagitat: quæ omnes, quoniam vitioſæ ac mortiferæ ſunt, virtute ſuperari atque opprimi debent; vel (quod paulò antè dicebam de affectibus) ad rationem ſuam revocari. Cæteræ animantes præter unam voluptatem, quæ ad generandum pertinet, nullam ſentiunt. Utuntur ergò ſenſibus ad naturæ ſuæ neceſſitatem: vident, ut appetant ea, quibus opus eſt ad vitam tuendam: audiunt invicem, ſeque dignoſcunt, ut poſſint congregari. Quæ utilia ſunt ad victum, aut ex odore inveniunt, aut ex ſapore percipiunt; inutilia reſpuunt, aut recuſant. Edendi ac bibendi officium ventris plenitudine metiuntur. Homini verò ſolertiſſimi artificis providentia dedit voluptatem infinitam, & in vitium cadentem; quia propoſuit ei virtutem, quæ cum voluptate ſemper, tanquàm cum domeſtico hoſte pugnaret. Cicero in Catone majore: » Stupra verò, inquit, & adulteria, & omne flagitium nul- » lis excitari aliis illecebris, niſi voluptatis. Cùmque homini ſive natura, » ſive quis Deus nihil mente præſtabilius dediſſet, huic divino muneri » ac dono nihil tam inimicum, quàm voluptatem. Nec enim libidine do- » minante, temperantiæ locum eſſe; neque in voluptatis regno virtutem » poſſe conſiſtere«: ſed è contrario Deus idcircò virtutem dedit, ut expugnaret ac vinceret voluptatem; eamque egredientem fines ſibi datos intra præſcriptum coërceret, ne hominem ſuavitatibus delinitum atque captum ditioni ſuæ ſubjiceret, ac ſempiternâ morte multaret.

Voluptas oculorum varia & multiplex eſt, quæ capitur ex aſpe-

Lin. 1. *Contra quinque ſenſuum voluptates.*] MSS. 2. Vatic. habent, *contra quinque ſenſuum corporis voluptates*; 1. Bon. antiq. *contra iniquos ſenſus voluptatis.* Magis tamen Thomaſio placet *contra iniquos ſenſus voluptatis*, vel *voluptatum*: nimis, inquit, ſcolaſticè ac pueriliter dicitur, *contra quinque ſenſuum voluptates.*

Lin. 5. *Cateræ animantes, &c.*] Hallucinatur Lactantius nonnihil in rei naturalis cognitione. Nam ex Ariſtotele atque Gellio evidenti demonſtratione indicatur, quòd viſus, auditus & olfactus hominis proprii ſint, tactus & guſtus cum belluis communes: quanquàm interim exemplis evidentiſſimis oſtendere poſſem, animantium mutorum quædam etiam ex olfactu voluptatem capere; atque adeò etiam, ſi neceſſe ſit, ex auditu & viſu. *Betul.*

Lin. 8. *Dignoſcunt.*] Plures MSS. *dinoſcunt.*

Lin. 12. *Quia propoſuit.*] Ità omnes MSS. & cuncti ferè editi, nonnullis eſt *qui.*

Lin. 13. *Domeſtico hoſte.*] Lex carnis, quæ etiam lex mortis & peccati dicitur, *hoſtis domeſticus* eſt atque inteſtinus.

Lin. 14. *Stupra, &c.*] Hæc addita putat Heumann. atque ex margine in textum Lactantii inducta fuiſſe.

Lin. 14. *Omne flagitium.*] 1. Bonon. antiq. *omnia flagitia.*

Lin. 18. *Voluptatis regno.*] Hæc apud Ciceronem non leguntur.

Lin. 19. *Sed è contrario.*] Huc uſque Cicero,

Lin. 21. *Suavitatibus.*] Voluptas eſca malorum, juxta Platonem.

ctu rerum, quæ ſunt in uſu hominum, vel naturâ, vel opere delectabiles. Hanc philoſophi rectiſſimè ſuſtulerunt. Aiunt enim multò eſſe præclarius & homine dignius, cœlum potiùs, quàm cælata intueri; & hoc pulcherrimum opus intermicantibus aſtrorum luminibus, tanquàm floribus adornatum, quàm picta, & ficta, & gemmis diſtincta mirari. Sed cùm diſertè ad contemptum terreſtrium nos exhortati ſunt, & ad cœli ſpectaculum excitaverunt; tamen ſpectacula hæc publica non contemnunt. Itaque his & delectantur, & libenter interſunt. Quæ, quoniam maxima ſunt irritamenta vitiorum, & ad corrumpendos animos potentiſſimè valent, tollenda ſunt nobis; quia non modò ad beatam vitam nihil conferunt, ſed etiam nocent plurimùm. Nam qui hominem, quamvis ob merita damnatum, in conſpectu ſuo jugulari pro voluptate computat, conſcientiam ſuam polluit, tam ſcilicet, quàm ſi homicidii, quod fit occultè, ſpectator & particeps fiat. Hos tamen ludos vocant, in quibus humanus ſanguis effunditur. Adeò longè ab hominibus ſeceſſit humanitas; ut cùm animas hominum interficiant, ludere ſe opinentur, nocentiores iis omnibus, quorum ſanguinem voluptati habent.

QUÆRO nunc, an poſſint pii & juſti homines eſſe, qui conſtitutos ſub ictu mortis, ac miſericordiam deprecantes, non tantùm patiuntur occidi, ſed & flagitant, feruntque ad mortem crudelia & inhumana ſuffragia, nec vulneribus ſatiati, nec cruore contenti: quin etiam percuſſos jacenteſque repeti jubent, & cadavera ictibus diſſipari, *ne quis* illos ſimulatâ morte deludat. Iraſcuntur etiam pugnantibus, niſi celeriter è duobus alter occiſus eſt; & tanquàm humanum ſanguinem ſitiant, oderunt moras. Alios illis compares dari poſcunt recentiores, ut quamprimùm oculos ſuos ſatient. Hâc conſuetudine imbuti, humanitatem perdiderunt. Itaque non parcunt etiam innocentibus: ſed exercent in omnes, quod in malorum trucidatione didicerunt. Hujus igitur publici homicidii ſocios & participes eſſe non convenit eos, qui juſtitiæ viam tenere ni-

Lin. 2. *Philoſophi.*] Architas, Cato, Cicero.

Lin. 3. *Cœlum potiùs, quàm cælata.*] Proſonomaſia. Alludit autem dubio procul ad eam cœli etymologiam, quam Varro & Plinius afferunt, quòd nimirum à cælando ſit dictum. *Betuleius.*

Lin. 18. *Quæro nunc.*] MSS. 10. *Quære.*

Lin. 20. *Sed & flagitant.*] Reſtitutum *&*, ex MSS. ac 2. edd. quod *non tantùm* poſtulat. *Et*, pro *etiam.* 2. Reg. & 16. edit. *ſed efflagitant.*

Lin. 21. *Nec cruore contenti.*] Adde quæ Plinius ſcribit lib. 28. cap. 1. quòd Gladiatorum ſanguinem ſpectatores bibere ſoliti erant.

Ibidem. *Percuſſos jacenteſque repeti jubent.*] Aliquandò ictus *repetebant* gladiatores, & manus mittebant in vulnus, *ne quis ſpectatores ſimulatâ morte deludat.*

Lin. 29. *Et participes eſſe non convenit.*] Salvian. de Provid. 6. conqueritur, in ſpectaculis olim expletos fuiſſe ferarum alvos humanis carnibus, cum lætitiâ circumſtantium; hocque eſſe ait non minùs penè hominum aſpectibus, quàm beſtiarum dentibus devorari. Hieronym. contr. Rufin. *Procul*, inquit, *ſit à moribus Chriſtianis, ut ſine gladio, voluntate ſint homicidæ.* Et ad D. Auguſtin. ſcribens, *Hæretici*, inquit, *quos gladio nequeunt, voto interficiunt.* Minut. in Octav. diſertè profitetur, Chriſtianis fas non eſſe homicidium videre, aut audire, tantùmque ab humano ſanguine illos cavere olim ſolitos, ut nec edulium pecorum in cibis ſanguinem noviſſent. *Juretus.* Vide Tertullianum in libro de Spectaculis, Cyprian. Epiſt. 1. ad plebem, Auguſt. lib. 3. de Civit. Dei cap. 8. & ſeqq.

Digitized by Google

tuntur. Non enim cùm occidere Deus vetat, latrocinari nos tantùm prohibet; quod ne per leges quidem publicas licet: ſed ea quoque ne fiant monet, quæ apud homines pro licitis habentur. Ita neque militare juſto licebit, cujus militia eſt ipſa juſtitia; neque verò accuſare quemquam crimine capitali: quia nihil diſtat utrùmne ferro, an verbo potiùs occidas; quoniam occiſio ipſa prohibetur. Itaque in hoc Dei præcepto nullam prorsùs exceptionem fieri oportet, quin occidere hominem ſit ſemper nefas, quem Deus ſanctum animal eſſe voluit.

Ergò ne illud quidem concedi aliquis exiſtimet, ut recèns natos liceat oblidere, quæ vel maxima eſt impietas; ad vitam enim Deus inſpirat animas, non ad mortem. Verùm homines, ne quod ſit facinus, quo manus ſuas non polluant, rudibus adhuc & ſimplicibus animis abnegant lucem non à ſe datam. Expectet verò aliquis, ut alieno ſanguini parcant, qui non parcunt ſuo: ſed hi ſine ullâ controverſiâ ſcelerati & injuſti. Quid illi, quos falſa pietas cogit exponere? Num poſſunt innocentes exiſtimari, qui viſcera ſua in prædam canibus objiciunt, & quantùm in ipſis eſt, crudeliùs necant, quàm ſi ſtrangulâſſent? Quis du-

Lin. 1. *Vetat.*] Exod. 20. Matth. 5.

Lin. 3. *Ita neque militare juſto licebit.*] Anabaptiſticum dogma ſequitur Lactantius tantùm pro tempore illo primitivæ & adoleſcentis Eccleſiæ, quæ nec gladium habebat, nec decebat illam armis uti, ſed dumtaxat per paſſiones & miracula augeri. Cæterùm & hominem juſtum militare poſſe, & militiam aliquandò juſtam eſſe, ex SS. Ambroſio, Auguſtino, Gregorio, cæteriſque Patribus prodit Gratianus in Decret. totâ causâ 23. quæſt. 1. 2. 3. & Sixt. Senenſ. lib. 6. Bibliothec. annot. 156. *Iſaus.* Hæc de injuſtis tantùm bellis & cædibus ſunt intelligenda, quod & capite 19. vocat bella contra juſtitiam. Vide S. Thomam 2. 2. quæſt. 40. l. 1. & Bellarmin. lib. 3. de Laïcis cap. 14.

Lin. 4. *Neque verò accuſare quemquam crimine capitali.*] Non eſt hoc ſimpliciter verum. Poſſunt enim juſtæ accuſandi cauſæ ſubeſſe, vel cùm accuſator vocatur in judicium, vel cùm intellexerit ſcelus in Reipublicæ perniciem ceſſurum. S. Gregor. apud Gratian. in can. *Si quis ſuper his*; in can. *Metropolitanum;* & Gelaſ. in can. *Qua propter ſecunda*, quæſt. 7. S. Thom. 2. 2. quæſt. 68. art. 1. *Iſaus.* Quod Chriſtiano non licet, ut totus feratur in privatam vindictam. Vide Bellarminum lib. 3. de Laïcis cap. 12. & 13.

Lin. 8. *Sanctum animal eſſe voluit.*] *Sanctum* in propriâ ſignificatione hîc accipit Lactantius, ab injuriâ hominum munitum atque defenſum. Donatus: *Sanctum dicitur, quod omni obſervatione inviolatum eſt:* ſic leges *ſanctæ* dicuntur, &c. *Iſaus.*

Lin. 9. *Ut recèns natos.*] Ex antiquiſſ. MSS. 2. Reg. 1. Bonon. aliiſque octo, & vet. editis Rom. Betul. Iſ. reſtitui *recèns*, inſtar adverbii. MSS. 10. rec. & 15. editt. legunt *recentes;* ſeptem ſcripti *recenter.* Vide Tertullian. Apologet. cap. 2. & 9.

Lin. 10. *Oblidere.*] Eſt frangendo, vel premendo præſocare. *Oblidere* eſt apud Arnobium, & in omnibus ferè Lactantii MSS. & editis codicibus: in Merton. Chriſt. Em. eſt *elidere;* in 1. Bonon. antiqu. *allidere.* Veteres ſeculi XV. Edit. concordant cum textu.

Lin. 12. *Abnegant lucem, &c.*] Loquitur de immanitate illâ, quâ mulierculæ potiones bibunt ad abortum procurandum. Paulus J. C. lib. V. ſentent. c. XXIII. *Qui abortionis aut amatorium poculum, etiamſi id dolo non faciant, tamen mali exempli res eſt, humiliores in metallum, honeſtiores in inſulam amiſsâ parte bonorum relegantur. Quòd ſi ex hoc homo aut mulier perierit, ſummo ſupplicio afficiuntur.* Elmenhorſt.

Lin. 12. *Animis.*] Pro *animabus;* ſic Cicero Epiſtolar. lib. XIV. Epiſt. 14.

Lin. 15. *Num poſſunt ... ſtrangulâſſent?*] *Num* cum interrogatione, velut acrius & validius, repoſui ex MSS. veterrimis 2. Reg. 1. Bonon. aliiſque 12. niſi quòd in 4. Reg. & 2. aliis eſt, *Num poſſint;* in 1. Colb. *extrangulaſſent.*

Lin. 16. *Viſcera ſua.*] Id eſt, liberos ſuos. Sic ſumitur à Statio Thebaïd. VII. 751. vide Barthium ad hunc locum pag. 730.

Digitized by Google

bitet, quin impius ſit, qui alienæ miſericordiæ locum tribuit? qui etiamſi contingat ei, quod voluit, ut alatur, addixit certè ſanguinem ſuum, vel ad ſervitutem, vel ad lupanar. Quæ autem poſſint, vel ſoleant accidere in utroque ſexu per errorem, quis non intelligit? quis ignorat? Quod vel unius Oedipodis declarat exemplum, duplici ſcelere confuſum. Tam igitur nefarium eſt exponere, quàm necare. At enim parricidæ facultatum anguſtias conqueruntur; nec ſe pluribus liberis educandis ſufficere poſſe prætendunt: quaſi verò aut facultates in poteſtate ſint poſſidentium, aut non quotidiè Deus ex divitibus pauperes, & ex pauperibus divites faciat. Quare ſi quis liberos ob pauperiem non poterit educare, ſatiùs eſt, ut ſe ab uxoris congreſſione contineat, quàm ſceleratis manibus Dei opera corrumpat.

Ergò ſi homicidium facere nullo modo licet, nec intereſſe omninò conceditur, ne conſcientiam perfundat ullus cruor: ſiquidem populo ſanguis ille præſtatur. In ſcenis quoque neſcio an ſit corruptela vitioſior. Nam & comicæ fabulæ de ſtupris virginum loquuntur, aut amoribus meretricum; & quò magis ſunt eloquentes, qui flagitia illa finxerunt, eò magis ſententiarum elegantiâ perſuadent, & faciliùs inhærent

Lin. 1. *Qui alienæ miſericordiæ locum tribuit.*] Expunxi *non* ex MSS. 2. antiquiſſimis Reg. aliiſque 9. qui negationem reſpuunt; nec illa admitti debet: alioquin perverteretur Autoris noſtri ſententia. Sequitur enim, *Si contingat ei, quod voluit, ut alatur.* Hæc verò aliena eſt miſericordia.

Lin. 3. *Ad ſervitutem.*] Si ſit maſculus.

Ibidem. *Ad lupanar.*] Si ſit fœmella.

Lin. 5. *Œdipodis.*] Qui Laïum patrem, à quo infans fuerat expoſitus, cùm adoleviſſet, imprudens interfecit, & matrem Jocaſtam uxorem duxit. *Œdipodis.* Hiſtoria Tragica eſt, celebrata ab ipſo Sophocle, in eâ fabulâ quæ Œdipi ſive Tyranni nomine inſcripta eſt; à Senecâ in Thebaïde & Œdipo; à Statio in 11. & 12. Thebaidos. Scribitur etiam ab Hygino fabul. 67. *Betul.*

Ibidem. *Duplici ſcelere confuſum.*] Imò quadruplici; nam patris interfector fuit, matris maritus, ſuus proindè vitricus, & filiorum frater. Oroſ. lib. 1. c. 12. Vide Platonem lib. 8. de Legibus & Plutarchum de Curioſitate.

Lin. 8. *In poteſtate.*] Addidi ex omnibus MSS. & cunctis ferè editis.

Lin. 10. *Pauperiem.*] Editi xv. ſæculo, *Paupertatem.*

Lin. 13. *Nec intereſſe omninò conceditur, ne conſcientiam perfundat ullus cruor.*] Non licet juſto intereſſe homicidio hominis: adeò abhorret Eccleſia à cruore, de quâ re vide Minutium Felicem in Octavio jam ſupra laudatum pag. 490. ad lin. 29.

Lin. 15. *In ſcenis neſcio an ſit corruptela vitioſior.*] Idem Lactantius infrà: *Quid de mimis loquar corruptelarum præferentibus diſciplinam, qui docent adulteria dum fingunt.* Ludos ſcenicos & turpes, & quæcumque ſpectacula Eccleſiaſticis viris omnibuſque Chriſtianis interdicta ſemper fuiſſe, teſtantur Patres & Concilia. Laodicenum can. 54. *Non oportet Sacerdotes aut Clericos quibuſcumque ſpectaculis in ſcenis intereſſe.* Item Concil. Turon. III. can. 7. Carthaginenſe III. can. 11. addit, *quandoquidem à ſpectaculo & omnes Laïci prohibeantur. Semper enim Chriſtianis omnibus hoc interdictum eſt, ut ubi blaſphemi ſunt, non accedant.* Videndi Tertullianus lib. de Spectaculis, ubi ea Chriſtianis omnibus interdicit. Vocat ea *diaboli negotium*, Cyprian. Epiſt. 1. Minutius in Octav. *In ſcenicis non minor furor: turpitudo prolixior. Nunc enim mimus vel exponit adulteria, vel monſtrat.* Arnob. p. 172. Auguſtinus lib. de Catechizandis rudibus cap. 16. Homil. 21. lib. 50. Homiliar. & lib. 2. de Civit. Dei cap. 8. 9. & Ludovicus Vives in hunc Auguſtini locum.

Lin. 16. *Comicæ fabulæ de ſtupris virginum loquuntur.*] Tertullianus lib. de Spectaculis comœdias & tragœdias vocat *libidinum & ſcelerum auctrices cruentas, laſcivas, impias, & prodigas.*

Ibidem. *Aut amoribus meretricum.*] 2. Reg. & Brun. *amatoribus.*

Digitized by Google

audientium memoriæ verſus numeroſi & ornati. Item tragicæ hiſtoriæ ſubjiciunt oculis parricidia, & inceſta regum malorum, & cothurnata ſcelera demonſtrant. Hiſtrionum quoque impudentiſſimi motus quid aliud, niſi libidines & docent, & inſtigant? quorum enervata corpora, & in muliebrem inceſſum habitumque mollita, impudicas fœminas inhoneſtis geſtibus mentiuntur. Quid de mimis loquar corruptelarum præferentibus diſciplinam? qui docent adulteria, dum fingunt, & ſimulatis erudiunt ad vera? Quid juvenes aut virgines faciant, cùm hæc & fieri ſine pudore, & ſpectari libenter ab omnibus cernunt? Admonentur utique quid facere poſſint, & inflammantur libidine, quæ aſpectu maximè concitatur; ac ſe quiſque pro ſexu in illis imaginibus præfigurat, probantque illa, dum rident, & adhærentibus vitiis, corruptiores ad cubicula revertuntur; nec pueri modò, quos præmaturis vitiis imbui non oportet: ſed etiam ſenes, quos peccare jam non decet.

Circenſium quoque ludorum ratio quid aliud habet, niſi levitatem,

Lin. 2. *Cothurnata ſcelera.*] Scilicet mimorum, quorum calcei ſublevato ſubere altiores erant, ut Regum & Principum perſonam agentes, grandioris ſtaturæ apparerent. Itaque Lactantius cothurnata ſcelera appellat, grandia & elata, quæ à tragœdis exhibebantur. *Nourry.*

Lin. 4. *Et docent.*] Ità ſcribo cum omnibus MSS. præter 3. Reg. rec. in quibus deeſt conjunctio *&*, ut in excuſis.

Lin. 6. *Quid de mimis.*] De his vide caput 20. lib. 1. & Epitom. cap. 6. atque Tertullianum Apologetici cap. 15.

Lin. 7. *Docent adulteria, dum fingunt.*] Cyprianus de Gratiâ ad Donatum p. 6. *Adulterium diſcitur, dum videtur, & lenocinante ad vitia publica auctoritatis malo, quæ pudica fortaſsè ad ſpectaculum matrona proceſſerat, de ſpectaculo revertitur impudica.* Et Minutius Felix pag. 345. *Hiſtrio amorem dum fingit, infligit.*

Lin. 10. *Quæ aſpectu, &c.*] Atque neſcio quî fiat, quòd ne in noſtris quidem dramatibus quidquam ſalvum atque ſacrum ſatis ſit. Multo ſiquidem majori applauſu excipitur, cùm ſenes Suſannam ſe lavaturam, & jam crura ſandalibus induentem ſpeculantur, quàm quandò ad ſupplicium acceſſura pignoribus valedicit: cùm Judith Holopherni libidinoſis geſtibus blanditur, quàm cùm cilicio induta preces ad Dominum fundit: cùm Sara ſuam marito ancillam permittit, quàm cum de filii ſacrificio ſollicitus pater ad Deum orat: cùm Putiphari conjux Joſephum de ſtupro ſollicitat, quàm cùm Jacob annonæ penuriâ premitur. Uſque adeò ſunt oculi rebus vanis, quàm ſeriis ſpectandis promptiores. *Betul.*

Lin. 13. *Præmaturis vitiis.*] Ità MSS. & impreſſi. Francius legere malebat *præmaturos vitiis*: non malè. Sed tamen mox præceſſit, *adhærentibus vitiis.*

Lin. 14. *Quos peccare jam non decet.*] Poſt hæc verba, MSS. 2. Reg. rec. Jun. Cant. & 1. Colb. in marg. ac 9. editi addunt, *in talem vitiorum ſemitam dilabuntur*: quæ cæteri reſpuunt.

Lin. 15. *Circenſium.*] Tarquinius Priſcus Circum Romæ, qui Maximus dicitur, primus inſtituit, in quo ludos opulentiùs inſtructiùſque quàm cæteri reges fecit: autor Livius lib. 1. Fuit autem Circus (ἱππικὰ δίαυλα Plutarchus vocat) inter Palatinum & Aventinum montem: de quo vide Pomp. Lætum de Antiquitatibus Romæ. Varro de Linguâ Lat. 4. » Armiluſtrum, inquit, ab ambitu luſtri: locus » idêm Circus Max. dictus, quòd circumſpec» taculis ædificatus, ibi ludi fiunt, & quòd ibi » circum metas fertur pompa, & equi cur» runt. « Fuerunt autem metæ 7. Propertius:

Aut prius infecto depoſcit præmia curſu,
Septima quam metam triverit antè rota.

In ludis Circenſibus nobiliſſimi juvenes, ut ex Tranquillo manifeſtum eſt, quadrigas, bigas, & equos deſultorios agitabant. Hunc tamen morem non vetuſtiſſimum fuiſſe, vel ex Livio patet. Nam in quarto loco lib. 5. Decadis, ſcribens geſta anni D. LXXXIII. » Mos » erat tum (inquit) nondùm hâc effuſione in» ductâ, beſtiis omnium gentium circum com» plendi varia ſpectaculorum conquirere ge» nera: nec ſemel quadrigis, ſemel deſultore » miſſo vix unius horæ tempus utrumque curri-

Digitized by Google

vanitatem, inſaniam? Tanto namque impetu concitantur animi in furorem, quanto illic impetu curritur; ut jam plus ſpectaculi exhibeant, qui ſpectandi gratiâ veniunt, cùm exclamare, & efferri, & exilire cœperint. Vitanda ergò ſpectacula omnia, non ſolum ne quid vitiorum pectoribus inſidat, quæ ſedata & pacifica eſſe debent; ſed ne cujus nos voluptatis conſuetudo deliniat, & à Deo atque à bonis operibus avertat. Nam ludorum celebrationes, deorum feſta ſunt; ſiquidem ob natales eorum, vel templorum novorum dedicationes ſunt conſtituti. Et primitùs quidem venationes, quæ vocantur munera, Saturno ſunt attributæ; ludi autem ſcenici Libero; Circenſes verò Neptuno. Paulatim tamen & cæteris diis idem honos tribui cœpit; ſingulique ludi nominibus eorum conſecrati ſunt, ſicut Siſinius Capito in libris ſpectaculorum docet. Si quis igitur ſpectaculis intereſt, ad quæ Religionis gratiâ convenitur, diſceſſit à Dei cultu, & ad deos ſe contulit, quorum natales & feſta celebravit.

»culum complebat«. Circenſes ludi à Scriptoribus aliquoties Magni, nonnunquàm etiam Romani appellantur; dicti autem Circenſes, ſi Servio credimus, vel à circuitu, vel ab enſibus circa quos circumibant. *Betul.*

Lin. 1. *Tanto impetu.*] Vide Plin. l. 9. Ep. 6.

Lin. 5. *Inſidat.*] Ità omnes penè MSS. & 4. edd. In 2. Reg. eſt *inſidiat*; in 5. Reg. 1. Colbert. & 14. excuſis *inſideat*. Itidem infrà ſequenti cap. poſt initium ex quamplurimis MSS.

Lin. 8. *Et primitùs quidem venationes.*] Non memini me hæc alibi legere, quàm apud Alexandrum, qui hæc ſua procul dubio ex Lactantio tranſcripſit: niſi quòd Comœdias atque Tragœdias Libero patri ſacras fuiſſe, Donatus in Terentii prolegomenis teſtatur etiam. Sed in Andriæ commentario, Comœdiam Apollini, Tragœdiam Baccho conſtitui ſolitas teſtatur. Servius in 8. Æneid. Circenſes ait Conſo, hoc eſt Neptuno equeſtri ſacros fuiſſe. Conſum autem dictum, quòd conſultorum ſit Deus. Tertullianus quoque ſub finem libri de Muliebri habitu teſtatur, ſe de ſecularibus ſpectaculis volumen edidiſſe. *Betul.*

Lin. 9. *Munera.*] Munerum appellatio non ad gladiatores tantùm, ſed & ad ferarum confectores, apud Plin. libro 84. cap. 3. haud dubiè pertinet, imò & apud alios pleroſque. Sueton. in Julio cap. 75. & Calig. capite 27. beſtiarum, ad munus populi comparatarum alicubi commeminit. Vid. Sen. lib. de Benef. cap. 12.

Lin. 10. *Circenſes verò Neptuno. Paulatim tamen.*] Sic emendavi ex MSS. 6. Reg. quorum duo ſunt veterrimi, 5. Colb. 3. Lipſ. Em. Brun. & editis Cellar. Walch. In edit. Rom. 1470. bis *verò*; in 1. Colb. *Circenſes vota Neptuno. Paulatim tamen*; corruptè *vota*, pro *verò*. In 4. Reg. rec. & 12. vulgatis, *Circenſes Neptuno.*

Lin. 11. *Singulique ludi, &c.*] Arnobius lib. 7. contra Gentes: *Vos æris tinnitibus & tibiarum ſonis, vos equorum curriculis & theatralibus ludis perſuaſum habetis deos delectari & affici, iraſque aliquandò conceptas eorum ſatisfactione molliri.*

Ibidem. *Nominibus.*] Ità reſtitui ex cunctis MSS. & edit. Rom. 1470. Editi ferè omnes *numinibus*. Sed quid ſibi vult: *Cæteris diis honorem tribuere, & numinibus eorum conſecrare ludos?* Ex MSS. multò meliùs *nominibus*, ſcilicet qui ſuam habent denominationem à fictorum deorum nominibus, veluti Saturnales à Saturno, Martiales à Marte, Apollinares ab Apolline, Cereales à Cerere, Florales à Florâ, &c.

Lin. 12. *Siſinius Capito.*] Heumannus putat legendum eſſe *Aſinius Capito*, cujus doctiſſimi viri mentionem facit Aulus Gelius lib. v. cap. 20. idemque Feſtus. Eumdem tamen Siſinnium Capitonem vocat S. Hieronymus Quæſt. in Geneſim ad cap. x.

Lin. 13. *Convenitur.*] Soli MSS. antiq. 1. Bonon. & 1. Reg. *convenit.*

Digitized by Google

CAPUT XXI.

De aurium voluptatibus, & Sacris litteris.

AURIUM voluptas ex vocum & cantuum ſuavitate percipitur; quæ ſcilicet tam vitioſa eſt, quàm oblectatio illa, de quâ diximus, oculorum. Quis enim non luxurioſum ac nequam putet eum, qui ſcenicas artes domi habeat? Atqui nihil refert, utrùmne luxuriam ſolus domi, an cum populo exerceas in theatro. Sed jam de ſpectaculis dictum eſt. Reſtat unum, quod eſt nobis expugnandum; ne capiamur iis, quæ ad ſenſum intimum penetrant. Nam illa omnia, quæ verbis carent, id eſt aëris & nervorum ſuaves ſoni poſſunt facilè contemni, quia non adhærent, nec ſcribi poſſunt. Carmen autem compoſitum, & oratio cum ſuavitate decipiens, capit mentes, & quò voluerit impellit. Indè homines litterati cùm ad Dei religionem acceſſerint, ſi non fuerint ab aliquo perito doctore fundati, minùs credunt. Aſſueti enim dulcibus & politis ſive orationibus, ſive carminibus, divinarum litterarum ſimplicem communemque ſermonem pro ſordido aſpernantur. Id enim quærunt, quod ſenſum demulceat. Perſuadet autem quidquid ſuave eſt, & animo penitùs, dum delectat, inſidit. Num igitur Deus & mentis, & vocis, & linguæ artifex diſertè

Lin. 6. *Intimum.*] MSS. 8. rec. & ed. Rom. 1470. *integrum.*

Lin. 10. *Indè homines litterati.*] Quare in procemio tertii, Tullianam ſibi optavit eloquentiam; non quòd veritas, cujus ſermo ſimplex eſt, lenocinio verborum indigeat: ſed propter eos, qui omnem orationem niſi dulce quiddam tinnientem faſtidiunt. Verùm illic de hoc ſatis eſt dictum. *Betuleius.*

Lin. 11. *Acceſſerint, ſi non fuerint ab aliquo perito doctore fundati, minùs credunt.*] *Si non, &c.* hæc verba delet Heuman. Verum hunc locum ita reſtitui ex MSS. antiquiſſimis 1. Bonon. & 1. Reg. conſentientibus 1. Regio-Put. 1. al. Reg. 2. Colb. 1. Clarom. 2. Lipſ. ed. Rom. 1468. in quibus eſt *acceſſerint, ab aliquo perito doctore fundati*: deeſt, *ſi non fuerint.* MSS. Cauc. Jun. 16. alii & 14. editi, *acceſſerint, ab aliquo imperito doctore fundati*; 2. Reg. *in aliquo imperito.* MS. Cant. & edd. Thom. Thyſ. & Gall. *acceſſerint, ſi non fuerint ab aliquo imperito, &c.* omninò malè. Quæ omnia cum ſatis non ſint enodata in hâc Dom. Joan. Bapt. le Brun annotatione, ea paulò fuſiùs explicanda eſſe credidimus, ut lectio, quam textus noſter repræſentat, meliùs ac dilucidiùs confirmetur. Senſus verò hic eſt, ut dicat Lactantius, homines litteratos & politis litteris imbutos, cùm ad religionem accedunt, minùs ſolere credere, quòd deſpiciant ſimplicitatem ſermonis ſacrarum litterarum. Id tamen non eveniet, ſi accedentes ad veram Religionem, habeant doctorem Religionis exercitatum in rebus Sacris, peritum & litteris imbutum. Vulgaris lectio habebat priùs, *indè homines litterati cùm ad Dei religionem acceſſerint, ab aliquo imperito doctore fundati minùs credunt.* Quæ quidem eundem ferè ſenſum repreſentat, ac ille qui in textu noſtro legitur: ſed oratio minùs elegans, atque obſcurior eſt. Illæ verò voces *doctore fundati*, quæ ſæpè non leguntur in veteris eloquii Latini ſermonis Autoribus, videntur tamen in Juriſconſultis, qui fundatos in jure dicunt. *Fundo* igitur idem eſt ac *doceo*. Sic apud Livium legitur *leviter fundata fides.*

Lin. 16. *Inſidit.*] Ità cuncti ferè MSS. & ed. Rom. 1470. In 2. rec. eſt *inſiſtit*; in 1. Colb. *& ſedit*; in 4. rec. & 11. vulgatis *inſidet.*

Ibidem. *Et mentis, & vocis.*] Neque vox ſine mente eſt. Dicitur abuſivè vox de inanimis quoque ac mutis, ſtrepitus atque ſonitus Latinis. Quanquàm Ariſtoteles mutis etiam vocem tribuit. *Betuleius.*

Digitized by Google

loqui non poteſt? Imò verò ſumma providentia carere fuco voluit ea, quæ divina ſunt, ut omnes intelligerent, quæ ipſe omnibus loquebatur.

Ergò qui veritati ſtudet, qui non vult ſe ipſe decipere, abjiciat inimicas ac noxias voluptates, quæ animam ſibi vinciant, ut corpus cibi dulces: præferantur vera falſis, æterna brevibus, utilia jucundis. Nihil aſpectu gratum ſit, niſi quod piè, quod juſtè fieri videas; nihil auditu ſuave, niſi quod alit animam, melioremque te reddit. Maximèque hic ſenſus non eſt ad vitium detorquendus, qui nobis ideò datus eſt, ut doctrinam Dei percipere poſſemus. Itaque ſi voluptas eſt, audire cantus & carmina, Dei laudes canere & audire, jucundum ſit. Hæc eſt voluptas vera, quæ comes & ſocia virtutis eſt. Hæc eſt non caduca & brevis, ut illæ quas appetunt, qui corpori, ut pecudes, ſerviunt; ſed perpetua, & ſine ullâ intermiſſione delectans. Cujus terminos ſi quis exceſſerit, nihilque aliud ex voluptate petierit, niſi ipſam voluptatem; hic mortem meditatur, quia ſicut vita perpetua in virtute eſt, ità mors in voluptate. Qui enim temporalia maluerit, carebit æternis; qui terrena prætulerit, cœleſtia non habebit.

Lin. 1. *Carere fuco.*] De ſimplicitate SS. Scripturarum vide Iſidor. Peluſ. l. 11. Ep. 5.

Lin. 5. *Qua animam ſibi vinciant.*] MSS, 1. Bon. antiq. 1. Lipſ. & Brun. *ſubjiciunt.*

CAPUT XXII.

De Saporis & Odoris voluptatibus.

AD voluptates autem ſaporis & odoris, qui duo ſenſus ad ſolum corpus pertinent, nihil eſt quod à nobis diſputetur; niſi fortè quis exigit ut dicamus, turpe eſſe ſapienti ac bono, ſi ventri & gulæ ſerviat; ſi unguentis oblitus, ac floribus coronatus incedat: quæ qui facit, utique inſipiens, ineptus, & nihili eſt, & quem ne odor quidem virtutis attigerit. Fortaſsè quiſpiam dixerit: Cur ergò illa facta ſunt, niſi ut iis fruamur? Atenim jam ſæpè dictum eſt, virtutem nullam futuram fuiſſe,

Lin. 2. *Nihil eſt quod à nobis diſputetur.*] MSS, Cauc. Jun. & edit. 7. *nihil eſt aliud quod, &c.*

Lin. 3. *Ventri & gulæ.*] Hos fugiendos docet Paulus ad Philippenſes 3. v. 19. quorum Deus venter eſt.

Lin. 4. *Si unguentis oblitus, &c.*] Arnobius lib. 5. *Quid compti violaceis coronis?* Unguentum olere, & Satyris & Scenis exploſum eſt, tanquàm molle, & virili decoro adverſum. Ariſtoteles in 3. Moral. cap. 10. eos ponit in numero τῶν ἀκολάστων, qui odoribus & ſuavi muſices concentu ſupra modum delectantur; intemperantes tamen magis accedere affirmat τὺς τῶν μύρων ὀσμαῖς χαίροντας. Verùm Ariſtoteles reprehenſione digniſſimus eſt, quòd temperantiam corpori, atque non item animo aſſignat. Quid quòd ſcriptores Eccleſiaſtici florum odorem, ſertorumque uſum damnant. Nam Tertullianus in eo libro quem de Coronâ militis inſcripſit, florum in coronis uſum execratur. Et in Apologet. cap. 46. probat, Chriſtianos nihilominùs portionem ſuam ad vitæ conſociationem adferre, etiamſi flores naribus non admoveant, ſi ſpectacula nulla ſpectent. Minutius: *Quòd caput non coronamus, ignoſcite; nec mortuos coronamus; cùm beatus non egeat, & miſer non gaudeat floribus.*

Digitized by Google

fuiſſe, niſi haberet quæ opprimeret. Itaque fecit omnia Deus ad inſtruendum certamen rerum duarum. Ergò illecebræ iſtæ voluptatum arma ſunt illius, cujus opus unum eſt, expugnare virtutem, juſtitiamque ab hominibus excludere. His blandimentis & ſuavitatibus titillat animas. Scit enim, quia mortis eſt fabricatrix voluptas. Nam ſicut Deus hominem ad vitam, non niſi per virtutem ac laborem vocat: ita ille ad mortem per delicias ac voluptates; & ſicut ad verum bonum per fallacia mala, ſic ad verum malum per fallacia bona pervenitur. Cavenda ſunt igitur oblectamenta iſta, tanquàm laquei & plagæ; ne ſuavitudinum mollitie capti, ſub ditionem mortis cum ipſo corpore redigamur, cui nos mancipavimus.

Lin. 1. *Itaque fecit omnia.*] 1. Bonon. antiq. *Idque fecit omne.*

Lin. 4. *Ab hominibus.*] Ità reſtitui ex editis Torn. ac Soubron. cunctiſque MSS. præter 2. Reg. rec. & 1. Colbert. in quibus, velut in impreſſis, eſt *ab hominibus*, vel *ex omnibus*. 1. Brun. & edit. Betul. *ab aliis.*

Lin. 5. *Quia.*] Eſt pro *quòd*. Et ſic alibi paſſim Lactantius, aliique Autores; ut paſſim videre eſt.

CAPUT XXIII.

De tactûs Voluptate & libidine, atque de Matrimonio & continentiâ.

VENIO nunc ad eam, quæ percipitur ex tactu, voluptatem: qui ſenſus eſt quidem totius corporis. Sed ego non de ornamentis, aut veſtibus, ſed de ſolâ libidine dicendum mihi puto; quæ maximè coërcenda eſt, quia maximè nocet. Cùm excogitâſſet Deus duorum ſexuum rationem, attribuit iis, ut ſe invicem appeterent, & conjunctione gauderent. Itaque ardentiſſimam cupiditatem cunctorum animantium corporibus admiſcuit, ut in hos affectus avidiſſimè ruerent, eâque ratione propagari & multiplicari genera poſſent. Quæ cupiditas & appetentia in homine vehementior & acrior invenitur; vel quia hominum multitudinem voluit eſſe majorem, vel quoniam virtutem ſoli homini dedit, ut eſſet laus & gloria in coërcendis voluptatibus, & abſtinentiâ ſui. Scit ergò adverſarius ille noſter, quanta ſit vis hujus cupiditatis, quam quidam neceſſitatem dicere maluerunt; eamque à recto, & bono, ad malum & pravum transfert. Illicita enim deſideria immittit, ut aliena contaminent, quibus habere propria ſine delicto licet. Objicit quip-

Lin. 1. *Ex tactu voluptatem.*] Tactus (ἁφη) totius corporis organo utitur, cùm reliqui ſenſus ſinguli ſingula ſua inſtrumenta habeant. Atque ſic pro portione libido omnium maxima eſt, & ſuavitate quæ ex coïtu capitur, (nam ceterà totus hic ſenſus vitio caret) totum corpus hiat. De quo vide Ariſtot. lib. de Generatione animal. primo, cap. 18. *Betul.*

Lin. 8. *Cupiditas.*] De quâ vide Plinium lib. 10. cap. 63. Vide ſuprà pag. .

Lin. 11. *Ut eſſet laus.*] 1. Colb. à primâ manu, & edit. Iſ. in marg. fortè, *ut eſſet ei laus.*

Lin. 15. *Objicit quippe oculis..*] Sic emendavi ex omnibus propè MSS. & 12. impreſſis, Reg. 1. rec. & Goth. *Objicit itaque oculis;*

Digitized by Google

pe oculis irritabiles formas, ſuggeritque fomenta, & vitiis pabulum ſubminiſtrat: tum intimis viſceribus ſtimulos omnes conturbat & commovet, & naturalem illum incitat atque inflammat ardorem; donec irretitum hominem implicatumque decipiat. Ac ne quis eſſet, qui pœnarum metu abſtineret alieno, lupanaria quoque conſtituit; & pudorem infelicium mulierum publicavit, ut ludibrio haberet tam eos qui faciunt, quàm quas pati neceſſe eſt.

His obſcœnitatibus animas, ad ſanctitatem genitas, velut in cœni gurgite demerſit, pudorem extinxit, pudicitiam profligavit. Idem etiam mares maribus admiſcuit; & nefandos coïtus contra naturam contraque inſtitutum Dei machinatus eſt: ſic imbuit homines, & armavit ad nefas omne. Quid enim poteſt eſſe ſanctum iis, qui ætatem imbecillam & præſidio indigentem, libidini ſuæ depopulandam fœdandamque ſubſtraverint? Non poteſt hæc res pro magnitudine ſceleris enarrari. Nihil ampliùs iſtos appellare poſſum, quàm impios & parricidas, quibus non ſufficit ſexus à Deo datus, niſi etiam ſuum profanè ac petulanter illudant. Hæc tamen apud illos levia, & quaſi honeſta ſunt. Quid dicam de iis, qui abominandam non libidinem, ſed inſaniam potiùs exercent! Piget dicere: ſed quid his fore credamus, quos non piget facere? & tamen dicendum eſt, quia fit. De iſtis loquor, quorum teterrima libido & execrabilis furor ne capiti quidem parcit. Quibus hoc verbis, aut quâ indignatione tantùm nefas proſequar? Vincit officium linguæ ſceleris magnitudo. Cùm igitur libido hæc edat opera, & hæc facinora deſignet, armandi adversùs eam virtute maximâ ſumus. Quiſquis affe-

1. Bonon. antiq. *Objicitque pra oculis.* Editi nonnulli, *Objicitque oculis*, malè; mox enim ſequitur, *ſuggeritque*.

Lin. 5. *Lupanaria quoque conſtituit.*] Per ſuos nimirùm ſatellites. Nam in hiſtoriis de Caligulâ & Heliogabalo legimus, quòd lupanaria conſtituerint. Cæterùm de lupanaribus lib. 1. dictum eſt, cap. 20. Tertul. in Pallio: *Aſpice lupas popularium libidinum nundinas.*

Lin. 9. *Pudicitiam profligavit.*] Sic editio Cellarii & Heumanni, & quidem rectè, ut ſit gradatio, *demerſit*, *extinxit*, *profligavit*. Alii *flagitavit*, quaſi diceres, ardenter ad ſtupra & flagitia ſollicitare, vel de ſtupro inſtantiùs aliquam virginem appellare. MSS. 6. Vaticani, 1. Reg. rec. 1. Lipſ. 1. Clarom. & Aldus inter emendanda Errata ſuæ editionis habent *flagitiavit*; inſolens verbum. Marm. & 1. Reg. à ſecundâ manu *profugavit*; 2. Reg. rec. *fugavit*. At non mihi placent variantes iſtæ lectiones, nec Betulei nec Iſæi correctiones. *Pudicitiam flagitavit*, in multis MSS. Et ſic Ulpianus de privat. delic. cap. 2. & Lege 2. Digeſt. de priv. delic. §. 5. *ancillam alienam flagitare.* Sed hæc ſatis ad rem facere non videntur.

Lin. 10. *Mares maribus admiſcuit.*] 1. Bon. antiq. *applicuit.* Crimen Sodomiticum. Vide epiſtol. ad Romanos cap. 1.

Lin. 11. *Inſtitutum Dei.*] Sic reſtitui ex 14. ver. editis cunctiſque MSS. exceptis Em. & 1. Clarom. in quibus eſt *juſtitiam Dei*, ut in 5. vulgatis.

Lin. 16. *Niſi etiam ſuum profanè, &c.*] Ità MSS. 2. Bonon. Tax. Pen. In Cauc. Jun. & 8. editis, pro *etiam*, eſt *&*. Scripti 7. Reg. inter quos ſunt duo veterrimi, & 11. alii rec. habent, *niſi etiam ſuum ſexum profanè*; 5. rec. totidemque editi, *niſi & ſuum ſexum profanè*, perperàm repetentes vocem *ſexum*, quæ mox præceſſit.

Lin. 21. *Ne capiti quidem parcit.*] De hoc peccato propter ejus obſcœnitatem nihil dicimus. Vide, ſi potes ſalvâ verecundiâ, quæ refert Suetonius de monſtro hominis Tiberio; nam in hâc re ſcelus fuerit eruditum eſſe. De hoc peccato abundè tractat Hieron. Magius, ut videre eſt in Theſauro Critic. Gruteri tom. II. pag. 1353. *Ex Gallæo.*

Digitized by Google

ctus illos frænare non poteſt, cohibeat eos intra præſcriptum legitimi tori, ut & illud, quod avidè expetit, conſequatur, & tamen in peccatum non incidat. Nam quid ſibi homines perditi volunt? Nempè honeſta opera voluptas ſequitur: ſi ipſam per ſe appetunt, juſtâ & legitimâ frui licet.

Quòd ſi aliqua neceſſitas prohibebit, tum verò maxima adhibenda virtus erit, ut cupiditati continentia reluctetur. Nec tantùm alienis, quæ attingere non licet, verùm etiam publicis vulgatiſque corporibus abſtinendum, Deus præcepit; docetque nos, cùm duo inter ſe corpora fuerint copulata, unum corpus efficere. Ità qui ſe cœno immerſerit, cœno ſit oblitus neceſſe eſt; & corpus quidem citò ablui poteſt: mens autem contagione impudici corporis inquinata non poteſt, niſi & longo tempore, & multis bonis operibus, ab eâ quæ inhæſerit colluvione purgari. Oportet ergò ſibi quemque proponere, duorum ſexuum conjunctionem generandi causâ datam eſſe viventibus, eamque legem his affectibus poſitam, ut ſucceſſionem parent. Sicut autem dedit nobis oculos Deus, non ut ſpectemus, voluptatemque capiamus, ſed ut videamus, propter eos actus, qui pertinent ad vitæ neceſſitatem: ita genitalem corporis partem, quod nomen ipſum docet, nullâ aliâ causâ niſi efficiendæ ſobolis accepimus. Huic divinæ legi ſummâ devotione parendum eſt. Sint omnes, qui ſe diſcipulos Dei profitebuntur, ita morati & inſtituti, ut imperare ſibi poſſint. Nam qui voluptatibus indulgent, qui libidini obſequuntur, ii animam ſuam corpori mancipant, ad mortemque condemnant; quia ſe corpori addixerunt, in quod habet mors poteſtatem. Unuſquiſque igitur, quantùm poteſt, formet ſe ad verecundiam, pudorem colat, caſtitatem conſcientiâ & mente tueatur; nec tantùm legibus publicis pareat: ſed ſit ſupra omnes leges, qui legem Dei ſequitur. Quibus bonis ſi aſſueverit, jam pudebit eum ad deteriora deſciſcere: modò placeant recta & honeſta, quæ melioribus jucundiora ſunt, quàm prava & inhoneſta pejoribus.

Nondùm omnia caſtitatis officia executus ſum: quam Deus non modò

Lin. 2. *Conſequatur.*] Reſtitui ex ed. Torn. Soubron. & omnibus MSS. præter 1. Reg. cui eſt *exequatur.* 2. Reg. rec. & 3. Colb. ac 16. editi, *aſſequatur.*

Lin. 6. *Prohibebit.*] MS. 1. Reg. *cohibebit;* alii 8. rec. & 6. edd. *prohibet;* 1. Colb. *prohiberet.* Cæteri, ut in textu.

Lin. 7. *Alienis, qua.*] Poſt *alienis*, multi MSS. cunctique ferè editi addunt *toris*, quod ſtare non poteſt cum relativo *qua.* 1. Reg. rec. *quos.*

Lin. 14. *Proponere.*] Sic emendavi ex edit. Cellar. cunctiſque MSS. præter 2. Reg. rec. & 1. Clarom. qui ferunt *praponere*, ut 18. edit.

Lin. 20. *Huic.*] MS. 1. Bonon. antiq. *Cui.*

Lin. 24. *Ad mortemque condemnant.*] Ità reſtitui ex MSS. & omnibus ferè editis. 1. Bonon. antiq. ſolus, & nonnulli typis excuſi habent, *morteque condemnant.*

Ibidem. *In quod habet mors poteſtatem.*] Repoſui *quod* ex MSS. 2. antiquiſſimis Reg. 1. al. Reg. optimæ notæ, & 2. Brun. In 7. Reg. 6. Colb. 2. Clarom. & 17. edit. legitur *in quo.*

Lin. 26. *Pudorem.*] Scripti 16. & 12. edit. addunt *que*, ſed fruſtrà; à ſequenti enim membro abeſt.

Lin. 29. *Ad deteriora deſtiſcere.*] Sic reſtitui ex MSS. 1. Bonon. antiq. Pal. 2. Reg. favente antiquiſſimo Regio, in quo legitur *deſueſcere;* corruptè pro *deſciſcere.* In 16. ſcriptis & 19. editis eſt *deſcendere.*

Digitized by Google

intra privatos parietes, ſed etiam præſcripto lectuli terminat; ut cùm quis habeat uxorem, neque ſervam, neque liberam habere inſuper velit, ſed matrimonio fidem ſervet. Non enim, ſicut juris publici ratio eſt, ſola mulier adultera eſt, quæ habet alium; maritus autem, etiam ſi plures habeat, à crimine adulterii ſolutus eſt. Sed divina lex ita duos in matrimonium, quod eſt in corpus unum, pari jure conjungit, ut adulter habeatur, quiſquis compagem corporis in diverſa diſtraxerit. Nec ob aliam cauſam Deus, cùm cæteras animantes ſuſcepto fœtu maribus repugnare voluiſſet, ſolam omnium mulierem patientem viri fecit; ſcilicet ne fœminis repugnantibus, libido cogeret viros aliud appetere, eoque facto, caſtitatis gloriam non tenerent. Sed neque mulier virtutem pudicitiæ caperet, ſi peccare non poſſet. Nam quis mutum animal pudicum eſſe dixerit, quod ſuſcepto fœtu mari repugnat? Quod ideò facit, quia neceſſe eſt, in dolorem atque in periculum veniat, ſi admiſerit. Nulla igitur laus eſt, non facere, quod facere non poſſis. Ideò autem pudicitia in homine laudatur, quia non naturalis eſt, ſed voluntaria. Servanda igitur fides ab utroque alteri eſt; imò exemplo continentiæ docenda uxor, ut ſe caſtè gerat. Iniquum eſt

Lin. 2. *Neque ſervam, neque liberam, &c.*] Quare reprehendenda eſt in jure Civili Romanorum lex Julia, quæ inter liberas tantùm perſonas, adulterium ſtuprumve paſſas, locum habet; cæterùm injuriarum, vel ſervi corrupti actionem relinquat actori adversùs eum, qui cum ſervâ conſuetudinem habeat. lib. inter liberas, ff. ac lib. Jul. de Adul. Non levior error eſt eorumdem Jure conſultorum, qui adulterium & ſtuprum eum feciſſe dicunt, qui vel cum conjuge tuâ conſuetudinem habuit, vel filiam vitiavit; & tu, licèt fidem uxori ſefelleris, adulter non eris, niſi te altera pars reum fecerit: atque ita adulterium ex paſſis, non ex inferentibus metiuntur. Adulter ipſis eſt, qui cum alterius uxore conſuetudinem habet, etiam ſi maritus non ſit. Stuprum intuliſſe dicitur, licèt maritus, ſi rem cum virgine viduâve habuerit. Sed ſacræ litteræ eum adulterii teneri dicunt, qui fidem conjugalem fefellit. *Betuleius.*

Lin. 4. *Sola mulier adultera eſt, &c.*] Hoc non ita eſt accipiendum, quaſi vel contra conjugis tuæ adulterum, vel quaſi filiæ ſtupratorem (ſi modò hæc Modeſtini differentia admittenda eſt, quàm Ulpianus καταχρηστικώτερον confundi fatetur) actio data non ſit: ſed quòd mulieri lex Julia non permittat in publico judicio adulterii accuſationem, ut Impp. Severus & Antoninus Caſſiæ reſcripſerunt. leg. primâ, Cod. ad leg. Juliam de adult. *Betul.*

Ibidem. *Maritus autem, &c.*] Ex Petito lex Solonis, quæ partim extat apud Lyſiam, partim apud Plutarch. ita habet: *Nequis pro mœcho prehenditor in eâ, quæ vel in lupanari, vel publicè proſtat. Quæ publicè proſtant, etiam ſervorum injuriæ obnoxiæ ſunto; per lupanaria namque atque ancillulas libido permittitur.* Hieronym. in vitâ Fabiolæ: vide & Auguſt. de Civ. Dei lib. 14. cap. 17. Hinc apud Quintilian. lib. 7. cap. 4. quæritur, an deprehenſus cum alterius uxore adulter ſit: quia non de appellatione, ſed de vi facti ejus ambigitur an omninò peccaverit.

Lin. 5. *Divina lex.*] Matth. 19. Marc. 10. 1. Cor. 7. Epheſ. 5.

Lin. 6. *Quod eſt.*] Francius legebat, *hoc eſt.*

Lin. 9. *Solam omnium mulierem, &c.*] Plinius ait lib. 7. cap. 11. *Præter mulierem pauca animalia coïtum novère gravida.* In paucis iis, ſunt equa & ſus, ut idem Plinius ait extremo cap. 63. lib. 10. ſed ſolius equæ meminit Ariſtot. lib. 4. de Gen. Anim. cap. 5.

Lin. 10. *Libido cogeret viros aliud appetere.*] MS. Brun. *alias;* Francius, *aliam.*

Lin. 18. *Iniquum eſt enim, &c.*] Ulpian in lib. ſi uxor. §. judex, ff. ad leg. Jul. de adult. Judex, inquit, antè oculos habere debet, & inquirere, an maritus pudicè vivens mulieri quoque bonos mores colendi autor fuerit. Periniquum enim videtur eſſe, ut pudicitiam vir ab uxore exigat, quam ipſe non exhibeat. Quæ res poteſt & virum damnare, non rem ob compenſationem mutui cri-

Digitized by Google

enim, ut id exigas, quod præſtare ipſe non poſſis. Quæ iniquitas effecit profectò, ut eſſent adulteria, fœminis ægrè ferentibus, præſtare ſe fidem non exhibentibus mutuam caritatem. Denique nulla eſt tam perditi pudoris adultera, quæ non hanc cauſam vitiis ſuis prætendat; injuriam ſe peccando non facere, ſed referre. Quod optimè Quintilianus expreſſit: Homo, inquit, neque alieni matrimonii abſtinens, neque ſui cuſtos, quæ inter ſe naturâ connexa ſunt. Nam neque maritus circa corrumpendas aliorum conjuges occupatus poteſt vacare domeſticæ ſanctitati; & uxor, cùm in tale incidit matrimonium, exemplo ipſo concitata, aut imitari ſe putat, aut vindicari.

Cavendum igitur, ne occaſionem vitiis noſtrâ intemperantiâ demus: ſed aſſueſcant invicem mores duorum, & jugum paribus animis ferant. Nos ipſos in altero cogitemus. Nam ferè in hoc juſtitiæ ſumma conſiſtit, ut non facias alteri, quidquid ipſe ab altero pati nolis. Hæc ſunt, quæ ad continentiam præcipiuntur à Deo. Sed tamen ne quis divina præcepta circumſcribere ſe putet poſſe, adduntur illa, ut omnis calumnia, & occaſio fraudis removeatur, adulterum eſſe, qui à marito dimiſſam duxerit, & eum qui præter crimen adulterii uxorem dimiſerit, ut alteram ducat; diſſociari enim corpus & diſtrahi Deus noluit. Præterea non tantùm adulterium eſſe vitandum, ſed etiam cogitationem; ne quis aſpiciat alienam, & animo concupiſcat: adulteram enim fieri mentem, ſi vel imaginem voluptatis ſibi ipſa depinxerit. Mens eſt enim profectò quæ peccat; quæ immoderatæ libidinis fructum cogitatione complectitur: in hâc crimen eſt, in hâc omne delictum. Nam etſi corpus nullâ ſit labe maculatum, non conſtat tamen pudicitiæ ratio, ſi animus inceſtus eſt; nec illibata caſtitas videri poteſt, ubi conſcientiam cupiditas inquinavit. Nec verò aliquis exiſtimet, difficile eſſe frænos imponere voluptati, eamque vagam & errantem caſtitatis pudicitiæque limitibus includere; cùm propoſitum ſit hominibus etiam vincere, ac plurimi beatam atque incorruptam corporis integritatem retinuerint;

minis inter utroſque communicare. *Betul.*

Lin. 1. *Effecit.*] MSS. 10. rec. & 4. vet. edit. *id effecit;* 5. alii, *id efficit.*

Lin. 9. *Exemplo ipſo concitata.*] Sic repoſui ex MSS. 10. Reg. 5. Colbert. & 8. aliis. 1. Colb. & 1. Clarom. habent, *exemplo ipſa concitata;* edit. 12. *exemplo ipſo incitata:* in 4. aliis excuſis deeſt *ipſo.*

Lin. 10. *Vindicari.*] Ex edit. Rom. 1470. cunctiſque MSS. eſt, præter 1. Colb. in quo, ſicut & in 17. vulgatis, legitur *vindicare.*

Lin. 16. *Adduntur illa.*] Ità correxi ex MSS. 2. antiquiſſimis Reg. aliiſque ſex. In 13. totidemque editis eſt *addantur;* in 1. Bon. antiq. & 4. aliis *adducuntur.*

Lin. 17. *Dimiſſam duxerit.*] 1. Colb. *diviſam;* 1. Bon. antiq. *duxerit ejectam.* Luc. 6.

Lin. 19. *Diſſociari.*] Matth. 19.

Lin. 21. *Aſpiciat.*] Matth. 5.

Ibidem. *Adulteram fieri mentem.*] Ovid. *adultera mens eſt.* Francius.

Lin. 23. *Libidinis fructum cogitatione complectitur.*] Auguſtin. contra Manich. *Juſtitia tenet ſolâ malâ voluntate, quamvis quod voluerint, implere nequierint.* Salvian. 6. *Ipſa rei turpis cupiditas pro actione damnatur.* Ambroſ. lib. 1. de Officiis: *Adulterium non ſolùm facti colluvione, ſed & aſpectûs attentione committitur.* Pricæus.

Lin. 29. *Cùm propoſitum ſit hominibus.*] Scripti 9. rec. & 10. edit. vet. *omnibus hominibus.*

Ibidem. *Etiam vincere.*] Sic repoſui ex 5. vet. impreſſis, & omnibus ferè MSS. præter 1. Lipſ. cui eſt *& eam vincere.* 1. Colbert. & 8. edit. *eam vincere.*

Digitized by Google

multique ſint qui hoc cœleſti genere vitæ feliciſſimè perfruantur. Quod quidem Deus non ita fieri præcepit, tanquàm adſtringat, quia generari homines oportet: ſed tanquàm ſinat. Scit enim quantam his affectibus impoſuerit neceſſitatem. Si quis hoc, inquit, facere potuerit, habebit eximiam incomparabilemque mercedem. Quod continentiæ genus quaſi faſtigium eſt, omniumque conſummatio virtutum. Ad quam ſi quis eniti atque eluctari potuerit, hunc ſervum dominus, hunc diſcipulum magiſter agnoſcet; hic terram triumphabit; hic erit conſimilis Deo, qui virtutem Dei cepit. Hæc quidem difficilia videntur; ſed de eo loquimur, cui calcatis omnibus terrenis, iter in cœlum paratur. Nam quia virtus in Dei agnitione conſiſtit, omnia gravia ſunt, dum ignores; ubi cognoveris, facilia. Per ipſas difficultates nobis exeundum eſt, qui ad ſummum bonum tendimus.

Lin. 1. *Hoc cœleſti genere vitæ.*] Id eſt, cœlibatu. *Francius* in orâ libri ſui.

Lin. 2. *Adſtringat*] Matth. 19. 1. Cor. 7.

Lin. 3. *Sed tanquàm ſinat.*] In ſolo MS. Regio antiquiore, *ſed tanquàm qui libertatem arbitrio largiatur*: quod eſt Gloſſemâ.

Lin. 8. *Terram triumphabit.*] In quarto caſu, ſicut alibi dixit, *vitam vivere*, *mortem occumbere*, *militiam militare*. Per *terram triumphare*, intelligit Lactantius, de terrenis bonis & voluptatibus triumphare. Vide Epitom. capp. 51. & 66.

Lin. 9. *Cepit.*] Jun. 1. Colbert. & 5. edit. *ceperit*.

Lin. 10. *Nam quia virtus.*] 1. Reg. antiq. *Nam ſi*; 2. Bon. 8. Reg. Tax. Pen. 2. Colb. 2. Clarom. *Namque virtus*; Brun. *Nam quoniam virtus*. Cæteri cum omnibus editis, ut in textu: quod videtur aptius.

Lin. 12. *Nobis exeundum eſt.*] *Exire*, de opere dicitur ſtudio & labore ad finem perducto. *Caſaubon.*

CAPUT XXIV.

De Pœnitentiâ, de Veniâ, ac Præceptis Dei.

NEc tamen deficiat aliquis, aut de ſe ipſe deſperet, ſi aut cupiditate victus, aut libidine impulſus, aut errore deceptus, aut vi coactus, ad injuſtitiæ viam lapſus eſt. Poteſt enim reduci, ac liberari, ſi eum pœniteat actorum, & ad meliora converſus, ſatisfaciat Deo. Quod fieri poſſe Cicero non putavit, cujus hæc in Academico tertio verba ſunt: »Quòd ſi liceret ut iis, qui in itinere deerraviſſent, ſic viam de-

Lin. 1. *Aut de ſe ipſe deſperet.*] 1. Reg. antiq. *ac*; Brun. *de ſe ipſo*. In 8. ſcriptis rec. & 6. edd. deeſt *ipſe*.

Lin. 3. *Ad injuſtitia viam lapſus eſt.*] 2. Colb. *juſtitia*, vitiosè; 6. rec. & ed. Betul. *à juſtitia viâ lapſus eſt*.

Lin. 5. *Academico tertio.*] Cicero ad Atticum monet, quatuor ſe de Academicis quæſtionibus libros ad duos contraxiſſe. Citatur tamen liber quartus à Nonio Marcello, qui alter ex duobus eſt qui extant, ſicut tertius à Lactantio. Hic tamen cum aliis pleriſque interiit.

Lin. 6. *Quòd ſi liceret ut iis, &c.*] Hic Ciceronis locus non extat hodiè. *Iſæus.*

Ibidem. *Viam deviam.*] Ità emendavi ex pluribus MSS. & editis. Gallicè, *la mauvaiſe voye*: aptior lectio; quàm *vitam deviam* aliorum 10. Etenim noſtra confirmatur ex aliis Lactantii locis, l. 4. Div. Inſt. c. 30. *vias ſibi devias condiderunt*; & l. 5. c. 1. *ab illo itinere devio*. In iis ſcilicet Ciceronem imitatus eſt,

Digitized by Google

„ viam ſecutos corrigere errorem pœnitendo, facilior eſſet emendatio „ temeritatis“. Licet planè. Nam ſi liberos noſtros, cùm delictorum ſuorum cernimus pœnitere, correctos eſſe arbitramur, & abdicatos abjectoſque rursùs tamen ſuſcipimus, fovemus, amplectimur: cur deſperemus clementiam Dei patris pœnitendo poſſe placari? Ergò idem Dominus ac parens indulgentiſſimus remiſſurum ſe pœnitentibus peccata promittit, & obliteraturum omnes iniquitates ejus, qui juſtitiam denuò cœperit operari. Sicut enim nihil prodeſt malè viventi antè actæ vitæ probitas, quia ſuperveniens nequitia juſtitiæ opera delevit: ita nihil officiunt peccata vetera correcto, quia ſuperveniens juſtitia labem vitæ prioris abolevit. Is enim quem facti ſui pœnitet, errorem ſuum priſtinum intelligit; ideòque Græci meliùs & ſignificantiùs μετάνοιαν dicunt, quàm nos latinè poſſumus reſipiſcentiam dicere. Reſipiſcit enim, ac mentem ſuam quaſi ab inſaniâ recipit, quem errati piget; caſtigatque ſeipſum dementiæ, & confirmat animum ſuum ad rectiùs vivendum: tum illud ipſum maximè cavet, ne rursùs in eoſdem laqueos inducatur. Denique muta quoque

Lin. 1. *Facilior.*] Sic reſtitui ex omnibus MSS. & compluribus editis. *Felicior* eſt in 9. excuſis.

Lin. 2. *Liberos noſtros.*] Quæ res eleganter effecta eſt in filio prodigo. Lucæ cap. 15.

Lin. 4. *Suſcipimus, fovemus, amplectimur.*] MSS. 12. rec. & edit. Gymnic. præponunt *ſuſtentamus*; 2. Reg. quorum unus eſt antiquiſſimus, reſpuunt *fovemus*; in 2. aliis Reg. & Brun. legitur *ſuſcipiamus, foveamus, amplectamur.*

Lin. 5. *Pœnitendo poſſe placari.*] 1. Bonon. antiq. *non poſſe.*

Lin. 7. *Obliteraturum.*] Hæc lectio eſt antiquiſſimorum MSS. codicum 2. Bon. 7. Reg. Cauc. 3. Colb. 1. Clarom. Ultr. 2. Lipſ. 2. Brun. & 16. edit. In MSS. 11. rec. & 4. vulgatis eſt *oblitturum.* An reſpicit Iſaïæ locum cap. 43. v. 25. *Qui deleo iniquitates tuas propter me, & peccatorum tuorum non recordabor.*

Lin. 8. *Nihil.*] Ezech. 18. Iſ. 45. Jerem. 3. Matth. 18.

Lin. 9. *Peccata vetera correcto.*] 1. Reg. rec. *correcta*; malè. 1. al. Reg. *correpta*, pejus; 1. Reg. Torneſ. 1. Clarom. habent *vetera correpto*; 1. Reg. antiquiſſimus *& vitia correcto.*

Lin. 11. *Is enim quem facti ſui pœnitet.*] Ità MSS. veterrimi Regio-Put. Cauc. Jun. & 7. alii ac 13. vulgati. In antiquiſſimis 1. Reg. 1. Bonon. 12. aliis rec. & 7. editis eſt, *Quem enim, &c.* In 1. Colbert. *Quem enim peccati ſui pœnitet.*

Lin. 12. *Μετάνοιαν.*] Diſſimulandum non eſt, Tertullianum lib. adversùs Marcionem 2. τὴν μετάνοιαν Deo impertinenter tribuiſſe, cùm ea ſtultorum tantùm ſit, juxta illud Heſiodicum, Damno accepto ſtultus ſapit; undè etiam Epimethei nomen fluxit. Neque etiam ἡ μετάνοια, ut ille inquit, ſimplex ſententiæ prioris converſio eſt, quæ etiam ſine reprehenſione vel in homine poſſit admitti, nedum in Deo: quaſi ullus in Deo reſipiſcendi locus eſſe poſſit, cùm nemo niſi ſtultus reſipiſcat. Quid quòd in Geneſin non verbum μετανοεῖν, ſed τὸ ἐνθυμηθῆναι legitur: quod indignationem, non pœnitudinem ſignificat. Sic enim in cap. 6. ubi Dei de humano genere delendo conſilium, ſcriptum ſic legitur: Καὶ ἐνεθυμήθη ὁ Θεὸς, ὅτι ἐποίησε τὸν ἄνθρωπον ἐπὶ τῆς γῆς. Cogitavit Deus quòd feciſſet *hominem ſuper terram.* Et poſteà, ſubdit: Καὶ διενοήθη, *& recogitavit, &c.* Nec aliter Auguſtinus lib. 15. de Civit. Dei cap. 24. & de Locut. Sed verbum Διανοηθῆναι conſultationem in ſe continet, non pœnitudinem. Verbum igitur pœnitendi nec culpâ caret (utar enim ipſius verbis) nec Græco ſono pœnitentiæ nomen ex animi demutatione, ſed ex delicti confeſſione compoſitum eſt. Undè Laur. Valla in poſteriorem ad Corinth. cap. 7. Lactantii noſtri interpretationem probat; & Eraſm. in ſuis ad eumdem locum, atque item ad 3. Matthæi cap. Vallæ adſtipulatur. Cæterùm de Pœnitentiâ ejuſdem Tertulliani egregius extat liber. *Betuleius.*

Ibidem. *Quàm nos latinè poſſumus, &c.*] Ex MSS. 10. Reg. Cauc. 5. Colb. multiſque aliis & 11. edd. addidi *latinè*, quod deſideratur in 1. Bonon. antiq. & 8. editis, in quorum tribus eſt *poſſimus*, ut in MSS. 6. rec.

Digitized by Google

animalia, cùm fraude capiuntur, ſi aliquo ſe modo in fugam extricaverint, fiunt poſtmodùm cautiora, vitantque ſemper ea omnia, in quibus dolos inſidiaſque ſenſerunt. Sic hominem pœnitentia cautum ac diligentem facit ad evitanda peccata, in quæ ſemel fraude deciderit.

Nemo enim poteſt eſſe tam prudens, tam circumſpectus, ut non aliquandò labatur. Et idcircò Deus imbecillitatem noſtram ſciens, pro ſuâ pietate aperuit homini portum ſalutis; ut huic neceſſitati, cui fragilitas noſtra ſubjecta eſt, medicina pœnitentiæ ſubveniret. Ergò quicumque aberraverit, referat pedem, ſeque quamprimùm recipiat ac reformet.

Sed revocare gradum, ſuperaſque evadere ad auras,
Hoc opus, hic labor eſt.

Deguſtatis enim malè jucundis voluptatibus, vix divelli ab his poſſunt: faciliùs recta ſequerentur, ſi earum ſuavitates non attigiſſent. Sed ſi eripiant ſe malæ ſervituti, condonabitur his omnis error, ſi errorem ſuum vitâ meliore correxerint. Nec lucrari ſe quiſquam putet, ſi delicti conſcium non habebit: ſcit enim ille omnia, in cujus conſpectu vivimus; nec ſi univerſos homines celare poſſumus, Deum poſſumus, cui nihil abſconditum, nihil poteſt eſſe ſecretum. Exhortationes ſuas Seneca mirabili ſententiâ terminavit. » Magnum, inquit, neſcio quid, majuſque » quàm cogitari poteſt, numen eſt, cui vivendo operam damus. Huic nos » approbemus. Nam nihil prodeſt incluſam eſſe conſcientiam: patemus » Deo «. Quid verius dici poteſt ab eo qui Deum noſſet, quàm dictum eſt ab

Lin. 3. *Diligentem facit.*] Ità omnes MSS. & 10. editi. In quibuſdam excuſis eſt, *faciat.*

Lin. 5. *Ut non aliquandò.*] Septies enim cadit juſtus. Prov. 24. Joan. 1. Jac. 3.

Lin. 6. *Pro ſuâ pietate.*] Auguſtin. de Civ. Dei lib. 10. cap. 1. *Pietas quoque propriè de Dei cultu intelligi ſolet, quam Græci εὐσέβειαν vocant: hæc tamen & erga parentes officiosè haberi dicitur. More autem vulgi, hoc nomen etiam in operibus miſericordiæ frequentatur: quod ideò arbitror eveniſſe, quia hæc fieri præcipuè mandat Deus; eaque ſibi vel pro ſacrificiis, vel præ ſacrificiis placere teſtatur: ex quâ loquendi conſuetudine factum eſt, ut & Deus ipſe dicatur pius. Quem ſanè Græci, nullo ſuo ſermonis uſu, εὐσεβῆ vocant, quamvis εὐσέβειαν, pro miſericordiâ, illorum etiam vulgus uſurpet:* hactenùs ille. Cujus ex oratione colligimus obtinuiſſe uſum (qui magiſter loquendi eſt) ut Deum clementem, ut miſericordem hominem, alio quoque Latino vocabulo pium, atque εὐσεβῆ Græco deſignemus. *Petr. Faber.*

Lin. 7. *Portum ſalutis.*] Idem *virtutis portum* ſuprà cap. 18. circa med.

Lin. 8. *Quicumque aberraverit, &c.*] MSS. Brun. *aberraverint . . . referant pedem, recipiant ac reforment;* quod meliùs cohæret ſequentibus, *vix divelli poſſunt . . . ſequerentur . . . attigiſſent.*

Lin. 10. *Sed revocare.*] Ex Virg. Æneid. 6. Verba ſunt Sibyllæ, quæ Lactantius ad ſuum detorquet ſenſum.

Lin. 12. *Malè jucundis.*] *Malè*, id eſt, in perniciem. *Francius.*

Lin. 17. *Nihil.*] Eccl. 15. Hebr. 4.

Lin. 18. *Exhortationes ſuas Seneca, &c.*] Ità omnes ferè MSS. edd. Rom. 1470. & Cellar. Scripti 2. Bonon. Tax. Pen. edit. Iſ. *Quâ exhortationes ſuas;* MS. Jun. & 10. excuſi, *Quod in exhortationibus ſuis;* 4. vulgati, *Quod exhortationibus ſuis.* Senſus tamen textûs noſtri is eſt, ut velit dicere, eâ ſententiâ, quam anteà retulit, Senecam exhortationes ſuas terminaſſe; quod adductis etiam Senecæ verbis oſtendit.

Lin. 21. *Nihil prodeſt incluſam eſſe conſcientiam.*] Sic emendavi ex omnibus MSS. & excuſis, præter 1. Bonon. antiq. & 4. editos, in quibus legitur, *nihil prodeſt incluſa conſcientia.* Auguſtinus epiſt. 83. *Quid prodeſt ab homine aliquid eſſe ſecretum? nihil Deo clauſum eſt: intereſt animis noſtris, & cogitationibus mediis intervenit.*

Digitized by Google

ab homine veræ Religionis ignaro? Nam & majeſtatem Dei expreſſit, majorem eſſe dicendo, quàm ut eam cogitatio mentis humanæ capere poſſet; & ipſum veritatis attigit fontem, ſentiendo vitam hominum ſupervacuam non eſſe, ut Epicurei volunt, ſed Deo ab his operam vivendo dari, ſiquidem juſtè ac piè vixerint. Potuit eſſe verus Dei cultor, ſi quis illi monſtraſſet; ac contempſiſſet profectò Zenonem, & magiſtrum ſuum Sotionem, ſi veræ ſapientiæ ducem nactus eſſet. » Huic nos, » inquit, approbemus «. Cœleſtis prorsùs oratio, niſi antecederet ignorantiæ confeſſio; » nihil prodeſt incluſam eſſe conſcientiam: patemus Deo. « Nullus ergò mendacio, nullus diſſimulationi locus eſt; quia parietibus oculi hominum ſubmoventur: Dei autem divinitas nec viſceribus ſubmoveri poteſt, quominùs totum hominem perſpiciat, & norit. Idem in ejuſdem operis primo: » Quid agis, inquit? quid machinaris? quid abſcondis? Cuſtos te tuus ſequitur; alium tibi peregrinatio ſubduxit, alium » mors, alium valetudo: hæret hic, quo carere nunquàm potes. Quid » locum abditum legis, & arbitros removes? Putas tibi contigiſſe, ut » oculos omnium effugias? demens! Quid tibi prodeſt non habere conſcium habenti conſcientiam? «

Non minùs mirabiliter de conſcientiâ & Deo Tullius. » Meminerit, » inquit, Deum ſe habere teſtem; id eſt (ut ego arbitror) mentem ſuam, » quâ nihil homini dedit Deus ipſe divinius «. Item cùm de juſto ac bono viro loqueretur. » Itaque talis vir, inquit, non modò facere, ſed ne co» gitare quidem quidquam audebit, quod non audeat prædicare «. Purgemus igitur conſcientiam, quæ oculis Dei pervia eſt; &, ut ait idem, » ſem» per ita vivamus, ut rationem reddendam nobis arbitremur «; putemuſ-

Lin. 1. *Vera religionis ignaro.*] Hieronymus tamen eum in Catalogo ſcriptorum Eccleſiaſticorum recenſet, argumento ſumpto ab epiſtolis ab ipſo atque Paulo mutuò ſcriptis, ut falsò crediderunt nonnulli. Auguſtin. lib. 10. Civit. cap. 6, ipſum inter Chriſtianos non numerat, quia hoc coluit, quod reprehendere fuit auſus. *Betuleius.*

Lin. 5. *Verus Dei cultor.*] Ità MSS. & edd. Francius malebat, *veri.*

Lin. 6. *Si quis illi monſtraſſet.*] Verum Deum.

Ibidem. *Zenonem.*] Is erat Stoïcæ factionis princeps.

Lin. 7. *Sotionem.*] Philoſophum Hiſpanum, qui Senecæ magiſter fuit.

Lin. 8. *Ignorantia confeſſio.*] MS. Em. *ignorantis confeſſio.*

Lin. 9. *Nihil prodeſt incluſam eſſe conſcientiam.*] Ità reſtitui ex omnibus fermè MSS. & edit. Iſ. In MSS. Cauc. 2. Reg. rec. Em. Cant, & 13. impreſſis eſt *incluſam habere conſcientiam.*

Lin. 11. *Dei autem divinitas nec viſceribus ſubmoveri poteſt.*] Eſt enim *ſcrutans corda & renes Deus*; Pſalm. 7. v. 10. Minutius in Octavio, *tenebris intereſt, intereſt cogitationibus noſtris.*

Lin. 13. *Primo.*] Senec. Exhort. 2.

Lin. 15. *Numquàm potes.*] MSS. 10. Reg. 2. Colb. ed. Betul. *poteſt*; malè.

Lin. 17. *Non habere conſcium habenti conſcientiam.*] *Habere conſcium* abeſt à nonnullis editis, in quibus eſt *habenti ſcientiam.* Hæc emendatio eſt Nicolai le Nourry in ſuo Bibliothecæ Patrum apparatu tomo 2°.

Lin. 19. *Tullius.*] Cicero libro 3. de Officiis cap. 3.

Lin. 20. *Mentem ſuam, &c.*] Antoninus l. 12. §. 26. ὁ ἑκάστου νοῦς θεός. Hermes *Pimand.* cap. 12. ὁ νοῦς ἐν ἀνθρώποις θεός ἐστιν. Atque indè Syneſ. *in Calvit. encom.* de capite, *Dei templum caput*, quia mentis ſedes. Cicer. Offic. lib. 3. §. 44. à Lactant. laudat. Inſtitut. lib. 7. & Euripid. apud Theon. Soph. *in Progym.* *Gataker.*

Lin. 24. *Idem.*] Act. 4. in Verr.

Lin. 25. *Ut rationem reddendam.*] Sene-

Digitized by Google

que nos momentis omnibus non in aliquo (ut ille dixit) orbis terræ theatro ab hominibus, ſed deſuper ſpectari ab eo, qui & judex, & teſtis idem futurus eſt; cui rationem vitæ repoſcenti, actus ſuos inficiari non licebit. Ergò ſatiùs eſt aut effugere conſcientiam, aut nos ipſos ultrò aperire animum, & perniciem reſciſſis vulneribus effundere: quibus nemo alius mederi poteſt, niſi ſolus ille, qui greſſum claudis, viſum cæcis reddidit, maculata membra purgavit, mortuos excitavit. Ille ardorem cupiditatis extinguet, extirpabit libidines, invidiam detrahet, iram mitigabit. Ille reddet veram & perpetuam ſanitatem. Appetenda eſt hæc omnibus medicina, quoniam majori periculo vexatur anima, quàm corpus; & quamprimùm latentibus morbis adhibenda curatio eſt. Neque enim ſi utatur aliquis oculorum acie clarâ, membris omnibus integris, firmiſſimâ totius corporis valetudine; tamen eum dixerim ſanum, ſi efferatur irâ, ſuperbiâ tumidus infletur, libidini ſerviat, cupiditatibus inardeſcat: ſed eum potiùs, qui ad alienam felicitatem non attollat oculos, opes non admiretur, alienam mulierem ſanctè videat, nihil omninò appetat, non concupiſcat alienum, non invideat ulli, non faſtidiat quemquam; ſit humilis, miſericors, beneficus, mitis, humanus; pax in animo ejus perpetua verſetur.

Ille homo ſanus, ille juſtus, ille perfectus eſt. Quiſquis igitur his omnibus præceptis cœleſtibus obtemperaverit, hic cultor eſt verus Dei, cujus ſacrificia ſunt, manſuetudo animi, & vita innocens, & actus boni. Quæ omnia qui exhibet, toties ſacrificat, quoties bonum aliquid ac pium fecerit. Deus enim non deſiderat victimam, neque muti animalis, neque mortis ac ſanguinis, ſed hominis & vitæ. Ad quod ſacrificium neque verbenis opus eſt, neque ſebruis, neque ceſpitibus, quæ

ca Ep. 12. *mors tam* juveni ante oculos eſſe debet, quàm ſeni. Epictet. Enchirid. cap. 28. vide ibi totum. Auguſtin. Homil. 13. *Ultimum diem latere voluit, ut omnes obſervarentur.* Gregor. Rom. in Job. lib. 12. *Dies ultimus ſalubriter ignoratur, ut ſemper proximus eſſe credatur. Quomodò enim de die in diem differendo peccas, cùm extremum diem, an iſte ſit, neſcias?* Horat. lib. 1. epiſt. 4.

Omnem crede diem tibi diluxiſſe ſupremum.

Et Hieronym. in Matth. cap. 24. *Sic vivamus quotidie, quaſi die illâ judicandi ſimus.* Gataker.

Lin. 1. *Dixit.*] Actione ult. in Verr.

Lin. 2. *Teſtis idem.*] MSS. 16. rec. & 6. edit. legunt, *teſtis ipſe.*

Lin. 8. *Invidiam detrahet.*] Ità vetuſtiſſimi MSS. 2. Reg. 1. Bonon. Jun. Em. Cant. cum edit. Betul. In MSS. 18. Reg. & 17. vulgatis eſt *diſtrahet.*

Lin. 14. *Superbiâ tumidus infletur.*] 1. Bon. antiq. Em. Cant. *ſuperbia tumore infletur.*

Lin. 16. *Alienam mulierem ſanctè videat.*] Horat. *oculo irretorto.* Francius.

Lin. 17. *Non concupiſcat alienum.*] Sic lego cum Regio-Put. 3. al. Reg. 3. Colb. 1. Clarom. Em. Cant. & 4. vet. editis. In 11. ſcriptis & 13. excuſis, pro *non*, eſt *nihil.*

Lin. 21. *Hic cultor eſt verus Dei.*] Ità ferunt antiquiſſimi MSS. 1. Bon. 1. Reg. 3. alii & edit. Iſ. Vide ſuprà, *potuit eſſe verus Dei cultor.* In 21. MSS. & 18. vulgatis legitur, *hic cultor eſt veri Dei.*

Lin. 24. *Deus enim non deſiderat victimam.*] Pluribus editis deeſt *non*, quod repoſui ex omnibus MSS. & multis editis.

Lin. 26. *Neque verbenis opus eſt, neque ſebruis, neque ceſpitibus, &c.*] *Februis* ait, pro inteſtinis; pars pro toto. Sacra facturi ſuper aras ceſpitem ex gramine, ſeu verbenas apponebant. Verbena item & laurus ſuffitionibus frequentes erant. Virg. eclog. VIII.

— *Molli cinge hæc altaria vittâ;*
Verbenaſque adole pingues, &c. Iſæus.

ſunt utique vaniſſima : ſed iis, quæ de intimo pectore proferuntur. Itaque in aram Dei, quæ verè maxima eſt, & quæ in corde hominis collocata, coinquinari non poteſt ſanguine, juſtitia imponitur, patientia, fides, innocentia, caſtitas, abſtinentia. Hic eſt veriſſimus ritus : hæc illa lex Dei (ut à Cicerone dictum eſt) præclara & divina, ſemper quæ recta & honeſta jubet, vetat prava & turpia ; cui parentem ſanctiſſimæ ac certiſſimæ legi, juſtè ac legitimè neceſſe eſt vivere. Cujus legis pauca equidem capita poſui, quòd ſum pollicitus ea me tantummodò eſſe dicturum, quæ ſummum faſtigium virtuti & juſtitiæ imponerent. Si quis volet cætera omnia comprehendere, ex fonte ipſo petat, undè ad nos rivus iſte manavit.

Verbenam Donatus in Andriâ dictam ait, quaſi herbenam ; verbenaſque eſſe omnes herbas atque frondes feſtas, ad aras coronandas. Nulla herba plus nobilitatis Romæ habuit, teſte Plinio l. 25. c. 9. Hâc (inquit) Jovis menſa verritur, domus purgatur, luſtraturque. Hinc Dioſcorides lib. 4. ἱεροβοτάνην, id eſt, *ſacram herbam* dictam ait. *Betuleius.*

Pag. 506. lin. 26. *Februis.*] Sic lego ex antiquiſſimo MS. Regio, ſuffragante altero Regio-Puteano codice item vetuſtiſſimo & optimo, cui eſt *febris*, pro *februis*. Alii ferunt *fibris*. At legendum eſſe *februis*, probant iſta Varronis verba : *Februum Sabini purgamentum, & id iis ſacris noſtris verbum.* Nec minùs diſertè Feſtus : *Quæcumque purgamenti causâ* (inquiebat) *in quibuſque ſacrificiis adhibentur, februa appellantur : id verò quod purgatur, dicitur februatum* ; ſicut & Auguſtinus lib. 7. de Civit. Dei cap. 7. atque Ovidius.

Lin. 1. *De intimo pectore.*] Sic reſtitui ex omnibus MSS. præter 4. rec. & edit. quibus eſt *corde* : ſed mox ſequitur.

Lin. 2. *In aram Dei, qua verè maxima eſt.*] Alludit ad aram Herculis maximam. V. 8. Æneid. 2. 271. & 272.

Lin. 5. *Ut à Cicerone dictum eſt.*] Addidi *eſt*, ex omnibus MSS. multiſque editis. Hoc Ciceronis eſt in 1. libro de Legibus.

CAPUT XXV.

De Sacrificio, & de dono Deo digno ; atque de formâ laudandi Deum.

NUNC de ſacrificio ipſo pauca dicemus. „ Ebur, inquit Plato, non „ caſtum donum Deo “. Quid ergò ? Picta ſcilicet & texta pretioſa ?

Lin. 1. *Nunc de ſacrificio ipſo pauca dicemus.*] Non ſatis cordatè diſputat hoc capite Lactantius de externo Dei cultu, templis eorumque ornatu, donariis, ſacrificio. Videtur enim omnem externum Dei cultum improbare. Equidem præcipuum Eccleſiæ ſacrificium Euchariſtiæ externum quoque magnâ ex parte eſt, & externo ritu mactatur. Inſuper etſi cultus internus mentis & ſpiritûs ſit præcipuus, & quem magis ab unoquoque noſtrûm requirit Deus ; nam ille externus ſine interno non affert ſalutem Chriſtiano : at noſter externus Dei cultus ex ſe pius, ſanctus, bonus, atque Deo gratus eſt ; externaque ornamenta Eccleſiarum, quæ partim in fabricis, partim in vaſis aureis, veſtibus ſericis, &c. conſiſtunt, ex ipſo ſui genere conferunt ad pium & ſanctum Dei cultum ; & contrarium ſentire, hæreſis eſt Petrobruſianorum, Wicleſiſtarum, ac Novatorum noſtri temporis. Vide Bellarminum lib. 3. de Cultu Sanctorum cap. 6. & Baron. tom. 1. Annal. anno 57. Quòd verò attinet ad mentem Lactantii hoc capite, eam in bonum ſenſum rectè ſic reducit Thomaſius, adversùs eos enim loquitur qui Religionem in ſolo cultu externo poſitam putabant. Attamen Lactantius minùs cautè loquitur.

Ibidem. *Ebur, inquit Plato, non caſtum do-*

imò verò non caſtum donum Deo, quidquid ſurripi, quidquid corrumpi poteſt. Sed ſicut hoc vidit, non oportere viventi offerre aliquid, quod ſit ex mortuo corpore; cur illud non vidit, non debere incorporali corporale munus offerri? Quantò meliùs Seneca, & veriùs? „Vultiſne „vos, inquit, Deum cogitare magnum & placidum, & majeſtate leni „verendum amicum, & ſemper in proximo? Non immolationibus & ſan„guine multo colendum: (quæ enim ex trucidatione immerentium vo„luptas eſt?) ſed mente purâ, bono honeſtoque propoſito. Non templa „illi congeſtis in altitudinem ſaxis extruenda ſunt: in ſuo cuique conſe„crandus eſt pectore«. Veſtes igitur, gemmas, & cætera, quæ habentur in pretio, ſi quis putet Deo cara, is planè, quid ſit Deus, neſcit, cui putat voluptati eſſe eas res, quas etiam homo ſi contempſerit, jure laudabitur. Quid ergò caſtum, quid Deo dignum, niſi quod ipſe in illâ divinâ lege ſuâ popoſcit?

Duo ſunt, quæ offerri debeant, donum, & ſacrificium; donum in perpetuum, ſacrificium ad tempus. Verùm apud iſtos, qui nullo modo rationem divinitatis intelligunt, donum eſt, quidquid auro argentoque fabricatur; item quidquid purpurâ & ſerico texitur. Sacrificium eſt victima, & quæcumque in arâ cremantur. Sed utroque non utitur Deus; quia & ipſe incorruptus eſt, & illud totum corruptibile. Itaque Deo utrumque incorporale offerendum eſt; quo utitur. Donum eſt integri-

num Deo.] Plato lib. 12. de Legibus circa medium. Plinius libro 8. cap. 10. indicat eboris maximum in ſacris uſum fuiſſe. *Dentibus*, inquit, *ingens pretium*, *& Deorum ſimulacris laudatiſſima ex iis materia. Invenit luxuria commendationem & aliam; expetit in collo manus vim ſaporis: haud aliâ de causâ, credo, quàm quia ipſum ebur ſibi mandere videtur. Magnitudo dentium videtur quidem in templis præcipua*, *&c.* Idem Plin. lib. 12. cap. 1. *Arbore ſulcamus maria*, *terraſque admovemus: arbore ædificamus tecta. Ex arbore & ſimulacra numinum fuere*, *nondùm pretio excogitato belluarum cadaveri*, *antequàm*, *ut à diis nato jure luxuriæ*, *eodem ebore numinum ora ſpectaventur*, *& menſarum pedes.* Betuleius.

Lin. 3. *Incoporali.*] Cicero lib. 1. de Naturâ deorum.

Lin. 4. *Seneca.*] Libro de Superſtitionibus, qui liber etiam à Tertulliano & S. Auguſtino laudatur.

Lin. 8. *Sed mente purâ*, *&c.*] Paulinus epiſt. 32.

Corpore, *mente*, *fide*, *caſtiſſimus incola Chriſti*,
Condidit iſta Deo tecta Severus ovans.
Totus ut ipſe Dei templum viget, *hoſpite Chriſto*,
Gaudentemque gerit corde humili Dominum.

Sed matris in pectore jam inchoaverat Chriſtus templum ſuum, *& exordium ſanctæ habitationis.* Auguſt. lib. 2. Confeſſ. cap. 3.

Lin. 9. *Conſecrandus eſt pectore.*] Ità Minutius, omnes editi, & cuncti penè MSS. Simili locutione uſus eſt Lactantius ad hujuſce capitis finem, *habeat Deum ſemper in corde ſuo conſecratum.* MSS. 2. Bonon. Jun. 3. Reg. rec. 1. Colb. Tax. *conſecrandum eſt.*

Lin. 11. *Quid ſit Deus.*] 2. Bonon. 1. Reg. rec. & Tax. *quis*; 1. Reg. *qui.*

Lin. 12. *Quas etiam homo ſi contempſerit.*] Omnes edit. præter vet. Rom. poſt *ſi*, addunt *quis*, quod expunxi, & reſpuunt manu exarati codices.

Lin. 14. *Divinâ lege.*] De Sacrificiis in Levitico agitur; ac de donariis in Exodo cap. 25. &c.

Lin. 15. *Debeant.*] Heuman. legit *debent.*

Lin. 16. *Verùm apud iſtos... donum eſt*, *&c.*] Errat Lactantius; quam enim ille refutat, ipſa eſt vera & propria differentia inter donum & ſacrificium, ut docent Chryſoſt. Homil. 18. in Epiſt. ad Hebræos, Theophylact. ad cap. 8. ejuſdem Epiſtolæ, S. Thomas 2. 2. quæſt. 85. art. 3. *Iſtam.*

Digitized by Google

tas animi ; ſacrificium , laus , & hymnus. Si enim Deus non videtur ; ergò his rebus coli debet , quæ non videntur. Nulla igitur alia religio eſt vera , niſi quæ virtute ac juſtitiâ conſtat. Quomodò autem Deus juſtitiâ hominis utatur , intellectu facile eſt. Si enim juſtus fuerit homo, acceptâ immortalitate , in æternum Deo ſerviet. Homines autem non niſi ad juſtitiam naſci , cùm philoſophi veteres , tum etiam Cicero ſuſpicatur. Diſſerens enim de legibus : » Sed omnium , inquit , quæ in ho- » minum doctorum diſputatione verſantur , nihil eſt profectò præſtabilius , » quàm planè intelligi nos ad juſtitiam eſſe natos «. Id ergò ſolum Deo exhibere atque offerre debemus , ad quod capiendum nos ipſe generavit. Hoc autem duplex ſacrificii genus quàm ſit veriſſimum , Triſmegiſtus Hermes idoneus teſtis eſt ; qui nobiſcum , id eſt , cum Prophetis , quos ſequimur , tam verbis quàm re congruit ; ſicque de juſtitiâ locutus eſt : » Hoc verbum , ô fili , adora & cole «. Cultus autem Dei unus eſt , malum non eſſe. Item in illo Sermone perfecto , cùm exaudiſſet Aſclepium quærentem à filio ſuo , utrùm placeret patri ejus offerri thus , & alios odores ad ſacrificium Dei , exclamavit : » Benè , benè ominare , » ô Aſclepi. Eſt enim maxima impietas , tale quid de uno illo ac ſin- » gulari bono in animum inducere. Hæc & his ſimilia huic non con- » veniunt. Omnium enim quæcumque ſunt , plenus eſt , & omnium mi- » nimè indigens. Nos verò gratias agentes adoremus. Hujus enim ſacri- » ficium , ſola benedictio «. Et rectè.

Lin. 11. *Triſmegiſtus.*] Triſmeg. in Pimand. cap. 12.

Lin. 14. *Cultus autem Dei unus eſt , malum non eſſe.*] Non ſolùm à malo abſtinere debent Chriſtiani , ſed operari bonum , ut teſtantur & exigunt Chriſtus , Prophetæ , Apoſtoli , & SS. Eccleſiæ Patres.

Lin. 15. *In illo ſermone perfecto , &c.*] Ἐν λόγῳ τελείῳ , qui etiam ſuprà lib. 4. cap. 6. citatus eſt. Eſt autem hoc teſtimonium in fine Aſclepii. Undè ego Apulei tranſlationem , quia Grœca nobis deſunt , adſcribam , verbis paulò altiùs repetitis : *De adyto verò egreſſi cùm Deum orare cœpiſſent , in auſtrum reſpicientes erant. Sole enim occidente , cùm quis Deum orare voluerit , illuc debet reſpicere : ſicut & ſole oriente , in eum qui ſubſolanus dicitur. Jam ergò dicentibus precationem , Aſclepius ait : Submiſſâ voce oranti ſuggeramus patri , quod juſſerit , ut thure addito & pigmentis , precem dicamus Deo. Quem Triſmegiſtus audiens , atque commotus ait : Meliùs , meliùs ominare , ô Aſclepi. Hoc enim ſacrilegiis ſimile eſt , cùm Deum roges , thus atque cætera incendere ; nihil enim deeſt ei , qui ipſe eſt omnia. Sed nos agentes gratias , adoremus. Hæc enim ſunt ſumma incenſiones Dei , cùm aguntur grates à mortalibus. Deinde ſequitur gratiarum actio.* Betul.

Lin. 16. *Aſclepium quærentem à filio ſuo.*] Ex MSS. & omnibus ferè editis reſtitui *quærentem.* In editis Thyſ. & Gall. *quæ* , malè.

Lin. 17. *Benè , benè ominare , ô Aſclepi.*] Sic profectò legendum eſt ex MSS. codicibus Regio-Put. Bononienſi antiquo , ac ipſomet Hermetis Triſmegiſti Aſclepio in præcedenti obſervatione relato , necnon ex Apuleianâ Verſione. Regio & Bononienſi MSS. concordant Lipſ. Pal. & editi Spark. Walch. Legitur ô *mi nate* , in 25. ſcriptis & 18. excuſis. Litterarum *r* & *t* , eadem ferè figura eſt in MSS. Corruptè legitur in MS. Bononienſi antiq. ô *Aſclepiades.* In Aſclepio cap. ultimo.

Lin. 18. *Impietas.*] Verum quidem , ſi ſolo thure & ſolis odoribus velimus eum colere ; quod videtur ſequentibus verbis.

Lin. 21. *Indigens.*] 1. Bonon. antiq. *indiget.*

Ibidem. *Hujus enim ſacrificium , ſola benedictio. Et rectè. Verbo enim ſacrificari.*] MSS. Brun. addunt *eſt* , poſt *benedictio* , MSS. Oxonienſes poſt *Et rectè.* In 5. editis , *hujus ſacrificium ſola benedictio ; rectè eſt. Verbo ergò ſacrificari* ; MS. 1. Bonon. antiq. *cujus ſacri-*

Verbo enim ſacrificari oportet Deo; ſiquidem Deus verbum eſt, ut ipſe confeſſus eſt. Summus igitur colendi Dei ritus eſt, ex ore juſti hominis ad Deum directa laudatio: quæ tamen ipſa ut Deo ſit accepta, & humilitate, & timore, & devotione maximâ opus eſt; ne quis fortè integritatis & innocentiæ fiduciam gerens, tumoris & arrogantiæ crimen incurrat, eoque facto gratiam virtutis amittat. Sed ut ſit Deo carus, omnique maculâ careat, miſericordiam Dei ſemper imploret, nihilque aliud precetur, niſi peccatis ſuis veniam, licèt nulla ſint. Si quid aliud deſideraverit, non eſt opus dicto ſcienti quid velimus. Si quid ei boni evenerit, gratias agat, ſi quid mali, ſatisfaciat, & id ſibi ob peccata ſua eveniſſe fateatur; & nihilominùs etiam in malis gratias agat, & in bonis ſatisfaciat: ut idem ſit ſemper, & ſtabilis, & immutabilis & inconcuſſus. Nec tantùm hoc in templo putet ſibi eſſe faciendum, ſed & domi, & in ipſo etiam cubili ſuo. Secum denique habeat Deum ſemper in corde ſuo conſecratum; quoniam ipſe eſt Dei templum. Quòd ſi Deo, patri ac domino, hâc aſſiduitate, hoc obſequio, hâc devotione ſervierit, conſummata & perfecta juſtitia eſt; quam qui tenuerit, hic (ut antè teſtati ſumus) Deo paruit, hic Religioni atque ſuo officio ſatisfecit.

ficium eſt ſola benedictio. Rectè ergò. Eò loci doctrina Lactantii vera eſt, quia contra Gentiles diſputat, quorum totum Sacrificium erat in donis pretioſis, nullâ ratione habitâ interni ſacrificii, ſcilicet innocentiæ, honeſtæ ac piæ vitæ, humilitatis, timoris & integritatis. Atque hic eſt ſcopus Triſmegiſti, cujus verba refert Lactantius. Sic & S. Paulinus Epiſt. 12. Ità ſenſit & Thomaſius.

Lin. 1. *Deus verbum.*] Joan. 1.

Lin. 3. *Et humilitate.*] Præpoſui *&* ex 9. vet. editis, cunctiſque MSS. præter 2. Bonon. & 2. Reg. rec.

Lin. 8. *Peccatis ſuis.*] Matth. 6. Luc. 11.

Ibidem. *Licèt nulla ſint.*] Nempè ſibi cognita. Et quot nobis ſunt occulta! Undè Pſalmiſta ait: *Ab occultis meis munda me, Domine.* Pſalm. 18. 13. Quis enim poteſt mundus eſſe ab omni peccato? Vide ſuprà Lactantium cap. 13. Et *Si dixerimus quoniam peccatum non habemus; ipſi nos ſeducimus, & veritas in nobis non eſt;* 1. Joan. epiſt. 1. cap. 1. v. 8.

Lin. 10. *Satisfaciat.*] Faciendo dignos pœnitentiæ fructus, Luc. 3. *Ad agendum* enim *pœnitentiam*, juxtà Auguſtinum lib. de Pœnitentiâ, *non ſufficit mores in melius commutare, & à maleſactis recedere; niſi & de his quæ facta ſunt, ſatisſacias Deo per pœnitentiæ dolorem, per humilitatis gemitum, per contriti cordis ſacrificium, cooperantibus eleemoſynis.*

Ibidem. *Id ſibi ob peccata ſua eveniſſe fateatur.*] MSS. 2. rec. & edd. habent *illud*; 1. Bonon. & 1. Reg. rec. *veniſſe.* Cæteri ut in textu.

Lin. 11. *Etiam in malis gratias agat.*] MS. 1. Bonon. antiq. addit *ſuis.* Deeſt *etiam* in 2. Reg. rec. & 5. editis, cujus vice eſt *&*, in Brun.

Lin. 15. *Quòd ſi Deo, patri ac domino.*] Qui eſt pater ac dominus omnium. *Francius.*

Digitized by Google

ANALYSIS
LIBRI SEPTIMI,
DE VITA BEATA.

Partes libri ſeptimi novem ſunt:

Prima indagat ſummum bonum, ſive præmium virtutis, *à cap.* 1. *uſque ad* 7. idque Immortalitatem eſſe ſtatuit.

Secunda de Immortalitate animæ diſſerit, *à cap.* 7. *uſque ad* 14.

Tertia docet, quatenùs homini tribuatur Beatitas, *cap.* 14.

Quarta docet de tempore, quandò ei tribuatur: ubi diſſerit de fine mundi, & ſignis antecedentibus, tum remotioribus, tum propioribus, *cap.* 15. 16. 17. 18. 19.

Quinta agit de judicio noviſſimo, *cap.* 20. 21. 22. 23.

Sexta agit de imperio Chriſtianorum in terrâ per mille annos, *cap.* 24.

Septima rursùm de tempore finis mundi, & quidem ſpecialiùs diſſerit, *cap.* 25.

Octava docet, quid exactis mille annis futurum ſit, *cap.* 26.

Quibus omnibus ſubjicitur generalis totius operis concluſio, quæ *nona* hujus libri pars eſt.

Summam primæ partis Lactantius ipſe colligit *ſub initium capitis ſexti.* Idcircò, inquit, mundus factus eſt, ut naſcamur: ideò naſcimur, ut agnoſcamus factorem mundi ac noſtri Deum: ideò agnoſcimus, ut colamus: ideò colimus, ut immortalitatem pro laborum mercede capiamus: ideò præmio immortalitatis afficimur, ut ſimiles Angelis effecti, ſummo patri in perpetuum ſerviamus. Hanc ſummam eſſe dicit Theologiæ, quam Philoſophi non comprehenderunt, licèt quælibet ſecta aliquid viderit. Summum igitur bonum immortalitas ſtatuitur.

Altera parte immortalitas animæ defenditur, quam Philoſophorum alii aſſeruerunt; alii negârunt, *cap.* 8. Argumentis utitur ſubſequentibus.

I. Si dii ſunt expertes corporum, neceſſe eſt, humanas animas eâdem ratione ſubſiſtere.

II. Æternitas animæ ex eo dignoſcitur, quia nullum eſt aliud animal, quod habeat notitiam Dei.

III. Homo ſolus cœleſti elemento utitur, igni ſcilicet, elemento lucis & vitæ. Igitur immortalem ſortitus eſt conditionem.

IV. Virtus ſoli homini data nocet præſenti vitæ; proderit igitur vitæ futuræ, *cap.* 9.

V. Ipſa virtutis perpetuitas indicat humanum animum, ſi virtutem ceperit, permanere.

VI. Cicero ipſe in Tuſculanis ſenſit ſummum homini bonum non niſi poſt mortem contingere, *cap.* 10.

VII. Sicut Deus ſempiternus eſt: ſic & bona, quæ piis tribuit.

VIII. Ut corporis opera ideò mortalia ſunt, quia ipſum mortale eſt: ita anima ex eo immortalis apparet, quia videmus opera ejus non eſſe mortalia.

IX. Animus deſiderat non fragilia, ſed æterna; credibile eſt igitur, ipſum quoque eſſe æternum.

X. Si ideò mortale eſt corpus, quia viſui pariter & tactui ſubjacet; ergò & anima idcircò immortalis eſt, quia nec tangi poteſt, nec videri, *cap.* 11.

Objicit Lucretius lib. 3. *Animam cum corpore naſci;*
Ergò & interire.

Reſpon. Non eſt par utriuſque ratio; quia corpus ex terrâ, anima ex cœleſti ſpiritu conſtat. Imò nec corpus poſt ſeceſſum animæ ſtatim diffluit; manet igitur multò magis anima.

Objicit idem: *Senſus in pueris & in juvenibus viget, & in ſenibus diminuitur;*
Ergò anima eſt mortalis.

Reſpon. Differunt mens & anima. Illa augetur, vel minuitur pro ætate; hæc in ſtatu ſuo ſemper eſt.

Objicit: *Animam dolori & luctui eſſe obnoxiam;*
Igitur & mortalitati.

Reſpon. Idcircò virtus neceſſaria eſt, ut mœror repellatur, & voluptas abſtinentiâ ſuperetur.

Objicit: *Oculum evulſum à corpore nihil videre;*
Igitur & animam ſeparatam nihil ſentire.

Reſpon. Diſſimilitudo eſt. Anima enim non pars corporis eſt, ſed in corpore, *c.* 12.

Reliquæ objectiones non ſunt magni momenti, ideòque hîc omiſſæ.

XI. Hermes quoque & Sibyllina carmina immortalitatem animæ docuerunt, *cap.* 13.

TERTIA parte libri docet, quatenùs homini immortalitas tribuatur; aitque ſolam juſtitiam eſſe, quæ vitam homini pariat æternam, & ſolum Deum, qui æternæ vitæ præmium largiatur. Qui autem ſuis meritis immortales facti eſſe dicuntur, quia verâ juſtitiâ caruerint, non immortalitatem ſibi, ſed mortem peccatis quæſiviſſe.

QUARTA parte diſſerit de fine mundi, & finis illius ſignis.

De fine audacter pronuntiat, expletis ſex mille annis conſummationem futuram; quia ſex dierum ſpatio omnia Deus condiderit & perfecerit, *cap.* 14.

Signa antecedentia, tum remotiora, tum proximiora enumerat.

Remotiora, ſummam hominum impietatem, & Romani Imperii deſtructionem, *cap.* 15. Atque hîc miras conjecturas Lactantii legere eſt, de tempore & modo deſtructionis Imperii Romani, per totum *cap.* 16. 17. & 18.

Proximiora ſigna hæc recenſet: caſurum dicit gladium è cœlo, & Chriſtum deſcenſurum comitantibus Angelis in medium terræ, & virtutem Angelorum in manus juſtorum tradituram reprobos, *cap.* 19.

QUINTA parte agit de judicio noviſſimo, cujus formam breviter deſcribens, judicabuntur, inquit, qui Deum ſcierunt, & facinora eorum, id eſt, mala opera cum bonis collata ponderabuntur: ut ſi plura & graviora fuerint bona, juſtificentur ad vitam beatam, ſi autem mala ſuperaverint, condemnentur ad pœnam. Hoc loco quæſtionem illam diſcutit: quomodò anima affligatur, quæ eſt immortalis. Ac Stoïcos quidem impiorum animas mediam quamdam inter immortalem mortalemque naturam gerere, ſcribit aſſeverare, *cap.* 20. Ipſe autem poteſtatem Dei advocat, quæ incorporalia etiam comprehendat, & quemadmodùm velit, afficiat. Deinde modum afflictionis exponens, ignis divinus, inquit, u[illegible] eâdemque vi cremabit impios & recreabit; & quantùm à corporibus abſumet, tantùm reponet, ac ſibi ipſe æternum pabulum ſubminiſtrabit. Sed & juſtos cùm judicaverit, etiam igni eos examinabit. Tum quorum peccata, vel pondere, vel numero prævaluerint, perſtringentur igni, atque amburentur. Quos autem plena juſtitia incoxerit, ignem illum non ſentient, *cap.* 21. Addit his Lactantius, quæ poëtæ de noviſſimo judicio, quæque Philoſophi de reſurrectione ſcripſerunt, *cap.* 22. 23.

SEXTA parte Chiliaſtarum ſomnium ſecutus docet, Chriſtum mille annis inter homines verſaturum, eoſque juſtiſſimo imperio gubernaturum, *cap.* 24.

SEPTIMA parte ſpecialiùs definit tempus finis mundi. Omnis exſpectatio, inquit, non ampliùs, quàm ducentorum videtur annorum, *cap.* 25.

OCTAVA, quid exactis mille annis futurum ſit, enarrat. Renovabitur mundus, inquit, à Deo, & cœlum complicabitur, & terra mutabitur, & transformabit Deus homines in ſimilitudinem Angelorum, & erunt candidi, ſicut nix, & verſabuntur ſemper in conſpectu omnipotentis, & Domino ſuo ſacrificabunt, & ſervient in æternum. Eodem tempore fiet ſecunda illa & publica omnium reſurrectio, in quâ excitabuntur injuſti ad cruciatus ſempiternos, *cap.* 26.

CONCLUSIO totius operis ſequitur, quâ gratulatur Eccleſiæ de pace per Conſtantinum factâ; & univerſos ac ſingulos hortatur, ut abjectis deorum cultibus, Deo vero ſe dedant, atque ita pœnas venturas effugiant. *Scultetus.*

LUCII

Digitized by Google

LUCII CÆCILII FIRMIANI LACTANTII
DIVINARUM INSTITUTIONUM LIBER SEPTIMUS, DE VITA BEATA.

CAPUT PRIMUM.

De Mundo ; & qui ſint credituri, qui verò non, atque ibi reprehenſio perfidorum.

BENE habet ; jacta ſunt fundamenta, ut ait eximius Orator. Verùm nos non fundamenta ſolùm jecimus, quæ firma & idonea eſſent operi perferendo : ſed magnis robuſtiſque molibus ædificium totum penè uſque ad ſumma perduximus. Reſtat, id quod eſt multò facilius, vel tegere, vel ornare ; ſine quo tamen priora opera & inutilia ſunt, &

De Vitâ beatâ.] In cap. 5. & in vet. edit. Rom. & in Manuſcriptis, titulus hujus ſeptimi libri eſt *de Vitâ beatâ*, præter 1. Colbert. 2. Reg. in quibus eſt *de præmio virtutis* : in pleriſque editis eſt *de divino præmio & ultimo futuro judicio.* Priorem lectionem tuetur cap. 1. in quo legitur, *divinum præmium beatitudinis perpetua ;* poſteriorem, caput 2. *ſupereſt ut de Judicio Dei diſſeramus*, *&c.* cap. 15. Prudenter monet Thomaſius, in hoc ſeptimo libro Lactantii multos eſſe errores, partim à Philoſophis, iiſque Platonicis, partim ab Origene

ingrata. Nam quid prodeſt, aut falſis religionibus liberari, aut intelligere veram? quid aut vanitatem falſæ ſapientiæ pervidere, aut quæ ſit vera cognoſcere? Quid, inquam, prodeſt cœleſtem illam juſtitiam defendere? quid cum magnis difficultatibus cultum Dei tenere, quæ eſt ſumma virtus? niſi eam divinum præmium beatitudinis perpetuæ ſubſequatur. De quâ nobis eſt in hoc libro diſſerendum; ne priora omnia irrita & infructuoſa videantur, ſi hoc, cujus causâ illa ſuſcepta ſunt, in incertum relinquamus: ne quis fortè arbitretur, tantos labores incaſſùm ſuſcipi, dum eorum cœleſti mercede diffidit; quam Deus ſtatuit ei, qui hæc ſuavia terræ bona præ ſolâ nudâque virtute contempſerit. Satis & huic parti faciamus, cùm teſtimoniis divinarum litterarum, tum etiam probabilibus argumentis, ut æquè clarum ſit, & futura præſentibus, & divina terrenis, & perpetua brevibus eſſe anteponenda, quoniam temporalia ſunt præmia vitiorum, ſempiterna virtutum.

Exponam igitur rationem mundi; ut facilè poſſit intelligi, & quandò, & quare ſit effectus à Deo: quod Plato, qui de mundi fabricatione diſſeruit, nec ſcire poterat, nec explicare; quippe qui cœleſte myſterium,

deſumptos; nam & iidem in antiquis libris reperiuntur. Hoc igitur monere ſufficiat initio libri.

Pag. 513. lin. 1. *Orator.*] Cic. pro Murenâ, & 1. de Naturâ deorum.

Ibidem. lin. 3. *Operi perferendo.*] Optimè; fundamenta enim perferunt opus ſeu ædificium, non perficiunt. Itaque malè immutarunt in *perficiendo* librarii, 5. MSS. rec. & edit. Rom. 1468. 1470.

Lin. 1. *Falſis Religionibus.*] De falſis Religionibus dictum eſt libro 1. & 2.

Lin. 2. *Veram.*] De quâ Lactantius agit libro 6.

Ibidem. *Falſa Sapientia.*] De hâc agitur libro 3.

Ibidem. *Qua ſit vera.*] Hanc docet Autor libro 4.

Lin. 3. *Cœleſtem juſtitiam.*] De quâ vide libro 5.

Lin. 4. *Cultum Dei.*] Agitur de illo lib. 6.

Lin. 5. *Niſi eam.*] Sic reſtitui ex antiquioribus & potioribus MSS. 2. Bonon. Regio-Put. Tax. 2. Clarom. aliiſque. In 3. Reg. eſt *eamdem*; in 2. Reg. rec. & editis *niſi eum*. In 3. Colb. Brun. & ed. Crat. *niſi eum*, *niſi eam*, intellige juſtitiam. Si legas *niſi eam*, ſubaudi *cultum*.

Ibidem. *Divinum premium.*] De quo hoc ſeptimo libro. Paucis iſtis verbis dedit autor Anacephaleoſim totius operis.

Lin. 7. *In incertum relinquamus.*] Præpoſitio *in* abeſt à MSS. 2. Bonon. & 11. aliis.

Lin. 9. *Mercede.*] Scribo *mercedi*. Sic Cicero, *qui diffidit perpetuitati bonorum*.

Lin. 10. *Pra ſolâ.*] Ità MSS. antiquiſſimi 2. Bon. Regio-Put. 3. al. Reg. & 4. alii cum ſex editis. Scripti 14. rec. & 17. typis excuſi *pro. Pra ſolâ*, *&c.* Eodem loquendi modo utitur Cicero lib. 3. Officior. n. 11.

Lin. 11. *Probabilibus argumentis, ut æquè clarum ſit.*] Hæc lectio eſt 27. MSS. ac 3. vet. edit. Rom. & al. 12. Deeſt *ut* in 3. impreſſis. Pro *ut*, eſt *&* in MSS. Lipſ. Pro *clarum ſit*, Jun. legit *clarè patebit*. 1. Bonon. antiq. *probabimus argumentis vatum*, *cùm clarum ſit*. Sed ſat nobis non eſt codicis Bononienſis autoritas, ut cum Thomaſio ejus lectionem aliorum ferè omnium autoritati anteponamus.

Lin. 15. *Et quandò.*] Repoſui *&* ex omnibus MSS. præter 3. Reg. quibus deeſt, ſicut editis. Abeſt tamen *&* à veteribus editionibus.

Lin. 16. *Plato.*] Ille in Timæo exiſtimat mundum eſſe genitum; ſed quâ ratione id factum fuerit non explicat: ſed opinantur illius interpretes hujus mundi parentem, fabrum, opificem, Deum ipſum fuiſſe ad exemplar primigenium, quod in ſupremâ erat intelligentiâ.

Lin. 17. *Nec ſcire poterat.*] Sic reſtitui ex MSS. vetuſtiſſimis 1. Bonon. 1. Regio-Put. 5. al. Reg. 6. Colb. Pen. 1. Clarom. In editis & 5. ſcriptis rec. *potuit*; in 1. Reg. rec. *potuerit*.

Digitized by Google

quod non niſi prophetis ac Deo docente diſcitur, ignorabat; ideòque in perpetuum dixit eſſe fabricatum. Quod longè ſecus eſt: quoniam quidquid eſt ſolido ac gravi corpore, ut initium cepit aliquandò, ita finem capiat neceſſe eſt. Nam Ariſtoteles cùm non videret quemadmodùm poſſet tanta rerum magnitudo interire, & hanc præſcriptionem vellet effugere, ſemper ait fuiſſe mundum, ac ſemper futurum. Prorsùs nihil vidit; quia quidquid eſt, neceſſe eſt aliquandò habuerit principium, nec omninò quidquam poteſt eſſe, niſi cœperit. Nam cùm terram, & aquam, & ignem diſperire, conſumi, extinguique videamus, quæ ſunt utique mundi partes, intelligitur id totum eſſe mortale, cujus membra ſunt mortalia. Ita fit, ut natum ſit quidquid poteſt interire. Sed & omne quod ſub viſum oculorum venit, & corporale, ut ait Plato, & ſolubile ſit neceſſe eſt. Unus igitur Epicurus, autore Democrito, veridicus in hâc re fuit; qui ait, & ortum aliquandò, & aliquandò eſſe periturum. Nec tamen rationem ullam reddere potuit, aut quibus de cauſis tantum hoc opus, aut quo tempore ſolvatur. Quod quoniam nobis Deus revelavit, nec conjecturis id aſſequimur, ſed traditione cœleſti, docebimus ſedulò; ut tandem ſtudioſis veritatis appareat, non vidiſſe neque comprehendiſſe philoſophos veritatem, ſed ita leviter odoratos, ut tamen undè eos odor ille ſapientiæ tam ſuavis, tam jucundus afflaverit, nullo modo ſenſerint.

Interim neceſſarium puto, admonere lecturos, quòd hæc noſtra quæ

Lin. 4. *Nam Ariſtoteles cùm non videret.*] Nefariæ (inquit) impietatis inſimulandi ſunt, qui tantum opus Dei nihilò præſtare cenſuerunt operibus manufactis. Apud Ariſt. hæc diſputatio eſt lib. 1. de Cœlo, cap. 10. cum ſequentibus. *Betul.*

Lin. 6. *Ait.*] Heumannus legit *ratus.*

Lin. 13. *Plato.*] In Phædone.

Ibidem. *Unus igitur Epicurus.*] Philo: » Et » Democritus quidem, Epicuruſque, ac pleraque Stoïcorum multitudo, genituram mundi, interitumque prodiderunt, tametſi non ſimiliter. Eorum enim partim complures mundos declinantes, ipſorum ortum attribuunt corpuſculis individuis invicem offenſantibus, in occurſuque implicitis: interitum autem tum ſtatuunt, cùm mundi concreti, & ſic enati, colliſi inter ſe fuerint occurſu & conflictati. At Stoïci mundum unum ponentes, ortûs ejus autorem faciunt Deum atque cauſſam, non item interitûs «. Cæterùm de Philoſophorum circa hanc quæſtionem ſententiâ, vide ex Catholicis Euſeb. lib. 1. cap. 4. Præparat. Evangel. ex Gentilibus Plutarchum lib. 2. de Placitis. *Betuleius.*

Ibidem. *Autore Democrito.*] Id eſt, Democriti ſequens autoritatem & ſententiam.

Lin. 14. *Et ortum aliquandò, & aliquandò eſſe periturum.*] Primum *aliquandò* deeſt in Regio-Put. Bonon. antiq. & 1. Colbert. Priori ſubjungunt *fuiſſe* 1. MS. Lipſ. & ed. Cellar. In 1. Clarom. & 4. editis eſt, *& ortum, & aliquandò eſſe periturum.*

Lin. 15. *Potuit.*] MSS. 2. Reg. rec. addunt *ſcilicet.*

Lin. 16. *Aut quo tempore ſolvatur.*] Sic lego cum MSS. antiquiſſimis 1. Bon. Regio-Put. à primâ manu, 2. al. Reg. rec. ſed bonæ notæ, Pal. 1. Lipſ. edit. Cellar. At ſcripti 1. Regjo-Put. à ſecundâ manu, 6. al. Reg. rec. & 12. alii rec. cum excuſis habent *reſolvatur;* ſed *re* ex *tempore* videtur repetitum. Pen. *tempore reſolvetur.*

Lin. 19. *Non vidiſſe neque comprehendiſſe.*] Ità MSS. 2. veterrimi aliique quamplurimi. In 2. Reg. rec. & omnibus ferè editis eſt *nop* bis.

Lin. 21. *Afflaverit.*] MSS. 7. & edit. Rom. 1470. *afflaret.*

Ibidem. *Nullo modo ſenſerint.*] 1. Bonon. antiq. *nullus ſenſerit.*

Lin. 22. *Admonere lecturos.*] Sic reſtitui ex quamplurimis MSS. & 9. editis. In MSS. 2. Bon. Tax. Pen. 1. Lipſ. Pal. & edit. Florent.

Digitized by Google

tradimus; pravæ vitioſæque mentes aut omninò non intelligent; (hebetatur enim acies eorum terrenis cupiditatibus, quæ ſenſus omnes gravant, imbecilleſque reddunt:) aut etiam ſi intelligent, diſſimulabunt tamen, & hæc vera eſſe nolent, quia trahuntur à vitiis, & ſcientes malis ſuis favent, quorum ſuavitate capiuntur, & virtutis viam deſerunt, cujus acerbitate offenduntur. Nam qui avaritiâ, & opum inexplebili quâdam ſiti flagrant, quia non poſſunt venditis, aut dilargitis quæ amant, tenui cultu vitam degere, ſine dubio malunt id eſſe fictum, quo deſideriis ſuis renuntiare coguntur. Item qui libidinum ſtimulis incitati, (ut ait poëta)

In furias ignemque ruunt,

utique incredibilia nos afferre dicunt; quia vulnerant aures eorum præcepta continentiæ, quæ illos à voluptatibus ſuis prohibent, quibus animam ſuam cum corpore adjudicaverunt. Qui verò ambitione inflati, aut amore potentiæ inflammati, omne ſtudium ſuum ad honores acquirendos contulerunt, ne ſi ſolem quidem ipſum geſtemus in manibus, fidem commodabunt ei doctrinæ, quæ illos jubet omni potentiâ & honore contempto humiles vivere, atque ita humiles, ut & accipere injuriam poſſint, & referre nolint, ſi acceperint. Ii ſunt homines, qui contra veritatem clauſis oculis quoquo modo latrant. Qui autem ſani ſunt, vel erunt, id eſt, non ita vitiis immerſi, ut inſanabiles ſint, & credent his, & libenter accedent; & quæcumque dicimus, aperta, & plana, & ſimplicia, & quod maximè opus eſt, vera & inexpugnabilia illis videbuntur.

Nemo virtuti favet, niſi qui ſequi poteſt; ſequi autem non facile eſt omnibus: ii poſſunt, quos paupertas & rerum indigentia exercuit, & capaces virtutis effecit. Nam ſi virtus eſt tolerantia malorum; non ca-

eſt *admoneri lecturos*. In 8. ſcriptis rec. & 9. vulgatis *admonere lectores*.

Lin. 1. *Hebetatur enim.*] In 1. Bon. antiq. præcedunt hæc verba, *aut non probabunt*.

Lin. 6. *Opum inexplebili quâdam ſiti flagrant.*] MSS. Jun. & 1. Colb. *quâdam cupiditate flagrant*; 1. Bonon. antiq. *inexplicabili quâdam cupiditate flagrant*.

Lin. 7. *Aut dilargitis.*] 1. Colb. *delargitis*; 2. Reg. rec. Jun. 1. Colb. & 5. edit. *elargitis*. MSS. 1. Lipſ. Pal. *largitis*.

Lin. 11. *Ruunt.*] Virg. 3. Georg. v. 244.

Lin. 12. *Vulnerant aures eorum.*] Quæcumque ingrata & injucunda auribus accidunt, eas dicuntur offendere, & proprio verbo *vulnerare*. Virg. 8. Æneid.

— Gravior ne nuntius aures
Vulneret.

Hinc ſcribebat Artemidorus, nuntium ſignificari injucundum, quandò quis aures ſibi verberari ſomniat. *Heraldus*.

Lin. 16. *Ne ſi ſolem quidem ipſum geſtemus in manibus.*] Sic reſtituimus ex 4. antiq. ac potioribus MSS. Reg. & editis Ald. 1515. Crat. & Graph. 1532. Et ſic quoque ſcribendum lib. de Mortibus Perſecutorum capp. 4. & 7. ubi *nec*; quod adnotavi.

Lin. 20. *Quoquo modo latrant.*] MS. Jun. *quoquo modo delatrant*; Regio-Put. *quodammodò latrant*; 1. Bonon. antiq. *canino modo latrant*; quæ etiam ſatis commoda lectio. Sed nihil immutandum cenſeo.

Ibidem. *Qui autem ſani ſunt, vel erunt.*] Edit. Crat. *ſani ſunt*. MSS. 2. Reg. rec. Jun. Pal. Lipſ. Cant. & 2. vet. edit. *ſani ſunt vel erunt*; ac præcipuè ſubl. Cauc. & 4. edd. *ſanati erunt*.

Lin. 21. *Ut inſanabiles ſint.*] MSS 1. Reg. rec. 1. Colbert. & edit. Ald. Faſit. Betul. *non ſint*; Cauc. Jun. 2. Reg. rec. 4. Colbert. & 10. edit. vet. *ut ſanabiles non ſint*; Ultr. 1. Colbert. Brun. *ut ſanabiles ſint*.

Lin. 25. *Ii poſſunt.*] 1. Bonon. antiq. *Ii ſequi poſſunt*; 1. Colbert. *Ii ſunt*.

Digitized by Google

piunt ergò virtutem, qui ſemper in bonis fuerunt, quia mala neque experti ſunt, neque ferre poſſunt aſſuetudine ac deſiderio bonorum, quæ ſola noverunt. Eò ſit, ut pauperes & humiles Deo credant faciliùs, qui ſunt expediti, quàm divites, qui ſunt impedimentis pluribus implicati: imò verò] catenati & compediti ſerviunt ad nutum dominæ cupiditatis, quæ illos inextricabilibus vinculis irretivit; nec poſſunt in cœlum aſpicere, quoniam mens eorum in terram prona humique defixa eſt. Virtutis autem via non capit magna onera geſtantes. Anguſtus admodùm trames eſt, per quem juſtitia hominem deducit in cœlum. Hunc tenere non poteſt, niſi qui fuerit expeditus & nudus. Nam iſti locupletes multis & ingentibus ſarcinis onerati per viam mortis incedunt, quæ latiſſima eſt; quoniam latè perditio dominatur. His acerba ſunt, his venena, quæ Deus ad juſtitiam præcipit, quæque nos Dei magiſterio de virtute ac veritate diſſerimus. Quibus ſi repugnare audebunt, neceſſe eſt hoſtes ſe eſſe virtutis juſtitiæque fateantur. Aggrediar nunc quod ſupereſt, ut finis operi poſſit imponi. Id autem ſupereſt, ut de judicio Dei diſſeramus: quod tum conſtituetur, cùm dominus noſter redierit in terram; ut unicuique pro merito aut præmium perſolvat, aut pœnam. Itaque ut in quarto libro de primo adventu ejus diximus: ſic in hoc ſecundum referamus adventum; quem Judæi quoque & confitentur, & ſperant: ſed fruſtrà; quoniam neceſſe eſt ad eos confundendos revertatur, ad quos convocandos priùs venerat. Nam qui violaverunt impiè humilem, ſentient in poteſtate victorem; eaque omnia quæ legunt, & non intelligunt, Deo repenſante patientur; quippe qui peccatis omnibus inquinati, & inſuper ſancto cruore perfuſi, ab illo ipſo, cui nefandas manus intulerunt, ſint ad æterna ſupplicia deſtinati. Sed erit nobis contra Judæos ſeparata materia, in quâ illos erroris & ſceleris revincemus.

Lin. 4. *Pluribus.*] Ità repoſui ex 4. vet. impreſſis cunctiſque MSS. præter 3. rec. quibus eſt *ſuis*; in cæteris editis legitur *plurimis*.

Lin. 5. *Immò verò.*] Deeſt *verò* in MSS. 1. Reg. rec. Cauc. Jun. & 14. editis; in Gothano eſt *imò verè*; in 1. Colb. *ideò verò*; in MS. Torneſ. *uno voto concatenati.*

Ibidem. *Ad nutum dominæ cupiditatis.*] 3. Reg. rec. 1. Colbert. à ſecundâ manu, & 5. vet. edit. *cupiditati. Dominam cupiditatem* dicit imitatus Horatium, qui dicit *Regina Pecunia*, quia utraque tum cupiditas, tum pecunia, mundum hunc univerſum regunt, ac ei dominantur.

Lin. 8. *Onera geſtantes.*] Sic reſtitui ex cunctis MSS. præter 2. Colb. qui habent, *opera geſtantes*, & 2. Reg. rec. *onera portantes.*

Lin. 13. *His venena.*] 1. Bonon. antiq. *bis venenata.*

Ibidem. *Præcipit.*] Ità lego cum vetuſtioribus & melioribus MSS. Bonon. Regio-Put. aliiſque multis. In aliis 11. rec. & vulgatis eſt, *præcepit.*

Ibidem. *Dei magiſterio.*] Id eſt, Chriſti doctrinâ, & Epitom. cap. 44.

Lin. 15. *Aggrediar.*] 1. Colb. *Aggredior.* Brun. *Aggrediamur*, non malè. Vide ſuprà *diſſerimus*, & infrà *diſſeramus.*

Lin. 21. *Ad eos confundendos.*] Sic reſtitui ex uno codice Bruniano; & ita ſenſus poſtulat. Vide præcedentia & ſequentia. In altero Brun. cæteriſque MSS. & editis eſt *conſolandos*, præter 1. Colb. à primâ manu, in quo eſt *tollendos.* Vide ſeqq.

Lin. 24. *Deo repenſante.*] 1. Bonon. antiq. *rependente*; Cauc. & 5. rec. totidemque editi, *compenſante.*

Lin. 28. *Revincemus.*] Ità reſtitui ex omnibus MSS. præter 5. rec. in quibus eſt *convincemus*, ut in vulgatis.

Digitized by Google

CAPUT II.

De errore Philoſophorum, ac de Divinâ Sapientiâ; atque de Aureo ſeculo.

NUNC ignaros veritatis inſtruamus. Diſpoſitione ſummi Dei ſic ordinatum, ut injuſtum hoc ſeculum decurſo temporum ſpatio terminum ſumat, extinctâque protinùs omni malitiâ, & piorum animis ad beatam vitam revocatis, quietum, tranquillum, pacificum, aureum denique (ut Poëtæ vocant) ſeculum Deo ipſo regnante floreſcat. In primis cauſa errorum omnium philoſophis hæc fuit, quòd rationem mundi, quæ totam ſapientiam continet, non comprehenderunt. Ea verò ſenſu proprio, & internâ intelligentiâ non poteſt comprehendi, quod illi ſine doctore per ſeipſos facere voluerunt. Itaque in varias ſibique ſæpè contrarias ſententias inciderunt, ex quibus exitum non haberent; & in eodem luto (ſicut Comicus ait) hæſitaverunt; ſcilicet aſſumptionibus eorum non reſpondente ratione, cùm aſſumpſiſſent quidem vera, ſed quæ affirmari probarique non poſſent ſine ſcientiâ veritatis rerumque cœleſtium: quæ (ut ſæpè jam dixi) non poteſt eſſe in homine, niſi Deo docente percepta. Nam ſi poteſt homo intelligere divina, poterit & facere; nam intelligere, eſt quaſi è veſtigio ſubſequi. Non poteſt autem facere quæ Deus, quia mortali corpore indutus eſt; ergò nec intelligere quidem poteſt, quæ facit Deus. Quod an fieri poſſit, ex immenſitate rerum atque operum divinorum facile eſt unicuique metiri. Nam ſi mundum cum omnibus quæ ſunt in eo contemplari velis, intelliges profectò, quantùm Dei opus humanis operibus antecellet. Ità quantùm inter opera divina & humana intereſt, tantùm diſtare inter Dei hominiſque ſapientiam neceſſe eſt. Nam quia Deus incorruptus, atque immortalis eſt, & ideò perfectus, quia ſempiternus eſt, ſapientia quoque ejus, perindè ut ipſe, perfecta eſt; nec obſtare illi quidquam poteſt, quia nulli rei Deus ipſe ſubjectus eſt.

Homo autem quia ſubjectus eſt paſſioni, ſubjecta eſt & ſapientia ejus errori; & ſicut hominis vitam multæ res impediunt, quominùs poſſit

Lin. 1. *Sic ordinatum.*] MSS. 4. Reg. rec. 1. Colb. & Brun. addunt, *eſt.*

Lin. 2. *Decurſo temporum ſpatio, &c.*] Suprà lib. 4. cap. 16. decurſam vitam dixit. Cic. in Catone: Nec verò velim, quaſi decurſo ſpatio ad carceres à calce revocari. *Betul.*

Lin. 11. *Comicus.*] Terent. Phormion. Act. 5. ſcen. 2. ut ſup. lib. 2. cap. 9.

Lin. 16. *Poterit.*] Sic repoſui ex MSS. quamplurimis & edit. Torneſ. Soubron. In 5. rec. & editis legitur, *poteſt.*

Ibidem. *Nam intelligere, eſt quaſi è veſtigio ſubſequi.*] Hæc verba putat Heumannus eſſe Gloſſema.

Lin. 18. *Quæ facit Deus.*] Hæc lectio eſt omnium ferè MSS. codicum & vet. edit. Rom. In editis, ut in 2. Reg. rec. 1. Colb. 1. Clarom. eſt, *fecit.*

Ibidem. *Quod an fieri poſſit.*] Ità emendavi ex MSS. 2. Bonon. Regio-Put. & 10. aliis. At Cant. & 5. alii *non* interſerunt ante *poſſit.* MSS. 4. rec. & edit. 14. *Quod autem fieri non poſſit*; item edit. 4. expunctâ negatione: quod malè cum ſequentibus cohæret.

Digitized by Google

eſſe perpetua : ità ſapientiam quoque ejus multis rebus impediri neceſſe eſt, quominùs in perſpiciendâ penitùs veritate perfecta ſit. Ergò nulla eſt humana ſapientia, ſi per ſe ad notionem veri ſcientiamque nitatur; quoniam mens hominis cum fragili corpore illigata, & in tenebroſo domicilio incluſa, neque liberiùs evagari, neque clariùs perſpicere veritatem poteſt; cujus notitia divinæ conditionis eſt. Deo enim ſoli opera ſua nota ſunt. Homo autem non cogitando, aut diſputando aſſequi eam poteſt, ſed diſcendo, & audiendo ab eo, qui ſcire ſolus poteſt, & docere. Ideò Marcus Tullius ſententiam Socratis de Platone transferens dicentis, veniſſe tempus, ut ipſe migraret è vita, illos autem, apud quos cauſam ſuam perorabat, agere vitam: Utrum melius ſit, inquit, dii immortales ſciunt; hominem arbitror ſcire neminem. Quare neceſſe eſt omnes philoſophiæ ſectas alienas eſſe à veritate; quia homines erant, qui eas conſtituerunt, nec ullum fundamentum aut firmitatem poſſunt habere, quæ nullis divinarum vocum fulciuntur oraculis.

Lin. 6. *Cujus notitia.*] Sic reſtitui ex MSS. quamplurimis, inter quos ſunt antiq. 2. Bon. Regio-Put. Jun. In 8. rec. & 18. editis eſt *notio*. Infrà cap. 9. poſt med. legitur *notitia Dei.*

Lin. 9. *Ideò Marcus Tullius.*] In 1. Tuſcul. quæſt. ex Apologiâ Socratis, ſub finem apud Platonem.

Lin. 11. *Cauſam ſuam perorabat.*] Addidi *ſuam* ex omnibus MSS. & 13. editis: deeſt in pluribus excuſis.

Lin. 12. *Hominem arbitror.*] 1. Reg. rec. Cant. & 13. edit. interponunt *autem*. Cicero *quidem*.

Lin. 14. *Homines erant, qui.*] Ità emendavi ex maximo Manuſcriptorum numero, inter quos eſt Regio-Put. In 10. rec. & 5. edd. legitur *errant*.

CAPUT III.

De Naturâ & de Mundo; atque reprehenſio Stoïcorum & Epicureorum.

ET quoniam de philoſophorum erroribus loquimur, Stoïci naturam in duas partes dividunt; unam, quæ efficiat; alteram, quæ ſe ad faciendum tractabilem præbeat. In illâ primâ eſſe vim ſentiendi; in hâc,

Lin. 1. *Stoïci naturam.*] Apud Ciceronem in primo Academ. quæſt. hanc Naturæ diviſionem non Stoïcis, ſed veteri Academiæ aſſignat, &c. Adde his, quòd Ariſt. lib. 2. Phyſ. naturam duplicem facit, materiam ſcilicet & formam; formam autem eſſe cauſam finalem. Macrob. in Somnium Scip. lib. 1. cap. 11. » Alii, inquit, mundum in duo diviſerunt: » quorum alterum facit, alterum patitur, &c. « Quid quod Auguſtinus quoque lib. de Animâ & ejus orig. ad Petrum presbyterum 2. cap. 3. duas etiam naturas agnoſcit: creatorem unam, Deum ſcilicet; alteram, creaturam ex Deo. *Betul.*

Lin. 2. *Unam, quæ efficiat, &c.*] Seneca epiſt. 64. *Dicunt Stoïci noſtri; duo eſſe in rerum naturâ, ex quibus omnia fiant, cauſſam & materiam. Materia jacet iners, res ad omnia parata, ceſſatura ſi nemo moveat. Cauſſa autem, id eſt, ratio, materiam format, & quòcumque vult, verſat: ex illâ varia opera producit.* Et paulò poſt aliis verbis: *Nempè univerſa ex materiâ & ex Deo conſtant. Deus iſta temperat, quæ circumfuſa rectorem ſe-*

Digitized by Google

materiam ; nec alterum ſine altero poſſe. Quomodò poteſt idem eſſe quod tractat, & quod tractatur ? Si quis dicat idem eſſe figulum, quod lutum, aut lutum idem eſſe, quod figulum, nonne apertè inſanire videatur ? At iſti uno naturæ nomine duas res diverſiſſimas comprehendunt, Deum, & mundum, artificem, & opus ; dicuntque alterum ſine altero nihil poſſe, tanquàm natura ſit Deus mundo permiſtus. Nam interdùm ſic confundunt, ut ſit Deus ipſe mens mundi & mundus ſit corpus Dei. Quaſi verò ſimul eſſe cœperint mundus, & Deus ; ac non ipſe mundum fecerit : quod & ipſi fatentur aliàs, cùm hominum causâ prædicant eſſe fabricatum, & ſine mundo eſſe, ſi velit, poſſit ; ſiquidem Deus eſt divina & æterna mens à corpore ſoluta & libera. Cujus vim majeſtatemque quoniam intelligere non poterant, miſcuerunt eum mundo, id eſt, operi ſuo. Undè eſt illud Virgilianum :

——— Totamque infuſa per artus
Mens agitat molem, & magno ſe corpore miſcet.

Ubi eſt ergò illud, quod iidem ipſi aiunt, & factum eſſe divinâ providentiâ, & regi ? Si enim fecit mundum, fuit ergò ſine mundo. Si regit, non utique ſicut mens corpus regit, ſed tanquàm dominus domum, navim gubernator, auriga currum. Nec tamen miſti ſunt iis rebus, quas regunt. Nam ſi hæc omnia, quæ videmus, Dei membra ſunt, jam inſenſibilis ab his conſtituitur Deus, quoniam membra ſenſu carent, & mortalis, quoniam videmus membra eſſe mortalia.

Poſſum

quuntur & ducem. Potentius autem eſt quid facit, quod eſt Deus, quàm materia patiens Dei. Gatakerus.

Lin. 1. *Nec alterum ſine altero poſſe.*] Ità cum vet. edit. Rom. omnes MSS. præter 2. Reg. rec. In 2. al. Reg. rec. *nec alteram ſine alterâ eſſe poſſe.* Et Lactantius paulò inferiùs, *dicuntque alterum ſine altero nihil poſſe.*

Lin. 6. *Mundo permiſtus.*] MSS. 12. inter quos ſunt antiq. 1. Bonon. & Cauc. ferunt, *mundo terminatus*, ſed citra ſenſum, inquit Betuleius. *Permiſtus*, vera lectio. Vide infrà, *miſcuerunt eam mundo.*

Lin. 7. *Ut ſit Deus ipſe mens mundi.*] De hoc dictum eſt lib. 1. cap. 5. Epiphanius hoc dogma inter Zenonis errores recenſet libro 3. tomo 2. Memini me alibi ex Hermete retuliſſe, Deum nec mentem, nec ſpiritum, nec lumen eſſe, ſed cauſam ut illa ſint. *Betul.*

Ibidem. *Et mundus ſit corpus Dei.*] Plato in Timæo, τὸ κόσμον ait ζῶον ἔμψυχον καὶ ἔννουν. Mundum autem Plato corpus Dei facit, non primi illius Creatoris, ſed futuri cujuſdam. Hinc fortaſſis Plinius quoque mundum numen credi par eſſe cenſuit. *Betul.*

Lin. 8. *Ac non ipſe mundum fecerit.*] *Ipſe*, quod addidi ex omnibus MSS. & quampluримis editis, deeſt in nonnullis rec.

Lin. 9. *Hominum causâ.*] Id verum eſt etiam apud Gentiles. Plinius in procemio libri 36. ait, omnia hominis causâ eſſe creata.

Lin. 10. *Siquidem Deus eſt divina & æterna mens à corpore ſoluta.*] Deſideratur *eſt* in MS. 1. Bonon. antiq. & 4. edd. rec. ſed legunt, *mens dicatur corpore ſoluta.* Similis Dei definitio ex Socratis atque Platonis doctrinâ eſt apud Plut. in Placitis lib. 1. cap. 1. Cæterùm Stoïcorum hoc dogma Laërt. ad Chryſippum & Poſſidonium autores refert. *Betul.* Vide etiam Ciceronem in fragmentis Conſolationis, & libro 1. Tuſculanar. quæſt. cap. 5. idque ex Platone.

Lin. 13. *Virgilianum.*] Ex Virg. 6. Æneid. v. 726. ſup. cap. 5. & de Irâ Dei cap. 11.

Lin. 18. *Sicut mens corpus regit.*] Macrob. lib. 2. c. 12. de Somnio Scipionis : » Anima, » inquit, qui verus homo eſt, ab omni condi» tione mortalitatis aliena eſt : adeò ut ad imi» tationem Dei mundum regentis, regat & ipſa » corpus, dum à ſe animatur. Ideò phyſici mun» dum magnum hominem, & hominem bre» vem mundum eſſe dixerunt, &c. « *Idem.*

Lin. 21. *Et mortalis.*] Rectè. Vide ſuprà. MSS. 11. & edd. 9. addunt *eſt.*

Lin. 22. *Membra eſſe mortalia.*] Macrob. eodem loco, tam ex antiquorum philoſophorum,

Poſſum enumerare, quoties repentinis quaſſatæ motibus vel hiaverint terræ, vel deſederint in abruptum; quoties demerſæ fluctibus, & urbes, & inſulæ abierint in profundum; frugiferos campos paludes inundaverint; flumina & ſtagna ſiccaverint; montes etiam vel deciderint abrupti, vel planis fuerint adæquati. Plurimas regiones, & multorum fundamenta montium latens & internus ignis abſumit. Et hoc parùm eſt, ſi membris ſuis non parcit Deus, niſi etiam homini liceat aliquid in Dei corpus: maria exſtruuntur; montes exciduntur, & ad eruendas opes interiora terræ viſcera effodiuntur. Quid quòd ne arari quidem ſine laceratione divini corporis poteſt? ut jam ſcelerati & impii ſimus, qui Dei membra violemus. Patiturne ergò vexari corpus ſuum Deus, & debilem ſe vel ipſe facere, vel ab homine fieri ſinit? niſi fortè divinus ille ſenſus, qui mundo & omnibus mundi partibus permiſtus eſt, primam terræ faciem reliquit, ac ſe in ima demerſit, ne quid doloris de aſſiduâ laceratione ſentiret. Quòd ſi hoc vanum & abſurdum eſt, tam igitur ipſi eguerunt, quàm hæc indigent ſenſu, qui non perſpexerunt divinum quidem ſpiritum eſſe ubique diffuſum, eoque omnia contineri, non tamen ità, ut Deus ipſe, qui eſt incorruptus, gravibus

rum, quàm ex Ciceronis doctrinâ monet, mundum quâdam parte mortalem videri, ut animal exanimatum, vel ignis extinctus, vel ſiccatus humor. *Betuleius.*

Lin. 1. *Hiaverint terra.*] Vide Plinium lib. 2. cap. 80. 92. 106.

Lin. 2. *Deſederint.*] MSS. 3. rec. & 15. excuſi *deſcenderint;* 7. Reg. Jun. 2. Colb. habent *deciderint;* 1. Reg. *ceciderint.* At *deſederint* eſt quamplurimorum MSS. inter quos ſunt antiquiſſimi 2. Bonon. Cauc. & edit. 2. vet. Rom. Eaque lectio eſt genuina, & Ciceroniana; *deſidere* enim eſt *deſcendere.* Cicer. 1. de Div. 97. *Labes agri Privernatis, cùm ad infinitam altitudinem terra deſediſſet.* Ibid. 78. *Multa oppida corruerint, multis locis labes facta ſit, terraque deſederint.* Vide Plinium lib. 2. cap. 91.

Lin. 3. *Frugiferos campos.*] Exemplum eſt mare mortuum. Ovid. lib. 15.

Vidi ego quod fuerat quondàm ſolidiſſima terra,
Eſſe fretum: vidi factas ex æquore terras,
Et procul à pelago conchæ jacuère marinæ,
Et vetus inventa eſt in montibus anchora ſummis, &c.

Vide plura apud Philonem de Mundo, & apud Vadianum in Melam lib. 1. in cap. de Numidiâ. *Betuleius.*

Lin. 4. *Stagna ſiccaverint.*] Ità MSS. & editi. *Siccare* neutrâ ſignificatione accipi, inauditum.

Ibidem. *Montes etiam.*] Plinius inter miracula refert: montes etiam concurriſſe, quem vide lib. 2. cap. 83.

Lin. 6. *Abſumit.*] Ità ferè omnes MSS. in præſenti. Et rectè. Plures enim ignes interni etiamnùm ſuperſunt in Italiæ montibus, Ætnâ & Veſuvio, in inſulâ Liparâ, &c. MSS. 1. Bonon. antiq. Tax. 1. Colb. *abſumpſit;* quod tamen Heumanno probatur.

Lin. 8. *Maria exſtruuntur.*] Exemplum eſt Tyrus. Plin. lib. 5. cap. 19. Tyrus, inquit, quondàm inſula prælato mari ſeptingentis paſſibus diviſa: nunc verò Alexandri oppugnantis operibus continens. De quo Curtius lib. 4. copioſè. *Betuleius.*

Ibidem. *Montes exciduntur.*] Videtur alludere ad Iſthmum, quem quidam irrito labore (ut Proverb. habet) perfodere ſunt conati: vel ad Athon montem, de cujus latitudine MD. paſſuum Xerxes abſcidiſſe legitur apud Plinium cap. 10. lib. 4. Hiſtoria apud Herod. lib. 7. *Betul.*

Ibidem. *Eruendas opes.*] Sic Ovidius de Ferreo ſeculo:

Effodiuntur opes irritamenta malorum.

Sic Plinius in proœmio libri 33. » Imus in viſ» cera ejus, & in ſede Manium opes quærimus, » tanquàm parùm benignâ fertilique quaquà » calcatur «.

Lin. 18. *Non tamen, ita ut Deus ipſe.*] MSS.

& corruptibilibus elementis miſceatur. Illud ergò rectius, quod à Platone ſumpſerunt, à Deo factum eſſe mundum, & ejuſdem providentiâ gubernari. Oportebat igitur & Platonem, & eos qui idem ſenſerunt, docere atque explicare, quæ cauſa, quæ ratio fuerit tanti operis fabricandi; quare hoc, aut cujus gratiâ fecerit.

At iidem Stoïci, hominum, inquiunt, causâ mundus effectus eſt. Audio. Sed Epicurus ignorat, ipſos homines quare, aut quis effecerit. Nam Lucretius, cùm diceret mundum non eſſe à diis conſtitutum, ſic ait:

Dicere porrò hominum causâ voluiſſe parare
Præclaram mundi naturam;

Deindè intulit:

Deſipere eſt. Quid enim immortalibus atque beatis
Gratia noſtra queat largirier emolumenti,
Ut noſtrâ quidquam causâ gerere aggrediantur?

Et meritò. Illi enim nullam rationem afferebant, cur humanum genus vel creatum, vel conſtitutum eſſet à Deo. Noſtrum hoc officium eſt, ſacramentum mundi & hominis exponere, cujus illi expertes, ſacrarium veritatis nec attingere, nec videre potuerunt. Ergò (ut paulò antè dicebam) cùm aſſumpſiſſent id quod erat verum, id eſt, mundum à Deo factum, & hominum causâ eſſe factum; tamen, quoniam eos in conſequentibus ratio defecit, non potuerunt defendere id quod aſſumpſerant. Denique Plato, ne Dei opus imbecillum & ruinoſum faceret, in æternum dixit eſſe manſurum. Si hominum causâ factus eſt, & ità factus eſt, ut eſſet æternus; cur ergò ipſi quorum causâ factus eſt, non ſunt ſempiterni? Si mortales, propter quos factus eſt; ergò & ipſe mortalis atque ſolubilis. Neque enim pluris eſt ipſe, quàm ii, quorum gratiâ factus eſt. Quòd ſi ei ratio quadraret, intelligeret periturum eſſe, quia factus eſt; nec poſſe in æternum manere, niſi quod tangi non poteſt.

Qui autem negat hominum causâ factum, hic nullam rationem tenet. Si enim dicit, ipſum fabricatorem ſuâ causâ tanta hæc opera eſſe molitum; cur ergò nos nati ſumus? Cur mundo ipſo fruimur? Quid ſibi vult humani generis cæterorumque animantium fictio? Cur aliena commoda intercipimus? Cur denique augemur, minuimur, interimus?

Jun. legunt *nec*, pro *non*. Abeſt *ita* ab uno Bononienſi antiq. à 4. Colbert. & 1. Clarom. *ita ut* à Pen.

Lin. 1. *A Platone.*] In Timæo.

Lin. 8. *Lucretius.*] Lib. 5. de Nat. rerum.

Lin. 16. *Conſtitutum.*] In antiquis Editionibus, *inſtitutum*, quod Heumanno probatur.

Lin. 17. *Sacramentum mundi & hominis.*] Sic infrà cap. 5. ad initium, *Si ſacramentum hominis omne cognoviſſent.*

Lin. 19. *Mundum à Deo factum, & hominum causâ eſſe factum.*] Deeſt & in 1. Bon. antiq. Scripti 9. rec. & 9 edit. habent, *Mundum à Deo factum, & hominum causâ eſſe factum.*

Lin. 22. *Plato.*] In Timæo.

Lin. 25. *Si mortales.*] Pro, *ſi ii ſunt mortales*: ità Heuman.

Lin. 27. *Ratio quadraret.*] Sic cap. 5. initio, *non quadrare rationem*; & in fine capitis 7. *ratio non quadraret.*

Lin. 30. *Tanta hæc opera eſſe molitum.*] MSS. 24. & 3. edit. in quibuſdam *tantùm*: ſed malè.

Digitized by Google

Quid habet rationis ipſa generatio? quid perpetua ſucceſſio? Nimirùm videri nos Deus voluit, & ſuis variis imaginibus tanquàm ſigilla confingere, quibus ſe oblectaret; & nihilominùs tamen, ſi ita eſſet, curæ haberet animantes, præcipuèque hominem, cujus imperio cuncta ſubjecit. Qui autem dicunt ſemper fuiſſe mundum, omitto illud, quòd eſſe ipſe ſine aliquo principio non poteſt, undè extricare ſe nequeunt; ſed hoc dico: ſi mundus ſemper fuit, nullam poteſt habere rationem. Quid enim potuit in eo ratio moliri, quod nunquàm ſumpſit exordium? Nam priùs quàm fiat aliquid, aut ſtruatur, opus eſt conſilio, ut diſponi poſſit quemadmodùm fiat, nec incipi quidquam poteſt ſine proviſione rationis. Itaque omne opus ratio præcedit. Non habet ergò rationem, quod factum non eſt. Atqui mundus rationem habet, quâ & conſtat, & regitur; ergò & factus eſt: ſi factus eſt, & reſolvetur. Reddant ergò iſti rationem, ſi poſſunt, cur aut factus in principio ſit, aut poſteà reſolvatur.

Quod quia docere non poterat Epicurus, ſive Democritus, ſuâ ſponte natum eſſe dixit, ſeminibus inter ſe paſſim coëuntibus, quibus iterùm reſolutis, diſſidium atque interitum ſecuturum. Corrupit ergò quod rectè viderat, & totam rationem penitùs ignorantiâ rationis evertit; redegitque mundum, & omnia quæ in eo geruntur, ad ſimilitudinem cujuſdam vaniſſimi ſomnii, ſiquidem rebus humanis ratio nulla ſubſiſtat. Cùm verò mundum, omneſque partes ejus, ut videmus, mirabilis ratio gubernet; cùm cœli temperatio, & æqualis in ipſâ varietate curſus aſtrorum luminumque cœleſtium, temporum conſtans ac mira deſcriptio, terrarum varia fœcunditas, plana camporum munimenta, & aggeres montium, viriditas ubertaſque ſilvarum, fontium ſaluberrima eruptio, fluminum opportuna inundatio, maris opulenta & copioſa interfuſio, ventorum diverſa & utilis aſpiratio, cæteraque omnia ratione ſummâ conſtent: quis tam cæcus eſt, ut exiſtimet ſine causâ eſſe facta, in quibus mira diſpoſitio providentiſſimæ rationis elucet? Si ergò ſine causâ nec eſt, nec fit omninò quidquam: ſi & providentia ſummi

Lin. 2. *Videri nos Deus voluit.*] Sic veteres Editiones. In MS. 1. Bonon. antiq. & 5. edit. eſt *videre.* In cæteris deeſt *nos.*

Ibidem. *Sigilla.*] Id eſt, parva ſimulacra. Eſt enim homo, ſervatâ proportione, ad imaginem Dei creatus.

Lin. 6. *Ipſo.*] Sic Aldina Editio; aliæ multæ *ipſum.*

Lin. 8. *Quid enim.*] Sic lego cum 2. vet. edit. Rom. & 2. rec. cunctiſque MSS. præter Cauc. in quo, ut in 9. editis, eſt *Quî enim;* 2. Colbert. *Quomodò.*

Lin. 17. *Seminibus.*] Id eſt, Atomis.

Lin. 21. *Subſiſtat.*] MSS. 2. Clarom. *ſubſiſtit;* Cant. *ſubſtat.*

Lin. 22. *Omneſque partes ejus, ut videmus, mirabilis ratio gubernet.*] Ità reſtitui ex 13. editis cunctiſque MSS. In Bonon. antiq. in quo *ut* deletur, legitur *videamus quemadmodùm;* in ed. Thyſ. & Gall. *videmus quemadmodùm.*

Lin. 23. *Æqualis in ipſâ varietate.*] Harmonia eſt æqualis varietas, quæ in ſiderum curſu maximè animadvertitur; & hæc eſt Sylva ſignorum cœleſtium, quibus Gentiles cognitionem veri Dei habere potuerunt, ut habet Apoſtolus ad Roman. cap. 1. v. 20. & Plutarchus ipſe libro 1. de Placitis Philoſophorum cap. 6.

Lin. 31. *Si & providentia.*] Sic lego cum omnibus propè MSS. & excuſis. *Si* repetitum facit illuſtriorem ſenſum. Deeſt *&* in 1.

Dei ex diſpoſitione rerum , & virtus ex magnitudine , & poteſtas ex gubernatione manifeſta eſt : hebetes ergò & inſani , qui providentiam non eſſe dixerunt. Non improbarem ; ſi deos idcircò non eſſe dicerent, ut unum dicerent : cùm autem ideò ut nullum , qui eos deliraſſe non putat , ipſe delirat.

Bonon. In 4. Colb. 1. Clarom. & Brun. eſt *ſi & prudentia ;* malè. Vide præced. & ſeqq. *Sed de providentiâ ſatis in primo libro diximus.*

CAPUT IV.

Quòd omnia in aliquem uſum creata ſunt , etiam quæ mala videntur : quare homo in tam fragili corpore ratione fruatur.

SED de providentiâ ſatis in primo libro diximus. Quia & ſi eſt, ut apparet ex mirabilitate operum ſuorum , neceſſe eſt etiam hominem , cæteraſque animantes, eadem providentia creaverit. Videamus ergò , quæ ratio fuerit fingendi generis humani ; quoniam conſtat, id quod Stoïci dicunt , hominum causâ mundum eſſe fabricatum : quanquàm in hoc ipſo non mediocriter peccent , quòd non hominis causâ dicunt , ſed hominum. Unius enim ſingularis appellatio totum comprehendit humanum genus. Sed hoc ideò , quia ignorant unum hominem à Deo eſſe formatum , putantque homines in omnibus terris & agris tanquàm fungos eſſe generatos. At Hermes non ignoravit hominem , & à Deo, & ad Dei ſimilitudinem fictum. Sed redeo ad propoſitum. Nihil eſt (ut opinor) quod ſit propter ſeipſum factum : ſed quidquid omninò fit, ad uſum aliquem fieri neceſſe eſt. Quis eſt enim vel tam ineptus , vel tam otioſus , ut aggrediatur aliquid facere fruſtrà , ex quo nullam utilitatem , nullum commodum ſperet ? Qui domum ædificat, non idcircò ædificat , ut tantummodò domus ſit : ſed ut in eâ poſſit habitari. Qui navem fabricat , non ideò inſumit operam , ut tantùm navis appareat : ſed ut in eâ navigetur. Item qui vas aliquod inſtituit

Lin. 1. *Quia & ſi eſt.*] In 1. Bon. antiq. & 3. edd. legitur *quia ſi eſt ;* in multis impreſſis , *qua.*

Lin. 5. *Stoïci.*] Apud Cicer. Lucull. Vide inf. cap. 7. & lib. de Irâ Dei cap. 13.

Lin. 9. *Homines.*] Vide ſuprà lib. 2. c. 21.

Lin. 10. *Tanquàm fungos.*] Jam ſuprà lib. 6. cap. 10. negavit homines ſparſim natos eſſe, tanquàm ex draconis Cadmæi dentibus.

Ibidem. *At Hermes.*] In Pœmandro, non longè à principio. Adſcribam Marſilii tranſlationem : *At pater omnium intellectus , vita & fulgor exiſtens , hominem ſibi ſimilem creavit , atque ei tanquàm filio ſuo congratulatus eſt. Pulcher enim erat , patriſque ſui ferebat imaginem. Deus enim reverà propriâ formâ nimirùm delectatus , opera ejus omnia uſui conceſſit humano.* Idem.

Lin. 11. *Fictum. Sed redeo , &c.*] MSS. 8. rec. & 6. editi , *factum.*

Lin. 16. *Idcircò.*] Sic repoſui ex 5. vet. editis & MSS. præter 6. rec. quibus eſt *& ideò ;* ut in 10. vulgatis.

Lin. 17. *Inſumit operam.*] MSS. Jun. Colb. edd. Ald. 1515. Pariſ. 1525. Gymnic. 1539. *Aſſumit.*

Lin. 18. *Vas aliquod inſtituit.*] Ex Horatio, *Amphora cœpit inſtitui.* Francius.

Digitized by Google

ac format ; non propterea id facit, ut tantùm feciſſe videatur : ſed ut vas illud effectum capiat aliquid neceſſarium. Similiter cætera, quæcumque fiunt, non utique in ſupervacuum, ſed ad uſus aliquos utiles laborantur.

Mundus igitur à Deo factus eſt, non utique propter ipſum mundum ; neque enim aut calore ſolis, aut lumine, aut aſpiratione ventorum, aut humore imbrium, aut alimoniâ frugum, cum ſenſu careat, indiget. Sed ne illud quidem dici poteſt, quòd Deus propter ſeipſum fecerit mundum ; quoniam poteſt eſſe ſine mundo, ſicut fuit anteà, & iis omnibus quæ in eo ſunt, quæque generantur, Deus ipſe non utitur. Apparet ergò animantium causâ mundum eſſe conſtructum ; quoniam rebus iis, quibus conſtat, animantes fruuntur : quæ ut vivere, ut conſtare poſſint, omnia his neceſſaria temporibus certis ſubminiſtrantur. Rursùm cæteras animantes hominis causâ eſſe fictas, ex eo clarum eſt, quòd homini ſerviunt, & tutelæ ejus atque uſibus data ſunt ; quoniam ſive terrenæ ſunt, ſive aquatiles, non ſentiunt mundi rationem, ſicut homo. Reſpondendum eſt hoc loco philoſophis, maximèque Ciceroni, qui ait : » Cur Deus omnia noſtri causâ cùm faceret, tantam vim natricum vi- » perarumque fecerit ? cur tam multa peſtifera terrâ marique diſperſerit ? « Ingens ad diſputandum locus : ſed ut in tranſcurſu breviter ſtringendus eſt. Quoniam homo ex rebus diverſis ac repugnantibus configuratus eſt, animâ & corpore, id eſt, cœlo atque terrâ, tenui & compre-

Lin. 6. *Calore ſolis, aut lumine.*] Rectè. At 7. vet. edit. *aut luna lumine.* In 1. Bonon. 2. Reg. Ultr. Lipſ. 1. Colbert. ed. Florentinâ Juntarum legitur, *calore ſolis aut luna.* Poſterior lectio non inepta videtur iis, qui lunam æquè ac ſolem calefacere corpora cenſent. Suidas in σελήνη ; & Pſalm. 120. *Per diem ſol non uret te, neque luna per noctem.* At Heumannus putat legendum eſſe, *aut calore ſolis, aut lumine luna.*

Lin. 7. *Aut alimoniâ frugum.*] Sic infrà cap. 5. *Cuique generi alimoniam adminiſtraret.* Varro apud Nonium : *Habens antepoſitam alimoniam ſedens altus alieno ſtratu.* Arnob. lib. 4. *Et ex alieni uberis alimoniâ mox traditam retinuiſſe vitam.* Heraldus.

Lin. 8. *Sed ne illud quidem dici poteſt, quòd Deus, &c.*] Immò hoc dici debere patet ex Proverb. cap. 16.

Lin. 13. *Poſſint.*] MSS. 8. totidemque vulgati, *poſſent.* Meliùs *poſſint*, ex cæteris MSS. & editis. Vide ſeq. *ſubminiſtrantur.*

Lin. 15. *Data ſunt.*] Procul dubio legendum eſt *datæ ſunt.*

Lin. 17. *Maximèque Ciceroni, &c.*] Lib. Acad. quæſt. 4. Auguſtinus reſpondet Manichæis ad eamdem objectionem lib. de Geneſi 1. cap. 16. Lege prætereà Baſil. Homiliâ 8. in Hexameron. Lactantius in Epitome hanc objectionem Theodoro Atheo tribuit. Quo conſilio Deus dracones, pulices, &c. creaverit, docet Auguſtinus in cap. 1. Evangel. Joannis & in Pſal. 148. *Betul.*

Lin. 18. *Tantam vim natricum viperarumque fecerit.*] Ciceroni in Lucull. & Lucretio lib. 5. reſpondet Baſilius Homil. 6. in Hexaëmer. *Nec verò eſt quòd quiſquam accuſare parentem rerum debeat ob eam cauſam, quòd animalia quæ virus mittunt, pernicioſa & inimica vitæ noſtræ procreaverit ; iſto enim pacto pædagogum etiam accuſare licebit, quòd adoleſcentiæ facultatem & proclivitatem in officio contineat, plagiſque ac verberibus intemperantiam caſtiget, &c.* Idem Homil. 5. non longè à principio. Auguſtinus lib. de Hæreſ. contra Manich. 1. cap. 16.

Lin. 19. *Viperarumque.*] Nemo ignorat viperas dictas eſſe, quòd vi pariant. Epiphanius Gnoſticos huic animali confert. Præter Nicandrum, Plinius etiam de Viper. lib. 10. cap. 62. *Betul.*

Lin. 22. *Animâ & corpore.*] Ità cum edit. Rom. 1470. MSS. omnes, præter 1. Reg. 1. Colb. qui cum editis habent *animo.*

henſibili, æterno ac temporali, ſenſibili atque bruto, luce prædito atque tenebroſo: ipſa ratio ac neceſſitas exigebat, & bona homini proponi & mala; bona, quibus utatur, mala, quæ vitet & caveat.

Idcircò enim data eſt illi ſapientia, ut cognitâ bonorum malorumque naturâ, & in appetendis bonis, & malis declinandis, vim ſuæ rationis exerceat. Nam cæteris animalibus quia ſapientia non data eſt, & munita indumentis naturalibus, & armata ſunt: homini autem pro his omnibus, quod erat præcipuum, rationem ſolam dedit. Itaque nudum formavit & inermem, ut eum ſapientia & muniret, & tegeret. Munimenta & ornatum ejus non foris, ſed intùs, non in corpore, ſed in corde conſtituit. Niſi ergò eſſent mala quæ caveret, quæ à bonis utilibuſque diſtingueret, non eſſet ei ſapientia neceſſaria. Sciat ergò Marcus Tullius, aut ideò homini datam eſſe rationem, ut & piſces caperet uſûs ſui gratiâ, & natrices viperaſque vitaret ſalutis ſuæ causâ: aut idcircò ei bona malaque propoſita, quia ſapientiam acceperat, cujus vis omnis in diſcernendis bonis maliſque verſatur. Magna igitur, & recta, & admirabilis eſt vis, & ratio, & poteſtas hominis, propter quem mundum ipſum, & univerſa quæcumque ſunt, Deus fecit; tantùmque honoris illi habuit, ut eum præficeret univerſis, quoniam ſolus poterat Dei opera mirari. Optimè igitur Aſclepiades noſter de providentiâ ſummi Dei diſſerens, in eo libro quem ſcripſit ad me: » Atque ideò, inquit, meritò » quis arbitretur, proximum ſibi locum divinam providentiam dediſſe » ei, qui poterat intelligere ordinationem ſuam. Nam ſol iſte eſt; quis » eum videt ita, ut intelligat quia ſol eſt, & quantùm gratiæ afferat cæ» teris inſtitutis? hoc cœlum eſt; quis id ſuſpicit? terra hæc; quis eam » colit? hoc pelagus; quis in eo navigat? hic ignis eſt; quis eo utitur? « Inſtituit ergò ſummus Deus non propter ſe, quia nihilo indiget, ſed propter hominem, qui his congruenter uteretur.

Lin. 6. *Et munita.*] Heuman. delet *&*.

Lin. 8. *Rationem ſolam dedit. Itaque nudum.*] Ità cum editis omnes propè MSS. 1. Reg. rec. & Goth. *rationem dedit. Solum itaque nudum.* Vide Anacreont. Ode 2.

Lin. 18. *Tantùmque honoris illi habuit.*] Sic & infrà cap. 5. poſt initium, *Si tantùm honoris homini habuit*; 1. Bonon. antiq. *tribuit.*

Ibidem. *Præficeret univerſis.*] Juxta illud Pſalm. *Gloriâ & honore coronaſti eum, & conſtituiſti eum ſuper opera manuum tuarum.*

Lin. 20. *Aſclepiades noſter.*] Lactantii tempore Aſclepiades quidam Chriſtianus floruit, qui ad Lactantium ſcripſit librum *de Providentiâ Dei*; Lactantius viciſſim ad illum libros duos, ut referunt Hieronymus, Honorius Auguſtodunenſis, & alii. Hic autem Aſclepiades eſt profectò alius ab Aſclepiade Antiocheno Epiſcopo & Martyre, qui toto ſeculo anterior eſt Lactantio; quique annum 111. non exceſſit. Vide Tillemontium Eccleſ. Hiſt. tom. 3. pag. 648. & 649. & tom. 6. pag. 730. col. 2. not. v. De hoc Aſclepiade vide S. Hieronym. de Scriptor. Eccleſiaſ. cap. 38.

Lin. 23. *Poterat intelligere.*] Ità lego cum optimo & antiquiſſimo MS. Regio-Put. Sic & ſuprà Lactant. *ſolus poterat Dei opera mirari.* In 1. Reg. rec. eſt, *poterit*; in 5. rec. & 11. editis *potuerit*; in cæteris *potuit.*

Lin. 25. *Quis eam colit?*] MSS. 3. rec. *in colit?*

Lin. 26. *Quis in eo navigat?*] Ex quamplurimis MSS. & editis reſtitui *in eo*, quod præcedentia & ſequentia membra poſtulant. Deeſt in 3. Reg. rec. 1. Colb. 1. Clarom. & 4 impreſſis.

Digitized by Google

CAPUT V.

De Hominis Creatione, atque de diſpoſitione Mundi, & de ſummo bono.

REDDAMUS nunc rationem, quare hominem ipſum fecerit Deus. Quod ſi philoſophi ſciſſent, aut defendiſſent illa, quæ vera invenerant, aut in maximos errores non incidiſſent. Hæc enim ſumma, hic cardo rerum eſt. Quem qui non tenuerit, veritas illi omnis elabitur. Hoc eſt denique, quod efficiat illis non quadrare rationem: quæ illis ſi affulſiſſet, ſi ſacramentum hominis omne cognoviſſent, nunquàm diſputationes eorum, & omnem philoſophiam de tranſverſo Academia jugulaſſet. Sicut ergò mundum non propter ſe Deus fecit, quia commodis ejus non indiget, ſed propter hominem, qui eo utitur: ita ipſum hominem propter ſe. Quæ utilitas Deo in homine, inquit Epicurus, ut eum propter ſe faceret? Scilicet, ut eſſet, qui opera ejus intelligeret, qui providentiam diſponendi, rationem faciendi, virtutem conſummandi & ſenſu admirari, & voce proloqui poſſet. Quorum omnium ſumma hæc eſt, ut Deum colat. Is enim colit, qui hæc intelligit: is artificem rerum omnium, is verum patrem ſuum debitâ veneratione proſequitur, qui virtutem majeſtatis ejus de ſuorum operum inventione, inceptione, perfectione metitur. Quod planius argumentum proferri poteſt, & mundum hominis, & hominem ſui causâ Deum feciſſe, quàm quod ex omnibus animantibus ſolus ita formatus eſt, ut oculi ejus ad cœlum directi, facies ad Deum ſpectans, vultus cum ſuo parente communis ſit, ut videatur hominem Deus, quaſi porrectâ manu allevatum ex humo, ad contemplationem ſui excitaſſe? „Quid ergò, inquit, Deo cultus hominis confert, beato, & nullâ re indigenti? vel ſi tantùm honoris homini habuit, ut ipſius causâ mundum fabricaret, ut inſtrueret eum ſapientiâ, ut dominum viventium faceret, eumque diligeret tanquàm filium, cur mortalem fragilemque conſtituit? cur omnibus malis, quem diligebat, objecit? cùm oporteret & beatum eſſe hominem, tanquàm

Lin. 2. *Sciſſent.*] 5. Reg. Jun. 3. Colb. 2. Clarom. Em. Cant. & edit. 7. *feciſſent*; malè.

Lin. 4. *Cardo rerum.*] Proverbium eſt, quo jam uſus eſt Lactantius libro 2. cap. 9.

Lin. 7. *Omnem philoſophiam.*] Omnes philoſophorum hæreſes ſua dogmata, quantùmvis falſa, defendere voluerunt. Academici nihil certi affirmantes, reliquis omnibus repugnarunt: id quod in hoc ſaltem negotio, fit in 4. Academ. quæſt. apud Ciceronem eo loco, quem ipſe Lactantius paulò ſuperiùs citavit. *Bœnleius.*

Lin. 18. *Sui causâ.*] Ità quamplurimi impreſſi cum MSS. quibuſdam: alii *ſuâ causâ*; & ſic ſæpè loquitur Cicero, *ſuâ causâ*, *noſtrâ causâ*, *veſtrâ causâ*.

Lin. 19. *Ad cœlum directi.*] MSS. 6. rec. & quidam edd. *erecti*.

Lin. 21. *Ut videatur hominem.*] MSS. 4. & 3. edit. *videaturque*; Latinius atque Heuman. cenſent delendum *que*.

Lin. 23. *Si tantùm honoris homini habuit.*] Rectè: ſuprà capite 4. hujuſce libri circa finem, *tantùm honoris illi habuit*; & lib. 3. cap. 1. in fine. MSS. Em. *ſi tanti honoris hominem habuit*.

Digitized by Google

„ conjunctum & proximum Deo, & perpetuum, ſicut eſt ipſe, ad quem „ colendum & contemplandum figuratus eſt “.

Quanquàm hæc ferè in prioribus libris ſparſim docuimus: tamen quoniam propriè id materia nunc exigit, quia de vitâ beatâ diſſerere propoſitum eſt, explicanda ſunt iſta diligentiùs & pleniùs, ut diſpoſitio Dei, & opus voluntaſque noſcatur. Cùm poſſet ſemper ſpiritibus ſuis immortalibus innumerabiles animas procreare, ſicut angelos genuit, quibus immortalitas ſine ullo malorum periculo ac metu conſtat; excogitavit tamen inenarrabile opus, quemadmodùm infinitam multitudinem crearet animarum, quas primò fragilibus & imbecillis corporibus illigatas conſtitueret inter bonum malumque medias, ut conſtantibus ex utriſque naturis virtutem proponeret; ne immortalitatem delicatè aſſequerentur ac molliter: ſed ad illud æternæ vitæ ineloquibile præmium ſummâ cum difficultate ac magnis laboribus pervenirent. Ergò ut eas gravibus & vexabilibus membris indueret, quoniam conſiſtere in medio inani non poterant, ponderibus & gravitate corporis deorſùm premente, ſedem illis ac domicilium primò condendum eſſe decrevit. Itaque ineffabili virtute ac potentiâ præclara mundi opera molitus eſt, ſuſpenſis in altitudinem levibus elementis, & gravibus in ima depreſſis;

Lin. 6. *Spiritibus ſuis immortalibus.*] Videtur Lactantius in eâ fuiſſe ſententiâ, quæ animas habet quaſi tot particulas *de Deo* decerptas, quod infrà non obſcurè innuit, cùm dicat, Deum *Spiritum ſuum terreno corpore induiſſe.* Porrò *infinitam animarum multitudinem*, quam hîc à Deo *creari* aſſerit, illic *gigni* ait; quæ duo ſecum non cohærent. In quâ opinione quanquàm Betuleius nihil videat, quod à fide Catholicâ ſit alienum; notius tamen eſt, quàm ut referri debeat, nonnullos è Philoſophis Chriſtianos factos Platonicorum dogmata, non ſine Eccleſiæ malo, fidei Chriſtianæ admiſcuiſſe: qualia erant animarum præexiſtentia, & à divinâ eſſentiâ delibatio quædam, quas tamen non *de Deo*, ſed *à Deo* eſſe ſaniores omnes conſentiunt. *Spark.*

Lin. 6. *Semper.*] Heuman. legit *ſimul.*

Lin. 9. *Infinitam multitudinem crearet animarum.*] Vide ſuprà Not. ad lib. 2. Inſtitut. cap. 11.

Lin. 11. *Conſtantibus.*] Subaudi *hominibus.*

Lin. 13. *Æterna vitæ ineloquibile præmium.*] Sic Autor noſter infrà cap. XI. initio, *ineloquibiles immortalitatis ſuæ fructus capit. Ineloquibilis*, pro *ineffabilis.*

Lin. 15. *Et vexabilibus membris.*] Ità repoſui ex omnibus MSS. edit. 2. vet. Rom. Florent. Crat. Iſ. Cellar. In 12. excuſis legitur *nexibilibus*, quam vocem non eſſe Latinam autumo; in ed. Gymnic. *nexilibus*; in ed. Pariſ. 1525. & Graph. *exibilibus*; malè. *Vexabilia membra*, ſunt membra laborioſa, ut aiunt Medici; vel apta ad vexandum, ut ſunt crura, brachia, pedes, & manus.

Ibidem. *Conſiſtere in medio inani non poterant.*] Leucippus & Democritus prima corpora in vacuo agitari crediderunt, ut Ariſtoteles refert lib. 2. de Cœlo; cùm tamen nihil inane ſive vacuum ſit infra æthera. Vacui quæſtio eſt apud Ariſtotelem in 4. Phyſic. cap. 6. & ſequentibus. Lege Philoſophorum placita apud Plut. lib. 1. c. 18. *Betuleius.* Vide etiam Carteſium.

Lin. 18. *Præclara mundi opera molitus eſt.*] Sic cum omnibus editis cuncti ferè MSS. Ità & Lactantius ſuprà, cap. 3. *hæc opera eſſe molitum*; & infrà cap. 9. *cùm opera ejus præclara & miranda videamus.* MSS. tamen 2. Reg. rec. ſed bonæ notæ, 1. Colb. & Brun. habent, *præclaram mundi operam*; idemque alicubi (ni fallor) me legiſſe memini apud Ciceronem.

Lin. 19. *Suſpenſis in altitudinem.*] Siquidem juxta naturæ leges omne leve ſursùm, ac omne grave deorsùm. Hanc diſpoſitionem eleganter deſcripſit Ovidius his verbis:

Diſſociata locis concordi pace ligavit:
Ignea connexi vis & ſine pondere cœli
Emicuit, ſummâque locum ſibi legit in arce:

Proximus

Digitized by Google

depreſſis; & cœleſtia firmavit, & terrena conſtituit. Non eſt neceſſe nunc exequi ſingula, quoniam in ſecundo libro univerſa executi ſumus.

Lumina igitur poſuit in cœlo, quorum moderatio, & claritas, & motus aptiſſimè ad utilitates viventium temperatus eſt. Terræ autem, quam ſedem voluit eſſe, fœcunditatem varia gignendi ac proferendi dedit; ut ubertate frugum & herbarum virentium, pro naturâ & uſu cujuſque generis, alimoniam adminiſtraret. Tum perfectis omnibus, quæ ad conditionem mundi pertinebant, hominem finxit ex ipsâ terrâ, quam illi à principio in habitaculum præparavit; id eſt ſpiritum ſuum terreno corpore induit & involvit, ut & compactus ex rebus diverſis ac repugnantibus, bonum ac malum caperet; & ſicut terra ipſa fœcunda eſt ad fruges pariendas: ita corpus hominis, quod aſſumptum eſt è terrâ, generandi copiam, facultatemque procreandæ ſobolis accepit, ut quoniam fragili materiâ formatus in æternum manere non poterat, peracto temporalis vitæ ſpatio cederet, & illud, quod fragile atque imbecillum gerebat, perpetuâ ſucceſſione renovaret. Cur igitur eum mortalem finxit & fragilem, cùm illius causâ mundum ædificaſſet? Primùm, ut infinita vis animarum gigneretur, omnemque terram multitudine oppleret: deinde, ut proponeret homini virtutem, id eſt, tolerantiam malorum ac laborum, per quam poſſet præmium immortalitatis adipiſci. Nam quia homo ex duabus rebus conſtat, corpore atque animâ, quorum alterum terrenum eſt, alterum cœleſte, duæ vitæ homini attributæ ſunt: una temporalis, quæ corpori aſſignatur; altera ſempiterna, quæ animæ ſubjacet. Illam naſcendo accipimus, hanc aſſequimur laboran-

Proximus eſt aer illi levitate, locoque:
Denſior his tellus, elementaque grandia traxit,
Et preſſa eſt gravitate ſui. Circumfluus humor
Ultima poſſedit, ſolidumque coercuit orbem.

Lin. 2. *Secundo libro.*] Cap. 10. & ſeqq.

Lin. 3. *Quorum moderatio, & claritas, & motus . . . temperatus eſt.*] MSS. 5. & 8. edd. rec. *quorum moderationes, & claritates, & motus . . . temperavit:* ſed in 3. legitur, *temperatus eſt.*

Lin. 5. *Fœcunditatem varia gignendi.*] MSS. 14. rec. & 5. edd. *variam;* 1. Colb. *fœcundam ubertatem varia gignendi.*

Lin. 6. *Ut ubertate frugum.*] Jun. & 5. edd. *ut ubertas.*

Ibidem. *Et herbarum virentium.*] Ita 5. editi, omneſque MSS. præter 5. & edit. 4. quibus eſt, *viventium.*

Ibidem. *Cujuſque generis.*] Ità repoſui ex 10. editis & cunctis MSS. præter Cauc. in quo eſt *cuique generi*, ut in 9. impreſſis.

Lin. 10. *Et compactus.*] Humannus delendum putat *&*.

Lin. 14. *In æternum manere non poterat, &c.*] Neque hoc verum eſt. Si enim innocens perſtitiſſet, immortalis utique eſſet futurus: *ſtipendia enim peccati, mors eſt.* Quare Concilium Carthaginenſe anno Domini 418. celebratum can. 1. eos Anathemate ferit, quicumque affirmaverint Adamum, utcumque non peccaſſet, moriturum tamen, μὴ τῇ ἀξίᾳ τῆς ἁμαρτίας, ἀλλὰ τῇ φύσεως ἀνάγκῃ.

Lin. 19. *Tolerantiam malorum ac laborum.*] Quæ hoc capite de perferendis ærumnis atque laboribus, & lib. 6. cap. 11. de miſericordiæ operibus exercendis diſſerit, obſervanda ſunt adversùs Lutherum & ſectatores, qui bona opera ad ſalutem neceſſaria negant. *Iſæus.* MSS. 1. Reg. & 1. Brun. habent *ac dolorum;* 4. ſcripti rec. & 6. edit. *ac bonorum.*

Lin. 24. *Illam naſcendo accipimus.*] Sic Tertullianus adversùs Marcionem ait: *Vivere homini Deus præſtiterat, facto in animam vivam: rectè verò vivere demandarat, admonito in legis obſequium.*

Ibidem. *Accipimus.*] MSS. 6. rec. & 12. edd. *accepimus.*

do, ne immortalitas homini (ut antè diximus) ſine ullâ difficultate conſtaret. Illa terrena eſt, ſicut corpus, & ideò finitur: hæc verò cœleſtis, ſicut anima, & ideò terminum non habet. Illam primam neſcientes accipimus, hanc ſecundam ſcientes; virtuti enim, non naturæ datur, quia voluit nos Deus vitam nobis in vitâ comparare.

Idcircò hanc nobis præſentem dedit, ut illam veram & perpetuam aut vitiis amittamus, aut virtute mereamur. In hâc corporali non eſt ſummum bonum; quoniam ſicut neceſſitate divinâ nobis data eſt, ita rurſum divinâ neceſſitate ſolvetur. Ita quod finem habet, ſummum bonum non habet. In illâ verò ſpiritali, quam per nos ipſi acquirimus, ſummum bonum continetur; quia nec malum poteſt habere, nec finem. Cui rei argumentum natura & ratio corporis præbet. Cætera namque animalia in humum vergunt, quia terrena ſunt; nec capiunt immortalitatem, quæ de cœlo eſt. Homo autem rectus in cœlum ſpectat, quia propoſita eſt illi immortalitas; nec tamen venit, niſi tribuatur homini à Deo. Nam nihil intereſſet inter juſtum & injuſtum, ſiquidem omnis homo natus immortalis fieret; ergò immortalitas non ſequela naturæ, ſed merces præmiumque virtutis eſt. Denique homo non ſtatim quàm natus eſt, rectus ingreditur: ſed quadrupes primò, quia ratio corporis & hujus præſentis vitæ communis eſt nobis cum mutis animalibus; poſt deinde confirmatis viribus erigitur, & lingua ejus in eloquium ſolvitur, & mutum animal eſſe deſinit. Quæ ratio docet, mortalem naſci hominem; poſteà verò immortalem fieri, cum cœperit ex Deo vivere, id eſt, juſtitiam ſequi, quæ continetur in Dei cultu, cùm excitaverit hominem Deus ad aſpectum cœli ac ſuî. Quod tum fit, cùm homo cœleſti lavacro purificatus, exponit infantiam cum omni labe vitæ prioris, & incremento divini vigoris accepto, fit homo perfectus ac plenus.

Lin. 1. *Ne immortalitas homini.*] Ex omnibus MSS. & multis editis addidi *homini*.

Lin. 3. *Neſcientes accipimus.*] MSS. 4. rec. & 14. edd. *accepimus*.

Lin. 5. *In vitâ comparare.*] 1. Colbert. *in vitam;* 1. Lipſ. & Brun. *in hâc vitâ*.

Lin. 6. *Aut virtate mereatur.*] Quamvis Deus ante nos poſuerit ignem & aquam, & in nobis ſit ad utrumque manum porrigere; tamen non eſt propoſita mors ſecunda, niſi ut eam vitemus; at auxilium dat Deus ut vitam ſecundam mereamur.

Lin. 9. *Solvetur.*] Sic repoſui ex 7. vet. editis cunctiſque MSS. præter 1. Reg. rec. cui eſt *ſolvitur*, ut cæteris impreſſis.

Lin. 11. *Cui rei.*] Ità omnes propè MSS. In Cauc. & 8. aliis rec. eſt *cujus rei*, ut in cunctis ferè editis.

Lin. 12. *Natura & ratio corporis prabet.*] MSS. 1. Bonon. antiq. & 4. edit. rec. *natura ratio & natura corporis prabet.* Lectionem porrò textûs ſic interpretandam puto; *cui rei*, nempè quod in vitâ ſpirituali ſit ſummum bonum, *argumentum natura & ratio corporis prabet*, quia nimis fluxum eſt corpus, ut in eo poſſit ſummum bonum collocari.

• Lin. 18. *Non ſtatim quàm natus eſt.*] MSS. 8. rec. & totidem editi, *non ſtatim quandò.* Alii 3. ſcripti rec. *quo*.

Ibidem. *Quàm.*] Vel potiùs *quùm*, vel *cùm*.

Lin. 20. *Communis eſt nobis cum mutis animalibus.*] Quaſi verò infantes ſtatim à nativitate non eſſent baptiſmi capaces, cùm primitiva Eccleſia ante Lactantii tempora longè aliter ſenſerit. Cyprianus enim in epiſtolâ ad Fidum, pag. 159. edit. Oxon. cùm Fidus ei quæſtionem moveret de infantibus intrà triduum ad lavacrum admittendis, ſic epiſtolam claudit: *Et idcircò, frater cariſſime, hæc fuit in Concilio noſtra ſententia, à baptiſmo atque à gratiâ Dei, qui omnibus miſericors, & benignus, & pius eſt, neminem per nos debere prohiberi. Quod cùm circa univerſos obſervandum ſit atque retinendum, magìs circa infantes ipſos & recens natos obſervandum putamus, &c.* Lege ad hæc Irenæum lib. 2. cap. 10.

Digitized by Google

Ergò quia virtutem propoſuit homini Deus, licèt anima & corpus conſociata ſint; tamen contraria ſunt, & impugnant invicem. Animi bona, mala ſunt corporis; id eſt, opum fuga, voluptatum interdictio, doloris mortiſque contemptus. Item corporis bona, mala ſunt animi; hoc eſt, cupiditas, & libido, quibus & opes appetuntur, & ſuavitates variarum voluptatum, quibus enervatus animus extinguitur. Ideò neceſſe eſt, juſtum & ſapientem in omnibus malis eſſe, quoniam malorum victrix eſt fortitudo; injuſtos autem in divitiis, in honore, in poteſtate. Hæc enim bona corporalia & terrena ſunt. Illi autem terrenam vitam agunt, nec aſſequi immortalitatem queunt, quia ſe voluptatibus dediderunt, quæ ſunt virtutis inimicæ. Itaque vita hæc temporalis illi æternæ debet eſſe ſubjecta, ſicut corpus animæ. Quiſquis ergò animæ vitam maluerit, vitam corporis contemnat neceſſe eſt; nec aliter eniti ad ſummum poterit, niſi quæ ſunt ima deſpexerit. Qui autem corporis vitam fuerit amplexus, & cupiditates ſuas in terram dejecerit, illam ſuperiorem vitam conſequi non poteſt. Sed qui mavult benè vivere in æternum, malè vivet ad tempus, & afficietur omnibus moleſtiis & laboribus, quandiù fuerit in terrâ, ut habeat divinum & cœleſte ſolatium. Et qui maluerit benè vivere ad tempus, malè vivet in æternum; damnabitur enim ſententiâ Dei ad æternam pœnam, quia cœleſtibus bonis terrena præpoſuit. Propterea igitur coli ſe Deus expetit, & honorari ab homine tanquàm pater, ut virtutem ac ſapientiam teneat, quæ ſola immortalitatem parit. Nam quia nullus alius præter ipſum donare eam poteſt, quia ſolus poſſidet, pietatem hominis, quâ Deum honoraverit, hoc afficiet præmio, ut ſit in æternum beatus, ſitque apud Deum, & cum Deo ſemper.

Quæ ſequuntur in quibuſdam Manuſcriptis ac in antiquis editionibus reperi. Ea tamen Lactantio abjudicant recentiores interpretes: ſed ne aliquid deſit, hîc apponere viſum eſt; ac monemus ea non eſſe apprimè Catholica: Sic autem habent.

Lin. 3. *Id eſt.*] Additum ex omnibus MSS. præter 1. Reg. in quo deſideratur, ſicut & in nonnullis editis.

Lin. 5. *Suavitates.*] Sic & infrà plurali numero cap. ſequenti. In 2. MSS. rec. & 4. edit. *ſuavitas.*

Lin. 10. *Quia.*] MSS. 2. Reg. rec. *qui ſe.*

Lin. 13. *Eniti ad ſummum.*] Sic MSS. ferè omnes Editiones XV. ſeculi, 1. Colbert. 2. Clarom. *niti*; 1. Brun. *elevari*; alter ut in textu. Expunxi *bonum*, quod ſequebatur in 3. MSS. rec. ac 7. editis, & abeſt à cæteris.

Lin. 17. *Malè vivet ad tempus.*] Id eſt, incommodè, malis obnoxius; & infrà, *benè vivere*, hoc eſt commodè, luxurioſè.

Lin. 24. *Quâ Deum honoraverit, hoc afficiet præmio.*] Sic 1. Bonon. Regio-Put. 2. alii Regii & editio Iſæi. In 12. MSS. recent. eſt, *Qui Deum honoraverit hoc afficit præmio.* Cellarius verò & Walchius cum noſtrâ Editione concordant.

Lin. 26. *Et cum Deo ſemper.*] MSS. Marm. 500. annor. & 1. Reg. 400. n. 3976. Gryphius, Torneſ. Betul. Antuerp. 1570. Soubron. 1594. longam poſt hæc verba attexunt orationem, quam nec in melioribus MSS. nec in reliquis editis reperio; ideòque illam admittere nolui ut veram. Multa etiam continet hæc oratio parùm appoſitè, immò falſa enuntiata. Quæ Manetis hæreſim redolent, cujus tamen nec Hieronymus, nec S. Auguſtinus Lactantium inſimulant.

Digitized by Google

» Neque nunc aliquis eò confugiat, ut dicat ad ipſius culpam pertinere, qui & bonum inſtituit, & malum. Cur enim malum voluit eſſe, ſi id odio habet? Cur non bonum tantum fecit, ut nemo peccaret, nemo faceret malum? Quanquàm hoc in omnibus ferè prioribus libris docuerim, & id jam ſuperiùs, quamvis leviter, attigerim; tamen ſubinde admonendum eſt, quia omnis ratio in eo poſita eſt. Nulla enim virtus eſſe poterat, niſi diverſa feciſſet; nec omninò apparere vis boni poteſt, niſi ex mali comparatione. Adeò malum nihil aliud eſt, quam boni interpretatio. Sublato igitur malo, etiam bonum tolli neceſſe eſt. Si lævam manum, aut pedem amputaveris, nec corpus erit integrum, nec vita ipſa conſtabit. Adeò ad compagem corporis temperandam, aptiſſimè cum dextris ſiniſtra junguntur. Item ſi pares calculos feceris, nemo ludet. Si unum colorem Circo dederis, nemo ſpectandum putabit, ſublatâ omni Circenſium voluptate. Quos profectò qui priùs inſtituit, amator unius coloris fuit: ſed alterum ei, quaſi æmulum poſuit, ut poſſet eſſe certamen, & aliqua in ſpectaculo gratia. Sic Deus, quum bonum conſtitueret, quum virtutem daret, ſtatuit etiam diverſa, cum quibus illa confligerent. Si deſit hoſtis, & pugna, nulla victoria eſt. Tolle certamen, ne virtus quidem quidquam eſt. Quàm multa ſunt hominum inter ſe, & quàm variis artibus conſtituta certamina? Nemo tamen fortior, velocior, præſtantior haberetur, ſi adverſarium, cum quo contenderet, non haberet. Undè autem abeſt victoria, abeſſe hinc & gloriam ſimul, & præmium neceſſe eſt. Ut igitur virtutem ipſam exercitatione aſſiduâ roboraret, eamque faceret de malorum conflictatione perfectam, utrumque ſimul dedit, quia utrumque ſine altero retinere vim ſuam non poteſt. Ergò diverſitas eſt, cui omnis ratio veritatis innititur.

» Non me præterit, quid hoc loco à peritioribus poſſit opponi. Si bonum ſine malo eſſe non poteſt, quomodò primum hominem dicis ante offenſum Deum in ſolo bono fuiſſe, aut poſteà in ſolo bono futurum? Diſcutienda nobis hæc quæſtio eſt: quod in prioribus libris prætermiſi, ut hîc implerem. Diximus ſuperiùs, ex elementis repugnantibus hominis conſtare naturam. Corpus enim, quia terra eſt, comprehenſibile eſt, temporale, brutum, atque tenebroſum eſt. Anima verò, quia de cœlo eſt, tenuis, æterna, ſenſibilis, illuſtris eſt. Quæ quia inter ſe contraria ſunt, neceſſe eſt, hominem bono & malo eſſe ſubjectum. Animæ adſcribitur bonum, quia indiſſolubilis eſt: corpori malum; quia fragile eſt. Quoniam igitur ſociata &

Lin. 1. *Neque*, *&c.*] Monet Thomaſius, hanc longam orationem uſque ad finem hujus quinti capitis deeſſe in duobus Bononienſibus MSS. ac poſt Thomaſium Iſæus docet, eam quoque deeſſe in duodecim Vaticanis codicibus. Ea verò non legitur in omnibus ferè Gallicanis MSS. duobus tantùm exceptis. Fatendum igitur eſt, hanc totam periodum ab aliquo, eoque ſubtiliſſimo & perito Manichæo, fuiſſe ſuppoſitam, ut errorem ſuum Lactantii autoritate fulciret. In hoc igitur conſentiunt editores omnes, hanc eradendam eſſe. At ne deſit aliquid in hâc noſtrâ editione, eam hîc adjungimus, ſed ad marginem virgatam, ut à textu Lactantiano diſtinguatur.

Digitized by Google

» conjuncta ſunt corpus & anima, æquè bonum & malum cohæreat » neceſſe eſt; nec ſeparari alterutro poſſunt, niſi quum illa ſeparata » ſunt. Denique boni malique notitia ſimul homini primò data eſt. » Quâ perceptâ, ſtatim de loco ſancto pulſus eſt, in quo malum non » eſt. Ubi cùm eſſet in bono tantùm, id ipſum bonum eſſe, ignorabat. » Poſtquàm verò accepit boni malique intelligentiam, jam nefas erat, » eum in beatitudinis loco morari, relegatuſque eſt in hunc commu- » nem orbem, ut ea utraque ſimul experiretur, quorum naturam pa- » riter agnoverat. Apparet ergò idcircò datam eſſe homini ſapientiam, » ut bonum diſcernat à malo; ut ab incommodis commoda, ab inu- » tilibus utilia diſtinguat; ut habeat judicium, & conſiderantiam, quid » cavere, quid appetere, quid fugere, quid ſequi debeat. Sapientia igi- » tur conſtare ſine malo non poteſt; vixitque ille princeps generis huma- » ni, quamdiù in ſolo bono fuit, velut infans, boni ac mali neſcius. » Atenim poſteà hominem neceſſe eſt & ſapientem eſſe, & ſine ullo » malo beatum. Sed id fieri non poteſt, quamdiù anima domicilio cor- » poris induta eſt.

» Quùm verò factum fuerit corporis animæque diſſidium, tunc ma- » lum à bono ſeparabitur. Et ſicut corpus interit, anima manet: ita » malum interibit, & bonum permanebit. Tunc homo accepto immor- » talitatis indumento, erit ſapiens, expers mali, ſicut Deus. Qui ergò » vult nos in bono eſſe tantùm, id potiſſimùm deſiderat, ut ſine cor- » pore vivamus, in quo eſt malum. Quod ſi tollatur, aut ſapientia ho- » mini, ut dixi, aut corpus adimetur: ſapientia, ut ignoret malum; » corpus, ut non ſentiat. Nunc autem cùm homo & ſapientiâ ſit in- » ſtructus, ut ſciat, & corpore, ut ſentiat, utrumque pariter in hâc » vitâ Deus eſſe voluit, ut ratio virtutis ſapientiæque conſtaret. Poſuit » itaque hominem inter utrumque medium, ut haberet licentiam vel » mali, vel boni ſequendi. Sed malo admiſcuit apparentia quædam bona, » id eſt, varias & delectabiles ſuavitates, ut earum illecebris induce- » ret hominem ad latens malum. Bono autem admiſcuit apparentia quæ- » dam mala, id eſt, ærumnas, & miſerias, & labores, quorum aſpe- » ritate ac moleſtiâ offenſus animus refugeret à bono latenti. Hîc ergò » ſapientiæ officium deſideratur, ut plus mente videamus, quàm corpo- » re: quod pauci admodùm facere poſſunt; quia & virtus difficilis ac » rara eſt, & voluptas communis ac publica. Ità neceſſe eſt, ſapientem » pro ſtulto haberi, qui dum appetit bona, quæ non cernuntur, di- » mittit è manibus, quæ videntur; & dum vitat mala, quæ non aſpi- » ciuntur, incurrit in mala, quæ ante oculos ſunt. Quod accidit nobis, » cùm neque cruciatum, neque mortem pro fide recuſamus: quandò ad » ſummum nefas compellimur, ut proditâ fide atque abnegato Deo » vero, diis mortuis mortiferiſque libemus. Hæc ratio eſt, cur hominem » Deus & mortalem fecerit, & malis ſubjecerit; licèt ipſius causâ mun- » dum ædificaſſet, ſcilicet ut virtutem caperet, & ei virtus ſua im- » mortalitatem daret. Virtus autem, ſicut oſtendimus, veri Dei cultus » eſt «.

CAPUT VI.

Quare mundus & homo creati ſunt; quàm ſit inanis cultus deorum.

NUNC totam rationem brevi circumſcriptione ſignemus. Idcircò mundus factus eſt, ut naſcamur: ideò naſcimur, ut agnoſcamus factorem mundi ac noſtrî Deum: ideò agnoſcimus, ut colamus: ideò colimus, ut immortalitatem pro mercede laborum capiamus, quoniam maximis laboribus cultus Dei conſtat: ideò præmio immortalitatis afficimur, ut ſimiles Angelis effecti, ſummo patri ac Domino in perpetuum ſerviamus, & ſimus æternum Deo regnum. Hæc ſumma rerum eſt, hoc Arcanum Dei, hoc myſterium mundi: à quo ſunt alieni, qui ſequentes præſentem voluptatem, terreſtribus & fragilibus ſe bonis addixerunt, & animas ad cœleſtia genitas ſuavitatibus mortiferis tanquàm luto cœnove demerſerunt.

Quæramus nunc viciſſim, an in cultu deorum ratio ulla ſubſiſtat: qui ſi multi ſunt, ſi ideò tantùm ab hominibus coluntur, ut præſtent illis opes, victorias, honores, & quæque alia quæ non niſi ad præſens valent; ſi ſine causâ gignimur; ſi in hominibus procreandis providentia nulla verſatur; ſi caſu nobiſmetipſis, ac voluptatis noſtræ gratiâ naſcimur; ſi nihil poſt mortem ſumus: quid poteſt eſſe tam ſupervacaneum, tam inane, tam vanum, quàm humana res, & quàm mundus ipſe? qui cùm ſit incredibili magnitudine, tam mirabili ratione conſtructus, tamen rebus ineptis vacet. Cur enim ventorum ſpiritus citent nubes? Cur emicent fulgura? tonitrua mugiant? imbres cadant, ut fruges terra producat, ut varios fœtus alat? Cur denique omnis natura rerum laboret, ne quid deſit earum rerum, quibus vita hominis ſuſtinetur, ſi eſt inanis, ſi ad nihilum interimus, ſi nihil eſt in nobis majoris emolumenti Deo? Quod ſi eſt dictu nefas, nec putandum eſt fieri poſſe, ut non ob aliquam maximam rationem fuerit conſtitutum, quod videas maximâ ratione conſtare; quæ poteſt eſſe ratio in his erroribus pravarum religionum, & in hâc perſuaſione philoſophorum, quâ putant animas

Lin. 7. *Deo regnum.*] Apocal. 1. & 5.

Lin. 12. *Qui ſi multi ſunt, ſi ideò tantùm... & quæque alia quæ, &c.*] Ità MSS. 7 Reg. antiquiores, aliique, nec non editi ſex. In 9. ſcriptis rec. eſt *qui ſimulati ſunt... quæque alia, &c.* in 6. MSS. rec. & ed. Rom. 1468. *qui ſi multi nati ſunt... fingimur;* in 2. MSS. rec. & 5. impreſſis, *qui ſi multi ſunt, &c.* ut in textu.

Lin. 18. *Tam vanum.*] Nam juxta mentem Apoſtoli, ſi nulla ſit reſurrectio, ſupervacua atque inanis eſt tota Religio Chriſtiana.

Ibidem. *Quàm humana res, & quàm mundus ipſe.*] Sic lego cum 2. editis & quamplurimis MSS. inter quos ſunt veterrimi 1. Bonon. & 6. Reg. Editi octo & 1. MS. Colbert. habent *quàm.* Scripti 8. rec. ac 5. vulgati, *& quàm mundus iſte.*

Lin. 19. *Tam mirabili.*] 1. Bonon. antiq. 1. Lipſ. *tum mirabili;* 1. Reg. rec. *& mirabili;* 1. Reg. & Goth. *& admirabili.*

Ibidem. *Conſtructus.*] 1. Colbert. & 5. edd. *conſtitutus.*

Lin. 26. *Videas.*] MSS. 14. rec. & 5. edit. *videamus;* 1. Reg. *videmus.*

Digitized by Google

interire? Profectò nulla. Quid enim habent dicere, cur dii hominibus tam diligenter ſuis quæque temporibus exhibeant? An ut illis far & merum demus, & odorem thuris, & ſanguinem pecudum? quæ neque immortalibus grata eſſe poſſunt, quia ſunt fragilia; neque uſui eſſe expertibus corporum, quia hæc ad uſum corporalium data ſunt. Et tamen ſi ea deſiderarent, ſibi ipſi poſſent exhibere, cùm vellent. Sive igitur intereunt animæ, ſive in æternum manent, quam rationem continet cultus deorum, aut à quo mundus conſtitutus eſt? cur, aut quandò, aut quouſque, quatenùs homines, aut quamobrem procreati? cur naſcuntur, intereunt, ſuccedunt, renovantur? Quid dii ex cultibus eorum aſſequuntur, qui poſt mortem nihil futuri ſunt? quid præſtant? quid pollicentur? quid minantur aut hominibus, aut diis dignum? Vel ſi manent animæ poſt obitum, quid de his faciunt, facturive ſunt? quid illis opus eſt theſauro animarum? ipſi illi ex quo fonte oriuntur? quomodò, aut quarè, aut undè multi ſunt? Ita fit, ut ſi ab illâ rerum ſummâ, quam ſuperiùs comprehendimus, aberraveris, omnis ratio intereat, & ad nihilum omnia revolvantur.

Lin. 1. *Habent dicere.*] *Habeo dicere*, pro *poſſum*, & pro *debeo dicere*. Eſt phraſis Græca, quâ & alibi utitur Lactantius, ſcilicet lib. 4. cap. 12. circa med. & cap. ultimo ubi vide Not.

Lin. 2. *Ut illis far.*] *Far* eſt vocabulum generale quo omnia frumenti genera deſignantur: *ut far triticeum, far hordeaceum, &c.* Gallæus..

Lin. 8. *Conſtitutus eſt.*] MSS. 11. rec. & 7. edd. *factus eſt.*

Lin. 9. *Procreati? cur naſcuntur.*] Ex MSS. & editis addidi *cur*, quod deeſt in 1. Colb. & nonnullis editis.

Lin. 11. *Qui poſt mortem.*] 1. Lipſ. & ed. Rom. 1474. *qui poſt obitum.*

Lin. 13. *Animæ poſt obitum.*] Hæc lectio eſt 5. vet. impreſſorum cunctorumque MSS. præter 2. Reg. & 9. edit. in quibus eſt *poſt mortem*: ſed mox præceſſit illa vox.

Lin. 17. *Revolvantur.*] MSS. 4. rec. *reſolvantur.*

CAPUT VII.

De Philoſophorum varietate, eorumque veritate.

QUAM ſummam quia philoſophi non comprehenderunt, nec veritatem comprehendere potuerunt, quamvis ea ferè, quibus ſumma ipſa conſtat, & viderint, & explicaverint. Sed diverſi, ac diverſè illa omnia protulerunt, non annectentes nec cauſas rerum, nec conſequentias, nec rationes; ut ſummam illam, quæ continet univerſa, & compingerent, & implerent. Facile eſt autem docere, penè univerſam veritatem per philoſophos & ſectas eſſe diviſam. Non enim ſic philoſo-

Lin. 4. *Conſequentias.*] Hanc vocem etiam Cicero habet 1. de Divin. 128. & 4. ad Her. MSS. 1. Reg. & 2. Bonon. *conſequentia.*

Lin. 6. *Et implerent.*] MSS. 8. rec. *complerent.*

Lin. 7. *Per Philoſophos & ſectas.*] Ità ſex editi & MSS. omnes, præter rec. 1. Reg. & Goth. & 10. edit. quibus eſt *Philoſophorum ſectas.* Rectiùs, *per Philoſophos & ſectas*; ſic enim ait infrà: *Quòd ſi extitiſſet aliquis, qui veritatem ſparſam per ſingulos [Philoſophos] per ſectaſque diffuſam colligeret in unum.*

Digitized by Google

phiam nos evertimus, ut Academici ſolent, quibus ad omnia reſpondere propoſitum eſt, quod eſt potiùs calumniari & illudere: ſed docemus, nullam ſectam fuiſſe tam deviam, nec philoſophorum quemquam tam inanem, qui non viderit aliquid ex vero. Sed dum contradicendi ſtudio inſaniunt, dum ſua etiam falſa defendunt, aliorum etiam vera ſubvertunt, non tantùm elapſa illis veritas eſt, quam ſe quærere ſimulabant: ſed ipſi eam potiſſimùm ſuo vitio perdiderunt. Quòd ſi extitiſſet aliquis, qui veritatem ſparſam per ſingulos, per ſectaſque diffuſam colligeret in unum, ac redigeret in corpus, is profectò non diſſentiret à nobis. Sed hoc nemo facere, niſi veri peritus ac ſciens poteſt. Verum autem ſcire, non niſi ejus eſt, qui ſit doctus à Deo. Neque enim poteſt aliter repudiare quæ falſa ſunt, eligere ac probare quæ vera: ſed ſi vel caſu id efficeret, certiſſimè philoſopharetur; & quamvis non poſſet divinis teſtimoniis illa defendere, tamen ſe ipſa veritas illuſtraret ſuo lumine. Quare incredibilis eſt error illorum, qui cùm aliquam ſectam probaverint, eique ſe addixerint, cæteras damnant tanquàm falſas & inanes, armantque ſe ad præliandum, nec quid defendere debeant ſcientes, nec quid refutare; incurſantque paſſim ſine delectu omnia, quæ afferunt quicumque diſſentiunt.

Ob has eorum pertinaciſſimas contentiones nulla extitit philoſophia, quæ ad verum propiùs accederet; nam particulatim veritas ab his tota comprehenſa eſt. Factum eſſe mundum à Deo, dixit Plato. Idem Prophetæ loquuntur; idemque ex Sibyllæ carminibus apparet. Errant igitur qui vel omnia ſuâ ſponte nata eſſe dixerunt, vel minutis ſeminibus conglobatis; quoniam tanta res, tam ornata, tam magna, neque fieri, neque diſponi & ordinari ſine aliquo prudentiſſimo autore potuit; & ea ipſa ratio, quâ conſtare ac regi omnia ſentiuntur, ſolertiſſimæ mentis artificem confitetur. Hominum causâ mundum, & omnia quæ in eo ſunt eſſe facta, Stoïci loquuntur: idem nos divinæ litteræ docent.

Lin. 1. *Ut Academici ſolent.*] Qui ad quamlibet quæſtionem, Socratico more in utramque partem diſputare ſoliti erant.

Lin. 2. *Calumniari & illudere.*] MSS. 4. Reg. rec. 3. Colb. Torn. Em. Cant. Brun. *calumniari & invidere*; Pal. Lipſ. *& invideri.*

Lin. 11. *Verum autem ſcire, non niſi ejus eſt.*] Hæc lectio eſt omnium propè MSS. & 7. vet. editorum. In Regio-Put. deeſt *ſcire*; in 1. Reg. rec, & 6. excuſis legitur *ejus ſcire eſt.*

Ibidem. *Neque enim poteſt.*] MSS. 9. rec. & 7. edit. *Nemo enim poteſt.*

Lin. 14. *Se ipſa veritas illuſtraret.*] MSS. 12. & 8. edd. *ſe ipſam.*

Lin. 22. *Plato.*] In Timeo.

Lin. 23. *Prophetæ loquuntur.*] Geneſ. 1. Pſ. 32. Eccl. 18.

Ibidem. *Sibyllæ.*] Sermone 1.

Lin. 24. *Sponte nata.*] Ut Epicurei.

Ibidem. *Minutis ſeminibus.*] Atomis ſcilicet.

Lin. 25. *Res, tam ornata.*] Addidi *tam* ex MSS. & pluribus editis.

Lin. 27. *Ea ipſa ratio.*] MSS. 2. rec. & ed. Rom. 1470. *ratione.* Hanc rationem Paulus ad Romanos 1. legem naturæ appellat.

Lin. 28. *Confitetur.*] MSS. 3. rec. & ed. Rom. 1470. *confitentur.*

Ibidem. *Hominum causâ.*] Vide Ciceronem in Lucullo, & librum de Irâ Dei tom. 2. hujuſce Editionis cap. 13.

Lin. 29. *Stoïci.*] De quibus vide ſuprà c. 4.

Ibidem. *Divinæ litteræ.*] Geneſ. 1. Pſalm. 8. 1. ad Corinth. 15. ad Hebr. 2.

Digitized by Google

docent. Erravit ergò Democritus, qui vermiculorum modo putavit effuſos eſſe de terrâ nullo autore, nullâque ratione. Cur enim formatus ſit homo, divini ſacramenti eſt: quod quia ille ſcire non poterat, humanam vitam deduxit ad nihilum. Ad virtutem capeſſendam naſci homines Ariſton diſſeruit: idem nos monemur ac diſcimus à Prophetis. Falſus igitur Ariſtippus, qui hominem voluptati, hoc eſt malo tanquàm pecudem ſubjugavit. Immortales eſſe animas Pherecydes & Plato diſputaverunt: hæc verò propria eſt in noſtrâ Religione doctrina. Ergò Dicæarchus cum Democrito erravit, qui perire cum corpore ac diſſolvi argumentatus eſt. Eſſe inferos Zenon Stoïcus docuit, & ſedes piorum ab impiis eſſe diſcretas; & illos quidem quietas ac delectabiles incolere regiones, hos verò luere pœnas in tenebroſis locis, atque in cœni voraginibus horrendis: idem nobis Prophetæ palàm faciunt. Ergò Epicurus erravit, qui poëtarum id eſſe figmentum putavit, &

Lin. 1. *Democritus.*] Sicut ſuprà, fungos, atque ex draconis dentibus natos paſſim homines quidam prodiderunt. Democriti hoc dogma apud nullum legi autorem: ſed non diſſimilia ſunt, quæ ex Diodoro, atque adeò ex Euripide recitat Euſeb. lib. 1. de Præparat. Evang. cap. 4. *Betuleius.*

Ibidem. *Putavit.*] MS. Em. addit *homines.* Atque Heumannus putat hanc vocem excidiſſe, quamvis non legatur in editis XV. ſeculi.

Lin. 4. *Ad virtutem capeſſendam naſci homines Ariſton diſſeruit.*] Sic emendavi ex MSS. veterrimis Bonon. Regio-Put. Cauc. Jun. 6. Colbert. 3. Lipſ. Goth. Ultr. Em. Cant. 2. Clarom. Brun. & cunctis editis, præter quatuor in quibus, ſicut & in 1. Reg. rec. & 2. Colbert. à ſecundâ manu, legitur *Ariſtoteles,* & in 1. Reg. antiq. *Ariſtoteleo*; corruptè. Non enim id extat apud Ariſtotelem, ſed apud Ciceronem de Finibus lib. 2. & 3. ubi citatur hâc de re *Ariſton*, non *Ariſtoteles.* *Ariſton* fuit Chius, Philoſophus Stoïcus, de quo alibi Lactant. libro de Irâ Dei cap. 22.

Lin. 6. *Ariſtippus, qui hominem voluptati... ſubjugavit.*] Apud Ciceronem lib. 2. de Finibus, & 3. de Officiis, & apud Laërtium in Ariſtippo. Vide ſuprà lib. 3. cap. 7.

Lin. 7. *Immortales animas Pherecydes.*] Vide Ciceronem lib. 1. Tuſculanar. quæſt. De *Pherecyde* capite ſequenti.

Ibidem. *Plato.*] Scilicet in Phædro, in Phædone, & lib. 10. de Repub. apud Ciceron. lib 1. Tuſculanar.

Lin. 8. *Doctrina.*] Vide Sapient. 3. & 11. Matth. 25. Apocalypſ. 6.

Lin. 9. *Dicæarchus.*] Dicæarchus, inquit Suidas, Phidiæ filius, Siculus, ex urbe Meſſene (Mamertinum alii fuiſſe dicunt) Ariſtotelis auditor, philoſophus, rhetor & geometra, &c. Hic (ut Cicer. in 1. Tuſcul. quæſt. & in Academ. quæſt. meminit) contra immortalitatem animi diſſeruit. Is, inquit, tres libros ſcripſit, qui Leſbiaci vocantur, quòd Mitylenis ſermo habetur, in quibus vult efficere animos eſſe mortales. Sed ſcripſit idem Dicæarchus (ut in eodem Ciceronis libro legimus) ſermonem, quem Corinthi habitum tribus libris exponit, in quibus diſſerit nihil eſſe omninò animum, & hoc eſſe nomine totum inane, fruſtràque & animalia & animantes appellari; neque in homine ineſſe animum vel animam, nec in beſtiâ. Meminit hujus idem Cic. etiam in Acad. quæſt. Sed ut Plut. in Placitis refert, cenſuit Dicæarchus animam eſſe quatuor elementorum. *Betul.*

Ibidem. *Cum Democrito.*] Democritus & Epicurus animam unà cum corpore mori aiunt. Plut. Cicero. 1. Tuſcul.

Lin. 10. *Eſſe inferos Zenon docuit.*] De Zenone nihil tale comperio apud Scriptores, ſed de Socrate apud Cicer. 1. Tuſc. circa medium. *Iſæus.* Conſtat hoc quidem de Epicureis: imò non de Stoïcis modò, ſed de ipſo quoque Cicerone, qui in 1. Tuſc. quæſt. poëtarum de inferis fabulas explodit. Quin imò hoc idem facit Seneca Stoïcus ad Marciam de Conſolatione. Excutitur hæc quæſtio à Lucretio lib. 3. à Macrobio de Somnio Scip. lib. 1. c. 11. Sed lege tu ex Eccleſiaſticis Auguſtinum lib. 12. cap. 33. de Geneſi ad litteram. *Betuleius.*

Lin. 13. *Propheta.*] Pſalm. 30. Lucæ 13. 3. 2. ad Corinth. 5.

Lin. 14. *Poetarum.*] Vide Lucret. lib. 3.

illas inferorum pœnas, quæ ferantur, in hâc eſſe vitâ interpretatus eſt. Totam igitur veritatem, & omne divinæ Religionis arcanum philoſophi attigerunt. Sed aliis refellentibus, defendere id quod invenerant, nequiverunt; quia ſingulis ratio non quadravit, nec ea, quæ vera ſenſerant, in ſummam redigere potuerunt, ſicut nos ſuperiùs fecimus.

circà finem. *Poetarum*, etiam tragicorum maximè. Homerus inferos deſcribit Odyſſ. λ. quem ſequutus eſt Virg. in 6. Ovid. in 4. Met. Silius in Lucian. in Charonte. *Betul.*

CAPUT VIII.

De immortalitate Animæ.

UNUM eſt igitur ſummum bonum immortalitas, ad quam capiendam, & formati à principio, & nati ſumus. Ad hanc tendimus; hanc ſpectat humana natura; ad hanc nos provehit virtus: quod bonum quia deprehendimus, ſupereſt etiam ut de ipsâ immortalitate dicamus. Platonis argumenta, quamvis ad rem multùm conferant, tamen parùm habent firmitatis ad probandam & implendam veritatem; quoniam nec rationem totius myſterii magni conſummaverat, in unumque collegerat, nec ſummum bonum comprehenderat. Nam licèt verum de animæ immortalitate ſentiret, tamen non ita de illâ tanquàm de ſummo bono diſſerebat. Nos igitur certioribus ſignis elicere poſſumus veritatem, qui eam non ancipiti ſuſpicione collegimus, ſed divinâ traditione cognovimus. Plato autem ſic argumentatus eſt, immortale eſſe quidquid per ſeipſum & ſentit, & ſemper movetur; quod enim principium motùs

Lin. 5. *Argumenta.*] MSS. 2. rec. & 10. excuſi, *documenta*; cæteri ut in textu. Vide ſeqq. & initio cap. 9.

Ibidem. *Tamen parùm habent firmitatis.*] Ut Philoſophica omnia ſunt δοκοῦντα dumtaxat, nec certò ipſis autoribus conſtant: ita in diſputationibus Theologicis pronuntiati autoritatem non habent ullam, & ob id nec Platoni, nec Pythagoræ, licèt ipſe dixerit, & veritatem adeò dixerit, credendum propterea eſt, quia dixit, ſed quia verum eſt, & convenit cum autoritate cœleſti. Oraculorum enim divinorum tanta virtus eſt, ut ipſa etiam oratio rei τὸ εἶναι afferat; & ob idipſum verum ſit, vitam eſſe ſempiternam, quia hoc ſacræ prodiderunt Scripturæ, nec id minùs verè, quàm ſi dicas: Caro reſurget; ergò ſacra doctrina vera eſt. Quia vox cœleſtis rei cauſam præbet, ut ſit. *Betul.*

Lin. 10. *Elicere poſſumus veritatem.*] Sic lego cum MSS. Bonon. 2. Reg. bonæ notæ, Brun. ac edit. Betul. Et rectè. Sic *verum dicere* apud Plautum, & apud Ciceronem 4. Academic. 7. Aliis eſt, *eligere*.

Lin. 12. *Plato autem ſic argumentatus eſt.*] In Phædone, in Menone, de Republicâ 1. de Legibus 12. Apud Lactantium *Sentiendi* verbum irrepſit, neſcio undè, quod ne apud Ciceronem quidem eſt, qui hæc eadem verba in primo Tuſc. quæſt. tranſtulit hoc modo: »Quod ſemper movetur, id æternum eſt: quod » autem motum adfert alicui, quodque ipſum » agitatur aliundè, quandò finem habet motûs, » vivendi quoque finem habeat neceſſe eſt. So» lum igitur quod ſeipſum movet, quia nun» quàm deſeritur à ſe, nunquàm ne moveri qui» dem deſinit. *Betul.* De hoc Platonis argumento videndi Macrob. lib. 2. in Somn. Scipion. cap. 13. & ſeqq. S. Athanaſ. in Orat. contra Idol. S. Thomas 2. contra Gent. cap. 82.

Lin. 13. *Et ſentit.*] Deeſt in Phædone, & apud Ciceronem in Tuſculan. Quæſt.

Digitized by Google

non habet, nec finem habiturum, quia deſeri à ſemetipſo non poteſt. Quod argumentum etiam mutis animalibus æternitatem daret, niſi adjectione ſapientiæ diſcreviſſet. Addidit igitur, ut effugeret hanc communitatem, fieri non poſſe, quin ſit immortalis animus humanus, cujus miranda ſolertia inveniendi, & celeritas cogitandi, & facilitas percipiendi atque diſcendi, & memoria præteritorum, & providentia futurorum, & artium plerùmque innumerabilium ſcientia, quâ cæteræ careant animantes, divina & cœleſtis appareat: quia & origo animi, qui tanta capiat, tanta contineat, nulla reperiatur in terrâ; ſiquidem ex concretione terrenâ nihil habeat admiſtum: ſed neceſſe eſſe in terram reſolvi, quod eſt in homine ponderoſum & diſſolubile; quod autem tenue atque ſubtile, id verò eſſe individuum, ac domicilio corporis velut carcere liberatum, ad cœlum & ad naturam ſuam pervolare. Hæc ferè Platonis collecta breviter, quæ apud ipſum latè copioſèque explicantur.

In eâdem ſententiâ fuit etiam Pythagoras anteà, ejuſque præceptor Pherecydes, quem Cicero tradit primum de æternitate animarum diſ-

Lin. 1. *Deſeri à ſemetipſo*] MS. 1. Bonon. antiq. *deſiderari à ſeipſo non poteſt*; ſed, ut rectè monet Thomaſius, utriuſque lectionis optima eſt ſententia.

Lin. 2. *Quod argumentum, &c.*] Quia univerſalis propoſitio eſt, πᾶσα ψυχὴ ἀθάνατος. Sed Platonem fortè à Lactantii reprehenſione defendet τὸ καλὸν (ſic enim oratio inſcribitur) quod non in beſtiis, ſed in hominibus, adeòque in animâ rationali locum habet.

Lin. 3. *Addidit.*] Vide Plat. apud Cic. 1. Tuſcul. & ad finem Caton. major. ſive de Senect. & 1. Conſol. ut inf. lib. de Irâ Dei cap. 10. ad fin.

Lin. 5. *Cujus miranda ſolertia.*] Hæc verba non à Platone, ſed ab ipſo Cicerone addita ſunt.

Ibidem. *Facilitas.*] MS. Cant. *felicitas.*

Lin. 6. *Diſcendi.*] In 6. MSS. & edd. 4. eſt *diſcernendi.* Vide infrà cap. 22. in fine: *In pueris ſunt ingenia ad percipiendum facilia; quòd ea quæ diſcant, ita celeriter rapiant, ut non tunc primùm diſcere illa videantur, ſed recognoſcere atque reminiſci.*

Lin. 7. *Plerùmque.*] Heumannus legit *rerumque*, nec malè.

Lin. 9. *Nulla reperiatur in terrâ.*] Abeſt *in terrâ*, ab uno Bonon. antiquiore & Tax.

Lin. 10. *Sed neceſſe eſſe.*] Ità legendum eſſe probant præced. & ſeqq. In 11. MSS. & 6. edd. *neceſſe eſt.*

Lin. 13. *Velut carcere liberatum.*] Ex Platone Cicero corpus vocat vas, receptaculum, domicilium, cuſtodiam: Seneca inſuper ergaſtulum, atque vincula. Methodius apud Epiphanium contra Origeniſtas docet, corpus animæ nec vinculum, nec carcerem eſſe. Petrus interim σκήνωμα appellat; & in Job domus lutea nominatur humanum corpus. Verba, quibus hoc loco Lactantius Platonica extulit, Ciceronis ſunt ex Lælio, de Scipionis morte, ſub Lælii perſonâ verba facientis: » Id, » inquit, ſi ita eſt, ut optimi cujuſque animus » in morte facillimè evolet, tanquàm è cuſto» diâ vinculiſque corporis, cui cenſemus » curſum ad deos faciliorem fuiſſe, quàm Sci» pioni « ? *Betuleius.*

Lin. 17. *Pherecydes, &c.*] Hæc tota Platonis, Pythagoræ, Pherecydis de immortalitate animæ doctrina, non ſincera fuit, ſed metempſychoſi quaſi hæreditario quodam morbo infecta. De hoc Cic. in primo Tuſc. quæſt. *Pherecydes Syrius in primùm dixit, animos hominum eſſe ſempiternos, antiquus ſanè. Fuit enim meo regnante Gentili* (Servium Tullium intelligit.) *Hanc opinionem diſcipulus ejus Pythagoras maximè confirmavit, qui cùm regnante Tarquinio Superbo in Italiam veniſſet, tenuit magnam illam Græciam cum honore & diſciplinâ, tum etiam autoritate; multaque ſecula poſteà ſic viguit Pythagoreorum nomen, ut nulli alii docti viderentur.* Hactenùs Cicero. Vitæ ipſorum extant apud Laërt. De Pherecyde Auguſtinus contra Acad. libro tertio cap. 17. & ad Voluſianum epiſt. 3. *Betul.*

Ibidem. *Tradit.*] MSS. 12. *tradidit.*

Digitized by Google

putaviſſe. Qui omnes licèt eloquentiâ excellerent; tamen in hâc duntaxat contentione non minùs autoritatis habuerunt, qui contra hanc ſententiam diſſerebant, Dicæarchus primò, deinde Democritus, poſtremò Epicurus: adeò ut res ipſa, de quâ inter ſe pugnabant, in dubium vocaretur. Denique & Tullius, expoſitis horum omnium de immortalitate ac morte ſententiis, neſcire ſe quid ſit verum, pronuntiavit. » Harum, inquit, ſententiarum quæ vera ſit, Deus aliquis viderit. « Et rursùs alibi: » Quoniam utraque, inquit, earum ſententiarum doctiſſimos habuit autores; nec quid certi ſit divinari poteſt «. Verùm nobis divinatione opus non eſt, quibus veritatem divinitas ipſa patefecit.

Lin. 3. *Dicæarchus.*] De hoc capite ſuperiori dictum eſt. Vide ſuprà lib. 3. cap. 17.

Lin. 7. *Inquit.*] Cicero lib. 1. Tuſculanar. quæſtion.

Lin. 8. *Quoniam utraque, &c.*] Non extat, & ex quo Ciceronis libro ceciderit, incertum eſt. Ideòque hæc verba leguntur in fragmentis. *Iſæus.*

CAPUT IX.

De æternitate Animæ, atque de Virtute.

HIs itaque argumentis, quæ nec Plato, nec ullus alius invenit, animarum æternitas probari ac perſpici poteſt: quæ nos breviter collegimus; quoniam properat oratio ad enarrandum judicium Dei maximum, quod in terrâ propinquante ſeculorum fine celebrabitur. Ante omnia, quoniam Deus ab homine videri non poteſt, ne quis tamen ex eo ipſo putaret Deum non eſſe, quia mortalibus oculis non videretur, inter cætera inſtitutorum miracula, fecit etiam multa, quorum vis quidem apparet, ſubſtantia tamen non videretur, ſicut eſt vox, odor, ventus; ut harum rerum argumento & exemplo, etiam Deum, licèt ſub oculos non veniret, de ſuâ tamen vi, & effectu, & operibus cerneremus. Quid voce clarius? aut vento fortius? aut odore violentius? Hæc tamen, cùm per aërem feruntur, ad ſenſuſque noſtros veniunt, & eos potentiâ ſuâ impellunt, non cernuntur acie luminum: ſed aliis corporis partibus ſentiuntur. Similiter Deus non aſpectu nobis aliove fragili ſenſu comprehendendus eſt: ſed mentis oculis intuendus, cùm opera ejus præclara & miranda videamus. Nam illos, qui nullum omninò

Lin. 2. *Breviter collegimus.*] Hæc lectio eſt quàmplurimorum MSS. & 6. vet. edit. In 2. Reg. 1. Colbert. & 12. edit. eſt *colligemus;* in 4. aliis ſcriptis *colligimus.*

Lin. 3. *Ad enarrandum.*] Ità cum edit. Torneſ. & Soubron. omnes MSS. In 2. Reg. rec. & vulgatis *ad narrandum.*

Lin. 7. *Inſtitutorum.*] MSS. 13. rec. & 14. edit. addunt *ſuorum*, quod abjecimus, quia ab antiquioribus & melioribus ſcriptis abeſt.

Ibidem. *Quorum vis quidem appar.*] In 10. MSS. rec. *appareret;* in 1. Bonon. antiq. *quorum multa vis quidem apparet.*

Lin. 8. *Non videretur.*] Ità omnes ferè MSS. inter quos ſunt antiquiſſimi, & 5. vet. edd. In 8. rec. ſcriptis totidemque editis eſt, *non videtur.* Vide ſeqq. *veniret ... cerneremus.*

Digitized by Google

Deum eſſe dixerunt, non modò philoſophos, ſed ne homines quidem fuiſſe dixerim, qui mutis ſimillimi ex ſolo corpore conſtiterunt, nihil omninò cernentes animo, ſed ad ſenſum corporis cuncta referentes, qui nihil putabant eſſe, niſi quod oculis contuebantur. Et quia videbant aut bonis accidere adverſa, aut malis proſpera, fortuitù geri omnia crediderunt, & naturâ mundum, non providentiâ conſtitutum.

Hinc jam prolapſi ſunt ad deliramenta, quæ talem ſententiam neceſſariò ſequebantur. Quòd ſi eſt Deus & incorporalis, & inviſibilis, & æternus; ergò non idcircò interire animam credibile eſt, quia non videtur, poſtquàm receſſit à corpore, quoniam conſtat eſſe aliquid ſentiens ac vigens, quod non veniat ſub aſpectum. Atenim difficile eſt animo comprehendere, quemadmodùm poſſit anima retinere ſenſum ſine iis partibus corporis, in quibus ineſt officium ſentiendi. Quid de Deo? num facile eſt comprehendere, quemadmodùm vigeat ſine corpore? Quòd ſi deos eſſe credunt, qui ſi ſunt, utique ſunt expertes corporum, neceſſe eſt, humanas animas eâdem ratione ſubſiſtere; quoniam ex ipſâ ratione ac prudentiâ intelligitur eſſe quædam in homine ac Deo ſimilitudo. Denique illud argumentum, quod etiam Marcus Tullius vidit, ſatis firmum eſt: ex eo æternitatem animæ poſſe diſgnoſci, quia nullum ſit aliud animal, quod habeat notitiam aliquam Dei; Religioque ſit penè ſola, quæ hominem diſcernat à mutis: quæ cùm in hominem ſolum cadat, profectò teſtatur, id affectare nos, id deſiderare, id colere, quod nobis familiare, quod proximum ſit futurum.

An aliquis, cùm cæterarum animantium naturam conſideraverit, quas pronis corporibus abjectas in terramque proſtratas ſummi Dei providentia effecit, ut ex hoc intelligi poſſit, nihil eas rationis habere cum cœlo, poteſt non intelligere, ſolum ex omnibus cœleſte ac divinum animal eſſe hominem, cujus corpus ab humo excitatum, vultus ſublimis, ſtatus rectus originem ſuam quærit, & quaſi contemptâ humilitate ter-

Lin. 1. *Non modò Philoſophos.* Sic ferunt omnes MSS. & editi codices. Francius legebat, *non modò non Philoſophos;* & ſic cum eo legere mallem.

Lin. 2. *Ex ſolo corpore conſtiterunt.*] Præpoſitio abeſt à MS. Cauc. & 5. editis.

Ibidem. *Nihil omninò cernentes animo.*] Sic MSS. Cauc. 4. alii rec. & 6. typis excuſi: alii quidam *nihil*; editi 3. *nihil omninò eruentes animo;* Jun. *nihil cernentes.*

Lin. 3. *Sed ad ſenſum.*] In 16. MSS. & 6. editis, pro *ſed*, legitur *&*.

Lin. 4. *Videbant.*] Hìc Epicureos notat.

Lin. 5. *Fortuitù.*] 1. Reg. antiq. & 6. rec. MSS. habent *fortuitò;* 1. Lipſ. *fortuitè.* Quamplurimi MSS. & omnes editi ut in textu.

Lin. 10. *Conſtat eſſe aliquid ſentiens ac vigens.*] MSS. Cauc. 1. Reg. rec. & 4. edit. *conſtat eſſe aliquid conſtans;* in 3. excuſis eſt *vivens;* malè. Vide infrà cap. 12. *conſtat ac viget ſemper.* At lectio noſtra, quæ etiam reperitur in duobus MSS. Bononienſibus, monente Thomaſio, multò elegantior eſt eâ, quæ eſt quarumdam editionum, ubi legitur, *conſtat eſſe aliquid conſtans & ſentiens ac vivens.*

Lin. 15. *Utique ſunt expertes corporum.*] MSS. 24. cum edit. Rom. 1470. poſt *utique*, addunt *animæ.*

Lin. 17. *Ratione ac prudentiâ.*] Ità lego cum omnibus ferè MSS. & edit. vet. Rom. 1474. In ſex ſcriptis rec. & excuſis eſt, *providentiâ.*

Ibidem. *Ac Deo.*] Heum. legit *cum Deo.*

Lin. 18. *Marcus Tullius.*] Cic. 1. de Legibus cap. 8. Vide ſuprà lib. 3. cap. 10.

Lin. 29. *Status rectus.*] Rectè cum edit. vet. Rom. Junt. Iſ. legunt omnes MSS. præ-

Digitized by Google

ræ, ad altum nititur, quia ſentit ſummum bonum in ſummo ſibi eſſe quærendum, memorque conditionis ſuæ, quâ Deus illum fecit eximium, ad artificem ſuum ſpectat? Quam ſpectationem Triſmegiſtus θεώπιδα rectiſſimè nominavit: quæ in mutis animalibus nulla eſt. Cùm autem ſapientia, quæ ſoli homini data eſt, nihil aliud ſit quàm Dei notitia, apparet animam non interire, neque diſſolvi, ſed manere in ſempiternum, quia Deum, qui ſempiternus eſt, & quærit, & diligit, ipsâ cogente naturâ, ſentiens vel undè orta ſit, vel quò reverſura. Præntereà non exiguum immortalitatis argumentum eſt, quòd homo ſolus cœleſti elemento utitur. Nam cùm rerum natura his duobus elementis, quæ repugnantia ſibi atque inimica ſunt, conſtet igne, & aquâ, quorum alterum cœlo, alterum terræ adſcribitur: cæteræ animantes, quia terrenæ mortaleſque ſunt, terreno & gravi utuntur elemento; homo ſolus ignem in uſu habet, quod eſt elementum leve, ſublime, cœleſte. Ea verò quæ ponderoſa ſunt, ad mortem deprimunt; & quæ levia ſunt, ad vitam ſublevant, quia vita in ſummo eſt, mors in imo. Et ut lux eſſe ſine igne non poteſt, ſic vita ſine luce. Ignis igitur elementum eſt lucis ac vitæ: undè apparet hominem, qui eo utitur, immortalem ſortitum eſſe conditionem, quia id illi familiare eſt, quod facit vitam.

Virtus quoque ſoli homini data magno argumento, eſt immortales eſſe animas. Quæ non erit ſecundùm naturam, ſi anima extinguitur; huic enim præſenti vitæ nocet. Nam vita iſta terrena, quam communem cum mutis animalibus ducimus, & voluptatem expetit, cujus fructibus variis ac ſuavibus delectatur, & dolorem fugit, cujus aſperitas naturam viventium acerbis ſenſibus lædit, & ad mortem perducere ni-

ter 3. Reg. rec. & 1. Colbert. quibus eſt *erectus*, ut 12. impreſſis.

Lin. 3. Θεώπιδα] Sic reſtitui ex MSS. 5. Reg. inter quos ſunt duo antiquiſſimi, 1. Lipſ. 1. Clarom. quod ſonat *Dei contemplationem;* 1. Bonon. antiq. ὄπιδα. Hæc vox à pleriſque MSS. abeſt. Scripti rec. 2. Reg. 2. Colbert. 1. Clarom. & 16. editi habent θεωρίαν. Vide Triſmegiſt. in Pimandro cap. 12. 13. 14.

Lin. 9. *Homo ſolus cœleſti alimento utitur.*] Ità omnes fermè MSS. & editi. In tribus Colb. & edit. Rom. 1470. legitur *ſolùm*, quod deeſt in nonnullis editis. In 4. ſcriptis rec. & 5. excuſis *utatur.*

Lin. 11. *Quorum alterum cœlo.*] Cœleſtis ignis non hominem modò, ſed & rerum univerſitatem fovet & ſervat.

Lin. 16. *Et ut lux eſſe ſine igne non poteſt.*] Licèt variæ Philoſophorum de ſolis ſubſtantiâ ſint ſententiæ, in hoc tamen conſentiunt, ut dicant ignitam eſſe: de quo vide Plutarch. Placita. Sol autem fons omnium eſt luminum. Cæterùm noſtra fumida & vaporantia lumina igne conſtare quis neſcit? *Betuleius.*

Lin. 19. *Quod facit vitam.*] MSS. 2. Lipſ. *faciat;* 1. alter Lipſ. cum 1. Reg. rec. *quod facit ad vitam.*

Lin. 21. *Virtus ſoli homini.*] Virtutem Deo & homini communem facit Cicero lib. 1. de Legibus.

Lin. 22. *Quæ non erit.*] Intellige, virtus. Editi nonnulli, *quæ nec erit.* MSS. 7. rec. & ed. Crat. *quod non erit;* excuſi 7. *quod nec erit.*

Ibidem. *Quæ non erit ſecundùm naturam.*] Hæc lectio multò aptior eſt, quam ea quæ habet, *quod nec erit ſecundùm naturam.* Noſtra igitur lectio veriſimilior eſt; nam loquens de virtute, ait, » illam, ſi ratio tantùm » corporis habenda eſſet, non eſſe dicendam » ſecundùm naturam; nam ſi anima interiret, » magis dicenda eſſet contra, quàm ſecundùm » naturam, cùm virtus corpus debilitet, atque » variis afficiat moleſtiis «.

Digitized by Google

titur, quæ diſſolvit animantem. Si ergò virtus & prohibet iis bonis hominem, quæ naturaliter appetuntur, & ad ſuſtinenda mala impellit, quæ naturaliter fugiuntur; ergò mala eſt virtus, & inimica naturæ, ſtultumque judicari neceſſe eſt qui eam ſequitur, quoniàm ſe ipſe lædit, & fugiendo bona præſentia, & appetendo æquè mala ſine ſpe fructûs amplioris. Nam cùm liceat nobis jucundiſſimis frui voluptatibus, nonne ſenſu carere videamur, ſi malimus in humilitate, in egeſtate, in contemptu, in ignominiâ vivere, aut ne vivere quidem, ſed dolore cruciari, & mori, ex quibus malis nihil ampliùs aſſequamur, quo poſſit voluptas omiſſa penſari? Si autem virtus malum non eſt, facitque honeſtè, quòd voluptates vitioſas turpeſque contemnit & fortiter, quòd nec dolorem, nec mortem timet, ut officium ſervet; ergò majus aliquod bonum aſſequatur neceſſe eſt, quàm ſunt illa quæ ſpernit. At verò morte ſuſceptâ, quod ulterius bonum ſperari poteſt, niſi æternitas?

Lin. 1. *Diſſolvit animantem.*] MSS. 4. rec. & 5. edit. *animantes.*

Lin. 3. *Stultumque judicari.*] Sic repoſui ex quamplurimis MSS. & editis. In 8. ſcriptis rec. & 9. impreſſis eſt *judicare.*

Lin. 4. *Et fugiendo.*] MSS. 9. rec. & 10. editi *effugiendo*; 3. Reg. rec. *&* *effugiendo.*

Lin. 5. *Et appetendo æquè mala.*] MSS. 1. Reg. rec. & Goth. *ea quæ mala.* Cæteri ut in textu. *Æquè*, rectè, pro *etiam*, vel *pariter*, ut apud Ciceronem.

Lin. 8. *Dolore cruciari.*] Ità meliores MSS. Vide ſeqq. Scripti octo totidemque editi, *dolere*, *cruciari.*

Ibidem. *Et mori.*] MSS. Cauc. & edit. Betul. *cruciari*, *emori*, ſine copulâ; 6. vulgati *& emori*; 1. Clarom. *ac mori.*

Lin. 14. *Niſi æternitas.*] 1. Reg. rec. & 6. edit. *niſi æternitatis*; Goth. *niſi vita æternitatis*; 1. Reg. *niſi æternum.*

CAPUT X.

De Vitiis & Virtutibus, atque de vitâ & morte.

TRANSEAMUS nunc viciſſim ad ea quæ virtuti repugnant, ut etiam ex his immortalitas animæ colligatur. Vitia omnia temporalia ſunt; ad præſens enim commoventur. Iræ impetus receptâ ultione ſedatur. Libidinis voluptas corporis finis eſt. Cupiditatem aut ſatietas earum rerum, quas expetit, aut aliorum affectuum commotiones interimunt. Ambitio, poſtquàm honores quos voluit adepta eſt, conſeneſcit. Item cætera vitia conſiſtere ac permanere non poſſunt: ſed ipſo fructu quem expetunt finiuntur. Recedunt ergò, & redeunt. Virtus autem ſine ullâ intermiſſione perpetua eſt, nec diſcedere ab eâ poteſt, qui eam ſemel cepit. Nam ſi habeat intervallum, ſi aliquandò eâ carere poſſumus, redibunt protinùs vitia, quæ virtutem ſemper impugnant. Non eſt igi-

Lin. 3. *Sedatur.*] Sic correxi ex omnibus MSS. & vulgatis: ſic etiam veteres ſeculi decimi quinti editiones, præter MSS. 1. Reg. & 4. edit. rec. quibus eſt *ſedantur.* At *ſedatur* ſequentia requirunt.

Lin. 4. *Cupiditatem aut ſatietas.*] Ità omnes MSS. quod eſt elegantius, quàm *autem* 7. ſcriptorum rec. & editorum.

Lin. 11. *Redibunt protinùs.*] Hæc lectio eſt vet. edit. Rom. Pariſ. Faſit. Iſ. omniumque MSS. In Cauc. aliis 4. rec. & 12. edit. eſt *redeunt.*

Digitized by Google

tur comprehenſa, ſi deſerit, ſi aliquandò ſecedit. Cum verò ſibi domicilium ſtabile collocavit, in omni actu verſari eam neceſſe eſt; nec poteſt fideliter depellere vitia, & fugare, niſi pectus, quod inſedit, perpetuâ ſtatione munierit. Ipſa ergò virtutis perpetuitas indicat, humanum animum, ſi virtutem ceperit, permanere; quia & virtus perpetuâ eſt, & ſolus animus humanus virtutem capit. Quoniam igitur contraria ſunt vitia virtuti, omnis ratio diverſa & contraria ſit neceſſe eſt. Quia vitia commotiones & perturbationes animi ſunt, virtus è contrario lenitudo & tranquillitas animi eſt. Quia vitia temporalia & brevia ſunt; virtus perpetua & conſtans, & par ſibi ſemper. Quia vitiorum fructus, id eſt, voluptates, æquè ut ipſa, breves temporaleſque ſunt; virtutis ergò fructus ac præmium ſempiternum eſt, quia vitiorum commodum in præſenti eſt, virtutis igitur in futuro.

Ita ſit, ut in hâc vitâ virtutis præmium nullum ſit, quia virtus adhuc ipſa eſt. Nam ſicut vitia, cùm in actu ſuo finiuntur, voluptas & præmia eorum ſequuntur: ita virtus, cùm finita eſt, merces ejus inſequitur. Virtus autem nunquàm niſi morte finitur, quoniam & in morte ſuſcipiendâ ſummum ejus officium eſt. Ergò præmium virtutis poſt mortem eſt. Denique Cicero in Tuſculanis, quamvis dubitanter, tamen ſenſit, ſummum homini bonum non niſi poſt mortem contingere. „ Fidenti animo, inquit, „ ſi ita res feret, gradietur ad mortem; in quâ aut ſummum bonum, „ aut nullum malum eſſe cognovimus “. Mors igitur non extinguit hominem, ſed ad præmium virtutis admittit. Qui autem ſe (ut ait idem) vitiis ac ſceleribus contaminaverit, voluptatique ſervierit, is verò damnatus æternam luet pœnam; quam divinæ litteræ ſecundam mortem nominant, quæ eſt & perpetua, & graviſſimis cruciatibus plena. Nam ſicuti duæ vitæ propoſitæ ſunt homini, quarum altera eſt animæ, altera corporis: ita & mortes duæ propoſitæ ſunt, una pertinens ad corpus, quâ cunctos ſecundùm naturam fungi neceſſe eſt; altera pertinens ad animam, quæ ſcelere acquiritur, virtute vitatur; & ut vita hæc temporalis eſt, certoſque terminos habet, quia corporis eſt: ſic & mors æquè temporalis eſt, certumque habet finem, quia corpus attingit.

Lin. 1. *Si deſerit.*] MSS. 3. rec. *ſi deſierit.*

Lin. 10. *Conſtans &c.*] Heuman. verò legit *conſtans eſt, &c.*

Ibidem. *Par ſibi ſemper.*] Ità Plato lib. 4. de Republicâ.

Lin. 12. *Virtutis fructus.*] Quod diſertè pronuntiat Virgilius:

Vivit apud ſuperos, & habet ſua munera virtus.

Lin. 14. *Ut in hâc vitâ virtutis præmium nullum ſit.*] Hoc non abſolutè verum eſt, immò Deus remunerat nonnunquàm bona opera etiam in hâc vitâ: exemplum habemus in Jobo, aliiſque. *Gallæus.*

Lin. 16. *Ita virtus.*] Heum. legit *virtutem.*

Lin. 19. *Cicero.*] In epilogo libri 1. Tuſculanar. cap. 46.

Lin. 24. *Contaminaverit.*] *Contaminare ſe ſcelere* in 3. de Officiis. *Contaminare ſe vitiis*, in 3. Tuſculan. quæſt.

Lin. 25. *Secundam mortem.*] De hâc nonnihil eſt lib. 2. c. 13. Hæc ſecunda mors non niſi poſt hanc vitam erit: hæc mors declaratur Apocalypſ. cap. 20. v. 14. *Infernus autem ac mors conjecti ſunt in ſtagnum ignis, quæ eſt mors ſecunda.* De quâ etiam loquitur Chriſtus Dominus, Matth. 10. v. 28.

Lin. 30. *Et ut vita hæc.*] Omnes ferè MSS. reſpuunt copulam, quæ in vulgatis eſt, & videtur neceſſaria.

Digitized by Google

CAPUT XI.

De Temporibus poſtremis, atque de Animâ & Corpore.

IMPLETIS igitur temporibus, quæ Deus morti ſtatuit, terminabitur ipſa mors. Et quia temporalem vitam temporalis mors ſequitur; conſequens eſt, ut reſurgant animæ ad vitam perennem, quia finem mors temporalis accepit. Rursùm, ſicut vita animi ſempiterna eſt, in quâ divinos & ineloquibiles immortalitatis ſuæ fructus capit: ita & mors ejus perpetua ſit neceſſe eſt, in quâ perennes pœnas & infinita tormenta pro peccatis ſuis pendet. Ergò in eâ conditione res poſita eſt, ut qui beati ſunt in hâc vitâ corporali atque terrenâ, ſemper miſeri ſint futuri; quia jam bonis, quæ maluerunt, potiti ſunt: quod iis evenit, qui deos adorant, ac Deum negligunt. Deinde qui juſtitiam ſequentes, in hâc vitâ miſeri fuerunt & contempti, & inopes, & ob ipſam juſtitiam contumeliis & injuriis ſæpè vexati, quia nec aliter virtus teneri poteſt, ſemper beati ſunt futuri; ut, quia mala jam pertulerunt, etiam bonis fruantur. Quod his utique contingit, qui contemptis terreſtribus diis & fragilibus bonis, cœleſtem Religionem Dei ſequuntur; cujus bona, ſicut ipſe qui tribuit, ſempiterna ſunt. Quid opera corporis atque animi? nonne indicant eſſe animam mortis expertem? Nam corpus, quia ipſum fragile eſt atque mortale, quæcumque opera molitur, æquè caduca ſunt. Nihil enim Tullius ait eſſe, quod ſit manibus humanis laboratum, quod non aliquandò ad interitum redigatur, vel injuriâ hominum, vel ipſâ confectrice rerum omnium vetuſtate.

At verò animi opera videmus æterna. Nam quicumque contemptui præſentium ſtudentes, in memoriam monimenta ingeniorum factorumque magnorum reliquerunt, ii planè mentis ac virtutis ſuæ nomen indelebile quæſierunt. Ergò ſi opera corporis ideò mortalia ſunt, quia

Lin. 1. *Impletis.*] 1. Reg. *Completis.*

Lin. 3. *Ut reſurgant animæ ad vitam perennem.*] Ἀκυρολόγως loquitur autor; carnis enim, non animæ, reſurrectionem credimus Chriſtiani: animæ ut non intereunt, ita nec reſurgunt. *Gallæus.*

Lin. 4. *Accepit.*] MSS. 4. & 7. impreſſi ferunt *accipit.* De fine mortis temporalis, vide 1. ad Corinth. 15. 26. & 54.

Lin. 5. *Ineloquibiles.*] Id eſt, *ineffabiles.* Eadem vox eſt ſuprà hujus libri cap. 5.

Lin. 8. *In hâc vitâ corporali.*] MSS. 6. rec. & edit. 1470. *temporali.*

Lin. 9. *Quia jam bonis.*] Betuleius opinatur legendum eſſe, *qui jam bonis*; nec quidem malè, quia alludere videtur ad hiſtoriam Lazari & divitis apud Lucam cap. 16.

Lin. 15. *Religionem.*] Betuleius legit *regionem*, quod non improbo.

Lin. 19. *Tullius.*] Cicer. pro M. Marcel. ut ſup. lib. 6. cap. 4 in fin.

Lin. 20. *Ipſâ confectrice rerum omnium vetuſtate.*] 1. Colbert. *inſectrice.* Abeſt *rerum* à MSS. 2. Reg. rec. 2. Colb. Em. Cant. & ab ipſo Cicerone.

Lin. 25. *Nomen indelebile.*] Ex Ovidio Metamorph. ult. ſub fin.

— *Nomenque erit indelebile noſtrum.* Franc.
» Gloriæ cupiditas, ut ait Scipio apud Livium,
» longiùs quàm quantum vitæ humanæ ſpa-
» tium eſt, extenditur, maximaque pars ejus
» in memoriam ac poſteritatem prominet «.

ipſum mortale eſt, ſequitur ut anima ex eo immortalis appareat, quia videmus opera ejus non eſſe mortalia. Eodem modo deſideria quoque corporis animique declarant, alterum eſſe mortale, alterum ſempiternum. Corpus enim nihil niſi temporale deſiderat, id eſt, cibum, potum, indumentum, quietem, voluptatem; & tamen hæc ipſa ſine nutu & adminiculo animi nec cupere, nec aſſequi poteſt. Animus autem per ſe multa deſiderat, quæ ad officium fructumve corporis non redundent; eaque non fragilia, ſed æterna ſunt, ut fama virtutis, ut memoria nominis. Nam cultum Dei, qui conſtat abſtinentiâ cupiditatum ac libidinum, patientiâ doloris, contemptu mortis, etiam contra corpus anima concupiſcit. Undè credibile eſt, non interire animam, ſed diſſociari à corpore; quia corpus ſine animâ nihil poteſt, animus verò poteſt multa & magna ſine corpore. Quid, quòd ea, quæ viſibilia ſunt oculis, & tangibilia manu, quia externam vim pati poſſunt, æterna eſſe non poſſunt. Ea verò quæ neque ſub tactum, neque ſub viſum veniunt, ſed tantummodò vis eorum & ratio, & effectus apparet, æterna ſunt, quia nullam vim patiuntur extrinſecùs. Corpus autem ſi ideò mortale eſt, quia viſui pariter & tactui ſubjacet; ergò & anima idcircò immortalis eſt, quia nec tangi poteſt, nec videri.

Lin. 1. *Sequitur ut anima ex eo, &c.*] 2. Reg. rec. & 5. vet. edit. *ſequitur ex eo ut anima*; Brun. *ſequitur ex eo anima*; in Jun. deeſt *ex eo*.

Lin. 4. *Nihil niſi temporale.*] Ità omnes penè MSS. & multi editi, præcipuè ſeculi decimi quinti. Verùm unus Reg. rec. ac tres excuſi *nihil niſi temporalia*; Cauc. & 6. impreſſi, *non niſi temporalia*.

Lin. 6. *Animus autem per ſe multa.*] Mens defæcata, ſive (ut Chryſoſtomus nominat) ἔνθεος, divinis acta impulſibus, cœleſtia deſiderat: ut Pſalm. 40. *Sicut deſiderat cervus ad fontes aquarum, &c.* ubi apud LXX. verbum eſt ἐπιποθεῖν. De utroque mentis deſiderio lege 1. Baſilii epiſt. *Betuleius*.

Lin 12. *Sine animâ.*] MSS. 14. rec. *ſine animo*.

Ibidem. *Animus verò poteſt.*] Cauc. & 7. rec. MSS. cum 5. edi. *animus autem*.

Lin. 15. *Ea verò quæ.*] Francius, *Enimverò ea quæ*.

Lin. 17. *Quia nullam.*] Quidam editi, *qui nullam*.

Ibidem. *Corpus autem ſi ideò mortale, &c.*] Hoc argumentum ſi ſtaret, ſequeretur poſt reſurrectionem corpus nec viſibile, nec tangibile futurum. *Rivetus*.

CAPUT XII.

De Animâ & Corpore; atque de conjunctione eorum, & diſceſſu ac reditu.

NUNC argumenta eorum, qui contrà diſſerunt, refellamus; quæ Lucretius tertio libro executus eſt. Quoniam cum corpore, inquit,

Lin. 1. *Contrà diſſerunt.*] Ità quamplurimi MSS. ex quibus ſunt antiquiſſimi & opt. Bon. & Regio-Put. In 7. rec. & 12. excuſis eſt *contrà dixerunt*; in 3. al. MSS. & 5. edit. *contradixerunt*, unico vocabulo.

Lin. 2. *Lucretius.*] Lib. 3. de Naturâ rerum inter cætera ſic ſcribit:

—— *Nonne fatendum eſt,*
Corporeâ naturâ animum conſtare, animamque?

Digitized by Google

anima naſcitur, cum corpore intereat neceſſe eſt. At non eſt par utriuſque ratio. Solidum enim & comprehenſibile corpus eſt, & oculis, & manu: anima verò tenuis, & tactum viſumque fugiens. Corpus è terrâ fictum atque ſolidatum eſt: anima in ſe nihil concreti, nihil terreni ponderis habet, ut Plato diſſerebat. Nec enim tantam poſſet habere ſolertiam, tantam vim, tantam celeritatem, niſi originem traheret è cœlo. Corpus igitur quoniam fictum ex ponderoſo & corruptibili elemento, & tangibile eſt, & viſibile, corrumpitur atque occidit; nec vim repellere poteſt, quia ſub aſpectum & ſub tactum venit. Anima autem, quia tenuitate ſuâ omnem tactum fugit, nullo ictu diſſolvi poteſt. Ergò quamvis inter ſe conjuncta & ſociata naſcantur, & alterum, quod eſt de terrenâ concretione formatum, quaſi vaſculum ſit alterius, quod eſt à cœleſti ſubtilitate deductum: cùm vis aliqua utrumque diſcreverit, quæ diſcretio mors vocatur; tum utrumque in naturam ſuam recedit: quod ex terrâ fuit, id in terram reſolvitur; quod ex cœleſti ſpiritu, id conſtat ac viget ſemper, quoniam divinus ſpiritus ſempiternus eſt. Denique idem Lucretius oblitus quid aſſereret, & quod dogma defenderet, hos verſus poſuit:

Cedit item retrò de terrâ quod fuit antè
In terram; ſed quod miſſum eſt ex ætheris oris,

Prætereà pariter fungi cum corpore, & unà
Conſentire animum nobis in corpore cernis.

Atque eodem libro ait:

Prætereà gigni pariter cum corpore, & unà
Creſcere ſentimus, pariterque ſeneſcere mentem.

Lin. 2. *Et oculis, & manu.*] Editi octo rec. addunt, *videtur & tangitur.* Abſunt à cæteris impreſſis & ab omnibus MSS. & inutilia omninò ſunt. Vide Not. ad lib. de Opif. Dei c. 1.

Lin. 3. *Tenuis, & tactum viſumque fugiens.*] Atqui Lucretius ait, animam etiam tactui ſubjectam eſſe. Claud. Mamert. Viennenſis epiſcopus, qui medio quarto ſeculo floruit, contra quemdam, qui animum (quia & quantitate determinari, & loco concludi poſſet) corporeum eſſe aſſeruerat, tres diſertos de Statu animæ libros poſteritati reliquit, ad Sollium Sidonium Patricium ſcriptos. *Betul.*

Lin. 4. *Solidatum.*] MSS. 4. rec. totidemque editi, *conſolidatum.*

Lin. 5. *Plato.*] Apud Cic. 1. Tuſcul. & in fin. Caton. ut ſup. cap. 8.

Lin. 6. *Niſi originem traheret è cœlo.*] Sic ferè Lact. ſolet loqui: quod eorum redolet errorem, qui animam ex tertio cœlo (ibi enim paradiſum ſtatuunt) in corpora detrudi crediderunt. Sed ne temerè noſtrum autorem erroris inſimulemus, non ipſum ignoraſſe arbitrabimur; & paulò inferiùs confitebitur ipſe, ex ore, hoc eſt ex virtute conditoris, animam homini inſpiratam fuiſſe. Inſufflavit enim illi (ut Scriptura inquit) ſpiraculum vitæ: quod tamen quoſdam de animâ dumtaxat vitali intelligere, non ignoro. *Idem.*

Lin 9. *Quia ſub aſpectum & ſub tactum venit.*] Sic lego cum MSS. 24. potioribus. In 6. ſcriptis & 4. editis eſt, *ſub aſpectum & ſub ictum venit;* in tribus rec. manu exaratis, *ſub aſpectu & ſub tactu.*

Lin. 12. *Quaſi vaſculum.*] MSS. 7. rec. *vehiculum.*

Lin. 14. *Vocatur.*] Nonnulli editi, *vocetur.*

Ibidem. *Recedit.*] Ità vulgati 9. & omnes MSS. præter 2. rec. & 7. edit. quibus eſt *redit.*

Lin. 15. *Quod ex terrâ fuit, id in terram reſolvitur.*] Sic 10. impreſſi cum omnibus MSS. præter 2. rec. quibus deeſt *id*, & 2. Bonon. Tax. & 3. edit. in quibus eſt *ſolvitur;* in 1. Colb. *revolvitur.*

Lin. 17. *Idem Lucretius.*] Locus eſt lib. 2. v. 998. paulò aliter hodiè ſcriptus in editis libris, & in Lactantii edit. Ald. Crat. Graph. in quibus eſt:

Cedit item retrò de terrâ quod fuit antè
In terras; & quod miſſum eſt ex ætheris oris,
Id rurſùm cœli rellatum templa receptant.

Id rursùs cœli fulgentia templa receptant.

Quod ejus non erat dicere, qui perire animas cum corporibus diſſerebat: ſed victus eſt veritate, & imprudenti ratio vera ſurrepſit.

Præthereà id ipſum, quod colligit, diſſolvi animam, hoc eſt, ſimul cum corpore interire, quoniam ſimul naſcantur, & falſum eſt, & in contrarium converti poteſt. Non enim ſimul interit: ſed animâ diſcedente, integrum per dies multos manet, & plerùmque medicatum diutiſſimè durat. Nam ſi ut ſimul naſcuntur, ſimul interirent, non diſcederet repentè anima, corpuſque deſereret: ſed uno temporis puncto utrumque pariter diſſiparetur, & tam celeriter etiam corpus, adhuc ſpiritu in eo manente, deliqueſceret ac periret, quàm celeriter anima ſecedit; immò verò diſſoluto corpore anima vaneſceret, velut humor fracto vaſe diffuſus. Nam ſi terrenum & fragile corpus poſt ſeceſſum animæ non ſtatim diffluit, in terramque tabeſcit, ex quâ illi origo eſt; ergò anima, quæ fragilis non eſt, in æternum manet, quoniam origo ejus æterna eſt. Quoniam creſcit, inquit, ſenſus in pueris, & in juvenibus viget, & in ſenibus diminuitur, apparet eſſe mortalem. Primùm non eſt idem mens & anima; aliud eſt enim quo vivimus, aliud quo

Lin. 4 *Quod colligit.*] 2. Reg. rec. 1. Colb. Brun. & 6. edd. *quo.*

Lin. 7. *Et plerùmque medicatum diutiſſimè durat.*] Exiſtimavit Tacitus, Judæos ab Ægyptiis didiciſſe, condere cadavera potiùs, quàm cremare Romanorum more. In quo erraſſe illum ſciunt, qui legerunt in ſcripturis Saræ, Abrahami & aliorum ſepulturas. Quòd ſi Tacitus illa ſcribens utrumque intellexit, condere & condire, ex parte & non in totum vera ejus fuerit ſententia. Nam videntur quidem Hebræi accepiſſe ab Ægyptiis morem admovendi aromata cadaveribus, ut ſatis indicatur Geneſi cap. 50. v. 2. At modum ipſum condiendi cadavera Ægyptiis uſurpatum, neque didicerunt Hebræi, neque unquàm, ut puto, uſurparunt: illorum conditura fiebat intrinſecùs, corpore exenterato, & cerebro per nares extracto: atque hoc ταριχεύειν Græci dixerunt: hi unguenta & corpori aromata extrinſecùs applicando, deinde faſciis involvendo, (quod & Ægyptiis tribuit Herodotus) mortuos ſuos curabant, ut docent exempla Domini & Lazari. *Iſ. Caſaubonus.*

Lin. 12. *Velut humor fracto vaſe.*] Quod etiam Lucret. dixit, his verſibus:

Nunc igitur quoniam quaſſatis undique vaſis,
Diffluere humorem, & laticem diſcedere cernis,
Et nebula ac fumus quoniam diſcedit in auras;
Crede animam quoque diffundi, multòque perire
Ocyùs, & citiùs diſſolvi corpora prima,
Cum ſemel omnibus ex membris ablata receſſit.
Quippe etenim corpus, quod vas quaſi conſtitit ejus,
Quam cohibere nequit, conquaſſatum ex aliquâ re,
Ac rarefactum detracto ſanguine venis:
Aëre qui credas poſſe hanc cohiberier ullo,
Corpore qui noſtro rarus magis incohibeſcit?

Betuleius.

Lin. 16. *Quoniam creſcit, &c.*] Sequitur apud Lucret. lib. 3. de Naturâ rerum:

Prætereà gigni pariter cum corpore, & unà
Creſcere ſentimus, pariterque ſeneſcere mentem.
Nam velut infirmo pueri teneroque vagantur
Corpore: ſic animi ſequitur ſententia tenuis.
Indè ubi robuſtis adolevit viribus ætas,
Conſilium quoque majus, & auctior eſt animi vis.
Poſt ubi jam validis quaſſatum eſt viribus ævi
Corpus, & obtuſis ceciderunt viribus artus,
Claudicat ingenium, delirat linguaque, menſque:
Omnia deficiunt, atque uno tempore deſunt.
Ergò diſſolvi quoque convenit omnem animai
Naturam, ceu fumus in altas aëris auras.

Betuleius.

Lin. 18. *Non eſt idem mens.*] Ἀνάλυσις, quâ ſeparat partem à toto. Eſt enim mens pars animæ, ſive δύναμις, quæ Græcis νοῦς appella-

Digitized by Google

cogitamus. Nam dormientium mens, non anima ſopitur; & in furioſis mens extinguitur, anima manet; & ideò non exanimes, ſed dementes vocantur. Mens ergò, id eſt intelligentia, vel augetur, vel minuitur pro ætate. Anima in ſtatu ſuo ſemper eſt, & ex quo tempore ſpirandi accipit facultatem, eadem uſque ad ultimum durat, donec emiſſa corporis clauſtro, ad ſedem ſuam revolet. Deindè quòd anima, quamvis à Deo ſit inſpirata, tamen quia tenebroſo domicilio terrenæ carnis incluſa eſt, ſcientiam non habet, quæ eſt divinitatis. Audit igitur ac diſcit omnia, & ſapientiam diſcendo & audiendo capit; & ſenectus non minuit ſapientiam, ſed auget, ſi tamen juvenilis ætas virtute decurſa eſt. Sed ſi nimia ſenectus fregerit membra, non eſt animæ vitium, ſi viſus evanuit, ſi lingua torpuit, ſi auditus obſurduit, ſed corporis. Atenim memoria deficit. Quid mirum, ſi labentis domicilii ruinâ premitur mens, & præterita obliviſcitur, non aliter futura divina, quàm ſi carcerem, quo cohibetur, effugerit?

Verùm eadem, inquit, dolori & luctui obnoxia eſt, & ebrietate dementit, undè fragilis & mortalis apparet. Idcircò igitur virtus & ſapientia neceſſaria eſt, ut & mœror, qui contrahitur indigna patiendo ac videndo, fortitudine repellatur, & voluptas non modò potandi, ſed etiam rerum cæterarum abſtinentiâ ſuperetur. Nam ſi careat virtute, ſi voluptatibus dedita molliatur, morti fiet obnoxia, quoniam & virtus, ut docuimus, immortalitatis eſt fabricatrix, & voluptas mortis. Mors autem, ſicut oſtendi, non funditùs perimit ac delet, ſed æternis afficit cruciatibus. Nam interire prorsùs anima non poteſt; quoniam ex Dei ſpiritu, qui æternus eſt, originem cepit. Anima, inquit, etiam morbum corporis ſentit, & oblivionem ſuî patitur, & ſicut ægreſcit,

tur, ἀπὸ τοῦ νοεῖν, quem alii intellectum transferunt. Hàc eâdem ſolutione utitur infrà de Opificio hominis, cap. 18. Cæterùm ipſum non de animâ duntaxat vitali loqui, ſequentia docent. *Betul.*

Pag. 548. lin. 18. *Quo vivimus, aliud quo cogitamus.*] MSS. 14. rec. & 1. vet. edit. Rom. *quod vivimus, aliud quod cogitamus.*

Lin. 1. *Dormientium mens, &c.*] Id eſt, quieſcit rationis uſus.

Ibidem. *Et in furioſis mens extinguitur.*] Mentem extingui falſum, etſi uſus rationis amittatur propter organorum defectum. *Rivetus.*

Lin. 3. *Vel augetur, &c.*] Unde, opinor, Auguſtino in mentem venit, quòd ἀπὸ τῆς μήνης, hoc eſt à lunâ, mentis nomen deduxit lib. de Spiritu & animâ cap. 11. quòd lunæ inſtar augetur atque minuitur: non ignorans interim, quòd alii à μέμνημαι, ſive μνήμη, alii ab emineo deduxerunt. De Trinitate lib. 14. dicit, infantis mentem ſe ipſam ignorare non poſſe, ſed cogitare non poſſe. *Betuleius.*

Lin. 5. *Accipit facultatem.*] Sic repoſui ex omnibus MSS præter 4. rec. quibus, ut & impreſſis, eſt, *accepit.*

Lin. 9. *Et ſenectus.*] De quo vide in Catone Ciceronis.

Lin. 13. *Memoria deficit.*] MSS. 2. Reg. & 13. edit. *defecit*; 1. Colb. *defuit.*

Lin. 16. *Inquit.*] Ità Lucretius libro 3.

Hùc accedit uti videamus, corpus ut ipſum
Suſcipere immanes morbos durumque laborem:
Sic animum curas acres, &c.

Lin. 22. *Fabricatrix.*] Suggillat hîc Lactantius hunc Lucretii Verbum;

Nam dolor ac morbus leti fabricator uterque eſt.

Lin. 26. *Et oblivionem, &c.*] Exponit lethargum. Sic enim eſt apud Lucretium:

Interdùmque gravi lethargo fertur in altum,
Æternumque ſoporem oculis, nutuque cadenti.

Λήθαργος autem, ut Celſus docet lib. 3. cap. 20. malum eſt phrenitidi contrarium: nempè

ità etiam ſæpè ſanatur. Hoc eſt ergò, cur maximè virtus adhibenda ſit, ne ullo corporis dolore frangatur, & oblivionem ſuî non anima, ſed mens patiatur. Quæ quoniam certâ corporis regione conſiſtit, cùm eam partem vis aliqua morbi vitiaverit, movetur loco, & quaſi conquaſſata, de ſede ſuâ emigrat, reditura ſcilicet, cùm medela & ſanitas domicilium ſuum reformaverit. Nam quia juncta eſt anima cum corpore, ſi virtute careat, contagio ejus ægreſcit, & imbecillitas de ſocietate fragilitatis redundat ad mentem. Cùm autem diſſociata fuerit à corpore, vigebit ipſa per ſe, nec ullâ jam fragilitatis conditione tentabitur, quia indumentum fragile projecit. Sicut oculus, inquit, evulſus ac ſeparatus à corpore nihil poteſt videre: ita & anima ſeparata nihil ſentire, quia & ipſa pars eſt corporis. Falſum hoc, & diſſimile eſt; anima enim non pars corporis, ſed in corpore eſt. Sicut id, quod vaſe continetur, vaſis pars non eſt, nec ea quæ in domo ſunt, partes domûs eſſe dicuntur: ita nec anima pars eſt corporis, quia corpus vel vas animæ eſt, vel receptaculum.

Jam illud argumentum multò magis inanè eſt, quo ait animam, quia non citiùs emittatur ex corpore, mortalem videri, ſed paulatim ſe ex omnibus membris explicet, à ſummis pedibus incipiens: tanquàm ſi eſſet æterna, uno temporis momento erumperet; quod fit in iis, qui ferro intereunt. Quos autem morbus interimit, ſpiritum diutiùs exhalant, ut paulatim frigeſcentibus membris anima effletur. Quæ cùm materiâ ſanguinis contineatur, ſicut lumen oleo, eâ materiâ febrium calore conſumptâ, neceſſe eſt membrorum ſumma quæque frigeſcere; quoniam venæ exiliores in extrema corporis porriguntur, & extremi ac tenuiores rivi deficiente venâ fontis areſcunt. Nec tamen, quia ſenſus corporis deficit, animæ ſenſum extingui & occidere putandum eſt. Non enim anima corpore deficiente, ſed corpus animâ decedente

mœror, & inexpugnabilis penè dormiendi neceſſitas. Nam ἀπὸ τῆς λήθης, id eſt, ab oblivione nomen habet; & ut ego arbitror, ἀπὸ τοῦ ἀργοῦ, id eſt, inerte. Latinorum quidam Veternum nominant, de quo Cælius Rhodiginus in Antiquis Lectionibus.

Lin. 5. *De ſede ſuâ emigrat.*] Deeſt præpoſitio in MSS. 10. & editis ſex. In Bonon. Jun. & 5. vulgatis legitur, *de ſede ſuâ migrat.*

Lin. 10. *Evulſus ac ſeparatus à corpore.*] Ità omnes ferè ſcripti. At editi cum MSS. 6. rec. habent, *evulſus à corpore ac ſeparatus.* Lucret. *avulſus.*

Lin. 14. *Vaſis pars non eſt.*] Minùs rectè hæc inſtituitur comparatio; quamvis congruat cum Platonicorum Placitis, qui duo imaginati ſunt corpora, alterum ſubtilius, quod animæ ſit vehiculum, alterum verò, quod fert ſenſus, quodque tangi poteſt & videri.

Lin. 19. *Tanquàm ſi eſſet æterna.*] MS. 1. Clarom. à ſecundâ manu, & 4. edit. *quaſi*, approbante *Betuleio.*

Lin. 22. *Ut paulatim frigeſcentibus membris anima effletur.*] Ità omnes MSS. præter 1. Clarom. cui eſt *refrigeſcentibus membris*; 1. Reg. rec. & 5. edit. *& paulatim frigeſcentibus.* *Ut*, hîc eſt *ita ut.* Vetus verſio Gallicâ, *tellement que.*

Lin. 23. *Sicut lumen oleo.*] Nihil hâc ſimilitudine efficiet, quâ tamen etiam hodiè vulgò utimur. Nam deficiente pingui liquore, vel materiâ, flamma luminis evaneſcit in auras. Si itaque mens ſive anima eodem modo extinguatur, ſequetur eamdem dum exhalatur evaneſcere. Solutio ergò, quæ ex cauſis atque effectibus contrariis ducitur, firmior eſt. *Betuleius.*

Ibidem. *Febrium calore conſumptâ.*] Eſt enim febris (definiente Galeno) nativi caloris in vehementiorem converſio.

Digitized by Google

brutеſcit, quia ſenſum omnem trahit ſecum. Cùm autem præſens anima ſenſum ſuum tribuat corpori, & vivere id efficiat; fieri non poteſt, ut non ipſa per ſe & vivat, & ſentiat, quoniam ipſa eſt & ſenſus & vita. Nam quod ait:

— Quòd ſi immortalis noſtra foret mens,
Non tam ſe moriens diſſolvi conquereretur:
Sed magis ire foràs, veſtemque relinquere, ut anguis,
Gauderet.

Equidem nunquàm vidi, qui ſe quereretur in morte diſſolvi. Sed ille fortaſsè Epicureum aliquem viderat etiam dum moritur philoſophantem, ac de ſuâ diſſolutione in extremo ſpiritu diſſerentem.

Quomodò ſciri poteſt, utrùm diſſolvi ſe ſentiat, an corpore liberari, cùm in exitu lingua muteſcat? Nam dum ſentit, & loqui poteſt, nondùm diſſolutus eſt: ubi diſſolutus eſt; jam nec ſentire, nec loqui poteſt; ita queri de diſſolutione aut nondùm poteſt, aut jam non poteſt. Atenim priùs quàm diſſolvatur, intelligit ſe diſſolutum iri. Quid, quòd videmus pleroſque morientium non diſſolvi conquerentes (ut ait,) ſed exire ſe, & proficiſci, & ambulare teſtantes; idque aut geſtu ſignificant, aut ſi adhuc poſſunt, & voce pronuntiant? Undè apparet non diſſolutionem fieri, ſed ſeparationem, quæ declarat animam permanere. Cætera Epicurei dogmatis argumenta Pythagoræ repugnant diſſerenti, migrare animas de corporibus vetuſtate ac morte confectis, & inſinuare ſe novis ac recèns natis, & eaſdem ſemper renaſci modò in homine, modò in pecude, modò in beſtiâ, modò in volucre, & hâc ratione immortales eſſe, quòd ſæpè variorum ac diſſimilium corporum domicilia commutent. Quæ ſententia deliri hominis, quoniam ridicula eſt, & mimo dignior quàm ſcholâ fuit, ne refelli quidem seriò debuit: quod qui facit, videtur vereri ne quis id credat. Prætereunda

Lin. 1. *Bruteſcit.*] MSS. 3. Reg. rec. 3. Colbert. 2. Clarom. & cuncti ferè editi *putreſcit*, malè. Cæteri ut in textu. Suprà eodem ſenſu corpus brutum appellavit, hoc eſt non ſentiens: ſic hoc loco *bruteſcit*, id eſt, fit ſenſûs expers. Et ita lib. 2. cap. 6. ſupra p. 136. lin. 1.

Lin. 2. *Senſum ſuum.*] Deeſt *ſuum* in 13. MSS. rec. & 16. edd.

Lin. 7. *Ut anguis.*] Quomodò ſerpentes ſenectam exuant, lege Plin. lib. 8. cap. 17. Ariſt. lib. 8. de hiſt. Animalium, cap. 17. & lib. 5. cap. 17. Hi verſus ex Lucretii libro 3. v. 611.

Lin. 8. *Gauderet.*] Eſt & gaudium iſtius vernationis apud Nicandrum expreſſum.

Lin. 9. *Equidem.*] MSS. Cauc. & 7. edd. *ſed equidem*; Regio-Put. *Et quidem.*

Lin. 11. *De ſuâ diſſolutione.*] 1. Reg. rec. & 12. rec. edd. *de ſui diſſolutione.*

Lin. 12. *Quomodò ſciri poteſt, &c.*] Jugulat autem eos ſuo ipſorum gladio. Inquit enim Epicurus apud Laërt. Mors nihil ad nos. Quod enim diſſolvitur, ſenſu privatur: quod autem ſenſu caret, nihil ad nos. Capiuntur igitur ſuo ipſorum dilemmate. *Betul.*

Lin. 14. *Ubi diſſolutus eſt.*] Deſunt hæc in MSS. 7.

Lin. 16. *Atenim priuſquàm.*] Ità 7. vet. edd. & omnes MSS. præter 1. rec. qui cum 12. excuſis rec. addit *non*, poſt *enim.*

Lin. 23. *Ac recèns natis.*] MSS. 4. rec. *recenter.*

Lin. 27. *Quàm ſcholâ fuit.*] MSS. 10. rec. *ſcholaſtico.* Scriptus Cant. *quàm ſcholaſtico fuerit.* Sed malè etiam, teſte Heumanno.

Digitized by Google

ſunt igitur nobis ea, quæ pro falſo contra falſum differebantur: ſatis eſt ea refutaſſe, quæ contra verum diſputata ſunt.

Lin. 1. *Nobis ea, qua.*] Abeſt *ea* à 2. MSS. & 3. editis.

CAPUT XIII.

De Animâ, ac Teſtimonia de ejus æternitate.

DECLARAVI, ut opinor, animam non eſſe ſolubilem. Supereſt citare teſtes, quorum autoritate argumenta firmentur. Neque nunc Prophetas in teſtimonium vocabo, quorum ratio & divinatio in hoc ſolo poſita eſt, ut ad cultum Dei, & ad immortalitatem ab eo accipiendam creari hominem doceant: ſed eos potiùs, quibus iſtos, qui reſpuunt veritatem, credere ſit neceſſe. Hermes naturam hominis deſcribens, ut doceret quemadmodùm eſſet à Deo factus, hæc intulit: καὶ τὸ αὐτὸ ἐξ ἀμφοτέρων φυσέων τῆς τε ἀθανάτου καὶ τῆς θνητῆς μίαν ἐποίει φύσιν ἀνθρώπου, τὸν αὐτὸν πῆ μὲν ἀθάνατον πῆ δὲ θνητὸν ποιήσας, καὶ τοῦτον φέρων ἐν μέσῳ θείας καὶ ἀθανάτου φύσεως, καὶ τῆς θνητῆς, καὶ μεταβλητοῦ κατεστήσατο, ἵνα ὁρῶν ἅπαντα, ἅπαντα καὶ θαυμάσῃ. Sed hunc fortaſsè aliquis in numero philoſophorum computet, quamvis in deos relatus Mercurii nomine ab Ægyptiis honoretur, nec plus ei autoritatis tribuat, quàm Platoni, aut Pythagoræ. Majus igitur teſtimonium requiramus. Polites quidam conſuluit Apollinem Mileſium, utrùmne maneat anima poſt mortem, an diſſolvatur; & reſpondit his verſibus;

Ψυχὴ

Lin. 7. *Hac intulit.*] Ità legendum eſt; atque idem eſt ac ſi diceretur, hæc ait: locutio Africana; ſic Tertullianus Apologetici c. 47. *ut quis ſenſit, ita & intulit.* Sic infrà cap. 23. circa medium.

Lin. 8. Καὶ τὸ αὐτό.] Latinè: *Et idem ex utrâque naturâ immortali atque mortali unam faciebat naturam hominis, eumdem partim immortalem, partim mortalem faciens, & hunc ferens in medio divina & immortalis natura, & mortalis mutabiliſque collocavit, ut omnia videns, omnia etiam miraretur.* Pro *miraretur*, in 1. Bon. antiq. eſt, *mirificet.* Triſmeg. in Aſclepio cap. 4.

Lin. 13. *Plus ei autoritatis tribuat, &c.*] Hujuſmodi leguntur in Aſclepio, Apuleio interprete: »Animal ergò homo non quidem »eſt minor, quòd ex parte mortalis ſit: ſed eò »fortè aptius efficaciuſque compoſitus, ut ad »certam rationem mortalitate auctus eſſe vi»deatur: ſcilicet qui utrumque ubi ex utrâ»que materiâ ſuſtinere non potuiſſet, ex utrâ»que formatus eſt, ut & terrenorum cultum, & »divinitatis poſſet habere delectum; & mirari »atque orare cœleſtia, & æterna incolere, at»que gubernare terrena«.

Lin. 14. *Polites.*] Polites, per *i* legendum: à proprio civitatis nomine, ut Stephanus format, vel πολίτης, vel πολιτεύς. Eſt autem πόλις Stephano Ægypti civitas. *Betul.* Sed potiùs *Polites* nomen eſt appellativum hominis fortè obſcuri, quale geſſit unus è filiis Priami, teſte Virgilio Æneid. lib. 2. v. 526. & l. 5. v. 564.

Ibidem. *Mileſium.*] Mileſius Apollo idem eſt qui Didymæus; de quo lege Plinium lib. 5. c. 29. Strabonem initio libri 14. *Miletus* verò eſt Ioniæ civitas Apollini ſacra, juxta Homerum.

Lin. 15. *An diſſolvatur.*] Ità reſtitui ex omnibus MSS. præter 2. Reg. rec. in quibus legitur *an reſolvatur*, ut in editis. Vide infrà *de anima diſſolutione.*

Lin. 16. *His verſibus.*] MSS. 9, rec. *his verbis.*

Digitized by Google

Ψυχὴ μὲν μέχει οὗ δεσμοῖς πρὸς σῶμα κρατεῖται,
Φθαρτὰ νοοῦσα πάθη, θνηταῖς ἀλγηδόσιν εἴκει.
Ἡνίκα δ' ἀνάλυσιν βερτέην μετὰ σῶμα μαρανθὲν
Ὠκίστην εὕρηται, ἐς αἰθέρα πᾶσα φορεῖται
Αἰὲν ἀγήραος οὖσα, μένει δ' εἰς πάμπαν ἀτειρής.
Πρωτόγονος γὰρ τοῦτο θεοῦ διέταξε πρόνοια.

Quid carmina Sibyllina ? Nonne hoc ita eſſe declarant, cùm fore aliquandò denuntiant, ut à Deo de vivis ac mortuis judicetur ? quorum exempla paulò poſt inferemus. Falſa eſt ergò Democriti, & Epicuri, & Dicæarchi de animæ diſſolutione ſententia : qui profectò non auderent de interitu animarum mago aliquo præſente diſſerere, qui ſciret certis carminibus ciere ab inferis animas, & adeſſe, & præbe-

Lin. 1. Ψυχὴ, &c.] Interpret. Lat.

Anima quidem quandiù vinculis ad corpus tenetur,
Corruptibiles paſſiones ſentiens, mortalibus cedit doloribus.
Cùm verò ſolutionem humanam poſt corpus tabefactum
Velociſſimam invenerit, omnis in æthera fertur
Nunquàm ſeneſcens, & manet in æternum ſine pœnâ.
Primogenita enim hoc divina diſpoſuit providentia.

Lin. 9. *Democriti, & Epicuri, & Dicæarchi.*] Vide ſuprà cap. 7. & 8.

Lin. 12. *Carminibus ciere ab inferis animas.*] Defunctorum animas, ut quidem vulgò putabant, magno ſacrificiorum apparatu, ac certis quibuſdam ceremoniis ſolebant ab inferis ciere, & futura ab iis exquirere : cujus rei inſigne exemplum habemus apud Lucanum lib. 6. de Erichthone Theſſalâ, inſigni veneficâ, quæ rogatu Cn. Pompeii militem recèns occiſum in vitam revocavit, ut eventum belli Pharſalici ex eo cognoſceret. De hujuſcemodi evocatione videndi lib. 1. Reg. c. 29. Prudentius lib. 1. contra Symmachum, de Mercurio :

Murmure nam magico tenues excire figuras,
Atque ſepulcrales ſcitè incantare favillas,
Vitâ itidem ſpoliare alios, ars noxia novit.

Tibullus lib. 1. Eleg. 11.

Hæc cantu funditque ſolum, Maneſque ſepulcris
Elicit, & tepido devocat oſſa rogo.

Propertius lib. 4. Eleg. 1.

Umbra neque hæc magicis mortua prodit aquis.

Sed omnium clariſſimè diſſertiſſimèque Tertullianus lib. de Animâ. *Publica*, inquit, *jam litteratura eſt, quæ animas etiam juſtâ ætate ſopitas, etiam probâ morte disjunctas & promptâ humatione diſpunctas, evocaturam ſe ab inferorum incolatu pollicetur.* Videtur autem celeberrimus Afer Necromantiam voluiſſe intelligere, vel Goëtiam, quæ ſic dicta ab ejulatibus, ſive τῶν γόων, quos ad ſepulcra exercent. Ad ſepulcra igitur, (in quibus animas plerumque oberrare vulgò credebatur, teſte Lactantio lib. 2. cap. 2. ut ſexcentos alios prætercam) magica hæc ſacrificia fiebant. Quæ etiam cauſa eſt, cur hoc hominum genus buſta ſolitum ſit frequentare : quod de Naſamonibus & Celtis memoriæ prodidit Tertullianus de Animâ cap. 57. *Naſamones*, ait, *propria oracula apud parentum ſepulcra manſitando captare, Heraclides ſcribit. Celtas apud virorum fortium buſta eâdem de cauſâ abnoctare, Nicander affirmat.* Et Erichthonis veneficæ domicilium in ſepulcralibus fuiſſe monumentis, autor eſt Lucanus lib. 6.

Illi namque nefas urbis ſubmittere tecto,
Aut Laribus ferale caput, deſertaque buſta
Incolit, & tumulos expulſis occupat Umbris.

Cæterùm quàm gravis in hujuſmodi magos ſepulcrorum violatores pœna fuerit ſtatuta, videre eſt ex titulo Cod. de Maleficis & Mathematicis. Quemadmodùm etiam ſub Conſtantio & Juliano Impp. ſi qui per monumentum tranſiſſe veſpere malevolorum argueretur indiciis, ut veneficus, ſepulcrorumque horrores & errantium ibidem animarum ludibria colligens vana, pronunciatus reus capitis interibat, teſte Am. Marcellino lib. 19.

re ſe humanis oculis videndas, & loqui, & futura prædicere; & ſi auderent, re ipsâ & documentis præſentibus vincerentur. Sed quia non pervidebant animæ rationem, quæ tam ſubtilis eſt, ut oculos humanæ mentis effugiat, interire dixerunt. Quid Ariſtoxenus, qui negavit omninò ullam eſſe animam, etiam cum vivit in corpore? ſed ſicut in fidibus ex intentione nervorum effici concordem ſonum, atque cantum, quem muſici harmoniam vocant: ita in corporibus ex compage viſcerum ac vigore membrorum vim ſentiendi exiſtere; quo nihil dici delirius poteſt. Verùm ille oculos quidem habuit incolumes, cor tamen cæcum, quo vivere ſe, & habere mentem quâ id ipſum cogitaverat, non videbat. Sed pleriſque hoc philoſophis accidit, ut putarent omninò non eſſe, quidquid oculis non apparet, cùm mentis acies multò clarior debeat eſſe, quàm corporis, ad ea perſpicienda, quorum vis ac ratio ſentitur potiùs quàm videtur.

Lin. 4. *Ariſtoxenus.*] Quem, quia muſicæ peritus erat, in hâc de animâ opinione dicit Cicero à ſuo artificio non receſſiſſe. Vide 1. Tuſcul. quæſt. Hic porrò Ariſtoxenus Tarentinus erat, verùm Mantineæ commorans. Philoſophus & Muſicus fuit eximius: audivit Lamprum philoſophum Erythræum, deindè Zenophilum Pythagoreum, poſtremò Ariſtotelem; cui morienti convitium dixit, quòd ille Peripateticorum princeps Theophraſtum ei in Scholæ ſucceſſione præponeret. Scripſit in omni genere doctrinæ, ſed in muſicâ præſertim, atque opinatus eſt animam nihil aliud eſſe quam harmoniam. Fuit verò Ariſtoxenus Dicæarchi, de quo ſuprà, æqualis & condiſcipulus. Cicero loco citato.

Lin. 5. *In fidibus ex intentione nervorum.*] MSS. 1. Reg. 1. Colb. Brun. *extenſione.*

Lin. 10. *Quo vivere ſe.*] Sic emendavi ex omnibus MSS. codicibus, præter 2. Reg. rec. quibus eſt, ut in 12. impreſſis, *qui*; Jun. & editis 4. *quia.*

Lin. 13. *Debeat.*] Ex cunctis MSS. præter 5. rec. & 3. edit. in quibus eſt *debet.*

CAPUT XIV.

De Mundi Temporibus primis ac poſtremis.

QUONIAM de immortalitate diximus animæ, ſequitur ut doceamus quatenùs homini & quandò tribuatur, ut in hoc quoque pravitatis ac ſtultitiæ ſuæ perſpiciant errores, qui mortales quoſdam decretis placitiſque mortalium deos eſſe factos opinantur, vel quòd artes invenerant, vel quòd uſum quarumdam frugum docuerant, vel quòd utilia vitæ hominum prodiderant, vel quòd immanes beſtias interemerant. Quæ merita quàm longè ab immortalitate ſemota ſint, & docuimus in prioribus libris, & nunc docebimus; ut appareat ſolam eſſe juſtitiam, quæ vitam homini pariat æternam, & ſolum Deum, qui æternæ vitæ

Lin. 3. *Decretis.*] Nam in XII. Tabulis lex erat, ubi ſtatuebatur quinam apud Romanos dii eſſent colendi: at ne peregrinos ullos præter Faunum colerent à Romulo interdictum erat.

Lin. 4. *Deos eſſe factos ... vel quòd artes invenerant, vel, &c.*] Apollinem, Pall. Cer. Bacch. Minervam, Vulcanum, Hercul. *Francius.* De Apotheoſi dictum eſt ſuprà libro 1.

Lin. 6. *Prodiderant.*] MSS. Cant. & 4. vet. edit. *providerant*, malè; nam Cicero de Senect. cap. 7. ait, *ea quæ à majoribus accepimus, poſteris prodere debemus.*

Digitized by Google

præmium largiatur. Nam illi, qui ſuis meritis immortales facti eſſe dicuntur, quia nec juſtitia, nec ulla in his vera virtus fuit, non immortalitatem ſibi, ſed mortem peccatis ac libidinibus quæſierunt; nec cœleſte præmium, ſed inferna ſupplicia meruerunt, quæ pendent ſimul cum iis omnibus, qui eos coluerunt. Cujus judicii propinquare tempus oſtendam, ut & juſtis merces digna ſolvatur, & pœna merita impiis irrogetur.

Plato & multi alii philoſophorum, cùm ignorarent originem rerum, ſupremumque illud tempus quo mundus eſſet effectus, multa millia ſeculorum fluxiſsè dixerunt, ex quo hic pulcherrimus mundi extiterit ornatus; ſecuti fortaſſe Chaldæos, qui (ut Cicero tradidit in libro de Divinatione primo) quadringenta ſeptuaginta millia annorum monimentis comprehenſa ſe habere delirant: in quo quia ſe poſſe argui non putabant, liberum ſibi crediderunt eſſe mentiri. Nos autem, quos divinæ litteræ ad ſcientiam veritatis erudiunt, principium mundi finemque cognovimus, de quo nunc in fine operis diſſeremus; quoniam de principio in ſecundo libro explicavimus. Sciant igitur philoſophi, qui ab exordio mundi ſeculorum millia enumerànt, nondùm ſextum milleſimum annum eſſe concluſum: quo numero expleto, conſummationem fieri

Lin. 8. *Plato.*] Hic in Timæo ſub initium inducit Sacerdotem Ægyptium cum Solone colloquentem, qui inter cætera ait, Athenas Græcorum & Sain Ægyptiorum ab eâdem Pallade eſſe conditas, illam novem, hanc octo annorum millibus ante ſua tempora. Sed adeò ſunt incertæ annorum Ægyptiacorum formæ, ut aliquid certi non poſſit definiri de hâc ſupputatione. De his annorum apud Antiquos Myriadibus vide S. Auguſtinum de Civit. Dei lib. 12. cap. 10.

Lin. 10. *Ex quo hic pulcherrimus mundi extiterit ornatus.*] *Hic* addidi ex omnibus MSS. & quamplurimis editis: à nonnullis excuſis abeſt. Scripti 3. Reg. rec. 3. Colb. Torneſ. 1. Clarom. habent, *ex quo hic pulcherrimus mundus extiterit ordinatus.*

Lin. 11. *Secuti fortaſsè Chaldæos.*] Ità omnes ferè MSS. Atque hanc genuinam eſſe lectionem rectè cenſent Thomaſius, Jo. Cauci & Iſæus. In 1. Clar. & 5. vet. edit. legitur, *ſicuti fortaſsè Chaldæos*; in 2. MSS. rec. & 13. vulgatis, *ſicuti fortaſsè Chaldæi*. Quæ lectio vitioſa eſt, ſi quidem in affirmatione propoſitionis non attuliſſet tales, de quorum aſſertione dubitaret; non dubitabat enim Chaldæos ejuſdem ſententiæ cum Platone eſſe: verùm hos tantùm, an illos, ſecuti eſſent philoſophi illi. *Gall.*

Ibidem. *Ut Cicero tradidit.*] Sub initium primi libri ſcribit, Ægyptios innumerabilibus penè ſeculis poſt Chaldæos artem divinandi fuiſſe conſecutos. Locus Ciceronis hic eſt: *Contemnamus etiam Babylonios, & eos qui è Caucaſo cœli ſigna ſervantes, numeris & motibus ſtellarum curſus perſequuntur. Condemnemus, inquam, hos aut ſtultitiæ, aut vanitatis, aut impudentiæ, qui CCCCLXX. millia annorum, ut ipſi dicunt, monumentis comprehenſa continent; & mentiri judicemus, nec ſeculorum reliquorum judicium, quod de ipſis futurum ſit, pertimeſcere.* Quæ illa monumenta ſint, docet in ſecundo his verbis: *Nam quòd aiunt, quadringenta ſeptuaginta millia annorum in periclitandis experiundiſque pueris quicunque eſſent nati, Babylonios poſuiſſe, fallunt.* Platonis & Ciceronis veſtigia invenies c. 10. lib. 2. apud Macrob. de Somnio Scip. *Betul.*

Lin. 13. *Delirant.*] Ideò Cicero arguit eos ſtultitiæ & vanitatis.

Lin. 17. *In ſecundo libro.*] Scilicet cap. 9. & ſequentibus.

Lin. 18. *Sextum milleſimum.*] Hic ſequitur Lactantius ſeptuaginta Sacrorum Bibliorum Interpretes, ſicut fecerunt alii Autores Eccleſiaſtici, ac etiamnum faciunt Græci & quidam Latini.

Lin. 19. *Quo numero expleto, &c.*] Orphei hæc prophetia de ſex mundi ætatibus citatur à Platone:

Ætate in ſextâ ceſſabit machina mundi.

Hanc opinionem de mundi duratione ſex millibus annorum ex veteri quâdam Hebræorum

neceſſe eſt, & humanarum rerum ſtatum in meliùs reformari; cujus rei argumentum priùs enarrandum eſt, quò ratio eluceat. Mundum Deus, & hoc rerum naturæ admirabile opus (ſicut arcanis ſacræ Scripturæ continetur) ſex dierum ſpatio conſummavit; diemque ſeptimum, quo ab operibus ſuis requieverat, ſanxit. Hic eſt autem dies Sabbati, qui linguâ Hebræorum à numero nomen accepit, undè ſeptenarius numerus legitimus ac plenus eſt. Nam & dies ſeptem ſunt, quibus per vicem revolutis orbes conficiuntur annorum; & ſeptem ſtellæ, quæ non occidunt; & ſeptem ſidera, quæ vocantur errantia, quorum diſpares curſus, & inæquabiles motus, rerum ac temporum varietates efficere creduntur.

Ergò quoniam ſex diebus cuncta Dei opera perfecta ſunt, per ſecula ſex, id eſt annorum ſex millia, manere hoc ſtatu mundum neceſſe eſt. Dies enim magnus Dei mille annorum circulo terminatur, ſicut indicat Propheta, qui dicit: Ante oculos tuos, Domine, mille anni, tanquàm dies unus. Et ſicut Deus ſex illos dies in tantis rebus fabrican-

traditione ortam, de quâ in Thalmud. volumine tit. Sanedrin, præter Lactantium, amplexi ſunt Juſtinus Martyr quæſt. 72. Iræнæus adverſ. hæreſ. cap. ult. Hilar. in Matth. cap. 17. Hieron. in expoſitione Pſalm. 89. & ſuper Michæ. cap. 4. Auguſtinus lib. 20. Civit. Dei cap. 7. German. Conſtantinop. Cyrill. in lib. de Antichriſt. Porrò S. Auguſtini hæc verba ſunt: *Primam reſurrectionem futuram ſuſpicati ſunt corporalem, inter cætera maximè numero annorum mille permoti ſunt, tanquàm oporteret in ſanctis eo modo velut tanti temporis fieri ſabbatiſmum, vacatione ſcilicet ſanctâ poſt labores annorum ſex millium, ex quo creatus eſt homo, & magni illius peccati meritò in hujus mortalitatis ærumnas de paradiſi felicitate dimiſſus eſt; ut quoniam ſcriptum eſt, unus dies apud Dominum ſunt mille anni, & mille anni ſicut unus dies, ſex annorum millibus tanquàm ſex diebus impletis, ſequatur velut ſabbati ſeptimus in annis mille poſtremis, ad hoc ſcilicet Sabbatum celebrandum reſurgentibus Sanctis.* Contra hunc errorem extat aliorum Patrum autoritas Ambroſii lib. 7. in Lucam de Transfiguratione, Auguſtini in Pſalm. 89. Bedæ in lib. de ratione temp. & ipſiuſmet Salvatoris Matth. 13. & Act. 1.

Lin. 2. *Quò ratio eluceat.*] Ità MSS. Reg. Put. Cauc. 2. Colbert. pluresque alii, cum 3. edit. bonæ notæ. In 2. Bonon. 7. Reg. aliiſque 12. & ed. Rom. 1470. eſt *ut, ratio eluceat;* in 2. ſcriptis rec. & 5. vulgatis, *ut ... eluceſcat;* in 8. impreſſis *quò ... eluceſcat.*

Lin. 5. *Sanxit.*] Gen. 2. Exod. 20. Deut. 5. Hebr. 4.

Ibidem. *Hic eſt autem dies Sabbati, qui linguâ Hebræorum, &c.*] Hallucinatur Autor noſter; non enim *Sabbatum* à numero *ſeptem*, ſed à *quiete* nomen accepit.

Lin. 8. *Septem ſtellæ.*] Urſæ videlicet majoris. De his vide Aulum Gell. lib. 2. cap. 21.

Lin. 9. *Errantia.*] Πλανῆται. Sed Macrobius de Somnio Scipionis lib. 1. cap. 6. Septenarii numeri perfectionem & myſterium pleniſſimè proſequitur; & Gellius ex Varronis ſententiâ, lib. noct. Attic. 3. cap. 10. *Betuleius.*

Lin. 10. *Inæquabiles motus.*] Sic reſtitui ex maximâ Manuſcriptorum parte, inter quos ſunt antiquiſſimi & optimi, necnon edit. Cellar. Walch. In cæteris impreſſis & 9. rec. ſcriptis legitur *inæquales.*

Lin. 12. *Sex diebus.*] Quæ hîc aſſerit Lactantius, uti & pleraque alia ad finem uſque libri, incerta ſunt, nulloque nituntur Sacrarum Scripturarum fundamento.

Lin. 15. *Ante oculos, &c.*] Pſalm. 89. Petrus epiſtolâ alterâ, cap. 3. v. 8. adversùs impios & Pſeudoprophetas hæc dixit, & haud dubiè adversùs Cerinthum, qui fortaſſis hoc Davidicum in diverſam ſententiam torſerat. Undè Chiliaſtæ hoc dictum (ut ex Lactantio, atque item Auguſtino patet) poſteà ſemper in ore habuere. Eſt autem locus Pſalmo 80. Porrò Lactantius hîc ſenſum Scripturæ non attigit; David enim & Apoſtolus Petrus nihil aliud ſignificari volunt, quàm Deum non reſpicere ad tempus, atque diem unum & mille annos idem eſſe apud ipſum.

Lin. 16. *Et ſicut Deus.*] *Sicut* 8. vet. editorum eſt, & omnium MSS. præter 1. Reg.

Digitized by Google

dis laboravit: ita & Religio, & veritas in his ſex millibus annorum laboret neceſſe eſt, malitiâ prævalente ac dominante. Et rursùs, quoniam perfectis operibus requievit die ſeptimo, eumque benedixit, neceſſe eſt, ut in fine ſexti milleſimi anni malitia omnis aboleatur è terrâ, & regnet per annos mille juſtitia; ſitque tranquillitas, & requies à laboribus, quos mundus jamdiù perfert. Verùm quatenùs id eveniat, ordine ſuo explicabo. Sæpè diximus, minora & exigua magnorum figuras & præmonſtrationes eſſe; ut hunc diem noſtrum, qui ortu ſolis occaſuque finitur, diei magni ſpeciem gerere, quem circuitus annorum mille determinat.

Eodem modo etiam figuratio terreni hominis cœleſtis populi præferebat in poſterum fictionem. Nam ſicut perfectis omnibus, quæ in uſum hominis molitus eſt Deus, ipſum hominem ſexto die ultimum fecit, eumque induxit in hunc mundum, tanquàm in domum jam diligenter inſtructam: ita nunc ſexto die magno verus homo verbo Dei fingitur; id eſt, ſanctus populus doctrinâ & præceptis Dei ad juſtitiam figuratur. Et ſicut tunc mortalis, atque imperfectus è terrâ fictus eſt, ut mille annis in hoc mundo viveret: ita nunc ex hoc terreſtri ſeculo perfectus homo fingitur; ut vivificatus à Deo, in hoc eodem mundo per annos mille dominetur. Quomodò autem conſummatio futura ſit, &

rec. in quo, ut in 7. impreſſis, eſt, *Et ut Deus.*

Lin. 2. *Laboret neceſſe eſt.*] Modus loquendi Lactantio perfamiliaris, quem hîc reſtitui ex omnibus MSS. & vet. edit. Rom. 1470. cùm anteà in editis manifeſto mendo legeretur, *veritas laborare neceſſe eſt.*

Lin. 3. *Eumque benedixit.*] Ex Latinitatis indole dativum poſtulant verba *benedicere* & *maledicere*: junguntur tamen cum quarto caſu apud nonnullos Autores, apud Apuleium ad Aſclepium, apud Petronium in Satyrico, & paſſim in Vulgatâ noſtrâ verſione.

Lin. 6. *Jamdiù perfert.*] Sic lego cum 8. vet. impreſſis & omnibus MSS. præter Cauc. & 1. Reg. qui, ut 11. editi, habent *perpeſſus eſt;* Pen. *pertulit;* Gothanus, *perfectus tulit.* Francius, fortè *tam diù.*

Lin. 8. *Ut hunc diem noſtrum.*] Ita cum omnibus ferè MSS. editi vetuſtiores. *Ut*, pro *ſicut.* Scripti 3. & 12. excuſi rec. *&c.*

Lin. 19. *Per annos mille, &c.*] Futuram autem vitam eſſe aliam, & eam æternam, hactenùs contra eos docuit, qui inter Gentiles animæ immortalitatem negaverunt. Docebit deinceps, ubi præmium illud ſit expectandum; in quâ tamen re Chiliaſtarum erroribus (quod jam ſæpè monuimus) ſe parùm cautus involvit, non pertinaci & factioſo ſpiritu: ſed quia temporum occaſione morbum hunc quaſi hæreditariò cùm hauſiſſet, ſolido cœleſtis ſapientiæ judicio carens, à vero aliquantulùm aberravit, Sibyllinis & aliorum oraculis, ut quidam volunt, deceptus. Ipſe faciliùs erroris veniam merebitur, quàm noſtri Chiliaſtæ, qui dominandi libidine Chiliadis tempus conjecturis quibuſdam acceleraſſe rati, Chiliarchæ imperium invadere ſunt auſi ſatis tyrannicum. Tales fuere apud Batavos Auguſtin. Weber an. 1530. & Thomas Muntzerus ann. 1525. in Weſtphaliâ, atque Joannes à Leyden anno 1534. Hanc doctrinam ex loco Apocalypſis cap. 20. malè intellecto hauſerunt; de quo Juſtinus Martyr adversùs Tryphonem Judæum, ita ſcribit: Ἐπεὶ καὶ παρ' ἡμῖν ἀνήρ τις, ᾧ ὄνομα Ἰωάννης, εἷς τῶν Ἀποστόλων τοῦ Χριστοῦ, ἐν ἀποκαλύψει γενομένῃ αὐτῷ χίλια ἔτη ποιήσειν ἐν Ἱερουσαλὴμ τοὺς τῷ ἡμετέρῳ Χριστῷ πιστεύσαντας προεφήτευσε· καὶ μετὰ ταῦτα τὴν καθολικὴν, καὶ συνελόντι φάναι αἰωνίαν ὁμοθυμαδὸν ἅμα πάντων ἀνάστασιν γενήσεσθαι, καὶ κρίσιν. Hic Papiæ Hieropolitani epiſcopi præceptor fuit, de quo Hieronymus in Catalogo ſcriptorum Eccleſiaſticorum ſic ſcribit: Hic dicitur mille annorum Judaicam edidiſſe δευτέρωσιν; quem ſecuti ſunt Irenæus & Apollinarius, [S. Martinus epiſc. Turon. teſte Sulp. Sev.] & cæteri qui poſt reſerrectionem aiunt, in carne cum ſanctis Dominum regnaturum. Sunt qui Cerinthum hujus autorem faciunt, hominem qui ventris causâ nihil non faciebat, libidinibus

Digitized by Google

qualis exitus humanis rebus impendeat, ſi quis divinas litteras fuerit ſcrutatus, inveniet. Sed & ſecularium prophetarum congruentes cum cœleſtibus voces, finem rerum & occaſum poſt breve tempus annuntiant, deſcribentes quaſi fatigati & delabentis mundi ultimam ſenectutem. Quæ verò à prophetis & vatibus futura eſſe dicantur, priùs quàm ſuperveniat extrema illa concluſio, collecta ex omnibus & coacervata ſubnectam.

& voluptati prorsùs deditum. Tertullianus quoque in libro de Spe Fidelium, & Victorinus Pictavionenſis, & Lactantius hâc opinione ducuntur. Nec deſunt, qui ipſum etiam Hieronymum hujus erroris inſimulant. Memoratur etiam ab Euſebio Nepos quidam Chiliaſta, lib. 7. cap. 23. Theodoretus lib. 3. Fabularum hæreticarum, in aliis quidem omnibus conveniſſe cum dogmatibus eccleſiæ ſcribit, in divinis autem promiſſionibus erraſſe, ut qui eas in terrâ futuras crederet, & cibum, & potum, & feſta Judaica, & mille annorum ambitus qui in his inſumerentur: adversùs eum ſcripſiſſe Dionyſium Alexandrinum epiſcopum. Contra Chiliaſtas illos antiquos ſcripſit etiam Auguſtinus lib. de Civitate Dei 20. cap. 7. 8. & 9. qui tamen & ipſe ſe aliquandò fuiſſe fatetur in hoc errore. Quin Juſtinus Martyr adversùs Tryphonem, de hoc Eſaiæ locum intelligit, qui eſt cap. 65. & 66. Epiphanius lib. 3. Tomo 2. contra Chiliaſtas ſcribit, minimè quidem illos acerbiùs inſectatus, ne fortè in Apoſtolos ſtylum ſtringere videatur, qui & ipſi vanam ſpem de reſtitutione regni Iſraëlitici concepiſſe videntur: ut filii Zebedæi, ut Cleophas Lucæ 24. qui dicit, ſe ſperaſſe Dominum eum eſſe, qui redempturus eſſet Iſraël; & in Act. ex Domino quærunt: Num in tempore hoc reſtituturus eſſet regnum Iſraëli? ubi Dominus non quidem id negat, ſed dicit, non ipſorum eſſe noſſe tempora. Non quidem definitè de mille annis ſciunt: ſed indefinitè regnum Iſraëlis reſtitutum iri non impiè ſperant. *Betuleius.* Hieronymus qui hanc opinionem inanem eſſe oſtendit, atque ridet ſæpè, non audet tamen lib. 4. in Jerem. damnare, quod multi virorum Eccleſiaſticorum & Martyrum dixerunt.

CAPUT XV.

De Mundi Vaſtatione & Mutatione imperiorum.

EST in arcanis ſanctarum litterarum, tranſcendiſſe in Ægyptum cogente inopiâ rei frumentariæ principem Hebræorum cum omni domo & cognatione. Cujus poſteri cùm diutiùs in Ægypto commorantes in magnam gentem creviſſent, & gravi atque intolerando ſervitutis jugo premerentur, percuſſit Ægyptum Deus inſanabili plagâ, & populum ſuum liberavit, traductum medio mari cum diſciſſis fluctibus, & in utramque partem dimotis, ut per ſiccum populus graderetur. Conatuſque rex Ægyptiorum profugos inſequi, coëunte in ſtatum ſuum pelago, cum omnibus copiis interceptus eſt. Quod facinus tam clarum tamque mi-

Lin. 2. *Principem Hebræorum.*] Jacob Patriarcham intellige, de quo Geneſ. cap. 42.

Lin. 4. *Intolerando.*] MSS. 2. Reg. rec. Jun. Em. Cant. & 7. editi, *intolerabili.* Sed rectiùs *intolerando:* ita Cicero dixit *intoleranda licentia;* atque etiam *intolerandus Tyrannus.* Vide Exodi cap. 1. Eſdiæ 2. cap. 9.

Lin. 5. *Percuſſit Ægyptum.*] Exod. c. 7. &c.

Lin. 6. *Medio mari.*] Exod. 14. Pſalm. 77. 104. & 113.

Ibidem. *Cùm diſciſſis fluctibus . . . ut per ſiccum populus graderetur.*] Hæc eſt MSS. codicum lectio. In 1. Reg. & 10. editis deeſt *cum.* 2. Reg. habent, *diſcuſſis.*

Digitized by Google

rabile, quamvis ad præſens virtutem Dei hominibus oſtenderet, tamen præſignificatio & figura majoris rei fuit, quam Deus idem in extremâ temporum conſummatione facturus eſt; liberabit enim plebem ſuam de gravi ſervitute mundi. Sed quoniam tunc una plebs Dei, & apud unam gentem fuit, Ægyptus ſola percuſſa eſt. Nunc autem, quia Dei populus ex omnibus linguis congregatus apud omnes gentes commoratur, & ab his dominantibus premitur; neceſſe eſt univerſas nationes, id eſt orbem totum, cœleſtibus plagis verberari, ut juſtus & cultor Dei populus liberetur. Et ſicut tunc ſigna facta ſunt, quibus futura clades Ægyptiis oſtenderetur: ita in ultimo ſient prodigia miranda per omnia elementa mundi, quibus imminens exitus univerſis gentibus intelligatur.

Propinquante igitur hujus ſeculi termino, humanarum rerum ſtatum commutari neceſſe eſt, & in deterius nequitiâ invaleſcente prolabi; ut jam noſtra hæc tempora, quibus iniquitas & malitia uſque ad ſummum gradum crevit, in illius tamen inſanabilis mali comparatione, felicia & propè aurea poſſint judicari. Ita etenim juſtitia rareſcet, ita impietas, & avaritia, & cupiditas, & libido crebreſcent, ut ſi qui tum fortè fuerint boni, prædæ ſint ſceleratis, ac divexentur undique ab injuſtis; ſoli autem mali opulenti ſint: boni verò in omnibus contumeliis atque in egeſtate jactentur. Confundetur omne jus, & leges interibunt. Nihil quiſquam tunc habebit, niſi aut malè quæſitum, aut defenſum manu: audacia & vis omnia poſſidebunt. Non fides in hominibus, non pax, non humanitas, non pudor, non veritas erit; atque ita neque ſecuritas, neque regimen, neque requies à malis ulla. Omnis enim terra tumultuabitur: frement ubique bella: omnes gentes in armis erunt, & ſe invicem oppugnabunt. Civitates inter ſe finitimæ præliabuntur; & prima omnium Ægyptus ſtultarum ſuperſtitionum luet

Lin. 2. *Præſignificatio.*] MSS. 9. rec. & ed. Rom. 1470. *præfiguratio*, malè.

Lin. 5. *Ægyptus ſola.*] Dictionem *tunc*, quæ abeſt ab omnibus ferè MSS. & mox præceſſit, expunxi ut inutilem.

Lin. 10. *Clades Ægyptiis oſtenderetur.*] Ità meliores & antiquiores MSS. In 4. Reg. rec. 3. Colb. & 17. edit. eſt *Ægypti.* Noſtra correctio confirmatur ex ſequentibus: *Et prima omnium Ægyptus ſtultarum ſuperſtitionum luet pœnas, & ſanguine velut flumine operietur.*

Lin. 13. *Hujus ſeculi.*] Matth. 24.

Lin. 15. *Ut jam noſtra hæc tempora.*] Sic reſtitui ex 7. vet. editis cunctiſque MSS. præter Cauc. & 1. Reg. rec. in quibus eſt, ut in vulgatis 11. *ut etiam.*

Lin. 19. *Divexentur.*] MSS. 2. Reg. & 1. Brun. *diu vexentur.*

Lin. 21. *Interibunt.*] Editi quidam, *peribunt.*

Lin. 22. *Niſi aut malè quæſitum, aut defenſum manu.*] Ità meliores & antiquiores MSS. In 10. ſcriptis rec. & omnibus ferè editis deeſt *malè*; 3. Reg. pro *manu*, legunt *malè.*

Lin. 23. *Audacia & vis omnia poſſidebunt.*] MSS. 10. rec. & 2. vet. edit. *audaciâ & vi omnia poſſidebunt*, mendosè; legendum enim eſſet *poſſidebit*, cùm mox præceſſerit, *nihil quiſquam tunc habebit.*

Lin. 24. *Non pudor.*] Addidi ex omnibus ferè excuſis & MSS. Abeſt ab 1. Colbert. & nonnullis editis.

Lin. 26. *Ubique.*] MS. Jun. & 5. vet. edit. *undique.* Vide Matth. 24. Marc. 1. Luc. 2.

Lin. 28. *Ægyptus ſtultarum ſuperſtitionum, &c.*] Suprà actum fuit de hâc Ægyptiorum ſuperſtitione; reliqua nunc pertexemus. De fele hactenùs: ſequuntur ἱέρακες, ſive *accipitres.* De quibus etiam Plutar. in lib. de Iſid. & Oſir. & Diodor. Sicul. lib. 1. qui & poſteà

Digitized by Google

pœnas, & ſanguine velut flumine operietur. Tunc peragrabit gladius orbem, metens omnia, & tanquam meſſem cuncta proſternens. Cujus vaſtitatis

cultûs ejus cauſſam addit, quia Ægyptum purgat à ceraſtis, ſcorpiis, aliiſque noxiis animalibus. Hanc quoque rationem ex Diodoro adducit Euſeb. lib. 11. de Præp. Evang. Aliam etiam adfert Diodorus, quam continuò ſubjungit. Straboni autem, accipitrem ab universâ coli Ægypto dicenti, non adſentit Ælianus, qui expreſsè in Hiſtoriâ Animalium ait, accipitrem à Tentyritis cultum lib. 10. cap. 24. Subdit deindè, ut à Coptitis contrà crocodili honorentur: accipitres verò ab iis, veluti crocodilorum hoſtes, ſæpè cruci affigi. Hoc certè nimiùm quantùm ab eorum veneratione abeſt. Strabo quoque lib. 17. tradit, à Philæis (qui incolæ ſunt Philarum inſulæ, quæ Ægyptiis & Æthiopibus adjacet) avem, quam accipitrem dicerent, in templo eſſe cultam. Cicero lib. 3. de Nat. deorum accipitrem inter eos ponit, qui à Barbaris deorum honore afficiebantur. De Ibidis cultu præter Herodotum in Euterpe, & Diodorum Siculum lib. 2. Juvenalis quoque Sat. 15.

— *Illa pavet ſaturam ſerpentibus ibin.*

Plin. lib. 10. cap. 28. *Invocant & Ægyptii ibes ſuas contra ſerpentium adventum.* Et ante Plinium Cicero de Naturâ deorum l. 1. *Ægyptii nullam belluam, niſi ob aliquam utilitatem, quam ex eâ caperent, conſecraverunt. Velut Ibes maximam vim ſerpentum conficiunt, cùm ſint aves excelſæ, cruribus rigidis, corneo proceroque roſtro, avertunt peſtem ab Ægypto, cùm volucres angues ex vaſtitate Libyæ vento Africo invectas interficiunt atque conſumunt; ex quo fit, ut illæ, nec morſu vivæ noceant, nec odore mortuæ.* Vide Diodorum Siculum libro 11. Meminit & Ibidis cultûs Tuſcul. Quæſt. lib. v. item Plutarchus Sympoſiacôn lib. iv. quæſt. v. & in De Iſide & Oſiride; utì & Lucianus in Deorum concilio. Ammianus item Marcellinus lib. 22. *Inter Ægyptias aves, quarum varietas nullo comprehendi numero poteſt, ibis ſacra eſt, & amabilis, & innocua, ideò quòd nidulis ſuis ad cibum ſuggerens ova ſerpentum, efficit ut rareſcant mortiferæ peſtes abſumptæ.* Cæterùm Herodotus in Euterpe ait, capitale eſſe Ægyptiis, ſi quis vel ibim, vel accipitrem, ſive ſciens, ſive ignarus interfecerit. De oxyryncho, quem Strabo hic ait ab univerſis cultum Ægyptiis, anteà etiam dixerat eum ab Oxyrynchitis coli. Quod & refert Clemens Alexand. Admonitione ad Gentes. Plutarchus item in De Iſide & Oſiride. Hadriano Junio in Nomencl. cap. de Piſcibus, oxyrynchus eſt rajarum genus, quod βάτος ὀξύρυγχος nuncupetur. Alii volunt lucium eſſe, ut Petr. Bellonius Obſervation. lib. 2. cap. 32. qui id exindè colligit, quòd Nilus luciis abundet. Ovem à Saïtis & Thebanis cultam dicit Strabo. Hoc etiam teſtatur Clemens Alexandrinus προτρεπτ. Σαΐται δὲ καὶ Θηβαῖοι σέβουσι πρόβατον. Subdit porrò Strabo lupum, quem Lycopolitani venerati ſunt, teſte etiam Plutarcho in de Iſide & Oſiride, ac Clemente Alexandrino loco ſæpiùs citato. Cultûs ejus rationem, quâ Ægyptii moti lupum in honore haberent, ait Diodorus Siculus lib. 1. eſſe, quia iis maxima cum canibus affinitas adeſt. Cynocephali cultus etiam memoratur Tertulliano in Apologet. cap. 6. & Auguſtino lib. 11. de Civitate Dei cap. 13. Eſt verò Cynocephalus ex ſimiarum caudatarum genere: ſed, ut ait Ariſtoteles, cebo, ſive cercopitheco major, validiorque ac efferatior, propiùs etiam ad caninam faciem accedens; & lib. 2. Hiſt. Animal. cap. 8. de cebis dicit, quòd ſunt ſimiæ caudam gerentes. Undè Martialis lib. 14. Epigramm. 202.

Callidus emiſſas eludere ſimius haſtas,
Si mihi cauda foret, cercopithecus eram.

De cultu cercopitheci Juvenalis Satyrâ 15. Cercopithecum innuit Prudentius lib. 2. adversùs Symmachum, cùm inquit:

Iſis enim, & Serapis, & grandi Simia caudâ,
Et Crocodilus id eſt, quod Juno, Laverna, Priapus.

Simiæ quoque cultus commemoratur Luciano in Deorum concilio. Quod de aquilæ cultu ait Strabo, illud etiam legere eſt apud Diodorum Siculum lib. 1. Subjicit poſteà Strabo de Leone à Leopolitanis culto, cujus cultûs etiam mentio eſt apud Plutarchum lib. 4. Sympoſ. quæſt. 5. qui Leonem Soli ſacratum dicit, eò quòd ex curviungulis quadrupedibus ſola leæna fœtum edat videntem: inſuper quòd leo breviſſimo temporis tantùm ſpatio ſomnum capiat, oculique dormientis ſuffulgeant; item quòd Leontini fontes & hiatus ſuos, cùm Sol per Leonem tranſeat, novâ inveniant aquâ repletos. Capræ porrò & hirci venerationem tribuit Strabo Mendeſiis: de quibus aſſentit & Herodotus in Euterpe. De hirco

vaſtitatis & confuſionis hæc erit cauſa, quòd Romanum nomen, quo nunc regitur orbis (horret animus dicere: ſed dicam, quia futurum eſt) tolletur de terrâ, & imperium in Aſiam revertetur, ac rursùs Oriens dominabitur, atque Occidens ſerviet. Nec mirum cuiquam debet videri, ſi regnum tantâ mole fundatum, ac tandiù per tot & tales viros auctum, tantis denique opibus confirmatum, aliquandò tamen corruet. Nihil eſt enim humanis viribus laboratum, quod non humanis æquè viribus deſtrui poſſit, quoniam mortalia ſunt opera mortalium. Sic & alia priùs regna, cùm diutiùs floruiſſent, nihilominùs tamen occiderunt. Nam & Ægyptios, & Perſas, & Græcos, & Aſſyrios proditum eſt regimen habuiſſe terrarum; quibus omnibus deſtructis, ad Romanos quoque rerum ſumma pervenit. Qui quantò cæteris omnibus regnis magnitudine anteſtant, tanto majore decident lapſu, quia plus habent ponderis ad ruinam, quæ ſunt cæteris altiora.

Non inſcitè Seneca Romanæ urbis tempora diſtribuit in ætates. Pri-

hirco etiam Clemens Alexandrinus Admonitione ad Gentes: Μενδήσιοι (σέβουσι) τὸ τράγον. Videntur etiam alii Ægyptiorum hircum pro numine habuiſſe. Vide Diodorum lib. 2. Hirci cultûs meminit & Lucianus in Deorum concilio. *Ex Voſſio.*

Pag. 560. lin. 1. *Peragrabit gladius orbem.*] Ità reſtitui ex 7. vet. excuſis & omnibus MSS. exceptis Cauc. Reg. 2. rec. ac edd. Gymnic. & Faſit. quibus eſt *clades orbem.*

Lin. 1. *Quòd Romanum nomen, &c.*] Hoc Sibyllinum eſt, ἔσται Ῥώμη ῥύμη. Lactantius infrà cap. 25. *At verò cùm caput illud orbis occiderit*, &c. Fuit vetus traditio illorum temporum, cùm primùm Romanum imperium defeciſſet, venturum Antichriſtum, & paulò poſt mundum interiturum. Ità enim ſcribit & Tertullianus libro ad Scapul. & Apologetic. cap. 32. & Optat. Milevitan. contra Donatiſt. lib. 2. atque orta ejuſmodi traditio videtur ex prophetiâ Danielis cap. 2. & ex verbis Apoſt. in epiſt. 2. ad Theſſalonic. cap. 2. ſecundùm Auguſtinum lib. 20. Civit. Dei, cap. 19. Sed id intelligit S. Thomas ſuper d. cap. 2. epiſt. Pauli lectione 1. de diſceſſione à Romano imperio non ſolùm temporali, ſed etiam à ſpirituali, ſcilicet à fide Catholicâ Romanæ Eccleſiæ. *Ex Iſæo.*

Lin. 3. *Et imperium in Aſiam revertetur.*] Mahumeticum imperium intelligit Betuleius: ita ut ex præteritis facilè colligas, Lactantium in futurum quoque prophetam veracem fore. *Idem.*

Lin. 5. *Si tantâ mole.*] Reſpexiſſe videtur Lactantius ad illud Virgilii:

Tanta molis erat Romanam condere gentem!

Lin. 7. *Quod non humanis æquè viribus, &c.*] MSS. 12. rec. & 5. editi habent, *non ab humanis, &c.* Sed perperàm addita præpoſitio *ab*, quæ à priori quoque membro abeſt.

Lin. 10. *Nam & Ægyptios, &c.*] Non hoc agit, ut monarchias, vel apud Danielem, vel in Apocalypſi ſignificatas recenſeat, in quibus Ægyptiacum non eſt, neque Græcum aliud quàm Macedonicum: deinde licèt populus Dei Ægyptio atque Aſſyrio ſervierit, à Perſâ tamen atque Macedone fuit tutus. Alioqui erat etiam Antiochus hîc numerandus. Quare Autor hoc tantùm facit, ut exemplo oſtendat, Romanám potentiam poſſe interire, quia florentiſſima orbis imperia conciderunt. *Betul.*

Lin. 13. *Tanto majore decident lapſu... ad ruinam, quæ ſunt cæteris altiora.*] Claudian.

——*Tolluntur in altum,*
Ut lapſu graviore ruant. Francius.

Lin. 15. *Non inſcitè Seneca, &c.*] Quod hîc ex Senecâ citat, Flori eſt. Fefellit Lactantium prænomen *Annæi*, quod Floro codices nonnulli attribuunt, nonnulli etiam id agnoſcunt, omiſſo Flori nomine; eſt enim prænomen Annæi proprium Senecarum. Errant etiam qui hujus diſtributionis in ætates Senecam Philoſophum autorem autumant. *Ex Jo. Iſaaco Pontano & Salmaſio.* Si quis plura de hâc re velit, adeat Clariſſ. Voſſium de Hiſtoricis Latinis.

Ibidem. *Diſtribuit in ætates.*] MSS. 8. rec. totidemque edd. *per ætates.*

Digitized by Google

mam enim dixit infantiam ſub rege Romulo fuiſſe, à quo & genita; & quaſi educata ſit Roma; deindè pueritiam ſub cæteris regibus, à quibus & aucta ſit, & diſciplinis pluribus inſtitutiſque formata: at verò Tarquinio regnante, cùm jam quaſi adulta eſſe cœpiſſet, ſervitium non tuliſſe, & rejecto ſuperbæ dominationis jugo, maluiſſe legibus obtemperare quàm regibus; cùmque eſſet adoleſcentia ejus fine Punici belli terminata, tum denique confirmatis viribus cœpiſſe juveneſcere. Sublatâ enim Carthagine, quæ tamdiù æmula imperii fuit, manus ſuas in totum orbem terrâ marique porrexit; donec regibus cunctis & nationibus Imperio ſubjugatis, cùm jam bellorum materia deficeret, viribus ſuis malè uteretur, quibus ſe ipſa confecit. Hæc fuit prima ejus ſenectus, cùm bellis lacerata civilibus, atque inteſtino malo preſſa, rursùs ad regimen ſingularis imperii recidit, quaſi ad alteram infantiam revoluta. Amiſſâ enim libertate, quam Bruto duce & autore defenderat, ita conſenuit, tanquàm ſuſtentare ſe ipſa non valeret, niſi adminiculo regentium niteretur. Quòd ſi hæc ita ſunt, quid reſtat, niſi ut ſequatur interitus ſenectutem? Et id futurum brevi conciones prophetarum denunciant ſub ambage aliorum nominum, ne facilè quis intelligat. Sibyllæ tamen apertè interituram eſſe Romam loquuntur, & quidem judicio Dei, quòd nomen ejus habuerit inviſum, & inimica juſtitiæ, alumnum veritatis populum trucidarit. Hyſtaſpes quoque, qui fuit Medorum rex antiquiſſimus, à quo amnis quoque nomen accepit qui nunc Hydaſpes dicitur, admirabile ſomnium ſub interpretatione vaticinantis pueri ad memoriam poſteris tradidit, ſublatum iri ex orbe Imperium

Lin. 7. *Sublatâ enim Carthagine.*] MSS. 6. rec. & editi tres *etenim*. Impreſſi 5. pro *enim*, ferunt *igitur*.

Lin. 8. *Quæ tamdiù æmula Imperii fuit.*] Abeſt *tam* à 16. MSS. rec. & à ſex editis. Poſt *Imperii*, 9. MSS. rec. & 16. vulgati perperàm addunt *Romani*, quod reſpuunt cæteri.

Ibidem. *Manus ſuas in totum orbem . . . porrexit.*] Sic Claudian. *Porrexit cum ſole manus.*

Lin. 9. *Nationibus Imperio ſubjugatis.*] Addidi *Imperio* ex omnibus MSS. præter 5. rec. quibus deeſt, ficut & editis.

Lin. 15. *Suſtentare ſe ipſa non valeret.*] Sic antiquiores & meliores MSS. necnon editi, dempto uno. Et ſic paſſim loqui amat Lactantius, & paulò antè dixit, quibus *ſe ipſa confecit.* Scripti 14. rec. *ſe ipſam.*

Lin. 17. *Prophetarum.*] Daniel. lib. 2. & 7. Apoc. 14. & 17.

Lin. 18. *Sibyllæ.*] Sermon. 3. & 8.

Lin. 21. *Hyſtaſpes quoque.*] Sic lego cum MSS. 7. Vaticanis, 4. Reg. quorum unus eſt Regio Put. alter recentior, ſed optimæ notæ, 3. Colb. Lipſ. Pal. aliiſque, necnon edit. Iſ. Gall. Spark. Walch. At MSS. 13. rec. & 17. vulgati habent *Hydaſpes*. Sub nomine *Hyſtaſpis* citatur à S. Juſtino Martyre Apolog. 2. Græcè Ὑστάσπις, edit. Pariſ. an. 1636. pag. 66. lit. c. & gignendi caſu Ὑστάσπου, pag. 82. c. à S. Clemente Alexandrino libro 6. Stromat. edit. Pariſ. an. 1641. pag. 636. Græcè Ὑστάσπην; cùm ſic inquit: *Libroſque Græcos ſumite; agnoſcite Sibyllam, quomodò unum Deum ſignificet, & ea quæ ſunt futura; & Hyſtaſpen ſumite & legite, & invenietis Dei filium multò clariùs & apertiùs eſſe ſcriptum, & quemadmodùm adversùs Chriſtum multi reges inſtituent aciem, qui eum habent odio, & eos qui nomen ejus geſtant, & ejus fideles, & ejus tolerantiam & adventum.* Vocatur quoque *Hyſtaſpes* ab Hiſtoricis, Agathiâ lib. 2. ubi agit de Zoroaſtre, & Ammiano Marcellino lib. 23.

Lin. 23. *Admirabile ſomnium.*] Ità MS. 1. Bonon. antiq. & 5. edd. rec. ſuffragantibus 1. Reg. rec. & Marm. à primâ manu, qui habent *admirabiles omnium*; Goth. *admirabile omnium.* Porrò *admirabile ſomnium* veram eſſe lectionem aſſerit Iſæus, ut patet (inquit) ex ſequentibus, *vaticinantis pueri.* Niſi mavis

nomenque Romanum multò antè præfatus eſt, quàm illa Trojana gens conderetur.

admirabiles omnium ex 1. Colb. & 2. Lipſ. Et tamen in omnibus propè MSS. & excuſis veteribus codicibus legitur, *admirabilis omnium.*

Pag. 562. lin. 23. *Sub interpretatione.*] Quæ verba delenda eſſe putat Heuman.

CAPUT XVI.

De Mundi vaſtatione, ejuſque prodigiis.

QUOMODO autem id futurum ſit, ne quis incredibile arbitretur, oſtendam. In primis multiplicabitur regnum, & ſumma rerum poteſtas per plurimos diſſipata & conciſa minuetur. Tunc diſcordiæ civiles in perpetuum ſerentur; nec ulla requies bellis exitialibus erit, donec reges decem pariter exiſtant, qui orbem terræ, non ad regendum, ſed ad conſumendum partiantur. Hi exercitibus in immenſum auctis, & agrorum cultibus deſtitutis, quod eſt principium everſionis & cladis, diſperdent omnia, & comminuent, & vorabunt. Tum repentè adversùs eos hoſtis potentiſſimus ab extremis finibus plagæ ſeptentrionalis orietur, qui tribus ex eo numero deletis, qui tunc Aſiam obtinebunt, aſſumetur in ſocietatem à cæteris, ac princeps omnium conſtituetur. Hic inſuſtentabili dominatione vexabit orbem: divina & humana miſcebit; infanda dictu & execrabilia molietur; nova conſilia in pectore ſuo volutabit, ut proprium ſibi conſtituat imperium, leges commutet, & ſuas ſanciat; contaminabit, diripiet, ſpoliabit, occidet.

Lin. 4. *Bellis.*] Vide Matth. 24. 6. 7. Marc. 13. 12. Luc. 21. 9. 10. 11.

Lin. 5. *Reges decem, &c.*] Per 10. cornua ſuffigurati, per quos alii ἐπάρχας intelligunt; Ireneus & Hieronymus cum Lactantio decem reges: alii certum plenitudinis numerum pro incerto ſtatuunt; hi tamen non ineptè quadrare concedunt maximarum provinciarum enumerationem. Numerant Italiam, Hiſpaniam, Galliam, Germaniam, Illyricum, Græciam, Africam, Ægyptum, Aſiam, Syriam, atque ſingulis vicinas eſſe addendas: ut Græciæ Macedoniam, Illyrico Pannoniam, &c. *Betuleius.*

Lin. 6. *Ad conſumendum partiantur.*] Vera lectio, quæ eſt 5. editorum & omnium penè MSS. inter quos ſunt 2. Bonon. 6. Reg. 3. Colbert. 3. Lipſ. Jun. In Regio-Put. deeſt *ad conſumendum;* in 3. Colbert. & nonnullis impreſſis corruptè legitur *ad conſummandum patiantur;* in 3. Reg. rec. 1. Clarom. à ſecundâ manu, ac 9. vulgatis, *ad conſummandum partiantur.*

Ibidem. *Hi exercitibus in immenſum auctis.*] Sic reſtitui ex 9. editis cunctiſque MSS. præter 1. Reg. rec. in quo eſt *coactis*, ut in vulgatis pluribus.

Lin. 8. *Tum repentè, &c.*] Pleraque, quæ hîc dicuntur, Turcarum dominationi aptari poſſunt. *Rivetus in Notis MSS.*

Lin. 9. *Hoſtis potentiſſimus, &c.*] Fuere qui Antiochum intellexerunt; alii Neronem; quidam Mahumetem intelligunt, alii Antichriſtum. Vide interpretes ad cap. 12. Daniel. & 12. Apocalypſ. Irenæum adv. hæreſ. lib. 5. cap. 25. 26. Theodoret. in Daniel. Orat. 7. Hæc omnia ad ſuam mentem paulò confidentiùs interpretatur Lactantius.

Lin. 10. *Tribus ex eo numero deletis.*] Ex omnibus fermè MSS. & 14. vulgatis addidi *eo*, quod nonnullis editis deeſt. In 2. Colb. eſt *ex eis.*

Lin. 14. *Leges commutet, & ſuas ſanciat.*] Subſtituto (ut Betuleius intelligit) in Evangelii locum Alcorano. Quoad lectionem textûs,

Digitized by Google

Denique immutato nomine, atque imperii ſede tranſlatâ, confuſio ac perturbatio humani generis conſequetur. Tum verò deteſtabile atque abominandum tempus exiſtet, quo nulli hominum ſit vita jucunda.

Evertentur funditùs civitates, atque interibunt, non modò ferro atque igni, verùm etiam terræ motibus aſſiduis, & eluvie aquarum, & morbis frequentibus, & fame crebrâ. Aër enim vitiabitur, & corruptus ac peſtilens fiet, modò importunis imbribus, modò inutili ſiccitate, nunc frigoribus, nunc æſtibus nimiis; nec terra homini dabit fructum: non ſeges quidquam, non arbor, non vitis feret. Sed cùm in flore ſpem maximam dederint, in fruge decipient. Fontes quoque cum fluminibus areſcent, ut ne potus quidem ſuppetat; & aquæ in ſanguinem aut amaritudinem mutabuntur. Propter hæc deficient & in terrâ quadrupedes, & in aëre volucres, & in mari piſces. Prodigia quoque in cœlo mirabilia mentes hominum maximo terrore confundent, & crines cometarum, & ſolis tenebræ, & color lunæ, & cadentium ſiderum lapſus. Nec tamen hæc uſitato modo fient: ſed exiſtent ſubitò & ignota & inviſa oculis aſtra; Sol in perpetuum fuſcabitur, ut vix inter noctem diemque diſcernatur. Luna jam non tribus deficiet horis: ſed perpetuò ſanguine obfuſa, meatus extraordinarios peraget, ut non ſit homini promptum, aut ſiderum curſus, aut rationem temporum agnoſcere; fiet enim vel æſtas in hyeme, vel hyems in æſtate. Tunc annus breviabitur, & menſis minuetur, & dies in anguſtum coarctabitur. Stellæ verò creberrimæ cadent, ut cœlum omne cæcum ſine ullis luminibus appareat. Montes quoque altiſſimi decident, & planis æquabuntur: mare innavigabile conſtituetur.

Ac ne quid malis hominum terræque deſit, audietur è cœlo tuba; quod hoc modo Sibylla denuntiat, dicens:

Σάλπιγξ οὐρανόθεν φωνὴν πολύθρηνον ἀφήσει.

Itaque trepidabunt omnes, & ad luctuoſum illum ſonitum contremiſ-

ſequor antiquiores & meliores MSS. 1. Bon. Regio-Put. 2. al. Reg. bonæ notæ. At ſcripti 8. rec. & 12. edit. *commutabit . . . ſanciet.*

Lin. 2. *Tum verò.*] 1. Clarom. *Tunc;* Jun. 3. Colb. Brun. & 5. edit. *Tam.*

Lin. 4. *Evertentur.*] MSS. 7. rec. & 5. vet. edit. in aliis *eruentur.* Eadem lectionum varietas infrà cap. 17. initio.

Lin. 6. *Fame crebrâ.*] 1. Brun. *morte crebrâ.*

Ibidem. *Aër enim vitiabitur.*] Undè hæc ſingularia habeat Lactant. non dicit, quamvis nonnulla ex ſcripturis hauſta ſint de ſignis venturi judicii. Rectè monet Thomaſius, multa in hoc libro à Platone & Origene deſumpta, ab omnibus eſſe cavenda. *Rivetus in Not.* MSS.

Lin. 7. *Modò importunis.*] In MSS. ſex & editis 8. præcedit copula *&*, quæ à cæteris abeſt.

Lin. 9. *Non ſeges.*] MSS. 4. rec. & omnes ferè impreſſi, *nec;* 1. Colb. *non ſegetes.*

Lin. 11. *In ſanguinem.*] Vide Apocal. 8.

Lin. 14. *Et crines cometarum, &c.*] Pleonaſmus. Cometas enim, inquit Plin. Græci vocant, noſtri crinitas, horrentes crine ſanguineo, & comarum modo in vertice hiſpidas. *Betuleius.*

Lin. 15. *Et ſolis tenebræ.*] Apoc. 6. Act. 2. Joel. 2. Matth. 24.

Lin. 22. *Stellæ.*] Matth. 24. Marc. 13.

Lin. 27. *Sibylla.*] In Carm. Acroſtich. Serm. 8.

Lin. 28. Σάλπιγξ.] Interpret. Lat. ex Bon. antiq.

Tuba è cœlo vocem multis ululatibus dabit.

Digitized by Google

cent. Tum verò per iram Dei adversùs homines, qui juſtitiam non agnoverunt, ſæviet ferrum, ignis, fames, morbus, & ſuper omnia metus ſemper impendens. Tunc orabunt Deum, & non exaudiet; optabitur mors, & non veniet: ne nox quidem requiem timori dabit; nec ad oculos ſomnus accedet: ſed animas hominum ſollicitudo ac vigilia macerabit: plorabunt, & gement, & dentibus ſtrident; gratulabuntur mortuis, & vivos plangent. His & aliis pluribus malis ſolitudo fiet in terrâ, & erit deformatus orbis atque deſertus; quod in carminibus Sibyllinis ita dicitur:

Ἔϛαι κόσμος ἄκοσμος, ἀπολλυμένων ἀνθρώπων.

Ità enim conficietur humanum genus, ut vix decima pars hominum relinquatur; & undè mille proceſſerant, vix prodient centum. De cultoribus etiam Dei duæ partes interibunt, & tertia quæ fuerit probata, remanebit.

Lin. 1. *Adversùs homines.*] MSS. 3. rec. & 7. edd. *adversùm.*

Ibidem. *Qui juſtitiam non agnoverunt.*] Expunxi *Dei* ex edit. Iſ. & omnibus ferè MSS. Eſt autem in novem recentiſſimis MSS. & in vulgatis.

Lin. 3. *Impendens.*] Sic reſtitui ex cunctis MSS. & 6. editis. In vulgatis 10. legitur *impendent.* In edit. Gymnic. & Betul. *impendet.*

Lin. 4. *Ne nox quidem.*] MSS. 6. rec. & 16. edd. *nec.*

Lin. 6. *Dentibus ſtrident.*] MSS. 3. rec. & 12. edit. *ſtridebunt.* Utraque lectio bona; dicitur enim *ſtrideo*, & *ſtrido.*

Lin. 10. Ἔϛαι κόσμος, *&c.*] Interpr. Lat. *Erit mundus ſine ornatu, pereuntibus hominibus.*

Ἔϛαι κόσμος, *&c.* Eſt alluſio ad mundi ſignificationem; nam ſicut apud Græcos, ita apud Latinos, mundus nomen ab ornatu habet: de quo Hermes, Plato, Ariſt. Cic. Plin. Hic Sibyllæ verſus legitur Sermone 7.

Lin. 12. *Prodient.*] Ità MSS. & editi. De hâc formâ dixi ad lib. 4. cap. 13. ante finem.

Lin. 13. *Quæ fuerit.*] Rectè, ex MSS. & editis. In nonnullis excuſis, *fuerat.*

CAPUT XVII.

De falſo Prophetâ & incommodis piorum, & illius internecione.

SED planiùs, quomodò id eveniat, exponam. Imminente jam temporum concluſione, Propheta magnus mittetur à Deo, qui convertat homines ad Dei agnitionem, & accipiat poteſtatem mirabilia faciendi. Ubicumque non audierint eum homines, claudet cœlum; & abſtinebit imbres, & aquam convertet in ſanguinem, & cruciabit illos ſiti ac fame; & quicumque conabitur eum lædere, procedet ignis de ore ejus, atque amburet illum. His prodigiis atque virtutibus convertet

Lin. 2. *Propheta magnus.*] Eliam Theſbiten intelligit, uti conſtat ex infrà ponendo Fragmento *de extremo Judicio*, ſub nomine Lactantii; quod fragmentum leges poſt librum. Pleraque quæ hîc recenſet Lactantius, ſunt planè ἄγραφα. Vide librum de Antichriſto R. Thomæ Malvendæ Theologi Dominicani lib. 9. cap. 16. ad finem.

Lin. 7. *Amburet illum.*] Hoc verbum Lactantio familiare eſt. MSS. Cauc. Jun. & 9. rec. ac edit. ſex, *comburet.* Vide infrà cap. 21. *perſtringentur igni, atque amburentur.*

multos ad Dei cultum; peractiſque operibus ipſius, alter Rex orietur ex Syriâ malo ſpiritu genitus, everſor ac perditor generis humani, qui reliquias illius prioris mali cum ipſo ſimul deleat. Hic pugnabit adversùs prophetam Dei; vincet, & interficiet eum, & inſepultum jacere patietur. Sed poſt diem tertium reviviſcet; atque inſpectantibus & mirantibus cunctis, rapietur in cœlum. Rex verò ille teterrimus erit quidem & ipſe, ſed mendaciorum propheta; & ſeipſum conſtituet ac vocabit Deum, & ſe coli jubebit ut Dei filium: & dabitur ei poteſtas, ut faciat ſigna & prodigia, quibus viſis, irretiat homines ut adorent eum. Jubebit ignem deſcendere de cœlo, & ſolem à ſuis curſibus ſtare, & imaginem loqui; & fient hæc ſub verbo ejus: quibus miraculis etiam ſapientium plurimi allicientur ab eo. Tunc eruere templum Dei conabitur, & juſtum populum perſequetur; & erit preſſura & contritio, qualis nunquàm fuit à principio mundi.

Quicumque crediderint atque acceſſerint ei, ſignabuntur ab eo tanquàm pecudes: qui autem recuſaverint notam ejus, aut in montes fugient, aut comprehenſi exquiſitis cruciatibus necabuntur. Idem juſtos homines obvolvet libris prophetarum, atque ita cremabit; & dabitur ei deſolare orbem terræ menſibus quadraginta duobus. Id erit tempus, quo juſtitia projicietur, & innocentia odio erit; quo mali bonos hoſtiliter prædabuntur: non lex, aut ordo, aut militiæ diſciplina ſervabitur; non canos quiſquam reverebitur, non officium pietatis agnoſcet; non ſexûs aut infantiæ miſerebitur: confundentur omnia & miſcebuntur contra fas, contra jura naturæ. Ita quaſi uno communique latrocinio terra univerſa vaſtabitur. Cùm hæc ita erunt, tunc juſti & ſectatores veritatis ſegregabunt ſe à malis, & fugient in ſolitudines. Quo audito, impius rex inflammatus irâ veniet cum exercitu magno, & admotis omnibus copiis circumdabit montem, in quo juſti morabuntur, ut eos comprehendat. Illi verò, ubi ſe clauſos undique atque obſeſſos viderint, exclamabunt ad Deum voce magnâ, & auxilium cœleſte implorabunt; & exau-

Lin. 6. *Rex ille.*] Vide Matth. 24. 2. Theſſalon. 2.

Lin. 7. *Seipſum conſtituet ac vocabit Deum, & ſe coli jubebit.*] Sic lego cum MSS. 6. Reg. 4. Colb. Marm. 1. Clarom. Brun. & 12. editis. At 2. Bonon. 2. Reg. rec. 1. Colbert. *ac vocari Deum, ſe coli jubebit.* MSS. Regio-Put. Torneſ. 1. Colb. 1. Clarom. *ac vocari Deum ſe coli jubebit.* Sed in Regio-Put. deeſt *ſe.*

Lin. 11. *Imaginem.*] Heumann. vult legi *imagines*, id eſt, ſimulacra.

Ibidem. *Quibus miraculis.*] Apocal. 13. 2. Theſſ. 2.

Lin. 12. *Eruere templum Dei conabitur.*] 1. Reg. 1. Colb. & Brun. *evertere.*

Lin. 18. *Deſolare orbem.*] Daniel. 7. Apocalypſ. 11.

Lin. 19. *Quadraginta duobus.*] MSS. Tom. *ſexaginta*; 1. Colb. *xliij.*

Lin. 20. *Prædabuntur.*] MSS. 3. rec. & ed. Rom. 1470. *præliabuntur.*

Lin. 24. *Communique latrocinio.*] Jun. 1. Colb. & 10. edd. *communi gravique latrocinio.*

Lin. 25. *Cùm hæc ita erunt.*] Sic lego cum Regio-Put. & multis aliis ac 5. editis; MSS. 3. rec. *Cùm hæc ita facta erunt.* Scripti 10. rec. & 7. vulgati, *Cùm hæc facta erunt.*

Ibidem. *Tunc juſti.*] MSS. 4. totidemque edd. *tum juſti.*

Lin. 28. *Ut eos comprehendat.*] Sufficecerit ſemel monuiſſe, Lactantium partim ex Apocalypſeos libro ad ſuum ſenſum detorto, partim ex verſibus Sibyllinis, ne ſuo dicam ingenio, hunc de venturi Antichriſti ſignis centonem conflaſſe.

Digitized by Google

diet eos Deus, & mittet regem magnum de cœlo, qui eos eripiat ac liberet, omneſque impios ferro ignique diſperdat.

Lin. 1. *Et mittet regem.*] Sic reſtitui ex omnibus MSS. & vet. edit. Rom. Cæteri impreſſi, *& emittet regem.* Antiquiores editi decimi quinti ſeculi legunt *mittet.*

CAPUT XVIII.

De Mundi Caſibus in extremo, ac de iis prædictis à Vatibus.

HÆc ita futura eſſe, cùm prophetæ omnes ex Dei ſpiritu, tum etiam vates ex inſtinctu dæmonum cecinerunt. Hyſtaſpes enim, quem ſuperiùs nominavi, deſcriptâ iniquitate ſeculi hujus extremi, pios ac fideles à nocentibus ſegregatos, ait cum fletu & gemitu extenturos eſſe ad cœlum manus, & imploraturos fidem Jovis; Jovem reſpecturum ad terram, & auditurum voces hominum, atque impios extincturum. Quæ omnia vera ſunt, præter unum, quòd Jovem dixit illa facturum, quæ Deus faciet. Sed & illud non ſine dæmonum fraude ſubtractum eſt, miſſum iri à Patre tunc Filium Dei, qui deletis omnibus malis, pios liberet. Quod Hermes tamen non diſſimulavit. In eo enim libro, qui λόγος τέλειος inſcribitur, poſt enumerationem malorum de quibus diximus, ſubjecit hæc: ἐπ' ἂν δὴ ταῦτα· ὧδε γένηται, ὦ Ἀσκλεπιὲ, τότε ὁ κύριος, καὶ πατὴρ, καὶ θεὸς, καὶ τοῦ πρώτου καὶ ἑνὸς θεοῦ δημιουργὸς, ἐπιβλέψας τοῖς γενομένοις, καὶ τῇ ἑαυτοῦ βουλήσει τοῖς τοιούτοις, τὸ ἀγαθὸν ἀντερείσας τῇ ἀταξίᾳ, καὶ ἀνακαλεσάμενος τὴν πλάνην, καὶ τὴν κακίαν ἐκκαθήρας, πῆ μὲν ὕδατι πολλῷ κατακλύσας, πῆ δὲ πυρὶ ὀξυτάτῳ διακαύσας, ἐνίοτε δὲ πολέμοις καὶ λοιμοῖς ἐκπιέσας, ἤγαγεν ἐπὶ τὸ ἀρχαῖον καὶ ἀποκαλέστησεν τὸν ἑαυτοῦ κόσμον. Sibyllæ quoque non

Lin. 2. *Hyſtaſpes.*] Ità ſuprà: vide Not. ad finem cap. 15. hujus lib. 7. Inſtit. Div. De Hyſtaſpe Philoſopho vide Stanleium hiſt. Philoſ. Chaldaicæ lib. 2. cap. 2.

Lin. 4. *Extenturos.*] MS. 1. Clarom. & 7. edd. *extenſuros.*

Lin. 9. *Miſſum iri à Patre tunc Filium Dei.*] Sic emendavi ex MSS. & plurimis editis.

Lin. 10. *Hermes.*] In Aſclepio ab Apuleio verſo, hoc modo legimus: *Tunc nec terra conſtabit, nec navigabitur mare, nec cœlum aſtrorum curſibus, nec ſiderum curſus conſtabit in cœlo. Omnis vox divina neceſſariâ taciturnitate muteſcet: fructus terræ corrumpentur, nec fœcunda erit tellus, & aër ipſe mæſto tempore langueſcet. Hæc & talis ſenectus veniet mundi, irreligio, & inordinatio, & irrationabilitas bonorum hominum.*

Lin. 11. Λόγος τέλειος.] Lat. *Sermo perfectus.* cujus mentio fit lib. 4. ſuprà cap. 6.

Lin. 12. Ἐπ' ἂν δὴ, *&c.*] Interpretatio Latina: *Cùm hæc ita facta fuerint, ô Aſclepi, tunc dominus, & pater, & Deus, & primi & unius Dei creator, reſpiciens quæ facta ſunt, & ſuam voluntatem in hujuſmodi, id eſt, bonum opponens temeritati, & errorem revocans, malitiam purgabit, partim aquâ diluens, partim igne rapido cremans, interdum bellis & peſtilentiis extergens, ad ſtatum priſtinum perduxit & reſtituit ſuum mundum.* Aſclepium paulò aliter vertit Apuleius; etenim pro *& Deus, & primi & unius Dei creator*, ille poſuit, *& Deus primipotens, & unius gubernator mundi.* Ex collatione apparet, nec Græcam, nec Apuleianam lectionem ſalvam aut integram eſſe. Triſmegiſtus in Aſclepio cap. 9.

Lin. 17. Καὶ ἀποκαλέστησεν.] Sic MSS. Regio-Put. & 2. alii Reg. bonæ notæ, favente vet. Colbert. qui habet ἀποκαλεστήσει. Plurimis MSS. Græca deſunt. In edit. Pariſ. 1525. & Walch. eſt ἀποκαλέστησε; in cæteris impreſſis ἀποκαλέστησον; Latinè, *reſtituit.*

Digitized by Google

aliter fore oſtendunt, quàm ut Dei filius à ſummo patre mittatur, qui & juſtos liberet de manibus impiorum, & injuſtos cum tyrannis ſævientibus deleat; è quibus una ſic tradidit:

Ἥξει καὶ μακάρων ἐθέλων πόλιν ἐξαλαπάξαι·
Καί κέν τις θεόθεν βασιλεὺς πεμφθεὶς ἐπ' ἰδίων,
Πάντας ὀλεῖ βασιλεῖς μεγάλους καὶ φῶτας ἀρίστους·
Εἶθ' οὕτως κρίσις ἔσαι ὑπ' ἀφθίτου ἀνθρώποισι.

Item alia Sibylla:

Καί τότ' ἀπ' ἠελίου πέμψει θεὸς βασιλῆα,
Ὃς πᾶσαν γαῖαν παύσει πολέμοιο κακοῖο.

Et rurſùs alia:

——— ἡμετέρας δουλείας
Ζυγὸν δυσβάστακτον ἐπ' αὐχένι κείμενον ἀρεῖ,
Καὶ θεσμοὺς ἀθέους λύσει, δεσμούς τε βιαίους.

Lin. 3. *Una ſic tradidit.*] Habentur Sermone quinto, ubi tamen lectio mirificè variat.

Lin. 4. Ἥξει, *&c*] Interpret. Lat.

Veniet & beatorum volens urbem expugnare;
Et quidem à Deo Rex miſſus ad ſuos,
Omnes perdet Reges magnos & viros optimos;
Et ſic judicium erit ab immortali hominibus.

Lin. 5. Ἐπ' ἰδίων.] In MS. Regio-Put. eſt ἐπὶ τοῦτον, *ad iſtum.*

Lin. 7. Κρίσις ἔσαι.] Sic reſtitui ex MSS. optimis Regio-Put. & alio Reg. 400. annor. 2. Colb. 1. Brun. *judicium erit.* In 4. Reg. rec. 2. Colb. & editis eſt κρινεῖται, *judicabitur.*

Ibidem. Ἀφθίτου.] Ità lego cum M. Maſuro, propter metri rationem, ſicut eſt in 6. Reg. in Bonon. antiq. 2. Colb. 1. Clarom. in edit. vet. 1. Rom. in Iſæanâ & Florent. non ἀφθίτοις, ut in aliis editis, *ab immortalibus hominibus*, malè. Sybilla Serm. 5. ἔσαι ἐπὶ τοῦτον.

Lin. 9. Καὶ τότ'.] Sermone 3. Interpr. Lat.

Et tunc ex ſole mittet Deus regem,
Qui omnem terram placabit à bello malo.

Ibidem. Ἠελίου.] In verſibus Sibyllinis legitur Ἠελίοιο, in 2. Reg. Ἡλίου; 1. Colbert. Ἠλίοιο.

Lin. 12. Ἡμετέρας δουλείας.] MSS. 3. Reg. rec. & ed. Rom. 1470. ἡμετέρας τέχνης δουλείας. Latinè:

——— *Noſtra ſervitutis*
Jugum intolerabile in collo poſitum tollet,
Et leges impias ſolvet, vinculaque violenta.

Sermone 8.

CAPUT XIX.

De adventu Chriſti ad judicium, & de falſo Prophetâ devicto.

OPPRESSO igitur orbe terræ, cùm ad deſtruendam immenſarum virium tyrannidem humanæ opes defecerint, ſiquidem capto mundo cum magnis latronum exercitibus incubabit, divino auxilio tanta illa calamitas

Lin. 1. *Opreſſo igitur orbe terra, &c.*] Animadverſio: Lactantius ſacrarum Scripturarum non ſatis peritus, ut ait S. Hieronymus, verba Apocalypſis 16. haud penitùs introſpiciens, quædam hoc capite de Antichriſto non ſatis conſona prodit. Accuratè excutiuntur à Thomâ Malvendâ lib. 10. de Antichriſto cap. 11. & 13.

Digitized by Google

calamitas indigebit. Commotus igitur Deus & periculo ancipiti, & miſerandâ comploratione juſtorum, mittet protinùs liberatorem. Tunc aperietur cœlum medium intempeſtâ & tenebroſâ nocte, ut in orbe toto lumen deſcendentis Dei tanquàm fulgur appareat; quod Sibylla his verſibus locuta eſt:

——— Ο῾ππότ᾽ ἂν ἔλθῃ,

Πῦρ ἔςαι, σκότος ἐν τῇ μέσσῃ νυκτὶ μελαίνῃ.

Hæc eſt nox, quæ à nobis propter adventum regis ac Dei noſtri pervigilio celebratur: cujus noctis duplex eſt ratio, quòd in eâ & vitam tum recepit, cùm paſſus eſt, & poſteà regnum orbis terræ recepturus eſt. Hic eſt enim liberator, & judex, & ultor, & rex, & Deus quem nos Chriſtum vocamus, qui priùs quàm deſcendat, hoc ſignum dabit. Cadet repentè gladius è cœlo, ut ſciant juſti ducem ſanctæ militiæ deſcenſurum: & deſcendet comitantibus Angelis in medium terræ; & antecedet eum flamma inextinguibilis; & virtus Angelorum tradet in manus juſtorum multitudinem illam, quæ montem circumſederit, & concidetur ab horâ tertiâ uſque ad veſperum, & fluet ſanguis more torrentis; deletiſque omnibus copiis, impius ſolus effugiet, & peribit ab eo virtus ſua.

Hic eſt autem, qui appellatur Antichriſtus: ſed ſeipſum Chriſtum mentietur, & contra verum dimicabit, & victus effugiet, & bellum ſæpè renovabit, & ſæpè vincetur; donec quarto prælio confectis omnibus impiis debellatus, & captus, tandem ſcelerum ſuorum luat pœnas. Sed & cæteri principes, ac tyranni, qui contriverunt orbem, ſimul cum eo vincti adducentur ad regem, & increpabit eos, & coarguet; & exprobrabit his facinora ipſorum, & damnabit eos, ac meritis cruciatibus tradet. Sic extinctâ malitiâ, & impietate compreſsâ, requieſcet orbis, qui per tot ſecula ſubjectus errori ac ſceleri neſandam pertulit ſervitutem. Non colentur ulteriùs dii manu facti: ſed à templis, & pulvinaribus ſuis deturbata

Lin. 4. *Tanquam fulgur.*] Hæc ex Matth. cap. 24. 27. ubi legitur: *ſicut fulgur exit ab oriente, & apparet uſque in occidentem, ita etiam erit adventus filii hominis.*

Ibidem. *Sibylla his verſibus.*] Nondùm inveni. Sed nihil ferè his capitibus dicitur, quod non in Sibyllinis carminibus, nec ſemel, ſed etiam iterùm inveniatur: quod ille obſervabit, qui Sibyllas diligenter cum Lactantio contulerit.

Lin. 6. Ο῾ππότ᾽.] Lat. *Cùm veniet,*
Ignis erit, tenebræque in mediâ nocte obſcurâ.

Lin. 8. *Hæc eſt nox.*] Copula & præcedit in MSS. Cauc. & 5. editis.

Ibidem. *Quæ à nobis.*] Præpoſitionem addidi ex 15. editis & omnibus MSS. præter 1. Colb. cui deeſt, ut & 4. vulgatis.

Ibidem. *Pervigilio celebratur.*] MSS. 15. rec. & edit. Rom. 1470. *pervigil.* Quàm celebris apud antiquos fuerit Vigilia Paſchalis, teſtantur Eccleſiaſtici ſcriptores, qui de rebus Liturgicis egerunt, quos, ſi lubet, conſulere poteris.

Lin. 12. *Cadet repentè gladius è cælo.*] Sunt hæc planè apocrypha.

Lin. 14. *Deſcendet.*] Matth. 25.

Ibidem. *Antecedet.*] Pſal. 69. Iſai. cap. ult.

Lin. 19. *Seipſum Chriſtum mentietur.*] Sic lego cum antiquioribus & melioribus MSS. In 8. rec. & editis eſt *ſe ipſe;* in Brun. *ſe eſſe.* 2. Theſſalon. 2.

Lin. 20. *Verum.*] Supple, Chriſtum.

Lin. 23. *Vincti adducentur.*] MSS. Torneſ. *cuncti adducentur;* 1. Colb. *cuncti ducentur.*

Lin. 28. *Et pulvinaribus, &c.*] Pulvinaria erant propriè lectuli, qui in deorum templis ſterni ſolebant, in arâ vel in editiore templi loco. In his collocabantur ſimulacra deo-

ſimulacra igni dabuntur, & cum donis ſuis mirabilibus ardebunt, quod etiam Sibylla cum Prophetis congruens futurum eſſe prædixit:

Τείψουσιν δ' εἴδωλα βροτοὶ καὶ πλοῦτον ἅπαντα.

Erythræa quoque idem ſpopondit:

Ἔργα δὲ χειροποίητα θεῶν κατακαυθήσονται.

rum. Atque indè *Lectiſterniis* nomen. Livius: *Curatum lectiſternium & per triduum habitum, decemviris ſacrorum curantibus, & pulvinaria in conſpectu fuere Jovi & Junoni.* Et tum epulari ſolebant. Flaccus Ode 37. lib. 1.

Lin. 3. Τείψουσι.] Sic vetiſtuſſimus codex Colbertinus. MSS. 3. Reg. rec. Bodl. 1. Colb. 1. Clarom. & 17. typis excuſi ferunt Τείψουσι. In Regio-Put. & 2. al. Reg. rec. legitur Τείψωσιν, malè, in Subjunctivo modo; & nihilominùs idem Regio-Put. habet Latinè *conterent* in Indicativo, ut & 5. Colb. 1. Clarom. & Brun. Opſopœius & Iſæus legere mallent Ῥίψουσι. Interpretatio Latinâ:

Conterent autem idola homines & divitias omnes.

In Sibyllinis carminibus Sermone 8.

Lin. 5. Ἔργα δέ.] Sermon. 3. Interpr. Lat.

Opera autem manufacta deorum exurentur.

Ibidem. Κατακαυθήσονται.] Sic emendavi ex MSS. Regio-Put. & 2. aliis Reg. bonæ notæ. Optimè, etiam ob metrum. Scripti 4. Reg. rec. 2. Colbert. 1. Clarom. & 15. editi, κατακαύσονται.

CAPUT XX.

De Chriſti judicio; de Chriſtianis, atque de Animâ.

POST hæc aperientur inferi, & reſurgent mortui: de quibus judicium magnum idem ipſe rex ac Deus faciet, cui ſummus pater, & judicandi, & regnandi dabit maximam poteſtatem; de quo judicio & regno apud Erythræam Sibyllam ſic invenitur:

Ὁππότε καὶ τὸ λάβῃ τέλος αἴσιμον, ἠδὲ βροτοῖσι
Καὶ δὴ ἀφίξηται κρίσις ἀθανάτοιο θεοῖο,
Ἥξει ἐπ' ἀνθρώπους μεγάλη κρίσις ἠδὲ καὶ ἀρχή.

Deindè apud aliam:

Ταρτάρεον δὲ χάος τότε δείξει γαῖα χανοῦσα
Ἥξουσιν δ' ἐπὶ βῆμα θεοῦ βασιλῆος ἅπαντες.

Et alio loco apud eamdem:

Lin. 1. *Reſurgent mortui.*] Ex Ezechiel. 37. 5. &c. & Apocalypſ. 20.

Lin. 5. Ὁππότε.] Serm. 3. Sibyllar. carmin. Interpret. Lat.

Cùm autem dies iſte acceperit diem fatalem,
& ad mortales
Venerit judicium immortalis Dei,
Veniet ſuper homines magnum judicium, &
initium.

Sed hæc parùm immutata ſunt in textu.

Lin. 9. Ταρτάρεον.] Latinè:

Tartareum autem chaos tunc oſtendet terra
dehiſcens:
Venient autem ad tribunal Dei Regis omnes.

Digitized by Google

Οὐρανὸν εἱλίξων γαίης κευθμῶνας ἀνοίξω ;
Καὶ τότ' ἀναστήσω νεκρὺς, μοῖραν ἀναλύσας
Καὶ θανάτυ κέντρον, καὶ ὕστερον εἰς κρίσιν ἄξω,
Κρίνων εὐσεβέων καὶ δυσσεβέων βίον ἀνδρῶν.

Nec tamen univerſi tunc à Deo judicabuntur : ſed ii tantùm qui ſunt in Dei Religione verſati. Nam qui Deum non agnoverunt, quoniam ſententia de his in abſolutionem ferri non poteſt, jam judicati damnatique ſunt, ſanctis litteris conteſtantibus, non reſurrecturos eſſe impios in judicium. Judicabuntur ergò qui Deum ſcierunt, & facinora eorum, id eſt mala opera cum bonis collata ponderabuntur ; ut ſi plura & gravia fuerint bona juſtaque, dentur ad vitam beatam : ſi autem mala ſuperaverint, condemnentur ad pœnam. Hîc fortaſſe dixerit quiſpiam : Si eſt immortalis anima, quomodò patibilis inducitur, ac pœnam ſentiens ? Si enim ob merita punietur, ſentiet utique dolorem, atque ita etiam mortem. Si morti non eſt obnoxia, nec dolori quidem, patibilis igitur non eſt.

Huic quæſtioni, ſive argumento, à Stoicis ita occurritur : Animas quidem hominum permanere, nec interventu mortis in nihilum reſol-

Lin. 1. Οὐρανὸν.] Sermone 8. Latinè :
Cœlum volvens terra latebras aperiam ;
Et tunc reſuſcitabo mortuos, fatum ſolvens
Et mortis ſtimulum, ac poſteà in judicium ducam.
Judicans piorum atque impiorum vitam hominum,

Ibidem. Εἱλίξων.] Ex variis lectionibus hanc elegi, quæ eſt Manuſcriptorum 3. Reg. 2. Colbert. 1. Clarom. & 8. edit. Accedunt Regio-Put. 2. al. Reg. rec. & vet. edit. Rom. quibus eſt εἱλίξω, elapsâ litterâ ν. Edit. 8. εἱλίξας, non malè ; edit. Pariſ. 1525. εἱλίσας. In Sibyllinis legitur εἱλίξει.

Lin. Εἰς κρίσιν ἄξω.] Hæc lectio eſt Manuſcriptorum 6. Reg. antiq. 1. Colb. 1. Clarom. & 10. vulgatorum. In Brun. legitur *in judicium ducam ;* in 1. Colb. ἄξει ; in Sibyllinis & in ed. Iſ. ἥξει.

Lin. 7. *Jam judicati.*] Juxta illud verbum Dominicum, *qui non credit, jam condemnatus eſt.* Joannis cap. 3. v. 18.

Lin. 8. *Non reſurrecturos eſſe impios in judicium.*] Pſalm. 1. Scilicet quoad diſcuſſionem meritorum, non autem quoad diſtributionem pœnarum. Alioquin falſum hoc eſſet ex Daniel. cap. 12. v. 2. Joan. cap. 5. v. 29. & Act. 24. v. 15. Addidi *eſſe* ex 5. vet. editis cunctiſque MSS. præter 1. Reg. rec. à quo abeſt, ut ab impreſſis octo. Non reſurgent quidem impii, ut gloriæ ſint cum juſtis participes, ſed æternâ morte, æterniſque pœnis mulctentur, juxta illud : *ite, maledicti, in ignem æternum.* Vide infrà Lact. c. 22. in fine, & c. 26.

Lin. 11. *Bona juſtaque, dentur ad vitam.*] Sic edit. Rom. 1470. Florentina, Egn. Pariſ. 1525. Crat. Graph. Iſ. Cellar. vetus Verſio Gallica cum omnibus MSS. præter 1. Reg. rec. qui habet *juſtificentur*, ut 12. impreſſi. At *juſtificentur* non eſt ſtyli Lactantiani. Non numericè comparabuntur bona & mala : innumeris bonis præponderabit vel unum peccatum mortale, ſi morientem inquinaverit.

Lin. 13. *Patibilis inducitur.*] Sic infrà, bis *patibilis*, & cap. 21. ita antiquiores editi. At MSS. 12. rec. & 4. edit. *paſſibilis.*

Ibidem. *Pœnam ſentiens.*] MSS. 7. rec. totidemque editi rec. *pœna ſentiens.*

Lin. 15. *Patibilis.*] 5. ſcripti rec. *paſſibilis.*

Lin. 17. *A Stoïcis.*] Epiphanius aliter de Stoïcorum dogmate ſcribit. Vide Plut. in Placitis lib. 4. cap. 7. Hujus hæc verba ſunt Οἱ Στωικοὶ, *&c.* Dicunt » Stoici exeuntem è cor» pore (*animam*) ſimul cum concreto interi» re, eam ſcilicet quæ ſit imbecillior, quales » ſunt ineruditorum animæ : validiores, quales » ſunt ſapientum, durare uſque ad conflagra» tionem «.

vi : ſed eorum, qui juſti fuerunt, puras, & impatibiles, & beatas ad ſedem cœleſtem, undè illis origo ſit, remeare; vel in campos quoſdam fortunatos rapi, ubi fruantur miris voluptatibus : impiorum verò, quoniam ſe malis cupiditatibus inquinaverunt, mediam quamdam gerere inter immortalem mortalemque naturam, & habere aliquid imbecillitatis ex contagione carnis. Cujus deſideriis ac libidinibus addictæ, ineluibilem quemdam fucum trahant labemque terrenam; quæ cùm temporis diuturnitate penitùs inhæſerit, ejus naturæ reddi animas, ut ſi non extinguibiles in totum, quoniam ex Deo ſunt, tamen cruciabiles fiant per corporis maculam, quæ peccatis inuſta, ſenſum doloris attribuit. Quam ſententiam Poëta ſic explicavit :

Quin & ſupremo cùm lumine vita reliquit,
Non tamen omne malum miſeris, nec funditùs omnes
Corporeæ excedunt peſtes; penitùſque neceſſe eſt,
Multa diù concreta modis inoleſcere miris.
Ergò exercentur pœnis, veterumque malorum
Supplicia expendunt.

Hæc propemodùm vera ſunt. Anima enim, cùm divortium fecit à corpore, eſt, ut ait idem Poëta;

Par levibus ventis, volucrique ſimillima ſomno,

quia ſpiritus eſt, & ipsâ tenuitate incomprehenſibilis : ſed nobis, qui ſumus corporales; Deo autem, cui ſubjacet poſſe omnia, comprehenſibilis.

Lin. 1. *Impatibiles.*] Unus Brun. *impaſſibiles.*

Lin. 2. *Origo ſit.*] MSS. 7. rec. & 5. edd. *origo eſt.*

Ibidem. *In campos quoſdam fortunatos.*] Id eſt, *in campos Elyſios*, quos opinati fuerant Poetæ.

Lin. 3. *Impiorum verò.*] Sic profectò legendum, ſupplendo & repetendo è ſuperioribus *animas*, ad quas ſequentia referuntur, *cujus deſideriis ac libidinibus addicta ... fucum trahant.* In 20. MSS. & 15. editis legitur *impios*, mendosè.

Lin. 7. *Ineluibilem quemdam fucum trahant labemque terrenam.*] MSS. 3. rec. *ineluibilem quamdam ſecum trahant labem terrenam.* Utraque lectio bona. Lactant. lib. de Irâ Dei cap. 23. *ineluibiles ſibi maculas inſuſerunt.*

Lin. 11. *Poëta.*] Virg. Æneid. 6. v. 735.

Lin. 19. *Poëta.*] Virgil. 2. Æneid. v. 702. ubi Creuſæ umbra in ſomno Æneæ comparuit, quem verſum tranſtulit Virgilius ex undecimo Odyſſeæ :

—— σκιῇ ἴκελον, ἢ καὶ ὀνείρῳ
ἔπτατο, &c. . . . .

Lin. 22. *Corporales.*] MS. 1. Bonon. antiq. *carnales.*

Ibidem. *Cui ſubjacet poſſe omnia.*] 1. Clarom. *cui ſubjacent omnia.*

CAPUT XXI.

De cruciatibus & pœnis Animarum.

PRIMUM igitur dicimus, tantam eſſe Dei poteſtatem, ut etiam incorporalia comprehendat, & quemadmodùm voluerit, afficiat. Nam

Digitized by Google

& Angeli Deum metuunt , quia caſtigari ab eo poſſunt inenarrabili quodam modo ; & dæmones reformidant , quia torquentur ab eo ac puniuntur. Quid ergò mirum , ſi cùm ſint immortales animæ , tamen patibiles ſint Deo ? Nam cùm in ſe nihil habeant ſolidum & contrectabile , à ſolidis & corporalibus nullam vim pati poſſunt : ſed quia in ſolis ſpiritibus vivunt , à ſolo Deo tractabiles ſunt , cui virtus ac ſubſtantia ſpiritalis eſt. Sed tamen docent nos ſanctæ litteræ , quemadmodùm pœnas impii ſint daturi. Nam quia peccata in corporibus contraxerunt , rursùs carne induentur , ut in corporibus piaculum ſolvant ; & tamen non erit caro illa , quam Deus homini ſuperjecerit , huic terrenæ ſimilis : ſed inſolubilis ac permanens in æternum , ut ſufficere poſſit cruciatibus , & igni ſempiterno , cujus natura diverſa eſt ab hoc noſtro , quo ad vitæ neceſſaria utimur , qui niſi alicujus materiæ fomite alatur , extinguitur. At ille divinus per ſeipſum ſemper vivit ac viget ſine ullis alimentis , nec admiſtum habet fumum : ſed eſt purus , ac liquidus , & in aquæ modum fluidus. Non enim vi aliquâ ſursùm verſùs urgetur , ſicut noſter , quem labes terreni corporis , quo tenetur , & fumus intermiſtus exilire cogit , & ad cœleſtem naturam cum trepidatione mobili ſubvolare.

Idem igitur divinus ignis unâ eâdemque vi atque potentiâ , & cremabit impios , & recreabit , & quantum è corporibus abſumet , tantum reponet , ac ſibi ipſe æternum pabulum ſubminiſtrabit ; quod poëtæ in vulturem Tityi tranſtulerunt : ita ſine ullo revireſcentium corporum de-

Lin. 1. *Metuunt.*] Jacobi cap. 41.

Lin. 2. *Dæmones reformidant.*] 1. Bonon. antiq. & 4. edd. rec. perperàm addunt vocem *Deum* , quæ mox præceſſit. *Deum* (inquit Lactantius) *dæmones reformidant* , *quia torquentur ab eo & puniuntur*. Hinc vides dæmonum punitionem non reſervatam uſque ad judicii diem. Jacobi Epiſt. 2.

Lin. 4. *Patibiles ſint Deo.*] Hæc vox activè & paſſivè uſurpatur. Vide ſuprà ter.

Lin. 6. *Cui virtus.*] MSS. 3. rec. *cujus virtus*. Utraque lectio bona.

Lin. 7. *Sanctæ litteræ.*] Vide Joan. 5. Cor. 15.

Lin. 8. *Sint daturi*] In MSS. 2. Regiis rec. & 15. editis eſt *laturi*. Utraque lectio bona.

Ibidem. *Nam quia peccata in corporibus contraxerunt , rursùs carne induentur.*] Cum Juſtino , Irenæo & paucis ex priſcis Patribus putavit (perperam) Lactantius , omne animarum judicium differri poſt corporum reſurrectionem : idcircò , inquit , licèt Deus virtute ſuâ poſſit igne agere in animas etiam corpore exutas , tamen congruentiùs vult eas pati cum corpore , *quia in corpore peccaverunt* , & *ideò rursùs carne induentur* , *&c.* Ex Iſæo.

Lin. 11. *Similis.*] Etſi eadem.

Lin. 12. *Igni ſempiterno.*] Variæ hujus ignis ſunt denominationes apud Veteres. Arnob. lib. 2. *ignem ferum*. Idem lib. 4. *inextinguibiles gehennæ flammas.* Cyprian. ad Demetr. *vivaces flammas*. Tertull. Apol. cap. 48. *jugem ignem*. Auguſt. Serm. 17. de Pauli converſ. *æternas flammas* : alii aliter dixere. *Elmenhorſt.*

Lin. 14. *Divinus.*] Scilicet *ignis*.

Lin. 15. *Ac liquidus.*] *Liquidus ignis* , à verbo *liquet* , eſt clarus ignis , qui nullo fumo turbidus eſt. Vide Turnebum.

Lin. 21. *Recreabit.*] Francius , de novo creabit , *fibris renatis* , ait Virgilius 6. Æneid.

Lin. 22. *Quod poëtæ in vulturem Tityi tranſtulerunt.*] Homer. Odyſſ. 11. & ex eo Virgil. 6. Æneid.

Necnon & Tityon terræ omnipotentis alumnum
Cernere erat , &c.

Tibull. 1. Eleg. 3. Ovid. 1. de Pont. Eleg. 2. Meminerunt etiam alii , qui inferorum pœnas deſcripſerunt , Lucretius , Silius , Lucianus , Claudianus , & Boccatius. *Betul.*

Lin. 23. *Revireſcentium.*] Ità reſtitui ex edit. Betul. & Cellar. & omnibus ferè MSS.

trimento aduret tantùm, ac ſenſu doloris afficiet. Sed & juſtos cùm judicaverit, etiam in igni eos examinabit. Tum quorum peccata vel pondere, vel numero prævaluerint, perſtringentur igni atque amburentur: quos autem plena juſtitia & maturitas virtutis incoxerit, ignem illum non ſentient; habent enim aliquid in ſe Dei, quod vim flammæ repellat, ac reſpuat. Tanta vis eſt innocentiæ, ut ab eâ ignis ille refugiat innoxius; qui accepit à Deo hanc potentiam, ut impios urat, juſtis obtemperet. Nec tamen quiſquam putet, animas poſt mortem protinùs judicari. Nam omnes in unâ communique cuſtodiâ detinentur, donec tempus adveniat, quo maximus judex meritorum faciat examen. Tum quorum fuerit probata juſtitia, ii præmium immortalitatis accipient: quorum autem peccata & ſcelera detecta fuerint, non reſurgent, ſed cum impiis in eaſdem tenebras recondentur, ad certa ſupplicia deſtinati.

In 2. Reg. rec. Jun. Ben. & 6. vulgatis legitur *reviviſcentium*; in 1. Reg. & 10. excuſis *vireſcentium*.

Lin. 1. *Sed & juſtos cùm judicaverit, etiam in igni eos examinabit.*] In 3. MSS. Reg. pro *etiam*, legitur *&*. Præpoſitione *in* carent 10. MSS. rec. & 13. editi. Per *juſtos* intelligit Lactantius Chriſtianos.

Lin. 2. *Tum quorum peccata.*] Error iſte Lactantii de expurgandis igni juſtorum corporibus poſt univerſale judicium, rejectus eſt à ſcholis Theologorum. Vide Sixtum lib. 5. Biblioth. annotat. 170. 171. De hoc igne vide S. Thom. in 4. Sentent. diſtinct. 47. art. 4. ad 3. & ibid. S. Bonavent. quæſt. 4. in fin. & in 7. parte Breviloq. cap. 4.

Lin. 3. *Vel numero.*] Vide ſuprà pag. 571. notam ad lineam 11. versùs finem.

Lin. 4. *Ignem illum non ſentient.*] *Ignis ille*, à S. Paulino Nolano dicitur *ſapiens*; de quo ſic ait epiſt. 28. aliàs 9. ad Severum: *Si iis operibus cives Sanctorum fieri mereamur, non ardebit opus noſtrum; & ignis ille ſapiens tranſeuntes nos per examen ſuum non ſevero ardore ambiet puniendos: ſed ut commendatos ſuſcipiens, blando lambet attactu, ut poſſimus dicere: Tranſivimus per ignem & aquam, & induxiſti nos in refrigerium.*

Lin. 5. *Aliquid in ſe Dei, quod vim.*] Sic reſtitui ex 11. editis & omnibus MSS. præter Ultr. & ed. Gymnic. quibus eſt, *aliquid in ſe quod;* in 4. vulgatis pravè, *in ſe aliquid indè quod vim.* Veteres Editiones ſeculi XV. noſtræ lectioni conſentiunt.

Lin. 6. *Ac reſpuat.*] MSS. 5. rec. totidemque editi, *rejiciat.*

Lin. 7. *Potentiam.*] MSS. rec. *poteſtatem*, ut editi.

Lin. 8. *Nec tamen quiſquam putet, animas poſt mortem protinùs judicari.*] Pœnas animarum & præmia differri in diem judicii univerſalis poſt corporum reſurrectionem, atque eas interim in unâ communi cuſtodiâ detineri Lactantius eſt opinatus, ut ſuprà diximus hoc eodem capite. Idem ſenſerunt & quidam antiquorum Patrum; fictitius Clemens Romanus 1. Recognit. ad fin. Juſtin. Mart. colloq. cum Tryphon. & quæſt. 76. Irenæus lib. 5. adv. hæreſ. Tertullian. 4. adv. Marcion. & lib. de Anim. cap. antepenult. Origen. Homil. 7. in Levitic. & 2. & 4. Principior. Victorin. ſuper Apocalypſ. ad ea, Vidi ſub altare. Aliter tamen ſentit Eccleſia, tenetque pro certo, animas ſtatim ab egreſſu corporum privatum ſubire judicium, aut ad pœnam, aut ad vitam beatam in cœlo. Idque firmatur exemplo mendici Lazari in ſinu Abrahæ, & divitis epulonis in inferno, &c. Luc. cap. 16. Partim *ex Iſæo.* Vide Sixtum lib. 6. Biblioth. annotatione 345. Bellarminum lib. 1. de Sanctorum beatitudine, cap. 1. 2. 3. 4. 5. 6. Coccium tom. 1. Theſauri Catholici lib. 5. art. 2.

Lin. 9. *Nam omnes in unâ communique cuſtodiâ detinentur.*] Hoc planè ἄγραφον & ἀσύγγραφον.

Lin. 12. *Non reſurgent.*] Vide ſuprà pag. 571. notam ad lineam 8.

Lin. 13. *In eaſdem tenebras.*] Vide ſuprà pag. 571. & 573.

Digitized by Google

CAPUT XXII.

De errore Poëtarum, atque de Animæ reditu ab inferis.

FIGMENTA hæc eſſe poëtarum quidam putant, ignorantes undè illa poëtæ acceperint, ac negant hæc fieri poſſe; nec mirum eſt ita illis videri. Aliter enim, quàm res habet, traditur à poëtis: qui licèt ſint multò antiquiores, quàm hiſtorici, & oratores, & cætera genera ſcriptorum; tamen quia myſterium divini ſacramenti neſciebant, & ad eos mentio reſurrectionis futuræ obſcuro rumore pervenerat, eam verò temerè ac leviter auditam in modum commentitiæ fabulæ prodiderunt. Et tamen iidem teſtati ſunt, non autorem ſe certum, ſed opinionem ſequi; ut Maro, qui ait:

Sit mihi fas audita loqui.

Quamvis igitur veritatis arcana in parte corruperint; tamen ipſa res eò verior invenitur, quòd cum Prophetis in parte conſentiunt: quod nobis ad probationem rei ſatis eſt. Errori tamen eorum ſubeſt ratio nonnulla. Nam cùm prophetæ aſſiduis concionibus prædicarent, judicaturum eſſe de mortuis Filium Dei, & hæc annuntiatio non lateret, quoniam rectorem cœli non alium putabant eſſe, quàm Jovem, judicare apud inferos Jovis filium tradiderunt: ſed tamen non Apollinem, aut Liberum, aut Mercurium, qui cœleſtes putantur, ſed eum qui & mor-

Lin. 3. *Qui licèt ſint multò antiquiores quàm hiſtorici & oratores.*] Hæc controverſia non facilè dirimenda eſt, cùm ex prophanis poëtis ultra Homerum non aſſurgitur. Quotquot enim fuiſſe dicuntur ante bellum Trojanum, ab ipſis poëtis fictos docet Voſſius de re poëticâ. Homerum floruiſſe circa Samuelis tempora ſecundùm nonnullos tradit Euſebius in Chronicis. Hiſtoriæ origo ad Cadinum refertur ſub tempus Judicum Hebræorum; in quo calculo ſi quid ſit veri, hiſtoriæ deferenda eſt antiquitatis laurea. Sed cùm antiqua hæc incerta ferè ſint omnia, quæ in ſacris litteris non continentur, ſufficiat nobis longè anteà Moyſen, ſeu hiſtoriam ſpectes, ſeu poeſin, in utrâque excelluiſſe. *Ex Sparkio.* Verùm juxta Arundelliana marmora. Epochâ XXVIII. vixit Homerus deſinente decimo ante vulgarem æram ſæculo, annos trecentos poſt Trojanum excidium; Samuel verò obiit ante medium undecimi ante vulgarem æram ſeculi, videlicet circa annum 1061. ante Chriſtum natum.

Lin. 6. *Obſcuro rumore pervenerat.*] Sic reſtitui ex antiq. & optimo MS. Regio-Put. & edit. Betul. Spark. & Walch. Et ita legendum eſſe cenſebat doctiſſimus Francius. Similiter apud Ciceronem lego *obſcuro ſermone* lib. 3. epiſt. 4. ad Curionem. Plerique tum manu exarati, tum typis excuſi codices habent *obſcurorum ore*: ubi vides eaſdem eſſe litteras cum *obſcuro rumore.* 1. Reg. & 1. Colbert. ferunt *obſcuro more*; ed. Iſ. *obſcuro ore*; 1. Reg. *oraculorum more*; MS. Torn. & 4. editi *obſcurior pervenerat.*

Lin. 9. *Ut Maro.*] Virgilius, Æneidos ſcilicet lib. 6. verſ. 266.

Lin. 12. *Quòd cum Prophetis.*] MSS. 5. rec. *quo.*

Lin. 14. *Nam cùm Prophetæ, &c.*] Joann. 5. Chriſtus ipſe ait, ſe judicandi provinciam à Patre accepiſſe. Pſal. 71. *Deus, judicium tuum regi da.* Multi ſunt paſſim apud Prophetas loci, tam de magni diei judicio, quàm de univerſali, quo peccatores verbo divino perpetuò condemnantur. *Betul.*

Lin. 16. *Rectorem cœli.*] MSS. 1. Bonon. antiq. & 11. alii Reg. addunt *Dominum*; Cauc. & vulgati 4. *Deum.*

Lin. 18. *Sed eum.*] Sic reſtitui ex 1. Reg.

Digitized by Google

talis fuerit, & juſtus, vel Minoëm, vel Æacum, vel Rhadamantum.

Corruperunt igitur poëticâ licentiâ, quod acceperant; vel opinio veritatem per diverſa ora ſermoneſque varios diſſipata mutavit. Nam quòd peractis apud inferos mille annis, rursùs ad vitam reſtitui cecinerunt, Marone ita dicente:

Has omnes, ubi mille rotam volvêre per annos,
Lethæum ad fluvium Deus evocat agmine magno,
Scilicet immemores ſupera ut convexa reviſant,
Rursùs & incipiant in corpora velle reverti:

hæc eos ratio fefellit, quòd reſurgent defuncti, non poſt mille annos mortis ſuæ: ſed ut reſtituti rursùs in vitam, mille annis cum Deo regnent. Deus enim veniet, ut orbe hoc ab omni labe purgato, redivivas juſtorum animas, corporibus innovatis, ad ſempiternam beatitudinem ſuſcitet. Itaque præter aquam oblivionis vera ſunt cætera: quam idcircò finxerunt, ne quis illud opponeret: Cur ergò non meminerunt ſe aliquandò vixiſſe, aut qui fuerint, aut quæ geſſerint? Sed nihilominùs tamen veriſimile non putatur; & res tota velut licenter & fabulosè ficta reſpuitur. Nobis autem de reſurrectione affirmantibus, & docentibus animas ad alteram vitam non oblitas ſui, ſed in eodem ſenſu ac figurâ eſſe redituras, illud opponitur. Tot jam ſecula tranſierunt: quis unquàm unus ab inferis reſurrexit, ut exemplo ejus fieri poſſe credamus? Atenim reſurrectio fieri non poteſt, dominante adhuc injuſtitiâ. Hoc enim ſeculo necantur homines vi, ferro, inſidiis, venenis; afficiuntur injuriis, egeſtate, carceribus, tormentis, proſcriptionibus. Eò accedit, quòd juſtitia inviſa eſt; quòd omnes, qui Deum ſequi volunt, non tantùm odio habentur: ſed vexantur omnibus contumeliis, & excruciantur multiplici genere pœnarum, & ad impios cultus manufactorum deorum non ratione, aut veritate, ſed nefandâ corporum laceratione coguntur.

Num

1. Bonon. antiq. 1. Lipſ. & Pal. 1. favente alio Reg. cui eſt *ſed & eum.* Abeſt *eum*, à 9. rec. MSS. In 8. aliis & 13. edd. eſt *Deum.*

Lin. 1. *Minoëm.*] De judicibus infernalibus vide Ciceronem in 1. Tuſculanar. quæſt. ex Platonis apologiâ. Hic, ſicut & Æacus & Rhadamantus, filii Jovis erant, & ita juſti & integri, ut digni habiti ſint, qui inferis præficerentur. *Minos ſedet arbiter orci*, ait Propertius lib. 3. Eleg. 19. De Æaco ſic Horatius lib. 2. Od 13.

Quàm penè furva regna Proſerpina,
Et judicantem vidimus Æacum.

De Rhadamanto Virgil. lib. 6. Æneid. v. 566.

Lin. 3. *Diſſipata.*] Heum. legit *diſſipatam.*

Lin. 5. *Marone.*] Virgilio 6. Æneid. 768.

Lin. 12. *Redivivas.*] 1. Lipſ. 1. Colb. 1. Clarom. *divinas*; ſed malè.

Lin. 14. *Præter aquam oblivionis, &c.*] Hinc illud Maronis:

Securos latices & longa oblivia potant.

Periphraſis Lethei fluminis. ἡ λήθη oblivionem ſignificat: undè Letheus fluvius. De hoc fluvio lege Macrob. lib. 1. Som. Scip. cap. 12.

Lin. 15. *Ne quis illud opponeret.*] MSS. 12. & edit. 9. *Illis.*

Lin. 22. *At enim reſurrectio, &c.*] Vide ſuprà pag. 571. & 573. notam ad lin. 8.

Lin. 25. *Eò accedit.*] Sic MS. Bonon. & priſcæ edit. At MSS. 27. & 7. ed. legunt *eodem.*

Lin. 28. *Manufactorum.*] Ità reſtitui ex vet. impreſſis 7. omnibuſque MSS. præter Marm. qui habet *manufabricatorum*; Cauc. & 1. Reg. rec. & 8. edit. *fabricatorum.*

Digitized by Google

Num igitur oportet ad hæc eadem reſurgere, & reverti homines ad vitam, in quâ tuti eſſe non poſſint? Cùm ergò juſti tam viles habeantur, tam facilè tollantur; quid putemus futurum fuiſſe, ſi quis ab inferis rediens vitam poſtliminio recepiſſet? Auferretur profectò ab oculis hominum; ne viſo eo, vel audito, deos univerſi relinquerent, & ad unius ſe Dei cultum Religionemque converterent. Ergò ſemel fieri reſurrectionem neceſſe eſt, cùm malum fuerit ablatum; quoniam eos, qui reſurrexerint, nec mori jam ulteriùs, nec violari ullo modo fas eſt, ut beatam poſſint agere vitam, quorum mors reſignata eſt. Poëtæ verò cùm ſcirent, hoc ſeculum malis omnibus redundare, oblivionis amnem induxerunt, ne laborum ac malorum memores animæ reverti ad ſuperos recuſarent; undè Virgilius:

O pater, anne aliquas ad cœlum hinc ire putandum eſt
Sublimes animas, iterùmque ad tarda reverti
Corpora? Quæ lucis miſeris tam dira cupido?

Ignorabant enim quomodò, aut quandò id fieri oporteret. Itaque renaſci eas putaverunt, & denuò ad uterum revolvi, atque ad infantiam regredi. Undè etiam Plato de animâ diſſerens, ex hoc ait poſſe cognoſci animas eſſe immortales atque divinas, quòd in pueris mobilia ſunt ingenia, & ad percipiendum facilia; quòd ea, quæ diſcant, ita celeriter rapiant, uti non tunc primùm diſcere illa videantur, ſed recognoſcere, atque reminiſci: in quo vir ſapiens poëtis ineptiſſimè credidit.

Lin. 2. *Habeantur, tam facilè.*] MSS. 3. Reg. legunt *&* *tam facilè*; 1. Bonon. antiq. *ac tam facilè*; edit. 5. *vi tam facilè.*
Lin. 12. *Virgilius.*] Æneid. lib. 6. v. 719. Verba profert Æneæ ad patrem.
Lin. 14. *Ad tarda reverti.*] MS. Torneſ. *remitti.*
Lin. 16. *Itaque.*] Sic reſtitui ex 12. vet. editis & omnibus MSS. præter 1. Colbert. in quo eſt *Item.* In 6. vulgatis *Ita.*
Lin. 18. *Undè etiam Plato.*] Plato in Memnon. & in Apolog. Socrat. quem locum refert Cicero 1. Tuſcul.
Lin. 20. *Ita celeriter rapiant.*] MSS. 4. & 8. edd. *capiant.*
Lin 21. *Uti non.*] Heuman. legit *ut non.*
Lin. 22. *Atque reminiſci.*] Hæc Plato in Phædone; undè Cicero Tuſculan. 1. cap. 24. *Memoriam Plato recordationem eſſe vult ſuperioris vitæ.*

CAPUT XXIII.

De Reſurrectione animæ, atque ejus rei teſtimonia.

NON igitur renaſcentur, quod fieri non poteſt: ſed reſurgent, & à Deo corporibus induentur; & prioris vitæ factorumque omnium

Lin. 1. *Sed reſurgent.*] Forsàn hoc ſano & ſuo ſenſu dicere potuit (ut puto) Lactantius. Id eſt, denuò ſuſcitabit corporibus animandis aptas Deus; ſicut ſuprà dixit *recreabit*, pro *de novo vivificabit.* Hoc metaphoricè dictum. *Reſurgent* ſcilicet, quandò jamdiù mortuis corporibus ſuis à Deo rursùs induentur. Non enim mortalem animam eſſe credidit Lactantius, qui ejus immortalitatem totis ingenii viribus probare niſus eſt.

Digitized by Google

memores erunt ; & in bonis cœleſtibus collocati, ac fruentes jucunditate innumerabilium copiarum, præſenti Deo gratias agent, quòd malum omne deleverit, quòd eos ad regnum vitamque perpetuam ſuſcitarit. Quâ de anaſtaſi philoſophi quoque dicere aliquid conati ſunt tam corruptè, quàm poëtæ. Nam Pythagoras tranſire animas in nova corpora diſputavit : ſed ineptè, quòd ex hominibus in pecudes, & ex pecudibus in homines, & ſeipſum ex Euphorbo eſſe reparatum. Meliùs Chryſippus, quem Cicero ait fulcire porticum Stoïcorum, qui in libris, quos de providentiâ ſcripſit, cùm de innovatione mundi loqueretur, hæc intulit : *τούτου δὲ οὕτως ἔχοντος, δῆλον ὡς οὐδὲν ἀδύνατον, καὶ ἡμᾶς μετὰ τὸ τελευτῆσαι, πάλιν περιόδων τινῶν εἰλημμένων χρόνου, εἰς ὃν νῦν ἐσμὲν καταστήσεσθαι σχῆμα.* Sed nos ab humanis ad divina redeamus. Sibylla dicit hæc :

Δύσπιστον γὰρ ἅπαν μερόπων γένος: ἀλλ' ὅταν ἤδη
Κόσμου καὶ θνητῶν ἔλθῃ κρίσις, ἣν θεὸς αὐτὸς
Ποιήσει κρίνων ἀσεβεῖς θ' ἅμα εὐσεβέας τε,
Καὶ τότε δυσσεβέας μὲν ἐπὶ ζόφον ἐν πυρὶ πέμψει.
Ὅσσοι δ' εὐσεβέουσι, πάλιν ζήσουσ' ἐπὶ γαίης,
Πνεῦμα θεοῦ δόντος τιμὴν ἅμα καὶ βίον αὐτοῖς.

Quòd ſi non modò prophetæ, ſed etiam vates, & poëtæ, & philoſo-

Lin. 1. *Collocati, ac fruentes.*] Ità antiquiores & potiores MSS. vetuſtioreſque edd. Rom. & Gymnic. In ſcriptis 7. & 14. impreſſis eſt *collocata.*

Lin. 3. *Quòd eos.*] Supple homines animâ & corpore conſtantes.

Lin. 4. *Anaſtaſi.*] Hîc & infrà ad hujuſce capitis finem nomine Græco latinâ terminatione utitur pro reſurrectione ; ſicut & *aſyſtati*, pro inſtabilis, ſuprà lib. 3. Div. Inſtit. cap. 6. poſt medium ; *ſophia* lib. 3. cap, 16. *cataclyſmus*, pro diluvium, lib. 6. cap. 11.

Lin. 5. *Pythagoras.*] De quo dictum eſt ſuprà libro 3. cap. 18.

Lin. 8. *Cicero.*] In 4. Academ. num. 75.

Ibidem. *Stoïcorum.*] Ii denominabantur à Στοα, id eſt Porticu, quò Athenis convenire ac diſſerere ſolebant de rebus philoſophicis.

Lin. 9. *Quos de providentiâ ſcripſit.*] Περὶ τῆς προνοίας. Citatur etiam hic liber à Plutarcho ; non autem à Laërtio.

Lin. 10. Τούτου δέ.] Latinè : *Quod cùm ita ſit, apparet nihil eſſe impoſſibile, & nos cùm vitam finierimus, rurſùs ſpatiis quibuſdam revolutis temporis, in hunc ſtatum in quo nunc ſumus reſtitui.*

Lin. 12. *Sibylla dicit hæc.*] 1. Lipſ. *Sibylla dicit.* MSS. 5. rec & 7. edit. *Sibylla iterùm dicit*, expuncto *hæc.* Libri Sibyllini Serm. 4. ſub initium.

Lin. 14. Δύσπιστον.] Interpret. Lat.

Difficile enim ad credendum omne hominum
genus : ſed cùm jam
Mundi & mortalium venerit judicium, quod
Deus ipſe
Faciet judicans impios ſimul & pios,
Tunc demùm impios quidem in tenebras in
ignem mittet.
Qui autem pietatem colunt, iterùm vivent in
terrâ,
Spiritu Dei dante honorem ſimul & vitam
ipſis.

Lin. 17. Καὶ τότε.] Hi verſus in Sibyllino codice paulò aliter leguntur.

Lin. 19. Τιμὴν ἅμα καὶ βίον αὐτοῖς] Ità MSS. 5. Reg. 2. Colb. 1. Clarom. edit. Rom. 1470. 1474. aliique editi. Pro τιμὴν *honorem*, eſt ψυχὴν *ſpiritum*. MS. à Colomeſio viſus & Sibyllin.

— Ζωὴν δ' ἅμα χάριν αὐτοῖς.

Lat. *Vitam ſimul & gratiam ipſis.*

Lin. 20. *Et poëta.*] Abeſt à MS. Tornæſiano.

Digitized by Google

phi anaſtaſim mortuorum futuram eſſe conſentiunt; nemo quærat à nobis, quemadmodùm fieri poſſit. Nec enim divinorum operum reddi poteſt ratio. Sed ſi à principio Deus hominem neſcio quo inenarrabili modo inſtituit; credamus ab eodem reſtitui veterem poſſe, qui novum fecit.

Lin. 1. *Anaſtaſim.*] MSS. ſeptem vec. *anaſtaſin.*

Lin. 4. *Qui novum fecit.*] Sic Prudentius: *Qui potui formare novum, reparabo peremptum.*

CAPUT XXIV.

De renovato Mundo.

NUNC reliqua ſubnectam. Veniet igitur ſummi & maximi Dei Filius, ut vivos ac mortuos judicet, teſtante atque dicente Sibyllâ:

Πάσης γὰρ γαίης τότε θνητῶν σύγχυσ.
Αὐτὸς ὁ παντοκράτωρ ὅτ' ἂν ἤλθῃ βήματι κρῖναι
Ζώντων καὶ νεκύων ψυχὰς, καὶ κόσμον ἅπαντα.

Verùm ille, cùm deleverit injuſtitiam, judiciumque maximum fecerit, ac juſtos, qui à principio fuerunt, ad vitam reſtauraverit, mille annis inter homines verſabitur, eoſque juſtiſſimo imperio reget. Quod alibi Sibylla vaticinans furenſque proclamat:

Κλῦτε δέ μου μέροπες, βασιλεὺς αἰώνιος ἄρχει.

Tum qui erunt in corporibus vivi, non morientur: ſed per eoſdem

Lin. 2. *Ut vivos ac mortuos, &c.*] Teſte hoc Scripturâ, & ſalvâ fide Catholicâ dicitur; utinam cætera pari dexteritate dicerentur. Viventium nomine illos intelligimus, quos Domini adventus reſiduos ac ſuperſtites inveniet. Cujus rei teſtimonia luculentiſſima habentur in epiſtolis Paulinis; nam. 2. Tim. 4. 1. ait: *Coram Deo & Jeſu Chriſto, qui judicaturus eſt vivos & mortuos.* Et in priori ad Theſſalonicenſes, cap. 4. *Hoc enim vobis dicimus in verbo Domini, quòd nos qui vivimus, & reſidui erimus in adventum Domini, non præveniemus eos qui dormierunt. Quoniam ipſe Dominus in juſſu & voce archangeli ac tubâ Dei deſcendet de cœlo, & mortui in Chriſto reſurgent primi: deindè nos qui vivemus, qui reliqui erimus, ſimul cum illis rapiemur in nubibus, in occurſum Domini in aëra, & ſic ſemper cum Domino erimus.* In his verbis nullius terreni regni fit mentio. Cæterùm per *mortuos* intelligimus eos, qui ante magni judicii diem fuerint mortui.

Lin. 3. *Πάσης γάρ.*] Sibylla Serm. 8. Lat.

Totius enim terræ tunc mortalium confuſio erit,
Et ipſe omnipotens cùm venerit in tribunali judicare
Vivorum mortuorumque animas, & mundum univerſum.

Lin. 7. *Reſtauraverit.*] Ità MSS. & editi. Betuleius & Francius legendum cenſent *inſtauraverit*, negantes verbum *reſtaurare* eſſe latinum. Reperitur tamen apud Tacitum.

Ibidem. *Mille annis inter homines verſabitur, &c.*] Fabulæ ſunt, & Millenariorum error, de quo vide Euſebium lib. 7. Hiſt. cap. 22. & Hieronymum in Papiâ.

Lin. 10. *Κλῦτε δέ.*] Latinè:

Audite me homines, Rex ſempiternus dominatur.

Quæ verba non leguntur in codice carminum Sibyllinorum.

Lin. 11. *Tum qui erunt.*] Error eſt ut ſuprà.

Ibidem. *Sed per eoſdem mille annos infini-*

Digitized by Google

mille annos infinitam multitudinem generabunt; & erit ſoboles eorum ſancta, & Deo cara. Qui autem ab inferis ſuſcitabuntur, ii præerunt viventibus velut judices. Gentes verò non extinguentur omninò: ſed quædam relinquentur in victoriam Dei, ut triumphentur à juſtis, ac ſubjugentur perpetuæ ſervituti. Sub idem tempus etiam princeps dæmonum, qui eſt machinator omnium malorum, catenis vincietur; & erit in cuſtodiâ mille annis cœleſtis imperii, quo juſtitia in orbe regnabit, ne quod malum adversùs populum Dei moliatur. Poſt cujus adventum congregabuntur juſti ex omni terrâ; peractoque judicio, civitas ſancta conſtituetur in medio terræ, in quâ ipſe conditor Deus cum juſtis dominantibus commoretur. Quam civitatem Sibylla deſignat, cùm dicit:

Καὶ πόλιν, ἣν ἐποίησε θεός, αὐτὴν ἐποίησε
Λαμπροτέραν ἄστρων, καὶ ἡλίου, ἠδὲ σελήνης.

Tunc auferentur à mundo tenebræ illæ, quibus offunditur atque obcœcatur cœlum; & luna claritudinem ſolis accipiet, nec minuetur ulteriùs. Sol autem ſepties tantò, quàm nunc eſt, clarior fiet. Terra verò aperiet fœcunditatem ſuam, & uberrimas fruges ſuâ ſponte generabit: rupes montium melle ſudabunt, per rivos vina decurrent; &

tam multitudinem generabunt.] Hæc animadverte: Quæ tribus iſtis poſtremis hujus libri capitibus, nempè 24. 25. 26. Lactantius prolixè diſputat de reſurrectione primâ hominum; de aureo Chriſti mille annorum regno in terris poſt reſurrectionem primam; de alligatione diaboli per mille annos, ejuſque ſolutione, ac prælio Gog & Magog, ex perperàm intellectis vaticiniis Apocalypſis 20. ſunt ea fermè omnia à ſenſu Scripturæ Sacræ, & ab Eccleſiæ ſanctorumque Patrum doctrinâ prorsùs aliena, ac palàm erronea, ut fusè oſtendit P. Thomas Malvenda Theologus Dominicanus lib. 1. cap. de Anti-Chriſto, à cap. 3. ad 11.

Lin. 5. *Sub idem tempus, &c.*] Hoc eſt ſeminarium totius millenarii erroris, deſumptum ex 20. Apocalypſeos capite minùs benè intellecto. Vide ibidem verba Joannis; quæ quomodò intelligenda ſint, ante cætera enarravit atque ediſſeruit S. Auguſtinus lib. 20. Civit. Dei cap. 7. & ſequentibus aliquot ordine: & poſt ipſum retulit Eugippius tom. 1. cap. 134. & ſequentibus. *Betuleius.*

Lin. 6. *Erit in cuſtodiâ.*] Vide Apoc. 20.

Lin. 9. *Civitas ſancta.*] Apoc. 11.

Lin. 11. *Sibylla, &c.*] Sermone quinto: ubi verſus nonnihil variant. Lactantiana tamen lectio magis arridet.

Lin. 12. Καὶ πόλιν.] Latinè:

Et urbem quam fecit Deus, eam fecit
Splendidiorem ſtellis, & ſole, & lunâ,

Lin. 14. *Quibus offunditur atque obcœcatur cœlum.*] Ità reſtitui ex MSS. Regio-Put. 3. al. Reg. 3. Colbert. aliiſque, & editis Rom. 1470. & Ald. In 9. ſcriptis & 6. impreſſis eſt, *offundetur atque obcœcabitur cœlum*; in MSS. Betul. & 9. editis *offundebatur atque obcœcabatur.*

Lin. 15. *Claritudinem.*] MSS. 9. rec. *claritatem.*

Lin. 16. *Sol autem, &c.*] Locus eſt Iſaiæ 30. Sed quomodò hoc intelligendum ſit, docet idem Eſaias cap. 60. ſic inquiens: *Non erit tibi ultrà ſol in lucem dierum, & in ſplendorem luna non lucebit tibi: & erit tibi Dominus in lucem ſempiternam, & Deus tuus in magnificentiam tuam. Non occidet ultrà ſol tuus, & luna tua non contrahetur: quia Dominus erit tibi in lucem ſempiternam, &c. Sempiternam* dixit propheres, non millenariam. Et Joannes poſtquàm civitatem deſcripſit: *Et civitas*, inquit, *non eget ſole neque lunâ, ut luceant in eâ; nam claritas Dei illuminat eam, & lucerna ejus eſt agnus, &c.* Quibus verbis *χιλιασμὸς* funditùs tollitur. Sed de ſeptimâ & octavâ ætate ſeculi futuri, ſicut de die Domini, de tempore Antichriſti, lege Bedam de Naturâ rerum, cap. 76. & deinceps aliquot ordine ſequentibus. *Betul.*

Lin. 18. *Rupes montium melle ſudabunt.*] Vide Ovidium de ſeculo aureo. *Quæ opinio* (millenariorum) *eſſet utcunque tolerabilis*, ait Au-

Digitized by Google

flumina lacte inundabunt. Mundus denique ipſe gaudebit; & omnis rerum natura lætabitur, erepta & liberata dominio mali, & impietatis, & ſceleris, & erroris. Non beſtiæ per hoc tempus ſanguine alentur; non aves prædâ: ſed quieta & placida erunt omnia. Leones & vituli ad præſepe ſimul ſtabunt: lupus ovem non rapiet, canis non venabitur, accipitres & aquilæ non nocebunt: infans cùm ſerpentibus ludet. Denique tunc fient illa, quæ poëtæ aureis temporibus facta eſſe jam Saturno regnante dixerunt. Quorum error hinc exortus eſt, quòd prophetæ futurorum pleraque ſic proferunt & enuntiant, quaſi jam peracta. Viſiones enim divino ſpiritu offerebantur oculis eorum, & videbant illa in conſpectu ſuo quaſi fieri, ac terminari. Quæ vaticinia eorum cùm paulatim fama vulgaſſet, quoniam profani à ſacramento ignorabant quatenùs dicerentur, completa jam eſſe veteribus ſeculis illa omnia putaverunt, quæ utique fieri complerique non poterant homine regnante. Cùm verò deletis religionibus impiis, & ſcelere compreſſo, ſubjecta erit Deo terra:

Cedet & ipſe mari vector, nec nautica pinus
Mutabit merces: omnis feret omnia tellus.
Non raſtros patietur humus, non vinea falcem.
Robuſtus quoque jam tauris juga ſolvet arator.
Tunc etiam molli flaveſcet campus ariſtâ;
Incultiſque rubens pendebit ſentibus uva;
Et duræ quercus ſudabunt roſcida mella,
Nec varios diſcet mentiri lana colores.
Ipſe ſed in pratis aries jam ſuavè rubenti
Murice, jam croceo mutabit vellera luto.
Sponte ſuâ ſandyx paſcentes veſtiet agnos.
Ipſæ lacte domum referent diſtenta capellæ
Ubera, nec magnos metuent armenta leones.

guſtinus, *ſi aliquæ deliciæ ſpiritales in illo ſabbato adfuturæ ſanctis per Domini præſentiam crederentur.* S. Auguſt. de Civit. Dei lib. 20. cap. 7.

Lin. 2. *Mali, & impietatis, & ſceleris, & erroris.*] Addidi *& ſceleris* ex 17. editis omnibuſque MSS. niſi quòd in Regio-Put. eſt *terroris.*

Lin. 4. *Leones & vituli, &c.*] Eſaias cap. 65. *Lupus & agnus paſcent unà, & leo ſicut bos comedet fœnum, & ſerpenti pulvis panis ejus, &c.* & in eamdem ſententiam ſunt etiam in 11. cap. Quæ omnia de Eccleſiâ, Chriſti regno nimirùm pacifico, quo tyranni etiam ſe Chriſto ſubjicient, intelligenda ſunt. *Idem.*

Lin. 7. *Quæ poetæ.*] Virg. 2. Georg. in fin. Ovid. 1. Metam. init.

Lin. 8. *Exortus eſt.*] Sic lego cum quamplurimis antiquioribus & melioribus MSS. & 5. vet. edd. In 7. ſcriptis rec. & 12. vulgatis *ortus eſt.*

Lin. 10. *Videbant illa.*] MSS. Jun. Cant. & 5. edit. *videbantur illa.*

Lin. 12. *Ignorabant quatenùs dicerentur.*] 1. Reg. rec. & 7. vulgati *diceretur.*

Lin. 17. *Cedet & ipſe.*] Verſus hi ſunt ex Pollione Maronis, quam Eclogam quartam interpretes communi conſenſu de 1. Chriſti adventu, etiam veteres Theologi interpretantur, non de ſecundo. Videnda Euſebii verba ex Conſtantini magni vitâ. Nefandum eſt Lactantium non ſolùm verſuum ordinem, ſed & voces aliquas immutaſſe.

Lin. 25. *Jam ſuavè rubenti.*] Sequor MSS. & omnes ferè editos. In nonnullis vulgatis eſt *tam ſuavè.* At *jam* ſequentia requirunt.

Digitized by Google

Quæ poëta ſecundùm Cumeæ Sibyllæ carmina prolocutus eſt. Erythræa verò ſic ait:

Οἱ δὲ λύκοι σὺν ἄρνεσσ' ἐν ὄρεσιν ἀμμιλλῶνται;
Χόρτον γὰρ λύγκες τ' ἐρίφοισιν ἅμα βόσκονται.
Ἄρκτοι σὺν μόσχοισιν ὁμοῦ καὶ πᾶσι βροτοῖσι:
Σαρκοβόρος τε λέων φάγετ' ἄχυρον παρὰ φάτναις,
Σὺν βρέφεσίν τε δράκοντες ἀμάτορσι κοιμήσονται.

Et alio loco de ubertate rerum:

Καὶ τότε δὴ χάρμην μεγάλην θεὸς ἀνδράσι δώσει;
Καὶ γὰρ γῆ καὶ δένδρα, καὶ ἄσπετα θρέμματα γαίης
Δώσουσι καρπὸν τὸν ἀληθινὸν ἀνθρώποισι
Οἴνου καὶ μέλιτος γλυκεροῦ, λευκοῖό τε γάλακτος,
Καὶ σίτου, ὅπερ ἐστὶ βροτοῖς κάλλιστον ἁπάντων.

Et alia eodem modò:

Εὐσεβέων δὲ μόνων ἁγία χθὼν πάντα τάδ' οἴσει
Νᾶμα μέλιτος ἀπὸ πέτρης ἠδ' ἀπὸ πηγῆς,
Καὶ γάλακτ' ἀμβροσίης ῥεύσει πάντεσσι δικαίοις.

Vivent itaque homines tranquilliſſimam vitam & copioſiſſimam, & regna-

Lin. 1. *Prolocutus eſt.*] Ità reſtitui ex 4. vet. editis omnibuſque MSS. præter 1. Reg. rec. & vet. edit. Pariſ. quibus eſt *perlocutus eſt*. MSS. 1. Reg. rec. 1. Colb. & 10. impreſſi, *pralocutus eſt*.

Lin. 3. Οἱ δὲ λύκοι.] Sibyllina carmina Sermone 3. Latinè:

Nec lupi cum agnis in montibus dimicabunt;
Herbamque lynces cum hadis pariter paſcentur.
Urſi cum vitulis ſimul, omnibuſque pecoribus.
Carnivorus leo comedet paleas ad praſepia,
Cumque infantibus dracones matris orbis dormient.

Lin. 9. Καὶ τότε.] Eodem Serm. 3. Latinè:

Et tunc gaudium magnum Deus hominibus dabit;
Etenim terra & arbores, & innumerabilia pecora terra
Dabunt fructum verum hominibus
Vini & mellis dulciſſimi, candidique lactis;
Et tritici, quod eſt hominibus optimum omnium.

Ibidem. Χάρμην] Sic repoſui ex MSS. Reg. Put. aliiſque 3. Reg. bonæ notæ. In 6. rec. & in editis legitur χαρὰν; in 1. Colb. λαρήν.

Lin. 10. Ἄσπετα θρέμματα γαίης.] Sic omnes cùm MSS. tum editi. In Sibyllinis legitur ἄσπετα ποίμνια μήλων, id eſt, *innumerabiles greges ovium*.

Lin. 12. Γλυκεροῦ.] Ità reſtitui ex MSS. Reg. Put. aliiſque 2. Regiis, Sibyllinis ac edit. Rom. 1470. faventibus 1. Colbert. cui eſt γλυκέρου; 4. Reg. rec. 1. Clarom. γλυκυτέρου, repugnante metro; 1. Colb. γλυκετέρου. In editis eſt γλυκέος.

Lin. 15. Εὐσεβέων.] Sermone 5. Sibyllinus codex, Ἑβραίων. Interpret. Lat.

Piorum autem ſolorum ſancta terra omnia hac feret,
Fluentum mellis de petrâ & de fonte;
Et lac immortalitatis manabit omnibus juſtis.

Lin. 18. *Vivent... tranquilliſſimam vitam & copioſiſſimam.*] Sic editiones Thomaſii & Gall. idque benè. MSS. multi & editi quamplurimi in quarto caſu. Vide quæ adnotavi ad librum 5. Divin. Inſtitut. cap. 20. ante finem. MSS. Oxonienſes addunt *ducentes*; 2. Colb. pro *vivent*, habent *ducentes*; Goth. *Vivent tranquilliſſimâ & copioſiſſimâ vitâ*; 1. Lipſ. *Fr*

bunt cum Deo pariter; & reges gentium venient à finibus terræ cum donis ac muneribus, ut adorent & honorificent regem magnum, cujus nomen erit præclarum ac venerabile univerſis nationibus, quæ ſub cœlo erunt, & regibus qui dominabuntur in terrâ.

vent tranquilli in copioſiſſimâ vitâ. Cæterùm lectio ut in textu, eſt genuina, & Ciceroniana.

Lin. 2. *Honorificent.*] Quæ vox non eſt puræ Latinitatis: reperitur quoque libro de Irâ Dei cap. 23. & ultimo.

CAPUT XXV.

De poſtremis temporibus, ac de urbe Româ.

HÆC ſunt, quæ à Prophetis futura dicuntur: quorum teſtimonia & verba ponere opus non eſſe duxi; quoniam eſſet infinitum, nec tantam rerum multitudinem menſura libri caperet, tam multis uno ſpiritu ſimilia dicentibus, ſimulque ne faſtidium legentibus fieret, ſi ex omnibus collecta & tranſlata congererem: præterea ut ea ipſa quæ dicerem, non noſtris, ſed alienis potiſſimùm litteris confirmarem, doceremque, non modò apud nos, verùm etiam apud eos ipſos qui nos inſectantur, veritatem conſignatam teneri, quam recuſant agnoſcere. Si quis autem diligentiùs hæc voluerit ſcire, ex ipſo fonte hauriat, & plura, quàm nos in his libris complexi ſumus, admirabilia reperiet. Fortaſsè quiſpiam nunc requirat, quandò, iſta quæ diximus, ſint futura. Jam ſuperiùs oſtendi, completis annorum ſex millibus mutationem iſtam fieri oportere, & jam propinquare ſummum illum concluſionis extremæ diem. De ſignis quæ prædicta ſunt à prophetis, licet noſcere; prædixerunt enim ſigna, quibus conſummatio temporum, & expectanda ſit nobis in ſingulos dies, & timenda. Quandò tamen compleatur hæc ſumma, docent ii qui de temporibus ſcripſerunt, colligentes ea ex litteris ſanctis, & ex variis hiſtoriis, quantus ſit numerus annorum ab exordio mundi: qui licèt varient, & aliquantùm numeri eorum ſumma diſſentiat, omnis tamen expectatio non ampliùs quàm ducentorum vide-

Lin. 8. *Si quis autem.*] MSS. rec. & 7 edd. vet. *Qui autem.*

Lin. 11. *Nunc requirat.*] MS. 1. Bonon. antiq. *hoc requirat.*

Ibidem. *Jam ſuperiùs oſtendi, completis annorum ſex millibus mutationem iſtam fieri oportere.*] Animadverſio. Vide Notas ſuperiùs ad caput 24. Quod tamen hîc addit Lactantius, à ſuo tempore ad finem uſque mundi tantùm ſuperfuiſſe ducentos annos, & experientiâ ipsâ, & manifeſtâ ratione erroris convincitur. Vide lib. de Antichriſto P. Thomæ Malvendæ Theologi Dominicani lib. 2. cap. 30.

Lin. 19. *Et aliquantùm.*] MSS. 4. Colbert. 1. Clarom. ac 6. edit. *& aliquantulùm.*

Lin. 20. *Non ampliùs quàm ducentorum videtur annorum.*] Quæ de futurâ mundi conſummatione tradidit, ridicula eſſe procul dubio intelligimus, cùm non modò ducenti anni poſt Lactantium, ſed plus mille ac quadringenti tranſierint, neque orbis incendio abſumptus ſit, & adhuc expectare jubemur. Scimus autem, quæ ab eo de ſexto milleſimo dicuntur, à plurimis Hebræis, Græciſque ac noſtris pro certis affirmari. Sed mihi videntur qui ea inveſtigant, quæ hominibus noſſe

Digitized by Google

tur annorum. Etiam res ipſa declarat, lapſum ruinamque rerum brevi fore: niſi quòd incolumi urbe Româ nihil iſtiuſmodi videtur eſſe metuendum. At verò cùm caput illud orbis occiderit, & ῥύμη eſſe cœperit, quod Sibyllæ fore aiunt, quis dubitet veniſſe jam finem rebus humanis, orbique terrarum? Illa, illa eſt civitas, quæ adhuc ſuſtentat omnia; precanduſque nobis & adorandus eſt Deus cœli, ſi tamen ſtatuta ejus & placita differri poſſunt, ne citiùs quàm putemus tyrannus ille abominabilis veniat, qui tantum facinus moliatur, ac lumen illud effodiat, cujus interitu mundus ipſe lapſurus eſt. Nunc ad cætera exequenda redeamus, quæ deinceps ſecutura ſunt.

non licet, quantùm in eis eſt, maximam Deo injuriam facere, præter quem neminem futura noſſe ſcimus. Nè verò aliquem exceptum credamus, cùm Chriſtus diſcipulis ſuis omnia ſigna, quæ ſeculi conſummationem præceſſura erant, aperuiſſet, eum diem hominibus ignotum eſſe aſſeveravit. *De die illâ & horâ nemo ſcit, neque angeli cœlorum, niſi ſolus pater.*

Lin. 3. *Et ῥύμη eſſe cœperit.*] Ità legunt editi Plantin. Ald. 1535. Gymnic. Faſitel. aliique novem, & antiquiores ac meliores MSS. codices Reg. Ῥύμη, *vicus*. Aliis eſt πῦρ; 4. πύριν; πυρρει; Oxonienſibus *pyra*; Brun. *pyran*; 1. Reg. *pyre*.

Lin. 4. *Sibyllæ.*] Carm. Sibyll. Serm. 3. & 8.

Lin. 5. *Illa, illa eſt civitas.*] Sic lego cum antiquiſſimo Regio-Put. 2. al. Reg. bonæ notæ, 1. Colb. Pen. Ultr. 1. Clarom. 2. Brun. In editis legitur *Illa eſt enim*; in pluribus MSS. & 2. vet. editis non repetitur *illa*, nec eſt *enim*.

Lin. 6. *Precanduſque nobis.*] Iſtud verbum ad activum & paſſivum Lactantio commune eſt. Sic & Auſonius paſſivè uſus eſt, *Deus precandus eſt mihi.*

Lin. 8. *Abominabilis.*] Sic amat loqui Lactantius, ut jam ſuperiùs adnotavi: quod librarii per emendationem in 4. MSS. & 15. editis mutaverunt in *abominandus.*

CAPUT XXVI.

De dæmonis emiſſione, alteroque maximo judicio.

DIXIMUS paulò antè, in principio regni ſancti fore, ut à Deo princeps dæmonum vinciatur. Sed idem, cùm mille anni regni, hoc eſt ſeptem millia cœperint terminari, ſolvetur denuò, & cuſtodiâ emiſſus exibit; atque omnes gentes, quæ tunc erunt ſub ditione juſtorum, concitabit, ut inferant bellum ſanctæ civitati; & colligetur ex omni orbe terræ innumerabilis populus nationum, & obſidebit, & circumdabit civitatem. Tunc veniet noviſſima ira Dei ſuper gentes, & debellabit eas uſque ad unum: ac primùm concutiet terram quàm validiſſimè,

Lin. 1. *Diximus, &c.*] Multas hoc in capite nectit fabulas autor noſter: quare lectorem monemus, ne nimis credulus his fidem habeat.

Lin. 5. *Bellum.*] Apoc. 20.

Lin. 7. *Tunc veniet.*] Hæc ſimilia ſunt iis quæ prophetizat Ezechiel cap. 38. Ac neſcio an non ſint prorsùs eadem. Et ſimilia, imò verò multò atrociora ſunt apud Sibyllas, Sermone 3. quæ, quia pluſcula ſunt, annotare ſuperſedeo. *Betuleius.*

Ibidem. *Et debellabit eas.*] MSS. 1. Reg. & 1. Brun. *& delebit eas.* Optima quoque lectio. 7. rec. & 12. vulgati, *& debellabit eas.* Vide Apocalyp. 16.

Lin. 8. *Uſque ad unum.*] MSS. 2. rec. ed. Rom. 1470. *uſque ad imum.* Sed Heumannus rectè legit *uſque ad unam.*

Digitized by Google

mè, & à motu ejus ſcindentur montes Syriæ; & ſubſident colles in abruptum; & muri omnium civitatum concident, & ſtatuet Deus ſolem triduò ne occidat; & inflammabit eum; & deſcendet æſtus nimius, & aduſtio magna ſupra perduelles & impios populos, & imbres ſulfuris, & grandines lapidum, & guttæ ignis; & liqueſcent ſpiritus eorum in calore, & corpora conterentur in grandine, & ipſi ſe invicem gladio ferient; & replebuntur montes cadaveribus, & campi operientur oſſibus. Populus autem Dei tribus illis diebus ſub concavis terræ occultabitur; donec ira Dei adversùs gentes, & extremum judicium terminetur.

Tunc exibunt juſti de latebris ſuis, & invenient omnia cadaveribus atque oſſibus tecta. Sed & genus omne impiorum radicitùs interibit; nec erit in hoc mundo ulla jam natio ampliùs, præter ſolam gentem Dei. Tum per annos ſeptem perpetes intactæ erunt ſilvæ; nec excidetur de montibus lignum. Sed arma gentium comburentur; & jam non erit bellum, ſed pax, & requies ſempiterna. Cum verò completi fuerint mille anni, renovabitur mundus à Deo, & cœlum complicabitur, & terra mutabitur; & transformabit Deus homines in ſimilitudinem Angelorum; & erunt candidi ſicut nix; & verſabuntur ſemper in conſpectu omnipotentis, & domino ſuo ſacrificabunt, & ſervient in æternum. Eodem tempore fiet ſecunda illa & publica omnium reſurrectio, in quâ excitabuntur injuſti ad cruciatus ſempiternos. Ii ſunt qui manu facta coluerunt; qui dominum mundi ac parentem vel neſcierunt, vel abnegaverunt. Sed & dominus illorum cum miniſtris ſuis comprehendetur, ad pœnamque dam-

Lin. 2. *Concident.*] Ità 4. vet. edit. & omnes MSS. præter 1. Reg. rec. cui eſt *corruent;* ut 11. excuſis.

Lin. 8. *Occultabitur.*] Sublac. *occultatus erit.*

Lin. 9. *Et extremum judicium terminetur.*] Sic correxi ex 5. vet. editis cunctiſque MSS. præter 1. Reg. rec. in quo eſt *terminet*, ut in 9. impreſſis, ſine præcedente copulâ.

Lin. 16. *Sed pax.*] Ezech. 39.

Lin. 17. *Renovabitur, &c.*] Vide Iſaiam c. 65. & 66. & Apocalypſ. 21. *Erit cœlum novum, & terra nova?* Chiliaſtæ anſam errandi ex his verbis arripiunt. Hæc vero ſenſu interpretantur Catholici bono. In Apocalypſi fit mentio mortis primæ atque ſecundæ: ſed reſurrectionis ſecundæ nulla prorsùs eſt mentio. Chiliaſtæ verò colligunt, ſi prima ſit, cur non etiam ſecunda? Eâdem ratione poterant colligere, plures eſſe. Primùm enim de pluribus, priùs de duobus dicitur apud eos qui tersè loquuntur. Quid quòd Joannes ipſe dicit, ſanctum qui habet partem in reſurrectione primâ, in eo ſecundam mortem non habere poteſtatem? Ex quo ſequitur, ex ſecundâ morte reſurrectionem eſſe non poſſe. *Betuleius.*

Lin. 21. *Secunda illa & publica omnium reſurrectio, in quâ excitabuntur injuſti ad cruciatus ſempiternos.*] Dixit ſuprà Lactantius c. 21. *impios*; ſanctis reſurgentibus, ut cum Deo mille annis in terrâ dominentur, *in tenebras recondi, ad certa ſupplicia deſtinatos.* Quarè jam comminiſcitur ſecundam reſurrectionem, in quâ illi à communi cuſtodiâ *excitari* debeant *ad cruciatus ſempiternos.* Indè enim videtur arripuiſſe errandi anſam, quòd in Apocalypſi mentio fiat *prima* reſurrectionis, in quâ cùm juſti ſuam habere partem dicantur, dari *ſecundam* infert, plectendis improbis accomodatam, quam quidem non omninò memorat D. Joannes. *Spark.*

Ibidem. *Excitabuntur.*] In 9. MSS. rec. & 9. editis eſt, *excitabuntur impii*, in Florent. *exterminabuntur impii.* Sed *eos* quoque, *ſecundâ reſurrectione factâ, Deus excitabit, &c.* Legitur in Epitomes capitis 11. fine.

Lin. 22. *Injuſti.*] MSS. 9. rec. totidemque editi ferunt *impii.*

Lin. 24. *Ad poenam.*] Apoc. 20.

nabitur ; cum quo pariter omnis turba impiorum pro ſuis facinoribus, in conſpectu Angelorum atque juſtorum, perpetuo igni cremabitur in æternum.

Hæc eſt doctrina ſanctorum Prophetarum, quam Chriſtiani ſequimur: hæc noſtra ſapientia ; quam iſti qui vel fragilia colunt, vel inanem philoſophiam tuentur, tanquàm ſtultitiam vanitatemque derident, quia nos defendere hanc publicè atque aſſerere non ſolemus, Deo jubente, ut quieti ac ſilentes arcanum ejus in abdito atque intra noſtram conſcientiam teneamus ; nec adversùs iſtos veri profanos, qui non diſcendi, ſed arguendi atque illudendi gratiâ, inclementer Deum ac Religionem ejus impugnant, pertinaci contentione certemus. Abſcondi enim tegique myſterium quàm fideliſſimè oportet, maximè à nobis, qui nomen fidei gerimus. Verùm illi hanc taciturnitatem noſtram, veluti malam conſcientiam, criminantur : undè etiam quaſdam execrabiles opiniones de pudicis & innocentibus fingunt ; & libenter his, quæ finxerint, credunt.

» Sed omnia jam, ſanctiſſime Imperator, figmenta ſopita ſunt, ex quo
» te Deus ſummus ad reſtituendum juſtitiæ domicilium, & ad tutelam

Lin. 8. *In abdito.*] Sublac. *in abſcondito.*

Lin. 9. *Iſtos veri prophanos.*] Ità edit. Rom. 1470. & MSS. omnes, præter 1. Colbert. in quo, ſicut & in editis 19. eſt *verè.*

Lin. 14. *Opiniones.*] Vide Tertullianum in Apologetico.

Lin. 15. *Quæ finxerint, credunt.*] Antiquiores & meliores MSS. ac vet. edit. habent *finxerint ;* recent. *finxerunt ;* 1. Colb. *finxerant.*

Lin. 16. *Imperator.*] Hunc ad Conſtantinum Imperatorem Epilogum damus ex MSS. 1. Reg. n°. 3976. opt. notæ 400. ann. nec non ex edd. Antuerp. 1570. & 1587. Gymnic. Faſitel. apud Gryphium, Pariſ. 1561. & 1565. Betul. Torneſ. 1579. Lugd. Soubron. 1594. & in textum libenter admittimus, quippe qui omninò Lactantianus eſt, & ita eruditis viris ac nobis videtur. Sic ſenſere Betuleius, Walchius, necnon Francius, qui ad ſui Lactantii oram ſcripſit : *Oratio elegans & nervoſa, nec dubito quin genuina.* Et ſanè Lactantii caracterem, ſtylum & locutionem habet, ut variis in locis patet ; ac præcedentibus optimè quadrat & cohæret. Et quidem Lactantium in ſcriptis ſuis more Ciceronis Epilogo uſum fuiſſe vides Div. Inſtitut. lib. 1. cap. 1. lib. 2. cap. 1. initio librorum 4. & 5. lib. 6. cap. 26. lib. Opiſ. Dei cap. 20. & lib. de Irâ Dei cap. 22. ut ibidem indicat Lactantius ipſe : *Hæc* (inquit) *habui quæ de Irâ Dei dicerem, Donate cariſſime... Reſtat ut, more Ciceronis, utamur Epilogo ad perorandum, &c.* Hanc tamen orationem à textu removet Sparkius, atque in notas rejicit : eam nihilominùs cum aliis editionibus à ſuo loco amoveri noluimus. At monemus quibus in editionibus deſit ; diffiteri enim non poſſumus quin hæc oratio, quamvis elegans & Lactantio digna, deſit in Camerac. Rohan. & Sangermanenſi, cujus rei cauſam damus in præviâ diſſertatione.

Ibidem. *Sanctiſſime Imperator.*] Lactantius de eodem Conſtantino juvene, libro de Mortibus Perſecutorum cap. 18. *Conſtantinus* SANCTISSIMUS *adoleſcens.*

Ibidem. *Figmenta.*] *Figmentum*, id eſt, *commentum.* Sic apud Lactantium noſtrum Div. Inſt. lib. 7. cap. 22. initio : FIGMENTA *hæc poëtarum... in modum commentitiæ fabulæ, &c.* ejuſdem libri 7. cap. 7. *Poëtarum id eſſe* FIGMENTUM ; & lib. 2. cap. 11. *Multis argumentis hoc* FIGMENTUM *poëtarum argui poteſt.*

Ibidem. *Sopitæ ſunt.*] Lactantius lib. 1. Div. Inſtit. cap. 1. circa medium : *contentiones* SOPIRENT ; Ibid. *De ſpe, de vitâ, de ſalute, de immortalitate, de Deo loquemur, ut ſuperſtitiones mortiferas erroreſque turpiſſimos* SOPIAMUS. Et hîc idem : *Sed omnia jam, ſanctiſſime Imperator,* FIGMENTA SOPITA SUNT, *ex quo, &c.*

Lin. 17. *Deus ſummus.*] Ità paſſim Lactantius Divin. Inſt. lib. 1. cap. 1. lib. 4. cap. 12. 13. 29. lib. 7. c. 2. 3. 4. lib. de Irâ Dei c. 11. 23. lib. de Opificio Dei cap. 1. Epitom. cap. 3. 4. &c. Hanc locutionem centiès in Lactantii Operibus offendes.

Ibidem. *Ad reſtituendum juſtitiæ domici-*

Digitized by Google

» generis humani excitavit : quo gubernante Romanæ Reipublicæ ſta-
» tum, jam cultores Dei pro ſceleratis ac nefariis non habemur. Jam
» emergente atque illuſtratâ veritate, non arguimur ut injuſti, qui opera
» juſtitiæ facere conamur. Nemo jam nobis Dei nomen exprobrat. Nemo
» irreligioſus ulteriùs appellatur, qui ſoli omnium religioſi ſumus; quo-
» niam contemptis imaginibus mortuorum, vivum colimus & verum
» Deum. Te providentia ſummæ divinitatis ad faſtigium principale pro-
» vexit; qui poſſes verâ pietate aliorum malè conſulta reſcindere, pecca-
» ta corrigere; ſaluti hominum paternâ clementiâ providere, ipſos de-
» nique malos à Republicâ ſummovere, quos ſummâ pietate dejectos in
» manus tuas Deus tradidit, ut eſſet omnibus clarum, quæ ſit vera ma-
» jeſtas.

lium.] Sic & alibi Lactantius dixit Divinar. Inſtit. lib. 3. cap. 18. & lib. 7. cap. 2. & 8. *Ex hoc domicilio corporis*; & de Irâ Dei c. 1. Libro 4. cap. ult. *domicilium fidei*; Epitom. cap. 52. *domicilium pietatis*; Ibid. cap. 54. *libertatis domicilium*; lib. de Opificio Dei cap. 10. In Epilogo ad eumdem Imperatorem lib. 1. Div. Inſtit. cap. 1. ſic ait : *Everſam ſublatamque* JUSTITIAM *reducens, teterrimum aliorum facinus expiaſti*; & paulò poſt : *Cultum divinum cupiens defendere, quem potiùs appellem, quem alloquar, niſi eum, per quem rebus humanis* JUSTITIA *& ſapientia* RESTITUTA *eſt?* Lib. 5. cap. 7. *Paucis aſſignata* JUSTITIA *eſt.*

Ibidem. *Ad tutelam generis humani excitavit.*] Lactantius in ſupradicto lib. 1. cap. 1. Epilogo : *Te Deus ſummus ad beatum Imperii culmen evexit.... ut gubernaculum Reipublicæ etiam ſenex teneas, tuiſque liberis, ut ipſe à Patre accepiſti*, TUTELAM *Romani nominis tradas.* Sed & libro 2. Div. Inſtit. cap. 15. *Ad* TUTELAM *cultumque* GENERIS HUMANI; lib. 5. cap. 18. *Hominem juſtum inter diſcrimina tempeſtatum atque bellorum cœleſtis* TUTELA *cuſtodiat*; lib. de Opif. c. 2. *nullique munimentum* AD TUTELAM *ſui deeſt*; lib. 5. cap. 5. TUTELA *ſui.*

Lin. 2. *Cultores Dei.*] Lactantius lib. 6. Div. Inſtitut. cap. 24. DEI CULTOR; & paulò poſt, *Hic* CULTOR *eſt veri* DEI; lib. 2. Div. Inſtit. cap. 16. *Juſtos autem, id eſt*, CULTORES DEI; lib. 5. cap. 1. & cap. 11. & alibi paſſim.

Lin. 3. *Illuſtratâ veritate.*] Lactantius lib. 1. Div. Inſtit. cap. 1. & cap. 2. initio : *Suſcepto igitur* ILLUSTRANDÆ VERITATIS *officio.* Et in fine libri de Opificio Dei, VERITATEM *ipſam* ILLUSTRARE *apud alios, &c.* lib. 4. cap. 5. lib. 6. cap. 1. & lib. 7. cap. 7.

Lin. 4. *Dei nomen exprobrat.*] Lactantius l. 1. cap. 20. *Deorum nomen... turpiſſimis nominibus ludibrio habeatur*; lib. 5. cap. ultimo, DEI NOMEN *contumeliæ ac ludibrio fuit*; & alibi paſſim, ac præcipuè lib. de Irâ Dei.

Lin. 5. *Irreligioſus.*] Lactantius lib. 5. cap. 21. *magis* IRRELIGIOSI.

Ibidem. *Religioſi ſumus.*] Lact. Div. Inſtit. lib. 3. cap. 28. *Religioſus ac pius cultus*; lib. 4. cap. 28. bis, Cultores deorum dicti ſunt RELIGIOSI; & lib. 6. cap. 1. RELIGIOSOS *ſe putant.*

Lin. 6. *Contemptis imaginibus mortuorum, vivum colimus & verum Deum.*] Lactantius lib. 2. Div. Inſtit. cap. 1. in contrarium eâdem utitur locutione : *Admirari ſoleo.... homines ipſos ad tantam cæcitatem eſſe deductos, ut* VERO AC VIVO DEO MORTUOS *præferant, &c.* Ibid. cap. 2. *Adorent ſimulacra, quæ* MORTUORUM *ſunt* IMAGINES; & infrà cap. 18. ait *inexpiabile facinus eſſe deſerere* VIVENTEM, *ut* DEFUNCTORUM *monimentis ſervias.*

Lin. 7. *Te providentia ſummæ Divinitatis ad faſtigium principale provexit.*] Lactant. lib. 7. cap. 4. PROVIDENTIA SUMMI DEI; lib. de Mortibus Perſecutorum cap. 48. *Ut poſſit nobis* SUMMA DIVINITAS, *&c.*

Ibidem. *Ad faſtigium principale provexit.*] Simile aliquid ait Lactantius libro de Mortib. Perſecut. cap. 4. de Decio : *Et quaſi hujus rei gratiâ* PROVECTUS *eſſet* AD *illud* PRINCIPALE FASTIGIUM; Imperatoriam ſcilicet dignitatem.

Lin. 11. *Quæ ſit vera Majeſtas.*] Lactant. lib. 1. cap. 1. ad cultum VERÆ MAJESTATIS; lib. 2. cap. 17. *Hominibus quos nituntur à culturâ & notitiâ* VERÆ MAJESTATIS *avertere, &c.* lib. 5. cap. 6. *Quorum omnium malorum fons, cupiditas erat : quæ ſcilicet ex contemptu* VERÆ MAJESTATIS *erupit.*

» Illi enim, qui ut impias Religiones defenderent, cœleſtis ac ſingu- » laris Dei cultum tollere voluerunt, profligati jacent. Tu autem, qui no- » men ejus defendis & diligis, virtute ac felicitate præpollens, immor- » talibus tuis gloriis beatiſſimè frueris. Illi pœnas ſceleris ſui & pendunt, » & pependerunt. Te dextera Dei potens ab omnibus periculis protegit: » tibi quietum tranquillumque moderamen cum ſummâ omnium gratula- » tione largitur. Nec immeritò rerum Dominus ac rector te potiſſimùm » delegit, per quem ſanctam Religionem ſuam inſtauraret, quoniam » unus ex omnibus extitiſti, qui præcipua virtutis & ſanctitatis exempla » præberes; quibus antiquorum Principum gloriam, quos tamen fama in- » ter bonos numerat, non modò æquares, ſed etiam, quod eſt maximum, » præterires. Illi quidem naturâ fortaſsè tantùm ſimiles juſtis fuerunt. » Qui enim moderatorem univerſitatis Deum ignorat, ſimilitudinem ju- » ſtitiæ aſſequi poteſt: ipſam verò non poteſt. Tu verò & morum inge- » nitâ ſanctitate, & veritatis & Dei agnitione in omni actu juſtitiæ ope- » ra conſummas. Erat igitur congruens, ut in formando generis humani » ſtatu, te autore ac miniſtro Divinitas uteretur. Cui nos quotidianis pre- » cibus ſupplicamus, ut te in primis, quem rerum cuſtodem voluit eſſe, » cuſtodiat; deindè inſpiret tibi voluntatem, quâ ſemper in amore divini » nominis perſeveres. Quod eſt omnibus ſalutare, & tibi ad felicitatem, » & cæteris ad quietem. «

Lin. 1. *Qui ut impias Religiones defenderent.*] Lactant. lib. 5. cap. 8. *Suſcepta ſunt, contra quàm fas eſt*, IMPIÆ RELIGIONES.

Ibidem. *Cœleſtis ac ſingularis Dei cultum tollere voluerunt.*] Lactantius lib. 5. Div. Inſt. cap. 5. *Qui juſtos ac fideles Deo perſequuntur... ad expugnandam* TOLLENDAMQUE JUSTITIAM, id eſt, DEI CULTUM. Vide ſuprà Not. ad *Juſtitiæ* vocabulum, & SINGULARIS DEUS Not. ad caput 1. de Mortibus Perſecutorum.

Lin. 2. *Profligati jacent.*] Lactant. lib. 6 c. 20. *Percuſſos* JACENTES*que repeti jubent*; & lib. de Mortibus Perſec. cap. 1. PROFLIGATA *nuper Eccleſia*; & paulò poſt, *Qui illuctati erant Deo*, JACENT.

Lin. 5. *Te dextera Dei potens ab omnibus periculis protegit.*] Lactantius quoque Divin. Inſtit. lib. 2. cap. 15. *Quos* DEI MANUS POTENS *& excelſa* PROTEGIT.

Lin. 7. *Rerum Dominus ac rector.*] Lactantius de Opificio Dei cap. 16. *Quod univerſum ratione moderatur, ſicut ipſe mundi* DOMINUS ET RECTOR *in ſummo eſt.*

Ibidem. *Te potiſſimùm delegit, per quem ſanctam Religionem ſuam inſtauraret.*] De eodem Lactantius lib. 1. cap. 1. *Nam cùm ille dies feliciſſimus orbi terrarum illuxiſſet, quo* TE *Deus ſummus ad beatum Imperii culmen evexit, ſalutarem univerſis & optabilem principatum præclaro initio auſpicatus es, cùm everſam ſublatamque* JUSTITIAM *reducens, teterrimum aliorum facinus expiaſti*, &c.

Lin. 10. *Antiquorum Principum gloriam, quos tamen fama inter bonos numerat.*] Lact. de Mortibus Perſecut. cap. 3. *Multi ac* BONI PRINCIPES *Romani*, quamvis Pagani, ut Nerva, Trajanus, Hadrianus, Antoninus Pius, & par illud fratrum, Verus atque Lucius. De bonis Principibus, qui & libertatem credendi noſtris hominibus permiſerunt, & eorum miniſterio in palatio & in provinciis uſi ſunt, eoſque ad maximas dignitates evexerunt, videndus Euſebius in initio libri 8. Hiſt. Eccleſ. Partim *ex Baluzio.*

Lin. 13. *Qui enim moderatorem univerſitatis Deum ignorat.*] Lactant. lib. de Opiſ. Dei cap. 16. *Nec quidquam eſſe ſublimius, quàm id quod* UNIVERSUM *ratione* MODERETUR, *ſicut ipſe mundi Dominus & rector in ſummo eſt*; lib. 2. cap. 16. RECTOR UNIVERSI.

Ibidem. *Similitudinem juſtitiæ aſſequi poteſt: ipſam non poteſt.*] Lactantius lib. 3. cap. 27. UMBRAM *quamdam virtutis videbant*, IPSAM *virtutem* NON *videbant.*

Digitized by Google

CAPUT XXVII.

Adhortatio & confirmatio piorum.

QUONIAM decurſis propoſiti operis ſeptem ſpatiis, ad metam provecti ſumus, ſupereſt ut exhortemur omnes ad ſuſcipiendam cum verâ Religione ſapientiam; cujus vis & officium in eo vertitur, ut contemptis terreſtribus, & abjectis erroribus quibus anteà tenebamur, fragilibus ſervientes, & fragilia concupiſcentes, ad æterna cœleſtis theſauri præmia dirigamur. Quæ ut capere poſſimus, quamprimùm omittendæ ſunt hujus præſentis vitæ illicibiles voluptates, quæ animas hominum pernicioſâ ſuavitate deliniunt. Quanta felicitas æſtimanda eſt, ſubtractum his labibus terræ proficiſci ad illum æquiſſimum judicem, parentemque indulgentiſſimum; qui pro laboribus requiem, pro morte vitam, pro tenebris claritatem, pro terrenis ac brevibus bonis æterna & cœleſtia largiatur: cum quâ mercede acerbitates ac miſeriæ, quas perpetimur in hoc mundo facientes opera juſtitiæ, conferri & coæquari nullo modo poſſunt. Proindè ſi ſapientes, ſi beati eſſe volumus, cogitanda & proponenda ſunt nobis non tantùm Terentiana illa, *Molendum eſſe uſquè in piſtrino, vapulandum, habenda compedes*: ſed his multò atrociora; carcer, catenæ, tormenta patienda; ſuſtinendi dolores; mors denique ipſa & ſuſcipienda eſt, & ferenda: cùm liqueat conſcientiæ noſtræ, nec fragilem iſtam voluptatem ſine pœnâ, nec virtutem ſine divino præmio fore.

Univerſos igitur oportet operam dare, ut ſe quamprimùm ad rectam viam dirigant; ut ſuſceptis operatiſque virtutibus, & hujus vitæ laboribus patienter exactis, conſolatorem Deum habere mereantur. Pater enim noſter ac Dominus, qui condidit firmavitque cœlum, qui ſolem cum cæteris ſideribus induxit, qui libratam magnitudine ſuâ terram vallavit montibus, mari circumdedit, amnibuſque diſtinxit, & quidquid eſt in hoc

Lin. 1. *Provecti ſumus.*] Ità meliores & antiquiores cùm MSS. tum editi maximo numero. MSS. 17. *pervecti ſumus*; Gat. *prævecti.*

Lin. 7. *Illicibiles.*] Lactantius mirè amat has formationes. MSS. 8. rec. *allicibiles*; edit. Betul. *illices.*

Ibidem. *Pernicioſâ.*] Hæc eſt lectio omnium MSS. præter 2. Reg. rec. in quibus eſt *pernicioſiſſimâ*, ut in editis.

Lin. 8. *Æſtimanda eſt.*] Ità omnes propè MSS. In 5. rec. & in impreſſis legitur *exiſtimanda eſt.*

Lin. 15. *Terentiana.*] Terent. Phorm. act. .. ſcen. 1.

Ibidem. *Uſquè in piſtrino.*] Sic repoſui ex ipſomet Terentio & MSS. Scripti 3. Reg. rec. . Colb. & 10. typis excuſi habent, *uſquè in piſtrinum*, & ſic ferunt multæ Terent. edit.

Lin. 19. *Sine divino præmio.*] Deeſt *divino* in MSS. rec. & ed. Rom. 1470.

Lin. 21. *Ut ſuſceptis operatiſque virtitubus.*] MS. Jun. *vel ut ſuſceptis*; 22. alii ſcripti & ed. Rom. 1470. habent *vel ſuſceptis. Vel* expunxi, utpotè inutile, cùm nulla ibi ſit antitheſis. Obiter obſerva verbum *operari*, paſſivè fuiſſe à Lactantio poſitum.

Lin. 23. *Qui ſolem cum cæteris ſideribus induxit.*] MSS. octo rec. *illuxit.*

Lin. 24. *Terram vallavit montibus, mari circumdedit, amnibuſque diſtinxit.*] Sic legit Betuleius; nec aliter in MSS. legitur, (niſi quòd in 5. MSS. rec. & 8. editis eſt *mare*) quidquid dicat Pricæus de verborum, ut ait, tranſpoſitione.

opere mundi, conflavit ac perfecit è nihilo; perſpectis erroribus hominum, Ducem miſit, qui nobis juſtitiæ viam panderet: hunc ſequamur omnes; hunc audiamus; huic devotiſſimè pareamus; quoniam ſolus, ut ait Lucretius,

Veridicis hominum purgavit pectora dictis,
Et finem ſtatuit cuppedinis, atque timoris;
Expoſuitque bonum ſummum, quò tendimus omnes,
Quid foret; atque viam monſtravit limite parvo,
Quâ poſſemus ad id recto contendere curſu.

Nec monſtravit tantùm, ſed etiam præceſſit; ne quis difficultatis gratiâ iter virtutis horreret. Deſeratur (ſi fieri poteſt) via perditionis & fraudis; in quâ mors voluptatis illecebris adoperta celatur.

Et quantò quiſque annis in ſenectutem vergentibus appropinquare cernit illum diem, quo ſit ei ex hâc vitâ demigrandum, cogitet quàm purus abſcedat; quàm innocens ad judicem veniat: non ut faciunt, quorum cæcis mentibus lux negatur, qui jam deficientibus corporis viribus, in hoc admonentur inſtantis ultimæ neceſſitatis, ut cupidiùs, ut ardentiùs hauriendis libidinibus intendant. Quà ex voragine liberet ſe quiſque, dum licet, dum facultas adeſt, ſeque ad Deum totâ mente convertat; ut illum diem ſecurus expectet, quo præſes dominuſque mundi Deus de ſingulorum factis cogitationibuſque judicabit. Quæcumque hìc expetuntur, non tantùm negligat, ſed & fugiat; potioremque animam ſuam judicet, quàm bona iſta fallacia, quorum incerta & caduca poſſeſſio eſt; migrant enim quotidiè: multò velociùs exeunt, quàm intraverant; & tamen, ſi nobis uſque ad ultimum liceat iſtis frui, aliis certè relinquenda ſunt. Nihil nobiſcum ferre poſſumus, niſi vitam benè atque innocenter actam. Ille ad Deum copioſus, ille opulentus adveniet, cui aſtabunt continentia, miſericordia, patientia, caritas, fides. Hæc eſt hæreditas noſtra, quæ nec

Lin. 4. *Lucretius.*] Lib. 6. de Naturâ rerum initio.

Lin. 5. *Veridicis hominum.*] Lucretius, *Veridicis igitur.*

Lin. 6. *Et finem ſtatuit cuppedinis.*] Ità edit. Gymnic. Pariſ. 1561. & 1565. ac Betul. cum duplici *pp*, ut prima ſyllaba naturâ brevis, longa fiat unius litteræ *p* appoſitione. Ità quoque Lucretius. Nec aliter in MSS. ſuis haberi adnotavit Lambinus, qui Lucretii opera ad MSS. 5. codices recognovit, emendavit, notiſque illuſtravit. Lactantianorum opèrum MS. 1. Reg. bonæ notæ, ed. Torneſ. & Soubron. 1594. legunt *cupidinis;* 8. edit. *cupedinis;* 1. Regio-Put. *turpidinis;* MSS. & vul gati 6. *torpedinis.*

Lin. 8. *Limite parvo.*] Vetus Verſio Gallica, *par un chemin etroit.* Lactantius in ſuo codice legiſſe videtur *limite*; nec aliter ſerunt impreſſi cunctique MSS. uno dempto Jun. qui legit *tramite*, ſicut MSS. Lucretiani Lambino viſi, qui referunt *prono*, cum Vict. Nav. & 3. vet. edit. Rom. In Reg. Put. & 2. al. Reg. Marm. Balliol. & 3. editis eſt *limite parvo.*

Lin. 15. *Quàm innocens ad judicem veniat.*] MSS. 16. rec. & 7. edit. *ad judicium veniat.*

Ibidem. *Non ut faciunt, quorum cæcis mentibus lux negatur, qui.*] Sic lego cum antiquo MS. codice Cauc. 1. Reg. optimæ notæ, & editis Gymnic. Faſit. 2. Pariſ. Betul. Torneſ. Soubron. & Walch. Nonnulli editi habent *quorum cæcis mentibus, qui.* In MSS. 32. & 10. excuſis legitur, *Non ut faciunt quidam cæcis mentibus nixi, qui.*

Lin. 16. *Lux negatur.*] Quia oculos ſponte claudunt.

Lin. 17. *Ut cupidiùs, ut ardentiùs.*] Plures MSS. & editi *& ardentiùs.*

Digitized by Google

eripi cuiquam, nec transferri ad alterum poteſt. Et quis eſt, qui hæc bona parare, & adquirere ſibi velit?

Veniant, qui eſuriunt; ut cœleſti cibo ſaturati, ſempiternam famem ponant: veniant, qui ſitiunt; ut aquam ſalutarem de perenni fonte pleniſſimis faucibus trahant. Hoc cibatu atque potu Dei, & cæci videbunt, & ſurdi audient, & muti loquentur, & claudi ambulabunt, & ſtulti ſapient, & ægroti valebunt, & mortui reviviſcent. Quiſquis enim corruptelas terræ virtute calcaverit, hunc arbiter ille ſummus, & verax, ad lucem vitamque perpetuam ſuſcitabit. Nemo divitiis, nemo faſcibus, nemo etiam regiâ poteſtate confidat: immortalem iſta non faciunt. Nam quicumque rationem hominis abjecerit, ac præſentia ſecutus, in humum ſe ipſe proſtraverit, tanquàm deſertor Domini, & imperatoris, & patris ſui punietur. Intendamus ergò juſtitiæ, quæ nos inſeparabilis comes ad Deum ſola perducet; &

——— *dum ſpiritus hos regit artus,*

inſatigabilem militiam Deo militemus: ſtationes vigiliaſque celebremus; congrediamur cum hoſte, quem novimus, fortiter, ut victores, ac devicto adverſario triumphantes, præmium virtutis, quod ipſe promiſit, à Domino conſequamur.

Lin. 2. *Et adquirere.*] *Et* ex MSS. Eſt in edd. *ac.*

Lin. 4. *De perenni fonte.*] Sic lego, ut in textu, cum omnibus editis (præter vet. Rom.) & MSS. præter 2. Reg. qui inſerunt *cæleſtique*, quod mihi Gloſſema videtur; jamque præceſſit *cœleſti cibo.* In Brun. eſt *de puro fonte.*

Lin. 16. *Inſatigabilem militiam Deo militemus.*] Lactantio familiaris loquendi modus, de quo dixi ſuprà Not. ad hujuſce libri capitis 24. finem. Hæc lectio eſt 10. editorum & quampluriumorum MSS. inter quos ſunt antiquiſſimi 2. Bonon. Regio-Put. Caue. Jun. 3. alii Reg. 3. Colb. aliique. In 15. rec. ſcriptis & 4. vulgatis eſt, *inſatigabili militiâ.*

Lin. 19. *A Domino conſequamur.*] MSS. Cant. Jun. edit. Ald. Pariſ. Crat. Graph. *à Deo*; MSS. 2. Reg. rec. & 3. vet. addunt, *Amen.* MS. Jun. addit, *Qui vivit & regnat Deus per immortalia ſecula ſeculorum. Amen.*

ADMONITIO.

Primus anno 1679. *ſubſequens Fragmentum vulgavit Stephanus Baluzius ſub nomine Lactantii, hoc unico fretus argumento, quòd illud ad calcem Manuſcriptorum quorumdam Divinarum Inſtitutionum legerit. Sed pace tam docti viri dixerim, id non ſufficere. Nuſquam enim his in Manuſcriptis Lactantio tribuitur, imò potiùs in codice Regio* 3977. *ſub S. Auguſtini nomine exſcribitur, his verbis;* Auguſtinus in Libro XX. de Civitate Dei. *At ideò Scriptor amanuenſis fragmentum iſtud ſubjecit Lactantio, ut ejus ac Millenariorum depelleret errores, quibus paſſim, ac præcipuè Librum VII. Divinarum Inſtitutionum ſpargit auctor noſter. Hanc Annotationem ex* Examine Doctrinæ Sanctorum Patrum *Viri Doctiſſ. D.* Des Eſſarts *decerpſimus.*

Digitized by Google

S. AUGUSTINI FRAGMENTUM
DE EXTREMO JUDICIO*.

NULLUS vel negat, vel dubitat, per Jeſum Chriſtum tale, quale Sacris Litteris prænuntiatur, noviſſimum futurum eſſe judicium, niſi qui eiſdem Litteris neſcio quâ incredibili animoſitate, ſeu cæcitate non credit, quæ jam veritatem ſuam orbi demonſtravere terrarum. In illo itaque judicio, vel circa illud judicium, has res didicimus eſſe venturas, Eliam Theſbiten, fidem Judæorum Antichriſtum perſecuturum, Chriſtum judicaturum, mortuorum reſurrectionem, bonorum malorumque diremptionem, mundi conflagrationem, ejuſdemque renovationem. Quæ omnia quidem ventura eſſe credendum eſt. Sed quibus modis, & quo ordine veniant, magis tunc docebit rerum experientia, quàm nunc ad perfectum hominum intelligentia valet conſequi. Exiſtimo tamen, eo quo à me commemorata ſunt, ordine eſſe ventura.

* Iſtud fragmentum legitur in MSS. quibuſdam Lactantii, ac iis recentioribus, 1°. in tribus Regiis; 2°. In uno Victorino; 3°. In Sorbonico uno; 4°. In tribus Anglicanis, ſed ſine Lactantii nomine.

Lin. 2. *Prænuntiatur.*] Sic repoſui ex nov. S. Auguſtini editione & MSS. præter 1. Colb. in quo eſt *pronuntiatur*, ut in Baluzianâ editione.

Ibidem. *Eſſe.*] Additum ex MSS. 1. Reg. 1. Colb. Em. & S. Aug.

Lin. 3. *Quâ incredibili.*] Vide in Epitome cap. 67. circa med. aliàs cap. 8. circa finem.

Lin. 5. *Illud.*] Ità lego cum MSS. 1. Reg. 1. Colbert. Sorbon. Vict. Em. & ed. nov. S. Auguſtini. Alter Colb. & ed. Baluz. *id.*

Lin. 6. *Theſbiten.*] Sic legunt S. Auguſtinus & MSS. Lactantiani, præter unum Colb. qui cum edit. Baluz. habet *Theſbitem.*

Ibidem. *Fidem.*] Ità repoſui ex MSS. 1. Reg. 1. Colb. Sorbon. Vict. Em. Merton. S. Auguſtino. Alter Colb. & ed. Baluz. ferunt *fide.*

Lin. 8. *Diremptionem.*] Id eſt, ſeparationem. Vict. in marg. *diſcuſſionem*; MSS. 5. & ed. Baluz. *direptionem*, malè. Cum S. Auguſtino lego *diremptionem*, quæ vox licèt inſolens & minimè latina, idem eſt ac *diremptus* Ciceroni, qui ait: *Interitus eſt quaſi diſceſſus, & ſecretio, & diremptus earum partium, quæ ante interitum junctione aliquâ tenebantur*, 1. Tuſcul. 71.

Ibidem. *Ejuſdemque.*] Sic reſtituo ex MSS. 1. Reg. Sorbon. Vict. 1. Colbert. Em. & S. Auguſtino. Alter Colb. & ed. Baluz. *ejus denique.*

JOSEPHI

Digitized by Google

JOSEPHI ISÆI
CÆSENATIS
NOTÆ
IN LIBROS SEPTEM
DIVINARUM INSTITUTIONUM
LACTANTII FIRMIANI.

Digitized by Google

Digitized by Google

JOSEPHI ISÆI CÆSENATIS NOTÆ IN PRIMUM LIBRUM DIVINARUM INSTITUTIONUM LACTANTII FIRMIANI.

CAPUT PRIMUM.

Pag. 2. lin. 1. *NAM & abjeciſſe quoſdam res ſamiliares ſuas, &c.*] Fuerunt hi Socrates, Democritus Abderites, de quo & ipſe Lactantius lib. 3. c. 23. Anaxagoras Clazomenius, & alii.

Ibidem. lin. 19. *Nam quia virtutibus amaritudo permiſta eſt, vitia verò voluptate condita ſunt, illâ offenſi, hâc deliniti feruntur in præceps, &c.*] Idem ait lib. de Irâ Dei cap. 19. Hæc autem cauſa præter alias affertur, cur, cùm virtus ſit homini ſecundùm naturam, vitium verò contrà, (ut eſt apud Senecam lib. de Irâ 2. cap. 13. & Epiſt. 123. Detrimentum, & Quintilianus lib. 12. cap. ult. & egregiè demonſtrat S. Thom. in p. 2. q. 71. ar. 2.) illam tam pauci, hoc tam multi amplectantur; nempè quia licèt bonum virtutis ſit hominis naturæ conſentaneum, ſecundùm partem rationalem, tamen bonum ſenſibile, quo in vitium pellicimur, etiam ei convenit ſecundùm partem ſenſitivam, quæ rationi adverſatur. Quamvis autem portio rationalis ſit in homine potiſſima, nihilominùs homo ſequitur potiùs bonum ſensûs, quàm bonum rationis, quia incipit à bono ſenſibile cognoſcere & amare bonum rationis. At verò multò plures ſunt incipientes, quàm conſummantes: ideò plures ſunt, qui ſiſtunt, & qui ſunt in bonis naturæ ſenſitivæ, quàm qui perveniant ad bona rationis amplectenda; eò magis quòd valida eſt illecebra ſiſtendi in illis, & quieſcendi, quoniam ſunt ab ineunte ætate in uſu, ſunt etiam magis nota, nimirùm evidenti experientiâ ſenſuum, ſunt denique magis moventia, tum ratione promptæ delectationis, tum ratione imminentis oppoſiti contriſtantis. Rationis autem bonum, quod eſt virtus, provectâ ætate percipitur, & parùm cognoſcitur, & parùm movet. Nam triſtitiam, atque amaritudinem (ut ait Lactantius) ſaltem in principio permiſtam habet;

præmium verò, & voluptatem in futurum promittit, ut ait Ariſt. 3. de Anim. Text. 53. Cajetanus d. quon. 71.

Pag. 3. lin. 11. *Multum tamen nobis exercitatio illa fictarum litium contulit, &c.*] Fictarum ait litium; nam verarum nunquàm patronus fuit, cùm ne forum quidem attigerit, ut teſtatur ipſemet lib. 3. cap. 13. Olim autem cùm in Græciâ, & Romæ floreret eloquentiæ ſtudium, juvenes perceptâ Grammaticâ ducebantur ad Rhetores, qui Themata illis vel confecta, vel ex hiſtoriis petita proponebant, qualia ſunt, quæ in Senecæ patris, & Quintiliani Declamationibus, & apud Græcos Scriptores etiamnùm multa reperiuntur; in quibus pueri in ſcholis ſeſe dictione, ac ſcriptione exercerent, ut poſteà ſeriò ad populum vel Senatum eloqui poſſent: ſed & in utramque partem diſſerere, & θέσεις ἀδόξους, id eſt propoſitiones inopinabiles, & materias infames pertractare conſueverant, de quibus Gell. lib. 17. cap. 12. Ita enim ad dicendum de re quâcunque, prompti atque inſtructi fiebant. Qui igitur hâc dicendi ratione in ſcholis erudiebantur, declamare dicebantur, orationeſque hujuſmodi ad forenſium actionum ſimilitudinem dictæ, Declamationes vocabantur. Undè S. Hieronymus in quæſtionibus ad Damas. » Nec aures (inquit) Quintiliani floſculis, & ſcholari declamatione mulcendæ «. De quibus non parùm multa apud Quintil. l. 2. c. 10. & l. 4. c. 2. Senec. in Prologo Declamationum. Floruit in eo dicendi genere Libanius Sophiſta, ob id ſanè quàm gratus Juliano Imperatori, de quo ſcripſit Eunapius. Item Carneades, de quo meminit idem Lactantius lib. 5. cap. 15. Paulus quoque Tyrius eo nomine tam charus Adriano Imperatori fuit, ut Tyrum ejus patriam fieri metropolim ab eodem Imperatore obtinuerit, ut ſcribit Suidas. Hæ itaque exercitationes erant, quibus paulò ſuprà Lactantius ait, ſe in profeſſione illâ oratoriâ diù verſatum, juvenes olim non ad virtutem, ſed planè ad argutam malitiam erudiviſſe, multùmque illarum uſum nunc ſibi profuturum, ad cauſam veritatis adversùs Gentes perorandam.

Pag. 4. lin. 1. *Nam ſi quidam maximi Oratores, &c.*] Ipſum fortaſſis M. Tullium intelligat, quem à forenſibus actionibus, & gerendâ republicâ, in philoſophiæ ſtudio, tanquàm in portu conquieviſſe ex ipſo novimus initio Tuſculanarum, & lib. pr. Academic. quæſt.

Ibidem. lin. 10. *Et ſi quidam prudentes, & arbitri æquitatis, Inſtitutiones civilis juris compoſitas ediderunt, &c.*] Fuerint hi Cajus, Ulpianus, Paulus, Florentinus, Caliſtratus, Martianus.

Ibidem. lin. 15. *Erroreſque turpiſſimos ſopiamus.*] In aliquibus impreſſis libris, poſt hæc verba, ſubtexitur illa oratio. » Quod opus » nunc nominis tui auſpicio inchoamus, Con» ſtantine Imperator maxime. Qui primus » Romanorum principum, repudiatis errori» bus, majeſtatem Dei ſingularis ac veri, & » cognoviſti, & honoraſti. Nam cùm ille dies » feliciſſimus orbi terrarum illuxiſſet, quo te » Deus ſummus ad beatum Imperii culmen » evexit, ſalutarem univerſis, & optabilem » principatum præclaro initio auſpicatus es; » cùm everſam ſublatamque juſtitiam redu» cens, teterrimum aliorum facinus expiaſti: » pro quo facto dabit tibi Deus felicitatem, » virtutem, diuturnitatem, ut eâdem juſtitiâ, » quâ juvenis exorſus es, gubernaculum Rei» public. etiam ſenex teneas; tuiſque libe» ris, ut ipſe à patre accepiſti, tutelam Ro» mani nominis tradas. Nam malis, qui ad» huc adversùs juſtos in aliis terrarum par» tibus ſæviunt, quantò ſeriùs, tantò vehe» mentiùs idem omnipotens mercedem ſce» leris exolvet; quia ut eſt erga pios indul» gentiſſimus pater, ſic adversùs impios re» ctiſſimus judex. Cujus religionem cultum» que divinum cupiens defendere, quem po» tiùs appellem, quem alloquar, niſi eum, » per quem rebus humanis juſtitia, & ſa» pientia reſtituta eſt «? Hæc oratio Conſtantinum alloquitur jam palàm Chriſti religionem amplectentem, & impietatem averſantem; quo tempore Licinius Conſtantini in Imperio conſors pacta cum ipſo Conſtantino conventa de Chriſtianâ protegendâ religione contemnens, Eccleſiam Dei per omnem Orientis oram vexabat: Occidens autem Conſtantini dominatum ſortitus, ſummâ pace ac tranquillitate potiebatur. Quamobrem nonnulli graviſſimi & magni nominis viri ex hoc loco ſibi tempus deprehendiſſe viſi ſunt, quo Lactantius hoſce Inſtitutionum ſuarum libros elucubravit. Putant enim, hoc contigiſſe anno Domini trecenteſimo decimo ſexto, quo perſecutio Licinii vexabat Eccleſiam, & adverſus eum à Conſtantino expeditio parabatur; atque in hâc præfatione ad Conſtantinum, ut putant, directâ, vaticinatum fuiſſe Firmianum cladem illam, ac perditionem Licinii, & Conſtantini victoriam. Ego verò haud poſſum, quin cum Thomaſio ſentiam, loca hujuſmodi, quibus vel Conſtantinus appellatur, vel ad ipſum ſermo dirigitur, notha eſſe, ac ſup-

Digitized by Google

poſititia, cùm in antiquiſſimo omnium Sancti Salvatoris Bononienſis Codice, in pleriſque Vaticanis, cæteriſque probatioribus ea deeſſe animadverterim. Jam tota hæc oratio non ſolùm ab antiquiſſimo illo, atque item ab altero ejuſdem Cænobii Codice, ſed etiam à ſeptem Vaticanis, ab excuſis Florentinis, & ab aliis multis tum MSS. tum impreſſis abeſt; & poſt illa verba (erroreſque turpiſſimos ſopiamus.) continenter legitur, (omiſſis ergò hujus terrenæ philoſophiæ autoribus, &c.) Habemus quoque alia Lactantii loca, quæ omnium omninò Codicum authoritate fulta, nullam controverſiam aut ambiguitatem patiuntur, quibus non ſatis conſentiunt, quæ in hâc oratione leguntur. Ille quidem lib. 5. cap. 2. & 4. cùm enuntiat, quâ cauſâ ad ſcribendum acceſſerit, ait, ſe eo tempore, quo in Bithyniâ oratorias litteras docebat, Templaque Dei evertebantur, cùm duos intellexiſſet (Porphyrium autem, & Hieroclem intelligit) ibi veritati ſuperbiùs atque importuniùs inſultare, ſuaſque impietates & blaſphemias adversùs Chriſtianam religionem evomere, illorum ſuperbâ impietate ſtimulatum ſuſcepiſſe id ſcribendi munus, ut omnibus ingenii ſui viribus accuſatores juſtitiæ refutaret. Templorum autem everſio ex Diocletiani decreto, & Porphyrii trium librorum contra Chriſtum editio in annum Domini trecenteſimum ſecundum incidit. Verùm hoc loco tum demùm ſibi hoc opus inchoari dicitur, quandò in Occidente jam malis quieſcentibus, in aliis tamen terrarum partibus adversùs juſtos ſæviebant; videlicet cùm adversùs Licinium à Conſtantino expeditio pararetur, quæ contigit anno Chriſti trecenteſimo decimo ſexto. Quomodò autem ſimile vero videatur, Lactantium impiis Porphyrii & Hieroclis diſputationibus, ut ipſe ait, extimulatùm, & meritâ pro Dei religione irâ ſuccenſum, quatuordecim annos moram traxiſſe, atque à calamo temperaſſe, & non protinùs ad ſcribendum acceſſiſſe, ſeque ad refutand[illegible] illorum impietates primo quoque tempore contuliſſe? Illud etiam non parùm habet momenti, quòd quo tempore Lactantius Inſtitutiones ſcribebat, crudelitas Tyrannorum adversùs Chriſtianos per totum orbem terrarum exercebatur; id enim expreſſis verbis ita teſtatur lib. 5. cap. 11. quæ [bellua] uno loco, &c. & cap. 12. ejuſdem lib. ecce in eo eſt errore, &c. lib. 5. cap. 12. » Ecce » in eo eſt errore orbis ipſe totus, ut bonos » & juſtos viros, tanquàm malos & impios » perſequatur, excruciet, damnet, occidat. « & cap. 11. ejuſdem libri. » Quæ [bellua] uno » loco recubans, tamen per totum orbem den- » tibus ferreis ſævit, &c. & lib. 6. cap. 17. » Spectatæ ſunt enim, ſemperque ſpectantur » adhuc per orbem pœnæ cultorum Dei, in » quibus excruciandis nova & inuſitata tor- » menta excogitata ſunt, &c. « At tempore Licinianæ perſecutionis, quo hæc oratio ad Conſtantinum directa fingitur, quieſcebat ferè per orbem Chriſtiana religio: tantùm in Oriente vexationem aliquam patiebatur, quod & ex hâc oratione oſtenditur, ubi dicitur: » Nam malis, qui adhuc adversùs juſtos » in aliis terrarum partibus ſæviunt, quantò » ſeriùs, tantò vehementiùs idem omnipotens » mercedem ſceleris exolvet. « Quæ vexatio, cùm Occidentem non attigerit, à Severo non eſt ejuſmodi viſa, quæ inter alias Eccleſiæ perſecutiones conſeretur; ſic enim habet lib. 2. hiſtor. » Sanè tum Licinius, » quia adversùs Conſtantinum de imperio cer- » taverat, milites ejus litare præceperat, ab- » nuentes à militiâ rejiciebat: ſed inter per- » ſecutiones non computatur, adeò levioris » negotii fuit, quàm ut ad Eccleſiarum vul- » nera pertineret. « Euſebius quoque in Vit. Conſtantin. lib. 1. » Uti (inquit) Imperium » Romanum in duas partes diremptum noctis » tenebris, & ſplendori diei omnibus perſimi- » le videretur; nam iis, qui Orientem obti- » nebant, tanquàm noctis caligo offundeba- » tur: illis autem, qui erant alterius partis » incolæ, ſplendor clariſſimæ diei illuceſce- » bat. « Denique Sozomenus lib. 1. cap. 2. » Per idem tempus Chriſtiani, qui versùs » Orientem ad Lybes uſque, qui ſunt confi- » nes Ægyptiis, habitabant, conventus palàm » agere propterea non auſi ſunt, quòd Lici- » nius benevolum ſuum erga illos animum » mutaverat: at Græci, Macedones, & Illy- » rici, qui versùs Occidentem ſuarum rerum » domicilia habebant, Conſtantini operâ, qui » illi Imperii Romani parti præfuit, libero » animo, & ſecuro Deum coluerunt. « Permovere id quoque fortaſsè quempiam poſſit, quia ſi ſcripſit Arnobius anno Domini trecenteſimo ſecundo, & opus ſuum quaſi fidei ſuæ vadem properè ac feſtinanter edidit, ut quamprimùm inter fideles admitteretur, utique ſimillimum vero videtur, opus illud poſt quatuordecim annos à Lactantio viſum, ſiquidem ſcripſiſſe illum velimus anno trecenteſimo decimo ſexto. At verò quid cauſæ eſſe potuerit non apparet, cur cùm ſemel Theophili, ſemel atque iterùm Tertulliani, Cypriani, Minutii meminerit, qui omnes Chri-

ſtianorum cauſam adversùs Gentes jamdudùm egerant (nam Theophili quidem meminit in fin. hujus lib. 1. Tertulliani lib. 5. cap. 1. & 4. Cypriani eodem cap. 1. & 4. Minutii lib. 1. cap. 11. & lib. 5. cap. 1.) tamen ſui ipſius magiſtrum, qui cauſam eandem non minùs quàm quiſquam ipſorum acriter ac luculenter, ſed propiùs & recentiùs multò peregerat, tam alto Arnobium ſilentio preſſerit, niſi quia uterque eodem ſcribebat tempore, necdum fortè Lactantius Arnobii libros vidiſſe poterat. Sed & Sanctus Hieronymus, qui primam librorum Lactantii editionem vidiſſe potuit (fuit enim ferè illius contemporaneus, Hieronymi infantiâ Lactantii extremos dies, ut credi poteſt, propemodùm attingente) quique tam ſedulò illius opera recenſuit, ut cuinam quodque eorum inſcriptum ab illo fuerit dicere non omiſerit, ſimpliciter, & abſque ullius ad quemquam inſcriptionis commemoratione libros Inſtitutionum pertranſit, nec uſquàm Conſtantini Imperatoris meminit, cujus tamen profectò nomine librorum horum dignitatem atque exiſtimationem apud omnes augeri plurimùm poſſe intelligebat. Non meminit Honorius Auguſtodunenſis, qui eodem modo quingentis fermè abhinc annis eorumdem Lactantii operum Catalogum texuit. Non aliam putamus ob cauſam, quàm quia hi libri ad Conſtantinum minimè fuerint ab Authore inſcripti, nimirùm, ut probavimus, elucubrari cœpti anno trecenteſimo ſecundo, & ideò, ut credere par eſt, jam perfecti, abſoluti, editi, antequàm Conſtantinus impietatem palàm averſaretur, & Chriſtianam fidem amplexaretur. Ità igitur ſentio non ſolum Methodium, & Arnobium eodem tempore, quo editi ſunt à Porphyrio Commentarii illi blaſphemi adversùs Chriſtum, nempè anno trecenteſimo ſecundo, ſed etiam Lactantium noſtrum ſacrilegas Ethnicorum impietates adverſis ſcriptis refutare aggreſſum, atque hanc orationem, quæ tot rationibus exploditur, notham & ſuppoſititiam eſſe; neque ſuſtineri poſſe, ut cenſebat Thomaſius, quòd fieri potuerit, ut Lactantius ante tempora Conſtantini ſcripſerit hos libros, ſed eos Conſtantini tempore ediderit; non enim hîc edidiſſe illos dicitur, ſed nominis ejus auſpicio tunc temporis inchoaſſe.

CAPUT III.

Pag. 12. lin. 4. *Tantarum.*] Hæc dictio non magnitudinem, ſed multitudinem hoc loco ſignificat, ut fiat antitheſis ad illud [*una*] ita Græcis τοσῦτος promiſcuè ſignificat, *tot*, & *tantus*: hanc dictionem in eâdem ſignificatione accipi apud Juriſconſultos annotavit Antonius Auguſtinus lib. 2. Emendat. cap. p. ex L. ſi ità Legatum. D. de legat. p. ubi habetur: » Sed non in ampliores, quàm decem, » qui legati ſunt; quòd ſi minùs ſunt, in » tantos, quanti inveniantur «. Sic, *quantus*, pro, *quot*, ut in d. L. & in L. 2. §. ſi verò. Cod. de præfect. Prætor. Aphric. » Et » quanti limitanei; in quibus locis vel li» mitibus conſtituti «. Addo Vegetium lib. 3. cap. 5. ex optimis Codicibus: » Signorum » militarium quanta ſunt genera «. Et eod. lib. cap. 9. » Ut integris ſuis quantos poſſint » homines interimant «. Sic & Lucæ interpres 15. quem temerè damnat Valla: » Quan» ti mercenarii in domo patris mei abundant » panibus «.

CAPUT IV.

Pag. 13. lin. 4. *At quin impleta eſſe, &c.*] Ità lego, non *atqui*, ex B. & T. Arnob. lib. 6. in princ. » At quin nos arbitramur, om» nem Deum, &c. « lib. 3. » At quin ego » rebar paulò antè, ſpontaneas eſſe numinum » benignitates «. Tertullian. Apologet. c. 2. » At quin invenimus inquiſitionem quoque in » nos prohibitam «. Papinian. in L. debitor. §. 1. D. ad S. C. Trebell. » At quin ſive poſ» ſidet creditor actor, idemque hæres rem, » ſive non poſſidet «. Paulus in L. atquin natura D. de negot geſt. » At quin natura » debitor fuit «. Et ita ſcriptum eſſe in Pandect. Florent. teſtatur Barnabas Briſſonius in Parerg. qui & alia loca oſtendit.

Ibidem. lin. 7. *Sed etiam cohærentia.*] Sed ſaltem cohærentia, vel, ſed certè cohærentia, ſive, ſed vel cohærentia, dicere debuiſſe Lactatium notat Vall. & mendum eſſe Librariorum ſuſpicatur lib. 3. Elegant. cap. 27.

CAPUT V.

Pag. 14. lin. 2. *De his, quibus omninò, &c.*] Ità legitur in B. T. Sic infrà lib. 5. cap. 15. » De ſuis doceamus autoribus «. Cicero Lentul. » De Craſſo domum emiſſem «. De Orator. » Hoc audivi de patre «. Recentiores editiones habent, *ab his quibus*, *&c.* At vetuſtiores, *de quibus his omninò*, *&c.*

Ibidem. lin. 4 *Ex his unum Deum probemus neceſſe eſt.*] Demonſtrat Lactantius, Ethnicos ſapientes veteres unum Deum credidiſſe. Idem præſtat Clemens Alexandrinus in Orat. ad gent. Vid. Auguſt. Eugubin. de peren. Philoſoph.

Pag. 15. lin. 17. *Homerus nihil nobis dare potuit, &c.*] Immò potuit, & præſtitit; nam Cyrillus contra Julianum, Homerum unum Deum aſſeruiſſe demonſtrat.

Pag. 17. lin. 13. *Aquam eſſe dixit, ex quâ nata ſint omnia, &c.*] Præter notatos ad oram textûs, vide Plutarchum in Placitis, Laërtium, Euſebium de Præpar. lib. 1. cap. 5. & lib. 7. cap. 5. Ambroſ. lib. 1. Hexamer. cap. 2. Auguſt. Civit. lib. 8. cap. 2. Cyrill. contra Julian.

Pag. 18. lin. 7. *Et Anaximenes, &c.*] Non æthera, ſed aëra legitur apud Ciceronem ubi ſcil. de Anaximene loquentem, & apud Laërtium in Anaximene.

Ibidem. lin. 11. *Permiſtus.*] Vulgata lectio Maronis habet, *commiſtus.*

Pag. 19. lin. 4. *In ſummum tamen unam mentem mundo praeſſe teſtatur.*] De Ariſtotele loquitur, quem ex 2. de Generat. ex 12. Divinorum, ex cap. 7. libelli de Mundo, unum Deum ſenſiſſe conſtat: oſtenderunt id recentiorum viri doctiſſimi Trapezuntius lib. 2. De comparat. Ariſt. & Plat. Scaliger de ſubtilit. ad Cardan. exercitat. 365. alii nonnulli.

Ibidem. lin. 5. *Plato.*] In Parmenide, Timæo, Phedon. Legib. Repub. Videndus eſt Beſſarion Cardinalis lib. 2. adverſùs Calumn. Platon.

Ibidem. lin. 16. *Omnia ſentiens ac movens.*] Secutus ſum lectionem Tax. & P. & Ciceronis ipſius primâ Tuſculan. al. *omnia ſentiens, & omnia movens.*

Ibidem. lin. 19. *De immaturâ morte.*] Liber intercidit.

Pag. 20. lin. 1. *Item in Exhortationibus.*] Etiam hic Senecæ liber intercidit.

CAPUT VI.

Pag. 21. lin. 7. *Ob eamque cauſam in Ægyptum profugiſſe.*] Cic. 3. de Nat. deor. undè hunc locum penè ad verbum deſumpſit Lactantius, habet, » ob eamque cauſam Ægypto » præfuiſſe «.

Pag. 22. lin. 2. *Thoyth.*] Ex eodem Ciceronis loco emendavi Lactantii textum, qui in aliquibus exemplaribus habet, Thoth. Sed & Euſebius ſcribit in 1. Præparationis, ab Alexandrinis Thoth, ab Ægyptiis Thoyth dici Mercurium. Quin etiam ex pulcherrimo ſanè loco Martiani Capellæ lectionem hanc confirmemus. Is enim lib. 2. ſic ait: » Itaque primò conducatne connubium, atque ætherei verticis pennata rapiditas apto ſibi fœdere copuletur, ex nuptiali congruentiâ numero conquirit; moxque nomen ſuum, Cyllenìique vocabulum (ſed » non quod ei diſſonans diſcrepantia nationum, nec diverſi gentium ritus pro locorum » cauſis cultibuſque finxere: verùm illud, » quod naſcenti ab ipſo Jove ſidere nuncupatione compactum; ac per ſola Ægyptiorum » commenta vulgatum fallax mortalium curioſitas aſſeverat) in digitos calculumque di» ſtribuit, ex quo finalem utrinque litteram » ſumit, quæ numeri primum perfectumque » terminum claudit: dehinc illud, quod in » Fanis omnibus ſoliditate cubicâ dominatur; litteram quoque, » quam bivium mortalitatis aſſerere prudens Samius exiſtimavit, loco proximo ſumit, ac ſic » mille ducenti decem, & octo » numeri effulſerunt «. Numeros enim Græci per litteras ſuas exprimunt.

θ	9	th
ω	800	o
υ	400	y
θ	9	th
	1218	

Ibidem. lin. 4. *Pheneatæ.*] Ità Cicero ubi ſuprà. Sed & Pauſanias in Arcadic. » Deorum » verò (inquit) omnium maximè Mercurium » Pheneatæ venerantur, &c. « Et quidem ἑρμόπολιν de quâ hîc Lactantius, fuiſſe in Arcadiâ exiſtimari poteſt ex Stephano. Verùm quoniam plerique libri hîc pro *Pheneatæ*, habent, *Saitæ*, (ii ſunt populi in Ægypto, ſic dicti ab urbe, quæ Sais nominatur) & Lactantius lib. de Irâ Dei cap. 11. teſtatur, Ciceronem ſcripſiſſe, in numero Deorum apud Ægyptios haberi Hermetem, eum ſcilicet, qui ob virtutem multarumque artium ſcientiam Triſmegiſtus nominatus eſt, de quo eodem hic ſermo habetur, ſuſpicatus eſt vir clariſſimus Petrus Ciacconius legendum hîc eſſe, *Et Saitæ, & Pheneatæ colunt eum religioſè*; & apud Ciceronem, *quem Saitæ colunt, & Pheneatæ*, ut dicatur & in Ægypto à Saitis & in Arcadiâ à Pheneatis coli. In nonnullis Lactantii Codicibus corruptè legitur *Femete*, pro *Pheneatæ*.

Pag. 23. lin. 6. Ὁ δὲ θεὸς εἷς, *&c.*] Hæc ad verbum non reperio in Hermete, ſed ſimilia ad finem cap. 5. Pimandr.

Ibidem. lin. 7. *Deo igitur nomen non eſt, quia ſolus eſt, &c.*] Ità quoque Minutius Felix in Octavio. Dionyſ. 1. cap. de Div. nomin. ait, neque nomen ejus eſſe, neque opinionem. S. Thom. pp. quæſt. 13. art. 1. ait, Deum à nobis nominari non poſſe nomine, quod ejus eſſentiam ſignificet ſecundùm quod eſt, quia nominamus, ut concipimus, & nomina ſunt ſigna notionum: at Dei eſſentiam noſſe in hâc vitâ non poſſumus. An verò imponere Deo nomen tale queant Beati, diſputant Theologi in pr. ſentent. diſt. 22. & p. p. quæſt. 13. art. p. Et quomodò Philoſo-

Digitized by Google

phi priſci Deum nominarint, vide Auguſt. Eugub. de peren. Philoſophiâ lib. 3.

Ibidem. lin. 10. *Proprium nomen eſt Deus.*] Dicitur enim ἀπὸ τοῦ θεᾶσθαι, quod eſt videre, quaſi omnia provideat, omnibuſque proſpiciat, ut ſcribit Damaſcenus lib. p. Orthod. fid. cap. 12. Ergò ab univerſali rerum providentiâ hoc nomen, Deus, deſumptum eſt ad ſignificandam divinam naturam.

Pag. 24. lin. 5. *Sibyllas decem numero fuiſſe, &c.*] De Sibyllis in genere videndi ſunt Solinus cap. 8. Ælian. de variâ hiſt. lib. 12. Martian. Capell. lib. 2. S. Hieronym. adverſus Jovinian. lib. p. Suidas in Herophilâ, & in σίβυλλαι, Franciſcus Petrarca 4. Memorab. cap. 3. Ficinus lib. de Doctrinâ Chriſtianâ, Jo. Ludovicus Vives ad cap. 23. lib. 18. S. Auguſt. de Civit. Dei, Gyrald. Dialog. 2. De hiſtoriâ Poetar. Onufr. Panvin. in lib. De Sibyllis, & Carminib. Sibyllin. Eas numero decem fuiſſe plerique Lactantium, ſeu potiùs Varronem ſecuti aſſerunt. Sunt qui putent plus fuiſſe. Contrà verò unam Sibyllam, Sibyllinaque carmina, quæ ſub plurium Sibyllarum nomine leguntur, unius eſſe, ſunt qui contendant: alii duas tantùm fuiſſe autumant. Sed & illud animadvertendum, ſolere ſæpè id, quod alteri Sibyllæ ab aliquo Scriptore tribuitur, ab alio item ad alteram referri; ut jam hinc bonus lector intelligat, quæ de Sibyllis feruntur, valdè perplexa eſſe, atque obvoluta.

Ibidem. lin. 10. *Quartam Cumæam in Italiâ.*] Urbs eſt Campaniæ Cumæ dicta, in quâ Sibyllam hanc oracula fudiſſe pronunciant, & de quâ urbe Servius loquitur in 3. Æneid. ſuper illud:

Huc ubi delati Cumæam acceſſeris urbem, &c.

Alia eſt urbs in Locrenſi agro, qui eſt Ioniæ minoris Aſiæ, quæ latinè dicitur Cuma, æ, vel Cume, hujus Cumes, Erythris proxima, in quâ & aliam Sibyllam vaticinatam fuiſſe traditur; ex utroque, vel potiùs ex uno hoc ambarum Urbium nomine adjectiva deducta ſunt, Cumæus atque Cumanus, quæ cùm aliis Scriptoribus ſæpè, tum Lactantio noſtro amphibologiæ occaſionem præbuerunt, dum ſæpè alteri Sibyllæ tribuunt, quod eſt alterius, & Cumæam cum Cumanâ, & Erythræam (quod Erythræ Cumæ Ioniæ ſint proximæ) cum utrâque confundunt. Lactantius hoc loco dum Cumæam nominat in Italiâ, ſatis illam ab aliâ diſcriminat, quæ Cumæa, ſive Cumana Ionica dici poteſt, quam inferiùs numero ſeptimam ex Varrone recenſet. De hâc igitur Cumæâ Italicâ meminit Ariſtoteles in lib. de Admirand. audition. cap. 91. Juſtinus Martyr in Admonitor. gent. in fine, Silius lib. 13. Eam neſcio quomodò Phemonoen proprio nomine dictam ſcribat Servius in illud 3. Æneid.

Quæcumque in foliis deſcripſit carmina Virgo, &c.

cùm in 6. Virgilius Deiphoben eam appellet, & hoc ei fuiſſe proprium nomen ibi quoque Servius ipſe confirmet. Gregorius Giraldus Dial. 2. hiſt. Poet. & Petrus Ciacconius quòd viderent, de Sibyllâ Cumanâ inferiùs locutum Lactantium, putaverunt, huic loco mendum ineſſe, & pro, Cumæâ, legendum eſſe Cimmeriâ, ſicuti Suidam in Σίβυλλαι, qui eodem ordine quo Lactantius has Sibyllas enumerat, τετάρτη δ', ἰταλικὴ ἡ ἐν κιμμερίᾳ τῆς ἰταλίας, & Iſidorum lib. 8. Orig. cap. 8. qui omnia ex hoc loco mutuatus videtur, ut quis non immeritò ſuſpicetur, ita olim fortaſſè lectum apud Lactantium. At verò quamvis Cimmeria quoque dici potuiſſet, quòd ex Cimmerio Campaniæ vicino Cumis oppido, ut aliqui putant, fuerit oriunda, tamen rectè Cumæa quoque dicitur à pleriſque, quòd Cumis reſponſa dederit, ut intelligimus tum ex aliis, tum ex Juſtino, qui ibi ejus antrum ſe viſiſſe teſtatur ubi ſuprà; & quidem ita legitur in duodecim Vaticanis, & aliis omnibus tum MSS. tum excuſis, à quibus non ſum auſus diſcordare; & Suidæ interpres ibi non κιμμερίᾳ, ſed κύμῃ legit. Lactantius autem ſatis, ut diximus, aliam ab aliâ diſcriminat, dum hanc Cumæam Italiæ nominat; illam igitur Cumanam à Cumâ Ioniæ dictam intelligas neceſſe eſt.

Pag. 25. lin. 1. *Quintam Erythræam.*] Hanc nonnulli eandem dicunt cum Cumæâ Ionicâ; nec mirum id erroris irrepſiſſe propter locorum, nempè Erythrarum Ioniæ, ubi hæc vaticinata ab aliquibus dicitur, & Cumæ Ioniæ, ut ſuprà diximus, propinquitatem. At verò cur Cumæam Italicam & Erythræam Ariſtot. cap. 91. De admirand. audition. unam dixerit non video; niſi dicamus, Erythræam vocitatam fuiſſe quoque Cumæam, ut aſſerit Martian. Capell. lib. 2. fortè quia & ipſa quandòque Cumis ſit vaticinata. Nam ſcribunt aliqui, Cumis plures mulieres vaticinatas fuiſſe, quæ omnes Sibyllæ nomine nuncupantur; illùc enim proficiſcebantur, vel ut peritiores divinandi fierent Apollinis oraculis, qui ibi maximum habuit Fanum cum ſpecu, vel ut ejus ſacris præeſſent, quæ non niſi à mulieribus peragi ſolitum erat: quæ omnes poſteà ab urbe illâ Cumeæ, vel Cumanæ ſunt vocatæ.

De

De hâc meminit Clemens PP. primus in Epiſt. ad Corinth. Lactantius ipſe iterùm lib. de Irâ Dei cap. 22. Conſtantinus Magnus Imper. in orat. ad Sanctorum coet. apud Euſeb. in ejus vitâ, S. Auguſtinus lib. 18. Civit. cap. 23.

Pag. 25. lin. 5. *Septimam Cumanam.*] Jam hanc non aliam intelligere poſſumus, quàm eam, quæ Cumæ Ioniæ vaticinata eſt. Servius ſuper illud Maron. b.

Phœbe, graves Trojæ ſemper, &c.

notat, Varronem totam hanc de Sibyllinis libris Tarquinio oblatis hiſtoriam non ad Cumanam, de quâ hîc ſermonem habet Lactantius ex Varrone, ſed ad Erythræam retuliſſe, ſicut & Suidas retulit in Herophilâ. At verò Virgilius, & Solinus cap. 8. eandem hiſtoriam non ad hanc, ſed ad Cumæam Italicam, quam Cumanam vocat Solinus, referunt. Sanè Virgilius vaticinia Cumææ Sibyllæ Romæ aſſervata ſatis clarè innuit illis libri ſexti carminibus, quibus eam Æneas alloquitur:

Te quoque magna manent Regnis penetralia noſtris:
Hîc ego namque tuas ſortes, arcanaque fata,
Dicta meæ genti ponam, &c.

Ibidem. lin. 6. *Quæ ab aliis Demophile, vel Herophile nominatur.*] Solinus, & Suidas ubi ſuprà non Cumânam, ſed Erythræam vocant Herophilem; quanquàm apud Solinum, & Tibullum Eleg. 5. lib. 2. legitur, Heriphile. Euſebius verò nec Erythræam, nec Cumanam, ſed Samiam Herophilem vocatam ſcribit, quam Numâ Romanorum Rege viventе floruiſſe refert.

Ibidem. lin. 7. *Eamque novem libros attuliſſe.*] Itâ quoque Halicarnaſſeus ad fin. 4. de reb. Roman. Gell. lib. 1. cap. 19. Suidas in Σίβυλλαι, Servius ubi ſuprà, Plin. lib. 13. cap. 13. Solin. cap. 8. Suidas in Herophilâ tres libros, non novem fuiſſe ſcribunt, quos oraculorum plenos Sibylla Tarquinio obtulit, ac combuſtis duobus, tertium tantummodò ſuperfuiſſe.

Ibidem. lin. 7. *Ad Regem Tarquinium Priſcum.*] Non Priſco, ſed Superbo Tarquinio oblatos libros ſcribit Plin. d. c. 13. Halicarnaſſ. Solin. Gellius ubi ſuprà. Lactantium, ſeu potiùs Varronem à Lactantio relatum ſequitur Suidas in Σίβυλλαι, & Iſidorus 8. Origin. cap. 8. quæ ſententia vero propior videtur, & temporibus congruentior, ſi ad Sibyllam Cumæam Italicam, ut à Virgilio & Solino, hoc factum referatur. Hæc enim authore Solino) quinquageſimâ Olympiade rebus Romanis interfuit, & Tarquinius Priſcus juxta Glareani Chronologiam ad Livium, & paſſim cæterorum, regnum capeſſit anno 2. Olympiadis quadrageſimæ primæ, & regnat annis 38. At Tarquinii Superbi regnum incipit anno quarto ſexageſimæ primæ Olympiadis, ita ut ab eo Sibyllæ tempore uſque ad Regnum Tarquinii Superbi, fluxerint undecim Olympiades, id eſt anni quatuor ſupra quadraginta. Hoc tamen non convincit falſam Plinii, Halicarnaſſei, & aliorum opinionem; nam Sibylla uſque ad annum vitæ octogeſimum, nonageſimum, & ultrà pervenire potuit: ſed, ut diximus, altera opinio vero videtur ſimilior. Qui verò ad Erythræam hiſtoriam referunt, ii toto cœlo aberrant, ſiquidem velimus, Erythræam vaticinatam vel ipſo Trojano bello, ut ſentit Solinus, & alios quoque nonnullos ſenſiſſe refert S. Auguſt. ad fin. d. cap. 23. quod bellum præceſſit regnum Tarquinii Priſci annis quingentis & ſeptuaginta, Superbi ſexcentis & quinquaginta; ſive illam floruiſſe velimus Romuli tempore, ut alios cenſuiſſe idem S. Auguſtinus refert ibidem, inter quos numero Euſebium in Chronic. quod ſanè tempus annis circiter centum & ſexaginta Priſci regnum, Superbi ducentis & quadraginta quatuor præceſſit annis.

Ibidem. lin. 8. *Trecentos Philippeos poſtulaſſe.*] Adſtipulatur Lactantio, ſeu Varroni, Servius ſuper illud b.

Hîc ego namque tuas ſortes, &c.

Ego quidem Macedonicum illud numiſma Romæ unquàm excuſum, vel in uſu fuiſſe, nuſquàm comperi apud Authores.

Pag. 26. lin. 7. *Marpeſſo.*] Hermolaus Barbarus in Caſtigat. ad Plin. lib. 5. cap. 30. putat legendum, *Mermiſſo*, ex Stephano de Urbibus in Μερμισσος. Pauſanias quidem lib. 10. ubi de Herophile fatidicâ loquitur, habet *Marpeſſo*, ut hîc major pars librorum Lactantii. Alii legunt, *Marmiſſo*, ex Suidâ in Σίβυλλαι. T. & P. Codex hîc habent, *Marmeſſo*. Achilles Satius in Tibull. legen. eſſe cenſuit *Marineſſo* (ut habent etiam quidam impreſſi) vel, *Marmeſſo*.

Ibidem. lin. 10. *Decimam Tiburtem, nomine Albuneam.*] Eam videtur Albanam appellaſſe Tibullus Eleg. 5. lib. 2.

Ibidem. lin. 12. *Cujus ſacra Senatus in Capitolium transtulerit.*] Hæc verba non agnoſcit T neque P. neque impreſſi nonnulli antiqui; ſed ſi illa retineamus, ut à pleriſque retinentur, malim cum Jano Gulielmio legi, *ſortes*, quàm *Sacra*. Planè *ſortes* vocabantur vaticinia illa, ut ex Virgilio & Tibullo ap-

paret, ubi ſcilicet & ita ſcriptum eſſe hoc in loco, aliquibus membranis teſtatur ipſe Janus in Quæſtionibus ad Plauti Menechm. c. 4.

Ibidem. lin. 14. *Præter quàm Cumæa, cujus libri, &c.*] En ἀμφίϐολον, de quo ſuprà: vel ipſe Lactantius, quam ſuprà ex Varrone Cumanam appellarat, hoc loco Cumæam nominat; nam libri, qui ſedulò occulebantur, quoſque ſoli Quindecimviri adire poterant, illi erant, qui à Sibyllâ Tarquinio venditi fuerant, teſte Halicarnaſſeo lib. 4. & Gel. d. c. 19. eam autem Lactantius ipſe Cumanam dixit paulò ſuprà. Eadem refert c. 23. lib. de Irâ Dei.

Pag. 27. lin. 4. *Et Erythræam ſe nominatum iri prælocuta eſt.*] T. P. & impreſſi antiquiores habent, *& Erythræam ſe nominat, ubi prolocuta eſt.* Janus Gulielmius ubi ſuprà legit, *ubi prolocuta eſt*, quòd propriè *proloqui* ſit vaticinari, & futura canere; undè Prophetæ dicti, quòd futura proloquerentur.

Ibidem. lin. 9. *De Quindecimviris, &c.*] Vide Onuphrium latè.

Pag. 28. lin. 1. *Erythras mitterentur.*] Idem ſcribit cap. 22. lib. de Irâ Dei. Verùm non ſolùm ex Erythris, ſed etiam (ut paulò ſuprà dixit) ex omnibus civitatibus, & Italicis, & Græcis, quæſita fuerunt Sibyllina carmina; quod notat etiam Tacit. lib. 5. Annal. Halicarnaſſeus lib. 4. Etenim incendio Capitolii, quod contigit anno ante Sillæ dictaturam, dolo, an fortè conflagraverant.

Ibidem. lin. 6. Εἷς θεος, ὃς μόνος ἐστιν.] In Carminibus Sibyllinis ita legitur; εἷς θεος μόνος, ὃς ἀρχη.

Ibidem. lin. 9. Παντυπέρτατος.] Corruptè in Carminibus Sibyllinis παντωνυπέρτατος, quod reſpuit ſcanſio; quanquàm ibi monet adnotator, ad oram libri Sibyllini haberi in MSS. ſicut in noſtro.

Pag. 29. lin. 4. Ἔτυχεν.] Hoc reſpuit metri ratio, cum ſyllaba ſecunda ſit brevis. Rectè eſt apud Theophilum, ἐτέχθη: omnes tamen Lactantii Codices concordant; ideò non auſim mutare.

Ibidem. lin. 7. Εἷς μόνος εἰμὶ θεός.] Hic verſus ſæpè reperitur inter Carmina Sibyllina; ſed in hæc verba:

Αὐτὸς γὰρ μόνος ἐστὶ θεὸς, καὶ ὐκ ἔστιν ἔτ᾽ ἄλλος.

CAPUT VII.

Pag. 29. lin. 2. *Quòd Delphis (credo) emigraverat.*) Sic quidem rectè B. T. P. & vetuſtiſſimi excuſi, cùm (*credo*) aliis quibuſdam Codicibus deſit. Illud enim (*credo*) ironicè dictum patet, ut apud Tull. Philippic. primâ: » Annibal, credo, erat ad portas «. Tertullian. cap. 46. » Credo, ob honorem patris ejus «. Lactantius infrà lib. 3. cap. 18. » Hic (credo) quòd erat ignobili genere natus, &c. « & cap. 23. » Sed (credo) calor deterrebat, &c. «

Pag. 30. lin. 15. *Si Deus unus eſt, quæ eſſe beata ſolitudo queat.*] Fragmentum ex Ciceronis Hortenſio, ſeu de Philoſophiâ, quem amiſimus.

Ibidem. lin. 17. *Habet enim miniſtros, quos vocamus nuntios.*] Videtur Lactantius, ut à Deo ſolitudinem amoveat, Angelos accire, quos cum numine illo conſociet: quod minimè oportuit; neque enim ex eo quia ſanctarum animarum, atque Angelorum apud Deum propemodùm infinitus ſit numerus, idcircò ſolitarius non dicitur, neque ſi non eſſent, ſolitarium illum efficerent: id quod Theologi in primo diſt. 21. ubi Richard. quæſt. primâ, & S. Thom. p. p. quæſt. 31. artic. 3. diſertè docent. Quandòquidem ſolitudo non tollitur per aſſociationem alicujus, quod ſit extraneæ naturæ; dicitur enim aliquis ſolus in horto, quamvis ſint ibi multæ plantæ, & animalia. Ità Deus, Angelis etiam & omnibus cum eo exiſtentibus, verè ſolus, vel ſolitarius diceretur, ſi non eſſent in divinis perſonæ plures. Verùm quoniam licèt ab æterno omninò non fuerit aliqua eſſentia alia, quàm divina, tamen in illâ eſſentiâ eſt, & fuit ab æterno perſonarum pluralitas, quæ à Deo ſolitudinem excludit; ideò falſa eſt hæc propoſitio, & non admittenda: Deus ab æterno fuit ſolus; nam ſenſus illius eſt, quòd ab æterno fuerit ſolitarius. Hoc Catholicis animadvertimus. Cæterùm excuſatione non caret Lactantius, qui ad captum Ethnicorum deſilire debuit; & aliquid efferre, quod rudibus & hebetibus ingeniis arridere poſſet. Neque enim (ut verè aiebat Archelaus Epiſcopus contra impium Manetem diſputans apud Cyrill. Catech. 6.) myſteria de Patre, Filio, & Spiritu Sancto declaramus Ethnicis; quin & Cathecumenis non adeò apertè dicimus myſteria: ſed ſæpè obſcuriùs dicimus, ut ſcientes fideles intelligant, & qui neſciunt non corrumpant.

Ibidem. lin. 18. *Genuiſſe Regni ſui miniſtros Deum.*] Verbum gignendi non modò à Lactantio, & aliis Eccleſiaſticis ſcriptoribus, ſed etiam in Sacris litteris nonnunquàm impropriè ſumitur. Nam & titulo Geneſeos inſcripti ſunt libri Moyſis de mundi creatione; & nos Dei genus ſumus apud Paulum, in Acti-

bus cap. 17. & Jacob. 1. Deus voluntariè genuit nos. Cæterùm ratio generationis, quæ promitur ab Ariſtot. 8. Ethic. cap. 12. & 7. Metaphyſ. text. 28. & ſeqq. & de quâ S. Thom. p. p. quæſt. 27. art. 2. propriè à Deo non niſi Verbi increati convenit proceſſioni, de quâ dicemus infrà ad cap. 8. lib. 4.

Pag. 31. lin. 10. *Cujus nomen exponunt, &c.*] T. habet, *explodunt*. Utrobique idem eſt ſenſus; dicitur enim *exponi*, quaſi extrà *poni*, perindè atque *explodi*, id quod foràs mittitur, atque ejicitur. Sic lib. 3. cap. 26. in fine, *& expoſito vetere novum reddunt.*

Ibidem. lin. 17. Ε'πιλώγροφα.] Gulielmus Canterus novarum lect. lib. 3. cap. 30. mavult διαλέγροφα, id eſt, celeriter vertens. Quanquàm ibi in meo Codice editionis Antuerp. anni 1571. errore operariorum excuſum eſt, διαλέγροφα, quod nihil eſt.

Pag. 32. lin. 16. *Ipſe ante omnia ex ſe ipſo ſit procreatus.*] Idem ait lib. 2. cap. 9. ad fin. At verò propoſitio illa, quodcunque fuit, aliquandò eſſe cœpit, verè de omnibus creaturis enunciatur; cùm de Deo loquimur, falsò penitùs aſſeritur. Etenim ſi Deus æternus eſt, ut veritas habet, & ipſemet Lactantius ubique, æterno autem cœpiſſe repugnat, nihil erat causæ, cur à ſe ipſo procreatus, aut genitus, aut factus diceretur, ut S. Bernard. de Conſid. ad Eugen. lib. 6. in principio, & S. Thom. cap. 15. lib. 1. contra Gent. oſtendit. Jam propoſitionem illam, Deus ſe Deum genuit, damnant omnes Theologi ſecuti Magiſtrum in primo diſtinct. 4.

Caput VIII.

Pag. 34. lin. 8 *Quid eſt autem tam remotum à Deo, quàm id opus, quod ipſe ad propagandam ſobolem mortalibus tribuit?*] Multa in hanc ſententiam ex noſtris Arnob. lib. 3. in princ. ex Ethnicis Plin. lib. 2. cap. 7.

Caput IX.

Pag. 37. lin. 3. *Quæ non ferro, ac viribus, &c.*] Ità quidem editiones pleræque, & Cicero ipſe, cujus ſententia eſt. Bon. tamen habet, *quæ ferro, ac viribus debilitari, frangique non poſſit.*

Ibidem. lin. 4. *At animum vincere, &c.*] De hâc victoriâ egregiè diſſerit S. Ambroſius in lib. Officior. ubi de fortitudine agit.

Ibidem. lin. 5. *Non ego eum ſummis viris comparo, &c.*] Quædam editiones habent, *Non modò eum cum ſummis viris comparo, &c.* Ego excudendum curavi ut eſt in B. & apud ipſum Tullium; illa enim, *tantùm*, *ſolùm*, *modò*, eleganter ad Græcorum imitationem plerùmque negationi ſubintellecta, quàm addita malunt Latini, ſequente adverſativâ: quamvis, *&*, *aut*, *etiam*, non addatur. Ulpianus in L. invitum, D. de ſervit. urban. præd. » Invitum autem accipere debemus, non eum, » qui contradicit, ſed eum, qui non conſen» tit «. Item in leg. pr. in princ. D. de aquâ quotid. & æſtiu. » Quotidiana aqua non illa » eſt, quæ quotidiè ducitur: ſed ea, quâ quis » quotidiè poſſit uti, ſi vellet «. Celſus in L. littus eſt quouſque, D. de verbor. ſignif. » Prædia dicimus aliquorum eſſe, non utique » communia habentium ea, ſed vel alio aliud » habente «. Alia loca promit Anton. Auguſt. lib. 2. emendation. cap. 1.

Pag. 38. lin. 24. *Sed Philoctetes ejus hæres non putavit, qui facem ſuppoſuit arſuro.*] Planè Scriptores vulgò ſentiunt, Philocteten incendiſſe pyram Herculis, ejuſque ſagittarum hæredem fuiſſe, ut ſcribit hoc loco Lact. Ovid. 9. Metamorph. Cic. 2. Tuſcul. Diodor. Sicul. lib. 5. Juſtin. hiſtoric. initio 20. Calaber. lib. 10. Scholiaſtes Homeri Iliad. 3. Senec. in Hercul. Œtæ. Philoſtrat. in Heroic. cap. 6. Servius in illud Virg. 3. Æneid. *Parva Philoctetæ.* Non rectè igitur Petrus Victorius 2. variar. lection. cap. 15. hanc ſententiam rejecit tot fultam Scriptoribus, unius Apollodori motus authoritate, Pæanti ipſius Philoctetis patri hoc tribuentis 2. Bibliothec. Quamvis enim, ut ait Victorius, Philoctetes ſub Agamemnone militaverit cum Nepolemo Herculis filio Trojano bello, quod multò antè præceſſit Herculis obitus, id tamen contigit, cùm Philoctetes jam valdè grandis natu eſſet: undè fieri potuit, ut ille adoleſcens cum Hercule jam ſenio confecto viveret, eique morienti adeſſet, ut contra Victorium notat Brodæus 1. Miſcellan. cap. 5.

Caput X.

Pag. 39. lin. 3. *Hunc Tarquitius de illuſtribus viris diſſerens, ait incertis parentibus natum, expoſitum.*] Theodoretus de Æſculapio hanc eandem hiſtoriam referens, hæc habet ſub initium octavi de Curatione affect. Græcar. » Atque, ut ad alios quoque tranſeam, teſtis eſt » Apollodorus, Æſculapium ab aliis quidem » exiſtimatum eſſe filium Arſinoes, ab aliis » verò Coronidis, quæ clandeſtino violen» toque Apollinis congreſſu prægnans effecta, » editum deindè infantem expoſuiſſe dicitur,

Digitized by Google

»Hunc verò ait Apollodorus à venatoribus »caſu repertum, raptumque ab altricis canis »uberibus, Chironi Centauro delatum fuiſſe, »ibique enutritum medicæ arti operam impen»diſſe, cujus in Triccâ Epidauroque civita»tibus experimenta prima ediderit«. Puto ego Theodoretum illa tantùm ex Apollodoro ſumpſiſſe: Æſculapium ab aliis quidem exiſtimatum filium Arſinoes, ab aliis verò Coronidis; illa verò, quæ clandeſtino, & cætera omnia quæ ſequuntur, non ex alio quàm ex Tarquitio, videlicet vel ex libro ipſius Tarquitii, vel ex hoc Lactantii loco deſumpta fuiſſe reor. Nam cùm de Æſculapii ortu, educatione, diſciplinâ varii variè ſcripſerint, Homerus in Hymnis, Pindar. Pythior. Ode 3. Pauſanias lib. 2. 4. & 8. Diodor. Sicul. lib. 4. cap. 9. & lib. 5. cap. 15. Ovid. 2. Metamorph. Cic. 3. de Nat. Deor. Tarquitius, Apollodorus, & alii quamplurimi, neminem ſanè mihi comperias, qui eam hiſtoriam recitet, ſicut Theodoretus, præter unum Tarquitium. Porrò ex Apollodoro eam deſcripſiſſe non potuit, qui non expoſitum ait Æſculapium à matre, non inventum à venatoribus, nec canis uberibus enutritum: ſed cùm Apollo matrem interfeciſſet, eaque jam mortua in rogo conflagraret, raptum protinùs infantem è pyrâ, ab eâ ad Chironem alendum delatum ſcribit. Apollodori verba ex 3. ſubjicio. »Hæc [Arſinoes] ab Apolline im»pleta Æſculapium peperit. At quidam non »Arſinoes Leucippi filiæ, ſed Coronidis Phle»gyæ in Theſſaliâ natum Æſculapium ferunt, »cum quâ, ſimul ac eam deperiſſet, Apollo »ſtatim concubuiſſe proditur, quam, quòd »præter patris ſententiam eâ potitus eſſet, »Iſchyi Elati filio conjunctam fuiſſe aiunt. »Apollo autem delatorem corvum immodi»cis maledictis exſecratur; & qui ad eum »uſque diem candidus fuerat, in nigrum »commutavit, & Coronidem gravidam per»cuſſit, & necavit: ex quâ, cùm conflagra»ret, abreptum infantem è pyrâ ad Chiro»nem Centaurum alendum tulit, &c.« Ergò ubi Theodoreti textus habet [hunc verò ait Apollodorus] ineſſe ſuſpicor Librariorum erratum, atque legendum [hunc verò ait Tarquitius,] & ſanè ſi totam Theodoretus ex Apollodoro hiſtoriam referebat, quem initio citaverat, illum ipſum ſtatim rursùs appellare nihil attinebat. Sed Tarquitium appellavit; atque ita fragmenti hujus, quod excidit è libro Tarquitii, non modò Lactantium, ſed unà cum Lactantio ſcriptorem habemus Theodoretum. Quæ minùs advertens Theodorus Canterus 2. Variar. lect. cap. 19. exiſtimavit, illa quæ hîc à Firmiano ex Tarquitio recitantur, ab ipſo Tarquitio, atque item rursùs à Theodoreto ex Apollodoro fuiſſe deprompta.

Pag. 39. lin. 8. *Turpiſſimè gregem pavit alienum.*] Nempè pavit Admeti pecora, ut eſt apud Ovid. 2. Metamorph. quod ridet etiam Tertull. cap. 14. Apol. & Cyp. de vanit. Idol.

Ibidem. lin. 9. *Et muros Laomedonti extruxit.*] Ità quidem fabula narratur ab ipſo Neptuno apud Homerum ad fin. 21. Iliad. Quanquàm Herodotus Apollinem aut Neptunum Laomedonti ſerviſſe negat. Eandem fabulam tetigit Tertull. & Cyp. ubi ſuprà; item Minut. & Clemens Alex. in Orat. ad Gent. Tatian. cont. Græc. Vid. Ovid. 11. Metam. & Apollodorum 2. Biblioth. qui non impunè eam fraudem tuliſſe aiunt Laomedontem, ut hîc tradit Lact. ſed Apollinem urbi peſtem, Neptunum inundationem immiſiſſe: ad ea mala depellenda reſponſum ex oraculis petenti mandatum fuiſſe, ut Hæſionem filiam ſuam Ceto devorandam exponeret, quam poſteà liberavit Hercules, ut ait Autor ſuprà ad fin. 9. c. Sed hîc ſecutus videtur Homerum, ex quo inultos potiùs abiiſſe Deos intelligimus, Iliad. ubi ſuprà.

Pag. 41. lin. 5. *Indicus, maximus.*] Ludit eo titulo, quo uti ſolebant Imperatores poſt devictas nationes; dicebant enim, Parthicus maximus, Germanicus maximus, &c.

Ibidem. lin. 5. *Ab amore, ac libidine turpiſſimè victus eſt.*] Ità cum Michaele Thomaſ. hunc locum reſtitui ex B. & T. pro eo, quod legitur in impreſſis, *ob amorem, ac libidinem*; neque enim Liber *ob amorem, aut libidinem ab aliquo victus eſt* in expeditione illâ Indicâ: ab amore tamen ipſo, quo flagravit in Ariadnem, *victus eſt.* Sed & aliarum quoque amoribus arſiſſe illum in Indiâ ſcribit Diodor. qui lib. 5. hiſtoriam ponit: ponit etiam Oroſius lib. 1. cap. 9.

Ibidem. lin. 5. *Delatus enim Diam.*] Inſula eſt, quæ Cretæ adjacet Straboni lib. 10. & hanc puto germanam lectionem, quæ habetur in omnibus impreſſis Lactantii lib. & apud Diodor. Sicul. lib. 5. Ovid. 5. Metam. Catull. De nupt. Pelei & Therid. licèt B. T. P. habeant, *Cretam.* De hiſtoriâ videndus etiam Plutarch. qui varias de Ariadne opiniones refert in Theſeo.

Ibidem. lin. 6. *Cum ſemiviro comitatu.*] Alludit ad illud 4. Æneid.

Digitized by Google

Et nunc ille Paris cum ſemiviro comitatu, &c. Comitatum autem ſemivirum appellat Bacchi exercitum, in quo non ſolùm viri erant, ſed & mulieres, quæ Bacchæ appellatæ ſunt, ut ſcribit S. Aug. lib. 18. Civ. cap. 13.

Pag. 42. lin. 3. *Et Liberam fecit, &c.*] Jocus eſt. Cùm, inquit, is Liber eſſet, ſibimet eam copulando liberam fecit, & cum eâ pariter in cœlum aſcendit. Neque enim τὸ Liberam, hîc accipi poteſt, ut contrà, ſervam, diſtinguitur, cùm nuſquàm ſit proditum, Liberi patris ope ab ullâ ſervitute Ariadnen liberam factam; ideò contra cæteras editiones primâ majoribus litterâ hoc nomen ſcripſimus. Erat autem apud Gentes & Dea, quæ Libera vocabatur, de quâ Cic. 2. de Nat. deor. & 6. action. in Verr. Tacit. lib. 2. Livius 1. 5. Decad. Arnob. 5. Sanctus Aug. 6. Civit. cap. 13. Hanc alii Venerem, alii Cererem, quidam Proſerpinam fuiſſe aiunt. Sed certè Ovid. de Ariadne loquitur 3. Faſtor. illis carminib. ad quæ procul dubio reſpexit Lact. cùm hoc ſcriberet:

— Audierat jam verba querentis
Liber, ut à tergo fortè ſecutus erat.
Occupat amplexu, lacrymaſque per oſcula ſiccat,
Et pariter cœli ſumma petamus, ait.
Tu mihi juncta toro, mihi juncta vocabula ſumes;
Nam tibi mutata Libera nomen erit.

Ibidem. lin. 5. *In ſolenni precatione optimus maximus nominatur.*] Cujus precationis exemplum habes à M. Tull. in fine Orationis pro Domo ſuâ, & in Oratione pro C. Rabir. perduell.

Ibidem. lin. 15. *Regium puerum rapuit.*] De Ganymede loquitur, qui fuit Trois Trojanorum Regis filius. Plato quidem 1. de Legibus hujus fabulæ autores damnat, de quâ Homer. Iliad. 20. Virg. 5. Ovid. 10. Metam. Lucian. Herodian. lib. 1. Oroſ. lib. 1. cap. 12. Xenophon autem in Sympoſ. non propter corporis, ſed propter animi pulcritudinem raptum fuiſſe tradit.

Pag. 43. lin. 5. *Eadem enim Jupiter, quem olebat, admiſit.*] Sic adoleſcens ille Chærea Terentianus, ſe Jovis exemplo ductum, cujus ſtuprum in Tabulâ depictum ſpectarat, virginem polluiſſe narrat Eunuch. Sed de hoc plura Clemens Alexandrinus in Orat. ad Gent. . Auguſt. 1. Confeſſion. cap. 10. Jovis adulteria & ſtupra lege apud Arnob. lib. 4. & 5. : Epiphan. in Ancorat.

CAPUT XI.

Pag. 43. lin. 2. *Quidam Poëta triumphum Cupidinis ſcripſit, &c.*] Quinam hic fuerit Poëta compertum non habeo, neque hoc poëma pervenit ad nos; cujus jacturam minùs gravatè ferimus, cùm præclarum ejuſdem tituli poëma Franciſci Petrarchæ habeamus maternâ linguâ conſcriptum.

Pag. 44. lin. 14. *Imprudentia.*] Ità lego, quantùmvis reclamantibus B. T. P. & impreſſis pleriſque, qui habent *prudentia*, ſuadente tamen Aldinâ editione, nonnulliſque aliis, atque adeò ipſomet Lactantio, qui ex contextu ipſo ita monſtrat legendum; nam per ſe ipſum futura ſcire non poſſe, ſed ab alio moneri, iſtuc porrò imprudentiæ eſt, ſive prudentiæ defectus: idcircò autem Lactantius ab Jove prudentiam amovet, ut & divinitatem tollat, quod erat totius diſputationis propoſitum. Simile quiddam cùm inf. cap. 13. de Saturno narraret, inquit: » Rursùm imprudentiam reprehendam neceſſe eſt; cur enim » reſponſum ab alio potiùs accepit « ? Ubi & hunc locum innuit, & ſe hîc Jovis imprudentiam notaſſe oſtendit.

Ibidem. lin. 15. *Niſi Themis futura dixiſſet.*] Lactantius ſecutus eſt Apollonium, qui à Themide admonitum ſcribit Jovem: at Lucianus mavult à Prometheo, qui etiam ob eam cauſam è Caucaſo fuerit liberatus. Apollodor. in 3. Biblioth. ubi de Peleo loquitur, utramque ſententiam refert.

Pag. 45. lin 8. *Si Parcarum, &c.*] Vide Lucianum ferè eadem ludentem adversùs Deos.

Pag. 46. lin. 1. Ζεὺς, *ſive* ζῆν *appellatus eſt, &c.*] Carpit hoc loco Budæus Lactantium in libro de ſtud. litterar. inſtruendo, tanquàm qui hæc parùm accuratè perpenderit, nec viderit, ea omnia ſymbolicè dici. Sed næ ille totius diſputationis Lactantii propoſitum parùm accuratè perpendit, qui omnes ſymbolicas ejuſmodi interpretationes nugamentis Ethnicorum à Stoïcis atque aliis affictas eliminare contendit, tanquàm non modo ridiculam atque ineptam rem, ſed etiam impiam, & capitalem, quæ (ut ex Cicerone notat ipſe Lactantius inf. cap. 17.) falſas opiniones genuit, turbulentos errores, & ſuperſtitiones penè aniles: quod cùm Arnobius ad finem 5. & Lactantius ipſe egregiè infrà cap. 12. 17. & alibi ſæpè, tum Sanctus Auguſtinus lib. 7. & 18. Civit. Tatian. item, qui Lampſaceni Metrodori allegorias exſibilat, & alii qui-

Digitized by Google

dam Sancti Patres præſtitere.

Ibidem. lin. 14. *Imbres ferreos dicunt.*] Innuit Virgilii carmina 12. Æneid.

— It toto turbida Cælo
Tempeſtas telorum, & ferreus ingruit imber.

Ibidem. lin. 17. *Aut navis, in quâ eſt impoſitus, in tutelâ habuit Aquilam figuratam.*] Eſt, *aut navis, in quâ eſt impoſitus, tutela* (ut *navis* ſit generandi caſus) *habuit Aquilam figuratam.* Ità ſcribendum eſſe hunc locum convincit quod ſequitur, *ſicut Taurum*, &c. Neque tamen eum loquendi modum damno, *tutelam in Aquilâ figuratam*, quem infrà lib. 5. cap. 8. ab ipſomet Lactantio uſurpari intelligo, ubi dicit [juſtitiam tanquàm in aliquo ſimulacro figuratam] Sed hîc non ita ſcripſiſſe eum contendo, quòd ſubdiderit, *ſicut Taurum*, &c. alioquin, ſi ut vulgò legitur, & in ſex Vaticanis, legamus, *tutelam habuit in Aquilâ figuratam*, vel *in Aquilam figuratam*, ut legit Codex B. & quinque Vatican. quo poſteriora prioribus convenirent? *ſicut in Tauro*, vel *ſicut in Taurum*, dicere oportebat. Ut autem non ita pervium intellectui locum Lactantii aperiamus, Tutela erat navis inſigne proræ impoſitum, quod Græcè *παράσημον* dicebatur; eratque Dei alicujus effigies, aut animalis, à quo navis ipſa denominabatur, ut apud Virgilium Piſtris & Centaurus, cum ait:

Centauro invehitur magnâ.

Hinc κριοὶ & τίγρεις, & aliis ejuſmodi nominibus quædam naves ſunt appellatæ, Strabo, Plutarc. Conviv. in 2. dec. Sapient. Lucian. dialog. πλοῖον ἢ εὐχαί. De tutelâ in hâc ſignificatione meminit Seneca lib. x. Epiſt. Epiſt. 77. ubi inquit: » Navis bona dicitur, non quæ » pretioſis coloribus picta eſt, nec cui argen- » teum aut aureum roſtrum eſt, nec cujus » tutela ebore cælata eſt, &c. « Ovid. tutelam navis intelligit Triſt. pr. Elegiâ 3. cùm ait:

— Et pictos verberat unda Deos.

Sil. Italicus:

Tutelaque Deûm fluitant.

Sic rursùs Lactantius in fin. hujus cap. Aquilam ei in auſpicium advolaſſe, quam victor bono omine acceptam tutelæ ſuæ ſubjugarit.

Pag. 47. lin. 1. *Sicut Taurum cùm rapuit, & tranſvexit Europam.*] Baptiſta Pius cap. 98. ſuarum annotationum legiſſe videtur, *ſicut Taurum figuratum*, & ita nonnulli impreſſi habent. Ego ut vocem illam textui addendam non probo, utique multò pluribus ac melioribus exemplaribus refragantibus, ita quaſi gloſſema ſubaudiendam non nego; hîc enim Lactantii ſenſus eſt, ut quemadmodùm Ganymedes ab Jove in Aquilâ raptus dicitur, eò quia fortaſſè raptus ſit navi, cujus tutela figuratam Aquilam habuerit: ita dicitur Europam in Tauro rapuiſſe, quòd illam navigio abduxerit, in quo figuratus eſſet Taurus; quod quidem aſſerit Euſebius in Chronic. » Europa, inquit, à Cretenſibus rapta eſt na- » vi, cujus fuit inſigne Taurus «. Quanquàm Palephatus narrat, fuiſſe Gnoſſium quendam virum nomine Taurum, qui cùm bellum Tyriæ regioni faceret, & alias rapuerit virgines, & Europam Phœnicis filiam è Tyro, undè nata ſit fabula.

Ibidem. lin. 6. *Navigium celebratur.*] *Navigium* ponitur hîc pro *navigatione*, ut apud Ulpianum in leg. primâ §. ait Prætor, D. de fluminib. & apud Scævolam in leg. qui Romæ §. Callimacus, D. de verb. obligat.

Pag. 49. lin. 4. *Cui cognomen Ageſilao fuit.*] Ageſilaus dictus eſt παρὰ τὸ ἄγειν τοὺς λαοὺς, quòd ſcilicet populos agat; eſt enim mortuorum & inferorum Deus. Sic vocatur etiam à Callimaco, ubi ait, φοιτῶσι μεγάλῳ ἀγελάῳ, id eſt, ad magnum pergunt Ageſilaum. Quâ re quod aliqui hoc loco legendum contendunt, *Agelaſto*, vel *Agathalio*, non probo, licèt ſciam, & *Agelaſtum*, & *Agathalium*, & aliis cognominibus vocatum Plutonem; à nobis ſtat Gyraldus 8. Syntagm. De Diis gentium, Cœlius Rodigin. Antiq. lection. lib. 6. cap. 18.

Ibidem. lin. 8. *M. Antonii fuit infinitum illud imperium.*] Sic habent undecim Vaticani, & omnes alii, quos equidem viderim, MSS. vel excuſi, uno excepto Vaticanorum, & B. qui habet, *Pompeii*, &c. Hic autem M. Antonius (ut tradit Aſcon. in primam, tertiam, & quartam Verrin. Ciceronis) is eſt, qui gratiâ Cottæ Coſ. & Cethegi factione à Senatu curationem infinitam nactus totius oræ maritimæ, quâ Romanum erat imperium, non ſolùm diſſolutiſſimus ipſe, ac nequam, ſed etiam comitibus peſſimis Siciliam & provincias omnes depopulatus eſt, & ad extremum indicto Cretenſibus bello, reque malè geſtâ, ibidem periit, antequàm Pompeius contra Piratas miſſus eſt; de quo Cicero: » Poſtquàm » (inquit) M. Antonii infinitum illud impe- » rium ſenſerant «. Et Frumentariâ: » Ità ſe » M. Antonius in illo infinito imperio geſſit. « Ut videas fortè ad hæc loca reſpexiſſe Lactantium. Sed neque tamen Bononienſis Codicis lectionem improbare auſim, cùm ex Ciceronis pluribus locis, ex Plutarch, Aſcon. ubi ſuprà,

Digitized by Google

& aliis pateat, Pompeio quoque delegatam alio tempore à Senatu provinciam purgandi, atque à Piratis vindicandi maris, & ob id non modò Claſſis præfecturam, ſed etiam infinitum propè imperium ſuſcepiſſe. Plutarchus in Pomp. » Id potiſſimùm preſſos Romanos » rei frumentariæ anguſtiis, & magnam famem timentes impulit, ut ad vindicandum » Piratis mare mitterent Pompeium. Legem » Gabinius Pompeii familiaris rogavit, quæ » non claſſis, ſed planè in omnes mortales imperium & arbitrium concedebat liberum; » dabat enim ei imperium ea lex omnis intra » columnas Herculis maris continentis totius, » ad quinquaginta à mari millia paſſuum. Hoc » ſpatium Romani orbis plagæ ſanè quàm » paucæ excludebant: verùm id maximas gentes, potentiſſimoſque Reges complectebantur «. Velleius de eod. bello Piratico Pompeio demandato lege Gabiniâ loquens: » Quo » S. C. penè totiùs terrarum orbis imperium » uni viro deferebatur «. Ut jam hinc quoque liqueat, cur infinitum illud imperium dixerit, ſi de Pompeio locutum mavis Lactantium. Ego verò à receptioribus lectionibus haud facilè diſceſſerim. Et quidem hanc noſtram probarunt Cœl. Rhodig. lib. 6. cap. 18. Petrus Ciaccon. & Latinus Latinius; alteram verò Thomaſius in notis.

Pag. 50. lin. 1. *Ex Civitate Meſſanâ.*] Strabo quoque libro primo Meſſenium illum appellat, & Plutarch. De Iſid. & Oſirid. Ælian. lib. 2. de var. hiſt. Athenæus verò qui ejus librum tertium ſacræ Deſcriptionis citat, eum nominat Coum; alii Thegeatem dicunt, ut Theodorinus, initio tertii de curat. Græcar. affect. & alibi ſæpè. Meminit ejus & Cicero in fine primi de Nat. deorum, Sext. Empiric. 8. adversùs Mathem. in principio, Theophyl. Antioch. Epiſcopus Serm. tertio.

Ibidem. lin. 6. *Hanc hiſtoriam interpretatus eſt Ennius.*] Vid. Arnob. in 4. Minutium in Octavio, S. Auguſtinum in 6. Civitat. cap. 7. Crinitum de Poëtis in Ennio, & Politian. Miſcellaneor. cap. 35.

Pag. 51. lin. 13. *Jupiter enim ſine contubernio conjugis filiæque coli non ſolet.*] Nam in Templo Jovi dicato in Capitolio tria ſacella erant: medium quidem Jovis; ab utrâque verò parte alterum Junonis, Minervæ alterum, ſub eodem tecto & pinnaculo. Vid. Halicarn. ubi de Templo Jovis Capitolin. ad fin. quarti Antiquit. Macrob. tertio Saturn. c. 4.

Pag. 52. lin. 14. *Peſsùm acta.*] Ego hanc lectionem cæteris antefero: antetulerunt etiam me priores alii; nam ita legitur in Aldinâ & Plantinianâ; & cùm in uno Vaticanorum in textu ſcriptum ſit, *perſumata*, ad oram libri poſitum eſt, *peſsùm acta*. Peſsùm ire apud Latinos id dicitur, quod in fundum, ſive in imam alicujus rei partem decidit: quidni igitur μεταφορικῶς dixerit Lactantius, Jovis ætatem actam peſsùm, quæ in imam, ſeu extremam ſui partem, & finem perducta erat? Corruptè plerique Vaticani, & P. *perſumata*; B. & T. peſſumè omnium, *peſſumè acta*: quomodò enim ibi dicat Ennius, Jovem peſſumè ætatem egiſſe, qui totus eſt in laudibus Jovis? Alius Vatican. habet, *conſummata*, & ita hunc locum citat Politian. in Miſcellan. cap. 35.

Ibidem. lin. 15. *Et ſepulcrum ejus eſt in Cretâ.*] Arnob. lib. 4. ad fin. Minutius, Theophil. ad Autolyc. Epiphan. in Ancor. Mela, lib. 2. cap. 7. Solin. cap. 16.

Pag. 53. lin. 1. *In oppido Gnoſſo.*] Alii in Jaſio monte malunt. M. Varr. apud Solinum d. cap. 16. in Idâ. Vid. ſunt præter notatos authores, Cicero tertio de Naturâ deor. Diodor. Sicul. lib. 4. Cypr. de Vanit. Idol. Euſeb. tertio de Præpar. cap. tertio, Politian. ubi ſuprà.

Ibidem. lin. 7. Καύχημα τάφους.] Hinc corrigendus eſt Codex Sibyllinus qui habet, τάφυ καύχημα: ibi enim ſcanſio non conſtat; nec ἔξυ legendum eſt, ut ibi, ſed ut in noſtro, ἴχει.

Ibidem. lin. 12. *Id eſt ſummum caput religionum publicarum.*] Non igitur ſolus Arnobius, ut cenſuit Theodorus Canterus libro primo Variar. lect. cap. 11. protulit nobis, undè Capitolium ſit dictum, quod ipſe Livium, Plutarchum, Halicarnaſſeum, & alios Romanarum rerum Scriptores ignoraſſe putavit; nam etiam Lactantius noſter hoc loco, & lib. tertio, cap. 17. illius vocabuli originem affert, secùs tamen, quàm tradat Arnobius ipſe initio libri ſexti, Halicarnaſſeus ad fin. quarti Antiquit. & Suidas.

Pag. 55. lin. 2. *Quòd ignotis parentibus natos, Terræ filios nominemus.*] Ità & Tertullianus cap. 11. Apolog. Undè factus eſt proverbio locus, de quo latè author Adagiorum in *Terræ Filius*, Rhodigin. Antiquar. lection. lib. 11. cap. 28. Politian. in Miſcellan. c. 18.

Pag. 56. lin. 11. *Pan eum.*] Ità B. T. & multi Vatican. quorum tamen alii habent *Pantum*: nonnulli alii Codices junctim, *Panaum*, ut P. alii *Panem*. Boccat. lib. 3. cap. 1. hunc Ennii locum paulò aliter refert, & *Panæum*

Digitized by Google

legit. In *Pangæo* monte, inquit, aram ſtatuit, &c. Quòd aliud promere non poſſim, ſatis habeo varias lectiones indicare; nam depravatum eſſe locum norint, arbitror, omnes. Extaret Ennii Sacra Hiſtoria, undè deſumptus eſt, totus expeditus eſſet: at hoc optare eſt.

Ibidem. lin. 12. *Cœli Stela.*] Hunc locum ingenioſiſſimè reſtitutum debemus Petro Ciacconio, qui primus ita legendum monuit, *Stela*, unico l. non autem duplici, *ſtella*, ut corruptè in omnibus libris legitur. *Stela*, Græcè ϛήλη, id eſt, Columna. Plin. lib. 6. c. 28. » In quâ ſcriptæ ſunt ſtelæ lapideæ litteris » incognitis. « Sic enim excuſum eſt in meo Codice editionis Aldinæ Venet. à Paulo Manutio & Gelenio emendatæ; & ita eum locum caſtigat Barbarus in emendationibus Plinianis proferſit, Budeus in annotation. ad L. ſicuti §. competit, D. ſi ſervit. vendicetur, & compilatores Lexici Græco-Latini Baſileæ impreſſ. anno 1568. in Στήλη, & Autor Theſauri Latinæ Linguæ in *ſtela*. Martian. Capell. l. 2. » Quaſque librorum notas Athanaſia conſpi» ciens, quibuſdam eminentibus ſaxis juſſit ad» ſcribi, atque intra ſpecum per Ægyptio» rum abdita collocari, eademque ſaxa ſtelas » appellans, Deorum ſtemmata continere «. Namque ibi quoque *ſtelas* legendum ex Plinio; & vocabuli etymo conſtat. Is igitur mons ob ejus altitudinem Cœli columna vocabatur, tanquàm qui Cœlum contingere, atque adeò ſuſtinere videretur.

Ibidem. lin. 13. *Ibique eo in monte aram creat Cælo.*] Putavit Ciacconius quædam verba hîc addita fuiſſe, & ita ſcripſiſſe Lactantium. » Poſtquàm eò aſcendit, contemplatus » eſt latè terras. In eo monte aram creat, » primuſque in eâ arâ Jupiter ſacrificavit, in » quo loco ſuſpexit, idque quod ſuprà mun» dus erat, quodque æther vocabatur pre» cans, primùm cœlum nominavit «. Quod ſuprà mundus erat, dixiſſe pro, quod anteà mundus vocabatur.

Pag. 57. lin. 6. *Tutela ſua ſubjugarit.*] Vid. Diodor. Sicul. in ſexto, & quid hîc tutela ſignificet, diximus ſupra.

CAPUT XIII.

Pag. 60. lin. 12. *Nummi veteres.*] De nummo prius ſignato vid. ſunt Strabo lib. 8. Plin. lib. 33. cap. 3. Macrob. primo Saturn. cap. 7. Eutrop. Tertullian. Apologet. Minuc. in Octavio, Cyprianus de Vanit. Idol. & fragmentum Athenæi apud Theodor. Canter. ſecundo Var. lect. cap. 23.

Pag. 61. lin. 5. *Tutus latuiſſet in oris.*] Virgilius, *latuiſſet tutus in oris.*

Ibidem. lin. 21. *Qui rursùs Latio.*] Ità lego, ut apud Maronem, pro eo quod in aliis editionibus eſt, *qua rursùs, &c.* Nam ibi de Auguſto loquitur.

CAPUT XIV.

Pag. 62. lin. 1. *Sacra hiſtoria.*] Scilicet, Euhemeri.

Ibidem. lin. 3. *Hæc Ennii verba ſunt.*] Sacram videlicet Euhemeri hiſtoriam interpretantis.

Ibidem. lin. 11. *Filius.*] Pro *Filium.* Antiptoſis; ut, » ſermonem quem audiſtis, non eſt » meus. Urbem, quam ſtatuo, veſtra eſt «.

Ibidem. lin. 16. *Pluto latinè eſt Dieſpiter: alii Orcum dicunt.*] Jovem appellatum *Dieſpitrem* norunt omnes, id eſt, diei patrem, ut Varro interpretatur quarto de Ling. Lat. cap. 10. Macrobius primo Saturn. cap. 15. At id cognomen inditum fuiſſe Plutoni ignotum habeo, niſi fortè apud ipſum Varronem, ubi ſuprà, his verbis: » Idem hic Dieſpiter dici» tur infimus aër, qui eſt conjunctus terræ, » ubi omnia oriuntur, ubi aboriuntur, quo» rum quod finis, Orcus dictus, &c. « Hunc profectò potiùs, quàm diei, noctis, & tenebrarum patrem dixiſſem cum Parcâ ipſum alloquente apud Claudianum, ubi inquit:

—— O maxime noctis
Arbiter, umbrarumque potens!

Placiades Fulgentius: » Hunc etiam tenebris » addictum dixere, quòd ſola terræ materia » ſit cunctis elementis obſcurior «. Fortè ſcripſerit author noſter, & Varro, *Dis pater*; nam ita vocatum Plutonem notiſſimum eſt: & *Dis*, ſeu *Dives* Latinè id ſanè eſt, quod Græcè πλȣ́των, ut ait Lactantius. *Dieſpater* non idem. Cic. ſecundo de Nat. deor. » Terrena » autem vis omnis atque natura Diti patri » dedicata eſt, qui Dis, ut apud Græcos » Πλȣ́των, quia & recidant omnia in terras, » & oriantur à terris «. Arnob. ſecundo ad fin. » Cùm ex Apollinis monitu patri Diti » ac Saturno humanis capitibus ſupplicaretur. « Iſidor. 8. Orig. cap. 11. ferè hanc emendationem inſinuat.

Pag. 63. lin. 5. *Eoſque muro circumegit.*] Equidem nullum authorem Latinum ita locutum invenio. Puto Lactantium ſcripſiſſe, *eoſque murum circumegit*; nam *circumagere* nihil aliud

aliud eſt, quàm *circumducere*, ut apud Virg. nono:

— Stridentem fundam circum caput egit,

Vel, *eoſque muro circumdedit.*

CAPUT XV.

Pag. 64. lin. 9. *Per amorem memoriam Defunctorum, &c.*] Al. *per amorem meriti, memoriam Defunctorum, &c.* Sed *τὸ meriti* non reperitur in Codicib. T. & P. & abfuit à Codice Franciſci Petrarchæ, qui locum hunc refert ſecundo de Otio Religioſorum, nec dictionem illam agnoſcit.

Ibidem. lin. 14. *Tolleret.*] Cicero *tollerent*, & hinc Caſtor, & Pollux.

Ibidem. lin. 16. *Atque adeò in pleriſque, &c.*] Mendum habent omnes libri, ubi legitur, *atque alio in pleriſque, &c.* Nam Lactantius citat alterum locum Ciceronis cap. 3. de Naturâ deorum, ubi aliquantulùm variat lectio; ibi enim, *atque in pleriſque Civitatibus intelligi poteſt*, augendæ virtutis gratiâ, quò libentiùs, &c.

Pag. 65. lin. 9. *Sancum.*] Mira de hoc nomine lectionum varietas, ut Vaticanos Codices inſpicienti liquet, & de quâ videndus eſt Gregorius Gyraldus primo Syntagm. de Diis Gentium. Vide etiam Varronem de Linguâ Latinâ lib. 4. cap. 10. Propertium lib. 4. eleg. ad fin. Silium 8. Punic. Halicarnaſſeum 2. Antiquitatum; item librum, qui Caii Sempronii nomine circumfertur de diviſione Italiæ cum Annii Commentariis, Sanctum Auguſtinum lib. 18. Civit. cap. 19. Noſtra lectio exhibetur à Cod. B. à nonnullis Vatican. & ab editionibus Aldinâ, ac Plantinianâ; probatur à Joſepho Scaligero in Conjectaneis ad Varron. ubi ſuprà, tum ex Propertio ubi ſuprà, tum ex illius nominis etymo ab ipſo Propertio ibi tradito.

Pag. 67. lin. 1. *Mea ſacra.*] Ità Maro in aliquibus editionibus. At in al. *me ſacra*, & ità quoque in antiquis aliquot Virgilianis habere notatur ibi in editione Velutelli, & in Caſtigationibus Pierii Valeriani in Virgilium, cui quidem Lactantii lectio minùs placet.

Ibidem. lin. 11. *Ε'Μὰς εἰν τι πέποιθας.*] Paulò aliter leguntur hæc carmina in Oraculis Sibyllinis.

Ibidem. lin. 16. *Platonis imitator.*] Quin etiam æmulus, ut placet Quintiliano lib. 10. cap. primo ad fin.

Pag. 68. lin. 5. *Illud profectò fuit.*] Facilè intelligitur, ut notat Andreas Patritius in Scholiis ad Ciceronis fragmenta, & Sigonius in Dialogo, cui titulus Accuſator, ſeu de Conſolatione Ciceronis, depravatum eſſe hunc locum, quem deſumpſit Lactantius ex ipſius Ciceronis libello de Conſolatione, cujus meminit ipſe in Tuſculanis, & alibi, & Lactantius noſter in Inſtitutionibus ſæpè. Hunc cùm docti omnes conquererentur amiſſum, prodiit in lucem ſeptemdecim abhinc annis eodem titulo liber, & ſub eodem nomine Ciceronis, de quo multa inter eruditos illius temporis viros extitit lis, an Ciceronis genuinus eſſet, atque germanus. In eo igitur libello (Cicero ſive alius ſit Autor) planiſſimè ac rectiſſimè legitur: » Quòd ſi ullum unquàm animal conſecrandum fuit, qualia » multa conſecraverunt Ægyptii (quod nullum » profectò fuit) ſi Cadmi, &c. «

Ibidem. lin. 6. *Amphitryonis.*] Aldina, Plantiniana, & nonnullæ aliæ editiones mendum habent, ubi legitur, *Amphionis.* Noſtræ lectioni aſtipulatur libellus ille Conſolationis, & Sigonius atque Patritius, hunc locum ex Lactantio referentes in Ciceronis fragmentis; optima item exemplaria T. P. editio Florentina, & aliæ, atque adeò ipſa ratio: neque enim ullam *Amphionis* progeniem in Deos relatam novimus: at *Amphitruonis* progeniem, nempè Herculem, norunt omnes, qui licèt Jove patre, matre Alcmenâ ſit natus, ut tradit Apollodorus 2. Bibliothec. Homer. hymno in Hercul. eum tamen etiam dixerunt *Amphitruonis* filium, ut Euripides in Hercul. inſano, & alii.

Pag. 69. lin. 1. *Et illos, quos in Cœlum merita locaverunt.*] Cicero, cujus locus eſt in 2. de Legibus, habet, *& illos, quos in Cœlum merita vocaverint*; vel, *& illos, quos endocœlo merita vocaverint*, ut in quibuſdam libris Ciceronis legi teſtatur, & legendum cenſet Muretus ad illud Catulli, *Flacci delicias ſuo Catullo.*

Ibidem lin. 9. *Attici conſcientiam.*] Hinc teſtem habes Lactantium, *Atticum* fuiſſe illum, qui per litteram A. interlocutor deſignatur in libris Tuſculanarum, quâ de re quæſtio eſſe ſolet, ut notat Turnebus 9. Adverſariorum cap. 18. nam alii, ut Lambin. in Annotationibus ad primum librum earum Quæſtionum, Lactantii opinionem refellunt, & non Atticum, ſed incertam perſonam, putà, Adoleſcentem, deſignari contendunt, ſive Auditorem, ut Robertellius in Annotationibus ad varios Autores.

Ibidem lin. 20. *Quia hoc ſcelerato homini placuit Antonio.*] Vid. Cicer. Philipp. 2. ad fin.

Digitized by Google

Pag. 70. lin. 2. *Germani fratris.*] In aliquibus MSS. meliùs & acriùs haberi, *gemini fratris*, teſtatur Janus Gulielmius ad Plaut. Menæchm. cap. 3. *Geminus frater* vocatur, qui uno partu, & uno die natus eſt. Plaut. Menæchm. in fin.

Spes mihi eſt, vos inventuros fratres germanos duos
Geminos unâ matre natos, & patre uno, uno die.

Virgilius de eodem Romulo & Remo in 8.

— *Geminos huic ubera circum*
Ludere pendentes pueros, &c.

Ibidem. lin. 2. *Patriæ parricida.*] Ità & Cicero 3. Officiorum cap. 3. ad fin. » Ecce » tibi, qui Rex populi Romani, &c. «

CAPUT XVI.

Pag. 71. lin. 6. *Relligionum animos nodis, &c.*] Lucretius, *Relligionum animum nodis, &c.*

Pag. 72. lin. 8. *Et illi lex Papia fibulam impoſuit?*] Jocatur Seneca in Jovem; nam lex Papia Poppea ſexagenarios infibulabat, id eſt vetabat uxorem ducere, tanquàm effœtâ jam virtute eſſent ad generandum, cui legi poſteà Claudius Cæſar abrogavit, ut ſcribit Suetonius in Claudio, apud quem corruptè legitur pro *Poppea*, *Pompeia*, & apud Iſidor. 4. Orig. cap. 15. relatum in Decret. in cap. Quædam, diſtinct. 2. Eum errorem ſecutus eſt Beroaldus ad Sueton. ubi ſuprà cap. 19. & 23. Rivall. in hiſtor. jur. Civil. lib. 2. qui tamen lib. 4. in Claudio recto nomine uſus eſt: ſed eundem errorem refutavit Alciatus lib. 3. Diſpunction. cap. 3. Tiraquell. in legib. conubialib. leg. 6. n. 20. Prateius de Legib. populi Romani in *Papia Poppea*, ex Dione lib. 56. Tacito lib. 3. Ulpiano Epitom. Tit. 29. Ei denique legi abrogavit & Juſtinianus Imperator in l. ultimâ Cod. de nuptiis. Dixit autem Seneca (fibulam impoſuit) ductâ metaphorâ ab iis, qui infibulabantur, vel vocis ſervandæ gratia, quæ ex coïtu mutatur, vel valetudinis, quibus perforabatur utrinque à lateribus cutis illa, quæ ſuper penis glandem extenditur, eique ſuperaddebatur circulus æneus, quem fibulam vocabant: undè apud Martial. lib. 9. Epigr. 28. *refibulare*, quod eſt *fibulam ſolvere.* Et de *infibulandis* juvenibus plura apud Celſum. Corruptè hîc in aliquibus impreſſis, pro *fibulam*, legitur *Tabulam*, vel *fabulam*, quod & Beroaldus notat in Claud. d. cap. 19.

Ibidem. lin. 9. *Jus trium Liberorum?*] Erant privilegia & immunitates, quæ favore propagationis dabantur parentibus tres filios habentibus, de quibus in leg. primâ Cod. qui num. lib. ſe excuſ. leg. primâ Cod. de jur. liber. & §. ſed hæ juris. Inſtit. ad S. C. Tertullian. Plutarch. de Amor. prol. Sed interdùm ex Principis indulgentiâ iis quoque qui pauciores, ac etiam nullos habebant filios, hæc privilegia dabantur. Id jus qui aſſecuti fuiſſent, præter alias eâ quoque utilitate fruebantur, quòd cùm aliquid populo viritim dividebatur, ii pro tribus liberis accipiebant. Vid. Duaren. lib. primo Diſputation. cap. 40. Alexand. Neapol. Genial. dier. lib. 4. cap. 8. Beroald. & Sabellic. ad Sueton. in Galbâ, cap. 14.

CAPUT XVII.

Pag. 73. lin. 4. *Videtiſne igitur, &c.*] In pauculis variat lectio apud Ciceronem.

Pag. 74. lin. 13. *Hoc eſt, falſa ſe intelligere, vera neſcire.*] » Utinàm (inquit Cicero) » tam facilè vera invenire poſſem, quàm falſa » convincere « !

Pag. 76. lin. 1. *Ut in hiſtoriâ ſacrâ continetur.*] Id eſt, in hiſtoriâ Euhemeri de Diis, de quâ ſup. cap. 11.

Pag. 77. lin. 2. *Æſculapium curando juveni advocavit.*] Narrat fabulam Ovidius 15. Metamorph.

CAPUT XVIII.

Pag. 78. lin. 26. *Si fas cadendo cœleſtia ſcandere, &c.*] Hos duos verſiculos ex Ennii Epigrammatis à Cicerone in libris de Republici poſitos refert Seneca lib. 19. Epiſtolarum Epiſtolâ 109. *Id de quo quæris, &c.* Verùm apud Senecam primum verſiculum corruptum haberi ſcribit Crinitus de Honeſt. diſcip. lib. 19. cap. 3. Nec tamen verſiculum illum ex Senecâ profert, qui in Editionibus Senecæ variè legitur. Puto Crinitum apud Senecam legiſſe, *Si faciendo plagas cœleſtum aſcendere cuiquam, &c.* Quæ lectio Eraſmo quoque in Annotationibus ad d. Epiſtolam, & mihi minùs placuit, quanquàm Pincianus in Caſtigationibus ſuis ad eumdem Senecam meliorem eam exiſtimat, quàm hanc ab Eraſmo poſitam, videlicet, *Si fas eſt plagas cœleſtum aſcendere cuiquam, &c.* Itaque putabat Crinitus legendum eſſe apud Senecam, ut in Lactantio; & Eraſmus quoque non abſurdam eſſe Lactantii lectionem exiſtimabat. Pithæus autem lib. primo Adverſarior. cap. 11. Lactantii lectio-

Digitized by Google

nem damnat, & ità Ennium ſcripſiſſe contendit: *Si fas endo plagas cœleſtum aſcendere cuiquam, &c. Endo*, pro *in*, paſſim dixiſſe veteres, nec jure reprehenſum Africanum, ſi ità locus fuiſſet, ut apud Ennium ſecundùm Firmiani lectionem; nam conditionem illam adjecit, *Si fas cadendo, &c.* quæ potuit non eſſe vera: jure autem meritò reprehenſum, quòd jactaſſet, ſibi tam multis magniſque cædibus polluto cœlum patere, *modò cuiquam mortalium in cœleſtium plagas ingredi fas eſſet.* Hanc Pithæi lectionem, quæ mihi valdè placet, probat etiam Scipio Gentilis Origin. & Lambinus in Annotationibus ad fragmenta Ciceronis 3. de Repub. & ferè eſt eadem cum eâ lectione, quam ſe ex divinatione & conjecturâ repoſuiſſe ait Eraſmus: ſed Pithæi magis Enniana videtur. Vide Gruteri animadverſiones in Senecam.

Pag. 79. lin. 4. *Eſt verò (inquit) Africane.*] Andreas Patritius in Scholiis ad fragmenta Ciceronis è 3. De Repub. putat legendum, *Eſt verò ità, Africane*, vel ſimpliciter, *Et verò, Africane.* Ego ubi unanimes cunctos Codices reperio, non facilè quicquam immuto; neque tamen litteratorum virorum opiniones reticeo.

Pag. 80. lin. 2. *Divinis docere litteris.*] Geneſ. 4. ubi frugum & vitium inventio, atque cultura Adamo & Noë tribuitur, de quo diſſerit rursùs ipſe Lactantius infrà lib. 2. cap. 14. & S. Auguſtinus lib. 8. ſuper Geneſ. ad litter. Plinius igitur ad fin. 7. & cæteri Ethnicorum nugantur, qui hæc Cereri, & Eumolpo Athenienſi attribuunt, vel Dionyſio, ſive Oſiridi, ut ſcribit Diodorus lib. primo cap 2.

Ibidem. lin. 11. *Ut Æſculapio medicina, Vulcano fabrica.*] Plin. lib. 7. cap. 56. Polidor. Virg. de Rerum inventoribus.

Ibidem. lin. 12. *Figulina repertori.*] Scilicet Rhœco & Theodoro, ſecundùm aliquos, ut refert Plinius lib. 35. & cap. 12.

Ibidem. lin. 13. *Vaſa Samia.*] Plin. eod. lib. cap. 16.

Pag. 81. lin. 2. *Eſt verò cur quiſquam, &c.*] Ità repoſui, ut eſt in B. T. P. & Plantinianâ editione, non ut in aliis quibuſdam, *Eſt verò cauſa, cur quiſquam, &c.* malebant enim ſimpliciter, *eſt cur*, vel *eſt quòd.* Plautus Aulular. *eſt, quòd reviſam domum*; Ovid. 2. Metamorph,

Eſt verò, cur quis Junonem lædere nolit.

Lactantius ſuprà in fine cap. 17. » Erat planè, cur tantum laborem, &c. « & infrà lib. 2. cap. 7. ad fin. » Eſt verò, cur illorum » authoritas, &c.

Caput XIX.

Pag. 82. lin. 1. *Metuebant enim malum, ſi contra publicam perſuaſionem faterentur.*] Exemplum habet de Cicerone infrà lib. 2. cap. 3. in principio; & idem dicebat S. Auguſtinus de Varrone lib. 6. de Civit. & de Scevolâ lib. 4. cap. 27.

Caput XX.

Ibidem. lin. 3. *Si animal ipſum fuiſſet, cujus figuram gerit.*] Atqui Scriptores non defuêre, qui tradiderint, animal ipſum fuiſſe, nempè Lupam veram, quæ Romulo & Remo mammas præbuerit: Virgilius 8. » Et » viridi fœtam Mavortis in antro, &c. « Ovidius 2. Faſtor. » Venit ad expoſitos, &c. « & 3. » Lacte quis infantes, &c. « Propert. 2. Eleg. 6. » Nutritus duro Romule, &c. « Nec Poëtæ ſolùm, ſed & Hiſtorici, & quidem inſignes, relati ab Halicarnaſſeo ad finem primi Antiquitat. Plinius 8. cap. 17. Strabo in 5. Juſtinus Hiſtoricus lib. 38. 43. & in fin. 44. Plutarchus Parallel. 36. & in quæſtionib. Rom. quæſt. 21. Hygin. cap. 252. Receptius tamen eſt, Lupam illam fuiſſe mulierem, Accam Larentinam nomine appellatam, cognomine Lupam, quòd meretrix eſſet; Lupas enim cognominabant eas, quæ corpus vulgabant, quomodò Antonii Scorta ſæpè Cicero in Philippicis Lupas vocat. Hoc ſupradictorum Authorum plerique, atque inſuper alii tradiderunt: Ovid. Faſtor. 3. Plin. lib. 18. cap. 2. Plutarch. in Romul. Feſtus, Livius lib. 1. pr. Decad. Maſſurius apud Gellium lib. 6. cap. 7. Macer Hiſtor. lib. primo, apud Macrob. primo Saturn. cap. 10. quam opinionem hiſtoriæ magis conſonam fuiſſe ſcribit Halicarn. ubi ſuprà.

Pag. 83. lin. 1. *Larentina.*] Hanc ſecutus ſum lectionem, tum propter authoritatem meliorum Codicum B. T. P. tum quia paulò infrà ejuſdem feſta nullis refragantibus Lactantii Codicibus dicuntur *Larentinalia.* Quanquàm de nomine mulieris & ejus feſtorum multa varietas apud Scriptores. Cicero in Epiſtolis ad Brutum, Varro, Feſtus, Livius, Ovidius initio tertii Faſtorum, & Plinius ubi ſuprà *Laurentiam* vocant. At verò Gellius lib. 6. c. 7. Macrobius primo Saturn. cap. 10. Tertullianus c. 13. & 24. Apologet. Minutius in Oct. & Plutarch. in Romulo *Larentiam.*

Digitized by Google

Pag. 83. lin. 4. *Exemplum ſcilicet Athenienſium in eâ figurandâ Romani ſecuti ſunt.*] Quemadmodùm Harmodius & Ariſtogiton cives Athenienſes Hypparcum tyrannum occiderint, latè habetur ex Thucidide in Prohem. & lib. 6. eorum Plato & Sympoſ. meminit, Ariſtotiles 2. Rethor. cap. 25. Cicero primâ Tuſculanâ in fine, Ælian. de Variâ hiſtoriâ lib. 11. Poſt necem Tyranni, cùm meretrix Harmodii amica, ut ſcribit Athenæus lib. 13. cap. 24. & ambobus conjuratis lyræ cantu familiaris, ut ſcribit Plinius lib. 34. c. 8. capta eſſet, & à tyrannis Pyſiſtrato & Hippiâ validis tormentis excruciata, ut omne conſilium conjuratorum in eo occidendo narraret, & criminis ſocios proderet, nihil ab eâ potuit extorqueri; quin etiam (ut ſcribit Tertullianus in calce Apologet.) carnifice jam fatigato, poſtremò linguam ſuam comeſtam in faciem Tyranni ſævientis expuit, ut expueret & vocem, nec conjuratos confiteri poſſet, ſi etiam victa voluiſſet: quanquàm hoc factum Plinius lib. 7. cap. 23. ubi de Leænâ, non ipſi, ſed Anaxarcho, cum ſimili de causâ torqueretur, attribuit, ſicut & Valerius lib. 3. cap. 3. Athenienſes igitur ejus honori animalis effigiem poſuerunt, cujus illa nomen gerebat: ſed linguam addi ab artifice vetuerunt. De æneâ Leænâ ab Athenienſibus huic poſitâ meminit Pauſan. in Attic. De hiſtoriâ meminêre Athenæ. Et Plinius ubi ſuprà, Tertullianus ubi ſuprà, & ad Martyres cap. 6. item Euſebius Cæſarien. in Chronic. qui cædem Hypparchi recenſet ſub Olympiad. 65. Undè non ſatis aſſequor, quo modo Lactantius ſcribat, Romanos in figurandâ Lupâ exemplum ſumpſiſſe ab Athenienſibus; nam cùm Lupæ factum, videlicet Accæ Larentinæ, ducentis quinquaginta circiter annis Leænæ factum præceſſerit, ſimillimum verò videtur, multò anteà Lupam à Romanis, quàm ab Athenienſibus Leænam figuratam, & ideò Athenienſes potiùs à Romanis exemplum ejuſmodi, quàm Romanos ab Athenienſibus ſumere potuiſſe. Cæterùm quia meretrix conſcia fuit conjurationis, nec cædem vetuit, quam utique conjuratos deferendo vetare potuit, meritò ab eâ quoque tyrannum occiſum ſcribit Lactantius, cùm tamen ipſa cædem minimè perpetraverit.

Ibidem. lin. 9. *Larentinalia.*] Qui mulierem *Laurentiam* vocant, hæc ipſius feſta *Laurentialia*, vel *Laurentalia*, ut Ovidius ſub initium 3. Faſtor. qui *Larentiam*, *Larentialia*, vel *Larentiala*; qui *Laurentam Laurentinalia* appellant; itá qui *Larentinam*, *Larentinalia*.

Pag. 84. lin. 1. *Sed Faulam quoque, &c.*] De hâc Plutarchus in Quæſt. Roman. queſt. 35. ubi eam *Larentiam Fabolam* vocat.

Ibidem. lin. 6. *Floralia.*] De quibus Varro pr. de Re ruſtic. c. pr. Plin. lib. 18. cap. 29. Macrob. lib. primo Satur. cap. 4.

Pag. 85. lin. 5. *Celebrantur ergò illi ludi cum omni laſciviâ, &c.*] Omnes quidem nequitiæ & obſcœnitates illis in ludis repreſentabantur à nudis mulieribus, quæ mimorum officio fungebantur; quibus cùm aliquandò intereſſet Cato, illius majeſtatem & ſeveritatem reveritus populus non auſus eſt poſtulare, ut mulieres nudarentur, quod fuſiùs narrat Valerius Maximus lib. 2. cap. de Majeſtat. Senec. Epiſtolâ 98. *Erras, mi Lucili.* Incidebant hi ludi 4. Calendas Maii, & Calendis ipſis Maii, ut ſcribit Plinius d. c. 29. & Ovid. in fine 4. & initio 5. Faſtor. Lapſum puto Gyraldum, qui lib. de Diis Gent. Syntagm. pr. ubi de Florâ loquitur, ſcriptum reliquit, Feſta Floralia eadem fuiſſe cum feſtis Majumæ, de quibus in L. unicâ. Cod. de Majum. lib. 11. & L. 15. tit. 6. de Cod. Theodoſ. Floralia enim Romæ fiebant: at Majumæ ſpectaculum non in Occidentalibus oris, ſed in Orientalibus præbitum Doctiſſimus Cardinalis Baronius probat in ſuis ad Martyrologium notationibus ſub die 26. Decembr. Suidæ refutatâ opinione, dicentis, Majumam feſtum fuiſſe à Romanis menſe Maio ad oſtia Tyberina peragi ſolitum, quamvis Suidam plerique omnes ſequantur. Alciatus in Annotationibus ad d. L. unicam. Cod. de Majum. & lib. 5. Parerg. cap. 5. Cujac. ad eandem L. Girard. Pratei. Briſſon. in ſuis Vocabulariis in verbo, *Mauma*, Steuvechius ad Vegetium lib. 3. cap. 39. alii. Quorum tamen ſententia Gyraldo minimè patrocinatur, cùm illi Majumæ feſta ad oſtia quidem Tyberina peragi ſolita ſcribant, non tamen aſſerant eadem fuiſſe cum ludis Floralibus, qui in ipsâmet urbe celebrabantur, ut Alexander Neapolitan. notat Genial. dier. lib. 6. cap. 8.

Ibidem. lin. 13. *Pavorem, Palloremque.*] Cicero 3. de Nat. deorum, Plin. lib. 2. c. 7.

Pag. 86. lin. 2. *Præſentes haberet.*] Hæc eſt recepta lectio à MSS. & excuſis, nec temerè rejicienda, ſicut nugatur Thomaſius. *Præſentem haberi*, vel *præſentem eſſe*, pro *adeſſe*, norunt omnes creberrimam locutionem eſſe omnibus Latinis Scriptoribus, præſertim Lactantio ipſi lib. 2. Inſtit. cap. 2. in fine, lib. de

Digitized by Google

Irâ Dei, & alibi. B. tamen habet, *ſecum haberet.*

Ibidem. lin. 4. *Mentem.*] Cicero, & Plin. ubi ſuprà.

Ibidem. lin. 5. *Magnum Cicero audaxque conſilium ſuſcepiſſe Graciam dicit, &c.*] Locum excidiſſe ex 2. de Legibus putant Sigonius & Patritius, in eorum Scholiis ad Fragmenta Ciceronis.

Pag. 87. lin. 4. *Virtutes enim oportet, non vitia conſecrari.*] Cicero, *Virtutes enim non vitia conſecrare decet.*

Ibidem lin. 10. *Febrem.*] Cicero, Plinius ubi ſuprà.

Ibidem. lin. 15. *Aſt illa.*] Apud Ciceronem, *aſt olla.*

Pag. 88. lin. 3. *Supervacuis extructionibus.*] Templis videlicet, Diis, ſeu potiùs Dæmonibus conſecratis.

Ibidem. lin. 6. *Imaginibus.*] Idolis Dæmonum.

Ibidem. lin. 18. *Summis digitis.*] Jocatur in morem illum Ethnicorum, quo res ad ſacrificandum paratas duobus, aut tribus digitis accipere ſolebant. Thus quidem eo modo in aræ flammam jaciebant. Sanctus Hieronymus Epiſt. primâ. » Non eſt tantùm in eo ſervi- » tus Idoli, ſi quis duobus digitulis thura com- » prenſa in buſtum aræ jaciat. « Lactantius lib. 5. cap. 19. » Nam cruciari, atque inter- » fici malle, quàm thura *tribus digitis* com- « prehenſa in focum jactare, &c. « Porphyr. περὶ ἀποχῆς ἐμψύχων inquit, » Pythia Ermio- » nea lætatum, dum ſacrificaret, placentæ » fruſtis acceptis è perâ *tribus digitis* «. Ovid. 2. Faſtor.

Et digitis tria thura tribus ſub limine ponit.

Atque hinc alia quoque Lactantii loca declarantur, lib. 4. cap. 3. » Illa enim Religio mu- » ta eſt, non tantùm quia mutorum eſt, ſed » quia ritus ejus in manu, & *digitis* eſt «; lib. 5. cap. 20. » In quâ nihil aliud video, quàm » ritum ad ſolos *digitos* pertinentem «.

Ibidem. lin. 19. *Horrere.*] Ex MSS. à Thomaſio citatis; nam, *colere*, quod eſt in impreſſis, Lactantio ipſi repugnat.

Ididem. lin. 21. *Cùm ex mulierum capillis tormenta feciſſent, &c.*] Vegetius de Re militar. lib. 4. cap. 9. Capitolin. in Maximin.

Pag. 89. lin. 10. *Sicut juvenes ab iiſdem antea miſſi cum virginibus, ex quibus ſunt Parthenii nati, &c.*] Hæc lectio habetur in multis Vaticanis, in antiquiſſimo illo B. & altero item ejuſdem bibliothecæ S. Salvatoris Bononienſis, in editis Florentinis, & Venetis Tridin. Et omninò de hâc Partheniorum hiſtoriâ videndi ſunt Strabo lib. 6. Juſtinus Hiſtoric. in fin. lib. 3. Iſidorus lib. 9. Orig. cap. 2. ubi tamen errore captus eſt, ut *Spartanos*, pro *Parthenii*, ſcripſerit. Vir eruditiſſimus Latinus Latinius putavit, lectionem Aldinæ editionis, quæ habet *antè admiſſi*, non modò minimè abſurdam eſſe, & ſenſu carentem, ut cenſuit Thomaſius, ſed etiam valdè appoſitam, & propriè cum hiſtoriâ congruentem; ex quâ conſtat, juvenes illos, antequàm bellum illud ſolveretur, remiſſos eſſe Lacedemonem eo juſſu, ut ad ſobolem procreandam cum omnibus promiſcuè virginibus copularentur. Atqui verbum, *admittere* (præter cæteras ejus ſignificationes) eſt marem fœminæ, vel fœminam mari admovere ad initum, undè *admiſſio*, *admiſſura*, *admiſſarius*. Petrus Ciacconius ſuſpicabatur legendum, *anteà dimiſſi.*

Ibidem. lin. 11. *Parthenii.*] Al. *Parthenia*, ut hîc cod. B. Ariſtoles quinto Politicor. cap. 7. Pollux in Παρθενίας, Strab. ubi ſuprà.

Ibidem. lin. 12. *Veneri armata.*] De quâ Pauſan. in Laconic. Quintil. 2. Inſtit. cap. 4.

Ibidem. lin. 14. *Jovi quoque piſtori, &c.*] Hiſtoria eſt apud Liv. in quinto primæ Decad. Frontin. tertio Stratagem. cap. 15. Ovid. ſexto Faſt. Suid. ὑπερμαζα.

Pag. 90. lin. 7. *Mutam.*] Nympha Tyberis priùs Lara appellata, ut apud Varron. quarto de Ling. Lat. poſteà *Muta*, ut apud Ovid. ſecundo Faſt. qui fabulam narrat, ab Auſon. *Larunda* dicta, *Mania* denique alibi ab eodem Varron. Macrobio primo Saturnal. cap. 7. Arnobio in fin. tertii.

Ibidem. lin. 11. *Cunina.*] Sic legitur apud Varron. & S. Auguſtin. lib. 4. de Civitat. cap. 8. & 11. B. habet, *Cunia*, P. *Cuna.*

Ibidem. lin. 12. *Sterculius.*] Ità Tertullian. cap. 14. Apolog. Macrob. primo Saturn. cap. 7. *Stercutius*, Plinius lib. 17. cap. 9. Servius in primum Georgic. Iſidor. Etymol. lib. 17. cap. primo, alii verò *Stercutus.* Varr. de vit. pop. Rom. lib. 2. *Sterquilius.* Codex B. hîc, *Stercus*, T. *Sterculinus*, P. *Stercutus.*

Ibidem. lin. 13. *Mutinus.*] Ità Tertullian. d. cap. 24. quam lectionem probat Vives ad cap. 11. lib. 4. de Civitat. Dei, & Gulielmus libro primo Veriſimil. cap. 23. Feſtus Pompe. *Muſinus Tuſinus. Muſini Tiſini* (inquit) *ſacellum fuit in Veliis, &c.* Arnob. lib. 4. *Mutunus.* Sed S. Auguſtinus d. cap. 11. habet *Muſunus*, & *Tutunus.* Cod. B. & P. hîc, *Tutinus.*

Pag. 91. lin. 5. ***Terminus.***] Vid. Apollod. initio Bibl oth. Pauſan. in Beotic. in fin.

Ibidem. lin. 7. ***Nam cùm Tarquinius Capitolium facere vellet, &c.***] Liv. ad fin. primi primæ Decad. & ad fin. quinti, Ovid. ſecundo Faſt. S. Auguſtinus in quarto de Civit. c. 23. & 29. Serv. 9. Æneid.

CAPUT XXI.

Pag. 92. lin. 2. ***Humanam hoſtiam.***] Ethnicorum feritatem notat, qui humanas hoſtias immolabant, quâ de re Plut. in Pelop. Tertull. 9. Apologet. Clemens Alexand. in Orat. ad Gentes, Minuc. in Octav. Euſeb. lib. 4. Præparat. cap. 7. Nazianz. in Orat. de Epiphan. Sanctus Auguſt. de Civitat. lib. 7. cap. 19. Theodoret. ſeptimo Therapeut.

Ibidem. lin. 6. ***Eſum, atque Theutatem.***] De quibus Lucan. in primo. Nonnulli *Eſum* interpretantur Martem. *Theutates* verò Mercurius eſt, de quo Livius ſexto tertiæ Decad. Cæſ. lib. ſexto de bell. Gallic. ubi de humanis victimis, Arnobius ſecundo.

Ibidem. lin. 8. ***Latialis Jupiter.***] Dicitur etiam *Latiaris*, & ità hoc loco ſcriptum eſſe in aliquibus Lactantii membranis teſtatur Franc. Juretus in notis ad Symmachi Epiſtolas, libro primo Epiſtolâ 9.

Pag. 93. lin. 11. ***De ponte Miluio.***] M. Varro *è ponte Sublicio.* » Fiunt (inquit) Argei » ex ſcirpeis virgultis ſimulacra hominum, » & quotannos *è ponte Sublicio* à Sacer» dotibus jaci ſolent «. Sic Epicadus apud Macrobium lib. ſecundo Saturn. cap. 11. Halicarnaſſ. verò pr. Antiquitat. *è ponte Sacro.* » Simulacra (inquit) hominum triginta » numero *de Sacro ponte* mittunt in Tyberim » fluvium, quæ Argeos nominant «.

Ibidem. lin. 14. **Καὶ κεφαλὰς ᾅδῃ.**] Deſumpſit hunc verſiculum Varronis fortaſsè ex Macrob. primo Saturn. cap. 7. ubi habetur ᾅδῃ, id eſt, Diti, non autem κρονίδῃ, id eſt, Saturno, ut in omnibus Lactantii libris manifeſto Librariorum errore; nam hîc τῷ πατρὶ, nonniſi Saturnum deſignare poteſt, cui integra corpora humana immolabantur, ut ex Ovid. Macrob. ubi ſuprà, & lib. 2. Saturn. cap. 11. cæteris Lactantius hoc ipſo loco confirmat. Ergò τῷ ᾅδῃ Firmiano refigere oportuit, ut Ditem intelligamus, monente quoque Fontano in notis ad Macrob. ubi ſuprà.

Ibidem. lin. 14. **Φωτα.**] Hujuſce dictionis non modò Latinam interpretationem, quæ à pleriſque editionibus abeſt, ac plurimis MSS. ineſt tamen aliquibus aliis hoc modo, φωτα, id eſt, hominem, vel id eſt, lumina, ſed etiam omnem accentum ſuſtulimus, ut ambiguitas ſervetur Oraculi, quam datâ operâ verſus continet: ea verò tollitur, ſive accentum dictioni ſuperimponas gravem, aut circumflexum, ut pravè in omnibus editis reperitur, tam apud Macrobium dicto cap. pr. & 11. quàm apud Plutarch. An rectè dictum ſit latè eſſe videndum, & apud Lactantium hoc loco, cùm ſemper abſque accentu ea vox ſcribenda ſit, ubi ambiguam eſſe, & tam pro homine, quàm pro lumine capi eam dicimus; nam accentu gravi ſignata ad hominis, circumflexo ad luminis ſignificationem contrahitur, ut tradit Suidas in φὼς, & alii, ſive articulum proponas, ſive multò magis, ſi additâ interpretatione eam in alterutrum ſenſum declares. Cur autem φως & hominem, & lumen ſignificet, ponit Plutarch. ubi ſuprà.

Ibidem. lin. 15. ***Jaci.***] *Jace* legitur vitioſè in omnibus Lactantii libris: ideò correximus ut apud Poëtam.

Pag. 95. lin. 3. ***Tantùm Relligio potuit ſuadere malorum, Quæ peperit ſæpè, &c***] Duos Lucretii verſus à ſe invicem ſeparatos initio primi de Naturâ rerum conjunxit, ordinavit, extulit, ut ad rem ſuam facere putavit; ibi enim priùs illa leguntur:

——— *Quòd contrà ſæpiùs olim*
Relligio peperit ſceleroſa atque impia facta.

Deindè paucis interjectis ille verſus habetur:

Tantùm Relligio potuit ſuadere malorum.

Pag. 96. lin. 6. ***Iſidis Ægyptia ſacra.***] De quibus ſuprà cap. 17. Arnob. primo, Minut. S. Auguſtinus lib. 6. de Civit. cap. 10.

Ibidem. lin. 10. ***Lucanus.***] μνημονικὸν ἁμάρτημα; nam pro Ovidio *Lucanum* poſuit.

Ibidem. lin. 18. ***Et tectum ligno***] Arcâ videlicet ligneâ incluſum (ſic quidem habent libri Lactantiani:) vel (ut omnes Lucani Codices habent) ***& tectum lino***, id eſt, linteis obvolutum, &c.

Ibidem. lin. 19. ***Oſiris.***] Miratur Gyraldus ſyntagm. 8. Lactantium hoc loco filium *Iſidis Oſirim* feciſſe, cùm Plutarchus, cui Diodorus aſſentit primo lib. cap. 2. non filium, ſed fratrem ac maritum Iſidis eum dicat in lib. de Iſid. & Oſirid. Verùm meminiſſe debuit Gyraldus ex iis, quæ collegerat ipſe ſyntagm. 6. ubi de Serapid. in 8. ubi de Oſirid. in 12. ubi de Iſide loquitur, impleram hiſtoriam, & valdè abditam: intelligere potuit, Lactantium, quamvis ab opinione Plutarchi receſſerit, aliorum tamen haud multò minùs Plutarcho gravium Scriptorum narrationem

Digitized by Google

ſecutum. Principio Iovem, quam Jupiter compreſſit, eandem fuiſſe cum Deâ Iſide Ægypto cultâ ipſe Firmianus aſſerit ſup. cap. 11. Ovidius in fine primi Metam. Apollodorus initio 2. Biblioth. Lucian. in Dialog. Zephir. & Not. undè & à Propertio de ſacris ipſius, quæ Romæ ſuo tempore agebantur, loquente Inachis appellatur lib. 2. Eleg. penultimâ :

Atque utinàm Nilo pereat, &c.

Item lib. 2. Elegiâ, quæ incipit, *Jupiter affecte, &c.*

Io verſa caput primos mugiverat annos,
Nunc Dea, quæ Nili flumina Vacca bibit.

Id quoque Græcos affirmare ſcribit Ælianus. Hæc Epaphum genuit ex Jove, qui ab eâdem cultus Ægypto conjunctum matri Templum habuit, ut Ovid. & Ælianus tradunt. Porrò qui Epaphus Græcis, ille idem eſt qui Ægyptiis Apis, ut ſcribit Herodotus. Apim autem eundem eſſe cum Serapide, ex Aridæo Argivo novimus, & Nymphodoro Amphipoletano apud Euſeb. 10. Præpar. & ex Varron. apud Auguſt. 18. Civit. cap. 5. Idem vulgò creditum ſcribunt Ruffinus, Suidas, alii. Jam verò Serapim eundem cum Oſiride creditum ſcribit Tacitus in fine vigeſimi; & Diodorus Siculus lib. primo cap. 2. aſſerit, Serapim tum dici Oſirim, tum Dionyſium. Et idem ait Lactantius ipſe hoc loco. Quin etiam Plutarchus in lib. de Iſid. & Oſirid. » Præſtat (inquit) autem Oſirim cum Baccho eundem facere, & cum Oſiride Serapim «. Et rursùs de Api, quòd idem habitus ſit cum Oſiride à Sacerdotibus Ægyptiis, refert Plutarchus ibidem, & Strabo de Memphi loquens lib. 17. Lactantius igitur eum, qui in ſacris Iſidis ſemper quærebatur, & inveniebatur, ipſius Iſidis filium fuiſſe, ut hiſtoria docet, eundemque Oſirim dicere hos ſecutus authores potuit.

Pag. 100. lin. 19. *Ardua jamdudùm reſonat.*] Nonnihil variat lectio horum verſuum apud Ovidium ; nam ibi, *pars manibus clypeos, & res.*

Latuit patrem, priſcique imitamina facti.

Ibidem. lin. 29. *Quia principes intelligendi.*] Locus hodiè non habetur inter opera Salluſtii.

Ibidem. lin. 29. *Vetuſtatem in majus componentem.*] Secutus ſum Florentinæ editionis lectionem probatam Carrioni lib. 2. Antiq. lect. cap. 7. pro eâ, quæ eſt in al. *vetuſtatem in majus componentes.* Non enim voluit Salluſtius à Curetibus *vetuſtatem*, ſed potiùs Curetum illud & inventæ, & intellectæ religionis factum, quippe qui principes fuerunt intelligendi res divinas, ab ipsâ *vetuſtate in majus fuiſſe compoſitum*, & ideò Jovis altores dictos, eoque nomine celebratos.

Pag. 101. lin. 13. *Illos dico, qui vel inhoneſto ſaltatu tripudiant.*] Salios, innuit Martis Sacerdotes.

Ibidem. lin. 14. *Vel qui nudi uncti.*] Lupercos ſignificat, Panos, Paſtorum Dei Sacerdotes.

Ibidem. lin. 15. *Quid de ſcutis jam vetuſtate putridis, &c.*] Hæc erant Ancylia. Virgilius autem de his omnibus in fin. 8.

Hinc exultantes Salios, nudoſque Lupercos,
Lanigeroſque apices, & lapſa ancylia cœlo
Extuderat.

Pag. 102. lin. 7. *O ſtultas hominum mentes, ô pectora cæca! Quamlibet in tenebris, &c.*] Lucretius in hiſce verſibus pro, *ſtultas*, habet, *miſeras*, pro, *quamlibet*, *qualibus.*

Ibidem. lin. 12. *Minùs ſanus & ineptus.*] Secutus ſum cum Thomaſio lectionem Cod. B. prò eâ, quæ in aliquibus impreſſis eſt, *nimis laſcivus & ineptus*, *&c.* Quanquàm valdè placet & illa, quam de conjecturâ profert Ludovicus Carrio Antiquarum lection. lib. 2. cap. 7. videlicet, *minùs laſcivus & ineptus*, *&c.* *Laſcivia* autem hîc non eſt libido, ſed hilaritas, & jocus petulantior. Ulpianus in L. Corneliâ D. ad L. Cornel. de ſicar. » Cùm » quidam per laſciviam cauſam mortis præbuiſ- » ſet, &c. « Sic Cicero pr. de Finib. primo de Divinat. Varro pr. de Re ruſtic. Vide Budæum in Annotationibus ad l. ex conducto, §. Si vis tempeſtatis, D. locati.

CAPUT XXII.

Pag. 102. lin. 1. *Sabinus ille Rex fuit.*] Numa Pompilius, de quo hîc habes multa ex Liv. lib. 10. 4. Decad. & Plutarcho in Numâ.

Pag. 104. lin. 4. *Nefaria ſacra.*] Quia infantes Saturno immolabantur, quod ſcelus Tertullianus etiam exprobrat Gentibus cap. 9. Apolog.

Ibidem. lin. 5. *Fatuam Faunam.*] Hanc alii *Fatuam*, alii *Faunam* vocant, alii ſimul *Fatuam Faunam*, ut Lactantius hîc, & Arnobius lib. pr. & 5. Cur autem utroque nomine appellaretur, ſcribit Macrobius pr. Saturn. cap. 12.

Ibidem. lin. 10. *In operto ſacrificant.*] Ità B. & cæteri omnes MSS. & optimi, non ut eſt in deterioribus impreſſis mendosè, *in aperto*, quod Lactantii ſententiæ repugnat, & hiſtoriæ de Sacris ipſius Deæ, de quibus Ci-

Digitized by Google

cero in Orat. de Aruſp. reſponſ. Macrobius ubi ſuprà, Plutarchus in Cæſare & Cicerone Senec. epiſtol. lib. 16. Epiſtolâ 98. *Erras, mi Lucili*, &c. ubi etiam in caſtigatis editionibus legitur, *in operto*. Correctum tamen hîc mendum eſt in excuſis Aldinis, Florentinis, Plantinianis.

Pag. 104. lin. 11. *Et Sextus Clodius.* } De quo Sueton. in libell. De clar. Rhetor.

Ibidem. lin. 13. *Ollam ebiberat.*] Ego quicquid uſquàm reperi à doctis viris in Lactantio noſtro meditatum libenter cum lectore communico, ut ne quid ei deſit, vel ad utilitatem, vel ad voluptatem capiendam. Cæterùm etiam atque etiam unumquemque commonitum velim, ut ne ſibi à veteribus, & jam receptis lectionibus unquàm recedendum putet, quæ aliquo modo defendi ac ſuſtineri poſſint; alioquin ſi pro cujuſque noſtrûm ingenio dictiones veteres ac ſententiæ mutentur, invertantur, & novis ſubindè invectis utcunque collibeat expungantur, non jam profectò Scriptorum antiquorum monumenta, ſed noſtra commenta tenebimus. Joannes Meurſius, libro quinto Critici Arnobiani cap. ſexto, legendum hoc loco putat, *Obbam*. Erat autem *Obba* poculi genus, authore Nonio. Arnobius quinto hanc hiſtoriam referens, *Seriam* dicit: erat autem & *ſeria* vas vinarium fictile oblongum; & Lactantio ſeu potiùs Sex. Clodio conſentit, ut à viro Fatua Fauna ob vinum largiùs epotum cæſa fuerit, ſicut tradit etiam Plutarch. Problematis. Verùm apud Macrob. longè aliter factum narratur d. cap. 12.

Pag. 105. lin. 7. *Terricolas Lamias Fauni, &c.*] Putantur excidiſſe hi verſus ex Satyris Lucilii, *ivere*, & *eſſe homines, &c.* Ità legendus eſt verſiculus iſte, ſicut apud Lucilium ipſum in collectaneis fragmentorum veter. Poetar. Ethnic. in B. T. P. nec omittenda copula, ut in quibuſdam excuſis.

Ibidem. lin. 11. *Abenis.*] Ad oram unius libri, pro *abenis*, ſcriptùm erat, *inanis*, quam ſuſpicor eſſe veram lectionem, ità ut punctus fiat poſt *ineſſe*, deindè continenter legatur, *inanis pergula pictorum*, quibus aptiſſimè ſubduntur illa, *veri nihil*, *omnia ficta*.

Ibidem. lin. 23. *Item patres eorum Faunus & Laomedon.*] *Eorum*, ſcilicet Latini, & *Priami*; nam Priami Laomedon pater fuit, Latini Faunus pater, Picus avus. Ideò lego hîc cum B. & T. non *Picus*, ut in multis editionibus, ſed *Faunus*. Virgilius ſeptimo de Latino loquens:

Hunc Fauno & Nymphâ genitum Laurente Maricâ
Accepimus, Fauno Picus pater, iſque parentem
Te, Saturne, refert.

Sed & Arnob. lib. 2. Quis

Picum Fauni patrem, atque avum Latini, &c.

Pag. 106. lin. 9 *Hiſtoria verò ſacra teſtatur, &c.*] Hiſtoria videlicet Eubemeri de Diis, de quâ ſuprà totiès.

Ibidem. lin. 11. *Ut in quamque regionem venerat.*] Ità lego, ut eſt in B. *ut*, pro *ſtatim atque*, *ex quo primùm*, venuſtatis obtinet mirum quantùm. Plaut. Pænul.

—— Ut quemque viſco offenderant,
Tam crebri ad terram decidebant, quàm pyra.

Terent. Hecyr.

—— Ut quiſque venerat,
Accedebam.

Al. *in quamcunque regionem venerat*; Al. *in quamcunque regionem veniret.*

Ibidem. lin. 15. *Atabyrio.*] In B. ſcriptum eſt, *Ataburio*, eâ videlicet prolatione, quâ Latini olim Græcum ὑψιλὸν per v, repreſentabant: ſic *Muſia*, pro *Myſia*, *Tumpanum*, *Aſſurius*, *Sulla*, *Purrhus*, *Polupoſus*, & ſimilia in Pandectis Florentinis reperiri teſtatur Briſſon. in Parerg. Corrigitur Appian. qui in Mithridatic. hiſt. Jovem, pro *Atabyrio*, *Tabyrium* vocat; quia priori modo & dicendum, & ſcribendum liquet ex hoc loco, Stephano, Strabon. Apollodor. tertio Biblioth. & Pindar. in Olymp. ubi Diagoram celebrat, & ejus Scholiaſte. Stephanus tamen & Strabo non ab hoſpite, ut Lactantius, ſed à monte Atabyrio Jovem ita dictum volunt.

Ibidem. lin. 15. *Labradeo.*] Ità Plutarch. in quæſt. Græcis, quæſt. 45. & Ælian. Strabo autem & Stephan. *Lambradeus*, vel *Labrandenus*. Ælianus non ab hoſpite, ut hîc tradit Lactantius, ſed aliâ ratione hoc nomine vocatum ſcribit Jovem. *Labradeus*, inquit, *Jupiter nominatus eſt*, *quòd permultùm pluiſſet.*

Pag. 107. lin. 2. *Caſſio.*] Ità ſcripſi, ut reperi in omnibus Codicibus, & apud Theophil. duplici ſſ. ille enim ſcribit Κάσσιος Ζεὺς. Stephanus tamen non ab hoſpite, ſed à *Caſio* monte, & Urbe Ægypti hoc Jovi nomen inditum ſcribit. » Caſion (inquit) mons & » Urbs Ægypti, à quo & Caſii Jovis, &c. « Sed & Plin. *Caſii* montis, & Jovis *Caſii* ibi delubrum habentis meminit lib. 4. & 5. utrobique cap. 12. Strabo lib. 16. Solin. cap. 46. 47. & 49. Suid. & ſiquidem hinc denomina-

tum

tum Jovem malimus, non *Caſſio* ſcribendum eſt, ſed ſimplici *ſ*, *Caſio*, ut apud Lucanum lib. 8. de Pompeii ſepulcro loquentem:

Et Caſio præferre Jovi, &c.

Pag. 107. lin. 14. *Nepotem.*] Scilicet Urani, ſive Cœli, qui primus orbis univerſi imperio præfuit. Is enim ex Tellure uxore filium ſuſcepit Saturnum, Saturnus ex Rhæâ Jovem, ut ſcribit Apollodor. initio Biblioth. Lactantius etiam hîc ſubdit, » aviam Tellurem, quæ » fuit Urani conjux «. Uranus ergò avus Jovis, & Jupiter ejus *Nepos*, ut ait etiam ſuprà cap. 5. & in fin. cap. 11. Hæc igitur recta lectio eſt ab omnibus excuſis libris agnita, non, *pronepotem*, ut ex B. legitur ad oram librorum Plantinianæ editionis, in Tax. item, & P.

Caput XXIII.

Pag. 108. lin. 3. *Theophilus in libro de Temporibus, &c.*] Hic liber tertius eſt eorum, quos ipſe Theophilus contra Gentes ſcripſit ad Autholycum. Vide Sanctum Hieronymum de Script. Eccleſ.

Ibidem. lin. 4. *Thallum.*] Ità ſcripſimus, monente Meurſio in Hypocritic. ex Tertulliano 11. Apologet. Minut. & ipſomet Lactantio hoc lib. ſup. cap. 13. pro *Thalum*, quod legitur in omnibus excuſis.

Ibidem. lin. 6. *CCCXXII. annis.*] Thalli lapſum, quem ſecutus eſt Theophilus, & deindè Lactantius, oſtendit luculenter Benedictus Pererius in Commentar. ad Daniel. lib. 16. cap. 14. & lib. 11. in Diſput. de 70. Hebdomad. part. primâ, quæſt. 2. Quamvis autem in hâc ſupputatione mirè varient Chronologi, omnium tamen expenſis ſententiis, haud minùs, quàm octingentis, vel nongentis circiter annis, Belum Trojano excidio antiquiorem fuiſſe conſtat. Vid. Hermann. Contract. in Chronic. & alios.

Pag. 109. lin. 8. *Mille quadringenti ſeptuaginta.*] Si hæc ſcripſiſſe Lactantium anno Domini 302. verum eſt, ut mihi quidem videri ſuperiùs in notis ad cap. primum aſſerui, ſecundùm Glareani Chronologiam ad Livium ex probatiſſimis conflatam auctoribus, colligerentur anni 1485. Nam ab excidio Trojano ad Urbem conditam fluxiſſe ſcribit annos 432. ab Urbe conditâ ad Chriſtum natum 751. quibus addendo annos 302. ipſa conficitur ſumma annorum 1485. qui autem aſſerunt hæc ſcripſiſſe Lactantium anno 316. magis eum à verâ ſummâ aberraviſſe fateri coguntur. Verùm Chronologi, ut dixi, vehementer variant, neque in ſupputationibus temporum ſategit Lactantius.

Ibidem. lin. 9. *Ante annos non ampliùs, quàm mille octingentos, &c.*] Jam ex ſuperioribus falſus apparet calculus. Arnobius aliam inivit ſupputandi rationem, & ad duo millia annorum ab Jove ad illa uſque tempora interceſſiſſe ſcribit prope finem lib. 2.

LIBER SECUNDUS.

Caput I.

Pag. 112. lin. 9. *Geſtio enim convictis inanibus, &c.*] Al. *geſtio enim, Conſtantine Imperator, convictis inanibus, &c.* At illa, *Conſtantine Imperator*, in pleriſque Vaticanis, in duobus Sancti Salvatoris Bononien. in T. P. in editione Florentin. & aliis quibuſdam non habentur.

Pag. 115. lin. 1. *Eſſe aliquam perverſam poteſtatem.*] Scilicet Diabolum.

Ibidem. lin. 5. *Cujus originem ſuo loco narrabimus; nunc fallacias arguamus.*] Hæc in noſtrâ editione reſtituta voluimus auctori ex Codice B. ut etiam Thomaſius in Plantinianâ, quæ cæteris deſunt.

Ibidem. lin. 20. *Spectare nos cœlum Deus voluit, &c.*] Erectus (inquit) eſt homo, ut Cœlum ſuſpiciat. Ità Plato in Timæo, ubi de uſu oculorum, Senec. epiſtolâ 95. *Eam partem, &c.* ad fin. Philo Judæ. in lib. de Plantat. Noe, Baſil. Homil. 9. in Hexamer. quod tamen dictum arguit Galenus libro tertio, de uſu part. cap. tertio.

Pag. 116. lin. 1. *Ut id, cui dominari debet, imitetur.*] Ità legendum eſſe, ut eſt in B. & P. textus ipſe convincit, nòn ut in pleriſque impreſſis, *ne id, &c.*

Caput II.

Ibidem. lin. 8. *Quid ſibi templa?*] Ita de *templis* manufactis, lib. primo cap. 20. libro ſexto, cap. 25. lib. de Irâ Dei cap. ultimo in fin. Sed & Arnobius initio ſexti, » quòd neque (inquit) ædes ſacras venerationis ad » officia conſtruamus, &c. « & ibidem paulò

infrà : » Sed templa illis extruimus nulla, &c.« & Minuc. ad fin. Octav. » Templum quod ei » extruam ? « Nos autem dignius quidem, ac principalius Dei templum humanam animam & didicimus, & dicimus, & docemus, quod præcipuè illi ſit exornandum, dicandum, atque ſacrandum : ſed nec manufacta hæc tamen templa deſerenda, in quibus illi exterior quoque debitus cultus exhibetur aſſerimus, qui Dei ipſius juſſu templum illud ſcimus Hieroſolymis à Salomone conſtructum magnificentiâ, firmitate, opulentiâ, decore uſque ad miraculum ſuſpiciendum ; ut Sacra Hiſtoria 2. Reg. & Joſephus Judæ. de Antiquit. & de bell. Judaic. & Eupolem. apud Euſeb. 9. Præparat. teſtantur ; illudque ipſum Dei filium Dominum noſtrum ſæpè ſuimet præſentiæ & manſionis claritate nobilitaſſe, indè profana exercentes depuliſſe, domum patris, domum orationis appellaſſe Joan. 2. Marc. 11. Idcircò jam indè uſque à primis conditi mundi temporibus ſemper locum aliquem divino cultui dedicatum inter fideles fuiſſe, quamvis diverſis nominibus appellatum, omnis Inſtrumenti veteris pagina teſtatur, Gen. 28. & 35. Daniel. 7. Amos 4. Eſai. 56. Exod. 25. Deuteron. 12. In Prophetis, & Pſalmis ubique. Poſt autem Domini Salvatoris exceſſum, de Eccleſiâ, quæ erat Corinthi, in hâc ſignificatione Paulus Apoſtolus mentionem agit in pr. ad Corinth. cap. 11. Juvat & exteros illorum temporum teſtes advocare. Philo Judæus Petri Apoſtoli contemporaneus (nam & cum ipſo Romæ collocatus dicitur, dum ibi ad Cajum pro Judæis legatione fungeretur) in lib. de Vitâ contemplat. ubi fidelium mores, qui ſub Marco Evangeliſtâ Alexandriæ degebant, deſcribit, teſtatur, eos habuiſſe ſacras ædiculas, quas Semnea, ſive monaſteria vocabant, ubi ſolitarii ſanctæ vitæ myſteriis dabant operam : quem refert etiam Euſeb. lib. 2. Hiſt. Eccl. cap. 17. Vel Luciani illius impii, & Chriſtianorum hoſtis infenſiſſimi, qui Apoſtolorum, & etiam Trajani temporibus vixit, locus extat in Philopat. undè intelligi poteſt, quo etiam tum ſumptu, ornatu, impenſâ inter Chriſtianos excitabantur Eccleſiæ ; ibi enim Critiam quendam introducit, qui cùm ab aliquo fidelium perſuaderetur fieri Chriſtianus, ab eodem ubi Chriſtianorum conventus ageretur eſt deductus : quem quidem locum ita deſcribit. » Pertranſivimus ferreas portas, & » ærea limina, multiſque jam ſuperatis ſcalis, » in domum aurato faſtigio inſignem aſcen» dimus, qualem Homerus Menelai fingit » eſſe ; atque ipſe quidem omnia illa con» templabar, quæ inſularis ille adoleſcens : » video autem non Helenam, ſed mehercu» lè viros faciem inclinatos, & palleſcen» tes, &c. « Lampridius Lactantii contemporaneus (ſcripſit enim primis Conſtantini temporibus) in Alexandro teſtatur, Alexandrum ipſum, qui capeſſivit Imperium anno Domini ducenteſimo vigeſimo quarto, adjudicaſſe Chriſtianis locum, ut ibi erigeretur Eccleſia. » Cùm Chriſtiani (inquit) quendam locum, » qui publicus fuerat, occupaſſent, contrà « popinarii dicerent, ſibi eum deberi, reſcri» pſit, meliùs eſſe, ut quomodòcunque illic » Deus colatur, quàm popinariis dedatur. « Flavius Vopiſc. de Chriſtianorum Eccleſiâ Valeriani Imperatoris, qui poſt annum Domini circiter ducenteſimum quinquageſimum ſeptimum Imperium tenuit, hoc teſtimonium profert ad Senatum reſcribentis : » Miror » vos, Patres ſancti, tandiù de aperiendis li« bris Sibyllinis dubitaſſe, perindè quaſi in » Chriſtianorum Eccleſiâ, & non in Templo » omnium Deorum tractaretis ». Evariſtus autem Pontifex (ut ad noſtros redeamus) qui ſedem tenuit anno Domini centeſimo duodecimo, titulos, id eſt, Eccleſias in urbe Româ diviſit Preſbyteris, quod ex libro de Romanis Pontificibus conſtat. Tertullianus, qui floruit circa annum Domini ducenteſimum, de Eccleſiâ meminit in hâc ſignificatione in libro de Idol. item ad uxor. lib. ſecundo cap. 9. lib. de veland. Virginib. cap. 13. & alibi ſæpè. Sed & Cyprianus, qui paulò ante Lactantium floruit, poſt annum Domini ducenteſimum quinquageſimum, Eccleſiæ ſub nomine Dominici mentionem egit libro de Operibus & Eleemoſyn. ſicut & Concilium Laodicenum c. 28. relatum in cap. non oportet. diſtinct. 42. Cujus nominis rationem affert Euſebius in Oratione de Laudibus Conſtantin. Walfrid. item, & Strab. de Reb. Eccleſiaſtic. cap. 7. Eodem libro de Romanis Pontificibus habetur, Fabianum Pontificem anno Domini ducenteſimo quadrageſimo quinto, quo tempore Chriſtiani tranquillitate potiebantur, ſtruxiſſe Eccleſias, undè ſepulcra Martyrum, quæ ſubtùs terram in cryptis arenariis latebant, erectis deſuper ejuſmodi ædificiis, reddita fuerint clara atque conſpicua, Chriſtianorum uſui opportuna. S. Gregorius Nyſſenus in vitâ Sancti Gregorii Thaumaturg. ſcriptum reliquit, ipſum Sanctum Gregorium eodem Fabiani tempore Neocæſareæ in

Digitized by Google

Ponto, cujus urbis erat Epiſcopus, univerſo fideli populo pecuniam & operam conferente, nobilem erexiſſe Eccleſiam, quæ ut Deo acceptiſſima, nullis unquàm terræ labefactata ſit motibus; nam licèt urbs illa terræ motibus propè interierit, dicitur tamen templum illud integrum ſemper atque illæſum manſiſſe, & ne illo quidem tempore, quo Diocletiani decreto omnes dirui ſunt juſſæ Chriſtianorum Eccleſiæ, ullâ vi appetitum; integrum enim extaſſe ejuſdem Nyſſeni tempore, qui aliis quoque locis templa, atque altaria à Chriſtianis erecta, eodem Fabiano ſedem tenente teſtatur. Denique paulò antè quàm ſcriberent Arnobius, Minutius, Lactantius, edictum Diocletiani de diruendis Eccleſiis, & comburendis Chriſtianorum libris erupiſſe, conſtat ex Euſebio lib. 8. Hiſt. c. ſecundo, & tertio, qui eam cladem deplorat, ſicut & ipſe Arnobius in fin. quarti, his verbis: » Nam » noſtra quidem ſcripta cur ignibus meruerunt dari? Cur immaniter conventicula di» rui; in quibus ſummus oratur Deus, pax » cunctis, & venia poſtulatur Magiſtratibus, » exercitibus, Regibus? « Et eodem tempore ex eodem edicto ædem Bithyniæ divini cultui dicatam, quam ille Dei templum rectè nominat, ſe præſente everſam fuiſſe teſtatur Lactantius infrà lib. quinto, cap. ſecundo, qui & ſuam de Templis Chriſtianorum ſententiam aperit lib. 6. in fin. ubi docet, Deo quidem in Templis gratias agendas eſſe, verumtamen non in Templis ſolùm, ſed & domi, & in ipſo etiam cubili. Et libro de Irâ Dei cap. 8. fatetur, templa ædificare, ſacrificia facere, dona conferre, Deum colentis erga ipſum Deum obſequium eſſe. Contra Eccleſias virulentam linguam exeruit (ſicut machinas olim Nabuchodonoſor Rex Babylonis Diaboli typus, de quo quarto Reg. cap. 25. & Diocletianus ille nefarius) quidam Euſtachius hæreticus, contra quem coactum eſt Concilium Gangrenſe circa tempora primi Concilii Niceni. Id ita definit cap. 5. ſuorum Decretor. » Si quis docet, domum Dei con» temptibilem eſſe debere, & Congregatio» nes, quæ in eâ fiunt, anathema ſit «. Hanc hæreſim poſteà ex inferis iterùm excitarunt Patareni hæretici (ut ſcribit Hugo Ferrarienſis) anno Chriſti 1200. quos ſecuti ſunt Waldenſes, Wiclephiſtæ, Huſſitæ, Taboritæ.

Pag. 116. lin. 8. *Quid ara volunt?*] Ità de Sacrificiis lib. 1. cap. 20. lib. 6. cap. 1. 20. & 25. lib. 7. cap. 6. lib. de Irâ Dei cap. 21. Philo Judæ. in lib. quod deter. potior. inſidi. Arnob. ad fin. quarti. Ea ſcilicet priſci Patres clamitabant adverſùm illos, qui ita Deo immolabant, quaſi hoſtiis ac victimis indigeret. Id ipſe oſtendit Lactantius lib. 6. c. 2. » Mactant igitur (inquit) opimas ac pingues » hoſtias Deo quaſi eſurienti, profundunt » vina quaſi ſitienti, accendunt lumina tan» quàm in tenebris agenti «; vel qui ita exteriora peragebant, ut ſacrificium interius, contriti videlicet cordis, humiliati, ac Deo devoti, penitùs omitterent. Nos verò & ſacrificium interius, quo mens offertur Deo, & quidem etiam exterius à nobis ei deberi aſſerimus, qui ſcimus totiès de ſanctis altaribus & ſacrificiis in ſacris litteris mentionem fieri, Gen. 4. 8. 12. Levit. 2. & 6. Numer. 5. Paralip. lib. 2. cap. 28. innumeris aliis in locis. Sacrificium quidem exterius Deo ſemper debitum, etiam naturali ratione, idcircò fuiſſe ſcribit Sanctus Thom. ſecundâ ſecundæ quæſt. 85. articulo primo, quia naturalis ratio dictat homini, ut alicui ſuperiori ſubdatur propter defectus, quos in ſeipſo ſentit, in quibus ab aliquo ſuperiori eget adjuvari, & dirigi, & quicquid illud ſit, hoc eſt, quod apud omnes dicitur Deus. Sicut autem in rebus naturalibus naturaliter inferiora ſuperioribus ſubduntur: ità etiam naturalis ratio dictat homini ſecundùm naturalem inclinationem, ut ei, quod eſt ſupra hominem, ſubjectionem & honorem exhibeat ſecundùm ſuum modum; & eſt modus conveniens homini, ut ſenſibilibus ſignis utatur ad aliqua exprimenda, quia ex ſenſibilibus cognitionem accipit, & ideò ex naturali ratione procedit, ut homo quibuſdam ſenſibilibus rebus utatur, offerens eas Deo in ſignum debitæ ſubjectionis & honoris, ſecundùm ſimilitudinem eorum, qui dominis ſuis aliqua offerunt in recognitionem dominii. Hoc autem pertinet ad rationem ſacrificii, quod olim exhibitum Deo eſt etiam ipſiuſmet juſſu in victimis. Nunc ſacrificium incruentum, ineffabile, à Chriſto Domino inſtitutum, in Sacroſanctiſſimâ offerimus Euchariſtiâ, de quo plura ad primum cap. lib. ſexti. Undè ipſe Lactantius libro de Irâ Dei cap. 19. inquit: » Quibus perſuaſum eſt » Deo placere juſtitiam, eumque, quia ſit » dominus ac parens omnium venerantur, » & precibus aſſiduis, ac frequentibus votis » dona, & ſacrificia offerunt, &c. « & lib. eod. cap. 8. » Templa ædificare, ſacrificia » facere, dona conferre, &c. «

Ibidem. lin. 8. *Quid denique ipſa ſimulacra, &c.*] Sic ſæpè de ſimulacris, ſive ima-

ginibus Lactantius infrà cap. 3. 7. 18. & 19. Tertullian. cap. 12. Apologet. Lubet autem admirari cum Sanctâ Synodo ſeptimâ infelicium capitum inſaniam omni lacrymarum fonte lugendam, quæ ſanctorum Patrum loca adversùs Idololatras directa detorquent impiè contra Sanctorum imagines, quas piè veneratur Eccleſia; nam meritò quidem Gentibus exprobrabant, quòd ſtatuas, aliaſve imagines adorarent, quæ nil aliud eſſent, quàm ſimulacra hominum mortuorum, illiſque ipſis ſimulacris circumſcripta numina eſſe cenſerent, ut iis liquet libri ſexti Arnobii verbis: » Sed erras (inquitis) & laberis; nam neque » nos æra, &c. « At verò quicunque Catholicam fidem amplectuntur, non mortuorum, ſed vivorum imagines (Deo enim vivunt Sancti ipſius) non adorant latriæ quidem, quæ uni Deo debetur, adoratione, ſed quâ decet veneratione proſequuntur; neque in iis animo imaginibus ſiſtunt, quaſi illis ipſis finita numina cenſeant: ſed in eos feruntur Cœlites, quorum imagines venerantur, quia in ipſorum recordationem, dilectionem, imitationem indè vehementer excitantur, ut ait S. Gregorius Magnus in Epiſtolâ ad Secund. Cæterùm jam à Chriſti atque Apoſtolorum temporibus, ipſius Chriſti, ſanctiſſimæque Crucis ejus, matriſque Virginis, & ipſorum Apoſtolorum imagines in veneratione apud fideles habitas nemo poteſt ambigere, qui pauliſper modò ſit hiſtoriis ſacris imbutus. De Chriſti quidem imagine nulli mortalium elaboratâ, ſed ab ipſomet Chriſto domino effigiatâ, & Abagaro Edeſſæ principi ab eo miſſâ, graviſſimi tradunt auctores; Evagrius Hiſt. lib. 4. cap. 26. ubi & de ejuſdem imaginis miraculis in Concilio Niceno ſecundo verificatis, & probatis, Joan. Damaſc. de Fide Orthod. lib. 4. cap. 17. Nicephor. Hiſt. lib. 2. cap. 7. Conſtantin. Porphyrogenit. apud Metaphraſt. die 10. Auguſti, & die 15. Novembris, in Actis Sanctorum Samonis & Guriæ. Quin etiam Græci de eâdem imagine feſtum Anniverſarium celebrant 17. Kal. Septembris, ut in eorum Menolog. Adrian. PP. ejus nominis primus ad Carolum Magnum Epiſtolam ſcribens, quæ extat in tomo tertio Concilior. nov. edition. teſtatur, eandem de imagine Chriſti ab eo ad Abagarum miſsâ hiſtoriam cognitam, & receptam fuiſſe à Stephano PP. in Concilio Romano, & de ejus miraculis etiam apud Theophanem Hiſt. miſcel. lib. 17. & Metaphraſt. ubi ſuprà. Quo Chriſti ipſius teſtimonio pro ſanctis imaginibus quodnam aliud vel firmius, vel illuſtrius afferri poteſt? Jam de ſtatuâ Chriſti erectâ à Syrophœniſsâ, quæ ab ipſo domino ſanata fuerat, cum ſanguinis profluvium pateretur, ut ſcribunt Evangeliſtæ, proditum eſt ab Euſeb. Hiſt. lib. 7. cap. 14. Damaſc. de Imaginib. Orat. tertiâ. De Salvatoris imagine in Eccleſiis pingi ſolitâ extat Can. Synodi habitæ ab ipſis Apoſtolis Antiochiæ his verbis: » Ne decipiantur ſalvati ob Idola: ſed pingant ex » oppoſito divinam humanamque manufac» tam, impermiſtam effigiem Dei veri, ac » Salvatoris noſtri JESU Chriſti, ipſiuſque » ſervorum contra Idola, & Judæos; neque « errent in Idolis, nec ſimiles ſint Judæis. « Tertullian. in lib. de Pudicit. Calicum picturas recenſet, in quibus paſtor Chriſtus cum ove repertâ pingebatur. Crucis autem vexillo, tanquàm præfixo titulo antiquitùs Eccleſias inſigniri ſolitas, atque ideò quoque tituli nomine appellatas, intelligimus ex l. ultimâ Cod. de Pagan. in Cod. Theodoſ. & ex leg. decernimus, Cod. de Epiſcop. & Cleric. Sanctus Irenæus, qui proximus fuit Apoſtolorum temporibus (is enim magiſtrum habuit Polycarpum Joannis Apoſtoli Diſcipulum) damnat Encratitas imaginibus Chriſti Domini & Pauli Apoſtoli abutentes lib. 1. cont. hæreſ. cap. 24. De Imaginibus verò Deiparæ Virginis à Sancto Lucâ Evangeliſtâ depictis ſcribit Theodor..... initio Commentar. in Lucam, Nicephor. Caliſt. lib. 2. cap. 43. lib. 6. cap. 15. lib. 14. cap. 2. lib. 15. cap. 14. De ipſorum quoque Apoſtolorum Petri & Pauli imaginibus ab eodem Sancto Lucâ depictis idem Nicephor. primo Hiſt. cap. 43. & d. cap. 15. lib. 6. De Angelorum imaginibus, quæ tunc pingebantur, meminit Dion. Areopagita Pauli Apoſtoli Diſcipulus, de Cœleſt. Hierarch. cap. 1. & 2. quem refert Adrian. 1. in lib. adversùs Pſeudo-Carol. ad Carol. Magn. Denique S. Paulinus Nolanus Epiſcopus Lactantii contemporaneus ad Severum ſcribens Epiſtolâ 12. teſtis eſt, ſacras ac venerandas Cruces, aliaſque Sanctorum imagines in abſidibus Eccleſiarum pingi ſolitas, illis verſibus:

Pleno coruſcat Trinitas myſterio, &c.

Atque hactenùs de ſanctis imaginibus in uſu & cultu habitis ante tempora Lactantii, & ipſomet Lactantii tempore; nam poſt tempora Conſtantini Magni, & ab ipſomet Conſtantino, ubique ſculptas pictaſque imagines, & perpetuò deindè in Eccleſiâ Dei fuiſſe tam manifeſtum eſt, ut nullâ probatione res egeat. Epiphanium Epiſcopum hunc olim errorem

Digitized by Google

habuiſſe ferunt de non habendis imaginibus, idque conſtat ex dictis ipſius hæreſ. 79. in lib. adverſus hæreſ. & in quâdam Epiſtolâ ad Joannem Epiſcopum Hieroſolymitanum ab ipſo ſcriptâ ; & deindè tempore Sancti Gregorii Magni Serenum quendam Epiſcopum Maſſilien. quem ipſe Sanctus Gregorius per Epiſtolam vehementer increpat, quòd inconſiderato zelo quorumdam Sanctorum Imagines fregerit , timens , ne à populo adorarentur. Neque tamen hi duo Epiſcopi de hæreſi ſunt notati, cùm eo tempore nondùm eâ de re quicquam Eccleſia decreviſſet , neque illi pertinaci quodam animo id ità ſentirent , ut parati non eſſent Eccleſiæ contrarium docenti aſſentiri. Fautores quidem ejuſdem erroris fuere multi Græcorum Imperatores , Leo Tertius ſcilicet , qui propterea à Gregorio Tertio communione fidelium atque imperio privatus eſt , Conſtantinus Quintus , qui à Deo Elephantiæ morbo percuſſus interiit , & Leo Quartus, cujus uxor Irene , eo defuncto curam gerens Imperii nomine filii Conſtantini Sexti , Concilium in Nicenâ Urbe ſecundum curavit congregandum, in quo à trecentis quinquaginta Epiſcopis opinio adverſus ſanctas imagines tanquàm hæreſis eſt perpetuo anathemate damnata. Hoc Concilium Græci ſeptimam generalem Synodum vocant, coactam anno Domini 781. Imperantibus Conſtantino, & Irene ejus matre, ſedente Adriano Pontifice ejus nominis primo. Eam hæreſim habuere Samaritæ, Sarraceni, Ariani, Theopaſchitæ, & propiori tempore Waldenſes, Wiclephiſtæ, & alii iniquitatis & tenebrarum filii Iconoclaſtæ, ſive Iconomachi appellati , non ſolùm in d. ſeptimâ Synod. generali damnati, ſed & in octavâ Univerſali Conſtantinopoli coactâ ſub Adriano II. in tribus Lateranenſibus, in Francfordien. & denique in Tridentin. Seſſion. 25. & convicti præclaris diſputationibus Joannis Damaſc. Jonæ Aurelianen. Joannis Molani in eorum libris de Imaginibus, atque picturis, Doctorum omnium in cap. Venerabiles , de Conſecrat. Diſtinct. 3. & S. Thom. 3. part. quæſt. 25. art. 3.

Pag. 118. lin. 7. *In Libris moralibus.*] Qui magno damno interciderunt.

Ibidem. lin. 18. *Fucum ſtultitiæ perhiberunt.*] Cum hâc lectione conſenſit Cod. B. S. Salvat. antiquior : ſed alter ejuſdem Cœnobii , nonnulli Vatican. T. & P. & editio Florentina habent, *Succum ſtultitiæ , &c.* Ego priorem ab Aldin. & Plantinian. impreſſione exhibitam , & probatam Antonio Auguſtino , ut teſtatur Thomaſius in notis , ſecutus ſum ; ut videlicet tranſlatio deſumpta ſit à coloribus, quibus panni inficiuntur , cùm dixerit hoc eodem loco , Ethnicos infectos eſſe perſuaſione , &c. Sic Plin. lib. 22. cap. 2. Jam verò infici veſtes ſcimus admirabili fuco. Et Cn. Matius apud Gell. lib. 20. cap. 8.

Jam ſenſiles tapetes ebrii fuco ,
Quos concha purpura imbuens venenavit.

CAPUT III.

Pag. 119. lin. 6. *Ait tamen , non eſſe illa vulgò diſputanda , &c.*] Ponitur hic locus inter fragmenta Ciceronis è 3. de Naturâ deorum.

Pag. 120. lin. 27. *Hoc enim quod oculis ſubjectum eſt , non homo , ſed hominis receptaculum eſt , &c.*] Corpus hominis vocat receptaculum hominis ; ſuprà verò cap. 2. in fin. hoſpitium, infrà cap. 13. vaſculum , & domicilium. lib. 4. cap. 26. veſtem : ſic aliis alibi ejuſmodi fortè nominibus. Lib. 5. cap. 22. ait , hominem eſſe ſolo in animo. Quod autem hic poſuit, ſcripſit etiam lib. 7. cap. 12. & lib. de Opif. Dei cap. 1. & 20. ubi penè ad verbum exſcriptus eſt Ciceronis locus in fin. Somn. Scipionis : » Tu verò enitere, &c. « Hujus opinionis Autor Pythagoras, aſſertor fuit Plato , qui in primo Alcibiad. ſive de naturâ homin. nititur comprobare, hominem eſſe animam tantùm intellectivam, non autem corpus , quo illa tanquàm inſtrumento utatur ad actiones obeundas. Nam cùm animam naturæ ſimplicis & incorporeæ videret eſſe, corpore miſceri eam non poſſe exiſtimavit , cùm incorporea corporibus minimè coaleſcant : illud etiam ex contrariâ ſententiâ abſurdum ſequi opinabatur , quòd & anima cum corpore interiret , & majori ejus contagione inquinaretur , cujus quia eſt expers , ſi naturæ ipſius ſinceritatem ſpectemus, idcircò illam non corpori commiſtam , ſed veluti gubernatricem illi præfectam eſſe cenſuit ; nec hominem è corpore atque animâ compoſitum appellat, exterritus difficultate connexionis : ſed animam ait corpori inditam illi imperare. At verò Ammonius Plotini præceptor diligentiùs hanc rem ſcrutatus , eam inquit intelligibilium rerum eſſe naturam , ut poſſit corpora penetrare , & puritate ſuâ retentâ illis ſeſe alligare: quod in aëris illuſtratione cernimus, cùm lux, quæ incorporea eſt, illum corporeum perfundens illuſtret, ipſa tamen minimè inquinetur. Sic ergò animam incorpoream alligari putat corpori, ut ei minimè

Digitized by Google

miſceatur : ſed incorrupta manens, illi vitam, motum, ſenſum omnem afferat. Ità ſentit & Gregorius Nyſſen. lib. de Animâ & Reſur. & de Homin. Opific. qui etiam conatus eſt oſtendere, qualiſnam ſit illa corporis & animi copulatio; id quod præclariſſimè, ut omnia ſuo more, exequitur S. Thomas 2. cont. Gent. cap. 56. & ſeqq. exequi non potuit Lactantius, cùm id conaretur cap. 16. De Opific. Dei. Atqui Platonis poſitio ad ſuadendam virtutem & formandos mores maximè videtur accommodata : idcircò, vel ipſe, cujus ex Metaphyſicis præceptis contrarium aſtruitur, Ariſtoteles, ubi de moribus ſermonem habet, propè abeſt à Platonis loquendi more, ut 9. Ethic. cap. 4. & 8. Sed & Sancti Patres ità locuti quandòque videntur : Arnob. lib. 2. » Quid enim ſumus homines, niſi ani» mæ corporibus clauſæ « ? Sic illas corporibus illigatas ſæpè ſolet dicere. Quin etiam ad hunc eundem modum Scriptura Sacra : Geneſ. primo, Faciamus hominem, &c. Job. 10. Pelle, & carnibus veſtiſti me. Sic corpus à Paulo Apoſtolo Tabernaculum vocatur ſecundâ ad Corinth. cap. 5. & alibi, domus lutea, Job 4. carcer, & cuſtodia Pſalm. 141. De hâc quæſtione integrum ſcripſit librum Plotinus, qui eſt primus primæ Enneadis, in quâ quicquid Platonici arbitrentur, illud porrò ex verâ Philoſophiâ & diviná Theologiâ aſſerendum, animam humanam eſſe formam informantem ac ſubſtantialem ipſius corporis, non autem illi aſſiſtentem, ut nauta navi, id quod etiam aliquandò ſenſiſſe Lactantium apparet ex cap. 3. lib. 7. » Si regit » (inquit) non utique ficut mens corpus regit, &c. « Et multis in locis docet Ariſtoteles, ſecundo de Anim. text. 24. & 12. Metaphyſ. tex. 16. Sanctus Thom. primâ pr. quæſt. 76. 1. 6. 7. & contr. Gent. lib. 2. cap. 56. 57. 68. & ſeqq. & quolibet 12. artic. 12. & ità de intellectivâ animâ ſenſiſſe Ariſtotelem adversùs Aven-Rois diſputat idem Sanctus Doctor ſecundo cont. Gent. cap. 59. & Gregorius de Arimin. ſecundo Sentent. diſtin. 16. & 17. Quæſtione primâ; & eſt concluſio de fide, ut habetur in Clementin. fidei, de ſummâ Trinit. Quarè cùm in ſubſtantiis compoſitis non ſit hoc aliquid forma, vel materia tantùm, ſed utrumque, ut docet Ariſt. & Commentator in ſeptimo Metaphyſic. tex. com. 27. & latè S. Thom. De ent. & eſſent. cap. 2. ubi Cajetanus, & in primâ p. quæſt. 75. artic. 4. & quol. 76. art. 1. ideò non animam ſolam, neque corpus ſolum dicendum eſt hominem eſſe, ſed animam ſimul, & corpus, nempè totum compoſitum ; quæ quidem ſententia cùm ad corporum reſurrectionem aſtruendam, ut apud Athenagoram in libro de Reſurrectione, Sanctum Thom. in 4. ſentent. diſtinct. 43. quæſt. unic. art. 1. & alios de Mortuorum Reſurrectione diſputantes, tum verò ad alias non parùm conferat fidei poſitiones firmandas, de quibus Io. Andr. in d. Clement. fidei, in verb. Intellectivæ, de Sum. Trinit. idcircò monere volui, non eſſe ab eâ diſcedendum, ſed cavendum ab ejuſmodi locutionibus, quibus corpus dicitur animæ vas, inſtrumentum, receptaculum, indumentum, hoſpitium : quippè quæ videantur alludere partim ad hoc Platonis Placitum, non eſſe animam corporis formam, partim ad aliud ejuſdem in Phædro & Phædone dogma de Animabus ante corpora conditis, ab Origene receptum primo Principior. cap. 7. & 8. quod refutat Lactantius ipſe in tertio hujus operis cap. 18. Sanctus Epiphan. adversùs hæreſ. lib. 2. hæreſ. 64. Mag. ſentent. in 2. diſtinct. 18. Alexander Alenſ. in 2. p. quæſt. 62. memb. 3. Sanctus Thom. lib. 2. cont. Gentes. cap. 83. & 84. & p. p. quæſt. 47. art. 2. quæſt. 90. artic. 4. & quæſt. 118. art. 3. Sanctus Bonavent. 2. ſententiarum, dictâ diſtinction. 18. artic. 2. quæſt. 2. quod denique damnat tanquàm hæreſim Viennen. Concilium, & Clemens Quintus, ut in d. Clement. fidei legimus. Loca verò Sacræ Scripturæ & Sanctorum Patrum ex adverſo prolata hâc interpretatione ſunt exponenda, ut dicamus cum Sancto Thom. d. quæſt. 75. art. 4. ad primum, quòd quia illud potiſſimùm videtur eſſe unumquodque, quod eſt principale in ipſo, idcircò contigit, ut quod in homine principale eſſe cenſetur, dicatur homo; & ità quidem aliquandò ſecundùm veritatem pars intellectiva, quæ dicitur homo interior, aliquandò verò pars ſenſitiva cum corpore ſecundùm exiſtimationem aliquorum, qui tantummodò circa ſenſibilia detinentur; multò autem minùs corpus dicendum fuerit animæ laqueus, vinculum, carcer, ut inf. dicam lib. 7. cap. 5.

Pag. 121. lin. 3. *Corpora ſunt hominibus carentia.*] Ità lego, ut in B. T. P. & aliquibus Vatican. non ut vulgò legitur, *animabus carentia.* In illâ enim conſtat Lactantius opinione, mentem ipſam atque animam cujuſque eſſe hominem.

Ibidem. lin. 9. *Et faciunt animos.*] Lucret. *efficiunt animos.*

Ibidem, lin. 16. *Vertier ad lapidem, atque*

Digitized by Google

omnes accedere ad aras, nec procumbere humi, &c.] Aldinæ, Plantinianæ, & aliquot aliarum editionum lectionem ſecutus ſum, quæ magis Lucretiana viſa eſt; ab omnibus quidem illa Lucretii exemplaribus exhibita, quamvis B. T. P. refragantibus, qui habent, *vertere ſe, &c. Et procumbere, &c.*

Pag. 122. lin. 5. *Si quidem hominum, atque mutorum, vel ſolum, vel certè maximum in Religione diſcrimen eſt.*] Alibi clariùs ſuam effert ſententiam, brutis videlicet ineſſe rationem, & ſolâ Religione ab hominibus, non ratione aut ſermone differre, inf. hoc eod. lib. cap. 9. lib. 3. cap. 10. de Irâ Dei cap. 7. Hæc opinio à Pythagorâ manaſſe creditur, qui dum in Metempſychoſi ſuâ illa delirat, eaſdem eſſe cenſet animas hominum atque brutorum, ille utique brutorum omnium irrationalior. Ejus opinionis meminit Maro in Georgic.

His quidam ſignis, atque hæc exempla ſecuti,
Eſſe apibus partem divinæ mentis, & hauſtus
Æthereos dixere, &c.

Quam & Plato habuit, ut ſcribit Plutarch. quinto Placitor. cap. 20. & Porphyr. eum ſecutus in lib. 3. de Sacrific. & de quâ plurima diſſerit idem Plutarch. in lib. An brutis ſit ratio, & in lib. de Solertiâ Animal. Galeni verba ſunt in principio Orationis ſuaſoriæ ad bon. art. » An animantium generi, quod » irrationale appellatur, nulla omninò data » ratio ſit ſanè dubium eſt; nam etſi caret » eâ, quæ in voce verſatur, quam ſermonem » nominant, quæ tamen animo concipitur, » quam ratiocinationem dicunt, ejus fortaſsè » particeps omne genus animalium eſt, quamvis aliis parciùs, aliis liberaliùs tributa ſit, » &c. « Arnobius ex bruti perſonâ initio ſeptimi. Sed rationales illi ſunt, & articulatas exprimunt voces. » Et undè illis notum eſt, » an & ego quod facio meis rationibus faciam, & vox iſta, quam promo, mei generis verba ſint, & ſolis intelligantur à nobis? &c. « Plato in Politic. ait, ſeculo aureo non homines modò cum hominibus, ſed cum beſtiis etiam ratiocinari ſolitos, illaſque interrogare, ac viciſſim ab illis reſponſum accipere; quam Platonis ſententiam memorat etiam Euſeb. lib. 12. Præparat. cap. 9. Quid quòd Pythagoras & Melampus, Tireſias, Thales & Appollonius ad linguas avium interpretandas incubuere? Democritus quidem (ait Plin. lib. 29. cap. 4.) monſtra quædam ex his conficit, ut poſſint avium ſermones intelligi. Verùm iſthæc deliramenta à ſapientioribus Ethnicis, nedùm à Theologis noſtris ſunt deriſa. Quale enim porrò abſurdum eſt, quia bruta naturæ inſtinctu quæpiam gerant, ex quibus aliqua prudentiæ imago, ut ait Ariſtoteles, illis ineſſe videri poſſit, & quia quaſdam voces edant inter ſe eodem inſtinctu notas, ideò illa, vel ratione, vel ſermone pollere arbitrari? Quid verò attinebat ſolâ religione differre à brutis hominem aſſeverare? Quomodò enim circa rationem decepti ſunt, ità circa Religionem decipi poterant; nam, & gallinis villaribus Religionem attribuit Plinius lib. 10. cap. 41. & valdè mira ſunt, quæ idem lib. 8. cap. 1. de Geſtis Elephantorum, quæ Religionis ac pietatis eſſe videntur, poſteris legenda reliquit. Veruntamen omnia ejuſmodi geruntur ab illis:

— Haud equidem, quia ſit divinitùs illis
Ingenium, aut rerum fato prudentia major;

Ut ait Maro: ſed quia ut in homine ars, prudentia, ſapientia, ità brutis ineſt vis quædam ejuſmodi naturalis, cujus ductu apes, araneæ, canes, vulpes, Elephanti, & cætera id genus bruta, quæ ſolertiora videntur, gerunt mira nonnulla, in quibus ratio quidem elucet, non tamen ipſorum, ſed ſuperioris virtutis ipſa dirigentis. Sic enim ſagitta directè tendit ad ſignum ex motione illi inditâ à collimante, perindè ac ſi ipſa rationem haberet dirigentem; & idem apparet in motibus horologiorum, & aliorum, quæ arte fiunt ab humanis ingeniis. Sicut autem comparantur artificialia ad artem humanam: ità comparantur omnia naturalia ad artem divinam; & ideò ordo apparet in iis, quæ moventur ſecundùm naturam, ſicut in iis, quæ ſecundùm artem, ut dicitur in ſecundo Phyſic. Quocircà in operibus brutorum quædam ſagacitates apparent, in quantùm habent inclinationem ad quoſdam ordinatiſſimos proceſſus, nimirùm à ſummâ arte ordinatos; & propterea quædam animalia dicuntur prudentia, vel ſagacia, non quòd eis ſit aliqua ratio, vel electio: quod hinc apparet, quia omnia, quæ ſunt unius naturæ, ſimiliter operantur, ut docuit Sanctus Thom. in pr. ſecundæ quæſt. 13. articulo ſecundo ad tertium, & eadem ferè protulit ipſemet Lactantius inf. cap. 5. dum adversùs Ciceronem diſputaret rationem ſideribus tribuentem. Videnda etiam, quæ diſſerit Sanctus Doctor pr. pr. quæſt. 78. art. 4. & in pr. ſecundæ quæſt. 11. art. 2. Jure ergò illis non prudentiam ineſſe, ſed prudentiæ imaginem dicit Ariſtoteles initio Metaphyſ. & lib. 8. & 9. de Hiſt. Animal. utrobique cap.

Digitized by Google

primo, in fin. primi de Generatione Animal. & ſexto Ethic. cap. 7. Ratione autem carentia etiam ſermone carere decuit, ut oſtendit Ariſtoteles lib. 1. Politicor. cap. 2. Quòd ſi animalium nonnulla arte edocta proferre verba quædam videntur, non eſt ea propriè locutio, quia non intelligunt, quæ pronunciant, ſed aſſuetudine quâdam id agunt. Quibus cognitis ſubit hoc loco admirari, Joſephum Judæ. 1. Antiquit. cap. 3. ſenſiſſe (ut affirmat Toſtat. quæſt. 429. in cap. 13. Geneſ.) ſerpentem, qui primam mulierem decepit, fuiſſe verum & naturalem ſerpentem, cui tunc naturale fuerit, intelligendi ac loquendi facultate præditum eſſe; & Baſilium in Hom. de Paradiſo dicentem, bruta omnia fuiſſe inter ſe ante Adami lapſum concorditer viventia, quæque audirent inter ſe, & multò loquerentur ſenſatè. Sed contrà diſſerit Sanctus Auguſtinus lib. 11. de Geneſ. ad litteram cap. 29. Denique ſoli homini rationem tributam eſſe docet Spiritus Sanctus Pſalm. 31. *Sicut equus & mulus, &c.* & Pſalmo 44. *Comparatus eſt jumentis, &c.* quod & ipſe Lactantius aſſeruit libro de Irâ Dei cap. 7. & 13. & de Opif. cap. 2. & 3. Eam hæreſim de Brutis ratione participibus Philaſtrius tribuit Gnoſticis, & Manichæis.

CAPUT IV.

Pag. 124. lin. 4. *Quis non ſit tanto hoc cuſtode ſecurus?* Non eſt hemiſtichium Horatianum, ut in cæteris impreſſis exiſtimatum apparet: ſed proſa ipſius Lactantii ironicè loquentis.

Pag. 126. lin. 3. *Quòd aurea vaſa Templis inferantur, &c.*] Et de donis, precioſiſque muneribus, quæ Deo offeruntur, præſertim ad Templorum ornatum, alia ejuſmodi ex Lactantio promunt hæretici inf. cap. 7. lib. 5. cap. 8. lib. 6. cap. 25. lib. de Irâ Dei cap. 21. Verùm iſthæc jure auribus Paganorum ſæpè, ac ſæpiùs ingerebantur, qui ità exteriores oblationes & munera probabant, ut ſanctitatis obtentu avaritiam foverent, quod ex Perſio hîc affirmat Lactantius; vel Deo tanquàm indigenti offerebant, ut idem Lactantius aiebat lib. 6. cap. 2. vel denique hæc meritò jactantur adverſùs eos, qui ità largiuntur Deo, ut totam eorum ſpem in cultu atque ornamento exteriori ponant, interiori penitùs omiſſo, & ſpiritûs oblatione neglectâ, quâ præcipuè Deo placemus. Interior igitur animi cultus præſertim ei exhibendus: ſed nec exterior quoque omittendus; munera enim, & oblationes externæ ideò illi acceptiſſimæ ſunt, quatenùs (ut ait S. Thom. in ſecundâ ſecundæ quæſtion. 85. art. 2.) ſigna ſunt interioris oblationis; nam exteriores actus religionis ad interiores ordinantur. Templorum quidem ornatum Deo placere facilè intelligunt omnes ex cap. 25. & ſeqq. Exod. & ex cap. 6. & ſeqq. lib. 3. Regnorum, ubi immenſam auri & argenti vim à Salomone erogatam cognoverint in ſuppellectile templi illius admirandi, quod Dominus tanquàm ſibi acceptiſſimum innumeris privilegiis decoravit, ut legitur Paralip. lib. 2. cap. 7. Et de antiquiſſimo Chriſtianorum more exornandi templa, liquet ex rebus geſtis à Conſtantino Magno in Eccleſiaſticis hiſtoriis: ità profectò res ſacra decentiùs fit, & magnificentiùs; & ad Deum glorificandum excitantur animi mirum quantùm. Neque enim nos Deo quicquam offerimus tanquàm indigenti, qui eſt Dominus omnium: ſed, ut ait Iræneus lib. 4. cap. 34. gratias agentes. Nam quemadmodùm intelligimus (ait Juſtin. Martyr in Apolog. 2. pro Chriſtian.) Deum non indigere oblationibus noſtris: ità ſcimus, nos indigere aliquid offerre illi. Undè & ipſe Lactantius lib. de Irâ Dei cap. 16. fatetur, eos, quibus perſuaſum eſt Deo placere juſtitiam, venerari eum precibus aſſiduis, & frequentibus votis ei dona & ſacrificia offerre, juſtis denique operibus eum demereri.

Ibidem. lin. 17. *Non (inquit) bis pueri.*] Alium ſimilem locum habes apud eundem Senecam Epiſtolar. lib. 21. Epiſt. 116. nimis anxium; & de hoc dicterio *Bis pueri ſenes*, vide authorem Adagiorum.

Pag. 127. lin. 7. *Dionyſius Siciliæ Tyrannus, &c.*] Hæc Cicero ad fin. 3. de Naturâ Deor. Valer. Max. lib. pr. cap. de Neglect. Relig. Ælian. de Variâ hiſt. lib. pr. Arnobius ad fin. 6.

Ibidem. lin. 29. *Ipſos expetant pœna.*] Impreſſi omnes & ſcripti Vaticani ſic habent: quæ cùm ſit phraſis non utique uſitata, haud aliter ſuſtineri poſſe crediderim, quàm ſi *Pœnas* hîc pro numinibus quibuſdam, Furiis videlicet, ac Deabus ultricibus accipiamus, ut apud Plutarchum ...... » Non tanquàm » vir, ſed pœna quædam, & abominabilis » Dæmon urbem invaſiſſet «. Codex B. habet, *In ipſos expetant pœna.* Quæ germana (me judice) lectio eſſet, ſi *pœnas* ibi, pro *pœna*, ſcriptum fuiſſet. Verùm id Librarii fuerit error. Certè veriſimile eſt ità ſcripſiſſe Lactantium, *In ipſos expetant pœnas:* ſicut Livius

vius lib. pr. Deorum numen ab ipſo capite orſum in omne nomen Albanum *expetiturum pœnas*; & paulò ſuprà: ut in eum omnes expetant hujuſce clades belli.

Pag. 128. lin. 7. *Cur hunc tam potentem ſacrilegum*, &c.] Janus Gulielmius in quæſtionib. ad Plaut. Menæch. cap. 4. ſcriptum eſſe teſtatur in aliquibus membranis, *cur hunc tamen potentem*, &c. Undè ille de conjecturâ legendum putat, *cur hunc tam impotentem*, &c.

Ibidem. lin. 9. *Videtiſne* (*inquit*) &c.] Apud Ciceronem lectio variat.

Ibidem. lin. 18. *Catanenſi.*] Urbs eſt Siciliæ, *Catina*, vel *Catine* dicta, penul. corrept. à Cicerone Act. 6. in Verr. in fin. & Silio lib. 13. Strabo tamen, Diodorus, Ptolemæus, & hîc Lactantius non *Catinum*, ſed *Catanam*, & indè *Catanenſes*, ſcribunt.

CAPUT V.

Pag. 132. lin. 17. *Concavo ære.*] Sphæra videlicet, de quâ Cicero in Tuſculanis, & ſecundo de Naturâ deorum, ubi ſimilem Sphæram à Poſſidonio quoque factam ſcribit. Sext. Empiric. initio octavi adversùs Mathemat. Titulo, An ſint Dii, Claudian. in nobili illo Epigrammate:

Jupiter in parvo, &c.

Ibidem. lin. 22. *Vel inerrantium*, *vel vagarum.*] Ità in MSS. optimis B. T. P. pro eo quod in impreſſis corruptè legitur, *vel errantium*, *vel vagarum*; eædem enim ſunt *errantes*, quæ vagæ: at *inerrantes* dicimus fixas.

CAPUT VI.

Pag. 134. lin. 15. *Propoſitiones quidem veræ ſunt.*] *Propoſitio* hîc ſumitur non pro θέσι, ſed pro πρότασι, id eſt, pro ſyllogiſmi *propoſitione*, quam Scholaſtici majorem nominant, Cicero primo de Inventione ſimpliciter *propoſitionem* appellat. Lactantius ſuo more, id eſt, Ciceroniano loquitur.

Ibidem. lin. 16. *Aſſumptiones falſæ.*] Cicero & Quintilian. *aſſumptionem* vocant, quam Scholaſtici minorem nominant.

CAPUT VII.

Pag. 137. lin. 18. *Habes, Balbe*, &c.] Nonnihil variat hic locus apud Ciceronem.

CAPUT VIII.

Pag. 139. lin. 4. *Dedit omnibus Deus pro virili portione ſapientiam.*] *Portiones viriles* Juriſconſulti æquales ut plurimùm interpretantur, quæ ſcilicet pro numero perſonarum, & in capita conſtituantur, ut tot fiant, quot ſunt & perſonæ: Ulpianus in l. primâ §. Si pupillis, D. de tutel. & ration. diſtrahend. Papinianus in l. Pupillus, D. de fidejuſſor. Paul. in l. 43. D. de re judicatâ. Sic paulò inf. quæ [ſapientia] ſi omnibus æqualiter datur, occupari ab antecedentibus non poteſt. Sapientiam autem (cauſaliter, non identicè,) Lactantius vocare videtur facultatem illam, & lumen cunctis divinitùs inditum, cœleſtis doctrinæ, & veræ religionis inquirendæ, & aſſequendæ. Vid. & cap. 25. 26. & ſeqq. libri tertii.

Ibidem. lin. 23. *Accius Navius.*] Multùm variant hujus Auguris nomen auctores, ut notat Glareanus ad primum primæ Decadis Livii. Nam Valer. Maximus lib. 1. cap. 4. Decium *Accium Navium* appellat; Plinius lib. 34. cap. 5. *Accium Navium*, ut Lactantius, & Livius: Dionyſ. autem lib. 3. nomen ejus *Nevius*, cognomen *Accius* fuiſſe ſcribit. Alii cum diphtongo *Nævius* ſcribunt, alii *Attius*. Sed res non tanti. Vid. apud hos omnes auctores, & apud Plin. Secundum in lib. de vir. Illuſtrib. in Tarquin. qui ſcribit, *Accii Navii*, Ciceronem primo de Divinat. ubi ſcribitur, *Attius Navius*, & apud Feſtum in *Navia*.

Pag. 140. lin. 6. *Caſtor & Pollux bello Latino*, &c.] Cic. 2. de Naturâ deor. Ovid. ad fin. primi Faſt. Valer. lib. 1. cap. 8. Plutarch. Æmil.

Ibidem. lin. 8. *Iidem bello Macedonico.*] Valer. ubi ſuprà, item Plutarch. qui rem paulò aliter narrat, ubi ſuprà.

Ibidem. lin. 12. *Simulacrum Fortunæ muliebre non ſemel locutum eſſe*, &c.] Valer. ibid. Plutarch. in Coriol. Halicarnaſ. lib. 8. Sanctus Auguſtinus lib. 4. Civitat. cap. 19.

Ibidem. lin. 13. *Item Junonis Monetæ*, &c.] Valer. ubi ſuprà, Livius quinto primæ Decad.

Ibidem. lin. 15. *Claudia quoque*, &c.] Hiſtoriam ridet Minutius, refert Ovid. quarto Faſtor. Livius 9. tertiæ Decad. Feneſtell. cap. 12. de Sacerd. Roman. Plinius Secundus, de viris Illuſtr. cap. 46. Herodian. 1.

Pag. 141. lin. 7. *Æſculapius Epidauro accitus*, &c.] Valer. ubi ſuprà, Plutarchus in quæſtionib. Roman. quæſt. 94. Arnob. qui rem irridet lib. 7.

Ibidem. lin. 10. *Appius Claudius Cenſor*,

&c.] Val. lib. 1. cap. de Neglect. relig. Liv. ad fin. lib. 9. primæ Decad.

Pag. 141. lin. 13. *Junonis Laciniæ, &c.*] Ità legend. hic ex Valer. ubi ſuprà, Liv. 2. quintæ Decad. & quarto ſecundæ Decad. Arnob. lib. 6. qui hiſtoriam referunt. Virg. ad fin. tertii Æneid.

— *Attollit ſe Diva Lacinia contrà.*

Pravè legit B. Jun. *Lucina.*

Ibidem. lin. 16. *Turullius, &c.*] Valer. ubi ſuprà.

Ibidem. lin. 21. *Ceres quoque Mileſia, &c.*] Valer. ibid.

Ibidem. lin. 24. *Tiberio namque Attinio, &c.*] Livius 2. primæ Decad. hunc vocat Titum Latinum, Valer. Latinum ſimpliciter lib. 1. cap. de Inſomniis. At Dionyſ. lib. 7. Plutarch. in Coriolan. Sanctus Auguſtinus 4. Civit. cap. 26. Titum Latinum: Macrobius Annium vocat 1. Saturnal. cap. 11. De Hiſtoriâ, præter notatos, Cicero 1. de Divinat. Arnob. 7. Minutius in Octav.

Pag. 142. lin. 7. *Illud quoque ſomnium, &c.*] Variant nonnihil Scriptores. Quidam enim tradunt, Auguſtum propter illud ſomnium in aciem deſcendiſſe; alii verò, propter idem ſomnium prælio non adfuiſſe. Lactantius auctorem habuit Valerium lib. 1. cap. de Somniis. Vide & Plutarchum in Brut. ad fin. Sueton. in Octav. cap. 13. & 91. Appian. ad fin. 4. de Bell. Civil. Patercul. item, & Florum lib. 4. cap. 6. Tertullian. in lib. de Anim.

CAPUT IX.

Pag. 143. lin. 4. *Perſpiciat errores.*] Poſt hæc verba, in nonnullis editis libris leguntur illa: » Sicut mater ſine exemplo genuit auctorem ſuum: ſic ineffabiliter genuiſſe credendus eſt coæternum. De matre natus eſt, qui antè jam fuit; de patre, qui aliquandò non fuit: hoc fides credat, intelligentia non requirat, ne aut non inventum putet incredibile, aut repertum non credat ſingulare «. Verùm enimverò Lactantianæ diſputationis exordium illinc eſſe, *cùm eſſet Deus ad excogitandum providentiſſimus, &c.* & totam illam, quam rejeci, periodum nihil quicquam elocutionis habere Lactantii, modò non planè ſint excordes, illicò facilè omnes intelligent. Nam vel illa tot ὁμοιοτέλευτα, quibus uti non ſolet Lactantius, fucum ipſum atque impoſturam indicant. Adjectam ineptè patet ab aliquo Arrianorum, qui Dei filium creaturam eſſe aſſerebant, & tempus aliquod fuiſſe, quo is non fuiſſet. At hic ſtultiſſimus extitit, qui hoc idem aſſerit: ſed tamen patri coæternum illum verè affirmat. Oſtendam autem in ſequentibus, non modò non favere Arrianis Lactantium, ſed tam rectè de Dei filio ſenſiſſe, ut magnæ Nicenæ Synodi confeſſionem penè nobis expreſſerit. Jam tota illa periodus abeſt ab antiquiſſimo Codice B. ab octo Vaticanis, & aliis optimis MSS. quos ego diligenter inſpexi; & poſt illa verba, *perſpiciat errores*, continenter legitur, *cùm eſſet Deus ad excogitandum, &c.* Hæc cùm pii viri, qui in eâ periodo Arrianiſmum deprehendebant, non animadverterent, potiùs de corrigendo loco, ut arbitror, quàm de illo penitùs, ut par erat, delendo, & è Lactantii ſcriptis extrudendo cogitaverunt; quo factum eſt, ut in aliquibus ità locus emendatus legatur, *De patre, qui aliquandò non defuit.* Ego amovi totum adulterinum, & ſubdititium.

Ibidem. lin. 5. *Ad excogitandum providentiſſimus.*] Ità Sancti Patres, & Sacra ipſa Scriptura interdùm loquitur impropriè, ac μεταφορικῶς, cùm alioqui cogitatio in Deo nulla ſit, ac proindè neque prudentia; neque enim more hominum diſcurrit, aut ratiocinatur: ſed uno & ſimplici actu omnia intelligit, cognoſcit, agit, ut docet S. Thom. 1. cont. Gent. cap. 57. & ſeqq. & pr. pr. quæſt. 14. art. 7.

Ibidem. lin. 6. *Antequàm ordiretur hoc opus mundi.*] Poſt hæc verba, in nonnullis impreſſis ſubſequebantur illa: » Fecit in principio bonum, & malum: id planè quid ſit apertiùs explicabo, ne quis me ita loqui arbitretur, ut poetæ ſolent, qui res incorporales quibuſdam figuris quaſi viſibilibus comprehendunt. Cùm præter ipſum nihil adhuc eſſet, quoniam pleni, &c. « Quæ tota periodus abeſt à B. T. ab undecim Vaticanis, aliiſque MSS. plurimis, Florentianâ item, Plantinianâ, & cæteris melioribus editionibus: idcircò à Manichæis ſuppoſitam quis aſſerebat. Diabolum naturâ, & à principio malum à Deo factum, atque etiam ipſi Lactantio, ut mox videbimus, repugnantem fidenter rejeci.

Ibidem. lin. 7. *Tanquàm rivus oriretur, &c.*] Sæpè Patres, ut emanationem illam filii à patre nec linguâ ullâ effabilem, neque intellectione comprehenſibilem aliquo modo deſignent, uti ſolent hâc ſimilitudine fontis & rivi; ſicut hoc loco Lactantius; item Solis & radii, ut eod. cap. 29. Tertullian. adverſùs Prax. & cap. 21. Apologet. & Cyprian.

ſive ille Ruffinus ſuper Symbol. Apoſt. Sic & Paulus Hebræor. primo, ἀπαύγασμα τῆς δόξης αὐτοῦ, ſplendor gloriæ ejus; non ut quicquam filii æqualitati cum patre detrahatur: ſed quia, ut docent Theologi, Deus pater eſt origo, & principium divinitatis, plenitudinemque Deitatis in primo ſigno originis dicitur poſſidere, quippe quia per ſe illam habet: filius autem in ſecundo ſigno; nam à patre per generationem ſibi communicatam eandem numero eſſentiam accipit, ac proindè nihil detrahitur æqualitati.

Pag. 143. lin. 8. *Similem ſui.*] Similitudine in naturâ. Ideò enim proceſſio Verbi in Divinis habet rationem generationis, quia procedit per modum intelligibilis actionis, quæ eſt operatio vitæ, & à principio conjuncto, & ſecundùm rationem ſimilitudinis, non cujuſcunque, ſed in naturâ. Nam conceptio intellectûs eſt ſimilitudo rei intellectæ, & in eâdem naturâ exiſtens, quia in Deo eſt intelligere, & eſſe; undè proceſſio Verbi in Divinis veriſſimè, & propriiſſimè dicitur generatio, & ipſum Verbum veriſſimè & propriiſſimè filius, ut docet S. Thom. pr. pr. quæſt. 27. art. 2. quâ de re plura dixi ad cap. 8. libri 4.

Ibidem. lin. 8. *Spiritum.*] Quòd hîc, & lib. 4. cap. 6. 8. 9. 18. & alibi fortè Lactantius Dei filium Dei ſpiritum appellet, inſimulatur erroris à Sancto Hieronymo in Epiſtolâ ad Pammach. & Ocean. de Error. Orig. quaſi non rectè ſenſerit de perſonâ Spiritûs Sancti. Verùm (de tanto Patre petitâ veniâ) non abſurda eſt hæc locutio, neque ſolùm Lactantio, ſed Tertulliano, Cypriano, cæteris uſitata, ut Dei filium Dei ſpiritum appellarint, eo quidem ſenſu, quo Deus ſpiritus vocatur Joann. 3. & primâ Joannis cap. 4. ut notat S. Thom. pr. pr. quæſt. 36. art. 1. Itâ igitur eſt intelligendus, & Tertullianus Apologet. cap. 21. de Orat. c. 1. adversùs Marc. lib. 1. cap 19. lib. 3. cap. 6. & 16. lib. 4. cap. 21. adversùs Prax. cap. 26. Cyprianus de vanit. Idolor. num. 71. ſecundùm unam lectionem, quam ibi notat Pamelius, item auctor libri de Montibus Synâ & Sion, inter Opera Cypriani.

Pag. 144. lin. 1. *Quomodò autem id voluerit, in quarto libro docere conabimur.*] Itâ legunt duodecim Vaticani, & duo Codices Sancti Salvat. Bonon. T. P. Plantiniani, & Florentiniani, aliique meliores tam MSS. quàm excuſi, pro eo quod pravè legitur in Aldinis: *Quomodò autem id fecerit, cùm ſolus eſſet, in quarto docere, &c.* Neque enim filius Dei factus eſt, ſed ab æterno genitus à patre, qui proindè nunquàm extitit ſolus, ut dixi lib. 1. cap. 7.

Ibidem. lin. 2. *Deindè fecit alterum, &c.*] De ſupremo Angelo loquitur, quem conditum ait ante mundum hunc fuiſſe; dixit enim paulò ſuprà (antequàm ordiretur hoc opus mundi:) at verò de cæterorum Angelorum creatione nihil hîc habet Lactantius. Porrò de tempore creationis eorum tria placita reperiuntur. Nam Gennadius & Acacius putaverunt, Angelos poſt mundum corporeum conditos: quæ quidem opinio nullius eſt momenti. Alii putant multis ante hunc mundum ſæculis Angelos conditos fuiſſe, Origenes primo Princip. in principio, & Homil. quartâ in Eſai. Gregor. Nazianz. Homil. de Nativit. Dom. quem refert S. Thom. pr. pr. quæſt. 61. art. 3. Baſil. Homil. 1. in Hexaemer. Damaſc. 2. de fid. Orth. cap. 3. & Græcorum alii multi; etiam ex Latinis Hilar. 12. de Trinit. & contr. Auxent. Ambroſ. 1. in Hexaemer. cap. 5. & Præfat. in 1. Pſalm. Iſidor. 1. de Summo bono, Hieronym. ad 1. cap. Epiſt. ad Tit. Caſſianus qui Collation. 8. cap. 7. ſcribit, neminem fidelium eâ de re dubitare poſſe, & Beda in lib. quæſt. ſepar. quæſt. 9. Quam opinionem hodiè errorem in fide continere, aſſeruerunt quidam docti viri è ſcholâ S. Thomæ, videlicet Ferrarien. in Commentario ad ſum. cont. Gent. lib. 2. cap. 83. Magiſter Cano, & Soto major: alii verò ut Cajetanus in pr. pr. quæſt. 61. art. 3. Sixt. Senen. lib. 5. Biblioth. annot. 5. & ipſemet S. Thom. d. art. 3. negant, eam eſſe errorem in fide tam multis ac magnis Patribus comprobatam, præſertim Gregorio Nazianzeno, cujus ſcriptis (ut ibidem inquit S. Thom.) nemo unquàm auſus eſt calumniam inferre. Sed & S. Auguſt. lib. 11. Civit. c. 32. nihil aſſerere ait contra fidem eum, qui dicat, Angelos ante hunc mundum viſibilem creatos, modò non dicat, ab æterno conditos; & ferè idem ait Theodoret. quæſt. 3. ſuper Geneſ. Dicimus nos veriorem ſententiam ſecuti, non ſolùm ſupremum Angelum (quod hîc negat Lactantius) ſed etiam cæteros Angelos, qui cum ſupremo Angelo ſimul omnes creati fuere, quod ſubticet Lactantius, negat Beda 9. quæſt. ſepar. docet Bonaventura in 2. diſt. 2. art. 2. quæſt. 3. & eâd. diſt. 2. art. 4. quæſt. 1. & alii, ſimul omnes cum hoc mundo creatos fuiſſe: Epiphan. cont. hæreſ. lib. 2. hæreſ. 65. Theodoret. d. quæſt. 3. S. Auguſt.

Digitized by Google

11. Civit. 12. Confeſſ. 4. ſup. Geneſ. ad litter. Gregorius Magnus 32. Moral. cap. 20. 24. & 25. Bed. Rupert. Hug. Magiſt. ſententiar. & omnes Theologi in 2. diſt. 2. S. Thom. pr. pr. quæſt. 61. art. 3. Contrariam ſententiam ſi non errorem in fide continere, at quidem certè hoc tempore temerariam eſſe, nec ſatis conſonam doctrinis Eccleſiæ, & teſtimoniis Sacrarum Scripturarum putamus; & pugnare videtur adversùs eam Concilium Lateranenſe, quod refertur in capit. Firmiter, de Summ. Trinit. & fid. Cath.

Pag. 144. lin. 2. *Indoles Divinæ ſtirpis, &c.*] Non quia primus Angelus, de quo loquitur, naturâ Dei filius fuerit: ſed impropriè, & abuſivè hæc verba ſunt accipienda, ſicut cùm dicimus Deum Angelorum vel hominum patrem, Angelos aut homines Dei filios, ut dixi lib. 1. c. 7. not. ad lin. 18. p. 30. & inf. hoc cap. not. ad lin. 1. p. 145.

Ibidem. lin. 3. *Suâpte invidiâ.*] Lactantius peccatum ſupremi Angeli fuiſſe ait peccatum *invidiæ*, quod intelligendum eſt non primò, ſed conſequenter; nam primò ab eo peccatum fuit peccato ſuperbiæ, Baſil. Homil. Quod Deus non eſt auct. mal. Chriſoſt. Homil. de Adam. Ambroſ. in Pſalm. 36. Vidi impium, &c. & in Pſalm. 118. Increpaſti ſuperbos, S. Aug. 12. Civit. cap. 16. & lib. 14. cap. 13. Hieronym. ſuper Eſai. cap. 14. Gregor. lib. 34. Moral. cap. 14. Anſelm. de caſ. Diabol. cap. 4. Doctores omnes in 2. ſent. diſt. 5. & 6. Alexander Alenſ. 2. pr. quæſt. 109. memb. 2. S. Thom. pr. pr. quæſt. 63. art. 2. & 3. quæ quidem aſſertio ita fulta eſt omnium quoque aliorum Sanctorum atque Theologorum teſtimoniis, ut oppoſitam aliqui dixerint non ſolùm valdè temerariam, ſed etiam erroneam. Conſequenter verò peccaſſe peccato invidiæ dicitur; nam cùm affectaverit excellentiam quandam ſingularem, quæ ſingularitas per alterius excellentiam ceſſat, ideò peccatum ſuperbiæ mox conſecutum fuit peccatum invidiæ, S. Thom. in 2. diſt. 5. art. 2. & pr. pr. quæſt. 63. art. 2.

Ibidem. lin. 3. *Et ex bono ad malum tranſcendit.*] Sic paulò infrà: *Hunc ergò ex bono per ſe malum effectum, &c.* Tendit hoc adversùs Manichæos, & Priſcillianiſtas, qui Diabolum naturâ malum à principio conditum fuiſſe contendunt.

Ibidem. lin. 6. *Invidit enim illi anteceſſori ſuo, &c.*] Dixi non primò, ſed conſequenter peccatum à Diabolo fuiſſe peccato invidiæ. Idcircò quærunt Theologi, cujuſnam reſpectu fuerit ille invidiâ motus. Lactantius putaſſe videtur, Diaboli invidiam inſurrexiſſe contra unum divinorum ſuppoſitorum, nempè contra Dei filium. S. Thom. pr. pr. quæſt. 63. art. 2. ait, poſt peccatum ſuperbiæ conſecutum eſſe in Angelo peccante malum invidiæ, quatenùs de bono hominis doluit, & etiam de excellentiâ Divinâ, quatenùs & Deus contra voluntatem ipſius Diaboli uſurus erat in gloriam divinam; cognitum enim ab Angelo per fidem Incarnationis myſterium ab initio ſuæ creationis quoad ſubſtantiam ipſius myſterii, licèt non quoad particulares ipſius rationes, & circumſtantias quaſdam, ut S. Thom. docet in 2. diſt. 11. art. 3. De hâc quæſt. vid. DD. in Commentariis, ac Magiſtr. lib. 2. diſt. 5. & S. Thom. quæſt. 63. art. 2. Alenſ. 2. pr. quæſt. 109. memb. 9. Gulielm. Pariſien. lib. 2. de Univerſ. Caſſian. collat. 8. cap. 8. & ſeqq.

Ibidem. lin. 6. *Qui Deo Patri perſeverando cùm probatus, tum etiam carus eſt.*] *Perſeverando cùm probatus*; hoc ego nequaquàm probem. Nam perſeverandi verbum in ſuo formali conceptu dicere videtur continuationem quidem actionis, ſed cum quâdam facultate deficiendi: ideò à Lactantio prolata ſunt, quæ Dei unigenito convenire non poſſunt; is enim cùm Deus ſit, & unum cum patre, eique per omnia ſecundùm divinitatem coæqualis, & conſubſtantialis, ut ipſemet ubique fatetur Lactantius, utique naturâ bonus eſt, nec à bono deficere poteſt.

Ibidem. lin. 8. *Græci διαβολον appellant, nos criminatorem, &c.*] De hujus nominis ſignificatione, & cur ita humani generis hoſtis appelletur, vide Tertullianum adversùs Marcion. Baſil. Epiſtolâ ad Neocæſarien. Suidam in σατὰν & in συκοφαντεῖν, atque Iſidorum lib. 8. Origin. cap. 11.

Ibidem. lin. 9. *Ad Deum deferat.*] Poſt hæc verba, in Aldinis excuſis illa ſtatim oratio ſubtexitur, notata & incluſa tamen aſteriſcis, ut ex eo ſuſpectam fuiſſe facilè appareat; videlicet: » Cur autem juſtus Deus talem voluerit eſſe, quantùm ſensûs noſtri mediocritas poterit, explanare conabor. Fabricaturus Deus hunc mundum, qui conſtaret ex rebus inter ſe contrariis atque diſcordibus, conſtituit antè diverſa, fecitque ante omnia duos fontes rerum ſibi adverſantium, inter ſeque pugnantium, illos videlicet duos ſpiritus, rectum atque pravum, quorum alter eſt Deo tanquàm dextera, alter tanquàm ſiniſtra, ut in eorum

Digitized by Google

» eſſent poteſtate contraria illa, quorum mi-
» ſturâ & temperatione mundus, & quæ in
» eo ſunt, univerſa conſtarent. Item factu-
» rus hominem, cui virtutem ad vivendum
» proponeret, per quam immortalitatem aſſe-
» queretur, bonum & malum fecit, ut poſ-
» ſet eſſe virtus, quæ niſi malis agitetur, aut
» vim ſuam perdet, aut omninò non erit.
» Nam ut opulentia bonum videatur, acerbi-
» tas egeſtatis facit, & gratiam lucis com-
» mendat obſcuritas tenebrarum: valetudi-
» nis & ſanitatis voluptas ex morbo ac
» dolore cognoſcitur. Ità bonum ſine malo
» in hâc vitâ eſſe non poteſt. Et utrumque
» licèt contrarium ſit, tamen ita cohæret, ut
» alterum ſi tollas, utrumque ſuſtuleris; nam
» neque bonum comprehendi ac percipi po-
» teſt ſine declinatione ac fugâ mali, nec
» malum caveri ac vinci ſine auxilio com-
» prehenſi ac percepti boni. Neceſſe igitur
» fuerat & malum fieri, ut bonum fieret. Et
» quoniam fas non erat, ut à Deo proficiſce-
» retur malum; neque enim contra ſe ipſe
» faciet, illum conſtituit malorum invento-
» rem: quem cùm faceret, dedit illi ad mala
» excogitanda ingenium, & aſtutiam, ut in
» eo eſſet, & voluntas prava, & perfecta ne-
» quitia; & ab eo contraria virtutibus ſuis
» voluit oriri, eumque ſecum contendere,
» utrùmne ipſe plus bonorum daret, an ille
» plus malorum. Sed rursùs quoniam Deo
» ſummo repugnari non poteſt, bonorum
» ſuorum poteſtatem illi victori aſſignavit,
» quem ſuprà bonum ac perfectum eſſe di-
» ximus. Ità duos ad certamen compoſuit &
» inſtruxit: ſed eorum alterum dilexit, ut bo-
» num filium, alterum abdicavit, ut malum.
» Poſteà autem multos genuit alios operum
» ſuorum miniſtros, quos Græci ἀγγέλους no-
» minant; & illos unius, ſed repugnantis na-
» turæ, qualis duorum. Sed pars illa corrup-
» tibilis non utique ſtatim corrupta eſt in
» ortûs ſui principio: ſed poſt compoſitum
» ordinatumque mundum, ſicut mox docebi-
» mus, à ſubſtantiæ cœleſtis vigore perverſâ
» voluntate deſcivit. Cæterùm in principio
» pares univerſi æquâ conditione apud Deum
» fuere, & idcircò Angeli omnes, quorum
» principes erant illi duo. Cùm autem Deus
» ex his duobus alterum bono præpoſuiſſet,
» alterum malo, exorſus eſt fabricam mundi,
» omnibus his, quos creaverat, miniſtrantibus,
» & per certa officia diſpoſitis «. Hæc ora-
tio multos continet errores. Nam primò hîc clariùs ac luculentiùs, quàm unquàm alibi in Lactantio, aſtruitur dogma de duobus principiis, de quo dixi inferiùs cap. 10. Deindè parùm magnificè ac decenter de Dei Filio loquitur, cui Luciferum penè parem conſtituit, ut ab aliquo Arriano id totum confictum eſſe liquidò appareat. Non cum Lucifero, ſed poſt eum cæteros Angelos creatos ait; cujus contrarium docere Sanctum Bonaventuram, & alios Doctores in 2. diſt. 2. paulò ſuperiùs monui. Item non ſimul cum hoc mundo, ſed ante ipſum omnes Angelos genitos; cujus contrarium habere Concilium Lateranen. & hodiè docere cunctos Doctores ibidem aſſerui. Item malos Angelos non ſtatim in ortûs ſui principio, ſed longè poſteà, videlicet compoſito jam ordinatoque mundo peccaviſſe, de quo errore infrà cap. 15. Deniquè Angelos cum Deo inſtrumentaliter, ſive miniſterialiter ad mundi molitionem concurriſſe, quod reprobant Doctores omnes ſuper primum cap. Geneſeos. Lactantii non eſſe orationem, vehementer plerique ſuſpicantur; & ego hîc profectò Lactantianam phraſim minimè agnoſco. Habet eam quidem Aldina editio, ſed, ut dixi, aſteriſcis notatam. In Florentinâ, Plantinianâ, cæteriſque melioribus caſtigationibus non fuit recepta; rationes affert Michael Thomaſius in notis. Denique à duodecim Vaticanis, ab antiquiſſimo Bon. T. P. aliiſque MSS. plurimis abeſt; & ideò in textum noſtrum eam ego quoque minimè recipiendam putavi.

Pag. 145. lin. 1. *Illum primum & maximum filium.*] Cave putes Lactantium arbitrari, Angelos Dei filios naturâ eſſe, & ita vel ad Dei naturam illos extollere, vel filium Dei ad naturam Angelorum dejicere. Lactantius unum Dei filium JESUM & cognovit, & docuit, ut inf. hoc lib. cap. 17. & lib. 4. c. 8. ipſumque Deum de Deo confitetur eodem c. 8. & c. 18. ejuſdem lib. 4. » Quid, inquit, » de hujus crucis indignitate dicemus, in quâ » Deus à cultoribus Dei ſuſpenſus eſt, atque » ſuffixus? « Idem habet eodem lib. 4. c. 10. 13. 14. & 29. Item de lumine lumen eod. c. 29. » Ille, inquit, tanquàm Sol, hic quaſi » radius à Sole porrectus «. Patri conſubſtantialem cap. eod. » Utrique, inquit, una ſub- » ſtantia eſt «; ejuſdemque cum eo poteſtatis hoc eodem lib. cap. 17. » Solus, inquit, ha- » bet rerum omnium cum filio poteſtatem «; & unum cum Patre, toto cap. eod. Et cap. 8. ejuſdem lib. 4. citat illud Joannis, & confitetur: » In principio erat Verbum, & Verbum » erat apud Deum, & Deus erat Verbum «.

Digitized by Google

In quo divinitas, & coæternitas Filii luculenter aſſeritur. Omnia deniquè per ipſum facta fuiſſe confirmat hoc loco, & lib. 4. cap. 6. in principio, & fin. & cap. 8. in fin. Annon igitur hîc ſacroſanctæ Nicenæ Synodi contra Arrium coactæ confeſſionem agnoſcis? Potiùs igitur ex Lactantio confoditur Arrius, quàm ut ei vel minimùm aſſentiatur; ſicuti ſanè temerè nonnulli ſuſpicantur eò, quia vocibus quibuſdam alicubi utatur, quibus hodiè Catholicis uti fas non eſſet, quaſque ſuis ego locis & adnotavi ſuperiùs, & inferiùs diligenter adnotabo. Meminiſſe quidem oportuit, nondùm eo tempore naſcentis vel adoleſcentis Eccleſiæ conſtitutum fuiſſe, quibus uti, quas cavere voces Scriptores deberent; id quod poſteà crebreſcentibus hæreſibus conſtituere atque decernere fuit neceſſe, ne vel in locutionibus cum hæreticis, qui ad impia ſua dogmata inſinuanda illis ſunt abuſi, ullo modo conveniamus. Cùm ergò rectiſſimam de Dei Filio Lactantii ſententiam teneamus, nemo ſanus ſuſpicari poterit, Angelos ab ipſo Deos cenſeri, qui Deorum pluralitatem hoc toto opere tam magnis argumentorum molibus everterit. Capite quidem 17. hujus libri ait, multos in Cœlo ſpiritus Angelorum eſſe, ſed unum eorum parentem, & Dominum omnium Deum; & ibid. paulò infrà: » Neque, » inquit, Angeli dici ſe Deos patiuntur, aut » volunt, quorum unum ſolumque officium » eſt ſervire nutibus Dei, nec omninò quicquam, niſi juſſu ejus facere «. Et ibid. infrà: » Nec, inquit, eſt in Angelis quicquam, » niſi parendi neceſſitas ». Sed & metui Deum ab Angelis, quippe qui ab ipſo modo quodam ineffabili caſtigari poſſunt, affirmat lib. 7. cap. 21. ut prorsùs à Dei Filii naturâ naturam Angelorum infinitò diſtare ex ipſomet Lactantio liqueat. Quocircà ſi quandò filiorum Dei nomine Angelos vocat, æquivocè, & *μεταφορικῶς* filiationis nomine utitur; nam nec Scriptura ipſa ab ejuſmodi locutione interdùm abſtinet, ut initio lib. Job: » Cùm quâdam die veniſſent filii Dei, &c. « & c. 38. » & jubilarent omnes Dei «. Ità enim uterque locus ex Hieronymi verſione juxta Hebraicam veritatem legitur. Undè apparet, Chryſoſtomum lapſum, qui utrobique ſecutus ſeptuaginta interpretum editionem, pro *Filii Dei*, vertentium, *Angeli Dei*, Homil. 22. in Geneſ. aſſeruit, Angelos nunquàm in Divinâ ſcripturâ filios Dei, imò neque filios appellari. Neque officit, quòd Paulus ad Hebræos pr. ſcribat: » Cui dixit aliquandò An» gelorum, filius meus es tu? « Ibi enim non negat Apoſtolus Angelos dictos aliquandò filios Dei ex gratiâ, ſed ex naturâ duntaxat, quomodò ſolus Chriſtus verè Dei filius & appellatur, & eſt. Sic etiam generationis vocabulum impropriè quandòque Patribus, & Sacris Litteris uſurpatum notavimus ſuprà ad cap. 7. pr. lib. Cùm igitur Lactantius hîc, & lib. 4. cap. 6. Angelos cenſere Dei filiorum nomine videatur, reſpectu quidem Verbi, id eſt, unigeniti filii Dei non univocè, ſed æquivocè illo uti nomine putandus eſt.

Pag. 145. lin. 2. *Eoque ſimul & conſiliatore uſus eſt, & artifice.*] Ex 8. Proverb. quem locum citat lib. 4. cap. 6. & Eccleſiaſtici 24. quem locum refert eodem lib. cap. 8. in fin. ubi Scriptura de Sapientiâ & Verbo Dei loquitur cum Deo Patre ad mundi creationem concurrente.

Pag. 146. lin. 1. *Nec audiendi ſunt Poetæ, &c.*] Longa hîc ſuſcipitur diſputatio adverſùs eos, qui aſſerebant, Deum in mundi molitione nihil aliud præſtitiſſe, quàm quòd ex materiâ æternâ, increatâque, ſed rudi tamen, indigeſtâ & confuſâ, res ipſas ſecreverit, digeſſerit, ordinarit. Hunc errorem ex hæreticis habuit & vulgavit quidam Hermogenes, contra quem ſcripſit Tertullianus. Lactantius contendit, etiam materiam primam à Deo creatam fuiſſe de nihilo, & ex eâ poſteà digeſtum atque ordinatum à Deo ipſo mundum. Ad finem quoque hujus capitis ait, hominem poſtremò factum fuiſſe, cùm jam mundo cæteriſque rebus manus ſumma eſſet impoſita; idemque tradit lib. 7. cap. 14. Ex quibus apparet Lactantium ſenſiſſe, ut major pars Sanctorum Patrum atque Theologorum ſenſit, materiam primam tam ordine naturæ, quàm ordine temporis, ſive durationis, ante omnem diem creatam fuiſſe, non omninò quidem informem, id eſt, quâcumque formâ carentem, ſed formâ completivâ & diſtinctivâ, quam illi Dominus per intervalla ſex dierum naturalium, propriorum & ſucceſſivorum, poſteà indidit prorsùs eo modo, quo in libro generationis à Moyſe traditur. Ità enim ſcripſit Dionyſius lib. de Divin. nom. cap. 4. Sanctus Baſilius, Ambroſius, & Bed. in Hexaemer. Chryſoſtom. in Joann. Greg. Magn. lib. 33. Moral. cap. 10. Rupert. 1. de operib. Trinit. cap. 37. & lib. 2. cap. 18. Hugo de Sanct. Vict. pr. de Sacram. Magiſter in 2. diſt. 12. Alexand. Alenſ. 2. p. quæſt. 47. Sanctus Bonaventura in 2. diſtinct. 12. art. 1.

Digitized by Google

quæſt. 1. Scot. in 2. diſt. 14. quæſt. 1. S. Thom. p. p. quæſt. 66. artic. 1. & 4. quæſt. de potent. art. 2. Quamvis contrà putarint graviſſimi quoque ac ſanctiſſimi viri, nempè materiam in actualitate perfectâ fuiſſe conditam, informitatemque ipſius præceſſiſſe formationem non tempore, ſed naturâ, ac proindè mundum uno temporis puncto, non autem per ſex dierum intervalla conditum; dieſque illos non fuiſſe veros dies, qui à Moyſe recenſentur, ſed per metaphoram accipiendos, & referendos ad cognitionem rerum creatarum à Deo mentibus inditam Angelorum: Philo Judæus in lib. Allegoriar. Origen. 4. Periard. cap. 2. S. Auguſt. 4. de Geneſ. ad litter. cap. 21. & ſeqq. Procop. Gazæ, & Cajetanus in Geneſ. Quod autem attinet ad hanc diſputationem à Lactantio ſuſceptam adversùs ponentes æternitatem materiæ, & Deo coævam aſſerentes, videndi ſunt Tertullianus adversùs Hermog. Joann. Grammaticus in lib. contra Proclum de mundi æternit. Euſeb. de Præpar. lib. 10. cap. 8. Gregorius Nyſſen. de Homin. Opific. cap. 25. & lib. de Hiſt. ſex dier.

Pag. 146. lin. 7. *Primùm igitur non eſt probabile, &c.*] Excidiſſe putatur hic locus è 3. de Naturâ deorum.

Ibidem. lin. 21. *Mori.*] Ità leg. ex B. T. P. Florent. editione, & aliis, non ut in Aldinâ, *more*; Cicero enim erat, qui *more* Academicorum diſputabat, cui *mori* concedendum aiebat Lactantius; & ità locum hunc refert etiam Sigon. in fragm.

Pag. 147. lin. 11. *Semper.*] Hanc dictionem, quæ non habetur in quibuſdam, addidi ex B. quoniam hîc pro æternitate materiæ diſputabatur.

Ibidem. lin. 19. *Seneca omnium Stoïcorum acutiſſimus.*] Multus eſt Lactantius multis in locis in laudibus Senecæ: jure quidem, ac meritiſſimò; paucis enim in ejus doctrinâ, vel demptis, vel additis, optimum habes Chriſtianum; &, ut ait Lactantius lib. 6. c. 24. potuit eſſe verus Dei cultor, ſi veræ ſapientiæ ducem nactus eſſet. Franciſcus Petrarch. in Epiſtolâ ad Senecam ipſum, inter Epiſtolas ad Vir. Illuſtr. veter. & in Apolog. cont. Gall. ad fin. refert, ſcripſiſſe Plutarchum, ſe, cùm in cæteris quibuſque virtutibus ac diſciplinis Latinos cum Græcis viris contendiſſet, quem illi ex Græcis in moralibus præceptis ex æquo opponeret, habere neminem.

Ibidem. lin. 20. *Ergò* (*inquit*) *Deum non laudabimus, &c.*] Habes conſimilia ab eodem Senecâ lib. 4. de Benefic. cap. 7. & à Plin. lib. 2. cap. 7. & lib. 27. initio cap. 3.

Pag. 148. lin. 1. *In eodem luto hæſitas; verſuram ſolvis.*] Apud Terent. *hæſitas, verſuram ſolvis. Hæſitare in eodem luto* dicuntur, ut explicat auctor adagiorum, qui ſic implicantur negotio cuipiam, ut ſe nequeant extricare: à viatoribus tranſlatum, qui ſimul atque in lutum inciderint, cùm alterum pedem conantur educere, altero altiùs immerguntur. Rurſùs ut hunc extrahant, alter, quem eduxerant, denuò eſt infigendus. *Verſuram autem ſolvere* illi dicuntur, ut explicat Budæus ad l. vit. D. de pignorat. action. qui, ut ſyngrapham unam diſſolvant, & unâ cautione ſe liberent, pecuniam mutuam majori fœnore accipiunt. Ità igitur contingere ait Lactantius illis, qui rerum ortum naturæ attribuunt, detrahunt Deo; nam à quo factum mundum negant, ab eodem planè factum, mutato duntaxat nomine fatentur, cùm reipsà nihil aliud ſit natura, quàm Deus. Sic etiam infrà l. 3. c. 28.

Pag. 152. lin. 16. *Sole nondùm inſtituto.*] Thomaſius legit, ut in B. *ſolo nondùm inſtituto*, quòd magis cohærere videantur ſequentia de frugibus & animalibus, quæ in ſolo verſantur. Ego lectionem cæteris omnibus MSS. & impreſſis receptam extuli. Cæterùm de *ſolo*, ſive Terrâ Lactantius jam dixerat; & rationem Thomaſii nihil habere momenti intelliget, qui textum inſpexerit.

Ibidem. lin. 17. *Itaque neceſſe fuit hominem poſtremò fieri.*] Vide alias pulcherrimas rationes apud Greg. lib. de Homin. Opif. c. 2.

CAPUT X.

Pag. 154. lin. 7. *Suum verò habitaculum diſtinxit claris luminibus, &c.*] Hoc loco Firmianus arguitur erroris, quaſi Dei ſedem, & domicilium Beatorum ſtatuerit in Cœlo ſidereo, atque in eo Solem, & Lunam poſuerit. Ego hîc Cœli nomine puto univerſam ab eo Cœlorum molem intelligi, quatenùs totum id, quod eſt ſupra ignem ſursùm uſque ad Cœlum Empyreum incluſivè, cum ipſo Empyreo complectitur: quam quidem Cœlorum molem Sole, & Lunâ, micantibuſque ſideribus ornatam ait, nempè ſuis cuique Cœlo luminibus appoſitis; idque ex ipſomet clarè colligi reor, ubi dicit: » Fecit igitur Deus » primùm omnium Cœlum, & in ſublime ſuſ» pendit, quod eſſet ſedes ipſius Conditoris, » &c. « Atqui non ſolùm ſidereum Cœlum, ſed univerſam Cœlorum molem ſtatuit in ſublime. Subdit etiam: » Deindè Terram fun-

» davit, & Cœlo ſubdidit, &c. « Et lib. 7. cap. 5. quaſi hunc locum declarans, inquit: » Lumina igitur poſuit in Cœlo, Terræ au-» tem, &c. « Nunquid autem Tellus uni ſidereo ſubditur? Cœlum itaque ab ipſo utrobique accipitur, & contra elementa, quorum meminit, diſtinguitur; & ita pro univerſâ Cœlorum, ut dixi, mole, quatenùs etiam extremum Empyreum complectitur.

Pag. 154. lin. 15. *Ex quibus Oriens Deo accenſetur, &c.*] Ità B. T. P. & cæteri meliores MSS. legunt, non ut in impreſſis, *ex quibus Oriens Deo ſimilis cenſetur. Accenſeri* idem eſt, quod attribui; undè *accenſi* milites dicebantur, quaſi *accenſiti*, quòd Decurionibus & Centurionibus *accenſerentur*, id eſt, *attribuerentur*, ut ſcripſit Varro lib. 20. Rethor. & lib. 3. de Vit. Pop. Rom. Non. Marcel. c. 12. Affirmat autem Lactantius Orientem, lucem, vitam, diem Deo attribui: Occidentem verò, tenebras, mortem, noctem Diabolo; infrà cap. 13. animam eſſe Dei, corpus Diaboli; & cap. 18. Dei eſſe Cœlum, & lucem: tenebras autem, inferos, & ſupplicia ipſi malorum principi in diſtributione rerum attributa fuiſſe. Lib. 6. cap. 3. duos duces conſtituit, alterum, qui virtutibus & bonis præſit, alterum qui vitiis, & malis; & lib. eod. cap. 6. fontem ait bonorum Deum eſſe, malorum verò illum divini nominis inimicum: ab his duobus principiis bona malaque oriri. A quibus omnibus locis cavere nos oportet, quia nonnihil faviſſe auctor videtur damnato illorum temporum Cerdonis & Marcionis dogmati de duobus principiis, altero bonorum, altero malorum, quod & amplexus eſt poſteà Manes. Hoc tamen ab iis differre videtur Lactantius, quòd is non carere principio Diabolum, nec naturâ malum eſſe aſſerit: ſed illum ait à Deo quidem bonum creatum, ad malum autem ſuo arbitrio, quod liberum illi fuerat datum, tranſcendiſſe, ut ſuprà ſub initium cap. 9. exindè malorum omnium principem factum. At illi duo principia principio carentia ponebant; & alterum quidem naturâ bonum, alterum naturâ malum, ut ſcribit S. Auguſtinus in lib. de Hæreſib. Hæreſ. 21. & 22. Philoſtr. in Cerdone & Apelle, Epiphan. in lib. adversùs Hæreſ. Hæreſ. 66. Quam hæreſim S. Thomas expugnat 2. contra Gent. cap. 41.

Pag. 155. lin. 12. *Undè Solem eſſe appellatum Cicero vult videri.*] Ità & Varro 4. de Ling. Lat. cap. 10. Iſidor. Origin. lib. 3. cap. 70.

Ibidem. lin. 18. *Quia non ſunt plena ac ſolida Lumina.*] Quaſi aliquo modo ſuâpte naturâ lumina ſint, ac proindè proprio lucere lumine ſtellas putet: quam opinionem habuiſſe credendi ſunt omnes philoſophi, & Patres illi, qui luminaria, & ſtellas, ut vehicula priſcæ lucis effecta docuerunt; Baſil. Ambr. Nazianzenus: multò magis qui lucem illam priſcam aiunt in luminaria, id eſt, in Solem, Lunam, & aſtra à Deo fuiſſe diſtributam, ut Apollinarius, & Dydim. apud Lipoman. in Caten. Athanaſ. quæſt. 83. & 85. Theodoret. quæſt. 14. & 16. in Geneſ. Procop. cap. pr. in Geneſ. Damaſcen. 2. fid. Orthod. cap. 7. Ejuſdem ſententiæ dicitur Avicenna, & Macrobius, qui unam Lunam excepit cap. 19. & 20. in Somn. Scipionis. Sed contrà Plato aſſeruit in Timæo, Plin. lib. 2. cap. 6. & plerique Aſtrologorum. Hugo de S. Vict. in Annotat. in Geneſ. cap. 6. ait, ſolum Solem propriam habere lucem, & ipſum ex igne eſſe factum: reliquas verò ſtellas omnes ex aëriâ materiâ factas relucere potiùs, quàm lucere. Sanctus Auguſtinus ſuper Geneſ. ad litter. lib. 2. cap. 16. ait, Divinâ Scripturâ manifeſtè quidem cognoſci, diſparem eſſe ſiderum claritatem, dicente Apoſtolo cap. 5. prioris ad Corinth. Epiſt. aliam eſſe claritatem Solis, aliam Lunæ, & aliam ſtellarum, & ſtellam differre à ſtellâ in claritate; utrùm autem ſtellæ lumen accipiant à Sole, necne, ex Sacris Litteris colligi & conſtitui non poſſe.

Ibidem. lin. 26. *Diſcordi concordiâ mundum conſtare, &c.*] Innuit opinionem Empedoclis, qui omnia ex lite & amicitiâ (videlicet elementorum) conſtare dicebat; de quâ differit Ariſtot. 1. Phyſ. 1. de Animâ, 1. Divinor.

Pag. 156. lin. 15. *Ut ſacramento ignis & aquæ nuptiarum fœdera ſanciantur.*] Ut conſtat ex leg. Seiâ Sempronio, D. de donat. inter vir. & uxor. quæ declaratur ex Feſto in verbo *Aqua*. Budæus ad dictam legem, Ciriac. Obſervation. lib. 11. cap. 2.

Ibidem. lin. 17. *Materia corporis in humore eſt.*] Præcipuè ſcilicet, fortè quia & ſemen, & ſanguis ſunt humores: alioqui corpus animalis, ut cætera omnia, ex quatuor elementis conſtat, ut ipſe Lactantius declarat ſecutus Empedoclem inf. cap. 13.

Ibidem. lin. 18. *Anima in calore.*] Fuit hæc Democriti opinio, quam Ariſtoteles refutat in pr. de Animâ. Nec ſanè video, quomodò hîc Lactantius aſſerat, materiam animæ igneam,

Digitized by Google

igneam, vel calorem eſſe, qui certò ſciat, hominis animam immortalem eſſe, ut ipſe oſtendit lib. 3. cap. 12. & 13. & cap. 17. de Opificio Dei. Animam quidem eſſe ignem expreſſis verbis ſcribit inf. cap. 13. ſibimetipſi contrarius, qui id pernegavit d. cap. 17. de Opific. & alibi ſcribit, animam de Dei ſubſtantiâ eſſe, ut inf. cap. 13. ubi dicemus.

Pag. 156. lin. 19. *Nec humor poteſt corporari, nec corpus animari.*] In impreſſis eſt, *nec humor poteſt corporare, nec corpus animare.* Noſtram lectionem exhibent Vaticani, duo Codices Sancti Salvatoris Bonon. T. P. *Nec humor, inquit, poteſt corporari*, videlicet *in corpus illud denſari, nec corpus ipſum animari*, non *animare*, quia corpus non animat, ſed animatur. Ità quoque Budæus hunc locum rectè profert in Annotationibus ad lib. 2. D. de pœnis.

Ibidem. lin. 20. *Exulibus quoque ignis, & aqua interdici ſolebat.*] *De ignis & aqua interdictione* Ulpianus in lib. 2. D. de pœn. & ibi Budæ. in Annot. ad Pandect. Feſtus in verbo, *aqua*, Iſidorus Orig. lib. 5. cap. 27. ad fin.

Pag. 157. lin. 12. *Immobilis eſt, ac deorsùm vergens, &c.*] Rectè à Thomaſio in notis ex B. Codic. correcta eſt lectio impreſſorum, quæ habet, *mobilis eſt, &c.* Hîc enim fieri antitheſin manifeſtum eſt; & ſanè de igne dixit, » cujus natura quia mobilis eſt, & » ſursùm nititur, vitæ continet rationem. « Ergò de aquâ rectè ſubdidit, » cujus natura » quia immobilis eſt, ac deorsùm vergens, » figuram mortis oſtendit «. Figuram autem mortis oſtendere non poſſet, ſi mobilis eſſet, quia, ut ipſe Lactantius ait lib. 6 cap. 17. & lib. de Irâ Dei cap. 17. vita actuoſa eſt, mors quieta. Naturâ itaque immobilis eſt, & quieta; propè enim ad terræ gravitatem accedit: ægrè autem movetur, nec niſi deorsùm verſùm, ſicubi ventorum flaminibus agitetur, aut extrinſecùs alio quopiam modo ei motus indatur.

Ibidem. lin. 13. *Ideò pecudes, neque in Cœlum ſuſpiciunt.*] Galenus lib. 3. de uſu part. cap. 3. ait, hoc dictum eſſe hominum, qui nunquàm viderint piſcem οὐρανόσκοπον, id eſt, Cœli ſpeculatorem appellatum; hic namque vel invitus Cœlum ſemper aſpicit. Verumtamen ille nihil omninò reverà in eo contemplatur, ut homo.

CAPUT XI.

Pag. 158. lin. 4. *Ut in excolendâ terrâ juvarent; undè dicta ſunt jumenta.*] Ità & Columel. lib. 5. & Iſidor. lib. 12. Orig. cap. 1. & lib. 15. cap. 17. At Nônius cap. 1. Pomponius Juriſconſultus in l. Boves, D. de verbor. ſignific. & veteres alii, ut Gellius teſtatur lib. 20. cap. 1. non à *juvando*, ſed à *jungendo*, dicta malunt.

Ibidem. lin. 6. *Et innumerabiles animas procreare, &c.*] Sic inf. c. 14. » Statuit huma» num genus diluvio perdere, non tamen con» tinuò diluvium immiſit «. Senſus eſt Deum in æternâ ſuâ prædeſtinatione decreviſſe, & ſtatuiſſe, tempore procedente, & dum mundus maneret, humanis formatis corporibus innumeras animas procreare, ipſiſque corporibus creando infundere. Catholica ſententia, & Lactantio conſona, qui cap. 19. libri de Opif. Dei: » Cætera, inquit, Dei ſunt omnia, ſci» licet conceptus ipſe, & corporis informa» tio, & inſpiratio animæ, & partus inco» lumis, &c. « Ut poſt corporis informationem, fieri à Deo inſpirationem animæ hinc facilè intelligas. Commentum quidem de animabus ante corpora conditis, quod ex hoc loco nonnulli temerè Lactantio affingunt, irridet & refutat ille lib. 3. cap. 18.

Ibidem. lin. 9. *Undè homo nuncupatus eſt, quòd ſit factus ex humo.*] Sic & lib. de Irâ Dei cap. 10. ad fin. Homo autem hîc corpus hominis intelligitur. Sed hanc etymologiam non probat Quintilianus lib. 1. cap. 6. Probat Iſidorus lib. 11. Origin. cap. 1. Vid. Rhodig. antiq. lect. lib. 1. cap. 41.

Ibidem. lin. 11. Θεοειδῆ.] Ità correxi quod corruptè in omnibus eſt θεοειδῆν. Plato 6. de Repub. ἀπ᾽ ἐκείνου τεκμαιρόμενοι, ὃ δὴ καὶ Ὅμηρος ἐκάλεσεν ἐν τοῖς ἀνθρώποις θεοειδές τε, καὶ θεοείκελον; id eſt, ex eo conjectantes, quod ſanè & Homerus vocavit in hominibus Deiforme, & Deo ſimile.

Pag. 160. lin. 18. *Terrea progenies, &c.*] Editiones, quæ *ferrea* legunt in Marone, hinc caſtigandas monuit Turneb. Adverſarior. lib. 21. cap. 22. Rhodigin. antiq. lect. lib. 4. cap. 19. Pier. Valerian. in Hieroglif. lib. 57. cap. de Papyro. Qui autem Lactantii textum corruptum putant, ut refert ipſe Pierius in caſtigationibus Virgilianis ad eum Virgilii locum, nec ipſi vehementer errant, cùm Lactantius hîc animalia ſine ullo artifice orta eſſe de terrâ dicat: undè refert: *Terrea progenies*; nec vox *Ferrea* quicquam ad rem ſuam facit.

Pag. 161. lin. 8. *Præſentis ſubſtantia.*] Fuere tamen, qui dubitarint, an tempus præ-

Digitized by Google

ſens exiſtat; de quo diſputat Philoſophus 4. Phyſicor. tex. 87. & ſeqq. S. Auguſt. lib. 11. Confeſſion. cap. 14. & ſeqq. Vide & Cenſorin. de Die natal.

Pag. 162. lin. 7. *Ingratis.*] Ità B. T. Florent. & Plantiniana quoque ad oram libri. Adverbium eſt, idemque ſonans, quod, præter gratiam & meritum. Non *ultrò*, inquit Donatus, *coactè*, al. *ingratè*.

CAPUT XII.

Ibidem. lin. 1. *Aiunt certis converſionibus, &c.*] Explicat, & refellit rationem primæ originis animantium allatam ab Anaximandro, & à Democrito, ut ipſe Lactantius tradit inf. lib. 7. cap. 7. & aliis nonnullis veteribus Philoſophis, de quâ Lucretius 5. Cicero 1. de Legib. Diodor. lib. 1. cap. 1. in principio, ubi etiam quiddam ſubdit ex Menalip. Euripidis Anaxagoræ diſcipuli, quo illum cenſet idem ſenſiſſe. Hanc autem opinionem, quæ aſſerit homines tanquàm fungos primò, deindè quaſi vermiculos quoſdam è terra effuſos, irridet Lactantius etiam lib. 7. cap. 4. & 7. Varias de Animalium primævâ generatione ſententias refert Cenſorin. de Die natal. c. 3.

Pag. 163. lin. 2. *Inquiunt.*] Nonnulli ſcilicet, inter quos Lucretius in quinto, illis Carminibus:

At novitas mundi nec frigora dura ciebat,
Nec nimios æſtus, &c.

Pag. 164. lin. 12. *A ſummo Deo.*] Codices Ciceroniani legunt, *à ſupremo Deo.*

Ibidem. lin. 21. Α'υτὸς ἰμιξε.] Codex Sibyllinus habet, *αὐγὰς μῖξε.*

CAPUT XIII.

Pag. 165. lin. 4. *Spiravit ei animam de vitali fonte ſpiritûs ſui, &c.*] Inf. hoc cap. » quarum animæ non ex Deo conſtantes, ſed ex » communi aëre, &c. « Item, » quod eſt ex » Cœlo, & Deo imperet, &c. « Et l. 7. c. 12. » quod ex Cœleſti ſpiritu, id conſtat, &c. « Et ibid. paulò inf » quoniam ex Dei ſpiritu, qui » æternus eſt, &c. « Ex his locis videtur Lactantius putare, humanam animam ex Dei ſubſtantiâ eſſe; quanquàm quid dicam putare? quid enim hâc de re planè putet, aſſequi ego quidem certè non poſſum. Superiùs ad fin. cap. 10. dixit, animam eſſe igneum quiddam, atque calorem; & inf. hoc eod. cap. dicit, illam eſſe ignem: quam poſitionem ridet Ariſtoteles 2. de partibus anim. cap. 7. » Quòd ſi anima, inquit Lactantius, ignis » eſt, ut oſtendimus, in Cœlum debet eniti, ſicut ignis, &c. « At quicquid alibi ſenſerit, in ſuprà notatis quidem locis eam de Dei ſubſtantiâ eſſe opinari videtur. E ſcholâ Platonicorum hæc fluxit opinio, quam ſecutus M. Tullius ſæpè dicere ſolet, humanos animos ex divinâ eſſe delibatos, tractos, hauſtos, decerptos naturâ. Hoc errore captus videtur & Philo in lib. quod deter. pot. inſid. & Tertullianus, de quo ità Gennadius in lib. de Dogmat. Eccleſiaſt. » Nihil ex Trini» tatis eſſentiâ ad creatam naturam creda» mus eſſe deductum, ut Plato, & Tertul» lianus, &c. « Item ſecundùm Theodoretum capti hæretici Cerdon, Marcion, Gnoſtici, & Manichæi ex illo Geneſ. 2. pravè intellecto: » Inſpiravit in faciem ejus ſpiraculum » vitæ «. Quia enim flatus ex corpore flantis educi videtur, ideò de Dei ſubſtantiâ ab ipſo inſpiratam animam crediderunt. At verò locus ille Geneſ. nihil opitulatur errori, quia homo, à quo ſimilitudinem ſumptam dicunt, non emittit flatum de ſuâ ſubſtantiâ, ſed de aëre reſpirato, qui non eſt de ſubſtantiâ corporis, & multò minùs animæ; deindè anima non poteſt facere flatum niſi de corpore, cùm non ſit creatrix: at Deus cùm ſit infinitæ potentiæ, poteſt animam de nihilo creare: & ſic dicitur flaſſe, in quantùm hominis flatum creavit. Ità docet Magiſter, & omnes Doctores, præſertim S. Thomas in 2. diſt. 17. Illa enim inſpiratio Dei corporalis non fuit, ſicut nec locutio corporalis, cùm dixit, *fiat lux, fiat firmamentum, &c.* Theodoretus hæc habet: » Nomine flatûs non intel» ligimus partem aliquam eſſentiæ divinæ » ſecundùm Cerdonis & Marcionis rabiem, » ſed animæ naturam per id denotari, quòd » anima ſit ſpiritus rationalis, & intellectua» lis «. Damnata eſt hæc hæreſis in Concilio Toletan. pr. in aſſertion. fid. & à Leone 1. Epiſt. 91. & in Conc. Bracaren. 1. cap. 5. & contra illam diſputat Irenæ. lib. 1. adverſus Hæreſ. cap. 24. & tota ſchola Theologorum d. diſtinct. 17. S. Thom. in 2. cont. Gent. c. 85. & pr. pr. quæſt. 90. art. 1.

Ibidem. lin. 9. *Empedocles, quem neſcias utrùmne inter poëtas, &c.*] Ariſtoteles quidem in Poëticis potiùs eum inter Philoſophos, quàm inter Poëtas cenſendum ſcribit; & Plutarch. de Audien. Poët. ipſius Carmina ſermones potiùs, quàm Poëſeis dicenda.

Pag. 166. lin. 3. *Secundam.*] Correctus eſt error Operarum, quæ in al. editionibus fecerant, *ſecunda.*

Digitized by Google

Pag. 166. lin. 13. *Eſt enim quaſi vaſculum, &c.*] Al. *eſt enim terra quaſi vaſculum*, *&c.* ſed jure à B. abeſt τὸ *terra*; pergit enim loqui de corpore, quod tanquàm vas & domicilium animæ dicit eſſe. Nobis autem ab ejuſmodi locutionibus cavendum & abſtinendum eſſe monui ſuprà ad cap. 3.

Pag. 167. lin. 4. *Servivit enim fœdiſſimis voluptatibus*, *&c.*] Adde Sueton. de claris. Grammatic. cap. 6. Gell. lib. 17. cap. 18.

Ibidem. lin. 12. *Conſevit.*] Ità lego, ut hic locus ab omnibus citatur, & habetur in B. T. P. Sic infrà cap. 14. *atque vineam ſuâ manu ſevit*; & arborum conſitiones dicuntur. Verùmtamen in editis pleriſque legitur, *conſeruit*, quam lectionem ex Pandectis Florent. in leg. in fundo alieno, D. de rei vendicat. Aurelio Victore & Livio, ſuſtinet Ciriac. lib. 11. Obſervation. cap. 39.

Ibidem. lin. 14. *Quæ ſi obſervaſſet, immortalis maneret.*] Contra Pelagium, qui aſſeruit, Adam mortem obiiſſe non propter culpam, ſed ex naturali conditione, quâ interiiſſet, etiamſi à Dei mandato non receſſiſſet. Hæc hæreſis damnata eſt in Concilio Milevitan. cap. 1.

Ibidem. lin. 16. *In quâ poſuerat intelligentiam boni & mali.*] Infrà hoc eodem cap. *perceptâ igitur ſcientiâ boni & mali*, *&c.* In quânam arborum ſpecie arbos hæc fuerit, ab expoſitoribus ſuper Geneſ. variæ opiniones recenſentur: ſed nihil certò ſtatuitur. Illud quæritur, cur arbor ſcientiæ *boni & mali* appellaretur. Hebræi ſunt opinati, primos Parentes creatos fuiſſe ſimpliciſſimos, abſque rationis uſu infantium ſimiles: quoniam autem arbor illa vim haberet accelerandi rationis uſum, & liberi arbitrii, propter eà fuiſſe appellatam arborem ſcientiæ boni & mali; nam ſecundùm Scripturæ phraſim, ſcire bonum & malum, idem ſonat, quod habere rationis uſum. Hanc opinionem Sibyllis quoque firmatam, ut infrà legitur not. 97. ſecutus eſt Lactantius, quæ communiter ab omnibus reprobatur; eſt enim maximus error, ne dicam hæreſim, aſſerere, Adam ab initio fuiſſe boni ac mali neſcium, ſed ab eſu fructûs illius arboris ſcientiam boni ac mali adeptum. Qui enim omnibus animantibus nomina indidit, quæ profectò naturis eorum congruere debent, quique admirabilem prophetiæ facultatem habuit, quam de muliere pronunciavit, *hoc nunc os*, *&c.* quomodò quid bonum, quidve malum eſſet neſciret? Decuit etiam, ut quemadmodùm quantùm ad corpus inſtitutus eſt in ſtatu perfecto, ut ſtatim poſſet generare, ità etiam inſtitueretur in ſtatu perfecto quantùm ad animam, ut ſtatim poſſet alios inſtruere, & gubernare. Promuntur hujuſmodi rationes ex Sancto Auguſtino in pluribus locis ſuper Geneſ. & lib. 14. Civit. cap. 17. & ex S. Thom. in p. p. quæſt. 94. art. 3. Diſputat item contra illam opinionem Chryſoſtom. Homil. 16. ſuper Geneſ. & vide Philon. præclarè de primi Hominis perfectione diſſerentem in libro de Mundi Opificio ad fin. Præterea ferè omnes conſentiunt, nomen illud ſcientiæ boni & mali non ei ligno à naturâ ſibi à Deo inditâ conveniſſe: Eucher. 1. in Geneſ. Cyrill. 3. adversùs Julian. S. Auguſtinus ſuper Geneſ. & d. cap. 17. Theodoretus quæſt. 26. in Geneſ. Beda item, & Strab. quos ſequitur Magiſter in 2. Sent. diſtin. 17. Secunda opinio eſt Joſephi Judæi in primo Antiquitat. cap. 3. ideò ſic appellatam, quòd ejus fructus ſi ederetur ab homine, vim haberet acuendi ingenium, & ſolertiam, atque prudentiam cogitandi, multùmque conferret ad percipiendam ſcientiam; quam opinionem refellit Lyranus. Tertia eſt Ruperti in 2. de Trinitate cap. 27. Toſtat. ſuper cap. 13. Geneſ. quæſt. 154. & 155. Perer. lib. 3. in Geneſ. ità appellatam per ironiam, propter mendacium & fallax promiſſum ſerpentis, quo pollicitus eſt, ſi comederent, eos ſimiles deorum futuros, ſcientes bonum & malum, ut vel ipſo arboris nomine monumentum poſteris repræſentaretur tam inſignis diabolici mendacii; atque ideò putant, illud nomen ei vel ab Adamo poſt peccatum, vel à Moyſe inditum: & licèt in hiſtoriâ Geneſis ante congreſſum ſerpentis cum Evâ bis arbor illa eo nomine vocitetur, id fieri dicunt per anticipationem; reverà enim anteà non habuiſſe id nomen: ſed cùm Deus præcepit Adæ, ne de eâ comederet, vel alio nomine illam appellaviſſe, vel quaſi digito, aut alio modo illam deſignaviſſe. Opinio crebrior eſt, quam habet Chryſoſtomus ſuper Geneſ. Auguſt. lib. 8. ſuper Geneſ. ad lit. cap. 6. & 15. Cyrillus Bed. Strab. & alii, quos pr. loco citavimus; videlicet, nomen illud non ei à Deo naturâ inditum, quaſi intelligentiam boni ac mali conferret, ac contineret, ut ſcribit Lactantius, ſed ab eventu poſteà ſecuto, quia quamprimùm homo fructum illius arboris manducavit, diſcrimen boni & mali, quod anteà tantùm ſpeculativè cognoſcebat, practicè & per experientiam cognoſcere cœpit, & quanta differentia eſſet inter bonum obedientiæ,

& malum inobedientiæ. Porrò S. Auguſt. d. cap. 15. etiam ante ſermocinationem ſerpentis cum Evâ hoc nomen illi arbori à Deo impoſitum ſcribit.

Pag. 168. lin. 7. ***Sententiâ in peccatorem latâ, ut victum ſibi labore conquireret.***] Ità leg. ex B. & aliis MSS. optimis, & ex ipsâ hiſtoriâ Geneſ. undè hæc ſunt deſumpta; ibi enim habetur: » Et emiſit eum Dominus Deus » de Paradiſo voluptatis, ut operaretur ter- » ram, &c. « In aliis legitur, ***Sententiâ in peccatores latâ, ut victum ſibi labore conquirerent.***

Ibidem. lin. 8. ***Ipſumque Paradiſum igni circumvallavit.***] Hiſtoria in fin. cap. 3. Geneſ. ità legitur. » Et collocavit ante Paradiſum vo- » luptatis Cherubim, & flammeum gladium » atque verſatilem ad cuſtodiendam viam li- » gni vitæ «. Quid ibi intelligatur per flammeum gladium, variæ extiterunt ſententiæ. Tertullianus Apologetic. cap. 46. per flammeum gladium intellexiſſe videtur Zonam torridam, ejuſque flagrantiſſimum æſtum more gladii eò accedentes ferientem, quâ Zonâ circundatus eſt Paradiſus. Tertullianum ſequitur S. Thomas in 2. 2. quæſt. 165. art. ult. Sed hæc expoſitio ad litteram non quadrat: clamat autem S. Baſil. in 3. Homil. & initio 9. ſuper Geneſ. S. Auguſt. ſuper Geneſ. ad litter. initio lib. 8. & Beda ad ea verba, ***In principio creavit, &c.*** aliique graviſſimi, & ſanctiſſimi viri, doctrinam Moyſi in opere ſex dierum creationis mundi totam hiſtoricam eſſe; ideò hiſtoricè, propriè, & ad litteram, non figuratè, non myſticè, non anagogicè intelligendam. Et Zona torrida ibi erat etiam ante hominis lapſum: at Scriptura dicit, flammeum gladium ibi à Deo poſitum, poſtquàm Adam indè ejectus eſt. Lactantius nihil aliud flammeum gladium fuiſſe cenſet, quam ingentem quandam vim & copiam ignis, inſtar muri & propugnaculi, ſeu valli, ut hîc ait, ante Paradiſi aditum poſiti. Secuti videntur Lactantium Petrus Comeſtor ſuper illum Geneſis locum, Nicolaus de Lyrâ, & Toſtatus; quæ opinio à nonnullis reprobatur tanquàm mutila, quòd de Cherubim mentionem non faciat, & tanquàm impropria, & minimè litteralis. Quidam impedimenta deſignari intelligunt, quibus homo poſt peccatum ab ingreſſu Paradiſi Cœleſtis arcetur. Sed & hæc ſententia à ſenſu litteræ procul abeſt. S. Ambroſius ſuper illum verſiculum Pſalmi 118. ***Retribue ſervo tuo, &c.*** flammeum gladium interpretatur ignem purgatorium. Ità & Rupertus in 3. ſuper Geneſ. cap. 32. & 33. qui eàdem ratione refelluntur. Et gladius flammeus ante Paradiſum terreſtrem fuit poſitus: ignis autem purgatorius ſubtùs terram ponitur à Theologis. Denique aliorum eſt ſententia, quam probat Benedictus Pererius lib. 6. ſuper Geneſ. quòd hæc verba Geneſ. hiſtoricè prorsùs intelligantur, ut ſonant; videlicet, Cherubim, id eſt, Angelos ad Paradiſi cuſtodiam poſitos fuiſſe ſub ſpecie & figurâ hominum, tenentes manibus ſuis gladios acutiſſimos, & ob vibrationem, quaſi emiſſis ſcintillis ac flammis coruſcantes.

Ibidem. lin. 9. ***Donec ſummum judicium faciat in terrâ, & juſtos viros cultores ſuos in eumdem locum revocet, &c.***] Hoc loco Lactantii & Tertulliani cap. 46. Apolog. notamus errorem, quo putant, animas juſtorum poſt judicium univerſale in Paradiſum terreſtrem introductum iri; nam illud nec Sanctæ litteræ uſquàm docent, ut ait Lactantius, neque Sibylla dicit, quæ Paradiſum nominans, fortè intellexit illum Cœleſtem. Chriſtus Dominus in regnum Cœlorum ſe juſtos poſt judicium univerſale vocaturum denunciat, Matt. 25. ***Venite benedicti, &c.*** ut ibi Sancti, & Doctores omnes interpretantur.

Pag. 169. lin. 1 *Οἱ δὲ θεὸν τιμῶντες, &c.*] Leguntur hi verſus apud Theophil. ad Autolyc. lib. 2. in Codice autem Sibyllino non hi prorsùs, ſed ſimiles extant Sermon. 1. ſub initium, ibi ſcilicet:

—— *τὸν δὴ κάλετ᾽ ἐν μεγαλόφ*

Ἀμβροσίῳ γάμον.

Ibidem. lin. 8. *Ἄνθρωπον, &c.*] Extant hi verſus in Carminib. Sibyllin. Serm. 1. ſub initium, & Serm. 8. circa medium: ſed ibi aliquantulùm variant. Serm. 1.

—— *τὴν δὲ μάλ᾽ αἰνῶς*

Ἐξαπάτησεν ὄφις δολίως;

Sermone 8.

— *καὶ ἀνθρώπων πλάσαντα,*

ὄντ᾽ ἐξαπάτησεν ὄφις δολίως, &c. In quibus Carminibus illud falſum eſt, Adam fuiſſe deceptum, ut ex fructûs eſu boni & mali acquireret notionem, ſi de notione ſpeculativâ intelligatur, ut ſuperiùs eſt dictum hoc eod. cap.

Ibidem. lin. 10. *Ἀγαθοῦ τε, κακοῦ τε.*] Ità leg. ut in Aldinis & Plantinianis excuſis, & in Cod. Sibyllino, 1. Serm. non autem, ut in editione Florent. & in Cod. Sibyllino, Serm. 8. *ἀγαθοῦ τε, καὶ κακοῦ.* Nam ſcanſio non conſtat.

Ibidem. lin. 11. ***Qua in mille annos propagaretur, &c.***] Profectò qui mille annis vixerit, in Scripturâ comperies neminem, quicquid

ipſe de tempore vitæ Adami tradiderit inf. lib. 7. cap. 14. in fin. ubi eum refutavimus. Attamen non abſurdè eorum vitam in annos mille propagatam dicimus, qui quàm proximè ab eo numero abfuerunt, ſicut Jared, ſicut Mathuſala, & Noë, de quibus cap. 5. & 9. Geneſeos.

Pag. 169. lin. 14. *Ait enim, apud Ægyptios pro annis menſes haberi, &c.*] Non fuit hoc perpetuum apud Ægyptios, licèt Macrob. 1. Saturnal. cap. 12. affirmet, anni certum modum apud ſolos Ægyptios ſemper fuiſſe; nam verius eſt, Ægyptios annum variaſſe, & quandòque trium, ſæpiùs quatuor menſium annum effeciſſe, ut traditur ſcripſiſſe Xenophontem in libro de Æquivocis, his verbis: » Annus diverſus eſt; etenim ipſi Ægyptii utuntur anno quandòque menſtruo, ſæpè bimeſtri, non rarò trimeſtri, ſæpè quadrimeſtri, nonnunquàm ſolari «. Solin. cap. 3. Ægyptiorum annum quatuor menſium ſcribit fuiſſe; & S. Auguſt. lib. 15. Civit. cap. 12. aliquandò quatuor menſium, aliquandò menſtruum. Sed & Plutarch. in Numâ, Ægyptiis menſtruum annum, mox quadrimeſtrem fuiſſe tradit. Illum tamen plerùmque menſis ſpatio metitos ad curſum Lunæ ſcribit Plin. lib. 7. cap. 48. & Cenſorin. de Die natal. De anni diverſitate apud varias gentes, vid. Alex. Neapolitan. dier. Genial. lib. 3. cap. 24. Camert. ad cap. 3. Solin. Gyrald. de dieb. ann. & menſ.

Pag. 170. lin. 1. *Quod argumentum perſpicuè falſum eſt, &c.*] Cum Varrone tamen ſentire videtur & Plin. d. cap. 48. quem S. Auguſt. refert ubi ſuprà: ſed jure Varronem refellit Lactantius, & aſſerit id, quod res habet, videlicet, annos, quos vixiſſe ante diluvium homines Scriptura narrat, non menſtruos, ut dicebat Varro, ſed pares fuiſſe noſtratibus, ut etiam demonſtrat S. Auguſt. lib. 15. Civit. cap. 14. Etenim Scriptura cap. 7. Geneſ. in illo uno anno, quo duravit diluvium, mentionem facit primi, ſecundi & decimi menſis; & ne quis poſſet cavillari, menſes illos paucioribus diebus conſtitiſſe, quàm noſtros, memoratur ibidem decimus ſeptimus dies menſis ſecundi, & vigeſimus ſeptimus menſis ſeptimi, & vigeſimus ſeptimus menſis ſecundi. Quin etiam ſi omnes dies, quos memorat Moyſes in deſcriptione diluvii, per unum illum annum computet, reperiet illos ad trecentos & ſexaginta. Nec mirum eſſe debere ſcribit Joſephus Judæus, aut falſum videri, quod traditur de tam longævâ priſcorum hominum vitâ, quia Dominus illis ob inventionem ſcientiarum, & artium, præſertim Aſtronomiæ, ampliora vivendi ſpatia condonavit. Alias cauſas multas apud expoſitores ſuper Geneſim facilè quiſque reperiet.

CAPUT XIV.

Ibidem. lin. 10. *In centum & viginti annis metam collocavit.*] Verba Domini, quæ refert Moyſes initio ſexti Geneſ. *Eruntque dies illius centum & viginti annorum*, perperàm intellecta cauſam præbuerunt erroris, Philoni in lib. de Gigant. Joſepho Judæ. 1. Antiq. c. 5. Arnob. 2. cont. Gent. Lactantio, Diodoro Tharſen. Epiſc. Rupert. in 4. ſuper Geneſ. c. 13. Toſtat. ſuper cap. 6. Geneſ. cap. 11. putantibus à Deo poſt diluvium metam vitæ humanæ in centum & viginti annis collocatam; cùm tamen verba illa exponenda ſint ità, ut dicamus, eruntque dies illius, id eſt, hominis, non ad vivendum, ſed ad pœnitendum, centum & viginti annorum. Hæc dixit Dominus ante annos viginti, quàm fieri arca cœpiſſet, ut ſcribit S. Hieronymus, quæ facta legitur centum annorum ſpatio; vel ſecundùm Strab. ab eo anno dixit, quo cœpit arca fieri: ſed quia homines in pravitate manſerunt, ante præfixum tempus, nempè centeſimo anno deleti ſunt. Pœnitet, inquit Dominus, me feciſſe hominem: id eſt, efficiam quod homo ſolet iratus, & operis ſui pœnitens; demolitur enim quod fecerat: ſic ego hominem delebo, quem feceram; non tamen permanebit ſpiritus meus, id eſt, indignatio mea in homine in æternum, ſicut adverſùs Diabolum, quia caro eſt, id eſt fragilis: ſed eum hîc puniam, & aquis obruam; quin etiam antequàm puniam, dabo ei tempus pœnitudinis, eruntque dies illius ad pœnitendum centum & viginti annorum. Ergò verba domini non ſeveritatis ſunt, ſed clementiæ, atque miſerationis; & ita interpretantur ea Chryſ. Homil. 22. ſuper Geneſ. S. Hieron. in quæſt. Hebraic. S. Aug. lib. 15. Civ. c. 24. Strab. & Hug. de S. Vict. in annot. in Geneſ. & denique Mag. hiſt. Scholaſt. in lib. Gen. cap. 31. concordatque hæc expoſitio cum textu Hebræo, qui habet, non judicabit ſpiritus meus homines iſtos in æternum, quia carnes ſunt; id eſt, ut Rabbi Salomon interpretatur, non diſceptabit, non judicio contendit ſpiritus meus, &c. Sanè verò quamplurimos centum & viginti annos exceſſiſſe novimus, non ſolùm ex Sacris Litteris, cap. 11. 23. 25. 47. Geneſ. & alibi ſæpè: ſed etiam ex profanis Auctoribus, Plinio lib. 7. cap. 48. & 49. Athenæo libro 10. cap. 11.

Pag. 171. lin. 11. *Eaque terra de nomine ejus Chanaan dicta eſt.*] Ergò potiùs ab ipſomet Chanaam filio Cham, quàm à Cham, ut ait Lactantius, dictam oportuit, ut etiam ipſi Chananæi à Chanaam dicti ſunt c. 10. Geneſ.

Pag. 172. lin. 10. *Nec ullis in eâ regione nubibus ſubtexitur cœlum.*] In Bonon. utriſque Codicib. P. & aliquibus Vaticanis non habetur particula *enim*, nec ea clauſula parentheſi includitur, quaſi hîc non prioris dicti ratio reddatur, cur ea gens ſub dio degeret, ſed alia cauſa afferatur, cur aſſiduè ſidera contemplari potuerit. Ego ita ſcripſi, ut eſt in omnibus impreſſis. Dubitationem habet quod hîc ait Lactantius, in Ægypto nubes non fieri; nam Plin. lib. 2. cap. 50. nubes ibi fieri ſcribit, quamvis raras & tenues; & Democritus, referente Plutarcho in Placitis lib. 4. cap. 1. ob id Nili incrementum fieri tradebat, quòd nive in partibus ad ſeptentriones ſitis ſub ſolſtitium æſtivum reſolutâ atque diffuſâ, denſentur ex vaporibus nubes, quæ compulſæ versùs meridiem & ad Ægyptum ab Eteſijs ventis, in magnos ac vehementes diſſolvantur imbres, quibus cùm paludes, tum Nilus impleantur. Diodorus quoque lib. 1. cap. 2. pluvias ibi, ſed raras fieri teſtatur. Conſentit Lactantio Mela lib. 1. *Ægyptus*, inquit, *expers imbrium, mirè tamen fertilis, &c.* Verùm ex Philone Scriptores conciliare poſſumus, qui lib. 1. de vitâ Moſis, parvas ibi, raraſque pluvias fieri ſcribit, in locis quidem maritimis, ut ſupra Memphim nullas omninò; ubi & cur hyems Ægypto ſit ſupervacanea, pulcherrimè diſſerit.

Ibidem. lin. 13. *Portentificas animalium figuras.*] De quibus Cicero 1. & 3. de Naturá deor. Philo in lib. de Decalog.

CAPUT XV.

Pag. 173. lin. 1. *Cùm ergò numerus hominum cœpiſſet increſcere, &c. miſit Angelos ad tutelam cultumque generis humani.*] In eo falſus eſt, quòd ait, non antè ad cuſtodiam datos Angelos, quàm hominum numerus cœpiſſet increſcere; nam à primis uſque parentibus unaquæque anima ab initio ſuæ creationis Angelum habet ad ſui cuſtodiam deputatum; nec eo primi ipſi parentes, nec ulli omninò homines caruerunt: Orig. in lib. Numer. Hieronym. in Matth. 18. *Angeli eorum, &c.* S. Bernard. Serm. de Angel. & in Pſal. 8. *Quid eſt homo, quòd memor es ejus, &c.* Magiſt. & omnes Theolog. in 2. diſt. 11. S. Thom. p. 1. quæſt. 113. art. 4.

Ibidem. lin. 4. *Quibus quia liberum arbitrium erat datum.*] Peccatum reliquorum malorum Angelorum contigiſſe ſcribit, cùm jam hominum multitudo cœpiſſet increſcere, hoc eſt poſt Luciferi peccatum longo temporis intervallo; illudque peccatum fuiſſe luxuriæ atque libidinis, quia ſe mulieribus miſcuerint. Dicimus nos, parvulam moram interceſſiſſe inter Luciferi ſupremi Angeli creationem, & ejus lapſum. S. Auguſtinus ſuper Gen. lib. 11. cap. 23. » Factus, inquit, continuò ſe à luce » veritatis avertit, ſuperbiâ tumidus, &c. « Iſidor. lib. 1. de Summ. bon. cap. 10. » Mox » ut factus eſt, in ſuperbiam erupit, & de cœ» lo præcipitatus eſt «. Illud certiſſimum eſt, jam culpæ & damnationis reum factum, ubi ad tentandam primam mulierem acceſſit, ut contra opinionem Germani diſertè diſſerebat Serenus Abbas apud Caſſian. collat. 8. c. 10. Dicimus ſecundò, malos Angelos vel ſimul, & unico temporis inſtanti cum Lucifero peccaviſſe, ut ſcribit Alenſ. 2. part. quæſt. 110. memb. 5. S. Thomas p. p. quæſt. 63. artic. 8. vel morâ aliquâ fortaſsè interjectâ, ut S. Bonaven. in 2. diſtinct. 5. art. 1. quæſt. 2. Scot. eâd. diſtinct. quæſt. 2. ſed eâ quidem imperceptibili, & penè nullâ, ut ex eiſdem colligitur. Peccatum quoque malorum Angelorum idem fuiſſe quod Luciferi, nempè ſuperbiæ peccatum, de quo dixi ad cap. 9. quod illis Lucifer perſuaſit, ex eiſdem Sanctis Patribus & Doctoribus conſtat, locis citatis. Statim autem atque peccaverunt, damnati ſunt, & cum Lucifero è cœlo deturbati; Apocal. 12. S. Iſidor. ubi ſuprà, Damaſcen. de Fid. Orthod. lib. 2. cap. 4. Diabolum quidem, id eſt, Luciferum illicò in infernum detruſum quidam Doctores arbitrantur; alii verò in hunc aërem caliginoſum: ſed cùm in tentatione à Chriſto victus fuiſſet, in infernum dejectum. Ità Magiſt. in 2. diſtinct. 6. qui tamen, an nunc is ſit in Inferno dubitat. Lactantius inf. lib. 3. c. 1 eum in hoc mundo manere permiſſum cenſet, ut homines malitiâ ſuâ exerceat ad virtutem. De cæteris dæmonibus, alios quidem in hunc aërem caliginoſum dejectos, alios autem, qui gravius [illegible] detruſos ſcribit S. Thom. d. [illegible] 4. & p. p. quæſt. 64. art. 4. At S. Bonaventura d. diſtinct. art. 2. quæſt. 1. affirmat, locum cæterorum dæmonum uſque ad diem judicii non eſſe infernum, ſed aërem caliginoſum; utrùm autem aliqui detruſi ſint in Infernum, ſe neſcire fatetur; ait tamen, aliquos illuc deſcendere ad torquendas animas. Sed ubicum[illegible]

quæ ſint, ſua ſemper ſecum deferunt tormenta flammarum, ut ait Gloſ. ordinar. ſuper illud Jacob. 3. *inflammata à gehennâ, &c.* quam refert & probat S. Thom. d. diſtinct. 6. art. 4. Illud quoque ex Sacris Litteris conſtat, Angelos malos continuò poſt peccatum & damnationis ſententiam, obſtinatos manſiſſe in malo, in ſuâque damnatione & obſtinatione ac pœnâ æternùm manſuros: Alenſ. 2. p. quæſt. 118. memb. 1. artic. 1. & 4. S. Thom. p. p. quæſt. 64. artic. 2. DD. cum Magiſtro, in 2. ſenten. diſtinct. 7. ubi præſertim S. Bonavent. art. 1. Scot. quæſt. unic. Durand. quæſt. 2. Gabriel. quæſt. 1. quod quidem de fide eſt, & definitum in cap. firmiter, de Summ. Trinit. & fid. Catholic. Ex quibus multi Lactantii errores notari & caveri poſſunt; & primus quidem, quo hic ſcribit, Deum Angelis tunc præcepiſſe, ne contagione terræ maculati, ſubſtantiæ cœleſtis amitterent dignitatem; jamdudùm enim peccato polluti fuerant, & maculati, & in eâ quidem maculâ & obſtinatione confirmati, ut diximus.

Pag. 174. lin. 4. *Ad vitia pellexit.*] Fabulæ. Jam dictum eſt, multò anteà, ſcilicet ante primorum parentum lapſum, à Lucifero ad peccatum illectos, quo ſtatim damnati fuerunt.

Ibidem. lin. 4. *Et mulierum congreſſibus inquinavit.*] Quodnam fuerit malorum Angelorum peccatum, & quo tempore perpetratum, enarratum eſt ſuprà. Cæterùm quòd Angeli tempore Noe mulieres inierint, non ſolùm Lactantius, ſed etiam alii quamplurimi Patres ſenſerunt, ex illo non rectè intellecto Geneſ. cap. 6. » Ingreſſi ſunt filii Dei ad filias » hominum, illæque genuerunt, &c. « Joſephus Judæ. 1. lib. Antiq. cap. 5. Tertullian. in lib. de Veland. Virginib. Juſtin. martyr utrâque Apolog. Clemens Alex. lib. 3. & 5. Stromat. Cyprian. de Diſcip. & habit. virg. Method. Sermon. de Reſurrect. Euſeb. lib. 5. Præparat. Ità verò ſentiendi cauſam dedit ſeptuaginta Interpretum editio Græca vetus, quam iſti ſecuti ſunt poſt Philonem, quæ legendum præbebat, οἱ ἄγγελοι τοῦ θεοῦ, & Latina Italica, (referente id Ambroſio, Auguſtino, & Procopio) Angeli Dei, pro eo quod poſteà ſecundùm textum Hebræum lectum eſt in Græco; οἱ υἱοὶ τοῦ θεοῦ, & in Latinâ editione, filii Dei, quam utramque agnoverunt ſuo tempore Auguſtinus & Procopius. Idcircò pro Angelis, ſeu pro filiis Dei, intelligendi ſunt filii Seth, qui religioſi, & Dei cultores erant; & pro filiabus hominum, intelligendæ ſunt filiæ de ſtirpe Chain: & ita explicat locum illum gloſ. interlinear. Theodoret. quæſt. 47. in Geneſ. Cyrill. lib. 9. cont. Julian. & in lib. 2. Allegor. in Pintatheric. Serm. 1. Auguſt. lib. 15. Civit. cap. 23. Hieron. in tradition. Hebraic. ſuper Geneſ. lib. 4. cap. 12. Suidas in verbo μιαιγαμίαι, & in verbo, *Seth*, Beda, Aymo, Rabanus in Geneſ. Rupertus item in Geneſ. lib. 4. cap. 12. Mag. hiſtoria Scholaſt. Geneſ. cap. 31. S. Thom. 1. par. quæſt. 51. artic. 3. in reſp. ad. 6. Quin etiam Philaſtrius lib. de Hæreſib. cap. 108. poſitionem, quâ dicitur, Angelos cum mulieribus ante diluvium ſeſe miſcuiſſe, recenſet inter hæreſes; reprobant item eam S. Joannes Chryſoſt. Homil. 22. in Geneſ. & diſcipulus ejus Caſſian. lib. 12. Collat. cap. 8. Denique S. Ambroſ. Epiſt. 84. ad Demetriad. ait, cauſam damnationis Luciferi & aliorum malorum Angelorum non libidinem, ſed ſuperbiam extitiſſe, illumque unà cum ipſis ſuis Sectatoribus ante hominis lapſum è cœlo per ſuperbiam excidiſſe.

Ibidem. lin. 5 *Tum in cœlum ob peccata, quibus ſe immerſerant, non recepti, ceciderunt in terram.*] Hæ fabulæ ex ſuperioribus manant. De loco autem malorum Angelorum poſt lapſum, ſententias retuli paulò ſuprà.

Ibidem. lin. 7. *Qui autem ſunt ex his procreati, &c*] Fabulæ.

Ibidem. lin. 10. *Ita duo genera dæmonum facta ſunt; unum cœleſte, alterum terrenum, &c.*] Modò hæc à ſuperioribus præſcindantur, verum ſenſum nanciſci poſſunt, ut dicamus, cœleſte quidem genus Dæmonum eſſe, quod in aëre caliginoſo verſetur, nam cœlum pro aëre non ſolùm in profanis, ſed etiam in Sacris litteris frequenter accipitur; Terrenum autem genus eſſe, quod in ima telluris viſceta & in Infernum dejectum, ex S. Thomæ ſententiâ diximus. Sed aëreum illud genus per univerſa elementa vagatur, ita ut ventis validis, & fœdis tempeſtatibus agat aërem, indèque non modò grandines ac fulmina jaculetur, ſed etiam, ut eſt in prodigiis, lanam, lapides, ceram, ferrum, carnem nonnunquàm depluat: marinos autem fluctus mergendis navigantibus intentum concitat, & circa puteos, lacus, fontes, flumina ad perniciem hominum verſatur, ut ſcribit Tertullian. in lib. de Baptiſm. Terram autem vel inſolitis quaſſat motibus, vel aliter damno afficit atque perturbat. Undè ſex Dæmonum genera in univerſum eſſe tradebat Orpheus in Poemat. ad Muſæ. & Marcus ille apud Pſell. in lib. de Dæmonib. & Porphyr. in lib. reſp. ex orac. Apollin. Eos Scriptores videat qui volet.

Digitized by Google

Pag. 174. lin. 13. *Δαιμονιάρχην.*] Sicut Phariſæi *δαιμονίων ἄρχοντα*, Matth. 12.

Ibidem. *Δαίμονας.*] Ità dictionem hanc reſtitui, quæ corruptè legitur in omnibus, *δαήμονας*; in aliquo enim differre debet etymologatum ab etymo: volunt autem *δαίμον*, quæ dictio per *αι* ſcribitur, dici quaſi *δαῆμον*, *ἀπὸ τοῦ δαῆναι*, quod eſt intelligere, ſcire, Plato in Cratyl. Martian. Capell. lib. 2. Macrob. 1. Saturn. cap 23.

Ibidem. lin. 14. *Sciunt illi quidem futura multa, ſed non omnia.*] Quænam futura? Reſpondet Origen. lib. 4 Princ. cap. 2. S. Auguſt. in lib. de Divination. Dæmon. & lib. 2. ſuper Geneſ. cap. 17. & lib. 9. Civit. cap. 22. Gregorius Magn. lib. 28. Moral. cap. 6. Iſidor. de Summ. bono, Damaſc. lib. 2. de Fid. Orthod. Magiſt. in 2. ſenten. diſtinct. 7. & ibi S. Bonaventura artic. 3. quæſt. 3. Durand. quæſt. 3. item S. Thom. 1. par. quæſt. 57. artic. 3. & 2. 2. quæſt. 95. & quæſt. 192. & cont. Gent. lib. 3. cap. 154.

Ibidem. lin. 16. *Reſponſa in ambiguos exitus temperare.*] Vid. Cicer. 2. de Divin. Tertullian. Apologetic. c. 22. Lactantium rurſus inf. lib. 4. cap. 13. Euſeb. de Præpar. Evang. lib. 4. cap. 1. & lib. 5. cap. 10. ubi latè de falſitate Oraculorum, S. Auguſt. de Civit. lib, 3, cap. 17. & lib. 19. cap. 23.

Pag. 175. lin. 11. *Et ſolatium perditionis ſuæ perdendis hominibus operantur.*] Oportunè quærunt Theologi, nunquid Dæmones aliquod ſolatium & gaudium acquirant ex hominum peccatis & damnatione; nam id ait quoque Minutius in Octavio, & S. Leo Serm. 2. de Nativ. Dom. ſub initium. Reſpondet Alenſ. in 2. parte quæſt. 100. memb. 5. art. 1. ſolatium eſſe illis quoddam, non verum, ſed apparens, atque omni amaritudine reſperſum, quia gaudium illud non eſt ex apprehenſione ſimpliciter convenientis, ſed illius quod ſibi conveniens videtur. Scribit etiam S. Auguſtinus lib. de Geneſ. contr. Manich. c. 17. Dæmones habere poteſtatem in eos, qui Dei præcepta contemnunt, & de tam infelici poteſtate lætari. Iis verò lætitia illa in pœnam cedit: ideò & à S. Thomâ in libris ſentent. quem refert & explicat Dominicus Bannes ſuper 1. par. quæſt. 64. artic. 3. dub. 2. vocatur illud gaudium fallax, & quaſi fantaſticum, eò quia illud continuò ſequitur novus cruciatus, & dolor. Alii Theologi negant ſimpliciter & abſolutè, aliquod gaudium aut ſolatium in Dæmonibus reperiri poſſe, quoniam ſummus dolor non admittit ſecum aliquod gaudium, etiam de aliquo objecto diſtincto, ut Ariſtoteles docet ſeptimo Ethic. & experientia demonſtrat; & hoc probant eâ ratione, quia ſi Dæmones aliquod ſolatium & gaudium habere poſſent, non eſſent poſiti in ſtatu ſummæ & extremæ miſeriæ, quod non eſt aſſerendum. Et ad S. Auguſtin. & Thom. reſpondent, non ibi accipi gaudium, ſive ſolatium formaliter, ſed cauſaliter, videlicet, Dæmones gaudere de victoriâ, quam aſſequuntur adversus homines, quia victoria illa implet eorum deſiderium, quo ex invidiæ zelo conantur homines deturbare ab adeptione regni cœleſtis; & illius deſiderii complementum appellatur gaudium & lætitia, non formaliter, & re verâ, ſed cauſaliter duntaxat, quia ex ſui naturâ aptum eſſet delectationem & gaudium efficere, & reipsà efficeret in Dæmonibus, niſi eorum voluntas à ſummo & extremo, quo conficiuntur, dolore præventa eſſet. Et hanc declarationem eliciunt ex eod. S. Thom. in Commentariis ad *Magiſtrum*, ubi inquit, in eodem ſenſu dici Dæmonas lætari de malis noſtris, quo dici ſolet, Angelos beatos dolere de malis noſtris: at verò certum eſt, beatos Angelos non dolere formaliter, quia ſtatus eorum id non patitur; ergò neque Dæmones lætantur, aut ſolatium ullum acquirunt formaliter, ſed tantùm cauſaliter, ut dictum eſt.

Pag. 176. lin. 3. *His quotidiè merum profundunt.*] *τὸ merum* abeſt à B. T. P. Ego quorumcunque impreſſorum lectionem retinui; nam illud, *profundunt*, abſolutè poſitum novum eſt, & ſcimus, Ethnicos Geniis merum profundere ſolitos, & curare Genium mero dixit Horat. lib. 3. Carm. Ode 17. Ad oram Plantinianorum poſitum eſt, *bis quotidiè procumbunt.*

Ibidem. lin. 5. *Sunt ſpiritus tenues, &c.*] Si propriè locutum auctorem velis, propè abeſt, ut nobis intelligendum præbeat, ſe Dæmonibus auræ cujuſdam tenuis ſubſtantiam tribuere, & ita cum eis ſentire, qui Angelis tenuiſſimum corpus attribuunt. Quam quidem opinionem è Platonis fontibus fluxam docentis, Deum ſolum, & ab eo productam mentem omni penitùs corpore carere, recepit Philo in libro de Opif. Mund. Tertullianus in Carn. Chriſt. Origenes in 2. Principior. c. 2. & 8. Method. Athan. Baſil. & Joan. Theſſalon. Epiſcopus relati in 2. Nicen. Synod. action. 4. S. Auguſt. 8. Civit. cap. 9. & lib. 11. cap. 23. in Enchir. cap. 45. & 59. in lib. de Nat. Dæmon. & refertur in cap. *ſciendum*

26. quæſt. 3. in 7. de Geneſ. ad litter. c. 17. & alibi ſæpè, Caſſian. lib. 7. collat. 7. cap. 13. Damaſc. 2. Theol. c. 3. & l. 3. adverſùs Iconoclaſt. atque hoc fortaſsè loco etiam, ut dixi, Lactantius. Nam tenue idem Latinis, quod Græcis λεπτὸν, quod quidem nihil aliud eſt, quàm exile, extenſum, ſolidum tamen, & quod intra terminos capitur; id autem nonniſi de corporibus propriè dici poteſt. Huic opponitur ſpiſſum; ſunt enim relativa: ſed nihil eorum, quæ carent quantitate, vel tenue, vel ſpiſſum eſt; ſunt enim affectus peculiares ſitui partium. Verùmtamen hæc ſententia de corporibus Angelorum jam omnium Doctorum ſuffragiis eſt exploſa, docentium, Angelos omnes omni penitùs corpore carere. Ità docet Dionyſ. Areop. de Div. nom. cap. 11. Nazianz. in fin. de Theol. & in Orat. de Nativ. Salv. Chriſoſt. Homil. 22. in Geneſ. Gregor. Magn. 4. Moral. cap. 9. Hug. de S. Vict. 1. de Sacram. p. 5. quæſt. 7. & 8. Alenſ. in 2. p. quæſt. 20. memb. 3. ad 3. Albert. Magn. S. Thom. Bonav. Major. in 2. ſent. diſtin. 8. rursùs S. Thom. pr. pr. quæſt. 51. art. 1. & 2. cont. Gent. cap. 88. & ſeqq. Joannes Duns in 2. diſtinct. 2. quæſt. 6. & diſtinct. 8. quæſt. 1. Thom. de Argentin. in 2. diſtinct. 3. quæſt. 1. Marſil. quæſt. 2. Extat denique Concilium Lateranen. ſub Innocentio III. relatum in cap. firmiter, de Summ. Trinit. & fid. Cathol. quod expreſsè Angelicam creaturam ſpiritalem, mundanam verò corpoream vocat. Quamobrem hoc etiam ſecundùm naturalem rationem probabilius eſſe, oppoſitum verò ſi non errorem in fide manifeſtum, at certè temeritatem continere hoc quidem tempore Doctores omnes affirmant.

Ibidem. lin. 7. *Operati.*] Si legas *operti*, ut in multis editionibus habetur, illud, *occultè*, ſupervacaneum videtur. Ego verò ſecutus ſum lectionem B. & T. poſitam ad oram Plantin.

Ibidem. *Valetudinem vitiant.*] Cavendum tamen ab hæreſi Gnoſticorum, qui morbos affirmabant eſſe Dæmonia, eoſque non præſidiis naturalibus, ſed incantationibus curandos. Contrà ſcripſit Plotin. lib. 9. 2. Ennead. cap. 14. Cavendum rursùs ab errore Medicor. Petri Apon. & Pomponarii, qui affectus omnes obſeſſorum à dæmonibus humori melancolico attribuunt, nec adjurationibus, ſed naturalibus auxiliis curandos eſſe contendunt. Vid. Tertull. cap. 22. Apologet. Minut. in Octav. Pſell. de Dæmon. Fernel. lib. 2. de abdit. rer. cauſ. Levin. Lemn. de Occult. nat. lib. 2. cap. 1.

CAPUT XVI.

Pag. 177. lin. 7. *Cujus nomine adjurati, de corporibus excedunt.*] Obſerva antiquiſſimum Exorciſmorum uſum in Dei Eccleſiâ, & poteſtatem fidelium in dæmonas. Ità lib. 4. cap. 27. Adde Ignatium ad Antioch. Epiſtolâ 12. Juſtin. de Verit. Chriſt. Deleg. & in Orat. ad Gent. Tertullian. de Coronâ milit. cap. 11. de Idololat. cap. 11. in fin. & ad Scap. cap. 1. & in Apologet. cap. 23. Cyprian. ad Demetrian. & ad Donat. Epiſtolâ 2. & de Vanit. Idolor. Minut. in Octav. Epiph. Hæreſ. 30. Prudent. in Apotheoſ. contra Judæ. Sed & in Synagogâ Exorciſtas fuiſſe colligitur ex Actis Apoſt. cap. 19. & teſtatur Joſephus, qui mira quædam refert, Judæ. Antiquit. lib. 8. cap. 2. & Epiphan. Hæreſ. 30.

Ibidem. lin. 9. *Et quod plerùmque coram cultoribus faciunt.*] Hunc locum, qui mihi valdè corruptus videtur, ità ex Cypriano & Minutio, à quibus hæc ferè omnia deſumpſit Firmianus, reſtituendum arbitror: *Quod etiam plerùmque coram cultoribus ſuis faciunt; non utique in opprobrium religionis & honoris ſui: ſed quia nec Deo, per quem adjurantur, nec juſtis, quorum voce torquentur, mentiri poſſunt.* Cyprian. de Idol. Vanit. *Videas illos, undè veniant & quandò diſcedant, ipſis etiam, qui ſe colunt, audientibus confiteri.* Minut. *Quod ſunt, eloquuntur; nec utiquè in turpitudinem ſui, nonnullis præſertim veſtrûm aſſiſtentibus, mentiuntur.*

Pag. 178. lin. 8. Μία (*inquit*) φυλαχὴ εὐσέβεια, &c.] Hæc ad verbum non reperio, ſed ſimilia cap. 10. Aſclep. » Juſto, inquit, homini » in Dei religione & in ſummâ pietate præſi» dium eſt; Deus enim tales ab omnibus tu» tatur malis, &c. «

CAPUT XVII.

Pag. 179. lin. 1. *Aſtrologia.*] Judiciaria videlicèt, quæ per ſyderum aſpectus vaticinari futura contendit. Vid. Tertull. Apolog. c. 35. & lib. de Idololat. Damnat has omnes artes, de quibus hîc ſermo, etiam Cicero 1. de Nat. deor. eaſque demolitur egregio volumine Joan. Franciſc. Picus, cui Tit. De rerum Prænotione.

Ibidem. lin. 5. Ε'πεὶ πλάνα πάντα, &c.] Inter Carmina Sibyllina non extant.

Ibidem. lin. 13. *Induerunt.*] Retinui lectionem Vaticanorum & omnium impreſſorum; nec placuit lectio B. *induxerunt.* In eâ locutione ſecutus eſt Lactantius optimos auctores,

Cicero 2. de Finibus, » ex ejus ſpoliis ſibi, & » torquem, & cognomen induit «. Livius, » mihi cura mea & fides nomen induit patroni » plebis «. Perſonæ quoque indui propriè dicuntur.

Pag. 180. lin. 9. *Sic enim mundum regi à Deo dicimus, ut à rectore provinciam.*] Belliſſima comparatio. Ariſtoteles in Libell. de mund. *illum ſe habere in mundo dicit, tanquam Imperatorem in exercitu.*

Ibidem. lin. 19. *Non quò ullum honorem deſiderent, &c.*] Quin imò honorem affectant, ut ſuprà lib. 1. cap. 7. & hoc lib. c. 15. S. Auguſt. lib. 9. de Civit. cap. 20. & idem omnes Theologi affirmant. Nam, ut ait S. Thom. pr. pr. quæſt. 64. art. 2. ad 3. ſpiritus mali in eodem peccato permanent, quo primò peccaverunt, quantùm ad appetitum, licèt non quantùm ad hoc, quòd obtinere ſe poſſe putent: at peccatum illud fuit peccatum ſuperbiæ; undè & Chriſtum dominum tentans Diabolus auſus eſt dicere: » Hæc omnia tibi dabo, ſi cadens adoraveris me «. Matth. 4.

Pag. 181. lin. 4. *Indè eſt, quòd ab Augure lapis novaculâ inciſus eſt, &c.*] Hic finis eſt diſputationis, quam exorſus fuit cap. 9. de Diabolo, ejuſque conſortibus Angelis; videlicet de creatione illorum, de peccato, damnatione, ejectione, primorum parentum deceptione, denique de illorum naturâ, odioque adversùs homines, ut rationem oſtenderet admirandorum quorumdam operum, & præſtigiorum ab iis effectorum aliquandò, & cap. 8. hujus libri recenſitorum, quorum hoc loco Epilogum facit.

Ibidem. lin. 15. *Et victorias.*] Exemplum afferri poteſt de Sylvani voce ex Arſiâ ſylvâ miſsâ, ut apud Livium initio ſecundi primæ Decad. Valer. lib. 1. c. 8. Plut. in Poplicolâ.

Ibidem. lin. 29. *Quòd formoſum puerum in templo Jovis ad exuvias tenendas collocârat.*] Apud Valer. Max. à quo deſumpſit Lactantius, hæc ità ſcribitur Hiſtoria lib. 1. cap. 2. » Creditum eſt, Varronem Conſulem apud Cannas cum Carthaginenſibus tam infeliciter » dimicaſſe ob iram Junonis, quòd cum ludos Circenſes Ædilis faceret, in Jovis optimi » maximi templo eximiâ facie puerum Hiſtrionem ad excubias tenendas poſuiſſet ». Inſigniter locus iſte corruptus legitur in Codicibus tam Valerianis, quàm Lactantianis, nec à Pighio, qui Valerium emendatum edidit, nec ab alio quoquam animadverſus. In pompâ Ludorum Circenſium exuvias quoque deorum è templis ad Circum ductas in tenſis, notum eſt ex Siſinnio Capitone apud Feſtum in *Tenſa*, his verbis: » Siſinnius Capito (nam » ità ibi legendum, non Sinnius, ex Lactan» tio, inf. lib. 6. cap. 20.) tenſam ait vocari » vehiculum, quo exuviæ Deorum ludicris » Circenſibus in Circum ad pulvinar vehun» tur; fuit & ex ebore, ut apud Titinium in » Barbato, & ex argento «. Tertull. in lib. de Spectacul. cap. 7. » Sed Circenſium, in» quit, paulò pompatior ſuggeſtus, quibus » propriè hoc nomen pompa, præcedit, quo» rum ſit in ſemetipsâ probans de ſimulacro» rum ſerie, de imaginum agmine, de cur» ribus, de tenſis, de armamaxis, de ſedi» bus, de coronis, de exuviis, &c. « Aſconius Pædian. » Tenſæ autem ſunt ſacra vehi» cula, pompa ordinum, & hoſtiarum, & » officiorum, ſic dictæ, quòd ante eas lora » [al. lintea] tenduntur, quæ gaudent manu » tenere, & tangere, qui eas deducant «. Alii ἀπὸ τῦ θειοῦ, hoc eſt, à re divinâ ſic dictas malunt; & tunc *thenſa*, per *th*, ſcribitur. Hiſce tenſis, atque deorum exuviis, dum geſtarentur in pompâ, præfectos pueros cuſtodes intelligo ex Cicerone in Oration. de Aruſp. reſponſ. ubi inquit: » An ſi Ludius conſtitit, » aut tibicen repentè conticuit, aut puer ille » patrimus & matrimus ſi terram non te» nuit, aut ſi tenſam, aut lorum omiſit, aut » ſi Ædilis verbo, aut ſi nutu aberravit, lu» di ſunt non ritè facti « ? Quem locum penè ad verbum retulit Arnobius ad fin. 4. Primùm igitur in Valerio ità locus ille diſtinguendus eſt, atque ſcribendus, ut virgula ducatur poſt *faceret;* deindè quod ſequitur, continenter totum abſque ullo puncto legatur ità: » Quòd cùm ludos Circenſes Ædilis face» ret, in Jovis optimi maximi templo eximiâ » facie puerum Hiſtrionem, &c. « Et ſic illa, *in Jovis optimi maximi templo*, tribuantur poſteriori commati, ut detur intelligi, Ædilem poſuiſſe eximiâ facie puerum in templo Jovis, ut eſt apud Lactantium; non autem ducatur virgula, ſeu ſemicirculus poſt *templo*, ut mendosè in omnibus Valerii Codicibus, quia ſic illa, *in Jovis optimi maximi templo*, cum priori commate junguntur, & ſignificatur, *Ædilem ludos Circenſes feciſſe in Templo Jovis*, quod liquidò falſum eſt. Non enim *in templis* ii ludi fiebant: ſed vel in Circo, ut ex etymo eorum ludorum, ex Siſinnio Capitone ubi ſuprà, Dionyſ. in fin. 7. Antiquit. Caſſiodoro Epiſtolâ ad Fauſtum, Volaterrano Commentarior. lib. 29. cap. de Ce-

lebrit. Ludorum; vel in foro, ut tradit Volaterranus ibidem: nec eum fuiſſe Valerii ſenſum, ex Lactantio intelligitur. Deindè pro *excubias*, utrobique legendum *exuvias*, ex locis ſuprà citatis; & ità hîc in Lactantio legunt omnes optimi MSS. B. T. P. 12. Vatic. & editiones multæ, Veneta, Tridin. & Florent. Juntar. licèt octo Codices Valerii in Vaticano, & omnes quotquot impreſſos vidimus, item Aldina editio Lactantii prorsùs habeant, *excubias*, undè procul dubio ex Lactantio Valerius eſt corrigendus. Ecquis enim unquàm Latinorum dixit, *tenere excubias*, pro *agere*, vel *habere excubias?* Conjicio mendum irrepſiſſe, quia vetuſti Codices, pro *exuvias*, haberent *exubias*, vel *exſubias;* ſolebant enim antiquitùs, pro litterâ *v*, plerùmque litteram *b* ſubſtituere: ſic *connibere*, & *concerbare*, & his ſimilia efferebant, pro *connivere*, *concervare*, ut monui lib. 3. cap. 4. & lib. 5. cap. 1. Addebant quoque *ſ*, poſt *x*: nam *exſpecto*, *exſul*, *exſequor* enunciabant; ut vero ſimillimum videatur, quia ejus dictionis, ità ut dixi ſcriptæ, ſignificationem haud fuerint aſſecuti, *c* litteram, vel addidiſſe, vel ſubſtituiſſe ſcribas, ſeu Typographos, & ità ut corruptè legitur, ſcripſiſſe, vel excudiſſe.

Pag. 182. lin. 7. *Fatis Junonis iniquæ.*] Reſpexit ad illa Virgil. 8. Æneidos:

—— *Ut duros mille labores*
Rege ſub Euriſtheo fatis Junonis iniquæ
Pertulerit, &c.

Ibidem. lin. 8. *Cùm Annibal duos exercitus populi Romani, & aſtu, & virtute confecit.*] Hiſtoria eſt apud Livium lib. 2. 3. Decad. Plutarch. in Annibale.

CAPUT XVIII.

Pag. 183. lin. 2. *Ut mala cum bonis pugnent, &c.*] Idem habet lib. 5. cap. 7. lib. 6. c. 15. & 22. & lib. 7. cap. 4. in fin. & S. Thom. in 3. cont. Gent. cap. 71. in 5. ratione, ubi egregiè toto illo capite ediſſerit, cur Deus mala fieri permittat, neque Divina Providentia omninò auferat malum à rebus; eâ quoque de re inſignem librum compoſuit Seneca, cui Titulus de Divinâ Providentiâ. Vide præterea Dionyſ. Areop. cap. 3. de Div. nom, Baſil. in Homil. quod Deus non eſt auctor mali, Auguſtin. in Enchirid. cap. 11. & 96.

Ibidem. lin. 15. *Quæ perſuaſio veritatem, atque Religionem funditùs tollit.*] Affectus aliquos, & præſertim iram, in Deo verè & propriè reperiri putavit Lactantius; idemque aliis ſuadere conatus eſt, non ſolùm hoc loco, ſed integro libro, cui titulum fecit de Irâ Dei, ubi præſertim cap. 16. & 17. id aſſerit expreſſis verbis. Cujus poſitionis atque opinionis falſitatem diſcere potuit ſaltem à ſui ipſius præceptore Arnobio ſæpè illam Gentibus exprobrante lib. 1. in Princ. & lib. 7. pluribus locis. Tertullianum quoque eodem errore implicitum novimus ex lib. de Teſtimon. Anim. cap. 2. lib. de Anim. cap. 26. & aliis locis, contra quem Catholicâ veritas ſtatuitur à S. Thomâ in pr. contra Gent. cap. 89. videlicet, iram nec ratione generis, & ſicut paſſio eſt, nec ratione propriæ ſpeciei Deo convenire. Si quandò verò in Sacris Litteris ira Deo tribuitur, metaphoricè accipitur; cùm enim punitionem atque vindictam in malos exerceat Deus, quod in hominibus iræ effectus eſſe ſolet, ideò Deum iraſci dicimus. Sed cùm ipſe omninò ſimplex ſit, atque immutabilis, de eo quidem ira, miſericordia, pœnitentia & cætera ejuſmodi propriè, & ſecundùm paſſionis affectum dici non poſſunt, ſed duntaxat ſecundùm ſimilitudinem effectûs, ut idem S. Thomas docet p. p. quæſt. 21. art. 3.

CAPUT XIX.

Pag. 186. lin. 2. *Quod veritatem fuco & imitatione mentitur.*] Sed nec Bonon. lectio diſplicet, *quod veritatem facie, &c.* frequenter enim facies pro ſimilitudine accipitur. Virgil. 4. Georg.

Curvata in montis faciem circumſtetit unda.

Saluſt. 2. Hiſt. *Sardinia in Africo mari facie veſtigii humani.*

Ibidem. lin. 4. *Sed mimus Religionis, &c.*] Ità lego cum Petro Fabrio 2. Semeſtr. cap. 16. ſicut inveni in lib. Florentianæ editionis, & aliquot aliis. Nam quia dixerat, Religioni Ethnicorum ſimulationem eſſe, atque ideò falſitatem, propterea dicit, non illi veritatem ineſſe, *ſed mimum*, id eſt, imitationem duntaxat quandam Religionis, & veritatis; mimi enim prorsùs eſt imitari, ac ſimulare. Senec. Epiſtolar. lib. 5. Epiſt. 26. *modò dicebam:* »Itaque componor ad illum diem, quo remotis ſtrophis ac fucis de me pronunciaturus ſum, utrùm loquar fortia, an ſentiam, numquid ſimulatio fuerit, & mimus, quicquid contra fortunam jactavi verborum contumacium«. Al. *Sed minùs Religionis.*

Ibidem. lin. 7. *Cujus origo de cœlo eſt.*] Sic ſup. c. 2. in fin. *Terrena, qui oriuntur è Cœlo.* Quòd videlicet à Deo, qui ſingulari quodam

Digitized by Google

modo *in Cœlo* dicitur eſſe, producantur humanæ animæ, ideò eas *è Cœlo* originem trahere dicit; hoc enim ſenſu rectè dicimus, humanas animas è Cœlo originem ducere, ſive cœleſtes aut divinas eſſe, non quia in Cœlo productæ fuerint ante corpora: nam nec ab ipſo Lactantio id recipi, dictum eſt ſuprà, ad cap. 11. hujus libri.

LIBER TERTIUS.

CAPUT III.

Pag. 193. lin. 7. *Nam cauſas naturalium rerum diſquirere, &c.*] Ità Socrates apud Xenophontem lib. 1. de Memorab. Socr. in principio; & idem argumentum tractat Cicero 4. Academic. quæſt.

Pag. 194. lin. 1. *Sol utrùmne tantus, quantus videtur, &c.*] Ariſtot. 1. Meteor. Summâ 1. cap. 3. ad fin. ait, valdè puerile eſſe, putare unumquodque eorum, quæ feruntur in cœlo, parvum eſſe, quia tale videtur hinc proſpicientibus; & cap. 2. de Inſomniis ſcribit, in hoc decipi ſenſum, quòd Sol pedalis videtur. Lege Platon. in Epinomid. Lucret. 5. Cicer. 2. Academic. Cleomed. lib. 2. Plin. 2. cap. 11. Plutarch. lib. 2. Placitor. cap. 21. & ſeqq. Laërtium in Anaximand. & Epicuri Epiſtolam ad Pythoclem apud Laërtium in Epicur. Macrob. in Somn. Scip. lib. 1. c. 20. Baſil. Orat. 6. in Hexaemer. Et in univerſum de omnibus hiſce quæſtionibus hîc à Lactantio memoratis vid. Joann. Franc. Pic. de Vanit. Doct. Gent. lib. 1. cap. 12.

Ibidem. lin. 2. *Luna globoſa, &c.*] Plutarch. 2. Placit. cap. 27.

Ibidem. lin. 3. *Et ſtellæ utrùmne adhæreant cœlo.*] Anaximandri ſententia, referente Plutarc. 2. Placit. cap. 16. & Ariſtot. 2. cœli, hodiè ab omnib. Philoſophis ac Mathematicis recepta.

Ibidem. *An per aërem libero curſu ferantur.*] Agitata quæſtio non ſolùm à Stoïcis, ut apud Ciceronem de Nat. deor. lib. 2. & aliis Philoſophis, ſed etiam à Patribus: An ſtellæ ipſis ſint affixæ orbibus adeò, ut eorum tantùm circumlatione convertantur, an verò cœlo immoto, ſeu, ut dixit Chryſoſtom. aëre conſtrato, eoque permeabili, atque cedente, divino decreto, ſive animâ ipſâ duce ferantur, & circumagantur. Procop. Comment. in Geneſ. cap. 1. » Quidam pronuntiant, luminaria longinquo à cœlo intervallo in aëre vagari multùm à cœlo remota, &c. « Elias Cretenſ. ad Orat. 7. Nazianzeni: » Ideòque, inquit, ne aſtra quidem univerſa Cœlo infixa eſſe, ſed aëri incumbere tradunt, qui ea perindè ſuſtineat, ut volucres, &c. « Quid autem hîc per aërem intelligatur, oſtendit Junilius in Hexameron. » Sed intelligendum eſt, inquit, quòd ideò dictum ſit volare aves ſecundùm firmamentum cœli, quia hoc nomine & æther indicetur, hoc eſt ſuperius illud aëris ſpatium, quod à turbulento hoc, & caliginoſo loco, in quo aves volant, uſque ad aſtra pertingit, quod eſſe tranquillum prorsùs, ac luce plenum non immeritò creditur. Nam errantia ſidera ſeptem, quæ in hoc ætheris ſpatio vaga ferri perhibentur, Scriptura in firmamento cœli eſſe poſita dixit, &c. « Et Anſelmus Cantuarien. lib. 1. de Imagin. Mund. cap. 3. » Ignis, inquit, æther quaſi purus aër dicitur, & ſplendore perpetuo lætatur. De hoc Angeli corpora ſumunt, cùm ad homines miſſi veniunt. In hoc ſeptem ſtellæ ſingulis circulis contra mundum feruntur, & ob vagum curſum planetæ, id eſt, erraticæ dicuntur, &c. « Stellas propriis motibus cieri, non cœlo affixas putavit quoque Philo Judæ. in lib. de Gigant. Juſtin. Martyr lib. cont. Ariſtot. & quæſt. Orthod. 59. & 93. Origen. 5. cont. Celſum, & 1. Princip. cap. 7. Lactantius inf. cap. 24. Euſeb. Emiſſenus, &c. Euſeb. Emiſſen. ad cap. 1. Geneſ. relatus in Caten. Lipom. Diodor. Tharſen. ut in eâd. Caten. & Chryſoſtom. Homil. 6. in Geneſ.

Ibidem. lin. 4. *Utrùm quietum ſit an mobile, &c.*] Hæc eſt magis recepta lectio. Sed B. Cod. habet, *utrùm quietum ſit & immobile*, cum quo Iſidorus totum hunc locum ad verbum referens concordat lib. 2. Origen. c. 24. Seneca 7. Natur. quæſt. cap. 2. » Illò quoque, inquit, pertinebit hoc excuſſiſſe, ut ſciamus, utrùm mundus terrâ ſtante circumeat, an mundo ſtante terra vertatur, &c. « Cœlum quieſcere, terram ſolam moveri credidit Nicetas Syracuſius, referente Theophraſto apud Ciceron. 4. Academic. & Cleanthes Samius, tradente Plut. in lib. de Fac. in Orb. Lun. Plato quoque, ſecundùm nonnullos, licèt id paulò obſcuriùs enuncia-

Digitized by Google

rit. Sed & recentioribus quibuſdam idem παραλοξότατον comprobatum video, Nicolao de Cusâ Cardinali lib. 2. de Doct. Ignor. cap. 12. Cœlio Calcagnino, Copernico. Vid. notat. ad cap. 24. hoc ipſo lib.

Pag. 194. lin. 5. *Quanta ſit terra craſſitudo.*] Plato ad finem Phædon. Cleomedes lib. 1. Macrob. 1. in ſomn. Scip. cap. 20.

Pag. 195. lin. 1. *Quibus fundamentis librata.*] Plat. ubi ſuprà, Ptolem. 3. Almageſt. c. 7. Cicero in Academic.

Pag. 196. lin. 14. *Licèt connivere videatur.*] Hæc lectio reperitur in plerisque; quidam Codices habent *conticere*; in B. ſcriptum eſt *connibere*, eâ videlicet prolatione, quia olim *b*, pro *u*, efferebant in quibuſdam dictionibus: ſic *connibentia*, pro *conniventia*, ſæpè reperitur in Codic. Theodoſian. & apud Joann. Caſſian. in Codicibus Vatican. lib. 6. cap. 9. & lib. 8. cap. 8. Gloſſarium etiam habet, *connibentia* εὐλυμία. Id monuit Petrus Ciacconius in Annotation. ad eumdem Caſſian.

Caput IV.

Pag. 197. lin. 9. *Sparti illi Poëtarum.*] Haud crediderim, ut Janus Gulielmius in quæſtionib. ad Plaut. Menæchm. cap. 4. Lactantium ſcripſiſſe *Spartiatæ*, ut ferè in omnibus impreſſis habetur; id planè imperiti hominis fuiſſet: ſed Græcè Σπάρτοι, id eſt *ſati*, vel *ſeminati*, ut Græcum id nomen vertit etiam Plin. lib. 19. cap. 1. in fin. ſive potiùs ſcripſiſſe Lactantium Latinis litteris *Spartœ*, οι in *œ* diphtongum verſis, tanquàm unum ex iis nominibus, quæ à Latinis Latinè, Græcâ tamen inflexione, ſolebant efferri; ut acta, ἡ ἀκτὴ, littus. Virg. 5.

At procul in ſolâ ſecreta Troades actâ
Amiſſum Anchiſen flebant, &c.

Cic. 7. Verrin. » Uxorem ejus parùm poterat » animo ſoluto ac libero tot in actâ dies ſe» cum habere «. Item probata, πρόβατα, oves: Plin. lib. 7. cap. 2. » Quarum laudatione in» tereant probata, areſcant arbores, &c. « Ejus dictionis ſignificationem ſcribæ non percipientes, illicò mendum ſuſpicati, obviam alteram huic ſimilem arripuere, & pro *Spartœ*, ſubſtituentes *Spartiatæ*, mendum illi huic loco, & quidem inſigne invexerunt: quod in omnes ferè Codices tam MSS. quam impreſſos irrepſit; nam editio ab Jano Parrhaſio caſtigata, & Florentina Juntarum veram lectionem exhibent. Nota fabula Euripidis, Ovidii, aliorum, cujus & auctor rursùs meminit lib. 6. cap. 16. de Dentibus draconis ſatis à Cadmo, è quibus armati homines exorti Σπάρτοι Græcè, id eſt, *ſati* ſunt appellati. Cenſorin. de Die natal. cap. 3. » Nunc verò, » inquit, eò licentiæ poëticæ proceſſit libi» do, ut vix auditu ferenda confingat; poſt » hominum memoriam progeneratis jam gen» tibus, & urbibus conditis, homines è terrâ » diverſis modis editos, ut in Atticâ fertur » regione Erichtonius ex Vulcani ſemine ho» mo exortus, & in Colchide, vel Beotiâ, con» ſitis anguis dentibus armati Spartœ (ità » enim, vel Σπάρτοι etiam ibi legendum, non, » ut corruptè in impreſſis, *armati partus*, » rectiſſimè monuit idem Gulielm. lib. 3. Ve» riſimilium cap. 5.) è quibus mutuò inter » ſe necatis pauci ſuperaſſe traduntur, qui » in conditu Thebarum Cadmo fuerunt ad» jumento, &c. « Apollodorus ſub initium tertii Biblioth. ubi de Cadmo: » Quare, in» quit, indignatus Cadmus Draconem inte» remit, ac Minervæ conſilio ejus dentes ſe» rit, quibus ſatis, armati è terrâ viri exorti » ſunt, quibus Spartis nomen inditum fuit. Hi » poſteà mutuis ſeſe vulneribus, alteri qui» dem vel inviti pugnam congreſſi, alteri » verò, quòd alter alterum nequaquàm cog» noſceret, occiderunt, &c. « De iis Gell. lib. 17. cap. 3. M. Varronem meminiſſe refert eum Homeri verſum, qui ſub initium 2. Iliad. legitur, enarrantem, Καὶ δὴ δοῦρα σέσηπε, &c. Meminit & Euripides cùm alibi, tum Phœniſſis, & Euſtath. ſuper illud ſecundi Iliad. φάεινῃ, Σπάρτῃ, & Stephanus de Urbib. in Spart.

Ibidem. lin. 14. *Arceſilas Academiæ conditor.*] Novæ ſcilicet; nam vetus fuit illa Platonica, Laërt. in Arceſil. Cic. in fin. p. 1. quæſt. Academicar. & 3. de Orator.

Caput VI.

Pag. 200. lin. 14. *Ut enim nihil ſciri poſſe ſciendum ſit, aliquid ſciri neceſſe eſt, &c.*] Quæſtio eſt apud veteres & recentiores, Num ii, qui veritatis omnis comprehenſionem negaverunt, hujus ſaltem unius propoſitionis veritatem, tanquàm Philoſophiæ ſuæ finem ſibi reſervare & retinere potuerint, quâ dicebant, nullum verum dari poſſe, & cui negatio omnium aliarum veritatum innitebatur. Videlicet datur hæc veritas, quòd nullum verum dari poteſt. Lactantius affirmavit hoc loco, & multò ante ipſum Socrates, Antipater, Antiochus Philonis auditor, de quibus Cicero in Academicis; deindè Clemens Alexandrinus ultimo Strom. Aven.

Roiſ. 4. Metaph. tex. 28. Sanctus Thom. p. p. quæſt. 2. art. 1. ad 3. & ibi interpres ejus Cajetan. Negaverunt Arceſilas & Carneades apud Ciceronem, ubi ſuprà, & Metrodorus Chius, Lucr. 4. Joann. Duns 1. ſent. diſtinct. 2. quæſt. 2. ad 3. Greg. de Arimin. eâd. diſt. quæſt. 1. ad 2. quâ de re videto ſubtiliter differentem, & huic Lactantii loco lucem afferentem Mazzonium civem meum l. 1. De Comparatione Platon. & Ariſtot. ſect. 3. c. 2.

CAPUT VII.

Pag. 202. lin. 1. *Epicurus ſummum bonum in voluptate animi eſſe cenſet.*] Quæ de ſententiis Philoſophorum de ſummo bono hoc loco afferuntur, ferè deſumpta ſunt ex Lucullo Ciceronis ad fin. & 2. de Finib. & de Epicuro hoc quidem nonnulli crediderunt, quamvis maxima pars Scriptorum ab eo bonum hominis in corporeis voluptatibus conſtitutum affirmet. Quin etiam idem Lactantius ſibi parùm conſtans infrà cap. 17. illum voluptatis corporis aſſertorem, & cap. 27. voluptarium hominem nominat ex Cic. 2. Tuſc. Senecam quidem maximum Stoïcorum, quorum dogmata vehementer à corporis voluptatibus abhorrent, Epicuri ſtudioſiſſimum fuiſſe ex ejus Epiſtolis conſtat, quas fermè omnes aliquo Epicuri præcepto concluſas voluit; ejuſque de illo ſententiam habet cap. 12. & 13. de Vità beatâ. Quodnam autem ſummum bonum, & quam voluptatem finem eſſe dicat Epicurus, ſuam ipſemet ſententiam enuntiat in epiſtolâ ad Menæceum, apud Laërtium in Epicur. claris diſertiſque verbis; cujus ſententiæ meminit quoque Cicero in primo de Finibus. Petr. Victor. Variar. Lect. lib. 27. cap. 14. perſimilem eum Socrati fuiſſe contendit; & Laërtius teſtatur, pleroſque aſſeruiſſe illum continentiſſimum, adeò ut aquâ tantùm & cibario pane contentus fuerit.

Ibidem. lin. 2. *Callipho & Dinomachus Cyrenaïci.*] Haud planè intelligo, quomodò hi Philoſophi, qui in ſummo bono ſtatuendo honeſtatem cum voluptate jungebant, à Lactantio Cyrenaïci dicantur, cùm hæc poſitio ab Ariſtippi ſententiâ, qui ſummum bonum in ſolis corporeis voluptatibus ſtatuebat, diſcrepet immanè quantùm. Sanè quidem Cyrenaïcorum principem fuiſſe Ariſtippum, eamque Philoſophorum ſectam ab eo fluxiſſe, teſtis eſt Cicero ad fin. Lucull. & 3. Offic. Strab. in fin. 17. Laërt. in Ariſtipp. Suidas litterâ α. quin & Lactantius ipſe hoc eod. lib. cap. 15.

Ibidem. lin. 3. *Diodorus cum privatione doloris. Summum bonum poſuit Hieronymus in non dolendo.*] Sic omninò legendum & interpungendum eſſe hunc locum, ut olim Ciacconius animadvertit, & ratio ipſa, & Cicero, ex quo fermè omnia hæc mutuatus eſt Lactantius, pervincunt. Nam ſi legas, *Diodorus in privatione doloris ſummum bonum poſuit: Hieronymus in non dolendo*, ut vulgò legitur, quæ porrò erit differentia inter opinionem Diodori, & opinionem Hieronymi? At conſtat ex Cicerone, hoc intereſſe, quòd Diodorus non ſimpliciter in nòn dolendo ſummum bonum ponebat: ſed cum vacuitate doloris etiam honeſtatem jungebat; Hieronymus verò id ſimpliciter, nullo adjecto, in non dolendo ſtatuebat. Cicero 2. de Finib. paulò poſt initium: » Callipho adjunxit ad honeſtatem vo» luptatem; Diodorus ad eandem honeſtatem » addidit vacuitatem doloris «. Et paulò inf. » Callipho ad virtutem nihil adjunxit, niſi » voluptatem, Diodorus niſi vacuitatem do» loris »; & inf. » Ità tres ſunt fines exper» tes honeſtatis, unus Ariſtippi, vel Epicu» ri, alter Hieronymi, Carneadis tertius; » tres in quibus honeſtas cum aliquâ acceſ» ſione, Polemonis, Calliphonis, Diodo» ri, &c. « Eadem repetit ad fin. Luculli, & 3. de Officiis.

CAPUT VIII.

Pag. 204. lin. 28. *Aiunt Cyrenaïci virtutem ipſam ex eo eſſe laudandam, quòd ſit efficiens voluptatis, &c.*] Sic Cicero in fin. 3. de Offic. At qui ab Ariſtippo » Cyrenaïci atque » Annicerii Philoſophi nominati, omne bo» num in voluptate poſuerunt, virtutemque » cenſuerunt ob id eſſe laudandam, quòd » efficiens eſſet voluptatis «. Non igitur hæc ſibi adverſantur, ut & ſummum bonum in voluptate ſtatuerent, & tamen virtutem laudandam putarent; nam voluptatem quidem ſimpliciter & propter ſe amplectebantur: virtutem autem non propter ſe, ſed propter ipſam voluptatem, id eſt, nonniſi in quantùm quaſi *κατὰ συμβεβηκὸς* corporeæ, quibus voluptatis cauſa eſſet, vel occaſio.

Pag. 205. lin. 1. *Non planè Peripateticorum.*] Janus Guillielm. in quæſt. ad Plaut. Menæch. cap. 4. putat legendum, *plane Peripateticorum;* ut novâ compoſitione verbi, inconſtantiam differendi, & ſimul erraticam ambulationem Ariſtotelicorum Lactantius exagitarit: errones enim planos dici notum eſt.

Digitized by Google

Pag. 205. lin. 1. *Sed Cynicorum.*] Hîc quoque legendum putat Janus ibidem, *Clinicorum*, & ità in MSS. quibuſdam Codicibus legi teſtatur; Clinicos Philoſophos ridiculè dixiſſe Lactantium ægrotos lectis affixos, & de valentium beatâ vitâ diſputantes ea, quæ præſens ægritudo dictat, alluſiſſeque ad Clinicos medicos, qui lectos ægrotorum ambiunt.

Pag. 208. lin. 1. *Per quod neceſſe eſt ad aliud perveniri.*] Ità legendum ex B. T. P. & omnibus MSS. optimis, non ut vitiosè in excuſis, *propter quod, &c.* De medio enim loquitur, *per quod pervenitur;* & ſuprà dixerat, *per laborem, per virtutem, &c.*

CAPUT IX.

Ibidem. lin. 6. *Quæ dixerunt.*] Ità legend. ex duob. B. Sancti Salvator. P. & aliquot Vatic. non, *qui dixerunt.* Is enim Lactantii ſenſus eſt, ut dicat nullum eorum, quæ ipſi Philoſophi dixerunt eſſe ſummum bonum, tale quid eſſe, &c.

CAPUT X.

Pag. 212. lin. 1. *Neque tam immanſueta, neque tam fera, &c.*] Sic habent omnes excuſi, & multi MSS. & Cicero ipſe, tum 1. de Legib. undè hæc ſententia deprompta eſt, tum 1. Tuſcul. undè hæc altera conſimilis: *Quòd nulla*, inquit, *gens tam fera, nemo omnium tam ſit immanis, cujus mentem non imbuerit deorum opinio.* Uterque tamen Cod. S. Salvator. T. P. & nonnulli Vatic. habent, *neque tam manſueta, &c.* quæ lectio magis placuit *Thomaſio.* Ego ab ipſius Ciceronis lectione diſcedere nolui.

CAPUT XI.

Pag. 213. lin. 13. *Nullum omninò Philoſophorum extitiſſe, qui ſedem, ac domicilium ſummi boni reperiret.*] De ſummo bono opiniones veterum refellit, de quibus Ariſtot. 1. Ethic. cap. 6. Boeth. de Conſolat. Philoſoph. lib. 2. S. Thom. 3. cont. Gent. cap. 27. & ſeqq. & in 1. 2. totâ quæſt. 2.

Ibidem. lin. 23. *Et optantur, &c.*] Non addenda negatio, ut in B. qui habet, *& non optantur, &c.* Nam quod negat, divitias ſummum bonum eſſe, hoc probat argumento, quia non explent animum, imò magis ac magis expetuntur etiam ab iis, qui eas poſſident. Senec. Epiſt. 120. quotiès aliquid: *Neminem*, inquit, *pecunia divitem fecit, imò contrà nulli non majorem ſui cupiditatem incuſſit. Quæris quæ ſit hujus rei cauſa? Plus incipit habere poſſe, qui plus habet.*

CAPUT XII.

Pag. 217. lin. 18. *Menœceus.*] Vid. Tull. 1. Tuſcul. Statium 10. Thebaïd. Plutarch. in Pelopid. Juven. Satyr. 14. Pauſan. in Beoticis.

Ibidem. *Codrus.*] Val. Max. lib. 5. cap. de Pietate erga patriam, Cicero 1 Tuſcul.

Ibidem. *Curtius.*] Val. Max. ubi ſup. Liv. lib. 7. 1. Decad. Suid. in λιβεργίλων.

Ibidem. *Et Mures duo nunquàm mortem, &c.*] Lect. 11. Vatic. expreſſi. Puto quòd quia, *Mures*, non ſatis nota vox erat, quaſi mendum fuerit rejecta, undè ſit ſcriptum, *& Decii duo nunquàm, &c.* ſicut in 1. Vatican. & Pen. vel τὸ *Decii*, quod ad oram, quaſi gloſſema illorum verborum *& Mures duo*, poſitum erat, demùm in textum irrepſiſſe, & ita factum, *& Mures duo Decii nunquàm, &c.* ſicut habent editi multi. B. autem & T. habent, *Mutius & duo Decii nunquàm, &c.* Sed *Mures* cognomine dictos *Decios* intelligimus ex Livio initio 8. 1. Dec. qui de patre *Decio* creato Conſule inquit, *creavere Conſules Titum Manlium Torquatum III. P. Decium Murem.* Quomodò verò ſeſe ambo pro Republicâ devoverint, vide eumdem Livium d. lib. 8. & 10. 1. Decad. Valer. 5. Senec. Epiſt. 68. *ut à communibus, &c.*

Pag. 218. lin. 31. *Quoniam illud ad hanc vitam retulerunt.*] Ità ex B. & P. correcta lectio impreſſorum, *quoniam ad illum in hanc vitam, &c.* quæ hîc nullum ſenſum habet.

Pag. 219. lin. 4. *Hoc uno beati eſſe in hâc vitâ poſſumus, ſi minimè beati eſſe videamur.*] Mirè congruunt cum illis Salvatoris noſtri cap. Joan. 12. *Qui odit animam ſuam in hoc mundo, in vitam æternam cuſtodit eam.*

CAPUT XIII.

Pag. 220. lin. 4. *Ad quam ſe abjectis omnibus Socrates contuliſſe dicitur.*] A Xenophonte ſcilicet 1. Memorab. Socratis, Ariſtotele 1. Metaph. cap. 5. & lib. 13. Summ. 2. cap. 1. & de Part. Animal. lib. 1. cap. 1. & à Laërt. in Socrat.

Idìdem. lin. 20. *Cujus ſtudium qui vituperat, &c.*] Textus Cicer. nonnihil diſcrepat.

CAPUT XIV.

Pag. 221. lin. 4. *Tibi vas ad fontem.*] Impreſſi omnes, & multi MSS. *tibias ad fontem.* Cujus dicti ut rationem inirem, cum Græcos

& Latinos auctores omnes pervolitaſſem, nec quicquam profeciſſem, mendum denique ſuſpicanti mihi venit in mentem conſulere Codices Vaticanos, & decem eorum ità ſcriptum habere inveni, ut ego curavi excudendum, ſanè quidem appoſitè, & ad Firmiani ſenſum accommodatiſſimè. Mendum ideò invectum puto, quòd exemplar fortaſsè, undè librarii excipiebant, duas illas voces ita conjunctas haberet, *tibivas*, quod cùm ſenſu careret, ſtatim *tibias* ſcripſerint. *Tibi vas ad fontem*, adagium eſt, ut puto, ex aliquo Poëtâ Comico mutuò ſumptum, & competere poteſt ei, cui ad votum & commodum aliquid abſque labore contingit, ſimilitudine ab eo ductâ, qui ad fontem accedens abſque lagenâ, ibi tamen vas fortè fortunâ paratum reperit, quo aquam hauriat & ſecum deferat. Quod tamen adagium nuſquàm hactenùs alibi comperi. Jocatur itaque ſuo more Lactantius, & Lucretium exagitat, qui ab aliquo homine repertam ſapientiam dixerit, quaſi verò ille homo, quem laudabat, ſive is Pythagoras, ſive Thales, ſive quiſquis alius fuerit, ipſam alicubi ità jacentem ac paratam offenderit, ut ad eum proverbium illud pertinere poſſit, *Tibi vas ad fontem*.

Pag. 223. lin. 9. *Hominemque figuravit.*] Sic impreſſi omnes: at B. P. *hominemque generavit*. Utraque lectio Lactantio familiaris: lib. 4. cap. 4. *Is enim neceſſe eſt hominem figuraverit, &c.* lib. 7. cap. 14. *Figuratio terreni hominis cœleſtis populi præferebat in poſterum fictionem;* cap. 7. Epitom. *Nam cùm imbecillior ſit hominum natura, quàm cæterarum animantium, quas Deus & inſtructas ad inferendam, & munitas ad vim repellendam figuravit.*

Pag. 224. lin. 11. *Mihi autem non modò ad ſapientiam, &c.*] Excidiſſe hæc ex aliquo Academicar. quæſt. lib. putat Sigonn. ad Ciceronis fragmenta.

Ibidem. lin. 17. *Philoſophiæ quidem præcepta noſcenda, &c.*] Hæc excidiſſe putantur ex Epiſtolis ad Marcum filium.

CAPUT XV.

Pag. 225. lin. 2. *Philoſophia, &c.*] Habes ſimilia in Epiſtolâ 90. Rem utilem, 91. Quis dubitare, & 95. Eam partem Philoſophiæ.

Pag. 226. lin. 22. *Quotus quiſque, inquit, Philoſophorum, &c.*] Locus hic paulò aliter legitur in Tuſculan.

Pag. 227. lin. 9. *Indicium profeſſos putes.*] Hanc lectionem B. Codicis & Juntarum editionis ſecutus ſum cum Thomaſio; nam illæ: *in judicium ſuum*, vel *in judicium ſui*, vel *judicium ſuum profeſſos putes*, quæ in aliquibus MSS. & impreſſis habentur, parùm Latinæ videntur (ut etiam Budæus notat) & parùm idoneæ, quæ Lactantii ſenſum enuncient. Eſt autem indicium profiteri, ultrò ſeſe conſorteſque criminis deferre, ac denunciare. Martianus in l. 1. D. ad l. Cornel. de Sicar. » Quive cùm magiſtratus eſſet, publicove ju- » dicio præeſſet, operam dederit, quò quis » falſum indicium profiteretur «. Nam ita legit eum locum Budæus in Annotat. ad Pand. Prateius in Theſaur. jur. civ. verb. *indicium profiteri*, & Briſſon. lib. 9. & 14. De verbor. ſignific. Scevola in l. Athales, D. ad l. Corn. de falſ. *profeſſus eſt indicium*, (ità legunt Pandec. Florent.) *apud Maximillam*, &c. Salluſtius Jugurthino: » Sed ipſe deprehenſus, multis » hortantibus, & in primis Albiano Coſ. in- » dicium profitetur «. Aſcon. » Neque Se- » natoria perſona poteſt indicium profiteri » ſalvis legibus «. Sueton. in Domitian. » Pro- » feſſuſque conjurationis indicium, & ob hoc » admiſſus, legenti traditum à ſe libellum & » attonito ſuffodit inguina «. Plin. Epiſtol. lib. 3. Epiſt. 16. » Eadem apud Claudium » uxori Scriboniani cùm illa profiteretur in- » dicium, ego, inquit, te audiam, cujus in » gremio Scribonianus occiſus eſt, & vivis? « Ità igitur Philoſophi cùm contra libidinoſos, avaros, honoriſve cupidos acriter perorarent, ipſi quoque eiſdem ſceleribus obruti, adeò redundare ad ipſos ſua in publicum miſſa maledicta omnes intelligebant, ut nil aliud efficere diſſerendo viderentur, quàm ſeſe ultrò, ſicuti eorumdem vitiorum reos, ità eâdem vituperatione ac pœnâ dignos fateri; nec alios tantùm, ſed & unà ſemetipſos apud populum accuſare atque deferre. Hoc autem eſt, ut diximus, *indicium profiteri.*

Ibidem. lin. 21. *Ariſtippo Cyrenaïcorum magiſtro cum Laïde nobili ſcorto fuit conſuetudo, &c.*] Cic. Epiſtol. famil. lib. 9. Epiſt. ultimâ ad Papir. Pæt. Athenæ. lib. 12. c. 10. Laërt. in Ariſtipp.

Pag. 228. lin. 10. *Diſſerens voluptatem corporis eſſe ſummum bonum.*] Quamobrem Xenophon infeſto in ipſum animo contra voluptatem librum compoſuit, ut tradit Laërt. in Ariſtippo.

CAPUT XVI.

Pag. 229. lin. 2. *Civiles viros, qui Rempublicam gubernent.*] Hæc Cicer. interciderunt,

Digitized by Google

Pag. 229. lin. 15. *Profectò*, *inquit*, *omnis iſtorum diſputatio*, *&c.*] Excidiſſe hic locus putatur ex Hortenſio Cic. ſeu de Philoſophiâ, in quo legendum eſt, *iſtorum*, ut etiam monuit Andreas Patritius in Annot. ad Ciceronis Fragmenta, & reperitur in omnibus Vatic. & B. T. P. aliiſque MSS. optimis; non, ut vitiosè in editis, *juſtorum*. Deindè in eâ clauſulâ, [vereor ne non tantùm videatur attuliſſe negotiis hominum quandam oblectationem otii] ſecutus ſum receptiorem lectionem; ſic enim habent 9. Vaticani, P. Aldin. & operum Ciceronis editio caſtigata à Lambino, & eam probat Patritius in d. Annotationibus, niſi quia editi habent, *ne tantùm*: ſed MSS. *ne non tantùm*. B. habet, *ne tantùm videatur attuliſſe negotiis hominum utilitatis*, *quantùm oblectationem otiis*. Alias quoque lectiones profert Patritius: at mihi, ut verum fatear, nulla placet, nec hariolari placet.

Pag. 230. lin. 24. *Nondùm ſunt*, *inquit*, *mille anni*, *&c.*] Vid. & ejuſdem Senecæ Epiſtolam 91. *Quis dubitare.*

Pag. 231. lin. 3. *Cum ſaporis mercibus*, *&c.*] Guillielmus Canterus 3. nov. lection. cap. 30. legit 1. majori litterâ, *Saporis*; putat enim, Lactantium de mercibus Saporis Perſarum regis locutum: ſed hæc expoſitio nullo pacto recipi poteſt, cùm nequaquàm poſſit accommodari ad verſum Perſii hoc loco relatum, qui multis ante Saporem Regem vixit annis. Quamobrem meritò refutata fuit à Roberto Titio Locor. controverſor. lib. 9. cap. 3. qui veram ac ſinceram, ut reor, interpretationem attulit, Lactantium videlicet putaviſſe, eò loci Perſium ſignificare, Philoſophiam in urbe advectam fuiſſe cum *ſaporis*, id eſt, *ſaporatis*, ſeu *ſapidis mercibus*, quæ ex Aſiâ deferri non multò antè cœperant, cujuſmodi eſt piper atque alia ejus generis aromata; interimque alluſiſſe ad ſapientiæ nomen, quod à *ſapore* quaſi per contemptum vult deduci, quem illa traxerit à mercibus illis, quibuſcum ad nos ipſa delata fuit: atque adeò cenſet Titius, illud *ſaporis* eſſe ablativum plurale ab adjectivo *ſaporus*, *ſapora*, *ſaporum*, novè quidem à Lactantio formatum, imitatione tamen & exemplo aliarum dictionum conſimilium, ut ab *odore*, *odorus*, *odora*, *odorum*; à *vapore*, *vaporus*, *&c.* à *canoro*, *canorus*; ab *honore*, *honorus*, *&c.*

CAPUT XVII.

Ibidem. lin. 5. *Sed quia multos populare nomen voluptatis invitat.*] At Lactantius contrà ſuperiùs cap. 7. aſſerebat, Epicurum *voluptatis non ſenſuum*, *ſed animi aſſertorem.*

Pag. 233. lin. 6. *Ipſe ſuas diſturbet.*] Lucr. *ſæpè ſuas diſturbet*, *&c.*

Ibidem. lin. 16. *In libris Conſulatûs ſui.*] Qui interciderunt: ſed verſus quos refert, habentur 2. de Divinat. ubi ſecundus verſus paululùm variat; ibi enim:

Ipſe ſuos quondàm tumulos, ac templa petivit.

Pag. 234. lin. 6. *Nulla*, *inquit*, *diſpoſitio eſt; multa enim facta ſunt aliter*, *quàm fieri debuerunt*, *&c.*] Epicuri ſunt omnia quæ delirat Lucretius, ut ipſe Firmianus aiebat lib. de Opific. cap. 6. Hîc igitur illa Lucretii innuit, lib. 2. ſub initium:

At quidam contra hæc ignari materiaï, *&c.*

& lib. 5. ſub initium:

Quòd ſi jam rerum ignorem primordia quàm ſint, *&c.*

Ibidem. lin. 11. *Nihil*, *inquit*, *in procreandis animalibus*, *&c.*] Lucretius 4.

Illud in his rebus vitium vehementer, *& illum*
Effugere errorem vitareque præmeditator,
Lumina ne facias oculorum, *&c.*

Ibidem. lin. 19. *Sed omnia ſuâ ſponte fieri neceſſe eſt*, *&c.*] Concurſu videlicet infinitorum atomorum. Lucretius 2. ad fin.

Principiò nobis in cunctas undique partes, *&c.*

Ibidem. lin. 20. *Non eſt*, *inquit*, *providentiæ opus; ſunt enim ſemina per inane volitantia*, *&c.*] Lucret. 2.

Nunc age, *quo motu genitalia materiaï*
Corpora vel varias gignant, *&c.*

Ibidem. lin. 23. *Quia nec colorem habent*, *inquit*, *nec calorem ullum*, *&c.*] Lucr. 1.

Nunc age, *res quoniam docui non poſſe creari*
De nihilo, *&c.*

Item ſecundo:

Nunc age, *dicta meo dulci quæſita labore*
Percipe, *&c.*

uſque ad fin. libri.

Ibidem. lin. 27. *Iſta corpuſtula?*] De quibus Ariſtot. 1. de Anim. tex. 20. Lucr. 1. & 2. de Nat. rer. Cic. 1. de Finib. & 1. de Naturâ deor. Plutarch. 1. Placit. Laërt. in Epicur. & rursùs ipſe Lact. lib. de Irâ Dei cap. 10.

Ibidem. lin. 31. *Vario*, *inquit*, *ordine ac poſitione conveniunt.*] Lucretius ſecundo:

Nunc age, *jam deinceps cunctarum exordia rerum*
Qualia ſint, *&c.*

Ibidem. lin. 34. *Ità*, *inquit*, *& hæc ipſa primordia; nam ſunt aſpera*, *ſunt hamata*, *&c.*] Lucretius ſecundo:

Perfacile eſt jam animi rationem exolvere nobis.

Pag. 235. lin. 12. *Praſtinxit ſtellas.*] Non dubitavi hunc verſum in Lactantio reponere, ſicut legitur in emendatis Lucretianis; nam *extinxit*, quod hîc etiam apud Lucr. habetur in aliquibus editionibus, vel *reſtrinxit*, quod in aliis, Lucretii ſenſum haud exprimere videntur ad ejus mentem. Vide Lambini Caſtigationes in Lucret. lib. 3. verſ. 1056.

Ibidem. lin. 18. *Quandò mors eſt, nos non ſumus.*] Hanc eſſe veram lectionem conſtat ex B. T. P. & omnibus Vatic. & ex Epicuro ipſo in Epiſt. ad Mœneceum apud Laërt. non quæ vulgò habetur, *quandò nos non ſumus, mors eſt.*

Pag. 236. lin. 1. *Quo & nos jam non ſumus.*] Nullo pacto probari poſſe hanc lectionem arbitror, quantùmvis exhibitam ab omnibus tum MSS. tum excuſis; repugnat enim ſuſceptæ à Lactantio adversùs Epicurum diſputationi. Nam ſi eſt tempus aliquod, *quo & nos jam non ſumus, & mors nondum eſt*, rectè dictum eſt ab Epicuro, *quòd eo tempore mors nihil ad nos.* Sed contrà oſtendere vult Lactantius id quod res eſt, videlicet articulum temporis aliquem eſſe, *quo & nos ſumus*, tunc ſcilicet cùm mori incipimus, *& tamen mors nondùm eſt*, id eſt, tranſacta ac præterita, ſed tantummodò incœpta, quo ſanè tempore dolores & ærumnas magnas infert morienti, ac proindè timenda eſt. Quamobrem credo equidem, me liquidò jurare poſſe, Lactantium ſcripſiſſe, *quo nos etiamnùm ſumus, &c.* Hæc lectio aptiſſimè cùm ad præcedentia, tum ad conſequentia quadrat; dicit enim: » quaſi verò tranſacta mors timeatur, quia » jam ſenſus ereptus eſt, ac non ipſum mori, » quo ſenſus eripitur «. Vides de morte loqui Lactantium, non ut tranſacta eſt, ſed ut inſtat, tunc ſcilicet cùm ſenſum eripit. Si ſenſum eripit; ergò *nos etiamnùm ſumus.* Ait etiam: » idque ipſum videtur miſerum eſſe, quòd & » mors eſſe incipit, & nos eſſe deſinimus «. Quomodò eſſe deſinimus, ſi juxta priorem lectionem, *nos jam non ſumus*? Verùm enim verò ideò deſinimus, quia nondùm deſivimus: ſed etiamnùm ſumus, & mors nondùm eſt, tranſacta videlicet, quia eſſe tantùm incipit, ac dolores inferre: undè meritò ſit timenda, quod aiebat Lactantius, negabat Epicurus. Genuina itaque lectio, ut ego quidem arbitror, infertur minimâ mutatione, copulâ ſcilicet illi pronomini poſtpoſitâ, & dictione, *num*, negationi ſubſtitutâ.

CAPUT XVIII.

Pag. 238. lin 8. *Ut Cleanthes.*] Qui ſponte inediâ abſumptus eſt. Laërt.

Ibidem. *Ut Chryſippus.*] Non hoc ità certum de Chryſippo; nam alii tradunt, cùm aliquantò largiùs potaviſſet, anguſtiis ſpiritûs fatigatum, ac tandem enectum; alii verò præ nimio riſu animam exhalaſſe. Laërt.

Ibidem. *Ut Zeno.*] Et hunc quoque non ultroneâ, ſed ab aliis illatâ morte peremptum aſſerit Laërt.

Ibidem. lin. 9. *Ut Empedocles, qui ſe in ardentis Ætnæ, &c.*] Notum eſt illud Horatii in Poetic.

— Deus immortalis haberi
Dum cupit Empedocles, ardentem frigidus Ætnam
Inſiluit, &c. Sed hoc fabuloſum eſſe ait Strabo lib. 6. & de illius obitu diverſa Scriptores tradidiſſe monet Laërt.

Pag. 239. lin. 2. *Cato.*] Scilicet minor, ut Senec. Epiſtolâ 24. *Sollicitum*, & in ejus vitâ Plutarch.

Ibidem. lin. 3. *Democritus.*] Præter Lucretium, Athenæus lib. 2. cap. 3. Laërtius.

Ibidem. lin. 8. *Nam ſicut in hanc vitam non noſtrâ ſponte venimus, &c.*] Deſumpſit Lactantius ex Cicerone, in Somn. Scipio. & 1. Tuſcul. Cicero ex Platone initio Phædon.

Pag. 240. lin. 5. *Et ad ſummum nefas Philoſophi autoritate compulſus eſt.*] At non illud docebat Plato; quin imò hominem ſub Dei cuſtodiâ eſſe aſſerebat, nec ei licere, niſi quandò Deus voluerit, emigrare, ut liquet ex initio Phædonis. Animam quidem à corpore ſeparandam eſſe monebat, ut videlicet à perturbationibus per moralis diſciplinæ purgationem, deindè à ſenſibus, atque ab ipſâ imaginatione per contemplationis intentionem anima ſejungeretur. Quarè non Philoſophi auctoritate, ſed ſuimet inſaniâ Philoſophi ſenſum haud percipiente ad tantum facinus eſt compulſus.

Ibidem. lin. 7. *Ambraciotes ille, &c.*] Cleombrotus videlicet, de quo Callimach. Cic. 1. Tuſculanar.

Pag. 241. lin. 10. *Inepto illi ſeni, &c.*] Pythagoræ ſcilicet, de quo Laërtius, Philoſtrat. lib. 8. de vitâ Apollon. Gell. 4. cap. 11. Atque hîc obſerva, quomodò irrideat dogma de animabus ante corpora conditis, quod ipſi Lactantio quidam affinxerunt.

Digitized by Google

CAPUT XIX.

Pag. 242. lin. 5. *Gratulemurque.*] Locus hic excidit è libris illis de Legibus.

Pag. 243. lin. 16. *Inepta illa ſententia.*] Euripidis & aliorum. Verſus quidem Euripidis de Græcis ſcriptoribus profert Stobæus, & Theodorus Canterus Variar. lection. lib. 2. c. 12. atque item Ariſtophanis. Platonis verba ſunt in Gorgiâ: » Verumtamen & illa, quam tu » dicis, gravis eſt vita; neque admirarer, ſi eâ » de re verum Euripidis dictum: Quis novit » utrùm vivere quidem mori ſit, mori autem » vivere? &c. « Cicero in Somnio Scipion. » Imò verò, inquit, ii vivunt, qui è corpo» rum vinculis tanquàm è carcere evolave» runt; veſtra verò, quæ dicitur vita, mors » eſt «. & primâ Tuſcul. paulò poſt medium: » Nam hæc quidem vita mors eſt, quam la» mentari poſſem, ſi liberet «.

Ibidem. lin. 21. *Quamprimùm mori, tanquàm ex incendio effugere violentiam fortunæ.*] Placet hæc lectio Andreæ Patritio in Annotat. ad Cicer. Fragmenta. Vetuſti aliquot libri, & Franciſcus Petrar. 1: Senilium, Epiſt. ad Jo. Boccatium, *quamprimùm tanquàm ex incendio effugere fortunæ.* Sex Vaticani, quorum lectionem ſequitur Sigonius in Schol. ad Cic. fragm. *quamprimùm mori, & tanquàm ex incendio effugere violentiam fortunæ.* Alii 4. Vaticani, *Quamprimùm tanquàm ex incendio effugere violentiam fortunæ.*

Pag. 245. lin 4. *Non venit in mentem Platoni, Alcibiadem quoque & Critiam, &c.*] Hæc ex Xenophonte ſumpta videntur 1. Memorab. Socrat. qui teſtatur, accuſatores Socratis etiam id ad capita accuſationum adjeciſſe, quòd Critias & Alcibiades, cùm Socratem audiviſſent, multis incommodis civitatem affeciſſent: quam calumniam ibi latè refutat Xenophon. At Iſocrates in Buſirid. negat, Alcibiadem unquàm diſcipulum Socr. fuiſſe.

CAPUT XX.

Pag. 246. lin. 22. *Nimirùm id ſenſit, quod locutus eſt, religioni minimè ſerviendum.*] In Socratem calumniam intendit; nam quemadmodùm ſit dictum ejus intelligendum, declarat Xenophon in Memorabilibus. Cæterùm ecquis unquàm Ethnicorum de ſuperis, de Divinâ Providentiâ, de religione magis piè diſſeruit, quàm Socrates apud ipſum Xenophontem cum Euthydemo diſputans initio 4. Memorab. & ſæpiùs apud Platonem?

Ibidem. lin. 32. *Idem per canem & anſerem dejerabat.*] Ut ſæpè legitur apud Platonem, & memorat Athenæus lib. 9. cap. 20. Exprobrat Socrati Tertullianus cap. 14. Apologet. » quòd non modò canem in Deûm con» tumeliam, ſed etiam ovem, & quercum » dejeraret «. At Apollonius eâ de re cum Theſpione diſſerens apud Philoſtrat. lib. 6. de vit. Apoll. ait, per ea jurare ſolitum Socratem, non quòd Deos putaret, ſed ne per Deos juraret; & Sanctus quoque Auguſtinus benignè ea Socratis juramenta interpretatur lib. de Verâ religion. cap. 20.

Pag. 247. lin. 7. *Recuperatorem.*] Ità leg. ut in Ald. quamvis B. T. P. Florent. habeant, *receptorem.* Ait ironicè, timuiſſe Socratem, ne judicio *recuperatorio* conventus ab Æſculapio apud judicem Rhadamantum *recuperatorem* ob ſibi votum gallum, damnaretur in causâ. *Recuperatores* vocabantur judices, ut ſcribit Theophilus in §. eadem, Inſtit. quib. ex cauſ. man. non lic. quia per eos unuſquiſque debitum *recipiebat.* Maluiſſem *recuperabat*, ut etymologiæ inſerviſſet, quam afferebat. De Recuperatoribus mentio eſt apud Cic. 2. de Invention. & in Orat. pro leg. Manil. ad fin. Sueton. in Veſpaſian. cap. 3. Plin. 2. Epiſt. penult. lib. 3.

CAPUT XXI.

Pag. 248. lin. 1. *In æquitate conſiſtere.*] Æquitas hîc non eſt ἐπιείκεια, ſed ἰσότης, nempè æqualitas.

Ibidem. lin. 7. *Matrimonia quoque, inquit, communia eſſe debebunt.*] Contra Platonem ſcribit & Ariſtoteles 2. Politic. ſed eum declarat Beſſario Cardinalis lib. 4. adversùs Calumniatorem Platon. cap. 3.

Ibidem. lin. 18. *Civitas concors erit, &c.*] Non hæc ad verbum habet Plato: ſed ſententia paſſim elicitur è quinto de Repub.

CAPUT XXII.

Pag. 250. lin. 3. *Siquidem nihil fuerit, quod abſtineatur, alienum.*] Hanc lectionem retinent quamplurimi excuſi & MSS. & optima eſt, quidquid dicat Thomaſius; nam rectiſſimè dicimus, rem aliquam abſtineri, quaſi procul teneri ac prohiberi. Lact. lib. 7. cap. 17. *abſtinebit imbres, &c.* Livius: *Romano bello Fortuna Alexandrum Magnum abſtinuit.* Florent. editio *ſiquidem nihil fuerit, quo abſtineatur, &c.* Bon. *ſiquidem nullus fuerit, quo abſtineat alieno.* Sed prior elocutio, quam

probavimus, quantò reconditior & minùs trita, tantò profectò elegantior.

Ibidem. lin. 15. *Geniales toros.*] Ità repoſui, ſicut in nonnullis Vatic. inveni, & ſicut olim legendum monuit Petrus Fabrius 2. Semeſtr. c. 1. & Joannes Meurſius in 4. Critic. Arnobian. cap. 10. Al. *genitales toros.*

Pag. 251. lin. 2. *In orbe terræ.*] Haud ſatis intelligo, quibuſnam præceptis Rhetoricis innixus ſummus Rhetor Lactantius hîc, & lib. 2. cap. 14. & lib. 4. cap. 1. 14. & 24. & alibi ſæpè *orbem terræ* dixerit, qui terram orbicularis eſſe figuræ pernegat infrà cap. 24.

CAPUT XXIII.

Ibidem. lin. 11. *Si donaſſet.*] Et quidem *donaſſe* patriæ ſcribit Val. Max. lib. 8. cap. de Stud. & induſt. Lactantius ſecutus eſt Cicer. 5. de Finib. & Senec. de Divin. Provid. ad fin. Philonem de Vit. contemplativ. ſub initium.

Ibidem. lin. 13. *Quid ille, qui patrimonium in nummos redactum effudit in mare?*] Cratetem Thebanum Philoſophum intelligit, ſecutus in hiſtoriâ Philoſtratum in Vit. Apoll. qui eo modo ad pauperiem illum deveniſſe ſcribit, ſicut & Suidas in Anaxagorâ. At Demetrius Magn. apud Laërt. in Crat. & idem Suidas in Crates Aſconidæ, aiunt, ipſum omnem ſubſtantiam in pecuniâ redactam apud trapezitam depoſuiſe eâ lege, ut ſi filii idiotæ eſſent, illis eam reſtitueret, ſin autem Philoſophi, illam indigentibus diſtribueret, ratus videlicet, Philoſophis nihil defuturum.

Pag. 252. lin. 8. *Zenonis autem paria peccata quis probat?*] Probat Cicero in paradoxis, & Cato apud eundem in Orat. pro Muren. & in fin. 4. de Finib.

Ibidem. *Quod eſt ab omnibus ſemper irriſum.*] Irriſum quidem à toto Senatu tradit Plut. in Comparat. Demoſthen. cum Cicer. dum idem ipſe Cicero illud Zenonis dogma Murenæ cauſam agens contra Catonem vellicaret.

Pag. 253. lin. 7. *Ad conſpectum alterius hominis efferaretur.*] Sic Ald. & Florent. Pen. & multi alii MSS. à quâ lectione nolui diſcedere, licèt Thom. cum B. & T. legat. *à conſpectu alterius hominis auferretur.* Loquitur enim Lactantius contra Zenonem, qui miſericordiæ affectum amovebat ab homine: atqui miſeratione ſublatâ, neceſſe eſſet, hominis affectum efferari. Si autem homo, inquit Lactantius, efferaretur more ſolivagorum animantium, ſocietas tolleretur.

Ibidem. lin. 13. *Qui nigram dixit eſſe nivem.*] Anaxagoram innuit, ut inf. lib. 5. c. 3. de quo id tradit Galen. 2. de Virtut. ſimpl. medicament. Illum autem ſenſu indigere aiebat Ariſt. 1. Topicor. in fin. cap. 9.

Ibidem. lin. 14. *Hic eſt ille, &c.*] Contra quem diſſeruit ſup. cap. 9.

Ibidem. lin. 18. *Intra concavum Lunæ ſinum eſſe aliam terram.*] Hoc præter Xenophanem, ut apud Ciceronem in Lucull. ſenſiſſe etiam videtur Pythagoras, qui in Lunâ & aliis ſideribus quatuor elementa, montes, valles, ſtirpes quoque, & quæ apud nos ſunt omnia eſſe docebat. Myſticè tamen hæc ab illis dicebantur, ut monet Jamblic. de Symbol. Pythagor. & refert S. Thom. in 2. Ariſtotelis de Cœl. tex. com. 49. ad fin. » Quia videlicet » formæ effectuum ſunt quodammodò in ſuis » cauſis: corpora autem Cœleſtia ſunt cauſæ » inferiorum corporum, &c. «

Ibidem. lin. 22. *Fuiſſe Seneca inter Stoicos ait, qui, &c.*] De hoc nihil legi apud Senecam.

CAPUT XXIV.

Pag. 254. lin. 1. *Quid illi, qui eſſe contrarios veſtigiis noſtris Antipodas putant?*] De quibus Cicero in Lucull. Lactantius quidem multa hoc capite aſſerit paradoxa, quo nomine à nonnullis exſibilatur. Ego licèt illum à vero deflexiſſe fatear, cùm tamen graviſſimos homines ac ſapientiſſimos habuerit, ut nunc oſtendam, ſuarum opinionum vel auctores, vel ſectatores, næ illos magis exſibilandos putem, qui virum inſignem tam temerè exſibilandum putarmt. Principiò nullos eſſe cenſet Antipodas, id quod aſſeruere etiam Erathoſtenes, Polyb. Strabo, Tzetzes in Chiliad. Lucret. lib. 1. ad fin. Aſſeritur & hæc poſitio apud Plutarch. in Dial. de fac. in or. Lun. Ex noſtratibus idem putaverunt S. Auguſt. lib. 16. de Civ. Dei cap. 9. Nicol. de Lyrâ ſuper Geneſ. in principio, & deindè quicumque ſphæricam terram eſſe pernegarunt, de quibus paulò inf. Veram tamen ſententiam de Antipodibus huic adverſam probat Macrob. lib. 1. in Somn. Scip. ubi Lactantii rationes evertit cap. 5. Plin. 2. Hiſt. cap. 65. Martian. Capell. in princ. lib. 6. Cleomed. in 2. Meteor. c. 2. Manil. 1. Aſtronom. S. Auguſt. ſibi contrarius 2. ſuper Geneſ. ad litt. cap. 9. Poſſidonius quoque Philoſophus, Panætii diſcipulus, atque Avicenna ejuſdem olim fuiſſe ſententiæ perhibentur; nec ampliùs ulla hiſce quidem temporibus eâ de re haberi dubitatio poteſt, quibus præclariſſimi illius Heroïs Liguris, noſtræ Italiæ decoris, Solis æmuli, Chriſtophori Co-

Digitized by Google

lumbi ingenio ac virtute alterius hemiſphærii quondam incognitæ gentes compertæ jam ſunt, ac penitùs exploratæ.

Ibidem. lin. 6. *Hortos penſiles, &c.*] Plin. lib. 36. cap. 14.

Pag. 255. lin. 1. *Et ex motu ſiderum opinati ſunt cœlum volvi.*] Cœlum volvi negat Lactantius, ſed & cum eo Philoſophi, quos ſuprà recenſui c. 3. not. ad lin. 4. p. 194. ac SS. Patrum & Doctorum plurimi: Juſtin. Martyr reſpondens ad quæſt. 93. Orthod. Chryſ. Homil. 6. & 13. ſuper Gen. & 12. ad pop. Antioch. Cæſarius in fin. 1. Dialog. Elias Cretenſis ad Orationem 7. Nazianz. Iſidor. Etymol. lib. 3. cap. 49. Severianus item & Acacius, qui mundum ſemiſphærium, cœlumque immotum extenſum ſicut tabernaculum, & fornicem ſeu cameram putaverunt; Junil. in Hexaëmer. Richard. 2. Exception. Diodor. & Procop. in Comment. ad Geneſ. Philaſtrius hanc opinionem ſacris Scripturis conſonam, contrariam autem abſonam, & Paganæ potiùs vanitati, quàm Chriſtianæ veritati conſentientem ſcribit in libro de Hæreſibus; & S. Auguſt. 2. de Geneſ. ad litter. cap. 10. defendi eam poſſe putat. Reprobata tamen eſt à pleriſque, tum Philoſophis, tum Mathematicis, ut videre eſt propriis locis, præſertim apud Ariſtot. 2. Cœl. tex. 43. & ſeqq.

Ibidem. lin. 5. *Hanc igitur cœli rotunditatem.*] Cœlum rotundum eſſe negavit non ſolùm Lactantius, ſed etiam Juſtin. Martyr reſpondens ad quæſt. 59. & 130. Orthodox. Baſil. Homil. 1. ſuper Geneſ. Chryſoſt. Homil. 14. & 27. ſuper Epiſt. Pauli ad Hebr. & Homil. 2. de incomprehenſib. Dei naturâ, Ambroſ. lib. 1. in Hexaëmer. Theophylact. atque Theodoret. ſuper cap. 8. Epiſt. ad Hæbr. Cæſarius & Procop. ubi ſuprà, Haimo, Severianus & Acacius. Item Primaſius in Epiſtolam ad Hebr. Euthymius in Pſalm. 103. Elias Cretenſis ubi ſuprà, hæc habet: » Non eſſe Cœlum ſphæricum, ſive globoſum, ſed habere figuram globo dimidio conſimilem, & immotum eſſe tradidit Eſaias, cum ait: Qui Cœlum inſtar Cameræ ſtatuit; item, Qui Cœlum fixit: cujuſmodi alia multa tum de extenſione Cœli ad formam tabernaculi, tum de ejuſdem firmâ collocatione apud eumdem reperiuntur. Davides etiam Cœli extremitatum meminit, atque etiam ipſe Chriſtus in Evangeliis. Neque verò vel forma Cameræ ſimilis, vel extremitates in ſphærâ, ſive globo locum habent, qui ab omni parte in orbem fertur; nec item vel inſtitio, vel concretio, vel hujuſmodi motus alii: quo fit, ut omnes propè divinarum rerum periti Patres, rejectâ ſphæricâ, ſive globoſâ figurâ cœli, & circulari ejus motu, tanquàm figmento Græcorum, & à ratiocinando profecto, vatum verba, tanquàm divinitùs inſpirata ſequuti ſint. « Contraria verò eſt, ab omnibus Philoſophis atque Aſtronomis probata, Cœlum videlicet eſſe rotundum; idque demonſtrat Ptolomæus novem rationibus 3. cap. 1. lib. edit. magnæ, Ariſt. 2. Cœl. tex. 22. & ſeqq. Sancti Patres idem aſſuere: Nazianz. Orat. 4. adversùs Julian. in Oration. 2. De Theolog. in Orat. in Sanctum Baptiſma, Chryſoſt. Homil. in Pſal. 118. S. Auguſt. ſuper Gen. ad litt. lib. 1. cap. 10. & lib. 2. c. 9. Beda de ſex dier. Orat. & in quæſt. in Geneſ. Magis quoque conſonum Sacris litteris videtur. Initio Eccleſiaſtæ: » Oritur Sol, & occidit, & ad locum ſuum revertitur, ibique renaſcens gyrat per Meridiem, & flectitur ad Aquilonem: luſtrans univerſa in circuitu pergit ſpiritus, & in circulos ſuos revertitur «. Quo in loco vid. eſt S. Hieronymus. Item 24. Eccl. » Gyrum cœli circuivi ſola, &c. « Græcè ſignificantiùs & propriùs, ἐκύκλωσα, circumduxi, rotundavi, conglobavi. Job. 9. » Sub quo curvantur, qui portant orbem «. Proverb. 8. » Quandò certâ lege & gyro vallabat Abyſſos «. Ad loca Davidis Pſalm. 103. & Iſai. 40. ubi dicitur Cœlum à Deo ſicut tabernaculum, vel cameram, vel pellem extenſum, reſpondet S. Auguſtinus d. cap. 9. lib. 2. ſuper Geneſ. ad litteram.

Ibidem. lin. 7. *Etiam ipſam terram globo ſimilem.*] Sed & Plato in Timæo non ſphæricam figuram Terræ, ſed Cubum attribuit; ſphæricam tamen ferè omnes attribuunt. Vid. Strabon. lib. 1. Plin. lib. 2. cap. 64. Martian. Capell. lib. 6. Pulcherrima Ovidii Carmina ſunt 6. Faſtor. *Terra pila ſimilis, &c.* Sacræ quoque litteræ oſtendunt eam globo ſimilem, cùm totiès orbem terræ nominant; vox enim illa, orbis, vel Lactantio ipſo declarante cap. 8. lib. de Opific. Dei, nonniſi rotunditatem ſignificat. Eſai. 40. » Qui ſedet ſuger gyrum Terræ; « vel ſecundùm Hebraicam lectionem, » Qui ſedet ſuper globum terræ «. Quid quòd & ipſe Lactantius ſæpè ac ſæpiùs orbem terræ nominat, ut paulò ſuprà notavimus; & lib. de Opific. Dei. cap. 8. fatetur, omnem rotunditatem perfectæ rationis eſſe, atque figuræ. Num igitur Mundum imperfectâ aliquâ formâ, atque figurâ, an potiùs omnium per-

Digitized by Google

fectiſſimâ à ſummo opifice conditum decuit? Omnium itaque Philoſophorum, Aſtronomorum, Coſmographorum ſententia eſt, Terram, Cœlum, Mundum denique ſphæricum eſſe, quibus & Theologi conſentiunt in 2. ſent. diſtinct. 14. ubi præſertim S. Bonaven. art. 2. quæſt. 1. Durand. quæſt. 4. Alexander Alenſ. 2. p. quæſt. 50. memb. 6. artic. 3. qui figuram hanc illi maximè convenire ratione ſimplicitatis, capacitatis, perfectionis, nobilitatis luculenter oſtendunt.

CAPUT XXV.

Pag. 257. lin. 14. *Myſterium ejus barbâ tantùm celebratur, & pallio.*] Quia illi, qui Philoſophiam, inquit, profitentur, nihil Philoſophi habere videntur, præter profundam barbam & pallium; quod in proverbium tranſiit, Barbâ tenùs ſapientes, de quo auctor Adagiorum. Sic inf. lib. de Irâ Dei. cap. 22. *Sapientiam*, inquit, *capillis & habitu jactant.* Nam olim Philoſophiam profitentes promiſſum capillum, & barbam habebant, & pallio amiciebantur. Lepidam de hoc facetiam narrat Gell. lib. 9. cap. 2.

Pag. 258. lin. 11. *Phædonem.*] Quem à captivitate redemptum fuiſſe notat Laërtius in Socrate & Phædon. Ità ergò legendum, non ut corruptè eſt in aliquibus exemplaribus, *Protagoram*, vel *Pythagoram.*

Ibidem. *Cebetem tradunt.*] Ità Gell. lib. 2. cap. 18. Macrob. 1. Saturn. cap. 11. At Laërtius, an ab Alcibiade vel Critone redemptus fuerit, monente Socrate, non ſatis perſpicuè tradit in Phædon. A Critone tamen poſteà ſcribit in Socrate.

Ibidem. lin. 12. *Platonem, ac Diogenem.*] Vid. Senec. Epiſt. 47. *Libenter;* Gell. & Macrob. ubi ſuprà, Laërt. in Platon.

Ibidem. lin. 13. *Sed his ſervitus evenerat; ſunt enim capti.*] Et Phædo quoque non ſervus fuit, ut opinari videtur Lactantius: *ſed ei ſervitus advenerat*, ſi Laërtio aſſentimur, qui nobili familiâ natum cum patriâ captum fuiſſe ſcribit. Lactantio tamen aſſentiuntur Gell. & Macrob. ubi ſuprà.

Ibidem. lin. 17. *Aurum appendere debuit.*] Puto ad illud Homeri alluſiſſe initio 24. Iliad. ubi Priamum *aurum appendentem facit* pro redimendo ab Achille Hectoris cadavere:

χρυσῦ δὲ σίους, &c.

CAPUT XXVII.

Pag. 262. lin. 5. *Quæ ſeſe à cœli.*] Lucret. *quæ caput à cœli, &c.*

Ibidem. lin. 16. *Cùm res non veſtigabiles.*] Ità vetuſti codices MSS. vitiosè impreſſi, *cùm res non inveſtigabiles.*

CAPUT XXVIII.

Pag. 264. lin. 15. *Et manum tollo.*] Ità B. T. P. quam lectionem agnovit Petrarch. 8. Senil. Epiſt. 1. probavit Patrit. ad Cicer. fragmenta. Al. *ex manum tollo.*

Pag. 265. lin. 22. *Ariſtoteles*, inquit Cicero, *veteres Philoſophos, &c.*] Cicero 3. Tuſculan. ſic habet: » Ariſtoteles veteres Philoſophos accuſans, qui exiſtimaviſſent, Philoſophiam ſuis ingeniis eſſe perfectam, ait, eos aut ſtultiſſimos, aut glorioſiſſimos fuiſſe: » ſed ſe videre, &c.

CAPUT XXIX.

Pag. 267. lin. 2. *Quòd multa*, inquit idem *Cicero, efficiat inopinata nobis, &c.*] Cicero, *quòd efficiat multa improviſa hæc, nec opinata nobis, &c.*

Pag. 268. lin. 23. *Idcircò enim in primordiis tranſgreſſionis non ſtatim ad pœnam detruſus à Deo eſt, &c.*] Non negat pœnâ eſſentiali nunc affici Diabolum, quod ſuprà docui lib. 2. c. 15. ſed loquitur de pœnâ detruſionis, quâ nunc eum affici negat, ut ex textu liquet. Doctorum ſententias attuli d. c. 15. Vid. & inf. lib. 7. cap. 26.

LIBER QUARTUS.

CAPUT I.

Pag. 273. lin. 1. *Cogitanti mihi, & cum animo meo ſæpè reputanti, &c.*] Al. *Cogitanti mihi, Conſtantine Imperator, & cum animo, &c.* Sed in B. T. in editione Florent. & aliquot aliis non leguntur illa, *Conſtantine Imperator.*

CAPUT II.

Pag. 276. lin. 8. *Ad Judæos tamen non acceſſerint.*] Neſcio an ad Judæos: ſed in Ægyptum quidem profecti, ut ipſe fatetur Lactantius, ibi nonnihil doctrinæ Moyſis hauſerunt, ut ait Juſtin. Martyr in admonitor. Gent. &

Digitized by Google

nonnulla Judæorum, qui in Ægypto manſerant, arcana cognoverunt adeò, ut de Platone ipſo affirmet Numenius, illum Moyſen eſſe Atticè diſſerentem; quâ de re multa Euſeb. lib. 11. Præpar. Theodoret. initio 1. de Curat. affect. Græcar.

Ibidem. lin. 10. *Sed averſos eſſe arbitror divinâ providentiâ, ne ſcire poſſent veritatem.*] Non quia Deus averterit eos: ſed quia libero eorum arbitrio eos averti permiſerit; quæ permiſſio Dei cùm ſit ab ipſo volita poſitivo actu, ut docent Theologi, ideò ſæpè non ſolùm à Patribus, ſed & à Sacris litteris interdùm Dei permiſſio appellari ſolet actio Dei, ut quia hominem obdurari, excæcari, averti permittit, obdurare eum, excæcare, avertere dicitur. Quod latiùs declarabo inf. c. 20.

CAPUT III.

Pag. 278. lin. 7. *Quia ritus ejus in manu & digitis eſt, &c.*] Quod hîc dicitur, ſimileque videtur ænigmati, declaravi lib. 1. cap. 20.

Pag. 279. lin. 6. *Et filius manumittitur tanquàm ſervus, &c.*] Licèt *emancipare* propriè de liberis dicatur, *manumittere* de ſervis, tamen & hoc quoque interdùm de liberis dicitur, ſi quidem nil aliud *manumittere* eſt, quàm è manu, id eſt, poteſtate dimittere, §. prætereà, Inſtit. quibus modis jus patriæ poteſtatis ſolvatur: ità utitur hoc verbo Juriſconſultus in leg. 2. D. de Offic. Proconſ. leg. 28. D. de Adoption. leg. 107. D. de Verb. oblig. & Tit. ſi à parent. quis man. fuer.

Ibidem. *Et ſervus liberatus patroni nomen accipit.*] Exemplo ſunt M. Tull. Ciceronis liberti duo, quorum alter M. Tull. Tiro, alter M. Tull. Laurea dictus eſt; & Livius Andronicus Poeta, quem à M. Livio Salinatore, cujus filios erudiverat, libertate donatum tradit Euſeb. in Cronic. Vid. Politian. Miſcellan. cap. 31.

CAPUT IV.

Pag. 280. lin. 16. *Filiis abdicatis.*] Mos erat Græcorum, ut liberi qui voluntati paternæ ac honeſtis moribus tenaciter repugnarent, à parentibus abdicarentur, probatâ apud Judicem abdicationis cauſâ. Apud Lucianum & Quintilianum in Declamationibus leguntur abdicationis cauſæ. Abdicatus autem carebat alimentis & omni ope à patre in vitâ, & poſt mortem ſucceſſione in bonis. De abdicatione mentio apud Ariſt. in fine octavi Ethic. Senec. lib. 3. Controverſ. Hic mos non eſt permiſſus ad Romanos tranſire, ut in leg. *Abdicatio* Cod. de patern. poteſtate, quam declarat & reſtituit Alciat. 2. diſpunct. cap. 28.

CAPUT V.

Pag. 282. lin. 15. *Septingentis ferè annis.*] Excuſi plerique, *nongentis ferè annis*, vel *nongentos ferè annos*. Duo Vatic. *nongentos ferè annos*. Septem alii ex eiſdem Vatic. *ſeptingentis ferè annis*, vel *ſeptingentos ferè annos*. Unus eorum denique in textu cùm habeat *nongentos*, ad oram paginæ ſcriptum habet, aliàs *ſeptingentos*. Quarè hæc lectio de *ſeptingentis annis* in MSS. quidem exemplaribus videtur crebrior; ſaltem profectò minùs habet erroris. Neque enim inficiari poſſumus, utramcumque lectionem ſequare, lapſum fuiſſe Lactantium; quandòquidem licèt Chronologi mirè varient, & ipſemet Euſebius in Chronic. & de Præparat. lib. 10. cap. 3. conſtat tamen non ampliùs, quàm quadringentis circiter annis Moyſen extitiſſe ante Trojanum excidium: quòd ſi legas *nongentis ferè annis*, major fuerit lapſus, & ſecutus fuerit Lactantius Porphyrii impii ſupputationem, quam caſtigat Euſeb. in præfatione Chron. Cæterùm monendus eſt Lector, ne Lactantium, aut alium quemquam Scriptorem nimis incuſet, ſicubi in ratione temporum ineundâ lapſus fortaſsè reperiatur: ſed potiùs veniâ atque excuſatione dignum putet. Sunt enim hiſtoriæ atque Chronographiæ de tam longinqui temporis rebus tot ac tantis tenebris circumfuſæ, tanta eſt opinionum varietas, tot librariorum errata, præſertim in notis numerorum, ut vel ab eruditiſſimis, ſolertiſſimis, memorioſiſſimis viris nuſquàm procliviùs, quàm in Chronographiâ peccetur. Videndus autem eſt præter Euſebium Cyrillus, qui lib. 1. cont. Julian. ſcribit, profligatam Trojam poſt Moyſen annis 410. Eutrop. 1. Bed. de Ration. temp. lib. 2. Vives ad cap. 8. lib. 18. De Civit. Dei.

Pag. 283. lin. 1. *Succeſſorem habuit Jeſum.*] Ut ex fin. lib. Deuteron. conſtat. Pro *Jeſum*, quod eſt in B. T. P. & apud ipſum Lactantium inf. hoc lib. cap. 14. & 17. vulgò legitur *Joſuem*; & ſanè quem Hebræi nominant, illum & *Joſuem* & *Jeſum* Interpretes appellant. Jeſus rectè dicitur ab Apoſtolis ipſis & à ſeptuaginta Interpretibus, quia non ſolùm rebus geſtis, ſed etiam nomine ipſo JESUM Chriſtum Dominum noſtrum præfiguravit, ut & ipſe Lact. ait inf. cap. 17.

Ibidem. *Qui ſeptem & viginti annis tenuit*

Digitized by Google

principatum.] Ità quoque Euſeb. in Chronic. S. Auguſt. 18. Civit. cap. 10. Sever. Sulp. Iſidor. Carion. At Joſephus 5. Antiquit. cap. 4. ſcribit annos 25. quem ſequuntur Hermann. in Chronic. & Auctor Chronic. Sacri; ſeptemdecim verò Beda, Joannes Lucid. & alii nonnulli.

Pag. 283. lin. 3. *Exindè ſub judicibus fuerunt per annos trecentos ſeptuaginta.*] Ut quamproximè ad verum accedere Lactantii ſummam poſſis agnoſcere, primò obſerva, quòd è numero Judicum, quos præfuiſſe populo tot annis ipſe arbitratur, excludit Moyſen, & Joſuem, ut illa dictio, *exindè*, manifeſtè oſtendit. Secundò attendendum eſt, eos in hâc ſummâ comprehendi duntaxat annos, quibus populus ſub ipſiſmet Judicibus fuit, ſubductis & minimè computatis annis interregnorum, quibus fuit ſub Regibus alienigenis, de quibus Judicum cap. 3. 4. 6. 10. 13. Ergò duodecim Judices, qui poſt Moyſen & Joſuem populo præfuerunt, & de quibus hiſtoria libri Judicum in ſacro volumine contexitur, annis ducentis & nonaginta novem præfuerunt, ut ex Sacris ipſis litteris, & omnibus unanimiter Chronographis atque Hiſtoricis traditur. Vid. Hermann. in Chronic. in Samſone, & Magiſter hiſtoriæ Scholaſtic. in lib. Judic. cap. 20. in fin. Jam duodecim illis Judicibus Heli ac Samuelem addamus; atque illius quidem regimini annos quadraginta demus, quem numerum habet Joſephus in calce poſtremi cap. libri 5. Ant. & vulgata Latina editio cap. 4. 1. Reg. & etiam impreſſi Codices Græcæ verſionis Septuaginta Interpretum, ut Flaminius de Nobilibus in Annotationibus ad vetus Teſtamentum ejuſdem Græcæ verſionis Latinè redditum, & recens Romæ excuſum, & Melchior Cano de loc. Theologic. lib. 11. cap. 5. ad fin. & Genebrard. in 1. Chronoghraph. in Heli animadvertunt. Samueli autem ex eodem Joſepho 6. Antiquit. cap. 13. annos duodecim, quos ſolus poſt Heli populo præfuerit, attribuamus, quoniam quot annis Samuel ſeparatim à Saüle, qui fuit primus Rex, præfuit, ex Sacris litteris non habetur; & deindè alios octodecim, quos præfuerit cum Saüle, ut Joſephus eod. lib. 6. c. 13. & cap. 14. in fin. & quamplurimi Chronographi tradunt, præſertim Genebrard. dicto lib. 1. Chronograph. in Samuele & Saüle, prorsùs ipſam ſummam conficiemus trecentorum & ſeptuaginta annorum, uno duntaxat deficiente anno, quibus poſt Joſuem uſque ad Reges populo Judices præfuiſſe Lactantius aſſerit.

Anni, quibus judicaverunt Duodecim Judices.

1 Othoniel	an. 40.	Judic. cap. 3.
2 Aod	80.	c. eod.
3 Debora & Barach, qui pro uno capiuntur	40.	cap. 5.
4 Gedeon	40.	cap. 8.
5 Abimelech	3.	c. 9.
6 Thola	23.	c. 10.
7 Jaïr	22.	c. eod.
8 Jephte	6.	c. 11.
9 Abeſan	7.	c. eod.
10 Ahialon	10.	c. eod.
11 Abdon	8.	c. eod.
12 Samſon	20.	c. 16.
Ann.	299.	
Heli	40.	pr. Reg. c. 4.
Samuel ſolus	12.	6. Ant. Joſ. c. 13.
Samuel cum Saüle	18.	eod. c. 13. Joſeph.
	70.	
	299.	
	369.	

Huic ſummæ trecentorum ſeptuaginta annorum nihil officit littera Græca capitis 13. Act. Apoſtol. ubi Paulus Apoſtolus in Concione ad Hebræos hæc habet: » Καὶ καθελὼν ἔθνη ἑπτὰ ἐν » γῇ Κανάαν κατεκληρονόμησεν αὐτοῖς τὴν γῆν αὐτῶν, » καὶ μετὰ ταῦτα ὡς ἔτεσι τετρακοσίοις, καὶ πεντήκοντα » ἔδωκε κριτὰς, ἕως Σαμουὴλ τοῦ προφήτου; id eſt, » & deſtruens gentes ſeptem in terrâ Chanaam ſorte diſtribuit eis terram eorum, & » poſt hæc annis circiter quadringentis quinquaginta dedit Judices, uſque ad Samuel » Prophetam «. Nam hunc textum continere mendum arbitrantur docti plerique omnes, & juxta lectionem vulgatæ Latinæ editionis reſtituendum eſſe, ut ità legatur: » κατεκληρονό- » μησεν αὐτοῖς τὴν γῆν αὐτῶν ὡς μετὰ τετρακόσια » καὶ πεντήκοντα ἔτη, καὶ μετὰ ταῦτα ἔδωκε κριτὰς » ἕως Σαμουὴλ προφήτου; id eſt, ſorte diſtribuit » eis terram eorum quaſi poſt quadringentos » & quinquaginta annos, & poſt hæc dedit » Judices uſque ad Samuel Prophetam, &c. « Ubi numerus ille quaſi quadringentorum & quinquaginta annorum ſumitur à Paulo Apoſtolo loquente de tempore manſionis filiorum Iſrael in Ægypto, non de ſeculo Judicum, ut latè oſtendit Genebrard. lib. 1. Chronograph. ſub ſeculo Jacob, & ſub ſeculo Samuel; & ità quoque ſentiunt Beda, Magiſter hiſtor. Scholaſt.

Scholaſt. Lyran. Chartuſ. & cæteri ſuper eundem locum Actuum Apoſtolorum.

Pag. 283. lin. 3. *Tum mutato ſtatu, Reges habere cœperunt: quibus imperium tenentibus per annos quadringentos ſexaginta uſque ad Sedechiæ Regnum, &c.*] B. & 7. Vatic. habent *per annos quadringentos quinquaginta:* ego lectionem expreſſi exhibitam à quinque Vatic. à P. & excuſis Aldinis, Florent. cæteris, & quæ minùs continet erroris. Quod ut clariùs oſtendam, omnemque ambiguitatem auferam, moneo primùm in hujus examine calculi non haberi rationem Imperii Regum Iſrael, ſed Imperii Regum Judæorum. Ad memoriam vocanda ſunt quæ habentur 3. Reg. cap. 12. & 2. Paral. cap. 10. anno pr. Regni Roboam filii Salomonis, qui Roboam fuit Rex quartus Hebræorum, ortam ſeditionem fuiſſe inter Hebræos. Nam decem Tribus inclementem atque ſævum Regem Roboam fore metuentes, Regem ſibi creaverunt Jeroboam: Tribus autem Juda & Benjamin ſecutæ ſunt Roboam; atque ita ſciſſa monarchia Hebræorum in duo Regna, quæ nunquàm poſteà ad unitatem redierunt. Porrò duarum Tribuum Regnum dictum eſt Regnum Juda, ſive Judæorum, ob dignitatem Tribûs Regiæ. Regnum verò aliarum decem Tribuum vocatum eſt Regnum Iſrael, præ ſui multitudine ſervato ſcilicet ſibi Jacob patris ſui nomine; enumeranturque in hoc Regno Iſrael Reges undeviginti: videlicet Jeroboam, qui anno primo Roboam Regis Juda filii Salomonis, ut dictum eſt, regnare cœpit, Nadab, Baaſa, Ela, Zambri, Amri, Achab, Ochozias, Joram, Jehu, Joachaz, Joas, Jeroboam, Zacharias, Sellum, Manahem, Phaceia, Phacee, & Oſee, ſub cujus Regni anno nono Imperium hoc finem accepit. Atque is nonus annus fuit ſextus Regni Ezechiæ decimi ſexti Judæorum Regis, ut dicitur 4. Reg. c. 18. & complectitur totum hoc Regnum Iſrael annum unum ſupra ducentos & quadraginta, menſes ſeptem, & dies ſeptem, ut ex ipsâ Scripturâ conſtat lib. 2. Reg. cap. 14. 15. 16. & 22. & lib. 4. cap. 18. Non igitur, inquam, habetur ratio Regni hujus, quia Lactantius maniſeſtè indicat, in illâ ſummâ annorum quadringentorum & ſexaginta efferendâ, ſe reſpexiſſe ad ſeriem Regum Juda, cùm dicit, *Tum mutato nomine Reges habere cœperunt.* Sic & inf. cap. 10. Nam continuò exactis Judicibus regnavit Saul, & deindè Reges Juda David, & Salomon; nec incœpit ſeries Regni Iſrael, niſi anno primo Roboam filii Salomonis, ut diximus. Subdit quoque Lactantius, *uſque ad Sedeciæ Regnum*, qui Sedecias ad Regnum Judæorum pertinet; fuit enim ipſius Rex ultimus, ut liquidò appareat, Lactantium hoc loco Regni Judæorum cùm initium, tum finem memorantem, ad Regnum Juda reſpectum habuiſſe. In hoc itaque Regno comperio tres & viginti Reges Judæorum poſt Samuelem, quem ultimi Judicis loco ſtatuimus, videlicet incipiendo à Saule, ſed ab eo tantùm tempore, quo ille ſolus poſt Samuelis mortem regnavit: id autem tempus fuit duorum annorum, ut conſtat ex 1. Reg. cap. 13. & Joſepho lib. 6. Antiq. in fin. cap. ultimi uſque ad Sedeciam, ut ait Lactantius, incluſivè ſcilicet cum ipſius Sedeciæ undecim annis, quibus præfuit: hos, inquam, tres & viginti Reges regnaſſe comperio annis in totum quadringentis ſeptuaginta quinque, menſibus ſex, & diebus decem, quamvis Joſephus lib. 10. cap. 10. ſcribat, annis quingentis quatuordecim, menſibus ſex, & diebus decem. Vid. Euſeb. Hermann. alios. Deſunt igitur Lactantii calculo anni quindecim, menſes ſex & dies decem.

Anni Imperii Regum Judaorum ex Scripturâ Sacrâ.

1	Saul poſt mortem Samuelis — — —	ann. 2. m. o. d. o.	1. Reg.	cap. 13.
2	David — — — — — — — —	ann. 40. m. o. d. o.	3. Reg.	cap. 2. Par. p. c. ult.
3	Salomon — — — — — — —	ann. 40. m. o. d. o.		cap. 11. Par. 2. c. 9.
4	Roboam — — — — — —	ann. 17. m. o. d. o.		cap. 14. Par. 2. c. 12.
5	Abias — — — — — —	ann. 3. m. o. d. o.		c. 15. Par. 2. c. 13.
6	Aſa. — — — — — —	ann. 41. m. o. d. o.		c. eod. Par. 2. c. 16.
7	Joſaphat — — — — — —	ann. 25. m. o. d. o.		c. ult. Par. 2. c. 20.
8	Joram — — — — — —	ann. 8. m. o. d. o.	4. Reg.	c. 8. Paral. 2. c. 21.
9	Ochozias — — — — — —	ann. 1. m. o. d. o.		c. eod. Par. 2. c. 22.
10	Athalia — — — — — —	ann. 6. m. o. d. o.	4. Reg.	c. 11. Paral. 2. c. 22.
11	Joas — — — — — — —	ann. 40. m. o. d. o.	4. Reg.	c. 12. Paral. 2. c. 24.

Digitized by Google

12 Amaſias — — — — — —	ann. 29. m. o. d. o.	4. Reg. c. 14. Paral. 2. c. 25.
13 Azarias, qui & Ozias — — — —	ann. 52. m. o. d. o.	c. 15. Paral. 2. c. 26.
14 Joathan — — — — — —	ann. 16. m. o. d. o.	c. eod. Par. 2. c. 27.
15 Achaz — — — — — —	ann. 16. m. o. d. o.	c. 16. Par. 2. c. 28.
16 Ezechias — — — — — —	ann. 29. m. o. d. o.	c. 18. Paral. 2. c. 29.
17 Manaſſès — — — — — —	ann. 55. m. o. d. o.	c. 21. Par. 2. c. 33.
18 Amon — — — — — —	ann. 2. m. o. d. o.	c. eod. Par. 2. c. eod.
19 Joſias — — — — — —	ann. 31. m. o. d. o.	c. 22. Paral. 2. c. 34.
20 Joachaz — — — — — —	ann. o. m. 3. d. o.	c. 23. Par. 2. c. 36.
21 Eliachin, qui & Joachim — — —	ann. 11. m. o. d. o.	c. eod. Par. 2. c. eod.
22 Joachim, qui & Jechonias apud 70. 2. p. c. 36. — — — —	ann. o. m. 3. d. 10.	c. 24. Par. 2. c. eod.
23 Sedecias — — — — — —	ann. 11. m. o. d. o.	c. eod. Par. 2. c. eod.
	ann. 475. m. 6. d. 10.	

Pag. 283. lin. 5. *Uſque ad Sedeciæ regnum, oppugnati à rege Babylonio, captique Judæi, diuturnum ſervitium pertulerunt.*] *Sedeciæ* ſcripſi, non *Sedechiæ*, ut in prioribus editionibus; ita enim prolatum & ſcriptum hoc nomen puto à Lactantio, ut eſt apud Septuag. & in Vulg. *Uſque ad Sedeciæ Regnum*, inquit, incluſivè videlicet, ut diximus; nam oppugnatio Judæorum à Rege Babylonio contigit nono regni Sedeciæ, 4. Reg. cap. 25. Hierem. cap. 39. & 52. quæ duravit uſque ad ipſum undecimum, id eſt, ultimum annum regni ejuſdem, quo anno captivitas urbis Hieruſalem & populi ſecuta eſt, ut eiſdem in locis habetur. Ex quibus liquet, veram eſſe illorum ſententiam, qui non aliundè ſentiunt ſeptuaginta annos iſtius captivitatis computandos atque incipiendos eſſe, quàm ab hoc undecimo anno regni Sedeciæ, ſicut incipit & computat hîc Lactantius, Joſephus lib. 10. Antiquit. cap. 10. Clemens Alex. 1. Strom. African. 5. Annal. Euſeb. lib. 3. Præpar. cap. ultimo, & in lib. de Demonſt. in diſput. de 70. Hebdomad. Hieron. ſuper 4. cap. Ezechiel. Cyrill. adverſùs Julian. Iſidor. 5. Orig. cap. ultimo, Bed. de ſex ætat. Quamvis ſciam, eoſdem annos etiam aliundè ab aliis graviſſimis Scriptoribus incipi ac computari; quidam enim computant à 13. anno Regis Joſiæ, de quibus tacitis nominibus meminit Euſeb. in Chronic. ſub Olympiad. 58. alii verò à captivitate regis Joachim, quæ contigit anno 1. Imperii Nabuchodonoſor, ut Sulpitius 2. Hiſtor. Theodoret. ad cap. 9. Daniel. Lyran. ad 1. cap. Eſdr. Vatabl. in Annotat. ad idem cap. 9. Daniel. quidam denique à transmigratione Joachim, ſive Jechoniæ, ut Rabbi Salomon, quem refert Lyran. & Cajetan. ad ultim. cap. 2. Paralipom. & Scaliger de Emendation. tempor.

Ibidem. lin. 7. *Donec ſeptuageſimo poſt anno eos Cyrus major terris ac ſedibus ſuis redderet.*] Jam hîc quoque diſcrepant auctores de tempore ſolutionis captivitatis Judaicæ. Nam alii malunt non ante ſecundum Darii Hyſtaſpis annum, ad quem à primo Cyri anno quadraginta anni fluxerunt, ipſos captivitatis Judaicæ ſeptuaginta annos completos eſſe; ex quorum ſententiâ fit, ut à deſolatione Hieruſalem uſque ad primum Cyri annum triginta anni tantummodò fluxerint. Ità opinati ſunt Clemens Alexandrinus 1. Stromat. Euſeb. in Chronic. & de Præparat. lib. 10 cap. ult. & 8. de Demonſtr. Hieron. in Prohem. ſuper Aggæu. in cap. 1. Zachar. & 4. Daniel. Aug. 18. Civit. cap. 26. Iſidor. 5. Orig. cap. ult. Nonnulli verò diſtinguunt: alios videlicet fuiſſe annos captivitatis Judæorum, quos ordiuntur à transſmigratione Jechoniæ, terminant primo anno Cyri; alios autem deſolationis urbis & templi, quos incipiunt undecimo anno regni Sedeciæ, finiunt anno ſecundo Darii Hyſtaſpes, ut Theodoret. ad 9. cap. Daniel. Sed Lactantii poſitio verior eſt & receptior, videlicet à Cyro captivitatem ſolutam, quod non modò Joſephus ſcribit lib. 11. Antiquit. cap. 1. African. Annal. 5. Sulpit. 2. Hiſtor. Cyrill. 8. cont. Julian. Bed. de Ration. temp. Perer. ad Daniel. lib. 10. c. 9. ſed etiam multi ſuprà dictorum Scriptorum diverſæ opinionis aliis in locis aſſeruerunt, ſcilicet Euſeb. lib. 10. de Præparation. cap. ult. S. Hieronym. ad cap. 29. Hierem.

Ibidem. lin. 8. *Qui per idem tempus in Perſas ſuſcepit imperium, quo Romæ Tarquinius Superbus.*] Non hoc uſquequàque cæterorum

Digitized by Google

congruit Chronographiæ ; nam circiter viginti anni à ſuſceptione Imperii Cyri interfluxerunt ad Tarquinii Superbi imperium , Scriptoribus tamen , ut in omnibus Chronologiis ferè fit , paululùm variantibus. Vide Euſeb. in Chronic.

Pag. 284. lin. 1. *Ut errorem ſuum ſentiant , qui Scripturam ſacram coarguere nituntur , tanquàm novam & recèns fictam* , *&c.*] Videndi ſunt Joſephus contra Appion. lib. 1. Juſtinus Martyr cont. Gent. Theoph. ad Autolyc. Serm. 3. Euſeb. lib. 10. Præparat. c. 3. Theodoret. 2. de Curat. Græc. affect. Certè Pythagoras , qui antiquiſſimus Græcorum Sapientum cenſetur , ponitur ab Euſeb. in Chronic. contemporaneus Aggæi , Zachariæ , Malachiæ , qui noviſſimi fuerunt Prophetarum.

CAPUT VI.

Ibidem. lin. 4. *Per ipſum creaviſſet.*] Ex B. T. P. Florent. edit. & Plantin. reſtitui τὸ *per ipſum* textui , quod Aldinæ , & quibuſdam aliis editionibus deeſt ; ſic enim Lactantii dictum pulchrè convenit cum illo Joannis primo, *omnia per ipſum facta ſunt* , *&c.*

Ibidem. lin. 5. *Divini nominis appellatione dignatus eſt.*] Non ; ſed ſuâpte naturâ obtinet illud , ut ipſemet fatetur Lactantius inf. cap. 29. & alibi ſæpè.

Pag. 285. lin. 8. Παντατρόφον κτίςην.] Hos verſus explicat Eugubin. in lib. de perenn. Philoſoph. & habentur apud Theoph. lib. 2. ad Autolyc. ſed non in Carminibus Sibyllinis.

Ibidem. lin. 13. Αὐτὸν ἔδωκε , *&c.*] Hic verſus in Carminibus Sibyllinis mutilus eſt ; ibi enim :

Ἀλλ' ὃν ἔδωκε θεὸς πιςὸν ἄνδρεσι γεραίρειν.

Ibidem. Αὐτὸν σὺν , *&c.*] In Codic. Sibyllino , pro σὺν , habetur σοῦ.

Ibidem. lin. 15. *Deus condidit me* , *&c.*] Locus ex 8. Proverbior. Et ſatis ſit ſemel moneri lectorem , quòd Lactantius quæ promit loca Sacræ Scripturæ , ea ferè , ut cæteri antiqui Patres, ex verſione Septuaginta Interpretum promit ; licèt nonnihil aliquandò , ut nos diligenter ſuis locis adnotabimus , ab ipſorum quoque , quam nunc habemus , interpretatione diſſideat : undè fortaſsè quis meritò ſuſpicetur, Septuaginta editionem illorum temporum aliquibus in locis diverſam fuiſſe ab eâ , quæ nunc extat. Hîc certè pro *Deus* , Septuaginta , Vulg. Tertull. adverſùs Hermog. & adversùs Prax. & Cyprianus ſecundo adversùs Judæos habent , *Dominus.*

Ibidem. lin. 16. *In initio viarum ſuarum.*] Ità Vulg. At Tertull. adv. Hermog. & Cypr. 2. adv. Jud. cap. 1. ex Septuaginta *initium viarum ſuarum.*

Ibidem. *In opera ſua ante ſecula. Fundavit me in principio* , *&c.*] In hujus loci interpunctione ac diſtinctione Lactantius & Tertull. diſcrepant à Septuag. & à Cypriano ; nam Septuag. *in opera ſua. Ante ſeculum fundavit me in principio* , *&c.* Cyprian. *in opera ſua ante ſeculum fundavit me. In principio,&c.*

Ibidem. lin. 17. *In principio.*] Meliùs ſic apud Lact. Cyprian. Irenæum lib. 4. cap. 37. quàm apud Tertull. hæc duo verba ſubticentem , quæ in textu Hebræo , Chaldæo , Græco reperiuntur.

Ibidem. lin. 18. *Prodirent fontes.*] Septuag. & Cyprian. *procederent fontes.*

Ibidem. *Genuit me.*] Ità & Tertull. & Cyprian. pro eo quod Septuag. habent , γεννᾷ με, *generat me.*

Ibidem. lin. 19. *Fecit regiones , & terras inhabitabiles ſub cœlo.*] B. & T. *fecit regiones & fines inhabitabiles* , *&c.* Septuaginta , *Dominus fecit regiones , & inhabitabiles , & ſummitates habitatas ejus , quæ ſub cœlo ;* Cypr. *fecit regiones & inhabitalia ;* al. *habitalia & fines inhabitales ſub cœlo.*

Ibidem. *Cùm pararet cœlum* , *&c.*] Al. hîc legitur *cùm pareret.* Ego ſecutus ſum optimos Lactantii codices , qui habent , ut Septuaginta, Tertullianus , Cyprianus , Hilar.

Ibidem. lin. 20. *Cùm ſecerneret ſuam ſedem, cùm ſuper ventos faceret validas nubes.*] Apud Septuag. diſtinctum legimus ità , ut illud *ſuper ventos* cum ſede conjungatur , non cum nubibus : *& cùm ſecerneret ſuam ſedem ſuper ventos , & cùm validas faceret deſuper nubes* , *&c.* Quò loci tamen verè annotatur Tertull. Cyprian. Hilar. prorsùs habere ſicut Lactantius. Nam Tertullianus , *& cùm fortia faciebat ſuper ventos , quæ ſursùm nubila ;* Cyprian. *cùm ſuper ventos validas faceret deſuper nubes;* Hilar. *Quandò ſuper ventos validas faciebat in ſummo nubes.*

Ibidem. lin. 21. *Et cùm confirmatos poneret montes ſub Cœlo.*] Pro *montes* , apud Sept. legitur *fontes* : *& cùm confirmatos ponebat fontes ejus , quæ ſub cœlo.* Tertullianus quoque , *& cùm firmos ponebat fontes ejus , quæ ſub cœlo ;* & Cyprianus , *& cùm confirmatos ponebat fontes ſub cœlo.*

Pag. 286. lin. 2. *Jucundabar ante faciem ejus , cùm lætaretur.*] Septuaginta , *jucundabar in facie ejus in omni tempore , cùm lætaretur* , *&c.* Illud , *omni tempore* , habet quoque Vulg.

& Cyprianus, quod ſanè Tertullianus omittit cum Lactantio.

CAPUT VII.

Pag. 286. lin. 4. *Nomen ejus ne Angelis quidem notum eſſe.*] An ſancti Angeli, & animæ beatæ clarè Deum intuentes ejus nomen verum & proprium concipere poſſint, diſputant Theologi in 1. ſentent. diſt. 22. & in p. p. S. Thom. quæſt. 13. art. 1. ut monui ſuperiùs lib. 1. cap. 6.

Ibidem. lin. 12. *Ὅσιος ἀεὶ τοῦ μόνου κυρίου πάντων, καὶ προεννοουμένου θεοῦ.*] Hæc verba reſtitui Lactantio, vel potiùs Hermeti, ex Cod. B. & T. nam aliquibus illa deſunt, ὅσιος ἀεὶ τοῦ μόνου κυρίου: aliis verò illa, καὶ προεννοουμένου θεοῦ.

Pag. 287. lin. 4. *Chriſtus non proprium nomen eſt, &c.*] Auctor expoſitionis Symboli Apoſtolorum inter Opera Cypriani.

Ibidem. lin. 7. *Qui eum immutatâ litterâ Chreſtum ſolent dicere.*] Et tunc etiam nomen illud boni habet ſignificationem; deducitur enim ἀπὸ τοῦ χρήομαι, & idem eſt quod bonus, ſuavis, commodus, utilis; Juſtin. Mart. in Apolog. pro Chriſtian. ad Antonin. Pium, Tertullian. cap. 3. Apologet.

Ibidem. lin. 14. Αὐτοὺς δὲ λιμναί, *&c.*] Homeri verſus ex initio 4. Odiſſ. leviter immutatus; ibi enim, τοὺς δ' ἐπὶ ὃν λιμναί, *&c.*

CAPUT VIII.

Pag. 288. lin. 3. *Beatus qui erat, &c.*] Hunc locum, qui ex Hieremiâ profertur à Lactantio, nuſquàm reperio.

Ibidem. lin. 5. *A principio.*] *Ab æterno*; ſic enim dictio illa ſæpè exponitur etiam in Scripturâ: Eccleſiaſtici 24. *Ab initio, & ante ſecula creata ſum, &c.*

Pag. 289. lin. 12. *Quomodò igitur procreavit?*] Creationis vocabulo etiam Scriptura Sacra interdùm abutitur, ubi de Sapientiæ increatæ, & de Verbi æterni emanatione loquitur; nam cùm proceſſio Verbi æterni ſit ineffabilis, & reveletur creaturæ rationali, quæ ineptiſſima eſt ad divinorum intellectionem, Spiritus Sanctus ad eam explicandam uti ſolet multis ac variis locutionibus, quas etiam poſteà Sancti Patres aliquotiès ſunt mutuati, quæque non propriè, ſed μεταφορικῶς, atque abuſivè ſunt accipiendæ. Dicitur enim divinam Sapientiam, & increatum Verbum creari, non quòd ex nihilo fiat: ſed ut intelligamus, Verbum non produci ex præjacente materiâ; item, Patrem nullam pati immutationem, aut alterationem, ut contingit in generationibus creatis. Hujuſmodi autem locutiones non ſunt à nobis uſurpandæ, ſed juxta Eccleſiæ ſenſum exponendæ, ſicubi in Sacris litteris, vel Sanctorum Patrum ſcripturis reperiantur.

Ibidem. lin. 14. *Sive etiam rationem.*] Hæc quæ ab impreſſis abſunt, ex Cod. B. rectè à me reſtituta intelligo; nam initio ſequentis capitis ait Lactantius, meliùs à Græcis Dei filium λόγος vocari, quia cùm ille ſit vox, & ſapientia Dei, λόγος & ſermonem ſignificat, & rationem.

Ibidem. lin. 18. *Magna inter hunc Dei filium, & cæteros Angelos differentia eſt, &c.*] Superiùs ad ea verba cap. 9. lib. 2. *Illum primum & maximum filium, &c.* manifeſtè oſtendimus, Lactantium veram & rectam de Dei filio Unigenito ſententiam habuiſſe: Deum verum eſſe illum, ac proindè infinitò ab Angelorum naturâ diſtare naturam ejus crediſſe. Idcircò, ſicut ibi diximus, quòd quandò filiorum Dei nomine Angelos vocat unà cum Verbo divino, tunc non univocè ad ipſum Verbum & ad Angelos ea appellatio referenda eſt, ut omnes æqualiter reſpiciat: ſed æquivocè, id eſt, propriè ad Verbum divinum, impropriè verò & metaphoricè ad Angelos: ità hoc loco monemus, quòd ubi è diverſo Dei filium Lactantius Angelum vocat, ut hîc, & ſuprà cap. 10. & inf. cap. 14. juxta alteram lectionem, tunc Angeli nomen non univocè ad ipſum Dei filium & ad Angelos eſt referendum, ſed ad Angelos propriè, ut ipſorum naturam & ſubſtantiam ſignificat, impropriè verò ad Dei unigenitum, ut ea dictio non naturam ejus, ſed munus & officium deſignat legationis & nunciationis. Nam Angelus Græcè, Latinè nuncius dicitur, quia maximâ quidem omnium legatione, ad genus ſcilicet humanum redimendum, Dei unigenitus eſt perfunctus, cui nullus alius ſatis idoneus erat; atque hoc quidem ſenſu S. Auguſt. tom. 6. in Tract. ſuper, *ego ſum qui ſum*, cenſet ſecurè Chriſtum Dominum appellari Angelum poſſe, ſcilicet officio, non naturâ. Dicemus rursùs & inf. cap. 14.

Ibidem. lin. 19. *Illi enim ex Deo taciti ſpiritus exierunt.*] Et inf. *Dei autem ſpiritus & vivunt, & manent, &c.* Quàm vereor, ut ſentiat, Angelos ex Dei ſubſtantiâ! quod de animis hominum illum alicubi dixiſſe oſtendi ſuprà ad cap. 13. 2. lib. Sibi cavere lectorem moneo.

Ibidem. lin. 20. *Ille verò cùm ſit & ipſe*

Digitized by Google

ſpiritus, tamen cum voce ac ſono ex Dei ore proceſſit, ſicut verbum, &c.] Jam conatur explicare filii emanationem à Patre, & quarè Verbum Dei appelletur. Sed rem tantummodò circuit, non attingit, idque mirum cuiquam eſſe non debet; nam Sanctiſſimæ Trinitatis myſterium multis ſeculis in Dei Eccleſiâ fuit maximè occultum atque reconditum. Ille quidem ineptè vocalis verbi creati ſimilitudine utitur, ut nos in cognitionem manu ducat increati illius divini Verbi. At verò non vocalis verbi ſimilitudine aliquâ, ſed mentalis, quod eſt in nobis, ut ait S. Aug. 15. de Trinit. cap. 11. ſicut in ænigmate videtur utcunque Dei Verbum. Ipſe etiam Lactantius fatetur hoc loco, Deum patrem mente illud concepiſſe; & quidem cùm Deus ſit omninò incorporeus, nonniſi ſecundùm intellectualem emanationem generatio divina intelligi poteſt. Rejectis igitur, quæ à Lactantio afferuntur, nos Catholicâ veritate ſitientem Lectorem imbuamus. Principiò mentis verbum nihil aliud eſt, quàm notitia, ſeu conceptus mentis; S. Aug. lib. 9. de Trinit. cap. 7. & 11. & lib. 15. cap. 10. S. Thom. p. p. quæſt. 34. art. 1. & in Joann. cap. 1. Hic conceptus interior, quem alicubi vocat ſpeciem S. Thom. ut in 1. ſent. diſtin. 27. quæſt. 2. art. 2. aliquandò conceptionem rei intellectæ, ut 1. cont. Gent. cap. 11. & intentionem intellectam, ut 4. cont. Gent. cap. 11. & conceptionem intellectûs, ut eod. lib. c. 12. propriè & propriiſſimè dicitur verbum, quia mediante illo anima loquitur; S. Auguſt. d. cap. 10. Eſt enim in mente dictio vera & propria, atque locutio, & proprium ac verum dicere & loqui, quod eſt intelligere; & conſequenter verum & proprium verbum, ipſe videlicet mentis conceptus, multò id quidem magis verum ac proprium, quàm vocale verbum; & nomen verbi præcipuè mentis conceptum ſignificat, ut docet S. Auguſtinus ubi ſuprà. Ob id periculo non vacaret illa poſitio, quâ quis aſſereret, conceptum mentis non eſſe propriè Verbum; quoniam Verbi nomine in eâ ſignificatione, quâ ſignificat notitiam, ſignificat quoque Dei filium. Si ergò impropriè ſignificaret conceptum, impropriè quoque ſignificaret Dei filium, ac proindè filius Dei impropriè eſſet Verbum, & conſequenter non eſſet Verbum: quæ ſunt hæretica, & contra illud Joann. 1. *In principio erat Verbum, &c.* S. Thom. in 1. ſent. diſtinct. 27. quæſt. 2. artic. 1. docet abſque omni dubio confitendum eſſe, Dei filium eſſe Verbum, & propriè Verbum dici; & p. p. quæſt. 34. art. 1. ad primum aſſerit, errorem eſſe Arrianorum, negare filium Dei propriè Verbum eſſe. Jam quomodò Verbum increatum in mente divinâ producatur, docet idem ille totius divinæ pariter atque humanæ ſapientiæ vertex S. Thom. 4. cont. Gent. cap. 11. Plures videlicet eſſe intelligendi modos, atque gradus, ut plures ſunt gradus intellectualis vitæ. Nam intellectus humanus licèt ſe ipſum intelligere poſſit, tamen ſuæ cognitionis initium ab extrinſeco ſumit, quia non intelligit abſque fantaſmate; ergò in Angelis eſt perfectior intelligendi modus, quorum intellectus ad ſui cognitionem non procedit ex aliquo exteriori: ſed per ſe cognoſcit ſe ipſum. Abeſt tamen aliquid omnimodæ & abſolutæ perfectionis, quia licèt intentio intellecta ſit eis omninò intrinſeca, non tamen ipſa intentio intellecta eſt eorum ſubſtantia, quia non eſt idem in eis intelligere & eſſe. Ultima igitur perfectio vitæ competit Deo, in quo non eſt aliud intelligere, & aliud eſſe: undè oportet, ut intentio intellecta à Deo, id eſt, Verbum ipſius, ſit ipſa divina eſſentia. Igitur in Deo ſe ipſum intelligente eſt Verbum Dei, quaſi Deus intellectus, ſicut verbum lapidis in intellectu eſt lapidis intellectus. Quia verò intellectus divinus non exit de potentiâ in actum, ſed ſemper eſt actu exiſtens, neceſſe eſt, ut ſe ipſum ſemper intellexerit; & ex hoc quòd ſe ipſum intelligit, oportet, ut Verbum ipſius ſit in ipſo, & ſic Verbum Dei ſemper in Deo extitiſſe, & ideò coæternum illi eſſe. Rursùs, cùm intellectus divinus nòn ſolùm ſit ſemper actu, ſed etiam ſit ipſe actus purus, oportet, ut ſubſtantia intellectûs divini ſit ipſum ſuum intelligere, quod eſt actus intellectûs: eſſe autem Verbi interius concepti, ſive intentionis intellectæ, eſt ipſum ſuum intelligi; idem ergò eſſe eſt Verbi divini, & intellectûs divini, & conſequenter ipſius Dei, qui eſt ſuus intellectus: eſſe autem Dei, eſt ejus eſſentia, vel natura, quæ idem eſt, quod ipſe Deus. Verbum igitur Dei eſt ipſum eſſe divinum, & eſſentia ejus, & ipſe verus Deus. Denique productio Verbi in mente divinâ eſt propriiſſimè generatio, & Verbum productum propriiſſimè Dei filius, ut demonſtratur ex definitione generationis propriè dictæ, quam elicit S. Thom. p. p. quæſt. 27. art. 2. ex Ariſtot. 8. Ethic. & 7. Metaphyſic. Generatio enim eſt origo viventis à principio vivente conjuncto in ſimilitudinem natu-

ræ. At verò in divinis Verbum divinum vivum procedit à Patre vivo , & reperitur ibi principium conjunctum cum generante & genito ; nam eſſentia divina , quæ Patri eſt intima, & radix generationis, conjungitur , ſive potiùs communicatur eademmet filio genito. Et Verbum procedens procedit ſecundùm rationem ſimilitudinis , quia conceptio intellectûs eſt ſimilitudo rei intellectæ : & in eâdem naturâ ; nam in Deo idem eſt intelligere & eſſe. Ibi igitur propriiſſimè Dei filius ac multò magis filius , & generatio , quàm in rebus creatis. Nam ſicut edocet S. Thomas p. p. quæſt. 13. art. 5. & 6. quoniam aliqua reperiuntur in Deo , & in creaturis , nobiliori & perfectiori modo ſunt in Deo , & priùs dicuntur de eo.

Pag. 290. lin. 3. *Meritò igitur ſermo & Verbum Dei dicitur.*] Sermo quidem , Sapientiæ 18. Joann. 17. & à Patribus Tertulliano adversùs Prax. Cyprian. adversùs Judæ. lib. 2. cap. 1. & 5. qui referens illud Joan. 1. *In principio erat Verbum* , pro *verbo* , ponit , *ſermonem ;* & Auguſt. qui illud enarrans Joann. 17. *Sermo ſuus veritas eſt* , *&c.* docet nihil referre , utrùm *ſermonem* dicamus , an *Verbum* ; & Hilario , qui nunc *Verbum* , nunc *ſermonem* vocat in libris de Trinit. Hieron. item ſuper Epiſt. ad Epheſ. Congruentiùs tamen Verbum vocari videtur, quàm ſermonem, quoniam Verbum propriè unam rem , & unicam vocem ſignificat : ſermo verò unicam & plures. Ergò ad oſtendendum , Dei filium eſſe unicum & ſimpliciſſimum , quatenùs Deus eſt, congruentiùs Verbum appellatur , quàm ſermo.

Ibidem. lin. 7. *Noſtri ſpiritus diſſolubiles ſunt, quia mortales ſumus.*] Hîc per ſpiritum putarim flatum intelligi ; nam de ſermone & locutione dicere pergit : de animis quidem noſtris illud aſſerere non eſt cenſendus , qui ubique illos doceat eſſe immortales.

Ibidem. lin. 11. *Quantò magis Dei vocem* , *&c.*] Sic paulò infrà : *Si quis miratur ex Deo Deum prolatione vocis* , *&c.* Omnes ejuſmodi locutiones cavere oportet. Loca , quæ profert Scripturarum , de ore cordis , & mentali verbo loquuntur.

Ibidem. lin. 17. *Quorum alterum , qui poſterius regnavit , Trojanæ urbis excidium centum & quadraginta annis anteceſſit.*] Hæc lectio , quæ in uno Vaticanorum habetur , proculdubiò vera eſt ac germana lectio ; & in eo quidem quod dicit , Trojanum excidium ante Salomonem extitiſſe , (nam de numero annorum poſteà dicam , cunctis Chronograp[illegible] , & Lactantio ipſi conſentiens ,) cùm altera lectio ferè omnium aliorum MSS. & impreſſorum , quæ habet *quorum alter* , *&c.* contrarium ſenſum efficiat , dicatque Salomonem extitiſſe ante Trojanum excidium , quod ſanè hiſtoriæ temporum , & ipſius Lactantii ſententiæ alibi expreſſæ valdè adverſatur. Ille quidem extremo primi horum librorum ab excidio Trojano ad ea tempora , quibus hæc ille ſcribebat , computabat annos mille quadringentos & ſeptuaginta : ſcribebat autem , ut ſuprà oſtendimus , anno à Chriſto nato trecenteſimo ſecundo. Quarè ſi ex eâ ſummâ annorum mille & quadringentorum ſeptuaginta ſubtrahas annos ducentos & ſexaginta novem , qui fluxerunt à morte Chriſti ad Lactantii ſcriptionem , profectò unus annus ſuperque mille & decem ab excidio Trojano ad Chriſti Domini obitum ſecundùm Lactantii ſupputationem interfluxerint. Jam verò ſi vulgatam lectionem ſequare , addaſque huic ſummæ annos centum & quadraginta , quos fluxiſſe velis à Salomone uſque ad Trojanum excidium , totum tempus , quod à Salomone ad Chriſti exceſſum fluxit , unius fuerit ac præterea mille & trecentorum quadraginta annorum ; quod utique cum dicto Lactantii vehementer pugnat , aſſerentis infrà cap. 16. & 18. hujus libri , ut ibi dictum eſt in notis , à Salomone ad obitum Chriſti nonniſi mille ac decem annos cucurriſſe. Contrà verò ſi noſtram lectionem amplexus dictæ ſummæ unius ſuperque mille & ducentorum annorum ſubtrahas annos centum & quadraginta , quos à Trojano excidio ad Salomonem uſque fluxiſſe contendimus , omnia ſibi invicem Lactantii dicta conſentire videbis , & ſummam effulgere unius anni , ſuperque mille & ſexaginta annorum , qui à Salomone ad Chriſti Domini obitum juxta Firmiani ſententiam interfluxerint. Nec tamen mirere , quòd plures anni emergant , nempè unus & quinquaginta ſupra dictam ſummam annorum mille & decem , quæ d. cap. 16. continetur ; nam utrobique idem ferè tempus deſignari intelliges , ſi animadverteris , hîc quidem curriculum annorum fieri ab excidio Trojano uſque ad natalem diem *Salomonis* , & ab eodem natali uſque ad Chriſti obitum : ibi verò non ab ortu Salomonis , ſed à tempore quo jam regnabat , & prophetiam illam , quam ibi recitat Firmianus de Chriſto , enunciabat , ſumi annorum exordium uſque ad Chriſti Domini obitum volutorum. Salomon

autem regnavit annis quadraginta, ut ex Sacrâ Scripturâ conſtat, in tertio Regnorum cap. 11. & ſecundo prætermiſſorum c. 9. ex Joſepho 8. Ant. cap. 7. & Lactantio inf. c. 13. Vixit quatuor & nonaginta, ut idem Joſephus tradit cap. 7. ità ut ab ortu Salomonis uſque ad prima tempora, quibus ille de Chriſto fuerit vaticinatus, ſanè quidem unus ille & quinquaginta anni fluxiſſe potuerint, & inſuper anni tres. Ex quibus ità omninò ſcripſiſſe Lact. veri ſimillimum eſt, non autem alio modo memoriæ lapſu, ſicut Vives cenſuit ad cap. 10. lib. 18. Civit. S. Auguſt. & hîc Thomaſius in notis.

A Trojano excidio ad Lactantii ſcription. Anni — — — — — 1470.
in fine pr. lib. Inſtitut.
E' quibus demptis, qui à morte Chriſti ad Lact. ſcript. interfuerunt, annis — 269
Remanent ab excidio ad Chriſti obitum, an. — — — — — 1201.
Quibus additis à Sal. ad excid. juxta hîc vulg. lectionem, annis — — 140.
Fient à Salom. ad Chriſti obitum anni - 1341.

Contra Lactantium, qui inf. c. 16. à Salomonis prophetiâ uſque ad Chriſti obitum computat annos — 1010.

Rursùs ab excidio ad Chriſti obitum an. 1201.
E' quibus ſubtractis, qui ab excidio ad Salomonis ortum fiunt, juxta hujus loci germanam lectionem annis — 140.
Remanent ab ortu Salomonis ad Chriſti obitum anni — — — — — 1061.
E' quibus ſubtractis, qui ab ortu Salomonis fuerunt uſque ad tempus quo prophetabat, annis — — — 54.
Remanent à tempore prophetiæ Salomonis ad Chriſti obitum anni — 1007.

Pag. 290. lin. 18. *Centum & quadraginta annis anteceſſit.*] Chronologi non conſentiunt; Euſeb. enim annis 170; Glarean. 147.

Ibidem. lin. 19. *Verbo Dei.*] Tertullianus: Cyprianus *ſermone Dei.*

Pag. 291. lin. 1. *Et ſpiritu oris ejus.*] Ald. & Plantin. *& in ſpiritu, &c.* Ego retinui lectionem Florent. edit. quam habent Septuag. Vulg. & Cypr. Sed Tertull. adversùs Prax. & alibi, *& Spiritu ipſius.*

Ibidem. lin. 2. *Verbum bonum.*] Tertull. 2. adv. Marcion. Cyprian. 2. Teſtimon. cap. 3. *ſermonem bonum.*

Ibidem. lin. 5. *Item Salomon, &c.*] Profertur hic locus ex cap. 24. Eccleſiaſt. qui liber cùm non ſit Salomonis, ſed Jeſu Sirach, ut ex prologo illius libri in Bibliis apparet, illorum tamen temporum conſuetudo obtinuit, (quod notat S. Auguſt. lib. 17. Civit. c. 20.) ut Salomonis diceretur, vel propter eloquii ſimilitudinem, vel quia ex Salomonis ſententiis collectus videretur. Ideò non ſolùm à Lactantio citatur ſub nomine Salomonis, ſed etiam ab aliis Patribus, Cypriano, qui hunc eundem locum profert 2. adv. Judæ. cap. 1. Clem. Alexand. 7. Stromat. Baſil. contrà Eunom. lib. 4. Nazianz. Orat. 8. & quamplurimis aliis; Concil. item Carthaginen. 3. cap. 43.

Ibidem. lin. 6. *Ego, inquit, ex ore altiſſimi prodivi ante omnem creaturam.*] Cum Lactantio concordat Cyprianus: lectionem verò Septuaginta, qui habent, *Ego ex ore altiſſimi prodivi*, nec plura, exhibet S. Ambroſius lib. 4. de Fid. cap. 4. Vulg. *Ego ex ore altiſſimi prodivi primogenita ante omnem creaturam.*

Ibidem. lin. 7. *Ego in cœlis feci ut oriretur lumen indeficiens.*] Hæc non habentur apud Septuaginta, ſed in Vulg. & apud Cyprian.

Ibidem. lin. 8. *Et nebulâ texi omnem terram.*] Ità & Cyprianus: at Septuaginta, *& ſicut nebula obtexi terram;* Vulgata. *Et ſicut nebula texi omnem terram.*

Ibidem. *Ego in altis habitavi.*] Quod apud Septuaginta legitur. ἐν ὑψηλοῖς, ità effertur à Lactantio, *in altis.* Cypr. Cod. variant; nam quidam ſic habent: quidam verò *in altiſſimis*, & verſio recens Latina, ex Septuag. & Vulg.

Ibidem. lin. 11. *Et ſine ipſo factum eſt nihil.*] Hîc punctus fit; & deindè ſequitur, *ſed meliùs Græci*, cùm ita novem Vaticani & omnes impreſſi: duo verò ex eiſdem Vatic. *& ſine ipſo nihil factum eſt.* Hîc punctus; & deindè, *ſed meliùs Græci, &c.* Unus autem etiam Vatic. *& ſine ipſo factum eſt nihil:* hîc duo puncta fixa ſunt; & deindè ſequitur continenter, *Quod factum eſt in ipſo vita erat.* Hîc rursùs punctus; & deindè ſequitur, *ſed meliùs Græci, &c.* ex quibus lectionibus ſatis perſpicuè intelligi poſſe videtur, ità locum illum Evangelii Joannis à Lactantio fuiſſe interpunctum & lectum, *& ſine ipſo factum eſt nihil. Quod factum eſt in ipſo vita erat*, ut illa, *quod factum eſt*, non ad illa priora, *& ſine ipſo factum eſt nihil*, ſed ad poſterioris coli verba, *in ipſo vita erat*, pertinere cenſuerit, contrà quàm putaverunt Chryſoſtom. Theophil. Eutym. Chryſoſt. enim 4. Homil. in

Digitized by Google

Joann. »Cùm dixerimus, inquit, *ſine ipſo factum eſt nihil*, non id perfecto puncto notemus: at hæretici opinantur; hi enim cùm velint ſpiritum creatum eſſe, ſic legunt, *Quod factum eſt in ipſo vita erat*«. Verùm nullâ profectò ratione hæc intelligi poteſt oratio. Theophilact. in Commentariis: »Pneumatomachi, qui Spiritum Sanctum negant Deum, hanc particulam ſic legunt, *& ſine ipſo factum eſt nihil.* Deindè hoc loco facto puncto, legunt quaſi ab altero principio, *Quod factum eſt in ipſo, &c.* & interpretantur locum iſtum juxta ſuam mentem, dicentes, quòd hoc loco Evangeliſta de Spiritu Sancto diſſerat, dicens, *quod factus eſt in ipſo, hoc eſt Spiritus Sanctus, vita erat.* Hoc autem dicunt Macedoniani, conantes oſtendere Spiritum Sanctum eſſe creaturam, & enumerare cum iis, quæ facta ſunt. Nos autem non ſic: ſed puncto facto poſtquàm dixit, *quod factum eſt*, novum principium legimus, *in ipſo vita erat, &c.*« Eadem ferè Eutymius. At verò quantùmvis punctum ſtatuas poſt verbum *nihil*, locus ille minimè patrocinatur errori, nec quicquam facit pro hæreticis; & quidem hoc modo legunt Cyrillus, Auguſt. & S. Thom. p. p. quæſt. 18. art. 4. & Bibl. Complutenſ. ut quidam referunt, licèt omnes Codices Bibliorum Bibliothecæ meæ, preſertim excuſi Romæ Sixti V. juſſu anno 1593. prorsùs habent ſicut Chryſoſtomus.

CAPUT IX.

Pag. 291. lin. 3. *Et ſapientia Dei.*] Quod ſapienter excogitatur, dicitur ſapientia alicujus: in Deo autem, ut docet S. Thom. 4. contra Gent. cap. 12. oportet *ſapientiam* dici ex eo, quod ſe ipſum cognoſcit. Sed quia non cognoſcit ſe per aliquam ſpeciem, ſed per eſſentiam, imò idem ipſum ejus intelligere eſt ejus eſſentia; ideò ſapientia Dei habitus eſſe non poteſt: ſed eſt ipſa Dei eſſentia. At Dei filius eſt Verbum, & conceptio Dei intelligentis ſe ipſum; ipſum igitur Dei Verbum, tanquàm ſapienter mente divinâ conceptum, propriè Dei ſapientia dicitur.

Ibidem. *Hunc ſermonem divinum ne Philoſophi quidem ignoraverunt.*] Quorum teſtimonia profert Auguſt. Eugubin. lib. 1. De perenni Philoſoph. cap. 23. & ſequentib.

CAPUT X.

Pag. 292. lin. 7. *Et homini, quem induerat, quem gerebat, &c.*] Familiares ſunt Patribus ejuſmodi locutiones, ut dicant Verbum divinum aſſumpſiſſe, induiſſe, geſſiſſe hominem. Namità loquitur Cyprian. in fine libri de Idolor. vanitate, Auguſt. in lib. de Fide cont. Manich. in principio capitis 26. Hilar. 10. de Trinit. circa med. Quæ tamen locutiones non ſunt propriè accipiendæ, ut dicamus hominem aſſumptum, quia ejus natura eſt aſſumpta, & quia aſſumptio terminata eſt ad hoc, ut filius Dei ſit homo; alioqui falſa eſt & hæretica hæc poſitio ſimpliciter & propriè ſumpta, Dei filius hominem induit, aſſumpſit, geſſit. Rationem affert S. Thom. in 3. p. quæſt. 4. artic. 3. Nam hoc nomen, homo, ſignificat humanam naturam in concreto, ut ſcilicet eſt in aliquo ſuppoſito; & ideò ſicut non poſſumus dicere, quòd ſuppoſitum ſit aſſumptum: ità non poſſumus dicere, quòd homo ſit aſſumptus. Subdit ibi S. Thom. verba Felicis Papæ & Mart. in Concilio Epheſin.

Ididem. lin. 23. *Poſt annos quadringentos & triginta.*] Ità leg. non ut in Ald. & Florent. *trecentos triginta*. Nam illum numerum habent optimi Cod. B. T. P. 9. Vatic. & Theoph. in lib. de Temporib. quin etiam Scriptura Sacra tam Septuag. quam Vulgatæ editionis cap. 12. Exod. & Paulus ad Galat. 3. Verùm enimverò non ipſi tantùm anni ſervitutis, quâ preſſi Hebræi fuerunt in Ægyto, ſed etiam manſionis eorum in terrâ Chanaan computandi ſunt, ut initium fiat à ſeptuageſimo quinto anno nativitatis Abrahæ, quandò ipſe ingreſſus eſt terram Chanaan, ut notat Hermannus Conradus in Chronic. in Jacob. & Magiſter hiſtoriæ Scholaſt. Exod. 27. Nam apud Septuag. quorum editione utebantur Patres, ſic legitur c. 12. Exod. *Habitatio autem filiorum Iſrael, quam habitaverunt in Terrâ Ægypto & in terrâ Chanaan anni quadringenti triginta*: quem locum ità refert S. Aug. in Quæſt. quæſt. 47. ubi etiam de hoc annorum numero diſputat Suidas in Μωῦ, & Beda.

Pag. 293. lin. 10. *Quo rursùs eſurientes, cæleſtis alimenti pluvia deſcendit.*] Alio ordine narratur hîc hiſtoria, quàm in Scripturâ; jam priùs fame vexati ſunt, Exod. 16.

Pag. 294. lin. 6. *Aureum caput bovis, quem vocant Apin, &c.*] Hoc etiam illis exprobratur in Pſalm. 105. *& fecerunt vitulum in Horeb, &c.*

Ibidem. lin. 10. *Amiſerunt vetus nomen Hebræi.*] Qui ab Heber abnepote Noæ per Sem ità vocabantur ſecundùm Joſephum lib. 1. Antiquit. cap. 14. Euſeb. in Chronic. in principio

Digitized by Google

pio, Auguſt. 16. Civit. c. 11. Suidam, Iſidor. lib. 9. Orig. cap. 2. ſub num. 40.

Ibidem lin. 11. *Et quoniam princeps examinis eorum Judas erat, Judæi ſunt appellati.*] Judam nullum equidem comperio præfuiſſe populo Judæorum poſt Moyſen; nam Judas, de quo ſcribitur in 1. cap. Judic. *Dixitque Dominus, Judas aſcendet, &c.* ab Hebræis & Joſepho lib. 5. Antiq. cap. 1. non habetur ibi pro nomine alicujus individui, ſed pro patronymico de totâ Tribu, è quâ ſumptus eſt Othoniel. Dicunt itaque Judam, id eſt, Tribum Juda cum Tribu Simeon, cepiſſe Regem Hebronis Adonibezech, &c. Judæos itaque à Judâ Iſraëlis filios dictos vulgò malunt. Vid. Euſeb. in Chronic. Iſidor. ubi ſuprà.

Pag. 295. lin. 11. *Sub Imperio Tiberii Cæſaris; cujus anno quintodecimo, id eſt, duobus Geminis Conſulibus, &c.*] Is eſt annus Chriſti domini trigeſimus primus, ut apud Euſeb. & omnes paſſim Chronographos; quo fit, ut Lactantius Salvatorem paſſum fuiſſe dicat anno ætatis ſuæ trigeſimo expleto. Ità quoque Tertullianus adversùs Judæ. Clem. 1. Stromat. African. 5. Annal. Hieron. in Daniel. cap. 9. & Epiſt. 22. Auguſt. 18. Civit. c. 54. & lib. 22. cap. 15. & ad Heſych. Epiſt. 80. Oroſ. lib. 7. Caſſiodor. de Conſul. Alii malunt anno ætatis ſuæ trigeſimo primo, ut Apollinar. Laodicen. Epiſcopus apud Hieronymum ſup. 9. cap. Daniel. Cyrillus ad cap. 29. Eſai. Philaſtr. de Hæreſ. Sever. 2. Hiſt. & alii recentiores relati à Joann. Lucid. in lib. de vero die Paſſion. cap. 9. Trigeſimo ſecundo, & prætereà paulò plus tribus menſibus, fuit aliorum opinio, quam tuetur validè Benedictus Perer. in Comment. ad Daniel. lib. 11. in Diſput. de 70. Hebdomad. quæſt. 7. Sed trigeſimo tertio, & tribus menſibus, ſenſit Bed. de Ration. temp. cap. 45. Albert. Magn. in Epiſt. Dionyſ. Areop. Onuphr. in Faſt. & Chronic. Baron. Cardinalis 1. Annal. Denique quinquageſimo circiter anno nonnulli alii aſſeruerunt, ut refert S. Auguſtinus 2. de Doctr. Chriſt. cap. 28. Quam opinionem ab omnibus refutatam quidam attribuunt Irenæo 2. adversùs hæreſ. cap. 39. & 40. alii dicunt, affictam ei, & de impoſturâ dubitant, ut Cardinalis, ubi ſuprà.

Ibidem. lin. 12. *Ante diem decimam Kalendarum Aprilium Judæi Chriſtum cruci affixerunt.*] Sic quidem habent B. T. P. & 8. Vatic. quamvis in aliquibus impreſſis legatur *Ante diem ſeptimam, &c.* Lectionem retinui pluribus & melioribus exemplaribus probatam. Hunc Lactantii locum, ne quem ſuâ laude privemus, longâ & pulcherrimâ diſputatione enarravit Marcellus Francolinus in Tractat. de Tempor. Horar. Canon. cap. 73. & 74. quem compendio referemus. Per illa, *Ante diem decimam Kalendarum*, Lactantius intelligit, non diem undecimam Kalendarum, ut Paul. Middelburg. quinto Paulin. pag. 2. c. 4. & Thomaſius in Notis ad hunc auctorem putaverunt: ſed diem ipſam *decimam ante Kalendas Aprilis*; in quâ locutione computati intelliguntur utrique dies extremi, id eſt, dies qui deſcribitur, & ipſe Kalendarum dies, ut rectè ipſe Marcell. notat d. cap. 73. num. 18. refutatâ objectione de §. *Ante diem*, in leg. *Anniculus amittitur*, D. de verb. ſignif. & eodem §. egregiè explicato. His igitur verbis Lactantius putavit, Chriſtum Dominum paſſum fuiſſe die vigeſimâ tertiâ menſis Martii. Idem ſenſit Theophil. Cæſarien. vicinus Apoſtolorum temporibus in Epiſt. Synodic. de Paſchate, quæ impreſſa legitur inter Opera Bedæ tom. 2. in fin. ut adversùs Middelburg. & Thomaſ. probat Marcell. cap. 73. num. 19. & cap. 74. in princip. Idem quoque ſenſit Euſeb. Cæſarienſis in omnimod. Hiſtoriâ Canon. Chronicorum, cujus extat fragmentum apud Anaſtaſium Antioch. lib. Variar. quæſt. ut refert Turrian. in explanatione cap. 6. lib. 2. Conſtit. Apoſtolicar. Clementis Romani, & apud eundem Marcell. Idem & S. Auguſt. Serm. 22. de Tempor. qui eſt de Nativ. Domini 18. Beda de Ratione temp. cap. 65. in Chronic. Ado Viennen. in Chronicor. ætate primâ in principio, Anſelm. 2. de Imag. Mund. cap. 17. Nicætas & Græci omnes, & alii quos refert Middelburg. 2. p. Paul. lib. 5. cap. 1. & 2. Jam alias ſententias recenſeamus, quoto cujus menſis die paſſus fuerit Dominus. Hugolinus Martell. in lib. de Ann. integr. reſtitut. cap. 19. refert ex Sancto Auguſtino quoſdam aſſeruiſſe, Dominum paſſum fuiſſe Nonis Martii, id eſt, ſeptimâ die Martii. S. Epiphan. Hæreſ. 50. contra Teſſareſcædecat. ait, ſe inveniſſe Acta Pilati, in quibus Pilatus indicabat, non *ante octavum Kalendas Aprilis*, ut Teſſareſcædecatitæ citabant, ſed *ante decimum quintum Kalendarum* earumdem, id eſt, decimo octavo die Martii Dominum obiiſſe. At ipſe Epiphanius d. Hæreſi 50. & 51. cont. non ſuſcip. Evang. Joan. & Apocalyp. putat, die *ante decimum tertium Kalendas Aprilis*, qui eſt ipſe *tertius decimus Kalendas Aprilis*, id eſt, vigeſimo die Martii. Duodecimo Kalendas Aprilis, id eſt, vigeſimâ primâ die

Martii Auctor expoſitionis ſuper Matth. cap. 27. inter Opera Anſelmi. Die vigeſimâ tertiâ Martii Lactantius, & alii, ut ſuprà. Die vigeſimâ quintâ Martii, quâ etiam Incarnari dignatus eſt, ſcripſit Tertull. lib. cont. Judæ. circa med. Chryſoſt. Serm. de Nativ. Joan. Bapt. Auguſt. 18. Civ. cap. ult. & de Trinit. cap. 5. & alibi, Beda, Uſuard. Wandelbert, & alii in Martyrologiis. Beda rursùs in lib. de Ration. Temp. cap. 28. tradit, idem ſenſiſſe quamplures Eccleſiæ magiſtros; Cyrill. in Epiſtolâ ad Synod. Carthagin. S. Thom. ſuper Joan. cap. 2. lect. 3. S. Antonin. in Chronic. tit. 5. cap. 7. & alii innumeri: quo facilè apparet, magis receptam eſſe hanc opinionem. Die vigeſimâ ſextâ Martii putavit Victorinus Lemovicen. antiquus Doctor, & ſupputator egregius, & alii quorum meminit Beda de Ration. Temp. cap. 59. Franciſ. Maurolic. in Martyrol. Onuph. in Chronic. Eccleſ. Die trigeſimâ Martii, fusâ diſputatione aliorum omnium reprobatis opinionibus, probavit Middelburg. 2. par. Paul. lib. 14. cap. 2. Die ſecundâ Aprilis etiam nonnulli, ut refert Martell. de an. integ. reſt. cap. 19. Aprilis tertiâ, Rogerius Baccon, Joan. de Muris, Paul. Burgen. Abulenſ. Lucid. Pontac. Zarlinus, & plerique recentiores. Aprilis undecimâ Joan. de Monte regio, quem refert Middelburg. 2. p. Paul. lib. 5. cap. 1. & 2. Tot ſunt ac tam variæ de die Paſſionis Dominicæ Scriptorum opiniones, ut meritò quis admiretur, & magnum quoddam arcanum Dei putet, diem Incarnationis ejus tunc uni Virgini Matri cognitam, Nativitatis autem pauciſſimis, deinceps tamen utramque toti Eccleſiæ innotuiſſe: Paſſionis verò diem in ampliſſimâ & celeberrimâ Urbe obitæ, principibus viris ac populis conſpirantibus, Romano Præſide judicante, judicii executionem indigenis atque advenis palàm inſpectantibus, Cœlo atque univerſis elementis horrifica ſigna, & longè omnium poſt hominum memoriam admiranda præbentibus, & toto vulgata orbe terrarum, adhùc tam parùm compertam & cognitam eſſe.

CAPUT XI.

Pag. 296. lin. 12. *Miſi ad vos, &c.*] Ità ferè etiam apud Cyprianum adversùs Judæ. lib. 1. cap. 2.

Ibidem. lin. 14. *Convertatur unuſquiſque à viâ ſuâ malâ.*] B. habet *unuſquiſque veſtrûm;* quanquàm τὸ *veſtrûm* abeſt à Bibliis & à Cypriano.

Pag. 297. lin. 6. *Poſt corpus ſuum.*] Ità legitur in B. T. P. & apud Septuaginta hîc, & in Vulg. cap. 14. 3. Reg. Locus autem iſte petitus eſt ex cap. 9. lib. Nehemiæ, qui ſecundi libri Eſdræ nomine circumfertur. Vulgata hîc habet, *poſt terga ſua;* Cyprianus, qui hunc eumdem locum profert ſub Eſdræ nomine, *poſt dorſum ſuum*; recentiores editiones Lactantii, *poſt cor ſuum.*

Ibidem. lin. 9. *Æmulando æmulatus ſum Domino.*] Eodem propè modo refert Cyprianus d. cap. 2.

Ibidem. lin. 11. *Et remanſi ego ſolitarius.*] Sic quoque Cyprianus: at Septuaginta, cum quibus Vulgata concordat, *& relictus ſum ego ſolus.* Græcè autem habetur, *μονώτατος.*

Ibidem. lin. 12. *Et quærunt animam meam auferre à me.*] Sept. & Vulg. *& quærunt animam meam ad tollendam eam*, ſive, *ut auferant eam.* Cyprianus ubi ſuprà, *& quærunt animam meam auferre eam.*

Ibidem. lin. 19. *Et ſacrificium acceptum non habeo.*] Rectiùs Cyprianus 1. Teſtimon. adversùs Judæos cap. 16. *acceptum non habebo*, quia tam apud Septuag. quàm in Vulgatâ, legitur *non ſuſpiciam;* & Tertullianus contra Judæos *non recipiam*, vel *non accipiam.*

Ibidem. lin. 21. *Clarificabitur.*] Græcè eſt *δεδόξασται, clarificatum eſt;* & ità apud Tertullianum & Cyprianum adversùs Judæos.

Ibidem. *Apud gentes.*] Sicut Cyprianus. Septuaginta, *ἐν τοῖς ἔθνεσι*, ſicut in Vulgatâ, *in gentibus.* Tertullianus, *in omnibus gentibus.*

Pag. 298. lin. 1. *Serviet mihi.*] Septuag. Vulg. Tertull. Cyprianus *ſerviviit mihi.*

Ibidem. lin. 2. *Venio colligere, &c.*] Ità refert ad verbum Cyprianus.

Ibidem. lin. 3. *Claritatem meam.*] Septuaginta & Vulg. *gloriam meam.*

Ibidem. lin. 4. *Et mittam ex his conſervatos in gentes, &c.*] Sæpè Patres non ad verbum proferunt loca Scripturarum, ſed compendio & paraphraſticôs, iis tantùm excerptis, quæ ſatis ſint ad eorum inſtitutum. Id ſæpiuſculè factitare ſolet Firmianus, ut ego ſuis locis notabo; & hîc quidem paucula quædam omittit, quæ reperiuntur apud Septuag. & in Vulg.

Ibidem. lin. 7. *Ut ingratus in Deum populus in errorem maximum induceretur.*] Neque tamen inductio ipſa, vel permanſio Judæorum in errorem, in Deum tanquàm in cauſam eſt referenda. Vid. Notata ad cap. 20. hujus libri, pertinentia ad materiam reprobationis.

Ibidem. lin. 10. *Quem ipſi Judæi ſerrâ con-*

fectum crudeliſſimè necaverunt.] Hoc tradidit Tertull. de Patientiâ, Origen. Homil. 1. in Pſal. 37. Auctor libri adverſus Judæos qui inſecuti ſunt Chriſtum, inter Opera Cyprian. Chryſoſtom. in cap. 19. Matth. Magiſter hiſtoriæ Scholaſt. in hiſtoriâ quarti Reg. c. 32.

Pag. 298. lin. 12. *Filios genui.*] Ità Tertull. de Oration. & Cypriani Codices multi initio libri de Oration. Dominic. & de Zelo & Livor. & verſio Latina ex Septuag. quamvis al. apud eumdem Tertull. & Cyprian. reperiatur, *generavi.*

Ibidem. lin. 14. *Et populus meus me non intellexit.*] Ità Tertull. 5. adverſus Marcion. & Cypr. de Orat. Dominic. quamvis 1. Teſtimonior. cap. 30. habeat, *& populus meus non intellexit.* In multis quidem Codicibus, pro μὲ, haberi μου, notatur ad Latinam verſionem ex Septuag. qui quidem habent, *& populus me non intellexit*; & ità eos ſcripſiſſe affirmat S. Hieronym. non ut ait Pamel. ad Cyprianum de Orat. Dominic. *& populus meus non intellexit.* Lectionem Septuaginta ſecuti ſunt Tertull. 3. & 4. adverſus Marcion. Baſilius, atque Cyrillus.

Ibidem. lin. 19. *Incaſsùm facta eſt metatura: falſi ſcribæ, & confuſi ſunt; ſapientes trepidaverunt.*] Quod hîc dicitur, *metatura*, & apud Cyprianum 1. Teſtim. cap. 3. Græcè in Bibliis eſt χοῖνος, quæ vox propriè juncum ſignificat. Quamobrem recens verſio Latina Bibliorum ex Saptuaginta ſic habet, *fruſtrà factus eſt juncus mendax ſcribis; confuſi ſunt ſapientes, & perterriti, &c.* Ibi autem *juncus*, pro calamo & ſtylo accipitur; nam *juncis* marinis olim ſcribere ſoliti erant veteres; & ideò S. Hieron. in Vulg. clariùs vertit, *Verè mendacium operatus eſt ſtylus mendax ſcribarum: confuſi ſunt ſapientes, perterriti, &c.* Significat quoquè funem, quòd ſcilicet ex ulvâ, & junco, ut tradit Plin. funes necterentur: undè & factum eſt, ut per quandam μετάληψιν etiam menſuram per funem χοῖνος ſignificat; nam funibus agros metiebantur veteres, ut ex Iſidoro patet Orig. lib. 15. cap. 14. & ab Hebræis fluxit mos iſte: Amos 7. *& humus tua funiculo metietur*; Pſalm. 77. *& diviſit eis terram in funiculo diſtributionis.* Funiculus autem hic geometricus *arvipendium* vocabatur. Gloſſarium, *Arvipendium*, χοῖνος γεωμετρικός; & terra illa, quam menſi eſſent, dicebatur χοίνισμα, ut ex Auctore Etymologici conſtat. Quin etiam apud Herodotum, σχοῖνος pro menſurâ terræ Perſicâ accipitur. Ad ultimam igitur hujus nominis ſignificationem reſpexerunt, qui hoc loco quod Græcè legitur χοῖνος, Latinè *metatura* tranſtulerunt, ut hîc Lactantius, & Cyprianus, qui locum hunc ità profert: *Incaſsùm facta eſt metatura falſa; ſcribæ confuſi ſunt, ſapientes trepidaverunt, &c.* Ex quo apparet, minùs rectè illum à Lactantio tranſlatum, atque diſtinctum; non enim *falſi ſcribæ* dicuntur in Bibliis, & apud Cyprianum, ſed *metatura falſa ſcribis*, vel *ſcribarum.* Græcè quidem habetur χοῖνος ψευδὸς; *& ſcribæ*, in Bibliis non conjungitur cum *confuſi ſunt*, ut apud Lactantium & Cyprianum, ſed cum *metatura falſa.*

CAPUT XII.

Pag. 299. lin. 4. *Quòd ſi animalia quædam vento & aurâ concipere ſolere omnibus notum eſt, &c.*] De Equabus id videlicet proditum eſt ab Homero 20. Iliad. Virg. 3. Georg. Silio lib. 3. & 16. Varr. 2. de Re ruſtic. cap. 1. Columel. lib. 7. cap. 25. Plin. lib. 4. c. 22. Solin. lib. 3. cap. 26. & 47. Juſtin. Hiſtoric. initio libri 44. lib. 8. cap. 42. lib. 16. cap. 45. Martian. Capell. lib. 6. c. de Diviſione terræ.

Ibidem. lin. 8. *Infirmatus eſt uterus Virginis, &c.*] Hic Salomonis locus fortaſsè exciderit ex iis libris, quos compoſuiſſe illum tradit Scriptura 3. Reg. cap. 4. in fin. nunc verò deſiderantur. Porrò dixerim, vel hunc locum non ex ullo canonicorum Scripturæ librorum excidiſſe, vel non à Salomone de Mariâ Virgine prolatum eſſe, cùm certum ſit, beatiſſimam illam atque ſanctiſſimam nullum ex Conceptione, aut Nativitate Salvatoris damnum aut dolorem ſenſiſſe, cujus contrarium hinc videtur inferri. Nam dicitur Eſai. 35. » Germinans germinabit ſicut lilium; » & exultabit lætabunda, & laudans «. Id quoque aſſeruerunt Sancti Patres, & DD. omnes; Cypr. de Operib. Card. in Nat. Chriſti, S. Zeno Epiſcop. Serm. 6. de Nat. S. Auguſt. Serm. de Aſſump. S. Thom. 3. par. quæſt. 35. articulo 6. ad prima.

Pag. 300. lin. 3. *Concipiet in utero.*] Sic Luc. 1. ex hoc loco Eſai. Tertull. 3. adverſus Marcion. & de Trinit. Cypr. Epiſt. 9. juxta editionem Moreſlii, & alias antiquiores; quamvis juxta edit. Manutii, quam ibi probavit & recepit Pamelius; & 1. Teſtimon. c. 9. & Ambroſ. lib. 1. de Caïn & Abel cap. 3. habeant, *in utero accipiet*, quod magis accedere putavit Pamelius ad lectionem 70. qui habent ἐν γαστρὶ λήψεται; & ità apud eos olim quoque lectum teſtatur S. Hieronym. de opt. genere interpretandi. Verùm ſi propriam ſignificat

tionem verbi *concipio* expendamus, non ei fruſtrà τὸ *in utero* reducitur, neque differre, utrùm dicamus *concipiet in utero*, vel *accipiet in utero*. Non enim verbum *concipere* abſolutè poſitum, *accipere in utero* ſignificat, ſed ſimpliciter apprehendere; & ideò Interpretes etiam in Latinâ verſione Græcorum Bibliorum cum ipſis 70. recèns editâ illud λήψεται, non *accipiet*, ſed ut Lactantius, & alii ſuprà relati, tranſtulerunt *concipiet*. Aldina editio & Plantiniana hîc habent *in uterum*. Ego ſecutus ſum Florentinam Juntarum, *in utero*, quæ cum Tertulliano concordat, Cypriano, aliis. Vulgata editio apud Eſaiam ſimpliciter legit *concipiet*.

Pag. 300. lin. 3. *Et vocabis nomen ejus Emmanuel.*] Ità plerique Lactantii Codices habent, ut etiam Tertullianus adversùs Judæ. & Cyprian. d. cap. 9. & Hieron. ad Pammach. de opt. gener. interpret. Florent. editio Juntarum hîc habet, *vocabitur*, cum Vulg. & Cambronen. Codice Cypriani d. Epiſtolâ 9. ut teſtatur ibi Pamel. Sed Septuaginta cum Aquilâ, Symmach. & Theodot. teſte S. Hieron. tranſtulerunt, *vocabis*; & ità legunt plerique veterum, quamvis Chryſoſtomus in Commentariis ad Eſai. & in Pſal. 44. & Cyrillus mavelint cum Evangeliſtâ Mattheo καλέσουσι, *vocabunt*.

Ibidem. lin. 15. *Ipſi autem non crediderunt, &c.*] Hic locus paulò aliter legitur, quàm in Lactantio, tum apud Septuaginta, tum in Vulg. Apud Septuaginta: » Ipſi autem non crediderunt, & exacerbaverunt Spiritum Sanctum » ejus, & converſus eſt eis in inimicitiam: » ipſe pugnavit contra eos, & recordatus eſt » dierum antiquorum. Ubi eſt, qui eduxit è » mari paſtorem ovium? &c. « Vulg. » Ipſi » autem ad iracundiam provocaverunt, & afflixerunt Spiritum Sancti ejus, & converſus eſt eis in inimicum, & ipſe debellavit eos, & recordatus eſt dierum ſeculi Moyſi, & populi ſui. Ubi eſt, qui eduxit eos de » mari cum paſtoribus gregis ſui? &c. « Videmus in utriſque Bibliis haberi, non *de terrâ*, ut in Lactantio, ſed *de mari*, ut eſt in Hebræo. In cæteris tamen Verſionibus ſcriptum eſſe, ut apud Lactantium, ἐκ τῆς γῆς, notatur ad verſionem Latinam ex Septuag.

Ibidem. lin. 19. *Exultent Cœli deſuper, &c.*] Hîc Lactantius aliquid commune habet cum Septuag. & aliquid cum Vulgat. Illi enim: » Lætetur cœlum deſuper, & nubes ſpargant » juſtitiam; germinet terra, & proferat miſericordiam, & juſtitiam germinet ſimul. » Ego ſum Dominus, qui creavi te, &c. « Vulg. » Rorate Cœli deſuper, & nubes pluant » juſtum: aperiatur terra, & germinet Salvatorem, & juſtitia oriatur ſimul. Ego Dominus vocavi eum «.

Pag. 301. lin. 1. *Ecce natus eſt nobis puer, &c.*] Ità prorsùs totum hunc locum refert Cypr. 2. Teſtimon. cap. 21. ſed apud Sept. *quia parvulus natus eſt nobis*; Vulg. *parvulus natus, &c.* Item Sept. & Vulg. ἐπὶ τοῦ ὤμου, *ſuper humerum*.

Ibidem. lin. 2. *Vocatum eſt.*] Septuag. & Aquil. Ignatius Epiſt. ad Antiochen. & Euſeb. lib. 7. Demonſtrat. καλεῖται, *vocatur*, ſicut etiam Iren. 4. adversùs Hæreſ. cap. 66. Vulg. Symmach. Tertullian. κληθήσεται, *vocabitur*. Theodot. ἐκάλεσε, *vocavit*.

Ibidem. *Magni conſilii nuntius.*] Sic habent & MSS. Codices Cypriani, atteſtante Pamelio, non autem, *magnæ cogitationis*, ut quidam impreſſi; eamque lectionem exhibent Septuaginta, μεγάλης βουλῆς, item Tertullianus, Ambroſ. initio 3. in Luc. Hieronym. in Commentar.

Ibidem. lin. 9. *Et omnes populi.*] P. habet, *& omnis populus, &c.* & ita editio quoque Florentina. Sed ego retinui lectionem Aldinæ Plantin. & meliorum MSS. quam habent Sept. & Vulg. & Auctor expoſitionis Symbol. Apoſt. inter opera Cypriani, & Lactantius ipſe ad finem hujus capitis, nullo exemplari diſcrepante.

Ibidem. *Et poteſtas ejus æterna, &c.*] B. *& poteſtates ejus æternæ, quæ nunquàm tranſibunt.* Sed ego hîc quoque priorem retineo MSS. optimorum, & excuſorum omnium, quæ congruit cum Septuag. & Vulg. cum Tertulliano item & Cypriano adversùs Judæ. & ipſo Lactantio ad fin. capitis.

Pag. 302. lin. 1. *Sic dicit Dominus Deus Chriſto Domino meo.*] Ità quidem Tertullianus ſæpè, & Cypr. 1. adv. Judæ. cap. 21. quæ lectio meritò damnatur à S. Hieron. in Comment. » Scio, inquit, in hoc capitulo non ſolùm Latinorum, ſed etiam Græcorum plerimos vehementer errare, exiſtimantium » ſcriptum eſſe, Sic dicit Dominus Chriſto » Domino meo, ut intelligatur juxta illud, » quod alibi legimus, Pluit Dominus à Domino, &, Dixit Dominus Domino meo; neque enim κυρίῳ, quod Dominum ſonat, » ſed Κύρῳ dicitur, id eſt, Cyro, &c. « Septuag. quidem: Οὕτω λέγει κύριος ὁ θεὸς τῷ χριστῷ μου κύρῳ, » Sic dicit Dominus Deus Chriſto » meo Cyro «. Et Vulg. » Hæc dicit Domi-

Digitized by Google

nus Deus Chriſto meo Cyro «. Hic Cyrus Rex Perſarum primus fuit, qui poſteà Judæos captivos ſolvit, ut Joſephus tradidit lib. 11. Antiquit. cap. 1. & Lactantius ſuprà cap. 5. & 10.

Pag. 302. lin. 3. *Et civitates non claudentur.*] Sic habent Sept. Tertull. Cyprian. Cyrillus. Aliqui malunt πύλαι, id eſt, *portæ*, ut in Vulg.

Ibidem. *Aperiam tibi.*] Hæc appoſui ex Bon. Cod. & ex Septuag. quamvis in multis Lactantii exemplaribus deſint. Tertull. adversùs Marcion. lib. 4. & 5. *aperiam eis*: ſed Hebræus textus, Chaldæus, Græcus, Latinus habet, ut in noſtro.

Ibidem. lin. 16. *Tunc ſublato de rebus humanis omni malo, aureum ſeculum, &c.*] Hoc ſcilicet *ſeculum aureum* futurum eſſe falsò credidit illud tempus mille annorum, quod ipſe & alii nonnulli commenti ſunt, de quo dicemus in notis ad cap. 24. lib. 7.

CAPUT XIII.

Pag. 303. lin. 6. *Sine patris officio Virginali utero procreatus eſt.*] Obſerva locum adversùs Carpocratitas, & Cerinthianos, qui Chriſtum ex ſemine Joſeph fuiſſe conceptum blaſphemabant. Sic ſuprà cap. 12. *Sanctam Virginem, &c.* & infr. cap. 5. in pr.

Ibidem. *Ut mediam inter Deum, & hominem.*] Id eſt, inter divinam & humanam naturam. Sic infrà c. 25. *Fuit igitur*, inquit, *& Deus, & homo inter Deum & hominem medius conſtitutus, &c.* His locis Chriſtus Dominus à Lactantio vocatur *medius.* At d. cap. 25. *mediator* dicitur. Differt autem dicere, *Chriſtum eſſe medium*, vel *eſſe mediatorem*, ut docet S. Bonavent. in 3. Sentent. diſt. 19. quæſt. 2. Nam medius dicit convenientiam cum extremis; mediator non tantùm convenientiam, ſed etiam officium reconciliationis: ille Græcis μέσος eſt, hic verò μεσίτης, ut ipſe Lactantius tradit d. c. 25. Ergò ut ibi ſcribit S. Bonaventura, Chriſtus dicitur medius inter divinam & humanam naturam, quia concurrunt in eo duæ illæ naturæ ſicut in unâ perſonâ, in quantùm eſt una perſona in duabus illis, non in divinâ tantùm, neque in humanâ tantùm, ſed in utrâque. Dicitur medius alio quoque modo, quia extiterunt in eo proprietates duabus naturis conformes, beatitudo videlicet ſimul, & mortalitas: in eâ cum Deo confertur, in hâc cum homine.

Ibidem. lin. 7. *Subſtantiam gerens.*] *Subſtantia* hîc non eſt φύσις, id eſt, natura, itâ ut intelligatur, Chriſtum Dominum gerere mediam ſubſtantiam, id eſt, naturam quandam quaſi tertiam inter divinam & humanam, ex eiſdem, divinâ & humanâ, confuſis ſimul ac miſtis conflatam & conſtitutam, ut delirus ſomniabat Eutyches, in Conſtantinopolitano & Calcedonen. Concilio ſub Leone I. in Hiſpalienſe 2. & ab ipſomet Leone in multis ejus Epiſtolis, præſertim in 14. ad Synodum Epheſinam, & 17. ad Pulcheriam Auguſtam condemnatus, diſputationibuſque refutatus à Gelaſio Papâ, Damaſc. 3. de Fide Orthod. Boetho de Duab. nat. S. Thom. 4. cont. Gent. cap. 35. Quia non unam, ſed duas naturas itâ geſſiſſe Chriſtum Dominum confitemur, divinam ſcilicet & humanam, ut utræque perfectæ, impermiſtæ, atque inconfuſæ permanſerint, & nequaquàm altera in alteram ſit tranſmutata; & ideò ex utriſque naturis, & in utriſque naturis Chriſtum conſiſtere profitemur: in utriſque quidem, quia utræque manent; ex utriſque verò, quia utraque, adunatione manentium, una fit perſona Chriſti, ut Concilium ipſum Chalcedonenſe definit, & fusè docet Boeth. in d. lib. de Duab. natur. Neque etiam hîc accipitur ſubſtantia, pro ὕσια, id eſt eſſentiâ, vel pro ὕσίαν, id eſt, ſubſtantiâ: ſed propriè pro ὑπόστασις. Nam quæ dictio Latinis ſubſtantia, eadem eſt Græcis ὑπόστασις. Verumtamen quia propriè, principaliter, & maximè ſubſtantiæ dicuntur primæ ſubſtantiæ, id eſt, ſecundarum ſubſtantiarum individua, quæ in naturâ rationali & intellectuali dicuntur ſuppoſita, & perſonæ, in hoc proprio accipitur ſignificatu hoc nomen ὑπόστασις, ut individuum, ſuppoſitum, perſonam ſignificet, quemadmodùm docet Boethus ubi ſuprà cap. 3. & S. Thomas in 3. part. quæſt. 2. art. 3. ad 2. Itâ igitur & ſubſtantia. Quare, inquit Lactantius, ut mediam ſubſtantiam gerens, id eſt, ut media perſona exiſtens inter Deum & hominem, id eſt, inter divinam & humanam naturam, quippe quæ ex duabus & in duabus naturis conſiſtit modo, quo diximus, noſtram hanc fragilem imbecillemque naturam, quaſi manu ad immortalitatem poſſet educere.

Ibidem. lin. 12. *Ex utroque genere permiſtum, &c.*] Quæſtio fuit olim diù agitata, utrùm terminus unionis Verbi increati ad humanitatem eſſet perſona ſimplex, vel compoſita; & multi Theologi veteres id non auſi ſunt affirmare, ut novimus ex Magiſt. ſentent.

Digitized by Google

in 3. diſtinct. 2. S. Thom. quæſt. 2. artic. 3. Bonav. art. 1. quæſt. 2. Scot. quæſt. 3. Durand. quæſt. 3. Richard. art. 2. quæſt. 2. Gabriel. quæſt. 1. art. 3. Marſil. quæſt. 6. art. 3. dub. 3. Almain. quæſt. 1. concluſ. 2. Alenſ. 3. part. quæſt. 6. memb. 2. art. 5. Cajetano in 3. par. quæſt. 2. art. 4. & in 1. par. quæſt. 3. art. 8. Aiebant enim, compoſitionem abſolutè dictam in ſuo formali conceptu dicere imperfectionem in utroque componente, & ideò repugnare divino Verbo. Sed facilè reſpondetur, id verum eſſe in aliis compoſitionibus, in quibus componentia ex ſui naturâ inſtituta ſunt & ordinata ad componendum; in illis enim componentia perficiunt ſe invicem, & compoſitum eſt perfectius ſingulis componentibus, & ideò talis modus compoſitionis dicit imperfectionem. At verò in hâc admirabili compoſitione, Verbum non eſt naturâ ſuâ ad hanc, vel ad ullam aliam compoſitionem ordinatum, quamvis ex gratiâ ſeſe accommodet ad componendum hunc hominem, in quo non ipſum perficitur, ſed humanitas. Nec quicquam ſuæ demitur perfectioni, quia non mutatur, nec aliquid ſuæ perfectionis amittit; & propterea hoc compoſitum ſimpliciter, ſeu intenſivè, non eſt perfectius altero componentium, ſcilicet Verbo; quia illud eſt ſimpliciter infinitum, in ſe continens eminenter quicquid perfectionis eſt in humanitate: extenſivè autem includit formaliter aliquam perfectionem, quam non includit ſolum Verbum. Ac deniquè quamvis eſſe Verbi ſecundùm ſe non reſultet ex Verbo & humanitate, tamen eſſe hujus hominis ut ſic, ex unione utriuſque reſultat; nec aliud quidquam eſt de ratione compoſitionis aut compoſiti formaliter loquendo, quàm ut ſit verè unum ex plurium rerum reali unione reſultans. Et hæc ratio formalis compoſitionis non dicit imperfectionem in utroque componente, aut ad ſummum in altero: reliqua verò, quæ imperfectionem important, accidentaria ſunt ad rationem compoſitionis ut ſic. Ergò quia, ut dictum eſt, Chriſtus eſt unum quoddam ex diverſis rebus, (& eſt ratio è S. Baſil. ſumpta ad fin. 2. cont. Eunom.) & ideò negare cogimur, hujus unionis terminum ſimplicem eſſe, & conſequenter compoſitum affirmare; ſunt enim hæc duo planè contradictoria. Et confirmatur etiam, quia magis compoſitus eſt Chriſtus, ut hic homo, quàm ſola humanitas; Chriſtus enim intrinſecè includit humanitatem, & aliquid aliud. Idcircò recentiores omnes Theologi docent, abſolutè & ſimpliciter dicendum eſſe, terminum unionis Verbi increati ad humanitatem eſſe perſonam compoſitam, eamque unionem eſſe veram & propriam compoſitionem; S. Thom. in 3. par. quæſt. 2. art. 4. & eſt concluſio definita in 5. Synod. Action. 8. Can. 4. & 7. & in 6. Synod. Action. 4. Epiſt. 1. Agathon. Action. 11. Epiſt. Sophron. Action. 13. Canon. 6. & in Concilio Lateranen. ſub Martin. 3. conſultat. 5. Canon 17. condemnat eos, qui quæ 4. ubi confirmantur Canones Synodi, & conſulta de Chriſto in illis Conciliis ſunt definita, negant propriè & ſecundùm veritatem dicta eſſe; & ibidem Canon. 6. definit propriè, & ſecundùm veritatem in duabus & ex duabus naturis ſubſiſtere: illa verò particula, *ex*, proculdubiò compoſitionem deſignat. Hoc & Sancti Patres fatentur; Dionyſ. cap. 1. de Divin. nomin. & cap. 3. de Eccleſ. Hierarch. par. 2. Damaſcen. lib. 3. cap. 3. & ſeqq. Greg. Homil. 38. in Evang. Athanaſ. initio Oration. Quòd unus ſit Chriſtus, Petrus Diacon. de Incarnat. & Grat. *A Sanctis*, inquit, *Patribus adunatione divinitatis & humanitatis Chriſtus Dominus compoſitus prædicatur*; idque definitum dicit in quodam Concilio Antiochen. contra Paulum Samoſatenum. Ut igitur hanc compoſitionem & hujus unionis veritatem explicarent, uſi quoque ſunt Patres aliis nominibus, ſcilicet miſtionis, vel commiſtionis, ut hoc loco Lactantius, & Euſeb. Emiſ. in Homil. ſuper illud Joan. 3. *Amen, amen dico vobis, non eſt ſervus major, &c.* Gregorius Nazianz. compoſitionem hanc vocat novam miſturam, & admirandam temperationem in Orat. 42. Tertullian. de Carn. Chriſt. & Apologet. cap. 21. dicit, in Chriſto eſſe hominem miſtum Deo; & ità ferè Hilar. lib. 2. de Trinitat. cap. 13. Item uſi ſunt nomine adunationis, copulationis, ex duobus conjunctionis; ut Chryſoſt. Homil. 10. in Joann. Juſtin. lib. de Ver. Fid. expoſ. ad fin. Cyrill. Epiſt. ad Neſtor. Item nomine concretionis, ut Cypr. lib. 2. adverſ. Judæ. cap. 10. *Homo*, inquit, *& Deus Chriſtus, ex utroque genere concretus.* Locutiones tamen, quæ miſtionem dicunt, non ſunt propriè accipiendæ, quia cùm utraque natura in ſe perfecta inconfuſaque permanſerit, ut contra Eutychen fuit conſtitutum, ibi propriè miſtio, vel miſtura eſſe non potuit: ſed uſurpatæ ſunt à Sanctis Patribus, ad inſinuandam duntaxat hujuſce compoſitionis veritatem. Nos autem ab eis omninò temperare debemus, nec Patres, ut ait S. Aug. 4. de Doctr.

Digitized by Google

Chriſt. cap. 3., in verbis omnibus imitari, quia pares eis gratias non habemus.

Pag. 303. lin. 13. *Fatigata eſt Ægyptus.*] Ità & Cyprianus 2. Teſtimon. cap. 6. ſecutus Septuaginta, ἐκοπίασεν Αἴγυπτος, pro eo, quod eſt in Vulgatâ juxta Hebraïcam litteram, *labor Ægypti.*

Ibidem. lin. 14. *Et Saba viri alti.*] Ità prorsùs ſcribendum, ut *Saba* conjungatur cum *viri alti*, nullo interjecto puncto, ſicut mendosè in omnibus Lactantii exemplaribus; ità enim intelligitur, viros altos Saba tranſgreſſuros eſſe, &c. juxta lectionem omnium Bibliorum Hebr. Græc. Latinor. Tertull. adv. Prax. Cypriani ubi ſuprà, & aliorum Patrum. Pro eo, quod hîc habet Lactantius *Saba*, Septuaginta, Vulgata, Tertull. & Cypr. habent, *Sabaim*: ſed nihil refert, quia utroque nomine *Sabai* intelliguntur, illi ſcilicet, qui à Sabâ filio Chus, de quo. 10. Geneſ. deſcenderunt, eamque partem Felicis Arabiæ incoluerunt, quæ ad Mare rubrum, ſive Arabicum appellatum vergit; hîc enim in Hebræo habetur....... Alii Sabæi ſunt deſcendentes à Sabâ filio Regma, de quo eod. c. Geneſ. illius accolæ partis Arabiæ Felicis, quæ magis vergit ad ſinum Perſicum. Undè Plin. l. 6. cap. 28. dixit, *Sabæos* ad utraque maria porrectis gentibus habitare; intelligitur enim de mari Arabico, ſive rubro, ac de Perſico, & de utrâque gente Sabæorum, tum eorum qui à Sabâ filio Chus, tum etiam eorum qui à filio Regma duxerunt originem. Quanquàm profani Scriptores hanc nobis è Sacris litteris cognitam diſtinctionem ignotam habuerint: ſed utroſque tanquàm unam gentem deſcripſerint; & tam Græci, quàm Latini, utrumque *Saba*, & ab ipſis denominatos *Sabæos*, nullo appellationis diſcrimine nominarint, quod & Perer. notat ad Geneſ. ubi ſuprà. Verùm Hebræi ita utriuſque nomen diſcriminant, ut Saba filium Chus primâ litterâ ſcribant per ס Samech, quod eſt ſ tenue, & exile: filium autem Regma primâ litterâ deſignent per ש ſcin, quod eſt ſ craſſum. Vid. Iſidor. lib. 9. Orig. cap. 2. ſub num. 30. Undè ille rectè *Seva*, & ab eo *Sevai*, hic autem potiùs *Sceva*, & ab eo *Scevai* viderentur dicendi. Utriuſque populi meminit Pſalmus Septuageſimus primus, ubi quod in Hebræo eſt, *Reges Sceva, & Seva*, in Vulg. & apud Septuaginta legitur, *Reges Arabum & Saba dona adducent, &c.* Videlicet S. Hieron. & Septuaginta, pro *Sceva*, vertentes *Arabum*, deſignare voluerunt progeniem à Sabâ filio Regma deſcendentem, Arabiæque Perſici ſinûs imperitantem.

Ibidem. lin. 15. *Et poſt te ambulabunt vincti compedibus, & adorabunt, &c.*] Septuaginta, *Et poſt te ſequentur vincti manicis, & tranſibunt ad te, & adorabunt te.* Sed cum Lactantio omittente illa, *& tranſibunt ad te*, conſentit Vulg. Cyprianus 2. Teſt. cap. 6. Cyrill. Euſeb. Demonſtrat. 5.

Ibidem. lin. 16. *Et te precabuntur.*] Ità Vulg. ſed Cyprianus, & ipſemet Lactantius inf. cap. 29. *Et in te precabuntur*, cui lectioni conſentiunt Septuag. καὶ ἐν σοὶ προσεύξονται.

Ibidem. lin. 19. *Hieremias.*] Locus hic non in Hieremiâ reperitur, ſed in Baruch. cap. 3. qui & à S. Auguſtino ſub nomine Hieremiæ citatur lib. 18. Civit. cap. 32. Cypr. 2. Teſtim. cap. 6. Chryſoſt. Homil. de Trinit. Caſſiodoro in Pſalm. 81. Nam cùm Baruch eſſet Hieremiæ ſcriba, & diſcipulus, quamplurimi veterum citare ſolent teſtimonia libri Baruch ſub nomine Hieremiæ, præſertim Clemens Alexand. pr. Pedagog. cap. 10. Hilar. 4. de Trinit. Baſil. 4. contra Eunom. Ambroſ. pr. de Pœnit. cap. 8. & pr. Hexaemeron cap. 14. alii.

Ibidem. lin. 20. *Et non deputabitur alius abſque illo, qui invenit omnem viam prudentia.*] Septuag. *& non æſtimabitur alius ad eum, adinvenit omnem viam ſcientiæ.* Vulg. *& non æſtimabitur alius adversùs eum, hic adinvenit omnem viam diſciplina.* Sed Cyprianus prorsùs ut Lactantius totum hunc locum refert.

Ibidem. lin. 23. *Thronus tuus.*] Ità Græcè eſt apud Paul. ad Hebræos 1. ὁ θρόνος σου; & ità legit Aquil. Symmach. Tertull. Cyprian. Quâ de re vid. Euſeb. ſuper hunc locum, Hieronymum ad Principiam, Chryſoſtomum.

Ibidem. lin. 24. *Virga æquitatis.*] Ità & Cyprianus, pro eo, quod in Vulg. & apud Septuag. habetur, *virga directionis.*

Ibidem. *Et odio habuiſti injuſtitiam.*] Sept. Vulg. Tertull. Cyprian. *iniquitatem*: Aquila verò, teſte Euſebio, ἀσέβημα, *impietatem.*

Pag. 304. lin. 1. *Oleo exultationis.*] Ità Septuaginta, ἐλαίῳ ἀγαλλιάσεως; & ita quoque Cyprian. S. Auguſt. Hieron. pro eo, quod Vulgata, Tertull. Aquila legunt, ἐλαίῳ χαρᾶς, *oleo lætitiæ*; al. ἐλαίῳ ἀγλαΐσμου, *oleo nitoris, & ſplendoris*, ſicut Symmach. quæ lectio propè abeſt ab Hebræo *ſaſon*, id eſt, *venuſtatis, gloriæ, ornamenti.*

Ibidem. lin. 4. *Et homo eſt; & quis cognovit eum?*] Sic Septuaginta totum hunc locum,

Digitized by Google

niſi quia ibi, ut in Vulg. pro *cognovit*, legitur *cognoſcet*, ut etiam eundem locum referunt Tertull. & Cypr. adv. Judæ. & Epiphan. 1. cont. Ebionit. Qui quidem locus cùm paulò aliter habeatur in Vulgatâ, videlicet, *pravum eſt cor omnium*, *&* *inſcrutabile* : *quis cognoſcet illud ?* putaverunt aliqui, hodiè apud Hierem. non extare.

Pag. 304. lin. 4. *Et mittet eis Deus hominem*, *&c.*] Septuag. *Et mittet eis hominem*, *qui ſalvabit eos*, *judicans ſalvabit eos.* Vulgata, *Et mittet eis Salvatorem & propugnatorem*, *qui liberet eos.*

Ibidem. lin. 6. *Et exſurget homo.*] Ità & Cyprianus juxta Septuaginta : ſed Symmach. pro *homo*, maluit, ut Vulgata, σκῆπτρον, *ſceptrum*, vel *virga*.

Pag. 305. lin. 10. *Non intellexerunt in operibus Domini.*] Sic habet Cod. B. & Cyprianus adversùs Judæ. lib 1. cap. 3. & Septuag. At in Florent. Aldin. Plantinian. editione legitur, ut in Vulgatâ, *non intellexerunt opera Domini.*

Ibidem. lin. 13. *Et qui exſurget.*] Ità Cyprianus 1. Teſtimon. cap. 21. & Pauli Interpres ad Hebræos cap. 15. Septuaginta, καὶ ὁ ἀνιστάμενος, *&* *qui conſurgit.*

Ibidem. lin. 14. *In eum gentes ſperabunt.*] Ità Interpres Paul. ubi ſuprà, & Cyprianus in MSS. è quibus Pamel. pro *in illo*, contra impreſſiones Vulgatas cudendum curavit *in illum.* Septuaginta juxta Romanam recentem editionem habent, ἐπ' αὐτῷ, *in ipſo*, quamvis Pamel. Græcè legerit, ἐπ' αὐτόν.

Ibidem. *Et erit requies eorum in honore.*] Suſpicor Lactantii Biblia in dictione, *eorum*, mendum habuiſſe ; nam Prophetia illa de Chriſto dicitur, & Septuaginta ac Cyprianus habent, *&* *erit requies ejus honor.* Vulg. *&* *erit ſepulcrum ejus glorioſum.*

Ibidem. lin. 17. *Spiritus ſcientiæ & pietatis.*] Ità legendum, ut in B. T. P. & Plantin. edit. non ut in Florentinâ & Aldinâ, *Spiritus pietatis ;* nam illa, *ſcientiæ &*, ſunt apud Prophetam ipſum, & Cyprianum.

Ibidem. lin. 18. *Et implebit eum ſpiritus timoris Domini.*] Concordat hæc lectio Lactantii cum Vulgatâ ac Cypr. 2. Teſtimon. c. 11. quanquàm Septuaginta ità diſtinguunt, ut poſt, *eum*, ducatur virgula, *Spiritus ſcientiæ & pietatis replebit eum*, *ſpiritus timoris Domini.*

Pag. 306. lin. 1. *Et parabo regnum ejus.*] Ità legitur in B. T. P. Septuag. Vulg. Cypr. adverſ. Judæ. lib. 1. cap. 15. & lib. 2. cap. 11. pro eo, quod eſt hîc in impreſſis, *&* *parabo ſemen ejus.*

Ibidem. lin. 5. *Et civitatem*, *quam de ſuo nomine Hieroſolyma nuncupavit.*] Non eam Salomon condidit, ut falsò tradit Lactantius hîc & infrà cap. 13. Quomodò enim Scriptura Sacra toties de eâ mentionem faceret, dum de temporibus Joſue, Judicum, Regum ſermonem habet, quæ ſanè multò anteà fuerunt, quàm Salomon naſceretur ? Joſu. cap. 10. 12. 15. 18. Judic. 1. & 19. Reg. lib. 1. cap. 18. lib. 2. cap. 5. 8. 9. 10. & alibi. Condita verò creditur à Melchiſedech Rege circa annum à mundi origine bis milleſimum & vigeſimum tertium tempore Abraham, & Hebraïcè Salem, Græcè Solima dicta ; atque ab eo quinquaginta annis poſſeſſa videtur, quam deindè Jebuſæi à Jebuſæo filio Chanaam prognati occupaverunt, à quibus Jebus & Jebuſæum aliquandiù eſt appellata, quo tempore Joſue illius Regem occidit. Tenuerunt autem eam Jebuſæi annos octingentos & viginti quatuor ; tantùmque urbis firmitati fidebant, ut Davide Rege ipſam oppugnaturo, per contemptum cæcos, claudos ac mutilos in mœnibus collocarent, jactantes hoſce ad propellendum hoſtem ſufficere. Sed cùm expulſis Jebuſæis David urbe potitus eſſet, eam inſtaurans, & arce muniens, totius Judææ Metropolim fecit ; ac deindè Jeruſalem, quaſi Jebus Salem, litterâ *b* in *r* euphoniæ gratiâ mutatâ, Græcè autem inflexo vocabulo, Hieroſolima eſt appellata. Eupolemus tamen apud Euſeb. lib. 9. Præparat. à templo quod Salomon in eâ magnificentiſſimum extruxit, Hieroſolymam, quaſi ἱερὸν τοῦ Σαλωμῶνος nuncupatam putat ; ἱερὸν enim Græcis templum eſt, eò quia ſit ſacrum. Lactantius verò cùm & ipſe putarit eam Urbem à Salomone denominatam, eâ denominatione deceptus, falsò credidit à Salomone conditam. Strabo à Moyſe ædificatam ſcribit lib. 16. Sed præter notata loca videndi ſunt Joſephus 7. Antiquit. cap. 3. & lib. 7. de Bello Judaïc. cap. 18. & Hegeſippus. Item Hieronym. de locis Hebraïcis ad Dardan. & ad Damaſc. Suidas in *Melchiſedech.*

Ibidem. lin 17. *Qui illam ædificaverunt.*] Vulgata, *qui ædificant eam.* Septuaginta *ædificantes.*

Ibidem. lin. 18. *In vanum vigilavit.*] Ità & Septuag. εἰς μάτην ἠγρύπνησαν ; & eodem modo iſte locus citatur aliquotiès à S. Hieronymo, & à Caſſiano lib. 12. cap. 9. Vulg. *fruſtrà vigilat.*

Digitized by Google

Pag. 306. lin. 19. *Cuſtodivit.*] Septuag. & Vulg. *cuſtodit.*

CAPUT XIV.

Pag. 307. lin. 7. *Idem neceſſe eſt habeat in eo Sacerdotium ſempiternum.*] Eadem diſſerit Cyprianus adverſus Judæos lib 1. cap. 16. Et de Sacerdotio Chriſti videndus S. Thom. 3. p. quæſt. 22.

Ibidem. lin. 12. *Qui omnia, quæ ſunt in corde meo, faciat.*] Septuag. *qui omnia, quæ in corde meo, & qui in animâ faciet.* Cyprianus cum Lactantio concordat, niſi quia, pro *faciat*, habet *faciet*, cum Septuag. & Vulg.

Ibidem. lin. 14. *Et tranſibit in conſpectu meo.*] Septuag. *Et tranſibit coram Chriſto meo;* & concordat cum Vulgat. & Hebræ. & ità hunc locum profert S. Auguſt. In aliis verſionibus eſt, τῶν χριστῶν μου, *Chriſtis meis;* & Cyprianus 1. Teſtimon. cap. 17. *in conſpectu Chriſtorum meorum.*

Ibidem. lin. 16. *Et oſtendit mihi Dominus Deus Jeſum, &c.*] τὸ *Deus* non legitur in Vulg. nec apud Septuag. nec apud Cyprian. 2. Teſtimonior. cap. 13.

Ibidem. lin. 18. *Ut adverſaretur ei.*] Ità Septuag. & Vulg. at Cod. B. habet, *ut contradiceret ei.*

Pag. 308. lin. 1. *Imperet tibi Dominus in te.*] Septuag. & Vulg. *increpet Dominus in te.*

Ibidem. lin. 2. *Et ecce titio ejectus ab igne.*] Septuag. *Nonne ecce hoc ut turris eſt erutus de igne:* in Bibl. Compluten. & apud Theodor. & S. Hieron. *Nunquid non iſte torris eſt, &c.* ut in Vulgatâ.

Ibidem. lin. 4. *Auferte veſtimenta ſordida ab eo.*] Poſt hæc verba, apud Septuaginta & Cyprianum ſubduntur illa: *& dixit ad eum, ecce abſtuli iniquitates tuas;* & in Vulg. *ecce abſtuli iniquitatem tuam*, quæ fortè omiſit Lactantius compendii causâ, ut & alia paucula.

Ibidem. *Et induite eum.*] Sic Septuaginta, Tertull. Cypr. ſed Vulg. ſermonem continuat cum Jeſu, *& indui ſe.*

Ibidem. lin. 5. *Tunicâ talari.*] τὸ *poderem*, quod eſt apud Septuag. Tertull. & Cyprian. Lactantius interpretatus eſt, *tunicam talarem*, cui adſtipulatur S. Hieronymus.

Ibidem. lin. 9. *Et dabo tibi, qui converſentur in medio horum circumſtantium.*] Ità legitur apud Septuaginta: ſed Vulgata parùm variat; ibi enim, *Et dabo tibi ambulantes de his, qui nunc aſſiſtunt:* illa verò ſunt omiſſa, quæ ante verba hæc poſita ſunt in utriſque Bibliis, καὶ ἐὰν διαφυλάξῃς τὴν αὐλήν μου, *& ſi cuſtodieris atrium meum.*

Ibidem. lin. 14. *Propè quingenti anni numerantur.*] Ità ſcriptum eſt in B. T. P. novem Vaticanis & Plantinianâ. At Aldinæ, Florentinæ, & aliis nonnullis editionibus deſit τὸ *propè.* Porrò Zacharias prophetabat anno ſecundo Darii 4. Perſarum Regis, ut habetur Zachariæ 1. & Eſdr. 1. cap. 5. ab Euſeb. in Chron. ſub Olympiad. 64. & Hieronym. in prolog. Commentar. ad Zachar. à quo tempore, uſque ad annum quintum decimum Tiberii Cæſaris, Euſebius computat annos quingentos quinquaginta octo in Chronic. ſub Olympiad. 202.

Ibidem. lin. 15. *Darii.*] Quarti Perſarum Regis, ut dictum eſt, qui ab Euſeb. ſtatuitur ſub Olymp. 64.

Ibidem. *Et Alexandri.*] Hic Alexander non eſt ille Magnus vocatus, Philippi filius, Macedonum Rex vigeſimus tertius, qui ab Euſebio ponitur ſub Olympiade centeſimâ undecimâ: ſed Alexander decimus Macedonum Rex, qui ab eodem Euſeb. ſub Olympiad. 69. cenſetur.

Ibidem. lin. 16. *Qui fuerunt non multò priuſquàm Tarquinius Superbus exactus eſt.*] Darium non poſt, ſed ante exactum Tarquinium fuiſſe conſtat; quippè qui in Perſas Imperium ſuſceperit Olymp. ſexageſimâ quartâ ſecundùm Euſeb. Tarquinius exactus eſt Olympiad. ſexageſimâ ſeptimâ.

Pag. 309. lin. 15. *Filium ſuum legavit ad homines.*] Multi MSS. & excuſi habent, *Filium ſuum principem Angelorum legavit ad homines:* quos ſi quis ſequi malit, & ea retinere, *principem Angelorum*, non magnoperè repugnabo, cùm hîc intelligam in eâ dictione, *Angelorum*, non naturam aliquam, ſed munus & officium deſignari; perindè enim eſt ac ſi dixiſſet, primum legatorum, ſive nunciorum. Nam Angelus Græcè, Latinè eſt nuncius, quo nomine etiam in Sacris Litteris, nedùm à Lactantio & Cypriano 2. Teſtim. c. 5. & aliis, Chriſtus appellatus eſt Angelus: Eſai. 9. apud Septuaginta, *magni conſilii Angelus;* & ità locum illum effert Cyprianus Sermone de Nat. Chriſti; Lactantius ſuprà cap. 12. Latinam ipſam maluit vocem, *magni conſilii nuncius;* Malach. 3. *Angelus Teſtamenti;* & Joan. Apocalyp. 20. *Vidi Angelum deſcendentem de Cælo, &c.* quem locum de Chriſto Domino plerique interpretantur. Jure quidem Chriſtus dicitur princeps nunciorum, ſeu legatorum, (nam & hoc eum nomine vocat inf. cap. 25.

& 29. & lib. de Irâ Dei cap. 2.) cùm maximam omnium ad homines legationem obierit, ut diximus ſuprà cap. 8. Vel dixit principem, id eſt, *caput Angelorum*, juxta illud Apoſtoli ad Coloſſ. 2. *Qui eſt caput omnis principatûs & poteſtatis*, *&c.* Eſt autem eadem ratio & de Angelis omnium aliorum ordinum, ut docet S. Thomas 3. p. quæſt. 8. art. 4. Ego Codicis B. cui ob miram ejus vetuſtatem plurimùm tribuo, & Plantinianæ editionis lectionem ſecutus ſum.

CAPUT XV.

Pag. 310. lin. 3. *Cùm primùm cœpit adoleſcere, tinctus eſt à Joanne prophetâ in Jordane, &c.*] Circiter triginta annorum erat, cùm baptizatus eſt JESUS, Lucæ 3. ſive locum illum exponamus, ut duobus menſibus minor eſſet annorum triginta, ut Epiph. hæreſ. 51. Janſen. in Concord. ſive ut eſſet in ipſomet trigeſimo ætatis anno, ut Tertullianus African. apud Hieron. in Daniel. cap. 9. Magiſter hiſtor. Scholaſtic. in hiſt. Evang. cap. 33. qui trigeſimum annum ità ab eo incœptum tradit, ut treſdecim tantùm dies ejuſdem anni peregiſſet: quæ fuit multorum quoque Sanctorum Patrum ſententia; Irenæi adv. Hæreſ. lib. 2. c. 10. Greg. Nazianz. Hom. in S. Laurent. Theophilact. & Euthymii in 3. Lucæ, & deindè recentiorum, Carthuſiani, Cajetani in idem cap. 3. & aliorum: ſive denique ut jam expleviſſet trigeſimum, & trigeſimum primum inchoaſſet, ut Ignatius Martyr ad Trallian. Chryſoſt. Homil. 10. in Matth. Euthym. in eundem Matth. cap. 3. Quibus quidem temporibus nemo, ut puto, initium fecerit adoleſcentiæ.

Ibidem. lin. 7. *Purifici roris perfuſione.*] Ità legendum eſt ex B. T. P. & Florentinâ editione; non, *purificati*, *&c.* ut in Aldinâ & Plantinianâ. Et ex hoc loco fortaſsè intelligitur, in primitivâ Eccleſiâ morem baptizandi fuiſſe, non baptizandos immergendo, vel deſuper aquam effundendo, ſed tantummodò baptizandos aſpergendo, quod propter baptizandorum multitudinem, quæ ſæpè ſimul conveniebat, eo tempore contigiſſe putandum eſt. Cæterùm cùm in immerſione expreſſiùs repræſentetur figura ſepulturæ Chriſti, modus baptizandi per immerſionem, vel effuſionem, quo utitur hodiè Eccleſia, eſt laudabilior, ut aſſerit S. Thom. in 3. p. quæſt. 66. art. 7.

Ibidem. lin. 8. *Filius meus es tu*, *&c.*] Paulò aliter reperitur hic locus apud Matth. 3. Marc. 1. Luc. 3.

Pag. 311. lin. 20. *Confortamini manus reſolutæ*, *&c.*] Paululùm variat lectio & diſtinctio hujus loci apud Septuag. in Vulg. apud Tertullian. 4. adversùs Marcion. & Cyprian. 2. Teſtim. cap. 7. Vid. Franciſci Lucæ Burg. Annotationes in Bibl.

Ibidem. lin. 24. *Mutorum.*] Ità eſt in Vulgatâ & Cypriano, pro eo quod apud Septuag. *μογιλάλων*, *difficulter loquentium*, ſive *balborum*.

Ibidem. *Et rivus in terrâ ſitienti.*] Sic quoque Cyprianus adversùs Judæ. cap. 7. tranſtulit illa, *καὶ φάραγξ ἐν γῇ διψώσῃ*. Sept. *& vallis in terrâ ſitienti.* Vulg. *& torrentes in ſolitudine.*

Ibidem. lin. 27. Καὶ χωλῶν λεόμας ἐσ ἐνὸς.] In Cod. Sibyll. χωλῶν δὲ λεόμας ἐνέτεως.

Pag. 312. lin. 1. *Aſcendit in montem quemdam deſertum, ut ibi adoraret. Ubi cùm triduò moraretur, & fame, &c.*] Duorum miraculorum de ſatiatâ à Domino multitudine videtur Lactantius hiſtorias confudiſſe. Nam primum quidem contigit, quandò à Nazareth ſecedens naviculâ transfretavit in deſertum, & ſecutæ eum ſunt turbæ terreſtri itinere, de quo Matth. 14. Luc. 9. Mar. 6. Joan. 6. Ibi verò non ſeceſſerat Jeſus in montem ante patratum miraculum, neque triduò moratæ fuerant turbæ; ſed quinque panes, & duo piſces multiplicati quidem fuerunt, multitudo per quinquagenos diſtributa, quinque hominum millia ſaturata, reſiduorum fragminum duodecim cophini impleti. Alterum contigit miraculum, quandò ſecedens è Tyro & Sydone venit ſecùs mare Galilææ, & aſcendens in montem ſedebat ibi, & ſecutæ ſunt eum turbæ multæ, quarum miſertus eſt JESUS, quia triduò jam morabantur jejunæ, ut apud Matth. cap. 15. Marc. 8. Sed ibi ſeptem panes erant, & pauci piſciculi, hominum ad quatuor millia, reſiduorum fragmentorum ſportæ ſeptem. Et de utroque miraculo dicitur Matth. cap. 16.

Ibidem. lin. 12. Ἐν ἄρτοις ἅμα πέντε.] In Cod. Sibyllino hi verſus aliquantùm variant.

Pag. 313. lin. 10. Γένεσιν.] Sic errorem Aldinæ editionis, quæ habet νόσων, correctum oportuit ex Florent. & Plantinian. editione, & ex ipſo cod. Sybill.

Ibidem. lin. 12 Κύματα πεζῶν, &c.] Etiam hi aliquantulùm ibi variant.

CAPUT XVI.

Pag. 315. lin. 4. *Et alieni beneficii bona non tantùm ſuſpiciunt, &c.*] Meurſius 5. Cri-

tici Arnob. cap. 10. conjicit, legendum potiùs, *Et alieni beneficii dona non tantùm ſuſpiciunt, &c.*

Pag. 315. lin. 27. *Et exprobrat nobis peccata legis.*] Hîc verò prætermiſſa ſunt illa, quæ ante verba hæc in utriſque Bibliis, & apud Cyprianum leguntur, *& contrarius eſt operibus noſtris.*

Ibidem. lin. 33. *Gloriatur patrem ſe habere Deum.*] Ità quidem meliùs, ſicut Vulgata & Cyprianus juxta caſtigatas editiones 2. Teſtimonior. cap. 14. Lucif. pro S. Athanaſ. Auguſt. de Civit. lib. 17. cap. 20. quàm apud Septuag. *gloriatur patrem Deum.*

Ibidem. lin. 37. *Stultitia ipſorum.*] Septuag. Vulg. Cypr. *malitia ipſorum.* Nam Græcè eſt, ἡ κακία.

Pag. 316. lin. 3. *Mille ac decem anni fuerunt.*] Ego apud Euſebium in Chronic. ſub Olympiad. 202. à Salomone uſque ad Chriſti Domini obitum fluxiſſe comperio annos mille & ſexaginta.

Ibidem. lin. 18. *Extollatur Luna.*] In Pſalm. Latini codices omnes, *auferatur Luna.*

Ibidem. lin. 22. *Annuntiavimus coram ipſo ſicut pueri.*] Ità prorsùs Cypr. 2. adv. Judæ. cap. 13. Septuag. teſte S. Hieron. *annuntiavimus quaſi parvulum in conſpectu ejus*; & ità reperitur etiam apud ipſum S. Hieronymum in Comm. Tertull. adv. Judæos, & 3. contra Marcion. *Annuntiavimus de illo ſicut parvulus.* Vulgata verò multò aliter.

Ibidem. lin. 26. *Homo in plagâ poſitus, &c.*] In hoc loco Eſaiæ enunciando Lactantius aliqua mutat, aliqua mutilat. Septuag. *Homo in plagâ poſitus, & ſciens ferre infirmitatem; quia averſa eſt facies ejus, deſpecta & non reputata, &c.* Cyprianus: *Homo in plagâ poſitus, & ſciens ferre imbecillitatem, quia averſa eſt facies ejus, inhonoratus eſt & non computatus.* Reliqua conferat lector.

CAPUT XVII.

Pag. 317. lin. 7. *Quòd legem Dei ſolveret; cùm hoc ille non ſuo judicio, &c.*] Solvendi vocabulo uſus eſt, pro eo, quod eſt antiquare, vel evacuare, quibus vocibus uſus eſt Paulus ad Hebræos 8. ad Epheſ. 2. ductâ tranſlatione à funiculorum nexibus, qui ſtatim atque ſoluti ſunt, vim amiſere. Chriſtus Dominus proprium vocabulum adimplendi maluit Matt. 5. quia quandò legi abrogatur, quæ non erat perpetua, ſed ad tempus præfinitum poſita, poſt illud tempus non propriè ſoluta, aut ſublata dicitur, ſed finita & completa. Sic ibi Salvator, quia lex vetus non erat in perpetuum poſita, ſed quouſque veniret plenitudo temporis, dixit ſe veniſſe, eam non ſolvere, quaſi perpetua eſſet, ſed adimplere & perficere veritates, quarum umbras gerebat. Quod idem ſignificat quoque Lactantius, dum ait, quòd id faciebat ſecundùm prædicta Prophetarum; & infrà cap. 20. fatetur, Novum Teſtamentum fuiſſe Veteris adimpletionem.

Ibidem. lin. 12. *Et deliget validas nationes, &c.*] Græcè autem apud Septuag. tam in Michæâ, quàm in Eſaiâ legitur ἐξελέγξει, quod Vulgatæ Interpres, & alii tranſtulerunt, *arguet*, ut in Eſaiâ, vel, ut in Michæâ, *corripiet*; id enim ſignificat verbum ἐξελέγχω. Sed & Cyprianus lib. 2. adv. Judæ. cap. 18. ex Eſaiâ refert, *redarguet*, & Auctor libelli adversùs Judæos in Opera ejuſdem Cypriani, *corripiet.* Verùm quoniam hîc Aldina editio Lactantii, Plantiniana & pleræque aliæ habent, *deliget*, ſuſpicor codicem Græcum Bibliorum Lactantii in Michæâ mendum habuiſſe, & pro ἐξελέγξει, exhibuiſſe ἐκλέξει, quod eſt, *deliget.* Cæterùm cur apud eundem Cyprian. 1. adv. Judæ. cap. 10. Michæam quoque referentem legatur, *deteget*, vel hîc apud Lactantium in Florentinâ editione, *diriget*, nullam rationem inire poſſum; & puto fuiſſe operarum erratum: ſed germanum Cypriani & Lactantii textum habuiſſe, *deliget*, & ità eos ſcripſiſſe, licèt perperàm, ſcilicet Græci Codicis in Michæâ fortaſsè, ut dixi, errore falſos.

Ibidem. lin. 13. *Oreb.*] Dicitur etiam *Choreb*, & fortè meliùs. Nam apud Hebræos prima littera hujus nominis eſt   apud Græcos χ. Jugum eſt montis Sinaï; atque indè uno nomine mons Dei appellatur; & ſcriptum eſt, legem datam in Sinaï, ut Exod. 19. & 34. Levitic. 26. & in Oreb, ut Deuter. 9. Malach. 4. Legimus aliquos ſcripſiſſe, Orientalem iſtius montis partem dici Sinaï, Occidentalem Oreb: Hieronymus de hoc Hebraïc. & de 42. manſion. Ortel. & alii recentiorum nonnulli putant, eundem montem nunc Sina, nunc Oreb vocari. Receptior tamen ſententia eſt, montes illos inter ſe diſtinctos eſſe, ſed radicitùs cohærere: eſſe etiam Oreb multò inferiorem altitudine Sinaï.

Pag. 318. lin. 2. Εἰς αὐτὴν πᾶς λύσεται, *&c.*] Mutilus verſus, qui ex Cod. Sibyllino reſtituitur; ibi enim, Εἰς αὐτὸν τότε πᾶς λύσεται, *&c.*

Ibidem. lin. 14. *Eſaias ita prophetavit.*] Erratum memoriæ; poſuit enim Eſaiam, pro Hieremiâ, qui hoc habet cap. 4.

Ibidem. lin. 15. *Renovate.*] Florent. *reva-*

Digitized by Google

cate. Sed noſtram lectionem exhibent MSS. & editi Ald. Plantin. & Biblia, tam Vulg. quàm Septuag. Tertull. & Cypr. adv. Judæos.

Pag. 318. lin 15. *Novitatem.*] Ità Cypr. 1. Teſtimon. cap. 8. & Tertull. adv. Judæos, qui tamen 1. adv. Marcion. habet, *novamen novum*, pro eo quod apud Septuag. leg. num. plurali νεώματα, *novalia*: Hebraicè verò, Chaldaicè, & in Vulg. ſingulari num. *novale.*

Ibidem. lin. 17. *Circumcidite præputium cordis veſtri.*] Ità Cyprian. 1. adv. Judæos: ſed Tertull. *circumcidimini præputium*, vel *præputia cordis veſtri*, ut in Hebræo, Chaldæo & Latino juxta Vulgatam editionem, pro eo quod nunc apud Septuag. legitur, σκληροκαρδίαν ὑμῶν, *duritiam cordis veſtri.*

Ibidem. lin. 18. *Et exurat.*] Hæc non habentur in pleriſque, quæ nos adjecimus ex B. nam ità prorsùs Cyprianus; & apud Prophetam in Septuag. & Vulg. legitur, *& ſuccendetur*, vel *& ſuccendatur.*

Ibidem. *In noviſſimis diebus.*] Hæc non habent Sept. nec Vulg. ſed Cyprianus.

Ibidem. lin. 19. *Circumcidet Dominus.*] Concordat cum Vulg. & Cypr. Auguſt. verò quæſt. 53. cum Septuag. *circumpurgabit.* Sed hìc deſunt illa, *& cor ſeminis ſui*, quæ in utriſque Bibliis habentur, & apud Cyprianum.

Ibidem. lin. 21. *Cultellos petrinos nimis acutos.*] Concordat cum Septuag. Cypr. & Theodoret. In MSS. *petrinos de petrâ acutâ.* S. Auguſtinus quæſt. 6. *Fac tibi ipſi cultros de petrâ acutos;* vel ſicut habet Græcus, *de petrâ acutâ.*

Ibidem. lin. 24. *Non enim Propheta ſic ait, & dixit Dominus ad me.*] Mendum habent omnia exemplaria, in quibus pro *Dominus*, legitur *JESUS.* Nam textus ipſe Scripturæ Sacræ ſic habet, ut nos excudendum curavimus; & ſic rectè eum protulit ipſemet Firmianus paulò ſuprà, ad quem locum iſta referuntur.

Pag. 319. lin. 1. *Auſes.*] Ità juxta Septuag. Numeror. cap. 13. nomen hoc efferunt Tertullianus adv. Judæ. & S. Aug. lib. 16. contra Fauſt. cap. 19. τὸν Αὐσὴν υἱὸν Ναυῆ. Vulg. habet ex Hebræo, *Oſée.*

CAPUT XVIII.

Pag. 320. lin. 6. *Quòd ita fieri oporteat in omni perſecutione.*] Obſerva antiquiſſimi Patris teſtimonium de fugâ licitè tempore perſecutionis arripiendâ contra Marcionitas & Montaniſtas, quos refellit Clemens Alexand. 4. Strom. Origenes ſuper Joan. cap. 31. Cyprian. in Epiſt. ad Thibaritinos de Exhortatione Martyrii, & lib. de Lapſ. Nazianz. in Orat. in laudem Cæſarii, & in Orat. in Laud. Baſil. Athanaſ. in Apolog. de fugâ ſuâ, & S. Aug. in Epiſt. ad Honorat.

Ibidem. lin. 10. *Legatus Syriam regebat.*] Legati nomen accipit, ut commune omnibus, qui quovis officio publicè mitterentur; ità enim idem nomen & Varro interpretatur 5. de Linguâ Latinâ: ſed propriè ſumptum peculiare nomen erat Magiſtratûs & officii. Procuratorem alii Pilatum nominant, ut Luc. Evangel. cap. 3. & Tacit. 15. Annal. alii Syriæ Præſidem, ut Ignatius Martyr in Epiſtolâ ad Trallianos.

Pag. 321. lin. 2. *Annis XLVI.*] Hunc numerum retinui probatum xij. Codicibus Vatic. P. & editionibus Florentinâ, Ald. Plantin. cæteris, & exhibitum ab ipſo Evang. Joan. cap. 3. licèt B. & T. habeant, *annis XL.*

Ibidem. lin. 6. *Nihil in eo damnatione dignum videri.*] Hæc erat antiqua judicandi formula. Senec. 1. Natural. quæſt. cap. 16. » & tamen non pronunciavit, jure cæſum videri. « Plin. lib. 14. cap. 13. » Judex pronunciavit, » mulierem videri plus vini bibiſſe, quàm » valetudinis causâ «. Eâdem quoque in Decretis Senatûs non raró utebantur. Salluſt. » Conſulente Cicerone, frequens Senatus » decrevit, Tarquinii judicium falſum videri. « Cornific. lib. 1. » Senatus decrevit, ſi eam » legem ad populum ferat, adversùs Rempu» blicam videri eum facere «. In legibus etiam, & plebiſcitis. Livius lib. 25. » Plebs ſci» vit, videri eum in exilio eſſe «. Alia exempla ex veterum Prudentum reſponſis, & aliis Auctoribus promit Cujac. lib. 3. Obſerv. c. 26.

Ibidem. lin. 11. *Nec tamen ipſe ſententiam protulit, &c.*] Quin imò conſtat, à Pilato fuiſſe adversùs Chriſtum damnationis ſententiam dictam ex Joann. & Lucâ, quorum ille c. 19. pro tribunali ſediſſe Pilatum ait, quod non niſi judicium exercentis eſt: hic verò c. 23. ſuper eo, vel de eo judicaſſe; hoc enim ſonat, ἐπέκρινε. Petrus etiam Apoſtolus Epiſt. 1. c. 2. de JESU loquens, ait, » tradebat autem » judicanti ſe injuſtè «, ſcilicet Pilato. Id & S. Ignatius tradit expreſsè in Epiſt. ad Trallian. S. Auguſt. in Pſalm. 63. & Leo Papa Serm. 1. & 8. de Paſſion. Domin.

Ibidem. lin. 14. *Coloris punicei veſte.*] Chlamys fuit illa veſtis, ut apud Matth. cap. 27. χλαμύδα κοκκίνην, quæ paludamentum à Romanis vocabatur; & eâ Reges, Imperatores, milites ſuper armis induebantur. Rubri fuit

coloris. Undè Martial lib. 14.

Roma magis fuſcis veſtitur, Gallia rufis,
Et placet hic pueris, militibuſque color.

Fallebantur enim milites, neque exterrebantur, ſi ex vulneribus ſanguis deflueret. Illum igitur rubrum colorem nunc coccino deſignarunt, ut Matthæus Evangeliſta; nunc purpureo, ut Marcus 15. Joann. 19. nunc puniceo, ut hoc loco Lactantius. Nam hi colores omnes rubrum aliquo modo referunt, vel eum augentes, vel remittentes, vel miſtâ quâdam ſpecie temperantes. Coccum quidem rubere norunt omnes ex Plin. lib. 9. cap. 41. qui & lib. 22. cap. 2. Imperatoriis paludamentis dicatum ſcribit. Sed & Plutarch. in Fabio, ſignum prælii futuri Romanis Imperatoribus tradit fuiſſe tunicam coccinam extenſam ſuper Prætorium. Purpuram autem Plin. lib. 9. cap. 8. præſtantiſſimam eſſe ſcribit, quæ ſanguinis concreti colorem exhibet: undè & Homero purpureus dicitur ſanguis. De puniceo verò colore, qui & Phœniceus dicitur (quem Græci φοίνικα, vel σπάδικα appellant, quoniam palmæ termes ex arbore cum fructu avulſus ſpadix dicitur, teſte Gell. lib. 3. cap. 9.) hæc profero ex Frontone apud eundem Gell. lib. 2. cap. 26. cum Phavorino Philoſopho de coloribus diſputante. » Non » enim, inquit, hæc ſunt ſola vocabula ru- » fum colorem demonſtrantia, quæ tu modò » dixiſti, rufus & ruber: ſed alia quoque ha- » bemus plura, quàm quæ dicta abs te Græ- » ca ſunt. Fulvus enim, & flavus, & rubidus, » & phœniceus, & rutilus, & luteus, & » ſpadix appellationes ſunt rufi coloris, aut » acuentes eum, quaſi incendentes, aut cum » colore viridi miſcentes, aut nigro infuſcan- » tes, aut virenti ſenſim albo illuminantes. » Nam phœniceus, quem tu Græcè φοίνικα » dixiſti, noſter eſt; & rutilus, & ſpadix phœ- » nicei συνώνυμα, qui factus Græcè, noſter » eſt, exuberantiam, ſplendoremque ſigni- » ficat ruboris, quales ſunt fructus palmæ » arboris non admodùm Sole incocti: undè » Spadicis, & phœnicei nomen eſt. Spadica » enim Dorici vocant avulſum è palmâ ter- » mitem cum fructu, &c. « Ergò & hunc colorem ſanguini attribuit Ovid. 13. Metam. & Statius 1. Achilleid. undè & eum quoque futuri prælii ſignum fuiſſe, & paratos in pugnam milites induere ſolitos tradit Plutarch. in Inſtitut. Lacon. in Paul. Æmil. & in Marcel. Alii verò non à palmâ, ut dictum eſt, ſed potiùs à Punici mali corio eum colorem nomen traxiſſe pronunciant; alii παρὰ τὸν φόνον, quia ſcilicet id virgultum (quod, ut androſæmon, reddit ſanguinem, quanquàm alio modo) φόνος dictum eſt à Theophraſto. De unâ igitur, atque eâdem Chriſti Chlamyde hi tres colores dicti ſunt: non quia iidem ſint; nam propriè accepti diverſi ſunt, ut contra Parrhaſium, Guarinum, & alios diſputat Brodæus 1. Miſcellan. cap. 8. Bayf. de re Veſtiar. cap. 3. ſed quia omnes aliquo modo, ut dictum eſt, eundem colorem, id eſt rubrum exhibent, pro uno & eodem colore ab Evangeliſtis & Lactantio exprimi potuerunt. Quæ paucula diſſerere volui, ut Lactantium cum Evangeliſtis, atque ipſos inter ſeſe Evangeliſtas concordes eſſe oſtenderem, quorum loca in ſpeciem pugnantia quibuſdam doctis viris, præſertim Lazaro Bayſio ubi ſuprà, nonnihil negotii attulerunt.

Pag. 322. lin. 7. *Gavianam Crucem.*] Florentina editio habet *Gabianam*, quod mendum annotavit Andreas Patritius initio Scholiorum ad Fragmenta Orationum Ciceronis. Reſpicere enim locus debet ad Verris factum crudele, qui P. Gavium, *non Gabinium*, cruci affixerat, de quo in Orat. 7. in Verr.

Pag. 323. lin. 2. *Ignoraverunt.*] Ità & S. Auguſtinus, pro eo, quod in Vulg. & apud Septuag. habetur, *ignoravi*; Symmach. *ignorabam.*

Ibidem. lin. 5. Εἰς ἀνόμους, &c.] Conjunxit hæc carmina Lactantius, quæ in Cod. Sibyll. Serm. 8. à ſe invicem diſſita, atque disjecta ſunt. Nam ibi priùs leguntur illa, καὶ σώμασιν μιαροῖσι, &c. deindè nonnullis interjectis, illa, δώσει δ' εἰς μάστιγας. Verùm aliis quoque interpoſitis, ea demùm reperiuntur, quæ hîc prima leguntur, εἰς ἀνόμους χεῖρας, &c.

Ibidem. lin. 14. Τὶς λόγος, ἢ πόθεν ἦλθεν.] Cod. Sibyll. τίς τινος ὢν, πόθεν ἦλθεν, &c.

Pag. 324. lin. 6. Αὐτῷ γὰρ σὺ ἄφρον.] Inter Carmina Sibyll. hos verſus non reperio.

Ibidem. lin. 7. Ἀκάνθαις.] Malim ἀκάνθης.

Ibidem. lin. 11. *Et dixit Eſdras ad populum.*] Locus inſignis, quem nunc non habemus. Juſtin. Mart. in Dialog. adv. Judæ. affirmat, è libris Eſdræ cum aliis ibi notatis à Judæis fuiſſe ſublatum.

Pag. 325. lin. 2. *Nativitatem ejus.*] Ità quoque Tertull. & Cypr. At Sept. & Vulg. τὴν γενεὰν, *generationem.*

Ibidem. lin. 4. *Adductus eſt ad mortem.*] Ità ferè omnes Lactantii libri. Florentina habet *abductus*, quæ lectio non placuit Pameſio, atteſtante eam in aliquibus quoque MSS. Cyprani Codic. legi. Tertull. habet *perductus.*

Digitized by Google

Pag. 325. lin. 5. *Quia facinus non fecit, neque inſidias ore ſuo locutus eſt.*] Septuag. *quia iniquitatem non fecit, neque dolum in ore ſuo;* Vulg. *eo quòd iniquitatem non fecerit, neque dolus fuerit in ore ejus;* Tertullian. adv. Judæ. *nec dolus in ore ejus inventus eſt*, vel ut in MSS. *nec dolus fuit in ore ejus;* Cyprianus, *quia facinus non fecit, neque inſidias ore ſuo.* Florent. Juntar. habet hîc, *quia facinus non fecit, neque inventus eſt dolus in ore ejus.* Sed nos ſecuti ſumus membranas, & plures ac meliores editiones.

Ibidem. lin. 6. *Conſequetur multos.*] Ità eſt in editione Ald. & Plantin. & apud Cypr. à Pamelio editum, ubi tamen Joan. Coſterius legebat, *poſſidebit*, ut nunc legitur in recenti verſione Latinâ ex Septuag. qui Græcè habent κληρονομήσει; quod ego interpretarer, *hæreditabit*, ut hîc habet editio Florent. & Tertull. adv. Judæos, *in hæreditatem habebit.*

Ibidem. *Propterea quòd traditus eſt ad mortem.*] Cypr. ex Septuag. *Propterea quòd tradita eſt ad mortem anima ejus.* Vulg. *pro eo quòd tradidit in mortem animam ſuam.*

Ibidem. lin, 8. *Peccata multorum, &c.*] Ità lego cum B. T. & melioribus aliis MSS. & impreſſis, cum Septuag. Vulg. Tertull. & Cypr. licèt editio Florent. habeat, *peccatum multorum, &c.*

Ibidem. lin. 9. *Captabunt in animam, &c.*] B. *captabunt animam.* Ego exhibui lectionem omnium aliorum Lactantii Codic. Septuag. & Vulg.

Ibidem. lin. 12. *Sicut agnus ſine maculâ.*] Septuag. ὡς ἀρνίον ἄκακον, quod recentiores illius verſionis interpretes tranſtulerunt, *ſicut agnus innocens.* Cypr. 2. Teſtimon. cap. 15. habet, *ſicut agnus ſine malitiâ.* Vulgata, *quaſi agnus manſuetus.*

Ibidem. lin. 13. *Cogitaverunt cogitationem.*] Sicut Cypr. 2. Teſtim. cap. 15. *cogitaverunt cogitatum;* Vulg. *cogitaverunt conſilia.* Sept. ἐλογίσαντο λογισμὸν πονηρὸν, *cogitaverunt cogitationem malam.*

Ibidem. lin. 14. *Eradamus.*] Ità Vulg. & impreſſi libri Cypr. 2. Teſtim. cap. 15. & 20. ſed MSS. teſte Pamelio, *tollamus*, vel *evellamus.* Tertull. propiùs abeſt à Septuag. & Hieron. nam ille adv. Judæ. & hic in Comment. habet, *conteramus.* Græcè eſt ἐκτρίψωμεν, *exteramus.*

Ibidem. *E terrâ vitam ejus.*] Ità quoque Cypr. ſed Septuag. & Vulg. & Tertull. *eum de terrâ viventium.*

Ibidem. *Non erit in memoriâ.*] Septuag. & Vulg. μὴ μνησθῇ, *non memoretur.* Tertull. & Cyprianus cum Lactantio concordant.

Ibidem. lin. 20. *Non quaſi homo Dominus, &c.*] Ità Sept. niſi quia, pro *Dominus*, habent, *Deus;* Cypr. 2. Teſtim. cap. 20. Theodoret. quæſt. 43. at Vulg. *non eſt Deus quaſi homo, ut mentiatur, nec ut filius hominis, ut mutetur.* Ità ferè Orig. Homil. 16. & Philo lib. 1. de Vitâ Moſ.

Pag. 326. lin. 1. *Quem transfixerunt.*] Vulg. *quem confixerunt;* Cypr. 2. Teſtim. c. 21. *in quem transfixerunt;* Tertull. adv. Judæ. *quem pupugerunt.* S. Hieron. qui de variâ hujus loci lectione diſputat, certè apud Septuaginta agnoſcit, ἀνθ᾽ ὧν κατωρχήσαντο, pro eo quòd *inſultaverunt.*

Ibidem. lin. 2. *Effoderunt.*] Græcè ὤρυξαν; & ità ex MSS. in Cypr. legit Pamel. non ut in excuſis, *& foderunt*, quia copula nuſquàm habetur. Tertullianus aliquandò ut Septuag. Vulg. & Juſtin. *foderunt*, ut 4. adv. Marcionem; aliquandò, *exterminaverunt*, ut lib. adv. Judæos.

Ibidem. *Manus meas & pedes meos.*] Ità Vulg. Tertull. 4. adv. Marcion. Cypr. S. Auguſt. alii. Sed idem Tertull. adv. Judæ. cum Septuag. *manus meas & pedes*, nec ultrà; ut Juſtin. *meos pedes & manus*, nec ultrà.

Ibidem. lin. 6. *Sed Spiritus Dei per eum loquebatur, qui fuerat illa paſſurus.*] Id eſt, ipſemet *Dei Filius*, quem hîc, ut alibi ſæpè, *Dei Spiritum* vocat, eo quidem ſenſu, quo *Deus Spiritus* vocatur, ut diximus lib. 2. cap. 9. non ut Filii perſonam cum perſonâ Spiritûs Sancti confundat.

Ibidem. lin. 7. *Poſt annos mille & quinquaginta. Tot enim colliguntur anni à regno David uſque ad crucem Chriſti.*] Ab exordio ſcilicet Regni Davidis ſumma quidem nonnihil deficit ſecundùm Euſebium in Chronic. Nam ille attribuit regno Davidis annos quadraginta, poſt quem regnat filius ejus Salomon, à quo, & primâ templi ædificatione, quæ contigit anno quarto regni Salomonis, ut cap. 6. 3. Reg. uſque ad annum Paſſionis Domini Euſebius ſub Olympiad. 202. computat annos mille & ſexaginta. Sed ad amuſſin quadrat cum ſupputatione Lactantii, qui ſuprà cap. 16. à tempore prophetiæ Salomonis, quod exordimur à primo anno regni ipſius, computabat annos 1010. Iis ergò additis annis 40. regni Davidis, prorſus hæc ſumma conficitur annorum mille & quinquaginta.

Ibidem. lin. 10. *Quòd ſi avertimini, &c.*]

Hujus loci in ſacro Codice multùm variat lectio; nam hîc alia mutata ſunt, alia vel ſubtracta, vel addita. Conferat, qui volet.

CAPUT XIX.

Pag. 327. lin. 4. *Et obtenebrabitur dies lucis.*] Ità Cypr. 2. Teſtimon. cap. 23. & ferè Tertull. adv. Judæos, apud quem legitur, *& tenebreſcet ſuper terram dies luminis.* Septuaginta, *& contenebreſcet ſuper terram in die lux*; Vulgata, *& tenebreſcere faciam terram in die luminis.*

Ibidem. lin. 5. *Et cantica veſtra.*] Septuag. Vulg. Tertull. Cypr. *& omnia cantica veſtra.*

Pag. 328. lin. 1. *Exterrita eſt.*] Cyprianus concordat cum Lactantio: ſed apud Septuag. & Iræneum 4. adv. Hæreſes cap. 66. legitur, ἐκενώθη, *vacua facta eſt*: Vulg. *infirmata eſt.*

Ibidem. *Quæ parit.*] Ità Iræneus & Cyprian. Vulg. & Septuag. addunt ἑπτὰ, *ſeptem*: Vulg. *quæ peperit ſeptem*; Septuag. *quæ parit ſeptem.*

Ibidem. *Et tæduit animam.*] Cypr. *& tæduit anima ejus*; Vulg. *defecit anima ejus*; abeſt enim copula, ut etiam apud Septuag. qui habent, ἀπεκακησεν ἡ ψυχὴ αὐτῆς, *afflicta eſt anima ejus.*

Ibidem. *Et ſubivit Sol ei.*] Ità Florentina editio: at Plantin. & Aldina, ut in Vulg. *& occidit Sol ei.* Retinui lectionem, quam veroſimiliùs exiſtimavi expreſſiſſe Lactantium, eam videlicet, quam habent Septuag. ἐπέδυ, & Cypr.

Ibidem. lin. 4. Ναοῦ δὲ σχισθέντι πέτασμα, *&c.*] Hunc verſum exhibui, ut eum emendavit Marcus Muſurus ad calcem editionis Aldi: hîc verò in textu in omnibus ferè exemplaribus legitur, ναοῦ δὲ χισθέντι πέτασμα, *&c.* In Codice Sibyllino, ναοῦ χίσθη τὸ καταπέτασμα. Utrobique verò metri ratio non conſtat.

Pag. 329. lin. 2. *Apud inferos.*] Ità quoque Cyprianus, quod apud Septuag. & in Vulg. eſt, εἰς ᾅδου, *in inferno.*

Ibidem. lin. 4. *Interitum.*] Græcè διαφθορὰν, *corruptionem*, ut apud Septuaginta, in Vulgatâ & Cypriano.

Ibidem. lin. 5. *Et ſomnum cepi.*] Ità Cypr. & S. Auguſt. pro eo, quod apud Septuaginta & Græcè eſt ὕπνωσα: ſed idem S. Auguſt. fatetur, nonnullos Codices habere, ut nunc Vulgata, *ſoporatus ſum.*

Ibidem. *Auxiliatus eſt mihi.*] Sic quoque Cyprian. ſed Septuaginta ἀντιλήψεται μου, *ſuſcipiet me*, quos ſecutus eſt S. Auguſtinus. Vulgata verò, *ſuſcepit me*, ut Juſtinus Mart. ἀντελάβετο μου.

Ibidem. lin. 7. *Hic filius meus ſapiens, &c.*] Hunc locum nec ſatis fideliter recitat, detractis, additis, mutatis nonnullis; nec ſatis rectè de Dei filio interpretatur. Septuag. *Iſte eſt filius tuus ſapiens*; Vulgata, *ipſe filius non ſapiens.* Loquitur ibi Scriptura de iniquitate Ephraim; & per Ephraim alii aliud intelligunt: S. Hieronymus de Tribu ad idololatriam pronâ; Lyranus de filio inſipiente à pietate ad impietatem deflexo; alii ſimpliciter de homine peccatore. Sequuntur Septuaginta. » Quia » nunc non ſubſiſtet in contritione filiorum: » De manu inferni liberabo, & de morte re» dimam illos. Ubi eſt cauſa tua, mors? ubi » eſt aculeus tuus, inferne? « Vulg. » Nunc » enim non ſtabit in contritione filiorum. De » manu mortis liberabo eos; de morte redi» mam eos. Ero mors tua, ô mors: morſus » tuus ero, inferne «.

Ibidem. *Non reſiſtet.*] B. caret negatione, quæ omninò retinenda eſt, ſicut habet Propheta. Nam apud Septuag. legitur, *non ſubſiſtet*; in Vulg. *non ſtabit.*

Ibidem. lin. 8. *Eruam eum.*] Non, *eum*, ſed, *eos*, habet Scriptura Sacra, tam apud Septuaginta, quàm in Vulgatâ.

Ibidem. lin. 10. *Vivificabit nos poſt biduum die tertio.*] Hic Oſeæ locus apud Lactantium mutilus legitur, & malè diſtinctus, ſicut apud Tertull. adv. Judæ. & apud Cyprian. in antiq. edit. 2. Teſtim. cap. 25. qui referri ità debuit, ut eſt apud Prophetam, *Vivificabit nos poſt biduum: die tertio reſurgemus*, ut habent Septuag. vel, *die tertio ſuſcitabit nos*, ut Vulg.

Ibidem. lin. 12. Θανάτου.] Ità legendum, ut eſt in Cod. Sibyll. & olim hîc emendavit Muſurus, non ut corruptè in Florentinâ & Aldinâ, θανάτοις.

CAPUT XX.

Pag. 330. lin. 2. *Ne adduceret eos in pœnitentiam, atque impios reſanaret.*] Ut ne quid offenſionis hinc, pie lector, patiare, ſimul & Lactantium à calumniâ vindicemus, quâ hoc loco à nonnullis arguitur erroris, illud mihi etiam atque etiam attende: certiſſimum eſſe, ac de fide, aliquos homines à Deo reprobari; Malach. 1. Roman. 9. 2. ad Timoth. 2. quoniam ad Dei providentiam pertinet, ut rerum, quæ à ſuo fine deficere ſuâpte naturâ queunt, qualis homo, qui per arbitrii libertatem poteſt à beatitudine deficere, aliquas deficere permittat, quò ſuavis univerſi diſpoſitio ſervetur. Nec tritum illud obſtat

Digitized by Google

primæ ad Timoth. 2. » Deus vult omnes homines ſalvos fieri, &c. « quoniam intelligitur non de voluntate ſubſequenti, quâ Deus dicitur ſimpliciter velle, ſed de voluntate antecedente, quâ non dicitur ſimpliciter velle, ut ait Damaſcenus de Fid. Orthod. cap. 2. Aug. De Spiritu & litter. cap. 33. & de Cor. & Grat. cap. 15. Alias ad eum locum explicationes affert S. Thom. p. p. quæſt. 19. art. 6. Modò quæritur, an circa reprobos divina voluntas habeat aliquem actum poſitivum, ità ut poſitivè concurrat: an autem ſe habeat tantùm purè negativè. Reſpondetur, quòd quatuor contingunt reprobis; 1°. permittuntur in peccatum cadere; 2°. culpa ipſa, & peccatum; 3°. à Deo deſeruntur, & perſeverant in culpâ uſque ad finem vitæ; 4°. ipſamet punitio, & pœna æterna. Circa primum voluntatem Deus habet poſitivam permittendi peccata, & aliquos ſuâ libertate peccare, & à beatitudine deficere, tum quia re ipſâ ità permittit, ergò vult eam permiſſionem; nam permiſſio & operatio eſt ſignum divinæ voluntatis beneplaciti: S. Thom. pr. pr. quæſt. 19. artic. 12. quæ cùm ſit voluntas conſequens, eſt actus poſitivus in Deo; tum quia, cùm nil fiat, niſi Deus fieri id velit, vel ſinendo, ut fiat, vel ipſe faciendo: S. Auguſt. in Enchyrid. cap. 95. & peccatum quidem fiat, ſed non ipſo faciente, vel volente, ut fiat, ipſo igitur fit volente permittere & ſinere, ut fiat. Item permittere mala bonum eſt, & ad majus bonum ordinatur, & ad divinam providentiam id pertinet: S. Thom. pr. pr. quæſt. 22. ideò volitam eſſe dicendum eſt eam permiſſionem à Deo actu poſitivo. Nec objectetur, quòd ſi hujuſmodi permiſſio peccati in reprobo eſt volita à Deo per actum poſitivum, Deus ſaltem indirectè cenſeatur cauſa peccati reprobi, quaſi Deus ſubtrahat auxilium efficax, quo ſtante reprobus non peccaret, eò quia removens rem prohibentem eſt cauſa, ſaltem indirecta, ſubſequentis effectûs, ut de caſu lapidis dicimus poſt amotam columnam, quâ detinebatur. Nam reſpondetur, quòd licèt ſubtrahat auxilium efficax, nunquàm tamen ſubtrahit auxilium ſufficiens; & ex ſubtractione auxilii efficacis peccatum non ſequitur immediatè, ſed ex voluntate liberâ peccantis, cùm reprobatio nihil demat poteſtatis, aut libertatis reprobi, ut docet S. Thomas p. p. quæſt. 23. art. 2. ad 3. At verò quandò effectus non ſequitur neceſſariò, nec immediatè poſt remotionem prohibentis, tunc non ſemper removens prohibens dicitur concurrere ad effectum, nec cauſa illius. Et rectè dicimus, non ſemper; nam quandòque removens probibens dicitur cauſa effectûs moraliter, ubi obligatus fuerat effectum impedire. Nam tunc quamvis effectus non ſequatur immediatè ex remotione prohibentis, imputabitur tamen removenti, quoniam poterat impedire, & obligatus erat impedire, & non impedivit: ſicut magiſtratui furta provenientia imputantur, & dicitur cauſa eorum, licèt non ab illo immediatè ſequantur, quia obligatus eſt ea impedire. At peccata meretricis* non imputantur ei, quamvis permittat ea, nec dicitur eorum cauſa, quia impedire non debet; quin imò ad bonam ejus gubernationem ſpectat, ut ea permittat. Atque hinc maximè elucet, quarè Deus non dicatur ullo modo cauſa peccatorum reprobi, nec in eſſe naturæ, nec in eſſe moris, quamvis permittat ea, & amoveat prohibens, quia non eſt obligatus ea impedire: quin potiùs ad bonam ejus gubernationem, & ſuavem mundi moderationem pertinet, ut permittat aliquos peccare, & à fine deficere, ut docet S. Bonaventura in 1. ſentent. diſt. 4. art. 2. quæſt. 2. Reſpectu verò culpæ, ratione cujus damnatur reprobus, non ille quidem habet velle: Oſeæ 13. *Perditio tua, &c.* Roman. 9. *Suſtinuit in multâ patientâ, &c.* alioqui Deus eſſet auctor peccati, & ejus voluntas mala eſſet, quippè cujus objectum peccatum, & malum eſſet, quæ ſunt blaſphema: ſed neque nolle abſolutum & efficax habet; nam cùm divinæ voluntati abſolutæ atque efficaci nihil poſſit reſiſtere, nulla peccata omninò eſſent, ſi circa ea nolle Deus abſolutum haberet. Tertio Deus vult actu poſitivo deſerere reprobos, & permittere eos in peccatis perſeverare, & tradi in deſideria cordis eorum: Roman. pr. *Tradidit Deus illos in deſideria, &c.* Pſal. 80. *Dimiſi eos ſecundùm deſideria, &c.* Roman. 9. *Cujus vult miſeretur, & quem vult indurat.* Hæc loca ſignificant actum poſitivum divinæ voluntatis circa derelictionem reproborum. Sed & idem ſuadetur ratione. Nam quodcumque rationabile & juſtum eſt, Deus vult actu poſitivo. Ejuſmodi autem eſt, hominem à Deo derelinqui, qui prior Deum ipſum peccando deſeruit. Cavendum eſt tamen, quòd ubi in Sacrâ Scripturâ dicitur, Deum deſerere, derelinquere, indurare, excæcare, non eſt ſenſus, quòd Deus immittat, aut efficiat in animis reproborum aliquam duritiem, vel cæcitatem, quaſi tenebras aliquas, aut quòd Deus ſit cauſa reprobis, ut ruant in peccata, &

in

in illis permaneant: ſed quòd Deus voluntate ſuâ non confert gratiam, & calorem ſuum, quo emolliatur cor reprobi, nec infundit lumen, quo poſſit illuminari; S. Auguſt. lib. de Prædeſtinatione & Gratiâ cap. 4. Epiſt. 105. & Epiſt. ad Simplician. Vel dicitur indurare, excæcare, &c. quia permittit indurari, & excæcari. Eſt enim Scripturæ phraſis, & modus loquendi, ut quæ propriè permiſſio Dei eſt, eam Dei actionem appellet, quia Deus poſitivo actu vult eam permiſſionem: ità docet Damaſc. 4. Theolog. cap. 14. Euthim. in Joann. cap. 15. Denique Deus actu poſitivo vult reprobis inferre pœnam pro culpâ; nam id maximè juſtum eſt, & rationabile, & ad rectitudinem judicis pertinet. Ex his manifeſtum eſt, reprobationem non eſſe cauſam damnationis reprobi, ſicut prædeſtinatio eſt cauſa ſalutis prædeſtinati: quia permiſſio peccandi nihil ponit in peccante, ſicut ponit aliquid juſtificatio in pœnitente; nec reprobatio Dei quicquam ſubtrahit potentiæ reprobati, nec reprobus impotens factus eſt ad gratiam adipiſcendam impotentiâ abſolutâ, ſed tantummodò ex ſuppoſitione, quæ non minuit libertatem, ut docet S. Thom. p. p. quæſt. 23, art. 3. Igitur non eſt abſurdè locutus Lactantius, quòd reprobis Judæis JESUS noluit ſe oſtendere, ne adduceret eos in pœnitentiam, &c. Significatur enim his verbis derelictio, quâ derelinquebantur à Deo, & permiſſio, ut in peccato infidelitatis permanerent, atque ſubtractio divini auxilii efficacis, quo emollirentur, & illuminarentur corda eorum; neque tamen peccatum eorum, aut in illo perſeverantia in Deum tanquàm in cauſam refundi poteſt.

Pag. 331. lin. 6. *Dereliqui domum meam, &c.*] In hujus loci prolatione Lactantius omiſit illa, *dedi dilectam animam meam*, quæ in utriuſque Bibliis habentur: non ibi, *dereliqui domum meam; dimiſi hæreditatem meam, dedi dilectam animam meam in manus inimicorum ejus;* & profectò ſententia multùm variat. Contrà verò τὸ *ipſa* ſuper addidit, quod non habent Biblia, nec Cyprianus.

Ibidem. lin. 23. *In juſtitiam.*] Ald. & Plantin. ſic habent; Florent. *ad juſtitiam.* Ego malim, ut in Vulg. & apud Septuag. & Cyprianum, *in juſtitiâ.*

Ibidem. lin. 24. *Et tenebo manum tuam.*] Ità etiam Septuag. ſed Vulg. *& apprehendi manum tuam.* Cyprianus, *ut teneam manum tuam.*

Ibidem. *Et confirmabo te.*] Septuag, & Cypr. *& confortabo te.* Vulg. *& ſervavi te.* Ideò pronomen illud retinendum eſt in textu Lactantii, quod habet Florentina editio, licèt Aldinæ & Plantin. deſit.

Ibidem. lin. 25. *Generis mei.*] Ità Cyprian. & Cyrill. ſed in Vulg. & apud Septuag. τὸ *mei* non habetur.

Ibidem. lin. 28. *Sedentes in tenebris*] Cum Lactantio concordat Vulg. Tertull. 3. cont. Marcion. & adv. Judæ. Cypr. Cyrillus. Sed in Bibl. Septuag. recèns editis additur copula, *& ſedentes, &c.*

CAPUT XXI.

Pag. 332. lin. 4. *Ut filius hominis.*] Florent. editio non habet particulam *ut*, quam agnoſcunt cæteræ, & MSS. libri, & Lactantius ſuprà cap. 12. item Septuag. & Vulg. Tertull. de carne Chriſti, & 3. adv. Marcion. & alibi, *tanquàm filius hominis.*

Ibidem. lin. 9. *Quæ Petrus & Paulus Romæ prædicaverunt.*] Obſervandum eſt nobile quidem fragmentum hujus de futurâ clade Hieroſolymitanâ Vaticinii, *& prædicationis Petri & Pauli Romæ habitæ*, de quâ nihil in Sacris litteris, vel alibi habemus. Notandus quoque locus clariſſimi & vetuſtiſſimi Patris contra Hæreticos, qui negant, Petrum Apoſtolum unquàm Romæ fuiſſe.

CAPUT XXIII.

Pag. 334. lin. 1. *Quicumque præcepta dat hominibus, &c.*] Totam hujus, & ſequentis capitis diſputationem, ut inanem pertranſeo; etenim jure negaverit nemo, Deum ipſum carne aſſumptâ cùm legem Moyſi dedit, fuiſſe legis verum ac perfectum latorem, & doctorem virtutis. Eſai. 33. *Dominus judex noſter, Dominus legifer noſter.* Ideò veriores illæ attendendæ ſunt rationes de Chriſti Domini Incarnatione divinitùs explicatæ à S. Thom. 2. par. quæſt. 1. art. 1. & à cæteris DD. præſertim à S. Bonav. in 3. ſentent. diſtin. 1.

CAPUT XXV.

Pag. 339. lin. 8. *Mater corporis ejus Virgo.*] Contra Valentinum, Apollinarem, Euticheтem & alios, qui negabant Chriſtum Dominum ex Mariâ Virgine quidquam accepiſſe. Vide Irenæum 3. adverſus hæreſ. S. Aug. de Hæreſ. Theod. Hæretic. fabul. lib. 4. in fin.

CAPUT XXVI.

Pag. 341. lin. 29. *In læſis affectiſque corpo-*

ribus.] In prioribus editionib. corruptè legitur, *illæſis*, *&c.*

Pag. 343. lin. 10. *Ne quis eſſet omninò, qui eum non poſſet imitari.*] Hæc eadem quoque ratio affertur à S. Thom. in 3. par. quæſt. 46. art. 4. convenientiſſimum enim fuiſſe docet, Chriſtum morte Crucis affici propter exemplum virtutis.

Ibidem. lin. 17. *Sicut mos eorum ferebat*, *&c.*] Rectè ait, *eorum*, ſcilicet Judæorum; nam ii tantummodò ſolebant crura ſuſpendioſis frangere, ut eos mortuos eâdem die humare poſſent ſecundùm Deuteronomii legem cap. 21. Cæterùm apud alias nationes Crurifragium nihil ad crucem, ſed à cruce planè remotum aliud erat ſupplicii genus; quod & Cæſar Baronius Cardinalis in Martyrolog. ſub die 23. Maii adnotavit, & Lipſius lib. 2. & 3. de Cruce, utrobique cap. 14.

Ibidem. lin. 19. *Ne læſum ac diminutum corpus ad reſurgendum inhabile redderetur.*] Nullius momenti ratio: quaſi verò læſum, ſectum, truncatum corpus non potuiſſet à Deo ad vitam excitari.

Pag. 344. lin. 23. *Paſcha nominatur ἀπὸ τοῦ πάσχειν.*] Hæc Græca non habentur in B. quæ retinentur à cæteris omnibus MSS. & excuſis. Se quidem putare, nomen Paſchatis ab eo verbo deductum, ſatis indicat etiam ex ſubſequentibus. Eundem errorem habet Tertull. in fin. adv. Judæ. & Auctor gloſſ. quem reprobat S. Hieronym. ſuper Matth. cap. 26. Iſidor. Orig. lib. 6. cap. 18. Non enim à verbo Græco, ſed ab Hebræo *Phaſach*, quod tranſitum ſignificat, deducitur, ut docet Joſephus lib. 2. Antiquit. cap. 13. Hieron. ubi ſuprà, & in Eſai. 31. & Mich. 7. Ambroſ. in lib. de Caïn & Abel cap. 8. & Serm. 53. Auguſt. Epiſt. 119. & lib. 2. de Trin. cap. 17. & lib. 16. Civitat. cap. 43. Celebrabatur enim hoc feſtum in memoriam tranſitûs Angeli plagam ferentis à liminibus portarum agni ſanguine illitarum.

CAPUT XXVII.

Pag. 345. lin. 1. *Nunc ſatis eſt, hujus potentia*, *&c.*] Notandus eſt locus contra Hæreticos noſtri temporis hoſtes Crucis Domini. Idem argumentum tractat Tertull. adv. Judæ. & 3. adv. Marcion. & Cypr. 2. adv. Judæ. cap. 21. & 22.

Ibidem. lin. 14. *Futura depingere.*] Metaphoricus *futura depingi in hoſtiarum viſceribus* dicebantur, quæ quomodòcumque in eis præſignificabantur; & fortè verbum erat Aruſpicum peculiare, ut litare, porricere.

Ibidem. lin. 15. *Quibus proſecrant.*] Id eſt, *quibus diù ſacrificant*, vel alio modo *ſacra faciunt*; eſt enim compoſitum verbum ex præpoſitione, *pro*, quæ verbo adjuncta vim temporalem habet, & verbo, *ſacro*, quod eſt, *ſacrum facio.* Ità quidem reperio in MSS. & editis plurimis. Florentina tamen editio corruptè legit, *proſecarant*: ex quâ lectione me valida inceſſit ſuſpicio, legendum eſſe, *quibus proſecuerant*; nam & hoc verbum belliſſimè congruit, cùm de extis loquatur. Livius 5. *Qui ejus hoſtia exta proſecuiſſet*, *&c.* Tertull. 9. Apologet. *Major ætas apud Gallos Mercurio perſecratur.* Et illud, *proſecrant*, haud facilè apud alium quenquam reperias: ſed librarii fortaſsè duas illas litteras incuriâ omiſerint.

Pag. 346. lin. 2. *Dei templum.*] Putà Jovis, vel Apollinis, vel cujuſvis alterius Dæmonis, quos ex perſonâ Ethnicorum ſæpè Deos nominat, ut lib. 1. cap. 17. 20. 21. lib. 2. cap. 4. & alibi.

Pag. 347. lin. 18. *Qui ſummum illum Jovem dæmonibus aggregavit.*] Puto locum illum innuere, ubi de Minervâ loquitur Homerus, Iliad. 1. ſub initium, quæ ſeſe in cœlum recepiſſe dicitur in domos Ægiochi Jovis ad Dæmones alios:

—— ἡ δ' Ὄλυμπον δὲ βεβήκει,
Δώματ' ἐν αἰγιόχοιο Διὸς μετὰ δαίμονας ἄλλους.

CAPUT XXVIII.

Pag. 348. lin. 7. *Undè ipſa religio nomen accepit.*] Religionem dici putat Lactantius à *religando*. Lactantium ſequi videtur Ambroſius in lib. de Virginib. ubi ſacras Deo virgines religioſas, quaſi Deo religatas dicit. Item Hieron. in Amos. cap. 9. Iſidor. 8. Origin. cap. 2. S. Auguſt. in lib. de Verâ Relig. ubi ait, *religet nos religio uni omnipotenti Deo*; Nigid. Figul. apud Gell. lib. 4. cap. 9. Serv. ſuper illud Maron. 8. *Jamtùm religio pavidos*, *&c.* At Maſſur. Sabin. apud Gell. ubi ſuprà, & Servius Sulpit. apud Macrob. lib. 3. Saturn. cap. 3. dictam malunt à relinquendo, quaſi id quod religioſum eſt, à nobis relictum, remotum, ſepoſitum denique intelligatur.

Ibidem. lin. 8. *Non ut Cicero interpretatus eſt, à relegendo.*] Sed tamen Ciceronem ſequitur ferè vetus quidam apud Gell. ubi ſuprà, qui ait: *Relegentem eſſe oportet, religioſum nefas.* Arnob. ad fin. 4. S. Auguſt. 10. de Civitat. cap. 4. & S. Thom. omnes hîc notatas

Digitized by Google

religionis Etymologias approbat ſecundâ ſecundæ quæſt. 81. art. 1.

Pag. 349. lin. 29. *Superſtitio falſi. Et omninò quid colas intereſt, non quemadmodùm colas, &c.*] Falſum eſt; non enim tantùm eſt falſi cultûs ſuperſtitio, ſed etiam veri, at non debitè exhibiti, ut docet S. Thom. in 2. 2. quæſt. 92. Cicer. 2. de Nat. deor. Religionem ait eſſe, quæ deorum cultu pio continetur: ſuperſtitionem, in quâ timor deorum inanis eſt. Fabius lib. 8. cap. 3. inquit, ut à diligenti curioſus, ſic à religione ſuperſtitionem diſtare. Varro apud S. Auguſt. lib. 6. de Civitat. religioſum à ſuperſtitioſo hâc ratione diſcernit, ut à ſuperſtitioſo dicat timeri Deos ut hoſtes, à religioſo autem vereri ut parentes. Plutarch. de Iſid. & Oſirid. ſuperſtitionem aiebat haud minùs leve vitium eſſe, quàm impietatem.

Pag. 350. lin. 7. *Religionum ſe exſolvere.*] Illa Lucretiana innuit primi libri:

—— Deindè quòd artis
Religionum animos nodis exolvere pergo.

Ibidem. lin. 16. *Veterumque ignara.*] Ità in Romano Codice Virgiliano, & multis aliis antiquis haberi teſtatur Pierius, & Velutell. in Annotation. ad Virgilium: ſed nunc in omnibus impreſſis eſt, *veterumve: &c.*

CAPUT XXIX.

Ibidem. lin. 2. *Duos tamen aſſeveremus, Deum patrem, & Deum filium.*] Quoniam hîc ſermonem habebat de duabus tantùm perſonis, *patre*, *& filio*, propterea duos illos ſimpliciter dixit, nullo adjecto nomine, nos tutè ſubintelligere poſſumus duos, id eſt, duos Entes, τὸ Entes non ſubſtantivè, ſed adjectivè accipiendo, & rurſus ſubintelligendo ſcilicet duas perſonas: ità enim Magiſter in 1. ſentent. diſtin. 25. & ibi S. Thom. quæſt. unic. art. 4. & S. Bonav. in explicatione litteræ.

Pag. 351. lin. 7. *Cùm igitur & pater filium faciat, & filius patrem, &c.*] Non hæc nomina pro divinis perſonis accipit; neque enim tam demens fuerit, ut à filio patrem fieri dixerit: ſed ut relativa nomina ſunt, quorum unum facit & ſupponit alterum, nec alterum eſſe ſine altero poteſt. Nam ante verba hæc ità dixerat: *ſi quidem nec pater ſine filio nuncupari, nec filius poteſt ſine patre generari.* Hoc videlicet exemplo coexiſtentiam illam, & coæternitatem patris & filii in divinis oſtendere voluit, ut etiam Auctor expoſitionis Symbol. Apoſtolorum inter Opera Cypriani.

Ibidem. lin. 9. *Una ſubſtantia.*] Filius igitur eſt patri conſubſtantialis, contra Arrium.

Ibidem. lin. 23. *Cùm & filius ſit in patre, quia pater diligit filium, & pater in filio, quia voluntati patris fideliter paret.*] Filius ſecundùm divinitatem in omnibus coæqualis eſt patri, & unum cum eo, voluntate quidem igitur, ut hîc dicit Lactant. & S. Thom. in 4. cont. Gent. cap. 36. argumento 7. verùm non eâ ſolùm, ſed etiam naturâ, eſſentiâ, ſubſtantiâ, ut ipſemet auctor paulò ſuprà confeſſus eſt. Non enim novatores defuerunt, ſicut Eraſmus in Annotation. ſuper Epiſt. 1. Joann. cap. 5. qui locum illum Evang. Joann. cap. 10. *Ego & pater unum ſumus*, quo ſemper SS. Patres, & Doctores Catholici omnes uſi ſunt adversùs Arrianos, de unitate tantummodò voluntatis, concordiæ, atque conſensûs interpretarentur, non autem de unitate eſſentiæ, contra quos diſputat Alfonſ. de Caſtr. lib. 5. contra Hæreſ. in verb. *Deus*, Hæreſ. 6. Torres in Comment. ad quæſt. 27. 1. part. S. Thom. art. 1. diſput. 1. part. 2.

Ibidem. lin. 28. *Et in te precabuntur.*] Al. *& te precabuntur*, ut ſuprà cap. 13. ubi diximus.

Ibidem. lin. 29. *Et qui eruit eum.*] Ità Septuag. καὶ ῥυόμενος αὐτόν. Vulgata, *& redemptor ejus.*

Ibidem. lin. 30. *Deus æternus.*] In utriſque Bibliis eſt, *Deus Sabaoth*, id eſt, *Deus exercituum.*

Ibidem. *Et ego noviſſimus.*] Sic quoque Vulgata, pro eo, quod habent Septuag. καὶ ἐγὼ μετὰ ταῦτα, *Et ego poſt hæc.*

CAPUT XXX.

Pag. 354. lin. 1. *Aut Anthropiani, ſeu quilibet alii, &c.*] Non hîc credo Anthropomorphitas deſignari, quorum errori aſſenſum aliquandò fuiſſe Lactantium dicam inf. cap. 18. libri de Irâ Dei: ſed nomine Anthropianorum puto hæreticos ſignificari, qui negabant Chriſtum fuiſſe Deum, purumque ἄνθρωπον, id eſt, hominem eum aſſerebant, undè Anthropiani, quaſi latinè dicas, hominiſtæ ſint appellati, quales fuerunt Ebion, Carpocrates, Cerinthus, Theodotus, ſive Theodoſion, Paulus Samoſatenus, Photinus, & alii, quorum hæreſim damnavit magna Nicæna Synodus, Epheſina, Chalcedonenſis, aliæ quamplures. In Vaticanis, & aliis nonnullis MSS. & impreſſis ità legitur, *aut Antropiani*, *aut Arriani*, *ſeu quilibet alii*, *&c.* Ego B. lectionem reti-

nui in editione quoque Plantinianâ exhibitam, tum propter auctoritatem miræ vetuſtatis Codicis, tum verò etiam propter rationem. Innotuit enim Arriana hæreſis circa annum Domini trecenteſimum decimum quintum. At hi Lactantii libri multò anteà cœpti, abſoluti, editi ſunt, ut dictum eſt ſuprà ad cap. 1. lib. 1. Neque tamen hinc quidquam deperit Catholicis, cùm tam multis è locis Lactantii conſtet, ipſum Arrianam impietatem averſatum fuiſſe, & antequàm exorta eſſet, prædamnaſſe, ut ſuprà oſtendimus lib. 2. cap. 9. & hoc lib. cap. 8. 14. 19.

Pag. 355. lin. 2. *In quâ eſt confeſſio & pænitentia, qua peccata & vulnera, quibus ſubjecta eſt imbecillitas carnis, ſalubriter curat.*] Diriguntur hæc ſpicula contra Novatianum, & ſectatores, qui in peccatum lapſos ad pœnitentiam non recipiebant, remiſſionem peccatorum in Eccleſiâ reperiri, eique claves aperiendi atque ſolvendi à Chriſto datas fuiſſe negantes: quâ de re Pacian. ad Sympronian. Epiſt. 1. S. Auguſtin. de Agone Chriſt. cap. 31.

LIBER QUINTUS.

CAPUT I.

Pag. 358. lin. 1. *Non eſt apud me dubium, quin hoc opus noſtrum, &c.*] In quibuſdam impreſſis: *Non eſt apud me dubium, Conſtantine Imperator, quin hoc opus, &c.* Lectionem B. ſecutus ſum, quæ ratione fulta videtur, ut dixi ad cap. 1. lib. 1.

Pag. 359. lin. 22. *Concerbant.*] Ità ſcriptum eſt in B. fortè pro *concervant*, ut ſuprà lib. 3. cap. 3. *connibere*, pro *connivere*. Sic S. Cypr. in MSS. Epiſt. 42. ad Cornel. juxta edit. Pamel. habet *acerbationibus*, pro eo quod in excuſis legitur *acervationibus*. Sic, *flagella acerbata*, Tertulliano in fin. Apologet. ubi vid. Pamel. & dictâ Epiſt. 42. Thomaſius tamen hoc loco deductum mavult à verbo *acerbo*, quod eſt, *acerbum facio*.

Pag. 362. lin. 8. *Sacrilegum.*] Sic malim, ut in B. quàm, *diſertum*, ut in Florent. Plantin. Ald. editione; neque enim laudare voluit, ſed damnare ſacrilegum Ethnicum illum, qui Cypriano ſanctiſſimo viro id nominis indidiſſet.

Ibidem. *Coprianum.*] Ità legendum, ut in Plantin. & Ald. non *Caprianum*, ut in Florent. edit. Juntar. legitur. Scomma eſt in Cyprianum ex alluſione vocis; *κοπρία* enim *ſtercus* ſignificat, undè *Coprianus*, quaſi *ſtercus tractans*, vel *ſtercorarius*: vel *Coprianum* inquit, quaſi ridicularium hominem, & ſcurram; nam ſcurræ antiquitùs dicebantur *Copriæ*, ut Joſephus Scaliger notat in Caſtigationib. ad Feſtum in *Scurrâ*, & animadvertunt viri eruditiſſimi hunc locum emendantes Lipſius 2. cap. 17. Jacob. Durantius 1. Variar. cap. 13. quòd videlicet relicto deorum cultu, nobile ingenium ſordido ac fœdo doctrinæ generi, fabuliſque anilibus atque ridiculis Chriſtianorum mancipaſſet.

Ididem. lin. 10. *Undè apparet, &c.*] Hanc totam periodum uſque ibi, *quòd ſi accidit, &c.* adjecimus ex Cod. B. quòd & aptiſſimè cohæreat cum aliis, quæ hîc habentur, & liquidò appareat Lactantiana.

CAPUT II.

Pag. 363. lin. 7. *Quorum alter antiſtitem ſe Philoſophia profitebatur, &c.*] Porphyrium intelligit. Conſule Baron. Cardin. Annales tom. 2. ſub anno Domini trecenteſimo ſecundo.

Pag. 364. lin. 2. *Tres libros evomuit contra Religionem nomenque Chriſtianum.*] Tres quidem primò, verùm & alios poſteà uſque ad quindecim, ut ſcribit Suidas. Porphyrii calumnias atque impietates juſtis voluminibus refutarunt acriter Methodius Tyri Epiſcopus, Euſeb. Apollinar. ut tradit Hieron. de Scriptor. Eccleſiaſt. & deindè incidenter, & per occaſionem, Cyrill. Hieron. Auguſt. alii.

Pag. 365. lin. 4. *Alius eamdem materiam mordaciùs ſcripſit, &c.*] Fuit iſte Hierocles, quem libros ſuos, quos contra Chriſtianos ſcripſit, veritatis Amatoris titulo prænotaſſe ſcribit Euſebius, qui & illos egregio refutavit Commentario.

Ibidem. *Qui erat tum è numero Judicum.*] Exercebat enim eo tempore præfecturam Auguſtalem Alexandriæ, ut tradit Epiphanius hæreſ. 68.

Ibidem. lin. 13. *Aſſenſus.*] In quibuſdam haberi, *accenſus*, teſtatur Janus Gulielmius in quæſtionibus ad Plaut. Menæchm. cap. 4. ductâ videlicet tranſlatione à Re militari, ut ſuprà lib. 2. cap. 10.

Digitized by Google

Caput III.

Pag. 367. lin. 2. *Nemo Apollonium.*] Baptiſta Pius in Annotationibus poſterioribus cap. 99. legendum hoc loco putat, *nemo Apuleium*, cùm aliqua corrupta exemplaria habere teſtetur, *nemo Apollinem.* Ego prorsùs lego, ut in omnibus libris rep[illegible], *nemo Apollonium.* Nam de illo ſermo erat, & fortè ſic ſcripſerit quoque Pius; nam illarum Annotationum editio, quæ apud me eſt, nimiùm quantùm Typographi erroribus ſcatet.

Ibidem. lin. 5. *Repentè in judicio non comparuit.*] Hoc tradit & Philoſtrat. in Vit. Apollon. lib. 4.

Caput IV.

Pag. 371. lin. 16. *Quâ materiâ non eſt uſus, ut debuit, &c.*] Ità & Sanctus Hieronymus ſentit ad Magnum.

Caput V.

Pag. 373. lin. 12. *Ne ſignificare quidem, &c.*] Sic in Rom. Virg. Codice haberi teſtantur Pierius, & Velutell. cùm impreſſi varient; nam alii ſic habent, alii verò, *nec ſignificare quidem.*

Caput VI.

Pag. 375. lin. 4. *In uſus hominum.*] Libenter legerim, *in uſus omnium*, ut fieret Antitheſis ad illa, *ſinguli*, &, *paucorum.*

Caput VII.

Pag. 378. lin. 15. *Et quantò frequentiùs impellitur, tantò firmiter roboratur.*] B. T. P. & MSS. ferè omnes, *quantò frequenter impellitur, tantò firmiter roboratur.* Ego ſecutus ſum lectionem Florent. Ald. Plantin. edit. quæ rectior viſa eſt; nam alteram damnat Valla 1. Elegantiar. cap. 16. Quanquàm profectò, ut probè notat contra eum quoque Franciſcus Floridus lib. 2. Lection. ſubſecivar. cap. 20. etiam Cypriano, Tertulliano, Boetho, aliis præſertim Eccleſiaſticis Latinis ſcriptoribus, vel Vallâ ipſo judice non admodùm malis, quædam ſunt dictiones ac phraſes peculiares non utique ſuſcipiendæ ad imitandum, quas tamen in illis non jure reprehendas, ſed potiùs uti magnorum virorum labeculas, quaſi in pulchrâ facie nævos quoſdam probes, atque oſculeris.

Caput VIII.

Pag. 381. lin. 1. *Sicut unâ, inquit, eâdemque naturâ, &c.*]. Excidiſſe hic locus putatur ex libro de Legibus primo.

Caput IX.

Pag. 384. lin. 6. *Cum fœminis patientiâ certent.*] Tunc ſcilicet, *cùm viri nubunt in fœminis virum parituris*, ut dicitur in Leg. *cum vir.* Cod. ad l. Jul. de Adulter. Sic & Quintil. Declamat. 3. *Ut pollutis*, inquit, *in fœmineam uſque patientiam maribus incurrat jam libido in ſexum ſuum.*

Ibidem. lin. 7. *Qui ſanctiſſimam quoque corporis ſui partem contra fas omne polluant, &c.*] Dum videlicet execrabilem in ſe furorem admittunt: qui *nec capiti quidem parcit*, ut ait inf. lib. 6. cap. 23.

Ibidem. lin. 22. *Induforum ſe omnes, &c.*] Ità lego, ut habet B. vel, *induforo*, ut P. & ità legit Robertus Stephanus in fragmentis Lucilii ab ipſo collectis, & editis, non ut corruptè legitur in Ald. & Plant. *indufori.* Epentheſis illa eſt, pro *in forum*, vel *in foro.* Sed fortè ſcripſerit Lucilius, *Endoforum*, vel *Endoſoro*; nam *endo*, pro *in*, uſos fuiſſe veteres, norunt omnes.

Pag. 385. lin. 3. *Blanditiâ certare.*] Ità legit Rob. Steph. ubi ſuprà, juxta editionem Florentinam, quæ ſanè magis Luciliana eſt, quamvis Ald. & Plantin. habeat, *Blandiri, certare, &c.*

Ibidem. lin. 13. *Per cætera univerſa ſequitur.*] B. *per cætera univerſa quæreretur.* Quæ lectio quanquàm & ipſa recipi poteſt, tamen prior illa vulgatior eſt, & magis probata ab Antonio Auguſtino & Thomaſ.

Caput X.

Pag. 386. lin. 8. *Sparſurus ſanguine flammas.*] In Marone variè legitur. Nam aliquæ editiones habent *ſparſuros*, quæ lectio magis probatur Pierio; aliquæ verò, ut in noſtro. *Flammam*, quoque legi, *non flammas*, in Romano Cod. Virgiliano teſtatur idem Pier. & Velutel. ſed noſtra lectio magis recepta.

Ibidem. lin. 14. *Tum pius Æneas.*] Ità ex Cod. B. emendantur excuſi, qui habent, *Ecce pius Æneas*, quæ lectio & Maroni repugnat, & rationi verſûs.

Ibidem. lin. 21. *Equidem & vivis concedere vellem.*] *Equidem vivis concedere mallem*, in aliquot antiquis Codicibus haberi tradunt

Digitized by Google

Pier. Velutell. Bergizom. in Virgilium.

Pag. 388. lin. 13. *Erudiantur ad injuſtitiam.*] *τὸ juſtitiam*, mendum eſt in Aldin. & Plantin. contra quam ſenſus ipſe Auctoris pugnat, & B. T. P. alii MSS. & editio Florent.

CAPUT XI.

Ibidem. lin. 4. *Etenim ſi nemo eſt, inquit, &c.*] Locum inter Opera Ciceronis non reperio: ſed ſimilem habes 3. Officior. c. 3. *Quid enim intereſt, utrùm ex homine ſe convertat quis in belluam, an in hominis figurâ immanitatem gerat bellua?*

Pag. 390. lin. 3. *Sicut unus in Phrygiâ, &c.*] Hiſtoriam ſcribit Euſeb. 8. Hiſt. cap. 11.

Ibidem. lin. 28. *Conſtitutiones ſacrilegi.*] Quas lege apud Euſeb.

Ibidem. lin. 29. *Domitius.*] Ulpianus.

Ibidem. *Libro ſeptimo.*] Al. *libris ſeptem:* ſed noſtram lectionem exhibent MSS. B. P. & excuſi Florent. probant Cujac. lib. 10. Obſervat. cap. 34. Thomaſius in Notis.

CAPUT XII.

Pag. 391. lin. 17. *Quæro, inquit, ſi duo ſint, &c.*] Excerptus locus è diſputatione contra juſtitiam, quam fuiſſe in 3. de Repub. Ciceronis autumat Sigon. in Schol. ad Cicer. fragm. ubi de hoc egregiè diſſerit. Vid. & Ep. 15. lib. 4. ad Attic.

Pag. 392. lin. 1. *Et contrà eum, qui ſit improbiſſimus, exiſtimet, &c.*] Al. *contrà autem, qui ſit improbiſſimus, exiſtimetur, &c.* Sed rectiſſimè hunc locum, quamvis de ſolâ conjecturâ, reſtituiſſe mihi videtur Andreas Patricius, cujus hæc verba ſunt in Schol. ad frag. lib. 3. de Repub. Cicer. » Olim erat, » *exiſtimetur:* ſed ego de verâ, ut puto, lec» tione cùm per me ipſe divinarem, tum » inveni poſteà ab aliis animadverſam eſſe. » Quid verò prætereà, ſi ſic: *& contrà eum,* » *qui ſit improbiſſimus, exiſtimet, &c.* neque » enim placet & hîc, & paulò poſt, *contra* » *autem*, & librarius in [*putet & contrà*] fa» cilè *&* omittere potuit, præſertim ſi ità » ſcriptum viderat, uti multa in pandectis Flo» rent. ſcripta extant, [put Et contrà] quod » tantùmdem eſt, ac ſi ego ſcribam, putet & » contrà, &c. « Patricii conjecturam juvat, quod animadverſum eſt, ſæpè ſcribas, cum in eandem dictionem, vel clauſulam geminatam inciderent, alteram earum omittere ſolitos, ut notat Gulielmus Forner. lib. 2. Selection. cap. 24. qui idcircò Varronis locum de Ling. Lat. ubi habetur, *circum aras ſolitum*, legendum monet, *ſolitum tum*; & in l. pænales, §. 1. D. ad l. Facild. ubi habetur, *argumentum rei*, legit *argumentum tum rei*; & in leg. omnes, D. de in integr. reſtit. pro *examinet, an vera ſint*, legit *examinet, & an vera ſint, &c.* alia exempla ibi videre poteris. Notat & idem Cujacius lib. 2. Obſervation. cap. 11. & lib. 10. cap. 30.

Ibidem. lin. 8. *Exiſtimatione.*] Lectionem hanc probat Patric. ubi ſuprà, exhibitam ab editione Plant. & Aldin. In Florentinâ legitur *æſtimatione.*

Ibidem. lin. 30. *Carioſis.*] Hanc lectionem, ut meliorem retinui, quam habet Aldus. Dicit autem per contumelian *Deos carioſos*, id eſt, eorum ſimulacra, quæ cùm è ligno, aut aliâ ejuſmodi materiâ conſtarent, putrilaginem, & cariem contrahebant. Al. legitur *varioſis*, vel *varicoſis.*

CAPUT XIII.

Pag. 395. lin. 4. *Et Mutio glorientur.*] De quo Cicero, Livius 2. 1. Decad. Valer. 3. c. 3. Senec. de Divinâ Providentiâ, & epiſt. 24. Tertullian. ad Martyr. cap. 4. S. Auguſt. 4. Civit. cap. 20.

Ibidem. *Aut Regulo.*] De quo Cicer. 3. Officior. ad fin. Seneca de Divinâ Providentiâ, Plin. de Viris Illuſtri. Gell. lib. 6. cap. 4. Tertullianus ad Martyr. ubi ſuprà, & in fin. Apologet. Auguſt. 1. Civit. cap. 15. & 24. Suid. in ῥιγυλος.

CAPUT XIV.

Pag. 396. lin. 19. *Terram digitis ſuis imaginatam.*] Inſolitè, id eſt, in imaginem figuratam digitis ſuis atque formatam. Sic S. Remigius in ſuo teſtamento apud Briſſon. formul. lib. 7. *Tibi hæredi meæ eccleſiæ ſuprà memoratæ jubeo thuribulum & imaginatum calicem ſabricari.*

CAPUT XV.

Pag. 397. lin. 6. *Is, cùm Legatus, &c.*] Hiſtoriam refert Macrob. 1. Saturn. cap. 5. Gell. lib. 7. cap. 14. & lib. 17. in fin. Quintil. lib. 12. cap. 1.

Pag. 399 lin. 10. *Quam Cicero æquabilitatem vocat*] Secundo de Orator. » Et eò magis, ſi intolerantiùs ſe jactant, & æquabi» litatem communis juris præſtantiâ digni» tis, aut fortunæ ſuæ tranſeunt, &c. « & eod. lib. ad fin. » Erit explicandum in laude juſtitiæ,

» quid cum fide, quid cum æquabilitate, quid » cum ejuſmodi aliquo officio is, qui laudabitur, fecerit «; & 1. Officior. c. 32. » In » liberis verò populis, & juris æquabilitate » exercenda etiam facilitas, &c. «

Caput XVI.

Pag. 401. lin. 2. *Nec alia cauſa eſt, cur nobis invicem fratrum nomen impertiamus, &c.*] Sic & Tertullianus cap. 39. Apologet.

Pag. 402. lin. 21. *Quæ hîc mala putantur, &c.*] Hunc verſiculum apud Euripidem non invenio.

Caput XVII.

Pag. 403. lin. 5. *Aut nullam eſſe juſtitiam, aut ſi ſit aliqua, ſummam eſſe ſtultitiam, &c.*] Tractat hoc argumentum apud Platonem Traſymachus in primo de Republicâ.

Ibidem. lin. 10. *Bonus vir, inquit, ſi habeat ſervum fugitivum, &c.*] Harum aliquam, & præterea nonnullas alias ejuſmodi quæſtiones ediſſerit Cicero 3. Officior. cap. 3.

Ibidem. lin. 14. *Si profitebitur, bonus quidem, &c.*] Al. *Si profitebitur emptori fugitivum eſſe, bonus quidem, &c.* Sed illa, *emptori fugitivum eſſe*, non extant in B. nec P. quia illud, *profitebitur*, non tantùm ad fugitivum ſervum, ſed etiam ad domum peſtilentem, & alia ſimilia referri debet, de quibus dixerat, ut notat quoque Thomaſius.

Pag. 404. lin. 7. *Jam verò juſtus ille, ſed ſtultus eſt.*] Hanc lectionem Ald. & Juntar. Florent. retinui, quantùmvis invitis & reclamantibus Codicib. B. T. P. & Plantin. edit. ubi habetur *jam non juſtus, &c.* Repugnat hæc lectio ſententiæ ipſius Carneadis; non enim in hâc diſputatione injuſtitia, ſed juſtitia cum ſtultitiâ, injuſtitia verò ipſa cum ſapientiâ conjungebatur; & ita dicebatur, quòd ille quidem juſtus erit, ſed ſtultus: ſi verò contrà fecerit, idem ſapiens habebitur, ſed erit injuſtus. Hoc liquet ex alio ſequenti proximè exemplo.

Caput XVIII.

Pag. 405. lin. 31. *Cur enim naviget, &c.*] Vid. Senec. Natural. quæſt. lib. 5. cap. 18.

Pag. 407. lin. 17. *Familiares illi Pythagorei.*] De Dæmone & Pythiâ loquitur, quorum hiſtoriam habes apud Valer. lib. 4. cap. 7. Cicer. 3. Officior. cap. 3. ſub initium.

Caput XIX.

Pag. 409. lin. 10. *Apud Ciceronem idem ipſe juſtitiæ defenſor Lælius, vult, inquit, &c.*] Cujus quidem Lælii, quæ hoc capite referuntur, ſententiæ exciderunt ex eâdem diſputatione tertii de Republicâ Ciceronis, de quâ ſuprà cap. 12. ubi contra Furium pro juſtitiâ Lælium inducebat Cicero diſſerentem.

Caput XXIII.

Pag. 423. lin. 1. *Deus, inquit, homines pro liberis habet, &c.*] Hæc ipſa verba haud certè reperias apud Senecam: ſed eorum ſententiam habes in eo libello de Divinâ Providentiâ, ſub initium. Quarè aut ea verba excidiſſe dicendum, aut eam Lactant. ipſiuſmet, quaſi Senecæ verbis extuliſſe ſententiam; quod alibi ſæpè ab eo factitatum animadverto. Sic ſuprà lib. 3. cap. 21. ea Platoni verba attribuit: » Civi» tas concors erit, &c. « Et hoc lib. cap. 18. illa Carneadi apud Cicer. » Juſtus, inquit, ſi » aut equum ſaucio, &c. « & inf. lib. 6. c. 12. » Si audieris, inquit, preces, &c. « Quæ Domini verba nuſquàm reperiuntur, ſed ſententia ipſorum Matth. 5. Luc. 6. Lactantii verbis expreſſa.

LIBER SEXTUS.

Caput I.

Pag. 430. lin, 6. *Nihil enim ſancta & ſingularis illa majeſtas aliud ab homine deſiderat, &c.*] Non quia exterius quoque ſacrificium Deo non ſit acceptiſſimum, ut dictum eſt ſuprà lib. 2. cap. 2. Sed hæc ſæpè priſci Patres ingerebant auribus Ethnicorum, qui ſceleribus omnibus cooperti ſe religioſos putabant, ſi templa & aras hoſtiarum ſanguine cruentarent, tanquàm Deus victimis indigeret. Cæterùm de Sanctiſſimo Euchariſtiæ à Chriſto Domino inſtituto ſacrificio, quod Miſſam nominamus, quodque ex hoc vel aliis hujuſmodi locis temerè admodùm infamant hæretici, vide antiquiſſimorum Patrum teſtimonia: Ignatii Chriſti contemporanei, & Apoſtolorum diſcipuli, Epiſt. 10. & ad Philadelph. Epiſt. 9. ad Epheſ. Epiſt. 14. ad Rom. Epiſt. 15. Irenæi diſcipuli Polycarpi, qui fuit

Digitized by Google

auditor Joannis Apoſtoli libro quarto cap. 32. ubi inquit: *Ex creaturâ panis accepit, & gratias egit dicens: Hoc eſt corpus meum; & calicem ſimiliter, qui eſt ex eâ creaturâ, quæ eſt ſecundùm nos, ſuum ſanguinem confeſſus eſt, & novi Teſtamenti novam docuit oblationem, quam Eccleſia ab Apoſtolis accipiens in univerſo mundo offert Deo, &c.* Et cap. 34. *Igitur Eccleſiæ oblatio, quam Dominus docuit offerri in univerſo mundo, purum ſacrificium reputatum eſt apud Deum, & acceptum eſſe ei.* Item Tertulliani lib. 2. ad uxor. De Monogam. De Coronâ milit. De Oration. De Caſtit. De cultu fœminar. 1. adversùs Marcion. & alibi ſæpè; Cypriani Epiſt. 63. ad Cæcilium, & Epiſt. 66. Nazianzeni in carmine ad Epiſcopos; Ambroſ. in Oratione Præparat. ad Miſſam; Chryſoſt. in Homil. de perditi Jud. & ſuper Epiſt. ad Hebræos; Hieronym. ad Damaſ. de fil. prodig. Auguſtini de Civit. lib. 17. cap. 20. Cyrill. Cathec. Myſtagog. Gregorii Magni 4. Dialog. cap. 58. Alexand. Pr. in decreto, quod habetur inter Concilia generalia de Sacerdotibus non vexand. Leonis pr. ad Dieſcor. Epiſt. 9. Fulgent. ad Moncim. lib. 2. denique Conciliorum, Toletani p. cap. 5. Epheſini in Epiſtolâ ad Neſtor. Lateranen. relati in cap. Firmiter de Summâ Trinit. Tridentin. Seſſione 22.

CAPUT II.

Pag. 432. lin. 2. *Accendunt lumina, velut in tenebris agenti.*] Sic paulò inf. *jam ſentiant, quàm non indigeat lucernis eorum Deus, &c.* Qui igitur Deo lumina accendunt eâ fide, ut credant, ipſum in tenebris agere, vel luminibus indigere, meritiſſimò damnantur. At verò Sancta Dei Eccleſia lumina etiam per diem in Templis accendit, ut erga Deum & Sanctos ejus in animis fidelium venerationem ac religioſam quandam lætitiam excitet, ut ſub typo luminis corporalis illa lux oſtendatur, de quâ in Evangelio legitur, *Erat lux vera, quæ illuminat omnem hominem*, ut dicitur in Canon. Cleros. diſtinct. 21. ex Iſidor. 7. Origin. cap. 12. iſque pius uſus tum divinis litteris, tum Sanctorum teſtimoniis comprobatur. Nam Exod. 25. fit mentio de candelabro in Dei templo ſeptem infuſoria habente. Cyprianus Epiſt. 55. de Ceroſerariis, ſive Acolytis meminit, quorum munus eſt ad ſacram myſteriorum pompam accenſos in Eccleſiâ cereos ferre. S. Hieronymus contra Vigilantium hæreticum diſputat, luminarium uſum Catholicis exprobrantem. S. Athanaſ. cereos à fidelibus oblatos ab Arrianis hæreticis ſublatos conqueritur in Epiſt. ad Orthod. Videndi ſunt prætereà Euſeb. lib. 6. Hiſtoriæ cap. 23. S. Epiphan. ad Joan. Hieroſol. Epiſc. S. Paulin. in Carmin. in Natal. 3. & 6. S. Felicis, S. Auguſt. in Serm. de Tempore 115. S. Evod. de Miraculis S. Stephani lib. 1. cap. 2. & lib. 2. cap. 2. Item Concilia, Romanum ſub Sylveſt. Carthag. 4. cap. 2. & ſeqq. Atque hoc pietatis ſignum Deo gratiſſimum, atque acceptiſſimum eſſe teſtantur inſignia ex ipſâ cerâ è candelabris, vel oleo è lampadibus ſumpto facta miracula, de quibus S. Auguſt. 22. Civit. c. 8. Theodoret. in Hiſtoriâ Sanctorum Patrum cap. 21. in Jacobo; S. Greg. Turonen. in miracul. S. Martin. cap. 2. ad fin. S. Greg. Magn. 3. Dialog. cap. 30. Paul. Diaconus de Geſtis Langobard. lib. 2, cap. 9.

CAPUT III.

Pag. 435. lin. 1. *Duæ ſunt viæ, per quas humanam vitam, &c.*] Aldi editio: *Duæ ſunt viæ, Conſtantine Imperator, per quas, &c.* Sed in B. T. P. in editione Florent. Juntar. & Plantin. nihil de Conſtantino.

Ibidem. lin. 4. *Alteram virtutum eſſe voluerunt, alteram vitiorum.*] Ubi ad hoc bivium perveniſſet Hercules, ancipitem animi fuiſſe, utram viam capeſſeret, fabulatus eſt Prodicus Chius, ut pulcherrimâ narratione refert Xenophon lib. 2. de Memorab. Socratis in principio, Cicero 1. Officior. cap. 43. Suid. in verbo πρόλιμον, & Ariſtophanis interpres in Nubibus, Philo Jud. in lib. de Merced. meretr. in ærar. non inferend. Baſil. de Utilit. ex lib. Gentil. capiend. Extat hâc de re venuſtiſſimum Virgilii Epigramma de litterâ Y.

Pag. 437. lin. 1. *Quomodò autem hæ viæ.*] Ità repoſui ex utroque Cod. S. Salvatoris B. T. P. pro eo quod in impreſſis eſt, *quomodò autem vita iſta, &c.* nam permanet in allegoriâ duarum viarum.

CAFUT IV.

Ibidem. lin. 2. *Ut Poetæ loquuntur.*] Nam Virgilius 6.

Dextera, quæ Ditis magni ſub mœnia tendit;
Hàc iter Elyſium nobis, &c.

Pag. 438. lin. 6. *Poſita ſunt omnia.*] Ità lego ut in B. & T. & aliis optimis Codicibus, non ut in aliquibus impreſſis, *poſuit Deus omnia;* nulla enim vitia poſuit Deus.

Ibidem. lin. 13. *Ex altitudine in profundo cadat,*] Secutus ſum lectionem vetuſtiſſimi

Codicis

Digitized by Google

Codicis B. nec aliam tamen, quæ habet, *in altitudinem profundam cadat*, improbandam puto, ut putavit Thomaſius, ubi ait: nam cadere in altitudinem nullo modo dici poteſt, cùm illud ſit erigi, non cadere; cùm enim altitudo à profunditate nonniſi ratione differat, ſæpè altitudo pro profunditate ponitur. Sic *altitudo maris*, Cicer. ad Attic. lib. 9. & Cæſar. 4. Belli Gallici; *& concava altitudinis ſpeluncarum*, 2. de Nat. deor. & *Terra deſcendit ad infinitam altitudinem*, 1. de Divin. & *ſaxum depreſſum eſt in mirandam altitudinem*, 7. Verr. & Celſ. lib. 7. cap. 7. *altitudo plagæ uſque ad cartilaginem eſſe debet*; & Plin. lib. 10. cap. 33. *Specus ſex pedum defoſſa altitudine.*

CAPUT V.

Pag. 442. lin. 26. *Verùm ſcientia non poteſt eſſe virtus.*] Secùs Plato in Lachet. Menon. & alibi, quem arguit Ariſt. Ethic. 6. cap. 13. Magnor. Moral. 1. cap. 1. Eudemion. lib. 1. cap. 3. & lib. 7. cap. 16.

Pag. 443. lin. 21. *Stultitiâ caruiſſe.*] B. T. P. & Florentina editio hæc non habent. Ego ſecutus ſum editionem Aldi, & ea repoſui, quia pertinent ad hæc illa *& ſapientia prima;* non autem ad illa priora, *virtus eſt vitium fugere.*

CAPUT VI.

Pag. 445. lin. 9. *Nec Deum, nec adverſarium ejus.*] Hæc lectio recepta eſt ab omnibus excuſis, & à MSS. tribus Vaticanis & P. Alii novem ex iiſdem Vaticanis habent, *nec Deum, nec adverſarium Dei;* nec ea lectio quicquam abſurdi continet, ut ſuſpicatur Thomaſius, cùm non ſolùm Diabolus, ſed etiam quicunque peccatores adverſarii Dei rectè dici poſſint. Moyſes Exod. 13. in Cantic. *Depoſuiſti adverſarios tuos*; & 2. cap. 1. Reg in Cantic. *Dominum formidabunt adverſarii ejus*; & Lactantius ſuprà lib. 2. cap. 10. diabolum vocavit *antitheum*, id eſt, *Dei adverſarium.* B. tamen habet *adverſarium humani generis.*

Pag. 447. lin. 16. *Dirimunt hi communem generis humani ſocietatem.*] Paucula tantùm tranſpoſita; nam Cicero, *hi dirimunt communem humani generis, &c.*

Pag. 448. lin. 10. *Ab optimis natura ac veritatis exemplis.*] Sed Cicero in Caſtigatis Lambinianis, quorum lectionem germanam puto, *ex optimis natura principiis & veritatis exemplis.* Verumtamen quædam aliæ Ciceronis editiones τὸ *principiis* non habent.

Ibidem. lin. 12. *Aut cùm Fabricius, inquit, fortis, &c.*] Mutilus eſt, & nonnihil variat hic Ciceronis locus apud auctorem noſtrum; nam Cicero ſic habet: *Nec verò cùm duo Decii, aut duo Scipiones, etiam fortes viri commemorantur, aut cùm Fabricius, aut Ariſtides juſtus nominatur, aut ab illis fortitudinis, aut ab his juſtitia tanquàm à ſapiente petitur exemplum, &c.* Et quidem Fabricium Cicero nunquàm ad Fortitudinis, ſed ad Juſtitiæ adducit exemplum; & eod. lib. 3. Offic. eum ait Romæ idem fuiſſe, quod Athenis Ariſtides. Undè hîc fortaſsè vox *fortis* abundare videatur, & totus locus ex Cicerone reſtituendus.

CAPUT VII.

Pag. 449. lin. 13. *Ut immortale illud arcanum ejus in operto eſſet.*] Ferè omnes MSS. & excuſi habent, *in aperto eſſet*, quæ lectio repugnat ſententiæ Lactantii. Ideò lectionem Juntarum ſecutus fui, quæ plana, & conſona, & perſpicua eſt. Loquitur enim de illo æterno, infallibili arcano, & nullis hominum mentibus ſcrutabili, quo Deus aliquos reprobat, & permittit errare, ut ipſorum libero arbitrio à ſapientiâ & veritate averſi in idipſum incidant, quod vitare cupiunt, pœnam videlicet ſempiternam. Quâ de re diximus ad cap. 20. lib. 4. B. habet, *ut immortalitatem, ita arcanum ejus in aperto eſſe voluit.*

CAPUT VIII.

Pag. 451. lin. 23. *Huic legi nec abrogari fas eſt, &c.*] Ità legendum puto cum Thomaſio in notis; & cum Patricio, atque Sigonio in Scholiis ad hunc locum inter fragmenta Ciceronis lib. 3. de Republicâ. Nam hîc tria genera labefactandæ legis expreſſa ſunt, nempè *obrogatio, derogatio, abrogatio*, de quibus apud Feſtum, Ciceronem 2. de Invention. Ulpianum tit. 1. Inſtitution. *Propagari*, quod hîc habetur in aliquibus exemplaribus, nihil ad rem.

Pag. 452. lin. 8. *Ac naturam hominis aſpernatus, hoc ipſo luet maximas pœnas, &c.*] Ferè omnes Codices habent, *aſpernabitur*; & quia videbatur, copulam ſequi debere, Patricius legebat, *aſpernabitur, & hoc ipſo luet, &c.* Franciſcus Balduin. in Inſtit, Juſtin. *aſpernabitur, atque hoc ipſo luet.* B. Codex omnem ſcrupulum depulit, dum legendum oſtendit, ut in textu.

CAPUT IX.

Pag. 453. lin. 12. *Et legitimè injurias faciendo.*] Ironicè loquitur adversùs Romanos, qui ſolebant per Feciales indicere bella, & quâdam verborum formulâ antè obteſtari, ſe adversùs gentem illam, quam debellare conabantur, bellum juſtè parare. Tum ſibi quæcumque licere, & omnia ſe legitimè agere putabant. Vide Halicarn. 2. Hiſtor.

Pag. 454. lin. 2. *Aliud eſt igitur civile jus, quod pro moribus ubique variatur.*] De hoc differunt Philoſophi in 5. Moral. ad Nicomach. cap. 7. Magnor. Moral. 1. cap. 31. Juriſconſulti in Inſtitutionibus & Pandectis Tit. de Juſtitiâ & Jur.

Ibidem. lin. 4. *Et ipſam juſtitiam ignoret neceſſe eſt.*] Ità ex utroque Cod. S. Salvatoris B. T. P. Florent. edit. emendantur libri, qui habent, *& ipſum Deum ignoret, &c.*

CAPUT X.

Pag. 459. lin. 2. *Itaque inter ſe congregatos, quòd natura hominum, &c.*] Vid. Ariſtot. 1. Politic. cap. 1. & 2. & lib. 3. c. 4.

CAPUT XI.

Pag. 460. lin. 9. *Qui flecti ac miſereri non putant eſſe ſapientis.*] Ut Stoïci, referente Cicerone 3. Tuſcul. & in Oratione pro Muren. contra Catonem; ut Seneca lib. 2. de Clement. cap. 5. ut Ageſilaus fortiſſimus Imperator, cujus ſententiam, &c. refert Plutarch. in Laconic. Apophtegmat. *difficile eſſe, miſereri ſimul, & ſapere.*

Pag. 461. lin. 3. *Malè meretur, &c.*] Hic verſus apud Plaut. ità legitur de Mendico:

Malè meretur, qui ei dat, quod edat, aut quod bibat.

Ibidem. lin. 23. *Quod ſine ſpe recipiendi feceris.*] Præclarè Seneca lib. 4. de Benefic. cap. 3. & ſeqq.

Pag. 462. lin. 3. *Benignuſque.*] Cicero *benignuſve.*

Pag. 463. lin. 24. *Nihil eſt enim, &c.*] Cicero, *nihil enim eſt opere, aut manu factum, quod aliquandò non conficiat, &c.*

CAPUT XII.

Pag. 467. lin. 15. *Quod illi virtutis juſtitiaque doctores prorsùs non attigerunt.*] Nam licèt quippiam reperias apud Platonem, Ariſtotelem, Ciceronem, aut alios fortaſſis Ethnicos de mortuis hominibus humandis, id potiùs viri boni officium crediderunt, quàm ut ſignificent ab ullo unquàm Legiſlatore præcepto imperatum, & de parentibus & cognatis potiùs, aut de Republicâ benè meritis, quàm de peregrinis, ac pauperibus tumulandis locuti intelliguntur. Vide Hieronym. Magium, qui hunc locum enarrat lib. 2. Miſcellaneorum cap. 19.

Pag. 468. lin. 7. *Qui ſupervacaneam fecerent ſepulturam.*] Undè illud Maron. ad fin. 2. Æneid. *Facilis jactura ſepulchri eſt.* Quâ de re Senec. in Remed. fortuitor.

Pag. 470. lin. 14. *Si audieris, inquit, preces ſupplicis tui, &c.*] Non ſunt hæc verba deſumpta ex ullo Sacræ Scripturæ loco: ſed iis Lactantius ipſe, quæ Domini Salvatoris eſt, ſententiam expreſſit, Luc. 6. *Eſtote miſericordes, ſicut & pater veſter miſericors eſt. Dimittite, & dimittemini: date, & dabitur vobis. Eâdem quippe menſurâ, quâ menſi fueritis, remetietur vobis.*

CAPUT XIII.

Pag. 471. lin. 5. *Veniam non habet, qui ſciens peccat.*] Hoc declarat ex ſuperioribus: videlicet ſi peccans pœnitentiam non agat, neque profiteatur, & ſtatuat, ſic non ultrà peccaturum.

Pag. 472. lin. 2. *Qui primum gradum aſcendit, ſatis juſtus eſt.*] Non ille ſatis juſtus eſt, ſi ab operibus malis abſtinens, malè tamen aut loquatur, aut cogitet; id quod vel ipſe Lactantius & confitetur, & docet infrà cap. 23. & lib. 7. cap. 27. ait, Deum judicaturum eſſe etiam pravas cogitationes.

CAPUT XIV.

Pag. 474. lin. 12. *Nam Stoïci affectus omnes, quorum impulſu animus commovetur, ex homine tollunt, &c.*] Pro quibus Stoïcis Seneca plurimis in locis Epiſtolâ 86. Peperceram, Epiſt. 117. Utrùm ſatiùs, lib. 1. de Irâ cap. 10. & 11. & ſeqq. & toto lib. 2. Peripatetici contrà non tollendos omninò, ſed moderandos contendunt. Virtutes enim Ariſtoteles ſimpliciter impatibilitates, & tranquillitates, ut ait Lactantius lib. 7. cap. 10. negat eſſe lib. 2. Ethic. cap. 30. Vid. Ciceronem 3. & 4. de Finib. & 4. Tuſcul. Plutarch. de Moral. virt. S. Auguſt. lib. 9. Civit. cap. 4. & lib. 14. c. 8. & 9. Auctor noſter contra utroſque diſputat.

Digitized by Google

CAPUT XVI.

Pag. 478. lin. 4. *Quin & in illo exiguùm lætari, &c.*] Juxta opinionem Gentilium Philoſophorum, contra quos erat diſputatio, ut eos ſuis ipſis poſitionibus argueret, quod hiſce in libris profeſſus eſt ſe facturum lib. 5. cap. 4. non autem juxta dogmata Chriſtianæ ſapientiæ, quâ docemur, vel ipſis hoſtibus bona omnia cupienda: de quo & ipſe præclarè diſſerit inf. cap. 18.

CAPUT XVII.

Pag. 480. lin. 14. *Nam iſtæ concitationes animorum junčto currui ſimiles ſunt, &c.*] Fortaſsè alludat ad *currum*, de quo Plato in Phædro.

Pag. 482. lin. 16. *Hic eſt ille homo honeſtus, &c.*] Sententia Senecæ excerpta è Moralis philoſophiæ libris, quos amiſimus: ſed ſimilia paſſim effert Epiſt. 24. Sollicitum, lib. 6. Natural. quæſt. cap. 32. & alibi.

CAPUT XVIII.

Pag. 484. lin. 2. *Qui colit Verbum bonum.*] Id eſt, Jeſum Dei filium, qui Verbum bonum dicitur initio Pſalm. 24. ad quem locum reſpexit.

Ibidem. lin. 26. *Jam ex hoc ipſo boni viri nomen amittat neceſſe eſt, &c.*] Non ſolùm contra Ciceronem hæc diſputatio tendit, ſed etiam contra Ariſtotelem, qui non ulciſci injuriam, ignavi hominis atque ſervilis eſſe contendit lib. 4. Moral. Nicomach. & 3. Eudemiorum utrobique cap. 5.

Pag. 486. lin. 7. *Alieno titulo inſcriptas.*] Videlicet titulo Philippicarum, exemplo Demoſthenis.

Ibidem. lin. 28. *Spero, inquit, Cæſar, qui oblivisci, &c.*] τὸ *Cæſar* abeſt à textu Ciceronis; ibi enim, *ſpero etiam te, qui oblivisci, &c.*

CAPUT XIX.

Pag. 487. lin. 5. *Itaque hanc ipſam iram, cotem dicunt eſſe virtutis.*] Secutus ſum Jani Guilielmii tum judicium, tum fidem; nam in nonnullis MSS. Lactantii Codic. ità haberi teſtatus eſt in Quæſtionib. ad Plaut. Menechm. cap. 4. Et quidem Cicero, à quo mutuatur hæc omnia Lactantius, ſic habet in Lucull. prope fin. *Ipſam iracundiam fortitudinis quaſi cotem eſſe, &c.*

CAPUT XX.

Pag. 489. lin. 14. *Stupra verò, inquit, & adulteria, &c.*] Quædam tranſpoſita, quædam omiſſa. Cicero: » ſtupra verò, & adulteria, & omne tale flagitium nullis aliis illecebris excitari, niſi voluptate. Cùmque » homini ſive natura, ſive quis Deus nihil » mente præſtabilius dediſſet, huic divino mu» neri ac dono nihil eſſe tam inimicum, quàm » voluptatem. Nec enim libidine dominante, » temperantiæ locum eſſe, nec omninò in » voluptatis regno, &c. « Aliqui tamen Codices Ciceroniani habent, » nullis aliis ille» cebris incitari, niſi voluptatis «, ut notatur ad oram Lambinianorum; & » nec enim libi» dine dominante, temperantiæ locum eſſe om» ninò, neque in voluptatis, &c. «

Pag. 490. lin. 7. *Tamen ſpectacula hæc publica non contemnunt.*] De quibus Tertull. in lib. de Spectacul. Cypr. Epiſt. 2. ad plebem, S. Auguſt. in 3. Civit. c. 8. & ſeqq.

Pag. 491. lin. 3. *Neque militare juſto licebit, &c.*] Loquitur tantùm pro tempore illo primitivæ & adoleſcentis Eccleſiæ, quæ nec gladium habebat, nec decebat tunc illam armis uti, ſed dumtaxat per paſſiones & miracula augeri, ut ſcribit Hugo Carenſis in Annotationibus in Marc. exponens locum illum Lucæ 22. » Vendat tunicam ſuam, & emat gla» dium «. Cæterùm & hominem juſtum militare poſſe, & militiam aliquandò juſtam eſſe, ex SS. Ambroſio, Auguſtino, Gregorio, cæteris Patribus prodit Gratianus in Decret. totâ cauſâ 23. quæſt. 1. 2. 3. & Hæretic. Manichæorum, Œcolampadii, Agrippæ, Lutheri, Eraſmi contrariam aſſertionem refellit Sixt. Senen. l. 6. Biblioth. Annot. 156. Alphonſ. de Caſtr. cont. Hæreſ. lib. 3. in Verbo, *Bellum.*

Ibidem. lin. 4. *Neque verò accuſare quemquam crimine capitali.*] Non eſt hoc ſimpliciter verum; cauſæ enim adeſſe poſſunt, quibus non modò juſto homini accuſare facinoroſum licet, ſed etiam ad accuſationem inſtituendam obligatur: quandò videlicet intelligat, ſcelus in rei publicæ perniciem ire, & idoneis id teſtibus probari poſſit. S. Greg. apud Gratian. in Can. *Si quis ſuper his;* in Canon. *Metropolitanorum;* & Gelaſ. in Canon. *Quapropter ſecunda*, quæſt. 7. Pius Papa in Canon. *Si quis per capillum* 22. quæſt. 1. S. Thom. 2. 2. quæſt. 68. art. 1. Sot. de Juſt. & jur. lib. 5. quæſt. 5. art. 1.

Ibidem. lin. 6. *Itaque in hoc Dei præcepto nullam prorſus exceptionem fieri oportet, quin*

Digitized by Google

occidere hominem ſit ſemper nefas, *&c.*] Joannes Duns in 4. diſtinct. 15. quæſt. 3. propè abeſt à Lactantii ſententiâ. Verùm illud Dei præceptum non adeò generale eſt, ut omnem prorſùs exceptionem reſpuat, & cauſas aliquas adeſſe poſſe, quibus homo hominem jure interimat, demonſtrat S. Thom. 2. 2. quæſt. 64. Dominic. Sot. de Juſtit. & jur. lib. 5. quæſt. 1.

Pag. 491. lin. 8. *Quem Deus ſanctum animal eſſe voluit*, *&c.*] Dictio, *ſanctum*, hoc loco in ſignificatione propriâ accipitur, & idem valet, quod ab injuriâ hominum defenſum, atque munitum, ut ſcribit Martian. Jureconſultus in l. Sanctum, D. de rer. diviſ. Donatus: » Sanctum dicitur, quod omni obſer» vatione inviolatum eſt «. Ciceron. 2. Philippic. » Tanta enim eſt charitas patriæ, ut » veſtris etiam legionibus ſanctus eſſem «. Sic ſanctæ leges dicuntur, quæ pœnæ ſanctione corrumpi vetantur, apud Ulpianum in l. Sacra, D. de rer. diviſ. Sic oppidorum muri ſancti Pompeio Feſto de Verb. veterib. Cajo Jureconſulto in l. primâ, & Caſſio, Sabino, Marciano in d. l. Sanctum, D. de rer. Diviſ.

CAPUT XXIII.

Pag. 497. lin. 7. *Ut in hos affectus avidiſſimè ruerent*, *eâque ratione propagari & multiplicari genera poſſent*, *&c.*] Sic & Galen. lib. 14. de uſu part. c. 2. Sic & S. Baſil. *Is enim*, inquit, *appetitus mortalibus ad propagandam ſobolem divinitùs eſt datus*, *&c.* & de Homine loquens Senec. in Conſolatione ad Matrem c. 13. » Si cogitas, ait, libidinem non » voluptatis causâ homini datam, ſed propa» gandi generis, quem non violaverit hoc ſe» cretum, & infixum viſceribus ipſis exitium, » omnis alia cupiditas intactum præteribit «.

Pag. 498. lin. 9. *Pudicitiam flagitavit.*] Ità B. ſex Vatic. & ferè omnes alii tum MSS. tum excuſi. Alii ſex eorumdem Vaticanorum, & Aldus in emendatione erratorum ſuæ editionis ad libri calcem, *flagitiavit.* Ego quidem nec ſatis habeo, cur alterutram lectionem probem, nec quid conjiciam invenio. Nam cùm flagitare nullam aliam habeat ſignificationem, quàm vehementer & ſolicitè expoſcendi, rectè dicas, *puellam flagitari* ab aliquo, ut apud Ulpianum in l. 2. D. de privat. delictis, quem locum profert Thomaſius: ſed ei minimè opitulatur, quia aliud eſt *puellam flagitare*, aliud, *pudicitiam flagitare.* Guilielmus Fornerius lib. 2. Select. cap. 11. ait, flagitare idem propriè eſſe, quod ſtuprari. Auctoritates affert, quas alii viderint. Ego mallem, *flagitiavit*, ut hîc idem eſſet, quod flagitio pudicitiam affecit ac polluit, niſi verbum valdè inſolens formidarem.

Ibidem. lin. 21. *Ne capiti quidem parcit.*] Beroaldus ad Suetonium in Tiberio cap. 45. Brodæus Miſcellaneorum lib. 2. cap. 21. Magius Miſcellan. lib. 2. cap. 20. declarant hoc Lactantii dictum, qui contra hoſce nefarios invectus eſt etiam ſuprà lib. 5. cap. 9.

Pag. 499. lin. 8. *Verùm etiam publicis vulgatiſque corporibus abſtinendum*, *Deus præcepit; docetque nos*, *cùm duo inter ſe corpora*, *&c.*] Hinc Ebionis & Helcheſeitarum refellitur hæreſis, qui Pauli Apoſtoli Epiſtolas omnes repudiarunt, ut ſcribit Ireuæus lib. 1. adv. Hæreſ. & Euſeb. lib. 3. Eccleſ. Hiſt. cap. 27. & lib. 6. cap. 27. Nam cùm hæc deprompta ſint ex cap. 6. in fin. 1. ad Corinth. conſtat etiam illis temporibus, Pauli Epiſtolas inter divinas Scripturas, & divinitùs inſpiratas à fidelibus recenſitas eſſe. Alias item Pauli ſententias, ut divina Oracula refert alibi, ſuprà hoc libro cap. 18. lib. de Irâ Dei cap. 21. Conſequenter etiam hinc profligatur hæreſis Simonis Magi, Saturnini, Nicolaitarum, Florianorum, Adamitarum, Waldenſium, qui omnium fœminarum uſum promiſcuum auſi ſunt comprobare.

Pag. 500. lin. 9. *Solam omnium mulierem patientem viri fecit*, *&c.*] Sed Ariſtoteles equam quoque poſt fœtum ſuſceptum initi ſcribit lib. 7. Hiſtor. Animal. cap. 4. Et Plin. alia quoque Animalia præter milierem, licèt pauca, coïtum noſcere gravida tradit lib. 7. cap. 11.

Ibidem. lin. 18. *Iniquum eſt enim*, *ut id exigas*, *quod præſtare ipſe non poſſis.*] Hoc iiſdem penè verbis expreſſit Ulpianus in leg. Si uxor, §. Judex, D. ad l. Jul. de Adulter. Seneca Epiſtolâ 95. Eam partem, &c.

CAPUT XXIV.

Pag. 502. lin. 6. *Quòd ſi liceret ut iis*, *qui in itinere deerravissent*, *&c.*] Hic locus hodiè non extat.

Pag. 503. lin. 1. *Secutis.*] Al. *ſecutos.* Prima lectio Patricio magis placuit, & mihi.

Pag. 504. lin. 19. *Magnum*, *inquit*, *neſcio quid*, *&c.*] Eamdem auream ſententiam habet Seneca initio duodecimi libri Epiſtolarum, Epiſtolâ, Singulos dies. » Sic certè, inquit, » vivendum eſt, tanquàm in conſpectu vivamus, &c.

Pag. 506. lin. 26. *Neque verbenis opus eſt*,

Digitized by Google

neque fibris, neque ceſpitibus, &c.] *Fibris* ait, pro inteſtinis; pars pro toto. Sacra facturi ſuper aras ceſpitem ex gramine, ſeu verbenas apponebant. Verbena item & laurus ſuffitionibus frequens erat. Virgil. Eclog. 8.

— Molli cinge hac altaria vittâ;
Verbenaſque adole pingues, &c.

Ob id verbena ἱεροβοτάνη, id eſt, *ſacra herba* vocitata eſt Dioſcoridi lib. 4. Plinio lib. 25. cap. 9.

Pag. 507. lin. 5. *Ut à Cicerone dictum eſt, &c.*] Locum non reperio, niſi inter fragmenta incertorum librorum.

Caput XXV.

Pag. 507. lin. 1. *Ebur, inquit Plato, non caſtum donum Deo.*] Locus Platonis eſt 12. de Legibus, ubi quæ Diis offerenda ſint docet. De ebore autem dicitur, quia frequens erat illius uſus apud Gentes in ſimulacris deorum faciendis, ut ſcribit Plin. lib. 8. cap. 10. & lib. 12. cap. 1. Virgil. 1. Georg.

Et mœſtum illachrymat templis ebur, &c.

Pag. 508. lin. 16. *Verùm apud iſtos, qui nullo modo rationem divinitatis intelligunt, donum eſt, quidquid auro, &c.*] Errat Lactantius; nam quam ille refutat, ipſa eſt vera & propria differentia inter donum & ſacrificium, ut docent Chryſoſt. Homil. 18. in Epiſt. ad Hebræos, Theophilact. ad cap. 8. ejuſdem Epiſt. S. Thom. 2. 2. quæſt. 85. art. 3.

Ibidem. lin. 20. *Itaque Deo utrumque incorporale offerendum eſt... Donum eſt integritas animi; ſacrificium, laus, & hymnus, &c.*] Propheta quoque in Pſalmis ſæpè ſacrificium laudis commemorat, de quo Paulus ad Hæbreos 13. & Spiritus contribulatus ſacrificium dicitur Pſalm. 50. & omne opus bonum de Epiſtolâ ad Hebræos. Hæc quidem omnia impropriè & metaphoricè ſacrificia dicuntur; propriè verò ſacrificia vocantur res oblatæ, circa quas aliquid fit: ſicut olim animalia, quæ mactabantur, & comburebantur; & nunc panis, qui benedicitur, & frangitur, & comeditur, ut docet Chryſoſt. Theophilact. & S. Thom. ubi ſuprà; & utraque ſacrificia Deo debentur. Vid. quæ diximus ſuprà lib. 2. cap. 2. & hoc eodem lib. cap. 1.

Pag. 509. lin. 15. *In illo ſermone perfecto.*] Sic ſuprà lib. 4. cap. 6. ὁ λόγος τέλειος; & infrà lib. 7. cap. 18. intelligit autem Aſclepium.

Ibidem. lin. 17. *Benè ominare.*] Ità legendum ex Cod. B. & ipſomet Aſclepio Hermetis, qui non ſemel ità dicit; nam ſic quoque in Pimandr. cap. 9. Editiones Ald. Juntar. Plantin. habent, *Benè, benè, ô mi nate, &c.*

Ibidem. lin. 18. *O Aſclepi.*] Ità omnes impreſſi libri rectè legunt, ut apud ipſum Hermetem. B. haud rectè, *O Aſclepiades.*

LIBER SEPTIMUS.

Caput I.

Pag. 515. lin. 12. *Ut ait Plato.*] Locum illum innuit in Phædon. » Vis ergò, inquit, » duas rerum ſpecies ponamus, alteram viſi- » bilium, inviſibilium alteram &c. «

Ibidem. lin. 14. *Qui ait, & ortum aliquandò, & aliquandò eſſe periturum.*] Ut ex Lucretii carminibus conſtat lib. 2. ad fin.

Caput III.

Pag. 519. lin 1. *Stoïci naturam in duas dividunt partes, &c.*] Vid. Cic. 1. Academic.

Pag. 521. lin. 1. *Vel hiaverint terræ.*] Plin. lib. 2. cap. 80.

Ibidem. lin. 2. *Quotiès demerſa fluctibus, & urbes, & inſulæ, &c.*] Plin. eod. lib. c. 92.

Ibidem. lin. 5. *Et multorum fundamenta montium latens & internus ignis abſumit.*] Plin. eod. lib. cap. 106.

Ibidem. lin. 8. *Maria extruuntur.*] Plin. lib. 5. cap. 19.

Ibidem. *Montes exciduntur.*] Ut Athos quondàm à Xerſe Perſarum Rege; Plin. lib. 4. cap. 10.

Ibidem. *Et ad eruendas opes interiora terræ viſcera effodiuntur.*] De quo queritur Plin. lib. 2. cap. 63. & in Prohemio libri 33. Senec. lib. 5. Natural. quæſt. cap. 15.

Pag. 523. lin. 23. *Cùm verò mundum, omneſque partes ejus, ut videmus, mirabilis ratio gubernet, &c.*] Divinitùs Ariſtoteles Libell. de Mund. cap. 7.

Caput IV.

Pag. 524. lin. 9. *Putantque homines in omnibus terris & agris tanquam fungos eſſe generatos.*] De qua opinione diſſeruit ſuprà lib. 2. cap. 12.

Pag. 525. lin. 6. *Neque enim aut calore ſo-*

Digitized by Google

lis, aut lumine, aut aſpiratione ventorum, &c.] Hanc Taxaq. P. & alterius S. Salvatoris B. minùs antiqui, & Plantinianæ editionis lectionem ſecutus ſum omni culpâ carentem, cùm cæteræ aliquo modo oppugnari poſſint. Ald. *aut calore Solis, aut Lunæ lumine*; Florent. Juntar. *aut calore Solis, aut Lunæ, aut aſperationem ventorum, &c.* quæ lectio teneri poteſt juxta eorum ſententiam, qui Lunam æquè ac ſolem calefacere corpora cenſent. Suid. in ἀλήνη.

Ibidem. lin. 18. *Cur Deus omnia noſtri causâ cùm faceret, tantam vim natricum viperarumque fecerit?*] Præter Ciceronem in Lucull. Lucretius lib. 5.

Præterea genus horriferum naturæ ferarum
Humanæ genti infeſtum terràque marique
Cur alit, autque auget? &c.

Reſpondet Baſilius Homil. 9 in Hexaemer. » Nec verò eſt, quòd quiſquam accuſare parentem rerum debeat ob eam cauſam, quòd animalia, quæ virus mittunt, pernicioſa, & inimica vitæ noſtræ procreaverit; iſto enim pacto pædagogum etiam accuſare licebit, quòd adoleſcentiæ facultatem, & proclivitatem in officio contineat, plagiſque ac verberibus intemperantiam caſtiget, &c. « Idem Homil. 5. non longè à principio; Auguſt. lib. de Hereſ. cont. Manich. 1. cap. 16. In Codice autem Ciceroniano, pro illis » cur tam multa peſtifera terra, &c. « ſic legitur, » cur mortifera tam multa pernicioſa terra, &c. «

Pag. 526. lin. 7. *Homini autem pro his omnibus, quod erat præcipuum, rationem dedit ſolam. Itaque nudum formavit & inermem, &c.*] Idem ait lib. de Opificio Dei cap. 2. & 3. & Ariſtot. lib. 4. de Part. Anim. c. 10. Ergò injuſtè de Naturâ queritur Plinius in Prohemio 7. quòd cùm animantia cætera texerit aliquo modo, atque munierit, hominem nudum ac inermem formaverit.

Ibidem. lin 20. *Aſclepiades noſter.*] Hic ad Lactantium ſcripſit librum de Providentiâ Dei; Lactantius viciſſim ad illum libros duos, neſcimus quo titulo, ut referunt Hieronym. Honor. Auguſtodun. & alii.

CAPUT V.

Pag. 528. lin. 10. *Et imbecillis corporibus illigatas, &c.*] Lactantius ſæpè vocat corpus laqueum animæ, vinculum, ſeptum, carcerem, cuſtodiam, &c. imitatus Platonem in Gorgiâ, Phædone, Cratylo & Cicer. in Somn. Scipionis, in 1. Tuſcul. & alibi: à quibus loquendi modis abſtinere debemus nos. Et eos in Origene damnarunt Methodius, Epiphan. 2. Panar. Theophil. Alexandr. Epiſc. lib. 1. Hieronym. in Epiſt. ad Pammach. Cyrill. lib. 1. Comment. in Joan. Vid. ſuprà ad c. 3. lib. 2.

Pag. 529. lin. 19. *Tolerantiam malorum ac laborum, &c.*] Quæ hoc capite de perferendis ærumnis atque laboribus, & lib. 6. cap. 11. de miſericordiæ operibus exercendis diſſerit, obſervanda ſunt adversùs Lutherum & ſectatores, qui bona opera ad ſalutem neceſſaria negant.

Pag 531. lin. 26. *Et cum Deo ſemper.*] In utroque Cod. B. in duodecim Vatic. T. P. & aliis omnibus MSS. in editione Juntar. & Plantin. deſunt hîc cap. 5. & continenter 6. incipit illis verbis: *Nunc totam rationem, &c.* Quarè non levis ſuſpicio ſuboritur, totum eum, quem nunc ſubjiciam, haud ſanè brevem ſermonem, quique in editione Aldinâ poſt hæc verba contexitur, nothum eſſe, atque ab alio ſuppoſitum: quanquàm profectò valdè ingenioſum illum, & egregiè ſtrenuum veteratorem fuiſſe oportuit, qui Lactantii ſtylum tam miro modo fuerit imitatus. Is ſermo talis eſt. » Neque nunc aliquis eò confugiat, » ut dicat ad ipſius culpam pertinere, qui & » bonum inſtituit, & malum. Cur enim ma» lum voluit eſſe, ſi id odio habet? Cur non » bonum tantùm fecit, ut nemo peccaret, » nemo faceret malum? Quanquàm hoc in » omnibus ferè prioribus libris docuerim, & » id jam ſuperiùs, quamvis leviter, attige» rim; tamen ſubinde admonendum eſt, quia » omnis ratio in eo poſita eſt. Nulla enim « virtus eſſe poterat, niſi diverſa feciſſet; nec » omninò apparere vis boni poteſt, niſi ex » mali comparatione. Adeò malum nihil aliud » eſt, quam boni interpretatio. Sublato igi» tur malo, etiam bonum tolli neceſſe eſt. » Si lævam manum, aut pedem amputaveris, » nec corpus erit integrum, nec vita ipſa » conſtabit. Adeò ad compagem corporis » temperandam, aptiſſimè cum dextris ſiniſtra » junguntur. Item ſi pares calculos feceris, » nemo ludet. Si unum colorem Circo dede» ris, nemo ſpectandum putabit, ſublatâ om» ni Circenſium voluptate. Quos profectò » qui priùs inſtituit, amator unius coloris » fuit: ſed alterum ei, quaſi æmulum po» ſuit, ut poſſet eſſe certamen, & aliqua in » ſpectaculo gratia. Sic Deus, quum bonum » conſtitueret, quum virtutem daret, ſtatuit » etiam diverſa, cum quibus illa confligerent. » Si deſit hoſtis, & pugna, nulla victoria eſt,

» Tolle certamen, ne virtus quidem quid» quam eſt. Quàm multa ſunt hominum in» ter ſe, & quàm variis artibus conſtituta » certamina? Nemo tamen fortior, velocior, » præſtantior haberetur, ſi adverſarium, cum » quo contenderet, non haberet. Undè au» tem abeſt victoria, abeſſe hinc & gloriam » ſimul, & præmium neceſſe eſt. Ut igitur » virtutem ipſam exercitatione aſſiduâ robo» raret, eamque faceret de malorum confli» ctatione perfectam, utrumque ſimul dedit, » quia utrumque ſine altero retinere vim » ſuam non poteſt. Ergò diverſitas eſt, cui » omnis ratio veritatis innititur.

» Non me præterit, quid hoc loco à peri» tioribus poſſit opponi. Si bonum ſine malo » eſſe non poteſt, quomodò primum homi» nem dicis ante offenſum Deum in ſolo bono » fuiſſe, aut poſteà in ſolo bono futurum? » Diſcutienda nobis hæc quæſtio eſt: quod » in prioribus libris prætermiſi, ut hîc im» plerem. Diximus ſuperiùs, ex elementis re» pugnantibus hominis conſtare naturam. » Corpus enim, quia terra eſt, comprehenſi» bile eſt; temporale, brutum, atque tene» broſum eſt. Anima verò, quia de cœlo eſt, » tenuis, æterna, ſenſibilis, illuſtris eſt. Quæ » quia inter ſe contraria ſunt, neceſſe eſt, » hominem bono & malo eſſe ſubjectum. » Animæ adſcribitur bonum, quia indiſſolu» bilis eſt: corpori malum, quia fragile eſt. » Quoniam igitur ſociata & conjuncta ſunt » corpus & anima, æquè bonum & malum » cohæreat neceſſe eſt; nec ſeparari alterutro » poſſunt, niſi quum illa ſeparata ſunt. De» nique boni malique notitia ſimul homini » primò data eſt. Quâ perceptâ, ſtatim de » loco ſancto pulſus eſt, in quo malum non » eſt. Ubi cùm eſſet in bono tantùm, id » ipſum bonum eſſe, ignorabat. Poſtquàm » verò accepit boni malique intelligentiam, » jam nefas erat, eum in beatutidinis loco » morari; relegatuſque eſt in hunc commu» nem orbem, ut ea utraque ſimul experi» retur, quorum naturam pariter agnoverat. » Apparet ergò, idcircò datam eſſe homini » ſapientiam, ut bonum diſcernat à malo; » ut ab incommodis commoda, ab inutilibus » utilia diſtinguat; ut habeat judicium, & » conſiderantiam, quid cavere, quid appe» tere, quid fugere, quid ſequi debeat. Sa» pientia igitur conſtare ſine malo non po» teſt; vixitque ille princeps generis humani, » quamdiù in ſolo bono fuit, velut infans, » boni ac mali neſcius. Atenim poſteà ho» minem neceſſe eſt & ſapientem eſſe, & » ſine ullo malo beatum. Sed id fieri non » poteſt, quamdiù anima domicilio corporis » induta eſt.

» Quùm verò factum fuerit corporis ani» mæque diſſidium, tunc malum à bono ſe» parabitur. Et ſicut corpus interit, ani» ma manet: ita malum interibit, & bonum » permanebit. Tunc homo accepto immorta» litatis indumento, erit ſapiens, expers ma» li, ſicut Deus. Qui ergò vult nos in bono » eſſe tantùm, id potiſſimùm deſiderat, ut » ſine corpore vivamus, in quo eſt malum. » Quod ſi tollatur, aut ſapientia homini, ut » dixi, aut corpus adimetur: ſapientia, ut » ignoret malum; corpus, ut non ſentiat. » Nunc autem cùm homo & ſapientiâ ſit in» ſtructus, ut ſciat, & corpore, ut ſentiat, » utrumque pariter in hâc vitâ Deus eſſe vo» luit, ut ratio virtutis ſapientiæque conſta» ret. Poſuit itaque hominem inter utrumque » medium, ut haberet licentiam vel mali, vel » boni ſequendi. Sed malo admiſcuit appa» rentia quædam bona, id eſt, varias & dele» ctabiles ſuavitates, ut earum illecebris indu» ceret hominem ad latens malum. Bono autem » admiſcuit apparentia quædam mala, id eſt, » ærumnas, & miſerias, & labores, quorum aſ» peritate ac moleſtiâ offenſus animus refuge» ret à bono latenti. Hîc ergò ſapientiæ officium » deſideratur, ut plus mente videamus, quàm » corpore: quod pauci admodùm facere poſ» ſunt; quia & virtus difficilis ac rara eſt, & » voluptas communis ac publica. Ità neceſſe » eſt, ſapientem pro ſtulto haberi, qui dum » appetit bona, quæ non cernuntur, dimit» tit è manibus, quæ videntur; & dum vitat » mala, quæ non aſpiciuntur, incurrit in » mala, quæ ante oculos ſunt. Quod accidit » nobis, cùm neque cruciatum, neque mor» tem pro fide recuſamus: quandò ad ſum» mum nefas compellimur, ut proditâ fide » atque abnegato Deo vero, diis mortuis » mortiferiſque libemus. Hæc ratio eſt, cur » hominem Deus & mortalem fecerit, & ma» lis ſubjecerit; licèt ipſius causâ mundum » ædificaſſet, ſcilicet ut virtutem caperet, & » ei virtus ſua immortalitatem daret. Virtus » autem, ſicut oſtendimus, veri Dei cultus » eſt «. Hoc autem ſermone nihil aſſeritur, quod non alibi quoque Lactantius dixerit. Nam Deum in mundo bonum & malum eſſe voluiſſe, docuit etiam lib. 2. c. 18. lib. 5. c. 7. lib. 6. c. 15. & 22. l. de Irâ Dei c. 15. Item eo loquendi modo ad materiam reprobationis ſpectante,

de quâ lib. 4. cap. 20. videlicet, Deum malo admiſcuiſſe quædam apparentia bona, id eſt, varias ſuavitates, ut earum illecebris induceret hominem ad latens malum, &c. uſus eſt ſuprà lib. 4. cap. 2. & 11. Fuiſſe autem Adamum, antequàm fructum vetitum comederet, boni pariter, ac mali neſcium, &c. aſſeruit lib. 2. cap. 13.

CAPUT VII.

Pag. 536. lin. 28. *Hominum causâ mundum, & omnia quæ in eo ſunt eſſe facta, Stoïci loquuntur.*] Ut teſtatur ille cum Stoïco diſputans apud Tertullianum in Lucullo ad fin. Cur Deus, inquit, omnia noſtri causâ cùm faceret, ſic enim vultis, tantam vim natricum, &c.

Pag. 537. lin. 4. *Ad virtutem capeſſendam naſci hominès Ariſtoteles diſſeruit.*] Locum innuit Ariſtotelis, qui hodiè inter ejus opera non extat: ſed à Cicerone refertur 2. de Finib. illis verbis: » Hi non viderunt, ut ad » curſum equum, ad arandum bovem, ad » indagandum canem, &c. «

Ibidem. lin. 10. *Eſſe inferos Zenon Stoïcus docuit, &c.*] De Zenone nihil tale comperio apud Scriptores, ſed de Socrate apud Ciceronem 1. Tuſcul. circa med. » Ità enim cen» ſebat, inquit, itaque diſſeruit, duas eſſe » vias, dupliceſque curſus animorum è cor» pore excedentium; nam qui ſe humanis vi» tiis contaminaſſent, &c.

CAPUT VIII.

Pag. 538. lin. 12. *Plato autem ſic argumentatus eſt, immortale eſſe, &c.*] De hoc Platonis argumento videndus Macrob, lib. 2. in Somn. Scipion. cap. 13. & ſeqq. & S. Athanaſ. in Orat. cont. Idol. qui magnâ illud ex parte approbaſſe videtur; S. Thom. 2. cont Gent. cap. 82. Hinc ſuſpicatus eſt, Platonem credidiſſe, brutorum animas immortales, quòd ſimpliciter dixerit, animam ex ſe eſſe, & à ſe moveri. Sed hîc Platonem defendit Lactantius, quòd adjectione ſapientiæ humanam animam à mutorum animabus diſcreverit.

Pag. 539. lin. 3. *Addidit igitur, ut effugeret hanc communitatem, fieri non poſſe, q in ſit immortalis animus, &c.*] Duo loca reſpexit Ciceronis, ubi argumenta Platonis colligit de immortalitate animorum; alterum 1. Tuſcul. » Animorum nulla in terris origo » inveniri poteſt, &c. « alterum Cat. major. ſive de Senect. ad fin. » Quid multa? ſic mi» hi perſuaſi, ſic ſentio; cùm tanta celeritas » animorum ſit, &c. «

Pag. 540. lin. 7. *Harum, inquit, ſententiarum quæ vera ſit, Deus aliquis viderit.*] Hæc verba apud Ciceronem prolata leguntur, dum de animi ſubſtantiâ diſputaretur, non de immortalitate, de quâ hîc Lactantius.

Ibidem. lin. 8. *Quoniam utraque, inquit, earum ſententiarum, &c.*] Quonam è libro Ciceronis hæc ceciderunt, habetur incertum.

CAPUT IX.

Pag. 542. lin. 3. *Θεωρίαν rectiſſimè nominavit.*] Compoſitum enim & deductum nomen eſt ex nomine τοῦ θεοῦ, id eſt Dei, & verbo ὁράω, quod eſt ſpecto, aſpicio; ut & Plutarch. tradit Libello de Mun. Undè apparet, minùs rectè ſcriptum in Cod. B. qui non θεωρίαν habet, ſed ὅπιδα. Ea verò vox crebra eſt apud Triſmeg. Nam Pimand. cap. 12. ad fin. ἂν δὲ θέλῃς αὐτὸν θεωρῆσαι, &c. cap. 13. ſub initium, οὐκ ὀφθαλμοῖς τούτοις θεωροῦμαι; c. eod. in fin. hymnodiæ, ἃ θεωρῶ λέγω σοι, &c. initio cap. 14. γίνεται ἡ θεωρία.

Ibidem. lin. 22. *Quæ non erit ſecundùm naturam, &c.*] Ità B. P. Junt. Plant. id eſt, » virtus non erit ſecundùm naturam, ſi ratio » tantùm habenda eſt corporis, & non animæ » æternitatis; nam corpus ex virtutis actibus » frangitur potiùs, atque tabeſcit «, ut rectè exponit Thomaſius. Al. *quod nec erit ſecundùm naturam.*

Pag. 543. lin. 5. *Nam cùm liceat nobis jucundiſſimis frui voluptatibus, &c.*] Eodem argumento utitur Paulus Apoſt. 1. ad Corinth. cap. 15. *Si in hâc vitâ tantùm, &c.*

CAPUT X.

Pag. 544. lin. 9. *Et tranquillitas animi eſt, &c.*] Hoc non ſimpliciter probat Ariſtoteles 2. Ethic. cap. 3. quâ de re ſuprà ad cap. 14 lib. 6.

CAPUT XII.

Pag. 546. lin. 2. *Quoniam cum corpore, inquit, anima naſcitur, &c.*] Argumenta promit Epicureorum contra immortalitatem animæ ex tertio Lucretii de Nat. rer. & hoc eſt primum argumentum:

Præterea gigni pariter cum corpore, & unà
Creſcere ſentimus, &c.

Pag. 547. lin. 19. *Cedit item retrò, &c.*] Hæc carmina paulò aliter leguntur apud Lucretium; ibi enim:

Cedit

Digitized by Google

Cedit item retrò de terrâ quod fuit antè
In terras; & quod miſſum eſt ex ætheris oris,
Id rursùm cœli rellatum templa receptant.

Pag. 548. lin. 12. *Velut humor fracto vaſe, &c.*] Alludit ad ea, quæ ibi ſequuntur:

Nunc igitur quoniam quaſſatis undique vaſis, &c.

Ibidem. lin. 16. *Quoniam creſcit, inquit, ſenſus in pueris, &c.*] Lucretius:

Nam velut infirmo pueri teneroque vagantur, &c.

Ibidem. lin. 17. *Primùm non eſt idem mens & anima, &c.*] Objectionem illam de ſenſu in pueris creſcente, & in ſenibus deficiente conatur diluere. Sed parùm validè. Ariſtoteles 1. de Anim. tex. 65. » Non eſſe animi » vitium docent, ſi ſenes delirent, ſed cor» poris, neque ſenectutem eſſe in animo, » ſed inſtrumentis, &c. «

Pag. 549. lin. 1. *Nam dormientium mens, non anima ſopitur.*] Haud ſatis profectò tenuiſſe mihi videre, Lactanti, quid anima, quid mens eſſet. Non tibi ſuccurrebat ex divino præceptore, primo de Anim. text. 89. & ſeqq. & lib. 2. text. 19. & 31. Animam unum quiddam eſſe, plures habens potentias: ſuperiorem earum hanc eſſe, quam ille νοῦν, nos intellectum & mentem dicimus, quam nec corpori admiſtam, nec inſtrumento affixam corporeo docet in 3. de Anim. tex. 6. Ideò non in mente ſomnum fieri, ſed in ſenſu interiori ſcribebat lib. de Somn. & Vigil. cap. 2. Nihil enim aliud eſſe ſomnum, quàm refrigerationem primi ſenſiterii, eod. lib. cap. 3. & 2. de Partib. Anim. cap. 7.

Ibidem. *Et in furioſis mens extinguitur, anima manet.*] Nugæ. Quid eſt, extinguitur? Annon hæc animæ portio eſt ignis ille divinus, de quo tu ipſe cap. 8. de Opificio memineras? Cicero 1. Tuſculanar. » Alte» ram autem affert rationem [Panætius,] » nihil eſſe, quod doleat, quin id ægrum » eſſe quoque poſſit; quod autem in mor» bum cadat, id etiam interiturum: dolere » autem animos; ergò etiam interire. Hæc re» felli poſſunt; ſunt enim ignorantis, cùm » de æternitate animorum dicantur, de men» te dici, quæ omni turbido motu ſemper » vacet, non de partibus iis, in quibus ægri» tudines, iræ, libidineſque verſentur, quas » is, contra quem hæc dicantur, ſemotas à » mente, & diſcluſas putat, &c. «

Ibidem. lin. 2. *Dementes vocantur.*] Abuſivè: non quia ſine mente ſint, ſed quia eſſe videantur, cùm ratione uti non poſſint, læſis inſtrumentis inferiorum potentiarum, quæ menti ad ratiocinandum famulantur.

Ibidem. lin. 6. *Ad ſedem ſuam revolet.*] Ut Cicer. in Somn. Scip. » Hinc profecti, hùc » revertuntur «; & in fin. 1. Tuſc. » in noſtram » domum remigremus «; & alibi ſæpè: quorum locorum imitatione raptus Firmianus temerè hoc dictum effudit. Nos autem ab ejuſmodi locutionibus abſtinere debemus; nam favent univerſaliter dogmati de animabus ante corpora conditis, & de cœlo in terram lapſis, quod ridet ipſemet ſuprà lib. 3. cap. 18. & S. Auguſt. cùm in 2. Academic. libror. dixiſſet, animum ſeveriorem rediturum eſſe in cœlum, eum loquendi modum damnat lib. 1. Retract. cap. 1. & ſe ſcribere debuiſſe ait, non rediturum, ſed iturum, ob dictam ſuperiùs rationem. Vid. Notas lib. 2. cap. 3.

Ibidem. lin. 12. *At enim memoria deficit.*] Nam, ut ait Seneca pater in Prolog. Declamationum, » Memoria eſt res ex omnibus par» tibus animi maximè delicata, & fragilis, » in quam primùm ſenectus incurrit. «

Ibidem. lin. 16. *Verùm eadem, inquit, dolori & luctui obnoxia eſt, &c.*] Secundum argumentum. Lucretius:

Hùc accedit uti videamus, corpus ut ipſum
Suſcipere immanes morbos, &c.

Ibidem. lin. 25. *Anima, inquit, etiam morbum corporis ſentit, &c.*] Tertium argumentum. Lucretius:

Quin etiam morbis in corporis avius errat
Sæpè animus, &c.

Ibidem. lin. 26. *Oblivionem ſui.*] Letargum, de quo ibidem Lucretius:

Interdùmque gravi lethargo fertur in altum, &c.

Pag. 550. lin. 7. *Contagio ejus agreſcit.*] Parùm ſapienter. Si *agreſcit*, etiam demùm interit.

Ibidem. lin. 10. *Sicut oculus, inquit, evulſus à corpore, &c.*] Quartum argumentum. Lucretius:

Scilicet avolſus radicitùs ut nequit ullam
Deſpicere ipſe oculus rem, &c.

Ibidem. lin. 13. *Sicut id, quod vaſe continetur, &c.*] Abſurda comparatio. Non continetur anima in corpore, ut id quod in vaſe: non continetur, ut id, quod in loco; nam anima potiùs continet corpus, quàm contineatur à corpore, primo de Anim. tex. 90. eſt autem in corpore, ſicut forma in materiâ, 4. Phyſic. tex. 23.

Ibidem. lin. 17. *Animam, quia non citiùs emittatur ex corpore, mortalem videri, &c.*]

Digitized by Google

Quintum argumentum. Lucretius:

Denique ſæpè hominem paulatim cernimus ire, &c.

Pag. 551. lin. 5. *Quòd ſi immortalis noſtra foret mens, non tam ſe moriens*, &c.] Sextum argumentum: ſed Lucretius habet,

Non tam ſe moriens, &c.

CAPUT XIII.

Pag. 553. lin. 3. *Ἡνίκα δ' ἀνάλυον*.] Ità legimus cum Muſuro, & editione Juntarum; nam in Aldin. & Plantinian. deeſt, δὲ.

Pag. 554. lin. 5. *Sed ſicut in fidibus ex intentione nervorum*, &c.] De hâc Ariſtoxeni opinione, de quà meminit etiam lib. de Opif. cap. 16. vid. Platon. in Phædon. Ariſt. lib. 1. de Anim. tex. 54. & ſeqq. Lucret. initiò 3. Cicer. 1. Tuſculanar.

CAPUT XIV.

Pag. 555. lin. 8. *Plato.*] Apud quem in Timæo leguntur figmenta illa de Sacerdote quodam Ægyptio narrante Soloni, Athenas novem millibus annorum ante Solonis ætatem fuiſſe conditas, omneſque inſignes illius temporis res geſtas in ſacris Ægyptiorum libris ſubtiliter annotatas contineri.

Ibidem. lin. 11. *Secuti fortaſſè Chaldæos.*] Probavi cum Thomaſio lectionem utriuſque Cod. S. Salvat. B. T. P. pro eâ, quæ in aliis habetur, *ſicuti fortaſſè Chaldæi.* Hi quidem innumera ſe annorum millia habere jactabant, ut hîc ait Lactantius, & S. Auguſt. lib. 12. Civit. cap. 10. quos & Lucret. refutat lib. 5. *Cur ſuperà bellum Thebanum*, &c. Macrob. lib. 2. in Somn. Scip.

Ibidem. lin. 18. *Nondùm ſextum milleſimum annum eſſe concluſum*, &c.] Idem ait S. Auguſtinus dicto cap. 10.

Ibidem. lin. 19. *Quo numero expleto, conſummationem fieri neceſſe eſt.*] Increbuiſſe fertur hic error de duratione mundi ſex millibus annorum ex veteri quâdam Hebræorum traditione, de quâ in Thalmudicis voluminibus ordine quarto, Tract. 4. cui tit. Sanedrim, illumque confoviſſe aiunt non modò Rabbi quendam nomine Iſaac ſuper cap. 1. Geneſ. & alios ejuſdem ſectæ nonnullos, ſed ex noſtratibus quoque inſignes aliquot viros; nam præter Lactantium ita opinati ſunt Juſtin. Martyr, quæſt. 71. Irenæ. adv. Hæreſ. cap. ultimo, Hilar. in Matth. c. 17. Hieronym. in exemplari expoſitione Pſalm. 89. ad Cyprian, & in Commentar. ſuper Michæ. cap. 4. Aug. 20. Civit. cap. 7. Germanus verò Epiſc. Conſtantinopolit. in lib. de Theor. rer. Eccleſiaſt. ſecutus Hyppol. Martyr. & Cyrill. in lib. de Antichriſt. affirmat, mundum ſex millibus annorum ſuperque quingentis duraturum. Contrà hunc errorem extat aliorum Patrum auctoritas, Ambroſii lib. 7. in Luc. illud Matthæi exponentis, *Poſt dies ſex transfiguratus eſt*, &c. Auguſt. in Pſalm. 89. Bedæ. in lib. de Ration. Temp. & denique ipſiuſmet Salvatoris Act. 1. conteſtantis, non eſſe noſtrum ſcire tempora, vel momenta, quæ pater poſuit in ſuâ poteſtate, & Matth. 13. *De die autem illo, vel horâ nemo ſcit*, &c. Extat & res ipſa; nam cùm ex errore illo colligeretur, ab eo tempore uſque ad mundi conſummationem ducentorum circiter annorum curriculum expectari, ut inf. cap. 25. profectò non modò jam ducenti anni, ſed mille propemodùm ac trecenti prætererunt. S. Thom. rationes ponit, quibus convenit, ut dies Domini magnus ignoretur.

Pag. 556. lin. 5. *Hic eſt autem dies Sabbati, qui linguâ Hebræorum à numero nomen accepit*, &c.] Nam Lactantius Sabbati nomen deductum putat à *Sebaug*, quod eſt, ſeptem, quia is eſt ſeptimus dies, & ità quoque Theophil. ad Autolyc. lib. 2. Alii malunt *Sciabath*, id eſt, Sabbatum requiem ſignificare, & à verbo *Sciabath*, quod eſt quieſcere, deductum eſſe; quibus adſtipulatur Joſephus lib. 1. Antiquit. cap. 1. Philo in lib. de Abraham in principio, & de migratione Abraham. Plutarchus autem, & quidam alii Ethnicorum, fatuè nimis aliundè putant deductum. Nam Plutarchus in 5. quæſtion. Convival. à Baccho, qui Sabbus eſt, quòd eo die ſe mutuò Hebræi ad potandum invitent; alii verò à Sabbo, morbi genere apud Ægyptios, quo replentur inguina ulceribus; illo enim laboraſſe aiunt Hebræos Ægypto exeuntes, & ſeptimo die quieviſſe, ac proindè diem illum Sabbatum nominaſſe. Certè ducem fuiſſe leproſorum & ſcabie laborantium Moyſen in egreſſu de Ægypto, calumniati ſunt Manethon Ægyptius, referente Joſepho contra ipſum diſputante lib. 1. contra Appion. & Juſtinus hiſtoricus lib. 36. qui ait, Moyſen Damaſcenâ antiquâ patriâ repetitâ, montem Syneum, al. Synam, occupaviſſe, in quo ſeptem dierum jejunio per deſerta Arabiæ cum populo ſuo fatigatus cùm tandem veniſſet, ſeptimum diem more gentis Sabbatum appellatum in omne ævum jejunio ſacraviſſe, quo-

Digitized by Google

niam ille dies famem illis, erroremque finierat, &c.

Ibidem. lin. 14. *Sicut indicat Propheta dicens, &c.*] Sed locus ille nihil opitulatur errori, cùm ibi millenarius numerus ſumatur pro indefinito quodam numero, ut in Pſalm. 104. » Verbi quod mandavit in mille generationes « ; & in Eccleſiaſtic. » Melior eſt » unus timens Deum, quàm mille filii impii, » &c. « Cujuſmodi multa exempla reperiuntur apud profanos Scriptores.

Pag. 557. lin. 17. *Ut mille annis in hoc mundo viveret.*] Omne tempus, quod vixit Adam, fuiſſe comperio quinto Geneſ. nongentorum, & triginta annorum.

Caput XV.

Pag. 561. lin. 1. *Quòd Romanum nomen, &c.*] Et infrà cap. 25. *At verò cùm caput illud orbis occiderit, &c.* Fuit vetus traditio illorum temporum, cùm primùm Romanum Imperium defeciſſet, venturum Antichriſtum, & paulò poſt mundum interiturum. Ità enim ſcribit & Tertullian. in lib. ad Scapul. & Apologet. cap. 32. & Optat. Milevitan. contra Donatiſt. lib. 2. atque orta ejuſmodi traditio videtur ex prophetiâ Danielis cap. 2. ubi quatuor regna enumerantur, & poſt illa denunciatur adventus Antichriſti ; & etiam ex verbis Apoſtoli in 2. ad Theſſalon. cap. 2. ubi non priùs venturum ait Antichriſtum, quàm diſceſſio venerit, ſcilicet populorum à Romano imperio, ſecundùm Auguſtinum lib. 20. Civit. cap. 19. Sed quomodò eſt hoc, quia jamdiù gentes diſceſſerunt à Romano Imperio, necdùm venit Antichriſtus ? Reſpondet S. Thomas ſuper d. cap. 2. Epiſt. Paul. lect. 1. his verbis. » Dicendum, quòd nondùm ceſſavit, ſed eſt commutatum de temporali in » ſpirituale, ut dicit Leo Papa in ſermone » de Apoſtolis ; & ideò diſceſſio à Romano » Imperio debet intelligi non ſolùm à temporali, ſed etiam à ſpirituali, ſcilicet à fide » Catholicâ Romanæ Eccleſiæ. Eſt autem hoc » conveniens ſignum : nam Chriſtus venit, » quandò Romanum Imperium omnibus dominabatur : ità econtrà ſignum adventûs » Antichriſti eſt diſceſſio ab eo «.

Ibidem. lin. 15. *Seneca Romanæ urbis tempora diſtribuit in ætates, &c.*] Locum Senecæ non invenio, ſed quiddam ejuſmodi apud Bedam de Temporibus cap. 66.

Pag. 562. lin. 21. *Hyſtaſpes quoque, qui fuit Medorum Rex antiquiſſimus, &c.*] De hujus Vaticiniis ſub nomine *Hyſtaſpis* meminit etiam Paulus Apoſtolus apud Clementem Alexandrinum 6. Stromat illis verbis. » Libros quo» que Græcos ſumite : agnoſcite Sibyllam, » quomodò unum Deum ſignificet, & ea, » quæ ſunt futura ; & Hyſtaſpen ſumite, & » legite, &c. « Quæ cùm in Epiſtolis Pauli non inveniantur, vero ſimile eſt, Clementem antiquiſſimum Theologum ex Pauli concionibus ad populum habitis, & memoriæ mandatis, & deindè ad poſteros traditione quâdam tranſmiſſis prodidiſſe. Ejuſdem quoque ſub nomine Hyſtaſpis non ſemel mentionem agit Juſtin. Martyr. in Apolog. 2. pro Chriſtian. Et hoc loco ſeptem Codices Vaticani habent, *Hyſtaſpes*, pro eo quod in aliis libris excuſis eſt, *Hydaſpes*. Ideò verum hujus Regis nomen reſtituimus Lactantio, quod etiam probat Theodorus Canterus Variar. lection. lib. 2. cap. 19. Quanquàm quæ de Hyſtaſpe Darii patre affert ex Agathiâ hiſtorico l. 2. & Ammiano lib. 23. huic noſtro convenire non poſſunt ; ſiquidem Darii pater, qui & Hydaſpes alicubi nominatur, non fuit Rex, ut ex Herodot. conſtat. Et cùm Roma condita fuerit circiter Olympiad. 6. ut ex Euſeb. Glarean. in Chronol. ad Livi. & aliis patet, Darius autem floruerit Olymp. 64. ut ex Euſeb. retulimus ſuprà lib. 4. cap. 14. neceſſe eſt, ut Darii pater multis penè non ſolum annis, ſed etiam ſeculis poſt conditam urbem extiterit, contrà quàm hoc loco Lactantius aſſerat, qui ait, hæc multò antè præfatum Hyſtaſpen, quàm Trojana illa gens, id eſt, Romana conderetur.

Ibidem. lin. 22. *A quo amnis quoque nomen accepit, qui nunc Hydaſpes dicitur.*] Jam hinc intelligis, cur fluvius Hydaſpes dicatur Medus à Virgilio 4. Georg. illis Carminibus :

Præterea Regem non ſic Ægyptus, & ingens
Lydia, nec populi Parthorum, aut Medus
Hydaſpes
Obſervant, &c.

Quod divini Poëtæ expoſitores forſit, nec ſatis, quod ad rem faceret, attulerunt.

Ibidem. lin. 23. *Admirabile ſomnium.*] Ità reſtituitur hic locus ex B. Cod. qui corruptus legitur in impreſſis, *admirabilis omnium*. Nam genuinam eſſe hanc lectionem vel illa quæ ſequuntur oſtendunt, ſub interpretatione vaticinantis pueri, &c.

Caput XVI.

Pag. 563. lin. 6. *Ad conſumendum.*] Ità repoſui, pro eo quod corruptè eſt in omnibus, *ad conſumandum*.

Digitized by Google

Pag. 563. lin. 8. *Tum repentè adversùs eos hoſtis potentiſſimus ab extremis finibus plagæ ſeptentrionalis orietur, &c.*] In hoſte potentiſſimo, qui adversùs decem Reges orietur, non intelligit Lactantius Antichriſtum, ut cenſuit Franciſcus Ribera ad cap. 12. Apocalyp. num. 13. Nam initio ſequentis capitis ait, & hunc ipſum hoſtem deletum iri cum omnibus ſuis reliquiis ab altero Rege ex Syriâ ſurrecturo humani generis proditore, quem cap. 19. Antichriſtum appellat, id quod clariùs ediſſerit cap. 11. Epitomes horum librorum; ubi cùm dixiſſet, viros decem occupaturos orbem, & contra eos ſurrecturum longè potentiorem ac nequiorem, qui tribus ex eo numero deletis Aſiam poſſidebit, cæteris in poteſtate ſuâ redactis, & adſcitis, ait deindè, inter ea mala exſurrecturum Regem impium, non modò generi hominum, ſed & Deo inimicum, qui reliquias illius prioris Tyranni conteret, cruciabit, vexabit, interimet; atque hunc futurum Antichriſtum ſatis apertè oſtendit. In hoſte igitur illo, quem ait debellaturum Reges illos, fortaſsè Lactantius Neronem intellexerit; nam & id putaviſſe S. Martinum Turonenſem Epiſcopum prodit Sever. Sulpit. in Dialog. lib. 2. in fin. quanquàm & alii multi, ut ſcribit Sever. ibid. S. Hieron. in illud Daniel. 11. » Et cor ejus adversùs te» ſtamentum ſanctum, &c. « & S. Aug. lib. 20. Civit. cap. 19. qui illos arguit, crediderunt, Neronem ipſum futurum eſſe Antichriſtum. Falſus igitur hoc loco Lactantius eſt, cùm ex Scripturis conſtet, non alium Regem, quàm Antichriſtum ipſum, decem Regibus illis ſuperventurum, qui eos ſubigat, & ſuo imperio ſubjiciat, ut docent omnes expoſitores ſuper 12. Danielis in fin. ubi viſio quartæ beſtiæ declaratur, & ſuper 12. Apocalypſ. ad ea verba, *habens capita ſeptem, &c.* & ſuper cap. 17. ad ea, *& decem cornua, &c.* item Irenæ. adversùs Hæreſ. lib. 5. cap. 25. & 26. Hyppolit. Martyr de Conſumm. ſecul. Theodoret. in Daniel. Oratione 7. Proſper Aquitanic. in lib. cui titulus dimid. tempor. cap. 7. Nec S. Martini auctoritate ſuſtinetur quod de Nerone aliqui fabulantur; neque enim id prophetico ſpiritu ſenſiſſe putandus eſt: ſed ut fortè ab aliis enarratum, aut ſcriptum acceperat, ità quærentibus reſpondiſſe.

CAPUT XVII.

Pag. 565. lin. 2. *Propheta magnus mittetur à Deo, &c.*] Lactantius de uno tantùm Prophetâ mentionem habet, cùm tamen cap. 11. Apocalyp. undè deſumpſit, duos mittendos eſſe dicatur, quos Joannes prophetas quidem vocat: ſed eorum nomina ſilentio præterit; & ideò relictus eſt Scriptoribus locus ad opinandum. Porrò alterum eorum futurum Heliam omnes conſentiunt ex cap. 4. Malach. at de altero pugnant. Nam alii futurum aſſerunt Moyſen, ut Hilar. Can. in Math. 20. Ambroſ. in lib. de Caïn & Abel cap. 2. Catharin. ſuper Geneſ. & Joann. Arboreus lib. 11. Theoſophias; alii Hieremiam, ut refert, & credit idem Victorin. quem reprobat Anſbert. ſuper d. cap. 11. Apocalyp. & Hilar. d. cap. 20. Recepta tamen à pleriſque Patribus ſententia videtur, ut comes Eliæ ſit Enoch futurus ex illo Eccleſiaſt. 44. » Enoch placuit » Deo, & tranſlatus eſt in paradiſum, ut det » gentibus pœnitentiam, &c. « id eſt, in fine ſeculorum, quandò prædicaturus eſt pœnitentiam gentibus ab Antichriſto ſeductis. Ità Tertull. lib. de Anim. cap. 28. S. Ephrem Serm. de Antichriſt. & Serm .de Conſummat. ſeculi, Iſidor. lib. de Vit. & Mort. Sanct. c. 3. & 35. Hyppolit. Mart. Serm. de Antichriſt. Hieronym. Epiſt. 148. ad Marcell. & in Pſalm. 20. Aug. in Tractat. de Antichriſto, & lib. 2. de Peccato Origin. cap. 23. & lib. 9. ſuper Geneſ. ad litter. cap. 6. Proſper Aquitanic. in dimid. tempor. c. 13. & ſeqq. Greg. Magn. lib. 9. Moral. cap. 4. & Homil. 12. in Ezech. Damaſcen. 4. de Fid. Orthod. cap. 27. ad fin. 4. ea quoque ſuper d. cap. 51. Gloſſ. Anſbert. Aymo, Rupert. Anſelm. Richard. S. Thom. Andr. Arethas.

Pag. 566. lin. 1. *Peractiſque operibus ipſius, alter Rex orietur ex Syriâ, &c.*] Non ante ortum Antichriſti, ut ait Lactantius, ſed ipſius perſecutionis tempore Prophetæ prædicabunt diebus mille ducentis & ſexaginta, videlicet quanto ferè tempore durabit Antichriſti perſecutio, quoniam eorum prædicatio quaſi in antidotum perſecutionis illius dabitur, ut docent omnes ſuper illud cap. 11. Apocalypſ. *Et prophetabunt diebus mille ducentis.*

Ibidem. lin. 2. *Malo ſpiritu genitus.*] Non quia generandus ſit à Dæmone incubo alieno ſemine, ut quidam putaverunt: ſed quia mali ſpiritûs operâ naſcetur, ut tradunt Martyr Hyppolitus, & Damaſcen. Cavenda quoque opinio aſſerentium, Antichriſtum non alium fore, quàm Diabolum, quos S. Hieronymus damnat 2. Daniel. ſuper illud, *Ecce oculi quaſi oculi hominis, &c.* Damaſc. 4. de Fid. Orthod. cap. 28.

Ibidem. lin. 3. *Illius prioris mali.*] Id eſt,

Digitized by Google

illius prioris Tyranni, ut exponit c. 12. Epitomes, quem decem Reges dixerat ſubacturum eſſe ſup. cap. anteced.

Pag. 566. lin. 15. ***Signabuntur ab eo tanquam pecudes.***] De charactere Antichriſti, quo ſuos ſignabit ſectatores, habetur Apocalyp. 13. ſed qualis futurus ſit ille character, ambigitur. Ex Primaſio quidem tradit Anſbertus, atque ita tradit, ut id ſibi à Deo revelatum innuat, talem futurum illum characterem, ut in eo totum Chriſti nomen compendio includatur, qualis eſt is, quem Imperator Conſtantinus Magnus, Leo Quintus, & alii nonnulli Imperatores geſtaverunt in Labaris, duobus modis exprimi ſolitum; talem enim characterem numiſmata vetera oſtendunt, quorum formas typis excuſas exhibet etiam Cardin. Baronius lib. 3. Annal. ſub anno Domini 312. & Stevechius ad Vegetium lib. 2. c. 18. Lipſius de Cruce c. 15. Id vero ſimile eſt, quoniam nullum nomen magis amabit Antichriſtus, quàm Chriſti nomen, quo Judæos decipiet, & Agarenos, & multos etiam Chriſtianorum.

Caput XVIII.

Pag. 568. lin. 4. Ἥξει καὶ μαχάερον, *&c.*] Hæc habentur in 5. Sermone Carminum Sibyllinorum: ſed ibi multùm variat lectio.

Ibidem. lin. 7. Ἀφθίτου.] Ità lego cum M. Maſuro propter metri rationem, ſicut eſt in MS. B. & in editione Florentinâ: non autem ἀφθίτοις, ut eſt in Aldinâ, & Plantinian.

Ibidem. lin. 9. Καὶ τότ' ἀπ' ἠελίου.] Variat hic verſus aliquantulùm in Codice Sibyllino.

Ibidem. lin. 12. Ἡμετέρας δουλείας, *&c.*] Variat lectio in Carmin. Sibyllinis; nam ibi:

—— ἵνα τὸν ζυγὸν ὅν περ ὑπῆμεν
Δοῦλον δυσβάστακτον ἐπ' αὐχένι κείμενον ἀρῦ.

Caput XIX.

Pag. 569. lin. 6. Ὁππότ' ἂν ἔλθῃ, *&c.*] Non extant in Carminibus Sibyllinis.

Ibidem. lin. 10. ***Et poſteà orbis terræ Regnum recepturus eſt***, *&c.*] De Regno loquitur, quo Chriſtum poſt judicium mille annis cum juſtis in terrâ regnaturum falsò credidit Lactantius, de quo errore dicemus infrà. Quare non immeritò notavit hunc locum Didacus Covarruv. lib. 4. Variar. Reſol. cap. 19. ſub num. 10. Cautè Iſidorus hunc eundem penè locum exſcribens lib. 6. Origin. cap. 17. ab iſtis verbis abſtinuit.

Ibidem. lin. 12. ***Cadet repentè gladius è Cœlo***, *&c.*] Hoc dictum teſtimonio Scripturæ caret, cujuſmodi & alia nonnulla, quæ ex eorum temporum traditionibus referre putandus eſt.

Pag. 570. lin. 3. Ῥίψουσι.] Sic omninò legendum eſt ex Codice Sibyllino, monente id ſerie primarum litterarum cujuſque verſûs in acroſtichis; non τελψουσι, ut hîc vulgò legitur.

Ibidem. lin. 5. Ἔργα δὲ χειροτοντά, *&c.*] Etiam hic verſus paulò aliter legitur in Carminibus Sibyllinis.

Caput XX.

Ibidem. lin. 1. ***Poſt hæc aperientur inferi, & reſurgent mortui***, *&c.*] Lactantius hoc capite & ſequentibus de futuro extremo judicio, & de mortuorum reſurrectione hæc docet. Animæ non ſtatim poſt mortem judicantur, ſed in unâ, communique cuſtodiâ ſubtus terram detinentur uſque ad diem univerſalis judicii, inf. cap. 21. Duplex erit reſurrectio: altera fidelium, id eſt eorum, qui in Dei religione fuerint verſati; altera impiorum, id eſt infidelium. Primùm igitur, inquit, ex inferis, hoc eſt ex ſubterraneâ illâ cuſtodiâ excitabuntur fidelium animæ ad ſua corpora recipienda, ut hoc loco dicitur. Examen operum fiet, ut ſi plura, & gravia fuerint bona, ad vitam beatam dentur, ſin econtrà, ad pœnam damnentur, ut dicitur paulò inf. Examen fiet per ignem; nam ij, quorum peccata vel pondere, vel numero prævalebunt, amburentur igne; quos autem plena juſtitia, & maturitas virtutis incoxerit, ignem illum non ſentient, in fin. cap. 21. Tum conſtituet Deus civitatem ſanctam in medio terræ, ubi regnabit mille annis cum juſtis illis, qui præerunt viventibus veluti judices. Qui verò tunc reperti fuerint in corporibus vivi, non morientur: ſed per eoſdem mille annos prolem ſanctam, & Deo charam generabunt. Ethnici non extinguentur omninò: ſed quidam relinquentur in victoriam Dei, ut triumphentur à juſtis. Hæc omnia c. 24. Denique poſt mille annos altera fiet reſurrectio, videlicet impiorum, qui Idola coluerunt, qui Deum verum vel neſcierunt, vel abnegarunt; ij verò abſque ullo judicio (neque enim ſurrecturos impios in judicium ex Sacris Litteris hoc capite docet) ad cruciatus æternos cum principe Dæmonum, & ejus miniſtris exterminabuntur: juſti autem renovato mundo felices ac beati, in ſimilitudinem Angelorum in conſpectu altiſſimi ſemper verſabuntur, & ei in æternum ſervient.

Digitized by Google

cap. 26. Protulit has ineptias Lactantius, quia non rectè percepit vaticinium Joannis Apoſtoli 20. Apocal. » Et vidi ſedes, & ſederunt » ſuper eas, &c. « At verò una tantummodò erit reſurrectio omnium, quorum alii quidem ibunt in Cœlum ad vitam æternam, ij ſcilicet, qui poſt baptiſma ſuſceptum vel nullam peccati maculam contraxerunt, vel contractam diluerunt ac purgaverunt; alii in Infernum ignem æternum, ij videlicet, qui in actuali mortali peccato obierunt: qui verò in ſolo originali deceſſerunt, vel in Limbo, vel in hoc mundo, vel, ut ait S. Antoninus Florentin. p. p. Summæ Tit. 8. cap. 1. §. 4. in alio loco, quem ſolus novit Deus, pœnâ damni tantùm, ſcilicet carentiâ viſionis Divinæ punientur. Quomodò autem verba Joann. Apoſt. ſint intelligenda, docent expoſitores Apocalypſ. S. Auguſt. lib. 20. de Civit. cap. 7. & ſeqq. ex recentioribus doctiſſimè ac luculenter Franciſcus Ribera ſuper Apocalyp. Nos omnes Lactantii errores ſigillatim annotabimus.

Pag. 570. lin 5. *Ο'πνότι καὶ τὸ λαῖβιν*, *&c.*] Extant hæc Carmina in Oraculis Sibyllinis Serm. 3. ubi lectio plurimùm variat, & hic verſus mutilus habetur.

Ibidem. lin. 10. *βασιλῆος.*] Sibyllinus Codex, & S. Auguſtinus lib. 18. Civit. cap. 23. habet βασιλῆες.

Pag. 571. lin. 8. *Non reſurrecturos eſſe impios in judicium, &c.*] Quod intelligendum eſt quoad diſcuſſionem meritorum, non autem quoad diſtributionem pœnarum; nam quoad præmiorum, vel pœnarum diſtributionem omnes judicabuntur, juxta illud Roman. 14. » Omnes aſtabimus ante tribunal » Chriſti «, ut explicat S. Thomas in 4. ſententiar. diſtinct. 47. quæſt. unicâ, artic. 3. & ipſe Lactantius infrà cap. 26.

Pag. 572. lin. 3. *Impiorum verò, &c.*] Ità legendum eſſe, cùm vitioſè vulgò legatur *Impios verò*, textus ipſe convincit; nam de animabus dicere pergit, de quibus ait paulò ſuprà, *ſed eorum, qui juſti fuerunt, puras, & impaſſibiles, &c.* Nunc alterum hujus Orationis membrum exequitur, *impiorum verò*, ſuppl. *animas*, mediam gerere naturam ex contagione carnis, *cujus deſideriis addicta fucum trahant, &c.* Neque verò illud, *addicta*, cum dictione, *impios*, convenit.

Ibidem. lin. 20. *Par levibus ventis, &c.*] Cave tamen putes, animam quaſi ventulum quemdam, & auram eſſe.

CAPUT XXI.

Ibidem. lin. 1. *Primum igitur dicimus, tantam eſſe Dei poteſtatem, ut etiam incorporalia comprehendat, &c.*] Docet quomodò anima, cùm ſpiritalis ſit, pati poſſit ab igne corporeo. Videlicet eam pati non poſſe potentiâ naturali, quia cùm in ſe, inquit, nihil habeat ſolidum & contrectabile, à ſolidis & corporalibus nullam vim pati poteſt; ſed poſſe tamen eâ potentiâ, quam Theologi noſtri obedientiæ potentiam nuncupant, quâ cunctæ res aptæ natæ ſunt creatori obedire, ità ut in eis quidquid ipſe vult fiat. Exemplum affert de Angelis, qui eum metuunt, cùm inenarrabili quodam modo ab eo caſtigari poſſint, & de Dæmonibus, qui ab eo torquentur, & puniuntur. Jam hoc nil aliud aſſerere eſt, quàm quod S. Thom. in 4. ſentent. diſt. 44. quæſt. 2. art. 3. & ibi alii quoque Theologi docent, videlicet ignem æternum in animas agere, & eas torquere poſſe tanquàm inſtrumentum divinæ virtutis, atque juſtitiæ.

Pag. 573. lin. 8. *Nam quia peccata in corporibus contraxerunt, rurſùs carne induentur, &c.*] Putavit Lactantius, omne animarum judicium differri poſt corporum reſurrectionem: idcircò, inquit, licèt Deus virtute ſuâ poſſit igne agere in animas etiam corpore exutas, tamen congruentiùs vult eas pati cum corpore, *quia in corpore peccaverunt*, & *ideò rurſùs carne induentur, &c.*

Ibidem. lin. 9. *Et tamen non erit caro illa, quam Deus homini ſuperjecerit, huic terrenæ ſimilis, &c.*] Non negat eorum, qui ſurrecturi ſunt, carnem futuram eandem numero cum eâ, quam habuerunt in vitâ, quod fides Catholica docet, ut habemus c. 1. de Summ. Trinit. & Fid. Cathol. & DD. demonſtrant in 4. diſtinct. 47. & 48. ſed ait, non eam fore huic ſimilem; & ſtatim in quo futura ſit ea diſſimilitudo pronunciat, nempè quia cùm caro noſtra ad ignis contactum diffluat ac conſumatur, illa inſolubilis erit, atque manſura, neque cruciatibus illis, & igne aliquandò defectura.

Ibidem. lin. 12. *Cujus natura diverſa eſt ab hoc noſtro, &c.*] Naturam accepit hic non ità propriè pro ſubſtantiâ & formâ ſpecificâ, ſed aliquantò laxiùs, atque abuſivè, ut diverſæ illum ignem affirmet eſſe naturæ, id eſt, diverſarum quarumdam proprietatum, & operationum conſequentium, quas ſtatim, & ipſe hîc, & alii quoque recenſent; Tertull.

Digitized by Google

Apologet. cap. 48. Minut. in Octav. Pacian. de Pœnit. & Confeſſ. Quòd videlicet nullius materiæ fomite alatur, quòd unà cremet & recreet impios, & quòd quantùm de corporibus abſumat, tantùm reponat. Et hoc modo Damaſcenus etiam declaratur, qui quarto de Fid. Orthod. cap. ultimo ait, impios mittendos eſſe in ignem æternum non materialem, qualis eſt apud nos, ſed qualem novit Deus. Dicitur enim in addition. ad 3. part. S. Thom. quæſt. 97. art. 5. & à S. Bonavent. in 4. ſentent. diſtinct. 44. art. 2. quæſt. 1. quòd Damaſc. non negat, ignem inferni eſſe ſimpliciter materialem, ſed materialem, qualis hic noſter, quia quibuſdam proprietatibus à noſtro igne differt, neque negat ſimilitudinem in formâ ſpecificâ, ſed in operationibus quibuſdam, ut diximus. Nam quòd ignis inferni ejuſdem naturæ ac ſpeciei ſit cum igne noſtro, probabilius videtur, atque receptius à Theologis, ut notatur in addition. ad 3. part. d. quæſt. 97. art. 6. & differit Sotus in 4. ſentent. diſtinct. 50. quæſt. unic. artic. 1. concluſione ſecundâ.

Pag. 573. lin. 15. *Nec admiſtum habet fumum: ſed eſt purus, ac liquidus, & in aquæ modum fluidus, &c.*] Fortaſſis de igne Purgatorii hoc verum ſit; nam id aliqui tradidere. Cæterùm de igne Inferni pernegant omnes; Baſil. in Pſalm. 33. ſuper illud, *Timorem Domini*, S. Greg. lib. 9. Moral. cap. 49. qui ait, ignem illum caliginoſum eſſe, & ſplendore carentem, S. Thom. in 2. ſentent. diſtinct. 6. art. 3. ad 1. & in 4. diſt. 50. quæſt. unicâ art. 2. S. Bonav. in 4. diſt. 44. art. 2. quæſt. 1. Habebit tamen ignis ille tantùm de triſti luce, quantùm ſufficiat, ut damnati ſe mutuò poſſint contueri, ad miſeriarum & pœnarum ſuarum augmentum, ut ait S. Gregorius, ubi ſuprà.

Pag. 574. lin. 1. *Sed & juſtos cùm judicaverit, etiam in igni eos examinabit.*] De igne conflagrationis hæc ferè tradunt DD. Sanct. Thom. in 4. ſentent. diſt. 47. art. 4. ad 3. & ibid. S. Bonav. quæſt. 4. in fin. & in 7. p. Breviloq. cap. 4.

Ibidem. lin. 8. *Nec tamen quiſquam putet, animas poſt mortem protinùs judicari.*] Pœnas animarum & præmia differri in diem judicii univerſalis poſt corporum reſurrectionem, atque eas interim in unâ communi cuſtodiâ detineri, Lactantius eſt opinatus, ut ſuprà diximus hoc eodem cap. Idem ſenſerunt & alii plerique antiquorum Patrum; Clemens Roman. 1. Recogn. ad fin. ex Petri Apoſtoli perſonâ loquens, Juſtin. Mart. in quæſtion. à Gentib. poſit. quæſt. 76. Irenæ. adv. Hæreſ. Tertull. 4. adv. Marcion. & lib. de Anim. cap. antepenult. Origen. Homil. 7. in Levitic. & 2. & 4. Principior. Victor. ſuper Apocal. ad ea, *Vidi ſub altare*, Prudent. in Hymn. pro exeq. defunct. & alibi, Ambroſ. 2. de Caïn & Abel cap. 2. & lib. de Bono Mortis cap. 10. Chriſoſt. Homil. 39. in 1. ad Corinth. Auguſt. in Pſal. 36. Theodoret. ad cap. 11. Epiſtolæ ad Hebræ. Arethas in illud Apocalyp. *Uſquequò, Domine, non vindicas ſanguinem, &c.* Œcumenius ad cap. 11. Epiſt. ad Hebræ. Theophilact. ibid. & in Comment. ad Luc. ſuper illud, *Hodiè mecum eris, &c.* Eutymius ibid. S. Bernard. ſuper illud Apocalyp. *Vidi ſub altare, &c.* Denique pro hâc ſententiâ adducitur Jacobus Apoſtolus in liturgiâ divini ſacrificii; & ità Joannem Romanum Pontificem ejus nominis Vigeſimum ſecundum credidiſſe, & credendum ſanxiſſe, refert Ocham in operib. 93. dier. & Adrianus in 4. ſent. in fin. quæſt. de Sacram. confirmat. Quibus non obſtantibus, nunc pro certo & infallibili dogmate habendum eſt, animas ſtatim ab egreſſu corporum judicari; & quæ rationis uſum habuerunt, pro diverſitate meritorum ad gloriam Paradiſi, aut ad pœnam vel æternam in Infernum, vel temporalem in Purgatorium deduci; quæ verò ante rationis uſum deceſſerunt, vel in Limbum puerorum migrare, ubi pœnâ damni tantummòdò afficiantur pro peccato Originali contracto, niſi baptiſma ſuſceperint, vel in Paradiſum ad vitam beatam pro merito Chriſti, ſiquidem baptiſmate ſunt ablutæ, ut docet S. Thom. S. Bonav. & cæteri in 4. ſentent. diſtinct. 45. art. 1. Et contraria aſſertio pertinet ad errorem Armenorum & Anabaptiſtarum aſſerentium, animas Sanctorum ante Reſurrectionem corporum divinæ viſionis gloriâ frui non poſſe, & tam Dæmonum, quàm animarum differri ſupplicium uſque ad diem judicii; quod de Dæmonibus falſum, tradidi ſuprà lib. 2. cap. 15. ad ea, *quibus quia liberum arbitrium, &c.* De animabus etiam ei poſitioni Sancti Patres adverſantur; Chriſoſt. Homil. ſuper illud Sapientiæ 6. *Juſtorum animæ*, & alibi, S. Auguſt. lib. 9. Confeſſion. cap. 3. & in Meditation. cap. 24. De ſpiritu & animâ cap. 58. & de Eccleſiaſtic. dogmat. cap. 79. Greg. lib. 4. Moral. cap. 25. Hieronym. in Epitaph. Nepotian. & omnes Theologi in 4. diſtin. 45. S. Thom. in 1. 2. quæſt. art. 3. adverſantur Decretales Epiſt. Innoc. 3. in cap. Majores, de

Digitized by Google

baptiſm. & in cap. Apoſtolicam, de Preſbytero non baptizat. item Benedictus XI. in quâdam Extravagante, quæ licèt in Corpore juris non ſit clauſa, authentica tamen eſt, & infallibilis auctoritatis, quam integrâ fide refert Marſil. in 4. ſentent. quæſt. 13. art. 3. & Alfonſ. de Caſtr. adv. Hæreſ. in verbo, *Beatitudo*. Quin etiam univerſalia Concilia; Florentinum ſub Eugenio 4. his verbis: » Definimus, illorum animas, qui poſt baptiſma ſuſceptum nullam omninò peccati maculam incurrerunt, illas etiam, quæ poſt contractam peccati maculam vel in ſuis corporibus, vel eiſdem exutæ corporibus ſunt purgatæ, in cœlum mox recipi, & intueri clarè ipſum Deum trinum & unum ſicuti eſt, pro meritorum tamen diverſitate alium alio perfectiùs; illorum autem animas, qui in actuali mortali peccato, vel ſolo originali decedunt, mox in Infernum deſcendere, pœnis tamen diſparibus puniendas, &c. « Item Concilium Trident. Seſſion. 5. Canon. 5. Adverſantur denique, & Sacrarum oracula Scripturarum; ad Philippen. 1. Cupio diſſolvi, &c. 2. ad Corinth. 5. Scimus quoniam ſi terreſtris domus noſtra ſuum locum, & refert S. Thom. p. p. quæſt. 64. artic. 4. ad 3. &c. & eod. cap. Audemus, & bonam voluntatem habemus, &c. Luc. 23. Hodiè mecum eris in Paradiſo. Ad teſtimonia Scripturæ, vel Patrum, quæ pugnare videantur, ſicubi dicatur, Beatitudinem, vel pœnam ante diem judicii non dari, reſpondent Theologi, id intelligendum eſſe de conſummatâ illâ Beatitudine vel pœnâ, quæ poſt corporum reſurrectionem habebitur; vel id dici, non quia ante diem univerſalis Judicii per uniuſcujuſque ſpeciale judicium non contingat bonis pariter ac malis par retributio meritorum: ſed quia in die reſurrectionis univerſalis præſente totâ curiâ cœleſtium, terreſtrium & infernorum cujuſque operibus publicè recenſitis ante Chriſti Domini tribunal, per publicam, & cunctis manifeſtam ſententiam juſtis præmium, & reprobis ſupplicium decernetur, atque ita omnia retractabuntur, perindè ac ſi nihil ante illam diem actum fuiſſet. Ad extremum dicitur, eum errorem haud officere eruditioni & pietati illorum Patrum, cùm Eccleſia illis temporibus nondùm quicquam certi hâc de re ſtatuiſſet. Extravagans autem Benedicti Undecimi Joannem Pontificem vindicat à calumniâ. Qui plura volet adverſùs hanc hæreſim, quam olim quoque vulgavit Vigilantius hæreticus à S. Hieronym. profligatus, & nuper Lutherus atque Calvinus; videat S. Thom. in Opuſcul. contra Græc. & Armen. cap. 9. Ocham part. 2. Dialog. Tract. 1. Alphonſ. de Caſtr. adv. hæreſ. ubi ſuprà, Cardinalem Bellarmin. Tomo 1. Controv. 7. Controverſ.

CAPUT XXIII.

Pag. 578. lin. 14. *Δύσιςον γὰρ ἄμαι μεγάλη, &c.*] In Oraculis Sibyllinis hæc carmina multùm variant.

CAPUT XXIV.

Pag. 579. lin. 7. *Mille annis inter homines verſabitur, &c.*] Hæc eſt opinio Lactantii, poſt primam illam fidelium reſurrectionem, filium Dei mille annis regnaturum eſſe in terrâ cum juſtis, in eâ bonorum omnium affluentiâ, quam vates aureo ſeculo extitiſſe cecinerunt. Non abſurdè hic error ad Cerinthum primò refertur, ut tradit Euſeb. 7. Hiſt. Eccleſ. cap. 23. & lib. 3. cap. 28. Quem ſecutus eſt Papias Hierapolitan. Epiſc. ut ſcribit idem Euſeb. eod. lib. 3. cap. ultimo, Nicephor. cap. 20. Hieron. de Script. Eccleſ. in Papiâ. Papiam deindè propter Scriptoris antiquitatem, non propter dictorum rationem multi Eccleſ. Viri ſecuti ſunt, ut tradit Euſebius d. cap. ultimo, Hieron. ubi ſuprà, & in Probem. lib. 18. in Eſai. Pro eodem errore pugnavit quoque Nepos quidam Ægyptius, quem refutavit Dionyſ. Alexand. in lib. de Repromiſſion. ut refert Euſeb. lib. 7. Hiſt. cap. 22. At verò licèt Hieronymus hujus ſententiæ recenſuerit Tertull. & Victorinum, hodiè tamen nihil extat eorum, quod hoc dogma contineat: imò Victorin. ſuper Apocalyp. illud tanquàm Cerinthianam hæreſim damnat. Tertullianus autem quamvis Regnum mille annorum fateatur, tamen delicias illas non carnales, ſed ſpiritales fore docet ad fin. lib. 3. adv. Marcion. quam opinionem aliquo modo tolerabilem, & à ſe ipſo quandòque receptam ait S. Auguſtinus lib. 20. Civit. cap. 7. Horum itaque Milliariorum, ſive Millenariorum error profectus eſt non ſolùm ex verbis cap. 20. Apocalypſ. perperàm intellectis, ut diximus ad cap. 20. hujus libri: ſed etiam ex traditione antiquâ Judæorum malè interpretantium Oracula Prophetarum, ubi ſæpè ac multa dicunt de regno Chriſti in Hieruſalem, ut tradit Euſeb. lib. 7. Hiſt. cap. 22. & Hieron. in Papiâ. Jam verò quamvis idem Hieronym. ſuper illud Hierem. 23. Et conteres lagunculam,

Digitized by Google

lagunculam, &c. eam hæreſim ſe non audere damnare dicat, quia eam multi Ecc. Viri & Martyres eam habuerint, tamen eam audacter atque apertè damnat ad cap. 60. Eſai. & quicumque de Hæreſibus ſcripſerunt; nec immeritò, non enim prior aliqua futura eſt reſurrectio, deindè altera, ſed una in die noviſſimo, quo de ſingulorum meritis judicium feretur, quorum alii quidem ibunt in vitam æternam, alii verò in ignem æternum, ut dicitur Matth. 25. probatur & Job. c. 19. *Scio enim, quòd redemptor meus vivit, &c.* 1. ad Theſſalonic. 4. Paulus docet, quòd cùm Dominus ad judicandum venerit, qui tunc vivent, tollentur cum Sanctis obviam Chriſto in aëra, & ſic ſemper cum Domino erunt. Quin etiam eod. cap. 20. Apocalyp. undè prædicti occaſionem erroris nacti ſunt, una omnium reſurrectio, & unum judicium ponitur. *Et vidi*, inquit, *mortuos magnos, & puſillos, &c.* Ex quibus inane apparet commentum illud de tempore mille annorum poſt primam reſurrectionem, quam altera deindè reſurrectio ſit ſecutura. Fridericus Staſilus in Epitome Lutheranæ Theologiæ refert, Anabaptiſtas, noſtrorum temporum peſtes, eundem errorem de mille annis inter cæteras ſuas Hæreſes recepiſſe, contra quem Tritemius in lib. de Script. Eccleſiaſticis teſtatur, Gennadium ſcripſiſſe, & ſcripta edidiſſe: ſed hodiè non extant.

Pag. 579. lin. 10. Κλῦτε δέ μου μέροπες, *&c.*] Non habetur hic verſus in Codice Sibyllino.

Ibidem. lin. 11. *Tum qui erunt in corporibus vivi, non morientur, &c.*] Tolluntur hæc & quæcunque ſequuntur, ſublato figmento illo de tempore mille annorum, in quo illa docet eventura.

Pag. 580. lin. 5. *Sub idem tempus etiam princeps Dæmonum, &c.*] Ex 20. Apocal. *Et apprehendit Draconem ſerpentem antiquum, &c.*

Ibidem. lin. 9. *Peractoque judicio, civitas ſancta conſtituetur, &c.*] Apocalyp. 11. *Et ego Joannes vidi ſanctam civitatem Hieruſalem, &c.* Hæc verba Millenarii interpretati ſunt de Urbe illâ, in quâ ſanctos cum Chriſto mille annis regnaturos crediderunt: at ibi de cœleſti patriâ loquitur Apoſtolus, ubi beati poſt judicium Dei viſione in æternum fruentur.

Ibidem. lin. 15. *Et luna claritudinem ſolis accipiet, &c.*] Hæc quæ de claritate Lunæ ac Solis, & de Terræ fœcunditate myſticè Propheta Eſaias vaticinatus eſt cap. 30. futuraque prædixit tempore primi adventûs Salvatoris noſtri, Firmianus falsò putavit eventura tempore illo mille annorum, de quo diximus hoc eod. cap.

Pag. 581. lin. 17. *Cedet & ipſe mari vector, &c.*] Hi verſus omnibus habentur Eclogâ quartâ Virgilii: ſed mirè eorum ordinem perturbavit Lactantius, qui & ſcripſit, *tunc etiam molli flaveſcet, &c.* pro eo quod eſt apud Poëtam, *Molli paulatim flaveſcet, &c.*

Pag. 582. lin. 1. *Secundùm Cumeæ Sibyllæ carmina.*] Ea non reperio; nam quæ profert Sixtus Senen. lib. 2. Biblioth. cap. ubi de Cumæâ, ex Stratonici Cumarum Epiſcopi Collectaneis, eadem ſunt, quæ ſtatim poſteà refert Lactantius ex Erythræâ, & reperiuntur inter Oracula Sibyllin. ad fin. Sermonis tertii, quamvis non eodem, quo hîc ſcribuntur, ordine.

Ibidem. lin. 3. Οἱ δὲ λύκοι, *&c.*] In Cod. Sibyllino, οἱ δὲ λύκοι, & multùm ibi variat lectio; rectior tamen, quàm in Lactantio: conferat qui volet.

Ibidem. lin. 15. Εὐσεβέων δὲ μόνων, *&c.*] Hi verſus aliquantulùm variant in Carmine Sibyllino; ibi enim:

Ἑβραίων δὲ χθὼν ἁγία ἔσι, *&c.*

Caput XXV.

Pag. 583. lin. 20. *Omnis tamen expectatio non ampliùs quàm ducentorum videtur annorum, &c.*] Atquin à tempore, quo ſcribebat Lactant. ad hæc uſque tempora non modò ducenti, ſed mille & trecenti fluxerunt. Cùm autem paulò poſt annum Domini treceteſimum ſcriberet hæc Lactantius, ut oſtendi ad cap. 1. lib. 1. manifeſtum eſt, ipſum ab exordio Mundi uſque ad diem Natalem Salvatoris computare annos quinque mille, & quingentos. Nam affirmat hîc, & ſuprà cap. 14. Mundum duraturum annis ſex millibus, à quâ computatione non procul abeſt S. Auguſtinus aliquantò recentior Lactantio, qui & ipſe ſcribit lib. 20. Civit. cap. 7. quòd ſuâ ætate ſpacia poſteriora illius ſexti milleſimi volvebantur. Sed Euſebius in Chronic. Natalem Domini collocat ſub anno ab exordio Mundi centeſimo nonageſimo nono ſupra quinquies milleſimum.

Pag. 584. lin. 3. *Et ῥύμη eſſe cœperit.*] ῥύμη, *impetus*, vel *ruina*. Sic habet Plant. & Ald. edit. at Florent. Juntar. *& πύρα eſſe cœperit*, tanquàm pyra prorsùs, id eſt, ſtrues lignorum ſit evaſura ignibus comburenda. Utraque lectio ex ipſiſmet Carminib. Sibyllinis teneri

poſſe videtur ; nam 3. & 8. Sermone dicitur, καὶ ῥώμη ῥύμη ; & eodem 8. Serm. traditur, Romam ignibus abſumendam.

CAPUT XXVI.

Pag. 584. lin. 2. *Sed idem, cùm mille anni, &c.*] Deſumpta ex 20. Apocal. *Et cùm conſummati fuerint mille anni, ſolvetur Sathanas, &c.* quæ declarantur à S. Auguſt. 20. Civit. cap. 7. & 11. in fin.

Ibidem. lin. 7. *Tunc veniet noviſſima ira Dei, &c.*] Cujus iræ ſeptem phialas Angeli ſeptem juſſi ſunt effundere ſuper terram, Apocalyp. 16. Vid. & Carmina Sibyllina Serm. 3.

Ibidem. lin. 8. *Concutiet terram quàm validiſſimè, &c.*] Apocal. ibid. *Et terra motus factus eſt magnus, &c.*

Pag. 585. lin. 1. *Et à motu ejus ſcindentur montes Syriæ, &c.*] Apocalyp. ibid. *Et civitates gentium ceciderunt, &c.*

Ibidem. lin. 2. *Et ſtatuet Deus ſolem triduò ne occidat.*] Hoc dictum teſtimonio Scripturæ firmatum non invenio.

Ibidem. lin. 3. *Et inflammabit eum ; & deſcendet æſtus nimius, &c.*] Apocalyp. *Et quartus Angelus effudit phialam ſuam in Solem, &c.*

Ibidem. lin. 5. *Et grandines lapidum.*] Apocalyp. *Et grando magna ſicut talentum deſcendit, &c.*

Ibidem. lin. 7. *Et replebuntur montes cadaveribus, & campi operientur oſſibus.*] Videntur hæc deſumpta tum ex cap. 49. Ezechielis, ubi jubentur convocari omnes volucres, univerſæ aves, & cunctæ beſtiæ agri ad veſcendum, &c. tum etiam ex Apocalyp. 19. ubi Joannes audivit Angelum ſtantem in Sole, & vocantem voce magnâ cunctas aves ad comedendum cadavera interfectorum : ut oſtenderent prophetæ multitudinem quandam ingentem à Chriſto interficiendorum ; ſolent enim hoſtium cadavera, cùm plurima ſunt, in eſcam avium inhumata relinqui.

Ididem. lin. 8. *Populus autem Dei tribus illis diebus, &c.*] Teſtimonium Scripturæ non habeo.

Ibidem. lin. 17. *Renovabitur mundus à Deo, &c.*] Apocalyp. 21. *Et vidi cœlum novum, & terram novam.*

Ibidem. lin. 21. *In quâ exterminabuntur impii, &c.*] Placet hæc lectio Florent. edition. nam cùm ſuprà cap. 20. dixerit, primam illam reſurrectionem futuram eſſe fidelium, qui ſcilicet in Dei religione fuerint verſati, hanc ſecundam fore dicit impiorum, *qui manufacta coluerunt, &c.* Ald. & Plantin. *In quâ excitabuntur injuſti, &c.*

Ibidem. lin. 23. *Sed & Dominus illorum cum miniſtris ſuis comprehendetur.*] Apocalyp. 20. *Et Diabolus, qui ſeducebat eos, miſſus eſt in ſtagnum ignis, &c.*

Ibidem. *Ad pœnamque damnabitur.*] Sic S. Cyprian. in fin. de Idol. Vanit. *Jam venturus è cœlo ad pœnam diaboli.* Videlicet *ad pœnam detruſionis*, ut ex textu liquet : ſic etiam ſuprà lib. 3. cap. ultimo.

Pag. 586. lin. 15. *Quæ finxerint, credunt.*] Poſt hæc verba, in Aldinâ editione ſequitur hæc Oratio ad Conſtantinum Imperatorem directa, quam, quia deeſt in utroque Codice S. Salvat. in P. & XII. Vatic. & omnibus aliis MSS. quos mihi videre contigit, item in edit. Florent. Plantin. & cæteris pleriſque, huc ſeorsùm à textu ſubjicio, videlicet. » Sed
» omnia jam, ſanctiſſime Imperator, figmenta
» ſopita ſunt, ex quo te Deus ſummus ad
» reſtituendum juſtitiæ domicilium, & ad tu-
» telam generis humani excitavit. Quo guber-
» nante Romanæ R. P. ſtatum, jam cultores
» Dei pro ſceleratis ac nefariis non habemur.
» Jam emergente atque illuſtratâ veritate,
» non arguimur ut injuſti, qui opera juſtitiæ
» facere conamur. Nemo jam nobis Dei no-
» men exprobrat. Nemo irreligioſus ulteriùs
» appellatur, qui ſoli omnium religioſi ſu-
» mus ; quoniam contemptis imaginibus mor-
» tuorum, vivum colimus, & verum Deum.
» Te providentia ſummæ divinitatis ad faſti-
» gium principale provexit, qui poſſes verâ
» pietate aliorum malè conſulta reſcindere,
» peccata corrigere, ſaluti hominum paternâ
» clementiâ providere, ipſos denique malos
» à R. P. ſummovere, quos ſummâ pietate
» dejectos, in manus tuas idem Deus tradi-
» dit, ut eſſet omnibus clarum, quæ ſit vera
» majeſtas. Illi enim, qui, ut impias religio-
» nes defenderent, cœleſtis ac ſingularis Dei
» cultum tollere voluerunt, profligati jacent :
» tu autem, qui nomen ejus defendis, & di-
» ligis, virtute ac felicitate præpollens, im-
» mortalibus tuis gloriis beatiſſimus frueris.
» Illi pœnas ſceleris ſui & pendunt, & pepen-
» derunt : te dextera Dei potens ab omnibus
» periculis protegit ; tibi quietum, tranquil-
» lumque moderamen cum ſummâ omnium
» gratulatione largitur. Nec immeritò rerum
» Dominus ac rector te potiſſimùm delegit,
» per quem ſanctam religionem ſuam inſtau-
» raret, quoniam unus ex omnibus extitiſti,
» qui præcipua virtutis & ſanctitatis exempla

Digitized by Google

» præberes, quibus antiquorum Principum
» gloriam, quos tamen inter bonos nume-
» rat, non modò æquares, ſed etiam (quod
» eſt maximum) præterires. Illi quidem na-
» turâ fortaſsè tantùm ſimiles juſtis fuerunt.
» Qui enim moderatorem univerſitatis Deum
» ignorat, ſimilitudinem juſtitiæ aſſequi po-
» teſt, ipſam verò non poteſt. Tu verò &
» morum ingenitâ ſanctitate, & veritatis, &
» Dei agnitione in omni actu juſtitiæ opera
» conſummas. Erat igitur congruens, infor-
» mando generis humani ſtatu te Auctore
» ac miniſtro divinitas uteretur. Cui nos quo-
» tidianis precibus ſupplicamus, ut te in pri-
» mis, quem rerum cuſtodem voluit eſſe,
» cuſtodiat: deindè inſpiret tibi voluntatem,
» quâ ſemper in amore divini nominis per-
» ſeveres. Quod eſt omnibus ſalutare, & tibi
» ad felicitatem, & cæteris ad quietem.

CAPUT XXVII.

Attendat Lector in hoc Capite præclariſſimam Lactantii exhortationem ad vitam purè, atque innocenter agendam.

Pag. 590. lin. 5. *Veridicis hominum purgavit, &c.*] Lucretius, *Veridicis igitur purgavit, &c.*

Ibidem. lin. 6. *Et finem ſtatuit cuppedinis, &c.*] Sic quidem habent editiones Ald. & Plantin. & libri ipſi Lucretiani; licèt B. T. P. editio Florent. Juntar. & Veneta Tridini, *Et finem ſtatuit torpedinis, &c.*

Ibidem. lin. 8. *Limite parvo.*] Secutus ſum lectionem MSS. Lactantii B. T. P. & quorumdam impreſſorum Lucretii, quæ lectio non diſplicet Lambino. Vulg. Lucr. habent, *Tramite parvo*, quæ lectio non admodùm Lambino placet: at MSS. quos ille ſecutus eſt, *tramite prono*, hoc eſt facili, & proclivi. Veneta Tridin. & Florent. Juntar. hîc, *limite prono*, al. *limite puro*.

IN EPITOMEN.

Tom. 2. CAPUT LVI*.

Pag. 43. lin. 5. *Nec cultum ejus legemque tenuerunt.*] Hæc in impreſſis non habentur.

Pag. 44. lin. 8. *Si indicabit.*] Etiam hæc aliis deſunt.

Ibidem. lin. 10. *Aut occidere, aut mori, &c.*] Quidam Codices habent, *aut occupare, aut mori.* Patricius ad fragmenta Cicer. 3. de Repub. » Occupare, inquit, tabulam videli- » cet, aut equum, quo alter jam vehatur vi » capere, quo verbo poſſet etiam fortaſſis » intelligi id, quod alioqui dicimus anteverte- » re, quod propriè gladiatorum eſt, qui ut » mortem ipſis propoſitam fugiant, adverſa- » rium neci dant occupatum «. Vid. Gell. lib. 8. cap. 3. & copioſiùs Nonium Marcell. de var. ſignif. Serm. » Meus liber, pro *occupare*, » legit *occidere*, in activâ videlicet ſignificatio- » ne, pro *perimere*; quanquàm utrumque & » reprehendi poteſt, meâ quidem ſententiâ, & » defendi, &c. « Ego potiùs legendum puto, ut eſt in noſtro, quia ſic habent optima quæque exemplaria tum hîc, tum lib. 5. Inſtit. cap. 17.

Ibidem. lin. 17. *Quia nocebit.*] Patricius malebat, *quia alii nocebit*, quòd alioqui τὸ *nocebit*, videatur eſſe ad τὸ *ſibi* referendum; cùm tamen id res ipſa repudiet.

Tom. 2. CAPUT LVII.

Pag. 45. lin. 2. *Intelligens, & arguta, non ſapientia, ſed calliditas, &c.*] Mendosè in impreſſis: *Intelligens redargui videtur, quia non ſapientia, &c.*

Ibidem. lin. 10 *Non poteſt igitur, neque ſtulto juſtitia, neque injuſto ſapientia convenire.*] Ità lego cum Thomaſio ex Cod. B. non ut in excuſis, perperàm: *Igitur neque ſtulto juſtitiam, neque injuſto ſapientiam convenire.*

Ibidem. lin. 18. *Quò diutiùs commodiùſque.*] Al. *quò juſtiùs, &c.* manifeſtus error, & qui repugnat ſententiæ. Ego verò hunc locum reſtitui ex ipſomet Lactantio lib. 5. Inſtit. cap. 19. ubi habetur: *Si enim poſt mortem nihil ſumus, profectò ſtultiſſimi eſt hominis non huic vitæ conſulere, ut ſit quàm diutina, & commodis omnibus plena; quod ſi faciet, à juſtitiæ regulâ diſcedat neceſſe eſt. Si autem ſupereſt homini vita melior & longior, &c.* Ad oram Plantin. poſitum eſt *jucundiùs*, forſan ex Cod. B. ſed hoc ferè idem eſt quàm *commodiùs*.

Pag. 46. lin. 6. *Et illos æternam pœnam, &c.*] Impreſſi corruptè, *ex illis, &c.*

Digitized by Google

Tom. 2. CAPUT LVIII*.

Pag. 46. lin. 1. *Quod ſit verum ſacrificium Dei, qui juſtiſſimus, &c.*] Pravè in excuſis eſt, *quid ſit verum ſacrificium Dei, qui juſtiſſimus, &c.*

Ibidem. lin. 3. *Dona pretioſa.*] Sic habet B. & Lactantius ipſe 2. Inſtit. cap. 4. & lib. de Irâ Dei cap. 21. non, *dona præſentia*, ut corruptè in vulgat.

Ibidem. lin. 5. *Diiſque fictilibus.*] Corruptè in excuſis, *aliiſque ficti.*

Pag. 47. lin. 8. *Nam illa, quæ aut digitis fiunt, aut extra hominem ſunt, inepta, fragilia, ingrata ſunt. Hoc eſt ſacrificium verum, non quod ex arcâ, &c.*] Luxatus eſt hic locus, & mutilus in impreſſis, ubi, *Nam illa, quæ aut digitis fiunt, aut extra hominem ſunt. Hoc ſacrificium verum non eſt, nec quod ex arcâ, &c.*

Tom. 2. CAPUT LIX*.

Ibidem. lin. 10. *Addicuntur injuſti.*] Al. mendosè, *abdicuntur, &c.*

Ibidem. *Tenenda eſt.*] Itâ leg. ut in B. non ut in editis, *veneranda eſt.*

Pag. 48. lin. 7. *Si nos enim idem Deus fecit, &c.*] τὸ *nos*, malè omiſſum in al.

Tom. 2. CAPUT LX.

Pag. 49. lin. 3. *Ut errore vitæ prioris abjecto, ſimul cum ipſo Deo noſmetipſos, quos impietas diſſociaverat, noſceremus.*] Hæc reſtitui Lactantio, quæ al. deſunt.

Ibidem. lin. 6. *Irretiti fuimus.*] Non, ut vulgò legitur, *irretiti ſumus.*

Tom. 2. CAPUT LXI*.

Pag. 50. lin. 2. *Et interdùm cogunt ita delinquere, &c.*] De tribus illis affectibus loquitur, irâ, avaritiâ, libidine. Neque verò Scriptorum verba ſemper anxiè penſiculare oportet; non enim illi propriè ſemper, ſed laxiùs interdùm aliquantò, & ὑπερβολικῶς loqui ſolent, ut Lactantius hoc loco, dum dicit hoſce affectus aliquandò cogere, ut intelligamus, vi maximâ quandòque inclinare, atque urgere. Nunquàm enim cogunt: ſed rationis imperio, & arbitrii libertate frænantur; quod ſentire quoque Lactantium indè patet, quia tota ejus oratio vehementer homines hortatur ad eos affectus compeſcendos, & in officio continendos. Geneſ. 4. *Sub te erit appetitus tuus, & tu dominaberis illius, &c.* Et contrarium dogma ad eorum hæreſim pertinet, qui liberum arbitrium negaverunt, aſſerueruntque peccata eſſe inevitabilia, quæ ab appetitu, atque ab affectibus noſtris proficiſcuntur; ut Simon Magus, quem Petrus Apoſtolus confutavit, ut Clemens Romanus teſtatur, item Marcion, & Manes, quorum errorem denuò ex inferis excitarat Petrus Abaillardus à S. Bernardo revictus, & deindè poſt ducentos annos Joannes Wiclef condemnatus in Concilio Conſtantienſi, Seſſion. 8. cap. 27. denique Calvinus, Bucerus, Lutherus, Melanchton, quorum omnium Hæreſim Anathemate ferit Conc. Arauſican. Seſſione 2. cap. 13. & Trident. Seſſ. 6. cap. 6. & Seſſ. 6. c. 5. & contra eam diſputat Irenæus contra Hæreſ. lib. 4. cap. 72. Tertull. 2. adv. Marcion. Greg. Nyſſen. in lib. de Libero Arbit. Chryſoſtom. Hom. 60. ſuper Matth. S. Auguſt. de Civit. cap. 9. & de Verâ Relig. cap. 14. Damaſc. 2. de Fid. Orthod. cap. 7.

Ibidem. lin. 5. *Ante omnia.*] Hæc duo verba reſtitui Lactantio, quæ illi ſurrepta fuerant.

Tom. 2. CAPUT LXII*.

Pag. 52. lin. 1. *Avaritia frangatur.*] Non, *frangitur.*

Ibidem. lin. 24. *Sed dulcia.*] Non, *ſed dubia*: vid. cap. 21. lib. 6.

Tom. 2. CAPUT LXIII*.

Pag. 53. lin. 2. *Et cavenda ſunt, quòd ad celebrandos, &c.*] In impreſſis legitur, *& cavenda ſunt totaliter, quòd ad celebrandos, &c.* Dictionem *totaliter* expulimus, quæ nec Lactantiana eſt, nec Latina, nec in B. aut aliis MSS. recepta.

Ibidem. lin. 8. *Vita noſtra munitur.*] Corruptè in editis, *vita noſtra multatur.*

Ibidem. lin. 10. *Et hoc ſit voluptas, quod ſcelus vindicavit cædibus.*] In excuſis nullo ſenſu, *& hoc ut ſcelus vindicent.*

Tom. 2. CAPUT LXIV.

Pag. 55. lin. 2. *Hic non pejerabit.*] Ità B. & editio Plantiniana: ſed malè Aldina, *hic vitabit pejus*; Florentina *hic jurabit.*

Pag. 56. lin. 3. *Si falſum teſtimonium mendacio nocet ei, &c.*] In impreſſis, *ſi mendacium nocet ei.*

Ibidem. lin. 5. *Nunquàm igitur mendacium.*] Non eſſe mentiendum omnes aſſeruere, ubi damnoſum eſt, vel otioſum mendacium. Ubi

Digitized by Google

verò eſt officioſum, Origenes [*vel potiùs Clemens Alexandrinus*] ſecutus Plat. in 3. de Repub. cujus verba refert lib. 6. Stromat. putavit licere mentiri, & deindè Chryſoſt. in fine l. 1. de Sacerdot. Caſſian. lib. 17. Collation. c. 17. & ſeqq. Hieronym. in Comm. Epiſt. ad Galat. Catholica veritas eſt, quam docet Lactantius, & S. Auguſt. in lib. de Mendacio, Textus in cap. ſuper eo, Tit. de uſur. Magiſter, & omnes Theologi in 3. Diſt. 38. videlicet nunquàm eſſe mentiendum; & ad autoritates Patrum contrà opinantium reſpondent Doctores ubi ſuprà.

Ibidem. lin. 6. *Eſt ergò vir juſtus, qui non (etiam ſine noxâ in otioſo ſermone) mentitur.*] Ità hic locus legendus eſt, ex Cod. B. interpungenduſque ſicut nos interpunximus, ut ſententiam planam & perſpicuam faciat. Al. perturbatè, atque confuſè, *Non eſt vir juſtus, qui non ſine noxâ vitioſo ſermone mentitur.*

Ibidem. lin. 7. *Nec adulari licet.*] Ezechiel. 13. *Væ qui conſuunt pulvillos ſub omni cubito manûs, &c.* id eſt, *qui adulantur*, ut ibi exponit gloſſa interlinear. & S. Thom. 2. 2. quæſt. 115. art. 1. Sic illud Eſai. 3. » Qui vos » felices dicunt, in errorem vos mittunt, « de adulatione, quòd pernicioſa ſit, intelligitur, & citatur à Cypriano 3. Teſtimon. c. 115.

Tom. 2. CAPUT LXV.*

Pag. 57. lin. 7. *Qui opem tuam in malis.*] Mendosè alii, *qui opem tunc in malis.*

Ibidem. lin. 8. *Si quis nudus occurrerit, veſtiamus.*] Hæc Lactantio ex B. reddimus, quæ in editis non habentur.

Ibidem. lin. 12. *Inopes aut pauperes, &c.*] Hæc lectio videtur non carere mendo; nam idem omninò eſt, *inopes & pauperes*: genuinam autem indicat Auctor ipſe lib. 6. Inſtit. cap. 12. undè hæc ſunt deprompta; ibi inquit: *Ultimum illud, & maximum pietatis officium eſt, peregrinorum & pauperum ſepultura.* Quare hîc legend. arbitror, *peregrinos aut pauperes, &c.*

Tom. 2. CAPUT LXVI.*

Pag. 58. lin. 2. *Quia Deus, & viro.*] In al. nullo ſenſu, *quo Deus, &c.*

Pag. 59. lin. 5. *Adulterii revictam.*] Non ut al. *adulterii devictam.*

Ibidem. *Ut nunquàm conjugalis fœderis vinculum, niſi quod perfidia ruperit, reſolvatur.*] Hic locus mutilus eſt in excuſis; ibi enim: *Et nunquàm conjugalis fœderis vinculum, niſi ruperit, reſolvatur.*

Ibidem. lin. 9. *Itaque juſtum hominem, quod ſit ſecùs, nec facere oportere, nec velle.*] Etiam hæc clauſula manca, & corrupta legitur in impreſſis, hoc modo: *Itaque juſtum hominem, qui ſcit ſe nec facere oportere, nec velle.*

Tom. 2. CAPUT LXVII.

Pag. 60. lin. 2. *Hoc ſemper obſequium Domino deferamus.*] In al. *Hoc enim ſemper, &c.* ſed τὸ *enim* ſuperfluit, nec eſt in B.

Ibidem. lin. 3. *Qui quùm magis ſuſcipiat peccatorem confitentem, quàm juſtum ſuperbum, quantò magis juſtum ſuſcipiet confitentem, eumque in regnis cœleſtibus faciet pro humilitate ſublimem.*] Mutilus, & corruptus locus in aliis, ubi legitur, *ut cum Angelis ſuſcipiat peccatorem confitentem, quem in regnis cœleſtibus faciat pro humilitate ſublimari.*

Ibidem. lin. 9. *Hunc ut filium ſuſcipit, eique donum immortalitatis impartitur.*] Impreſſ. *Hunc ut filium ſuſcipit ſibi, quia donum, &c.*

Ibidem. lin. 14. *Qui ſummam non habebant.*] Impreſſi corruptè, *Qui ſcientiam non habebant.* Peculiaris vox eſt Lactantio, ut ſummam appellet brevem quandam, & compendiariam divinorum myſteriorum collectionem, atque notitiam. Sic lib. 7. Inſtit. cap. 6. & 7.

Ibidem. *Negantes ergò providentiam eſſe ullam, utique Deum, qui fons & caput rerum eſt, negaverunt.*] Al. *Negantes ergò providentiam, utique Deum, qui fons, & caput ejus eſt, negaverunt.*

Ibidem. lin. 20. *Sine generante natura.*] Ità legend. non ut in al. *ſine ratione natura.*

Ibidem. lin. 21. *Cùm & ſemina ex rebus oriantur.*] Malè in impreſſ. *cùm ſemina exordiis oriantur.*

Pag. 61. lin. 2. *Et ab eo mundum eſſe factum, & hominum causâ eſſe factum.*] Pro eo quod depravatè in aliis legitur, *Et ab eo mundum, & hominem eſſe factum.*

Tom. 2. CAPUT LXVIII.

Ibidem. lin. 9. *Si mala ergò, & bona ſint, aut nihil fecit Deus, aut ſi bona tantùm, &c.*] Ità reſtituitur hic locus ex B. qui in excuſis habetur, *Bona igitur & mala, aut nihil, fecit Deus. Si bona tantùm fecit, æterniora, &c.* Hæc autem à Lactantio dicuntur ex perſonâ Theodori illius athei. Sententiam ſuam profert ſequenti capite.

Ibidem. lin. 17. *Ergò ſecundùm ſententiam*

Digitized by Google

Platonis, ideò Deus & bonus eſt, quia bona fecit, & malus, quia mala.] Minimè verò; nam quæ ſit philoſophi ſententia, liquet ex 2. de Republicâ ad fin.

Pag. 61. lin. 18. *Apparet à Deo factum eſſe mundum, quia mundus bonus eſt; omnia enim complexus eſt bona & mala, &c.*] Perturbatus locus eſt in al. *Apparet non ideò factum eſſe mundum, quia mundus bonus eſt: quoniam enim complexus eſt & bona, & mala, &c.*

Pag. 62. lin. 5. *Non ut navis tantùm videatur.*] Deeſt al. dictio, *tantùm.*

Ibidem. lin. 21. *Nec eſſe finem tranſmeandi.*] Impreſſi corrup. *nec citra finem, &c.*

Tom. 2. CAPUT LXIX.*

Ibidem. lin. 1. *Quæ ſit illa ſumma.*] Etiam hîc pro *ſumma*, in aliis pravè legitur *ſententia.*

Pag. 63. lin. 2. *Ut deum patrem agnoſcant, ut colant, &c.*] Suſpicor hîc unum verbum à librariis omiſſum; & ut connexio illa, quam ait Lactantius, magis appareat, legendum credo, *ut Deum patrem agnoſcant, agnoſcunt, ut colant, &c.*

Ibidem. lin. 14. *Viderunt hoc philoſophi.*] Rectè B. pronomen addidit, quod deſit excuſis.

Ibidem. lin. 25. *Incidit potiùs in veritatem.*] Ità emendatur quod in editis eſt, *incidit totius rei veritatem.*

Tom. 2. CAPUT LXX.

Pag. 64. lin. 2. *Quod per ſe ipſum ſemper movetur, neque principium motûs habet, etiam finem non habere.*] Hæc lectio B. ratiocinationem Platonis magis exprimit, quàm illa excuſorum, *quo per ſeipſum movetur, neque principium motûs, neque finem poſſe habere.*

Ibidem. lin. 14. *Quæ quia naturæ contraria ſunt.*] Ità legend. non, *quæ quia natura, &c.*

Ibidem. lin. 19. *Quia terrena proſtrata jacent.*] Non, *quia terrena perſpiciunt.* Sic ſuprà lib. 7. cap. 9. *quas pronis corporibus abjectas, in terramque proſtratas, &c.*

Pag. 65. lin. 9. *A Prophetis, colligi poteſt.*] Corruptè impreſſi, *à Philoſophis, &c.*

Tom. 2. CAPUT LXXI.*

Pag. 66. lin. 17. *His malis accedent prodigia, &c.*] Non ut in editis, *His malis accident, &c.*

Pag. 67. lin. 1. *Et ad Deum caſſæ preces.*] Non ut in al. *& ad eum, &c.*

Ibidem. lin. 6. *Qui ut erit adverſarius, & ut credi ei poſſit, &c.*] Emendavi ex B. & ſupplevi quod legitur in impreſſ. *qui ut adverſari ei poſſit, &c.*

Ibidem. lin. 11. *Sed ille vecors, irâ implacabili.*] Vulgata lectio, *Sed ille protervià implacabili.*

Tom. 2. CAPUT LXXII.

Pag. 68. lin. 2. *Et ut vexata tot ſeculis terra, &c.*] Al. mutilè, *Ut vexata ſeculis, &c.*

Ibidem. lin. 19. *Concutiet enim à fundamentis ſuis terram, &c.*] Hæc & quæ ſequuntur uſque ad illa, *Poſt hæc renovabit, &c.* deſumpta videntur ex cap. 39. Ezechiel. & 19. Apocalypſ. Illud quoque hîc animadvertas, τὸ *enim* ad proximè ſuperiora referri, atque ità ſignificari, vel Dæmonum principem, vel multitudinem impiorum concuſſuram eſſe terram à fundamentis, &c. quod & Prophetis, & Lactantio ipſi repugnat, qui Dei hæc operâ futura eſſe pronuntiant: & hîc quidem mox ait Lactantius, *& pluet ſuper impios, &c.* Quare certiſſimum eſt, hoc loco poſt illa verba, *delendamque ſuorum gentem*, aliqua à librariis prætermiſſa, quæ conſonent illis verbis cap. 26. lib. 7. Inſtit. *Tunc veniet noviſſima ira Dei ſuper gentes, & debellabit eas uſque ad unum*, quibus ſtatim rectè hæc ſubderentur, *Concutiet enim à fundamentis ſuis terram, &c.*

Ibidem. lin. 19. Πολυάνδριον.] Quidam ſepulcrum, quidam ruinam interpretantur. Vid. Ezechiel. Sept. & Vulg. d. c. 39. & ibi S. Hieronym. & Hierem. cap. 12. Septuag. & Vulg. Reperitur & ea vox apud Arnob. ſub initium 6. Pauſaniam in Corinthiacis, Strabonem 9. Ælian. lib. 12. de Var. Hiſtor.

Ibidem. lin. 28. *Tunc etiam impii.*] Non autem, *tunc autem impii.*

Pag. 69. lin. 1. *Eos quoque, ſecundâ reſurrectione factâ, Deus excitabit, ut ad perpetua tormenta damnati, & æternis ignibus traditi, merita pro ſceleribus ſuis perſolvant.*] Ità hic locus rectè ex B. reſtituitur, qui al. corruptè ſic legitur: *Eiſque, ſecunda reſurrectio facta, Deum excitabit, ut ad perpetua tormenta damnent, æternis ignibus traditi, merita ſceleribus ſuis ſolvant.*

Tom. 2. CAPUT LXXIII. *ſeu* EPILOGUS.

Ibidem. lin. 2. *Conſonâ adnuntiatione.*] Al. corruptè, *conſonâ adminiſtratione.*

Ibidem. lin. 3. *Hyſtaſpes.*] Al. *Hydaſpes.*

Digitized by Google

Emendationis noſtræ rationes attulimus ad fin. cap. 15. lib. 7. Divin. Inſtit.

Pag. 69. lin. 3. *Dubitari non poteſt, quin ſpes omnis vitæ ac ſalutis in ſolâ Dei Religione ſit poſita.*] Sic ex B. reſtituitur, quod in al. eſt, *Dubitari non poteſt cura, ſpes omnes vitæ, ac ſalutis in ſolâ Religione Dei ſint poſita.*

Ibidem. lin. 5. *Quem Deus ad liberationem miſit atque miſſurus eſt, niſi ſummum Deum per eum cognoverit, niſi mandata ejus legemque ſervaverit.*] Itâ B. Excuſi, *quem Deus ad liberationem miſit qui miſſus eſt, niſi ſummum Deum per eum cognoverit, niſi mandata ejus legeſque ſervaverit.*

IN LIBRUM DE OPIFICIO DEI.

Ubi Libros Galeni citabimus, nec titulum deſignabimus, opus de Uſu partium intelligemus.

Tom. 2. CAPUT I.

Pag. 74. lin. 12. *Cùm videas tantâ temeritate homines extitiſſe, &c.*] Hæc eadem aiebat Socrates apud Xenophontem 1. Memorab. Socrat.

Tom. 2. CAPUT II.

Pag. 75. lin. 4. *Quemadmodùm tamen vita eorum tutior eſſet, antè providit. Omnes enim, &c.*] Itâ quoque Ariſtot. 4. de Part. Anim. cap. 10. Lucret. 5. *Nam quæcumque vides, &c.* Cic. 2. de Nat. deor. Plutarch. lib. de Fortunâ, Plin. Præfat. 7. Tyr. Maximus, Dial. περὶ τῆς Σωκρ. δαιμον. Gregor. Nyſſ. De Homin. Opif. cap. 7.

Pag. 76. lin. 19. *Prætereo quæ ad ipſum mundum pertinentia vitio dant, &c.*] Itâ B. T. pro eo quod mendosè in editis eſt, *præterea quæ ad ipſum mundum vitio dant, &c.*

Tom. 2. CAPUT III.

Ibidem. lin. 1. *Queruntur hominem nimis imbecillum & fragilem naſci.*] Scilicet Lucr. 5. ſub initium, Plin. præfat. 7. immeritò tamen & fatuè, ut ait Ariſtoteles 4. de Part. cap. 10. Senec. 4. de Benef. cap. 18. Gal. 1. cap. 2. & ſeqq. Plutarch. de Fortunâ, Baſil. Homil. 10. in Hexaemeron, Gregor. Nyſſ. ubi ſuprà.

Pag. 77. lin. 14. *Nihil fieri aliter debuiſſe, quàm factum eſt, ut non dicam; potuiſſe, quia Deus poteſt omnia, &c.*] An Deus aliquid melius facere poſſit, quàm fecerit, & an mundum facere meliorem potuerit, & poſſit, quàm fecerit, diſputant Theologi cum Magiſtro 1. ſentent. diſtinct. 44. ubi S. Thom. quæſt. unic. art. 1. & 2. S. Bonav. quæſt. 1. & 3. Richard. quæſt. 1. Albert. p. p. quæſt. 77. memb. 3. Alenſ. 3. p. quæſt. 26. membr. 3.

Pag. 79. lin. 16. *Boves & Vaccas, aut equos, cum immaniſſimis corporibus, &c.*] Secutus ſum vulgatiorem lectionem. Vaticani multùm variant. Nam unus huic lectioni conſentit; alius habet, *Boves, equos, &c.* alius autem, *Boves lucos, &c.* alii duo *Boves & vaccas cum immaniſſimis, &c.* duo item alii & P. *Boves lucas cum immaniſſimis, &c.* quæ lectio placuit Cujaccio, & Petro Ciacconio in libello, quem compoſuit de Inſcriptione Columnæ Roſtratæ. Bonon. *Boves & Vaccas, aut Elephantes cum immaniſſimis, &c. Boves lucas* & *Boves lucos* appellabant *Elephantes.* Lucr. 5.

Indè boves lucas, &c.

Denominationis ratio apud Varronem 6. de Ling. Lat. Plinium lib. 8. cap. 6. qui aſſentiri videtur putantibus, boves lucas à Lucanis dictas, quòd in Lucaniâ primùm à Romanis Elephanti ſint viſi. Undè & unus Vaticanorum hîc habet, *Boves Lucanos cum immaniſſimis, &c.*

Tom. 2. CAPUT IV.

Pag. 80. lin. 1. *Iidem queruntur, hominem morbis & immaturæ morti eſſe ſubjectum, &c.*] Lucretius 5. ſub initium:

Cur anni tempora morbos, &c.

Theophraſtus apud Cic. 3. Tuſcul. propè fin. Et quidem immeritò, ut ait Salluſtius initio Jugurth. Quintilianus lib. 12. Inſtit. cap. 11. Senec. initio lib. de Brevit. vitæ.

Pag. 82. lin. 25. *Homo quoque ſi eodem modo haberet, &c.*] Senec. 4. de Benef. c. 18.

Tom. 2. CAPUT V.

Pag. 83. lin. 5. *Ut alternis motibus ſolo fixa perducerent animal, &c.*] Quia motus omnis localis in animalibus quieſcentibus quibuſdam fit partibus, ut tradit Ariſtot. de Animal. inceſſ. cap. 7. & per firmationem & motum

perficitur ambulatio, Galen. lib. 3. cap. 5.

Ibidem. lin. 7. *Quatuor fecit extantia, bina poſteriùs, &c.*] Ariſtot. ibid. c. 4. 5. & ſeqq.

Pag. 84. lin. 2. *Sed ad faciendum temperandumque ſunt nata, &c.*] Ideò manus dicitur inſtrumentum inſtrumentorum Ariſt. 4. de Part. cap. 10. Gal. lib. 1. cap. 4.

Ibidem. lin. 7. *Quaſi carinam compegit.*] Sic Ariſt. de inceſſ. anim. cap. 8.

Ibidem. lin. 8. *Ne gradiendi flectendique ſe facultatem non haberet.*] Ariſt. 2. de Part. c. 9. Galen. lib. 12. c. 10. & ſeqq.

Ibidem. lin. 9. *Coſtas.*] Ariſt. d. cap. 9.

Ibidem. lin. 14. *Caput collocavit, in quo eſſet regimen totius animantis, &c.*] Eſt enim membrorum omnium princeps, cui totum corpus connexum ſubeſt, & paret, ut ſcribit Plat. in Timæ.

Ibidem. lin. 15. *Ut quidem Varro ad Ciceronem ſcribit, &c.*] Locus non extat.

Pag. 85. lin. 13. *Quoniam caput ejus animalis, &c.*] Cauſam affert, cur Deus proboſcidem Elephanto dederit. Vid. Ariſt. 2. de Part. cap. 16. Baſil. Homil. 9. in Hexaemer.

Tom. 2. CAPUT VI.

Ibidem. lin. 4. *Dixit, in principio mundi, &c.*] Lucret. 5.

Multaque tum tellus, &c.

Pag. 86. lin. 7. *Nihil omninò rationis expers potuiſſe generari.*] Id eſt, nihil potuiſſe generari, in quo non aliquo modo ratio, & providentia conditoris eluceret.

Ibidem. lin. 24. *Dixit enim, neque oculos, &c.*] Lucretius 4.

Illud in his rebus, &c.

Aliter Stoici, de quibus Cicero 3. de Finib. *Jam membrorum*, id eſt, *partium corporis, &c.*

Tom. 2. CAPUT VII.

Pag. 88. lin. 1. *Quæ oſſa dicuntur, &c.*] De quibus Plato in Timæ. Ariſtot. 2. de Part. cap. 9. & 3. de Hiſt. An. c. 5. Cic. de Nat. deor. Nyſſ. de Opif. cap. 30.

Ibidem. lin. 7. *Venas admiſcuit.*] Ariſt. 3. de Part. cap. 5. & de Hiſt. ubi ſup. Cic. ubi ſup. Gal. 4. cap. 5.

Pag. 89. lin. 20. *Tam non eſt id neceſſarium, quàm indumentum pilorum.*] Ità leg. ex B. T. P. non ut al. *non eſt id tam neceſſarium, &c.* & cur non ſit homini ab opifice data cauda, rationem affert Ariſt. 4. de Part. cap. 10.

Pag. 90. lin. 1. *Quanta enim in eo futura deformitas eſſet, ex calvitio appareret.*] Hæc malè omiſſa ſunt in Venetâ, Trid. & Florent. quæ habentur in Ald. & Plant. Calvitii autem dedecus oſtendit Theodoretus Serm. de Provid. licèt argumento adoxo laudarit illud Sineſius.

Ibidem. lin. 2. *Texit ergò illud pilo.*] Plat. in Timæ. Galen. lib. 11. cap. 14.

Ibidem. lin 9. *Jam barbæ ratio, &c.*] Galen. ibid. Athenæ. lib. 13. cap. 6.

Tom. 2. CAPUT VIII.

Ibidem. lin. 4. *Hunc ad cœli contemplationem rigidum erexit, &c.*] Sic ſuprà lib. 2. Inſtit. cap. 2. vid. Baſil. Homil. ult. in Hexaem. in fin. Sed & hæc figura ſublunarium omnium Imperatori maximè conveniebat, & regiæ dignitatis præferebat indicium, ut ait Greg. Nyſſ. Hom. de Opif. cap. 8.

Pag. 91. lin. 7. *Tanquam in arce.*] Ex Cic. 2. de Natur. deor. *Senſus autem interpretes, ac nuntii rerum in capite tanquàm in arce, &c.* Sic initio 1. Tuſculanæ, item & Plin. lib. 11. cap. 37. & Nyſſen. cap. 12.

Ibidem. lin. 9. *Orbi & globo ſimilem.*] Ex Platon. in Timæ.

Ibidem. lin. 11. *Tanquàm cœlo tegitur.*] Ex Plin. ubi ſuprà.

Ibidem. lin. 12. *Facies.*] Quam ſolius hominis eſſe ſcribit Ariſtot. 1. de Hiſtor. Anim. cap. 8. & 3. de Part. cap. 1. in fin. Plin. ubi ſuprà.

Ibidem. lin. 14. *Ac primùm oculorum orbes, &c.*] De quibus Plato in Timæ. Cic. & Plin. ubi ſuprà, Galen. lib. 3. cap. 10. in fin. lib. 8. cap. 5. lib. 10. c. 1. Baſil. ubi ſuprà.

Ibidem. lin. 15. *A quo foratu frontem nominatam Varro exiſtimavit.*] Ità & Iſidor. lib. 11. Orig. cap. 1. ſed locum apud Varronem non invenio. De fronte Ariſt. 1. de Hiſt. An. cap. 8. Plin. d. cap. 37.

Ibidem. lin. 16. *Quòd ad ſpeciem nullus eſt perfectior numerus, quàm duorum.*] Sic omnia ſenſuum inſtrumenta duplicia eſſe oportere docebat Præceptor 2. de Part. anim. cap. 10. & lib. 4. cap. 17. Galen. lib. 10. cap. 1.

Ibidem. lin. 20. *Quòd earum foramina voluit eſſe nuda, &c.*] Ità prorsùs legendum, ea quæ ſequuntur oſtendunt. Nuda vocat ſimplicia, & planè inobſepta, cujuſmodi ſi aurium foramina eſſent, vox ſpargi ac prætervolare poſſet. At Natura obſepſit illa tum ipſis auriculis exteriùs, tum verò etiam interiùs pluribus referſit cavitatibus, quibus vox invehitur,

&

& quantùmvis luctans retinetur. Al. corruptè legitur, *voluit eſſe nuda, &c.*

Pag. 92. lin. 3. *Quibus impoſitis ſolent anguſtiora vaſa compleri.*] Janus Guillelmus in quæſt. ad Plaut. Menæch. cap. 4. ſcribit, ſe in MS. Cod. legiſſe, *anguſtiores vaſa, &c.* quod cùm nullum ſenſum habeat, fecit ille conjecturæ locum, legendum eſſe, *anguſti oris vaſa, &c.* Putat Lactantium alluſiſſe ad locum illum Quintil. lib. 1. in fin. cap. 2. *Ut vaſcula oris anguſti ſuperfuſam humoris copiam reſpuunt, ſenſim autem influentibus, vel etiam inſtillatis complentur, &c.*

Ibidem. lin. 15. *Quorum præcipuè inexplicabilis eſt ac mira ſubtilitas, &c.*] Quam ſubtilitatem miratur, & cæteris longâ ac præclarâ diſputatione admirandam præbet Galen. lib. 10. cap. 6. Baſil. ubi ſuprà.

Ibidem. lin. 17. *Membranis perlucentibus texit.*] Cic. 2. de Naturâ deorum.

Ibidem. *Ut imagines rerum contrà poſitarum tanquàm in ſpeculo reſulgentes, ad ſenſum intimum penetrarent, &c.*] Nobilem illam atque arduam quæſtionem tangit de modo ac ratione videndi, in quâ variarum ſectarum principes philoſophi deſudarunt, aliis per intùs ſuſceptionem, rursùſque aliis per materialium & corporearum, aliis per ſpiritalium & immaterialium rerum influxum, aut effluxum, viſionem fieri aſſerentibus. Quâ de re Plato videndus in Timæo, ubi de oculis, Ariſt. 2. de Anim. tex. 66. & ſeqq. & lib. de Senſ. & Senſil. cap. 2. Lucr. 4. Plutarch. de Placit. lib. 4. cap. 13. Gell. lib. 5. cap. 16. Macrob. 3. Saturn. cap. 14. Galen. lib. 10. cap. 12. & de Placit. Hippoc. & Platon. lib. 7. cap. 9. & ſeqq. Aven-Rois Collig. lib. 3. cap. 38. Quid Lactantius ſentiat, haud ſatis perſpicuum. Suprà poſitis quidem verbis videtur aſſerere, imagines rerum penetrare ad ſenſum intimum, id eſt, recipi interiùs, quod non Ariſtotelem ſolùm docuiſſe, verùm etiam Platonem graviſſimi viri probaverunt, Leonicus in proloquiis Comment. ad lib. de Senſ. & Senſil. & ad 2. ejuſdem lib. Scalig. de Subtilit. ad Cardan. Exercitat. 325. cap. 5. alii.

Ibidem. lin. 19. *Senſus ille, qui dicitur mens, &c.*] Juxta illud vulgatum Heracliti, de quo meminit Ariſtoteles Problematis, Section. 11. Problemat. 33. *Mens videt, mens audit.* Sed meliùs dixiſſet, *anima*, ſive *animus*, ut Cic. 1. Tuſcul. nam longè aliter accipi *mentem* & *animam*, quàm putet Lactantius, dixi ſuprà lib. 7. Inſtitut. cap. 12.

Ibidem. *Ea quæ ſunt foris tranſpicit. Ne forte exiſtimes, aut imaginum incurſione nos cernere, &c.*] Jam hîc contrà quàm ſuprà dixerat, per extrà miſſionem, ſeu emanationem ab oculo, viſionem fieri docere videtur.

Pag. 93. lin. 2. *Aut intentione aëris, cum acie, &c.*] Hæc opinio radios non evocat: ſed à pupillæ radiis vicinum aërem in res viſas impingi, atque ità ipſius aëris adjumento, ac quaſi fulturâ, vectioneque, putat fieri viſionem; verberatum quippè aërem illum, qui pupillam contingit, aſpelli ad objectum, in quo fiat baſis metæ, cujus faſtigium ſit in ipſâ pupillâ: quod commentum non modò inane oſtendit Lactantii ratio, ſed etiam, quia nihilo pejùs videmus, cùm retrò cedimus, at regrediendo impulſio illa fieri non poteſt, ſed duntaxat ſtando, aut procedendo. Aër prætereà ſub aquas non penetrabit, quarum in fundo res poſitæ videntur.

Ibidem. lin. 3. *Aut effuſſione radiorum.*] Cujus opinionis fuere optici omnes, & plerique philoſophorum uſque ad Ariſtotelem, quos deindè ſecutum Galenum caſtigat Aven-Rois, & cum veterum quolibet conferendus Julius Cæſar Scalig. de Subtilit. Exercit. 298. c. 16.

Ibidem. lin. 9. *Quaſi per feneſtras.*] Sic Cic. 1. Tuſculanar. *Ut facilè*, inquit, *intelligi poſſit, animum, & audire, & videre, non eas partes, quæ quaſi feneſtræ ſunt, &c.*

Ibidem. lin. 11. *Lucretius.*] Lib. 3. ubi ait: *Prætereà ſi pro foribus ſunt lumina, &c.*

Ibidem. lin. 23. *Itaque ad videndum membris potiùs in orbem conglobatis opus fuit, &c.*] Non tamen in orbem perfectum, quia figura exactè ſphærica non congruebat, ut docet Galen. lib. 10. cap. 6.

Ibidem. lin. 25. *Et quæ in primori facie adhærerent, &c.*] Quia cernitur per directum, Ariſt. 2. de Part. cap. 10.

Tom. 2. CAPUT IX.

Pag. 94. lin. 1. *Qui dum volunt oſtendere ſenſus falſos eſſe, multa colligunt, &c.*] Sicut Lucret. lib. 4.

Ibidem. lin 3. *Quòd furioſis & ebriis omnia duplicia videantur.*] Quâ de re Ariſtot. Problem. 11. 17. & 18. Sect. 31.

Tom. 2. CAPUT X.

Pag. 95. lin. 1. *Ut igitur oculi munitiores eſſent ab injuriâ, eos ciliorum tegminibus occuluit.*] Ariſt. 2. de Par. c. 14. & 15. Galen. lib. 10. cap. 6. Baſil. in Hexaem.

Ibidem. lin. 3. *Nam & ipſa palpebræ, qui-*

Digitized by Google

bus mobilitas ineſt, &c.] Ariſt. 2. de Part. c. 13. Galen. lib. 10. cap. 9. & 10.

Pag. 95. lin. 4. *Pilis in ordine ſtantibus vallata, ſeptum oculis decentiſſimum prabent.*] Xenoph. 1. Memorab. Socr. Ariſt. d. c. 13. Cic. 2. de Nat. deor. Plin. lib. 11. cap. 37. Gal. d. cap. 6. Baſil. ubi ſuprà.

Ibidem. lin. 6. *Et videndi tenorem non impedit, & reficit obtutum.*] Ità & Plato in Timæo.

Ibidem. lin. 9. *Quid ipſa ſuperciliorum faſtigia, &c.*] Xenoph. ubi ſuprà, Ariſt. d. cap. 15. Cic. Gal. Baſil. ubi ſuprà.

Ibidem. lin. 11. *Naſus.*] Cic. ibid.

Ibidem. lin. 13. *Genarum.*] Galen. ibid.

Pag. 96. lin. 4. *Tria ſunt officia conſtituta.*] Ariſt. 1. de Hiſt. Anim. cap. 11. Galen. lib. 10. cap. 11.

Ibidem. lin. 21. *Duos tamen intrinſecùs ſinus habet.*] Ariſt. 1. de Hiſt. Anim. cap. 17. lib. 3. de Part. cap. 4. Gal. lib. 6. cap. 9.

Pag. 97. lin. 8. *Lingua intùs incluſa, quæ vocem motibus ſuis in verba diſcernit.*] Plat. in Timæ. Xenophon ubi ſuprà, Ariſt. 3. de Anim. in fin. & lib. 4. de Hiſtor. Animal. c. 9. & lib. 2. de Part. Anim. cap. 16. & 17. Cic. ubi ſuprà, Gal. lib. 8. cap. 5. lib. 9. cap. 8. lib. 11. cap. 10. lib. 16. cap. 3.

Ibidem. lin. 18. *Quòd contritos & commolitos dentibus cibos colligit, &c.*] Ità & Cicero ubi ſuprà, Galen. lib. 9. cap. 8.

Ibidem. lin. 19. *Varro à ligando cibo putat linguæ nomen impoſitum, &c.*] Iſidor. lib. 11. Orig. cap. 1. refert, Varronem non à ligando cibo, ut ait Lactantius, ſed à lingendo cibo linguam dictam putaviſſe, alios verò à ligandis vocibus, quòd per articulatos ſonos verba liget.

Ibidem. lin. 24. *Eamque dentium ſeptis Deus quaſi muro circumvallavit.*] Gellius lib. 1. cap. 15. ſcribit, Homerum dixiſſe, petulantiæ verborum coercendæ vallum eſſe oppoſitum dentium, refertque ipſius carmina.

Ibidem. lin. 25. *Mirabili modo per ordinem fixos.*] Hæc vulgò non habentur, quæ ex B. T. reſtitui.

Pag. 98. lin. 2. *Ac deindè labiorum tegminibus honeſtavit.*] Labia enim tum dentium tuendorum cauſâ, tum ad uſum ſermonis ſunt comparata, Ariſt. 2. de Part. cap. 16.

Ibidem. lin. 4. *Ut ad conterendos cibos, &c.*] Ità leg. ut in B. T. P. non ut errore operarum in omnibus editis, *aut ad conterendos, &c.* De uſu dentium Xenophon ubi ſuprà, Ariſtotel. 3. de Part. cap. 1. Plin. 11. cap. 37. Galen. 11. cap. 8. Iſidor. ubi ſuprà.

Ibidem. lin. 8. *Fallitur, quiſquis hunc ſenſum palato ineſſe arbitratur; linguæ eſt enim, &c.*] Lactantio adſtipulatur Plato in Timæ. Tenduntur, inquit, à linguâ venæ ad cordis ſedem ſaporum nunciæ, &c. Ariſtot. 2. de Anim. tex. 104. lib. 1. de Hiſt. Anim. c. 11. lib. 2. de Part. c. 19. & lib. 4. c. 11. Gal. lib. 8. c. 5. & lib. 9. c. 8. Plin. autem etiam palato ſaporum ſenſum attribuit. Vid. eſt & Cæl. Rodig. 2. Antiq. lect. c. 30. qui & hunc locum Lactantii refert, & toto illo lib. humani corporis fabricam egregiè proſequitur.

Ibidem. lin. 13. *Quâ nihil de quâque materiâ odoris-capio decerpit.*] Ità B. & T. pro eo quod in impreſſis eſt, *quâ nihil de quâcunque materiâ odoris decerpit.* Nomine capionis uſus eſt, ſicut Juriſconſulti, cùm dicunt *uſucapio*, & Cato *pignoris-capio* juncto vocabulo, vel disjuncto, referente Gellio lib. 7. cap. 10. Frontinus lib. 2. de Aquæ duct. eoque nomine his *pignoris-capio*, mulctæque dictio utique eſto. Sic *pignorum-capio* in l. 7. Cod. Theod. de exactionib. & leg. fin. eod. Cod. tit. de diſtract. pignoris.

Pag. 99. lin. 1. *Quid dicam de manibus; &c.*] Ariſt. 4. de Part. c. 10. Cic. 2. de Nat. deor. Gal. lib. 1. cap. 4. & ſeqq. & optimè omnium. Greg. Nyſſen. in Libello illo verè admirando de Opif. Hom. cap. 8. ubi docet, manus ſermonis etiam causâ homini datas.

Ibidem. lin. 4. *In digitos terminavit.*] Ariſt. & Galen. ubi ſuprà.

Ibidem. lin. 7. *Et forma unguium rotunda.*] Ariſt. ubi ſuprà, Gal. d. lib. 1. cap. 8. & 11.

Ibidem. lin. 11. *Manus funditur.*] Ità lego cum Thomaſ. partim ex altero Cod. S. Salvatoris minùs antiquo, qui habet *manus*, non *maturiùs*, quod eſt in excuſis nullo ſenſu, partim ex B. qui pro *finditur*, habet *funditur.* Loquitur autem de pollice, de quo Ariſt. 1. de Hiſt. Animal. cap. 15. de Part. ubi ſuprà, Gal. ubi ſuprà cap. 20.

Ibidem. lin. 15. *Ad manum connectitur.*] Ità leg. cum Thomaſio ex B. nam quod in impreſſis habetur, *ad manûs carnem nectitur*, falſum eſt; articuli enim non ad carnem, ſed aliis oſſibus nectuntur. T. habet *ad manum carne nectitur*; P. *ad manum carne veſtitur.*

Pag. 100. lin. 3. *Jam pectoris latitudo, &c.*] Tranſit ad aliam materiam; & ideò niſi dicamus aliqua excidiſſe, vulgata lectio hic locum habere non poteſt, *nam pectoris, &c.*

Ibidem. lin. 10. *Papilla.*] De quibus Ariſt. 1. de Hiſt. Anim. c. 12.

Pag. 100. lin. 15. *Ut per eum fœtus, dum eſt in utero, nutriatur.*] De fœtûs nutritione Ariſtot. Anim. cap. 8.

Tom. 2. CAPUT XI.

Pag. 101. lin. 10. *Quod pulmonem vocamus.*] De quo Plato in Timæo, Ariſt. 3. de Part. cap. 6. Gal. lib. 6. cap. 2. & lib. 7. cap. 2. & 8.

Ibidem. lin. 12. *Ideòque ne plenum quidem viſcus effecit, ſed inflabile, &c.*] B. T. P. non habent particulam, *ne.* Utraque lectio recipi poteſt; nam pulmo plenum viſcus dicitur à Galeno lib. 7. cap. 2. cùm plurimis ſit contextum vaſis, quorum intervalla carne molli inſtar ſtœbes cujuſdam opplentur. Inane contrà dicitur ab Ariſtot. lib. 3. de Part. cap. 6. eâ ratione, quia neutiquàm impeditur, quin aditum ſpiritui patefaciat.

Pag. 102. lin. 1. *Quod alit animam.*] Non hîc rationalem intelligas, ſed vitalem illam nobis cum brutis communem.

Ibidem. lin. 3. *Cibalem, ac ſpiritalem.*] Per illam potum & cibum, per hanc ſolum ſpiritum tranſmeare dicit, ut & Ariſt. 3. de Part. cap. 3. & Problem. 9. Section. 34. Plin. lib. 11. cap. 37. Galen. De Placit. Hippocr. & Plat. lib. 8. cap. 15. Hippocrates tamen, & Plato, & alii relati à Plutarch. 7. Diſput. Conviv. quæſt. 1. & lib. de Stoïc. repugnant. Gell. lib. 17. c. 11. Macrob. 7. Saturn. cap. 15. potum etiam per ſpiritalem fiſtulam delabi ſcripſerunt: quod tamen Galenus, ut Scriptores conciliare poſſimus, intelligendum ait non de toto potu, ſed de aliquâ minimâ illius particulâ, quanta ſufficiat lambitivæ, ut ità dixerim, virtuti pulmonis ad eum, quem à corde recipit calorem maximum, temperandum; quod ex eodem Galeno doctiſſimos, atque optimos philoſophos cives meos Claramontem Claramontium, & Jacobum Mazzonium ante me animadvertiſſe intelligo ex capite 74. lib. 3. illius operis maternâ linguâ conſcripti, quo Mazzonius ipſe Dantem Poëtam vindicat à calumniis.

Ibidem. lin. 18. *Quæ idcircò ſic nominantur, quia per eas vel odor, vel ſpiritus nare non deſinit.*] Ità Feſtus, & Iſidor. lib. 11. Orig. cap. 1. qui pro *nare*, habet *manare*: ſed hinc reſtituendus.

Ibidem. lin. 19. *Quæ ſunt hujus fiſtulæ quaſi oſtia.*] Hæc reſtituenda fuerunt Lactantio ex B. T. P. quæ in impreſſis deſunt.

Ibidem. lin. 20. *Verùm quoque ad os interpatet.*] Ità malim ex B. T. P. ut monet Thom. quàm ut al. *verùm quoque ad os iter patet*: quam tamen lectionem ſi recipere malis, vide num ità legend. ſit: *Tamen hujus fiſtulæ ſpiritalis non tantùm ad nares, verùm quoque ad os iter patet.*

Pag. 103. lin. 1. *Colles faucium.*] Italici à receptiori lectione diſceſſere; nam ſic habent ſeptem Vatic. & alii plerique ſcripti & cuſi. Impreſſi Romæ anno 1474. & Florent. Junt. habent *folles*. Loquitur autem de tollibus, de quibus Feſtus *tolles tumor in faucibus, &c.* ut infrà, Plin. lib. 11. &c. Undè & cogita, num fortè legendum ſit, *tolles*: certè Cic. undè hæc mutuatus videtur Lactant. non metaphorico aliquo nomine, ſed proprio uſus eſt 2. de Naturâ deor. dixit enim *Tonſillas.* » Linguam autem, inquit, ad radices, &c. « ut infrà. Feſtus: *Tolles tumor in faucibus, quæ per diminutionem tonſillæ dicuntur.* Propriè fiunt circa uvam ex utrâque parte infra fauces, vocanturque glandulæ ob quandam glandis ſimilitudinem. Plin. lib. 11. cap. 37. *Tonſillæ in homine, in ſue glandulæ.* Cic. 2. de Naturâ deor. » Linguam autem ad radices ejus hærens excipit ſtomachus, quo primùm illabuntur ea, quæ accepta ſunt ore. Is utrâque ex parte tonſillas attingens, palato extremo, atque intimo terminatur «.

Ibidem. lin. 4. *Nec procedens ex eo ſpiritus efficere vocem ſine linguæ miniſterio poſſet.*] Hæc quoque ſupplevimus ex B. T. quæ in excuſis deſiderantur.

Ibidem. lin. 11. *Quaſi mugientes profundunt.*] Eadem ferè cauſa eſt affectionis, & læſionis in muto & ſurdo. Vid. Ariſtot. Probl. 2. & 4. Section. 11. & Probl. 14. Sect. 33. Alexandrum Aphrodiſ. Problemat. 138.

Ibidem. lin. 16. *Auditum quoque obſtrui neceſſe eſt.*] Si tamen naturâ, & à nativitate contigerit: quòd ſi deindè morbo aliquo, non id neceſſe eſſe tradunt Medici, ut refert Aphrod. ubi ſuprà.

Pag. 104. lin. 2. *Strangulemur.*] Ità legendum eſſe, non *ſtranguletur*, textus evincit ipſe.

Ibidem. lin. 6. *Inteſtinorum quoque multiplices ſpiræ, &c.*] Ariſt. de Hiſtor. Anim. lib. 1. cap. 16. de Partib. lib. 3. cap. 14. Galen. lib. 4. cap. 17.

Ibidem. lin. 14. *Quòd veſica, &c.*] Dè quâ Ariſt. 3. de Part. cap. 8. Gal. lib. 5. c. 7. & 8.

Ibidem. *Cujus uſum volucres non habent.*] Cauſam affert Ariſtoteles d. cap. 8.

Tom. 2. CAPUT XII.

Pag. 105. lin. 10. *Quidam putant ex medul-*

lis tantùm, *&c.*] Per ſpinam è cerebro labi dicebat Ariſtoteles Probl. 56. Section. 10.

Pag. 105. lin. 10. *Quidam ex omni corpore.*] Ut refert Ariſtoteles lib. 1. de Gener. Anim. cap. 17. quam opinionem refellit ibid. c. 18.

Pag. 106. lin. 3. *Varro.*] Fortaſsè in eo libro, quem de Origine Humanâ ab ipſo conſcriptum teſtatur Cenſorin. de die Natal. Hodiè non extat.

Ibidem. *Et Ariſtoteles.*] Sed ille hoc potiùs negare videtur 1. de Gener. Anim. c. 18. & ſeqq. cui S. Thom. aſſentitur in 3. Part. quæſt. 31. art. 5. ad 3. Sed quia quidam alii celeberrimi auctores contrariam ſententiam tuentur, videndus eſt de quæſtione copiosè diſputans Cajetanus 2. 2. quæſt. 154. art. 2.

Ibidem. lin. 7. *Et primùm quidem cor hominis confingi.*] Cauſam affert Ariſtoteles; & id verum exiſtimari in omnibus animalibus tradit Plin. lib. 10. cap. 53. Varias opiniones ponit Cenſorin. cap. 5.

Pag. 107. lin. 1. *Et ſapientia.*] Juxta opinionem eorum, qui mentem in corde ſitam volunt, quâ de re latiùs inf. cap. 16.

Ibidem. *Denique totum opus quadrageſimo die conſummari.*] Sic quidem Plin. lib. 7. cap. 6. opiniones autem recenſet Plutar. 5. Placit. cap. 21. Varronem non quadrageſimo, ut hîc refert Lactantius, ſed quadrageſimo nono ſcripſiſſe refert Gellius lib. 3. cap. 10.

Ibidem. lin. 2. *In avium tamen fœtibus primùm oculos fingi.*] Huic opinioni adverſantur plerique omnes, ut refert Plin. d. cap. 53.

Ibidem. lin. 6. *Similitudines autem in corporibus filiorum ſic fieri putant*, *&c.*] Nonnulli ſcilicet, contra quos diſputat Ariſt. lib. 1. de Gener. Anim. cap. 3. qui poſteà opinionem ſuam effert eod. lib. cap. 17. & ſeqq. & lib. 4. de Gener. Anim. cap. 3.

Pag. 108. lin. 1. *Diſpares quoque natura hoc modo fieri putantur*, *&c.*] Ariſt. 1. de Gener. Anim. cap. 1. Gal. lib. 14. cap. 4. & 7.

Ibidem. lin. 22. *Vir itaque nominatus eſt*, *&c.*] Cic. 2. Tuſculanar. viri propriam maximè eſſe fortitud nem aiebat.

Pag. 109. lin. 2. *Fontibus lacteis.*] Sic ubera vocat, & Gellius lib. 12. cap. 1. fontem illum ſanc iſſimum corporis, generis humani educator m, &c. Baſilius Homil. 9. in Hexaeme . *ἐπιζήτει δὲ τὰς οἰκείας πηγὰς τοῦ γάλακτος*, *&c.* S. Auguſtin. 1. Confeſſ. cap. 7. Pulcherrimam quoque uberum cum fontibus comparationem habes à Plutarcho in Paulo Æmil.

Tom. 2. Caput XIII.

Pag. 109. lin. 10. *Conglobata in nates caro*, *&c.*] Eadem Ariſtot. 4. de Part. cap. 10. ad fin.

Ibidem. lin. 14. *Genua*, *&c.*] Vide Galen. lib. 3. cap. 15.

Pag. 110. lin. 4. *In plantis verò eadem quidem, ſed tamen longè diſpar, quàm in manibus ratio eſt*, *&c.*] De pedum, manuum, crurum collatione ac differentiis Galen. toto lib. 3.

Ibidem. lin. 9. *Speciem magis, quàm uſum præferentes.*] Non ità Galenus, qui uſum eorum, & quidem maximum ac multiformem oſtendit lib. 3. cap. 8. & alibi.

Tom. 2. Caput XIV.

Ibidem. lin. 3. *Quid utilitatis, quid effectûs habeat tenuis membrana illa perlucens, quâ circumnectitur alvus*, *&c.*] Id totum copiosè enarrat Veſalius lib. 5. de Hum. corp. fabric. cap. 2.

Pag. 111. lin. 2. *Quod eſt longè ſecùs.*] Veſalius contrà lib. 5. cap. 10. De renum autem uſu & officio Ariſt. 3. de Part. cap. 7. & 9. Galen. lib. 5. cap. 5. & ſeqq.

Ibidem. lin. 3. *Quid ſplen?*] Reſponderet Plato in Timæ. Ariſt. 3. de Part. cap. 7. Galen. lib. 4. cap. 15. & 16.

Ibidem. *Quid jecur?*] Reſpondeat Plato & Ariſt. ubi ſuprà, & c. 12. Galen. eod. lib. cap. 12. & ſeqq.

Ibidem. lin. 5. *Qui unus ſanguinis fons eſt.*] Ità & à Platone appellatur in Timæ.

Tom. 2. Caput XV.

Pag. 112. lin. 1. *Grammatici quidem ut philoſophi vocem eſſe definiunt, aërem ſpiritu verberatum.*] Grammatici quidem, Diomedes lib. 2. Priſcian. ubi de Voce; ex Philoſophis, Plato in Timæo docet, vocem eſſe pulſationem quandam ab aëre per aures, cerebrumque & ſanguinem uſque ad animam penetrantem: Ariſt. de Anim. tex. 90. percuſſionem reſpirati aëris ab animâ, quæ eſt in iis partibus ad vocatam arteriam. Idem habet 5. de Gener. Animal. cap. 7. Senec. 2. Natural. quæſt. cap. 29. Vide Plutarch. quæſt. 6. Platonicar. quæſt. & lib. 4. de Placitis cap. 19. Gellium lib. 5. cap. 15. Laërt. in Zenon.

Pag. 113. lin. 1. *Undè verba ſunt nuncupata.*] Ità Diomedes & Priſcianus, quod Quintilianus non probat lib. 1. cap. 60.

Digitized by Google

Pag. 113. lin. 4. *Veluti cùm in patentem cicutam, &c.*] Vide Theodoretum præclarè diſſerentem Sermone 6. de Curat. Græcar. affect. qui eſt de Providentiâ divinâ, quomodò ars naturæ imitatrix organa muſica ad vocis humanæ organorum ſimilitudinem effinxerit. Eſſe autem in inſtrumentis humanæ vocis commiſſam quandam tibiæ lyræque Muſices ſimilitudinem oſtendit præclarè Nyſſen. de Hominis Opific. cap. 9.

Tom. 2. Caput XVI.

Pag. 114. lin. 3. *Varia ergò à philoſophis de naturâ ejus, ac loco, &c.*] Videndus eſt Ariſt. 3. de Anim. Macrob. in Somn. Scip. lib. 1. c. 14. Locum quidem ejus alii cor, ut Ariſt. & Chryſippus, alii caput eſſe affirmant, ut Plato & Galen. qui hanc quæſtionem copioſè tractat toto lib. 2. & 3. de Placit. Hippocrat. & Platon. Vid. Lucret. lib. 3. Plutarch. 4. Placit. cap. 2. & ſeqq.

Pag. 115. lin. 21. *Qui mens, vel animus nuncupatur.*] Ergò pro eodem accipit Lactantius mentem, & animum. Sic ſæpè Lucretius in 3. Cic. in Somn. Scip. ubi videndus Macrobius d. c. 14.

Tom. 2. Caput XVII.

Pag. 118. lin. 19. *Aut, ut Empedocles ait, aërem glacialem.*] Hoc refert etiam Plutarch. 2. Placit. c. 11.

Tom. 2. Caput XVIII.

Pag. 119. lin. 7. *Idcircò animum & animam indifferenter appellant duo Epicurei poëtæ.*] Alterum iſtorum poëtarum Lucretium indifferenter appellat lib. 3.

Animum atque animam dico conjuncta teneri
Inter ſe, atque unam naturam conficere ex ſe, &c.

Ità re unum eſſe, ratione differre docet, quia ſcilicet animus propriè ſit mens, conſilium, ratio domicilium habens in pectore, anima verò per totum corpus diffuſa. Lucr. ibid.

Sed caput eſſe quaſi, & dominari in corpore toto
Conſilium, quod nos animum mentemque vocamus, &c.

Alterum autem Horatium; nam ſe de ſectâ Epicuri fuiſſe teſtatur ipſemet lib. 1. Carm. Ode 24. & 1. Epiſtolar. Epiſtolâ 4. ad Tibullum. Is autem animæ, atque animi appellatione indifferenter utitur 1. Carm. Od. 3. 2. Serm. Satyr. 3. & alibi. Ità & Ciceronem locutum Macrob. oſtendit 1. in Somn. Scip. 14.

Pag. 120. lin. 6. *Nam requieſcere nullo pacto poſſumus, niſi mens viſionum imaginibus teneatur.*] Quid qui non ſomniant, & tamen dormiunt, & quieſcunt, ut ſcribit Ariſt. in Libell. de Somn. in fin. & 4. de Hiſt. Animal. cap. 10. Sed & in eo falſus Lactantius eſt, quod & ſomnium, & inſomnium mentis affectus eſſe putat, cùm ſint phantaſiæ, ut d. lib. de Inſomn. c. p. & dixi ſup. lib. 7. Inſt. c. 12.

Pag. 121. lin. 5. *Quæ vera, immittuntur à Deo, &c.*] Ariſt. principio Libell. de Divinat. per Somn. & de Generib. Somn. Macrob. in Somn. Scipion. lib. 1. cap. 3.

Tom. 2. Caput XIX.

Ibidem. lin. 4. *Quia neque ex utroque, neque ex alterutro ſeruntur animæ.*] Quæritur, utrùm anima ſit ex traduce, id eſt, utrùm anima cum ſemine traduci & tranſmitti poſſit. Lactantius negat. Rectiſſimè. Nam contraria aſſertio damnata eſt. Vid. Aug. in lib. de Hæreſib. ad quoducunt Deum cap. 86. in Epiſtolâ ad S. Hieronym. per Oroſ. Preſbyterum miſſâ, & in Epiſtolâ ad Optat. Eucher. 1. ſuper Geneſ. ad ea verba, » Et ædificavit Do» minus Deus coſtam; « Hieron. ad verſum 15. Pſalm. 32. S. Thom. 2. contr. Gent. cap. 86. p. p. quæſt. 118. art. 2.

Pag. 122. lin. 22. *Dedit ei, & conſtituit adverſarium nequiſſimum, &c.*] Codex B. hæc verba, & quæ ſequuntur uſque ibi, *Magna eſt enim vis hominis, &c.* non agnoſcit. Mihi hæc tota oratio tum phraſi, tum ſententiâ videtur Lactantiana; nam idem propè habet lib. 6. Inſtit. c. 4. » Sic, inquit, in omni hâc vita, » quia nobis adverſarium Deus reſervavit, ut » poſſemus capere virtutem, &c. « Recepta quoque eſt ab optimis quibuſque MSS. T. P. & octo Vaticanis (nam cæteri quatuor Vaticani hunc librum non habent,) aliiſque quos diligenter inſpexi, & impreſſis Ald. Florent. Comprobatur etiam ex textu ipſo, ubi de Sacramento virtutis dixerat; voluit enim hâc oratione oſtendere, quodnam eſſet illud Sacramentum, & ità diſſeruit de permiſſione vitii contra virtutem: ſcilicet hæc permiſſio eſt illud Sacramentum, de quo etiam lib. 6. Inſtitut. dixit in fin. cap. 7.

Pag. 123. lin. 5. *Nam ipſe homo.*] B. habet *nam mens hominis*, quam lectionem probat Thomaſius. Ego à vulgatâ lectione T. P. & octo Vaticanor. Aldinæ quoque, Florentinæ,

Digitized by Google

aliarum editionum non recedo. In illâ enim permanet opinione, quòd mens hominis ſit ipſe homo, de quâ latè dixi ad cap. 3. lib. 2. Inſtitut.

IN LIBRUM DE IRA DEI.

Pag. 127. *De Irâ Dei.*] Extat de hoc libro honorificum Beati Hieronymi teſtimonium ad cap. 4. Epiſt. ad Epheſ. his verbis: ***Firmianus noſter librum de Irâ Dei docto pariter & eloquenti ſermone conſcripſit, quem qui legerit, puto ei ad ira intellectum ſatis abundèque ſufficere, &c.*** Eumdem librum appellat ***pulcherrimum*** in lib. de Scriptor. Eccleſiaſt. in Firmiano. Cavendum tamen à themate illius, quod eſt ***de Irâ Dei;*** nam toto libro docet, iræ affectum & alios quoſdam verè & propriè in Deo reperiri, & præſertim cap. 15. 16. & 17. quod etiam aſſeruit lib. 2. Divin. Inſtitut. cap. 18. ubi diximus.

Tom. 2. CAPUT II.

Pag. 130. lin. 14. ***Aut nullo affectu commoveri putant.***] Mendum irrepſit ferè in omnibus libris, ubi pro ***nullo***, legitur ***ullo***, quod res ipſa repudiat; nam Lactantius eos arguit, ***qui nullo affectu commoveri Deum putant.*** Ideò legend. ut eſt in ſept. Vat.

Ibidem. lin. 20. ***Dum diſputant.***] Janus Gulielmus ad Plaut. Menæchm. cap. 4. teſtatur, in quibuſdam exemplaribus haberi ***dum diſſipant***, quam lectionem probat ipſe.

Ibidem. lin. 24. ***Alii verò iram tollunt.***] Ità legendum eſſe, ſicut eſt in B. T. P. textus ipſe ſuadet, non ut in pleriſque, ***illi verò, &c.***

Pag. 131. lin. 7. ***Aut utrumque tribuendum.***] Hæc lectio tenenda eſt, vel alia alterius Codicis S. Salvatoris minùs antiqui, Tax. & P. ***aut neutrum detrahendum***, quæ ſenſu eadem eſt cum priori. Quòd ſi legatur ut in Aldinâ, & cæteris editionibus, ***aut neutrum tribuendum***, hoc quartum membrum idem fuerit cum eo, quod ille ſecundo loco poſuit, videlicet, ***aut utrumque pariter detrahendum***: hoc animadvertit quoque Thomaſius in notis.

Tom. 2. CAPUT III.

Ibidem. lin. 5. ***Si malorum tantummodò auctor eſt Deus?***] Loquitur de malis pœnarum, quæ Deus iratus infligit, quorum auctorem & cauſam Deum eſſe fatetur quoque Sanctus Thom. pr. pr. quæſt. 49. artic. 2.

Ibidem. lin. 8. ***Utique ſi Deus eſt, eſſe alterum neceſſe eſt, qui contraria Deo faciat, &c.***] Retinui communem lectionem, quamvis B. & T. habeant, ***utique ſi Deus eſt auctor malorum, eſſe alterum neceſſe eſt, qui contraria, &c.*** Si Deus, inquit, non eſt auctor, ſcilicet tam bonorum, quam malorum, ita ut ſolùm malefaciat hominibus, alterum igitur conſtituere auctorem beneficiorum neceſſe eſt, cùm & bona & mala experiamur. Sed alius præter Deum conſtitui non poteſt; ergò idem Deus auctor eſt tum malorum, id eſt, pœnarum, tum bonorum, id eſt beneficiorum, atque præmiorum.

Tom. 2. CAPUT V.

Pag. 134. lin. 2. ***Gratiam in Deo eſſe, iram non eſſe.***] Ut qui nec velit obeſſe, nec poſſit, ut ait Senec. lib. 2. de Irâ, ubi de hoc diſſerit.

Pag. 135. lin. 3. ***Velut ſæva tempeſtas tantos excitet fluctus, &c.***] Irati habitum pulchrè deſcribit, pulcherrimè quoque Senec. initio lib. 1. de Irâ, & in fin. 2. & rurſùs initio 3.

Pag. 136. lin. 21. ***Non minùs, quàm illorum qui utrumque detrahunt.***] Ex hâc lectione B. T. P. & Plantin. editionis clarior fit ſententia Lactantii. Quòd ſi ***τὸ detrahunt***, expuncto, ſimpliciter legas, ut in Aldinâ & Florentinâ, ***non minùs, quàm qui utrumque***, videbuntur hæc verba referri poſſe etiam ad illud, ***tribuunt***, ſuperiùs dictum; quod ſuſceptæ à Lactantio diſputationi repugnat.

Tom. 2. CAPUT VII.

Pag. 137. lin. 5. ***Nihil inter hominem, &c.***] Ità B. T. quod corruptè in nonnullis legitur ***nonnihil, &c.*** Id ſententiæ Lactantii repugnat, qui hoc loco reſipiſcit ab errore aliàs habito, rationem mutis etiam ineſſe, de quo diſſerui ſecundo Inſtit. cap. 3.

Pag. 138. lin. 22. ***Quæ ſe intelligunt.***] Operarum errore in editis eſt, ***qui ſe intelligunt***; nam de mutis animalibus loquitur.

Pag. 139. lin. 10. ***Ut apes.***] De quibus mira apud Ariſtotelem 9. de Hiſt. Anim. cap. 40. Plin. lib. 11. cap. 5. & ſeqq. Baſil. Ho-

Digitized by Google

mil. 8. in Hexaemer. Vid. etiam Theodoretum Serm 6. de Curat. Affect. Græc. quæ eſt de Providentiâ, ubi ex animalium induſtriâ admirandam Dei providentiam probat.

Ibidem. lin. 11. *Patriam ſola, & certos, &c.*] Vulgata hæc lectio eſt tam apud Lactantium, quàm etiam apud ipſum Virgilium. Florentina tamen editio hîc habet:

— Natale ſolum, & certos, &c.

Pierius in Caſtig. Virgil. teſtatur, in quibuſdam Codicibus haberi:

A' patriam ſola,

ut illa præpoſitio *A'*. hoc loco ſit admirantis, quod nec ipſi, nec mihi placet.

Ibidem. lin. 16. *In mutis quoque, &c.*] Ità legendum oſtendunt B. T. P. & omnes alii MSS. & textus ipſe. In editis operarum errore legitur, *in multis quoque.*

Tom. 2. CAPUT VIII.

Pag. 140. lin. 3. *Omnis enim per ſe divûm, &c.*] Epicureorum verba ad hunc locum pertinentia ponit Plutarch. ad fin. libri cui Titulus: Ne ſuavit. quid vivi poſſ. ſecund. Epicur. decreta.

Ibidem. lin. 6. *Nam privata, &c.*] Ità repoſui, ut eſt apud Lucretium; al. *jam privata, &c.*

Ibidem. lin. 7. *Nihil indiga.*] Sic habent B. T. P. & libri Lucret. non autem, *nil indiga*, ut editiones Aldina, Florentina, Plantiniana.

Pag. 141. lin. 1. *Quid enim dicam, propitius ſit?*] Ità repoſui, ut eſt in Ald. & cæteris, & apud ipſum Ciceronem, pro eo quod habetur in Florentinâ, *Quid enim facere propitius homini poteſt.*

Ibidem. lin. 23. *Terror impendeat.*] Ità MSS. excuſi mendosè, *impendat.*

Tom. 2. CAPUT IX.

Pag. 143. lin. 2. *Athenis quidam Diagoras.*] Vulgata eſt lectio penè omnium librorum, à quâ diſcedere non ſum auſus. P. tamen habet *Ælius quidam Diagoras*, & B. *Alius quidam, &c.* Undè quis ſuſpicari poſſit, legendum eſſe *Melius quidam Diagoras*; nam Melium quidem vocat eum Cicero initio 1. de Nat. deor. ubi hæc ipſa pertractat, Plutarch. 1. Placitor. cap. 7. Sext. Empyric. Pyrrhon. hypotyp. lib. 3. c. 24. Arnobius 4. & Minucius, alii. Quòd autem Lactantius, & noſtratium alii permulti Diagoram, Theodorum & cæteros, de quibus etiam lib. 1. Inſtitut. cap. 2. ἀθέους, hoc eſt abſque Deo cognominent, videndum eſt, ne fortè à Chriſtianis etiam in eoſdem bonos ac doctos viros vetus Ethnicorum calumnia importetur; cùm enim hi deorum multitudinem, totque monſtra, atque Portenta, quæ ſtulta colebat Gentilitas, irriderent, putati ſunt ἄθεοι, & nullum omninò Deum credidiſſe, quod queritur quidem certè, ac miratur & Clemens Alexand.

Tom. 2. CAPUT X.

Pag. 144. lin. 6. *Quis illa vidit unquàm?*] Reſpondet Lucretius in primo, quòd multa alia ſunt in rebus corpora, quæ videri nequeunt:

Ne quà fortè tamen coeptes diffidere dictis; &c.

Pag. 145. lin. 6. *Si aſpera & angulata ſunt, &c.*] Hæc B. lectio probata Thomaſio melior eſt, quàm impreſſorum *aſpera*, inquit, *& angulata, &c.*

Pag. 146. lin. 13. *Ex omnibus rebus.*] Ità malim ex emendatis Lucretianis, quàm *ex omnibus, &c.*

Ibidem. lin. 16. *De nilo poſſe fatendum eſt.*] Ità leg. ut in Aldinâ editione & Florentinâ, & apud Lucretium. B. T. *de nihilo*: ſed verſus non conſtat. P.

De nullo poſſe putandum eſt,
Semine, quandò opus eſt, &c.

Pag. 147. lin. 14. *Denique ſi ex inviſibilibus ſunt, quæ non videntur, conſequens eſt, ut ex viſibilibus ſint, quæ videntur; cur igitur nemo videt?*] Ità legendus eſt locus iſte ex utroque Codice S. Salvatoris Bon. & Tax. non ut al. *Denique, ſi ex inviſibilibus ſunt, quæ videntur; cur igitur nemo videt? &c.* Argumento utitur à contrariis: ſi ea, quæ non videntur, manant à corporibus inviſibilibus; ergò quæ videntur, prodeunt ex viſibilibus, ea igitur cur non videntur?

Pag. 149. lin. 23. *Undè homo nomen accepit.*] Ità leg. ut habet B. T. P. Lactantius ſuprà 2. Inſtitut. cap. 11. Impreſſi malè omittunt τὸ *homo.*

Pag. 150. lin. 4. *Nihil eſt enim, inquit.*] Ità B. Plantinian. & Cicero ipſe: at Ald. & Florent. deſit *enim.*

Ibidem. lin. 5. *Atque factum.*] Cicero *atque fictum.*

Ibidem. *Nihil ne aut humidum quidem, aut flabile, &c.*] Ità B. Plantin. & ità legendum puto apud Ciceronem, ubi habetur, *nihilne, &c.* al. hîc legitur, *nihilque humidum, aut flabile, &c.*

Digitized by Google

Pag. 150. lin. 6. *His enim naturis nihil ineſt, quod vim memoriæ, &c.*] Ità vetuſtiores impreſſi Lactantiani & Cicer. ipſe. At Ald. & Plant. *His enim innatum nihil eſt, quod vim, &c.*

Ibidem. lin. 7. *Quod & præterita, &c.*] Ità lego, ut in B. & T. & apud Ciceron. al. *quo & præterita, &c.*

Ibidem. *Provideat.*] Sic editi libri Lactant. & Cicero; at B. & P. malunt *prævideat.*

Ibidem. lin. 8. *Invenietur unquàm.*] Sic Cicer. al. *inveniuntur, &c.*

Tom. 2. CAPUT XI.

Pag. 153. lin. 2. *Sicut Plato in Timæo.*] Cujus verba ità Cicero tranſtulit in lib. de Univerſo. » Atque illum quidem quaſi parentem » hujus univerſitatis invenire difficile, & cùm » inveneris, indicare in vulgus nefas. «

Ibidem. lin. 5. *Idem teſtatur Hermes.*] Mercurius ſcilicet ille Triſmegiſtus, cujus hæc ad Tatium ſententia legitur apud Stobæum in Collectaneis Serm. 80. qui eſt de Diis, & Phyſiolog. circa cœl. ac mund. » Deum cogita» re animo difficile eſt, eloqui impoſſibile «.

Ibidem. lin. 8. *Apud Xenophontem, &c.*] Cujus hæc verba ſunt lib. 4. Memorab. Socrat. » Quòd igitur Dii ſint, hominumque » habeant curam, tu quoque, ò Euthydeme, » cognoſces, ſi non expectes, quouſque deo» rum videris formas; ſatis namque erit ope» ra eorum conſiderando, colere ac honora» re eos, &c.

Tom. 2. CAPUT XII.

Pag. 154. lin. 3. *Quia ſapientia eſt divinitatis intellectus, &c.*] Secutus ſum lectionem MSS. optimorum, & Plantinianæ probatam, & explicatam à Thomaſio in ſuis notis. Antonius Auguſtinus pro eo quod legitur, *In homine ſolo reperiri juſtitiam*, malebat, *In homine ſolo reperitur juſtitia.* Impreſſi libri ferè omnes habent, *Cùm divinitatis intellectus, quo differimus à belluis, in homine ſolo reperiatur, quâ niſi cupiditates, &c.* quam lectionem mutilam eſſe, nec benè cum ſuperioribus cohærere, omnes, ut puto, intelligunt.

Ibidem. lin. 6. *Impièque vivemus.*] Ità B. T. P. non ut in impreſſ. *impièque viveremus.* Nam dixerat, *coërcuerit.*

Tom. 2. CAPUT XIII.

Pag. 156. lin. 12. *Meliùs ſtipula.*] Virgilius *ſtipula meliùs, &c.*

Ibidem. lin. 17. *Pervehatur.*] B. T. P. & MSS. omnes: mendum operarum in editis, *provehantur.*

Ibidem. *Ventorum ſpiritu.*] De utilitate ventorum videndus Senec. lib. 5. Natural. quæſt. cap. 18.

Pag. 157. lin. 16. *Propoſuit tamen ei & bona & mala.*] Non loquitur de malis culpæ, ut ex textu liquet.

Pag. 158. lin. 20. *Quam Stoïci nullo modo videre potuerunt.*] Sic rectè Aldin. & Plantin. Sed Veneta Tridin. & Florent. *Quam Stoïci poſuerunt*: non rectè, quia ſuprà dixerat Stoïcos repuliſſe quæſtionem Academicorum, &c.

Pag. 159. lin. 10. *Sapientia enim.*] Ità leg. ex B. T. P. non ut in Florent. & Ald. *Sapientia etiam.* Nam cauſam affert, cur in ſapientiâ ſit plus boni ac jucunditatis; neque placet hîc & iterùm mox *etiam.*

Tom. 2. CAPUT XV.

Pag. 160. lin. 4. *Simul Deum propoſuiſſe bonum & malum, &c.*] Hîc loquitur quidem de malo culpæ: ſed verbum *propoſuiſſe*, quoad malum, non eſt in ſignificatione propriâ accipiendum, quaſi Deus voluerit malum, id eſt, peccatum; ſed *propoſuiſſe* inquit, id eſt *permiſiſſe*, ut ipſemet ſtatim ſe ipſum explicat illis verbis, *ſed ideò malum permiſiſſe, &c.* & ità ubique declarandus eſt, & intelligendus Lactantius, ſi fortè dicat, *Deum propoſuiſſe, feciſſe, voluiſſe malum ejuſmodi.* Diximus enim lib. 4. Inſtitut. cap. 20. ad ea verba, *ut adduceret eos in pœnitentiam, &c.* etiam in Sacris Litteris quandòque Dei permiſſionem appellari actionem Dei, quia Deus actu poſitivo vult illam permiſſionem, &c.

Pag. 161. lin. 30. *Nam quia fragilis, &c.*] Ità corrigendum fuit operarum illud erratum in aliis editionibus, *nam qui fragilis.*

Tom. 2. CAPUT XVI.

Pag. 162. lin. 19. *Adeò & in ipsâ irâ ineſt gratificatio.*] Ità legunt B. T. P. Significat enim, in irâ ipsâ non tantùm ineſſe ultionem, & pœnam adversùs malos, ſed gratificationem etiam, & beneficentiam erga bonos, quibus conſulit, dum nocentes è medio tollit; & ideò maximè Deo competere. Al. *Adeò & in ipſo ira eſt, & gratificatio, &c.* quæ lectio nihil habet acuminis.

Tom. 2. CAPUT XVII.

Pag. 164. lin. 30. *Supplicium de ſervo nunquàm acerrimum ſumpſerit, &c.*] Hinc emendandum

Digitized by Google

dandum puto Ciceronis textum, qui habet, *ſupplicium de ſervis quàm acerbiſſimum ſumpſerit.*

Pag. 165. lin. 19. ***Rependendi.***] Senec. caſtigatus à Pinciano habet *reponendi.*

Tom. 2. CAPUT XVIII.

Pag. 166. lin. 4. ***Sed defertur aliundè tanquàm dubium, nec unquàm poteſt eſſe ſcelus tam clarum, ut defenſioni locus non ſit; & ideò poteſt judex non moveri, &c.***] Hæc retinenda fuerunt, ut in Aldin. & Plant. quæ in Venetâ Tridin. & Florent. deſiderantur.

Ibidem. lin. 8. ***Quod facit.***] Hæc quoque in Venetâ Trid. & Florent. deſiderantur.

Pag. 167. lin. 5. ***Et incitaverit.***] Hæc habet B. T. Plantin. quæ deſunt Aldinæ & Florentinæ editioni.

Ibidem. lin. 11. ***Archytas Tarentinus.***] De quo Cicero initio 4. Tuſcul. Valer. Max. lib. 4. cap. 1. Plutarch. de Liber. educand. & de Ser. num. vindict.

Ibidem. lin. 15. ***Nemo prudens punit, quia peccatum eſt, ſed ne peccetur.***] Vid. Plat. in Gorg. & apud Senec. in fine 1. de Irâ, & ad fin. 2. cap. 31. item & Gellium lib. 6. cap. 14.

Ibidem. lin. 19. ***Ut ſtomachum incitent.***] Sed nec lectio B. & T. diſplicet, ***ut ſtomachum perverſi hominis incitent.*** Perverſum propriiſſimè vocat præpoſterum hominem, & qui ordinem pervertit in puniendo; ſævit enim, ubi non iraſcitur, ubi iraſcitur, parcit.

Pag. 168. lin. 11. ***Ergò etiam non peccantibus iraſcuntur, etiam paribus, &c.***] Hæc quoque retinenda ſunt ex B. T. Plantin. quæ nonnullis deſunt.

Ibidem. lin. 19. ***Quod autem de homine dicimus, id etiam de Deo, qui hominem ſimilem ſui fecit. Omitto de figurâ Dei dicere, &c.***] Corporeâ Deum præditum eſſe figurâ multis locis aſſerere videtur Lactantius, cùm tamen 2. Inſtitut. cap. 9. & lib. 6. cap. ult. & lib. 7. c. 3. 9. & 21. verè, & rectè fateatur, ipſum corporis expertem: adeò facilè Scriptores interdùm ſibi contraria & dicunt, & ſentiunt. Id aſſeruerunt non modò philoſophi quidam, ut Ariſtoteles ſcribit 3. Metaph. tex. 7. ſcilicet Epicurei, de quibus Cic. 1. de Nat. deor. & Galen. de Philoſophic. Hiſt. cap. 29. ſed etiam Judæorum nonnulli, & ex noſtris quidam Hæretici, ut Tertullian. quem tamen piè interpretatur S. Auguſt. in lib. de Hæreſibus ad Quod vult Deum cap. 86. Vadiani item, & Manichæi, ut habetur ex S. Auguſtino in 3. Confeſſ. cap. 7. qui omnes ab errore illo cognomen Antropomorphitarum adepti ſunt. De quibus videnda ſunt, quæ ſcribit Nicephor. lib. 2. cap. 14. & lib. 13. cap. 10. eo quoque infectum olim penè omne genus Monachorum, qui in Ægypto morabantur, ſcribit Caſſianus Collat. 10. cap. 1. Quòd enim Scriptura dicat, hominem ad Dei imaginem & ſimilitudinem creatum, illi humilem litteræ ſonum attendentes, eum errorem concipiebant. Ibi verò ſimilitudo & imago non corporaliter, ſed ſpiritaliter accipitur, ſivè Latinorum ſententiam amplectamur, ut illa imago dicatur reſpectu mentis humanæ, & trium ejus potentiarum, quibus Sanctiſſima Trinitas aliquo modo repræſentetur, ut docet S. Auguſtinus in lib. de Trinit. ſive Græcorum Patrum, ut illa imago & ſimilitudo ſit reſpectu dominii, quod obtinet non modò terrenarum omnium rerum, ut Chryſoſt. ſenſit Homil. 8. in 1. Geneſeos, ſed etiam ſuorum affectuum & motuum per libertatem arbitrii, quatenùs rationi adverſantur, ut Clemens Alexandrinus 6. Strom. Baſil. Homil. 10. in Hexaemer. Chryſoſt. Homil. 23. ſuper Geneſ. Plato in Phædon. referente Euſebio lib. 11. Præparat. cap. 14. & Porphyrius, eodem Euſeb. atteſtante. Vide contra eam hæreſim Concilium Lateranenſ. ſub Innoc. 3. in cap. Firmiter, de Summ. Trinit. S. Auguſt. ubi ſuprà, & lib. 11. Confeſſ. cap. 10. ſuper Geneſ. ad lit. lib. 10. cap. 25. de Doctrinâ Chriſt. cap. 6. & 8. S. Thom. 1. cont. Gent. cap. 21. & 1. part. quæſt. 3. art. 1.

Tom. 2. CAPUT XIX.

Pag. 170. lin. 3. ***Ut Ariſtoteles, cæterique Philoſophorum.***] Expreſſi lectionem magis receptam; nam ſic habent ſeptem Vaticani P. & impreſſi antiquiores, præſertim Venet. Trid. & Florent. Juntar. Unus autem Vaticanor. Ald. Plantin. *Ut Ariſtoteles, & Timon, cæterique Philoſophorum.* Alius verò ex eiſdem Vaticanis, & B. ***ut Ariſtides, & Timon, cæterique Philoſophorum.*** Ego τὸ *Ariſtides* non puto genuinæ lectionis; nullum enim ejus nominis philoſophum celebrem apud Scriptores comperio. Si verò Timonem retinemus, non illum intelligo humani generis oſorem, de quo Plutarch. in M. Ant. ſed Philiaſium è Scholâ Pyrrhonis philoſophum maledicum, amarulentum, de quo Suidas in Σίμων, μυλλάιν, Gell. lib. 3. cap. 17. Laërt.

Tom. 2. CAPUT XXI.

Pag. 172. lin. 6. ***Ne mentis impos aliquod***

Digitized by Google

inexpiabile ſacinus admitteret, &c.] B. T. *ne poſt aliquod*, &c. Janus Gulielm. in quæſtion. ad Plaut. Menæchm. cap. 4. ſcribit, in aliquibus libris reperiri, *ne mentis impoſſibile aliquod ſacinus*, &c. Undè is ità ſcribendum conjicit, *ne mentis impos à bile aliquod ſacinus*, &c.

Pag. 173. lin. 4. *Nec facilè regere ſe poteſt propter fragilitatem : intelligere debemus*, &c.] Ità reſtituitur hic locus ex utroque Cod. S. Salvatoris T. P. Venet. Tridin. & Florent. cæteriſque antiquioribus editionibus. Mendosè Ald. *nec facilè regere ſe poteſt propter fragilitatem non ideò intelligere debemus*, &c. Nam illa, *non ideò*, ſenſum contrarium invehunt ei, quod Lactantius docet, ut monuit quoque Thomaſ. qui & hunc locum explicuit in notis.

Tom. 2. CAPUT XXII.

Pag. 174. lin. 7. *Qui ſapientiam capillis & habitu jactant.*] Nam promiſſum capillum gerebant, & pallio induebantur, qui ſapientiam profitebantur, ut lib. 3. Inſtitut. cap. 25. diximus.

Tom. 2. CAPUT XXIII.

Pag. 176. lin. 6. Ἐξ ἧ *μιμνήσκω*, &c.] In Carminibus Sibyll. verba variant, & ſenſus; nam ibi, Καὶ τότε γινώσκει θέον, &c.

Ibidem. lin. 12. Ἀλλ' ἐλέει, &c.] In Cod. Sibyllino paulò aliter leguntur.

Pag. 177. lin. 8. *Id ponunt, quod eſt inutiliſſimum, detrahentes ei, quod eſt rebus humanis maximè ſalutare, per quod conſtat ipſa majeſtas.*] Ità lego hunc locum ex utroque Cod. S. Salvat. T. P. qui mutilus eſt in editis, ubi habetur, *id ponunt quod eſt contra ipſam majeſtatem. Regnum hoc*, &c.

Pag. 178. lin. 20. *Et diligendus.*] Hæc et B. T. & Plant. rectè apponuntur, quæ in aliquibus editionibus deſunt, ut tribus his præcedentibus, *colendus*, *adorandus*, *diligendus*, fiat relatio ad alia tria ſubſequentia, quia in Deo eſt materia rerum, ratio virtutum, fons bonorum, ut etiam Thomaſius monuit.

FINIS.

Digitized by Google

INDEX
RERUM VERBORUMQUE NOTABILIUM,
QUÆ IN HOCCE PRIMO VOLUMINE CONTINENTUR.

Numerus Arabicus paginam indicat: littera a *vel* b *numero addita primam aut ſecundam Notarum columnam deſignant.*

Voces Lactantio peculiares eduntur Italico caractere.

A.

ABDICARE, quid ſignificet, 171. a.
Abdicatio filii, quid ſignificet, 280. b.
Abeunt in profundum demerſæ urbes, 521.
Abjurare, 431.
Abnegare lucem animis, id eſt, *occidere*, 491. b.
Abominabilis, vox Lactantiana, 584. b.
Abſcidi, quid, 59. a.
Abſque, pro *præter*, 303.
Abſtinentia, quid ſit, 250.
Abſtinere, cum accuſandi caſu rectè jungitur, 250. a. 651. b.
Abuti, pro *uti* uſurpatum, 27. *&* *ibid.* b.
Academici. Scientiam ſuſtulerunt, 195. *&* *ib.* b. Eorum origo, *ibid.* In quo erraverint, 199. Illorum diſciplina undè manarit, 265. Eorum dogma, 405.
Accedere ad Religionem, 495. a.
Accenſi milites undè dicti, 632. a.
Accipiter. Cultus ab Ægyptiis, 560. a.
Accius Navius augur, 139.
Accuſatione fortunæ conſolari ſe, 387.
Adamus. De ejus vitâ in Paradiſo, 167. Utrùm ibi expers laborum degerit, *ibid.* b. De ejus lapſu & pœnitentiâ, *ibid.* *&* *ſeq.* De Paradiſo ejectus, 168. Opinio aſſerens, eum mortem obiiſſe ex carnali conditione, damnata, 635. a.
Addicti, & *Nexi*, quinam dicti ſint, 431. b.
Adgaudere, 286.
Adon ab apro ictus, 75.
Adoratio. In adorationis ritu manus ad os admoveri ſolita, 19. b. *&* 20. a, b.
Adulterium. Quid ſit, 500. *&* *ſeq.* In eo leges Romanæ reprehendendæ, *ibid.* a, b.
Æacus Judex Inferorum, 576.
Ægeum mare quid & undè dictum, 55. b.
Αἰγίοχος. Quarè Jupiter ità dictus, 100.
Ægyptii. Eorum Sacerdotes totum corpus radebant, 96. a. De ſuperſtitionibus eorum Auctores conſulendi, 135. a. Annus apud eos qualis fuerit, 169. b. 441. a. 637. a. Eorum Terra quo nomine olim dicta, 171. b. Primi aſtra contemplari cœperunt, & adorare, 172. Apud eos imbres nulli, aut rari, *ibid.* b. *&* 638. a. Primi tradidere Metempſychoſim, 238. a. Illorum & Pharaonis in mari rubro ſubmerſio, 293. *&* *ibid.* a, b. 558. De cultu animalium apud illos, 417. *&* *ſeqq.* 559. b. 560. a, b. Solem colebant ſub bovis imagine, 418. a. Utrùm ab iis condiendorum corporum morem Judæi acceperint, 548. a.
Æquitas, pro *æqualitate*, 247. a, b. *&* *ſuiv.* Eſt juſtitiæ pars, 398. *&* *ſeq.* In quo conſiſtat, 399.
Æſculapii ortus & educatio, 39. *&* *ibid.* a. Quibus factis divinos honores ſit meritus, *ibid.* Cur fulmine ictus perierit, *ibid.* Ejus patria & ſepultura, *ibid.* Quarè dictus Epidaurius, *ibid.* Medicinæ utrùm inventor, 80. a, b. Accitus Epidauro, Romam peſte liberat, 141. a. 625. b. Ejus hiſtoria, 603. b. 604. a.
Æſculapius barbatus, 127. Æſculapio Gallus ſacratus, 247.
Æternus, id eſt, perpetuus, 394.
Affectus. Stoïcorum & Peripateticorum ſententia circa eos, 474. *&* *ſeq.* Evertitur, 477. *&* *ſeq.* Iidem dati ſunt animalibus atque homini, 475. Eorum ſedes, juxta Ovidium, *ibid.* a, b. In illis domandis virtus, *ibid.* Quinam ſit verus illorum uſus, *ibid.* *&* 488. Quo ſenſu nos cogant, 708. a. Hæreticorum circa illud opiniones, *ibid.* b.
Africanus. (Scipio) Undè celebris, & inter

Digitized by Google

Divos locatus, 78. *& ſeq.*
Agathocles, Rex Siciliæ. De ejus geſtis in Africâ, 94. b.
Ageſilaus Pluto, 49.
Agnus Paſchalis, figura Chriſti apud Judæos, 344. *& ibid.* a.
Albunea Sibylla, 26.
Alcibiades. Socratis utrùm diſcipulus fuerit, 145. *& ibid.* b.
Alexander Magnus. Ejus milites à Cerere Mileſiâ cur obcæcati, 141. *& ibid.* b.
Altitudo, pro *profunditate*, 689. a.
Amalthea, Jovem infantem aluiſſe creditur, 100.
Amalthea Sibylla, 25.
Amalthea Nympha, 100.
Amazones. Undè illarum nomen, 37. b.
Ambraciotes, 240.
Anacharſis Scytha philoſophiam didicit, 259.
Anaxagoras. Ejus de Deo ſententia, 18. Quo tempore natus fuerit, *ibid.* a. Auctores de eo, *ibid.* Error illius in aſſignando homini fine, 209. *& ſeq.* Nigram & calidam nivem dixit, 253. *& ibid.* a. Omnia tenebris circumfuſa aſſeruit, 264. *& ſeq.*
Anaſtaſis, pro *reſurrectio*, 578.
Anaximander. Hujus de magnitudine Lunæ ſententia, 253.
Anaximenes. De Deo quid ſenſerit, 18. Auctores de ejus doctrinâ, *ibid.* b.
Ancile portare, 102.
Angeli. Nomen eſt officii, 30. b. Non ſe adorari volunt, 31. *& ibid.* a. Filii Dei à Lactantio appellati, 145. b. Quomodò miſſi à Deo ad tutelam generis humani, 173. Illorum cum mulieribus congreſſus, 174. 639. a, b. De tempore eorum creationis, 627, b. Lactantium non eos dixiſſe naturâ Dei filios, 629. b. 630. a. Filii Dei in Scripturâ appellantur, *ibid.* Illos corporeos Auctores quinam docuerint, 640. b. *& ſeq.* Omni prorsùs corpore carent, 641. a. In iis perfectior intelligendi modus, 661. b.
Anima. In calore, ſive igne ſita eſt, 156. 167. Quomodò oriatur à Deo, 165. *& ibid.* a, b. Dominium habet corporis, 166. Ejus officium, *ibid.* Cibus, 167. Illius de cœlo origo eſt, 186. Utrùm naſcatur cum corpore, 238. *& ibid.* a, b. Animarum præexiſtentia, & à Divinâ eſſentiâ delibatio, 528. a. Has non de Deo, ſed à Deo eſſe, *ibid.* Animæ vitam qui maluerit, vitam corporis contemnat neceſſe eſt, 531. Eam immortalem quinam docuerint, 537. *& ibid.* a. Platonis argumenta proponuntur, & refelluntur, 538. *& ſeq.* Probatur ejuſdem æternitas, 540. *& ſeq.* Ejus reſurrectionem Lactantius videtur innuere, 545. *& ibid.* a. 577. a, b. Deſideria ejus eſſe æterna, 546. Diſſolvuntur argumenta, quæ contra immortalitatem ipſius proponuntur, 547. *& ſeq.* Quarè non poſſit diſſolvi, *ibid.* & 551. Quòd nec creſcat in pueris, nec in juvenibus vigeat, nec in ſenibus diminuatur, 548. *& ſeq.* Non eſt idem ac mens, *ibid.* Quòd ægreſcat corporis contagio; 550. Non pars eſt corporis, ſed in corpore, *ibid.* Materiâ ſanguinis continetur, ſicut lumen oleo, *ibid.* Irridetur immortalitas à Pythagorâ ipſi attributa, 551. De ejus æternitate Hermetis & Sibyllarum teſtimonia, 552. *& ſeq.* De animarum ab inferis evocatione, 553. *& ſeq. & ibid.* a, b. Ariſtoxeni de animæ naturâ ſententia, 554. Quomodò immortalis cùm ſit, eadem pœnam ſentire poſſit, 571. *& ſeq.* 702. b. Notatur eorum error, qui pœnas animarum & præmia differri putarunt in diem univerſalis judicii, 574. b. 703. a, b. *& ſeq.* Quo ſenſu dicantur à Poëtis ab inferis redire, 576. Opinio eas de Dei ſubſtantiâ eſſe, à quibus propugnata, à quibus damnata, 634. b. Animas juſtorum poſt judicium univerſale in Paradiſum terreſtrem introducendas, quinam tenuerint, 636. b. Quo ſenſu rectè dicatur, è cœlo animas trahere originem, 644. a, b. Anima non continetur in corpore, ut id quod in vaſe, aut quod in loco eſt, 697. b.
Anima, pro *animal*, 204.
Animalia, *vide* Bruta.
Animari, pro *animam accipere*, rara vox; 156. b.
Animis, pro *animabus*, 491. b.
Animus. Quodnam ſit ejus officium, 111. 166. Ab eo ſcientia in homine, 199. Quibus cum hoſtibus ipſi pugna ſit, 215. Inter ejus & corporis dimicationem quid interſit, *ibid.* Cœli ratio in eo eſt, 431. Animorum conjunctio fortior, quàm corporum, 457. *& ibid.* a. Quænam ſit vis ejus & ratio, 481. Illius opera ſunt æterna, 545.
Annus. Qualis fuerit apud Ægyptios, 169. b. 637. a. De ejus diverſitate apud Gentes, 170. a. 440. b. *& ſeq.* Annos quos vixere veteres ante Diluvium, pares fuiſſe noſtratibus, 637. a.
Annus Paſſionis Domini, 295.

Digitized by Google

Antè, pro *poſt*, ſæpè uſurpatum à Lactantio, 130. b. Ante decimum Kalendas, pro decimo Kalendas, *ibid.*
Anthropiani hæretici, 354. a. 683. b.
Ἄνθρωπος. Homo quarè appellatus ſic, 115.
Antichriſtus. Quo tempore venturus ſit, 561. a. De ejus adventu, & piorum ſub eo preſſione, 566. De illius excidio, 569. Quòd non idem futurus ſit ac Diabolus, 700. b. Ex Sanctis Patribus futurum eum Neronem, quinam crediderint, *ibid.* a. De ipſius charactere, 701. a.
Antipodes. Lactantii error circa illos, 254. & *ibid.* a, b. Eorum originem undè repetat, *ibid.* & *ſeq.* Quinam cum eo illos negaverint, quinam aſſeruerint, *ibid.* a, b. 652. b.
Antiſthenes. De Deo quid ſenſerit, 18. Princeps fuit Cynicorum, 228. b.
Antitheus. Quid ſignificet, 155.
Antoninus Imperator; pius quo ſenſu dictus, 299. a.
Apes. De earum generatione quinam ſcripſerint, 35. a. De illarum ingenio Auctores quinam conſulendi, 211. b.
Apis. Idem cum Serapide, 96. b. Bovis caput, 294. a. Fuit ſymbolum Joſephi, 97. a. Ubinàm cultus, 418. a. De eo Auctores quinam conſulendi, *ibid.* Lunæ ſymbolum fuit apud Memphitas, *ibid.*
Apollo. Apollinis Mileſii teſtimonia pro divinis habebantur ab Ethnicis, 21. a. Ejus de Deo teſtimonium, 30. Undè Smynthius appellatus, 31. b. Paſtoritium munus cur exercuerit, 39. & *ibid.* b. Cum Neptuno muros Trojanos condidit, *ibid.* Hyacinthum quomodò occiderit, 40. & *ibid.* a. Mileſius quarè dictus, 304. & *ibid.* a. Illius de Chriſto teſtimonium, *ibid.*
Apollo Colophonius, 29.
Apollinis flagitia, 39, 40.
Apollonius Thyanæus. Quæ de eo mira narrentur, 366. b. & *ſeq.* Ab Epheſiis cultus, 368. & *ibid.* b. & *ſeq.*
Apotheoſis. Ejus origo, 63. & *ſeq.* 64. a. De ejus ritibus Auctores quinam conſulendi, 65. a.
Appius Claudius cæcus, 141.
Apuleius magus, 369. Ejus mirabilia. 367.
Aqua. Hanc Thales dixit rerum omnium principium, 17. & *ibid.* a, b. 156. Pro Deâ culta, 134. a. Quarè in nuptiis cum igne adhiberetur, 156. Exulibus interdicta, *ib.* & *ſeq.* 633. a. Ejus natura deorsùm vergens, 157. Quænam utiliſſima, 481. b.
Aquam vendere, id eſt, Baptiſmum, 260.
Aquila. Avis fuit apud Veteres auſpiciis accommodatiſſima, 57. a. Undè Jovi dicata, *ibid.* De ejus cultu apud Ægyptios, 560. b.
Arabia, Chanaan dicta, 171.
Arceſilas, novæ Academiæ conditor, 197. & *ibid.* b. Quod philoſophandi genus induxerit, *ibid.* & 200. Scientiam ſoli Deo reliquit, 198. a.
Archimedes. De ejus ſphærâ, 132. & *ibid.* a, b. Ejus inventa, *ibid.*
Areopagitarum nomen undè, 40. a.
Argo. Nomen navis Argonautarum, 15. a.
Argonautæ. Quinam fuerint, & undè cognominati, 15. a. Eorum navigatio quandònam facta, 38. a.
Argus à quo occiſus, 21.
Ariani. Illorum hæreſis quo tempore innotuerit, 354. b.
Aricinium nemus, 102.
Ariſtarchus aliquis, 366.
Ariſtippus. Summum bonum in quo conſtituerit, 202. & 646. a. A Lactantio depictus, *ibid.* a. Cyrenaïcorum princeps fuit, *ibid.* b. 646. a. Suam cum Laïde conſuetudinem quomodò excuſaret, 227. & *ibid.* b. 648. b. Falſus eſt in ſubjugando homine voluptati, 537.
Ariſton. Hominem naſci cenſuit ad virtutem capeſcendam, 537. Quinam fuerit, *ibid.* a.
Ariſtophanes aliquis, 366.
Ariſtoteles. Quantùm ſecum ipſe diſſideat, 19. De Deo quid ſenſerit, *ibid.* a. Mundum æternum exiſtimavit, 161. 515. a. Sidera omnia dixit ſphærica, 194. b. Summum bonum in quo conſtituerit, 203. Exiſtimationi hominum putavit ſerviendum, 208. Veteres philoſophos in quo arguerit, 265. & *ſeq.* Ejus conatus in perſuadendâ juſtitiâ quarè vani & inanes, 405. Unum Deum aſſeruit, 599. a. Non ulciſci injuriam ignavi atque ſervilis animi eſſe contendit, 691. a.
Ariſtoxenus. Ejus de naturâ animæ ſententia, 554. Quis fuerit, & quos coævos habuerit, *ibid.* a, b.
Armiluſtrium, undè dictum, 493. b.
Aſclepiades. Eo nomine Lactantii tempore quinam vixerit, 526. a. De illius ſcriptis ad Lactantium, *ibid.* Alius eſt ab Aſclepiade, Antiocheno Epiſcopo, & Martyre, *ibid.* b.
Aſclepius; id eſt, Æſculapius, 77.
Aſſumptio, pro Minori parte Syllogiſmi, 134.
Aſtra. Non ſunt colenda, 130. & *ſeq.* In

Deorum numero habita à Stoïcis, 131. Eorum motum non eſſe voluntarium, 132. Quomodò iis inſit ratio, 133. Illa Ægyptii primi hominum obſervare & colere cœperunt, 172.

Aſtrologia à Dæmonibus inventa, 179. Quinam adverſus vanam illam artem ſcripſerint, *ibid.* a. 641. b.

Atabyrius Jupiter, 106.

Athæi qui fuerint, 7.

Athenæ. Iſtud nomen undè, 66. a.

Athenienſes. Vetitum apud eos meretricibus templa ingredi, 83. b. Quo nomine Leænæ meretrici ſtatuam poſuerint, *ibid.* Licitum apud illos liberos interficere, vel exponere, 383. b.

Atlas. Nomen monti inditum, 55. Quinam fuerit, *ibid.* b.

Atomos undè hauſerit Epicurus, 234. De iis Auctores quinam conſulendi, *ib.* *&* 649. b.

Atomorum diſputatio, 234.

Atticus. Quòd per litteram A in libris Ciceronis deſignetur, 69. a. 609. b.

Attilius Regulus, 395.

Attinius. (Tiberius) De ſomnio ipſi à Jove oblato, 141. *& ibid.* b. 626. a.

Atys. Quinam fuerit, 74. De ejus cum Cybele & Sangaride nymphâ amoribus, *ib.* b.

Avaritia. Ea ſub obtentu Deorum colitur, 136. *& ſeq.*

Aventinus mons, undè iſtud nomen, 55. *& ibid.* b.

Augures. Eorum origo, 412. b.

Auguria. In pretio apud Ethnicos, 139. a, b. Eorum repertor, *ibid.*

Auguſtinus. (Sanctus) Mentis nomen quâ ratione à Lunâ deduxerit, 549 a. Ejus fragmentum de extremo judicio, 592.

Auguſtus Imperator, Puparum effector quarè dictus, 69. b. De ſomnio Medico illius ante prælium Philippenſe à Minervâ oblato, 142. *& ibid.* b.

Aulatia, oppidum, 57.

Aures. De aurium voluptatibus, & quàm ſint vitioſæ, 495. Aures vulnerare aut verberare quo ſenſu dicatur, 516. a.

Auriculas emere, pro emere auditionem benignam, 434.

B.

B, Littera plerùmque antiquitùs pro *V* ſubſtituta, 643. a. 645. a.

Babylonica Captivitas. Ejus initium ac finis, 658. a, b.

Bacchæ, ſeu Bacchantes, undè appellatæ, 41. b.

Bacchus. Quibus factis divinos honores adeptus ſit, 41. Ejus amores, *ibid. & ſeq.* Indicus dictus, *ibid.* a. Ipſius in ſuâ expeditione Indicâ comitatus, *ibid.* b. & 605. a. Vini inventio ipſi non tribuenda, 80. 171. *& ibid.* a. A quo Sacra ejus in Græciâ inducta, 105. Orphica & Orgia cur dicta, *ibid.* De iis Auctores quinam conſulendi, *ibid.* b. Huic ludi ſcenici conſecrati, 494. *& ibid.* a.

Baptiſmate malitia omnis aboletur, 260. *& ibid.* a. Prohibitum, ne quid pro eo exigatur, *ibid.* a, b. De vario hujus ritu, 674. a.

Baſia jactare, quid ſit, 20. a.

Bellona. Sacrorum illius celebrandorum ritus, 95. *& ibid.* b.

Belus. Ejus ſacra Edeſſæ quàm antiqua, 92. a. Trojano bello antiquior, 108. *& ibid.* b. 617. b. Saturno coævus, *ibid. & ſeq.* Quinam fuerit, *ibid.* a, b.

Benedixit eum, pro benedixit ei, 557. *& ib.* a.

Benefacere quid ſit, 457. Quinam benefaciendo ſit laude dignus, 466.

Beneficentia. In quas perſonas ſit conferenda, 460. *& ſeq.* Nulla eſt, ubi non eſt neceſſitas, 464. De illius generibus, *ibid. & ſeq.*

Beneficium. Si refertur, interit, 465.

Beſtiarii quinam dicti, 470. b.

Bithynia, 363.

Bochartus. Janum eumdem cum Noë exiſtimavit, 60. b. Omnia refert ad familiam Noachicam, *ibid.*

Bona Dea. Eadem quæ Fatua Fauna, 104. *Vide* Fatua Fauna.

Bonum. De ſummo bono variæ opiniones, 202. *& ſeq.* 204. 445. 647. a. In quo debeat conſtitui, 204. 245.

Boves lucæ, 711. b.

Bruta. Quodnam illorum & hominis diſcrimen, 122. 541. Quinam rationem ipſis tribuerint, *ibid.* a. 623. a. Aquâ cur utantur tantùm, non etiam igne, 157. De eorum creatione, *ibid. & ſeq.* Illorum animæ morte ſolvuntur, 166. Quænam habeant cum homine communia, 211. De eorum providentiâ, *ibid.* a. An, & ad quid ratio ipſis data, *ibid.* 624. a. De voluptatibus ſenſuum in iis, 489. *& ibid.* a. Vox ipſis ab Ariſtotele tributa, 495. b. Omnia in uſum hominis facta, 525. *& ſeq.* 694. a. Ad linguas eorum interpretandas quinam incubuerint, 623. a.

Bruteſcit, pro fit ſenſûs expers, 136.

Butes Veneris adulter, 75.

Digitized by Google

C.

Cabiri Dii, ubi culti, 65. De iis Auctores, *ibid.* b.
Caca Dea à Romanis culta, 90.
Cæſar. (Julius) Primus Cæſarum inter Deos relatus eſt, 65. a. 69. b. Hunc honorem quomodò fuerit aſſecutus, 70. & *ibid.* a. De ejus clementiâ, 240. & *ibid.* b.
Cæſares relati inter Deos, 65. & *ibid.* a. Penès quos illorum conſecrationis auctoritas eſſet, *ibid.*
Cæſus ſanguis, pro ſanguis cæſorum, 386.
Callipho. Summum bonum in quo conſtituerit, 202.
Calva Venus, 88.
Candidati immortalitatis, qui dicantur, 487. b.
Canes, culti apud Ægyptios, 418. b. Quomodò lugerentur, *ibid.*
Canina facundia, 485.
Cannenſis clades, 182.
Capitolium, 53. De ejus incendiis Cicero quid cenſuerit, 233. A quo fundatum, & undè appellatum, *ibid.* a. Quotiès incenſum, *ibid.* b.
Captivorum redemptio magnum opus juſtitiæ, 466.
Carneades. Ejus eloquentia celebrata, 397. De iſtius Romam legatione, *ibid.* & a, b. Juſtitiam impugnat, 398.
Carthaginenſes. Hoſtias humanas Saturno immolabant, 94. & *ibid.* b.
Carthago Junoni Sacra, 182.
Caſtor & Pollux, Quarè Tyndaridæ appellati, 15. a. Alienarum ſponſarum raptores, 40. & *ibid.* b. Poëtarum de illis commentum, *ibid.* Variæ eorum apparitiones, 140. & *ibid.* a, b. 625. b.
Cataclyſmus, pro Diluvium, 159.
Catamiti. Quinam ſint, 46. a, b.
Cataphryges hæretici undè dicti, 353. b. Eorum Auctores, quo tempore, *ibid.*
Cathari hæretici, *vide* Novatiani.
Cato. Ejus mors, 239. & *ibid.* a. An Socraticæ vanitatis imitator, *ibid.* Spontaneæ mortis quænam ipſi cauſæ fuerint, 240. & *ibid.* a. A quibus damnatus, *ibid.*
Caucaſus. Undè ejus immanitas, 389. a.
Cecropidæ Virgines, 76.
Cedo. Quid ſignificet, 224, a.
Cereri frugum inventio tributa, 80. Ubi, & quarè culta, *ibid.* a. Undè Ceres dicta, *ibid.* Eadem quæ Iſis, 96. a. Cereris Eleuſinæ Sacra, 97. & *ſeq.* Cereris Catanenſis penetralia viris adire nefas erat, 128. Ennenſis antiquiſſima, *ibid.*
Ceres Mileſia, 141.
Chaldæi. Illorum de Mundi antiquitate commentum, 555. & *ibid.* b.
Cham, filius Noë, à patre maledictus, 171. Quas terras occupaverit, *ibid.*
Chananæi. Undè dicti, 171. & *ibid.* b. Primi hominum Deum ignoraverunt, *ibid.*
Chaos quid ſit, 16. An ab eo cuncta prodierint, *ibid.* & a. Error veterum de ejus æternitate, 146. & *ſeq.*
Chiliaſtæ. Illorum error undè fluxerit, 555. b. & *ſeq.* 704. b. Hunc ex Patribus quinam amplexi ſint, 556. a. 704. b. A quibus renovatus, *ibid.* b. Hujus Auctor quis fuerit, *ibid.* Quinam illum refellerint, 558. a, b. Ab Hieronymo ſolùm irridetur, *ibid.* b.
Chiron Æſculapium Medicinam docet, 39.
Chloris Zephyro nupta, 85.
Chreſtus. Nomen illud bonam in partem accipi, 660. a. Undè deducatur, *ibid.*
Chriſtiani. Ædium Gentilium diis ſacrarum nomen quantùm horrerent, 116. a. Quòd Eccleſias & altaria jam à ſeptemdecim ſeculis habuerint, *ibid.* b. Mos apud eos mortuos ungendi & lavandi, 125. a. Poteſtas ipſis à Deo data in Dæmonas, 177. & *ſeq. ibid.* a, b. Eorum de ſummo bono dogmata, 208. a, b. Illos decet ſimplicitas, 259. a. Indictâ causâ damnantur, 359. & *ſeq.* Apud illos pauci eloquentes, 361. Eorum cruciatus, 381. & *ſeq.* Deſperati undè dicti, 383. a. Quibus convitiis impetiti ab Ethnicis, *ibid.* Quales ſint, aut eſſe debeant, 387. & *ſeq.* De Gentilium in eos crudelitate, 388. & *ſeq.* A Templi nomine abhorrebant, 490. a. Quòd eorum ſtultitia eſſet ſapientia, 391. & *ſeq.* De illorum incrementis, 393. & *ſeq.* & *ibid.* a. De fervore lapſorum inter eos reſipiſcentium, 394. & *ibid.* a. Illorum fortitudo, *ibid.* & *ſeq.* Quomodò fratres eſſent, & pares inter ſe, 400. & *ibid.* a, b. & *ſeq.* Ludis gladiatoriis ipſis intereſſe fas non erat, 406. a. De eorum patientiâ & juſtitiâ, 421. & *ſeq.* Illos Deus ab inimicis ſuis affligi patitur, 422. & *ſeq.* Numerus eorum augetur, 424. Ultio Divina in eorum perſecutores, 425. Uſus luminum apud eos in conventiculis ſuis, 432. a. 688. a, b. Mos ille poſteà quarè retentus, *ibid.* b. In quo ab Ethnicis illi differant, 455. a. Ab humano ſanguine quantùm olim abhorrerent, 490. b. 492. a. Utrùm ipſis aut militare liceat, aut in judicio accuſare, 491. & *ibid.* a. 691. b.

Digitized by Google

Chriſtus, Dux magnus à Lactantio dictus, 276. b. Princeps appellatur à Prophetis, *ibid.* Nomen Chriſti non eſt proprium, ſed regni nuncupatio, 287. A Gentilibus in Chreſtum immutatum, *ibid.* Hujus nominis ſignificatio, *ibid.* a. Quod & regnum, & Sacerdotium Chriſto competat, *ibid.* b. De regno ejus terreno Lactantii error, 288. & *ibid.* b. 579. & 704. a, b. De duplici ejus ortu, *ibid.* & *ſeq.* Quo anno paſſus ſit, & quo die, 295. & *ibid.* a, b. & *ſeq.* 665. b. & *ſeq.* De causâ ipſius Incarnationis, 296. & *ſeq.* De eâ teſtimonia Prophetarum, *ibid.* Cur ad Judæos miſſus, 299. De ejus ortu ex Virgine, *ibid.* & *ſeq.* Emmanuel nunquàm vocatus fuit, tamen verus Emmanuel, 300. & *ibid.* a, b. Ad quid miſſus, 301. De duplici ejus adventu, *ibid.* & *ſeq.* Sine patre & ſine matre quomodò fuerit, 303. De eo Prophetarum teſtimonia, *ibid.* & *ſeq.* Judæi virtute Dæmonis Dæmones aiunt eum ejicere, & patrare miracula, 305. & *ibid.* a. 310. & *ſeq.* De Sacerdotio ipſius à Prophetis prædicto, 307. & *ſeq.* Quo ſenſu nunquàm ſe Deum dixerit, 309. & *ibid.* b. De ejus vitâ & miraculis, 310. & *ſeq.* Ejus Paſſio prædicta, 314. & *ſeq.* 320. & *ſeq.* Hanc Ethnici Chriſtianis objiciebant, *ibid.* De ejus morte, ſepulturâ & reſurrectione, 326. & *ſeq.* Quâ horâ expiraverit, 327. a. De Sole tunc obſcurato, *ibid.* b. Quale ſepulchrum ipſius fuerit, 328. b. & *ſeq.* De ejus in Galilæam poſt reſurrectionem profectione, 330. De illius Aſcenſione, deque Diſcipulorum ejus prædicatione, 332. & *ſeq.* Argumenta Infidelium contra Incarnationem ipſius, 333. & *ſeq.* Ut homines erudiret, primùm facere debuit, quæ docuit, 336. & *ſeq.* Quomodò venire debuit, ut Dei & hominum mediator eſſet, 339. Quomodò viva lex ſit, *ibid.* a. Quòd quæcumque geſſit, aut paſſus eſt, figuram & ſignificationem magnam habuerint, 340. & *ſeq.* De ejus cruce, quanta vis in eâ ſit, 342. & *ſeq.* Quot dies in ſepulchro remanſerit, 348. & *ibid.* a. Quòd magus non fuerit, 366. & *ſeq.* Fugatam juſtitiam reduxit, 377. & *ſeq.* De ejus adventu ad judicium, 568. & *ſeq.* De anno ætatis ſuæ, quo paſſus eſt, 665. a. Medius inter Deum & hominem, 669. a. Quo ſenſu mediam ſubſtantiam gerere dicatur inter utroſque, *ibid.* b. Quomodò ſit Angelorum princeps & caput, 673. b. & *ſeq.* Quonam ætatis ſuæ anno fuerit baptizatus, 674. a.

Chryſippus. Ejus de Deo ſententia, 18. De ipſius doctrinâ Auctores quinam conſulendi, *ibid.* b. Quinam fuerit, 238. b. Ejus mors, *ibid.* & 650. b.

Cicero. Quàm ſæpè providentiam defenderit, 8. Quoſnam ſecutus ſit inter Philoſophos, *ibid.* a. De Deo quomodò ſenſerit, 19. Ejus libri de Legibus, *ibid.* a. Platonis imitator, 67. & *ibid.* b. Filiam conſecrare voluit, 68. Fiducia illi defuit, 74. Intellexit vana eſſe, quæ homines adorarent, 119. Quid illum deterruerit ab errore deſtruendo, 120. Ipſius nota vox', 123. Ejus de creatione Mundi opinio, 146. & *ſeq.* Errat in laudandâ philoſophiâ, 220. & *ſeq.* Et in aſſignandâ Sapientiæ origine, 221. & *ſeq.* Græcorum levitatem arguit, *ibid.* Ejus invectivæ in Antonium Philippicæ undè dictæ, *ibid.* a. Philoſophis quos præferat, 229. Ejus de voluntariâ morte ſententia, 239. b. Redarguitur ejus error de hominum nativitate, 241. De variâ eorum ſorte poſt mortem illius ſententiæ, 242. Refellitur hoc ejus effatum, primum bonum eſſe non naſci, ſecundum quamprimùm mori, 243. Fortunæ quantùm tribuerit, 267. Quòd Deo creatori debitum cultum non reddiderit, 281. Interpretatio quam affert vocis Religionis redarguitur, 348. & *ſeq.* Libros ſuos de Officiis quanti fecerit, 434. Ejus legis Divinæ encomium, 451. *ſeq.* De liberalitate & miſericordiâ in pauperes quid ſenſerit, 461. & *ibid.* b. Illius de hoſpitalitate opinio refellitur, 465. & *ſeq.* Mors ejus undè orta, 486.

Cimmeria Sibylla, 24.

Cimmeriæ tenebræ, Proverbium, 370. a, b.

Cimon. De ejus hoſpitalitate & miſericordiâ in pauperes, 455. & *ibid.* b. Ejus virtutum cauſa qualis putanda ſit, *ibid.*

Circe Marica, 97.

Circenſes ludi, Chriſtianis quàm vitandi, 493. & *ſeq.* A quo primùm celebrati, *ibid.* b. Quibus ſpectaculis celebrarentur, *ibid.* & *ſeq.* De variis eorum nominibus, 494. a. Cui Deo dicati, *ibid.* Ubinam celebrati, 642. b. & *ſeq.*

Circumegit muro, pro incluſit intra murum; 63.

Circumciſio. Judæis imperata, 318. & *ſeq.*

Circumſcriptè, pro breviter, 398.

Circus. A quo Romæ inſtitutus, 493. b. Undè dictus, *ibid.*

Citare morbos, pro excitare, 176.

Citheron. Mons, 105.

Digitized by Google

Clariſſimus, titulus honoris, 399.
Claudia; ejus hiſtoria, 140. & *ſeq.* In eam Auctores quinam conſulendi, *ib.* b. 625. b.
Claudius. (Appius) Luminibus orbatus, 141. & *ibid.* a.
Cleanthes. Ejus de providentiâ Divinâ teſtimonium, 8. a. De Deo quid ſenſerit, 18. De doctrinâ ipſius Auctores quinam conſulendi, *ibid.* b. φρεάντλης undè dictus, 238. b. Quomodò obierit, *ibid.* & 650. b.
Cleombrotus. In mare ſe dedit præcipitem, 240. & 650. b. Quis fuerit, *ibid.* b.
Clinici Philoſophi, 205. 647. a.
Cloacina Dea, 85. Undè nomen ejus, *ibid.* Quinam ejus meminerint, *ibid.* b.
Clodius. (Publius) inceſtus, 43.
Cnoſſus, in Cretâ inſulâ, 53.
Codrus. Cur mortem ſubiit pro patriâ, 217. & *ſeq.* De ejus hiſtoriâ quinam ſcripſerint, *ibid.* b. 647. b.
Cœlum & Uranus idem, 56. Quòd non ſit Deus, 133. Illud volvi quinam negaverint, 255. a. 653. a. An rotundum, *ibid.* a, b. 653. a, b. Nominis illius etymologia, 490. a. Rotunditas ejus Sacris litteris magis conſona, 653. b.
Colere, idem quod *habitare*, 50. b.
Colophon, Urbs, ubi ſita, 29. a. 30. a. Colophonium Oraculum, *ibid.*
Comitialis morbus, aut Herculeus, 39. a, b.
Commentatum paſſivè, 209.
Communiter cum cultoribus, 391.
Compares recentiores, pro Gladiatores ſuffecti, 490.
Concluſio ſeculi, pro finis mundi, 558. 565. 583.
Confectis philoſophis, pro confoſſis vulneribus Philoſophis, 199.
Confectrix, pro eâ quæ conficit, 545.
Conglobata ſemina, pro atomi, 536.
Conjurare. In malam partem accipitur, vel ſimul jurare, 380.
Conſecratio, *vide* Apotheoſis.
Conſentaneè, adverbium, 206.
Conſentes Dei. Ii ſunt majorum gentium, 69. a.
Conſtantia. An vera virtus, 482.
Conſtantinus Imperator. Per eum orbi juſtitia & ſapientia reſtitutæ ſunt, 5. Nomine Imperatoris quandò fuerit inſignitus, *ibid.* a. Quæ cognomina gradatim aſſecutus fuerit, *ibid.* Imperatorum primus pacem dedit Chriſtianis, *ibid.* Converſionis ejus cauſa, *ibid.* b. Quandònam Maxentium vicerit, & obierit, *ibid.* S. Auguſtini de illo teſtimonium, *ibid.*
Conſus Deus, idem ac Neptunus equeſtris, 494. a. Huic Circenſes ludi conſecrati, *ibid.*
Continentia, quid ſit, 499. & *ſeq.* Ejus merces, 502.
Contrarius quàm, Latinitas dubia, 268.
Κοπρία, & Coprianus, quid ſignificent, 684. a.
Coprianus, per calumniam, pro Cyprianus, 362.
Cor, pro *animo*, *prudentiâ*, *ſapientiâ*, 246. & *ibid.* a. Quòd ſit ſedes timoris, 475. Principale eſt organon omnium affectuum, *ibid.* b.
Corona, quid ſignificet, 342. & *ibid.* a.
Corporari, pro *corpore indui*, 156. b. 342. b.
Corpus. Materia ejus, 156. Animæ debet eſſe ſubjectum, 166. Ejus officium, *ibid.* & *ſeq.* Quo ſenſu Diaboli dicatur eſſe à Lactantio, *ibid.* b. Ab illo ignoratio in homine, 199. Quibuſcum ipſi pugna ſit, 215. Ipſius & animi dimicatio, *ibid.* Ergaſtulum animæ habetur à Platonicis, 217. a. Ejus eſt omne tempus, quod in terrâ tranſigitur, 218. Non eſt animæ carcer, 539. b. Deſideria ipſius eſſe merè temporalia, 546. Sine animâ nihil poteſt, *ibid.* Corpora poſt reſurrectionem qualia futura ſint, 573. An corpus ſit hominis receptaculum, hoſpitium, &c. animæ inſtrumentum, 621. b. & *ſeq.* De eâ quæſtione ſententia Catholica, 622. a, b.
Corroboramenta, nova vox, 219.
Corybantes. Quinam fuerint, 60. a.
Cothurnata ſcelera, quid ſint, 493. a.
Cotta Pontifex, 137.
Crates. Contemnit divitias, 251. & *ibid.* b. 652. a. Quinam fuerit, *ibid.*
Creare & *gignere*, quid ſint, 300. b.
Creatio. Abuſivè de Verbo divino dicitur, 660. a.
Creta Inſula, 41.
Critias Tyrannus, 245.
Crœſum aut Craſſum divitiis ſuperare, 472.
Cruciabiles animæ, 572.
Crurifragium. Quale ſupplicium, 682. a.
Crucis Chriſti vis & ratio, 342. & *ſeq.* 345. &c. Crux, pœna infamis & ſervilis, 343. & *ibid.* a. Quòd ejus ſigno Chriſtiani ſæpiſſimè ſe ſignarent, 346. b.
Crux Gaviana, 322.
Culeus, pœna parricidii, 223. a, b.
Cultura, pro Cultus religioſus, 377.
Cultus, plurali numero, 278. 421.
Cumæ. Urbes ejus nominis, 600. a.
Cumana Sibylla, 25.

Digitized by Google

Cunina Dea ; *vide* Juno.
Cupiditas. Fons eſt malorum omnium, 375. *& ſeq.* Virtus, an ſit aut vitium, 480. *& ibid.* a. Ad quem uſum data, 488. Mundum regit, 517. a.
Cupido. Dei iſtius origo, 75. *& ibid.* b. Triumphum Cupidinis Poëtæ quinam ſcripſerint, 605. b.
Curetes. Quinam, 52. b. An altores Jovis, 100. *& ſeq.*
Curio Conſul, 28.
Curtius. Cur ſe devoverit pro patriâ, 217. *& ſeq.* Ejus hiſtoria, 647. b.
Cybele. Sacra ejus à Gallis Sacerdotibus celebrabantur, 74. *& ſeq.* Varia ejus nomina, 95. a. Sacrorum ejus celebrandorum ritus, *ibid. &* b. Antiſtites ejus Meliſſæ nuncupatæ, 106.
Cynicorum inverecundia, 228. *& ibid.* b. Eorum nomen, *ibid.* Eorum princeps, *ibid.*
Cynoſura, Urbs, 39. a.
Cyprianus. Religionis aſſertor, 361. Tertullianum quanti faceret, *ibid.* Ejus præconium, 362. Opera illius in quo peccent; *ibid.* A Gentilibus deriſus, *ibid. &* a, b. De eo Hieronymi teſtimonium, *ibid.* b. A Lactantio immeritò reprehenſus, 371. *& ibid.* a, b.
Cyrenaïci Philoſophi, 202. a, b.
Cyrus. Quo tempore in Perſas ceperit imperium, 283. *& ibid.* b.

D.

DÆMON. Apud veteres idem eſt atque Angelus aut Genius, 31. b. 347. a.
Dæmonum duo genera, 174. Undè Dæmones appellati, *ibid.* b. 640. a. Eorum reſponſa ambigua, *ibid.* Dæmon Socratis, 175. *& ibid.* a, b. Vagantur per omnem terram, *ibid. & ſeq.* Sub Geniorum nomine coluntur, 176. Illorum natura, *ibid.* b. Fallaciæ, 177. *& ibid.* a. Chriſtianorum poteſtas in eos, *ibid. & ſeq* Quibus nocere poſſint, 178. Artes malæ ab ipſis inventæ, 179. Nomen & cultum Deorum affectant, 180. Undè aliquandò edant prodigia, 181. Homines quomodò fallant, *ibid. & ſeq.* Humanas hoſtias excogitaverunt, 183. Crucis ſigno terrentur, 345. *& ſeq.* Chriſtum timent, non Jovem, 347. Eorum furor in Chriſtianos, 420. Caſtigatio illorum in diem judicii non reſervatur, 573. *& ibid.* a. Quo tempore peccaverint, & ubi dejecti ſint, 638. b. Poſt peccatum obſtinati manent in malo, 639. a. De diverſis Dæmonum generibus, *ibid.* b. Quænam futura noſcant, 640. a. Num gaudium percipiant ex hominum peccatis, *ibid.* a. Quòd honorem affectent, 642. a.
Δαιμονιάρχης. Undè iſtud nomen, 174.
Danaë. An aureo imbre ſit deluſa, 46. *& ibid.* a.
Daniel Propheta. Inter prophetas à Judæis non numeratur, 301. a.
David Propheta. Quòd rex fuerit potentiſſimus, 290. Ab illo ad Chriſti mortem quot anni numerentur, 326. *& ibid.* a.
Debellatrix pudoris libido, 37.
Decemviri. In condendis XII. Tabularum legibus injuſti, 453. *& ſeq. & ibid.* b.
Decii. Cur ſe devoverint pro patriâ, 217. *& ſeq.* De iis Auctores quinam conſulendi, *ibid.* b. 647. b.
Declamationes, quænam dictæ ſint, 596. a.
Delubrum, quid ſit, 43. b.
Dementare, pro inſanire, 347.
Demetrianus auditor, 371.
Democritus. Aſſeruit omnia fortuitò facta; 7. *&* 537. Ex illo pleraque hauſit Epicurus, *ibid.* a. *&* 234. Quomodò vixerit & obierit, 236. b. De ejus morte opiniones, 239. b. 650. b. Contemnit divitias, & ſponte excæcatur, 251. *& ibid.* a, b. Quòd veritatem dixerit in puteo demerſam, 265. *& ibid.* a.
Demophile Sibylla, 25.
Dentes. De uſu dentium, 714. a, b.
Depingere, pro *obſervare*, 345.
Deſidere, idem quod *deſcendere*, 521. a.
Deucalionis diluvium, 259. b.
Deus. Ejus conſilia & diſpoſitiones cogitatio humana non poteſt aſſequi, 2. *Summus Deus*, locutio Lactantiana, *ibid.* b. Eſt pater, & judex, 5. Eſt doctor ſapientiæ, duxque veritatis, 6. Ejus providentia, 8. a, b. Ejus unitas, 9. *& ſeq.* Eum unum ex Poëtis quinam agnoverint, *ibid.* a. Ejus nomina apud Ethnicos, *ibid.* b. Accidentia cadere non poſſunt in illum, 10. a. Unus prædicatur à Prophetis, 12. *& ſeq.* Et à Poëtis, 14. *& ſeq. & ibid.* a, b. Cur ei nomen non ſit, 23. Hunc Mundi conditorem Sibyllæ confitentur, 28. De illo Apollinis teſtimonium, 30. Non eſt ſolitarius, licèt unus, *ibid.* Ejus nomen extenditur, quandò aliis tribuitur, 31. a. Nullo modo poteſt comprehendi, 32. Non à ſeipſo genitus eſt aut procreatus, *ibid.* b. Vis

Digitized by Google

ejus ac majeſtas à Platone prædicata, 33. Sexu non eget, 34. Eſt verè omnipotens, *ibid.* b. Nomen Jovis ipſi tribui non poteſt, 51. Verus eſt omnium pater, 52. Quarè non poteſt dici quòd fuit, 57. a. In eum cadere non poteſt, ut concipiat, 71. Nec cadit in illum imbecillitas, 73. Hunc Deorum cultores confitentur, 114. Undè adversùs eum impietas, *ibid.* Ille ſolus creator eſt colendus, 130. *& ſeq.* Ex nihilo fecit omnia, 146. *& ſeq.* Ipſe natura eſt, 147. 152. Ea ſcrutari nefas, quæ celata voluit, 153. Huic quarè Oriens accenſeatur, 154. Solus habet rerum omnium cum filio poteſtatem, 180. De ejus patientiâ & ultione, 183. Ira quo ſenſu ipſi conveniat, *ib.* b. 643. b. Ipſe eſt ſumma ſapientia, 192. b. Ejus contemplatio quid ſit, 210. Huic ſoli vindicta in integro eſt, 240. Ejus præcepta quantùm valeant, 259. *& ſeq.* Solus virtutem poteſt honorare, 262. Unus eſt pater & dominus, 278. Solus eſt ἄχρονος, *ibid.* a. Amare debemus eum tanquàm filii, & timere tanquàm ſervi, 280. Fons eſt ſapientiæ & religionis, *ibid.* Filium ab æterno quomodò genuerit, 289. *& ſeq.* 627. a. 661. b. Antiquus dierum quarè à Prophetâ dictus, 301. Agnoſcere eum quid ſit, 348. a. Quòd unus ſit Deus, licèt filium habeat æqualem, 351. *& ſeq.* Coli non poteſt niſi per filium, 352. Pater omnibus idem eſt, 376. Illius templum, 379. Ejus cultu vitia omnia fugantur, *ibid. & ſeq.* Cultus ejus devotionem maximam fidemque deſiderat, 414. Malos potentes eſſe ac beatos, bonos verò miſeros & inopes cur patiatur, 422. *& ſeq.* Quo ritu coli eum oporteat, 429. *& ſeq.* Quòd ſacrificiis non indigeat, 430. *& ſeq.* Neque terrenis indiget opibus, 431. Fons eſt bonorum, 445. Non poteſt rationem hominis obtinere, qui eum neſcit, 453. Fons eſt ipſe bonitatis, *ibid.* Ipſe eſt omnis virtutis ac doctrinæ caput, 455. Præceptorum ejus obſervationem facilem eſſe, 483. De ejus bonitate & clementiâ, 503. *& ſeq.* Quòd ipſi nihil ſit clauſum aut ſecretum, 504. *& ſeq.* De cultu illo digno, atque de illum laudandi formâ, 507. *& ſeq.* Illi cur pauperes & humiles credant faciliùs, quàm divites, 517. Inter ipſius hominiſque ſapientiam quantùm diſtet, 518. *& ſeq.* Illi ſoli nota ſunt opera ſua, 519. Quòd non ſit Mundo permiſtus, 520. *& ſeq.* Quo ſenſu Mundum corpus ejus Plato fecerit, *ibid.* a. Coli ſe & honorari ab homine cur expetat, 531. Aſpectu comprehendi nequit, ſed mentis oculis eſt intuendus, 540. Solus eſt, qui æternæ vitæ præmium largiatur, 554. De inenarrabili ipſius poteſtate etiam in incorporalia, 572. *& ſeq.* Dei nomen undè deductum, 600. a. Quòd Angelis non indiguerit, ut non eſſet ſolitarius, 602. b. Deus non ſe Deum genuit, 603. a. Quòd in eo cogitatio nulla ſit, ac proindè neque prudentia, 626. b. Cur mala fieri permittat, 643. a. Ejus permiſſio quo ſenſu actio dicatur, 655. a. In illo non eſt aliud intelligere, & aliud eſſe, 661. b. Quo ſenſu ſit in eo ſapientia, 664. a. Voluntas ejus circa hominum reprobationem, 679. b. *& ſeq.* Quo ſenſu dicatur derclinquere, indurare, excæcare, 680. b. *& ſeq.* Eum corporeâ figurâ præditum quinam tenuerint, 721. a, b.

Dia, inſula Cretæ adjacens, 604. b.

Diabolus. Bonus creatus à Deo, per ſe malus effectus eſt, 143. *& ſeq.* Primum ejus peccatum, 144. a. 628. a, b. Huic Occidens quarè tribuatur, 154. Illi Deus ab initio terræ dederat poteſtatem, 173. Quarè δαιμονιάρχης à Triſmegiſto appelletur, 174. Univerſis hominibus inſidiatur, 268. Patres quidam eum non ſtatim ad pœnam detruſum arbitrati ſunt, *ibid.* b. Homines variis artibus captat, 440. *& ſeq.* Fons eſt malorum, 445. De ipſius alligatione per mille annos, 580. De ejus emiſſione, 584. Quarè Diabolus appelletur, 628. b. Parvula mora interceſſit inter creationem illius & lapſum, 638. b. In quem locum poſt peccatum fuerit detruſus, *ibid.*

Diagoras. Excluſit Deos, 7. Ab Athenienſibus proſcriptus eſt, *ibid.* b. Quos libros ſcripſerit, *ibid.* De impietate aliquomodò excuſatur, 719. a, b.

Diana. Ejus virginitas quàm ſuſpecta, 76. *& ſeq.* Sacrificia humana ipſi oblata apud Tauros, 92. Thoanthea cur dicta, *ibid.* a. Erat inter Nautarum numina, 97. b. Trivia undè appellata, 194. a.

Dicæarchus. Quinam fuerit, 236. b. Ejus de æternitate hominis & animæ ſententia, *ibid.* 537. *& ibid.* b.

Dieſpiter, Jovis cognomen, 62. b. 608. b.

Dii. De iis Philoſophorum ſententia, 7. Non multis opus eſt ad Mundi regimen, 9. *& ſeq.* Poëtæ bellantes illos inter ſe finxerunt, 11. a. Dii populares, 18. Quomodò Dii crediti ſint, 35. De iis Auctores conſulen-

Digitized by Google

di, 51. b. Quomodò homines cùm fuerint, Dii ſint nominati, 63. *& ſeq.* Dii provinciales quinam, 65. *& ibid.* a, b. 66. b. Dii majorum gentium, 69. a. Quòd Dii eſſe non poſſint diverſi ſexûs, 71. *& ſeq.* Eorum ærumnæ, 74. *& ſeq.* De collatis ab iis in homines beneficiis, 77. *& ſeq.* Ne homines quidem probi fuerunt, 82. De Diis Romanorum propriis, *ibid. & ſeq.* De ſacris Deorum, & eorum myſteriis, 92. *& ſeq.* Illis conſecratis nomina immutantur, 97. Simulacra eorum & inſignia humeris bajulantur, 101. a, b. Eorum ſacra in Italiâ quis inſtituerit, 102. *& ſeq.* Illorum colendorum initium, 106. *& ſeq. & ibid.* a, b. Mos eorum ſimulacra coronandi, 114. b. Imagines illorum non erant Dii apud Gentiles, 116. a. Illarum fingendarum quæ ratio primò inventa, 117. Diis velato capite ſacrificabatur, 121. a, b. Donis pretioſis fruſtrà excoluntur, 125. *& ſeq.* Sua habebant velamenta & amicula, 127. a. Iis ipſis à quibus violati erant, nihil nocere potuerunt, *ibid. & ſeq.* Patris nomine quòd nemo illorum vocari poſſit, 278. *& ibid.* a. 281. Iidem ſunt Dæmones, 346. *& ſeq.* Illorum cultus mala omnia advexit, 379. *& ſeq.* De flagitiis illorum qui colunt eos, 381. *& ſeq.* Quòd boni & juſti eſſe non poſſint, 388. De eorum crudelitate in Chriſtianos, *ibid. & ſeq.* Meritò à Prophetis beſtiæ nominati, *ibid.* De illorum inſcitiâ, furoribus atque odio in Fideles, 411. *& ſeq.* Eorum religio quàm inanis, 414. *& ſeq.* Cultûs illorum cœcitas, 430. *& ſeq.*

Digitis ſummis ſacrificare, 88.

Diluvia quot numerentur, 159. a. De iis fides quàm incerta, *ibid.* De annis quos vixere homines poſt diluvium, 637. a. Poſt diluvium humana vita in centum & viginti annis collocata non fuit, *ibid.* b.

Dinomachus. Summum bonum in quo conſtituerit, 202.

Diogenes Cynicus. Captus, ſed redemptus, 258. *& ibid.* b.

Dionyſius tyrannus. Sacrilegia ſua jocis excuſat, 127. *& ſeq.* 624. b. Quantâ felicitate regnaverit, *ibid.* Platonem diù ſecum habuit, 128.

Diremptio, vox inſolens, 592. b.

Dis, idem quod Græcè πλοῦτον, 608. b.

Diſcordia. Quòd non ſit ſecundùm hominis rationem, 460.

Diſertus, quis ſit, quis eloquens, 220. b.

Diſpatentia, 211.

Diſpater. Pluto ita appellatur, 62. b. 608. b.

Diſſerere, quid ſit, 3. b.

Diſſicere, pro *diſſecare*, 140. 235.

Dolabella Conſul. 70.

Doloris privationem non eſſe ſummum bonum, 204. *& ſeq.*

Domitianus ab Apollonio deluſus, 367.

Domitius Juriſconſultus, 390.

E.

EBORIS uſus in ſacris quantus fuerit, 508. a. 693. a.

Eccleſiæ nomen apud Chriſtianos, 116. a. Sola Catholica Eccleſia verum Dei culrum retinet, 354. Quænam illa ſit, 355. Eccleſiæ à Chriſtianis primò conſtructæ valdè obſcuræ, 432. b. De eorum Eccleſiis ſententia orthodoxa, 618. a, b. *& ſeq.* Apud eos quàm ſint antiquæ, *ibid.* Contra illas Hæretici quinam inſurrexerint, 619. a. Earum ornatum Deo eſſe acceptiſſimum, 624. b. De more antiquiſſimo illas exornandi, *ibid.*

Eden. Regio, ubi Paradiſus, 167. a.

Egeria Dea. Simulati Numæ cum eâ congreſſus, 102. *& ſeq.* Undè dicta, *ibid.* a.

Egregius, titulus honoris, 399.

Eleemoſyna. Quòd Deus illi veniam tribuat peccatorum, 470. *& ſeq.*

Elephanti, aut Boves lucæ, 711. b.

Elephantiaci. Qui verè tales ſint, 341. An leproſi, *ibid.* a.

Eleuſinia ſacra. Undè cognominata, & quo ritu celebrata, 97. b. *& ſeq.*

Elias Propheta. An mittendus à Deo in fine mundi, 700. b. De futuro ejus comite, *ibid.*

Eloquentia multùm Philoſophiæ debet, 3. Quomodò juvenes olim ad eam erudiebantur, *ibid.* a. Non eſt damnata à Lactantio, 190. a.

Emmanuel, quid ſignificet, 300. Quòd eo nomine Chriſtus nunquàm fuerit appellatus, *ibid. &* a, b.

Empedocles. An Poëta, aut Philoſophus, 165. *& ibid.* b. 634. b. Quatuor elementa rerum principium ſtatuit, *ibid.* In Ætnam ſe præcipitat, 238. *& ſeq.* 239. a. 650. b. Queſtus eſt anguſtas eſſe ſenſuum ſenitas, 365. Omnia ex lite & amicitiâ elementorum conſtare dixit, 632. a.

Endo, pro *in*, 78.

Enna, Urbs Siciliæ ubi Ceres culta, 128. *& ibid.* a.

Ennius. De Diis ejus hiſtoria quid referat, 6…

Digitized by Google

& ſeq. Illa quàm vera ſit, 63.
Epicteti de providentiâ teſtimonium, 8. a.
Epicurus. Aſſeruit fortuitò facta omnia, 7. Ex Democrito pleraque hauſit, *ibid.* a. Illius ætas, 151. Ortum animalium terræ tribuit, 162. *& ibid.* a. Solem tantum dixit, quantus videtur, 194. a. Summum bonum in quo conſtituerit, 202. *& ibid.* a. 646. a. Ejus continentia, *ibid.* 232. a. 646. a. Quomodò Deum beatum & incorruptum intellexerit, 216. Diſciplina illius undè celebrior, 231. *& ſeq.* Omnem doctrinam damnat, 232. Undè fluxerit tota ejus diſciplina, *ibid. & ſeq.* Providentiam negat, *ibid.* Ejus de mente ratiocinatio, 235. *& ſeq.* Ejus doctrina flagitiis viam aperit, 236. *& ſeq.* Rudes litterarum invitat ad philoſophiam, 257. Sapientem affirmat beatum eſſe, etiam dum torquetur, 261. *& ibid.* a. In quo veridicus fuerit, 515. Mundum negavit hominum causâ à Diis conſtitutum, 522.
Epidaurus. Ubi ſita, 39. a. Celebris, *ibid.*
Equæ. An vento concipiant, 299. 667. b.
Eraſmus. Quanti Socratem fecerit, 246. b.
Eretriaci Philoſophi, *vide* Megarici.
Erichtonii origo, 76. *& ibid.* b. Quis fuerit, *ibid.* a. An cum dracone ciſtâ incluſus ſit, *ibid.*
Ἑρμούπολις, Urbs, 22. Ubi ſita, *ibid.* b.
Erythræa Sibylla, 25.
Erythræ, oppidum, 28.
Erroris via mendax, 449. *& ſeq.* Multiplex facta, 450.
Eſaias, *vide* Iſaias.
Eſdræ liber an à Judæis corruptus, 324. b.
Eſus, *vide* Heſus.
Euchariſtiæ Sanctiſſimum Sacramentum. De eo Patrum teſtimonia, 430. a, b. 687. b. *& ſeq.*
Euclides, Megaricorum ſectæ conditor, 216. Summum bonum in quo conſtituerit, *ibid.* Quinam fuerit, *ibid.* a.
Euhemerus. De ejus patriâ, 49. b. 607. a. Quo tempore vixerit, *ibid.* De eo quinam meminerint, *ibid. & ſeq.* Quibus monumentis fretus hiſtoriam Deorum conſcripſerit, 50. De Diis illa quid referat, 62. *& ſeq.*
Euphorbus, an Pythagoras fuerit, 24. a.
Euphranor. Quis fuerit, 126. b.
Euripidis de animo & corpore ſententia, 242. b.
Euriſtheo ſervit Hercules, 38.
Europa. An ſit rapta à Jove in taurum mutato, 47. *&* 606. b.
Exceptio, quid ſit, 201. a.
Exempla, verbis ſunt efficaciora, 335.
Exiet, pro *exibit*, 305.
Exorciſmorum uſus in Eccleſiâ, 177. a. 641. b. Etiam apud Judæos & Gentiles, *ibid.*
Expiationum ritus, 415. b. 416. a, b.
Exponi, quaſi *extra poni*, 603. a.
Exterminare, pro *extra terminos mittere*, 488. b.
Exulibus ignis & aqua interdicta, 156. *& ſeq.*

F.

FABRICATRIX, 497. 549.
Fabricius, 448.
Facere, pro *ſacrificare*, 417.
Far, id eſt, omnis frumenti genus, 535. a.
Fatua Fauna. Quæ fuerit, 104. Quarè ſic dicta, *ibid.* & 615. a, b. Ejus pudicitia, *ib.* Eadem cum Bonâ Deâ, *ibid.* Vini amphora in ſacris ejus poſita, *ibid. & ſeq.* Nulli viro templum ejus ingredi licuit, *ibid.* b. 246. a. De ejus myſteriis Auctores, 246. a.
Fatum. Idem quod Parcæ, 45. *& ibid.* a, b. Huic Dii omnes parent, *ibid.* Fati vox variè uſurpata, 178. a, b.
Faula Dea, ubinam culta, 84. Cujus ſcortum fuerit, *ibid.* Non eſt eadem cum Florâ, *ibid.* b.
Faunus. Ubinam cultus, 65. *& ibid.* b. Quis fuerit, *ibid. &* 104. a. Quandò vixerit, *ibid. &* 105. Ineptarum religionum in Latio inſtitutor, 104. *& ſeq.*
Fauſtuli uxor Lupa, 83.
Febris, quaſi Dea culta, 87. *& ibid.* b. Quid ſit, juxta Galenum, 550. b.
Februa, quid ſint apud Veteres, 507.
Feciales. Bella indicebant, 453. a.
Fel. Eſt iræ ſedes, ac ſymbolum, 475. *& ibid.* a.
Feles. Coluntur ab Egyptiis, 418. b. 419. b. Mortuæ quomodò lugebantur, 419. b.
Fibulam imponere, vel *ſolvere*, 72. b. 610. a.
Fictio. Quibus de rebus dicatur, 16. a.
Fictio hominis, pro *creatio*, 158.
Ficulnus, lignum fragile & contemptibile, 123. b. Quid ſignificet, *ibid.*
Fides. Abſque illâ nulla vera virtus & juſtitia, 454. *& ſeq.*
Figmentum, pro *commentum*, 586.
Figmentum, pro *creatio*, 468.
Figurare, vox Lactantiana, 223. b.
Filius Dei. A Lactantio Spiritus & productus perperàm dictus, 143. b. 627. a. Creatio

Mundi ipſi tribuitur, 145. *&* *ibid.* b. 284. De eo Triſmegiſti & Sibyllarum teſtimonia, 284. *&* *ſeq.* Quarè *δημιουργὸς τοῦ θεοῦ* & *σύμβουλος* appelletur, 286. Nomen ejus notum eſt ſoli Deo patri, *ibid.* A patre quomodò genitus, 289. *&* *ſeq.* 627. a. 661. b. Quòd Dei ſit ſermo, ſeu Verbum, *ibid.* *Λόγος* meliùs dicitur, 291. 660. b. 662. a. Ne Philoſophis quidem fuit ignotus, *ibid.* Quòd neceſſe fuerit, ut naſceretur ſicut homo, 292. Quòd non ſit Deus à patre diſtinctus, 351. *&* *ſeq.* Balbutit Lactantius circa ejus divinitatem, *ibid.* b. Deus coli non poteſt niſi per eum, 352. Quomodò oriri dicatur à patre tanquàm rivus à fonte, 626. b. *&* *ſeq.* Quòd unum illum Dei filium Lactantius agnoverit, 629. b. *&* *ſeq.* Creationis vocabulum de eo non propriè uſurpatur, 660. a. Angeli nomen ipſi quo ſenſu tribui poſſit, *ibid.* b. Quarè Verbum Dei appelletur, 661. a. Propriè Dei ſapientia dicitur, 664. a. Quòd propriè dici non poſſit hominem aſſumpſiſſe, induiſſe, geſſiſſe, *ibid.* b. Utrùm terminus ejus unionis ad humanitatem fuerit perſona ſimplex, an compoſita, 669. b. *&* *ſeq.*

Flamines. Qui & à quibus inſtituti, 412. b.

Flora. Divinis honoribus à Romanis affecta, 84. Antiquus hujus cultus apud eos, *ibid.* a. De variis ejus nominibus, *ibid.* b.

Floralia. Undè dicta, 84. *&* *ibid.* a. Quâ occaſione inſtituta, *ibid.* Quâ laſciviâ celebrarentur, 85. *&* *ibid.* a, b. 612. b. Quonam die, & ubinam fierent, 612. b. Non fuere eadem cum feſtis Majumæ, *ibid.*

Focos vino madefacere, 430.

Fœminæ. Maribus ſunt infirmiores, 73. *&* *ibid.* b. Earum communitas à Platone inducta, 248. *&* *ſeq.* Communes omnibus, proſtitutæ ac meretrices ſint neceſſe eſt, 250. Illis muneribus Eccleſiæ interdictum, *ibid.* b. Utrùm una tantùm philoſophiæ docta fuerit, 258. *&* *ibid.* a. De fœminis philoſophis Auctores, *ibid.*

Fornax, pro Deâ culta, 90. *&* *ibid.* a. Ab eâ Fornacalia dicta, *ibid.*

Fortitudo, quid ſit, 215. *&* *ibid.* b. Chriſtianorum fortitudo, 394. *&* *ſeq.* Eſt malorum victrix, 531.

Fortuna Equeſtris, 141. Illa ut Dea culta, 264. Gravibus accuſationibus proſciſſa, *ibid.* Per ſe nihil eſt, 266. Fortuna maſcula & muliebris culta, *ibid.* a. Ejus cum naturâ differentia, *ibid.* b. Illius ſimulacra, 267. *&* *ibid.* a. Injuſtæ Gentilium in eam declamationes, 268. 387.

Frons, undè dicta, 712. b.

Frugalitas, ubi ſit, 250. Quo ſenſu ſit virtus, aut vitium, 480. *&* *ſeq.* *&* *ibid.* b.

Fucare, quid ſit, 21. b.

Fuga licita tempore perſecutionis, 676. a, b.

Fulvius Cenſor. Mente captus eſt, 141. *&* *ibid.* a.

Furcifer, quis ita dictus, 142. a.

Furiæ. A Poëtis decantatæ, 488.

Furiatus malis incurſibus, pro obſeſſus, 345.

Furius Bibaculus pius, 102.

Furius Philo diſputat contra juſtitiam, 391.

G.

GABINIUS legatus Erythras, 28.

Galba Orator, 397.

Galli. Heſum & Teutatem humano cruore placabant, 92. *&* *ibid.* b. Sacra illa quandò ſublata, *ibid.* Metempſychoſis opinionem amplexi ſunt, 238. a.

Galli, Cybeles ſacerdotes, 74. b. *&* *ſeq.* Undè Galli appellati, 75. a. 95. a. Eorum ritus in ſacris Deæ, 95. b.

Ganymedes. A Jove raptus in Aquilam mutato, 46. De fabulâ illius Auctores quinam conſulendi, 605. a. Raptus dicitur propter animi pulchritudinem, *ibid.*

Gaviana Crux, 322.

Gemini Conſules, 295.

Generare, pro *creare*, verbum familiare Lactantio, 223. b.

Genii. Culti ab Ethnicis, 176. a. Undè appellati, *ibid.* Merum his profundi ſolitum, *ibid.* b. 640. b.

Gentilitas, pro Ethnicorum religio, 173.

Gentium Majorum Dii, 69.

Genuit, pro *creavit*, 528.

Gergitium oppidum, 26.

Geſtatio infantium, 250. *&* 251.

Gignere, verbum ſæpè impropriè ſumptum, 529. 602. b.

Gladiatorum Ludi, 490.

Ad Gladium comparare homines, pro Gladiatores emere, 470.

Glauca, Plutonis Soror gemella, 62.

Gnoſſus, urbs Cretæ, 53.

Gnoſtici hæretici, *vide* Valentiniani.

Gracchana tempora, 128.

Græci. Apud eos majore in gloriâ Philoſophi fuerunt, quàm Oratores, 3. Montibus & fluminibus hominum nomina indiderunt, 55. *&* *ibid.* b. Una eorum appellatio, *ibid.* Idololatria ab iis orta, 67. De illis verſus

Digitized by Google

Sibyllarum, *ibid.* Res leviſſimas pro maximis ſemper habuerunt, 78. Eorum in conſecrandis Cupidinis & Amoris ſimulacris nequitas, 86. *& ſeq.* Palliati cur dicti, 203. b. Levitas illorum à Cicerone ſæpè notata, 222. Philoſophiam quarè excogitaverint, 231. Quomodò, & quanto ſtudio incubuerint inquirendæ veritati, 275.
Græcum natum eſſe quanti Plato fecerit, 243.
Gravata virgo, pro *Gravida*, 299.

H.

HABERE DICERE, pro *poſſe*, vel *debere dicere*, phraſis Græca Lactantio familiaris, 535. a.
Hæreſis. Hæreſes eſſe oportet, 352. *& ſeq.* Illarum origo quænam fuerit, 353.
Harmonia. Veneris filia, 75. *& ibid.* b.
Hebræi. Undè ità dicti, 172. a. 294. b. 664. b. Nomen illud quandò amiſerint, 294. *& ibid.* b. 665. a.
Helena, 40.
Helicon, mons Muſis dicatus, 16. a. Ejus ſublimitas à Poëtis prædicatur, *ibid.*
Helleſponticum mare, 95. b.
Heraclitus. Ex igne dixit nata eſſe omnia, 156. *& ibid.* a.
Hercules. Ejus ſtupra & libidines, 36. Quòd nihil geſſerit magnificum, *ibid. & ſeq.* De iſtius apud Omphalam ſervitute, 38. Quo tempore vixerit, *ibid.* Deus à Philoctetâ non eſt creditus, *ibid.* Quandònam Trojam expugnaverit, *ibid.* a, b. Quòd viribus corporis non meruerit immortalitatem, 78. Ejus ſacra Lindi celebrata, 99. *& ſeq.*
Hercules Alexicacus, 368.
Herillus. Summum bonum in quo conſtituerit, 202. *& ſeq.* Quinam fuerit, *ibid.* b.
Hermaphroditus. Ejus origo, 75. *& ibid.* b.
Hermes Triſmegiſtus. Illius teſtimonia pro divinis habita ab Ethnicis, 21. a. Ab Ægyptiis Thoyt cognominatus, *ibid.* b. Multò fuit antiquior Jove, & eo Mercurio à quo Argus occiſus eſt, *ibid.* Quos libros ediderit, *ibid.* Qui ſub ejus nomine hodiè circumferuntur, conſtat eſſe ſuppoſititios, *ibid.* Litteras inveniſſe, & Ægyptiis tradidiſſe fertur, 22. *& ibid.* a. Quarè Triſmegiſtus appellatur, *ibid. &* 23. a. De Deo quid ſenſerit, 23. Hominem tradidit ad imaginem Dei à Deo factum, 160. *& ibid.* a. 524. *& ibid.* a, b. Quoſnam ab incurſibus Dæmonum liberos exiſtimavit, 178. Pietas quid ſit, juxta illum, *ibid.* Ejus de Dei filio teſtimonium, 284. *& ſeq.* Veritatem penè omnem inveſtigavit, 291. De vero Dei cultu ipſius ſententia, 509. Ejuſdem vaticinium de Mundi excidio, 567.
Hermopolis, oppidum Ægypti, 22.
Herophile Sibylla, 25.
Hertha. Eo nomine Terra pro Deâ culta à Germanis, 134. a.
Heſiodus. Horruit incognitam veritatem, 16.
Heſus, Gallorum Deus, humano ſanguine placatur, 92. Idem fuit atque Mars, *ibid.* a.
Hic, hic eſt illud, pro *hoc eſt ſumma rei*, 27.
Hierax Ægyptius. Hæreſeos inſimulatus ab Epiphanio, 217. a.
Hierocles. Ejus libri adverſus Chriſtianos, 365. *& ibid.* a. 684. b. Quo tempore vixerit, *ibid.* Illius in perſequendis Chriſtianis ſævitia, *ibid.*
Hieronymus philoſophus. De Summo bono, 202.
Hieroſolyma, Urbs, quomodò à Salomone condita, 306. a, b. De vero ejus fundatore, *ibid. &* 672. b. Nomen ejus undè, *ib.*
Hippolytus. Utrùm mortem ipſam, an periculum mortis duntaxat paſſus fuerit, 76. *& ſeq. & ibid.* b.
Hircus. Cultus ab Ægyptiis, 560. b. *& ſeq.*
Hiſtriones corrumpunt mores, 493.
Homerus. Bellantes inter ſe Deos finxit, 11. Nihil dare potuit, quod pertineret ad veritatem, 15. Utrùm Deum unum cognoverit, *ibid.* b. Ob ſuas de Diis fabulas à multis perſtrictus, 82. a, b. Inter Poëtas nullus tam fœdè de iis loquitur, *ibid.* Jovem Dæmonibus aggregavit, 347. *& ib.* a. De ejus ætate, 575. a. Unum Deum aſſeruit, 599. a.
Homo. Naturâ proclivis in vitia, 2. Quomodò Diis homines fiant ſimillimi, 37. a, b. Plus eſſe in Homine, quàm videtur, 113. Ἄνθρωπος à Græcis cur appellatus, 115. Status rectus quarè ipſi attributus, *ibid.* 119. 218. Ipſe eſt verè Dei ſimulacrum, 117. *Homo*, pro animâ, 120. In quo Plato eſſentiam ejus poſuerit, 120. b. Ei ſoli ratio tributa, 122. a. Illi ſatis eſt ad perfectam prudentiam, ſi Deum eſſe intelligat, 130. Quòd non ſit pars mundi, 134. Neceſſe fuit hunc poſtremò fieri, 152. *& ibid.* b. Rerum cœleſtium intelligentiam cur non habeat, 153. Perfecta illius ſapientia in quo ſita ſit, *ibid.* Igne quarè ſolus utatur, 157. De ejus creatione, 158. Undè homo dictus, *ibid. &*

Digitized by Google

633. b. Quòd non ſit ortus è terrâ ſine ullo artifice, 160. 162. *& ſeq.* Quòd non ſemper extiterit, 161. *& ſeq.* Ex rebus diverſis ac repugnantibus concretus, 165. De hominum vitâ poſt Adami lapſum longiſſimâ, 169. *& ſeq.* Ea poſt diluvium centum & viginti annis quo ſenſu circumſcripta, 170. a, b. 637. b. Natura hominis facta à Deo veri adipiſcendi cupientiſſima, 191. Aliena meliùs dijudicat, quàm ſua, 197. Undè in eo ſcientia, aut ignorantia, 199. Cujus rei causâ natus ſit, 210. Summum ejus bonum in quo poſitum, 211. Quòd illi ſoli religio ſit propria, *ibid. & ſeq.* Ad quid ratio ipſi data, *ibid.* Quot partibus conſtet, 215. *& ibid.* a. Quòd cadat in eum beatitudo & immortalitas, 216. *& ſeq.* Proprium eſt illius errare, 220. a. Non ad ſtultitiam, ſed ad ſapientiam naſcitur, 230. Non idcircò natus eſt, ut ſcelerum pœnas lueret, 241. In eo interna & propria doctrina eſſe non poteſt, 336. Videri vult etiam cum ratione peccare, 337. Frons ejus ſummum limen, 344. Quæ ſpes ſit ipſi vitæ propoſita, 348. Ipſe eſt templum Dei, 379. Inter ſummas ipſius laudes innocentia numeratur, 408. Natura ejus ſocialis & benefica, *ibid. & ſeq.* 457. Quodnam ſit illius officium, 430. [illegible] undè dictus, 433. *& ibid.* a. Quòd homines omnes fratres ſint, 457. De tribus eorum generibus poſt diluvium, 458. b. De ſenſuum in homine voluptatibus, 489. Sanus quis & juſtus dici debeat, 506. Quomodò intelligere non poſſit quod fecit Deus, 518. Brevis mundus quarè dictus, 520. b. Omnia quæ in mundo ſunt, etiam mala, ipſius causâ eſſe facta, 524. *& ſeq.* Sapientia cur ſit ei attributa, 526. Illum propter Deum eſſe factum, 527. *& ſeq.* 534. Quarè mortalis à Deo effictus, 529. *& ſeq.* Cur non ſtatim atque natus eſt, rectus ingrediatur, 530. Sequitur potiùs bonum ſenſûs, quam bonum rationis, 595. Eum eſſe animam tantùm intellectivam, non autem corpus, quinam docuerint, 621. b. *& ſeq.* De illâ quæſtione quid ſentiendum, 622. a, b. De iis qui nimis imbecillum & fragilem naſci illum queſti ſunt, 711. a.

Honores. Horum poſſeſſioni veritatis cognitio quantùm præſtet, 1. Iis cur nemo juſtior efficiatur, *ibid.*

Honori atque Virtuti ædes conſecratæ, 86. *& ibid.* a, b. Quo ritu & die Honori ſacra peragerentur, *ibid.* Honorifico, 130. 583.

Honorini Dei ubi mentio, 86. a.

Horeb, mons in quo per Moſem lex Judæis data, 317. Ubi ſitus, *ibid.* b. Utrùm à Sinaï ſit diſtinguendus, 675. b.

Hoſpitalitas. Præcipua virtus, 665. *& ſeq.*

Hoſpites immolabant Tauri, 92.

Humanitas. Summum eſt hominum inter ſe vinculum, 456. *& ſeq.* Eam conſervare quid ſit, 460. De ejus officiis, *ibid. & ſeq.* Eam non utilitate metiendam, 461.

Hyſtaſpes. Quinam fuerit, 562. 699. b. Illius de Romani Imperii excidio ſomnium, *ibid.* Hujus item vaticinium de Mundi excidio, 567.

I.

JANUS, an idem ac Noë, 60. b. Cur pingatur bifrons, *ibid.*

Japetus, Promethei Pater, 159.

Ibis, Avis culta ab Ægyptiis, 560. a.

Icarium mare, undè dictum, 55. b.

Idololatriæ origo, 35. a, b. 106. a, b. De eâ Lactantius quid ſenſerit, 172. *& ſeq.* Inter Gentes quomodò transfuſa ſit, 274.

Idonei, pro *locupletes*, 461. *& ibid.* b.

Jecur. Quòd ſedes ſit libidinis, 475. *& ib.* a.

Jeſus. Nomen Filii Dei inter homines, 257. *Vide* Chriſtus.

Ignis. Ex eo dixit Heraclitus nata eſſe omnia, 156. Quarè in nuptiis cum aquâ adhiberetur, *ibid.* Exulibus cur interdictus, *ibid. & ſeq.* Illo ſolus homo quarè utatur, 157. Ignis æterni natura diverſa ab hoc noſtro, 573. 702. b. *& ſeq.* Quænam ſit, *ibid.* De ejus actione in reprobos, *ibid. & ſeq.* Variæ ejuſdem denominationes apud Veteres, *ibid.* b. 574. a.

Ignoratio ſui, cauſa pravitatis, 7.

Illibabilis, vox rara, 139. a.

Illicibilis, 589.

Illuminator, 483.

Imaginatus, paſſivè poſitus, pro *in imaginem figuratus*, 396. b. 689. b.

Imagines Deorum coronabantur, 114. b. Earum fingendarum ratio ab hominibus inventa, 117. Nullam habent poteſtatem, 118. Nihil in iis majeſtatis eſt, 123. Sunt grandes pupæ, 126. Artificum illarum Philo quomodò egeſtatem irrideat, 127. a. Vanæ eſſe demonſtrantur, 184. Ubicumque ſunt, ibi nulla eſt religio, 185. Imagines funeribus Nobilium adhiberi ſolitæ, 367. b. *& ſeq.* Atque Regum Franciæ, 368.

Digitized by Google

368. b. Imaginibus quinam cultus à Chriſtianis deferatur, 620. a. Ille quàm antiquus, *ibid. & ſeq.* Quinam eum impugnaverint, 621. a.
Imber ferreus dicitur à Poëtis, 46.
Immortalitas eſt ſummum bonum, 216. *& ſeq.* Cadit in hominem, *ibid.* Ejus appetitio quàm vera & recta ſit, 217. Virtutis eſt merces, 262. Illius demptâ ſpe, fruſtrà virtus expetitur, 455. *& ſeq.* Non ſequela naturæ, ſed præmium virtutis eſt, 530.
Imminuere, 42.
Impaſſibilis, 12. 150.
Impatibilis, qui neſcit pati, 572.
Imperii Romani ætates, 584.
Imprudentia, quid ſit, 44. b.
Inachus regnat, 47. b. 55. b. Nomen ſuum flumini indidit, 55. b.
Incarnationis cauſa, & de eâ Prophetarum teſtimonia, 295. *& ſeq.* Argumenta Infidelium contra illam, 333. *& ſeq.*
Incogitabilis, pro incogitans, inconſideratus, 33. b.
Indicium profiteri, quid ſit, 648. b.
Indu foro, pro *In foro*, 384.
Induere hominem, quid ſit, 292. a.
Ineloquibilis, 528. 545.
Infantes. Statim à nativitate baptiſmi ſunt capaces, 530. b. Ii vel necati, vel expoſiti, 383. 491.
Inferi, juxta Philoſophos, 537. *& ibid.* b.
Inferiæ quid ſint, 386. a.
Ingratìs, adverbium, 162.
Ino. Eſt Leucothea & Matuta, 97. *& ibid.* a.
Inſomnia, quietis vocabulo à Latinis nuncupata, 141. b.
Inſtitutiones. Scopus Lactantii in conſcribendis Divinis Inſtitutionibus, 3. *& ſeq.* Inſtitutiones quid ſint, & quid Divinæ, 4. a. Ab illo quandò editæ, 5. a. 354. b. 596. b. *& ſeq.* Inſtitutiones Juris Civilis, 596. b.
Io, filia Inachi. An à Jove in bovem ſit mutata, 47.
Joannis Evangelium quomodò interpungendum, 291.
Joſephus, Jacobi filius. An ſit Serapis, 96. b.
Joſue Judæos quot annis rexerit, 283. *& ibid.* a. 656. a. De primo ejus nomine, 319. *& ibid.* a. Quomodò Jeſus rectè dicatur, 655. b.
Ira, an ſit mala, 478. *& ibid.* b. Illa hominum appellatione nos ſpoliat, 485. De eâ ſententia Peripateticorum, 487. Ad quem uſum à Deo data, 488. Quo ſenſu Deo conveniat, 643. b.
Irrefutatum, 404.
Iſaias Propheta. Serrâ diſſectus, 298. *& ibid.* a, b. Quo tempore, *ibid.* b.
Iſis, ejus Sacra apud Ægyptios, 96. *& ibid.* a. 614. b. Nominis illius etymologia, *ibid.* Undè cornua ipſi attributa, *ibid.* Eadem cum Cerere Græcorum, *ibid.* Ejus Sacerdotes totum corpus radebant, *ibid.*
Iſraël. (Regnum) Undè ita dictum, 657. a. Quot reges habuerit, *ibid.* Quot annos complectatur, *ibid.* b. Series Regum ejus undè incœperit, *ibid.*
Iſthmici ludi, in cujus honorem à Græcis celebrati, 97. b.
Juba, inter Deos à Mauris relatus, & ab iis cultus, 65. *& ibid.* b.
Juda. (Regnum) Undè ita dictum, 657. a. Quot reges habuerit, *ibid. & ſeq.* Quot annos regnaverint, *ibid.*
Judæi. Mortuos ungunt & lavant, 125. a. Suos habent Exorciſtas, 177. b. De rebus eorum quinam ſcripſerint, 282. a. Quot annis ſub Judicibus atque Regibus vixerint, 283. *& ibid.* a, b. 656. a, b. De eorum captivitate in Ægypto, 292. *& ſeq.* In deſerto commorantur, 293. *& ſeq* Judæi undè dicti, 294. *& ibid.* b. 665. a. Eorum regimen uſque ad Chriſtum, 295. Prophetas reſpuunt & necant, 296. Chriſtus ad eos miſſus, 299. Prophetarum de illo teſtimonia quarè non intellexerint, 306. 316. Cauſæ illorum in eum odii, 317. Circumciſio ipſis à Deo cur imperata, 318. *& ſeq.* Undè ipſis ſuillæ carnis interdictio, 319. *& ſeq.* Horæ quænam notiores apud eos, 327. a. De more illorum in mortuis humandis, 329. a. Agnus paſchalis figura Chriſti apud eos, 344. *& ibid.* a. Meſſiam fruſtrà expectant & ſperant, 517. Utrùm ab Ægyptiis condiendorum corporum morem acceperint, 348. a. De tempore commorationis eorum in Ægypto & in terrâ Chanaan, 664. b.
Judicium. De Chriſti adventu ad extremum judicium, 569. *& ſeq.* De altero maximo judicio, 585. *& ſeq.*
Jumenta, undè dicta, 158. 633. b.
Juno. Ubi culta, 66. *& ibid.* a. 75. Sacra ejus nuptiarum ritu celebrantur, 75. Cur habuerit nomina ad matrimonium pertinentia, *ibid.* b. Juno Cunina à Romanis culta, 90. 613. b. Junonis Monetæ poſt captas Veias reſponſum, 140. *& ib.* b. 625. b. Moneta undè dicta, *ib.* Undè Lacinia, 141. a.

Jupiter. Quo tempore vixerit, 21. b. Impius in patrem, 42. Ejus ſtupra, & libidines, *ibid.* Quarè dictus Optimus Maximus, *ibid.* a, b. Ejus cum Junone ſorore conjugium, 43. *& ibid.* b. Cur cœli Dominus eſſe fingatur, *ibid.* a, b. Quòd Deus videri aut credi non poſſit, 44. Ejus in vitandis Thetidis nuptiis imprudentia & imbecillitas, *ibid.* Quomodò ſervatus & educatus, 45. b. Quare Ζεὺς, ſive Ζῆν appellatus, 46. *& ibid.* a. Quæ de illo Poëtæ finxerint, *ibid. & ſeq.* De ejus cum fratribus regnorum ſortitione, 48. *& ſeq.* Cur in eam ſortem terra non venerit, 49. Undè dici potuerit cœli regnum eſſe ſortitus, 50. Joves quarè plures apud Philoſophos, 51. Jupiter undè dictus, *ibid. &* a, b. De ejus morte, & ſepulchro in Cretâ, 52. *& ſeq.* Undè dictus Capitolinus, 53. b. Aquila cur ipſi dicata, 57. De eo ejuſque cognatione, 62. *& ſeq.* Jovi Piſtori ara à Romanis erecta, 89. *& ſeq.* 613. b. Humano ſanguine Latialis Jupiter cultus, 92. 93. a. Sacra ejus in Cretâ, 100. Αἰγίοχος quarè dictus, *ibid.* Undè orta fabula, advolaſſe apes, atque os pueri melle compleſſe, 106. Quòd fana ſibi ipſe multis in locis conſtituerit, *ibid. & ſeq.* Undè dictus Atabyrius, *ibid.* b. 616. b. Undè Labrandius, vel Labrandenus, & Caſſius, 107. a. 616. b. Varia ejus nomina & cognomina, *ibid.* b. Ab Homero Dæmonibus aggregatus, 347.

Jus Civile varium, 452. a. Hujus diverſitatis ratio & cauſa, 453. *& ſeq.*

Juſſio, vox non admodùm Latina, 389. a.

Juſtitia. Ejus præcepta amara ſunt malè viventibus, 13. Cibus eſt animæ, 167. Quid ſit, 210. Ejus pars, vel forma religio, 213. a. In quo repoſita à Platone, 247. *& ſeq.* Tota in hominis mente verſatur, 249. Mater eſt omnium virtutum, & eas omnes in ſe complectitur, *ibid. &* b. Sola judicari poteſt verum bonum, 315. Fons eſt ipſa virtutis, 372. Quòd Saturno regnante in terrâ viguerit, *ibid. & ſeq.* A Jove fugata, 374. *& ſeq.* Ejus officia, 375. Per quem in terrâ ſit revocata, 377. *& ſeq.* Quòd omnibus nota ſit, & non ſuſcepta, 379. 381. Quòd per ſe habeat ſpeciem quandam ſtultitiæ, 396. *& ſeq.* 403. *& ſeq.* Pietas & æquitas quaſi ejus venæ, 398. Ejus quanta vis ſit, 406. *& ſeq.* Quòd via ejus ſit ſimplex, anguſta & ardua, 450. Quantùm ab illâ recedat utilitas, 453. *& ſeq.* Quòd abſque fide nulla ſit, 454. Ubinam ſit, 466. Eâ qui eget, qualis reputandus, 472. Quòd qui illam operatur, jactare ſe non debeat, 483. In quo illius ſumma conſiſtat, 501. Non niſi ad eam naſcimur, 509. Sola eſt, quæ vitam homini pariat æternam, 554.

Juturna, quænam fuerit, 140. b. Ejus lacus & fons, *ibid.*

K.

Κόσμος. Mundus à Græcis eo nomine cur appellatus, 8. b.

Κρόνος. Saturnus quarè ita dictus, 59. 61. a.

L.

LABRANDA, vicus Cariæ, 107. a.

Lacedæmonii Veneri Armatæ templum erexerunt, 89.

Lactantius. Forum non attigit, 3. a. 120. 596. a. Scopus ejus in ſcribendis libris Div. Inſtit, *ib. & ſeq.* Helleniſmis quandòque utitur, 24. b. Non ſcrupuloſè ſatagit in ſupputationibus temporum, 109. a. 655. b. Ab Arianorum & Manichæorum hæreſibus vindicatur, 143. *& ſeq.* a, b. 627. a. Quòd non aſſeruerit, animas omnes in principio creatas, 158. a. 633. b. Illum Marcionis errorem non docuiſſe de corpore hominis à Diabolo formato, 166. b. De regno mille annorum quid ſomniaverit, 168. b. Error illius de Angelis datis hominibus ad cuſtodiam, 173. *& ibid.* a, b. 633. a. Parùm ſibi conſtat in explicandâ Epicuri doctrinâ, 202. a. Quo ſenſu dixerit, abjiciendam omnem philoſophiam, 229. b. Ejus de animis impiorum ſententia, poſſe illos arte magicâ verti in lupos, 244. b. Quòd Socrati videatur iniquior, 246. b. Illius error in proſcribendis Antipodibus, 254. a. Vocem naturæ quòd præter meritum interpretatus ſit acerbiùs, 263. b. Illum in citandis Scripturæ Sacræ locis verſione ſeptuaginta Interpretum plerumque uſum, 285. b. 659. a. Huic ſimplex pro compoſito familiare, 346. a. 361. Balbutire illum circa Verbi divinitatem, 351. b. Oratoriam artem ubi docuerit, & quo tempore, 365. a. Immeritò Cyprianum arguit, 371. a, b. Deum auctorem mali num fecerit, 377. a, b. 449. b. Duo Romanæ conſtantiæ & fortitudinis exempla malè interpretatur, 395. a. Juſtam defenſionem cum iniquâ aggreſſione confundit, 447. b. Quæ de cultu Dei externo dixit, quomodò intelligenda, 507. a, b.

Digitized by Google

Ejus error in aſſignandâ differentiâ inter donum & ſacrificium, 508. b. Illius opinio de causâ Mundi finali, 525. a. Videtur in eâ fuiſſe ſententiâ, animas quaſi tot particulas de Deo decerptas, 528. a. 634. a, b. Arguitur hæc ejus doctrina, hominem in æternum manere non potuiſſe, 529. b. A Chiliaſtarum errore quomodò excuſetur, 557. a, b. *& ſeq.* Ejus error de expurgandis igne juſtorum corporibus poſt judicium, 574. a. Notatur ejuſdem opinio erronea, pœnas animarum & præmia differri in diem judicii, *ibid.* b. Quo ſenſu dicere potuerit, animas reſurrecturas, 577. a, b. Adversùs Budæum defenditur, 605. b. Quòd unum Dei filium Jeſum & agnoverit, & docuerit, 629. b. *& ſeq.* Illum Dei ſedem domiciliumque Beatorum in cœlo ſidereo non ſtatuiſſe, ſed in empyreo, 631. b. *& ſeq.* In quo cum Manichæis conſentire videatur, in quo ab iiſdem diſſentire, 632. a.

Lactes, pro inteſtinis, 434.

Laïs meretrix. Quid de illâ dixerit Ariſtippus, 227. *& ibid.* b.

Lampſacum, hæc urbs ubinam ſita, 98. a. 124. a. Undè nobilis, *ibid.*

Laniſtæ qui ſint apud Veteres, 470. a.

Laomedon. Fauno coævus fuit, 105. Ab Apolline & Neptuno mercede fraudatis quâ pœnâ affectus, 604. b.

Lara, ſeu Larunda, eadem ac Dea Muta apud Romanos, 90.

Larentina, Romuli & Remi nutrix credita, & divinis honoribus culta à Romanis, 82. *& ſeq.* Quænam fuerit, 83. Lupa quarè dicta, *ibid.*

Larentinalia ſacra. Quâ occaſione inſtituta, 83. Quo die celebrarentur, *ibid.* b.

Latinus, Priamo coævus fuit, 105.

Latium, undè dictum, 61. a.

Leæna. Quænam fuerit, 83. Quâ occaſione Athenienſes ipſi ſtatuam poſuerint, *ibid. &* b. 612. a. De patientiâ ejus admirabili, *ib.*

Lectiſternia, eo nomine undè dicta, 570. a.

Leda, eadem quæ Nemeſis, 97. *& ibid.* a.

Leges. Multas argumentum eſſe morum corruptorum, 380. b. Legis divinæ præclarum encomium, 451. *& ſeq.* Quid ſit legem obrogari, *ibid.* b. Quænam legis nomen non mereantur, 452. a, b. Has non juſtitia, ſed utilitas reperit, 453. De legibus inutilibus, 454. a.

Lemnos. Vulcanus in eam præcipitatur, 66. b.

Leo. Cultus ab Ægyptiis, 560. b. Soli ſacer, *ibid.*

Lethargus. Quid ſit, 549. b. Undè nomen habeat, 550. a. A Latinis quibuſdam quomodò appelletur, *ibid.*

Letheus fluvius, undè dictus, 576. b. A Poëtis quarè adinventus, 577.

Leucothea, quænam ſit, 97. *& ibid.* a.

Leves, quinam dicti, 463. a.

Libanius, in quo genere floruerit, 596. a. Quàm gratus fuerit Juliano Imperatori, *ib.*

Liber, *vide* Bacchus.

Libera. Dea ab Ethnicis culta, 42. a. De illâ variæ opiniones, *ibid. &* 605. a.

Liberalis, diſtinguitur à prodigo, 481.

Liberi, quo ritu apud Veteres pro legitimis agnoſcerentur, 72. a. Trium liberorum jus quale fuerit, *ibid.* b. 610. a. Patrum poteſtas in eos olim quanta fuerit, 278. b. Quibus de cauſis poſſent à parentibus abdicari, 281. à. 655. a. Quibus commodis abdicati privarentur, *ibid.* Abdicati & exhæredati quinam dicerentur, 331. De more & ritu illos exponendi, 383. b. De eorum exhæredatione, 410. *& ibid.* b. Eos recèns natos interficere aut exponere, quàm ſit impium, 491. *& ſeq.*

Libido ad quem uſum data, 488. Aſpectu maximè concitatur, 493. *& ibid.* a. Quarè coërcenda, 494. *& ibid.* a, b.

Lindus, hæc urbs ubinam ſita, 99. Ritus ſacrorum Herculis in eâ celebrandorum, *ib. & ſeq.*

Lingua, quandònam verè fungatur officio ſuo, 341. Undè dicta, 714. a.

Lipſius errat in Adorationis ritu, 20. a.

Litabilis victima, quænam ſit, 98. a.

Livor fons èſt malorum, 144.

Λόγος, Divini Verbi nomen, 291. Quid ſignificet, *ibid.*

Lucretius. De ejus morte Hieronymi teſtimonium, 71. a. Deorum cultum quomodò irrideat, 121. Quòd erraverit in ſtatuendâ ſapientiæ origine, 221. *& ſeq.*

Ludi. De vanitate illorum, qui ſumptum faciebant in iis exhibendis, 463. Illis quantùm veteres impenderint, *ib.* a. Qui hos exhibebant, quibus nominibus appellati, *ibid.* Ludi gladiatorum & Circenſes Chriſtianis quàm vitandi, 490. *& ſeq.* Iis ſemper fuerunt interdicti, 492. b. In honorem Deorum erant conſecrati, 494. *& ibid.* a, b.

Lumen. De more veterum in diebus lætis lumina accendendi, 432. a. Uſus eorumdem apud Chriſtianos, *ibid. &* b. 688. a, b. Mos ille retentus in Eccleſiâ, *ibid.*

Luna, ſub Iſidis nomine culta ab Ægyptiis,

Digitized by Google

96. a. Huic quarè Taurus immolatus, 99. De eâ variæ Philoſophorum opiniones, 194. a, b. De naturâ ipſius & magnitudine Xenophanis ſententia, 253. & *ibid.* b. Quo ſenſu dictum à quibuſdam veteribus, Terram illam eſſe habitabilem, 652. b.

Lupa, Romuli nutrix, divinis affecta honoribus, 81. & *ſeq.* Quænam fuerit, *ibid.* & 611. b. De varietate Auctorum circa ejus nomen & feſtorum ipſius, 611. b. & *ſeq.* Utrùm in figurandâ illâ exemplum ab Athenienſibus Romani ſumpſerint, 612. a.

Lupanar, undè dictum, 82. b.

Lupus cultus ab Ægyptiis, 560. b.

M.

MAGICA ars, à Dæmonibus inventa, 179. Damnata legibus, *ibid.* a. Nihil oſtentat veri ac ſolidi, 310. 312.

Magiſterium Dei, pro *Chriſti Doctrina*, 517.

Magorum ars à Dæmonibus, 175.

Majorum auctoritas in Religione, 137. & *ſeq.* Illorum ſtare judicio quantæ ſit imprudentiæ, 139.

Majuma. Utrùm feſta ejus eadem fuerint cum feſtis Floralibus, 612. b. Ubinam celebrarentur, *ibid.*

Manes ſanguine humano placantur, 386.

Manubiæ. Diis fuerunt conſecratæ, 136. & *ibid.* b. Quid ſint, & à ſpoliis, ſeu prædis, in quo differant, *ibid.*

Manum conſerere, quid ſit, 4. b. In adoratione manus ori admovebatur, 19. b. 20. a, b. *Manus dare*, quid ſit, 264. a, b. Manus cur dicatur inſtrumentum inſtrumentorum, 712. a.

Marcion, in quo erraverit, 354. a. Quo tempore vixerit, *ibid.*

Mare rubrum, vel Erythræum, 293. a.

Mares, fœminis robuſtiores, 73 & *ibid.* b.

Marica, eadem quæ Circe, 97. & *ibid.* a.

Maro, *vide* Virgilius

Mars. Homicidii crimine liberatus, 40. & *ib.* a. Adulter, *ibid.* Idem qui Heſus apud Gallos, 92. a.

Marſyas. Ejus fabula, 222 a.

Materia. Non eſt Deo coæterna, 146. & *ſeq.* 147.

Matrimonium caſtè ſervandum, 500. & *ſeq.*

Matuta. (Mater) Eadem quæ Ino, 97. & *ibid.* a.

Maxentius tyrannus à Conſtantino victus, 5. b.

Medicinæ inventio, 80. & *ibid.* a, b. Herbariæ inventio quibus data, 198. a.

Medìè, pro *medicè*, *mediocriter*, 477. a, b.

Megarici Philoſophi. Eorum quis Auctor fuerit, 216. & *ibid.* a. Summum bonum in quo conſtituerent, *ibid.* Eretriaci quarè dicti, *ibid.*

Melicertes, idem ac Palæmon atque Portumnus, 97. & *ibid.* a, b.

Memoria delicata & fragilis, 697. b.

Mendacium, nullâ de causâ licitum, 483. & *ibid.* a. 708. b. & *ſeq.*

Menœceus. Quòd mortem non obierit pro patriâ, niſi ſpe immortalitatis, 217. & *ſeq.* Ejus hiſtoria, *ibid.* a, b. 647. b.

Mens. Inter Deos relata, 86. & *ibid.* b. Non eſt idem atque anima, 548. & *ſeq.* νοῦς à Græcis appellata, *ibid.* b. Pro ætate augetur vel minuitur, 549. Non extinguitur in furioſis, *ibid.* a. Nomen ejus Auguſtinus undè deduxerit, *ibid.*

Mercurii quot, 21. & *ibid.* a, b. Quem inter eos Thoyt Ægyptii appellaverint, *ibid.* b. Mercurius à quo Argus occiſus, Jovis filius fuit, *ibid.* Fur erat & nebulo, 40. & *ibid.* b. 41. a. Quarè cœlo dignus exiſtimatus, 41. & *ibid.* a. Teutates apud Gallos, 92. b.

Meretrices quædam cultæ, 83. & *ſeq.* Ipſis vetitum apud Athenienſes templa ingredi, *ibid.* b. Inſignium meretricum catalogus ubinam reperiatur, 84. b.

Meretrix, utrùm Deo poſſit tribui, 503. & *ibid.* a, b.

Metempſychoſis opinio à quibus propugnata, 238. & *ibid.* a. Ejus origo, *ibid.*

Militia, Chriſtianis an vitanda, 491. a. 691. b.

Minerva ubi culta, 66. De eâ Auctore quinam conſulendi, *ibid.* a. Ipſius virginitas ſuſpecta, 76. Erichtonium cum dracone ciſtâ incluſum Cecropidis filiabus quarè commendaverit, *ibid.* Textrinæ artis inventrix, 81. & *ibid.* b. Ab Ægyptiis quo nomine appellata, *ibid.* a. An eadem cum Noemâ Lamechi filiâ, *ibid.* b.

Minos. Ejus aſtutia in religione, 103. An fuerit Jovis filius, *ibid.* a. Unus inferorum judex, 576. a.

Miſericordia. Hanc reponebant Stoïci inter vitia & morbos, 252. & *ibid.* a. 457. b. 460. a. Quo ſenſu hoc illorum dogma intelligendum, 252. b. Quid illa ſit, & quorum propria, 456. Sola vitæ communis continet rationem, *ibid.* & *ſeq.* De miſericordiæ operibus, 464. & *ſeq.* Merces illius quanta ſit, 470.

Minuties, 126.

Digitized by Google

Minutius Felix. Ejus pro Religione apologia, 361. & ibid. a. Quo tempore floruerit, ib.
Mnevis, bos ab Ægyptiis pro Deo cultus, 418. a. Solis ſymbolum fuit apud Heliopolitanos, ibid.
Moloch, an idem ac Saturnus, 94. a.
Moneta, vide Juno.
Mons. De montibus qui concurrerunt, 521. b.
Morbi, an ſint Dæmonia, 641. a.
Mors prima, ac ſecunda, 166. Secundæ animalia non ſubjacent, ibid. Mortis nomen ambiguum, ibid. a. Quòd nemo illam ſubeat, niſi ſpe vitæ longioris, 217. & ſeq. Aditus ad eam miſer, 236. Morti voluntariæ ſeſe quinam obtulerint, 238. & ſeq. Ii quàm damnandi, 239. & ſeq. Mors undè bona vel mala, 242. Ex præteritis vitæ actibus ponderanda, 243. & ibid. a. Secunda nobis propoſita, ut eam vitemus, 530. a. Non extinguit mors hominem, ſed ad præmium virtutis admittit, 544.
Mortalitas, pro *mortales*, 338.
Mortui. Eorum unctura in uſu apud Ethnicos, 125. a. Eadem viguit apud Judæos & Chriſtianos, ibid. Illos lavandi ubinam mos obtinuerit, ibid. Aliquandò etiam veſtibus pretioſis induti elati ſunt, ibid. & b. Mos Judæorum in illis humandis, 329. a. Quoſnam verè mortuos dixeris, 341. Manes eorum humano ſanguine placantur, 386. & ibid. b. De mortuis ſepulturæ mandandis nihil unquàm ab ullo Legiſlatore Ethnico imperatum, 690. a, b.
Moyſes, Trojano bello quot annis fuerit antiquior, 282. b. & ſeq. 655. b.
Mundus. Quarè à Græcis κόσμος appelletur, 8. b. An ex materiâ æternâ factus, 10. b. 145. a. 630. b. Unius arbitrio eum regi neceſſe eſt, 11. Quæ ſit baſis illius, juxta Philonem, 130. a. Quòd non eſt Deus, 133. & ſeq. Quòd hominem non generet, 134. Factus eſt ex nihilo, 145. & ſeq. De divinâ ejus fabricâ, 154. & ſeq. Non fuit ab æterno, 161. & ſeq. 523. Dei templum eſt, 245. & ibid. b. Providentiâ gubernatur, 246. Rotundus, 255. a. Quomodò probet Macrobius, eum non eſſe æternum, 458. a. Genitum illum agnovit Plato, 514. 522. Hunc in perpetuum dixit fabricatum, 515. Ariſtotelis & aliorum de illo variæ opiniones, ibid. Hunc quo ſenſu Plato corpus Dei fecerit, 520. a. Quarè magnus homo dictus, ibid. b. Quòd mortalis ſit, ibid. & ſeq. De causâ ejus finali, 522. & ſeq. Philoſophorum de ejus antiquitate & duratione ſententiæ, 555. & ibid. a, b. & ſeq. De eodem opinio Lactantii & veterum Patrum undè fluxerit, ibid. & 698. a, b. De ipſius vaſtatione, & mutatione imperiorum, 558. & ſeq. Exitium ejus quænam ſigna prænuntiabunt, 559. & ſeq. Illius excidii ratio quænam futura ſit, 563. & ſeq. Quòd illud à Vatibus & Sibyllis ſit prædictum, 567. & ſeq. Futura ipſius conſummatio, 583. & ſeq. & ibid. a. Iſtius renovatio, 585.
Munerarius, & Munerator. Quid ſint, 463. a.
Muſæus. Ille utrùm extiterit, 100. a, b. Undè deductum nomen ipſius, ibid.
Muta. Illa quaſi Dea culta à Romanis, 90. 613. b. Eadem ac Lara, ſeu Larunda, ibid.

N.

Natura. Nihil aliud eſt, quàm Deus, 147. 152. Sæpè etiam indoctos impellit ad laudem, 228. Quòd ex religionis everſione nomen invenerit, 263. Quo ſenſu dixerint eam Philoſophi rerum omnium matrem, ibid. & a, b. Quòd remotâ providentiâ nihil ſit, ibid. De illâ Auctores quinam ſcripſerint, ibid. Naturæ vox variè à Latinis uſurpata, ibid. Ejus diviſio, juxta Stoïcos, 519. & ibid. a, b
Navigium, pro *navigatione*, 606. b.
Navius (Accius) Augur, 139. & ſeq. De eo Auctores conſulendi, 140. a. De vero ejus nomine quantùm varient, 625. b.
Naxos inſula, 66. b. Baccho ſacra, ibid. Dionyſia olim vocata, ibid.
Neceſſitas, pro *calamitas*, 114.
Neceſſitas. Idem quod fatum, 45. a. Huic Dii ipſi non repugnant, ibid.
Necromantia à Dæmonibus eſt, 179.
Negotiatio, quænam damnata, 405. b. & ſeq.
Nemeſis, quænam ſit, 97. & ibid. a.
Neptunus, Trojani muri conditor, junior Neptuno Jovis fratre, 39. b. Neptunus undè dictus, 49. a. An Japhetus, ibid. Quo ſenſu mari præfectus intelligatur, ibid. Clam patre natus, 62. Illi Circenſes ludi conſecrati, 494.
Nero, an Antichriſtus, 700. a.
Noë. Ejus hiſtoria, 170. & ſeq. De arcâ ab ipſo fabricatâ, ibid. a. De vineâ ab illo conſitâ, 171. Ubinam ex arcâ egreſſus fuerit, ibid. a. Quo ſenſu Chamo filio maledixerit, ibid. b. Poſterorum ejus diſperſio, 172.
Novatiani ſe Catharos nominant, 353. b.

& *ſeq.* Illorum errores, 354. a.
Nox, Diabolo cur attributa, 155.
Numa. Superſtitionum propagator, 102. & *ſeq.* Simulati ipſius congreſſus cum Egeriâ Nymphâ, *ibid.* Libri ejus reperti, & combuſti, 103.
Nummus. Signatus quid ſit, 608. a.
Nuptiarum ritus, 75. a. Aquâ & igne frequentabantur, 156. & *ibid.* a.

O.

OBBA, poculi genus, 616. a.
Oblidere, 491.
Obrogari, quid ſit, 451. b.
Obſeſſio, an naturalibus auxiliis curari poſſit, 641. a.
Occidens, Diabolo cur tribuatur, 154.
Occupare, quid ſignificet, 707. a.
Oceania, quid ſit, 57. b.
Oculi. Oculorum voluptas, & ejus objectum, 489. & *ſeq.* In res vanas promptiores, 493. a.
Odorum voluptas fugienda, 496. Ab Ethnicis itidem damnata ut à Chriſtianis, *ibid.* a, b.
Offenſibilis, 341.
Olympus, nomen ambiguum, 50. In illo Jupiter habitavit, *ibid.* Pro cœlo accipitur, *ibid.* b.
Operari, paſſivè poſitum, 589. b.
Opes cognitioni veritatis poſtponendæ, 1. His melior nemo efficitur, *ibid.* Earum fructus, 464. Quàm ſint fluxæ, 469. Illas in aram conferre quid ſit, 470. a. Non ſunt ſummum bonum, 647. a, b.
Opinatio, quid ſit, 193. a. Undè abeſt, ſcientia, 195.
Oracula. Quinam de iis ſcripſerint, 29. b. A Dæmonibus ſunt inventa, 179.
Oratores. Minore in gloriâ fuerunt apud Græcos, quàm Philoſophi, 3. Oratores veterani, 4. a. Maximi à cauſidicis mediocribus cur ſæpè victi, 190. Quàm pernicioſi, 360.
Oreb, *vide* Horeb.
Oriens, Deo accenſetur, 154.
Orpheus, quo tempore vixerit, 14. b. 105. De Deo uno & omnium conditore quid ſenſerit, 15. De ejus ſcriptis & exiſtentiâ, *ibid.* a. Illius de Saturni regno teſtimonium, 61. A Threïſſis quare diſcerptus, 82. a. Sacra Liberi Patris primus induxit, 105. De illius Theologiâ quis conſulendus, 289. a. Undè arbores & ſaxa ſuâ lyrâ traxiſſe creditus, 458. b.
Oſculum. Labratum quid ſit, 20. a. Oſculi jacere quid ſit, *ibid.*
Oſiris. Idem ac Serapis apud Ægyptios, 96. 615. a. An Iſidis filius, 614. b. & *ſeq.*
Ovidius. Mundum à Deo fatetur inſtructum, 17. Ejus verſus de elementorum diſpoſitione, 528. b. & *ſeq.*
Ovis. De ejus cultu apud Ægyptios, 560. b.
Oxyrynchus. De cultu illius apud Ægyptios, 560. a. Variæ de eo opiniones, *ibid.* b.

P.

PÆDERASTIA. Pœnis graviſſimis ſublata, 43. a.
Palæmon. Idem qui Melicertes, 97. Ludi à Græcis in ejus honorem inſtituti, *ibid.* b.
Pallium, undè dictum, 203. b. Veſtis fuit Philoſophorum, *ibid.* Utrique ſexui communis, *ibid.*
Pangæus mons ubi ſitus, 56. b.
Papia lex. Quid caverit, 72. b. 610. a. Senſus ejus qualis fuerit, *ibid.* Ei legi Imperatores quinam derogaverint, 610. a.
Paradiſi terreſtris ſitus, 167. & *ibid.* a. Arbor ſcientiæ boni & mali quæ fuerit, *ibid.* b. 635. a. Quo ſenſu ſic dicta, *ibid.* & *ſeq.* 635. a, b. Quòd non fuerit locus extra hunc orbem poſitus, 168. An igne circumvallatus, *ibid.* b. 636. a, b.
Parcæ. Idem quod fatum, 45. & *ibid.* a, b. Illarum numerus & nomina, *ibid.* b. Trinæ Parcarum fabulæ origo, 161. & *ibid.* a.
Parricidarum pœnâ, 223. a, b. Varia pro variis temporibus, *ibid.*
Partheniæ, quinam fuerint, 89. & *ibid.* b.
Paſcha, verbum Hebræum, 344. b. Undè deducatur, *ibid.* & 682. a.
Patibilis, 571.
Patris nomen Diis non competit, 278. Deus unus eſt omnium pater, *ibid.* & *ſeq.* Poteſtas patrum olim quanta, *ibid.* b. Paterfamilias quis, & quomodò diceretur, 279. & *ibid.* a. De jure patris & domini, 410. & *ſeq.*
Patientia, quanta ſit virtus, 421. Quid ſit, *ibid.* Continentia illâ potior judicata, 421. a. Virtutum maxima, 484. Ejus encomium, *ibid.* & *ſeq.* Illâ vir bonus ac ſapiens differt à malis, 485. Vitiis omnibus atque affectibus eſt oppoſita, 486.
Paulus Tyrius. In quo genere floruerit, 596. a. Gratus fuit Adriano Imperatori, *ibid.*
Pavor & Pallor, à Romanis coli cœperunt ut

Digitized by Google

Deæ, 85. *& ibid.* b. Ædem habuerunt apud eos, *ibid.*
Perductores, qui ſint, 481. a.
Perfectiſſimus, Titulus honoris, 399.
Perferentia ſubſtantivè, 214.
Peripatetici. Summum bonum in quo conſtituerint, 202. In quo differrent à Stoïcis, *ibid.* b. Illorum bonum nimiùm multiplex, 205. Laudabant virtutem, reipsà ſerviebant voluptati, 208. b. Miſericordiam non improbabant, 457. b. Eorum de affectibus ſententia, 474. Opinio illorum de irâ, 487.
Perlatio, vox nova & rara, 421.
Peſſum ire, de quibus dictum, 607. b.
Petrus Apoſtolus, an Romæ prædicaverit, 332. a, b. Quo anno cum B. Paulo martyrio fuerit coronatus, 333. b.
Phædon, à quo redemptus fuerit, & philoſophiam edoctus, 258. *& ibid.* a. Quinam fuerit, *ibid. &* 654. a.
Phaëton. Incendium in orbem mittit, 161. *& ibid.* a. Origo fabulæ illius, *ibid.*
Phidias, quis fuerit, 126. b.
Philippeus nummus, quid ſit, 25. b. Ejus pretium, *ibid.* Romæ num excuſus, 601. b.
Philippus Imperator, quandònam regnaverit, 5. a. An Chriſtianus, *ibid.*
Philoctetes. Herculi morienti adeſt, 603. b.
Philo Judæus. Simulacrorum artifices ob egeſtatem irridet, 127. a. Quam baſim mundo conſtituerit, 130. a.
Philoſophi. Apud Græcos majore in gloriâ fuerunt, quàm Oratores, 3. Non ſunt duces ad benè vivendum ſatis idonei, 6. Cur reliquerint magnam confuſionem veritatem inquirentibus, *ibid.* Quinam Deos vocaverint in dubium, aut excluſerint, 7. Illorum gravis auctoritas, 17. Joves plures cur fecerint, 51. Multi eorum religionem ſuſtulerunt, 121. *& ſeq.* Cogitationes eorum ſtultæ, 191. Nomen eorum undè exortum, 192. b. Nec ſapientes fuerunt, nec ſtudioſi ſapientiæ, 193. Inſipientia eorum in diſputando, 196. Ad corpus omnia referebant, 210. Rari laude digni, 226. *& ſeq.* Quinam iis meritò præferantur, 229. Non utilitatem, ſed oblectationem petierunt ex philoſophiâ, *ibid.*. Quàm damnandi inter eos, qui mortem voluntariam appetendam docuerunt, 239. *& ſeq.* Vanitas illorum & impietas, qui naturam rerum putaverint ingenio comprehendi poſſe, 245. *& ſeq.* De Philoſophis barbâ tenùs & pallio proverbium, 257 b. Neque ſeipſos, neque alios potuerunt facere meliores, 260. Illorum præcepta quàm parùm conferant ad ſapientiam, *ibid. & ſeq.* Quòd ipſi ſuam inſcitiam confeſſi ſint, 264. *& ſeq.* Eorum præceptis quarè nemo obtemperaverit, 335. Quàm fuerint pernicioſi, 360. Litteras Sacras cur contempſerint, 361. Barbati magiſtri undè dicti, 363. b. De illorum diſſentionibus & contrarietatibus, 366. *& ibid.* a. Eorum inſipientiæ fons & origo, 455. Veritatem ita non comprehenderunt, ut leviter tamen odorati ſint, 515. Quæ cauſa erroris ipſis fuerit circa mundum, 518.
Philoſophia præſtat eloquentiæ, 3. Eam coluerunt maximi Oratores, 4. Vana damnata eſt in Scripturâ, 191. a. Non eſt ſapientia, 192. *& ſeq.* 220. 257. Nec iter ad ſapientiam, 193. In varias ſectas diviſa, 196. *& ſeq.* Philoſophia moralis quàm utilis, 201. In philoſophiâ beata vita nulla eſt, 218. Non eſt magiſtra virtutis, aut parens vitæ, 223. *& ſeq.* Non eſt regula vitæ, 225. *& ſeq.* Utrùm omnis abjicienda ſit, 229. a. Illius origo recens, 230. Multa vera & recta continet, 256. a. Illam omnibus indiſcriminatim propoſitam, 257. Quot ſint ad ejus ſtudium neceſſaria, *ibid.* Hujus ſectæ alienæ ſunt à veritate, 519. Quarè nulla extiterit, quæ ad verum proximè accederet, 536.
Φῶς. Vocis illius ambigua ſignificatio, 433. b. 604. a, b.
Phryges, *vide* Cataphryges.
Phrygii ſermones, qui ſint, & quænam eorum materia fuerit, 7. b.
Phyſici. In quo erraverint, 199.
Pietas, quid ſit, juxta Triſmegiſtum, 178. *& ibid.* b. 210. Pro miſericordiâ ſæpè ſumitur, 299. a. De falsâ pietate Ethnicorum, 385. *& ſeq.* Quæ vera ſit, 387. *& ſeq.* Ejus definitio, 398. *& ibid.* b. Generoſa eſt, 434. a.
Pignora, pro filiis, 440. 467.
Pilatus, quo nomine Judææ, cùm Chriſtus paſſus eſt, præſideret, 320. *& ibid.* a, b. 676. b. Sententiam in eum num tulerit, 321. *& ibid.* a. 676. b.
Placiditas, pro *lenitas*, 475.
Planus, pro *humilis*, 402. 422.
Plato. Deum agnovit creatorem, 8. a. 19. a. De ejus majeſtate eximiè ſentit, 33. Exiſtimatus eſt illa hauſiſſe ex Moſis & Ægyptiorum diſciplinâ, *ibid.* a. Hunc Cicero quanti fecerit, 67. *& ibid.* b. Eſſentiam hominis in quo poſuerit, 120. b. Utrùm docuerit voluntariam mortem oppetendam,

Digitized by Google

240. & *ibid.* b. Irridetur, & quarè, 243. & *ſeq.* Quòd Pythagoræ doctrinam de Metempſychoſi ſecutus fuerit, 244. a. Undè ejus ſententia de animæ immortalitate, *ibid.* b. Juſtitiam in quo repoſuerit, 247. & *ſeq.* Redarguitur circa matrimonia, 248. & *ſeq.* An verum ſit, beatas fore civitates, ſi Philoſophi regnarent, *ibid.* b. Juſtitiam & virtutes alias prorsùs evertit, 249. & *ſeq.* Illum maris & fœminæ officia miſcere, 250. & *ibid.* b. De illius ſervitute, 258. & *ibid.* b. Quarè ad Judæos non acceſſerit, 276. Ejus doctrina fluxit ex doctrinâ Moſaïcâ, *ibid.* b. Deo debitum cultum non exhibuit, 281. Deum ſomniavit, non cognovit, 399. Ejus conatus in perſuadendâ juſtitiâ quarè vani & inanes, 405. Scire non potuit quomodò, & quarè mundus à Deo ſit effectus, 514. Genitum illum agnovit, *ibid.* b. In perpetuum dixit illum fabricatum, 515. Illius argumenta de immortalitate animæ, 538. & *ſeq.* Ejus de mundi antiquitate ſententia, 555. & *ibid.* a. Sugillatur ipſius opinio de memoriâ, 577. Moïſes Atticè differens dictus, 655. a.

Pluto, Ageſilaus, ſive Agelaſtus dictus, 49. & *ibid.* a. 606. b. Quomodò clam patre natus, 62. Varia ejus nomina, *ibid.* Quarè vocatus Diſpater, *ibid.* b. 608. b.

Pœnitentia quid ſit, 471. & *ibid.* a. Quibuſnam peccatoribus ſit difficillima, *ibid.* b. Omnibus propoſita, 502. & *ſeq.* Utrùm Deo poſſit tribui, 503. & *ibid.* b. Ad ejus perfectionem quid ſit neceſſarium, 510, b.

Poëtæ. Quinam Deum unum agnoverint, 9. a. Confitentur ſpiritu regi omnia, 14 & *ſeq.* & *ibid.* a, b. Num illis credendum de Diis loquentibus, 38. In his celebrandis quid finxerint, 46. & *ſeq.* In quo poſitum ſit eorum officium, 48. & *ibid.* a. Impiæ illorum de Diis fabulæ, 82. a, b. Quàm ſint pernicioſi, 360. Ex Platonis republicâ excluſi, *ibid.* a. Quòd Philoſophis antiquiores, 372. An hiſtoricis antiquiores, 575. a. Illorum error de aureo ſeculo, 581.

Pollux, *vide* Caſtor.

Πολυάνδρειον. Quid ſignificet, 710. b.

Polycletus. Quandò vixerit, 116. b.

Pontifices à quo inſtituti, 412. Minores quinam dicerentur, *ibid.*

Portiones viriles, quænam apud Juriſconſultos, 139. a. 625. b.

Portumnus. Idem ac Melicertes, 97. Portumnalia ab eo nuncupata, *ibid.*

Potentatus, rara vox, 480. a.

Præmonſtratio, 557.

Præſentem haberi, vel *eſſe*, pro *adeſſe*, locutio Latinis Scriptoribus creberrima, 612. b.

Preſſura, id eſt, Calamitates, 342.

Præſultor, qui ſaltando initium facit Ludorum, 141.

Priamus. Latino coævus fuit, 105.

Priapus. Præerat portubus, 97. b. Undè ipſi aſellus immolaretur, 98. & *ſeq.* Lampſaceni nomen undè ſortitus ſit, *ibid.* a. 124. a. Priaporum figuræ à Poëtis irriſæ, 123. Helleſpontiacus quarè appellatus, 124. a.

Procuratores Provinciarum, quinam eſſent, 320. b.

Prodient, pro *prodibunt*, 565.

Profeſſum gaudium, id eſt, manifeſtum, 476.

Profeſſus Deus, id eſt, manifeſtus, 334.

Proloqui, propriè *vaticinari*, 602. a.

Prometheus, an hominem formaverit, 158. b. Fabula illa refellitur, *ibid.* & *ſeq.* Genus illius atque ætas, 159. a. Ab eo nata ars ſtatuas figurandi, 160.

Prophetæ. Unum Deum prædicant, 12. & *ſeq.* Nec inſani fuerunt, nec fallaces, 13. Quinam vitas eorum ſcripſerint, *ibid.* b. 281. a. Oracula illorum intelligenda, 282. De eorum temporibus, *ibid.* & *ſeq.* Antiquiores ſunt Græcis Scriptoribus, 283. & *ibid.* b. Ad Judæos miſſi, & ab ipſis excruciati, 296. 298. a. Communi & ſimplici ſermone locuti ſunt, 361. Prophetæ undè dicti, 602. a.

Proſecare, quid ſit, 345. b.

Proſeminare, pro *generare*, 459. a.

Proſtitutio, 580.

Protagoras. Deos vocavit in dubium, 7. Quarè Athenis ejectus, *ibid.* a.

Providentiam quinam impugnaverint, 7. Quinam defenderint, 8. Aſſeritur, *ibid.* Probatur ex ortu hominum & animalium, 163. & *ſeq.* A calumniis infidelium vindicatur, 421. & *ſeq.* Ex conſtitutione mundi eadem adſtruitur, 523. & *ſeq.*

Prudentia, pro juriſprudentiâ, 4. a.

Prudentius, de Providentiâ divinâ, 8. b.

Pudicitia cur laudatur, 500.

Pulmo, quo ſenſu viſcus plenum dici poſſit, ſimul & inane, 715. a.

Pulvinaria apud Ethnicos, 569. b.

Pupæ, quid ſint, 126. De earum effigies grandes pupæ, *ibid.* A virginibus pubertatem conſecutis Veneri ſolitas dicari, *ibid.* a.

Purifici roris perfuſio, id eſt, Baptiſmus, 310.

Purpura. Regium inſigne eſt, 287. & *ibid.* b. Rubicundus ejus color quid innuet, *ibid.*

Puſillum,

Puſillitas, pro *parvitas*, 480.
Pyrrhus expilat Proſerpinæ templum, 141. & *ibid.* b.
Pythagoras. Quomodò Deum definierit, 18. & *ibid.* a. Statuit eum, ut principium omnium, 150. b. Ab illo exortum Philoſophorum nomen, 192. & *ibid.* b. Metempſychoſim undè hauſerit, 238. a. Ejus dogma deridetur, 240. & *ibid.* a, b. Illius impoſſibilitas oſtenditur, 244. Quòd ſervus non fuerit, 258. a. Quarè ad Judæos non acceſſerit, 276. Multa illum ex lege Moſaïcâ accepiſſe, *ibid.* a. Quòd filiæ ſuæ Judaïcum nomen impoſuerit, *ibib.* Eum ex populo Judaïco genus duxiſſe, *ibid.* b. Irridetur tributa ab ipſo animæ immortalitas, 551. Quorum ex Prophetis fuerit coætaneus, 659. a.
Pythagorici circa immortalitatem animæ errant, 237. & *ſeq.* Quæ ratio eſſet hominis ignorarunt, 238. Multi violentas ſibi manus intulerunt, *ibid.* De duobus amicis Pythagoricis, Damone & Pythiâ, 407.

Q.

QUÆSITIO, 193.
Quandò, pro *Quandòquidem*, 34. a, b.
Quantò frequenter, tantò firmiter, pro *quantò frequentiùs ... tantò firmiùs*, 378.
Quibus coràm, pro *coram quibus*, 382.
Quietè gradiendum, 477.
Quindecimviri inſtituti, 24. a. 26. b. Quinam libri ab iis ſolis inſpici poſſent, 602. a.
Quirinus. De Deo iſto Auctores quinam conſulendi, 66. a. 70. a. Divinos honores aſſequitur, 70. & *ibid.* a.

R.

RATIO homini ſoli attribuitur, 122. & *ibid.* a. Eandem brutis quinam tribuerint, *ibid.* Rectum præſcribit, 138. Lumen eſt cordis humani, 139. Ad quid data, 211.
Reciperatores. Undè dicti, 247. b.
Reges ſacrificuli. De eorum origine, 412. b.
Religio. Nulla ſine ſapientiâ, 7. Religiones in plurali numero in malam partem ſemper uſurpari, 71. a. 165. a, b. 269 b. A prudentioribus falſæ impugnatæ, nulla conſtituta, 121. & *ſeq.* Quænam ſit religio inſipientium, 136. & *ſeq.* Nulla poteſt eſſe in rebus malè partis & corruptibilibus, 137. Religiones Deorum triplici modo vanæ, 184. Nulla eſt religio, ubi ſunt ſimulacra, 185. Quo ſenſu ſummum ſit illa bonum hominis, 211. & *ibid.* a. Soli homini propria, *ibid.* & *ſeq.* Qui illam non ſuſcipit, ipſe humanitate ſe abdicat, 212. Quomodò in eâ erretur, 213. Illa ſola ratio eſt in cœlum ſpectandi, 262. Divelli non poteſt à ſapientiâ, 277. & *ſeq.* Inter ſe quàm conjunctæ ſint, 280. Religionis nomen undè, 348. & *ſeq.* & *ibid.* b. 682. b. In quo à ſuperſtitione differat, 349. & *ſeq.* & *ibid.* a, b. 683. a. Sola efficit, ut homo hominem carum habeat, 376. Vera augetur, quantò magis premitur, 412. Cogi non poteſt, *ibid.* Quomodò ſit defendenda, 414. Nulla eſt, niſi quæ virtute & juſtitiâ conſtat, 509.
Reprobatio. Quomodò à Divinâ voluntate, 679. b. & *ſeq.* Non eſt cauſa damnationis reprobi, 681. a.
Reſaneſcere, Reſanare, Reſanatus, verba rara apud Auctores Latinos, 364. a.
Reſurrectionem animarum Lactantius videtur innuere, 545. & *ibid.* a. Quo ſenſu ad impios pertinebit, 571. a, b. 702. a. Corpora poſt eam qualia futura ſint, 573. 702. b. Quarè ante illam redierit nullus ab inferis, 576. De eâ Philoſophorum opiniones, & Sibyllarum vaticinia, 578. De reſurrectione ſecundâ, 585. & *ibid.* a, b. Quòd una tantùm futura ſit, 702. a.
Revocare, quid ſignificet, 465. a.
Rhetores. Quomodò juvenes erudirent, 3. a. 596. a.
Romani. Eorum Dii, 82. & *ſeq.* Jovem Latialem humano ſanguine coluere, 92. Toga communis eorum amictus, 125. b. & *ſeq.* Togati indè dicti, 203. b. Quâ horâ apud eos judicia exerceri ſolita, 327. a. Injuſtitiæ ipſis exprobratæ, 403. a. Poſſeſſionem totius orbis quâ ratione ſint adepti, 453. 690. a. Quòd temporibus mundi extremis regnum eorum deficiet, 561. & *ibid.* a. 584. De variis ejus ætatibus, *ibid.* & *ſeq.* Undè in figurandâ Lupâ exemplum ſumpſerint, 612. a. Quo ſenſu Romano Imperio deficiente veniet Antichriſtus, 699. a.
Romulus. Divinos honores quomodò fuerit aſſecutus, 70. & *ibid.* a. Romulus undè dictus, 82. a. De mutato nomine illo in Quirinum, 97. & *ibid.* a.
Ruber. Rubrum colorem nunc coccineo, nunc purpureo aut puniceo colore deſignari, 677. a.
Rubigo, Robigo, Rubigus, vel Robigus. Illi

à Romanis ſacrificatum, 87. & *ibid.* a. Ab eo Robigalia, *ibid.*

S.

S, Littera poſt *x* plerùmque addita antiquitùs, 643. a.
Sabæorum origo, 671. a.
Sabbatum. Undè nominatum, 556. & *ibid.* b. 698. b.
Sacramentum. Quid ſignificet, 185. a 270. b. 369. a.
Sacrificium nec interius, nec etiam exterius Deo oblatum damnari à Lactantio aut priſcis Patribus, 619. b. Quâ ratione probetur, illud ſemper eſſe Deo debitum, *ibid.*
Saïtæ, Ægyptii, undè dicti, 599. b.
Salii. Undè ita appellati, 103. a. Numerus eorum, *ibid.*
Salluſtius. Ejus de Curetibus Jovis altoribus opinio, 100. & *ſeq.* De vitâ ipſius flagitioſâ, 167. & *ibid.* a.
Salomon. Quòd rex fuerit potentiſſimus, 290. Quot annis poſt Trojanum excidium vixerit, *ibid.* & b. 662. b. &c. Quo ſenſu conditor dici poſſit urbis Jeruſalem, 306. a, b. 672. b. Anni ejus regni, *ibid.* Chriſto quot annis fuerit antiquior, 316. 662. b. & *ſeq.*
Samos inſula, ubi ſita, 66. a. Junoni ſacra, *ibid.* Parthenia nominata, 75. & *ibid.* a.
Sanchoniathon. Litterarum inventionem tribuit Mercurio Triſmegiſto, 22. a.
Sancus. Ubi cultus, 65. & *ibid.* b. Quis fuerit, *ibid.* Idem cum Hercule, Deo fidio & Semone, 66. a. Auctores de eo conſulendi, *ibid.* Mira circa ejus nomen illorum varietas, 609. a.
Sapientes ſeptem, 17. b. Eorum nomina, *ibid.* & 275. a. Sapientis doctrina eſt, quomodò vivere oporteat, 220. Utrùm ſemper beatus ille, etiam dum torquetur, 261. Quinam iſte ſit, 449. Verus ſapiens non opinionibus ducitur, 476. a. Ejus non eſt velle certare, ac ſe periculo committere, 486.
Sapientia. Nulla ſine religione probanda eſt, 7. Sapientia hominis quæ ſit, 192. b. 270. Ubinam ſit, 199. Eſt ſcientia cum virtute conjuncta, 207. Non eſt in linguâ, ſed in corde, 219. Alimentum eſt animæ, 221. In ſtatuendâ ejus origine quinam erraverint, *ibid.* & *ſeq.* Una eſt & ſimplex, 226. Quænam virtutis nomen mereatur, 229. a. Illam hominibus non parietes aut locus conciliant, 245. Quòd omnibus ſit propoſita, 257. Ad eam quarè tam parùm conferant præcepta Philòſophorum, 260. & *ſeq.* Quarè ab iis non inventa, 275. & *ſeq.* Ubinam quærenda, 276. Quòd à religione non poſſit divelli, 277. & *ſeq.* Quàm ſint inter ſe conjunctæ, 280. Idoneis præconibus cur indigeat, 361. Cadit in ſolum hominem, 408. Ad quid illi ſit attributa, 526. Quo ſenſu in Deo ſit, 664. a.
Saporis voluptas fugienda, 495.
Saturnus. Quos parentes habuerit, 53. & *ibid.* b. De aureo ejus ſeculo, *ibid.* & *ſeq.* Cœli filius undè dictus, 54. & *ſeq.* Undè hauſta hujus aurei ſeculi fabula, *ibid.* a. Tempora quantùm diſtent inter Saturnum Urani filium, & Italicum, *ibid.* b. Terræ filius quo ſenſu dictus, 55. & *ibid.* a. Non ex cœlo natus eſt, 56. Impius in patrem & filios, 57. & *ſeq.* Undè hos voraſſe dictus fuerit, *ibid.* a. 60. a. Quo ſenſu dictus ſit patri abſcidiſſe genitalia, 58. Quarè Κρόνος dictus, & Saturnus, 59. 61. a. Regno pulſus, quomodò in Italiam advenerit, 60. Quòd homo fuerit, *ibid.* & *ſeq.* Cur ante eum Reges nulli fuerint, 63. Apud Latium ſanguine humano cultus, 93. 614. a. Sacrificia infantium eidem oblata, 94. Idem cum Moloch habitus, *ibid.* a. Quod Belo coævus fuerit, 108. & *ſeq.* Illo regnante viguiſſe in terrâ juſtitiam, 372. & *ſeq.*
Σχοῖνος. Quid ſignificet, 667. a.
Scientia. Quòd venire non poſſit ab ingenio, 193. Propriè quid ſit, *ibid.* a. Sublata à Socrate, 195. Multarum rerum ſcientiam eſſe neceſſariam, 198. & *ſeq.* A quo in nobis ſit, 199. Non propter ipſam eam appetunt homines, 206. Quòd non ſit ſummum bonum, *ibid.* & *ſeq.* In illo adipiſcendo quid præſtet, 218. Quòd virtus eſſe non poſſit, 442. & *ſeq.* Nihil prodeſt, ſi virtus deficiat, 443
Scius, a, um, 174.
Scriptura Sacra. Omni fuco caret, 495. & *ſeq.*
Semiramis. Horti ejus penſiles, 154. b.
Semo, *vide* Sancus.
Senatores. Primæ ſententiæ quinam fuerint, 41. a. Quinam dicti ſint majorum aut minorum Gentium, 69. a, b. Quâ veſte uſi ſint, 138. & *ibid.* b.
Seneca. Ejus de providentiâ divinâ teſtimonium, 8. a. Ex Romanis acerrimus Stoïcus fuit, 19. De Deo quomodò ſenſerit, *ibid.*

Digitized by Google

& ſeq. Lepida illius in Jovem cavillatio, 72. *& ſeq.* Quàm ſcitè ſenum ſtultitiam derideat, 126. Error ejus in philoſophiâ, 225. In corruptionem morum illius invectivæ, 384. *& ibid.* b. Utrùm inter Chriſtianos numerandus, 505. a. Ejus de vero Dei cultu ſententia, 508. Potuit eſſe verus Dei cultor, ſi veræ ſapientiæ ducem nactus eſſet, 631. a. Studioſiſſimus fuit Epicuri, 646. a.

Septem. De ſeptenarii numeri myſterio, 556. *& ibid.* b.

Sepultura. Peregrinorum & pauperum, 467. *& ſeq.* De iis qui inutilem illam opinati ſunt, 468. *& ibid.* b. In eâ exhibendâ mos quarumdam Eccleſiarum, *ibid.* a.

Serapis, vel Sarapis. Idem atque Apis, 96. b. Creditus idem cum Joſepho Patriarchâ, *ibid.*

Seria. Quid ſit, 616. a.

Serpens. De Serpentum vernatione, 551. *& ibid.* a.

Servi. Quinam inter Philoſophos, 258. Familia & familiares vocati, *ibid.* a. 431. a. Manumiſſi patroni nomen accipiebant, 279. *& ib.* b. 665. a. Fugitivorum pœna, 281. a.

Sibyllarum auctoritas, 21. a. De earum libris Varro quid ſenſerit, 23. *& ſeq.* Undè Sibyllæ nuncupatæ, 24. Quænam fuerint, *ibid. & ſeq.* Illarum numerus, *ibid.* a. 606. a. Samia quo nomine fuerit, *ibid.* Quænam inter eas Demophile, vel Herophyle. *ibid. &* 601. a. De libris à Cumanâ Tarquinio oblatis, *ibid.* b. 601. a. Phrygia confunditur cum Cumanâ & Erythræâ, 26. a. Tiburtina ubi culta, *ibid.* Erythræa celebrior habetur, 27. Cur librorum Sibyllinorum lectio Ethnicis interdicta, *ibid.* a. De iſtis eruditi quid cenſeant, *ibid.* In quibus voluminibus fuerint ſcripti, *ibid.* Sibyllarum oracula quàm ſecretò cuſtodita, 28. a. Ea quæ habemus, vel omninò ficta, vel ſaltem interpolata, *ibid.* Quo tempore emiſſa videantur, *ibid.* b. De illis quinam ſcripſerint, *ib. &* 600. a. De Cumæâ quinam conſulendi, 600. b. De ejus nomine, *ibid.* De Erythræâ quinam meminerint, 601. a. Hæc atque Cumæa quo tempore floruerit, *ibid.* a, b.

Siccare, neutrâ ſignificatione, 521. a.

Significantia, vox Africana, 340. a.

Silenus. Quinam fuerit, 98. b.

Simia. Culta ab Ægyptiis, 560. b.

Siniſtro verſus, 199.

Socrates. Quàm forti animo mortem ſubierit, 120. a. De ejus Dæmone, 175. *& ib.* a, b. Scientiam ſuſtulit, 195. Ex ipſius doctrinâ fluxit Academia, *ibid.* b. Quòd ingenium diſcipulis non potuerit commodare, 245. Fuiſſe illum aliis in philoſophiâ prudentiorem, *ibid. & ſeq.* Ejus effatum, quod ſupra nos, nihil ad nos, 246. An religioni minimè ſerviendum putaverit, *ibid. &* 651. a. De hujus per canem & anſerem juramento, *ib. & ſeq.* 651. b. De Gallo, quem Æſculapio voverat, 247. Scurra Atticus undè dictus, *ibid.* Quarè conjectus in carcerem, 399. Ejus de vitæ bono dubium, 519.

Sol. Quomodò in eo ſit natura & cauſa gignentium, 58. Quarè apud Perſas equus ipſi immolatus, 99. Sol & Luna pro Diis habiti, 131. *& ibid.* b. Sol undè dictus, 155. 632. a. In quo ſit imago Dei, *ibid.* Ipſius magnitudo, 194. a. 433. a. 644. a. Deliberaſſe quemdam utrùm ipſi populos daret, 253. Cultus ab Ægyptiis ſub bovis imagine, 418. a. Subſtantiam ejus eſſe ignitam, 542. a.

Solubilis, 515.

Somnus. Ubinam fiat, juxta Ariſtotelem, 697. a. Idem quid ſit, *ibid.*

Sophiſta quidam Chriſtiani ſimplicitate adactus ad ſilentium, 219. b.

Sordidere, vox Eccleſiaſtica, 416. b.

Sortes. Quid eſſent, 601. b.

Sotio, magiſter Senecæ, 505. a.

Sparti Poëtarum, quinam dicti à Lactantio, 197. a. Undè Sparti appellati, *ibid. &* 645. a, b.

Spectacula. De illis, & quòd iis intereſſe Chriſtianis non conveniat, 590. *& ſeq.* Quibus Diis fuerint conſecrata, 494. *& ibid.* a, b.

Spinæ albæ. Salutares apud Veteres quarè habitæ, 321. b.

Splen, an lætitiæ ſedes, 475. *& ibid.* a.

Stela, id eſt, Columna, 56.

Stellæ. Propriis motibus utrùm cientur, 644. a, b.

Stercutus, ſeu Sterculus. A Romanis cultus, 90. *& ibid.* b. 613. b.

Sternutatio, olim habita inter omina, 175. a. Sternutantibus cur benè precatum, *ibid.* b.

Stipes, quid ſit, 118. a.

Stoïci. Providentiam acerrimè propugnarunt, 8. Figmenta Poëtarum ad rationem phyſicam conati ſunt traducere, 58. 73. Aſtris tribuerunt Divinitatem, 131. Mundum æternum aſſeruerunt, 134. *& ibid.* b. Tempus quomodò dividerent, 161. a. Rectè re-

Digitized by Google

pudiarunt opinationem, 196. Eorum quidam ſummum bonum in quo conſtituerent, 203. *& ibid.* a. Negarunt ſine virtute effici quemquam beatum poſſe, 216. Immortalitatem animæ aſſerunt, 237. *& ſeq.* Quæ ratio eſſet hominis ignorarunt, 238. Undè illorum multi violentas ſibi manus intulerint, *ibid.* Peccata fecerunt paria, 252. Miſericordiam inter morbos reponunt, *ibid.* a, b. 457. b. 460. a. Servis & mulieribus philoſophandum eſſe docuerunt, 257. Solam virtutem duxerunt vitam beatam poſſe efficere, 261. *& ibid.* a. Eorum error circa virtutes & vitia, 474. *& ſeq.* Naturæ diviſio, juxta ipſos, 519. *& ibid.* a. Redarguitur error illorum in aſſignandâ mundi cauſâ finali, 522. *& ſeq.* Undè denominati, 578. a.

Stultitia. Quòd juſtitia per ſe ſpeciem quandam hujus habeat, 396. *& ſeq.* 403. *& ſeq.* Illa quid ſit, 408.

Styx. Hujus quanta fuerit veneratio, 44. b. Per Stygiam paludem jurantium Deorum & pejerantium quæ pœna fuerit, 45. a.

Suavitates, in plurali, 113.

Sublimiſſimus, 400.

Subter fundare, 152.

Summa, vox Lactantio peculiaris, 709. b. Ejus ſignificatio, *ibid.*

Superſtitio. Quid ſit, & in quo differat à religione, 349. *& ibid.* a, b. 683. a. Anilis ſuperſtitio quænam dicatur, 364. a. Eam Plato quomodò definierit, 434. a, b.

Sus & canis; duo quaſi ſymbola gulæ & libidinis, 204. b. Caro ſuilla Judæis cur interdicta, 319. *& ſeq.* De immundâ ſuis naturâ, *ibid. &* b.

T.

TACTUS eſt ſenſus totius corporis, 497. *& ibid.* a.

Tages, Auguriorum repertor apud Hetruſcos, 139. b.

Tangibilis, 546, 547.

Tantarum, pro *tot*, 12.

Tantus, in ſenſu magnitudinis uſurpatum, 598. a, b.

Tauri. Humana ſacrificia apud eos Dianæ oblata, 92. A quo ibi inſtituta, *ibid.* a.

Telegonus, Auguriorum inventor, 139. b.

Tellus. Jovis avia, 108. Ubi culta, *ibid.* a, b. Quòd non ſit Dea, 133. Quo nomine à Germanis appellata, 134. a.

Tempus. De controverſiâ, utrùm præſens exiſtat, 633. b. *& ſeq.*

Tenſa, obſoleta vox, 182. a, b. 642. b.

Tenue, Latinis idem, quod Græcis λεπτόν, 641. a. Quid propriè ſignificet, *ibid.* Quòd non dicatur niſi de corporibus, *ibid.*

Terminus Deus. Quinam fuerit, 91. *& ibid.* a, b. Quarè, & quandò à Romanis cultus, *ibid. &* 613. b. Ab eo dicta Terminalia, *ib.* b. Quo ritu ei ſacrificaretur, *ibid.*

Terra. Ejus magnitudo ſeu craſſitudo, 194. b. *& ſeq.* Rotunditas illius, 255. b. 653. b. *& ſeq.* Terræ motu apud Prophetas quid ſignificetur, 326. b. Cœlum quieſcere, hanc autem ſolùm moveri quinam aſſeruerint, 644. b. *& ſeq.*

Tertullianus, minùs comptus, 361. Ejus Opera Græcè ſcripta ubinam extent, *ibid.* b. Hunc Cyprianus quanti faceret, *ibid.*

Teſtamentum. Lex data Judæis eo nomine cur à Prophetis appellata, 330. Quòd Vetus & Novum diverſa ſint, *ibid. &* b. Teſtamenti definitio, *ibid.* Vetus non fuiſſe perfectum, Novum verò conſummatum, 331. Teſtamentorum ſuppoſitio crebra apud Gentiles, 384. a.

Tetrarchiæ, apud Judæos, 295. a.

Teucer. Humana ſacrificia apud Cyprum inſtituit, 92. Salaminem Cypri condidit, *ib.* a.

Teutates. Humano ſanguine placatus apud Gallos, 92. *& ibid.* b. 614. a. Idem ac Mercurius, *ibid.*

Thales. Traditur primus omnium quæſiſſe de cauſis naturalibus, 17. Aquam eſſe dixit rerum omnium principium, *ibid. &* 2, b. 156. De Deo quid ſenſerit, *ibid.* Auctores de ejus doctrinâ, *ibid.* Exiſtimatus eſt illam è Sacris litteris deſumpſiſſe, *ibid.* Auctor fuit Sectæ Ionicæ, 222. Quo anno natus ſit & denatus, 330. a. Quot annis vixerit ante Senecam, *ibid.* b.

Theophilus Antiochenus. Quo tempore floruerit, 108. a. De ejus opere ad Autholicum, *ibid.*

Θεωρία. Vox illa undè, 696. b.

Thoas, Rex Tauridis. Humana ſacrificia inſtituit, 92. a.

Thoyt, *vide* Hermes.

Thus. Quo ritu in aram jaci ſolitum, 88. b.

Tibiæ. Origo & ſenſus hujus proverbii, *Tanquàm tibias ad fontem*, 221. b. *& ſeq.*

Timor. Apud Prophetas religionem ferè ſignificat, 280. a. Timor quis Dei damnandus, quis probandus, *ibid. &* b. 479. a. Summus timor quomodò ſit ſumma virtus, 479.

Tinctus, id eſt, baptiſatus, 310.

Digitized by Google

Titan. De eo ſacra Hiſtoria quid doceat, 62. & ſeq. Ejus poſteri à Jove deleti, 376.
Tityus. Quarè apud Poëtas pœnas jecore luere fingatur, 475. a.
Toga. Communis Romanorum amictus, 125. b. Toga varia pro variâ hominum conditione, *ibid.*
Tollere liberos, quid, 72. a.
Torporatus, 152.
Tota, in plurali numero, 321. b.
Triſmegiſtus, *vide* Hermes.
Tubalcain. An idem cum Vulcano, 80. b.
Turullius. Ob everſum Æſculapii lucum à Deo iſto quomodò caſtigatus, 141. & *ibid.* b. 626. a.
Tutela. In navi quid eſſet, 46. b. 606. a. Ejus cum Paraſemo differentia, 47. a. De tutelâ Civili jure datâ apud Romanos, 467. a. Juſtinianus circa illam in quo reprehendendus, *ibid.*
Tutinus, Tutunus, ſeu Mutunus. Pro Deo cultus à Romanis, 90. & *ibid.* b. 613. b. Idem ac Priapus, *ibid.* Undè dictus, *ibid.*
Tyberinus. Quis fuerit, 56. & *ibid.* a. Tyberi fluvio nomen ſuum quo caſu indiderit, *ib.*
Tyndaridæ. Caſtor & Pollux quarè ita appellati, 15. a.
Tyrus, urbs primò inſula, deindè continens, 521. b.

V.

VACUE facere, id eſt, abrogare, 317.
Vacuum. De illo Auctores, 528. b.
Valentiniani hæretici undè dicti, 354. a. Eorum errores, *ibid.* Cur ſe Gnoſticos nominarent, *ibid.* Adversùs eos quinam ſcripſerint, *ibid.* Morbos aſſirmarunt eſſe Dæmonia, 641. a.
Varro. Græcorum Latinorumque fuit doctiſſimus, 23. De libris Sibyllinis quid ſenſerit, *ibid.* & *ſeq.* Quo tempore natus & denatus, *ibid.* b. De illo egregia Ciceronis & Quintiliani teſtimonia, *ibid.* De longâ priſcorum hominum vitâ quid cenſuerit, 169. & *ſeq.*
Vendere animam ſuam publicè, ſcilicet in gladiatorio ludo, 384.
Venerarius, 415.
Venenatus, pro *pernicioſus*, 374.
Ventus. De ventorum utilitate Auctor quinam conſulendus, 720. b.
Venus. Ejus obſcœnitas & libidines, 75. & *ſeq.* De ipſius cum Marte amoribus, *ibid.* b. Artem prima meretriciam inſtituit, 76. Veneri Calvæ ædes à Romanis conſecrata, 88. & *ibid.* b. & *ſeq.* Quo nomine Veneri Armatæ ædem atque ſimulacrum Lacedæmonii dedicarint, 89. 613. b. Venus Limneſia portubus præeſt, 97. b. Ei quis primus templum poſuerit, *ibid.*
Verbena adhiberi ſolita in ſacrificiis, 506. b. Undè dicta, 507. a. Romæ quantùm haberet nobilitatis, *ibid.*
Verbum Dei, *vide* Filius Dei.
Veritas. Ejus cognitio quantùm præſtet, 1. Illam quantùm expetiverint excellenti ingenio viri, *ibid.* & *ſeq.* Illam aſſecuti cur non fuerint, 2. Latet in obſcuro, *ib.* Quarè doctis ſit contemptui, odio indoctis, *ib.* Ejus cognitione nullus ſuavior animo cibus, 6. Quinam ſe obdurent contra illam, *ibid.* Hujus quanta vis ſit, 14. Cur ſummo ingenio viri non illam attigerint, 20. Satis per ſe eſt ornata, 190. Hanc demerſam quis dixit in puteo, 265. & *ibid.* a. Acerba eſt, & omnibus inviſa, 342. Idoneis præconibus cur indigeat, 361. Quarè odium parit, 381. Adversùs illam clauſis oculis quinam recalcitrent, 516. Per Philoſophos & Sectas penè univerſa diviſa eſt, 535. & *ſeq.*
Verres. Siciliæ templa expilat, 128. & *ibid.* b. Utrùm damnoſa ipſi fuerit inflicta pœna ob ejus facinora, 129. Quomodò obierit, *ib.*
Verſuram ſolvere, quid ſit, 148. a. 631. b.
Verſus. Latinis verſus quæcumque lineæ dicebantur, 146. a.
Veſta. Cur virgo credita, 58. Quotuplex fuerit, *ibid.* a. Sacrorum ejus apud Romanos antiquitas, *ibid.*
Veterani, quinam ſint, 4. a.
Veternum, idem ac lethargus, 550. a.
Vexabilis, 528.
Viduas & pupillos defendere, 466. & *ſeq.* Ad quos præcipuè cura illa pertineat, 467.
Vipera. Undè nomen ſortita ſit, 525. b. Gnoſtici illi collati, *ibid.*
Vires corporis. Quòd non divinum, vel etiam humanum bonum ſint, 78.
Virgilius. Non longè fuit à veritate, 16. De Deo quid ſenſerit, *ibid.* & 18.
Virtus. Quo ritu coli debeat, 87. & *ſeq.* Non Deus eſt, ſed Dei donum, *ibid.* b. Non eſſe illam ſummum bonum, 207. & *ſeq.* 214. Vis ejus & officium, *ibid.* Si quid turpitudinis habeat, virtus eſſe deſinit, 208. Nullum præmium eâ dignum in terrâ reperitur, 215. 409. Illud quodnam ſit, 216. In adipiſcendo ſummo bono quid præſtet, 218. Ejus exercitia & corroboramenta, 219.

Digitized by Google

Quo ſenſu ſola vitam beatam poſſit efficere, 261. & *ibid.* a. Nullus ex eâ fructus, ubi mortalis eſt & caduca, *ibid.* & *ſeq.* Ejus merces ſola immortalitas, 262. Si deſit adverſarius, utrùm nulla cenſenda ſit, 269. & *ibid.* a. 377. Sola judicari poteſt verum bonum, 315. Quòd præmio ſuo nequeat ſpoliari, 410. Non rectè illam Philoſophi definierunt, 441. Utrùm doceri poſſit, 442. a. In quo ſit poſita, 443. & *ſeq.* 445. & *ſeq.* Scientiam ſequitur, *ibid.* Viam ejus eſſe ſimplicem, anguſtam & arduam, 450. Abſque fide nulla eſt, 454. Demptâ ſpe immortalitatis fruſtrà expetitur, 455. & *ſeq.* Non eſt mercenaria, 462. Quibus gradibus ad ſummum culmen aſcendat, 471. & *ſeq.* De diſtinctione virtutum ac vitiorum, 473. Horum temporalia præmia ſunt, illarum æterna, 514. Virtuti nemo favet, niſi qui illam poteſt ſequi, 516. Ejus via non capit magna onera portantes, 517. Quo ſenſu ſecundùm naturam dici non poſſit, 542. & *ſeq.* Quòd perpetua ſit, vitia non item, 543. & *ſeq.* Illam quarè tam pauci amplectantur, 595. a, b.

Viſio. Quomodò fiat, 713. a, b.

Vita. Quanto ſtudio ab omnibus expetatur, 217. Quòd nemo illam contemnat, niſi ſpe vitæ longioris, *ibid.* & *ſeq.* In illâ ſapientiam quærere & ſapere neceſſe eſt, 230. Refellitur eorum ſententia, qui illam fugiunt tanquàm malum, 243. In eâ brevia & caduca ſunt omnia, 402. De duabus viis per quas illam progredi neceſſe ſit, 435. & *ſeq.* 529. & *ſeq.* Curſus ejus litteræ Y à veteribus aſſimilatus, 436.

Vitalis vir, pro *frugalis*, 472.

Ulpianus. Ejus libri de Principum reſcriptis, 390. & *ſeq.* Quis fuerit & quandò vixerit, *ibid.* b.

Ultio. Deo reſervata, 484. & *ibid.* a.

Uniformis, 454.

Voluptas. Non eſt ſummum bonum, 204. 213. De ſenſuum voluptatibus in Brutis & hominibus, 489. Voluptas mortis fabricatrix, 497. Inimica virtutis, 531.

Vox. Non eſt ſine mente, & abuſivè inanimis tribuitur, 495. b. Brutis etiam ab Ariſtotele attributa, *ibid.*

Uranus. Undè dictus, 56. Mors ejus & ſepultura, 57. Quarè ante illum Reges nulli fuerint, 63.

Urbs. De origine urbium condendarum veterum opinio proponitur, & refellitur, 458. & *ſeq.*

Uſura. A Patribus & Conciliis damnata, 68. b. Illa quàm injuſta, 483. & *ibid.* b.

Ut, pro *quemadmodùm*, 473 b.

Utilitas, recedit à juſtitiâ, 453. & *ſeq.*

Vulcanus. Quarè ignis creditus, 58. b. Quomodò in Lemnum inſulam fuerit præcipitatus, 66. b. Cur inter Deos annumeratus, 80. Huic ignis & ferri inventio tribuitur, *ibid.* b. Tubalcaïn à multis exiſtimatus, *ib.*

X.

XENOPHANES. Lunam dixit habitabilem, 194. a. 253. Megaricorum princeps fuit, 216. a. Ejus de Lunæ naturâ & magnitudine opinio, 253. & *ibid.* b.

Y.

Y. Huic litteræ curſus vitæ humanæ à veteribus aſſimilatus, 436. & *ibid.* a. Pythagorica undè, *ibid.* b.

Z.

ZACHARIAS. Ultimus fuit Prophetarum, 283. Quo tempore prophetaverit, *ibid.* 307. a. 308. & *ibid.* a, b. 673. b. Quot annis vixerit ante Chriſtum, 308. & *ibid.* a, b. 673. b.

Zeno. De Deo quid ſenſerit, 18. Princeps fuit Stoïcæ factionis, *ibid.* b. Summum bonum in quo conſtituerit, 203. & *ibid.* a. Quomodò obierit, 238. b. 650. b. Docuit paria peccata, & miſericordiam inter vitia & morbos reponendam, 252. & *ſeq.* & *ibid.* a, b. Agnovit λόγον rerum opificem & diſpoſitorem, 291. Docuit inferos, 537.

Ζεὺς, ſive *Ζὴν*. Jupiter cur ita appellatus, 46. & *ibid.* a.

FINIS.

Digitized by Google

ERRATA in primo Volumine deprehenſa.

PAg. 3. b. lin. 1. *conſueverunt* , leg. *conſueverant.*
12. a. lin. 7. τοῦτος , leg. τοιοῦτος.
13. lin. 15. *ex temporali* , leg. conjunctim , *extemporali.*
21. b. lin. 1. *infatuere* , leg. *infatuare.*
23. a. lin. 11. *Trimegiſto* , leg. *Triſmegiſto.*
24. a. lin. 27. *ſtatuerunt* , leg. *ſtatuerint.*
37. b. lin. 29. *comparare* , leg. *comparet.*
50. lin. 11. *velatâ* , leg. *velata.*
53. lin. 6. καμίντων , leg. καμόντων.
76. lin. 11. *Hic.* leg. *Hîc.*
79. a. lin. 18. *vicem* , leg. *vice.*
137. b. lin. antepen. *elata* , leg. *electa.*
176. a. lin. 17. *Marcellinus* , leg. *Marcellino.*
255. a. lin. 4. *ſpara* , leg. *ſphara.*
265. a. lin. 8. *circula* , leg. *curricula.*
280. a. lin. 1. *conſtrutio* , leg. *conſtructio.*
283. b. lin. 25. *cœpit* , leg. *cepit.*
294. b. lin. 2. *cæremonalia* , leg. *cæremonialia.*
312. b. lin. 7. *in millia deſerto* , leg. *millia in deſerto.*
371. a. lin. 17. *veritatis* , leg. *veritati.*
423. a. lin. 7. *Iſao* , leg. *Iſaus.*
463. a. lin. 18. *numeribus* , leg. *muneribus.*
463. b. lin. 19. *Lin.* 14. leg. *Lin.* 24.
472. b. lin. 2. *mediocra* , leg. *mediocria.*
475. a. lin. 16. *Tityrus* , leg. *Tityus.*
508. a. lin. 17. *incoporali* , leg. *incorporali.*
529. a. lin. 24. *Humannus* , leg. *Heumannus.*
530. a. lin. 7. *Lin.* 6. leg. *Lin.* 7.
Ibid. *virtate mereatur* , leg. *virtute mereamur.*
539. b. lin. 20. *in* , leg. *id.*
542. a. lin. 10. *alimento* , leg. *elemento.*
553. a. lin. 33. *fundit* , leg. *findit.*
580. a. lin. ult. *ſplendidorem* , leg. *ſplendidiorem.*
607. a. lin. 36. *Theodorinus* , leg. *Theodoretus.*
609. a. lin. 41. *habere* , leg. *haberi.*
613. b. lin. 22. *Ariſtoles* , leg. *Ariſtoteles.*
614. a. lin. 27. *Miluso* , leg. *Milvio.*
664. a. lin. 15. *factus* , leg. *factum.*
667. a. lin. 32. *ſaptuaginta* , leg. *ſeptuaginta.*
694. b. lin. 16. *deſunt* , leg. *deſinit.*

Digitized by Google

REGII CENSORIS JUDICIUM.

JUſsu illuſtriſſimi Galliarum Cancellarii legi, idque diligenter & attentè, *Lucii Cæcilii Firmiani Lactantii Operum omnium editionem noviſſimam ad LXXX. & ampliùs MSS. Codices, editoſque XL. collatam & emendatam*, atque notis uberioribus illuſtratam; in eâque nil animadverti, quod Regio Privilegio poſſit obſtare: imò eam utilem ac Litteratis gratiſſimam fore exiſtimo. Datum Pariſiis die x. menſis Novembris 1746.

SALLIER.

PRIVILEGE DU ROY.

LOUIS PAR LA GRACE DE DIEU ROY DE FRANCE ET DE NAVARRE; à nos Amés & féaux Conſeillers, les Gens tenans nos Cours de Parlement, Maîtres des Requêtes ordinaires de notre Hôtel, Grand Conſeil, Prevôt de Paris, Baillifs, Sénéchaux, leurs Lieutenans Civils, & autres nos Juſticiers qu'il appartiendra, SALUT. Notre amé JEAN DE BURE fils, Libraire à Paris, Nous a fait expoſer qu'il déſireroit faire imprimer & donner au Public des Ouvrages qui ont pour titre, *Lucii Cæcilii Firmiani Lactantii Opera, ad MSS. LXXV. & Editos XXXIX. Codices collata & emendata; Pneumato-Pathologia, ſeu Tractatus de Flatulentis humani Corporis Affectibus*, par le ſieur COMBALUSIER, s'il Nous plaiſoit lui accorder nos Lettres de Privilége à ce néceſſaires. A ces cauſes, voulant favorablement traiter l'Expoſant, Nous lui avons permis & permettons par ces Préſentes, de faire imprimer leſdits Ouvrages, en un ou pluſieurs Volumes, & autant de fois que bon lui ſemblera; & de les vendre, faire vendre & débiter par tout notre Royaume, pendant le temps de neuf années conſécutives, à compter du jour de la date des Préſentes. Faiſons défenſes à toutes perſonnes de quelque qualité & condition qu'elles ſoient, d'en introduire d'impreſſion étrangére dans aucun lieu de notre obéiſſance, comme auſſi à tous Libraires & Imprimeurs, d'imprimer ou faire imprimer, vendre, faire vendre, débiter ni contrefaire leſdits Ouvrages, ni d'en faire aucuns Extraits, ſous quelque prétexte que ce ſoit, d'augmentation, correction, changement ou autres, ſans la permiſſion expreſſe & par écrit dudit Expoſant, ou de ceux qui auront droit de lui, à peine de confiſcation des Exemplaires contrefaits, de trois mille livres d'amende contre chacun des contrevenans, dont un tiers à Nous, un tiers à l'Hôtel-Dieu de Paris, & l'autre tiers audit Expoſant, ou de ceux qui auront droit de lui, & de tous dépens, dommages & intérêts. A la charge que ces Préſentes ſeront enregiſtrées tout au long ſur le Regiſtre de la Communauté des Libraires & Imprimeurs de Paris, dans trois mois de la date d'icelles; que l'impreſſion deſdits Ouvrages ſera faite dans notre Royaume & non ailleurs, en bon papier & beaux caractéres, conformément à la feuille imprimée, attachée pour modéle ſous le contre-ſcel des Préſentes; que l'Impétrant ſe conformera en tout aux Réglemens de la Librairie, & notamment à celui du 10 Avril 1725, qu'avant de les expoſer en vente, les manuſcrits, qui auront ſervi de copie à l'impreſſion deſdits Ouvrages, ſeront remis dans le même état où l'Approbation y aura été donnée, ès mains de notre très-cher & féal Chevalier le Sieur DAGUESSEAU, Chancelier de France, Commandeur de nos Ordres; & qu'il en ſera enſuite remis deux Exemplaires de chacun dans notre Bibliothéque publique, un dans celle de notre Château du Louvre, & un dans celle de notredit très-cher & féal Chevalier le Sieur DAGUESSEAU, Chancelier de France; le tout à peine de nullité des Préſentes. Du contenu deſquelles, vous mandons, &c. comme il eſt plus au long porté audit Privilége.

Regiſtré ſur le Regiſtre onze de la Chambre Royale des Libraires & Imprimeurs de Paris, N°. 734. Fol. 650. conformément aux anciens Réglemens confirmés par celui du 28. Février 1723. A Paris le 18 Janvier 1747.

G. CAVELIER *pere, Syndic.*

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google